35-2

LIBRARY
OF THE
Theological Seminary,
PRINCETON, N. J.

Case, SCF Division
Shelf, 1964 Section
Book, No.

IOHANNIS CALVINI

COMMENTARII

mnes Pauli Apoſtoli Epiſtolas, atque etiam
n Epiſtolam ad Hebræos.

ADIVNXIMVS

Eiuſdem Authoris Commentarios in omnes Epiſtolas Canonicas.

c Commentariorum poſtremam eſſe recognitionem, ex lectione atque collatione cum prioribus, deprehendet Lector.

CVM INDICIBVS LOCVPLETISSIMIS.

¶ Anchora ſacra mari iactatos vnica Chriſtus

Fundat, & eſt omni tempore ſola ſalus.

GENEVAE,
APVD HAEREDES EVSTATHII VIGNON.
M. DC.

IOHANNES CALVINVS SIMONI GRYNÆO VIRO ORNATISSIMO S. D.

***

MEMINI, quum ante triennium de optimo enarrandæ Scripturæ genere inter nos familiariter commentaremur, eam quæ plurimùm tibi placebat, rationem mihi quoque præ alijs probatam tunc fuiſſe. Sentiebat enim vterque noſtrûm, præcipuam interpretis virtutem in perſpicua breuitate eſſe poſitam. Et ſanè quum hoc ſit propè vnicum illius officium, mentem ſcriptoris, quem explicandum ſumpſit, patefacere: quantum ab ea lectores abducit, tantundem à ſcopo ſuo aberrat, vel certè à ſuis finibus quodammodo euagatur. Itaque cupiebamus ex eorum numero, quibus in hoc laboris genere theologiam iuuare hodie propoſitum eſt, vnum aliquem extare qui & facilitati ſtuderet, & ſimul daret operam ne prolixis commentariis ſtudioſos vltra modum detineret. Quanquam autem ſcio ſententiam hanc non apud omnes receptam eſſe: & eos qui non recipiunt, nonnullis quoque argumentis adduci vt ita iudicent: ego tamen dimoueri non poſſum ab amore compendij. Verùm quum ita ferat ea quæ hominum ingenijs inſita eſt varietas, vt alia alijs magis arrideant: fruatur hîc ſanè quiſque ſuo iudicio, modò ne quis omnes alios ſub leges ſuas redigere velit. Ita fiet vt neque nos quibus magis placet breuitas, eorum labores vel reſpuamus, vel contemnamus, qui in Sacris libris enarrandis copioſiores ſunt ac fuſiores: & illi viciſſim nos ferant, etiamſi putent nimis preſſos ac conciſos. Ego certè mihi temperare non potui quin experirer ecquid poſſet hîc Eccleſiæ Dei mea opera commodare. Neque verò aut me aſſequutum nunc confido illud quod tunc nobis videbatur eſſe optimum: aut aſſequi me poſſe ſperaui, quum inciperem: verùm ita ſtylum temperare conatus ſum, vt videri poſſem animum intendiſſe ad illud exemplar. Quantum profecerim, quia meum non eſt iudicare, tibi tuique ſimilibus relinquo æſtimandum. Enimuerò quod periculum in hac potiſſimùm Pauli Epiſtola facere auſus ſum, conſilium meum obnoxium fore video multorum reprehenſioni. Nam quum tot excellentis doctrinæ viri antehac in eius explicatione elaborarint, credibile eſt nullum alijs melius aliquid afferendi relictum eſſe locum. Ego verò fateor, tametſi mihi aliquod operæ meæ pretium pollicebar, hac tamen cogitatione fuiſſe me initio deterritum, quòd verebar ne incurrerem in famam temeritatis, ſi poſt tot egregios artifices manum huic operi admouerem. Extant in iſtam epiſtolam multi veterum, multi recentiorum commentarij. Et ſanè nuſquam melius collocare ſuam operam poterant: quando ſiquis eam intelligat, aditum ſibi quendam patefactum habet ad totius Scripturæ intelligentiam. De veteribus ſileo: quibus pietas, eruditio, ſanctimonia, ætas denique tantum authoritatis fecit, vt nihil quod ab ipſis profectum ſit, contemnere debeamus. Ac eos etiam qui hodie viuunt, nominatim omnes commemorare nihil attinet. De ijs

qui præcipuam operam nauarunt, dicam quod ſentio. Philippus Melanchthon pro ſingulari & doctrina, & induſtria, & dexteritate qua in omni diſciplinarum genere pollet, præ ijs qui ante ipſum in publicum prodierant, multum lucis intulit. Sed quia illi propoſitum modò fuiſſe apparet, quæ inprimis eſſent animaduerſione digna excutere: in ijs dum immoratur, multa conſultò præterit, quæ vulgare ingenium fatigare nonnihil poſsint. Sequutus eſt Bullingerus, qui & ipſe magnam ſuo merito laudem adeptus eſt. habuit enim coniunctam cum doctrina facilitatem, qua ſe magnopere approbauit. Tandem Bucerus, lucubrationibus ſuis emiſsis, veluti colophonem impoſuit. Siquidem vir ille (vt noſti) præter reconditam eruditionem, copioſamque multarum rerum ſcientiam, præter ingenij perſpicaciam, multam lectionem, aliáſque multas ac varias virtutes quibus à nemine ferè hodie vincitur, cum paucis eſt conferendus, plurimos antecellit: hanc ſibi propriam laudē habet, quod nullus hac memoria exactiore diligentia in Scripturæ interpretatione verſatus eſt. Cùm talibus ergo viris velle contendere, vt nimis improbæ æmulationis eſſe confiteor, ita mihi nunquam in mentem venit, vel minimam laudis partem illis præripere. Maneat illis ſalua & gratia, & authoritas, quam ſunt bonorum omnium confeſsione promeriti. Hoc tamen mihi (vt ſpero) concedetur, nihil vnquam fuiſſe inter homines tam abſolutum, in quo vel expoliendo, vel ornando, vel illuſtrando non fieret locus ſequentium induſtriæ. De me nihil prædicare audeo, niſi quod iudicaui non inutilem fore hanc operam: ad ſuſcipiendam nulla me vnquam alia ratio, quàm publicum Eccleſiæ bonum induxiſſet. hæc, ſperabam fore vt in diuerſo ſcribendi genere nulla æmulationis inuidia premerer, quæ mihi in primis timenda erat. Philippus enim quod voluit adeptus eſt, vt maximè neceſſaria capita illuſtraret. Multa quæ negligenda non ſunt, dum in illis primis occupatus prætermiſit, noluit alios impedire quin ea quoque excuterent. Bucerus & prolixior eſt quàm vt ab hominibus alijs occupationibus diſtrictis raptim legi: & ſublimior quàm ab humilibus & non valde attentis intelligi facilè queat. Nam ad cuiuſcunque argumenti tractationem ſe contulit, tam multa illi ad manum ſuggeruntur ab incredibili, qua pollet, ingenij fœcunditate, vt manum de tabula tollere neſciat. Quum ergo alter non omnia ſit perſequutus, alter fuſius ſit perſequutus quàm vt exiguo tempore perlegi poſsint: nullam æmulationis ſpeciem habere inſtitutum meum mihi videbatur. Dubitaui tamen aliquandiu, præſtarétne quaſdam veluti racemationes poſt ipſos aliόſque facere, quibus ea colligerem in quibus iuuare me poſſe mediocria ingenia arbitrabar: an perpetuum commentarium texere, in quo multa repetere neceſſe foret, quæ aut ab illis omnibus, aut aliquo ſaltem illorum prius eſſent dicta. Verùm quia illi non rarò inter ſe variant, atque ea res multam præbet difficultatem lectoribus parum acutis, dum hæſitant cuius ſententiæ potius debeant aſſentiri: putaui hunc quoque laborem non pœnitendum fore, ſi optimam interpretationem indicando, ſubleuarem eos à iudicandi moleſtia, quibus non ſatis firmum eſt à ſeipſis iudicium: præſertim quum ita omnia ſuccinctè perſtringere inſtituerem, vt non magnam temporis iacturam facturi eſſent lectores, apud me legendo quæ in alijs habentur. In ſumma, dedi operam ne quis iure conqueratur, multa hìc ſuperuacua eſſe. De vtilitate nihil dico: cuius tamen plus ſe hinc cepiſſe fatebuntur fortè non maligni homines vbi legerint, quàm ego verbis verecundè ſpondere auſim. Iam quòd ab alijs interdum diſſentio, vel certè nonnihil diuerſus ſum, in eo me excuſatum haberi æquum eſt. Tantam quidem apud nos venerationem habere debet verbum Domini, vt interpretationum varietate quàm minimum à nobis diſtrahatur. Sic n. eius maieſtati neſcio quo modo derogatur, præcipuè ſi non magno delectu magnáque adhibita ſobrietate id fiat. Atqui ſi contaminari nefas ducitur quicquid eſt Deo dedicatum: ferendus certè non eſt ille qui rem omnium, quæ in terris ſunt, ſacratiſsimam, impuris aut etiam non rite præparatis manibus attrectet. Proinde affinis ſacrilegio audacia eſt, Scripturas temere huc illuc verſare, & quaſi in re luſoria laſciuire: quod à multis iam olim factitatum eſt. Verùm animaduertere ſem-

re ſemper licuit, illos ipſis quibus nec pietatis ſtudium deeſſet, nec in tractandis Dei myſterijs religio ac ſobrietas, nequaquam vbique inter ſe conſenſiſſe. Nunquam enim tanto beneficio ſeruos ſuos dignatus eſt Deus, vt ſinguli plena perfectáque omni ex parte intelligentia præditi eſſent. nec dubium quin eo conſilio, vt nos in humilitate primùm, deinde communicationis fraternæ ſtudio retineret. Ergo quum ſperandum in præſenti vita non ſit, quod maximè alioqui optandum eſſet, vt in illis Scripturæ intelligendis perpetua ſit inter nos conſenſio: danda eſt opera vt nulla nouandi libidine incitati, nulla ſugillandi alios cupiditate impulſi, nullo inſtigati odio, nulla ambitione titillati: ſed ſola neceſſitate coacti, nec aliud quærentes quàm prodeſſe, à ſuperiorum ſententijs diſcedamus: deinde vt id fiat in Scripturæ expoſitione: in religionis autem dogmatibus, in quibus præcipuè voluit Dominus conſentaneas eſſe ſuorum mentes, minus ſumatur libertatis. Vtriuſque ſtudium mihi fuiſſe facilè deprehendent lectores. Sed quoniam de me vel ſtatuere, vel pronuntiare meipſum non decet, libenter hanc cenſuram tibi permitto: cuius iudicio ſi omnes plurimùm iure deferunt, ego nihil non deferre debeo. quo ſcilicet propius mihi ex familiari conſuetudine perſpectus es: quæ cùm aliorum exiſtimationem aliquid minuere ſoleat, tuam, quæ aliàs apud omnes doctos præclara eſt, non parum auget. Vale. Argentinæ XV. Calend. Nouemb. M. D. XXXIX.

ARGVMENTVM IN EPISTOLAM AD ROMANOS.

IN prædicanda Epiſtolæ huius vtilitate,neſcio an operæpretium diutius immorari, tũ quod vereor ne meis elogÿs haud dubiè infra eius magnitudinen longè ſubſidentibus, nihil quàm obſcuretur:tum etiam quòd multo magis ipſa primo ſta aſpectu ſe proferat,& vera ſpecie melius ſe explicet,quàm vllis verbis enarrari qu. Ergo iam a d argumentum ipſum tranſire ſatius fuerit:vnde citra controuerſiam pro us conſtabit, præter plurimas alias,& eas eximias dotes,hanc ei propriè competere, quæ nunquam ro dignitate ſatis æſtimetur,quòd ſiquis veram eius intelligentiam ſit aſſequutus,ad reconditiſſimos oſque Scripturæ theſauros adeundos habeat apertas fores.

Epiſtola tota ſic methodica eſt,vt ipſum quoque exordium ad rationem artis comp tum ſit. Artificium cùm in multis apparet, quæ ſuis locis obſeruabuntur,tum in eo maximè,quòd i e argumentum principale deducitur.Nam Apoſtolatus ſui approbationem exorſus,ex ea in Euangel commendationem incidit:quæ quum neceſſariò ſecum trahat diſputationem de Fide, ad eam quaſi rborum contextu manu ducente,delabitur. Atque ita ingreditur principalem totius epiſtolæ qu ionem,Fide nos iuſtificari.in qua tractanda verſatur vſque ad finem quinti capitis.Sit ergo nobis i rum capitum propoſita theſis,Vnicam eſſe hominibus iuſtitiam,Dei miſericordiam in Chriſto:dum pe Euangelium oblata,fide apprehenditur.Verùm quia homines ſuis vitÿs indormiunt & blandiuntur, falſa iuſtitiæ opinione ſe deludunt,vt ſe indigere fidei iuſtitia non putent,niſi iam omni confidenti deiecti:rurſum libidinum dulcedine inebriati,atque in alta ſecuritate demerſi ſunt, vt non facilè e itentur ad quærendam iuſtitiam,niſi Diuini iudicÿ terrore perculſi: vtrunque exequitur, vt ſuæ ini itatis eos conuincat,& torporem conuictis excutiat.

Principio ab ipſa mundi compoſitione damnat ingratitudinis vniuerſum hominum genu quòd in tanta operum excellentia Opificem non recognoſcant: imò quum agnoſcere cogantur, non eo o decet honore proſequantur eius maieſtatem,ſed ſua vanitate profanent ac violent. Ita omnes rei ragun tur impietatis,qua nullum eſt magis deteſtandum flagitium. Ac quo magis eluceat, omnes de ciſſe à Domino,recenſet fœda & horrenda facinora,quibus paſſim ſunt homines obnoxÿ. Quod manife to argumento eſt,à Deo degeneraſſe:quandoquidem illa Diuinæ iræ ſigna ſunt, quæ non niſi in impÿs extarent. Quoniam autem Iudæi & ex Gentibus quidam,dum externæ ſanctimoniæ velo internam nequitiam obtegebant,minimè videbantur horum facinorum arguendi, ideóque communi damnatione eximendi putabantur:in illam fictam ſanctitatem ſtylum dirigit Apoſtolus.Et quoniam ſanctulis illis larua detrahi coram hominibus non poterat,eos ad Dei iudicium reuocat, cuius oculos nequ latentes cupiditates fallunt.

Poſtea facta partitione, ſeorſum Iudæos & Gentes ad tribunal Dei ſiſtit. Gentibus excuſationem quam prætendebant ab ignorantia,præcidit:quòd conſcientia vice Legis illis foret,à qua ſatis ſupérque arguebantur.Iudæos,vnde defenſionem captabant,vrget maximè:nempe à Lege ſcripta, cuius quum tranſgreſſores oſtenderentur,iniquitatem inficiari non poterant:quando ipſo Dei ore aduerſus eos iam pronuntiata erat ſententia.Simul obiectionem excipit,quæ ab ipſis facere videri poterat: nempe quòd Dei fœderi,quod eis erat ſanctificationis nota,iniuria fiebat,niſi ab alÿs diſcernerentur. Hîc primùm docet,iure fœderis nihil eos præcellere alÿs,quando ſua perfidia ab eo deſciuerint. Deinde nequid Diuinæ promiſſionis conſtantiæ derogetur,concedit eis aliquam ex fœdere prærogatiuam: ſed quæ in Dei miſericordia,non ipſorum merito ſita ſit.ideo quod ad proprias dotes attinet manere Gentibus æquales.Tum Iudæos & Gentes eſſe omnes peccatores confirmat ab authoritate Scripturæ:vbi etiam nonnihil attingit de Legis vſu.

Vbi planè humanum genus ſpoliauit & virtutis ſuæ fiducia, & iuſtitiæ gloria, Diuinique iudicÿ ſeueritate conſternauit,redit iam ad id quod propoſuerat, Fide nos iuſtificari: exponens quæ ſit illa fides, & qualiter per eam nobis acquiratur Chriſti iuſtitia.His ſubÿcit ad finem capitis tertÿ inſigne epiphonema, ad retundendam humani ſupercilÿ ferociam, ne audeat aduerſus Dei gratiam ſe efferre. Et ne Iudæi tantam Dei gratiam in gente ſua concluderent, eam Gentibus quoque obiter vendicat.

Capite quarto ab exemplo argumentatur,quod illuſtre,ideóque cauillis nequaquam obnoxium proponit:in Abraham ſcilicet,qui quum ſit pater fidelium,inſtar regulæ & generalis cuiuſdam exemplaris eſſe debet. Illum ergo vbi fide iuſtificatum eſſe probauit, nobis eandem tenendam viam docet.

Atque

Atque hîc inſerit, ex contrariorum comparatione ſequi, operum iuſtitiam euaneſcere, vbi fidei iuſtificationi locus datur. Quod Dauidis ſententia confirmat, qui quum hominis beatitudinem in Dei miſericordia reponat, operibus hoc adimit, ne beatum hominem reddant. Tum quod antè breuiter attigerat, fuſius proſequitur, nihil eſſe cur Iudæi præ Gentibus ſe attollant, quibuſcum ſit ex æquo hæc illis cõmunis fœlicitas, quando iuſtitiam Abrahæ in præputio contigiſſe Scriptura narrat. Quo loco nonnihil per occaſionem de vſu Circuncisionis annectit. Poſtea ſubijcit, ſola Dei bonitate niti ſalutis promiſſionem: quia ſi in Legem recumbat, nec quietem allatura ſit conſcientijs, in quibus ipſam oportet ſtabiliri, nec ad ſuum complementum vnquam peruentura. Proinde vt firma ſit ac certa, oportere nos in ipſa amplexanda ſolam Dei veritatem intueri, non nos ipſos: idque imitatione Abrahæ, qui auerſam à ſeipſo conſiderationem in Dei potentiam intendit. In fine capitis, quo propius exemplum illud adductum applicet ad vniuerſalem cauſam, quæ ſunt vtrinque ſimilia comparat.

Quintum caput poſt delibatum iuſtitiæ fidei fructum & effectum, totum ferè in amplificationibus abſumitur, ad rem melius illuſtrandam. Argumento enim à maiori ducto, oſtendit quantum iam redempti & recõciliati Deo, expectare ab eius charitate debeamus: quæ tam effuſa in peccatores ac perditos fuit, vt impertierit nobis vnigenitum atque vnicè dilectum Filium. Poſtea comparationes habet peccati cum gratuita iuſtitia, Chriſti cum Adam, mortis cum vita, Legis cum gratia. vnde conſtat infinita Dei bonitate mala noſtra, quanuis ingentia, abſorberi.

Sexto capite deſcendit ad ſanctificationem quam in Chriſto obtinemus. Siquidem carni procliue eſt, ſimul ac leuem gratiæ huius guſtum vſurpauit, vitijs ac libidinibus ſuis placidè indulgere, quaſi iam defuncta foret. Paulus verò contrà hîc contendit, non poſſe nos iuſtitiam in Chriſto percipere, quin ſimul ſanctificationem apprehendamus. Argumentatur à Baptiſmo, per quem in Chriſti participationem initiamur: illic Chriſto conſepelimur, vt nobis emortui, per eius vitam ſuſcitemur in vitæ nouitatem. Sequitur ergo, ſine regeneratione neminem poſſe induere ipſius iuſtitiam. Inde exhortationes ad vitæ puritatem ac ſanctimoniam deducit, quæ neceſſariò in ijs apparere debent, qui à regno peccati in regnum iuſtitiæ traducti ſunt, repudiata impia carnis indulgentia, quæ ſolutiorem peccandi licentiam in Chriſto quærit. Breuẽ quoque mentionem interſerit Legis abrogatæ, in qua abrogatione elucet Nouum Teſtamentum, vbi cum peccatorum obliuione, Spiritus ſanctus promittitur.

Capite ſeptimo ingreditur iuſtam diſputationem de Legis vſu, quem velut digito priùs demonſtrarat, quaſi aliud agens: rationem aſſignans cur à Lege ſoluti ſimus, quia non niſi ad condemnationem per ſe valebat. Quod ne in Legis contumeliam vergeret, fortiter ab omni calumnia ipſam aſſerit. Docet enim noſtra culpa factum, vt in mortis materiam cederet quæ in vitam data erat. Simul exponit quo modo per eam peccatum augeatur. Exin tranſit ad deſcribendam Spiritus & carnis luctam, quam in ſe filij Dei ſentiunt quandiu carcere mortalis corporis circundantur: ferunt enim concupiſcentiæ reliquias, quibus aſſiduè à Legis obſequio ex parte retrahuntur.

Caput octauum plenum eſt conſolationibus, ne audita inobedientia quam priùs arguerat, ſeu potiùs imperfecta obedientia, perterritæ fidelium conſcientiæ deijciantur. Verùm ne inde ſibi impij blandiantur, primùm teſtatur beneficium hoc nonniſi ad regeneratos pertinere, in quibus Dei Spiritus viuit ac viget. Explicat igitur duo: omnes qui Domino Chriſto per eius Spiritum ſunt inſerti, extra damnationis periculum & aleam eſſe, vtcunque onerati ſint adhuc peccatis. Deinde omnes qui in carne manẽt, expertes ſanctificationis Spiritus, nequaquam eſſe tanti boni participes. Tum poſtea explicat quanta ſit fiduciæ noſtræ certitudo, quandoquidem Spiritus Dei ſuo teſtimonio dubitationem ac trepidationem omnem abigit. Ad hæc, per anticipationem commonſtrat, non poſſe æternæ vitæ ſecuritatem interpellari aut conturbari præſentibus miſerijs, quibus hæc mortalis vita obnoxios nos tenet: quin potiùs talibus exercitijs ſalutem noſtram promoueri, ad cuius excellentiam ſi conferantur omnes præſentes miſeriæ, nihili reputabuntur. Id Chriſti exemplo confirmat. qui vt primogenitus eſt, principatum tenens in Dei familia, ita prototypus eſt, cui nos omnes decet conformari. Proinde quaſi ſecuris rebus optimam gloriationem attexit, qua Satanæ potentiæ & machinamentis animosè inſultat.

Quando verò plerique permouebantur quum viderent Iudæos fœderis primarios cuſtodes atque hæredes, à Chriſto abhorrere: quia ſcilicet inde colligebant aut tranſlatum eſſe fœdus ab Abrahæ poſteritate, quæ fœderis complementum aſpernaretur: aut hunc non eſſe illum redemptorem promiſſum, qui genti Iſraeliticæ non meliùs conſuleret: huic quæſtioni ab initio noni capitis obuiare incipit. Præfatus ergo de ſua erga populares dilectione, ne quid ex odio loqui videatur, ſimul benignè commemoratis quibus præſtabant ornamentis, ad tollendum quod ex eorum cæcitate oriebatur offendiculum, molliter delabitur. Ac facit quidem duplex genus filiorum Abrahæ: vt oſtendat non omnes qui ex eo ſecundum carnem deſcenderunt, cenſeri in ſemine, ad participandum fœderis gratiam. Contrà, extraneos, ſi per fidem inſerantur, filiorum haberi loco. Cuius rei exemplum in Iacob & Eſau profertur. Proinde hîc nos ad electionem Dei reuocat, vnde totum negotium dependere neceſſariò reputandum eſt. Porrò

quum hæc Electio ſola Dei miſericordia nitatur, fruſtra eius cauſa quæritur in hominum dignitate. Ex aduerſo eſt Reiectio, cuius tametſi certa eſt iuſtitia, cauſa tamen Dei voluntate ſuperior non extat. Circiter finem capitis, tum vocationem Gentium, tum Iudæorum reprobationem, Prophetarum vaticinijs teſtatam, commonſtrat.

Capite decimo, rurſum à teſtificatione ſui erga Iudæos amoris exorſus, exprimit inanem operum fiduciam illis exitij cauſam eſſe. Et ne Legem obtenderent, contrà occurrit, Lege quoque nos ad fidei iuſtitiam manu duci. Subiungit hanc iuſtitiam, Dei benignitate promiſcuè nationibus omnibus offerri: ſed ab ijs demum apprehendi, quos Dominus ſpeciali gratia illuminarit. Quòd autem plures ex Gentibus quàm ex Iudæis id boni aſſequuti forent, id quoque à Moſe & Ieſaia prædictum commemorat: quorum alter de Gentium vocatione, alter de Iudæorum induratione aperte vaticinatus eſt.

Hærebat adhuc tamen quæſtio, An non inter Abrahæ ſemen & alias nationes ex Domini fœdere aliquid eſſet diſcriminis. Hanc dum vult ſoluere, primùm admonet, ne opus Domini ad oculi aſpectum limitetur: quando ſæpe notitiam noſtram electi prætereunt. Quemadmodum falſus olim fuit Elias, quum putaret religionem inter Iſraelitas interijſſe, ſuperſtitibus adhuc ſeptem millibus. Deinde, ne conturbemur incredulorum multitudine, quos videmus Euangelium abominari. Demum aſſeuerat, in carnali etiam Abrahæ poſteritate reſidere Domini fœdus: ſed penes eos quos Dominus libera electione prædeſtinauit. Tum ſermonem ad Gentes conuertit, ne ſua adoptione nimium ferocientes, illis tanquam reiectis inſultent, quam nulla re illos excellant, niſi dignatione Domini: quæ magis humilitatis materia illis eſſe debet. Quin nec illam à ſemine Abrahæ receſſiſſe: quia Gentium fide tandem prouocandi ſint Iudæi ad æmulationem: vt ita Dominus totum Iſraelem ſuum recolligat.

Tria quæ ſequuntur capita, parænetica ſunt: ſed variè diſtincta. Duodecimum generalibus præceptis Chriſtianam vitam informat. Decimum tertium bona ex parte in aſſerendo magiſtratuum iure verſatur. Vnde non dubia coniectura colligimus, fuiſſe tum quoſdam inquietos, qui libertatem Chriſtianam ſtare non putarent, niſi deturbata ciuili poteſtate. Verùm ne quid videretur imponere Eccleſiæ Paulus præter officia charitatis: hanc quoque obedientiam ſub charitate contineri indicat. Poſtea ſubnectit, quæ nondum recenſuerat, ad inſtruendam vitam præcepta. Proximo capite exhortationem ſuſcipit, eo ſeculo in primis neceſſariam. Nam quum eſſent qui ſuperſtitione obſtinatiori inſiſterent obſeruationibus Moſaicis, earum neglectum ferre non poterant ſine grauiſſima offenſione. Qui in earum abrogatione confirmati erant, ad conuellendam ſuperſtitionem, data opera præ ſe ferebant earum contemptum. Vtrique intemperie delinquebant. Nam ſuperſtitioſi alios condemnabant, ceu Diuinæ legis contemptores: hi viciſſim intempeſtiuè illorum ſimplicitatem illudebant. Ergo conuenientem vtriſque moderationem Apoſtolus adhibet: arcens hos quidem à faſtu & inſultatione: illos, à moroſitate nimia. Simul optimam rationem præſcribit libertatis Chriſtianæ, vt intra charitatis & ædificationis terminos conſiſtat, & imbecillis probè conſulit, dum vetat quidpiam attentare reluctante conſcientia.

Decimumquintum incipit à repetitione generalis ſententiæ, veluti totius diſputationis clauſula, vt fortiores robur ſuum conferant ad confirmandos imbecilles: Quoniam autem ex ceremonijs Moſaicis perpetuum diſſidium inter Iudæos ac Gentes ferebatur, componit omnem inter eos æmulationem, ſublata ſuperbiendi materia. Docet enim vtriſque conſtare ſalutem ſola Dei miſericordia: qua ſubnixi, omnem altitudinem deponere: qua inter ſe coniuncti in ſpe vnius hæreditatis, vltrò citróque ſe amplexari debeant. Poſtremò in Apoſtolatus ſui commendationem digredi volens, quæ non parum authoritatis eius doctrinæ conciliabat, occaſionem ſumit ab excuſatione & deprecatione temeritatis, quòd ſibi tam confidenter locum doctoris ſumpſiſſet inter eos. Præterea ſpem aduentus ſui nonnullam facit, quam ſe hactenus fruſtra expetijſſe & tentaſſe, in exordio meminerat: idque facit addita ratione quæ ipſum in præſens remoretur: nempe quia ſibi ab Eccleſiis Macedonicis & Achaicis cura demandata erat perferendæ Ieroſolymam eleemoſinæ, quam ad ſubleuandam Fidelium qui illic erant egeſtatem, contulerant. Poſtremum caput totum ferè ſalutationibus abſumitur: niſi quòd præceptis quibuſdam non contemnendis aſperſum, egregia precatione clauditur.

IN EPISTOLAM PAVLI AD ROMANOS IOANNIS CALVINI Commentarius.

CAPVT I.

PAVLVS ſeruus Ieſu Chriſti, vocatus Apoſtolus, ſelectus in Euangelium Dei
2 Quod antè promiſerat per Prophetas ſuos in Scripturis ſanctis
3 De Filio ſuo, qui factus eſt è ſemine Dauid ſecundum carnem,
4 Declaratus Filius Dei in potentia, per Spiritum ſanctificationis, ex reſurrectione mortuorum, Ieſu Chriſto Domino noſtro:
5 Per quem accepimus gratiam & Apoſtolatum in obedientiam fidei inter omnes Gentes, pro nomine ipſius,
6 Inter quas eſtis etiam vos, vocati Ieſu Chriſti:
7 Omnibus qui Romæ eſtis, dilectis Deo, vocatis ſanctis: gratia vobis, & pax à Deo Patre noſtro, & Domino Ieſu Chriſto.

IOANNIS CALVINI COMMENTARIVS.

1 *Paulus.)* De nomine Pauli ſubticerem prorſus: quando res non eius eſt momenti quæ diu nos morari debeat: & nihil afferri poteſt quod non ſit apud alios Interpretes decantatum: niſi & leui opera ſatisfacere aliis liceret, ſine magno aliorum faſtidio. breuibus enim perſtringetur hæc quæſtio. Qui nomen hoc Apoſtolum ſibi aſciuiſſe putant tanquam trophæum ſubiugati Chriſto Sergij proconſulis, à Luca ipſo confutantur, qui ante illud tempus ita fuiſſe vocatum oſtẽdit. Nec mihi fit veriſimile, fuiſſe *Act. 13.b.7,8.* illi inditum ex quo Chriſto nomen dedit. Quod Auguſtino placuiſſe hoc tantũ nomine puto, vt argutè philoſophandi occaſionem arriperet, dum ex ſuperbo Saule, paruulum Chriſti diſcipulum factum diſſerit. Probabilior Origenis ſententia; qui binomium fuiſſe iudicat. Non enim à ſpecie veri abhorret, nomen Saulis gentilitium illi à parentibus fuiſſe impoſitũ quod religionem & genus indicaret: ſuperadditum alterum Pauli, quòd ius Romanæ ciuitatis teſtaretur: quòd ſcilicet neque hunc honorẽ, qui tunc magno æſtimabatur, obſcurari in ipſo vellent: neque tanti ducerent vt Iſraelitici generis notam induceret. Pauli verò nomen frequentius in Epiſtolis ideo fortè vſurpauit, quòd apud Eccleſias quibus ſcribebat, magis erat celebre & vſitatũ, magis gratioſum in Romano imperio, in eius cognatione minus cognitum. Neque enim illi negligendum fuit, vt ſuperuacuam ſuſpicionem fugeret & odium, quo tunc Iudaicum nomẽ laborabat apud Romanos & prouinciales: atque à rabie ſuorum inflammanda abſtineret, ſibíque caueret. *Seruus Ieſu, &c.)* His titulis ſe inſignit, quo doctrinæ autoritatem conciliet. Idque facit bifariam: primò, dum vocationem ſuam in Apoſtolatum aſſerit: deinde vbi eam ab Eccleſia Romana non alienam docet. Vtrũque enim magni referebat, vt Dei vocatione Apoſtolus haberetur, vt ſciretur Eccleſiæ quoque Romanæ deſtinatus. Miniſtrũ ergo Chriſti, & ad munus Apoſtoli vocatum ſe dicit: quo ſignificet, non temere ſe illuc irrupiſſe. Continuò poſt ſelectum ſe dicit, quo melius confirmet, non ſe quemlibet eſſe ex populo, ſed eximium Domini Apoſtolum. Quo etiam ſenſu à genere ad ſpeciem inferiorem prius deſcenderat: quandoquidem Apoſtolatus miniſterij eſt ſpecies. Nam quiſquis docendi munus ſuſtinet, inter Chriſti ſeruos cenſetur: ſed Apoſtoli, gradu honoris inter alios omnes longè excellunt. Selectio autem iſta quam deinde commemorat, finem ſimul & vſum Apoſtolatus exprimit. Voluit enim breuiter indicare quorſum vocatus ad iſtam functionem foret. Ergo quòd ſe prædicat Seruum Chriſti, hoc habuit cum vniuerſis doctoribus commune. Apoſtoli titulum ſibi vendicãdo, aliis ſe anteponit: ſed quia nihil autoritatis me-

retur qui ſponte ſe ingerit, ſe à Deo inſtitutũ admonet. Ita ſenſus erit: Paulum eſſe Chriſti miniſtrum, nec quemlibet, ſed Apoſtolum, idque Dei vocatione, nõ temerario conatu. Tum ſequetur clarior explicatio muneris Apoſtolici, nempe quòd ordinatus ſit in Euãgelij præconium. Neque enim iis aſſentior qui eam de qua loquitur, vocationem, ad æternam Dei electionem referunt: ſegregationem intelligunt, vel illam ab vtero matris, de qua meminit ad Galatas, vel qua Gẽtibus eſſe deſtinatum refert Lucas. Simpliciter enim ſe Deum habere autorem gloriatur, ne quis eum priuata audacia ſibi honorem ſumere putet. Hîc obſeruandũ, non omnes eſſe verbi miniſterio idoneos, in quo requiritur ſpecialis vocatio. Imò eis qui ſibi maximè idonei videntur, curandũ ne ſine vocatione ſe proripiãt. Porrò qualis ſit Apoſtolorũ vocatio, qualis Epiſcoporum, alibi videbitur. Notandũ etiam, officium Apoſtoli eſſe Euangelij prædicationem. Vnde apparet quàm ridiculi ſint iſti canes muti, qui cùm mitra tãtùm & lituo, ac eiuſmodi laruis ſint conſpicui, ſe tamen Apoſtolorum ſucceſſores iactant. Serui nomẽ nihil aliud quàm miniſtrum ſignificat. nam ad officium refertur. Quòd ideo dico, vt tollatur eorum hallucinatio qui in vocabulo Serui ſine cauſa philoſophantur, dum antitheſin ſubeſſe putant inter Moſis & Chriſti ſeruitutem.

Galat.1.c.15.

2 *Quod antè promiſerat,* &c.) Quia multum decedit doctrinæ quæ ſuſpecta eſt nouitatis: fidem Euangelij ſtabilit ex vetuſtate: acſi diceret, Chriſtum nõ in terras ſubitum decidiſſe, aut nouum doctrinæ genus, & prius inauditum importaſſe: ſiquidem ipſe cum ſuo Euangelio promiſſus ab exordio mũdi fuit, & ſemper expectatus. Iam quia fabuloſa eſt ſæpe antiquitas, adiungit teſtes, & eos quidem claſſicos, ad ſuſpicionem omnem eximendam: nempe Dei Prophetas. Tertiò addit, eorum teſtimonia rite eſſe conſignata: nempe in Scripturis ſanctis. Ex hoc loco licet colligere quid ſit Euangelium: quod non à Prophetis promulgatum fuiſſe, ſed promiſſum tantùm, docet. Ergo ſi Prophetæ Euãgelium promittebant, ſequitur, manifeſtato demum in carne Domino, exhibitum fuiſſe. Falluntur ergo qui promiſſiones cum Euangelio confundunt: quum propriè Euangelium ſit ſolenne prǽconium manifeſtati Chriſti, in quo promiſſiones ipſæ exhibentur.

3 *De Filio ſuo,* &c.) Inſignis locus, quo docemur totum Euangeliũ in Chriſto cõtineri: vt quiſquis à Chriſto pedem vnum dimouerit, ab Euãgelio ſe ſubducat. Nam quum ipſe viua ſit & expreſſa imago Patris, non mirum eſt, eum ſolum nobis proponi ad quem ſe tota fides noſtra applicet, & in quo conſiſtat. Eſt igitur quædam Euangelij deſcriptio, qua deſignat Paulus quid in ipſo ſummatim comprehendatur. In eodem caſu reddidi voces quæ ſequuntur, *Ieſu Chriſto,* &c. quid hic contextus magis congruere mihi videbatur. Vnde conſtituendũ eſt, eum qui in Chriſti cognitione rite profecit, quicquid ex Euangelio diſci poteſt, conſequutum eſſe. Sicut econuerſo, qui extra Chriſtum ſapere appetunt, non deſipiunt modò, ſed penitus inſaniunt.

Qui factus eſt, &c.) Duo ſunt in Chriſto quærenda, quo ſalutem in ipſo reperiamus. diuinitas, & humanitas. Diuinitas in ſe continet potentiam, iuſtitiam, vitam, quę per humanitatem nobis communicantur, quare vtrũque in Euangelii ſumma nominatim poſuit Apoſtolus, quòd exhibitus in carne

Ioh.1.b.14. Chriſtus fuit, & in ea Filiũ eſſe Dei declarauit: quemadmodũ & Ioannes, poſtquã Sermonem factum eſſe carnem dixerat, ſubiungit extitiſſe gloriam quaſi vnigeniti Filii Dei in carne ipſa. Quòd genus & originem Chriſti à Dauide atauo ſpecialiter notat, nõ eſt ſuperuacuũ: hac enim particula nos reuocat ad promiſſionem: ne dubitemus hunc ipſum eſſe qui promiſſus olim fuit. Adeo celebris erat promiſſio facta Dauidi, vt conſtet vſu receptum fuiſſe inter Iudęos Meſſiam filium Dauidis nuncupari. Hoc ergo ad certitudinem fidei noſtræ ſpectat, Chriſtum à Dauide eſſe ortum. Addit *Secundum carnem*: vt intelligamus ipſum habere aliquid carne ſuperius quod attulerit è cęlo, non autem à Dauide ſumpſerit, nẽpe quod mox ſubiicit de gloria Deitatis. Porrò his verbis non modò veram carnis eſſentiam Chriſto aſſerit Paulus, ſed humanam in eo naturam à diuina clarè diſtinguit: atque ita refutat impium Serueti delirium, qui carnem affinxit Chriſto ex tribus increatis elementis compoſitam.

4 *Declaratus Filius Dei,* &c.) Si mauis, *Definitus*: acſi diceret virtutem reſurrectionis eſſe inſtar decreti quo ſit pronuntiatus Dei Filius: ſicuti habetur Pſalm.2.b.7. Ego hodie genui te: nam genitura illa ad notitiam refertur. Quanquam autem ſeorſum tria hîc ſpecimina diuinitatis Chriſti quidam faciunt: per virtutem miracula intelligentes, deinde teſtimonium Spiritus, poſtremo reſurrectionem mortuorum: ego ſimul coniungere malo, & ad vnum hæc tria referre hoc modo, Chriſtũ eſſe definitum Filium Dei, exerta palàm verè cæleſti & eadem Spiritus potentia, quum à mortuis reſurrexit: ſed eam potentiam comprehendi dum cordibus obſignatur per eundem Spiritum. Cui interpretationi bene ſuffragatur Apoſtoli phraſis: dicit enim declaratum fuiſſe in potentia, quòd ſcilicet potentia in eo refulſerit, quæ eſſet Dei propria, ipſúmque eſſe Deum indubiè probaret. Ipſa verò enituit quidem in illius reſurrectione: ſicut alibi idem Paulus, vbi in morte, carnis infirmitatem apparuiſſe confeſſus eſt, virtutem Spiritus in reſurrectione commendat. 2.Cor.13.b.4. Nobis tamen non innoteſcit illa gloria, donec eam cordibus noſtris idem Spiritus obſignat. Quod autem Paulus vnà cum admirabili Spiritus efficacia, quam Chriſtus à morte reſurgendo oſtendit, teſtimonium quoque quod ſinguli fideles in cordibus ſuis ſentiunt, comprehendat, vel ex eo patet, quòd ſanctificationem nominatim exprimit: ac ſi diceret, Spiritum quatenus ſanctificat, ſancire, ratúmque facere illud virtu-

Io.14.b.17. tis ſuæ documentum quod ſemel edidit. Scriptura enim Spiritum Dei epithetis notare ſæpe ſolet, pręſenti argumento accommodatis. Sic vocatur à Domino Spiritus veritatis, ab effectu de quo illic lo-

Io.2.cap.19. quebatur. Porrò diuina potentia ideo in Chriſti reſurrectione effulſiſſe dicitur, quòd ſuapte virtute

Io.10.d.18. reſurrexit, vt teſtatus eſt aliquoties, Soluite templum hoc, & in triduo ſuſcitabo illud. Nemo tollit animam à meipſo, &c. Nam de morte (cui pro carnis infirmitate ceſſerat) victoriam non præcario auxilio, ſed cæleſti Spiritus ſui operatione adeptus eſt.

Per quem

Per quem accepimus, &c.) Poſt finitam Euangelij deſcriptionem, (quam pro muneris ſui commendatione interſeruit) nunc redit ad vocationem ſuam aſſerendam, quam magnopere referebat teſtatam eſſe Romanis. Quòd autem Gratiam & Apoſtolatum ſeorſum nominat, eſt hypallage, pro gratuito Apoſtolatu, ſeu gratia Apoſtolatus: quo ſignificat, id totum diuinæ eſſe beneficentiæ, non ſuę dignitatis, quòd cooptatus ſit in tantum ordinem. Nam etſi coram mũdo nihil ferè habet præter diſcrimina, labores, odia, infamiam: apud Deum tamen & ſanctos eius non eſt vulgaris nec modicę dignitatis. merito igitur gratiæ loco habetur. Si mauis dicere, Accepi gratiam vt eſſem Apoſtolus, idem erit. Quod dicitur, *Pro nomine*, Ambroſius exponit, quòd vice Chriſti conſtitutus fuerit ad Euãgelium publicandum: ſecundum illud, Pro Chriſto legatione fungimur. Sanior tamen videtur eorum opinio 2.Cor.5.d.20.
qui Nomen accipiunt pro notitia: quia in hoc prędicatur Euangeliũ vt credamus in nomen filij Dei. Act.9.c.15.
Et Paulus ipſe dicitur organum electum, vt nomen Chriſti portet inter Gentes. Pro nomine ergo, 1.Io.3.d.23.
tantundem valet acſi dixiſſet, vt manifeſtem qualis ſit Chriſtus.

In obedientiam fidei, &c) Hoc eſt, accepimus mandatum Euangelij ad omnes Gentes perferendi cui illæ per fidem obediãt. A fine ſuæ vocationis Romanos viciſſim officij admonet: acſi diceret, Meũ quidem eſt exequi munus mihi demandatum, quod eſt, verbum annuntiare: veſtræ autem partes, auſcultare verbo cum omni obedientia: niſi vultis irritam facere vocationem quam Dominus mihi impoſuit. Vnde colligimus, Dei imperio contumaciter reſiſtere, ac peruertere totum eius ordinem, qui Euangelij prædicationem irreuerenter & contemptim reſpuunt, cuius finis eſt nos in obſequium Dei cogere. Hîc quoque obſeruanda eſt fidei natura, quæ nomine obedientiæ ideo inſignitur, quòd Dominus per Euangelium nos vocat: nos vocanti, per fidem reſpondemus. Sicuti contrà, omne aduerſus Deum contumaciæ caput, eſt infidelitas. Inobedientiam fidei malui reddere, quàm Ad obediendum: quod poſterius, niſi impropriè & figuratè, dici non poteſt: quanquam ſemel in Actis legitur. Fides enim propriè eſt per quam obeditur Euangelio.

Inter omnes gentes, in quibus, &c.) Non ſatis erat deſignatum eſſe Apoſtolum, niſi eius miniſteriũ Act.6.b.7.
diſcipulos reſpiceret. Ideo adiungit, patere ſuum Apoſtolatũ ad omnes Gentes. Mox apertius Romanorum Apoſtolum ſe vocat, quum ait, comprehẽdi & ipſos in numero Gentium quibus datus ſit miniſter. Porro commune habent mandatum Apoſtoli de prædicãdo Euangelio per vniuerſum orbem: neque certis Eccleſiis, vt Paſtores & Epiſcopi, præficiuntur. Paulus autem præter generalem Apoſtolicæ functionis prouinciã, Euangelij inter Gentes promulgãdi miniſter fuit ſpeciali iure conſtitutus. Nec obeſt quod vetitus eſt tranſire per Macedoniam, & loqui verbum in Myſia, quod factum eſt, non vt illi; certi fines limitarentur: ſed quia pro tempore aliò properandum erat: illic autem nõdum ma- Act.9.b.6.
turuerat meſſis.

6 *Vocati Ieſu Chriſti.*) Propiorem rationem aſſignat: quia ſcilicet Dominus iam ediderit in eis ſpecimen, quo declarauit ſe ad Euangelij communicationem ipſos vocare. Vnde ſequebatur, ſi vocationem ſuam ſtare vellent, non repudiandum eis eſſe miniſterium Pauli, qui eadem Domini electione aſſumptus fuerat. Itaque hanc particulam, Vocati Ieſu Chriſti, per declarationem accipio, acſi intercederet dictio Nempe. ſignificat verò, eſſe Chriſti participes per vocationẽ. Nam & in Chriſto à Patre cæleſti eliguntur in filios, qui futuri ſunt æternæ vitæ hæredes: & electi, in eius, tanquam paſtoris cuſtodiam ac fidem committuntur. *Omnibus qui eſtis Romæ.* Pulchro ordine demõſtrat quid ſit in nobis commendatione dignum. Primùm quòd nos Dominus ſua benignitate ſuſceperit in gratiam ac dilectionem. Deinde quòd vocauerit. Tertiò quòd vocauerit ad ſanctitatem quę demum commendatio locum habet, ſi vocationi noſtræ non deſumus. Hîc verò nobis ſuggeritur vberrima doctrina, quam ego breuiter perſtringens, ſingulis meditandam relinquo. Certè penes nos ſalutis noſtræ laudem non ſtatuit Paulus, ſed ex fonte gratuitæ Dei & paternæ erga nos dilectionis totam deriuat. Hoc enim principium facit, quòd nos Deus amet. Quæ porrò illi amoris cauſa, niſi mera ſua bonitas? Hinc & vocatio dependet, qua ſuam adoptionem in iis quos prius grat is elegit, ſuo tempore obſignat. Cæterùm & hinc colligimus, nullos ſe rite fidelium numero aggregare, quin Dominum ſibi beneuolum eſſe certò confidant, licet immeritis ac miſeris peccatoribus, & eius bonitate excitati 1.Theſſ.4.b.7.
aſpirent ad ſanctitatem. Non enim ad immunditiam nos vocauit, ſed in ſanctificationem, &c. Quum Græca reddi per ſecundam perſonam poſſent, non vidi rationem mutandæ perſonæ.

Gratia & pax.) Nihil prius optandum quàm vt Deum propitium habeamus: quod deſignatur per Gratiam. Deinde vt ab eo proſperitas & ſucceſſus omnium rerum fluat, qui ſignificatur Pacis vocabulo. Nam vtcunque videantur arridere omnia: ſi infenſus eſt Deus, benedictio etiam ipſa in maledictionem vertitur. Vnicum igitur felicitatis noſtræ fundamentum, Dei beneuolentia: qua fit vt vera ſolidáque fruamur proſperitate, & ipſis quoque aduerſis rebus ſalus noſtra prouehatur. Deinde ex eo quòd pacem Domino precatur, intelligimus, quicquid boni obuenit nobis, diuinæ beneficentiæ fructum eſſe. Neque omittendum, quòd ſimul à Domino Ieſu hæc bona comprecatur. Meritò enim ei redditur hic honor, qui nõ modò paternæ erga nos benignitatis eſt adminiſter & diſpenſator, ſed omnia cum eo in commune operatur. Propriè tamen voluit notare Apoſtolus, omnia Dei beneficia per ipſum ad nos peruenire. Sunt qui per pacis vocabulum, conſcientiæ tranquillitatem intelligere malunt: quam ſignificationem interdum ei competere non nego: ſed quum certum ſit, Apoſtolum ſummam bonorum voluiſſe hîc perſtringere, prior illa interpretatio quæ affertur à Bucero, multo eſt conuenientior. Ergo ſummam felicitatis piis volens optare, ad fontem ipſum, ſicuti nuper ſe confert, nempe Dei gratiam, quæ vna non modò æternam beatitudinem nobis affert, ſed omnium in hac vita bonorum cauſa eſt.

8 **Primùm quidem gratias ago Deo meo per Ieſum Chriſtum ſuper vobis omnibus, quòd**

fides veſtra prædicatur in vniuerſo mundo.
9 *Teſtis enim mihi eſt Deus, quem colo in ſpiritu meo in Euangelio filij ipſius, vt continenter memoriam veſtri faciam.*
Vel, in omnibus. 10 *“Semper in orationibus meis: rogans ſi quomodo proſperum iter aliquando mihi obtingat per voluntatem Dei, veniendi ad vos.*
11 *Deſidero enim videre vos, vt aliquod impertiar vobis donum ſpirituale ad vos confirmandos:*
12 *Hoc eſt ad cohortationem mutuò percipiendam in vobis per mutuam fidem, veſtram atque meam.*

8 *Primum quidem.)* Hîc exordium incipit, aptiſſimum ad cauſam, ſiquidem rationibus tam à ſua, quàm eorum perſona ſumptis, eos ad docilitatem opportunè præparat. Ex eorũ perſona ratio eſt, quòd celebritatem fidei eorum commemorat. innuit enim publico Eccleſiarum præconio eſſe oneratos, vt reſpuere nequeant Apoſtolum Domini, quin præſumptam ab omnibus de ſe opinionem fallant. quod inhumanum, & quodammodo perfidiæ propinquũ habetur. Hoc igitur teſtimonium vt meritò inducere Apoſtolum debuerat, quo ſecuritate obedientiæ concepta, Romanos pro officio docendos & inſtituendos ſuſciperet: Romanos ipſos viciſſim obligatos tenebat ne eius autoritatem ſperneret. A ſua ipſius perſona ipſos ad docilitatem inclinat teſtificatione ſinceræ ſuæ dilectionis. Nihil autem conſultori efficacius ad faciendam fidem, quàm ſi opinionem hanc ſit adeptus, vt putetur nobis ex animo ſtudere ac proſpicere. Primùm hoc animaduerſione dignũ, quòd eorum fidem ſic laudat, vt tamẽ Deo ferat acceptam. Quo docemur, fidem eſſe donum Dei. Nam ſi gratiarum actio, beneficij agnitio eſt: fidem eſſe à Deo fatetur qui de ipſa gratias Deo agit. Quando autem videmus Apoſtolum ſuas gratulationes ſemper à gratiarũ actione ordiri: ſciamus nos admoneri, bona omnia noſtra, Dei eſſe beneficia. Quinetiam talibus loquendi formulis aſſueſcere expediat, quibus nos ſemper acrius extimulemus ad agnoſcendum Deum bonorum omnium largitorem: alióſque vnà ad eandem cogitationem erigamus. Id ſi in minutulis benedictionibus obſeruare conuenit, multo magis in fide: quæ nec mediocris nec promiſcua eſt Dei gratia. Præterea hîc habemus exemplum, quomodo per Chriſtum agẽdæ ſunt gratiæ, ſecundum Apoſtoli præceptum, ad Hebr.13.cap. 15: quemadmodum in ipſius nomine miſericordiam à Patre & petimus & obtinemus. Poſtremò *Deum ſuum* nuncupat. Specialis hæc fidelium prærogatiua, quibus ſolis id honoris Deus defert. Subeſt enim mutua relatio, quæ in promiſſione ex-
Iere.30.d.22. primitur, Ero illis in Deum: ipſi erunt mihi in populum. Quanquam ad perſonam quam ſuſtinebat Paulus, reſtringere malo: vt ſit approbatio eius obſequij quod Domino præſtat in Euangelij prędica-
Dan.6.c.19. tione. ſic Ezechias Deum vocat Ieſaiæ Deum, quum veri & fidelis Prophetæ teſtimonium illi reddere vult. Ieſaiæ 37.a.4. Sic & Danielis vocatur Deus per excellentiam: quia Daniel purum eius cultum aſſeruerat.

Ab vniuerſo mundo.) Proborum hominum præconium erat Paulo inſtar vniuerſi orbis in ęſtimanda Romanorum fide. Neque enim ſincerum vel probabile de ea teſtimonium reddere poterant infideles, quibus execrationi potius erat. Prędicatam ergo in toto orbe fidem Romanorum intelligamus omnium fidelium ore, qui de ipſa rectè & ſentire & pronuntiare poterant. Quod impiis ne Romę quidem noſcitabatur hæc exigua & ignobilis hominum manus, nihil id retulit: quandó eorum iudicium, tanquam nihili, non morabatur Paulus.

9 *Teſtis enim mihi eſt Deus.)* Charitatem ſuam oſtendit ab effectis. Niſi enim vehementer eos amaſſet, non ita ſolicitè commendaſſet eorum ſalutem Domino, præſertim verò ſua opera eandem promouere non tam ardenter deſideraſſet. Illa igitur ſolicitudo, illud deſiderium, certa ſunt dilectionis ſigna: quia niſi ab eo oriantur, eſſe nunquam poſſunt. Quoniam autem expedire nouerat ad ſtabiliendam prædicationi ſuæ fidem, Romanos de ſua ſinceritate bene eſſe perſuaſos: iuramentum adhibuit, neceſſarium remedium quoties oratio, quam firmam ac indubitatam eſſe operæpretium eſt, incertitudine vacillat. Nam ſi iuramentum nihil aliud eſt quàm Dei atteſtatio ad ſermonis noſtri confirmationem, ſtultiſſimè quis inficietur iuraſſe Apoſtolum. neque tamen Chriſti interdictum tranſgreſſus eſt. Vnde conſtat non fuiſſe Chriſti conſilium (vt ſuperſtitioſuli Anabaptiſtę ſomniant) abolere in totum iuramenta, ſed potius ad veram Legis obſeruationem reuocare. Lex autem, permiſſo iuramento, periurium modò & ſuperuacuum iuſiurandum damnat. Ergo ſi volumus ritè iurare, iuriſiurandi ſobrietatem ac religionem quæ in Apoſtolis apparet, imitemur. Quo autem formulam iſtam intelligas, ſcito
2.Cor.1.d.23. Deum ita appellari teſtem, vt ſimul vltor aduocetur, ſi fallimus. quod alibi Paulus exprimit his verbis, Teſtis mihi Deus in animam meam.

Quem colo in ſpiritu meo.) Quia profanis hominibus qui Deo illudunt, eius nomen non minus ſecurè quàm temere obtendere moris eſt, hic ſuam pietatem commendat Paulus vt fidem ſibi conciliet. Nam apud quos viget Dei timor & reuerentia, hi falsò iurare horrebunt. Porrò ſpiritum ſuum opponit externæ laruæ. Nam quia multi ſe falsò venditant pro Dei cultoribus, & tales in ſpeciem apparẽt, teſtatur ſe ex animo Deum colere. Fortè etiã ad veteres ceremonias reſpexit, quibus ſolis Dei cultũ æſtimabant Iudæi. Significat ergo, etiamſi exercitium illud non habeat, ſe nihilominus integrum eſſe Dei cultorem: ſicut ad Philip.3.a.3, Nos ſumus vera Circumciſio qui ſpiritu Deo ſeruimus, & non gloriamur in carne. Itaque ſe gloriatur Deum colere ſincera animi pietate, quæ vera eſt religio, cultúſque legitimus. Referebat autem (vt nuper dixi) quo maiorem habet certitudinem iuſiurandum, vt Paulus ſuam in Deum religionem teſtaretur. Impiis enim periurium luſus eſt, quod pii grauius mille mor-

tibus

tibus exhortent. Fieri enim nequit quin vbi eſt ſerius Dei timor, talis quoque ſit nominis eius reuerentia. Ergò perinde eſt acſi diceret Paulus, ſcire ſe quanta ſit iuriſiurandi ſanctitas & religio, nec ſe temerè, vt profani homines ſolent, Deum aduocare teſtem. Atque ita ſuo exemplo docet, quoties iuramus, talem pietatis ſignificationem dandam à nobis eſſe, vt Dei nomen quod dictis noſtris interponimus, ſuum pondus habeat. Deinde à ſigno probat, quomodo Deum non fictè colat; nempe miniſterio ſuo. Erat enim ampliſſimum illud ſpecimen, eſſe hominem Dei gloriæ deditum qui abnegato ſeipſo, quaſlibet difficultates ignominiæ, egeſtatis, mortis, odiorum obire non dubitaret pro exaltãdo Dei regno. Quidam accipiunt hanc particulam, quaſi voluerit Paulus cultum illum quo ſe proſequi Deum dixerat, ex eo commendare, quòd Euangelij præſcripto reſpondeat. certum eſt autem ſpiritualem Dei cultum in Euãgelio nobis præcipi. Sed prior interpretatio longè melius quadrat, nempe quòd ſuum Deo obſequium addicat in Euangelij prædicatione. Diſtinguit ſe tamen interim ab hypocritis, quibus aliud eſt propoſitum quàm Deo ſeruire: vt pleroſq; ambitio aut aliquid tale impellit, multúmque abeſt vt omnes ex animo & fideliter in eo munere ſe gerant. Sũma eſt, quòd ſincerè Paulus in docendi officio verſatur: quia circunſtantia, quod de ſua pietate dixit, ad præſentem cauſam accõmodat. Sed hinc colligimus vtilem doctrinam, quæ Euãgelij miniſtris non parum animi addere debet, quum audiunt ſe cultum Deo gratum & pretioſum impẽdere, Euangelium prædicãdo. Quid enim eſt quod eos impediat, vbi Deo ſciunt laborem ſuum placere & probari, vt eximius cultus cenſeatur? Porrò Euãgelium Filij Dei vocat quo Chriſtus illuſtratur, ſignatus in hoc Patre, vt dum ipſe glorificatur, Patrem viciſſim glorificet.

Vt continenter.) Maiorem exprimit adhuc amoris vehementiam ex ipſa orandi aſſiduitate. Magnum enim erat, nullas preces ad Dominum fundere vbi non faceret eorum mentionem. In quo autem clariorem habeamus ſenſum, ego vocem πάντοτε vice nominis accipio, acſi dictum foret, In omnibus meis orationibus, ſeu quoties precibus Deum appello, adiungo veſtri mẽtionem. Loquitur autem non de qualibet Dei inuocatione, ſed de precationib⁹ illis, quibus dum Sancti vacare volunt, ſepoſitis curis omnibus in eas totum ſtudium intendunt. Sæpe enim potuit in hoc aut illud votũ ſubitò erumpere, vt tamẽ Romani in memoriam illi non venirent: ſed quoties ex profeſſo & quaſi meditatus Deũ orabat, illorum quoque habebat rationem inter alios. De precationibus ergo peculiariter loquitur, ad quas Sancti deſtinatò ſe componunt: quemadmodum videmus Dominum ipſum talibus ſeceſſum quæſiiſſe. Simul tamen innuit quàm frequens, vel potiùs continuus in illis fuerit, dum ait indeſinenter ſe incubuiſſe.

10 *Poſtulans ſi quomodo.)* Quia veriſimile non eſt, eius bonis ex animo nos ſtudere quem non ſimus parati noſtra quoque opera adiuuare: poſtquam ſuam in commendanda eorum ſalute ſolicitudinem prædicauit, nunc addit ſe alio quoque argumento ſuum amorẽ coram Deo teſtari, poſtulando ſcilicet vt vſui eſſe poſſit. Quare vt habeas plenum ſenſum, lege hæc verba perinde acſi interpoſita eſſet dictio *Etiam, Poſtulans etiam ſi quo modo*, &c. Cùm autem dicit, *Proſperum iter in voluntate Domini*, declarat non tantùm ſe expectare à Domini gratia proſperitatem viæ, ſed inde æſtimare proſperum iter ſi Domino probatur. Ad quam regulam debent eſſe compoſita omnium vota.

11 *Deſidero enim videre vos, &c.)* Poterat vtcunque abſens, eorum fidem confirmare ſua doctrina: ſed quoniam ex re præſenti conſilium ſemper melius capitur, ideo cupiebat potius corám. Finem autem conſilii exponit, vt ſignificet, non ſuo, ſed eorum commodo, profectionis moleſtiam velle ſuſcipere. *Chariſmata ſpiritualia vocat* quas habuit vel doctrinæ, vel exhortationis, vel prophetiæ dotes: quas ſibi ex Dei gratia prouenille nouerat. Hîc eorum donorum legitimum vſum ſcitè notauit ſub communicationis verbo. Ideo enim peculiariter vnicuique diuerſa dona diſtribuuntur, vt inter ſe benignè omnes mutuò conferant, & alii in alios transfundant quæ apud ſingulos ſunt depoſita. Infrà 12.a.3. & 1.Corinth.12.b.11.

Ad confirmandos vos.) Temperat id quòd de communicatione dixerat: ne videatur tales eos ducere qui ſint adhuc primis elementis inſtituendi, acſi nondum Chriſto ritè initiati eſſent. Dicit ergo ſe in ea parte cupere illis commodare ſuam operam, vbi iuuandi ſint adhuc qui maximè profecerunt. Confirmatione enim indigemus omnes donec in nobis Chriſtus ſolidè adoleuerit, Epheſ. 4. cap.13. Nec contentus hac modeſtia, ſubiicit præterea epanorthoſin ſeu correctionem, qua oſtendit, ſe ſibi non ita docendi locum vſurpare, quin mutuò ab illis diſcere cupiat. acſi diceret, Sic ſtudeo vos confirmare ſecundum gratiæ modum mihi collatum, vt fidei etiam alacritatem exemplo veſtro capiam: atque ita viciſſim inter nos proficiamus. Vide in quantam moderationem ſe ſubmittat pium pectus, quòd non recuſat à rudibus tyrunculis confirmationem petere. Neque tamen ſimulanter loquitur. ſiquidem nemo eſt adeò inops in Eccleſia Chriſti, qui non poſſit aliquid in profectum noſtrum momenti adferre: ſed impedimur malignitate ac ſuperbia, quo minus talem vltrò citróque fructum colligamus. Is eſt noſter faſtus, ea ſtolidæ gloriæ ebrietas, vt aliis deſpectis ac valere iuſſis, ſibi quiſque abundè ſufficere ſe putet. Ego cum Bucero *Cohortationem* potiùs lego quàm *Conſolationem*: quia melius cum ſuperioribus cohæret.

13 *Nolo verò vos ignorare, fratres, quòd ſæpe propoſui venire ad vos, & impeditus ſum hactenus: vt fructum aliquem haberem in vobis ſicut & in reliquis gentibus.*

14 *Et Græcis, & Barbaris, & ſapientibus, & ſtultis debitor ſum.*

15 *Itaque, quantum in me eſt, paratus ſum vobis quoque qui Romæ eſtis, euangelizare.*

13 *Nolo vos ignorare.)* Quod hactenus teſtatus fuerat, ſe aſſiduè poſtulare à Domino, vt eos aliquando inuiſere liceret: id quia vanum videri poterat, niſi oblatas occaſiones arriperet, eius nunc fidem facit. dicit enim, conatum non defuiſſe, ſed facultatem: quia à captato ſæpe conſilio impeditus fuerit. Vnde diſcimus, Dominum euertere frequenter Sanctorum conſilia, quo ipſos humiliet, ac tali humiliatione exerceat ad prouidentiam ſuam reſpiciendam, vt ex ea pendeant, quanquã non propriè depelluntur Sancti ſuis conſiliis, qui nihil ſine Domini voluntate deliberant. Eſt enim illa impietatis audacia, præterito Deo, de futuris conſtituere, perinde acſi in noſtra poteſtate forent: quam aſperè caſtigat Iacobus, 4. capite 13. Quòd *ſe prohibitum* dicit, non aliter accipias niſi quia Dominus vrgentiora negotia illi obiiciebat, quæ omittere non poterat ſine Eccleſiæ iactura. Sic piorum & infidelium impedimenta differunt: quòd hi, ſe tum impediri demum ſentiunt quando violenta Domini manu conſtringuntur, ne commouere ſe queant: illi, ad impedimẽtum contenti ſunt legitima ratione, nec aliquid tentare ſibi permittunt aut præter officium, aut contra ædificationem. *Vt fructum aliquem hab.)* Nimirum de eo fructu loquitur ad quem colligendum Apoſtolos mittebat Dominus: Elegi vos, vt eatis, & fructum afferatis, & fructus veſter maneat. Iohannis 15. cap. 16. Eum quanquam ſibi non colligebat, ſed Domino, ſuum tamen vocat: quia nihil piorum magis proprium quàm quod Domini gloriam promouet, cum qua coniuncta eſt tota eorũ beatitudo. Sibi autem id cótigiſſe inter cæteras gentes commemorat, quo ſpem concipiant Romani, aduentum eius ſibi non fore otioſum, quem tot gentes fructuoſum expertæ eſſent.

14 *Græcis & barbaris & ſap.)* Quos per Græcos & barbaros intelligat, oſtendit exegeſi: vbi nominat eoſdem aliis epithetis *ſapientes & ſtultos*: pro quibus nõ malè vertit Eraſmus eruditos & rudes: ſed ego ipſa Pauli verba retinere malui. Ab officio itaque ſuo argumẽtatur, non eſſe ſibi arrogãtiæ dãdum quòd aliquid docendis Romanis ſe valere confideret, vtcunque & eruditione & prudentia, & peritia rerum egregiè excellerent: quoniam Domino viſum eſſet ipſum ſapientibus quoque obligare. Duo hîc ſunt conſideranda: ſapientibus cæleſti mandato deſtinari & offerri Euangelium, quo ſibi omnem huius mundi ſapiẽtiam ſubiiciat Dominus, ac omne acumẽ, quoduis ſcientiæ genus & artium omnium ſublimitatem, huius doctrinæ ſimplicitati cedere faciat: atque eo magis quòd illi in ordinem cum idiotis rediguntur, ac ſic manſuefiunt, vt eos ferant cóndiſcipulos ſub magiſtro Chriſto, quos antea habere diſcipulos nõ eſſent dignati. Deinde rudes minimè aut eſſe arcẽdos ab hac ſchola, aut ipſos inani formidine debere refugere. Nam ſi illis debuit Paulus, ac optimę fidei debitor fuiſſe credendus eſt, perſoluit nimirum quod debebat. Quare hîc reperiẽt cuius fruendi capaces erunt. Habent & hîc regulam omnes doctores quam ſequantur, hoc eſt vt rudibus quoque & idiotis modeſtè ſe & comiter attemperent. Hinc fiet vt æquiore animo perferant plurimas ineptias, & innumera propè faſtidia deuorent, quibus aliqui poſſent ſuccumbere. Sic tamen meminerint ſe ſtultis eſſe obſtrictos, vt eorũ ſtultitiam immodica indulgentia non foueant.

15 *Ita quantum in me eſt.)* Concludit quod hactenus dixerat de ſuo deſiderio. Quoniam officij ſui eſſe videret, inter eos Euangelium ſpargere ad fructum Domino colligendum: cupere ſe Dei vocationi ſatisfacere quatenus à Domino permitteretur.

16 ***Non enim pudet me Euangelij Chriſti: quandoquidem potentia eſt Dei, in ſalutem omni credenti: Iudæo primùm, deinde Græco.***

Habac. 2.a.4.

17 ***Nam iuſtitia Dei in eo reuelatur ex fide in fidem, ſicut ſcriptum eſt, Iuſtus ex fide ſua viuet.***

16 *Non me pudet.)* Prolepſis eſt, qua ludibria impiorum ſe non morari prædicit: in qua tamen obiter tranſitum ſibi facit ad commendandam Euangelij dignitatem, ne cõtemptibile Romanis foret. Innuit quidem, ipſum coram mundo eſſe contemptibile, dum ait ſe non pudefieri. Atque ita iam eos præparat ad ferendam crucis Chriſti contumeliam, ne minoris æſtiment Euangelium, dum ſannis & opprobriis impiorum obnoxium videbunt: ſed ex aduerſo demonſtrat quantum habeat excellentiæ apud fideles. Primùm ſi magnifieri debet à nobis Dei potentia, ea elucet in Euangelio. Si bonitas digna eſt quæ expetatur & ametur, Euangelium eſt eius bonitatis inſtrumentum. meritò ergo & colendum, & honorandum eſt, ſiquidem potentiæ Dei debetur veneratio: quatenus verò ſaluti noſtræ ſeruit, amabile nobis eſſe oportet. Obſerua autem quantum verbi miniſterio tribuat Paulus, quum teſtatur Deum illic ſuam ad ſaluandum virtutem exerere. non enim de arcana aliqua reuelatione, ſed vocali prædicatione hîc loquitur. Vnde ſequitur, eos quaſi data opera reſpuere Dei virtutem, & liberatricem eius manum procul à ſe repellere, qui ſe à prædicationis auditu ſubducunt. Verùm quia nõ operatur in omnibus efficaciter, ſed tantùm vbi Spiritus interior magiſter cordibus illucet: ideo ſubiicit, *Omni credenti.* Offertur quidem Euangelium omnibus in ſalutem: ſed non vbique apparet eius potentia. Quòd autem impiis eſt odor mortis, id nõ tam ab eius natura prouenit, quàm eorũ malitia. Salutem vnam demonſtrando, omnem aliam fiduciam præcidit. ab vnica ſalute illi dum ſe ſubducũt, quandam ſui interitus manifeſtationem in Euangelio habent. Ergo quum Euangelium omnes ad ſalutem indifferẽter inuitet, propriè vocatur ſalutis doctrina. Chriſtus enim illic offertur, cuius propriũ munus eſt ſeruare quod perierat. Qui autem ſeruari ab eo recuſant, iudicem experiuntur. Cæterùm paſſim in Scripturis, Salutis vocabulum ſimpliciter opponitur Exitio. Itaque dum nominatur, qua de re agatur videndum eſt. Quum ergo Euangelium liberet à ruina & maledictione æternæ mortis, ſalus eius eſt vita æterna. *Iudæo primùm & Græco.* Sub Græcorum nomine Gentiles omnes nunc comprehendit, quemadmodum ex comparatione liquet, in qua ſub duobus membris vniuerſos homines

voluit

voluit complecti. Hanc verò gentem veriſimile eſt potiſſimùm delegiſſe ad alias nationes deſignandas, quia prima poſt Iudæos in Euangelici fœderis communionem aſcita fuerat: deinde quia propter viciniam, & linguæ celebritatem, Iudæis notiores erãt Græci. Eſt ergo ſynecdoche, qua generaliter Gentes coniungit Iudæis in Euangelii participatione: neque tamen Iudæos gradu & ordine ſuo depellit, quando erant primi in promiſſione & vocatione. Ideo ſuam illis prærogatiuã ſeruat: ſed Gentiles continuò, licet inferiore gradu, conſortes adiungit.

17 *Iuſtitia enim Dei.)* Explicatio eſt & confirmatio ſuperioris ſententiæ, Euangelium ſcilicet eſſe Dei potentiam in ſalutem. Si enim ſalutem quærimus, hoc eſt vitam apud Deum, quærenda primùm eſt iuſtitia per quam illi reconciliati, vitam quæ in ſola eius beneuolẽtia conſiſtit, eo propitio obtineamus. Nam vt à Deo amemur, prius iuſtos eſſe neceſſe eſt: quum iniuſtitiã odio habeat. Significat igitur, non aliunde nos ſalutem quàm ex Euangelio conſequi: quoniam non alibi ſuã nobis iuſtitiam Deus patefacit, quæ ſola nos ab interitu liberat. Hæc autem iuſtitia quæ fundamentum eſt ſalutis, reuelatur in Euangelio: vnde Euangelium dicitur Potentia Dei in ſalutem. Ita à cauſa ad effectũ ratiocinatur. Rurſum nota, quàm rarum & pretioſum theſaurũ in Euangelio nobis Dominus conferat, nempe iuſtitiæ ſuæ communicationem. Iuſtitiam Dei accipio, quæ apud Dei tribunal approbetur: quemadmodum contrà, Hominum iuſtitiam vocare ſolet, quæ hominum opinione habetur & cenſetur iuſtitia, licet fumus tantùm ſit. Non tamen dubito, quin Paulus ad multa vaticinia alludat, vbi paſſim iuſtitiam Dei in futuro Chriſti regno Spiritus celebrat. Alij exponunt, Quæ à Deo nobis donatur. Et certè fateor hunc ineſſe verbis ſenſum: Quia nos per Euangelium iuſtificat Deus: ideo ſeruat. Illa tamen prior notatio videtur mihi magis conuenire. Quanquam de ea re non admodum contendo. Plus in eo momenti eſt, quòd iuſtitiam hanc non in gratuita modo peccatorum remiſſione ſitam eſſe quidam putant: ſed partim quoque in regenerationis gratia. Ego autem nos ideo in vitam reſtitui interpretor, quia nos ſibi gratis reconciliat Deus: quemadmodum poſtea ſuſius tractabimus ſuo loco. Pro eo verò quod antè dixerat, *Omni credenti*, nunc ait, *Ex fide.* Offertur enim iuſtitia per Euangelium: & fide percipitur. Et ſubiungit, *In fidem*: quia quantum progreditur fides noſtra, quantúmque in hac cognitione proficitur, ſimul augeſcit in nobis Dei iuſtitia, & quodammodo ſancitur eius poſſeſſio. Quum initio guſtamus Euangelium, lætam quidem & exporrectam nobis cernimus Dei frontem, ſed eminus: quo magis augeſcit pietatis eruditio, velut propiore acceſſu clarius ac magis familiariter Dei gratiam perſpicimus. Quòd nonnulli Veteris ac noui Teſtamenti tacitam collationem ſubeſſe putant, magis argutum eſt quàm firmum. Neque enim Patres qui ſub lege vixerunt, hîc nobis comparat Paulus, ſed quotidianum in ſingulis fidelibus progreſſum notat. *Sicut ſcriptum eſt.* Autoritate Prophetæ Habacuc, probat iſtam fidei iuſtitiam. Nam ille, vbi de ſuperborum euerſione vaticinatur, ſimul addit, iuſtorum vitam in fide conſiſtere. Non viuimus autem coram Deo niſi iuſtitia: ſequitur ergo, iuſtitiam quoque noſtram in fide poſitam eſſe. Ac futurum verbum deſignat eius vitæ de qua loquitur, ſolidam perpetuitatem: ac ſi dixiſſet, non fore momentaneã, ſed perpetuò conſtaturam. Nam impii quoque falſa vitæ opinione turgent: ſed quum dicunt, Pax & ſecuritas, repentinus adeſt interitus. Vmbra igitur eſt, quæ non niſi ad momẽtum durat: fides autem *1.Theſſ.5.c.3.* ſola eſt quæ vitæ perpetuitatem affert. Vnde id, niſi quia nos ad Deum traducit, noſtrámque in eo vitam collocat? Neque enim congruenter citaret Paulus hoc teſtimonium, niſi hæc mens Prophetæ eſſet, tunc nos demum ſtare, vbi in Deum fide recumbimus. Et certè vitam piorum fidei non adſcripſit, niſi quatenus damnata mundi ſuperbia, ſe ad vnius Dei pręſidium colligunt. Non tractat quidẽ hanc cauſam ex profeſſo: ideóque nullam gratuitæ iuſtitiæ mentionem facit: ſed ex fidei natura ſatis conſtat, ritè hoc teſtimonium præſenti cauſæ aptari. Pręterea ex hac ratiocinatione neceſſariò colligimus mutuam fidei & Euangelii relationem. Quia enim dicitur iuſtus fide victurus, infert, vitam iſtam per Euangelium percipi. Iam habemus ſtatum, ſeu cardinem principalem huius primæ partis Epiſtolæ, Sola Dei miſericordia, per fidem nos iuſtificari. Nondum quidem hoc ſigillatim expreſſum habemus Pauli verbis: ſed ex cõtextu pòſt facilè patebit, iuſtitiam quæ in fide eſt fundata, totam Dei miſericordiæ inniti.

18 ***Reuelatur enim ira Dei è cælo, ſuper omnem impietatem & iniuſtitiam hominum, veritatem Dei iniuſtè continentium.***

19 ***Quia quod cognoſcitur de Deo, manifeſtum eſt in ipſis. Deus enim illis manifeſtauit.***

20 ***Si quidem inuiſibilia ipſius, ex creatione mundi, operibus intellecta, conſpiciuntur: æterna quoque eius potentia & diuinitas: vt ſint inexcuſabiles.***

21 ***Quoniam quum Deum cognouiſſent, non tanquam Deo gloriam dederunt, aut grati fuerunt, ſed exinaniti ſunt in cogitationibus ſuis, & obtenebratum eſt ſtultum cor eorum.***

22 ***Quum ſe putarent ſapientes, ſtulti facti ſunt.***

23 ***Et mutauerunt gloriam incorruptibilis Dei, ſimilitudine imaginis, corruptibilis hominis, & volucrum, & quadrupedum, & ſerpentum.***

18 *Reuelatur.)* Iam ex comparatione contrariorum argumentatur, quo probet iuſtitiam non niſi per Euangelium conferri vel obtingere. nam extra hoc, omnes damnatos oſtendit. In ipſo igitur ſolo reperietur ſalus. Ac primum quidem damnationis argumentum adducit: quòd quum ſtructura mundi, & hæc pulcherrima elementorum compoſitio debuerit hominem inſtigare ad Deum glorificandum: nemo eſt qui officio ſuo fungatur. Vnde conſtat omnes reos eſſe ſacrilegii, & impię, ſceleratæque ingratitudinis. Quibuſdam videtur hîc eſſe prima propoſitio: vt Paulus à pœnitentia concio-

nem deducat: ſed ego arbitror hîc conflictationem incipere: ſtatum cauſæ iam fuiſſe in propoſitione ſuperiori. Conſilium enim Pauli eſt docere vbinam quærenda ſit ſalus. Pronuntiauit, non aliter nos eam conſequi quàm per Euangelium. Quia autem non libenter huc vſque ſe humiliat caro, vt ſoli Dei gratiæ laudem ſalutis aſſignet, vniuerſum mundum Paulus reum facit æternæ mortis. Vnde ſequitur, recuperandam aliunde vitam, quum in nobis ſimus omnes perditi. Cæterùm particulæ bene expenſæ, multum ad ſummam ſententiæ intelligendam facient. Inter Impietatem & Iniuſtitiam ita nonnulli diſtinguunt, quòd putant priore vocabulo violatum Dei cultum notari: altero, æquitatem in homines: Sed quia ſtatim iniuſtitiam illam Apoſtolus ad religionis neglectum refert, nos vtrunque de eodem interpretabimur. Deinde, *Omnis hominum impietas*, per hypállagen, pro Omnium hominum: ſiue, cuius conuicti tenentur omnes. Duplici autem nomine res vna, hoc eſt, aduerſus Deum ingratitudo notatur: quia peccatur in ea bifariam. ἀσέβεια, dicitur quaſi Dei inhonoratio. ἀδικίαν, quoniam homo, ad ſe transferendo quod Dei erat, honorem Dei iniquè præripuit. Ira, ἀνθρωποπαθῶς, more Scripturæ pro vltione Dei, quia Deus puniens, præ ſe fert (noſtra opinione) iraſcentis faciẽ. Nullum ergo motum in Deo ſignificat: ſed tãtùm ad ſenſum peccatoris, qui plectitur, relationem habet. Eam vbi dicit *E cælo reuelari*, quanquam particula *E Cælo*, vice epitheti à quibuſdam accipitur, ac ſi diceretur, Cœleſtis Dei: ego tamen exiſtimo plus ſubeſſe efficaciæ, in hunc ſenſum: Quacunque circumſpectet homo, nihil ſalutis reperiet: quia quàm longè latéque cælum patet, effuſa eſt ira Dei in orbem vniuerſum. *Veritas Dei*, veram Dei notitiam ſignificat. Eam continere, eſt ſupprimere, ſeu obſcurare. vnde veluti furti ſubarguuntur. Vbi vertimus *Iniuſtè*, habet Paulus *In Iniuſtitia*: quæ Hebraica phraſis idem valet: ſed nos ſtuduimus perſpicuitati.

19 *Quia quòd notum eſt Dei.*) Sic appellat quod de Deo cognoſcere fas eſt, vel expedit. Intelligit autem id totum quod pertinet ad gloriam Domini illuſtrandam: vel (quod idem eſt) quicquid nos mouere excitaréque debet ad Deum glorificandum. Quo verbo ſignificat, Deum quantus eſt, minimè poſſe mente noſtra capi: ſed aliquem eſſe modum intra quem ſe cohibere debeant homines: ſicuti Deus ad modulum noſtrum attemperat quicquid de ſe teſtatur. Delirant ergo quicunque ſcire appetunt quid ſit Deus: quia Spiritus perfectæ ſapientiæ doctor ad τὸ γνωστὸν nos nõ fruſtra reuocat. Quo modo autem ſit cognitum, mox ſubiiciet. Atque *In ipſis*, dixit magis quàm ſimpliciter, *Ipſis*, ad maiorem energiam. Tametſi enim Hebraicæ linguæ phraſes paſſim vſurpat Apoſtolus, in qua ב Beth ſæpius redundat: hîc tamen videtur voluiſſe indicare manifeſtationem qua propiùs vrgeantur quàm vt refugere queant: vt certè eam cordi ſuo inſculptam quiſque noſtrum ſentit. Quòd dicit *Deum manifeſtaſſe*, ſenſus eſt, ideo conditum eſſe hominem vt ſpectator ſit fabricę mundi: ideo datos ei oculos, vt intuitu tam pulchræ imaginis, ad autorem ipſum feratur.

20 *Inuiſibilia enim ipſius.*) Deus per ſe inuiſibilis eſt: ſed quia elucet eius maieſtas in operibus & creaturis vniuerſis, debuerunt illinc homines agnoſcere: nã artificem ſuum perſpicuè declarant. Qua ratione Apoſtolus ad Hebræos, ſecula dicit eſſe ſpecula, ſeu ſpectacula rerum inuiſibilium. Non recenſet autem ſigillatim quæ in Deo conſiderari poſſunt: ſed docet ad æternam vſque eius potentiam & Diuinitatem perueniri. Nam qui omnium eſt autor, eum oportet ſine initio eſſe, & à ſeipſo. Vbi eò ventum eſt, iam ſe profert Diuinitas: quæ niſi cum ſingulis Dei virtutibus nequit conſiſtere, quãdo ſub ea omnes continentur. *In hoc vt ſint inexcuſabiles.* Hinc facilè conſtat, quantum ex hac demonſtratione homines conſequantur: nempe vt nullam poſſint adferre defenſionem in iudicium Dei quin iure ſint damnabiles. Sit ergo hæc diſtinctio: Demonſtrationem Dei qua gloriam ſuam in creaturis perſpicuam facit, eſſe, quantum ad lucem ſuam, ſatis euidentem: quantum ad noſtram cæcitatem, non adeò ſufficere. Cęterùm non ita cæci ſumus, vt ignorantiam poſſimus prętexere quin peruerſitatis arguamur. Concipimus Diuinitatem: deinde eam quæcunque eſt, colendam eſſe ratiocinamur. Sed hic deficit ſenſus noſter, antequam aſſequatur aut quis, aut qualis ſit Deus. Quare Apoſtolus ad Hebræos, fidei tribuit iſtud lumen, vt in mundi creatione verè proficiat. Neque abs re: cæcitate enim impedimur ne pertingamus ad ſcopum. videmus eatenus nequid iam poſſimus tergiuerſari. Vtrunque eleganter demonſtrat Paulus, Act.14.cap.17, quum dicit, Dominum in præteritis generationibus reliquiſſe Gentes in ignorantia: neque tamen ſe reliquiſſe ἀμάρτυρον, quoniam dedit pluuias & vbertatem è cælo. Multum itaque hæc Dei notitia, quæ tantùm ad tollendam excuſationem valet, à ſaluifica illa differt cuius meminit Chriſtus Ioan.17.a.3, & in qua gloriandum eſſe docet Ierem. capite nono, g.24.

Heb.11.a.3.

21 *Quia quum Deum cognouiſſent.*) Hîc apertè teſtatur, Deum omnium mentibus ſui cognitionem inſinuaſſe: hoc eſt, ſic ſe demonſtraſſe per opera, vt illi neceſſariò conſpicerent quod ſponte non quærunt, eſſe ſcilicet aliquem Deum: quia neque fortuitò extitit mundus, nec à ſe prodiit. Sed notandùm ſemper, in quo notitiæ gradu hæſerint, ſicuti nunc ſequitur. *Non vt Deum glorificauerunt.* Concipi Deus non poteſt ſine ſua æternitate, potentia, ſapientia, bonitate, veritate, iuſtitia, miſericordia. Æternitas ex eo liquet, quòd autor eſt omnium. Potentia, quòd tenet omnia in ſua manu, facítque vt in ſe conſiſtant. Sapientia, ex ordinatiſſima diſpoſitione. Bonitas, quia nihil cauſæ erat cur conderet omnia, neque alia ratione moueri poteſt vt conſeruet quàm ob illam ipſam. Iuſtitia, in adminiſtratione: quia ſontes punit, innocentes vindicat. Miſericordia, quòd tanta patientia tolerat hominum peruerſitatem. Veritas, ex eo quòd immutabilis eſt. Ergo qui conceptam Dei notitiam habet, iam illi laudem debet æternitatis, ſapientiæ, bonitatis, iuſtitiæ. Eiuſmodi virtutes quum non recognouerint homines in Deo, ſed ſomniarint tanquam inane phantaſma: meritò dicũtur illum ſua gloria improbè ſpoliaſſe. Nec ſine cauſa ſubdit, *Gratos non fuiſſe*: quia nemo eſt qui non infinitis eius beneficiis ſit obæratus. Adeóque vel hoc ſolo nomine ſatis ſuperque nos ſibi obſtringit, quum ſe nobis patefacere dignatur. *Sed exinaniti ſunt in*, &c. Id eſt derelicta Dei veritate, ad ſenſus ſui vanitatem conuerſi ſunt:

cuius

cuius omnis perſpicacia inanis eſt,& inſtar fumi dilabitur.Atque ita tenebris obuoluta ſtolida eorum mens nihil rectum percipere potuit:ſed modis omnibus præcipitata eſt in errores & mendacia. Hæc illa eſt iniuſtitia, quòd ſemen rectæ notitiæ mox ſua prauitate ſuffocant, priuſquam in ſegetem emergat.

22 *Quum enim putarent*) Ex hoc loco argumentum vulgò ſumunt,vt putent Paulo hîc negotiũ eſſe cum philoſophis qui peculiariter arrogarunt ſibi ſapientiæ famam. Atque ita procedere orationẽ putant, vt deiecta magnorum excellentia, ſequatur, neque in ipſo vulgi grege eſſe aliquid laude dignum. Sed videtur illi mihi nimium infirma ratione moti eſſe.neque enim id propriè in philoſophos competit. quòd in Dei cognitione putarint ſe eſſe ſapientes: ſed æquè commune eſt gentium, ordinúmque omnium. Nemo enim fuit qui non voluerit Dei maieſtatem ſub captum ſuum includere: ac talem Deum facere qualem percipere poſſet ſuopte ſenſu. Non diſcitur inquam hęc temeritas in ſcholis,ſed nobis ingenita,ex vtero (vt ita loquar) nobiſcum prodit.Conſtat enim hoc malũ ſeculis omnibus graſſatum eſſe, vt ſibi in comminiſcendis ſuperſtitionibus nihil non permitterent homines. Hæc igitur atrogantia taxatur: quòd quum deberent in humilitate ſua dare gloriam Deo, voluerint apud ſemet ſapere,& Deum ad ſuam humilitatem detrahere. Nam principium illud retinet Paulus, Neminem,niſi propria culpa,à Dei cultu eſſe alienum.acſi diceret,Quoniam ſuperbè ſe extulerũt,iuſta Dei vltione fuerunt infatuati. Prompta etiam ratio eſt quæ aduerſus illam quam repudio, interpretationẽ militet:quia non habuit à philoſophis originem error iſte de affingenda Deo imagine,ſed ipſi ab aliis acceptum ſuo quoque calculo approbarunt.

23 *Et mutauerunt.*) Poſtquam Deum talem finxerunt, qualem carnali ſuo ſenſu apprehendere poterant,longè abfuit quin verum Deum agnoſcerent:ſed factitium & nouum Deum,vel potius eius loco ſpectrum ſunt fabricati. Id eſt quod dicit, eos mutaſſe Domini gloriam, quia perinde acſi quis ſupponeret alienum partum,ſic à vero Deo receſſerunt. Nec excuſantur eo prætextu, quòd Deum nihilominus in cælo habitare credant:lignum non pro Deo habeant, ſed pro ſimulachro. nam hoc ipſũ Deo contumelioſum eſt,quod eius maieſtatem tam craſſe imaginantur, vt ſimulachrum illi adaptare auſint. Atqui talis audaciæ ſcelere nemo eximi poteſt:non Sacerdotes,nec Legiſlatores: non philoſophi,quorum maximè ſobrius Plato formam ipſe quoque in Deo veſtigat. Hæc igitur inſania notatur, quòd omnes ſibi Deum voluerunt figurare:quod certò arguit craſſas ac ſtultas eorum de Deo phantaſias. Ac primùm Dei maieſtatem conſpurcarunt ſimilitudine hominis corruptibilis. Sic enim vertere malui quàm cum Eraſmo,*Mortalis*:quia non ſolam Dei immortalitatem, hominis mortalitati opponit Paulus: ſed gloriam illam,nullis vitiis obnoxiam miſerrimæ hominis conditioni.Deinde nõ contenti tanto flagitio,vſque ad belluas,& eas quidem in ſuo genere fœdiſſimas,deſcenderunt.Vbi clarius etiamnum deprehenditur eorum ſtupor.De his abominationibus habes apud Lactantium,Euſebium, Auguſtinum in lib.de Ciuitate Dei.

24 *Propterea tradidit illos Deus in cupiditates cordium ſuorum in immunditiem : vt ignominia afficerent corpora ſua in ſeipſis.*

25 *Qui tranſmutarunt veritatem eius in mendacium:& coluerunt, ac venerati ſunt creaturã ſupra Creatorem,qui eſt benedictus in ſecula.amen.*

26 *Propterea inquam tradidit illos Deus in paßiones ignominioſas. etenim fœminæ ipſorum tranſmutarunt naturalem vſum,in eum qui eſt præter naturam.*

27 *Similiter & viri quoque, omiſſo naturali vſu fœminæ, exarſerunt mutua libidine, alii in alios:maſculi in maſculis fœditatem perpetrantes,& quam decebat, erroris ſui mercedem in ſeipſis recipientes.*

28 *Et quemadmodum non probauerunt Deum habere in notitia:tradidit illos Deus in reprobam mentem,ad facienda quæ non decerent.*

29 *Vt eſſent pleni omni iniuſtitia,nequitia,libidine,auaritia,malitia,referti inuidia, homicidio,contentione,dolo,peruerſitate,ſuſurrones,*

30 *Obtrectatores,oſores Dei,malefici,contumelioſi, faſtuoſi, repertores malorum, parentibus immorigeri,*

31 *Intelligentiæ expertes,inſociabiles, affectu humanitatis carentes,fœdifragi,ſine miſericordiæ ſenſu.*

32 *Qui quum Dei iudicium cognouerint,quòd qui talia agunt,digni ſunt morte: non tantùm ea faciunt,ſed aſſentiuntur facientibus.*

24 *Propterea tradidit.*) Quia clandeſtinum eſt malum impietas:ne adhuc tergiuerſentur,oſtendit craſſiori demonſtratione illos non poſſe elabi quin iuſta damnatione teneantur,ſiquidem illam ímpietatem ſecuti ſunt fructus,vnde licet colligere manifeſta iræ Domini iudicia. Quòd ſi iuſta eſt ſemper ira Domini, ſequitur præceſſiſſe quod illos redderet damnabiles. A ſignis ergo nunc vrget hominum apoſtaſiam & defectionem:ſiquidem ita vlciſcitur Dominus eos qui ſe ab ipſius bonitate alienarunt,vt in multiplicem perditionem ac ruinam deiiciat præcipites. Ac ſimilitudinem vitiorum, quibus laborant, cum impietate comparando,cuius eos ſuprà accuſauit, probat eos ita pœnas iuſto Dei iudicio pendere.Nam quum nihil potius ſit nobis noſtro honore,hæc ſumma eſt cæcitas,vbi non dubitamus in nos ipſos eſſe contumelioſi. Quare conuenientiſſima eſt pœna irrogato Diuinæ maieſtati probro.id vnũ exequitur vſque ad finem capitis,ſed variis modis agitat,quòd res indigebat multa am-

plificatione.Hoc eſt igitur in ſumma quod contendit,Hinc apparere,non eſſe excuſabilem hominum erga Deum ingratitudinem: quòd certis documentis iram Dei ſæuire in ſe produnt. Nunquam enim in tam fœdas cupiditates,belluarum more, prouoluerentur, niſi infeſtum aduerſúmque ſibi haberent Dei numen.Quum ergo paſſim abundent peſſimis flagitiis,extare in illis colligit Diuinæ vltionis teſtimonia. Iam ſi hæc nunquam temerè aut iniquè ſæuit,ſed moderationem ęquitatis ſemper tenet:inde conſtare innuit quàm certum omnibus impēdeat,nec minus iuſtum exitium. De modo quo Deus hominem in vitium tradit,minimè neceſſarium hoc loco texere longam quæſtionem.certum quidem eſt,non ſinendo tantùm & conniuendo, illum permittere homines prolabi: ſed iuſto iudicio ſic ordinare,vt tum à propria concupiſcentia,tum à diabolo in eiuſmodi rabiē agantur & ferantur.Ideo *Tradendi* voce vtitur, ex perpetuo Scripturæ more: quam vocem nimis violenter torquent qui ſola Dei permiſſione in peccatum agi nos putant. Nam vt miniſter iræ Dei eſt Satan & quaſi carnifex, ita non diſſimulatione,ſed mandato iudicis in nos armatur.Neque tamen ideo aut crudelis Deus, aut nos innoxii,quando apertè oſtendit Paulus, nos non aliter addici in eius poteſtatem, quàm ſi tali pœna digni ſimus. Tantùm id excipiamus, peccati cauſam à Deo non prouenire: cuius radices in peccatore ipſo perpetuò reſident. Illud enim verum eſſe oportet, Perditio tua Iſrael: in me tantummodo auxilium tuum. Quum cordis humani cupiditates cum immunditia coniungit, tacitè innuit quos partus cor noſtrum generet, vbi ſemel relictum eſt ſibi. Particula, *In ſeipſis*, emphaſeos non caret: ſignificantius enim exprimit quàm profundas & ineluibiles ignominiæ notas corporibus ſuis inuſſerint.

Oſee 13.c.9.

25 *Qui tranſmutauerunt.*) Rationem,licet aliis verbis,non tamen diuerſam à ſupradicta repetit: quo melius animis infigat. Dum veritas Dei in mendacium mutatur, obliteratur eius gloria. iuſtum eſt igitur,omni genere ignominiæ eos reſpergi qui & ſuum Deo honorem detrahere,& probrum irrogare conati ſunt. *Et coluerunt.* Vt duo verba vni ſyntaxi adaptarem, ſic reddidi. Idololatriæ flagitium propriè notat.Creaturæ enim dari honor,religionis cauſa,non poteſt quin à Deo indignè & per ſacrilegium transferatur:fruſtráque excuſatur,propter Deum imagines coli,quando hunc cultū non agnoſcit,nec ſibi acceptum fert Deus.Et omnino tunc non colitur verus Deus ſed factitius, quem ſibi caro ſomniauit. Et quod ſubditur, *Qui eſt benedictus*, in maiorem idololatrarum ignominiam dictū interpretor, in hunc ſenſum,Quem ſolum honorari,adoraríque oportuit,& cui fas non fuit quicquam vel minimum aufetri.

26 *Propterea tradidit illos Deus.*) Velut interpoſita parentheſi redit ad id quod prius cœperat de vltione Domini: ac primum ſpecimen affert in horrendo facinore præpoſteræ veneris: vnde conſtat non proſtitutos modò fuiſſe in beluinas cupiditates,ſed infra beſtias prorupiſſe, quum totum naturæ ordinem euerterint.Deinde enumerat longam vitiorum ſeriem, quæ cum ſeculis omnibus extiterunt: tum verò paſſim regnabant licentiſſimè. Nec refert quòd non laborabant ſinguli tanta vitiorum colluuie:nam in vulgari hominum turpitudine taxanda ſatis eſt ſi ad vnum omnes recognoſcere aliquem næuum coguntur.Sic ergo habendum eſt Paulum hîc ea flagitia perſtringere, quæ & ſęculis omnibus vulgaria fuerant, & ea potiſſimum ætate erant paſſim conſpicua. Nam illa quam brutę pecudes abominantur,ſpurcitia,mirum quantopere tum diuulgata eſſet:alia verò,popularia erant.Deinde eum catalogum ſcelerum recenſere,in quo vniuerſum hominum genus comprehendatur.Nam etſi non omnes vel homicidæ ſunt,vel fures, vel adulteri: nemo eſt tamen qui non deprehendatur aliquo vitio inquinatus. *Paſſiones ignominiæ voeat*,quæ hominum etiam opinione ſunt pudendæ. Reſpondent autem Dei inhortationi.

27 *Quam decuit erroris mercedem.*) Excæcari enim merentur,vt obliuiſcantur ſui, nec quid ſibi conueniat videant,qui ad oblatam Dei lucem oculos clauſerunt ſua malignitate, ne gloriam eius cōſpicerent:denique vt cæcutiant in meridie,quos non puduit extinguere (quantum in ſe erat) Dei gloriam quæ ſola nos illuſtrat.

28 *Et quemadmodum non probauerunt.*) Obſeruanda in verbis alluſio,quę æquam peccati & pœnæ relationem eleganter indicat. Quia non probauerunt permanere in Dei cognitione,quæ ſola mētes noſtras ad rectè ſapiendum dirigit,peruerſam illis mentem dedit Dominus,quę nihil iam probare poſſet. Quòd autem ait non probaſſe, perinde eſt acſi diceret, cognitionem Dei non eſſe perſecutos quo debuerant ſtudio, ſed cogitationem potius ſuam data opera à Deo auertiſſe. Significat ergo eos praua electione prætuliſſe Deo ſuas vanitates:atque ita voluntarium quo decepti ſunt,errorem fuiſſe. *Vt facerent quæ non decent.* Quia vnum hactenus ſpecimen illud execrabile propoſuit, quod vulgare quidem inter multos,non tamen omnium commune erat,hîc incipit enumerare vitia quorum nemo immunis reperiatur. Nam etſi in ſingulis (vt dictum eſt) non ſimul emineant omnia, ſunt tamen alicuius ex illis conſcii ſibi omnes:vt pro ſe quiſque argui poſſit non obſcuræ prauitatis.Initio quod Indecora vocat,intellige ab omni rationis iudicio abhorrentia & aliena hominum officiis.Mentis enim inuerſæ notas profert, quòd ſine delectu iis ſceleribus ſe homines obligarunt, quæ communis ſenſus reſpuere debeat. Porrò in contexēdo vitiorum ordine fruſtra laboratur,vt aliud ex alio ducatur:quum id non fuerit Pauli propoſitum, ſed congerere prout quodque primùm occurrebat. Quid ſingula ſignificent,breuiſſimè percurramus. Iniuſtitiam intellige,quum violatur inter homines ius humanitatis,non reddendo vnicuique quod ſuum eſt. πονηρίαν,ex Ammonii ſententia reddidi Nequitiam. ille enim πονηρὸν docet eſſe δραστικὸν κακοῦ. Nequitia ergo erit exercitata malitia:vel ſolutior malitiæ patrandæ licentia. Malitia verò,prauitas illa & obliquitas mentis quæ ad noxam proximis inferendam contendit. Poſui Libidinem vbi Paulus πορνείαν. neque tamen reclamo,ſiquis Scortationem malit: tam enim cupiditatem interiorem quàm externam actionem ſignificat. Auaritiæ,inuidiæ,homicidii vocabula non dubiam habent ſignificationem. Sub Contentione,tum iurgia,tum pugnas, tum ſeditioſas

motiones

motiones comprehendit. κακοηθείας pro qua nos Peruerſitatem reddidimus, inſignis ac notabilis improbitas: vbi homo velut obducto callo, in corruptione morum obduruit ex conſuetudine & malo habitu. θεοστυγεῖς ſunt haud dubiè Dei oſores. Nam vt in paſſiuo poſitum dicatur, nulla eſt ratio, quum Paulus hîc homines ex vitiis euidentibus reos faciat. Deſignantur ergò ii qui Deum auerſantur, cuius iuſtitiam ſuis nequitiis obſtare vident. Suſurrones & obtrectatores ſic diſtinguuntur, quòd illi clancularîis delationibus amicitias bonorum dirimunt, animos ad iracundiam inflammant, innocentes ſuggillant, ſerunt diſcordias, &c. Hi ingenita quadam malignitate nullius famæ parcunt: & quaſi maledicendi rabie vexati, merentes ſimul ac immerentes proſcindunt. ὑβριστὰς tranſtulimus Maleficos: quoniam autores Latini inſignes iniurias, vt ſunt direptiones, furta, incendia, veneficia, quas hic voluit ſignare Paulus, maleficia ſolent appellare. Contumelioſos vocaui, quos Paulus ὑπερηφάνους, quia hoc ſonat Græca dictio. Inde enim eſt nomen quòd tales velut in ſublime euecti, omnes tanquam inferiores contemptim deſpiciunt, neque poſſunt ad æqualitatem ſpectare. Faſtuoſi ſunt qui inani præfidentiæ vento turgent. Inſociabiles ſunt qui ab hominum ſocietate conſeruanda per iniquitates diſſiliũt, vel in quibus nulla eſt fidei ſinceritas vel conſtantia, quaſi dicas fœdifragos. Sine affectu humanitatis, qui primos quoque naturæ ſenſus erga ſuos exuerunt. Quia miſericordiæ defectum inter ſigna deprauatæ humanæ naturæ ponit: hinc colligit Auguſtinus aduerſus Stoicos, miſericordiam eſſe virtutem Chriſtianam. *Qui quum Dei iuſtitiam.* Quanquam hic locus variè tractatur, hæc mihi expoſitio videtur veriſſima: homines ad effrænem peccandi laſciuiam nihil reliqui feciſſe, quòd ſublato bonorum & malorum diſcrimine, quæ Deo diſplicere, & iuſto eius iudicio damnatum iri nouerant, tam in ſe, quàm in aliis approbarint. Hîc enim ſummus malorum cumulus, vbi adeò depuduit peccatorem, vt tum ſuis vitiis blandiatur, nec vituperio ſibi verti ſuſtinet: tum eadem in aliis ſuffragio applauſúque foueat. ſic deſperata improbitas in Scripturis deſcribitur, Gloriantur quum malefecerint. Item, Diuaricauit pedes ſuos, gloriata eſt in malitia ſua. Nam quem pudet, is adhuc eſt ſanabilis. Vbi autem ex pec- *Prou.2.c.14.*
candi conſuetudine talis impudentia contracta eſt, vt vitia loco virtutum placeant ac probentur, nul- *Ezech.16.c.25.*
la amplius ſpes eſt correctionis. Ideò autem ſic interpretor, quòd video Apoſtolum voluiſſe hic gra- *Iere.11.c.15.*
uius aliquid & ſceleratius ipſa vitiorum perpetratione perſtringere. Id quale ſit non intelligo, niſi referamus ad iſtam nequitiæ ſummam, vbi miſeri homines contra Dei iuſtitiam, abiecta verecundia vitiorum patrocinium ſuſcipiunt.

CAP. II.

PRopterea inexcuſabilis es, ô homo, quicunque iudicas. in quo enim iudicas alterum, teipſum cõdemnas: eadem enim facis dum iudicas.

2 *Nouimus autem quòd iudicium Dei eſt ſecundum veritatem in eos qui talia agunt.*

Hæc obiurgatio in hypocritas ſtringitur: qui dum externæ ſanctimoniæ officiis perſtringũt hominum oculos, ſecuritatem etiam coram Deo concipiunt, acſi probè illi ſatisfacerent. Paulus ergo poſtquam craſſiora demonſtrauit vitia, ne quem iuſtum coram Deo relinquat, hoc genus ſanctulos aggreditur qui ſub primo catalogo comprehendi non poterant. Iam planior faciliórque eſt deductio, quàm vt mirari quis debeat vnde colligat Apoſtolus hanc rationalem. Ideo enim inexcuſabiles facit, quia & ipſi Dei iudicium norunt, Legem nihilominus tranſgrediuntur: acſi diceret, Tametſi non conſentis aliorum vitiis, imò videris ex profeſſo hoſtis ac vindex vitiorum: quia tamen ab illis non es immunis, ſi te verè conſideras, non potes obtendere vllam defenſionem. *In quo enim iudicas alterum.* Præter elegantem verborum Græcorum alluſionem κρίνειν καὶ κατακρίνειν, notanda eſt exaggeratio qua vtitur aduerſus eos. Perinde enim valet loquutio acſi diceret, Bis es damnabilis, qui iiſdem obnoxius es vitiis quæ in aliis carpis & accuſas. Nota eſt ſiquidem ſententia, Legem ſibimetipſis indicere innocentiæ, continentiæ, virtutúmque omnium, eos qui ab altero rationem vitæ repoſcunt: nec vlla eſſe venia dignos, ſi eadem admittant quæ ſumpſerint in alio corrigenda. *Eadem enim facis indicans.* Ita eſt ad verbum. Porrò ſenſus eſt, Etiamſi iudices, nihilominus agis. Et agere dicit, quia non recto ſint animo: quandoquidem peccatum propriè animi eſt. Itaque ſeipſos eo condemnant, quia furem, aut adulterũ, aut maledicum improbando, non in perſonas ferunt iudicium, ſed in vitia, quæ ipſorum quoque oſſibus adhærent. *Scimus autem quod iudicium Dei,* &c. Conſilium Pauli eſt, blanditias hypocritis excutere, ne ſe magnum aliquid adeptos putent, ſi vel à mundo laudentur, vel ſe ipſi abſoluant, quia longè aliud examen eos in cælo maneat. Porrò quia ipſos interioris impuritatis inſimulat, quæ vt humanos oculos latet, redargui conuincíque nequeat humanis teſtimoniis, ad Dei iudicium prouocat, cui nec tenebræ ipſæ ſunt abſconditæ, & cuius ſenſu tangi, peccatoribus velint nolint, neceſſe eſt. Veritas porrò hæc iudicii in duobus conſiſtit: quod ſine perſonarũ reſpectu, delictum puniet, in quocũque deprehenderit homine: deinde quod externam ſpeciem non moratur: nec opere ipſo cõtentus eſt, niſi à vera ſinceritate animi prodeat. Vnde ſequitur, non obſtare laruam fictæ ſanctimoniæ, quominus vel in occultam prauitatem ſuo iudicio animaduertat. Eſt autem Hebraica phraſis, quia Veritas tantundẽ ſæpe valet Hebræis, atque interior cordis integritas: atque ita non ſolùm craſſo mendacio, ſed externæ bonorum operum apparentiæ opponitur. Tunc autem demum expergeſiunt hypocritæ, quum Deus nõ tantùm de fucoſa iuſtitia, ſed de occultis affectibus iudicium dicitur facturus.

3 *Exiſtimas autem, ô homo, qui iudicas eos qui talia faciunt, & eadem facis, quòd ipſe effugies iudicium Dei?*

4 *An diuitias bonitatis ipſius, tolerantiaque, ac lenitatis contemnis, ignorans quòd bonitas*

Dei te ad pœnitentiam deducit?
5 *Sed iuxta duritiam tuam, & cor pœnitere neſcium, theſaurizas tibi iram in die iræ, & reuelationis iuſti iudicii Dei,*
6 *Qui redditurus eſt vnicuique ſecundum ipſius opera:*
7 *Iis quidem, qui per boni operis perſeuerantiam, gloriam & honorem & immortalitatē quærunt, vitam æternam:*
8 *Iis verò qui ſunt contentioſi, ac veritati immorigeri, iniuſtitiæ autem obtemperant, excādeſcentia, ira, tribulatio,*
Et anxietas in omnem animam hominis perpetrantis malum, Iudæi primum, ſimul & Græci.
At gloria & honor & pax omni operanti bonum, Iudæo primùm, ſimul & Græco.

3 *Exiſtimas autem ô homo, &c.*) Quoniam præcipiunt Rhetores, ne antè ad vehementiorem obiurgationem deſcendatur, quàm conuictum crimen fuerit: poſſet cuipiam videri ineptè hîc inſurgere Paulus, qui nondum peracta, quam intendebat, accuſatione, tam acriter inuehatur. Verùm ſecus habet res. ſatis enim firma probatione ipſos peccati reos peregit: quandoquidem non accuſabat coram hominibus, ſed conſcientiæ iudicio arguebat. Hoc autem planè duxit eſſe probatum quod volebat, nempe ſi in ſe deſcenderent, ac Diuini iudicii admitterent examen, non poſſe iniquitatem ſuam inficiari. Nec ſine magna neceſſitate facit, quòd tanta ſeueritate atque acerbitate fictam iſtam ſanctitatem obiurgat. mira enim ſecuritate id genus hominum in ſe acquieſcit, niſi illi inanis fiducia violenter excutitur. Meminerimus ergo, hanc optimam eſſe conuincendæ hypocriſeos rationem, ſi ab ebrietate ſua experge facta, in lucem diuini iudicii attrahatur. *Quod effugies*, &c. A minori eſt argumentum. Nam ſi hominis iudicio obnoxia eſſe flagitia oportet, multo magis Dei, qui iudex eſt vnicus omnium. Diuino quidem inſtinctu feruntur homines ad damnanda ſcelera, ſed hæc obſcura & tenuis eſt duntaxat iudicii eius adumbratio. Valde igitur deſipiunt qui fallere ſe putant iudicium Dei, qui ne ſuo quidem iudicio alios elabi ſinunt. Nec emphaſi caret, quòd iam iterum expreſſit Hominis nomen, vt hominem Deo comparet.

4 *An diuitias*, &c.) Non mihi videtur hîc eſſe dilēma, quod nonnulli putant: ſed prolepſis. Quoniam enim hypocritę ferè proſpero rerum ſucceſſu inflantur, acſi Domini clementiam ſuis benefactis promeriti eſſent, atque ita magis in Dei contemptum obdureſcunt: occurrit eorum arrogantiæ Apoſtolus: atque argumento à contraria cauſa ſumpto, demonſtrat, non eſſe cur Deum ſibi propitium ab externa proſperitate reputent, quando illi longè diuerſum eſt benefaciendi conſilium, quo ſcilicet peccatores ad ſe conuertat. Ergo vbi non regnat Dei timor, ſecuritas in rebus proſperis, eſt contemptus ac ludibrium immēſę eius bonitatis. Vnde ſequitur, grauiores pœnas iure daturos quibus in hac vita De* pepercerit, quia ad reliquam prauitatem acceſſit quòd paternam Dei inuitationem reſpuerunt. Quanquam autem omnia Dei beneficia totidem ſunt paternæ eius bonitatis teſtimonia: quia tamen diuerſū ſæpe in finem reſpicit, perperam impij, dum ſuauiter & benignè eos fouet, quaſi ei chari eſſent, ſibi in læta fortuna gratulantur. *Ignorans quia benignitas*, &c. Dominus enim ſua lenitate nobis eum ſe eſſe oſtendit ad quem conuerti debeamus, ſi cupimus bene habere: ſimúlque fiduciam erigit expectandæ miſericordiæ. Si Dei beneficentia non vtimur in hunc finem, abutimur. Quanquam nō vno ſemper modo accipienda eſt: ſeruos enim ſuos dum indulgēter tractat Dominus, ac terrenis benedictionibus proſequitur, ſuam beneuolentiam eiuſmodi ſymbolis declarat, ac ſimul aſſuefacit ad quærendam in ſe vno bonorum omnium ſummam. Tranſgreſſores Legis dum eadem excipit indulgentia, ſua benignitate vult quidem emollire ipſorum contumaciam: non tamen ſe illis propitium iam eſſe teſtatur, quin potius eos ad reſipiſcentiam vocat. Siquis autem iniiciat, Dominum ſurdis canere quandiu intus corda non afficit: reſpondendum, nihil hîc poſſe accuſari niſi noſtram prauitatem. Cæterùm in verbis Pauli, malo *Deducit*, quàm *Inuitat*: quia illud plus quiddam ſignificat. Neque tamen pro Adigere accipio, ſed pro Manu ducere.

5 *Secūdum duritiam tuam*, &c.) Vbi ad Domini monitiones obduruimus, ſequitur impœnitentia: qui verò non ſunt de reſipiſcentia ſoliciti, ii manifeſtè tentant Dominum. Et inſignis eſt locus: vnde diſcendum eſt, quod prius attigi, impios non modò in dies ſibi grauius cumulare Dei iudicium quantiſper hîc viuunt: ſed etiam ceſſurum illis in condemnationem quicquid donorum Dei aſſiduè vſurpant. ratio enim omnium repoſcetur. Quòd autem in extremum illis ſcelus meritò imputabitur, tūc comperietur, Dei benignitate factos eſſe deteriores, qua ſaltem emendari eos oportuerat. Cauendum ergo ne illicito bonorum abuſu infelicem hunc theſaurum nobis reponamus. *In die iræ.* Sic eſt ad verbum: ſed pro εἰς ἡμέραν, in diem. Nam colligunt impii nunc aduerſum ſe Dei indignationem, cuius vis tunc in caput eorum ſe effundet: occultam perniciem accumulant, quæ tunc ex Dei theſauris explicabitur. Dies autem ſupremi iudicii, dies iræ vocatur, dum ſermo eſt ad impios: quum dies ſit redēptionis fidelibus. ita & aliæ quælibet viſitationes Domini ſemper impiis deſcribuntur horrendæ & minaces: piis contrà, ſuaues & iucundæ. Proinde quoties meminit Scriptura propinquitatis Domini, pios exultare lætitia iubet: dum autem ad reprobos ſe conuertit, nihil quàm terrorem incutit ac formidinem. Dies iræ, dicit Sophonias 1. d. 15, Dies illa, dies tribulationis & anguſtiæ: dies calamitatis & miſeriæ: dies tenebrarum & caliginis: dies nebulæ & turbinis. Similia quoque habes Ioel. 2. a. 2. Amos verò, 5. e. 18, etiam exclamat, Væ deſiderantibus diem Domini. ad quid eam vobis? Dies illa Domini, tenebræ & non lux. Porrò quum addit vocabulum Reuelationis Paulus, innuit quis ille ſit iræ dies, nempe quum Dominus iudicium ſuum manifeſtabit: cuius tametſi indicia quædam quotidie præbet, liquidam tamen ac plenam manifeſtationem in eam diem ſuſpendit ac continet. Tunc enim libri aperientur,

aperietur, tunc ſegregabuntur agni ab hœdis, & frumentum zizaniis repurgabitur.

6 *Qui reddet vnicuique, &c.)* Quia illi cum cæcis ſanctulis negotium eſt, qui bene obrectam putant cordis nequitiam, modò neſcio quibus inanium operum fucis prætexatur, veram operum iuſtitiam ſtatuit, quæ ſit coram Deo locum habitura, ne ſufficere confidant ad eum placandum, ſi verba & ſolas nugas vel folia attulerint. Porrò in hac ſententia non tantum eſt difficultatis, quantum vulgo putatur. Reproborum enim malitiam iuſta vltione ſi puniet Dominus, rependet illis quod meriti ſunt. Rurſum quia ſanctificat quos olim ſtatuit glorificare: in illis quoque bona opera coronabit, ſed non pro merito. Neque id euincetur ex hac ſententia, quæ tametſi prædicit quam mercedem habitura ſint bona opera, nequaquam tamen quid valeant, vel quid illis debeatur pretij pronuntiat. Stulta autem conſequentia eſt, ex mercede ſtatuere meritum.

7 *Iis quidem qui ſecundum perſeuerantiam.)* Ad verbum eſt *Patientiam*, quo vocabulo plus aliquid exprimitur. Perſeuerantia enim eſt, vbi quis conſtanter benefaciendo non fatiſcit: at tolerantia quoque in ſanctis requiritur, qua licet variis tentationibus oppreſſi, ſubſiſtant. Non enim eos expedito curſu ad Dominum pergere Satan permittit: ſed innumeris offendiculis remorari eos, atque à recta via auertere nititur. Quòd autem dicit, fideles in bonis operibus perſiſtendo, gloriam & honorem quærere: nō ſignificat eos aliò aſpirare quàm ad Dominum, aut aliquid eo ſuperius præſtantiúſve expetere: ſed ipſum quærere nequeunt, quin ſimul ad regni eius beatitudinem contendant: cuius deſcriptio ſub horum verborum periphraſi continetur. Senſus ergo eſt, Dominum vitam æternam iis redditurum, qui bonorum operum ſtudio immortalitatem meditantur.

8 *Iis verò qui ſunt contentioſi.)* Aliquantum confuſa eſt oratio. Primùm, ob abſciſſum tenorem: filum enim dictionis requirebat, vt ſecundum collationis membrum priori cohęreret, in hunc modū, Dominus iis, qui per boni operis perſeuerantiam, gloriam, honorem & immortalitatem quærunt, redditurus eſt vitam æternam: contentioſis autem & immorigeris æternam mortem. Tum ſubnecteretur illatio, Paratam illis quidem eſſe gloriam & honorem & incorruptionem: his autem, repoſitam eſſe iram & afflictionem. Deinde quia voces illæ, *Excandeſcentia, ira, tribulatio & anxietas*, duobus membris diuerſis applicantur: ſenſum tamen orationis id minimè turbat, quo in ſcriptis Apoſtolicis contenti ſumus. Ex aliis enim diſcenda eſt eloquentia: hîc ſub contemptibili verborum humilitate, ſpiritualis ſapientia quærenda eſt. Cōtentio hîc pro rebellione ponitur, & peruicacia: quia cum hypocritis confligit Paulus, qui craſſa & ſupina indulgentia Deum ſubſannant. *Veritatis* nomine ſimpliciter regula Diuinæ voluntatis, quæ ſola veritatis lux eſt, deſignatur. Id enim omnium impiorum commune eſt, vt ſe iniquitati in ſeruitutem addicere ſemper malint, quàm Dei iugum recipere. at quantamlibet obedientiam ſimulent, non deſinunt tamen Dei verbo contumaciter obſtrepere & obluctari. Siquidem vt veritatem hanc ludibrio habēt qui palàm ſunt flagitioſi: ita hypocritæ factitios ſuos cultus illi opponere non dubitant. Porrò ſubiicit Apoſtolus, eiuſmodi contumaces iniquitati ſeruire: quia nihil medium eſt, quominus in peccati ſeruitium mox cōcedant, qui ſubiugari à Domini lege noluerunt. Atque hoc quoque iuſtum pręmium eſt furioſæ licentię, quòd peccati ſunt mancipia, qui Dei obſequium grauantur. *Excandeſcentia & ira.* Sic vertere cogit me verborum proprietas. Græcis enim id ſignificat θυμὸς, quod Latinis excādeſcentiam notare docet Cicero, Tuſc. 4: nempe ſubitam iræ inflammationem. In aliis ſequor Eraſmum. Obſerua autem ex quatuor quæ recenſentur, duo poſteriora quaſi effectus eſſe priorum. Nam qui Deum ſibi aduerſum iratúmque ſentiunt, extemplò prorſus conteruntur. Cæterùm, quum duobus verbis tam piorum beatitudinem quàm reproborum interitum breuiter indicare poſſet, vtrumque pluribus amplificat: quo magis & efficacius homines percellat iræ Dei metu, & deſiderium acuat obtinendæ per Chriſtum gratiæ. Nunquā enim Dei iudicium ſatis metuimus, niſi viua deſcriptione quaſi ſtatuatur ante oculos. Nec ſeriò futuræ vitæ ſtudio ardemus, niſi multis flabellis incitati.

9 *Iudæo primum.)* Mihi non dubium eſt quin Iudæo Gentilem ſimpliciter opponat. quos enim Gręcos nunc appellat, eos Gentiles mox dicet. Iudæi autem in huius cauſæ actione præcedunt, qui præ aliis habent Legis promiſſiones & minas: ac ſi diceret, Hæc vniuerſalis eſt Diuini iudicij lex, quæ à Iudęis incipiet, & comprehendet totum orbem.

11 ***Siquidem non eſt acceptio perſonarum apud Deum.*** *Deu.10.d.17.*

12 ***Quicunque enim ſine Lege peccauerunt, ſine Lege etiam peribunt: quicunque verò in Lege peccauerunt, per Legem iudicabuntur.***

13 ***Non enim Legis auditores iuſti ſunt apud Deum: ſed qui Legem faciunt, iuſtificabuntur.*** *Mat.7.c.21.*

11 *Non eſt perſonarum acceptio.)* Hactenus in genere reos in iudicium traxit vniuerſos mortales: nunc verò ſeorſum hinc Iudæos, hinc Gentiles arguere incipit: ac ſimul docet, non obſtare quòd alios ab aliis ſeparat diſcrimen, quin promiſcuè vtrique morti æternæ ſint obnoxij. Gentiles defenſionem captabant ab ignorantia: Iudæi Legis titulo gloriabantur. illis adimit tergiuerſationem, hos falſa & vana gloriatione ſpoliat. Eſt igitur quædam totius generis humani in duo membra partitio. Nam Iudæos ſegregauerat Deus à reliquis: omnium verò Gentium eadem erat ratio. Nunc illud diſcrimen nihil obſtare docet, quominus in eundem vtrique colligati ſint reatum. Cæterùm Perſona Scripturis vſurpatur pro rebus omnibus externis quæ aliquo in pretio & honore haberi ſolent. Quum ergo legis, non eſſe Deum acceptorem perſonarum, intellige illum reſpicere cordis puritatem, ac interiorem innocentiam: non autem iis immorari, quæ ſolent in hominum æſtimationem venire, genus, patriam, dignitatem, copias, & ſimilia: vt hîc acceptio accipitur pro delectu, ac diſcretione inter gentem & gentem. Siquis autem hinc cauilletur, non eſſe igitur gratuitam Dei electionem: reſpondendum, eſſe duplicem hominis acceptionem coram Deo: primam, qua nos ex nihilo vocatos gratuita bonitate cooptat: quum nihil ſit in natura noſtra quod illi probari queat. alteram, qua vbi nos regenerauit, etiam cum ſuis donis amplectitur,

ac quam in nobis recognoſcit Filij ſui imaginem, fauore ſuo proſequitur.

12 *Qui ſine Lege peccauerunt.*) Priore partitionis loco Gentes aggreditur: quibus tametſi nullus Moſes datus fuerat, qui Legem illis à Domino promulgaret ac ſanciret, id tamen obſtare negat, quominus iuſtum mortis iudicium peccando ſibi accerſant: ac ſi diceret, iuſtæ peccatoris damnationi non eſſe neceſſariam Legis ſcriptæ notitiam. Vide igitur quale patrocinium ſuſcipiant, qui præpoſtera miſericordia, Gentes Euangelij lumine priuatas, ignorantiæ prætextu Dei iudicio eximere tentãt. *Qui in Lege peccauerunt.* Quemadmodum Gentes, dum ſenſus ſui erroribus feruntur, in foueam præcipites eunt: ita Iudæi Legem in promptu habent, qua iudicentur. Pronuntiata enim iampridẽ ſententia eſt, maledictos omnes
Deut.27.d.26 qui non permanſerint in omnibus eius mandatis. Peior itaque conditio Iudęos peccatores manet, quibus iam ſua eſt in Lege damnatio.

13 *Non enim auditores Legis.*) Prolepſis, qua anteuertit quã afferre Iudæi exceptionem poterãt. Quia Legem audiebant eſſe iuſtitiæ regulam, ſola eius notitia ſuperbiebant. Eam hallucinationẽ vt refellat, negat
Deut.4.a.1. Legis audientiam, ſeu intelligentiam quicquam habere ponderis, vt iuſtitiam quis ex ea obtendat: ſed proferenda eſſe opera, ſecũdum illud, Qui fecerit hæc, viuet in ipſis. Hoc igitur tantùm valet præſens ſententia, Si ex Lege iuſtitia quæritur, impleri Legem oportere: quia in operum perfectione poſita eſt Legis iuſtitia. Qui hoc loco abutuntur ad erigendã operum iuſtificationẽ, etiam puerorum cachinnis ſunt digniſſimi. Proinde ineptum eſt & extra locum, huc longas de iuſtificatione quæſtiones ingerere ad ſoluẽdum tam futile cauillum. Tantùm enim vrget apud Iudæos Apoſtolus illud, de quo meminerat, Legis iudicium: quòd non poſſint per Legem iuſtificari, niſi Legem impleant. ſi transgrediantur, paratã mox eſſe illis maledictionem. Nos verò non negamus præſcribi in Lege abſolutã iuſtitiam: ſed quia omnes transgreſſionis conuincuntur, quærendam eſſe dicimus aliam iuſtitiam. Quin ex hoc lòco argumentari licet, neminem operibus iuſtificari. ſi enim ij ſoli qui Legem implent, per Legem iuſtificantur: ſequitur nullum iuſtificari, quia nullus reperitur qui iactare queat Legis complementum.

14 ***Quum enim Gentes, quæ Legem non habent, natura quæ Legis ſunt faciãt, ipſæ Legem non habentes, ſibi ipſæ ſunt Lex:***

15 ***Quæ oſtendunt opus Legis ſcriptum in cordibus ſuis? ſimul atteſtante ipſorum conſcientia, & cogitationibus inter ſe accuſantibus, aut etiam excuſantibus,***

16 ***In die qua iudicabit Deus occulta hominum ſecundum Euangelium meum, per Ieſum Chriſtum.***

14 *Quum enim Gentes.*) Probationem prioris membri nunc repetit. Non enim ſatis habet, nos verbo damnare, & iuſtum Dei iudicium aduerſum nos pronuntiare: ſed rationibus id euincere apud nos contendit, quo nos ad Chriſti deſiderium amorémque magis excitet. Probat enim fruſtrà obtendi à Gentibus ignorantiam, quum factis ſuis declarent, nonnullam ſe habere iuſtitiæ regulam. Nulla enim gens vnquã ſic ab humanitate abhorruit, vt non ſe intra leges aliquas contineret. Quum igitur ſpontè ac ſine monitore, Gentes omnes ad leges ſibi ferendas inclinatæ ſint: conſtat abſque dubio quaſdam iuſtitiæ ac rectitudinis cõceptiones, quas Græci προλήψεις vocant, hominum animis eſſe naturaliter ingenitas. Habẽt ergo legem ſine Lege: quia vtcunque ſcriptam Moſis Legem non habeant, notitia tamen recti & æqui nequaquam prorſus carent. Neque enim aliter poſſent inter flagitium virtutémque diſcernere: quorum alterum coercent pœnis, alteram commendant, ac ſuo calculo approbatam præmiis honorant. Naturam oppoſuit Legi ſcriptæ, intelligens ſcilicet Gentibus naturalem iuſtitiæ fulgorem illucere, qui Legis vicem ſuppleat, qua Iudæi erudiuntur: vt ſint ipſæ ſibi Lex.

15 *Quæ oſtendunt opus Legis ſcriptum.*) Hoc eſt, teſtificantur eſſe inſcriptum cordibus ſuis diſcrimen & iudicium, quo inter æquũ & iniquum, honeſtum & turpe diſtinguant. Non enim intelligit, inſculptum eorum voluntati vt appetant, & ſtudioſè perſequantur: ſed quia ſic veritatis potentia vincuntur, vt non poſſint nõ approbare. Cur enim religiones inſtituunt, niſi quia Deum colendum iudicant? Cur ſcortari & furari pudet, niſi quia vtrunque malum cẽſent? Importunè ergo ex hoc loco poteſtas voluntatis noſtrę effertur: acſi facultati noſtræ ſubiectam Legis obſeruationem diceret Paulus: quum de implendæ Legis
Deut.29.a.4. poteſtate non loquatur, ſed de notitia. Nec verò Cordis nomen pro ſede affectuũ, ſed tantùm pro intelle-
Luc.24.d.26. ctu capitur: vt alibi, Non dedit Dominus tibi cor ad intelligendum. Item, Stulti homines & tardi corde ad credẽdum. Præterea nec ex eo colligendum eſt, hominibus ineſſe plenam Legis cognitionem, ſed quędam duntaxat iuſtitiæ ſemina eſſe indita ipſorum ingenio: qualia ſunt quòd religiones inſtituunt omnes peræquè gentes, adulterium legibus plectunt, & furtum, & homicidium: bonam fidem in commerciis ac contractibus commendant. Sic enim teſtantur non ſe latere, Deum colẽdum eſſe: adulterium & furtum & homicidium eſſe mala: probitatem eſſe laudabilem. Nec intereſt qualem fingant Deũ, aut quot etiam deos fabricent: ſatis eſt quòd Deum eſſe intelligunt, & illi honorem cultúmque deberi. Non refert an alienæ mulieris, & poſſeſſionis, & cuiuſuis rei cupiditatem permittant: an ad iram odiúmque conniueant: nam quod perpetrare malum eſſe norunt, neque illi fas erit cõcupiſcere, *Atteſtante conſcientia & cogitationibus.* Non poterat fortiùs eos premere quàm propriæ cõſcientiæ teſtimonio, quæ eſt inſtar mille teſtium. Conſcientia benefactorum ſe ſuſtentant, ac conſolantur homines malè ſibi conſcii, intra ſe torquentur ac cruciantur. Vnde illæ Ethnicorum voces, Ampliſsimum theatrum eſſe bonam conſcientiam: malam verò peſsimum carnificem, ac ſæuius quibuſlibet furiis impios exagitare. Eſt igitur naturalis quędam Legis intelligentia, quæ hoc bonum atque expetibile dictet, illud autem deteſtandum. Obſerua autem quàm eruditè deſcribat conſcientiam, quum dicit nobis venire in mentem rationes, quibus quod rectè factum eſt defendamus: rurſum quæ nos flagitiorum accuſent ac redarguant. Rationes autem iſtas accuſandi ac defendendi ad diem Domini confert: non quia ſint tunc primum emerſuræ, quæ aſsiduè nunc vigent, ac officium ſuum exercent: ſed quia ſint tunc quoque valituræ, ne quis vt friuolas & euanidas contemnat.

In die

In die autem poſuit,pro In diem: quemadmodum & prius.

16 *Quo iudicabit Deus occulta hominum.)* Appoſitiſſima eſt iudicij periphraſis ad locum præſentem: vt ſciant qui ſe libenter in latebras ſtuporis abderẽt, intimas illas & nunc in receſſu cordis penitus latentes cogitationes,in lucem tunc prodituras. Quemadmodum alibi, dum vult Corinthiis oſtendere quàm nihili ſint humana iudicia, quæ in externis laruis reſiſtunt: iubet expectare donec venerit Dominus, qui illuſtret occulta tenebrarum,& patefaciat occulta cordium. Id quum audimus,ſuccurrat nos admoneri,ſi volumus nos verè approbare noſtro iudicio, vt ad illam animi ſynceritatem enitamur. Addit *Secundum Euangelium meum,* ſignificans ſe doctrinam proferre,cui humani ſenſus, & naturaliter inſiti reſpondeant. Ac Suum appellat ratione miniſterij. Nam penes vnũ Deum eſt Euangelij edendi autoritas: ſola diſpenſatio Apoſtolis commiſſa eſt. Cæterùm non mirum eſt ſi pars Euangelij dicatur futuri iudicij nuntius ac præconium. Nam ſi vſque ad plenam regni cœleſtis reuelationem differtur eorum quæ promittit, effectus & complementum: cum extremo iudicio neceſſe eſt coniungi. Deinde prædicari Chriſtus non poteſt,niſi aliis in reſurrectionem,aliis in ruinam: quorum vtrumque ad diem iudicij pertinet. Particulam *Per Ieſum Chriſtum,* quanquam aliis ſecus videtur, ego tamen ad iudicium refero,in hunc ſenſum, quòd Dominus per Chriſtum ſuum iudicium exequetur. Eſt enim ille conſtitutus à Patre iudex viuorum & mortuorum. quod inter præcipua Euangelij capita ſemper Apoſtoli recenſent: ſic erit plenior ſententia, quæ alioqui frigeret.

1.Cor.4.a.5.

17 *Ecce tu Iudæus cognominaris,& acquieſcis in Lege,& gloriaris in Deo,* Infrà 9.a.4.

18 *Et noſti voluntatem, & probas eximia,inſtitutus ex Lege:*

19 *Confidiſque teipſum eſſe ducem cæcorum,lumen eorum qui ſunt in tenebris,*

20 *Eruditorem inſipientium,doctorem imperitorum, habentem formam cognitionis ac veritatis in Lege.*

21 *Qui igitur doces alterum,teipſum non doces. qui concionaris non furandum, furaris.*

22 *Qui dicis non mœchandum, mœcharis. qui deteſtaris idola,ſacrilegium perpetras.*

23 *Qui de Lege gloriaris,Deum per Legis tranſgreſsionem dehoneſtas.*

24 *Nomen enim Dei propter vos probro afficitur inter Gentes: quemadmodum ſcriptum eſt.* Eſa.52.b.5. eze.36.d.20.

17 *Ecce tu Iudæus.)* In vetuſtis quibuſdã exemplaribus legitur εἰ δὲ,ſi verò: quod ſi tam receptum foret, mihi probaretur magis,ſed quoniam maior codicum numerus reclamat, & aliter non malè conſtare poteſt ſenſus,retineo veterem lectionem: præſertim quum leue ſit particulæ vnius momentum. Nunc autem expedita Gentium cauſa,redit ad Iudæos: quorum vt omnẽ vanitatẽ fortius retundat, permittit illis omnia quibus efferebantur ac inflati erant. Deinde quàm non ſufficiant ad veram gloriam,demonſtrat: imò in quantũ illis cedant opprobrium. Sub Iudæi nomine cõprehendit omnes gentis prærogatiuas,quas ex Lege & Prophetis petitas,falsò prætendebãt. atque ita Iſraelitas omnes intelligit, qui omnes tũc promiſcuè Iudæi vocabantur. Porrò quo primùm tempore hæc appellatio cœperit, incertum eſt: niſi quòd omnino poſt diſperſionẽ cœpit.Ioſephus vndecimo Antiquitatum,putat à Iuda Machabæo ſumptam:cuius auſpiciis libertas & dignitas populi,quum aliquãdiu collapſa & penè ſepulta fuiſſet,reſpirauit. Hanc ſententiam tametſi video eſſe probabilem,ſiqui tamẽ ſunt quibus non ſatisfaciat,afferam à me quoque alteram coniecturam. Veriſimile mihi certè videtur,quum tot cladibus deformati ac diſſipati forent,ne certam quidem tribuum diſtinctionẽ potuiſſe retinere. Nam nec ſuo tempore cenſus fieri poterat:nec ſtabat politia,quæ neceſſaria erat ad ordinem eiuſmodi conſeruandum:& fuſi palatique habitabãt: & rebus aduerſis attriti, minus proculdubio ad cognationem ſuam recenſendam attenti erant. Verùm vt hæc mihi non concedas: quin tamen impenderet ex tanta rerum perturbatione eiuſmodi periculum, non negabis. Siue igitur in poſterum proſpicere voluerint: ſiue accepto iam malo ſuccurrere, puto ſimul omnes ſe ad nomen eius tribus contuliſſe, in qua religionis puritas diutius ſteterat, quæ ſingulari prærogatiua omnes reliquas anteibat,ex qua Redemptor expectabatur proditurus: ſiquidem hoc erat in rebus vltimis ſuffugium, Meſſiæ expectatione ſe conſolari. Vtcunque ſit,Iudæorum cognomine ſe fœderis eſſe hæredes profitebantur,quod Dominus cum Abraham & ſemine eius pepigerat. *Et acquieſcis in Lege, & gloriaris in Deo.* Non intelligit eos acquieuiſſe in ſtudio Legis, acſi animum ad eius obſeruationem applicaſſent: ſed potius exprobrat, quòd non attendentes quem in finem data Lex fuiſſet, omiſſa obſeruationis cura, hoc vno turgerent,quia perſuaſi erant ad ſe pertinere Dei oracula. Similiter de Deo gloriabantur, non Ierem.9.g.24. qualiter Dominus præcipit per Prophetam, vt apud noſmet humiliati,noſtram in ſe vno gloriam quæramus: ſed ſine vlla bonitatis Dei cognitione,illum, quo intus vacui erant, apud homines vanæ oſtentationis cauſa peculiariter ſuum faciebant,ac ſe venditabãt pro eius populo. Hæc igitur non cordis gloriatio, ſed linguæ iactantia fuit.

18 *Noſti voluntatem,& probas vtilia.)* Intelligentiam nunc concedit Diuinæ voluntatis, & vtilium approbationem,quam conſequuti erant ex Legis doctrina. Duplex autem eſt probatio: altera electionis, quum id quod bonum probauimus, amplectimur: altera iudicij, qua diſcernimus quidem bonum à malo,ſed conatu vel ſtudio minimè ſectamur. Sic ergo erant eruditi in Lege Iudæi, vt poſſent morum cenſuram exercere: ſed de vita ſua ad hanc cenſuram exigenda parum erant ſolliciti. Porrò quum eorum hypocriſim Paulus exagitet, colligere ex aduerſo licet(modò ex genuino affectu procedat iudicium)ritè demum probari vtilia, vbi Deus auditur. nam eius voluntas qualiter in Lege patefacta eſt, dux & magiſtra veræ probationis hîc ſtatuitur.

19 *Confidiſque teipſum.)* Plus etiam illis largitur: quaſi non habeant modò quod ſatis ſit in vſum ſuũ, ſed vnde alios quoque locupletent. Dat,inquam,tantam illis doctrinæ copiã ſuppetere,quæ in alios quoque redundare queat. Quod ſequitur, *Habẽtem formam doctrinæ,* cauſatiuè accipio: vt ſic reſoluatur, cù

quòd formã habeas. Ideo enim aliorum ſed doctores profitebantur, quòd omnia Legis arcana in pectore ſuo circunferre viderẽtur. Formę vocabulum pro exemplari non ponitur: quia Paulus μόρφωσιν poſuit, non τυπόν. ſed puto voluiſſe conſpicuam doctrinæ pompam indicare, quæ Apparentia vulgo dicitur. Et certè inanes eius ſcientiæ fuiſſe cõſtat, quam præ ſe ferebant. Cæterùm Paulus vitioſum Legis abuſum obliquè ſubſannans, ex altera parte indicat, ex Lege petendam eſſe rectam notitiam, vt conſtet ſolida veritas.

21 *Qui ergo alterum doces.)* Quanquam ea quæ hactenus recenſuit, Iudæorum encomia eiuſmodi erant, vt meritò eos exornare poſſent, ſi modò illis non defuiſſent veriora ornamenta: quia tamẽ medias dotes cõtinebant, quæ & apud impios reſidere, & prauo abuſu corrumpi poſſint, minimè ſufficiũt ad ſolidã gloriã. Atqui Paulus non contentus eorũ arrogãtiam refellere & eludere, quòd iis ſolis cõfiderent, in eorum quoque ignominiam retorquet. Nõ enim modico probro dignus eſt, qui pręclara & eximia alioqui Dei dona non modò inutilia reddit, ſed prauitate ſua vitiat & cõtaminat. Et peruerſus eſt cõſultor, qui ſibi
Pſal.50.c.16. ipſe non conſultus, tantùm in aliorum commodum ſapit. Vnde ergo laudem captabant, id cedere illis in vituperiũ oſtendit. *Qui cõcionaris non furandũ.* Videtur alluſiſſe ad locũ Pſalmi quinquageſimi, Impio dixit Deus, Quorſum enarras ſtatuta mea, & aſſumis Teſtamentum meum in os tuum? Tu autem odiſti diſciplinam, & proieciſti verba mea poſt te. ſi videas furem, conſentis ei: & cum adulteris portio tua. Quæ obiurgatio, vt in Iudæos olim cõpetebat, qui nuda Legis intelligentia freti, nihilo melius viuebant, quàm ſi Lege caruiſſent: ita nobis cauendũ, ne in nos hodie vertatur. Et ſanè nimium in pleroſque congruit, qui raram quandam Euangelij notitiam iactantes, perinde acſi Euangelium vitæ regula non eſſet, in omne genus ſpurcitiæ ſunt diſſoluti. Ne ergo tam ſecurè ludamus cum Domino, meminerimus quale impendeat iudicium talibus logodædalis, qui verbum Dei ſola garrulitate oſtentant.

22 *Qui deteſtaris idola.)* Scitè opponit idololatriæ ſacrilegium, tanquam rem eiuſdem generis. Nã ſacrilegiũ ſimpliciter eſt profanatio Diuinæ maieſtatis: quod nec Ethnicos quoq; poetas latuit. Hac ratione Ouidius Metamor.3. Sacrilegum appellat Lycurgum, ob contempta Bacchi ſacra: Et in Faſtis, Sacrilegas manus, quæ numen Veneris violarant. Sed quum Gentes deorum ſuorum maieſtatẽ idolis affigerent, vocarunt duntaxat ſacrilegiũ, ſiquis ſurripuiſſet quod templis dicatũ eſſet, in quibus putabant ſitam eſſe totã religionem. Sic hodie, vbi pro verbo Dei regnat ſuperſtitio, non aliud ſacrilegij genus agnoſcunt, quàm templorum opulentiam ſuppilaſſe: quãdo nullus eſt Deus niſi in idolis, nulla religio niſi in luxu & pompa. Admonemur autẽ hîc primum, ne parte Legis aliqua defuncti, nobis placeamus, alios cõtemnentes. Deinde, ne gloriemur adeò de ſublata inter nos idololatria exteriori, vt non interim curemus latentem in animis impietatem à nobis profligare & eradicare.

23 *Qui in lege gloriaris, Deum per legis, &c.)* Quanquã Deum contumelia afficit quilibet Legis tranſgreſſor (quando hac conditione nati ſunt omnes, vt iuſtitia & ſanctimonia illum colant) iure tamen ſpecialem in hac re culpam Iudæis imputat. Quia quum Deum prædicarent ſuum legiſlatorem, vitam autẽ ſuam cõponere ad eius regulam minimè ſtuderent, declarabant Dei ſui maieſtatem non magnæ ſibi curę eſſe, quam adeò ex facili cõtemnerent. Quo modo & hodie Chriſtũ dehoneſtãt per Euangelij tranſgreſſionem, qui de eius doctrina otioſè garriunt, quam interim effræni ac libidinoſa viuendi forma proculcant.

24 *Nomen enim Dei.)* Ego magis ex Ezech.36.d.23, ſumptum puto teſtimonium, quàm ex Ieſaia. quãdoquidem apud Ieſaiam nullæ ſunt exprobrationes aduerſus populum, quibus totum illud Ezechielis caput refertũ eſt. Putant autem quidã eſſe argumentũ à minori ad maius, in hunc ſenſum, Si ætatis ſuæ Iudæos non abs re increpuit Propheta, quòd propter eorum captiuitatem haberetur ludibrio inter Gentes Dei gloria & potentia, acſi populum quem in protectionem ſuam ſuſceperat, non potuiſſet conſeruare: multo magis eſtis Dei probra & dehoneſtamenta, ex quorum peſſimis moribus æſtimata eius religio malè audit. Quam ſententiam vt non refello, ita ſimpliciorem malo: acſi dictum eſſet, Videmus omnia Iſraelitici populi vituperia in nomen Dei recidere: quia quum Dei populus habeatur & dicatur, Dei nomen velut fronti inſculptum gerit: vnde neceſſe eſt, apud homines Deum, cuius ſe nomine vẽditat, ipſius turpitudine quodammodo infamari. Eſt autem hoc valde indignum, qui gloriam à Deo mutuãtur, ignominiæ notam ſacro eius nomini aſpergere. nam ſaltem decebat aliam rependere mercedem.

25 *Nam Circunciſio quidem prodeſt, ſi Legem obſerues: quòd ſi tranſgreſſor Legis fueris, Circunciſio tua in præputium verſa eſt.*

26 *Si ergo præputiũ iuſtitias Legis ſeruauerit, nõne præputiũ eius pro Circũciſione cenſebitur?*

27 *Et iudicabit quod ex natura eſt præputium (ſi Legem ſeruauerit) te qui per literam & Circunciſionem tranſgreſſor es Legis?*

28 *Non enim qui eſt in aperto Iudæus, is Iudæus eſt: nec quæ in aperto eſt Circunciſio in carne, ea eſt Circunciſio:*

29 *Sed qui eſt in occulto Iudæus, & Circunciſio cordis in ſpiritu, non litera: cuius laus non ex hominibus eſt, ſed ex Deo.*

25 *Circunciſio quidem prodeſt.)* Per anticipationem diluit quæ rurſum contrà excipere in defenſionem ſuæ cauſæ Iudæi poterant. Nam ſi fœderis Domini ſymbolum erat Circunciſio, quo Abrahamum & ſemen eius ſibi in peculium Dominus ſelegerat: inde videbantur non fruſtrà gloriari. ſed quoniam omiſſa ſigni veritate, in externa eius ſpecie hærebant: reſpondet non eſſe cur ſibi quicquam ex nudo ſigno arrogent. Veritas Circunciſionis in promiſſione ſpirituali ſita erat, quæ fidem requirebat. Vtrunque negligebant Iudæi, tam promiſſionem quàm fidem. Stulta ergo erat ipſorum confidentia. Vnde fit vt præcipuum Circunciſionis vſum hîc prætermittat, dum ſcilicet ſermonem accommodat ad craſſum ipſorum errorem, quemadmodum & ad Galatas. Atque id ſedulò notandum eſt. Nam ſi de tota Circunciſionis & natura & ratione diſſereret, abſurdum eſſet, nullam fieri gratiæ & gratuitæ promiſſionis mentionem.

Verùm

Verùm vtroque loco,pro cauſæ, quam tractat circũſtantia loquitur:ideo tantùm eam partem attingit, de qua cõtrouerſia erat. Putabant Circunciſionẽ, per ſe,opus eſſe ad cõparandam iuſtitiam idoneum. Ergo vt iuxta eorum opinionem loquatur,reſpondet,ſi opus ſpectetur in Circunciſione,hanc eſſe conditionem eius, vt is qui circunciditur, ſe integrum ac perfectum Deo cultorem exhibeat. opus itaque Circunciſionis eſſe perfectionem. Ita & de Baptiſmo noſtro licet loqui. ſiquis ſola Baptiſmi aquæ fiducia fretus, iuſtificatum ſe putet, quaſi iam comparata ex opere illo ſanctitate obiiciendus ſit Baptiſmi finis: nempe quòd per eum nos Dominus vocat ad vitæ ſanctitatem. Hîc ſileretur promiſsio & gratia, quã nobis teſtificatur Baptiſmus atque obſignat: quia nobis negotium eſſet cum iis qui vacua Baptiſmi vmbra contenti, quod in eo ſolidum eſt non morãtur, neque expendunt. Atque id quidem in Paulo animaduertas, vbi de ſignis diſſerit apud fideles & ſine contentione, ea cum promiſſionum ſuarum efficacia & complemento connectere: vbi apud præpoſteros & imperitos ſignorum interpretes ſermonem habet, illîc, omiſſa propriæ ac germanæ ſignorum naturæ mentione, totum ſtylum dirigere in illorum prauam interpretationem. Multi autem, quia vident Paulum adducere Circunciſionẽ potius quàm aliud Legis opus, arbitrantur eum adimere ſolis ceremoniis iuſtitiã. Sed res longè aliter habet, iſtud enim ſemper euenire ſolet, vt qui merita ſua erigere audent aduerſus Dei iuſtitiam,externis magis obſeruationibus ſuperbiant,quàm ſolida probitate. Nam quicunque ſeriò Dei timore tactus eſt & affectus, nunquam in cælum oculos attollere audebit. ſiquidem quo magis contendet ad veram iuſtitiam, eo meliùs cernet quanto interuallo ab ea diſtet. Phariſæi autem, qui contenti ſunt externa ſimulatione adumbraſſe ſanctitatẽ, non mirum ſi tam facilè ſibi blandiantur. Ideo Paulus, quum Iudæis nihil reliqui feciſſet, niſi hoc miſerum ſubterfugium, vt ſe per Circunciſionem iuſtificatos iactarent, inanem quoque iſtam perſonam illis nunc detrahit.

26 *Si ergo præputium,*&c.) Argumentum eſt validiſſimum. Vnumquodque ſuo fine inferius eſt,atque illi ſubordinatur. Circunciſio in Legem reſpicit: ergo infra illam eſſe debet. Plus ergo eſt Legem ſeruare, quàm Circunciſionem, quæ illius cauſa inſtituta eſt. Vnde ſequitur, incircũciſum qui modò Legẽ ſeruet,longè præcedere Iudæũ Legis tranſgreſſorem cum arida ſua & inutili Circũciſione. atque ita etiamſi natura ſit pollutus, Legis tamen obſeruatione ſanctificabitur,vt præputium illi Circunciſionis vice imputetur. Vocabulum autem *Præputij* ſecundo loco propriè accipitur,priore abuſiuè pro Gentili: res pro perſona. Porrò hîc neminem ſolicitum eſſe oportet de quibus Legis cultoribus intelligi poſsit quod ait Paulus, quando nullos tales reperire liceat. Simpliciter enim hanc hypotheſin proponere in animo habuit, Siquis Gentilis reperiatur qui Legem obſeruet,eius iuſtitiam pluris eſſe in præputio, quàm Iudæi ſine iuſtitia Circunciſionem. Itaque quod ſequitur, *Iudicabit is qui natura eſt præputiatus circunciſum*: non ad perſonas,ſed ad exemplũ refero. Quemadmodum illud,Regina Auſtri veniet, &c. Item,Viri Niniuitæ ſurgent in iudicio. Nam & verba Pauli in eum ſenſum nos deducunt. *Mat.12.d.42.*
Iudicabit te Gentilis, ait, Legis obſeruator, tranſgreſſorem: quanquam ille incircunciſus, tu literali *Luc.11.d.31.*
Circunciſione præditus.

27 *Per literam & circunciſionem.*) Hypallage, pro Circunciſione literali. Neque intelligit eos propterea Legem violare,quòd literam habeant Circũciſionis: ſed quia cum illa ſua externa ceremonia,ſpiritualem Dei cultum,pietatem ſcilicet,iuſtitiam,iudicium,& veritatem,quæ tamen Legis præcipua ſunt,obliterare non deſinant.

28 *Non enim qui in manifeſto,*&c.) Senſus eſt,verum Iudæũ non eſſe æſtimandum vel à carnis progenie, vel à titulo profeſſionis,vel ab externo ſymbolo: neque Circunciſionem,quæ Iudæum facit,ſola exteriore figura conſtare,ſed vtrunque internum eſſe. Quod autem de vera Circunciſione ſubiicit, ſumptum eſt ex locis compluribus Scripturæ,imò ex communi doctrina: quia paſſim iubetur populus circuncidere cor ſuum,atque id ſe facturum Dominus promittit. Præputium enim non tanquam exigua partis vnius corruptio,ſed totius naturæ reſectum fuit. Ergo Circunciſio, totius carnis mortificatio fuit. Quod deinde addit,*Eam in ſpiritu poſitam eſſe,non litera,*ſic accipe: Literam vocat externam ſine pietate obſeruationem: Spiritum,ceremoniæ finem,qui ſpiritualis eſt.Nam quum totum pondus ſignorum ac rituum à fine pendeat: fine ipſo ſublato,manet ſola litera,quæ per ſe inutilis eſt. Hæc autem eſt ratio loquutionis: quia vbi ſonat vox Dei,quæcunque præcipit, niſi ab hominibus ſuſcipiantur ſyncero cordis affectu, manent in litera,hoc eſt in frigida ſcriptura: ſi verò in animam penetrent, quodammodo in ſpiritũ transformantur. Alluſio autem eſt ad diſcrimen Veteris & noui Teſtamenti, *2.Cor.3.b.6.*
quod notat Ier.cap.31.f.33.vbi Dominus ratum & ſtabile fore pronuntiat fœdus ſuum, poſtquã viſceribus inſculptum fuerit. Eòdem alibi quoque reſpexit Paulus, vbi Legem Euangelio comparãs, illam vocat Literam,quæ non mortua ſolùm eſt,ſed etiam occidit: hoc autem,Spiritus elogio inſignit. Porrò bis craſſa eorum ſtultitia fuit,qui ex Litera fecerunt geminum ſenſum,ex Spiritu allegorias.

29 *Cuius laus non ex hominibus.*) Quia defiguntur hominũ oculi in ea quæ apparent: negat ſufficere quod humana opinione ſit commendabile, quæ externo ſplendore ſæpe decipitur, ſed oportere Dei oculis ſatisfieri, quibus nec profundiſſima cordis arcana ſunt abſcondita. Ita rurſum hypocritas, qui ſe falſis perſuaſionibus deliniunt,retrahit ad Dei tribunal.

CAPVT II.

Quæ igitur prærogatiua Iudæi,aut quæ vtilitas Circunciſionis?

2 *Multa per omnem modum, ac primùm quidẽ,quòd illis credita ſunt oracula Dei.*

Quanquam egregiè diſputauit Paulus,vacuam Circunciſionẽ nihil Iudæis conducere,quando tamẽ inficiari nõ poterat,aliquod inter Gentes & Iudæos diſcrimẽ,quod eo ſymbolo eſſet à Domino ſignatum: eam verò diſtinctionem cuius autor erat Deus,inanem & nullius momenti facere, abſurdũ erat:

reſtabat vt hanc obiectionem quoque expediret. Conſtabat quidē ineptam eſſe gloriam, quam inde Iudæi captabāt. Hęrebat tamē adhuc ſcrupus ille, in quē finē eſſet à Domino instituta Circūciſio, niſi
Epheſ.2.c.14. aliquo fructu eſſet cōmendabilis. Ergo per antipophoram interrogat, quid Gentili præſtet Iudæus: Ac quæſtionis rationē altera interrogatione ſubiicit, quum dicit, *Quæ vtilitas circunciſionis?* Nam illa Iudæos vulgari ſorte hominum eximebat: ſicuti Paulus ceremonias maceriam nominat, quæ alios ab aliis ſeparabat.

2 *Multa per omnem modum.)* Id eſt, Omnino multa. Hîc incipit ſuam ſacramento laudē tribuere: ſed cuius gratiâ Iudæis ſuperbire non concedat. Quum enim eos Circunciſionis ſymbolo inſignitos fuiſſe tradit, quo filij Dei haberentur: non eos fatetur ſuo aliquo merito aut propria dignitate excelluiſſe, ſed Dei beneficiis. Si ergo in homines reſpicitur, pares aliis eſſe demōſtrat: ſi Dei beneficia conſiderentur, in illis habere docet quo ſint præ aliis populis conſpicui. *Primum quia illis credita ſunt.* Nōnulli anapodotum eſſe putant. quia plus proponat quàm poſtea explicet. Mihi autem dictio *Primum* non eſſe ordinis nota videtur, ſed ſimpliciter ſignificat præcipuè vel præſertim, hoc ſenſu, Etſi vnum iſtud eſſet, quòd habent Dei oracula ſibi commiſſa, ſatis valere debet ad eorum dignitatē. Notatu verò dignum eſt, quòd Circunciſionis vtilitas non locatur in nudo ſigno, ſed à verbo æſtimatur. Hîc certè quærit Paulus, quid Iudæis conferat ſacramentum. Reſpondet, quia Deus cæleſtis Sapientiæ theſaurum apud eos depoſuerit. vnde ſequitur, remoto verbo nihil præſtantiæ reſiduum manere. Oracula vocat fœdus quod Abrahæ primò, eiúſque poſteris Diuinitus reuelatū, poſtea Lege & Prophetis conſignatum ac explicatum fuit. Sunt autem commiſſa illis oracula, vt apud ſe cōſeruarent quandiu ſuā gloriam inter eos continere Domino placuit: deinde tempore diſpenſationis, per orbem vniuerſum publicarent. prius depoſitarii, deinde œconomi. Quòd ſi tanti æſtimandum eſt hoc beneficium, dum gentem aliquam verbi ſui communicatione Dominus dignatur: nunquā ſatis deteſtari ingratitudinem noſtram poſſimus, qui tanta vel negligentia, vel inertia, ne dicam cōtumelia, ipſum ſuſcipimus.

Infrà 9.b.5. 3 **Quid enim ſi quidam fuerunt increduli? num incredulitas eorum fidem Dei faciet ir-**
2.Tim.2.b.12. **ritam?**
Ioan.3.d.34.
Pſal.116.b.11. 4 **Ne ita ſit: quin ſit Deus verax, omnis autem homo mendax. quemadmodū ſcriptum eſt,**
Pſal.50.a.6. ***Vt iuſtificeris in ſermonibus tuis, & vincas quum iudicaris.***

3 *Quid enim ſi quidam,* &c.) Quemadmodum prius, dum Iudæos intuebatur nudo ſigno exultātes, ne ſcintillam quidem gloriæ illis permittebat: ita nunc dum ſigni naturam conſiderat, ne illorū quidē vanitate aboleri eius virtutem teſtatur. Quoniam ergo ſuprà videbatur innuiſſe, ſi quid eſſet gratiæ in ſigno Circunciſionis, id totum Iudæorum ingratitudine periiſſe: nunc rurſum per antipophoram interrogat quid de eo ſit ſentiendum. Eſt autem hîc ſpecies reticentiæ: quia minus exprimit quàm velit intelligi. verè enim dixiſſet, bonam gentis partem Dei fœdus abiecīſſe: ſed quia id valde acerbum erat Iudæorum auribus, aſperitatem vt mitigaret, quoſdam dūtaxat nominauit. *Num incredulitas eorū,* &c. καταργεῖν propriè eſt irritum & inefficax reddere: quæ ſignificatio præſenti ſententiæ aptiſſima eſt. Tractat enim Paulus, non tantùm an hominum incredulitas obſtet Dei veritati, quominus firma in ſe ac ſtabilis maneat: ſed an illius effectum ac complementum inter homines ipſos impediat. Senſus igitur eſt, Quum plurimi Iudæorum ſint fœdifragi, num illorum perfidia ſic Dei fœdus abrogatum eſt, vt nullum inter eos fructum edat? Reſpondet, non poſſe fieri hominum prauitate, vt non conſtet Diuinæ veritati ſua conſtantia. Proinde vtcunque maior pars Dei fœdus fefellerit ac proculcarit, ipſum nihilominus efficaciam ſuam retinere, ac vim ſuam exercere: ſi non in omnibus, ſaltem in ipſa gente. Vis autem eſt, vt Domini gratia & in æternam ſalutem benedictio inter eos vigeat. Id autem eſſe non poteſt niſi vbi fide promiſſio recipitur: atque ita confirmatur vtrinque mutuum fœdus. Ergo ſignificat ſemper manſiſſe in gente quoſdā, qui in promiſſionis fide ſtantes, ab illa prerogatiua non exciderint.

4 *Sit autem Deus verax.)* Vtcunque ſentiant alij, ego argumētum eſſe puto à neceſſaria contrarii poſitione, quo Paulus præcedentē obiectionē infirmet. Nam ſi hęc duo ſimul ſtant, imò neceſſariò cōueniunt, vt Deus ſit verax, homo mendax: ſequitur non impediri Dei veritatem, hominum mendacio. Niſi enim duo hæc principia inter ſe nunc opponeret, temere paulò poſt, ac de nihilo in refutando abſurdo ſudaret, quomodo iuſtus ſit Deus, ſi iuſtitiam ſuam ex noſtra iniuſtitia commendat. Quare ſenſus minimè ambiguus eſt, adeò non euerti Dei fidem perfidia hominum ac defectione, vt illuſtrior appareat. *Deum veracem* dicit, non modò quia bona fide ſtare promiſſis paratus ſit, ſed quoniam opere implet quicquid loquitur. ſiquidem dicit, vt imperium mox quoque fiat opus. Contrà *Homo mendax,* non tantùm quia ſæpe fallit datam fidem, ſed quia natura mendacium appetit, ac refugit veritatem. Prius membrum eſt primarium axioma totius Chriſtianæ philoſophiæ. Poſterius ſumptū eſt ex Pſalm.116.b.11. vbi Dauid nihil eſſe certi neque ab homine, neque in homine confitetur. Inſignis autem eſt hic locus, ac valde neceſſariam conſolationem continet. nam, quæ eſt hominum peruerſitas in verbo Dei reſpuendo vel contemnendo, ſæpe in dubium veniret eius certitudo, niſi ſuccurreret, ab humana veritate non pendere Diuinam veritatem. Sed quomodo hoc conuenit cum eo quod proximè dictum eſt, Ad efficaciam Diuinæ promiſſionis requiri fidem hominum, quæ illam ſuſcipiat? fides enim mendacio eſt contraria. Videtur quidem difficilis quæſtio, ſed non magna difficultate ſoluitur: nempe quòd Dominus per hominum mendacia, quæ alioqui ſunt obſtacula ſuæ veritatis, inueniet tamen illi viam per inuia, vt ſuperior euadat, ingenitā naturæ noſtræ incredulitatē corrigendo in ſuis electis, & ſubiugando in ſuum obſequium qui videbantur indomiti. Porrò nunc de naturæ vitio diſputatur, non de gratia Dei, quæ vitiis remediū eſt. *Vt iuſtificeris.* Senſus eſt, Tantùm abeſſe vt Dei veritas noſtro mendacio & perfidia deſtruatur, vt inde magis eluceat & emergat. Quemadmodū Dauid teſtatur, ideo quia ipſe peccator ſit, Deum ſemper iuſtum & rectū fore iudicem, quicquid in ſe ſtatuat,

omnéſque impiorũ calumnias,qui iuſtitiæ eius obmurmurare velint,ſuperaturũ. *Sermones* Dei intelli-
git Dauid,quę in nos profert iudicia.Nã quod de promiſſionibus vulgò exponũt,nimis eſt coactũ.Ita-
que particula *Vt*,non tantùm eſt finalis,nec conſequẽtiam longè petitam notat,ſed illationem valet,
hoc ſeſu,Tibi peccaui,proinde iure de me pœnas ſumere tibi licebit.Quòd autẽ in proprio & genuinó
ſenſu locum Dauidis citauerit Paulus.obiectio mox addita confirmat,Quomodo integra manebit Dei
iuſtitia, ſi eam noſtra iniquitas illuſtrat? Fruſtrà enim (vt nuper attigi) & intempeſtiuè hoc ſcrupuló
moratus eſſet Paulus lectores,niſi intelligeret Dauid,Deum admirabili ſua prouidentia,ex hominum
quoque peccatis elicere iuſtitiæ ſuæ laudem.Secũdum membrum Hebraicè ſic habet, Et purus in iu-
dicando te. Quæ loquutio non aliò tendit, quàm Deum in omnibus ſuis iudiciis laude eſſe dignum,
quantumuis obſtrepant impii,ſuíſque querimoniis eius gloriam odioſè obruere conẽtur. Sed Paulus
Græcam tranſlationem ſequutus eſt,quæ etiam præſenti inſtitutó melius congruebat.Scimus enim A-
poſtolos in recitandis Scripturæ verbis ſæpe eſſe liberiores:quia ſatis habebant ſi ad rem appoſitè cita-
rent.quare non tanta illis fuit verborum religió.Proinde ad præſentem locum hæc erit applicatio , Si
quælibet mortalium peccata ſeruire oportet illuſtrandæ Domini glorię:ipſe autem in ſua veritate po-
tiſſimùm glorificatur: ſequitur & humanam vanitatem comprobandæ potius quàm euertendæ eius
veritati ſeruire. Quanquàm autem verbum κρίνεσθαι tam actiuè quàm paſſiuè poteſt accipi: non tamẽ
dubito quin Græci præter mentem Prophetæ tranſtulerint paſſiuè.

5 *Quòd ſi iniuſtitia noſtra Dei iuſtitiam commẽdat,quid dicemus? num iniuſtus eſt Deus qui infert iram? ſecundum hominem dico.*

6 *Ne ita ſit. nam quomodo iudicabit Deus mundum?*

7 *Si enim veritas Dei per meum mendacium excelluit in eius gloriam: quid etiamnum & egó velut peccator iudicor:*

8 *Et nõ (quemadmodum exprobratur nobis, & quemadmodum aiunt quidam nos dicere) Faciamus mala, vt veniant bona? quorum iudicium iuſtum eſt.*

5 *Quòd ſi iniuſtitia.*) Quanquam extra cauſam principalem eſt digreſſio:neceſſe tamen Apoſtoló
fuit eam interſerere:ne malignis anſam maledicendi,quam vltrò ſciebat ab illis captari,præbuiſſe ipſe
videretur.Nam quum imminerent ad omnem occaſionem diffamandi Euangelii,habebant in Dauidis
teſtimonio quod arriperent ad ſtruendam calumniam,Si nihil aliud quærit Deus,quàm ab hominibus
glorificari:cur in eos animaduertit vbi delinquunt,quum delinquendo eum glorificent? Iniuſtè certè
offenditur,ſi cauſam iraſcendi ex eo accipit quòd glorificatur. Nec verò dubium eſt quin vulgaris &
paſſim trita fuerit hæc calumnia,vt mox iterum dicetur.Ergo Paulo non licuit eam diſſimulanter trã-
ſire.At verò nequis exiſtimet ſui animi conceptionem ipſum hîc efferre,præfatur ſe ſuſcipere impiorũ
perſonam. Quanquam vno verbo grauiter humanam rationem perſtringit, cuius proprium eſſe inſi-
nuat,Dei ſapientiæ ſemper obgannire.non enim ait Secundum impios, ſed ſecundum hominem. At-
que ita ſanè eſt,quum omnia Dei myſteria carni ſint paradoxa:tantum habet audacię,vt contra inſur-
gere non dubitet:& quæ non aſſequitur,petulanter inſectari. Quo admonemur,ſi velimus eorum fieri
capaces,dandam in primis eſſe operam vt proprio ſenſu vacui , nos in obedientiam verbi totos trada-
mus & addicamus. *Iræ* vocabulum,quod pro iudicio vſurpatur,hîc transfertur ad pœnam: acſi dixiſ-
ſet,An iniuſtus eſt Deus qui ſcelera vlciſcitur,quæ iuſtitiam eius illuſtrant?

6 *Ne ita ſit.*) In compeſcenda blaſphemia non reſpondet directè ad obiectionem,ſed ab eius de-
teſtatione primùm incipit:ne videatur Chriſtiana religio tantas ſecum abſurditates trahere. Atque id
aliquanto grauius eſt quàm ſi ſimplici refutatione vſus eſſet. ſignificat enim,horrore, non auditu,im-
piam hanc vocem dignam eſſe. Mox refutationem adiungit,ſed indirectam, vt vocant: neque enim
penitus calumniam diluit,ſed tantùm reſpondet,abſurdum illud eſſe quod obiicitur. Porrò ſumit ar-
gumentum ab ipſius Dei officio,quo probet id eſſe impoſsibile,*Iudicabit Deus hunc mundum*:ergo in-
iuſtus eſſe non poteſt. quod non à nuda (vt loquuntur) Dei potentia ductum eſt, ſed actuali, quæ in
toto operum eius curſu & ordine refulget:acſi ita diceretur,Dei officium eſt mundum iudicare, id eſt
iuſtitia ſua componere,& in optimum ordinem reducere quicquid in eo eſt inordinatum. Iniuſtè er-
go nihil deſignare poteſt. Videtúrque alluſiſſe ad locum Moſis. Geneſ.18.c.25, vbi dum Abraham Deũ
deprecatur ne penitus Sodomam exitio tradat, Non cõueniet,inquit, vt tu,qui iudicaturus es terram,
iuſtum perdas cum impio. Neque verò id tuũ eſt,aut in te cadere poteſt. Simile eſt quod habetur Iob.
34.b.17, Num ille qui odit iudicium, dominari poterit? Nam quòd in hominibus ſæpe reperiuntur i-
niqui iudices,id fit quia vel contra ius & fas ſibi vſurpant poteſtatem, vel quia temere illuc euehũtur,
vel quia à ſeipſis degenerant. In Deo nihil eſt tale.Quum ergo natura ſit iudex, iuſtum quoque eſſe o-
pórtet, quia ſeipſum abnegare non poteſt. Ergo ab impoſsibili ratiocinatur Paulus, iniuſtitiæ perpe-
ram accuſari Deum,cui proprium & quaſi eſſentiale eſt,mundum rectè gubernare.Quanquam autem
ad continuum regimen Dei extenditur hæc Pauli doctrina,ſpecialiter tamẽ notari vltimum iudicium
non inficior: quia tunc demum ſolida extabit recti ordinis inſtauratio. Quòd ſi directam refutatio-
nem cupis, qua eiuſmodi ſacrilegia compeſcantur, ſic accipe , Non hoc fieri iniuſtitiæ natura , vt Dei
iuſtitia magis eluceat: ſed Dei bonitate ſuperari noſtram malitiam , vt in diuerſum potius quàm ten-
dat,finem conuertatur.

7 *Si enim veritas Dei per meum mendacium, &c.*) Non dubito quin hæc quoque obiectio in per-
ſona impiorum proferatur. Eſt enim velut exegeſis ſuperioris: & connectenda fuerat, niſi Apoſtolus
indignitate permotus:medium ſermonem abrupiſſet. Senſus eſt, Si ex noſtra falſitate magis perſpicua
ſit Dei veritas,& quodammodo ſtabilitur,vnde plus quoque gloriæ ad ipſum redit : minimè æquũ eſt

vt is pro peccatore puniatur,qui miniſter fuerit gloriæ Dei.

18 *Et non quemadmodum*,&c). Ecliptica eſt oratio,in qua ſubaudiendum eſt verbum: plena erit ſi ita reſoluas,Et cur non potiùs dicitur (quemadmodum exprobratur nobis,quòd facienda ſint mala,vt eueniant bona?) Neque verò hanc impiam cauillationem reſponſo dignatur Apoſtolus:quam tamẽ optima ratione licebit retundere. Hoc enim tantùm prætexit, Si Deus noſtra iniquitate glorificatur, & nihil agere in vita hominem magis decet,quàm vt Dei gloriam promoueat: peccãdum ergo in eius gloriam. At prompta eſt depulſio, Quòd malum per ſe,non niſi malum parere poteſt. Noſtro autem vitio quòd Dei gloria illuſtratur, id non opus eſſe hominis,ſed Dei:qui,vt mirus eſt artifex, malitiam noſtram ſubigere,& aliò traducere nouit,vt pręter deſtinatum à nobis finem,eam in gloriæ ſuæ incrementũ cõuertat.Præſcripſit nobis rationẽ Deus,qua velit à nobis glorificari: nempe pietatem, quæ in verbi obedientia ſita eſt.hos limites qui tranſilit, Deum non honorare, ſed contumelia magis afficere nititur.Quòd aliter ſuccedit,Dei prouidentiæ ferendum eſt acceptum,non hominis prauitati,per quã non ſtat quominus Dei maieſtas euertatur,nedum lædatur. *Quemadmodum exprobratur nobis.* Mirum eſt, quum tam reuerenter diſſereret Paulus de arcanis Dei iudiciis,eò proteruię delapſos eſſe hoſtes ad eum calumniandum: ſed nulla vnquàm tanta fuit religio aut ſobrietas in ſeruis Dei, quæ impuras & virulẽtas linguas compeſceret. Non ergo nouum eſt exemplum, quòd hodie doctrinam noſtrã (quam eſſe purũ Chriſti Euangeliũ & ſcimus ipſi, & teſtes ſunt nobis omnes tum Angeli,tum fideles) tot falſis criminationibus onerant, ac odioſam reddunt aduerſarii. Nihil fingi poteſt magis portentoſum, quàm quòd impoſitum fuiſſe Paulo hìc legimus: quò inuidia grauaretur apud imperitos eius prædicatio. Feramus ergo quòd veritatem quam prædicamus,calumniando impii deprauant.Nec ideo deſinamus eius ſimplicem confeſſionem conſtanter tueri:quandoquidem ſatis habet virtutis ad proterenda diſſipandáque illorum mendacia. Cæterùm Apoſtoli exemplo malitioſis technis,quantum in nobis erit,occurramus,ne impunè maledicant Creatori flagitioſi ac perditi homunciones.*Quorum iudicium iuſtum eſt.* Quidam actiuè accipiunt,tantùm vt aſſentiatur illis Paulus,abſurdum id eſſe quod obiectabant,ne putetur Euangelii doctrina cum talibus paradoxis eſſe coniuncta. Sed mihi paſſiua ſignificatio magis probatur.non enim conſentaneum fuiſſet, tantæ improbitati ſimpliciter annuere, quæ potius acerbè redargui meretur.quod mihi facere videtur Paulus. Duplici autem nomine damnabilis fuit eorum peruerſitas. primùm quibus venire hæc impietas in mẽtem potuerit vſque ad ipſum aſſenſum: deinde qui traducendo Euangelio,calumniam inde inſtruere auſi fuerint.

9 ***Quid ergo? præcellimus? Nequaquam: antè enim conſtituimus tam Iudæos quàm Græcos, omnes ſub peccato eſſe.***

19 *Quid ergo?*) Ex digreſſione ad inſtitutum redit. Etenim ne Iudęi fortè ſuo iure fraudari ſe exciperent, vbi ea recenſuit dignitatis elogia,quibus ſe ſupra Gentes efferebant:nunc demũ abſoluit quæſtionem,an aliqua in re Gentibus præſtarent. Quanquam autem videtur in ſpeciem hæc reſponſio cũ ſuperiori nonnihil pugnare, (quia nunc omni dignitate priuat eos quibus multam antè tribuerat) nihil tamen eſt diſſidii. Nam priuilegia illa quibus eminere confeſſus erat,extra eos ſunt,in Dei bonitate,non proprio ipſorum merito poſita. Hìc autem de dignitate eorum quærit,ſi qua gloriari in ſeipſis poſſint. Itaque ſic conſentiunt ambæ reſponſiones, vt hæc ex altera conſequiatur. Nam quum prærogatiuas eorum extolleret, eas in ſolis Dei beneficiis includens, oſtendit nihil eos habere ſuum. vnde protinus id quod nunc reſpondet,inferri poterat.Si enim præcipua eorum excellentia eſt,quòd depoſita ſunt apud eos Dei oracula: eam autem non habent ſuo merito: ergo nihil illis relinquitur quo in conſpectu Dei ſuperbiant. Nota autem ſanctum artificium,quòd quum excellentiam illis aſſereret,in tertia perſona loquebatur. Nunc dum vult omnia detrahere, ſeipſum numero admiſcet, quo effugiat offenſionem.*Antè enim conſtituimus.*Verbum Gręcum αἰτιᾶσθαι quod hìc vſurpat Paulus,propriè eſt iudiciale: ideóque reddere placuit Conſtituimus.Dicitur enim crimen in actione conſtituere accuſator, quod teſtimoniis ac probationibus aliis conuincere paratus eſt. Citauit autem Apoſtolus vniuerſum hominum genus ad Dei tribunal: vt totum ſub vnam damnationem includeret. Ac fruſtrà quiſpiam obiiciat,non hic tantùm criminari Apoſtolum,ſed magis probare. nam vera accuſatio non niſi ea eſt, quæ firmis validíſque probationibus nititur:quemadmodum inter accuſationem & conuitium alicubi Cicero diſtinguit.Porro Eſſe ſub peccato,tantundem valet ac iuſtè coram Deo pro peccatoribus damnari,vel teneri ſub maledictione quæ peccatis debetur. Nam vt iuſtitia abſolutionem ſecum affert, ita & peccatum ſequitur damnatio.

Pſal.14.a.1,53.a.3. 10 ***Sicut ſcriptum eſt, Quòd non eſt iuſtus quiſquam,ne vnus quidem.***

11 ***Non eſt intelligens,non eſt qui requirat Deum.***

12 ***Omnes declinarunt,ſimul facti ſunt inutiles: non eſt qui exerceat benignitatem, ne ad vnum quidem,***

Pſal.5.b.10. Pſal.14.a.4. Pſal.9.c.7. 13 ***Sepulchrum apertum guttur eorum, linguis doloſè egerunt, Venenum aſpidum ſub labiis eorum,***

14 ***Quorum os execratione & amarulentia plenum.***

Pſa.59.b.7. Prou.1.b.16. 15 ***Veloces pedes eorum ad effundendum ſanguinem.***

16 ***Contritio & calamitas in viis eorum,***

17 ***Et viam pacis non nouerunt.***

Pſal.36.a.1. 18 ***Non eſt timor Dei præ oculis eorum.***

10 *Sicut ſcriptum eſt.*) Hactenus rationibus vſus eſt ad homines ſuæ iniquitatis conuincendos.

Nunc

Nunc argumentari ab autoritate incipit:quæ apud Chriſtianos eſt firmiſſima probationis ſpecies, modò vni Deo autoritas deferatur. Atque hinc diſcāt Eccleſiaſtici doctores quale ſuum ſit officium. Nam ſi nullum dogma hîc aſſerit Paulus quod non Scripturæ certo oraculo ſimul confirmet:multo minus illud ipsū tentandum eſt iis,quibus nihil aliud eſt mandatum quàm vt Euangelium prædicent,quod per Pauli & aliorum manus acceperunt. *Non eſt iuſtus quiſquam.* Videtur Apoſtolus,quum liberè ſenſum magis adduceret quàm verba integra, antequam ad ſpecies deſcenderet, primùm generaliter poſuiſſe quæ eſſet ſumma eorum quæ in homine eſſe à Propheta referuntur, nempe iuſtum eſſe neminem : poſtea enumeraſſe per partes, fructus ipſius iniuſtitiæ. Primus autem eſt quòd nemo ſit intelligens. Inſipientia autem mox arguitur,eò quòd non requirant Deum. Nam vanus eſt homo in quo non ſubeſt cognitio Dei, quacunque tandem eruditione aliàs præditus ſit. Imò diſciplinæ ipſæ & artes,quæ per ſe bonæ ſunt, dum hoc fundamento carent,vanæ redduntur. Additur *Non eſſe qui faciat bonitatem*:quo intelligitur,exuiſſe omnem humanitatis ſenſum. Nam vt optimum mutuæ inter nos coniunctionis vinculum nobis eſt in Dei cognitione (quia vt omnibus communis eſt Pater,optimè nos conciliat: extra ipſum verò mera eſt diſſipatio) ita eius ignorantiam ferè ſequitur inhumanitas,dum vnuſquiſque,aliis contemptis,ſeipſum amat & quærit. Contrà autem ſubiicitur,*Guttur eorum ſepulchrum eſſe apertum*, id eſt voraginem ad homines perdendos. Plus eſt autem quàm ſi dixiſſet ἀνθρωποφάγους. quia externæ eſt immanitatis, tantum eſſe gurgitem hominis guttur,vt totis hominibus deglutiendis & abſorbendis ſufficiat. *Linguas eſſe fraudulentas*,& labia eſſe veneno ſublita,eodem ſpectant. Subiungitur *Os eſſe execratione & amarulentia plenum.* quod vitiū contrarium eſt ſuperiori. ſed intelligitur omni ex parte ipſos ſpirare malitiam. ſi enim ſuauiter loquuntur, decipiunt,ac ſub blanditiis venenum propinant:ſin depromunt quod habent in animo, illic prodit amarulentia & execratio. Pulcherrima eſt quæ ex Ieſaia ſubditur loquutio: *Contritionem & calamitatem eſſe in viis eorum.* Eſt enim hypotypoſis ſupra modū barbaræ feritatis: quæ quacunque graſſatur, ſolitudinem omnia perdendo vaſtitatémque facit:qua forma Domitianum deſcribit Plinius. Sequitur, *Viam pacis ignorare*:quia rapinis,violentiis,iniuriis,ſæuitiæ & truculentiæ aſſuefacti,nihil amicè aut benignè facere nouerunt. Poſtremò in clauſula iterum repetitur alio verbo,quod initiò diximus:nempe ex Dei contemptu manare quicquid eſt prauitatis. Nam quum ſapientiæ caput ſit Dei timor,vbi ab eo diſceſſimus,nihil rectum vel ſyncerum reſtat. Denique vt frænum eſt ad coercendam noſtram malitiam:ita ſi abeſt,in omnē vitiorum licentiam ſoluimur. Ne cui autem minus appoſitè videantur detorta hæc teſtimonia : ſingula è circunſtantiis locorum,vnde ſunt deſumpta,expendamus. Dauid Pſal.14.a.1, tantam fuiſſe in hominibus peruerſitatem dicit,vt Deus ne vnum quidem reperire potuerit iuſtum, omnes ordine contemplatus. Sequitur ergo, hanc peſtem peruagatam in vniuerſum genus hominum, quando Dei intuitum nihil latet. Loquitur quidem in fine Pſalmi de Iſraelis redemptione:ſed mox indicabimus qualiter ſancti, & quatenus hac ſorte eximantur. In aliis Pſalmis conqueritur de hoſtium ſuorum improbitate , vbi in ſe ac ſuis typum quendam regni Chriſti adumbrat:quare ſub aduerſariis eius repræſentantur nobis omnes qui alieni à Chriſto,eius Spiritu non aguntur. Ieſaias Iſraelem diſertè notat : itaque accuſatio eius multo magis in Gentes competit. Quid ergo? His elogiis hominum naturam depingi nihil dubium eſt: vt inde ſpectemus qualis ſit homo ſibi relictus:quandoquidem Scriptura tales eſſe omnes teſtatur,qui nō ſunt Dei gratia regenerati. Sanctorum nihilo melior foret conditio, niſi emendata eſſet in illis prauitas. Quo tamen meminerint nihil ſe natura differre: in reliquiis carnis ſuæ (quibus ſemper circundantur) earum rerum ſemina ſentiunt , quæ fructus aſſiduè producerent, niſi obſtaret mortificatio : quam Domini miſericordiæ debent,non ſuæ naturæ. Quòd porrò non omnia, quæ hîc recenſentur, vitia in ſingulis eminent, nihil impedit quominus ritè ac verè in humanam naturam congerantur,quemadmodum adnotauimus ſuprà capite primo,d.26.

19 *Scimus autem quòd quæcunque Lex dicit,iis qui in Lege ſunt loquitur: vt omne os obſtruatur, & obnoxius fiat omnis mundus Deo.* Galat.2.c.16.

20 *Quoniam ex operibus Legis non iuſtificabitur omnis caro coram ipſo. per Legem enim agnitio peccati.*

19 *Scimus autem.*) Omiſſis Gentibus nominatim ad Iudæos applicat elogia illa : in quibus ſubigendis multo plus erat negotii:quòd vera iuſtitia non minus quàm Gentes deſtituti,prætextu fœderis Dei ſe tegebant,acſi hoc illis pro ſanctitate ſufficeret, Dei electione à reliquo mundo fuiſſe diſtinctos. Et quidem effugia profert,quæ ſatis tenebat Iudæis prompta eſſe. nam quicquid ſiniſtrè in Lege dictum erat contra totum humanum genus, in Gentes reflectere ſolebant: quaſi eſſent ipſi à communi ordine exempti. & erant certè,niſi excidiſſent à ſuo gradu. Ergo nequa falſa priuatæ dignitatis imaginatio eos impediat,& ad ſolas Gentes reſtringant quæ in ipſos promiſcuè competunt:Paulus hîc anteuertit,atque à fine Scripturæ demonſtrat,non modò turbæ permiſtos eſſe,ſed peculiariter de ipſis ferri hoc iudicium. Ac videmus quidem Apoſtoli diligentiam in refellendis obiectis. Quibus enim Lex data eſt, aut quibus inſtituendis ſeruire debet,niſi Iudæis? Quòd ergo de aliis meminit,hoc quaſi accidentale eſt, vel πάρεργον, vt dicunt: ſuis autem diſcipulis præcipuè ſuam doctrinam aptat. *In Lege.* Iudæos eſſe dicit,quibus Lex ipſa deſtinata erat:vnde ſequitur ad eos propriè ſpectare.& ſub Legis nomine Prophetias quoque:atque adeò totum Vetus Teſtamentum comprehendit. *Vt omne os obſtruatur.* Id eſt,vt præcidatur omnis tergiuerſatio, atque excuſandi facultas. Metaphora à iudiciis petita,vbi reus,ſiquid habet ad iuſtam defenſionem,vices dicendi poſtulat, vt quæ ſibi impoſita ſunt purget:ſi verò conſcientia ſua premitur, ſilet,ac tacitus expectat ſuā damnationem,ſuo iam ſilentio damnatus. Eundem ſenſum habet illa loquendi forma Iob.36.d.37, Opponam manum meam ori meo. Dicit enim,etiam ſi non deſtituatur aliqua excuſationis ſpecie, iuſtificandi tamen omiſſa cura,ſe Dei ſententiæ conceſſurum. Proxima particula exegeſin continet. Illi enim os obſtruitur qui ſic irretitus tenetur iudicio,ne quâ elabi poſſit. Alioqui Silere à facie Domini , eſt tremefieri

eius maieſtate,& quaſi eius fulgore attonitum obmuteſcere.

20 *Quia ex operibus Legis.*) Opera Legis quæ dicantur, ambigitur etiam inter eruditos, dum alii ad vniuerſæ Legis obſeruationem extendunt, alii reſtringunt ad ſolas Ceremonias. Chryſoſtomum, Origenem, & Hieronymum, vt in priorem opinionem concederent, mouit adiectum Legis vocabulum. Nam in ea adiectione putarunt eſſe peculiarem connotationem, ne de quibuſlibet operibus intelligeretur ſermo. Atqui facillima eſt huius ſcrupi ſolutio. nam quia opera eatenus ſunt iuſta coram Domino, quatenus illi cultum atque obedientiam reddere per ea ſtudemus: quò expreſſiùs detraheret vim iuſtificandi operibus vniuerſis, ea nominauit opera quæ maximè poſſint iuſtificare, ſiqua ſint. Lex enim eſt quæ habet promiſſiones, citra quas nullum eſſet operum noſtrorum pretium coram Deo. Vides igitur qua ratione Legis opera expreſſerit Paulus: quia ſcilicet per Legem operibus pretium ſtatuitur. Neque verò id Scholaſticos etiam latuit: quibus ſatis tritum ac vulgare eſt, opera non intrinſeca dignitate, ſed ex pacto meritoria eſſe. Quanquam autem falluntur, quia non vident vitiis ſemper inquinata eſſe opera, quæ meritum illis detrahunt: verum tamen eſt illud principium, ex voluntaria Legis promiſſione pendêre operum mercedem. Prudenter ergo & rectè Paulus non de operibus nudis diſputat: ſed diſertè ac nominatim Legis obſeruantiam in medium adducit, de qua propriè quæſtio erat. Quæ autem in eius ſententiæ patrocinium ab aliis doctis afferuntur, dilutiora ſunt quàm oportebat. Circunciſionis mentione, propoſitum eſſe exéplum indicant, quod ad ſolas ceremonias pertineat. Sed cur Paulus Circunciſionem nominarit, iam expoſuimus. neque enim alii operum fiducia turgent, quàm hypocritæ. Scimus autem eos externis modò laruis gloriari. Deinde Circunciſio, illorum opinione, quædam in Legis iuſtitiam initiatio erat. ſimul ergo videbatur opus primariæ dignitatis: imò quaſi iuſtitiæ operum fundamentum. Quòd autem ex Epiſtola ad Galatas pugnant: vbi quum Paulus eandem tractat cauſam, ſtylum tamen ad ſolas ceremonias dirigit: id quoque non ſatis firmum eſt ad obtinendum quod volunt. Certum eſt, Paulo cum iis fuiſſe controuerſiam, qui populum falſa ceremoniarũ fiducia inflabant. Hanc vt decidat, non intra ceremonias ſe cótinet, nec diſputat ſpecialiter quid illæ valeat: ſed vniuerſam Legem complectitur: qualiter ex locis apparet, qui omnes deriuantur ex illo fonte. Talis quoque fuit diſputationis ſtatus quæ habita eſt Hieroſolymis inter diſcipulos. Nos verò non ſine ratione Paulum hîc loqui de tota Lege contendimus. nam & nobis abundè ſuffragatur filum diſputationis quod ſequutus eſt hactenus, & deinceps ſequitur: & loci permulti aliter nos ſentire non patiuntur. Eſt igitur ſententia inter primas memorabilis, quòd ex Legis obſeruatione nemo iuſtitiam conſequetur. Rationem antè aſſignauit, & mox iterum repetet: quia omnes ad vnũ tranſgreſſionis conuicti, iniuſtitiæ per Legem arguuntur. Pugnãt autem hæc duo inter ſe (vt fuſius videbimus in progreſſu) iuſtum operibus cenſeri, & tranſgreſsionis reum eſſe. Caro ſine aliqua ſpeciali notatione, homines ſignificat: niſi quòd generalius quodammodo ſignificatum videtur præ ſe ferre. Qualiter plus exprimitur, quum quis dicit omnes mortales, quàm ſi omnes homines nominet, vt habes apud Gellium. *Per Legem enim.* A contrario ratiocinatur, non afferri nobis iuſtitiam à Lege, quia conuincit nos peccati & damnationis: quando ex eadem ſcatebra non prodeunt vita & mors. Quòd autem ex contrario Legis effectu ratiocinatur, non poſſe ab ea nobis conferri iuſtitiam: ſciendum eſt, aliter non procedere argumentum, niſi tenemus hoc inſeparabile eſſe ac perpetuum accidens, vt ſuum homini peccatum demonſtrans, ſpem ſalutis præcîdat. Per ſe quidem, quia ad iuſtitiam inſtituit, via eſt ad ſalutem: ſed obſtat noſtra prauitas & corruptio, ne quid hac parte proficiat. Iam hoc ſecundò addere neceſſe eſt, quiſquis deprehenſus fuerit peccator, eum iuſtitia ſpoliari. Nam cum Sophiſtis dimidiam iuſtitiam fingere, vt opera ex parte iuſtificent, friuolum eſt: ſed nihil hac parte proficit, ob hominis vitioſitatem.

21 *Nunc autem ſine Lege iuſtitia Dei manifeſtata eſt, teſtimonio comprobata Legis & Prophetarum.*

2 *Iuſtitia inquam Dei per fidem Ieſu Chriſti, in omnes & ſuper omnes credentes.*

21 *Nunc autem ſine Lege iuſtitia Dei.*) Dubium eſt qua ratione Dei iuſtitiam appellet, quam per fidẽ obtinemus: ideóne quia ſola coram Deo conſiſtit: an quod eam nobis Dominus ſua miſericordia largiatur. Quoniam vtraque interpretatio bene quadrabit: neutra ex parte contendimus. Hanc ergo, quam & homini Deus communicat, & ſolam amplectitur, & pro iuſtitia agnoſcit, dicit reuelatam citra Legẽ eſſe, id eſt ſine Legis adminiculo: vt Lex pro operibus accepta intelligatur. neque enim ad doctrinam referre conuenit, quam mox gratuitæ fidei iuſtitiæ teſtem citat. Quòd ad ceremonias quidam reſtringunt, paulo pòſt inane & frigidum eſſe oſtendam. Reſtat ergo, vt operum merita excludi ſciamus. Vbi etiam videmus quomodo non admiſceat opera Dei miſericordiæ: ſed ſublata & eraſa omni operum opinione, ſolam illam ſtatuat. Neque verò me latet, Auguſtinum ſecus exponere: Iuſtitiam enim Dei eſſe putat regenerationis gratiam: & hanc gratuitam eſſe fatetur, quia Dominus immerentes Spiritu ſuo nos renouat. Ab hac autem, opera Legis excludit, hoc eſt, quibus homines à ſeipſis citra renouationem conantur Deum promereri. Mihi etiam plus ſatis notum eſt, quoſdam nouos ſpeculatores hoc dogma ſupercilioſè proferre, quaſi hodie ſibi reuelatum. Sed Apoſtolum, omnia ſine exceptione opera complecti, etiam quæ Dominus in Suis efficit, ex contextu planum fiet. Nam certè regeneratus erat Abraham, & Spiritu Dei agebatur quo tempore iuſtificatum fuiſſe operibus negat. Ergo à iuſtificatione hominis non opera tantùm moraliter bona (vt vulgo appellant) & quæ fiunt naturæ inſtinctu, excludit, ſed quæcunque etiam fideles habere poſſunt. Deinde ſi illa eſt iuſtitiæ fidei definitio, Beati quorum remiſſæ ſunt iniquitates: non diſputatur de hoc vel illo genere operum: ſed abolito operum merito, ſola peccatorum remiſsio iuſtitiæ cauſa ſtatuitur. Putant hæc duo optimè conuenire, Fide iuſtificari hominem per Chriſti gratiam: & tamẽ Operibus iuſtificari, quæ ex regeneratione ſpirituali proueniant: quia & gratuitò nos Deus renouat, & eius donum fide percipimus. At Paulus longè aliud principium ſumit: nunquam ſcilicet tranquillas fore conſcientias, donec in ſolam Dei miſericordiam recumbãt. ideo alibi poſtquam docuit, Deũ fuiſſe in Chriſto, vt ho-

vt homines iuſtificaret:modum ſimul exprimit, Non imputãdo illis peccata.Similiter ad Galatas,Legem Galat.3.b.12. Fidei contrariam, quoad iuſtificandi effectum, ideo facit, quia vitam promittat facientibus quod iubet. Atqui Lex non literalem operum laruam duntaxat præcipit,ſed ſyncerum Dei amorem. Sequitur ergo,in fidei iuſtitia nullum operum meritum admitti. Vnde conſtat friuolam eſſe cauillationem, Nos in Chriſto iuſtificari,quia Spiritu renouemur,quatenus ſumus Chriſti membra: nos fide iuſtificari, quia fide inſeramur in Chriſti corpus:nos gratis iuſtificari,quia nihil in nobis Deus inueniat præter peccatum.Nam ideo in Chriſto,quia extra nos:ideo fide, quia in ſolam Dei miſericordiam & gratuitas eius promiſſiones nos recumbere neceſſe eſt: ideo gratis, quia nos ſibi reconciliat Deus, peccata ſepeliendo. Neque verò ad iuſtitiæ initium id reſtringi poteſt,quemadmodum illi ſomniant.nam & illa definitio, Beati quorum remiſſæ ſunt iniquitates, in Dauide locum habuit, quum diu ſe exercuiſſet in Dei cultu: & Abraham poſt triceſimum vocationis ſuæ annum,tametſi rarum ſanctitatis exemplar fuerit,non habet opera quibus glorietur apud Deum:atque ideo,quòd promiſſioni credit, illi imputatur in iuſtitiam. Et quum Paulus tradit,Deum homines iuſtificare,peccata non imputando,concionem recitat quæ quotidie in Eccleſia repetenda eſt. Et illa pax conſcientiæ, quæ operum reſpectu turbatur, non vnius eſt diei,ſed in totam vitam durare debet:vnde ſequitur,non aliter nos eſſe iuſtos vſque ad mortem, niſi quia in ſolum Chriſtum reſpicimus,in quo nos Deus adoptauit,& nunc acceptos habet.Hinc quoque refellitur eorum cauillum,qui falſi nos inſimulant,quia ex Scriptura haberi aſſerimus,nos ſola fide iuſtificari, quum particula excluſiua nullibi in Scriptura extet. Atqui ſi & ſine Lege & extra nos eſt iuſtificatio: cur non ſolius miſericordiæ cenſebitur? Si ſolius miſericordiæ eſt:ergo ſolius fidei. Particula *Nunc*,ſimpliciter aduerſatiuè poteſt accipi,vt ad tempus non referatur:quemadmodum ſæpe dicimus, Iam pro Atqui. Si ad tempus referre mauis (quod libenter recipio,ne effugium captare videatur) non tamen ſola ceremoniarum abrogatio intelligenda erit:quia tantùm propoſitum fuit Apoſtolo,comparatione illuſtrare gratiam qua ſupra Patres excellimus. Itaque ſenſus erit Euangelii prædicatione poſt Chriſtum in carne exhibitum, reuelatam fuiſſe iuſtitiam fidei. Vnde tamen non ſequitur ante Chriſti aduentum latuiſſe. Duplex enim manifeſtatio hîc conſideranda eſt:prior Veteris Teſtamenti,quæ verbo & ſacramentis conſtabat: altera Noui, quæ præter ceremonias & promiſſiones,complementum in Chriſto continet: cui etiam accedit plenior claritas per Euangelium. *Teſtimonio comprobata.* Hoc addit, ne videatur in diſpenſatione gratuitæ iuſtitiæ, cum Lege pugnare Euangelium. Quemadmodum ergo negauit,indigere Legis ſubſidio fidei iuſtitiam: ita nunc confirmari eius teſtimonio aſſerit.Quòd ſi Lex gratuitæ iuſtitię teſtimonium reddit:apparet non ideo traditam eſſe,vt homines doceret ſibi per opera iuſtitiam comparare. Peruertunt ergo eam,qui in eiuſmodi finem detorquent.Porrò ſi probationem huius ſententiæ deſideras,perſequere ordine ſummam doctrinæ Moſaicæ:& reperies,initio hominem regno Dei deiectum,non aliam habuiſſe reſtitutionem quàm in Euangelicis promiſſionibus de Semine benedicto, quo prædicitur conterendum caput ſerpentis, in quo denuntiatur benedictio Gentibus.Reperies in præceptis tuæ iniquitatis demonſtrationem: ex ſacrificiis & oblationibus,ſatiſfactionem & purgationem diſces eſſe in ſolo Chriſto. Ad Prophetas ſi veneris,reperies luculentiſſimas gratuitæ miſericordiæ promiſſiones.de qua re vide Inſtitutionem noſtram. *Iuſtitiam inquam Dei.* Paucis verbis oſtendit qualis ſit hæc iuſtificatio: nempe quòd in Chriſto reſideat, per fidem verò apprehendatur. Quanquam dum rurſus nomen Dei inculcat,videtur iuſtitiæ de qua agitur,Deum facere autorem, non tantùm approbatorem: ac ſi diceret ab eo ſolo manare, vel eius originem eſſe ex cælo,in Chriſto autem nobis patefieri.Proinde quum de ipſa quæritur, hoc ordine eſt procedendum. Primùm, iuſtificationis noſtræ cauſam non ad hominum iudicium referri,ſed ad Dei tribunal, vbi nulla iuſtitia cenſetur,niſi perfecta abſolutáque Legis obedientia: quod facilè patet ex promiſſionibus & minis. Quòd ſi nemo hominum reperitur,qui ad tam exactam ſanctitatem conſcenderit: ſequitur, omnes iuſtitia in ſeipſis deſtitui. Tum occurrat Chriſtus oportet: qui vt ſolus iuſtus eſt, ita ſuam iuſtitiam in nos transferendo,iuſtos nos reddit.Nunc vides vt iuſtitia fidei,iuſtitia Chriſti ſit. Vt ergo iuſtificemur, cauſſa efficiens eſt miſericordia Dei:Chriſtus,materia: verbum cum fide, inſtrumentum. Quare fides iuſtificare dicitur:quia inſtrumentum eſt recipiendi Chriſti,in quo nobis communicatur iuſtitia. Poſtquam facti ſumus Chriſti participes,non ipſi ſolùm iuſti ſumus, ſed opera noſtra iuſtà reputantur coram Deo: propterea ſcilicet,quia quicquid eſt in illis imperfectionis,obliteratur Chriſti ſanguine. Promiſſiones, quæ conditionales erant,eadem quoque gratia nobis implentur,quatenus opera noſtra,ceu perfecta,remuneratur Deus, quia defectus gratuita venia tegitur. *In omnes & ſuper omnes.* Ad auxeſim diuerſis loquendi formis idem repetiit:quo magis exprimeret quod iam audiuimus, & ſolam hîc fidem requiri, neque diſtingui fideles extraneis notis:adeóque nihil referre Gentiléſne ſint,an Iudæi.

non eſt ſanè diſtinctio.

23 *Omnes enim peccauerunt & deſtituuntur gloria Dei,*

24 *Iuſtificati gratis ipſius gratia per redemptionem quæ eſt in Chriſto Ieſu:*

25 *Quem propoſuit Deus propitiatorium per fidem in ſanguine ipſius,in demonſtrationem iuſtitiæ ſuæ,propter remiſſionem delictorum,*

26 *Quæ prius extiterunt in tolerantia Dei ad demonſtrationem iuſtitiæ ſuæ,in hoc tempore: vt ſit ipſe iuſtus,& iuſtificans eum qui eſt ex fide Ieſu.*

Non eſt ſanè diſtinctio.) Omnibus ſine exceptione neceſsitatem quærendæ in Chriſto iuſtitiæ iniungit:ac ſi diceret,nullam eſſe aliam obtinendæ iuſtitiæ viam,neque hoc modo alios,illo alios iuſtificari:ſed omnes ſimul per fidem, quia ſunt omnes peccatores: ideóque non habent vnde apud Deum glorientur. Pro confeſſo autem ſumit,vbi ventum eſt ad Dei tribunal,quiſquis ſibi peccati conſcius eſt,ſub ignominia ſua iacere confuſum ac perditum:vt nullus peccator Dei conſpectum ferre queat, quemadmodum in

Adæ exemplo conſpicimus. Iterum ratione à contrario ſumpta pugnat: vnde obſeruãdum quid ſequatur. Quoniam omnes ſunt peccatores, infert Paulus, defici vel eſſe orbatos iuſtitiæ laude. nulla ergo ſecũdum eius doctrinam iuſtitia, niſi perfecta & abſoluta. Si qua enim dimidia eſſet, non oporteret omni gloria protinus ſpoliari qui peccator eſſet. quo ſatis refellitur partialis (vt vocant) iuſtitiæ commentum. Nam ſi verum eſſet, nos partim operibus iuſtificari, partim Dei gratia: non valeret hoc Pauli argumentum, Ideo vacuos eſſe omnes Dei gloria, quia ſint peccatores. Certum igitur eſt, nullam eſſe iuſtitiam vbi eſt peccatum, donec maledictionem Chriſtus aboleat. Atque id eſt quod habetur ad Galatas 3. b. 10, Omnes qui ſub Lege ſunt, maledictioni eſſe obnoxios: ab hac verò nos liberari Chriſti beneficio. *Gloriam Dei* accipit pro ea quæ coram Deo locum habet; vt apud Ioannem 12. f. 43, Dilexerunt magis gloriam hominum, quàm gloriam Dei. Atque ita nos ab humani theatri plauſu ad Tribunal cæleſte vocat.

24 *Iuſtificati gratis.*) Participium loco verbi poſitum, more Græcis vſitato. ſenſus eſt, Quoniam hominibus in ſe nihil aliud reſtat, niſi vt iuſto Dei iudicio confoſſi pereant: ideo gratis eius miſericordia iuſtificantur. ſuccurrit enim Chriſtus huic miſeriæ, ac ſe fidelibus communicat, vt in ſe vno inueniant omnia quæ illis deſunt. Nullus eſt fortè in tota Scriptura inſignior locus ad vim iſtius iuſtitiæ illuſtrandã. Oſtendit enim Dei miſericordiam, cauſam eſſe efficientem: Chriſtum cum ſuo ſanguine, eſſe materiam: formalem, ſeu inſtrumentalem, eſſe fidem è verbo conceptam: finalem porrò, Diuinæ & iuſtitię & bonitatis gloriam. Quantum ad cauſam efficientem, dicit gratis nos iuſtificari, & quidem ipſius gratia. itaque bis expreſſit totum eſſe Dei, nihil noſtrum. Satis fuiſſet, gratiam meritis opponere: ſed ne dimidiatam imaginaremur, clarius addita repetitione aſſeruit quod volebat: & vni Dei miſericordię ſolidum iuſtitiæ effectum vindicauit, quam in partes diſcerpunt Sophiſtæ & mutilant, ne ſuam inopiam fateri cogantur. *Per redemptionem.* Materia noſtræ iuſtitiæ, quòd ſua obedientia Chriſtus Patris iudicio ſatisfecit, & vices noſtras ſubeundo, tyrannide mortis, qua tenebamur captiui, nos liberauit. Nam ſacrificii quod obtulit, expiatione, ſublatus eſt noſter reatus. Quo rurſus optimè refellitur eorum commentum, qui iuſtitiam qualitatem eſſe volunt. Nam ſi coram Deo iuſti cenſemur, quia pretio redempti: certè aliũde mutuamur quod in nobis non eſt. Et mox clarius exponit Paulus quid iſta redemptio valeat, vel quorſum ſpectet: nempe vt Deo reconciliemur. Chriſtum enim Propitiationem, vel (quod magis placet, vt ſit alluſio ad veterem figuram) Propitiatorium vocat. Quid autem id ſibi vult, niſi nos eſſe iuſtos, quatenus Chriſtus nobis Patrem propitiat? Sed iam expendere verba conuenit.

25 *Quem propoſuit.*) Quia verbum Græcum προτιθέναι, nunc antè decernere ſignificat, nunc in medium proferre: ſi prior expoſitio recipitur, refert Paulus ad gratuitam Dei miſericordiam, quòd ordinatus fuerit Chriſtus mediator, qui Patrem nobis ſacrificio mortis ſuæ placaret. Neque enim vulgaris eſt gratiæ commendatio, quòd rationem vltrò Deus quæſiuit, qua maledictionem noſtram tolleret. Et certè locus

Ioan.3.b.16. hic videtur cum illo congruere, Sic Deus dilexit mundum, vt Filium ſuum vnigenitum daret. Quãquam ſi alterum ſenſum amplectimur, eadem manebit ratio: quòd Deus in medium ſuo tempore repræſẽtauit, quem apud ſe mediatorem decreuerat. In voce ἱλαστήριον placet eſſe alluſionem (vt dixi) ad vetus propitiatorium. Id enim re ipſa in Chriſto exhibitum docet, quod illic figurabatur. Quia tamen improbari non poſſit diuerſa opinio, ſiquis ſimplicius accipere malit, in medio relinquam. Quod potiſſimùm voluit hîc Paulus, certò ex eius verbis euincitur, Deum ſine Chriſto ſemper iratum nobis eſſe: reconciliari nos per eum, dum iuſtitia eius accepti ſumus. Non enim deteſtatur in nobis Deus opus ſuum, id eſt quòd conditi ſumus homines: ſed noſtram immunditiem, quæ lucem imaginis ſuæ extinguit. Eam vbi abſterſit Chriſti ablutio, nos vt purum opus ſuum amat ille & oſculatur. *Propitiatorium per fidem in ſanguine eius.* Ita magis placet ad verbum retinere quod habet Paulus: ſiquidem mihi videtur vno contextu voluiſſe dicere, propitium nobis Deum reddi ſimul ac in Chriſti ſanguine repoſitam habemus fiduciam: quia per fidem in eius beneficii poſſeſſionem venimus. Sanguinem autem ſolum nominando, non voluit alias redemptionis partes excludere, ſed potius ſub vna parte totam ſummam comprehendere: ſanguinem verò nominauit, in quo habemus noſtrum lauactum. Sic per ſynecdochen tota expiatio notatur. Nam quum nuper dixiſſet pacificatum eſſe Deum in Chriſto, nunc addit fide hunc effectum conſtare: & ſimul quid fides noſtra præcipuè in Chriſto reſpicere debeat. *Propter remiſsionem delictorum.* Tantũdem valet præpoſitio cauſalis, ac ſi dixiſſet remiſſionis ergo, vel in hunc finem vt peccata deleret. Atque hæc definitio vel exegeſis rurſus confirmat quod iam aliquoties monui, non iuſtificari homines quia re ipſa tales ſint, ſed imputatione. Duntaxat enim aliis atque aliis verbis vtitur, quò euidentius exprimat, nihil in hac iuſtitia noſtri eſſe meriti. Nam ſi remiſsione peccatorum eam conſequimur, colligimus extra nos eſſe. Deinde ſi ipſa remiſsio meræ Dei liberalitatis eſt, cadit omne meritũ. Quæritur tamen, cur veniam ad præcedentia delicta reſtringat. Quanquam variè exponitur hic locus: mihi probabile eſt, Paulum ad Legales expiationes reſpexiſſe: quæ teſtimonia quidem erant futuræ ſatisfactionis, Deum verò placare minimè poterant. Similis locus eſt ad Hebr. 9. d. 15, quòd per Chriſtum allata ſit peccatorum redemptio, quæ ſub priori Teſtamento manebant. Neque tamen intelligas, non niſi ſuperioris temporis delicta Chriſti morte expiata eſſe: quod delirium quidam fanatici ex loco hoc inſcitè detorto hauſerunt. Tantùm enim docet Paulus, vſque ad Chriſti mortem nullum placandi Dei fuiſſe pretium: nec verò id præſtitum vel impletum fuiſſe Legalibus figuris: quare veritas vſque ad tempus plenitudinis ſuſpenſa fuit. Porrò eadem eſt eorum ratio quæ nos quotidie reatu obſtringunt: nam vnica eſt pro omnibus placatio. Quidam vt abſurdum illud effugerent, dixerunt remitti ſuperiora delicta, ne peccandi in poſterum licentia dari videatur. Et verum eſt, non offerri veniam niſi admiſsis delictis: non quòd excidat vel pereat redemptionis fructus, ſi poſtea labimur, vt Nouatus cum ſua ſecta ſomniauit: ſed quia hæc eſt Euangelii diſpenſatio, vt iudicium iramque Dei peccaturo proponat, miſericordiam peccatori. Cæterùm ille quem attuli, genuinus eſt ſenſus. Quòd addit, hanc remiſsionem fuiſſe *In tolerantia,* ſimpliciter accipiunt pro manſuetudine, quæ ſcilicet continuerit

nuerit Dei iudicium, nec inflammari in noſtrum exitium permiſerit, donec tandem in gratiam nos reciperet. Sed tacita potius anticipatio eſſe videtur. nequis enim obiiceret, ſerò demum apparuiſſe hanc gratiam, Paulus tolerantiæ ſpecimen eſſe docet.

26 *Ad demonſtrationem.)* Non caret emphaſi huius membri repetitio, quam data opera Paulus affectauit, quia valde neceſſaria erat: quando nihil homini difficilius perſuadetur, quàm vt ſibi omnia derogans, accepta Deo referat: quanquã huius nouę demõſtrationis data opera fit mentio, vt oculos ad ſpectandum aperiãt Iudæi. *In hoc tempore.* Quod omnium temporum perpetuum fuit, refert ad diem exhibiti Chriſti: neque immeritò. quod enim ſub inuolucris olim obſcurè cognitum fuerat, palàm manifeſtauit Deus in Filio ſuo. Ita Chriſti aduentus, tempus fuit beneplaciti & dies ſalutis. Omnibus quidem ſeculis iuſtitiæ ſuæ teſtimonium aliquod reddidit Deus: ſed vbi Sol iuſtitiæ illuxit, longè clarior apparuit. Notanda igitur eſt Veteris & noui Teſtamenti comparatio: quia tunc demum reuelata fuit liquidò Dei iuſtitia, quando exhibitus fuit Chriſtus. *Vt ſit ipſe iuſtus.* Definitio eſt illius iuſtitiæ, quam dato Chriſto oſtenſam fuiſſe dixit: ſicuti primo capite docuerat patefieri in Euangelio. Duobus autem membris eam conſtare affirmat. Prius eſt, Deum eſſe iuſtum, nõ quidem vt vnum ex multis: ſed qui ſolus in ſe omnem iuſtitiæ plenitudinem contineat. Neque enim integra & ſolida laus, qualis debetur, ei aliter tribuitur, quàm dum ſolus obtinet iuſti nomen & honorem, toto humano genere iniuſtitiæ damnato. Alterum deinde membrum ſtatuit in iuſtitiæ communicatione, dum ſcilicet ſuas diuitias Deus apud ſe minimè tenet ſuppreſſas, ſed in homines effundit. Ergo in nobis relucet Dei iuſtitia, quatenus nos fide Chriſti iuſtificat. fruſtra enim datus in iuſtitiam Chriſtus foret, niſi fruitio ex fide accederet. vnde ſequitur, omnes in ſe iniuſtos eſſe ac perditos, donec è cęlo oblatum fuerit remedium.

27 *Vbi ergo gloriatio? Excluſa eſt. Per quam legem? operum? Nequaquã: ſed per legem fidei.*
28 *Conſtituimus ergo, fide iuſtificari hominem ſine operibus Legis.*

27 *Vbi ergo gloriatio?)* Poſtquam ſatis ſupérque firmis rationibus homines ab operum fiducia deiecit Apoſtolus, iam eorum vanitati inſultat. Neceſſarium verò erat hoc epiphonema: quoniam in hac cauſa non ſufficeret docere, niſi maiore vehementia Spiritus ſanctus ad proſternendam noſtram altitudinem fulminaret. Gloriationem autem haud dubiè excluſam dicit, quia nihil poſſumus noſtrum producere, quod Dei ſit approbatione aut commendatione dignum. Quòd ſi materia gloriandi eſt meritum, ſiue illud de congruo, ſiue de condigno nomines, quo homo Deum ſibi conciliet: hîc vtrũque euerti vides. neque enim hîc de imminutione vel moderatione agitur: ſed Paulus ne guttam quidem reliquam facit. Deinde ſi per fidem tollitur operum gloriatio, vt non poſſit fides purè prædicari, quin omnia Dei miſericordiæ deferendo, prorſus hominem laude ſpoliet: ſequitur nullis ad iuſtitiam conſequendam operibus nos adiuuari. *Operum?* Quomodo Apoſtolus hîc negat excludi per Legem noſtra merita, quum antea ex Lege damnationem noſtram oſtenderit? Nam ſi nos omnes morti addicit, quam ex ea gloriam petemus? an non potiùs gloria omni nudatos probris operit? Verùm tunc oſtendebat peccatum noſtrum patefieri Legis indicio, quia omnes ab eius obſeruatione deſciuimus. Hîc autem intelligit, ſi iuſtitia eſſet in lege operum, non excluſum iri noſtram gloriam: ſed quoniam ſolius fidei eſt, ideo nihil eſſe nobis arrogandum: quoniam à Deo omnia accipit fides, nihil affert præter humilem inopiæ confeſſionem. Et notanda eſt diligenter fidei & operum antitheſis: in qua ſine adiectione opera vniuerſaliter ponuntur. Ergo neque de cæremoniis tantùm, neque de externa operum ſpecie diſſerit: ſed omnia quæ fingi poſſunt, operum merita comprehendit. Legis quidem nomen impropriè fidei tribuitur: ſed hoc Apoſtoli ſenſum minimè obſcurat. Intelligit enim quum ad fidei normam ventum eſt, proſterni vniuerſam operum gloriam: acſi diceret, Operum quidem iuſtitiam commendari in Lege, ſed fidei eſſe ſuam legem, quæ nullam in operibus qualiacunque ſint, iuſtitiam relinquit.

28 *Conſtituimus ergo.)* Nunc principalem propoſitionem quaſi iam indubiam colligit, addita etiam explicatione. Multùm enim eluceſcit fidei iuſtificatio, dum opera nominatim excluduntur. Ideo nulla hodie in re magis laborant noſtri aduerſarij, quàm vt fides cum operum meritis implicetur. Fatentur quidem iuſtificari hominem fide: ſed non ſola: imò penes charitatem vim iuſtificationis reipſa locant, vtcunque verbo tenus eam concedant fidei. Atqui ſic gratuitam aſſerit hoc loco Paulus, vt palàm faciat cohærere nullo modo poſſe cum vlla dignitate operum. Cur opera Legis nominet, ſuprà docui: & ſimul oſtendi, ridiculos eſſe qui ad cæremonias reſtringunt. Frigidum etiam commentum eſt, opera Legis pro literalibus accipere, quæ ſine Chriſti Spiritu fiunt. quin potius tantundem valet epitheton, acſi meritoria dixiſſet: qua reſpicit ad mercedem in Lege promiſſam. Quòd apud Iacobum habetur, non ſola fide, ſed operibus iuſtificari hominem: nihil cum præcedenti ſententia pugnat. Conciliatio potiſſimùm ex ratione argumenti pendet, de quo illic Iacobus diſſerit. Neque enim quæſtio eſt, quomodo iuſtitiam ſibi coram Deo acquirant homines: ſed quomodo ſe probent iuſtos. Refutat enim hypocritas, qui fidei titulo inaniter ſuperbiunt. Craſſus ergo paralogiſmus eſt: non animaduertere Iuſtificandi verbum aliud eſſe Iacobo quàm Paulo: ſicuti diuerſis de rebus tractant. Fidei quoque nomen eſſe æquiuocum proculdubio apparet. Duplex iſta homonymia obſeruari debuit, vt de re iudicium fieret. Neque aliud Iacobum velle ex contextu colligitur, quàm hominem ficta vel mortua fide non reddi vel non probari iuſtum, niſi operibus iuſtitiam ſuam confirmet. qua de re vide Inſtitutionem noſtram.

29 *Num Iudæorum Deus tantùm? an non & Gentium? certè & Gentium.*
30 *Quandoquidem vnus Deus, qui iuſtificabit Circunciſionẽ ex fide, & Præputium per fidem.*

29 *Num Iudæorum.)* Secunda propoſitio, iuſtitiam illã non magis ad Iudęos quàm ad Gentes pertinere. Id verò vrgeri valde referebat, vt per vniuerſum orbem locus fieret regno Chriſti. Interrogat ergo nõ

ſimpliciter vel præciſe,an ſit Gentium conditor Deus,quod extra controuerſiam notum erat. ſed an non illis quoque ſeruatorem ſe velit declarare. Poſtquam enim æquauit totum hominum genus, ac ſub eandem conditionem redegit:ſi quid ſit diſcriminis inter eos,ex Deo eſt,non ex ipſis,qui habent omnia inter ſe paria. Quòd ſi verũ eſt,Deum ſuæ miſericordiæ velle participes facere omnes populos terræ: ſalus, & quę ad ſalutem neceſſaria eſt iuſtitia, ad omnes extenditur. Quare in Dei nomine hîc eſt notatio mutuæ relationis,quæ ſæpe in Scriptura occurrit, Ego ero vobis in Deum, & vos eritis mihi in populum. Nam Ier.30.d.22. quòd Deus peculiarem ſibi ad tempus populum elegit, illud naturæ principium non tollit, omnes ad imaginem Dei eſſe formatos, & educari in mundo in ſpem beatæ æternitatis.

30 *Qui iuſtificat præputium.)* Quum alios per fidem,ex fide alios iuſtificari dixit,videtur oblectatus varietate ſermonis in eadem re indicanda,vt Iudæorum ſtultitiam obiter perſtringeret,qui diſcrimen inter ſe& Gentes comminiſcebãtur:quum in cauſa iuſtificationis nihil prorſus differrent. Si enim ſola fide fiunt homines huius gratiæ compotes: fides autem in vtriſque eſt eadem: ridiculum eſt,in tanta ſimilitudine facere diſſidiũ. Itaque ſubeſſe in verbis ironiam iudico: acſi diceret,Si quis vult habere differentiam Gentilis à Iudæo,hanc habeat, quod ille per fidem, hic verò ex fide iuſtitiam conſequitur. Niſi fortè ita diſtinguere magis placeat,Iuſtificari ex fide Iudæos, quia naſcuntur gratiæ hæredes, dum ius adoptionis à Patribus ad eos tranſmittitur: Gentes verò per fidem,quia his aduentitium eſt fœdus.

13 *Legem igitur irritam facimus per fidem? Ne ita ſit:ſed Legem ſtabilimus.*

31 *Legem igitur irritam,* &c.) Vbi Lex fidei opponitur, ex eo ſtatim quandam repugnantiæ ſuſpicionem caro arripit,acſi alterum alteri aduerſaretur. Pręſertim verò facilè obtinet falſa hęc imaginatio inter eos qui prępoſtera Legis intelligentia imbuti,nihil aliud in ea quęrunt quàm operũ iuſtitiam,promiſſionibus omiſſis. Atque hoc nomine peſſimè audiebat inter Iudæos nõ modò Paulus, ſed Dominus quoque Matt.5.c.17. ipſe:acſi tota ſua prędicatione Legis abrogationem moliretur. Vnde illa cõteſtatio, Non veni ad ſoluendam Legem,ſed implendam. Hæc autem ſuſpicio tam ad mores, quàm ad cæremonias pertinebat: quia enim Euangelium finem imponit cęremoniis Moſaicis,putatur ad deſtruendum Moſis miniſterium tendere. Ad hoc,quia omnem operum iuſtitiam obliterat,creditur aduerſari tot teſtimoniis Legis,vbi affirmat Dominus,ſe iuſtitiæ ac ſalutis viam illic præſcripſiſſe. Quare hanc Pauli excuſationem neque de cæremoniis ſeorſum,neque de mãdatis(vt vocant)moralibus: ſed in vniuerſum de tota Lege accipio. Nam Lex moralis verè confirmatur ac ſtabilitur per fidem in Chriſtum: quandoquidẽ in hunc finem lata eſt, vt hominẽ de ſua iniquitate edoctum,ad Chriſtum adduceret: ſine quo nec ipſa præſtatur,fruſtràque clamat quid factum ſit: nec poteſt niſi cupiditatem magis irritare, quo maiorem tandem condemnationem homini accerſat.Vbi verò ad Chriſtum ventum eſt,primùm in eo inuenitur exacta Legis iuſtitia,quę per imputationem etiam noſtra fit. Deinde ſanctificatio, qua formantur corda noſtra ad Legis obſeruationem: imperfectam quidem illam,ſed quæ ad ſcopum collimat. Similis cæremoniarum ratio,quæ ceſſant quidem & euaneſcunt Chriſto aduentente: ſed eo ipſo verè confirmantur. Si enim per ſe æſtimantur,inanes ſunt & vmbratiles imagines: tum demum ſolidi aliquid habere deprehendentur, ſi in meliorem finem reſpiciant. In eo igitur eſt ſumma earum confirmatio, quum docetur, veritatem ſuam in Chriſto eſſe conſequutas. Sic ergo & nos meminerimus Euangelium diſpenſare,vt noſtro docendi modo Lex ſtabiliatur: ſed nulla alia firmitate quàm fide Chriſti ſuffulta.

CAPVT IIII.

QVid ergo dicemus inueniſſe Abraham patrem noſtrum ſecundum carnem?
2 *Si enim Abraham ex operibus iuſtificatus eſt, habet quo glorietur,ſed nõ apud Deum.*
Gen.15.b.6. 3 *Quid enim Scriptura dicit? Credidit Abraham Deo: & imputatum eſt illi in iuſtitiam.*

1 *Quid ergo.)* Confirmatio eſt ab exemplo,quæ ſatis firma eſt: quoniam omnia ſimilia ſunt tam in rè quàm in perſona. Nam & ille pater eſt fidelium, cui nos omnes oportet conformari: & vna eſt iuſtitiæ obtinendæ omnibus ratio, non plures. Multis aliis in rebus non ſufficeret exemplum ad communem regulam: ſed quia in perſona Abrahæ ſpeculum vel exemplar iuſtitiæ, quæ ad totam Eccleſiam communiter pertinet,propoſitum fuit: meritò Paulus quod de illo vno ſcriptum eſt, ad totum Eccleſiæ corpus accommodat: ſimul etiam conſtringit Iudæos, quibus ad gloriandum nihil erat magis plauſibile, quàm ſe iactare Abrahæ filios. Sibi verò plus ſanctitatis quàm ſancto Patriarchæ tribuere nunquam auſi eſſent. Nunc vbi conſtat gratis iuſtificatum fuiſſe illum, poſteros eius qui ſibi propriam iuſtitiam ex Lege arrogant, pudore victos obmuteſcere neceſſe eſt. *Secundum carnem?* Quia inter hanc particulam & nomen Patris,in cõtextu Pauli interponitur verbum εὑρηκέναι, hoc modo, Quid dicemus Abraham patrem noſtrũ inueniſſe ſecundum carnem? quidam interpretes quæri putant,quid ſecundum carnem adeptus ſit Abraham. Quæ expoſitio ſi placeat,tantundem valebit Secundum carnem,ac naturaliter,vel ex ſeipſo.Probabile tamen eſt epitheti loco Patri coniungi. Præterquam enim quòd domeſticis exemplis ſolemus magis affici: nominatim generis dignitas,qua nimium Iudæi ſuperbiebant,iterum notatur. Contemptim nonnulli additum hoc putant: quo ſenſu alibi carnales vocantur filij Abrahæ, qui ſpirituales non ſunt, nec prorſus legitimi: ego verò exiſtimo, quod Iudæis peculiare erat fuiſſe expreſſum; quia excellentius fuit, natura & carnis origine,quàm ſola adoptione eſſe Abrahæ filios,modò ſimul fides accederet. Concedit ergo Iudæis propius coniunctionis vinculum,ſed tantùm vt eos magis promoueat, ne à patris ſui exemplo diſcedant.

2 *Si enim Abraham.)* Epicherema eſt,id eſt imperfecta ratiocinatio,quę in hanc formã colligi debet, Si Abraham operibus iuſtificatus eſt,poteſt ſuo merito gloriari: ſed nõ habet vnde glorietur apud Deum: ergo non ex operibus iuſtificatus eſt. Ita membrum illud,*Sed non apud Deum*,eſt minor propoſitio ſyllogiſmi. Huic attexi debet cõcluſio quam poſui,tametſi à Paulo non exprimitur. Gloriationem vocat, quã

licet

licet prætendere aliquid noſtrum,cui merces in iudicio Dei debeatur. Eam quum Abrahæ adimat,quis noſtrum ſibi guttam meriti arrogabit?

3 *Quid enim Scriptura dicit?)* Probatio eſt minoris ſeu aſſumptionis, vbi negauit Abrahæ eſſe argumentum gloriandi. Nam ſi Abraham ex eo iuſtificatur quòd amplectitur fide bonitatẽ Dei: ſequitur nullam eſſe eius gloriam,quia nihil ſuum affert,niſi miſeriæ agnitionem,quæ miſericordiam quærat. Siquidem pro cõfeſſo præſumit fidei iuſtitiam ſubſidium eſſe & quaſi aſylum peccatori,qui operibus deſtituitur. Nam ſiqua eſſet Legis vel operum iuſtitia,in ipſis hominibus reſideret: fide autem, quod ſibi deeſt, aliunde mutuantur: ideóque aptè vocatur Imputatiua fidei iuſtitia. Locus porrò qui citatur, ex Geneſi 15. b.6,ſumptus eſt: vbi verbum Credẽdi non ad particulare aliquod dictum reſtringi debet,ſed ad totum ſalutis fœdus & adoptionis gratiã, quam dicitur Abraham fide apprehẽdiſſe. Refertur quidem illic promiſſio ſeminis futuri,ſed quæ in gratuita adoptione fundata erat. Notandum verò, nec ſalutem ſine Dei gratia,nec Dei gratiam ſine ſalute promitti. rurſum nec in Dei gratiam, nec in ſpem ſalutis nos vocari, quin iuſtitia ſimul offeratur. Hoc poſito videre licet eos theologiæ principia non tenere,qui Moſis teſtimonium à Paulo violenter torqueri putant. quia enim particularis eſt illic promiſſio,ritè & probè feciſſe intelligunt, qui crediderit: & eatenus probatum fuiſſe à Deo. Sed in eo falluntur,primùm quòd nõ animaduerterunt illud Credere ad totum complexum extendi. quare ad vnum membrum reſtringi non debebat. Præcipua autem hallucinatio eſt,quòd à gratiæ Dei teſtimonio non ordiuntur. Atqui hoc agit Deus, vt Abraham & ſuæ adoptionis,& paterni fauoris reddat certiorem: ſub quo æterna per Chriſtum ſalus comprehenditur. Quare Abraham credendo nihil quàm oblatam ſibi gratiam amplectitur,ne irrita ſit. Si hoc illi imputatur in iuſtitiam, ſequitur non aliter eſſe iuſtum, niſi quia Dei bonitate confiſus,omnia ab ipſo ſperare audet. Neque enim quid de illo homines ſenſerint, Moſes recitat: ſed qualis apud Dei tribunal habitus fuerit. Abraham ergo in promiſſione oblatam ſibi Dei benignitatem apprehendit, qua ſibi iuſtitiã cõmunicari ſentiebat. Hanc promiſſionis & fidei relationem neceſſarium eſt ad ſtatuendam iuſtitiam intelligere: quoniam eadem eſt hîc inter Deum & nos ratio, quæ apud Iuriſconſultos inter datorem & donatarium. Neque enim iuſtitiam aliter conſequimur, niſi quia ſicuti Euangelij promiſſione nobis defertur, ita eius poſſeſſionem fide quaſi cernimus. Quomodo conciliandus ſit Iacobi locus, qui nonnihil contrarius videtur,ſuprà adnotaui: & illic fuſiùs,Domino dante,exponam. Tantùm notemus, eos quibus iuſtitia imputatur, iuſtificari: quando hæc duo à Paulo tanquam ſynonyma ponuntur. Vnde colligimus,nõ diſputari quales ſint in ſe homines, ſed quo loco Deus ipſos cẽſeat: nõ quòd ſeparetur à gratuito Dei fauore puritas conſcientiæ & vitæ integritas: ſed quia vbi cauſa quæritur cur nos Deus amet,ac pro iuſtis agnoſcat, Chriſtum prodire neceſſe eſt qui ſua nos iuſtitia induat.

4 *Ei quidem qui operatur, merces non imputatur ſecundum gratiã, ſed ſecundum debitum.*

5 *Ei verò qui non operatur, credit autem in eum qui iuſtificat impium, imputatur fides ſua in iuſtitiam.*

4 *Ei qui operatur.)* Operantem vocat,non quiſquis bonis operibus addictus eſt, quod ſtudium vigere debet in omnibus Dei filiis: ſed qui ſuis meritis aliquid promeretur: ſimiliter non operantem, cui nihil debetur operum merito. Neque enim fideles vult eſſe ignauos: ſed tantùm mercenarios eſſe vetat,qui à Deo quicquam repoſcant, quaſi iure debitum. Et iam prius admonuimus, nõ hîc diſſeri qualiter vitam inſtituere nos oporteat, ſed quæri de ſalutis cauſa. Argumentatur autem à contrariis, Deum non rependere nobis iuſtitiam,vt debitam: ſed acceptam vltrò ferre. Ac Bucero quidem accedo, qui formam argumentandi indicat non eſſe ſumptam ab vno verbo, ſed ab integra ſententia, in hunc modum, Si quis ſit qui promereatur aliquid opere ſuo, res promerita non imputatur illi gratis: ſed vt debita redditur. Fides reputatur in iuſtitiam, non quòd vllum à nobis meritum afferat, ſed quia Dei bonitatem apprehendit. Ergo iuſtitia non debetur nobis, ſed gratis confertur. Nam quia nos precario iuſtificat Chriſtus per fidẽ, ſemper in ea noſtri exinanitionem conſiderat Paulus. Quid enim credimus, niſi Chriſtum eſſe expiationem,vt nos Deo reconciliet? Idem aliis verbis habetur ad Galatas 3. b. 11. Quòd ex Lege nemo iuſtificetur,patet: nam Iuſtus fide viuet. Atqui Lex non eſt ex fide: ſed qui fecerit hæc, viuet in ipſis. Quia enim Lex operibus mercedem promittit,inde concludit,fidei iuſtitiam,quæ gratuita eſt, cum illa operaria non conuenire. quod non ſtabit ſi fides operum reſpectu iuſtificet. Obſeruandæ ſunt diligenter iſtæ collationes, quibus omne meritum prorſus expungitur.

5 *Credit autem in eum.)* Plena energiæ periphraſis: qua & fidei & iuſtitiæ ſubſtantiã naturámque expreſſit. Clarè enim definit nõ quatenus meritoria virtus eſt fides, iuſtitiã nobis cõferre, ſed quatenus Dei gratiam nobis impetrat. Neque enim Deum modò pronũtiat datorem iuſtitiæ: ſed nos iniuſtitię damnat, vt noſtræ inopiæ ſuccurrat Dei liberalitas. In ſumma, nemo ad fidei iuſtitiã perueniet, niſi qui in ſe erit impius. Nam hæc periphraſis ad circunſtantiã loci aptanda eſt,quòd aliena iuſtitia nos ornet fides, quam à Deo mendicat. Atque hîc rurſus Deus iuſtificare nos dicitur,dum peccatoribus gratis ignoſcit,& amore dignatur quibus iure iraſci poterat: dum ſcilicet noſtram iniuſtitiam miſericordia ſua abolet.

6 *Quemadmodum etiam Dauid finit beatitudinẽ hominis, cui Deus imputat iuſtitiam abſque operibus.*

7 *Beati quorum remiſſæ ſunt iniquitates, & quorum tecta ſunt peccata.* Pſal.32.a.1.

8 *Beatus vir cui non imputauit Dominus peccatum.*

6 *Finit beatitudinem hominis.)* Hinc perſpicimus merum eſſe eorum cauillũ, qui opera Legis intra cęremonias limitant,quando nunc opera ſimpliciter & ſine adiecto vocat,quæ prius dicebat opera Legis. ſi nemo inficiari poteſt,ſimplicem & non reſtrictã loquutionem,qualis nunc occurrit,promiſcuè de opere quolibet intelligendã: id perpetuò in tota diſputatione valere debet.Nihil enim minus cõſentaneũ,quàm

cæremoniis ſolis vim iuſtificādi adimi,quū opera indefinitè Paulus excludat. Huc accedit oppoſitū membrum,quòd Deus homines iuſtificet peccatū nō imputando.quibus etiam verbis docemur,iuſtitiam Paulo nihil eſſe quàm remiſſionem peccatorum. Poſtremò hanc quoque remiſſionem gratuitā eſſe, quia ſine operibus imputatur:quod & Remiſſionis nomen indicat. Non enim remittit creditor,cui numeratū eſt: ſed qui nomen ſpōte inducit mera liberalitate. Eant nunc qui delictorū veniam ſatisfactionibus redimere docent: à qua Paulus argumentum petit ad gratuitum iuſtitiæ donum aſſerendum. Quo modo enim illis cum Paulo cōueniet? Aiunt illi,operibus ſatisfaciēdum Dei iuſtitiæ, quo peccatorum veniam impetremus. Contrà hîc ratiocinatur,iuſtitiam fidei gratuitam eſſe ac ſine operibus: quoniam à peccatorum remiſſione pēdeat. Vitioſa certè eſſet ratiocinatio,ſiqua in remiſsione peccatorū opera intercederent.Nec minus iiſdē Prophetę verbis ineptiæ Scholáſticorū diſſipātur,de dimidia remiſſione. Culpa remiſſa,pœnā retineri à Deo nugātur: Propheta autē clamat,nō tecta modò peccata eſſe,hoc eſt in cōſpectu Dei ſublata: ſed etiam addit, non imputari. Quomodo cōueniat,Deum pœnā eorum expoſcere quæ non imputet?Manet ergo ſalua nobis pulcherrima ſententia, Iuſtificari fide,quia gratuita peccatorum remiſſione coram Deo purgatus ſit. Præterea hinc gratuitæ iuſtitiæ perpetua in totā vitā duratio colligi poteſt. Nam quum Dauid diuturno conſcientiæ ſuæ cruciatu fatigatus, in hanc vocem erumpat, de experientia certè ſua loquitur. atqui iam per annos complures Deum coluerat. Ergo poſt magnos progreſſus tandem expertus miſeros eſſe omnes qui ad Dei tribunal vocantur: non aliam obtinendæ beatitudinis viam eſſe clamat, quàm ſi Dominus nos in gratiam recipiat, peccata non imputādo. Ita probè refellitur eorum commentum, qui fidei iuſtitiam non niſi initiale eſſe nugantur, vt deinde fideles operibus poſſeſſionem iuſtitiæ
Pſal.106. e.30 retineant,quam nullis meritis adepti ſunt. Quòd autem opera interdum dicuntur in iuſtitiam imputari, & aliæ quoque beatitudines recenſentur,nihil de Pauli ſententia detrahit. Refert Pſalmus, imputatum eſſe Phinees ſacerdoti Domini in iuſtitiā, quòd ſumpto de ſcortatore & meretrice ſupplicio, vindicarit opprobrium Iſraelis. Nempe hominem audimus facinus iuſtum edidiſſe: ſed vno facto perſonam non iuſtificari ſcimus. Requiritur enim perfecta, & numeris ſuis omnibus conſummata obedientia, vt ſonat
Deut.4.a.1. promiſſio,Qui fecerit hæc, viuet in ipſis. Quomodo ergo imputatur illi hęc vltio in iuſtitiā? Certè iuſtificatū prius eſſe Dei gratia oportuit. Qui enim iam Chriſti iuſtitia ſunt induti,ij non ſibi modò propitiū habent Deum, ſed operibus quoque ſuis,quorū maculæ & næui Chriſti puritate obteguntur,ne in rationem veniant: vnde nullis ſordibus infecta opera,iuſta reputantur: non aliter quàm eiuſmodi indulgentia placere Deo quodlibet humanum opus palàm eſt. Quòd ſi fidei iuſtitia vnica cauſa eſt cur iuſta opera habeātur: vide quàm inſulsè arguant,quia iuſtitia operibus tribuatur,non ſolius eſſe fidei iuſtitiam. Ego autem inuictum argumentum oppono contrà,iniuſtitię damnatum iri opera omnia, niſi ſola fide homo
Pſalm.1. a.2. iuſtificetur. Simile eſt de beatitudine. pronuntiantur beati qui timent Dominū, qui ambulāt in viis eius,
& 128. a.1. qui meditantur eius Legem die ac nocte: ſed quia nemo id præſtat qua decet perfectione,vt Dei mandato ad plenū reſpondeat, irritæ ſunt omnes eiuſmodi benedictiones, donec purificati ac mundati peccatorum remiſſione, beati reddimur : atque ita quidem vt capaces fiamus eius beatitudinis, quam Dominus ob ſtudium Legis ac bona opera,ſeruis ſuis pollicetur. Ergo & operum iuſtitia,effectus eſt iuſtitię Dei:& beatitudo ex operibus,effectus beatitudinis,quæ ſita eſt in peccatorum remiſſione. Si cauſa deſtrui ab effectu ſuo nec debet, nec poteſt,importunè facturi ſint,ſiqui ſtudeant fidei iuſtitiam per opera euertere. Sed cur non liceat (dicet quiſpiam) teſtimoniis illis contendere,operibus hominem iuſtificari ac beatum reddi? verba enim Scripturæ non magis ſonāt, fide iuſtificari hominem, & Dei miſericordia beatum eſſe, quàm operibus. Nempe cōſideranda eſt hîc tam ſeries cauſarum,quàm gratiæ Dei diſpenſatio: quia enim locum nō habet quicquid pronūtiatur de operum vel iuſtitia vel beatitudine,niſi vnica hæc fidei iuſtitia præceſſerit, & ſola partes omnes impleat: hanc erigi ac ſtabiliri oportet, vt illa, tanquam fructus ex arbore, inde naſcatur & emergat.

9 *Beatitudo ergo iſta in Circūciſionem modo,an & in præputiū competit? Dicimus enim quòd imputata fuit Abrahæ fides in iuſtitiam.*

10 *Quomodo igitur imputata fuit? in Circunciſione quum eſſet,an in præputio? non in Circunciſione,ſed in præputio.*

Quia Circūciſionis & præputij tantùm fit mētio,inſcitè colligunt multi, nō aliud in quæſtionē venire,quàm non acquiri iuſtitiam ex cæremoniis legalibus. Sed attendere cōuenit cum quo hominū genere Paulus diſputet: ſcimus enim hypocritas,dum in genere opera meritoria iactant,fucum tamē obtēdere in externis laruis. Iudæis quoq; ſua fuit peculiaris ratio,qui craſſo Legis abuſu, à vera & ſolida iuſtitia alienati erant. Dixit Paulus,neminē eſſe beatum,niſi quē ſibi Deus gratuita venia recōciliat,vnde ſequitur omnes eſſe maledictos,quorum opera in iudicium veniunt. Iam tenetur caput hoc,non propria dignitate, ſed Dei miſericordia iuſtificari homines, ſed nondū id ſatis eſt, niſi peccatorum remiſſio pręcedat omnia opera,quorū primum fuit Circunciſio,quæ Iudaicum populū initiabat in Dei obedientiā. proinde in eo quoque demōſtrando pergit. Semper meminerimus,Circunciſionē hîc tanquā initiale (vt ita loquar) iuſtitiæ legalis opus recenſeri. Neque enim ea Iudæi gloriabantur,tanquam gratiæ Dei ſymbolo, ſed quaſi meritoria Legis obſeruatione: ideo ſe aliis præferebant,quaſi plus afferrent corā Deo præſtantiæ. Iam videmus non de vno ritu litem agitari: ſed cōprehēdi ſub vna ſpecie quicquid eſt operum legalium, hoc eſt,quibus deberi poſſet merces: ideo autem præcipuè nominari Circunciſionē, quia fundamentum erat legalis iuſtitiæ. Atqui Paulus ex oppoſito cōtendit, Si iuſtitia Abrahæ eſt peccatorum remiſſio, (quod ſecurè ipſe pro cōfeſſo aſſumit) ea autem Abrahæ obtigit ante Circunciſionem: ſequitur ergo,peccatorum remiſſionem non dari pręcedentibus meritis. Vides argumentum eſſe ab ordine cauſarum & effectuum. Cauſa enim ſemper effectu ſuo prior eſt. atqui iuſtitia fuit in Abrahamo circunciſione ſuperior.

11 *Et ſignum accepit circunciſionis,ſigillum iuſtitiæ fidei quæ fuerat in præputio: vt eſſet pater omnium credentium per præputium,quo ipſis quoque imputetur iuſtitia:*

12 *Et pater Circunciſionis, non iis qui ſunt ex Circunciſione tantùm, ſed qui inſiſtunt veſtigiis fidei, quæ fuit in præputio patris noſtri Abrahæ.*

11 *Et ſignum accepit.)* Per anticipationem oſtendit, non tamen fuiſſe vnam ſuperfluámque Circunciſionem, tametſi non iuſtificaret: quandoquidem alium haberet valde præclarum vſum, vtpote cuius officium erat iuſtitiam fidei obſignare, ac veluti ratam facere. Atque interim à fine ipſo inſinuat, non eſſe iuſtitiæ cauſam. Tendit enim ad confirmandam fidei iuſtitiam, & eam quidem iam in præputio comparatam: ergo nihil illi derogat aut detrahit. Hîc porrò habemus inſignem locum, de communi ſacramentorum vſu: ſunt enim (teſte Paulo) ſigilla, quibus & Dei promiſſiones cordibus noſtris quodámodo imprimuntur, & ſancitur gratiæ certitudo. Ac tametſi per ſe nihil iuuant, Deus tamen gratiæ ſuæ inſtrumenta eſſe voluit, arcana Spiritus ſui gratia efficit ne profectu careant in electis. Et quãuis reprobis tantùm mortuæ ſint ac inutiles figuræ, vim tamen ſuam & naturam ſemper retinẽt: quia etſi noſtra incredulitas effectu illorum nos priuat, non tamen Dei veritatem labefactat vel extinguit. Quare maneat hoc fixum, ſacra ſymbola eſſe teſtimonia, quibus gratiam ſuam Deus cordibus noſtris obſignat. De Circunciſionis ſymbolo peculiariter iſtud dicendum, repræſentatam illic fuiſſe duplicem gratiam. Pollicitus fuerat Deus Abrahæ ſemen benedictum, ex quo ſalus toti mundo ſperanda erat. Hinc pendebat illa promiſſio: Ero tibi in Deum. Gratuita igitur reconciliatio in Deo, in ſigno illo incluſa fuit. Et analogia congruebat, vt in promiſſum ſemen reſpiceret fideles. Exigebat viciſſim Deus integritatem ac ſanctimoniam vitæ: ſymbolo indicabat quomodo ad eam perueniretur: nempe ſi in homine circunciderетur quicquid naſcitur in carne, quia tota natura vitioſa eſt. Admonebat ergo Abrahamum externo ſigno, vt ſpiritualiter carnis ſuæ corruptionem circunciderет; quo etiam alluſit Moſes, Deuter. 10.d.16. Quo autem indicaret non eſſe hominis opus, ſed Dei: circuncidi voluit teneros infantes, qui per ætatẽ nõdum exequi poterant id mandatum. Nam ſpiritualem circunciſionem eſſe Diuinæ virtutis opus, non tacuit Moſes: queadmodum habes Deuteronomii 30.b.6, Circuncidet Dominus cor tuum, &c. Prophetæ idipſum multo clarius poſteà explicarunt. Duæ denique, vt Baptiſmi hodie ſunt, ita olim Circunciſionis erant partes: nempe tam vitæ nouitatem, quàm peccatorum remiſſionem teſtari. Cæterùm quòd in Abrahæ perſona Circunciſio poſterior iuſtitia fuit, non ſemper in ſacramentis locum habet: ſicut apparet in Iſaac & poſteris: ſed Deus ſemel edere tale ab initio ſpecimen voluit, ne quis externis rebus ſalutem affigeret. *Vt eſſet pater.* Nota quomodo Abrahæ circunciſio fidem noſtram confirmet de iuſtitia gratuita: eſt enim obſignatio iuſtitiæ fidei, vt nobis quoque credentibus iuſtitia imputetur. Atque ita ſingulari artificio in aduerſarios retorquet Paulus, quæ poterant ab illis obiectari. Si enim ipſa Circunciſionis veritas ac vis eſt in præputio: non eſt cur tantopere ſe euehant Iudæi ſupra Gentes. Sed quum dubitatio iniici poſſit, An non ergo exẽplo Abrahæ, nos quoque oporteat Circunciſionis ſigillo eandem iuſtitiam confirmare? cur eam Apoſtolus prætermiſit? Nempe quia putabat ſatis ex ſuis verbis quæſtionem expediri. Nam vbi admiſſa fuerit hæc ſententia, Circunciſionem valere duntaxat ad obſignandam Domini gratiam: ſequitur hodie nobis eſſe ſuperuacuam, qui ſignum habemus eius loco Diuinitus inſtitutum. Quia ergo vbi baptiſmus eſt, nullus iam reſtat Circunciſionis vſus, noluit de eo fruſtrà diſceptare, quòd nequaquam dubium erat, cur ſcilicet in Gentibus fidei iuſtitia non obſignetur, ſi ſimilitudinem habẽt cum Abrahamo. Credere per præputium, eſt Gentes ſua ſorte contentas non interponere Circunciſionis teſſeram. Atque ita præpoſitio διὰ ponitur loco ἐν. Gen.17.a.7.

12 *Non iis qui ſunt ex Circunciſione.)* Eſſe hoc loco accipitur pro cenſeri. Nam carnales Abrahæ filios perſtringit, qui nihil habentes præter circunciſionem externam, ipſa ſecurè gloriantur. Iſtud enim alterum, quod præcipuum eſt, negligunt, vt Abrahæ fidem imitentur, qua vna ſalutẽ ille adeptus eſt. Hinc apparet quàm ſolicitè diſcernat fidem à ſacramento: non ſolùm ne quis hoc ſine illa contentus ſit, perinde ac ſi ad iuſtificãdum ſufficeret: ſed etiam vt illa ſola partes omnes impleat. Nam dum Iudæos qui ſunt circunciſi, iuſtificari fatetur, diſertè excipit, modò in fide nuda inſiſtant Abrahæ exemplo. Quid enim ſibi vult fides in præputio, niſi vt oſtendat ſolam nec aliunde adiutam ſufficere? Cauendum ergo ne quis dimidiando, ſimul duas iuſtificandi cauſas miſceat. Eadem ratione reuincitur ſcholaſticum dogma, de diſcrimine ſacramentorum Veteris & noui Teſtamenti: illis enim vim iuſtificandi adimunt, his attribuunt. Atqui ſi ritè Paulus ratiocinatur, dum circunciſionem non iuſtificare ex eo probat, quòd fide iuſtificatus eſt Abraham: apud nos quoque militat eadem ratio: vt negemus baptiſmo iuſtificari homines, quando eadem fide, qua Abraham, iuſtificantur.

13 *Non enim per Legem promiſſio Abrahæ & ſemini eius data eſt, vt eſſet hæres mundi: ſed per iuſtitiam fidei.*

13 *Non enim.)* Iam Legis & fidei antitheſin quam prius attigerat, clariùs repetit, quæ diligenter notanda eſt: quoniam ſi nihil à Lege mutuatur fides vt iuſtificet, inde intelligimus, nonniſi in Dei miſericordiam reſpicere. Cõmentum porrò eorum qui de cęremoniis hoc dictum eſſe volũt, nullo negotio refellitur: quia ſiquid afferrent opera ad iuſtificationẽ, dicendum potius erat, non per Legem ſcriptam, ſed per legem naturę. Atqui non ſpiritualẽ vitæ ſanctitatẽ opponit cæremoniis Paulus, ſed fidem eiúſque iuſtitiam. Summa igitur eſt, Abrahæ promiſſam fuiſſe hæreditatẽ, non quia Legis obſeruatione id eſſet promeritus, ſed quia fide iuſtitiã adeptus erat. Et certè (vt mox Paulus ſubiiciet) tunc ſolida demũ pace fruuntur cõſcientię, vbi donari gratis ſentiunt quod iure nõ debetur. Hinc etiam ſequitur, Gentibus nihilominus quàm Iudæis cõmune eſſe beneficium, cuius cauſa ad vtroſque æquè pertinet. Nam ſi ſola Dei bonitate fundata eſt ſalus hominum, eius curſum arcent & impediunt quantum in ſe eſt, qui ab ea excludunt Gentes. *Vt eſſet hæres mundi.* Quum de æterna ſalute nunc agatur, videtur parum tempeſtiuè Apoſtolus lectores ad mundum transferre: ſed generaliter hoc verbo comprehendit inſtaurationem quæ à Chriſto ſperanda erat. Præcipua quidẽ fuit vitæ reſtitutio: collapſum tamen totius mundi ſtatũ reparari oportuit:

Ideo Chriſtum omnium Dei bonorum hæredem Apoſtolus nuncupat ad Hebr. 1.a.2, quia adoptio quam eius gratia adepti ſumus, hæreditatis poſſeſſionem à qua in Adam excidimus, nobis reſtituit. Quia verò ſub typo terræ Chanaan non modò ſpes cæleſtis vitæ Abrahæ propoſita fuit, ſed plena & ſolida Dei benedictio, iure Apoſtolus dominium mundi ei promiſſum fuiſſe docet. Huius guſtum quendam in præſenti vita delibant pij: quia vtcunque inopiæ anguſtiis ſæpe premantur, quia tamē quæ in eorum vſum creauit Deus, tranquilla conſcientia participant, eóque propitio & volente fruūtur terrenis beneficiis non ſecus ac pignoribus vel arrhis vitæ æternæ, nihil illis obſtat ſua paupertas quominus cælum, terram & mare ſui iuris eſſe agnoſcant. Diuitiàs mundi licet ingurgitent impij, nihil ſuum vocare poſſunt: quin potius furto rapiunt, quia cum Dei maledictione vſurpant. Magnum verò piis ſuæ egeſtatis ſolatium eſt, quòd tenuiter victitando, nihil tamen alienum furantur: ſed legitimum ex cæleſtis Patris manu demenſum recipiunt, donec plenam hæreditatis ſuæ poſſeſſionē cernat, dum eorum gloriæ ſeruient creaturæ omnes. Nam in hunc finem renouabitur & terra & cælum, vt pro ſuo modo ad illuſtrandum Dei regnum in partes accedant.

14 *Si enim ij qui ſunt ex Lege, hæredes ſunt: exinanita eſt fides, & abolita eſt promiſſio.*

15 *Nam Lex iram efficit: ſiquidem vbi non eſt Lex, neque etiam tranſgreſſio.*

14 *Si enim qui ſunt ex Lege.)* Ab impoſſibili vel abſurdo arguit, non promiſſam fuiſſe Abrahæ quam à Deo gratiam obtinuit, ex pacto legali, vel operum intuitu: quia ſi interpoſita eſſet hæc conditio, Deum eos ſolos dignari adoptione qui merentur, vel qui Legem præſtant, nemo confidere auderet ad ſe pertinere. Quis enim tantæ ſibi perfectionis eſt conſcius, vt ſibi hæreditatem ex Legis iuſtitia deberi ſtatuat? Exinanita ergo fides eſſet: quia impoſſibilis conditio non modò ſuſpenſas & anxias teneret animas, ſed trepidationem quoque incuteret. Ita euaneſceret promiſſionum effectus, quia nihil proſunt niſi fide acceptæ. Quòd ſi ad hanc vnam rationem auſcultandam aduerſariis noſtris aures eſſent, non magno negotio dirimeretur quod inter nos eſt certamen. Præſumit Apoſtolus pro re indubia, nequaquam Dei promiſſionibus conſtare ſuam efficaciam, niſi certa animi fiducia eas recipimus. Quid autem futurum eſt, ſi Legis obſeruatione fundetur hominum ſalus? Conſcientiæ nihil habebunt certitudinis, ſed perpetua inquietudine vexatæ, tandem deſperationi ſuccumbēt. Promiſſio inde ipſa ſine fructu euaneſcet, cuius cōplemētum à re impoſſibili pendebit. Eant nunc qui miſeram plebem docent, operibus ſibi ſalutem comparare: quum Paulus diſertè pronuntiet, abolitam eſſe promiſſionem, ſi in opera recumbat. Sed apprimè cognitu neceſſarium eſt illud: fidem in nihilum redigi, ſi operibus fulciatur. Nam & inde diſcimus quod ſit fides, & qualem oporteat eſſe operum iuſtitiam, cui ſecurè confidere poſſint homines. Perire fidem docet Apoſtolus, niſi in Dei bonitate ſecurè acquieſcit anima: non eſt ergo fides, aut Dei aut veritatis eius nuda agnitio: ac ne ſimplex quidem perſuaſio quòd Deus ſit, quòd verbum eius ſit veritas: ſed Diuinæ miſericordiæ certa notitia ex Euangelio concepta, quæ pacem conſcientiæ apud Deum ac requiē conciliet. Summa ergo eſt, Quòd ſi in Legis obſeruatione reponatur ſalus, nullam habere eius fiduciam animus poterit: imò quæcunque à Deo promiſſiones nobis offerentur, irritæ cedent. Ita deplorati ac perditi ſumus, ſi relegamur ad opera, dum quærenda eſt ſalutis cauſa vel certitudo.

15 *Nam Lex iram efficit.)* Confirmatio proximæ ſententiæ à contrario Legis effectu. Nam quū Lex nihil quàm vltionem generet, non poteſt afferre gratiam. Bonis quidem ac integris viam vitæ mōſtraret: ſed quatenus vitioſis ac corruptis præcipit quid debeant, pręſtādi autem vires non ſubminiſtrat, reos apud Dei tribunal peragit. Quæ enim eſt naturæ noſtræ vitioſitas, quo magis docemur quid rectum ſit ac iuſtum, eo apertiùs noſtra iniquitas detegitur, maximéque contumacia, atque hoc modo grauius Dei iudicium accerſitur. *Iram* pro Dei iudicio accipe, in quo ſignificatu paſſim occurrit. Qui exponūt iram peccatoris inflammari Lege, quia Legiſlatorem odit & execratur, quem videt ſuis cupiditatibus aduerſari: argutè id quidem dicunt, ſed parum aptè ad præſentem locum. Paulum enim nihil aliud voluiſſe, quàm ex Lege ſolam condemnationem nobis omnibus inſtare: cùm verbi communis vſus, tum verò ratio quam mox attexuit, palàm facit. *Vbi non eſt Lex.* Secunda probatio, qua idipſum quod dixerat, confirmatur. Obſcurum enim alioqui futurum erat, quomodo à Lege in nos accenderetur ira Dei, niſi ratio magis appareret. Ea autem eſt, quia cognitione iuſtitiæ Dei per Legem percepta, eò grauiùs peccamus in Deum, quò minus excuſationis nobis ſupereſt. Meritò enim grauiorem pœnam ſuſtinent, qui voluntatem Dei cognitam aſpernantur, quàm qui ignorantia impingunt. Non loquitur autē Apoſtolus de ſimplici iuſtitiæ tranſgreſſione, à qua nemo eximitur: ſed tranſgreſſionem appellat, vbi animus edoctus quid Deo placeat, quídve diſpliceat, fines voce Dei ſibi definitos ſciens ac volens perrumpit. Atque vt vno verbo dicam, tranſgreſſio hîc non ſimplex delictum, ſed deſtinatam in violanda iuſtitia contumaciam ſignificat. Particulam οὗ, quam aduerbialiter accipio, alij vertūt Cuius: acſi relatiuum eſſet pronomen: verùm prior lectio melius quadrat, quæ etiam magis recepta eſt. Vtramlibet ſequaris lectionem idem manet ſenſus, Qui Lege ſcripta non eſt inſtitutus, eum, ſi peccet, non eſſe reum tantæ tranſgreſſionis, quantæ conuincitur qui Legem Dei contumaciter infregit ac diſſipauit.

16 *Propterea ex fide, vt ſecundum gratiam: quo firma ſit promiſſio, vniuerſo ſemine: nō ei quod eſt ex Lege ſolùm, ſed etiam quod eſt ex fide Abrahæ: qui eſt pater omnium noſtrum*

17 *(Sicut ſcriptum eſt, Quòd patrem multarum gentium poſui te) coram Deo cui credidit, qui viuificat mortuos, & vocat ea quæ non ſunt, tanquam ſint.*

16 *Propterea ex fide.)* Abſolutio argumenti, quod totum in hanc ſummam poſſis colligere, Si per opera nobis eueniat hæreditas ſalutis, collabetur eius fides, abrogabitur eius promiſſio: ſed vtranq; oportet eſſe certam. ergo per fidem nobis obtingit, vt in ſola Dei bonitate fundata eius ſtabilitas, certū effectū habeat. Vide vt Apoſtolus fidem ex firma ſtabilíque certitudine æſtimans, hęſitantiā ac dubitationem pro incredu-

incredulitate ducat, qua & fides aboleatur, & abrogetur promiſſio. Et tamen hæc eſt dubitatio, quã Scholaſtici appellant Coniecturam moralem: &, ſi Deo placet, fidei loco ſubſtituunt. *Vt ſecundum gratiam.* Hîc primò oſtendit Apoſtolus, fidei nihil proponi præter meram gratiam: & hoc eſſe eius obiectum, vt vulgo loquuntur. Nam ſi ad merita ſpectaret, perperam gratuitum eſſe inferret Paulus quicquid ipſa à nobis impetrat. Iterum aliis verbis repetam, Si gratia eſt quicquid fide conſequimur, iacet omnis operum conſideratio. Sed omnem ambiguitatem clarius dirimit quod proximè ſequitur: nempe tunc demum firmam ſtare promiſſionem, vbi in gratiam recumbit. Hoc enim verbo confirmat Paulus, quandiu operibus inſiſtunt homines, dubios pendere: quia promiſſionum fructu ſe fraudant. Hinc etiam colligere promptum eſt, gratiam non pro dono regenerationis, vt quidam imaginantur, ſed pro gratuito fauore ſumi: quia vt regeneratio nunquam perfecta eſt, ad placandas animas nunquam ſufficeret, nec per ſe ratam faceret promiſſionem. *Non ei quod eſt ex Lege ſolum.* Hæc particula quum alibi ſignificet eos qui præpoſteri Legis zelotæ, illius iugo ſeſe obſtringunt, ac fiducia eius ſuperbiunt: ſignificat hîc ſimpliciter gentem Iudaicam, cui Lex Domini tradita fuerat. Nam quicunque Legis imperio deuincti manent, eos maledictioni eſſe obnoxios alibi Paulus docet. Ideóque certum eſt à gratiæ participatione excludi. Non ergo ſeruos Legis deſignat, qui operum iuſtitiæ addicti, Chriſto renuntiant: ſed Iudæos, qui in Lege educati, Chriſto nomen dabant. Cæterùm vt clarior ſit ſententia, ſic reſolue, Non iis tantùm qui ex Lege ſunt, ſed omnibus qui fidem imitantur Abrahæ, etiamſi Legem prius non habuerint. *Qui eſt Pater omnium noſtrum.* Relatiuum habet vim cauſalis particulæ. vult enim eo probare, Gentes eſſe huius gratiæ conſortes, quia eodem oraculo, quo delata eſt Abrahæ hæreditas & ſemini eius, Gentes in eius ſemen fuerunt accitæ. Siquidem poſitus dicitur non vnius gentis pater, ſed multarum gentium: quo præſignata eſt futura gratię propagatio, quæ tunc intra vnum Iſraelem continebatur. Niſi enim ad eos extenderetur benedictio promiſſa, non poterant in Abrahæ ſobole cenſeri. Præteritum verbi tempus, vſu Scripturæ vulgari, notat Diuini conſilii certitudinem. Nàm etſi nihil tunc minus apparebat: quia ſic tamen ordinauerat Dominus, verè dicitur conſtitutus multarum gentium pater. Teſtimonium Moſis parentheſi includatur, quò hæc ſententia cohæreat, *Qui eſt Pater omnium noſtrum coram Deo,* &c. Neceſſe enim fuit ſimul explicare quæ iſtius cognationis forma eſſet: ne in carnali generatione nimium gloriarentur Iudæi. Dicit ergo eſſe *Patrem coram Deo,* quod idem valet acſi nominaret ſpiritualem. Id enim iuris non à carne propria, ſed à Dei promiſſione habet.

17 *(Cui credidit qui viuificat mortuos.)* Hoc circuitu declaratur ipſiſſima ſubſtantia fidei Abrahæ: vt eius exemplo tranſitus quoque fiat ad Gentes. Mirifica enim via perueniendum illi erat ad promiſsionem quam audiebat ex ore Domini, quum nullum eius ſignum extaret. Promittebatur ſemen vt vegeto ac viuido: at ipſe emortuus erat, ergo oportebat erigi cogitationem eius in virtutem illam Dei, qua mortuos viuificat. Iam nihil abſurdi eſt, ſi Gentes aridæ alioqui & emortuæ, in communionem inſeruntur. Qui enim ob id gratiæ capaces negat, iniuriam Abrahæ facit, cuius fides ea cogitatione ſubnixa eſt, nihil intereſſe an mortuus ſit qui à Domino vocatur ad vitam: cui dum loquitur, facile eſt ſua potentia mortuos ſuſcitare. Hîc præterea typum & exemplar habemus vniuerſalis noſtræ vocationis, quo nobis ob oculos ſtatuitur ortus noſter, non in primam natiuitatem, ſed ſpem futuræ vitæ: nempe dum à Domino vocamur, ex nihilo nos emergere. Qualeſcunque enim videamur, ne ſcintillam quidem habemus vllius boni, quod nos regno Dei aptos reddat. Vt enim potius idonei ſimus ad audiendam Dei vocationem, emori nos penitus nobiſmet oportet. Hæc eſt vocationis conditio, vt qui mortui ſunt, à Domino ſuſcitentur: qui nihil ſunt, aliquid eius virtute eſſe incipiant. Vocandi verbum, ad prædicationem reſtringi non debet, ſed more Scripturæ vſitato, pro ſuſcitare capitur: ídque ad virtutem Dei magis exprimendam, qui ſolo nutu quos vult erigit.

18 *Qui "præter ſpem ſuper ſpe credidit: vt eſſet pater multarum gentium: ſecundum quod dictum erat, Sic erit ſemen tuum.* Vel ſuprà.

18 *Qui præter ſpem.)* Si ita legamus, ſenſus erit, Quum nullum occurreret argumentum, imò quum omnia pugnarent, credere tamen non deſtitit. Et ſanè nihil fidei magis aduerſum eſt, quàm mentes noſtras oculis affigere, vt ex eorum intuitu petamus ſperandi materiam. Poteſt etiam legi Supra ſpem; & forſan magis appoſitè: quaſi diceret ipſum ſua fide longè ſuperaſſe quicquid concipere poterat. Niſi enim ſurſum alis cæleſtibus euolet fides, vt omnes carnis ſenſus procul deſpiciat, in luto mundi ſemper hærebit. Quum autem Spei vocabulum Paulus in eadem ſententia bis vſurpet: priore loco ſignificat ſperandi argumentum, quod ex natura & carnis ratione capi poteſt: ſecundo loco fidem à Deo datam ſignificat, hoc ſenſu, Quum ſperandi materia non eſſet, tamen ſpe in Domini promiſsionem incubuit: atque ad ſperandum ſatis eſſe putauit, quòd Dominus promiſerat, vtcunque res eſſet per ſe incredibilis. *Secundũ quod dictum erat.* Ita vertere placuit, vt referatur ad Abrahæ tempus. vult enim dicere Paulus Abrahamum, quũ ad deſperationem plurimæ tentationes eum impellerent, ne deficeret, animum ad id quod ſibi promiſſum erat conuertiſſe, Semen tuum æquabit ſtellas cæli, & arenas maris. Nam conſultò teſtimonium truncatũ adduxit, quo nos acueret ad Scripturæ lectionem. Religiosè enim id vbique in citanda Scriptura curant Apoſtoli, vt nos ad diligentiorem eius lectionem accendant.

19 *Ac fide minimè debilitatus, non conſiderauit ſuum ipſius corpus iam emortuum, centenarius quum ferè eſſet: nec emortuam vuluam Saræ:*

20 *Nec verò in Dei promiſsionem per incredulitatem diſquiſiuit: ſed roboratus eſt fide, tribuens gloriam Deo:*

21 *Ac certò perſuaſus, quòd vbi quid promiſit, poſſit etiam præſtare.*

22 *Ideo & imputatum illi eſt in iuſtitiam.*

19 *Ac fide.*) Si mauis, altera negatione omiſſa, poteris ita efferre, Nec debilitatus fide conſiderauit ſuum ipſius corpus. ſed hoc nihil ad ſenſum refert. Nunc verò propius demonſtrat quid potuerit impedire, imò prorſus auertere Abrahamum à promiſſione recipienda. Semen illi ex Sara promittebatur: quũ nec ipſe ad generandum, nec Sara ad concipiendum natura habilis eſſet. Quicquid in ſeipſo ac circa ſe intueri poterat, promiſſionis affectui aduerſabatur. Ergo vt locum Diuinæ veritati faceret, ab iis quæ in conſpectu erant, animum retraxit, & quaſi ſeipſum oblitus eſt. Neque tamen intelligas, omnino non reſpexiſſe illum ad effœtum ſuum corpus: quum Scriptura contrà teſtetur, ita ratiocinatum ſecum fuiſſe, Nũ viro centum annorum naſcetur proles? & Sara quæ nonagenaria eſt, pariet? Sed quoniam omiſſa illa cõſideratione, totum ſuum ſenſum Domino reſignauit: dicit Apoſtolus non conſideraſſe. Et ſanè maioris conſtantiæ, ab ea re quæ ſe oculis vltrò ingerebat, cogitationem diſtrahere, quàm ſi nihil tale in mentem ei veniſſet. Effœtum porrò fuiſſe Abrahæ corpus ætate ipſa ante Domini benedictionẽ, ſatis clarè probatur tum hic, tum Geneſ. 17. & 18. vt Auguſtini opinio nullo modo ſit admittenda, qui alicubi putat in ſola Sara impedimentum fuiſſe. Nec mouere nos debet obiectionis abſurditas, quæ ipſum ad eam ſolutionẽ confugere coegit. Ridiculum eſſe putat, vt effœtus dicatur Abraham anno centeſimo, qui aliquanto poſt tempore complures liberos ſuſtulerit. Eo enim ipſo magis ſpectabilem potentiam ſuam reddidit Deus, quòd qui prius fuerat inſtar marcidi atque aridi trunci, vbi cæleſti benedictione reuiguit, non modò procreando Iſaac ſufficiat, ſed quaſi in floridam ætatem reſtitutus, aliis poſtea generandis vires habeat. Atqui excipiet quiſpiam, præter naturæ ordinem non eſſe vt vir ea ætate generet. Vt fatear prodigium non eſſe, parum tamen abeſt à miraculo. Deinde cogita quot laboribus, moleſtiis, peregrinationibus, difficultatibus exercitatus tota vita fuiſſet ſanctus ille vir: ac fatendum erit, non magis ætate fractum, quàm laboribus attritum exhauſtúmque fuiſſe. Poſtremò non ſimpliciter, ſed per comparationem effœtum vocatur eius corpus. non enim conſentaneum erat, vt qui in flore ac robore ætatis non fuiſſet gignendo idoneus, caſſus virtute nunc demum inciperet. Quòd ait, *Non fuiſſe debilem fide*, ſic accipe, Non vacillaſſe, aut fluctuatum eſſe, vt ſolemus in rebus ambiguis. Duplex enim eſt fidei debilitas, vna, quæ tentationibus aduerſis ſuccumbendo, excidere nos à Dei virtute facit: altera, quæ ex imperfectione quidem naſcitur, non tamen fidem ipſam extinguit. Nam nec mens vnquam ſic illuminata eſt, quin maneant multæ ignorantiæ reliquiæ: nunquam ſic eſt animus ſtabilitus, quin multum hæreat dubitationis. Cum iis ergo carnis vitiis, ignorantia ſcilicet & dubitatione, aſſiduum eſt fidelibus certamen: in quo certamine fides eorum grauitate concutitur ſæpe & laborat, verùm ſuperior tandem euadit: vt dici poſſint in ipſa infirmitate firmiſſimi.

20 *Nec verò in Dei promiſſionem.*) Quanquam veterem interpretem & Eraſmum non inſector, verſio tamen mea ratione non caret. Videtur enim Apoſtolus voluiſſe dicere, Abraham non examinaſſe ad incredulitatis trutinam, an præſtare poſſet Dominus quod promittebat. Id propriè eſt diſquirere in aliquid, quum diffidentia illud excutimus, nec volumus niſi penitus diſcuſſum, vbi credibile apparet, admittere. Rogauit quidem quomodo euenire id poſſet: at illa fuit admirantis interrogatio: qualis virginis Mariæ, dum ab Angelo ſciſcitabatur quomodo futurum eſſet quod nuntiabat: & ſimiles. Sancti ergo, dum nuntius illis de operibus Dei affertur, quorum magnitudo captum eorum excedit, in admirationem quidem proſiliunt, ſed ex admiratione mox tranſeunt ad virtutem Dei ſuſpiciendam: impii autem ſciſcitando irrident, & quaſi fabuloſum reſpuunt. Qualiter vides fieri à Iudæis, dum rogant Chriſtum quomodo poſſit dare carnem ſuam manducandam. Hac ratione Abraham non reprehenditur quòd riſerit, ac quæſierit quomodo viro centum annorum ac nonagenariæ mulieri naſceretur puer: quia in ſuo ſtupore locum nihilominus dabat Diuini verbi potentiæ. Contrà, in Sara ſimilis riſus & quæſtio reprehenſione non caret, quia vanitatis inſimulabat Dei promiſſum. Hæc ſi applicentur ad præſentem cauſam, patebit non aliam fuiſſe originem iuſtificationis Abrahæ, quam Gentium. Sunt ergo contumelioſi in patrem ſuum Iudæi, ſi Gentium vocationi, tanquam abſurdæ, reclamant: Nos quoque meminerimus, eandem eſſe noſtram omnium conditionem quæ fuit Abrahæ. Quæ circa nos ſunt, omnia Dei promiſſionibus aduerſantur. Immortalitatem pollicetur: nos mortalitate & corruptione circundamur. Pro iuſtis ſe nos habere pronuntiat: peccatis ſumus coopertí. Propitium ſe ac beneuolum nobis eſſe teſtatur: indicia externa iram eius minantur. Quid ergo agendum? Nos ac noſtra omnia clauſis oculis præterire decet, nequid nos impediat, vel remoretur, quominus Deum credamus veracem. *Sed roboratus eſt.* Opponitur ſuperiori mẽbro, vbi dictum fuerat, non fuiſſe fide debili: perinde ac ſi diceret, conſtantia firmitudinéque fidei viciſſe incredulitatem. Nemo enim ex hac lucta victor euadet, niſi qui arma & robur ex Dei verbo mutuabitur. Quòd addit, *Dediſſe gloriam Deo*, in eo notandum eſt, non poſſe Deo plus honoris deferri, quàm dum fide obſignamus eius veritatem: ſicuti rurſum nulla ei grauior contumelia inuri poteſt, quàm dum reſpuitur oblata ab ipſo gratia, vel eius verbo derogatur autoritas. Quare hoc in eius cultu præcipuum eſt caput, promiſsiones eius obedienter amplecti: veráque religio à fide incipit.

21 *Quod vbi quid.*) Quia fatentur omnes Dei potentiam, nihil eximium de fide Abrahæ videtur dicere Paulus: ſed experientia oſtendit nihil magis eſſe rarum vel difficile, quàm Dei virtuti tribuere quem meretur honorem. Nullum enim tam exiguum vel leue obſtaculum eſt, quo non arceri ab opere manum Dei fingat caro. Hinc fit vt in minimis quibúſque tentationibus nobis effluant Dei promiſsiones. Extra certamen quidem nemo (vt dixi) Deum omnia poſſe negat: verùm ſimulac obiicitur aliquid quod curſũ promiſſionum Dei impediat, Dei virtutem è ſuo gradu deiicimus. Quare vt apud nos ius ſuum & honorẽ obtineat, vbi ad comparationem venitur, ita ſtatuere neceſſe eſt: non minus ipſam ad ſuperanda mundi obſtacula ſufficere, quàm validus eſt ſolis fulgor ad diſcutiendas nebulas. Solemus quidem ſemper excuſare quòd nihil Dei potentiæ derogemus, quoties hæſitamus de eius promiſſis: quia ſcilicet hæſitandi cauſam minimè præbeat imaginatio (quæ peruerſa & in Deum palàm blaſphema foret, liberalius verbo promittere, quàm præſtare queat) ſed is quem ſentimus in nobis, defectus. atqui Dei potentiam non ſatis

euehimus,

euehimus,niſi putamus noſtro vitio eſſe ſuperiorem.Fides ergo non imbecillitatem, miſeriam defectum proprium ſpectare debet: ſed attendere toto ſtudio ad ſolam Dei virtutem. Nam ſi iuſtitia vel dignitate noſtra niteretur,nunquam conſcenderet ad conſiderandam Dei potentiam. Atque hoc examen eſt incredulitatis, de quo nuper loquebatur: vbi Domini potentiam noſtro modo metimur. Neque enim imaginatur fides Deum poſſe quicquid vult,vt interim ipſum in otio ſedentem relinquat: ſed potius in continuo actu locat eius virtutem.præſertim verò ad verbi effectum appliquat, vt prompta ſit Dei manus ad exequendum quicquid ore protulit. Miror cur Eraſmo relatiuum maſculinum placuerit: nam etſi non variat propterea ſenſus,propius tamen ad Græca Pauli verba accedere libuit. Scio paſſiuum eſſe verbum: ſed modica deflexione mollienda fuit aſperitas.

22 *Ideo & imputatum,* &c.) Hinc iam clarius patet cur & quomodo Abrahæ iuſtitiam cõtulerit ſua fides: nempe quia verbo Dei innixus,promiſſam gratiam non repudiauit. Ac ſedulò tenenda eſt, memoriæque commendanda iſta fidei ad verbum relatio. Nihil enim plus conferre fides nobis poteſt, quàm à verbo acceperit. Quare non protinus iuſtus erit qui generali tantùm confuſáque notitia imbutus, Deũ veracem eſſe ſtatuet,niſi in promiſſione gratiæ quieſcat.

23 *Non eſt autem ſcriptum propter ipſum tantùm,imputatum fuiſſe illi:*

24 *Sed etiam propter nos,quibus imputabitur credentibus in eum, qui excitauit Ieſum Dominum noſtrum ex mortuis.*

25 *Qui traditus fuit propter delicta noſtra,& excitatus propter noſtram iuſtificationem.*

23 *Non eſt autem ſcriptum.*) Quoniam probatio ab exemplo (vt ſuprà admonuimus) non ſemper firma eſt,ne id in quæſtionem veniat,diſertè aſſerit Paulus in Abrahæ perſona editum fuiſſe ſpecimen cõmunis iuſtitiæ,quæ perǽque ad omnes ſpectat. Locus quo admonemur de capiendo exemplorum fructu in Scripturis. Hiſtoriam eſſe vitæ magiſtram verè dixerunt Ethnici:ſed qualiter ab ipſis traditur,nemo in ea tutò proficiat: ſola Scriptura ſibi iure vindicat eiuſmodi magiſterium. Primùm enim generales præſcribit regulas,ad quas vnamquanque hiſtoriam exigamus,quò profectui noſtro ſeruiat.Deinde ad liquidum diſcernit quæ facta imitanda,& quæ cauenda. Doctrinam verò,in qua præcipuè verſatur,ſibi peculiarem habet:vt prouidentiam Domini, erga ſuos iuſtitiam ac bonitatem, erga reprobos iudicia demonſtret. Quod ergo de Abraham recitatur,negat Paulus eius cauſa dumtaxat ſcriptum. Neque enim res eſt quæ pertineat ad ſingularem vnius ac certæ perſonæ vocationem, ſed iuſtitiæ obtinendæ ratio deſcribitur,quæ vna perpetuáque inter omnes eſt:atque id in communi fidelium patre, in quem omnium oculos eſſe intentos decet. Proinde ſi purè ac piè ſacras hiſtorias tractare libet, meminerimus ſic tractandas eſſe, vt ſolidæ doctrinæ fructum inde referamus. Ac partim quidem illæ nos inſtituunt ad formãdam vitam, partim ad fidem confirmandam,partim ad timorem Domini excitandum. Ad vitam formandam valebit ſanctorum imitatio, ſi ab illis ſobrietatem, caſtitatem, dilectionem, patientiam, modeſtiam, mundi contemptum, aliáſque virtutes diſcamus. Ad fidei confirmationem faciet Dei auxilium,quòd illis præſens ſemper fuit.conſolationem adferet in rebus aduerſis protectio, & paterna quam de ipſis ſemper geſſit,cura. Iuuabunt nos Dei iudicia,& ſupplicia in ſceleratos edita, ſi metum incutiant, qui reuerentia & pietate corda noſtra imbuat.Quòd autem ait,*Non propter illum ſolum,*eo videtur ſubindicare,partim quoque ſcriptum eius gratia. Vnde quidam intelligunt, in Abrahæ laudem commemorari quid fide adeptus ſit:quia Dominus ſeruos ſuos æternæ memoriæ vult eſſe commendatos: ſicut dicit Solomon,nomen eorũ fore benedictum. Sed quid ſi accipias ſimpliciùs, non propter ipſum duntaxat, acſi priuilegium aliquod ſingulare foret,quod in exemplum trahere non conueniat:imò ad noſtram inſtitutionem pertinere,quos eadem ratione iuſtificari oporteat? Hic certè aptior erit ſenſus. *Prou.10.b.7.*

24 *Credentibus in eum.*) Quid valeant iſtæ paraphraſes, ſuprà admonui: nempe eas inſeruit Paulus, vt pro locorum circunſtantia,fidei ſubſtantiam variè deſignent:cuius non vltima eſt pars Chriſti reſurrectio,quæ nobis eſt futuræ vitæ hypoſtaſis.Si dixiſſet ſimpliciter,credere nos in Deum,non ita promptum fuiſſet colligere quid hoc ad obtinendam iuſtitiam faceret:ſed dum prodit in medium Chriſtus, & in ſua reſurrectione certum vitæ pignus offert,apertè conſtat ex quo fonte fluat iuſtitiæ imputatio.

25 *Qui traditus fuit.*) Pluribus eandem quam proximè attigi,doctrinam proſequitur & illuſtrat. Noſtra enim magnopere intereſt,non modò mentes noſtras ad Chriſtum dirigi,ſed diſtinctè monſtrari quomodo ſalutem nobis acquiſierit. Quanquam autem Scriptura, vbi de ſalute noſtra agitur, in vna Chriſti morte ſubſiſtit, longiùs tamen nunc progreditur Apoſtolus. Nam quia eius conſilium erat, explicatiùs tradere ſalutis cauſam,duo eius membra enumerat. Ac primò quidem dicit,morte Chriſti expiata eſſe peccata: deinde eiuſdem reſurrectione partam eſſe iuſtitiam. Summa verò eſt, vbi fructum mortis Chriſti & reſurrectionis tenemus,nihil ad implendos omnes iuſtitię numeros deeſſe.Neque enim dubium eſt quin mortem à reſurrectione ſeparans,ruditati noſtræ ſermonem accommodet:quia alioqui verum eſt,Chriſti obedientia,quàm in morte exhibuit,partam fuiſſe nobis iuſtitiam: vt etiam proximo capite docebit. Sed quia reſurgendo patefecit Chriſtus,quantum morte ſua profeciſſet, hæc quoque diſtinctio ad docendum apta eſt,Sacrificio, quo expiata ſunt peccata,inchoatam fuiſſe ſalutem noſtram; reſurrectione verò demũ fuiſſe perfectam. Nam iuſtitię principium eſt,nos reconciliari Deo:complementum autem,abolita morte vitam dominari. Significat ergo Paulus, ſatisfactionem pro peccatis noſtris in cruce fuiſſe peractam. Nam vt Chriſtus nos in gratiam Patris reſtitueret,reatum noſtrum ab ipſo aboleri oportuit:quod fieri nõ poterat niſi pœnam, cui ſoluendæ pares non eramus,noſtro nomine lueret.Caſtigatio enim pacis noſtræ ſuper eum,inquit Ieſaias. Traditum verò dicit potius,quàm mortuum:quia expiatio ab ęterno Dei bene placito pendet, qui hoc modo placari voluit.*Excitatus propter iuſtificationem.* Quia non ſatis fuiſſet Chriſtum ſe irę & iudicio Dei obiicere,ac debitam peccatis noſtris maledictionem ſubire,niſi eius quoque euaderet victor,& receptus in cęleſtem gloriam, ſua interceſſione Deum nobis placaret:reſurrectioni,per *Eſa.53.b.5.*

quam mors abſorpta eſt, vis iuſtificandi aſcribitur:non quòd ſacrificium crucis, quo reconciliati ſumus Deo,nihil ad iuſtitiam contulerit:ſed quia in noua vita huius gratiæ profectio clarius apparet. Cæterùm non poſſum iis aſſentiri, qui ſecundum hoc membrum ad vitæ nouitatem referunt:nam de ea nondũ cœpit agere Apoſtolus:deinde certum eſt eodem pertinere vtrunque membrum. Proinde ſi iuſtificatio renouationem ſignificet,propter peccata fuiſſe mortuum,eo ſenſu dictum eſſet,vt nobis mortificandæ carnis gratiam acquireret: quod nemo concedit. Ergo quemadmodum mortuum dixit propter peccata,quia ſoluta in morte peccatorum pœna,nos à mortis calamitate liberauit: ita nunc dicitur ſuſcitatus ad noſtram iuſtificationem,quoniam ſua reſurrectione vitam ſolidè nobis inſtaurauit. Primùm enim manu Dei percuſſus eſt,vt in perſona peccatoris peccati miſeria defungeretur: deinde in vitæ regnum exaltatus eſt, vt iuſtitia ac vita ſuos donaret. De iuſtificatione ergo imputatiua adhuc loquitur: atque hoc ipſum confirmabit quod ſtatim ſequetur proximo capite.

CAP. V.

IVſtificati ergo ex fide,pacem habemus apud Deum per Dominum noſtrum Ieſum Chriſtum:
2 *Per quem acceſſum habuimus fide in gratiam iſtam in qua ſtetimus, & gloriamur ſuper ſpe gloriæ Dei.*

1 *Iuſtificati ergo.*) Incipit Apoſtolus ab effectis illuſtrare id quod de fidei iuſtitia hactenus aſſeruit. Itaque totum hoc caput in amplificationibus poſitum eſt: quæ tamẽ non minorem vim explicandi,quàm confirmandi habeant. Dixerat enim prius,fidem aboleri ſi ex operibus quęritur iuſtitia: quia perpetua inquietudo miſeras animas turbabit, quæ nihil ſolidum in ſe reperient. Nunc ex oppoſito docet, quietas & tranquillas reddi, vbi fide iuſtitiam adepti ſumus. *Pacem habemus.* Singularis iuſtitiæ fidei fructus. Nam ſiquis ab operibus conſcientiæ ſecuritatem petere velit, (quod in profanis & brutis hominibus cernitur) fruſtrà id tentabit. Aut enim contemptu vel obliuione Diuini iudicii ſopitum eſt pectus, aut trepidatione ac formidine quoque plenum eſt,donec in Chriſtum recubuerit.ipſe enim ſolus eſt pax noſtra.Pax ergo,conſcientiæ ſerenitatem ſignificat,quæ ex eo naſcitur quòd Deum ſibi reconciliatum ſentit. Eam nec Phariſæus habet,qui falſa operum fiducia turget:nec ſtupidus peccator,qui vitiorum dulcedine ebrius,nõ inquietatur. Quãquam enim neuter apertum bellum videtur habere,quemadmodum is qui peccati ſenſu feritur:quia tamen non verè accedunt ad iudicium Dei, nequaquam concordiam cum illo habent. ſtupor enim conſcientiæ quidam eſt veluti à Deo receſſus. Ideo pax erga Deum ebriæ carnis ſecuritati opponitur: quia hoc primum eſt, vt quiſque ſe ad reddendam vitæ rationem expergefaciat. Nemo autem ſe coram Deo intrepidè ſiſtet,niſi gratuita reconciliatione fretus:quia quãdiu iudex eſt Deus, terreri omnes & turbari oportet.Quod validiſſimo argumento eſt,aduerſarios noſtros nihil aliud quàm ſub vmbra garrire, quum operibus arrogant iuſtitiam. Nam concluſio hæc Pauli, ex principio illo pendet, ſemper titubare miſeras animas,niſi in Chriſti gratia quieſcant.

2 *Per quem habuimus acceſſum.*) Nam reconciliatio noſtra cum Deo, Chriſto fulta eſt. ipſe enim ſolus eſt dilectus Filius,nos verò omnes natura filii iræ. Sed gratia hæc nobis per Euãgelium cõmunicatur: quia eſt miniſterium reconciliationis, cuius beneficio quodammodo inducimur in regnum Dei. Meritò itaque in Chriſto certum gratiæ Dei pignus nobis ante oculos Paulus ſtatuit,quo nos ab operum fiducia melius abſtrahat.Et Acceſſus quidem nomine,initium ſalutis à Chriſto eſſe docens,præparationes excludit,quibus ſtulti homines Dei miſericordiam ſe anteuertere putant:acſi diceret, Chriſtum nihil pro meritis obuiam venire,manúmque porrigere. Poſtea ſubiicit continuò, eiuſdem gratiæ tenore fieri, vt firma ſtabiliſque ſalus nobis maneat:quo ſignificat,perſeuerantiã non in virtute induſtriáve noſtra,ſed in Chriſto fundatam eſſe.Quãquam ſimul,quum dicit nos ſtetiſſe,indicat quàm altas agere radices debeat in piorum cordibus Euangelium: vt ipſius veritate firmati, aduerſus omnes diaboli & carnis machinas ſtabiles conſiſtant.Et hoc verbo fidem non fluxam eſſe,aut vnius diei perſuaſionem ſignificat:ſed fixam & altè animis inſidentem, vt tota vita perſeueret. Non igitur qui ſubito impetu ad credendum impellitur, fidem habet,vt inter fideles numeretur:ſed qui conſtanter & fixo (vt ita loquar) pede reſidet in ſtatione Diuinitus ſibi ordinata,vt ſemper Chriſto adhæreat. *Et gloriamur ſuper ſpe.* Hinc nimirum ſpes futuræ vitę & emergit,& exultare audet,quòd velut iactis fundamentis,in Dei gratia conſtitimus.Senſus enim Pauli eſt, quamuis nunc in terra peregrinentur fideles,fiducia tamen ſua cælos tranſcendere, vt futuram hæreditatẽ tranquilli in ſinu foueant. Atque hîc euertuntur peſtilentiſſima duo ſophiſtarum dogmata.Alterum quo iubent Chriſtianos eſſe contentos coniectura morali in percipienda erga ſe Dei gratia. Alterum quo tradunt omnes eſſe incertos finalis perſeuerantiæ. Atqui niſi & certa in præſens intelligentia,& in futurum conſtans ac minimè dubia ſit perſuaſio, quis gloriari auderet? ſpes gloriæ Dei nobis per Euangeliũ affulſit,quod teſtatur nos fore conſortes Diuinæ naturę.Quum enim videbimus Deum facie ad faciem,ſimiles ei erimus.2.Pet.1.a.4,& 1.Ioan. 3.a.2.

3 *Neque id modò, ſed gloriamur etiam in affl ictionibus: ſcientes quòd tribulatio patientiam efficiat,*
4 *Patientia verò probationem,probatio autem ſpem.*
5 *Porrò ſpes non pudefacit: quoniam dilectio Dei diffuſa eſt in cordibus noſtris per Spiritum ſanctum qui datus eſt nobis.*

3 *Neque id modò.*) Nequis obiiceret per ludibrium, Chriſtianos tamen cum ſua gloria hîc miris modis vexari & conteri, quæ conditio longè abeſt à felicitate:obiectionem illam præuenit:ac pronũtiat, non tantùm nihil impediri pios calamitatibus quo minus beati ſint, ſed eorum quoque gloriam inde promo-

promoueri. Ad id probandum ratiocinatur ab effectu: & vtitur quidem eleganti gradatione, qua tandem concludit, in ſalutem ac bonum noſtrum vergere, quaſcunque patimur ærumnas. Quòd autem dicit ſanctos in tribulationibus gloriari, non ita eſt intelligendum acſi res aduerſas non extimeſcerent & refugerent, vel nulla earum acerbitate premerentur, vbi incidunt: (nam nec patientia inde naſceretur, niſi eſſet amaritudinis ſenſus) ſed quia dolendo ac gemendo, ingenti tamen conſolatione non carent, quòd ſibi indulgentiſſimi Patris manu in ſuum bonum, quicquid ferunt, diſpenſari reputant, meritò dicuntur gloriari. Vbicunque enim profectus eſt ſalutis, illic non deeſt gloriandi materia. Hinc ergo docemur quis ſit tribulationum noſtrarum finis: ſiquidem filios Dei præſtare libet. Debent enim ad patientiam nos aſſuefacere: ac niſi faciant, opus Domini vanum & irritum noſtra prauitate redditur. Vnde enim probat, non obſtare piorum gloriæ res aduerſas, niſi quia patienter eas ferendo, Dei auxilium ſentiunt, quòd eorum ſpem alit & confirmat? Ergo qui patientiam non diſcunt, malè proficere certum eſt. Nec obſtat quòd in Scripturis extant quædam Sanctorum querelæ deſperationis plenæ. Nam ad tempus interdum ita ſuos vrget Dominus ac conſtringit, vt vix reſpirare illis liceat, ac conſolationis reminiſci: ſed momento reducit in vitam, quos in mortis caligine propè demerſerat. Ita ſemper in illis adimpletur quod ait Paulus, in omnibus premimur, at non anxii reddimur: laboramus, at non deſtruimur: perſecutionem patimur, at non deſerimur: deiicimur, at non perimus. *Tribulatio patientiam.* Id non ex natura tribulationis, qua videmus bonam hominum partem ad obſtrependum Deo, atque etiam ad maledicendum inſtigari. Verùm vbi in cõtumaciæ locum ſucceſſit interior manſuetudo quæ per Spiritum Dei infunditur, & quæ per eundem ſuggeritur conſolatio: generandæ patientiæ inſtrumenta fiunt tribulationes, quæ in obſtinatis nihil quàm indignationem & fremitum excitare queunt. 2.Cor.4.b.8.

4 *Patientia probationem.*) Iacobus in ſimili gradatione diuerſum videtur ſequi ordinem: quia dicit ex probatione eſſe patientiam. ſed diuerſa verbi acceptio intellecta, vtrunque conciliabit. Paulus enim probationem accipit pro experientia, quam de certa Dei protectione ſumunt fideles, vbi eius auxilio freti, omnes difficultates ſuperant: nempe dum patienter ferendo, conſiſtunt ſtabiles, experiuntur quantum valeat Domini virtus, quam pollicitus eſt ſuis ſemper adfuturam. Iacobus eandem vocem vſurpat pro ipſa tribulatione, iuxta communem Scripturæ vſum: quia per eas ſeruos ſuos probat & examinat Deus: vnde & tentationes ſæpe dicuntur. Quantùm igitur ad præſentem locum, tunc proficimus vt decet in tolerantia, quum reputamus eam nobis ſtetiſſe Dei potentia, atque ita in futurum ſpem capimus, nunquam Dei gratiam nobis defuturam, quæ ſemper nobis in neceſſitate ſuccurrerit, Quare ſubiicit, ex probatione ſpem oriri: quia ingrati ſumus acceptis iam beneficiis, niſi eorum recordatione ſpem in poſterũ confirmamus.

5 *Spes non pudefacit.*) Hoc eſt, habet certiſſimum ſalutis exitum. Vnde conſtat, nos rebus aduerſis in hunc finem exerceri à Domino, vt his gradibus ſalus noſtra prouehatur. Non poſſunt ergo miſeriæ nos reddere miſeros, quæ pro ſuo modo beatitudinis ſunt adminicula. Sic probatum eſt quod dixerat eſſe piis inter medias afflictiones gloriandi materiam. *Quoniam dilectio Dei.* Non refero ad proximum verbum duntaxat, ſed ad totam præcedentem ſententiam: ideo, inquam, tribulationibus ad patientiam nos acui, & patientiam Diuini auxilii eſſe nobis experimentum, quo ad ſpem magis animemur: quia vtcunque premamur, ac iamiam conterendi videamur, non tamen deſinimus Diuinam erga nos beneuolentiã ſentire, quæ vberrima eſt conſolatio, ac multo amplior quàm ſi omnia proſperè cederent. Siquidem vt aduerſo in fenſóque Deo miſera eſt ipſa, quæ videtur in ſpeciem fœlicitas: ita eodem propitio certum eſt vel calamitates ipſas in proſperum lætúmque ſucceſſum exituras. Quandóquidem omnia oportet ſeruire arbitrio Creatoris: qui pro ſuo erga nos paterno fauore (vt iterum repetet Paulus capite 8.) omnia crucis exercitia in ſalutem noſtram temperat. Hæc Diuinæ erga nos dilectionis notitia cordibus noſtris inſtillata eſt per Spiritum Dei. Nam & ab auribus, & oculis, & mentibus hominum abſcondita ſunt quæ præparauit Deus bona cultoribus ſuis: ſolus eſt Spiritus qui poteſt ea patefacere. Et multam habet emphaſim participium Diffuſa: ſignificat enim adeò vberem eſſe Diuini in nos amoris reuelationem, vt corda noſtra impleat. Sic autem per omnes partes effuſa, non modò triſtitiam in rebus aduerſis mitigat: ſed quaſi ſuaue condimentum, amabiles reddit tribulationes. Datum prætereа hunc Spiritum dicit, gratuita ſcilicet Dei bonitate erogatum, non autem redditum noſtris meritis. Quemadmodum probè Auguſtinus adnotauit: qui tamẽ in expoſitione dilectionis Dei hallucinatur, exponit, nos conſtanter aduerſa tolerare, & hac ratione in ſpem confirmari, quia Spiritu regenerati, Deum diligamus. Pia quidem ſententia, ſed nihil ad Pauli mẽtem. Dilectio enim hîc non actiuè, ſed paſſiuè capitur. & certum eſt, non aliud doceri à Paulo, quàm hũc verum eſſe omnis dilectionis fontem, quòd perſuaſi ſunt fideles à Deo ſe amari: nec leuiter duntaxat hac perſuaſione tincti ſunt, ſed animos prorſus delibutos habent.

26 *Chriſtus enim, quum adhuc eſſemus infirmi ſecundùm rationem temporis, pro impiis mortuus eſt.*

7 *Vix ſanè pro iuſto quis moriatur: nam pro bono forſan aliquis etiam mori audeat.*

8 *Confirmat autem erga nos charitatem ſuam Deus, quòd peccatores quum adhuc eſſemus, Chriſtus pro nobis mortuus eſt.*

9 *Multo igitur magis iuſtificati nunc per ſanguinem eius, ſeruabimur per ipſum ab ira.*

6 *Chriſtus enim quum adhuc.*) In verſione non auſus ſum mihi tantum permittere, vt transferrem, Secundum tempus quo infirmi eramus: qui ſenſus tamen magis placebat. Argumentum autem à maiori ad minus hîc orditur, quòd multis verbis poſtea proſequetur. quanquam orationis filum non adeò diſtinctũ contexit: ſed nihil ſenſum conturbabit inordinata orationis ſtructura. Si Chriſtus, inquit, impiorum miſertus eſt, ſi Patri inimicos reconciliauit, ſi hoc effecit mortis ſuæ virtute: multo nunc facilius iuſtificatos ſeruabit: in gratiam reſtitutos in eadem retinebit: præſertim quum ad mortem nunc vitæ eius efficacia

accedat. Tempus infirmitatis quidam intelligunt,quo cœpit Chriſtus primùm manifeſtari mundo: & infirmos putant vocari homines,qui ſub Legis pædagogia ſimiles eſſent pueris. Ego ad vnumquenque noſtrum refero: & tempus notari dico, quod reconciliationem cuiuſque cum Deo præcedit. Siquidem vt omnes naſcimur filii iræ,ita in ea maledictione detinemur,donec fiamus Chriſti participes. Et infirmos appellat, qui nihil in ſe niſi vitioſum habent. nam eoſdem continuò pòſt impios appellat. Neque verò nouum eſt, vocem Infirmitatis hoc ſenſu accipi. Sic pudenda corporis membra, infirma vocat, 1. Corinth. 12. c. 22: & præſentiam corporis infirmam, quæ nihil dignitatis habet, 2. Corinth. 10.c. 10. Atque hæc ſignificatio paulò pòſt ſæpius occurret. Quum ergo infirmi eſſemus, id eſt nequaquam digni vel idonei quos reſpiceret Deus, eo tempore Chriſtus mortuus eſt pro impiis: quia initium pietatis eſt fides, à qua alieni erant omnes pro quibus eſt mortuus. quod etiam competit in vetuſtos patres, qui iuſtitiã ante eius mortem erant conſequuti. Nam id beneficium à futura eius morte habebant.

7 *Pro iuſto.*) Particulam γὰρ, affirmatiuè, ſeu declaratiuè potius, quàm cauſaliter exponere ratio me coegit, ſententia hoc valet, Rariſſimum ſanè inter homines exemplum extat, vt pro iuſto mori quis ſuſtineat: quanquam illud nonnunquam accidere poſſit. Verùm vt id demus, pro impio tamen mori qui velit: nemo hominum reperietur. Id Chriſtus fecit. Ita eſt amplificatio à comparatione, quia tale beneficentiæ exemplum, quale erga nos Chriſtus edidit, inter homines non extet.

8 *Confirmat autem.*) Quum verbum συνίστησι dubiæ ſit ſignificationis, aptius eſt præſẽti loco pro Cõfirmare accipi. Non enim hoc propoſitum eſt Apoſtolo, nos ad gratiarum actionem incitare, ſed fiduciam & ſecuritatem animarum ſtabilire. Confirmat ergo, id eſt certiſſimam ac ſolidiſſimam erga nos charitatem ſuam declarat, quòd impiorum cauſa Chriſto filio non pepercit. In hoc enim apparet eius dilectio, quòd amore non prouocatus, ſponte nos prior dilexit, vt ait Ioannes. Peccatores hîc vocantur (vt pluribus aliis locis) qui toti vitioſi ſunt, ac peccato addicti: vt Ioan. 9. f. 31, Peccatores non exaudit Deus. hoc eſt nequam ac ſceleratos homines. Mulier peccatrix, hoc eſt probroſæ vitæ. Idque melius patet ex antitheto, quod mox ſequitur, *Iuſtificati per eius ſanguinem.* Nam quum hæc duo inter ſe opponat, & iuſtificatos dicat qui liberati ſunt à peccati reatu: conſequens eſt, peccatores eſſe eos, qui propter ſua maleficia damnati ſunt. Summa eſt, Si peccatoribus iuſtitiam acquiſiuit Chriſtus morte ſua, nunc iuſtificatos multo magis proteget ab interitu. Atque hoc poſtremo membro comparationem minoris & maioris ad ſuam doctrinam applicat. Neque enim ſatis eſſet partam nobis ſemel ſalutem eſſe, niſi Chriſtus eãdem ad extremum incolumen & firmam aſſereret. Id verò nunc contendit Apoſtolus, minimè timendum eſſe ne Chriſtus in medio ſtadio gratiæ ſuæ curſum abrumpat. nam ex quo Patri nos reconciliauit, talis eſt noſtra conditio, vt ſuam erga nos gratiam efficaciùs exerere, & in dies augere velit.

Ioan.3.b.16. *Luc.7 f.37.*

10 *Si enim, quum inimici eſſemus, reconciliati ſumus Deo per mortem Filii eius: multo magis reconciliati, ſeruabimur per vitam ipſius.*

10 *Si enim.*) Expoſitio eſt ſuperioris ſentẽtiæ cũ amplificatione, ſumpta ex cõparatione vitæ & mortis. Inimici, inquit, eramus, quũ ad propitiandũ Patrem ſe medium Chriſtus oppoſuit. Nunc ſumus amici per eius reconciliationem: ſi morte id effici potuit, vita multo erit potentior & efficacior. habemus ergo ampla documenta, quæ ſalutis fiduciam animis noſtris confirment. Reconciliatos fuiſſe nos Deo per Chriſti mortem intelligit, quia ſacrificium fuit expiationis, quo placatus eſt Deus mundo, quemadmodum capite quarto docui. Sed videtur hic ſecum pugnare Apoſtolus. nam ſi mors Chriſti, Diuini erga nos amoris pignus fuit: ſequitur nos iam tunc fuiſſe illi gratos. Atqui nunc dicit inimicos fuiſſe: reſpondeo, quia Deus peccatum odio habet, nos quoque illi eſſe exoſos quatenus peccatores ſumus: quatenus autem arcano ſuo conſilio nos in Chriſti corpus cooptat, odiſſe nos deſinit. ſed reditio in gratiam nobis ignota eſt, donec fide in eam peruenimus. Itaque reſpectu noſtri, ſemper ſumus hoſtes, donec Chriſti mors ad propitiandum Deum intercedat. Atque hoc duplicis reſpectus diſcrimen notandum eſt. Neque enim aliter gratuitam Dei miſericordiam agnoſcimus, quàm ſi conſtet Filio vnigenito non pepercisſe, quia nos amabat quo tempore inter ipſum & nos diſſidium erat: rurſus beneficium Chriſti morte nobis præſtitum non ſatis ſentimus, niſi hoc nobis initium eſt noſtræ cum Deo reconciliationis, vt perſuaſi ſimus, expiatione peracta, nunc eſſe nobis propitium, qui prius iure infenſus erat. Ita quum receptio in gratiam morti Chriſti adſcribitur, ſenſus eſt, tunc ſublatum eſſe reatum, cui alioqui obnoxii eſſemus.

11 *Non ſolùm autem: ſed etiam gloriamur in Deo per Dominum Ieſum Chriſtum: per quem nunc reconciliationem accepimus.*

11 *Non ſolùm autem.*) Nunc ad ſummũ gradum gloriandi conſcendit. Nam dum gloriamur Deum eſſe noſtrum, quicquid fingi vel optari poteſt bonorum, conſequitur, & ex hoc fonte manat. Non enim ſupremum tantùm bonorum omnium eſt Deus, ſed ſummam quoque ac ſingulas partes in ſe continet: factus eſt autem noſter per Chriſtum. Ergo huc fidei beneficio peruenimus, vt nobis ad fœlicitatem nihil deſit. Nec fruſtrà toties reconciliationem inculcat: primùm vt diſcamus in Chriſti mortem oculos defigere quoties de ſalute noſtra agitur: deinde vt ſciamus non alibi collocandam eſſe fiduciam, quàm in peccatorum expiatione.

12 *Quamobrem ſicut per vnum hominem peccatum in mundum introiit, & per peccatum mors: atque ita in omnes homines mors peruagata eſt: quandoquidem omnes peccauerunt.*

13 *(Nam vſque ad Legem peccatum erat in mundo: peccatum autem non imputatur, quum non eſt lex.)*

14 *Sed regenerauit mors ab Adam vſque ad Moſen, etiam in eos qui non peccauerunt, ad ſimilitudinem præuaricationis Adam, qui eſt figura futuri.*

12 *Quamobrem ſicut.)* Nunc eandem doctrinam exaggerare incipit ex comparatione contrariorum. Nam ſi Chriſtus ideo venit vt nos redimeret à calamitate in quam inciderat Adam,ac ſuos omnes ſecum præcipitauerat: non poſſumus clariùs perſpicere quid habeamus in Chriſto, quàm vbi nobis demonſtratum fuerit quid in Adam perdiderimus: etſi non omnia ſint vtrinque ſimilia. Ideo & correctionem Paulus ſubiicit,quæ ſuo loco videbitur: & nos præterea,ſiquid erit diuerſitatis,obſeruabimus. Nonnihil obſcuram reddit orationem anacoluthos, quia non exprimitur in comparatione ſecundum membrum, quod priori reſpódeat.Sed nos vtrunque complanare ſtudebimus,vbi ad eum locũ ventum fuerit. *Peccatum in mundum introijt, & per,*&c. Obſerua quem hîc ponat ordinem. peccatum enim præceſſiſſe dicit: ex eo ſequutam eſſe mortem. Sunt enim qui contendunt,nos ita peccato Adæ eſſe perditos,acſi nulla noſtra culpa periremus,ideo tantùm quaſi ille nobis peccaſſet. Atqui diſertè affirmat Paulus,in omnes propagatum eſſe peccatum qui eius pœnam luunt. Atque id deinde propius vrget, quum rationem aſſignat paulo pòſt, cur omnis Adæ poſteritas ſubiaceat mortis imperio. Nempe,inquit,quoniam omnes peccauimus. Porrò iſtud Peccare, eſt corruptos eſſe & vitiatos. Illa enim naturalis prauitas quam è matris vtero afferimus, tametſi non ita citò fructus ſuos edit,peccatum tamen eſt coram Domino,& eius vltionem meretur. Atque hoc eſt peccatum quod vocãt originale. Nam vt Adam prima ſua creatione,tam ſibi quàm poſteritati Diuinæ gratiæ dotes acceperat: ſic à Domino excidens, naturam noſtram in ſeipſo corrupit, vitiauit,deprauauit,perdidit. abdicatus enim à Dei ſimilitudine,ſemen niſi ſui ſimile gignere non potuit. Peccauimus igitur omnes, quia naturali corruptione omnes imbuti ſumus: ideóque iniqui ac peruerſi. Friuolum enim commentum fuit, quo olim Pelagiani verba Pauli eludere conati ſunt,peccatũ imitatione diffuſum eſſe ab Adam in totum humanum genus:quia hoc modo Chriſtus exemplar tantùm eſſet iuſtitiæ,non cauſa.deinde hîc non agi de actuali peccato,colligere promptum eſt: quia ſi reatũ quiſque ſibi acceſſeret, quorſum conferret Paulus Adam cum Chriſto? Sequitur ergo prauitatem nobis ingenitam,& hæreditariam notari.

13 *Vſque ad Legem.)* Hæc parentheſis anticipationẽ continet. Quoniã enim non videtur eſſe abſque Lege tranſgreſſio: dubitari poterat anne ante Legem eſſet peccatũ. Poſt Legẽ fuiſſe,minimè dubium erat: tantùm hærebat quæſtio in tempore Legem præcedente. Reſpondet igitur, quanuis Deus nondum Legẽ ſcripta ſententiã tuliſſet,maledictum tamen fuiſſe humanũ genus,& quidem ab vtero: itaque multo minus abſolui peccati damnatione eos qui ante Legis promulgationẽ ſceleratè ac flagitioſè vixerunt. Semper enim fuit Deus cui cultus deberetur,ſemper fuit aliqua iuſtitiæ regula.Hęc interpretatio plana eſt adeò ac dilucida,vt cõtrarias ſatis per ſe refellat. *Peccatũ autẽ non imputatur.* Sine Legis obiurgatione,malis noſtris quodammodo indormimus. Et quanquam nos malè agere non neſciamus: obruimus tamen, quantum in nobis eſt,ingerentem ſe mali notitiam,ſaltem ſubita obliuione delemus. Dum Lex arguit & obiurgat,quaſi vellicando nos expergefacit,vt ſubinde redeamus ad cogitandum Dei iudicium.Significat ergo Apoſtolus,qua ſunt homines peruerſitate,quum Lege non excitarẽtur, boni & mali diſcrimine magna ex parte ablegato,ſecurè & ſuauiter ſibi indulſiſſe, quaſi nullum eſſet Dei iudiciũ. Alioqui imputata fuiſſe hominibus à Deo flagitia,teſtimonio ſũt ſuppliciũ Cain,diluuiũ quo totus orbis abſorptus eſt,Sodomæ clades,& pœnæ ob Abrahamum Pharaoni & Abimelech irrogatæ: poſtremò plagæ Ægyptiis inflictæ. Homines quoque ſibi viciſſim imputaſſe,palàm eſt ex tot querimoniis & expoſtulationibus, quibus alii alios iniquitatis inſimulant: rurſum ex apologiis quibus ſtudioſè purgant ſua facta. Vnumquéque demũ ſibi & mali & boni fuiſſe conſciũ, crebra ſũt exẽpla quæ arguãt. ſed vtplurimũ ad ſua maleficia cóniuebant,vt ſibi nihil imputarent in peccatũ,niſi coacti.Ideo quum ſine Lege imputari peccatũ negat, comparatiuè loquitur:quia ſcilicet vbi nullis Legis ſtimulis punguntur,in ſocordiam ſe demergunt. Hãc porrò ſententiam prudenter inſeruit Paulus, vt inde melius diſcerent Iudæi quàm grauem culpam ipſi ſuſtinerent, quos Lex apertè damnabat. Nam ſi à pœna non fuerunt immunes quos Deus nunquam ad ſuum tribunal reos citauit,quid Iudæis fiet quibus Lex ſuum reatum præconis inſtar edicit? imò iudiciũ denuntiat? Altera etiam poteſt adduci ratio,cur diſertè dicat peccatum regnaſſe ante Legem,non tamen fuiſſe imputatum: nempe vt ſciamus cauſam mortis à Lege non prodire,ſed tãtùm monſtrari. Pronũtiat igitur ſtatim à lapſu Adæ omnes miſerè fuiſſe perditos,quanuis Lege demum patefactus fuerit interitus. Particulam aduerſatiuam δὲ,ſi transferas Quanquam, melius fluet contextus: quia ſenſus erit, Licet ſibi indulgeant homines, non tamen effugere Dei iudicium poſſe, etiam dum Lex eos non arguit. *Regnauit mors ab Adam.* Clarius explicat nihil hominibus profuiſſe quòd ab Adam vſque ad Legis promulgationem licenter & ſecurè laſciuierint,delectu boni & mali valere iuſſo: adeóque ſine Legis admonitione ſepulta fuerit peccati recordatio, quia peccatum nihilominus vigebat in condemnationem. Quare tunc quoque mors regnauit, quia iudicium Dei opprimere non potuit hominum cæcitas ac durities.

14 *Etiam in eos qui non.)* Quanquam hic locus de paruulis vulgò intelligitur, qui nullius peccati actualis rei, originali vitio pereunt: malo tamen communiter interpretari de iis qui ſine Lege peccauerunt. Contexenda enim hæc ſententia eſt cum præcedentibus verbis, vbi dictum fuit, eos qui Lege carebant, non ſibi imputaſſe peccatum. Illi ergo ad ſimilitudinem tranſgreſſionis Adæ non peccabant: quia non habebant, vt ille, reuelatam certo oraculo Dei voluntatem. Adamo enim vetuerat Dominus, fructum ſcientiæ boni & mali attingere: iſtis mandatum nullum præterquam conſcientiæ teſtimonium dederat. Voluit ergo Apoſtolus tacitè innuere,hac diuerſitate inter Adamum & poſteritatem non fieri vt damnatione eximantur. Interim quoque ſub vniuerſali catalogo comprehendentur infantes. *Qui eſt figura futuri.* Hæc particula poſita eſt vice alterius membri. Videmus etenim duntaxat alterã comparationis partem expreſſam,altera per anacoluthon prætermiſſa.perinde ergo accipias acſi ſcriptum eſſet,Sicut per vnum hominẽ intrauit peccatũ in vniuerſum mundũ, & per peccatũ mors: ita per vnum hominem rediit iuſtitia,& per iuſtitiam vita. Quòd autem dicit,Adam typum gerere Chriſti,non mirũ eſt: nam etiã in rebus maximè cõtrariis apparet ſemper aliqua ſimilitudo. Quoniã igitur vt Adę peccato perditi ſumus

omnes, ita Chriſti iuſtitia reparamur: Adamum non malè vocauit Chriſti typum. Obſerua autem non vocari Adamum peccati figuram, Chriſtum iuſtitiæ, acſi tantùm exemplo ſuo nobis præirent: ſed alterum cum altero conferri: ne cum Origene perperam hallucineris, & quidem pernicioſo errore. Nam & philoſophicè prophanéque diſputat de humani generis corruptelis, & gratiam Chriſti nō modò eneruat, ſed totam ferè delet. Quo minus excuſabilis eſt Eraſmus, qui in excuſando tam craſſo delirio nimiū laborat.

15 *Sed non ſicut delictum, ita & donum. Nam ſi vnius delicto multi mortui ſunt, multo magis gratia Dei, & donum Dei in gratia, quæ fuit vnius hominis Chriſti, in multos abundauit.*

15 *Sed non ſicut delictum.*) Iam ſequuntur epanorthoſeis, id eſt correctiones nuper allatæ comparationis: in quibus tamen non ita anxiè diſcutit Apoſtolus quicquid eſt inter Chriſtum & Adam diſſimile: ſed occurrit erroribus, in quos procliuis alioqui lapſus fuiſſet. Nos verò quod deerit explicationi, attexemus. Quum autem multoties diſcriminis mentionem repetat, nulla tamen eſt repetitio in qua non ſit ἀνανταπόδοτον, vel ſaltem ellipſis aliqua: quæ ſunt quidem orationis vitia, ſed quibus nihil maieſtati decedit cæleſtis ſapientiæ quæ nobis per Apoſtolum traditur. Quin potius ſingulari Dei prouidentia factum eſt vt ſub cōtemptibili verborum humilitate, altiſſima hæc myſteria nobis traderentur: vt non humanæ eloquentię potentia, ſed ſola Spiritus efficacia niteretur noſtra fides. Nondum autem hîc nominatim illam correctionis rationem exponit: ſed ſimpliciter maiorem gratiæ per Chriſtum acquiſitę amplitudinem eſſe docet, quàm contractæ per primum hominē damnationis. Quòd Apoſtolum hîc nonnulli argumentari putant, haud ſcio an ſatis firmum apud omnes futurum ſit. Non ineptè quidē inferri poſſet, ſi tantum valuit in multorum perniciem Adæ lapſus, multo magis in multorum bonum efficacem eſſe Dei gratiam: quando in confeſſo eſt, Chriſtum ad ſeruandum longè eſſe potētiorem, quàm Adamum ad perdendum. Sed quia refelli nequeant, ſiqui accipere citra illationem velint: vtramlibet ſententiam per me liberum ſit eligere. Tametſi quod proximè ſequitur, non poteſt cenſeri illatio: & tamen eiuſdem eſt rationis. Vnde probabile eſt Paulum ſimpliciter corrigere, vel exceptione moderari quod de ſimilitudine Chriſti & Adæ dixerat. Nota autem, non hîc plures cōferri cum multis: (neque enim de hominum multitudine agitur) ſed quum multos perdiderit Adæ peccatum, non minus habituram eſſe momenti Chriſti iuſtitiam ratiocinatur ad multos ſeruandos. Quòd *vnius delicto periiſſe* nos tradit, ſic accipe: quia ex ipſo in nos corruptio transfuſa ſit. Neque enim ſic perimus eius culpa, quaſi extra culpam ipſi ſimus: ſed quia eius peccatum, pecati noſtri cauſa eſt, exitium noſtrum illi Paulus adſcribit. Peccatum noſtrum voco, quod nobis ingenitum eſt, & cum quo naſcimur. *Gratia Dei, & donum Dei in gratia.* Gratia propriè delicto opponitur: donum quod ex gratia procedit, morti. Itaque gratia meram Dei bonitatem ſignificat, vel gratuitum amorem, cuius ſpecimen exhibuit in Chriſto, vt noſtræ miſeriæ ſuccurreret. Donum autem eſt fructus miſericordiæ qui ad nos peruenit: nempe reconciliatio qua vitam ſumus adepti & ſalutē, iuſtitia, vitæ nouitas, & quicquid ſimile eſt. Vnde perſpicimus quàm inſcitè gratiam definiant Scholaſtici, dum nihil aliud eſſe volunt quàm qualitatem hominū cordibus infuſam. gratia enim propriè in Deo, eſt effectus gratiæ in nobis. Ipſam autem dicit fuiſſe *vnius hominis Chriſti*, quia Pater eum conſtituit fontem, ex cuius plenitudine omnes hauriant. Atque ita docet, ne guttam quidem vitæ extra Chriſtum poſſe reperiri: nec aliud eſſe inopiæ noſtræ & defectus remedium, quàm ſi ipſe ex ſua abundantia in nos transfundat.

16 *Et non ſicut per vnum qui peccauerat, ita donum. iudicium enim ex vno in condemnationem: donum autem ex multis delictis in iuſtificationem.*

16 Hæc ſpecialis correctionis ratio, quòd ex delicto vno valuit reatus in noſtram omnium damnationem: ſed gratia, ſiue potius gratuitum donum, efficax eſt in iuſtificationē ex multis delictis. Eſt enim proximæ ſententiæ declaratio: quia nondum expreſſerat quomodo, aut qua in parte Adamum ſuperet Chriſtus. Hoc diſcrimine conſtituto, conſtat impiè ſenſiſſe eos qui tradiderunt nihil aliud in Chriſto nos recuperare, quàm vt ab originali peccato ſeu corruptione ab Adamo contracta liberemur. Adde quòd illa multa delicta à quibus teſtatur nos Chriſti beneficio purgari, non modò intelligenda ſunt quæ vnuſquiſque ante baptiſmum admiſerit: ſed quibus ſancti quotidie nouum reatum contrahant, ac quorū merito damnationi ſubiacerent, niſi continuò gratia hæc ſuccurreret. Quum iudicio donum opponat, prius rigorem ſignificat, ſicut alterum gratuitam veniam. ex rigore enim damnatio eſt, ex venia abſolutio. vel (quod idem valet) ſi iure nobiſcū agat Deus, ſumus omnes perditi: nos autem gratis in Chriſto iuſtificat.

17 *Si enim vnius delicto mors regnauit per vnum: multo magis, qui exuberantiam gratiæ & doni iuſtitiæ acceperunt, in vita regnabunt per vnum Ieſum Chriſtum.*

17 *Si enim vnius delicto.*) Generalem rurſum correctionē ſubiicit, in quam magis inſiſtit: quia ei nequaquam propoſitum eſt ſingulas partes exequi, ſed præcipuam rei ſummam cōſtituere. Antea pronuntiauerat, gratiæ vim magis quàm delicti exuberaſſe. hinc fideles cōſolatur ac confirmat: ſimul excitat, hortatúrque ad reputandam Dei benignitatem. Hoc enim ſibi vult tam anxia repetitio, vt Dei gratia pro dignitate prædicetur: vt homines à ſui fiducia ad Chriſtum traducantur: vt eius gratiam adepti, plena fruamur ſecuritate, vnde tandem naſcitur gratitudo. Huc autem ſumma tendit, Quia Chriſtus Adamum ſuperat: huius peccatum, illius vincit iuſtitia: huius maledictio, illius obruitur gratia: ab hoc mors profecta, illius vita abſorbetur. Cæterùm nec huius quoque comparationis membra inter ſe reſpondent. dicere enim debuerat, vitæ beneficium magis regnare ac vigere per gratiæ exuberantiam. pro eo dicit, fideles regnaturos, quod tantundem valet: quia regnū fidelium in vita, eſt etiam vitæ regnum in fidelibus. Porrò duas hîc differentias inter Chriſtum & Adamum adnotare operæpretium eſt: quas non ideo ſubticuit Apoſtolus quia negligendas cenſeret, ſed quia præſentis argumenti nihil referebat eas enumerare. Prior eſt, quòd peccato Adæ non per ſolam imputationem damnamur, acſi alieni peccati exigeretur à nobis pœna: ſed ideo pœnam eius ſuſtinemus, quia & culpæ ſumus rei, quatenus ſcilicet natura noſtra in ipſo vitiata

vitiata, iniquitatis reatu obſtringitur apud Deum. At per Chriſti iuſtitiam alio modo in ſalutẽ reſtituimur. neque enim ideo nobis accepta fertur, quia intra nos ſit: ſed quòd Chriſtum ipſum cum bonis ſuis omnibus, Patris largitate nobis donatum poſſidemus. Itaque donũ iuſtitiæ non qualitatem qua nos Deus imbuat, vt perperam quidam interpretantur, ſed gratuitam iuſtitiæ imputationem ſignificat. exponit enim Apoſtolus quid intellexerit per nomen Gratiæ. Altera eſt, quòd non ad omnes homines peruenit Chriſti beneficium, quemadmodum vniuerſum ſuum genus damnatione Adam inuoluit. Ac ratio quidem in promptu eſt: nam quum iſta quam ex Adam trahimus, maledictio in nos per naturã deriuata ſit: non mirum eſt ſi totam maſſam complectatur. at verò vt in participationem gratiæ Chriſti veniamus, in eum inſeri nos per fidem oportet. Ergo vt miſera peccati hæreditate potiaris, ſatis eſt eſſe hominem: reſidet enim in carne & ſanguine. vt Chriſti iuſtitia fruaris, fidelem eſſe neceſſarium eſt: quia fide acquiritur eius conſortium. Infantibus peculiari ratione communicatur: habẽt enim in fœdere ius adoptionis, quo in Chriſti communionem tranſeunt. De piorum liberis loquor, ad quos promiſſio gratiæ dirigitur. nam alij à communi ſorte nequaquam eximuntur.

18 *Itaque quemadmodum per vnius delictum, in omnes homines in condemnationem: ſic & per vnius iuſtificationem, in omnes homines in iuſtificationem vitæ.*

18 *Itaque quemadm.* &c.) Oratio eſt defectiua, quæ plena erit, ſi vocabula Cõdemnationis & Iuſtificationis in nominatiuo legantur, vt certè reſoluere cõuenit, ſi ſenſum integrum habere libet. Eſt autem cõcluſio generalis eius cõparationis quæ præceſſit. Iam enim omiſſa interiectæ correctionis mentione, illã ſimilitudinẽ abſoluit, Quemadmodum vnius delicto conſtituti ſumus peccatores: ita Chriſti iuſtitiã eſſe efficacem ad nos iuſtificandos. Quanquã non ponit δικαιοσύνην, ſed δικαίωμα Chriſti: vt admoneat, ipſum non ſibi priuatim fuiſſe iuſtum, ſed iuſtitiã qua præditus fuit, latiùs patere, vt collato ſibi dono fideles locupletet. Communẽ omnium gratiã facit, quia omnibus expoſita eſt, non quòd ad omnes extendatur re ipſa. nam etſi paſſus eſt Chriſtus pro peccatis totius mundi, atque omnibus indifferenter Dei benignitate offertur: non tamen omnes apprehendunt. Poſſent etiam repeti duæ illæ voces quibus nuper vſus eſt, Iudicium ac Gratia, hoc ſenſu, Sicut iudicio Dei factum eſt vt peccatum vnius in multorum cõdemnationem manaret, ita gratia in multorum iuſtificationem erit efficax. Iuſtificatio vitæ (meo iudicio) pro abſolutione capitur quæ nobis vitam reſtituit, acſi viuificã diceret. Nam inde ſpes ſalutis, ſi nobis propitius eſt Deus: iuſtos autem eſſe oportet, vt ſimus ei accepti. Ergo ex iuſtificatione vita.

19 *Quemadmodum enim per inobedientiam vnius hominis peccatores conſtituti ſunt multi: ſic & per obedientiam vnius, iuſti conſtituentur multi.*

Non eſt tautologia, ſed neceſſaria proximę ſentẽtiæ declaratio. nã & vnius hominis culpa nos ita reos eſſe oſtendit, vt non ſimus inſontes. Prius dixerat, nos damnari: ſed nequis innocentiam ſibi arrogaret, ſubiicere etiam voluit, damnari vnumquenque, quia peccator ſit. Deinde quum pronuntiat, nos Chriſti obedientia conſtitui iuſtos: hinc colligimus, Chriſtum, eo quòd Patri ſatisfecerit, iuſtitiam nobis comparaſſe. Vnde ſequitur, iuſtitiæ qualitatem eſſe in Chriſto: ſed nobis acceptum ferri quod illi proprium eſt. Simul qualis ſit Chriſti iuſtitia interpretatur, quum vocat obedientiam. vbi adnotemus quæſo quid nos afferre in conſpectum Dei oporteat, ſi velimus operibus iuſtificari: nempe Legis obedientiam, nec vna quidem aut altera in parte, ſed numeris omnibus abſolutam. Nam ſi iuſtus ceciderit, non veniunt in memoriam omnes eius iuſtitiæ priores. Eſt hinc quoque diſcendum, peruerſa conſilia placendi Deo captari ab iis qui à ſeipſis excogitant quod illi obtrudant. Vera enim demum ratio eſt eius colendi, quum ſequimur quod nobis præcepit, & obedientiam eius verbo præſtamus. Eant nunc qui operum iuſtitiam confidenter ſibi arrogant, quæ non aliter conſtat, quàm ſi adſit plena integráque Legis obſeruatio. atqui hãc nullibi reperiri certum eſt. Colligimus ſimiliter eos deſipere qui conficta à ſeipſis opera Deo venditant, quæ nihilo pluris reputat, quàm ſtercora. Obedientia enim melior quàm victimæ.

20 *Lex verò interuenit, vt abundaret delictum: vbi verò abundauit delictum, ſuperabundauit & gratia.*

21 *Quo, ſicut regnauit peccatum per mortem, ſic & gratia regnet per iuſtitiam in vitam æternam per Ieſum Chriſtum Dominum noſtrum.*

20 *Lex autem interuenit.*) Hæc quæſtio pendet ex eo quod antè dixerat, ante Legem publicatam peccatum fuiſſe: nam eo audito, iſtud extemplo ſequebatur, Quorſum igitur opus Lege? Quare neceſſariò quoque hæc difficultas ſoluenda fuit: ſed quia tum non erat opportuna longior digreſſio, diſtulit in hunc locum: Ac nunc etiam obiter expedit, interceſſiſſe Legem, vt peccatum abundaret. Neque enim totum Legis officium ac vſum enarrat: ſed partem vnam duntaxat attingit, quæ præſenti cauſæ congruebat. Docet enim, vt locus fieret Dei gratiæ, oportuiſſe hominibus ſuum exitiũ melius patefieri. Erãt quidẽ naufragi ante Legẽ: quia tamen in ſuo interitu ſibi videbantur natare, in profundum demerſi ſunt, quò illuſtrior fieret liberatio, quum inde præter humanum ſenſum emergunt. Neque verò abſurdũ fuit, Legẽ hac partim de cauſa ferri, vt homines ſemel dãnatos, bis damnet: quia nihil iuſtius eſt quàm modis omnibus adduci homines, imò cõuictos trahi vt mala ſua ſentiant. *Vt abundaret delictum.* Quomodo hunc locum poſt Auguſtinũ exponere ſoleant, notum eſt, quòd ſcilicet irritetur eo magis cupiditas, dum Legis repagulis arcetur: quia naturale eſt homini niti in vetitum. Sed ego non aliud incrementum hîc deſignari intelligo, quàm notitiæ & peruicaciæ. Nam peccatum ſub hominis oculos à Lege ſtatuitur, vt aſſiduè cogatur paratam ſibi damnationem cernere. Ita peccatum conſcientiam occupat, quod alioqui à tergo reiectũ homines negligerent. Deinde qui prius iuſtitiæ fines ſimpliciter tranſgrediebatur, nũc Lege poſita, contemptor fit Diuini imperij, ex quo ei innotuit Dei voluntas, quã ſua libidine cõculcat. Vnde ſequitur, augeri peccatum per Legẽ, quia tunc ſpernitur authoritas Legiſlatoris, ac maieſtas imminuitur.

Superabundauit & gratia. Poſtquam peccatum homines ſubmerſos tenuiſſet,gratia tum opitulata eſt. docet enim, eo melius illuſtrari gratię magnitudinem,quòd peccato exundante,tam vbertim ſe effundat, vt illud peccati diluuium non ſuperet modò,ſed etiam abſorbeat. Atque hinc diſcendum,non ideo nobis propoſitam eſſe in Lege cōdemnationem vt in ea maneamus: ſed vt agnita probè noſtra miſeria,ad Chriſtum erigamur, qui miſſus eſt ægris medicus,captiuis liberator,afflictis conſolator,oppreſſis vindex. Ieſa.61.a.1.

21 *Quo ſicut regnauit.)* Vt peccatum mortis aculeus dicitur, quia nihil aduerſus hominem iuris mors habet,niſi peccati cauſa: ita vim ſuam per mortem peccatum exequitur. ideo dicitur imperium ſuum per illam exercere. In poſteriore membro eſt ſynchyſis,non tamen ſuperuacua. Simplex fuiſſet antitheſis,ſi ita dixiſſet, Vt regnet iuſtitia per Chriſtum. Verùm non contentus Paulus oppoſuiſſe contraria cōtrariis, addit gratiā: quo fortius infigeret memoriæ,id totū non noſtri eſſe meriti,ſed Diuinæ beneficentiæ. Prius dixerat mortem ipſam regnaſſe: nunc peccato regnum tribuit, ſed cuius finis vel effectus ſit mors. Et regnaſſe dicit,præterito tempore: non quòd regnare deſierit in iis qui ex carne tātùm & ſanguine nati ſunt: ſed ita partitur inter Adam & Chriſtū, vt ſuum vtrique tempus aſſignet. Ergo ſimul ac vigere in ſingulis incipit Chriſti gratia,ceſſat peccati & mortis regnum.

CAPVT VI.

QVid ergo dicemus? manebimus in peccato,vt gratia abundet?

2 Ne ita ſit.qui mortui ſumus peccato,quomodo adhuc viuemus in eo?

1 *Quid ergo dicemus?)* Hoc toto capite diſſeret Apoſtolus, perperam eos Chriſtum diſcerpere, qui gratuitam ab ipſo iuſtitiam nobis donari fingūt abſque vitæ nouitate. Quanquam vltrà progreditur,obiiciens,tunc videri gratiæ dari locum,ſi homines in peccato defixi iaceant. Scimus enim nihil magis eſſe procliue, quàm vt ſibi caro quouis prætextu indulgeat. deinde calumnias omnes excogitat Satan, quibus gratiæ doctrinam infamet: quod ei non ita difficile eſt. Nam quum humano ſenſui παραδοξότατον ſit quicquid de Chriſto prædicatur, nihil nouum videri debet,ſi audita fidei iuſtificatione,caro toties tanquā ad diuerſos ſcopulos impingit. Pergendum eſt tamen,nec Chriſtus ideo ſupprimendus, quia multis ſit in lapidem offenſionis & petram ſcandali. Qua enim ratione impiis cedet in ruinam,piis viciſſim in reſurrectionem erit. Quanquam importunis quæſtionibus ſemper eſt occurrendum, nequid ſecum abſurdi trahere videatur Chriſtiana doctrina. Porrò quòd aduerſus Diuinæ gratiæ prædicationem vulgatiſſimū eſt obiectum,nunc Apoſtolus exequitur:nempe ſi verum eſt,eo benigniùs ac largiùs ſubuenire nobis Dei gratiam,quo maiore peccati mole obruimur, nihil nobis magis expedire quàm vt in peccati profundum demerſi,nouis ſubinde delictis iram Dei prouocemus: tunc enim demum magis copioſam nos ſenſuros, quo nihil melius optare licet. Modum autem refellendi poſtea videbimus.

2 *Ne ita ſit.)* Videtur quibuſdam Apoſtolus duntaxat voluiſſe κατὰ δείνωσιν reprehendere tam importunam inſaniam: ſed ex aliis locis patet quàm ſit illi familiaris hæc reſponſio,etiam in multa argumentatione: quemadmodum hîc quoque valde diligenter obiectam calumniam paulo pòſt depellet: priùs tamen hac deteſtantis particula reiicit,quo lectores admoneat nihil minus eſſe conſentaneum,quàm Chriſti gratiam iuſtitiæ noſtræ reparatricem vitia noſtra alere. *Qui mortui ſumus peccato.* Argumētum à contrarij poſitione. Nam qui peccat, eum peccato viuere certum eſt: nos mortui peccato ſumus per Chriſti gratiam: falſum ergo eſt,peccato,quod abolet,vigorem dare. Sic enim res habet,nunquam ſine regenerationis dono reconciliari Deo fideles: imò in hunc finem nos iuſtificari,vt deinde vitę puritate Deum colamus. Nec verò nos Chriſtus ſuo ſanguine aliter abluit, ſuáque expiatione Deum nobis reddit propitiū, quàm dum nos facit Spiritus ſui participes, qui nos in ſanctam vitam renouat. Pluſquam igitur præpoſtera eſſet operis Dei inuerſio,ſi occaſione gratiæ quæ nobis in Chriſto offertur, peccatum vires colligeret. Neque enim medicina morbi, quem extinguit, fomentum eſt. Porrò memoria tenendum eſt quod nuper attigi, Paulum non hîc tractare quales nos Deus inueniat, dum vocat in ſocietatem Filij ſui, ſed quales eſſe nos deceat, poſtquam noſtri miſertus, gratis nos adoptauit. Aduerbio enim futuri temporis, qualis iuſtitiam ſequi debeat mutatio,oſtendit.

3 Num ignoratis quòd quicunque baptizati ſumus in Chriſtum Ieſum, in mortem eius baptizati ſumus?

4 Conſepulti ergo ſumus ei per Baptiſmum in mortem: vt quemadmodum ſuſcitatus eſt Chriſtus ex mortuis per gloriam Patris,ſic & nos in nouitate vitæ ambulemus.

3 *Num ignoratis.)* Proximam ſententiam,quòd ſcilicet peccatum in ſuis interimat Chriſtus, probat à Baptiſmi effectu,quo initiamur in eius fidem. Nam extra controuerſiā eſt,induere nos Chriſtū in Baptiſmo: & hac lege nos baptizati,vt vnum cum ipſo ſimus.Iam alterū principiū ſumit Paulus,nos in Chriſti corpus tunc verè coaleſcere,vbi mors eius fructum in nobis ſuum profert. Imò docet hanc mortis ſocietatē,præcipuè in Baptiſmo ſpectandā eſſe. Neque enim ablutio ſola illic,ſed mortificatio quoque, & veteris hominis interitus proponitur: vnde palàm fit, ex quo recipimur in Chriſti gratiam, mortis eius efficaciam ſtatim emergere. Porrò quid valeat hæc cum morte Chriſti ſocietas,continuò ſequitur.

4 *Conſepulti ergo ſumus.)* Iam incipit indicare quorſum illud ſpectet,nos in Chriſti mortē baptizari, tametſi nondum planè explicat: vt ſcilicet nobis emortui, fiamus noui homines. Nam à mortis ſocietate tranſitum meritò facit ad vitæ participationem: quia hæc duo inter ſe indiuiduo nexu cohærent,veterem hominem Chriſti morte aboleri, vt eius reſurrectio iuſtitiam inſtauret, nóſque efficiat nouas creaturas. Et certè quum nobis in vitam datus ſit Chriſtus,quorſum referret nos cum ipſo emori,niſi vt reſurgamus in meliorem vitam? Ideóque non alia ratione, quod in nobis mortale eſt occidit, niſi vt verè nos viuificet. Porrò ſciamus Apoſtolum nō hîc ſimpliciter nos adhortari ad Chriſti imitationē, ac ſi diceret mortē

Chriſti

Chriſti exemplaris vice eſſe, quod Chriſtianis omnibus conueniat imitari. Nam certè altius conſcendit: doctrinam enim profert;ex qua poſtea exhortationem eliciet ſicuti promptum eſt. Hæc autem eſt doctrina, Quòd mors Chriſti efficax eſt, ad nequitiam carnis noſtræ extinguendam ac profligandam: reſurrectio verò, ad ſuſcitandam melioris naturæ nouitatem: quódque per Baptiſmum in iſtius gratiæ participationem cooptamur. Hoc fundamento iacto, exhortari Chriſtianos opportuniſſimè licet, vt ſuæ vocationi reſpondere contendant. Adhæc,non refert quòd iſta virtus non in omnibus apparet baptizatis.nam ſuo more Paulus,quia ad fideles eſt ſermo, ſubſtantiam & effectum externo ſigno coniungit. Nam ſcimus fide eorum ſanciri & ratum eſſe quicquid Dominus viſibili ſymbolo offert. In ſumma, qualis ſit Baptiſmi rite ſuſcepti veritas docet. Sic ex Galatis quicunque in Chriſto baptizati eſſent,Chriſtum induiſſe omnes teſtatur. *Gal.3.d.27.* Nimirum ita loquendum,dum ſimul conueniunt Domini inſtitutio & fides piorum. Nunquam enim nuda inaniáque habemus ſymbola, niſi vbi Diuinæ beneficentiæ energiam noſtra ingratitudo ac malignitas impedit. *Per gloriam Patris.* Id eſt inſignem virtutem qua ſe verè glorioſum declarauit, & veluti gloriæ ſuæ magnificentiam illuſtrauit. Ita ſæpe in Scripturis eximio aliquo elogio inſignitur Dei potētia,quæ ſe in Chriſti reſurrectione exeruit: neque id fruſtrà. magnopere enim refert, tam expreſſa incōparabilis Dei potentiæ cōmemoratione non modò vltimæ reſurrectionis fidē, quæ carnis ſenſum lōgè exuperat,ſed alios quoq; fructus,quos ex Chriſti reſurrectione percipimus, apud nos magnificè extolli.

5 *Nam ſi inſititij facti ſumus ſimilitudini mortis eius, nimirum & reſurrectionis participes erimus.*

6 *Illud ſcientes, quòd vetus noſter homo ſimul cum ipſo crucifixus eſt, vt aboleretur corpus peccati, vt non vltrà ſeruiamus peccato.*

5 *Nam ſi inſititij.)* Confirmat verbis clarioribus quod iam poſuerat argumentum. Nam ſimilitudo quam adhibet,nihil iam ambiguū relinquit: quia inſitio non exempli tantum conformitatem deſignat, ſed arcanam coniunctionem, per quam cum ipſo coaluimus: ita vt nos Spiritu ſuo vegetans,eius virtutem in nos trāſfundat.Ergo vt ſurculus communem habet vitæ & mortis cōditionem cū arbore in quam inſertus eſt: ita vitæ Chriſti non minus quam & mortis participes nos eſſe conſentaneum eſt. Nam ſi inſiti ſumus in ſimilitudinem mortis Chriſti,illa autem reſurrectione non caret: ergo nec noſtra ſine reſurrectione erit. Cæterùm bifariā exponi poſſunt verba, vel nos Chriſto inſitos eſſe in ſimilitudinē mortis eius:vel ſimpliciter inſitos eſſe ſimilitudini. Prior lectio poſceret datiuum Græcum ὁμοιώματι,ad modū notandum referri.Nec illam inficior habere pleniorem ſenſum:ſed quoniam altera magis quadrat ſimplicitati dictionis,eam præferre viſum eſt.quanquam parui intereſt,quum vtraque in eundem recidat ſenſum. Chryſoſtomus exiſtimat Paulum dixiſſe ſimilitudinem mortis,pro morte: vt alibi,In ſimilitudinem hominum factus. *Phil.2.a.7.* Verùm ego in iſta voce aliquid ſignificantius perſpicere mihi videor. Præterquam quòd valet ad inferendam reſurrectionem,videtur huc tendere, quòd non moriamur inſtar Chriſti,morte naturali: ſed hanc nobis eſſe cum eius morte conuenientiam:quia vt ipſe morte defunctus eſt in carne, quā à nobis ſuſceperat,ita emorimur in nobis,vt in eo viuamus. Non ergo eadē eſt mors,ſed ſimilis:quia ſpectanda eſt inter præſentis vitæ interitum & ſpiritualem renouationem analogia. *Inſititij*, Magna eſt vocabuli huius energia,& quæ clarè oſtendit Apoſtolum non exhortari tantùm,ſed potiùs de Chriſti beneficio docere. Neque enim quicquā à nobis requirit,quod ſtudio induſtriáve noſtra præſtandum ſit: ſed inſitionē Dei manu factam prædicat. Non eſt autem cur ſingulis partibus metaphorā aut comparationē applicare ſtudeas. Nam inter arborum inſitionem & hanc noſtram ſpiritualē occurret ſtatim diuerſitas: quòd in illa ſurculus alimentum ducit à radice, fructus autem edendi natiuam proprietatem retinet: in hac autem non modò vigorem ac ſuccum vitæ à Chriſto trahimus, ſed in eius naturā ex noſtra demigramus. Verùm nihil aliud voluit notare Apoſtolus, quàm efficaciā illā mortis Chriſti,quæ in carnis noſtræ interitu ſe exerit: alteram quoque reſurrectionis, ad renouandam in nobis meliorem ſpiritus naturam.

6 *Quòd vetus homo noſter.)* Vetus homo, qualiter & vetus Teſtamentum, dicitur reſpectu noui. Vetus enim eſſe incipit, quum inchoata regeneratione ſenſim aboletur. Totam autem naturam ſignificat, quam afferimus ex vtero, quæ adeo regni Dei capax non eſt, vt interire eatenus oporteat, quatenus in veram vitam inſtauramur.Hūc veterem hominē dicit eſſe affixū cruci Chriſti, quia eius virtute cōficitur. Ac nominatim alluſit ad crucē,quo expreſſius indicaret non aliūde nos mortificari, quàm ex eius mortis participatione. Neque enim iis conſentio, qui crucifixum magis quàm mortuum vocaſſe exponunt, quia viuat adhuc ac vigeat aliqua ex parte. Vera quidem eſt ſententia: ſed quæ præſenti loco parum congruit. Corpus peccati quod paulo pòſt ſubiicit,non carnem & oſſa,ſed maſſam deſignat. homo enim naturæ propriæ relictus, maſſa eſt ex peccato conflata. Finem abolitionis notat, quum dicit, *Ne amplius ſeruiamus peccato.* Vnde ſequitur, nos quandiu ſumus Adæ filij, ac nihil quàm homines, peccato ſic eſſe mancipatos,vt nihil poſſimus aliud quàm peccare: Chriſto verò inſitos, à miſera hac neceſsitate liberari: non quòd ſtatim deſinamus in totum peccare,ſed vt ſimus tandem in pugna ſuperiores.

7 *Qui enim mortuus eſt,iuſtificatus eſt à peccato.*

8 *Si verò mortui ſumus cum Chriſto,credimus quòd & viuemus cum eo:*

9 *Scientes quòd Chriſtus ſuſcitatus ex mortuis,amplius non moritur, mors illi amplius non dominatur.*

10 *Quòd enim mortuus eſt,peccato mortuus eſt ſemel: quòd autem viuit,viuit Deo.*

11 *Sic & ipſi exiſtimate voſmet eſſe mortuos quidem peccato, viuentes autem Deo, in Chriſto Ieſu Domino noſtro.*

7 *Qui enim mortuus eſt.)* Argumentum à mortis proprietate,ſeu effectu. Nam ſi mors abolet omnes vitæ actiones,nos qui peccato mortui ſumus, ab eius actionibus ceſſare oportet, quas durante ſua vita exercebat. Iuſtificatum accipe pro abſoluto,& à ſeruitute vindicato. Nam quemadmodum ab accuſationis vinculo liberatur qui abſoluitur ſententia iudicis: ita mors ab hac vita nos ſoluendo,abomnibus eius officiis nos liberat. Porrò quanquam inter homines nuſquam extat tale exemplum, non eſt tamē cur vel inaniem eſſe ſpeculationem putes quod hic dicitur, vel animum deſpondeas, quòd in eorum numero te non reperias, qui carnem ſuam penitus crucifixerunt. Hoc enim opus Dei non primo quo in nobis inchoatur die ſimul etiam perficitur: ſed paulatim augeſcit,ac quotidianis incrementis paulatim ad finem perducitur. Sic ergo in ſumma habeto, Si Chriſtianus es, oportere in te ſignum apparere communionis cum morte Chriſti: cuius fructus eſt, vt crucifixa ſit caro tua cum ſuis concupiſcentiis omnibus. Cæterùm hanc communionem non ideo nullam eſſe ſi reliquias carnis viuere adhuc in te ſentias: ſed meditandum aſſiduè eius augmentum, donec ad metam peruentum ſit.Bene enim eſt ſi mortificatur continenter caro noſtra:neque parum profectum eſt,vbi regnum illi ademptum Spiritui ſancto ceſſit. Eſt altera mortis Chriſti communicatio, de qua loquitur Apoſtolus,cùm ſæpe aliàs, tum 2. Corinth.4. nempe crucis tolerantia, quam ſequitur & vitæ æternæ conſortium.

8 *Si verò mortui ſumus.)* Hoc non in alium finem repetit, niſi vt declarationem ſubiiciat, quæ poſtea ſequitur,quòd Chriſtus ſemel excitatus, iam non moritur. quo docere vult, hanc vitæ nouitatem tota vita eſſe Chriſtianis perſequendam. Nam ſi Chriſti imaginem in ſe repræſentare debent & mortificatione carnis,& ſpiritus vita: illam ſemel in perpetuum fieri, hanc perpetuò durare neceſſe eſt. Non quòd vno momento emoriatur caro in nobis,ſicuti nuper diximus: ſed quia retrocedere in ea mortificanda non liceat. Si enim in cœnum noſtrum reuoluimur,Chriſtum abnegamus: cuius niſi per vitæ nouitatem, cōſortes eſſe non poſſumus,ſicut ipſe vitam incorruptibilem agit.

9 *Mors illi amplius non dominatur.)* Videtur innuere,ſemel dominatam Chriſto fuiſſe mortem. Et ſanè quum ſe pro nobis in mortem dedit,quodammodo permiſit ſe ac ſubiecit eius poteſtati: ea tamen cōditione,vt impoſſibile eſſet eius doloribus ipſum vinctum detineri,ſuccumbere,vel abſorberi.Itaque dominium eius ad momentum ſubeundo, in æternum ipſam deglutiuit. Quanquam ſimplicius loquendo, mortis dominium ad voluntariam mortis conditionem refertur,cui finem impoſuit reſurrectio. Summa eſt, Chriſtum, qui nunc Spiritu ſuo fideles viuificat, vel ſuam illis vitam arcana virtute è cælis inſpirat, mortis imperio exemptum fuiſſe quum reſurrexit,vt ab eodem immunes ſuos omnes reddat.

10 *Peccato mortuus eſt ſemel.)* Quod dixerat,nos Chriſti exemplo in perpetuum à mortis iugo ſolutos eſſe,nunc ad ſententiam ſuam accommodat, quòd ſcilicet tyrannidi peccati ampliùs obnoxij non ſimus: idque demonſtrat à finali mortis Chriſti cauſa, quia ſcilicet mortuus eſt vt peccatum extingueret. Porrò in forma loquendi notandum eſt quid Chriſto conueniat.Neque enim dicitur peccato mortuus,vt peccare deſineret,qualiter vbi de nobis ſermo eſt,accipi oportet: ſed quia mortem obiit peccati cauſa, vt ſe ἀντίλυτρον ſtatuens,vim & ius peccati in nihilum redigeret.Dicit autem ſemel perfunctum eſſe,nō modò quia æterna redemptione per vnicam oblationem parta,factáque peccati per ſuum ſanguinem purgatione, fideles in æternū ſanctificauit: ſed vt in nobis quoque mutua ſimilitudo reſpōdeat. Etſi enim mors ſpiritualis cōtinuos in nobis progreſſus habet,ſemel tamen propriè mori dicimur,dum Chriſtus ſuo ſanguine nos Patri recōcilians,Spiritus quoque virtute ſimul regenerat. *Quòd autem viuit,* Siue Apud Deū, ſiuè In Deo exponas,in eundē recides ſenſum. ſignificat enim viuere in regnó Dei immortali & incorruptibili vitā nulli iā mortalitati obnoxiā: cuius figura in regeneratione piorū apparere debet. Hic memoria repetendū eſt ſimilitudinis nomē. Neque enim in cælo nos dicit victuros,ſicut illic Chriſtus viuit:ſed vitā nouam,quam à regeneratione in terra degimus,cæleſti eius vitæ facit conformē. Et quòd debere nos peccato mori ad eius exemplū docet,nō ita cōuenit vt eadē mors poſſit dici. peccato enim morimur,quū moritur in nobis peccatum: aliter Chriſtus, qui moriendo peccatum profligauit. Iam verò quod prius dixerat,credere nos vitam fore nobis communem,Credendi verbo ſatis oſtendit, ſe de Chriſti gratia concionari: Nam ſi tantum officij moneret,hæc erat loquēdi ratio,Quando ſumus Chriſto commortui,cum eo ſimiliter viuendum eſt. Verbum autem Credendi,denotat hic tractari fidei doctrinam,quæ in promiſſionibus ſit fundata: acſi dictum eſſet, Statuere debent fideles ita ſe Chriſti beneficio ſecundum carnem eſſe mortuos,vt vitæ nouitatem idem Chriſtus ad finem vſque continuet. Futurum verò tempus in verbo Viuendi, non ad vltimam reſurrectionem pertinet: ſed ſimpliciter notat perpetuum vitæ nouæ curſum,quandiu in mundo peregrinamur.

11 *Sic & ipſi exiſtimate.)* Additur iam illa quam attigi analogiæ definitio. Nam quòd Chriſtum ſemel peccato mortuum eſſe,& æternum Deo viuere dixerat,vtrunque ad nos accōmodans,quomodo nunc viuendo moriamur admonet: nempe vbi peccato renuntiamus. Sed illam quoque partem non omittit, vbi ſemel fide amplexi ſumus Chriſti gratiam: licet tantùm inchoetur carnis mortificatio in nobis, hoc tamen ipſo peccati vitam extinguit, vt deinde ſpiritualis nouitas, quæ Diuina eſt, perpetuò duret. Niſi enim peccatum ſemel vſque in finem in nobis occideret Chriſtus, parum firma & ſtabilis eſſet eius gratia. Senſus ergo verborum eſt,Sic rem habere in vobis reputate, vt ſemel Chriſtus in peccati interitum mortuus eſt,ſic vt in poſterum peccare deſinatis,ſemel vos eſſe mortuos: imò quotidie pergēdum in ea mortificatione quæ in vobis cœpta eſt, donec peccatum penitus extinguatur. Vt Chriſtus excitatus eſt ad incorruptibilem vitam, ita vos Dei gratia renatos eſſe, vt totam vitam in ſanctitate & iuſtitia traducatis: quando æterna eſt,ſempérq; vigebit hæc,qua renouati eſtis,Spiritus ſancti virtus. Cæterùm retinere malui Pauli verba,*In Chriſto Ieſu*,quàm cum Eraſmo vertere, *Per Chriſtum*: quia illo modo melius exprimitur inſitio illa quæ nos vnum cum Chriſto facit.

12 *Ne ergo regnet peccatum in mortali veſtro corpore,vt illi obediatis in cupiditatibus ſuis.*

13 *Neque*

13 *Neque exhibeatis membra veſtra, arma iniuſtitiæ peccato: ſed exhibeatis voſmetipſos Deo, tã quam ex mortuis viuentes: & membra veſtra, arma iuſtitiæ Deo.*

12 *Ne ergo regnet.*) Exhortationem nunc orditur, quæ ſponte conſequitur ex ea doctrina quã tradidit de noſtra cum Chriſto ſocietate. Tametſi peccatum in nobis reſidet, tamen abſurdum eſſe vt ad exercendum regnum ſuum vigeat: quia ſupra ipſum eminere debet virtus ſanctificationis, vt vita noſtra teſtetur, nos verè eſſe membra Chriſti. Nuper admonui vocẽ Corporis non pro carne & cute & oſſibus accipi, ſed pro tota hominis maſſa, vt ita loquar. Id certiùs colligere licet ex præſenti loco: quia alterum mẽbrum quod mox ſubiiciet de corporis partibus, ad animam quoque extenditur. Sic autem craſsè Paulus terrenum hominem ſignificat. facit enim naturæ noſtræ corruptio, vt nihil origine noſtra dignum ſpiremus. Sic etiam Deus, Geneſis 6.a.3, dum conqueritur hominem non ſecus ac brutas pecudes carnem eſſe factum, nihil illi niſi terrenum relinquit. Eodem ſpectat illud Chriſti, Quod natum eſt ex carne, caro eſt. Nam ſiquis excipiat, aliam eſſe animæ rationem: in promptu eſt ſolutio, Vt nunc ſumus degeneres, animas noſtras terræ affixas eſſe, & ſic corporibus addictas, vt à ſua præſtantia deſciuerint. Denique natura hominis corporea vocatur, quia priuatus cæleſti gratia, quædam eſt fallax tantùm vmbra, vel imago. Adde quòd hoc corpus à Paulo per contemptum vocatur mortale, vt doceat totam hominis naturam ad mortem & exitium inclinare. Iam verò peccatum appellat primam illam prauitatem animis inſidentem, quæ nos ad peccandum impellit: ex qua propriè maleficia & flagitia omnia ſcaturiunt. Inter ipſum & nos ſtatuit medias concupiſcentias: vt illud ſit loco Regis, concupiſcentiæ ſint velut edicta & imperia. Ioan.3.a.6.

13 *Neque exhibeatis membra veſtra.*) Vbi ſemel peccatum in animo regnum occupauit, omnes noſtri partes continuò in eius obſequium applicantur. Quare hîc regnum peccati deſcribit à conſequentibus, quò melius oſtendat quid præſtandum ſit nobis, ſi eius iugum excutere volumus. Similitudinem autẽ petit à re militari quum membra noſtra vocat Arma: perinde acſi diceret, Quemadmodum miles arma ſemper habet parata, vt in vſum conferat quoties à ſuo duce iuſſus fuerit: illis nunquam vtitur, niſi ex eius nutu: ita Chriſtiani debent reputare omnes ſui partes arma eſſe ſpiritualis militiæ. ſi ergo vlla ſui parte ad prauitatem abutuntur, peccato merent. Atqui ſacramentum militiæ, Deo & Chriſto dixerunt, quo obſtricti tenentur. decet igitur eos procul eſſe ab omni commercio caſtrorum peccati. Viderint hîc quo iure Chriſtianum nomen faſtuoſè obtendant, quorum ſingula membra, tanquam Satanæ proſtibula, in omnẽ fœditatem perpetrandam parata ſunt. Contrà nunc iubet vt nos totos ſiſtamus Deo: nempe vt ab omni vagatione mentem atque animum coërcentes, in quam nos abſtrahunt carnis cupiditates, vnius Dei nutũ intueamur, ad excipienda ipſius iuſſa ſimus intenti, ad exequenda eius mandata ſimus accincti: membra quoque noſtra illius arbitrio deſtinata ſint ac conſecrata: vt nihil quàm eius gloriam ſpirent omnes animæ ac corporis noſtri facultates. Et ratio additur, quia non fruſtrà Dominus, abolita priore vita, in aliam nos creauit, quam actiones debent comitari.

14 *Peccatum enim vobis non dominabitur. non enim eſtis ſub Lege: ſed ſub gratia.*

15 *Quid ergo? peccabimus, quia non ſumus ſub Lege, ſed ſub gratia? Abſit:*

16 *Neſcitis quòd cui exhibuiſtis vos ſeruos in obedientiam, eius ſerui eſtis cui obeditis: ſiue peccati, in mortem: ſiue obedientiæ, in iuſtitiam?*

17 *Gratia autem Deo, quòd fuiſtis ſerui peccati: obediſtis verò ex animo typo doctrinæ, in quem traducti eſtis.*

18 *Manumiſſi verò à peccato, ſerui facti eſtis iuſtitiæ.*

14 *Peccatum vobis non dominabitur,* &c.) In recitandis ac refellendis expoſitionibus quæ nullam habent, aut exiguam veri ſpeciem, immorari nõ eſt neceſſe. Vna eſt quæ cæteris probabilius ſuſtineri queat: quæ ſcilicet dictionem Sub Lege, accipit pro Subiectum eſſe Legis literæ, quæ animum non renouat: vt rurſum Sub gratia eſſe, tantundem valeat ac Spiritu gratiæ à prauis cupiditatibus liberatum eſſe. ſed neque ipſa mihi ſimpliciter probatur. Nam ſi recipimus hunc ſenſum, quorſum illa quę ſtatim ſequitur, interrogatio pertinebit? Peccabimúſne quia non ſumus ſub Lege? Nunquam certè quæſtionem eiuſmodi ſubieciſſet Apoſtolus, niſi intellexiſſet, nos à Legis rigore eſſe abſolutos, ne amplius ſummo iure Deus nobiſcum agat. Quare non eſt dubium quin hîc aliquam ab ipſa Domini Lege manumiſſionem indicare voluerit. Verùm omiſſa contentione, exponam breuiter quod ſentio. Videtur primùm mihi hîc eſſe conſolatio: qua fideles confirmantur, ne in ſtudio ſanctimonię deficiant ob imbecillitatis ſuę ſenſum. Exhortatus erat vt omnes ſuas facultates in obſequium iuſtitiæ applicarent. At quum circunferant carnis reliquias, neceſſe eſt eos aliquantum claudicare. Proinde ne infirmitatis ſuæ conſcientia fracti, animos deſpondeant, tempeſtiuè occurrit, interpoſita conſolatione ex eo petita, quòd iam non exiguntur eorum opera ad ſeuerum Legis examen, ſed benignè ac indulgenter ea Deus accepta habet, remiſſa impuritate. Iugum Legis ferri non poteſt, vt non frangat vel atterat ferentes: reſtat ergo vt fideles ad Chriſtum confugiant, ac vindicem libertatis ipſum implorent. ipſe autem ſe talem exhibet. Nam ideo Legis ſubiit ſeruitutem, cui debitor alioqui non erat, vt eos qui ſub Lege erant redimeret, quemadmodum ait Apoſtolus. Ergo Non eſſe ſub Lege, ſignificat non tantùm mortua litera nobis pręſcribi quod nos in reatum addicat, quia ad præſtandum ſimus impares: ſed etiam obnoxios nos amplius non eſſe Legi, quatenus exigit perfectam iuſtitiam, edicta morte omnibus qui ab vlla parte declinauerint. Sub Gratiæ nomine ſimiliter intelligimus vtranque redemptionis partem: hoc eſt, remiſſionem peccatorum, qua iuſtitiam Deus nobis imputat: & ſanctificationem Spiritus, per quem ad bona opera nos refingit. Particulam aduerſatiuam exiſtimo poſitam pro rationali, quod non eſt infrequens: acſi dictum eſſet, Quia ſumus ſub gratia, ideo non ſumus ſub Lege. Nunc ſenſus erit perſpicuus. Vult enim nos conſolari Apoſtolus, ne animis fatiſcamus Gal.4.a.5.

in ſtudio bene agendi, propterea quòd multas imperfectiones adhuc in nobis ſentiamus. Vtcunque enim peccati aculeis vexemur, non poteſt tamen nos ſubigere, quia Spiritu Dei ſuperiores reddimur: deinde in gratia conſtituti, ſumus liberati à rigida Legis exactione. Hîc porrò intelligendum eſt quod pro confeſſo præſumit Apoſtolus, omnes qui gratia Dei deſtituti ſunt, Legis iugo conſtrictos, ſub damnatione teneri. Atque adeò id à contrario arguere licet, homines quandiu ſub Lege ſunt, peccati dominio ſubiacere.

15 *Quid ergo?* &c.) Quia Dei myſteriis perpetuò carnis ſapientia obſtrepit, neceſſariò ſubiicit hanc prolepſim. nam quum Lex, bene viuendi ſit regula, & moderandis hominibus data ſit: putamus ea ſoluta, protinus corruere omnem diſciplinam, frangi repagula, nullum denique manere delectum aut diſcrimẽ boni & mali. Atqui in eo fallimur, quòd Legis abrogatione aboleri putamus quam Deus in Lege commendat iuſtitiam: quum hoc ad rectè viuendi præcepta minimè trahendum ſit, quæ Chriſtus confirmat ac ſancit potius quàm abrogat. Atque hæc quidem propria ſolutio eſt, nihil aliud quàm maledictionem tolli, cui extra gratiam obnoxii ſunt cuncti mortales. Sed Paulus quanuis id diſertè non exprimat, obliquè tamen oſtendit.

16 *Abſit: neſcitis*, &c. Non nuda eſt reiectio, vt quidam putauerunt, quaſi malit talem quæſtionem deteſtari quàm refutare. ſiquidem continuò pòſt ſequitur confutatio à natura contrariorum, in hunc ferè ſenſum, Inter Chriſti & peccati iugum plus eſt diſſidii, quàm vt ferre ſimul vtrunque quis poſſit. Si peccamus, peccato nos addicimus in ſeruitutem: atqui contrà redempti ſunt à tyrannide peccati fideles, vt Chriſto ſeruiant: ergo impoſſibile eſt peccato manere deuinctos. Sed argumenti huius ſeriem vt à Paulo digeſta eſt, propius excutere præſtabit. *Cui obeditis.* Hoc relatiuum habet vim rationalis particulæ, vt ſæpe fit. Quemadmodum ſiquis dicat, Nullum eſt flagitii genus quod non cadat in parricidam, qui ſcelus omnium extremum, & immanitatem propè belluis ipſis exhorrẽdam in ſe admittere non dubitarit. Eſtque ducta Pauli ratio partim ab effectis, partim à natura correlatiuorum. Primùm enim, ſi obediunt, ſeruos eſſe colligit, quia obedientia teſtatur ius præcipiendi habere, qui in obſequium ſuum ita cogit. Hæc ab effectu ſeruitutis eſt ratio: ex qua naſcitur altera illa, Si vos ſerui: ergo viciſſim penes ipſum eſt dominium. *Siue obedientiæ.* Impropriè loquutus eſt. nam ſi partes partibus reddere voluiſſet, dicendum erat, *Siue iuſtitiæ in vitam.* Sed quum inuerſio verborum nihil impediret intellectum rei, maluit per nomen Obedientiæ exprimere quid eſſet iuſtitia. in qua tamen metonymia eſt, quia pro ipſis Dei mandatis accipitur. Quòd autem ſine adiecto poſuit hoc nomen, indicauit ſolum vtique Deum eſſe, cuius imperio conſcientiæ ſubiaceant. Ideo enim obedientia, etiam ſuppreſſo Dei nomine, ad Deum nihilominus refertur, quia multiplex eſſe non poteſt.

17 *Gratia autem Dei.*) Applicatio eſt ſimilitudinis ad præſentem cauſam: in qua, quum admonendi tantùm eſſent, ſe iam non eſſe peccati ſeruos, adiungit gratiarum actionem: primùm quò doceat non eſſe id proprii meriti, ſed ſingularis Dei miſericordiæ: ſimul vt ab ipſa gratiarum actione diſcant quantum ſit Dei beneficium, eóque magis ad peccati deteſtationem animentur. Agit autem gratias non eius temporis reſpectu quo fuerunt peccati ſerui, ſed pro liberatione quæ ſequuta eſt, dum eſſe deſiuerunt quod prius erant. Hæc verò tacita prioris ſtatus cum præſenti comparatio, emphaſim continet. calumniatores enim gratiæ Chriſti perſtringit Apoſtolus, dum oſtendit, ea ceſſante, totum humanum genus captiuum teneri ſub peccato: ſimul autem ac ſe illa exerit, ceſſare peccati regnum. Hinc colligere licet, non ideo manumitti nos à ſeruitute Legis, vt peccemus: quia Lex non ante ſuum dominium perdit, quàm Dei gratia nos ſibi vindicat, vt iuſtitiam in nobis inſtauret: ideóque impoſſibile eſt, peccato nos ſubeſſe, quum in nobis regnat Dei gratia. Diximus enim prius, ſub hoc nomine contineri Spiritum regenerationis. *Obediſtis ex animo.* Hîc etiam externæ literæ arcanam Spiritus virtutem ex oppoſito confert Paulus, acſi diceret, Chriſtum intus animos formare melius, quàm ſi Lex minando & terrendo cogeret. Hoc modo diluitur calumnia illa, Si nos à Legis ſubiectione Chriſtus liberet, afferre peccati licentiam: quandoquidem non ad effrænem laſciuiam ſuos emittit, vt ſine modeſtia exultent tanquam equi per campos ſoluti: ſed traducit ad legitimam viuendi rationem. Quanquam verò Eraſmus Formam vertere maluit poſt Veterem interpretem, ego Typum relinquere coactus ſum, qua voce vſus eſt Paulus: niſi quis fortè Exemplar malit. nam mihi expreſſam iuſtitiæ imaginem videtur deſignare, quam cordibus noſtris Chriſtus inſculpit. Ea autem reſpondet Legis præſcripto, ad quod actiones omnes noſtras formari decet, vt ne vel ad dextram, vel ad ſiniſtram deflectant.

18 *Manumiſſi verò à peccato.*) Senſus eſt, Abſurdum eſt vt poſt manumiſſionem quis in ſeruitutis conditione maneat: ſtatum enim libertatis quem accepit, tueri debet. non ergo conuenit, ſub peccati imperium vos redigi, à quo per Chriſti manumiſſionem liberati eſtis. Argumentum à cauſa efficiente. Sequitur quoque alterum à cauſa finali. Ideo exempti eſtis à peccati ſeruitute, vt in regnum iuſtitiæ tranſiretis: itaque peccati oblitos penitus eſſe conuenit, & totum animum ad iuſtitiam conuertere, in cuius obſequium traducti eſtis. Obſeruandum quomodo nemo poſſit iuſtitiæ ſeruire, niſi Dei potentia & beneficio prius à peccati tyrannide liberatus. Quemadmodũ Chriſtus ipſe teſtatur, Si filius vos liberauerit, verè liberi eritis. (Ioan.8.c.36.) Quæ igitur erunt noſtræ præparationes ex virtute liberi arbitrii, ſi principium boni eſt ab iſta manumiſſione, quam ſola Dei gratia peragit?

19 ***Humanum dico propter infirmitatem carnis veſtræ: quemadmodum exhibuiſtis membra veſtra ſerua immunditiæ & iniquitati, in iniquitatem: ſic & nunc exhibete membra veſtra ſerua iuſtitiæ, in ſanctificationem.***

19 *Humanum dico.*) Humanitus ſe loqui dicit, non quo ad ſubſtantiam, ſed quo ad formam: ſicuti Chriſtus apud Iohan.3.b.12, terrena ſe offerre dicit, quum tamen de cæleſtibus myſteriis diſſerat, ſed non tam magnificè vt ferebat rerum dignitas, quòd ſe ad captum rudis & tardi populi ſubmitteret. Sic autem

præfatur

præfatur, Apoſtolus, quò melius demonſtret nimis craſſam & improbam eſſe calumniam, vbi fingitur libertas à Chriſto parta licentiam peccandi dare. Simul etiam admonet fideles, nihil magis abſurdum eſſe, vel etiam turpe ac pudendum, quàm ſpiritualem Chriſti gratiam terrena manumiſſione apud ipſos minus valere. Acſi diceret, Poſſem ex comparatione iuſtitiæ & peccati oſtendere quanto feruentiùs vos rapi oporteat in illius obſequium, quàm huic ſitis obſequuti: verùm vt aliquid condonem veſtrę infirmitati, comparationem eiuſmodi omitto. Vt tamen agam vobiſcum ſumma indulgẽtia, hoc certè poſſum meritò poſtulare, ne frigidius ſaltem vel negligentius colatis iuſtitiam, quàm peccato paruiſtis. Subeſt autem reticentiæ ſpecies, quum plus aliquid volumus intelligi, quàm verbis exprimamus. Nihilominus enim eos hortatur ad obedientiam iuſtitiæ tanto ſtudioſius obeundam, quanto dignior illa eſt cui ſeruiatur, quàm peccatũ: tametſi videatur minus verbis poſtulare. *Quemadmodum exhibuiſtis.* Hoc eſt, quum præſto antehac fuerint omnes veſtri partes ad obſequium peccati, facilè inde apparuit quàm miſerè vos ſibi mancipatos & addictos teneret carnis veſtræ prauitas. Nunc ergo peræquè alacres ac prompti ſitis ad capeſſendum Dei imperium: nec minor ſit nunc ad bene agendum ſtrenuitas, quàm olim fuit ad peccandum. Non obſeruat quidem ordinem antitheſeos in aptandis vtrinque partibus: quemadmodum 1. Theſſal. 4. b. 7, immunditiem ſanctitati opponit. ſenſus tamen eius patet. Primùm duas ſpecies ponit, Immunditiem & Iniquitatem: quarum prior caſtitati & ſanctimoniæ opponitur, altera ad iniurias ſpectat, quibus læduntur proximi. Deinde nomen Iniquitatis bis repetit diuerſo ſenſu. priore enim loco, rapinas, fraudes, periuria, & omne genus iniurias ſignificat: ſecundo vniuerſalem vitæ corruptionem: ac ſi ita poſitum eſſet, Proſtituiſtis membra veſtra perpetrãdis operibus iniquis, vt iniquitatis regnum in vobis vigeret. Iuſtitiam pro lege & regula iuſtè viuendi poſitam interpretor, cuius finis eſt ſanctificatio: vt ſcilicet purè ſe fideles in Dei cultum conſecrent.

20 *Quando enim ſerui fuiſtis peccati, liberi fuiſtis iuſtitiæ.*

21 *Quem ergo fructum habuiſtis tunc in ijs, de quibus nunc erubeſcitis? ſi quidem finis eorum, mors.*

22 *Nunc verò manumiſſi à peccato, Deo autem in ſeruitutem addicti, habetis fructum veſtrum in ſanctificationem: finem verò, vitam æternam.*

23 *Stipendia enim peccati, mors: donum verò Dei, vita æterna, in Chriſto Ieſu Domino noſtro.*

20 *Quando enim ſerui fuiſtis.*) Repetit adhuc illam, cuius mentionem priùs fecerat, inter iuſtitiæ & peccati iugum diſcordiam. ſunt enim res adeò contrariæ, peccatum & iuſtitia, vt qui alteri ſe deuouit, neceſſe ſit ab altero diſcedere. Id autem facit vt dum ſeorſum inſpiciuntur, clariùs appareat quid ſit ab vtroque ſperandum. Diſcretio enim maiorem affert lucem conſiderandæ vniuſcuiuſque rei naturæ. Hinc ergo peccatum ſtatuit, illinc iuſtitiam. Tum poſito diſcrimine, oſtendit quid vtrinque conſequatur. Meminerimus itaque Apoſtolum à contrariis adhuc argumentari, hoc modo, Quandiu peccati fuiſtis ſerui, emancipati eratis à iuſtitia. nunc verſa ſorte, ſeruire vos iuſtitiæ decet, quia eſtis à peccati iugo liberati. Liberos iuſtitiæ vocat, qui nullo obſequii fræno tenentur ad colendam iuſtitiam. Hæc eſt carnis licentia, quæ ſic nos à Dei ſubiectione manumittit, vt diabolo mancipet. Miſera ergo & maledicta libertas quæ effræni, vel potius rabioſo impetu in exitium noſtrum exultat.

21 *Quem ergo fructum*, &c. Non poterat grauiùs exprimere quod volebat, quàm appellando eorum conſcientiam, & quaſi in eorum perſona pudorem confitendo. Pij enim ſimul atque illuminari incipiunt Chriſti Spiritu & Euangelii prædicatione, totam vitam præteritam, quam extra Chriſtum egerunt, damnabilem libenter agnoſcunt: ac tantùm abeſt vt conentur excuſare, vt potius eos ſui pudeat. Quinetiam hanc ignominiæ ſuæ recordationem perpetuò in animum reuocant, quo ſic pudefacti, veriùs ac propenſiùs coram Domino humilientur. Nec otioſum eſt quod dicit, *Nunc erubeſcitis*: innuit enim quàm cæco noſtri amore laboremus, dum peccatorum tenebris ſumus obuoluti, qui tantas in nobis ſordes non reputemus. Sola eſt lux Domini, quæ poteſt oculos noſtros aperire, vt perſpicere queant latẽtem in carne noſtra fœditatem. Ille igitur demum Chriſtianæ philoſophiæ primordiis imbutus eſt, qui ſibi ſeriò diſciplicere, ac ſuæ miſeriæ verecundia confundi bene didicit. Tandem à conſequenti apertius etiamnum indicat quantum erubeſcere debeant, quum intelligant ſe fuiſſe in præcipitio mortis & ruinæ propinquos: imò iam mortis portas ingreſſos, niſi Dei miſericordia retracti eſſent.

22 *Habetis fructum veſtrum in ſanctificationem.*) Quemadmodum duplicem peccati finem antè propoſuit, ita nunc iuſtitiæ. Peccatũ in hac vita malę conſcientiæ tormenta affert, deinde ęternam mortem. Iuſtitiæ præſentem fructum colligimus, ſanctificationem: in futurum ſperamus vitam æternam. Hæc, niſi ſupra modum ſtupidiſſimis, debent odium horrorémque peccati, iuſtitię verò amorem ac deſiderium animis noſtris ingenerare. Quòd autem τέλος quidam interpretantur Vectigal, non puto eſſe ex mente Apoſtoli. Nam etſi verum eſt, nos pendere pœnam mortis peccato, non tamen verbum illud alteri mẽbro conueniet, cui aptatum eſt à Paulo. nam vita non dicetur tributum iuſtitiæ.

23 *Stipendia enim peccati.*) Sunt qui putant odioſè notari quàm maligna ſoluatur merces peccatoribus, dum Paulus mortem obſoniis comparat. quę vox apud Græcos accipitur interdum pro cibariis militaribus. Potius videtur obliquè perſtringere cæcos eorum appetitus, qui peccati illecebris exitialiter ſe ineſcant, non ſecus ac hamo piſces. Simplicius tamen erit pro ſtipendiis accipere: nam certè mors reprobis plus ſatis amplum eſt præmium. Eſt autem concluſio & quaſi epilogus proximæ ſententiæ. neque tamen fruſtrà aliis verbis idem iterum repetit: ſed terrore duplicato magis deteſtabile reddere peccatum voluit. *Donum verò Dei.* Falluntur qui hanc propoſitionem ſic conuertunt, Vita æterna eſt donum Dei: quaſi iuſtitia ſit ſubiectum, donum Dei ſit prædicatum. quia nihil ad antitheton ille ſenſus pertineret. Verùm vt iam docuit, peccatum nonniſi mortem parere: ita nunc ſubiungit, quòd donum iſtud Dei, noſtra ſcilicet iuſtificatio & ſanctificatio, vitæ æternæ beatitudinem nobis afferat. Vel ſi mauis, quemadmodum

mortis cauſa peccatum eſt,ita iuſtitia qua per Chriſtum donamur,vitam æternam nobis reſtituit. Interim tamen hinc certiſſimè colligetur,ſalutem noſtram Dei gratiæ,meræque beneficentiæ totam eſſe. Poterat enim alioqui dicere, ſtipendium iuſtitiæ eſſe vitam æternam, vt membrum membro reſponderet: ſed videbat,donum Dei eſſe quo eam conſequimur, non meritum noſtrum. Atque id quoque donum non vnū, nec ſimplex eſſe:nam Filii iuſtitia induti,Deo reconciliamur,& Spiritus virtute in ſanctitatem regeneramur. Ideóque addidit, *In Chriſto Ieſu*,quo nos ab omni propriæ dignitatis opinione auocaret.

CAP. VII.

NVM ignoratis fratres (ſcientibus enim Legem loquor) quòd Lex dominatur homini quandiu viuit?

2 *Nam viro ſubiecta mulier,viuenti viro alligata eſt per Legem: quòd ſi mortuus fuerit vir,ſoluta eſt à Lege viri.*

3 *Proinde viuente marito,ſi alteri viro coniuncta fuerit,adultera vocabitur: quòd ſi mortuus fuerit vir,liberata eſt à lege: ne amplius ſit adultera ſi alteri nupſerit.*

4 *Itaque fratres mei,vos quoque mortui eſtis Legi per corpus Chriſti:vt poſthac alterius ſitis,eius qui ex mortuis ſuſcitatus eſt:vt fructificemus Deo.*

Tametſi quæſtionem de abrogatione Legis ſufficienter (vt in breui) ſoluerat: quia tamen & difficilis eſt, & multas ex ſe alias generare poterat, copioſius adhuc proſequitur quomodo Lex ſit nobis abrogata: deinde oſtendit quanto id noſtro bono fiat:quia dum nos ſibi deuinctos extra Chriſtum tenet, nihil aliud quàm damnare poteſt. Ac ne quis ex eo Legem ipſam criminetur,obiectiones carnis excipit ac refutat:vbi locum inſignem de vſu Legis eleganter tractat.

1 *Num ignoratis.*) Sit generalis propoſitio, Legem nō in alium finem latam eſſe hominibus, quàm vt præſentem vitam moderetur: apud mortuos nullum ei ſupereſſe locum. cui poſtea hypotheſin ſubiiciet, nos illi eſſe mortuos in Chriſti corpore. Alii intelligunt, tandiu manere Legis imperium ad nos conſtringendos,dum ipſius vſus viget. Sed quoniam ſententia hæc obſcurior eſt, neque tam propriè quadrat hypotheſi,quę ſtatim ſequetur:eos ſequi malo,qui de viri non Legis vita dictum accipiunt. Ac interrogatio quidem plus energiæ habet ad certitudinem eius quod dicitur, aſſerendam. Oſtendit enim illud nemini eorum vel nouum, vel ignotum:ſed in confeſſo peræquè eſſe inter omnes. *Scietibus enim Legem loquor.* Hæc parentheſis eodem eſt referenda,quò propoſitio,acſi diceret, ſibi compertum non tam Legis imperitōs eſſe ipſos, vt de eo dubitarent. Quanquam autem de omnibus ſimul legibus poſſet vtrunque intelligi,de Lege tamen Dei,de qua nunc quæſtio agitatur,ſatius eſt accipere. Quòd putant quidam Legis ſcientiam tribui Romanis,quia ſuo imperio & iure bonam orbis partem regerent, puerile eſt. Nam partim Iudæos,vel alios hoſpites,partim homines plebeios & obſcuros alloquitur. Imò Iudæos maximè reſpicit,quibuſcum negotium erat de Legis abrogatione. Ne verò captioſè ſecum agi putent, vulgare ac omnibus notum principium ſumere ſe oſtendit,cuius minimè ignari eſſent,qui educati à pueritia fuerant in Legis doctrina.

2 *Nam viro ſubiecta mulier*, &c.) Simile adducit,quo probet nos à Lege ita eſſe ſolutos, vt nihil in nos imperii propriè ac ſuo iure amplius retineat. Tametſi autem aliis rationibus probare id poterat:quia tamen optimè congruebat ad rem illuſtrandam exemplum coniugii,vice confirmationis ſumptam inde ſimilitudinem interuit. Cæterùm nequis conturbetur, quòd inter ſe comparata membra non omnino reſpondent: præmonendi ſumus, Apoſtolum data opera voluiſſe exigua inuerſione deflectere aſperioris verbi inuidiam. Debuerat dicere, vt ordine ſimilitudinem contexeret, Mulier poſt mortem viri ſoluta eſt à coniugii vinculo: Lex quæ locum habet mariti erga nos, mortua eſt nobis: ergo ſumus ab eius poteſtate liberi. Sed ne offenderet Iudæos verbi aſperitate,ſi dixiſſet Legem eſſe mortuam, deflexione eſt vſus, dicens nos Legi eſſe mortuos. Nonnullis quidem videtur argumentari à minori ad maius: quia tamen vereor ne id coactius ſit, priorem intellectum, qui ſimplicior eſt, magis probo. Totum ergo argumentum in hanc ſeriem dirigendum eſt. Mulier viuenti viro per Legem ſubdita eſt, vt tranſire ad alium non poſſit:poſt viri mortē ſoluta eſt eius legis vinculo,vt liberè quem velit ſibi inducat maritum.

Tum ſequitur applicatio,

Lex velut maritus noſter fuit,ſub cuius iugo detinebamur,donec nobis mortua eſt.

Poſt legis mortem Chriſtus nos aſſumpſit,id eſt à Lege ſolutos adiunxit ſibi.

Ergo Chriſto è mortuis ſuſcitato copulati, adhærere ei ſoli debemus: atque vt æterna eſt Chriſti vita poſt reſurrectionem,ita poſthac nullum futurum eſt diuortium.

Porrò Legis nomen non eodem vbique ſenſu hîc ponitur: ſed nunc ius mutuum coniugii,nunc imperium mariti cui ſubiicitur mulier, nunc Moſis doctrinam ſignificat. Ac tenendum quidem eſt, Paulum eam duntaxat partem, quę propria eſt Moſis miniſterio, hîc attingere. Nam quatenus decem præceptis tradidit Deus quid rectum ſit, vitámque noſtram inſtituit, nulla ſomnianda eſt nobis Legis abrogatio: quia vigere perpetuò debet Dei voluntas. Itaque diligenter meminerimus, non eſſe hanc à iuſtitia quæ in Lege docetur, ſolutionem: ſed à rigida exactione, & ea quæ inde ſequitur, maledictione. Non ergo bene viuendi regula quam Lex præſcribit, abrogata eſt: ſed qualitas illa quæ libertati per Chriſtum partæ opponitur, nempe dum ſummam perfectionem requirit: & quia non præſtamus, conſtringit nos ſub æternæ mortis reatu. Cæterùm quia nolebat hîc decidere quale eſſet ius coniugii: non fuit ſolicitus de recenſendis cauſis quæ mulierem à viro liberam faciant. Itaque perperam hinc peteretur certa doctrina.

4 *Per*

4 *Per corpus Chriſti.*) Primùm Chriſtus erecto crucis trophæo, triumphauit de peccato: quod vt fieret, oportuit conſcindi chirographum quo tenebamur obligati. Chirographum illud Lex eſt, quæ dum vim ſuam exercet, peccato nos obæratos reddit, ideóque vocatur peccati virtus. Huius ergo chirographi inductione liberati ſumus in corpore Chriſti, dum cruci affixum eſt. Sed vltrà progreditur Apoſtolus, nẽpe ſolutum fuiſſe Legis vinculum, non vt noſtro arbitrio viuamus, ſicuti mulier vidua ſui iuris eſt dum in cælibatu degit: ſed alteri marito nos iam eſſe deuinctos: imò de manu (quod aiunt) in manum à Lege ad Chriſtum nos tranſiiſſe. Interea ſententiæ duritiem mitigat, quum dicit Chriſtum vt nos inſereret in ſuum corpus, à iugo Legis nos liberaſſe. Nam etſi Chriſtus vltro Legi ſe ad tempus ſubiecit, non tamen æquum eſt Legem ei dominari. Porrò libertatem quæ ſibi propria eſt, ſuis quoque membris communicat. Itaque nihil mirum ſi Legis iugo eos eximit, quos ſibi copulat ſacro nexu, vt vnum ſint cum eo corpus. *Eius qui ſuſcitatus eſt.* Iam diximus Chriſtum in Legis vicem ſubſtitui, nequa extra ipſum fingatur libertas, néve quis à Lege diuortium facere audeat, ſibi nondum mortuus. Hac verò periphraſi vſus eſt, ad notandam vitæ æternitatem, quam à reſurrectione adeptus eſt Chriſtus: vt ſciant Chriſtiani copulã hanc fore perpetuam. Porrò de ſpirituali coniugio Chriſti cum Eccleſia, clarius ad Epheſios cap. 6. *Vt fructificemus Deo.* Cauſam finalem ſemper adiungit, nequid licentiæ quiſpiam carni ſuæ & eius concupiſcentiis hoc prætextu indulgeat, quòd à Legis ſeruitute nos aſſeruit Chriſtus. nam ſecum nos Patri in ſacrificium obtulit, & in hunc finem nos regenerat, vt vitæ nouitate fructificemus Deo. Scimus autem quos à nobis fructus poſtulet cæleſtis Pater, nempe ſanctitatis & iuſtitiæ. Nec verò id libertati noſtræ derogat, ſi Deo ſeruimus. imò ſi volumus tanto Chriſti beneficio frui, poſthac non licet niſi de promouenda Dei gloria cogitare, cuius cauſa nos Chriſtus aſſumpſit: alioqui manemus non Legis modò, ſed peccati mortíſque mancipia.

5 ***Quum enim eſſemus in carne, affectus peccatorum qui ſunt per Legem, in membris noſtris operabantur ad fructificandum morti.***

6 ***Nunc verò ſoluti ſumus à Lege, mortui ei in qua detinebamur: vt ſeruiamus in nouitate ſpiritus, & non in vetuſtate literæ.***

5 *Quum enim eſſemus.*) A contrario dilucidiùs adhuc oſtendit quàm perperam Legis zelotæ ſub eius imperio adhuc detineant fideles. Quandiu enim dominatur ac viget literalis Legis doctrina abſque Chriſti Spiritu, non cohibetur carnis laſciuia, ſed potiùs ebullit. vnde ſequitur non ſtabiliri iuſtitiæ regnum, niſi dum nos Chriſtus à Lege manumittit. Simul Paulus admonet quæ opera nos deceant ſolutos à Lege. Quandiu ergo iugo Legis detinetur homo, aſſiduè peccando, nihil quam mortem conciliare ſibi poteſt. Si Legis ſeruitus ſolùm peccatum generat, ergo manumiſſio, quæ contraria eſt, ad iuſtitiam debet tendere: ſi illa ad mortẽ ducit, ergo hæc ad vitam. Sed ipſa Pauli verba expendamus. Dum eius temporis ſtatum deſcribere vult, quo Legis imperio ſubiacebamus, dicit nos in carne fuiſſe. Vnde intelligimus, eos omnes qui ſub Lege ſunt, nihil aliud inde conſequi, quàm vt externo eius ſpiritu feriantur ipſorum aures ſine fructu & efficacia: quandoquidem Dei Spiritu intus deſtituti ſunt. Itaque neceſſe eſt penitus eos vitioſos ac peruerſos manere, donec ſanando morbo melius remedium ſuccedat. Et nota formulam Scripturæ vſitatam, In carne eſſe, pro eo quod eſt, ſolis naturæ dotibus eſſe præditum, ſine ſingulari gratia qua electos ſuos Deus dignatur. Porrò ſi totus hic vitæ ſtatus in vitio ponitur, apparet nullam animæ noſtræ partem naturaliter integram eſſe: nec aliam vim eſſe liberi arbitrii, niſi vt prauos affectus tanquam iacula in omnes partes emittat. *Affectus peccatorũ qui ſunt per Legem.* Hoc eſt, Lex in nobis excitabat prauos affectus, qui ſuam efficaciam in omnibus noſtri partibus exerebant. nulla enim pars erat quæ non ſeruiret prauis affectibus. Hoc eſt Legis opus, ſi non acceſſerit interior ille Magiſter Spiritus, corda noſtra magis accendere, vt in tales cupiditates ebulliant. Sed obſerua hîc Legem conferri cum vitioſa hominis natura: cuius peruerſitas ac libido, quo magis iuſtitiæ repagulis coërcetur, eò furioſius erumpit. Addit rurſus, quandiu affectus carnis ſub Lege dominabantur, eos fructificaſſe morti, vt Legem oſtendat per ſe exitialem fuiſſe. Vnde ſequitur eos deſipere, qui mortiferam ſeruitutem tantopere appetunt.

6 *Nunc verò ſoluti ſumus à Lege.*) Suum à contrariis argumentum perſequitur, Si Legis vinculũ adeò nihil ad carnem frænãdam valebat, vt peccandi incitamentum magis foret: ideò nos ſolui neceſſe eſt, vt peccare deſinamus. Si ideo à Legis ſeruitute ſumus manumiſſi vt Deo ſeruiamus: perperam faciunt, qui inde captant peccandi licentiam: perperam loquuntur, qui docent laxata eſſe hoc modo concupiſcentiis fræna. Nota ergo, nos tum à Lege ſolui, quum ab eius rigida exactione & maledictione abſolutos, Spiritu ſuo nos imbuit Deus quo in viis ſuis ambulemus. *Mortui ei.* Hæc pars rationalis eſt, vel potius modum ſubindicat quo liberati ſumus: videlicet dum Lex eatenus eſt nobis abrogata, ne intolerabili eius onere premamur: vel ne inexorabilis eius rigor nos maledictione obruat. *In nouitate Spiritus.* Spiritum literæ opponit, quia antequam ad Dei voluntatem voluntas noſtra per Spiritum ſanctum formata ſit, non habemus in Lege niſi externam literam: quæ frænum quidem externis noſtris actionibus iniicit, concupiſcentiæ autem noſtræ furorem minimè cohibet. Nouitatem verò ſpiritui attribuit, quia in locum veteris hominis ſuccedit: vt litera vetus dicitur, quę interit per Spiritus regenerationem.

7 ***Quid ergo dicemus? Lex peccatum eſt? Abſit. Sed peccatum non cognoui niſi per Legem. concupiſcentiam enim non noueram, niſi Lex diceret, Non concupiſces.***

8 ***Occaſione autem ſumpta, peccatum per mandatum effecit in me omnem concupiſcentiam.***

7 *Quid ergo dicemus?*) Quoniam dictum eſt, nos à Lege liberari oportere, vt in ſpiritus nouitate Deo ſeruiamus: videbatur hoc hęrere vitium in Lege, quaſi nos ad peccatum impelleret. Atqui quum illud ſupra modum abſurdum ſit, iure refellendum ſuſcepit Apoſtolus. Quum autem rogat an peccatum ſit, intelligit an peccatum ſic generet, vt illi imputari eius culpa debeat. *Sed peccatum non cognoui.* Peccatum

ergo in nobis,non in Lege reſidet:quia eius cauſa eſt praua carnis noſtræ cupiditas : in eius verò notitiã venimus ex agnitione iuſtitiæ Dei quæ nobis in Lege declaratur. Neque vero intelligas, nullum prorſus haberi diſcrimen inter æquum & iniquum ſine Lege:ſed nos vel nimis eſſe hebetes in videnda noſtra prauitate,vel dum nobis adulamur,prorſus reddi ſtupidos: quemadmodum etiam ſequitur , *Concupiſcentiam enim.* Declaratio eſt igitur ſuperioris ſententiæ:in qua demonſtrat ignorationem peccati de qua loquutus erat,in eo fuiſſe ſitam quòd concupiſcentiam ſuam non animaduertebat. Conſultò autem in vna ſpecie inſiſtit,in qua maximè regnat hypocriſis,cui ſemper annexa eſt ſupina indulgentia & ſecuritas. Nunquam enim ita iudicio priuantur homines, quin ſuum apud eos diſcrimen retineant externa opera. imò coguntur etiam ſcelerata conſilia & ſimiles conatus damnare:quemadmodum facere nequeunt, quin rectæ voluntati ſuam tribuant laudem. Sed vitium concupiſcentiæ occultius eſt,ac profundiùs recõditum: quo fit vt nunquam in rationem veniat , quandiu iudicant ex ſuo ſenſu homines. Neque verò expertem eius ſe fuiſſe iactat: ſed ita indulgebat ſibi, vt latens illud in corde vitium non reputaret. Nam quum ad tempus deceptus foret,quando iuſtitiam non credebat impediri concupiſcentia : tum demum intellexit ſe eſſe peccatorem , dum vidit concupiſcentiam Lege prohiberi,qua nemo hominum vacuus eſt. Dicit Auguſtinus,hoc verbo totam Legem complexum eſſe Paulum: quod modò probè intelligatur, verum erit. Nam vbi Moſes oſtendit à quibus cauendum ſit, ne proximum offendamus:ſubiicit interdictum concupiſcentiæ,quod ad illa omnia referendum eſt. Non dubium eſt quin ſuperioribus præceptis damnaſſet quoſcunque prauos affectus animi noſtri concipiunt: ſed multum inter deliberatam volũtatem intereſt, & appetitus quibus titillamur. Hoc igitur vltimo præcepto tantam à nobis integritatem Deus exigit , vt nulla nos vitioſa cupiditas ad malum ſolicitet,vtcunque non accedat conſenſus.Ideo dixi Paulum hîc altius conſcendere quam ferat communis hominum captus. Nam politicæ quidem Leges conſilia ſe, non euentus punire clamãt :Philoſophi etiam ſubtilius tam vitia quàm virtutes locãt in animo:ſed Deus hoc præcepto ad concupiſcentiam vſque penetrat, quæ voluntate occultior eſt. itaque vitii loco nõ cenſetur. Nec tantùm apud Philoſophos veniã obtinuit, ſed hodie acriter contendunt Papiſtę, in regenitis non eſſe peccatum.Atqui Paulus ſe reatum ſuum deprehendiſſe ex hoc latente morbo dicit. vnde ſequitur,quicũque eo laborant, minimè eſſe excuſabiles, niſi quatenus culpam Deus ignoſcit. Tenenda interim eſt illa diſtinctio inter prauas libidines quæ ad conſenſum vſque perueniunt, & concupiſcentiam quæ ſic corda titillat & afficit,vt in medio impulſu ſubſiſtat.

8 *Occaſione autem ſumpta.*) A peccato ergo & carnis corruptione naſcitur quicquid mali eſt: in Lege eſt tantùm occaſio. Quanquam autem videri queat de excitatione modò loqui , qua per Legem inſtigatur cupiditas noſtra,vt in maiorem ebulliat inſaniam: tamen ad cognitionem præcipuè refero, acſi dictum foret,Detexit in me omnem concupiſcentiam:quæ dum lateret quodammodo nulla eſſe videbatur. Neque tamen inficior quin acrius à Lege extimuletur caro ad concupiſcendum : atque etiam hoc modo ſe in lucem proferat: quod & Paulo accidere potuit. Sed quod de manifeſtatione dixi, contextui videtur magis conuenire. Continuò enim ſubiicit,

Sine Lege enim peccatum eſt mortuum.

9 *Ego autem viuebam ſine Lege aliquando. adueniente autem mandato,peccatum reuixit:*

10 *Ego autem mortuus ſum, & deprehenſum eſt à me, mandatum quod erat in vitam, cedere in mortem.*

11 *Peccatum enim,occaſione ſumpta per mandatum,abduxit me à via,& per illud occidit.*

12 *Itaque Lex quidem ſancta,& mandatum ſanctum,& iuſtum,& bonum.*

Sine Lege enim peccatum. Clariſſimè exprimit quem ſenſum habeant ſuperiora. Perinde enim eſt acſi diceret ſepultam eſſe ſine Lege,peccati notitiam.Eſtque ſententia generalis,cui mox exemplum ſuum accommodat. Quamobrem miror quid in mentem venerit interpretibus , vt verterent in præterito imperfecto,acſi Paulus de ſe loqueretur: quum facile ſit videre,illum à propoſitione vniuerſali voluiſſe incipere,deinde rem explanare ſuo exemplo.

9 *Ego autem viuebam.*) Vult innuere , fuiſſe tempus quo ſibi, vel apud ſe peccatum mortuum erat. Neque verò eſt intellegendum quòd fuerit ex lex aliquo tempore:ſed iſtud Viuebam habet propriam cõnotationem:quia abſentia Legis faciebat vt viueret:hoc eſt,inflatus iuſtitię ſuæ fiducia,vitam ſibi arrogaret, quum tamen eſſet mortuus. Quo clarior ſit ſententia, ſic reſolue, Quum aliquando eſſem ſine Lege, viuebam. Dixi autem emphaticum eſſe hoc verbum,quia iuſtum ſe fingendo, vitam quoque ſibi arrogabat. hic ergo eſt ſenſus,Quum ſepoſita Legis cogitatione peccarem, ſic ſopitum erat peccatum quod non obſeruabam,vt propè mortuum videretur. Ego contrà,quia peccator mihi non videbar,acquieſcebam in me,putans mihi domi eſſe vitam.Nam mors peccati,vita eſt hominis:rurſum vita peccati,mors hominis. Verùm quæritur,quod fuerit illud tempus quo per Legis ignorantiam, ſiue (vt ipſe loquitur) abſentiam, ſibi confidenter vitam arrogaret.Certum enim eſt, fuiſſe eruditum à puero in doctrina Legis: ſed illa erat

2. *Cor.3.d.14.* literalis theologia, quæ ſuos diſcipulos non humiliat. Nam ſicut alibi dicit, velum interpoſitum eſſe ne lucem vitæ in Lege conſpiciant Iudæi, ſic etiam ipſe quantiſper Spiritu Chriſti vacuus velatos habuit oculos,ſibi in externa iuſtitiæ larua placuit. Legem ergo abſentem vocat, quæ tametſi ob oculos obuerſaretur,non afficiebat tamen eum ſeriò iudicii Domini ſenſu.ſic obtecti ſunt velamine hypocritarum oculi,vt non videant quantum exigat præceptum iſtud quo vetamur concupiſcere. *Adueniente autem mandato.* Sic aduenientem è conuerſo Legem nunc vocat, quæ verè intelligi cœpta ſit. Illa ergo peccatum excitauit quaſi à mortuis,quia detexit Paulo quanta prauitate ſcaterent intima cordis ſui,& ſimul ipſum occidit.Meminerimus ſemper de ebria confidentia ipſum loqui,in qua deſident hypocritæ dum ſibi adulantur,quia ad peccata ſua conniuent.

10 *Et deprehenſum eſt à me.*) Duo hîc dicuntur,Quòd pręceptum viam vitæ nobis demonſtret in Dei

iuſtitia: ideóque datum ſit, vt Legem Domini obſeruantes, vitam æternam aſſequamur, ſi non obſtaret noſtra omnium prauitas. Cæterùm quia nemo eſt noſtrum qui Legi obtemperet, quin potius pedibus ac manibus præcipites voluimur in eam à qua nos reuocat, non poteſt afferre niſi mortem. ſic diſtinguendum inter Legis naturam & vitium noſtrum. Vnde ſequitur, quòd lex vulnus lethale in nobis infligit, accidentale eſſe: quemadmodum ſi morbus incurabilis remedio ſalubri magis exacerbetur. Fateor quidem accidens eſſe inſeparabile, ideóque Legem alibi Euangelij reſpectu vocari miniſterium mortis: ſed hoc tamen fixum manet, non ſuapte natura nobis eſſe noxiam, ſed quia eius maledictionem corruptio noſtra prouocat & accerſit. 2.Cor.3.b.7.

11 *Abduxit me à via.)* Verum quidem eſt, quanuis nos lateat Dei voluntas, nec præluceat vlla doctrina, totam hominum vitam vagam & erroribus plenam eſſe: imò donec viam rectè viuendi Lex monſtret, nihil quàm errare poſſumus. Sed quia tunc demum errorē ſentire incipimus, vbi Dominus alta voce nos coarguit, meritò dicit Paulus, vbi peccatum à Lege detegitur, nos à via abduci. Ergo verbum ἐξαπατᾶν nō de re ipſa, ſed de notitia exponi debet: quia ſcilicet ex Lege palàm fit quantum à recto curſu diſceſſerimus: ideo neceſſariò vertendū fuit, à via abducere, quia hinc peccatoribus qui ſecurè antea pergebant, tædium & diſplicentia ſui, dum ſe ad mortem properaſſe intelligunt, poſtquam peccati fœditas à Lege in medium producta eſt. Porrò nomen Occaſionis iterum inculcat, vt ſciamus Legem per ſe non eſſe mortiferam, ſed aliunde id contingere, & eſſe quaſi aduentitium.

12 *Itaque Lex quidem ſancta.)* Quidam in vocibus Legis & Mandati putant eſſe geminationē: quibus ita aſſentior, vt ſtatuam ſubeſſe nonnihil energiæ, hoc eſt, Lex ipſa & quicquid Lege præcipitur, id totum ſanctum eſt, ergo ſumma dignitate reuerēdum: iuſtum, ergo nullius iniuſtitię inſimulandum: bonum, ergo omni vitio purum ac vacuum. Sic ab omni criminatione Legem vindicat, nequis in eam conferre auſit quod à bonitate, iuſtitia, ſanctitate ſit alienum.

13 Quod ergo bonum eſt, mihi in mortem ceſsit? Abſit. imò peccatum, vt appareat peccatum, per bonum operatur mihi mortem: vt fiat ſupra modum peccans peccatum per mandatum.

13 *Quod ergo bonum eſt.)* Hactenus ſic Legem ab omnibus calumniis aſſeruit, vt dubium tamen adhuc reſtaret ſit ne illa cauſa mortis. Imò hîc perplexæ hærent humanæ mentes, quî conueniat ex ſingulari Dei beneficio nihil quàm exitium nos referre. Huic ergo nunc obiectioni reſpōdet, negans ex ea eſſe mortem, quanuis eius occaſione nobis à peccato inferatur. Tametſi autem videtur hæc reſponſio pugnare in ſpeciem cum eo quod prius dixit, ſe deprehendiſſe mandatum quod in vitam datum erat, in mortem cedere: nihil tamen pugnat. Antea ſiquidem intelligebat, noſtra prauitate fieri vt Lege abutamur in noſtrum exitium, contra quàm ferat eius natura: hîc autem negat eſſe mortis materiam, vt illi mors imputari debeat. 2.ad Corinth.3.b, liberiùs de Lege loquitur, vbi vocat mortis adminiſtrationem. Verùm id facit vt in contentione fieri ſolet: non Legis naturam, ſed falſam aduerſariorum opinionem reſpiciens. *Imò peccatum, &c.* Salua aliorum pace, ſic legendum arbitror vt poſui: itaque hunc eſſe ſenſum, Quodammodo iuſtificatur peccatum antequam detegatur à Lege: quum verò Legis occaſione reuelatur, tunc verè accipit peccati nomen: eóque magis ſceleſtum, atque (vt ſic loquar) peccatorium tunc apparet, quòd inuerſam Legis bonitatem in perniciem noſtram conuertit. Valde enim peſtiferam rem eſſe oportet, quæ efficiat vt quod alioqui ſalubre eſt natura, noxam afferat. Senſus eſt, oportuiſſe per Legem detegi peccati atrocitatem: quia niſi peccatum immani quodam vel enormi (vt loquuntur) exceſſu prorumperet, non agnoſceretur peccatum. Exceſſus hic eo ſe violentiùs profundit, dum vitam conuertit in mortem. Itaque tunc excuſationi locus tollitur.

14 Scimus enim quòd Lex ſpiritualis eſt: ego autem carnalis ſum, venditus ſub peccato.
15 Quod enim operor, non intelligo. ſiquidem non quod volo, hoc ago: ſed quod odi, hoc facio.
16 Si verò quod nolo, hoc facio: conſentio Legi Dei quòd ſit bona.
17 Nunc verò non iam illud operor ego, ſed quod habitat in me peccatum.

14 *Scimus enim quòd Lex.)* Nunc propius cōmittere inter ſe Legem & hominis naturam incipit, vt clariùs intelligatur vnde mortis vitium emergat. Deinde exemplum proponit hominis regenerati: in quo ſic carnis reliquiæ cum Lege Domini diſſident, vt ſpiritus ei libenter obtemperet. Sed initio (vt diximus) nudam naturæ & Legis comparationem proponit. Quum nullum ſit in rebus humanis diſſidium maius, quàm ſpiritus & carnis: Lex ſpiritualis eſt, homo carnalis. Quæ igitur conueniētia naturæ hominis cum Lege? nempe quæ luci cum tenebris. Porrò quòd Legem ſpiritualem vocat, non tantùm eo ſignificat requirere interiores cordis affectus, vt nonnulli exponunt: ſed pro ratione antitheti, habet oppoſitam ſignificationem cum verbo Carnalis. Priores illi ſic exponunt, Lex ſpiritualis eſt: hoc eſt, non pedes tantùm & manus ligat, quoad externa opera: ſed cordis affectibus impoſita eſt, ſincerúmque Dei timorem exigit. At hîc antitheſis expreſſa eſt inter carnem & ſpiritum. Porrò ex contextu ſatis patebit, & iam antè etiam aliqua ex parte fuit oſtenſum, ſub carne comprehendi quicquid afferunt homines ex vtero. Caro autem vocantur homines quales naſcuntur, & quandiu ſuum ingenium retinent: quia vt vitioſi ſunt, ita nihil ſapiunt vel ſpirant niſi craſſum & terreſtre. Spiritus contrà, corruptæ naturæ inſtauratio vocatur, dum nos Deus ad imaginem ſuam reformat. Inde autem loquendi ratio, quia Spiritus donum eſt quæ in nobis refingitur nouitas. Quare doctrinæ Legis integritas vitioſæ hominis naturæ opponitur. ſenſus eſt igitur, Lex cæleſtem quandam & Angelicam iuſtitiam requirit, in qua næuus nullus appareat, ad cuius mūditiem nihil deſideretur: ego autem carnalis homo nihil poſſum quàm illi aduerſari. Illa autem Origenis expoſitio, quæ tamen ante hoc tempus multis arriſit, indigna eſt quæ refutetur. Legē ſpiritualē à Paulo vocatā dicit, quia nō ſit literaliter intelligēda Scriptura. Quid iſtud ad cauſam præſentem?

Venditus ſub peccato. Hac particula declarat quid valeat per ſe caro. Natura enim non minus ſeruus eſt peccati homo, quàm empta mancipia quibus heri, non ſecus ac bobus vel aſinis, pro libidine abutuntur: ſic prorſus agimur peccati imperio, vt tota mens, totum cor, omnes actiones in peccatum propendeant. Coactionem ſemper excipio: ſponte enim peccamus, quia peccatum non eſſet, niſi voluntarium. Sed addicti ſumus ita peccato, vt nihil ſponte poſſimus quàm peccare: quia malitia quæ in nobis dominatur, huc nos rapit. Quare hæc ſimilitudo non coactam (vt loquuntur) aſtrictionem ſonat, ſed voluntarium obſequium, cui nos ingenita ſeruitus addicit.

15 *Quod enim operor, non intelligo.)* Nunc deſcendit ad exemplum magis particulare hominis iam regenerati: in quo vtrunque quod intendit, clarius apparet: nempe & quanta ſit diſcordia inter Legem Dei & hominis naturam, & quomodo nequaquam ex ſe mortem Lex generet. Siquidem quum homo carnalis tota animi propenſione in libidinem peccandi ruat: videtur ita libera electione peccare, vt ſit in poteſtate eius moderari ſibi: vt hæc opinio pernicioſiſſima apud omnes ferè inualuit, hominem naturali facultate poſſe vtrumlibet eligere, citra Diuinæ gratiæ auxilium. at verò dum voluntas fidelis hominis Spiritu Dei ad bonum agitur, illic perſpicuè patet naturæ prauitas quę obſtinatè reſiſtit, & nititur in aduerſum. Ergo aptiſſimum in homine regenerato exemplum eſt, vnde cognoſcas quantum ſit naturæ noſtræ diſſidium cum Legis iuſtitia. hinc etiam alterius membri demonſtratio aptius petitur, quàm ex nuda humanæ naturæ conſideratione. Lex enim, quia in homine penitus carnali ſolam mortem parit, facilius illic inſimulatur: quia dubium eſt vnde vitium proueniat. In homine regenerato fructus ſalutares profert: vnde apparet, per carnem tantùm obſtare quo minus viuificet: tantum abeſt vt à ſeipſa mortem generet. Quo igitur tota hæc diſputatio fideliùs ac certiùs intelligatur, notandum eſt, hoc certamen de quo loquitur Apoſtolus, non prius extare in homine, quàm Spiritu Dei fuerit ſanctificatus. Nam homo naturæ ſuæ relictus, totus ſine repugnãtia in cupiditates fertur. Quanquam enim impij ſtimulis conſcientiæ lancinãtur, neque ita ſibi blandiri poſſunt in ſuis vitiis, vt non aliquem amaritudinis guſtum ſentiant: non poſſis tamen inde colligere, aut malum ab iis odio haberi, aut bonum amari. Tantùm ſic eos torqueri Dominus permittit, vt iudicium ſuum aliqua ex parte illis demonſtret: non verò vt aut iuſtitiæ amore, aut peccati odio afficiat. Hoc itaque inter eos ac fideles eſt diſcrimen, quòd illi nũquam ita excæcati ſunt & indurati animis, quin, ſi appellantur de ſuis facinoribus, proprio conſciẽtiæ iudicio illa damnent. Etenim nõ planè eſt extincta in illis intelligentia, quin æqui & iniqui differentiam habeant. interdum etiam propter mali ſui ſenſum horrore concutiuntur, vt quandam in hac vita damnationis ſpeciem ſuſtineant. nihilominus toto ex corde peccatum illis placet: ideóque in ipſum incumbunt ſine vera affectus repugnãtia. Illi enim conſcientiæ aculei quibus punguntur, potius ex iudicij contradictione naſcuntur, quàm ex contrario voluntatis affectu. Pij cõtrà, in quibus cœpta eſt Dei regeneratio, ſic diuiſi ſunt, vt pręcipuo cordis deſiderio ad Deum ſuſpirent, cæleſtem iuſtitiam expetant, peccatum oderint: ſed rurſum carnis ſuæ reliquiis in terram retrahantur. Itaque dum ſic diſtrahuntur, vim ipſi naturæ ſuæ faciunt, & ſibi fieri ab ipſa ſentiunt. Neque iudicio rationis tantùm coacti peccata ſua damnant: ſed quia ſerio cordis affectu ea abominantur, & in iis ſibi diſplicent. Hæc eſt lucta Chriſtiana de qua Paulus ad Galatas loquitur, inter carnem & ſpiritum. *Galat.5.c.17.* Proinde bene dictum eſt, hominem carnalem totius animi conſenſu ac conſpiratione in peccatum ruere: diuiſionem verò ſtatim tum incipere primùm, vbi à Domino vocatus eſt, ac ſpiritu ſanctificatus. Regeneratio enim inchoatur tantùm in hac vita: reſiduum carnis quod manet, corruptos ſuos affectus ſemper ſequitur, atque ita pugnam contra ſpiritum mouet. Imperiti qui non reputant qua in re verſetur Apoſtolus, aut quam agendi œconomiam teneat, putant hominis naturam hîc deſcribi. Et ſanè talis eſt apud Philoſophos deſcriptio humani ingenij. Verùm Scriptura longè altiùs philoſophatur, quia videt nihil in corde hominis remanſiſſe præter peruerſitatẽ, ex quo Adam imagine Dei ſpoliatus eſt. Ita ſophiſtæ, quum liberùm arbitrium definire volunt, vel æſtimare quid valeat naturæ facultas, in hunc locum inſiſtunt. Atqui Paulus (vt iam dixi) non hîc proponit nudam hominis naturam: verùm qualis & quanta ſit fidelium infirmitas, ſub perſona ſua deſcribit. In communi errore aliquandiu verſatus Auguſtinus: verùm loco propius excuſſo, non tãtùm retractauit quod malè docuerat, ſed libro ad Bonifacium primo, multis validis rationibus contendit, non aliter quàm de renatis poſſe exponi. Et nos operam dabimus, vt ita eſſe lectores perſpicuè agnoſcãt. *Non intelligo.* Significat ſe opera, quæ ex infirmitate carnis admittit, non agnoſcere vt ſua: quoniã ea deteſtatur. Itaque non prorſus malè Eraſmus Probandi verbum poſuit: ſed quia ambiguum eſſe poterat, verbum Intelligendi retinere malui. Vnde colligimus, recto iudicio ſic conſentaneam eſſe Legis doctrinam, vt eius tranſgreſſionem quaſi rem brutam repudient fideles. Quia verò fateri videtur Paulus, ſe aliter docere quàm Lex præcipiat, decepti fuerunt multi interpretes, qui putarunt eum ſumpſiſſe alienam perſonam: hinc ille vulgaris error, deſcribi hoc toto capite ingenium hominis non regeniti. Atqui Paulus ſub tranſgreſſione Legis omnes piorum lapſus intelligit, qui nec Dei timorem, nec ſtudium rectè agendi illis excutiũt. Itaque negat ſe facere quod Lex exigit, quia non præſtat omnibus numeris, ſed quodammodo fatiſcit in ſuo conatu. *Siquidem non quod volo.* Ne intelligas iſtud perpetuum in eo fuiſſe vt nihil boni vnquam implere potuerit: ſed quæritur duntaxat, ſe, quod cupit, non poſſe præſtare: vt ea qua decet alacritate bonum perſequatur, quia tenetur quodammodo alligatus: rurſum, deficere in quo minimè vellet, quia carnis imbecillitate claudicat. Non facit igitur bonum quod vult pium pectus, quia non iuſta ſtrenuitate inſiſtit: facit malum quod non vult, quia ſtare deſiderat, & labitur, vel ſaltem vacillat. Cæterùm iſtud velle & nolle, ad ſpiritum referre oportet, qui primas in fidelibus tenere debet. Eſt quidem & ſua carni voluntas: ſed Paulus quod præcipuo cordis affectu appetebat, vocat voluntatem: quod cum eo pugnabat, id vocat ſuæ voluntati contrarium. Hinc verò colligere licet quod diximus, Paulum hîc de fidelibus diſſerere, in quibus viget aliqua Spiritus gratia, quę illuſtret ſanæ mentis conſenſum cum iuſtitia Legis: quia in carnem non cadit peccati odium.

16 *Si verò quod nolo, facio: conſentio Legi.)* Id eſt, dum cor meum in Lege acquieſcit, & oblectatur eius

eius iuſtitia (quod certè fit vbi tranſgreſſionem odio habet) in eo ſentit ac fatetur Legis bonitatem: vt ſatis, vel experientia docente, conuincamur, Legi nihil mali eſſe imputandum: imò ſalutarem hominibus eam fore, ſi in recta puráque corda incideret. Hic autem conſenſus non eſt accipiendus qualem audimus in impiis, quorum ſunt voces, Video meliora, probóque, Deteriora ſequor. Item, Quæ nocitura, ſequar: fugiam, quæ profore credam. Illi enim coacti faciunt, quòd ſubſcribunt in Dei iuſtitiam, à qua ſunt alioqui prorſus aliena voluntate: at pius ſerio quoque & promptiſſimo pectoris deſiderio conſentit: quia nihil mallet quàm in cælum euolare.

17 *Non iam operor illud.)* Non eſt deprecatio ſe excuſantis, acſi culpa vacaret: quomodo multi nugatores iuſtam defenſionem habere ſe putant, qua tegant ſua flagitia, dum in carnem ea reiiciunt: ſed eſt teſtificatio quàm longè diſſentiat à ſua carne, ſpirituali affectu. tanto enim ſpiritus feruore feruntur in Dei obedientiam fideles, vt carnem ſuam abnegent. Porrò hic locus palàm euincit, nonniſi de piis qui iam regeniti ſunt, Paulū diſputare. Quandiu enim manet homo ſui ſimilis, quātus quantus eſt, meritò cēſetur vitioſus. Atqui Paulus hîc ſe negat totum à peccato occupari, imò ab eius ſeruitute ſe eximit: acſi diceret, in aliqua tantùm animæ ſuæ parte reſidere peccatum, quum ipſe ſerio cordis affectu nitatur, & aſpiret ad Dei iuſtitiam, reque ipſa demonſtret Legem Dei ſe intus inſculptam geſtare.

18 Noui enim quòd non habitat in me (hoc eſt in carne mea) bonum. Siquidem velle adeſt mihi: ſed vt perficiam bonum, non reperio.

19 Non enim quod volo, facio bonum: ſed quod nolo malum, id ago

20 Si verò quod nolo, ego id facio: non iam ego operor illud, ſed quod habitat in me peccatum.

18 *Noui enim.)* Dicit nullum in ſe bonum habitare, quantum ad naturam. Idem ergo hoc valet acſi dictum foret, In me, quatenus ex me. Prima enim oratione damnat ſe totum prauitatis, quum fateatur nihil boni in ſe habitare: deinde correctionem ſubiicit, ne ſit cōtumelioſus in Dei gratiam, quæ ipſa quoque in eo habitabat, ſed pars carnis non erat. Atque hîc rurſum confirmat, ſibi non de quolibet homine ſermonem eſſe, ſed tantùm de fideli, qui propter carnis reliquias & Spiritus gratiam in ſeipſo diuiſus eſt. Quorſum enim iſta correctio, niſi pars aliqua à vitio immunis foret? ideóque nō carnalis. Nomine Carnis ſemper comprehendit omnes humanę naturę dotes, ac omnino quicquid in homine eſt, excepta ſpiritus ſanctificatione. Quemadmodum Spiritus vocabulo, quod illi opponere ſolet, ſignificat partem animæ quam Spiritus Dei à malitia repurgatam ſic refinxit, vt in ea refulgeat Dei imago. Vtrunque igitur nomen, nempe tam Carnis quàm Spiritus in animam competit: ſed alterum qua parte eſt regenerata, alterum qua naturalem adhuc affectum retinet. *Velle adeſt mihi.* Non intelligit ſibi nihil eſſe præter inefficax deſiderium: ſed efficaciam operis negat reſpondere voluntati: quia remorā iniicit caro, ne exactè faciat quod facit. Sic etiam accipe quod ſequitur, Facere malum quod non vult: quia non modò impedit ſua fideles caro, ne celeriter currant: ſed opponit etiam multa obſtacula ad quæ impingant. non faciunt igitur, quia nō implēt qua decet alacritate. Proinde hoc Velle cuius meminit, fidei promptitudo eſt, dum pios format Spiritus ſanctus, vt præſto ſint, ſuáque membra exhibere ſtudeant ad præſtandum Deo obſequium. quia verò impar eſt facultas, ſe reperire negat Paulus quod optandū eſſet, nempe boni deſiderij effectū. Eodē ſpectat quæ proximè ſequitur confeſsio, Eum non facere bonum quod cupit, ſed potius malū quod non vult: quia ſcilicet fideles quamlibet rectè animati ſint, propriæ tamen infirmitatis ſibi conſcij, nullum à ſe opus proficiſci culpa vacuum cēſent. Nam quum Paulus non de paucis delictis piorum hîc agat, ſed in genere totum vitæ eorum curſum deſignet, colligimus optima eorum opera ſemper aliqua vitij macula fœdari: vt nulla ſperanda ſit merces, niſi quatenus illis Deus ignoſcit. Tandem repetit illam ſententiam, quatenus præditus eſt cæleſti luce, iuſtitiæ Legis ſe fidum eſſe teſtem ac ſubſcriptorem. Vnde ſequitur, ſi nobis conſtaret pura naturæ integritas, Legem non fore mortiferam: nec verò per ſe aduerſam homini qui ſana mente præditus, à peccato abhorret. verùm ſanitas à cæleſti medico eſt.

21 Reperio igitur legem volenti mihi facere bonum, quòd mihi malum inſideat.

22 Conſentio enim Legi Dei ſecundum interiorem hominem.

23 Video autem alteram legem in membris meis, repugnantem legi mentis meæ, & captiuum me reddentem legi peccati quæ eſt in membris meis.

21 *Reperio igitur.)* Hîc quadruplicem legem fingit Paulus. Legem Dei quæ ſola propriè ſic nuncupatur, quia eſt iuſtitiæ regula, qua vita noſtra rectè formatur. Huic coniungit legem mentis, ſic appellans propenſionem fidelis animæ ad obedientiam Diuinæ Legis: quia eſt quædam noſtri cum Lege Dei conformatio. Ex aduerſa parte opponit legem iniuſtitiæ, ac ſic alluſione quadam appellat imperiū quod habet iniquitas tam in homine nondum regenerato, quàm in carne hominis regenerati. Nam & tyrannorum iura, vtcunque iniquiſſima ſint, leges tamen dicuntur abuſiuè. Huic legi peccati, reſpondere facit legem membrorum, hoc eſt concupiſcentiam in membris ſitam: propter eam quam habet cum iniquitate ſymphoniam. Quod ad primum membrum ſpectat, quia nomen Legis in proprio ſenſu accipiunt multi interpretes, ſubaudiunt κτ̀ vel διὰ: atque ita vertit Eraſmus, per Legem: acſi dixiſſet Paulus ſe Lege Dei magiſtra & duce deprehendere ingenitum ſibi vitium. Verùm vt nihil ſubaudias, bene fluet ſententia, fideles dum ad bonum nituntur, quandam in ſe tyrannicam legem reperire: quia eorum medullis & oſſibus infixa ſit vitioſitas Legi Dei aduerſa & repugnans.

22 *Conſentio enim Legi Dei.)* Hîc ergo vides qualis ſit in piis animis diuiſio, ex qua oritur illa cōcertatio ſpiritus & carnis, quam Auguſtinus alicubi elegāter vocat luctam Chriſtianā. Lex Dei ad iuſtitiæ rectitudinem hominē vocat: iniquitas quæ eſt velut lex tyrannica Satanæ, ad nequitiā inſtigat. Ad Diuinæ Legis obedientiā fert ſpiritus: caro in contrariā partē retrahit. Homo ita variis voluntatibus diſtractus, iam quodammodo duplex eſt: ſed quoniā principatū debet tenere ſpiritus, illa præcipuè ſeſe parte cenſet

ac æſtimat. Ideo Paulus ait,ſe captiuũ à carne ſua vinciri: quia quòd titillatur adhuc prauis concupiſcentiis & commouetur,id coactio eſt reſpectu ſpiritualis deſiderij quod prorſus reſiſtit. Cæterùm notanda eſt diligenter acceptio interioris hominis & membrorum: quam plurimi quum malè intelligerent, ad hunc ſcopulum impegerunt. Interior igitur homo, non anima ſimpliciter dicitur, ſed ſpiritualis eius pars quæ à Deo regenerata eſt: Membrorũ vocabulum reſiduam alteram partem ſignificat. Nam vt anima eſt pars excellentior hominis,corpus inferior: ita ſpiritus ſuperior eſt carne. Hac ergo ratione, quia ſpiritus locum animæ tenet in homine: caro autem (id eſt corrupta & vitiata anima) corporis: ille interioris hominis, hæc membrorum nomen obtinet. Alio quidem ſenſu capitur exterior homo, 2.ad Corinth.4.d.16. ſed præſentis loci circunſtantia, quam poſui interpretationem neceſſariò exigit. Interior autem vocatur per excellentiam,quia cor & reconditos affectus poſſidet,quũ appetitus carnis vagi ſint, & quaſi extra hominem. Vel certè perinde eſt acſi quis cælum terræ conferret: nam contemptim Paulus Membrorum appellatione deſignat quicquid in homine apparet, vt arcanam renouationem melius oſtendat ſenſus noſtros latere ac fugere, niſi quoad fide apprehenditur. Iam quum lex mentis haud dubiè ſignificet affectum rite compoſitum,perperam ad homines nõdum regenitos torqueri hunc locum patet. Tales enim mente priuatos eſſe docet Paulus,quia eorum anima à ratione degenerat.

24 *Miſer ego homo,quis me eripiet à corpore mortis hoc?*

25 *Gratias ago Deo per Ieſum Chriſtum Dominum noſtrum.itaque idem ego mente ſeruio Legi Dei: carne autem legi peccati.*

24 *Miſer ego.)* Claudit diſputationẽ exclamatione vehementiæ plena,qua docet non modò luctandum cum carne noſtra eſſe,ſed aſsiduo gemitu deplorandam apud nos & coram Deo noſtram infœlicitatem. Non quærit autem à quo ſit liberandus, quaſi dubitans, vt increduli qui non tenent vnicum eſſe liberatorem:ſed vox eſt anhelantis,ac propè fatiſcentis, quia non ſatis præſentem opem videat. Ideo & verbum Eripere poſuit,quo exprimeret ad hanc liberationem opus eſſe non vulgari Dei potẽtia. *Corpus mortis* vocat maſſam peccati,vel congeriem ex qua totus homo conflatus eſt: niſi quòd in eo tantùm manebant reliquiæ,quarum vinculis captiuis detinebatur. Pronomen τούτου,quod ego cum Eraſmo ad corpus retuli,morti quoque aptè congruit: ſed eodem ferè ſenſu: quia docere voluit Paulus apertos eſſe filiis Dei oculos, vt naturæ ſuæ corruptionem,& mortem quæ inde naſcitur,prudenter à Lege Dei diſcernant. Cæterùm Corporis appellatio eadem eſt quæ Externi hominis ac Membrorum: quia Paulus vitij originẽ hanc eſſe notat, quòd homo à creationis ſuæ lege deſciuit, atque ita carneus & terreſtris factus eſt. Nam etſi adhuc brutis animalibus excellit,vera tamen præſtantia ei adempta eſt: & quod reliquum manet, innumeris corruptelis eſt refertum: vt meritò eius anima, quatenus degener eſt,dicatur in corpus tranſiſſe. Sic etiam Deus apud Moſen, Non amplius litigabit Spiritus meus cum homine, quia ipſe etiam caro eſt: vbi hominem ſpirituali excellentia ſpolians, pecudibus probroſè comparat. Inſignis verò eſt hic Pauli locus ad conterendam omnem carnis gloriam. docet enim, perfectiſſimos quoſque,quandiu in carne ſua habitant, miſeriæ eſſe addictos,quia morti ſunt obnoxij: imò dum ſe penitus excutiunt, nihil in ſua natura præter miſeriam ipſis occurrere. Porrò ne torpori indulgeant, ſuo exemplo ad anxios gemitus eos Paulus extimulat, iubétque quandiu in terra peregrinantur, mortem appetere, tanquam vnicum mali ſui remedium. atque hic rectus eſt finis expetendæ mortis. Profanos enim ſæpe deſperatio ad idem votum impellit: ſed præſentis vitæ faſtidio magis quàm ſuæ iniquitatis tædio mortem perperã appetunt. Adde quòd fideles quanuis ad verum ſcopum colliment, non tamen effræni impetu feruntur ad mortem optandam,ſed Dei arbitrio ſe ſubiiciunt,cui viuere & mori nos oportet,quare non fremunt indignatione aduerſus Deum,ſed ſuas in eius ſinum anxietates ſuppliciter deponunt: quia non ita in miſeriæ ſuæ cogitatione ſubſidunt,quin acceptæ gratiæ memores, dolorem lætitia temperẽt, quemadmodum ſequitur,

Gen.6.a.3.

25 *Gratias ago.)* Hanc ergo gratiarum actionem continuò ſubiecit, nequis eum in ſua querimonia Deo contumaciter obſtrepere putaret. Scimus enim quàm procliuis ſit etiam in iuſto dolore ad murmur vel impatientiam lapſus. Etſi ergo Paulus ſortem ſuam deflens, ad exitum ſuſpirat: ſimul tamen fatetur ſe acquieſcere in Dei gratia. Neque enim ſanctos,dum ſuos defectus examinant,quid iam à Deo acceperint,obliuiſci decet. Porrò hæc cogitatio ad frænandam impatiẽtiam, fouendámque quietem ſufficit, receptos ſe in Dei cuſtodiam eſſe,ne vnquam pereant: & iam primitiis Spiritus ſe donatos, quæ certam illis ſpem faciant hæreditatis æternæ. Quòd ſi promiſſa cælorum gloria nondum fruantur: ea tamen quam adepti ſunt,menſura contenti, nunquam gaudij materia carent. *Itaque idem ego.* Breuis epilogus, quo docet nunquam ad iuſtitiæ metam pertingere fideles quandiu in carne ſua habitant: ſed in curſu eſſe,donec corpore exuantur. Mentem rurſus vocat,non rationalem animæ partem quam celebrant Philoſophi: ſed quæ Spiritu Dei illuſtrata eſt vt rectè ſapiat & velit. neque enim ſolius intelligentiæ ſit mentio, ſed coniungitur ſerium cordis deſiderium. Hac porrò exceptione fatetur ſe ita eſſe Deo addictum,vt reptans in terra,multis ſordibus inquinetur. Notabilis locus ad conuincendum illud pernicioſiſſimum Chatarorum dogma,quod hodie ſuſcitare rurſum conantur tumultuoſi quidam ſpiritus.

CAPVT VIII.

NVlla igitur condemnatio eſt iis qui ſunt in Chriſto Ieſu: qui non ſecundum carnem ambulant, ſed ſecundum ſpiritum.

2 *Lex enim Spiritus vitæ in Chriſto Ieſu,liberum me reddidit à lege peccati & mortis.*

3 *Quod enim impoßibile erat Legi, eò quòd infirmabatur per carnem, miſſo Deus Filio ſuo in ſimilitudine carnis peccati,etiam de peccato damnauit peccatum in carne.*

4 Vt iuſti-

4 *Vt iuſtificatio Legis impleretur in nobis qui non ſecundum carnem ambulamus, ſed ſecundum ſpiritum.*

1 *Nulla*,&c.) Vbi certamen ſubiecit quod habent pij cum carne ſua perpetuum, redit ad cõſolationem illis valde neceſſariã, cuius antea meminerat: quòd tametſi à peccato adhuc teneantur obſeſſi, mortis tamẽ poteſtati iam exempti ſint, & omni maledictioni: modò non in carne viuant, ſed in ſpiritu. Tria enim ſimul cõiungit, imperfectionem qua ſemper laborant fideles, Dei indulgentiam in ea condonanda & ignoſcenda, regenerationem ſpiritus: atque hoc quidem poſtremum, nequis vana opinione ſe lactet, acſi liberatus eſſet à maledictione, carni ſuæ interim ſecurè indulgens. Vt ergo fruſtra ſibi blandiatur homo carnalis, ſi de emendanda vita nihil ſolicitus, huius gratiæ prætextu impunitatem ſibi promittat: ita habent trepidæ piorum conſcientiæ inuictum propugnaculum, quòd dum in Chriſto manent, ſciunt ſe eſſe extra omne damnationis periculum. Nunc verba expendere operæpretium eſt. *Secundum Spiritum ambulare* dicit, non qui penitus exuerint omnes carnis ſenſus, vt tota eorum vita præter cæleſtem perfectionem nihil redoleat: ſed qui in domanda & mortificanda carne ſedulò laborant, vt appareat ſtudium pietatis in ipſis regnare. Tales negat ambulare ſecundũ carnem, quia vbicunque viget ſincerus Dei timor, carni imperium abrogat, quanuis non aboleat omnes eius corruptelas.

2 *Lex enim Spiritus vitæ.)* Probatio eſt ſuperioris ſententiæ: quæ vt intelligatur, notanda eſt verborũ ſignificatio. Legem ſpiritus impropriè vocat Dei Spiritum qui animas noſtras Chriſti ſanguine aſpergit, non tantùm vt à peccati labe emundet quo ad reatum: ſed in veram puritatem ſanctificet. Addit eſſe viuificam, (nam genitiuus Hebraico more pro epitheto capitur) vnde ſequitur eos qui hominem in litera Legis detinent, morti ipſum addicere. Ex aduerſo legem peccati & mortis appellat carnis imperium, & quæ inde conſequitur, mortis tyrannidem. Lex Dei tanquam in medio ponitur: quæ docendo iuſtitiam, conferre eam non poteſt: quin potius in peccati & mortis ſeruitutem fortioribus vinculis nos aſtringit. Sentẽtia igitur eſt, Quòd Lex Dei homines condemnat, id fit, quia quantiſper ſub Legis obligatione manent, peccati ſeruitute premuntur: atque ita rei ſunt mortis. Spiritus autem Chriſti, dum inordinatas carnis cupiditates corrigendo, Legem peccati in nobis abolet, ſimul à mortis reatu nos vindicat. Si quis excipiat, veniam ergo qua ſepeliuntur noſtra delicta, à regeneratione pendere: facilis ſolutio eſt, non aſſignari cauſam à Paulo, ſed modum tradi duntaxat quo ſoluimur à reatu. Negat autem Paulus externa Legis doctrina id nos conſequi, ſed dum Spiritu Dei renouamur, ſimul etiam iuſtificari gratuita venia, ne peccati maledictio in nos amplius recumbat. Perinde ergo valet hæc ſententia acſi dixiſſet Paulus, regenerationis gratiam ab imputatione iuſtitiæ nunquam diſiungi. Legem peccati & mortis non auſim cum quibuſdam accipere pro Lege Dei, quia aſperior videtur locutio. Quanuis enim peccatum augendo mortem generet, Paulus tamen ab hac inuidia conſultò ſuprà deflexit. Quanquam nihilo magis eorum opinioni aſſentior qui legem peccati exponunt de carnis concupiſcentia, acſi diceret Paulus, ſe illius eſſe victorem. Nam paulo pòſt ſatis (vt arbitror) patebit de abſolutione gratuita loqui, quæ tranquillam nobis cum Deo pacem cõciliat, Legis nomen retinere malui quàm cum Eraſmo Ius aut poteſtatem vertere: quia non temere Paulus ad Legem Dei alluſit.

3 *Quod enim impoſſibile erat Legi.)* Nunc ſequitur expolitio, vel illuſtratio probationis, quòd ſcilicet Dominus gratuita ſua miſericordia nos in Chriſto iuſtificauit: id quod Legi erat impoſſibile. ſed quia maximè inſignis eſt ſententia, ſingulas eius partes expendamus. De gratuita iuſtificatione, vel de venia qua Deus ſibi nos reconciliat, hîc tractari, ex poſtrema clauſula licet colligere, vbi adiungit, Qui ſecundũ ſpiritum, non ſecundum carnem ambulamus. Nam ſi docere vellet Paulus, Spiritu regenerationis nos inſtrui ad vincendum peccatum, quorſum iſta additio? Optimè autem conuenit, poſtquam gratuitam remiſſionem pollicitus eſt fidelibus, doctrinam hanc ad eos reſtringi, qui pœnitẽtiam fidei adiungunt, nec abutuntur Dei miſericordia ad carnis licentiam. Deinde notanda eſt cauſæ redditio. docet enim Apoſtolus quomodo gratia Chriſti nos à reatu abſoluat. Iam quod attinet ad verba, τὸ ἀδύνατον Legis, haud dubiè pro defectu vel impotentia accipitur: acſi dictum eſſet inuentum fuiſſe à Deo remedium, quo Legis impoſſibilitas ſublata fuit. Particulam ἐν ᾧ, quam Eraſmus reddidit, ea parte qua, quia cauſalem eſſe arbitror, vertere placuit, eò quòd. Quanquã autẽ apud idoneos linguę Græcę autores fortè nõ occurret talis loquẽdi forma: quia tamen Apoſtoli paſſim Hebraicas phraſes vſurpant, dura videri non debet hęc interpretatio. Certè ſani lectores cõcedent expreſſam hîc fuiſſe defectus cauſam, vt paulo pòſt iterum dicemus. Iam quum Eraſmus principale verbum ſuppleat, mihi videtur aliter contextus optimè fluere. Copula ϗ Eraſmum decepit, vt insereret verbum præſtitit. Ego verò amplificandi cauſa poſitam fuiſſe ſentio. Niſi cui fortè magis probetur Græci ſcholiaſtæ coniectura, qui membrum hoc Et de peccato, ſuperioribus connectit, Deum miſiſſe Filium ſuum in ſimilitudine carnis peccati, & pro peccato. Ego tamen quod putaui ex genuino Pauli ſenſu eſſe, ſequutus ſum. Nunc venio ad rem ipſam. Clarè affirmat Paulus, ideo expiata fuiſſe peccata Chriſti morte, quia Legi impoſſibile erat iuſtitiam nobis conferre. Vnde ſequitur, plus in Lege præcipi, quàm præſtando ſimus: quia ſi pares eſſemus implendæ Legi, fruſtra aliunde quæſitum eſſet remedium. Quare abſurdum eſt Legis præceptis vires humanas metiri: quaſi Deus exigendo quod iuſtum eſt, ſpectaſſet qualis & quanta facultas noſtra eſſet. *Eo quod infirmabatur.* Nequis parum honorificè Legem impotentiæ argui putaret, vel hoc reſtringeret ad cæremonias, expreſſit nominatim Paulus defectum illum non à Legis eſſe vitio, ſed carnis noſtræ corruptela. Fatendum enim eſt, ſiquis in ſolidum ſatisfaciat Legi Dei, eum coram Deo iuſtũ fore. Legem ergo non negat ſufficere ad nos iuſtificãdos, quantũ ad doctrinã, vtpote quæ perfectã iuſtitiæ regulam continet: ſed quia iuſtitiam illam non aſſequitur caro noſtra, concidit vel euaneſcit totum Legis robur. Ita refellitur eorum error, vel potius delirium, qui tantùm cęremoniis vim iuſtificandi detrahi putant: quum Paulus vitiũ diſertè in nobis ſtatuẽs, declaret ſe in doctrina nihil requirere. Porrò Infirmitatẽ Legis accipe quomodo ſolet vſurpare Apoſtolus

vocabulum ἀσθενείας, non tantùm pro modica imbecillitate, verùm pro impotentia: vt ſignificet Legem nihil prorſus habere momenti ad conferendam iuſtitiam. Vides ergo nos penitus excludi ab operum iuſtitia, ideóque ad Chriſti iuſtitiam nos confugere, quia in nobis nulla eſſe poteſt. Quod ſcitu in primis neceſſarium eſt: quia Chriſti iuſtitia nunquam veſtiemur, niſi prius certò nouerimus, propriæ iuſtitiæ nihil nos habere. *Carnis* nomen in eodem ſemper ſignificatu ponitur, nempe pro nobis ipſis. Legem Dei ergo inutilem nobis facit naturæ noſtræ corruptio: quia quum vitæ oſtendat viam, in mortem ruentes à præcipitio nos non reducit. *Miſſo Deus Filio ſuo.* Nunc modum oſtendit quo iuſtitiã cæleſtis Pater nobis reſtituit per Filium: nempe quia peccatum damnauit in ipſa carne Chriſti: hoc eſt, quaſi deleto chirographo culpam aboleuit, quæ nos coram Deo tenebat obſtrictos. Damnatio enim peccati nos in iuſtitiã aſſeruit, quia deleto reatu abſoluimur, vt nos Deus iuſtos reputet. Sed primum exprimit Chriſtum fuiſſe miſſum, vt admoneat iuſtitiam in nobis minimè reſidere, quum ab illo petenda ſit: ac fruſtrà homines ſuis meritis confidere, qui nonniſi precario iuſti ſunt: vel iuſtitiam ab expiatione mutuantur, quam impleuit Chriſtus in carne ſua. Eum verò In ſimilitudine carnis peccati veniſſe dicit: quia tametſi nullis maculis inquinata fuit Chriſti caro, peccatrix tamen in ſpeciem viſa eſt, quatenus debitam ſceleribus noſtris pœnam ſuſtinuit. Et certè in eam velut ſibi obnoxiam, mors exeruit omnes virtutis ſuæ partes. Et quia Pontificem noſtrum ſua experientia diſcere oportuit quid ſit infirmis ſuccurrere: ſubire voluit Chriſtus infirmitates noſtras, vt eſſet ad ſympathiam propenſior: qua etiam in parte apparuit quædam peccatricis naturæ imago. *Etiam de peccato.* Dixi nuper à quibuſdam hoc exponi de cauſa vel fine cur Deus Filium ſuum miſerit, nempe vt pro peccato ſatisfaceret. Chryſoſtomus & plerique poſt eum paulo durius intelligunt, damnatum fuiſſe peccatum de peccato, quia iniquè & præter meritum vim Chriſto attulerit. Fateor quidem quia iuſtus & inſons pro peccatoribus pœnam ſubiit, hoc modo ſolutum fuiſſe redemptionis pretium: ſed ego adduci nequeo vt nomen Peccati alio ſenſu hìc poſitum eſſe exiſtimem, quàm pro expiatrice victima, quæ אשם dicitur Hebræis, ſicuti Græci καθάρμα vocant ſacrificium cui maledictio iniungitur. Sic idem Paulus, 2. ad Corinth. 5. d. 21, dicit Chriſtum qui peccatum non nouerat, peccatum pro nobis eſſe factum, vt efficeremur iuſtitia Dei in illo. Præpoſitio autem περὶ cauſaliter hìc ſumitur, acſi dixiſſet, Super illo ſacrificio, vel propter onus peccati Chriſto impoſitum, iure ſuo deiectum fuiſſe peccatum, ne iam nos ſibi habeat obnoxios. Damnatum enim metaphoricè dicit, vt qui excidunt cauſa: quia Deus in reos amplius non admittit, quibus abſolutio per Chriſti ſacrificium parta eſt. Si dicamus regnũ peccati, quo nos premebat, fuiſſe abrogatum, idem valebit oratio. Itaque quod noſtrum erat, ad ſe recepit Chriſtus: vt quod ſuum erat, in nos transfunderet. ſuſcepta enim noſtra maledictione, ſua nos benedictione donauit. Addit hìc Paulus *In carne*, quo certior ſit noſtra fiducia, dum videmus peccatum in ipſa natura noſtra fuiſſe deuictum & abolitum. ſic enim ſequitur, naturam noſtram verè fieri participem eius victoriæ: quod etiam mox declarat.

4 *Vt iuſtificatio Legis impleretur.*) Qui intelligunt Spiritu Chriſti renouatos Legem implere, commentum à ſenſu Pauli penitus alienum afferunt: neque enim eouſque proficiunt fideles quãdiu peregrinantur in mũdo, vt iuſtificatio Legis in illis plena ſit vel integra. Ergo hoc ad veniam referre neceſſe eſt: quia dum nobis accepta fertur Chriſti obedientia, Legi ſatisfactum eſt, vt pro iuſtis cenſeamur. Perfectio enim quam Lex exigit, ideo in carne fuit exhibita, ne amplius ad nos damnandos vigeat eius rigor. Sed quia ſuam iuſtitiam nullis communicat Chriſtus, niſi quos Spiritus ſui vinculo ſibi coniungit, additur iterum regeneratio, ne putetur Chriſtus peccati eſſe miniſter. ſicuti procliue eſt multis ad carnis laſciuiã rapere quicquid de paterna Dei indulgentia traditur: alij autem malignè calumniantur hanc doctrinam, acſi rectè viuendi ſtudium extingueret.

5 *Qui enim ſecundum carnem ſunt, ea quæ carnis ſunt cogitant: qui verò ſecundum Spiritum, ea quæ ſunt Spiritus.*

6 *Cogitatio certè carnis, mors eſt: cogitatio autem Spiritus, vita & pax.*

7 *Quandoquidem cogitatio carnis, inimicitia eſt aduerſus Deum. nam Legi Dei non ſubiicitur: nec enim poteſt.*

8 *Qui ergo in carne ſunt, Deo placere non poſſunt.*

5 *Qui enim ſecundum carnem.*) Diſcrimen hoc carnis & Spiritus affert, non ſolùm vt ratione à contrario ſumpta confirmet quod prius dixit, non competere Chriſti gratiam niſi in illos qui Spiritu regeniti, innocentiæ ſtudent: ſed etiam vt fideles opportuna conſolatione ſubleuet, ne ſibi multarum infirmitatum conſcij, animos deſpondeant. Quia enim non alios à maledictione exemerat, niſi qui ſpiritualem vitam agunt, videri poterat cunctis mortalibus ſpem ſalutis præcidere. Quis enim reperietur in mundo Angelica puritate ornatus, vt nihil ei cum carne ſit negotij? Neceſſariò itaque addẽda fuit hæc definitio, quid ſit Eſſe in carne, & ambulare ſecundũ carnem. Ac principio quidem, non tam argutè Paulus diſtinguit: ſed tamen (vt in progreſſu videbimus) conſilium eius eſt ſpem bonam facere fidelibus, quanuis adhuc illigati ſint carni ſuæ: modò ne frænum laxent eius cupiditatibus, ſed Spiritui ſancto ſe regẽdos permittant. Quum dicit *Carnales curare*, vel meditari, *Quæ ſunt carnis*, ſe pro carnalibus non habere teſtatur qui ad cæleſtem iuſtitiam aſpirant, ſed qui mundo prorſus ſunt addicti. Ideo Cogitandi verbum quod latius patebat, reddidi loco τὸ φρονεῖν, quò intelligerent lectores, eos demum excludi à filiis Dei, qui dediti carnis illecebris, mentes ſuas & ſtudia ad prauas cupiditates applicant. Iam ſecundo membro fideles ad bene ſperandum hortatur, ſi ſurſum ad meditationem iuſtitiæ Spiritu ſe attolli ſentiant. Vbicunque enim regnat Spiritus, ſignum eſt ſaluificæ Dei gratiæ: ſicuti nullum habet locum Dei gratia, vbi extincto Spiritu viget carnis regnum. Cæterùm quod antè admonui breuiter hìc repeto, In carne vel Secundum carnem, perinde valet atque Eſſe dono regenerationis vacuos. Tales verò ſunt quicunque in puris (vt vulgò loquuntur) naturalibus manent.

6 *Cogitatio certè carnis.)* Eraſmus, affectum: Vetus interpres, prudentiam poſuit. Atqui quum certum ſit idem eſſe Paulo τὸ φρόνημα, quod Moſes vocat figmentum cordis, & hac voce comprehendi omnes ani- *Gen.6.b.5.* mæ ſenſus, à ratione & intelligentia vſque ad affectus: mihi nomen Cogitationis melius quadrare viſum eſt. Quanquam autem Paulus particula rationali γὰρ vſus eſt, non tamen dubito quin ſimpliciter confirmet. nam hîc eſt ſpecies conceſſionis: quia poſtquam breuiter definiuit quid ſit In carne eſſe, iam ſubiicit quis finis omnes carni deditos maneat. Ita à contrario demonſtrat, non eſſe capaces gratiæ Chriſti quicunque in carne manent: quia ad mortem toto vitæ curſu contendunt ac feruntur. Notabilis autem eſt locus, ex quo diſcimus, naturæ curſu nos ruere in mortem præcipites: quia nihil à nobis concipimus niſi exitiale. Mox verò contrarium membrum oppoſuit, quo doceret, ſiqua pars noſtri ad vitam tendit, Spiritum proferre vim ſuam: quia à carne nulla vitæ ſcintilla manaret. Cogitationem Spiritus, vitam appellat: quia ſit viuifica, vel ad vitã ducat. Pacis verò nomine omnes fœlicitatis partes Hebraïco more deſignat. Quicquid enim agit in nobis Dei Spiritus, ad noſtram beatitudinem ſpectat: fruſtra tamen ideo quis tribuat ſalutem operibus. Quanquam enim Deus ſalutem noſtram inchoat, & demum abſoluit in imaginem ſuam nos refingendo, vnica tamen cauſa eſt eius beneplacitum, quo nos facit Chriſti conſortes.

7 *Quandoquidem cogitatio carnis.)* Subiungit probationem eius quod poſuerat, nihil ſcilicet exire à ſtudiis carnis noſtræ, niſi mortem: quia hoſtiliter pugnent cum Dei voluntate. Voluntas autem Dei, iuſtitiæ regula eſt: vnde ſequitur, iniuſtum eſſe quicquid ab ea diſſidet: quòd ſi iniuſtum, ſimul & mortiferum. Iam aduerſo & infeſto Deo, fruſtra quis vitam expectet. iram enim eius mors protinus neceſſariò conſequitur, quæ eſt iræ eius vltio. Atque hîc obſeruemus, hominis voluntatem Diuinæ voluntati per omnia aduerſari. Quantum enim differt prauitas à rectitudine, tantum diſſidii nobis cum Deo eſſe oportet. *Nam Legi Dei.* Exegeſis proximæ ſententiæ. declarat enim quomodo cum Dei voluntate belligerentur omnes carnis meditationes: quia non aliunde petenda eſt Dei voluntas, quàm vbi eam patefecit. In Lege enim oſtendit quid ſibi placeat: ideo qui rite examinare volunt quàm bene cum Deo ſibi cõueniat, ſua omnia conſilia & ſtudia ad hanc normam exigant. Etſi enim nihil in mundo agitur niſi moderatrice arcana Dei prouidentia, hoc prætextu nihil niſi eo approbante fieri dicere, intolerabilis eſt blaſphemia: quod hodie phrenetici quidam cauillantur. Recti enim & iniqui diſcrimen quod palàm & diſtinctè ante oculos noſtros Lex ſtatuit, in profundo labyrintho quærere, cuius vecordię eſt? Habet quidem abditum (vt dixi) ſuum conſilium Dominus, quo vniuerſa pro nutu diſpenſat: ſed quia incomprehenſibile nobis eſt, ſciamus à nimis curioſa eius inueſtigatione nos arceri. Maneat interim hoc fixum, nihil ei placere niſi iuſtitiam: nec de operibus noſtris iudicium rectè fieri niſi ex Lege, in qua non fictè teſtatus eſt quid ſibi vel gratum ſit, vel diſpliceat. *Nec enim poteſt.* En liberi arbitrii facultas, quam ſatis euehere ſophiſtæ nequeunt. Certè Paulus diſertis verbis hîc affirmat quod ipſi pleno ore deteſtantur, nobis eſſe impoſſibile ſubiicere Legis obedientiæ noſtros affectus. Iactant illi cor in vtranque partem eſſe flexibile, modò adiuuetur Spiritus inſtinctu: ac penes nos liberam eſſe boni vel mali optionem, vt ſuppetias tantùm afferat Spiritus: noſtrum verò ſit eligere vel reſpuere. Fingunt etiam bonos motus, quibus ſponte præparamur: Paulus contrà, duritie & indomita contumacia cor noſtrum turgere pronuntiat, vt ad ſubeundum Dei iugum naturaliter nunquam flectatur: neque de vno vel altero affectu diſputat, ſed indefinitè loquens, omnes qui ex nobis naſcuntur motus, in hunc faſciculum coniicit. Procul igitur ſit à Chriſtiano pectore illa de arbitrii libertate gentilis philoſophia. Seruum peccati ſe quiſque, vt re vera eſt, agnoſcat, quò per Chriſti gratiam manumiſſus liberetur: alia libertate prorſus ſtultum eſt gloriari.

8 *Qui ergo in carne ſunt.)* Aduerſatiuam particulam δὲ per cauſalem non ſine cauſa expoſuit: ſiquidem colligit ex prædictis Apoſtolus, eos qui ſe carnis libidinibus agendos tradunt, vniuerſos eſſe Deo abominabiles. Atque hactenus ſententiam illam confirmauit, omnes qui ſecundum Spiritum non ambulant, à Chriſto eſſe alienos, quia vacui ſunt cæleſti vita.

9 ***Vos autem non eſtis in carne, ſed in Spiritu: ſiquidem Spiritus Dei habitat in vobis: ſiquis verò Spiritum Chriſti non habet, hic non eſt eius.***

10 ***Si verò Chriſtus in vobis eſt, corpus quidem mortuum eſt propter peccatum, Spiritus autem vita eſt propter iuſtitiam.***

11 ***Si inquam Spiritus eius qui ſuſcitauit Ieſum ex mortuis, habitat in vobis: qui ſuſcitauit Chriſtum ex mortuis, viuificabit & mortalia corpora propter Spiritum " ſuum in vobis habitantem.*** *Vel, eius.*

9 *Vos autem.)* Generalem ſententiam ad eos quibus ſcribit, per hypotheſin accommodat: non tantùm vt ſermonem tanquam proprium ad ipſos dirigens, vehementiùs afficiat: ſed vt certò colligãt ex definitione nuper poſita, ſe ex eorum eſſe numero à quibus Legis maledictionem Chriſtus detulit. Simul tamen explicando quid valeat Spiritus Dei in electis, & quos fructus edat, hortatur eos ad vitæ nouitatem. *Siquidem Spiritus Dei.* Correctio appoſitè ſubiecta, qua excitantur vt ſeipſos propius examinẽt, ne Chriſti nomen fruſtra prætendant. Hæc autem eſt certiſſima nota qua diſcernuntur filii Dei à filiis mundi: ſi Dei Spiritu ad innocentiam ac ſanctitatem regenerati ſunt. Quanquam ei videtur non tã fuiſſe propoſitum hypocriſim corrigere, quàm ſuggerere gloriandi materiam aduerſus præpoſteros Legis zelotas, quibus pluris erat mortua litera, quàm interior vis Spiritus, Legem animans. Porrò docet hic locus, Paulum hactenus per Spiritus nomen non mentem vel intelligentiam (quæ ſuperior pars animæ vocatur à liberi arbitrii patronis) ſed cæleſte donum notaſſe. Spirituales enim eſſe exponit non qui proprio motu rationi obtemperant, ſed quos Spiritu ſuo Deus gubernat. Neque tamen dicuntur eſſe ſecundum,

Spiritum,quia Spiritu Dei pleni ſint, (quod nemini adhuc contigit) ſed quòd Spiritum in ſe habeant manentem,vtcunque aliquid carnis ſentiant in ſe reſiduum. manere autem non poteſt, quin ſuperiores partes teneat. Notandum enim eſt,à præcipua ſui parte dominari hominẽ. *Siquis verò Spiritum Chriſti non habet.* Subiungit hoc,vt oſtendat quàm neceſſaria ſit in Chriſtianis carnis abnegatio. Regnum Spiritus, eſt carnis abolitio. in quibus non regnat Spiritus, illi ad Chriſtum non pertinent. ergo Chriſtiani non ſunt qui carni ſeruiunt. Chriſtum enim à Spiritu ſuo qui diuellunt, eum faciunt mortuo ſimulachro vel cadaueri ſimilem. Ac ſemper tenendum eſt illud Apoſtoli conſilium, gratuitam peccatorum remiſſionem à Spiritu regenerationis non poſſe diſiungi: quia hoc eſſet quaſi Chriſtum diſcerpere. Id ſi verum eſt, mirum eſt ab Euangelii aduerſariis nos arrogantiæ inſimulari, quòd Chriſti Spiritum in nobis habitantem agnoſcere audemus. Nam aut Chriſtum abnegare conuenit: aut fateri, per eius Spiritum eſſe Chriſtianos. Horribile ſanè auditu, homines ſic à Domini verbo defeciſſe, vt non modò Chriſtianos ſe eſſe iactent abſque Dei Spiritu: ſed fidem quoque aliorum irrideant. atqui hæc Papiſtarum eſt philoſophia. Iam verò hîc obſeruent lectores, promiſcuè Spiritum nunc Dei Patris, nunc Chriſti vocari: non modò quia in Chriſtum, quatenus mediator noſter eſt & caput, effuſa eſt tota illius plenitudo, vt inde ſua in quenque noſtrum portio deflueret: ſed quoniam idem Spiritus Patris & Filii communis eſt, quorum vna eſt eſſentia, & eadem æterna Deitas. Quia tamen nulla nobis niſi per Chriſtum communicatio eſt cum Deo, prudenter Apoſtolus à Patre,qui longius abeſſe videtur,ád Chriſtum deſcendit.

10 *Si verò Chriſtus in vobis eſt.*) Quod antea dixerat de Spiritu,nunc de Chriſto dicit: quo ſignificatur modus habitationis Chriſti in nobis. nam vt per Spiritum ſibi nos in templa conſecrat, ita per eundem in nobis reſidet. Iam verò quod prius attigimus,nunc apertius explicat,filios Dei non à plena & ſolida perfectione cenſeri ſpirituales, ſed tantùm propter inchoatam in illis vitæ nouitatem. Eſt autem hîc prolepſis,qua occupat dubitationem,quæ alioqui nos vexare poterat. nam vtcunque partem noſtri ſpiritus occupet,videmus tamen alteram partem adhuc à morte detineri. Reſpondet ergo,vim viuificandi in Spiritu Chriſti ineſſe,quæ ad mortalitatem noſtram abſorbendam valeat.Vnde infert patienter expectandum eſſe,dum reliquiæ peccati prorſus aboleantur. Porrò antè admoniti ſunt lectores ne per vocabulum Spiritus, animam noſtram intelligant,ſed regenerationis Spiritum: quem Vitam appellat Paulus nõ modò quia viuit ac viget in nobis, ſed quia viuificat nos ſuo vigore, donec extincta mortali carne perfectè demum renouet: ſicut è conuerſo vox Corporis, craſſiorem illam maſſam deſignat quæ nondum Spiritu Dei eſt purificata à ſordibus terrenis,quæ nihil niſi craſſum ſapiunt.nam corpori tribuere peccati culpam alioqui abſurdum eſſet. Rurſum anima adeò vita non eſt, vt ne ipſa quidem viuat. Senſus ergo Pauli eſt, quanuis peccatum morti nos adiudicet, quatenus in nobis adhuc remanet primæ naturæ vitioſitas, Spiritum tamen Dei eſſe victorem: nec obſtare quòd tantùm primitiis donati ſumus, quia vel vna eius ſcintilla,vitæ ſemen eſt.

11 *Si inquam Spiritus.*) Confirmatio eſt proximæ ſententiæ ſumpta à cauſa efficiente, in hunc modum,Si potentia Spiritus Dei, Chriſtus excitatus eſt, ac Spiritus æternam retinet potentiam: eandem in nobis quoque exeret. Sumit autem pro confeſſo, in Chriſti perſona editum fuiſſe virtutis ſpecimen quæ ad totum Eccleſiæ corpus pertinet. Quia autem Deum,reſurrectionis facit autorem, viuificum Spiritum ei aſſignat. *Qui ſuſcitauit.* Periphraſi Deum deſcripſit,quod magis præſẽti propoſito quadrabat, quàm ſi eum ſimpliciter nomine appellaſſet. Eadem ratione ſuſcitati Chriſti gloriam Patri aſſignat: nam efficacius id erat ad probandum quod intendit,quàm ſi tribuiſſet ipſi Chriſto. Obiici enim poterat,Chriſtus ad ſe excitandum pollebat ea virtute,à qua procul abſunt omnes homines. Verùm vbi dicit,Chriſtum Deus excitauit Spiritu ſuo,quem & vobis communicauit,nihil contrà afferri poteſt, quum ſpem certam reſur-
Ioh.10.d.18. rectionis ita nobis fecerit. Neque tamen quicquam derogatur alteri ſententiæ,Poteſtatem habeo ponendi animam meam,& iterum recipiendi eam:A ſeipſo certè ac propria virtute Chriſtus reſurrexit:ſed quemadmodum ſolet Patri tranſcribere quicquid in ſe Diuinę virtutis eſt, ita Apoſtolus non impropriè ad Patrem tranſtulit, quod fuit in Chriſto maximè proprium opus Diuinitatis. *Mortalia* porrò *corpora* vocat quicquid adhuc reſtat in nobis morti obnoxium: vt mos illi vſitatus eſt craſſiorem noſtri partem hoc nomine appellare. Vnde colligimus,non de vltima reſurrectione quæ momento fier, haberi ſermonem, ſed de continua Spiritus operatione, qua reliquias carnis paulatim mortificans, cæleſtem vitam in nobis inſtaurat.

12 *Itaque fratres,debitores ſumus,non carni,vt ſecundum carnem viuamus.*

13 *Si enim ſecundum carnem vixeritis,moriemini: ſi verò Spiritu facta carnis mortificaueritis, viuetis.*

14 *Quicunque enim ſpiritu Dei aguntur,ij filij Dei ſunt.*

12 *Itaque fratres.*) Concluſio eſt præcedentium. nam ſi renuntiandum eſt carni, cum ea nihil nobis eſſe debet. Rurſum ſi Spiritum regnare in nobis oportet, ab illius nutu non pendere abſurdum eſt. Oratio Pauli hîc eſt defectiua, quoniam alterum antitheti membrum omittit, nos ſcilicet eſſe Spiritui debitores:verùm ſenſus non obſcurè patet. Habet autem hæc concluſio vim exhortationis:quemadmodum ſemper à doctrina exhortationem ſolet deducere:ſic alibi,Epheſ.4.g.30,monet ne contriſtemus Spiritum Dei quo obſignati ſumus in diem reſurrectionis. Item,Gala.5.d.25,Si Spiritu viuimus, & Spiritu ambulemus. Id autem fit,dum carnalibus concupiſcentiis renuntiamus,vt nos iuſtitię Dei addicamus veluti in ſeruitutem. Sic ſanè ratiocinandum eſt: non vt blaſphemi quidam ſolent, qui blaterant oſcitandum eſſe, quoniam nihil ſit noſtræ facultatis. Atqui hoc eſt veluti cum Deo belligerari,ſi gratiam eius oblatam nobis, contemptu ac negligentia extinguimus.

13 *Si enim ſecundum carnem.*) Addit comminationem, quò acriùs torporem illis omnem excutiat: qua etiam probè refelluntur qui iuſtificationem fidei iactant ſine Chriſti Spiritu. Quãquam ſua ipſorum conſcien-

conſcientia plus ſatis redarguntur: quia nulla eſt in Deum fiducia, vbi non ſit & amor iuſtitiæ. Verum eſt quidem, nos ſola Dei miſericordia iuſtificari in Chriſto: ſed æque & illud verum ac certum, omnes qui iuſtificantur, vocari à Domino vt dignè ſua vocatione viuant. Diſcāt ergo fideles non in iuſtitiam modò, ſed in ſāctificationem quoque amplecti, ſicuti in vtrunque finem nobis datus eſt, ne mutila ſua fide eum lacerent. *Si verò ſpiritu facta carnis.* Ita temperat ſententiam, vt non deiiciat animum piis, qui ſibi multæ adhuc infirmitatis conſcii ſunt. Nam vtcunque peccatis ſumus adhuc obnoxii, nihilo tamē minus vitam nobis promittit, modò carnis mortificandæ ſtudium proſequamur. Neque enim exactè requirit carnis interitum, ſed tantùm eniti nos iubet ad domandas eius libidines.

14 *Quicunque enim Spiritu Dei aguntur.*) Probatio eſt eius quod proximè præceſſit. Docet enim eos demum cenſeri in Dei filiis, qui reguntur eius Spiritu: quoniam hac nota ſuos Deus agnoſcit. Ita excutitur inanis iactantia hypocritis, qui ſine re titulum vſurpant: & fideles animantur ad indubiam ſalutis ſuæ fiduciā. Summa huc redit, Filii Dei ſunt quicunque Spiritu Dei agūtur: omnes filii Dei, hæredes ſunt vitæ æternæ: ergo certi de vita æterna eſſe debent quicunque aguntur Spiritu Dei. Media autem propoſitio, ſiue aſſumptio, prætermiſſa eſt, quia erat indubitata. Cæterùm obſeruare conuenit, eſſe multiplicem Spiritus actionem. Eſt enim vniuerſalis, qua omnes creaturæ ſuſtinentur ac mouentur: ſunt & peculiares in hominibus, & illæ quidem variæ: ſed hîc ſanctificationem intelligit, qua nonniſi electos ſuos Dominus dignatur, dum eos ſibi in filios ſegregat.

15 *Etenim non accepiſtis Spiritum ſeruitutis iterum in terrorem: ſed accepiſtis ſpiritum adoptio-*
nis, per quem clamamus, Abba, Pater.
16 *Ipſe enim ſpiritus ſimul teſtificatur ſpiritui noſtro, quòd ſumus filij Dei.*
17 *Si verò filij, etiam hæredes: hæredes quidem Dei, cohæredes autem Chriſti. ſiquidem compa-*
timur, vt & vnà glorificemur.
18 *Exiſtimo certè non eſſe pares afflictiones huius temporis ad futuram gloriam quæ reuelabitur*
erga nos.

Confirmat nunc illam fiduciæ certitudinem, in qua fideles acquieſcere nuper iuſſit, ídque à ſpeciali effectu Spiritus: quia non ideo datus eſt vt nos trepidatione iactet, vel anxietate torqueat: ſed potius vt ſedata omni perturbatione, tranquillo in ſtatu mentes noſtras componens, ad ſecuram & liberam Dei inuocationem nos excitet. Non ergo ſolùm proſequitur quod antè attigit argumentum, ſed in altero illo membro quod ſimul coniunxerat, magis inſiſtit: nempe de paterna Dei indulgentia qua ſuis infirmitatē carnis, & vitia quibus adhuc laborant, ignoſcit. Huius fidem nobis certam fieri docet à Spiritu adoptionis, qui nobis fiduciam precandi non dictaret, niſi gratuitam veniam obſignando. Ac quò eam rem magis illuſtret, duplicem Spiritum ſtatuit: alterum ſeruitutis appellat, quem ex Lege concipere poſſumus: alterum adoptionis, qui ex Euangelio eſt. Illum dicit fuiſſe olim datum in timorem, hunc in ſecuritatem hodie dari. Ex tali contrariorum comparatione magis (vt vides) eluceſcit illa, quam confirmare vult, ſalutis noſtræ certitudo. Eadem cōparatione vtitur autor epiſtolæ ad Hebræos, quum ait, nos non acceſſiſ- *Heb.12.e.18.* ſe ad montem Sinai, vbi omnia terrifica ſic erant, vt populus conſternatus quaſi præſenti mortis denuntiatione, deprecatus ſit ne verbum ſibi fieret, & Moſes ipſe confeſſus ſit ſe fuiſſe pauefactum: ſed acceſſiſſe ad Sion montem Domini, & ciuitatem eius Ieruſalem cæleſtem, vbi eſt mediator noui Teſtamenti Ieſus, &c. Ex aduerbio Iterum, colligimus Legem cum Euangelio hîc conferri: quia hoc inæſtimabile beneficium ſuo aduentu nobis attulit Filius Dei, ne amplius ſeruilis Legis conditio nos conſtringat. Neque tamen inde colligas, vel Spiritu adoptionis neminem ante Chriſti aduentum fuiſſe præditum: vel quicunque Legem acceperint, ſeruos fuiſſe, non filios. Miniſterium enim Legis cum Euangelii diſpenſatione potius confert, quàm perſonas cum perſonis. Fateor quidem hîc moneri fideles quanto cum ipſis liberalius nunc egerit Deus, quàm olim cum Patribus ſub veteri Teſtamento: externam tamē diſpenſationem reſpicit, cuius tantùm ratione præcellimus: quia vt præſtantior fuerit Abrahæ, Moſis, & Dauidis fides quàm noſtra: quatenus tamen in ſpeciem ſub pædagogia eos Deus continuit, nōdum ad libertatem quæ nobis patefacta eſt, progreſſi erant. Simul verò notandum eſt, conſultò propter Pſeudoapoſtolos antitheſin ſtatui inter literales Legis diſcipulos, & fideles quos Chriſtus cæleſtis magiſter non tantùm oris ſonitu compellat, ſed intus Spiritu ſuo efficaciter docet. Et quanquam in Lege fœdus gratiæ cōtinetur, ipſum tamen inde remouet: quia Euangelium opponens, nihil conſiderat niſi quod erat Legis ipſius proprium, nempe iubere & vetare, mortíſque denuntiatione coërcere tranſgreſſores: adeóque Legem ſua qualitate induit qua ab Euangelio differt. Vel ſiquis ita malit, Legem proponit nudam, quatenus in ea Deus nobiſcum operum reſpectu paciſcitur. Sic igitur de perſonis habendum eſt in populo Iudaico, quum Lex promulgaretur, ac poſt eam quoque promulgatam, eodem fidei Spiritu illuminatos fuiſſe pios: ideóque obſignatam fuiſſe eorum cordibus ſpem æternæ hæreditatis, cuius Spiritus arrhabo eſt & ſigillum. Hoc tantùm intereſt, quòd benignius & largiore manu effuſus eſt ſpiritus in regno Chriſti. Quòd ſi in ipſam doctrinæ diſpenſationem reſpicias, videbitur tunc primùm ſalus certò manifeſtata, quum in carne exhibitus fuit Chriſtus: tanta obſcuritate omnia ſub veteri Teſtamento inuoluta erant, præut eſt Euangelii perſpicuitas. Deinde ſi Lex in ſe reputetur, nihil quàm miſeræ ſeruituti addictos, mortis quoque horrore conſtringere homines poteſt: quia nihil boni promittit, niſi ſub cōditione: mortem verò edicit in omnes tranſgreſſores. Quare vt ſub Lege Spiritus ſeruitutis erat, qui conſcientiam formidine premebat: ita ſub Euangelio eſt Spiritus adoptionis, qui ſalutis noſtræ teſtimonio animas noſtras exhilarat. Obſerua autem terrorem ſeruituti coniungi, quia fieri aliter non poteſt quin Lex miſera inquietudine vexet ac cruciet animas, quandiu ſuum imperium exercet. Quare illis pacandis non aliud remedium eſt, quàm vbi Deus nobis delicta condonans, quaſi pater filiis indulget. *Per quem clamamus.* Perſonam ideò mutauit, vt

ſortem omnium ſanctorum communem exprimeret: acſi dixiſſet, Spiritum accepiſtis, per quem vos, vt nos reliqui omnes fideles,clamatis. Habétque mimeſis non minimam emphaſin,quòd in perſona fideliũ Patris nomen enuntiat. Duplicatio appellationis per diuerſas voces, amplificationem continet. Significat enim Paulus,ita nunc per totum mundum publicatam eſſe Dei miſericordiam, vt promiſcuè linguis omnibus inuocetur: quemadmodum Auguſtinus obſeruat. ergo inter omnes gentes conſenſum exprimere voluit. Vnde ſequitur nihil iam differre Græcum à Iudæo,quum inter ſe coaluerint. Aliter loquitur

Ieſa 19.c.18. Propheta Ieſaias,denuntians linguam Chanaan omnibus fore communem: eodem tamen ſenſu,quia nõ externum idioma reſpicit, ſed cordis harmoniam in colendo Deo,& in profitendo vero & puro eius cultu idem & ſimplex ſtudium. Clamoris nomen ad fiduciam exprimendam poſitum eſt, acſi diceret non dubitanter nos precari, ſed intrepidè claram vocem attollere in cælum. Vocabant quidem etiam fideles ſub Lege Deum patrem,ſed non tam libera fiducia, quum procul eos à Sanctuario velum arceret: nunc autem vbi Chriſti ſãguine patefactus eſt nobis ingreſſus, familiariter & quaſi pleno ore gloriari licet nos

Oſee.2.d.23. eſſe filios Dei: vnde naſcitur hic clamor. Denique ita impletur Oſeæ vaticinium, Dicam illis, Populus meus vos: illi viciſſim reſpondebunt, Tu Deus noſter. Nam quo apertior eſt promiſſio, eo etiam maior precandi libertas.

16 *Ipſe enim Spiritus.*) Non ſimpliciter dicit teſtem eſſe Spiritum Dei ſpiritui noſtro,ſed compoſitum verbum vſurpat, quod vertere liceret,Conteſtatur,niſi aliud Latinis eſſet conteſtatio. Intelligit autẽ Paulus,Spiritum Dei tale nobis teſtimonium reddere, vt eo duce & magiſtro, Spiritus noſter ſtatuet firmam eſſe Dei adoptionem.Neque enim ſponte mens noſtra,niſi præeunte Spiritus teſtimonio, hanc nobis fidem dictaret. Porrò eſt hîc exegeſis proximæ ſententiæ. nam dum nobis teſtatur Spiritus, nos eſſe Dei filios,ſimul hanc animis noſtris fiduciam ingerit, vt Deum audeamus inuocare Patrem. Et certè quũ ſola cordis fiducia os nobis aperiat,niſi de paterno Dei amore Spiritus teſtimonium cordibus noſtris reddat,mutæ ad concipiendas preces linguæ erunt. Tenendum enim ſemper illud principium eſt,Non aliter Deum rite nos precari, niſi vt ore Patrem vocamus, ita talem eſſe certò ſimus in animis noſtris perſuaſi. Cui alterum quoque reſpondet, Non aliter quàm Dei inuocatione fidem noſtram probari. Itaque nõ abs re Paulus nos ad hoc examen reuocans, tunc demum conſtare oſtendit quàm seriò quiſque credat, vbi ſe precibus exercent qui gratiæ promiſſionem amplexi ſunt. Atque hîc egregiè refutantur nugæ illæ ſophiſtarum de morali coniectura:quæ nihil aliud eſt quàm incertitudo & animi anxietas,imò potius vacillatio & hallucinatio.Simul reſpondetur eorum obiectioni: rogant quomodo Dei voluntatem homo perſpectam habere queat.atqui hæc non humani captus eſt certitudo:ſed teſtimonium Spiritus Dei,vt fuſiùs tractat in priore ad Corinth.epiſt.vnde etiam petenda eſt huius loci plenior expoſitio.Stat itaque ſenten-

1.Io.5.d.19.20 tia, Neminem poſſe nominari Dei filium,qui non ſe talem agnoſcat,quæ cognitio, ſcientia ab Ioanne,ad denotandam certitudinem vocatur.

17 *Si verò filii.*) Argumento ab annexis vel conſequentibus ducto probat,in eo conſtare ſalutem, ſi patrem habeamus Deum. Filiis deſtinata eſt hæreditas:quando igitur nos ſibi in filios Deus adoptauit,ſimul hæreditatem quoque deſtinauit nobis.Deinde ſubindicat qualis ſit hæreditas, nempe cæleſtis: ideóque incorruptibilis & æterna, & qualis in Chriſto manifeſtata fuit, qua manifeſtatione & omnis incertitudo tollitur, & commendatur hæreditatis excellentia, quam participamus cum ipſo Dei vnigenito. Quanquam Pauli conſilium eſt (vt paulo pòſt melius liquebit) hæreditatem nobis promiſſam ſplendidè extollere,vt ea contenti,fortiter mundi illecebras ſpernamus,& patienter feramus quicquid moleſtiarum nobis in mundo incũbit. *Siquidem compatimur.* Variæ huius loci ſunt interpretationes, ſed mihi ſenſus iſte præ aliis omnibus arridet,Nos Chriſti cohæredes eſſe, modò ad cernendam hæreditatem, eadem qua ipſe via progreſſus eſt,ipſum ſequamur. Atque ita quòd mentionem Chriſti iniecit, eo quoque voluit ad hanc cohortationem tranſitum facere,velut his gradibus, Dei hæreditas ideo noſtra eſt quia in filios,eius gratia ſumus adoptati: ac ne dubia ſit,eius poſſeſſio iam Chriſto delata eſt,cuius facti ſumus conſortes. At qui eam Chriſtus per crucem adiit: ergo & nobis eo modo adeunda eſt. Neque timendum eſt quod verẽtur quidam,ne ſic gloriæ æternæ cauſam laboribus noſtris tranſcribat Paulus. ſiquidem hæc loquẽdi formula, Scripturæ inſolita non eſt: ſed ordinem potius quem in ſalute nobis diſpenſanda ſequitur Dominus,quàm cauſam denotat. Nam antehac ſatis aſſeruit gratuitam Dei miſericordiam contra operum merita: nunc dum ad patientiam nos hortatur, non diſputat vnde nobis proueniat ſalus, ſed quomodo ſuos Deus gubernet.

18 *Exiſtimo certè.*) Tametſi non ineptè omnino faciunt qui hoc accipiunt in modum correctionis: malo tamen ad cohortationem amplificandam referre vice anticipationis: vt ſit ſenſus, Neque verò moleſtum eſſe nobis debet ſi ad cæleſtem gloriam nobis per varias afflictiones procedendum eſt, quandoquidem illæ ſi cum magnitudine gloriæ huius conferantur,leuiſſimi ſunt momenti.Futuram gloriam pro æterna poſuit: ſicuti afflictiones mundi vocat,quæ ſubitò tranſeunt.Hinc liquet,peſſimè intellectum hunc locum à Scholaſticis, ex quo friuolam ſuam diſtinctionem congrui & condigni hauſerunt. Neque enim dignitatem vtriuſque confert Apoſtolus:ſed grauitatem crucis tantùm eleuat, cõparatione magnitudinis gloriæ,idque ad confirmandos patientia fidelium animos.

19 *Siquidem intenta expectatio creaturæ,reuelationem filiorum Dei expectat.*

20 *Vanitati enim creatura ſubiecta eſt non volens, ſed propter eum, qui ſubiecit ipſam in ſpe.*

21 *Quoniam ipſa quoque creatura aſſeretur à ſeruitute corruptionis in libertatem gloriæ filiorum Dei.*

22 *Nouimus enim,quòd creatura vniuerſa congemiſcit,& ad hunc diem parturit.*

19 *Intenta expectatio creaturæ.*) Patientiæ, ad quam hortatus erat,exemplum nobis extare docet in ipſis

ipſis quoque mutis creaturis. ſic enim,omiſſa expoſitionum varietate, hunc locum accipio, Nullum eſſe elementum, nullámve mundi partem,quæ non veluti præſentis miſeriæ agnitione tacta,in ſpem reſurrectionis intenta ſit.Et duo quidem proponit,creaturas omnes laborare,ſpe tamen ſuſtineri. Vnde etiam apparet quàm immenſum ſit æternæ gloriæ pretium, quod omnia in ſui deſiderium excitare ac rapere poteſt. Porrò loquutio iſta, *Expectatio expectat*,etſi paulo eſt inuſitatior, habet tamen conuenientiſſimum ſenſum:ſignificare enim voluit,magna anxietate conſtrictas, & magno deſiderio ſuſpenſas creaturas, expectare diem illum qui gloriam filiorum Dei palàm exhibebit. Reuelationem filiorum vocat, quum ſimiles Deo erimus:quemadmodum Iohannes dicit.quanuis enim ſciamus nos eſſe eius filios, nondum tamen apparuit.1. Iohan.3.a.2. Retinui autem Pauli verba, quia mihi audacior quàm par ſit, viſa eſt Eraſmi verſio, Donec palàm fiant filii Dei: neque tamen ſatis exprimere Apoſtoli mentem. Non enim intelligit patefactum iri Dei filios extremo die: ſed palàm tunc fore quàm optabilis & beata ſit eorum conditio, vbi exuti ſua corruptione, cæleſtem gloriam induent. Nam ſpem creaturis quæ ſenſu carent ideò tribuit, vt fideles, oculos aperiant ad conſpectum inuiſibilis vitæ, quanuis adhuc ſub deformi habitu lateat.

20 *Vanitati enim ſubiecta.*) Declarat expectationis finem à contrario.quia enim creaturæ nunc corruptioni obnoxiæ,non antè inſtaurari poſſunt,quàm filii Dei in integrum reſtituantur,ideo ſuam inſtaurationem expetentes,in manifeſtationem regni cæleſtis reſpiciunt. Vanitati ſubiectas dicit, quia non ſolido firmóque in ſtatu permanent:ſed veluti euanidæ & fluxæ, celeri curſu trãſeunt. neque enim dubium quin vanitatem opponat integræ naturæ. *Non volens.* Quum ſenſus nullus inſit talibus creaturis,voluntas certè pro inclinatione naturali accipiẽda eſt, ſecundum quam vniuerſa rerum natura in conſeruationem ac perfectionem ſuam fertur. inuita igitur & repugnante natura vim patitur quicquid detinetur ſub corruptione.Sed ſingulas mundi partes κτ̀ προσωποποιίαν tanquam ſenſu præditas inducit: quo magis nos ſtuporis noſtri pudeat,niſi caduca mundi fluctuatio quam conſpicimus, altius nos erigat. *Sed propter eum.* Obedientiæ exemplum in creaturis omnibus proponit,& eam addit ex ſpe naſci,quia hinc Soli & Lunę ſtellíſque omnibus ad aſſiduum curſum alacritas,hínc terræ ad fructus gignendos ſedulitas obſequii,hinc aëris indefeſſa agitatio,hinc aquis ad fluxum promptus vigor, quia Deus ſuas quibuſque partes iniunxit:nec tantùm præciſo imperio mãdauit quid fieri vellet, ſed ſpem renouationis intus ſimul indidit.Nam in triſti diſſipatione quæ Adæ lapſum ſequuta eſt, ſingulis ferè momentis diffluerct tota mundi machina,& ſingulæ partes fatiſcerent, niſi eas aliunde fulciret arcana quædam ſtabilitas. Nimis ergo turpe eſſet,minus in filiis Dei valere arrham Spiritus,quàm in mortuis creaturis arcanum inſtinctum.Ergo vtcunque aliò naturaliter inclinent creaturæ, quia tamen placitum eſt Deo eas ſub vanitatem redigere, eius imperio obtemperant: & quia melioris conditionis ſpem ille fecit,in ea ſe ſuſtentant, deſiderium ſuum differentes, donec promiſſa ſibi incorruptio reueletur. προσωποποιΐα eſt quòd ſpem illis attribuit, vt prius,velle & nolle.

21 *Quoniam ipſa quoque.*) Oſtendit quomodo in ſpe ſubiecta ſit creatura vanitati:quia ſcilicet futurum eſt vt aliquando eximatur:quemadmodum teſtatur Ieſaias,& Petrus clarius etiamnum modò confirmat. Hinc ſanè reputare conuenit quàm horribilem maledictionem meriti ſimus: quum noſtrorum vitiorum innoxiæ omnes creaturæ à terra vſque ad cælum pœnas luant. nam quòd laborant ſub corruptione, id noſtra culpa fit: ita condemnatio generis humani cælo ac terræ creaturíſque vniuerſis impreſſa eſt. Rurſum hinc apparet in quantam gloriæ excellentiam euehendi ſint filii Dei,ad quam amplificandam & illuſtrandam creaturæ omnes innouabuntur. Porrò non intelligit conſortes eiuſdem gloriæ fore creaturas cum filiis Dei, ſed ſuo modo melioris ſtatus fore ſocias: quia Deus ſimul cum humano genere orbem nunc collapſum in integrum reſtituet. Qualis verò futura ſit integritas illa tam in pecudibus quàm in plantis & metallis, curioſiùs inquirere neque expedit, neque fas eſt, quia præcipua pars corruptionis eſt interitus. Quærunt arguti, ſed parum ſobrii homines, an immortale futurum ſit omne animalium genus: his ſpeculationibus ſi frænum laxetur, quorſum tandem nos abripient? Hac ergo ſimplici doctrina contenti ſimus, tale fore temperamentum, & tam concinnum ordinem, vt nihil vel deforme vel fluxum appareat.

22 *Nouimus enim quod.*) Eandem iterum ſententiam repetit, quò tranſitum ad nos faciat: etſi vim ac formam habet concluſionis quod nunc dicitur. Ex eo enim quòd creaturæ ſunt corruptioni obnoxiæ, ídque non appetitu naturali,ſed Dei ordinatione,deinde quòd ſpem habent exuendæ olim corruptionis, ſequitur eas congemiſcere inſtar mulieris parturiẽtis,donec liberatæ fuerint. Eſt autẽ aptiſſima hæc ſimilitudo,vt ſciamus gemitũ hunc de quo loquitur,non inanem nec mortuum eſſe:quia tandem fructum lętum ac fœlicem pariet.Summa eſt,creaturas neque præſenti ſtatu contentas eſſe,neque tamen ita laborare,vt ſine remedio tabeſcant:ſed parturire, quia eas manet inſtauratio in melius. Quum autem Congemiſcere dicit, non intelligit ipſas ſimul inter ſe mutua anxietate conſtringi, ſed comites nobis adiungit. Particula Hactenus,vel Ad hunc vſque diem, ad leuandum diuturni languoris tædium pertinet. Nam ſi tot ſeculis durarunt in ſuo gemitu creaturæ, quàm inexcuſabilis erit noſtra mollities vel ignauia, ſi in breui vmbratilis vitæ curriculo deficimus?

23 *Non ſolùm autem,ſed ipſi quoque qui primordia ſpiritus habemus: nos inquam ipſi in nobis ipſis gemimus,adoptionem expectantes,redemptionem corporis noſtri.*

24 *Spe enim ſalui facti ſumus:ſpes verò quæ conſpicitur, non eſt ſpes: quod enim conſpicit quis, quomodo etiam ſperet?*

25 *Si ergo quod non conſpicimus,ſperamus:per patientiam expectamus.*

23 *Non ſolùm.*) Sunt qui putant Apoſtolum exaggerare hîc voluiſſe futuræ noſtræ beatitudinis dignitatem, ex eo quòd ardenti deſiderio ipſam omnia expetant: neque ſolùm irrationalia, ſed nos quoque

Spiritu Dei regenerati. Quæ ſententia defendi quidem poteſt, mihi tamen videtur comparatio eſſe maioris, & minoris: ac ſi diceret, Tanti eſt ipſis quoque elementis ſenſu ac ratione carentibus futuræ gloriæ noſtræ excellentia, vt quodam eius deſiderio flagrent: multo magis nos qui Spiritu Dei ſumus illuminati,& ſpei firmitudine & ſtudii contentione ad tantam boni magnitudinem aſpirare & eniti conuenit. Ac duplicem affectum requirit in fidelibus: nempe vt præſentis miſeriæ ſenſu grauati, ingemiſcant: patienter nihilominus liberationem expectent. Vult enim futuræ beatitudinis expectatione erectos, animi altitudine ſuperare omnes præſentes ærumnas: vt non reputent quales ſint nunc, ſed quales futuri ſint. *Ipſi qui primordia.* Quòd alii Primitias interpretantur raram & eximiam præſtantiam, mihi nullo modo placet: ideóque ad vitandam ambiguitatem vertere malui Primordia. Non enim de ſolis Apoſtolis, quemadmodum illi, dictum accipio: ſed de vniuerſis fidelibus, qui in hoc mundo guttulis duntaxat Spiritus aſperſi, vel certè quum optimè profecerunt, certa eius menſura prædìti, à complemento adhuc non parum abſunt. Hæc igitur ſunt Apoſtolo primordia vel primitiæ, quibus integer prouentus opponitur. Nam quia nondum plenitudine donati ſumus, non mirum eſt inquietudine nos moueri. Quòd autem repetit *Nos ipſi*, & ſubiungit *In nobis ipſis*, ad epitaſin id facit, quò ardentius deſiderium exprimat. Nec deſiderium modò nominat, ſed gemitum: quia vbi ſenſus miſeriæ, illic & gemitus. *Adoptionem expectantes.* Impropriè quidem, ſed non ſine optima tamen ratione adoptio hìc vocatur hæreditatis ad quam adoptati ſumus fruitio. Significat enim Paulus decretum illud Dei æternum, quo nos ſibi ante mundum conditum elegit in filios, de quo nobis per Euangelium teſtatur, & cuius fidem per Spiritum cordibus noſtris obſignat, irritum fore niſi certa ſit promiſſa reſurrectio, quæ illius eſt effectus. Quorſum enim Deus nobis eſt Pater, niſi vt terrena peregrinatione defunctos, cæleſtis nos hæreditas excipiat? Eodem ſpectat quæ mox ſubiicitur *Corporis redemptio.* Sic enim ſolutum fuit à Chriſto redemptionis noſtræ pretium, vt tamen mors adhuc ſuis vinculis nos ligatos teneat, imò eam intus geſtemus: vnde ſequitur, inane ac infructuoſum fore mortis Chriſti ſacrificium, niſi fructus in cæleſti renouatione appareat.

24 *Spe enim ſalui.*) Alio argumento Paulus exhortationem ſuam confirmat, quia ſcilicet à ſpecie mortis ſalus noſtra ſeparari nequeat, quod probat ex ſpei natura. Nam quum ſpes ad res nondum compertas ſe extendat, & mentibus noſtris rerum quæ abſconditæ ſunt ac procul remotæ imaginem repræſentet, quicquid vel palàm cernitur, vel manu tenetur, nòn poteſt ſperari. Atqui pro confeſſo ſumit Paulus quod negari nòn poteſt, quandiu verſamur in mundo, ſalutem noſtram in ſpe ſitam: vnde ſequitur longè ſupra ſenſus noſtros apud Deum eſſe repoſitam. Quòd dicit non eſſe ſpem quæ conſpicitur, dura quidem loquutio eſt, ſed quæ ſenſum nó obſcurat. Simpliciter enim docere vult, quum ſpes futuri boni ſit, non præſentis, cum aperta poſſeſſione nunquam eſſe coniunctam. Ergo ſiquibus graue eſt ingemiſcere, ordinem à Deo poſitum euertant neceſſe eſt, qui non prius ſuos ad triumphum vocat, quàm in tolerantiæ militia exercuerit. Atqui cum Deo viſum fuerit ſalutem noſtram quaſi in ſinu clauſo fouere, nobis expedit in terra laborare, premi, lugere, affligi, imò iacere quaſi ſemimortuos, vel mortuis ſimiles. Nam qui viſibilem ſalutem appetunt, ab ea ſe abdicant, ſpei renuntiantes quæ eius cuſtos eſt Diuinitus ordinata.

25 *Si ergo quod non conſpicimus.*) Argumentum ab antecedenti ad conſequens: quia ſpem neceſſariò ſequitur patientia. Nam ſi moleſtum eſt bono carere quod deſideres: niſi patientia te ſuſtineas ac ſoleris, deſperatione concidas oportet. ſpes ergo patientiam ſemper ſecum trahit. Ita eſt aptiſſima concluſio, euaneſcere quicquid Euangelium de reſurrectionis gloria promittit, niſi crucem & tribulationes patienter ferendo, præſentem vitam tranſigamus. Si enim vita inuiſibilis eſt, mortem oportet habere præ oculis: ſi inuiſibilis gloria, ergo præſens ignominia. Itaque ſi vis paucis complecti totum hunc locum, in hanc formam argumenta Pauli digeras, Piis omnibus ſalus in ſpe eſt repoſita: proprium ſpei eſt, futuris & abſentibus bonis intentam eſſe: ergo ſalus fidelium eſt abſcondita. Iam ſpes nonniſi per patientiam ſuſtiuetur: ergo non conſummatur ſalus fidelium niſi patientia. Porrò habemus hìc notabilem locum, quòd patientia ſit indiuidua fidei comes. cuius rei in promptu eſt ratio, quia dum melioris conditionis ſpe nos conſolamur, molleſcit ac mitigatur præſentium miſeriarum ſenſus, ne ſint adeò toleratu difficiles.

26 *Similiter verò Spiritus etiam coopitulatur infirmitatibus noſtris. non enim quid oraturi ſimus quemadmodum oportet, nouimus: verùm Spiritus ipſe intercedit pro nobis gemitibus inenarrabilibus.*

27 *Qui verò ſcrutatur corda, nouit cogitationem Spiritus, quòd ſecundum Deum intercedit pro ſanctis.*

26 *Similiter verò Spiritus.*) Ne exciperent fideles, ſe magis eſſe imbecillos quàm vt ferendis tot ac tã duris oneribus pares eſſent, Spiritus ſubſidium illis proponit quod ad ſuperandas omnes difficultates abundè ſufficit. Non eſt ergo cur quiſquam queratur crucis tolerantiam ſupra ſuas vires eſſe, quando cæleſti virtute roboramur. Et magna eſt vis Græci verbi συναντιλαμβάνεσθαι, quòd ſcilicet partes oneris quo noſtra infirmitas grauatur, ad ſe recipiens Spiritus, non modò auxiliatur nobis & ſuccurrit, ſed perinde nos ſubleuat, acſi ipſe nobiſcum onus ſubiret. Et in voce Infirmitates, pluralis numerus ſuam habet αὔξησιν. nam quia experientia oſtendit, niſi Dei manu fulciamur, innumeras ruinas protinus inſtare: admonet Paulus, etiamſi omni ex parte ſimus debiles, ac variæ infirmitates lapſum nobis minentur, ſatis fore præſidii in Dei Spiritu, ne vnquam labefactemur, vel vlla malorum congeries nos obruat. Cæterùm hæ Spiritus ſuppetiæ certius nos docent Dei ordinatione ſic fieri, vt per gemitus & ſuſpiria ad redemptionem noſtrã enitamur. *Non enim quid oraturi.* Suprà de Spiritus teſtimonio loquutus fuerat, quo Deum cognoſcimus nobis eſſe Patrem, & quo freti, audemus vt patrem inuocare: nunc ſecundum iſtud inuocationis membrum

membrum iterum repetens, dicit nos ab eodem Spiritu doceri quomodo inuocandus ſit, & quid precibus ab eo ſit petendum. Et opportunè anxiis piorum deſideriis preces attexuit, quia non ideo ærumnis eos Deus affligit, vt intus cæcum dolorē vorent, ſed vt ſe exonerent precando, atque ita fidem ſuam exerceant. Quanquam autem diuerſas huius loci expoſitiones afferri ſcio, mihi tamen videtur Paulus hoc ſimpliciter velle, cæcos eſſe nos in rogando Deo: quia etſi mala noſtra ſentimus, magis tamen implicitæ ſunt ac confuſæ mentes noſtræ, quàm vt rectè eligant quid conueniat, vel expediat. Si quis excipiat, regulam nobis in verbo Dei præſcribi: reſpōdeo, affectus noſtros nihilominus manere tenebris oppreſſos donec eos luce ſua Spiritus dirigat. *Verùm Spiritus ipſe intercedit.* Quanuis nondum re ipſa vel euentu appareat preces noſtras fuiſſe à Deo exauditas, colligit tamen Paulus in ipſo precādi ſtudio iam lucere cœleſtis gratiæ præſentiam, quia nemo ſancta & pia vota ſponte conciperet. Effutiunt quidem increduli ſuas preces, ſed cum meto Dei ludibrio: quia in illis nihil eſt vel ſincerum, vel ſerium, vel rite compōſitum. Quare bene precandi modum à Spiritu dictari neceſſe eſt: ideo vocat gemitus inenarrabiles, in quo Spiritus impulſu erumpimus, quia ingenij noſtri captum longè excedunt. Interpellare autem dicitur Spiritus Dei, non quòd ipſe re vera ſuppliciter ſe ad precandum vel gemendum demittat, ſed quòd in animis noſtris excitet ea vota quibus nos ſolicitari conuenit: deinde corda noſtra ſic afficiat, vt ſuo ardore in cælum vſque penetrent. Atque ita loquutus eſt Paulus, quò ſignificantiùs id totum tribueret Spiritus gratiæ. Iubemur quidem pulſare, ſed nemo ſponte præmeditari vel vnam ſyllabam poterit, niſi arcano Spiritus ſui inſtinctu nos Deus pulſet, adeóque ſibi corda noſtra aperiat.

27 *Qui verò ſcrutatur corda, nouit cog.*) Inſignis ratio ad confirmandam nobis fiduciam, quòd à Deo exaudiamur, dum per eius Spiritum precamur. Noſtra enim vota familiariter ipſe nouit, vtpote Spiritus ſui cogitata. Et hîc verbi Noſſe adnotanda eſt proprietas: ſignificat enim, Deum non vt nouos & inſolentes illos Spiritus affectus non animaduertere, vel tanquam abſurdos reiicere: ſed agnoſcere, & ſimul benignè excipere vt agnitos ſibi & probatos. Ergo ſicut nuper teſtatus eſt Paulus, iam Deum nobis auxiliari, dum nos quaſi in gremium ſuum deducit: ita nunc alterum ſolatium adiungit, vota noſtra quorum ipſe moderator eſt, minimè fruſtratum iri. Additur etiam continuo pòſt ratio: quia nos ita ad arbitrium ſuum conformat. vnde ſequitur, irritum eſſe non poſſe quod eius voluntati conſentaneum eſt, qua omnia reguntur. Hinc quòque diſcamus, primas tenere partes in oratione conſenſum cum voluntate Domini, quem noſtra ipſorum deſideria minimè alligatum tenent. Quare ſi orationes noſtras acceptas eſſe Deo volumus, rogandus ipſe vt eas moderetur ad ſuum arbitrium.

28 Nouimus autem quòd iis qui diligunt Deum, omnia cooperantur in bonum: iis ſcilicet qui ſecundum propoſitum vocati ſunt ſancti.

29 Quoniam quos præcognouit, etiam præfiniuit conformes imaginis Filij ſui: vt ſit ipſe primogenitus inter multos fratres.

30 Quos verò præfiniuit, eos & vocauit: & quos vocauit, eos etiam iuſtificauit: & quos iuſtificauit, eos etiam glorificauit.

28 *Nouimus autem.*) Ex ſupradictis nunc concludit, tantum abeſſe quin ſalutem noſtram remorentur huius vitæ ærumnæ, vt ſint potius eius adminicula. Nec obeſt quòd illatiuā particulam poſuit, quum illi non ſit nouum aduerbia ſic confundere: quanquam hæc concluſio ſimul anticipationem continet: Obſtrepit enim hîc carnis ſenſus, minimè apparere quòd Deus vota noſtra exaudiat, quādo eodem ſemper curſu procedunt noſtræ afflictiones. Itaque Apoſtolus occupat, quanuis non ſtatim ſuccurrat ſuis Deus, non tamen eos deſerere: quia miro artificio, quæ videntur incommoda, in eorum ſalutem conuertat. Siquis malit ſeorſum legere hanc ſententiam, vt nouo argumento contendat Paulus, non ægrè vel moleſtè ferendas eſſe res aduerſas quæ ſalutem adiuuant, non repugno. Interea non obſcurum eſt conſilium Pauli, Licet promiſcuè ſimilibus malis obnoxij ſint electi & reprobi, longum tamen eſſe diſcrimē: quia Deus fideles afflictionibus erudiens, eorum ſalutem procuret. Tenendum verò eſt, Paulum nonniſi de rebus aduerſis loqui: acſi dixiſſet, Diuinitus ſic temperari quæcunque ſanctis accidunt, vt quod mundus noxium eſſe putat, exitus vtile eſſe demonſtret. Nam tametſi verum eſt quod ait Auguſtinus, peccata quoque ſua, ordināte Dei prouidentia, ſanctis adeò nō nocere, vt potius eorum ſaluti inſeruiant: ad hunc tamen locum non pertinet, vbi de cruce agitur. Notandum verò quòd pietatis ſummam ſub dilectione Dei complexus eſt: vt re vera inde pendet vniuerſum iuſtitiæ ſtudium. *Iis qui ſecundum propoſitum.* Videtur addita eſſe hæc particula inſtar correctionis: nequis putaret fideles, quia Deum diligūt, ſuo merito hoc conſequi vt tantum ex rebus aduerſis fructum percipiant. ſcimus enim vbi de ſalute agitur, libenter homines à ſeipſis incipere, fingeréque ſibi præparationes quibus Dei gratiam anteuertant. Ergo Paulus quos vocauit Dei cultores, eoſdē prius ab eo fuiſſe electos docet. Certum eſt enim ideo notari ordinem: vt ſciamus, à gratuita Dei adoptione tanquam à prima cauſa pendere, quòd ſanctis omnia in ſalutem ſuccedunt. Imò oſtendit Paulus, fideles Deum non prius diligere, quàm ab ipſo vocati ſint: ſicuti alibi admonet, prius Galatas à Deo fuiſſe cognitos, quàm ipſum cognoſcerent. Verum quidem eſt hoc Pauli, nullis prodeſſe in ſalutem afflictiones, niſi qui Deum amant: ſed æquè verum eſt illud Iohannis, tunc demum incipere à nobis diligi, vbi nos gratuito amore præuenit. Porrò vocatio de qua hîc loquitur Paulus, latè patet. neque enim ad manifeſtationē electionis, cuius paulo pòſt fiet mentio, debet reſtringi, ſed ſimpliciter humano curſui opponitur, acſi dixiſſet Paulus, fideles non ſibi acquirere pietatem proprio motu, ſed Dei manu potius adduci, quatenus eos ſibi in peculium deligit. Propoſiti nomen quicquid ab hominibus fingitur mutuò adferri, diſertè excludit: acſi negaret Paulus, alibi quærendas eſſe electionis noſtræ cauſas, quàm in arcano Dei beneplacito: quod melius ex primo ad Epheſ. capite patet. item 2. ad Tim. primo: vbi etiā antitheſis huius propoſiti & iuſtitiæ humanæ diſertè exprimitur. Dubium tamen non eſt quin Paulus ideo hîc nominatim dixerit ſalutem noſtrā fundari Dei electione, vt tranſitū

Galat. 4. b. 8.

inde ad id faceret quod protinus ſubiecit, eodem ſcilicet cæleſti decreto nobis deſtinatas eſſe afflictiones quæ nos Chriſto configurent, quo ſalutem noſtram cum crucis tolerantia velut quodam neceſſitatis vinculo connecteret.

29 *Quoniã quos præcognouit.)* Ab ipſo igitur electionis ordine demonſtrat, omnes fideliũ afflictiones nihil eſſe aliud, quàm modum quo Chriſto conformentur: quod ipſum neceſſarium eſſe, antea teſtatus fuerat. Proinde non eſt quòd nobis doleat, aut acerbum ac graue ſit affligi: niſi & Domini electionem, qua ſumus præordinati ad vitam, indignè ferimus: niſi grauatim ferimus imaginem filij Dei in nobis repræſentare, per quam ad cæleſtem gloriam præparamur. Dei autem præcognitio cuius hîc Paulus meminit, non nuda eſt præſciẽtia, vt ſtultè fingunt quidam imperiti: ſed adoptio qua filios ſuos à reprobis ſemper diſcreuit. Quo ſenſu Petrus dicit fideles in ſanctificationem Spiritus fuiſſe electos ſecundum præcognitionem Dei. Quare inſulsè colligũt illi quos dixi, Deum non alios elegiſſe niſi quos ſua gratia dignos fore præuidit. Neque enim Petrus fidelibus blanditur, acſi pro ſuo quiſque merito electus foret: ſed eos ad æternum Dei conſilium reuocans, omni dignitate prorſus abdicat. Hoc etiam loco Paulus quod nuper de propoſito attigerat, alio verbo repetit. vnde ſequitur, notitiam hanc à beneplacito pendere, quia Deus nihil extra ſeipſum præſciuit quos voluit adoptãdo, ſed tantùm ſignauit quos eligere volebat. Verbum προορίζειν quod Prædeſtinare vertunt, ad circunſtantiam huius loci refertur: quia Paulus duntaxat intelligit, Deum ita ſtatuiſſe vt quoſcunque adoptauit, iidem Chriſti imaginem geſtarent: neque ſimpliciter dixit, Vt conformes ſint Chriſto, ſed *Imagini Chriſti*: vt doceret viuum & conſpicuum exemplar extare in Chriſto, quod omnibus Dei filiis ad imitationem proponitur. Summa porrò eſt, gratuitã adoptionem in qua ſalus noſtra conſiſtit, ab hoc altero decreto inſeparabilem eſſe: quòd nos ferendæ cruci addixit: quia nemo cælorum hæres eſſe poteſt, qui non antè vnigenito Dei filio fuerit conformis. *Vt ſit ipſe primogenitus.* vel, *Vt eſſet.* nam vtroque modo reſolui poteſt Græcus infinitiuus εἶναι, prius tamẽ mihi magis probatur. Porrò in Chriſti primogenitura hoc tantùm notare voluit Paulus, ſi prærogatiuam obtinet inter omnes filios Dei Chriſtus, meritò nobis in exemplar eſſe datum, ne quid detrectemus quod ille ſubire dignatus ſit. Ergo vt cæleſtis Pater ius & dignitatem quam Filio ſuo detulit, modis omnibus teſtetur, vult omnes quos in hæreditatem regni ſui adoptat, eius exemplo conformes fieri. Quanuis enim diuerſa ſit piorum in ſpeciem conditio, vt aliqua eſt inter membra humani corporis varietas: ſingulis tamen connexio eſt cum ſuo capite. Itaque ſicut primogenitus familiæ nomen ſuſtinet: ita Chriſtus in ſublimi gradu locatur, non modò vt honore emineat inter fideles, ſed etiam vt communi fraternitatis nota ſub ſe omnes contineat.

30 *Quos verò præfiniuit, eos & vocauit.)* Iam vt clariori demonſtratione confirmet quàm verum ſit, illam cum Chriſti humilitate conformationem ſaluti nobis eſſe, gradatione vtitur: in qua docet, ſic cum vocatione, iuſtificatione, gloria denique noſtra, cohærere ſocietatem crucis, vt nullo modo ſeparari queant. Verùm quo melius Apoſtoli mentẽ teneãt lectores, memoria repetere conuenit quòd antè admonui, verbum Præfiniendi non electionem notare, ſed illud Dei propoſitum vel decretum quo ſuis crucem ordinauit ferendam. eoſdẽ verò nunc vocatos eſſe docens, ſignificat Deum quod de illis ſtatuit, non tenere penes ſe abſconditum, ſed patefeciſſe: vt impoſitã ſibi legem æquo & manſueto animo ſuſcipiant. Vocatio enim hîc ab arcana electione diſtinguitur tanquam inferior. Nequis ergo exciperet, quam cuique ſortem Deus attribuerit, minimè ſibi conſtare: dicit Apoſtolus Deum ſua vocatione palàm teſtari de arcano ſuo conſilio, hoc verò teſtimonium non in ſola externa prædicatione conſiſtit, ſed adiunctam habet efficaciam Spiritus: quia de electis agitur, quos Deus non voce tantùm compellat, ſed intus etiam trahit. Iuſtificatio non malè ad continuum Diuinæ gratiæ tenorem poſſet extendi, à vocatione ad mortem vſque: ſed quia hoc verbum in tota epiſtola pro gratuita iuſtitiæ imputatione vſurpat Paulus, nulla neceſsitas cogit ab hoc ſenſu deflectere. Conſilium enim Pauli eſt, magis pretioſam cõpenſationem nobis offerri, quàm vt afflictiones refugere liceat. Quid autem magis optabile, quàm Deo reconciliari, ne miſeriæ noſtræ amplius maledictionis ſigna ſint, neque ad interitum tendant? Ideo mox adiungit, eoſdem glorificari, qui cruce nunc premuntur, vt nihil illis iacturæ afferant ærumnæ & probra. Glorificatio etſi nondum exhibita eſt niſi in Capite noſtro, quia tamen in eo iam quodammodo æternę vitæ hæreditatem cernimus, gloria eius tantam gloriæ noſtræ ſecuritatem nobis affert, vt præſenti poſſeſſioni meritò æquiparetur ſpes noſtra. Adde quòd Paulus ſecundum linguæ Hebraicæ phraſim, præterito tempore in verbis vſus eſt, præſentis loco. Certè minimè dubium eſt continuum actum notari, hoc ſenſu, Quos nunc Deus pro ſuo conſilio ſub cruce exercet, ſimul vocare, & iuſtificare in ſpem ſalutis: vt gloriæ ipſorum nihil decedat dum humiliantur. Nam licet eam deforment coram mundo præſentes ærumnæ: coram Deo tamen & Angelis integra ſemper refulget. Hoc ergo ſibi vult hac gradatione Paulus, Non aliò pertinere fidelium afflictiones quibus nunc humiliantur, quàm vt regni cæleſtis gloriam adepti, ad gloriam reſurrectionis Chriſti perueniant, cum quo nunc crucifiguntur.

31 *Quid ergo dicemus ad hæc? ſi Deus pro nobis, quis contra nos?*

32 *Qui proprio Filio non pepercit, ſed pro nobis omnibus tradidit eum: quomodo non etiam cum eo donaret nobis omnia?*

33 *Quis intentabit crimina aduerſus electos Dei? Deus eſt qui iuſtificat:*

34 *Quis ille qui condemnet? Chriſtus eſt qui mortuus eſt, quin potius etiam ſuſcitatus: qui & in dextera Patris eſt, qui & intercedit pro nobis.*

31 *Quid ergo.)* Iam re bene probata, erumpit in exclamationes, quibus exprimit qua magnitudine animi præditos eſſe oporteat fideles, dum res aduerſæ ad deſperationem ſolicitant. Docet autem his verbis, in paterno Dei fauore conſiſtere inuictam fortitudinem, quæ tentationes omnes ſuperet. Nam ſcimus, non aliter iudicium de amore Dei vel odio ſolere fieri, quàm ex præſentis ſtatus intuitu. Ergo vbi infœli-

infœliciter res cadunt, mœror animos occupans, omnem fiduciam & conſolationem excutit. Reclamat autem Paulus, principiū altius petendum eſſe: ideóque præpoſterè ratiocinari qui in triſti militiæ noſtræ ſpectaculo ſubſiſtunt. Fateor quidem Dei flagella per ſe iræ Dei ſigna meritò cenſeri: ſed quia in Chriſto benedicuntur, iubet Paulus ante omnia paternum Dei amorem à ſanctis apprehendi: vt hoc clypeo freti, ſecurè malis omnibus inſultent. Hic enim murus nobis eſt aheneus, Deo propitio nos contra omnia pericula ſecuros fore. Neque tamen intelligit, nihil nobis fore aduerſum: ſed contra omne hoſtium genus victoriam promittit. *Si Deus pro nobis.* Hoc eſt præcipuum, adeóque vnicum fulcrum quod nos in omni tentatione ſuſtineat. Niſi enim habemus Deum propitium, etiamſi arrideant omnia: tamen nulla certa fiducia concipi poteſt. Contrà autem, vnus illius fauor nobis ſatis magnum ſolatium pro omni triſtitia, ſatis validum præſidium aduerſus omnes malorum tempeſtates. Atque huc pertinent tot Scripturæ teſtimonia, vbi ſancti ſola Dei virtute freti, contemnere audent quicquid in mundo ſibi aduerſum eſt. Si ambulauero in medio vmbræ mortis, non timebo mala, quoniã tu mecum es, In Domino confido, *Pſal.23.a.4.* quid faciet mihi caro? Non timebo millia populi circundantis me, &c. Nulla enim vel ſub cælo, vel ſupra *Pſal.11.a.1.* cælum potentia eſt, quæ brachio Dei reſiſtere queat. Ergo illo defenſore, nulla prorſus timenda eſt *Pſal.3.a.7.* noxa. Proinde ille demum veram in Deum fiduciam prodit, qui protectione eius contentus, nihil ita formidat vt animum deſpondeat. Concutiuntur certè fideles ſępenumero: ſed nunquam penitus deiiciũtur. Huc in ſumma Apoſtoli conſilium ſpectat, pium animum ſtare interiori Spiritus ſancti teſtimonio debere, non autem pendere à rebus externis.

32 *Qui proprio filio non pepercit.)* Quia noſtra maximè intereſt, penitus de paterno Dei amore nos ita eſſe perſuaſos, vt in hac gloriatione intrepidè ſtemus: ideo pretium noſtræ reconciliationis Paulus in medium adducit, quo confirmet Deum nobis fauere. Et ſanè hoc inæſtimabilis amoris documentum eſt inſigne ac luculentum, quòd Pater Filium impendere in ſalutem noſtram non dubitauit. Ex eo itaque argumentũ à maiori ad minus ducit Paulus, quum nihil habuerit ipſo vel charius, vel pretioſius, vel excellentius: nihil quod vtile nobis fore prouideat, neglecturum. Hic locus admonere nos debet ac expergefacere, quid ſecum nobis afferat Chriſtus ad contemplandas eius diuitias. nam vt eſt pignus immenſæ erga nos charitatis Dei, ita non nudus, aut inanis ad nos miſſus eſt: ſed cæleſtibus omnibus theſauris refertus, nequid eum poſſidentibus ad plenam fœlicitatem deſit. Tradere autem hîc ſignificat In mortem exponere.

33 *Quis intentabit crimina.)* Prima & ſumma piorum in rebus aduerſis conſolatio eſt, certò perſuaſos eſſe de paterna Dei beneuolentia: quia hinc & ſalutis certitudo, & tranquilla animæ ſecuritas, qua fit vt dulceſcant res aduerſæ, vel ſaltem mitigetur doloris acerbitas. Ergo ad patientiam vix aptior exhortatio afferri poteſt, quàm vbi intelligimus Deum nobis eſſe propitium. Ideóque hanc fiduciã Paulus conſolationis facit principium, qua fideles decet aduerſus mala omnia roborari. Quoniam autem ſalus hominis, accuſatione primùm impetitur, deinde euertitur damnatione: accuſationis periculum priore loco auertit. Vnus enim eſt Deus, ad cuius tribunal ſiſti nos oportet. Ille ergo quum nos iuſtificet, nullus reſtat accuſationi locus. Non videntur quidem exactè in ſuas partes digeſtæ antitheſes: debuerat enim potius hæc duo membra inter ſe opponere, Quis accuſabit? Chriſtus eſt qui intercedit. Deinde ſubiicere alterum iugum, Quis condemnabit? Deus eſt qui iuſtificat. Dei enim abſolutio, cõdemnationi: & Chriſti patrocinium, accuſationi reſpondet. Sed Paulus non temere alio modo tranſtulit, volens à ſummo vſque ad infimum (vt loquuntur) munire fiducia Dei filios, quæ lõgiſſimè anxietates & metus arceret. Magis ergo emphaticè colligit filios Dei non eſſe obnoxios accuſationi quia Deus iuſtificat, quàm ſi dixiſſet Chriſtum eſſe patronum: quia melius exprimit viam iudicio eminus præcluſam eſſe, vbi pronuntiat iudex ſe à reatu prorſus eximere, quem ad pœnam volebat trahere accuſator. Secundæ quoque antitheſeos eadem eſt ratio. longè enim abeſſe oſtendit fideles à ſubeũdæ damnationis periculo, quum Chriſtus peccata expiando præuenerit Dei iudicium, ſuáque interceſſione non mortem ſolùm aboleat, ſed obliuione inducat peccata noſtra, nè in rationem veniant. Summa eſt, non ſolùm præſentibus remediis, vbi ad Dei tribunal ventum eſt, nos à terrore liberari: ſed Deum longius occurrere, quo melius fiduciæ noſtræ conſulat. Cæterùm hîc animaduertendum eſt, quod ſemper antehac monuimus, Paulo nihil eſſe Iuſtificari, quàm Dei ſententia abſolutos pro iuſtis haberi. Neque verò difficile eſt in præſenti loco id euincere, vbi argumentatur à poſitione vnius contrarij ad alterius deſtructionem: ſiquidem abſoluere, & in reos recipere, contraria ſunt. itaque nullam aduerſum nos accuſationem admittet Deus, quia omni culpa nos abſoluit. Nam diabolus certè accuſator eſt piorum omnium: Lex ipſa Dei, & propria etiam conſcientia eos redarguit: ſed apud eum iudicem qui eos iuſtificat, nihil hæc omnia proficiunt. Nullus ergo aduerſarius ſalutem noſtram quatefacere, nedum labefactare poteſt. Porrò electos ſic nominat, vt nihil addubitet ſe in ipſorum eſſe numero. Neque id ex ſpeciali reuelatione, (quemadmodum Sophiſtæ quidam mentiuntur) ſed ex communi piorum omniũ ſenſu. Quod ergo hîc de electis dicitur, vnuſquiſque piorum, exemplo Pauli, ad ſe trahat. alioqui non modò frigida eſſet doctrina, ſed penitus mortua iaceret, ſi electionem ſepeliret in arcano Dei conſilio. Sed quum ſciamus, data opera hîc proferri quod piorum vnuſquiſque ad ſe accommodare debeat, non dubium eſt nos omnes ad vocationis noſtrę examen adduci, vt ſtatuamus nos eſſe Dei filios.

34 *Quis ille qui condemnet?)* Quemadmodum nullus accuſando proficere quicquam poteſt, vbi iudex abſoluit: ita nulla reſtat condemnatio, vbi ſatisfactum eſt legibus, & iam eſt pœna perſoluta. Chriſtus autem is eſt, qui ſupplicio nobis debito ſemel defunctus, eo ipſo profeſſus eſt ſe ſubire noſtras vices, vt nos liberaret: qui ergo poſthac damnare nos volet, Chriſtum ipſum reuocet in mortem oportet. Ille verò non mortuus eſt tantùm: ſed per reſurrectionem mortis victor emerſit, ac de eius potentia triumphauit. Et plus etiam addit, nempe ipſum nunc ſedere in Patris dextera: quo ſignificatur, ipſum cæli ac terræ dominiũ obtinere, plenúmque rerum omnium arbitriũ ac moderationẽ, ſicut habetur Epheſ.1.d.20.

Poſtremò ſic ſedere docet, vt ſit perpetuus pro ſalutis noſtræ defenſione aduocatus & interceſſor. vnde ſequitur, Si quis nos damnare velit, eum non modò irritam facere Chriſti mortem, ſed bellum cum incomparabili eius virtute, qua eum ornauit Pater, ſummum ei imperium deferens cum tanta virtute, ſuſcipere. Hæc tanta ſecuritas, quæ diabolo, morti, peccato, & inferorum portis inſultare auſit, debet piis omnibus pectoribus inſidere: quia nulla eſt noſtra fides, niſi certò nobis perſuadeamus Chriſtum noſtrum eſſe, & Patrem nobis in ipſo propitium. Nihil ergo peſtilentius, nec magis exitiale fingi poteſt Scholaſtico dogmate de incertitudine ſalutis. *Qui intercedit.* Hoc diſertè addi neceſſe fuit, ne Diuina Chriſti maieſtas nos expauefaciat. Quanquam ergo è ſublimi ſolio pedibus ſuis omnia ſubiecta tenet, eum tamen mediatoris perſona Paulus induit: cuius conſpectum horrere abſurdum eſſet, quando non ſolùm comiter ad ſe nos inuitat, ſed coram Patre deprecator pro nobis apparet. Porrò hanc interceſſionem carnali ſenſu ne metiamur. non enim cogitandus eſt ſupplex, flexis genibus, manibus expanſis, Patrem deprecari: ſed quia apparet ipſe aſſiduè cum morte & reſurrectione ſua, quæ vice ſunt æternæ interceſſionis, & viuæ orationis efficaciam habent, vt Patrem nobis concilient, atque exorabilem reddant, meritò dicitur intercedere.

35 *Quis nos dirimet à dilectione Chriſti? tribulatio? an anguſtia? an perſequutio? an fames? an nuditas? an periculum? an gladius?*

36 *Quemadmodum ſcriptum eſt, Quòd propter te morimur quotidie, reputati ſumus tanquam oues mactationi deſtinatæ.*

37 *Sed in ijs omnibus ſuperuincimus per eum qui dilexit nos.*

35 *Quis nos dirimet.*) Nunc latiùs illa ſecuritas ad inferiora extenditur. Qui enim perſuaſus eſt de Diuina erga ſe beneuolentia, potis eſt in grauiſſimis afflictionibus ſubſiſtere: quæ homines ideo tantopere cruciare ſolent, vel quòd Dei prouidentia contingere eas nõ cogitant, vel quòd ſigna eſſe iræ Dei interpretantur, vel quòd arbitrantur ſe à Deo deſtitutos, vel quòd nullum exitum expectant, vel meliorem vitam non meditantur, aut aliud ſimile. Animus verò huiuſmodi erroribus purgatus facilè reſidebit & conquieſcet. Porrò ſenſus hic verborum eſt, quicquid eueniat, ſtandum nobis in hac fide eſſe, Deum qui nos ſemel amore ſuo complexus eſt, nunquam abiicere noſtri curam. Neque enim ſimpliciter dicit, nihil eſſe quod Deum ab amore noſtri diuellat: ſed notitiam viuúmque ſenſum amoris quem nobis teſtatur, vult ita in cordibus noſtris vigere, vt in afflictionum tenebris ſemper luceat. Sicuti enim nebulę quanuis liquidum ſolis conſpectum obſcurent, non tamen eius fulgore in totum nos priuant: ſic Deus in rebus aduerſis per caliginem emittit gratiæ ſuę radios, ne qua tẽtatio deſperatione nos obruat: imò fides noſtra promiſſionibus Dei tanquam alis fulta, ſurſum in cælos per media obſtacula penetrare debet. Verum quidem eſt, res aduerſas iræ Dei ſigna eſſe, ſi per ſe æſtimentur: ſed vbi præceſſit venia & reconciliatio, ſtatuendum eſt, Deum, quanuis nos caſtiget, nunquam tamen miſericordiæ obliuiſci. Admonet quidem quid ſimus meriti, ſed non minus teſtatur ſalutem noſtrã ſibi eſſe curæ, dum nos ad pœnitentiã ſolicitat. *Dilectionem* verò *Chriſti* nominat, quia Pater in eo ſua quodãmodò viſcera nobis aperuit. Quũ ergo extra Chriſtũ quærẽdus nõ ſit amor Dei, meritò huc nos reuocat Paulus: vt in radiis gratiæ Chriſti, fides noſtra ſerenam Patris faciem conſpiciat. Sũma eſt, nullis rebus aduerſis fidem hanc labefactari debere: Deo propitio nihil nobis eſſe aduerſum. Quòd paſsiuè Chriſti amorẽ quidam accipiunt, quo à nobis diligitur, acſi Paulus nos inſtrueret ad inuictam fortitudinem: commentum hoc nullo negotio refellitur ex toto contextu Pauli, & mox etiam ſcrupulum omnem eximet Paulus, amorem hunc clariùs definiens. *Tribulatio? anxietas? an perſequutio?* Pronomẽ maſculinum quod nuper poſuit, tacitam emphaſim in ſe cõtinet. Nam quum in neutro genere dicere poſſet, Quid nos ſeparabit: maluit perſonam mutis creaturis attribuere, vt totidem athletas committeret nobiſcum in certamen, quot tentationum ſpecies fidem noſtram concutiunt. Porrò tria hæc ſic inter ſe differunt, quòd tribulatio quodlibet moleſtiæ vel incõmodi genus comprehendit: anguſtia verò interior eſt paſsio, dum ſcilicet difficultates nos ad inopiam conſilij redigunt. Talis fuit Abrahæ & Lot anxietas, dum alter vxorem ſuam, alter filias proſtituere coactus eſt: quia deprehenſi & perplexi, exitum non reperiebant. Perſequutio propriè tyrannicam violentiam deſignat, qua filij Dei præter meritum ab impiis vexantur. Etſi autem Paulus item 2. Cor. 4.b.8, filios Dei στενοχωρεῖσθαι negat, vel in anguſtias redigi, non tamen ſecum diſſidet: quia non ſimpliciter immunes facit ab anxia ſolicitudine, ſed intelligit liberari: ſicuti etiam exempla Abrahæ & Lot declarant.

36 *Quemadmodum ſcriptum eſt.*) Non parum momenti affert hoc teſtimoniũ ad cauſam: innuit enim tantum abeſſe vt mortis terrore excidere debeamus, vt ſit hoc penè fatale ſeruis Dei, mortem habere præ oculis velut præſentaneam. Probabile eſt in illo Pſalmo deſcribi miſeram populi oppreſſionem ſub Antiochi tyrannide: quia diſertè exprimitur, tam crudeliter in Dei cultores non alia de cauſa ſæuitũ fuiſſe, quàm veræ pietatis odio. Additur etiam præclara conteſtatio, quòd ne ſic quidem à Dei fœdere deſciuerint: quod in primis à Paulo eſſe obſeruatum arbitror. Nec obeſt quòd illic queruntur ſancti de calamitate quæ eos præter conſuetudinẽ tunc premebat. Nam quum innocentiam ſuam prius teſtati, tot malis ſe grauari oſtendant: conuenienter inde argumentum trahitur, non eſſe nouum quòd ſancti præter meritum, impiorum ſæuitiæ à Domino permittuntur. Illud autem non fieri niſi ipſorum bono conſtat: quãdo
Gen.18.c.23. hoc Dei iuſtitia eſſe alienum docet Scriptura, vt perdat iuſtum cum impio: quin potius hoc conuenire vt
2.The.1.b.6. rependat iis qui affligunt, afflictionem: iis autem qui affliguntur, relaxationem. Deinde pro Domino
Mat.5.a.10. pati ſe affirmant: Chriſtus autem beatos pronuntiat qui patiuntur propter iuſtitiam. Quòd autem aiunt ſe mori quotidie, eo ſignificant, mortem ita ſibi impendere, vt talis vita nihil ferè à morte diſtet.

37 *Superuincimus per eum.*) Id eſt eluctamur ſemper, & emergimus. verbum quod Paulus vſurpat, licèt Latinis minus vſitatum, retinui. Euenit quidem interdum vt videantur ſuccubuiſſe fideles, & attriti iacere: adeò Dominus ipſos non modò exercet, ſed etiam humiliat. Hic tamen exitus ſemper datur, vt potiantur

potiantur victoria. Quo tamen recognoſcant vnde hæc inuicta virtus, iterum repetit quod dixerat. neque enim tantùm docet, Deum quia nos diligit, manum ad nos fulciendos ſupponere: ſed eandem illam ſententiam de Chriſti amore confirmat. Atque vnum hoc verbum plus ſatis declarat, non loqui Apoſtolum de amoris feruore quo in Deum rapimur, ſed de paterna ipſius Dei vel Chriſti in nos beneuolentia, cuius perſuaſio penitus cordibus noſtris infixa, ſemper ab inferis in lucem vitæ nos extrahet, & ſatis ad fulturam noſtram valebit.

38 *Perſuaſus enim ſum quòd neque mors, neque vita, neque Angeli, neque principatus, neque virtutes, neque præſentia, neque futura,*

39 *Neque altitudo, neque profunditas, neque vlla alia creatura poterit nos dirimere à charitate Dei, quæ eſt in Chriſto Ieſu.*

Iam ad hyperbolas quoque effertur, quo magis in iis quæ ſentiũtur nos confirmet. Quicquid in vita eſt, ait, vel in morte, quod nos diuellere à Deo poſſe videatur, nihil efficiet, imò ne Angeli quidem ipſi vt fundamentum iſtud euertere conentur, nobis nocebunt. Nec obſtat quòd Angeli ſunt adminiſtratorij *Heb.1.d.14.* ſpiritus & in ſalutem electorum deſtinati. Nam ab impoſsibili ratiocinatur Paulus: quemadmodum Galat.1. b.8. In quo obſeruare licet quomodo debeant omnia nobis vileſcere præ Dei gloria: quãdo & ipſis Angelis abuti fas eſt ad veritatem eius aſſerẽdam. Principatuum quoque & Virtutum nominibus Angeli deſignantur: ſic dicti quòd ſunt primaria Diuinæ potentiæ inſtrumenta. Sunt autẽ additæ iſtæ duæ voces, vt ſi Angelorum nomen humiliùs ſonaret, iſtis plus quiddam exprimeretur. Niſi ita accipere malis, Neque Angeli, & quæcumque ſunt ſublimes virtutes: qui modus eſt loquendi, vbi de rebus nobis incognitis, & captum noſtrum excedentibus ſermo habetur.

38 *Neque præſentia neque futura.)* Quanuis hyperbolicè loquatur, re ipſa tamen aſſerit, nulla temporis longitudine fieri poſſe vt à Domini gratia ſeparemur: quod addere operæpretium fuit: quia non tantùm cum dolore quem ex malis præſentibus ſentimus, nobis lucta eſt: ſed etiam cum metu & ſolicitudine, quibus angunt nos quæ impendent pericula. Senſus eſt ergo, non eſſe metuendum ne adoptionis fidem deleat quantumuis diuturna malorum continuatio. Itaque iſtud Scholaſticis non obſcurè repugnat, qui neminem de finali perſeuerantia certum eſſe nugantur, niſi ſpecialis reuelationis beneficio, quod rariſſimũ ipſi faciunt. Quo dogmate deſtruitur tota fides, quæ certè nulla eſt, niſi ad vſque mortem, & poſt mortem quoque extendatur. Nos autem contrà, oportet confidere, quòd qui cœpit in nobis opus bonum, perficiet vſque in diem Domini Ieſu.

39 *Quæ eſt in Chriſto.)* Id eſt, cuius Chriſtus eſt vinculum. ille enim Filius eſt dilectus, in quo complacitum eſt Patri. Proinde ſi per hunc Deo cohæremus, certi ſumus de inflexibili & indefeſſa Dei in nos beneuolẽtia. Hîc iam porrò diſtinctiùs loquitur quàm nuper, amoris fontem in Patre ſtatuens, à Chriſto autem in nos aſſerens defluere. *Mat.3.d.17.*

CAPVT IX.

Veritatem dico in Chriſto, non mentior: teſtimonium ſimul mihi reddente mea conſciẽtia cum Spiritu ſancto:

2 *Quòd dolor ſit mihi magnus, & aſsiduus cruciatus cordi meo.*

3 *Optarim enim ego ipſe anathema eſſe à Chriſto pro fratribus meis: cognatis inquam meis ſecundum carnem:*

4 *Qui ſunt Iſraelitæ, quorum eſt adoptio, & gloria, & teſtamenta, & legiſlatio, & cultus, & promiſsiones.*

5 *Quorum ſunt Patres, & ex quibus eſt Chriſtus ſecundum carnem, qui eſt ſuper omnia Deus benedictus in ſecula. Amen.*

Hoc capite incipit occurrere offenſionibus quæ hominum animos diuertere à Chriſto poterant: quòd Iudæi, quibus ipſe ex Legis pacto deſtinatus erat, non modò eum reſpuebant, vel habebant contemptui, ſed magna ex parte abominabantur. Hinc enim alterutrum ex duobus videbatur conſequi: aut Diuinæ promiſſioni ſuam non conſtare veritatem: aut Ieſum quem Paulus prædicabat, non eſſe Chriſtum Domini, qui Iudæis peculiariter promiſſus fuerat. Duplicẽ hunc nodum optimè in ſequentibus ſoluit Paulus. Locum tamen iſtum ſic tractat, vt temperet ab omni in Iudæos acerbitate, ne ipſorum animos exulceret: neque tamen pilum eis concedat in detrimentum Euangelij. ſic enim eis ſua ornamenta tribuit, vt nihil prorſus decedat Chriſto. Cæterùm quaſi ex abrupto tranſilit ad eius rei mentionem, vt nullus appareat orationis contextus: & tamen ſic nouum ſermonem ingreditur, quaſi iam prius attigiſſet. Hoc ideo facit, quoniam abſoluta doctrinæ tractatione vbi ad Iudæos mentem ſuam reflectit, illorum incredulitate tanquam aliquo prodigio perculſus, erumpit in ſubitam conteſtationem, non aliter quàm ſi de re prius agitata tractaret: quandoquidem nemo erat cui non ſponte hæc cogitatio mox obreperet, Si hæc Legis & Prophetarum eſt doctrina, quî fit igitur vt tam peruicaciter eam repudient Iudæi? Adde quòd res paſſim nota erat, quicquid hactenus de Lege Moſis & Chriſti gratia diſſeruit, Iudæis magis eſſe exoſum, quã vt eorum conſenſu adiuuaretur Gentium fides. Quare neceſſe fuit ſcandalum iſtud tollere, ne Euangelij curſum abrumperet.

1 *Veritatem dico in Chriſto.)* Quoniam iſta inter pleroſque opinio præſumpta erat, Paulum eſſe quaſi iuratum ſuæ gentis hoſtem, vt domeſticis quoque fidei nonnihil ſuſpectus foret, acſi defectionem doceret à Moſe: antequam de re propoſita diſputet, præfatione vtitur ad præparandos ſibi lectorum animos:

vbi falſa illa mali affectus in Iudæos ſuſpicione ſe liberat. Et quia res non indigna erat iuramento, contrà verò hoc conceptum iam præiudicium ſuam alioqui affirmationem vix credibilem fore proſpiciebat: iureiurando aſſeuerat ſe verum dicere. Quo exemplo & ſimilibus (vt primo capite admonui) diſcere nos oportet quæ ſint legitima iuramenta: nempe quæ fidem faciant veritati, quæ & cognitu vtilis eſt, & aliâs non crederetur. Particula *In Chriſto*, idem valet ac Secundum Chriſtum. Quod addit *Non mentior*, eo ſignificat ſe loqui citra fictionẽ aut fucum. *Teſtificante mihi mea conſcientia.* His verbis conſcientiã ſuam vocat in iudicium Dei, quia Spiritum de eius ſenſu atteſtatur. Nam hoc conſilio interpoſuit Spiritus nomen, vt melius teſtatum faceret ſe omni praua æmulatione vacuum & purum, duce & moderatore Spiritu Dei, Chriſti cauſam agere. Sæpe contingit vt quis excæcatus carnis affectu (licet non fallat) ſciens & volens lucem veritatis obſcuret. Atque hoc eſt propriè iurare per nomen Dei, illum teſtem aduocare ad fidem rebus dubiis adſtruendam: & ſimul nos iudicio eius obligare, ſi mentiamur.

2 *Quòd dolor eſt mihi magnus.)* Non caret artificio, quòd orationem ita abſcidit, nondum exprimens qua de re loquatur. nondum enim oportunum erat, interitũ gentis Iudaicæ apertè exprimere. Adde quòd ita maiorem doloris vehementiam inſinuat, quia defectiuæ orationes vt plurimùm ſunt patheticæ. Sed mox declarabit doloris cauſam, vbi pleniorem ſinceritatis ſuæ fidem fecerit. Porrò quòd tantopere Paulum cruciauit Iudæorum exitium, quod Deo volente atque ita diſponente accidiſſe nouerat: hinc docemur non impedire obedientiam quam Dei prouidentiæ deferimus, quin ad perditorum hominum ruinã ingemiſcamus, cui tamen ſcimus iuſto Dei iudicio deſtinatos. Poteſt enim idem animus duplicem hunc affectum recipere: vt quum in Deum reſpicit, libenter perire ſuſtineat quos perdere ille decreuit: quum ad homines cogitationem reflexit, eorum malis condoleſcat. Longè ergo falluntur qui ἀπάθειαν καὶ ἀναλγησίαν in hominibus piis requirunt, ne Dei ordinationi repugnent.

3 *Optarim enim.)* Nullam maiorem charitatis vehementiam exprimere poterat, quàm hac teſtificatione. hæc enim perfecta demum eſt dilectio, quæ nec mortem pro amici ſalute refugiat. Atqui particula addita, non de temporaneo duntaxat exitio ipſum loqui indicat, ſed æterna morte. Alluſitque ad nomen anathematis, quum dixit, A Chriſto. nam à ſegregando dictum eſt. Quid eſt autem à Chriſto ſegregari, niſi excludi ab omni ſalutis expectatione? Ardentiſſimæ ergo dilectionis fuit documentum, quòd non dubitaret Paulus ſibi damnationem imprecari, quam videbat Iudæis impendêre, quò eos liberaret. Nec obſtat quòd ſalutem ſuam Dei electione fundatã eſſe nouerat, quæ excidere nullo modo poteſt. nam feruentiores iſti affectus vt præcipitantes feruntur, ita nihil aliud intuentur aut conſiderant, quàm id quò tendunt. Itaque nõ coniungebat electionem Dei cum voto ſuo Paulus, ſed præterita eius memoria, totus in Iudæorum ſalutem intentus erat. Iam verò quòd multi dubitant an licitum fuerit deſiderium, ea dubitatio ſic expediri poteſt: dilectionis hũc eſſe perpetuum limitem vt ad aras vſque procedat. quòd ſi ergo in Deo non extra Deum diligimus: nunquam erit nimius noſter amor. Talis verò fuit iſte Pauli. gentem enim ſuam dum tot Dei beneficiis dotatã cernebat, Dei dotes in ipſa, & propter Dei dotes ipſam amplectebatur. eas quoque dotes perire indigniſsimè ferebat: inde fiebat vt in extremum hoc votum confuſo animo erumperet. Sic non recipio eorum opinionem, qui Paulum ſolius Dei, non hominum intuitu, hæc dixiſſe putant: nec aliis rurſum aſſentior, qui ſine Dei conſideratione, tantũ hominum amori dediſſe tradunt: ſed hominum charitatem cum ſtudio gloriæ Dei coniungo. Nondum tamen quod præcipuũ erat, explicui, Iudæos hîc reſpici inſignibus ſuis ornatos, quibus ab humano genere diſtincti erant. Nam fœdere ſuo Deus ita ipſos in ſublime extulerat, vt ipſis cadentibus, labaſceret in mundo fides ipſius Dei &
Pſal.72.b.7. veritas. Fuiſſet enim irritum fœdus cuius perpetua fore dicitur ſtabilitas, quandiu ſol & luna in cælo fulgebunt, vt magis abſurdum eſſet illud aboleri, quàm triſti fœdáque confuſione miſceri totum mundũ. Quare nõ ſimplex & nuda eſt hominum comparatio: quanuis enim membrũ vnum perire quàm totũm corpus præſtaret: ideo tamen Iudæos tanti æſtimat Paulus, quia electi populi perſona, atque (vt vulgò loquuntur) qualitate ipſos induit. quod etiã ex cõtextu melius liquet, ſicuti mox ſuo loco videbimus. Voces iſtæ *Cognatis inquam meis ſecundum carnem*, quanquam nihil nouum ſignificant, plurimùm tamen ad amplificationem valent. Primùm enim nequis eum libenter aut ſponte captare putet cauſam diſſidij cum Iudæis, ſignificat non ita ſe exuiſſe humanitatis ſenſum, quin moueatur horribili iſto carnis ſuæ interitu. Deinde quum Euangelium cuius erat præco, neceſſe eſſet prodire ex Sion, generis ſui commendationem non fruſtra pluribus verbis inculcat. Nam exceptio Secundum carnem, non extenuandi cauſa, vt alibi, meo iudicio additur, ſed potius fiduciæ. Quanquam enim Paulum abdicauerant Iudæi, non tamen ſe ex illa gente oriundum diſſimulat, cuius adhuc vigebat electio in radice, quanuis rami exaruiſſent. De voce Anathematis quæ tradit Budæus, pugnant cum ſententia Chryſoſtomi, qui ἀνάθεμα καὶ ἀνάθημα confundit.

4 *Qui ſunt Iſraelitæ.)* Hîc iam aperta eſt cauſæ redditio, cur tantopere ipſum torqueret populi excidium, vt paratus eſſet ſuo ipſius interitu illum redimere: nempe quia Iſraelitę erant. Nam relatiuum pro-
Exo.32.g.32. nomen, cauſalis aduerbij loco poſitum eſt. Sic Moſem, quum è libro vitæ deleri cuperet, hæc anxietas torquebat, ne in nihilum redigeretur ſacrum & electum Abrahæ genus. Ergo præter humanum affectũ, alias quoque rationes, & quidem ſuperiores, commemorat, quæ Iudæos illi conciliare debuerint: nempe quòd Dominus eos quadam veluti prærogatiua ſic extulerat, vt eſſent à communi hominum ordine ſegregati. Et hæc dignitatis elogia teſtimonia ſunt amoris. non enim ſolemus adeò benignè loqui, niſi de iis quos amamus. Et quanquam ſua ingratitudine reddebant ſe indignos qui cenſerentur ab iſtis Dei donis, non tamen deſinit illos iure reuereri. quo docet, impios non poſſe ita contaminare bonas Dei dotes, quin ſemper meritò ſint laudabiles ac ſuſpiciendæ: quanquam illis ipſis qui abutuntur, nihil inde accedat, niſi maius probrum. Quemadmodum autem non eſt committendum vt improborum odio dona Dei in ipſis contemnamus: ita è conuerſo adhibenda eſt prudentia, ne benigna eorum æſtimatione ac commemoratione ipſos inflemus, multo etiam magis ne laudes noſtræ adulationis ſpeciem prę ſe ferant.

Sed imi-

Sed imitemur Paulum, qui ſua Iudæis ornamenta ſic concedit, vt poſtea declaret omnia ſine Chriſto nihil eſſe. Porrò non fruſtra hoc ponit inter eorum laudes, quod Iſraëlitæ eſſent. nam id ſummæ benedictionis loco precatus fuerat Iacob, vt nomen ſuum ſuper eos inuocaretur. *Quorum adoptio.* Ad hunc ſcopum Gen. 48.c.16. dirigitur tota Pauli oratio, vtcunque defectione ſua Iudæi impium cum Deo diuortium fecerint, non tamen prorſus extinctam in illis eſſe lucem gratię Dei, ſicuti & cap.3.a.3, dixit, Quanuis illi increduli & fœdifragi eſſent, non tamen eorum perfidia exinanitam eſſe Dei fidem, nó modò quia reſiduum ſibi aliquod ſemen ex tota multitudine ſeruauit, ſed quia hæreditario iure nomen Eccleſiæ adhuc penes ipſos manebat. Quanquam autem illis omnibus ornamentis iam ſe exuerant, vt nihil prodeſſet vocari Abrahæ filios: quia tamen erat periculum ne eorum culpa vileſceret apud Gentes Euangelii maieſtas, nõ quid meriti ſint reputat Paulus, ſed eorum fœditatem ac dedecus pluribus oppoſitis velis tegit, donec perſuaſum ſit Gentibus, Euangelium ex cæleſti fonte, ex Dei ſacrario, ex gente electa ad ſe fluxiſſe. Nam Dominus præteritis omnibus aliis gentibus eos ſibi in peculium ſelegerat, & in filios adoptauerat, quemadmodum ſæpe apud Moſem & Prophetas reſtatur. nec contentus ſimpliciter filios nominare, nunc primogenitos vocat, nunc delicatos. Exod. 4.f. 22, Sic dicit Dominus, Filius meus primogenitus Iſraël. dimittę filium meum vt ſeruiat mihi. Iere.31.b.9, Factus ſum Iſraëli pater, & Ephraim primogenitus meus eſt. Item, Nónne filius mihi pretioſus Ephraim? nónne puer delectabilis? ideò conturbata ſunt ſuper eum viſcera mea, & adhuc miſerebor eius. Quibus verbis non ſuam tantùm indulgentiam erga Iſraelem cõmendare vult, ſed potius vim adoptionis demonſtrare, ſub qua cæleſtis hæreditatis promiſſio continetur. *Gloria* excellentiam ſignificat, in quam populum illum extulerat Dominus præ omnibus reliquis populis: idque cùm multis ac variis modis, tum quòd in medio eius habitabat. Nam præter multa præſentiæ ſuæ ſigna, ſingulare eius ſpecimen in Arca exhibebat, vnde & reſponſa dabat, & populum ſuum exaudiebat, vt ſuam in illis adiuuandis potentiam exereret. Qua ratione gloria Dei vocabatur, vt 1.Samu. 4.d. 22. Quoniam pacta hîc à promiſſionibus diſtinxit, hanc differentiam obſeruemus, vt Pactum nobis ſit, quod diſertis ac ſolennibus verbis concipitur: habétque mutuam ſtipulationem, nempe fœdus cum Abrahamo ictũ: Promiſſiones verò ſint quæcumque in Scripturis ſparſim occurrunt. Nam vbi Deus ſemel fœdus cum veteri populo percuſſit, nouis ſubinde promiſſionibus non deſtitit gratiam ſuam offerre. vnde ſequitur, promiſſiones ad pactum, tanquam ad vnicum caput referri: ſicuti ſpecialia Dei auxilia, quibus fauorem ſuum Deus erga fideles teſtatur, ex vnico electionis fonte manant. Quia autem Lex nihil aliud quàm fœderis illius renouatio fuit, quæ eius memoriã melius ſanciret: videtur hîc legiſlatio peculiariter ad iudicia debere reſtringi. Eſt enim id quoque non vulgare Iudaici populi decus, quòd Deum habeat legiſlatorem: Nam ſi alii Solonibus & Lycurgis gloriantur: quanto iuſtior eſt gloriandi materia de Domino, de quo etiam habetur Deut. 4.e.32. Per *Cultum* intelligit partẽ eam Legis, qua legitimus colendi Dei ritus pręſcribitur, vt ſunt cæremoniæ & ritus. Nam legitimæ cenſeri debuerunt ex Dei regula: extra quam quicquid homines moliuntur, mera eſt religionis profanatio. Iere.31.d.20.

5 *Quorum ſunt patres.*) Nam & hoc alicuius eſt momenti, trahere originem à ſanctis & Deo dilectis viris, quum Deus miſericordiam piis Patribus promiſerit erga filios vſque in mille generationes: pręſertim verò conceptis verbis, Abrahæ, Iſaac, Iacob, Gen.17.a.4, & alibi. Nec refert quòd iſtud, ſi à timore Dei & vitæ ſanctimonia ſeparetur, ſit per ſe vanum & inutile. nam idipſum videmus in latria quoque & gloria: tum paſſim apud Prophetas, tum verò præcipuè Ieſa.1.c.11, & 60.a.1: Item Iere. 7.a.4. Verùm quoniam iſta cum pietatis ſtudio iuncta, aliquo honoris gradu dignatur Deus, inter Iudæorum prærogatiuas meritò recenſuit. Nam ideo hæredes dicuntur promiſſionum, quia ex Patribus deſcenderant, Act.3. *Ex quibus eſt Chriſtus,* &c. Qui hoc ad Patres referunt, acſi vellet tantùm Paulus dicere ex Patribus Chriſtum deſcendiſſe, nulla id ratione faciunt. Voluit enim hoc encomio claudere gentis Iudaicæ excellentiam, quod ab ipſis prodiiſſet Chriſtus. Neque enim nihili ęſtimãdum eſt, cognatione carnali cum mundi redemptore cohærere. nam ſi honorauit vniuerſum hominum genus, quum ſe naturæ communione nobis copulauit, multo magis eos quibuſcum habere voluit arctum coniunctionis vinculum. Quanquam ita ſemper habendum eſt, ſi hæc cognationis gratia à pietate ſeparetur, tantum abeſſe vt proſit, vt potius in maiorem condemnationem cedat. Porro hîc habemus inſignem locum: quòd ita duæ in Chriſto naturæ diſtinguuntur, vt ſimul vniantur in ipſam Chriſti perſonam. Quod enim dicit Chriſtum ex Iudæis deſcẽdiſſe, eo declarat veram eius humanitatem. Particula *Secundum carnem,* quæ addita eſt, denotat ipſum habuiſſe aliquid carne ſuperius: vbi habetur aperta inter humanitatem & Diuinitatem diſtinctio. Vtrunque verò demum coniungit, vbi dicit eum ipſum Chriſtum, qui ex Iudæis ſecundum carnem natus eſt, eſſe Deum in ſecula benedictum. Notandum pręterea eſt, hoc elogium nonniſi in vnum æternúmque Deum competere. Vnum enim Deum alibi prædicat, cui debeatur omnis honor & gloria. Qui hoc membrum abrumpunt à reliquo contextu, vt Chriſto eripiant tam præclarum Diuinitatis teſtimonium, nimis impudenter in plena luce tenebras obducere conantur. pluſquam enim aperta ſunt verba, *Chriſtus ex Iudæis ſecundum carnem, qui Deus eſt in ſecula benedictus.* Nec verò dubito quin Paulus, cui difficilis cum vrgenti ſcandalo lucta erat, mentem ſuam conſultò ad æternam Chriſti gloriam extulerit: neque id tam ſua vnius cauſa priuatim, quàm vt aliis ſuo exemplo animum ad emergendum adderet. 1.Tim. 1. d.17

6 *Neque tamen quaſi exciderit verbum Dei. non enim omnes qui ſunt ex Iſraele, ſunt Iſraelitæ.*
7 *Nec qui ſunt ſemen Abrahæ, ideo omnes filii: ſed in Iſaac vocabitur tibi ſemen.* Gen.21.b.12.
8 *Hoc eſt, non qui ſunt filii carnis, ii filii ſunt Dei: ſed qui ſunt filii promiſſionis, cenſebuntur in ſemen.* Heb.11.d.18.
9 *Promiſſionis enim verbum hoc eſt, Secundum hoc tempus veniam: & erit Saræ filius.* Gen.18.b.10.

6 *Neque tamen,*&c.) Quia voti ſui feruore quaſi in ecſtaſin raptus fuerat Paulus,iam ad ſuas docẽdi partes redire volens,ſpeciem correctionis adhibet, acſi ſeipſum ex immodico cruciatu colligeret. Et quoniam ex eo quòd gentis ſuæ excidium deplorabat,hoc abſurdum ſequi videbatur, fœdus Dei cum Abrahami ſemine percuſſum excidiſſe (non enim poterat ab Iſraëlitis gratia Dei deficere, quin fœdus aboleretur (opportunè hanc abſurditatem præuenit:& oſtendit quomodo in tanta Iudæorum cæcitate, gratia Dei nihilominus in eo populo conſtanter permaneret,quo ſtaret fœderis veritas. Quidam legũt, Nec verò poſſibile eſt, quaſi Græcè eſſet οἷόν τε: ſed quoniam in nullo exemplari lectionem eam reperio, magis probo quod vulgò legitur,Non quòd exciderit:in hunc ſenſum, Quòd ita gentis meæ exitium deploro,non eò ſpectat,acſi Dei promiſſionem,Abrahæ olim datam,nunc irritam & abolitam putarem. *Non enim omnes,*&c. Propoſitio eſt,ſic datam eſſe Abrahæ promiſſionem & ſemini eius, vt non ad quodlibet ſemen hæc ſpectet hæreditas: vnde conſequetur,nihil impedire quorundam defectionem,quo minus firmum & ſtabile fœdus maneat. Sed quo melius pateat qua conditione Dominus Abrahæ poſteritatem ſibi in peculiarem populum adoptarit: duo ſunt hìc conſideranda,promiſſionem ſalutis Abrahæ datam, ad omnes pertinere qui ad eum carnis originem referunt,quia omnibus ſine exceptione offeratur:atque hac ratione iure appellari fœderis cum Abrahamo percuſſi hæredes ac ſucceſſores,ſiue (vt Scriptura loquitur) promiſſionis filios. nam quum Dominus voluerit fœdus ſuum non minus in Iſmaële & Eſau, quàm in Iſaac & Iacob obſignari,apparet non fuiſſe penitus ab ipſo alienos: niſi fortè pro nihilo habeas circunciſionem, quæ illis Dei mandato communicata fuit:quod ſine Dei contumelia dici non poteſt. Atque id erat quod antea dicebat Apoſtolus,eorum eſſe pacta,etiamſi infideles forent.Et Act.3. vocantur à Petro filii pactorum,quòd eſſent Prophetarum progenies.Alterum eſt,filios promiſſionis propriè nuncupari in quibus ipſius virtus & efficacia extet.Ea ratione hìc negat Paulus, omnes Abrahæ filios eſſe filios Dei, etiamſi pactum cum illis initum eſſet à Domino:quia pauci in fide teſtamenti ſtabant: quum tamẽ omnes ſibi eſſe filiorum loco teſtetur Deus ipſe apud Ezechielem capite ſexto. In ſumma,vbi totus populus vocatur hæreditas & peculium Dei, ſignificatur cooptatum eſſe à Domino, oblata ſalutis promiſſione, & circuncisionis ſymbolo confirmata. Sed quia multi eorum ſua ingratitudine adoptionẽ illam repudiant, ideóque eius beneficio minimè fruuntur, inde emergit inter ipſos altera differentia, dum promiſſionis impletio reſpicitur. Eam ergo impletionem in plurimis Iudæorum non apparere,ne cui mirum videatur, Paulus eos eſſe comprehenſos in vera Dei electione negat. Si quis aliis verbis mauult, communis populi Iſraelitici electio non impedit, quo minus inde ſibi deligat arcano ſuo conſilio Deus quos viſum eſt. Eſt quidem hoc illuſtre gratuitæ miſericordiæ ſpeculum, quòd Deus cum gente vna fœdus vitæ paciſci dignatus eſt: verùm ſupereminet magis recondita gratia in ſecunda electione, quæ ad ſolam partem reſtringitur. Quòd autem *omnes qui ſunt ex Iſraele*, negat *eſſe Iſraelitas*, & *omnes qui ſunt ex ſemine Abrahæ,eſſe filios*, ſpecies eſt παρωνομασίας, quandoquidem in priore membro vniuerſam progeniem complectitur,altero germanos tantùm filios deſignat,qui ſcilicet non degenerant.

Supra.3.a.2.

7 *Sed in Iſaac vocabitur tibi ſemen.*) In eo verſatur Paulus, vt oſtendat electionem arcanam Dei ſupra externam vocationem dominari:& tamen cum ea minimè pugnare,ſed potius ad eius confirmationẽ ac complementum tendere.Vtrunque ergo vt ordine demonſtret,priore loco aſſumit,non alligari Dei electionem carnali Abrahæ generationi,neque verò id contineri in fœderis conditione: quod nunc appoſitiſſimo exemplo confirmat. Nam ſiqua debuit eſſe genuina progenies,quæ à pacto non deficeret,id potiſſimùm habere locum debuit in iis qui primum gradum obtinebant: verùm quum videamus in primis Abrahæ filiis,eo adhuc viuente,recenti promiſſione,alterum à ſemine fuiſſe ſegregatum:quanto id magis in longa poſteritate euenire potuit? Eſt autem oraculum hoc ſumptum ex Gene. capite 17, vbi Dominus Abrahæ reſpondet,exauditas à ſe fuiſſe eius preces ſuper Iſmaële:ſed alterum fore in quo reſideat benedictio promiſſa. Vnde ſequitur, ſingulari priuilegio certos homines ex electo populo eligi, in quibus efficax & rata ſit communis adoptio.

8 *Hoc eſt non qui ſunt*, &c.) Nunc ex oraculo colligit propoſitionem, qua totum eius propoſitum concluditur. Nam ſi in Iſaac, non in Iſmaël ſemen vocatur, neque hic minus eſt Abrahæ filius quàm ille: oportet non omnes carnales filios in ſemine recenſeri, ſed promiſſionem ſpecialiter in quibuſdam adimpleri, non autem communiter & ex æquo ad omnes ſpectare. Filios carnis appellat, qui nihil habent carnali progenie excellentius: ſicuti filios promiſſionis qui peculiariter à Domino ſignati ſunt.

9 *Promiſſionis enim verbum hoc eſt.*) Alterum oraculum adiungit, in cuius applicatione videre eſt quanta diligentia & dexteritate Scripturam tractet. Quum Dominus,inquit,diceret ſe venturum,& naſciturum Abrahæ filium ex Sara,eo innuebat nõdum extare ſuam benedictionem,ſed adhuc pendere. Atqui iam natus erat Iſmael,quum id diceretur:ergo Dei benedictio extra Iſmaëlem erat. Illud etiam obiter obſeruemus,quanta cautione hìc progrediatur,ne Iudæos exacerbet.Primùm ergo ſuppreſſa cauſa rẽ ſimpliciter indicat:deinde fontem aperiet.

10 *Non ſolùm autem hic:ſed & Rebecca quæ ex vno conceperat patre noſtro Iſaac.*

11 *Quum enim nondum nati eſſent pueri,nec quidpiam boni aut mali egiſſent:vt ſecundum electionem propoſitum Dei maneret:*

Gen.25.c.23.

12 *Non ex operibus,ſed ex vocante dictum eſt ei, Maior ſeruiet minori.*

13 *Quemadmodum ſcriptum eſt,Iacob dilexi,Eſau autem odio habui.*

10 *Non ſolum autem.*) Abſciſſæ ſunt hoc capite ſententiæ aliquot:qualis eſt hæc, *Sed & Rebecca quæ conceperat ex vno patre noſtro Iſaac.*nam in eius medio deſinit,antequam veniat ad verbum principale.Sẽſus tamen eſt, non ſolùm in Abrahæ filiis poſſe perſpici hanc diuerſitatem, quantum attinet ad hæreditatem promiſſionis:ſed multo euidentius documẽtum extare in Iacob & Eſau. Nam in prioribus cauſari

quis

quis poſſet imparem conditionem, quòd alter foret ancillæ filius. ſed iſti vterini fuerunt, & quidem gemelli: alter tamen reiicitur, alter cooptatur à Domino, vnde conſtat, promiſſionis impletionem non omnibus indifferenter cõſtare carnis filiis. Quia autem ad perſonas reſpicit Paulus, quibus Deus teſtatum fecit conſilium ſuum, malui ſubintelligere maſculinum pronomen quàm neutrum, ſicut fecit Eraſmus. Senſus enim eſt, non ſoli Abrahæ patefactam fuiſſe ſpecialem electionem, ſed poſtea etiam Rebeccę, dum gemellos in vtero ferebat.

11 *Quum enim nondum nati.*) Iam altiùs conſcendere incipit: nempe ad indicandam huius diuerſitatis rationem, quam nonniſi in electione Dei poſitam eſſe docet. Hactenus enim paucis verbis notauerat, diſcrimen eſſe inter carnales Abrahæ filios: nempe quanuis omnes in fœderis ſocietatem circunciſione ſint adoptati, gratiam tamen Dei non eſſe in omnibus efficacem: eos ergo qui fruantur Dei beneficio, eſſe promiſſionis filios. Vnde autem id contingeret, vel tacuerat, vel certè obſcurè inſinuauerat. Nunc verò apertè cauſam totam ad electionem Dei refert: eámque gratuitam, & quæ minimè ab hominibus pendeat: vt nihil ſuperius quæratur Dei bonitate, in ſalute piorum: in reproborum exitio, nihil ſuperius iuſta eius ſeueritate. Sit ergo hæc propoſitio, Quemadmodum gentem Iſraeliticam à reliquis omnibus populis ſeparat fœderis benedictio: ita eius quoque gentis homines Dei electio diſcernit, dum alios ad ſalutẽ prędeſtinat, alios ad æternam damnationem. Secunda propoſitio, Eius electionis non aliud eſt fundamẽtum quàm mera Dei bonitas, atque etiam poſt Adæ lapſum miſericordia, quæ nullo prorſus operum intuitu, quos illi placet amplectitur. Tertia, Dominus in gratuita ſua electione liber eſt & ſolutus ea neceſſitate, vt eandem omnibus gratiam ex æquo impertiat. quin potius quos vult, pręterit: quos autem vult, aſſumit. Hæc omnia Paulus vna clauſula breuiter comprehendit, reliqua deinde proſequetur. Porrò his verbis, *Quum nondum nati eſſent, aut aliquid boni aut mali egiſſent*, indicat Deum in ſtatuendo diſcrimine non potuiſſe intueri opera, quæ nondum erant. Qui autem contrà argutantur, illud nihil impedire quominus ſecundum operum merita electio Dei inter homines diſcernat, quia Deus ex futuris operibus præuidet qui gratia ſua digni vel indigni futuri ſint: non ſunt Paulo magis perſpicaces, ſed in principio theologiæ impingunt, quod debuerat eſſe Chriſtianis omnibus notiſſimum: nempe Deum in vitiata hominis natura, qualis in Eſau & Iacob fuit, nihil poſſe conſiderare quo ad benefaciendum inducatur. Quum ergo dicit vtrunque nihil boni aut mali tunc egiſſe, ſimul addendum eſt quod ipſe præſumit: Vtrunque ſcilicet eſſe filium Adæ, natura peccatorem, nulla iuſtitiæ mica præditum. Neque in his explicandis ideò immoror, quòd dubia ſit mens Apoſtoli: ſed quia Sophiſtæ eius ſimplicitate non contenti, elabi hinc friuolis diſtinctionibus conantur, oſtendere volui Paulum nequaquam ignoraſſe quæ ipſi afferunt: ſed eos potius cæcutire in primis fidei rudimentis. Porrò etſi ſola vitioſitas, quæ diffuſa eſt per totum humanum genus antequam emergat in actum (vt loquuntur) ad damnationem ſufficit, vnde ſequitur meritò reiectũ fuiſſe Eſau, quia naturaliter erat filius iræ: nequis tamen maneat ſcrupulus, acſi vllius culpæ aut vitii reſpectu deterior eius conditio fuiſſet, non minus peccata quàm virtutes excludi vtile fuit. Verum quidem eſt, propinquam reprobationis cauſam eſſe, quia ſumus omnes in Adam maledicti: tamen vt diſcamus in nudo & ſimplici Dei beneplacito acquieſcere, ab hoc quoque intuitu nos tantiſper Paulus ſubducit, donec hãc doctrinam ſtabilierit, Deum in ſuo arbitrio ſatis iuſtam eligendi & reprobandi habere cauſam, *Vt ſecundum electionem propoſitum*, &c. Singulis propè verbis vrget gratuitam Dei electionem: nam ſi opera locum haberent, dicendum erat, vt operibus conſtet ſua remuneratio. Ipſe autem opponit Dei propoſitum, quod ſolo eius beneplacito (vt ita loquar) continetur. Ac ne vlla de ea re controuerſia maneret, ſuſtulit omnem dubitationem, addita altera particula, *Secundum electionem*: deinde & tertia, *Non ex operibus, ſed ex vocante.* Nunc ergo animos propius aduertamus ad eius contextum. Si ex eo ſtabilitur Dei propoſitum ſecundum electionem, quòd antequam naſcantur fratres, & aliquid vel boni vel mali deſignent, alter reiicitur, alter aſſumitur: ergo ſiquis velit eorum operibus cauſam diſcriminis tribuere; propoſitum Dei ſic euerteretur. Iam quod ſubiungit, *Non ex operibus, ſed ex vocante:* ſignificat non ex parte operum, ſed ſolius vocationis. vult enim omnem operum conſiderationem excludere. Habemus ergo totam electionis noſtræ firmitudinem in ſolo Dei propoſito eſſe concluſam: nihil hîc valere merita, quę nihil niſi in mortem poſſunt: non reſpici dignitatem quę nulla eſt: verùm ſolam Dei benignitatem regnare. Proinde falſum eſt, ac verbo Dei contrarium dogma, Deum, prout vnumquenque gratia ſua dignum vel indignum præuidet, ita vel eligere vel reprobare.

12 *Maior ſeruiet minori.*) Ecce quomodo filios Iſaac adhuc latentes in matris vtero, Dominus diſcernat. Hoc enim illi reſpondit Diuinum oraculum: vnde ſequebatur, Deum peculiari fauore minorem velle proſequi, quem maiori denegaret. Tametſi autem iſtud ad ius primogenituræ ſpectabat: in ea tamen ipſa, velut maioris rei typo, declarata fuit Dei voluntas. Atque id videre promptum eſt, ſi reputamus quàm parum ſecundum carnem ſua primogenitura Iacobo profuerit. Nam & ob eam periclitatur vehementer, & vt periculum effugiat, domo & patria cedere cogitur, inhumaniſſimè tractatur in ſuo exilio: dum redit, trepidus & vitæ dubius ſeſe aduoluit ad fratris pedes, ſuppliciter eius offenſam deprecatur, & nonniſi eius venia viuit. Vbi dominium ſupra fratrem, à quo vitam precariò petere cogitur? Maius ergo quiddam fuit quàm primogenitura, quod Dominus oraculo ſuo pollicebatur.

13 *Quemadmodum ſcriptum eſt, Iacob dilexi.*) Certiore adhuc teſtimonio confirmat quantopere valeat ad præſentem cauſam illud redditum Rebeccæ oraculum: nempe quòd dominio Iacob & ſeruitute Eſau teſtata fuerit ſpiritualis vtriuſque conditio. deinde quòd Dei benignitate, nullo ſuo merito, hanc gratiam obtinuerit Iacob. Ergo hoc Prophetæ teſtimonium cauſam oſtendit cur primogenituram Iacob detulerit Dominus. Eſt autem ſumptum ex Malachiæ capite 1, vbi Dominus Iudæis ingratitudinem exprobraturus, ſuam prius in eos bonitatem enarrat. Dilexi vos, inquit. Et ſubiicit vnde eius amoris exordium, Nónne frater erat Eſau Iacob? acſi diceret, Quid habuit prærogatiuæ, cur fratri à me præferretur?

nihil ſané. Erat enim ius æquum, niſi quòd naturæ lege, hic qui minor natu erat, ſubiici illi debuit: ego tamen hunc aſſumpſi, illum repuli: vtique ſola mea miſericordia, nulla operum dignitate inductus. Et nunc vos in populum cooptaram, quo eandem erga ſemen Iacob benignitatem proſequerer: Edomitas verò abieceram Eſau progeniem. Itaque eo eſtis deteriores, quos memoria tantæ indulgentiæ ad cultum numinis mei incitare non poteſt. Quanquam autem illic etiam commemorantur benedictiones terrenæ, quas Iſraelitis contulerat Deus: non tamen aliter accipere conuenit quàm illius beneuolentiæ ſymbola. Cæterùm vbi eſt ira Dei, illic mors ſequitur: vbi dilectio, illic vita.

14 *Quid ergo dicemus? num iniuſtitia eſt apud Deum? Abſit.*

Exo.33.d.19. 15 *Moſi enim dicit, Miſerebor, cuius miſerebor: & miſerabor quem miſeratus fuero.*

16 *Ergo non volentis, neque currentis: ſed miſerentis eſt Dei.*

Exod.9.d.16. 17 *Dicit enim Scriptura Pharaoni, In hoc ipſum excitaui te, vt oſtendam in te potentiam meam, & vt prædicetur nomen meum in vniuerſa terra.*

18 *Ergo cuius vult, miſeretur: & quem vult, indurat.*

14 *Quid ergo dicemus?*) Caro illam Dei ſapientiam audire non poteſt, quin tumultuoſis quæſtionibus extemplò perturbetur, & Deum ad rationem quodammodo vocare contendat. Ideo videmus Apoſtolum, quoties ſublime aliquod myſterium tractat, occurrere multis abſurdis, quibus nouerat alioqui occupatum iri hominũ mentes. Præſertim verò vbi de prædeſtinatione audiũt homines id quod tradit Scriptura, multis tricis impediuntur. Eſt enim prædeſtinatio Dei, verè labyrinthus, vnde hominis ingenium nullo modo ſe explicare queat: atqui adeò importuna eſt hominis curioſitas, vt quo periculoſior eſt cuiuſque rei inquiſitio, eò audacius perrumpat: ita vbi de prædeſtinatione ſermo habetur, quia modum ſibi imponere non poteſt, ſua temeritate velut in profundum mare ſtatim ſe demergit. Quod ergo piis remedium erit? an vt omnem prædeſtinationis memoriam refugiant? minimé. Nam quum nihil docuerit Spiritus ſanctus, niſi quod ſcire noſtra intereſſet: vtilis proculdubio erit eius notitia, quæ modò ſub Dei verbo ſe cõtinebit. Hæc ergo ſit nobis ſancta obſeruatio, nequid de ipſa ſcire appetamus, niſi quod Scriptura docet: vbi Dominus ſacrum os ſuum claudit, viam quoque vltra pergendi mẽtibus noſtris præcludamus. Sed quoniam homines ſumus, quibus naturaliter in mentem veniunt ſtultæ illæ quæſtiones: audiamus ex Paulo quomodo ſit illis occurrendũ. *Num iniuſtitia eſt apud Deum?* Prodigioſus certè humani ingenii furor, quòd iniuſtitiæ potius Deum inſimulat, quàm vt ſe coarguat cæcitatis. neque enim Paulus procul accerſere voluit quibus lectores turbaret: ſed quaſi è medio ſumpſit impiam dubitationem, quæ ſtatim multis obrepit, ſimulac audiunt Deum de ſingulis ſuo arbitrio ſtatuere. Hæc porrò eſt iniuſtitiæ ſpecies quam imaginatur caro, quòd altero præterito Deus alterum reſpiciat. Hunc ſcrupulũ vt ſoluat Paulus, totam cauſam in duo membra partitur: quorum in priore de electis tractat, in altero tractat de reprobis: ac vult vt in illis quidem Dei miſericordiam contemplemur, in his autem agnoſcamus iuſtum iudicium. Principio ergo reſpondet, dignam execratione eſſe hanc cogitationem, vt iniuſtitia eſſe apud Deum credatur: deinde in vtranque partem declarat quomodo nulla eſſe poſſit. Antequam tamen vltrà progredimur, obiectio iſta clarè teſtatur, quòd alios eligit Deus, alios reprobat, cauſam non alibi quàm in eius propoſito quærendam eſſe. nam ſi in operum reſpectu fundatum eſſet diſcrimen, fruſtra quæſtionem de iniuſtitia Dei Paulus monuiſſet, cuius nulla poteſt eſſe ſuſpicio, vbi Deus quemque pro merito tractat. Iam & hoc ſecundo loco notare operæpretium eſt, quanuis hanc doctrinæ partem videret non poſſe attingi, quin obſtreperæ voces, atque etiam horribiles blaſphemiæ extemplò contra inſurgerent, liberè tamen & ingenuè eam protuliſſe: imò non diſſimulat qualis fremendi ac tumultuandi occaſio nobis ingeratur, dum audimus, antequam naſcantur homines, ſuam cuique ſortem arcano Dei arbitrio aſſignari: pergit nihilominus, & ſine ambagibus pronuntiat quod ex Spiritu ſancto didicit. Vnde ſequitur, minimè tolerabiles eſſe eorum delicias, qui in redimendis vel placandis offenſionibus prudentiores Spiritu ſancto videri affectant. Ne in crimen vocetur Deus, illis religio eſt ſimpliciter fateri à libera eius electione pendere hominum ſalutem vel exitium. Si mentes ſuas à praua curioſitate arcerent, frænarent etiã linguas ſuas ab immodica licentia, probanda eſſet modeſtia eorum & ſobrietas: capiſtrum verò Spiritui ſancto & Paulo iniicere, quænam audacia eſt? Vigeat ergo in Eccleſia Dei hæc magnanimitas, ne pios doctores pudeat ſimplici veræ doctrinæ profeſſione, quantumuis odioſa ſit, refutare quaſcunque impii calumnias ingerunt.

15 *Moſi enim dicit.*) Quantum ad electos attinet, non poteſt inſimulari Deus vllius iniuſtitiæ: eos enim pro ſuo beneplacito miſericordia dignatur. Et tamen hîc quoque reperit caro quod obmurmuret. quia concedere Deo nòn poteſt vt hunc potius quàm illum fauore dignetur, niſi in medium prodeat cauſa. Quia ergo abſurdum videtur alios aliis abſque merito præferri, Deo litem intentat hominum proteruia, acſi perſonis plus æquo deferret. Nunc quomodo Dei iuſtitiam defendat Paulus, videndum eſt. Primò certè non obſcurat, neque inuoluit quod videbat odioſum eſſe: ſed in eo aſſerendo pergit inflexibili cõſtantia. Deinde in quærendis rationibus quæ aſperitatem molliant, non laborat: ſed ſatis habet Scripturæ teſtimoniis impuros latratus cõpeſcere. Videri quidem poſſet hæc frigida eſſe excuſatio, non eſſe Deum iniuſtum, quia miſericors eſt quibus viſum eſt: ſed quia Deo ſatis ſupérque eſt ſua vnius autoritas, vt nullius patrocinio indigeat, Paulo ſatis fuit eum iuris ſui ſtatui vindicem. Affert autem hîc Paulus reſponſum quod accepit Moſes à Domino, quum pro vniuerſi populi ſalute deprecaretur, Miſerebor, reſpondit Deus, cuius miſerebor: & commiſeratione proſequar, quem commiſeratione proſequutus fuero. Hoc autem oraculo declarauit Dominus, ſe nemini mortalium eſſe debitorem: gratuitæ eſſe beneficentiæ quicquid illis tribueret: deinde hanc beneficentiam liberam eſſe, vt eam erogaret cui placeret: poſtremò cur certis hominibus benefaciat, ac etiam bene velit, non autem omnibus, cauſam nullam voluntate ſua ſuperiorem poſſe cogitari. perinde enim ſonant verba, acſi dictum eſſet, Cuius ſemel decreui miſereri, ab eo miſe-

eo miſericordiam meam nunquam auferam: & perpetua benignitate proſequar eum cui benignus eſſe ſtatui. Atqui ſic ſupremam impartiendæ gratiæ cauſam aſſignat, voluntarium ſuum decretum: & ſimul innuit, miſericordiam ſuam peculiariter ſe quibuſdam deſtinaſſe. nam & præciſa hæc loquutio extraneas omnes cauſas excludit: ſicuti quum liberam agendi poteſtatem nobis vendicantes, dicimus, Faciam quod facturus ſum. Et diſertè relatiuum pronomen exprimit, miſericordiam non fore omnibus promiſcuam: hæc Deo libertas eripitur, vbi externis cauſis alligatur eius electio. In duobus verbis quæ vſurpat Moſes, exprimitur vnica ſalutis cauſa: nam חנן eſt gratis & liberaliter vel fauere vel beneficium largiri: רחם verò eſt affici miſericordia. Ita conficitur quod Paulus intendit, miſericordiam Dei, quia gratuita eſt, non eſſe adſtrictam, ſed inclinare quò libuerit.

16 *Ergo non volentis*, &c.) Ex teſtimonio illo colligit quod citra controuerſiam ſequitur, electionem noſtram neque induſtriæ noſtræ, neque ſtudio, neque conatui eſſe tribuendã: ſed totam ad Dei cõſilium referendam eſſe. Nequis putet, eos qui eliguntur, ideo eligi quia ita promeriti ſint, vel Dei fauorem vllo modo ſibi conciliarint: aut denique vllam eſſe in ipſis micam dignitatis quã Deus prouocetur. Simpliciter autem accipe, neque in voluntate noſtra, neque in conatu eſſe ſitum (curſum enim pro ſtudio vel cõtentione poſuit) vt inter electos cenſeamur: ſed totum id Diuinæ bonitatis, quæ nec volentes, nec conantes, ac ne cogitantes quidem vltrò aſſumit. Qui verò ex hoc loco ratiocinantur aliquam ſubeſſe nobis ſtudii vim, ſed quæ per ſe nihil efficiat, niſi miſericordia Dei adiuta, inſulſè id faciunt. Non enim oſtẽdit Apoſtolus quid ſit in nobis: ſed omnes conatus noſtros excludit. Eſt igitur mera cauillatio quod inferunt, nos velle & currere, quia neget Paulus eſſe volentis aut currentis: quum ipſe nihil aliud voluerit, quàm nihil operari nec voluntatem nec curſum. Redarguendi tamen rurſum ſunt illi, qui vt dent locum Dei gratiæ, oſcitabundi & deſides manent. nam tametſi proprio ſtudio nihil proficitur, quod tamẽ à Deo inſpiratur ſtudium efficacia non caret. Non ergo hæc dicuntur quò Spiritum Dei nobis igniculos inſtillantem, noſtra vel peruicacia vel ignauia præfocemus: ſed vt intelligamus, ab ipſo eſſe quicquid habem°: ideóque & ab ipſo diſcamus petere omnia, & ſperare, & accepta referre, cũ timore & tremore ſaluti noſtræ incumbentes. Altero ſophiſtico ſed putido cauillo, Pauli ſententiam eludere conatus eſt Pelagius, nõ eſſe quidem volentis & currentis duntaxat, quia miſericordia Dei adiuuat. Quem nõ minus ſolidè quàm argutè Auguſtinus refellit: quia ſi ideo electionis cauſa eſſe negatur voluntas hominis, quia non ſola, ſed tantùm ex parte cauſa eſt: ſic etiam viciſſim dicere licebit, non eſſe miſericordiæ, ſed volentis & currentis: Vbi enim erit mutua cooperatio, reciprocum etiam erit elogium: atqui ſine controuerſia hoc poſterius dictum ſua abſurditate concidit: ſtatuamus ergo Dei miſericordiæ ſic adſcribi eorum ſalutem quos ſeruare Deo placet, vt nihil hominis induſtriæ reliquum maneat. Nec multo plus coloris habet, quòd nonnulli vno contextu volunt hæc recitari in perſona impiorum. quomodo enim quadrabit, Scripturæ locos, vbi clarè aſſeritur Dei iuſtitia, ad tyrannnidem ei exprobandam torquere? deinde an conſentaneum erit, quum prompta eſſet ac facilis refutatio, Paulum tacitè paſſum eſſe Scripturam craſſo ludibrio haberi? Sed hæc effugia captarunt qui incomparabile hoc Dei myſterium ſuo ſenſu perperam metiebantur: Lautis & teneris eorum auribus aſperior erat hæc doctrina, quàm vt Apoſtolo dignam putarent. atqui potius decebat ſuam ipſorum duritiem ad obſequium Spiritus inflectere, ne tantopere craſſis ſuis commentis addicti eſſent.

17 *Dicit enim Scriptura*, &c.) Iam venit ad ſecundum membrum, de impiorum reiectione: in quo quia aliquanto plus abſurditatis eſſe videtur, eo magis conatur palàm facere quomodo Deus, quos velit reprobando, non tantùm ſit irreprehenſibilis, ſed admirabilis in ſua ſapientia & æquitate. Aſſumit ergo teſtimonium ex Exo. cap. 9. d. 16. vbi Dominus aſſerit ſe fuiſſe qui Pharaonem excitarit in eum finem, vt dum ille contumaciter Diuinæ potentiæ reſiſtere niteretur, victus & ſubactus, documento eſſet quàm inuictum ſit Dei brachium: cui ferendo, nedum frangendo, nulla humana virtus par eſſe queat. En ſpecimen quod edere voluit Dominus in Pharaone. Proinde duo ſunt hîc conſideranda, prædeſtinatio Pharaonis in exitium: quæ ad iuſtum quidem, ſed arcanum Dei conſilium refertur. Finis deinde illius, qui eſt vt nomen Dei prædicetur. atque in eum præcipuè inſiſtit Paulus. Nam ſi eiuſmodi eſt iſta induratio ob quam mereatur Dei nomen prædicari, inſimulari ipſum vllius iniuſtitiæ nefas eſt, ex locis contrariorum. Sed quia hunc quoque locum multi interpretes dum mollire conantur, deprauant, primò notandum eſt, pro Excitandi verbo Hebraicè haberi Conſtitui te: vbi Deus oſtendere volens ſibi Pharaonis contumaciam obſtaculo non fore quo minus populum ſuum liberet, non modò à ſe præuiſum eius furorem affirmat, ſibíque paratas eius cohibendi eſſe rationes, ſed ſe conſultò ita ordinaſſe, & quidem in eũ finem vt documentum ſuæ potentiæ illuſtrius ſtatueret. Perperam igitur vertunt quidam ſeruatũ fuiſſe Pharaonem ad tempus, quum de initio potius agatur. Nam quum multa hominibus aliunde occurrant quæ retardent eorum conſilia, & impediant actionum curſum, Deus Pharaonem à ſe profectum dicit, eíque hanc impoſitam eſſe perſonam. cui ſententiæ optimè reſpondet Excitandi verbum. Porrò nequis imaginetur, quodam vniuerſali & confuſo motu Diuinitus actum fuiſſe Pharaonem, vt in illum furorem rueret, notatur ſpecialis cauſa, vel finis: acſi dictum eſſet, ſciuiſſe Deum quid facturus eſſet Pharao, ſed data opera in hunc vſum deſtinaſſe. Vnde ſequitur, fruſtra iam cum ipſo diſceptari, acſi ad reddendam rationem obſtrictus foret, quum vltrò prodeat ipſe in medium, atque hanc obiectionem anticipet, reprobos ex arcano prouidentiæ ſuæ fonte manare pronuntians, in quibus nomen ſuum celebrari velit.

18 *Ergo cuius vult miſeretur.*) Hîc ſequitur concluſio vtriuſque membri: quæ in alterius quàm Apoſtoli perſona accipi nullo modo poteſt: quia mox communicationem cum aduerſario attexit, vbi incipit proferre quæ ab aduerſa parte obiectari poterant. Itaque minimè dubium eſt, Paulum è ſuo ipſius ſenſu hæc loqui, quemadmodum paulo antè admonuimus, Deum ſcilicet pro arbitrio ſuo, quem viſum illi fuerit, miſericordia dignari: in quemcunque libuerit, iudicii ſeueritatem ſtringere. Hoc enim vult efficere

apud nos,vt in ea quæ apparet inter electos & reprobos diuerſitate, mens noſtra contenta ſit,quòd ita viſum fuerit Deo, alios illuminare in ſalutem, alios in mortem excæcare: neque ſuperiorem cauſam eius voluntate inquirat. Inſiſtere enim debemus in iſtas particulas, Cuius vult,& Quem vult: vltra quas procedere nobis non permittit.Cæterùm Indurandi verbum, quum Deo in Scripturis tribuitur, non ſolùm permiſſionem, (vt volunt diluti quidam moderatores) ſed Diuinæ quoque iræ actionem ſignificat. nam res omnes externæ quæ ad excæcationem reproborum faciunt, illius iræ ſunt inſtrumenta. Satan autem ipſe,qui intus efficaciter agit,ita eſt eius miniſter,vt nonniſi eius imperio agat. Corruit ergo friuolum illud effugium quod de præſcientia Scholaſtici habent.Neque enim præuideri ruinam impiorum à Domino Paulus tradit,ſed eius conſilio & voluntate ordinari.quemadmodum & Solomo docet,nó modò præcognitum fuiſſe impiorum interitum, ſed impios ipſos fuiſſe deſtinatò creatos,vt perirent, Prouerbiorum 16.a.4.

19 *Dices itaque mihi, Quid adhuc conqueritur? voluntati eius quis reſtitit?*

20 *Atqui, ô homo, tu quis es qui contendas iudicio cum Deo? num dicit fictile figulo, Cur me ſic feciſti?*

21 *An non habet poteſtatem figulus luti,ex eadem maſſa faciendi aliud quidem vas in honorē, aliud in contumeliam?*

19 *Dices itaque.*) Hîc verò præcipuè tumultuatur caro, quum audit ad Dei arbitrium referri quòd ad mortem deſtinati ſint qui pereunt. Quare Apoſtolus rurſum deſcendit ad anthypophoras, quia videbat impiorum ora non poſſe contineri quin plenis buccis Dei iuſtitiam allatrarent.ac eorum quidem affectum eleganter exprimit. nam propria defenſione non contenti, Deum ſuo loco reum ſubiiciunt: deinde poſtquam damnationis ſuæ culpam in eum deriuarunt, aduerſus tantam eius potentiam indignantur. Coguntur quidem dare manus, ſed frementes, quòd reſiſtere nequeant: ac dominationem tribuentes, tyrannidis quodammodo inſimulant. ſicuti Sophiſtæ in ſcholis ſuis de abſoluta (quam vocant) eius iuſtitia perinde garriunt, acſi iuſtitiæ ſuæ oblitus, vim ſui imperii, peruerſè omnia miſcendo, experiri vellet. Sic igitur hoc loco impii, Quid habet cauſæ cur nobis iraſcatur? quum nos tales formauerit, quum pro ſuo nutu agat quò libuerit: quid aliud, nos perdendo, quàm opus ſuum in nobis vlciſcitur? Neque enim noſtrum eſt cum eo belligerare: vt maximè repugnemus,ipſe tamen ſuperior euadet. Ergo & iniquum erit iudicium,ſi nos perdat: & effrænis eſt poteſtas qua nunc in nos abutitur. Quid autem ad hæc Paulus?

20 *O homo,tu quis es.*) Quia Græcè participium habetur, poteſt etiam legi in præſenti, Qui diſceptas, vel contendis, vel litigas ex aduerſo: quia hoc Græca voce exprimitur,in hunc ſenſum, Tu quis es qui diſceptationem cum Deo ſuſcipis? ſed non multùm diuerſo ſenſu. Hac priore reſponſione nihil aliud quàm improbitatem illius blaſphemiæ retundit, argumento ab hominis conditione ſumpto. Alteram mox ſubiiciet, qua Dei iuſtitiam ab omni criminatione vindicabit. Hoc quidem patet, nullam Dei arbitrio cauſam ſuperiorem adduci. Quum in promptu ſolutio eſſet, ex iuſtis rationibus pendere diſcrimen: cur hoc compendio non vſus eſt Paulus, ſed Dei voluntatem in ſummo gradu locauit, vt nobis pro cauſis omnibus vna ſufficiat? Certè ſi falſa fuiſſet obiectio,Deum reprobare vel eligere pro ſuo arbitrio quos vel fauore non dignatur, vel quos gratuitò amat, refutatio non fuiſſet à Paulo neglecta.Obiiciunt impii, reatu eximi homines, ſi in eorum ſalute vel exitio primas partes tenet Dei voluntas. An negat Paulus? imò ſua reſponſione confirmat, Deum quod viſum eſt de hominibus ſtatuere:fruſtra tamen ac furioſè inſurgere homines ad litigandum, quia figmentis ſuis Deus quancunque voluerit ſortem iure ſuo aſſignat. Qui verò deſtitutum ratione Paulum ad obiurgationem confugiſſe aiunt, grauem Spiritui ſancto contumeliam irrogant. Nam quæ ad Dei æquitatem aſſerendam factura erant, & ad manum illi ſuppetebant, initio producere noluit, quia apprehendi non poterant. Imò & ſecundam rationem ſic temperabit, vt non plenam defenſionem ſuſcipiat: ſed ita Dei iuſtitiam demonſtret,ſi religioſa humilitate & reuerentia à nobis expendatur. Quod ergo maximè conueniebat, monet hominem ſuæ conditionis, acſi diceret, Quum homo ſis, terram ac cinerem te agnoſcas: cur ergo contendis cum Domino,de re cui intelligendę nequaquam par es? In ſumma,non quod dici poterat,ſed quod ruditati noſtræ expediebat,attulit Apoſtolus. Fremunt ſuperbi homines, quòd Paulus arcano Dei conſilio reprobari vel eligi homines non negās, cauſam nullam afferat: quaſi verò Spiritus Dei ratione deſtitutus obmuteſcat, ac non potius ſuo ſilentio moneat myſterium, quod non capiunt mentes noſtræ,reuerenter adorandum, atque ita curioſitatis humanæ proteruiam compeſcat. Sciamus itaque Deum à loquendo non alium in finem ſuperſedere, niſi quia immenſam ſapientiam ſuam modulo noſtro comprehendi non poſſe videt, ideóque infirmitati noſtræ parcens,ad modeſtiam & ſobrietatem nos inuitat. *Num dicet fictile.* Videmus huc Paulum ſemper inſiſtere,vt voluntas Dei,quanquam nos lateat eius ratio, iuſta habeatur. Fraudari enim ſuo iure oſtēdit, niſi de ſuis creaturis liberè ſtatuat quod viſum eſt. Durum hoc multorum auribus videtur. Sunt etiam qui Deum magno probro exponi cauſantur,ſi tale ei defertur arbitrium.Quaſi verò cum ſuo faſtidio meliores ſint Theologi,quàm Paulus, qui hanc ſtatuit humilitatis regulam fidelibus, vt Dei potentiam ſuſpiciant, non autem æſtiment è ſuo iudicio. Appoſitiſſima autem ſimilitudine iſtam cum Deo litigandi arrogantiam reprimit,in qua videtur alluſiſſe potius ad Ieſa.45.b.9,quàm ad Iere.18.a.6.Nihil enim apud Ieremiam docetur,quàm Iſraelem eſſe in manu Domini, vt poſſit propter eius ſcelera ipſum penitus conterere, non ſecus ac figulus vas teſtaceum. At Ieſaias altius conſcendit, Væ,inquit,qui contradicit fictori ſuo, teſtæ nimirum cum figulo luti contendenti. Nunquid dicet lutum figulo ſuo, Quid facis? &c. Et certè non eſt cur ſe teſtaceo vaſi præferat mortalis homo, vbi ſe cum Deo comparat. Neque tamen valde in applicando ad præſentem cauſam teſtimonio illo laborandum eſt,quando Paulus alludere duntaxat ad prophetæ verba voluit,quo plus ponderis habeat ſimilitudo.

21 *An non habet poteſtatem figulus?)* Ratio cur non debeat figmentum cum fictore ſuo contendere: quia fictor nihil facit niſi ex iure ſuo. Per vocem Poteſtatis non intelligit ſuppetere virtutem ac robur figulo vt pro libidine agat: ſed optimo iure hanc facultatem ei competere. Neque enim vult Deo aſſerere poteſtatem aliquam inordinatam: ſed quæ meritò illi ſit deferenda. Porrò in aptanda ſimilitudine hoc conſidera, Quemadmodum figulus nihil luto adimit, quamlibet illi formam dederit: ita quacunque hominem conditione creauerit Deus, nihil ei adimit. Tantùm illud memoria tenendum, ſpoliari Deum honoris ſui parte, niſi tale in homines imperium ei conceditur, vt ſit arbiter vitæ & mortis.

22 *Quid autem ſi Deus volens demonſtrare iram, & notam facere potentiam ſuam, ſuſtinuit in multa patientia vaſa iræ, in interitum apparata:*

23 *Vt notas quoque faceret diuitias gloriæ ſuæ in vaſa miſericordiæ, quæ præparauit in gloriam?*

22 *Quid autem.)* Secunda reſponſio, qua breuiter demonſtrat, etiamſi incomprehenſibile ſit hac parte Dei conſilium, elucere tamen inculpatam eius æquitatem non minus in reproborum interitu, quàm ſalute electorum. Non ita quidem rationē reddit Diuinæ electionis, vt cauſam aſsignet cur hic eligatur, ille reprobetur. Nam & indignum erat, vt quæ arcano Dei conſilio continentur, venirent ſub hominis cenſuram: & myſterium illud inexplicabile futurum erat. Quæ ergo humanam intelligentiā fugiunt, ab iis curioſè excutiendis nos arcet: interim oſtendit, quatenus ſe profert Dei prædeſtinatio, in ea meram iuſtitiam apparere. Particulam εἰ δὲ, qua vſus eſt Paulus, perinde accipio acſi dictum eſſet, Quid autem ſi? vt tota hæc oratio ſit interrogatiua. nam ita apertior ſenſus conſtabit: erítque reticentiæ ſpecies, in qua ſubaudiendum erit, Quis propterea inſimulare iniuſtitiæ queat, aut illi diem dicere? Nihil enim hîc apparet niſi rectiſſima æquitatis regula. Verùm ſi Pauli mentem aſſequi volumus, ſingula propè verba expendenda ſunt. ſic enim ratiocinatur, Vaſa ſunt in exitium comparata, id eſt deuota & deſtinata exitio: ſunt item vaſa iræ, id eſt in hoc facta & formata, vt documenta ſint vindictæ & furoris Dei. Ea ſi Dominus ad aliquod tempus patiēter ſuſtinet, non diſperdens primo quoque momento, ſed differens paratum illis iudicium, ídque ad demonſtranda ſuæ ſeueritatis iudicia, quo cæteri terreantur adeò horrendis exemplis: item ad virtutem ſuam illuſtrandam, cui ſeruire multis modis ea facit: præterea verò quo inde notior fiat & clariùs eluceſcat ſuæ in electos miſericordiæ amplitudo: quid in hac diſpenſatione reprehenſione dignum? Cæterùm quòd reticet, vnde ſit illud quòd vaſa ſunt in exitium apparata, non eſt mirum. aſſumit enim ex ſuperiorbus, cauſam in æterno ac inexplicabili Dei conſilio abſconditam eſſe: cuius iuſtitiam adorare magis quàm ſcrutari conueniat. Vaſa autem generali ſignificatu pro inſtrumentis poſuit. quoniam in omnibus creaturis quicquid eſt actionis, eſt veluti Diuinæ virtutis miniſterium. Optima ergo ratione vocamur nos fideles miſericordiæ vaſa, quibus Dominus inſtrumētis vtitur ad miſericordiæ ſuæ oſtenſionem: reprobi autem vaſa iræ, quandoquidem ſeruiunt illuſtrandis Dei iudiciis.

23 *Vt etiam notas faceret diuitias gloriæ.)* Ego quoniā in iſtis duabus particulis καὶ ἵνα, non dubitabam eſſe ὕστερον πρότερον: quo melius cohæreret hoc membrum cum ſuperiore, verti, *Vt notas quoque faceret*, &c. Eſt autem ſecunda ratio quę gloriam Dei in reproborum interitu manifeſtat: quòd ex eo luculentiùs Diuinæ bonitatis erga electos amplitudo confirmatur. Quid enim iſti ab illis differunt, niſi quòd ex eadem exitij voragine à Domino liberati ſunt? ídque non proprio aliquo merito, ſed gratuita eius benignitate. Ergo fieri non poteſt quin magis ac magis commendetur immenſa illa clementia erga electos, quum reſpicimus quàm miſeri ſint omnes qui eius iram non effugiunt. Glorię vocabulū, quod bis hîc repetitur, interpretor poſitum pro miſericordia Dei, μετονυμικῶς: quia pręcipua eius laus eſt in benefactis. Sic & Epheſ.1.cap.13. poſtquam docuit nos adoptatos à Deo in laudem glorię gratię ſuæ, paulo pòſt ſubiungit, obſignatos Spiritu hęreditatis in laudem gloriæ, ſuppreſſo Gratię verbo. Voluit ergo ſignificare, electos eſſe inſtrumenta vel organa quibus miſericordiam ſuam exercet Deus, vt nomen ſuum in eis glorificet. Etſi autem in hoc ſecūdo membro expreſſiùs aſſerit, Deum eſſe qui electos ſuos pręparat in gloriam, quū prius ſimpliciter dixiſſet, reprobos vaſa eſſe præparata in exitium: dubium tamen non eſt quin vtraquē præparatio ab arcano Dei conſilio pendeat. Alioqui dixiſſet Paulus reprobos ſe dedere vel proiicere in ęxitium. Nunc verò ſignificat, antequam naſcantur, iam ſuæ ſorti addictos eſſe.

24 *Quos etiam vocauit: nimirum nos, non ſolùm ex Iudæis, ſed etiam ex Gentibus.*

25 *Quemadmodum & in Oſee dicit, Vocabo populum meum, eum qui non eſt populus: & dile- Oſee.2.d.23.*
ctam, eam quæ non eſt dilecta. 1.Pet.2.f.10.

26 *Et erit in loco vbi dictum eſt eis, Non populus meus vos, illic vocabuntur filij Dei viuentis.* Oſee 1.d.10.

27 *Ieſaias autem clamat ſuper Iſraël, Si fuerit numerus filiorum Iſraël vt arena maris, reliquiæ* Eſa.10.c.22.
ſeruabuntur.

28 *Sermonem enim conſummans & abbreuians, quoniam ſermonem abbreuiatum faciet Dominus in terra.*

29 *Et quemadmodum prius dixerat Ieſaias: Niſi Dominus ſabbaoth reliquiſſet nobis ſemen,* Eſa.1.c.9.
inſtar Sodomæ facti eſſemus, & Gomorrhæ eſſemus aſsimilati.

24 *Quos etiā vocauit.)* Ex diſputatione quā hactenus de libertate Diuinæ electionis habuit, duo cōſequebantur: nempe Dei gratiam non ita incluſam eſſe in populo Iudaico, vt non ad alias quoque nationes emanare, & in orbem vniuerſum effundere ſe poſſet. deinde ne ſic quidē alligatam eſſe Iudęis, vt ad omnes Abrahę filios ſecundū carnem, ſine exceptione perueniat. Nam ſi Dei electio ſolo eius beneplacito fundata eſt: quocūque ſe eius voluntas conuerterit, illic electio pariter locū habet. Electione ergo poſita, iam via quodammodo ſtrata eſt ad ea quæ dicere inſtituit tum de vocatione Gentium, tum Iudæorum

reiectione: quarũ altera ob nouitatẽ,abſurdè altera prorſus indigna videbatur. Quia tamen hæc poſterior plus habebat offenſionis,illã minus odioſã priore loco tractat. Dicit ergo vaſa miſericordię Dei,quæ ipſe in nominis ſui gloriam ſeligit,vndique aſſumi: nec minus ex Gentibus, quàm ex Iudæis. Cæterùm in relatiuo, *Quos,* etſi non planè obſeruata eſt à Paulo ratio grammatices, voluit tamen, velut tranſitu facto, ſubiicere, nos eſſe illa gloriæ Dei vaſa, qui aſſumpti ſimus partim ex Iudæis, partim ex Gentibus: vbi à vocatione Dei probat, non eſſe nationis diſcrimen in electione. Nam ſi origo à Gentibus ducta impedimento non fuit quo minus nos etiam Deus vocaret, conſtat Gentes minimè arceri à regno Dei & fœdere ſalutis æternæ.

25 *Quemadmodum in Oſee dicit.)* Nunc illam Gentium vocationem nouam non debere videri oſtendit: vtpote quæ Prophetæ vaticinio multo antè fuerit conteſtata. Senſus eſt apertus,niſi quòd in accommodando teſtimonio laboratur: ſiquidem Prophetam illic de Iſraelitis loqui,nullus negauerit. Dominus enim eorum ſceleribus offenſus, poſthac ſibi non amplius fore in populum denũtiat. Poſtea conſolationem ſubiicit: & ex non dilectis,facit dilectos, ex non populo,populum. Paulus autem,quòd in Iſraelitas nominatim confertur, ad Gentes conatur applicare. Qui optimè hactenus explicarunt hunc nodum,putarunt Paulũ ſic voluiſſe ratiocinari: quod poſſet impedimento videri eſſe Gentibus, quo minus participes fiant ſalutis, id quoque fuiſſe in gente Iſraelitica. quomodo igitur Deus olim Iudæos, quos abiecerat & exterminarat, in gratiam benignè recepit, ita & erga Gentes eadem benignitate nunc vtitur. Verùm quia hæc interpretatio, etſi ſuſtineri poteſt, videtur tamen mihi habere aliquid coactum, cogitent lectores an non hęc ſit aptior, ſi conſolationem illam Prophetæ non Iudæis modò, ſed Gentibus datam credamus. Neque enim nouum eſt aut inſolens Prophetis, poſtquam Iudæis ob ſua flagitia Dei vltionem edixerunt, conuertere ſe ad regnum Chriſti, quod in totum orbem propagãdum erat. neque id importunè. Quando enim iram Dei ita Iudæi peccatis ſuis prouocarunt, vt repudiari ab ipſo mereantur, nulla ſalutis ſpes ſupereſt,niſi ad Chriſtum ſe conuertãt: per quem fœdus gratię inſtauratur, & ſicut in eo fundatum erat,ſic nunc vbi intercidit,renouatur. Et certè quum in rebus deſperatis vnicum ſit refugium Chriſtus: nulla ſolida cõſolatio afferri miſeris peccatoribus,& iram Dei ſibi imminere cernẽtibus,poteſt, niſi Chriſto propoſito. Imò hoc,vt monuimus, Prophetis ſolenne eſt, vbi populũ Diuinæ vltionis comminatione perculſum humiliarunt, ad Chriſtum reuocare, vnicum deſperatorum aſylum. Vbi autem erigitur regnum Chriſti, ſimul ſuſcitatur cæleſtis illa Ieruſalem,in quam ciues ex omnibus mundi partibus congregantur. Id verò præcipuè valet in præſenti oraculo: nam quum Iudæi è familia Dei exterminati eſſent, eo modo redacti erant in vulgarem ordinem, & Gẽtibus pares facti. Poſt ſublatum diſcrimẽ, iam Dei miſericordia in omnibus Gentibus promiſcuè locum habet. Vnde colligimus aptè ad cauſam præſentem accommodari Prophetæ vaticinium. in quo Deus, poſtquam Iudæos Gentibus æquauit, Eccleſiam ſe ex alienis collecturum pronuntiat, vt qui populus non erat, incipiat eſſe. *Populum meum,eum qui non eſt populus.* Hoc dicitur diuortij reſpectu,quod iam feceratDeus cum populo,omni eum dignitate abdicans, vt ex cęteris Gentibus non præcelleret. Tametſi autem quos æterno ſuo conſilio ſibi deſtinauit Deus in filios, hi ſunt & perpetuò filij: Scriptura tamen ſæpe non recenſet inter Dei filios, niſi quorum electio vocatione eſt approbata. Vnde etiam nos docet non iudicare, ac multo minus pronuntiare de e-
Epheſ.2.a.1. lectione Dei,niſi quatenus ſe ſuis ſignis manifeſtat. Sic poſtquam Epheſiis oſtenderat Paulus eorum electionem & adoptionem ante mundi creationem apud Deum fuiſſe definitam,aliquãto pòſt, fuiſſe quondam alienos à Deo teſtatur. Nimirum pro eo tempore, quo ſuam erga eos dilectionem Dominus nondum oſtenderat: tametſi ęterna miſericordia amplexus foret. Ergo hoc loco appellantur non dilecti,quibus iram potius quàm dilectionem teſtatur Deus. Porrò donec reconciliet adoptio homines Deo,ſcimus iram eius ſuper totum humanum genus recumbere. Fœmininum genus participij pendet ex Prophetæ contextu. dixerat enim ſibi natam fuiſſe filiam, cui nomen impoſuerat, Non dilecta: vt ſub hoc typo agnoſceret populus Deo ſe exoſum eſſe. Iam ſicuti reiectio cauſa odij fuit,ita amotis initiũ eſſe docet Propheta,vbi Deus adoptat qui ad tempus extranei fuerant.

27 *Ieſaias autem clamat.)* Ad ſecundam partem nunc progreditur: à qua incipere noluit, ne eorum animos nimis exulceraret. Atque hoc non ſine artificio eſt,quòd Ieſaiam clamantem facit,non loquentem: quo ſcilicet maiorem attentionem excitet. Porrò aperta ſunt Prophetæ verba, ad deterrendos Iudæos,ne in carne nimium glorientur. Horrendum enim auditu eſt,quòd ex infinita multitudine exiguus tantùm numerus ſalutem conſequetur. Nam etſi Propheta poſtquam deſcripſit populi vaſtitatem, ne putarent fideles extinctum prorſus eſſe Dei fœdus, ſpem aliquam gratiæ facit reſiduam: reſtringit tamen eam ad paucos.Sed quia id de ſuo tempore vaticinatus erat Propheta: videndum quomodo ad inſtitutum ſuum Paulus ritè accommodet. Sic autem debet, Quum Dominus vellet è captiuitate Babylonica populum ſuum liberare, ex immenſa illa multitudine ad pauciſſimos modò liberationis ſuæ beneficium peruenire voluit: qui excidij reliquiæ meritò dici poſſent, præ numeroſo illo populo, quem in exilio perire ſinebat. Iam reſtitutio illa carnalis veram Eccleſiæ Dei inſtaurationem figurauit, quæ in Chriſto peragitur:imò eius duntaxat fuit exordium. Quod ergo tunc accidit, multo certius nunc adimpleri conuenit, in ipſo liberationis progreſſu & complemento.

28 *Sermonem enim conſummans & abbreuians.)* Omiſſa interpretationum varietate, mihi germanus ſenſus hic videtur,Dominus ſic & decurtabit & abſcindet populum ſuum, vt videri poſſit quædam veluti cõſumptio quod reſiduum erit, id eſt facies aut veſtigium ingentis ruinæ. Hæc tamen paucitas quæ à conſumptione reſtabit, erit opus iuſtitiæ Domini: vel, quod magis placet, ſeruiet ad teſtificandam Dei iuſtitiam per vniuerſum orbem.Quia Verbum generaliter in Scriptura Rem ſignificat,Verbum conſummatum ponitur pro Conſummatione. Vbi craſſè hallucinati ſunt multi interpretes, dum nimis argutè volunt philoſophari. Finxerunt enim ita vocari Euangelij doctrinam, quia reſectis cæremoniis, breue ſit Legis compendium. Quanquam Conſumptionem potius dici oportuit. Vbi etiam non tantùm hîc

erratum

errratũ eſt ab interprete: ſed & Ieſaiæ 10.e.22.23, & 28.f.22, Ezech.11.b.13, vbi dicitur, Ah,uh, Domine Deus; conſummationem facies reliquiarum Iſraël? quum velint dicere Prophetę, Reliquiáſne ipſas ad vltimam internecionem diſperdes? Atque id propter vocis Hebraicæ ambiguitatem factum eſt. Nam quum verbum כלה tam finire & perficere, quàm conſumere ſignificet, non ſatis obſeruatum ſuis locis fuit hoc diſcrimen. Neque ad verbum ſic loquutus eſt Ieſaias, ſed poſuit duo ſubſtantiua nomina, Conſumptionem & Definitionem, vel deciſionem. vt mirè ſit importuna Hebraiſmi affectatio in Græco interprete. Quorſum enim attinuit ſententiam per ſe lucidam obſcura dicendi figura inuoluere? Adde quòd Ieſaias hîc hyperbolicè loquitur, dum conſumptionem vocat extenuationem, qualis inſigni aliqua clade fieri ſolet.

29 *Et quemadmodum prius dixerat Ieſaias.)* Aliud ex primo capite teſtimoniũ affert; vbi vaſtitatem Iſraelis, pro ſuo tempore Propheta deplorat. Id autem ſi ſemel factum fuit, non eſt nouum exemplũ. Nihil enim habet prærogatiuæ populus Iſrael, niſi à parentibus: qui tamen eum in modum tractati fuerant; vt Propheta conqueratur ſic afflictos fuiſſe, vt parum abfuerint ab excidio Sodomæ & Gomorrhæ. Hoc tamen diſcrimen erat, quòd pauculi aſſeruati erant in ſemen, ad nomen excitandum, ne penitus interiret, ac æterna obliuione deleretur. Deum enim oportuit promiſſionis ſuæ ſemper eſſe memorem, vt inter ſeueriſſimas vindictas, miſericordiæ locum aliquem daret.

30 Quid ergo dicemus? Quòd Gentes quæ non ſectabantur iuſtitiam; adeptæ ſunt iuſtitiam, iuſtitiam autem ex fide.
31 Iſraël autem ſectando legem iuſtitiæ, ad legem iuſtitiæ non peruenit.
32 Quare? Quia non ex fide, ſed quaſi ex operibus. offenderunt enim ad lapidem offenſionis,
33 Quemadmodum ſcriptum eſt, Ecce pono in Sion lapidem offenſionis, & petram offendiculi. *Pſal.118.e.22.* *Eſa.8.c.14.*
Et omnis qui crediderit in eum, non pudefiet. *& 28.e.16.* *1.Pet.2.a.6*

30 *Quid ergo,* &c.) Nunc, quo præcidat Iudæis omnem occaſionem obmurmurandi Deo, incipit cauſas oſtendere humano captui comprehenſibiles, cur gens Iudaica ſic abiecta fuerit. Faciunt autem perperam, ac ordinem inuertunt, qui has cauſas ſtatuere & erigere conantur ſupra arcanam Dei prædeſtinationem, quam pro ſuprema cauſa habendam prius docuit. Verùm quemadmodum illa cauſis omnibus eſt ſuperior: ita impiorum prauitas & malitia locum materiámque præbet Dei iudiciis. Quoniam autem in difficili cauſa verſabatur, vtitur cõmunicatione; & velut dubitãter interrogat quid hîc dici poſſit. *Quòd Gentes quæ non ſectabantur.* Nihil abſurdius, aut minus conſentaneum videbatur, quàm Gentes, quæ nulla iuſtitiæ cura in carnis ſuæ laſciuiis volutabantur, in ſalutis participationem vocatas, iuſtitiam obtinere: Iudæos contrà, qui Legis operibus ſtudioſè incubuerant, ab omni iuſtitiæ præmio depelli. Paulus id quod mirè paradoxum erat, ita nudis verbis effert, vt addita ratione temperet quicquid inerat aſperitatis: nempe, iuſtitiam quam apprehenderunt Gentes, conſtare fide: ideo pendere à Domini miſericordia, non propria hominis dignitate. Studium autem illud Legis quo Iudæi tenebantur, præpoſterum fuiſſe; quia iuſtificari per opera ſtudebant: ſicque eò contendebant quò peruenire homo non poteſt. Quin & in Chriſtum impingebant, per quem vnum ad iuſtitiam adipiſcendam patet aditus. Cæterùm hoc priore membro propoſitum Apoſtolo fuit meram Dei gratiam euehere, ne alia cauſa in Gentium vocatione quæratur, niſi quia indignos fauore ſuo amplecti dignatus eſt. De iuſtitia nominatim loquitur; ſine qua ſalus non contingit: ſed Gentium iuſtitiam in gratuita reconciliatione poſitam eſſe ſignificat, ex fide manare dicens. Nam ſi quis iuſtificatas eſſe fingat, quia fide adeptæ ſint Spiritum regenerationis; longè diſcedet à Pauli mente. Neque enim verum eſſet, apprehendiſſe quod non quærebant, niſi quia gratis vagos & errantes amplexus eſt Deus, iuſtitiámque, cuius incognitæ nullum vigere ſtudium poterat, obtulit. Quinetiam notandum eſt, non aliter Gentiles fide iuſtitiam eſſe adeptos, niſi quia Deus fidem eorum ſua gratia anteuertit. Nam ſi fide priores aſpiraſſent ad iuſtitiam, hoc iam fuiſſet eam ſectari. Itaque fides ipſa portio gratiæ fuit.

31 *Iſraël autem ſectando.)* Quod dictu erat incredibile, Paulus liberè profert, nihil mirũ eſſe ſi Iudæi ſtrenuè iuſtitiam ſectando, nihil profecerint: quia ſcilicet extra viam currendo, fruſtra ſe fatigarunt. Iam priore loco Legem iuſtitiæ per hypallagen poſuiſſe mihi videtur pro iuſtitia Legis: in repetitione ſecundi membri, alio ſenſu ſic vocaſſe iuſtitiæ formam ſeu regulam. Itaque ſumma eſt, quòd Iſrael in Legis iuſtitiam inſiſtens, eam ſcilicet quæ in Lege præſcripta eſt, veram iuſtificationis rationem non tenuerit. Elegans autem paronomaſia eſt, quum legalem iuſtitiam in cauſa fuiſſe docet, vt à Lege iuſtitiæ excideret

32 *Non ex fide, ſed quaſi ex operibus.)* Quia vulgo zeli præpoſteri iuſta eſſe excuſatio videtur, iuſtè eos reiici oſtendit Paulus, qui ſalutem ſibi tentant acquirere operum fiducia: quia fidem, quantum in ſe eſt, abolent, extra quam nulla ſperanda eſt ſalus. Itaque ſi voti compotes forent, talis ſucceſſus veræ iuſtitiæ exinanitio foret. Porrò vides vt fides & operum merita comparentur, velut res penitus contrariæ. Quum ergo fiducia operum maximum ſit obſtaculum quo via nobis intercluditur ad iuſtitiã cõſequendam: neceſſe eſt vt illa valere iuſſa, in vnam Dei bonitatem recumbamus. Terrere enim meritò debet hoc Iudæorum exemplum omnes eos qui ad regnum Dei per opera obtinendum cõtendunt. non enim opera Legis cæremoniarum obſeruationes vocat, vt ſuprà oſtenſum fuit: ſed operum merita, quibus fides opponitur, ſolam Dei clementiam vtroque (vt ita dicam) oculo reſpiciens, nullo propriæ dignitatis intuitu. *Offenderunt enim in lapidem.* Optima ratione confirmat proximam ſententiam. Nihil enim magis abſurdum, quàm iuſtitia potiri qui eam deiicere conantur. Datus nobis in iuſtitiã Chriſtus eſt: cum officio ſuo priuare nititur quiſquis operum iuſtitiam Deo obtrudit. Atque hinc apparet, quoties in operũ fiduciam recumbunt homines, ſub inani zelandæ iuſtitiæ prætextu, furioſa amentia bellum gerere cum Deo. Cæterùm quomodo in Chriſtum impingant qui operum fiducia nituntur, non eſt cognitu difficile.

Niſi enim peccatores nos agnoſcimus, propriæ iuſtitiæ inopes ac vacuos, obſcuramus Chriſti dignitatem: quæ in hoc ſita eſt,vt ſit lumen,ſalus,vita,reſurrectio,iuſtitia, medicina nobis omnibus. Quorſum autem iſta omnia,niſi vt cæcos illuminet,damnatos reſtituat, mortuos viuificet, in nihilum redactos exſuſcitet,ſordibus plenos abluat, morbis confectos curet ac ſanet? Imò ſiquid nobis arrogamus iuſtitiæ, cum Chriſti virtute quodammodo luctamur: ſiquidem eius officium eſt, non minus omnem carnis ſuperbiam conterere,quàm laborantes ac ſub onere fatigatos ſubleuare ac ſolari. Propriè autem citatum eſt teſtimonium. nam illic denuntiat Deus, ſe fore populo Iuda & Iſrael in offendiculum, ad quod impingentes corruant. Quum Chriſtus ille ipſe Deus ſit qui per Prophetam loquebatur,non eſt mirum id nunc quoque in ipſo adimpleri. Et *Lapidem offenſionis* vocans Chriſtum,non mirum eſſe admonet ſi in via iuſtitiæ progreſſi non ſint, qui peruerſa ſua contumacia impegerint ad offendiculum, quum Deus facilem viam monſtraſſet. Notandum verò eſt, Chriſto hoc propriè & à ſeipſo non competere: ſed potius accidentale eſſe ex hominum malitia,ſicuti mox ſequitur.

33 *Et omnis qui crediderit, non confundetur.)* Hoc aliunde ſumptum teſtimonium ad piorum conſolationem ſubiecit: acſi diceret,Quòd Chriſtus lapis offenſionis dicitur, non eſt quòd ipſum exhorreſcamus,aut pro fiducia formidinem concipiamus. In ruinam ſiquidem incredulis poſitus eſt: piis autem in vitam ac reſurrectionem. Ergo quemadmodum vaticinium illud de offenſione & ſcandalo impletur in rebellibus & incredulis: ita aliud eſt quod ad pios dirigitur, nempe ipſum eſſe lapidem forte, pretioſum, angularem,firmiſſimè fundatum,quo quicunque ſubnixus fuerit,non præcipitabit. Quod autem pro Feſtinare,ſeu præcipitare,Pudefieri poſuit,id habuit à Græco interprete. Certum quidem eſt,illic Dominũ voluiſſe ſpem ſuorum confirmare. Vbi autem Dominus bene ſperare nos iubet, ex eo ſequitur, non poſſe nos pudefieri. Vide locum 1.Petri 2.b.10, huic non abſimilem.

CAPVT X.

FRatres,beneuolentia certè cordis mei & deprecatio ad Deum ſuper Iſrael eſt in ſalutem.

2 *Teſtimonium enim reddo illis,quòd zelum Dei habent,ſed non ſecundum ſcientiam.*

3 *Ignorantes enim Dei iuſtitiam,& propriam iuſtitiam quærentes ſtatuere,iuſtitiæ Dei ſubiecti non fuerunt.*

4 *Finis enim legis,Chriſtus,in iuſtitiam omni credenti.*

Hinc videmus quanta ſolicitudine ſanctus vir offenſionibus obuiarit. Adhuc enim vt temperet quicquid erat acerbitatis in exponenda Iudæorum reiectione, ſuam, vt prius, erga eos beneuolentiam teſtatur, & eam ab effectu comprobat, quòd ſibi eorum ſalus curæ eſſet coram Domino. Hæc enim affectio ex genuina demum charitate naſcitur. Quanquam alia fortè etiam de cauſa ſuum erga gentem, ex qua oriundus erat, amorem teſtari coactus eſt: nam à Iudæis nunquam recepta fuiſſet eius doctrina, ſi ex profeſſo infenſum ſibi putaſſent: & Gentibus etiam ſuſpecta fuiſſet eius defectio, quia putaſſent hominũ odio à Lege eſſe apoſtatam, quemadmodum proximo capite attigimus.

2 *Teſtimonium enim reddo.)* Hoc ad faciendam amoris fidem pertinebat. fuit enim iuſta cauſa cur eos miſericordia potiùs quàm odio proſequi deberet: quum cerneret eos ignorantia tantùm labi, non animi prauitate, imò quum videret nonniſi aliquo Dei affectu moueri ad perſequẽdum Chriſti regnum, Cæterùm hinc diſcamus quò nos bonæ noſtræ intentiones abripiant,ſi illis obſecundamus. Vulgo hæc putatur optima & valde idonea excuſatio, vbi is qui redarguitur, obtẽdit ſe non malo animo feciſſe. Atque hic prætextus hodie innumeros detinet, ne ſtudium ad inquirendam Dei veritatem applicent, quòd putant excuſabile fore quicquid ignoratione,citra deſtinatam malitiam, imò cum bona intentione deliquerint. atqui nemo eſt noſtrum qui Iudæos excuſare ſuſtineat, quòd Chriſtum crucifixerint, quòd in Apoſtolos immaniter ſæuierint,quòd Euangelium perdere & extinguere conati fuerint: quum tamen eadem illis defenſio ſuppetat, qua ſecurè gloriamur. Faceſſant ergo vanæ illæ tergiuerſationes de bona intentione: ſi Deum ex animo quærimus, ſequamur viam qua ſola ad eum peruenitur. Melius eſt enim vel claudicare in via, quam extra viam ſtrenuè currere, vt ait Auguſtinus. Si religioſi eſſe volumus, meminerimus verum eſſe quod Lactantius docet,eam demum veram eſſe religionẽ, quæ coniuncta eſt cum Dei verbo. Rurſum tamen quum videmus eos perire,qui bona intentione errant in tenebris, cogitemus nos eſſe mille mortibus digniſſimos,ſi à Deo illuminati,ſcientes & volentes ab eius via euagamur.

3 *Ignorantes enim Dei iuſtitiam.)* En quomodo inconſiderato zelo aberrarint:nempe quòd propriam iuſtitiam erigere voluerunt: quæ ſtulta fiducia ex Diuinæ iuſtitiæ ignoratione prouenit. Obſerua antitheſin Dei iuſtitiæ & hominum. Primò videmus opponi inter ſe quaſi res contrarias, & quæ ſimul ſtare nequeunt: vnde ſequitur, euerti Dei iuſtitiam, ſimulac propriam ſtatuunt homines. Deinde vt inter ſe reſpondeant antitheta, non dubium eſt vocari Dei iuſtitiam quæ eius donum eſt: ſicuti rurſum dicitur hominum iuſtitia,quam petunt à ſeipſis,vel ſe ad Deum afferre confidunt. Iuſtitiæ ergo Dei nõ ſubiicitur qui vult in ſeipſo iuſtificari: quia iuſtitiæ Dei obtinendæ principiũ eſt,abdicare ſe propria iuſtitia. Quorſum enim iuſtitiam aliunde quærere attinet, niſi quia inopia nos cogit? Diximus autem alibi quomodo Dei iuſtitiam fide induant homines: quia ſcilicet imputatur illis Chriſti iuſtitia. Porrò ſuperbiam qua inflati ſunt hypocritæ, vtcunque ſpecioſo zeli fuco tegatur, grauiter infamat Paulus, quum dicit eos omnes, quaſi excuſſo iugo,Dei iuſtitiæ aduerſos eſſe ac rebelles.

4 *Finis enim legis Chriſtus.)* Mihi non malè quadrare videtur hoc loco verbum Complementi, ſicuti etiam Eraſmus Perfectionem vertit: ſed quia altera lectio omnium ferè conſenſu recepta eſt & ipſa quoque non malè cõuenit, liberum per me erit lectoribus eam retinere. Hac ratione occurrit Apoſtolus obiectioni

obiectioni quæ contrà moueri poterat. Videri enim poterant Iudæi rectam viam tenuiſſe, quia in Legis iuſtitiam incubuerant: hanc falſam opinionem refellere neceſſe habuit, quod hic facit. Indicat enim Legis præpoſterum interpretem eſſe, qui per eius opera iuſtificari quærit: quoniam in hoc Lex data eſt, quò nos ad aliam iuſtitiam manu duceret. imò quicquid doceat Lex, quicquid præcipiat, quicquid promittat, ſemper Chriſtum habet pro ſcopo: ergo in ipſum dirigendæ ſunt omnes partes. Id autē fieri nequit, quin omni iuſtitia ſpoliati, peccati agnitione cōfuſi, ab ipſo vno iuſtitiam gratuitam petamus. Vnde ſequitur, vitioſum Legis abuſum meritò in Iudæis reprehendi, qui ſibi ex adminiculo perperam obſtaculum fecerint: imò Legem Dei turpiter mutilaſſe apparet, qui reiecta eius anima, mortuum literæ corpus arripuerint. Quanuis enim mercedem Lex iuſtitiæ ſuæ obſeruatoribus promittat: poſtquā tamen omnes in reatum coniecit, nouam ſubſtituit in Chriſto iuſtitiam, quę operum meritis non acquiritur, ſed gratis donata, fide recipitur. Ita fidei iuſtitia (quemadmodum vidimus primo capite) teſtimonium à Lege habet. Habemus autem inſignem locum, quòd Lex omnibus ſuis partibus in Chriſtum reſpiciat: itaque rectam eius intelligentiam habere nemo poterit, qui non ad hunc ſcopum perpetuò collimet.

5 *Moſes enim deſcribit iuſtitiam quæ eſt ex Lege, Quòd qui fecerit ea homo, viuet in ipſis.* Leuit.18.a.5. eze.20.b.11.

6 *Quæ verò eſt ex fide iuſtitia, ſic dicit, Ne dixeris in corde tuo, Quis aſcendet in cælum? hoc eſt Chriſtum deducere.* galat.3.b.12. Deut.30.c.12.

7 *Aut, Quis deſcendet in abyſſum? hoc eſt Chriſtum ex mortuis reducere.*

8 *Sed quid dicit? Propè eſt verbum in ore tuo, & in corde tuo. hoc eſt verbum fidei, quod prædicamus.* Deut.30.c.14.

9 *Quòd ſi confeſſus fueris in ore tuo Dominum Ieſum, & credideris in corde tuo quòd Deus ſuſcitauit illum ex mortuis, ſaluus eris.*

10 *Corde enim creditur in iuſtitiam, ore fit confeſſio in ſalutem.*

5 *Moſes enim, &c.*) Vt appareat quantopere inter ſe pugnant iuſtitia fidei & operum iuſtitia, eas nunc inter ſe confert. comparatione enim magis eluceſcit repugnantia quæ eſt inter res contrarias. Agit autem non Prophetārum oraculis, ſed ipſius Moſis teſtimonio, ob hanc vnam cauſam, vt intelligerent Iudæi, non eſſe datam à Moſe Legem, quæ ipſos in operum fiducia detineret: ſed quæ ad Chriſtū potius duceret. Nam etiamſi Prophetas ſuæ ſententiæ teſtes citaſſet: hærebat tamen hic ſcrupulus, cur Lex aliam iuſtitiæ formam præſcriberet. Hunc ergo optimè diſcutit, quum ex ipſa Legis doctrina ſtabilit fidei iuſtitiam. Porrò quòd Paulus conſentientem facit Legem cum fide, & tamen illius iuſtitiam huius iuſtitiæ opponit, eius eſt intelligenda ratio. Lex bifariam accipitur: nunc enim ſignificat vniuerſam doctrinam à Moſe proditam, nunc partem illam quæ miniſterij eius propria erat: quæ ſcilicet præceptis, præmii, & pœnis continetur. Moſes autem in vniuerſum hoc officij habuit, vt populum de vera pietatis regula erudiret. Id ſi verum eſt, oportuit illum pœnitentiam & fidem prædicare: fides verò, niſi propoſitis Diuinæ miſericordiæ promiſſionibus, & illis quidem gratuitis, non docetur: itaque oportuit eſſe Euangelij præconē: quod fideliter præſtitiſſe conſtat ex multis locis. Quo populū ad pœnitētiam inſtitueret, docere debuit quæ viuendi ratio eſſet Deo accepta: eam Legis præceptis cōplexus eſt. Iam quo iuſtitiæ amorē populi animis inſtillaret, rurſum iniquitatis inſereret odium, promiſſiones & minæ addēdæ fuerunt: quæ præmia iuſtis eſſe repoſita, peccatoribus verò horrendas pœnas denūtiarent. Nunc populi officium erat conſiderare quot modis eſſet maledictus, & quàm procul ab eo eſſet vt poſſet Deum operibus promereri: ita deſperatione propriæ iuſtitiæ concepta, ad Diuinæ bonitatis portum, adeòque ad Chriſtum ipſum confugere. Ille finis fuit Moſaici miniſterij. Iam verò quia Euangelicæ promiſſiones ſparſim tantùm leguntur apud Moſen, ac illæ etiam nonnihil obſcurè: præcepta verò & præmia Legis cultoribus conſtituta identidem recurrūt: meritò iſta functio propriè ac peculiariter Moſi tribuitur, docere qualis ſit vera operum iuſtitia: deinde qualis eius obſeruationem remuneratio, qualis tranſgreſſionem vltio maneat, oſtendere. Hac ratione Moſes ipſe cum Chriſto confertur apud Ioannem: vbi dicitur, Legem à Moſe eſſe datam, à Chriſto gratiam & veritatem fuiſſe adimpletam. Ac quoties ita reſtrictè accipitur Legis nomen, tacitè opponitur Moſes Chriſto: ideóque tunc videndum eſt quid Lex ab Euangelio ſeparata, in ſe contineat. Quod ergo hîc de iuſtitia Legis dicitur, referre conuenit, non ad totam Moſis functionem, ſed ad partem iſtam quæ peculiariter quodammodo ei commiſſa fuit. Nunc ad verba ipſa venio. *Moſes enim deſcribit.* Paulus habet γράφει, ſed eſt aphæreſis, pro Deſcribere. Eſt autem locus ex Leuitici 18.a.5, vbi Dominus vitam ęternam pollicetur iis qui Legem ſuam ſeruauerint. Sic enim Paulum quoque accepiſſe vides, non de temporali modò vita, quod nonnullis placet. Paulus autem ſic inde arguit, Quum nemo iuſtitiam à Lege præſcriptam conſequatur, niſi qui exactè omnes eius partes impleuerit: ab ea autem perfectione omnes homines ſemper longè abfuerint: fruſtra quis ad ſalutem hac via contendat. perperam ergo fecit Iſrael, qui Legis iuſtitiam ſperauit ſe poſſe adipiſci, à qua omnes excludimur. Vide quomodo à promiſſione ipſa arguat, nihil eam nobis prodeſſe, propter conditionem ſcilicet impoſſibilem. Quàm ergo futilis argutiæ eſt, promiſſiones legales citare, ad ſtatuendam operum iuſtitiam? Cum iis enim manet nos certa maledictio: tātum abeſt vt inde ad nos ſalus perueniat. Quo putidior eſt ſtupiditas Papiſtarum, quibus ſatis eſt ad probanda merita, nudas promiſſiones arripere. Non fruſtra, inquiunt, vitam ſuis cultoribus promiſit Deus: ſed interim non vident, ideo promiſſam eſſe, vt omnibus mortis terrorem incuteret ſuarum tranſgreſſionum ſenſus: atque ita defectu ſuo coacti, ad Chriſtum confugere diſcerent. Ioh.1.c.17.

6 *Quæ verò eſt ex fide iuſtitia.*) Hic locus eiuſmodi eſt, qui lectorem non parum torquere poſſit: idque duabus de cauſis. Nam & impropriè videtur à Paulo detortus, & verba ipſa in alienum ſenſum

commutata. ſed de verbis poſtea videbimus: prius animũ aduertamus ad applicationem. Locus eſt enim Deuteronomij 30. b.12, vbi (quemadmodum in ſuperiore) de Legis doctrina loquitur Moſes: Paulus autem ad Euãgelicas promiſſiones trahit. Hic nodus ſic bene expedietur, Moſes facilitatem illic oſtendit perueniendi ad vitam, quia iam Dei voluntas Iudæis occulta non eſt, nec longè diſſita, ſed ſub aſpectum poſita. Si de ſola Lege ſermo eſſet, friuolum fuiſſet argumentum, quum nihilo ſit factu facilior Lex Dei ante oculos poſita, quàm ſi procul abeſſet. Ergo non Legem ſolam deſignat, ſed totam in genere Dei doctrinam, quę Euangelium ſub ſe comprehendit. Verbum enim Legis per ſe, nunquam in corde noſtro eſt: ac ne minima quidem eius ſyllaba, donec per fidem Euangelij inſeritur. Deinde etiam poſt regenerationem, verbum Legis propriè in corde noſtro eſſe non dicetur: quia perfectionem requirit, à qua longè fideles quoque ipſi diſtant. At verbum Euangelij in corde ſedem habet, etiamſi cor non impleat. nam imperfectionis ac defectus veniam offert. Ac omnino Moſes illo capite (quemadmodum & quarto) inſignem Dei beneuolentiam populo commendare ſtudet, ex eo quòd eum in ſuam diſciplinam & magiſterium ſuſceperat: quæ commendatio à nuda Lege ſumi non poterat. Nec obſtat quòd illic Moſes de vita ad Legis regulam formanda concionatur: nam cum gratuita fidei iuſtitia coniunctus eſt regenerationis Spiritus. Itaque alterum ex altero colligit: quia Legis obſeruatio ex Chriſti fide. Nec dubium eſt quin hæc ſententia ex illo principio pendeat, Circuncidet Dominus cor tuum: quod paulo antè poſuerat eodem capite. Quare nullo negotio refelluntur, qui Moſen illic de bonis operibus agere dicunt. Fateor id quidem eſſe verum: ſed abſurdum eſſe nego, Legis obſeruationem ex ſuo fonte, hoc eſt, ex fidei iuſtitia deduci. Nunc quærenda eſt verborum explicatio. *Ne dixeris in corde tuo, Quis aſcendet*, &c. Moſes cælum & mare nominat, tanquam loca remotiora, & homini aditu difficilia. Paulus autem, perinde acſi aliquid ſpiritualis myſterij lateret ſub his vocibus, ad mortem & reſurrectionem Chriſti trahit. Siquis iſtam interpretationem nimis coactam & argutam eſſe cauſetur, intelligat non fuiſſe Apoſtolo propoſitum, Moſis locum anxiè tractare: ſed ad præſentis cauſæ tractationem duntaxat applicare. Non ergo ſyllabatim recenſet quid ſit apud Moſen: ſed expolitione vtitur, qua inſtituto ſuo teſtimonium Moſis propiùs accommodat. Ille de locis inacceſſis loquutus erat: Paulus ea loca expreſſit, quæ & ab aſpectu noſtro maximè omnium ſunt abſcondita, & fidei tamen noſtræ reſpicienda ſunt. Quare ſi per amplificationem vel expolitionem hæc dicta accipias, non poteris dicere quòd Paulus violenter aut importunè detorſerit Moſis verba: ſed potius fateberis, citra vllam ſenſus iacturam, eleganter ad vocabula Cæli & Maris alluſiſſe. Simpliciter ergo nunc verba Pauli enarremus. Quia duobus fundamentis ſalutis noſtræ ſecuritas incumbit, dum & acquiſitam nobis vitam intelligimus, & mortem deuictam: vtroque per verbum Euangelij fidem ſuffultam eſſe docet. Chriſtus enim moriendo, mortem abſorbuit: reſurgendo, vitam in poteſtatem ſuam accepit. Iam Euangelio mortis ac reſurrectionis Chriſti beneficium nobis communicatur: ergo non eſt quòd vltrà quidpiam appetamus. Itaque vt conſtet fidei iuſtitiam abundè ad ſalutem ſufficere, duo illa membra contineri ſub ea docet, quæ ſola ad ſalutem deſiderantur. *Quis* ergo *aſcendet in cælum?* tantundẽ valet, acſi dicas, Quis ſcit an nos hæreditas illa æternæ & cæleſtis vitæ maneat? *Quis deſcendet in abyſſum?* acſi dicas, Quis ſcit an mortem corpoream ſequatur etiam ſempiternus animæ interitus? Vtranque dubitationem docet eſſe fidei iuſtitia ſublatam: nam altera Chriſtum è cælo deduceret, altera è morte reduceret. Chriſti enim in cælum aſcenſio fidem noſtrã de æterna vita ſic firmare debet, vt Chriſtum penè ipſum è cælorum poſſeſſione detrahat, qui dubitat an cæli hæreditas parata ſit fidelibus, quorum nomine & cauſa illuc ingreſſus eſt. Similiter quum inferorum horrores ſubierit vt nos inde liberaret, reuocare in dubium an adhuc huic miſeriæ obnoxij ſint fideles, eſt irritam facere eius mortem, & veluti abnegare.

8 *Sed quid dicit?)* Negatiua oratio quam hactenus retulit, ad tollenda fidei obſtacula pertinet: reſtat ergo vt rationem tradat obtinendæ iuſtitiæ, in quem finem ſubiungitur affirmatio. Quòd autem interrogatio interponitur, quum poſſent vno contextu omnia ſimul dici, id excitandæ attentionis cauſa factum eſt. Simúlque docere voluit quàm latum ſit inter Legis & Euangelij iuſtitiam diſcrimen: quum illa ſe procul oſtendens, ab acceſſu cunctos mortales arceat: hæc autem propè ſe offerens, ad ſui fruitionem familiariter nos inuitet. *Propè eſt verbum.* Primò hoc notandum eſt, ne ambagibus abductę hominum mentes à ſalute aberrent, verbi metas illis præſcribi, intra quas ſe contineant. Perinde enim eſt acſi iuberet vno verbo contentas eſſe, & moneret in hoc ſpeculo cõtemplanda eſſe cælorum arcana, quæ & aciem oculorum perſtringerent ſuo fulgore, & aures obſtupefacerent, & mentem ipſam redderent attonitam. Itaque inſignem ex hoc loco conſolationem percipiunt fideles animæ de verbi certitudine: quòd ſcilicet in eo non minus tutò acquieſcant, quàm in præſentiſſimo rerum aſpectu. Deinde notandum eſt, proponi verbũ à Moſe, in quo ſtabilis & trãquilla ſalutis fiducia nobis conſtet. *Hoc eſt verbum fidei.* Meritò id aſſumit Paulus: nam Legis doctrina pacatam ac tranquillam conſcientiam minimè reddit: nec ei ſuppeditat quibus contentam eſſe oporteat. Interim tamen non excludit reliquas verbi partes, ac ne præcepta quidem ipſa Legis: ſed vult ſtatuere peccatorum remiſſionem pro iuſtitia, etiam citra exactam obedientiam quam Lex requirit. Sufficit ergo ad pacandas mentes & ſtabiliẽdam hominum ſalutem, Euangelij verbum: quo non iubemur operibus iuſtitiam promereri, ſed gratuitò oblatam fide amplexari. Verbum autem Fidei, pro verbo Promiſſionis, hoc eſt pro ipſo Euangelio, μετωνυμικῶς dictum: quoniam relationem habet cum fide. Subaudienda enim eſt antitheſis qua diſcernitur Lex ab Euangelio: atque ex hac diſtinctionis nota colligimus, ſicuti Lex opera exigit, Euangelium nihil aliud poſtulare, niſi vt fidem afferant homines ad recipiendam Dei gratiam. Particula iſta, *Quod prædicamus*, ideo adiecta eſt, nequis ſuſpicaretur Paulum à Moſe diſſidere. Teſtatur namque in Euãgelij miniſterio ſibi cum Moſe optimam eſſe conſenſionem: quandoquidem ille quoque non alibi quàm in gratuita promiſſione Diuinæ gratię, fœlicitatem noſtram locauerit.

9 *Quòd ſi confeſſus fueris.)* Hîc quoque alluſio eſt magis, quàm propria aut genuina interpretatio: nam ve-

nam veriſimile eſt Moſen Oris vocabulo per ſynecdochen vſum eſſe, pro facie ſeu conſpectu. At non dedecuit Apoſtolum alludere ad nomen Oris, in hunc modum, Quando coram ore noſtro verbum ſuum proponit Dominus, proculdubio nos ad confeſſionem eius vocat. Vbicunque enim eſt verbum Domini, illic debet fructificare: fructus autem, oris eſt confeſſio. Quòd autem fidei confeſſionem præponit, eſt anaſtrophe Scripturis ſatis familiaris. Melior enim ordo futurus erat, ſi præmiſſa cordis fiducia, oris confeſſio ſubiecta foret, quæ ex ea naſcitur. Ritè verò Dominum Ieſum fatetur, qui ſua eum virtute ornat, talem agnoſcens, qualis à Patre datus eſt, ac in Euangelio deſcribitur. Quòd verò diſertè tantùm reſurrectionis fit mentio, non ita accipere conuenit, quaſi mors nullo loco eſſet: ſed quia Chriſtus reſurgendo omnes ſalutis noſtræ numeros impleuit. Et ſi enim morte peracta eſt redemptio & ſatisfactio, per quam Deo ſumus reconciliati: victoria tamē aduerſus peccatum, mortem, & Satanam, reſurrectione parta fuit. Hinc etiam & iuſtitia, & vitæ nouitas, & ſpes beatæ immortalitatis. Ideóque vna reſurrectio ſæpe nobis ad ſalutis fiduciam proponitur, non vt nos à morte abducat, ſed quia mortis effectum & fructum teſtatur: denique mortem in ſe continet reſurrectio. Qua de re aliquid attigimus 6. capite. Adde etiam quòd Paulus non hiſtoricam modò requirit fidem, ſed in ipſa reſurrectione complectitur eius finem. Tenēdum enim eſt quorſum Chriſtus reſurrexerit: nempe quòd in eo excitando conſilium Dei Patris fuerit nos omnes in vitam reſtituere. Quanquam enim poteſtas Chriſto fuerit à ſeipſo recipiendæ animæ: hoc tamen opus Deo Patri Scriptura plærunque aſcribit.

10 *Corde enim creditur in iuſtitiam.*) Hic locus nos adiuuare poteſt ad intelligendam fidei iuſtificationem. nam oſtendit inde nobis iuſtitiam obtingere, quòd Dei bonitatem in Euangelio nobis oblatam amplectimur: hinc ergo ſumus iuſti, quòd Deum nobis in Chriſto propitium eſſe credimus. Verùm obſeruemus, fidei ſedem non in cerebro eſſe, ſed in corde: neque verò de eo contenderim, qua in parte corporis ſita ſit fides: ſed quoniam Cordis nomen pro ſerio & ſincero affectu ferè capitur, dico firmam eſſe & efficacem fiduciam, non nudam tantùm notionem. *Ore fit confeſſio in ſalutem.* Mirum videri queat cur nunc ſalutis noſtræ portionem fidei tribuat, toties antehac teſtatus, ſola fide nos ſaluos fieri. Sed ex eo colligi non debet, confeſſionem ſalutis noſtræ cauſam eſſe: tantùm ſignificare voluit quomodò ſalutem noſtram Deus perficiat: nempe dum fidem, quam pectoribus noſtris indidit, emergere per confeſſionem facit. Imò ſimpliciter voluit notare quæ ſit fides vera, ex qua hic fructus emanat, ne quis inanem fidei titulum pro ea prætenderet: nam cor ita debet accendere ſtudio gloriæ Dei, vt flammam ſuam extra egerat. Et ſanè qui eſt iuſtificatus, ſalutem iam obtinet: non ergo minus corde ad ſalutem creditur, quàm ore fit confeſſio. Vides ſic diſtinxiſſe, vt iuſtificationis cauſam ad fidem referret: deinde oſtenderet quid ad ſalutem conſummandam ſit neceſſarium. Neque enim corde credere quis poteſt, quin ore confiteatur: & neceſſitas quidem eſt perpetuæ conſequentiæ, non quæ ſalutem confeſſioni adſcribat. Cæterùm viderint quid reſpondeant Paulo, qui nobis hodie imaginariam quandam fidem faſtuoſè iactant, quæ ſecreto cordis contenta, confeſſione oris veluti re ſuperuacanea & inani, ſuperſedeat. Nimis enim nugatorium eſt, aſſerere ignem eſſe, vbi nihil ſit flammæ neque caloris.

11 *Dicit enim Scriptura, Omnis qui credit in eum, non pudefiet.* Eſa.28.d.16.
12 *Non enim eſt diſtinctio Iudæi & Græci: vnus enim Dominus omnium, diues in omnes qui inuocant eum.*
13 *Quiſquis enim inuocauerit nomen Domini, ſaluus erit.* Ioel.2.g.32. act.2.c.21.

11 *Dicit enim*, &c.) Poſtquam cauſas notauit cur Iudæos meritò Deus repudiaſſet, redit ad Gentium vocationem aſſerendam: quæ pars eſt altera quæſtionis in qua nunc verſatur. Quoniam igitur viam oſtenderat qua ad ſalutem homines perueniant: & ea quidem non minus Gentibus quàm Iudæis communis ſit ac expoſita: nunc addito primùm ſigno vniuerſali, ad Gentes illam apertè protendit: deinde Gentes quoque nominatim in eam vocat. Repetit autem quod iam adduxerat teſtimonium ex Ieſaia, vt ſententia plus habeat authoritatis: ſimul vt pateat quàm bene editæ de Chriſto prophetiæ cum Lege conſentiant.

12 *Non enim eſt diſtinctio.*) Si ſola fiducia requiritur, vbicunque reperta fuerit, illic ſe viciſſim proferet Dei beneuolentia in ſalutem: nullum ergo hîc erit diſcrimen gentis aut nationis. Et addit firmiſſimam rationem: nam ſi is qui mundi totius eſt creator & opifex, omnium hominum eſt Deus: omnibus benignum ſe exhibebit à quibus pro Deo agnitus & inuocatus fuerit. Nam quum immenſa ſit eius miſericordia, fieri non poteſt quin ſe in omnes effundat, à quibus expetita fuerit. *Diues* hic actiuè accipitur, pro benigno & benefico. Vbi notandum, Patris noſtri opulentiam largitate non minui: ideóque nihil nobis decreſcere, quamlibet alios multiplici gratiæ ſuæ affluentia locupletet. Non eſt ergo cur inuideant alii aliorum bonis, perinde acſi quid ipſis propterea deperiret. Tametſi verò ſatis valida erat ratio iſta, Prophetæ tamen Ioelis oraculo eam confirmat: quòd expreſſa particula vniuerſali, omnes pariter includit. Verum ex circunſtantia multo melius cognoſcent lectores huc congruere quod pronuntiat Ioel, tum quia de Chriſti regno illic vaticinatur: tum etiam quòd præfatus iram Dei horribili modo exarſuram, in medio eius ardore ſalutem pollicetur omnibus qui nomen Domini inuocauerint. Vnde ſequitur, vſque ad mortis abyſſos penetrare Dei gratiam, ſi modo illinc expetatur, vt minimè arcenda ſit à Gentibus.

14 *Quomodo ergo inuocabunt eum in quem non crediderint? quomodo verò in eum credent de quo non audierint? quomodo autem audient abſque prædicante?*
15 *Quomodo autem prædicabunt, niſi mittantur? quemadmodum ſcriptum eſt, Quàm pulchri pedes annuntiantium pacem, annuntiantium bona!* Eſa.52.b.7. nah.1.d.15.
16 *Sed non omnes obedierūt Euāgelio. Ieſaias enim dicit, Domine, quis credidit ſermoni noſtro?* Eſa.53.a.1. Ioh.12.f.38.

17 *Ergo fides ex auditu, auditus autem per verbum Dei.*

Non occupabo hîc diu lectorem referendis ſimul ac refellendis aliorum opinionibus. ſit ſaluum cuique iudicium: mihi verò liberè proferre liceat quod ſentio. Vt ergo intelligas quorſum pertineat hæc gradatio, principio conſidera fuiſſe mutuum nexum inter Gentium vocationem & Pauli miniſterium, quo inter ipſas defungebatur: vt ab vnius approbatione, alterius quoque approbatio penderet. Iam neceſſe erat Paulo, Gentium vocationem extra dubium ſtatuere, ſimul ſui miniſterii rationem reddere, ne videretur gratiam Dei perperam diſpergere, quòd panem filiis Dei deſtinatum, illis ſubduceret, ac canibus erogaret. Vtranque ergo ſimul facit. Sed orationis filum quomodo cohæreat, nõ benè intelligetur, donec ſingulæ partes ordine enarratæ fuerint. Perinde valet hæc progreſſio acſi diceret, Tam Iudęi quàm Gentes, nomen Dei inuocando, ſe in ipſum credere eo ipſo declarant: quoniam vera nominis Dei inuocatio non poteſt eſſe, quin recta eius cognitio præceſſerit. Porrò fides ex verbo Dei naſcitur: verbum autem Dei nullibi prædicatur, niſi ſpeciali Dei prouidentia & ordinatione. Ergo vbi Dei inuocatio, illic eſt fides: vbi fides, præceſſit ſemen verbi: vbi prædicatio, illic Dei vocatio. Iam vbi vocatio ita efficax & fructuoſa, illic clarum & indubitatum ſignum eſt Diuinæ beneuolentiæ. Inde tandem conſtabit, Gentes nõ eſſe à regno Dei excludendas, quas in ſalutis communionem Deus aſciuerit. Nam vt fidei cauſa apud eas eſt prædicatio Euangelii: ita prædicationis cauſa eſt Dei miſſio, qua voluit in hunc modum eorum ſaluti conſulere. Reliqua nunc ſeorſum expendamus.

14 *Quomodo inuocabunt.*) Vult hîc coniungere Paulus inuocationem cum fide: vt ſunt profectò res inter ſe coniunctiſſimæ. Qui enim Deum inuocat, ſe quaſi ad vnicum ſalutis portum recipit: & quod certiſſimi refugii genus eſt, velut filius in optimi atque amantiſſimi patris ſinum ſe confert, vt eius cura protegatur, indulgentia ac charitate foueatur, benignitate ſubleuetur, virtute fulciatur. Id facere nemo poterit qui non antè de paterna Dei erga ſe beneuolentia tantam perſuaſionem animo conceperit, vt ab ea quiduis auſit expectare. Ergo qui Deum inuocat, in eo præſidium ſibi eſſe repoſitum confidat neceſſe eſt. Siquidem de ea inuocatione hîc loquitur Paulus, quæ Deo approbatur. Nam hypocritæ quoque inuocãt, ſed non in ſalutem, quia ſine vllo fidei ſenſu. Vnde apparet quàm nihil ſapiant omnes Scholaſtici, qui Deo ſe dubitanter offerunt, nulla fiducia ſubnixi. Longè aliter Paulus, qui illud tanquam confeſſum axioma ſumit, non poſſe nos rite precari, niſi de ſucceſſu certò perſuaſos. Neque enim fidem implicitam hîc deſignat, ſed eam certitudinem quam de paterna eius beneuolentia concipiunt animi noſtri, vbi per Euangelium reconciliat nos ſibi, & in filios adoptat. Hac ſola fiducia nobis ad eum patet aditus: vt etiam docetur Epheſ. 3. E conuerſo autem collige, illam eſſe demum veram fidem, quæ Dei inuocationem ex ſe parit. fieri enim nequit vt qui Dei bonitatem guſtauit, non etiam perpetuò ad eam votis omnibus aſpiret. *Quomodo in eum credent, de quo, &c.*) Summa eſt, nos quodam modo eſſe mutos donec ad precandum nobis ora aperiat Dei promiſſio. quem etiam ordinem demonſtrat apud Prophetam, his verbis, Dicam illis, Populus meus eſtis vos: & ipſi mihi dicent, Tu Deus noſter. Neque enim eſt noſtrum, qualẽ libuerit Deum fingere. Legitima ergo eius cognitio habenda eſt, qualis in eius verbo proponitur. Si quis verò Deum ex proprio ſenſu bonum concipiat, non erit certa nec ſolida fides, ſed inſtabilis & fluxa imaginatio: proinde ad rectam Dei cognitionem verbum requiritur. Verbum non aliud hîc poſuit, quàm quod prędicatur, quòd hæc ordinaria ſit, quam eius diſpenſandi inſtituit Dominus, ratio. Siquis porrò inde contendat, Deum hominibus ſui notitiam aliter non poſſe inſtillare quàm inſtrumento prædicationis, negabimus illud fuiſſe ex mente Apoſtoli, qui tantùm in ordinariam Dei diſpenſationem reſpexit, non autem eius gratiæ legem præſcribere voluit.

Zach. 13.d.9.

15 *Quomodo prædicabunt, niſi mittantur?*) Hoc ſpecimen eſſe & pignus Diuini amoris ſignificat, vbi gentem aliquam Euangelii ſui prædicatione dignatur: neque vllum eſſe eius præconem, quem non peculiari ſua prouidentia ſuſcitarit. quare non eſſe dubium quin Deus nationem eam viſitet, in qua Euangelium annuntiatur. Quia autem hîc nequaquam de legitima cuiuſque vocatione agit Paulus, ſuperuacuum foret hîc longiorem de ea ſermonem habere. Tantùm hoc tenere ſufficiat, non fortuitò pluere Euangelium ex nubibus, ſed per manus hominum afferri quò Diuinitus miſſum eſt. *Quemadmodum ſcriptum eſt, quàm ſpecioſi.* Sic in rem præſentem teſtimonium iſtud conuenit applicare, Dominus ſpem liberationis populo ſuo facturus, inſigni encomio eorum aduentum ornat, qui lætum huius rei nuntium afferrent. Eo igitur ipſo declarauit, non minori in pretio habendum eſſe Apoſtolicum miniſterium, per quod æternæ vitæ nuntius nobis adfertur. Inde autem ſequitur à Deo eſſe: quandoquidem nihil eſt in mũdo deſiderabile nec laude dignum, quod non ab eius manu proficiſcatur. Cæterùm hinc quoque diſcimus quantopere expetenda res ſit bonis omnibus, & quanti æſtimanda Euangelii prædicatio, quæ ſic ore Domini commendatur. Neque enim dubium eſt, magnificè Deum præfari de incomparabili huius theſauri pretio, vt ad eum cupidè expetendum expergefiant omnium mentes. *Pedes* pro aduentu accipe, per metonymiam.

16 *Sed non omnes obedierunt Euangelio.*) Iſtud nihil ad eam argumentationem pertinet, quam Paulus in hac gradatione perſequi voluit. Ideo neque in concluſione quæ mox ſequetur, tale quicquam repetet: ſed operæpretium fuit Paulo hoc quoque interſerere vice occupationis, nequis ex eo quod dictum erat, verbum ſemper ordine fidem præcedere, non ſecus ac ſemen prius eſt ſegete, reciprocum argumentum ſtrueret, atque inferret fidem ſequi vbicunque eſt verbum. nam ita potuiſſet Iſrael gloriari, qui nunquam verbo fuerat deſtitutus. Oportuit ergo & hoc in tranſitu indicare, multos vocari, qui tamen electi non ſunt. Locum autem adducit ex Ieſaia, 53. a.1, vbi Propheta oraculum illud præclarum de Chriſti morte & regno editurus, cum admiratione præfatur de credentium paucitate, quæ talis ei in ſpiritu apparebat, vt exclamare coactus ſit, Domine, quis credidit auditui noſtro, id eſt ſermoni quem prædicamus? Nam quum Hebręis nomen שמועה paſſiuè Sermonem ſignificet: Græci ἀκοὴν, Latini Auditum, impropriè quidem,

quidem,ſenſu tamen non ambiguo reddiderunt. Iam videmus cur obiter hæc exceptio interpoſita fuerit: nequis ſcilicet fidem neceſſariò ſequi putaret vbicunque viget prædicatio. Rationem tamen poſtea notat,quum addit, Brachium Domini cui reuelatum eſt? Significat enim non aliter extare verbi profectũ, niſi dum Spiritus ſui luce Deus affulget, atque ita ab externa hominis voce diſtinguitur interior vocatio, quæ ſola efficax eſt, & ſolis electis propria. Vnde facilè liquet quàm ſtultè quidam ratiocinentur, promiſcuè electos eſſe omnes, quia vniuerſalis eſt ſalutis doctrina, & promiſcuè omnes ad ſe Deus inuitat. Neque enim promiſſionum generalitas ſola & per ſe communem omnibus ſalutem facit: quin potius eã ad electos reſtringit peculiaris iſta reuelatio, cuius meminit Propheta.

17 *Ergo fides ex auditu.*) Ex concluſione videmus quid ſpectauerit Paulus in ſerie illa contexenda: nempe vt oſtenderet, vbicunque eſt fides, Deum illic electionis ſuæ ſignum iam antè prodidiſſe. Deinde quòd benedictionem ſuam per Euangelii miniſterium effuderit,vt mentes fide illuminaret, ac ex ea quoque ad nominis ſui inuocationem inſtitueret,in qua omnibus ſalus promittitur:hoc modo teſtatum eſſe, Gentes in partem æternæ hæreditatis à ſe admitti. Eſt autem notabilis locus de efficacia prædicationis: quoniam ex ea fidem naſci teſtatur. Confeſſus nuper quidem eſt, per ſe nihil proficere: ſed vbi Domino operari placet, hoc inſtrumentum eſt potentiæ ipſius. Et certè vox hominis vſque in animam penetrare ſua virtute nequaquam poteſt: & nimium extolleretur mortalis homo, ſi diceretur vim habere nos regenerandi: lumen etiam fidei ſublimius quiddam eſt,quàm vt humanitus conferri poſſit. Verùm hęc omnia non obſtant quin Deus per hominis vocem efficaciter agat, vt eius miniſterio fidem in nobis creet. Præterea notandum eſt, non alia quàm Dei doctrina fidem fundari. Neque enim ex qualibet doctrina fidem oriri tradit Paulus, ſed nominatim ad Dei verbum reſtringit:quæ reſtrictio abſurda foret,ſi in hominum placita recumbere fides poſſet. Quare faceſſant oportet omnia hominum commenta, vbi de fidei certitudine agitur. Hoc modo etiam concidit Papale illud phantaſma fidei implicitæ, quod fidem à verbo auellit: ac multo magis execranda illa blaſphemia, ſuſpenſam manere verbi fidem donec eam fulciat Eccleſiæ autoritas.

18 *Sed dico, nunquid non audierunt? Quinimo In omnem terram exiuit ſonus eorum: & in fines orbis verba eorum.* Pſal.19.a.5.

19 *Sed dico, nunquid non cognouit Iſrael? Primus Moſes dicit, Ego ad æmulationem prouocabo vos in eo qui non eſt populus, & in gente ſtulta irritabo vos.* Deut.32.c.18.

20 *Ieſaias autem audet, & dicit, Inuentus ſum à non quærentibus me: conſpicuus factus ſum ijs qui me non interrogabant.* Eſa.65.a.1.

21 *De Iſrael autem dicit, Quotidie expandi manus meas ad populum contumacem & contradicentem.* Vel non credẽtem.

18 *Sed dico, nunquid non aud.*) Quandoquidem ex prædicatione imbuuntur hominum mentes Dei notitia, quæ eiuſdem Dei inuocationem ex ſe generat: reſtabat hoc quærendum, an Gentibus non eſſet annuntiata Dei veritas. nam quod repente ſe ad Gentes contulerat Paulus, in ea nouitate non leuis erat offenſio. Quærit ergo an Deus nunquam antè ad Gentes vocem ſuam direxerit, & doctoris officio functus ſit erga totum mundum. Porrò vt communiter ſcholam omnibus apertam eſſe doceat, in quam vndique diſcipulos ſibi Deus colligeret, Prophetæ teſtimonium adducit ex Pſal. 19.a.5.quod parùm in ſpeciem videtur ad rem facere. Propheta enim non de Apoſtolis illic loquitur: ſed de mutis Dei operibus,in quibus ita euidenter elucere dicit Dei gloriam, vt dici poſſint habere ſuam quandam linguam ad Dei virtutes narrandas. Fecit hic Pauli locus, vt allegoricè totum Pſalmum exponerent veteres,quos etiam ſequuta eſt poſteritas. Ita ſine controuerſia ſol tanquam ſponſus è thalamo egrediens, Chriſtus fuit: Apoſtoli autem cæli fuerunt. Quos maior tenuit religio, & qui ſe modeſtiùs geſſerunt in Scripturæ interpretatione, exiſtimant quòd propriè de cæleſti architectura dictum erat, Paulum ad Apoſtolos per alluſionem tranſtuliſſe: verùm quia animaduerto ſeruos Domini maiore vbique reuerentia tractaſſe Scripturas, neque adeò licentioſè huc illuc flexiſſe: non poſſum perſuaderi Paulum ſic abuſum eſſe iſto loco. Accipio igitur eius citationem in proprio & germano Prophetæ ſenſu, vt tale ſit argumentum, Deus iam ab initio mundi ſuam Gentibus diuinitatem manifeſtauit: etſi non hominum prædicatione, creaturarum tamen ſuarum teſtimonio. Nam etſi Euangelium tunc inter ipſas ſilebat: totum nihilominus cæli & terræ opificium loquebatur, ac præconio ſuo autorem celebrabat. Apparet ergo Dominum, etiam pro eo tempore quo fœderis ſui gratiam in Iſraele continebat, non tamen ita ſui notitiam Gentibus ſubduxiſſe, quin aliquam ſemper illis ſcintillam accenderet. Propius quidem electo populo ſe tunc manifeſtauit, vt meritò domeſticis auditoribus conferri potuerint Iudæi, quos ſacro ſuo ore familiariter docebat: quia tamen Gentes quoque eminus cælorum voce alloquebatur, hoc præludio oſtendit velle ſe illis etiam tandem innoteſcere. Cæterùm cur Hebraicum nomen קו Græcus interpres φθόγγον reddiderit, neſcio. Lineam enim nunc in ædificio, nunc in ſcriptura ſignificat. Hoc quidem loco quia certum eſt idem bis repeti, mihi probabile eſt, cælos induci tam ſcripto quàm voce diſſerentes de potentia Dei ad totum humanum genus. Nam Exeundi verbo admonet Propheta doctrinam hanc, cuius cæli ſunt præcones, non incluſam eſſe anguſtis vnius terræ finibus, ſed perſonare vſque ad vltimas orbis plagas.

19 *Sed dico, nunquid non cognouit Iſrael.*) Hæc aduerſæ partis obiectio ex comparatione minoris & maioris ſumpta eſt. Ratiocinatus eſt Paulus, Gentes à Dei notitia non eſſe prohibendas, quum ſe illis ab initio Deus, licèt obſcurè tantùm & per inuolucra patefecerit, vel ſaltem dederit aliquem ſuæ veritatis guſtum. Quid ergo de Iſraële dicendum erit, qui longè alia doctrinæ luce illuminatus fuerat? Quî fit enim vt homines exteri & profani ad lucem procul ſibi monſtratam accurrant: ſanctũ verò Abrahæ genus

familiariter perſpectam reſpuat? Semper enim tenenda eſt illa diſtinctio, Quæ gens eſt tam inclyta, vt deos ſibi appropinquantes habeat,ſicut Deus tuus hodie ad te deſcendit? Ergo non abs re quæritur, cur non Legis doctrinam qua imbutus erat Iſrael,ſequuta fuerit cognitio. *Primus Moſes dicit.* Probat Moſis teſtimonio, Si Gentes Deus Iudæis præferat, in eo nihil eſſe abſurdi. Locus ex celebri illo Cantico deſumptus eſt, vbi Deus Iudæis perfidiam exprobrans, hanc ſe vindictam ſumpturum denuntiat, vt eos ad zelotypiam prouocet, Gentibus in fœdus receptis: quia deſciuerant ipſi ad fictitios deos: Vos, inquit, me ſpreto & abiecto, ius meum & honorem ad idola tranſtuliſtis: ego vt hanc iniuriam vlciſcar, viciſſim ſubſtituam in locum veſtrum Gentes, & quod hactenus vobis dedi, illis tranſcribam. Id autem ſine populi Iudaici repudio fieri non potuit. Nam inde æmulatio cuius meminit Moſes, quòd gentem ſibi conſtituit Deus ex non gente, & nouum populum de nihilo ſuſcitat, qui locum vnde Iudæi fuerant depulſi, occupet, quemadmodum relicto vero Deo illi ſe idolis proſtituerant. Quòd autem Chriſti aduentu non defecerant Iudæi ad craſſam illam & externam idololatriam, nihil ad eos excuſandos facit: quandoquidem ſuis figmentis profanauerant totum Dei cultum: imò tandem Deum Patrem in Chriſto vnigenito Filio ſibi patefactum abnegarunt: quod eſt vltimum impietatis genus. Obſerua *Gentem ſtultam & non gentem* idem valere: quia extra ſpem vitæ cæleſtis nulla propriè eſt hominum eſſentia. Porrò vitæ initium & origo ex luce fidei eſt. Itaque ſpiritualis eſſentia ex noua creatione fluit: quo ſenſu fideles vocat Paulus Dei opus, ex quo regeniti ſunt eius Spiritu, & ad eius imaginem reformati. iam ex nomine Stultitiæ colligimus quicquid ſine Dei verbo ſapiunt homines, meram eſſe vanitatem.

20 *Ieſaias autem audet, & dicit.*) Quoniam hoc vaticinium aliquanto clarius eſt,quò maiorem attentionem excitet,plenum fiducia eſſe præfatur: acſi diceret, Non figuratè nec perplexè Prophetam fuiſſe loquutum, ſed planis & perſpicuis verbis Gentium vocationem aſſeruiſſe. Quæ autem paucis verbis interpoſitis hîc ſeparauit Paulus, vno contextu apud Prophetam habentur capite 65. a. 1: vbi Dominus venturum tempus pronuntiat: quo gratiam ſuam conuertat ad Gentes & rationem ſtatim ſubiungit, tædium contumaciæ Iſraelis,quæ nimia diuturnitate facta ſibi eſſet intolerabilis. Sic ergo loquitur, Qui de me antea non interrogabant, ac nomen meum negligebant, nunc quæſierunt me: (præteritum pro futuro ad denotandam vaticinii certitudinem) qui me non quærebant, præter ſpem & votum inuenerunt. Scio à quibuſdam Rabbinis peruerti totum hunc locum,acſi promitteret Deus facturum ſe vt à ſua defectione reſipiſcant Iudæi. Sed nihil clarius eſt quàm de alienigenis haberi ſermonem, quia mox in contextu ſequitur, Dixi, ecce adſum populo in quo nomen meum non eſt inuocatum. Haud dubiè ergo futurum denuntiat Propheta, vt noua adoptione recipiantur in Dei familiam qui prius alieni fuerant. Illa eſt ergo Gentium vocatio, in qua tamen generalis typus elucet vocationis omnium fidelium. Siquidem nemo eſt qui Dominum præueniat: ſed omnes ſine exceptione,gratuita eius clementia, è profundiſſima mortis abyſſo eripimur: vbi nulla eius cognitio, nullum colendi eius ſtudium, nullus denique veritatis eius ſenſus.

21 *De Iſrael autem,* &c.) Subiicitur cauſæ redditio, cur Deus ad Gentes tranſeat: quia ſcilicet gratiam ſuam videt inter Iudæos eſſe ludibrio. Sed quo melius intelligant lectores, ſecundo membro notari populi excæcationem,diſertè admonet Paulus electo populo exprobari ſuam malitiam. Ad verbum quidem eſt. Dicit ad Iſrael: ſed phraſim Hebraicam imitatus eſt Paulus:quia ל ſæpe pro מן capitur. Dicit autem ſe ad Iſraelem manus expandere, quem & verbo aſſiduè ad ſe inuitabat.& omni benignitatis genere allicere non ceſſabat. His enim duobus modis vtitur ad homines vocandos: quandoquidem ſic beneuolentiam illis ſuam demonſtrat. Præcipuè tamen de contemptu doctrinæ conqueſtus eſt, qui eo magis deteſtabilis eſt, quo inſigniùs paternam ſolicitudinem exerit Deus, verbo ad ſe homines inuitans. Ac valde emphatica loquutio eſt,cum manus expandere: quia ſalutem noſtram per verbi ſui miniſtros procurans, non ſecus manus nobis porrigit,quàm ſi Pater Filium gremio blandè excipere paratus,brachia etiam extenderet. *Quotidie* autem dicit: ne cui mirum videatur, ſi defatigatus ſit illis benefaciendo, quum ipſa aſſiduitate nihil proficeret. Eadem eſt figura quę habetur apud Ieremiam 7.cap.13,& 11.b.7:vbi ait ſe mane ſurrexiſſe vt illos admoneret. Porrò duobus aptiſſimis nominibus infidelitas deſignatur. Siquidē participium ἀπειθοῦντα vertere libet Præfractum aut rebellem. neque tamē Eraſmi & Veteris interpretis trāſlatio prorſus diſplicet, quam ad marginem appoſui. Sed quum Propheta peruicaciæ populum accuſet, deinde addat Errare per vias non bonas, non dubito quin Græcus interpres Hebraicum סורר exprimere voluerit duabus vocibus, populum immorigerum aut rebellem primùm vocans:deinde contradicentem quia in eo ſe prodidit contumacia, quòd populus indomito faſtu & amarulentia ſanctas Prophetarum monitiones obſtinatè reſpuit.

CAP. XI.

Dico igitur, Num abiecit Deus populum ſuum? Abſit. Etenim ego Iſraelita ſum, ex genere Abrahæ, tribu Beniamin.

2 *Non abiecit Deus populum ſuum quem præcognouit. An neſcitis in Elia quid Scriptura dicat? quomodo appellet Deum aduerſus Iſrael, dicens,*

1.Re.19.b.10. 3 *Domine, Prophetas tuos occiderunt, & altaria tua diruerunt, & ego relictus ſum ſolus, & quærunt animam meam.*

1.Re.19.d.18. 4 *Sed quid dicit ei Oraculum? Reſeruaui mihi ipſi ſeptem millia virorum, qui non flexerunt genu imagini Baal.*

5 *Sic ergo & hoc tempore, reliquiæ ſecundum electionem gratiæ ſuperſunt.*

6 Quòd

6 *Quòd ſi per gratiam, iam non ex operibus: alioqui gratia, iam non eſt gratia. ſi verò ex operibus, iam non eſt gratia: alioqui opus, iam non eſt opus.*

1 *Dico igitur*, &c.) Quæ hactenus de Iudæorum cæcitate & obſtinatione diſſeruit, eò ſpectare videri poterant, acſi Chriſtus aduentu ſuo Dei promiſſiones aliò tranſtuliſſet, Iudæis ab omni ſalutis expectatione exterminatis. Illam itaque obiectionem hoc loco præuenit: & quod de repudiatis Iudęis prius tradiderat, ita moderatur, ne fœdus olim cum Abrahamo initum, nunc abrogatum quis putet: aut eius memoriam Deo ſic intercidiſſe, vt Iudæi nunc alienati ſint penitus ab eius regno, quemadmodum ante Chriſti aduentum Gentes. id verò negat, vt certè falſum fuiſſe mox oſtendet. Nec verò in hoc vertitur quæſtio, iurène an iniuria populum Deus repulerit. Nam proximo capite probatum fuit, quum præpoſtero zelo populus repuliſſet Dei iuſtitiam, iuſtas ſuperbiæ ſuæ pœnas dediſſe, meritò fuiſſe excæcatum, ac tandem fœdere excidiſſe. Iam ergo in diſputationem non venit abdicationis ratio: ſed alia de re exoritur certamen, quanuis talem Dei vindictam fuerit promeritus, an fœdus quod Deus cum Patribus olim pepigit, ſit abolitum, quod vlla hominum perfidia labefactari abſurdum eſſet. Principium enim illud retinet Paulus, quum gratuita ſit adoptio, & in ſolo Deo non in hominibus fundata, firmam & inuiolabilẽ ſtare, qualiſcunque hominum incredulitas ad eam abolendam conſpiret: hic nodus ſoluendus eſt, ne credatur Dei veritas & electio ex hominum dignitate pendere. *Etenim ego Iſraelita.* Antequam in cauſam ingrediatur, obiter exemplo ſuo probat quàm abſurdum ſit putare illam gentem à Deo derelictam. Ipſe enim ab vltima origine Iſraelita erat, nõ proſelytus, aut in Iſraelis politiam recens inſitus. Quum ergo inter ſelectiſſimos Dei ſeruos meritò cenſeretur, documento erat, Dei gratiam in Iſraele reſidere. Concluſionem ergo veluti probatam aſſumit, quam tamen iuſta tractatione poſtea explicabit. Quòd ſupra Iſraelitæ titulum, ſe Abrahæ ſemen vocat, & tribum quoque ſuam exprimit, eò pertinet vt habeatur pro germano Iſraelita. Sicuti ad Philippenſes 3. a. 4. Nam quòd ad commendationem miſericordiæ Dei valere quidam putant, oriundum fuiſſe Paulum ex ea tribu quæ propemodum exciſa fuerat, coactum videtur, ac longè petitum.

2 *Non abiecit.*) Reſponſio eſt negatiua, & cum moderatione. Apoſtolus enim præciſe negando reiectum eſſe populum, ſecum ipſe pugnaſſet. Verùm correctione adhibita, tale reiectionis genus eſſe docet, quo Dei promiſſio irrita non reddatur. Ita diſtribuitur reſponſio in duas partes, quòd Deus nequaquam contra fœderis ſui fidem vniuerſam Abrahæ progeniem abiecerit: neque tamen extet adoptionis effectus in omnibus carnis filiis, quia præit arcana electio. Ita generalis reiectio efficere non potuit, quin ſaluum maneret aliquod ſemen: ipſum enim viſibile populi corpus ſic abdicatum fuit, vt nullum ex ſpirituali Chriſti corpore membrum exciderit. Siquis roget an non circuncifio Iudæis omnibus commune fuerit gratiæ Dei ſymbolum, vt in eius populo cenſeri debuerint: prompta eſt reſponſio, quia vocatio externa per ſe inefficax eſt ſine fide, meritò incredulis adimi honorem quem oblatum reſpuunt. Ita manet ſpecialis populus, in quo Deus conſtantiæ ſuæ ſpecimen exhibet: firmitatis verò originem deducit Paulus ab arcana electione. Neque enim hîc fidem reſpicere dicitur Deus, ſed propoſito ſuo conſtare, ne populum abiiciat quem præcognouit. Atque hic rurſus notandum eſt quod prius admonui, Præcognoſcendi verbo non intelligi ſpeculationem neſcio quam, qua pręſciuerit Deus qualis quiſque futurus eſſet, ſed Beneplacitum, quo ſibi delegit in filios qui nondum nati, in eius gratiam ſe inſinuare non poterant. Ita ad Galatas dicit cognitos fuiſſe à Deo, quia ſuo fauore eos anteuerterit, vt ad Chriſti notitiam vocaret. *Galat. 4. b. 9.* Nunc tenemus, quanuis vniuerſalis vocatio fructum non proferat, non excidere tamen Dei fidem, quin ſemper Eccleſiam conſeruet quandiu ſuperſtites manent electi: quia licèt Deus totum populum promiſcuè ad ſe inuitet, non tamen intus trahit niſi quos nouit eſſe ſuos, & quos Filio dedit: quorum etiam fidelis vſque in finem erit cuſtos. *An neſcitis.* Quum tam exiguus eſſet eorum numerus qui ex Iudæis Chriſto crediderant, fieri vix potuit quin ex paucitate colligerent, reiectum eſſe totum Abrahę genus, atque obreperet cogitatio hæc, in tam deformi ruina nullum extare gratiæ Dei ſignum. Nam quum adoptio ſacrum vinculum eſſet, quo filii Abrahæ ſub Dei fidem collecti retinebantur niſi illa defluxiſſet, populum miſerè & infœliciter diſſipari, nullo modo probabile fuit. Hoc ſcandalum vt auertat Paulus appoſitiſſimo exemplo vtitur. Nam tempore Eliæ talem fuiſſe vaſtitatem commemorat, vt nullus iam ſupereſſet Eccleſiæ conſpectus. & tamen quum nullum extaret gratiæ Dei veſtigium, ſic quaſi in ſepulchro latuiſſe Dei Eccleſiam, vt mirabiliter ſeruata fuerit. Sequitur ergo, perperam eos facere qui Eccleſiam ex ſenſu ſuo æſtimant. Et ſanè ſi eximius ille Propheta, qui vſqueadeo luculento Spiritu præditus erat, quum voluit ſuo iudicio recenſere Dei populum, ita deceptus eſt: quid nobis eueniet, quorum ſumma perſpicacia, ſi cum illo conferimur, mera eſt hebetudo? Quare nequid temerè hîc ſtatuamus: ſed potius infixum cordibus noſtris maneat, arcana Dei prouidentia foueri Eccleſiam quæ nulla oculis noſtris apparet. ſimul veniat in mentem, ſtultè & ſuperbè facere eos qui numerum electorum ſenſus ſui modulo definiunt. Nã habet Deus modum ſibi non difficilem, nobis abſconditum, quo electos ſuos mirabiliter cuſtodiat, vbi omnia perdita videntur. Hoc autem animaduertant lectores, quòd Paulus temporis ſui ſtatum diligenter cum vetuſta Eccleſiæ conditione tum hoc loco, tum etiam alibi comparat, non mediocriter hoc ad fidei confirmationem valere, dum reputamus nihil hodie nobis accidere quod non olim experti ſint ſancti Patres. ſcimus enim quàm grauis machina ſit ad turbandos infirmos animos, nouitas. Quòd ad particulam, In Elia, in verſione retinui Pauli phraſim, quia tantundem valere poteſt, atque In hiſtoria, vel in rebus geſtis Eliæ: quanuis mihi magis probetur, Paulum Hebraico more ſic loquutum: quia ב quod Gręco ἐν reſpondet, ſæpe pro De accipitur. *Quomodo appellet Deum aduerſus Iſrael.* Id certè argumento eſt, quanti fecerit Elias Dominum, qui pro eius gloria non dubitauerit ſe aduerſarium gentis ſuæ conſtituere, eique imprecari extremum interitum, quòd putaret in ea religione & cultum Dei interiiſſe. Sed in eo fallebatur, quòd totam gentem, ſe vno excepto, eius impietatis damnabat, quam volebat tam ſeuerè

vindicari. Porrò eo loco quem Paulus citat, nulla imprecatio, ſed nuda conqueſtio habetur. Verùm quia ſic conqueritur vt de toto populo deſperet, non dubium quin ita exitio deuoueat. Notemus ergo quid prædicauerit Elias: nempe quòd quum impietas paſſim inualuiſſet, ac totam penè terram occupaſſet, opinatus eſt ſe relictum eſſe ſolum.

4 *Reſeruaui mihi ipſi ſeptem millia.*) Vtcunque numerum finitum pro indefinito accipias, voluit procuIdubio Dominus magnam multitudinem notare. Quando igitur in rebus maximè deploratis tantum valet Dei gratia: ne leuiter omnes adiudicemus diabolo, quorum pietas nobis palàm non apparet. Simul etiam hoc nobis penitus inſideat, quanuis paſſim graſſetur impietas, & vndique ſe ingerat horrenda confuſio: ſub Dei tamen ſigillo manere incluſam multorum ſalutem. Cæterùm nequis hoc prætextu ignauiæ ſuæ indulgeat, ſicuti plerique ex occulta Dei cuſtodia latebras captant ſuis vitiis, obſeruare rurſum conuenit, ſaluos dici qui integri & impolluti in Dei fide permanent. Ipſa etiam iudicii circunſtantia notanda eſt: nempe eos demum ſtare incolumes, qui ne externa quidem ſimulatione corpus ſuum proſtituerint ad cultum idolorum. Illis enim non animi tantùm puritatem tribuit, ſed quòd etiam corpus ab omni ſuperſtitionis immunditia ſeruarint impollutum.

5 *Sic ergo & hoc tempore.*) Applicat exemplum ad ſuam ætatem: & quò faciat omnia ſimilia, reliquias vocat, præ ingenti ſcilicet illo numero cuius ob oculos verſabatur impietas. Quanquam ſimul ad illud quod antè citauit, Ieſaiæ vaticinium alludens, in triſti & confuſa deſolatione lucere adhuc Dei fidem oſtendit: quia reſiduum aliquid maneat. Quo certiùs id confirmet, vocat diſertè reliquias quæ Dei gratia ſuperſtites, Dei electionem eſſe immobilem teſtantur: quemadmodum dicebat Eliæ Dominus, quum in idololatriam diffluxiſſet totus populus, illa ſeptem millia ſe ſeruaſſe. vnde colligitur, eius beneficio fuiſſe exempta ab interitu. Neque ſimpliciter gratiam dicit, ſed nunc quoque ad electionem nos reuocat, vt diſcamus ab occulto Dei conſilio reuenter pendere. Vna igitur propoſitio eſt, paucos ſeruari, præut magna eſt eorum copia qui nomen populi Dei ad ſe trahunt. Altera, Dei virtute ſeruari, quos nullo meriti reſpectu elegit. nam electio gratiæ, Hebraica forma, pro gratuita ponitur.

6 *Si per gratiam, iam non ex operibus.*) Amplificatio ſumpta ex comparatione cõtrariorum: ſic enim habent inter ſe Dei gratia & meritum operum, vt qui alterum ſtatuit, alterũ euertat. Porrò ſi nulla operum conſideratio in electione admitti poteſt, quæ non obſcuret gratuitam Dei bonitatem, quam nobis tantopere in ea commendatam voluit: viderint phrenetici quid Paulo reſpondeant, qui cauſam electionis faciunt quam in nobis dignitatem Deus præuidet. Nam ſiue futuris, ſiue præteritis operibus locum aliquem dederis, reclamabit ſemper hæc Pauli ſententia, quæ dicit gratiam operibus nihil facere reliquũ. Non hîc tantùm de noſtra cum Deo reconciliatione diſputat Paulus, nec de mediis vel propinquis ſalutis noſtræ cauſis, ſed altiùs conſcendit, cur Deus ante conditum mundum quoſdam ſolum elegerit, aliis præteritis. Deum aliunde adductum eſſe negat ad hoc diſcrimen, quàm mero ſuo beneplacito. nam ſiquis operibus detur locus, tantundem gratiæ detrahi contendit. Vnde ſequitur, operum præſcientiam cum electione perperam miſceri. Nam ſi Deus alios eligit, alios reprobat, prout ſalute dignos vel indignos fore præſciuit: iam poſita operum mercede, non regnabit ſola Dei gratia, ſed dimidia tantùm ex parte cauſa electionis erit. Nam ſicuti antea Paulus in iuſtificatione Abrahæ diſſeruit, vbi rependitur merces, non vltrò conferri gratiam: ita nunc ex eodem fonte argumentum ducit, Si in rationem veniant opera, vbi Deus certum hominum numerum in ſalutem adoptat, deberi mercedem: itaque non fore gratuitum beneficium. Tametſi autem hîc de electione ſermo eſt: quia tamen generalis eſt ratio qua Paulus vtitur, ad totam ſalutis noſtræ rationem extendi debet: vt intelligamus toties pronuntiari, nulla eſſe operum merita, quoties ſalus noſtra Dei gratiæ tribuitur: vel potius, vt credamus toties in nihilum redigi operum iuſtitiam, quoties gratia nominatur.

7 *Quid ergo? quod quærit Iſrael, non eſt aſſequutus: electio autem aſſequuta eſt, reliqui verò excæcati fuerunt.*

Eſa.6.c.9. matth.13.b.14. ioh.12.f.40. act.28.f.26. 8 *Quemadmodum ſcriptum eſt, Dedit illis Deus ſpiritum compunctionis, oculos vt non videant, & aures vt non audiant, vſque in hodiernum diem.*

Pſal.69.c.23. 9 *Et Dauid dicit, Fiat menſa eorum in laqueum, & in captionem, & in offendiculum, & in retributionem ipſis.*

10 *Obſcurentur oculi eorum ne videant, & dorſum eorum ſemper incurua.*

7 *Quid ergo? quod quærit Iſrael.*) Quia verſabatur hîc in difficili quæſtione, quaſi dubitans interrogat. Hac tamen dubitatione voluit certiorem reddere reſponſionem quæ mox ſequitur: innuit enim nullam aliam dari poſſe. ea eſt autem, quòd Iſrael in quærenda ſalute fruſtra laborauit: quia præpoſtero ſtudio nitebatur. Tametſi nullam cauſæ mentionem hîc facit? ſed quia prius eam expreſſerat, intelligi certè hoc etiam loco voluit. Perinde enim valent eius verba acſi diceret, iam mirum videri non debet quòd Iſrael ad iuſtitiam enitendo nihil profecerit. Inde autem conficitur quod de electione continuò ſubiecit, Nam ſi Iſrael meritò nihil eſt conſequutus: quid alii, quorum non erat melior vel cauſa, vel conditio? vnde tantum diſcrimen inter pares? hîc quis non videat ſolam electionem eſſe quæ diſcriminat? Eſt autem dubia verbi huius ſignificatio. Nam quibuſdam videtur accipi collectiuè pro ipſis electis, quò inter ſe membra antitheſeos reſpondeant: quorum ſententia mihi non improbatur, modò ſimul mihi concedãt, ineſſe aliquid plus huic voci quàm ſi dixiſſet electos: nempe vt innueret non aliam fuiſſe obtinendi cauſam quàm electionem: acſi diceret, Non qui meritis freti contendunt, ſed quorum ſalus gratuita Dei electione nititur: præciſè enim cum toto Iſraele vel corpore populi reliquias illas confert, quæ ſaluæ erant Dei gratia. Vnde ſequitur, non reſidere in hominibus ſalutis cauſam, ſed ex mero Dei beneplacito pẽdere.

Reliqui

Reliqui verò excæcati fuerunt. Quemadmodum ſoli electi ab interitu Dei gratia eximuntur, ita quicũque electi non ſunt, eos manere excæcatos neceſſe eſt. Hoc enim vult Paulus, quantum ad reprobos ſpectat, principium ruinæ ac damnationis eſſe ex eo, quòd ſunt à Deo derelicti. Quæ adducit teſtimonia, quanquam ex variis potius Scripturæ locis collecta, quàm ex vno loco deſumpta ſunt, omnia tamen videntur aliena eſſe ab eius propoſito, ſi ex circunſtantiis ſuis ea propiùs expedas. Vbique enim videas excæcationem & indurationem commemorari, tanquam Dei flagella quibus iam admiſſa ab impiis flagitia vlciſcitur. Paulus autem probare hìc contendit, excæcari, non eos qui ſua malitia id meriti ſint, ſed qui ante mũdi creationem reprobati ſunt à Deo. Hunc nodum ita breuiter ſoluas, quòd origo impietatis quæ ita in ſe prouocat Dei furorem, eſt peruerſitas naturæ à Deo derelictæ. Quare non abs re Paulus de æterna reprobatione hæc citauit, quæ ex ea prodeunt vt fructus ex arbore, & riuus à ſcaturigine. Impij quidem propter ſua ſcelera, iuſto Dei iudicio cæcitate puniuntur: ſed ſi fontem exitij eorum quærimus, eò deueniendum erit, quòd à Deo maledicti, nihil omnibus factis, dictis, conſiliis ſuis, quàm maledictionem accerſere & accumulare poſſunt. Imò æternæ reprobationis ita abſcondita eſt cauſa, vt nihil aliud nobis ſupperſit quàm admirari incomprehenſibile Dei conſilium, ſicuti tandem ex clauſula patebit. Stultè autem faciunt, qui ſimulac verbum factum eſt de propinquis cauſis, earum prætextu hanc primam quæ ſenſum noſtrũ latet, obtegere tentãt: acſi Deus nõ liberè ante Adæ lapſum ſtatuiſſet de toto humano genere quod viſum eſt, quia damnat vitioſum ac prauum eius ſemen: deinde quia peculiariter ſingulis quam meriti ſunt, ſcelerum mercedem rependit.

8 *Dedit illis Deus ſpiritum.)* Mihi non dubium eſt citari hìc locum Ieſaiæ quem Lucas in Actis refert ab eo fuiſſe adductum, verbis tamen paululum mutatis. Nec verò hìc recitat quæ habētur apud Prophetam, ſed tantùm ſententiam colligit, ſpiritu amarulentiæ eſſe Diuinitus imbutos, vt videndo & audiendo ſtupidi permaneant. Iubetur quidem Propheta obdurare cor populi, ſed Paulus ad fontem ipſum penetrat, quòd ſcilicet ſenſus omnes occupet brutus ſtupor, poſtquam in hãc amentiam traditi ſunt homines, vt contra veritatem virulentis ſtimulis ſe acuant. Neque enim vertiginis modò ſpiritum vocat, ſed compunctionis, vbi ſcilicet quædam fellis amaritudo ſe prodit: imò etiam furor in reſpuẽda veritate. Arcanò autem Dei iudicio ſic dementari reprobos pronuntiat, vt attoniti, nihil prorſus iudicent. Nam quòd videndo dicuntur nihil videre, in eo notatur ſenſuum omnium hebetudo. Addit autem de ſuo Paulus, Vſque in hodiernum diem: nequis excipiat olim impletum fuiſſe vaticinium illud, ideóque perperam ad tempus promulgati Euangelij trahi. hanc obiectionem præuenit, ſubindicans non vnius tantùm diei fuiſſe, quæ illic deſcribitur, excæcationem, ſed cum inſanabili populi pertinacia vſque ad Chriſti aduentum duraſſe.

9 *Et Dauid dicit.)* In hoc quoque teſtimonio Dauidis facta eſt aliqua verborum commutatio, ſed quæ ſenſum non violat. Sic enim loquitur, Fiat menſa eorũ corã ipſis in laqueum, & pacifica eorũ in captionem. de retributione nulla mẽtio. de rei ſumma ſatis cõuenit. Illic Vates impiis imprecatur, vt quicquid alioqui eſt in vita optabile & beatum, in ruinã & exitium ipſis cedat. idque per menſam & pacifica deſignat. Deinde in cæcitatem ſpiritus, & virium eneruationem eos deuouet: quarum alteram oculorum obtenebratione, alteram dorſi incuruatione ſignificat. Porrò ad totam ferè gentẽ extendi, mirum non eſt, quum ſciamus non ſolùm primores Dauidi fuiſſe infeſtos, ſed promiſcuum quoque vulgus fuiſſe aduerſum: vt ſalè appareat, quæ illic leguntur, non in paucos duntaxat, ſed in multitudinem competere. imò ſi reputamus cuius imago fuerit Dauid, facilis etiam erit in oppoſito mẽbro anagoge. Quum ergo hæc imprecatio omnes Chriſti aduerſarios maneat, vt cibus illis in venenum conuertatur, (quemadmodum videmus Euangelium eſſe illis odorem mortis in mortem) cum humilitate & tremore Dei gratiam amplexemur. Adde quòd quum Dauid de Iſraelitis loquatur, qui ex Abraham geniti erant ſecundum carnem, & qui tunc primas in regno tenebant, eius teſtimonium Paulus huc congruenter aptat, ne magnæ partis populi excæcatio, noua aut inſolita videatur.

11 *Dico igitur, Num impegerunt vt corruerent? Abſit. Sed eorum lapſu ſalus* contigit *Gentibus in hoc vt ipſi ad æmulationem prouocarentur.*

12 *Si verò eorum lapſus diuitiæ ſunt mundi: & imminutio eorum, diuitiæ Gentium, quãto magis complementum ipſorum?*

13 *Vobis enim dico Gentibus, quatenus certè ego Gentium ſum Apoſtolus, miniſterium meum illuſtro.*

14 *Si quo modo ad æmulationem prouocauero carnem meam, & aliquos ex ea ſaluos fecero.*

15 *Si enim reiectio eorum, reconciliatio eſt mundi: quid aſſumptio, niſi vita ex mortuis?*

11 *Num impegerunt,* &c.) Vehementer te impedies in hac diſputatione, niſi obſerues Apoſtolum nunc de tota Iudæorũ natione, nunc de ſingulis hominibus loqui. Inde enim eſt illa diuerſitas, quòd nũc Iudæos è regno Dei exterminatos fuiſſe tradit, exciſos ab arbore, in exitium Dei iudicio præcipitatos: nũc rurſum excidiſſe à gratia negat, quin potius manere in poſſeſſione fœderis, & locum habere in Dei Eccleſia. Ergo ſecundum hanc diſtinctionem nunc loquitur. Nam quum Iudæi maxima ex parte Chriſtum aduerſarentur, vt totam ferè gentem occuparet hæc peruerſitas, & rari inter eos appareret ſanæ mentis: interrogat an ita impegerit in Chriſtum gens Iudaica, vt de ipſa in vniuerſum actum ſit, nec vlla ſpes ſuperſit reſipiſcentiæ. Hìc meritò negat Iudæorum ſalutem eſſe deploratam, aut ſic abiectos à Deo, vt nulla reſtitutio futura ſit, vel prorſus extinctum ſit quod ſemel cum illis pepigit gratiæ fœdus: quandoquidem in gente ſemper manebat ſemen benedictionis. Sic intelligendam eſſe eius mentem ex eo conſtat, quòd prius excæcationi coniunxit certam ruinam, nunc ſpem reſurgendi facit: quæ duo in vnum minimè conuenirẽt. Lapſi ergo ſunt & corruerunt in exitium, qui in Chriſtum obſtinatè impegerunt: natio

tamen ipſa non concidit, vt neceſſe ſit perditum eſſe, vel à Deo alienum qui Iudæus eſt. *Sed eorum lapſus ſalus Gentibus.* Duo hoc loco dicit Apoſtolus, Lapſum Iudæorum cecidiſſe quidem Gentibus in ſalutem, ſed in eum finem, vt ipſi quadam zelotypia accenderentur, atque ita de reſipiſcentia cogitarent. Reſpexit certè ad teſtimonium Moſis quod iam citauerat: vbi Dominus minatur Iſraeli, quòd quemadmodum ad æmulationem prouocatus ab eo fuerat in falſis diis: ita etiam iure talionis, prouocabit eum in gente ſtulta. Verbum quod illic habetur, notat affectum æmulationis & zelotypiæ: vbi ſcilicet vtimur quum videmus alium nobis anteferri. Ergo ſi conſilium Domini eſt vt ad æmulationem prouocetur Iſrael, non ideo cecidit vt præcipitaretur in æternam ruinam: ſed quò Dei benedictio ab eo contempta in Gentes perueniret: quò demum ille quoque excitetur ad quærẽdum Dominum, à quo defecit. Cæterùm non eſt cur in teſtimonij applicatione magnopere ſe fatigent lectores: nõ enim proprium verbi ſenſum vrget Paulus, ſed tantùm ad vulgarem & notum morem alludit. Sicuti enim vxorem à marito ſua culpa reiectam accendit æmulatio, vt ſe reconciliare ſtudeat: ita nunc fieri poſſe dicit, vt Iudæi quum viderint Gentes in locum ſuum ſubrogatas, repudij ſui dolore tacti, ad reconciliationem aſpirent.

12 *Si verò eorum lapſus.*) Quoniam poſt repudiatos Iudæos, Gentes in eorum locum ſubingreſſas eſſe docuerat: ne odioſam redderet Iudæorum ſalutem Gentibus, acſi earum ſalus illorum exitio cõſtaret: falſam illam opinionem anteuertit, ac contrariam ſententiam ſtatuit, nihil magis poſſe conducere ad promouendam Gentium ſalutem, quàm ſi maximè apud Iudæos floreat ac vigeat Dei gratia. Id vt probet, vtitur argumento à minori, Si potuit illorum lapſus Gentes excitare, & eorum imminutio locupletare, quanto magis ipſorum plenitudo? eſt enim illud contra naturam factum, hoc naturæ ordine fieret. Neque verò impedit iſtam rationem, quòd verbum Dei ad Gentes permanauit, poſtquam Iudæi reſpuendo, veluti euomuerãt. Nam ſi recepiſſent, multo plus fructus attuliſſet eorũ fides, quàm peperit incredulitas iſta occaſione. Siquidem & hinc confirmata foret Dei veritas, quòd conſtitiſſet in illis eſſe impletam: & ipſi doctrina plurimos adduxiſſent, quos pertinacia potius auertebant. Magis autem propriè loquutus fuiſſet, ſi lapſui oppoſuiſſet ſuſcitationem. Quod ideo admoneo, ne quis dicendi ornatum hîc requirat, aut offendatur iſta dicendi ruditate. Pectus enim, non linguam vt formarent, hæc ſcripta ſunt.

13 *Vobis enim dico Gentibus.*) Confirmat optima ratione, quod nihil decedat Gentibus ſi Iudæi rurſum cum Deo redeant in gratiam. Oſtendit enim ſic coniunctam eſſe vtrorumque ſalutem, vt eadem opera promoueri queat. Nam ſic Gentes alloquitur, Quum ſim vobis peculiariter deſtinatus Apoſtolus, ideóque ſalutem veſtram mihi commiſſam ſingulari quodam ſtudio debeam procurare, & quaſi rebus omnibus omiſſis, vnum illud agere: officio tamẽ meo fideliter fungar, ſi quos è mea gente Chriſto lucrifecero. ídque erit in gloriam miniſterij mei, atque adeò in veſtrum bonum. Quicquid enim valebat ad illuſtrandum Pauli miniſterium, Gentibus erat conducibile: quarum ſalus, illius erat finis. Vtitur autem
Deut.32.c.22. hîc quoque verbo παραζηλῶσαι, quò Moſaicæ prophetiæ euentum, qualem deſcribit, expetant Gentes, vbi intellexerint ſibi eſſe ſalutarem.

14 *Saluos fecero.*) Hîc obſerua vt verbi miniſter ſeruare ſuo modo dicatur, quos ad fidei obediẽtiam adducit. ſic enim moderari ſalutis noſtræ diſpenſationem oportet, vt totam eius virtutem & efficaciam penes Deum eſſe ſciamus, eíque laudem meritam tribuamus: prædicationem tamen intelligamus inſtrumentum eſſe peragendæ fidelium ſalutis: quod etſi nihil ſine Dei Spiritu promouere queat, illo tamen intus operante, ſuam actionem potentiſſimè exerit.

15 *Si enim reiectio.*) Locus hic, quem multi obſcurum ducunt, nonnulli peſſimè deprauant: ſic intelligi (meo iudicio) debet, vt ſit alterum argumẽtum à minoris & maioris comparatione, in hunc ſenſum, Si tantum potuit Iudæorum abiectio, vt Gentium reconciliationi cauſam daret: quanto erit potentior aſſumptio? ánnon vel à mortuis debebit excitare? Paulus enim ſemper in eo inſiſtit, Gentibus nullam eſſe inuidiæ cauſam, acſi Iudæis in gratiam receptis, deterior illarum futura eſſet conditio. Quum ergo vitam ex morte, & lucem ex tenebris mirabiliter Deus eduxerit, multo magis ſperandum eſſe ratiocinatur, vt reſurrectio populi quaſi emortui Gentes viuificet. Neque obſtat quod aliqui cauſantur, reconciliationem à reſurrectione non differre, vt nos quidem in præſentia reſurrectionẽ intelligimus, qua ſcilicet è regno mortis transferimur in regnum vitæ. Nam etſi vna res eſt, verbis tamen plus ac minus ineſt ponderis: quod ſatis eſt ad neruos argumenti.

16 *Quòd ſi primitiæ ſanctæ, etiam conſperſio: & ſi radix ſancta, etiam rami.*

17 *Si verò ex ramis quidã defracti ſunt, tu verò oleaſter quum eſſes, inſitus es pro ipſis, & particeps factus es radicis & pinguedinis oleæ:*

18 *Ne contra ramos glorieris. quòd ſi gloriaris, non tu radicem portas, ſed radix te.*

19 *Dices ergo, Defracti ſunt rami, vt ego insererer.*

20 *Bene: propter incredulitatem defracti ſunt, tu verò fide ſtabilitus es. Ne animo efferaris, ſed timeas.*

21 *Si enim Deus naturalibus ramis non pepercit,* vide *ne qua fiat,* vt *& tibi non parcat.*

16 *Quòd ſi primitiæ.*) Nunc ex comparatione dignitatis Iudæorum & Gentium, ſupercilium his adimit, illos quantum poteſt placat. Oſtendit enim quàm nulla ex parte præcellãt Iudæis Gentes, ſi quam propriam honoris prærogatiuam obtendant: imò ſi ad eam contentionem ventum fuerit, quàm procul à tergo relinquantur. In qua comparatione meminerimus, non hominem cum homine, ſed nationem cum natione conferri. Ergo ſi inter ſe comparentur, reperientur in eo pares, quòd ſunt vtrique pariter filij Adam: id tantùm eſt diſſimile, quòd Iudæi à Gentibus ſunt ſegregati, vt cederent in peculiũ Domino. Sacro igitur fœdere ſanctificati, & peculiari nobilitate inſigniti fuerunt, qua Gentes pro eo tẽpore Deus non di-

non dignatus eſt: quia autem exiguus fœderis vigor tunc apparebat, ad Abraham & Patriarchas reſpicere nos iubet, apud quos certè non fuit inanis aut irrita Dei benedictio. Ab illis ergo hæreditariam ſanctitatem in omnes poſteros tranſiiſſe colligit: quæ collectio non valeret, ſi de perſonis tantùm ageretur, & nõ potius haberetur promiſſionis ratio. Non enim quia iuſtus eſt pater, cõtinuò probitatem ſuam tranſmittit in filium: ſed quia Dominus hac conditione Abrahamum ſibi ſanctificauit, vt ſemen quoque ipſius ſanctum eſſet: adeóque non perſonam eius duntaxat, ſed in totum genus ſanctitatem contulit: inde non malè ratiocinatur Apoſtolus, in Patre ſuo Abraham omnes Iudæos eſſe ſanctificatos. Porrò ad id confirmandum, duas ſimilitudines affert: priorem à legalibus cæremoniis ductam: alteram verò petitam à natura. Primitiæ enim quæ offerebãtur, totam conſperſionem ſanctificabant: ſimiliter à radice bonitas ſucci in ramos diffunditur. atqui eandem habent rationem poſteri cum parentibus vnde ducunt originem, quam habet cõſperſio cum primitiis, & rami cum arbore. Ergo non eſt mirum ſi in Patre ſuo Iudæi ſanctificati ſint. Nihil hîc erit difficultatis, ſi ſanctitatem intelligas nihil eſſe aliud quàm ſpiritualem generis nobilitatem, & eam quidem non propriam naturæ, ſed quæ ex fœdere manabat. Verè (fateor) dicetur, Iudæos naturaliter ſacros eſſe, quia hæreditaria eſt inter ipſos adoptio: ſed nunc de prima natura loquor, ſecundum quam omnes ſcimus in Adam eſſe maledictos. Quare electi populi dignitas, propriè loquendo, ſupernaturale priuilegium eſt.

17 *Si verò ex ramis.)* Nunc præſentem Gentium dignitatem attingit, quæ non alia eſt, quàm futura ſit ramorum, ſiqui aliunde ſumpti in arborem aliquam nobilem inſerantur. Gentiũ enim origo erat veluti ex olea ſylueſtri & infrugifera: quia nihil niſi maledictionem in toto ſuo genere reperiebant. Quicquid ergo habent gloriæ, id a noua inſitione eſt, non veteri propagine: non eſt ergo cur de ſuo aliquo decore Gentes præ Iudæis glorientur. Adde quòd aſperitatem prudenter mitigat Paulus, non dicens totam arboris ſuperficiem exciſam, ſed quoſdam ex ramis defractos: ſicuti etiam quoſdam inter Gentes hinc inde carpebat Deus, quos in ſacrum & benedictum truncum inſereret.

18 *Quòd ſi gloriaris, non tu radicem portas.)* Non poſſunt contendere Gentes cum Iudæis de generis ſui præſtantia, quin certamen cum ipſo Abrahamo ſuſcipiant: quod eſſet nimis improbum, quum ille ſit inſtar radicis à qua feruntur & vegetantur. Quantum igitur abſurdum fuerit, ramos aduerſus radicem ſuperbire: tam abſurdũ erit, Gentes aduerſus Iudæos gloriari: quantum ſcilicet ad generis præſtantiam attinet. vult enim ſemper expendi Paulus vnde ſit ſalutis initium. Scimus autem, poſtquam ſuo aduentu Chriſtus maceriam diruit, perfuſum fuiſſe totum orbem gratia quam Deus in populo electo antè depoſuerat. Vnde ſequitur, Gentium vocationem inſitioni ſimilem eſſe, nec aliter coaluiſſe in Dei populum, niſi quatenus radicem egerunt in ſobole Abrahæ.

19 *Dices ergo.)* In Gentium perſona profert quicquid illæ prætendere pro ſe poterant: id autem tale erat, quod adeò inflare illas non deberet, vt potius humilitatis præberet materiam. Nam exectio Iudæorum ſi ob incredulitatem facta eſt, Gentiũ verò inſitio per fidem: quid reſtat, niſi vt Dei gratiam recognoſcendo, inde ad modeſtiam ac ſubmiſſionem formentur? Siquidem iſtud ex fidei natura conſequitur, & proprium illi ineſt, vt deiectionem noſtri generet ac timorem. Sed timorem intellige, qui cum fidei ſecuritate minimè pugnet: non enim vult Paulus vt vacillet fides noſtra, aut aliqua dubitatione alternet: tantum abeſt vt conſternari nos aut trepidare velit. Qualis ergo erit timor iſte? nimirum vt in duarum rerum conſideratione verſari nos iubet Dominus, ita duplicem inde affectum generari neceſſe eſt. Vult enim miſeram naturæ noſtræ cõditionem à nobis perpetuò reputari: illa nihil quàm horrorem, tædium, anxietatem, deſperationem parere poteſt: atque ita ſanè expedit proſterni nos penitus ac conteri, quò tandem ad ipſum ingemiſcamus. Cæterùm nihil obeſt horror ille à noſtri recognitione conceptus, quin animi noſtri eius bonitate freti placidè reſideant: nihil obſtat tædium illud quominus plena in ipſo cõſolatione fruamur: nihil illa anxietas, nihil deſperatio, quin ſolide & lætitia & ſpe apud ipſum potiamur. Itaque hunc de quo loquitur, timorem nonniſi faſtuoſo contemptui tanquam antidotum opponit: quia vt quiſque ſibi plus æquo arrogat, nimis ſecurus eſt, & tandem contra alios inſoleſcit: ergo eatenus timendum eſt, ne cor noſtrum ſuperbia inflatum ſe attollat. Sed videtur ſalutis dubitationem iniicere, dum cauendum admonet ne illis quoque non parcatur. Reſpondeo, quum hæc exhortatio ad carnem domandam pertineat, quæ ſemper etiam in filiis Dei inſoleſcit, fidei certitudini nihil derogare. Pręcipuè verò notandum ac memoria repetendum eſt quod nuper dixi, Pauli ſermonem non tam ad ſingulos homines, quàm ad totum Gentium corpus dirigi: in quo multi eſſe poterant fruſtra inflati, fidem profitentes magis quàm habentes. Horum cauſa Paulus exciſionem Gẽtibus non abs re minatur: vt poſtea iterum videbimus.

21 *Si enim naturalibus.)* Validiſſima ratio ad omnem præfidentiam retundendam. nunquam enim Iudæorum reiectio venire in memoriã debet, quin nos horrore percellat & concutiat. Quid enim illos perdidit, niſi quòd ex ſupina ſecuritate eius quam adepti erant dignitatis, contemptum Diuini iudicij induerunt? Illis nõ parcitum eſt, quum eſſent rami naturales: quid ergo fiet nobis ſylueſtribus & extraneis, ſi vltra modum inſoleſcamus? Verùm hęc cogitatio, vt ad diffidentiã noſtri nos cõparat, ita facit vt fortiùs Dei bonitati ac tenaciùs adhæreamus. Atque hinc certius iterum patet, ſermonem communiter ad corpus Gentium dirigi, quia in ſingulos non competeret iſta de qua loquitur, exciſio, quorum electio immutabilis eſt, in æterno ſcilicet Dei propoſito fundata. Itaque Gentibus denuntiat Paulus, ſi Iudæis inſultent, paratam fore mercedem eorum ſuperbiæ, quia iterum ſibi reconciliabit Deus priorem illum populum, cum quo diuortium fecit.

22 ***Vide igitur lenitatem & ſeueritatem Dei: in eos quidem qui ceciderunt, ſeueritatem: in te verò lenitatem, ſi permanſeris in lenitate. alioqui tu quoque excideris.***

23 *Et illi,ſi nō perſtiterint in incredulitate,inſerētur.potēs enim eſt Deus rursū inſerere ipſos.*
24 *Si enim tu ex oleaſtro quæ tibi natiua erat,exectus es, & præter naturā inſitus es in veram oleam: multo magis hi ſecundum naturam propriæ oleæ inſerentur.*

22 *Vide igitur.*) Rem ipſam ob oculos ponendo clarius etiamnum ac luculentiùs confirmat, quàm nulla Gentilibus ſit ſuperbiendi occaſio. Vident in Iudæis Diuinę ſeueritatis exemplum quod perterrefacere ipſos debet: in ſe verò habent gratiæ & bonitatis documētum, qua excitari debent ad ſolam gratitudinem,& ad Dominum efferendum,non ſeipſos. Hæc igitur verba perinde valent, ac ſi diceret,Si illorum calamitati inſultas,cogita primùm quid fueris: eadem enim Dei ſeueritas tibi imminebat,niſi gratuita eius lenitate ereptus eſſes. Deinde reputa quid nunc etiam ſis: non enim aliter tibi ſalus conſtabit,quàm ſi Dei miſericordiam cum humilitate recognoſcas: quòd ſi tui oblitus, inſolenter exultes, manet te eadem in quam prolapſi ſunt,ruina. Non enim ſatis eſt,Dei gratiam ſemel fuiſſe amplexum, niſi perpetuo vitæ tenore,eius vocationem proſequaris. De perſeuerantia enim ſemper cogitādum eſt iis qui fuerunt à Domino illuminati: nam in bonitate Dei minimè permanent,qui poſtquam aliquantum temporis reſponderunt Dei vocationi,tandem regnum cælorum faſtidire incipiunt: ſicque ſua ingratitudine merentur iterum excæcari. Porrò non ſeorſum compellat vnumquenque piorum,(vt antè diximus)ſed Gentes cum Iudæis ſimul cōparat. Verum quidem eſt,ſingulos ex Iudæis propriæ incredulitatis tuliſſe mercedē,quum abdicati ſunt à regno Dei,& quicūque ex Gentibus vocati ſunt,vaſa fuiſſe miſericordiæ Dei: ſed tenendū interea Pauli conſilium eſt. voluit enim Gentes ab æterno Dei fœdere pendēre, vt cum electi populi ſalute ſuam coniungerent. Deinde ne Iudæorum reiectio offendiculū pareret, acſi irrita eſſet vetus eorum adoptio: voluit pœnæ exemplo terreri,vt reuerenter illud Dei iudicium ſuſpicerent. Vnde enim tanta curioſis diſputationibus licentia, niſi quòd ea ferè negligimus quæ ad humilitatem meritò nos erudire debuerant? Quia autem de ſingulis electis non deſputat,ſed de toto corpore,additur cōditio, *Si in lenitate permanſerint.* Fateor quidem, ſimulac Dei bonitate quiſpiam abutitur, dignum eſſe qui priuetur oblata gratia: ſed impropriè de aliquo piorum hoc ſpecialiter dictum foret,Deū eius miſertum eſſe, quum eum elegit, ſi modò in miſericordia permaneat. Nam fidei perſeuerantia, quæ effectum gratiæ Dei in nobis complet, ex electione ipſa manat. Gentes ergo Paulus aſcitas hac lege eſſe docet in ſpem vitæ æternæ, vt eius poſſeſſionem ſua gratitudine retineant. Et certè horribilis quę poſtea cōtigit totius mundi defectio, quàm nō ſuperuacua fuerit admonitio hęc,luculentè teſtatur. Nam quum Deus ferè momento ſua gratia longè latéque irrigaſſet, vt floreret vbique religio, paulò pòſt euanuit Euangelii veritas, & ablatus fuit ſalutis theſaurus. Vnde autē tam ſubita mutatio,niſi quia Gentes à ſua vocatione exciderūt? *Alioqui tu quoque excideris.* Iam tenemus quo ſenſu nunc exciſionem iis minetur Paulus, quos iam priùs per Dei electionem inſitos in ſpem vitæ confeſſus eſt. Primùm enim, tametſi euenire hoc electis non poteſt, opus tamen habent tali exhortatione,ad domandam carnis ſuperbiam: quæ vt eſt rę vera contraria eorum ſaluti, ſic meritò damnationis formidine terreri debet. Quatenus ergo illuminati ſunt fide Chriſtiani, audiunt ad certitudinem ſuam, ſine pœnitentia eſſe vocationē Dei: quatenus verò carnem circunferunt, quæ laſciuit contra Dei gratiam,hac voce ad humilitatem erudiuntur, Caue ne excidaris. Cæterùm tenenda eſt quam adduxi ſolutio, Paulum hic non de ſpeciali cuiuſque electione diſſerere, ſed opponere Gentibus Iudæos, ideóque his verbis non tam electos alloqui, quàm eos qui falsò gloriabātur ſe Iudæorum locum occupaſſe. Imò ad Gentiles ſimul verba facit,& totum corpus in commūne appellat, in quo multi erāt titulo tenus duntaxat fideles & Chriſti mēbra. Quòd ſi de ſingulis hominibus quæritur,qualiter ex inſitione excidi quis poſſit, & qualiter poſt exciſionem rurſum inſeri: propone tibi formam inſitionis triplicem,exectionis duplicem. Inſeruntur enim fidelium liberi,quibus promiſſio ex pacto cum Patribus inito debetur: inſeruntur qui ſemen Euangelij in ſe quidem concipiunt, ſed quod radicem non ducit, vel antè ſuffocatur quàm ad frugem perueniat: tertio loco inſeruntur electi, qui ſcilicet immutabili Dei propoſito illuminātur in vitam æternam. Primi exciduntur, vbi promiſſionem Patribus datam reſpuunt, vel aliâs ſua ingratitudine eam non ſuſcipiunt. Secundi, quum ſemen exareſcit & corrumpitur. cuius mali periculum quum omnibus immineat,quantum attinet ad ſuam naturam:fatendum eſt hanc admonitionem qua Paulus vtitur,ad fideles aliquo modo pertinere,ne ſibi in carnis torpore indulgeant. Sed ad præſentem locū ſufficere nobis debet,eandem quam in Iudæos vindictam Deus exercuerat Gentibus denuntiari,ſi fuerint ſimiles.

23 *Potens enim eſt Deus.*) Frigidum apud homines profanos argumentum hoc foret. potentiā enim vtcunque concedant Deo: quia tamen procul ſpeculantur quaſi cælo incluſam,effectu ſuo vt plurimum eam priuant. At quia fideles, quoties Dei potentiam nominari audiunt, quaſi præſens opus intuentur, hanc rationem ſatis putauit valere ad percellēdas eorum mentes. Adde quòd axioma iſtud pro confeſſo ſumit, Deum ita vltum eſſe populi incredulitatem, vt tamen clementiæ ſuæ non fuerit oblitus: ſicuti aliàs ſæpe,poſtquam Iudæos ſuo regno abdicaſſe viſus fuerat,iterum reſtituit. Et comparatione ſimul oſtendit, quanto facilius ſit præſentem rerum faciem inuerti,quàm fuerat conſtitui: nempe quāto facilius eſt ramos naturales, ſi in locum reponantur vnde execti ſint,ſubſtantiā ducere à ſua radice, quàm ſylueſtres & infrugiferos,ab aliena. Ea enim proportio erat inter Iudæos ac Gentes.

25 *Nolo enim vos ignorare, fratres, myſterium hoc,vt ne apud voſmetipſos ſuperbiatis: quòd cæcitas ex parte Iſraëli contigit,donec plenitudo Gentium ingrediatur.*
Iſa.59.d.20. 26 *Atque ita vniuerſus Iſraël ſaluus fiet. quemadmodum ſcriptum eſt, Veniet ex Sion is qui liberat: & auertet impietates à Iacob.*
Iere.31.f.33. hebr.8.b.8, & 10.c.16. 27 *Et hoc illis à me Teſtamentum,quum abſtulero peccata eorum.*

25 *Nolo vos ignorare.*) Erigit hîc auditores ad maiorem attentionem,dum ſe rem alioqui arcanam editurum profitetur. Neque id facit ſine cauſa: vult enim breui & aperta ſententia hanc valde perplexam

quæſtionem

quæſtionem concludere: & tamen denunciat quod nemo vnquam expectaſſet. Cauſalis autem particula, Ne apud vos ſuperbiatis,indicat quis ſit illi nunc propoſitus ſcopus: nempe vt Gentium inſolentiã compeſcat,ne contra Iudæos efferantur. Porrò non parum neceſſaria hæc admonitio fuit, ne defectio populi illius vltra modum infirmos turbaret, acſi perpetuò actum eſſet de omnium ſalute. Quanquam eadẽ hodie non minus nobis vtilis eſt, vt ſciamus quaſi annulo obſignatam, latere reſidui numeri ſalutem, quem Dominus tandem ad ſe colliget. Quoties autem deſperationem nobis iniicit longior mora,occurrat Myſterij nomen: quo Paulus clarè admonet,conuerſionis modum non vulgarem neque vſitatum fore: ideóque perperam facere qui eum proprio ſenſu metiri tentabut. Quid enim magis peruerſum, quàm incredibile ducere quod à ſenſu noſtro remotum eſt? quum ideo vocetur myſterium, quia incomprehenſibile eſt vſque ad tempus reuelationis. Porrò nobis,ſicut Romanis patefactum eſt,vt fides noſtra verbo cõtenta,expectatione nos ſuſtineat,donec effectus ipſe prodeat in lucem. *Quòd cæcitas ex parte.* Dictionem Ex parte,neque ad tempus ſimpliciter,neque ad multitudinem puto ſpectare: ſed pro Quodammodo poſitam interpretor. qua particula, voluiſſe mihi duntaxat videtur temperare verbum alioqui per ſe aſperum. Et Donec,non infert temporis progreſſum vel ordinem , ſed potiùs valet perinde acſi dictum foret, Vt plenitudo Gentium. Senſus ergo erit,Iſraëlem ita quodammodo excæcauit Deus, vt dum illi Euangelij lucem reſpuunt,ad Gentes transferatur: & illæ quaſi vacuam poſſeſſionem occupent. Itaque hæc cæcitas ſeruit Dei prouidentiæ, ad peragendam quam deſtinauerat, Gentium ſalutem. Et Plenitudo Gentiũ pro ingenti concurſu accipitur. neque enim,vt antè acciderat, rari proſelyti tunc ſe ad Iudæos aggregabant: ſed talis fuit mutatio,vt ſolidum ferè Eccleſiæ corpus Gentes efficerent.

26 *Atque ita vniuerſus Iſraël.)* Multi accipiunt de populo Iudaico, acſi Paulus diceret, inſtaurandam adhuc in eo religionem vt prius: ſed ego Iſraelis nomen ad totum Dei populum extendo,hoc ſenſũ, Quum Gentes ingreſſæ fuerint, ſimul & Iudæi ex defectione ſe ad fidei obedientiam recipient: atque ita complebitur ſalus totius Iſraelis Dei,quem ex vtriſque colligi oportet: ſic tamen vt priorem locum Iudęi obtineant, ceu in familia Dei primogeniti. Hæc interpretatio mihi cõuenientior ideo viſa eſt, quòd Paulus hîc conſummationem regni Chriſti deſignare voluit, quæ in Iudæis minimè terminatur, ſed totum orbem comprehendit. Et eodem modo ad Galatas cap.6.d.16,Iſraëlem Dei nuncupat Eccleſiam ex Iudæis & Gentibus pariter cõpoſitam,populum ita ex diſſipatione collectũ opponens carnalibus Abrahæ filiis, qui ab eius fide deſciuerãt. *Quemadmodũ.* Hoc Ieſaiæ teſtimonio nõ cõfirmat totam ſententiã, ſed alterum membrũ duntaxat: nempe quòd redemptionis participes ſint Abrahæ filij. Nam ſiquis accipiat,promiſſum illis & oblatum fuiſſe Chriſtũ,ſed quia repudiarũt,eius gratia fuiſſe priuatos:plus exprimunt Prophetę verba, nempe aliquem fore reſiduum numerum,qui poſtquã reſipuerit,liberationis gratia fruetur. Neque tamen citat Paulus ad verbum quod apud Ieſaiã legitur, Veniet,inquit, Redemptor Sioni, & qui reſipuerint ab iniquitate in Iacob,dicit Dominus. Nec verò nos hac in re plus æquo anxios eſſe cõuenit. Hoc enim ſpectandum eſt, quàm appoſitè ad ſuum inſtitutum accommodent Apoſtoli quaſcunque ex Veteri teſtamento probationes adducunt. quandoquidem neque aliud voluerunt ipſi quàm digito indicare locos, vt lectores ad fontem ipſum dirigerent. Porrò in hoc vaticinio tametſi liberatio ſpirituali Dei populo promittitur,ſub quo continentur & Gentes: quia tamen primogeniti ſunt Iudæi, quod Propheta denuntiat, in ipſis vel potiſſimùm cõpleri oportuit. Nam & quòd vniuerſum Dei populum Scriptura Iſraelitas nominat, id tribuitur eius gentis excellentiæ quam Deus aliis omnibus prætulit. Deinde nominatim Sioni venturum dicit qui redimet, antiqui fœderis intuitu. Addit etiam redemptum iri in Iacob qui à tranſgreſſione ſua reſipuerint: quibus verbis diſertè ſibi vendicat Deus aliquod ſemen, vt redemptio in electa & peculiari gente ſit efficax. Quanquam autem aptiùs ad propoſitum quadrabat loquutio qua vtitur Propheta, *Veniet Sioni*, Paulo tamen religio non fuit tranſlationem vulgò receptam ſequi, vbi dicitur Redemptor proditurus è monte Sion. Eadem eſt etiam ratio ſecundæ partis *Auertet iniquitates à Iacob.* hac enim tantùm reſpicere ſatis habuit Paulus, quia Chriſti proprium munus eſt reconciliare Deo populum apoſtatam & fœdifragum, certò ſperandam eſſe aliquam conuerſionem, ne omnes ſimul intereant.

27 *Hoc illis à me teſtamentum quum abſtul.)* Quanquam in proximo Ieſaiæ vaticinio breuiter attigerat Paulus Meſſiæ officium, vt Iudæos moneret quid maximè ab eo ſperandum foret, conſultò in eundem finem hęc pauca verba ex Ieremia adiecit. Neque enim legitur in priore loco quòd accedat. pertinet hoc etiam ad cauſæ quam tractat confirmationem. Quod de populi conuerſione dixit, in tam obſtinata peruicacia videri poterat incredibile. Tollit igitur obſtaculum hoc,commemorans nouum fœdus gratuita peccatorum remiſſione conſtare. Nam ex Prophetæ verbis colligitur, nihil fore Deo amplius negotij cum populo apoſtata,niſi quatenus tam perfidiæ crimen, quàm alia ſcelera remittet.

28 *Secundum Euangelium quidem inimici propter vos: ſecundũ electionem verò dilecti propter Patres.*

29 *Sine pœnitentia enim ſunt dona & vocatio Dei.*

30 *Quemadmodum enim vos quoque increduli fuiſtis Deo, nunc autem miſericordiam eſtis conſequuti iſtorum incredulitate:*

31 *Sic & ij nunc increduli facti ſunt, eo quòd adepti eſtis miſericordiam: vt ipſi quoque miſericordiam conſequantur.*

32 *Concluſit enim Deus omnes ſub incredulitate,vt omnium miſereatur.*

28 *Secundum Euangelium.)* Quod in Iudæis erat deterrimum, oſtendit non eò pertinere,vt ſint propterea Gentibus deſpicabiles. Summum in illis crimen erat incredulitas. Paulus autem docet ita fuiſſe ad tempus Dei prouidentia excæcatos, vt via Euangelio ad Gentes ſterneretur: cæterùm non eſſe in

perpetuum à Dei gratia excluſos. Fatetur ergo in præſentia eſſe alienatos à Deo, Euangelij occaſione, vt hac ratione ad Gentes perueniret quæ priùs apud ipſos depoſita fuerat ſalus: Deum tamen non eſſe immemorem fœderis quod cum Patribus eorum pepigit, & quo teſtatus eſt ſe æterno cōſilio gentem illam dilectione complexum eſſe. atque id egregia ſententia confirmat, quòd hæc gratia Diuinæ vocationis irrita eſſe nequeat. Hoc enim ſibi volunt hæc verba, Dona & vocatio Dei ſine pœnitentia ſunt. Dona enim & Vocationē poſuit per hypallagen pro Beneficio vocationis: neque etiam de qualibet vocatione intelligi hoc debet, ſed de illa qua poſteros Abrahæ in fœdus adoptauit Deus: quando de hac ſpecialiter erat inſtituta diſputatio. Sicuti nomine Electionis paulò antè arcanum Dei conſilium notauit, quo Iudæi olim à Gentibus diſcreti fuerunt. Tenēdum eſt enim, non de priuata cuiuſque electione nunc tractari, ſed de communi adoptione totius gentis, quæ externa ſpecie collapſa videri potuit ad tempus, ſed à radice exciſa non fuit. Quia exciderant ſuo iure & ſalute ſibi promiſſa Iudæi, vt ſpes aliqua de reliquiis maneat, contendit Paulus firmum & immutabile ſtare Dei conſilium, quo ſemel ſibi illos in gentem peculiarē eligere dignatus eſt. Si ergo fieri nō poteſt vllo modo vt Dominus à pacto illo diſcedat quod cum
Gen.17.a.7. Abrahamo ſanciuit, Ero ſeminis tui Deus: beneuolentiam ſuam à Gente Iudaica non prorſus auertit. Euangelium nō opponit electioni, quaſi inter ſe diſſideant: quos enim elegit Deus, vocat: ſed quia repēte præter mundi expectationem publicatum erat Euangelium Gentibus, meritò hanc gratiam cum antiqua Iudæorum electione confert, quæ tot antè ſeculis manifeſtata fuerat. Electio itaque à vetuſtate nuncupatur, quia Deus præterito reliquo orbe populum vnum ſibi delegerat. *Propter patres* dicit, non quòd dilectioni cauſam dederint, ſed quoniam ab illis propagata fuerat Dei gratia ad poſteros, ſecundum pacti formam, Deus tuus, & ſeminis tui. Quomodo miſericordiam Gentes obtinuerint Iudæorum incredulitate, priùs dictum eſt: nempe Deus Iudæis infeſtus ob infidelitatem, beneuolentiam ad eas ſuam conuertit. Quòd continuò poſt additur, incredulos fuiſſe redditos, miſericordia Gentibus exhibita, paulo aſperius eſt: nihil tamen continet abſurdi, quia Paulus excæcationis cauſam non aſſignat, ſed tantùm ſignificat quod ad Gentes tranſtulit Deus, Iudæis fuiſſe ademptum. Porrò quod illi ſua incredulitate perdiderant, ne putarent Gentes fidei ſuæ meritò ſe adeptos, tantùm miſericordiæ fit mentio. Summa igitur eſt, Quia Gentium miſereri voluit Deus, hac occaſione Iudæos fidei luce priuatos eſſe.

32 *Concluſit enim Deus.)* Pulcherrima clauſula, qua oſtendit non eſſe cur de aliis deſperent, qui ſpem aliquam habent ſalutis. Quicquid enim nunc ſint, fuerunt vt alii omnes. ſi ſola Dei miſericordia ex incredulitate emerſerunt, ei debent locum etiam apud alios relinquere. Nam Iudæos in reatu facit Gentibus æquales, vt intelligant vtrique, alteris non minus quàm ſibi patere aditum ad ſalutem. Vna enim eſt Dei miſericordia quæ ſeruat: ea autem ſe vtriſque offerre poteſt. Reſpondet igitur hæc ſententia teſti-
Sup.9.f.25. monio Oſeæ, quod ſuperiùs citauit, Vocabo plebem meam non plebem meam. Porrò non intelligit Deū ita excæcare omnes homines, vt ſit illi imputanda eorum incredulitas: ſed ita ſua prouidentia diſpenſaſſe, vt omnes incredulitatis rei eſſent, quò eos haberet iudicio ſuo obnoxios: atque in hunc quidem finem, vt ſalus à ſola ſua bonitate eſſet, ſepultis meritis omnibus. Duo igitur hîc intēdit Paulus, Nihil eſſe in quoquam homine, cuius merito aliis præferatur, præter meram Dei gratiam: Deum verò in gratiæ ſuæ diſpenſatione non impediri, quo minus eam quibus voluerit largiatur. Emphaſis eſt in verbo Miſereri. Significat enim nullis obſtrictum eſſe Deum, atque ideo gratis ſeruare omnes, quia ſint ex æquo perditi. Porrò nimis craſsè delirant, qui hinc colligunt omnes fore ſaluos. Paulus enim ſimpliciter intelligit, tam Iudæos quàm Gentes, non aliunde quàm ex Dei miſericordia ſalutem conſequi: ne cui conquerendi materiam relinquat. Certum quidē eſt, omnibus indifferenter expoſitam eſſe hanc miſericordiam, ſed qui eam fide quæſierint.

33 *O profunditatem diuitiarum & ſapientiæ, & cognitionis Dei! quàm incōprehenſibilia ſunt iudicia eius, & imperueſtigabiles viæ ipſius!*

Eſa.40.c.13. 34 *Quis enim cognouit mentem Domini? aut quis illi à conſiliis fuit?*

Sap.9.c.13. 35 *Aut quis prior dedit ei, & retribuetur illi?*

1.Cor.2.d.16. 36 *Quoniam ex illo, & per illum, & in illum ſunt omnia. Ipſi gloria in ſecula. Amen.*

33 *O profunditatem.)* Hîc primò erumpit Apoſtolus in vocem quæ ex pia operum Dei conſideratione apud fideles ſponte naſcitur. Deinde cohibet obiter audaciam impietatis quæ Dei iudiciis obſtrepere ſolet. Quum ergo audimus, O profunditatem, dici non poteſt quantum valere debeat hæc admiratio ad retundendam carnis temeritatem. Poſtquam enim ex verbo ac Spiritu Domini diſputauit, tanti demum arcani ſublimitate victus, nihil poteſt quàm obſtupeſcere & exclamare, diuitias iſtas ſapientiæ Dei profundiores eſſe, quàm vt ad eas noſtra ratio penetrare queat. Siquando igitur ingredimur in ſermonem de æternis Dei conſiliis, frænum iſtud & ingenio & linguæ ſemper iniectū ſit, vt quum ſobriè & intra verbi Dei fines loquuti fuerimus, diſputatio tandem noſtra exeat in ſtuporem. Neque enim pudere nos debet, ſi non ſapimus ſupra eum qui in tertium vſque cælum raptus, viderat myſteria homini ineffabilia: neque tamen alium hîc finem reperire poterat, quàm vt ſe ita humiliaret. Quod quidam ita reſoluūt Pauli verba, O profundas diuitias, & ſapientiam & cognitionem Dei: acſi nomen βάθος pro communi epitheto poſitum eſſet, diuitiáſque exponunt liberalitatem: mihi videtur coactum. Itaque non dubito quin profundas ſapientiæ & cognitionis diuitias in Deo extollat. *Quàm incomprehenſibilia.* Diuerſis verbis, per geminationem Hebræis familiarem, rem eandem exprimit. Nam de Iudiciis loquutus, Vias adiungit pro Inſtitutis vel Ratione agendi, vel Gubernationis ordine. Adhuc autem perſiſtit in ſua exclamatione: in qua quo magis attollit Diuini arcani altitudinem, eo nos magis ab inueſtigandi curioſitate deterret. Diſcamus ergo nihil de Domino inquirere, niſi quantum per Scripturas reuelauit: quia alioqui in labyrinthum ingredimur, vnde non facilis erit receptus. Notandum enim eſt, non de quibuſlibet Dei myſteriis hîc agi, ſed quæ apud ſe recondita, vult tantùm à nobis ſuſpici & adorari.

34 *Quis*

34 *Quis enim cognouit mentem Domini?*) Hîc incipit quaſi iniecta manu cohibere hominum audaciam, ne aduerſus Dei iudicia obmurmurent. Id autem duabus rationibus facit. Prior eſt, quòd omnes mortales ad Dei prædeſtinationem proprio ſenſu conſiderandam prorſus cæcutiunt: de re autem incognita nonniſi temere ac perperam diſputari poteſt. Altera, quòd nulla eſſe poteſt nobis cauſa de Deo cõquerendi, quando nemo eſt mortalium qui iactare queat eum ſibi eſſe debitorem: contrà verò omnes eius benignitati ſunt obnoxii. Hoc itaque clauſtro meminerit vnuſquiſque mentem ſuam continere, ne in prædeſtinationis inueſtigatione ſupra Dei oracula euehatur: dum audimus nihil hîc diſcernere plus hominem poſſe, quàm cæcum in tenebris. quod tamen minimè pertinet ad labefactandam fidei certitudinem, quæ non ab humani ſenſus acumine naſcitur, ſed à ſola Spiritus illuſtratione. Nam & Paulus ipſe alibi, poſtquam teſtatus erat omnia Dei myſteria ingenii noſtri captum longè excedere, mox tamen ſubiicit fideles tenere mentem Domini: quia non ſpiritum huius mundi acceperint, ſed à Deo ſibi datum: per quem de incomprehenſibili alioqui eius bonitate edocentur. Ergo vt minimè noſtra ipſorum facultate ad percontanda Dei arcana peruenire poſſumus: ita Spiritus ſancti gratia in certam ac liquidam eorum cognitionem admittimur. Iam ſi præeuntem Spiritum ſequi oportet: vbi ille nos deſtituit, illic reſiſtendum eſt, & veluti figendus gradus: ſiquis plus agnoſcere affectet quam ille reuelarit, immenſo lucis illius inacceſſæ fulgore opprimetur. Tenenda verò eſt, quam nuper attuli, diſtinctio inter arcanum Dei conſilium & voluntatem in Scriptura patefactam. Quanuis enim tota Scripturæ doctrina, hominis ingenium altitudine ſua ſuperet, non tamen ad eam præcluditur acceſſus fidelibus, qui reuerenter & ſobriè Spiritum ſequuntur ducem, ſed alia eſt arcani conſilii ratio, cuius profunditas & altitudo percontando attingi nequit.

35 *Quis prior dedit ei,* &c.) Altera ratio, qua Dei iuſtitia validiſſimè aduerſus omnes impiorum criminationes defenditur. Nam ſi nemo illum ſuis meritis obſtrictum ſibi habet, nullus cum eo expoſtulare iure poteſt, quòd remunerationem non accipiat. Qui enim aliquem ad bene ſibi faciendum cogere vult, eum ſua officia quibus ita de ipſo meritus ſit, proferre neceſſe eſt. Hic ergo Pauli verbis ineſt ſenſus, Non aliter inſimulari iniuſtitiæ poteſt Deus, quàm ſi dicatur non reddere cuique quod ſuum eſt. Cõſtat autem neminem iure ſuo ab eo fraudari, quando nemini eſt obnoxius. quis enim opus aliquod ſuum iactare poteſt, quo eius gratiam ſit promeritus? Eſt autem notabilis hic locus, quo docemur non eſſe noſtræ facultatis, Deum noſtris benefactis ad conferendam nobis ſalutem prouocare: ſed illum gratuita bonitate immerentes præuenire. non enim tantùm quid facere ſoleant homines, ſed quid omnino valeant, demonſtrat. Quòd ſi probè excutere nos volumus, non modò reperiemus Deum nequaquam eſſe nobis debitorem, ſed nos ad vnum omnes eſſe illius iudicio obnoxios: non modò nullam ab eo gratiam promeritos, ſed æterna morte pluſquam dignos eſſe. Nec verò tantùm corruptæ & vitioſæ naturæ reſpectu Deum nihil nobis debere Paulus colligit: ſed ſi integer eſſet homo, negat tamen quicquam afferre coram Deo poſſe, quo ſibi gratiam conciliet: quia ſimulatque eſſe incipit, iam ipſo creationis iure ita eſt opifici ſuo addictus, vt nihil proprium habeat. Fruſtra ergo ius ei ſuum eripere tentabimus, ne liberè, prout viſum fuerit, de ſuis figmentis ſtatuat, ac ſi mutua eſſet accepti & expenſi ratio.

36 *Quoniam ex illo & per illum.*) Confirmatio eſt proximæ ſententiæ. Multùm enim abeſſe oſtẽdit, vt poſſimus vllo proprio bono gloriari aduerſus Deum, quum ipſi ab eo ſimus ex nihilo creati, & in ipſo nunc conſiſtat noſtrum eſſe. inde æquum eſſe colligit vt in eius gloriam dirigatur. Quàm enim præpoſterum eſſet, quas ipſe finxit creaturas, & quas conſeruat, alio quàm ad illuſtrandam eius gloriam referri? Non me fugit particulam εἰς αὐτὸν, pro ἐν αὐτῷ interdum accipi, ſed abuſiuè. Quum autem proprius ſignificatus magis præſenti argumento quadret, eum retinere præſtat quàm ad improprietatem confugere. Summa eſt, Præpoſterè euerti totum naturæ ordinem, niſi Deus, qui principium eſt rerum omnium, idem etiam ſit finis. *Ipſi gloria.* Propoſitionem velut probatam, nunc confidenter pro indubia aſſumit, quòd ſcilicet vbique ſua Domino gloria immobilis manere debeat. Frigida enim erit ſententia, ſi eam generaliter accipias: ſed emphaſis à circunſtantia loci pendet, Deum ſibi iure vendicare merum imperium, & in ſtatu humani generis ac totius mundi nihil extra eius gloriam quærendum eſſe. Vnde ſequitur, abſurdas ac ratione alienas, imò inſanas eſſe cogitationes quæcunque ad detrectandam eius gloriam vergunt.

CAP. XII.

OBſecro itaque vos fratres, per miſerationes Dei, vt ſiſtatis corpora veſtra hoſtiam viuam, ſanctam, acceptam Deo, rationabilem cultum veſtrum.

2 *Et ne conformetis vos huic mundo: ſed transfiguremini renouatione mentis veſtræ: vt probetis quæ ſit voluntas Dei bona, & placita, & perfecta.*

1 Poſtquam ea tractauit Paulus, vnde neceſſe erat in regno Dei erigendo incipere, ab vno Deo petendã iuſtitiam, ab vnica eius miſericordia ſalutem nobis inquirendam, in ſolo Chriſto poſitam nobis eſſe bonorum omnium ſummam, & quotidie proponi: nunc optimo ordine tranſit ad formandos mores. Siquidem ſaluifica illa Dei Chriſtíque cognitione, anima quaſi regeneratur in cæleſtem vitam: ſanctis autem exhortationibus ac præceptis vita ipſa quodammodo formatur & conſtituitur. Fruſtra enim componendæ vitæ ſtudium oſtendas, niſi prius omnis iuſtitiæ originem hominibus in Deo & Chriſto eſſe oſtenderis: quod eſt ipſos à mortuis excitare. Atque hoc præcipuum eſt Euangelij & Philoſophiæ diſcrimen. Quanuis enim ſplendidè & cum magna ingenii laude Philoſophi de moribus diſſerant, quicquid tamen ornatus refulget in eorum præceptis, perinde eſt ac præclara ſuperficies ædificii ſine fundamento: quia omiſſis principiis mutilam doctrinam non ſecus ac corpus capite truncatum proponunt. Nec multùm

abſimilis eſt docendi ratio in Papatu. etſi enim obiter verba faciunt de Chriſti fide,ac Spiritus ſancti gratia,palàm tamen apparet quanto propius ad profanos Philoſophos, quàm ad Chriſtum eiúſque Apoſtolos accedant. Quemadmodum autem Philoſophi priuſquam leges ferant de moribus,de fine boni diſſerunt, & fontes virtutum inquirunt, è quibus poſtea omnia officia eruant ac deriuent:ita hîc principium ſtatuit, è quo omnes ſanctitatis partes defluunt:nos ſcilicet in hunc finem à Domino eſſe redemptos, vt conſecremus illi nos ipſos & omnia membra noſtra. Sed ſingula expendere operæpretium eſt.

1 *Obſecro vos per miſerationes Dei.*) Scimus impuros homines quicquid de immenſa Dei bonitate in Scriptura proponitur,ad carnis licentiam cupidè arripere. Rurſum hypocritæ,quaſi Dei gratia extinguat piè viuendi ſtudium,ac peccandi audaciæ ianuam aperiat, eius notitiam malignè quantum in ſe eſt obſcurant. Atqui docet hæc conteſtatio , donec probè teneant homines quantum debeant miſericordiæ Dei:nunquam ſerio affectu eum colere, nec ſatis acriter ad eius timorem & obedientiam ſtimulari. Papiſtis ſatis eſt ſi coactum neſcio quod obſequium terrendo extorqueant. Paulus autem vt Deo nos non ſeruili metu , ſed voluntario hilaríque iuſtitiæ amore deuinciat, eius gratiæ qua continetur noſtra ſalus, dulcedine nos allicit:ſimúlque ingratitudinem exprobrat, niſi tam benignum ac liberalem Patrem experti,viciſſim nos ei totos dicare ſtudemus. Atque eo plus efficaciæ habet Paulus dum ſic exhortatur, quo alios omnes magis antecellit in gratia Dei illuſtranda. Cor enim pluſquam ferreum eſſe oportet,quod ea quam ſuperiùs poſuit,doctrina,non accendatur in amorem Dei,cuius tam effuſam in ſe benignitatē ſentiat. Vbi ergo ſunt qui omnes ad vitæ probitatem exhortationes ſublatas putant, ſi in ſola Dei gratia hominum ſalus reponitur: quum nullis præceptis, nullis ſanctionibus ſic pia mens ad obſequium Dei formetur, vt ſeria Diuinæ in ſe bonitatis meditatione? Simul hîc Apoſtolici ſpiritus lenitatem videre eſt, quòd admonitionibus & amicis obſecrationibus quàm rigidis iuſſis agere maluit apud fideles: quia hac via ſe plus nouerat inter dociles profecturum. *Vt ſiſtatis corpora veſtra.* Hoc ergo principium recti ad bona opera curſus eſt,ſi intelligamus nos eſſe Domino conſecratos. inde enim ſequitur, vt viuere nobis deſinamus, quò omnes vitæ actiones deſtinemus in eius obſequium. Itaque duo ſunt hîc conſideranda. Primùm nos eſſe Domini: deinde eo ipſo ſacros eſſe oportere, quia hoc Dei ſanctitate indignum eſt , vt illi quippiam offeratur non prius conſecratum.Hoc poſito,ſimul ſequitur,ſanctitatem tota vita eſſe meditandam: nec ſpecie ſacrilegii carere, ſi ad immunditiem relabimur: quoniam id nihil aliud eſt quàm rē ſanctificatam profanare. Vbique autem ſeruatur magna verborum proprietas. Principio dicit, Corpus noſtrum oportere offerri in ſacrificium Deo: quo inſinuat nos iam nō eſſe noſtri iuris,ſed penitus in Dei poteſtatem tranſiſſe. quod aliter fieri non poteſt, niſi vt nobis renuntiemus, atque adeò nos abnegemus. Adiunctis deinde epithetis declarat quale oporteat eſſe illud ſacrificium. *Viuum* enim appellans, ſignificat ea lege nos Domino immolari, vt mactata in nobis priore vita, in vitam nouam excitemur. In nomine *Sanctitatis* notat illud de quo diximus, ſacrificii proprium: tum enim demum rata eſt hoſtia, vbi ſanctificatio præceſſit. Tertium epithetum, quum rite compoſitam eſſe vitam admonet, vbi hanc noſtri immolationem ad Domini placitum dirigimus:tum ratam conſolationem nobis adfert, quòd docet gratum acceptúmque Deo eſſe noſtrum ſtudium, vbi nos innocentiæ ac ſanctitati deuouemus. Corpora autem non vocat oſſa tantùm & cutem, ſed totam maſſam qua conſtamus: & eo quidem nomine vſus eſt, quo meliùs deſignaret omnes noſtri partes per ſynecdochen. Nam membra corporis ſunt exequendis actionibus inſtrumenta. alioqui requirit à nobis integritatem non corporis modò, ſed animæ quoque & ſpiritus, vt primæ Theſſal. 5. d, 23. Quòd iubet nos ſiſtere,in eo alluſio quidem eſt ad Moſaica ſacrificia, quæ ad altare tanquam in Dei conſpectum exhibebantur: ſed tamen eleganter oſtendit quam promptitudinem afferre debeamus ad excipienda Dei iuſſa,quò illis ſine mora obſequamur. Vnde colligimus nihil quàm miſerè errare & vagari cunctos mortales, quibus non eſt propoſitum Deum colere. Iam etiam habemus quæ ſacrificia commendet Paulus Chriſtianæ Eccleſiæ. vnico enim ſacrificio per Chriſtū Deo reconciliati, ipſius gratia facti ſumus omnes ſacerdotes, ad nos noſtráque omnia Dei gloriæ dedicanda. Sacrificium expiationis nullum relinquitur, neque erigi poteſt, ſine inſigni crucis Chriſti contumelia. *Rationabilem cultum veſtrum.* Ego hanc partitulam additam exiſtimo,quo præcedentia melius explicaret ac confirmaret,acſi dictum eſſet, Exhibete vos in ſacrificium Deo,ſi Deum colere in animo habetis. nam hic eſt legitimus colendi Dei ritus, à quo qui diſcedunt , peruerſi ſunt cultores. Quòd ſi tum demum ritè colitur Deus vbi ad eius præſcriptum facta omnia noſtra exigimus, faceſſant omnes commentitii cultus, quos ipſe meritò abominatur, quando pluris illi obedientia eſt, quàm victimæ. Arrident quidem hominibus ſua inuenta, inanémque ſapientiæ ſpeciem (vt alibi dicit Paulus) oſtentant: ſed audimus quid ex oppoſito pronuntiet cæleſtis Iudex per os Pauli. Cultum enim rationabilem vocando, quem ipſe præcipit, quæcunque tentamus præter verbi eius regulam, vt ſtulta, inſipida, & temere ſuſcepta repudiat.

2 *Et ne conformetis vos huic mundo.*) Vocabulum Mundi quum multas habeat ſignificationes, hic pro hominum ingenio ac more capitur, cui non ſine cauſa conformari nos vetat.nam quum totus mundus in maligno ſit poſitus, nos exuere conuenit quicquid habemus hominis, ſi volumus Chriſtum verè induere. Ac ne id dubium ſit,ipſe exponit per contrarium, vbi iubet nos in nouitatem mentis transfigurari. vſitatæ enim ſunt Scripturis iſtæ antitheſes, quibus res clarius exprimitur. Hîc autem attende, quæ innouatio à nobis requiratur: nempe non carnis tantùm, qualiter hoc nomen interpretantur Sorbonici, pro inferiore ſcilicet animæ parte: ſed mentis, quæ pars eſt noſtri excellentiſſima, & cui principatum attribuunt Philoſophi. Vocant enim ἡγεμονικὸν. & ratio fingitur eſſe ſapientiſſima regina. Verùm eā Paulus ex ſolio deturbat.adeóque in nihilum redigit,dum nos mente renouandos docet. Vtcunque enim nobis blandiamur, vera tamen eſt illa Chriſti ſententia, Oportere renaſci totum hominem qui velit ingredi in regnum Dei.quandoquidem & mente & corde à Dei iuſtitia ſumus penitus alieni. *Vt probetis quæ ſit voluntas.* Hîc finem habes cur nouam mentem induere nos oporteat, vt ſcilicet noſtris & omnium hominum

hominum conſiliis deſideriiſque valere iuſſis, in vnam Dei voluntatem, cuius intelligentia vera eſt ſapientia,intenti ſimus. Quòd ſi ad hoc neceſſaria eſt mentis noſtræ innouatio,vt probemus quæ ſit voluntas Dei:hinc apparet quantopere ipſa Deo aduerſetur. Quæ addita ſunt epitheta, ad eius commendationē pertinent, quò maiori alacritate ad ipſam contendamus. Et certè vt in ordinem cogatur noſtra peruicacia,ſolidam iuſtitiæ & perfectionis laudem volūtati Dei aſſeri neceſſe eſt. Mundus quæ ipſe fabricauit opera ſibi perſuadet bona eſſe: reclamat Paulus ex Dei mandatis æſtimandum eſſe quid bonum ſit ac rectum. Mundus in ſuis commentis ſibi plaudit ac delicias facit:Paulus autem affirmat,Deo non aliud placere niſi quod mandauit. Mundus vt perfectionem inueniat, à verbo Dei ad nouas inuentiones delabitur: Paulus in Dei voluntate perfectionem ſtatuens, ſiquis hanc metam tranſgreditur, falſa imaginatione deludi oſtendit.

3 *Dico enim per gratiam quæ data eſt mihi,cuilibet veſtrum,ne ſupra modū ſapiat præter id quod oportet ſapere,ſed ſapiat ad ſobrietatem: ſicuti vnicuique diſtribuit Deus menſuram fidei.*

3 *Dico enim per gratiam*, &c.) Si particulam rationalem non eſſe ſuperuacuam putes,non malè cohærebit hæc ſententia cum ſuperiori. Quandoquidem enim iam totum ſtudium noſtrum poſitum eſſe voluit in veſtiganda Dei voluntate,proximum erat vt nos ab inani curioſitate abſtraheret. Quum tamen rationalis particula ſæpe apud Paulum abundet, potes & pro ſimplici affirmatione capere: nam & ſenſus ſic optimè conſtabit. Cæterùm antequam præcipiat,autoritatem ſibi datam commemorat,vt non aliter ſuæ quàm Dei ipſius voci auſcultent. Tantundem enim valent eius verba acſi dixiſſet, Non loquor à me ipſo: ſed legatus Dei,quæ mihi mandata ille iniūxit, ad vos perfero.Gratiam (vt priùs) vocat Apoſtolatum, quo Dei bonitatem in eo commendet, ac ſimul innuat ſe non irrupiſſe propria temeritate, ſed Dei vocatione aſſumptum. Ergo ita præfando, autoritatem ſibi comparans, Romanos parendi neceſſitate obſtringit, niſi Deum in miniſtri ſui perſona velint contemnere. Præceptum deinde ſequitur, quo & nos retrahit ab earum rerum inueſtigatione, quæ nihil quàm tormētum ingeniis afferre queant, nullam verò ædificationem:& prohibet ne ſibi quis plus ſumat,quàm ferat captus & vocatio: ſimúlque admonet vt ea tantùm cogitemus ac meditemur, quæ nos ſobrios & modeſtos reddere poterunt. Sic enim intelligere malo,quàm ſecundum quod Eraſmus vertit, Nequis ſuperbè de ſe ſentiat: quia & hic ſenſus eſt aliquanto à verbis remotior, & ille melius quadrat orationis contextui. Particula iſta *Præter id quod oportet ſapere*, declarat quid in priore vocabulo ὑπερφρονεῖν voluerit: nos ſcilicet modum ſapiendi excedere, ſi in iis de quibus non eſſe ſolicitos conuenit, nos occupamus. Ad ſobrietatem verò ſapere,eſt iis ſtudiis intētum eſſe quibus ad modeſtiam inſtitui te ac erudiri ſentias. *Vnicuique vt diuiſit Deus.* Anaſtrophe, ſeu vocum inuerſio,pro Quemadmodum vnicuique.atque hîc quidem exprimitur ratio illius ſobriæ ſapientiæ quam commemorat. Quando enim diſtributio gratiarum varia eſt, ita ſibi optimum quiſque ſapiendi modum ſtatuit, dum ſe intra collatam ſibi à Domino fidei gratiam continet. Ergo ſuperflua ſapiendi affectatio non eſt modo in rebus ſuperfluis ac cognitu inutilibus: ſed etiam in iis quarum vtilis alioqui eſt intelligentia: vbi non reſpicimus quid nobis datum ſit, ſed temeritate atque audacia menſuram intelligentiæ excedimus. quam importunitatem inultam non ſinit Deus. videre enim eſt vt plurimum, quibus deliriis circunferantur qui ſe ſtulta ambitione vltra conſtitutos ſibi fines efferunt. Summa eſt, Hanc rationalis noſtri ſacrificii partem eſſe, vbi ſe quiſque manſueto ac docili ſpiritu regendum ac flectendum Deo præbet. Porrò quum fidem humano iudicio opponens,nos à placitis noſtris cohibeat, menſuram ſimul conſultò adiungit,vt ſe humiliter contineant fideles in ſuo quoque defectu.

4 *Quemadmodum enim in vno corpore membra multa habemus,membra verò omnia non eandem habent actionem.*

5 *Sic multi vnum ſumus corpus in Chriſto,membra mutuò alter alterius:*

6 *Habentes autem dona ſecundum gratiam nobis datam,differentia: ſiue prophetiam, ſecundum analogiam fidei:*

7 *Siue miniſterium, in miniſterio: ſiue qui docet,in doctrina:*

8 *Siue qui exhortatur, in exhortatione: ſiue qui largitur, in ſimplicitate:ſiue qui præeſt,in ſtudio: ſiue qui miſeretur,in hilaritate.*

4 *Quemadmodum enim.*) Iam illud ipſum quod de limitanda ſecundum fidei menſuram cuiuſque ſapientia poſuerat, ab omnium fidelium vocatione confirmat. Vocati enim ſumus hac lege, vt tanquam in vnum corpus coaleſcamus:quandoquidem eam,quæ eſt inter humani corporis membra,ſocietatem ac connexionem inter omnes ſuos fideles inſtituit Chriſtus: & quia in tantam vnitatem per ſe homines cōuenire non poterant, illius coniunctionis vinculum ipſe factus eſt. Quia ergo quæ in corpore humano viſitur ratio, in fidelium quoque ſocietate eſſe debet: ea ſimilitudine adhibita probat quàm neceſſarium ſit ſingulos conſiderare quid ſuæ naturæ,quid captui,quid vocationi conueniat.Porrò hęc ſimilitudo quū varias habeat partes,præcipuè hoc modo ad præſentem cauſam eſt applicanda, quòd vt diſtinctas habent facultates membra vnius corporis,diſtinctáque omnia,nullum verò membrum aut omnes ſimul facultates tenet,aut aliorum munera ad ſe trahit:ſic & nobis varias diſpenſauit dotes Deus,qua diſcretione quem inter nos ordinem ſeruari volebat, inſtituit: vt ſecundum facultatis ſuæ modum ſibi quiſque temperet, neque in alienas ſe ingerat partes: neque vnus omnia ſimul habere expetat, ſed ſorte ſua contentus,libēter ab alienis vicibus vſurpandis abſtineat. Quum tamen diſertis verbis notat communionem quæ inter nos eſt,ſimul etiam innuit quantùm ſtudium eſſe debeat in commune corporis bonum conferendi quas ſinguli obtinent facultates.

6 *Habentes dona ſecundum.*) Non ſimpliciter de fouendo inter nos fraterno amore nūc cōcionatur

Paulus:ſed modeſtiam commendat,quæ optimum nobis eſt temperamentum totius vitæ. Cupit ſibi quiſque tantum ſuppetere, vt nulla fratrum ope indigeat: atqui hoc mutuæ communicationis vinculum eſt, dum ſibi nullus ſufficit,ſed ab aliis mutuari cogitur. Fateor ergo non aliter conſtare piorum ſocietatem, niſi dum ſua quiſque menſura contentus, fratribus impertit quæ accepit dona, & viciſſim alienis donis iuuari ſe patitur. Sed Paulus in primis retundere voluit quam ſciebat hominibus ingenitam eſſe ſuperbiam, ac ne quiſque ægrè ferat non omnia ſibi data eſſe: admonet non ſine optimo Dei conſilio ſingulis diſtributas eſſe ſuas partes: quia ad communẽ corporis ſalutem expediat, neminem donorum plenitudine ſic eſſe inſtructum, vt fratres ſuos impunè ſpernat. Hîc ergo præcipuum habemus ſcopum quò tendit Apoſtolus, non omnia omnibus conuenire,ſed ita eſſe diſtributa Dei bona, vt finitam ſinguli portionem habeant:atque ſuis donis in Eccleſiæ ædificationem conferendis ſic oportere intentos eſſe ſingulos, vt nemo derelicta ſua functione, in alienam tranſeat. Hoc enim pulcherrimo ordine, & hac veluti ſymmetria, incolumitas Eccleſiæ continetur:vbi pro ſe quiſque in commune ſic confert quod à Domino accepit, vt alios non impediat. Hunc ordinem qui peruertit, cum Deo pugnat, cuius ordinatione eſt inſtitutus. Differentia enim donorum non ab hominum placito nata eſt,ſed quia in eum modum gratiam ſuam diſpenſare Domino viſum eſt. *Siue Prophetiam.* Nunc ſpecies quaſdam in exemplum proferendo,demonſtrat quomodo in ſua quiſque facultate, veluti in ſtatione conſeruanda, occupari debeat. Siquidem ſuos ſingula dona fines propoſitos habent,à quibus declinare, eſt dona ipſa corrumpere. Quòd autem oratio eſt aliquantulum perturbata ſic poterimus contexere,vt hinc concluſio incipiat, Qui ergo prophetiam habet, eam exigat ad analogiam fidei:qui miniſterium, eo vtatur ad miniſtrandum: qui doctrinam,ea vtatur ad docendum,&c Hunc ſcopum qui intuebuntur,intra ſuos fines ſe rite continebunt. Cæterùm locus hic variè accipitur.ſunt enim qui prophetiam intelligunt diuinandi facultatem,quæ circa Euangelii primordia in Eccleſia vigebat: vt Dominus regni ſui dignitatem atque excellentiam modis omnibus tunc commendare voluit. Et quod additur, *Secundum analogiam fidei*, referendum ad omnia membra putant. Ego verò eos ſequi malo qui latiùs extendunt hoc nomen ad peculiare reuelationis donum, vt quis dextrè ac peritè in voluntate Dei enarranda munus interpretis obeat. Itaque prophetia hodie in Chriſtiana Eccleſia nihil ferè aliud eſt quàm recta Scripturæ intelligentia, & ſingularis eius explicandæ facultas, ex quo veteres prophetiæ omnes, & omnia Dei oracula in Chriſto & Euangelio ipſius
1.Cor.14.a.5. ſunt concluſa. Hoc enim ſenſu poſuit Paulus, quùm diceret, Volo vos linguis loqui: magis autem vt
1.Cor.13.c.19. prophetetis. Ex parte cognoſcimus, & ex parte prophetamus. Neque verò apparet,Paulum hîc admirabiles tantùm gratias illas recenſere voluiſſe, quibus Euangelium ſuum principio nobilitauit Chriſtus: quin potius videmus ordinarias tantum dotes, & quæ perpetuò in Eccleſia manent, referri. Neque mihi
1.Cor.14.f.32. etiam ſatis ſolida videtur ratio quæ obiicitur, fruſtra id dictum fuiſſe Apoſtolum iis qui per Spiritum Dei non poterant Chriſtum dicere anathema. Nam quum alibi teſtetur, ſpiritum Prophetæ Prophetis eſſe ſubiectum,& iubeat priorem qui loquebatur, tacere, ſicui ſedenti reuelatum fuerit: eadem ratione admonere hîc poteſt eos qui in Eccleſia prophetant, quò ſuas pophetias ad fidei normam conforment, necubi aberrent à linea. *Fidei* nomine ſignificat prima religionis axiomata,quibus quæcunque doctrina deprehenſa fuerit non reſpondere, falſitatis ſic conuincetur. In reliquis membris minus difficultatis ineſt. Qui miniſter eſt ordinatus,inquit,miniſtrando munus ſuum exequatur: nec ſibi,ſed aliis in eũ gradum ſe aſſumptum putet: acſi diceret, Munus ſuum impleat verè miniſtrando, vt ſuo titulo reſpondeat, Sicuti mox doctoribus, ſub nomine Doctrinæ ſolidam ædificationem commẽdat,hoc ſenſu, Qui doctrina pollet,eius finem eſſe ſciat vt Eccleſia verè erudiatur: atque id vnum meditetur, vt Eccleſiã reddat ſua doctrina doctiorem. Doctor enim eſt qui Eccleſiam verbo veritatis format & inſtituit. qui exhortandi virtute pollet,finem hunc reſpiciat vt efficaciter exhortetur.Habent autem iſta officia multam inter ſe affinitatem atque etiam connexionem: non tamen ideo deſinũt varia eſſe. Exhortari quidem nemo poteſt, niſi cum doctrina: non tamen is qui docet, protinus exhortandi dote præditus eſt. Iam nemo prophetat, vel docet, vel exhortatur, quin miniſtret: ſed ſatis eſt ſi eam ſeruemus diſtinctionem quam & in Dei donis conſpicimus,& aptam cognoſcimus Eccleſiaſtico ordini.

8 *Qui largitur in ſimplicitate.*) Ex iſtis poſterioribus membris clarè perſpicimus, hic nobis demonſtrari quis ſit legitimus donorum Dei vſus. Per μεταδιδόντας, de quibus hîc loquitur, non eos intelligit qui largiuntur de ſuo: ſed Diaconos, qui publicis Eccleſiæ facultatibus diſpenſandis præſunt. Per ἐλεοῦντας autem,viduas & alios miniſtros,qui curandis ægrotis ſecũdum veteris Eccleſiæ morem præficiebantur. Sunt enim functiones duæ diuerſæ,erogare pauperibus neceſſaria, & ſuam illis tractandis operã impendere. Cæterùm prioribus aſſignat ſimplicitatem, qua ſine fraude aut perſonarum acceptione,fideliter ſibi commiſſa adminiſtrent:ab his obſequia vult exhiberi cum hilaritate, ne moroſitate ſua (quod euenire plerunque ſolet) gratiam officiis detrahant. Vt enim ægrum vel alio quouis modo afflictum nihil magis ſolatur, quàm vbi videt alacres ac promptos ad opem ſibi ferendam animos: ita ſi triſtitiam cernat in eorum vultu à quibus iuuatur, id in contumeliam ſuam accipiet. προϊσαμένους tametſi propriè nuncupat eos quibus mandata erat Eccleſiæ gubernatio, (erant autem illi ſeniores, qui aliis præibant ac moderabãtur,vitæque cenſuram exercebant) quod tamen de illis dicit, extendi in vniuerſum ad præfecturas omne genus poteſt. Neque enim aut parua ab iis ſolicitudo requiritur, qui omnium ſecuritati conſulere, aut parua ſedulitas ab iis, qui pro ſalute omnium noctes diéſque excubare debent. Quanquam temporis illius conditio non de quibuſlibet præfectis Paulum loqui oſtendit, quia tunc nulli erant pii magiſtratus: ſed de Senioribus qui morum erant cenſores.

9 *Dilectio ſit non ſimulata: ſitis auerſantes malum, adhærentes bono.*
10 *Fraterna charitate ad vos mutuò amandos propenſi, alii alios honore præuenientes.*
11 *Studio non pigri, ſpiritu feruentes, tempori ſeruientes.*

12 *Spe gaudentes, in tribulatione patientes, in oratione perſeuerantes,*
13 *Neceſſitatibus ſanctorum communicantes, hoſpitalitatem ſectantes.*

9 *Dilectio ſit,*&c.) Nunc de particularibus officiis cõcionaturus, à charitate quę eſt vinculum perfectionis, opportunè auſpicatur. De ea verò, quod plurimum neceſſe erat, præcipit, vt abſterſis fucis omnibus, ex pura animi ſinceritate oriatur. Eſt enim dictu difficile quàm ſint ingenioſi omnes ferè homines ad fingendam quam verè non habent, charitatem. Neque enim aliis modò mentiuntur, ſed ſibimet quoque imponunt, dùm ſibi perſuadent, non malè abs ſe amari quos non modò negligunt, ſed re ipſa abiiciunt. Itaque Paulus non aliam eſſe charitatem hîc pronuntiat, quàm quæ ſit omni ſimulatione vacua: ſibi verò facilè quilibet teſtis eſſe poteſt, an nihil habeat in receſſu cordis quod charitati aduerſetur. Voces *Boni & Mali*, quæ ſequuntur ſtatim in contextu, non habent generalem ſignificatum: ſed pro malitioſa iniquitate qua nocetur hominibus, malum poſuit: bonum autem pro benignitate qua ipſi iuuantur. Eſtque antitheſis Scripturæ vſitata, vbi vitia primùm prohibentur, deinde commendantur virtutes. In participio ἀποστυγοῦντες neque Eraſmum, neque Veterem interpretem ſequutus ſum, qui verterunt, odio habentes. Atqui (meo iudicio) plus quiddam exprimere Paulus voluit: & vehementia in verbo Auerſandi meliùs oppoſito membro reſpondet: vbi non modò beneficentiæ dare operam, ſed etiam adhærere iubet.

10 *Fraterna charitate,* &c.) Nullis verbis ſatisfacere ſibi poteſt in exponendo eius dilectionis ardore, qua nos mutuò complecti debemus. Nam & fraternam vocat, & eius affectum στοργὴν, quæ Latinis mutua eſt inter cognatos pietas. Et ſanè talem eſſe oportet, qua filios Dei proſequamur. Id quò fiat, præceptum ſubiungit ad retinendam beneuolẽtiam valde neceſſarium, vt honorem pro ſe quiſque fratribus deferat. Nullum enim eſt ad alienandos animos efficacius venenum, quàm vbi quis contemni ſe putat. Quòd ſi per honorem omne genus officii intelligere placet, non valde repugno: illa tamen prior interpretatio mihi magis probatur. Quia ſicuti fraternæ concordiæ nihil magis contrarium eſt quàm contumelia ex faſtu, dum ſe quiſque aliis poſthabitis effert: ſic optimum amoris fomentum eſt modeſtia, qua fit vt quiſque honorem aliis habeat.

11 *Studio non pigri,*&c.) Hoc præceptum vobis datur, non modò quia vitam Chriſtianam actuoſam eſſe oportet: ſed quia ſæpe præterita vtilitate noſtra, operas noſtras impendere fratribus conuenit: neque iis ſemper bonis, ſed ſæpe indigniſſimis & ingratiſſimis. Denique quia in plurimis officiis noſtri obliuiſci nos oportet, niſi nobis inſtemus, & excutere diligenter contendamus omnem ignauiam, nunquam poterimus ad Chriſti obſequium eſſe verè expediti. Quòd autem additur, *Spiritu feruentes*, exprimit quomodo prius illud aſſequamur. Caro enim inſtar aſini ſemper torpet, ideóque ſtimulis opus habet: ſolus autem eſt ſpiritus feruor qui pigritiam noſtram corrigit: ergo benefaciendi ſedulitas zelum requirit, quẽ Spiritus Dei in cordibus noſtris accenderit. Cur ergo, dicet quiſpiam, ad hunc feruorem nos Paulus hortatur? Reſpondeo, quanquam Dei donum eſt, has tamen partes iniungi fidelibus, vt torpore excuſſo flãmam Diuinitus accenſam concipiant: ſicuti vt plurimum contingit Spiritus impulſum noſtra iniuria ſuffocari & extingui. Eodem pertinet etiam tertium, Vt Tempori ſeruiamus. Nam vt breue eſt vitæ curriculum, ſtatim effluit bene agẽdi opportunitas: quò nos alacrius ad officium properare decet. Sic alibi iubet Paulus redimere tempus, quia dies mali ſunt. Poteſt etiam eſſe ſenſus, vt nouerimus tempori nos accommodare: qua in re multum momenti poſitum eſt. Sed mihi videtur Paulus ceſſationi opponere quòd ſeruire tempori præcipit. Porrò quia in multis vetuſtis exemplaribus legitur κυρίῳ, licet videri poſſit primo intuitu extraneum, prorſus reiicere non audeo. Quòd ſi lectio illa placet, non dubito quin Paulus, quæ fratribus præſtantur officia, & quicquid alendæ charitati ſeruit, referre voluerit ad Dei cultum, quò plus animi adderet fidelibus.

12 *Spe gaudentes.*) Sunt & hæc tria inter ſe coniuncta, ac quodammodo videntur pertinere ad illud, Tempori ſeruientes. Ille enim ſe tempori optimè accommodat, & occaſione vtitur ad ſtrenuè currẽdum, qui in ſpe vitæ futuræ gaudium ſuum reponit, & tribulationes patienter ſuſtinet. Vtcunque ſit (neque enim valde refert ſiue coniungas, ſiue ſepares) primùm vetat nos acquieſcere in præſentibus bonis, atque in terra rebúſque terrenis lætitiam noſtram conſtituere, perinde acſi illic ſita nobis eſſet fœlicitas: ſed in cælum mentes erigere iubet, quo ſolido plenóque gaudio perfruamur. Si gaudium noſtrum futuræ vitæ ſpe continebitur: inde naſcetur patientia in rebus aduerſis: quia gaudium illud nullus doloris ſenſus opprimere poterit. Itaque duo hæc mutuo inter ſe nexu cohærent, gaudium ex ſpe conceptum, & in rebus aduerſis tolerantia. Neque enim ad crucem ferendam ſe quiſquam placidè & quieto animo ſubmittet, niſi qui extra mundum ſuam fœlicitatem quærere didicerit, vt ſpei conſolatione, crucis acerbitatem mitiget ac leniat. At quia vtrunque viribus noſtris longè eſt ſuperius, orationi inſtandum, ac continenter rogandus Deus, ne animos liqueſcere ac in terram excidere, aut rebus aſperis frangi ſinat. Porrò non tantùm ad preces nos ſtimulat Paulus, ſed diſertè perſeuerantiam exigit: quia nobis continua eſt militia, & quotidie ſurgunt varii inſultus, quibus ſuſtinendis impares eſſent etiam fortiſſimi quique, niſi ſubinde nouum vigorem colligerent. Cæterùm ne fatigemur, optimum eſt remedium precandi aſſiduitas.

13 *Neceſſitatibus ſanctorum,* &c,) Redit ad officia charitatis, quorum præcipuum eſt iis benefacere à quibus minimum remunerationis expectamus. Quoniam itaque ferè fit vt ii maximè contemnantur, qui præ aliis egeſtate preſſi ſunt, & auxilio indigent (quia putantur perdita eſſe quæ apud eos collocantur beneficia) ſingulariter ipſos nobis commendat Deus. Tunc enim demum verè charitatem noſtram approbamus, vbi non alio quàm exercendæ benignitatis reſpectu, iuuamus egenos fratres. Iam eius charitatis non vltima ſpecies eſt hoſpitalitas: id eſt beneuolentia & liberalitas quæ peregrinis exhibetur, quia illi maximè omnium ſunt deſtituti, quòd à ſuis procul abſunt: ideo hanc nominatim nobis commendat.

Videmus ergò, eo vnumquenque nobis maiori curæ eſſe debere, quo magis ab hominibus vulgò negligitur. Obſerua etiam loquendi proprietatem in eo quòd dicit communicandum eſſe neceſſitatibus: quo innuit, oportere ita nos ſubleuare fratrum inopiam, acſi nobis ipſis ſuccurreremus. Sanctos autem ſpecialiter iuuare præcipit. nam tametſi ad vniuerſum hominum genus extendere ſe debeat charitas noſtra, ſingulari tamen affectu debet amplecti domeſticos fidei, qui arctiori nobiſcum vinculo coniuncti ſunt.

14 *Benedicite ijs qui vos perſequuntur, Benedicite, & ne malum imprecemini.*

15 *Gaudete cum gaudentibus, flete cum flentibus:*

16 *Mutuo alii in alios ſenſu affecti: non arroganter de vobis ſentientes, ſed humilibus vos accōmodantes. Ne ſitis apud vos ipſos prudentes.*

14 *Benedicite*, &c.) Hoc ſemel admonitum lectorem volo, ne in ſingulis præceptis certum ordinem ſcrupuloſiùs quærat: ſed contentus ſit ſparſa hîc habere breuia præcepta, quibus ad omnes ſanctæ vitæ partes formetur: & ea quidem deducta ex illo principio, quod initio capitis poſuit Apoſtolus. ſtatim præcipiet de non retaliandis quæ nobis inferuntur, iniuriis: hîc aliquid etiamnum difficilius requirit: nempe ne quid mali imprecemur hoſtibus noſtris: ſed proſpera omnia illis & optemus, & à Deo precemur, vtcunque nos vexent ac inhumaniter tractent. quæ manſuetudo, quo eſt obſeruatu difficilior, ita intentiore ſtudio ad eam eſt enitendum. Nihil enim iubet Dominus in quo non requirat noſtram obedientiam. Nec admittenda eſt vlla excuſatio, ſi eo ſenſu vacui ſumus, quo voluit nos Dominus ab impiis & ſeculi filiis differre. Ardua res eſt, fateor, & naturæ hominis penitus contraria: ſed nihil tam arduum quod non virtute Dei ſuperetur, quæ nobis nunquam deerit, modò ne ipſam inuocare negligamns. Et quanquā vix vnum reperias, qui tantos in Lege Domini progreſſus fecerit, vt præceptum iſtud impleat: nemo tamen filium Dei iactare ſe poteſt, aut Chriſtiani nomine gloriari, qui non animum iſtum ex parte induerit, & cum affectu aduerſo quotidie pugnet. Dixi hoc eſſe difficilius quàm remittere vindictam vbi quis læſus fuerit. Quidam enim licèt manus contineant, neque etiam agantur nocendi libidine, cuperent tamen aliunde hoſtibus ſuis accidere cladem vel damnum. Quòd ſi etiam vſque adeò placati ſunt, vt nihil optent mali: vix tamen centeſimus quiſque ſaluum eſſe cupit à quo accepit iniuriam. imò audacter bona pars ad imprecationes proſilit. Deus autem verbo ſuo non tantùm manus coercet à maleficiis, ſed amarulentos quoque affectus in animis domat: neque id modò, ſed etiam vult de eorū ſalute eſſe ſolicitos qui nos iniuſtè vexando, ſibi exitium accerſunt. In verbo εὐλογῶν deceptus fuit Eraſmus: quia non animaduertit, diris & maledictionibus opponi. Paulus enim Deum in vtroque vult tolerantiæ noſtræ eſſe teſtem, vt non modò in votis noſtris frænemus iracundiæ impetum, ſed veniæ deprecatione teſtemur nos dolere hoſtiū noſtrorum vicem, dum ſponte pereunt.

15 *Gaudete cum gaudentibus*, &c.) Generalis ſententia tertio loco ponitur, vt mutuo affectu ſe fideles complexi, alii aliorum fortunam ſibi communem eſſe ducant. Partes autem vel ſpecies priore loco enumerat, vt gaudeant cum gaudentibus, fleant cum flentibus. Sic enim fert veri amoris natura, vt lugere cum fratre ſuo quiſque malit, quàm eius luctus ex deliciis vel otio procul deſpicere. Summa ergo eſt, vt nos viciſſim alter alteri, quantum licet, accommodemus: & quæcūque acciderit fortuna, quiſque alterius ſenſum in ſe transferat, ſiue condolendum ſit rebus aſperis, ſiue proſperis gratulandum. Et ſanè fœlicitatem fratris non excipere cum gaudio, inuidiæ eſt: non triſtari ſi malè habet, inhumanitatis. Sit ergo ea inter nos ſympathia, quæ ad affectus omnes nos ſimul conformet.

16 *Non arroganter de vobis ſentientes.*) Significantiùs Græcè loquitur Apoſtolus, & magis appoſitè ad antitheſin. Non alta, inquit, cogitantes. quo intelligit, non eſſe hominis Chriſtiani ambitioſè adſpirare ad ea quibus alios antecellat, neque altos ſpiritus gerere: ſed modeſtiam potius & manſuetudinē meditari. Hac enim coram Domino excellimus, non ſuperbia, aut fratrum contemptu. Præceptum opportunè ad ſuperiora additum. nihil enim magis eam de qua dictum eſt, vnitatem ſcindit, quàm dum nos efferimus, & quò emergamus ad ſuperiorem locum, ſublimius quiddam ſpiramus. Vocem *Humilibus* in neutro genere accipio, vt antitheſis ita compleatur. Hic ergo dānatur omnis ambitio, & quæ ſub magnanimitatis nomine ſe inſinuat animi elatio. ſiquidem præcipua fidelium virtus moderatio eſt, vel potius ſubmiſſio, quæ honorem ſemper malit aliis cedere quàm præripere. Huic affine eſt quod ſubiicitur. nihil enim magis animos inflat quàm propriæ prudentiæ opinio. Vult ergo vt ea depoſita, alios quoque audiamus, eorúmque conſiliis morem geramus. Nam quòd φρονίμοις Eraſmus vertit Arrogantes, coactum eſt ac frigidum: quia bis idem ſine vlla vehementia repeteret Paulus. At verò iſtud aptiſſimum eſt arrogantiæ ſanandæ remedium, non ſibi nimium ſapere.

17 *Nemini malum pro malo rependentes: prouidentes bona coram omnibus hominibus.*

18 *Si fieri poteſt, quantum eſt in vobis, cum omnibus hominibus pacem habentes:*

Deu.32.c.35. 19 *Non voſmetipſos vlciſcentes, dilecti: ſed date locum iræ. Scriptum eſt enim, Mihi vindictā, & ego rependam, dicit Dominus.*

17 *Nemini malum reddentes.*) Nihil propè ab eo differt, quod paucis interiectis ſequitur: niſi quòd plus eſt vindicta, quàm iſtud compenſationis genus de quo nunc agit. Nam & malum pro malo interdū reddimus, etiam vbi non exigimus iniurię talionem: quemadmodum ſi malignè accipimus eos qui nobis non benefaciunt. Solemus enim æſtimare cuiuſque in nos merita, vel certè merendi facultatem, vt apud eos quibus iam ſumus obligati, vel à quibus aliquid ſperamus, collocemus noſtra officia: rurſum verò ſiquis opem ſuam quum ea indigeremus, nobis denegarit, par pari (quod aiunt) referentes, vbi opus fuerit, non magis adiuuemus eum, quàm ab eo ſumus adiuti. Sunt & alia eiuſmodi exempla in quibus malum pro malo redditur ſine manifeſta vltione. *Prouidentes bona.* Non diſplicet quod vertit Eraſmus, Proinde

parantes: verbum tamen verbo reddere placuit. Quia ſuis quiſque commodis plus æquo intentus eſt, vel ad cauenda damna prouidus, aliam curam & attentionem videtur Paulus exigere. Summa eſt, dandam ſedulò eſſe operam vt noſtra probitate omnes ædificentur. Vt enim neceſſaria eſt nobis conſcientiæ innocentia coram Deo: ita famæ integritas apud homines non eſt negligenda. Nam ſi Deum in bonis noſtris operibus glorificari conuenit, tantundem decedit eius gloriæ, vbi nihil laude dignum in nobis homines conſpiciunt. Neque verò tantùm obſcuratur Dei gloria, ſed contumelia etiam illi inuritur: quia quicquid peccamus, in Euangelij opprobrium imperiti trahunt. Cæterùm quum iubemur comparare apud homines bona, ſimul notandum eſt quo fine. non enim finis eſt vt nos ſuſpiciant ac laudibus ferant: hanc enim cupiditatem ſolicitè arcet à nobis Chriſtus, quum iubet nos excluſis omnibus hominibus Deum vnum teſtem benefactorum noſtrorum admittere: ſed vt ſublatis in Deum animis, laudẽ illi referant, vt exemplo noſtro ad iuſtitiæ ſtudium excitentur, vt denique bonum ſuauémque ex vita noſtra odorem percipiant, quo ad Dei amorem alliciantur. Quod ſi ob Chriſti nomen malè audimus, ne ſic quidem deſinimus inter homines bona prouidere: ſed tunc impletur illud, quod habemur tanquam mendaces, & tamen ſumus veraces, &c. 2.Cor.6.b.8.

18 *Si fieri poteſt, quantum eſt in vobis.)* Tranquillitas & ſic compoſita vitæ ratio quæ nos omnibus amabiles reddat, non vulgaris eſt dos hominis Chriſtiani. Huic ſi ſtudere volumus, non modò ſummâ æquitate, ſed ſumma etiam cõmoditate ac facilitate morum præditos eſſe oportet: quæ non modò æquos ac bonos concilict, ſed improborum animos inflectat. Eſt enim hîc adhibenda duplex cautio: ne ſic gratioſi eſſe affectemus, vt recuſemus quorumlibet odia ſuſcipere pro Chriſto, quoties ita neceſſe fuerit. Et ſanè videre eſt nonnullos, qui quum ob morum ſuauitatem animíque tranquillitatem ſint omnibus amabiles, habeant tamen Euangelij cauſa vel propinquiſſimos ſibi valde infeſtos. Deinde ne facilitas in aſſentationem degeneret, vt vitiis hominum, pacis retinendæ ſtudio, blandiamur. Quoniam ergo id non ſemper obtineri poterat, vt pax nobis conſtaret cum omnibus, duas particulas exceptionis loco attexuit, *Si fieri poteſt*, & *quantum in vobis eſt*. Illud porrò ex pietatis & charitatis officio nobis erit æſtimandum, vt pacem non violemus, niſi alterutro coacti. Sic enim fouendæ pacis ſtudio multa tolerare, delictis ignoſcere, comiter remittere ſummum iuris rigorem cõuenit, vt ſimus, quoties ita poſtulat neceſſitas, ad bellum acriter gerendum animoſi. Neque enim fieri poteſt vt Chriſti militibus ęterna ſit pax cũ mundo, cuius princeps eſt Satan.

19 *Non voſmetipſos vlciſcentes, dilecti.)* Malum quod hîc corrigit, grauius eſt illo ſuperiore cuius nuper meminit, vt admonuimus: vtrunque tamen ex eodem oritur fonte: nempe ex immodico noſtri amore, ac ingenita ſuperbia, quæ facit vt vitiis noſtris benignè indulgeamus, alienis autem ſimus inexorabiles. Quoniam ergo morbus ille furioſam vlciſcẽdi libidinem omnibus ferè ingenerat, vbi vel minimũ tacti ſunt: hîc præcipit, quamlibet grauiter læſi fuerimus, ne tentemus ipſi vindictam, ſed eam Domino permittamus. Et quoniam non facilè frænum admittunt qui ſemel correpti ſunt hoc impotenti affectu, blanda appellatione quaſi manum iniicit vt nos retineat, dum nomine appellat *Dilectos*. Hoc ergo eſt præceptum, Ne iniurias factas aut vlciſcamur, aut vlciſci appetamus. Additur ratio, quia dandus eſt locus iræ. Dare autẽ locum iræ, eſt permittere Domino iudicandi facultatẽ quam ei præripiunt qui vindictam aggrediuntur. Quare ſi Dei vices vſurpare nefas eſt, neque vindicare licet: quia ſic Dei iudicio anteuertimus, qui has partes ſibi ſeruatas voluit. Simul etiam innuit, & Deum habituros vindicem, qui patienter eius auxilium expectant: & eos qui præoccupant, non relinquere locum Dei auxilio. Cæterùm non hîc modò prohibet, ne manu ipſi noſtra vindictam exequamur, ſed ne cor noſtrum tentetur eiuſmodi cupiditate. ſuperuacuum itaque eſt hîc diſtinguere inter publicam & priuatam vindictã. Nihilo enim plus excuſationis habet qui opem magiſtratus maleuolo animo & vltionis cupido implorat, quàm ſi à ſeipſo vlciſcendi artes comminiſcatur. Imò ne ſemper quidem à Deo poſtulanda vltio eſt, vt mox videbimus: quia ſi ex priuato affectu erumpant vota noſtra, & non ex puro Spiritus zelo, non tam Deum nobis iudicem facimus, quam miniſtrum facimus prauæ noſtræ cupiditatis. Non aliter ergo datur locus iræ, quàm vbi quietis animis expectamus opportunum liberationis tempus: optantes interea vt qui nobis moleſti nunc ſunt, reſipiſcendo amici fiant. *Scriptum eſt enim, mihi vindictam.* Probationem adducit ſumptam ex cantico Moſis, Deuteron.32.e.35. vbi Dominus ſe hoſtium ſuorum vltorem fore denuntiat. Hoſtes autem Dei ſunt quicunque ſeruos eius ſine cauſa diuexant. Qui tangit vos, inquit, tangit pupillam oculi mei. hoc igitur ſolatio contenti ſimus, quòd neque impunè euadent qui moleſtiam nobis immerentibus faceſſunt: neque nos patiendo magis obnoxios vel opportunos faciemus iniuriis malorum: ſed potius Domino, qui vnicus eſt vindex & liberator noſter, locum dabimus ad opem ferendam. Quanquam ne à Deo quidem vindictam inimicis noſtris imprecari fas eſt: ſed orandum vt conuertantur, quò amici fiant: quòd ſi pergunt in ſua improbitate, idem illis eueniet quod reliquis Dei contemptoribus. Neque verò hoc teſtimonium ideo citat Paulus, quaſi poſt illatam iniuriam protinus excandeſcere, atque prout tulerit carnis impetus, votis expoſcere liceat; vt Deus noſtrarum iniuriarum ſit vltor. Sed primo vindictam exigere noſtrum non eſſe docet, niſi velimus Dei partes nobis arrogare: deinde ſignificat non eſſe timendum ne ferociùs inſultent improbi, ſi nos patienter ferre viderint: quia non fruſtra vindicandi munus ſibi Deus ſumit.

20 *Itaque ſi eſurit inimicus tuus, paſce illum: ſi ſitit, potum da illi. Hoc enim faciens, carbones ignis congeres in caput ipſius.*

21 *Ne vincaris à malo, ſed vincas bono malum.*

20 *Itaque ſi eſurit.)* Iam oſtendit quomodo pręcepta de non vindicando, & malo non rependendo, verè impleamus: nempe ſi non modò abſtineamus ab inferenda iniuria, ſed iis quoque benefaciamus qui nobis ſunt iniurij. Eſt enim illa quędam obliquæ talionis forma, vbi ab iis qui nos læſerunt, beneficentiã

auertimus. Sub nomine *Cibi* & *Potus*, omnia officiorum genera intellige. Quantum ergo fert tua facultas, quacunque in re vel opibus tuis, vel conſilio, vel opera inimicus indigebit, illi adeſſe debes. Inimicum præterea noſtrum vocat, non quem ipſi odio proſequamur ſed qui nobiſcum inimicitias exerceat. Quòd ſi iuuandi ſunt ſecundum carnem, multo minus aduerſis imprecationibus eorum ſalus oppugnanda eſt. *Carbones ignis congeres.* Quia non libenter oleum & operam perdimus, oſtendit quis inde conſequatur fructus, dum humanitatis officia conferimus in noſtros inimicos. Carbones autem alij interpretantur exitium quod in caput inimici regeritur, ſi beneficiis proſequemur indignum, ac ſecus quàm de nobis promeritus eſt, nos geremus: quia hoc modo duplicabitur eius culpa. Aliis magis placet intelligere quòd animus eius ad nos redamandos allicitur, dum ſe adeò beneuolè tractari videt. Ego ſimpliciùs accipio, quòd animus eius frangetur in alterutram partem. Nam certè beneficiis aut emollietur hoſtis, aut ſi tanta atrocitate erit vt nihil manſuefiat, vretur tamen, & æſtuabit teſtimonio conſcientiæ, quæ ſe obrutam ſentiet benignitate noſtra.

21 *Ne vincaris à malo.)* Videtur hæc ſententia confirmationis loco poſita. Nam hìc nobis omnino certamen eſt cum peruerſitate: eam ſi retaliare conamur, confitemur nos ab ea victos: contrà ſi bonum pro malo reddimus, eo facto prodimus inuictam animi conſtantiam. Et ſanè hoc eſt pulcherrimum victoriæ genus, cuius fructus non animi tantùm conceptione, ſed re quoque ipſa ſentitur: ſucceſſum eorum patientiæ dante Domino, quo meliorem ne optare quidem poſſint. Contrà, qui malum malo vincere tentabit, hoſtem fortè ſuum malitia vincet, ſed in ſuam ruinam: quia ſic agendo, diabolo militat.

CAPVT XIII.

OMnis anima poteſtatibus ſupereminentibus ſubdita ſit. Non enim eſt poteſtas, niſi à Deo: quæ verò ſunt poteſtates, à Deo ſunt ordinatæ.

2 *Itaque qui reſiſtit poteſtati, Dei ordinationi reſiſtit: qui verò reſtiterint, iudicium ſibi accerſent.*

1 *Omnis anima*, &c.) Quòd locum hunc tam diligenter in Chriſtianæ vitæ inſtitutione tractat, inde apparet maiori aliqua neceſſitate ad id coactum: quam quum perpetuò ſecum ferat Euangelij prædicatio, illo maximè ſeculo afferre potuit. Sunt enim ſemper tumultuoſi ſpiritus, qui regnum Chriſti non benè extolli credunt, niſi aboleantur omnes terrenæ poteſtates: nec libertate per ipſum data ſe frui, niſi quoduis humanæ ſeruitutis iugum excuſſerint. Iudæos tamē præ aliis hic error tenuit, quibus indignum videbatur vt progenies Abrahæ, cuius florentiſſimum ante aduentum Redemptoris regnum fuerat, ipſo iam manifeſtato maneret in ſeruitute. Erat etiam aliud quod nō Iudæos magis quàm Gētes à ſuis Principibus alienaret: quòd nō modò à pietate omnes abhorrebant, ſed infeſtiſſimis animis religionē perſequebatur. Eos ergo agnoſcere pro legitimis dominis ac principib⁹ abſurdū videbatur, qui regnū Chriſto vnico cæli & terræ Domino moliebantur eripere. His cauſis veriſimile eſt inductū fuiſſe Paulū vt intentiore cura magiſtratuum poteſtatem confirmaret. Et principio quidem generale præceptum ponit, quo in ſumma comprehendit quod dicturus eſt: ſubiungit deinde quæ ad eius præcepti expoſitionem ac probationem faciunt. *Poteſtates ſupereminentes* vocat, non ſupremas, quæ ſummū imperium obtineant: ſed quæ excellant ſupra reliquos homines. Subditorum ergo reſpectu, non mutua inter ſe comparatione ſic vocantur magiſtratus. Ac ſanè hoc verbo mihi videtur Apoſtolus voluiſſe tollere friuolam hominum curioſitatem, qui ſæpe ſolent inquirere quo iure adepti fuerint poteſtatem qui rerum potiūtur: ſatis autem nobis eſſe debet quòd præſunt. Non enim conſcenderunt ſua ipſi virtute in hoc faſtigium, ſed manu Domini ſunt impoſiti. Quum verò *omnem animam* nominat, eo quamlibet tollit exceptionem, nequis immunitatē captet cōmunis ſubiectionis. *Non enim poteſtas eſt, niſi à Deo.* Ratio cur debeamus ſubiecti eſſe magiſtratibus, quòd Dei ordinatione ſunt cōſtituti. quod ſi ita placet Domino mundum gubernare, Dei ordinem inuertere nititur, adeóque Deo ipſi reſiſtit, quiſquis poteſtatem aſpernatur, quando eius qui iuris politici autor eſt, prouidentiam contemnere, bellum cum eo ſuſcipere eſt. Porro intellige à Deo eſſe poteſtates, non qualiter & peſtilentia, & fames, & bellum, & cæteræ peccatorum pœnæ ab ipſo eſſe dicuntur: ſed quia ipſe ad legitimam rectámque mundi adminiſtrationem eas inſtituerit. Nam etſi tyrannides ac dominationes iniuſtæ, quum plenæ ſint ἀταξίας, non ſunt ex ordinata gubernatione: ipſum tamen ius imperij, in humani generis ſalutem à Deo ordinatum eſt. Itaque quum & bella arcere, & cæteris noxiis remedia quærere liceat: Apoſtolus magiſtratuum ius & imperium tanquam humano generi vtile, ſponte & libenter à nobis ſuſcipi & coli iubet. Quas enim Deus infligit pœnas hominum peccatis, non propriè ordinationes vocabimus, ſed quæ conſultò media ſtatuit ad legitimum ordinem ſeruandum.

2 *Qui verò reſtiterint.)* Quia reſiſtere Deo nemo poteſt niſi in ſuam perniciem, minatur non impunè laturos quicunque Dei prouidentiæ hac in parte ſe oppoſuerint. Cauendū ergo ne in hanc denuntiationem incurramus. Neque verò per Iudicium, pœnam duntaxat intelligo quæ à magiſtratu infligitur, acſi dicere voluiſſet, in eos iure animaduerti qui in poteſtatem inſurgunt: ſed quamlibet Dei vltionem, quouis modo tandem exigatur. Docet enim in genere, qualis eos finis maneat qui certamen cum Deo ſuſcipiunt.

3 *Principes enim non ſunt terrori bonis operibus, ſed malis. vis ergo non timere poteſtatem? benefac, & habebis laudem ab ea:*

4 *Dei enim miniſter eſt tibi in bonū. Si verò quid malifeceris, time: non enim fruſtra gladium gerit. Dei enim miniſter eſt, vindex in iram aduerſus eos qui malè agunt.*

3 *Principes*

3 *Principes enim.)* Nunc ab vtilitate quoque principum obſeruantiam nobis commendat. Itaque particula rationalis γὰρ ad primam propoſitionẽ referenda eſt, non ad proximam ſententiam. Hæc porrò eſt vtilitas, quòd Dominus hac ratione voluit bonorum tranquillitati proſpectum: improborum autem coercitam proteruiam: quibus duabus rebus cõtinetur incolumitas generis humani. niſi enim malorum furori obuiam eatur, & ab eorum libidine protegantur innocentes, omnia protinus peſſum ibunt. Si ergo vnicum iſtud remedium eſt quo ab interitu vindicetur humanum genus; diligenter à nobis conſeruari debet, niſi velimus nos profiteri publicos humani generis hoſtes. Quod autẽ addit, *vis non timere poteſtatem? benefac*: eo innuit nullam eſſe rationem cur à magiſtratu abhorreamus, ſi quidem boni ſimus: imò hanc tacitam eſſe malæ conſcientiæ & prauum aliquid machinantis teſtificationem, ſiquis iugum illud excutere à ſe aut amoliri velit. Cæterùm hîc de vero & quaſi natiuo magiſtratus officio loquitur: à quo tametſi non rarò degenerãt qui principatum tenent: nihilominus deferenda illis eſt obedientia quæ principibus debetur. Nam ſi malus princeps flagellum eſt Domini ad punienda populi delicta, illud fieri vitio noſtro cogitemus, quòd eximia Dei benedictio nobis vertatur in maledictionem. Ideóque non deſinamus bonam Dei ordinationem reuereri: quod facile factu erit, ſi nobis ipſis quicquid mali in ipſa erit, imputemus. Ergo hîc docet in quem finem inſtituti ſint à Domino magiſtratus, cuius etiam effectus ſemper extaret, niſi culpa noſtra corrumperetur tam præclara & ſalubris inſtitutio. Quanquam ne ſic quidem vnquam abutuntur ſua poteſtate principes, bonos innocentéſque vexando, vt non in ſua tyrannide ſpeciem aliquam iuſtæ dominationis retineant: nulla ergo tyrannis eſſe poteſt, quæ non aliqua ex parte ſubſidio ſit ad tuendam hominum ſocietatem. Hîc quoque duas partes notauit, quibus etiam Philoſophi conſtare ſenſerunt bene ordinatam reipublicæ adminiſtrationem, bonorum præmia, & animaduerſionem in ſceleratos. *Laudis* vocabulum latam ſignificationem hîc habet, more Hebraico.

4 *Dei enim miniſter eſt in bonum.)* Hinc & magiſtratus diſcere poſſunt qualis ſit ſua vocatio. Non enim ſua cauſa dominantur, ſed publico bono, neque effræni potentia præditi ſunt, ſed quæ ſubditorum ſaluti ſit obſtricta. denique Deo & hominibus in ſuo principatu ſunt obligati. Nã quia à Deo legati ſunt, & negotium eius agunt, rationem illi ſunt reddituri. deinde miniſterium quod illis demandauit Deus, ſubditos reſpicit. quare illis quoque ſunt debitores. Admonẽtur autem priuati hoc eſſe Diuinæ benignitatis, quòd aduerſus ſceleratorum iniurias, principum gladio defenduntur. *Non enim fruſtra gladium.* Altera pars functionis magiſtratuum, quòd debent malorum petulãtiam vi comprimere, qui legibus ſponte regi ſe non patiuntur: & pœnas ſumere de eorum flagitiis, quas Dei iudicium requirit. Nam gladio armatos diſertè pronuntiat, non ad inanem modò ſpeciem, ſed quo maleficos feriant. Deinde *vindex in iram*, perinde valet acſi dictũ eſſet, Exequutor iræ Dei. Id autem probat ab vſu gladii quem illis Dominus in manum tradidit. Inſignis locus ad ius gladii comprobandum. nam ſi Dominus magiſtratum armando, gladii quoque vſum illi mandauit: quoties ſontes capitali pœna vindicat, exercendo Dei vltionem, eius mandatis obſequitur. Contẽdunt igitur cum Deo qui ſanguinem nocentium hominum effundi nefas eſſe putant.

5 ***Itaque neceſſe eſt ſubiici, non modò propter iram, ſed etiam propter conſcientiam.***

6 ***Propterea enim tributa quoque ſoluitis: miniſtri enim Dei ſunt, in hoc incumbentes.***

7 ***Reddite ergo omnibus quod debetur. Cui tributum, tributum: cui vectigal, vectigal: cui timorem, timorem: cui honorem, honorem.***

5 *Itaque neceſſe eſt ſubiici.)* Quod initio præceperat de præſtanda magiſtratibus obedientia, nunc per modum collectionis repetit: ſed cum expolitione, quòd illis ſit obediendũ, non humanæ tantùm neceſſitatis cauſa, ſed vt Deo quoque pareamus. *Iram* enim poſuit pro Vltione quam repoſcere poſſent magiſtratus ob dignitatis ſuæ contemptum: acſi dixiſſet, non ideo cedendum eſſe, quia reſiſtere potentioribus & armatis impunè non liceat: quemadmodum tolerari ſolent iniuriæ quæ propulſari nequeũt: ſed ſponte obeundam hanc ſubmiſſionem, ad quam verbo Dei obſtringitur conſcientia. Ergo etiamſi exarmatus eſſet magiſtratus, quem impunè laceſſere & contemnere liceret, nihilo magis eſſe id tentandum, quàm ſi pœnam ſtatim imminere cerneremus. Non enim priuati eſt hominis abrogare imperium ei quem Dominus cum poteſtate nobis præfecit. Tota autem hæc diſputatio eſt de ciuilibus præfecturis. Itaque fruſtra inde ſacrilegam ſuam tyrannidem ſtabilire moliuntur qui dominatum in cõſcientias exercent.

6 *Propterea enim tributa quoque.)* Per occaſionem de tributis mentionem ingerit, quorum rationem deducit ab ipſo magiſtratuum officio. Nam ſi eorum ſunt partes, proborum tranquillitatem tueri ac conſeruare illæſam, ſceleratiſque improborum conatibus ſeſe opponere: id facere non poſſunt niſi potentia & firmis præſidiis adiuti. Iure ergo penduntur tributa, ad ſuſtinendos tam neceſſarios ſumptus. Cæterùm de modo vectigalium ſeu tributorum, non eſt præſentis loci fuſiùs diſſerere. neque noſtrum eſt vel principibus præſcribere, quantum in res ſingulas impendant, vel eos ad calculum vocare. Meminiſſe tamen eos decet, quicquid habẽt à populo, velut publicum eſſe bonum, non priuatæ libidinis ac luxuriæ inſtrumentum. Videmus enim in quos vſus deſtinet Paulus quæ penduntur tributa, nempe vt ad ſuorum defenſionem præſidio inſtructi ſint Reges.

7 *Reddite ergo omnibus quod debetur.)* Videtur mihi Apoſtolus hîc ſummatim velle comprehendere quibus in rebus ſita ſint ſubditorum erga magiſtratus officia: nempe vt ipſos in pretio ac honore habeãt, vt eorum pareant edictis, legibus, iudiciis: vt tributa & vectigalia perſoluant. Sub nomine *timoris*, obedientiam ſignificauit: per *vectigalia & tributa*, non portoria modò & indictiones, ſed alios quoque reditus. Confirmat autem hic locus quod prius dixit, parendum eſſe Regibus & quibuſlibet præfectis, non quia cogimur, ſed quia Deo gratum eſt obſequium. Non enim modò timeri vult, ſed voluntaria quoque obſeruantia coli.

8 *Nemini quicquam debeatis, niſi vt inuicem diligatis. qui enim diligit alterum, Legem impleuit.*
9 *Illud enim, Non mœchaberis, Non occides, Non falſum teſtimonium dices, Non cõcupiſces: & ſi quod eſt aliud præceptum: in hoc ſermone cõprehenditur, Diliges proximum ſicut teipſum.*
10 *Dilectio proximo malum non infert. Plenitudo Legis, eſt dilectio.*

8 *Nemini quicquam debeatis.)* Sunt qui dici iſtud non ſine ironia putent: acſi reſponderet eorum obiectioni Paulus, qui grauari Chriſtianos contenderent, quòd ipſis alia quàm dilectionis præcepta iniungerentur. Et certè non nego quin ironicè poſſit accipi: vt iis qui nullam aliam quàm dilectionis legem admittunt, concedat ſuum poſtulatum: ſed alio ſenſu. Ego tamen ſimpliciter accipere malo, quia exiſtimo, Paulum iſtam de magiſtratuum poteſtate præceptionem, necui infirma videretur, voluiſſe ad dilectionis Legem referre, acſi dixiſſet, Quum poſtulo vt principibus pareatis, non aliud requiro quàm quod ex Lege dilectionis debent præſtare omnes fideles. Nam ſi bonis bene eſſe vultis (quod quidẽ nolle eſſet inhumanum) debetis ſtudere vt leges ac iudicia valeant, vt legum præſides populum habeant obſequentem, quorum beneficio tranquillitas omnibus conſtat. Ergo violat charitatem ſiquis ἀναρχίαν inducit, quam ſtatim conſequitur rerũ omniũ perturbatio. *Qui enim diligit alterum, legem impl.* Conſilium Pauli eſt, omnia Legis mandata reuocare ad dilectionem, vt tum ſciamus nos rite obtemperare mandatis quum dilectionem ſeruamus: idque vt nihil oneris ſubire detrectemus quod ad charitatem ſeruandam faciat. Ita optimè confirmat quod præcepit de obedientia magiſtratui deferenda, in quo poſita eſt non minima pars charitatis. Cæterum hîc impediuntur nonnulli, neque ſatis extricare ſe queunt ex hac difficultate, quòd Paulus docet impletam eſſe Legem, ſi proximum diligamus, quia hoc modo nulla fit mẽtio cultus Dei, quem omitti minimè decebat. Sed Paulus in totam Legem non reſpicit: tantùm de officiis loquitur quæ nobis erga proximum demandantur à Lege. Et ſanè illud verum eſt, impleri totam Legem quum proximos diligimus, quoniam vera erga homines charitas, nonniſi ex Dei amore fluit, atque eius eſt teſtimonium, ſicuti effectus. Cæterum Paulus hîc tantùm meminit ſecundæ Tabulæ, quia de ea tantùm erat quæſtio: acſi dixiſſet, Defunctus eſt ſuo officio erga totũ mundum, qui proximum diligit ſicuti ſeipſum. Nugatorium verò eſt ſophiſtarum cauillum, qui ex hac ſententia elicere conantur operum iuſtificationem. Non enim tradit Paulus quid faciant vel non faciant homines, ſed ſub conditione loquitur quam nullibi adimpletam reperias. Nos autem quum dicimus, non iuſtificari homines operibus, non negamus quin Legis obſeruatio vera ſit iuſtitia: ſed quia nemo eam pręſtat, neque vnquam præſtitit, dicimus omnes ab ea excludi, ac propterea vnicum eſſe in Chriſti gratia aſylum.

9 *Illud enim, non mœchaberis.)* Hinc colligi non poteſt quæ præcepta in ſecunda Tabula contineantur: quando etiam in fine ſubiicit, Et ſi quod eſt aliud pręceptum. Omiſit enim mandatum de parentibus honorandis, videri tamen abſurdum poſsit, præteritum fuiſſe quod maximè ad rem pertinebat. Sed quid ſi ideo tacuerit, ne argumẽtationem ſuam obſcuraret? Sed vt id non auſim aſſerere, ita video nihil hîc deeſſe ad id quod intendebat, nempe ſi omnibus præceptis nihil aliud ſibi voluerit Deus, quàm vt nos ad charitatem inſtitueret, modis omnibus enitendum ad eam nobis eſſe. Et tamen lector non contentioſus facilè agnoſcet, Paulum ex ſimilibus probare voluiſſe, huc tendere totam Legem, vt mutua inter nos colatur charitas: hoc verò ſubaudiendum eſſe quod tacitum reliquit, non vltimam fouẽdæ pacis & fraterni amoris conſeruandi partem eſſe, obedientiam erga magiſtratus.

10 *Dilectio proximo malum non infert.)* Ab effectu demonſtrat, ſub charitate contineri quæ illis omnibus præceptis traduntur. Qui enim vera charitate præditus erit, nunquam ei in mentem veniet fratres lædere. Quid aliud tota Lex vetat, quàm ne proximo aliquam noxam inferamus? Porrò hoc ad præſens inſtitutum accommodari decet. Nam quũm magiſtratus pacis & æquitatis ſint præſides: qui ſuum cuique ius ſaluũ eſſe cupit, & omnes ab iniuria tutos viuere, is ordinem magiſtratuum quantum in ſe erit tuebitur. Politiæ verò hoſtes, nocendi libidinem produnt. Quòd autem repetit, complementum Legis eſſe dilectionem, intellige (vt prius) de ea Legis parte quæ hominum ſocietatem ſpectat. Prior enim Legis tabula quæ eſt de cultu Dei, minimè hîc attingitur.

11 *Hoc etiam, quum nouerimus tempus, quia hora eſt qua iam è ſomno expergiſcamur (nunc enim propior eſt ſalus noſtra, quàm quum credidimus)*
12 *Nox progreſſa eſt, dies verò appropinquauit. Abiiciamus ergo opera tenebrarum, & induamus arma lucis.*
13 *Sicut in die, decenter ambulemus, non comeſſationibus, neque ebrietatibus, neque cubilibus, neque laſciuiis, neque contentione, neque æmulatione:*
14 *Sed induamini Dominum Ieſum Chriſtum, & carnis curam ne agatis ad concupiſcentias.*

11 *Hoc etiam, &c.)* Nunc alium exhortationis locum ingreditur: quia ſcilicet nobis veluti ſub auroram micare cœperunt vitæ cæleſtis radij, nobis agẽdum eſſe quod agere ſolent qui in media luce atque hominum conſpectu verſantur. Diligenter enim cauent illi nequid fœdum aut indecorum admittant. quia ſi quid deliquerint, obnoxios ſe fore vident nimis multis teſtibus. Nos verò qui ſemper in conſpectu Dei & Angelorum ſtamus, & quos Chriſtus verus ſol iuſtitiæ ad ſui conſpectum inuitat, multo magis decet ab omni turpitudine cauere. Summa ergo verborum hæc eſt, Quum ſciamus opportunum iam adueniſſe tempus quo è ſomno expergiſcamur, abiiciamus quicquid eſt noctis: excutiamus omnia tenebrarum opera, quandoquidem ipſæ tenebræ iam diſcuſſæ ſunt: & lucis operibus incumbẽtes, ambulemus quemadmodum in die decet. Quæ interpoſita leguntur, parentheſi ſunt includenda. Porrò quoniam hîc

allegoria eſt, notare operæpretium eſt quid ſingulæ partes ſignificent. *Noctem* vocat ignorationem Dei; qua quicunque detinentur, veluti in nocte errant ac dormiunt. Duobus enim iſtis malis laborant infideles, quia cæci ſunt, ac ſtupidi, ſtuporem verò iſtum paulo pòſt per ſomnum deſignat, qui eſt (vt ille dicit) imago mortis. *Lucem* nominat Diuinæ veritatis reuelationē, per quam Sol iuſtitiæ Chriſtus nobis exoritur. *Expergiſci* ponit, pro Accingi & comparari ad obeunda quæ Dominus à nobis requirit, obſequia. *Opera tenebrarum*, pro turpibus & flagitioſis: quia nox (vt inquit ille) pudore vacat. *Arma lucis*, pro honeſtis actionibus & ſobriis & caſtis, quibus ſolet dies deſtinari. Et Arma potius quàm Opera; quoniam Domino militandum eſt. Cæterum initio particula, *Hoc etiam*, ſeorſum legenda eſt. Pendet enim ex ſuperiore doctrina: ſicuti Latinè dicimus Adhæc, vel Præterea. Tēpus dicit fidelibus eſſe cognitum, quia Dei vocatio & viſitationis dies nouam vitam & nouos mores poſtulat, quemadmodum exegeticè mox addit horam eſſe ſurgendi. Eſt enim nō χρόνος, ſed καιρὸς, qua voce notatur occaſio, vel tempus opportunū. *Nunc enim propior eſt ſalus noſtra.* Hic locus variè ab interpretibus torquetur. Multi *credendi* verbum ad Legis tempus referunt, acſi diceret Paulus, Iudæos credidiſſe antequam in medium prodiret Chriſtus: quod tanquam durum & coactum repudio, & certè doctrinam generalem ad exiguam Eccleſię partem reſtringere, abſurdū eſſet. Ex toto illo cœtu ad quem ſcribit, quotuſquiſque Iudæus fuit? Ergo in Romanos non competeret hic ſermo. Deinde noctis & diei comparatio ſcrupulum hunc (meo iudicio) diſcutit. Mihi ergo videtur ſimpliciſſima hæc eſſe ſententia, Nunc propior ſalus nobis adeſt, quàm eo tempore quo credere cœpimus: vt ad tempus referatur quod fidem præceſſit. Mediam enim ſignificationem quum aduerbium iſtud habeat, hæc Apoſtoli propoſitio longè eſt conuenientior: vt ex ſequentibus patet.

12 *Nox progreſſa eſt, dies verò approp.)* Hæc eſt occaſio cuius nuper meminit. Quanquam enim nondum in plenam lucem recepti ſunt fideles: meritò tamen auroræ comparat futuræ vitæ notitiam, quæ nobis per Euangelium affulget. Neque enim dies hìc, ſicuti aliis locis, pro fidei luce ponitur, (alioqui non diceret appropinquaſſe tantùm, ſed adeſſe, imò iam lucere tanquam in medio progreſſu) ſed pro beata illa cæleſtis vitæ claritate cuius initia in Euangelio iam cernuntur. Summa huc redit, Simulac vocare nos incipit Deus, perinde atque ex primo diei exortu colligimus plenam Solis lucē inſtare, debere nos intentos eſſe ad Chriſti aduentum. Noctem ergo progreſſam eſſe dicit, quia non ita obruimur denſâ caligine vt increduli quibus nulla vitæ ſcintilla apparet, ſed ſpes reſurrectionis ob oculos per Euāgelium eſt poſita. Imò lumen fidei, ex quo plenum cæleſtis gloriæ fulgorem propè adeſſe cognoſcimus, excitare nos debet ne torpeamus in terra. Cæterùm paulo pòſt, vbi iubet tanquam interdiu in luce ambulare, eandem metaphoram non continuat, quia pręſentem ſtatum diei confert, in quo nobis affulget Chriſtus. Sed diuerſis modis nunc ad futuræ vitæ meditationem, nunc ad reuerentiam conſpectus Dei hortari nos voluit.

13 *Non comeſſationibus*, &c.) Tria vitiorum genera hìc poſuit, quorum vnumquodque deſignauit duobus nominibus, intemperiem & luxuriem in victu: libidinem veneream & quæ ei coniunctæ ſunt ſpurcitiæ: inuidiam & contentionē. Si hæc tantum in ſe turpitudinis habent, vt ea perpetrare carnales quoque homines in hominum oculis pudeat, nos ab iis perpetuò abſtinere conuenit, qui in luce Dei verſamur, etiam quum ab hominum conſpectu ſumus ſubducti. In tertio iugo quanquam æmulationem contentio præcedit, dubium tamen non eſt quin Paulus monere voluerit, ex hoc fonte emergere lites & certamina: quia dum quiſque eminere appetit, alij aliis inuident. Vtriuſque verò mali cauſa eſt ambitio.

14 *Sed induamini Ieſum Chriſtum*, &c.) Metaphora hæc valde eſt Scripturis vſitata in iis rebus quæ ad hominem vel ornandum vel deformandum faciunt: quorum vtrunque in veſtimentis cernitur. Nam & fœda laceráque veſtis hominem dehoneſtat, & decora puráque multum illi conciliat gratiæ. Induere autem Chriſtum, hìc ſignificat virtute Spiritus eius vndique nos muniri, qua idonei ad omnes ſanctitatis partes reddamur. Sic enim inſtauratur in nobis imago Dei, quæ vnicum eſt animæ ornamentum. Reſpicit enim Paulus ad vocationis noſtræ finem, quia Deus nos adoptans, in corpus vnigeniti filij ſui inſerit, & quidem hac lege, vt nos abdicantes priore vita, fiamus in ipſo noui homines. Quare etiam alibi fideles dicit Chriſtum induere in Baptiſmo. *Et carnis curam.* Quandiu carnem noſtram circunferimus, eius curam non poſſumus in totum abiicere: ſic enim in cælis eſt conuerſatio noſtra, vt in terra peregrinemur. Curanda ſunt igitur quæ ad corpus pertinent, ſed non aliter quàm peregrinationis adminicula, non autem vt patriæ nos obliuiſci faciant. Dixerunt etiam profani homines, naturæ pauca ſufficere: appetitus verò hominum eſſe inexplebiles. Neceſſe ergo eſt, quiſquis carnis ſuæ deſideriis ſatisfacere cupit, non modò diffluere, ſed in vaſtum & profundum gurgitem immergi. Paulus deſideriis frænum iniiciens, hanc omnis intemperantiæ cauſam eſſe admonet, quòd nemo ſobrio vel legitimo vſu contentus eſt: ideo ſtatuit hunc modum, vt ſeruiamus neceſſitati carnis noſtræ, non libidini indulgeamus. Ita fiet vt præſenti ſeculo vtamur tanquam non vtentes.

Gal. 3. d. 27.

CAPVT XIIII.

EVM verò qui fide eſt imbecilla, ſuſcipite, non ad diſceptationes quæſtionum.

2 Qui credit, veſcatur quibuſuis: qui autem infirmus eſt, olera edit.

3 Qui edit, non contemnat eum qui abſtinet: & qui abſtinet, eum non cōdemnet qui edit: Dominus enim illum ſuſcepit.

4 Tu quis es qui iudicas alienum ſeruum? proprio Domino ſtat vel cadit. ſtabit verò: potens eſt enim Deus efficere vt ſtet.

1 *Eum verò.)* Nunc tranſit ad præceptum Eccleſiaſticæ inſtitutioni apprimè neceſſarium: vt qui in

doctrina Chriſtiana maiores fecerint progreſſus, rudioribus ſe accómodent, robúrque ſuum conferant ad ſuſtinendam eorum infirmitatem. Sunt enim in Dei populo aliqui debiliores, qui niſi tractentur magna manſuetudine ac clementia, concidunt animis, & tandem à religione alienantur. Quod illo etiam ſeculo potiſſimùm contigiſſe, veriſimile eſt: ſiquidem miſtæ erant ex Iudæis ac Gentibus Eccleſiæ: quorum alij Moſaicæ Legis obſeruationibus diu aſſueti, & à pueris innutriti, non facilè ab illis diſcedebant: alij quum nihil tale didiciſſent, inſuetum iugum refugiebant. Quoniam autem própta eſt homini inclinatio ab opinionũ diuerſitate ad rixas & contentiones, oſtendit Apoſtolus quomodo inter ſe conſiſtere queant ſine diſſidio qui ſic opinionibus variant. Præſcribit autem optimum modum, vt qui robuſtiores ſunt, operam impendant infirmis ſubleuandis: & qui magis profecerunt, ſufferendis rudibus. Neque enim, ſi nos præ aliis confirmat Deus, robur confert quò imbecilles opprimamus: nec Chriſtianæ ſapientiæ eſt, inſoleſcere vltra modum, alióſque contemnere. Hac ergo ratione ſermonem ad peritiores & iam confirmatos dirigit, qui quo ampliorem à Domino gratiam acceperunt, eo magis obſtricti ſunt ad proximos iuuandos. *Non ad diſceptationes quæſt.* Defectiua eſt oratio: quoniam verbum quod poſſet ſenſum implere, deficit: nihil tamen aliud velle conſtat, quàm ne fatigentur infirmi importunis diſceptationibus. Tenenda verò eſt, quam nũc tractat, hypotheſis: quia enim multi ex Iudæis adhuc in Legis vmbris hęrebant, fatetur quidem hoc in illis eſſe vitioſum, ſed ad tempus veniam dari poſtulat: quia duriùs ipſos vrgere, fuiſſet labefactare eorum fidem. Quæſtiones ergo contentioſas vocat, quæ mentem nondum ſatis compoſitam perturbant, vel implicant dubitationibus. Quanquam longiùs hoc extendere conuenit, nempe ad quaſuis ſpinoſas & ſalebroſas quæſtiones, quibus inquietantur ac conturbantur imbecilles conſcientiæ citra ædificationem. Videndum itaque eſt quibúſnam quæſtionibus ferendis quiſque ſit idoneus, & attemperanda ſingulis ſecundum captum ſuum doctrina.

2 *Qui credit, veſcatur quibuſlibet.*) In diuerſa lectione quid ſequutus fuerit Eraſmus, non video. Mutilam enim ſententiam reddidit, quũ plena ſit in verbis Pauli: & pro articulo relatiuo impropriè poſuit, Alius quidem credit. Nec illud aſperum aut coactum videri debet, quòd infinitiuum pro imperatiuo accipio: quoniam iſta loquendi formula Paulo vſitatiſſima eſt. Credentes ergo appellat qui certitudine conſcientiæ ſunt præditi: his permittit indifferentem rerum omnium vſum. Interim olera edit infirmus, & ab iis abſtinet quorum non putat vſum licere ſibi. Si vulgata lectio magis placet, ſenſus erit, iniquum eſſe vt qui liberè omnibus veſcitur, quia ſibi licere credit, ad eandem normã exigat teneros adhuc in fide & debiles. Nam ægrotos exponere (vt quidam fecerunt) ridiculum eſt.

3 *Qui edit, non contemnat.*) Prudenter & appoſitè vtrinque vitiis occurrit. Hoc enim vitio laborant qui ſunt firmiores, vt eos qui inanibus ſcrupulis detinentur, tanquam ſuperſtitioſulos deſpiciant, atque etiam irrideant: contrà hi vix ſibi cauere à temerariis iudiciis queunt, vt nõ damnẽt quod non aſſequuntur. quicquid ergo fieri contra ſuum ſenſum cernunt, illud malum eſſe putant. Illos ergo à contemptu dehortatur, hos à nimia moroſitate. Ratio autem quam addit, quia pertinet ad vtrunque hominũ genus, vtrique membro aptanda eſt. Quum vides, inquit, hominem illuminatum Dei cognitione, ſatis teſtimonij habes quòd à Domino aſſumptus ſit: eum ſi vel contemnis vel damnas, reiicis quem Deus amplexus eſt.

4 *Tu quis es qui alienum ſeruum,* &c.) Quemadmodum inciuiliter, imò ſuperbè inter homines facias, ſi alienum ſeruum adigere ad tuas leges velis, & omnia eius facta ad arbitrij tui normam exigere: ita nimium tibi ſumis, ſi quid in ſeruo Dei condemnas, quia tibi non placet. Non enim tuum eſt, illi pręſcribere quid faciat, & quid non faciat: neque illi neceſſe eſt ad tuam legem viuere. Quòd autem iudicãdi facultas nobis adimitur, tam ad perſonam, quàm ad facta pertinet. In quibus tamen multum eſt differentiæ: hominem enim, qualiſcũque ſit, debemus arbitrio Dei relinquere. De factis eius non licet quidem ſtatuere ſecundum noſtram ipſorum æſtimationem: ſed ex verbo Dei. Iudicium verò quod à Verbo ſumitur, neque humanum eſt, neque alienum. Vult ergo hîc Paulus nos ab omni iudicandi temeritate arcere, in quam incidunt qui de hominum factis audent pronuntiare extra Dei verbum. *Proprio Domino ſtat vel cadit.* Acſi diceret, Hæc poteſtas propriè Domini eſt, quod ſeruus facit, vel improbare, vel acceptum habere: itaque iniurius eſt Domino, qui ad ſe rapere eam conatur. Quòd autem addit, *Stabit verò,* eo non tantùm iubet nos à condemnando abſtinere, ſed etiam ad clementiam & humanitatem hortatur, vt ſemper bene ſperemus de eo in quo cernimus aliquid Dei. quandoquidem ſpem nobis facit Dominus, quòd eos confirmare ad plenum velit, & ad perfectionem vſque adducere, in quibus opus gratiæ ſuæ inchoauit. Nam quòd argumentatur à Dei potentia, non ſimpliciter id facit, acſi diceret, poſſe id facere Deum ſi vellet: ſed connectit Dei voluntatem cum potentia, more Scripturæ. Neque tamen definit hîc aliquid perpetuum: quaſi neceſſe ſit ſtare vſque in finem quos ſemel Deus erexit: ſed tantùm admonet vt bene ſperemus, iudiciáque noſtra in hanc partem inclinent: ſicut etiam alibi docet: Qui cœpit in vobis opus bonum, perficiet vſque in finem. *Philip.1.a.6.* In ſumma, oſtendit Paulus quò propendeant eorum iudicia in quibus viget charitas.

5 ***Hic quidem diem præ die æſtimat: ille autem peræquè æſtimat omnem diem. Vnuſquiſque ſententia ſuæ certus ſit.***

6 ***Qui curat diem, Domino curat: qui non curat diem, Domino non curat. qui veſcitur, Domino veſcitur: gratias enim agit Deo. & qui abſtinet, Domino abſtinet: & gratias agit Deo.***

5 *Hic quidem.*) Nuper de religione in ciborum delectu loquutus erat: nunc alterum exemplum addit de diſcrimine dierum: vtrunque autem ex Iudaiſmo erat. Siquidem quum Dominus inter cibos diſcernat in Lege ſua, & quoſdam immundos eſſe pronuntiet, quorum vſu interdicit: quum dies præterea feſtos & ſolennes indicat, eóſque obſeruari præcipiat: Iudæi à pueritia enutriti in doctrina Legis, non poterant deponere dierum reuerentiã quam ab initio conceperãt, & cui tota vita aſſueuerant: non audebant

cibos attingere,à quibus tandiu abhorruerant. Quòd iis opinionibus imbuti erant,infirmitatis erat: nam aliter ſenſiſſent, ſi certa illis ac liquida Chriſtianæ libertatis notitia conſtitiſſet. Ab eo autem ſe abſtinere quod putabant ſibi illicitum,id erat pietatis:quemadmodum audaciæ fuiſſet ac contemptus, ſiquid repugnante conſcientia tentaſſent. Hîc ergo optimam moderationem Apoſtolus adhibet,quum iubet quenque ſui conſilii eſſe certum: quò intelligit tantum oportere eſſe obedientiæ ſtudium in Chriſtianis, vt nihil agant, quod non exiſtiment, vel potiùs certi ſint placere Deo. Ac omnino tenendum eſt, hoc rectè viuendi principium eſſe, ſi pendeant homines à Dei nutu, nec ſibi dubio & vacillante animo vel digitum mouere permittant: quia fieri non poteſt quin ad contumaciam ſtatim proſiliat temeritas, vbi longiùs progredi audemus quàm perſuaſi ſumus nobis licere. Siquis obiiciat, errorem ſemper eſſe perplexum, ideóque non poſſe infirmis certitudinem conſtare quam requirit Paulus, in promptu eſt ſolutio, talibus ignoſci, modò intra ſuum modulum ſe contineant. Neque enim aliud voluit Paulus quàm cohibere immodicam licentiam,qua fit vt plurimi quaſi fortuitò ſe ingerant ad res dubias & incognitas. Hunc ergo delectum requirit Paulus, vt omnibus noſtris actionibus præeat Dei voluntas.

6 *Qui curat diem, Domino curat.*) Quum certum eſſet Paulo, ex ignoratione Chriſti prouenire dierum obſeruationem: non eſt credibile, talem ab eo corruptelam in totum defendi: & tamen ita videntur ſonare verba, Nihil delinquere qui diem obſeruat. nam Deo nihil acceptum eſſe poteſt niſi bonum. Ergo vt eius mentem teneas, diſtinguere neceſſe eſt inter opinionem quam de obſeruandis diebus quis conceperit, & obſeruationem ipſam cui ſe adſtringit. Opinio enim ſuperſtitioſa eſt:neque id negat Paulus,qui & iam infirmitatis nomine eam damnauit,& ſtatim apertiùs damnabit.Quòd autem is qui tenetur ea ſuperſtitione,violare diei ſolennitatem non audet,illud approbatur Deo: propterea quòd nihil audet dubia conſcientia ſuſcipere. Quid enim faceret Iudæus,qui nondum adeò profecit vt dierum religione ſit liberatus? habet verbum Domini quo commendatur dierum obſeruatio. Neceſſitas illi imponitur per Legē: abrogatio nondum illi perſpecta eſt. Nihil ergo ſupereſt,niſi vt ampliorem reuelationem expectans,contineat ſe intra modum captus ſui: nec antè beneficio libertatis fruatur, quàm fide illud amplexus ſit. Sic & de eo ſentiendum eſt qui ab immundis cibis ſibi temperat. Nam ſi ita perplexus veſceretur, illud non eſſet è manu Dei beneficium accipere, ſed rebus vetitis manum iniicere. Vtatur ergo aliis quæ ſibi permiſſa putat,& modum intelligentiæ ſuæ ſequatur. Sic gratias aget Domino, quas agere non poſſet niſi perſuaſus eſſet, Dei beneficio ſe fuiſſe paſtum. Ideo non erit aſpernandus, tanquam Dominum hac ſua ſobrietate & pia timiditate offendat. Nec verò, ſi dicamus infirmi hominis modeſtiam Deo probari, non quia meretur,ſed per indulgentiam, in eo quicquam erit abſurdi.Cęterùm quia nuper exegit mentis certitudinem, ne quiſque ſuo arbitrio temere hoc vel illud ſeruandum ſuſcipiat:videndum eſt annon hortetur hîc potius quàm affirmet:quia meliùs hoc modo contextus fluet, Cuique ratio facti ſui conſtet, quia reddenda erit apud cæleſte tribunal ratio.nam ſiue quis veſcatur cibo,ſiue abſtineat,debet in vtroque Deū reſpicere. Certè nihil,tam ad cohibendam iudicandi licentiam,quàm ad corrigēdas ſuperſtitiones, aptius eſt, quàm dum citamur ad Dei tribunal: ideóque prudenter Paulus iudicem ſingulis proponit, ad cuius nutum referant quicquid agunt. Nec obſtat affirmatiua loquutio: quia continuo pòſt ſubiicit, Neminem ſibi viuere aut mori. vbi non recitat quid faciant homines, ſed quid debeant facere præcipit. Nota autem quod dicit, tunc nos Domino veſci, & abſtinere, quum gratias agimus. Proinde ſine gratiarum actione impurus eſt vſus, & impura abſtinentia. Vnicum eſt nomen Dei, quod dum inuocatur, nos noſtráque omnia ſanctificat.

7 *Nemo enim noſtrum ſibiÿpſi viuit, & nemo ſibi moritur.*

8 *Siue enim viuimus, Domino viuimus: ſiue morimur, Domino morimur: ſiue viuimus ſiue morimur, Domini ſumus.*

9 *In hoc enim & mortuus eſt Chriſtus, & reſurrexit, & reuixit, vt viuis dominetur ac mortuis.*

7 *Nemo enim noſtrum,* &c.) Confirmat nunc ſuperiorum ſententiam, ratione ex toto ad partem ducta, Non eſſe ſcilicet mirum, ſi particulares vitæ noſtræ actiones in Dominum reſpicere debeant, quum ipſa quoque vita in eius gloriam tota conferenda ſit. Tunc enim demum rite compoſita eſt Chriſtiani hominis vita. vbi Dei voluntatem pro ſcopo habet. Quòd ſi referre ad eius arbitrium debes quicquid agis, nefas eſt omnino quippiam aggredi quod putes illi diſplicere: imò quod non perſuaſus ſis illi placere. *Domino viuere,* hîc non ſignificat, vt cap.6. b.8, eius Spiritu vegetari: ſed ad eius arbitrium ac nutū ſe comparare,& in eius gloriam ſua omnia deſtinare. Nec Domino viuendum eſt modò, ſed etiam moriendum: hoc eſt, tam mors quàm vita, illius arbitrio permittenda. Addit optimam rationem, quia *ſiue viuimus ſiue morimur, illius ſumus.* Nam inde ſequitur, illum habere ius in vitam ac mortem noſtram. Huius doctrinæ vſus latè patet. ſic enim Deo aſſeritur imperium vitæ & mortis, vt ſua cuique conditio tolerabilis ſit, tanquam iugum ab eo impoſitum. æquum enim eſt vt ſtationem cuique ſuam & curſum aſſignet. Atque hoc modo non ſolùm vetamur temere hoc vel illud aggredi Dei iniuſſu,ſed nobis in omnibus moleſtiis & incommodis tolerantia præcipitur. Si quando igitur à rebus aduerſis reſiliat caro, veniat nobis in mentem, eum qui liber non eſt nec ſui iuris, ius & ordinem peruertere, niſi à Domini ſui nutu pendeat. Hoc etiam modo, viuendi & moriendi regula nobis traditur, vt ſi vitam per continuas ærumnas & languores nobis proroget,non tamen appetamus migrare ante tempus. Quòd ſi repĕte in medio ætatis flore nos reuocet,ſemper parati ſimus ad diſceſſum.

9 *In hoc enim & mortuus eſt Chriſtus.*) Confirmatio eſt rationis quam proximè poſuerat. quo enim probaret viuendum eſſe & moriendum Domino,dixerat,nos, *Siue viuimus ſiue morimur,* in Chriſti poteſtate eſſe. Nunc oſtendit quàm meritò hanc ſibi poteſtatem in nos Chriſtus vindicet, quū eam tanto pretio ipſe acquiſierit. Nam mortem pro ſalute noſtra obeundo, dominium ſibi acquiſiuit, quod nec morte ſolueretur: reſurgendo autem, totam vitam noſtram in peculium accepit: morte igitur & reſurre-

ctione ſua promeritus eſt vt tam in morte quàm in vita, gloriæ nominis ſui ſeruiamus. Quòd hic habetur, *Reſurrexit & reuixit*, perinde valet atque per reſurrectionem nouum vitæ ſtatum ei fuiſſe partum. Et quia vita quam nunc obtinet, mutationi obnoxia non eſt, æternum quoque eius eſſe in nos imperium.

10 *Tu verò quid iudicas fratrem tuum? aut etiam tu, quid contemnis fratrem tuum? Omnes enim ſiſtemur ad tribunal Chriſti.*

Eſa.45.d.23. 11 *Scriptum eſt enim, Viuo ego, dicit Dominus, mihi flectetur omne genu, & omnis lingua confitebitur Deo.*

12 *Vnuſquiſque igitur de ſe rationem reddet Deo.*

13 *Quare, ne amplius iudicemus alius alium: ſed hoc iudicate potius, ne lapſus occaſio detur fratri, aut offendiculum.*

10 *Tu verò.*) Quoniam omnium noſtrum vitam ac mortem Chriſto addixerat, inde tranſitum facit ad mentionem iudicii quod Pater illi vnà cum cæli ac terræ dominio detulit. Vnde colligit importunam eſſe audaciam, ſiquis iudicium ſibi in fratrem vſurpat: quando hac licentia Chriſto Domino eripitur poteſtas quam ſolus à Patre accepit. Sed primùm *Fratris* nomine coërcet iſtam iudicandi libidinem. Si enim fraternæ ſocietatis ius inter nos ſtatuit Dominus, æqualitatem ſeruari oportet: importunè ergo faciet alius quilibet, iudicis perſonam ſibi aſſumens. Deinde ad vnicum illum Iudicem nos reuocat, cui non ſolùm adimere ſuam poteſtatem nemo poteſt, ſed ne eius quidem tribunal effugere. Quàm igitur abſurdum eſſet inter homines, ſi reus qui in ſubſellio iacere debet, inuolaret in tribunal iudicis: tam abſurdum eſt Chriſtianum hominem iudicandæ fraternæ conſcientiæ licentiam ad ſe trahere. Tale ferè eſt argumentum Iacobi cap. 4. c. 10, Quòd qui fratrem iudicat, iudicat Legem: qui verò iudicat Legem, non Legis eſt obſeruator, ſed præſes. Contrà verò, inquit, Vnus eſt Legiſlator qui
1.The.4.d.16. poteſt ſeruare & perdere. *Tribunal*, pro iudicandi facultate Chriſto attribuit, qualiter vox Archangeli qua citabimur, Tuba nominatur alibi: quia ſuo velut clangore, omnium mentes aureſque percellet.

11 *Scriptum eſt enim, Viuo ego.*) Hoc Prophetæ teſtimonium non tam ad probationem ſententiæ illius de iudicio Chriſti, quæ indubitata erat apud omnes Chriſtianos, citaſſe mihi videtur, quàm vt oſtenderet iudicium illud ſumma cum humilitate & ſubmiſſione omnibus eſſe expectandum: quod verba quoque ſonant. Priùs ergo ſuis verbis teſtatus eſt, penes Chriſtum vnum eſſe iudicium in omnes homines: nunc Prophetæ verbis demonſtrat, oportere illius iudicii expectatione omnem carnem humiliari: quod per genu flexionem notatur. Cæterùm quanquam in illo Prophetæ loco Dominus in genere prædicit fore vt illuſtretur gloria ſua apud omnes Gentes, ac maieſtas ſua vbique emineat, quæ tunc inter pauciſſimos, velut in obſcuro aliquo mundi angulo, deliteſcebat: tamen ſi propiùs expendimus, palàm eſt eius rei complementum non extare nunc, neque vnquam extitiſſe in hoc mũdo: neque verò eius rei in poſterum ſpes eſt. Non aliter nunc regnat in mundo Deus, quàm per Euangelium: nec aliter rite honoratur eius maieſtas, quàm vbi ex verbo agnita ſuſpicitur. Atqui ſemper habuit Dei verbum hoſtes ſuos qui pernicaciter reſtiterunt: & contemptores, qui ludibrio illud velut rem ludicram ac fabuloſam habuerunt. hodie quoque multi tales ſunt. & perpetuò erunt. Hinc apparet inchoari quidem in præſenti vita vaticiniũ iſtud: ſed à ſua perfectione abeſſe, donec dies ille vltimę reſurrectionis illuxerit, quo proſternentur omnes Chriſti hoſtes, vt fiant ſcabellum pedum eius. Porrò id quoque fieri non poterit, niſi in iudicium ſederit Dominus: ergo bene acommodauit teſtimonium hoc ad tribunal Chriſti. Eſt etiam inſignis locus ad ſta-
Eſa.42.b.8. biliendam fidem noſtram de æterna Chriſti Diuinitate. Deus enim eſt qui illic loquitur, & Deus ille qui gloriam ſuam alteri non ceſſurum ſemel pronuntiauit. Iam ſi in Chriſto adimpletur quod vni ſibi illic vindicat, ipſe proculdubio ſe in Chriſto manifeſtat. Et ſanè illius prophetiæ veritas tunc palàm apparuit, quum ex orbe vniuerſo populum ſibi collegit Chriſtus, atque in numinis ſui cultum, Euangeliique obedientiam redegit. Quò reſpexit Paulus Philip. 2.b.9, quum diceret, Deum Chriſto ſuo nomen dediſſe, in quo flectatur omne genu. ad plenum autem conſtabit, vbi ad iudicandos viuos & mortuos tribunal conſcenderit: quemadmodum illi à Patre datum eſt omne iudicium in cælo & in terra. In verbis Prophetę eſt Omnis lingua iurabit mihi: ſed quum ſpecies Diuini cultus ſit Iuſiurandum, nihil ſenſu variat quòd hîc habet Paulus, *Confitebitur.* Voluit enim ſimpliciter affirmare Dominus, cunctos homines non modò agnituros ſuum numen, ſed confeſſionem obedientiæ edituros, & ore & externo corporis geſtu, quem per genu flexionem deſignauit.

12 *Vnuſquiſque igitur.*) Concluſio hæc ad humilitatem ac ſubmiſſionem nos reuocat. vnde etiam ſtatim infert, Vt *ne iudicemus alter alterum*: quia nobis fas non eſt iudicandi vices vſurpare, quos ſubeundi pariter iudicii & reddendæ rationis manet neceſſitas. Ex varia autem ſignificatione verbi Iudicare, elegãter deduxit antanaclaſin. Priore enim loco vetat ne iudicemus condemnando: altero iubet vt iudicium omne rationis conferatur ad vitandam offenſionem. Obliquè enim perſtringit malignos iſtos cenſores, qui huc conferunt totum ſuum acumen, vt ad aliquid carpendum inueniant in fratrum vita. Ideóque iubet potiùs ad cauendum intentos eſſe, quia ſuo neglectu ſæpe fratres ſuos vel præcipitant vel impellunt in aliquod offendiculum.

14 *Noui & perſuaſus ſum in Domino Ieſu, nihil commune per ſe eſſe: niſi qui exiſtimat aliquid eſſe commune, ei commune eſt.*

15 *Verùm ſi propter cibum frater tuus contriſtatur: iam non ſecundum charitatem ambulas. ne cibo tuo illum perdas, pro quo Chriſtus mortuus eſt.*

16 *Ne veſtrum igitur bonum, hominum maledicentiæ ſit obnoxium.*

17 Non

17 *Non enim eſt regnum Dei eſca & potus: ſed iuſtitia, & pax, & gaudium in Spiritu ſancto.*

18 *Qui enim ſeruit per hæc Chriſto, acceptus eſt Deo, & probatus hominibus.*

14 *Noui,* &c.) Quò præueniat eorum obiectionem qui huc vſque profecerant in Euangelio Chriſti, vt non diſcernerent inter cibos: quid de cibis ipſis ſentiendum ſit, ſi in ſe conſiderentur, primùm demonſtrat: deinde ſubiicit, quid peccari poſſit in circunſtantia vſus. Pronuntiat ergo, rectæ ac puræ conſcientiæ nullum cibum eſſe impurum: neque vllum impedimentum eſſe quominus purè vtamur, niſi ab ignorantia & errore: quia ſiquis aliquam in cibo immunditiem imaginetur, eo liberè vti non poteſt. Sed paulo pòſt addit, non eſſe in cibos modò ipſos reſpiciendum, ſed in fratres coram quibus veſcimur. Non enim ſic debemus vſum beneficiorum Dei indifferentem habere, vt non ſit charitati ſubiectus. Perinde igitur valent eius verba acſi diceret, Scio mūdos eſſe omnes cibos, ideóque liberos tibi relinquo, ſino conſcientiam tuam omni ſcrupulo ſolutam, denique à cibis ipſis non te ſimpliciter arceo: ſed ratione ciborum ſepoſita, volo proximum abs te non negligi. *Commune* hoc loco appellat profanum, & quod ab impiis promiſcuè vſurpatur: vt opponatur iis quæ peculiariter ſunt ſanctificata in vſum populi fidelis: Dicit ſe noſſe & perſuaſum eſſe de puritate omnium ciborum, quò eam extra dubium ponat. Addit *in Domino Ieſu*: quia eius beneficio & gratia conſequimur vt à Domino benedicantur nobis omnes creaturæ; quæ alioqui in Adam erant maledictæ. Simul tamen voluit opponere libertatem à Chriſto datam, Legis ſeruituti, ne teneri ſe putarent ea obſeruatione à qua Chriſtus ipſos liberaſſet. In exceptione quam poſuit, docemur nihil tam purum eſſe, quod non contaminet corrupta conſcientia. ſola enim fides eſt ac pietas, quæ nobis omnia ſanctificat. Infideles autem, vt intus polluti ſunt, ita attactu ſuo inficiunt omnia, Tit.1.d.15.

15 *Si propter cibum frater tuus contriſtatur.*) Nunc declarat quot modis vſum bonarum rerum vitiet fratrum offenſio. Ac prima quidem ratio eſt, quòd violatur charitas, ſi ob cauſam tam leuem frater mœrore afficitur: contrarium enim charitati eſt, alicui doloris cauſam dare. Altera, quòd dum vulneratur infirma conſcientia, diſſipatur pretium ſanguinis Chriſti: nam contemptiſſimus frater ſanguine Chriſti eſt redemptus: indignum eſt ergo vt perdatur, quo ventri ſatisfiat. Et nós turpiter nimium cupiditatibus noſtris ſumus addicti, ſi Chriſto cibum rem viliſſimam præferimus. Tertia eſt, quòd ſi bona eſt libertas per Chriſtum nobis acquiſita, dare operam debemus ne in hominum maledicentiam incidat, ac meritò vituperetur: quod fit vbi importunè Dei donis abutimur. Hæ ergo rationes mouere nos debent, ne temerè ob licentiam noſtram in offenſiones incurramus.

17 *Non eſt enim regnum Dei.*) Iam è conuerſo docet, poſſe nos citra iacturam abſtinere vſu noſtræ libertatis: quia regnum Dei non ſit in illis rebus poſitum. Nam quæ vel ad erigendum, vel ad conſeruandum Dei regnum pertinent, nullo modo ſunt omittēda, quæcunque tandē ſequantur offenſiones. Quòd ſi ob charitatem cedere licet vſu ciborum, illæſo Dei honore, ſaluo Chriſti regno, pietate inoffenſa: ferendi non ſunt illi qui ob eos Eccleſiam conturbant. *1.Cor.6.b.13. 1.Cor.8.c.8.* Iiſdem argumentis vtitur in priore ad Corinth. Eſca ventri, & venter eſcis: Deus vtrunque deſtruet. Si māducauerimus, non abundabimus. Quibus in ſumma vult oſtendere cibum & potum res eſſe viliores, quàm vt earum cauſa debeat curſus Euangelii impediri. *Sed iuſtitia & pax.* Hæc obiter cibo & potui oppoſuit, non vt omnia enumeraret quibus cōſtat Chriſti regnum: ſed vt indicaret poſitum eſſe in rebus ſpiritualibus. Quanquam certè paucis verbis ſummam eius complexus eſt: nempe vt nobis bene conſcii, apud Dominum quieſcamus, ac vero conſcientiæ gaudio fruamur, idque per Spiritum ſanctum in nobis habitantem. Sed tamen (vt dixi) pauca hæc præſēti argumento accommodauit: nam qui veræ iuſtitiæ factus eſt particeps, is ſummo & inæſtimabili bono fruitur, nempe tranquillo conſcientiæ gaudio. qui cum Deo pacem habet, quid amplius deſiderat? Quòd *Pacem* coniungit *Gaudio*, mihi videtur modum exprimere ſpiritualis eius gaudii, quia vtcunque torpeāt reprobi, vel ſe efferant, non aliter tamen læta & hilaris conſcientia redditur, quàm vbi Deum ſibi pacatum & propitium ſentit: nec verò niſi ex illa pace ſolidum gaudium. Quanquam autem operæpretium eſt, vbi de tantis rebus fit mentio. Spiritum autorem prædicari: tamen hoc loco tacitè opponere Spiritum voluit rebus externis: vt ſciamus, abſque ciborum vſu nobis integra conſtare quæ ad Dei regnum ſpectant.

18 *Qui enim per hæc.*) A conſequenti ductum eſt argumentum: fieri enim non poteſt, vbi quiſpiam Deo acceptus eſt ac hominibus probatus, quin perfectè in ipſo vigeat ac floreat regnum Dei: qui trāquilla placidáque conſcientia per iuſtitiam ſeruit Chriſto, tam hominibus quàm Deo ſe approbat. Vbi ergo eſt iuſtitia & pax & gaudium ſpirituale, illic regnum Dei ſuis omnibus numeris eſt abſolutum: rebus ergo corporeis non conſtat. Porrò gratum hominem Deo eſſe dicit, qui eius voluntati obſequitur. Hunc probatum hominibus teſtatur, quia non poſſunt non reddere teſtimonium virtuti quam oculis cernunt: Non quòd ſemper filiis Dei parcant improbi: imò vbi nulla eſt occaſio, multa in eos probra euomunt, & immeritos infamant fictis calumniis: denique rectè facta, malignè interpretando, in vitium detorquent. Sed Paulus hîc de ſincero iudicio loquitur, cui nulla eſt admiſta moroſitas, nullum odium, nulla ſuperſtitio.

19 *Proinde quæ pacis ſunt & ædificationis mutuæ, ſectemur.*

20 *Ne propter cibum deſtruas opus Dei. Omnia quidem pura, ſed malum eſt homini qui per offēſionem veſcitur.*

21 *Bonum eſt non edere carnem, nec vinum bibere, nec aliud facere in quo frater tuus concidat, vel offendatur, vel infirmetur.*

19 *Proinde quæ.*) Quantum poteſt reuocat nos à nuda ciborum conſideratione ad illa maiora, quæ

primum locum in omnibus actionibus noſtris habere, adeóque illis præeſſe debent. Edendum eſt enim vt viuamus: viuendum vt ſeruiamus Domino. Ille autem Domino ſeruit, qui beneuolentia & comitate proximum ædificat. His enim duobus, concordia & ædificatione continentur ferè omnia charitatis officia. Id ne parui fiat, repetit quam poſuerat ſententiam, cibum corruptibilem rem indignam eſſe cuius cauſa diſſipetur Domini ædificium. Vbicunque enim vel ſcintilla eſt pietatis, illic opus Dei cernere eſt: quod demoliuntur qui ſua importunitate perturbant infirmam adhuc conſcientiam. Notandum verò eſt paci ædificationem ideò adiungi, quia interdum nimis liberaliter alii aliis indulgent, vt plurimùm noceant ſuo obſequio. Quare in obſequendi ſtudio tenendus eſt delectus, ſpectandáque vtilitas, vt fratri libenter donemus quicquid ad ſalutem eius iuuandam prodeſt. Sicut alibi Paulus admonet, Omnia mihi licent, ſed non omnia expediunt, mox rationem annectit, quia non omnia ædificant. Neque etiam fruſtra iterum inculcat, *Ne propter cibum*, ſignificans ſe abſtinentiam non exigere, in qua fiat pietatis iactura, ſicuti nuper dixit: quanuis non liberè veſcamur quibuslibet, ſed in fratrum gratiam cedamus ciborum vſu, Dei tamen regnum integrum manere.

1.Cor. 10.e.23.

20 *Omnia quidem pura.*) Quòd omnia eſſe pura dicit, eſt conceſſionis: quòd addit, *Sed malum eſt homini qui per offenſionem veſcitur*, eſt exceptionis, acſi diceret, Bonus eſt quidem cibus, ſed mala offenſio. Dati autem ſunt nobis cibi, vt iis veſcamur ſalua charitate: polluit ergo vſum puri cibi, qui charitatem in eo violat. Ex eo infert, bonum eſſe abſtinere ab omnibus quæ in fratrum offenſionem vergant. Tria autem ordine ponit, *Corruere, offendi, infirmari*, in hunc ſenſum, Ne fratribus cauſa lapſus præbeatur, imò nec offenſionis, imò nec infirmitatis. Infirmari ſiquidem minus eſt quàm impingere vel offendi: & offendi minus quàm cadere. Infirmari dicitur, cuius conſcientiæ trepidatio aliqua iniicitur: offendi, cuius conſcientia grauiori perturbatione concutitur: concidere, qui quodammodo alienatur à ſtudio religionis.

22 ***Tu fidem habes? apud teipſum habe coram Deo. beatus qui non iudicat ſeipſum in eo quod examinat.***

23 ***Qui verò diiudicat ſi comederit, condemnatus eſt, quia non ex fide. Quicquid verò non eſt ex fide, peccatum eſt.***

22 *Tu fidem.*) Quo fine faciat, demonſtrat in quo ſitum ſit bonum Chriſtianæ libertatis: vnde apparet, falſò eos iactare libertatem, qui in vſu illius temperare ſibi neſciunt. Dicit ergo, notitiam libertatis, quum fidei ſit, Deum propriè reſpicere: ergo qui eiuſmodi certitudine præditus eſt, eum conſcientiæ tranquillitate coram Deo contentum eſſe oportet: neque opus eſt venire in poſſeſſionem coram hominibus. Sequitur ergo peruerſa libidine fieri, ſi infirmos fratres in eſu carnium offendimus: quia nulla ad id neceſſitas nos impellit. Cæterùm liquet facilè quàm perperam à nonnullis detorqueatur hic locus, qui inde colligunt non referre qualiter ſe quiſque gerat in obſeruandis ſtultis ac ſuperſtitioſis cæremoniis, modò conſcientia pura apud Deum maneat. Nihil enim minus voluit Paulus, vt contextus ipſe teſtatur: cæremoniæque ad Dei cultum inſtitutæ, pars quoque ſunt noſtræ confeſſionis. Porrò qui fidem à cõfeſſione auellunt, Soli detrahunt ſuum calorem. Paulus verò nihil tale hîc tractat: ſed tantùm diſputat de libero cibi & potus vſu. *Beatus qui non iudicat ſeipſum.* Hîc docere vult primùm qua ratione legitimus nobis fiat donorum Dei vſus: deinde quantum impedimentum ſit ignorantia, ne imperitos vltra infirmitatis ſuæ modum vrgeamus. Sed generalem ponit ſententiam quæ ad omnes actiones extenditur. Beatus, inquit, eſt, qui non eſt ſibi malè conſcius: ſi quidem facta ſua rite examinat. Contingit enim pleroſque deſignare peſſima facinora ſine aliquo conſcientiæ ſcrupulo: ſed id fit, quia clauſis oculis temere ſe proripiunt quò fert cæca & furioſa carnis intemperantia. Multum verò inter ſtuporem ac iudicium intereſt: qui ergo delectum habet in rebus, ille ſi probè æſtimata re & perpenſa non mordetur malo conſcientiæ teſtimonio, beatus eſt. Nam ſola hæc ſecuritas facere poteſt vt opera noſtra Deo placeant. Hoc modo eripitur inanis excuſatio quam plerique ex ignorantia prætendunt, quum torpore & ſocordia implicitus ſit eorum error. Si enim ſufficeret bona (quam vocant) intentio, ſuperuacuum eſſet examen, à quo hic Dei Spiritus hominum facta æſtimat.

23 *Qui verò diiudicat.*) Optimè vno verbo expreſſit affectum animi vacillantis, & incerti quid ſit opus factu. Qui enim diiudicat, huc atque illuc alternat, & dubia inclinatione tenetur ſuſpenſus inter varias deliberationes: quum ergo principium boni operis ſit, animi bene ſibi apud Deum conſcii certitudo, & quaſi placida ſecuritas, nihil magis contrarium eſt operum noſtrorum approbationi, quàm trepidatio. Vtinam verò bene infixa eſſet hominum animis hæc ſententia, nihil aggrediendum, niſi quod certò ſtatueret animus Deo acceptum eſſe. Non ita in multis vitæ partibus tumultuarentur homines, vel nutarent, vel cæco impetu ſe ingererent quocunque eos rapit ſua imaginatio. Nam ſi ad hanc modeſtiã reſtringitur victus noſter, ne quis dubia conſcientia buccellam panis attingat, quãto maior in rebus maximis adhibenda eſt cautio? *Quicquid verò non eſt ex fide.* Ratio condemnationis, quòd opus quámlibet in ſpeciem præclarum ſit & egregium, niſi recta conſcientia fundatum ſit, peccato imputatur. Neque enim externam pompam moratur Deus, ſed interiorem cordis obedientiam. Ab vna illa pendet operum noſtrorum æſtimatio, Porrò qualis obedientia eſt, ſiquis ſuſcipit quod non perſuaſus ſit Deo approbari? Vbi ergo dubitatio talis eſt, meritò præuaricationis arguitur qui contra teſtimonium cõſcientiæ pergit. Fidei vocabulum hîc ponitur pro conſtanti animi perſuaſione, & firma (vt ita loquar) certitudine, nec ea qualibet, ſed quæ ex Dei veritate concepta ſit. itaque trepidatio & incertitudo actiones noſtras omnes, quantumuis alioqui ſpecioſas vitiat. Iam quum pia mens nuſquam certò niſi in verbo Dei poſſit acquieſcere: euaneſcunt hîc omnes fictitii cultus, & quæcunque opera in hominum cerebris nata ſunt. Dum enim damnatur quicquid non eſt ex fide, reiicitur quicquid non eſt verbo Dei ſuffultum & approbatum. Quanquam ne id quidem ſatis eſt, verbo Dei approbari quod facimus, niſi animus perſua-

ſione illa fretus, alacriter ad opus ſe accingit. Itaque hoc rectè viuendi principium eſt, ne mentes noſtræ ſubinde fluctuent, Dei verbo innixos ſecurè pergere quocunque vocat.

CAP. XV.

Debemus autem nos qui potentes ſumus, infirmitates impotentium portare, & non placere nobis ipſis.

2 *Vnuſquiſque enim noſtrûm proximo placeat in bonum, ad ædificationem.*

3 *Etenim Chriſtus non placuit ſibiipſi: ſed quemadmodum ſcriptum eſt, Opprobria exprobantium tibi, ceciderunt ſuper me.* Pſal. 69.b.10.

1 *Debemus autem.*) Ne indignum putarent qui in Dei cognitione plus aliis promouerant, ſibi plus oneris imponi, oſtendit in quem vſum ſit conferendum robur illud quo reliquos excellunt: nempe ad ſuſtinendos imbecilles, ne collabantur. Quemadmodum enim quibus excellentiorem doctrinam contulit Deus, eos inſtituendis rudibus deſtinat: ita quos corroborat, illis commendat fulciendos imbecilles ſuo robore: ſic omnes gratias inter Chriſti membra communicari decet. Quò igitur quiſque confirmatior eſt in Chriſto, eo eſt obſtrictior ſufferendis infirmis. Quòd dicit, non oportere Chriſtianum placere ſibi, ſignificat non oportere ſtudium ſuum dirigere ad ſatisfaciendum ſibi: quemadmodum ſolent qui proprio iudicio contenti, alios ſecurè negligunt. Et verò ad cauſam præſentem aptiſſima eſt hæc admonitio: quia nihil magis obſequia noſtra impedit vel moratur, quàm quòd ſibi quiſque plus æquo addictus eſt, vt poſthabita aliorum cura, tantum ſua conſilia vel affectus ſequatur.

2 *Vnuſquiſque enim noſtrûm.*) Docet hîc nos eſſe aliis obligatos: ideo officii noſtri eſſe, illis ſatisfacere & obtemperare: nec vllam eſſe exceptionem quin debeamus nos fratribus accommodare, vbi ſecundum Dei verbum in illorum ædificationem id poſſumus. Duæ ergo hîc ſunt propoſitiones, quòd noſtro ipſorum iudicio non contenti, noſtris cupiditatibus non acquieſcentes, debemus vbique dare operam & contendere, quò fratribus noſtris ſatisfiat. Altera, quòd dum volumus nos proximis accommodare, in Deum reſpicere debemus, vt finis noſter ſit illorum ædificatio. Nam maior pars aliter placari nequit, quàm ſi eorum libidini indulgeas. Quòd ſi gratiam apud plurimos inire velis, non tam curanda erit eorum ſalus, quàm mos gerendus eorum ſtultitiæ: nec quid expediat reſpiciendum erit, ſed quid in ſuam perniciem appetant. Non ergo ſtudendum eſt vt illis placeas, quibus nihil niſi malum adlubeſcit.

3 *Etenim Chriſtus non placuit ſibi ipſi.*) Si æquum eſt, ſeruum nihil recuſare quod Dominus in ſe ſuſcipiat, valde abſurdum foret, velle nos eximere ab hac neceſſitate tolerandæ alienæ infirmitatis, cui ſubiecit ſe Chriſtus, quo Rege ac Domino gloriamur. Ille enim omiſſo ſui reſpectu, ſe totum huic ſtudio dedidit. Nam in illum verè competit quicquid canit Vates Pſal. 69. b. 10. Inter alia autem hoc quoque ponit, quòd zelus Domus Dei ipſum exederit, & opprobria opprobrantium Deo ſuper ipſum ceciderint. Quo ſignificat, tanto feruore gloriæ Dei æſtuaſſe, tantò deſiderio regni eius promouendi fuiſſe correptum, vt oblitus ſui, hac vna cogitatione quaſi abſorberetur: ita ſe Domino deuouiſſe, vt diſcinderetur animo, quoties ſacrum eius nomen patere impiorum maledicentiæ videret. Quanquàm ſecunda illa pars, de opprobriis Dei, bifariam intelligi poteſt: vel quòd non ſecus fuerit affectus contumeliis quæ Deo inferebantur, quàm ſi eas in ſe ipſe pertuliſſet: vel quòd non ſecus ipſi doluerit, videre Deo iniuriam irrogari, quàm ſi ipſe author extitiſſet. Quòd ſi regnet in nobis Chriſtus, vt in fidelibus ſuis regnare eum neceſſe eſt, hic quoque ſenſus in animis noſtris vigebit, vt quicquid derogat Dei gloriæ, non aliter nos excruciet, quàm ſi in nobis reſideret. Eant nunc quibus ſumma votorum eſt, maximos honores apud eos adipiſci, qui probris omnibus Dei nomen afficiunt, Chriſtum pedibus conculcant, Euangelium ipſius & contumelioſè lacerant, & gladio flammáque perſequuntur. Non eſt ſanè tutum ab iis tantopere honorari, à quibus non modò contemnitur Chriſtus, ſed contumelioſè etiam tractatur.

4 *Quæcunque enim antè ſcripta ſunt, in noſtram doctrinam ſunt ſcripta: vt per patientiam & conſolationem Scripturarum, ſpem habeamus:*

5 *Deus autem patientiæ & conſolationis, det vobis idem mutuò cogitare, ſecundum Chriſtum Ieſum:*

6 *Vt vno animo, vno ore glorificetis Deum & Patrem Domini noſtri Ieſu Chriſti.*

4 *Quæcunque enim.*) Exempli applicatio eſt, ne quis putaret iſtud nimis longè petitum eſſe, quòd ad imitationem Chriſti nos cohortaretur. Imò vero, inquit, nihil eſt in Scripturis quod non ad veſtram eruditionem vitæque veſtræ inſtitutionem valeat. Inſignis locus, quo, dum intelligamus nihil in oraculis Dei contineri inane & infructuoſum, ſimul etiam docemur in Scripturæ lectione proficere ad pietatem, ac vitæ ſanctimoniam. Quicquid ergo in Scriptura proditum eſt, in eo diſcendo elaboremus. Contumelia enim fieret Spiritui ſancto, ſi putaremus illum docuiſſe aliquid, quod ſcire noſtra nihil referat: deinde quicquid illic docetur, ſciamus tendere ad profectum pietatis. Tametſi autem de Veteri teſtamento loquitur, id ipſum tamen de ſcriptis etiam Apoſtolicis ſentiendum eſt. Nam ſi Chriſti Spiritus vbique eſt ſui ſimilis, non eſt dubium quin ſuam doctrinam nunc per Apoſtolos, vt olim per Prophetas, in ſuorum ædificationem attemperauerit. Porrò hic optimè redarguuntur phanatici ſpiritus, qui iactant Vetus teſtamentum eſſe abolitum, nec ad Chriſtianos quicquam pertinere. Qua enim fronte auertent Chriſtianos ab iis quæ in ipſorum ſalutem à Deo deſtinata teſtatur Paulus? Quòd autem addit, *vt per patientiam & conſolationem ſcripturarum, ſpem habeamus*, non omnes partes eius vtilitatis cõprehendit, quæ colligẽda

eſt ex verbo Dei: ſed breuiter notat præcipuum finem. In hoc enim præſertim incumbunt Scripturæ, vt ad patientiam comparatos,& conſolationibus firmatos, ad ſpem æternæ vitæ erigant, atque in eius meditatione retineant. Nomen Exhortationis,pro quo alii Conſolationem reddunt,mihi non diſplicet:niſi quòd conſolatio magis quadrat patientiæ,quia hæc ex illa naſcitur. Nam tunc demum rebus aduerſis patienter ferendis ſumus compoſiti,dum eas conſolatione Deus temperat. Patientia enim fidelium non eſt illa durities quam præcipiunt philoſophi: ſed ea manſuetudo qua nos libenter Deo ſubiicimus, dum guſtus bonitatis eius paterníque amoris, dulcia omnia nobis reddit. Ea ſpem in nobis alit ac ſuſtinet, ne deficiat.

5 *Deus autem patientiæ.*) Ab effectis ſic nominatur Deus,quæ prius Scripturæ attribuebantur, optima quidem,ſed diuerſa ratione:ſolus ſanè Deus patientiæ & conſolationis author eſt, quia vtranque cordibus noſtris inſtillat per Spiritum ſuum:verbo tamen ſuo, velut inſtrumento, ad id vtitur. Docet enim primùm quæ ſit vera conſolatio,& quæ ſit vera patientia:deindè illam doctrinam animis noſtris inſpirat ac inſerit. Porrò vbi monuit & cohortatus eſt ad officium Romanos, nunc ad precationem conuertitur: quia ſatis tenebat,nullo cum profectu diſſeri de cuiuſque officio, niſi Deus quod per os hominis loquutus eſt, intus Spiritu ſuo perficiat. Summa voti eſt, vt eorum animos in veram conſenſionem redigat, ac verè inter ſe conſpirare faciat. Simul etiam indicat quale ſit vinculum iſtius vnitatis, dum vult vt cōſentiant ſecundum Chriſtum. Miſera enim conſpiratio eſt quæ ſit extra Deum: illa autem extra Deum eſt, quæ ab eius veritate nos alienat. Ac quo magis commendabilem reddat conſenſionem in Chriſto, docet quãtopere ſit neceſſaria:quando non verè à nobis glorificatur Deus niſi in ipſius laudem corda omnium conſentiant, & linguæ etiam concinant. Non eſt ergo quòd iactet quiſpiam, ſe Deo gloriam daturum ſuo more: tanti enim Deo eſt ſeruorum ſuorum vnitas, vt inter diſſidia & contentiones gloriam ſuã perſonare nolit. Hæc vna cogitatio ſatis cohibere debebat inſanam contendendi rixandíque laſciuiam, quæ multorum animos hodie nimis occupat.

7 *Itaque ſuſcipite vos mutuò, quemadmodum Chriſtus vos ſuſcepit in gloriam Dei.*

8 *Dico autem Ieſum Chriſtum miniſtrum fuiſſe Circunciſionis,ſuper veritate Dei ad promiſſiones Patrum confirmandas.*

Pſal.18.d.50. 9 *Gentes autem pro miſericordia glorificare debent Deum:quemadmodum ſcriptum eſt, Propter*
2.ſa.22.d.50. *hoc confitebor tibi inter Gentes, & nomini tuo pſallam.*

10 *Et rurſum dicit, Exultate Gentes cum populo eius.*

Pſal.117.a.1. 11 *Et rurſum, Laudate Dominum omnes Gentes, & collaudate eum omnes populi.*

Eſa.11.c.10. 12 *Et rurſum Ieſaias dicit, Erit radix Ieſſe,& qui exurget ad imperãdum Gentibus,in ipſo Gentes ſperabunt.*

7 *Itaque ſuſcipite.*) Redit ad exhortationem,in qua confirmanda ſemper exemplum Chriſti retinet. Neque enim ille vnum aut alterum noſtrûm, ſed omnes ſimul complexus, ita nos coniunxit, vt fouere nos inuicem debeamus: ſi quidem volumus in eius ſinu permanere. Ita ergo demum confirmabimus noſtram vocationem,ſi non ſeparabimus nos ab iis quibus nos Dominus colligauit. Particula *in gloriã Dei*, vel ad nos modò, vel ad Chriſtum, vel ad ipſum & nos ſimul referri poteſt:quod poſtremum mihi magis placet, in hunc ſenſum, Quemadmodum Chriſtus Patris gloriam illuſtrauit, nos omnes in gratiam recipiendo, quum miſericordia indigeremus, ſic nos ad illuſtrandam quoque eiuſdem Dei gloriam,coniunctionem illam ſtabilire ac ſancire decet,quam habemus in Chriſto.

8 *Dico autem Ieſum Chriſtum.*) Nunc oſtendit qualiter nos omnes amplexus ſit Chriſtus: vbi nihil relinquit diſcriminis, inter Iudæos ac Gentes, niſi quòd Iudaicæ genti primo loco promiſſus, ac quodãmodo peculiariter deſtinatus fuit, priuſquam Gentibus exhiberetur. Cæterùm in eo quod ſeminarium omnium contẽtionũm erat,nihil intereſſe inter vtroſque docet: quia vtroſque ex miſera diſſipatione collegit,collectos in regnum Patris adduxit,vt fierent vnus grex in vno ouili, ac ſub vno paſtore. Inde æquũ eſſe innuit vt concordes maneant inter ſe, neque contemnant alii alios:quando neutros Chriſtus cõtemptui habuit. Prius ergo de Iudæis loquitur,ac dicit Chriſtum illis miſſum fuiſſe, quò veritatem Dei adimpleret, promiſſiones Patribus datas præſtando. Hic autem honor vulgaris non eſt, quòd Chriſtus cæli terræque Dominus,vt eorum ſaluti inſeruiret, carnem induit. Quo enim magis ſe humiliauit eorũ cauſa,eo maiori honore dignatus eſt ipſos. Atque id tanquam indubium pro confeſſo aſſumit:quo magis mirum eſt, tantam eſſe impudentiam in phreneticis quibuſdam capitibus, vt in carne concludere, & ad præſentem mundum alligare omnes Veteris teſtamenti promiſſiones non dubitent. Nequid excellentiæ præ Iudæis ſibi arrogent Gentes, Paulus diſertè pronuntiat, quam Chriſtus attulit ſalutem, Iudæis ex pacto eſſe propriam: quia ſuo aduentu impleuerit quod olim Pater Abrahæ pollicitus fuerat, atque ita miniſter illius populi fuerit. Vnde ſequitur, antiquum fœdus ſpirituale re ipſa fuiſſe, quanuis terrenis figuris annexum eſſet. Complementum enim de quo nunc tractat Paulus, ad æternam ſalutem referre neceſſe eſt. Porrò nequis poſſet cauillari, nepotibus tantùm promiſſam fuiſſe ſalutem, quum in Abrahę manu depoſitum fuit fœdus,expreſſè ipſas promiſſiones Patribus addicit. Ergo aut Chriſti virtus in corporalibus beneficiis continebitur, aut latiùs quàm ad carnem extendebatur fœdus cum Abrahamo percuſſum.

9 *Gentes autem pro miſericordia.*) Alterum membrum,in quo probando,quia dubium erat, plus immoratur. Primum teſtimonium quod citat, ſumptum eſt ex Pſalmo 18. qui refertur 22. cap.lib.2.Samuelis: vbi proculdubio vaticinium editur de regno Chriſti. Vocationem porrò Gentium ex eo comprobat Paulus, quòd illic promittitur confeſſio gloriæ Dei inter Gentes. Neque enim poſſumus verè Deum prædicare, niſi inter eos qui laudes eius exaudiunt, dum à nobis canuntur. Quare vt inter Gentes Dei

nomen

nomen celebretur, illas oportet donari cognitione, & in cõmunionem populi Dei venire. Vbique enim hoc in Scripturis videas,non poſſe prædicari Dei laudes,niſi in cœtu fidelium, quibus aures ſunt audiendi præconii capaces.

10 *Exultate Gentes cum populo eius.)* Quòd hunc verſum communiter interpretantur, perinde atque ex cantico Moſis deſumptum, mihi non placet: quoniam illic Moſes terrere vult potiùs Iſraelis aduerſarios,eius magnitudine, quàm inuitare ad communem lætitiam. Exiſtimo igitur potius è Pſalmo 67. a.5. petitum,vbi habetur,Exultent & lętentur Gentes,quoniam iudicas populos in ęquitate, & Gẽtes in terra dirigis. Quòd autem addidit ex ſuo Paulus, *cum populo Dei*, id fecit explicationis cauſa. Nam illic ſanè coniungit Propheta Gentes cum Iſraele, & vtroſque pariter ad lætitiam inuitat, quæ nonniſi in Dei cognitione conſiſtit.

11 *Laudate Deum omnes Gentes.)* Neque malè quadrat locus iſte. Quomodo enim Deum laudarent qui eius magnitudinem non cognoſcunt? nihilo magis id poſſent, quàm nomen eius incognitum inuocare. Eſt igitur appoſitiſſimum vaticinium ad comprobandam Gentium vocationem. Idque ex ratione illic adiuncta meliùs patet: iubet enim gratias agere pro veritate & miſericordia,Pſal.117.a.1.

12 *Rurſum Ieſaias*,&c.) Hęc prophetia omnium eſt illuſtriſſima. Illic enim,rebus propè deſperatis,tenues fidelium reliquias conſolatur Propheta, quòd ex arido & emortuo trunco familiæ Dauidis ſurculus emerget,& ex radice cõtempta ramus efflorebit,qui populum Dei in priſtinam gloriam reſtituat. Hunc ſurculum eſſe Chriſtum mundi redemptorem, palàm eſt ex deſcriptione illic poſita. Subnectit deinde, quòd in ſignum Gentibus erigetur, vt ſit illis in ſalutem. Paulùm quidem verba hæc differunt à veritate Hebraica. Nam vbi hîc legimus Surgit,Hebraica habent Stare in ſignum,quod idem eſt: nempe inſtar ſigni conſpicuum eminere. Pro verbo Sperandi,habent Quęrere: ſed vulgatiſſimo Scripturę vſu,Quærere Deum,nihil eſt quàm in ipſum ſperare. Bis autem in hac prophetia Gentium vocatio confirmatur, ex eo quòd dicitur erigendus illis Chriſtus in ſignum,qui inter ſolos fideles regnat: & quòd illæ in Chriſto dicuntur ſpem habituræ: quod non fit ſine prædicatione verbi & illuminatione Spiritus. his reſpondet Simeonis canticum. Cæterùm ſpes in Chriſtum,teſtimonium eſt eius Diuinitatis.

13 *Deus autem ſpei impleat vos omni gaudio & pace in credendo: quò abundetis in ſpe per potentiam Spiritus ſancti.*

14 *Perſuaſus autem ſum,fratres mei,ipſe quoque de vobis, quòd & ipſi pleni ſitis bonitate, referti omni cognitione,idonei ad vos mutuò admonendos.*

15 *Audaciùs autem ſcripſi vobis,fratres, ex parte,veluti commonefaciens vos,propter gratiam mihi datam à Deo.*

16 *Vt ſim miniſter Chriſti erga Gentes, conſecrans Euangelium Chriſti, vt ſit oblatio Gentium acceptabilis,ſanctificata per Spiritum ſanctum.*

13 *Deus autem.*) Nunc quoque ſententiam,vt prius, precatione claudit,qua illis à Domino dari optat quicquid præceperat. Vnde apparet, Dominũ præcepta ſua minimè viribus noſtris aut liberi arbitrii facultate metiri: neque etiam ideo præcipere quæ officii noſtri ſunt, vt propria virtute freti ad obſequium nos accingamus:ſed præcipere quæ gratiæ ſuæ auxilio indigent,vt nos ad precandi ſtudium extimulet. *Deum* verò *ſpei* quum dicit,reſpicit ad proximum verſum: acſi diceret, Ille ergo Deus in quo ſperamus pariter omnes,impleat vos gaudio,id eſt alacritate conſcientiæ: deinde vnitate & concordia, idque credendo: quia vt Deo probetur pax noſtra, pura & integra fide ſimul deuinctos eſſe conuenit. Siquis ἐν τῷ πιστεύειν, accipere malit poſitum pro εἰς τὸ,ſenſus erit: vt pacem ſuam cõferant ad credendum. Tunc enim rite ad fidem comparati ſumus,quando placidi & vnanimes libenter amplectimur quod docet. Rectius tamen eſt, fidem ideo paci coniungi & gaudio,quia vinculum eſt ſanctæ ac legitimæ concordiæ, piíque gaudii fultura. Quanquam & Pax intelligi poſſet, quam quiſque intus habet cum Deo: ſed contextus ad priorem expoſitionem nos magis ducit. Addit præterea, *Quo abundetis in ſpe*: quia ſic etiam in nobis ſpes confirmatur & augetur. Particula, *Per potentiam Spiritus ſancti*, denotat omnia illa eſſe Diuinæ benignitatis dona:& vocabulum Potentię ſuam habet emphaſim, ad commendãdam mirificam iſtam virtutẽ quę in nobis Spiritus fidem,ſpem,gaudium, & pacem operatur.

14 *Perſuaſus autem ſum.*) Occupatio eſt vel conceſſionis ſpecies, ad placandos Romanos,ſi tot ac tam anxiis admonitionibus ſe perſtringi exiſtiment,atque ita ſibi fieri iniuriam. Excuſat ergo quòd auſus fuerit doctoris & hortatoris perſonam inter eos ſuſcipere: ac ſe id feciſſe dicit, non quia eorum vel prudentiæ, vel benignitati, vel conſtantiæ diffideret, ſed quia ex officio cogeretur. ſic enim omnem temeritatis inuidiam amolitur,quæ in eo potiſſimum eſt, ſiquis ingerit ſe in alienum officiũ, vel ea tractat quæ ſibi non conueniunt. in quo videre eſt ſingularem ſancti pectoris modeſtiam,cui nihil gratius fuit quàm nihili haberi, modò authoritatem haberet doctrina quam prædicabat. Multũ in Romanis erat arrogantiæ, nomen vrbis etiam infirmos ex plebe inflabat: vt ægrè alienigenam, imò barbarum & Iudæum ferrent doctorem. Cum hoc faſtu non vult Paulus ſuo priuato nomine certare:ſed eum tamen quaſi demulcẽdo, ſubigit,quum ſe pro Apoſtoli officio ſuſcipere has partes teſtatur. *Pleni ſitis bonitate,referti omni cognitione.* Duæ monitoris præcipuæ ſunt dotes: humanitas, quæ & illius animum ad iuuãdos cõſilio ſuo fratres inclinet, & vultum verbáque comitate temperet: & conſilii dexteritas,ſiue prudentia,quæ & authoritatem illi conciliet, vt prodeſſe queat auditoribus ad quos dirigit ſermonem. Nihil enim magis contrariũ fraternis monitionibus quàm malignitas & arrogantia, quæ facit vt errantes faſtuosè contemnamus,& ludibrio habere malimus, quàm corrigere. Aſperitas quoque ſi aut in verbis aut in vultu appareat, fructum adimet monitionibus. Porrò vt tam humanitatis affectu quàm comitate præſtes,non eris tamen ad monendum idoneus, niſi prudentia rerúmque vſu polleas. Vtranque ergo facultatem tribuit Romanis,

illis reddens teſtimonium quòd ipſi ſibi ad mutuas cohortationes ſine alterius auxilio ſufficiant. Fatetur enim abundare & benignitate & peritia: vnde ſequitur, illos valere ad exhortationem.

15 *Audacius autem ſcripſi vobis.)* Sequitur excuſatio, in qua afferẽda vt modeſtior ſit, per modũ conceſſionis cõfidenter ſe feciſſe dicit, quòd interpoſuerit ſe in ea re quam ipſi per ſe exequi poterant: ſed audaciam hanc ſe ſumpſiſſe addit, pro muneris ſui neceſsitate, quia ſit Euangelii miniſter in Gentes: ideóq; illos præterire non potuerit qui in Gentium numero erant. Sic tamen ſe demittit, vt muneris ſui præſtantiam efferat. Gratiam enim Dei obiiciens, qua in gradum honoris euectus fuerat, quod pro munere Apoſtolico gerit, contemni non patitur. Præterea ſe doctoris partes vſurpaſſe negat, ſed monitoris: cuius officium eſt, reuocare in memoriam quæ alioqui non ſunt incognita.

16 *Conſecrans Euangelium.)* Sic malo quàm quod Eraſmus initio reddiderat, Adminiſtrans. Nihil enim certius eſt quàm Paulum hîc ad ſacra myſteria alludere, quæ à ſacerdote peraguntur. Facit ergo ſe Antiſtitem vel ſacerdotem in Euangelii miniſterio, qui populum quem Deo acquirit, in ſacrificium offerat: atque hoc modo ſacris Euangelii myſteriis operetur. Et ſanè hoc eſt Chriſtiani paſtoris ſacerdotiũ, homines in Euangelii obedientiam ſubigendo, veluti Deo immolare: non autem, quod ſuperciliosè hactenus Papiſtæ iactarunt, oblatione Chriſti homines reconciliare Deo. Neque tamen Eccleſiaſticos paſtores ſimpliciter hîc vocat ſacerdotes, tanquam perpetuo titulo: ſed quum dignitatem efficaciámque miniſterii vellet commendare Paulus, hac metaphora per occaſionẽ eſt vſus. Hic ergo finis ſit Euangelii præconibus in ſuo munere, animas fide purificatas Deo offerre. Quod poſtea correxit Eraſmus, Sacrificans Euangelium, non modò improprium eſt, ſed ſenſum quoque obſcurat. eſt enim Euangeliũ potius inſtar gladii quo homines Deo in victimas ſacrificat miniſter. Subiungit tales hoſtias Deo acceptabiles eſſe: quod non tantùm ad miniſterii commendationem facit, ſed etiam ad eximiam eorum conſolationem, qui ſe conſecrandos tradunt. Iam quemadmodum veteres hoſtiæ externis ſanctificationibus & lauacris Deo dicabantur: ita & iſtæ hoſtiæ conſecrantur Domino per Spiritum ſanctitatis, cuius virtute intus operante ſegregantur ab hoc mundo. Etſi enim ex fide verbi oritur animæ puritas, quia tamen vox hominis per ſe inefficax eſt ac mortua, purgandi munus verè & propriè in Spiritum competit.

17 ***Habeo igitur quòd glorier per Ieſum Chriſtum, in iis quæ ad Deum pertinent.***

18 ***Non enim auſim loqui quicquam de iis quæ non effecit Chriſtus per me, in obedientiã Gentium, ſermone & opere,***

19 ***In potentia ſignorum & prodigiorum, in potentia Spiritus Dei, vt ab Ieruſalem & in circuitu vſque in Illyricum impleuerim Euangelium Chriſti:***

20 ***Ita annitens prædicare Euangeliũ, non vbi nominatus erat Chriſtus, ne ſuper alienum fundamentum ædificarem:***

Eſa.52.d.15. 21 ***Sed quemadmodum ſcriptum eſt, Ii quibus nõ annuntiatum eſt de eo, videbunt: & qui non audierunt, intelligent.***

17 *Habeo igitur.)* Poſtquam vocationem ſuam in genere commendauit, vt ſcirent Romani verum & indubium eſſe Chriſti Apoſtolum: adiungit nunc elogia quibus ſe munus Apoſtolicũ, Dei ordinatione iniunctum, non modò ſuſcepiſſe, ſed præclarè etiam ornaſſe probet. Simul etiam meminit ſuæ fidelitatis quã in exequenda illa functione præſtiterat. Parum enim fuerit nos ordinatos eſſe, niſi vocationi noſtræ reſpondeamus, ac ſatisfaciamus officio. Neque id facit captandæ gloriæ ſtudio: ſed quia nihil erat omittendum quod eius doctrinæ gratiam apud Romanos & authoritatem compararet. In Deo igitur non in ſe gloriatur: quia nõ aliò tendit, niſi vt ſolida laus ad Deum redeat. Quod autem negatiuè tantùm loquitur, ſignum quidẽ modeſtiæ eſt, ſed valet ad fidem iis quæ aſſerere vult faciendam: acſi diceret, Tantam mihi gloriæ materiam veritas ipſa ſuppeditat, vt non ſit mihi opus accerſere falſa & aliena encomia: veris ſum contentus. Fortè etiam ſiniſtros rumores, quos ſciebat paſsim à maleuolis ſpargi, anteuertere voluit: itaque præfatur, ſe nonniſi de rebus probè compertis verba facturum.

18 *In obedientiam Gentium.)* Hæc particula denotat quod illius ſit propoſitum: nempe vt pretium addat ſuo miniſterio apud Romanos, ne profectu careat ſua doctrina. A ſignis ergo commonſtrat, Deum virtutis ſuæ præſentia, ipſius prædicationi teſtimonium reddidiſſe, & quodammodo Apoſtolatum ſuum obſignaſſe: vt nemini iam dubium eſſe debeat quin ſit à Domino conſtitutus ac miſſus. Signa ſunt ſermo & opus & miracula: vnde apparet, nomen *operis* latiùs patêre quàm *miraculorum*. Tandem concludit, *in potentia Spiritus:* quo ſignificat non potuiſſe hæc fieri, niſi authore Spiritu. In ſumma, aſſerit, tam docendo quàm agendo, vim ſibi ac energiam fuiſſe in prædicando Chriſto, in qua mirifica Dei virtus appareret: deinde acceſſiſſe miracula: quæ veluti ſigilla erãt in illius rei certiorem notitiam. Sermonem & opus primò ponit, tum ſpeciem vnam exprimit, nempe facultatem edendi mircula. Sic & apud Lu-

Ioan.5.f.36. cam capitur, vbi dicit Chriſtum fuiſſe potentem ſermone & opere, 24. c.19. Item apud Ioannem, vbi Chriſtus ipſe Iudæos ad opera ſua mittit, vnde habeant Diuinitatis ſuæ teſtimonium. Neque miracula ſimpliciter nominat, ſed duobus titulis inſignit. Pro eo autem quòd hîc dicit *potentiam ſignorum & prodigiorũ*, Petrus Act.2.d.23, habet Virtutes & ſigna & prodigia. Et ſanè ſunt teſtimonia Diuinæ potentiæ ad homines expergefaciendos, vt perculſi Dei virtute, eum mirentur ſimul atque adorent: nec ſignificatione carent, ſed excitant nos ad aliquid de Deo intelligendum. Hic nobilis eſt locus de miraculo-

Marc.16.d.20 rum vſu: nempe vt reuerentiam obedientiámque Deo apud homines cõparent. Sic apud Marcum legis,

Act.14.a.3. Dominum confirmaſſe doctrinam ſubſequentibus ſignis: ſic Lucas in Actis narrat, Dominum per miracula teſtimonium reddidiſſe ſermoni gratiæ ſuæ. Quæ ergo gloriam creaturis quærunt non Deo, fidem mendaciis comparant non verbo Dei, diabolica eſſe conſtat. *potentiam Spiritus Dei*, quam tertio loco ponit, ad vtrumque refero.

19 *Vt ab Ieruſalem, vſque in Illyricum.*) Ab effectu quoque teſtimonium adiungit: quia profectus qui ex prædicatione ſequutus erit, ſuperabat omnes hominis facultates. Quis enim tot Chriſto colligere Eccleſias poſſet, niſi Dei virtute adiutus? Ab Ieruſalem (inquit) Euangelium propagaui vſque in Illyricum: neque id recta via ad exitum feſtinando, ſed circum circa perluſtrando quæcunque in medio ſunt, regiones. Cæterùm verbum πεπληρωκέναι quod Implere poſt alios vertimus, ſignificat & perficere & ſufficere quod deeſt. Vnde πλήρωμα, tam Perfectio dicitur Græcis, quàm Supplementum. Ego libenter ita expono; quòd Euangelii prædicationem quaſi ſupplendo diffuderit. cœperant enim alii priores, ſed ipſe longiùs ſparſit.

20 *Ita annitens prædicare Euangelium.*) Quia Paulo neceſſe erat, non modò ſe ſeruum Chriſti ac paſtorem Chriſtianæ Eccleſiæ approbare, ſed ſibi vindicare perſonam ac munus Apoſtoli, quo ſibi audientiam apud Romanos faceret: ponit hîc propriam ac peculiarem notam Apoſtolatus. Siquidem officium Apoſtoli eſt ſeminare Euangelium vbi nõdum prædicatum fuerit: ſecundũ illud mãdatum, Ite, prędicate Euangelium omni creaturæ. *Mar.16.c.15.* Quod diligenter notare oportet, ne hoc trahamus in exemplum vniuerſale, quod in ordinem Apoſtolicum ſpecialiter competit. Neque enim vitio vertendum eſt, quòd ſucceſſor ſubſtituitur in eius locum qui Eccleſiam ædificauit. Sunt ergò Apoſtoli veluti fundatores Eccleſiæ: paſtores qui illis ſuccedunt, tueri debent atque etiam amplificare quod ab illis excitatum eſt ædificium. *Alienum fundamentum* vocat, alterius manu iactũ. alioqui Chriſtus vnicus eſt lapis quo Eccleſia fundatur, 1. Corinth. 3. c. 11, & Epheſ. 2. d. 20.

21 *Sed quemadmodum ſcriptum.*) Confirmat vaticinio Ieſaiæ id quod dixerat de ſigno ſui Apoſtolatus: Nam ille capite 52. c. 10, quum de regno Meſſiæ loquitur, inter cætera prædicit, oportere in vniuerſum orbem dilatari Chriſti ipſius notitiam ad Gentes, quibus antea inauditũ fuerat eius nomen, perferri oportere. Id per Apoſtolos fieri conuenit, quibus ſpecialiter datũ eſt id mandatũ: ergo Apoſtolatus Pauli ex eo fit manifeſtus, quòd hæc prophetia in ipſo adimpletur. Perperã hoc ad munus paſtorale trahere quiſpiã contendet, quia ſcimus in Eccleſiis rite cõpoſitis, vbi pridẽ recepta fuit Euangelii veritas, Chriſti nomen aſſiduè eſſe prædicandum. Hac ergo lege Paulus apud exteros Chriſti adhuc incogniti præco fuit, vt poſt eius diſceſſum in ſingulis locis eadẽ doctrina quotidie in ore paſtorum reſonaret. Certum enim eſt Prophetam de regni Chriſti primordiis diſſerere.

22 ***Itaque impeditus etiam ſæpius fui quominus venirem ad vos.***

23 ***Nunc verò nullum amplius locum habens in his regionibus, deſiderium autem habens à multis annis veniendi ad vos,***

24 ***Si quando in Hiſpaniam proficiſcar, veniam ad vos. Spero enim fore, vt iſtac iter faciens videam vos, & illuc à vobis deducar: ſi tamen prius ex parte, veſtra conſuetudine fuero expletus.***

22 *Itaque*, &c.) Quod de Apoſtolatu ſuo dixerat, nunc etiam aliò trahit: vt excuſet quòd nunquam ad ipſos acceſſiſſet, quum illis non minus quàm aliis fuiſſet deſtinatus. Obiter ergo indicat, ab Iudæa in Illyricum vſque Euangelium ſeminando, ſe quendam veluti curſum à Domino iniunctum confeciſſe: quo peracto, non negligere ipſos ſtatuerit. Ac ne interea quoque neglectos ſe putarent, eam ſuſpicionem tollit, qui teſtatur deſiderium ſibi iampridem non defuiſſe. Quòd ergo citius non fecerat, id factum erat iuſto impedimento: nunc vbi primùm per vocationem licet, ſpem illis facit. Ex hoc autem loco infirmũ argumentum ducitur profectionis Hiſpanicæ. neque enim protinus ſequitur, ipſum fuiſſe perfunctum, quia ſic animo concepiſſet. De ſpe enim tantùm loquitur, qua fruſtrari, quemadmodum alij fideles, nonnunquam potuit.

24 *Spero enim fore.*) Cauſam attingit cur ad eos venire diu optauerit, & nunc inſtituat: nempe vt ipſos videat, id eſt, ipſorum conſpectu ſermonéque fruatur, & ſe quoque illis exhibeat, pro officij ſui ratione. nam ſub aduentu Apoſtolorum, Euangelij quoque acceſſio continetur. Quum dicit, vt *Et illuc à vobis deducar:* eo ſignificat quantum ſibi promittat de ipſorum beneuolentia: quod eſſe optimum conciliandæ gratiæ genus, antea admonuimus. Nàm quo quiſque maiorem ſibi fidem haberi audit, eo ſe magis adſtrictum putat: quia turpe inhumanúmque ducimus, opinionẽ de nobis conceptam fallere. Quum autem ſubiungit, *ſi tamen expletus ex parte fuero*, de mutua erga eos animi ſui beneuolentia teſtatur, de qua perſuaſos eſſe, magnopere intererat Euangelij.

25 ***Nunc verò proficiſcor Ieroſolymam ad miniſtrandum ſanctis.***

26 ***Placuit enim Macedoniæ & Achaiæ communicationẽ facere in pauperes ſanctos qui ſunt Ieroſolymis.***

27 ***Placuit, inquam, & debitores ſunt ipſorum. ſi enim ſpiritualibus ipſorum communicarunt Gentes, debent & in carnalibus miniſtrare ipſis.***

28 ***Hoc igitur quum perfecero, & obſignauero illis fructum hunc, proficiſcar per vos in Hiſpaniam.***

29 ***Scio autem quòd quum venero ad vos, in plenitudine benedictionis Euangelij Chriſti venturus ſim.***

25 *Nunc verò.*) Ne mox aduentum ſuum expectent, ac ſibi data verba eſſe putent ſi tardiùs expectatione ipſorum venerit, prædicit quid negotij habeat in præſentia, quominus profectionem illam ſuſcipere ſtatim poſſit: ſe enim proficiſci Ieroſolymam ad perferendas, quæ ab Achaia & Macedonia collectæ erant, eleemoſynas. Simul tamen ſumpta hinc occaſione delabitur ad commẽdationem iſtius collationis, quò ipſos quadam inſinuationis ſpecie ad imitationem prouocet. Tametſi enim apertè non petit, dum

tamen Achaiam & Macedoniam debuiſſe id facere commemorat, ſubindicat quod ſit Romanorum offi-
2.Cor.9.a.2. cium qui in eadem erant cauſa. Atque eò ſe reſpexiſſe, apertè ad Corinthios fatetur, Glorior, inquit, de veſtra promptitudine apud omnes Eccleſias, vt veſtro exemplo incitentur. Fuit autem id raræ pietatis, quòd quum audirent Græci, fratres qui Ieroſolymis erant, laborare penuria: non conſiderarunt quanto locorum interuallo eſſent à ſe diſiuncti: ſed ſibi ſatis propinquos ducentes quibuſcum fidei vinculo cohærerent, eorum egeſtatem abundantia ſua ſubleuarunt. Notandum eſt *communicationis* nomen quo vtitur: optimè enim exprimit quo affectu fratrũ inopiæ ſuccurrere nos deceat, nempe quia propter corporis vnitatem communis & mutua ratio eſt. Pronomen τινὰ non reddidi, quia ſæpe apud Græcos abundat, & huius loci emphaſim minuere videtur. Vbi vertimus *adminiſtrandum*, Græcè eſt participium Miniſtrans, ſed illud commodius viſum eſt ad mentem Pauli exprimendam. ſe enim excuſat iuſta occupatione teneri ne ſtatim feſtinet Romam.

27 *Et debitores ipſorum ſunt.*) Nemo non videt, quod de obligatione hîc dicitur, non tam Corinthiorum cauſa, quàm propter Romanos ipſos dici. nihilo enim plus Corinthii vel Macedones quàm Romani Iudæis debebant. Addit obligationis cauſam, quòd Euangelium ab illis acceperant: & argumentum ſu-
1.Cor.9.b.11. mit ex comparatione minoris cum maiori, quo etiam alibi vtitur, non debere videri iniquam aut grauem compenſationem illis qui pro ſpiritualibus carnalia referant, quæ immenſo ſunt viliora. Hoc autem Euangelii pretium oſtendit, quòd nõ miniſtris tantùm illius, ſed vniuerſæ genti, vnde miniſtri prodierant, obſtrictos pronũtiat. Nota autẽ verbum λειτουργῆσαι pro Miniſtrare: quod ſignificat munere ſuo perfungi in republica & onera ſuæ vocationis ſubire: interdum etiam ad ſacra transfertur. Nec dubito quin ſignificet Paulus ſacrificij ſpeciem eſſe, quum de ſuo erogant fideles ad egeſtatem fratrum leuandam. Sic enim perſoluunt quod debent charitatis officium, vt Deo ſimul hoſtiam grati odoris offerant: ſed propriè hoc loco ad illud mutuum ius compenſationis reſpexit.

28 *Obſignauero illis fructum hunc.*) Mihi non diſplicet quòd hîc alluſionem eſſe putant ad veterum morem, qui annulis occludebant quæ volebant in tuto repoſita. Hoc modo fidem ſuam & integritatem Paulus commẽdat, quaſi diceret ſincerum ſe fore cuſtodẽ pecuniæ in manibus ſuis depoſitæ, nõ ſecus acſi obſignatã ferret. Fructus nomine prouentũ notare videtur, quem ex Euangelii ſatione ad Iudæos redire nuper dixit, non ſecus atque ager cultorem ſuum fructificando alit.

29 *Scio autem quòd quum venero, in plenitudine.*) Bifariam exponi hæc verba poſſunt: prior ſenſus eſt, quòd reperturus ſit Romæ vberem Euangelii fructum: eſt enim hæc Euangelii benedictio, quum bonis operibus fructificat. nam quòd nonnulli ad eleemoſynas reſtringunt, mihi non placet. Vel quo magis deſiderabilem faciat ſuum ad eos aduentum, ſperare ſe dicit non fore infrugiferum, quia ſit magnam acceſſionem facturus Euangelio, quam *plenitudinem benedictionis* vocat, pro Plena benedictione: quo nomine ſignificat proſperum ſucceſſum & incrementum. Hæc autem benedictio partim ab eius adminiſtratione, partim ab eorum fide pendebat: ergo non fruſtra ſe venturum ad eos promittit, apud quos non perditurus ſit gratiam ſibi datam, ſed bene collocaturus, qua erant animi alacritate ad recipiendum Euangelium. Prior expoſitio magis recepta eſt. ac mihi etiam magis probatur, quòd ſperet aduentu ſuo ſe reperturum quod maximè optabat: nempe Euangelium apud eos florere & vigere præclaris ſucceſſibus, quia ſanctitate & omni genere virtutum excellerent. Cauſam enim ſui deſiderii reddit, quia non vulgare ex eorum conſpectu gaudium ſperet, quos videbit ſpiritualibus Euangelii diuitiis affluere.

30 Obſecro autem vos fratres, per Dominum noſtrum Ieſum Chriſtum, & per dilectionem Spiritus, vt concertetis mihi in precibus veſtris pro me ad Deum.

31 Vt liberer ab incredulis in Iudæa: & vt miniſterium meum quod ſuſcipio erga Ieruſalem, acceptum ſit ſanctis:

32 Vt cum gaudio veniam ad vos per voluntatem Dei, vnàque vobiſcum refociller. Deus autem pacis ſit cum omnibus vobis. Amen.

30 *Obſecro autem vos fratres.*) Ex plurimis locis ſatis ſcitur quanta inuidia flagrauerit Paulus in ſua gente ob falſas delationes, quaſi doceret defectionem à Moſe. Nouerat quantum poſſint calumniæ ad grauandos innocentes: præſertim apud eos qui inconſiderato zelo feruntur. Accedebat etiam teſtificatio Spiritus, cuius meminit Actor.20.e.23, qua ſubinde præmonebatur, ſibi imminere Ieroſolymis vincula & afflictiones. Itaque quo maius cernebat periculum, eo magis permouebatur: Hinc tanta ſolicitudo in commendanda Eccleſiis ſalute ſua: nec miremur tam anxium fuiſſe de vita ſua, in qua tantum Eccleſiæ periculum agi ſciebat. Teſtatur ergo quantopere angeretur pium pectus, quæ in hac obteſtatione ineſt vehementia, dum ad nomen *Domini* addit *Spiritus dilectionem*, qua ſe mutuò ſancti complecti debent. Cæterùm in tanta trepidatione pergere non deſinit, neque ſic periculum reformidat, quin obire libenter paratus ſit: ſed remediis à Deo ſibi datis ſe inſtruit. Aduocat enim Eccleſiæ ſuppetias, vt eius preci-
Matt.18.c.20. bus adiutus, ſolatium inde aliquod ſentiat, iuxta Domini promiſſionẽ, Vbi duo aut tres congregati erunt
Matt.18.c.19. in nomine meo, ibi in medio eorum ſum: &, De quacunque re conſenſerint in terra, eam obtinebunt in cælis. Et ne defunctoriam eſſe commendationẽ quis putet, per Chriſtum & per dilectionem Spiritus eos obſecrat. Dilectio autem Spiritus vocatur, in qua nos Chriſtus cõiungit: quia non carnis eſt nec mundi, ſed ab eius Spiritu, qui vinculum eſt vnitatis noſtræ. Quum ergo tantum ſit Dei beneficium, fideliũ precibus adiuuari, quod ne Paulus quidem, ſelectiſſimum illud Dei organum, ſibi negligendum duxerit: cuius ignauiæ futurum eſt, ſi nos miſelli & nihili homunciones ipſum cõtemnimus? Cæterùm ex talis locis captare anſam ad interceſſiones ſanctorum mortuorum adſtruendas, nimiæ impudentiæ eſt. *Vt concertetis mihi*, Eraſmus non malè reddidit, Vt laborantẽ adiuuetis: ſed quia loquutio Græca Pauli plus habet energiæ, reddere ad verbum eam malui. Nam & per vocabulũ Certaminis, ſignificat quibus anguſtiis

præmatur

præmatur: & quum iubet ſibi adeſſe in hoc certamine, docet quem affectum habere debeant preces piorum pro fratribus: vt ſcilicet recipiant eorum in ſe perſonam, acſi in eadem conſtituti eſſent neceſſitate: poſtremò etiam quem habeant effectum, indicat. qui enim fratrem Domino commendat, ille partem eius neceſſitatis ad ſe recipiendo, tantundem eum ſubleuat. Et ſanè ſi robur noſtrum eſt in nominis Dei inuocatione poſitum, non poſſumus fratres meliùs confirmare, quàm nomen Dei ſuper ipſos inuocando.

31 *Vt miniſterium meum erga Ieruſalem.)* Sic ipſum criminãdo profecerant delatores, vt ſolicitus etiã eſſet ne parum gratum è manibus ſuis eſſet munus, quod alioqui in tanta neceſſitate valde opportunum erat. Atque hinc apparet mirifica eius mãſuetudo, quòd nõ deſinit pro iis laborare, quibus an ſit gratificaturus dubitat. Hunc animũ imitari nos oportet, vt neque iis deſinamus benefacere, de quorum gratitudine parum certi ſumus. Et notandum quòd *Sanctorum* nomine dignatur, quibus ne ſuſpectus ſit ac ingratus, timet. Sciebat etiam ſanctos quoque poſſe interdũ falſis delationibus in ſiniſtras opiniones abripi: & quanquam ſibi iniuriam facere ſciat, honorificè tamen de ipſis loqui non deſinit. Quum addit, *vt veniam ad vos*, ſignificat ipſis quoque vtilem fore hanc precationem, & eorum referre vt nõ interficiatur in Iudæa. Eodem ſpectat particula *cum gaudio*. Futurum enim erat hoc quoque vtile Romanis, eum hilarem & omni mœrore vacuum ad ipſos accedere, quo animoſiùs magíſque ſtrenuè ſuam operam illis impenderet. Ac per verbum *refocillandi*, vel acquieſcendi, iterum oſtendit quàm certò ſit de fraterno eorum amore perſuaſus. Particula, *per Dei voluntatem*, admonet quàm neceſſe ſit incumbere precibus: quia ſolus Deus vias omnes noſtras ſua prouidentia dirigit. *Deus autem pacis.* Ex nota vniuerſali coniicio, non ſimpliciter eum optare vt Deus Romanis adſit ac faueat, ſed vt ſingulos eorum gubernet. Nam epithetum Pacifici ad præſentem circunſtantiam referri arbitror, vt Deus pacis author omnes ſimul contineat.

CAPVT XVI.

Commendo autem vobis Phœben ſororem noſtram, quæ eſt miniſtra Eccleſiæ Cenchreenſis,
2 *Vt eam ſuſcipiatis in Domino, vt dignum eſt ſanctis, & adſitis ei in quocunque vobis eguerit negotio. etenim ipſa cùm multis affuit, tum etiam mihi ipſi.*

3 *Salutate Priſcam & Acylam cooperarios meos in Chriſto Ieſu:*

4 *Qui pro anima mea ſuam ipſorum ceruicem poſuerunt: quibus non ego ſolus gratias ago, ſed etiam omnes Eccleſiæ Gentium,*

5 *Et domeſticam eorum Eccleſiam. ſalutate Epænetum mihi dilectum, qui eſt primitiæ Achaiæ in Domino.*

6 *Salutate Mariam, quæ multùm laborauit erga vos.*

7 *Salutate Andronicum & Iuniam cognatos meos & concaptiuos meos, qui ſunt inſignes inter Apoſtolos: qui etiam ante me fuerunt in Chriſto.*

8 *Salutate Ampliam dilectum meum in Domino.*

9 *Salutate Vrbanum adiutorem noſtrum in Chriſto, & Stachyn dilectum meum.*

10 *Salutate Apellen probatum in Chriſto. ſalutate eos qui ſunt ex Ariſtobuli familiaribus.*

11 *Salutate Herodionem cognatum meum, ſalutate eos qui ſunt ex Narciſſi familiaribus, hos qui ſunt in Domino.*

12 *Salutate Tryphænam & Tryphoſam, quæ laborant in Domino. ſalutate Perſidem dilectam quæ multum laborauit in Domino.*

13 *Salutate Rufum electum in Domino, & matrem illius ac meam.*

14 *Salutate Aſyncritum, Phlegontem, Hermam, Patrobam, Mercurium, & qui cum his ſunt, fratres.*

15 *Salutate Philologum & Iuliam, Nereum & ſororem eius, & Olympam, & qui cum his ſunt, omnes ſanctos.*

16 *Salutate vos inuicem in oſculo ſancto. Salutant vos Eccleſiæ Chriſti.*

1 *Commendo autem vobis*, &c.) Bona pars huius capitis in ſalutationibus conſumitur: quæ quoniam nihil habent difficultatis, ſuperuacuum eſſet in illis prolixè immorari. Ego ea tantùm attingam quæ nonnullam expoſitionis lucem requirent. Principio commendat Phœben, cui Epiſtolam perferendam dabat. commendat autem primùm eam ab officio, quia honeſtiſſimo ac ſanctiſſimo miniſterio in Eccleſia fungeretur: deinde alteram cauſam affert cur illam ſuſcipere, omnibúſque officiis proſequi debeant: quia ſe illa ſemper omnibus piis impenderit. Quia ergo miniſtra eſt Cenchreenſis Eccleſiæ, eo nomine ipſam in Domino ſuſcipi iubet. Et quum addit, *Vt dignum eſt ſanctis*, innuit fore indignum Chriſti ſeruis ſi nullum ei honorem, nullámque benignitatem exhibeant. Et ſanè cùm omnia Chriſti membra dilectione complecti, tum verò eos qui publicam in Eccleſiã functionẽ gerunt, & colere, & ſingulari amore atque honore proſequi decet. Deinde quemadmodum illa ſemper officioſa fuit ergà omnes, ita ei nũc viciſsim in ſuis negotiis opem auxiliúmque ferri iubet. Eſt enim humanitatis, eum qui natura propenſus eſt ad beneficentiam, ſiquando ope aliorum indigeat, non deſtituere. at quo magis animos eorum inclinet, ſe quoque inter eos numerat quibus illa benefecit. Porrò miniſterium hoc de quo loquitur, quale fuerit, ipſe alibi docet, 1. Timoth. 5. b. 9. Quemadmodum enim ex publico Eccleſiæ ærario alebantur pauperes: ita publico officio curabantur. Ad hanc curationem legebantur viduæ quæ domeſticis

oneribus ſolutæ,nullis liberis impeditæ, totas ſe Deo pietatis officiis conſecrare cupiebant: itaque receptæ in hanc functionem,quaſi addictæ & obligatæ erant: ſicuti qui ſuam operam locans, liber ac ſui iuris eſſe deſinit. Vnde Apoſtolus violatæ fidei arguit eas quæ ſuſcepto ſemel muneri poſtea renuntiant. Quia autem in cælibatu viuere ipſas oportebat, vetat allegi minores ſexaginta annis: quia ſcilicet prouidebat infra eam ætatem periculoſum, imò pernicioſum eſſe votum perpetui cælibatus. Functio illa ſanctiſſima & Eccleſiæ perutilis, labente in deterius rerum ſtatu, in otioſum Monialium ordinem degenerauit: qui tametſi à prima ſua origine vitioſus fuit, ac verbo Dei contrarius, nunc tamen ab illo principio adeò defecit, vt non minus ſit diſcriminis, quàm inter ſacrarium aliquod caſtitatis & lupanar.

1.Tim.5.b.11.

3 *Salutate Priſcam & Acylam.)* Quæ hîc nonnullis teſtimonia defert, partim eò tendunt vt dum in honore habentur qui probi ſunt ac digni, probitas quoque ipſa honoretur, & ii qui prodeſſe plus aliis poſſunt & cupiunt,authoritatem habeant: partim vt ipſi anteactæ vitæ reſpondere ſtudeát, neque in curſu pietatis deficiant,vel etiam langueſcat pius eorum ardor. Singularis eſt honor quem hîc tribuit Priſcæ & Acylæ, præſertim in fœmina. quo magis elucet ſancti viri modeſtia, qui in opere Domini conſortem mulierem nec habere dedignatur, nec fateri erubeſcit. Hæc autem Acylæ ipſius vxor fuit, quam Lucas Priſcillam nominat, Act.18.a.1.

4 *Quibus non ego ſolus.)* Quia vitæ ſuæ non pepercerat Priſca & Acylas pro tuenda Pauli vita, priuatim ſe illis gratum eſſe teſtatur. Addit tamen,ab omnibus Chriſti Eccleſiis illis haberi gratiam, vt hoc exemplo Romanos quoque permoueat. Meritò autem tam chara & pretioſa cunctis Gentibus fuit vita vnius hominis,vt erat incomparabilis theſaurus: quare mirum non eſt ſi eius conſeruatoribus obſtrictas ſe putarint omnes Gentium Eccleſiæ. Quod addit de Eccleſia ipſorum domeſtica, obſeruatu dignum eſt. Neque enim ſplendidiùs ornare potuit eorum familiam quàm Eccleſiæ titulo. Nam Congregationis nomen quod Eraſmus reddidit, mihi non placet: planè enim liquet Paulum honorificè ſacro Eccleſiæ nomine fuiſſe vſum.

5 *Qui eſt primitiæ.)* Alluſio eſt ad legales cæremonias. Quia enim ſanctificantur Deo homines per fidem,qui primum in oblatione locũ obtinent,aptè primitiæ vocãtur. Porrò vt quiſque prior tempore ad fidem vocatus eſt,ita honoris prærogatiuam illi defert Paulus. Verùm hoc locum habet, dum vltima primis reſpódent. Et certè non vulgaris dignatio eſt,quum aliquos Deus in primitias deligit. Accedit etiam ex ipſa temporis diuturnitate maior & amplior fidei probatio, dum ij qui primi cœperunt, bene currendo non fatigantur. Gratitudinem ſuam iterum teſtatur,dum Mariæ erga ſe officia commemorat. Nec dubium eſt quin laudes iſtas adſcribat,vt quos laudat,Romanis reddat commendatiores.

7 *Salutate Andronicum.)* Quanquam genus & alia quæ ad carnem pertinent,non magni facere ſolet Paulus, quia tamen nonnihil valere poterat cõſanguinitas quam cum eo habebat Iunia & Andronicus, vt facilius innoteſcerent, hanc quoque laudem non negligit. Plus momenti eſt in ſecundo elogio dum nominat *concaptiuos*: quia inter decora militiæ Chriſti, vincula non vltimo loco cenſentur. Dum tertio loco *Apoſtolos* nominat, hanc vocem non accipit in ſignificatione propria & vſitata, ſed latius extendit ad eos omnes qui non vnam tantùm Eccleſiam inſtituunt, ſed promulgando vbique Euangelio impendunt operam. Qui ergo ſalutis doctrinã huc & illuc circumferendo,plantabant Eccleſias,eos generaliter vocat Apoſtolos hoc quidem loco. Nam alibi ad primarium illum ordinem reſtringit, quem Chriſtus initio inſtituit in duodecim diſcipulis: alioquin abſurdum eſſet, excellentiam tantam illis aſcribi inter paucos. Iam quia prius Euangelium fide amplexi erant quàm Paulus, eos ſibi hoc reſpectu præferre non dubitat.

11 *Qui ſunt ex Narciſsi fam.)* Nimis indignum eſſet,in tam longo catalogo Petrum præteriri,ſi tunc Romæ fuiſſet: atqui fuiſſe oportet, ſi Romanenſibus creditur. Porro ſi in rebus dubiis nihil melius eſt quàm probabilem coniecturam ſequi: nemo qui mediocriter iudicabit, perſuadebitur verum eſſe quod affirmant. numquam enim à Paulo fuiſſet omiſſus. Cæterùm notatu dignum eſt, nullum hîc ex ſplédidis illis & magnificis nominibus audiri, vnde colligere liceat illuſtres viros Chriſtianos fuiſſe: quoſcunque enim recenſet Paulus, Romæ obſcuri & ignobiles fuerunt. Narciſſum quem hîc nominat, Claudii libertum eſſe puto,multis ſceleribus & flagitiis famoſum.quo magis admirabilis eſt Dei bonitas, quæ in illam impuram domum & omni nequitia flagrantem penetrauit: non quòd conuerſus ad Chriſtum fuerit Narciſſus ipſe: ſed hoc magnum fuit, domum quaſi inferis ſimilem, Chriſti gratia viſitari. Quum verò Chriſtum purè coluerint qui ſub fœdo lenone, ſub prædone voraciſſimo & homine corruptiſſimo viuebant, non eſt quòd heros ſuos expectent ſerui, ſed quiſque pro ſe Chriſtum ſequatur. imò exceptio à Paulo adiuncta oſtendit diuiſam fuiſſe familiam, vt pauci tantùm fideles eſſent.

16 *Salutate vos in oſculo ſancto.)* Oſculum,frequens ac peruulgatum beneuolentiæ ſymbolum fuiſſe apud Iudæos,paſſim ex Scripturis liquet. Apud Romanos minus fortaſſe vſitatum:neque tamen inſolens erat, niſi quòd mulieres oſculari non licebat, præterquam ſolis cognatis. Illud tamen in morem tranſiit apud veteres,vt Chriſtiani ante cœnæ communicationem ſe mutuò oſcularentur, ad teſtandam eo ſigno amicitiam:deinde eleemoſynas cõferrent,vt id quod repræſentauerant oſculo,re quoque & effectu comprobarent: quemadmodum apparet ex quadam Chryſoſtomi homilia. Hinc fluxit ritus ille qui hodie eſt apud Papiſtas, oſculandæ patenæ, & conferendæ oblationis. Quorum alterum meræ eſt ſuperſtitionis, ſine vllo fructu: alterum non aliò facit, niſi ad explendam ſacerdotum auaritiam, ſi tamen expleri poſſet. Non tamen videtur Paulus ceremoniam hîc præciſe exigere, ſed tantùm eos hortatur ad fouendum fraternum amorem, quem à profanis mundi amicitiis diſcernit, quæ vt plurimum vel fucoſæ ſunt vel ſceleribus conflatæ, vel retinentur malis artibus, nunquam verò in rectum finem tendunt. Salutem ab Eccleſiis aſcribens, quantum in ſe eſt, mutuo amoris nexu deuincere inter ſe ſtudet omnia Chriſti membra.

17 *Obſecro autem vos fratres, vt obſeruetis eos qui diſſidia & offenſiones contra doctrinam, quã vos didiciſtis, excitant, & vt declinetis ab illis.*

18 *Qui enim tales ſunt, Chriſto Domino non ſeruiunt, ſed ſuo ventri: ac per blandiloquẽtiam & aſſentationem decipiunt corda ſimplicium.*

19 *Veſtra quidem obedientia ad omnes permanauit. Gaudeo igitur de vobis: ſed volo vos ſapientes eſſe ad bonum, ſimplices verò ad malum.*

20 *Deus autem pacis conteret breui Satanam ſub pedibus veſtris. Gratia Domini noſtri Ieſu Chriſti ſit vobiſcum. Amen.*

17 *Obſecro autem,* &c.) Nunc adhortationem ponit qua neceſſe habent ſubinde vellicari Eccleſiæ omnes: quia occaſionibus perpetuò imminent Satanæ miniſtri, ad turbandum Chriſti regnum. Duobus autem modis turbationem hanc moliuntur: nam aut diſſidia ſeminant quibus diſtrahantur animi ab vnitate veritatis: aut offenſiones ſuſcitant quibus ab amore Euangelii alienentur. Illud fit dum nouis & humanitus excogitatis dogmatibus diſſipatur Dei veritas: hoc, dum variis artibus odioſa vel contemptibilis redditur. Quicunque ergo alterutrum faciunt, eos iubet obſeruari, ne decipiant, ac incautos deprehendant: deinde vitari, quia noxii ſunt. Nec abs re attentionem hîc à fidelibus requirit: quia ſæpe fit noſtrà ſocordia vel incuria, vt multum damni Eccleſiæ inferant praui nebulones antequam illis obuiam eatur: deinde mira ſæpe vafritie ad nocendum obrepunt, niſi prudenter conſiderentur. Obſerua autem ſermonem ad eos haberi qui in pura Dei doctrina inſtituti erãt: impium enim & ſacrilegum diuortium eſt, qui in Chriſti veritate conſentiunt, diſtrahere. ſed impudens calumnia eſt, pacis & vnitatis prætextu cõſpirationem in mendacia & impias doctrinas defendere. Non eſt ergo cur fucum ex hoc loco faciant Papiſtæ, ad conflandam nobis inuidiam: quia non Euangelium Chriſti, ſed diaboli mendacia quibus obſcuratum hactenus fuit, impugnamus ac conuellimus: imò clarè demonſtrat Paulus, ſe non quælibet diſſidia ſine exceptione damnare, ſed quæ orthodoxę fidei cõſenſum diſſipant. Pondus enim ſubeſt in verbo, *Quã didiciſtis*: quia antequam rite edocti eſſent Romani, eos à patriis moribus, maiorúmque inſtitutis diſcedere oportuit.

18 *Qui enim tales ſunt.*) Addit perpetuam notam qua pſeudoprophetæ à Chriſti ſeruis diſcernendi ſunt, quòd gloriam Chriſti minimè curant, ſed agunt ventris negotium. Quia tamen doloſè irrepunt, & ſumpta aliena perſona malitiam ſuam occultant, ſimul notat quales ſint eorum artes, nequis circunſcribatur: nempe quòd per blandiloquentiam fauorem ſibi conciliant. Habent etiam Euangelii præcones ſuam comitatem & ſuauitatem, verùm cum libertate coniunctam, vt neque homines vanis laudibus demulceant, neque vitiis blandiantur: illi autem impoſtores & aſſentatione ſibi animos alliciunt, & vitiis parcunt atque indulgent, quò retineant illos ſibi deuinctos. *Simplices* vocat qui parum circunſpecti ſũt ad cauendas fraudes.

19 *Veſtra quidem obedientia.*) Occupatio, qua oſtendit non ideo ſe admonere, quaſi malignè de ipſis ſentiat, ſed quòd facilis ſit hîc lapſus: acſi diceret, Veſtra ſanè obedientia paſſim commendatur, vt ſit cur de vobis gaudeam. quando tamen ſæpe hîc contingit ſimplicitate labi, velim vos ad malum perpetrandum rudes eſſe ac ſimplices: in bono autem, id eſt quoties ita expedit, ad integritatem conſeruandam vos eſſe prudentiſſimos. Hîc videmus quæ ſimplicitas in Chriſtianis laudetur: ne eum titulum prætendant, qui ſtupidam verbi Dei ignorantiam hodie pro ſumma virtute habent. Etſi enim probat in Romanis quòd morigeri ſint ac faciles, vult tamen prudentiam ac delectum adhiberi, ne eorum credulitas quibuslibet impoſturis ſit expoſita. Sic ergo illis gratulatur quòd expertes ſint malitiæ, vt tamen ad cauendum velit eſſe prudentes. Quod ſequitur *Deus conteret Satanam*, promiſſio magis eſt ad eos corroborandos, quàm precatio. Hortatur enim vt intrepidè aduerſus Satanam prælientur, breui fore victores promittens. Victus quidem eſt ſemel à Chriſto, ſed non ita quin bellum aſſiduè renouet: promittit ergo vltimam profligationem, quæ non apparet in medio certamine. Quanquam non de vltimo tantùm die loquitur, quo planè conterendus eſt Satan: ſed quum tunc Satan velut ſolutis aut ruptis habenis inſolenter omnia miſceret, promittit breui futurum vt Dominus eum ſubigat, & quaſi eorum pedibus calcandũ præbeat. Mox ſequitur precatio, vt gratia Chriſti ſit cum illis: hoc eſt, vt fruantur bonis omnibus quæ nobis per Chriſtum parta ſunt.

21 *Salutant vos Timotheus cooperarius meus & Lucius & Iaſon & Soſipater, cognati mei.*

22 *Saluto ego vos Tertius, qui Scripſi Epiſtolam, in Domino.*

23 *Salutat vos Gaius hoſpes meus & Eccleſia totius. ſalutat vos Eraſtus quæſtor ærarius vrbis, & Quartus frater.*

24 *Gratia Domini noſtri Ieſu Chriſti ſit cum omnibus vobis. Amen.*

25 *Ei verò qui potens eſt vos confirmare ſecundum Euangelium meum: præconium ſcilicet Ieſu Chriſti ſecundum reuelationem myſterii, quod temporibus ſecularibus tacitum,*

26 *Manifeſtatum nunc fuit, & per Scripturas propheticas, ſecundum æterni Dei ordinationem, in obedientiam fidei ad omnes Gentes promulgatum:*

27 *Soli ſapienti Deo per Ieſum Chriſtum gloria in ſecula. Amen.*

Ad Romanos miſſa fuit à Corintho per Phœben miniſtram Cenchreenſis Eccleſiæ.

21 *Salutant vos,* &c.) Salutationes quas adſcribit, partim ad fouendam inter longè diſſitos coniunctionem ſpectant: partim vt agnoſcant Romani fratrum ſuorum ſubſcriptionem in Epiſtola. Non quòd opus habuerit Paulus aliorum teſtimonio, ſed quia non parum iuuat piorum cõſenſus. Clauditur autem

Epiſtola (vt videre licet) Dei laude & gratiarum actione. commemorat enim præclarum illud Dei beneficium,quòd Euãgelii luce Gentes dignatus ſit: in quo apparuit immenſa & nunquam ſatis prædicata eius bonitas. Quanquam habet etiam encomium iſtud quod ad erigendam ſtabiliendámque piorum fiduciam valeat, vt animis in Deum erectis omnia certò expectent quæ hîc ei deferuntur: tum etiam ex ſuperioribus eius beneficiis ſpem in poſterum confirment. Quoniam autem multa in vnam ſentẽtiam colligendo,longam periodum produxit,quæ implicita eſt hyperbato,ſingula membra diuidenda nobis ſunt. Primùm ſoli Deo tribuit omnem gloriam: deinde vt oſtendat iure ei deberi, obiter commemorat quaſdam eius virtutes, vnde appareat ipſum ſolum omni laude eſſe dignum. Solum ſapientem eſſe dicit: quæ laus dum illi vindicatur, omnibus adimitur creaturis. Quanquam videtur Paulus poſtquam de arcano Dei conſilio loquutus eſt, hoc encomium conſultò attexuiſſe, quo omnes in ſapientiæ Dei reuerentiam & admirationem raperet. Scimus enim, vbi in Dei operibus cauſam non reperiũt homines,quàm ſit illis procliue obſtrepere. Potentem eſſe Deum ad confirmandos Romanos addens, de finali perſeuerantia certiores eos reddit. Atque vt certiùs in hac potentia acquieſcant,addit eam nobis teſtificatam eſſe Euangelio: vbi vides,Euãgelium non promittere nobis tantùm præſentẽ gratiam,ſed afferre quoque nobis certitudinem gratiæ perpetuò duraturæ. Neque enim illic ſe modò Patrem eſſe in præſentia denũtiat Deus, ſe ad extremum fore. imò eius adoptio vltra mortem porrigitur, quia ad æternam hæreditatem nos ducit. Reliqua ad commendandam Euangelii vim ac dignitatem ſunt poſita. *præconium Ieſu Chriſti* appellat Euangelium,vt certè Chriſti cognitione tota eius ſumma continetur:eius doctrinam,*reuelationem myſterii*, quod non modò attentiores ad eam auſcultandam facere nos debet, ſed ſummam eius venerationem animis noſtris imprimere. Quàm autem ſublime ſit arcanum illud,ſignificat, quum addit fuiſſe ab exordio mundi per tot ſecula recõditum. Non habet quidem turgidam faſtuoſámque ſapientiam,qualem appetunt filii huius ſeculi, à quibus etiam ideo contemptui habetur: ſed explicat inenarrabiles illos cæleſtis ſapientiæ theſauros, omni ingenio altiores: quos ſi Angeli quoque ipſi cum ſtupore adorant, nemo certè hominum ſuſpicere ſatis poteſt. Neque verò minoris fieri hæc ſapientia debet, quòd ſub humili plebeiáque verborum ſimplicitate lateat:quoniam ita placuit Domino,carnis arrogãtiam ſubigere. Quoniam autem id nonnullam iniicere dubitationem poterat, quomodo tot ſeculis ſuppreſſum iſtud myſterium tam ſubito emerſiſſet: docet non temeritate hominum nec caſu fortuito id eſſe factum, ſed æterna Dei ordinatione: vbi etiam curioſis quæſtionibus,quas mouere ſolet humani ingenii proteruia, ianuam claudit. Quicquam enim repente ac præter ſpem acciderit, ex improuiſo factum putant: vnde ſæpe perperam colligunt, abſurda eſſe Dei opera,vel ſaltem multis perplexis dubitationibus ſeſe impediunt. Paulus ergo,quod nunc repente apparuit,ante mundum conditum à Deo fuiſſe decretum admonet. Cæterùm nequis de ea re controuerſiam faciat,quò nouitatis inſimulet Euangelium,eóque nomine infamet: allegat Scripturas propheticas, vbi prædictum erat quod impletum iam cernimus. Adeo enim luculentum teſtimonium reddiderunt Euangelio Prophetæ omnes,vt aliunde melius confirmari nequeat. Et hoc modo rite præparauit Deus ſuorum mentes,ne eas nimium percelleret nouitas rei inſolitæ. Siquis obiiciat, repugnantiam eſſe in verbis Pauli,quia myſterium de quo teſtatus eſt Deus per Prophetas,tacitum fuiſſe
1.Pet.1.b.11. dicit omnibus ſeculis,facilis ſolutio huius nodi à Petro datur, Prophetas,quum ſedulò de ſalute nobis oblata exquiſierint, non ſibi, ſed nobis miniſtraſſe. Itaque Deus tunc loquendo tacuit, quia reuelationem earum rerum de quibus vaticinari volebat ſeruos ſuos,ſuſpenſam tenuit. Etſi quo ſenſu Euangelium appellat Myſterium abſconditum, cùm hîc, tum ad Epheſ.3.b.9. & ad Coloſſ.1.d.26, nec inter doctos quidẽ planè conuenit. Plus quidem firmitudinis habet eorum opinio qui ad Gentium vocationem referunt,
Col.1.d.27. quam nominatim ad Coloſſenſes Paulus ipſe attingit. Ego verò tametſi vnam eſſe illam cauſam fateor, ſolam tamen eſſe non poſſum adduci vt credam. mihi probabilius videtur,Paulum ad alias quoque Veteris & Noui teſtamenti differentias reſpexiſſe. Quanquam enim omnia quæ per Chriſtum & Apoſtolos expoſita ſunt, docuerant olim Prophetæ:ea tamen tanta obſcuritate docuerant, præ vt eſt perſpicua hæc Euangelicæ lucis claritas, vt non mirum ſit ſi dicantur latuiſſe quæ nunc palàm facta ſunt. Nec verò fru-
Malac.4.a.1. ſtra Malachias exoriturum ſolem iuſtitiæ denuntiat: nec de nihilo Ieſaias prius tam magnificis elogiis extulerat Meſſiæ legationem. Denique non abs re Euangelium vocatur Dei regnum: ſed ex re ipſa melius colligere licet, tunc demum apertos fuiſſe cæleſtis ſapientiæ theſauros,vbi Deus per vnigenitum Filium, quaſi facie ad faciem diſcuſſis vmbris, veteribus apparuit. Finem prædicandi Euangelii, cuius meminit initio primi capitis,iterum refert,vt Deus in fidei obſequium Gentes omnes cogat.

GENERO-

GENEROSO VIRO VIRTVTVMQVE PRÆSTANTIA MAGIS QVAM GENERE ILLVſtri, D. Galleazo Caracciolo, Marchionis Vici vnico filio & legitimo hæredi, S.

VTinam quo primùm tempore in lucem prodiit hic Commentarius, vel mihi ignotus, vel ſaltem probè notus fuiſſet ille cuius nomen huic paginæ hactenus inſcriptum nunc delere cogor. Equidem non vereor ne mihi inconſtantiam exprobret, vel ſibi queratur eripi quod datum fuerat: quando hoc ipſum de induſtria venatus, vt non modò à me priuatim alieniſſimus foret, ſed nihil haberet cum Eccleſia noſtra commune, nullam ſibi expoſtulãdi cauſam reſiduam fecit. Sed morem meũ inuitus muto, vt cuiuſquam nomen è ſcriptis meis eradam: & doleo hominem è ſpecula in qua locatus à me fuerat, diſceſſiſſe, ne ex animi mei voto aliis prælucea. Cæterùm quia in manu mea non eſt eius mali remedium, ſepultus per me lateat iſte, cuius honori nunc quoque tacendo parcere ſtudeo. Apud te verò clariſſime vir, excuſatio quærenda eſſet, cur nunc te in illius locum ſubſtituam, niſi in tua incredibili humanitate & amore erga me tuo omnibus amicis noſtris perſpecto, fretus liberè mihi hoc permitterem. Atque vt ad vota iterum reuertar: vtinam mihi ante decennium fuiſſes cognitus: nulla enim nouandi ratio nunc fuiſſet. Quod ad commune Eccleſiæ exemplum ſpectat, bene habet quòd non modò iactura carebit illius quæ nobis ſubducta eſt perſonæ obliuio, ſed longè vberior modiſque omnibus potior in te compenſatio ſuccedet. Etſi enim neque tu plauſum theatri appetis, vno teſte Deo contentus, neque mihi propoſitum eſt laudes tuas narrare: quod tamen cognitu vtile eſt ac fructuoſum non prorſus celandi ſunt lectores: hominem primaria familia natum, honore & opibus florentem, nobiliſſima & caſtiſſima vxore, numeroſa ſobole, domeſtica quiete & concordia, totóque vitæ ſtatu beatum, vltrò vt in Chriſti caſtra migraret, patria ceſſiſſe: ditionem fertilem & amœnam, lautum patrimonium, commodam non minus quàm voluptuoſam habitationem neglexiſſe: exuiſſe ſplendorem domeſticum, patre, coniuge, liberis, cognatis, affinibus ſe priuaſſe: poſtquàm autem tot mundi illecebris vale dixit, noſtra tenuitate contentum, frugalem ac popularem viuendi rationem non ſecus colere, atque vnumquemlibet ex nobis. Quanquam hæc aliis ita recito, vt priuatum quoque vſum minimè prætercam: nam ſi tuas virtutes hìc tanquam in ſpeculo lectorum oculis ideo ſubiicio, vt ſe ad earum imitationem forment: me cui propiùs ſunt perſpectæ, quotidiano & liquido earum intuitu non magis ad viuum affici turpe eſſet. Cæterùm quia & ego, quantum ad fidei meæ pietatíſque confirmationem valeat tuum exemplum experior, & non vulgarem inde ſe profectum ſenſiſſe mecum fatentur quotquot hìc agunt filii Dei: operæpretium fore duxi, ſi mea prædicatione ſimilis longiùs manaret vtilitas. Alioqui inſulſum foret de laudibus hominis, cuius natura & ingenio nihil magis ab oſtẽtatione remotum fingi poteſt, etiam apud exteros & procul diſſitos verba facere. Itaque ſi complures quibus propter longinquitatem hactenus fuiſti ignotus, hoc admirabili documento propoſito, relictis nidis quibus nimium ſunt affixi, ad imitationem ſe accingent, vberem meæ ſcriptionis fructum adeptus ero. Id quidem inter Chriſtianos pluſquam commune vſitatúmque eſſe debuerat, non prædia modò & arces & principatus ęquo animo relinquere, vbi aliter Chriſtum ſequi non licet: ſed etiam alacriter libentérque prę ipſo deſpicere quicquid ſub cælis pretioſiſſimum ducitur. Sed, quæ noſtra omnium tarditas eſt vel potius ſocordia, dum frigidè multi Euangelii doctrinæ annuunt, vix centeſimus quiſque eius cauſa, ſi prædiolum neſcio quod poſſideat, ab ipſo auelli ſe ſuſtinet: vix quiſquam, niſi ægerrimè, vt minimis commodis renunciet, adducitur: tãtum abeſt vt ſe vita abdicare parati ſint, vt decebat. Imprimis verò cunctos in ſui abnegatione (quod eſt virtutum omnium caput) optarim tui eſſe ſimiles. Mihi enim optimus teſtis es, & ego viciſſim tibi, quàm parum nos oblectet eorum conſuetudo, qui tandem oſtendunt, relicta patria, eoſdem quos illic gerebant affectus, huc ſe attuliſſe. Sed quia lectores plura ſecum reputare prẹſtat quàm verbis exprimam, iam me ad preces conuerto, vt Deus qui te mirifica Spiritus ſui virtute huc vſque animauit, inuicta conſtantia ad extremum vſque inſtruat. Nam & quantis certaminibus te exercuerit Deus, me nõ latet, ex quibus pro tua ſingulari prudẽtia colligis, duram adhuc & laborioſam militiã tibi reſtare. quàm verò neceſſe ſit manum è cælo nobis porrigi, ipſe multis experimentis edoctus, perſeuerantiæ donum vltro mecum inde expoſces. Ego vero Chriſtum Regem noſtrum, cui à Patre data eſt ſumma poteſtas, & penes quem depoſiti ſunt omnes ſpiritualium bonorum theſauri, precabor vt incolumen te diu nobis conſeruet, in propagationem regni ſui, atque in te de Satana, eiúſque factione triumphare pergat. IX. Calend. Febr. M.D.LVI. decem poſt annis quàm hic commentarius primùm in lucem prodiit.

IN EPISTOLAM PRIOREM AD CORINTHIOS, ARGVMENTVM.

HVIVS Epiſtolæ varia eſt ac multiplex vtilitas: multos enim inſignes locos cõtinet,quorũ ipſa quæ deinde ſuo ordine ſequetur tractatio, quàm ſint cognitu neceſſarii,patefaciet:adeóque ex ipſo argumento id ferè conſtabit: in quo referendo ita ſtudebo breuis eſſe, vt totam ſummam complectar, & ex præcipuis capitibus nullum omittam. Corinthum vrbem fuiſſe Achaiæ opulentam & celebrem, nemo ignorat. eam quum L.Mummius ſuſtuliſſet, neque id alia de cauſa, niſi quòd propter ſitus cõmoditatem ſuſpectam habebat: eadem poſtea eius inſtaurãdę ratio poſteris fuit,quæ diruendæ Mummio fuerat. Fecit autem eadem loci opportunitas vt breui ſe iterum colligeret. Nam quum ab vno latere Ægæum mare contiguum haberet,ab altero Ionium,eſſet autem ab Attica in Peloponneſum tranſitus: inferendis & exportandis mercibus valde erat idonea. Illic Paulus quum ſeſquiannum docuiſſet, quemadmodum narrat in Actis Lucas: coactus tandem Iudæorum improbitate, inde nauigauit in Syriam. Abſente Paulo ſubingreſſi erant pſeudoapoſtoli, non qui dogmatibus palàm impiis (meo quidem iudicio) turbarent Eccleſiã, aut ſanam doctrinam quaſi ex profeſſo labefactarent:ſed qui verborum ſplendore & pompa ſuperbiẽtes, vel potiùs inani magniloquentia tumidi, Pauli ſimplicitatem, adeóque ipſum Euangelium contemptui haberent:qui ſua deinde ambitione facerent vt variis factionibus ſcinderetur Eccleſia: qui poſtremò ſúſque déque habentes omnia,modò ipſi in pretio haberentur,ſuum magis nomen quàm Chriſti regnum & populi ſalutem ſtuderent promouere. Rurſum quum regnarent Corinthi vitia,quibus laborare vt plurimum mercatoriæ vrbes ſolent, luxuria, faſtus, vanitas, deliciæ, inexplebilis habendi cupiditas,ambitio: ſic in Eccleſiam quoque ipſam inuaſerant, vt valde collapſa eſſet diſciplina. Quinetiam doctrinæ puritas concidere iam cœperat, vt præcipuum religionis caput,reſurrectio mortuorum in dubium vocaretur.Et tamen in tanta omnis generis corruptione perinde ſibi placebant, ac rebus omnibus optimè apud ſe cõſtitutis. Hæ ſunt vſitatæ Satanæ artes:ſi doctrinæ viam pręcludere non poteſt,clanculum ad eam adoriendam obrepere: ſi oppoſitis mendaciis ſupprimere eam non poteſt quin emergat, occultos ad eam diruendam cuniculos ſuffodere: ſi denique alienare prorſus ab ea non poteſt hominum animos, facere vt ab ea paulatim degenerent. Quod autem nebulones illos qui Corinthiorum Eccleſiam turbauerant, non fuiſſe apertos veritatis hoſtes ſentio, id ratione non caret. Videmus vt nuſquam alibi parcat Paulus falſis doctrinis. Breues ſunt ad Galatas,ad Coloſſenſes,ad Philippenſes,ad Timotheum Epiſtolæ.Atqui in illis omnibus non tantùm pſeudoapoſtolos exagitat,ſed etiam ſimul deſignat quibus in rebus nocerent Eccleſiæ. Et meritò:nec enim tantùm admonendi ſunt fideles quos cauere homines debeãt: ſed malum etiam quod caueant, illis indicandum eſt. Non eſt ergo mihi credibile, in hac tam longa Epiſtola voluiſſe præterire ſilentio,quod in aliis multo breuioribus diligenter inculcat. Huc accedit,quòd multa Corinthiorũ vitia, & quidem nonnulla in ſpeciem leuia recenſet:vt videatur nihil voluiſſe omittere quod in illis eſſet reprehenſione dignum. Præterea multum alioqui verborum aduerſus præpoſteros illos doctores vel garrulos rhetores diſputando, conſumit. Perſtringit eorum ambitionem: reprehendit quòd Euangelium in humanam philoſophiam transfigurent: detrahit illis Spiritus efficaciam, quia in verborum ampullis occupati,mortuam tantùm literam ſectantur. de prauo aliquo dogmate verbum nullum. Conſtituo igitur fuiſſe tales qui de Euangelii ſubſtantia nihil apertè detraherent:ſed quum arderent praua cupiditate eminendi, puto eos excogitaſſe nouum docendi modum à Chriſti ſimplicitate alienum,quo ſui admirationẽ excitarent. Hoc accidere neceſſe eſt omnibus qui ſe nondum exuerunt,vt ad opus Domini prorſus expediti accedant. Hic primus eſt gradus ad miniſtrandum Chriſto,vt noſmetipſos obliti,de ſola Domini gloria,déque hominum ſalute cogitemus, Deinde nemo ad docendum erit vnquam idoneus, niſi qui Euangelii virtutem prius ipſe imbiberit,vt non tam ore loquatur quàm cordis affectu.Proinde qui Spiritu Dei renati non ſunt,quia nec ſenſerunt intus Euangelii virtutem, nec ſciunt quid illud valeat, nos oportere nouas eſſe creaturas:mortuam habent prædicationem,quæ viuida & efficax eſſe debebat, & vt ſcenæ ſeruiant, Euangelium fucando deformant, vt ſit inſtar mundanæ philoſophiæ. Nec verò iis de quibus nunc agimus, id Corinthi efficere difficile fuit. Ducuntur enim ferè mercatores externis laruis: & eadem qua alios decipiunt, vanitate ſe lactari non tantùm patiuntur,ſed quodammodo gaudent. Ad hæc quum auribus ſint delicatis, vt non ſuſtinent durius obiurgari, ita ſi in doctores molliculos inciderint, à quibus blandè tractentur,mutuum, eos palpando, quaſi mercedem reddunt. Hoc quidem vbique fieri concedo: ſed in vrbibus opulentis & mercatoriis magis commune. Paulus alioqui Diuinus homo, & admirandis virtutibus excellens,non tamen externa elegantia nitebat,nec pompa erat inflatus,quò ſe venditaret.Denique vt ſolida Spiritus virtute intus erat refertus,ita nihil oſtentationis habebat: neſciebat blandiri,placere hominibus non curabat. Hunc vnum finem habebat propoſitum, vt ſe & aliis omnibus in ordinem redactis,Chriſtus regnaret.Corinthiis argutam magis doctrinam quàm fructuoſam appetentibus,Euangelium non ſapiebat:nouarum rerum cupidis,iam obſoleſcebat Chriſtus. Aut ſi nõdum in iſta vitia prolapſi erant, erant tamen ad tales corruptelas ſponte iam propenſi. Ita facilis erat pſeudoapoſtolis acceſſus ad Chriſti doctrinam inter eos adulterandam. Si quidem adulteratur, quum ita inficitur natiua eius ſimplicitas,& quaſi fucatur,vt nihil à mundana philoſophia differat. Ergo vt Corinthiorum palatò ſeruirẽt, condimentum adhibebant ſuæ prædicationi, quo verus Euangelii ſapor corrumperetur. Tenemus nunc quo conſilio ad hanc Epiſtolam ſcribendam adductus fuerit Paulus, nunc ſingula rerum capita breuiter annotando,ſummam argumenti complectar.

A gratulatione incipit,quæ vim habet exhortandi, vt reſpondeât primis vltima: & hoc modo præmollit eos, vt ſe magis dociles præbeant. Verùm ſtatim deſcendit ad obiurgationem, diſſidia commemorans quibus

quibus laborabat eorum Eccleſia. Huic malo dum mederi vult, à faſtu eos ad humilitatem reuocat. Nam euertit omnem mundi ſapientiam, vt ſolam crucis prædicationem erigat: ſimul etiam humiliat perſonas, dum circunſpicere ipſos iubet quales potiſſimùm Dominus in gregem ſuum adoptarit.

Capite ſecundo prædicationem ſuam in exemplum adducit, quæ humanitus abiecta & humilis, ſpirituali tamen virtute inſignis fuerat. Ac interim ſententiam illam fuſiùs explicat, contineri in Euangelio cæleſtem arcanámque ſapientiam: quæ nec ingenii acumine aut perſpicacia, nec toto carnis ſenſu apprehendatur, nec perſuadeatur rationibus humanis, nec verborum lenocinio aut pictura indigeat: ſed vna duntaxat Spiritus reuelatione mentibus hominum innoteſcat, & cordibus obſignetur. Tandem concludit, non tantùm à carnis prudentia remotam eſſe Euangelii prædicationem, & in crucis humilitate poſitam, ſed etiam carnis iudicio non poſſe æſtimari qualis ſit: idque facit vt à peruerſa confidentia proprii ſenſus eos abducat, quo perperam omnia metiebantur.

Initium tertii capitis, huius poſtremi membri applicationem ad eos continet. Queritur enim Paulus, eos, quia carnales eſſent, vix diſcendis primis Euangelii rudimentis fuiſſe idoneos. Hoc modo verbi faſtidium quo imbuti erant, non ex verbi ipſius vitio, ſed ex eorum ignorantia manare ſignificat, & ſimul tacitè admonet, noua mente opus ipſos habere, vt rectè iudicare incipiant. Poſtea demonſtrat quo loco haberi debeant Euangelii miniſtri: nempe vt nequid per eorum honorem Dei gloriæ derogetur. Vnum enim eſſe Dominum, omnes eſſe illius ſeruos: omnes nonniſi organa eſſe, ipſum ſolum adminiſtrare virtutem, & ab eo ſolidum effectum prouenire. Simul & quid illis debeat eſſe propoſitum, oſtendit: nempe ædificare Eccleſiam. Qua occaſione veram propriámque bene ædificandi rationem definit: nempe vt ſolus Chriſtus ſit fundamentum, & tota ſuperficies fundamento conueniat. Atque hìc obiter teſtatus ſe prudentem fuiſſe architectum, reliquos admonet vt finem initio conforment. Corinthios etiam hortatur ne patiantur animas ſuas profanari vitioſis doctrinis, quum ſint Dei templa: vbi ſuperbam carnis ſapientiam iterum in nihilum redigit, vt ſola Chriſti cognitio inter fideles emineat.

Initio quarti capitis qualis ſit veri Apoſtoli officium, definit. Et quia obſtabat corruptum eorum iudiciũ quominus talis ab illis agnoſceretur, ipſo repudiato, ad diem Domini prouocat. Tum deinde quia propter humilitatis ſpeciem cõtemptibilis illis erat, hoc ipſum honori ſibi magis eſſe debere quàm probro, docet. Poſtea ſigna profert vnde re ipſa appareat, nec gloriæ ſuæ, nec ventri ipſum ſtuduiſſe, ſed fideliter egiſſe vnum Chriſti negotium. Tandem quis ſibi honor à Corinthiis debeatur, concludit. In fine Timotheum commendat, donec ipſe aduenerit: ac ſimul denuntiat, ſuo aduentu palam ſe facturum quàm nihili ducat inanes illos fumos quibus ſe venditabant pſeudoapoſtoli.

Quinto capite eos obiurgat quòd inceſtuoſum priuigni cum nouerca coniugium taciti ferrent. atque in hoc tanto flagitio ſatis cauſæ eſſe admonet cur pudore deiiciantur potius quàm ſuperbiant. Inde ad generalem doctrinam tranſitum ſibi facit, eiuſmodi ſcelera excommunicatione vindicanda eſſe, quò peccãdi licentia reprimatur, & ne contagio latiùs ab vno in alios ſerpat.

Sextum caput partes duas habet præcipuas. Priore inuehitur in forẽſes contentiones, quibus ſe mutuò vexabant ſub infidelibus, cum magno Euangelii dedecore. Altera reprehendit ſcortandi licentiam, quę eò vſque progreſſa erat, vt propemodum inſtar rei licitæ haberetur. Et incipit quidem à graui comminatione: deinde comminationem illam rationibus confirmat.

Caput ſeptimum diſputationem continet de virginitate, coniugio, & cœlibatu. Quantum ex Pauli verbis coniicere licet, inualuerat apud Corinthios ſuperſtitioſa opinio, virginitatem eſſe virtutem eximiam, & quaſi Angelicam: vt coniugium tanquam res profana illis vileſceret. Vt errorem hunc tollat, docet vnicuique videndum eſſe quid ſibi datum ſit, nec vltra facultatem in hac parte enitendum: non enim vnam eſſe omnium vocationem. Itaque qui abſtinere à coniugio poſſint, & quis eius abſtinentiæ finis eſſe debeat, oſtendit. & rurſum qui ſuſcipere debeant coniugium, & quæ vera ſit matrimonii Chriſtiani ratio.

Capite octauo prohibet ne ſe impuris idololatrarum ſacrificiis permiſceant, aut tale quicquã deſignẽt, vnde lædantur infirmæ conſcientiæ. Et quoniam hoc prætextu ſe excuſabant, quòd nequaquam praua aliqua opinione ſe adiungerent idololatris, quum animo agnoſcerent vnum Deum, idola pro inanibus figmentis haberent: hanc excuſationem ſic diluit, quòd quiſque fratrum rationem habere debeat: eſſe autẽ multos infirmos quorum fides tali ſimulatione labefactetur.

Capite nono, ſe nihilo plus exigere ab illis demonſtrat, quàm quod ipſe præſtiterit: ne iniquus videatur, legẽ aliis ferendo quam non ſeruet. Reducit enim illis in memoriã, qualiter libertate à Domino ſibi permiſſa vltro abſtinuerit, ne quem offenderet: qualiter in rebus mediis, quo ſe omnibus accommodaret, quaſi varias formas induerit: vt ſuo exemplo diſcant, non debere ita quenque ſibi eſſe deditum, quin fratribus ſe in ædificationem attemperare ſtudeat.

Iam quia valde ſibi placebant Corinthii, vt initio diximus: initio capitis decimi Iudæorum exemplo admonet ne praua ſecuritate ſeipſos decipiant. Nam ſi rebus externis ac Dei donis efferantur, neque Iudæis ſimilem gloriandi materiam defuiſſe oſtendit: nihil tamẽ illis hoc totum profuiſſe, quum ſuis bonis abuterentur. Poſtquam hac denuntiatione eos terruit, mox redit ad ipſam cauſam quam prius exorſus erat: ac docet quàm ſit abſurdum, participes eſſe menſæ dæmoniorum eos qui Cœnæ Domini communicant: fœdam enim & minimè tolerandam pollutionem eſſe. Tandem concludit, ſic attemperandas eſſe noſtras omnes actiones, ne cui ſimus offendiculo.

Capite vndecimo, conuentus publicos à quibuſdam vitioſis inſtitutis repurgat, quæ Chriſtiano decoro & honeſtati parum congruebant: ac admonet quanta illic grauitas & moderatio ſeruanda ſit, vbi ſtamus in conſpectu Dei & Angelorum. Præcipuè verò ob peruerſam Cœnæ adminiſtrationem eos obiurgat. Modum autem corrigendi abuſus qui obrepſerat, ſubiungit: eos ſcilicet ad primam Domini inſtitu-

tionem, tanquam ad vnicam certam regulam & perpetuam rite agendi legem reuocando. Quoniam autem ſpiritualibus donis abutebantur multi ad ambitionem: capite duodecimo diſſerit in quem finem à Deo conferantur, atque etiam quis rectus ſit & purus eorum vſus: nempe vt mutuum inter nos conferẽdo, coaleſcamus in vnum Chriſti corpus. Hanc doctrinam illuſtrat, adducta corporis humani ſimilitudine: vbi quum diuerſa ſint membra, & facultates variæ: talis tamen eſt ſymmetria & communio, vt quod ſingulis membris datum eſt, in bonum corporis vniuerſi conferatur: charitatem ergo, optimam eſſe moderatricem in hac re.

Hoc verò argumentum capite decimotertio fuſiùs proſequitur, & magis illuſtrat. Summa autem huc redit: ad charitatem referri omnia debere. qua occaſione digreditur in eius laudes, vt eius ſtudium meliùs commendet, atque ad ipſam colendam magis animet Corinthios.

Capite decimoquarto magis ſpecialiter exprimere incipit quid in vſu donorum ſpiritualium peccauerint Corinthii. Et quia tantùm apud eos valebat oſtentatio: vnam in omnibus ædificationem ſpectãdam eſſe docet. Qua ratione prophetiam aliis omnibus præfert, quia ſit vtilior: quum pluris linguas æſtimarent Corinthii, tantùm propter inanem pompam. Ad hæc præſcribit rectum agendi ordinem, ac ſimul vitium illud reprehendit, quòd linguis incognitis perſonabant ſine fructu: & interea doctrina & exhortationes negligebantur, quæ primas ſemper habere debent. Poſtea vetat ne publicè doceãt mulieres: quia ſit indecorum.

Capite decimoquinto inuehitur in errorem valde pernicioſum, quem tametſi vulgò inter Corinthios graſſatum fuiſſe non eſt credibile: quorundam tamen animos ſic occupauerat, vt manifeſto remedio opus foret. Videtur autem de induſtria diſtuliſſe ad finem Epiſtolæ huius rei mentionem: ne, ſi inde feciſſet initium, aut ſtatim ab exordio ad eam delapſus eſſet, omnes ſe inſimulari putarent: ſpem ergo reſurrectionis adeò neceſſariam eſſe demonſtrat, vt ea ſublata, penitus corruat totum Euangelium. Poſtquam autem ipſam validis argumentis comprobauit, rationem quoque ſubiungit & modum. Plenam denique huius loci tractationem diligenter exequitur.

Caput decimumſextum duas habet partes: priore hortatur, vt fratrum Hieroſolymitanorum inopiæ ſuccurrant. Fame tum premebantur, ſæuiebant in eos impii: hoc munus iniunxerant Apoſtoli Paulo, vt Gentium Eccleſias ad ferendum illis ſubſidium incitaret. Iubet ergo eos repoſitum habere quicquid erogare in animo habuerint, vt ſtatim Ieroſolymam perferatur. Demum epiſtolam amica exhortatione & gratulationibus claudit.

Hinc colligere licet quod principio dixi, refertam eſſe epiſtolã vtiliſſima doctrina: quia varias de multis præclaris locis diſputationes contineat.

IN EPISTOLAM PAVLI AD CORINTHIOS PRIOREM COMMENTARIVS.

CAPVT I.

PAVLVS vocatus Apoſtolus Ieſu Chriſti, per voluntatem Dei, & Soſthenes frater,
2 *Eccleſiæ Dei quæ eſt Corinthi, ſanctificatis in Chriſto Ieſu, vocatis ſanctis, vnà cum omnibus qui inuocant nomen Domini noſtri Ieſu Chriſti in quouis loco, tam ſui quàm noſtri:*
3 *Gratia vobis & pax à Deo Patre noſtro, & Domino Ieſu Chriſto.*

1 *Paulus vocatus.*) Hoc agit in omnibus ferè exordiis epiſtolarum Paulus, vt autoritatem gratiámque doctrinæ ſuæ conciliet. Alteram ſibi comparat ex perſona quæ illi à Deo impoſita erat, quia ſit Apoſtolus Chriſti à Deo miſſus: alteram ex eo quòd ſuam erga eos quibus ſcribit, dilectionem teſtatur. Facilius enim multo fidem apud nos obtinet, quem putamus nobis ex animo fauere, ac ſaluti noſtræ fideliter velle conſultum. Ergo in hac ſalutatione autoritatem ſibi aſſerit, quum ſe Apoſtolum Chriſti nominat: & quidem à Deo vocatum, hoc eſt Dei voluntate ordinatum. Duo autem requiruntur, vt quis in Eccleſia audiatur, docendíque locum habeat. Nam vocatum eſſe à Deo oportet ad id munus, & in eo exequendo bona fide verſari. Vtrunque hîc ſibi aſſumit Paulus. Nam hoc continet nomen Apoſtoli, vt bona cõſcientia pro Chriſto legatione fungatur, & puram Euangelii doctrinam annuntiet. Sed quia nemo ſibi honorem vſurpare debet, niſi vocatus ſit, adiungit non temere ſe illuc irrupiſſe, ſed à Deo fuiſſe conſtitutum. Diſcamus igitur hæc duo coniungere, quum ſcire volumus quóſnam habere debeamus pro Chriſti miniſtris: vocationem & fidem in officio gerendo. Nam vt nemo iure miniſtri titulum ac dignitatem arrogare poteſt, niſi vocatus: ita vocatum eſſe aliquem non ſufficeret, niſi muneri quoque ſuo ſatiſfaciat.

Neque enim miniſtros eligit Dominus, qui ſint muta idola, aut vocationis ſuæ prætextu tyrannidem exerceant, aut ſuam libidinem habeant pro lege: ſed præſcribit ſimul quales eſſe debeãt, ſuiſque eos legibus adſtringit, denique eligit ad miniſterium: hoc eſt, ne ſint otioſi primùm: deinde vt intra officij ſui limites ſe contineant. Proinde ſicut ex vocatione pendet Apoſtolatus, ita re ipſa talem exhibeat neceſſe eſt, qui Apoſtolus vult cenſeri: imò quicunque fidẽ ſibi haberi, vel audientiam doctrinæ ſuæ fieri poſtulat. Nam quum his rationibus nitatur Paulus ad authoritatem ſibi vindicandam, pluſquam impudentèr fecerit qui ſine his aliquid eſſe volet. Sed notandum eſt, non ſatis eſſe, ſiquis tam vocationis titulum quàm ſuam in exercendo officio fidelitatẽ obtendat, niſi vtrunque re ipſa probet. Nam ſæpe cõtingit vt nulli faſtuoſiùs titulis ſuperbiãt, quàm qui veritate ſunt deſtituti: quemadmodum olim alto ſupercilio pſeudoprophetæ ſe à Domino miſſos gloriabantur. Et hodie quid aliud crepant Romanenſes, quàm Dei ordinationem & ſacroſanctam ſucceſſionem ab ipſis vſque Apoſtolis? ſed poſtea apparet, inanes eſſe earum rerum quibus inſoleſcunt. Hîc ergo non iactantia, ſed veritas quæritur. quum autem commune ſit bonis ac malis, nomen ſibi aſſumere: ad examen veniendum eſt, vt diſcamus quiſnam verè aut falſò Apoſtolũ ſe appellet. Vocationem Pauli teſtatã fecit Deus pluribus oraculis, & miraculis deinde eam confirmauit. Fides inde æſtimanda fuit, ſi puram Chriſti doctrinam annuntiabat. Cæterùm de duplici vocatione, Dei nempe & Eccleſiæ, vide Inſtitutionem noſtram. *Apoſtolus.* Tametſi ex etymo nomen hoc generalem habet ſignificatũ, & interdum etiam generaliter accipitur pro quibuſlibet miniſtris: peculiaris tamen appellatio cõpetit iis qui Domini mandato ad Euangelium toto orbe promulgandum ordinati erant. Referebat autẽ eo numero Paulum cenſeri ob duas cauſas: tum quia multo plus illis deferebatur quàm aliis Euangelij miniſtris, tum quia ſoli propriè hanc poteſtatẽ habebant, vt omnes Eccleſias inſtituerẽt. *Per voluntatem Dei.* Quum libenter ſoleat Apoſtolus acceptũ referre Deo quicquid vſquam eſt boni: id tamẽ præcipuè facit in ſuo Apoſtolatu, quò à ſe omnem arrogantiæ ſuſpicionem auertat. Et ſanè vt gratuita eſt vocatio ad ſalutem, ita etiam ad munus Apoſtolicũ gratuitam eſſe docet Chriſtus, his verbis, Nõ vos me elegiſtis, *Ioh.15.c.16.*
ſed ego elegi vos. Simul tamen tacitè innuit Paulus, contra Dei ordinationem pugnare omnes qui ſuum Apoſtolatũ ſubuertere conantur, vel eum quoquo modo oppugnant. Neque enim Paulus fruſtra hîc honoris titulis ſe iactat, ſed data opera ſuum Apoſtolatum à malignis obtrectationibus aſſerit. Nam quum ſatis probata Corinthiis eſſe deberet eius autoritas, ſuperuacuum fuit in medium proferre Dei voluntatem, niſi improbi obliquis artibus honoris gradum Diuinitus datũ labefactare conati eſſent. *Et Soſthenes frater.* Hic eſt Soſthenes ille princeps Iudaicæ ſynagogæ quæ Corinthi erat, cuius meminit Lucas Act.18. c.17. Nomen autem eius ideo addidit, quòd meritò eum reuereri deberẽt Corinthij, cuius ardorem & cõſtantiã in Euangelio nouerant: itaque illi nunc Pauli fratrẽ nominari maiori laudi eſt, quàm olim principem Synagogæ.

2 *Eccleſiæ Dei quæ eſt Corinthi.)* Mirum forſan videri queat, cur eam hominum multitudinem vocet Eccleſiam Dei, in qua tot morbi inualuerant, vt Satan illic potius regnum occuparet quàm Deus. Certum eſt autem eum noluiſſe blandiri Corinthiis: loquitur enim ex Dei Spiritu, qui adulari non ſolet. Atqui inter tot inquinamẽta, qualis amplius eminet Eccleſiæ facies? Reſpõdeo. Quum illi dictũ eſſet à Domino, Ne timeas, populus hîc mihi multus eſt: huius promiſſionis memorẽ, id honoris paucis bonis detuliſſe, vt Eccleſiã agnoſceret in magna improborũ multitudine. Deinde vtcũque multa vitia obrepſiſſent, *Act.18.c.9.*
& variæ corruptelæ tam doctrinæ quàm morum, extitiſſe tamen adhuc quædam veræ Eccleſiæ ſigna. Locus diligenter obſeruandus, ne requiramus in hoc mundo Eccleſiam omni ruga & macula carentem: aut protinus abdicemus hoc titulo quemuis cœtum, in quo non omnia votis noſtris reſpondeant. Eſt enim hæc periculoſa tentatio, nullam Eccleſiam putare vbi non appareat perfecta puritas. Nam quicunque hac occupatus fuerit, neceſſe tandem erit vt diſceſſione ab aliis omnibus facta, ſolus ſibi ſanctus videatur in mundo, aut peculiarem ſectam cum paucis hypocritis inſtituat. Quid ergo cauſæ habuit Paulus cur Eccleſiam Corinthi agnoſceret? nempe quia Euangelij doctrinam, Baptiſmum, Cœnam Domini, quibus ſymbolis cenſeri debet Eccleſia, apud eos cernebat. Nam etſi quidam de reſurrectione hæſitare cœperant: quia tamen error ille non peruenerat ad totum corpus, non tollitur propterea Eccleſię nomẽ, nec veritas. Tametſi nonnihil vitij obrepſerat in Cœnæ adminiſtrationem, diſciplina & honeſtas valde collapſa erat, contempta Euangelii ſimplicitate, oſtentationi & pompę dediti erant, propter miniſtrorum ambitionem variis ſtudiis ſcindebantur: quia tamen retinebant fundamentalem doctrinam, Deus vnus adorabatur apud eos & inuocabatur in Chriſti nomine, fiduciam ſalutis in Chriſto collocabant, habebãt miniſterium non penitus corruptum: ideo ſimul manebat Eccleſia. Proinde vbicunque extabit integer Dei cultus, & manebit illa fundamentalis doctrina quam dixi: illic ſine difficultate ſtatuamus eſſe Eccleſiam. *Sanctificatis in Chriſto Ieſu, vocatis ſanctis.* Dei beneficia quibus ornati fuerant, quaſi per ſpeciem exprobrationis commemorat, niſi ſaltem viciſſim gratos ſe præbeant. Quid enim turpius quàm Apoſtolũ reſpuere, cuius opera in peculium Dei ſegregati fuerant? His interea duobus epithetis declarat quínam habendi ſint inter vera Eccleſię membra, & qui ad eius cõmunionem propriè pertineant. Niſi enim vitæ ſanctimonia Chriſtianũ te oſtendas, deliteſcere quidem in Eccleſia poteris, ſed ex ea tamen non eris. Sanctificari ergo in Chriſto oportet omnes qui in populo Dei cẽſeri volunt. Porrò Sanctificationis verbum ſegregationẽ ſignificat. ea fit in nobis quum per Spiritũ in vitæ nouitatẽ regeneramur, vt ſeruiamus Deo, & non mundo. Nam quum natura profani ſimus, Spiritus nos Deo conſecrat: verùm quia id fit dum inſerimur in Chriſti corpus, extra quod nõniſi pollutio eſt, nec aliunde etiã nobis cõfertur Spiritus, quàm à Chriſto: meritò nos dicit in Chriſto ſanctificari, quando per ipſum Deo adhæremus, & in ipſo ſimus nouæ creaturæ. Quod cõtinuò ſequitur, Vocatis ſanctis: ita reſoluo, Sicut vocati eſtis ad ſanctitatem. Poteſt autẽ bifariã accipi: vel vt Paulus cauſam ſanctificationis dicat eſſe vocationẽ Dei, propterea quòd Deus ipſos elegit, quaſi dixiſſet, ex eius gratia hoc pẽdere, nõ ex virtute hominũ: vel vt ſignificet, profeſſioni noſtrę cõgruere vt ſancti ſimus, quia hic ſit finis doctrinæ Euãgelij. Quanquã autẽ prior ſenſus cõtextui vi-

detur meliùs cōuenire: parū tamen refert vtrouis modo accipias, quia duæ iſtæ ſentētiæ inter ſe cohærēt: ſanctitatem noſtram ex fonte Diuinæ electionis fluere, & eandem eſſe vocationis noſtrę ſcopum. Tenendum igitur, nos minimè propria induſtria, ſed Dei vocatione ſanctos eſſe: quia ipſe ſolus qui natura immundi erant ſanctificat. Ac mihi certè probabile eſt, vbi apertum ſanctitatis fontem quaſi digito Paulus oſtendit, ad gradum altiorem cōſcendere, nempe ad Dei beneplacitum, ex quo etiam Chriſtus nobis prodiit. Cæterùm ſicuti per Euāgelium vocamur ad vitæ innocentiam: ita reipſa adimpleri nobis id oportet, vt vocatio noſtra ſit efficax. Obiiciet autem quiſpiam, non fuiſſe tales ex Corinthiis multos. Reſpondeo, infirmos non excludi ab hoc numero: quia opus ſuum Deus inchoat tantùm hîc in nobis, paulatim vero per gradus & incrementa perficit. Reſpondeo deinde, Paulum conſultò Dei gratiam in illis magis ſpectare, quàm propria eorum vitia: vt ſuæ eos ſocordiæ pudeat, niſi reſpondeant ſuis partibus. *Vna cum omnibus inuo.* Et hoc commune eſt piorum omnium epithetum. nam quum præcipuum ſit fidei exercitium, inuocare Dei nomen, hoc etiam officio præcipuè æſtimandi ſunt fideles. Nota etiam quòd Chriſtū dicit inuocari à fidelibus, quo eius Diuinitas comprobatur, quum vnum ex primis Diuini cultus teſtimoniis ſit inuocatio. Itaque inuocatio hîc κ' συνεκδοχὴν, vniuerſam fidei in Chriſtum profeſſionem ſignificat: ſicut multis Scripturæ locis pro toto Dei cultu generaliter capitur. Quòd exponunt quidam de ſola profeſſione, mihi frigidum videtur, & ab vſu Scripturæ alienum eſt. Iam verò quòd iſtas particulas *Noſtri* & *Sui* in genitiuo poſui, vt ad Chriſtum referantur, quas alij ad locum referentes, per ablatiuum reddunt. in eo Chryſoſtomum ſum ſequutus. Videbitur fortè hoc durum, quia particula, *In loco*, media inſeratur: ſed in Græca Pauli oratione nihil aſperitatis habet hæc conſtructio. Cur autem Vulgatæ interpretationi iſtam præferam, hæc ratio eſt, quòd ſi de loco expōnas, erit non tantùm ſupernacua adiectio, ſed inepta. Quem enim locum ſuum vocaret Paulus? Iudæā intelligunt: ſed qua ratione? Deinde quem aliorum locum diceret? Reliquas, inquiunt, omnes orbis partes: ſed parum hoc quoque conuenit. Hic verò ſenſus quem poſui, optimè quadrat: nam quum omnes nominaſſet, qui vbique nomen Chriſti Domini noſtri inuocant, addidit, Tam ipſorum quàm noſtri: vt communem ſcilicet Dominum promiſcuè omnibus faceret Chriſtum qui eum inuocant, ſiue Iudæi ſint, ſiue Gentiles. *In quouis loco.* Hoc præter morem ſuum addidit Paulus: nam in aliis epiſtolis eos tantùm in ſalutatione exprimit, quibus eas deſtinat. Sed improborū calumnias videtur voluiſſe præuenire, ne ipſum confidenter efferri inter Corinthios dicerent, & autoritatem ſibi arrogare quam in alias Eccleſias ſibi vindicare non auderet. Nam hac quoque nota fuiſſe iniquè grauatum, mox patebit: quaſi nidulos ſibi componens, lucem fugeret, vel ſe clàm ſubduceret à reliquis Apoſtolis. Videtur ergo, vt hoc mendacium refellat, ſe data opera in ſublimi theatro locare, ex quo procul audiatur.

3 *Gratia vobis & pax.)* Huius precationis expoſitionem petant lectores ex principio Commentarij in Epiſtolam ad Romanos. neque enim libenter eos repetitionibus onero.

4 *Gratias ago Deo meo ſemper de vobis, propter gratiā Dei quæ data vobis eſt in Chriſto Ieſu:*
5 *Quia in omnibus ditati eſtis in ipſo, in omni ſermone & in omni cognitione:*
6 *Quemadmodum teſtimonium Chriſti confirmatum fuit in vobis,*
7 *Vt nullo in dono deſtituamini, expectantes reuelationem Domini noſtri Ieſu Chriſti.*
8 *Qui etiam cōfirmabit vos vſque in finem inculpatos, in diem Domini noſtri Ieſu Chriſti.*
9 *Fidelis Deus, per quem vocati eſtis in cōmunionem Filij ipſius Ieſu Chriſti Domini noſtri.*

4 *Gratias ago*, &c.) Poſtquam in ſalutatione autoritatem à perſona ſibi impoſita comparauit, nunc gratiam doctrinæ ſuæ conciliat, amorem erga eos ſuum exponendo. Et hoc modo præmollit eorum animos ad obiurgationes patienter audiendas. Amoris verò fidem facit à ſignis poſterioribus, quòd perinde oſtendit eorum bonis ſe lætari, acſi collata ſibi forent: quòd affirmat ſe benignè de ipſis ſentire, & ſpem bonam in poſterum habere. Porrò ſic temperat gratulationem, vt nullam illis præbeat ſe efferendi materiam: quoniam omnia eorum bona refert accepta Deo, vt ſolida laus ad ipſum redeat, quum eius ſint gratiæ. Quaſi dicat, Ego quidem vobis gratulor, ſed ita vt laudem Deo tribuam. Deum quòd ſuum appellat, quid hoc valeat, dixi in Epiſtola ad Romanos. Porrò ſicut adulari Corinthiis noluit Paulus, ita nec falsò eos laudauit. Quanuis enim non omnes digni talibus encomiis eſſent, & pleraque præclara Dei dona ambitione corrumperent: tamen ipſa, quia per ſe laudem merebantur, contēnere nō debuit. Deinde quia in ædificationem omnium conferuntur Spiritus gratiæ, meritò eas tanquam communes totius Eccleſiæ dotes recenſet. Sed videamus quid in illis prædicet. *Propter gratiam*, &c. Generale hoc eſt: cōprehendit enim omne genus bona quæ conſequuti erant per Euangelium. Nomen enim Gratiæ, non fauorem Dei, ſed μετωνυμικῶς dona quæ gratuitò largitur hominibus, ſignificat. Mox deſcendit ad ſpecies, quum dicit eos ditatos eſſe in omnibus: & quæ ſint illa omnia exprimit, nempe doctrina, & ſermo Dei. His enim diuitiis abundare Chriſtianos decet: quæ etiam eo pluris æſtimandæ ſunt nobis, maioríque in pretio habendę, quo magis vulgò contemnuntur. Particulam, *In ipſo*, relinquere malui, quàm vertere Per ipſum: quia plus expreſſionis & energiæ (meo quidē iudicio) habet. Ditamur enim in Chriſto, eo quòd ſimus corporis eius membra, & quatenus in ipſum ſumus inſiti: imò vnum cum eo effecti, nobiſcū quæcunque à Patre accepit, communicat.

6 *Quemadmodum teſtimonium*, &c.) Secus vertit Eraſmus: nempe, his rebus cōfirmatum in illis fuiſſe teſtimonium Chriſti, cognitione ſcilicet ac verbo. Sed aliter ſonant verba: quæ ſi non torqueantur, facilem habent ſenſum: nempe quòd Euangelij ſui veritatem Deus cōſignauerit inter Corinthios, vt certior foret. Dupliciter autem id fieri potuit, vel per miracula, vel per interius Spiritus ſancti teſtimonium. Videtur Chryſoſtomus de miraculis accipere, ſed ego latius extendo: ac primò quidē certum eſt, confirmari propriè Euangelium apud nos fide: quia dum fide recipitur à nobis, tunc demum ſignamus Deum eſſe veracem.

veracem. Etſi autem fateor, miracula valere ad eius confirmationem debere, altiùs tamen petendum eſt exordium: nempe quòd Dei Spiritus arrha & ſigillum eſt. Ego itaque hæc verba ſic expono, Corinthios abundare ſcientia, ſicut ab initio Deus efficaciam apud eos Euangelio ſuo dederat, neque id vno tantùm modo: ſed tam interna Spiritus virtute, quàm donorum excellentia & varietate, miraculis, aliiſque adminiculis omnibus. Teſtimonium Chriſti, vel de Chriſto, Euangelium vocat, cuius huc ſpectat tota ſumma, vt Chriſtum nobis patefaciat, in quo abſconditi ſunt omnes ſcientiæ theſauri. Siquis actiuè accipere malit, quia Euangelii primarius autor eſt Chriſtus, vt Apoſtoli nihil aliud ſint quàm ſecundarii vel ſubalterni teſtes, non admodum pugnabo: mihi tamen prior illa expoſitio magis placet. Quanquam paulo pòſt capite 2.a.1. ſine controuerſia actiuè ſumendum eſt teſtimonium Dei: quia paſſiuus ſenſus non congrueret. Hîc autem alia ratio: imò locus ille meam ſententiam confirmat, quia mox ſubiicitur quale ſit illud, nempe nihil ſcire præter Chriſtum.

7 *Vt nullo in dono deſtituamini.)* Ὑστερεῖσθαι, eſt eo carere cuius alioqui indigeas. Intelligit ergo, ſic abundare omnibus Dei donis Corinthios, vt nullius inopia laborent: acſi diceret, Non Euangelij luce tantùm dignatus eſt vos Dominus: ſed præclarè inſtruxit omnibus gratiis quæ ſubſidio ſanctis eſſe poſſunt, ad progreſſus in via ſalutis faciendos. Chariſmata enim vocat gratias ſpirituales, quæ ſanctis ſunt tanquam ſalutis inſtrumenta. Sed obiicitur contrà, nunquam ſic abundare ſanctos, quin aliquam gratiarum penuriam ſentiant, vt cogantur ſemper eſurire & ſitire. Quis enim non procul à perfectione abeſt? Reſpondeo: quoniam ſufficienter præditi ſunt neceſſariis donis, nec vnquam deficiuntur quin Dominus eorum inopiæ in tempore ſuccurrat: ideo Paulum talem illis opulentiam tribuere. Et ideo addit, *Expectantes reuelationem*, quo ſignificat, non talem ſe affluentiam illis affingere, in qua nihil deſideretur: ſed tantùm quæ ſufficiat vſque dum ad perfectionem peruentum fuerit. Participium verò Expectantes, ſic reſoluo, interim dum expectatis. Ita ſenſus erit, Adeò vt nullius chariſmatis ſitis inopes, interim dum expectatis diem perfectæ reuelationis, qua Chriſtus ſapientia noſtra ad plenum manifeſtabitur.

8 *Qui etiam confirmabit vos.)* Relatiuum hoc, non ad Chriſtum, ſed ad Deum pertinet: vtcunque remotius ſit Dei nomen. Pergit enim Apoſtolus in ſua gratulatione: ac quemadmodum ſuprà declarauit quid de ipſis ſentiret: ita nunc demonſtrat quid ſpei habeat in poſterum: ſimul vt de affectu erga eos ſuo certiores reddere pergat, ſimul vt ipſos hortetur ſuo exemplo ad eandem ſpem capeſſendam. acſi diceret, Etiamſi adhuc futuræ ſalutis expectatione eſtis ſuſpenſi, certos tamen eſſe oportet, quòd nunquam vos deſeret Dominus, ſed potiùs augebit ea quæ in vobis inchoauit: vt quum dies ille venerit quo ſiſtemur omnes ad Chriſti tribunal, illic reperiamini inculpati. *Inculpatos.* Hunc eſſe finem vocationis noſtræ docet ad Epheſios & Coloſſenſes, vt appareamus puri & irreprehenſibiles coram Chriſto. Sed notandū eſt, *Epheſ.1.a.4.* non perfici in nobis primo die hanc tantam munditiem: quin potiùs bene agitur nobiſcum ſi quotidie *coloſſ.c.22.* proficiamus in pœnitentia, ſi purgemur à peccatis quæ Deo nos obnoxios reddunt, donec cum corpore mortis exuamus omnes peccati ſordes. de die Domini dicemus capite 4.

9 *Fidelis Deus.)* Quum Scriptura Deum fidelē vocat, ſæpe hoc nomine ſignificat conſtantiā & perpetuum tenorem eſſe in Deo, vt quod cœpit, in finē vſque proſequatur: ſicut alibi dicit idem Paulus, Dei *Rom.11.d.29.* vocationē eſſe abſque pœnitentia. Itaque (meo iudicio) huius loci ſenſus eſt, quòd Deus ſtabilis ſit in ſuo propoſito. Quum ita ſit, nō ergo ludit in ſua vocatione, ſed opus ſuum perpetuò tuebitur. Semper ex præteritis Dei beneficiis debemus in futurum bene ſperare. Sed altiùs reſpicit Paulus: argumentatur enim, nō poſſe abiici Corinthios, quia ſemel vocati ſint à Domino in Chriſti cōmunionem. Vt autē ſciamus quid valeat hoc argumentū, primùm notemus, ſuam vocationem vnicuique pro electionis teſtimonio eſſe debere. Deinde vtcūque alter de alterius electione nō ita certò iudicare poſſit: iudicio tamē charitatis ſemper ſtatuendum eſſe, vocari ad ſalutem quotquot vocantur. intelligo efficaciter & cum fructu. Paulus autem hunc ad eos ſermonem dirigebat, in quibus verbum Domini radices egerat, & in quibus extabat aliquis eius fructus. Siquis obiiciat, multos qui ſemel verbum receperunt, poſtea excidere: reſpondeo, ſolū Spiritum vnicuique eſſe fidum ac certum teſtem ſuæ electionis, vnde perſeuerantia dependet. id tamen non obſtitiſſe Paulo quominus iudicio charitatis perſuaſum haberet, firmam & inconcuſſam fore vocationem Corinthiorum, vtpote in quibus ſigna videbat paternæ Dei beneuolentiæ. Hæc porrò nequaquā ſpectant ad gignendam carnis ſecuritatem, quam vt nobis Scriptura excutiat, ſæpe nos propriæ imbecillitatis admonet: ſed tantùm ad ſtabiliendam in Domino fiduciam. Hoc autem operæpretium erat, ne deiicerent animos, tot delictorū agnitione, quæ poſtea illis ob oculos proponet. Hæc ſumma ſit, Chriſtiani candoris eſſe, bene ſperare de omnibus qui rectam ſalutis viam ingreſſi adhuc ſunt in curſu: vtcunque rurſum multis adhuc morbis ſint circundati. Noſtrum verò vnumquenque, ex quo illuminatus eſt Dei Spiritu in Chriſti cognitionem, certò inde colligere debere, ſe adoptatum eſſe à Domino in hæreditatem æternæ vitæ. Nam efficax vocatio fidelibus teſtimonium Diuinæ adoptionis eſſe debet: interea tamen cum timore & ſolicitudine ambulandum omnibus. De qua re aliquid rurſus capite decimo attingam. *In communionem.* Huius loco vertit Eraſmus, In conſortium. Vetus interpres, Societatem. Ego autem Communionem ponere malui, quia vim Græcæ vocis κοινωνίας melius exprimebat. Nam hic finis eſt Euangelij, vt Chriſtus noſter fiat, ac nos in eius corpus inſeramur. Vbi autem illum nobis poſſidendum donat Pater, ſe quoque ipſum nobis in eo communicat: hinc verò manat bonorū omnium participatio. Hoc eſt ergo Pauli argumentum, Quum Euāgelio quod fide recepiſtis, aſciti ſitis in Chriſti communionem: non eſt cur timeatis vobis à mortis periculo, facti eius participes, qui victor mortis emerſit. Summa, Chriſtianus quum ſe intuetur, nonniſi trepidandi materiam habet, vel potius deſperandi: ſed quia vocatus eſt in Chriſti communionem, non aliter de ſe cogitare debet, vbi de fiducia ſalutis agitur, quàm de membro Chriſti: vt omnia Chriſti bona ſua faciat. Ita indubiam ſpem finalis (vt loquuntur) perſeuerantiæ concipiet, ſi eius membrum ſe eſſe reputet, qui eſt extra cadendi periculum.

10 *Obſecro autem vos fratres per nomen Domini noſtri Ieſu Chriſti, vt idem loquamini omnes, & non ſint inter vos diſsidia: ſed aptè cohæreatis in vna mente & in vna ſententia.*

11 *Significatum enim mihi de vobis fuit, fratres mei, ab iis qui ſunt Chloes, quòd contentiones ſint inter vos.*

12 *Dico autem illud, quòd vnuſquiſque veſtrum dicat, Ego quidem ſum Pauli, ego autem Apollo, ego autem Cephæ, ego autem Chriſti.*

13 *Diuiſúſne eſt Chriſtus? nunquid pro vobis crucifixus eſt Paulus? aut vos in nomen Pauli baptizati eſtis?*

10 *Obſecro autem vos fratres.)* Hactenus molliter tractauit Corinthios, quia plus nimis delicatos eſſe nouerat. Nunc poſtquam eorum animos ad correctionem præparauit, bonum peritúmque medicum agens, qui demulcet vulnus quum acre medicamen adhibendum eſt, ſeueriùs eos tractare incipit. Quanquam hîc quoque multa vtitur moderatione, vt adhuc videbimus. Summa autem eſt, Spero equidem Dominum tot in vos dona non fruſtra contuliſſe, quin vos ad ſalutem perducere velit: ſed vos quoque debetis dare operam ne veſtris vitiis tam præſtantes gratię inquinentur. Ergo videte vt inter vos conſentiatis: ego autem conſenſum inter vos non fruſtra requiro: mihi enim nuntiatum eſt, vos vſque ad hoſtilem modum diſſidere, feruere inter vos factiones & ſtudia, quæ veram fidei vnitatem ſcindant. Sed quia ſimplici hortatione non ſatis forſan permoti fuiſſent, obſecrationē adhibet: nam eos per nomen Chriſti adiurat, vt quantum ipſum amant, tantum ſtudeant concordiæ. *Vt idem loquamini omnes.* Tribus loquēdi formis eos ad concordiā hortatur. primò enim talem inter eos conſenſum requirit, vt vna ſit vox omniū: deinde malum tollit, quo vnitas ſcinditur ac diſſipatur: tertiò rationem exprimit veræ concordiæ, vt ſcilicet mentibus & voluntatibus inter ſe cōueniant. Quod ſecundo loco poſuit, ordine primum eſt: vt ſcilicet caueamus diſſidia. nam inde alterum manabit, vt cōcordes ſimus: tertium verò tandē ſequetur, quod hîc primum nominatur, vt tanquā vno ore loquamur omnes: quod apprime optabile eſt, vt fructus Chriſtianæ concordiæ. Notemus ergo, nihil eſſe magis à Chriſtianis alienū, quàm inter ſe diſſidere. hoc enim pręcipuum eſt religionis noſtræ caput, vt inter nos ſimus concordes: hoc etiam conſenſu ſtat & ſubnixa eſt ſalus Eccleſiæ. Sed videamus quid in Chriſtiana vnitate requirat. ſiquis ſubtiliùs diſtingui ſingula cupiat, vult eos cohærere primùm in vna mēte, deinde in vna ſentētia, tertiò vult eos cōſenſum verbis profiteri. Quoniā autem ab Eraſmi verſione nonnihil mea diſcrepat: obiter admoniti ſint lectores, Paulum hîc vti participio quod res aptè & congruenter inter ſe cōpactas ſignificat. Nam & verbum καταρτίζεσθαι, vnde participium illud κατηρτισμένος deſcēdit, propriè Aptari & coadunari ſignificat: quemadmodú membra humani corporis optima ſymmetria inter ſe cohærent. Pro Sententia, Paulus habet γνώμην: ſed ego hîc pro Voluntate accipio, vt ſit integra partitio animæ, & prius quidem membrum ad fidem, alterum ad charitatem referatur. Tunc ergo conſtabit inter nos vnitas Chriſtiana, ſi non in doctrina tantùm bene conueniat, ſed concordes etiam ſimus in ſtudiis & voluntatibus, atque ita ſimus per omnia vnanimes.

Act.2.g.48. Quemadmodū primæ Eccleſię fidelibus teſtimonium reddit Lucas, quod haberent cor vnum & animam vnam. Et ſanè hoc reperietur vbicunque regnabit Chriſti Spiritus. Quum autem vnum loqui iubet, ab effectu meliùs etiamnū exprimit quàm abſolutus eſſe conſenſus debeat, nempe vt ne in ſermone quidem vlla diuerſitas appareat. Difficile quidem factu, inter Chriſtianos tamen neceſſarium, à quibus non vna tantùm fides requiritur, ſed vna etiam confeſſio.

11 *Significatum.)* Quoniam generales exhortationes minus afficere ſolent: ſpecialiter ad eos pertinere exponit quod dixerat. Huc ergo ſpectat accommodatio, vt agnoſcant Corinthij, Paulum non fruſtra concordiæ feciſſe mentionem. Neque enim modò à ſancta vnitate deflexiſſe eos oſtendit, ſed vſque ad contentiones prolapſos, quæ diſſenſionibus peiores ſunt. Et ne credulitatis nimiæ arguatur, quaſi falſis criminationibus aurē leuiter præbuerit: laudat ſuos autores, quos oportet fuiſſe in optima exiſtimatione, quum tanquam idoneos teſtes aduerſus totam Eccleſiam citare ipſos non dubitauerit. Tametſi autē non prorſus certum eſt ſitne loci an mulieris nomen Chloe, mihi tamē magis eſt veriſimile, mulierem fuiſſe. Exiſtimo igitur familiam fuiſſe bene inſtitutam, quæ morbum hunc Paulo indicauerit Eccleſiæ Corinthiacæ, quem ab eo curari optabat. Quòd autem poſt Chryſoſtomum ſentiunt plerique, ideo abſtinuiſſe nominibus, ne ipſos grauaret inuidia, mihi abſurdum videtur. Nam non quoſdam ex familia dicit hoc ſibi nuntiaſſe, ſed potius omnes deſignat: neque verò dubium eſt quin ſe nominari libenter ſuſtinuerint. Porrò ne aſperitate nimia exulceraret eorum animos, mitigauit amabili alloquutione reprehenſionem, non qua morbum eleuaret, ſed qua magis dociles redderet ad morbi grauitatem agnoſcendam.

12 *Dico autem,* &c.) Quidam hîc μίμησιν eſſe volunt, quaſi eorum verba Paulus referat. Tametſi autem variant codices in particula ὅτι, ego tamen magis coniunctionem quàm articulum relatiuum eſſe puto, vt ſimplex ſit expoſitio proximæ ſententiæ, in hunc ſenſum, Ideo contentiones inter vos eſſe dico, quia vnuſquiſque veſtrum in hominis nomine gloriatur. Sed obiiciet quiſpiam, nondū apparere contentionem in his vocibus: reſpōdeo, vbi diſſidia vigent in religione, fieri nō poſſe quin animi paulo pòſt ebulliant ad certamen. Nam ſicut ad nos copulandos nihil eſt efficacius, nihil quod magis animos conſociet ac retineat in pace, quàm religionis cōſenſio: ita ſiqua in hac parte diſcordia exorta fuerit, neceſſe eſt vt protinus concitētur animi ad pugnā. nec vllis aliis in rebus atrociores ſunt cōcertationes. Quare meritò Paulus tanquā ſufficientē cōtentionū probationē adducit, quòd ſectis & factionibus laborarēt Corinthij. *Ego quidem ſum Pauli,* &c. Nominat hîc fideles Chriſti ſeruos, Apollon qui eius ſucceſſor fuerat Corinthi, Petrum quoque ipſum: & ſe demum illis adiungit, ne tam propriam cauſam agere videatur, quàm Chriſti, alioqui nō eſt veriſimile, vllas fuiſſe factiones quæ ſancti cōſenſus miniſtris ſtuderent. Sed quemadmodū poſtea ſubiiciet, quod in alios cōpetebat, in ſuam & Apollo perſonam tranſtulit: idque ideo fecit,

vt ab

vt ab hominũ reſpectu auerſi,rem ipſam melius conſiderarent. Sed excipiet quiſpiã, eos quoque hîc recenſeri qui ſe Chriſti eſſe profiterentur. An verò id fuit reprehendendũ? Reſpondeo,ita melius exprimi, quanta indignitas ex illis prauis ſtudiis conſequatur, vbi ſumus hominibus addicti: ſiquidem Chriſtum tunc eſſe in parte neceſſe eſt: nec aliud reſtat piis, niſi vt ſe ab aliis ſeparẽt, ſi non velint Chriſtum abnegare. Quoniam autem locus hic variè torquetur,propius expendere conuenit quid hîc intendat Paulus: Vult vni Chriſto magiſterium ita aſſerere in Eccleſia, vt ab eo pendeamus omnes: vt vnus inter nos dominus ac magiſter nominetur, ne vllũ contrà hominis nomen opponatur. Qui ergo diſcipulos poſt ſe abſtrahunt,vt ſcindant Eccleſiam in ſectas, eos damnat tanquam pernicioſiſſimos fidei noſtræ hoſtes: Sic ergo eminere in Eccleſia homines non patitur, vt in Chriſti dominium inuadant: tali in honore illos haberi non ſinit, vt Chriſti dignitati inde vel minimum derogetur. Habendus eſt quidem ſuus Chriſti miniſtris honos: ſunt ipſi quoque ſuo modo magiſtri: ſed hæc ſemper tenenda eſt exceptio, vt Chriſto maneat illibatũ quod ipſius eſt,nempe vt vnicus nihilominus magiſter ſit ac cẽſeatur. Quare hic bonorum miniſtrorum ſcopus eſt, omnes in cõmune ſeruire Chriſto, illi vni imperiũ, autoritatem, gloriam aſſerere, ſub eius vexillo militare, parere illi vni,& alios eius imperio ſubiicere. Siquis ambitione ducitur, ille iam nõ Chriſto,ſed ſibi diſcipulos colligit. Hic ergo fons eſt omnium malorũ, hæc nocentiſſima omnium peſtis, hoc exitiale Eccleſiarum omnium venenum, quum ſibi potius quàm Chriſto miniſtri ſtudent. Summa ſit, Eccleſiæ vnitatem hoc vno maximè conſtare, ſi à ſolo Chriſto pendeamus omnes,& ita homines in loco inferiore ſubſidant, vt nihil de eius eminentia derogetur.

15 *Diuiſúſne eſt Chriſtus?*) Hoc intolerabile malum ex Corinthiorum factionibus conſequebatur.ſolus enim Chriſtus regnare in Eccleſia debet. Ac quum hic finis ſit Euangelij, vt per ipſum Deo reconciliemur, neceſſe eſt primùm nos ſimul omnes eſſe in eo colligatos. Quum autem pauculi ex Corinthiis, qui aliis erant ſaniores, Chriſtum retinuerint magiſtrum, vtcunque omnes ſe Chriſtianos iactarent, ita lacerabatur Chriſtus. Nos enim vnum eſſe corpus oportet,ſi velimus ſub eo,tanquã ſub capite, cõtineri. Quòd ſi in diuerſa corpora ſcindimur,ab ipſo quoque diſſilimus: gloriari ergo eius nomine inter diſcordias & factiones,eſt ipſum diſcerpere,quod fieri nequit. nam ab vnitate & concordia ipſe nunquã diſcedet,quia ſeipſum abnegare nõ poteſt. Hac igitur abſurditate propoſita, efficere vult Paulus vt intelligãt Corinthij à Chriſto ſe eſſe alienos,qui diuiſi ſint: tunc enim regnat in nobis, quum ſacroſanctæ coniunctionis vinculũ nobis eſt. *Nunquid pro vobis crucifixus eſt Paulus?* Duabus validis rationibus demonſtrat quàm ſit indignũ,Chriſto præripere hunc honorem, vt ſolus ſit caput Eccleſiæ,ſolus magiſter: vel vllam partem eiuſmodi honoris illi ſubducere,quo ad homines transferatur. Prior eſt, nos hac lege redemptos eſſe à Chriſto,vt non ſimus noſtri iuris. Hoc ipſo argumento vtitur Paulus ad Romanos cap.14. b.9, quũ dicit,In hoc mortuus eſt Chriſtus & reſurrexit,vt viuis dominetur & mortuis. Illi ergo viuamus & moriamur,quia ſemper eius ſumus. Item etiam cap.7.d.23.huius Epiſtolæ,Pretio empti eſtis: nolite fieri ſerui hominum. Quum ergo acquiſiti eſſent Corinthij Chriſti ſanguine:redemptionis beneficio quodammodo renuntiabant, dum alia capita ſibi accerſerent. Inſignis doctrina, quòd noſtri arbitrij non ſit addicere nos hominibus in ſeruitutem, quum ſimus Domini peculium. Corinthios ergo hîc ſummæ ingratitudinis notat, qui ab eo capite ſe alienabant, cuius ſanguine redempti erant: vtcunque id facerent inſcienter. Militat porrò hic locus aduerſus impium Papiſtarum commentum,quo ſuas indulgentias fulcire conantur. Theſaurum enim illum fictitiũ Eccleſiæ,quem per indulgẽtias diſpenſari docẽt,cõſtruunt ex ſanguine Chriſti & Martyrũ. Ita fingunt Martyres promeruiſſe nobis aliquid coram Deo morte ſua, vt inde ad obtinendam peccatorum remiſſionem auxilium petamus. Negabunt ideo redemptores noſtros eſſe. atqui nihil clarius eſt quàm alterum ex altero ſequi. Agitur de peccatoribus cum Deo reconciliandis,agitur de impetranda venia,agitur de placanda ira Domini,agitur de redimẽdis offenſis. Hoc fieri partim Chriſti,partim Martyrum ſanguine iactant. faciunt igitur in recuperãda ſalute,Martyres Chriſti ſocios. Hîc autem fortiter negat Paulus,alium à Chriſto pro nobis fuiſſe crucifixum. Mortui quidem ſunt Martyres in bonum noſtrum: ſed (quemadmodum ait Leo) vt conſtantiæ exemplum ederent non vt donum iuſtitiæ nobis acquirerent. *Aut vos in nomen Pauli baptiʒati.* Secundum argumentum quod à profeſſione Baptiſmi ſumptum eſt. Damus enim ei nomen,in cuius nomen baptizamur: ergo ſumus obſtricti Chriſto,cuius nomine Baptiſmus noſter eſt conſecratus. vnde ſequitur, perfidiæ eſſe Corinthiis & deſertionis crimen,ſi ſe hominibus addicant. Hîc Baptiſmi naturam,ſyngraphæ mutui contractus ſimilẽ eſſe obſerua: nam ſicut eo ſymbolo nos Dominus in familiam ſuam recipit,ac populo ſuo accenſet: ita fidem illi noſtram obligamus,ne quem poſthac habeamus alium Dominum ſpiritualem. Proinde ſicuti à parte Dei fœdus gratiæ eſt quod nobiſcum paciſcitur,quo remiſſionem peccatorum nouámque vitã promittit:ſic à parte noſtra ſacramentũ eſt ſpiritualis militiæ,quo perpetuũ illi obſequium pollicemur.Priorem illam partem hic Paulus non attingit,quia locus non ferebat: ſed quum de Baptiſmo agitur, non eſt omittenda. Neque verò tantùm ob id deſertionis accuſat Paulus Corinthios, quòd relicto Chriſto ad homines tranſeant: ſed fœdifragos hoc ipſo fore indicat, niſi hæreant in ſolo Chriſto. Quæritur, quid ſit in Chriſti nomen baptizari. Reſpõdeo,hac loquutione non modò indicari baptiſmum in Chriſti autoritate fundatum eſſe,ſed eius quoque virtute ſubniti,& quodãmodo in ea cõſiſtere:denique hinc pendere totum effectum,quòd Chriſti nomen in ipſo inuocetur. ſed quæritur rurſum, cur Paulus dicat Corinthios baptizatos in nomen Chriſti: quũ præceperit Chriſtus ipſe Apoſtolis baptizare in Patris & Filij & Spiritus ſancti nomen. *Matt.28.d.19.* Reſpõdeo,conſiderandum hoc primo loco in Baptiſmo eſſe quòd Deus Pater nos gratuita bonitate in Eccleſiam ſuam inſerendo, adoptione in filios recipit. Secundò, quia nulla intercedere nobis coniunctio cum eo poteſt,niſi intercedente recõciliatione: Chriſto opus eſt, qui ſuo nos ſanguine reſtituat in Patris gratiã. Tertiò,quia per Baptiſmum cõſecramur Deo, Spiritum quoque ſanctum interuenire oportet: cuius officium eſt, nos facere nouas creaturas. quinetiã quod Chriſti ſanguine abluimur, eius propriũ opus eſt: ſed quia neque Patris miſericordiã, nec gratiã Spiritus cõſequimur niſi per ſolum

Chriſtum, meritò & proprium Baptiſmi ſcopum eum vocamus, & ſpecialiter eius nomine Baptiſmum inſcribimus. Quanquam hoc Patris & Spiritus nomē minimè excludit. Quum enim breui ſumma complecti volumus vim Baptiſmi, Chriſtum ſolum nominamus. quum diſtinctiùs loqui placet, Patris & Spiritus nomen exprimi debet.

14 *Gratias ago Deo meo, quòd neminem baptizauerim veſtrum, niſi Criſpum & Caium:*

15 *Ne quis dicat quòd in meum nomen baptizauerim.*

16 *Baptizaui autem & Stephanæ familiam. præterea neſcio num quem alium baptizauerim.*

17 *Non enim miſit me Chriſtus vt baptizarem, ſed vt euangelizarem: non in ſapientia ſermonis, ne inanis reddatur crux Chriſti.*

18 *Nam ſermo crucis, iis qui pereunt, ſtultitia eſt: at nobis qui ſalutem conſequimur, potentia Dei eſt.*

19 *Scriptum eſt enim, Perdam ſapientiam ſapientum, & intelligentiam intelligentium auferam è medio.*

20 *Vbi ſapiens? vbi ſcriba? vbi diſputator huius ſeculi? Nonne infatuauit Deus ſapientiam mundi huius?*

14 *Gratias ago.*) His verbis taxat acerbiſſimè Corinthiorum prauitatem, qua fiebat vt tam ſanctum ac præclarum Baptiſmi miniſterium quodammodo refugiendum eſſet. Iuſtè quidem & pro muneris ſui ratione feciſſet Paulus, ſi quamplurimos baptizaſſet. Gaudet tamen aliter accidiſſe, & Dei prouidentia factum eſſe agnoſcit, ne inde arriperent occaſionem in ſe gloriandi: vel nequid ſimile haberet cum ambitioſis illis qui diſcipulos hoc modo aucupabantur. Quid ſi autem baptizaſſet multos? Nihil in eo fuiſſet mali: ſed (quemadmodum dixi) grauis hìc ſubeſt exprobratio aduerſus Corinthios & eorum pſeudo-apoſtolos, quod gaudendum ſit ſeruo Domini, ab opere bono alioqui & laudabili ſe abſtinuiſſe, ne illis in occaſionem noxæ verteretur.

17 *Non enim miſit me Chriſtus.*) Occupat quod illi fortè obiici potuiſſet: non fuiſſe igitur ſuo munere defunctum, quia iubeat Chriſtus Apoſtolos baptizare non ſecus ac docere. Reſpondet igitur, has non fuiſſe præcipuas functionis ſuę partes: ſibi enim docēdi munus præcipuè eſſe iniunctum, cui incumberet. Nam quum dicit Chriſtus Apoſtolis, Ite, prædicate, & baptizate: baptiſmum adiungit doctrinæ, tanquam acceſſionē duntaxat, vel appendicem: vt ſemper doctrinæ prior locus maneat. Duo tamen hìc ſunt obſeruanda: quorū alterum eſt, non hìc ſimpliciter negare Apoſtolum quin baptizandi mandatum haberet (nam ad omnes Apoſtolos hoc pertinet, Ite, baptizate: & ipſe temere feciſſet vel vnum baptizando, niſi mandato fuiſſet inſtructus) ſed tantùm indicare quid eſſet in ſua vocatione præcipuū. Secundum verò, minimè hìc ſacramenti dignitatem aut fructum extenuari, quemadmodum quidam putant. Neque enim hìc de virtute Baptiſmi quæſtio eſt: nec ideo hanc comparationem inſtituit Paulus, vt quicquā de ea detrahat: ſed quum paucorum eſſet docere, pluribus autem baptizare datum foret: deinde quum multi ſimul doceri poſſent, baptiſmus autem nonniſi ſingulis ordine poſſet conferri, Paulus qui docendi facultate antecellebat, inſtabat operi ſibi magis neceſſario: aliis relinquebat quod præſtare cōmodiùs poterant. Imò ſi propius expendant lectores omnes circunſtantias, videbunt ſubeſſe tacitam ironiam, qua facetè mordentur qui ex labore alieno ſub prætextu cæremoniæ, gloriolā venantur. Incredibiles fuerant labores Pauli in Eccleſia illa ædificanda: ſuperuenerāt delicati iſti magiſtri, qui aquæ aſperſione diſcipulos in ſuā ſectam traxerant: Paulus ergo titulum honoris illis cōcedens, ſe onere contentū eſſe teſtatur. *Non in ſapientia ſermonis.* Anticipatio eſt, qua duplex obiectio refellitur. nā & excipere poterant laruati doctores Paulū qui nulla facūdia præditus erat, ridiculè iactare ſibi iniunctas eſſe docendi partes: ideo per cōceſſionem dicit, ſe non creatum eſſe rhetorem, qui verborum ſplendore ſe venditet, ſed miniſtrum Spiritus, qui rudi & plebeio ſermone, mundi ſapientiam in ordinem cogat. Iam nequis obiiceret, prædicatione non minus quàm alios Baptiſmo, eum aucupari gloriam, breuiter reſpondet: quū ab omni ſplendore remota ſit docendi methodus quā tenet, ac nihil ambitionis ſpiret, non poſſe hoc nomine ſuſpectam eſſe. Atque hinc quoque (niſi me fallit opinio) colligere promptum eſt, quis fuerit præcipuus controuerſiæ ſtatus, quam habebat Paulus cum malis & infidelibus miniſtris Corinthiorum: nempe quum turgerent ambitione, quò plebem raperent in admirationem ſui, verborum pompa & humanæ ſapientiæ larua ſe venditabant. Ex hoc ſummo malo duo alia conſequebantur: quòd his quaſi integumentis, Euangelij ſimplicitas deformabatur, & Chriſtus tāquam noua & extranea forma inducebatur, ne pura & natiua eius notitia extaret. Deinde quòd conuerſis ad verborum nitorem & elegantiam, ad acutas ſpeculationes, ad inanem ſublimioris doctrinæ ſpeciem hominū animis, Spiritus energia euaneſcebat: nec quicquā relinquebatur præter mortuā literam: non apparebat Dei maieſtas, qualis in Euāgelio elucet, ſed fucus tantùm & infructuoſa pompa. Has ergo Euangelij corruptelas vt inſectetur Paulus, tranſitum hìc facit ad modum prædicationis ſuæ: quem rectum & legitimum eſſe aſſerit, quum tamen ex diametro cum ambitioſa illorum oſtentatione pugnaret: acſi diceret, Scio quantopere ſibi blandiantur veſtri iſti delicati doctores ſua magniloquentia: ego autem prædicationem meā rudi & craſſo miniméque polito dicendi genere cōſtitiſſe, non tantùm confiteor, ſed etiā glorior. Sic enim agi oportuit, atque hæc mihi ratio fuit Diuinitus præſcripta. Sermonis ſapientiam vocat, non λογοδαιδαλίαν, quæ nihil eſt quàm inanis loquacitas: ſed eloquentiam veram, quæ conſtat prudenti rerum inuentione, diſpoſitione ingenioſa, & elegantia ſermonis. Hanc ſibi defuiſſe teſtatur, quinetiam ſuæ prædicationi neque aptam, neque vtilem fuiſſe.

Ne inanis reddatur crux Chriſti. Quemadmodum ſuprà toties nomen Chriſti ſuperbæ carnis ſapientiæ oppoſuit, ita nunc in medium adducit Chriſti crucem, qua factum illius omnem ac ſublimitatem deiiciat. Tota enim fidelium ſapientia in Chriſti cruce incluſa eſt: quid autem cruce contemptibilius?

Ergo

Mat.28.d.19.
marc.16.c.15.

Ergo qui verè Deo vult ſapere, neceſſe eſt vt ad hanc crucis humilitatem deſcendat: hoc porrò non fiet, quin ſe prius & proprio ſenſu & tota mundi ſapientia abdicauerit. Verùm non hîc tantùm quales eſſe Chriſti diſcipulos, & quam diſcendi viam tenere conueniat, ſed etiam quę ſit docẽdi ratio in ſchola Chriſti, tradit Paulus. Exinanita, inquit, fuiſſet crux Chriſti, ſi eloquentia & ſplendore ornata fuiſſet mea prędicatio. Crucem Chriſti hîc poſuit pro redemptionis beneficio, quod à Chriſto crucifixo petendum eſt. Doctrina autem Euangelii quæ illuc nos vocat, debet ſapere crucis naturam: vt ſcilicet deſpecta ſit magis & abiecta coram mundo, quàm glorioſa. Senſus ergo eſt, quòd ſi Paulus philoſophico acumine & diſcendi artificio vſus eſſet apud Corinthios, ſepulta fuiſſet efficacia crucis Chriſti, in qua conſiſtit ſalus hominum: quia peruenire ad nos hac via non poteſt. Hîc duo quæruntur, nunquid hîc prorſus damnet Paulus ſermonis ſapientiam, tanquam Chriſto aduerſariam: deinde nunquid perpetuum eſſe diſſidium Euangelii doctrinæ cum eloquentia intelligat, vt ſimul conuenire nequeant: vitiatíque Euangelii prædicationem, ſiquis ad eam ornandam eloquentiæ color adhibeatur. Reſpondeo ad prius, valde à ratione eſſe diſſentaneum, vt eas artes in vniuerſum damnet Paulus, quas conſtat præclara eſſe Dei dona, quibus homines tanquam organis ad bonos vſus adiuuantur. Artes igitur non ſuperſtitioſæ, ſed quæ ſolidam eruditionem continent, veríſque rationibus nituntur, ſicut vtiles ſunt & accommodæ communi vitę hominum, ita non dubium eſt quin à Spiritu ſancto ſint profectæ: & vtilitas quæ ex illis percipitur ac ſentitur, non alteri quàm Deo accepta referri debet: non eſt ergo quod hîc dicit Paulus, in cõtumeliam artium accipiendum, quaſi pietati aduerſentur. Secunda quæſtio paulò plus habet difficultatis: dicit enim exinaniri Chriſti crucem, ſiqua ſermonis ſapientia admiſceatur. Reſpondeo, conſiderandum eſſe quos alloquatur Paulus. Pruriebant Corinthiorum aures ſtulta cupiditate magniloquentiæ: præ aliis ergo ad crucis humilitatem reuocandi erant, vt diſcerent nudum Chriſtum & ſimplex Euangelium abſque fuco vllo amplecti. Quanquam hanc ſententiam quodammodo perpetuam eſſe fateor, Chriſti crucem exinaniri non tantùm mundana ſapientia, ſed verborum quoque ſplendore. Chriſti enim crucifixi prædicatio ſimplex eſt ac nuda: obfuſcari ergo verborum fuco non debet. Euangelii proprium eſt, mundi ſapientiam ſic in ordinem redigere, vt proprio ſenſu vacui, dociles nos tantùm præbeamus, nec aliud ſcire nos putemus, aut etiam appetamus, quàm quod Dominus ipſe docet. De ſapientia carnis fuſiùs mox tractandum erit; qualiter Chriſto repugnet: de eloquentia paucis hîc perſtringam quantum locus requirit. Videmus Deũ ita ab initio ordinaſſe, vt Euangelium omni eloquentiæ ſubſidio nudum adminiſtraretur. Qui linguas hominum format ad facundiam, non poſſet ipſe diſertus eſſe ſi vellet? quum poſſet, noluit. Cur noluerit, duas potiſſimùm rationes inuenio. altera eſt, vt in rudi & impolito ſermone magis conſpicua appareret veritatis ſuæ maieſtas: & ſola Spiritus efficacia, abſque externis adminiculis in hominum animos penetraret. Altera verò, vt noſtram obedientiam ac docilitatem meliùs experiretur, & ſimul ad veram humilitatem erudiret. Solos enim paruulos in ſcholã ſuam admittit Dominus: ergo illi demùm cæleſtis ſapientiæ ſunt capaces, qui prædicatione crucis in ſpeciem abiecta contenti, laruatum Chriſtum nequaquam deſiderant. Ideo in hunc finem Euangelii doctrinam attemperari oportuit, vt ab omni faſtu & altitudine abſtraherentur fideles. Quid autem ſi quiſpiam hodie paulò nitidius diſſerendo, Euangelii doctrinam eloquentia illuſtret? an propterea repudiandus erit, quaſi vel eam contaminet, vel obſcuret Chriſti gloriam? Reſpondeo, primùm nihil pugnare cum Euangelii ſimplicitate eloquentiam, quæ ſine faſtidio illi non tantùm cedat & ſe ſubiiciat, ſed etiam tanquam ancilla, dominæ ſeruiat. Nam ſicut ait Auguſtinus, qui Petrum dedit piſcatorem, dedit & Cyprianum rhetorem. Quo ſignificat ambos à Deo eſſe: vtcunque alter qui dignitate multo eſt ſuperior, omni dicendi gratia ſit deſtitutus: alter qui ad illius pedes ſedet, facundiæ laude excellat. Hæc ergo eloquentia nec damnanda, nec aſpernanda eſt, quæ non huc ſpectat vt Chriſtianos in externo verborum colore detineat, vt eos inebriet vana oblectatione, vt ſuo tinnitu aures feriat, vt ſua pompa tanquam inuolucro obruat Chriſti crucem: ſed potius vt ad natiuam Euangelii ſimplicitatem nos reuocet, vt ipſa ſponte ſe in ordinem redigens, ſolam crucis prædicationem extollat, vt denique tanquam præconis officio fungatur, ad comparandam piſcatoribus illis & idiotis audientiam, qui nihil præter Spiritus energiam gratiæ habent. Deinde reſpondeo, ſuam quoque eſſe Spiritui Dei eloquentiam: ſed quæ natiuo magis & proprio, vel potius intrinſeco (vt loquuntur) ſplendore, quàm aſcititiis ornamentis luceat. Talem habent Prophetæ, præſertim Ieſaias, Dauid, & Solomon: tali etiam aſperſus eſt Moſes. quin & in ſcriptis Apoſtolorum, etiamſi magis ſint inculta, eius tamen ſcintillulæ quædam interdum emicant. Proinde eiuſmodi eloquentia Spiritui Dei conuenit, quæ non oſtentatione turgeat, nec crepet inanem ſonitum: ſed quæ ſolida ſit & efficax, plúſque ſinceritatis habeat quàm elegantiæ.

18 *Nam ſermo crucis,* &c.) In hoc priore membro conceſſio eſt. Quoniam enim obiicere promptũ erat, Euangelium paſſim haberi contemptui, ſi ita nudum & humile proferatur, hoc Paulus vltrò concedit. ſed quum addit, id fieri ab iis qui pereunt, ſignificat minimè ſtandum eſſe eorum iudicio. Quis enim hac mercede Euangelium contemnere velit, vt pereat? Sic ergo reſolui debet hæc ſententia, Vtcunque ſermo crucis, quia non eſt humanæ ſapientiæ commendatione gratioſus, ſtultitia reputetur ab iis qui pereunt: nobis tamen illic ſapientia Dei elucet. Obliquè autem perſtringit prauum Corinthiorum iudicium, qui quum verborum lenocinio facilè allicerentur ab ambitioſis doctoribus, Apoſtolum inſtructum Dei potentia ad eorum ſalutem, faſtidiebant, hoc tantùm nomine, quòd in prædicando Chriſto inſiſteret. Quomodo autem ſermo crucis, potentia Dei ſit in ſalutem, diximus Rom. 1. b. 16.

19 *Scriptum eſt enim,* &c.) Meliùs etiamnum Ieſaiæ teſtimonio confirmat quàm indignum ſit hoc præiudicio grauari Euangelii veritatem, propterea quòd eam mundi ſapientes ludibrio, nedum cõtemptui habeant. Patet enim ex Prophetæ verbis quàm pro nihilo ducatur eorum ſententia apud Deum. Locus ſumptus eſt ex Ieſaiæ 29. c. 14, vbi Dominus ſe in hypocriſin populi hoc pœnæ genere vindicatu-

rum, denuntiat, quòd peribit ſapientia à ſapientibus, &c. Applicatio autem ad præſentem cauſam talis eſt, Non eſt hoc nouum aut inuſitatum, quòd ita præpoſterè iudicant homines qui videntur alioqui prudentia excellere. nam ita Dominus eorum arrogantiam punire ſolitus eſt, qui proprio ingenio confiſi, duces ſibi & aliis eſſe volunt. Sic olim in populo Iſraelitico diſſipauit ſapientiam eorum qui duces erant populi. Si in eo populo hoc contigit, cuius ſapientiam debebant admirari reliquæ Gentes: quid fiet aliis? Verba tamen Prophetæ cum Pauli verbis conferre, & rem totam preſſiùs adhuc excutere conuenit. Tametſi verbis neutris vtitur Propheta, quum dicit, Peribit ſapientia, & prudentia euaneſcet: quæ Paulus in actiua conuertit, in Dei perſonam transferendo: in ſenſu tamen optimè conueniunt. Nam hoc eſt miraculum grãde, quod ſe editurum teſtatur Deus, quo attoniti reddantur omnes. Perit ergo ſapientia, ſed Domino deſtruente: ſapientia euaneſcit, ſed inducta à Domino & deleta. Secundum verbum ἀθετεῖν, quod Eraſmus vertit Reiicere, quum ambiguam habeat ſignificationem, & aliquando ſumatur pro Delere, vel expungere, aut obliterare: in hoc ſenſu accipere hîc malo, vt reſpondeat verbo Prophetæ, Euaneſcere aut abſcondi. Quanquam hæc mihi validior fuit ratio. quòd Reiiciendi verbũ rei non congruebat, ſicuti mox patebit. Videamus igitur de ſenſu, Nihil certè aliud vult Propheta, quàm
Eſa.6.c.10. nullos amplius fore gubernatores qui iuſtam regendi rationem teneant: quia Dominus eos priuabit ſano iudicio & intelligentia. Quemadmodum enim alibi vniuerſo populo excæcationem minatur: ita hîc ducibus, quod eſt veluti oculos ex corpore eruere. Quicquid ſit, magna difficultas hinc emergit, quòd nomen Sapientiæ & Prudentiæ in bonam partem accipitur apud Ieſaiam: Paulus autem in cõtrarium finem citat, quaſi damnetur à Deo ſapientia hominum, quòd peruerſa ſit: quòd reprobetur prudentia, quia ſit mera vanitas. Fateor, ſic quidem vulgò exponi: ſed quum certum ſit, non torqueri per Apoſtolos Spiritus ſancti oracula in alienos ſenſus, malo à cõmuni interpretum opinione diſcedere, quàm inſimulare Paulum falſi. Et alioqui genuinus Prophetæ ſenſus Pauli intentione non malè quadrat. nam ſi Domino rectum Spiritum auferente, deſipiunt etiam ſapientiſſimi: quanta fides hominum ſapientiæ habebitur? Deinde quum hæc ſit vſitata Dei vltio, percutere cæcitate eos qui proprio ſenſui addicti, ſibi nimis ſapiunt: nihil mirum ſi homines carnales, dum inſurgunt aduerſus Deum, vt ſuæ temeritati æternam eius veritatem ſubiiciant, ſtulti fiunt, & euaneſcunt in ſuis cogitationibus. Nunc videmus quàm appoſitè hoc teſtimonio vtatur Paulus. Hanc fore Dei vindictam pronuntiat Ieſaias in eos omnes qui Deum ſuis figmentis coluerint, vt euaneſcat ſapientia à ſapientibus eorum: Paulus vt euanidam nihilique eſſe huius mundi ſapientiam probet, quum ſe effert aduerſus Deum, teſtimonium illud Ieſaiæ adducit.

20 *Vbi ſapiens? vbi Scriba?*) Inſultatio hæc addita eſt ad illuſtrandum Prophetæ teſtimonium. Neque verò hanc ſententiam ex Ieſaia Paulus adduxit, quemadmodum vulgò putant, ſed in perſona ſua loquitur. Locus enim capitis 33. c.18. Ieſaiæ, quem notant, nihil ſimile aut affine habet præſenti argumẽto. Nam quum illic Iudæis liberationem à iugo Sennacherib promittat, quo melius amplificet tantum Dei beneficium, commemorat quàm miſera ſit eorum conditio, qui tyrannide alienorum premuntur. Æſtuare ipſos dicit perpetua anxietate, dum ſibi imminere cogitant ſcribas aut quæſtores, appenſores, deſcriptores turrium. Quinetiam talibus anguſtiis conſtrictos fuiſſe Iudæos dicit, vt ipſa recordatione ad gratitudinem excitentur. Falſò igitur creditum eſt, ſententiam hanc ex Propheta ſumptam eſſe. Nomen *Seculi*, non tantùm ad poſtremum, ſed etiam ad alia duo nomina adiungi debet. Vocat autem Sapientes ſeculi, qui non è Dei verbo per Spiritum illuminati ſapiunt: ſed mundana tantùm perſpicacia præditi, eius fiduciæ innituntur. Scribarum nomine doctores ſignificari, communi vſu receptum eſt. Nam quum ספר, narrare & recenſere ſignificet apud Hebræos, & inde deductum nomen ספר, ſit illis liber aut volumen: סופרים vocãt homines literatos, & qui in libris verſantur. Qua etiam ratione Sophēr Regis, ſæpe pro Cãcellario vel Secretario occurrit. Græci porrò, Hebraicæ vocis etymon ſequuti, tranſtulerunt γραμματεῖς. Inquiſitores appoſitè nominat qui mouendis ſcrupis perplexíſque quæſtionibus acumen oſtentant. Ita generaliter in nihilum redigit totum hominis ingenium, nequid valeat in regno Dei. Nec ſine cauſa tam vehementer in hominum prudentiam inſurgit. dici enim non poteſt quàm difficile ſit reuellere ex hominum animis peruerſam carnis confidentiam, ne ſibi plus æquo arrogent. Id autem iam nimium eſt, ſi vel minimum freti ſua prudentia, iudicare à ſeipſis audeant. *Nõnne infatuauit Deus*, &c. Hîc per ſapientiam intelligit quicquid comprehendere poteſt homo, tam naturali ingenii facultate, quàm vſu & literis atque artium ſcientia adiutus. Nam mundi ſapientiam, Spiritus ſapientiæ opponit. Proinde quicquid intelligentiæ in hominem cadit abſque Spiritus ſancti illuſtratione, id ſub mundi ſapientia continetur. Eam totam dicit infatuatam eſſe à Deo, hoc eſt damnatam ſtultitiæ. Hoc intellige fieri duobus modis. nam & mera eſt vanitas quicquid ſcit homo ac intelligit, niſi vera ſapientia fulciatur: & nihilo plus valet ad comprehenſionem ſpiritualis doctrinæ, quàm cæci oculus ad colores diſcernendos. Vtrunque iſtorum diligenter notandum, quòd fumus eſt omnium ſcientiarum cognitio, vbi abeſt cæleſtis Chriſti ſcientia: & homo cum toto ſuo acumine perinde eſt ſtupidus ad intelligenda per ſe Dei myſteria, atque aſinus ineptus eſt ad ſymphoniam. Nam eo modo redarguitur exitialis eorum ſuperbia, qui in mundi ſapientia ſic gloriantur, vt Chriſtum & totam ſalutis doctrinam deſpiciant, beatos ſe putantes ſi in creaturis hæreant: & retunditur eorum ſupercilium, qui proprio ingenio confiſi, in cælum penetrare tentant. Simul etiam ſoluitur illa quæſtio, quî fiat vt quicquid eſt ſcientiæ extra Chriſtum, hîc Paulus ita proſternat humi, & quaſi pedibus conculcet, quod conſtat eſſe præcipuum in hoc mundo Dei donum. Quid enim hominis ratione nobilius, qua homo reliquis animantibus præcellit? doctrinæ liberales quantum honoris merentur, quæ hominem ita expoliunt, vt reddant verè humanum? Præterea quantos & quàm eximios fructus pariunt? Quis ciuilem prudentiam, qua reſpublicæ, principatus, & regna ſuſtinentur, non ſummis laudibus extollat? vt de reliquis taceam. Huius, inquam, quæſtionis ſolutio inde patet, quòd non ſimpliciter damnat Paulus aut naturalem perſpicaciam hominis, aut prudentiam vſu & experientia collectam, aut cultum ingenii literis comparatum: ſed hoc totum ad percipiendam ſpiritualem ſapien-

ſapientiam nullius eſſe momenti affirmat. Et certè inſania eſt,ſi vel proprio acumine, vel literarum præſidio quiſpiam fretus, in cælum euolare conetur: hoc eſt, de arcanis regni Dei myſteriis iudicare, aut ad eorum cognitionem perrumpere:ſunt enim abſcondita ab humano ſenſu.Notemus ergo reſtringi ad prę ſentis cauſæ circunſtantiam debere quod de mundanæ ſapientiæ vanitate hîc docet Paulus: nempe quòd in mundi elementis ſubſidat, in cælum autem minimè pertingat. alioqui illud etiam verum eſt, ſine Chriſto vanas eſſe rerum omnium ſcientias, vanúmque eſſe hominem qui doctrinis omnibus inſtructus Deum ignoret. Quinetiam hoc quoque verè dicetur, quodammodo profanari hæc præclara Dei dona, vt ſunt ingenii dexteritas, acutum iudicium, doctrinæ liberales, linguarum cognitio: quoties in homines impios inciderint.

21 *Quoniam enim in ſapientia Dei,non cognouit mundus per ſapientiam Deum:placuit Deo per ſtultitiam prædicationis ſaluos facere credentes,*

22 *Siquidem & Iudæi ſignum petunt,& Græci ſapientiam quærunt.*

23 *Nos autem prædicamus Chriſtum crucifixum,Iudæis quidem ſcandalum, Græcis autem ſtultitiam:*

24 *Ipſis autem vocatis tam Iudæis quàm Græcis, Chriſtum Dei potentiam, & Dei ſapientiam.*

25 *Nam ſtultitia Dei, ſapientior eſt hominibus: & infirmitas Dei robuſtior eſt hominibus.*

21 *Quoniam enim non cognouit.*) Erat hic certè legitimus ordo, vt homo ingenita ſibi ingenii luce, ſapientiam Dei in eius operibus contemplatus, ad eius notitiam perueniret. Sed quia hominis prauitate hic ordo inuerſus eſt,primùm vult nos infatuare Deus in nobis,priuſquam erudiat ad ſalutem. deinde pro ſpecimine ſapientiæ ſuæ,ſimulachrum quoddam ſtultitiæ nobis offert. Hanc inuerſionem promerita eſt hominum ingratitudo. Sapientiam Dei appellat totius mundi opificium, quod illuſtre ſpecimen eſt ac luculenta demonſtratio ſapientiæ eius. Deus ergo in creaturis præclarum admirabilis ſuæ ſapientię ſpeculum nobis profert,vt quicunque mundum & reliqua Dei opera intuetur,neceſſe habeat,ſi vel ſcintillam vnam ſani iudicii habet,in eius admirationem prorumpere. Si ab operum Dei intuitu homines ad veram eius notitiam dirigerentur,ſapienter Deum cognoſcerent, vel naturali & proprio ſapiendi modo: ſed quia toti mundo nihil ad eruditionem profuit,quòd Deus ſapientiam ſuam exeruerat in creaturis: alia via deinde aggreſſus eſt ad homines docendos. Sic vitio noſtro imputandum eſt, quòd ſaluificam Dei notitiam non antè conſequimur, quàm proprio ſenſu exinaniti. Conceſſio eſt, quòd Euangelium ſtultitiam prædicationis vocat, quæ in ſpeciem talis cenſetur iſtis μωροσόφοις, qui falſa confidentia ebrii, nihil verentur ſacroſanctam Dei veritatem inſipidæ ſuæ cenſuræ ſubiicere.Et ſanè alioqui humanæ rationi abſurdius nihil eſt, quàm audire Deum mortalem,vitam morti obnoxiam, iuſtitiam peccati ſimilitudine obtectam, benedictionem ſubiectam maledictioni: vt eo modo redimantur homines à morte, & beatæ immortalitatis participes fiant, vt vitam adipiſcantur, vt abolito peccato regnet iuſtitia, vt mors & maledictio abſorbeatur. Nihilominus interea Euangelium ſcimus arcanam eſſe ſapientiam, quæ cælos altitudine ſua ſuperet, & ad quam Angeli quoque obſtupeſcant. Pulcherrimus locus, vnde pateat quanta ſit humanæ mentis cæcitas, quæ in media luce nihil cernit. Verum eſt enim, hunc mundum theatri inſtar eſſe,in quo nobis Dominus conſpicuam gloriæ ſuæ figuram exhibet,nos tamen,quum tale ſpectaculum nobis ante oculos pateat, cæcutimus, non quia obſcura ſit reuelatio, ſed quia nos mente alienati ſumus. nec voluntas tantùm, ſed facultas etiam ad eam rem nos deficit. Nam vtcunque Deus palàm appareat, non alio tamen quàm fidei oculo ipſum poſſumus aſpicere. niſi quòd tenuem Diuinitatis guſtum concipimus,qui nos inexcuſabiles reddat. Quòd ergo hîc Paulum Deum ex creaturis cognoſci negat, intellige non apprehendi puram eius notitiam. Nam vt tollatur omnibus ignorantiæ prætextus, catenus in ſchola naturæ vniuerſali proficiunt homines,vt ſenſu aliquo Diuinitatis tangantur: ſed qualis ſit Deus, ignorant,imò mox euaneſcunt in ſuis cogitationibus: ita lux in tenebris lucet. Sequitur ergo, non ita mera ignorantia errare homines quin & contemptus, & negligentiæ, & ingratitudinis ſint rei. Vt impleatur illud, Deum omnes nouiſſe, non tamen dediſſe illi gloriam: rurſum, neminem vnquam natura duce eò Rom.1.c.21. vſque eſſe progreſſum,vt Deum cognoſceret. Siquis philoſophos obiiciat:reſpondeo,in ipſis potiſſimùm extare inſigne huius noſtræ imbecillitatis documentũ. Nemo enim illorum reperietur qui non ex illo cognitionis principio quod dixi,protinus ad vagas & erroneas ſpeculationes delapſus ſit. bona autem ex parte pluſquam aniliter delirant. Quòd dicit, ſaluos fieri credentes, ſuperiori ſententiæ reſpondet,Euangelium eſſe Dei potentiam in ſalutem. Et credentes,quorum exiguus numerus eſt, cæco & ſtupido mundo opponens, admonet eorum paucitate nos perperam offendi, quum in ſalutem Diuinitus ſegregati fuerint.

22 *Siquidem & Iudæi ſignum.*) Exegeſis prioris ſententiæ:nempe qualiter Euangelii prędicatio ſtultitia reputetur. Quanquam non tantùm explicat,ſed etiam auget, quum Iudæos non tantùm contemnere,ſed abominari etiam Euangelium dicit. Iudęi, inquit, miraculis volunt habere ob oculos Diuinæ potentię teſtimonium: Gręci amant quæ commendatione acuminis arrideant humano ingenio. Nos verò Chriſtum crucifixum prędicamus, in quo nihil quàm imbecillitas, prima ſpecie, & ſtultitia apparet. Iudęis igitur offendiculo eſt,quum eum tanquam à Deo derelictum aſpiciunt: Gręcis inſtar fabulę eſt, audire talem fuiſſe redemptionis modum. *Græcorum* nomine non Gentes hîc ſimpliciter (meo iudicio) ſignificat:ſed eos notat qui liberalibus doctrinis erant expoliti, vel altiore intelligentia pollebant. Quanquam per ſynecdochen alii quoque omnes deinde comprehenduntur. Inter Iudæos porrò & Gręcos ſic diſtinguit,quòd illi quum prępoſtero legis zelo in Chriſtum impingerent, plena rabie inſaniebant aduer ſus Euangelium: (quemadmodum ſolent hypocritę, dum pro ſuis ſuperſtitionibus decertant) Gręci autẽ

faſtu inflati, tanquam inſipidum contemptui habebant. Quòd Iudæis vitio tribuit ſignorum appetẽtiam, non ideo eſt quia ſigna poſtulare ſit per ſe malum ſed eorum improbitatem notat, quòd miracula ſubinde flagitando, Deum quodammodo in ſuas leges adigerent: quòd pro craſſa ſua apprehẽſione ipſum quaſi palpare vellent in miraculis euidentibus: quòd in miraculis ipſis defixi obſtupeſcerent: quòd denique
2. Re.19.f.29. & 20.b.8. Iudic.6.c.13. Ieſa.7.b.12. nulla illis ſufficerent miracula, ſed nouis quotidie abſque fine inhiarent. Neque enim reprehenditur Ezechias, quòd ſigno libenter paſſus fuerit ſe confirmari, ac ne Gedeon quidem, quòd duplex ſignum petierit. Quin potius damnatur Achas, quòd oblatum ſibi à Propheta ſignum recuſarit. Quid ergo peccabát Iudæi, miracula petendo? nempe quia neque in bonum finem petebant, neque modum adhibebant, neque illis rite vtebantur. Nam quum adiuuari miraculis debeat fides, hoc tantùm captabant quomodo manerent in ſua incredulitate. Quum legem Deo præſcribere ſit nefas, illi improbo deſiderio laſciuiebant. Quùm miracula dirigere nos ad Chriſti & ſpiritualis Dei gratiæ cognitionem debeant, illis erant obſta-
Marc.8.b.12. culo. Hac etiam de cauſa obiurgat eos Chriſtus. Generatio, inquit, peruerſa ſignum quærit. Nam nec eorum curioſitati importunóque deſiderio vllus erat modus: & quoties impetrauerant miracula, nullus profectus inde extabat.

24 *Tam Græcis quàm Iudæis.*) Hoc antitheto demonſtrat, quod tam malè accipitur Chriſtus, neque ſuo vitio, aut vniuerſali hominum genio hoc fieri: ſed in cauſa eſſe eorum prauitatem, qui illuminati à Deo non eſſent. Dei enim electos, ſiue ex Iudæis eſſent, ſiue ex Gentibus, nullo offendiculo impediri quominus ad Chriſtum accederent, vt in eo inuenirent certam ſalutem. Potentiam opponit ſcandalo, quod ex humilitate oriebatur: ſapientiam ſtultitiæ. Hæc igitur ſumma eſt, Scio Iudæorum peruicaciam non moueri niſi ſignis, Græcorum verò faſtum non demulceri niſi inani ſapientiæ ſpecie. Verùm hoc nihili facere debemus: quandoquidem vtcunque Chriſtus noſter cum crucis ſuæ humilitate Iudæos offendat, à Græcis autem derideatur: eſt tamen electis omnibus, ex quacunque ſint Gente, tam virtus Dei in ſalutem ad hæc offendicula ſuperanda, quàm ſapientia ad excutiendam illam laruam.

25 *Nam ſtultitia Dei.*) Vbi ſic nobiſcum agit Dominus vt videatur ineptire, quia ſapientiam ſuam non profert, quod tamen videtur ſtultitia, omnem hominum ſolertiam ſapientia ſuperat. Et vbi Deus virtutem ſuam occultando infirmiter agere videtur, robuſtior eſt tamen illa quę putatur imbecillitas, quauis hominum virtute. Semper autem in his verbis notanda eſt quam nuper attigi, conceſſio. Nemini enim obſcurum eſt quàm impropriè vel ſtultitia vel infirmitas Deo adſcribatur: ſed neceſſe fuit talibus ironiis inſanam carnis arrogantiam refutare, quæ Deum omni ſua gloria ſpoliare non dubitat.

Vel, videtis. 26 *"Videte vocationem veſtram fratres, quòd non multi ſapientes ſecundum carnem, non multi potentes, non multi nobiles:*

27 *Sed ſtulta mundi elegit Deus, vt ſapientes pudefaciat: & infirma mundi elegit Deus, vt pudefaciat fortia:*

28 *Et ignobilia mundi & contempta elegit Deus, & ea quæ non erant, vt quæ erant, aboleret:*

29 *Ne glorietur vlla caro coram Deo.*

30 *Ex ipſo vos eſtis in Chriſto Ieſu, qui factus eſt nobis ſapientia à Deo, & iuſtitia, & ſanctificatio, & redemptio:*

Iere.9.g.24. 31 *Vt (quemadmodum ſcriptum eſt,) Qui gloriatur, in Domino glorietur.*

26 *Videte vocationem.*) Quia modus verbi Græci ambiguus eſt, & contextui non minus bene quadrat indicatiuus quàm imperatiuus: permitto arbitrio lectoris, vtrum malit eligere. Senſus tamen idem vtroque modo conſtat: nam dicendo, Videtis, eos appellaret teſtes ceu rei manifeſtæ, & quaſi in rem pręſentem adduceret. per imperatiuum autem excitat quaſi torpentes, ad rem ipſam conſiderandam. *Vocatio*, collectiuè poteſt accipi pro multitudine vocatorum, hoc ſenſu, Videtis quales Dominus apud vos vocauerit. Ego tamen huc magis inclino, vt vocandi rationem deſignari putem. eſt autem validiſſimum argumentum: quia inde ſequitur, ſi humilitatem crucis ſpernant, eos quodammodo vocationem ſuam irritam facere, in qua hunc modum tenuerat Deus, vt humanę tum ſapientię, tum potentiæ, tum glorię, omnia derogauerit. Tacitè ergo eos ingratitudinis inſimulat, quòd & Dei gratiam & ſeipſos obliti, Chriſti Euangelium faſtidiant. Quanquam duo ſunt hîc obſeruanda, quòd exemplo Corinthiorum confirmare voluerit verum eſſe quod dixerat: deinde eos admonere voluerit, faſtum omnem prorſus exuendum eſſe, ſi ordinem quem Dominus in ipſorum vocatione tenuerat, probè expendant. Pudefacere ſapientes & nobiles dixit: ea autem quę ſunt, abolere: aptè vtrunque. nam euaneſcunt fortitudo & ſapientia vbi pudefiunt: eſſentiam autem aboleri oportet. Electionem pauperum & ſtultorum & ignobilium intelligit, quòd Deus eos magnis, & ſapientibus, & nobilibus prętulerit. Non enim ſatis hoc erat ad retundendam carnis arrogantiam, ſi omnes Deus ęquaſſet: itaque qui videbantur excellere, eos poſthabuit, vt verè in ordinem ipſos redigeret. Porrò inſulſus fuerit qui inde colliget, ſic proſtratam eſſe à Deo carnis gloriam, vt præcluſa ſit ſpes ſalutis magnis & nobilibus. Sunt quidam inepti homines qui hoc prætextu nó tantùm inſultant magnis, quaſi à Deo ſint abiecti: ſed eos quoque præ ſe deſpiciunt. Sed meminerimus hoc Corinthiis eſſe dictum, qui quum in mundo non adeò eminerent, nihilominus etiam ſine occaſione ſuperbiebant. Deus ergo fortes & prudentes & magnos pudefaciendo, non extollit ad ſuperbiam infirmos & idiotas & abiectos homines: ſed omnes ſimul ad vnum humiliat. Proinde qui coram mundo ſunt deſpicabiles, ita ſecum reputent, Quantum à nobis modeſtię requiritur, quum ne iis quidem qui glorioſi ſunt coram mundo, quicquam reliquum fiat? ſi Solis fulgor obruitur, quid ſtellis fiet? ſi ſtellarum lumen extinguitur, quid fiet rebus obſcuris? Hæc eò ſpectant, ne, qui vocati ſunt à Domino, quum nullius eſſent in mundo pretii, his Pauli verbis abutantur ad erigendas criſtas: ſed potius illius exhorta-

tionis

tionis memores, Tu fide ſtas, vide ne animo efferaris, ſed time: cum timore & humilitate ſoliciti, ambu-
lent in conſpectu Dei. Cæterùm hîc non dicit Paulus, nullos eſſe nobiles aut potentes à Deo vocatos, *Rom.* 11.*c.* 20.
ſed paucos. Finem indicat, vt Dominus contemptibiles magnis præferendo, gloriam carnis deiiceret.
Sed idem Deus per os Dauidis Reges hortatur ad Chriſtum oſculandum: per os quoque Pauli pronun- *Pſal.*2.*b.*12
tiat, ſe velle omnes ſaluos fieri, & Chriſtum ſuum omnibus tam paruis quàm magnis, tã Regibus quàm 1.*Tim.*2.*b.*4.
hominibus priuatis eſſe expoſitum. Huius rei documentum ipſe exhibuit: vocantur ad Chriſtum primo
loco paſtores, ſequuntur tamen poſtea Philoſophi: piſcatores indocti & contempti, ſummum hono-
ris gradum occupant: ſed in eorum ſcholam deinde recipiuntur Reges eorúmque conſiliarii, Senato-
res, Rhetores.

28 *Ea quæ non erant.*) Similibus verbis vtitur capite ad Romanos 4.c. 17, ſed alio ſenſu. Illic enim
vniuerſalem piorum vocationem deſcribens, dicit, nos nihil eſſe antequam vocemur: quod intelli-
gendum eſt de veritate coram Deo, etiamſi aliquid eſſe videamur in oculis hominum: hîc autem ad
hominum opinionem referri debet οὐδένεια de qua loquitur. quod liquet ex oppoſito membro, vbi dicit
hoc fieri, vt quæ ſunt, aboleantur. Nihil enim eſt niſi in ſpeciem: quia reuera ſumus omnes nihil. Quę
ſunt igitur, expone, quæ videntur: vt reſpódeat hic locus ſententiis illis, Erigit de ſtercore pauperem, Ab-
iectos in altum extollit: & ſimilibus. Hinc verò liquet quantopere deſipiant, quibus aliquid meriti vel di
gnitatis eſſe videtur in hominibus, quod ordine anteuertat Dei electionem. *Pſal.*113.*a.*7.

29 *Ne glorietur.*) Tametſi *Carnis* nomine, hîc & multis Scripturæ locis intelligantur vniuerſi mor- *Pſal.* 146.*b.*8.
tales, tamen hoc loco certam notationem habet: nam contemptibiliter Spiritus de hominibus loquẽdo,
eorum faſtum reprimit: ſicut Ieſa. 31. b.3, Ægyptius caro eſt, & non eſt ſpiritus. Eſt autem memorabilis
ſententia, nihil nobis relinqui quo verè gloriemur. in quem finem addita eſt particula, *Coram Deo.* Co-
ram mundo enim multi ad momentum falſa gloria ſe oblectant, ſed ea protinus inſtar fumi euaneſcit:
quanquam hac voce cunctis mortalibus, vbi in Dei conſpectum ventum fuerit, ſilentium edicitur: ſicuti
dicit Abacuc, Obmuteſcat à facie Dei omnis caro. Quicquid igitur meretur aliquam laudem, Deo fera- *Aba.*2.*d.*20.
tur acceptum.

30 *Ex ipſo vos eſtis.*) Nequid eorum quæ dicta ſunt, alienum à ſe putent, nunc ad eos adaptat, pro-
pterea quòd nõ ſint niſi ex Deo. Nam emphaſis eſt in verbo Eſtis: quaſi dicat, A Deo vobis eſt principiũ,
qui ea quæ non ſunt vocat, præteritis iis quæ videntur eſſe: in Chriſto verò ſubſiſtẽtia veſtra fundata eſt,
ita non eſt quòd ſuperbiatis. Neque de creatione tantùm loquitur, ſed de ſpirituali eſſentia, in quam re-
naſcimur per Dei gratiam. *Qui factus eſt nobis à Deo.* Quoniam plerique reperiuntur qui quum rece-
dere à Deo ex profeſſo non velint, aliquid tamen extra Chriſtum quærunt, perinde acſi non omnia in ſe
vnus contineret: obiter enumerat quibus quantiſque theſauris inſtructus ſit Chriſtus, & ſimul vt expri-
mat quis ſit in Chriſto ſubſiſtendi modus. Nam dum Chriſtum iuſtitiam noſtram appellat, ſubaudienda
eſt antitheſis, quòd in nobis nihil ſit niſi peccatum: & ſic in aliis. Quatuor porrò Chriſto elogia hîc ad-
ſcribit, quæ totam eius virtutem, & quicquid ab ipſo bonorum recipimus, complectuntur. Primò dicit,
Nobis factum eſſe ſapientiam. quo intelligit, abſolutam ſapientiæ perfectionem in ipſo nos obtinere: quia
ſe in eo Pater nobis ad plenum reuelauerit, nequid præter ipſum ſcire appetamus. Similis eſt locus ad Co
loſſenſes 2.a. 3, In ipſo reconditos eſſe omnes theſauros ſapientiæ & ſcientiæ: de quo inferiùs capite pro-
ximo plura. Secundò dicit, *Nobis factum eſſe in iuſtitiam*: quo intelligit, nos eius nomine acceptos eſſe
Deo, quia morte ſua peccata noſtra expiauerit, & eius obedientia nobis in iuſtitiam imputetur. Nam
quum fidei iuſtitia in peccatorum remiſſione & gratuita acceptione conſiſtat, vtrunque per Chriſtum
conſequimur. Tertiò vocat *ſanctificationem*: quo intelligit, nos alioqui natura profanos, Spiritu eius re-
generari in ſanctitatem, vt ſeruiamus Deo. Vnde etiam colligimus non poſſe nos gratis iuſtificari ſolâ
fide, quin ſimul ſanctè viuamus. Iſtæ enim gratiæ quaſi indiuiduo nexu cohærent: vt qui eas ſeparare ni-
titur Chriſtum quodammodo diſcerpat. Proinde qui per Chriſtum gratuita Dei bonitate iuſtificari quæ-
rit, cogitet fieri hoc non poſſe, quin ſimul in ſanctificationem eum apprehendat: hoc eſt, eius Spiritu re-
naſcatur in vitæ innocentiam & puritatem. Qui autem nos calumniantur, quaſi gratuitam fidei iuſtitiã
prædicando, à bonis operibus auocemus homines, abundè hinc refelluntur, quòd fides non minus rege-
nerationem in Chriſto apprehendit, quàm peccatorum veniam. Rurſum obſerua ſic duo iſta Chriſti offi-
cia coniungi, vt tamen diſtinguatur vnum ab altero: quæ ergo Paulus nominatim diſcernit, perperam
confundere non licet. Quartò, *in redemptionem* datum eſſe docet: quo intelligit eius beneficio nos tam ab
omni peccati ſeruitute, quàm omni miſeria quæ inde manat, liberari. Ita redemptio primum Chriſti do-
num eſt quod inchoatur in nobis, & vltimum perficitur. Hoc enim ſalutis eſt initium, quòd ex peccati
& mortis labyrintho extrahimur: interea tamen vſque ad vltimum reſurrectionis diem gemimus deſide-
rio redemptionis, vt habetur Rom.8.e.26. Modus autem ſi quæritur quo Chriſtus in redemptionem no-
bis datus eſt: reſpondeo, quia pretium ſe conſtituit. Poſtremò, bonorum omnium quæ hîc recenſentur,
non dimidiũ aut partem aliquam, ſed complemẽtum in Chriſto quæramus. Neque enim dicit Paulus, no-
bis datum eſſe in ſupplementum vel adminiculum iuſtitiæ, ſanctitatis, ſapientiæ, redemptionis: ſed ſoli-
dum omnium effectum ei ſoli aſſignat. Quoniam autem vix occurret alius in Scriptura locus qui diſtin-
ctiùs omnia Chriſti officia deſcribat, ex eo quoque optimè poterit vis & natura fidei intelligi. Nam quũ
proprium fidei obiectum ſit Chriſtus, quicunque nouit quæ ſint erga nos Chriſti beneficia, ille etiam e-
doctus eſt quid ſit fides.

31 *Qui gloriatur in Domino.*(En finis cur omnia nobis largiatur Deus in Chriſto: nempe vt nequid
arrogemus nobis, ſed illi omnia deferamus. Neque enim nos ſpoliat Deus, vt nudos relinquat: ſed deinde
ſua gloria nos veſtit, hac tamen conditione, vt quoties volumus gloriari, extra nos exeamus. In ſumma,
homo redactus apud ſe in nihilum, & agnoſcens nihil boni alibi quàm in ſolo Deo eſſe, omiſſo propriæ
gloriæ ſtudio, ad vnam Dei gloriam promouendam totus adſpiret ac feratur. Atque hoc meliùs ex Pro-

phetæ contextu patet, à quo Paulus hoc teſtimonium mutuatus eſt: nam illic Dominus poſtquã omnes mortales fortitudinis,ſapientiæ & opum gloria abdicauit,eos in ſola ſui notitia gloriari iubet. Ita autem vult cognoſci, vt ſciamus eum eſſe qui facit iudicium, iuſtitiam, & miſericordiam. Hæc enim cognitio & fiduciam & timorem eius in nobis parit. Qui ergo ſic eſt animo compoſitus,vt nihil ſibi arrogando,vnum Deum eminere cupiat,qui in eius gratia acquieſcit, qui in paterno eius amore totam ſuam fœlicitatem locat,qui denique contentus eſt vno Deo,ille verè in Deo gloriatur. Verè dico, quia & hypocritæ falſò in eo gloriantur (ſicut teſtatur Paulus Rom. 2.c.17) dum vel eius donis inflati, vel impia carnis confidentia elati, vel eius verbo abutentes,nomen tamen eius obtendunt.

CAP. II.

ET ego quum veniſſem ad vos,fratres,veni,non in excellentia ſermonis vel ſapientiæ,annuntiãs vobis teſtimonium Dei.

"Vel duxi pro ſcientia.

2 *Non enim "eximium duxi, ſcire quicquam inter vos, niſi Ieſum Chriſtum, & hunc crucifixum.*

1 *Et ego.*) Paulus de ſua docendi ratione dicere aggreſſus, ad generalem prædicationis Euangelicæ naturam mox deſcenderat. iterum nunc ad ſeipſum reuertitur,vt oſtendat nihil in ſe contemni,quod nõ ſit ex propria Euangelii natura, & illi quodammodo adhæreat. Concedit ergo ſibi non adfuiſſe humanæ vel facundiæ vel ſapientiæ præſidia, quibus inſtructus aliquid effecerit:ſed ex quo ſe deſtitutum iſtis opibus fuiſſe fatetur,inde magis elucere in ſuo miniſterio Dei potentiam ſubinfert, quæ huiuſmodi ſubſidiis non indiguerit.Verùm hoc poſterius aliquantò pòſt ſubiunget:nunc tantùm illo conceſſo quòd caruerit humana ſapientia,hoc ſibi interea retinet,quòd Dei teſtimonium annuntiarit. Tametſi autem Dei teſtimonium paſſiuè quidam interpretes exponunt: ego tamen non dubito quin ad mentem Apoſtoli magis accommodatus ſit diuerſus ſenſus: vt teſtimonium Dei ſit quod à Deo profectum eſt, nempe doctrina euangelii, cuius ipſe author eſt ac teſtis. λόγον ἀπὸ τῆς σοφίας nunc diſtinguit: vnde quod prius admonui,cõfirmatur, non de inani tantùm garrulitate eum hactenus loquutum: ſed totum humanæ doctrinæ cultũ comprehendiſſe.

2 *Non enim eximium duxi.*) Quum κρίνειν Græcis ſæpe ſignificet ἐκλέγειν, hoc eſt tanquam pretioſum ſeligere:nemo ſani iudicii (opinor) negabit probabilem quam poſui verſionem: modò ne repugnet ſyntaxis. Et tamen ſi vertamus, Nullam ſcientiæ partem in pretio habui, nihil erit aſperum: quod ſi aliquid ſubaudias,non malè fluet ſententia,hoc modo,Nihil in meo ſcire,vel ſcientiæ gratia, eximium duxi:quãquam diuerſam expoſitionem nunc prorſus reiicio,quòd Paulus affirmet ſe nihil pro ſcientia, vel ſciẽtiæ loco duxiſſe præter vnum Chriſtum. Ita ſubaudienda eſſet Græca præpoſitio ἀντὶ, vt ſæpe fieri ſolet. Cæterùm ſiue quis nòn improbet priorem ſenſum,ſiue hic poſterior magis arrideat, ſumma huc redit,Quòd mihi defuerunt ornamenta ſermonis,quòd etiam diſſerendi elegantior ſubtilitas defuit, inde factum eſt, quia non affectaui,imò magis aſpernatus ſum:quia vnum illud mihi in pretio erat,vt Chriſtum ſimpliciter annuntiarem. Quòd addit, *Crucifixum*,eo non intelligit ſe nihil prædicare in Chriſto præter crucem: ſed cum ipſa crucis humilitate, Chriſtum nihilominus prædicare:ac ſi diceret,Non faciet ignominia crucis vt non ſuſpiciam eum à quo eſt ſalus,vel vt me pudeat totam in eo ſapiẽtiam meam includere: illum, inquam, quem propter crucis probrum ſuperbi homines faſtidiunt ac repudiant. Ideo ſic reſoluenda eſt oratio, Nulla mihi ſcientia tanti fuit, vt aliud cognoſcere appeterem quàm Chriſtum, licet crucifixum. Facit hæc particula ad αὔξησιν,vt ſtomachum magis moueat arrogantibus illis magiſtris, quibus propemodum ſordebat Chriſtus,quum ex altioris cuiuſdam ſapientiæ opinione plauſum captarent.Pulcher locus, vnde intelligimus & quid docere debeant fideles miniſtri, & quid nobis diſcendum ſit tota vita, & præ quo nihil non pro ſtercore habendum.

3 *Et ego in infirmitate, & in timore & in tremore multo fui apud vos.*

4 *Et ſermo meus,& prædicatio mea,non in perſuaſoriis humanæ ſapientiæ ſermonibus,ſed in demonſtratione Spiritus & potentiæ.*

5 *Vt fides veſtrà non ſit in ſapientia hominum,ſed in potentia Dei.*

3 *Et ego in infirmitate.*) Pluribus exponit quod iam antè attigerat, nihil ſe habuiſſe in hominum oculis ſplendidum aut excellens,quo magnificeret. Sic autem concedit aduerſariis quod quærebant, vt quæ ad extenuandum miniſterii illius honorem facere putabant, in ſummam eius commendationem ipſe retorqueat. Minore in pretio habendus videbatur,quòd tam abiectus erat ac humilis ſecundum carnem:oſtendit in eo melius enituiſſe Dei virtutem,quòd nullis humanis adminiculis fulfultus, tantum potuerit. Reſpicit autem non ſolos illos Thraſones, qui vt acquirerent ſibi nomen, oſtentationi modò ſtudebant: ſed Corinthios qui obſtupeſcebant ad inanes illorum pompas. Itaque iſta commemoratio plurimum habere debuit apud eos efficaciæ.Sciebant Paulum nihil ſecundum carnem attuliſſe quod eum promoueret,vel quo ſe inſinuaret in hominum gratiam:viderant tamen mirabilem ſucceſſum, quem Dominus eius prædicationi contulerat: quin etiam præſentem Dei Spiritum in eius doctrina quodammodo oculis perſpexerant. Quum ergo neglecta eius ſimplicitate,prurirent deſiderio neſcio cuius ſapientiæ magis inflatæ & politioris,externóque colore,imo aſcititio fuco magis quàm viuo Spiritu caperentur:nónne ſatis ſuam ambitionem prodebant? Meritò igitur primum ſuum ingreſſum reducit illis Paulus in memoriã, ne à Dei virtute quam ſemel experti ſunt,deficiant. *Infirmitatis* nomine generaliter complectitur hìc & aliquoties poſtea, quicquid opinione derogare alicui fauorem & dignitatem poteſt. *Timor & Tremor* effecta ſunt huius infirmitatis: quanquam bifariam poſſumus exponere hæc duo nomina: vel quòd perpenſa

perpenſa magnitudine negotij quod ſuſtinebat, trepidus, nec ſine ingenti ſolicitudine in eo verſatus ſit: vel quòd multis periculis circunſeptus, in perpetuo timore & anxietate continua fuerit. Vtrunque contextui non malè quadrat: ſecundum tamen (meo iudicio) eſt ſimplicius. Decet quidē hæc modeſtia ſeruos Domini, vt propriæ imbecillitatis conſcii, & exaduerſo difficultatem ſimul & excellentiam tanti muneris ſuſpicientes, reuerenter & cum timore illud obeant. nam qui confidenter & præalto ſpiritu ſe ingerunt, vel qui ſecurè tanquam oneri pares, verbi miniſterio funguntur, neque ſe, neque rem ipſam norunt. Sed quum hîc Paulus timorem infirmitati ſubiungat, & infirmitas ſignificet quicquid eum contemptibilem reddere potuit: conſequens eſt vt hic timor periculis & difficultatibus reſpondeat. At verò talem hunc fuiſſe timorem certum eſt, qui Paulum ab opere Domini exequendo non impedierit, ſicut res teſtatur. Serui Domini nec ita ſtupidi ſunt quin pericula impendentia videant, nec ita ferrei quin illis moueantur: quinetiã affici eos ſerio timore ob duas præcipuè cauſas neceſſe eſt: nempe vt apud ſe deiecti, ſe totos in ſolum Deum inclinare & recumbere diſcant: deinde vt erudiantur ad veram ſui abnegationem. Timoris ergo ſenſu vacuus non fuit Paulus: ſed ita timori imperauit, vt intrepidè nihilominus per media diſcrimina pergeret: vt inuicta conſtantia & fortitudine exciperet omnes Satanæ & mundi inſultus: denique vt per omnes remoras eluctaretur.

4 *Et prædicatio mea non in perſuaſoriis.*) Vocat Perſuaſoria humanæ ſapientiæ verba, exquiſitam eloquutionem, quæ artificio magis quàm veritate ditatur ac pugnet: & ſimul ſubtilitatis ſpeciem quæ hominum mentes alliciat. Et meritò humanæ ſapientiæ tribuit τὸ πιθανόν. Verbum enim domini maieſtate ſua tanquam violento impulſu, nos ad obediendũ ſibi cogit: humana autē ſapientia ſuas habet illecebras quibus irrepat, & ſuum quaſi lenocinium quo ſibi conciliet auditorum animos. Huic *demonſtrationem Spiritus & potentiæ* opponit: quam plerique ad miracula reſtringunt: ego autem latius accipio, nempe pro manu Dei potenter ſe modis omnibus per Apoſtolum exerente. Spiritum & potentiam, vel pro ſpirituali potētia καθ' ὑπαλλαγὴν videtur poſuiſſe: vel certè vi per ſigna & effectus exponeret qualiter apparuiſſet in ſuo miniſterio præſentia Spiritus. Et aptè nomine ἀποδείξεως vel demonſtrationis vſus eſt. nam quæ noſtra eſt in conſiderandis Dei operibus habetudo, quum adhibet inferiora organa, quaſi velis quibuſdam obtecta eſt eius virtus, quominus liquidò nobis pateat: in Pauli autem miniſterio promouendo, quia nullum carnis aut mundi adminiculum operabatur, quaſi nulla Dei manus ſe proferebat. certè magis conſpicua erat eius virtus.

5 *Vt fides veſtra non in ſapientia hominum.*) Eſſe, hîc pro Conſiſtere capitur: hoc ergo boni Corinthios habere ſignificat, ex eo quòd non humana ſapientia fretus, apud eos Chriſtum prædicauerit: ſed ſola Spiritus virtute, vt fides eorum fundata ſit non in hominibus, ſed in Deo. Si fulta fuiſſet ſolis eloquentiæ viribus Apoſtoli prædicatio, poterat ſubuerti maiore eloquentia: deinde nemo ſolidam veritatem dixerit, quæ ſplendore orationis nitatur: adiuuari quidē poteſt, ſed niti nõ debet. Validiſsima autē ſit oportet, quæ ſubſidiis omnibus deſtituta, per ſe ipſa conſiſtit: quare eximia eſt Paulinæ prædicationis commendatio, quòd cæleſtis virtus in ea ſic enituerit, vt præualeret aduerſus tot impedimenta, quum nihil haberet à mundo ſubſidij. Reſtat igitur ne ab eius doctrina patiãtur ſe demoueri, quam Dei authoritate ſubnixam eſſe agnoſcunt. Cæterùm ita Paulus de fide Corinthiorum hîc loquitur, vt ſit hæc vniuerſalis ſententia. Sciamus ergo hoc proprium eſſe fidei, vt in ſolo Deo acquieſcat, non autem pendeat ab hominibus. tantam enim eius certitudinem eſſe oportet, quæ ne omnibus quidem inferorum machinis impedita concidat, ſed conſtãter duret ac ſuſtineat omnes inſultus. Hoc fieri nequit, niſi certò perſuaſi ſimus, Deum nobis loquutum eſſe, non hominum eſſe figmentum quod credidimus. Quanquam autem propriè in ſolo Dei verbo fidem oportet fundari, non tamen abſurdè ſecunda hæc fultura adiungitur, vt ab effectu virtutis agnoſcant fideles profectum eſſe à Deo verbum quod audiunt.

6 ***Porrò ſapientiam loquimur inter perfectos: ſapientiam quidem non ſeculi huius, neque principum ſeculi huius, qui abolentur:***

7 ***Sed loquimur ſapientiam Dei in myſterio, quæ eſt recondita : quàm præfiniuit Deus ante ſecula in gloriam noſtram,***

8 ***Quam nemo principum ſeculi huius cognouit: ſi enim cognouiſſent, nequaquam Dominum gloriæ crucifixiſſent.***

9 ***Sed quemadmodum ſcriptum eſt, Quæ oculus non vidit, nec auris audiuit, nec in cor hominis aſcenderunt, quæ præparauit Deus iis qui ipſum diligunt.*** Ieſa.64.a.4.

6 *Sapientiam loquimur.*) Ne videatur ſapientiam deſpicere, ſicut idiotæ & imperiti literas contemnunt barbara quadam ferocia: ſubiicit, ſibi non deeſſe veram ſapientiam, ſed quæ non niſi ab idoneis iudicibus æſtimetur. *Perfectos* vocat, non qui aſſequuti ſint plenam & abſolutam ſapientiam: ſed qui ſano ſint & incorrupto iudicio. Nam, תם, pro quo Græci interpretes ſemper τέλειον reddiderunt, Integrum ſignificat. Taxat autem obiter eos quibus non ſapiebat ſua prædicatio, & id fieri eorum vitio ſignificat acſi diceret, Si quibus non placet mea doctrina, illi hoc indicio iam ſatis produnt, ſe deprauato eſſe & vitiato ſenſu, quia inter homines ſinceræ mentis & recti iudicij, pro ſumma ſapiētia ſemper agnoſcetur. Quanquam autem expoſita omnibus fuit Pauli prædicatio, non tamen ſuo pretio æſtimata ſemper fuit. Atque hæc ratio eſt cur ſanos & integros iudices appellet, qui doctrinam, quæ mundo inſipida erat, veram eſſe ſapientiam pronuntient. Interea *loquendi* verbo ſe luculentum ſpecimen proferre admonet admirabilis ſapientiæ, nequis rem incognitam iactare obiiceret. *Sapientiam quidem non ſeculi huius.* Per anticipationem iterum repetit quod iam conceſſerat, Euangelium non eſſe humanam ſapientiam: nequis obiiceret paucos eſſe huius doctrinæ ſuffragatores, quin potius eam ab excellentiſſimis quibuſque ingeniis contemni, Vltro itaque fatetur quod obiici poterat: ſed ita vt nihil inde cauſæ ſuæ decedat.

Principum ſeculi huius. Principes mundi vocat, qui quacunque dote in mundo excellunt. ſunt enim interdum qui etſi ingenij acumine minus valeant, tamen admirationi habentur ob perſonæ quam ſuſtinet, dignitatem. verùm ne his laruis terreamur, ſubiicit Apoſtolus eos aboleri vel perire. Neque enim conuenit vt res æterna pendeat ab eorum authoritate qui ſunt euanidi & caduci, nec ſibi ipſis perpetuitatem dare queunt: acſi diceret, Quum reuelatur Dei regnum, faceſſat mundi ſapientia, & res caduca æternæ cedat. habent enim Principes mundi ſuam excellentiam, ſed quæ momento extinguitur. quid hoc ad cæleſte & incorruptibile Dei regnum?

7 *Sapientiam Dei in myſterio.)* Rationem aſſignat cur non magnifiat à mundi principibus Euangelij doctrina: quia myſteriis inuoluta ſit, & ideo abſcondita. Ita enim ſupereminet humani ingenii perſpicaciam Euangelium, vt quamlibet ſurſum oculos attollant qui præ aliis ingenioſi putantur, ad eius altitudinem nunquam perueniant: interim tamen quaſi ad pedes abiectum foret, eius humilitatem deſpiciunt. Ita fit vt quo ſuperbius ipſum contemnunt, abſint ab eius cognitione longius: imò longa diſtantia remoti, ab intuitu arceantur. *Quam præfiniuit Deus.* Quia dixerat Paulus Euãgelium rem eſſe arcanam, periculum erat ne hoc audito fideles, difficultate territi, refugerent ac deſponderent animos. Ergo occurrit huic periculo, ac pronũtiat deſtinatum nihilominus eſſe nobis, vt eo fruamur: nequis, inquam, latentem ſapientiam nihil ad ſe pertinere ducat: aut etiam nefas eſſe putet, in eam intendere oculos, quia non ſit humano captui expoſita: communicatam nobis æterno Dei conſilio eſſe docet. Quanquã altius quoque reſpexit: tacita enim comparatione amplificat gratiam quæ Chriſti aduentu patefacta, nos Patribus qui ſub Lege vixerunt, excellentiores reddit. qua de re plura diximus in fine vltimi capitis ad Romanos. Primùm autem ab ordinatione Dei argumentatur: nam ſi Deus nihil fruſtra ſtatuit ſequitur nos operam non perdituros in audiendo Euangelio quod nobis deſtinauit: ſe enim modulo noſtro attemperat, quum
Ieſ.a.45.c.19. nobis loquitur. Atque huc pertinet illud Ieſaiæ, Non in latebris loquutus ſum, neque in obſcuro angulo. non fruſtra dixi ſemini Iacob, Quærite me. Deinde quo amabile reddat Euangelium, & ad eius diſcendi deſiderium nos alliciat, à fine etiam argumentatur, quòd Deus ipſum nobis in gloriam noſtram dederit. qua etiam voce conferre nos Patribus videtur, quos iſto honore non eſt dignatus cæleſtis Pater, quem in Filij ſui aduentum diſtulit.

8 *Nemo principum cognouit.)* Si ſubaudias, Proprio acumine, nihilo plus de ipſis aſſeret, quàm de vulgo hominum & infimis quibuſque: à ſummo enim ad minimum quid ad eam rem omnes valemus? niſi fortè dicamus, potius cæcitatis & ignorantiæ damnari principes quàm alios, quòd ſoli videntur in mundo oculati & prudentes. Quanquã ego ſimpliciùs accipere malim, ſecundũ frequentem Scripturæ vſum, quæ vniuerſaliter de iis loqui ſolet quæ ὡς τὸ πολὺ, id eſt communiter accidunt: & vniuerſaliter etiam negare quæ non accidunt niſi ὡς ἔλαττον, hoc eſt perquam rarò. Hoc ſenſu nihil abſurdi erat, ſi pauculi quidam præſtantes viri & dignitate inter alios eminẽtes fuiſſent reperti, qui ſimul pura Dei cognitione præditi fuiſſent. *Si enim cognouiſſent.* Sapientia Dei ad liquidum relucebat in Chriſto, illic tamen principes eam non apprehenderunt: nam ab vna parte Chriſto crucifigendo præfuerunt Iudæorum primores, ſanctitatis & ſapientiæ opinione præſtantes: ab altera, Pilatus & imperium Romanum. Hoc luculentum eſt documentum extremæ cæcitatis eorum omnium qui non niſi ſecundum carnem ſapiunt. Videri tamen poſſet infirmum hoc argumentum Apoſtoli. quid enim? an non quotidie videmus qui Dei veritatem ſibi non incognitam deliberata malitia oppugnent? Quòd ſi oculis non cerneretur tam aperta rebellio, quid eſt tamen aliud, peccatum in Spiritum ſanctum, quàm voluntaria aduerſus Deum obſtinatio: quũ homo ſciens & volens, eius verbum non modò perſequitur, ſed etiam oppugnat? atque adeò cur ſe Phariſæis & ſimilibus fuiſſe notum teſtatur Chriſtus, quum illis ignorantię pretextum tollit & impiæ crudelitatis ac-
Ioan.7.d.28. cuſat, quòd ſe fidelem Patris miniſtrum abſque cauſa perſequatur, niſi quia veritatem odio habeant? Reſpondeo, duplicem eſſe ignorantiam: vna eſt quæ ex inconſiderato zelo proficiſcitur, neque bonum ſimpliciter reiicit, ſed quia malum eſſe putat. Tametſi autem ignorãtia nemo ſic peccat quin reus ſit interea corã Deo malæ cõſcientiæ, quia ſemper admiſta eſt hypocriſis, aut ſuperbia, aut contẽptus: ſic tamẽ ſuffocatur interdũ iudicium & omnis intelligẽtia in mente hominis, vt nihil præter nudam ignorantiã appareat, non aliis tantùm, ſed ipſi etiam. Talis fuit Paulus antequam illuminaretur: ideo enim Chriſtum oderat, & eius doctrinæ erat infeſtus, quòd præpoſtero Legis zelo abripiebatur neſciens: neque tamen vacuus erat hypocriſi, nec purus à ſuperbia, vt eſſet coram Deo excuſabilis: ſed vitia illa penitus ignorantia & cæcitate obruebantur, vt ne ipſe quidem ea animaduerteret aut ſentiret. Altera ignorantiæ ſpecies, inſaniæ & vertiginis ſimilior eſt quàm meræ ignorantiæ: nam qui ſponte inſurgunt aduerſus Deũ ſunt veluti phrenetici, qui videntes, non vident. Ac omnino ſtatuendum eſt, infidelitatem ſemper eſſe cæcam: ſed hoc intereſt, quòd interdum malitiam obruit cæcitas, vt homo tanquam ſtupidus careat omni mali ſui ſenſu, quod in iis locum habet qui bona (vt loquuntur) intentione, hoc eſt ſtulta imaginatione, ſeipſos decipiunt: interdum præualet malitiã, vt reclamante conſcientia homo in tantum ſcelus furore quodam ruat. Proinde non mirum eſt quòd negat Paulus principes mundi Chriſtum fuiſſe crucifixuros, ſi Dei ſapientiam nouiſſent. Neque enim ſic nouerant Phariſæi & Scribæ Chriſti doctrinam eſſe veram, quin vertiginoſi in tenebris ſuis errarent.

9 *Quemadmodum ſcriptum eſt, quæ oculus non vidit.)* Locum hunc ſatis inter omnes conuenit ſumptũ eſſe ex Ieſaiæ 64.a.4. & quia prima ſpecie clarus & facilis eſt ſenſus, non multum in eo explicando laborant interpretes. Sed propiùs intuenti duæ ſummæ difficultates occurrunt: prior eſt quod verba quæ hìc à Paulo recitantur, cum Prophetæ verbis non conueniunt: deinde quòd Paulus teſtimonio Prophetæ contra eius mentem abuſus videtur. De verbis ergo primùm: quia autem ambigua ſunt, variè etiam vertũtur ab interpretibus. Quidam ſic vertunt, A ſeculo non audierunt, nec perceperunt auribus: oculus non vidit Deũ præter te, qui ſic faciat expectanti ſe. Alii interpretantur ſermonem dirigi ad Deũ, hoc modo, Non vidit oculus, nec auris audiuit ô Deus, præter te, quæ facis expectantibus te. Propheta autem

perpenſa magnitudine negotij quod ſuſtinebat, trepidus, nec ſine ingenti ſolicitudine in eo verſatus ſit: vel quòd multis periculis circunſeptus, in perpetuo timore & anxietate continua fuerit. Vtrunque contextui non malè quadrat: ſecundum tamen (meo iudicio) eſt ſimplicius. Decet quidē hæc modeſtia ſeruos Domini, vt propriȩ imbecillitatis conſcii, & exaduerſo difficultatem ſimul & excellentiam tanti muneris ſuſpicientes, reuerenter & cum timore illud obeant. nam qui confidenter & præalto ſpiritu ſe ingerunt, vel qui ſecurè tanquam oneri pares, verbi miniſterio funguntur, neque ſe, neque rem ipſam norunt. Sed quum hîc Paulus timorem infirmitati ſubiungat, & infirmitas ſignificet quicquid eum contemptibilem reddere potuit: conſequens eſt vt hic timor periculis & difficultatibus reſpondeat. At verò talem hunc fuiſſe timorem certum eſt, qui Paulum ab opere Domini exequendo non impedierit, ſicut res teſtatur. Serui Domini nec ita ſtupidi ſunt quin pericula impendentia videant, nec ita ferrei quin illis moueantur: quinetiā affici eos ſerio timore ob duas præcipuè cauſas neceſſe eſt: nempe vt apud ſe deiecti, ſe totos in ſolum Deum inclinare & recumbere diſcant: deinde vt erudiantur ad veram ſui abnegationem. Timoris ergo ſenſu vacuus non fuit Paulus: ſed ita timori imperauit, vt intrepidè nihilominus per media diſcrimina pergeret: vt inuicta conſtantia & fortitudine exciperet omnes Satanæ & mundi inſultus: denique vt per omnes remoras eluctaretur.

4 *Et prædicatio mea non in perſuaſoriis.*) Vocat Perſuaſoria humanæ ſapientiæ verba, exquiſitam eloquutionem, quæ artificio magis quàm veritate ditatur ac pugnet: & ſimul ſubtilitatis ſpeciem quæ hominum mentes alliciat. Et meritò humanæ ſapientiæ tribuit τὸ πιθανόν. Verbum enim domini maieſtate ſua tanquam violento impulſu, nos ad obediendū ſibi cogit: humana autē ſapientia ſuas habet illecebras quibus irrepat, & ſuum quaſi lenocinium quo ſibi conciliet auditorum animos. Huic *demonſtrationem Spiritus & potentiæ* opponit: quam plerique ad miracula reſtringunt: ego autem latius accipio, nempe pro manu Dei potenter ſe modis omnibus per Apoſtolum exerente. Spiritum & potentiam, vel pro ſpirituali potētia καθ' ὑπαλλαγὴν videtur poſuiſſe: vel certè vi per ſigna & effectus exponeret qualiter apparuiſſet in ſuo miniſterio præſentia Spiritus. Et aptè nomine ἀποδείξεως vel demonſtrationis vſus eſt. nam quæ noſtra eſt in conſiderandis Dei operibus hebetudo, quum adhibet inferiora organa, quaſi velis quibuſdam obtecta eſt eius virtus, quominus liquidò nobis pateat: in Pauli autem miniſterio promouendo, quia nullum carnis aut mundi adminiculum operabatur, quaſi nulla Dei manus ſe proferebat. certè magis conſpicua erat eius virtus.

5 *Vt fides veſtra non in ſapientia hominum.*) Eſſe, hîc pro Conſiſtere capitur: hoc ergo boni Corinthios habere ſignificat, ex eo quòd non humana ſapientia fretus, apud eos Chriſtum prædicauerit: ſed ſola Spiritus virtute, vt fides eorum fundata ſit non in hominibus, ſed in Deo. Si fulta fuiſſet ſolis eloquentiæ viribus Apoſtoli prædicatio, poterat ſubuerti maiore eloquentia: deinde nemo ſolidam veritatem dixerit, quæ ſplendore orationis nitatur: adiuuari quidē poteſt, ſed niti nō debet. Validiſsima autē ſit oportet, quȩ ſubſidiis omnibus deſtituta, per ſe ipſa conſiſtit: quare eximia eſt Paulinæ prædicationis commendatio, quòd cæleſtis virtus in ea ſic enituerit, vt præualeret aduerſus tot impedimenta, quum nihil haberet à mundo ſubſidij. Reſtat igitur ne ab eius doctrina patiātur ſe demoueri, quam Dei authoritate ſubnixam eſſe agnoſcunt. Cæterùm ita Paulus de fide Corinthiorum hîc loquitur, vt ſit hæc vniuerſalis ſententia. Sciamus ergo hoc proprium eſſe fidei, vt in ſolo Deo acquieſcat, non autem pendeat ab hominibus. tantam enim eius certitudinem eſſe oportet, quæ ne omnibus quidem inferorum machinis impedita concidat, ſed conſtātet duret ac ſuſtineat omnes inſultus. Hoc fieri nequit, niſi certò perſuaſi ſimus, Deum nobis loquutum eſſe, non hominum eſſe figmentum quod credidimus. Quanquam autem propriè in ſolo Dei verbo fidem oportet fundari, non tamen abſurdè ſecunda hæc fultura adiungitur, vt ab effectu virtutis agnoſcant fideles profectum eſſe à Deo verbum quod audiunt.

6 ***Porrò ſapientiam loquimur inter perfectos: ſapientiam quidem non ſeculi huius, neque principum ſeculi huius, qui abolentur:***

7 ***Sed loquimur ſapientiam Dei in myſterio, quæ eſt recondita: quam præfiniuit Deus ante ſecula in gloriam noſtram,***

8 ***Quam nemo principum ſeculi huius cognouit: ſi enim cognouiſſent, nequaquam Dominum gloriæ crucifixiſſent.***

9 ***Sed quemadmodum ſcriptum eſt, Quæ oculus non vidit, nec auris audiuit, nec in cor hominis aſcenderunt, quæ præparauit Deus iis qui ipſum diligunt.*** *Ieſa. 64. a. 4.*

6 *Sapientiam loquimur.*) Ne videatur ſapientiam deſpicere, ſicut idiotæ & imperiti literas contemnunt barbara quadam ferocia: ſubiicit, ſibi non deeſſe veram ſapientiam, ſed quæ non niſi ab idoneis iudicibus æſtimetur. *Perfectos* vocat, non qui aſſequuti ſint plenam & abſolutam ſapientiam: ſed qui ſano ſint & incorrupto iudicio. Nam, תם, pro quo Græci interpretes ſemper τέλειον reddiderunt, Integrum ſignificat. Taxat autem obiter eos quibus non ſapiebat ſua prædicatio, & id fieri eorum vitiò ſignificat acſi diceret, Si quibus non placet mea doctrina, illi hoc indicio iam ſatis produnt, ſe deprauato eſſe & vitiato ſenſu, quia inter homines ſinceræ mentis & recti iudicij, pro ſumma ſapiētia ſemper agnoſcetur. Quanquam autem expoſita omnibus fuit Pauli prædicatio, non tamen ſuo pretio ȩſtimata ſemper fuit. Atque hæc ratio eſt cur ſanos & integros iudices appellet, qui doctrinam, quæ mundo inſipida erat, veram eſſe ſapientiam pronuntient. Interea *loquendi* verbo ſe luculentum ſpecimen proferre admonet admirabilis ſapientiæ, nequis rem incognitam iactare obiiceret. *Sapientiam quidem non ſeculi huius.* Per anticipationem iterum repetit quod iam conceſſerat, Euangelium non eſſe humanam ſapientiam: nequis obiiceret paucos eſſe huius doctrinæ ſuffragatores, quin potius eam ab excellentiſſimis quibuſque ingeniis contemni, Vltro itaque fatetur quod obiici poterat: ſed ita vt nihil inde cauſæ ſuæ decedat.

Principum ſeculi huius. Principes mundi vocat, qui quacunque dote in mundo excellunt. ſunt enim interdum qui etſi ingenij acumine minus valeant, tamen admirationi habentur ob perſonæ quam ſuſtinét, dignitatem. verùm ne his laruis terreamur, ſubiicit Apoſtolus eos aboleri vel perire. Neque enim conuenit vt res æterna pendeat ab eorum authoritate qui ſunt euanidi & caduci, nec ſibi ipſis perpetuitatem dare queunt: acſi diceret, Quum reuelatur Dei regnum, faceſſat mundi ſapientia, & res caduca æternæ cedat. habent enim Principes mundi ſuam excellentiam, ſed quæ momento extinguitur. quid hoc ad cæleſte & incorruptibile Dei regnum?

7 *Sapientiam Dei in myſterio.)* Rationem aſſignat cur non magnifiat à mundi principibus Euangelij doctrina: quia myſteriis inuoluta ſit, & ideo abſcondita. Ita enim ſupereminet humani ingenii perſpicaciam Euangelium, vt quamlibet ſurſum oculos attollant qui præ aliis ingenioſi putantur, ad eius altitudinem nunquam perueniant: interim tamen quaſi ad pedes abiectum foret, eius humilitatem deſpiciunt. Ita fit vt quo ſuperbius ipſum contemnunt, abſint ab eius cognitione longius: imò longa diſtantia remoti, ab intuitu arceantur. *Quam præfiniuit Deus.* Quia dixerat Paulus Euãgelium rem eſſe arcanam, periculum erat ne hoc audito fideles, difficultate territi, refugerent ac deſponderent animos. Ergo occurrit huic periculo, ac pronũtiat deſtinatum nihilominus eſſe nobis, vt eo fruamur: nequis, inquam, latentem ſapientiam nihil ad ſe pertinere ducat: aut etiam nefas eſſe putet, in eam intendere oculos, quia non ſit humano captui expoſita: communicatam nobis æterno Dei conſilio eſſe docet. Quanquã altius quoque reſpexit: tacita enim comparatione amplificat gratiam quæ Chriſti aduentu patefacta, nos Patribus qui ſub Lege vixerunt, excellentiores reddit. qua de re plura diximus in fine vltimi capitis ad Romanos. Primùm autem ab ordinatione Dei argumentatur: nam ſi Deus nihil fruſtra ſtatuit ſequitur nos operam non perdituros in audiendo Euangelio quod nobis deſtinauit: ſe enim modulo noſtro attemperat, quum

Ieſa.45.c.19. nobis loquitur. Atque huc pertinet illud Ieſaiæ, Non in latebris loquutus ſum, neque in obſcuro angulo. non fruſtra dixi ſemini Iacob, Quærite me. Deinde quo amabile reddat Euangelium, & ad eius diſcendi deſiderium nos alliciat, à fine etiam argumentatur, quòd Deus ipſum nobis in gloriam noſtram dederit. qua etiam voce conferre nos Patribus videtur, quos iſto honore non eſt dignatus cæleſtis Pater, quem in Filij ſui aduentum diſtulit.

8 *Nemo principum cognouit.)* Si ſubaudias, Proprio acumine, nihilo plus de ipſis aſſeret, quàm de vulgo hominum & infimis quibuſque: à ſummo enim ad minimum quid ad eam rem omnes valemus? niſi fortè dicamus, potius cæcitatis & ignorantiæ damnari principes quàm alios, quòd ſoli videntur in mundo oculati & prudentes. Quanquã ego ſimpliciùs accipere malim, ſecundũ frequentem Scripturæ vſum, quæ vniuerſaliter de iis loqui ſolet quæ ἐπὶ τὸ πολὺ, id eſt communiter accidunt: & vniuerſaliter etiam negare quæ non accidunt niſi ἐπὶ ἔλαττον, hoc eſt perquam raró. Hoc ſenſu nihil abſurdi erat, ſi pauculi quidam præſtantes viri & dignitate inter alios eminẽtes fuiſſent reperti, qui ſimul pura Dei cognitione præditi fuiſſent. *Si enim cognouiſſent.* Sapientia Dei ad liquidum relucebat in Chriſto, illic tamen principes eam non apprehenderunt: nam ab vna parte Chriſto crucifigendo præfuerunt Iudæorum primores, ſanctitatis & ſapientiæ opinione præſtantes: ab altera, Pilatus & imperium Romanum. Hoc luculentum eſt documentum extremæ cæcitatis eorum omnium qui non niſi ſecundum carnem ſapiunt. Videri tamen poſſet infirmum hoc argumentum Apoſtoli. quid enim? an non quotidie videmus qui Dei veritatem ſibi non incognitam deliberata malitia oppugnent? Quòd ſi oculis non cerneretur tam aperta rebellio, quid eſt tamen aliud, peccatum in Spiritum ſanctum, quàm voluntaria aduerſus Deum obſtinatio: quũ homo ſciens & volens, eius verbum non modò perſequitur, ſed etiam oppugnat? atque adeò cur ſe Phariſæis & ſimilibus fuiſſe notum teſtatur Chriſtus, quum illis ignorantię prętextum tollit & impiæ crudelitatis ac-

Ioan.7.d.28. cuſat, quòd ſe fidelem Patris miniſtrum abſque cauſa perſequãtur, niſi quia veritatem odio habeant? Reſpondeo, duplicem eſſe ignorantiam: vna eſt quæ ex inconſiderato zelo proficiſcitur, neque bonum ſimpliciter reiicit, ſed quia malum eſſe putat. Tametſi autem ignorãtia nemo ſic peccat quin reus ſit interea, corã Deo malæ cõſcientiæ, quia ſemper admiſta eſt hypocriſis, aut ſuperbia, aut contẽptus: ſic tamẽ ſuffocatur interdũ iudicium & omnis intelligẽtia in mente hominis, vt nihil præter nudam ignorantiã appareat, non aliis tantùm, ſed ipſi etiam. Talis fuit Paulus antequam illuminaretur: ideo enim Chriſtum oderat, & eius doctrinæ erat infeſtus, quòd præpoſtero Legis zelo abripiebatur neſciens: neque tamen vacuus erat hypocriſi, nec purus à ſuperbia, vt eſſet coram Deo excuſabilis: ſed vitia illa penitus ignorantia & cæcitate obruebantur, vt ne ipſe quidem ea animaduerteret aut ſentiret. Altera ignorantiæ ſpecies, inſaniæ & vertiginis ſimilior eſt quàm meræ ignorantiæ: nam qui ſponte inſurgunt aduerſus Deũ ſunt veluti phrenetici, qui videntes, non vident. Ac omnino ſtatuendum eſt, infidelitatem ſemper eſſe cæcam: ſed hoc intereſt, quòd interdum malitiam obruit cæcitas, vt homo tanquam ſtupidus careat omni mali ſui ſenſu, quod in iis locum habet qui bona (vt loquuntur) intentione, hoc eſt ſtulta imaginatione, ſeipſos decipiunt: interdum præualet malitia, vt reclamante conſcientia homo in tantum ſcelus furore quodam ruat. Proinde non mirum eſt quòd negat Paulus principes mundi Chriſtum fuiſſe crucifixuros, ſi Dei ſapientiam nouiſſent. Neque enim ſic nouerant Phariſæi & Scribæ Chriſti doctrinam eſſe veram, quin vertiginoſi in tenebris ſuis errarent.

9 *Quemadmodum ſcriptum eſt, quæ oculus non vidit.)* Locum hunc ſatis inter omnes conuenit ſumptũ eſſe ex Ieſaiæ 64.a.4. & quia prima ſpecie clarus & facilis eſt ſenſus, non multum in eo explicando laborant interpretes. Sed propiùs intuenti duæ ſummæ difficultates occurrunt: prior eſt quod verba quæ hîc à Paulo recitantur, cum Prophetæ verbis non conueniunt: deinde quòd Paulus teſtimonio Prophetæ contra eius mentem abuſus videtur. De verbis ergo primùm: quia autem ambigua ſunt, variè etiam vertũtur ab interpretibus. Quidam ſic vertunt, A ſeculo non audierunt, nec perceperunt auribus: oculus non vidit Deũ præter te, qui ſic faciat expectanti ſe. Alii interpretantur ſermonem dirigi ad Deũ, hoc modo, Non vidit oculus, nec auris audiuit ô Deus, præter te, quæ facis expectantibus te. Propheta autem

quia ex hominum æſtimatione eius pretium metiuntur, inde argumentum ſumit Paulus ad extollendam altius eius dignitatem: docet enim ideo contemni, quia ſit incognitum: ideo autem eſſe incognitum, quia magis ſit reconditum & ſublime quàm vt ab hominis mente apprehendatur. qualis ſapientia quæ totam hominis intelligentiam tam longo interuallo ſuperat, vt ne eius quidem guſtum poſſint capere. Tametſi autem carnis faſtum tacitè accuſet hîc Paulus, quòd ſtultitiæ damnare auſint homines quod non aſſequuntur: ſimul tamen quanta ſit humanæ mentis imbecillitas vel potius hebetudo, oſtendit quum ſpiritualis intelligentiæ capacē eſſe negat. Neque enim humanæ tantùm voluntatis cōtumacia fieri docet vt non pertingat homo ipſe ad ea quæ ſunt Spiritus, ſed mentis quoque impotentia. Nolle homines ſapere ſi dixiſſet, verum quidem iſtud erat, ſed addit, ne poſſe quidem: vnde colligimus non in arbitrio cuiuſque eſſe fidem, ſed Diuinitus conferri. *Quia ſpiritualiter diiudicantur.* Hoc eſt, Spiritus Dei, à quo procedit Euangelij doctrina, ſolus eſt verus eius interpres qui eam nobis patefaciat. Proinde in ea iudicanda mentes hominum cæcutire neceſſe eſt, donec Spiritu Dei ſint illuminatæ. Hinc collige, vniuerſos homines naturaliter Spiritu Dei vacuos eſſe: alioqui non procederet argumentum. Eſt quidem à Spiritu Dei qualecunque hoc lumen rationis quo vigemus omnes, ſed nunc de peculiari cæleſtis ſapientiæ reuelatione loquimur, qua filios duntaxat ſuos dignatur Deus. Quominus tolerabilis eſt eorum inſcitia qui Euangelium cōmuniter ita offerri fingunt, vt promiſcuè liberum ſit omnibus ſalutem fide amplecti.

15 *Spiritualis autem diiudicat omnia.)* Poſtquam carnali hominis iudicio authoritatem ademit, nunc ſolos ſpirituales idoneos eſſe iudices huius cauſæ docet: quia ſolus Dei Spiritus ſeipſum agnoſcat, & proprium eius officium ſit, ſua diſcernere ab alienis: probare quod ſuum eſt, aliis omnibus fidem abrogare. Senſus ergo eſt, Faceſſat hîc omne carnis acumen: ſolus eſt ſpiritualis qui tam ſtabilem ac ſolidam habeat myſteriorum Dei notitiam, vt certò diſcernat veritatem à mendacio, doctrinam Dei ab hominum commentis, minimèque hallucinetur. A nemine autem diiudicatur, quia non ſubeſt hominibus fidei certitudo, vt ad eorum nutum labefactari queat: quum Angelis quoque ipſis ſit ſuperior. Nota, hanc prærogatiuam, non hominis perſonæ, ſed verbo Dei tribui, quod ſpirituales in iudicando ſequuntur, & quidem à Deo ſibi cum vera intelligentia dictatum. quæ vbi adeſt, ſupra humani iudicij aleam conſtituta eſt hominis perſuaſio. Præterea nota verbum Diiudicandi, quo ſignificat Apoſtolus, non tantùm illuminari nos à Domino ad perſpiciendum verum: ſed Spiritu quoque diſcretionis inſtrui, ne inter verum & falſum dubij pendeamus: ſed ſtatuere poſſimus quid fugere & quid ſequi oporteat. Verùm hîc quæri poſſit, quis ille ſit ſpiritualis, & vbinam reperiatur tanta præditus luce, vt omnibus diiudicandis ſufficiat, quum ſentiamus nos ſemper circunſideri multa ignorantia, errandíque periculo eſſe obnoxios. imò quū ſubinde labantur & impingant etiam perfectiſſimi. Solutio eſt facilis, quòd non extendat Paulus hanc facultatē ad omnia, quaſi omnes Dei Spiritu renatos eximat à quouis errore, ſed ſimpliciter docere velit, nihil valere carnis prudentiam in iudicanda pietatis doctrina: penes vnum Dei Spiritum hanc cenſuram & hoc ius reſidere. Quatenus ergo regeneratus eſt quiſque, pro gratia ſibi collatæ menſura rectè & certò iudicat, non vltrà. *Ipſe verò à nemine diiudicatur.* Iam expoſui cur nullius hominis iudicio ſubiacere dicat hominem ſpiritualem: nempe quia fidei veritas, quæ à ſolo Deo pendet, ac in eius verbo fundata eſt, non ſtet vel cadat hominum arbitrio. Quòd autem poſtea dicet, Spiritum Prophetæ vnius ſubiectum eſſe aliis Prophetis, nihil huic ſentētiæ repugnat. quorſum enim illa ſubiectio, niſi quòd quiſque Prophetarum aliis auſcultat, nec eorum reuelationes deſpicit vel excludit: vt firma tandem maneat, recipiatúrque ab omnibus quæ comperta fuerit Dei veritas? Hîc verò fidei ſciētiam Diuinitus acceptam ſupra cæli terræque altitudinem collocat, ne ab hominum iudicio æſtimetur. Quanquam ὑπ' οὐδενὸς neutro genere legi poteſt, A nullo: vt de re intelligatur, non de homine. Ita plenior erit antitheſis: ſpiritualē quatenus Dei Spiritu præditus eſt, diiudicare omnia, à nulla re iudicari: quia nulli humanæ ſapientiæ vel rationi ſubeſt. Atque hoc modo ab omnibus tam decretis quàm legibus hominum & cēſuris Paulus pias conſcientias eximeret.

16 *Quis enim cognouit.)* Veriſimile eſt, Paulum reſpexiſſe ad id quod habetur Ieſaiæ quadrageſimo. nam ſicut illic Propheta rogat quiſnam fuerit conſiliarius Dei, qui Spiritum eius appēderit, vel eum adiuuerit tam in mundi creatione, quàm in aliis operibus, qui denique rationem operum eius perſpectam habeat: ita hac interrogatione vult docere Paulus, procul abeſſe ab hominū mentibus arcanum eius conſilium quod Euangelio continetur. Eſt igitur cōfirmatio ſuperioris ſententiæ. *Nos autem mentē Chriſti.* Incertum eſt loquatúrne de fidelibus in vniuerſum, an de miniſtris duntaxat: vterque enim ſenſus contextui non malè congruet. quanquam malo ad ipſum & alios fideles miniſtros ſpecialiter referre. Dicit ergo, ſeruos Domini, quòd à ſenſu carnis remotiſſimum eſt, Spiritus magiſterio doceri, vt tanquam ex ore Domini intrepidè loquantur: quod donum gradatim poſtea ad totam Eccleſiam defluit.

CAPVT III.

Et ego, fratres, non potui vobis loqui tanquam ſpiritualibus, ſed tanquam carnalibus, tanquam pueris in Chriſto.

2 *Lactis potu vos alui, non ſolido cibo: nondum enim eratis capaces, ac ne nunc quidē eſtis.*

3 *Siquidem eſtis adhuc carnales. Poſtquam enim ſunt inter vos æmulatio & contentio, & factiones: nonne carnales eſtis, & ſecundum hominem ambulatis?*

4 *Quum enim dicat vnus, Ego ſum Pauli: alter verò, Ego Apollo: nonne carnales eſtis?*

1 *Et ego fratres.)* Incipit, quod de carnalibus dixerat, conferre in ipſos Corinthios, vt intelligant ſuo vitio accidere quòd crucis doctrina minus ipſis arrideat. Veriſimile eſt, in illis mercatoriis ingeniis plus

ſatis confidentiæ & arrogãtiæ adhuc tunc hæſiſſe: vt Euangelii ſimplicitatẽ ægerrimè, nec abſque magna difficultate amplecterentur. Vnde factum erat vt poſthabito Apoſtolo, & Diuina prædicationis eius efficacia, argutis illis doctoribus & oſtentationis plenis, tametſi inanes eſſent Spiritus, magis attenderent. Ergo quò eorum inſolentiam melius retundat, teſtatur illos partem corũ fuiſſe, qui carnis ſenſu obruti, ſpiritualis Dei ſapientiæ capaces non fuerint. Emollit quidem acerbitatem ſuæ exprobrationis, quum Fratres appellat: ſed ſimpliciter tamen illis exprobrat, adeò ſuffocari eorum mentes carnis tenebris, vt hoc ſuæ apud eos prædicationi impedimentum attulerit. Qualis itaque iudicii ſanitas, vbi ne ad audiendum quidem adhuc ſunt apti vel cõparati? Cæterum carnales non prorſus fuiſſe intelligit, in quibus nulla eſſet Spiritus Dei ſcintilla: ſed qui ſenſu carnis plus nimia adhuc abundarent: vt præualeret caro Spiritui, & lumẽ eius quaſi opprimeret. Tametſi ergo nõ penitus erant gratia deſtituti, quia tamen plus carnis quàm Spiritus in illis extabat, inde *carnales* nominantur. quod ſatis conſtat ex eo quod continuò ſubiungit, fuiſſe pueros in Chriſto: non enim pueri fuiſſent, niſi geniti: hæc autẽ generatio à Dei Spiritu eſt. *Pueris in Chriſto.* Hoc nomen aliquando in bonam partem capitur: ſicut apud Petrum, qui iubet nos ſimiles eſſe
1.Pet.2.a.2. infantibus nuper genitis. Et in illa Chriſti ſententia, Niſi fueritis ſimiles pueris iſtis, non intrabitis in re-
Luc.18.d.17. gnum Dei. Hìc autẽ malè ſonat: quia ad intelligentiam refertur. Oportet enim nos malitia pueros eſſe, non ſenſu, vt dicet capite 14.d.20.quę diſtinctiò nodum ambiguitatis ſoluit, cui reſpondet illud Epheſiorum 4.c.14, Ne ſimus pueri, qui circunferamur quouis vento doctrinæ, & ludamur hominum fallaciis: ſed creſcamus in dies, &c.

2 *Lactis potu vos alui.)* Hìc quæritur num Chriſtum transfigurauerit Paulus pro auditorum varietate. Reſpondeo, ad docendi modũm vel formam id potius, quàm ad doctrinæ ſubſtantiam referri. Chriſtus enim idem lac eſt pueris, & adultis ſolidus cibus: eadem Euangelii veritas vtriſque, ſed pro ſuo modo adminiſtratur. Prudentis ergo doctoris eſt, eorum quos docẽdos ſuſcipit, captui ſe attemperare: vt apud infirmos & rudes ab elementis incipiat, nec altius conſcendat quàm ſequi poſſint: vt denique paulatim inſtillet doctrinam, ne largiùs infuſa ſuperfluat. Sed nihilominus quicquid cognitu neceſſarium eſt continebunt hæc rudimenta, quàm abſolutior doctrina quæ robuſtioribus traditur. Qua de re lege Homiliã Auguſtini in Iohan.98. Ita refellitur fucoſa quorundam excuſatio, qui quũ timore periculi aliquid tantùm obſcurè balbutiant de Euangelio, prætendunt hoc Pauli exemplum. Interea Chriſtum ita procul indicant, & quidẽ multis inuolucris tectum, vt ſuos diſcipulos perpetuò detineant in exitiali ignorantia. Taceo quòd multas corruptelas admiſcent, quòd Chriſtum nõ modò dimidium, ſed lacerum fruſtulatim oſtendunt, quòd craſſam idololatriam non diſſimulant modò, ſed exemplo quoque ſuo confirmant: quòd ſi quid boni dixerint, protinus multis mendaciis contaminant. Quàm nihil habeant ſimile cum Paulo, ſatis conſtat: lac enim alimentum eſt, non venenum: & alimentum quod educandis pueris aptum ſit & vtile, donec augeſcant. *Nondum enim eratis cap.* Ne ſibi nimium in ſua perſpicacia blandiantur, primùm declarat quid initio in illis compererit: deinde ſubiicit, eadem nunc quoque vitia in illis reſidere, quod durius eſt. Debuerant enim ſaltem, Chriſtum induendo, carnem abiicere: atque ita Paulum conqueri videmus de legitimo doctrinæ progreſſu impedito. niſi enim remoram iniiciat auditor tarditatis ſuæ culpa, boni doctoris officium eſt ſemper altius conſcendere, donec ad perfectionem ventum fuerit.

3 *Siquidem eſtis adhuc carnales.)* Quandiu caro, hoc eſt naturalis vitioſitas, in homine dominatur, ſic occupat ipſius hominis ingenium, vt non ſit ingreſſus ſapientiæ Dei. Quare ſiquid proficere volumus in ſchola Domini, primum eſt vt nos proprio ſenſu & propria volũtate abdicemus. Etſi autem in Corinthiis micabat aliqua pietatis ſcintilla, præualebat tamen ſuffocatio. *Poſtquam enim ſunt inter vos.* Probatio eſt ab effectis: nam quum ſint fructus carnis æmulatio, rixæ & factiones: vbicunque ſpectantur, certum eſt radicem illis vigere. Regnabant hæc mala apud Corinthios: hinc ergo conuincit eos eſſe car-
Galat.5.d.25. nales. Eodem quoque argumẽto vtitur ad Galatas, Si Spiritu viuitis, Spiritu etiam ambulate. Nam quum ſpirituales haberi vellent, ad opera eos reuocat, quibus abnegabant quod ore profitebantur. Obſerua autem elegantem ordinem quem hìc ſequitur Paulus: nam ex æmulatione naſcuntur contentiones, quæ poſtquam ſemel ſunt inflammatæ, in capitales ſectas ebulliunt: porrò mater horum omnium malorum eſt ambitio. *Secundum hominem ambulatis.* Et hinc patet, carnis vocem non ad inferiores tantùm concupiſcentias reſtringi, ſicut fingunt Sophiſtæ, cuius ſedem appellant Senſualitatem: ſed de tota hominis natura prædicari. Qui enim ſequuntur naturæ ductum, Spiritu Dei non reguntur: ij ſecundum Apoſtoli
2.Cor.5.d.17. definitionem ſunt carnales, vt caro & hominis ingenium ſint prorſus ſynonyma: ideóque non fruſtra alibi requirit vt ſimus in Chriſto nouæ creaturæ.

4 *Quum enim dicat vnus.)* Nunc ſpeciem ipſam contentionum exprimit, ídque in Corinthiorũ perſona, quo plus energiæ habeat deſcriptio: nempe quòd quiſque proprio magiſtro gloriaretur, quaſi non vnus eſſet omnium magiſter Chriſtus. Porrò vbi adhuc reſidet talis ambitio, aut nullus eſt aut exiguus Euangelij profectus. Neque tamen intelligas, palàm hoc diſertis verbis profeſſos eſſe, ſed praua ſtudia, quibus dediti erant, perſtringit Apoſtolus. Quanquam probabile eſt, vt ferè ambitioſum fauorem ſequitur vana garrulitas, verbis præ ſe tuliſſe præpoſterum animi affectum, quum ſuos doctores non ſine Pauli & ſimilium contemptu magnificè efferrent.

5 *Quis ergo eſt Paulus, aut quis Apollos, niſi miniſtri per quos credidiſtis? & ſicut vnicuique Dominus dedit?*

6 *Ego plantaui, Apollos rigauit: at Deus incrementum dedit.*

7 *Ergo neque qui plantat, aliquid eſt, neque qui rigat: ſed Deus qui dat incrementum.*

8 *Qui autem plantat & qui rigat, vnum ſunt. Porrò quiſque propriam mercedem ſecundum laborem ſuum recipiet.*

9 *Dei enim cooperarii ſumus : Dei agricultura, Dei ædificatio eſtis.*

5 *Quis ergo Paulus.*) Hîc incipit tractare quid ſentiendum ſit de miniſtris,& in quem vſum ſint ordinati à Domino.Se autem & Apollon nominat potius quàm alios,declinādæ inuidiæ cauſa. Quid aliud habent miniſtri omnes,inquit,niſi vt ſua prædicatione vos ad fidem adducant? Hinc colligit Paulus, non eſſe in vllo homine gloriandum: non enim niſi in ſolo Chriſto gloriari permittit fides : proinde qui homines extollunt vltra modum, vera dignitate ipſos ſpoliant. hoc enim præcipuum eſt omnibus, vt ſint miniſtri fidei:hoc eſt, vt Chriſto,non ſibi,acquirant diſcipulos. Tametſi autem videtur hoc modo eleuare miniſtrorum dignitatem, non tamen eam infra ſuum ordinem deiicit. Multum enim eſt quod dicit, nos eorum miniſterio fidem percipere. Imo præclare hic commendatur externæ doctrinæ efficacia , dum organum vocatur Spiritus ſancti:& paſtores non vulgari elogio ornantur, quum Deus illis vti miniſtris dicitur ad incomparabilem fidei theſaurum diſpenſandum. *Sicut vnicuique.* In Græcis Pauli verbis particula ſimilitudinis poſtponitur,ſed eſt inuerſus ordo:ergo vt dilucidior eſſet ſenſus, malui,Sicut vnicuique,quàm Vnicuique ſicut. Cæterùm in quibuſdam exemplaribus deeſt particula,ἤ,ac vno contextu habetur,Miniſtri per quos credidiſtis, ſicut vnicuique, &c. Si ita legamus, hoc poſterius ad explicationem prioris erit additum: vt definiat Paulus quid per miniſtrum ſignificauerit.quaſi diceret,Miniſtri ſūt,quorum opera Deus vtitur,non quia propria virtute aliquid valeant,ſed quatenus aguntur eius manu,tanquā inſtrumēta.Lectio tamen quā poſui (meo iudicio)verior eſt:eam ſi ſequamur,plenior erit ſententia: conſtabit enim duobus mēbris,hoc modo,primùm miniſtri ſunt qui ſuam operā locarunt Chriſto,vt in eum crederetis:deinde nihil habent proprium quo efferantur,quum nec per ſe efficiant quicquam,nec vlla facultate polleant, niſi ex Dei dono: & quiſque ad ſuam menſuram , quæ indicat quicquid habent ſinguli, aliunde prouenire. deinde quaſi mutuo nexu omnes inter ſe colligat, quandoquidem alii aliorum indigent ſubſidio.

6 *Ego plantaui, Apollos rigauit.*) Similitudine clariùs explicat quale fuerit miniſterium illud : qua appoſitiſſimè depingitur verbi natura & prædicationis vſus. Vt terra fructum ferat, aratione opus eſt & ſatione, ac reliqua cultura: verùm omnibus peractis, nihil prodeſſet agricolæ labor,niſi Solis influxu,ac magis etiam mirifica arcanáque ſua virtute Dominus è cælo incrementum daret. ergo vtcunque non ſit irrita diligentia agricolæ, nec inutile ſemen quod iacit, ſola tamen Dei benedictione proſperantur. quid enim admirabilius quàm ſemen putrefactum germinare? Ita verbum Domini ſemen eſt ſuapte natura fœcundum: miniſtri ſunt veluti cultores, qui arant & ſeminant: ſequuntur deinde alia adminicula, vt quum riuuli ducuntur.has quoque partes miniſtri ſuſtinent,dum ſemine in terram iacto, terram ipſam, quantum in ſe eſt,adiuuant, donec producat quod concepit: ſed facere vt labor eorum fructificet,id verò Diuinæ gratiæ miraculum eſt,non opus humanæ induſtriæ. Obſerua autem hoc loco quàm neceſſaria ſit verbi prædicatio, & quàm neceſſaria eius perpetuitas.Nihilo ſanè difficilius eſſet Deo terram abſque hominum diligentia benedicere,vt victum ſponte proferret, quàm multa hominum ſedulitate, magníſque ſudoribus & moleſtiis elicere, vel potius exprimere eius prouentus: ſed quia Dominus ita ordinauit, vt laboret homo, terra autem eius culturæ reſpondeat, hoc agamus. Ita nihil Deo obſtat quominus poſſit dormientibus fidem inſpirare, ſi velit, citra hominum operam : ſed aliter decreuit, nempe vt gigneretur fides ex auditu. Qui igitur hoc medio præterito,ad fidem ſe peruenire confidit,perinde facit ac ſi agricolæ, abiecto aratro,neglecta ſatione,tota cultura relicta,hiantes à cælo paſtum expeterent. Quod ad continuationem ſpectat, videmus quid hîc dicat Paulus: ſationem ſcilicet non ſufficere, niſi nouis ſubinde adminiculis prouehatur. qui ergo ſemen iam recepit, rigatione adhuc opus habet : nec deſinendum eſt donec ad maturitatem peruentum fuerit:hoc eſt, vſque ad finem vitæ. Apollos ergo qui Paulo ſucceſſit Corinthi in verbi miniſterio, dicitur rigaſſe quod hic ſeminauerat.

7 *Neque qui plantat, eſt aliquid.*) Atqui ex iam dictis liquet non eſſe nullius momenti eorū laborem. Videndum ergo cur ſic extenuet Paulus: ac primò quidem notare conuenit, dupliciter eum de miniſtris,ſicuti de ſacramentis, ſolere loqui. Nam aliquando miniſtrum conſiderat, vt eſt à Domino ordinatus ad regenerandas primùm,deinde paſcendas animas in vitam æternam,ad remittenda peccata,ad renouandas hominum mentes,ad erigendum Chriſti regnum, & Satanæ deſtruendum: & tunc non modò plantandi & rigandi officium illi aſſignat,ſed etiam eum ornat Spiritus ſancti virtute , ne inefficax ſit eius labor. Ita alibi ſe appellat miniſtrum Spiritus, non literæ, qui verbum Domini cordibus inſcribat. Aliquando autem miniſtrum conſiderat vt eſt ſeruus, non dominus: vt eſt organum, non manus: vt denique homo eſt,non Deus. Et tunc nihil illi præter operam relinquit, & quidem emortuam inanémque actionis,niſi eam Dominus Spiritu ſuo efficacem reddat. Ratio eſt,quia vbi de miniſterio ſimpliciter agitur,non tantùm hominem debemus reſpicere, ſed Deum quoque in ipſo agentem per Spiritus gratiam: non quia Spiritus gratia perpetuò ſit alligata verbo hominis, ſed quia ſic in miniſterio à ſe inſtituto potentiam ſuam exerit Chriſtus, vt appareat non fruſtra fuiſſe inſtitutum.Hoc modo nihil ſibi tollit vel derogat quod ad hominem trāsferatur. neque enim ipſe ſeparatur à miniſtro, ſed potius vis eius in miniſtro efficax prædicatur. Verùm quoniam, qua ſumus prauitate iudicii, interdum hac occaſione abutimur ad homines nimium efferendos,diſcernere opus eſt,ad corrigendum hoc vitium:ac ſeorſum quidem ab vna parte Dominus,ab altera miniſter collocandus: tunc apparet quàm egenus ſit homo in ſe ipſo, quantum omni efficacia deſtitutus. Proinde hoc loco ſciamus miniſtros cum Domino conferri, & comparationis huius cauſam eſſe,quòd homines maligni gratiæ Dei æſtimatores, nimium prodigi ſunt in miniſtris extollendis:adeóque Deo præripiunt quod ad ipſos trāſferant. Quanquam optimum temperamentum ſemper retinet:nam quum dicit *Deum incrementum dare*,eo ſignificat hominum ipſorum laborem non carere ſucceſſu. Eandem & in ſacramentis rationem eſſe,alibi videmus. Tametſi ergo noſtrum laborem in agro ſuo excolendo non reſpuit cæleſtis Pater,nec infructuoſum eſſe ſinit: à ſola tamen benedictione ſua pen-

2.Cor.3.b.9.

dere vult eius ſucceſſum, vt laus integra apud ſe maneat. Quare ſiquid prodeſſe volumus, laborando, conando, inſtando, ſciamus nos nihil profecturos, niſi laborem ipſe noſtrum, conatus noſtros, aſſiduitatem proſperet; vt nos & quicquid agimus, commendemus eius gratiæ.

8 *Qui autem plantat & qui rigat, vnum ſunt.*) Alia etiam ratione docet, Corinthios perperam abuti ad ſuas ſectas & factiones doctorum nominibus, qui iunctis viribus vnum moliantur: neque diuelli aut diſtrahi vllo modo poſſint, niſi vt ſimul ab officio deficiant. Vnum ſunt (inquit) hoc eſt ita coniuncti, vt ſeparationem non admittat eorum coniunctio: quia & vnus omnibus propoſitus eſſe debet finis, & vni Domino ſeruiunt, & in eodē opere verſantur. Ergo ſi fideliter agro Domini excolendo operam ſuam impendant, colent vnitatem, & mutua communicatione alius alium iuuabit: tantum abeſt vt eorū nomina, vexilla ſint ad excitandas concertationes. Pulcher locus exhortandis ad concordiam miniſtris. Interea tamen oblique perſtringit ambitioſos illos doctores, qui quum diſſidiis cauſam præberent, eo ipſo prodebant ſe non eſſe Chriſti ſeruos, ſed inanis gloriæ mancipia: ſe non plantando vel rigando dare operā, ſed potius eradicando & vrendo. *Quiſque propriam mercedem.* Hîc docet quem in finem reſpicere debeat miniſtri: non vt applauſus populi aucupentur, ſed vt Domino placeant. atque id facit vt ambitioſos illos doctores, qui inebriati mundi gloria, nihil aliud cogitabant, reuocet ad Dei tribunal, & Corinthios admoneat quàm nihil ſit inanis ille fauor, verborum elegantia & vana oſtentatione elicitus: ſimul his verbis conſcientiæ ſecuritatem præ ſe fert, quòd audet iudicium Dei intrepidus expectare. Nam quòd ambitioſi homines ſe mundo venditant, id fit quia non didicerunt ſe Deo addicere, nec cæleſte Chriſti regnum ante oculos illis verſatur, ſimul ergo atque Deus in medium prodit, euaneſcit ſtulta illa captandi humani fauoris cupiditas.

9 *Dei enim cooperarii*). Optima ratio, Domini negotium eſt quod agimus, & is eſt cui locauimus noſtram operam: ergo vt eſt fidelis & æquus, non fruſtrabitur nos mercede: quare fallitur qui ad homines reſpectat, aut ab eorum remuneratione pendet. Eximium elogium miniſterii, quòd cum per ſe agere poſſit Deus, nos homunciones tanquam adiutores adſciſcat, & tanquam organis vtatur. Quòd verò Papiſtæ ad ſtabiliendum liberum arbitrium hoc teſtimonio abutuntur, nimis friuolum eſt: neque enim quid valeant homines viribus naturæ, hîc docet Paulus, ſed quid per eos Dominus gratia ſua agat. Quòd exponunt quidam, Paulum qui operarius erat Dei, collegis ſuis, hoc eſt, reliquis doctoribus fuiſſe cooperarium, mihi durum & coactum videtur: nec verò vlla ratio cogit ad hanc argutiam confugere. Nam Apoſtoli propoſito optimè conuenit, quum proprium Dei munus ſit, templum ſuum ædificare, aut vineam excolere, cum miniſtros adſciſcere in ſocietatem laboris, per quos ita ſolus ipſe agit, vt tamen in commune cum eo viciſſim laborent. De operum mercede, lege Inſtitutionem meam. *Dei agricultura, Dei ædificatio.* Poſſunt hæc duobus modis exponi actiuè, hoc ſenſu, Sic hominum labore plantati eſtis in agro Domini, vt ipſe cæleſtis Pater verus ſit agricola, author huius plantationis. ſic ædificati eſtis per homines, vt ipſe ſit verus architectus. Paſſiuè autem, hoc ſenſu, Quòd in vobis excolendis, quòd in verbo Dei inter vos ſeminando & irrigando laborauimus, id non fecimus noſtra cauſa, neque vt fructus ad nos perueniret, ſed Domino impendimus noſtrum obſequium: quòd ædificare vos ſtuduimus, ad id proprii commodi reſpectu non fuimus impulſi, ſed vt Dei plantatio & ædificium eſſetis. Mihi hæc poſterior interpretatio magis probatur. ſentio enim Paulum voluiſſe hîc exprimere, veros miniſtros non laborare ſibi, ſed Domino. Hinc ſequitur, perperam facere Corinthios, qui hominibus ſe addicant, quum iure ſolius ſint Dei. Ac primò quidem eos Agricolationem vocat, in metaphora iam cœpta perſeuerans: deinde vt tranſitum ſibi ad plura faciat, alteram metaphoram aſſumit ab architectura.

10 *Vt ſapiens architectus, ſecundum gratiam Dei mihi datam fundamentum poſui, alius autem ſuperædificat: porrò vnuſquiſque videat quomodo ædificet.*

11 *Fundamentum enim aliud nemo poteſt ponere, præter id quod poſitum eſt, quod eſt Ieſus Chriſtus.*

12 *Siquis autem ſuperſtruat ſuper fundamentum, aurum, argentum, lapides pretioſos, ligna, fænum, ſtipulam,*

13 *Cuiuſcunque opus manifeſtum fiet: dies enim manifeſtabit, quia in igne reuelabitur, & cuiuſcunque opus quale ſit, ignis probabit:*

14 *Sicuius opus maneat quod ſuperædificauerit, mercedem accipiet:*

15 *Sicuius opus arſerit, iacturam faciet: ipſe autem ſaluus fiet, ſic tamen tanquam per ignem.*

10 *Vt ſapiens architectus.*) Aptiſſima eſt ſimilitudo, ideòque frequenter in Scripturis occurrit, ſicut paulo pòſt videbimus. Hîc verò magna confidentia & ſecuritate fidem ſuam prædicat Apoſtolus: vt eam aſſeri neceſſe erat, non modò aduerſus improborum obtrectationes, ſed etiam Corinthiorum faſtum, quibus iam ſordere cœperat eius doctrina. Quo igitur magis eum deprimebant, eo altiùs aſſurgit, & quaſi è ſummo ſuggeſtu pronuntiat, ſe primum fuiſſe apud eos Dei architectum in iaciendis fundamentis, ſapiēter ſe exequutum fuiſſe has partes: reſtare vt alii pergant eodem modo, ſuperficiem ad fundamenti normam exigentes. Obſeruemus, hæc à Paulo dici, primùm in doctrinæ ſuæ commendationem, quam deſpici à Corinthiis videbat: deinde ad reprimendam aliorum inſolentiam, qui eminendi cupiditate nouam docendi formam appetebant. Illos ergo admonet nequid temere attentent in Dei ædificio. Ac duo quidem illis adimit: ne aliud fundamentum iacere audeant, & ne ſuperficiem ſuperſtruant fundamento minùs congruentem. *Secundum gratiam.* Diligenter ſemper cauet, ne quam particulam Diuinæ gloriæ ad ſe deriuet: refert enim ad Deum omnia, nec ſibi quicquam facit reliqui, niſi quòd fuerit organum.

proſtituant. Honorem quidem illis eximium,ſic loquendo defert:ſed quo magis coarguantur. nam quũ Deus illos in templum ſibi conſecrauit,ſimul conſtituit templi ſui cuſtodes. Sacrilegium ergo eſt, quòd ſe addicunt hominibus. Omnes collectim vocat vnum Dei templum. nam fidelium vnuſquiſque viuus eſt lapis ad extruendum Dei ædificium. Quanquam ſinguli etiam interdum vocantur templa.Paulo poſt eandem ſententiam repetet , ſed alio fine. Nam illic de caſtitate aget, hic autem hortatur eos vt in ſolius Chriſti obedientia permaneat eorum fides.Interrogatio plus habet vehementię:nam ſubindicat de re cõperta ſe apud eos loqui,dum teſtes eos appellat. *Et Spiritus Dei.* Ratio eſt cur ſint templum Dei: proinde copula in particulam cauſalem reſolui debet,quod eſt vſitatum, ſicut apud Poetam , Audieras,& fama fuit.Ideo,inquit,eſtis Dei templa,quia in vobis habitat per Spiritum ſuum?neque enim locus immũdus Dei domicilium eſſe poteſt. In hoc loco habemus clarum teſtimonium ad aſſerẽdam Spiritus ſancti Diuinitatem. Neque enim ſi creatura eſſet,aut donum tantùm,efficeret in nobis habitãdo,vt templa Dei eſſemus. Et ſimul intelligimus qualiter ſe nobis Deus communicet,ac quo vinculo illi adhęreamus: nẽpe dum Spiritus ſui virtutem in nos infundit.

17 *Siquis templum Dei corrumpit.*) Addit grauem comminationem , quia templum Dei ſacroſanctum eſſe oporteat, non impune euaſurum quiſquis illud corruperit. Loquitur autem nunc de illa profanationis ſpecie, quum in Dei locum homines ſe ingerunt , vt in Eccleſia dominentur. Nam ſicut fides puræ Chriſti doctrinæ addicta, alibi vocatur ſpiritualis caſtitas : ſic etiam animas noſtras ſanctificat in rectum & purum Dei cultum. Simul enim atque hominum commentis inficimur,quaſi ſordibus fœdatur Dei templum:quia fidei ſacrificium,quod ſibi vni aſſerit,creaturis tunc offertur.

18 *Nemo ſe decipiat.*) Hic vlcus ipſum digito attingit: ſiquidem inde manabat tota pernicies,quòd ſibi nimium ſaperent. Hortatur ergo eos ne ſe decipiant falſa perſuaſione, ſapientiam aliquam ſibi arrogando. quo ſignificat falli omnes qui proprio ſenſu nituntur. Alloquitur autem (meo iudicio) tam auditores quam magiſtros.nam illi ambitioſis hominibus magis fauebant ac præbebant aures,quòd faſtidioſũ nimis palatum habebant,ita vt Euangelii ſimplicitas illis eſſet inſipida:hi autem tantùm oſtentationi ſeruiebant,vt aliquo eſſent in pretio. Admonet igitur vtroſque, nequis ſibi placeat in ſua prudentia. ſed qui ſapientem ſe putat,is ſtulteſcat in hoc mundo:vel qui in mundo excellit opinione ſapientię apud ſe vltro ſtultus fiat ſeipſum exinaniens. Porrò his verbis non requirit Apoſtolus vt prudentiæ vel nobis à natura inſitæ,vel longo vſu collectæ renuntiemus in totum: ſed tantùm vt eam redigamus in Dei obſequiũ, nequid ſapiamus niſi ex eius verbo. Hoc enim eſt ſtulteſcere in hoc mundo,vel apud nos,dũ malumus Deo cedere, atque amplecti cum timore & reuerentia quidquid docet, quàm ſequi quod nobis probabile viſum fuerit. Particula *In hoc ſeculo*, valet perinde acſi dixiſſet, Secundum rationem vel opinionem mundi. hæc enim eſt mundi ſapientia, ſi nobis ipſi ad capiendum de rebus omnibus conſilium, ad nos gubernandos, ad inſtituendum quicquid agimus, ſufficimus: ſi non aliunde pendemus, ſi non indigemus alieno ductu, ſed nobis ſumus idonei moderatores. Ex oppoſito igitur, in mundo ſtultus eſt qui propria ratione abdicata, tanquam clauſis oculis, regi ſe à Domino patitur: qui ſibi diffidens, totus in Dominum recumbit : qui totam ſuam ſapientiam in eo conſtituit : qui docilem ſe & obedientem Deo tradit. In hunc modum neceſſe eſt noſtram prudentiam euaneſcere, quò Dei voluntas ſupra nos regnet: nos exinaniri propria ratione, vt Dei ſapientia impleamur. Quanquam autem vel cum priore membro coniungi, vel ad poſterius trahi poteſt: quia tamen non admodum diuerſus eſt ſenſus, libera ſit electio.

19 *Sapientia enim mundi huius.*) Argumentum eſt à contrariis. Poſitio vnius contrarii alterum deſtruit. quum ergo ſapientia mundi, ſtultitia ſit apud Deum : ſequitur non poſſe aliter nos ſapere coram Deo niſi ſecundum mundum ſtulti ſimus. Iam expoſuimus quid ſignificet per mundi ſapientiam. naturalis enim perſpicacia Dei donum eſt:artes ingenuæ,& doctrinæ omnes quibus prudentia colligitur,Dei ſunt dona,at ſuis limitibus continentur: neque enim vſque ad cæleſte Dei regnum penetrant. quare pediſequas eſſe oportet,non dominas: imò inanes & nihili reputari conuenit, donec verbo Spirituique Dei ſubiectæ prorſus fuerint. Si autem ſe Chriſto opponant,noxias eſſe peſtes:ſi per ſe valere aliquid contendant,peſſima eſſe impedimenta ſentiendum eſt.Ergo Paulo mundi ſapientia eſt,quę dominium ſibi vſurpat,neque ſe Dei verbo regi ſuſtinet,aut in ordinem cogi,vt ſe illi prorſus ſubiiciat. Donec itaque eò vẽtum fuerit,vt homo nihil ſe ſcire agnoſcat,niſi quod à Deo didicerit,vt deiecta propria ratione, ſe tantùm directioni Chriſti reſignet: mundo ſapit,Deo autem ſtultus eſt. *Scriptum eſt enim, deprehendens ſapientes.* Duobus Scripturæ teſtimoniis illud confirmat, quorum prius ex Iob. 5. b. 13. ſumptum eſt, vbi Dei ſapientia inde amplificatur,quòd nulla mundi ſapientia coram ipſo conſiſtat.Certum eſt autem Prophetam de vafris & aſtutis illic loqui: ſed quia talis eſt ſemper hominis ſapientia abſque Deo, meritò Paulus ad hunc ſenſum accommodat, pro nihilo haberi coram Deo quicquid à ſeipſis homines ſapiunt. Secundum eſt ex Pſal.94.b.11,vbi Dauid poſtquam vni Deo aſſeruit officium ac poteſtatem omnes docendi,ſubiungit eum cognoſcere omnium cogitationes eſſe vanas.quantiuis ergo æſtimentur à nobis, Dei iudicio ſunt vanæ. Inſignis locus,ad humiliandam carnis confidentiam, dum ex alto pronũtiat Deus,vanitatem eſſe meram quicquid concipit & agitat hominis ingenium.

21 *Proinde nemo glorietur in hominibus.*) Quum nihil ſit homine vanius, quàm parum tutum eſt in vmbram euanidam recumbere? Bene ergo infert ex ſuperiore ſententia, non eſſe in hominibus gloriãdũ, quũ Dominus ita vniuerſos homines ſpoliet gloriandi materia. Quanquam hæc illatio ex tota ſuperiore doctrina pendet,ſicut mox patebit.Nam quia ſumus vnius Chriſti,meritò primatum hominis,quo Chriſti gloria minuitur,ſacrilegum eſſe docet.

22 *Omnia veſtra ſunt.*) Subiungit in quo loco & gradu collocari debeant doctores, nempe nequid derogent vnius Chriſti magiſterio. Quia ergo vnicus Eccleſiæ magiſter eſt Chriſtus, quia ſolus abſque exceptione audiendus eſt,reliquos diiudicare oportet, quemadmodum etiam Chriſtus ipſe de ſe teſtatus

Matt. 17.a.5. eſt, Matth. 23. b. 8: nec alius nobis cum hoc elogio à Patre commendatus eſt, Ipſum audite. Quum ergo ſolus ipſe autoritate prædirus ſit ad nos verbo ſuo regendos, dicit Paulus alios eſſe noſtros: hoc eſt, nobis deſtinatos à Deo in hunc finem, vt illis vtamur, non vt dominationem in conſcientias noſtras exerceant. Ita & eos oſtendit non eſſe inutiles, & in ſuo ordine continet, ne aduerſus Chriſtum efferantur. Quæ de morte, vita, & reliquis annectit, hyperbolica ſunt, quantum ad præſentem locum. Verùm tanquã à maiori ad minus voluit argumentari, hoc modo, Quum nobis Chriſtus vitam & mortem & quicquid eſt, ſubiecerit: dubiúmne eſt quin ſubiecerit etiam homines, vt nos miniſterio ſuo iuuent, dominatione nó premant? Porrò, ſiquis inde obiiciat, tam Pauli quàm Petri ſcripta cenſuræ noſtræ ſubiacere, quandoquidem homines fuerunt, & ab aliorum communi ſorte non eximuntur: reſpondeo, Paulum, dum ſibi & Petro minimè parcit, admonere Corinthios, vt hominis perſonam ab officii dignitate & perſona diſtinguant. quaſi diceret, De me, quatenus homo ſum, nolo aliud fieri iudicium, quàm de homine: vt ſolus Chriſtus in noſtro miniſterio emineat. Cæterùm hoc generaliter habendum eſt, quicunque miniſterio funguntur, eos à ſummo ad infimum vſque eſſe noſtros: vt liberum nobis ſit ipſorum doctrinam non amplecti, donec à Chriſto eſſe oſtendant. Probandi enim ſunt omnes, & tum demum præſtanda illis obedientia, vbi ſe fideles eſſe Chriſti ſeruos demonſtrauerint. De Petro autem & Paulo, quia id extra controuerſiam eſt, & eorum doctrinam à ſe profectam eſſe Dominus ſatis ſupérque teſtatum fecit: quum pro cęleſti oraculo amplectimur & veneramur quicquid prodiderunt, non tam ipſos quàm Chriſtum in eis loquentem audimus.

23 *Chriſtus Dei.*) Hæc ſubiectio ad Chriſti humanitatem refertur. nam carnem noſtram induendo,
Philip.2.a.7. ſerui formã & conditionem aſſumpſit, vt Patri ſe per omnia obſequentem præberet. Et certè vt per ipſum Deo adhæreamus, neceſſe eſt Deum illi eſſe caput. Sed notandum eſt quo conſilio hoc Paulus addiderit. Summam enim noſtræ fœlicitatis in eo conſiſtere admonet, ſi Deo vniamur, qui ſummum bonum eſt: id verò fieri, dum ſub capite colligimur quod Pater cæleſtis nobis præfecit. Eodem ſenſu dicebat Chri-
Ioan. 14.d.28. ſtus diſcipulis, Gaudendum vobis quod vado ad Patrem, quia Pater maior me eſt. ſe enim illic medium propoſuit, quò perueniant fideles ad primum bonorum omnium fontem. Tanto bono priuari certum eſt qui à capitis vnitate diſcedunt. Quare ad circunſtantiam loci pertinet hic ordo, vt ſe vni Chriſto ſubiiciant qui cupiunt ſub Dei imperio manere.

CAP. IIII.

SIC nos æſtimet homo vt miniſtros Chriſti, & diſpenſatores arcanorum Dei.

2 *Cæterùm in miniſtris hoc quæritur, vt fidelis aliquis reperiatur.*

3 *Mihi verò pro minimo eſt à vobis diiudicari, aut ab humano die: imò nec meipſum diiudico.*

4 *Nullius enim rei mihi ſum conſcius: ſed non in hoc ſum iuſtificatus. Porrò qui me diiudicat, Dominus eſt.*

5 *Itaque ne ante tempus quicquam iudicetis, donec venerit Dominus, qui & illuſtrabit abſcondita tenebrarum, & manifeſtabit conſilia cordium: & tunc laus erit cuique à Deo.*

1 *Sic nos æſtimet.*) Quoniam res erat non parui ponderis, ita videre prauis factionibus ſciſſam eſſe Eccleſiam ob hominum vel ſtudia, vel odia: ingreditur longiorem adhuc diſputationem de miniſterio verbi. Ac tria quidem hîc ordine ſunt conſideranda. primùm definit Paulus officium Eccleſiaſtici paſtoris: deinde oſtendit, non ſatis eſſe ſiquis prætendat titulum, aut munus etiam ſuſtineat, ſed fidelem quoque officii adminiſtrationem requiri: tertiò, quoniam prępoſterum de ipſo erat Corinthiorum iudicium, reuocat & ſe & illos ad tribunal Chriſti. Primùm ergo docet quo loco habendus ſit quiuis Eccleſiæ doctor: in qua parte ſic orationem ſuam temperat, ne aut miniſterii honorem deiiciat, aut plus quàm expediat, largiatur hominibus. Vtrunque enim valde periculoſum eſt: quòd ex miniſtrorum deiectione naſcitur verbi contemptus: ſi autem euehantur præter modum, abutuntur licentia, & laſciuiunt aduerſus Dominum. Temperamentum autem Pauli hoc eſt, quòd miniſtros Chriſti vocat: quo innuit, nó proprium negotium ipſos, ſed Domini, qui operam eorum conduxit, agere debere: nec cum imperio Eccleſiæ regimini eſſe impoſitos, ſed Chriſti imperio ſubeſſe: breuiter, eſſe miniſtros, non dominos. Quod addit, *Diſpenſatores arcanorum Dei*, eo miniſterii genus exprimit. Quo ſignificat, non latius patere eorum officium, quàm vt arcana Dei diſpenſent. hoc eſt, quæ Dominus illis mandauerit, de manu (quod aiunt) in manum hominibus tradant, non autem quod ipſis libitum fuerit. quaſi diceret, Ad hoc elegit ipſos Deus Filii ſui miniſtros, vt per eos cæleſtem ſuam ſapientiam hominibus communicaret: quare non debent vlterius progredi. Obliquè autem videtur mordere Corinthios, qui poſthabitis cæleſtibus myſteriis, aliena figmenta nimium cupidè ſectari inceperant: ideóque tantùm à profana eruditione cenſebant ſuos doctores. Honorificum eſt Euangelii elogium, quòd arcana Dei, quæ in eo continentur, nuncupat. Porrò quum his myſteriis annexa ſint Sacramenta, tanquam appendices: ſequitur, eorum quoque legitimos diſpenſatores eſſe qui verbo adminiſtrando præſunt.

2 *Cæterùm in miniſtris hoc quæritur.*) Quaſi diceret, Non ſatis eſt eſſe diſpęnſatorem, niſi recta ſit diſpenſatio: lex autem rectæ diſpenſationis eſt, fideliter in ea verſari. Locus diligenter notandus. videmus enim vt Papiſtæ ſuperciliosè hoc tantùm prætextu ratum eſſe velint quicquid agunt & docent, quia paſtores vocantur. Atqui tantum abeſt quin Paulus titulo contentus ſit, vt ne iuſta quidem vocatio illi ſit ſatis, niſi fideliter in officio ſe gerat qui vocatus eſt. Quoties ergo Papiſtæ, pro ſuſtinenda idoli ſui tyrannide, nominis laruam nobis opponent: reſpódeamus, in Chriſti miniſtris plus à Paulo requiri. quáquam

proſtituant. Honorem quidem illis eximium,ſic loquendo defert:ſed quo magis coarguantur. nam quũ Deus illos in templum ſibi conſecrauit,ſimul conſtituit templi ſui cuſtodes. Sacrilegium ergo eſt, quòd ſe addicunt hominibus. Omnes collectim vocat vnum Dei templum. nam fidelium vnuſquiſque viuus eſt lapis ad extruendum Dei ædificium. Quanquam ſinguli etiam interdum vocantur templa.Paulo poſt eandem ſententiam repetet ; ſed alio fine. Nam illic de caſtitate aget, hic autem hortatur eos vt in ſolius Chriſti obedientia permaneat eorum fides.Interrogatio plus habet vehementię:nam ſubindicat de re cõperta ſe apud eos loqui,dum teſtes eos appellat. *Et Spiritus Dei.* Ratio eſt cur ſint templum Dei: proinde copula in particulam cauſalem reſolui debet,quod eſt vſitatum, ſicut apud Poetam, Audieras,& fama fuit.Ideo,inquit,eſtis Dei templa,quia in vobis habitat per Spiritum ſuum?neque enim locus immũdus Dei domicilium eſſe poteſt. In hoc loco habemus clarum teſtimonium ad aſſerẽdam Spiritus ſancti Diuinitatem. Neque enim ſi creatura eſſet,aut donum tantùm,efficeret in nobis habitãdo,vt templa Dei eſſemus. Et ſimul intelligimus qualiter ſe nobis Deus communicet,ac quo vinculo illi adhęreamus: nẽpe dum Spiritus ſui virtutem in nos infundit.

17 *Siquis templum Dei corrumpit.*) Addit grauem comminationem, quia templum Dei ſacroſanctum eſſe oporteat, non impune euaſurum quiſquis illud corruperit. Loquitur autem nunc de illa profanationis ſpecie, quum in Dei locum homines ſe ingerunt, vt in Eccleſia dominentur. Nam ſicut fides puræ Chriſti doctrinæ addicta, alibi vocatur ſpiritualis caſtitas : ſic etiam animas noſtras ſanctificat in rectum & purum Dei cultum. Simul enim atque hominum commentis inficimur,quaſi ſordibus fœdatur Dei templum:quia fidei ſacrificium,quod ſibi vni aſſerit,creaturis tunc offertur.

18 *Nemo ſe decipiat.*) Hic vlcus ipſum digito attingit: ſiquidem inde manabat tota pernicies,quòd ſibi nimium ſaperent. Hortatur ergo eos ne ſe decipiant falſa perſuaſione, ſapientiam aliquam ſibi arrogando. quo ſignificat falli omnes qui proprio ſenſu nituntur. Alloquitur autem (meo iudicio) tam auditores quam magiſtros.nam illi ambitioſis hominibus magis fauebant ac præbebant aures,quòd faſtidioſũ nimis palatum habebant,ita vt Euangelii ſimplicitas illis eſſet inſipida:hi autem tantùm oſtentationi ſeruiebant,vt aliquo eſſent in pretio. Admonet igitur vtroſque, nequis ſibi placeat in ſua prudentia. ſed qui ſapientem ſe putat,is ſtulteſcat in hoc mundo:vel qui in mundo excellit opinione ſapientię apud ſe vltro ſtultus fiat ſeipſum exinaniens. Porrò his verbis non requirit Apoſtolus vt prudentiæ vel nobis à natura inſitæ,vel longo vſu collectæ renuntiemus in totum: ſed tantùm vt eam redigamus in Dei obſequiũ, nequid ſapiamus niſi ex eius verbo. Hoc enim eſt ſtulteſcere in hoc mundo,vel apud nos,dũ malumus Deo cedere, atque amplecti cum timore & reuerentia quidquid docet, quàm ſequi quod nobis probabile viſum fuerit. Particula *In hoc ſeculo*, valet perinde acſi dixiſſet, Secundum rationem vel opinionem mundi. hæc enim eſt mundi ſapientia, ſi nobis ipſi ad capiendum de rebus omnibus conſilium, ad nos gubernandos, ad inſtituendum quicquid agimus, ſufficimus: ſi non aliunde pendemus, ſi non indigemus alienò ductu, ſed nobis ſumus idonei moderatores. Ex oppoſito igitur, in mundo ſtultus eſt qui propria ratione abdicata, tanquam clauſis oculis, regi ſe à Domino patitur: qui ſibi diffidens, totus in Dominum recumbit : qui totam ſuam ſapientiam in eo conſtituit : qui docilem ſe & obedientem Deo tradit. In hunc modum neceſſe eſt noſtram prudentiam euaneſcere, quò Dei voluntas ſupra nos regnet: nos exinaniri propria ratione, vt Dei ſapientia impleamur. Quanquam autem vel cum priore membro coniungi, vel ad poſterius trahi poteſt: quia tamen non admodum diuerſus eſt ſenſus, libera ſit electio.

19 *Sapientia enim mundi huius.*) Argumentum eſt à contrariis. Poſitio vnius contrarii alterum deſtruit. quum ergo ſapientia mundi, ſtultitia ſit apud Deum : ſequitur non poſſe aliter nos ſapere coram Deo niſi ſecundum mundum ſtulti ſimus. Iam expoſuimus quid ſignificet per mundi ſapientiam. naturalis enim perſpicacia Dei donum eſt:artes ingenuæ,& doctrinæ omnes quibus prudentia colligitur, Dei ſunt dona,at ſuis limitibus continentur: neque enim vſque ad cæleſte Dei regnum penetrant. quare pediſequas eſſe oportet,non dominas: imò inanes & nihili reputari conuenit, donec verbo Spirituique Dei ſubiectæ prorſus fuerint. Si autem ſe Chriſto opponant,noxias eſſe peſtes:ſi per ſe valere aliquid contendant,peſſima eſſe impedimenta ſentiendum eſt.Ergo Paulo mundi ſapientia eſt,quę dominium ſibi vſurpat,neque ſe Dei verbo regi ſuſtinet,aut in ordinem cogi,vt ſe illi prorſus ſubiiciat. Donec itaque eò vẽtum fuerit,vt homo nihil ſe ſcire agnoſcat,niſi quod à Deo didicerit,vt deiecta propria ratione, ſe tantùm directioni Chriſti reſignet: mundo ſapit,Deo autem ſtultus eſt. *Scriptum eſt enim, deprehendens ſapientes.* Duobus Scripturæ teſtimoniis illud confirmat, quorum prius ex Iob. 5. b. 13. ſumptum eſt, vbi Dei ſapientia inde amplificatur,quòd nulla mundi ſapientia coram ipſo conſiſtat.Certum eſt autem Prophetam de vafris & aſtutis illic loqui: ſed quia talis eſt ſemper hominis ſapientia abſque Deo, meritò Paulus ad hunc ſenſum accommodat, pro nihilo haberi coram Deo quicquid à ſeipſis homines ſapiunt. Secundum eſt ex Pſal.94.b.11,vbi Dauid poſtquam vni Deo aſſeruit officium ac poteſtatem omnes docendi,ſubiungit eum cognoſcere omnium cogitationes eſſe vanas.quantiuis ergo æſtimentur à nobis, Dei iudicio ſunt vanæ. Inſignis locus,ad humiliandam carnis confidentiam, dum ex alto pronũtiat Deus,vanitatem eſſe meram quicquid concipit & agitat hominis ingenium.

21 *Proinde nemo glorietur in hominibus.*) Quum nihil ſit homine vanius, quàm parum tutum eſt in vmbram euanidam recumbere? Bene ergo infert ex ſuperiore ſententia, non eſſe in hominibus gloriãdũ, quũ Dominus ita vniuerſos homines ſpoliet gloriandi materia. Quanquam hæc illatio ex tota ſuperiore doctrina pendet,ſicut mox patebit.Nam quia ſumus vnius Chriſti,meritò primatum hominis,quo Chriſti gloria minuitur,ſacrilegum eſſe docet.

22 *Omnia veſtra ſunt.*) Subiungit in quo loco & gradu collocari debeant doctores, nempe nequid derogent vnius Chriſti magiſterio. Quia ergo vnicus Eccleſiæ magiſter eſt Chriſtus, quia ſolus abſque exceptione audiendus eſt,reliquos diiudicare oportet, quemadmodum etiam Chriſtus ipſe de ſe teſtatus

indulgenter nimium ſentimus de nobis, Deus autem ſeueriſſimus iudex. Quare verum eſt quod ait Solomon,ſuas ſingulis rectas vias videri, Dominum autem ponderare corda. Abutuntur Papiſtæ hoc loco ad concutiendam fidei certitudinem: & ſanè fateor,ſi reciperetur quod docent, nihil aliud nos poſſet tota vita quàm miſerè trepidare. Qualis enim animis tranquillitas conſtabit, ſi ex operibus ſtatuendū ſit nunquid placeamus Deo? Fateor ergo ex præcipuo fundamento Papiſtarum non aliud ſequi quàm perpetuā conſcientiarum inquietudinem. ideóque docemus,ad promiſſionem miſericordiæ gratuitam, quæ nobis offertur in Chriſto,confugiendum: vt certò ſciamus nos reputari à Deo iuſtos.

Prouerb.21. a.2.

5 *Proinde ne ante tempus iudicetis.*) Ex hac concluſione patet, non vniuerſaliter reprehenſum fuiſſe à Paulo iudicium quoduis, ſed præceps & temerarium de rebus incognitis: non enim puris oculis intuebantur Corinthij qualis quiſque eſſet,ſed ambitione præoccupati,perperam hunc extollebant, illum deprimebant: & ſe ingerebant vltra quàm hominibus fas ſit,ad definiendam cuiuſque dignitatem. Sciamus ergo quantum nobis permiſſum ſit,quid nunc cognitioni noſtræ ſubiaceat, quid in diem Chriſti differatur: nec vltrà progredi tentemus. Quædam enim nunc palàm cernūtur : alia ſepulta latent vſque ad diem Chriſti. *Qui reuelabit.* Si hoc vere dè die Chriſti & propriè prædicatur, ſequitur, nunquam ita in hoc mundo res eſſe bene compoſitas,quin multa ſint tenebris implicita: nunquam tantū eſſe lucis, quin multa obſcura maneant. De hominum vita & factis loquor. Secundo membro explicat quæ ſit obſcuritatis & confuſionis cauſa, ne omnia nunc palàm ſint: quia ſcilicet miri ſunt receſſus & profundiſſimæ latebræ in cordibus hominum. ergo donec reuelētur cogitationes cordium, ſemper erunt tenebræ. *Et tunc laus erit.* Quaſi diceret, Vos nunc ô Corinthij,tanquam agonothetæ,coronatis alios, alios cum ignominia dimittitis: hoc autem ius & officium Chriſti eſt. Id facitis ante tempus,antequam liqueat quiſnam ſit dignus corona: Dominus verò diem præſtituit quo id demonſtret. Hæc vox ex bonæ conſcientiæ fiducia naſcitur: quæ etiam hoc boni affert,vt laudem noſtram in manu Dei reponentes, nihil faciamus inanem humani fauoris auram.

6 ***Hæc autem,fratres,transfiguraui in meipſum & Apollo,propter vos: vt in nobis diſceretis,nequis ſupra id quod ſcriptum eſt,de ſe ſentiat: vt nequis pro hoc vel illo infletur aduerſus alterum.***

7 ***Quis enim te diſcernit? quid autem habes quod non acceperis? ſi verò etiam acceperis, quid gloriaris tanquam non acceperis?***

8 ***Iam ſaturati eſtis,iam ditati eſtis, abſque nobis regnum adepti eſtis: atque vtinā ſitis adepti, vt & nos vobiſcum regnemus.***

6 *Transfiguraui.*) Hinc colligere licet,non Pauli ſtudioſos fuiſſe factionum autores, vt certè non ita erant inſtituti:ſed eos qui vanis doctoribus ſe per ambitioné addixerāt. Quia autē liberiùs & minore inuidia ſuum & fratrum ſuorum nomen proferre in medium poterat, maluit in ſeipſo oſtendere vitium quod erat in aliis: ſimul odioſè perſtringit ſectarum authores, & digito fontes monſtrat,ex quibus manabat exitiale diuortium.Admonet enim, ſi contenti ſint probis doctoribus,ab hoc malo fore immunes. *Vt in nobis.* Alij codices habent, Vt in vobis. Vtraque lectio bene quadrat,nec fit vlla ſenſus mutatio : hoc enim vult Paulus,Ego exempli gratia,hæc in me & Apollon tranſtuli,vt ad vos exemplū hoc transferatis. Diſcite ergo in nobis, hoc eſt, in hoc paradigmate quod in perſona noſtra tanquam ſpeculum vobis propoſui: vel,Diſcite in vobis, hoc eſt exemplum hoc ad vos accommodate. Quid autem eos vult diſcere? nequis aduerſus alium pro ſuo doctore infletur: hoc eſt,ne doctorū cauſa ſuperbiant,eorúmque nominibus abutantur ad exercendas factiones & ſcindendā Eccleſiam diſcordiis. Et obſerua, tumorē aut elationem cauſam initiúmque eſſe omnium contentionum, dū quiſque plus æquo ſibi arrogans, alios ſibi ſubiicere appetit. Particula hæc, *Supra id quod ſcriptum eſt*,bifariā poteſt exponi, vel vt ad Pauli ſcripta, vel vt ad Scripturę teſtimonia quę adduxit,referatur. Sed quia parum eſt in hac re momenti,liberum ſit lectoribus eligere vtrum volent.

7 *Quis enim te diſcernit?*) Senſus eſt,Prodeat ille in medium quiſquis eſt, qui eminere cupit, & ſua ambitione turbat Eccleſiam: ego ex eo quæram,Quis eum aliis præferat,hoc eſt,quis hoc illi iuris contulerit,vt aliorum ordine eximatur,& ſit aliis ſuperior. Pendet autē hæc tota ratio ab ordine quē Dominus in Eccleſia ſua inſtituit,vt mēbra corporis Chriſti inter ſe cohæreāt, ſuo vnumquodque loco,ſuo ordine, ſuo officio,ſuo honore contentum. Si membrum vnum migrare de ſuo loco velit, vt in alterius locum tranſiliat,& officiū inuadat:quid fiet corpori vniuerſo? Sciamus ergo nos in Eccleſia ſic collocatos eſſe à Domino,& ſuam cuique ſtationem ſic attributam,vt mutuò nos iuuemus ſub vno capite: ſciamus etiam ita variis gratiis nos eſſe donatos, vt cum modeſtia & humilitate ſeruiamus Domino, & eius gloriæ ſtudeamus,qui nobis quicquid habemus, contulit. Hoc igitur optimum remedium fuit corrigendæ eorum ambitionis qui excellere volebant,eos ad Deum reuocare: vt agnoſcerent nō vnumquenque ſuo arbitrio creari magnum vel humilem, ſed hoc vnius eſſe Dei. porrò Deum nemini tantum deferre, vt in locum capitis euehatur: ſed dona ſua ſic diſtribuere, vt glorificetur ipſe ſolus in omnibus. Diſcernere, hîc pro Eximium reddere, accipitur. Cæterùm non inſcitè Auguſtinus hoc teſtimonio ſæpe contendit aduerſus Pelagianos, quicquid excellentiæ eſt in hominibus,non eſſe naturaliter ingenitum,vt adſcribi queat vel naturæ,vel generi: non acquiri etiā libero arbitrio,vt Deū obſtringat:ſed ex mera & gratuita eius miſericordia manare. dubiū enim non eſt quin hîc Paulus Dei gratiam hominū merito vel dignitati opponat. *Quid autem habes?* Confirmatio eſt ſuperioris ſententiæ: neque enim extollere ſe iure poteſt qui nihil habet quo alios antecellat. Quid enim vanius quàm gloriari abſque materia? atqui nemo hominum quicquam excellentiæ à ſeipſo habet: ſtultus ergo & ineptus eſt qui ſe extollit. Hoc verum eſt fundamētum Chriſtianæ modeſtiæ, non placere nobis, quia ſciamus nos bonorū omnium inanes eſſe ac vacuos:

ſiquid

ſiquid boni Deus apud nos depoſuerit, eo nos eſſe illius gratiæ magis obnoxios. denique in nullo gloriãdum (ſicuti ait Cyprianus) quia nihil noſtrum ſit. *Quid gloriaris tanquam non acceperis?* Obſerua, nihil reliquum fieri gloriæ noſtræ, vbi gratia Dei ſumus id quod ſumus. Atque id eſt quod habuimus capite primo, Chriſtum nobis bonorum omnium eſſe fontem, vt diſcamus in Domino gloriari: quod tũ demum facimus, vbi renuntiamus propriæ gloriæ. Neque enim Deus ius ſuum obtinet, niſi nobis exinanitis: vt appareat quicquid eſt in nobis laude dignum, aduentitium eſſe.

8 *Iam ſaturati eſtis.*) Poſtquam ſeriò & abſque figuris vanam eorum confidentiam repreſſit, nunc ironicὼs quoque eam deridet: quia perinde atque omnibus numeris beati, ſibi tantopere placeant: & gradatim quidem procedit in exprimenda eorum inſolentia. Primùm, ſaturatos eſſe dicit, quod ad præteritum refertur: deinde adiungit *Ditatos*, quod ad futurum pertinet. poſtremò dicit, *Regnum adeptos*, quod longè plus eſt quàm vtrunque illorum: quaſi diceret, Quid fiet vobis, quum non modò ſaturi in præſens vobis videamini, ſed in futurum quoque diuites, imò reges? Simul ingratitudinem illis tacitè exprobrat, quòd cum deſpicere auderent: vel eos potiùs per quos omnia erant adepti. *Abſque nobis*, inquit: ego enim & Apollos, quorum tamen opera Dominus omnia vobis contulit, nulli iam apud vos ſumus. Quàm eſt hoc inhumanum, placere ſibi in Dei donis, & eos interea, per quos illa ſis conſequutus, deſpicere? *Atque vtinam ſitis adepti.* Hic teſtatur neque ſe illis inuidere fœlicitatem, ſi quam habeant, nec ſe initio hoc quæſiſſe, vt apud eos regnaret: ſed tantùm vt eos adduceret ad regnum Dei. Exaduerſo tamen ſignificat, imaginarium eſſe regnum illud quo ſuperbiebant, falſam & pernicioſam eſſe ipſorum gloriationem. hanc enim ſolam veram eſſe qua fruuntur omnes in cõmune filij Dei ſub capite Chriſto, & quiſque pro modo gratiæ ſibi datæ. Nam his verbis, *Vt & nos vobiſcum regnemus*, hoc ſignificat, Adeò eſtis opinione veſtra glorioſi, vt non dubitetis me deſpicere & mei ſimiles: at videte quàm fruſtra ſuperbiatis: neque enim vlla poteſt eſſe veſtra gloria coram Deo, cuius non ſimus conſortes: nam ſi Dei Euangelium habere vobis glorioſum eſt: quid nobis, quorum miniſterio ad vos delatum eſt? Et certè hæc amentia ſuperbis omnibus communis eſt, vt omnia ad ſe rapiendo, bonis omnibus ſe denudent, imò ſpe æternæ ſalutis ſe abdicent.

9 ***Exiſtimo enim quòd Deus nos poſtremos Apoſtolos demonſtrauerit tanquam morti deſtinatos: nam theatrum facti ſumus mundo, & Angelis, & hominibus.***

10 ***Nos ſtulti propter Chriſtum, vos autem prudentes in Chriſto: nos infirmi, vos autem robuſti: vos glorioſi, nos autem ignobiles.***

11 ***Ad hanc enim horam vſque & ſitimus, & eſurimus, & nudi ſumus, & colaphis cadimur,***

12 ***Et circumagimur, & laboramus operantes manibus proprijs: maledicti laceſſiti, benedicimus: perſequutionem patientes, ſuſtinemus:***

13 ***Conuitiis affecti, obſecramus: quaſi execrationes mundi facti ſumus, omnium reiectamentum vſque ad hunc diem.***

14 ***Non quo pudorem vobis incutiam, hæc ſcribo: ſed vt filios meos dilectos admoneo.***

15 ***Nam etſi decem millia pædagogorum habueritis in Chriſto, non tamen multos patres: in Chriſto enim Ieſu per Euangelium ego vos genui.***

9 *Exiſtimo enim.*) Incertum eſt de ſene loquatur ſolo, an Apollon etiam & Syluanum cõprehendat, nam tales interdum vocat Apoſtolos: malo tamen de ipſo ſolo accipere. ſiquis latius extendere volet, facilè patiar: modò ne cum Chryſoſtomo intelligat, omnes Apoſtolos tanquam ignominiæ cauſa in poſtremum locum reiectos eſſe. *Poſtremos* enim haud dubiè vocat, qui in ordinem Apoſtolicũ poſt Chriſti reſurrectionem aſciti fuerant. Concedit autem ſimilem iis ſe eſſe qui oſtẽtantur populo, mox ad mortem trahendi. Hoc enim *Demonſtrare* ſignificat: vt qui in triumpho circunducebantur pompæ cauſa, & inde abripiebantur in carcerem ſtrangulandi. Id clariùs exprimit quum addit, *Se theatrum factum eſſe.* Hæc, inquit, mea eſt conditio, vt miſeriarum mearum ſpectaculum mũdo exhibeam, vt qui vel ad beſtias damnati, vel ad ludum gladiatorium, aut aliud ſupplicij genus, in populi conſpectum producuntur: nec id paucis ſpectatoribus duntaxat, ſed toti mundo. Hic obſerua mirabilem Pauli conſtantiam, qui quum hoc modo tractari ſe à Deo videret, non tamen frangebatur aut minuebatur animo. Neque enim impiorum petulantiæ hoc imputat, quòd tanquam in ludum arenariũ cum ignominia protrahatur: ſed totum Dei prouidentiæ tribuit. Secundum membrum, *Et Angelis & hominibus*, expoſitiuè accipio, in hunc ſenſum, Non modò terræ ludum & ſpectaculum, ſed etiam cælo exhibeo. Vulgò hic locus de diabolis expoſitus fuit, quia videbatur abſurdum ad bonos Angelos referre. verùm non intelligit Paulus, quicunque ſuæ calamitatis ſint teſtes, eos tali ſpectaculo delectari: hoc tantùm vult, ſe ita gubernari à Domino, vt videatur ordinatus eſſe ad præbendum toti mundo ludum.

10 *Nos ſtulti propter Chriſtum.*) Hæc antitheſis tota eſt ironica & plena aculeis: quoniam ſcilicet indignum erat & abſurdum, Corinthios modis omnibus beatos eſſe & glorioſos ſecundum carnem, quum magiſtrum patrémque ſuum viderent extrema ignominia & omne genus miſeriis affligi. Nam qui putant Paulum ita ſe deiicere, vt ſeriò tribuat Corinthiis quæ deeſſe ſibi fatetur, nullo negotio refelli poſſunt ex clauſula quam poſtea ſubiungit. Eſt igitur ironica cõceſſio, quòd Corinthios *prudentes in Chriſto* vocat, & *robuſtos, & nobiles.* quaſi diceret, Vos vnà cum Euangelio cupitis retinere laudem prudentiæ, quum ego non aliter Chriſtum vobis prædicare potuerim, quàm ſi mundo ſtulteſcerem: nunc quum veſtra cauſa libenter ſuſtinuerim ſtultus eſſe aut haberi, reputate nunquid æquum ſit, vos haberi velle prudentes. Quàm malè cohærent iſta, me qui fui magiſter, ſtultum eſſe propter Chriſtum: vos autem manere prudentes? Atque ita Prudentia in Chriſto, non accipitur hic in bonam partem: deridet enim

Corinthios, quòd Chriſtum & prudentiam carnis ſimul miſcere vellent: quòd hoc eſſet res prorſus diſſidentes velle coniungere. Similis eſt ratio ſequentium membrorum, Vos eſtis robuſti, inquit, & nobiles, hoc eſt gloriamini mundi opibus & præſidiis, non poteſtis ferre crucis ignominiam: me interea, veſtra cauſa ignobilem, & contemptum, & multis infirmitatibus obnoxium eſſe, an rationi conſentaneum eſt? Eo autem plus indignitatis habet hæc querimonia, quòd apud ipſos quoque infirmus & contemptibilis erat. In ſumma, vanitatē eorum deridet, quòd inuerſo ordine, filij & diſcipuli glorioſi eſſe & nobiles vellent, quum pater obſcurus eſſet, ac etiam omnibus mundi probris expoſitus.

11 *Ad hanc enim horam.)* Conditionem ſuam hîc tanquam in tabula depingit Apoſtolus, vt diſcant exemplo ſuo Corinthij altos illos ſpiritus deponere, & Chriſti crucem māſueto animo ſecum amplecti. Eſt autem ſummum artificium, quòd earum rerum commemoratione, quæ illum cōtemptibilem reddiderant, fidem ſuam ſingularem & indefeſſum promouēdi Euangelij ſtudium comprobat: & rurſum æmulos tacitè perſtringit, qui quum nullum tale ſpecimen edidiſſent, volebant tamen primi haberi. In verbis nihil eſt obſcurum, niſi quòd notandum eſt diſcrimen inter hæc duo participia, λοιδορούμενοι καὶ βλασφημούμενοι: quoniam λοιδορία eſt aſperior dicacitas, quæ non tātùm perſtringit hominem, ſed acriter etiam mordet, famámque aperta contumelia ſugillat: non dubium eſt quin λοιδορεῖν ſit maledicto tanquam aculeo vulnerare hominem: proinde reddidi, *Maledictis laceſſiti.* βλασφημία eſt apertius probrum, quum quiſpiam grauiter & atrociter proſcinditur. Quum dicit ſe ſuſtinere perſequutionem patiendo, & obſecrare pro maledicis: non tantùm cruce affligi ſe & humiliari à Deo, ſed voluntaria quoque humilitate præditum eſſe ſignificat. In quo fortè pſeudoapoſtolos perſtringit, qui adeò molles erant ac teneri, vt ne minimo quidem digito ſe attingi ſuſtinerent. De labore loquens, addit, *Manibus propriis*, ad exprimēdum meliùs artis ſuæ contemptum: quaſi diceret, Non modò labore meo victum mihi comparo, ſed manuario labore & ſordido.

13 *Quaſi execrationes mundi.)* Duobus vocabulis vtitur, quorum prius ſignificat hominem qui publicis execrationibus pro vrbis expiatione deuouetur: tales enim, quòd in ſe recipiendo quicquid in vrbe eſt ſcelerum ac piaculi, reliquum populum expurgant, Græcis vocantur interdum καθαρμοί, ſæpius tamen καθάρματα. Paulus addendo præpoſitionem περὶ, videtur ad ritum ipſum piacularem reſpexiſſe, quòd miſeri illi homines diris deuoti, per vicos circunducerentur, vt quicquid eſſet in angulis omnibus mali, ſecum auferrent, quo plenior foret luſtratio. Pluralis numerus ſubindicare videri poſſet, eum non de ſeipſo tantùm loqui, ſed aliis ſuis collegis, qui non minori contemptui habebantur apud Corinthios: ſed nulla ratio cogit ad plures quæ dicit extendere. Alterum nomen περίψημα, ſcobem & quoduis ramentum ſignificat, tum etiam ſordes quæ verriculo abſterguntur. De vtroque lege annotationes Budæi. Quod ad præſentis loci ſenſum pertinet, Paulus vt extremam ſui deiectionem exprimat, ſe inſtar hominis ad piaculum deſtinati, toti mundo abominabilēm, & inſtar purgamentorum ſe fœtere omnibus dicit. Priore tamen ſimilitudine non innuit ſe expiatricem eſſe pro peccatis hoſtiam: ſed hoc tantùm vult, probro & contumeliis nihil ſe ab eo differre in quem omnium execrationes coniiciuntur.

14 *Non quo pudorem.)* Quoniā aculeos habebant ſuperiores ironiæ, quibus exulcerari poſſent animi Corinthiorum: occurrit nunc offenſioni, quum teſtatur non eo ſe animo hæc dixiſſe vt pudefaceret eos, ſed potius vt amore paterno eos admoneret. Certum quidem eſt hanc eſſe vim & naturam paternæ caſtigationis, vt pudore filium afficiat: nam initium reſipiſcentiæ eſt verecundia, quam concipit filius ex peccati exprobratione. Hoc ergo agit pater, filium verbis caſtigando, vt eum ad diſplicentiam ſui adducat. Et videmus huc ſpectaſſe quæ hactenus dixit Paulus, vt Corinthios ſui puderet: quinetiam aliquanto pòſt teſtabitur, ſe commemorare eorum vitia, vt pudefieri incipiant. Verùm id tantùm vult hoc loco, ſibi non eſſe propoſitum ignominiam illis irrogare, aut exprobrandi animo eorum peccata in medium & palàm proferre: nam qui amicè monet, hoc in primis ſtudet, vt quicquid eſt pudoris, apud eum maneat quem admonet, atque ita ſepeliatur. qui autem malignè exprobrat, ſic incutit pudorem ei cui obiicit peccatum, vt omnium probro eum exponat. Simpliciter ergo negat Paulus ſe exprobrandi animo hæc dixiſſe quæ dixerat, aut quò eorum exiſtimationem læderet: ſed paterno potius affectu ſe cōmonefeciſſe quid in ipſis deſideraret. Quorſum autem hæc admonitio? nempe vt Corinthij qui inanibus tantùm ampullis inflati erant, diſcerent cum eo in humilitate crucis gloriari: neque eum amplius ob eas cauſas deſpicerent, ob quas meritò glorioſus erat corā Deo & Angelis: denique vt priſtinum faſtum exuentes, pluris ſtigmata Chriſti in eo facerent, quàm in pſeudoapoſtolis vanam & fucoſam oſtentationem. Hinc autem colligant doctores, tale in correctionibus ſemper adhibendum eſſe temperamentum, ne immodica acerbitate vulnerent animos, & (vt vulgari prouerbio dicitur) mel aut oleum aceto miſcendum eſſe: in primis verò eſſe cauendum, ne videantur inſultare iis quos caſtigant, aut eorum pudore delectari: quin potius eandem eſſe operam vt nihil aliud quærere intelligantur, quàm vt ipſorum ſaluti ſit conſultum. Quid enim vociferando proficiet doctor, niſi illa quam dixi moderatione acrimoniam obiurgationis condiat? Ergo ſiquid prodeſſe volumus hominum vitia corrigendo, teſtatum illis facere conuenit, ab amico animo correctiones noſtras proficiſci.

15 *Nam etſi decem millia.)* Patrem ſe dixerat: hoc ſibi apud eos peculiare ac proprium eſſe nūc oſtendit, quia ſolus eos in Chriſto genuerit. In hac autem comparatione reſpicit pſeudoapoſtolos, quibus omnia ſic deferebant Corinthij, vt nullus iam propemodū apud eos Paulus ipſe foret. Admonet ergo eos vt cogitent quis honor patri & quis pædagogo haberi debeat: quaſi diceret, Nouos iſtos doctores colitis: patior, modò me patrem eſſe veſtrum, illos verò tantùm pædagogos eſſe memineritis. Autoritatem verò ſibi aſſerendo, ſe alio præditum eſſe affectu ſignificat, quàm eſſent illi quos in tanto pretio habebāt. quaſi diceret, Illi in vobis docendis elaborant: eſto, ſed alius eſt patris amor, alia ſolicitudo, aliud ſtudium, quàm ſit pædagogi. Quid ſi etiam ad illam quam priùs obiecit, fidei ruditatem alludat? Nam quùm faſtu gigantes eſſent Corinthij, fide pueri erant: ideóque ad pædagogos meritò allegantur. Taxatur etiam

in ipſis doctoribus præpoſtera & maligna ratio, quòd primis tantùm rudimentis ſuos diſcipulos occupabant, vt ſuo magiſterio ſemper deuinctos tenerēt. *In Chriſto enim.* Ratio cur vnus ipſe habēdus ſit pater Eccleſiæ Corinthiacæ: quia ſcilicet eam genuerit. Et verbis quidē appoſitiſſimis ſpiritualem generationem hìc deſcribit, quum dicit ſe genuiſſe in Chriſto, qui ſolus eſt vita animæ: cauſam verò formalē ponit Euāgelium. Obſeruemus ergo, tunc nos verè gigni coram Deo, dum Chriſto inſerimur, extra quem nōniſi mera mors reperietur: id verò fieri per Euāgelium, quia quum natura ſimus caro & fœnum: verbum Dei, ſicut Petrus ex Ieſaia docet, ſemē eſt incorruptibile, quo renouamur in vitam æternam. Tolle Euangelium, & omnes manebimus coram Deo maledicti & mortui. Idem poſtea verbum quo geniti ſumus, lac nobis eſt ad nos educandos: idem ſolidus cibus ad nos perpetuò alendos. Siquis obiiciat, quū gignantur quotidie noui Deo filij in Eccleſia, cur patres eſſe negat Paulus qui ſibi ſucceſſerant? facilis eſt ſolutio, nempe quòd hìc de Eccleſiæ primordio loquatur: vt enim plerique aliorum miniſterio geniti fuiſſent, manebat tamen vni Paulo hic honor illibatus, quòd Eccleſiam Corinthiacam fundaſſet. Siquis iterum roget, ánnon patres cenſeri debeant paſtores vniuerſi: cur ergo titulū hunc aliis omnibus detrahat Paulus, vt ſibi vni vindicet? reſpondeo, hìc eum comparatiuè loqui. Proinde vtcunque alioqui Patrum titulus illis conueniret, reſpectu tamen Pauli nonniſi pædagogi erant. Tenendum etiam memoria quod nuper attigi, eum non de omnibus loqui, (nam ſui ſimiles, vt Apollon, Syluanum, & Timotheum, qui ſolum Chriſti regnum ſtudebant promouere, facilè paſſus fuiſſet ita nominari, & illis attribui ſummum honorem) ſed eos taxare qui peruerſa ambitione alienam ad ſe gloriam transferebant: quales erant illi qui Paulo debitum honorem præripiebant, vt ſe venditarent eius ſpoliis. Et ſanè hodie eadem eſt vniuerſalis Eccleſiæ conditio, qualis tunc fuit Corinthiacæ. Quàm enim pauci ſunt qui affectu verè paterno, hoc eſt gratuito, Eccleſias proſequantur, ſéque in earum ſalutem impendant? Interea plurimi ſunt pædagogi, qui mercenariam operam ſic locant, vt fungantur quaſi temporario munere, & interim populum in obſequio & admiratione ſui detineant. Quanquam tunc quoque bene agitur quum multi ſunt pædagogi, qui docendo ſaltem vtcunque proſunt, non autem falſæ doctrinæ corruptelis perdunt Eccleſiam. Et ego quum de pædagogorū multitudine conqueror, non intelligo Papiſticos ſacerdotes (neque enim eos hoc numero dignarer) ſed qui nobiſcū in doctrina conſentientes, in ſuo magis quàm Chriſti negotio curando ſunt occupati. Omnes quidem patres cenſeri volumus, & exigimus ab aliis filiorum obſequium: ſed quotuſquiſque eſt qui præſtet quo ſe patrem eſſe demonſtret? Reſtat alia quæſtio difficilior, Quū Chriſtus prohibeat nequem vocem patrem in terris, quia vnus ſit nobis in cælis Pater: quomodo audeat Paulus nomen Patris ſibi ſumere. Reſpondeo, propriè loquendo vnum eſſe Deum patrem: nō animæ tantùm, ſed etiam carnis: verùm quia, quod ad corpus ſpectat, honorem nominis paterni communicat iis quibus ſobolem largitur, ſibi autem ſoli in animas paternum ius & titulum retinet: fateor hac ratione ipſum peculiariter vocari patrem ſpirituum, & diſcerni à patribus terrenis: quemadmodum Apoſtolus loquitur ad Hebræos. quia tamen ſicut ipſe ſolus propria virtute animas tùm gignit, tū regenerat & viuificat, ita ſeruorum ſuorum miniſterio ad hoc vtitur: nihil in eo eſt incommodi, ſi huius miniſterij reſpectu vocentur patres, quia in hoc nihil Deo prorſus derogatur. Verbum (ſicut diximus) ſpirituale eſt ſemen, eo noſtras animas regenerat ſolus Deus ſua virtute: ſed miniſtrorum operam non excludit. Si ergo diligenter conſideres quid per ſe agat Deus, quid per miniſtros agi velit: facilè intelliges quo ſenſu ipſe ſolus dignus ſit honore patris, & quatenus non imminuto ipſius iure, miniſtris eius nomen hoc competat.

Ieſa.40.b.6. *1.Pet.1.d.24.* *Matt.23.a.9.* *Hebr.12.c.9.*

16 *Adhortor ergo vos, imitatores mei eſtote.*

17 *Hac de cauſa miſi ad vos Timotheū, qui eſt filius meus dilectus & fidelis in Domino: qui vobis in memoriam reducat vias meas quæ ſunt in Chriſto, quemadmodum vbique in omnibus Eccleſiis doceam.*

18 *Perinde quaſi non ſim ad vos venturus, inflati ſunt quidam:*

19 *Veniam autem breui ad vos ſi Dominus voluerit: & cognoſcam non ſermonem eorum qui ſunt inflati, ſed virtutem.*

20 *Neque enim in ſermone regnum Dei eſt, ſed in virtute.*

21 *Quid vultis? in virga veniam ad vos, an in dilectione ſpirituque manſuetudinis?*

16 *Adhortor vos.)* Iam exprimit etiam ſuis verbis quid paterna ſua admonitione ab illis requirat: nempe quum filij ſint, ne degenerent à patre. Quid enim magis rationabile quàm filios dare operā vt patri ſint quàm ſimillimi? & tamen iure ſuo nonnihil cedit, dum rogando potius quàm imperādo, eos huc hortatur. Cæterùm quatenus imitatores ſuos eſſe velit, alibi demonſtrat, quum addit, ſicut ipſe erat Chriſti. Hæc moderatio ſemper tenenda eſt, nequem hominū ſequamur, niſi quatenus nos ducit ad Chriſtum. Qua de re hìc agat, ſcimus. non modò crucis humilitatē refugiebant Corinthij, ſed patrem quoque ſuum deſpectui hac cauſa habebant, quòd terrenæ gloriæ oblitus, in opprobriis Chriſti potiùs gloriabatur: ſéque & alios beatos putabant, qui ſecundum carnem nihil habebant contemptibile. Admonet igitur eos vt ſuo exemplo ſe Chriſto in obſequium ad omnia perferenda addicant. *Infra 11.a.1.*

17 *Hac de cauſa.)* Senſus eſt, Vt ſciatis qualis ſit vita mea, & num imitatione dignus ſim, Timotheum audite, qui fidus earum rerum teſtis eſſe poterit. Duo autem quum ſint quæ fidem hominis teſtimonio conciliant, notitia rerū quas narrat, & fides: vtrunque eſſe in Timotheo docet. Nam filium dilectiſſimum dum nominat, ſe illi familiariter notum, ſuáque omnia comperta eſſe docet. deinde vocat *Fidelem in Domino.* Duo quoque mandat Timotheo: vt Corinthiis reducat in memoriam quæ ſponte meminiſſe debuerant, in quo eos tacitè arguit: deinde, vt ipſis teſtetur quàm æqualis vbique & conſtans ſit ſua docendi ratio. Veriſimile autem eſt, pſeudoapoſtolorū calumniis fuiſſe impetitū, quaſi plus ſibi iuris

ſumeret in Corinthios quàm in alios, aut aliter ſe gereret in aliis locis: neque enim fruſtra teſtatum hoc illis eſſe vult. Prudentis ergo miniſtri eſt, ſuas ita rationes conſtituere, & hanc tenere docendi regulam, nequid tale obiici illi queat, quin promptam habeat defenſionem ex re ipſa, ſicut habuit Paulus.

18 *Perinde quaſi non ſim ad vos venturus.*) Hic mos eſt pſeudoapoſtolorum, captare bonorũ abſentiam, vt nullo impedimento inſoleſcant, ac ſe iactent. Significat ergo Paulus, eos non poſſe ſuam præſentiam ſuſtinere: vt malam eorum conſcientiam coarguat, & ferociam reprimat. Contingit quidem interdum, homines improbos, quum datur inſultandi occaſio, ferrea fronte palàm inſurgere contra ſeruos Chriſti: nunquam tamen ingenuè prodeunt ad æquum certamen, ſed potius obliquis artibus diffidentiam ſuam produnt.

19 *Veniam autem breui.*) Falluntur, inquit, dum me abſente criſtas erigunt, quaſi diuturnum hoc futurum ſit: ſentient enim breui quàm vana fuerit ſua elatio. Non tam autem deterret eos, quaſi fulminaturus ſit ſuo aduentu, quàm eorum conſcientias vrget ac premit: quia vtcunque diſſimularent, ſcirent tamen Dei virtute ſe inſtructum. Particula, *Si Dominus voluerit*, indicat nihil in futurum debere nos polliceri aliis, aut apud nos ſtatuere, niſi hac exceptione addita, Quoad Dominus permittet. Vnde meritò Iacobus hanc temeritatem ridet in hominibus, quòd deliberant quid poſt decenniũ ſint facturi, quum ne vnam quidem vitæ horam certam habeant. Quanquam autẽ ad has loquendi formulas non aſtringimur perpetua neceſſitate: ſatius eſt tamen diligenter illis aſſueſcere, vt in hac cogitatione identidem exerceamur, omnes noſtras deliberationes ſubiiciendas eſſe Dei arbitrio. *Et cognoſcam non ſermonem.* Per Sermonem, intellige garrulitatem qua ſibi placebant pſeudoapoſtoli. pollebant enim dexteritate aliqua & gratia loquendi, zelo autem & efficacia Spiritus vacui erant. *Virtutis* nomine ſignificat ſpiritualem efficaciam, qua præditi ſunt qui ſeriò verbum Domini adminiſtrant. Senſus eſt igitur, Videbo nunquid tantam habeant materiam ſe efferendi: neque verò æſtimabo eos ab externa loquacitate, in qua proram & puppim conſtituunt ſuæ gloriæ, & qua freti, nihil non ſibi arrogant. Siquid exiſtimationis habere apud me velint, virtutem illam afferant oportet, quæ veros Chriſti ſeruos à laruatis diſtinguit: alioqui eos cũ tota ſua põpa contemnã. fruſtra igitur eloquẽtia ſua cõfidunt, quãdo mihi inſtar fumi erit.

Iac.4.c.15.

20 *Neque enim in ſermone.*) Quia Dominus verbo ſuo tanquã ſceptro Eccleſiam gubernat, ſæpe Euangelij adminiſtratio regnum Dei vocatur. Hìc ergo per regnum Dei intellige quicquid huc ſpectat, & ad hunc finem deſtinatur, vt inter nos regnet Deus. Negat hoc regnum ſermone contineri: quantulum enim eſt, ſiquis disertè garrire ſciat, & nihil habeat præter inanem tinnitum? Sciamus ergo externam docendi gratiam & dexteritatem eſſe inſtar corporis formoſi & bene colorati: virtutem de qua hìc Paulus loquitur, eſſe inſtar animæ. Iam antè vidimus hanc eſſe naturam Euangelicæ prædicationis, vt ſolida quadam maieſtate intus ſit referta. Hæc maieſtas ſe exerit vbi miniſter virtute magis quàm ſermone contendit: hoc eſt, quũ nec ingenij nec eloquentiæ confidentia nititur: ſed ſpiritualibus armis inſtructus, aſſerendæ Domini gloriȩ zelo, regni Chriſti erigendi deſiderio, ſtudio ȩdificationis, timore Domini, inuicta cõſtantia, conſcientiæ puritate, & reliquis neceſſariis dotibus in opus Domini ſtrenuè incumbit: alioqui mortua eſt prædicatio: nec quicquam habet vigoris, quocunque tandem colore ſplendeat. Quamobrem alterius Epiſtolæ capite quinto, d. 17. negat quicquam in Chriſto valere præter nouam creaturam, quod in eundẽ finem ſpectat: vult enim nullis nos externis laruis immorari, ſed internȩ tantùm Spiritus ſancti virtuti inſiſtere. Tametſi autem pſeudoapoſtolorum ambitionem his verbis refutat: ſimul tamen peruerſi iudicij Corinthios arguit, qui inde Chriſti ſeruos metiebantur, quòd eſt in eorum virtutibus minimum. Inſignis ſententia, & quæ nihilo ad nos minus quàm ad illos pertinet. Euãgelium noſtrum quo ſuperbimus, vbi plurimis, niſi in lingua, conſiſtit? vbi nouitas vitæ? vbi ſpiritualis efficacia? neque id in plebe modò, ſed quàm multi dum fauorem laudémque venantur ex Euangelio, tanquã profana quædam ſcientia foret, nihil aliud ſtudent niſi vt eleganter ac ſubtiliter loquantur? Virtutem ad miracula reſtringi non placet, quia ex antitheſi colligere promptum eſt, latius patere.

22 *Quid vultis?*) Qui epiſtolas diuiſit in capita, debuit hinc potius facere initium quinti capitis. Nam quum hactenus ſtultam Corinthiorum elationem, vanam confidentiam, peruerſum corruptúmque ambitione iudicium reprehenderit: nunc commemorat vitia quibus laborabant, quorum cauſa pudere ipſos debebat. quaſi diceret, Vos perinde ac rebus optimè ad vos conſtitutis, eſtis inflati: at ſatius foret, ſtatus veſtri infœlicitatem cum pudore & gemitu agnoſcere: nam ſi pergitis, ego depoſita lenitate cogar ſeueritatem paternam in vos exerere. Sed hæc comminatio qua liberam illis optionem facit, plus habet energiæ: teſtatur enim per ſe non ſtare quominus placidum ſe illis & manſuetum exhibeat, ſed eorum vitio ſe ad ſeueritatem adigi. Veſtrum, inquit, eſt eligere qualem me habere velitis: quòd ad me ſpectat, ego ad lenitatem ſum paratus: verùm ſi pergitis vt hactenus, mihi neceſſe erit virgam arripere. Ita inſurgit, poſtquam ſibi aſſeruit paternam authoritatem apud eos: nam ridiculum fuiſſet exordiri ab hac comminatione, niſi antè viam ſibi dicendo feciſſet, eóſque ad timorem præparaſſet. *Virgam* appellat ſeueritatem qua paſtor delicta populi corrigere debet. Huic opponit charitatem & ſpiritum manſuetudinis: non quia oderit filios pater quos caſtigat (nam ex amore potius caſtigatio proficiſcitur) ſed quia vultus triſtitia, & verborum aſperitate talem ſe præbet, quaſi filio iraſceretur. Vt clarius dicam vno verbo, pater qualemcunque vultum præ ſe ferat, filium ſemper amat: ſed amorem hunc declarat, placidè & amabiliter eum docendo, dum eius peccatis offenſus, durioribus verbis eum caſtigat, vel etiam ferula, irati perſonam induit. Quoniam igitur latet amor quum exercitur diſciplinæ ſeueritas, meritò Paulus cum ſpiritu lenitatis coniungit charitatem. Sunt qui virgam pro excommunicatione hìc accipiunt: ego autem, tametſi illis concedo, excommunicationem eſſe partem huius ſeueritatis quam Paulus Corinthiis denuntiat: tamen hanc latius extendo, nempe vt duriores omnes reprehenſiones cõprehendat. Hìc obſerua quis ordo bono paſtori tenendus ſit: ſponte enim ad lenitatem propenſus eſſe debet, vt alliciat potius ad Chriſtum, quàm vi trahat. Hanc lenitatem, quoad in ſe eſt, retinere debet, nec vnquam ad amarulen-

amarulentiam niſi coactus deſcenderet. Cæterùm vbi opus eſt, virgæ parcere non debet: nam ſicut dociles ac voluntarij placidè tractandi ſunt, ita in præfractis & contumacibus neceſſarium vſum habet aſperitas. Et videmus vt verbum Dei non ſimplicem contineat doctrinam, ſed amaris etiam reprehenſionibus aſperſum ſit, vt ferulam paſtoribus ſuppeditet. Fit enim ſæpe populi contumacia, vt qui natura mitiſſimi ſunt paſtores, quaſi alienam perſonam, rigidè & duriter agendo, induere cogantur.

CAP. V.

Omnino auditur in vobis ſcortatio, & talis ſcortatio, quæ ne inter Gentes quidem nominatur, vt quis vxorem patris habeat.

2 *Et vos inflati eſtis, ac non magis luxiſtis, vt è medio veſtri remoueretur qui facinus hoc admiſit.*

3 *Ego quidem certè tanquam abſens corpore, præſens autem ſpiritu, iam iudicaui tãquam præſens qui hoc ita deſignauit:*

4 *In nomine Domini noſtri Ieſu Chriſti, congregatis vobis & ſpiritu meo, cum potentia Domini noſtri Ieſu Chriſti, eiuſmodi inquam hominem*

5 *Tradere Satanæ in exitium carnis, vt ſpiritus ſaluus fiat in die Domini Ieſu.*

1 *Omnino auditur*, &c.) Quoniam illæ (ſicuti dictum eſt) contentiones ex arrogantia & nimia cõfidentia oriebantur, opportunè tranſit ad commemorandos eorum morbos, quorum agnitione humiliari ipſos decebat. Primò admonet quantum flagitium ſit, quòd patiantur vnum è grege ſuo abuti nouerca ſua ad libidinem. Incertum eſt autem eámne à patre ſuo abduxerit tanquam ſcortum, an coniugii prætextu ipſam tenuerit. Verùm id ad rem non magnopere pertinet: nam vt illa fuiſſet nefaria & execranda ſcortatio: ita hoc inceſtum fuiſſet coniugium, & alienum ab honeſtate decoróque naturæ. Iam ne dubiis ſuſpicionibus grauare eos videatur, dicit ſe rem notam & vulgatam proferre. Nam particulam ὅλως ſic accipio, vt exprimat non fuiſſe dubium rumorem, ſed rem manifeſtam, & paſſim cum magno offendiculo publicatam. Quia tale genus ſcortationis ne inter Gentes quidem nominari dicit, quidam eum ad inceſtum Rubem reſpexiſſe putant, qui etiam nouercam inceſtauerat. Putant ergo Paulum non feciſſe mentionem Iſraelis, quòd tale illic probrum accidiſſet. quaſi verò non multos eiuſdem formæ inceſtus referant etiam Gentium hiſtoriæ. Eſt igitur commentum illud alienum prorſus à mente Pauli: nam quòd Gentes potius quàm Iudæos nominat, eo magis ſceleris turpitudinem amplificare voluit. Vos, inquit, flagitium tanquam rem licitam permittitis: quod ne inter Gentes quidem toleraretur: imò quod ſemper horrori fuit, & inſtar portenti habitum. Quòd ergo inter Gentes audiri negat, eo non intelligit, nihil vnquam tale extitiſſe, vel in hiſtoriis non referri, de quo compoſitæ ſunt etiam tragœdiæ, ſed eſſe Gentibus deteſtabile, non ſecus ac fœdum & horrendum monſtrum. eſt enim belluina libido, quæ ipſum quoque naturæ pudorem tollit. Si quiſpiam quærat nunquid æquum ſit exprobrari omnibus vnius hominis peccatum: reſpõdeo, non accuſari Corinthios quòd vnus apud eos peccaſſet, ſed quòd flagitium grauiſſima vltione dignum conniuendo alerent, quemadmodum ſequitur.

2 *Et vos inflati eſtis.*) Non pudet vos, inquit, gloriari in tanta humilitatis materia? Antè negauerat, vel in ſumma excellentia gloriandum eſſe, quia nihil habeant homines proprium, ſed ſola Dei gratia excellant: nunc autem alia eos via aggreditur. Eſtis, inquit, cooperti ignominia: quis ergo ſuperbiæ aut elationi locus? Mira enim cæcitas eſt, quaſi Angelis & hominibus inuitis, in mediis probris gloriari. Quũ dicit, *Non magis luxiſtis*, argumentatur à contrario: vbi enim luctus eſt, ceſſat gloriatio. Quæri poteſt curnam lugere debuerint alienum peccatum. Reſpondeo, duas eſſe cauſas. nam & propter communionem quæ inter Eccleſiæ membra eſt, affici omnes tam exitiali vnius lapſu decuit: & quum perpetratur in aliquã Eccleſia tale flagitium, ita reus eſt eius autor, vt totus cœtus quodammodo polluatur. Quemadmodum etiam Deus patremfamiliâs in vxoris aut liberorum probro humiliat, & totam cognationem in vnius turpitudine: ita cogitare debet vnaquæque Eccleſia, ſe macula dedecoris aſpergi quoties aliquod apud ſe turpe ſcelus perpetratur. Quinetiam videmus vt propter ſacrilegium vnius Achan, ira Dei in totum Iſraelem exarſerit: non quia tam crudelis ſit Deus, vt propter alienum ſcelus aduerſus innocentes ſæuiat: *Ioſ. 7.a.1.* ſed quemadmodum quoties tale quid in vno populo accidit, iam quoddam iræ eius iudicium eſt: ita publica priuati delicti correctione declarat, totum corpus mali contagione tactum pollutúmque eſſe. Hinc colligere promptum eſt, officium cuiuſque Eccleſiæ eſſe, lugere ſingulorum membrorum peccata, tanquam domeſticas calamitates quæ ad totum corpus pertineant. Et certè hoc piæ iuſtæque correctionis initium eſt, mali diſplicentiã ad ſanctum zelum accendi: quia alioqui amarulenta erit ſeueritas. *Vt è medio veſtri remoueretur.*) Hic iam clariùs exprimit quid in Corinthiis accuſet: nempe ignauiam, quòd ad tantam abominationem conniuerent. Vnde etiam apparet, hac poteſtate præditas eſſe Eccleſias, vt ſiquid eſt intus vitii, diſciplinæ ſeueritate corrigant vel eiiciant: neque poſſe excuſari quæ non aduigilant vt à ſordibus repurgentur. Damnat enim hîc Corinthios Paulus. cur? quòd in puniendo vnius ſcelere fuerint negligentes. atqui immeritò reos ageret, ſi deficeret eos facultas. Excommunicationis ergo poteſtas hoc loco ſtabilitur. Rurſum vt hæc animaduerſionis ratio Eccleſiis data eſt in manum, ita quę non vtuntur dum res poſtulat, eas peccare hîc oſtendit Paulus. alioqui enim iniquus foret Corinthiis, vitium illis hoc imputando.

3 *Ego quidem certè.*) Quia deerant officio ſuo Corinthii, poſtquam eorum ſocordiã damnauit, nunc quid faciendum ſit, docet: nempe vt hæc macula deleatur, exterminandum eſſe inceſtum illum à fidelium

contubernio. Remedium ergo morbi præſcribit, excommunicationem, quam tam diu differendo, peccauerant. Quòd dicit *ſe corpore abſentem* iam illud decreuiſſe, in eo Corinthiorum ignauiam grauiùs accuſat: ſubeſt enim tacita antitheſis, acſi diceret, Vos qui præſentes eſtis, debueratis pridem huic morbo mederi, ante quorum oculos aſſiduè verſatur: deſideris tamen, ego verò ne abſens quidem ferre poſſum. Ne tamen obſtreperet quiſpiam in tanta locorum diſtantia temere ex rumoribus iudicium ferre, *Spiritu ſe præſentem* aſſerit, ſignificans non minus ſibi conſtare officii rationem, quàm ſi coram adeſſet, ac rem cerneret oculis. Iam de modo excommunicationis quid doceat, videre operæpretium eſt.

4 *Congregatis vobis & ſpiritu meo.*) Hoc eſt, Congregatis mecum, ſed in ſpiritu: quoniam corpore in vnum conuenire non poterant. hoc tamen perinde fore teſtatur acſi palàm adeſſet. Animaduertendum quòd Paulus, quanuis Apoſtolus foret, non pro ſua libidine excommunicat ſolus: ſed conſilium cum Eccleſia participat, vt communi autoritate res agatur. Præit quidem ipſe, viámque demonſtrat: ſed dum alios ſibi adiungit ſocios, ſatis ſignificat, non eſſe priuatam vnius hominis poteſtatem. Quoniam autem multitudo, niſi conſilio regatur, nihil vnquam moderatè nec grauiter agit: erat in veteri Eccleſia ordinatum presbyterium. hoc eſt collegium ſeniorum, cuius, omnium conſenſu, prima erat cognitio: inde res ad populum, ſed iam præiudicata deferebatur. Quicquid ſit, à Chriſti Apoſtolorúmque inſtituto, ab ordine Eccleſiæ, ab ipſa deinde æquitate alienum eſt, penes vnum hominem hoc ius deponi: vt quos velit ſuo arbitrio excommunicet. Notemus ergo hanc moderationem tenendam eſſe in excommunicatione, vt communi ſeniorum conſilio & ex plebis conſenſu exerceatur hæc diſciplina: atque hoc eſſe remedium quo tyrannidi obuiam eatur. Nihil enim Chriſti diſciplinę magis aduerſum quàm tyrannis: cui aperta eſt ianua, ſi tota poteſtas vni permittitur. *In nomine Domini noſtri.* Neque enim ſatis eſt nos coire in vnū, niſi id fiat in Chriſti nomine: nam & mali conueniunt ad conſpirationes impias & nefarias. Porrò ad hoc vt conuentus agatur in Chriſti nomine, duo requiruntur, vt ab inuocatione nominis eius fiat exordium: deinde nequid tentetur niſi ex eius verbo. Tunc ergo demum auſpicatò aggrediuntur homines quicquid agendum ſuſcipiunt, quum ex animo Dominum inuocant, vt eius Spiritu gubernentur, vt eius gratia dirigantur eorum conſilia ad fœlicem ſucceſſum: deinde quum os ipſius interrogant, ſicut loquitur Propheta: hoc eſt, conſultis eius oraculis, ſe ſuáque conſilia omnia eius voluntati in plenam obediētiam addicunt. Hoc ſi vel in minimis actionibus fieri conuenit, quanto minùs in grauibus ſeriiſque negotiis eſt omittendum? omnium verò minimè, quum Dei potius negotium quàm noſtrum agimus. Exempli gratia, Excommunicatio, non hominum, ſed Dei ipſius eſt inſtitutum: quoties ergo ea vtendum eſt, vnde exordiemur niſi à Deo? In ſumma, dum iubet Paulus Corinthios in nomine Chriſti conuenire, non id tantùm requirit vt Chriſti nomen obtendant, aut ore profiteantur, (nam id impiorum quoque commune eſt) ſed verè & ex animo ipſum quærant: deinde eo ipſo grauitatem pondúſque actionis ſignificat. Addit *Cum potentia Domini noſtri*: nam ſi vera eſt promiſſio, Quoties duo aut tres congregati in meo nomine fuerint, ego in medio eorum ſum: ſequitur opus eſſe Chriſti quicquid fit in tali congregatione. Hinc colligimus quanti ſit momenti coram Deo excommunicatio legitima, quum Dei virtute ſubnixa ſit. Nam & illud impleri oportet, Quicquid ligaueritis in terra, erit in cælis ligatum. Sicut autem hæc ſententia nō mediocrem horrorem incutere debet contemptoribus: ita etiam tam fideles paſtores quàm totæ Eccleſiæ hinc admonentur quanta religione in re tam ſeria progredi debeant. Certum enim eſt, non hominum arbitrio aut opinionibus alligatam eſſe Chriſti potentiam, ſed coniunctam cum æterna eius veritate.

Ieſa.30.a.2.

Mat.18.c.20.

Mat.18.c.18.

5 *Tradere Satanæ in exitium carnis.*) Quoniam iſta virtute inter alias præditi erant Apoſtoli, vt malos & contumaces Satanæ ſubiicerent, eóque tanquam flagello vterentur ad eos corrigendos, Chryſoſtomus & qui eum ſequuntur, iſta Pauli verba referunt ad tale genus caſtigationis, quemadmodum exponi ſolet alter locus de Alexandro & Hymenæo, ad Timotheum, Tradere ergo Satanæ, nihil aliud eſſe ſentiūt quàm grauem aliquam corporis pœnam infligere. Sed ego dum totum contextum propius intueor, & ſimul confero quæ in poſteriore Epiſtola habentur: omiſſa illa interpretatione, tanquam coacta & à ſenſu Pauli aliena, de excommunicatione ſimpliciter accipio. Eſt enim apta loquutio, Tradere Satanæ, pro Excommunicare: quia ſicut in Eccleſia regnat Chriſtus, ita Satan extra Eccleſiam: quemadmodum etiam annotauit Auguſtinus, Sermone De verbis Apoſtoli 68. vbi locum hunc exponit. Quia ergo hac lege in Eccleſiæ communionem recipimur, & in ea manemus, vt ſub fide ſimus tutelâque Chriſti: dico eū qui eiicitur extra Eccleſiam, quodammodo Satanæ tradi in poteſtatem, quia extraneus fit & alienatur à Chriſti regno. Particula quæ ſequitur, In exitium carnis, ad mitigationem poſita eſt, ſignificat enim Paulus, non ita Satanæ permitti qui corrigitur, vt prorſus intereat, vel vt diabolo in perpetuam ſeruitutem detur, ſed eſſe damnationem temporariam: neque id modò, ſed quæ futura ſit ſalutaris. quia enim ſpiritus tam ſalus quàm damnatio æterna eſt, damnationem carnis pro temporali accepit. quaſi diceret, Hîc eum ad tempus damnabimus in mundo, vt in regno ſuo eum Dominus ſeruet. Ita ſoluitur obiectio qua nonnulli refellere hanc expoſitionem nituntur: nam quum feratur in animam potius quàm in externum hominem ſententia excommunicationis, rogant quî conueniat eam vocari carnis exitium. Ego autem (ſicuti iam attigi) reſpondeo, hac tantùm ratione carnis exitium opponi ſaluti ſpiritus, quia illud temporale ſit, hæc æterna. Quo ſenſu dies carnis Chriſti vocat Apoſtolus ad Hebræos 5.c.17, curriculum mortalis vitæ. Eccleſia autem ſeuerè eos qui peccatunt caſtigando, in hoc mundo non parcit, vt Deus parcat. De excommunicationis ritu, cauſis, neceſſitate, finibus, moderatione, ſiquis habere plura volet, petat ex Inſtitutione noſtra.

1.Ti.1.d.20.

6 *Non eſt bona gloriatio veſtra. an neſcitis quòd exiguum fermentum totam maſſam fermentat?*

7 *Expur-*

7 *Expurgate ergo vetus fermentum, vt ſitis noua conſperſio, ſicut eſtis azymi: nam Paſcha noſtrũ pro nobis immolatum eſt, Chriſtus.*

8 *Proinde epulemur non in fermento veteri, neque in fermento malitiæ & prauitatis, ſed in azymis ſinceritatis & veritatis.*

6 *Non eſt bona.*) Gloriationem eorum non ideo tantùm damnat quòd ſeipſos contrà quàm homini fas eſt, efferebant: ſed quia ſibi in vitiis placebant. Prius homines exinaniuit omni gloria: quia enim nihil eſt illis propriũ, quantumuis excellant, omnia vni Deo debere oſtendit. Hîc verò non diſputat, fraudari Deum iure ſuo, quum ſibi virtutum laudem arrogant mortales, ſed ineptè deſipere Corinthios, qui ſine materia criſtas erigunt. Nam ſuperbiebant perinde acſi omnia fuiſſent apud ſe aurea, quum tamen tantum flagitii ac dedecoris inter ipſos foret. *An neſcitis.* Ne putarent rem eſſe nullius aut leuis momenti tantum malum fouere, oſtendit quàm exitialis ſit indulgentia in hac parte, & diſſimulatio. Vtitur autem prouerbiali ſententia, qua ſignificat vnius hominis contagione infici totam multitudinem. Habet enim hæc parœmia hoc quidem loco eundem ſenſum cum illis Iuuenalis, -grex totus in agris Vnius ſcabie cadit, & porrigine porci: Vuáque conſpecta liuorem ducit ab vua. Dixi, hoc loco, qui alibi Paulus diuerſo ſenſu ipſa vtitur, ſicut videbimus. Galat.5.b.9.

7 *Expurgate ergo.*) Quia ſimilitudinem mutuatus erat à fermento, eam adhuc retinet: tametſi ab hypotheſi tranſitum facit ad generalem doctrinam: non enim ampliùs de inceſto loquitur, ſed generaliter eos hortatur ad vitæ puritatem: quia non poſſimus in Chriſto manere, niſi repurgemur. Solet hoc facere non rarò: vt quum aliquid in ſpecie dixit, inde occaſionem ſumat tranſeundi ad generales exhortationes. Fecerat mentionem fermenti alia de cauſa, ſicut vidimus: quoniam hæc eadem metaphora congruebat generali doctrinæ quam nunc ſubiungit, eam hucuſque porrigit. *Paſcha noſtrum.* Antequam ad rem veniam, pauca ducam de verbis. *Vetus fermentum* eadem ratione vocatur qua vetus homo: præcedit enim in nobis naturæ corruptio antequam Chriſto renaſcamur. vetus ergo dicitur quod afferimus ex vtero: & interire debet quum renouamur Spiritus gratia. Verbum ἐτύθη, quia inter Chriſti nomen & ſacrificii medium eſt, ad vtrunque referri poteſt. ego ad ſacrificium retuli. quanquam in eo parum eſt momenti, quia ſenſus nihil mutatur. ἑορτάζωμεν, pro quo Eraſmus reddidit Feſtum celebremus, ſignificat etiam, poſt immolatum ſacrificium, ſolenni epulo communicare: quæ ſignificatio præſenti loco magis quadrare viſa eſt. Itaque ſequutus ſum Veterem interpretem potius quàm Eraſmum, quia hic ſenſus myſterio quod Paulus tractat, longè eſt aptior. Nunc ad rem: Paulus dum ad ſanctitatem vult Corinthios hortari, quod olim in Paſchate figuratum fuit, impleri debere hodie in nobis admonet, & quæ ſit veritatis ad figuram analogia, explicat. Primò, quoniam Paſchatis duæ fuerunt partes, ſacrificium & ſacrum epulum: vtranque ponit. etſi enim agnum paſchalem quidam pro ſacrificio non habent: ratio tamen euincit ſacrificium propriè fuiſſe: nam illic ſanguinis aſperſione populus reconciliabatur Deo. non eſt autem recõciliatio abſque ſacrificio. deinde id palàm nunc Apoſtolus cõfirmat: nam verbo, θύεσθαι vtitur, quod ſacrificiis aptum eſt: nec aliter ſtaret eius contextus. Immolabatur ergo agnus quotannis, ſequebatur deinde epulum, cuius celebritas ſeptem dies cõtinuos durabat. Chriſtus, inquit Paulus, eſt Paſcha noſtrum, is ſemel immolatus fuit: & quidem hac lege, vt vis immolationis vnicæ ſit æterna. Reſtat nunc vt veſcamur: non quotannis ſemel, ſed perpetuò. In hac verò ſacri epuli ſolennitate abſtinendum à fermento nobis eſt: ſicut Patribus abſtinere Deus præcepit. ſed quali fermento? ſicut illis paſcha fuit externum veri Paſchatis figura: ita etiam acceſſiones figuræ erant eius veritatis quam hodie tenemus. Si ergo Chriſti carne & ſanguine paſci velimus, afferamus ad hoc epulum ſinceritatem & veritatem. hi ſint noſtri azymi panes, faceſſat omnis malitia & prauitas: quoniam Paſchati fermentum miſcere nefas eſt. In ſumma, nos tunc fore Chriſti membra teſtatur, ſi malitiæ & fraudulentiæ renuntiemus. Interea notãdus eſt hic locus, vnde patet vetus Paſcha non præteriti modò beneficii μνημόσυνον fuiſſe, ſed venturi etiam Chriſti ſacramẽtum (Col.2.c.17.): à quo hoc habemus, vt tranſeamus de morte in vitam. Alioqui non ſtaret illud, corpus legaliũ vmbratum eſſe in Chriſto. Valebit etiam hic locus ad refellendum Miſſæ Papalis ſacrilegium. Neque enim quotidie offerri Chriſtum Paulus docet, ſed peracto ſemel ſacrificio, hoc reſtare vt ſpirituale epulum tota vita celebretur.

9 *Scripſi vobis in Epiſtola, Ne commiſceamini ſcortatoribus:*

10 *Neque in vniuerſum ſcortatoribus mũdi huius, vel auaris, vel rapacibus, vel idololatris: quandoquidem debuiſſetis ex hoc mundo exire.*

11 *Nunc autem ſcripſi vobis, Ne commiſceamini: ſi is qui frater nominatur, vel ſcortator ſit, vel auarus, vel idololatra, vel maledicus, vel ebrioſus, vel rapax: cum tali ne cibum quidem ſumatis.*

12 *Quid enim mea refert extraneos iudicare? an non eos qui intus ſunt iudicatis?*

13 *Extraneos verò Deus iudicat: eiicite ſceleſtum ex vobiſipſis.*

9 *Scripſi vobis in Epiſtola.*) Iſta epiſtola de qua loquitur, hodie non extat. Nec dubium quin multæ aliæ exciderint: ſed ſatis eſt quòd nobis ſuperſũt quas ſufficere Dominus prouidit. Cęterùm hic locus propter obſcuritatem ad varios ſenſus torquetur: quibus refellendis nõ puto mihi neceſſe eſſe immorari, ſi eũ qui mihi genuinus videtur eſſe, protulero. Reducit Corinthiis in memoriam quid illis iam præceperit, nẽpe vt ab improborũ conſuetudine abſtinerent. Hoc enim eſt *Commiſceri*, familiariter verſari cum aliquo, & eius conſuetudine implicari. Porrò commemoratio iſta ad exprobrandam ſegnitiem valet, quòd admoniti ceſſauerant. Addit exceptionem, quo melius intelligant ad Eccleſiæ domeſticos id propriè ſpectare: quum de mundo fugiendo non ſint admonendi. Interdicit igitur in ſumma Corinthios eorum

conſuetudine, qui quum ſe fideles profiteantur, flagitioſè tamen, & cum Dei probro viuunt. Perinde autem id eſt acſi diceret, Quicunque fratres haberi volunt, aut ſanctè honeſtéque viuant, aut à piorum cœtu excommunicentur, & ab eorum vſu & conſuetudine abſtineant omnes boni. De impiis ſuperuacuum eſſet mentionem facere, quando ſponte eos fugere debetis, etiamſi nihil moneam. Cæterùm exceptio hęc crimen corporis auget, quòd in ſinu Eccleſiæ fouerent hominem ſceleratum: turpius enim eſt domeſticos non curare quàm exteros.

10 *Quandoquidem debuiſſetis.*) In hoc præſertim membro variant interpretes. Dicunt enim aliqui, Citius è Græcia migrare vos oportet. Ambroſius autem, Potius vobis eſt moriendum. Eraſmus reſoluit in optatiuum, acſi Paulus diceret, Vtinam quidem è mundo liceret penitus exire: ſed quia id non poteſtis, ſaltem ab iis exeatis qui falsò Chriſtianos ſe vocãt, & peſſimo interea exemplo viuunt. Propius aliquanto ad veriſimilitudinem accedit Chryſoſtomi expoſitio, ſecundum quem hic eſt ſenſus, Quum iubeo vos à ſcortatoribus fugere, non quoslibet intelligo: alioqui alium mundum quærere oporteat. Viuendum enim nobis eſt inter ſpinas, quandiu in terra peregrinamur: ſed hoc tantùm exigo, ne vos commiſceatis cum ſcortatoribus qui fratres cenſeri volunt: ne videamini eorum nequitiam tolerando, probare. Ita *Mundi* nomen hîc pro vita præſenti erit capiendum, ſicut Ioan. 17.c.15, Non rogo, Pater, vt eos tollas è mundo, ſed vt liberes à malo. Aduerſus hanc expoſitionem obiici poſſit quæſtio, Quum hoc dixerit Paulus pro eo tempore quo permiſti adhuc impiis erant Chriſtiani, & inter eos diſperſi: quid nunc agendum ſit, poſtquam omnes Chriſto nomen dederunt? Nam hodie quoque è mundo migrandum ſit, ſi velimus malorum conſortium fugere: atqui nulli extranei ſunt, vbi omnes Chriſti nomen præ ſe ferunt, & per Baptiſmum illi ſunt conſecrati. Sicui Chryſoſtomum ſequi libeat, huic non difficilis erit reſponſio, Paulum hîc pro confeſſo ſumpſiſſe quod verum eſt, vbi ius eſt excommunicandi, facile remedium eſſe quo ſegregentur mali à bonis, ſi Eccleſiæ officium ſuum faciant. Aduerſus extraneos nulla erat Chriſtianis iurisdictio Corinthi, nec coercere diſſolutam eorum vitam poterant: neceſſe ergo illis fuiſſet mundum relinquere, ſi malos quorum vitiis mederi non poterant, fugere voluiſſent. Ego quia non libenter interpretationes recipio, quæ aliter accommodari verbis nequeunt quàm ſi verba ad ipſas torqueantur, aliam ab his omnibus diuerſam magis amplector, vt *Exire*, pro Segregari ſumatur: *Mundus*, pro mundi inquinamentis. quaſi diceret, Quid opus eſt vobis præcipere de filiis ſeculi, quando vt ſemel renuntiaſtis mũdo, ita oportet vos ab eorum conſortio ſubducere? totus enim mundus in maligno poſitus eſt. Sicui ea non placet, eſt hęc quoque altera probabilis, Non ſcribo vobis in vniuerſum vt fugiatis ſocietatẽ ſcortatorum huius ſeculi: quanquam id ſponte facere debetis, etiamſi non admoneam. Mihi tamen magis probatur illa ſuperior. nec verò eam primus excogitaui, ſed ab aliis priùs adductam melius (ni fallor) aptaui contextui Paulino. Eſt ergo ſpecies quædam prætermiſſionis, quum ſe extraneorum mentionem facere negat, quoniam ab illis iam ſegregati eſſe debeant Corinthii: vt ſciant, domi quoque ſeruandam eſſe hanc diſciplinam fugiendi malos.

11 *Si is qui frater nominatur.*) Græcè participium eſt abſque verbo: quod qui ad ſequentia referunt, coactum ſenſum inducunt, & alienum à mente Pauli. Fateor quidem veram eſſe ſententiam illam & obſeruatu dignam, neminem poſſe iudicio Eccleſiæ corrigi, niſi cuius peccatum notum ſit: verùm illuc trahi non poſſunt hæc Pauli verba. Intelligit ergo, Siquis cenſeatur inter vos frater, vitæ autem ſit flagitioſæ & Chriſtiano indignæ, abſtinete ab eius contubernio. In ſumma, nominatio hæc falſa eſt profeſſio, cui res ipſa non reſpondet. Porrò hic integram ſcelerũ enumerationem non ponit, ſed quinque aut ſex enumerat exempli gratia: deinde ſub dictione *Tali*, reliqua comprehendit: nec alia nominat, niſi quæ ſub hominum notitiam cadunt. Nam interior impietas, & ſiquid occultum eſt, ab Eccleſia non iudicantur. Cæterùm dubium eſt quid per *Idololatram* intelligat. Idolis enim deditus eſſe quomodo poteſt is qui Chriſto nomen dedit? Nonnulli fuiſſe tunc putant inter Corinthios qui dimidia tantùm ex parte Chriſtum amplecterentur, prauis interim ſuperſtitionibus nihilominus impliciti: qualiter Iſraelitæ olim, deinde Samaritani, qualemcunque habebant Dei cultum, quem tamen impiis ſuperſtitionibus polluebant. Ego autem potius de iis intelligo, qui quum idola contemnerent, quò tamen impiis gratificarentur, ſimulatũ idolis cultum exhibebant. Tales in cœtu Chriſtianorum ferendos negat Paulus: & meritò, vtpote qui tã facilè Dei gloriam proſtituerent. Notandæ autem ſunt circunſtantiæ, quòd quum Eccleſiam illic haberent in qua poſſent Deum purè adorare, & legitimo ſacramentorum vſu frui, ſic veniebant in Eccleſiam, vt profanæ impiorum communioni non renũtiarent. Hoc ideò dico, nequis tam exacta ſeueritate vtendum putet in eos qui hodie ſub Papæ tyrannide diſperſi, vitioſis multis ritibus ſe contaminant: quos ego quidem grauiter peccare in hac parte dico, & ſeuerè redarguendos eſſe fateor, aſſiduéque vrgendos, vt ſe aliquando totos Chriſto conſecrarę diſcant: ſed eò vſque progredi non audeo, vt excommunicãdos cenſeam: quia diſſimilis eſt eorum ratio. *Cum tali ne cibum quidem ſumatis.* Primò ſciendum eſt, totámne Eccleſiam, an ſingulos hîc compellet. Reſpondeo, ſingulis hoc quidem dici, ſed pendere tamen à cõmuni diſciplina. neque enim excommunicandi poteſtas vnicuique membro conceſſa eſt, ſed vniuerſo corpori. quem verò excommunicauit Eccleſia, illum nemo fidelium in familiaritatem ſuam recipere debet: alioqui vileſceret Eccleſiæ autoritas, ſi ſingulis liceat admittere ad ſuam menſam qui à menſa Domini excluſi ſunt. Per cibi communicationem intelligitur vel contubernium, vel interior conuictus: nihil enim prohibet quominus, ſi in diuerſorium ingreſſus, videam excommunicatum quempiam aſſidere, ſimul cum eo prandeam: neque enim eius excludendi mihi eſt poteſtas. ſed intelligit Paulus, quatenus liberum nobis eſt, fugiendam eſſe conſuetudinem eorum quos à communione ſua Eccleſia reſecuit. Hac ſeueritate non contentus Romanus Antichriſtus, ad interdicta vſque prorupit, nequis cibo, igne, potu, vel aliis vitæ adminiculis excommunicatum iuuet. Non eſt autem ille diſciplinæ rigor, ſed tyrannica barbaráque inhumanitas, quæ prorſus cum Pauli ſententia pugnat. Vult enim non tanquam inimicum haberi, ſed tanquam fratrem, cum quem ideo publica ignominiæ nota afficimus, vt pudore ſuffuſus reſipiſcat.

piſcat. Et hac tanta crudelitate, ſi Deo placet, etiam in homines innoxios ſæuiūt. Vt autem demus, quoſdam interdum hac pœna eſſe non indignos: dico tamen ipſum genus interdicti à foro Eccleſiaſtico penitus abhorrere.

12 *Quid enim mea refert extraneos.*) Nihil obſtat quominus illos quoque iudicemus: quinetiam iudicio verbi quod nobis commiſſum eſt, ne diaboli quidem eximuntur. Sed Paulus hîc de iuriſdictione quæ Eccleſiæ propria eſt, loquitur, quaſi diceret, Dominus hac poteſtate nos inſtruxit, quam exerceamus in eos qui ex familia ſunt. Eſt enim hæc correctio pars diſciplinæ quæ intra Eccleſiam continetur, ad alienos vſque non pertingit. Non pronuntiamus ergo his ſuam damnationem, qua Dominus eos cognitioni noſtræ foróque non ſubiecit, quod ad iſtam correctionem cenſurámque ſpectat. itaque cogimur Dei iudicio relinquere. Quo ſenſu dicit Paulus Deum fore ipſorum iudicem: quia ſcilicet non ſecus ac feras beſtias, ſine fræno vagari patitur, quia nemo eſt qui eorum petulantiam coerceat.

13 *Eiicite ſceleſtum.*) Exponi ſolet hoc de mœcho nouercæ. Nam qui Malum accipiunt pro malitia, Græcis Pauli verbis refelluntur, vbi articulus eſt generis maſculini. Quid tamen ſi ad diabolum referas potius? qui certè in perſona improbi hominis & ſceleſti alitur, vt inter nos ſedem figat. Nam ὁ πονηρὸς ſimpliciter & ſine adiectione, ſcelerum omnium principem magis, quàm hominem quemlibet prauum deſignat. Si placeat hic ſenſus, admonet Paulus quanti interſit non ferre improbos. quia hoc modo exterminatur regno ſuo Satan, quod in malorum licentia inter nos occupat. Cæterùm ſiquis de homine dictum malit, non repugno. Cur autem Chryſoſtomus rigorem Legis cum Euangelii clementia comparet, quia Paulus excommunicatione contentus fuit in eo ſcelere, de quo lex capitis pœnam exigeret, nulla eſt ratio. Neque enim Iudices gladio armatos Paulus alloquitur, ſed inermem turmam, cui tantùm fraterna correctio permiſſa erat.

CAP. VI.

AVdet aliquis veſtrum negotium habens cum altero, litigare ſub iniuſtis, & non ſub ſanctis?

2 *An neſcitis quòd ſancti mundum iudicabunt? quòd ſi in vobis iudicatur mundus, indigni eſtis minimis iudiciis?*

3 *An neſcitis quòd Angelos iudicabimus, nedum ad victum pertinentia?*

4 *Iudicia ergo de rebus ad victum pertinentibus ſi habueritis, qui contemptibiles ſunt in Eccleſia, eos conſtituite.*

5 *Ad erubeſcentiam veſtram dico. adeò non eſt inter vos ſapiens, ne vnus quidem, qui poſſit iudicare inter fratres?*

6 *Sed frater cum fratre litigat, idque ſub infidelibus.*

7 *Iam quidem omnino delictum in vobis eſt, quòd iudicia habetis inter vos. cur non potius iniuriam ſuſtinetis?*

8 *Sed vos infertis iniuriam, & fraudatis, & quidem fratres.*

Hîc incipit reprehendere aliud vitium in Corinthiis: nimium ſcilicet litigandi ardorem, qui ex auaritia naſcebatur. Duo autem ſunt huius reprehenſionis membra. prius eſt, quòd quum ſuas controuerſias agitarent apud impiorum tribunalia: ita infame reddebant Euangelium, ac proſtituebant ludibrio. ſecundum eſt, quòd quum iniuriarum patientes eſſe debeant Chriſtiani: illi iniuriam potius inferebant, quàm vt incommodo aliquo ſe affici ſuſtinerent. Ita prius membrum ſpeciale eſt, alterum generale.

1 *Audet aliquis veſtrum.*) Hæc prima ſententia: ſiquis controuerſiam habeat cum fratre, dirimendam eſſe ſub piis iudicibus, ſub impiis non licere. Si quæritur ratio, iam dixi hanc eſſe, quòd dedecus Euāgelio inferatur, & quaſi impiorum ſannis exponatur Chriſti nomen. Nam impii, Satanæ impulſu, occaſionibus ſemper auidè imminent, vt habeant in pietatis doctrina quod calumniētur. Fideles autem, dum eos conſcios faciunt ſuarum contentionum, anſam illis maledicendi, quaſi data opera, porrigere videntur. Poteſt addi & ſecunda ratio, quòd contumelioſi ſumus in fratres, quum eos ſponte ſubiicimus infidelium iudicio. Sed hîc obiici poteſt, Quum ad magiſtratum ſpectet, ac propriæ ſint eius partes, ius omnibus dicere, & cognoſcere de controuerſiis, cur non etiam infideles, qui in magiſtratu ſunt, hanc autoritatem habeant: quòd ſi habent, cur prohibemur apud eorum tribunalia ius noſtrum tueri? Reſpondeo, non hîc damnari à Paulo, qui neceſſariò ſub infidelibus litigant, vt ſiquis trahatur in ius: ſed qui ſponte fratres illuc adducunt, & eos quaſi per manum infidelium vexant, quum alio remedio vti liceat. Voluntarias ergo lites intendere fratribus in foro infidelium, malum eſt: ſi tibi dicta ſit dies, venire, & cauſam tuam agere, malum non eſt.

2 *An neſcitis quòd ſancti.*) Argumentum à minori ad maius. volens enim oſtendere Paulus, iniuriam fieri Eccleſiæ Dei, quum iudicia de terrenis controuerſiis ad infideles deferuntur, quaſi nullus ſit in cœtu piorum ad iudicandum aptus: ita ratiocinatur, Quum Deus tanto honore dignatus ſit ſanctos, vt conſtituerit totius mundi iudices: indignum eſt eos excludi à leuibus iudiciis, tanquam minus idoneos. Inde ſequitur, Corinthios ſibiipſis iniuriam facere, quòd honorem ſibi à Deo collatum, infidelibus reſignent. Quod hic de iudicio mundi habetur, referri debet ad illam Chriſti ſententiam, Sedebitis quum Filius hominis venerit, &c. Sic enim tradita eſt omnis iudicandi poteſtas Filio, vt in huius honoris *Mat.19. d.28.*

ſocietatem receptutus ſit ſanctos ſuos, tanquam aſſeſſores: alioqui *iudicabunt mundum*, ſicut iam incipiũt
Heb.11.b.7. iudicare. quia pietas eorum, fides, timor Domini, bona conſcientia, integritas vitæ, omnem impiis excuſationem tollet: ſicut de Noe dicitur, quòd fide ſua omnes ætatis ſuæ homines damnauerit. Sed prior ſenſus meliùs conuenit Apoſtoli propoſito: niſi enim *Iudicium* hîc propriè accipias, non procedet argumẽtum. Verùm ne ſic quidem multum habere ponderis videtur: perinde enim eſt ac ſiquis diceret, Sancti præditi ſunt cæleſti ſapientia, quæ immenſo interuallo doctrinas omnes humanas antecellit. ergo de aſtris melius iudicare poſſunt quàm aſtrologi. Hoc autem nemo concedet: ac reclamãdi ratio eſt in promptu, quoniam pietas & ſpiritualis doctrina non conferat humanarum artium ſcientiam. Hîc reſpondeo, inter alias artes & iudicandi peritiam hoc eſſe diſcriminis, quòd illæ & acumine ingenii & ſtudio comparantur, diſcuntúrque à magiſtris: hæc verò æquitate & bona conſcientia magis conſtat. At Iuriſconſulti melius iudicabunt, & certius quàm fidelis quiſpiam idiota: aut iuris cognitio ſuperuacua eſt. Reſpõdeo, hîc non excludi eorum conſilium: nam ſi cuius obſcuræ quæſtionis definitio à legum ſcientia petenda ſit, non vetat Apoſtolus quin adeant Chriſtiani Iuriſconſultos. Sed hoc tantùm reprehendit in Corinthiis, quòd ſuas controuerſias ad infidelium iudicium deferant, tanquam nullos haberent idoneos arbitros in Eccleſia. Et admonet quanto excellentiori iudicio præfecerit Deus ſuos fideles. *In vobis*, poſitum exiſtimo pro Inter vos. Quoties enim ſub Chriſti auſpiciis in vnum locum fideles conueniunt, iam in eorum conſeſſu quædam eſt futuri iudicii imago, quod vltimo die in ſolidum patefiet. Mundum ergo in Eccleſia iudicari dicit Paulus, vbi erectum eſt Chriſti tribunal, ex quo ſuam iuriſdictionem exerceat.

3 *An neſcitis quòd Angelos.*) Variè hic locus accipitur. Chryſoſtomus refert è quibuſdam de ſacerdotibus intelligi, ſed illud eſt nimis coactum. Alii de Angelis cæleſtibus exponunt, hoc ſenſu, quòd verbi Dei iudicio Angeli ſubiaceant, & à nobis, ſi opus ſit, per hoc verbum iudicari poſſint. ſicut habetur ad Galat. 1.b. 8, Si Angelus è cælo aliud Euangelium attulerit, anathema ſit. Nec videtur prima facie hæc expoſitio aliena eſſe à contextu Pauli: nam ſi omnes quos verbo ſuo illuminauit Deus, tanta authoritate ſunt prædití, vt per verbum illud non homines modò, ſed Angelos etiam iudicent: quanto magis de rebus exiguis & vilibus iudicabunt? ſed quia Paulus hîc in futuro tanquam de extremo die loquitur, & actuale (vt vulgò dicitur) iudicium verba ſonant: mea quidem opinione, angelos apoſtatas intelligere ſatius eſt. Neque enim minus quadrabit argumentum, hoc modo, Dæmones qui ex origine adeò nobili orti ſunt, & nunc quoque poſtquam exciderunt ſuo principatu, creaturæ ſunt immortales, & corruptibili mundo ſuperiores, iudicabimus: quid ergo? an ea quæ ventri ſubſunt, iudicio noſtro eximentur?

4 *Iudicia ergo de rebus ad victum pertinentibus.*) Obſeruandum ſemper de quibus cauſis agat: nam publica iudicia extra poteſtatem noſtram ſunt, nec arbitio noſtro debent transferri: de priuatis autem negotiis tranſigere licet, abſque magiſtratus conſcientia. Quum ergo arbitrium ferendo nihil minuatur de iure magiſtratus, meritò Apoſtolus abſtinere à profano, hoc eſt infidelium foro Chriſtianos iubet. Ac ne cauſentur, ſe deſtitui meliore remedio, iubet ex Eccleſia deligere arbitros qui placidè & ex æquitate cauſas decidant: ne verò idoneos ſibi negent ſuppetere, dicit infimum quenque ſuſtinere poſſe iſtas partes. Non ergo hîc eleuatur magiſtratus dignitas, dum eorum munus contemptis hominibus mandari præcipit: hoc enim (ſicut iam dixi) per anticipationem poſitum eſt: quaſi diceret, Vel poſtremus veſtrum & abiectiſſimus melius hoc præſtabit, quàm iudices impii ad quos curritis, tantum abeſt vt hæc neceſſitas vos cogat. Ad hunc ſenſum propè accedit Chryſoſtomus, tametſi aliquid præterea adiungit: putat enim Apoſtolum voluiſſe dicere, etiamſi inter Corinthios nemo inueniretur qui ſatis haberet prudentiæ ad iudicandum, eligendos tamen eſſe qualeſcunque eſſent. Ambroſius neque cælum neque terram attingit. Ego mihi videor Apoſtoli mentem fideliter expreſſiſſe, quòd poſtremos fidelium prætulerit infidelibus in iudicandi facultate. Sunt qui excudant prorſus diuerſum ſenſum: nam verbum καθίζετε in præſenti accipiunt: & contemptibiles in Eccleſia, profanos homines interpretantur. Sed hoc argutum magis quàm ſolidum: nam frigida eſſet illa infidelium appellatio. Deinde particula, *Si habueritis*, obiurgationi non adeò quadraret: dicendum enim potius fuerat, Dum habetis: nam conditio illa extenuat. Proinde illud magis amplector, remedium mali iam hîc præſcribi. Cæterùm hanc ſententiam perperam acceptam fuiſſe à veteribus, ex quodam Auguſtini loco apparet: nam libro De opere Monachorum, vbi ſuas occupationes commemorat, hanc ſibi de multis vel moleſtiſſimam eſſe aſſerit, quòd ſecularibus negotiis partem dici impendere cogatur: ſe tamen patienter ferre, quia eiuſmodi neceſſitatem ſibi Apoſtolus iniungat. Ex hoc loco & quadam epiſtola apparet, ſolitos certis horis cedere Epiſcopos ad lites dirimendas: quaſi eos hîc deſignet Apoſtolus. Vt autem res in deterius ſemper labuntur, ex illo errore deinde manauit iuriſdictio, quam ſibi in cauſis pecuniariis Epiſcoporum officiales vſurpant. In illo antiquo more duo ſunt reprehenſione digna: quòd Epiſcopi alienis ab officio ſuo negotiis implicabantur, & Deo faciebant iniuriam, quum eius authoritate & mandato ſe à recta vocatione diſcedere prætexerent. ſed erat fortè malum vtcunque tolerabile. hunc verò profanum morem qui in Papatu inualuit vel excuſare vel defendere, ſummæ improbitatis fuerit.

5 *Ad erubeſcentiam vobis dico.*) Senſus eſt, Si nihil vos mouent aliæ rationes, ſaltem conſiderate quanto vobis dedecori ſit, quòd inter vos ne vnus quidem extet qui negotium inter fratres amicè tranſigere queat: quem honorem infidelibus tribuitis. Non repugnat autem hic locus teſtificationi quam ſuperius habuimus: vbi negabat ſe exprobrandi cauſa eorum vitia proferre: nam ita exprobrando, magis eos à probro reuocat, & ſe honori eorum conſultum velle oſtendit. Non ergo vult eos tam malignè ſentire de ſuo cœtu, vt quod infidelibus concedunt, fratribus ſuis omnibus adimant.

7 *Iam quidem omnino delictum.*) Secundum membrum continens generalem doctrinam, nec enim

eos

eos iam reprehendit quòd Euangelium deriſui & infamiæ exponant: ſed quia litigent inter ſe, hoc dicit eſſe vitium. Notãda eſt tamen verbi proprietas quo vtitur: nam ἥττημα Græcis imbecillitatem animi ſignificat, dum facilè iniuriis frangitur, nec quicquã perferre valet. poſtea ad quodlibet vitium transfertur: quoniam omnia ex infirmitate & fortitudinis defectu naſcũtur. Damnat ergo hoc in Corinthiis Paulus, quòd litigando alii aliis moleſti ſint. Rationem ponit, quia tolerare iniurias neſciant. & certè quum Dominus præcipiat ne malis vincamur, ſed beneficiis potius vincamus iniurias: certum eſt, eos qui imperare ſibi nequeunt vt iniurias tolerent, ſua impatiẽtia peccare. Si huius impatientiæ ſignum eſt forenſis inter fideles concertatio, ſequitur eſſe vitioſam. Sed hoc modo videtur in vniuerſum tollere priuata iudicia: Omnino peccant qui litigant: ergo nemini fas erit ius ſuum per magiſtratum tueri. Sunt qui ita ſoluant hanc obiectionem, Apoſtolum pronuntiare omnino delictum eſſe vbi ſunt lites, quia alterius partis neceſſariò mala ſit cauſa. Sed hac cauillatione non effugiunt, propterea quòd non tantùm eos peccare dicat dum faciunt iniuriam, ſed etiam dum patienter non ferunt. Ego autem ſimpliciter ita reſpondeo, Quum permiſerit nuper arbitros, ſatis eo indicaſſe, non eſſe illicitum Chriſtianis, ius ſuum moderatè citráque charitatis offenſionem perſequi. Inde colligere promptum eſt, eum habita circumſtantiæ ratione ita fuiſſe ſeuerum. Et ſanè vbicunque eſt litium frequentia, vel ſummo iure pertinaciter inter ſe contẽdunt partes: illic apparet planè animos intemperanter malis cupiditatibus ardere, nec ad æquitatem & tolerantiam ſecundum Chriſti præceptum eſſe compoſitos. Dicam apertius, Hæc cauſa eſt cur lites improbet Paulus; quia debeamus iniurias tolerare æquis animis. videndum nunc num poſſit quiſpiam litigare abſque impatientia. nam ſi ita eſt, litigare non ſemper malum erit, ſed ἐπὶ τὸ πολύ, hoc eſt vt plurimum. Ego autem fateor, vt ſunt corrupti hominũ mores, impatientiam aut tolerantiæ defectum (vt loquuntur) eſſe omniũ ferè litium accidens inſeparabile. Sed hoc non obſtat tamen quin diſcernas inter rem ipſam & accidens vitioſum. Itaque meminerimus, Paulum non ideo improbare lites, quòd bonam cauſam præſidio magiſtratus tueri per ſe malum ſit: ſed quia ferè perpetuò adhæreant praui affectus: vt intemperantia, vlciſcendi libido, inimicitiæ, pertinacia, & ſimiles. Mirum eſt hanc quæſtionem non fuiſſe exactius diſcuſſam à ſcriptoribus Eccleſiaſticis: Auguſtinus plus diligentiæ impendit quàm reliqui, & propius ad ſcopum acceſſit. Sed eſt ipſe quoque nonnihil obſcurus, vtcunque verum doceat. Qui clariùs docere volunt, admonent, diſtinguendum eſſe inter publicam & priuatam vindictam: nam quum vindicta magiſtratus à Deo ſit ordinata, qui ab ea petunt auxilium, non vſurpant ipſi temere vindictam, ſed ad Deũ confugiunt vltorem, prudenter id quidem & aptè: ſed vltrà progrediendum eſt, nam ſi ne à Deo quidem vindictã licet expetere, ita nec ad magiſtratus vindictam cõfugere liceret. Fateor ergo Chriſtano homini prohibitam eſſe omnem vltionem, ne vel per ſe, vel per magiſtratum eam exerceat, imò ne appetat quidem. Si ergo ius ſuum proſequi vult homo Chriſtianus iudicio abſque Dei offenſa, cauere in primis debet nequam vltionis cupiditatem, neque prauum animi motum, ne iracundiam, ne vllum denique venenum in forum afferat. Huius rei charitas optima erit moderatrix. Siquis excipiat rariſſimum hoc eſſe, vt quis ſolutus & vacuus omni prauo affectu litiget: fateor quidem, & ſimul dico rarum eſſe boni litigatoris exemplum: verùm multis de cauſis vtile eſſe oſtendi, rem ipſam per ſe non eſſe malam, ſed vitiari abuſu primùm ne videatur Deus fruſtra inſtituiſſe iudicia: deinde vt ſciant pij quantum ſibi liceat, ne mala conſcientia quicquam ſuſcipiant. Hinc enim fit vt multi ruant in apertum Dei contemptum, vbi ſemel iſtos fines tranſilire cœperunt. Tertiò vt admoneantur, tenendam ſemper moderationem eſſe, ne remedium ſibi à Domino permiſſum, proprio vitio contaminent. Poſtremo vt improborum audacia coërceatur puro ſinceróque zelo, quod non fieret, niſi nobis liberum eſſet legum pœnis eos ſubiicere. Mat.5.g.48.

8 *Sed vos infertis iniuriam.)* Hinc liquet cur tanta in eos acerbitate inuectus ſit: quoniam ſcilicet tam improba habendi cupiditas regnabat inter eos, vt neque iniuriis parcerent. Paulo antè quò mali magnitudinem exprimeret, præfatus eſt nõn eſſe Chriſtianos qui iniurias ſuſtinere neſciant. Eſt ergo amplificatio ex comparatione ſumpta: quia ſi iniurias non deuorare malum eſt, quãto peius eſt inferre? *Et quidem fratres.* Altera mali exaggeratio, quia ſi iam bis peccant qui fraudant extraneos, portenti ſimile eſt, fratrem à fratre circunueniri aut ſpoliari. nos autem fratres ſumus quicunque nominamus vnum in cælis Patrem. Neque tamen, ſiquis mala fide cum extraneis verſetur, crimen Paulus extenuat: ſed prorſus excæcatos eſſe Corinthios docet, apud quos ſacra fraternitas nullius ſit momenti.

9 ***An neſcitis quòd iniuſti regnum Dei hæreditate non obtinebunt? Ne erretis, neque ſcortatores, neque idololatræ, neque mœchi, neque molles, neque pæderaſtæ,***

10 ***Neque fures, neque auari, neque ebrioſi, neque maledici, neque rapaces regnum Dei hæreditate obtinebunt:***

11 ***Et hæc fuiſtis, ſed abluti eſtis, ſed ſanctificati eſtis, ſed iuſtificati eſtis in nomine Domini Ieſu, & in Spiritu Dei noſtri.***

9 *An neſcitis,* &c.) Iniuſtitiam hîc intellige quæ iuſtitiæ particulari opponitur. *Iniuſti* ergo, hoc eſt qui fratribus iniuriam faciunt, qui fraudant vel circunueniunt alios; qui denique cum aliorum iniuria commodis ſuis inhiant, nõn poſſidebunt regnum Dei. Vocari autem hîc iniuſtos, ſicuti mœchos, & fures, & auaros, & maledicos, qui à vitiis ſuis non reſipiſcunt, ſed obſtinatè in illis perſeuerant, notius eſt quàm vt dici oporteat. Et Apoſtolus ipſe poſtea ſuis verbis hoc exprimit, quum dicit Corinthios olim fuiſſe tales. Obtinent ergo impij Dei regnum: ſed ita, ſi vera pœnitentia ad Dominum antè conuerſi fuerint, & hoc modo impij eſſe deſierint. nam etſi veniæ cauſa non ſit cõuerſio, ſcimus tamen nullos Deo reconciliari, niſi qui reſipiſcunt. Cæterùm interrogatio habet emphaſim, quia ſe nihil aliud dicere ſignificat, niſi quod ſciãt ipſi, ac vulgò tritũ ſit inter omnes pios. *Ne erretis.* Occaſione ab vno ſumpta, de pluribus vitiis loquitur: puto autẽ ea potiſſimùm vitia notaſſe quibus laborabãt Corinthij. Tribus vocabulis

venereas libidines perſtringit,quas illic regnaſſe hiſtoriæ omnes teſtãtur, imò profuſiſſimè graſſatas eſſe. erat enim vrbs (quemadmodum alibi dictum eſt) opibus abundans: erat celebre emporiũ, quod frequentabant multarum nationum mercatores. Diuitias luxus ſequitur, impudicitiæ & omnium laſciuiatum pater: præterea gentem per ſe libidinoſam, multæ aliæ corruptelæ incitabant. *Scortatores* quid ab adulteris differant, ſatis notum eſt. Per *Molles*, intelligo qui tametſi non proſtituant ſe vulgò ad libidinẽ, verborum tamen lenociniis, effœminato geſtu & veſtitu, aliiſque deliciis impudicitiã ſuam produnt. Quartum genus omnium eſt grauiſſimum, prodigioſa ſcilicet illa fœditas quæ in Græcia nimis vſitata fuit. Iniquitatem & iniurias tribus nominibus taxat. *Fures* nominat, qui fratres qualibet fraude vel occulto artificio circunueniunt. *Rapaces*, qui violenter inuolant in alienas facultates, aut tanquam harpyiæ hinc inde ad ſe trahunt & vorant, vt autem latius extendat orationem, ſubiungit poſtea omnes quoque auaros. Per *ebrioſos* intellige etiam eos qui victus intemperie luxuriantur. *Maledicos* peculiariter notat, quia veriſimile eſt vrbem illam plenam dicacitatis fuiſſe & obtrectationum. In ſumma, eorum præcipuè vitiorum meminit, quibus obnoxiam vrbem illam eſſe videbat. Atque vt denuntiatio plus habeat ponderis, dicit, *Ne erretis.* quo verbo admonet eos ne ſibi inani ſpe blandiantur: quemadmodum ſolent homines extenuando peccata, ſe aſſuefacere ad Dei cõtemptum. Nullum ergo perniciosius venenum eſt quàm illæ deliciæ quæ nos in peccatis confirmant: non ergo tanquam Sirenum cantus, ſed tanquam exitiales Satanæ morſus, fugiamus voces hominum profanorum, dum iudicium Dei & peccatorum reprehenſiones in facetias conuertunt. Poſtremò notanda etiam hîc eſt proprietas verbi κληρονομεῖν, quod oſtendit regnum cælorum, filiorum eſſe hæreditatem, ac proinde adoptionis beneficio nobis obuenire.

11 *Et hæc fuiſtis.)* Addunt nõnulli particularem notam. Hæc fuiſtis quidam, quia Græcè additur particula τινὲς: ſed mihi magis probatur, Apoſtolum generaliter loqui. particulam verò illam ſuperuacuam eſſe arbitror, vſitato Græcorum more, qui eam ſæpe vſurpãt ornatus gratia, non autem vt reſtringat. Non eſt tamen intelligendum, ſic eodem omnes inuolui faſciculo, acſi vniuerſa hæc vitia in ſingulos eorum conferat: ſed tantùm indicare vult, neminem ab his malis eſſe immunem, donec Spiritu renatus fuerit. Sic enim habendum eſt, in vniuerſa hominum natura ſemen omnium malorum incluſum eſſe: alia autem vitia regnare & apparere in aliis, prout Dominus à fructibus carnis prauitatem oſtendit. Ita Paulus Rom. capite primo, plurima vitiorum & ſcelerum genera colligit, quæ ex ignorantia Dei manant, & illa ingratitudine, cuius reos fecerat omnes infideles. non quòd vnuſquiſque infidelium infectus ſit illis omnibus vitiis, ſed quia omnes ſũt illis obnoxii, & nemo eſt ab omnibus purus. Nam qui adulter nõ eſt, peccat alio genere. Ita & tertio capite ad vniuerſos Adæ filios accommodat illa teſtimonia, Quòd ſepulchrum patens ſit guttur eorum, veloces pedes ad fundendum ſanguinem, lingua fallax aut venenata, non quòd omnes ſint ſanguinarii & crudeles, omnes perfidi vel maledici: ſed quòd, antequam reformati à Deo ſimus, alius ad crudelitatem, alius ad perfidiã, alius ad libidines, alius ad fallacias eſt propenſus: vt nemo ſit in quo non aliquod extet communis vitioſitatis ſpecimen: omnes verò ad vnum interiore arcanóque animi affectu ſimus obnoxii omnibus morbis, niſi quoad eos Dominus ne palàm emergant, intus comprimit. Simplex ergo ſenſus eſt, quòd ante regenerationis gratiam, alii ex Corinthiis auari, alii adulteri, alii rapaces, alii molles, alii maledici: nunc verò liberati per Chriſtum, tales eſſe deſierint. Hoc autem eſt Apoſtoli cõſilium, commemoratione præteriti ſtatus eos humiliare: deinde excitare ad recognoſcendam erga ſe Dei gratiam. Quo enim maior agnoſcitur miſeria, vnde beneficio Domini emerſimus, eo magis luceſcit gratiæ eius amplitudo. Cõmendatio autem gratiæ, fons eſt exhortationis: quia cauere ſedulò debemus ne irritũ faciamus Dei beneficium quod tanti æſtimandum eſt. quaſi diceret, Satis eſt quòd ab eo luto vos extraxit Deus, in quo eratis olim demerſi. quemadmodum & Petrus loquitur, Sufficit præteritũ tempus ad explendas Gentium cupiditates. *Sed abluti eſtis.* Tribus vocabulis vtitur ad rem vnam exprimendam, quò magis eos deterreat ne rurſum eodem reuoluantur vnde exierant. Quanquam ergo hæc *1. Pet. 4. a. 3.*
tria eodem ſpectant, in ipſa tamen varietate latet magna vis: ſunt enim ſubaudiendæ antitheſes ablutionis & ſordium, ſanctificationis & pollutionis, iuſtificationis & reatus: nempe vt ſemel iuſtificati, ne ſibi nouum reatum accerſant: ne ſanctificati, ſe iterum profanent: ne abluti, nouis inquinamentis deforment: ſed potius ſtudeant puritati, maneant in vera ſanctitate, priores ſordes abominentur. Atque hinc colligimus in quem finem Deus nos ſibi gratuita peccatorum remiſſione reconciliet. Quòd autem dixi, tribus nominibus exprimi rem vnam, non ſic accipio quaſi nihil ſignificatione differant: nam propriè loquendo, iuſtificat nos Deus dum peccata nobis non imputando, nos à reatu liberat: purgat, dum peccatorum memoriam abolet. Ita hæc duo nihil differunt, niſi quòd alterũ ſimplex, alterũ tranſlatitium eſt: ſiquidem in verbo Abluendi eſt metaphora, quia Chriſti ſanguis aquæ inſtar eſt. Sanctificat autẽ, vitioſam naturam Spiritu ſuo reformãdo: ita ſanctificatio ad regenerationẽ pertinet. Sed hoc loco nihil aliud propoſitum Apoſtolo fuit, quàm pluribus elogiis amplificare Dei gratiam, quæ nos à peccati ſeruitute liberauit: vt inde diſcamus quantopere nos abhorrere ab omnibus oporteat, quæ iram Dei & vltionem in nos prouocant. *In nomine Domini Ieſu*, &c. Propriè & elegãter diſtinguit inter officia. nam ſanguis Chriſti purgationis noſtræ materia eſt: ex eius morte & reſurrectione, iuſtitia & ſanctificatio nobis contingit. Sed quia purgatio per Chriſtum facta, & iuſtitiæ acquiſitio nihil prodeſt, niſi iis qui Spiritus ſancti virtute, iſtorum bonorum participes fuerint facti: meritò Spiritum coniungit cum Chriſto. Chriſtus ergo nobis omnium bonorũ fons eſt, ab ipſo omnia obtinemus: ſed Chriſtus ipſe cũ omnibus ſuis bonis per Spiritum nobis communicatur. Fide enim recipimus Chriſtum, & eius gratiæ nobis applicantur. Fidei author, Spiritus.

12 *Omnium mihi eſt poteſtas, at non omnia cõducunt: omnium mihi eſt poteſtas, ſed ego ſub nullius redigar poteſtatem.*

13 *Eſcæ*

13 *Eſcæ ventri, & venter eſcis: Deus verò & has & illum deſtruet. corpus autem non ſcortatio-
ni, ſed Domino, & Dominus corpori.*
14 *Porrò Deus & Dominum ſuſcitauit, & nos ſuſcitabit per potentiam ſuam.*
15 *An neſcitis quòd corpora veſtra membra ſunt Chriſti? tollens igitur membra Chriſti, fa-
ciam membra meretricis? Abſit.*
16 *An neſcitis quòd qui adhæret meretrici, vnum corpus eſt? Erunt enim, inquit, duo in car-
nem vnam.*
17 *Qui autem Domino adhæret, vnus ſpiritus eſt.*
18 *Fugite ſcortationem. omne peccatum quod commiſerit homo, extra corpus eſt: qui autē ſcor-
tatur, in proprium corpus peccat.*
19 *An neſcitis quòd corpus veſtrum templum eſt Spiritus ſancti qui in vobis eſt, quem habetis
à Deo, & non eſtis veſtri.*
20 *Empti enim eſtis pretio: glorificate iam Deum in corpore veſtro & in ſpiritu veſtro, quæ
Dei ſunt.*

12 *Omnium mihi poteſtas.*) In his contexendis quoniam nonnihil à propoſito Apoſtoli aliena viden-
tur, multum ſudant interpretes. Ego omiſſa expoſitionum varietate, dicam quod eſt (meo iudicio) con-
uenientiſſimum. Veriſimile eſſe Corinthios tunc quoque adhuc multum retinuiſſe ex priſtina licentia,
& redoluiſſe mores ſuæ vrbis: vbi autem impune vitia graſſantur, conſuetudo habetur pro lege. deinde
quæruntur inanes ad excuſandum prætextus: qualis hic fuit, quòd in vmbram Chriſtianæ libertatis con-
fugiebant, vt omnia ſibi propemodum licita facerent. Diffluebant nimio luxu: huic multum (vt ſolet) ad-
miſtum erat ſuperbiæ, quoniã res erat externa, non putabant ſe peccare: quinetiam apparet ex Pauli ver-
bis, eò vſque abuſos fuiſſe libertate, vt vſque ad ſcortationem extenderent. Nunc ergo optima occaſione,
poſtquam loquutus erat de vitiis, prauas illas excuſationes quibus ſibi in externis peccatis blandieban-
tur, exagitat. Certum quidem eſt, de rebus externis tractari, quas Deus fidelium arbitrio permiſit: vniuer-
ſali autem nota, vel immoderatam licentiam obliquè taxat: vel immenſam Dei liberalitatem extollit, quę
nobis continentiæ optima eſt magiſtra. Nimiæ enim intemperantiæ ſignũ eſt, non ſponte ſe reſtringere,
modúmque ſibi imponere in tam multiplici copia. Ac priore quidem loco moderatur libertatem dua-
bus exceptionibus: deinde admonet, nequaquam vſque ad ſcortationem patêre. Hæc verba, Omnium
mihi poteſtas eſt, in perſona Corinthiorum accipi debent, *κατ' ἀνθυποφοράν*. quaſi diceret, Audio quid vulgò
ſoleatis obiicere, dũ vultis reprehenſionẽ fugere in externis vitiis: fingitis ſcilicet omnia vobis eſſe licita,
abſq; vllo delectu vel moderatione. *At nõ omnia cõducunt.* Prior exceptio qua reſtringit vſum libertatis,
ne in licentiam diffluant, quia habenda ſit ratio ædificationis. Senſus eſt, Non ſufficit hoc vel illud nobis
eſſe permiſſum vt permiſcuè vtamur: videndum enim quid fratribus conducat, quorũ vtilitati ſeruire nos
decet. Vt enim fuſius poſtea diſſeret, & ad Romanos capite 14.c.17. iam viſum fuit, hac lege quiſque intus
ſibi liber eſt coram Deo, vt omnes libertatis ſuæ vſum reſtringere ad mutuã vtilitatẽ debeant. *Sub nullius
redigar poteſtatem.* Secunda reſtrictio. nos ita rerum omnium conſtitutos eſſe dominos, vt nõ debeamus
nos vlli rei mancipare in ſeruitutem: quòd faciunt qui ſuis cupiditatibus non poſſunt imperare. Particu-
lam enim *τινὸς* accipio in neutro genere: & refero non ad perſonas, ſed ad res ipſas: vt ſit ſenſus, Domini
ſumus rerum omnium: modò ne ita abutamur hoc dominio vt miſerrimam ſeruiamus ſeruitutẽ, addicti
per intemperantiam & cupiditates inordinatas rebus externis quæ ſubeſſe nobis debuerant. Et certè hoc
facit nimia eorum moroſitas, qui in fratrum gratiam cedere grauantur, vt neceſſitatis laqueos ſibi per-
peram induant.
13 *Eſcæ ventri, & venter eſcis.*) Hîc admonet quomodo vtendum ſit rebus externis, nempe ad ne-
ceſſitatem præſentis vitæ, quæ inſtar vmbræ ſubitò præterfluit: ſicuti capite 7.e.29. dicet, Hoc mundo ſic
vtendum, quaſi non vteremur. Et hinc quoque colligimus quàm non ſit contendendũ homini Chriſtia-
no pro rebus externis. Quum ergo de rebus corruptioni obnoxiis erit quæſtio, non immorabitur anxiè
in illis pius animus. aliud enim eſt libertas, aliud libertatis vſurpatio. Huic ſententiæ reſpondet altera
illa, Regnum Dei non eſſe eſcam & potum. *Corpus autem non ſcortationi.* Poſitis exceptionibus nunc *Rom.14.c.17.*
quoque ſubiungit, libertatem noſtram ad ſcortationem minimè debere extendi. Erat enim tam vulga-
tum malum eo tempore, vt quodammodo permiſſum videretur. quod etiam ex decreto Apoſtolorum
videre licet, vbi ſcortationem Gentibus prohibent inter res indifferentes: non enim dubium quin id fa-
ctum ſit, quia ferè ducerent rem eſſe licitam. Dicit ergo nunc Paulus, Alia eſt ſcortationis ratio quàm *Act.15.d.20.*
ciborũ: neque enim vt cibis ventrẽ deſtinauit Deus, ita corpus ſcortationi. Et hoc confirmat à contrariis
aut repugnantibus: quia ſit Chriſto conſecratum. eſt autem impoſſibile Chriſtum cum ſcortatione con-
iungi. Quod addit, *Et dominus corpori*, pondere non caret: nam quum Deus Pater Filium aptauerit no-
bis, quantum flagitium eſt, corpus noſtrum à ſacra illa coniunctione abreptum, ad res Chriſto indi-
gnas transferri?
14 *Porrò Deus & Dominum ſuſcitauit.* A conditione Chriſti demonſtrat quantum aliena ſcortatio
ſit à Chriſtiano homine: nam Chriſtus in gloriam cæleſtem quum ſit receptus, quid habet cum huius
mundi pollutionibus cõmune? Quanquam duo cõtinentur his verbis: quòd indignum ſit ac nefas, cor-
pus noſtrũ, quod Chriſto dicatum eſt, ſcortatione profanari. quandoquidem Chriſtus ipſe excitatus eſt à
mortuis, vt cæleſtem gloriam poſſideat. Deinde quòd turpe ſit proſtitui corpus noſtrum terrenis inqui-
namentis, quum futurum ſit beatæ immortalitatis & cæleſtis gloriæ vnà cum Chriſto particeps. Similis
eſt ſententia, Coloſſenſ.2.a.1, Si conſurreximus cum Chriſto, &c. niſi quòd hîc de vltima tantùm reſur-

rectione loquitur, illic autem etiam de priore, hoc eſt de gratia Spiritus ſancti, qua refingimur in nouam vitam. Quia autem reſurrectio humano ſenſui res eſt penè incredibilis: Scriptura dum eius mentionem facit, ad Dei potentiam nós reuocat, quò ſtabiliat eius fidem.

15 *An neſcitis quod corpora veſtra, mēbra.)* Eſt exegeſis ſuperioris ſentētiæ. aut ſi mauis expoſitio. Illud enim propter breuitatem nonnihil obſcurum eſſe poterat, *corpus Domino*, Itaque tanquā illud exponens dicit, Chriſtum ita nobis aptatum, & nos illi, vt in vnum corpus coaleſcamus cū eo. Ideo ſi me cōmiſceam cum meretrice, Chriſtum, quantū in me eſt, membratim diſcerpo. quia fieri nequit vt eum in tantæ pollutionis cōmunionem traham. quoniam autem id abominandum eſt, vtitur particula ſibi vſitata in rebus

Ephe.5.f.29. absurdis, *Abſit*. Nota vnitatem ſpiritualem quæ nobis cum Chriſto eſt, non animæ tantùm eſſe, ſed pertinere etiam ad corpus, vt caro ſimus de carne eius, &c. Alioqui infirma eſſet ſpes reſurrectionis, niſi talis eſſet noſtra coniunctio, hoc eſt, plena & ſolida.

16 *An neſcitis quòd qui adhæret meretrici.)* Melius exprimit quantam iniuriam Chriſto inferat, qui ſe cum ſcorto miſcet: vnum enim corpus efficitur, membrum igitur à Chriſti corpore auellit. Teſtimonium quod ex Geneſ.2.d.24, adiungit, incertum eſt quo ſenſu ad ſuum propoſitum accommodet, Nam ſi ideo citat, vt probet duos qui ſimul ſcortantur, in carnem vnam coaleſcere, à genuino ſenſu in alienum detorquet. Moſes enim illic non de turpi & vetita viri & mulieris cohabitatione loquitur, ſed de ſocietate coniugali, cui Deus benedicit. Docet enim tam arctum eſſe & inſolubile hoc vinculum, vt neceſſitudinem quę eſt inter patrem & filium, ſuperet: quod certè ad ſcortationem pertinere non poteſt. Hęc ratio me aliquando mouit vt putarem nō adductum eſſe hoc teſtimonium ad proximæ ſententiæ cōfirmationem, ſed remotioris: hoc modo, dicit Moſes vinculo coniugali maritū & vxorem in vnam carnem coire: at Domino qui adhæret, non tantùm vna caro, ſed vnus ſpiritus cum ipſo efficitur. Atque ita hoc totum ſpectaret ad amplificandam coniugis ſpiritualis inter nos & Chriſtum vim & dignitatem. Verùm ſicui illa expoſitio, tanquam coactior, non vſque adeo probatur, proferam alteram: nam quū ſcortatio Diuinæ inſtitutionis ſit corruptela, nonnullam cum ea ſimilitudinem habet: & quæ de illa prędicantur, ad hanc accommodari poſſunt aliquatenus: non vt eius laudibus ornetur, ſed ad vitii grauitatē melius exprimendam. Hoc igitur verè & propriè cōiugibus ſolis competit, vt duo ſint in carnem vnam: ſed ad ſcortatores transfertur, qui in pollutam & impuram vnitatem coaleſcunt, vt contagio ab vno ad alterum perueniat. Nihil enim abſurdi ſiquid ſimile habeat ſcortatio cum ſacro cōiugio, tanquam eius (vt dixi) corruptela: ſed illa in maledictione, hoc in benedictione: qualis eſt congruentia rerum contrariarum in antitheſi. Quanquam mallem de cōiugio in primis, deinde abuſiuè de ſcortatione accipere, hoc modo, Ideo pronuntiat Deus virum & vxorem eſſe carnem vnam, ne alter eorum ſe alienæ carni adglutinet: vt fiant etiā adulter & adultera vna caro, & maledicta copula ſe induant. Et ſanè hoc ſimplicius eſt, & contextui melius quadrat.

17 *Qui autem Domino adhæret.)* Hoc ideo adiecit, vt doceret arctiorem eſſe coniunctionem Chriſti nobiſcum, quàm viri cum vxore: & ideo illam huic eſſe longè præferendam, vt ſumma caſtitate & fide colatur. Si enim qui vxori copulatus eſt, non debet cum ſcorto ſe miſcere, multo hoc maius nefas eſt in fidelibus, qui non vna tantùm caro ſunt cum Chriſto, ſed vnus etiam ſpiritus. ita cōparatio eſt maioris & minoris.

18 *Fugite ſcortationem. omne peccatum.)* Propoſita honeſtate, nūc docet quantopere nos à ſcortatione abhorrere oporteat, propoſita flagitii ac turpitudinis magnitudine. hanc verò comparatione amplificat: quòd hoc peccatum vnum ex omnibus corpori probrum inurat. Quoniam autem & furto, & homicidio,

Ieſa.1.d.15. & ebrietate corpus fœdatur, vnde ſunt illa, Manus veſtræ ſanguine pollutæ ſunt. Præbuiſtis mēbra veſtra

Rom.6.d.19. arma iniquitatis peccato, & ſimilia: quidam vt hanc abſurditatē effugiant, interpretantur *proprium corpus*, nos cum Chriſto copulatos: ſed mihi argutum magis quàm ſolidum hoc videtur. Deinde ne ſic quidem elabuntur: quia de idololatria etiam idem prædicabitur quod de ſcortatione. Peccat enim aduerſus Chriſti coniunctionē, qui ſe coram idolo proſternit. Itaque ſic expono, nō negari prorſus quin aliis quoque vitiis dehoneſtetur & probro afficiatur corpus noſtrum: ſed hoc tantùm dici, nō ita reſidere in corpore noſtro fœditatem ex illis, ſicuti ex ſcortatione. Manus quidē mea furto inquinatur vel cæde: lingua verò maledicentia aut periurio, corpus totum ebrietate: ſed ſcortatio maculam in corpore impreſſam relinquit, qualis non imprimitur ab aliis peccatis. Secundum hanc comparationem, hoc eſt, ſecundum plus & minus, dicuntur alia extra corpus eſſe: non autem quia corpus omnino non attingant, ſi vnumquodque per ſe æſtimetur.

19 *An neſcitis quòd corpus veſtrum.)* Duobus præterea argumentis vtitur, vt nos ab hac ſpurcitia deterreat: quòd tēpla Spiritus ſint corpora noſtra: deinde quod nō ſimus noſtri iuris, quia Dominus nos ſibi acquiſierit in peculium. In vocabulo *templi* ſubeſt emphaſis: nā quū Spiritus Dei quieſcere in loco profano nequeat, nos ei domicilium aliter non prębemus, quàm dum nos cōſecramus in templa. Magnus honor quo nos dignatur Deus, quùm vult in nobis habitare: quo magis timendum eſt ne ſacrilegiis noſtris infenſus, à nobis diſcedat. *Et non eſtis veſtri.* Secundum argumentum, non eſſe nos in poteſtate noſtra, vt arbitrio noſtro viuamus. id probat, quia Dominus ſoluto redēptionis noſtræ pretio, nos ſibi acquiſierit. Simile eſt Rom.14.b.9, In hoc mortuus eſt Chriſtus & reſurrexit, vt viuis & mortuis dominetur. Porrò nomen *pretij* bifariam accipi poteſt: vel ſimpliciter, vt vulgò dicimus pretio conſtitiſſe quod non eſſe gratuitum ſignificare volumus: aut loco aduerbii τιμίως, pretioſè: qualiter loqui ſolemus de iis quæ magno conſtiterūt. hoc certè poſterius magis mihi arridet. In hunc modum Petrus, Redempti eſtis non auro nec

1.Pet.1.c.18. argento, ſe pretioſo ſanguine Agni immaculati. Summa eſt, vt redēptio nos obſtrictos teneat, ac ſub obedientiæ fræno cohibeat carnis noſtræ laſciuiam.

20 *Glorificate Deum.)* Ex concluſione patet, Corinthios ſibi licentiam ſumpſiſſe in rebus externis, quam reſtringi & frænari neceſſe eſſet. Hæc igitur correctio eſt, quòd admonet corpus non minus quàm animam

animam ſubiectum eſſe Deo: proinde æquum eſſe vt eius gloriæ vtrunque ſeruiat: quaſi diceret, Sicuti coram Deo mentem fidelis hominis puram eſſe conuenit: ita externa etiam profeſſio reſpondeat, coram hominibus, quandoquidem vtriuſque poteſtas eſt penes Deum qui vtrunque redemit. Hoc conſilio nuper aſſeruit, non modò animas noſtras, ſed corpora etiam, Spiritus ſancti eſſe templa: ne putemus nos erga eum rite defungi, niſi dum nos in eius obſequium totos & in ſolidum addicimus, vt externas quoque vitæ noſtræ actiones verbo ſuo regat.

CAPVT VII.

Porrò de quibus ſcripſiſtis mihi, bonum eſt viro mulierem non tangere.

2 *Propter fornicationes autem vnuſquiſque vxorem ſuam habeat, & vnaquaque proprium maritum.*

Quoniam de ſcortatione loquutus erat, commodùm nunc tranſit ad mentionem coniugij, quod eſt remedium vitandæ ſcortationis. Apparet autem in magna Eccleſiæ Corinthiacæ diſſipatione, manſiſſe tamen aliquam Pauli reuerentiam, quòd de rebus dubiis ipſum conſulebant. Quales fuerint ipſorum quæſtiones, incertum eſt: niſi quantum ex reſponſione coniicere poſſumus. ſed hoc ſatis notum eſt, à primo ſtatim Eccleſiæ exordio iſtam ſuperſtitionem Satanæ artificio obrepſiſſe, vt bona pars, ſtulta cælibatus admiratione, ſacrum coniugium vilipenderet: multi etiam ab illo, tanquam à re profana, abhorrerent. Fortè inuaſerat etiam Corinthios hæc contagio: aut ſaltem erant malè feriati ſpiritus, qui cælibatum immodicè euehendo, animos piorum ſtuderent à coniugio alienare. quanquam quum alia permulta tradat Apoſtolus, ſignificat ſe de pluribus fuiſſe rogatum. Præcipuum eſt vt eius doctrinam de ſingulis audiamus.

1 *Bonum eſt viro.)* Reſponſio duobus membris continetur: priore docet bonum fore ſi omnes à muliere abſtineant, modò liceat, ſecundò, ponit correctionem: quoniam hoc multis non permittit ſuæ carnis imbecillitas, illis non negligendum eſſe remedium quod habent ſibi ordinatum à Domino. Porrò notandum eſt quid per nomen boni intelligat, quum pronuntiet Bonum eſſe abſtinere à coniugio: ne ex aduerſo ratiocinemur, malum igitur eſſe cóiugij vinculum: quod Hieronymo accidit, non tam ignorantia (vt ego quidem ſentio) quàm contentionis feruore. Nam quum polleret eximiis virtutibus vir ille: inſigni etiam vitio laborauit, quòd in diſputando magna intemperie abreptus, non ſemper quid verum eſſet, reſpexit. Ille ergo ſic colligit, Bonum eſt non tangere mulierem, ergo malum eſt tangere. Verùm Paulus non accipit hîc Bonum in ea ſignificatione, vt malo aut vitioſo opponitur: ſed tantùm oſtendit quid expediat propter tot moleſtias, tædia, ſolicitudines, quæ cóiugatos manet. Deinde ſpectãda eſt ſemper moderatio quã ſubnectit. Nihil ergo aliud poteſt elici ex Pauli verbis, quàm expedire quidẽ & commodum eſſe homini, nõ alligari vxori, ſi modò carere poſſit. Id ſimilitudine explicemus: ſiquis ita dicat, Bonum eſſet homini non edere, nec bibere, nec dormire: is neque eſum, neque potionẽ, neque ſomnium vituperabit tanquã res vitioſas: ſed quia tantum ſpiritui decedit, quantum his rebus datur, intelliget nos beatiores fore ſi ab his auocamentis liberi, toti poſſimus incumbere in rerum cæleſtium meditationem. Quoniam igitur in coniugio multæ ſunt tricæ quæ hominem impeditum teneant, hac ratione bonum eſſe coniugio non illigari. Sed hîc emergit altera quæſtio: nam ſpeciem repugnantiæ habent hæc Pauli verba cum verbis Domini: Vbi pronuntiat viro non eſſe bonum carere vxore: quod Dominus illic malum vocat, Paulus hîc bonum eſſe tradit. Reſpondeo, quòd vxor marito adminiculum eſt ad fœlicem vitam, id eſſe ex Dei inſtitutione: ita enim initio Deus ordinauit, vt vir vxore carens, quaſi dimidius eſſet homo, ſéque ſingulari & neceſſario auxilio deſtitui ſentiret: Vxor autem eſſet quaſi viri complementum. Poſtea ſuperuenit peccatum quod illam Dei inſtitutionem corrumperet. nam loco tantæ benedictionis ſucceſſit grauis pœna, vt coniugium multarum miſeriarum cauſa & materia eſſet. Proinde quicquid mali vel incommodi eſt in coniugio, id eſt ex Diuinæ inſtitutionis corruptela. Quanquam autem manent interea reliquiæ primæ benedictionis, vt multo ſæpe miſerior ſit vita cælebs quàm coniugalis: quia tamen implicantur coniuges multis incommodis, meritò admonet Paulus, bonum fore homini ſi abſtineat. Hoc modo neque diſſimulantur quæ coniugio adhęrent moleſtiæ: neque tamen interea locus datur profanis dicteriis quæ ad ipſum infirmandum vulgò feruntur: quale eſt, Vxorem eſſe malum neceſſarium. Item, Vnum ex præcipuis malis eſſe mulierem. Hæc enim ex Satanæ officina prodierũt: nec aliò ſpectant, quàm vt ſancta Dei inſtitutio ignominia notetur: deinde vt homines à cóiugio, tanquã à capitali noxa & peſte, abhorreãt. Sũma eſt, vt inter puram Dei ordinationem & pœnas peccati, quæ deinde ſequutæ ſunt, diſtinguere meminerimus. Secundum hanc diſtinctionem, initio bonũ abſque exceptione viro fuit habere vxorem ſibi adiunctam: nũc etiam eatenus bonum, vt interim amarum dulci permiſtum ſit, propter Dei maledictionem: qui tamen donum continentiæ non habent, his neceſſariũ eſt remediũ ac ſalutare, ſicut ſequitur. *Gen. 2. c. 18.*

2 *Propter ſcortationem autem.)* Iam præcipit vt qui incontinentiæ vitio ſunt obnoxii, ad remedium confugiant: quanquam enim vniuerſalis videtur ſententia, ad eos tamen reſtringi debet, qui ſe neceſſitate vrgeri ſentiunt: cuius rei ſibi quiſque teſtis eſſe poteſt. Quicquid ergo difficultatis in coniugio cernatur, quicunque carnis ſuæ punctionibus reſiſtere nequeunt, hoc ſibi præceptum à Domino impoſitum nouerint. Sed quæritur an hæc ſola ſit cauſa contrahendi matrimonii, vt incontinentiæ medeamur. Reſpõdeo, nõ eſſe hũc Pauli ſenſum: nam quibus datũ eſt à coniugio abſtinere, illis permittit libertatem, alios autẽ iubet per matrimoniũ infirmitati ſuæ cõſulere. Summa eſt non diſputari hîc quibus de cauſis inſtitutum ſit matrimonium, ſed quibus perſonis neceſſarium ſit: nam ſi ad primam inſtitutionem reſpicimus, non potuit eſſe remedium morbi qui nondum erat: ſed conditum fuit ad ſolobem procreandam: poſt lapſum verò, hic ſecundus vſus acceſſit. Pugnat etiam hic locus aduerſus πολυγαμίαν. vult enim

Apoſtolus vt mulier vnaquęque proprium maritum habeat,aſſerés mutuam eſſe obligationem. Qui ergo fidem vxori ſemel adſtrinxit,diuidere ſe ab ea non debet: quod fieri conſtat per ſecundum nexum.

3 *Vxori vir debitam beneuolentiam vicißim præſtet,ſimiliter & vxor marito.*

4 *Mulier corporis ſui poteſtatem non habet, ſed maritus: ſimiliter & maritus corporis ſui poteſtatem non habet,ſed vxor.*

5 *Ne fraudetis alter alterum,niſi ex mutuo conſenſu ad tempus,vt vacetis ieiunio & orationi: & rurſum in vnum redite,ne tentet vos Satanas propter incontinentiam veſtram.*

3 *Vxori vir.)* Nunc præſcribit quibus legibus viuendum ſit in coniugio, vel quale ſit vxoris & mariti officium,docet. Ac primò quidem generalem doctrinam ponit de mutua beneuolentia,vt amet vir vxorem,& vxor maritum: nam quòd *debitam beneuolentiam* alii interpretantur debitum coniugale, neſcio an conueniat. Hæc ratio eos mouit,quòd continuò ſequitur, Virum non habere corporis ſui poteſtatem, &c. ſed melius quadrabit, ſi dicamus eſſe illationem ex priore ſententia ductam. Sunt igitur vir & vxor adſtricti ad mutuam beneuolentiam: inde ſequitur, neque illum neque hanc habere poteſtatem corporis ſui. Sed quæri poterit cur Apoſtolus pares hîc faciat,neque à muliere exigat obedientiam & ſubiectionē. Reſpondeo,non fuiſſe illi propoſitum de omnibus officiis diſſerere : ſed de obligatione mutua quæ ad tori coniunctionem ſpectat. In aliis ergo differunt & officio & iure vir & vxor : in hac parte vtriuſque æqualis eſt conditio, hoc eſt,in ſeruanda fide coniugali. Qua etiam ratione πολυγαμία iterum damnatur: nam ſi hæc perpetua lex eſt coniugij,vt ſe vir abdicet corporis ſui poteſtate,eámque vxori tradat:quomodo tanquam liber alteri ſe poſtea adiunget?

5 *Ne fraudetis alter alterum.)* Profani homines iudicarent Paulum non ſatis verecundè facere, qui de cohabitatione viri cum vxore ſic diſſerat: hoc certè indignum eſſe grauitate Apoſtolica. Verùm ſi cauſas expendimus quæ eum impulerunt, reperiemus neceſſariò de rebus iſtis loquutum. Primùm ſciebat quantum ad fallendas pias mentes valeat fictitia ſanctimoniæ vmbra, quod nos etiam experimur. Specie enim recti perſtringit nos Satan, vt putemus nos vxorum contubernio profanari, ac relicta vocatione,de alio vitæ ſtatu cogitemus. Deinde ſciebat quàm ſit quiſque procliuis in amorem ſui, ac propriæ voluptati deditus: hinc fit vt vir expleta libidine,vxorem non modò negligat, ſed etiam faſtidiat. ac rari ſunt quibus non interdum obrepat hoc vxorum faſtidium. Ob has cauſas tam anxiè de mutua coniugij obligatione diſſerit: quaſi diceret,Si quando coniugatis veniat in mentem cęlibatum expetere, quia ſanctior ſit,aut vagis libidinibus ſtimulentur: meminerint ſe deuinctos eſſe mutuo nexu. Vir tantū dimidia pars eſt corporis ſui,ita & mulier. Non ergo habent liberā deliberationē,quin potius his cogitationibus ſe retineant. Quoniam alter indigebat alterius auxilio, Dominus nos copulauit, vt nos ſimul iuuemus, opituletur vterque alterius neceſſitati, neuter ſit ſui iuris. *Niſi ex mutuo conſenſu.* Conſenſum mutuum requirit,primò quia non de vnius tantùm continentia agitur,ſed duorū: mox etiam addit duas alias exceptiones, ne id fiat niſi *ad tempus*. quoniā perpetua continentia nō ſit in eorū manu, ne ſiquid ſupra facultatem audeant tentare, ſubiaceant Satanæ inſidiis. poſtea ne ideo abſtineant à maritali congreſſu,quaſi ea abſtinentia per ſe opus eſſet bonum ac ſanctum, aut eſſet Dei cultus : ſed vt melioribus exercitiis vacare queant. Quanquam autē tam diligenter cauerat Paulus,præualuit tamen Satan vt multos praua affectatione cælibatus impelleret ad illicitū diuortium. Vir relicta vxore fugiebat in ſolitudinem, vt in monachatu magis Deo placeret: mulier inuito marito velum,inſigne cælibatus,induebat : nec interea cogitabant, datam coniugii fidem violando, ſe fœdus Domini frangere, & coniugii vinculum ſoluendo, iugum ſe Domini excutere. Hoc quidem vitium vetuſtis Canonibus aliqua ex parte correctum fuit: prohibuerunt enim ne vir continentiæ prætextu, inuitam vxorem relinqueret: ſimiliter ne vxor vſum ſui negaret viro. verùm in eo peccarunt, quòd permiſerunt ambobus ſimul perpetuum cælibatum viuere: quaſi verò liceat hominibus quicquam Spiritui Dei contrarium decernere. Nominatim præcipit Paulus ne ſe coniuges fraudent, niſi ad tempus. Epiſcopi ab vſu coniugii in perpetuum diſcedere permittunt. quis non videt manifeſtam repugnantiam? Nequis ergo miretur quòd à veteribus in hoc argumento liberè diſſentiamus, quos conſtat à claro Dei verbo aberraſſe. *Vt vacetis ieiunio & orationi.* Notandum eſt, Paulū hîc loqui nō de quolibet ieiunio, nec de qualibet oratione. Sobrietas & tēperantia, quæ perpetua in Chriſtianis eſſe debet,ſpecies eſt ieiunii: oratio quoque non modò quotidiana,ſed etiam aſſidua eſſe debet. Sed loquitur de ieiunio quod ſit ſolenne pœnitentiæ teſtimonium, ad iram Dei deprecandam, vel quo ſe ad orationem præparant fideles,quum ſerium aliquod negotium inſtituunt:item de oratione quę intentiorem animi affectum deſiderat. Nam interdum accidit vt omnibus aliis omiſſis, ieiunandum ſit & orādum. vt quum ingruit aliqua calamitas, ſi appareat indicium iræ Dei, vel quum aliquo difficili negotio impedimur, vbi quum aliquid agendum eſt magni momenti : quale eſt inſtitutio paſtorum. Meritò autem hæc duo coniungit Apoſtolus. quia ieiunium præparatio eſt ad orationem; ſicut etiam
Mat.17.c.21. ea Chriſtus coniungit, quum dicit, Hoc genus dæmoniorum non eiicitur niſi in ieiunio & oratione. Quum ergo dicit Paulus, Vt vacetis,ſenſus eſt, vt omnibus ſoluti auocamentis,agatis illud vnum. Nunc ſiquis obiiciat vſum tori coniugalis rem eſſe malam, quia impediat orationem : facilis eſt reſponſio, nihilo propterea peiorem eſſe cibo & potu, quibus impeditur ieiuniū. Sed fidelium eſt prudenter circunſpicere quando edendi & bibendi tempus ſit, quando ieiunandi : eiuſdem quoque prudentiæ eſt, cum ſuis coniugibus habitare dum tempus eſt, & à cohabitatione ſibi temperare dum aliò vocantur. *Et rurſum in vnum redite, ne tentet vos Satanas.* Hîc exprimitur ratio cuius ignoratione lapſi ſunt veteres, dum votum perpetuæ continentiæ perperam & inconſideratè approbarunt. Ita enim ratiocinabantur, Si bonum eſt coniuges interdum ſibi indicere ad tempus voluntariam continentiam ex mutuo conſenſu: ergo ſi

ergo ſi in perpetuum indicant, eo melius. At non animaduertebant quantum periculum ſubeſſet. datur enim Satanæ occaſio nos opprimendi, quum vltra imbecillitatis noſtræ modum aliquid tentamus. At Satanæ reſiſtendum eſt. Quid ſi deſunt arma & clypeus? Petenda ſunt à Domino, inquiunt. Sed fruſtra Dominum orabimus vt nobis adſit in temerario conatu: ideo diligenter obſeruanda eſt particula, *Propter incontinentiam veſtram*: ſumus enim obnoxii Satanæ tentationibus, propter carnis noſtræ infirmitatem. Si volumus eas excludere & arcere, remedium quo nos Dominus muniuit, opponere decet. Temere ergo faciunt qui toro coniugali renuntiant: quaſi verò cum Deo pepigerint de perpetua facultate.

6 *Hoc autem dico ſecundum veniam, non ſecundum præceptum.*

7 *Optarim enim omnes homines eſſe ſicut me: ſed vnuſquiſque proprium donum habet ex Deo, alius ſic, alius autem ſic.*

8 *Dico autem inconiugatis & viduis: bonum ipſis eſt, ſi maneant vt ego.*

9 *Si autem non continent, matrimonium contrahant: melius enim eſt, matrimonium contrahere, quàm vri.*

6 *Secundum veniam.*) Ne freti eiuſmodi præcepto quale poſuerat, fræna libidini vltra modum laxarent, addit moderationem, ſe hæc ſcripſiſſe pro eorum infirmitate: vt ſcilicet meminerint, coniugium impudicitiæ remedium eſſe: ne eius bono intemperanter abutantur ad explendam quouis modo, imò abſque modo & verecundia, libidinem: ſimul vt occurrat impiorum cauillis, nequis poſſet obiicere, Quid? an times ne parum ad libidinē ſponte procliues ſint viri & mulieres, quòd eos ſolicitas? Nam & ſanctuli Papiſtæ offenduntur illa doctrina, & libenter cum Paulo litigarent, quòd coniuges in mutua cohabitatio ne retinet, nec ad vitam cælibem tranſilire illis permittit. Reddit igitur rationem ſuæ doctrinæ, ac teſtatur ſe non ideo commendaſſe toti ſocietatem coniugibus, vt eos ad voluptatem alliciat, aut quia libenter id præcipiat: ſed reſpexiſſe quid poſtulet infirmitas eorum quos alloquitur. Vtroque membro abutuntur ſtulti cælibatus zelotæ: nam quia Paulus dicit ſe loqui ſecundum veniam, ex eo colligunt, in coitu igitur maritali eſſe vitium: peccatum enim eſſe, vbi opus eſt venia. Ex eo autem quod dicit, *Non ſecundum præceptum*, inferunt, eſſe ergo ſanctius relicto coniugii vſu, tranſire ad cælibatum. Reſpondeo ad prius, quum in omnibus humanis affectibus inordinatum exceſſum eſſe confitear, me non negare quin ſit etiam in hac parte ἀταξία, quam vitioſam eſſe concedo. imo hunc affectum præ aliis impotentem eſſe concedo, & propè belluinum. Sed contrà etiam contendo, quicquid eſt vitii aut turpitudinis ſic tegi cōiugii honeſtate, vt vitium eſſe deſinat, vel ſaltem deſinat à Deo imputari. quemadmodum eleganter diſſerit Auguſtinus in libro De bono coniugii, & alibi ſæpe. Breuiter ſic habe, Coitus viri & mulieris res pura eſt, honeſta & ſancta, quoniam pura eſt Dei inſtitutio: intemperies qua feruent homines, vitium eſt ex naturæ corruptela ortum, ſed fidelibus coniugium velum eſt quo vitium iſtud tegatur, ne ampliùs coram Deo appareat. Ad ſecundum reſpōdeo, quia præcepta propriè vocantur quæ ſunt de officiis iuſtitiæ, & per ſe Deo placentibus, ideo negat Paulus ſe loqui ſecundum præceptum: verùm antehac ſatis oſtendit remedio illo quod iniunxit, neceſſariò vtendum eſſe.

7 *Optarim enim omnes.*) Hoc ad expoſitionem proximæ ſententiæ pertinet. non enim diſſimulat quid ſit commodius, ſed vult vnumquemque conſiderare quid ſibi datum ſit. Cur ergo non loquutus eſt nuper ſecundum præceptum? nempe quia non libenter illos adigit ad coniugium, quin potius cuperet immunes eſſe ab hac neceſſitate: ſed quia non ſit omnibus liberum, rationem habet infirmitatis. Porrò ſi hic locus rite expenſus fuiſſet, nunquam graſſata eſſet in mundo peruerſa illa ſuperſtitio in appetendo cælibatu, quæ radix & cauſa fuit ingentium malorum. Paulus hîc diſertè pronuntiat, non eſſe cuique liberam optionem in hac parte: quia virginitas ſit particulare donum quod non omnibus promiſcuè conferatur. Nec aliud docet quàm Chriſtus ipſe, quum dicit, Non ab omnibus capi hoc verbum. Eſt ergo *Mat.19. b.11.*
hîc Paulus verborum Domini interpres, quum negat omnibus datam eſſe hanc facultatem, vt matrimonio careant. Quid interea factum eſt? quiſque non habita facultatis ſuæ ratione, prout libuit, vouit perpetuam continentiam. neque vulgò hîc & ab idiotis tantùm peccatum eſt: nam & præcipui doctores, dū toti occupantur in efferenda virginitate, humanæ infirmitatis obliti, hanc Pauli admonitionem, imò Chriſti ipſius neglexerunt. Hieronymus verò excæcatus neſcio quo zelo, non labitur tantùm in falſas opiniones, ſed præcipitanter ruit. Præclarum donum eſt virginitas, fateor: ſed cogita eſſe donum. præterea audi ex ore Chriſti & Pauli, non eſſe omnibus commune, ſed proprium paucorum: ergo ne inconſideratè voueas quod nec in manu tua eſt, nec dari impetrabis tibi, ſi vocationis tuæ immemor, vltra limites tuos adſpires. Quanquam in æſtimanda etiam virginitate errarunt veteres: perinde enim extollunt, acſi virtutum omnium ſumma foret, ac cultum Dei cenſeri volunt: iam in eo pernicioſus eſt error. Nunc alter ſequutus eſt, quòd poſtquam cælibatus tanto in pretio haberi cœpit, multi certatim inconſideratè vouerunt perpetuam continentiam: quum vix centeſima pars facultate & dono polleret. Inde & tertius exortus, quòd Eccleſiæ miniſtris prohibitum fuit coniugium, tanquam genus vitæ, ordinis ſanctitate indignum. In his qui ſpreto coniugio temere continentiam perpetuam vouebant, Deus arrogantiam puniuit: primùm ſecretis libidinum flammis; deinde horrendis fœditatibus. Quod autem arcebantur à legitimo connubio miniſtri Eccleſiarum, hac tyrannide factum eſt vt Eccleſia plurimis bonis & fidelibus miniſtris ſpoliaretur, pii enim & prudentes viri laqueum ſibi induere nolebant: tandem longiore temporis ſucceſſu libidines, quæ prius compreſſæ fuerant, fœtorem ſuum exhalarunt. Parum fuit quòd ii quibus habere vxores capitale crimen erat, concubinas impunè, hoc eſt ſcorta alebant: ſed nulla domus à ſacerdotum libidinibus tuta erat, parum iſtud quoque fuit. nam edita ſunt prodigioſa flagitia, quæ ſatius eſt æterna obliuione ſepeliri, quàm commemorari in exemplum.

8 *Dico autem inconiugatis.*) Pendet hoc ex prioribus, & eſt quædam illatio. Dixerat dona Dei variè

diſtribui, continentiam non eſſe omnium, confugere ad remedium debere qui ea carent: nunc ſermonem conuertit ad virgines, ad omnes cælibes, ad viduas: & cælibatum quidem illis optandum eſſe concedit, ſi adſit facultas: videndum tamen ſingulis ſemper eſſe quid poſſint. Summa eſt, multa eſſe commoda cælibatus, eáque non negligenda, modò ſe quiſque ſuo pede ac modulo metiatur. proinde etiam ſi vſque in tertium cælum tollatur virginitas: hoc tamen ſemper manet verum, non omnibus eam conuenire, ſed iis tantùm qui peculiare donum à Deo habent. Nam quòd obiiciunt Papiſtæ, nos in Baptiſmo quoque promittere Deo vitæ puritatem, quam præſtare non eſt noſtrum: in promptu eſt ſolutio, nos illic nihil promittere, niſi quod a ſuis omnibus Deus requirit: cōtinentiam verò donum ſpeciale eſſe, quod Deus multis negauerit. Perinde ergo faciunt qui illam vouent, ac ſiquis indoctus idiota ſe Prophetam eſſe vel doctorem, vel interpretem linguarum profiteretur. Notandum etiam eſt verbum *manere*. fieri enim poteſt vt ad tempus quiſpiam in cælibatu caſtè viuat, ſed de craſtino in hac re nihil ſtatuendum eſt. Iſaac vſque ad annum triceſimum vxore caruit, & eos annos tranſegit in pudicitia, quibus feruores libidinis maximè deſpumant: poſtea tamen vocatur ad coniugium. In Iacob illuſtrius etiamnum habemus ſpecimen. Ideo Apoſtolus optaret manere & perſtare qui pudicitiam in præſentia colunt: ſed quia certi non ſunt de perpetuo dono, omnes reputare iubet quid ſibi datum ſit. Cæterùm hic locus oſtendit cælibem tunc fuiſſe Apoſtolum: nam quòd Eraſmus ratiocinatur coniugatum fuiſſe, quia inter coniugatos ſui mentionem faciat, leue eſt ac frigidum, quia poſſet eadem ratione colligi, fuiſſe viduum, quia inter viduos de ſe loquatur. Verba autem ſonant, tunc non fuiſſe coniugem: nec enim recipio illam coniecturam, quòd vxorem alicubi depoſuerit, ac ſponte ſe abdicauerit vſu tori coniugalis. Vbi enim fuiſſet illud, Redite ſtatim in vnum? certè abſurdum eſt, ipſum non paruiſſe ſuis præceptis, & legem quam aliis ferret, non ſeruaſſe. Inſigne autem eſt modeſtiæ exemplum, quòd ipſe continentiæ dono præditus, non exigit alios ad ſuam regulam: ſed illis permittit infirmitatis remedium quo ipſe caret. Nos igitur eius exemplo, ſiquo peculiari dono pollemus, ne id moroſiùs exigamus ab aliis, qui ad eum gradum nondum peruenerunt. 1. Cor. 7. 4. 5.

9 *Si autem non continent.*) Dum conſulit à coniugio abſtinere, ſemper ſub conditione loquitur, Si liceat, ſi adſit facultas: vbi autem carnis infirmitas non concedit libertatem, ſimpliciter pręcipit tanquam de re iam minimè dubia. Eſt enim hoc præceptiuè dictum, nequis conſilium eſſe putet, nec ſcortatoribus modò frænum iniicit, ſed quos interior libido coram Deo coinquinat: & certè qui non continet, cōiugii remedium negligendo, Deum tentat. Hæc res conſilio non indiget, ſed ſeuera prohibitione. *Melius eſt enim.* Eſt impropria comparatio, quum legitimum coniugium ſit in omnibus honorabile. vſtio autem res peſſima. Vſitatè tamen, licet impropriè, locutus eſt Apoſtolus: ſicut vulgò dicimus: melius eſt huic mundo renuntiare, vt cum Chriſto potiamur hæreditate regni cæleſtis, quàm in carnis deliciis miſerè perire. Quod ideo admoneo, quoniam Hieronymus puerile ſophiſma ex hoc loco ſtruit, Bonum eſſe coniugium, quia leuius malum ſit vſtione. Dicerem eum ineptè ludere, ſi res eſſet ludicra: ſed in negotio tam graui & ſerio eſt impium cauillum, & homine cordato indignum. Intellige ergo, bonum eſſe & ſalutare remedium coniugii, quum vſtio ſit abominatio coram Deo fœdiſſima. Definiendum tamen eſt quid ſit *vri*: multi enim punguntur concupiſcentiis carnis ſuæ, quibus tamen non protinus neceſſe eſt confugere ad matrimonium. Atque vt retineamus Pauli metaphoram, aliud eſt vri, aliud ſentire calorem. Proinde hîc Vri vocat Paulus, non titillari duntaxat, ſed libidine æſtuare, cui reſiſtere nequeas. Quoniam tamen nonnulli ſibi fruſtra blandiuntur, dum ſe omni culpa vacare putant, niſi concupiſcentiæ aſſentiantur: nota eſſe tres gradus tentationum. Ita enim interdum præualent concupiſcentiæ inſultus, vt voluntas ſuccumbat. illud eſt peſſimum genus vſtionis, dum cor libidine ardet. Aliquando ſic pungimur carnis aculeis, vt fortiter repugnemus: nec ſinamus nobis excuti verum amorem pudicitiæ, quin potius horreamus omnes turpes & fœdos motus. Proinde monendi ſunt omnes, & adoleſcentes præſertim, vt quoties infeſtantur à carne ſua, timorem Dei eiuſmodi tentationi opponant, præcidant anſam impudicis cogitationibus, robur reſiſtendi petant ſibi dari à Domino, ac toto ſtudio incumbant ad reſtinguendas libidinis flammas. Si in hac lucta proficiant, agant Domino gratias. quotus enim quiſque reperietur, cui non aliquam moleſtiam faceſſat ſua caro? verùm ſi frænamus eius intemperiem antequam inualeſcat, bene habet. Non enim vrimur, etiamſi calor nobis ſit infeſtus: non quòd nullum inſit vitium in hoc ſenſu caloris, ſed cum humilitate & gemitu agnoſcentes noſtram imbecillitatem coram Domino, bono tamen animo interea ſimus. Summa ſit, quandiu gratia Domini ſuperiores euadimus in certamine, nec intrò Satanæ iacula penetrant, ſed fortiter ea repellimus, non fatigemur luctando. Medium eſt tentationis genus, quum homo etiamſi pleno cordis aſſenſu non admittat concupiſcentiam, æſtuat tamen cæco impetu, & inquietatur eo modo, vt inuocare Deum pacata conſcientia nequeat. Talis igitur tentatio quæ inuocationem puram Dei impetit, & conſcientiæ tranquillitatē turbat, eſt vſtio, quæ non niſi coniugio extingui poteſt. Nunc videmus in hac conſultatione non modò conſiderandum an corpus impollutum ſeruare quis poſſit, ſed animum quoque inſpiciendum: ſicuti paulo pòſt videbimus.

10 *Coniugibus denuntio, non ego, ſed Dominus, Vxor à marito ne diſcedat.*

11 *Quòd ſi diſceſſerit, maneat innupta, aut viro reconcilietur: & vir vxorem ne dimittat.*

12 *Reliquis ego dico, non Dominus, Siquis frater vxorem habet infidelem, & ipſa conſentit cum eo habitare, ne dimittat eam:*

13 *Et mulier ſi maritum habet infidelem, & ipſe conſentit cum ea habitare, ne relinquat eum.*

14 *Sanctificatus eſt enim vir infidelis in vxore: & ſanctificata eſt vxor incredula in viro: alioqui liberi veſtri immundi eſſent: nunc autem ſancti ſunt.*

15 *Quòd ſi infidelis diſcedit, diſcedat: non enim ſubiectus eſt ſeruituti frater aut ſoror in talibus.*

in pace

in pace autem vocauit nos Deus.

16 *Quid enim ſcis, mulier, an maritum ſeruatura ſis? aut quid ſcis, ô vir, an vxorem ſis ſeruaturus?*

17 *Niſi vnuſquiſque vt ei gratiam diuiſit Dominus, vnuſquiſque vt eum vocauit Dominus, ſic ambulet: & ſic in Eccleſiis omnibus præcipio.*

10 *Coniugibus denuntio.*) Aliam coniugii legem nunc tractat: nempe quòd ſit inſolubile vinculum, itaque omnia diuortia quæ apud ethnicos in quotidiano vſu erant, nec Moſaica lege apud Iudæos puniebantur, damnat. Vir vxorem, inquit, ne dimittat: vxor à viro ne diſcedat. cur? quoniam indiuiduo nexu ſunt coniuncti. Sed mirum eſt, ſaltem adulterii cauſam non excipere: neque enim veriſimile eſt, voluiſſe aliquid reſtringere de Chriſti doctrina. Certè mihi ideo reticuiſſe videtur, quòd obiter de his rebus diſſerens, ad Domini permiſſionem aut interdictum remittere maluit Corinthios, quàm ſigillatim omnia perſequi. Nam quibus aliquid breuiter docere propoſitum eſt, ſufficit vniuerſalis doctrina: exceptiones ſubtilioris ſunt ac magis fuſæ & exactæ tractationis. Cæterùm quòd ſubiicit, *Non ego ſed Dominus*, hac correctione ſignificat, quòd hîc tradit, ex Lege Dei ſumptum eſſe. Alia enim quæ tradebat, habebat etiam ex reuelatione Spiritus: ſed huius authorem allegat Deum, quòd lege Dei expreſſum ſit. Locum ſi quæras, nuſquam reperies ad verbum: verùm quum ab initio teſtetur Moſes, tam ſanctam eſſe coniunctionem viri & vxoris, vt eius cauſa debeat vir relinquere patrem & matrem, hinc facilè colligitur quàm ſit inuiolabilis. Naturæ enim iure obligatus eſt filius patri & matri, nec excutere iugum illud poteſt: huic vinculo quum præferatur coniugii copula, multo minus ſolui debet.

11 *Quòd ſi diſceſſerit.*) Hoc non eſſe intelligendum de iis quæ ob adulterium repudiatæ fuerint, cõſtat ex pœna quæ tunc ſequebatur: erat enim crimen capitale etiam legibus Romanis, & propemodum communi iure gentium. Sed quum viri ſæpe vxoribus remitterent nuntium, vel quia non congruerent mores, vel quia diſpliceret forma, vel ob quamlibet offenſionem; quum etiam vxores maritos interdum relinquerent propter ſæuitiam aut nimis duram & illiberalem tractationem; eiuſmodi vel diuortiis vel diſſidiis coniugium negat dirimi. Eſt enim fœdus Dei nomine conſecratum, quod hominum arbitrio nec ſtat nec cadit, vt quum nobis libuerit, irritum fiat. Summa eſt, alii contractus, vt pendent à mera hominum voluntate, ita eadem voluntate ſoluuntur. qui coniugio ligati ſunt, iam non ſunt liberi, vt ſi pœnituerit, frangant teſſeram (vt aiunt) & vterque nouam conditionem alibi quærat. nam ſi naturalia iura ſolui nequeunt, multo minus hoc quod iam diximus præcipuo naturæ vinculo præferri. Quòd autem iubet vxorem à viro diſſidentem manere innuptam, eo non innuit tolerabile eſſe diſſidium; nec permittit vxori ſeorſum à viro habitare: verùm ſi expulſa fuerit domo, ſi reiecta, ne ſic quidem ſe liberatam ab eius poteſtate exiſtimet: non enim penes virum eſt matrimonium facere irritum. Non ergo hîc permittit vxoribus ſpontaneam diſceſſionem à viris facere, aut manere extra familiam maritalem, quaſi in ſtatu viduitatis: ſed eos quoque quæ à viris non recipiuntur, ligatas manere aſſerit, ne ad alios maritos tranſeant. Quid autem ſi mulier ſit libidinoſa, vel alio modo incontinens? an non inhumanum eſt, quum perpetuo ardore æſtuet, remedium illi negare? Reſpondeo, quum nos carnis noſtræ infirmitas ſolicitat, quærendum eſſe remedium. poſtea Domini eſt, affectus noſtros Spiritu ſuo frænare & coercere, etiam ſi non ſuccedat ex voto. Nam ſi vxor in diutinum morbum inciderit, non erit tamen iuſta cauſa marito cur aliam ſibi quærat: ſimiliter ſi maritus poſt coniugium morbo aliquo laborare cœperit, non ideo tamen licebit vxori ad nouam conditionem tranſuolare. Summa eſt, quum incontinentiæ noſtræ remedium Deus præſcripſerit legitimum coniugium, eo vtamur: ne eum tentando, luamus temeritatis noſtræ pœnas. Hoc officio perfuncti, ſperemus eum nobis adfuturum, ſi nos opinio fefellerit.

12 *Reliquis ego dico.*) Reliquos vocat, in quibus locum habet exceptio quominus ſubiiciantur cõmuni aliorum legi: nam coniugium inæquale diuerſam habet rationem, dum coniuges religione inter ſe differunt. Duobus autem membris hanc quæſtionem abſoluit. prius eſt, fidelem non debere ab infideli diſcedere, nec quærere diuortium, niſi repudietur: ſecundum eſt, ſi infidelis coniugem religionis cauſa repudiet, fratrẽ aut ſororem liberari à vinculo coniugii per tale repudium. Sed quid eſt quòd Paulus ſe horum authorem facit, quum pugnare nonnihil videantur cum iis quæ à Domino nuper protulerat? Non ita intelligit à ſeipſo eſſe, quin ex Dei Spiritu hauſerit: ſed quoniam nuſquam de hac re extabat in Lege aut Prophetis certum ac expreſſum verbum, præuenit hoc modo improborum calumnias, quum ſibi quod dicturus erat, tribuit. Verùm ne id totum paruipendatur, tanquam natum ex hominis capite, poſtea figmenta proprii ſenſus eſſe negabit quæcunque loquitur: repugnantia autem nulla eſt cũ ſuperioribus. nam quum religio ac ſanctitas fidei coniugalis à Deo pendeat, quæ neceſſitudo amplius mulieri piæ reſtat cum infideli marito, poſtquam Dei odio eiecta eſt?

14 *Sanctificatus eſt enim vir infidelis.*) Occurrit ſcrupulo qui anxios habere poterat fideles. Singularis eſt coniugii neceſſitudo, vt vxor dimidia pars ſit viri, vt duo ſint in carnem vnam, vt vir caput ſit mulieris, hæc viri in omnibus ſocia: fieri ergo non videtur poſſe vt cohabitet vir fidelis cum vxore impia, vel econuerſo, quin tam arcta ſocietate polluantur. Paulus ergo hîc pronuntiat, ſanctum eſſe & purum coniugium nihilominus, nec timendam eſſe contagionem, acſi vxor maritum inquinaret. Porrò meminerimus hîc eum non de contrahendis, ſed de retinendis matrimoniis quæ iam contracta ſint, loqui. nam vbi hæc deliberatio agitur, ducendáne ſit infidelis vxor, maritóve infideli nubendum, tunc locum habet illa exhortatio, Nolite iugum ducere cum infidelibus; nullus enim conſenſus Chriſto cum Belial. Sed qui iam vinctus eſt, non habet ampliùs liberam optionem: ideo diuerſa eſt conſultatio. Tametſi autem 2.*Cor.* 6.*c*.14.
hanc ſanctificationem variè accipiunt, Ego ſimpliciter ad coniugium refero, hoc ſenſu, Videri in ſpeciẽ poſſet fidelis vxor contagionem ducere ab infideli marito, vt ſit illicita ſocietas: ſed aliter res habet. plu-

ris enim eſt, pietas vnius ad coniugium ſanctificandum, quàm alterius impietas ad inquinandum. Pura igitur conſcientia habitare poteſt fidelis cum infideli: nam quo ad vſum & communionem tori ac totius vitæ, ſanctificatur, ne ſua immunditia fidelem inquinet. Interea nihil prodeſt hæc ſanctificatio coniugi infideli: tantùm eo valet, ne eius copula fidelis inquinetur, & profanetur ipſum matrimonium. Cæterum hinc exoritur quæſtio: ſi enim fides viri aut mulieris Chriſtianæ coniugium ſanctificet, ſequitur omnia impiorum coniugia immunda eſſe, nec quicquam à ſcortatione differre. Reſpondeo, impiis omnia eſſe immunda, quòd ſua impuritate etiam optimas & ſelectiſſimas Dei creaturas polluant. Hinc fit vt coniugium etiam polluant, quia Deum non agnoſcunt authorem: ideóque veræ ſanctificationis minimè fiunt capaces, & mala conſcientia coniugio abutuntur. Verùm imperitè inde colligitur, nihil à ſcortatione differre: quia vtcunque illis immundum ſit, per ſe tamē purum eſt, quatenus eſt à Deo ordinatum, & conſeruandæ inter homines honeſtati ſeruit, & vagas libidines refrænat: adeóque propter hos fines à Deo approbatur, vt reliquæ partes ordinis politici. Diſtinguendum ergo ſemper inter rei naturam & abuſum. *Alioqui liberi veſtri.* Argumentum ab effectu, Si immundum eſſet veſtrum coniugium, liberi qui inde naſcuntur, immundi forent: ſunt autem ſancti: ergo & ſanctum coniugium. Sicut ergo non impedit alterius ex parentibus impietas quominus ſancti liberi naſcantur: ita nec impedit quin purum ſit connubium. Locum hunc grammatici quidam exponunt de ſanctitate ciuili, quòd legitimi cenſeantur: ſed in hac parte nihilo deterior eſt conditio infidelium: non poteſt igitur conſtare illa expoſitio. deinde certum eſt Paulum hic voluiſſe eximere ſcrupulum conſcientiis, nequis immunditiem ſe contrahere putaret, ſicut dixi. Inſignis ergo eſt hic locus, & ex intima theologia ductus. docet enim ſegregari piorum liberos ab aliis quadam prærogatiua, vt ſancti in Eccleſia reputentur. Sed quî hæc ſententia cum eo

Epheſ.2.a.3. quod alibi tradit, conueniet? Nos eſſe omnes natura filios iræ. Item, cum ſententia Dauidis, Ecce in pec-

Pſal.51.b.7. cato conceptus ſum, &c. Reſpondeo, vniuerſalem eſſe propagationem & peccati & damnationis in ſemine Adæ: omnes igitur ad vnum ſub hac maledictione includi, ſiue ex fidelibus ſiue ex impiis deſcendant: neque enim fideles liberos generant ſecundum carnem, quatenus Spiritu ſunt regenerati. Æqualis eſt igitur in omnibus naturæ conditio, vt ſint tam peccato quàm æternæ morti obnoxii. Quòd autem hîc tribuit liberis fidelium ſpeciale priuilegium Apoſtolus, id fluit ex beneficio fœderis, quo ſuperueniente deletur naturæ maledictio: & Deo per gratiam conſecrantur qui natura profani erant. Hinc argumentatur Paulus ad Romanos cap.11.b.16, totam Abrahæ progeniē eſſe ſanctam, quia fœdus vitæ Deus cum illo pepigerat, Si radix ſancta, inquit, ergo & rami ſancti. Et Deus filios ſuos vocat omnes qui ex Iſraele ſunt progeniti: nunc diruta maceria, idem ſalutis fœdus quod initium fuerat cum ſemine Abrahæ, nobis eſt communicatum. Quòd ſi communi generis humani ſorte eximuntur fidelium liberi vt Domino ſegregentur, cur eos à ſigno arceamus, ſi Dominus in Eccleſiā ſuam eos verbo admittit? cur ſignum illis negabimus? Quomodo autem ſancta ſit piorum ſoboles, & tamen multi degenerent, habes ex decimo & vndecimo capite ad Romanos, & nos illic tractauimus.

15 *Quòd ſi infidelis.*) Hoc ſecundum eſt membrum, in quo liberat fidelem virum qui paratus habitare cum vxore impia, reſpuitur: & ſimiliter mulierem quæ non ſua culpa repudiatur à viro. nam tunc infidelis diuortium magis cum Deo quàm cum homine coniuge facit. Eſt igitur hîc peculiaris ratio, quia non modò ſoluitur, ſed abrumpitur primum & præcipuum vinculum. Hodie tametſi nobis ferè ſimilem rationem cum Papiſtis quidam eſſe volunt, prudenter tamen conſiderandum quid interſit, nequid temere tentetur. *In pace.* Hîc quoque variant interpretes: nam quidam ſic accipiunt, Vocati ſumus in pace, fugiamus ergo materiam & ſegetem turbarum. Ego ſimplicius, Quoad licet, pacem cum omnibus colamus, ad quam ſumus vocati: non ergo temere diſcedendum ab infidelibus, niſi priores ipſi diuortium faciant. Deus ergo vocauit nos in pace, in hunc finem, vt pacem cum omnibus colamus, de ſingulis bene merendo. Pertinet igitur hoc ad prius membrum, fideles cum infidelibus manere debere ſi conſentiant, &c. quia à profeſſione noſtra adhorret diuortii cupiditas.

16 *Quid enim ſcis, mulier.*) Qui hanc ſententiam volunt ſecundi membri eſſe confirmationem, ſic exponunt, Non debet te incerta ſpes detinere, &c. verùm (meo iudicio) exhortatio eſt ab vtilitate ſumpta. magnum enim & præclarum bonum eſt, ſi mulier lucrifaciat maritum: atqui non ita deſperati ſunt infideles, quin adduci ad fidem poſſint: ſunt quidem mortui, ſed Deus etiam mortuos ſuſcitare poteſt. Quando igitur ſpes aliqua proficiendi ſupereſt, neque ſcit pia mulier, poſſitne ſancta ſua conuerſatione virum reducere in viam, omnia experiri debet priùs quàm eum relinquat. quandiu enim in ambiguo eſt ſalus hominis, propenſiores in bonam ſpem nos eſſe decet. Cæterùm quod dicit, poſſe maritum ab vxore ſaluari, impropria quidem loquutio, quoniam ad hominem transfert quod Dei eſt proprium: ſed nihil abſurdi continet. nam quū Deus per ſua inſtrumēta quibus vtitur, efficaciter agat, illis quodammodo cōmunicat ſuam virtutem, vel ſaltem eorum miniſterio ſic coniungit, vt quod agit, ab illis dicat agi: hinc & honorem ſoli ſibi debitum, illis interdum tribuit. Meminerimus tamen nihil in nobis eſſe ſitū, niſi quatenus vt organa ab eo dirigimur.

17 *Niſi vnuſquiſque vt ei Gratiam.*) Sic ad verbum habetur: quanquam ego vt melius contextus flueret, in nominatiuo reddidi. Senſus eſt, Quid ergo agendum, niſi vt vnuſquiſque ambulet ſecundum gratiam ſibi datam, & pro ſua vocatione? Proinde in hoc quiſque elaboret, ac conferat ſuam facultatem, vt proximis ſuis profit: atque id præſertim dum peculiari vocationis ſuæ officio ad id moueri debet. Duo ponit, vocationem & menſuram gratiæ, quæ in hac conſultatione reſpici iubet. Quia hoc ſtimulo non leuiter nos ad officium pungi decet, vbi nos Deus gratiæ ſuæ miniſtros in fratrum ſalutem conſtituere dignatur. vocatio autem quaſi ſub Dei iugo nos tenere debet, etiamſi parum cuique adlubeſcat ſua conditio. *Et ſic in Eccleſiis omnibus.* Puto hoc addidiſſe vt calumniis quorūdam occurreret, qui eum plus ſibi iuris in Corinthios ſumere iactabant, quàm in alios auderet. quanquam alium etiam finem ſpectare potuit: nempe quo plus haberet ponderis hæc doctrina, vbi intelligebant Corinthii, omnibus iā Eccleſiis

peruul-

peruulgatam eſſe. Facilius enim amplectimur quod nobis cum omnibus piis audimus commune fore. odioſum verò fuiſſet Corinthiis, arctiore vinculo quàm alios conſtringi.

18 *Circunciſus aliquis vocatus eſt? ne accerſat præputium. in præputio aliquis vocatus eſt? ne circuncidatur.*

19 *Circunciſio nihil eſt, & præputium nihil eſt, ſed obſeruatio mandatorum Dei.*

20 *Vnuſquiſque in qua vocatione fuit vocatus, maneat.*

21 *Seruus vocatus es? ne ſit tibi curæ. at ſi etiam poſſis liber fieri, magis vtere.*

22 *Etenim qui in Domino vocatus eſt ſeruus, libertus Domini eſt. ſimiliter & qui liber vocatus eſt, ſeruus eſt Chriſti.*

23 *Pretio empti eſtis: nolite fieri ſerui hominum.*

24 *Vnuſquiſque in eo in quo vocatus eſt, fratres, maneat apud Deum.*

18 *Circunciſus vocatus,* &c.) Quoniam vocationis meminerat, occaſione accepta ab vna ſpecie, paulùm digreditur in generalem exhortationem: quod multis locis facere ſolitus eſt: & ſimul diuerſis exemplis confirmat quod dixerat de coniugio. Summa eſt, in rebus externis non temere reſiliendum eſſe à vocatione in quam ſemel ingreſſus ſis voluntate Dei. Et à circunciſione incipit, de qua tunc plærique litigabant. Dicit autem nihil intereſſe apud Deum, Gentiliſne ſis an Iudæus. ideo vnumquenque ſorte ſua contentum eſſe iubet. Semper tenendum, nonniſi de legitimis vitæ generibus tractari, quæ Deum arbitrum habent & authorem.

19 *Circunciſio nihil eſt.*) Tametſi aptum erat hoc ſimile ad præſentem cauſam, videtur tamen data opera eo eſſe vſus, vt Iudaicam ſuperſtitionem & ſimul faſtum obiter perſtringeret: nã quum Iudæi Circunciſione gloriarentur, fieri poterat vt multi ſibi diſplicerent ob præputium, acſi deterior propterea eſſet ſua conditio. Paulus ergo vtrunque in æquo ponit, ne alterius odio alterum ſtultè appetatur. Cæterũ hæc pro eo tempore intelligenda, quo iam abrogata erat circunciſio: nam ſi in fœdus Dei & mandatum intuitus eſſet, pluris eam æſtimaſſet proculdubio. Circunciſionem quidem literæ alibi extenuat, & pro nihilo haberi apud Deum pronuntiat: ſed hîc quum ſimpliciter opponat Circunciſionem præputio, & paria ambo faciat: certum eſt de illa tanquam de re indifferenti & nullius momenti loquutum eſſe. Nam abrogatio facit vt myſterium quod antè ſub ea continebatur, iam ad eam pertinere deſinat: imò vt iam ipſa non ſit ſignum, ſed res abſque vllo vſu. nam hac lege legali ſymbolo Baptiſmus ſucceſſit, vt nos Chriſti Spiritu circuncidi ſufficiat, dum vetus homo noſter ſepelitur cum Chriſto. *Sed obſeruatio mandatorum.* Quum hoc vnum eſſet ex mandatis, quandiu cæremoniis legalibus deuincta fuit Eccleſia, videmus pro confeſſo ſumi, aduentu Chriſti abolitam fuiſſe Circunciſionem, vt liber quidem eius eſſet vſus inter rudes & infirmos, nulla verò vtilitas. Perinde enim ac de re nullius momenti Paulus loquitur: ac ſi diceret, Quum externa ſint illa, ne te detineant: ſed pietatem cura potius & officia quæ Deus requirit, & ſola ſunt apud eum in precio. Quòd autem locum hunc allegant Papiſtæ ad deſtruendam fidei iuſtificationem, puerile eſt. Neque enim hîc Paulus de cauſa iuſtitiæ diſputat, nec quomodo eam conſequamur: ſed tantùm quò incumbere debeant fidelium ſtudia, acſi diceret, Nolite in rebus vanis fruſtra occupari: ſed potius vos in officiis quæ Deo probantur exercete. *Rom.2.d.17.*

20 *Vnuſquiſque in qua vocatione.*) Hoc caput eſt vnde reliqua ducuntur: vt quiſque vocatione ſua contentus, eam ſequatur, neque alio tranſuolare appetat. Vocatio in ſcripturis eſt legitima viuendi ratio: habet enim relationem ad Deum vocantem: nequis hac ſententia abutatur ad ſtabilienda viuendi genera, quæ impia aut vitioſa eſſe conſtat. Sed hîc quæritur an Paulus ſtatuere aliquam obligationem velit: hoc enim ſonant verba in ſpeciem, ſuæ quenque vocationi deuinctum eſſe, vt ab ea deſciſcere non debeat: atqui id nimis durum eſſet, ſartori non licere aliud opificium diſcere, mercatori non licere tranſire ad agriculturam. Reſpondeo hanc non eſſe intentionem Apoſtoli: vult enim tantùm corrigere inconſultam cupiditatem, quæ nonnullos ſolicitat ad mutandum ſtatum ſine iuſta cauſa: ſiue id ſuperſtitione, ſiue alio impulſu faciant: deinde vnumquenque reuocat ad hanc quoque regulam, vt meminerint quid ſuæ vocationi conueniat. Non ergo neceſſitatem cuiquam imponit manendi in vitæ genere ſemel ſuſcepto: ſed inquietudinem potius damnat, quæ non patitur ſingulos in ſua conditione pacato animo ſtare: ac iubet, vt quam quiſque Spartam nactus eſt, eam colat, vt habet vetus prouerbium.

21 *Seruus vocatus es?*) Videmus hîc vt Pauli ſcopus ſit conſcientias pacare: nam ſeruos iubet bono eſſe animo, nec turbari, acſi impedimento illis eſſet ſeruitus, quominus Deo ſeruiant. *Ne ſit* ergo *tibi curæ,* hoc eſt, ne ſis anxius, quomodo iugum excutias, acſi conditio eſſet Chriſtiano indigna, ſed animi ſecurus eſto. Atque hinc colligimus, non tantùm prouidentia Dei diſtinctos eſſe in mundo gradus & ordines, ſed eius quoque verbo præcipi ipſorum obſeruationem. *At ſi etiam poſſis liber.* Particula Etiam, non aliam (meo iudicio) emphaſim habet, quàm ſi dixiſſet, Si loco ſeruitutis poteris etiam ad libertatem peruenire, hoc tibi fuerit commodius. Dubium autem eſt, connectátne ſermonem, quem habebat ad ſeruos, an ad liberos ſe conuertat. ita γενέσθαι pro eſſe ſimpliciter hîc eſſet poſitum. Vterque ſenſus non malè quadrat, & eodem vterque recidit. vult docere, non modò bonam eſſe libertatem, ſed etiam ſeruitute commodiorem. Si ſeruos alloquatur, erit ſenſus, Quum vos iubeo animis ſecuris eſſe, non prohibeo quominus libertate etiam fruamini, ſi vobis obueniat. Ad liberos, erit ſpecies conceſſionis: quaſi diceret, Seruos bono animo eſſe iubeo: tametſi ſtatus liberorum melior & magis expetendus, ſi detur optio.

22 *Etenim qui in Domino vocatus eſt ſeruus.*) Vocari ſeruum in Domino, eſt ex ſeruorum genere deligi, & fieri participem Chriſti gratiæ. Porrò hæc ſententia ad ſeruorum conſolationem & ſimul retundendum ingenuorum faſtum poſita eſt. Quoniam ſeruos ſortis ſuæ piget, eò quòd abiecti ſint & de-

ſpicabiles coram mundo, operæpretium eſt illis mitigari ſeruitutis acerbitatem aliqua conſolatione. Liberi autem, ne ſibi nimium ob honeſtiorem conditionem placeant, ac efferantur ſuperbia, fræno indigent. Vtrunque facit Apoſtolus: nam quum libertas Spiritus longe præferenda ſit carnis libertati, tolerabilem eſſe debere ſeruis ſtatus ſui aſperitatem admonet, ſi quidem inæſtimabile illud donum reputent, quo præditi ſunt. liberos quoque efferri non debere, quia ſeruis in præcipua ſui parte ſint pares. Neque verò hinc colligendum eſt, poſtponi ſeruis liberos, aut politicum ordinem turbari. videbat Apoſtolus quid conueniret vtriſque: cohibendi (ſicuti dictum eſt) liberi erant, ne ferocirent inſultando aduerſus ſeruos: his verò danda erat aliqua conſolatio, ne animum deiicerent: & hæc magis in confirmationem ordinis politici faciunt, dum carnis incommodum compenſari docet bono ſpirituali.

23 *Pretio empti eſtis.*) Hæc verba habuimus capite proximo, ſed alio fine. De vocabulo Pretii, illic dixi quod ſentiebam. Summa eſt, quòd ſeruos quidem de ſtatu ſuo anxios eſſe vetat, ſed magis hoc curare vult, ne impiis aut prauis dominorum cupiditatibus ſe addicant: Sancti ſumus Domino, quia nos redemit: ergo ne in hominum gratiam nos profanemus: quòd fit, dum obſequimur peruerſis eorum deſideriis. Admonitio hæc valde neceſſaria fuit eo tempore, quo ſerui ad ſubeunda quælibet imperia ſine delectu vel exceptione, minis ac verberibus, mortis etiam terrore adigebatur, vt in ſeruorum miniſteriis non lenocinia minus & eius generis flagitia numerarent, quàm honeſtas operas: meritò itaque excipit Paulus ne turpibus & ſceleratis obſequiis ſe addicant. Vtinam hoc omnium animis bene ac penitus inſideret: non tam multi ſe hominum libidini, quaſi venales, proſtituerent. Nos autem meminerimus, eius nos eſſe qui nos redemit.

24 *Maneat apud Deum.*) Iam prius admonui, non aſtringi hîc homines perpetua lege, ne vnquam fas illi ſit mutare ſtatum, ſi quando ita poſtulet iuſta ratio: ſed tantùm ſedari inconſideratos affectus, qui multos huc & illuc agitant, vt continua inquietudine turbentur. Dicit ergo Paulus, coram Deo perinde eſſe quòd cuique ſit viuendi genus in hac vita, quoniam pietatis conſenſum non abrumpat hæc diuerſitas.

25 *De virginibus autem præceptum Domini non habeo: ſed conſilium do, tanquam miſericordiã conſequutus à Domino, vt ſim fidelis.*

26 *Arbitror igitur hoc bonum eſſe propter inſtantem neceſſitatem, quòd bonum ſit homini ſic eſſe.*

27 *Alligatus es vxori? ne quæras ſolutionem. Solutus es ab vxore? ne quæras vxorem.*

28 *Quòd ſi etiam duxeris vxorem, non peccaſti: & ſi nupſerit virgo, non peccauit: attamen afflictionem in carne habebunt eiuſmodi. Ego autem vobis parco.*

25 *De virginibus.*) Redit nunc ad tractationem coniugii, de quo dicere exorſus erat initio capitis. Quod autem nunc dicturus eſt, iam attigerat, ſed breuiter & ſubobſcurè: apertius ergo definit quid de virginitate ſentiat: ſed quia res eſt lubrica, & plena difficultatum, ſub conditione ſemper loquitur, vt videbimus. Virgines hîc pro ipſa virginitate accipio. de ea *præceptum Domini habere ſe* negat: quia nuſquã pronuntiat Deus in Scripturis, qui permanere cælibes debeant: imo potius quum Scriptura dicat, Creatos eſſe maſculum & fœminam ſimul, videtur omnes peræquè & ſine exceptione vocare ad coniugium: ſaltem nemini vſquam indicitur aut commendatur cælibatus. *Conſilium ſe dare* dicit, non quod ſit inſtar problematis, ac nihil vel parum ſtabilitatis habeat, ſed quod ſit certum ac ſine controuerſia tenendum. Et nomen quo vtitur, γνώμη, non conſilium modò, ſed ſententiam ſignificat. Porrò hinc perperam colligunt Papiſtæ, extra verbum licere progredi, quum Paulus nihil minus cogitauerit, quàm verbi Dei limites tranſilire: nam ſiquis propius animaduertat, videbit Paulum nihil hîc proferre, quod non complexus ſit Chriſtus ſuis verbis apud Matthæum: ſed per occupationem fatetur, ſe non habere certum Domini præceptum in Lege, quod definiat quinam coniugium ſuſcipere, aut non attingere debeant. *Miſericordiam conſequutus, vt ſim fidelis.* Authoritatem ſuæ ſententiæ conciliat, ne quiuis ſibi licitum eſſe putet eam repudiare, ſi velit. Loqui enim ſe non vt hominem, ſed vt fidum Eccleſiæ doctorem & Chriſti Apoſtolum aſſerit. hoc ſuo more, Dei miſericordiæ refert acceptum, quia non vulgaris eſt honor, imò ſuperior humanis omnibus meritis. Vnde apparet, quæcunque humanitus inuecta fuerint in Eccleſiam, nihil habere huic Pauli conſilio affine. Porrò Fidelis, hîc veracem ſignificat, qui non tantùm pio zelo agit quod agit, ſed etiam ſcientia præditus eſt vt purè & fideliter doceat. Neque enim in doctore ſufficit bonus animus, niſi adſit prudentia & veri cognitio.

Gen.1.d.21.

Matt.5.e.31,& 19.a.5.

26 *Arbitror igitur hoc bonum eſſe.*) Etſi hunc locum Pauli aliter verto quàm Eraſmus, aut Vetus interpres: ſenſu tamen ab illis nihil differo. Sic illi diuidunt verba Pauli, vt bis idem repetatur: ego autem vnam tantùm propoſitionem facio. neque id ſine authore: ſequor enim vetuſta & probatæ fidei exemplaria, quæ ſententiam colo tantùm interpoſito contexunt. Senſus eſt, Ego expedire arbitror, propter neceſſitatem qua ſancti in hac vita vrgentur ſemper, vt libertate ac commoditate cælibatus fruantur omnes: quoniam hoc illis conduceret. Porrò ſunt qui *Neceſſitatem* referant ad Apoſtoli ſeculum, quod certè piis turbulentiſſimum fuit: ſed mihi videtur deſignare potius voluiſſe inquietudinem qua ſancti perpetuò in præſenti vita iactantur. Itaque ad omnia ſecula extendo: atque ita accipio, ſanctos ſúſque déque verſari ſæpius in terra, & multis variíſque procellis eſſe obnoxios, vt minimè ad coniugium appoſita eſſe videatur eorum conditio. Particula, *Sic eſſe*, ſignificat manere in cælibatu, vel abſtinere à coniugio.

27 *Alligatus es vxori?*) Vbi propoſuit quid commodiſſimum foret, ſubiicit tamen nos moueri cælibatus commodis non debere, vt coniugii vinculum excutiat qui eo deuinctus eſt. Eſt igitur moderatio

proximæ ſententiæ: nequis inductus cælibatus commendatione, illuc mentem flecteret, ac neceſſitatis aut vocationis ſuæ oblitus, coniugium aſpernaretur. Porrò non tantùm coniugale vinculum abrumpere his verbis vetat, ſed ſimul cohibet quæ obrepere ſolent faſtidia, vt libenter & placidè ſuæ quiſque coniugi adhæreat. *Solutus es ab vxore?* Hoc ſecundum membrum ſub conditione debere accipi, ex toto contextu patet. Non omnibus ergo permittit perpetui cælibatus electionem, ſed quibus datum ſit: qui ergo nulla neceſſitate cogitur, ne temere ſibi induat laqueum: non enim leuiter abiicienda eſt libertas.

28 *Quòd ſi etiam duxeris vxorem.)* Quia periculum erat nequis ex proxima ſentẽtiá putaret ſe tentare Deum, ſi coniugio ſciens ac volens ſe alligaret (quòd hoc eſſet renuntiare ſuæ libertati) eximit hunc ſcrupulum: nam viduis liberum facit vxorem ducere, ac peccare negat qui ducunt. Et particula Etiam, videtur eſſe emphatica. vt teſtetur, quamuis nulla vrgeat præciſa neceſſitas, non tamen prohiberi à coniugio cælibes quoties eis viſum eſt. *Et ſi nupſerit virgo.* Siue hîc amplificatio ſit, ſiue ſimplex ſimilitudo, hoc primùm extra controuerſiam eſt, Paulum coniugij libertatem voluiſſe ad omnes extendere. Qui amplificationem eſſe putant, eo mouentur quòd delicto magis affine videatur, ac vituperationi magis pateat, ſaltem magis habeat pudoris, virginale ſoluere cingulum (vt veteres loquebantur) quàm poſt coniugis mortem ad ſecundas nuptias tranſire. eſſet igitur argumentum, Si virgini fas eſt matrimonium contrahere, multo magis viduis. Ego magis puto vtrunque æquari, hoc modo, Sicut virgini licet, ita & viduis: nam ſecundæ nuptiæ apud veteres nota non carebant. ſiquidem & matronas quæ vno contentæ matrimonio tota vita fuerant, ornabant pudicitiæ corona: qui honor cedebat in earum cõtumeliam quæ pluribus nupſiſſent. Et notum eſt illud Valerij, Legitimæ id intemperãtiæ ſignum eſſe, quum ſecundæ nuptiæ appetuntur. Pares ergo facit Apoſtolus virgines & viduas in libertate connubij. *Attamen afflictionem in carne.* Cauſam ſæpius repetit cur in ſuis hortationibus in cælibatum inclinet: ne videatur alterum ſtatum alteri per ſe anteponere, & non propter conſequentiam: dicit multas moleſtias coniugio annexas eſſe, ideo ſe cupere omnes à cõiugio eſſe liberos, qui immunes à moleſtiis eſſe velint, Quum dicit, habituros tribulationem carnis, vel in carne: ſignificat, ſolicitudines & anguſtias quibus coniuges implicantur, ex negotiis terrenis prouenire. Caro igitur hîc pro homine externo capitur: *Parcere verò* pro, Indulgere, vel cupere ſubleuatos tribulationibus quæ coniugio adhærent. quaſi diceret, Cupio infirmitati veſtræ conſultum, ne affligamini: cõiugium autem multas afflictiones ſecũ trahit: hæc ratio eſt cur vos coniugio nõ indigere optem, quo ſitis omnibus malis vacui. Neque tamen hinc colligas, coniugium à Paulo malum neceſſarium cenſeri: iſtæ enim tribulationes de quibus loquitur, nõ tam ex natura ſunt coniugij, quàm ex corruptela: ſunt enim peccati originalis fructus.

29 ***Hoc autem dico, fratres, quia tempus contractum eſt, reliquum eſt vt qui vxores habent, ſint tanquam non habentes:***

30 ***Et qui flent, tanquam non flentes: & qui gaudent, tanquam non gaudentes: & qui emunt, tanquam non poſsidentes:***

31 ***Et qui vtuntur hoc mundo, tanquam non vtentes. præterit enim figura mundi huius.***

32 ***Velim autem vos abſque ſolicitudine eſſe. Qui cælebs eſt, curat ea quæ ſunt Domini, quomodo placiturus ſit Domino:***

33 ***Coniugatus curat ea quæ ſunt mundi, qualiter vxori placiturus ſit, & diuiſus eſt.***

34 ***Et mulier cælebs & virgo, curat ea quæ ſunt Domini, vt ſancta ſit corpore & ſpiritu: at quæ maritum habet, curat ea quæ ſunt mundi, quomodo placitura ſit marito.***

35 ***Hoc autem ad vtilitatem veſtram dico, non vt laqueum vobis iniiciam, ſed ad honeſtatem ac decorum, vt Domino adhæreatis abſque vlla diſtractione.***

29 *Quia tempus.)* Iterum de ſancto coniugij vſu cõcionatur, vt eorum laſciuiam reprimat, qui dum vxores duxerunt, nihil niſi carnis delicias cogitant: Dei nullam habent memoriam, hortatur ergo fideles ne ita ruant effræni libidine, vt eos coniugium in mundum demergat. Coniugium eſt remedium incontinentiæ: verum eſt, ſiquis temperanter vtatur: iubet ergo coniuges pudicè in timore Domini conuiuere. Hoc fiet ſi coniugio vtãtur, ſicut aliis terrenæ vitæ ſubſidiis, cordibus ſurſum erecti ad meditationem cæleſtis vitæ. A breuitate autem humanæ vitæ ducit argumentum, Vita, inquit, hæc quam nunc agimus, caduca eſt, nec longæ durationis: ne ergo nos detineat implicitos. Proinde qui vxores habent, ſint tanquam non habentes. Atque hæc quidem philoſophia nemini non eſt in ore: ſed paucorum animis verè ſerióque inſidet. In prima verſione ſequutus fueram exemplar, cui nullum aliud ex multis ſuffragari poſtea animaduerti. Placuit ergo inſerere particulã, *Quia*, quò dilucidior eſſet ſenſus: ſicut etiam in vetuſtis quibuſdam codicibus legitur. Quoniam enim in cõſultationibus futurum magis tempus reſpicimus quàm præteritum, admonet de temporis futuri breuitate. *Tanquam non habentes.* Quæcunque ad vſum præſentis vitæ ſpectant, ſancta ſunt Dei dona: ſed ea nos abutendo polluimus. Si cauſa quæritur, hanc reperiemus eſſe, quòd ſomniamus ſemper in mundo perpetuitatem: hinc enim fit vt quæ adiumẽta ad tranſeundum debebant eſſe, fiant compedes ad nos vinciẽdos. Meritò igitur Apoſtolus, vt hunc ſtuporẽ nobis excutiat, nos reuocat ad conſiderandam huius vitæ breuitatem: & inde colligit, nos vniuerſis rebus mundi ſic vti debere, quaſi non vtamur. qui enim reputat ſe in mundo eſſe peregrinum, rebus mũdi tanquam alienis vtitur: hoc eſt, tanquam iis quæ commodantur nobis ad diem vnum. Summa eſt, Chriſtiani hominis animum rebus terrenis non debere occupari, nec in illis conquieſcere: ſic enim viuere nos oportet, quaſi ſingulis momentis migrandum ſit è vita. Per Fletum & Gaudium res aduerſas & proſperas deſignat: eſt enim vſitatũ, cauſas per effectus notari. Cæterùm hîc non præcipit Apoſtolus Chriſtianis poſſeſſiones abiicere, ſed tantùm hoc requirit, ne animi eorum poſſeſſionibus infixi ſint.

31 *Et qui vtuntur hoc mundo.)* In priore membro eſt participium χρώμενοι: in ſecundo eſt compoſitum καταχρώμενοι. Præpoſitio autem κατὰ, in compoſitione ferè in malam partem capitur, aut certè vehementiam notat. Itaque ſobrium & frugalem vſum notat Paulus, qui curſum noſtrum minimè impediat vel moretur quominus properemus ſemper ad metam. *Præterit enim figura.* Hac voce eleganter Apoſtolus expreſſit mundi vanitatem. Nihil eſt firmi, inquit, aut ſolidi: eſt enim facies tantùm, vel externa apparentia, vt loquuntur. Cæterùm videtur alluſiſſe ad ſcenas, in quibus aulæa momento complicata, nouam faciem reddunt: & quę ſpectantium oculos tenebant, mox auferuntur à conſpectu. Cur nomen Habitus Eraſmo placuerit, non video. Certè (meo iudicio) doctrinam Pauli obſcurat. tacitè enim figura ſubſtantiæ opponitur.

32 *Velim autem vos.)* Redit ad illud conſiliũ quod nondum plenè expoſuerat: ac initio (vt ſolet) ponit commendationem cælibatus: deinde libertatem ſingulis permittit eligendi quod ſibi cõuenire intelligent. Porrò non ſine cauſa toties ad prædicanda cõmoda cælibatus reuoluitur: videbat enim quàm non leuia ſint matrimonij onera. Is qui eximere ſe poteſt, non debet tale bonum negligere: & qui ſe cõiugio deſtinant, eos præmoneri vtile eſt de incommodis iſtis, ne poſtea inopinatò ea experti, animos deſpondeant: quod videmus pleriſque contingere: nam quum ſibi merum mel promiſerint, hac ſpe fruſtrati, leuiſſima offenſione facilè opprimuntur. Sciant igitur in tempore quid ſibi expectãdum ſit, quo parati ſint ad omnia perferenda. Senſus eſt, Coniugium auocamenta ſecum trahit, à quibus vos eſſe liberos & immunes cuperem. Sed quia ſuperius tribulationem poſuit, nũc curas commemorat, vel ſolicitudines: dubitari poſſit an hæc ſint diuerſa, néc ne. Ego tribulationem naſci puto ex rebus triſtibus: vt orbitate, viduitate, iurgiis & friuiculis, (vt vocant Iuriſconſulti) ex multis faſtidiis, delictis liberorum, difficultate alendæ familiæ, & ſimilibus: ſolicitudines etiam rerum lætarum eſſe puto, vt ſunt ineptiæ nuptiales, ioci, & alia quibus coniugati occupantur. *Qui cælebs eſt, curat ea quæ ſunt Domini.* En vacuitas ſolicitudinũ, quam Chriſtianis optat, vt ſuas omnes cogitationes ſuáque ſtudia Domino addicãt: hanc in cælibatu eſſe dicit: ideo cupit omnes hac libertate frui. Non tamen intelligit, id perpetuum eſſe in cælibatu: ſiquidem longè aliud experientia oſtendit in Sacrificis, Monachis, & Monialibus: quorum cœlibatu nihil à Deo remotius fingi poteſt. adde etiam in tot fœtidis ſcortatoribus, qui abſtinent ideo à coniugio, quò maiore potiantur licentia profundendæ libidinis, atque vt vitium non appareat: vbi eſt vſtio, ibi nullum eſſe Dei ſtudium poteſt. Sed hic eſt Pauli ſenſus, Liberum eſſe cælibem: neque impediri quominus quæ Dei ſunt, cogitet. Hac libertate pij vtuntur: alij omnia in exitium ſuum vertunt.

33 *Coniugatus curat ea quæ ſunt mundi.)* Per ea quæ mũdi ſunt, intellige quæ ſunt præſentis vitæ: nam mundus hîc pro conditione terrenæ vitæ accipitur. Sed hinc colliget quiſpiam, omnes igitur cõiugatos alienos eſſe à regno Dei, quando nihil niſi terram cogitent. Reſpondeo Apoſtolum de parte cogitationum loqui: quaſi diceret, Sic vno oculo intentos eſſe in Dominum, vt alterum in vxorem conuertant: eſt enim inſtar ſarcinæ coniugium, qua mens pij hominis deprauata, nõ ita expedito curſu ad Deum pergit. Semper autem meminerimus hæc non eſſe propria coniugij mala, ſed ex hominum vitio prouenire: ita concidunt Hieronymi calumniæ, qui hæc omnia colligit ad infamandum coniugium: nam ſiquis inde agriculturam, mercaturam, & alia vitæ genera damnet, quòd inter tot mundi corruptelas, nullum eorum vacuum ſit aliquibus malis: quis non eius inſulſitatem rideat? Obſerua igitur, quicquid mali ineſt coniugio, aliunde accidere: neque enim vxoris contubernio vir à Domino auocaretur hodie, ſi in ſtatu incorrupto manſiſſet, neque vitiaſſet ſanctam Dei inſtitutionem: ſed vxor illi adiutrix ad omne bonum eſſet, ſicut in eum finem creata fuit. Sed dicet quiſpiam, Si coniugio ſemper adhærent vitioſæ ſolicitudines & damnatæ, quî fieri poteſt vt coniugati pura conſcientia Deum inuocent, illique ſeruiant? Reſpondeo, tres eſſe ſpecies ſolicitudinum: aliæ enim per ſe malæ ſunt & impiæ, quia ex diffidentia naſcuntur. de illis loquitur Chriſtus, Mat. 6. d. 25. Aliæ neceſſariæ ſunt, neque Deo diſplicent: vt patrem familiâs pro vxore & liberis ſolicitum eſſe decet: neque Deus vult nos eſſe ſtipites, quin quiſque ſui curam habeat. Tertiæ miſtæ ſunt ex illis duabus: dum ſcilicet curamus quæ officij noſtri eſt curare, ſed propter innatam nobis intemperantiam, nimium ardemus. Tales igitur per ſe nequaquam ſunt malę, ſed propter ἀταξίαν, hoc eſt, immoderatum exceſſum, prauæ fiunt. Et Apoſtolus non tantùm vitia hîc notare voluit, quibus reatum contrahimus coram Deo: ſed in vniuerſum optat vt auocamentis omnibus ſoluti, toti Deo vacemus. *Et diuiſus eſt.* Mirum vnde tanta diuerſitas in hunc locum obrepſerit. Vſitata enim Græcorum lectio adeò nihil affine habet cum Latina veteri, vt non potuerit errori aut incuriæ imputari diuerſitas: ſicuti ſæpe in vna litera vel in vna dictione erratur. Sic autẽ Gręci vulgò legunt ad verbum, Coniugatus ea quæ mundi ſunt, cogitat, quomodo placeat vxori. diuiſa eſt mulier & virgo: quę innupta eſt, cogitat quæ ſũt Domini, &c. Ac Diuidi quidem, pro Differre poſitum interpretantur: acſi dictum eſſet, Magnum eſt diſcrimen mulieris coniugatæ, & virginis. altera enim Deo tãtùm vacat: altera verò diſtrahitur in varia. Verùm quũ hæc interpretatio aliquantum ſit aliena à ſimplici verbi proprietate, mihi non arridet: præſertim quum alterius lectionis (quæ etiam in nonnullis Græcis exemplaribus habetur) ſenſus aptior ſit, & minus coactus. Ergo ſic intelligemus, diuiſum eſſe hominem coniugatum, quia partim Deo, partim coniugi ſe addicat: non ſit autem vnius Dei in ſolidum.

34 *Et mulier cælebs & virgo.)* Quod de viris docuit, nunc quoque de mulieribus pronuntiat: virgines ſcilicet & viduas non adduci rebus terrenis, quominus omnes ſuas curas omniáque ſtudia in Deum cõferant: nõ quia id faciant omnes, ſed quia adſit facultas, ſi animus ita ſit diſpoſitus. Quum dicit, *Vt ſancta ſit corpore & ſpiritu*, oſtendit quæ vera ſit caſtitas, & Deo accepta: nempe dum mens ſeruatur Deo impolluta: quod vtinam fuiſſet meliùs animaduerſum. Quod ad corpus ſpectat, videmus qualiter vulgò ſe Domino ſanctificent Monachi, Nonnæ, & tota fæx cleri Papiſtici, quorum cælibatu nihil magis obſcœnum fingi poteſt. Sed de corporis pudicitia nunc taceamus: quotuſquiſque eorum eſt, qui propter opinionem continentiæ miraculo ſunt: qui non fœdis libidinibus ardeat? Atqui ex hac Pauli ſententia

licet

licet colligere, nullam pudicitiam Deo placere, quæ non ſit etiam animæ,ſicut corporis. Vtinam qui de continentia ſuperciliosè garriunt, intelligerent ſibi negotium eſſe cum Deo: non tam confidenter nobiſcum certarent. Quanquam nulli hodie de continentia magnificentiùs diſſerunt, quàm qui palàm impudentiſſimè ſcortantur: verùm vt ſe honeſtiſſimè gerant in oculis hominum,id nihil eſt, niſi animos ab omni immunditia puros & integros ſeruent.

35 *Hoc autem ad vtilitatem veſtram.)* Vide Apoſtoli moderationem: quanquam nouerat coniugij tædia,moleſtias, difficultates, & ex altera parte commoda cælibatus: nihil tamen audet præſcribere. Imò quia cælibatum laudauerat, veritus ne talibus elogiis capti lectores, ſtatim apud ſe dicerent quòd Apoſtoli Chriſto reſpondebant,Bonum eſt igitur ſic eſſe: neque expenderent ſuam facultatem: hîc nominatim teſtatur, ſe quidem monſtrare quid ſit vtiliſſimum, ſed nemini ſe velle imponere neceſſitatem. Atque hîc duo habes obſeruatu digna: primum eſt, in quem finem appetendus ſit cælibatus, non propter ſe ſcilicet, nec quia ſit ſtatus perfectior: ſed vt abſque diſtractione adhæreamus Deo: quod vnum reſpicere debet homo Chriſtianus in tota vita. Alterum,non eſſe laqueum induendum conſcientiis, vt quiſquam à coniugio arceatur: ſed ſuam cuique relinquendã libertatem. In vtroque quantopere ſit erratum, palàm eſt. Certè in ſecundo audaciores fuerunt quàm Paulus, qui legem de cælibatu ferre non reformidarunt,quia totum clerum à matrimonio prohiberent: qui etiam vota ſanxerunt perpetuæ continentię: quibus laqueis non paucæ animarum myriades in æternum exitium tractæ ſunt. Proinde ſi per os Pauli loquutus eſt Spiritus ſanctus,excuſare nequeunt Papiſtæ quin Deo repugnent,dum conſcientias in eo ligant in quo voluit manere liberas. niſi fortè nouum conſilium ab eo tempore cepit, vt laqueum necteret quem improbauerat.

Matt.19.b.10.

36 ***Siquis autem virgini ſuæ indecorum iudicat,ſi excedat florem ætatis,& ita fieri debet: quod voluerit faciat, non peccat: nubant.***

37 ***Qui autem ſtat firmus in corde, neceſſitatem non habens, poteſtatem verò habens ſuper ſua voluntate,& hoc decreuit in corde ſuo,ſeruare ſuam virginem,bene facit.***

38 ***Itaque & qui nuptum collocat,bene facit: & qui non collocat,melius facit.***

36 *Siquis autem.)* Nunc ad parentes ſermonem conuertit,qui liberos ſub poteſtate habebant. Auditis enim cælibatus elogiis,auditis etiam incommodis matrimonij,hæſitare poterant,nunquid humanum eſſet,liberos ſuos tot miſeriis implicare,ne viderẽtur ærumnarũ illis eſſe autores. Nam quo maior eſt communi indulgẽtia in liberos,eo magis anxiè illis timẽt ac cauent. Ergo vt hanc illis difficultatẽ eximat Paulus,eorum officium eſſe docet,non aliter illis proſpicere, quàm ſibi quiſque proſpicere debet, quum eſt ſui iuris. Retinet autem partitionem illam qua hactenus vſus eſt, vt cælibatum quidem commendet, liberum tamen coniugium faciat: nec ſimpliciter liberum,ſed remedium neceſſarium incõtinentiæ, quod nemini fas ſit negari. Priore membro loquitur de filiabus elocandis: in quo pronuntiat eos non peccare, filias elocando,qui cęlibatum illis non conuenire iudicant. Quòd dicit ἀσχημονεῖν,ad particulare decorum referri debet,quod pendet ex cuiuſque natura: eſt enim decorum vniuerſale, quod partem temperantiæ faciunt philoſophi:id æqualiter ad omnes pertinet. Eſt aliud particulare, quia vnum decet quippiã quod alteri minimè cõgrueret. Videre igitur ſinguli debent (vt ait Cicero)quam illis perſonam natura impoſuerit. Conueniet vni cælibatus:non debet omnes ille metiri ſuo pede: nec debent etiam alij, omiſſo facultatis ſuæ reſpectu,ad eius imitationem conari. eſt enim ſimiarũ æmulatio, quæ aduerſus naturam cõtendit. Pater ergo ſi perſpecto filiæ ſuæ ingenio,iudicet cælibatui non eſſe aptam, maritum illi adiungat. *Florem ætatis* accipit pro ætate nubili:hanc iuriſconſulti ab anno duodecimo ad viceſimum definiunt. Significat obiter Paulus, qualis debeat eſſe in parentibus æquitas & humanitas, vt teneræ ætati & lubricæ remedium adhibeãt,dum morbi vis id flagitat. *Et ita fieri debet.* Hac particula intelligo notari puellę infirmitatem:nempe ſi dono continentiæ careat: nam tunc ad coniugium neceſſitas compellit. Quòd ex verbo *Non peccat*,anſam calumniandi arripit Hieronymus vt coniugio detrectet,quaſi opus nõ ſit laudabile elocare filiã,puerile eſt. Satis enim habebat Paulus, patres culpa liberare,ne inhumanum eſſe ducerent,filias coniugalibus moleſtiis ſubiicere.

37 *Qui autem ſtat firmus in corde.)* Alterum membrum,vbi tractat de puellis quibus datum eſt à coniugio abſtinere. Laudat igitur patres qui earum tranquillitati conſulunt: ſed videndum quid hîc requirat. Principio firmam voluntatem ponit,Siquis habet hoc conſtitutum apud ſe. Neque tamen intelligas monachale propoſitum,hoc eſt voluntariam aſtrictionem perpetuæ ſeruitutis: tale enim eſt votum quod concipiunt:ſed nominatim firmitatis huius meminit,quòd ſæpenumero conſilia agitant homines,quorum poſtridie pœnitet. quia hîc res ſeria agitur,exigit bene concoctam deliberationem. Secundò tollit neceſſitatem: nam multi pertinaciam magis quàm rationem ad conſultandum afferunt. Et in præſenti cauſa non reſpiciunt quid poſſint, dum coniugio renuntiant: ſed ſatis eſt dicere, Volo. Paulus facultatẽ vult adeſſe,vt nihil temere decernant, ſed pro modo gratiæ ſibi datæ. Hanc exemptionem neceſſitatis appoſitè declarat ſequenti particula, dum vult eos poteſtatem habere ſuper voluntate ſua. Perinde enim eſt acſi diceret,Nolo antè deliberent,quàm ſciant ſibi exequendi facultatem eſſe: luctari enim cõtra Dei ordinationem, temerarium & exitiale eſt. Sed ſecundum hanc rationem, dicet quiſpiam, non eſſent improbanda vota, modò adeſſent iſtæ conditiones. Reſpondeo, quantum ad donum continentiæ,quum de voluntate Dei in poſterum ſimus incerti,nihil ſtatui debere in totam vitam. Vtamur dono quandiu conceditur,interea nos Domino cõmendemus, expediti ad ſequendũ quocunque vocauerit. *Decreuit in corde ſuo.* Hoc videtur addidiſſe Paulus,vt melius exprimeret,diligenter circũſpicere huc & illuc patres debere, antequam curam & conſilium elocandi filias deponant. Sæpe enim aut pudore aut ignorantia ſui, coniugium detrectant: interea tamen nihilo ſunt minus libidinoſæ, aut procliues ad fallendum. Hîc patres expendere debent quid ſit ex re ipſarum, vt prudentia ſua earum imperitiam aut præpoſterum

deſiderium corrigant. Facit autem hic locus ad ſtabiliendam patriam poteſtatem: quæ quum ex cōmuni naturæ iure fluat, ſacroſancta habenda eſt. Si autem in aliis leuioribus actionibus nihil liberis permittitur abſque parentum autoritate, multo minus licentiæ illis in contrahendo matrimonio dari conuenit. Atque id Ciuili quidē iure diligenter ſancitum eſt, ſed Lege Dei potiſſimùm: quo deteſtabilior eſt Papæ improbitas, qui poſthabito tam Diuini quàm humani iuris reſpectu, liberos iugo & ſubiectione parentū ſoluere auſus eſt. Sed operæpretium eſt rationem notare: hoc, inquit, propter ſacramenti dignitatem. (omitto inſcitiam, quòd ex matrimonio faciunt ſacramentum) Sed qualis hic honor obſecro, aut qualis dignitas, vbi aduerſus publicam honeſtatem omnium gētium, aduerſus æternam Dei ordinationem, fræna adoleſcentium libidini laxantur, vt ſine verecundia prætextu ſacramenti exultent? Sciamus ergo in liberis elocandis præcipuam eſſe parētum autoritatem, modò ne tyrannicè ea abutantur: ſicut etiam iura ciuilia eam reſtringunt. Et Apoſtolus quum exigeret ſolutionem à neceſſitate, iudicabat parentum conſilia liberorum vtilitati attemperanda eſſe. Hoc igitur temperamentum iuſtam eſſe regulam meminerimus, vt ſe à parentibus liberi regi patiantur: illi neque inuitos liberos trahāt quò nolent, neque alium poteſtatis ſcopum habeant, quàm horum vtilitatem.

38 *Itaque & qui nuptum.*) Eſt concluſio vtriuſque membri, in qua breuiter parentes reprehenſione liberat, ſi filias nuptū locant: melius tamen facere teſtatur, ſi liberas à coniugio domi retinent. Neque tamē intelligas, matrimonio hîc præferri cælibatum, niſi ſub exceptione nuper expreſſa. Nam ſi deſit facultas, peſſimè faciet qui filiam ſtudebit arcere à matrimonio: nec iam pater, ſed crudelis erit tyrannus. Summa totius diſputationis huc redit, meliorem eſſe cælibatum coniugio, quia in illo maior ſit libertas, vt expeditiùs ſeruiant homines Deo. nullam tamen neceſſitatem iniici fas eſſe, quin liceat ſingulis cōiugium ſuſcipere, ſi viſum fuerit. ipſum porrò coniugium, remedium à Deo deſtinatum eſſe noſtræ infirmitati: quo vti omnes oporteat qui dono continentiæ præditi non ſunt, Quiſquis erit ſanæ mentis, mecū agnoſcet ac fatebitur, totam de hac re Pauli doctrinam his tribus capitibus contineri.

39 ***Mulier alligata eſt Legi, quandiu maritus eius viuit. ſi autem dormierit maritus eius, libera eſt vt cui vult nubat, modò in Domino.***

40 ***Beatior verò eſt ſi ſic maneat, ſecundum meam ſententiam. exiſtimo autem me quoque Spiritum Dei habere.***

39 *Mulier alligata eſt.*) Antè indifferenter de viris & mulieribus loquutus erat, ſed quia ob ſexus verecundiam, minus liberæ mulieres videri poſſent: de illis quoque peculiariter aliquid præcipere neceſſe habuit. Nunc ergo docet, nihilo magis impediri mulieres quàm viros, quin ad ſecundas nuptias tranſeant ex viduitate. Iam ſuperius recitauimus, notatas intēperantiæ probro fuiſſe quæ ſecundos maritos appeterent, & propè in earum contumeliam corona pudicitiæ donari ſolitas quæ vnico contentæ fuiſſent. Quinetiam hæc prima opinio olim inter Chriſtianos inualuerat: nā neque benedicebantur ſecūdæ nuptiæ, & quædā Concilia vetuerunt illis intereſſe clericos. Eiuſmodi tyrannidē hîc damnat Apoſtolus, ac negat impedimentum afferendum eſſe viduis, quominus nubant ſi viſum fuerit. Legi, in datiuo, an Lege, in ablatiuo, alligatam mulierem dicamus, parum refert, ad ſenſum certè nihil. Lex enim eſt quæ mulieris & viri ſocietatem indiuiduam eſſe pronuntiat: quòd ſi in datiuo legas, ius vel obſtrictionem ſignificabit. Argumentum autem ducit à contrariis: nam ſi ad vitam mariti alligata eſt mulier, morte ergo ſoluitur: poſtquam ſoluta eſt, nubat cui velit. *Dormire* quum mori ſignificat, non ad animam, ſed corpus refertur: quod ex perpetuo Scripturæ vſu patet. Imperitè igitur faciunt quidam fanatici, dum aucupium tendunt ex hoc verbulo, vt probent animas à corporibus ſolutas, ſenſu & intelligentia, hoc eſt vita ſua carere. *Modò in Domino.* Putant hoc additum, vt obiter admoneret, non eſſe ſubeundum iugum cum impiis: nec appetendam eorum ſocietatem: quod vt verum eſſe fatear, latius tamen patēre iudico: nempe vt religiosè & cum timore Domini id faciant. ſic enim auſpicatò matrimonia contrahuntur.

40 *Beatior verò eſt ſi ſic ma.*) Cur? an quia viduitas per ſe ſit virtus? non, ſed quia minus habebit diſtractionis, & à curis terrenis erit ſolutior. Quòd addit, *Secundum meam ſententiam,* eo vocabulo non intelligit dubiam opinionem: ſed perinde eſt acſi diceret, tale ſuum eſſe iudicium de quæſtione iſta. nam & continuò adiungit, *Spiritum Dei ſe habere:* quod ſatis eſt ad plenam & ſolidam autoritatem. Non tamen videtur ironia carere quòd dicit, *Exiſtimo.* Nam quum pſeudoapoſtoli, Spiritum Dei inflatis buccis identidem iactarent ad autoritatem ſibi arrogandam, & interea Paulo detrahere ſtuderent: dicit ſe quoque ſibi videri compotem Spiritus non minùs quàm ipſos.

CAPVT VIII.

DE iis porrò quæ idolis immolantur, ſcimus quòd omnes ſcientiam habemus. ſcientia inflat, charitas autem ædificat.

2 ***Siquis autem videtur ſibi aliquid ſcire, nondum quicquam ſcit qualiter ſcire oportet.***

3 ***At ſi quis diligit Deum, hic cognitus eſt ab illo.***

4 ***De eſu ergo eorum quæ idolis immolātur, nouimus quòd idolum nihil eſt in mundo, & quòd non eſt alius Deus niſi vnus.***

5 ***Nam etſi ſunt qui vocentur dii, ſiue in cælo ſiue ſuper terram, quemadmodum ſunt dii multi & domini multi:***

6 *Nobis*

6 *Nobis tamen vnus Deus Pater, ex quo omnia, & nos in ipſo: & vnus Dominus Ieſus Chriſtus, per quem omnia, & nos per ipſum.*

7 *At non eſt in omnibus ſcientia. quidam autem cum idoli conſcientia, nunc quoque tanquam idolo immolatum, edunt, & conſcientia eorum, infirma quum ſit, polluitur.*

Nunc tranſit ad aliam quæſtionem, quam capite ſexto attigerat tantùm, non explicuerat. Quum enim loquutus eſſet de auaritia Corinthiorum; ac diſputationem illam clauſiſſet hac ſententia, Neque auari, neque rapaces, neque ſcortatores, &c. regnum Dei poſſidebunt: tranſierat inde ad libertatem Chriſtianorum, Omnia mihi licent. Hac occaſione deſcenderat ad mentionem ſcortationis: hinc ad matrimonium. Nunc ergo tandem illud quod attigerat de rebus mediis, proſequitur: quomodo ſcilicet temperanda ſit in rebus mediis libertas. Res medias voco, quæ nec bonæ ſunt per ſe, nec malæ, ſed indifferentes: quas Deus poteſtati noſtræ ſubiecit: ſed in vſu debemus modum ſeruare, vt diſcrimen ſit inter libertatem & licentiam. Principiò genus vnum eligit præ aliis inſigne, in quo grauiter peccabant Corinthij: quòd ſolennibus conuiuiis intererant, quæ fiebant ab idololatris in honorem deorum, & eſcas illis immolatas promiſcuè edebant. Hinc quum multum offendiculi naſceretur, docet Apoſtolus eos perperam abuti libertate à Domino conceſſa.

1 *De iis quæ idolis immolantur.)* Incipit à conceſſione, qua illis vltrò dat & fatetur quicquid petituri vel obiecturi erant. quaſi diceret, Video qualis vobis ſit prætextus: prætenditis Chriſtianam libertatem, obiicitis vos ſcientiam habere, nec quenquam veſtrû in tanto errore verſari, quin ſciat vnum eſſe Deum. Vera eſſe hæc omnia concedo: ſed quid prodeſt ſcientia quæ exitialis eſt fratribus? Sic ergo illis concedit quod poſtulant, vt vanas eſſe doceat, ac nihili eorum excuſationes. *Scientia inflat.* Ab effectis oſtendit quàm friuola ſit iactantia ſcientiæ, vbi charitas non adeſt: acſi diceret, Quid prodeſt eiuſmodi ſcientia qua turgeſcimus & ſuperbimus, quum propriû charitatis ſit ædificare? Locus hic, qui aliâs propter breuitatem aliquâtum eſt obſcurus, ſic facilè poterit intelligi, Quicquid vacuum eſt charitate, nihil eſt apud Deum, imò illi diſplicet: multo magis quod palàm cum charitate pugnat. Scientia autem hæc quam iactatis, ô Corinthij, charitati penitus eſt contraria: nam faſtu inflat homines, & in fratrum contemptum educit: charitas autẽ pro fratribus eſt ſolicita, & nos ad eorû ædificationẽ hortatur. Maledicta igitur ſciẽtia quæ faſtuoſos reddit homines, nec ædificandi ſtudio eſt temperata. Cæterùm neque hoc vitium imputari doctrinæ voluit Paulus, quòd qui docti ſunt, ſæpenumero ſibi placent, ſeque mirantur non ſine aliorum cõtemptu: neque etiâ hanc eſſe doctrinæ naturâ intellexit, vt arrogantiâ pariat: ſed ſimpliciter docere voluit quid efficiat in homine ſciẽtia, vbi nõ adeſt timor Dei & fraterna dilectio. nam impij omnibus Dei donis abutuntur ad ſeipſos efferendos. Ita diuitiæ, honores, dignitates, nobilitas, pulchritudo, & alia id genus inflant: quòd earum peruerſa confidentia elati homines vt plurimum ferociunt. Neque tamen hoc perpetuum eſt: quando videmus & diuites multos, & formoſos, & florentes honoribus, & præditos dignitate, & nobiles, animo tamen modeſto eſſe, nec infectos vlla ſuperbia. Et quando accidit, non tamen propterea vituperare conuenit ea quæ Dei dona eſſe conſtat: nam id primò iniquum & abſurdum foret, deinde culpam in res transferendo innoxias, homines ipſos qui ſoli in culpa ſunt, abſolueremus. Quod dico, tale eſt, Si diuitiæ natura ſuperbos faciunt homines: ergo diues ſi ſuperbus eſt, reprehenſione caret: malum enim ex diuitiis eſt. Sic ergo habendû: bonam per ſe ſcientiam eſſe: ſed quia vnicum eius fundamentû eſt pietas, in hominibus impiis inanem & euanidâ reddi: quia verum eius condimentum eſt charitas, hac remota, fieri inſipidam. Et reuera, vbi non eſt ſeria Dei cognitio quæ nos humiliet, ac fratribus prodeſſe doceat, magis eſt inanis ſciẽtiæ opinio quàm ſcientia, etiâ in iis qui doctiſſimi habentur. Scientia tamen nihilo propterea magis vituperâda eſt, quàm gladius, ſi in manum furioſi incidat. Hoc propter quoſdam fanaticos dictum ſit, qui cõtra omnes artes doctrináſque liberales furioſè clamitant: quaſi tantùm ad inflandos homines valeant, ac non vtiliſſima ſint tam pietatis quàm communis vitæ inſtrumenta. Illi autẽ ipſi qui eas infamant hoc titulo, tanta ſuperbia crepant, vt verum faciant vetus prouerbium, Nihil eſſe inſcitia arrogantius.

2 *Siquis autem videtur.)* Is ſibi ſcire aliquid videtur, qui ſcientiæ opinione ſibi placens, reliquos tanquam ex alto deſpicit. Neque enim ſcientiam hîc damnat Paulus, ſed ambitionem & ſupercilium quod inde contrahunt homines profani. Alioqui neque ſcepticos eſſe nos iubet, qui ſemper hæſitemus, ac pendeamus dubij, neque fallacem & fucoſam modeſtiam probat, quaſi bonum ſit putare id neſcire nos quod ſcimus. Is ergo qui ſcire aliquid ſibi videtur, hoc eſt, qui ſcientiæ opinione inſoleſcit, vt ſe aliis præferat, & ſapiat ſibi, nondum quicquam ſcit qualiter ſcire oportet. Principium enim veræ ſcientiæ eſt Dei cognitio, quæ parit in nobis humilitatem & ſubmiſſionem: imò quæ nos proſternit in totû potius quàm erigat. Vbi autẽ eſt ſuperbia, illic eſt ignoratio Dei. Pulcher locus, quem vtinam bene omnes perdiſcerent, vt rite ſciendi regulam tenerent.

3 *At ſiquis diligit Deum.)* Eſt concluſio, qua oſtendit quid ſit maximè in Chriſtianis laudabile, adeóque & ſcientiam & alias omnes dotes laude dignas efficiat: nempe ſi Deum diligamus. nam ſi hoc fit, proximos quoque in ipſo diligemus. Hoc modo bene temperatæ erunt omnes noſtræ actiones, & propterea Deo probatæ. A conſequentibus ergo docet, nullam doctrinam eſſe commendabilem quæ non ſit amore Dei intincta: quoniam is ſolus facit vt ei probentur quæcunque in nobis ſunt dotes: quemadmodum in ſecunda Epiſtola habetur, Siquis in Chriſto, noua ſit creatura: quo ſignificat, abſque Spiritu regenerationis, alia omnia, quamcunque ſpeciem habeant, nullius eſſe pretij. *Cognoſci à Deo* tantundem valet ac cenſeri aliquo loco, vel reputari inter filios. ita ſuperbos omnes è libro vitæ & piorum catalogo expungit. *2.Cor.5.d.17.*

4 *De eſu ergo eorum.)* Redit nunc ad illam ſententiam vnde exorſus fuerat: & explicatiùs de Corin-

thiorum prætextu loquitur. Nam quum ex hac radice totũ malũ naſceretur, quòd ſibi placebant, deſpiciebant alios: in genere damnauit faſtuoſam ſcientiã quæ non ſit charitate condita: nunc verò ſpecialiter enarrat qualis eſſet illa cognitio qua ſe venditabant: nempe idolum inane eſſe humani cerebri figmentum, ideóque pro nihilo reputandum eſſe. proinde conſecrationem quæ fit idoli nomine, ſtultam eſſe imaginationẽ, & nullius momenti. Non pollui igitur hominem Chriſtianum qui abſque idoli religione idolothytis veſcatur. Hæc eſt ſumma excuſationis, quæ non reiicitur à Paulo tanquã falſa: continet enim eximiam doctrinam: ſed quòd ea contra charitatem abutebantur. Quod ad verba attinet, Eraſmus legit, Nullum eſt ſimulachrum. Ego malo, *Nihil.* ſicut reddidit Vetus interpres. Eſt enim hoc argumentum, idolum nihil eſſe, quia ſit vnus Deus: nam bene ſequitur, Si nullus eſt alius Deus præter Deum noſtrum: ergo idolum inane ſomnium eſt, ac mera vanitas. Vbi dicit, *Et non eſt alius Deus, niſi vnus*, copulam Et, cauſaliter accipio, pro Quia. Ideo enim nihil eſt idolum, quia à re figurata æſtimari debet. Porrò in hunc finem deſtinatur vt Deum repræſentet: imò vt repræſentet falſos deos: quũ vnus ſit Deus inuiſibilis & incomprehenſus. Et eſt diligenter obſeruanda ratio, *Idolum nihil eſt*, quia nõ eſt niſi vnus Deus: nam is eſt Deus inuiſibilis, nec poteſt ſigno viſibili repręſentari, vt illic colatur. Siue ergo ad figurandum verum
Hab.2.d.18. Deum erigantur idola, ſiue ad falſos deos, ſemper eſt peruerſum commentum. Ideo Habacuc idola vocat Oſtenſiones falſitatis, quòd Dei figuram vel imaginem præ ſe ferendo mentiantur, & fallaci titulo ludant homines. Proinde οὐδὲν, non ad eſſentiam ſed qualitatem pertinet: nam ex aliqua materia conſtat idolum, vel argento, vel ligno, vel lapide: ſed quia Deus nõ vult hoc modo repręſentari, vanitas eſt ac nihil, quantum ad ſignificationem vel vſum.

5 *Nam & ſi qui vocentur.)* Nomen, inquit, habent: ſed res deficit. Nominari hîc poſuit pro Celebrari hominum opinione. Et generali partitione vſus eſt quum dixit, *In cælo ſiue ſuper terram.* dij qui in cælo nominantur, ſunt exercitus cæleſtes, quemadmodum Scriptura vocat, Sol & Luna, & aliæ ſtellæ. Moſes autem, quàm procul à Diuinitate abſint, ex eo demonſtrat, quòd creaturæ ſunt in vſum noſtrum conditæ. Sol famulus noſter eſt, Luna ancilla. Quàm igitur abſurdum eſt, Diuinos illis cultus exhibere? Terreſtres verò dij propriè (meo iudicio) vocãtur viri & fœminæ quibus religio inſtituta fuit. Nam qui de genere humano præclarè meriti fuerant, eorum memoria religione conſecrata fuit, inquit Plinius, vt pro diis colerentur, Iupiter, Mars, Saturnus, Mercurius, Apollo, homines mortales: ſed poſt mortem, in numerum deorum relati. recentiores, Hercules, Romulus, & tandem Cæſares: quaſi verò deos facere, ſitum ſit in hominum arbitrio, qui ſibi nec vitam, nec immortalitatem dare poſſunt. Sunt alij etiam dij terreſtres, vel ex pecudibus, vel ex brutis creaturis, quales Ægyptiorum, bos, ſerpens, felis, cepa, allium: & apud Romanos, lapis Terminus, & lapis Veſta. Sunt ergo dij titulo tenus. ſed Paulus eiuſmodi apotheoſes morari ſe negat.

6 *Nobis tamen vnus Deus pater.)* Tametſi hæc per anticipationẽ à Paulo dicuntur: ſic tamen Corinthiorum excuſationẽ refert, vt ſimul doceat: nã ab eo quod maximè propriũ eſt Dei, vnum eſſe ipſum probat. Quicquid habet originem aliunde, id non eſt æternum: Deus igitur non eſt. Omnia habent originem ab vno: ergo ſolus ipſe eſt Deus. Rurſum, Is verè demum eſt Deus qui dat eſſe omnibus, & ex quo fluunt omnia, tanquam à ſummo principio: ſed vnus eſt ex quo manant omnia: vnus igitur Deus. Quum addit, *Et nos εἰς αὐτὸν*, intelligit, nos in Deo ſubſiſtere, ſicuti ab eo ſemel creati ſumus. Tametſi enim videtur hæc particula aliud ſonare: nempe quòd ſicut ab eo ducimus initium, ita debeamus referre in ipſum vitam noſtram, tanquam in ſuum finem: & hac ſignificatione accipitur ad Romanos capite 11. d. 39, hîc tamen poſita eſt pro ἐν αὐτῷ, quod eſt Apoſtolis ſatis vſitatum. Significat ergo, nos vt à Deo ſemel conditi ſumus, ita eius virtute in ſtatu noſtro contineri. Hunc eſſe ſenſum patet ex eo quod continuò pòſt de Chriſto prædicat: nos ſcilicet per ipſum eſſe. Voluit enim communem Patri & Filio operationem tribuere, ſed diſtinctione adhibita, quæ perſonis conueniret. Dixit igitur nos in Patre ſubſiſtere, idque per Filium: quoniam Pater, omnis quidem eſſentiæ eſt fundamentum: ſed vt per Filium illi adhæremus, ita eſſentiæ vim in nos per eundem transfundit. *Vnus Dominus.* Hæc de Chriſto relatiuè prędicantur: hoc eſt, Patris reſpectu. Nam in Chriſtum verè competunt omnia quæ Dei ſunt, dum nulla fit perſonarum mentio: ſed quum hîc Patris perſona cum Filij perſona conferatur, meritò proprietates Apoſtolus diſtinguit. Filius autem Dei quum manifeſtatus fuit in carne, dominium à Patre & poteſtatem omnium accepit, vt ſolus regnet in cælo & in terra, ac Pater ſuum imperium per illius manum exerceat. Hac ratione vnicus vocatur Dominus noſter. Cæterùm quòd ei ſoli dominium tribuitur, non eò ſpectat vt aboleantur mundi ordines. Paulus enim de ſpirituali dominio hîc loquitur: dominia autem mundi ſunt politica. Quemadmodum paulo antè quum dicebat, Multi nominantur domini, non de Regibus, aut aliis qui gradu & dignitate excellunt, id intelligebat: ſed de idolis aut dæmonibus, quibus eminentiam ac dominationem affingunt ſtulti homines. Quòd ergo religio noſtra Dominum vnum agnoſcit, id non obſtat quominus plures dominos habeat politia, quibus honor & reuerentia in illo vnico Domino debeatur.

7 *At non eſt in omnibus ſcientia.)* Vno verbo refellit quicquid hactenus eorum nomine protulerat: quia ſcilicet non ſufficiat ſi rectum eſſe nouerint quod faciunt, niſi fratrum quoque rationem habeant. Quum antea dicebat, Scimus quòd omnes habemus ſcientiam: de iis loquebatur, quos reprehendebat ob abuſum libertatis. nunc autem admonet, multos infirmos & rudes ipſis eſſe permiſtos, quibus ſe accommodare debeant: acſi diceret, Vos quidem habetis rectum iudicium coram Deo: quòd ſi ſoli in mundo eſſetis, tam vobis licitum eſſet idolothytis veſci, quàm aliis quibuſlibet cibis. Verùm circunſpicite fratres veſtros quibus eſtis debitores: vos ſcitis, illi ignorant: non tãtùm ad veſtram ſcientiã, ſed ad eorum ignorantiam quoque exigi debent veſtræ actiones. Reſponſio notatu digniſſima: nihil enim magis procliue quàm vt ſequatur quiſque propriam vtilitatem, aliorũ ratione poſthabita: ideo libenter acquieſcimus in proprio iudicio: nec cogitamus eorũ operũ quæ ſub hominũ conſpectu facimus, iudicium non pendere à

noſtra

noſtra conſcientia duntaxat,ſed etiam fratrum noſtrorum. *Quidam autem cum idoli conſcientia.* Hæc eſt ignorantia, quòd aliqua ſuperſtitioſa opinione detinebantur, quaſi aliqua eſſet vis idoli, aut aliqua vis impiæ ac idololatricæ conſecrationis.Non loquitur autem Paulus de idololatris qui prorſus eſſent à pura religione alieni: ſed de rudibus, qui nondum ita bene edocti erant vt intelligerent idolum nihil eſſe, ac proinde conſecrationem quæ idoli nomine fiebat, nullius eſſe momenti. Sic itaque reputabãt, Quum idolum ſit aliquid, non eſt prorſus vana conſecratio quæ fit eius nomine. non ſunt igitur puræ eſcæ,quę idolis dedicatæ ſemel fuerunt. Itaque ſe nonnihil contrahere pollutionis ſentiebant,ſi illis veſcerentur, & ſe quodammodo idolo participare. Hoc genus eſt ſcandali quod in Corinthiis reprehẽdit Paulus,quũ infirmos fratres noſtro exemplo impellimus vt contra conſcientiam aliquid audeant. *Et conſcientia eorum.* Deus nihil vult nos tentare aut aggredi niſi quod certò ſciamus ei eſſe acceptum. Quicquid ergo fit hæſitante conſcientia,propter eiuſmodi hæſitationem coram Deo eſt vitioſum. Atque id eſt quod dicit Rom. 14. c. 23, Peccatum eſſe quicquid ex fide non eſt. Verum ergo eſt illud quod vulgò dici ſolet, eos in gehennam ædificare qui ædificant in conſcientiam. Sicut enim operum bonitas ex timore Dei & conſcientiæ rectitudine manat: ita econuerſo nullum eſt in ſpeciem tam bonum opus quod non prauo animi affectu polluatur. Nam qui audet quicquam repugnante conſcientia, aliquem Dei contemptum eo ipſo prodit. hoc enim eſt teſtimonium timoris Dei, quum in omnibus reſpicimus eius voluntatem. Contemptu ergo nõ caret,vel digitum mouere,quum incertus es an hoc ei diſpliceat. Eſt etiã in cibis alia ratio: neque enim niſi per Verbum nobis ſanctificantur. Si abeſt Verbum illud, manet ſola pollutio: non quia pollutę ſint Dei creaturę,ſed quia impurus hominis vſus. Denique ſicuti fide purificãtur corda, ita extra fidem nihil coram Deo purum.

8 *Atqui eſca nos non commendat Deo. neque ſi comedamus, abundamus: neque ſi non comedamus,deficimur aliquo.*

9 *Sed videte ne quo modo facultas hæc veſtra offendiculo ſit infirmis.*

10 *Siquis enim videat te, vtcunque ſcientiam habeas, in epulo ſimulachrorum accumbentem: nonne conſcientia eius, quum tamen infirmus ſit, ædificabitur ad edendum quæ ſunt idolis immolata?*

11 *Et peribit frater qui infirmus eſt, in tua ſcientia, propter quem Chriſtus mortuus eſt?*

12 *Sic autem peccantes in fratres, & vulnerantes conſcientiam illorum infirmam, in Chriſtum peccatis.*

13 *Quapropter ſi eſca offendit fratrem meum, nequaquam veſcar carnibus in æternum, ne fratri meo ſim offendiculo.*

8 *Eſca nos non commendat Deo.*) Hic alter erat vel eſſe poterat Corinthiorum prætextus: cultum Dei in cibis non eſſe poſitum:ſicuti Paulus ipſe ad Romanos docet,Regnum Dei non eſſe eſcam vel potum. Reſpondet Paulus, Cauendum tamen eſſe ne facultas noſtra proximis noceat. Quo tacitè concedit, coram Deo nihil referre quibus veſcamur cibis, quòd nobis liberum vſum permittat, quantum ad conſcientiam: ſed hanc libertatem in externa vſurpatione ſubiectam eſſe charitati.Erat ergo vitioſum argumentum Corinthiorum, quòd à parte totum colligebant: nam in vſu charitatis ratio includitur. Certum eſt igitur eſcam nos non commendare Deo: atque id fatetur Paulus, ſed excipit charitatem nobis eſſe à Deo commendatam, quam negligere ſit nefas. *Neque ſi comedamus,abundamus.* De ventris abũdantia non loquitur: nam qui pranſus eſt, ventrem meliùs habet refertum quàm ieiunus: ſed intelligit nihil iuſtitiæ nobis accedere, nec decreſcere manducando vel abſtinendo. Præterea non de qualibet abſtinentia,nec de quolibet eſu loquitur. Intemperies enim & luxus per ſe Deo diſplicet: placet autem ſobrietas & temperatus modus. Sed intelligamus regnum Dei, quod ſpirituale eſt, non iacere in his externis obſeruationibus: eſſe ergo res medias nullius per ſe momenti coram Deo. Hoc tametſi ex aliorum perſona per anthypophoram adducit, concedit tamen eſſe verum. ſumptum enim eſt ex eius doctrina quam nuper attigimus. Rom.14.c.17.

9 *Videte ne facultas hæc.*) Libertatem relinquit intactam:vſum eatenus temperat ne offendat infirmos. Et nominatim conſuli vult infirmis, hoc eſt, qui nondum bene confirmati ſunt in pietatis doctrina. nam quia vulgò contemni ſolent, eos Dominus reſpici vult ac iubet. Interea ſubindicat, robuſtos gigantes, ſi libertatem noſtram tyrannicè arbitrio ſuo ſubiicere velint, ſecurè poſſe negligi: quia metuenda non ſit eorum offenſio qui infirmitate non trahuntur ad peccandum, ſed quod reprehendant cupidè accerſunt. Quid per *Offendiculum* intelligat, mox videbimus.

10 *Siquis enim videat te.*) Hinc clarius apparet quantum ſibi licentiæ permitterent Corinthii:nam quum ſacrum aliquod epulum facerent idolis impii, illuc accedere non dubitabant vt ſacrificio vnà veſcerentur.nunc demonſtrat Paulus quid mali inde proueniret. Porrò quòd in priore membro,Qui ſcientiam habes, pro relatiuo poſui, *Vtcunque habeas*: & in ſecundo, Qui infirmus eſt, interpoſui particulam *Tamen*: id mihi ad elucidandam Pauli mentem neceſſe fuit. Vtitur enim conceſſione, acſi diceret, Eſto, tu ſcientiam habeas: ſed qui te videt, etiamſi nulla ſit præditus cognitione,tuo exemplo confirmatur ad idem audendum: ſine autore verò nunquam eò progreſſus foret. Nunc vbi habet quem imitetur, ſatis in imitatione excuſationis habere ſe putat: quum tamen agat mala conſcientia. Infirmitas enim ruditatem hîc vel conſcientiæ hæſitationem ſignificat. Nec me latet qualiter exponant alii: ſcandalum enim hoc intelligunt, quòd rudes exemplo inducti, aliquem religionis cultum hoc modo ſe Deo præſtare opinantur: ſed hæc imaginatio aliena eſt à ſenſu Pauli. Reprehendit enim (ſicut dixi) quòd audaciores reddebant imperitos, vt præter conſcientiam ruerent ad tentandum quod ſibi licere non putabãt, *Aedificari* hîc pro Confirmari capitur. Eſt autem ruinoſa ædificatio quæ in ſana doctrina fundata nõ eſt.

11 *Et peribit frater.*) Vide quàm graue ſit malum quod vulgò parui æſtimant homines: quicquam ſcilicet aggredi vel dubia vel reluctante conſcientia. Scopus enim quò tendere tota vita nos conuenit, eſt Domini voluntas. Hoc ergo vnum eſt quod omnes actiones noſtras vitiat, dum ab ea recedimus: id fit non externo ſolùm opere, ſed etiam cogitatione animi, dum nobis quicquam permittimus repugnante conſcientia, etiamſi id per ſe malum non ſit. Meminerimus ergo nos in exitium ruere, quoties aduerſus conſcientiam pergimus. Cæterùm hanc ſententiam, *Peribit in tua ſcientia*, interrogatiuè lego: acſi diceret, Eſt ne rationi conſentaneum, vt tua ſcientia exitii cauſam afferat fratri tuo: an ideo noſti quid rectum ſit, vt alterum perdas? Nomen *Fratris* poſuit vt eorum faſtum inhumanitatis damnaret: hoc ſenſu, Eſt quidem infirmus quem tu contemnis, ſed tamen frater: nam eum adoptauit Deus. crudelis es igitur qui fratris curam non habes. Sed vehementius etiamnum quod ſequitur, Rudes quoque aut infirmos Chriſti ſanguine redemptos eſſe. nihil enim indignius, quàm Chriſtum non dubitaſſe mori ne infirmi perirent, nos floccipendere eorum ſalutem qui tanto pretio redempti ſint. Dictū memorabile, quo docemur quanti nobis eſſe debeat fratrum ſalus: nec omnium modò, ſed ſingulorum, quando pro vnoquoque fuſus eſt Chriſti ſanguis.

12 *Sic autem peccantes in fratres*, &c.) Nam ſi infirmi cuiuslibet anima pretium eſt ſanguinis Chriſti, qui ob pauxillum eſcæ fratrem à Chriſto redemptum rurſus in mortem præcipitat, oſtendit quātùm ſibi vileſcat Chriſti ſanguis. contemptus ergo eiuſmodi aperta eſt in Chriſtum contumelia. Quomodo vulneretur infirma conſcientia iam dictum eſt, nempe quum in malum ædificatur, vt audacter & temerè longiùs perrumpat, quàm ſibi licere arbitratur.

13 *Quapropter ſi eſca offendit.*) Quo ſeueriùs faſtuoſam eorum licentiam caſtiget, non tantùm ab vno conuiuio abſtinendum pronuntiat potius quàm lædatur frater: ſed in totam vitam renuntiandum eſſe carnium eſui. neque tantùm quid ſit agendum præcipit, ſed ſe ita denuntiat facturum. Quanquam autē eſt hyperbolica loquutio: quia vix poſſibile eſt vt quis à carnibus tota vita abſtineat, ſi remaneat in communi vita: ſignificat tamen ſe nunquam vſurum potius ſua libertate, quàm vt ſit infirmis offendiculo. Nunquam enim licitus eſt vſus, niſi moderatus ad charitatis regulam. Vtinam hoc bene perpēderent qui omnia ſic referunt in ſuum commodum, vt ne pilum quidem cedere de ſuo iure fratrum cauſa ſuſtineāt: nec quid Paulus doceat, ſolùm attēderent, ſed quid exemplo ſuo præſcribat. Quanto ille nobis ſuperior? quum igitur non recuſet eò vſque fratribus ſe ſubiicere: cui noſtrum nōn eadem ſubeunda ſit conditio? Cæterùm vtcunque obſeruatu difficilis ſit hæc doctrina: tamen quod ad ſenſum facilis eſt, niſi eam alii ineptis gloſſis corrumperent, alii etiam impiis calumniis. Vtrique errant in verbo offendendi. Nam Offendere accipiunt pro incurrere in odium vel offenſionem hominum, aut quod idem ferè eſt, facere quod ipſi diſpliceat, vel minùs arrideat. Atqui clariſſimè patet ex contextu, nihil eſſe aliud quàm malo exemplo tanquam obice fratrem impedire à recto curſu, aut illi præbere cauſam lapſus. Non ergo hîc diſputat Paulus de retinenda hominum gratia, ſed de ſubleuandis infirmis ne concidant, & prudenter regēdis ne à recta via deflectant. Sed priores (vt dixi) inepti: alteri etiam improbi & impudentes. Inepti ſūt qui nullum propè vſum rerum indifferentium reliquum faciunt Chriſtianis, ne ſuperſtitioſos offendāt. Paulus, inquiunt, omnia hîc prohibet ex quibus offendiculum naſcitur. carnes autem die Veneris edere offendiculo non caret. Ergo abſtinendum, non tantùm quum adſunt infirmi, ſed abſque exceptione: fieri enim poterit vt reſciſcant. Omnino quòd perperam accipiunt verbum Scandalizandi: ſed in hoc hallucinantur, quòd non conſiderant Paulum hîc inuehi aduerſus eos qui ſcientia ſua intempeſtiuè abutuntur coram infirmis, quos docere negligunt. Ergo reprehenſioni amplius locus non erit ſi præcedat doctrina. Deinde non iubet nos Paulus diuinare nunquid offendiculo futurum ſit quod facimus, niſi quum eſt præſens periculum. Venio ad alteros, ſunt autem pſeudonicodemi, qui hoc prætextu ſe impiis in idololatriæ communicatione accommodant: nec contenti excuſare quod malè agunt, alios quoque adigere volunt ad hanc neceſſitatem. Nihil apertius dici poteſt ad peruerſam eorum ſimulationem damnādam, quàm quod hîc docet Paulus, Facere ſcilicet atrocem iniuriam & Deo & hominibus eos omnes qui ſuo exemplo infirmos ad idololatriam inuitant. Hunc tamen clypeum arripiunt vt oſtendant fouendas eſſe ſuperſtitiones in cordibus rudium, & ipſis ad idololatriam præeundum eſſe, ne libera idololatriæ improbatio eos offendat. Quare non faciam illis hunc honorem vt inſiſtam refellendę eorum impudentię: tantùm lectores moneo vt Pauli tempus cum tempore noſtro conferant, & inde æſtiment num Miſſis & aliis abominationibus intereſſe cum tanto infirmorum offendiculo liceat.

CAP. IX.

NON ſum liber? non ſum Apoſtolus? nonne Ieſum Chriſtum Dominum noſtrum vidi? nonne opus meum vos eſtis in Domino?

2 *Si aliis non ſum Apoſtolus: vobis tamen ſum. ſigillum enim Apoſtolatus mei vos eſtis in Domino.*

3 *Hæc mea defenſio eſt apud eos qui in me inquirunt.*

4 *Nunquid non habemus poteſtatem edendi & bibendi?*

5 *Nunquid poteſtatem non habemus circunducendæ vxoris ſororis, quemadmodum & reliqui Apoſtoli & fratres Domini, & Cephas?*

6 *An ego ſolus & Barnabas non habemus poteſtatem hoc agendi?*

7 *Quis militauit ſuo ſumptu vnquam? quis plantat vitem, & ex fructu eius non comedit? quis paſcit gregem, & lacte gregis non veſcitur?*

8 *Num*

8 *Num ſecundum hominem hæc dico?*

9 *Nunquid Lex quoque eadem non dicit? in Lege enim Moſis ſcriptum eſt, Non obligabis os boui trituranti. nunquid boues curæ ſunt Deo,* Deut.24 c.14.

10 *Vel propter nos omnino dicit? Et ſanè propter nos ſcriptum eſt, "quoniam debet ſub ſpe, qui arat, arare: & qui triturat, ſub ſpe participandi.* Alias, quia debeat ſub ſpe qui arat, arare: & qui triturat ſub ſpe, ſpei ſuæ particeps eſſe debeat.

11 *Si nos vobis ſpiritualia ſeminauimus, magnum ſi carnalia veſtra metamus?*

12 *Si alii hanc in vos ſumunt poteſtatem, an non magis nos? atqui non vſi ſumus facultate hac: ſed omnia ſufferimus vt ne quam offenſionem demus Euangelio Chriſti.*

1 *Non ſum liber?*) Confirmat re ipſa quod proximè dixerat, ſe potiùs nũquam guſtaturum carnem tota vita, quàm vt fratrem offenderet: ac ſimul demonſtrat, ſe nihilo plus exigere ab illis quàm quod ipſe præſtiterat, & certè id præſcribit æquitas naturalis, vt quod quiſque iuris in alios tulerit, eo ipſe vtatur. Potiſſimùm autem hanc neceſſitatem ſibi imponat Chriſtianus doctor, vt vitę exemplo ſemper in promptu habeat doctrinæ ſuæ confirmationem. Experimur valde moleſtum nobis eſſe quod Paulus requirebat à Corinthiis: vt ſcilicet in fratrum gratiam poteſtate ſibi permiſſa abſtinerent. vix hoc impetraſſet, niſi ipſe prior monſtraſſet viam. Atque id quidem ſe facturum receperat: ſed quia in futurum pollicẽdo, non omnibus feciſſet fidem, quid iam fecerit allegat. Inſigne autem ſpecimen profert, quòd libertatem qua vti alioqui poterat, ob id tantùm remiſerit, ne pſeudoapoſtolis anſam maledicendi præberet: quum ſcilicet maluit victum manibus quærere, quàm ſuſtentari Corinthiorum ſumptu, quibus Euangeliũ miniſtrabat. Multis autem verbis proſequitur ius illud Apoſtolicum de victu veſtitúque accipiendo: partim vt magis eos accenderet ad multa ſuo exemplo in fratrum gratiam remitenda, quòd proprii iuris retinendi plus æquo tenaces forent: partim vt iniquitatem calumniatorum euidentiùs exprimeret, qui obtrectandi materiam captabant ex eo quod ab omni reprehenſione procul aberat. & interrogatiuè loquitur, quò cauſam preſſiùs vrgeat. Illud, Non ſum liber? generale eſt. Quin ſubiicit, *Non ſum Apoſtolus?* ſpeciem libertatis attingit, acſi diceret, Si ſum Chriſti Apoſtolus, cur deterior erit mea quàm aliorũ conditio? Ergo libertatem probat, quia ſit Apoſtolus. *Nónne Ieſum Chriſtum.* Hoc nominatim adiecit nequa in parte reliquis Apoſtolis haberetur inferior: nam hoc vnum identidem latrabant maleuoli & æmuli, per hominum manus ipſum accepiſſe quicquid habebat Euãgelii, quum nunquam Chriſtum vidiſſet. Et certè non verſatus erat cum Chriſto in mundo: ſed Chriſtus illi poſt reſurrectionem apparuerat: non minus autem eſt Chriſtum vidiſſe in gloria immortali, quàm in humilitate carnis mortalis. Huius viſionis infrà quoque meminit, capite 15.a. 8, & bis fit mentio in Actis. hoc ergo membrum ad probandam vocationem ſpectat. quia etſi deſignatus non fuerat vnus ex duodecim, non minor tamen fuit eius decreti autoritas quod Chriſtus è cælo promulgauit. Act.9.a.3. & 22.b.6. *Nónne opus meum vos eſtis.* Ab effectu iam ſecũdo loco probat ſuum Apoſtolatum, quia Corinthios lucrifecerat Domino per Euangeliũ. Porrò hoc magnum eſt quod ſibi vendicat Paulus, dum opus ſuum vocat eorum conuerſionem: eſt enim noua quędam animæ creatio. & quomodo hoc conueniet cũ eo quod ſuperius habuimus, Qui plantat nihil eſſe, & qui rigat nihil eſſe? Reſpondeo, quoniam Deus cauſa eſt efficiens, homo cum ſua prædicatione, inſtrumentũ quod per ſe nihil poteſt: ſemper ita de miniſterii efficacia loquendum eſſe, vt in ſolidũ laus operis penes vnum Deum maneat. Sed aliquando quum de miniſterio agitur, homo confertur cum Deo: & tũc valet illud, Qui plantat nihil eſt, & qui rigat nihil eſt quid enim homini reliquum eſſe poteſt, ſi cũ Deo partiatur? Sup.3.b.7. Proinde Scriptura, Dei reſpectu, miniſtros in nihilum redigit: ſed quum de miniſterio ſimpliciter agitur ſine Dei comparatione, tunc ornatur eius efficacia præclaris encomiis, vt hoc loco. Neque enim tunc quæritur quid homo per ſe valeat abſque Deo, ſed potius Deus ipſe autor cum inſtrumento, & vis Spiritus cum hominis opera coniungitur: hoc eſt, non agitur quid homo ipſe efficiat propria virtute, ſed quid Deus per eius manum.

2 *Si aliis non ſum Apoſtolus: vobis,* &c.) Summa huc ſpectat, vt Apoſtolatus ſui autoritatem extra controuerſiam ponat apud Corinthios. Siqui ſunt, inquit, qui de Apoſtolatu meo dubitent, vobis tamẽ extra dubium eſſe debet. nam quum meo miniſterio plantauerim veſtram Eccleſiam, aut non eſtis fideles, aut neceſſe eſt me Apoſtolum à vobis agnoſci. Et ne verbis tantùm niti videatur, rem ipſam extare commemorat: quia Deus fide Corinthiorum obſignauerat Apoſtolatum illius. Siquis autem obiiciat, hoc quoque pſeudoapoſtolis conuenire, qui ſibi diſcipulos aggregant: reſpondeo, puram doctrinam in primis requiri, vt quis ſui miniſterii confirmationem coram Deo habeat ab effectu. Nõ eſt igitur quòd hinc ſibi placeant impoſtores, ſiquam plebeculam deceperint ſuis mendaciis, addo etiam populos & regna. Etſi autem interdum per occaſionem regnum Chriſti propagant, qui tamen non ſincerè prædicant Euãgelium (vt dicitur Philip.cap.1.b.15.) non abs re Paulus à fructu colligit ſe Diuinitus miſſum eſſe: tale enim fuit Corinthiacæ Eccleſiæ ædificium, in quo facilè Dei benedictio fulgeret, quæ ad obſignandum Pauli munus valere debuit.

3 *Mea defenſio eſt apud.*) Vltra præcipuam cauſam in qua nunc verſatur, obiter etiam videtur retundere hîc voluiſſe eorum calumnias, qui ſuæ vocationi obſtrepebant, acſi quiſpiam gregarius fuit miniſter. Ego, inquit, ſoleo vos opponere pro clypeo, ſiquis de Apoſtolatus mei honore detrectet. Hinc ſequitur, Corinthios ſibiipſis iniurios & malignos eſſe, niſi talem eum agnoſcant: nam ſi eorum fides, ſolennis erat teſtificatio Apoſtolatus Pauli, & defenſio aduerſus calumniatores, non poterat hic labefactari quin illa concideret. Vbi alii legunt, *Qui me interrogant*, ego verti, *Qui in me inquirunt*, Eos enim ſignificat qui de ſuo Apoſtolatu diſceptationem mouebant. Latini ſcriptores, fateor, dicunt reum legibus interrogari: ſed verbum ἀνακρίνειν quod Paulus vſurpat, melius hoc modo exprimi viſum eſt.

4 *Nunquid non habemus poteſtatem.*) Infert ex iam dictis, ſibi ius fuiſſe victus ac veſtitus ab illis ac-

cipiendi: edebat enim Paulus ac bibebat, ſed non Eccleſiæ ſumptu. Hæc igitur iam vna libertas, à qua ſuperſedebat: altera, quòd vxorem non habebat, quæ etiam publicis ſtipendiis aleretur: quanquam ex his verbis colligit Euſebius, Paulum fuiſſe coniugatum: vxorem autem collocaſſe certo loco, ne oneri eſſet Eccleſiis, ſed id perperam. potuit enim cælebs hoc nihilominus iactare. Quòd Chriſtianam vxorem Sororis nomine inſignit, primùm eo declarat quàm firma inter pios coniuges & amabilis eſſe debeat coniunctio, quæ duplici vinculo continetur. deinde innuit etiam quanta inter eos modeſtia & honeſtas eſſe debeat. hinc etiam colligere licet quàm non alienum ſit miniſtris Eccleſiaſticis coniugium. Taceo quòd Apoſtoli vſi ſunt: de quorum exemplo mox dicetur. ſed hîc generaliter docet Paulus quid omnibus liceat.

5 *Quemadmodum & reliqui Apoſtoli.*) Permiſſioni Domini communem etiam aliorum vſum ſubnectit. Ac quo magis amplificet illam iuris ſui abſtinentiam; gradatim procedit: initio profert Apoſtolos: deinde addit, imò ipſi quoque fratres Domini ſine difficultate vtuntur: quinetiam ipſe Petrus, cui primæ, omnium conſenſu, deferuntur, ſibi idem permittit. Per *Fratres Domini*, Ioannem & Iacobum intelligit, qui habebantur columnæ, vt alibi tradit. Et Fratres vocat vſitato Scripturæ more, qui cognatione eum attingebant. Siquis verò Papatum hinc ſtatuere velit, faciet ridiculè. Petrum quidem primum fuiſſe agnitum inter Apoſtolos fatemur, vt neceſſe eſt ſemper in quouis cœtu eſſe aliquem qui aliis præeat: & vltro Petrum reuerebantur, propter eximias dotes quibus pollebat: vt par eſt omnes in pretio habere & honore, qui Dei gratiis antecellunt. Sed primatus ille dominium non fuit: imò nihil ſimile habuit cum dominatione. Sicut enim eminebat inter alios, ita ſuberat ſuis collegis: porrò aliud eſt primas tenere in vna Eccleſia, aliud regnum ſibi aut principatum vendicare in totum orbem. Quanquam vt omnia de Petro concedamus: quid hæc ad Pontificem? Nam vt Iudæ ſucceſſit Matthias, ita Petro potuit aliquis Iudas ſuccedere. imò videmus iam annis pluſquam nongentis, ex eius ſucceſſoribus (ſaltem qui ſe iactant ſucceſſores) neminem extitiſſe Iuda pilo meliorem. Sed his tractandis non eſt hîc locus: legatur Inſtitutio noſtra. Vnum præterea hîc notandum eſt, à coniugio quod tantopere execratur Papalis clerus, tanquam ordinis ſui ſanctitate indignum, Apoſtolos non abhorruiſſe. Sed poſtea nata eſt præclara illa ſapientia, pollui Domini ſacerdotes ſi vxoribus legitimis commiſceantur. & tandem eò vſque ventum eſt, vt Pontifex Syricius non dubitauerit vocare matrimonium carnis immunditiem, in qua nullus Deo placere poteſt. Quid ergo fiet miſeris Apoſtolis, qui in hac immunditia vſque ad mortem perſeuerarunt? Verùm hîc excogitarunt elegantem argutiam qua euaderent. toro enim coniugali Apoſtolos renuntiaſſe dicunt, ſed vxores ſecum duxiſſe ad percipiendos Euangelii fructus, hoc eſt alimenta ex ſumptu publico. Quaſi verò non potuerint ali ab Eccleſiis, niſi huc illuc vagarentur: quaſi etiam credibile ſit, illas ſponte nullâque neceſſitate curſitaſſe, vt otioſæ ex publico viuerent. nam quod Ambroſius de mulieribus alienis interpretatur, quæ audiendæ doctrinæ ſtudio Apoſtolos ſequebantur, nimis eſt coactum.

7 *Quis militauit ſuo ſumptu.*) Tempus verbi præſens eſt, pro militare ſolet: quod tamen mitigandæ aſperitatis cauſa in præterito reliqui. Porrò iam tribus ſimilibus, & iis ex communi hominum vita deſumptis, confirmat ſibi licuiſſe, ſi vellet, viuere ex publico Eccleſiæ ſumptu: vt oſtendat, nihil ſibi aliud ſumere, quàm quod dictat ipſa humanitas. Prima ſumpta eſt à iure militari: annona enim ex publico curari ſolet militibus. Secunda à vinitoribus: plantat enim vitem agricola, non vt ludat operam, ſed vt fructum colligat. Tertia à pecuariis: paſtor enim non gratuitam operam impendit, ſed veſcitur lacte gregis, hoc eſt ex prouentu alitur. Hoc eſſe æquiſſimum quum naturalis æquitas præſcribat, quis tam iniquus erit vt victum neget Eccleſiæ paſtoribus? Quòd autem accidere poteſt vt propriis obſoniis quidam militent: quemadmodum olim Romani, dum tributum nondum conferebatur, nec erant vlla vectigalia: illud nihil pugnat cum Pauli verbis: tantùm enim argumentatur ex vulgari & vbique recepta conſuetudine.

8 *Num ſecundum hominem.*) Ne quis calumniaretur, aliam eſſe in negotiis Domini rationem, ideóque tot ſimilia fruſtra eum protuliſſe: nunc ſubiungit, idem quoque à Domino præcipi. Secundum hominem loqui, interdum eſt loqui ex peruerſo carnis ſenſu: ſicut ad Rom. 3. a. 5, hîc autem ſignificat tãtùm ea adducere quæ ſunt inter homines vſitata, & tantùm in foro humano (vt loquuntur) valent. Quòd autem Deus ipſe quoque voluerit mercede hominum operas munerari, probat ex eo quòd vetet obligare os boui trituranti, atque vt ad præſentem cauſam accommodet, negat de bobus ſolicitum fuiſſe Deum, ſed magis ad homines ſpectaſſe. Primùm quæri poteſt cur hanc probationem potiſſimùm elegerit, quum locos haberet multo illuſtriores in Lege: ſicuti Deuter. 24. c. 14, Non dormiet apud te merces mercenarii. Verùm ſiquis propiùs intueatur, agnoſcet plus energiæ huic teſtimonio ſubeſſe, in quo Dominus pecudes commendat: nam inde à minori ad maius colligitur quantam æquitatem requirat inter homines, quum eam brutis animalibus velit ſeruari. Quòd autem dicit, non eſſe curæ Deo boues, non ita intelligas quaſi excludere velit boues à prouidentia Dei, quum ne minimum quidem paſſerculum negligat: neque etiam quaſi velit allegoricè exponere præceptum illud: quemadmodum nõnulli vertiginoſi ſpiritus occaſionem hinc arripiunt omnia ad allegorias transferendi: ita ex canibus faciunt homines, ex arboribus Angelos, & totam Scripturam ludendo peruertunt. Senſus autem Pauli ſimplex eſt, Quòd Dominus humanitatem erga boues præcipit, non id facere boum gratia, ſed hominum potius reſpectu, propter quos etiam boues ipſi creati ſunt. Illa igitur erga boues clementia nobis exercitatio eſſe debet ad excitandam inter nos humanitatem: quemadmodum dicit Solomo Prouerb. 12. b. 10, Vir iuſtus habet curam iumenti ſui: viſcera autem prauorum crudelia ſunt. Intellige ergo non ita eſſe curæ Deo boues, vt ſolam boum rationem habuerit in ferenda Lege: homines enim reſpexit, ac eos aſſuefacere voluit ad æquitatem, ne operarium fraudarent ſua mercede. Neque enim primæ ſunt bouis partes in arando aut triturando: ſed hominis, cuius induſtria bos ipſe ad opus applicatur. Ergo quod continuò ſubijcit, Qui

arat,

Galat. 2. 9.

arat, debet ſub ſpe arare, &c. enarratio eſt præcepti, acſi diceret, generaliter extendi ad quamuis laboris mercedem.

10 *Quoniam debet ſub ſpe.*) Duplex eſt lectio hoc loco, etiam in Græcis exemplaribus: ſed altera magis recepta, qui triturat, ſub ſpe participandi ſpem ſuam. Quanquam ſimplicior & magis germana videtur quæ in ſecundo membro bis Spei nomen non repetit. Ergo ſi mihi libera eſſet optio, ita legere mallem, Debet qui arat, ſub ſpe arare, & qui triturat, ſub ſpe participandi. Quia tamen in priorem ferè Græci codices conſentiunt, & ſenſus idem manet, ab illa non auſus ſum diſcedere. Exponit autem ſuperius præceptum: ideo dicit iniquum eſſe vt fruſtra agricola operam ſuam arando & triturando impendat: ſed finem laboris eſſe ſpem percipiendi fructus. quum ita ſit, colligere licet, id ad boues quoque pertinere: ſed conſilium Pauli fuit extendere longiùs, & præcipuè accommodare ad homines. Iam ſpem ſuam participare dicitur agricola, dum prouentu fruitur, quem adeptus eſt in meſſe, in aratione verò ſperauit.

11 *Si nos vobis ſpiritualia.*) Reſtabat vnum cauillum. obiici enim poterat, non eſſe dubium quin labores ad hanc vitam pertinentes, mercedem habere victũ & veſtitum debeãt: arationem & trituram fructum proferre, cuius fiunt participes qui in illis laborant: ſed aliã eſſe rationem Euangelii, quia fructus ſit ſpiritualis. proinde verbi miniſtrũ, ſi fructum laboris ſui ſimilem percipere velit, nihil carnale poſcere debere. Nequis ergo ita cauillaretur, argumentatur à maiori ad minus, acſi diceret, Quanquam non eiuſdẽ eſt generis victus & veſtitus cum miniſtri opera: quam tamẽ iniuriam accipitis, ſi quod inæſtimabile eſt, compenſatis re tenui & viliſſima? Quanto enim excellentior eſt anima corpore, tanto verbum Domini victui externo præſtat, quum ſit animæ cibus.

12 *Si alii hanc in vos.*) Rurſum aliorum exemplo ius ſuum confirmat. cur enim illi ſoli non cõcederetur quod alii tanquam ſibi debitum ſumebant? nam quum nemo plus laboraſſet inter Corinthios, nemo mercede dignior. Cæterum non recitat quid fecerit, ſed quid facturus iure ſuo fuerit, niſi vltro abſtinuiſſet. *Atqui non vſi ſumus facultate hac.*) Redit nunc ad cauſæ cardinem, ſe vltro ceſſiſſe ea poteſtate quam ei negare nullus poterat: omniáque maluiſſe perpeti, quàm committere ſua licentia, vt curſus Euangelii impediretur. Hunc igitur finem Corinthiis vult eſſe ſuo exemplo propoſitum, ne Euangelio ponant obſtaculum vel remoram. nam quod de ſe teſtatur, idem ex eorum officio erat præſtare: atque hîc confirmat quod prius dixit, videndum eſſe quid expediat.

13 *Neſcitis quòd qui ſacris operantur, ex ſacrario edunt? & qui altari* " *miniſtrant, altaris ſunt participes?* Ad verbum, ad ſtant.

14 *Sic & Dominus ordinauit, vt qui Euangelium annuntiant, viuant ex Euangelio.*

15 *Ego autem nullo horum vſus ſum. neque verò hæc ſcripſi vt ita mihi fiat. mihi enim ſatius eſt mori, quàm vt gloriam meam quis exinaniat.*

16 *Nam ſi euangelizauero, non eſt quòd glorier: quandoquidem neceſſitas mihi incumbit, vt væ ſit mihi, ſi non euangelizem:*

17 *Si enim volens hoc facio, mercedem habeo: ſi autem inuitus, diſpenſatio mihi eſt credita.*

18 *Quæ igitur mihi merces? vt quum euangelizo, gratuitum impendam Euangelium Chriſti, vt non abutar poteſtate me in Euangelio.*

19 *Liber enim quum eſſem ab omnibus, ſeruum me omnibus feci, vt plures lucrifaciam.*

20 *Itaque factus ſum Iudæis tanquam Iudæus, vt Iudæos lucrifaciam: iis qui ſub Lege erant, tanquam Legi ſubiectus, vt eos qui erant ſub Lege, lucrifaciam.*

21 *Iis qui ſine Lege erant, tanquam exlex (tametſi non abſque Lege, Deo, ſed ſubiectus Legi Chriſti) vt eos qui ſine Lege erant, lucrifaciam.*

22 *Factus ſum infirmis tanquam infirmus, vt infirmos lucrifaciam. omnibus omnia factus ſum, vt omnino aliquos ſeruem.*

13 *Neſcitis.*) Præter quæſtionem quam agitat, apparet diutius in huius rei commemoratione fuiſſe immoratum, vt obliquè Corinthiis ſuam malignitatem exprobraret, quòd patiebantur Chriſti miniſtris obtrectari in re tam licita. Niſi enim Paulus ſponte ſua libertate abſtinuiſſet, periculum erat ne Euangelio via præcluderetur. Id nunquam conſequuti fuiſſent pſeudoapoſtoli, niſi ingratitudo, ad quam propenſi iam erant Corinthii, Corinthiis viam aperuiſſet eorum calumniis. Debuerant enim acriter eas repellere: præbebant autem ſe nimium credulos, vt parati eſſent Euangelium reſpuere, ſi Paulus iure ſuo vſus foret. Hic Euangelii contemptus, atque hæc inhumanitas aduerſus ſuum Apoſtolum merebatur duriùs reprehendi: ſed Paulus aliam occaſionem nactus, tacitè & leniter pro ſua modeſtia eam perſtringit, vt eos abſque ſuggillatione admoneat. Iterum nouo ſimili vtitur, vt probet ſe poteſtate non fuiſſe vſum, quam habebat à Domino. Neque ampliùs aliunde mutuatur exempla, ſed oſtendit hoc à Domino fuiſſe ordinatum, vt miniſtris alimenta ſuppeditent Eccleſiæ. Sunt qui putant duas eſſe comparationes in hoc loco: & priorem quidem ad Domini ſacerdotes, alteram ad deorum Gentilium ſacrificos referũt: ſed ego potius exiſtimo, Paulum more ſuo diuerſis verbis eandem rem deſignaſſe. Et ſanè infirmum fuiſſet argumentum petitum à Gentilium conſuetudine, apud quos ſacerdotiorum prouentus non ad victũ & veſtitum, ſed ad magnificos apparatus, ad regiam pompam & profuſum luxum deſtinabantur. fuiſſent igitur res nimium remotæ. Non tamen repugno quin diuerſas miniſteriorũ ſpecies notauerit. erant enim maioris ordinis ſacerdotes, erãt poſtea Leuitæ illis ſubiecti, vt notum eſt. ſed illud non multùm ad rem. Summa hæc eſt, Sacerdotes Leuitici Iſraeliticæ Eccleſiæ miniſtri erant: his alimenta Dominus ex ſuo miniſterio ordinauit. ergo in miniſtris Chriſtianæ Eccleſiæ eadem hodie æquitas ſeruanda. miniſtri

autem Eccleſiæ Chriſtianæ: ſunt qui Euangelium annunciant. Citatur hic locus à Canoniſtis, dùm probare volunt ſaginandos eſſe otioſos ventres vt ſacrificia ſua peragant: ſed quàm ineptè, pueris quoque ipſis relinquo iudicandum. Quicquid in Scripturis habetur de victu miniſtris ſuppeditando, aut de habēdo illis honore, ſtatim abripiunt & torquent ad ſuum commodum. Ego autem tantùm lectores moneo vt verba Pauli expendant. Ratiocinatur alendos eſſe paſtores qui Euangelii prædicatione laborant: quia ſacerdotibus olim victum aſſignauerit Dominus, eo quòd Eccleſiæ ſeruirent. ergo diſcrimen inter vetus & hodiernum ſacerdotium tenendum eſt. Creabantur in Lege ſacerdotes qui ſacrificiis præeſſent, ſeruirent altari, & tabernaculi ac templi curam haberent: creantur hodie qui verbum annuntient, & Sacramenta diſpenſent. Nulla ſacrificia inſtituit Dominus, quibus occupētur ſacri miniſtri: nulla ſunt ad immolandum altaria quibus aſſiſtant. Apparet igitur quàm ſint ridiculi qui anagogen illam à ſacrificiis aliò quàm ad Euangelii prædicationem trahunt. quin potius ex hoc loco promptum eſt colligere, ſacrilegos eſſe omnes Papiſticos ſacerdotes, ab ipſo capite ad infimum membrum: qui reditus veris miniſtris deſtinatos ingurgitant, quum officio minimè omnium fungantur. Quos enim miniſtros alere præcipit Apoſtolus? qui Euangelio prædicando incumbunt. quo iure ſacerdotiorum prouentus arrogant ſibi illi? quia cantillant & ſacrificant. atqui nihil illis tale mandauit Deus. conſtat igitur alienam mercedem ab illis rapi. Cæterùm quum dicit Leuiticos ſacerdotes altaris fuiſſe participes, & ex ſacro ediſſe, μετωνυμικῶς donaria ſignificat quæ Deo offerebantur. Nam ſanctas hoſtias ſibi integras vendicabant: è minoribus armum dextrum & renunculos & caudam, præterea decimas, oblationes & primitias. ἱερὸν ergo ſecundo loco pro ſacrario accipitur.

15 *Neque verò hæc ſcripſi.*) Quoniam videri poterat captaſſe in futurum vt ſibi merces rependeretur à Corinthiis, eam ſuſpicionem tollit: ac tantùm ſe abeſſe teſtatur ab hac voluntate, vt mortem oppetere malit quàm committere vt hæc gloria ſibi pereat, nempe quòd gratuitam operam impenderet Corinthiis. Neque mirum eſt tanti æſtimaſſe hanc gloriam, vnde Euangelii autoritatem pendêre aliqua ex parte cernebat. Nam ita præbuiſſet anſam ſibi inſultandi pſeudoapoſtolis: vnde periculū erat ne illo contempto Corinthii magno plauſu hos exciperent: tantùm Euangelii promouendi facultatem nimirum propriæ vitæ præferebat.

16 *Nam ſi euangelizauero.*) Vt oſtendat quanti momenti fuerit huius gloriæ iacturam non feciſſe, indicat quid futurum fuerit ſi ſuo duntaxat miniſterio defunctus eſſet: nempe nihil hoc modo aliud ſe fuiſſe facturum, quàm quod præciſa neceſſitate ſibi iniunctum erat à Domino. id præſtando, negat ſibi fuiſſe gloriandi materiam, quum effugere non poſſet. Quæritur autem quam hìc gloriam intelligat: nam alibi gloriatur quòd verſatus ſit in officio docendi pura conſcientia. Reſpondeo, ipſum de gloria loqui quam opponere pſeudoapoſtolis poterat, quum captarent maledicendi prætextum: ſicuti ex conſequentibus melius patebit. Porrò hæc inſignis ſentētia eſt, vnde primùm diſcimus quale ſit vocationis, & quàm arctum vinculum in miniſtris: deinde quid ferat ac ſub ſe contineat officium paſtorale. Qui ergo ſemel vocatus eſt, non putet ſe amplius liberum eſſe, vt pedem quum libuerit, reducat, ſi fortè moleſtias pertæſus aut incommodis grauatus fuerit. addictus enim eſt Domino & Eccleſiæ, & ſacro nexu deuinctus, quem abrumpere nefas eſt. Quod ad ſecundum ſpectat, maledictionem ſibi paratam eſſe tradit, niſi euangelizet. Cur? nempe quoniam ad id ſit vocatus, ideóque neceſſitate vrgeatur. Quicunque ergo in eius officium ſuccedit, hanc neceſſitatem quomodo effugiet? qualis ergo eſt Apoſtolorum ſucceſſio in Papa & cornutis Epiſcopis, qui nihil magis alienum à ſua perſona exiſtimant, quàm docendi munus?

17 *Si enim volens hoc facio.*) *Merces* hìc dicitur quod Latini vocant Operæpretium, quod antè vocauit Gloriam, quanquam alii ſecus interpretantur: nempe quòd merces ſit propoſita omnibus qui fideliter & ex animo ſuum officium exequuntur. Ego autem per Voluntarium intelligo qui tam alacriter ſe gerit, vt in vnum ædificandi ſtudium intentus, nihil detrectet quod vtile Eccleſiæ fore nouerit. ſicuti ex aduerſo inuitos appellat qui neceſſitati quidem parent in agendo: ſed malignè agunt, quia non libenter. Hoc enim ſemper accidit, vt qui ſtudioſè negotium aliquod ſuſcipit, ſponte etiam ſubeat omnia, quæ prætermiſſa, operis effectum impedirent. Ita Paulus quum voluntarius eſſet, non tantùm perfunctoriè docebat: ſed nihil omittebat quod aptum eſſe cognoſceret doctrinæ promouendæ & adiuuandæ. Proinde hoc illi erat operæpretium, & hæc gloria, quòd prompto animo ius ſuum remittebat, eo quòd libenter & ſerio zelo in ſuum munus incumberet. *Si autem inuitus, diſpenſatio mihi eſt.* Vtcunque alii exponant, hic (meo iudicio) germanus eſt ſenſus, Eius obſequium minimè approbari Deo, qui illiberaliter & quaſi reluctante animo illud obit. Simul ergo atque aliquid nobis à Deo iniunctum eſt, fallimur ſi putamus nos rite defunctos dum malignè illud implemus. alacres enim miniſtros requirit Dominus, qui morem illi gerendo gaudeant, & hilaritatem ſuam declarent promptitudine agendi. In ſumma, intelligit Paulus tunc demum vocationi ſuæ ſatiſfactum iri, ſi volens & liberali ſtudio partes ſuas impleat.

18 *Quæ igitur mihi merces.*) Concludit ex ſuperioribus, ſibi inde gloriam conſtare quòd gratuitò ſeruiat Corinthiis: quia inde apparet libenter ipſum docendi officio incumbere, quòd omnibus Euangelii obſtaculis diligenter occurrat: nec contentus docuiſſe ſtudeat modis omnibus promouere doctrinam. Hæc igitur eſt ſumma, Mihi neceſſe eſt Euangelium prædicare: ſi non facio, væ mihi: quia repugno Dei vocationi, ſed non ſatis eſt prædicare, niſi libenter hoc faciam: neque enim qui inuitus exequitur Dei mandatum, reſpondet officio ſuo vt decet. quòd ſi libenter obedio Deo, tum mihi licebit gloriari: proinde gratuitum Euangelium facere mihi neceſſe fuit, vt gloriari iure poſſem. Hoc loco nituntur Papiſtæ ad ſtabiliendum ſuum commentum de operibus ſupererogationis. Paulus, inquiunt, officio ſatisfeciſſet Euangelium prædicando. addit autem vltrà aliquid ad cumulum: ergo ſupererogat aliquid quod non debet: diſtinguit enim inter Voluntarium & Neceſſarium. Reſpondeo, Paulum vltrà quidem progreſſum

fuiſſe,

fuiſſe,quàm ferret ordinaria vocatio paſtorũ:quia ſtipendio abſtinuerit,quod Dominus permittit paſtori-
bus ſumere. Cæterùm quum eſſet ex eius officio, quæcunque offendicula prouidebat, illis obuiare:
cerneret autem Euangelij curſum impeditum iri ſi facultate ſua vteretur: tametſi illud erat extraordi-
narium, dico tamen nihil cum Deo præſtitiſſe plus quàm deberet. Quæro enim an non boni ſit paſtoris,
offendicula quantum in ſe eſt tollere: quæro iterum quid aliud fecerit Paulus. non eſt igitur quòd eum
aliquid indebitum Deo contuliſſe fingamus, quum nihil aliud præſtiterit niſi quod flagitabat officij ne-
ceſſitas, tametſi extraordinaria. Faceſſat igitur impia illa imaginatio, nos operibus ſupererogationis
delicta coram Deo cõpenſare, imò nomen ipſum faceſſat quod turget diabolica ſuperbia. hic certè locus
perperam ad eum ſenſum torquetur. In genere autem ſic refellitur Papiſtarum error, Quæcunque opera
ſub Lege comprehendũtur,falsò vocantur ſupererogationis,ſicuti patet ex verbis Chriſti,Quum feceritis Luc.17.c.10.
omnia quæ præcepta ſunt vobis, dicite, Serui inutiles ſumus: quæ debuimus facere,fecimus. Atqui nul-
lum fatemur eſſe bonum opus,nec Deo acceptum, quòd Lege Dei comprehenſum non ſit. Hoc ſecundũ
ita probo: Duo ſunt ordines bonorum operum: aut enim ad Dei cultum, aut ad charitatem referuntur
omnia. Nullum autem ad Dei cultum pertinet, quod non contineatur ſub hoc capite, Diliges Domi-
num ex toto corde, tota anima, totis viribus: nullum etiam officium eſt charitatis quod non requiratur
illo præcepto, Dilige proximum ſicut teipſum. Quòd autem obiiciunt Papiſtæ, fieri poſſe vt quis deci-
mam redituum ſuorum partem erogando, ſit Deo acceptus: & inde inferunt, ſi ad quintam vſque par-
tem procedat, ſupererogare. huius argutiæ facilis eſt dilutio. nam quòd approbantur opera piorum, id
nequaquam ex eorum perfectione contingit: ſed quia imperfectio ac defectus non imputatur. quare ſi
centuplo amplius faciant, ne ſic quidem metam excedunt debiti officij. *Vt non abutar poteſtate.* Hinc
apparet, vſum noſtræ libertatis qui ſcandalum parit, importunam eſſe licentiam & abuſum. Regula
ergo tenenda eſt, ne cauſam offendiculis demus. Atque hic locus meliùs confirmat quod nuper attigi,
Paulum nihil erogaſſe quod non exigeret officij ratio, quia libertas à Deo conceſſa, nullo modo debuit
in abuſum trahi.

19 *Liber quum eſſem ab o.*) ἐκ πάντων,hoc eſt ab omnibus,tam neutro genere quàm maſculino poteſt
accipi: in neutro, ad res: in maſculino, ad perſonas referetur. Ego ſecundum hoc malo. hactenus vno
particulari exemplo demonſtrauerat quàm diligenter ſe accõmodaſſet infirmis: nunc ſubnectit generalẽ
clauſulam: & deinde plures ſpecies enumerat. Genus hoc eſt, quòd nullius ſub poteſtate quum eſſet,
vixerit tamen quaſi ſub omnium arbitrio: & infirmis ſe vltrò ſubiecerit, à quibus ſolutus erat. ſpecies
ſunt,quòd inter Gentiles verſatus ſit tanquam Gentilis,inter Iudæos ſe geſſerit tanquam Iudęum: hoc eſt,
quum inter Iudæos diligenter obſeruaret cæremonias, non minori ſtudio cauit ne Gentes earum obſer-
uatione offenderet. Adiungit particulam *tanquam*, vt ſignificet, nihil propterea de ſua libertate fuiſſe
imminutum:nam vtcunque ſe attemperaret hominibus,manebat tamen ſemper interim ſimilis ſui intus
coram Deo. *Omnia fieri*,eſt ſe in omnes formas mutare, prout res poſtulauerit: aut diuerſas perſonas pro
hominum varietate induere. Quòd ſe *exlegem factum* dicit & *ſub Lege*, tantùm intellige de parte cære-
moniali: nam quæ pars ad mores pertinet, communis erat tam Gentium quàm Iudæorum: nec licuiſſet
Paulo eatenus gratificari hominibus. In rebus enim mediis duntaxat valet hæc doctrina: vt ſuperius di-
ctum eſt.

21 *Tametſi non abſque Lege, Deo.*) Voluit hac parentheſi mollire verbi duritiem: nam prima ſpecie
durum fuiſſet,audire ipſum factum fuiſſe exlegem. Itaque ne id in partem ſiniſtram traheretur, per mo-
dum correctionis addidit,ſe Legem ſemper retinuiſſe, vt ſcilicet Chriſto eſſet ſubiectus. Quo etiam ſub-
indicat,falsò & indignè ſibi inuidiam conflari: perinde acſi ad effrænem licentiã vocaret homines, quum
docebat exemptionem à ſeruitute Legis Moſaicæ. *Legem* verò *Chriſti* diſertè exprimit, vt falſum pro-
brum diluat,quod inurebant pſeudoapoſtoli Euangelio: ſignificat enim, nihil in Chriſti doctrina omit-
ti,quod ad perfectam rectè viuendi legem faciat.

22 *Factus ſum infirmis tanquam infirmus.*) Nunc iterum generali ſententia vtitur, in qua demonſtrat
cuiuſmodi hominibus ſe accommodauerit, & in quem finem. Iudaizabat coram Iudæis, ſed non omni-
bus. erant enim multi peruicaces, qui phariſaica vel ſuperbia vel malitia libertatem Chriſtianam ſubla-
tam prorſus optaſſent, quibus nunquam tantum detuliſſet: nam tales à nobis curari non vult Chriſtus,
Sinite eos,inquit,cæci ſunt & duces cæcorum. Infirmis ergo mos gerendus eſt, non præfractis. Porrò fi-
nis erat vt eos Chriſto adduceret: non vt ſuo commodo ſeruiret,vel retineret eorum beneuolentiam. His Mat.15.b.14.
addendum eſt tertium,nonniſi in rebus mediis,quæ alioqui in libertate noſtra ſitæ ſunt,infirmis eum ob-
ſecundaſſe. Nunc ſi conſideremus quantus fuerit vir Paulus, qui hucuſque ſe demiſit, nónne pudere nos
debet,homines præ illo ferè nihili, ſi nobis addicti faſtidiamus infirmos, illíſque aliquid concedere non
dignemur? Cæterùm vt infirmis attemperare nos conuenit, ſecundum Apoſtoli præceptum, ídque in
rebus mediis,& in eorum ædificationem: ita perperam faciunt, qui vt ſecuritati ſuæ conſulant, cauent
hominum offenſiones,& potius improborum quàm imbecilliũ. Bis autem peccant qui non diſtinguunt
inter res indifferentes ac illicitas: ideóque non dubitant in hominum gratiam res à Domino prohibitas
ſuſcipere. Sed cumulus mali eſt,quòd hac Pauli ſententia abutuntur ad excuſandam prauam ſuam ſimu-
lationem. Verùm ſiquis tria illa teneat quæ breuiter annotaui, in promptu habebit quo eos refellat. Et
notandum eſt verbum quod in clauſula ponit. oſtendit enim quorſum omnes ſtuduerit lucrifacere,nem-
pe in eorum ſalutem. Quanquam hîc demum generalem ſententiam temperat, niſi fortè magis placeat
lectio Veteris interpretis,quæ adhuc hodie in quibuſdam Gręcis codicibus reperitur. Nam hoc etiam lo-
co repetit,*Vt omnino aliquos ſeruem.* Sed quia ſucceſſu interdum caret indulgentia cuius Paulus meminit,
optimè conuenit hæc reſtrictio: quanuis non proficeret apud omnes, non tamen deſtitiſſe quin paucorũ
ſaltem vtilitati conſuleret.

23 ***Hoc autem facio propter Euangelium,vt particeps eius fiam.***

24 *An neſcitis quòd qui in ſtadio currunt, omnes quidem currunt, ſed vnus accipit præmium?
ſic currite vt comprehendatis.*

25 *Porrò quicunque certat, per omnia temperans eſt. illi quidem igitur, vt perituram coronam
accipiant; nos autem, vt æternam.*

26 *Ego itaque ſic curro, vt non in incertum: ſic pugilem ago, non velut aërem feriens.*

27 *Verùm ſubigo corpus meum, & in ſeruitutem redigo, ne quo modo fiat, vt quum aliis prædi-
cauerim, ipſe reprobus efficiar.*

23 *Vt particeps eius fiam.)* Quia poterant ſecum reputare Corinthij, ſpeciale hoc fuiſſe in Paulo, ratione officij: argumentatur à fine ipſo, Commune hoc eſſe omnium Chriſtianorum: nam quum hoc ſe quæſiſſe teſtatur, vt Euangelii fieret particeps: Euangelii communione innuit indignos eſſe omnes qui non paria ſecum faciant. Participem Euangelii fieri, eſt eius fructum percipere.

24 *An neſcitis quod qui in ſtadio.)* Doctrinam poſuit. nunc vt illam infigat Corinthiorum animis, addit exhortationem. Dicit autem in ſumma, nihil eſſe quod hactenus erant conſequuti, niſi conſtanter perſiſtant. quia non ſufficiat ſemel ingreſſos eſſe viam Domini, niſi cōtendant vſque ad metam: vt habet
Mat. 10.c.22. Chriſti ſententia, Qui perſeuerauerit vſque in finem, &c. Verùm ſimilitudinē mutuatur à certamine curſorio. nam vt illic multi quidem in arenam deſcendunt, ſolus autem is coronatur qui metam primus occupauerit: ita non eſt cur ſibi quiſquam placeat quòd ſemel ingreſſus ſit in ſtadium Euangelii, niſi vſque ad mortem pergat. Id autē diſſimile eſt inter noſtrum & illorum certamē, quòd apud illos vnus eſt victor, & palma potitur qui alios omnes anteuertit: noſtra autem melior eſt cōditio, quòd plures ſimul eſſe poſſunt: quia nihil aliud exigit à nobis Deus, quàm vt ſtrenuè progrediamur ad metam vſque. Ita alter non officit alteri: quin potius iuuantur mutuo conatu qui in Chriſtiano ſtadio currunt. Hanc eādem ſententiā aliter exprimit, 2.Tim.2.a 5, Si quis certet, non coronatur niſi legitimè certauerit. *Sic currite.* Eſt applicatio ſimilitudinis: quòd non ſatis ſit cœpiſſe, niſi tota vita curramus. Eſt enim vita noſtra ſtadii inſtar. nō oportet igitur nos fatigari poſt aliquātum temporis, tanquam in medio ſpatio: ſed finis currendi ſit ſola mors. Particula οὕτω, dupliciter poteſt accipi. Chryſoſtomus ſuperioribus coniungit, hoc modo, Vt curſores illi nō deſinunt currere donec ad metam pertigerint: ſic etiam perſeuerate, nec facite finem currendi quandiu viuitis. ſed neque ineptè cohærebit ſequentibus, acſi diceret, Non eſt ita currendum vt deficiatis in medio ſtadio, ſed ita vt palmam adipiſcamini. De nomine ſtadii & de generibus curſuum nihil dico, quòd hæc peti à grammaticis poſſint: & vulgò notū eſt fuiſſe alios equeſtres curſus, alios pedeſtres. neque hæc ad Pauli mentem intelligendam admodum ſunt neceſſaria.

25 *Porro quicunque certat.)* Quoniam hortatus erat ad perſeuerantiam, reſtabat dicendum quæ eſſet perſeuerandi ratio. hoc ſecūdum iam declarat ſimilitudine à pugilibus deſumpta: non id quidem in vniuerſum, ſed quātū præſens cauſa flagitabat, in qua ſe continet, nempe quantum concedi debeat fratrum infirmitati. Argumentatur autem à minori ad maius, indignum eſſe ſi grauemur abſtinere à iure noſtro: quum ſe pugiles coliphio tenuiter neque ad ſatietatem veſcentes, deliciis omnibus vltrò defraudent, quò ſint ad pugnam agiliores: idque faciant cauſa marceſsibilis coronæ. quòd ſi tanti illi æſtimant frondeam coronam quæ ſtatim marceſſit: quanti nobis eſſe debet corona immortalitatis? Proinde ne durum ſit nobis aliquid de facultate noſtra cedere. Athletas frugaliſſimo victu fuiſſe contentos notū eſt, vt victus eorū in prouerbium exierit.

26 *Ego itaque ſic curro.)* Redit ad ſeipſum, vt plus ponderis habeat doctrina, ſi ſe tanquam exemplar propoſuerit. Quod hîc dicit, nonnulli ad ſpei certitudinem referunt, acſi dixiſſet, Non fruſtra curro, nec deludenda opera periclitor: quia habeo Domini promiſſionem, quæ nunquam fallit. ſed mihi potius videtur velle curſum fidelium rectà ad metam dirigere, ne vagus ſit ac erroneus: hoc ſenſu, Dominus hîc nos curſu & lucta exercet: verum nobis ſcopum proponit, quò tendere debeamus, & legem pugilatus certam præſcribit, ne inutiliter nos fatigemus. Comprehendit autē ambas ſimilitudines quibus vſus fuerat. Scio, inquit, quò curram: & inſtar periti athletæ ſolicitus ſum ne ictum perdam. Hæc Chriſtianum pectus accendere & confirmare debent, quò alacrius ad omnia pietatis officia contendat: magnum enim eſt nō vagari per dubias ambages ignorantia.

27 *Verum ſubigo corpus.)* Budæus legit Obſeruo. meo tamen iudicio, verbum ὑπωπιάζειν hîc poſuit Apoſtolus pro Seruiliter exercere. teſtatur enim ſe non indulgere ſibi, ſed proprios affectus reprimere: quòd fieri nequit niſi corpus dometur, & coercitum à ſuis cupiditatibus ad obſequium aſſuefiat, inſtar ferocis equi & petulantis. Huic præcepto veteres Monachi quū parêre vellent, multa diſciplinæ exercitia excogitarūt. dormiebant enim in ſcamnis, cogebant ſe ad longiores vigilias, fugiebant lautitias. At quod præcipuū erat, illis defuit: neque enim tenebant cùr hoc Apoſtolus præcipiat, alterius præcepti memores,
Rom. 13.d.14. ne carnis noſtræ curam geramus ad eius concupiſcentiam. nam ſemper illum verum eſt quod alibi dicit,
1.Tim.9.b.8. Corporalem exercitationem modicè prodeſſe: verùm corpus noſtrum eatenus ſeruiliter tractemus, ne laſciuiendo nos à pietatis officiis impediat: deinde ne illis indulgeamus cum aliorum incōmodo vel offenſione. *Vt quum aliis prædicauerim.* Nonnulli exponunt, Ne quùm alios bene ac fideliter docuero, malè vſuendo, damnationis iudicium à Deo reportem. ſed melius quadrabit relatio huius verbi ad homines, hoc modo, Vita mea aliis regula quædam eſſe debet. contendo igitur ita me gerere, ne doctrinę mores mei & opera repugnent: atque ita cum magno meo dedecore & graui fratrum meorum offendiculo ea negligam quę ab aliis requiro. Poteſt etiam coniungi cum ſuperiore dicto, in hunc modum, Ne Euangelio defrauder, cuius alii mea opera fiunt participes.

CAP.

CAPVT X.

Nolo autem vos ignorare, fratres, quòd patres noſtri omnes ſub nube fuerunt, & omnes Mare tranſierunt.
2 *Et omnes in Moſe fuerunt baptizati in nube & in Mari,*
3 *Et omnes eandem eſcam ſpiritualem manducarunt,*
4 *Et omnes eundem biberunt ſpiritualem potum. bibebant autem è ſpirituali, quæ eos conſe-
quebatur, Petra. Petra autem erat Chriſtus.*
5 *Verùm complures eorum grati non fuerunt Deo: proſtrati enim fuerunt in deſerto.*

Quod duplici ſimilitudine docuerat, nunc confirmat exemplis. Laſciuiebãt Corinthij, & perinde gloriabantur ac iam emeriti, aut ſaltem perfuncti ſuo curſu, quum vixdum carceres egreſſi forent. hanc inanem exultationem & confidentiam exprimit, hoc modo, Quandoquidem video vos in ipſis primordiis ſecurè torpere, nolo vos ignorare quid inde populo Iſraelitico contigerit: vt illius exemplum vos expergefaciat. Sed quia in exemplis diſcrimen vim comparationis euertit, præfatur Paulus nihil nos habere diſſimile cum Iſraelitis, quod nos ab eorum conditione diſcernat. Quũ ergo denuntiare Corinthiis vellet eandem vltionem quæ illis contigerat: ſic incipit, Nolite aliqua prærogatiua gloriari, quaſi meliore loco ſitis apud Deum, quàm illi fuerint. Iiſdem enim beneficiis quibus hodie fruimur, affecti fuerunt. erat illic Dei Eccleſia, vt hodie inter nos: eadem habebant ſacramenta, quæ teſtimonia illis forent gratiæ Dei: quum autem ſuis bonis abuterẽtur, non fugerunt Dei iudicium. Timete igitur, quia idem vobis impendet. Eodem argumento vtitur Iudas in ſua Epiſtola.

1 *Omnes ſub nube fuerunt.)* Scopus Apoſtoli eſt oſtendere Iſraelitas non minùs fuiſſe populum Dei, quàm nos ſimus: vt ſciamus nos impune non euaſuros Dei manum quæ tam ſeuerè in illos animaduertit. Eſt enim hæc ſumma, Si Deus illis non pepercit, neque nobis parcet: eſt enim ſors æqualis. Hanc æqualitatem inde probat, quòd iiſdem gratiæ Dei inſignibus ornati erant. ſacramenta enim teſſeræ ſunt quibus Eccleſia Dei dignoſcitur. Primùm agit de Baptiſmo: ac nubem quidem quæ protegebat Iſraelitas ab æſtu ſolis in deſerto, & curſum eorum dirigebat: ſimul & Maris tranſitum, Baptiſmi inſtar illis fuiſſe docet. in Manna & aqua ex rupe profluente ſacramentum fuiſſe dicit, quod ſacræ Cœnæ reſponderet. *Baptizati*, inquit, *fuerunt in Moſe*, hoc eſt, ſub miniſterio aut ductu Moſis. Nam particulam εἰς pro ἐν vulgato Scripturæ vſu hîc poſitam accipio: quia certè in nomen Chriſti baptizamur, non autem vllius hominis, vt dixit capite 1.b.13, idque duplici ratione, quia ſcilicet in vnius Chriſti doctrinam initiamur per Baptiſmum: deinde non niſi eius nomen inuocatur, quum in ſola eius virtute fundatus ſit Baptiſmus. Baptizati ergo fuerunt in Moſe, id eſt, ſub auſpiciis aut miniſteriis illius, vt iã dictum eſt. quomodo? *In nube & in mari.* Ergo bis fuerunt baptizati, dicet quiſpiam. Reſpondeo, duo nominari ſigna quæ Baptiſmum vnum efficiant noſtro congruentem. Sed difficilior hîc quæſtio emergit. Certum enim eſt, horum donorum quæ Paulus enumerat, fructum fuiſſe temporalem. Nubes eos muniebat à feruore ſolis, & viam illis mõſtrabat: iſtæ ſunt externæ commoditates vitæ præſentis: ſimiliter maris tranſitus huc valebat vt ſæuitiam Pharaonis effugerent, & elaberentur ex præſenti mortis periculo. Vtilitas autẽ Baptiſmi noſtri ſpiritualis eſt. cur ergo ex beneficiis terrenis facit Paulus ſacremẽta, & in illis quærit ſpirituale aliquod myſterium? Reſpondeo, Paulum non fruſtra quæſiuiſſe aliquid maius in eiuſmodi miraculis, quàm eſſet externa carnis vtilitas. Tametſi enim volebat Deus populo ſuo cõmodare ſecundum præſentem vitam: hoc tamen erat præcipuum, teſtari ſe & exhibere illis Deum, ſub quo ſalus æterna continetur. Nubes paſsim vocatur ſymbolum præſentiæ ipſius. quum igitur per eam teſtaretur ſe illis adeſſe, tanquam populo ſuo peculiari & electo: non dubium quin vltra terrenam vtilitatẽ habuerint etiã in ipſa ſpiritualis vitæ argumentum. Ita fuit duplex vſus, quemadmodũ & tranſitus Maris: nam iter per medium Mare illis fuit patefactum, vt manum Pharaonis euaderẽt. ſed vnde hoc, niſi quia Dominus eos in ſuam fidem tutelámque receptos cuſtodire ſtatueret modis omnibus? Illinc ergo colligebant ſe curæ eſſe Deo, ſuámque ſalutem illi eſſe commendatam. vnde & Paſcha quod ad celebrandam liberationis memoriam inſtitutum erat, ſimul tamen erat ſacramentũ Chriſti. quî ſic? quoniam tẽporali beneficio Deus apparuerat ipſorũ Saluator. Hæc quiſquis expendet, nihil abſurdi reperiet in Pauli verbis: quin potius & in Spirituali ſubſtantia & in figura viſibili animaduertet optimam conuenientiam inter Iudæorũ Baptiſmum & noſtrum. Rurſum tamen obiicitur, nullum de his verbum extare: id ego fateor: ſed neque hoc dubium eſt quin Deus Spiritu ſuo defectum externæ prędicationis ſuppleuerit: quemadmodum in Serpente æneo videre eſt: quod fuiſſe ſpirituale Sacramentum: teſtis eſt ipſe Chriſtus. nullum tamen de hac re Verbum ad nos peruenit: ſed Dominus quod voluit modo fidelibus eius temporis arcanum (quod alioqui latebat) reuelauit. *Ioan.3.b.14.*

3 *Eandem eſcam Spiritualem.)* Alterum nunc Sacramentum commemorat, quod ſacroſanctæ Domini Cœnæ reſpondet. Man, inquit, & aqua quæ ex Petra profluxit, non tantùm ad corporis paſtum valebãt: ſed etiam ad animas ſpiritualiter nutriendas. Verum quidem eſt, vtrunque fuiſſe ſubſidium victus corporalis: id tamen non obſtat quominus in alium etiam finem ſpectarint. quum ergo Dominus præſenti corporis neceſſitati ſuccurreret, ſimul perpetuę animarum vtilitati conſulebat. Hæc duo facilè conciliantur: niſi difficultatem afferrent Chriſti verba, vbi Man corruptibilem ventris cibum facit, quem opponit vero animæ cibo. Videtur illa ſentẽtia multum ab eo diſcrepare quod hîc dicit Paulus. Huius quoque nodi expedita eſt ſolutio Scripturę mos eſt, quum de Sacramentis aut aliis rebus diſſerit, interdũ pro captu auditorũ loqui: atque ita non rei naturã reſpicit, ſed quid perperam ſentiant auditores. ita Paulus de Circunciſione non ſemper eodem modo loquitur: nam quum Dei inſtitutionem in ipſa conſiderat, dicit fuiſſe ſigillum obſignandæ iuſtitiæ fidei: quum autem diſputat aduerſus eos qui ſigno externo & *Ioan.6.d.31.*

nudo gloriabantur,illícque peruerſam ſalutis fiduciam collocabant: dicit eſſe maledictionis ſymbolum, quia illo ſe homines obligent ad ſeruandam vniuerſam Legem. Sumit enim tantùm quod pſeudoapoſtoli opinabantur: quia non aduerſus puram Dei inſtitutionem, ſed aduerſus eorum errorem illi negotium eſt. Ita quum multitudo carnalis Moſen anteferret Chriſto,propterea quòd populum in deſerto per annos XL. aluerat,nec aliud in Manna cõſideraret quàm paſtum ventris, quemadmodum nec aliud quærebat: Chriſtus in reſponſione nõ explicat quid Man ſignificauerit: ſed aliis omnibus omiſſis,auditorum ſenſui accommodat orationem ſuam: acſi diceret, Moſes vobis in ſummo pretio eſt, adeóque in admiratione, tanquam excellentiſſimus Propheta, eò quòd patrum veſtrorum ventres ſaginauerit in deſerto. Hoc enim vnum mihi obiicitis: ego vobis nihili ſum, quia non ſuppedito ventris alimenta. Atqui ſi tanti facitis cibum corruptibilem: quid de Pane viuifico ſentiendũ, quo animæ in æternam vitam aluntur? Videmus ergo, Dominum illic non pro rei natura, ſed potius ex ſenſu auditorum loqui. Paulus autem hîc non impiorum abuſum, ſed Dei ordinationem ſpectat. Porrò quũ dicit patres eandem manducaſſe ſpiritualem eſcam, primò ſubindicat quæ ſit Sacramẽtorum vis & efficacia: deinde veteribus Sacramentis Legis vim eandem conſtitiſſe oſtendit,quæ noſtris hodie ineſt. Nam ſi Man ſpiritualis erat cibus,ſequitur non figuras nudas oſtentari nobis in Sacramentis: ſed rem figuratam ſimul verè dari.neque enim fallax eſt Deus qui figmentis inanibus nos lactet. Signum quidem eſt ſignũ, ſubſtantiámque ſuam retinet:ſed quemadmodum ridiculi ſunt Papiſtæ, qui neſcio quas metamorphoſes ſomniant:ita veritatem & figuram quas Deus cõiunxit,ſeparare non eſt noſtrum. Confundunt Papiſtæ rem & ſignum:diuellunt ſigna à rebus profani homines, vt Suenckfeldius & ſimiles: nos mediocritatem ſeruemus, hoc eſt,teneamus coniunctionẽ à Domino poſitam,ſed diſtinctam: ne quod vnius eſt proprium,in alterum perperam transferamus. Reſtat illud ſecundum de veterum ſignorum cũ noſtris ſimilitudine. Notum eſt ſcholaſticum illud dogma,Sacramenta veteris Legis figuraſſe gratiam,noſtra verò conferre. Hic locus ad errorem illum confutandum valde eſt appoſitus. teſtatur enim, non minus veteri populo rem Sacramenti fuiſſe exhibitam quàm nobis. Impiè igitur Sorboniſtæ ſanctos Patres ſub Lege veritate ſignorum caruiſſe fingunt. fateor quidem efficaciam ſignorum tum lucul&etilde;tiùs, tum vberiùs nobis conſtare à Chriſto in carne manifeſtato, quàm eam habuerint Patres. Ita in gradu diſcrimen eſt duntaxat inter nos & illos. vel (vt vulgò dicunt) ſecundum plus & minus, quòd plenius eadem percipimus nos, quæ illi minore modo: non autem quòd vacuas figuras habuerint, nos autem re potiamur. Quidam exponunt quòd illi ſimul inter ſe mãducarint eandem eſcam, nec volunt nobiſcum illos conferri, ſed non attendunt ad Pauli conſilium. quid enim hîc agit aliud, quàm populum veterem iiſdem nobiſcum beneficiis ornatum, & eorundem Sacramentorum participem fuiſſe? ne vllius prærogatiuæ fiducia exemptum iri nos putemus à pœnis quas illi pertulerunt. Quãquam nolim de hac re cum quoquam litigare: tantùm oſtendo quid mihi videatur. neque interea me latet quid coloris obtendant qui expoſitionem illam contrariam ſequuntur optimè ſcilicet cohærere cum ſimilitudine proximè poſita, Iſraelitis omnibus idem ſtadium fuiſſe propoſitum:iiſdem carceribus omnes fuiſſe egreſſos:omnes eundem ingreſſos curſum:omnes eiuſdem ſpei fuiſſe ſocios: ſed multos eorum fuiſſe excluſos à præmio. Ego tamen dum preſſiùs omnia excutio, rationibus illis non permoueor vt à ſententia diſcedam: neque enim fruſtra Apoſtolus duo Sacramenta tantùm commemorat, & nominatim Baptiſmum. Quorſum hæc, niſi vt illos nobis opponeret? certè ſi ſuam comparationem continuiſſet in illius populi corpore,Circunciſionem potius & alia notiora & illuſtriora Sacramenta protuliſſet:ſed obſcuriora potius elegit,quòd ad antitheſin inter nos & illos magis valebant. Neque aliter aptè quadraret applicatio quam ſubnectit, Omnia quæ illis contigerunt, nobis eſſe in figuram: quia illic cernamus Dei iudicia quæ nobis imminent ſi iiſdem ſceleribus nos implicamus.

4 *Petra autem erat Chriſtus.*) Inſcitè quidam deprauant hæc Pauli verba:acſi diceret,Petram ſpiritualem fuiſſe Chriſtum,nec de rupe illa quæ viſibile ſymbolum fuit,ſermonem haberet. videmus enim eum ex profeſſo de externis ſignis diſſerere. Quod obiiciunt, ſpiritualem vocari petram, friuolum eſt, quando non aliò pertinet hoc epithetum,niſi vt ſciamus ſymbolum fuiſſe ſpiritualis myſterij:interim minimè dubium eſt quin Sacramenta noſtra cum veteribus comparet. Quod ſecundo loco obiiciunt, ſtultius eſt ac magis puerile: Quomodo,inquiunt,rupes quæ ſuo loco fixa ſtetit, comitata eſſet Iſraelitas? quaſi verò non palàm ſit ſub Petræ voce notari aquæ fluxum, qui nunquam populum deſeruit. Commendat enim Paulus Dei gratiam, quòd aquam ex rupe elicitam quocunque populus iter faceret,profluere iuſſit, ac ſi eos rupes ipſa comitaretur. Iam ſi Pauli ſenſus eſſet,ſpirituale Eccleſiæ fundamentũ eſſe Chriſtum: quorſum præteritum verbi tempus? Certè perſpicuum eſt,aliquid exprimi quod Patribus fuerit peculiare. faceſſat igitur ineptum hoc commentum, quo contentioſi homines impudentiam ſuam prodere malunt, quàm ſacramentales loquẽdi formas admittere. Cæterum iam diximus,veteribus Sacramentis exhibitionem rerum fuiſſe coniunctam. quum ergo figuræ eſſent Chriſti, ſequitur Chriſtum illis fuiſſe annexum, nõ localiter quidem,nec naturali aut ſubſtantiali vnione, ſed ſacramentali modo. Hac ratione dicit Apoſtolus, Petram fuiſſe Chriſtum: nihil enim vſitatius eſt quàm metonymia, quum de ſacramentis agitur. Transfertur ergo hîc rei nomen ad ſignum: non quia propriè conueniat ſed figuratè,propter illam quam dixi coniunctionẽ. Sed hoc parcius nunc attingo,quoniam capite II. fuſius tractabitur. Reſtat alia quæſtio, Quum nunc in Cœna edamus corpus Chriſti, & bibamus eius Sanguinem: quomodo eiuſdem ſpiritualis & potus fuerint participes Iudæi, quando nondum erat Chriſti caro quam ederent? Reſpondeo,carnem quæ nondum extabat, fuiſſe nihilominus illis in cibum. neque hæc inanis eſt aut ſophiſtica argutia. ſalus enim eorum à beneficio mortis & reſurrectionis pendebat, ideóque à carne & ſanguine Chriſti: ergo carnem & ſanguinem Chriſti eos percipere oportuit, vt redemptionis beneficio communicarent. Hæc perceptio opus erat arcanum Spiritus ſancti, qui ſic operabatur, vt caro Chriſti, tametſi nondum creata, in illis foret efficax. Intelligit tamen eos ſuo modo manducaſſe, qui à noſtro

fuit

fuit diuerſus:atque id eſt quod ſuperius dixi,pleniùs nunc pro menſura reuelationis exhiberi nobis Chriſtum. nam hodie ſubſtantialis eſt manducatio, quæ tunc nondum eſſe potuit: hoc eſt carne ſua pro nobis immolata,& in cibum nobis deſtinata,nos Chriſtus paſcit, & inde vitam haurimus.

5 *Verùm complures eorum.*) Habemus nunc quorſum ita præfatus fuerit Apoſtolus, nequid ſcilicet dignitatis ſupra illos aut excellentiæ nobis arrogemus, ſed in humilitate & timore ambulemus: nam ita fiet demum ne fruſtra donati ſimus luce veritatis, & tanta abundantia gratiarum. Illos, inquit, omnes in populum Deus elegerat: ſed multi à gratia exciderunt, caueamus ergo ne idem nobis eueniat,talis documentis moniti: neque enim nobis impune cedet quod Deus tantopere in illis vindicauit. Hìc rurſum obiicitur, Si verum eſt hypocritas & impios tunc manducaſſe ſpiritualem eſcam, nunquid hodie in Sacramentis rem ipſam percipiant infideles? Quidam dum verentur ne hominum infidelitas videatur Dei veritati derogare, rem vnà cum ſigno ab impiis percipi docent: ſed hic timor eſt ſuperuacuus. nam dignis quidem & indignis offert Dominus quod figurat: ſed non omnes fruendi ſunt capaces. Interea nec Sacramentum naturam mutat,nec quicquam de eius efficacia detrahitur. proinde ex parte Dei Manna etiam infidelibus eſca erat ſpiritualis: ſed quia infidelium os tantùm carnale erat, non edebant quod dabatur. Huius tamen quæſtionis longiorem tractationem in caput 11. differo. *Proſtrati enim fuerunt.* Probatio eſt à ſigno ipſos Deo non placuiſſe, quoniam grauiter iram ſuam in eos exercuit, eorúmque ingratitudinem vltus eſt. Quidam hoc accipiunt de toto populo qui in deſerto interiit, duobus tantùm exceptis Caleb & Ioſue: ſed ego tantùm eos comprehendi interpretor quorum mox ſpecies recenſet.

6 *Hæc autem typi nobis fuerunt, ne ſimus concupiſcentes malorum, ſicut illi concupiuerunt:*

7 *Neque idololatræ ſitis, quemadmodum quidam eorum: ſicut ſcriptum eſt, Sedit populus ad edendum & bibendum, & ſurrexerunt ad ludendum:* Exod.32.b.7.

8 *Neque ſcortemur, quemadmodum & quidam eorum ſcortati ſunt, & ceciderunt vno die viginti tria millia.*

9 *Neque tentemus Chriſtum, quemadmodum & quidam eorum tentarunt, & extincti ſunt à ſerpentibus:*

10 *Neque murmuretis, quemadmodum & quidam eorum murmurarunt, & perditi fuerunt à vaſtatore.*

11 *Hæc autem omnia typi contigerunt illis: ſcripta autem ſunt ad noſtri admonitionem, in quos fines ſeculorum inciderunt.*

12 *Proinde qui ſe putat ſtare, videat ne cadat.*

6 *Hæc autem typi nobis fuerunt.*) Expreſſiùs etiamnum admonet,pœnas illis inflictas ad nos pertinere,vt nobis ſint documento,ne ſimiliter iram Dei prouocemus.Deus,inquit,illos puniendo,tanquam in tabula nobis ſeueritatẽ ſuam repręſentauit,vt inde edocti timere diſcamus. De vocabulo Typi mox dicemus: niſi quòd in præſentia monitos velim lectores,nòn temere me tam ab Antiqui interpretis quàm ab Eraſmi verſione diſceſſiſſe.obſcurant enim Pauli mentem,vel ſaltem non clarè exprimunt; Deum in illo populo delineaſſe quod nos erudiat. *Ne ſimus concupiſcentes malorum.* Nunc ſpecies quaſdam enumerat, aut certa exempla,vt hac occaſione nonnulla vitia perſtringat, de quibus vtile erat Corinthios cõmonefieri. Hìc puto notari hiſtoriam quę recitatur Numer.11.a. 4.tametſi alii referant ad id quod habetur cap. 26.g. 64. Populus quum aliquãdiu Manna fuiſſet nutritus, tandem captus illius faſtidio,cibos alios quibus veſci ſolitus erat in Ægypto, cœpit appetere. Dupliciter autẽ peccabat, quòd aſpernabatur ſingulare Dei beneficium,& quòd ciborum varietati ac deliciis præter Dei voluntatem inhiabat.Dominus hac incõtinentia offenſus,grauem plagam populo inflixit, vnde vocatus fuit locus,Sepulchra concupiſcentiæ: quòd illic ſepelierũt qui à Domino percuſſi fuerant. Hoc exemplo teſtatus eſt Dominus quantùm oderit cupiditates quæ ex faſtidio donorum ſuorum & noſtra incontinentia proueniunt: malum enim & illicitum meritò cenſetur quicquid modum à Deo præſcriptum excedit.

7 *Neque idololatræ ſitis.*) Hiſtoria attingitur quæ refertur Exod.32.b.7. Nam quum Moſes longiorẽ moram quàm ferebat importuna populi leuitas, in monte traheret: Aaron coactus eſt vitulum conflare & proponere adorandum. non quòd vellet populus mutare Deum, ſed viſibile aliquod præſentiæ Dei ſignum habere pro carnali ſuo ſenſu. Hanc idololatriam quia tunc ſeueriſſimè vindicauit Deus, hoc exemplo declarauit quantum idololatriam abominetur. *Sicut ſcriptum eſt, ſedit populus.* Locus hic à paucis ritè exponitur: intelligunt enim intemperantiam populo cauſam laſciuiendi fuiſſe. ſicuti vulgari prouerbio dicimus, Aluo bene refertæ ſuccedere choreas. At Moſes de ſacro conuiuio loquitur, hoc eſt, quod in idoli cultum celebrabant. Epulum ergo & luſus duæ erant idololatriæ appendices. Fuit enim tam populo Dei, quàm ſuperſtitioſis vſitatum, adiungere immolationi epulum,tanquam partem Diuini cultus:cui intereſſe nullis profanis aut immundis liceret. Sacros etiã ludos Gentes idolis ſuis inſtituebant: quarum ritu proculdubio tunc Iſraelitæ vitulum ſuum coluerunt.hæc enim eſt humani ingenii proteruia, quicquid ſibi arridet Deo affingere. Itaque huc prolapſi ſunt dementiæ Gentiles, vt fœdiſſimis ſpectaculis, vt impudicis ſaltationibus, vt verborum ſpurcitia & omne genus obſcœnitatibus, deos ſuos oblectari crederent. eorum proinde imitatione populus Iſraeliticus peracto ſolenni epulo ſurrexit ad ludos celebrandos, nequid deeſſet ad idoli cultum. Hic genuinus ac ſimplex eſt ſenſus. ſed quæritur hìc cur epuli potius & ludorum meminerit Apoſtolus quàm adorationis. Hæc enim idololatriæ caput erat: priora autem illa tantùm acceſſiones. nempe elegit quod maximè Corinthiis congruebat. neque enim veriſimile eſt conuentus impiorum frequentaſſe, vt coram idolis ſe proſternerent: ſed

communicabant eorum conuiuiis in dæmonum honorem inſtitutis, nec fugiebant impias cæremonias quæ idololatriæ ſymbola erant. non ergo abſque cauſa teſtatur Apoſtolus,id in quo peccabant à Deo nominatim damnari. In ſumma,ſignificat nullam idololatriæ partem attingi poſſe quin polluaris: nec impune manum Dei euaſuros qui ſe externis idololatriæ ſymbolis inquinarint.

8 *Neque ſcortemur.*) Nunc de ſcortatione, cuius apud Corinthios magnam fuiſſe licentiam patet ex hiſtoriis: & ex ſuperioribus colligere promptũ eſt,nondũ prorſus ab hoc vitio fuiſſe immunes qui Chriſto nomen dederant. Huius etiam vitij vltio terrere nos debet, ac commonefacere quàm inuiſæ ſint Deo impuræ libidines. perierunt enim vno die viginti tria millia, aut ſicuti Moſes dicit, viginti quatuor. Quanquam autem in numero variant,facilis tamen eſt conciliatio: ſiquidem nouum non eſt,vbi non eſt propoſitum exactè & minutim ſingula capita recenſere,numerum ponere qui circiter accedit. quemadmodum apud Romanos Centum viri nominabantur, quum tamen duo eſſent ſupra centum. Quum ergo circiter viginti quatuor millia proſtrata forent manu Domini,hoc eſt ſupra viginti tria: numerum vlteriorem Moſes,Paulus citeriorem poſuit: ita in re nihil eſt diſcrepantiæ. Hiſtoria hæc habetur Num.capite 25.c.9. Vna tamen difficultas hic occurrit, cur hanc plagam ſcortationi imputet Paulus quum Moſes narret iram Dei inde fuiſſe cõcitatam, quòd populus ſe initiauerat ſacris Baalphegor. Sed quia initium defectionis à ſcortatione fuit,nec tam religione inducti quàm blanditiis ſcortorum pellecti filij Iſrael,in illam impietatem prolapſi erant: acceptum ſcortationi referri debuit quicquid inde mali ſequutum eſt. Fuerat enim conſilium Balaam vt Madianitæ filias ſuas proſtituerent Iſraelitis, quò eos alienarent à vero Dei cultu. quinetiam illa tanta excæcatio, quòd ſe paſſi ſunt ſcortorum illecebris abduci ad impietatem, libidinis pœna fuit. Proinde diſcamus non leue peccatum eſſe ſcortationem, quæ tam atrociter & quidẽ pluribus modis vindicata fuit tunc à Deo.

9 *Neque tentemus Chriſtum.*) Hoc mẽbrum ad hiſtoriam pertinet, quæ habetur Num. capite 21.b.6. Nam quum populum cepiſſet faſtidium diuturnitatis,cœpit conqueri de ſorte ſua,& cum Deo expoſtulare, Cur illuſit nobis Deus? &c. Hoc populi murmur vocat Paulus tentationem,nec impropriè:eſt enim tentatio patientiæ contraria. Quid autem tunc in cauſa fuit vt populus in Deum inſurgeret, niſi quòd improba cupiditate impulſus,ſuſtinere non poterat quoad veniſſet tempus à Domino conſtitutum? Fontem ergo huius mali à quo nos hîc Paulus deterret,obſeruemus eſſe impatientiam,dum volumus Deum anteuertere,nec illi nos regendos ſubiicimus:ſed potius illũ volumus arbitrio noſtro legibúſque adſtringere. Hoc malũ atrociter puniuit Deus in populo Iſraelitico, manet autẽ ſemper ſui ſimilis iuſtus iudex. Ergo niſi velimus eaſdem pœnas experiri,ne ipſum tentemus. Locus hic inſignis eſt de æternitate Chriſti:neque enim valet Eraſmi cauillum, Ne Chriſtum tentemus,ſicut quidam eorum tentauerunt Deum. Nam Dei nomen ſubaudiri, nimis eſt coactum: neque verò mirum eſt Chriſtum vocari ducem populi Iſraelitici.Sicuti enim niſi per eum mediatorem nunquã ſuis propitius fuit Deus:ita nullum beneficium niſi per eius manum exhibuit.deinde Angelus qui Moſi apparuit primùm, & qui in itinere ſemper adfuit populo, ſæpius nominatur יהוה. Statuamus ergo Angelum illum filium Dei fuiſſe, & iam tunc fuiſſe Eccleſiæ directorem, cuius erat caput. Quod ad vocabulum Chriſti, quia notationem habet humanæ naturæ congruentem, tunc nondum quadrabat Filio Dei: ſed illi per communicationem proprietatum
Ioan.3.b.13. tribuitur:ſicut alibi legimus,Filium hominis è cælo veniſſe.

10 *Neque murmuretis.*) Alii murmur intelligunt quod exortum fuit, dum reuerſi duodecim qui ad ſpeculandam terram miſſi fuerant,populi animos fregiſſent. Verùm quia nullo proprio Domini flagello vindicatũ fuit ſubitò murmur illud, ſed illa tãtùm pœna inflicta fuit,quòd excluſi fuerunt omnes à poſſeſſione terræ: neceſſe eſt hunc locũ aliter exponere. Fuit quidem grauiſsima illa pœna priuari terræ ingreſſu: ſed verba Pauli, quum extinctos à vaſtatore fuiſſe dicit, aliud caſtigationis genus exprimunt. Ego igitur ad hiſtoriam refero quæ 16.capite Num. habetur. Nam quum Deus in ſuperbiam Chore & Abiron animaduertiſſet: populus in Moſen & Aaron tumultuatus eſt, acſi fuiſſent authores plagæ à Domino inflictæ. Hunc populi furorem vltus eſt Deus,igne cælitus miſſo qui multos abſorbuit, nempe vltra quatuordecim millia. Eſt igitur illuſtre & memorabile documentum iræ Dei aduerſus rebelles & ſeditioſos ſibi oſtrepentes. Murmurabant illi quidem aduerſus Moſen: ſed quũ nullam haberent cauſam ei inſultandi, neque alia occaſione excandeſcerent aduerſus ipſum, niſi quia fideliter officio ſibi Diuinitus iniuncto perfunctus erat: murmure illo Deus ipſe impetebatur. Proinde meminerimus negotium nobis cum Deo eſſe, non cum hominibus, ſi inſurgimus contra fideles Dei miniſtros: atque hanc audaciam non impunitam fore ſciamus. Per *vaſtatorem*, Angelum intellige qui Dei iudicium exequutus eſt. Porrò ad homines puniendos interdum malorum Angelorum miniſterio, interdum bonorum vtitur: quemadmodum ex variis Scripturæ locis patet. Quia Paulus hîc non diſcernit, licebit vtrumuis accipere.

11 *Hæc omnia typi contigerunt.*) Iterum repetit ſic cõtigiſſe Iſraelitis hæc omnia vt ſint nobis typi,hoc eſt exẽplaria quibus Deus ſua iudicia nobis ob oculos ponat. Nec ignoro,ſubtiliùs alios philoſophari in his verbis: ſed ego mentem Apoſtoli comprehẽdiſſe me puto quum dico nos illis exemplis,tanquã pictis tabulis edoceri,quale immineat idololatris, ſcortatoribus,& reliquis Dei cõtemptoribus iudicium. ſunt enim viuæ imagines quæ nobis iratum talibus peccatis Deum repræſentant. Hæc expoſitio quum alioqui ſimplex ſit & vera, hoc quoque vtilitatis habet, quòd viam præcludit phreneticis quibuſdam, qui hunc locum eò detorquent, vt probent in veteri populo nihil vnquam niſi vmbratile fuiſſe geſtum. ac principio illud ſumunt, populum illum eſſe figuram Eccleſiæ: inde concludunt, quicquid illi promiſit vel præſtitit Deus,omnia beneficia,omnes pœnas,tantùm præfiguraſſe quod reuera impleri poſt Chriſti aduentum debebat. Hoc peſtilentiſſimum eſt delirium, quod & atrocem iniuriam facit ſanctis Patribus, & Deo etiamnum longè atrociorem. Sic enim fuit populus ille Chriſtianæ Eccleſiæ figura, vt vera etiam Eccleſia fuerit:ſic eius conditio noſtram delineauit,vt eſſet tamen iam tunc proprius Eccleſiæ

ſtatus: ſic promiſſiones illi datæ Euangelium adumbrarunt, vt incluſum continerent: ſic eorum Sacramenta noſtris figurandis ſeruiebant, vt tamen pro illo quoque tempore vera Sacramenta forent præſentis efficaciæ: deinde eodem Spiritu fidei nobiſcum præditi fuerunt qui & doctrina & ſignis tunc rite vſi ſūt. Nihil ergo inſanis illis ſuffragantur hæc Pauli verba, quæ non ſignificant res geſtas illius ſeculi ita fuiſſe typos, perinde ac ſi nulla tunc fuiſſet veritas, ſed quædam inanis ſcena: quin potius (quemadmodum expoſuimus) ſimpliciter docent, illic tanquam in tabulis depicta eſſe quæ ad nos admonendos pertineant. *Scripta autem ſunt ad noſtri admonitionem.* Hoc ſecundum membrum ſuperioris eſt declaratio. Iſraelitarum enim nihil referebat, ſed noſtra tantùm hæc memoriæ mandari. Non tamen inde ſequitur quin pœnæ illæ veræ fuerint animaduerſiones Dei, quæ ad illos corrigendos tunc valerent: ſed quemadmodum tunc exercuit ſua iudicia Deus, ita voluit æternam eorum memoriam extare quæ nos erudiret. Quid enim mortuis prodeſſet hiſtoria? viuis autem quomodo prodeſſet, niſi aliorum exemplis admoniti reſipiſcerent? Sumit autem pro confeſſo principium illud de quo debet conuenire inter omnes pios, Nihil Scripturis eſſe proditum quod non ſit vtile cognitu. *In quos ſeculorum fines.* τέλη aliquando ſunt myſteria: quæ ſignificatio non malè fortaſſis huic loco quadraret: ſequor tamen receptam lectionem, quia ſimplicior eſt. Dicit ergo terminos omnium ætatum in nos incidiſſe: quia plenitudo rerum omnium in hanc ætatem congruat, quia iam ſint nouiſſima tempora. Regnum enim Chriſti præcipuus eſt Legis omniúmque Prophetarum ſcopus. Porrò hæc Pauli ſententia cum vulgari opinione pugnat. quòd Deus qui ſub Veteri teſtamento rigidior fuerit, & ad punienda ſcelera promptus ſęper & armatus, nunc exorabilis eſſe cœperit, atque ad ignoſcendum multo facilior. Ac ita interpretantur nos eſſe ſub Lege gratiæ, quia Deum habeamus multo placabiliorem quàm habuerint veteres. Paulus autem quid? ſi ab illis Deus pœnas exegit, nobis nihilo magis parcet. Faceſſat igitur error ille, Deum nunc eſſe remiſſiorem ad exigendas ſcelerum pœnas. Fatendum quidem, aduentu Chriſti luculentius & vberius effuſam eſſe Dei bonitatem in homines: ſed quid hoc ad ſceleratorum impunitatem, qui eius gratia abutuntur? Vnum hoc duntaxat notandum eſt, diuerſum hodie eſſe puniendi genus: quia ſicuti olim Deus externis benedictionibus pios magis proſequebatur, quo paternum ſuum amorem illis teſtatum faceret: ita corporalibus pœnis iram ſuam magis prodebat. nunc verò in hac pleniori reuelatione quam habemus, neque viſibiles pœnas tam frequenter infligit, neque etiam de malis ſumit ita ſubinde corporales pœnas. qua de re plura in noſtra Inſtitutione reperies.

12 *Proinde qui ſe putat ſtare.*) Concludit ex ſuperioribus Apoſtolus, non ita gloriandum eſſe initiis noſtris aut progreſſu, vt ſecuri torpeamus. Gloriabantur enim Corinthii ſua conditione, vt ſuæ infirmitatis obliti, in multa flagitia prolaberentur. hæc erat peruerſa confidentia, qualem paſſim reprehendunt in populo Iſraelitico Prophetæ. Verùm quoniam Papiſtæ hunc locum detorquent ad ſtabiliendum impium ſuum dogma de perpetua fidei hæſitatione: obſeruemus duplicem eſſe ſecuritatem. vna eſt quæ recumbit in Dei promiſſionibus, eo quòd ſtatuit pia conſcientia Deum nunquam ſibi defuturum, & inuicta perſuaſione freta, Satanę & peccato audacter & intrepidè inſultat: nihilo tamen minus ſuæ infirmitatis memor, cum timore & humilitate reiicit ſe in Deum, & ſe illi ſtudioſè & ſolicitè commendat. eiuſmodi ſecuritas ſancta eſt, nec ſeparari poteſt à fide: quemadmodum ex multis Scripturæ locis patet, ac præſertim Rom. cap. 8. f. 33. alia eſt quæ ex ſocordia oritur, dum homines inflati donis pręſentibus, perinde acſi extra teli iactum eſſent, nihil curant, ſed acquieſcunt in ſua conditione: quo fit vt omnibus Satanæ incurſionibus ſint expoſiti. Ea eſt ſecuritas à qua reuocat Paulus Corinthios, quia cernebat eos placere ſibi ſtulta opinione: non autem iubet anxio animo hæſitare de voluntate Dei, aut trepidare ſalutis ſuæ incertos, quemadmodum ſomniant Papiſtę. In ſumma, meminerimus hîc Paulum verba facere apud homines praua carnis fiducia elatos: & eam infirmitudinem reprimere, quæ in hominibus, non in Deo, fūdata erat. Poſtquam enim ſoliditatem vel firmamentum fidei in Coloſſenſibus laudauit, iubet radicibus in Chriſto actis manere ſtabiles, atque ædificari confirmarique in fide. Col. 2. a. 5.

13 *Tentatio vos non apprehendit niſi humana. Fidelis autem Deus, qui non ſinet vos tentari ſuprà quàm poteſtis: ſed dabit vnà cum tentatione etiam exitum, vt poſſitis ſuſtinere.*

14 *Quapropter dilecti mei, fugite ab idololatria.*

15 *Tanquam prudentibus loquor: iudicate ipſi quod dico.*

16 *Calix benedictionis cui benedicimus, nonne communicatio eſt ſanguinis Chriſti? panis quem frangimus, nonne communicatio eſt corporis Chriſti?*

17 *Quoniam vnus panis, vnum corpus multi ſumus: omnes enim de vno pane participamus.*

18 *Videte Iſrael ſecundum carnem. nonne qui edunt hoſtias, altari communicant?*

13 *Tentatio vos non apprehendit.*) Alii ſenſu ſuo fruantur: ego hoc ad eorum conſolationem poſitum eſſe iudico, ne auditis quæ hactenus retulit tam horrendis irę Dei exemplis, pauore confuſi deficerent. Proinde vt ſua exhortatio vtilis foret, adiecit eſſe reſipiſcentię locum: acſi diceret, Non eſt quòd animos deſpondeatis: neque enim volui deſperationis materiā vobis afferre: neque verò aliud vobis accidit quàm quod hominibus ſolet. Alii magis putant obiurgari illorum ignauiam, quòd leuiter tentati deficerent. & certè *Humanum* pro moderato interdum accipitur. ergo ſecundum eos ſenſus foret, Itáne decuit modicæ tentationi ſuccumbere? Sed quia meliùs contextus cohęret ſi conſolationem eſſe dicamus, ideo huc potius inclino. *Fidelis autem Deus.* Sicuti bono animo eſſe iuſſit quantum ad pręteritum tempus, vt eos ad pœnitentiam excitaret: ita etiam in poſterum certa ſpe eos conſolatur, quia Deus non paſſurus ſit eos tentari vltra vires. Iubet autem eos in Dominum reſpicere: quia tentatio, quàmlibet ſit exigua, ſtatim nos opprimet, actúmque erit de nobis, ſi propriis viribus nitamur. Fidelem Dominum vocat, non tātùm quia verax ſit in promiſſis: ſed perinde acſi diceret, Dominus eſt certus cuſtos ſuorum, ſub cuius tutela

eſtis in tuto. nunquam enim ſuos relinquit deſtitutos. Ergo quum vos receperit in ſuam fidem, non eſt quòd timeatis: modò pendeatis toti ab ipſo. Nam certè hoc quoddam eſſet fruſtrationis genus, ſi opem ſuam in neceſſitate ſubduceret, vel oneri ſuccumbere videns infirmos, tentationes longius produceret. Dupliciter autem opitulatur nobis Deus ne opprimamur à tentatione: nam & vires nobis ſuppeditat, & tentationi modum imponit. De poſteriore modo hîc maximè loquitur Apoſtolus: priorem tamen non excludit, nempe Deum ſubleuare tentationes, ne ſuo pondere nos deiiciant. Nouit enim facultatis noſtræ quam ipſe contulit, modum: ad quem tentationes attemperat. Nomen tentationis generaliter hîc capio, pro omnibus quæ nos ſolicitant.

14 *Quapropter dilecti mei fugite.*) Redit nūc Apoſtolus ad particularem quæſtionem, à qua paulùm digreſſus fuerat: ne enim frigeret ſimplex doctrina apud eos, inſeruit generales exhortationes quas legimus: ſed nunc proſequitur cœptam diſputationem, Non eſſe fas homini Chriſtiano, impiorum ſuperſtitionibus ſocium ſe adiungere. Fugite, inquit, ab idololatria. Primò videndum quo ſignificatu vocem Idololatriæ poſuerit. Non habebat certè ſuſpectos Corinthios tantæ vel inſcitiæ vel ſocordiæ, vt putaret eos colere idola ex animo: ſed quoniam nulla illis religio erat frequentare impiorum cœtus, & vnà cum illis ritus quoſdam obire ad cultum idolorum inſtitutos, hanc eorum licentiam damnat: quia ſit peſſimi exempli. Certum eſt igitur quum hîc idololatriam nominat, de externa ipſum loqui: vel ſi mauis de idololatriæ profeſſione. Sicut enim Deus genuflexione & aliis reuerentiæ ſignis coli dicitur, quum præcipuus ac verus eius cultus ſit interior: ita etiam de idolis. contrariorum enim eadem eſt ratio. Fruſtra plurimi hodie hoc prætextu in excuſandis externis actionibus laborant, quia procul abſit animus: quum eas Paulus idololatriæ damnet, ac meritò quidem. quum enim non ſecretum modò animi affectum Deo, ſed externam quoque adorationem debeamus: qui ſpeciem adorationis idolo exhibet, tantundem Deo detrahit. Cauſetur vt volet, ſibi aliud eſſe in animo: opus tamen ipſum extat, quo Dei honos legitimus ad idolum transfertur.

15 *Tanquam prudentibus loquor.*) Quoniam argumentum ſumpturus erat à Cœnæ myſterio: erigit eos iſta præfatiuncula, vt attentius rei magnitudinem conſiderent: acſi diceret, Non loquor inter nouitios: tenetis vim ſacræ Cœnæ: illic inſerimur in corpus Domini. Quàm igitur indignum eſt, vos ſocietatem inire cum impiis, vt in vnum coaleſcatis corpus? Tacitè verò illis incogitantiam exprobrat, quòd probè edocti in Chriſti ſchola, in craſſo vitio ſibi indulgeant, de quo iudicium ferre non erat difficile.

16 *Calix benedictionis.*) Quum ſacroſancta Chriſti Cœna duobus conſtet ſignis, pane & vino: à ſecundo prius incipit. Calicem benedictionis vocat qui deſtinatus eſt ad myſticam eulogiam. neque enim iis aſſentior, qui per Benedictionem gratiarum actionem intelligunt: & Benedicere exponunt gratias agere. Fateor quidem interdum hoc ſenſu poni: ſed nunquam in ea conſtructione qua hîc vſus eſt Paulus. nam quòd Eraſmus præpoſitionem ſubaudit, nimis eſt coactum. Senſus autem quem ſequor facilis eſt, nec quicquam habet implicitum. Benedicere ergo calicem, ſignificat in hunc vſum conſecrare, vt nobis ſit ſymbolum ſanguinis Domini. Id fit verbo promiſſionis, dum iuxta Chriſti inſtitutionem conueniunt fideles ad celebrandam in hoc Sacramento mortis eius memoriam. Conſecratio autem Papiſtis quædam eſt magia aſcita à Gentibus, quæ nihil habet commune cum puro Chriſtianorum ritu. Sanctificantur quidem verbo Dei etiam omnia quibus veſcimur, vt alibi teſtis eſt idem Paulus: ſed illa benedictio
1.Ti.4.5. diuerſum finem habet: nempe vt vſus donorum Dei nobis ſit purus, cedátque in authoris gloriam & bonum noſtrum. Finis autem myſticæ benedictionis in Cœna eſt, ne vinum ampliùs vulgaris ſit potus, ſed dedicatus ad ſpirituale alimentum animæ, dum teſſera fit ſanguinis Chriſti. Calicem hoc modo benedictum, dicit Paulus κοινωνίαν eſſe ſanguinis Domini. Quæritur quo ſenſu: faceſſant contentiones, & nihil erit obſcuri. Verum eſt fideles ſociari per Chriſti ſanguinem, vt vnum fiant corpus. verum eſt etiam eiuſmodi vnitatem propriè vocari κοινωνίαν. Idem fateor de pane. Audio præterea quid Paulus mox adiiciat quaſi exegeticè, Nos effici omnes vnum corpus, quia ſimul communicemus eundem panem. Atqui vnde obſecro illa inter nos κοινωνία, niſi quia ſumus Chriſto coadunati hac lege, vt caro ſimus de carne eius, & oſſa ex oſſibus eius? Incorporari, enim (vt ita loquar) nos Chriſto oportet primùm, vt inter nos vniamur. Adde quòd Paulus non tantùm de mutua inter homines communicatione nunc diſputat, ſed de ſpirituali Chriſti & fidelium vnione: vt inde inferat ſacrilegium eſſe non ferendum, ipſos idolorum communione pollui. Ex circunſtantia igitur loci iudicare licet, κοινωνίαν ſanguinis eſſe ſocietatem quæ nobis eſt cum Chriſti ſanguine, dum ſimul omnes nos in corpus ſuum inſerit, vt viuat in nobis & nos in ipſo. Iam verò, quòd vocatur Calix *Communicatio*, figuratam loquutionem eſſe fateor, modò non tollatur figuræ veritas: hoc eſt, modò res quoque ipſa adſit, nec minus ſanguinis communionem anima percipiat, quàm ore vinum bibimus. Cæterùm hoc Papiſtæ dicere non poſſent, Calicem benedictionis ſibi communicationem eſſe ſanguinis Chriſti. Cœnam enim mutilam habent & laceram, ſi tamen Cœna dicenda eſt peregrina illa cæremonia, quæ conſuta ex variis hominum inuentis, vix obſcurum veſtigium retinet inſtitutionis Dominicæ. Verùm vt alia omnia ſuppeterent, hoc tamen pugnat cum recto Cœnæ vſu, totum populum à calice arcere, qui dimidia pars eſt Sacramenti. *Panis quem frangimus*, Hinc apparet conſuetudinem veteris Eccleſiæ fuiſſe, ex pane vno ſuam cuique particulam frangere, quò melius ob oculos ſubiiceretur omnium piorum in vnum Chriſti corpus coadunatio. Atque hunc morem fuiſſe diu retentum, ex eorum teſtimonio liquet, qui tribus poſt Apoſtolos ſeculis in Eccleſia floruerunt, Euicit deinde ſuperſtitio, vt panem quem nullus manu attingere audebat, ſacerdos in os ingereret.

17 *Quoniam vnus panis.*) Iam ſuperius monui, Paulum hîc non ex profeſſo nos hortari ad charitatem: ſed obiter hoc dicit, vt intelligant Corinthii externa quoque profeſſione colendam eſſe illam vnitatem quæ nobis eſt cum Chriſto: quandoquidem omnes ſimul conuenimus ad ſacræ illius vnitatis ſymbolum,

bolum.In hoc ſecundo membro tantùm alteram Sacramenti partem commemorat:& ſolet Scriptura per fractionem panis ſynecdochicè totam Cœnam ſignificare. Cuius rei obiter monendi fuerunt lectores, nequis minus exercitatus putido cauillo turbetur,quod ſycophantæ quidam obtrudunt:quaſi Paulus ſolum panem nominans,plebem dimidia Sacramenti parte fraudare voluerit.

18 *Videte Iſrael ſecundùm carnem.*) Alio exemplo cõfirmat hanc eſſe naturam omnium ſacrorum, vt quadam ſocietate nos cum Deo deuinciant. Lex enim Moſis neminem admittit ad epulum ſacrificii, niſi qui ſe rite præparauerit: non de ſacerdotibus modò loquor, ſed de plebeiis qui ſacrificii reliquias edunt. Hinc ſequitur, omnes qui veſcuntur carne immolatæ pecudis, eſſe altaris participes: hoc eſt eius ſanctificationis, qua Deus templum ſuum & ſacra quæ illic peraguntur, dignatus eſt. Hæc particula Secũdum carnem, ideo addita videri poteſt,vt facta comparatione pluris æſtimarent Corinthii Cœnæ noſtræ efficaciam: acſi dixiſſet,Si tanta vis fuit in figuris veteribus,& in illis pædagogiæ elementis: quãtam eſſe in noſtris myſteriis cenſebimus, vbi longè plenius nobis Deus affulget? Quanquam ſimplicius eſt (meo iudicio) Paulum duntaxat voluiſſe hac nota Iudæos ſub Lege conſtitutos diſcernere ab iis qui ad Chriſtum conuerſi erant. Iam reſtabat antitheſis, nempe ſi Dei ſacra ſuos cultores ſacrificant,pollutionẽ ex aduerſo contrahi ex idolorum ſacris. vnus enim eſt Deus qui ſanctificat. ergo omnes dii alieni profanant, Rurſum ſi myſteria fideles Deo ſociant & coadunant,impios ſimiliter initiari ſuperſtitioſis ſuis ritibus in idolorum ſocietatem. Sed antequam huc deſcendat Apoſtolus,occurrit per anthypophorã quæſtioni quæ opponi poterat.

19 *Quid ergo dico? idolum, aliquid eſſe? aut idolo immolatum aliquid eſſe?*

20 *Sed quæ immolant Gentes,dæmoniis immolant,non Deo: nolo autem vos participes fieri dæmoniorum.*

21 *Non poteſtis calicem Domini bibere,& calicem dæmoniorum: non poteſtis menſæ Domini cõmunicare,& menſæ dæmoniorum.*

22 *An prouocamus Dominum? nunquid fortiores illo ſumus?*

23 *Omnia mihi licent,ſed non omnia conducunt: omnia mihi licent, at non omnia ædificant.*

24 *Nemo quod ſuum eſt quærat,ſed quiſque quod alterius eſt.*

19 *Quid ergo dico?*) Poterat in ſpeciem videri Apoſtolus aut perperam argumentari, aut aliquid tũ eſſentiæ, tum facultatis tribuere idolis. Promptum autem erat excipere, Qualis Dei viuentis comparatio cum idolis? Deus nos per myſteria ſibi copulat: eſto, vnde tanta vis idolis quæ nihil ſunt, vt idem valeant? an idola putas aliquid eſſe, aut aliquid poſſe? Reſpondet, ſe non idola ipſa intueri: ſed potius expendere conſilium eorum qui ſacrificant idolis. Inde enim prouenire illam quam tacite indicauerat,pollutionem. Fatetur ergo idolum nihil eſſe,fatetur meram eſſe fruſtrationem, quòd Gentes ſolennes dedicationum ritus vſurpant: neque enim talibus ineptiis vitiari Dei creaturas: ſed quia ſuperſtitioſus & damnatus eſt eorum finis: & quia opus impium eſt, concludit omnes qui ſe illis ſocios adiungunt, pollutione implicari.

20 *Sed quæ immolant Gentes.*) Subaudienda eſt negatio vt reſponſio ſit plena,in hunc modum, Nõ dico idolum eſſe aliquid,nec fingo aliqua virtute præditum: ſed dico Gentes immolare dæmonio & non diis ea quæ immolant: ideóque opus ab earum praua & impia ſuperſtitione æſtimo. ſemper enim videndum qua quicque mente agatur. qui ergo ſe illis adiungit,profitetur eiuſdem impietatis ſocietatem.Pergit igitur in eo quod cœperat, Si negotium eſſet tantùm cum Deo, iſta nihil eſſe: ſed reſpectu hominum vitioſa fieri: quia nemo accumbit idoli epulo, qui non ſe idoli cultorem teſtetur. Cæterùm hîc *Dæmones*, quidam accipiunt pro diis Gentium commentitiis,ſecundum communem earum loquendi morem: nam quum Dæmones nominabant,intelligebant minores deos,vt Heroes: atque ita ſonabat vocabulum in bonam partem. Apud Platonem verò paſſim legitur pro geniis ſiue angelis. Atqui ſenſus ille à Pauli mente alienus omnino eſſet: vult enim docere quàm non leue peccatum ſit,eas obire actiones quæ cultũ idolorum præ ſe ferunt. Inſtituto ergo eius congruebat non extenuare, ſed potius amplificare quæ illic ſubeſt impietas. Quàm igitur ineptum fuiſſet, honeſtum nomen eligere ad deſignandum ſummum ſcelus? Certum eſt ex Propheta, diabolis immolari quæ idolis immolantur. In eo Prophetæ loco Græca verſio,quæ tunc vulgaris erat,habet dæmonia: atque hic eſt communis Scripturæ vſus. Quanto veriſimilius Deut. 32. c.17. eſt Paulum ex Propheta mutuatum eſſe quod dicit,ad deſignandam mali grauitatem: quàm ethnicorum more loquentem, eleuaſſe quod in ſumma execratione ponere volebat? Verùm his nonnihil videtur repugnare quod nuper dixi, Paulum ad idololatrarum intentionem reſpicere. neque enim eorum conſilium eſt diabolos, ſed commentitios & à ſe fabrefactos deos colere. Reſpondeo, vtrunque bene conuenire: nam dum homines ita euaneſcunt in ſuis cogitationibus,vt creaturis cultus Diuinos exhibeant potius quàm vni Deo, hæc pœna in promptu eſt, vt Satanæ ſeruiant. neque enim medium illud quod quærunt inter Deum & Satanam, reperiunt: ſed rectà Satan ſe illis adorandum offert, poſtquam à vero Deo receſſerunt. *Nolo autem vos.* Si nomen Dæmonii eſſet medium,quàm frigida eſſet hæc Pauli ſententia: cui tamen maximum ſeueritatis pondus ineſt aduerſus idololatras? Rationem addit: quia Deo & idolis ſimul nemo poſſit communicare. eſt autem communicationis profeſſio in omnibus ſacris. Sciamus ergo, nos tunc demum admitti à Chriſto ad ſacrum corporis & ſanguinis ſui epulum, ſi antè omnibus ſacrilegiis valde dixerimus. renuntiet enim alteri oportet qui altero potiri vult. O ter miſeram eorum ſortem, qui ne diſpliceant hominibus, illicitis ſuperſtitionibus polluere ſe non dubitant quandoquidem ſic agendo, ſponte ſe abdicant Chriſti participatione, & aditum ſibi ad ſalutarem eius menſam obſtruunt.

22 *An prouocamus Dominum?*) Propoſita doctrina vehementiùs inſurgit, quòd videbat nihili re-

putari, aut ſaltem pro leuiculo errato duci atrociſſimam Dei offenſam. Volebant Corinthii licentiam ſuam eſſe excuſabilem,quemadmodum nemo noſtrum libenter accuſari ſe patitur, ſed quærimus alia atque alia ſubterfugia quibus nos tegamus. Hoc autem modo dicit Paulus bellum ſuſcipi cum Deo,& meritò: nihil enim magis requirit Deus, quàm nobis fixum eſſe quicquid verbo ſuo pronuntiat. Qui ergo tergiuerſantur, vt impune liceat Dei mandatum tranſgredi, an non aperte in Deum ſe armant? Hinc illa maledictio quam denuntiat omnibus Propheta, Qui dicunt malum, bonum: & tenebras, lucem. *Nunquid fortiores.* Admonet quàm periculoſum ſit Deum prouocare: quia nemo id faciat niſi in ſuum exitium. Dubia eſt martis alea inter homines, vt loquuntur. at cum Deo contendere, nihil aliud eſt quàm vltrò ſibi exitium accerſere. Ergo ſi Deum timemus habere hoſtem, horreamus manifeſta peccata excuſare, hoc eſt, quæcunque verbo eius repugnant: horreamus etiam in diſceptationem vocare de quibus ipſe pronuntiauit,quod nihil aliud eſt quàm gigantum more in cælum inſurgere.

23 *Omnia mihi licent.*) Iterum redit ad ius libertatis Chriſtianæ,quo ſe tuebantur Corinthii: & eadem ſolutione repellit eorum obiectionem,qua prius. Res erat externa veſci carnibus immolatis,conuiuio intereſſe: ergo per ſe licita. Paulus de hoc ſe controuerſiam minimè facere teſtatur, ſed rationem ædificationis habendam reſpondet. Licent mihi omnia, inquit, at non conducunt, proximis ſcilicet: neque enim propriam quiſque vtilitatem debet quærere, vt mox ſubiicit: ſiquid autem fratribus non eſt vtile, ab eo abſtinendum. Speciem deinde vtilitatis exprimit, nempe *ſi ædificat.* neque enim hîc ſpectanda eſt carnis vtilitas duntaxat. Quid ergo? an propterea definit licere quod alioqui permittit Deus, ſi proximo non expediat? ſic enim libertas obnoxia eſſet hominibus. Expende verba Pauli, & agnoſces libertatem nihilominus manere illibatam, dum proximis te accommodas: vſum verò ſolùm reſtringi. fatetur enim licere,ſed vtendum negat niſi ædificet.

24 *Nemo quod ſuum eſt, quærat.*) Ad Rom. 14, vbi tractat idem argumentum, Nemo ſibi placeat, ſed fratribus ſtudeat placere in ædificationem. Præceptum valde neceſſarium. ita enim natura ſumus deprauati,vt neglectis fratribus ſibi quiſque ſtudeat. Lex autem charitatis,ſicuti vult proximos amari à nobis vt nos ipſos, ita ad ſalutem eorum curandam reuocat. Cæterùm non vetat præciſè Apoſtolus, ſingulos de ſua vtilitate cogitare: ſed non vult ita ſibi addictos eſſe quin partem iuris ſui remittant, quoties ita poſtulat ſalus fratrum.

25 ***Quicquid in macello venditur,edite,nihil diſceptantes propter conſcientiam.***

Pſal.24.a.1. 26 ***Domini enim eſt terra,& plenitudo eius.***

27 ***Siquis autem infidelium vos vocat, & vultis ire, quicquid vobis apponitur,edite, nihil diſceptantes propter conſcientiam.***

28 ***Quod ſi quis vobis dixerit,Hoc eſt idolo immolatum, ne edatis propter eum qui indicauit. & propter conſcientiam.***

29 ***Conſcientiam autem dico,non tuam, ſed alterius:vt quid enim libertas mea iudicatur ab alia conſcientia?***

30 ***Si ergo per gratiam ſum particeps,quid in eo blaſphemor,in quo gratias ago?***

31 ***Siue ergo editis, ſiue bibitis,ſiue quid aliud facitis: omnia in gloriam Dei facite.***

32 ***Nulli ſitis offendiculo,ſiue Iudæis,ſiue Græcis,& Eccleſiæ Dei.***

33 ***Quemadmodum ego quoque per omnia omnibus placeo, non quærens quod mihi eſt vtile,ſed quod multis,vt ſalui fiant.***

25 *Quicquid in macello.*) De ſimulatione idololatriæ ſuperius dixit,aut de iis ſaltem actionibus,quę ſuſcipi à Corinthiis non poterant quin ſe impiorum ſuperſtitionibus ſocios profiterentur: nunc non tãtùm ab illis requirit vt ab omni profeſſione idololatriæ abſtineant,ſed etiam vt diligenter caueant omnia offendicula quæ ex promiſcuo rerum indifferentium vſu naſci ſolent. tametſi enim genus erat vnum in quo peccabant Corinthii,erant tamen diuerſi gradus. Nunc quòd ad eſum ciborum pertinet, initiò ponit generalem ſententiam, Sana conſcientia licere veſci quibuslibet, quia Dominus permittit. Secundò libertatem,hanc temperat quòd ad vſum, ne lædantur infirmæ conſcientiæ.Ita concluſio hæc in duo mẽbra diuiditur: prius eſt de libertate rerum indifferentium ac poteſtate: alterum de moderatione illius, vt vſus ad charitatis regulam exigatur. *Nihil diſceptantes,* ἀνακρίνεσθαι: quo verbo hîc vtitur Paulus, eſt ratiocinari in vtranque partem, ita vt mens hominis alternet, nunc huc nunc illuc inclinans. Ergo quòd ad ciborum diſcrimen ſpectat, conſcientias liberat omni ſcrupulo & hæſitatione: quia vbi conſtat nobis facti noſtri approbatio ex verbo Domini,ſecuros eſſe & tranquillis animis conuenit. *Propter conſcientiam* hoc eſt coram Dei tribunali.acſi diceret,Quatenus tibi negotium eſt cum Deo, non eſt quòd tecum diſputes,liceat necne. Concedo enim vt ſecurus quibuslibet veſcaris: quia tibi omnia Dominus abſque exceptione concedit.

26 *Domini eſt terra.*) Confirmat libertatem quam poſuit, Dauidis teſtimonio. Verùm quid hoc ad rem, dicet quiſpiam? Reſpondeo, Si plenitudo terræ Domini eſt, nihil eſſe in mundo quod non ſanctum ſit ac purum. Conſiderandum ſemper in qua quæſtione verſetur Apoſtolus. dubitari poterat an impiorum ſacrificiis pollucrentur Dei creaturæ. id negat Paulus: quia ſemper maneat penes Deum terræ totius dominium & poſſeſſio. Quæ autem Dominus in manu habet, ea conſeruat ſua virtute, ideóque ſanctificat. purus ergo eſt rerum omnium vſus filiis Dei,quando eas non aliunde quàm ex Dei manu ſuſcipiunt. *Plenitudinem terræ* vocat Propheta,bonorum abundantiam quibus terra inſtructa & ornata eſt à Domino. Terra enim ſi arboribus, herbis, animalibus, & aliis rebus careret, eſſet tanquam domus ſupellectile & omnibus inſtrumentis vacua: imò mutila & informis eſſet. Siquis obiiciat terram eſſe

maledi-

maledictam propter peccatum: reſponſio eſt facilis, puram hîc & integram naturam ſpectare, quia de fidelibus tractat Paulus, quibus per Chriſtum ſanctificantur omnia.

27 *Siquis infidelium vos vocat.*) Sequitur exceptio, nempe ſi admonitus erit fidelis idolothyton eſſe quod apponitur, & videat eſſe periculum offendiculi, peccare in fratres, niſi abſtineat. Parcendum ergo docet in ſumma infirmis conſcientiis. Quum dicit, *Et vult is ire*, obſcurè ſubindicat ſibi non adeò probari, ac ſatius fore ſi recuſarent. verùm quia res eſt media, non vult præciſè vetare. Et certè nihil melius eſſet quàm procul effugere tales laqueos, non quòd ſimpliciter damnandi ſint qui ſe hominibus accommodant tantùm vſque ad aras, ſed quia cautè incedere conuenit, vbi videmus procliuem eſſe lapſum.

29 *Conſcientiam autem dico, non tuam.*) Semper diligenter cauet ne minuat libertatem, aut vlla in parte derogare illi videatur. Conſcientiæ fratris tui infirmæ concedere hoc debes, ne iure tuo abutaris cũ eius offendiculo. ſed interim conſcientia tua nihilominus ſoluta manet, quoniam ab illa ſubiectione eſt immunis. Itaque frænum quod tibi in externo vſu iniicio, nequaquam laqueus ſit ad tuam conſcientiam induendam. Notandum hoc loco, nomen Conſcientiæ in ſtricto ſignificatu accipi: nam ad Rom. 13.b.5, & 1. Tim.1.a.5, latius patet. Debemus, inquit illic Paulus, obedire principibus, non propter iram tãtùm, ſed propter conſcientiam: hoc eſt, non modò metu vltionis, ſed quia Dominus ita iubet, & eſt ex noſtro officio. Annon eadem quoque ratione infirmis fratribus attemperare nos conuenit? hoc eſt, quoniam eatenus illis ſumus obnoxii coram Deo. Item, finis præcepti charitas ex bona conſcientia. annon charitatis affectus in bona conſcientia ſitus eſt? Proinde hîc (ſicuti iam dixi) magis reſtricta eſt ſignificatio: nempe quatenus anima pii hominis ſolum Dei tribunal reſpicit: nec vllum habet hominum reſpectum, & in beneficio libertatis ſibi per Chriſtum parto acquieſcit: nullis perſonis, nullis circunſtantiis locorum vel temporum alligatur. Alii codices iterum habent ſententiam illam, *Domini eſt terra.* ſed veriſimile eſt quum appoſita eſſet ad marginem à lectore, obrepſiſſe in contextu.n. quanquam in eo non multum eſt momenti. *Vt quid enim libertas mea.* Dubium eſt, à ſeipſóne ita loquatur Paulus, an hoc obiiciat in perſona Corinthiorum. Si accipimus in eius perſona dictum, erit confirmatio proximæ ſententiæ: acſi dixiſſet, Quod propter alterius conſcientiam te reſtringis, non ideo illi ſubiicitur tua libertas. Si in perſona Corinthiorum, ſenſus erit, Legem nobis iniquam imponis, quòd libertatem noſtram vis ſtare & cadere aliorum arbitratu. Ego autem & Paulum à ſeipſo hoc dicere arbitror, & aliter expono. hactenus enim retuli quid aliis videatur. *Iudicari* ergo hîc poſitum interpretor pro Damnari, communi Scripturæ vſu. Admonet autem Paulus quantum ſequatur incommodi, ſi promiſcuè libertate noſtra vtamur cum offenſione proximorum: quòd ſcilicet eam damnabunt. ſic noſtra culpa & importunitate fiet vt ſingulare Dei beneficium damnetur. hoc periculum niſi caueamus, vitiamus noſtro abuſu libertatem. Valet igitur plurimùm hæc ratio ad confirmandam Pauli exhortationem.

30 *Si ergo per gratiam.*) Similis ratio ſuperiori, aut ferè eadem: Quum Dei beneficium ſit, quòd omnia mihi licent, cur committerem vt mihi id vitio vertatur? Non poſſumus quidẽ impedire quin nobis impii maledicant: atque etiam infirmi ſuccenſeant nobis interdum: ſed hîc reprehendit Paulus intemperiem eorum qui ſponte offendiculi materiam præbent, ac labefactant infirmas conſcientias, quum minimè neceſſe eſt, ac minimè expedit. Bonis ergo noſtris nos bene vult vti, ne maledicendi occaſionẽ infirmi habeant ex inconſiderata noſtra licentia.

31 *Siue ergo editis, ſiue bib.*) Ne putarent in re tantula non eſſe adeò anxiè vitandam reprehenſionem, docet nullam eſſe vitæ noſtræ partem aut actionem tam minutam, quæ non referri debeat ad gloriam Dei: idque nobis curandum eſſe, vt etiam edendo & bibendo illi promouendæ ſtudeamus. Cohæret cum præcedentibus hæc ſententia: nam ſi Dei gloriæ ſtudioſi ſumus vt decet, nunquam patiemur, quantum in nobis erit, ſubiacere vituperio eius beneficia. Rectè vulgari prouerbio olim iactatum fuit, non viuendum eſſe vt edamus, ſed edendum vt viuamus: modò ſimul reputetur viuendi finis: ita fiet vt victus noſter Deo ſacer ſit quodammodo, quia deſtinabitur ad eius cultum.

32 *Nullis ſitis offendiculo.*) Hic ſecundus eſt ſcopus, ad quem reſpicere nos conuenit: regula ſcilicet charitatis. itaque ſtudium gloriæ Dei primas tenet: ſecundas, reſpectus proximorum. Iudæos & Gentes nominat, non tantùm quia duobus illis generibus conſtabat Dei Eccleſia: ſed vt doceat nos omnibus, etiam alienis, eſſe debitores, vt eos ſi fieri poteſt lucrifaciamus.

33 *Quemadmodum per omnia placeo.*) Quia generaliter & ſine exceptione loquitur, quidam perperã extendunt ad ea quæ ſunt illicita & pugnantia cum verbo Domini: acſi liceret in gratiam proximorum plus audere quàm Dominus nobis permittat. Sed certo certius eſt Paulum nonniſi in rebus mediis & per ſe licitis ſe accommodaſſe hominibus. deinde notandus eſt finis, *vt ſalui fiant.* Quod ergo ſaluti eorum contrarium eſt, illis concedere non oportet: ſed adhibenda prudentia, eaque ſpiritualis.

CAP. XI.

IMitatores mei eſtote, ſicut & ego Chriſti.

2 *Laudo autem vos fratres, quòd omnia mea meminiſtis: & traditiones tenetis, quemadmodum vobis tradidi.*

3 *Volo autem vos ſcire quòd omnis viri caput eſt Chriſtus, caput autem mulieris, vir: caput autem Chriſti, Deus.*

4 *Omnis vir orans aut prophetans velato capite, dedecore afficit caput ſuum.*

5 *Omnis mulier orans aut prophetans aperto capite, dedecore afficit caput ſuum. perinde enim eſt*

ac ſi radatur.

6 *Si enim non velatur mulier, etiam tondeatur. ſi autem mulieri turpe eſt tonderi aut radi, veletur.*

7 *Vir quidem velato eſſe capite non debet, quum ſit imago & gloria Dei. mulier autem gloria viri eſt.*

8 *Non enim eſt vir ex muliere, ſed mulier ex viro.*

9 *Etenim non eſt creatus vir, mulieris cauſa: ſed mulier, cauſa viri.*

10 *Propterea debet mulier poteſtatem habere ſuper caput ſuum, propter Angelos.*

11 *Cæterùm neque vir abſque muliere, neque mulier abſque viro, in Domino.*

12 *Quemadmodum enim mulier ex viro, ſic & vir per mulierem: omnia autem ex Deo.*

13 *In vobis ipſis iudicate, deceátne mulierem retecto capite Deum precari.*

14 *An ne ipſa quidem natura vos docet, quòd ſi vir comam alat, dedecus illi ſit:*

15 *Si verò mulier comam alat, gloria ſit illi? quoniam illi coma inſtar velamenti data eſt.*

16 *Quòd ſiquis videtur contentioſus eſſe, nos talem conſuetudinem habemus, neque Eccleſiæ Dei.*

1 *Imitatores mei.*) Hinc apparet quàm ineptæ ſint capitum ſectiones, quòd hæc ſententia à ſuperioribus abſciſſa eſt, quibus annexa eſſe debuit: & ſequentibus adiuncta eſt, quibuſcum nihil habet commune. Fingamus ergo clauſulam eſſe proximi capitis: ille Paulus exemplum ſuum propoſuerat in confirmationem doctrinæ: nunc vt intelligant Corinthij hoc ſibi conuenire, eos hortatur ad imitandū quod fecerat, ſicuti ipſe Chriſtum fuerat imitatus. In quo duo ſunt obſeruāda: quòd nihil præſcribit aliis quod non prior obſeruauerit: deinde quòd ſe & alios ad Chriſtum tanquam vnicum rectè agendi exemplar, reuocat. Nam ſicut boni doctoris eſt, nihil verbo præcipere niſi quod opere præſtare ſit paratus: ita neque tam moroſus eſſe debet, vt quicquid facit protinus ab aliis exigat, quemadmodum ſuperſtitioſi ſolent: nā quicquid ipſis adlubeſcit, aliis quoque imponunt: volúntque ſuum exemplum ſimpliciter haberi pro regula. & mundus etiam ſponte propēſus eſt ad κακοζηλίαν: & ſimiarum inſtar æmulatur quod à magnis authoribus fieri videt. Porrò videmus quantum malorum inuexerit in Eccleſiam præpoſtera hæc cupiditas imitandi omnia Sanctorum facta, abſque exceptione. Quò diligentiùs retinenda eſt hæc Pauli doctrina, eatenus ſequendos eſſe homines, ſi Chriſtum habeant πρωτότυπον, ne ad hoc valeant Sanctorum exempla, vt à Chriſto abducant: ſed potius ad eum dirigant.

2 *Laudo autem vos.*) Tranſit nunc ad aliud argumentum: nempe vt Corinthios inſtituat quale in ſacris conuentibus ſeruandum ſit decorum. Nam ſicut veſtis aut geſtus hominem nunc deformat, nunc ornat: ſic omnes actiones decoro honeſtantur, ac vitiantur indecentia. multum igitur valet τὸ πρέπον: nec ad id modò vt gratiam ac ſpeciem conciliet actionibus, ſed etiam vt animos ad honeſtatem aſſuefaciat. Id quum generaliter vnum ſit in omnibus: in ſacris potiſſimum locum habet. quantus enim cōtemptus, & quanta demum barbaries naſcetur, niſi honeſtè ac decenter nos gerendo, grauitatem retineamus in Eccleſia? Quædam ergo præcipit ad publicum ordinem pertinentia, quo ſacri cœtus ornantur. Verùm vt paratiores reddat ad obſequium, principio laudat ſuperiorem obedientiam, quia inſtituta ſua ſeruauerint: nam quum genuiſſet illam Eccleſiam Domino, certam politiam tradiderat qua gubernaretur: hāc retinendo ſpem faciebant Corinthii ſe in poſterum quoque fore dociles. Sed mirum eſt hanc laudem quū illis nunc tribuat, tam multa ſuperius reprehendiſſe: imò ſi illius Eccleſiæ ſtatum qualis antè deſcriptus fuit, conſideramus, procul ab hac laude aberant. Reſpondeo, quoſdam iis vitiis quæ hactenus notauit, laboraſſe, & quidem alios aliis: interea tamen ab vniuerſo corpore retentam fuiſſe formam quam commēdauerat. Nihil enim in eo eſt repugnantiæ, ſi plurima variáque peccata regnent in aliquo populo, ſi alii fraudent, alii rapiant, alii inuideant, alii rixentur, alii ſcortentur: & tamen quantum ad formam Eccleſiæ publicam, ſeruentur Chriſti & Apoſtolorum inſtituta. Id erit clarius ſi teneamus quid Paulus ſignificet per παραδόσεις. & alioqui de hoc vocabulo dicendum eſt, vt Papiſtis reſpondeamus, qui hoc loco ſe armant ad tuendas ſuas traditiones. Tritum eſt illud eorum axioma, doctrinam Apoſtolorum conſtare partim ſcriptis, partim traditionibus. ſub hoc ſecundo membro includunt non tantùm ineptas quaſlibet ſuperſtitiones, & pueriles ritus quibus ſunt referti: ſed craſſas etiam omnes abominationes manifeſto Dei verbo contrarias, & tyrannicas ſuas Leges, quæ mera ſunt conſcientiarum tormenta. Ita nihil tam ſtultum, nihil tam abſurdum, denique nihil tam portentoſum quod non ſub hac vmbra lateat, & pingatur hoc colore. quoniam ergo Paulus hîc traditionum facit mentionem, verbulum hoc arripiunt ſuo more, vt Paulum faciant authorem omnium abominationum, quas apertis Scripturæ teſtimoniis redarguimus. Ego autem non nego quin aliquæ fuerint Apoſtolorum traditiones non ſcriptæ: ſed non concedo fuiſſe doctrinæ partes, nec de rebus ad ſalutem neceſſariis. quid igitur? quæ pertinerent ad ordinem & politiam, Scimus enim vnicuique Eccleſiæ liberum eſſe politiæ formam inſtituere ſibi aptam & vtilem: quia Dominus nihil certi præſcripſerit. Ita Paulus Eccleſiæ Corinthiacæ primus fundator, inſtitutis quoque piis & honeſtis eam formauerat, vt decenter & ordine illic agerentur omnia ſicuti præcipiet cap. 14. Quid autem hoc ad inſulſas cæremoniarum nugas quæ viſuntur in Papatu? quid ad ſuperſtitionem pluſquam Iudaicam? quid verò ad Phalaricam tyrannidem qua excruciant miſeras cōſcientias? quid ad tot idololatriæ portenta? Hoc enim rite præcipiendi exordium erat, modeſtiā ſeruare qua vſus eſt Paulus, ne ad ſua placita cogerent homines, quiduis interim fingentes ſuo arbitrio: ſed imitationem ſui requirerent, quatenus ſunt Chriſti imitatores: nunc verò poſtquam ſua libidine quiduis fabricare auſi ſunt, obſequium ab omnibus exigere nimis abſurdum eſt. Porrò ſciendum eſt, ideo ſuperioris temporis

temporis obedientiam laudari à Paulo, vt in poſterum quoque dociles reddat.

3 *Volo autem vos ſcire.*) Vetus prouerbium eſt, Ex malis moribus naſci bonas leges. Quia nondum ritus iſte de quo diſſeritur venerat in quæſtionem, Paulus nihil præceperat: erratum Corinthiorum ita cauſa fuit vt doceret quid honeſtum eſſet factu in hac parte. Vt probet indecorum eſſe, mulieres apparere capitibus retectis in cœtu publico, viro rurſum orare vel prophetare capitibus velatis: principium ſumit ab ordinibus Diuinitus inſtitutis. Dicit autem, Sicuti Deo Chriſtus, tanquam capiti, ſubeſt: ita & Chriſto virum, & viro ſubeſſe mulierem. Quomodo autem inde colligat, velatas eſſe debere mulieres, poſtea videbimus. nunc teneamus quatuor iſtos gradus quos ponit. Deus ergo primatum obtinet, Chriſtus ſecundum habet locum. quomodo? nempe quatenus in carne noſtra Patri ſe ſubiecit: alioqui enim quando vnius eſt cum Patre eſſentiæ, ita æqualis eſt illi. Meminerimus ergo hoc dici de Chriſto mediatore. Patre (inquam) inferior eſt quatenus naturam noſtram induit, vt eſſet primogenitus inter multos fratres. In eo quod ſequitur, plus eſt aliquanto difficultatis: hîc ponitur vir medius inter Chriſtum & mulierem, ita vt caput mulieris non ſit Chriſtus. atqui alibi docet idem Apoſtolus, in Chriſto non eſſe *Gal.3.d.28.* maſculum nec fœminam. cur ergo hîc ſtatuit diſcrimen quod illic tollit? Reſpondeo, ſolutionem pendere ex locorum circunſtantia. quum mulierem à viro differre negat, tractat de ſpirituali Chriſti regno, vbi perſonæ non æſtimantur, nec in rationem veniunt: nihil enim ad corpus, nihil ad externam hominũ ſocietatem, ſed totum in Spiritu ſitum eſt. qua ratione etiam ſerui & liberi nullam eſſe differentiam teſtatur. Neque tamen ciuilem ordinem interea confundit, aut honorum diſtinctiones, quibus non poteſt carere communis hæc vita. Hîc verò diſputat de externa honeſtate atque decoro, quæ pars eſt politiæ Eccleſiaſticę. ergo quantum ad ſpiritualem coniunctionem coram Deo & intus in conſcientia, Chriſtus caput eſt viri ac mulieris abſque diſcrimine: quia illic neque maſculi neque fœminæ habetur reſpectus: quantum ad externam compoſitionem & decorum politicum, Chriſtum vir & virum mulier ſequitur: ita vt non ſit idem gradus, ſed locum habeat inæqualitas iſta. Si quiſpiam roget quidnam matrimonium habeat cum Chriſto commune: reſpondeo Paulum hîc de ſancto piorum coniugio loqui, cuius Chriſtus eſt antiſtes, & cuius nomine conſecratur.

4 *Omnis vir orans.*) Duæ ſunt propoſitiones: prior eſt de viro, ſecunda de muliere. Dicit virũ Chriſto capiti ſuo facere iniuriam ſi velato capite oret vel prophetet. cur ita? nam hac conditione Chriſto ſubiicitur, vt in œconomia principatũ gerat. eſt enim Paterfamiliâs inſtar regis domi ſuæ. Gloria ergo Dei in eo relucet propter dominium quo pollet. Si velat caput, ab illa eminentia in qua collocatus eſt à Deo, demittit ſe in ſeruitutẽ, ita imminuitur Chriſti honor. Exempli gratia, Si is cui partes ſuas princeps mandauit, perſonam ſuam neſciat ſuſtinere, ſed infimo cuique ſuam dignitatem ſpernendam proſtituat, nonne contumelia afficit principem ſuum? ita ſi vir locum ſuum non retinet, ſi Chriſto non ita ſubiicitur vt familiæ ſuæ cum poteſtate præſit, eatenus obſcurat Chriſti gloriam quæ relucet in ordine coniugii bene conſtituto. porrò velum (vt mox videbimus) ſymbolum eſt mediæ poteſtatis & interpoſitæ. *Prophetare* hîc accipio pro enarrare Dei myſteria in ædificationem audientium, vt infrà capite 14. ſicuti orare ſignificat precandi formam concipere, & quaſi præire toti populo, quod publici doctoris officium eſt. neque enim de qualibet precatione diſputat Paulus, ſed ſoléni. Cæterùm meminerimus hîc eatenus peccari, quatenus turbatur decorum, & ordinis à Deo poſiti diſtinctio confunditur. nõ enim ſtatuenda eſt religio, quaſi nefas ſit doctorem pileolum in capite geſtare, quum pro ſuggeſtu ad populum loquitur. Nihil aliud vult Paulus niſi vt appareat viri dominium, mulieris ſubiectio. quod fit dum vir caput detegit in cõſpectu Eccleſiæ: etiamſi pileolum deinde recipiat vitandi frigoris cauſa. Denique vna hîc regula eſt τὸ πρέπον, quo ſaluo, nihil pręterea requirit Paulus.

5 *Mulier orans aut Prophetans.*) Secunda propoſitio, mulieribus caput debere eſſe velatum dũ orant vel prophetant: dedecore alioqui afficere caput ſuum. Nam ſicut vir profeſſione libertatis caput ſuum honorat, ita mulier, ſubiectionis: proinde econuerſo mulier ſi caput retegat, ſubiectionem excutit, nõ ſine mariti contẽptu. Sed videtur hoc ſuperfluum eſſe quòd Paulus mulierem aperto capite prophetare vetat, quum alibi in totũ prohibeat mulieribus in Eccleſia loqui. ergo ne ſub velo quidem licitũ ipſis erit prophetare. vndę ſequitur, hîc fruſtra de velo diſputari. Reſponderi poteſt, Apoſtolum hîc vnum improbando, alterum non probare. Nam quum reprehendit quòd prophetabant nudo capite, non tamen illis permittit prophetare alio quouis modo, quin potius huius quoque vitii reprehenſionem in alium locum *1.Ti.2.d.12.* differt, nempe in caput 14. In eo nihil eſt incommodi: quanquam neque hoc malè quadrabit ſi dicamus Apoſtolum hanc modeſtiam non modò in loco vbi tota Eccleſia congregatur, requirere à mulieribus: ſed etiam in quouis grauiore cœtu aut matronarum aut virorum quales interdum in priuatas ædes conueniunt. *Perinde enim eſt acſi radatur.* Aliis rationibus nunc cõtendit indecoram eſſe capitis nuditatem in mulieribus. Natura, inquit, ipſa abhorret mulierem raſam cernere, fœdum eſt aſpectu & monſtri inſtar. hinc colligimus comam à natura dari mulieri pro velamento. Siquis nunc obiiciat, ſufficere igitur comam, quia ſit naturale velum, Paulus negat. tale enim velum eſt quod alterum accerſat quo tegatur. Atque hinc elicitur probabilis coniectura, mulieres quæ coma præſtarent, oſtentandæ pulchritudinis cauſa, velum abiicere ſolitas. Itaque Paulus non temere huic vitio contrarium remedium opponit, vt ſint deformitate potius quàm libidinis illecebra ſpectabiles.

7 *Vir non ſit velato capite, quia eſt imago.*) Eadem nunc quæſtio de imagine moueri poteſt, quæ antea de capite, creatus enim eſt vterque ſexus ad imaginẽ Dei: neque minùs fœminas quàm maſculos ad illam imaginem reformari iubet Paulus. Sed imago de qua nũc loquitur, ad ordinem cõiugalem refertur: ideóque pertinet ad præſentem vitam, non autẽ in conſcientia ſita eſt. Hæc eſt ſimplex ſolutio, nõ hîc tractari de innocentia & ſanctitate quæ peræquè mulieribus ac viris conuenit: ſed de præſtantia quam Deus viro contulit, vt mulierem antecelleret. In hoc ſuperiore dignitatis gradu conſpicitur Dei gloria, ſicuti relucet in omni principatu. *Mulier gloria viri eſt.* Non dubiũ quin mulier inſigne ſit viri ornamentum.

eſt enim magnus honor, quòd Deus viro eam deſtinauit ſociam vitæ & adiutricem, & ſubiecit tanquam
Prou.12.a.4. corpus capiti. Nam quod de vxore ſedula prædicat Solomo, coronam eſſe mariti ſui, id de vniuerſo ſexu verum eſt, ſi Dei ordinationem reſpicimus, quam hîc Paulus commendat, docens ideo conditam eſſe mulierem, vt inſigne ſit Dei ornamentum.

8 *Non enim eſt vir ex muliere.)* Duobus argumentis confirmat eminentiam quam viris tribuerat ſupra mulieres. primum eſt, quòd mulier à viro ducit originem: eſt igitur ordine poſterior. ſecundum eſt, quòd mulier creata eſt viri cauſa. ſubeſt igitur illi, tanquam opus finale ſuæ cauſæ. Quòd vir principium ſit & finis mulieris. patet ex Lege, Non eſt bonum homini eſſe ſoli: faciamus illi, &c. deinde, Sumpſit
Gen.2.c.17. Deus vnam ex coſtis Adæ, & formauit Heuam.

10 *Propterea debet mulier poteſtatem.)* Ab ipſo iure ducit argumētum ad externam honeſtatem. Subiecta eſt, inquit: ergo gerat inſigne ſubiectionis. In nomine poteſtatis eſt metonymia: quia ſymbolū intelligit quo teſtetur ſe ſub viri eſſe poteſtate. eſt autem velū, ſiue peplum ſit, ſiue carbaſus, ſiue aliud quoduis tegumentum. Quæritur an de coniugatis loquatur tantùm. ſunt enim qui ad eas reſtringāt quicquid hîc docet Paulus: quia virginibus hoc non conueniat, ſubeſſe imperio maritali. Verùm imperitè: altius enim reſpicit Paulus, nempe ad perpetuam Dei Legem quæ ſexum muliebrem virorum imperio ſubiecit. Quamobrem ad hoc natæ ſunt omnes fœminæ, vt virilis ſexus præſtātiæ cedant. alioqui inepta eſſet Pauli ratio quam à natura ſumpſit: quum diceret nihilo eſſe decentius nudari caput mulieris, quàm radi:
Mal.2.b.7. quod virginibus etiam commune eſt. *Propter Angelos.* Variè exponitur hic locus. Quia Malachias Propheta Sacerdotes vocat Angelos Dei, de his quidam Paulum loqui putant: ſed neque ſimpliciter vſquam, hoc eſt abſque adiectione deſignantur verbi miniſtri: & ſenſus eſſet nimis coactus. ego igitur in propria ſignificatione accipio. Sed quæritur ratio cur propter Angelos voluerit velari mulieres. quid enim hoc ad eos attinet? Quidam reſpondent, quia interſunt orationibus fidelium, ideóque ſpectatores ſunt indecentiæ, ſiqua illic admittitur. Sed quid opus eſt tam ſubtiliter philoſophari? Scimus Angelos Chriſto quoque tanquam ſuo capiti præſto eſſe & miniſtrare. ergo quum eò licentiæ prorumpunt mulieres, vt ſibi dominationis ſymbolum præter ius & fas vſurpent, turpitudinem ſuam Angelis conſpicuā faciunt. Itaque ad amplificationem hoc dictum eſt, acſi dixiſſet: non Chriſtum ſolum, ſed omnes quoque Angelos teſtes fore diſſolutionis, ſi mulieres velum abiicerent. atque hæc interpretatio Apoſtoli propoſito aptè quadrat de ordinibus hîc agitur: dicit autē hoc proficere mulieres, altius quàm deceat aſſurgendo, vt Angelis cæleſtibus impudentiam ſuam prodant.

11 *Cæterùm neque vir abſque muliere.)* Hoc additum eſt partim ad cohibendos viros, ne mulieribus inſultent: partim ad conſolandas mulieres, ne ægrè ferant ſubiectionem. Hac, inquit, lege ſexus virilis eminet ſupra muliebrem, vt mutua beneuolentia inter ſe cōiuncti eſſe debeant: neque enim alter poteſt altero carere. quòd ſi ſeparentur, erunt quaſi mutila membra corporis laceri: hoc igitur vinculo mutui officij inter ſe cohæreant. Quum dicit, *In Domino*: hac particula reuocat fideles ad Domini inſtitutionem: quum impij nihil præter vrgentem neceſſitatem reſpiciant. Profani enim homines, ſi cōmodè carere poſſint vxoribus, contemnunt totum ſexum: nec cogitant ſe illi eſſe obligatos Dei ordinatione & decreto. pij verò agnoſcunt ſexum virilem dimidiam tantùm eſſe portionem generis humani. expendunt quid ſibi velit illud, Creauit Deus hominem, maſculum & fœminam creauit eos. Ita ſponte a-
Gen.5.a.2. gnoſcunt ſe infirmo ſexui eſſe debitores: mulieres piæ ſimiliter de ſua obligatione cogitant. Ita vir non conſiſtit abſque muliere, quia eſſet caput reciſum à corpore: neque mulier abſque viro, quia eſſet truncum corpus. Vir ergo præſtet mulieri officium capitis ad eam regendam: mulier viro præſtet officium corporis ad eum adiuuandum: ídque non in coniugio tantùm, ſed etiam cælibatu: neque enim de thori cohabitatione hîc loquor, ſed de ciuilibus officiis, quibus etiam extra matrimonium locus eſt. Si hoc ad vniuerſum genus magis referre placeat, non reclamo: quanquam Paulus ſicuti ad ſingulos dirigit ſermonem, ita videtur ſpeciale notare cuiuſque officium. *Quemadmodū mulier ex viro.* Si hæc vna eſt ex cauſis cur viri ſit principatus, quòd mulier ex eo ſumpta eſt: ita hæc erit ratio amicæ coniunctionis, quòd tueri ſe ac cōſeruare non poteſt virilis ſexus ſine auxilio mulierum. Manet enim illud fixum, Non eſſe bonum
Gen.2.c.18. viro manere ſolum. Poteſt quidem hoc Pauli dictum referri ad propagationem: quia non generentur homines à ſolis viris, ſed etiam à mulieribus. ſed ego illud etiam complector, neceſſarium viri adiumentū eſſe mulierem: quia vita ſolitaria homini non expediat. hoc Dei decretum nos ad colendam mutuā communicationem hortatur.

12 *Omnia autem ex Deo.)* Deus eſt principiū vtriuſque ſexus. debet ergo vterque ſortē ſibi à Domino attributā, cum humilitate amplecti & tenere. Vir moderatè exerceat ſuum imperium, nec mulieri inſultet, quæ ei ſocia data eſt. contenta ſit mulier ſubiectione: nec indignè ferat præſtantiori ſexui ſe poſtpoſitam eſſe. alioqui vtrinque Dei iugum excutient, qui nō abs re gradus iſtos diſtinxit. hoc porrò grauius eſt, Dei imperio rebelles eſſe, quum ab officio diſcedunt vir & mulier, quàm ſi dixiſſet Paulus alterum alteri facere iniuriam. *Ne ipſa quidem natura.* Iterum naturam illis decori magiſtram proponit. quod autem omnium conſenſu & conſuetudine receptum tunc erat, & quidem apud Gręcos, vocat naturale: nam viris non ſemper fuit coma dedecori. olìm vbique viros fuiſſe comatos, hoc eſt primis ſeculis, referunt Hiſtoriæ. vnde & Poetæ vocare ſolent intonſos veteres, trito epitheto. Serò tonſoribus Romæ vti cœperunt, circa ætatem Aphricani ſuperioris. Et quo tempore ſcribebat hęc Paulus, nondum in Gallis & Germanis inualuerat tondendi vſus. quin potius deforme fuiſſet non minus viris quàm mulieribus, radi aut tonderi. ſed quoniam in Græcia parum virile erat alere comam vt tales quaſi effœminati notarentur: morem iam confirmatum pro natura habet.

16 *Quòd ſiquis videtur.)* *Contentioſus* eſt qui libidine ad mouendas lites incitatur, nec curat vt locus ſit veritati. Tales ſunt omnes qui bonos ritus & vtiles cōuellunt nulla neceſſitate, qui de rebus nō ambiguis mouent cōtrouerſias, qui nō acquieſcunt rationibus, qui non ſuſtinēt ſe in ordinem cogi. tales ſunt

etiam

etiam ἀκοινώνητοι,qui ſtulta affectatione ad nouam & inuſitatā feruntur. Eos Paulus non dignatur reſponſione: quia pernicioſa res ſit contentio,ideóque arceri debeat ab Eccleſiis, quo docet autoritate magis cōpeſcendos eſſe peruicaces & rixandi cupidos,quàm refellendos longis diſputationibus. Nunquam enim contentionum erit finis,ſi certando velis hominem pugnacem vincere: quia centies victus,nunquam fatigabitur. Diligēter ergo notemus locum iſtum,ne abripi nos ſuperuacuis diſputationibus ſinamus: modò tamen contentioſos nouerimus diſcernere:neque enim pro contentioſo ſemper eſt habendus qui placitis noſtris non acquieſcit,aut qui refragari nobis audet. ſed vbi libido & peruicacia apparet: tum dicamus cum Paulo,alienas ab Eccleſiaſtico more eſſe contentiones.

17 *Hoc autem denuntians non laudo,quòd non in melius,ſed in peius conuenitis.*

18 *Primùm enim,conuenientibus vobis in Eccleſiam,audio diſſidia inter vos eſſe: & ex parte credo.*

19 *Oportet enim hæreſes quoque eſſe in vobis,vt qui probi ſunt, manifeſti fiant inter vos.*

20 *Conuenientibus ergo vobis in vnum, non eſt Dominicam cœnam edere.*

21 *Vnuſquiſque enim propriam cœnam præſumit edendo, atque hic quidem eſurit, ille autem ebrius eſt.*

22 *Nunquid domos non habetis ad edendum & bibendum, aut Eccleſiam Dei cōtemnitis, & pudore afficitis eos qui non habent? quid vobis dicam? laudabo vos in hoc? non laudo.*

Superioris vitij reprehenſio,fuit lenis tantum & blanda admonitio, quia inſcienter peccabant Corinthij: vt illis facilè ignoſci æquum eſſet. Et Paulus initio laudauerat eos quòd ſua inſtituta fideliter ſeruarent: nunc acriùs eos pungere incipit,quia grauius in quibuſdam peccabant,neque id ignorantiā.

17 *Hoc autem denuntians non laudo.*) Sic enim reſoluo, quia videtur Paulus participium & verbum inter ſe mutaſſe. non conuenit etiam Eraſmi interpretatio, qui παραγγέλλειν vertit Præcipere. Denuntiandi verbum melius quadraret. ego tamen hac in re non contendo. Eſt antitheſis inter hoc membrum & initium huius capitis: acſi diceret, Quòd vos laudaui, ne putetis id eſſe abſque exceptione. eſt enim quod reprehendam,ſicuti obiurgatione dignum eſt. Cęterùm hoc non ad Cœnam Domini pertinet tantùm (meo iudicio) ſed alia etiam peccata quæ referet. Sit ergo hæc generalis ſententia, notari Corinthios quia non conuenirent in melius, ſed in peius. poſtea ſequentur particulares effectus huius mali. Primùm eos accuſat *quòd non in melius cōueniant:* deinde quòd etiā in *Peius.* Hoc quidē ſecūdum grauius eſt,ſed neque illud ferendum: nam ſi reſpicimus quid agatur in Eccleſia, nullus conuentus fructu carere debet. Illic auditur Dei doctrina,fiunt precationes,myſteria celebrantur. fructus Verbi eſt vt augeatur in nobis fiducia & timor Dei, vt progreſſus fiant in vitæ ſanctitate, exuamus magis ac magis veterē hominem, proficiamus in vitæ nouitate: & cætera myſteria huc tendunt, vt nos in pietate & charitate exerceant: ad hæc quoque omnia valere debent preces. Et accedit quòd Dominus per Spiritū ſuum efficaciter operatur, quia nolit inſtitutiones ſuas eſſe vanas. Ergo ſi nihil proſint nobis ſacri conuentus, neque inde reddamur meliores, ingratitudo noſtra in culpa eſt:ideóque iure ſumus accuſandi. Facimus enim vt ſine profectu abeant quæ ſuapte natura & ex Dei ordinatione ſalutaria eſſe debebant. Sequitur alterum, Quòd *In peius*: hoc longè atrocius eſt, priori tamen ſemper ferè ſuccedit:nam ſi nihil proficimus in Dei beneficiis,vlciſcitur hoc modo noſtram ignauiam, quòd deteriores reddimur. Et hoc ferè contingit, vt neglectus pariat multas corruptelas: præſertim quia genuinum vſum non attendunt, mox ad noxia figmenta prolabi ſolent.

18 *Conuenientibus vobis, audio diſſidia.*) Nonnulli diſsidia & hæreſes referunt ad illam ἀταξίαν quam mox ſubiicit. Ego latius extendo. & certè non eſt veriſimile vſurum fuiſſe tam impropriis & alienis nominibus ad eam confuſionem notandam. nam quòd dicunt aſperius loquutum, quo melius peccati grauitatem exprimeret, id ego concederem,ſi congrueret ſignificatio. Eſt igitur obiurgatio generalis, quòd vnanimes non eſſent, vt decet Chriſtianos: ſed ſinguli propriis ſtudiis nimium addicti,minus ſe aliis accommodarent. Hinc abuſus ille de quo ſtatim videbimus: hinc ambitio & faſtus, quòd ſe quiſque efferebat aliis deſpectis: hinc ædificationis neglectus: hinc donorum Dei profanatio. Dicit ſe *ex parte credere.* ne putent omnes ſibi hoc tantum crimen impingi,atque ita conquerantur ſe immerentes grauari. Interea tamen ſubindicat hoc ad ſe non ambiguo tantùm rumore fuiſſe perlatum, ſed certiore relatu, cui fidem non prorſus abrogat.

19 *Oportet enim hæreſes quoque.*) Antè poſuerat ſchiſmata, nunc hæreſes,quo magis amplificet:quod etiam ex particula Quoque colligitur. eſt enim πρὸς αὔξησιν addita. Scitur quo ſenſu veteres vtrūque iſtorū nominum vſurparint: & qualiter diſtinxerint hæreticos à ſchiſmaticis. Hæreſim ponebant in diſſenſione doctrinæ: ſchiſma potius in alienatione animorum: quum ſcilicet quiſpiam inuidia, vel odio paſtorum,vel moroſitate,diſceſſionem faciebat ab Eccleſia. Quanquam autem fieri nequit quin malis dogmatibus ſcindatur Eccleſia, atque ita hæreſis ſchiſmatis radix eſt & initium: quāquam etiam inuidia vel ſuperbia omnium ferè hæreſeon eſt mater:prodeſt tamen hæc duo ſic diſcernere. Sed nūc videndum quid Paulo ſignificent,iam eos improbaui qui hæreſim exponunt, ſeparationem menſæ: quia diuites cœnam ſuā nō cōmunicarent cum pauperibus.nam aliquid magis odioſum voluit deſignare.Verùm relictis aliorum opinionibus, ſchiſma & hæreſim hîc capio tanquam minus & maius. Schiſmata igitur ſunt vel obſcuræ ſimultates,vbi non conſpicitur ea conſenſio quæ inter pios eſſe debet:vel ſtudia inter ſe pugnantia graſſantur,vbi ſuum cuique placet, & omnia aliorū quiſque reſpuit. Hæreſes ſunt,dū eò vſque malū prorumpit, vt appareat manifeſtum bellum, & ex profeſſo diuidant ſe homines in contrarias ſectas. Ergo ne fideles, propterea quòd diſſidiis cernebant laborare Corinthios, animis deficerent, retorquet Apoſtolus hoc ſcandalum in contrariam partem: quòd Dominus potius talibus experimentis probet ſuorum

conſtantiam. Pulchra conſolatio, Adeò,inquit, turbari nos aut labaſcere non conuenit, dum non videmus plenam vnitatem in Eccleſia,ſed potius quędam ſigna diſſipationis, ex animis non bene conſentientibus: vt etiam ſi palàm emergant ſectæ,ſtare nos oporteat firmos & conſtantes: ita enim deteguntur hypocritæ: ita ex aduerſo probatur fidelium ſinceritas. nam ſicuti hac occaſione ſe prodit eorum leuitas qui radices non egerunt in verbo Domini, & eorum improbitas qui ſimulando ſpeciem bonorum virorum præbuerant: ita illuſtrius ſpecimen edunt boni ſuæ conſtantiæ & ſinceritatis. Nota autem quod dicit Paulus,Oportere: ſignificat enim hoc verbo id non fortuitò, ſed certa Dei prouidentia euenire, quia velit explorare ſuos perinde ac aurum in fornace. quòd ſi Deo placet, ergo expedit. Neque tamen ideo ingrediendum eſt in ſpinoſas diſputationes,vel potius in labyrinthos, de fatali neceſſitate. Scimus nunquam fore tempus quo non multi ſint reprobi: ſcimus eos gubernari ſpiritu Satanæ, & efficaciter rapi ad malum: ſcimus hunc aſſiduè lapidem moueri à Satana, vt abrumpat Eccleſiæ vnitatem. hinc illa neceſſitas cuius meminit Paulus: non ex fato. Scimus etiam Dominum mirabili ſua ſapientia in fidelium ſalutem conuertere peſtiferas Satanæ machinationes. Hinc ille finis, vt eluceant melius probi. neque enim acceptum tale bonum referri debet hæreſibus, quæ vt malæ ſunt, ita non poſſunt niſi malum gignere: ſed Deo,qui rerum naturas infinita ſua bonitate transformat,vt ſalutaria ſint electis quę in eorum exitium excogitauerat Satan. Quòd autem Chryſoſtomus particulam ἵνα non cauſam ſed euentum indicare contendit: non eſt tanti momenti. Cauſa enim eſt arcanum Dei conſilium, quo ſic attemperantur mala vt in bonum finem cedant. Scimus poſtremò impios ſic impelli à Satana,vt voluntario motu agantur ſimul & agant. quare ſublata illis eſt excuſatio.

20 *Non eſt Dominicam cœnam.)* Nunc taxat abuſum qui in Cœnā Domini obrepſerat apud Corinthios: quòd ſacro & ſpirituali epulo profana ſympoſia permiſcerent, idque cum pauperum contumelia. Dicit Paulus hoc modo non edi Cœnam Domini: non quia vnus abuſus omnino aboleret ac in nihilum redigeret ſacroſanctā Chriſti inſtitutionē: ſed quia perperam myſterium tractando polluebant. Solemus enim vulgari ſermone ita loqui,Non fieri quod rite non fit. Erat autem hęc non leuis corruptela,vt poſtea videbimus. Si non eſt,pro Non licet,accipias (vt faciunt aliqui) eodem recidet ſenſus: nempe Corinthios non eſſe comparatos ad Cœnam Domini edendam, quum ita ſe diſiungunt. ſimplicius tamen eſt quod nuper retuli,damnari profanam illam miſtionem quæ Chriſti Cœnæ nihil affine habebat.

21 *Vnuſquiſque enim propriam cœnam præſumit.)* Mirum eſt ſanè & ferè portēti inſtar,Satanā tam exiguo temporis ſpatio tantùm potuiſſe. ſed hoc exemplo admonemur quid valeat ſine ratione antiquitas: hoc eſt,quantum habeat autoritatis longa conſuetudo,nullo verbi Dei teſtimonio probata. Quia hoc inualuerat,legitimum habebatur: adfuit tunc Paulus qui ſe interponeret. quid poſt mortem Apoſtolorum? quanta licentia putamus Satanam exultaſſe? Atqui hoc firmiſſimum eſt fundamentum Papiſtis, Vetus eſt,fuit olim factum:habeat ergo pondus cæleſtis oraculi. Cæterùm vnde ortus ſit hic abuſus,aut qua occaſione tam citò emerſerit,dubium eſt. Chryſoſtomus ἀπὸ τῶν ἀγαπῶν fluxiſſe putat,quòd quum diuites ſoliti eſſent domo afferre vnde promiſcuè cum pauperibus & in cōmune epularentur: poſtea excluſis pauperibus, ſoli ſe ſuis lautitiis ingurgitare cœperunt. Et certè vetuſtiſſimum fuiſſe illum morem,patet ex Tertulliano. vocabant autem agapas,cœnas illas communes quas inter ſe agitabant,quòd eſſent fraternæ dilectionis ſymbola, & ex eleemoſynis cōſtarent. nec dubito quin ſacrificiorum ritus,tam Iudæis quàm Gentibus cōmunes, cauſam præbuerint. video enim Chriſtianos ſic vitia rituum ferè correxiſſe, vt ſimilitudinem aliquam retinerent. Veriſimile ergo eſt,quum & Iudæos & Gentiles cernerent conuiuium ſacro adiungere tāquam appendicem, ſed vtroſque peccare ambitione,luxu,temperantia: formam cōuiuij inſtituiſſe quæ ſobrietatis potius & frugalitatis exercitium foret: deinde quæ ſpirituali Cœnæ apta eſſet propter communicationem. Diuitum enim ſumptu pauperes illic alebātur: & erat communis omnium menſa. Siue autem ſtatim ab initio proruperant ad hanc profanam corruptelam: ſiue inſtitutum alioqui non tam malum,ſucceſſu temporis ita degenerauerat: Paulus nullo modo vult ſpirituale hoc conuiuium miſceri epulis cōmunibus. Habet hoc quidē ſpeciem honeſtam,pauperes ſimul ac diuites collatis cibis in commune veſci, diuites ſuam abundantiam cum egenis communicare: ſed nihil tanti eſt vt profanetur ſacrum myſteriū. *Atque hic quidem eſurit.* Hoc vnum erat malum,quòd quum ſe lautè tractarent diuites,pauperibus quodammodo videbantur exprobrare ſuam egeſtatē. Inæqualitatē hyperbolicè deſignat, quum dicit alios eſſe ebrios,& alios eſurire. habebant enim alij quo bene farcirent ventrem:alij tenuiter victitabant. ſic pauperes erant expoſiti ludibrio diuitū,aut ſaltem pudore afficiebantur. Erat igitur turpe ſpectaculum,& indignum Cœna Domini.

22 *Nunquid domos non habetis.)* Hinc videmus in totum diſplicuiſſe Apoſtolo conuiuandi morem, etiamſi abeſſet ille ſuperior abuſus. Nam etſi videtur tolerabilius,totam Eccleſiam in cōmuni menſa cœnare:hoc tamen ipſum vitioſum eſt, conuertere in alienos vſus ſacrum conuentū. Scimus ad quas actiones conuenire debeat Eccleſia: nempe ad audiendā doctrinam, ad fundendas precationes & hymnos Deo canendos,ad celebranda myſteria,ad edendam fidei confeſſionem,ad peragendos pios ritus & alia pietatis exercitia. Siquid aliud illic geratur, eſt intempeſtiuum, ſua cuique domus ad edendum & bidendum deſtinata eſt:indecenter ergo id fit in ſacro conuentu. *Quid vobis dicam?* Re concluſa, iam illis proponit æſtimandum an laudari debeant: neque enim poterāt tam manifeſtum abuſum defendere. Interrogatione autē eos magis vrget:acſi diceret,Quid aliud facerem? an negabitis vos iure reprehendi? Cæterùm particulam *In hoc*,quædam exemplaria coniungunt verbo ſequenti,hoc contextu,Laudabo vos? in hoc non laudo. ſed diuerſa lectio apud Græcos eſt receptior,& meliùs quadrat.

23 *Ego enim accepi à Domino,quod etiam tradidi vobis: quòd Dominus Ieſus nocte qua traditus eſt,accepit panem:*

24 *Et gratiis actis,fregit,& dixit, Accipite,edite,hoc eſt corpus meū quod pro vobis frangitur.*

hoc fa-

hoc facite in mei memoriam.
25 *Similiter & calicem, poſtquam cœnauerāt, dicens, Hic calix Nouum teſtamentum eſt in ſan-*
guine meo. hoc facite quotieſcunque biberitis, in mei memoriam.
26 *Quotieſcunque enim ederitis panem hunc, & biberitis hunc calicem, mortem Domini an-*
nuntiabitis, donec veniat.
27 *Itaque quiſquis ederit panem hunc, aut biberit calicem Domini indignè: reus erit Corporis*
& Sanguinis Domini.
28 *Probet autem homo ſeipſum, & ſic de pane illo edat, & de calice bibat.*
29 *Qui enim ederit aut biberit indignè, iudiciū ſibi edit ac bibit, nō diſcernēs corpus Domini.*

Hactenus vitium oſtendit: nunc docere incipit quis verus ſit corrigēdi modus. Inſtitutio enim Chriſti certa eſt regula, à qua ſi vel pauxillum deflectas, iam rectum non tenes. ergo quum ab hac regula aberraſſent Corinthij, illuc eos reuocat. Locus diligenter notandus, Non eſſe aliud ſanandis ac repurgandis corruptelis remedium, quàm ſi ad puram Dei ordinationem redeatur. Ita Dominus ipſe quum de coniugio ſermo eſſet, ac Scribæ conſuetudinem obiicerent, atque etiam permiſſionem Moſis, non aliud obiicit *Mat.19.a.8* quàm Patris inſtitutionem: quia Lex ſit inuiolabilis. Hoc hodie dum agimus, clamitant Papiſtæ, nos nihil ſaluum relinquere. Palàm monſtramus eos non in vno tantùm degeneraſſe à prima inſtitutione Domini, ſed mille modis eam corrupiſſe. nihil clarius eſt quàm eorū Miſſam ex diametro diſſidere cum ſacra Domini Cœna. Vltrà progredior, digito monſtramus impiis eam abominationibus ſcatere. correctione igitur opus eſt: hanc flagitamus qua conſtat vſum fuiſſe Paulum: vt inſtitutio Domini ſit nobis communis regula, in quam vtrinque conſentiamus: illi fortiter reclamant. En quale noſtrum ſit hodie de Cœna Domini certamen.

23 *Accepi à Domino.)* His verbis ſignificat, non aliam in Eccleſiæ autoritatem valere, quàm vnius Domini. Perinde enim eſt acſi diceret, Non tradidi vobis meum commentum. non excogitaueram vbi ad vos veni, nouam Cœnam meo arbitrio, ſed habeo Chriſtum autorem, à quo accepi quod vobis tradidi per manus: ad hoc igitur principium redite. Ita vnius Chriſti autoritas, hominū legibus valere iuſſis, ſtabilis manebit. *Nocte qua traditus eſt.* Hæc circunſtantia temporis nos admonet de fine myſterij: nempe vt in nobis ſanciatur mortis Chriſti beneficium. poterat enim Dominus aliquāto antè hoc fœdus commendare Apoſtolis: ſed expectauit immolationis ſuæ tempus, vt reipſa mox impleri in eius corpore cernerent Apoſtoli quod illis figurauerat in pane & vino. Siquis inde colligat, nocte igitur celebrandam eſſe Cœnam, & poſt corporalem paſtum: reſpondeo, in eo quod Dominus fecit, conſiderandum quid à nobis voluerit fieri. Certum eſt noluiſſe ipſum nocturna quædam Cereris ſacra tradere: noluiſſe etiam ſuos bene referto ventre, ad ſpirituale epulum inuitare. Eiuſmodi Chriſti facta quæ ad imitationem non pertinent, in eius inſtitutione non debent cenſeri. Ita nullo negotio refellitur Papiſtarum argutia, qua eludunt quod iam dixi de tenenda ſimpliciter ac ſeruanda Chriſti inſtitutione. Ergo, inquiunt, non niſi noctu recipiemus Cœnam Domini, ergo pranſi, non ieiuni. Hoc inquam totum friuolum eſt: quia facilè diſcernitur quid Dominus ideo fecerit vt imitaremur, imò quid fecerit, vt fieri quoque præciperet.

24 *Gratijs actis.)* Quicquid percipimus donorum ex manu Dei, ſanctificatur nobis per verbum & orationem, inquit alibi Paulus. itaque nuſquam legimus Dominum guſtaſſe cum ſuis panem, quin fiat *1.Tim.4.b.5.* mentio gratiarum actionis. quo exemplo nos certè erudiuit ad idem agendum. Hæc autem gratiarum actio altius ſpectat: agit enim Patri gratias Chriſtus de ſua erga humanum genus miſericordia & inæſtimabili redemptionis beneficio: nóſque ſuo exemplo inuitat, vt quoties ad ſacram menſam accedimus, erigamur ad agnitionem immenſi erga nos amoris Dei, & ad veram gratitudinem accendamur. *Accipite, edite, hoc eſt corpus.* Quum hìc voluerit Paulus breuiter nos docere de recto vſu myſterij: noſtrum eſt attento ſtudio expendere quæ proponit: & nihil neglectum præterire: quum nihil dicat niſi cognitu valde neceſſarium, dignúmque ſumma animaduerſione. Primò loco notandum eſt, Chriſtum panem hìc diſtribuere Apoſtolis, vt omnes cōmuniter veſcantur: & ſic quiſque portionē ſuam accipiat vt ſit æqualis inter omnes communicatio. Vbi ergo non paratur omnibus piis cōmunis menſa, vbi non inuitantur ad cōmunem panis fractionē, vbi denique non participāt inter ſe fideles: fruſtra illic iactatur Cœnæ Dominicæ nomen. atqui ad Miſſam quorſum populus conuocatur, niſi vt à frigido ſpectaculo inanis diſcedat? Nihil ergo habet cum Cœna cōmune. vnde etiam colligitur, Chriſti promiſſionē Miſſæ nihilo plus conuenire, quàm Saliorum epulo. nam quum promittit Chriſtus ſe daturum nobis corpus ſuum, ſimiliter iubet nos panem accipere & edere. Quare niſi paremus huic mandato, fruſtra promiſſione gloriamur. Vt hoc aliis verbis familiariùs explicem, Promiſſio mandato annexa eſt, veluti conditionalis: ergo non aliter habet ſuum effectum, quàm ſi conditio etiam locum habeat. Exempli gratia: ſcriptum eſt, Inuoca me, exaudiam te. noſtrum eſt Deo iubenti obedire, vt præſtet ipſe nobis quod pollicetur: alioqui effectum excludimus. Quid Papiſtæ? omiſſa communicatione panem in vſum prorſus diuerſum con- *Pſal.50.c.15.* ſecrant: interea iactant ſe habere corpus Domini. quum impio diuortio res à Chriſto connexas ſeparent, patet inanem eſſe iactantiam. Ergo quoties obiicient particulam iſtam, Hoc eſt corpus meum: regerenda illis eſt altera quæ ordine præcedit, Accipite & mādùcate. ſenſus enim verborū eſt, Cōmunicando in fractione panis ſecundum ordinem & ritum à me præceptum, participes quoque corporis mei eritis. Vbi ergo vnus ſeorſum vorat, illic ceſſat promiſſio. Præterea docemur his verbis quid velit nos Dominus agere. Accipite, inquit. ergo qui Deo offerunt, alium quàm Chriſtum ſequuntur autorem: neque enim his verbis ad peragendum ſacrificium inſtruimur. Quid autem de ſua Miſſa aiunt Papiſtæ? initio adeò fuerunt impudentes vt verè & propriè ſacrificium vocari defenderent: nunc concedunt memoriale

quidem eſſe ſacrificium: ſed ita, vt ſua illa quotidiana oblatione, redemptionis beneficium applicetur viuis & mortuis quicquid ſit, immolationis ſpectaculum exhibent: primùm temere, quòd abſque vllo Chriſti mandato: ſed in eo grauius adhuc peccatur, quòd quum hunc Cœnæ finem ordinarit Chriſtus vt recipiamus ac veſcamur: eam in contrarium prorſus vſum peruertunt. *Hoc eſt corpus meum.* Non recenſebo infelices pugnas quæ de ſenſu iſtorum verborum Eccleſiam noſtro tempore exercuerunt. vtinam potius liceat perpetua obliuione earum memoriam obruere. Dicam primùm ſincerè & abſque fuco: deinde liberè (ſicuti ſoleo) quid mihi videatur. Panem Chriſtus vocat corpus ſuum: nam inſulſum illud commentum abſque diſputatione repudio, Non panem oſtendiſſe Dominum Apoſtolis, ſed corpus quod oculis cernebant: ſequitur enim continuò, Hic calix Nouum teſtamentum eſt in meo ſanguine. Sit ergo extra controuerſiam, Chriſtum hîc de pane loqui. Nunc quæritur quo ſenſu. Vt ſenſum eruamus, tenendum eſt, loquutionem eſſe figuratam: nam id negare, eſt certè nimiæ improbitatis. Cur ergo appellatio Corporis pani tribuitur? omnes, puto, concedent, eadem ratione qua Spiritum ſanctum Iohannes colũbam vocat. Hactenus conuenit. Porrò in Spiritu illa fuit ratio, quòd ſub columbæ ſpecie apparuerat: transfertur ergo Spiritus nomẽ ad ſignum viſibile. Cur hîc negemus ſimilem eſſe metonymiam, nomẽque Corporis pani tribui, quia eius ſignum ſit aut ſymbolum? Dabunt mihi veniam ſiqui diſſentiant: cõtentioſum mihi videtur, de eo pertinacius litigare. Conſtituo itaque Sacramentalem hîc eſſe loquendi modũ: vbi Dominus rei ſignatæ nomen ſigno tribuit. Nunc vlterius pergendũ, ac quærenda metonymiæ ratio. Hîc reſpondeo, non ideo tãtùm ſigno imponi nomen rei ſignatæ quoniam ſit figura: ſed magis quia ſymbolum ſit quo res exhibetur. Similitudines enim quas mutuantur quidam à rebus profanis aut terrenis: quoniam à Sacramentis Domini habent aliquid diuerſum, non admitto. vocatur Hercules ſtatua Herculis: ſed quid illic eſt præter nudã inanémque figuram? Columba autẽ Spiritus vocatur, quia certa ſit teſſera inuiſibilis Spiritus præſẽtiæ. Ergo panis eſt Chriſti corpus, quia certò teſtetur exhiberi nobis corpus illud quod figurat: vel quia Dominus viſibile illud ſymbolum nobis porrigendo, vnà dat etiam nobis ſuum corpus: neque enim fallax eſt Chriſtus qui vacuis figuris nos ludat. Proinde illud mihi eſt extra cõtrouerſiam, veritatem hîc cum ſuo ſigno coniunctam eſſe: hoc eſt, non minus verè nos, quantum ad vim ſpiritualẽ attinet, participes corporis Chriſti fieri quàm pane veſcimur. Iam excutiendus eſt modus. Papiſtæ ſuam tranſſubſtantiationem nobis ingerunt: negant amplius reſidere panis ſubſtantiam peracta cõſecratione: ſed manere ſola accidentia. Huic commento nõ tantùm opponimus aperta Scripturæ verba, ſed ipſam Sacramentorum naturam. qualis enim erit Cœnæ ſignificatio, ſi nulla ſit inter ſignum viſibile & rem ſpiritualem analogia? Signum eſſe volunt falſam & deluſoriam panis ſpeciem: quid igitur erit res ſignata quàm mera imaginatio? Ergo ſi cõuenientiã ſigno eſſe oportet cum ſua veritate: neceſſe eſt verũ eſſe panem, non imaginarium: qui verum Chriſti corpus figuret. Deinde non ſimpliciter hîc datur nobis corpus Chriſti, ſed in cibum. color autem panis nequaquã alit, ſed ſubſtantia: denique vt in re conſtet veritas, non ſit in ſigno fruſtratio. Reiecto itaque Papiſtarũ delirio, videamus quomodo nobis detur corpus Chriſti. Quidam nobis dari exponunt, dum participes efficimur omnium bonorum quæ nobis Chriſtus in corpore ſuo acquiſiuit: dum fide, inquam, amplectimur Chriſtum pro nobis crucifixum & à mortuis excitatum: eóque modo efficaciter omnibus eius bonis communicamus. qui ſic ſentiunt, fruantur ſanè illo ſenſu. Ego autem tunc nos demum participare Chriſti bonis agnoſco, poſtquam Chriſtum ipſum obtinemus. Obtineri autem dico, non tantùm quum pro nobis factum fuiſſe victimam credimus: ſed dum in nobis habitat, dum eſt vnum nobiſcum, dum eius ſumus membra ex carne eius, dum in vnam denique & vitam & ſubſtantiam (vt ita loquar) cum ipſo coaleſcimus. Præterea audio quid verba ſonent: neque enim mortis tantùm ac reſurrectionis ſuæ beneficium nobis offert Chriſtus, ſed corpus ipſum in quo paſſus eſt ac reſurrexit. Cõcludo, realiter, (vt vulgò loquuntur) hoc eſt verè nobis in Cœna dari Chriſti corpus, vt ſit animis noſtris in cibum ſalutarem. Loquor vulgari more: ſed intelligo ſubſtantia corporis paſci animas noſtras, vt verè vnum efficiamur cum eo: vel quod idem valet, vim ex Chriſti carne viuificam in nos per Spiritum diffundi, quamuis longè à nobis diſtet, nec miſceatur nobiſcum. Nodus tantùm vnus iam ſupereſt: quî fieri poſſit vt corpus quod in cælo eſt, nobis hîc in terra detur. Aliqui corpus Chriſti infinitum eſſe fingunt, nec vllo ſpatio contineri, ſed implere cælum pariter & terram inſtar Diuinę eius eſſentiæ. quod figmentum abſurdius eſt quam vt refutatione egeat. Scholaſtici de corpore glorioſo diſputant ſubtiliùs: ſed tamen huc redit tota eorum doctrina, vt quæratur in pane Chriſtus, tanquam illic incluſus foret. Ita fit vt obſtupeſcant hominum animi ad panem, ipſúmque inſtar Chriſti adorent. ſiquis ab illis ſciſcitetur panémne adorent, an ſpeciem, negabunt quidem fortiter: ſed interea ad panem ſe conuertunt Chriſtum adoraturi: conuertunt ſe, inquam, non oculis tantùm & toto corpore, ſed mẽtis etiam cogitatione. hoc autem quid aliud eſt quàm mera idololatria? atqui hæc communicatio corporis Domini, quam nobis in Cœna exhiberi dico, nec localem præſentiam, nec Chriſti deſcenſum, nec infinitam extenſionem, nec aliud quicquam tale flagitat: nam quum Cœna cęleſtis ſit actio, minimè abſurdũ eſt Chriſtum in cælo manentem à nobis recipi. Quod enim ſe nobis cõmunicat, id fit arcana Spiritus ſancti virtute, quæ res locorũ diſtantia ſeiunctas ac procul diſſitas non modò aggregare, ſed coadunare in vnum poteſt. Verùm vt capaces huius cõmunicationis ſimus, aſſurgere in cælum nos oportet. hîc ergo fides nobis ſuccurrat, poſtquã omnes carnis ſenſus deficiunt. Fidem quũ dico, non intelligo quamlibet opinionem hominum cõmentis fultam: ſicuti multi fidem ſubinde iactantes, prolixè in hac parte delirant. Quid igitur? panem vides, præterea nihil: ſed audis teſſerã eſſe corporis Chriſti. ne dubita impleri à Domino quod verba ſonant, corpus quod nequaquã cernis, ſpirituale eſſe tibi alimentum. Incredibile hoc videtur, paſci nos Chriſti carne, quæ tam procul à nobis diſtat. memineris arcanũ ac mirificũ eſſe Spiritus ſancti opus, quod intelligẽtiæ tuæ modulo metiri ſit nefas: interea tamen craſſas imaginationes abige quæ te in pane detineãt. Relinque Chriſto veram carnis naturam, neque eius corpus falſa opinione per cælum & terram extendas: non diſtrahas eum tuis figmentis, neç eum pro carnali tuo ſenſu hîç vel illic adores: ſiue vt in

Ioan.1.d.32.

cæleſti ſua gloria maneat,& illuc aſpira,vt inde ſe tibi communicet. Hæc pauca ſanis & modeſtis ſatisfacient: curioſos alibi iubeo quærere quo ſuam auiditatem expleant. *Quod pro vobis frangitur.* Aliqui exponunt de panis diſtributione:quia corpus Chriſti manere integrum oportuit,quemadmodum prędictum fuerat, Os non comminuetur ex eo: ego,ſicuti Paulum ad panis fractionem alluſiſſe fateor, ita hîc Frangi poſitum interpretor pro Immolari: impropriè quidem,ſed non abſurdè. Nam vtcunque nullum os mutilatum fuerit:corpus tamen ipſum primò tot tormentis & cruciatibus,deinde crudeliſſimo mortis ſupplicio expoſitum, non poteſt illæſum dici. hoc Frangi vocauit Paulus. Cæterùm hoc ſecundum eſt membrum promiſſionis, quod leuiter prætereundem non eſt. neque enim ſimpliciter & ſine adiectionę Dominus corpus ſuum nobis offert, ſed quatenus pro nobis immolatum fuit. Prius ergo membrum ſignificat nobis corpus exhiberi: hoc ſecundum exprimit quis inde fructus ad nos perueniat:nempe quòd redemptionis ſumus participes,& ſacrificii beneficium nobis applicatur. Quare Cœna ſpeculū eſt quod Chriſtum crucifixum nobis repræſentat, vt nemo vtiliter & cum fructu Cœnam poſſit recipere, niſi qui Chriſtum crucifixum amplectitur. *Hoc facite in mei memoriam.* Ergo Cœna μνημόσυνον eſt ſubleuandæ noſtræ infirmitati inſtitutum: nam ſi mortis Chriſti ſatis alioqui memores eſſemus, ſuperuacuum eſſet hoc adminiculum, quod omnium ſacramentorum eſt commune: ſunt enim infirmitatis noſtræ adiumenta. Porrò qualem ſui memoriam voluerit Chriſtus in Cœna recoli, mox audiemus. quod autem hinc nonnulli colligunt, abeſſe igitur à Cœna Chriſtum, quoniam memoria nonniſi rei abſentis ſit: prompta eſt reſponſio, ſecundum hanç rationem qua Cœna eſt recordatio, Chriſtū ab illa abeſſe: neque enim adeſt Chriſtus viſibiliter, neque oculis cernitur ſicuti ſymbola quæ ipſum figurando memoriam noſtram excitant. denique locum non mutat, vt nobis adſit: ſed è cælo præſentem in nos carnis ſuæ virtutem tranſmittit. Exo. 12.g.46.

25 *Calicem, poſtquam cœnauerant.*) Videtur Apoſtolus aliquod temporis interuallum notare inter porrectionem panis & calicis: neque ſatis conſtat ex Euangeliſtis an tota actio fuerit continua. verùm id non adeò magni eſt momenti: fieri enim poteſt vt concionem aliquam interpoſuerit Dominus porrecto pane, antequam calicem daret. verùm quia nihil agebat aut dicebat extraneum à myſterio: non dicemus adminiſtrationem fuiſſe turbatam aut mutilam. Nolui autem cum Eraſmo vertere, Cœna peracta: quia in re tanti ponderis vitanda fuit ambiguitas. *Hic calix Nouum teſtamentum eſt.* Quod de calice prædicatur, pani etiam competit: adeóque hac loquutione exprimitur quod antè breuiùs dictum erat, panem ſcilicet eſſe corpus. Ideo enim nobis eſt, vt ſi Teſtamentum in corpore: id eſt, fœdus quod ſemel immolatione corporis ſancitum fuit: & nunc ſancitur veſcendo,dum ſcilicet ex ſacrificio illo epulantur fideles. Itaque pro eo quod Paulus & Lucas dicunt Teſtamentum in ſanguine,Matthæus & Marcus habent ſanguinem Teſtamenti: quod eodem recidit. Fuſus enim ſanguis fuit, vt nos reconciliaret Deo: & nunc bibitur ſpiritualiter à nobis, vt reconciliationis ſimus participes. Quare in Cœna & fœdus habemus,& pignus fœderis confirmatorium.De vocabulo Teſtamenti,ſi Dominus tantum temporis cōceſſerit,dicemus in Epiſtola ad Hebræos. Porrò vulgare eſt Sacramenta vocari hoc nomine: quia nobis teſtimonia ſunt Diuinæ voluntatis, quæ eam animis noſtris confirment. Sicuti enim ſolenni ritu fœdus inter homines percutitur: ita nobiſcū agit Dominus. Nec impropriè hoc dicitur:quia propter verbi & ſigni connexionem verè incluſum eſt fœdus Domini in Sacramentis: & nomen fœderis relationem vel reſpectum ad nos habet. Hoc non parum valebit ad intelligendam Sacramentorum naturam: nam ſi fœdera ſunt: ergo promiſſiones continent quibus erigantur conſcientiæ ad fiduciam ſalutis. Vnde ſequitur, non externa modò profeſſionis ſigna eſſe apud homines, ſed intus etiam fidei eſſe adiumenta. *Hoc facite, quotieſcunque biberitis.* Duplex ergo ſignum inſtituit Chriſtus in Cœna.quæ autē Deus coniunxit,homo non ſeparet. Panem ergo ſine calice diſtribuere,eſt truncare Chriſti inſtitutum.audimus enim Chriſti verba:ſicut iubet panem edere, ita iubet bibere calicem. dimidia ex parte obſequi, & dimidiam partem omittere: quid aliud eſt quàm habere ludibrio eius præceptum? arcere autem populum à calice quem Chriſtus omnibus propinat, quod fit ſub Papæ tyrannide: quis neget eſſe diabolicam audaciam? Quòd autem cauillantur Chriſtum Apoſtolis loquutum,non plebeiis,nimis eſt puerile,& ex hoc loco facilè refellitur: viros enim & mulieres promiſcuè hîc alloquitur Paulus, & totum Eccleſiæ corpus: teſtatur ſe illis hoc tradidiſſe ex Domini mandato. Hanc traditionem qui abrogare auſi ſunt, quo ſpiritu ſe fuiſſe actos obtendent? Et tamen hodie quoque pertinaciter hæc tam craſſa corruptela defenditur: & quid mirum ſi impudenter verbis & ſcriptis conantur excuſare quod tam crudeliter ignibus & ferro vindicant?

26 *Quotieſcunque enim ederitis.*) Iam Paulus adiungit qualis debeat memoria celebrari:nempe cum gratiarum actione,non quòd tota memoria in confeſſione oris ſita ſit: eſt enim hoc præcipuum,vt mortis Chriſti virtus conſcientiis noſtris obſignetur. verùm hæc cognitio accendere nos debet ad confeſſionem laudis, vt apud homines prædicemus quod ſentimus intus coram Deo. Eſt igitur Cœna quoddam (vt ita loquar) memoriale, quod perpetuò durare in Eccleſia debet vſque ad vltimum Chriſti aduentum: in hunc finem inſtitutum, vt nos Chriſtus de beneficio mortis ſuæ admoneat, & nos coram hominibus id recognoſcamus: vnde & nomen Euchariſtiæ habet. Itaque vt rite Cœnam celebres, memineris abs te requiri fidei tuæ profeſſionem. hinc apparet quàm impudenter Deo illudant qui in Miſſa iactant ſe habere qualemcunque Cœnam. Quid enim eſt Miſſa? fatentur illi (non enim de Papiſtis loquor, ſed de Pſeudonicodemis) execrandis ſuperſtitionibus refertam eſſe: eas ſe externo geſtu probare ſimulant.qualis iſthæc eſt prædicatio mortis Chriſti? an non potius eam eiurant? *Donec veniat.* Quoniam ſemper indigemus tali adminiculo, quandiu in hoc mundo verſamur, ſignificat Paulus hanc recordationem nobis eſſe commendatam vſque dum appareat Chriſtus ad iudicium. Quia enim viſibili forma nobiſcum non verſatur, neceſſe eſt extare aliquod ſpiritualis præſentiæ ſymbolum quo ſe mentes noſtræ exerceant.

27 *Itaque qui ederit panem hunc indignè.*) Si Dominus exigit gratitudinem à nobis in huius myſterii perceptione: ſi gratiam ſuam vult agnoſci corde,& ore prædicari: ille non impune euadet qui contumelia potius ipſum quam honore affecerit, neque enim patietur Dominus mandatum ſuum contemni. Porrò vt teneamus huius propoſitionis ſenſum, ſciendum eſt quid ſit indignè manducare. quidam ad Corinthios reſtringunt,& corruptelam quæ apud eos inualuerat: ego autem exiſtimo Paulum more ſuo ab illa hypotheſi digreſſum eſſe in generalem doctrinam, vel ab vna ſpecie ad genus totum. Erat vitium vnū apud Corinthios: hac occaſione de qualibet vitioſa Cœnæ adminiſtratione aut receptione loquitur. Deus, inquit, non ſinet profanari hoc myſterium, quin ſeuerè vindicet. Indignè igitur edere, eſt abuſu noſtro peruertere purum rectúmque vſum. Ideóque varii ſunt gradus indignitatis, vt ita loquar: & aliqui grauius, aliqui leuius peccant. Ingeret ſe quiſpiam vel ſcortator, vel periurus, vel ebrioſus, vel fraudator, abſque pœnitētia: quum atrocis in Chriſtum contumeliæ ſignum ſit tam ſupinus contemptus, non dubiū quin Cœnam percipiat ſuo exitio quiſquis talis eſt. Veniet alius nullo inſigni aut notabili vitio occupatus, ſed tamen non ita comparatus animo vt decebat: quum ſecuritas hæc aut negligentia ſignum ſit irreuerentiæ, Dei etiam caſtigatione digna eſt. Quemadmodum ergo varii ſunt gradus indignæ manducationis: ita hos leuiùs caſtigat Dominus, aliis aſperiores pœnas infligit. Hic autem locus occaſionem præbuit quæſtioni, quam poſtea quidam nimis acerbè exagitarunt, vtrùm indigni corpus Domini reipſa edant. Huc enim quidam prouecti ſunt contentione, vt à bonis & malis dicerent indifferenter percipi, & multi hodie pertinaciter atque adeò magnis clamoribus defendunt, nihilo plus recepiſſe in prima Cœna Petrum quàm Iudam. Inuitus quidem facio vt hac de re (meo iudicio) parum neceſſaria acrius cum quoquam diſceptem: verùm ſicut alii ſibi permittunt magiſtraliter abſque ratione pronūtiare quod ipſis libuerit, & fulminare ſiquis in contrariam partem muſſitet, ita nobis venia dabitur, ſi placidè rationibus tueamur quod iudicamus eſſe verum. Ego hoc axioma teneo, neque mihi vnquam excuti patiar, Chriſtum non poſſe à Spiritu ſuo diuelli. Vnde conſtituo, non recipi mortuum eius corpus, neque etiam eū otioſum, aut diſiunctum à Spiritus ſui gratia & virtute. in hac ſententia probanda nō immoror diutius. Iam qui viua fide & pœnitentia omnino eſt vacuus, quum nihil habeat Spiritus Chriſti, ipſum Chriſtum quomodo reciperet? imò quum totus occupetur à Satana & peccato, quomodo erit Chriſti capax? Sicut ergo fateor quoſdam eſſe qui verè ſimul in Cœna & tamen indignè Chriſtum recipiant, quales ſunt multi infirmi: ita non admitto, eos qui fidem hiſtoricam tantùm ſine viuo pœnitentiæ & fidei ſenſu afferunt, aliud quàm ſignum recipere. Neque enim Chriſtum mutilare ſuſtineo, & illam abſurditatem reformido, quòd ſe impiis quaſi exanimem edendum tradat. Neque aliud ſentit Auguſtinus, quum malos dicit Chriſtum recipere in Cœna Sacramento tenus. quod alibi clarius exprimit, quum tradit reliquos Apoſtolos ediſſe panem Dominum, Iudam verò non niſi panem Domini. At verò hîc obiicitur, Sacramētorum efficaciam non pendere ex dignitate hominum, neque hominum malitia de promiſſionibus Dei quicquam detrahi aut deperire. Fateor, & ideo diſertè addo, non minus malis quàm bonis offerri Chriſti corpus: quod ad vim Sacramenti & Dei fidem ſatis eſt. Deus enim non illic fallaciter figurat malis Filii ſui corpus, ſed reipſa exhibet: nec panis inane illis ſignum eſt, ſed fidelis teſſera: quòd reſpuunt, illud nihil imminuit vel mutat de Sacramenti natura. Supereſt vt ad hunc Pauli locum reſpondeamus: Paulus reos facit indignos, quia non diiudicant corpus Domini: ergo hîc corpus recipiunt. Nego conſequentiā. tametſi enim reſpuunt, quia tamen profanant & dedecore afficiunt ſibi oblatum, meritò rei ſunt. perinde enim faciunt acſi in terram proiectum, pedibus calcarent. an hoc paruum eſt ſacrilegium? ita in Pauli verbis nihil difficultatis video: modò conſideres quid Deus malis offerat & porrigat, non autem quid percipiant.

28 *Probet autem ſeipſum homo.*) Exhortatio ex proxima comminatione ducta. Si rei ſunt corporis & ſanguinis Domini, qui indignè edunt: ergo nemo niſi bene ritéque comparatus, accedat. Caueat ergo ſibi quiſque ne ſocordia aut ſecuritate in hoc ſacrilegium incidat. Sed quæritur nunc, qualis debeat eſſe probatio, ad quam nos Paulus vocat. Papiſtæ eam in auriculari confeſſione locant: iubent omnes qui Cœnam ſunt recepturi, diligenter & anxiè excutere vitam ſuam, vt in aurem ſacerdotis omnia ſua peccata exonerent: hæc eſt eorum præparatio. Ego autem ſanctum examen, de quo Paulus loquitur, à tormento longè diſtare dico. Illi poſtquam ſe excruciarunt paucarum horarum cogitatione, & ſacrificulum conſcium fecerunt ſuæ turpitudinis, defunctos ſe opinantur. alia eſt probatio quam hîc Paulus requirit: nempe quæ legitimo ſacræ Cœnæ vſui reſpondeat. Vides expeditiſſimam methodum, Si rite vis vti Chriſti beneficio, fidem afferas & pœnitentiam: in his ergo duobus conſiſtit examen, vt venias bene præparatus. Sub pœnitentia charitatem includo: nam qui ſibi renuntiare didicit, vt ſe Chriſto eiúſque obſequio addicat, ille etiam proculdubio vnitatem à Chriſto commendatam, ex animo colet. Neque verò perfecta aut fides, aut pœnitentia requiritur: ſicut quidam perfectionem quæ nuſquam inueniri poteſt, nimium vrgendo, vniuerſos mortales in perpetuum à Cœna arcent. Verùm ſi ſerio animi affectu ad Dei iuſtitiam aſpiras: & miſeriæ tuæ agnitione humiliatus, totus in Chriſti gratiam recumbis & acquieſcis: ſcito te dignum eſſe conuiuam qui ad hanc menſam accedas. Dignum intelligo quem Dominus non excludit, etiamſi alioqui nonnihil in te deſideretur. Fides enim etiam inchoata, ex indignis facit dignos.

29 *Qui ederit indignè, iudicium ſibi.*) Priùs ſceleris atrocitatem nomine deſignauit, quum dixit, reos fore corporis & ſanguinis Domini, qui indignè ederent. nunc pœnæ denuntiatione terret. multi enim ſunt qui non mouentur ipſo peccato, niſi Dei iudicio perculſi fuerint: hoc ergo facit, quum pronuntiat cibum hunc, alioqui ſalutarem, futurum exitio, & in venenum conuerſum iri, indignè manducantibus. Rationem addit, quia *non diſcernunt corpus Domini*: nempe tanquam ſacrum à profano. Perinde eſt acſi diceret, illotis manibus attrectant ſacrum corpus Chriſti: imò perinde acſi res nihili foret, non cogitant quantum ſit eius pretium. Dabunt igitur pœnas tantæ profanationis. Memoria

autem

autem teneant lectores quod nuper docui, offerri illis corpus, licèt eius participatione, ſua eos indignitas priuet.

30 *Propterea inter vos infirmi ſunt multi,& ægroti,& dormiunt multi.*

31 *Si enim ipſi nos iudicaſſemus,non iudicaremur.*

32 *Porrò quum iudicamur,à Domino corripimur,ne cum hoc mundo damnemur.*

33 *Itaque fratres mei,dum conuenitis ad edendum,alii alios expectate.*

34 *Si autem quiſpiam eſurit, domi edat, ne in iudicium edatis. cætera autem quum venero, diſponam.*

30 *Propterea*,&c.) Poſtquam generaliter tractauit de indigna manducatione, & qualis pœna eos maneat qui myſterium hoc pollnerint:nunc iam admonet Corinthios de præſenti caſtigatione quam ſuſtinebant. Neſcitur an peſtis illic eo tempore graſſata fuerit: an aliis morborum generibus laborarint: Quicquid fuerit, colligimus ex verbis Pauli,exortum fuiſſe Domini flagellum ad ipſos corrigendos. neque verò diuinat Paulus,ideo ipſos plecti: ſed aſſerit rem ſibi compertam.dicit igitur multos decumbere ægrotos, multos diuturno languore teneri,& multos interiiſſe ob illum Cœnæ abuſum, quia Deum offenderant: quo ſignificat,morbis & reliquis Dei flagellis nos admoneri vt de peccatis noſtris cogitemus: neque enim fruſtra nos affligit Deus, quia malis noſtris non delectatur. Argumentum copioſum & amplum: ſed hîc ſufficiat vno verbo annotaſſe. Quòd ſi Pauli ætate mediocris Cœnæ corruptela iram Dei accendere potuit aduerſus Corinthios, vt tam ſeuerè in eos vindicaret: quid de hodierno ſtatu ſentiendum? Videmus in toto Papatu, non tantùm horrendas Cœnæ profanationes:ſed etiam ſacrilegam abominationem in eius locum erectam:primùm, ad turpem quæſtum & nundinationem proſtituta eſt.deinde, mutilata eſt, ſublato vſu calicis. tertiò, in alienam formam conuerſa, quum receptum fuit vt vnus ſeorſum epulum ſuum habeat, abolita communicatione. quartò, nulla illic myſterii expoſitio, ſed murmur incantationi potius magicæ conueniens, aut nefandis Gentium ſacris,quàm Domini inſtituto. quintò, infinitæ cæremoniæ,partim ineptiarum,partim ſuperſtitionis plenæ, ideóque manifeſta inquinamenta. ſextò,diabolicum figmentum ſacrificii, quod impiam in mortem Chriſti blaſphemiam cõtinet.ſeptimò, quòd ad miſeros homines carnali fiducia inebriandos aptatur: dum tanquam expiationẽ Deo opponunt, & hoc amuleto repellere ſe putant omnes noxas,ídque ſine fide & pœnitentia: quinetiam dum ſe armatos aduerſus diabolum & mortem confidunt,& aduerſus Deum tuto præſidio munitos,multo licẽtioſius peccare audent, & obſtinatiores redduntur.octauò, illic idolum adoratur loco Chriſti. denique omni abominationum genere ſcatet. Apud nos verò, qui puram eius adminiſtrationem quaſi poſtliminio reſtitutam habemus,quanta irreuerentia? quantum in multis hypocriſeos?quàm fœda permiſtio,dum ſine delectu impudenter ſe ingerunt ſceleſti & palàm flagitioſi homines, quos nemo honeſtus & verecundus ad communem conuictum admitteret? Et adhuc miramur vnde tot bella, tot peſtes, tot ſterilitates, tot clades & ærumnæ? quaſi verò cauſa non ſit conſpicua. nec certè vnquam ſperandus eſt malorum finis, donec vitia noſtra corrigendo,materiam ſuſtulerimus.

31 *Si enim ipſi nos iudicaſſemus.*) Altera inſignis ſententia, Deum ne ſubitò quidem iraſci nobis, vt pœnam infligat ſimulac deliquerimus: ſed plerunque ſocordia noſtra fieri vt penè cogatur in nos animaduertere, dum videt nos ſecurè torpere, & blandiri peccatis noſtris. Nos ergo imminentes pœnas vel auertimus,vel mitigamus,ſi priores nos ad calculũ vocemus,& pœnitentia tacti, iram Dei deprecemur, voluntariam pœnam à nobis exigendo. In ſumma, Pœnitentia, Dei iudicium præueniunt fideles:nec aliud remedium eſt quo abſolutionem coram Deo obtineant, quàm ſponte ſe damnando. Neque tamẽ intelligas (quemadmodum ſolent Papiſtæ) quandam hîc eſſe tranſactionem inter nos & Deum, vt ſponte nobis pœnas irrogando,illi ſatisfaciamus, ac nos quodammodo redimamus ex eius manu.Non ergo anteuertimus Dei iudicium, quia compenſationem aliquam afferamus ad eum placandum. ſed hæc eſt ratio,quoniam Deus torporem nobis vult excutere, & nos ad pœnitentiam expergefacere dum nos caſtigat: ſi ſponte id facimus, non eſt ampliùs cauſa cur ſuum iudicium in nos exercere pergat. quòd ſiquis, poſtquam ſibi diſplicere & pœnitentiam meditari cœperit, adhuc tamen Dei ferulis vrgeatur, ſciamus non ita ſolidam nec firmam eſſe eius reſipiſcentiam,quin aliqua correptione indigeat, qua ad pleniorem effectum adiuuetur. En quomodo pœnitentia Dei iudicium idoneo remedio, non tamen compenſatione, præueniatur.

32 *Porrò quum iudicamur.*) Conſolatio valde neceſſaria: nam ſiquis in afflictione cogitet Deum ſibi iratum, potius animo frangetur quàm excitabitur ad pœnitentiam. Dicit ergo Paulus, Deum ita fidelibus iraſci, vt interea miſericordiæ non obliuiſcatur: imò hac cauſa propriè ipſos punire,vt eorum ſaluti conſulat. Inæſtimabilis conſolatio, pœnas quibus corriguntur peccata noſtra, teſtimonia eſſe, non iræ Dei in exitium noſtrum,ſed paterni potius amoris: & ſimul adiumento nobis eſſe in ſalutem. iraſcitur enim nobis Deus vt filiis quos non vult perditos. Quum dicit, *Ne cum hoc mundo damnemur*, duo ſignificat,filios ſeculi,dum quieti ſecuríque indormiunt ſuis deliciis, ſaginari inſtar porcorũ in diem occiſionis. tametſi enim impios quoque Dominus interdum flagellis ſuis ad pœnitentiam inuitat: ſæpe tamen eos præterit, tanquam extraneos: & impunè ruere ſinit,donec extremæ damnationis ſuæ cumulum impleuerint.eſt igitur propria fidelium duntaxat hæc gratia, quòd pœnis reuocantur ne pereant. Alterũ eſt, Caſtigationes remedia eſſe neceſſaria fidelibus:ruerent enim alioqui etiam ipſi in æternum exitium, niſi pœnis temporalibus coercerentur. Iſtæ cogitationes non tantùm ad patientiam inſtruere nos debent, vt æquo animo perferamus ærumnas nobis à Deo impoſitas:ſed etiam ad gratitudinem,vt Deo Patri gratias agentes, nos in eius diſciplinam voluntario obſequio offeramus. nobis quoque pro ſunt multipliciter: faciunt enim vt pœnæ ſint nobis ſalutares,dum ad mortificationem carnis nos erudiunt, & piam humiliationem: aſſuefaciunt nos ad Dei obedientiam: propriæ infirmitatis conuincunt: in animis noſtris

accendunt ardorem precandi:ſpem exercent,vt demum ſiquid eſt in ipſis acerbitatis,hoc totum ſpirituali gaudio abſorbeatur.

33 *Itaque fratres.*) A tractatione generalis doctrinæ redit ad hypotheſin, vnde fuerat exorſus: & concludit, æqualitatem ſeruandam eſſe in Cœna Domini, vt vera ſit communicatio, ſicuti eſſe debet: nec propriam quiſque Cœnam celebret. Deinde hoc myſterium non eſſe permiſcendum communibus epulis.

34 *Cætera, quum venere.*) Veriſimile eſt, quædam præterea fuiſſe quæ in melius reſtitui vtile foret: verùm quia leuiuſcula erant,eorum correctionem in aduentum ſuum differt Apoſtolus: quanquam fieri poteſt vt nihil fuerit tale: ſed quia certius ex præſenti aſpectu cognoſcitur quid expediat, Paulus hanc libertatem ſibi retinet, vt coràm diſponat prout res nata poſtulabit, Hunc etiam clypeum Papiſtæ ad protegendam ſuam Miſſam nobis obiectant. Eam enim eſſe diſpoſitionem interpretantur, quàm Paulus hîc promittit:quaſi verò ſibi permiſerit æternam Chriſti ordinationem, quam hîc clarè approbat, euertere. quid enim habet ſimile Miſſa cum Chriſti inſtituto? Sed faceſſant tales nugæ: quum certum ſit, Paulum non niſi de externo decoro loqui:quod vt in libertate Eccleſiæ poſitum eſt, ita pro temporum locorum, hominum conditione conſtitui debet.

CAP. XII.

Porrò de ſpiritualibus, fratres,nolo vos ignorare.

2 *Scitis, quum Gentes eratis, qualiter ſimulachra muta,prout ducebamini,ſequuti ſitis.*

3 *Quamobrem notum vobis facio quòd nemo in Spiritu Dei loquens, dicit anathema Ieſum. & nemo poteſt dicere Dominum Ieſum,niſi per Spiritum ſanctum.*

4 *Diuiſiones autem donorum ſunt,ſed vnus Spiritus:*

5 *Et diuiſiones miniſteriorum ſunt,ſed vnus Dominus:*

6 *Et diuiſiones facultatum ſunt,ſed Deus vnus,qui operatur omnia in omnibus.*

7 *Vnicuique autem datur manifeſtatio Spiritus ad vtilitatem.*

1 *Porrò de ſpiritualibus.*) Tranſit ad vitium aliud corrigendum: nempe quoniam abutebantur Corinthii Dei donis ad oſtentationem & pompam, charitatis nulla erat aut exigua cura. docet in quem finem ſpiritualibus gratiis ornentur à Deo fideles: hoc eſt,in fratrum ędificationem. Sed hanc propoſitionem diſtribuit in duo membra: primùm enim admonet, Deum eſſe autorem, deinde hoc poſito, de fine diſputat. Ea quibus ſuperbiebant, prouenire hominibus ex Dei gratia,proprio ipſorum experimẽto probat. reducit enim illis in memoriam quàm rudes, ſtupidi, & omni ſpirituali luce deſtituti fuerint, priuſquam à Deo vocarentur. patet ergo non fuiſſe à natura inſtructos,ſed gratuita Dei benignitate. Quod ad verba ſpectat, quum dicit, *Nolo vos ignorare*, ſubaudiendum eſt, quid rectum ſit, quale ſit veſtrum officium, aut aliquid ſimile: & ſpiritualia vocat ſpirituales gratias, de quibus poſtea videbimus. In ſequentibus duplex eſt lectio: nam aliqui codices habent duntaxat ὅτι, alii addunt ὅτε. Prius ſignificat, Quòd, expoſitiuum: ſecundum ſignificat Quando. atque hæc lectio longè melius quadrat. Cæterùm præter hanc varietatem, alioqui perturbata eſt conſtructio, ſed tamen clarus eſt ſenſus. Ad verbum ſic eſt,Scitis quòd quum Gentes eratis ad ſimulachra muta prout ducebamini ſequentes: ſed reddidi fideliter Pauli mentem. *Simulachra muta* poſuit pro ſenſu motúque carentibus. Ex hoc loco diſcamus quanta ſit humanæ mentis cæcitas, quum Spiritus ſancti illuſtratione deſtituitur, quòd obſtupeſcit ad muta idola, nec altius poteſt aſſurgere in Deo quærendo: imò inſtar pecudis agitur à Satana. Gentes hîc eodem ſenſu nominat, quo ad Epheſios, Eratis aliquando, inquit, Gentes abſque Deo, alieni à ſpe ſalutis, &c. Fortè etiam ab oppoſitis ratiocinatur, Si nunc Deo ſe minus dociles præbeant, poſtquam eos verbo ſuo & Spiritu regendos ſuſcepit, quàm olim ad ſequendos Satanæ impulſus procliues fuerunt & morigeri. *Epheſ.2.c.11.*

3 *Quamobrem notum vobis facio.*) Poſtquam proprio ipſorum experimento eos commonefecit, proponit generalem doctrinam quam inde infert. quod enim ſenſerant in ſe Corinthii,id eſt vniuerſis mortalibus commune: vagari in errore, antequam ad veritatẽ reducti ſint Dei beneficio. neceſſe eſt igitur nos regi à Dei Spiritu,aut perpetuò errabimus. Hinc etiam ſequitur,quæcunque pertinent ad veram Dei notitiam, Spiritus ſancti eſſe dona. Et ſimul argumentum ducit à contrariis cauſis ad contrarios effectus. nemo poteſt maledicere Chriſto, loquens ex Spiritu Dei: ita rurſum nemo Chriſtum prædicare poteſt, niſi ex Dei Spiritu. *Dicere anathema* Ieſum, eſt blaſphemiam aduerſus eum proferre. *Dicere Dominum Ieſum,* eſt honorificè & reuerenter de ipſo loqui & eius maieſtatem prædicare. Quæritur hîc: quum impii præclarè interdum de Chriſto & ſplendidè diſſerant, an habeant Dei Spiritum. Reſpondeo, eos proculdubio habere, quod ad effectum illum ſpectat:ſed aliud eſt donum regenerationis,aliud donum nudę intelligentiæ,qua Iudas quoque præditus fuit quum Euangelium prædicaret. Hinc quoque perſpicimus quanta ſit noſtra imbecillitas, qui ne linguam quidem mouere poſſimus ad celebrandam Dei laudem, niſi ab eius Spiritu gubernetur. Quod etiam Scriptura paſſim admonet, & ſancti vbique fatentur: niſi Dominus os aperiat, ſe minimè idoneos eſſe eius præcones: inter alios dicit Ieſa. cap.6. b.5, Ego pollutis ſum labiis, &c.

4 *Diuiſiones autem donorum ſunt.*) Symmetria Eccleſiæ, multiplici (vt ita loquar) vnitate conſtat: hoc eſt, dum varietas donorum ad vnum ſcopum tendit: ſicuti in ſymphonia varii ſunt cantus, ſed tali proportione inter ſe temperati, vt vnum efficiant concentum: ergo & diſtincta eſſe tam dona quàm officia conuenit: & omnia tamen in vnum reduci. Ideo Paulus ad Rom.12.capite varietatem illam commẽdat: ne vnuſquiſque ſe temere in alterius vicem ingerendo, diſtinctionem à Domino poſitam confũdat: iubet

iubet ergo ſingulos donis ſuis contentos, Spartam quam nacti ſunt, colere: prohibet importuna affectatione fines ſuos egredi. Denique hortatur vt quiſque cogitet quantum ſibi datum ſit, qualem ſit ſortitus menſuram, ad quid vocatus: hîc verò iubet ſingulos in vnum cumulum conferre quicquid habent: non ſupprimere Dei dona, vt quiſque ſuo fruatur ſeorſum ab aliis, ſed in communem ædificationem conſpirare. Vtroque loco ſimilitudinem adducit corporis humani, ſed diuerſis rationibus, vt videre eſt. Summa huc redit, non ita variè diuerſas eſſe fidelibus gratias, vt ſint diſtractæ: ſed in diſtinctione eſſe vnitatem, quia vnus Spiritus ſit fons omnium donorum, vnus Deus omnium miniſteriorum Dominus, & omniũ facultatum autor. Deus autem qui principium eſt, debet etiam eſſe finis. *Vnus Spiritus.* Locus hic diligenter notandus eſt, contra fanaticos, quibus nomen Spiritus nihil eſſentiale ſignificat, ſed dona tantùm aut actiones Diuinæ potentiæ. hîc autem Paulus clarè teſtatur vnam eſſe potentiam Dei eſſentialem, vnde maneant omnia eius opera. Transfertur quidem ſubinde nomen Spiritus ad dona ipſa metonymicè: ideò legimus Spiritum intelligentiæ, iudicii, fortitudinis, modeſtiæ: ſed hîc Paulus clarè teſtatur, ab vno principio & iudicium, & intelligentiam, & manſuetudinem, & alia omnia prouenire. Eſt enim officium Spiritus ſancti, hæc conferendo in homines & diſtribuendo, exerere Dei potentiam & exercere.

5 *Vnus Dominus.*) Veteres hoc teſtimonio vſi ſunt aduerſus Arrianos, ad perſonarum trinitatẽ aſſerendam. Hîc enim nominatur Spiritus, deinde Dominus, poſtremò Deus: & tribus communis eademque operatio tribuitur: ita ſub Domini nomine Chriſtũ intelligebant. Sed ego quanquam facilè patior ſic intelligi, video tamen infirmum eſſe argumentum, ſiquis os velit obſtruere Arrianis: nam inter vocabula *Miniſteriorum & Domini* eſt relatio. Miniſteria, inquit Paulus, ſunt diuerſa: ſed Deus eſt vnus, cui ſeruire nos oportet, quocunque miniſterio fungamur. Hæc igitur antitheſis ſimplicem ſenſum demonſtrat, vt nimis coacta ſit ad Chriſtum reſtrictio.

6 *Deus vnus qui operatur.*) Vbi nos *Facultates* vertimus, Græcè eſt ἐνεργήματα: quæ vox habet alluſionem ad verbum Operatur: ſicuti Latinis Effectus & verbum Efficere. Intelligit Paulus, tametſi diuerſis virtutibus polleant fideles, eas omnes proficiſci ab vna Dei virtute. proinde hoc loco Efficere omnia in omnibus, non extenditur ad vniuerſalem Dei prouidentiam: ſed ad munificentiam qua nos proſequitur dum vnumquenque dignatur aliqua gratia. Summa eſt, nihil bonum aut laude dignum extare in hominibus, niſi à ſolo Deo. quare hîc intempeſtiuè quæſtio mouetur, quomodo Deus in Satana & reprobis agat.

7 *Vnicuique autem datur manifeſtatio ſpiritus.*) Nunc finem oſtendit, in quem deſtinauerit Deus ſua dona: non enim nobis fruſtra ipſa largitur, nec vult oſtentationi ſeruire. ergo quærendus eſt vſus, Reſpondet Paulus πρὸς τὸ συμφέρον, hoc eſt, vt Eccleſia fructum inde percipiat. *Manifeſtatio ſpiritus* poteſt accipi tam paſſiuè quàm actiuè: paſſiuè, quia vbi eſt prophetia, aut ſcientia, aut aliud donum, illic apparet Dei Spiritus: actiuè, quia Spiritus Dei quum aliquo dono nos inſtituit, reſerat ſuos theſauros, vt ea nobis patefaciat quæ alioqui occulta & clauſa erant. ſecunda expoſitio magis conuenit. Durius eſt quod ait Chryſoſtomus, & coactius: ideo ſic vocari, quoniam infideles non niſi viſibilibus miraculis Deum agnoſcant.

8 *Huic quidem per Spiritum datur ſermo ſapientiæ, alteri datur ſermo cognitionis, ſecundum eũdem Spiritum.*

9 *Alii fides in eodem Spiritu, alii dona ſanationum in eodem Spiritu,*

10 *Alii facultates potentiarum, alii autem prophetia, alii autem diſcretiones ſpirituum, alii genera linguarum, alii interpretatio linguarum:*

11 *Porro omnia hæc efficit vnus & idem Spiritus, diſtribuens ſeorſum cuique prout vult.*

12 *Quemadmodum enim corpus vnum eſt, & membra habet multa: omnia autem membra corporis vnius quum multa ſint, corpus autem eſt vnum: ita & Chriſtus.*

13 *Etenim per vnum Spiritum nos omnes in vnum corpus baptizati ſumus, ſiue Iudæi, ſiue Græci: ſiue ſerui, ſiue liberi: & omnes in vno Spiritu potum hauſimus.*

8 *Huic quidem.*) Nunc diſtributionem adiungit, hoc eſt, ſpecies recenſet: non quidem omnes, ſed quæ ſufficiunt ad præſens inſtitutum. Pollent, inquit, fideles diuerſis donis: ſed vnuſquiſque quod habet referat acceptum Spiritui Dei: effundit enim ſua dona, ſicuti Sol huc & illuc radios ſuos ſpargit. Quod ad differentiam iſtorum donorum pertinet: ſcientia vel cognitio & ſapientia variè in Scripturis ſumuntur: ſed hîc accipio tanquam minus & maius, ſicut ad Coloſſenſes. cap. 2. a. 3, vbi etiam iunguntur, quum tradit Paulus reconditos eſſe omnes theſauros in Chriſto ſapientiæ & ſcientiæ. Scientia ergo, rerum ſacrarum intelligentiam mihi ſignificat: ſapientia verò eius conſummationem. Aliquando prudentia quaſi media inter ipſas ponitur: & tunc peritiam applicandæ ad vſum aliquem intelligentiæ ſignificat. Sunt quidem valde affines, ſed tamen vides in coniunctione diſcrimen. ſit ergo ſcientia, mediocris cognitio: ſapientia verò reuelationes magis arcanas & ſublimes contineat. *Fidei* nomen hîc pro fide particulari capi, ex contextu poſtea patebit. Fides particularis eſt quæ non totum Chriſtum in redemptionem, iuſtitiam, & ſanctificationem apprehendit: ſed quatenus tantùm in eius nomine eduntur miracula. talem habuit Iudas, & per eam miracula etiam edidit. Chryſoſtomus paulò aliter diſtinguit, fidem appellãs ſignorum, non dogmatum: quod tamẽ à priore ſenſu non admodum diſcrepat. *Donum ſanationum* quale ſit, nemo ignorat. De *facultatibus potentiarum*, vel *operationibus virtutum* (vt alii vertunt) magis ambigitur, huc tamen inclino, virtutem eſſe quæ aduerſus dæmones exercetur, item aduerſus hypocritas: quum ergo Chriſtus & Apoſtoli imperio cohibuerunt dæmones aut fugarunt, fuit ἐνέργημα iſtud: item quum Paulus Magum excæcauit, quum Petrus Ananiam & Saphitam proſtrauit mortuos ſolo verbo. Dona igitur

ſanationis & miraculorum Diuinæ bonitati ſeruiunt: hoc autem poſtremum ſeueritati ad Satanam de-
ſtruendum. *Prophetiæ* nomine ſingularem intelligo & eximiam dotem arcanæ Dei voluntatis explican-
dæ: vt Propheta ſit tanquam Dei internuntius ad homines. cur ita ſentiam, fuſius deinde reddenda erit
ratio. *Diſcretio ſpirituum* fuit perſpicacia in dignoſcendis hominibus qui ſe aliquid eſſe profitebantur.
non loquor de naturali prudentia quam ſequimur in diiudicando: ſed erat peculiare lumen, quo nõnulli
Dei dono pollebant. Hic erat vſus, ne laruis aut inani prætextu fallerentur: ſed illo ſpirituali iudicio, tan-
quam nota, veros Chriſti miniſtros diſcernerent à falſis. *A linguarum cognitione* differebat *interpretatio*:
quòd qui illa prædíti erant, ſæpe non tenebant linguam eius Gentis cum qua agendum erat. Interpretes
linguas extraneas vernaculo idiomate reddebant. Has dotes non labore nec ſtudio ſibi tunc comparabãt:
ſed habebant mirifica Spiritus reuelatione.

11 *Vnus & idem ſpiritus, diſtribuens.*) Vnde ſequitur, perperam facere qui nulla communicationis
cura diſſipant ſanctam illam harmoniam, quæ ſuis demum omnibus numeris aptè conſtat, vbi eiuſdem
Spiritus ductu omnes in vnum conſpirant. Iterum ad vnitatem reuocat Corinthios; quum admonet o-
mnes ab vno fonte hauſiſſe quicquid habent: ſed docet ſimul, neminem tantum habere vt ſibi ipſe ſuffi-
ciat, nec indigeat ope aliorum. Id enim ſignificat his verbis, *Diſtribuens ſeorſum cuique prout vult*: di-
ſtribuit ergo nobis Spiritus Dei vt in commune conferamus: nulli totum largitur, ne quis ſua ſorte
contentus, ab aliis diſceſſionem faciat, viuatque ſibi ſoli. Eodem pertinet aduerbium Seorſum, quia
magnopere refert, diſcrimen quo nos Deus vltro citroque conciliat, probè tenere. Iam dum Spiritui
voluntas tribuitur, & quidem cum imperio coniuncta: hinc colligere licet, Spiritum verè & propriè
Deum eſſe.

Rom.12.a.4. 12 *Quemadmodum enim corpus vnum eſt.*) Nunc ſimile corporis humani adducit, quo etiam ad Ro-
manos vtitur: ſed in diuerſum finem, vt ſuprà iam dixi. Illic vnumquenque ſua vocatione contentum eſ-
ſe iubet, non autem in alienos fines tranſilire: vt multos ambitio, curioſitas, aut quæuis alia cupiditas
impellit ad amplectendum pluſquam expediat: hic verò fideles hortatur vt mutua donorum collatione
inter ſe cohæreant: neque enim à Deo illis collata eſſe, vt ſuo quiſque ſeorſum fruatur: ſed vt alius alium
iuuet. Cæterùm hoc vſitatum eſt, quamlibet hominum ſocietatem aut collegium vocari corpus: ſicuti
ciuitas vna corpus efficit, ſenatus item & plebs. Et Menenius Agrippa olim quum plebem Romanam à
ſenatu diſſidentem reconciliare vellet, apologum protulit non abſimilem ab hac Pauli doctrina. verùm
inter Chriſtianos longè alia eſt ratio: neque enim corpus politicum duntaxat efficiunt: ſed ſunt ſpirituale
& arcanum Chriſti corpus: quemadmodum etiam Paulus ſubiungit. Senſus ergo eſt, Tametſi membra
corporis ſunt varia, & functionibus differunt: ſunt tamen ita inter ſe connexa, vt in vnum coaleſcant. er-
go nos qui membra ſumus Chriſti, quanquam variis dotibus pollemus, debemus tamen ſpectare ad illam
coniunctionem quam habemus in Chriſto. *Ita & Chriſtus.* Chriſti nomen in locum Eccleſiæ ſubſti-
tuitur: quia non ad vnigenitũ Dei Filium, ſed ad nos aptanda ſimilitudo fuit. Locus plenus eximiæ con-
ſolationis, quòd Eccleſiam vocat Chriſtum: hoc enim honore nos dignatur Chriſtus, vt nolit tantùm in
Eph.5.f.26.27 ſe, ſed etiam in membris ſuis cenſeri & recognoſci. Ideo alibi dicit idem Apoſtolus Eccleſiam eſſe illius
complementum, acſi diuiſus à ſuis membris, quodammodo mutilus foret. Et ſanè (vt eleganter alicubi
tractat Auguſtinus) quum in Chriſto vitis ſimus fructiferæ: extra ipſum quid niſi arida ſarmenta ſumus?
In hoc verò ſita eſt noſtra conſolatio, quòd ſicut & ipſe & Pater vnum ſunt, ita & nos vnum cum eo ſu-
mus. vnde hæc nominis communicatio.

13 *Etenim per vnum Spiritum baptizati.*) Probatio eſt ab effectu Baptiſmi. Inſerimur, inquit, per Ba-
ptiſmum in Chriſti corpus, vt mutuo nexu, tanquam membra, ſimus ſimul colligati, & viuamus vnam
vitam: ergo qui vult in Eccleſia Chriſti manere, neceſſe eſt vt hanc ſocietatem colat. Loquitur autem de
Baptiſmo fidelium qui per gratiam Spiritus eſt efficax. multis enim literalis tantùm eſt Baptiſmus ſymbo
lum abſque effectu: ſed fideles rem ſimul percipiunt cum Sacramento: adeóque reſpectu Dei ſemper hoc
verum eſt, Baptiſmum inſitionem eſſe in corpus Chriſti: quia Deus nihil illic figurat, niſi quod paratus
eſt implere, modò ſimus ipſi capaces. Et optimum temperamentum tenet hic Apoſtolus, quum hac qui-
dem Baptiſmi naturam eſſe docet, nos coadunare in Chriſti corpus: nequis tamen externo ſymbolo hoc
fieri imaginaretur, addit eſſe opus Spiritus ſancti. *Siue Iudæi, ſiue Græci.* Has ſpecies expreſſit vt ſignifi-
caret nullum conditionis diſcrimen obſtare ſacræ vnitati quam commendat. Idque commodè & oppor-
tunè addidit, quia æmulatio tunc ex iis fontibus manare potuit, quòd non libenter æquabant ſibi Iudæi
Gentes: atque vt quiſque aliis præſtabat, gradum ſuum retinendo, procul ſe ſubmouebat à fratribus. *O-
mnes in vno Spiritu potum hauſimus.* Ad verbum eſt, in vnum Spiritum potati ſumus. ſed apparet, ne duæ
voces ἓν & ἐν ſimul inciderent, Paulum conſultò mutaſſe ἐν in εἰς: quod frequenter facere ſolet. Potius er-
go repetit, Spiritus Chriſti virtute nos potari, quàm intelligit eundem hauſiſſe Spiritum. Incertum por-
rò eſt, de Baptiſmóne an de Cœna hic loquatur. Mihi magis placet de Cœna intelligi, quia facit mentio-
nem potus: non enim dubito quin ad ſigni analogiam alludere voluerit. Potui verò & Baptiſmo nulla
congruentia. Tametſi autem calix non niſi dimidia pars Cœnæ eſt, in eo tamen nihil eſt incõmodi: quia
frequens eſt Scripturæ vſus, ſynecdochicè loqui de Sacramẽtis. ſuprà capite decimo, omiſſo calice panem
nominauit tantùm. Senſus ergo erit, Participationem calicis huc ſpectare, vt eundem ſpiritualem potum
hauriamus omnes. Bibimus enim illic ſanguinem viuificum Chriſti, vt communem habeamus cum ipſo
vitam: quod fit dum Spiritu ſuo viuit in nobis. Fideles ergo docet, ſimulatque per Baptiſmum Chriſti ini
tiantur, iam imbui mutuæ vnitatis colendæ ſtudio: deinde vbi ſacram Cœnam percipiunt, gradatim rur-
ſus ad eandem vnitatem deduci, quia eodem ſimul potu reficiantur.

14 *Etenim corpus non eſt vnum membrum, ſed multa.*

15 *Si dixerit pes, Quoniam non ſum manus, non ſum ex corpore: an propterea non eſt ex corpore?*

16 *Etſi*

16 *Et ſi dixerit auris, Quia non ſum oculus, non ſum ex corpore: an propterea non eſt ex corpore?*

17 *Si totum corpus oculus, vbi auditus? ſi totum auditus, vbi olfactus?*

18 *Nunc verò Deus poſuit membra, vnumquodque ipſorum in corpore prout voluit.*

19 *Quòd ſi eſſent omnia vnum membrum, vbi corpus?*

20 *At nunc multa quidem membra, vnum autem corpus.*

21 *Nec poteſt oculus dicere manui, Ego te opus non habeo. Nec rurſum caput pedibus, Vobis opus non habeo.*

22 *Quin potius, quæ infirmiora corporis membra videntur eſſe, neceſſaria ſunt:*

23 *Et quæ iudicamus viliora eſſe in corpore, his abundantiorem honorem circundamus: & quæ minus honeſta ſunt in nobis, plus decoris habent.*

24 *Quæ autem decora ſunt in nobis, non habent opus: ſed Deus contemperauit corpus, tribuens honorem abundantiorem opus habenti.*

25 *Vt ne diſsidium eſſet in corpore, ſed vt membra alia pro aliis inuicem eandem ſolicitudinem habeant.*

26 *Et ſiue patitur vnum membrum, compatiuntur omnia membra: ſiue glorificatur vnum membrum, congaudent omnia membra.*

27 *Vos autem eſtis corpus Chriſti, & membra ex parte.*

15 *Si dixerit pes.)* Eſt ἐπεξεργασία ſuperioris ſententiæ, hoc eſt, expolitio cum aliqua amplificatione, quæ illuſtret rem breuiter antè dictam. Porrò hæc omnia reſpondent apologo Menenii Agrippę. Si oriatur in corpore diſſidium, vt pedes negent officium ſuum reliquo corpori, véter etiam, & oculi, & manus: quid tãdem fiet? nónne ſequetur totius corporis interitus? Quanquam vnum propriè hîc vrget Paulus: ſingula membra ſuo loco & gradu contenta eſſe debere, neque aliis inuidere: ſiquidẽ excellentiora membra cum iis comparat, quibus minus ineſt dignitatis. Oculus enim altiorem honoris gradum obtinet in corpore, quàm manus: item manus quàm pes. Verùm ſi manus inuidia incitatæ, officium facere detrectent: an hoc patietur natura? an audietur manus, vt à reliquo corpore abſtrahatur? *Non eſſe de corpore*, hîc ſignificat non habere vllam communicationem cum aliis membris: ſed viuere ſibi, ac ſeruire proprio commodo. An ergo, inquit Paulus, manui licebit negare aliis membris ſuum officium, quia oculis inuideat? Hæc de corpore naturali dicta ſunt: ſed applicari ad membra Eccleſiæ debent, ne ambitio aut praua æmulatio ac inuidentia, malignitatis inter nos cauſa ſit; ne qui inferiore loco ſubſidet, ſuam operam maioribus grauetur impendere.

17 *Si totum corpus oculus.)* Stultã illam æmulationẽ æqualitatis refutat ab impoſſibili: ſi appetant, inquit, omnia mẽbra oculi honorẽ, ita fiet vt pereat totũ corpus. eſt enim impoſſibile, corpus incolume manere & ſaluũ, niſi diuerſæ ſint membrorum facultates, & mutua vltro citróque actio. Pugnat ergo æqualitas cum ſalute corporis, quia confuſionem generat quæ affert præſens exitium. Quanta ergo inſania erit ſi membrum vnum, potius quàm alteri cedat, in ſuum & corporis interitum conſpiret?

18 *Nunc verò Deus poſuit.)* Aliud argumentũ ab ordinatione Dei. placuit ita Deo corpus variis mẽbris conſtare, mẽbra diuerſis officiis & dotibus pollere. membrum igitur quod ſua ſtatione cõtentum nõ erit, gigantum more cum Deo bellum geret. Pareamus ergo ordini quem Deus ipſe inſtituit, ne fruſtra eius voluntati reſiſtamus.

19 *Si eſſent omnia vnum membrum.)* Significat Deum non temere nec abs re attribuiſſe membris diuerſa dona, ſed quoniam ita neceſſe erat ad corporis conſeruationem: fore enim confuſum & diſſipatum chaos, ſi tollatur talis ſymmetria. quo maiore ſtudio ſubiicere nos debemus Dei prouidentiæ, quæ tam appoſitè omnia in commune bonum noſtrum diſpoſuit. Membrum vnum accipitur pro maſſa vnius formæ, & quæ nulla varietate diſtincta ſit. nam ſi in talem maſſam corpus noſtrum Deus conflaret, inutilis eſſet congeries.

20 *Multa membra, vnum corpus.)* Sæpius hoc inculcat, quoniam illic totius quæſtionis ſtatus conſiſtit: nempe eiuſmodi eſſe corporis vnitatẽ, quæ niſi membrorũ diuerſitate contineri nequeat: & ſic membra differre inter ſe officiis & facultatibus, vt mutuam inter ſe colligationẽ habeant ad corpus vnum conſeruandum. Nullum ergo corpus ſine multiplici membrorum ſymmetria ſtatum ſuum retinere docet, vt ſciamus tam publicæ quàm priuatæ ſaluti conſulere, dum quiſque ſuis partibus fungitur.

21 *Nec poteſt oculus dicere manui.)* Hactenus docuit quale ſit viliorum mẽbrorum officium: nempe impendere corpori ſuam operam, nec mẽbris excellentioribus inuidere: nũc ecõuerſo de mẽbris dignioribus præcipit, ne inferiora cõtemnant quibus carere nequeunt. Oculus manum antecellit, nõ tamẽ eam deſpicere poteſt, aut illi tanquam inutili inſultare: & ab vtili argumẽtatur hoc fieri debere. Quæ minoris æſtimantur, magis ſunt neceſſaria. ergo vt ſaluum ſit corpus, ea cõtemni nõ oportet. *Infirmiora* hîc poſuit pro Contemptis. ſicut alibi quum ſe gloriari dicit in ſuis infirmitatibus, hoc nomine deſignat quæ eum 2.Cor.12.b.9. contemptibilem abiectúmque reddebant.

23 *Quæ minus honeſta ſunt.)* Secundum argumentum, quòd membri vnius probrum, in commune totius corporis dedecus redundat, quod ex ſolicitudine apparet quam in velandis minus honeſtis partibus adhibemus. Quæ decora ſunt, inquit, aſcititio ornamento non indigent: ſed partes vel pudendæ vel minus decoræ maiore ſtudio à nobis curantur. cur iſtud, niſi quòd eorum pudor communis foret totius corporis ignominia? *Circundare honorem*, eſt tegumentum imponere ornamenti cauſa, vt membra quæ turpiter paterent, lateant honeſtè.

24 *Sed Deus contemperauit corpus.)* Iterũ repetit quod ſemel dixerat,ſed expreſſiùs, Deum hanc ſymmetriam ordinaſſe,idque in vtilitatem totius corporis, quia aliter permanere in ſtatu nequeat. Nam vnde id,vt membra omnia de honeſtate membri parum decori ſponte ſint ſolicita,& ad tegendam eius turpitudinem conſpirent? hæc illis à Deo indita eſt inclinatio: quia ſine hoc temperamento diſſidium mox in corpore naſceretur. Vnde apparet non tantùm labefactari corpus, & peruerti naturæ ordinem,ſed Dei autoritatem palàm conuelli,ſimulac quiſpiam plus vſurpat quàm ſibi datum eſt.

26 *Siue patitur vnum membrum.* Talis συμπάθεια, inquit, in corpore humano viſitur, vt vnicuique membro,ſiquid incommodi ſentiat,reliqua omnia condoleſcant,vt congaudeant bono. ergo illic nec inuidiæ locus eſt,nec contemptui. *Glorificari* hìc latè capitur, pro Bene habere & feliciter. Nihil autem ad fouendum conſenſum hac communitate aptius,vbi quiſque aliorum bonis tantundem ſe ditari, & penuria ſe minui agnoſcit.

27 *Vos autem eſtis corpus Chriſti.)* Ergo quæ de corporis humani natura & ſtatu dicta ſunt,ad nos debent accommodari: neque enim tantùm ciuilis ſocietas ſumus,ſed inſiti in Chriſti corpus,alii ſumus verè aliorum membra. quicquid igitur quiſque noſtrum habet, ſibi in communem fratrum ædificationem datum ſciat: ideóque conferat in medium, neque intus veluti ſepultum premat, aut quaſi proprio fruatur. qui excellit maioribus gratiis, non faſtu elatus alios deſpiciat: ſed cogitet nullum eſſe tam puſillum qui nõ ſit vſui. Sicuti reuera infimus etiam piorum pro ſua tenuitate fructificat, nequod ſit inutile in Eccleſia membrum. Qui non pollent tanto honore,non inuideant maioribus, neque ſuum illis obſequium detrectent,ſed teneant ſtationem in qua ſunt collocati: ſit mutuus amor,mutua συμπάθεια, mutua ſolicitudo: moueat nos communis vtilitas,ne malignitate,aut inuidia,aut ſuperbia,aut vllo diſſidio Eccleſiam perdamus: ſed potius ſinguli in eius conſecrationem pro ſua virili incumbant. Amplum argumentum & ſplendidum: verùm mihi ſufficit indicaſſe qualiter applicanda ſit ſuperior ſimilitudo ad Eccleſiã. *Membra ex parte.* Chryſoſtomus hanc particulam additam putat, quia non eſſent Corinthij vniuerſalis Eccleſia: qui ſenſus mihi videtur coactior. Aliquando putaui notam eſſe improprietatis, ſicuti Latini dicunt Quodammodo: ſed dum propius omnia expendo, potius refero ad illam membrorum diuiſionem cuius meminerat. Membra igitur ex parte ſunt, ſicut cuique attributa eſt ſua portio & finitum officium. Ad hunc ſenſum contextus ipſe nos ducit,ita Ex parte & In ſolidum erunt inter ſe oppoſita.

28 ***Et alios quidẽ poſuit Deus in Eccleſia,primùm Apoſtolos, deinde Prophetas, tertiò Doctores, poſtea Poteſtates,deinde dona ſanationum,opitulationes,gubernationes, genera linguarum.***

29 ***Nunquid omnes Apoſtoli? Nunquid omnes Prophetæ? nunquid omnes Doctores? nunquid omnes Poteſtates?***

30 ***Nunquid omnes dona habent ſanationum? nunquid omnes linguis loquuntur? nunquid omnes interpretantur?***

31 ***Sectamini autem dona potiora.***

Initio capitis de facultatibus loquutus eſt,nunc incipit de officiis diſſerere,quem ordinẽ diligenter notare conuenit. Neque enim Dominus miniſtros inſtituit,niſi priùs inſtruxerit neceſſariis donis,aptóſque reddiderit ad munus ſuum exequendum. vnde colligendũ eſt fanaticos eſſe, malóque ſpiritu impelli qui facultate deſtituti irrumpunt in Eccleſiam: quemadmodum multi impulſum Spiritus iactitant, & arcana Dei vocatione gloriantur:interea ſunt indocti & penitus rudes. atqui hic eſt ordo naturalis, vt dona miniſterium ipſum præcedant. Sicuti ergo ſuperius docuit,quicquid ſingulis datum eſſet à Deo in medium debere conferri: ita nunc ſic diſtributa eſſe officia commemorat, vt coniunctis ſtudiis omnes Eccleſiam ſimul ædificent: & quidem ſinguli pro ſua menſura.

28 *Primùm Apoſtolos.)* Non recenſet omnes ſpecies,neque etiam opus fuit:tantùm enim voluit exẽ-
Epheſ.4.b.11. pla proponere. Quarto capite ad Epheſios plenior eſt enumeratio munerum quæ ad perpetuum Eccleſiæ regimen requiruntur. Rationem illic dicam, ſi Dominus eouſque peruenire dederit: quanquam ne illic quidem omnia nominat. Quod ad præſentem locum ſpectat,notandum eſt ex officiis quæ hìc Paulus nominat,alia eſſe perpetua, alia temporalia fuiſſe. Perpetua ſunt quæ Eccleſiæ regimini ſunt neceſſaria: temporalia verò quæ initio ad fundandam Eccleſiam & erigendum Chriſti regnum deſtinata, paulò pòſt deſierunt. Ex priori genere eſt officium Doctoris: ex ſecundo officium Apoſtoli. nam Apoſtolos creauit Dominus vt Euangelium ſpargerent per totum orbem: nec ſingulis attribuit certos fines aut parochias: ſed quocunque veniſſent,fungi legatione voluit apud omnes Gentes & linguas. In quo ab illis differunt Paſtores qui ſuis Eccleſiis quodammodo alligantur. Paſtor enim non habet mandatum prædicandi per orbem vniuerſum Euangelii,ſed curandæ Eccleſiæ quæ eius fidei commiſſa eſt. Ad Epheſios,Euangeliſtas ſubiungit Apoſtolis: præterit hoc loco. Tranſit enim ſtatim à primo gradu ad Prophetas: quo nomine intelligit (meo quidem iudicio) non eos qui dono vaticinandi pollerent:ſed qui ſingulari non modò interpretandæ, ſed etiam in præſentem vſum prudenter accommodandæ Scripturæ gratia pollerent. cur ita ſentiam,hæc cauſa eſt quòd prophetiam præfert aliis omnibus donis,quia plus ædificationis afferat: quod elogium in rerum futurarum prædictionem minimè competeret. Deinde quum definit Prophetæ munus, vel ſaltem tractat quid præcipuè agere debeat, dicit eum incumbere in conſolationem, exhortationem & doctrinam. hæc autem à vaticiniis ſunt diſtincta. Sint ergo nobis hoc loco prophetæ, primùm eximii Scripturæ interpretes: deinde non vulgari prudentia & dexteritate præditi ad circunſpiciendam præſentem Eccleſiæ neceſſitatem, vt appoſitè loquantur: & hac ratione quaſi diuinæ voluntatis internuntii. Inter eos & Doctores hoc poteſt notari diſcriminis, quòd Doctorum munus in eo conſiſtit, vt ſana dogmata retineantur ac propagentur, quò maneat in Eccleſia religionis puritas. quanquam variè accipitur etiam hoc nomen: & hìc fortaſſe Paſtorem magis ſignificat, niſi fortè malis generaliter

accipere

accipere pro omnibus qui docendi facultate ſunt inſtructi: qualiter Actorum 13 a.1, vbi etiam Lucas ipſos Prophetis coniungit. Cur autem non aſſentiar aliis qui totum Prophetæ munus in Scripturæ interpretatione includunt, hæc eſt ratio: quòd Paulus numerum præſcribit duorum aut trium qui loqui debeant, idque ordine: quòd nudæ Scripturæ interpretationi non cõueniret. Denique ita ſentio, Prophetas dici qui vaticinia, minas, promiſſiones, & totam Scripturæ doctrinam dextrè ac peritè ad præſentem Eccleſiæ vſum applicando, Dei voluntatem patefaciunt. Si quis diſſentiat, facile patior: neque rixas propterea excitabo. Eſt enim difficile iudicare de donis & muneribus, quibus tamdiu orbata fuit Eccleſia: niſi quòd veſtigia tantùm vel vmbræ adhuc apparent. *De poteſtatibus & dono ſanationum*, dixi capite 12. ad Rom. niſi quòd obſeruandum eſt, non tam de ipſis donis hîc fieri mentionem, quàm de adminiſtratione. Quoniam hîc officia recenſet Apoſtolus non quod ait Chryſoſtomus, ἀντιλήψεις, hoc eſt ſubſidia vel opitulationes conſiſtere in ſuſtinendis infirmis. Quid igitur? aut certè tàm munus quàm donum olim fuit, quod nobis hodie eſt incognitum: aut ad diaconiam pertinet, hoc eſt, curam pauperum. atque hoc ſecundum mihi magis arridet. Duas autem diaconiæ ſpecies ponit ad Romanos 12. b.7, de quibus illic tractaui. *Gubernationes* interpretor ſeniores, qui præſides erant diſciplinæ. Habuit enim prima Eccleſia ſuum Senatum, qui plebem in morum honeſtate contineret quod indicat Paulus alibi, quum duplicem ordinem presbyterorum ponit. Ergo gubernatio ex presbyteris conſtabat, qui grauitate, experientia, authoritate præ cæteris valebant. Sub *Generibus linguarum* comprehendit tam notitiam linguarum quàm gratiam interpretandi. Erant autem duæ facultates diſtinctæ: quia interdum quiſpiam pluribus loquebatur linguis, qui tamen idioma non tenebat eius Eccleſiæ cum qua erat negotium: hunc defectum ſupplebant interpretes. 1.Tim.5.c.17.

29 *Nunquid omnes Apoſtoli.*) Fieri quidẽ poteſt vt vnus aliquis pluribus donis ſit inſtructus, & duas functiones ex iis quas retulit, ſuſtineat: neque verò in eo quicquã eſt abſurdi. Verùm ſcopus Pauli eſt, primùm neminem ſic abundare omnibus, vt ſibi ſufficiat, neque deſideret aliorũ operã: deinde ſic diſtributas eſſe tam functiones, quàm dotes, vt nullum membrum ſit totum corpus: ſed ſingula in cõmune cõferendo ſuam portionem, corpus integrum & perfectum cõſtituere. Vult enim hîc tollere Paulus ſuperbiendi occaſionem, prauas æmulationes, faſtum & fratrum contemptum, malignitatem, ambitionem, & quicquid eſt tale.

30 *Sectamini dona potiora.*) Poſſet etiã verti, Magni æſtimate: nec malè huic loco quadraret. quãquam ad ſenſum parũ intereſt. hortatur enim Paulus Corinthios vt ea potiſſimùm dona in pretio habeant vel appetant, quæ plurimum ad ædificationem valent. Nam hoc regnabat inter eos vitium, quòd oſtentationi magis quàm vtilitati ſtudebant. ideo prophetia negligebatur, linguæ autem reſonabant magna cum pompa exiguo fructu. Neque tamen alloquitur ſingulos, quaſi vellet ad prophetiã adſpirare vnumquenque, vel ad Doctoris munus: ſed tantùm ædificationis ſtudium illis cõmendat: vt quæ maximè cõducunt, illis diligentius incumbant.

CAPVT XIII.

ET adhuc excellentiorem viam vobis demonſtro. Si linguis hominum loquar & Angelorum, charitatem autem non habeam, factus ſum tympanum ſonans, aut cymbalum tinniens.

2 *Et, ſi habeam prophetiam, & nouerim myſteria omnia omnémque ſcientiam, & ſi habeam omnem fidem, adeò vt montes loco dimoueam: charitatem autem non habeam: nihil ſum.*

3 *Et ſi inſumam in alimoniam omnes facultates meas, & ſi tradam corpus meum vt comburar: charitatem autem non habeam: nihil mihi prodeſt.*

Quum tam inepta eſſet capitis ſectio, facere non potui quin mutarem, præſertim quum non poſſem aliter commodè interpretari. quid enim attinebat mutilam ſententiam ſuperioribus attexere, quę ſequentibus tam aptè cohæret, imo perficitur? Et credibile eſt librariorum errore id fuiſſe factum: vtcunque ſit, poſtquam iuſſerat ædificationis præcipuam haberi rationem: nunc profitetur ſe oſtenſurum aliquid maius: nempe omnia eſſe exigenda ad charitatis regulam. hæc igitur excellentiſſima eſt via, ſi charitas omnium noſtrarũ actionum ſit moderatrix. Ac principio quidem ſumit, omnes virtutes nihili eſſe abſque charitate: nihil enim tam eſſe præclarum aut eximium quod non vitietur coram Deo, ſi abſit charitas. 1.Tim.1.a.5. Neque hîc aliud docet quàm alibi, quum pronuntiat ipſam eſſe finem Legis, & perfectionis vinculum: Col.3.c.14. item quum totam piorum ſanctitatem in ea conſtituit. quid enim aliud tota ſecunda Legis tabula Deus à nobis requirit? Non eſt igitur mirum ſi omnia noſtra opera inde æſtimentur, dum manare apparet ex charitate, non mirum etiam ſi tunc demum conſtet eximiis alioqui dotibus ſuum pretium, vbi ad charitatem referuntur.

1 *Si linguis hominum loquar.*) Incipit à facundia: quæ donum quidem eſt per ſe nobile, ſed hominem minimè Deo commendat, remota charitate. *Angelorum* linguam hyperbolicè poſuit pro ſingulari aut eximia, quanquam de linguarum diuerſitate potius interpretor: quam magni faciebant Corinthij, ambitione non fructu omnia metientes. Teneas, inquit, non tantùm omnes omnium hominum linguas, ſed etiam Angelorum. non eſt tamen quòd putes te coram Deo pluris cenſeri quàm cymbalum, niſi charitatem habeas.

2 *Et ſi habeam prophetiam.*) Huius quoque, quam tamen aliis omnibus prætulerat, dignitatẽ in nihilum redigit, niſi charitati ſeruiat. *Nouiſſe omnia myſteria*, poſſet videri exegeticè additum ad prophetiam: ſed quia proximè ſequitur *ſcientia*, quam ſeorſum priùs nominauit: vide nunquid Myſteriorum notitia hîc loco Sapientiæ ponatur. Ego ſicuti aſſerere id non auſim, ita in hanc opinionẽ facilè inclino. Hæc *fides* de qua loquitur, eſt particularis: quod patet ex particula continuò adiecta, *Adeò vt montes*

tranſferam. proinde nihil faciunt Sophiſtæ,dum hoc loco abutuntur ad extenuandã fidei virtutem. Quum ergo vocabulum Fidei ſit πολύσημον,prudentis eſt lectoris obſeruare qua ſignificatione ſumatur. Paulus autem (quemadmodum iam dixi) eſt ſui interpres, qui fidem hîc ad miracula reſtringit. Ea eſt quam vocat Chryſoſtomus ſignorum,nos particularem: quia non apprehendit totum Chriſtum, ſed tantùm potentiam in edendis miraculis: ideóque interdum in homine eſſe poteſt abſque Spiritu ſanctificationis, qualiter fuit in Iuda.

3 *Et ſi inſumam omnes facultates.)* Hoc quidem ſumma laude dignum eſt,ſi per ſe cenſeatur, ſed quoniam ex ambitione fluit ſæpe largitio,non ex vera munificentia: vel etiam qui liberalis eſt,reliquis partibus charitatis eſt vacuus (ſiquidem liberalitas etiam interior, vna tantùm pars eſt charitatis) fieri poteſt vt opus alioqui tam laudabile,ſpecioſum quidem ſit in hominum conſpectu,& laudetur: coram Deo tamen pro nihilo ducatur. *Et ſi tradam corpus meum.* De martyrio haud dubiè loquitur: quod eſt facinus omnium pulcherrimum & præſtantiſſimum: quid enim admirabilius eſt hac tam inuicta animi fortitudine,vt quis vitam pro Euangelij teſtimonio profundere non dubitet? Hoc tamen ipſum quoque Deus pro nihilo reputat,ſi vacuus ſit animus charitate. Genus ſupplicij quod commemorat,non ita vulgare erat tunc aduerſus Chriſtianos, gladiis enim magis quàm flammis graſſatos tunc fuiſſe tyrannos legimus, ad perdendam Eccleſiam: niſi quòd Nero etiam incendiis ſæuiit. Sed videtur Spiritus hîc per os Pauli de futuris perſequutionibus vaticinatus fuiſſe: verùm iſtud eſt parergon. Caput huius loci eſt,quià charitas vnica eſt operum regula, & vnica in recto donorum Dei vſu moderatrix: nihil ſine ipſa probari Deo, quàmlibet hominum opinione ſplendidum. Nam ſpeciem virtutum omnium abſque illa fucum eſſe, vanum eſſe crepitum, pretium non eſſe vnius pili, denique fœtere & diſplicere. Quod autem hinc Papiſtæ inferunt, pluris ergo eſſe fide charitatem ad nos iuſtificandos: poſtea refutabimus, nunc pergendum in contextu.

4 ***Charitas patiens eſt, benignè agit, charitas non æmulatur,charitas non agit inſolenter, non inflatur:***

5 ***Non agit indecenter,non quærit ſua ipſius,non prouocatur,non cogitat malum:***

6 ***Non gaudet ob iniuſtitiam,congaudet autem veritati.***

7 ***Omnia fert,omnia credit,omnia ſperat,omnia ſuſtinet.***

8 ***Charitas nunquam excidit: ſiue prophetiæ abolebuntur: ſiue linguæ ceſſabunt,ſiue ſcientia deſtruetur.***

4 *Charitas patiens eſt.)* Nunc charitatem ab effectis commendat,vel à fructibus.quãquam hęc elogia non tantùm ad eius commẽdationem ſpectant: ſed vt intelligant Corinthii quæ ſint eius officia & qualis ipſa ſit. Præcipuus tamen ſcopus eſt, quàm ſit neceſſaria ad cõſeruandam Eccleſiæ vnitatem. Neque mihi dubium eſt quin obliquè perſtringere voluerit Corinthios,dum antitheſin illis proponit,in qua ex aduerſo ſua vitia recognoſcant. Primũ elogium charitatis eſt,quòd multa patienter ferendo,pacem & concordiam alat in Eccleſia.huic proxima eſt ſecũda virtus,manſuetudo ac lenitas: hoc enim ſignificat Græcum verbum. tertia virtus, quòd æmulationem, omnium contentionum ſemen,corrigit. Sub *æmulatione* inuidiam comprehendit,quòd eſt vitium valde affine: vel potius eam æmulationem intelligit,quæ eſt cõiũcta inuidiæ,& ex ea ſæpius naſcitur. Ergo vbi regnat inuidia, vbi primus quiſque eſſe vel apparere appetit,illic nõ viget charitas. Vbi reddidi,*non agit inſolenter*,Græcè eſt οὐ περπερεύεται: pro quo Eraſmus trãſtulit, Non eſt procax. Conſtat diuerſas eſſe ſignificationes:ſed quum aliquando ſumatur pro Ferocire,vel inſoleſcere præ confidentia:hic ſenſus videbatur præſenti loco aptior. Tribuit ergo Paulus charitati modeſtiam,ac frænũ eſſe teſtatur ad retinendos homines ne ad ferociam proſiliant: ſed placidè & compoſitè inter ſe degant:deinde addit,à ſuperbia eſſe alienam. Qui ergo charitate regitur,nõ inflatur faſtu,vt alios deſpiciat,ſibi placeat.

5 *Non agit indecenter.)* Pro quo Eraſmus reddidit, Non eſt faſtidioſa:ſed quum huius ſignificationis nullum citet authorem,ego propriam & vſitatam ſignificationem retinere malui. Sic autem interpretor, quòd charitas non exultet oſtentatione inepta,aut quòd nõ tumultuetur:ſed modum ac decorum ſeruet. Atque ita rurſum perſtringit obliquè Corinthios,quòd indecoro faſtu gratiam omnẽ turpiter amitterẽt. *Non quærit ſua ipſius.* Hinc colligere licet quàm non ſit ingenita nobis à natura charitas: propenſi enim natura ſumus omnes ad amorem curámq; noſtri, & ſtudium propriæ vtilitatis: imò veriùs huc præcipites ruimus. Tam peruerſę inclinationis remedium eſt charitas:quę facit vt prætèrita noſtri ratione,de proximis ſimus ſoliciti,eos amemus & curemus.Porrò Sua ipſius quærere,eſt eſſe ſibi addictum,& in curandis ſuis cõmodis prorſus occupari. qua definitione ſoluitur illa quæſtio,an non Chriſtiano liceat ſuam vtilitatem curę habere. neque enim quãlibet noſtri curam aut ſtudium hîc reprehendit Paulus: ſed exceſſum qui prouenit ex immodico & cæco noſtri amore. Exceſſus autẽ in eo eſt,ſi de nobis cogitantes, alios negligimus: aut ſi proprii commodi ſtudium ab ea ſolicitudine quam de proximis habere nos iubet Deus, nos auocat. Subiungit charitatem quoque fręnum eſſe ad rixas cohibendas:quod ſequitur ex duobus primis. vbi enim manſuetudo ac tolerantia, ibi non ſubitò excandeſcunt homines, non facilè incitantur ad contentiones & certamina.

7 *Omnia fert.)* His omnibus ſignificat, charitatem nec impatientem eſſe, nec malignam. Ferre enim ac ſuſtinere omnia,tolerantiæ eſt: credere ac ſperare omnia,candoris & humanitatis.quoniã natura ſumus nimium nobis addicti:hoc vitium moroſos & querulos nos reddit.ita fit vt velit quiſque aliorum humeris portari, ſubleuare alios recuſet. Huius morbi remedium eſt charitas, quę nos ſubiicit fratribus, ac docet eorum oneribus humeros ſupponere. Rurſum quia maligni ſumus natura, ideò etiam ſumus ſuſpicaces, & omnia ferè trahimus in ſiniſtram partem. charitas verò ad humanitatem nos reuocat,

vt benè

vt benè & candidè ſentiamus de proximis. Quum dicit Omnia, intellige quæ ferenda ſunt, & eo quo decet modo. Neque enim ferenda ſunt à nobis vitia, vt vel probemus blandiendo, vel conniuendo ſocordia noſtra alamus: deinde iſta tolerantia correctiones & iuſtas pœnas nō excludit: ita etiam eſt de iudicii humanitate. *Credit omnia* charitas: non vt Chriſtianus ſciens ac volens imponi ſibi patiatur: non vt ſe prudentia & iudicio priuet, quo facilius poſsit circunueniri: nō vt diſcernere nigrum ab albo dediſcat. Quid ergo? ſimplicitatem, qualiter iam dixi, & humanitatem in iudicando hîc requirit, & aſſerit eſſe perpetuas Charitatis comites. Ita fiet vt homo Chriſtianus falli ſua benignitate ac facilitate ſatius eſſe ducat, quàm ſiniſtra ſuſpicione fratrem ſuum grauare.

8 (*Charitas nunquam excidit.*) Alia charitatis excellentia, quòd perpetuò durat. meritò appetenda eſt ea virtus, quæ nunquam finem accipiet: ergo Charitas temporalibus donis & perituris eſt præferenda. Pereunt Prophetiæ, Linguæ abolentur, ceſſat Scientia: illis ergo eatenus prǽſtantior eſt charitas, quia ſuperſtes illis deſinentibus manet. Hunc locum Papiſtæ detorquent ad ſtabiliendum dogma quod ipſi nulla Scripturæ authoritate commenti ſunt, mortuorum animas pro nobis orare apud Deum. Sic enim ratiocinantur, Oratio eſt perpetuum officium Charitatis: durat charitas in animis ſanctorum qui mortui ſunt: pro nobis igitur orant. Ego quanquam de hac quæſtione nolim vehementius cōtendere, ne tamen multum lucri ſe feciſſe putent eo cōceſſo: paucis reſpondeo ad ipſorum obiectum. Primò, etiamſi charitas ſemper maneat, non tamen protinus ſequi, eſſe in continuo actu, vt loquuntur. Quid enim impedit quominus Sancti tranquilla pace nunc fruentes, charitatem præſentibus officiis minimè exerceant? quid abſurdi, quæſo, in eo Papiſtæ reperient? Secundò, ſi negem perpetuum eſſe officium charitatis pro fratribus intercedere: vnde contrarium euincent? Ad intercesſionem requiritur neceſſitatis cognitio, ſi diuinare de mortuorum ſtatu licet: veriſimilior eſt cōiectura, neſcire ſanctos mortuos quid hîc agatur, quàm eos eſſe conſcios noſtrarum neceſſitatum. Imaginantur quidem Papiſtæ eos in reflexo lumine quod habent ex conſpectu Dei, videre totum mundum: ſed profanum eſt figmentum & prorſus Gentilitium, quod Ægyptiacam theologiam magis reſipit quàm Chriſtianæ philoſophiæ cōueniat. Quid ergo negem Sanctos, quum ignorent conditionem noſtram, eſſe pro nobis ſolicitos? quo argumento me vrgebunt Papiſtæ, vt illud mihi extorqueant? Quid ſi dicam ita detineri & quaſi abſorberi Dei intuitu, vt nihil præterea aliud cogitent: quomodo probabunt hoc nō eſſe rationi cōſentaneum? Quid ſi excipiam, charitatis perpetuitatem, cuius hîc meminit Apoſtolus, poſt diem extremum fore, nihil pertinere ad tempus intermedium? Quid ſi dicam, mutuæ intercesſionis officium nonniſi viuis & in hoc mundo degentibus mandatum eſſe, ideóque ad mortuos nequaquam extēdi? Verùm iam plus ſatis eſt: id enim ipſum pro quo depugnant Papiſtæ, relinquo in medio: ne de re ſuperuacua contentiones moueam. Operæpretium tamen fuit obiter attingere quàm parum illis ſuffragetur hic locus, in quo ſe habere putant tam validam machinam. Nobis ſatis ſit, quod aſſerunt nullo Scripturæ teſtimonio ſuffultum eſſe: proinde temere & inconſiderate ab illis aſſeri. *Siue ſcientia deſtruetur.* Iam patet ſenſus verborum: ſed hinc exoritur non parua quæſtio, an qui in hoc mundo excelluerunt, aut doctrina, aut aliis donis pares erunt idiotis in regno Dei. Primùm velim pios lectores admonitos, ne in iſtarum rerum inueſtigatione plus iuſto ſe torqueant: viam potius quærant qua peruenitur in regnum Dei, quàm ſciſcitantes quæ futura ſit illic conditio: nam & Dominus nos à tali curioſitate tacendo reuocauit. Nunc ad quæſtionem reſpondeo, Quantum datur coniicere, & partim etiam colligere ex hoc loco poſſum: quum Doctrina, Linguarum cognitio, & ſimiles gratiæ, huius vitæ neceſſitati ſeruiant. mihi non videri tunc reſiduas fore: ſed nihil tamen iacturæ facient docti earum interitu, quia fructum ipſarum percipient, qui longè eſt præferendus.

9 *Ex parte enim cognoſcimus, & ex parte prophetamus.*

10 *At vbi venerit quod perfectum eſt, tunc quod ex parte eſt abolebitur.*

11 *Quum eſſem puer, vt puer loquebar, vt puer ſentiebam, vt puer cogitabam: at poſtquam factus ſum vir, aboleui puerilia.*

12 *Cernimus enim nunc per ſpeculum in ænigmate: tunc autem facie ad faciem: nunc cognoſco ex parte: tunc verò cognoſcam, quemadmodum & cognitus ſum.*

13 *Nunc autem manet fides, ſpes, charitas, tria hæc: ſed maxima ex his eſt charitas.*

Iam probat aboleri prophetiam & reliqua eiuſmodi dona: quia in ſubſidium infirmitatis noſtræ nobis conferantur: atqui finem aliquando accipiet imperfectio: deſinet igitur ſimul etiam donorum ipſorum vſus, quia abſurdum eſt manere & eſſe ſuperflua: ergo interibunt. Hoc argumentum proſequitur ad finem capitis vſque.

9 *Ex parte cognoſcimus.*) Locus hic perperam à pleriſque exponitur, ſcientiam nondum perfectam nobis cōſtare, ſimiliter nec prophetiam: ſed nos quotidie proficere in illis: verùm ſenſus Pauli eſt, Quòd ſcientiam nunc habemus & prophetiam, id eſſe imperfectionis noſtræ cauſa: ergo Ex parte ſignificat eò quòd nondum ſimus abſoluti. Tandiu itaque locum habent apud nos cognitio & prophetia, quandiu imperfectio in nobis hæret, cuius ſunt adminicula. Verum eſt quidem, proficiendum nobis eſſe tota vita, & inchoatum duntaxat eſſe quicquid habemus, at videndum quid Paulus probare velit: nempe dona de quibus quæſtio eſt, temporalia duntaxat eſſe. Probat autem, quia non niſi ad tempus valeat eorum vtilitas, quandiu quotidiano profectu tendimus ad ſcopum.

10 *Vbi venerit quod perfectum eſt.*) Perinde eſt acſi diceret, Vbi peruentum ad metam fuerit: tunc ceſſabunt adiumenta curſus, ſed retinet loquendi modum quo iam vſus fuerat, dum perfectionem opponit ei quod eſt Ex parte. Perfectio, inquit, adueniens abolebit quicquid imperfectioni ſeruit. Quando autem erit illa imperfectio? incipit quidē à morte: quia tunc cum corpore multas infirmitates exuimus: ſed non

ante diem iudicii plena conſtabit, quemadmodum ſtatim audiemus: vnde colligimus totam hanc diſputationem ad intermedium tempus inſcitè trahi.

11 *Quum eſſem puer.*) Similitudine quod dixit illuſtrat. Multa enim pueritiæ conueniunt, quæ euaneſcunt poſtea cum ætate. Exempli gratia, Pueritiæ neceſſaria eſt pædagogia: virili ætati non congruit. Nos quantiſper degimus in hoc mundo, indigemus pædagogia quadam: procul adhuc diſtamus à plena ſapientia. Perfectio igitur quæ erit quædã ſpiritualis ætatis maturitas, finem pædagogiæ imponet, eiúſque appendicibus. Ad Epheſios hortatur ne ſimus amplius pueri: ſed aliam rationem illic ſequitur, de qua tunc dicemus.

Epheſ.4.c.14.

12 *Cernimus nunc per ſpeculum.*) Applicatio ſimilitudinis, Modus ſcientiæ quam nunc habemus, imperfectioni & quaſi pueritiæ congruit: quia nondum ad liquidum cernimus regni cœleſtis myſteria, nec claro adhuc intuitu fruimur. Ad id notandum alia ſimilitudine vtitur: nempe quòd non videamus nunc niſi tanquam in ſpeculo, ideóque obſcurè: quam obſcuritatem intelligit nomine *ænigmatis.* Primò non dubium eſt quin miniſterium Verbi, & quæ ad ipſum exercendum requiruntur inſtrumenta, ſpeculo comparet. Deus enim, alioqui inuiſibilis, hæc media ordinauit ad ſe nobis patefaciendum: quanquã ad totam mundi compoſitionem extendi etiam hoc poteſt, in qua relucet nobis Dei gloria; ſicuti habuimus Rom. 1. c. 26. Et ad Hebr. 11. d. 13, Creaturas Apoſtolus nominat ſpecula, in quibus inuiſibilis Dei maieſtas apparet: ſed quoniam hîc peculiariter de ſpiritualibus donis agit, quæ ſeruiunt Eccleſiæ miniſterio, ſúntque eius appendices. nõ euagabimur longius. Verbi inquam miniſterium ſpeculo eſt ſimile. Angeli enim neque prædicatione, neque aliis inferioribus adiumentis, neque Sacramentis indigent: alio enim Dei cõſpectu fruũtur: neque in ſpeculo tãtùm ſuam illis faciem repræſentat Deus, ſed palàm ſe illis præſentem exhibet. Nos qui nondum in tantam altitudinem conſcendimus, imaginem Dei ſpeculamur qualis offertur nobis in Verbo, in Sacramentis, in toto denique Eccleſiæ miniſterio. Hanc viſionem Ænigmaticam hîc appellat Paulus: non quia dubia ſit aut fallax, ſed quia minus cõſpicua eſt, quàm quæ olim extremo die cõſtabit. Idem aliis verbis docet in poſteriore Epiſtola, Nos quandiu in corpore habitamus, peregrinari à Domino: quia per fidem ambulamus, & non per aſpectum. fides ergo noſtra Deum nunc intuetur tanquam abſentẽ, quomodo? quia eius faciẽ non videt, ſed acquieſcit in ſpeculi imagine, verùm vbi relicto mundo ad eum migrauerimus, ipſum tanquam propinquum & expoſitum oculis cernet. Quare ſic habendum eſt, notitiam Dei quam nunc ex Verbo habemus, certam quidem eſſe & veracem, nihil in ea confuſum, aut perplexum, aut tenebricoſum: ſed comparatiuè ænigmaticam nominari, quia procul abeſt ab illa perſpicua manifeſtatione quam expectamus: quia tunc videbimus facie ad faciem. Ita nihil pugnat hic locus aduerſus alios, vbi prædicatur nunc Legis, nunc totius Scripturæ, & potiſſimum Euangelii claritas. Eſt enim aperta & nuda Dei reuelatio in Verbo (quantum nobis expedit) nec quicquã habet inuolutum (qualiter fingunt impii) quo nos ſuſpenſos teneat, ſed quantula eſt eius viſionis portio ad quam tendimus? Itaque eius tantùm comparatione dicitur ænigmatica. Aduerbium *tunc* potius extremum diem notat, quàm tempus ſtatim à morte proximum. Tametſi autem differetur ad Diem Chriſti plena viſio: incipiet tamen ſtatim à morte propinquior Dei aſpectus; vbi ſolutæ à corporibus animæ, neque externo miniſterio, neque aliis inferioribus ſubſidiis ampliùs opus habebũt. Sed Paulus (vt paulo antè admonui) anxiè de mortuorum ſtatu non diſputat, quia ad pietatem nõ admodum vtilis eſt eius cognitio. *Nunc cognoſco ex parte,* Hoc eſt, modus ſciẽtiæ præſentis eſt imperfectus. ſicuti Iohãnes in Epiſtola ſua dicit, ſcire nos quidem quòd ſimus Filii Dei, ſed nondũ apparuiſſe, donec videbimus Deum qualis eſt: tunc Deum videbimus non in imagine ſua: ſed in ſeipſo: vt mutuus ſit quodammodo aſpectus.

2.Cor. 5.a.6.

1.Ioan.3.a.2.

13 *Nunc autem manet fides, ſpes, charitas.*) Concluſio eſt ſuperiorum, charitatem reliquis donis præſtantiorem eſſe: ſed pro catalogo donorum quem antè recenſuerat, cum charitate fidem & ſpem nunc ponit: ſicuti omnia ad hanc ſummam referuntur. Quorſum enim totum miniſterium, niſi vt in his inſtituamur? Ergo Fidei nomen hîc latius patet quàm antehac. perinde enim eſt acſi diceret. Complura quidem ſunt dona & varia, ſed in hunc ſcopum tendunt omnia, & reſpiciunt. Manere itaque ſignificat, omnibus ſubductis, tanquam in calculo ſupputatorio, ſummam hanc reſtare. Neque enim manet à morte fides, quam Apoſtolus alibi aſpectui opponit, & tantùm ad id vſque temporis durare tradit quo peregrinamur à Domino. Nunc tenemus quid ſit hoc loco fides, nempe Dei ac Diuinæ voluntatis cognitio, quam per Eccleſiæ miniſterium conſequimur: vel ſi mauis, fides vniuerſalis & propriè accepta. Spes nihil aliud eſt quàm fidei perſeuerantia. Poſtquam enim Dei verbo ſemel credidimus, reſtat perſtemus vſque ad rerum complementum. proinde vt ſpei mater eſt fides, ita ab ea ſuſtinetur ne excidat. *Maxima ex his eſt charitas,* Nempe ſi æſtimemus præſtãtiam ab effectis quæ antè enumerauit: deinde ſi conſideremus eius perpetuitatem. Sua enim cuique fides ac ſpes prodeſt: charitas ad alios diffunditur. Fides & ſpes ſunt imperfectiones: charitas manebit etiam in perfectionis ſtatu. nam ſi excutiamus ſingulos fidei effectus, & conferamus, reperietur in multis ſuperior fides: quinetiam ipſa charitas, eodem Apoſtolo teſte, effectus eſt fidei: effectus autem ſua cauſa proculdubio eſt inferior. Præterea fidei tribuitur laus inſignis, quæ in charitatem non competit, quum Ioannes prædicat eſſe victoriam noſtram quæ vincit mundum. per fidem denique renaſcimur, efficimur Filii Dei, obtinemus vitã æternã, Chriſtus in nobis habitat. Prætereò alia innumera, ſed hæc pauca ſufficiunt ad id probandum quod volo: fidem in multis effectis ſuperiorem eſſe charitate: vnde conſtat hîc potiorem dici, non per omnia, ſed quatenus perpetua erit: & nunc primas partes tenet in conſeruanda Eccleſia. Mirum autem quantum ſibi placeant Papiſtæ, dum iſta verba detonant, Si fides iuſtificat, inquiunt, ergo multo magis charitas: quæ vocatur maior. Iam quidem ex his quæ dixi, conſtat obiecti ſolutio: ſed demus charitatem modis omnibus præcellere: qualis eſt iſta argumentatio: quia maior eſt, plus valere ad homines iuſtificandos? Ergo Rex melius terram arabit quàm agricola, melius calceum faciet quàm ſutor: quia nobilior eſt vtroque. Ergo homo celerius curret quàm equus,

2.Cor.5. b.7.

1.Theſſ.1.a.3.

1.Ioan.5.a.4.

equus, plus oneris portabit quàm elephas: quia dignitate ſuperat. Ergo Angeli melius terram illuminabunt quàm ſol & luna: quia præſtantiores. Si vis iuſtificandi à dignitate fidei aut merito penderet, fortè audiendi forent, ſed non docemus fidem iuſtificare, quia ſit dignior, aut in altiore honoris gradu: ſed quia iuſtitiam gratis in Euangelio oblatam recipiat. Huc nihil facit aut valet magnitudo vel dignitas: quamobrem hic locus nihilo magis Papiſtas iuuat, quàm ſi fidem omnibus Apoſtolus prætuliſſet.

CAP. XIIII.

SEctamini charitatem: æmulamini ſpiritualia, magis autem vt prophetetis.
2 *Nam qui loquitur lingua, non hominibus loquitur, ſed Deo: nullus enim audit: Spiritu verò loquitur myſteria.*
3 *Cæterùm qui prophetat, hominibus loquitur ad ædificationem, exhortationem, & conſolationem.*
4 *Qui loquitur lingua, ſeipſum ædificat: at qui prophetat, Eccleſiam ædificat.*
5 *Volo autem omnes vos loqui linguis, magis tamen vt prophetetis: maior enim qui prophetat, quàm qui linguis loquitur: niſi interpretetur, vt Eccleſia ædificationem accipiat.*
6 *Nunc autem fratres, ſi venero ad vos linguis loquens, quid vobis prodero, niſi vobis loquar, aut per reuelationem, aut per ſcientiam, aut per prophetiam, aut per doctrinam.*

Sicuti priùs iuſſerat eos ſectari dona potiora, ita nunc iubet ſectari charitatem, illa enim erat ſumma virtus quam ſe demonſtraturum receperat, ergo bene ſibi moderabuntur in vſu donorum, ſi vigeat inter ipſos charitas, tacitè enim perſtringit defectum charitatis in eo quòd hactenus abuſi donis fuerant: & ex ſuperioribus colligens, vbi charitati primas non tribuunt, eos ad veram præſtantiam non recta contendere: quàm ſtulta ſit eorum ambitio admonet, quæ ſpes eorum & vota fruſtratur.

1 *Aemulamini ſpiritualia.*) Ne obiicerent Corinthii, Deo fieri iniuriam ſi contemnerentur eius dona, anticipat Apoſtolus, teſtatúrque ſibi non eſſe in animo illos à donis etiam quibus abuſi fuerant, abducere, quin potius illorum ſtudium commendat: vúltque in Eccleſia locum habere. Et ſanè quia in Eccleſiæ vtilitatem collata erant, nō debuit hominum corruptela efficere vt pro ſuperuacuis aut noxiis abiicerentur: ſed interea prophetiam præ aliis omnibus commendat, ſicuti erat omnium vtiliſſima. Tenet ergo optimam rationem, nihil quòd vſui ſit, improbando: ſed tamen hortando ne præpoſtero zelo, quod præcipuum eſt, minoribus poſtponāt: primo autem loco ſtatuit prophetiam. Æmulamini ergo ſpiritualia: hoc eſt, nullum donum negligite, iubeo enim vos ſtudere omnibus: modò primum gradum obtineat prophetia.

2 *Nam qui loquitur, lingua loquitur.*) Nunc ex re ipſa oſtendit cur prætulerit aliis donis prophetiam, ac eam cum dono linguarum comparat; in quo veriſimile eſt magis occupatos fuiſſe Corinthios, quia magis ad pompam ſeruiret: nam hominem audire loquentem lingua exotica, vulgò admirationem mouet. Ergo ex principiis iam aſſumptis oſtendit quàm ſit illud peruerſum, quum nihil Eccleſiam ædificet: Initio dicit, Qui loquitur lingua, Deo non hominibus loquitur: hoc eſt (ſecundum prouerbium) Sibi canit & muſis. In dictione linguæ, non eſt pleonaſmus: qualis in illis locis, Sic ore loquuta eſt: item, Vocémque his auribus hauſi: ſed idioma exterum ſignificat. Ratio cur non loquatur hominibus: quia nemo audit, nempe tanquam vocem articulatam. Audiunt enim ſonum omnes, at non percipiunt quid dicatur. *Loquitur ſpiritu*, hoc eſt, dono ſpirituali (ſic enim cum Chryſoſtomo interpretor) *Myſteria* & res occultas, ideóque nullius vtilitatis. Myſteria hîc Chryſoſtomus accipit honorificè, pro eximiis Dei reuelationibus: ego verò in malam partem, pro ænigmatibus obſcuris & inuolutis: quaſi diceret, Loquitur quod nemo percipiat.

3 *Qui prophetat, hominibus loquitur.*) Prophetia, inquit, omnibus eſt fructuoſa, quum lingua theſaurus ſit ſub terram defoſſus. Quanta igitur ſtultitia eſt, tempus omnino terere in re inutili, quod autem vtiliſſimum eſſe apparet, prætermittere? *Loqui ad ædificationem*, eſt loqui quod doctrinam ædificando aptam contineat. Nam hoc nomen accipio pro doctrina qua inſtituimur ad pietatem, ad fidem, ad cultū timorémque Dei, & officia ſanctitatis & iuſtitiæ. Quoniam autem plerunque opus habemus ſtimulis, alii autem afflictionibus premuntur aut imbecillitate laborant, doctrinæ addidit, *exhortationem & conſolationem.* Ex hoc loco & ſuperiore apparet, prophetiam non eſſe vaticinandi donum: ſed quia ſemel illud dixi, non repeto.

4 *Qui loquitur lingua, ſe ipſum ædificat.*) Pro eo quod antè dixerat, loqui Deo nunc dicit, Loqui ſibi. quicquid autem in Eccleſia geritur, prodeſſe in commune debet. Faceſſat igitur peruerſa hæc ambitio, quæ facit vt totius populi vtilitas impediatur. Adde quòd per modum conceſſionis loquitur Paulus: nam vbi ambitio tales ampullas proiicit, nullum intus eſt proficiendi ſtudium: ſed perinde eſt acſi faceſſere iuberet Paulus ex communi cœtu oſtentatores iſtos qui ſeipſos tantùm reſpiciunt.

5 *Volo vos omnes linguis loqui.*) Iterum teſtatur ſe non ita prophetiam anteponere, quin locum reliquum faciat linguis, quod diligenter notandum eſt: nam Deus nihil fruſtra Eccleſiæ ſuę contulit: & linguarum erat aliquis vſus. Tametſi ergo peruerſo oſtentationis ſtudio Corinthii illum partim ſuperuacuum & nihili. partim etiam noxium reddiderant: tamen corruptelam hanc corrigendo, Paulus nihilominus linguas commendat, tantum abeſt vt abolitas aut abiectas velit. Hodie quum pluſquam neceſſaria ſit linguarum cognitio, & Deus hoc tempore mirabili beneficio eas ex tenebris in lucem eruerit, ſunt nunc magni theologi qui furioſè aduerſus eas declamitent. quum certum ſit Spiritum ſanctum æterno elogio hîc ornaſſe linguas, colligere promptum eſt quónam ſpiritu agantur iſti cenſores, qui earum ſtudium quantis poſſunt contumeliis exagitāt, quanquam adhuc multum diſſimilis eſt ratio: Paulus enim

quaslibet linguas comprehendit, quæ tantùm Euangelio per omnes Gentes publicando ſeruiebant. iſti autem eas damnant linguas è quibus tanquam à fontibus pura Scripturæ veritas eſt haurienda. Sequitur exceptio, non ita immorandum eſſe in linguis, vt prophetia negligentius curetur, quæ prior eſſe debet. *Niſi interpretetur.* Nam ſi accedat interpretatio, iam erit prophetia. Ne tamen intelligas Paulum hîc concedere vt quiſpiã verba exotica demurmurãdo, Eccleſiam ſine fructu detineat, quàm enim ridiculum foret, idem pluribus linguis pronuntiare nulla de cauſa? Sed accidit ſæpe vt tempeſtiuus ſit alienę linguæ vſus: denique finem ſpectemus tantùm, vt ædificatio ad Eccleſiam redeat.

6 *Nunc autem ſi venero.*) Proponit ſe in exemplum, quoniam in eius perſona magis erat luculentum ſpecimen. Fructum vberem ſentiebant Corinthii ex eius doctrina: quærit ergo quid illis profuturũ ſit ſi linguis incognitis apud eos vtatur. Hoc experimẽto admonet quantò ſatius ſit dare prophetiis operam: deinde minus odioſum erat, ſtultitiam hanc in ſua ipſius perſona quàm in aliena reprehendere. Ponit autem ſpecies quatuor ædificationis, reuelationem, ſcientiam, prophetiam & doctrinam, quoniam de his variæ ſunt opiniones interpretum: liceat etiam mihi coniecturam meam proponere: verùm quia cõiectura ſolùm eſt, iudicium erit penes lectores. Reuelationem & prophetiam ſub vno iugo pono, & hanc puto illius eſſe miniſterium: ſimiliter ſentio de ſcientia & doctrina, ergo quod reuelatione conſequutus eſt quiſpiam, per prophetiam diſpenſat. Modus communicandæ ſcientiæ, doctrina eſt: ita Propheta, interpres erit & miniſter reuelationis: quod definitioni ſuperius à nobis poſitæ magis ſuffragatur quàm repugnat. Prophetiam enim diximus, non ſimplici aut nuda interpretatione Scripturæ conſtare: ſed continere ſimul eius in præſentem vſum accommodandæ ſcientiam: quæ nonniſi ex reuelatione & peculiari Dei impulſu habetur.

7 *Quin & inanima vocem reddentia, ſiue tibia, ſiue cithara, niſi diſtinctionem ſonis dederint: quomodo cognoſcetur quid tibia canitur aut cithara?*

8 *Etenim ſi incertam vocem tuba dederit, quis apparabitur ad bellum?*

9 *Sic & vos per linguam, niſi ſignificantem, ſermonem dederitis: quomodo intelligetur quod dicitur? eritis enim in aerem loquentes.*

10 *Tam multa, verbi gratia, genera vocum ſunt in mundo, & nihil horum mutum.*

11 *Itaque ſi neſciero vim vocis, ero ei qui loquitur, barbarus: & qui loquitur, apud me barbarus.*

21 *Itaque & vos quandoquidem ſectatores eſtis ſpirituum, ad ædificationem Eccleſiæ quærite, vt excellatis.*

13 *Quapropter qui loquitur lingua, oret vt interpretetur.*

14 *Nam ſi orem lingua, ſpiritus meus orat, mens autem mea fructu caret.*

15 *Quid igitur eſt? orabo ſpiritu, ſed orabo & mente: canam ſpiritu, ſed canam & mente.*

16 *Alioqui ſi benedixeris ſpiritu, is qui implet locũ idiotæ, quomodo dicturus eſt Amen ad tuam gratiarum actionem? quandoquidem quid dicas, neſcit.*

17 *Nam tu quidem bene gratias agis, ſed alius non ædificatur.*

7 *Quin & inanima,* &c.) Similitudines adducit, primùm à muſicis inſtrumentis: deinde ab vniuerſa rerum natura: nullam enim eſſe vocem cui non inſit aliquod temperamentum diſtinctioni aptum. Ipſa, inquit, etiam inanima nos docent. eduntur quidem temere multi ſonitus aut fragores abſque vlla modulatione: ſed Paulus hîc loquitur de vocibus in quibus ineſt aliquid artis: ac ſi diceret, Non poteſt homo dare citharæ aut tibiæ animam: vocem tamen affingit ita temperatam vt diſcerni queat. quàm igitur abſurdum eſt, homines ipſos intelligentia præditos, confuſum neſcio quid ſonare? Porrò de muſicis modulationibus non eſt hîc ſubtiliùs diſputandum: quia Paulus id tantum ſumpſit quod vulgò percipitur: ſicuti clangor tubæ de quo mox loquitur: eſt enim ſic compoſitus ad inflammandos animos vt non homines tantùm, ſed etiam equos expergefaciat. Quamobrem Lacedæmonios in conſerendis præliis vſos potiùs fuiſſe tibia, tradunt hiſtoriæ, ne exercitus nimis feruido impetu in hoſtem primo congreſſu irrueret. Denique omnes experimur quanta ſit vis muſicæ ad ſenſus hominum mouendos: vt Plato non abs re muſicam ad mores ciuitatis huc illuc flectendos, plurimum valere tradat. *In aerem loqui*, eſt aerem fruſtra verberare: acſi diceret, Vox tua neque ad Deum pertinget, neque ad homines, ſed euaneſcet in aere.

10 *Nihil horum mutuum.*) Generalius nunc loquitur: comprehendit enim nunc voces naturales animalium. Mutum hîc accipit pro confuſo, quod voci articulatæ opponitur: nam canum latratus differt ab equorum hinnitu: leonum rugitus, à ruditu aſinorum. Singulis etiam auium generibus ineſt ſua certa canendi vel ſtrependi forma: tota igitur naturæ ſeries quæ à Deo eſt ordinata, nos ad diſtinctionem inuitat.

11 *Ero ei qui loquitur, barbarus.*) Lingua debet eſſe character mentis, non tantùm qualiter prouerbium intelligit, ſed qualiter docet Ariſtoteles initio libri de interpretatione. Quàm igitur ineptum eſt ac præpoſterum, hominem in cœtu vocem edere, ex qua nihil percipiat auditor, in qua nullum ſignum animaduertat quo doceatur quid ille velit? Non ergo abs re Paulus pro abſurdiſſimo hoc ſumit, barbarum eſſe audientibus qui idiomate incognito ſtrepit: & ſimul eleganter ſtultam Corinthiorum ambitionem ridet, qui laudem inde & exiſtimationem captabant. Hoc, inquit, præmium reportabis, quòd eris barbarus. nam barbari nomen ſiue factitium ſit (quemadmodum cenſet Strabo) ſiue aliunde ductum, in malam partem accipitur. Vnde Græci, qui ſibi ſoli diſerti & politæ linguæ videbantur, alios omnes à rudi & agreſti vocis ſono barbaros vocabant. Verùm nulla eſt tam culta lingua, quæ non barbara cenſeatur, vbi abeſt intelligentia. Auditor, inquit Paulus, mihi erit barbarus, & ego viciſſim illi.

illi. quibus verbis ſignificat, non eſſe hanc communicationem cum Eccleſia; loqui idiomate incognito, ſed potius alienationem: & meritò illum qui ſic aget, contemni à reliquis, quoniam eos prior contemnat.

12 *Quandoquidem ſectatores eſtis Spirituum.*) Concludit Paulus non in hoc datum eſſe donum linguarum, vt abſque fructu Eccleſiæ, paucorum iactantiæ ſeruiat. Si dona, inquit, ſpiritualia vobis placent, finis ſit ædificatio. Hæc demum vera erit & laude digna excellentia, ſi Eccleſia fructum ex vobis percipiat. Cæterùm non ideo permittit Paulus excellendi cupiditatem, etiam cum Eccleſiæ vtilitate: ſed vitium corrigendo, demonſtrat quàm procul abſint ab eo quod venantur: & ſimul admonet qui potiſſimum habendi ſint in pretio: nempe quò quiſque ſtudioſius in ædificationem incumbit, eo vult pluris fieri. Noſtrum tamen interea eſt, vnum hoc propoſitum habere, vt Dominus emineat, regnúmque eius in dies augeatur. Spiritus hîc vocat metonymicè dona ſpiritualia: ſicuti doctrinæ ſpiritus, vel intelligentiæ vel iudicij, pro ipſa doctrina ſpirituali, vel intelligentia, vel iudicio capitur. Alioqui tenendū quod prius docuit, vnum & eundem eſſe Spiritum, qui ſuo arbitrio varia dona partitur in ſingulos.

13 *Quapropter qui loquitur lingua.*) Eſt occupatio qua reſpondet quæſtioni, quam promptum fuiſſet obiicere: ergóne ſiquis linguam exteram teneat, inutile erit donum? & cur ſupprimetur quod cum Dei gloria proferri in lucem poſſet? Remedium oſtendit, Petat, inquit, ille à Deo interpretationis quoque donum: quo ſi deſtituitur, interim ab oſtentatione abſtineat.

14 *Nam ſi orem lingua.*) Tametſi hoc quoque exemplum valet ad confirmationem eorum quæ hactenus contendit: eſt tamen aliud membrum meo iudicio. Nam veriſimile eſt, hac quoque in parte peccatum fuiſſe à Corinthiis. quòd ſicuti diſſerebant: ita etiam precabantur alienis linguis. quanquam ex eodem fonte manabat vterque abuſus, vt ſub vno genere continebatur. Quid ſit Lingua orare, ex ſuperioribus liquet: nempe concipere precationem idiomate peregrino. Quid ſit autem *Spiritus*, non ita facile eſt explicatu. omni non ratione tantùm caret, ſed etiam colore, quod Ambroſius ad Spiritum refert quem accepimus in Baptiſmo. Auguſtinus ſubtilius pro apprehenſione accipit, quæ ideas concipit & ſigna rerum: vt ſit animæ facultas inferior mentis intelligẽtia. Probabilior eſt eorum opinio, qui Spiritum gutturis interpretantur, hoc eſt flatum. Verùm huic interpretationi repugnat perpetua in hac Pauli diſputatione verbi ſignificatio. quinetiam apparet repetitum ſæpius fuiſſe per conceſſionem. Superbiebãt enim honorifico iſto titulo, quem Paulus illis quidem permittit: ſed rurſum indicat quàm præpoſterus ſit rei bonæ & præclaræ abuſus, acſi diceret, Tu mihi ſpiritum iactas: quorſum, ſi eſt inutilis? Hac ratione adducor vt in ſenſu huius verbi aſſentiar Chryſoſtomo, qui exponit ſicuti prius, de ſpirituali dono. Ita *Spiritus mens* perinde valebit ac donum mihi collatum. Sed hîc noua quæſtio exoritur: neque enim credibile eſt (ſaltem nuſquam legimus) loquutos fuiſſe vllos ſpiritus impulſu, lingua ſibi incognita. Linguarum enim donum conferebatur, non ad reſonandum modò, ſed potius ad communicandum. Quàm enim ridiculum fuiſſet, linguam hominis Romani formari è Dei Spiritu, ad pronuntiandas voces Græcas, quæ loquenti eſſent prorſus ignotæ, qualiter pſittaci & picæ, & corui humanas voces fingere docentur? Quòd ſi præditus dono linguarum non ſine ſenſu & intelligentia loquebatur: fruſtra dictum fuit à Paulo, *Spiritum orare, mentem fructu carere*: nam mentem cum ſpiritu coniunctam eſſe oportuit. Reſpondeo, Paulum hîc hypotheſin ſumere docendi cauſa, quæ non erat, hoc modo, Si donum linguæ ab intelligentia ſeparetur, ita vt qui pronuntiat, ſit ipſe ſibi barbarus, quemadmodum aliis: quid proficiet, ſic balbutiendo? Mentem enim vocari ἄκαρπον, quia vtilitas nulla perueniat ad Eccleſiam, minimè conuenit: quum hîc Paulus loquatur de priuatis cuiuſque precibus. Retineamus ergo, diſiungi res inter ſe coniunctas, docendi cauſa: non quia id vel poſſit vel ſoleat contingere. Nunc ſenſus planus eſt. Si ergo idiomate mihi incognito preces concipiam, ac ſpiritus mihi verba ſuppeditet: ipſe quidem ſpiritus qui linguam meam gubernat, orabit: ſed mens mea vel alibi vagabitur, vel ſaltem non erit orationis particeps. Obſeruemus, pro magno vitio Paulum ducere, ſi mens in oratione ceſſet. nec mirum: quid enim aliud agimus precando, niſi quòd coram Deo cogitationes votáque noſtra effundimus? Deinde quum oratio, ſpiritualis ſit Dei cultus: quid magis alienum eſt ab eius natura, quàm à labris tantùm, non autem intimo animo proficiſci? Atque hæc vulgo omnibus trita eſſe debebant: niſi diabolus mundum ita obſtupefeciſſet, vt crederent homines rite ſe precari, labra mouendo. Et tam obſtinati ſunt Papiſtæ in ſua amentia, vt non tantùm excuſent orationes nullius intelligentiæ: ſed etiam malint imperitos ignotis ſuſurris demurmurare: interim acuto ſophiſmate Deum eludunt, intentionem finalem ſufficere, hoc eſt acceptum eſſe Deo cultum, ſiquis Hiſpanus lingua germanica Deo maledicat, animo per varias & profanas curas vagetur: modò quum formulam precandi ſumit in manum, euanida cogitatione cum Deo paciſcatur.

15 *Orabo igitur Spiritu.*) Nequis obiiceret, Ergóne ſpiritus in precatione erit inutilis? docet, ſpiritu quidem licere orare, modò adſit etiam mens, id eſt intelligentia: vſum ergo doni ſpiritualis in precationibus concedit ac probat: ſed quod præcipuum eſt, requirit, ne mens ſit otioſa. Quum dicit, *Pſallam* vel *canam*, ſpecies eſt pro genere. Quia enim Pſalmorum argumenta erant Dei laudes, Pſallere accepit pro Benedicere Deo, vel gratias agere: nam in ſupplicationibus aut petimus aliquid à Deo, aut agnoſcimus collatum nobis beneficium. Ex hoc tamen loco ſimul colligimus, iam tunc canendi morem fuiſſe vſitatum inter fideles: quod etiam ex Plinio conſtat, qui ſaltem quadraginta annis poſt mortem Pauli aut circiter, Chriſtianos ſcribit ſolitos fuiſſe canere antelucanos hymnos Chriſto. Nec verò mihi dubium eſt quin ritum Iudaicæ Eccleſiæ ſtatim ab initio in Pſalmis fuerint imitati.

16 *Alioqui ſi benedixeris Spiritu.*) Hactenus oſtendit vanas cuique noſtrum & infructuoſas fore ſuas preces, niſi coniuncta ſit mens cum voce: nunc ad publicas quoque orationes deſcendit. Si is qui populi nomine preces concipit vel pronuntiat, non intelligitur à cœtu: quomodo plebs vota ſua in fine adiunget vt particeps fiat? neque enim vlla eſt communicatio precum, niſi dum omnes vna mente in eadem

conueniunt vota. ſimile etiam eſt in benedictionibus, quibus aguntur Deo gratiæ. Loquutio autem Pauli ſignificat aliquem ex miniſtris clara voce dictaſſe preces vel nuncupaſſe, totum cœtum animo ſequutum fuiſſe vnius verba, vſquedum ad clauſulam ventum foret: tunc verò omnes dixiſſe, *Amen*: vt profiterentur ſibi orationem ab vno habitam communem eſſe. Sic tur, Amen, vocem eſſe Hebraicam, ab eodem verbo deductam, à quo fides aut veritas. Eſt igitur nota confirmationis, tam aſſerendo quàm optando. Porrò quia vox trita erat apud Iudæos longo vſu, hinc factum eſt vt ab illis ad Gentes tranſierit: nec aliter ea Græci vterentur, quàm linguæ ſuæ propria. fuit igitur formula omnibus populis vulgata. Nunc dicit Paulus, Si idioma exoticum in ſolenni prece vſurpas, quod non intelligant idiotæ & plebeii inter quos loqueris, nulla erit communicatio. Et iam oratio tua vel benedictio, publica eſſe deſinet. quare? Nemo, inquit, precationi aut Pſalmo addere poteſt ſuum Amen, quin intelligat. Atqui Papiſtæ id quod tantopere reiicit Paulus, pro ſancto & legitimo inſtituto habent. qua in re mira ipſorum impudentia apparet: imò hoc luculentum eſt ſpecimen, vnde diſcimus qualiter & quàm effr[illegible] licentia graſſatus ſit Satan in Papatu. Quid enim apertius his Pauli verbis, non poſſe idiotam conſortem eſſe publicæ precationis, quin percipiat quod dicitur? quid hoc interdicto planius: ne benedictiones aut orationes in publico concipiantur, niſi vulgari lingua? ipſi quum quotidie faciunt quod Paulus fieri debere aut etiam poſſe negat: nónne eum pro idiota habent? quum ſumma religione obſeruant quod prohibet: an non Deum ex profeſſo contemnunt? Videmus ergo quàm impune apud eos Satan ludat. In eo autem diabolica eorum contumacia ſe prodit, quòd moniti, tantum abſunt à pœnitentia, vt ferro & igni tam craſſam corruptelam tueantur.

18 *Gratias ago Deo meo quòd magis quàm vos omnes linguis loquor:*

19 *Sed in Eccleſia volo quinque verba mente mea loqui, vt & alios inſtituam, potiùs quā decem millia verborum, lingua.*

20 *Fratres, ne ſitis pueri ſenſibus, ſed malitia pueri ſitis: ſenſibus verò ſitis perfecti.*

Ieſa.28.c.11. 21 *In lege ſcriptum eſt, Alienis linguis & labiis alienis loquar populo huic: & ne ſic quidem audient me, dicit Dominus.*

22 *Itaque linguæ ſigni vice ſunt, non iis qui credunt, ſed incredulis: contra prophetia non incredulis, ſed credentibus.*

23 *Ergo ſi conuenerit Eccleſia tota ſimul, & omnes linguis loquantur: ingrediantur autem indocti aut increduli, nónne dicent vos inſanire?*

24 *Quòd ſi omnes prophetent, ingrediatur autem incredulus aut indoctus, coarguitur ab omnibus, diiudicatur ab omnibus:*

25 *Et ſic occulta cordis eius manifeſta fiunt: atque ita procidens in faciem, adorabit Deum, renūtians quòd Deus reuera in vobis ſit.*

18 *Gratias ago*, &c.) Quia multi alienis virtutibus obtrectant, quibus ipſi nequeunt excellere: ne videretur Paulus malignitate aut inuidia extenuare donum linguarum, præuenit eam ſuſpicionem, quum ſe omnibus ſuperiorem facit. Videte, inquit, quàm non debeat vobis ſuſpecta eſſe mea oratio, acſi minoris facerem quod mihi deeſt: nam ſi de linguis ſit certamen, nemo veſtrum erit mihi conferendus. quum autem poſſim hoc genere me venditare, pluris mihi eſt ædificatio. Ex eo non parum authoritatis accedit Pauli doctrinæ, dum ſui reſpectum non habet. Cæterùm ne ſe omnibus præferēdo, videatur inſolentior, acceptum hoc totum Deo refert: ita gloriationem modeſtia temperat.

19 *Volo quinque verba.*) Hyperbolicè dictum, niſi quinque verba pro quinque ſententiis accipias. Quum autem Paulus, qui alioqui ſplendidè exultare poſſet linguis loquendo: ſponte abſtinet, vnámque ædificationem ſectatur nulla pompa. hinc conuincitur ventoſa eorum ambitio, qui tantopere inani tinnitu ſe oſtendere affectant: ſimul non leuis Apoſtoli authoritas eſſe debet ad eos ab eiuſmodi vanitate reuocandos.

Fratres ne ſitis pueri ſenſibus.) Vltra progreditur: nam ita Corinthios delirare oſtendit: vt ſibi vltro accerſant & appetant inſtar ſingularis boni, quod Dominus ſe immiſſurum denuntiat, quum infligere vult populo ſuo grauiſſimam pœnam. quanta hæc dementia, quod pro maledictione cenſetur apud Deum, omni ſtudio auidè perſequi? Sed quo meliùs intelligatur ſenſus Pauli, notandum eſt hanc ſententiam ex Ieſa.28.c.11. Ieſaię teſtimonio pendere, quod continuò pòſt ſubiicit, & quoniam id fefellit interpretes, quòd non animaduertebant eiuſmodi contextum: quò tollatur omnis error, priùs locum Ieſaiæ enarrabimus: deinde veniemus ad Pauli verba. Illo capite acriter inuehitur Propheta in decem tribus, quæ ſe proſtituerant ad quamuis nequitiam. Tota conſolatio eſt, quòd reſtabat Deo populus integer in tribu Iuda: ſed mox huius etiam corruptionem deplorat: & eò quidem acerbiùs, quòd nulla ſpes erat correctionis. ſic enim loquitur in perſona Dei, Quem docebo ſcientiam? ablactatos à matre, extractos ab vberibus? quo ſignificat, nihilo magis doctrinæ capaces eſſe, quàm pueros infantes nuper lactentes. Sequitur, Præceptum ad præceptum, inſtructio ad inſtructionem, mandatum ad mandatum, directio ad directionem, paululum ibi, paululum ibi. His verbis mimiticè exprimit tarditatem & ſocordiam, qua detinebantur, quaſi diceret, Ego in ipſis docendis ludo operam: nullus enim eſt profectus, quia & rudes ſunt ſupramodum, & vno momento dediſcūnt ſiquid edocti fuerant diuturno labore. Sequitur rurſum, Qui loquitur ad populum iſtum, eſt quaſi qui vtitur balbis labiis & lingua peregrina. Hic locus eſt quem citat Paulus: ſignificat autem, tanta cæcitate & amentia percuſſum eſſe populum, vt Deum loquentem non magis intelligat, quàm barbarum quempiam, aut alienigenam idiomate inaudito balbutientem: quæ eſt horrenda maledictio. Non retulit autem ſigillatim verba Prophetæ: quia ſatis habuit notare locum digito, vt admoniti Corinthii

melius expenderent. Quod autem in Lege ſcriptum eſſe dicit,non abhorret à communi vſu. Prophetæ enim non habuerunt miniſterium à Lege ſeparatum, ſed fuerunt Legis interpretes: & tota eorum doctrina,quædam eſt veluti illius appendix: vnde Lex eſt totum Scripturæ corpus vſque ad Chriſti aduentum. Ex eo nunc concludit Paulus, Fratres, cauenda eſt hæc pueritia, quæ tam ſeuere à Propheta reprehenditur: vt vox Dei in auribus veſtris reſonet abſque fructu. Quum verò oblatam ad manum prophetiam reſpuitis, & obſtupeſcere mauultis ad inanem ſonitum; nónne id eſt vltro incurrere in maledictionẽ Dei? Porrò ne exciperent Corinthii, laudari alicubi pueritiam ſpiritualem: anteuertit Paulus,ac hortatur quidem eos vt pueri ſint malitia, ſed pueritiam ſenſus caueant. Vnde colligimus quàm impudenter faciant qui ſimplicitatem Chriſtianorum conſtituunt in ignorantia: vult Paulus omnes fideles ſenſu,quoad fieri poteſt, eſſe perfectos: Papa, quia facilius eſt aſinos ducere quàm homines, prætextu ſimplicitatis, rudes manere iubet omnes ſuos: hinc fiat comparatio quale ſit regimen Papatus, & quàm ſit Chriſti inſtituto conſentaneum.

22 *Itaque linguæ ſigni vice.*) Dupliciter poteſt exponi hic locus: nempe vt illatiua particula proximæ tantùm ſententiæ reſpondeat: vel vt reſpiciat generaliter ad totam ſuperiorem diſputationem. Si ſit particularis illatio,ſenſus erit. Videtis fratres,hóc quod tam cupidè appetitis,non eſſe Dei beneficium erga fideles, ſed pœnam qua incredulos vlciſcitur. Hoc modo non comprehẽderet Paulus perpetuum linguarum vſum: ſed tantùm attingeret quod ſemel accidit. Siquis tamen malit extendere ad totam diſputationem, minimè repugno: quanquam illa prior interpretatio mihi non diſplicet. Generaliter ſumendo, ſenſus erit, Linguæ, quatenus in ſignum datæ ſunt,hoc eſt in miraculum,non propriè fidelibus deſtinantur, ſed incredulis. Multiplex erat linguarum vſus: ſeruiebant neceſſitati, ne impediret diuerſitas linguarum Apoſtolos, quominus Euangelium ſpargerent per totum orbem: nulla ergo gens erat cum qua non poſſent communicare. ſeruiebant etiam ad mouendos infideles aut terrendos miraculi conſpectu: nam ſicuti aliorum miraculorum, ita etiam huius finis erat,alienos adhuc à Chriſto præparare ad eius obedientiam. Fideles qui ſe iam eius doctrinæ addixerant, non adeò indigebant tali præparatione. Perperam ergo & extra locum, donum illud promebant Corinthii, neglecta & iacente prophetia,quæ propriè & peculiariter dicata eſt fidelibus, ideóque familiaris illis eſſe debet: nam in linguis nihil ſpectabant præter miraculum.

23 *Ergo ſi conuenerit Eccleſia.*) Quoniam præoccupati ſtulta & praua cupiditate, vitium ſuum non cernebant: admonet ludibrio impiorum aut indoctorum expoſitos fore ſiqui in eorum cœtu ingreſſi,audiant ipſos reſonantes,non loquentes. quis enim indoctus non iudicabit deſipere homines qui ſermonis loco edent inanem ſonitum, atque in illa vanitate occupabuntur,qui tamen erant congregati ad audiendam Dei doctrinam? Habet multum aculei hæc ſententia, Plauditis ipſi vobis in ſinu: impii autem & indocti ineptias veſtras rident.Non videtis ergo id quod indoctis & infidelibus eſt conſpicuum.Hîc quęſtionem mouet Chryſoſtomus: quum linguæ datæ ſint incredulis in ſignum, cur nunc dicat ab illis deriſum iri? Reſpondet, in ſignum eſſe quo obſtupefiant: non autem erudiantur aut ad meliorem frugem reducantur: & tamen eorum improbitate fieri ſubiungit vt ſignum ducant pro amentia. Mihi ſolutio iſthæc non placet: nam vtcunque moueatur infidelis aut idiota miraculo, donúmque Dei reuereatur: non tamen ideo ridere deſinet ac damnare intempeſtiuum doni abuſum, & apud ſe ita cogitare, Quid iſti ſibi volunt, ſeipſos & alios inaniter fatigando? quorſum pertinet loqui vt nihil diſcant? Itaque ſignificat Paulus, meritò damnatum iri inſaniæ Corinthios ab incredulis & indoctis, vtcunque ſibi multum placeant.

24 *Quòd ſi omnes Prophetent.*) Quemadmodum antè docuerat quanto fructuoſior ſit prophetia domeſticis fidei,quàm linguæ, ita nunc extraneis quoque vtilẽ fore docet:quæ validiſſima eſt ratio ad coarguendos Corinthios. Quantæ enim prauitatis eſt,donum paruifacere quod intus & extra vtiliſſimum ſit: teneri autem defixos in alio quod domi ſit illis inutile,& apud extraneos offendiculum etiã pariat?Hunc prophetiæ fructum proponit, quòd impiorum conſcientias citat ad tribunal Dei, & viuo Diuini iudicii ſenſu ita percellit, vt qui antè ſecurus ſanam doctrinam deſpiciebat, cogatur dare gloriam Deo. Cæterùm facilior multo erit huius loci intelligentia, ſi cum altero conferatur qui habetur ad Hebræos cap.4. c.12. Viuus eſt ſermo Dei & efficax,& penetrantior quouis gladio vtrinque ſcindente, pertingens ad diuiſionem animæ ſimul & ſpiritus,compagúmque ac medullarum, diſcretor cogitationum cordis. Vtróque enim loco ſimilis prædicatur verbi Dei efficacia:ſed illic plenius & apertius: Quod ad præſentem locum ſpectat,non eſt difficile nunc intelligere quid ſit *coargui & diiudicari.* Torpent hominum conſcientiæ, nec malorum ſuorum diſplicentia tanguntur quandiu ignorantiæ tenebris ſunt obuolutæ: denique infidelitas eſt veluti lethargus qui ſenſum adimit. Verbum autem Dei vſque in vltimos animi receſſus penetrat,& quaſi illato lumine tenebras diſcutit,& excutit mortiferum illum torporem:ſic ergo coarguuntur infideles,quia dum intelligunt ſibi negotium eſſe cum Deo,feriò tanguntur & expaueſcunt: item diiudicantur,quia quum antè in tenebras abditi,miſeriam turpitudinémque ſuam non cernerent, nunc in lucem extracti,coguntur teſtimonium contra ſe ferre. Quod dicit, *Ab omnibus diiudicari & coargui*,intellige qui prophetant:nam paulo antè dixerat, Si omnes prophetetis.Nominatim vſus eſt nota vniuerſali, vt tolleret prophetiæ faſtidium. Coarguitur inquam infidelis, non quòd Propheta,vel tacita opinione, vel ore palàm iudicium ferat, ſed quia audientis conſcientia iudicium ſuum ex doctrina concipit: diiudicatur,quia deſcendit in ſeipſum,& habito examine ſibi innoteſcit qui antè ſui oblitus erat. Quò etiam pertinet illud Chriſti dictum, Spiritus quum veniet, arguet mundum de peccato, atque id eſt quod ſubiicit continuò,*occulta cordis eius manifeſta fieri*: neque enim ſignificat (meo quidem iudicio) reliquis patefieri qualis ſit: ſed potius conſcientiam expergefieri,vt ſua quæ antè latebant, mala cognoſcat. Hîc etiam quærit Chryſoſtomus, qui conueniat, prophetiam adeò eſſe efficacem ad infideles permouendos, quam nuper dixerat Paulus illis nõ eſſe datam. Reſpondet,non eſſe illis datam vt ſignum inutile, verùm *Ioan.16.a.8*

eruditionis cauſa. Ego autem ſimplicius,& ideo aptius fore ſentio, ſi dicamus non eſſe datam incredulis
Ieſa.28.c.11. qui pereunt, quorum Satan corda excæcauit, ne lucem illic fulgentem conſpiciant: idque meliùs coueniet, ſi cohæreat hæc ſententia cum vaticinio Ieſaiæ: quia Propheta de incredulis loquitur, apud quos nullum vſum vel profectum habet prophetia.

25 *Procidens in faciem, adorabit.*) Sola enim Dei agnitio eſt quæ humiliare poteſt carnis ſuperbiam, ad eam nos adducit prophetia. propria ergo vis ac natura eius eſt, homines deiicere ab altitudine, vt proſtrati Deum adorent. Cæterùm multis etiam inutilis eſt prophetia: quinetiam deteriores audiendo redduntur, ſed noluit etiam Paulus vim hanc attribuere prophetiæ, quaſi ſemper eam exerat: ſed tantùm indicare quanta ex ea proueniat vtilitas, & quale ſit eius officium. Egregia itaque laus eſt, quòd confeſſionem iſtam extorqueat ab infidelibus, Deum adeſſe ſuis, & maieſtatem ipſius in medio eorum cœtu relucere.

26 *Quid igitur eſt, fratres? quoties conuenitis, vnuſquiſque veſtrûm canticum habet, doctrinam habet, linguam habet, reuelationem habet, interpretationem habet: omnia ad ædificationem fiant.*

27 *Siue lingua quis loquitur: fiat per duos, aut ad ſummum tres, idque viciſſim, & vnus interpretetur.*

28 *Quod ſi non ſit interpres, taceat in Eccleſia: cæterùm ſibiipſi loquatur & Deo.*

29 *Prophetæ autem duo aut tres loquantur, & cæteri diiudicent.*

30 *Quòd ſi alii fuerit reuelatum aſſidenti, prior taceat.*

31 *Poteſtis enim ſingulatim omnes prophetare, vt omnes diſcant, & omnes conſolationem accipiant.*

32 *Et ſpiritus Prophetarum Prophetis ſunt ſubiecti:*

33 *Non enim ſeditionis eſt Deus, ſed pacis: quemadmodum in omnibus Eccleſiis ſanctorum.*

26 *Quid igitur.*) Nunc rationem proponit, qua medeantur his malis: primum vt locus ſit ſingulis donis, ſed ordine & modo: deinde ne fruſtra inutilibus exercitiis occupetur Eccleſia, ſed quicquid agitur, ædificet, de ædificatione tamen primùm loquitur, in hunc modum: vt quiſque aliquo dono inſtructus eſt, ita ſtudeat illud conferre ad vtilitatem omnium. Nam ita reſolui debet hæc particula *vnuſquiſque*, ne quis vniuerſaliter accipiat, acſi omnes ad vnum pollerent aliqua tali gratia.

27 *Siue lingua quis loquitur.*) Ordinem nunc deſcribit, & ſtatuit modum: Si placet linguis loqui, tãtùm duo loquantur, ſaltem ad ſummum ne plures tribus, & ſimul adſit interpres, ſine interprete nullus eſt linguarum vſus: ergo tunc ſuperſedeant. Notandum autem eſt, eum non iubere: ſed permittere duntaxat: nam linguis Eccleſia carere poteſt ſine vllo incommodo, niſi quatenus adiumenta ſunt prophetię: vt ſunt hodie Hebraica & Græca: ſed Paulus concedit ne videatur arcere à cœtu fidelium vllam Spiritus gratiam, quanquam hoc quoque rationi minus conſentaneum videri poſſit, quum antè dixerit, linguas quatenus in ſignum ſunt, incredulis conuenire. Reſpondeo, vtcunque infidelium cauſa miraculum propriè edatur, non tamen ſequi quin aliquatenus pertineat etiam ad fideles. Si intelligas eſſe incredulis in ſignum linguam incognitam, prout ſonant Ieſaiæ verba: ratio quam hîc præſcribit Paulus, diuerſa eſt. Sic enim linguas admittit, vt coniuncta interpretatio nihil relinquat obſcurum. optimo igitur temperamento vitium Corinthiorum corrigit, dum minimè reiicit qualecunque Dei donum, vt omnia eius beneficia inter fideles appareant: ſed modum ſtatuit, ne in locum gloriæ Dei obrepat ambitio, ne donum minoris momenti quæ præcipua ſunt impediat: & addit condimentum, ne ſit mera oſtentatio fructu vacua.

28 *Sibi loquatur & Deo.*) Fruatur, inquit, ſuo dono in ſua conſcientia, & Deo gratias agat. Sic enim interpretor Loqui ſibi & Deo, pro Recognoſcere apud ſe cum gratiarum actione, collatam ſibi gratiam, & illa tanquam priuata frui, quum proferendæ non eſt locus. Nam ſermonem quem publicè in Eccleſia haberi vetat, huic ſecreto opponit.

29 *Prophetæ duo aut tres.*) In prophetia quoque adhibet modum: quia multitudo (vt vulgò aiunt) parit confuſionem, quod verum eſt: nam id quotidiana experimenta docent. Non tamen adeò præciſè reſtringit numerum, ſicuti quum de linguis agebat: minus enim periculi eſt, ſi diutius vacent prophetiis: quinetiam optima eſſet aſſiduitas: ſed conſiderauit Paulus quid ferre poſſet hominum imbecillitas. Manet tamen adhuc quæſtio, cur numerum parem definiat prophetiis & linguis, niſi quòd in his nominatim addit, *ad ſummum*: nam ſi minus vtiles ſunt linguæ, parciorem certè decet ipſarum eſſe vſum. Reſpondeo, in linguis etiam, qualiter eas recipit, contineri prophetiam: nam aut ad diſſerendum adhibebantur linguæ, aut ad precandum. In priori genere interpres loco Prophetæ erat: ſic erat præcipuum & frequẽtius exercitium. Modum tantum definit, ne faſtidio vileſcat: & ne minus periti locum & facultatem dicendi melioribus præripiant: hos enim quibus loquendi munus aſſignat, vult profectò ex ſelectioribus eſſe, & communibus ſuffragiis ordinatos: nulli autem promptiores ſunt ad ſe ingerendum, quàm qui leuiter tantùm mediocri doctrina aſperſi ſunt: vt verum fiat prouerbium, Audax inſcitia. huic malo voluit Paulus occurrere, quum duobus aut tribus attribuit loquendi munus. *Cæteri diiudicent.* Ne aliis expoſtulandi occaſionem daret, quaſi vellet ſuppreſſum eſſe apud eos & ſepultum Dei donum: demõſtrat qualiter eo vti liceat in Eccleſiæ bonum, etiam tacendo: nempe ſi expendant quod ab aliis dicitur. Eſt enim hæc non vulgaris vtilitas, eſſe aliquos iudicandi peritos, qui non patiantur impoſturis Satanæ peruerti ſanam doctrinam, aut alioqui futilibus ineptiis vitiari. Admonet igitur Paulus, reliquos Prophetas, etiã tacendo fore vtiles Eccleſiæ. Atqui abſurdum eſſe videtur, iudicium permitti hominibus in Dei doctrinam, quæ extra controuerſiam conſtituta eſſe debet. Reſpondeo, non ſubiici Dei doctrinam hominum

cenſuræ;

cenſuræ: ſed tantùm hoc dari, vt ex Dei Spiritu expendant nunquid verbum ipſius ſit quod proponitur: an falsò iſto prætextu ornentur humana figmenta: quemadmodum iterum mox dicetur.

30 *Quodſi alij fuerit reuelatum.*) Altera vtilitas, quòd vbi operæpretiũ fuerit, patebit etiam illis locus: quare non eſt amplius quòd conquerentur alligari Spiritum aut os illi obſtrui. Relinquitur enim omnibus loquendi, dum res poſtulat, locus & libertas: modò nequis intempeſtiuè irrumpat, magis ſibi indulgens quàm ſeruiens neceſſitati. Hanc autem modeſtiam requirit ab omnibus, vt pro ſe quiſque cedat alteri melius aliquid afferenti. Hæc enim demum vera Spiritus eſt libertas, non vt cuique temere liceat effutire quicquid libitum fuerit: ſed vt à ſummo ad infimum omnes ſponte in ordinem cogi ſe ſinant, ac vnus Spiritus audiatur quocunque ore fuerit loquutus. De reuelationis certitudine mox videbimus.

31 *Poteſtis ſingulatim omnes.*) Primùm quum dicit Omnes, non cõprehendit vniuerſos fideles, ſed tantùm eos qui facultate erant inſtructi, deinde non ſignificat ęquas omnium vices eſſe debere, ſed prout fuerit ex populi vtilitate, ſingulos vel ſæpius vel rariùs prodire ad dicendum, acſi diceret, Nemo iacebit perpetuò inutilis: ſed loquendi opportunitas nunc his nunc illis ſe offeret. Addit, *Vt omnes diſcant:* quod tametſi ad plebem totam pertinet, Prophetis tamen conuenit: & ipſos propriè deſignat Paulus. Nemo enim vnquam bonus erit Doctor, qui non ſe docilem exhibeat, ſitque ſemper ad diſcendum paratus. ſiquidem nemo vnquam reperietur qui ita vnus abundet perfectione doctrinæ, quin alios audiendo proficiat. Sic ergo docendi munus obeant omnes, ne detrectent aut moleſtè ferant eſſe diſcipuli viciſſim, quoties aliis datum fuerit vnde Eccleſia ædificetur. Dicit ſecundò, *Et omnes conſolationem accipiant.* vnde colligendum eſt, tantum ab inuidia abeſſe oportere Chriſti miniſtros, vt potius gaudeant ex animo, ſe non ſolos excellere, ſed habere eiuſdẽ gratiæ ſocios. quem affectum fuiſſe in Moſe refert ſacra hiſtoria: nam quum eius miniſter ſtulta zelotypia accenſus, indignè ferret datam aliis quoque eſſe gratiam prophetãdi: illum reprehendens, Imo, inquit, vtinam totus Dei populus mecum huius excellentiæ ſit particeps. Et ſanè eximia eſt conſolatio piis miniſtris, Spiritum Dei, cuius ſunt organa, in aliis etiam cernere operantem: nec parum inde confirmationis illis accedit. conſolatio etiam eſt quòd id ad verbum Dei propagandum valet, vbi plures habet miniſtros ac teſtes. Cæterùm quia verbum παρακαλεῖσθαι quo hîc vſus eſt Paulus, dubiæ eſt ſignificationis: poſſet etiam verti, Exhortationem accipiant. quod non malè congrueret: prodeſt enim interdum alios audire, quò ad officium acriùs ſtimulemur. Num. 11. f. 29.

32 *Et ſpiritus prophetarum.*) Hæc quoque vna eſt ratio cur alternæ vices ſint neceſſariæ, quia interdum accidet vt habeant alii Prophetæ quod reprehendant in vnius doctrina, nõ æquum eſt, inquit, quempiam eſſe extra aleam cenſuræ: ita fiet vt loquendi vices nonnunquam redeant ad aliquem ex conſeſſu, qui tacens ſedebat. Locus hic perperam fuit intellectus à quibuſdam: quaſi diceret Paulus, Domini prophetas non eſſe arreptitiis ſimiles, quos vbi ſemel ἐνθουσιασμὸς afflauerat, deſinebant eſſe ſui compotes. Verum id quidem eſt, Dei prophetas non alienata fuiſſe mente, ſed nihil ad præſentem locum Pauli. ſignificat enim (ſicuti iam dixi) neminem eximi aliorum cenſura: ſed omnes hac lege audiendos, vt eorum tamen doctrina ad examen reuocetur: verùm id nõ caret difficultate: pronuntiat enim Apoſtolus ſpiritus ſubiici. quanquam de donis loquitur, quî tamen poteſt ab hominibus iudicari prophetia à Spiritu ſancto data, quin Spiritus ipſe iudicetur? Hac ratione & verbum Dei quod à Spiritu reuelatur, examini ſubiacebit, id quàm indignum ſit, demonſtratione non habet opus: per ſe enim patet. Ego autem nego, eiuſmodi cenſura aut Spiritum aut verbum Dei teneri: manet (inquam) Spiritui ſancto ſua maieſtas illibata, vt omnia iudicet à nullo iudicetur: manet etiam ſacro Dei verbo ſua reuerentia, vt abſque diſceptatione recipiatur, ſimulátque prolatum fuerit, Quid ergo, inquies, ſubiicitur examini? Reſpondeo, ſi cui plena reuelatio conſtaret, ille certè cum ſuo dono ſuperior eſſet omni examine: nulla inquam ibi ſubiectio, vbi plenitudo reuelationis: ſed quia ſic ad certam menſuram vnicuique diſtribuit Deus Spiritum, vt etiam in maxima affluentia aliquid ſemper deſit: non mirum ſi nemo extollitur eò faſtigii, vt omnes ex alto deſpiciat, nullum habeat cenſorem. Nunc videmus vt ſine vlla contumelia Spiritus ſancti, dona eius examinari ſuſtineant: quinetiam vbi nihil reprehenſione dignum, omnibus excuſſis, reperietur, erit tamen quod expolitionem deſideret. Summa ergo eſt, donum ita eſſe ſubiectum examini, vt quicquid proponitur, expendant Prophetæ nunquid à Dei Spiritu profectum ſit: nam ſi conſtiterit Spiritum eſſe authorem, nulla amplius hæſitatio. Quæritur tamen adhuc quæ ſit examinandi regula. Huic quæſtioni partim ex ore Pauli reſpondetur, qui Romanorum 12. b. 6, prophetiam exigit ad analogiam fidei: ſed quod ad cenſuram ſpectat, non dubium eſt quin regi debeat Verbo ac Spiritu Dei: nequid approbetur niſi quod deprehendatur ex Deo eſſe: ne quid improbetur niſi per eius Verbum: denique pręſideat Deus ſolus huic iudicio: homines tãtùm ſint eius præcones. Ex hoc Pauli loco coniicere licet quàm præclara bonorum ſpiritualium copia & varietate illa Eccleſia floruerit. Erant Prophetarum collegia, vt labor eſſet in diſtribuendis vicibus: erat donorum diuerſitas tanta vt aliquid redundaret. Nunc videmus noſtram tenuitatem, imò inopiam: ſed iuſta ſcilicet pœna hæc ingratitudini noſtræ rependitur, neque enim exhauſtæ ſunt diuitiæ Dei, neque imminuta eius benignitas: ſed nos neque digni quibus largiatur, neque liberalitatis eius capaces. Quanquam lucis ac doctrinæ adhuc ſatis ſupérque eſt, modò non deeſſet pietatis ſtudium, & fructus qui inde proueniunt.

33 *Non enim ſeditionis eſt Deus.*) Subaudiendũ eſt, Author, aut tale quidpiam: vtiliſſima ſentẽtia, qua docemur, non aliter nos ſeruire Deo, niſi pacis amantes ac ſtudioſi ſimus: vbi ergo rixandi cupiditas, illic certum eſt, Deum non regnare. Atque id quàm facilè eſt dictu? quàm identidẽ omnibus eſt in ore? interea verò de nihilo plerique tumultuantur: aut dum quouis modo emergere cupiunt, & aliquid videri, turbant Eccleſiam. Meminerimus ergo, in diiudicandis Chriſti ſeruis obſeruandam eſſe hanc notam, nunquid paci & concordiæ ſtudeant: & placidè ſe gerendo, contentiones quoad in ſe eſt, fugiant, modò tamen pacem intelligamus, cuius vinculum ſit Dei veritas: nam ſi aduerſus impias doctrinas erit pugnandum, etiamſi cælum terræ miſceri debeat: pergendum eſt nihilominus in certamine. Studendum quidem

in primis vt citra contentionem obtineat Dei veritas: verùm ſi reluctantur impij, contrà eluctandum eſt, nec timendum ne tumultuum culpa nobis imputetur. Maledicta enim pax, cuius pignus eſt, à Deo defectio: & benedicta prælia, quibus neceſſe eſt defendi Chriſti regnum. *Quemadmodum in omnibus Eccleſiis.* Similitudo non refertur tantùm ad proximum, ſed ad totam ſuperiorem deſcriptionem: acſi diceret, Nihil vobis hactenus præcepi quod non obſeruetur in omnibus Eccleſiis: atque hoc modo continentur in pace. Vos ergo, quod aliæ Eccleſiæ ſalutare eſſe expertæ ſunt, & ad pacem conſeruandam vtiliſſimum, mutuamini. Emphaticum eſt quod diſertè exprimit *Sanctorum*, acſi Eccleſias rite compoſitas à ſiniſtra nota ſubduceret.

34 **Mulieres veſtræ in Eccleſiis taceant, non enim permiſſum eſt ipſis loqui: ſed ſubiectæ ſint, quemadmodum & lex dicit.*

35 *Siquid autem velint diſcere, domi maritos ſuos interrogent: turpe enim eſt mulieribus in Eccleſia loqui.*

36 *An à vobis ſermo Dei profectus eſt, aut ad vos ſolos peruenit?*

37 *Siquis videtur ſibi propheta eſſe aut ſpiritualis, agnoſcat quæ ſcribo vobis, Domini eſſe mandata.*

38 *Siquis autem ignorat, ignoret.*

39 *Itaque fratres, æmulamini prophetiam, & linguis loqui ne prohibeatis.*

40 *Porrò omnia decenter & ordine fiant.*

Apparet, hoc quoque vitio inquinatam fuiſſe Corinthiorum Eccleſiam, quòd mulierum garrulitati locus in ſacro cœtu, vel potius licentia patebat, Eas ergo loqui in publico vetat, docendi aut prophetandi cauſa. Hoc autem intellige de ordinaria functione, vel vbi conſtitutus eſt Eccleſiæ ſtatus: talis enim neceſſitas poteſt accidere, quæ mulieris vocem requirat: ſed Paulus tantùm quid deceat in cœtu ritè compoſito, reſpicit.

34 *Subiectæ ſint, quemadmodum & lex dicit.*) Quid ad præſens inſtitutū ſubiectio ſub quam Lex cogit mulieres? quid enim impedit, dicet quiſpiam, quominus ſubiectæ ſint, & doceant tamen? Reſpondeo, munus docendi præfecturam eſſe in Eccleſia, ideóque pugnare cum ſubiectione: quàm enim indecorum fuerit, quæ ſubiecta eſt vni membro, præeſſe vniuerſo corpori? Eſt ergo argumentum à repugnantibus: quod ſi ſubiecta eſt mulier, ergo à publica docendi autoritate arcetur. Et ſanè vbicunque valuit ipſa naturæ honeſtas, mulieres omnibus ſeculis à publica adminiſtratione excluſæ fuerunt. & ſenſus communis dictat, vitioſam turpémque eſſe gynęcocratiam. Quinetiam quum olim permiſſum illis Romæ eſſet in foro poſtulare, factum eſt Caiæ Afraniæ proteruia vt hoc etiam illis interdiceretur. Sed Pauli argumentatio ſimplex eſt, alienā à perſona mulieris eſſe docendi poteſtatem: quia ſi docet, præeſt viris omnibus: ſubiectam autem eſſe conuenit.

35 *Siquid autem velint diſcere.*) Ne videatur hoc modo præcludere mulieribus diſcendi viam, ſi qua de re dubitent: iubet eas priuatim inquirere, ne publicè diſceptationem moueant. Quum dicit *Maritos* non prohibet quin ipſos Prophetas, ſi opus ſit, conſulant: non enim omnes mariti idonei ſunt ad reſpondendum: ſed quia hîc de externa politia diſputat, ſatis habet notare quid ſit indecorum, vt id caueant Corinthii. Interea prudētis lectoris eſt expēdere res de quibus hîc agitur eſſe medias & indifferentes, in quibus nihil ſit illicitum niſi quod decoro & ædificationi aduerſatur.

36 *An à vobis profectus.*) Obiurgatio eſt paulò aſperior, ſed qua neceſſe fuit retundere ſuperbiam Corinthiorum. Sibi vltra modum placebant: non ſuſtinebant vlla in re vel ſe vel ſua reprehendi, quærit igitur an ſoli ſint, imò an primi ſint vel vltimi Chriſtiani in mūdo. An à vobis, inquit, egreſſus eſt ſermo Dei? hoc eſt, an à vobis ſumpſit originem? an in vobis deſiit? hoc eſt, an non vltrà propagabitur? Huc ſpectat admonitio, ne poſthabita aliorum ratione, ſuis inuentis aut conſuetudinibus acquieſcant. Atque hæc generalis eſt doctrina: nulla enim Eccleſia ſibi priuatim addicta eſſe debet, aliis neglectis: ſed debent omnes potius dextras ſibi inuicem porrigere, vt communionem inter ſe foueant: & quatenus poſtulat cōcordiæ ratio, aliæ aliis ſe accommodare. Sed hîc quæritur an vt quæque Eccleſia ordine aliam præceſſit, ita obligare etiam poſſit ſuis inſtitutionibus, id enim videtur Paulus innuere ſuis verbis. Exempli gratia, Ieroſolyma Eccleſiarum omnium mater erat, quia inde exortum fuerat verbum Domini: an ideo prærogatiuam ſibi potuit ſumere, vt omnes aſtringeret ad imitationem ſui? Reſpondeo, Paulum hîc non perpetuo argumento vſum eſſe, ſed quod ſpecialiter conueniret Corinthiis, vt ſæpe ſolet fieri: magis ergo perſonas reſpexit, quàm rem ipſam, quare illud non ſequitur neceſſariò, quòd poſteriores Eccleſiæ per omnia alligandæ ſint priorum inſtitutis: quandoquidē ne Paulus quidem ipſe hac lege ſe aſtrinxit, vt ritus Ieroſolymę receptos aliis Eccleſiis obtruderet. Abſit ambitio, abſit peruicacia, abſit faſtus & contemptus aliarum: adſit econuerſo ſtudium ædificationis, adſit moderatio & prudentia: & tunc in rituum varietate nihil erit reprehenſione dignum. Meminerimus ergo hîc taxatam fuiſſe ſuperbiam Corinthiorum, qui ſibi ſeorſum ſtudentes, nihil deferebant primariis Eccleſiis, à quibus acceperant Euangelium: nec ſe aliis accommodare ſtudebant: ad quas Euangelium deinde manauerat. Vtinam verò noſtro tempore nulla eſſet Corinthiis, tam in hoc vitio quàm in aliis: ſed videmus quàm tyrannica ſuarum legum exactione pias Eccleſias conturbent barbari homines, qui Euangelium nunquam guſtarunt.

37 *Siquis videtur.*) En iudiciū quod antè cōmendauerat Prophetis: nēpe vt quod agnouerint ex Deo eſſe, ſuſcipiant. Non autem iubet eos tanquam de re dubia inquirere, ſed pro certo Dei verbo amplecti: quia agnituri ſint Dei verbum, ſi rectè iudicent. Porrò id pro autoritate Apoſtolica ſibi arrogat, quòd illis præſcribit quam ſententiam ferre debeant. Plenioris etiamnum fiduciæ eſt quod continuò ſubiicit, *Qui ignorat ignoret.* Hoc quidem Paulo licuit, qui certò ſibi conſcius erat reuelationis à Deo acceptæ: & Corin-

& Corinthiis etiam notus eſſe debebat, vt non ſecus de ipſo ſentirent, quàm de Apoſtolo Domini. Sed non eſt cuiuſlibet de ſe tantundem profiteri: aut ſi profiteatur, rideri meritò poterit cum ſua iactantia: nam huic fiduciæ tunc demum locus eſt, vbi re extat quod ore prædicatur. Verè hoc aſſerebat Paulus, ſua præcepta eſſe Domini: falsò idem pretendere multi poterunt. totum in hoc ſitum eſt, vt conſtet eum ex Spiritu ſancto loqui, non proprio cerebro, qui ſe in ordinem cogi non ſuſtinet. qui autem nihil aliud eſt quàm purum ſpiritus ſancti organum, ſecurè pronuntiare cum Paulo audebit, non eſſe Prophetas, nec ſpirituales, qui ſuam doctrinam repudiabunt, idque faciet ſuo iure: ſecundum id quod habuimus initio Epiſtolæ, Spiritualis omnia diiudicat. Verùm poteſt hic quæri quomodo præcepta Domini eſſe affirmet Paulus, de quibus nullum extat teſtimonium in Scripturis. deinde occurrit etiam altera quæſtio: neceſſaria eſſe obſeruatu, & conſcientiam ligare, ſi præcepta Domini ſunt. atqui ſunt ritus politici, in quorum obſeruatione non ſubeſt talis neceſſitas. Sed Paulus tantùm nihil ſe præcipere dicit niſi conſentaneum Dei voluntati. porrò Deus eum conſilio inſtruebat, vt ordinem iſtum in rebus externis Corinthi & alibi commendaret: non vt eſſet lex inuiolabilis, quales ſunt quæ continent ſpiritualem Dei cultum, ſed vt eſſet forma vtilis omnibus Dei filiis, & minimè negligenda. Sup.2.d.15.

38 *Siquis autem ignorat.*) Vetus tranſlatio habebat, Ignorans ignorabitur: ſed perperam. Voluit enim Paulus anſam præcidere contentioſis, qui nullum faciunt diſceptandi finem, idque ſub inquirendi ſpecie, quaſi nondum liqueat, vel certè in vniuerſum ſe omnes qui in dubium vocauerint quæ dixit, ſúſque déque facere ſignificat. acſi diceret, Siquis ignorat, ego ipſius hæſitationem nihil moror: nihil enim certitudini meæ doctrinæ propterea decedit. valeat igitur ille quiſquis erit: vos fidem nihilominus Chriſto per me loquenti habete. In ſumma, ſignificat, ſcepticos, contentioſos, & argutatores nihil ſuis quæſtionibus imminuere de autoritate ſanæ doctrinæ, & eius veritatis quæ certa eſſe debet fidelibus. & ſimul monet nequid nos impediat eorum hæſitatio: ſed hæc animi altitudo quæ omnia hominum iudicia deſpiciat, ſuper compertam veritatem fundata eſſe debet. Ergo ſicuti peruerſæ temeritatis foret, vel conceptam ſemel opinionem pertinaciter tueri, omnibus aliis diſſentientibus, vel audacter pergere illis hæſitantibus: ita vbi nobis compertum eſt Deum loqui, ſecurè tranſiliamus omnia humana impedimenta, omnéſque difficultates.

39 *Itaque fratres.*) Concluſio eſt præcipuæ quæſtionis, præferendam aliis donis prophetiam eſſe, quia ſit donum omnium vtiliſſimum: neque tamen alia negligenda eſſe. Sed notanda eſt loquendi ratio. Prophetiam enim dignam eſſe ſignificat ad quam omnes certatim ardentérque aſpirent. Interea hortatur vt rarius donum, quod tantopere appetendum non eſt, aliis non inuideant: imò vt concedant ſuam laudem, omni æmulatione depoſita.

40 *Omnia decenter & ordine.*) Concluſio generalior, quæ non modò breuiter totum ſtatum, ſed etiã ſingulas partes complectitur: imò regula eſt ad quam omnia quæ ad extremam politiam ſpectant, exigere conuenit. Quoniam ſparſim diſſeruerat de ritibus, omnia hîc colligere voluit in breuem ſummam: nempe vt decorum ſeruetur, & vitetur confuſio. quæ ſententia oſtendit, noluiſſe eum aſtringere ſuperioribus præceptis conſcientias, tanquam per ſe neceſſariis: ſed quatenus decoro pacíque ſeruirent. Hinc (vt dixi) colligimus perpetuam doctrinã, quem in finem dirigenda ſit Eccleſiæ politia. Dominus externos ritus in libertate noſtra ideo reliquit, ne putaremus cultum eius illic incluſum. interea tamen non permiſit nobis vagam effrænémque licentiam: ſed cancellos (vt ita loquar) circundedit: vel certè ita moderatus eſt libertati quam dabat, vt demum æſtimare ex eius Verbo liceat quid rectum ſit. Hic ergo locus ritè expenſus diſcrimen oſtendet inter tyrannica Papæ edicta, quæ conſcientias premunt dira ſeruitute, & pias Eccleſiæ leges, quibus diſciplina & ordo continetur. Quinetiam hinc colligere promptum eſt, has poſteriores non eſſe habendas pro humanis traditionibus: quandoquidẽ fundatæ ſunt in hoc generali mandato, & liquidam approbationem habent quaſi ex ore Chriſti ipſius.

CAPVT XV.

NOtum autem vobis facio, fratres, Euangelium quod euangelizaui vobis, quod & recepiſtis, in quo etiam ſtetiſtis,
2 *Per quod etiam ſalutem habetis: quo pacto annuntiarim vobis, ſi tenetis, niſi fruſtra credidiſtis.*
3 *Tradidi enim vobis inprimis quod & acceperam, quòd Chriſtus mortuus fuerit pro peccatis noſtris ſecundùm Scripturas,*
4 *Et quòd ſepultus ſit, & quòd reſurrexit tertio die, ſecundum Scripturas.*
5 *Et quòd viſus fuit Cephæ, deinde ipſis duodecim:*
6 *Poſtea viſus fuit pluſquã quingentis fratribus ſimul, ex quibus plures manent adhuc ad hunc vſque diem: quidam autem etiam obdormierunt.*
7 *Deinde viſus fuit Iacobo: poſt Apoſtolis omnibus:*
8 *Poſtremo verò omnium, velut abortiuo, viſus fuit & mihi.*
9 *Ego enim ſum minimus Apoſtolorum, qui non ſum idoneus vt dicar Apoſtolus: quandoquidem perſequutus ſum Eccleſiam Dei.*
10 *Sed gratia Dei ſum id quod ſum: & gratia eius, quæ mihi collata eſt, non fuit inanis, ſed copioſius quàm illi omnes laboraui: non ego tamen, ſed gratia Dei quæ mihi aderat.*

1 *Notum autem vobis.*) Ingreditur nunc aliud argumentum, nempe de reſurrectione, cuius fides ab impiis quibuſdam concuſſa fuerat apud Corinthios. Eſt autem incertũ an de vltima carnis reſurrectione

dubitauerint tantùm, an de animæ quoque immortalitate. ſatis ſcitur varios errores de hac re extitiſſe: quidam ex philoſophis animas eſſe immortales diſputarunt: de reſurrectione carnis nemini vnquã venit in mentem. craſſiores verò Sadducæi, qui nihil quàm de præſenti vita cogitarunt, imò animam hominis flatum eſſe putarunt eſſentia carentem. Non ſatis ergo conſtat (ſicuti iam dixi) fuerintne tunc eò vſque dementiæ prolapſi Corinthij, vt totam futuræ vitæ fiduciam abiecerint: an ſolùmmodo negarint reſurrectionem carnis. nam argumenta quibus vtitur Paulus, videntur innuere, fuiſſe eos prorſus faſcinatos Sadducæorum delirio. Exempli gratia, quum dicit, Quid prodeſt baptizari pro mortuis? ánnon præſtaret edere & bibere? vt quid ſingulis horis periclitamur? & ſimilia: promptum erat, ex philoſophorum ſententia reſpõdere: nempe, quia animæ poſt mortem ſunt ſuperſtites. Proinde quidam totam Pauli diſputationem, quæ hoc capite habetur, ad animarum immortalitatem extendunt. Ego verò ſicuti in medio relinquo quis fuerit Corinthiorum error: ita adduci nequeo vt Pauli verba aliò transferam, quàm ad reſurrectionem carnis. maneat igitur fixum, non niſi de ipſa tractari hoc capite. Et quid, ſi eò vſque peruaſerat impietas Hymenæi & Phileti, qui dicebant reſurrectionem iam eſſe factam, neque amplius illam fore? quibus hodie quoque ſimiles ſunt furioſi quidam, vel potiùs dæmones à dæmonibus obſeſſi, qui ſe Libertinos vocant. Mihi certè vero propinquior videtur hæc coniectura, fuiſſe deluſos aliquo figmento, quod illis ſpem futuræ reſurrectionis excuteret: ſicuti iſti allegoricam reſurrectionem imaginando, veram illam, quæ nobis promiſſa eſt, tollunt. Vtcunque res habuerit, horribile ſanè exemplum eſt, ac portenti ſimile, qui à tam præclaro magiſtro edocti fuerant, mox ad tam craſſos errores potuiſſe deficere. Sed quid mirum? quum in Eccleſia Iſraelitica Sadducæi profiteri auderent, hominem nihil à pecude differre, quod pertinet ad animæ eſſentiam: nec felicitatem habere, niſi cum belluis cõmunem. Notemus tamen eiuſmodi excæcationem iuſtum eſſe Dei iudicium, vt qui Dei veritati non acquieſcunt, huc & illuc Satanæ ludibriis iactentur. Quæritur autem cur in finem Epiſtolæ reiecerit vel diſtulerit quod reliquis omnibus meritò fuit præferendum. Reſpondent quidam, hoc factum vt memoriæ altiùs infixum maneret. ego potius exiſtimo Paulum de re tam magna verbum facere noluiſſe, donec ſuam autoritatẽ quæ apud Corinthios nonnihil deiecta fuerat, aſſeruiſſet: & eorum faſtum cohibendo, ſibi ipſos dociles reddidiſſet. *Notum autem vobis*, &c. Hîc notum facere, non ſignificat docere quod antè fuiſſet illis incognitum: ſed in memoriam reducere quòd antè audierant. acſi diceret, Recognoſcite mecum illud Euangelium quod didiceratis priuſquam abducti eſſetis à recto curſu. Reſurrectionis doctrinam vocat Euangelium, ne putent impunè licitum eſſe cuiuis de ea ſentire quicquid libeat: ſicuti de aliis quæſtionibus quæ nullum ſalutis diſpendium ſecum trahunt. Quum addit, *A ſe euangelizatum*, amplificat: acſi diceret, Si me Apoſtolum agnoſcitis, ego certè ita vos docui. altera amplificatio, quòd iam crediderant: quia ſi nunc contrarium perſuaderi ſibi ſinant, arguendi ſunt inconſtantiæ. tertia, quòd firmo conſtantíque propoſito hactenus in ea fide ſteterint: quod aliquanto plus eſt quam ſemel crediſſe. Sed omnium præcipuum, quòd in eo ſalutem ipſorum cõſiſtere denuntiat. nam inde ſequitur, nullam illis religionem, nullam fidei certitudinem, nullam denique fidem eſſe reliquã, ſublata reſurrectione. Alij ſecus accipiunt *Standi* verbum, nempe pro Suſtineri: ſed interpretatio quam poſui, verior eſt.

2 *Si tenetis, niſi fruſtra*, &c.) Duæ iſtæ exceptiones habent aculeos ad pungendum. Priore taxat eorũ oſcitantiam aut leuitatem: quoniam tam procliuis lapſus argumento erat, nunquam eos comprehendiſſe quod illis traditum fuerat: vel fluxam & euanidam fuiſſe cognitionem quæ tam citò exciderat. Altera, admonet, fruſtra eos & inutiliter dediſſe nomen Chriſto, niſi caput hoc teneant.

3 *Tradidi enim vobis in primis.*) Nunc explicando confirmat quod ſuperius dixit, Reſurrectionem à ſe fuiſſe prædicatam, & quidem tanquam præcipuum Euangelii caput. In primis, inquit, nempe quemadmodum in ædificio ſtruendo ſolet fundamentum. Et ſimul autoritatem prædicationis ſuæ auget, quum nihil ſe tradidiſſe ſubiicit, niſi quod acceperat. neque enim ſolùm intelligit ſe narraſſe quod habebat ex aliorum relatu: ſed quod mandatum erat à Domino. Nam verbum, pro loci circunſtantia exponi debet. Officium autem Apoſtoli eſt, nihil proferre in medium, niſi quod à Domino acceperit: vt de manu (quod aiunt) in manum Eccleſiæ purum Dei ſermonem adminiſtret. *Quòd Chriſtus mortuus*, &c. En clarius vnde acceperit: Scripturas enim citat in teſtimonium. Principiò, mortis Chriſti meminit, imò & ſepulturæ: vt quemadmodum in his, ita in reſurrectione, nobis eſſe ſimilem colligamus. ergo mortuus eſt ipſe nobiſcum, vt nos cum ipſo reſurgamus. In ſepultura quoque melius exprimitur mortis veritas, in qua nobiſcum communicauit. Porrò multis Scripturæ locis prædicta fuit mors Chriſti, & reſurrectio: ſed nuſquã apertius quàm Ieſaiæ capite 53, Danielis 9.g.26. & Pſalm.22. *Pro peccatis.* Hoc eſt, vt maledictionem noſtram ſubeundo, nos ab ea redimeret. Quid enim aliud fuit mors Chriſti, quàm ſacrificium pro expiandis peccatis? quàm pœna ſatisfactoria, per quam Deo reconciliaremur? quàm vnius damnatio ad impetrandam nobis abſolutionem? Sic etiam loquitur ad Romanos cap.4.d.25. ſed illic tribuit ex oppoſito etiam reſurrectioni ſuum effectum, quòd iuſtitiam nobis conferat. quemadmodum enim morte Chriſti abolitum fuit peccatum, ita reſurrectione, parta iuſtitia. Hæc partitio diligenter notanda eſt, vt ſciamus quid ex morte, quid ex reſurrectione illius petendum ſit nobis. Cæterùm quum alibi Scriptura ſolam mortem commemorat, ſciamus tunc in morte reſurrectionem contineri: ſed quum diſtinctè nominantur, in illa (ſicuti videmus) ſalutis noſtræ initium eſt: in hac complementum.

Luc.1.a.2. 5 *Quòd viſus fuit Cephæ.*) Iam teſtes etiam αὐτόπτας, quemadmodum à Luca vocantur, adducit: qui perfectum viderunt quod Scripturæ futurum prædixerant. Neque tamen omnes enumerat: mulieres enim prætermittit. itaque, quum dicit Petro apparuiſſe primùm. intellige omnibus viris præponi: cui ni-
Mar.16.b.9. hil repugnat quod refert Marcus, viſum fuiſſe Mariæ. Quomodo autem viſum ipſis duodecim fuiſſe dicit, quum iam poſt mortem Iudæ, vndecim tãtùm reſtarent? Chryſoſtomus putat id fuiſſe factum, ſubrogato iam Matthia. alij maluerunt corrigere, acſi mendum fuiſſet. Verùm quum ſciamus numerum duodenarium fuiſſe conſecratũ inſtitutione Chriſti, vtcunque vnus inde expunctus foret, non eſt abſurdũ, nomen manſiſſe.

manſiſſe. Hac ratione vocati ſunt Romę Centumuiri, quū tamen duo ſupra centū eſſent: nam inualuerat vſus eiuſmodi appellationis. *Duodecim* ergo hîc ſimpliciter accipe pro delectis Apoſtolis. Quando i- Luc.24.f.33. ſta apparitio pluſquam quingentis contigerit, non ſatis liquet: niſi quòd fieri poteſt vt tanta multitudo congregata fuerit Ieroſolymis, quum ſe illis conſpiciendum oſtenderet. nam Lucas in genere diſcipulos nominat, qui cum vndecim conuenerant: quàm multi autem fuerint, non dicit. Chryſoſtomus ad aſcenſionem refert, & particulam ἐπάνω exponit, è ſublimi. Certè quod *Iacobo viſum fuiſſe* ſeorſum dicit, potuit hoc ab aſcenſione eſſe. Per *Apoſtolos omnes*, intelligo non ſolos duodecim, ſed diſcipulos etiam, quibus Euangelij prædicandi munus iniunxerat. Quo pluribus oculis, & quidem ſæpius, teſtatam eſſe voluit Dominus ſuam reſurrectionem, eo ſciamus certiorem eſſe debere eius fidem apud nos. & quòd reſurrectionem Chriſti inde probat Apoſtolus, quoniam multis apparuerit: eo ſignificat, non allegoricam, ſed veram & naturalem fuiſſe: nam ſpiritualis reſurrectionis oculi teſtes eſſe non poſſunt.

8 *Poſtremo mihi tanquam abortiuo.)* Nunc ſe quoque aliis adnumerat: nam ſe illi Chriſtus viuum Act.26.b.8.9. & glorioſum exhibuerat. Quia non erat fallax viſio, valere etiam debuit ad adſtruendam fidem reſurrectionis: quemadmodum etiam vtitur in Actis eo argumento. ſed quia non parum ad rem pertinebat, eius autoritatem grauiſſimam eſſe & ſummam apud Corinthios: obiter inſerit commendationem ſuæ perſonæ: ſed quam ita temperat, vt ſibi multum arrogando, ſit tamen modeſtiſſimus. Nequis ergo illi obiiceret, Quis es, vt tibi fidem adhibeamus? ſuam indignitatem vltro confitetur: ac primùm quidem ſe comparat abortiuo: idque (vt opinor) ſubitæ ſuæ conuerſionis reſpectu. nam ſicuti non antè ex vtero prodeunt infantuli, quàm legitimo temporis ſucceſſu illic formati & confirmati fuerint: ita iuſtum temporis ordinem ſeruauit Dominus in creandis, fouendis ac formandis Apoſtolis. Paulus autem vixdum bene concepto ſpiritu vitali, ex vtero proiectus fuerat. Alii Abortiuum loco Poſthumi accipiunt: ſed illud multo congruentius, quia momento ſimul genitus, & natus, & vir plenæ ætatis fuerit. Hic porrò abortus illuſtriorem Dei gratiam reddit in Paulo, quàm ſi paulatim & per ſingulos gradus in Chriſto adoleuiſſet.

9 *Ego enim ſum minimus.)* Dubium eſt an ad extenuandam eius fidem hoc iactauerint maleuoli, an aliunde non impulſus hanc confeſſionem ediderit. Ego vt non dubito, eum ſponte atqne etiam libenter, ſemper fuiſſe propenſum ad ſe deiiciendum quò Dei gratiam extolleret: ita hoc loco ſuſpicor occurrere voluiſſe calumniis. nam quòd fuerint Corinthi, qui malignè obloquendo, illius dignitatem imminuere ſtuderent, cum ex multis locis ſuperioribus colligere licet: tum quòd paulo pòſt comparationem ſubiiciet: quam certè nunquam attigiſſet, niſi coactus quorundam improbitate. quaſi diceret, Detrahe mihi quantum voles: patiar me infra terram deiici, patiar nullus eſſe, quo magis Dei erga me bonitas reluceat: habeat ergo minimus Apoſtolorum: quinetiam hoc gradu indignum me agnoſco. Quibus enim meritis eò peruenire potui? quum Dei Eccleſiam perſequerer, quid merebar? Sed non eſt quòd me æſtimes ex propria vtilitate: neque enim Dominus qualis eſſem reſpexit, ſed alium me fecit ſua gratia. Summa eſt, non recuſare Paulum quin viliſſimus ſit omnium, & propè nihil: modò hic contemptus nihil eum impediat in ſuo miniſterio, nec doctrinæ eius quicquam deroget. Cōtentus eſt, ſui intuitu, omni honore indignus cenſeri, modò intuitu gratiæ ſibi collatæ Apoſtolatum ſuum commendet. Et certè non ideo tam eximiis dotibus eum Deus ornauerat, vt ſepulta neglectáve ſua gratia iaceret: ſed eius Apoſtolatū nobilem ac pretioſum reddere voluerat.

10 *Et gratia eius inanis non fuit.)* Qui liberū arbitrium Dei gratiæ opponunt, ne huius ſit in ſolidum quicquid facimus boni, verba hæc detorquēt ad ſuū ſenſum: quaſi iactaret Paulus ſe curaſſe ſua induſtria, ne Deus malè ſuam gratiam apud eum collocaſſet. proinde concludunt, à Deo quidem offerri gratiam, ſed in hominis eſſe poteſtate rectum eius vſum: & penes eum eſſe, ne maneat otioſa. Ego autem nego eorum errori ſuffragari hæc Pauli verba: neque enim quicquam hîc ſibi proprium vendicat, quaſi ſeorſum à Deo aliquid laude dignum fecerit. Quid igitur? ne fruſtra gloriari videretur ſolis verbis, quum re vacuus eſſet: dicit ſe nihil prædicare quod non palàm appareat. deinde, vt fatear indicari his verbis, non abuſum fuiſſe Paulum Dei gratia, neque ſua deſidia inutilem reddidiſſe: nego tamen ideo eſſe cauſam cur inter ipſum & Deum partiamur laudem quæ tota Deo adſcribi debet: quando non tantùm facultatē bene agendi, ſed voluntatem quoque & effectum nobis confert, *Sed copioſius.* Aliqui ad Thraſones referunt, qui Paulo detrahentes, ſe ſuáque venditabant: quia non ſit conſentaneum, eorum quidem opinione eum voluiſſe ſuſcipere certamen cum Apoſtolis. Verùm quòd ſe Apoſtolis confert, id tantùm facit improborum cauſa, qui eos ſolebant opponere ad deprimendam ipſius famam: quemadmodum videmus in Epiſtola ad Galatas. Itaque probabilius eſt de Apoſtolis ipſum loqui, quum illorum laboribus ſuos præfert. Galat.1.c.11. ac omnino verum eſt, eum fuiſſe reliquis ſuperiorem: non tantùm multas ærumnas perferendo, ſubeundo multa diſcrimina, abſtinēdo à rebus licitis, conſtanter omnia pericula ſpernendo: ſed quia Dominus ampliorem ſucceſſum dabat eius laboribus. Laborem enim accipio, pro fructu laboris qui extabat. *Non ego, ſed gratia.* Vetus interpres articulum omittendo, occaſionem errandi præbuit ignaris linguæ Græcæ: quia enim reddiderat, Non ego, ſed gratia Dei mecum: putarunt dimidium laudis tantùm gratiæ Dei aſſignari: homini autem relinqui dimidium. Intelligunt ergo, quòd non ſolus Paulus, quia nihil niſi cooperante gratia: ſed tamen proprio liberi arbitrii motu, propriiſque viribus laborauerit. Atqui longè diuerſum ſonant eius verba: nam quod ſuum eſſe dixerat, corrigēdo transfert totum in Dei gratiam, totū inquam, non ex parte: nam quicquid egiſſe viſus fuerat, id totum opus gratiæ fuiſſe teſtatur. Inſignis certè locus, tum ad proſternendam hominis ſuperbiam, tum illuſtrandam Diuinæ in nobis gratiæ operationē. Paulus enim quaſi impropriè ſe authorem feciſſet vllius bonæ rei, corrigit quod dixerat, & gratiam Dei, omnium effectricem teſtatur. Nō putemus vanam eſſe humilitatis ſimulationem: ex animo ita loquitur, & quia verū eſſe cognoſcit. Diſcamus ergo, hoc duntaxat boni nos habere quod Dominus gratuitò dedit:

hoc tantùm nos boni facere quod ipſe facit in nobis. non quia nihil agamus ipſi, ſed quia non niſi acti agamus: hoc eſt, Spiritus ſancti directione ac impulſu.

11 *Siue ego igitur, ſiue illi, ita prædicamus, & ita credidiſtis.*

12 *Si autem Chriſtus prædicatur excitatus à mortuis, quomodo dicunt quidam, mortuorum reſurrectionem non eſſe?*

13 *Si autem mortuorum reſurrectio non eſt, neque Chriſtus reſurrexit.*

14 *Quòd ſi Chriſtus non reſurrexit, inanis igitur eſt prædicatio noſtra, inanis & fides veſtra.*

15 *Inuenimur etiã falſi teſtes Dei, quia teſtati ſumus à Deo, quòd ſuſcitauerit Chriſtum: quem non ſuſcitauit, ſi quidem mortui non reſurgunt.*

16 *Si enim mortui non reſurgunt, neque Chriſtus reſurrexit.*

17 *Si autem Chriſtus non reſurrexit, vana eſt fides veſtra: adhuc eſtis in peccatis veſtris.*

18 *Ergo & qui obdormierunt in Chriſto, perierunt.*

19 *Quòd ſi in hac vita ſolùm ſperamus in Chriſto, miſerrimi ſumus omnium hominum.*

11 *Siue ego, ſiue illi.*) Poſtquam ſe reliquis Apoſtolis comparauit, nunc ſe illis adiungit & illos ſibi, in prædicationis cõſenſu. quaſi diceret, De me iam taceo, ſed nos omnes vno ore ſic docuimus, & pergimus etiamnum docere. Eſt enim verbum præſentis temporis κηρύσσομεν, quo ſignificat continuum actum, aut perſeuerantiam in docendo. Perit ergo Apoſtolatus noſter, ſi aliter res habet: quinetiam vos ita credidiſtis: concidit igitur etiam veſtra religio.

12 *Si autem Chriſtus.*) Nunc incipit ex reſurrectione Chriſti noſtram omnium probare. Valet enim mutua hinc inde & reciproca conſequentia, tam affirmatiuè quàm negatiué. A Chriſto ad nos, in hunc modum, Si reſurrexit Chriſtus: ergo nos reſurgemus. Si non reſurrexit Chriſtus: ergo neque nos reſurgemus. A nobis ad Chriſtum econuerſo, Si reſurgimus: ergo Chriſtus reſurrexit. Si non reſurgimus: ergo neque Chriſtus reſurrexit. Ratio argumenti à Chriſto ad nos ducendi, hæc eſt in priore conſequẽtia, Chriſtus non ſibi mortuus eſt, neque reſurrexit, ſed nobis: ergo ipſius reſurrectio, hypoſtaſis noſtræ eſt, & quod in eo factum eſt, oportet in nobis quoque impleri. In negatiua autem, Alioqui fruſtra & inutiliter reſurrexiſſet: quia fructus non in eius perſona quærendus eſt, ſed in membris. Ratio ducendæ viciſſim à nobis ad eum prioris conſequentiæ, Nam reſurrectio neque à natura eſt, neque aliunde quam à ſolo Chriſto. In Adam enim morimur: vitam non niſi in Chriſto recuperamus. vnde ſequitur, eius reſurrectionem, noſtræ eſſe fundamentum: quo ſublato, non conſiſtat. Ratio negatiuæ cõſequentiæ iam poſita eſt: quia enim nonniſi noſtra cauſa reſurgere debuit, nulla eius reſurrectio foret, ſi nobis nihil prodeſſet.

14 *Inanis igitur eſt prædicatio.*) Non tantùm quia aliquid mendacij admiſtum habeat, ſed quia in totum ſit inanis fallacia quid enim reſtat, ſi Chriſtus abſorptus fuerit à morte, ſi extinctus fuerit, ſi maledictione peccati fuerit oppreſſus, ſi denique Satanæ ſuccubuerit? denique illo capite euerſo, reliqua omnia nullius erunt momenti. Eadem ratione addit, vanam fore fidem ipſorum. qualis enim erit ſoliditas fidei vbi nulla ſpes vitæ ſe oſtendet? Atqui in nuda morte Chriſti, tantùm materia deſperationis apparet. neque enim aliis autor ſalutis eſſe poteſt qui à morte penitus ſubactus fuerit. Ergo meminerimus, in morte & reſurrectione Chriſti præcipuè conſiſtere totum Euangelium, vt huc præcipuum ſtudium noſtrum conferamus, ſi velimus rite & ordine in Euangelio proficere: imò niſi ſteriles ac vacui manere velimus.

15 *Inuenimur etiam falſi teſtes.*) Alia quidem incommoda quæ nunc recenſuit, reſpectu noſtri maiora erant: euaneſcere fidẽ, irritam & nihili eſſe totam doctrinam Euangelij, nos omni ſpe ſalutis excidiſſe: ſed hoc quoque non mediocre eſt abſurdum deprehendi Apoſtolos, qui ordinati à Deo erant æternæ eius veritatis præcones, mendaciis illuſiſſe mundo: redundat enim hoc in maximum Dei probrum. Falſos teſtes Dei poſſumus dupliciter accipere: vel quòd falsò Dei nomen prætexuerint mentiendo: vel quòd teſtificando quod à Deo acceperant, mendaces deprehendantur. Hoc ſecundum ideo mihi magis arridet, quia multò eſt atrocius: & antehac dixerat de hominibus. nunc igitur Deum mendacij reum fieri admonet, in teſtibus ab eo productis & ſubornatis, ſi negetur Chriſti reſurrectio. Ratio etiam quæ annexa eſt, aptè quadrat: quia falſum aſſeruerint, non à ſeipſis, ſed à Deo. Nec me latet, particulam κατὰ ſecus exponi ab aliis. Vetus interpres reddidit, Aduerſus: Eraſmus autem, De. verùm quum ſignificet etiam ὑπὸ, apud Græcos, ſenſus hic mihi viſus eſt conuenientior Apoſtoli propoſito. Neque enim de hominum exiſtimatione hîc tractat (quemadmodum iam dixi) ſed Deum obnoxium fore crimini falſitatis, quandoquidem ab eo profectum ſit quod annuntiant.

17 *Adhuc eſtis in peccatis veſtris.*) Nã etſi morte ſua Chriſtus peccata noſtra expiauit, ne ampliùs nobis imputentur in iudicio Dei: & veterem noſtrum hominem crucifixit, ne amplius in nobis regnet eius concupiſcentiæ, denique per mortem deſtruxit imperium mortis, & diabolum ipſum: tamen nihil horum eſſet, niſi reſurgendo victor emerſiſſet. itaque euerſa reſurrectione, de integro erigitur peccati dominatio.

18 *Ergo qui obdormierunt.*) Quum vellet probare, reſurrectione Chriſti ſublata fidem eſſe inutilem, & Chriſtianiſmum eſſe meram fruſtratiõe, dixerat viuos in peccatis ſuis manere: ſed quia huius rei clarius ſpeculum eſt in mortuis, eos adducit. Quid mortuis profuerit olim fuiſſe Chriſtianos? ergo fratres noſtri, qui iam mortui ſunt, fruſtra vixerunt in Chriſti fide. Verùm ſi cõceditur, eſſentiam animæ eſſe immortalem: argumentum hoc prima facie infirmum videtur. in promptu enim erit exceptio, non interiiſſe

mortuos

mortuos, quia viuant eorum animæ ſeorſum à corporibus: vnde quidam phrenetici inferunt, ſpatio temporis inter mortem & reſurrectionem medio, nullam eſſe vitam: ſed eorum delirium nullo negotio refellitur. Tametſi enim viuunt nunc mortuorum animæ, & beata quiete fruuntur, tamen à ſola reſurrectione pendet tota earum felicitas & conſolatio: quia non alia de cauſa bene habent, niſi quatenus diem illum expectant, quo vocentur ad poſſidendum Dei regnum. quare actum eſt de ſpe mortuorum, niſi aliquando veniat dies illa.

19 *Quòd ſi in hac vita.*) Aliud abſurdum, Quòd non tantùm perdimus oleum & operam credẽdo, quoniam intereat fructus in morte: ſed quod ſatius ſit non credere: potior enim & magis expetenda eſſet conditio infidelium. Credere in hoc mundo, hîc ſignificat, fidei noſtræ fructum in mundo conſtituere: ita vt fides noſtra non longiùs reſpiciat, neque extendatur vltra terminos vitæ præſentis. Hæc ſententia clarius indicat deluſos fuiſſe Corinthios peruerſa aliqua imaginatione allegoricæ reſurrectionis, qualem tunc fingebant Hymenæus & Philetus: acſi vltimus fidei noſtræ fructus in mundo exhiberetur. Nam quũ reſurrectio complementum ſit noſtræ ſalutis, & quaſi vltima bonorum omnium meta, qui nos iam reſurrexiſſe dicit, nihil melius relinquit nobis ſperandum poſt mortem. Quicquid ſit, nihil hic tamen locus ſuffragatur eorum delirio, qui fingunt animas vnà cum corporibus dormire vſque ad diem reſurrectionis. nam quod obiiciunt, Si animæ à corporibus ſolutæ vitam ſuam retinerent, non dicturum fuiſſe Paulum, nos reſurrectione ſublata ſperare tantùm in hoc mundo, quia reſtaret animis aliqua felicitas: ad id reſpondeo, Paulum non ſomniaſſe campos Elyſios & tales ineptas fabulas, ſed pro confeſſo ſumpſiſſe, totam ſpem Chriſtianorum reſpicere ad vltimum iudicii diem: in eadem expectatione nunc quoque pias animas acquieſcere: ideo perire nobis omnia, ſi eiuſmodi fiducia nos fruſtratur. Sed cur dicit nos *fore omnium miſerrimos*: quaſi deterior ſit ſors hominis Chriſtiani, quàm impii? nam omnia promiſcuè accidunt bonis & malis, inquit Solomo. Reſpondeo, obnoxios quidem perinde eſſe communibus ærumnis vniuerſos mortales, ſiue boni ſint, ſiue mali: & communiter ſentire eadem incommoda & eaſdem miſerias: ſed duæ ſunt rationes cur omnibus ſeculis peius habeant Chriſtiani. vna etiam fuit propria ætati Pauli. Prima eſt, quòd Dominus vtcunque frequenter impios etiam caſtiget ſuis flagellis, ſuáque aduerſus eos iudicia exercere incipiat: ſpecialiter tamen ſuos variis modis affligit. primò, quia quos diligit, caſtigat: deinde, vt eos erudiat ad patientiam, vt obedientiam probet, vt paulatim cruce ipſos ad veram renouationem præparet. Quicquid ſit, impletur tamen ſemper illud in fidelibus, Tempus eſt vt iudicium incipiat à domo Dei. Item, Æſtimati ſumus tanquam oues mactationi deſtinatæ. Item, Mortui eſtis: & vita veſtra abſcondita eſt cum Chriſto in Deo. interea lautior eſt vt plurimum impiorum fortuna, quia Dominus eos inſtar porcorum ſaginat in diem occiſionis. Secunda ratio eſt, quòd fideles etiam ſi diuitiis & bonis omne genus abundant, non tamen luxuriantur, neque ſe ingurgitant ſecuri: denique non fruuntur mundo, vt infideles: ſed ſoliciti incedunt, ingemiſcentes aſſiduè, partim infirmitatis ſuæ conſcientia, partim futuræ vitæ deſiderio. Infideles autem in eo ſunt toti, vt ſe inebrient præſentibus deliciis. Tertia, quam dixi fuiſſe propriam Apoſtoli ſeculo: quòd tunc nomen Chriſtianorum adeò exoſum infaméque erat, vt nemo dare tunc Chriſto nomen potuerit, qui non præſenti mortis periculo caput obiiceret. Ergo non abs re dicit omnium fore miſerrimos Chriſtianos, ſi eorum fiducia in mundo incluſa foret.

Eccle.9.a.2.
Iere.25.f.29.
1.pet.4.d.17.
Pſa. 44. d.22.
Coloſſ.3.a.3.

20 *Nunc autem Chriſtus reſurrexit à mortuis, primitiæ eorum qui dormierunt, fuit.*

21 *Quandoquidem enim per hominem mors: etiam per hominem reſurrectio mortuorum.*

22 *Quemadmodum enim in Adam omnes moriuntur, ita & in Chriſto omnes viuificabuntur.*

23 *Vnuſquiſque autem in proprio ordine. Primitiæ Chriſtus, deinde, qui Chriſti erunt, in aduentu ipſius:*

24 *Poſtea finis, quum tradiderit regnum Deo & Patri, quum aboleuerit omnem principatum, & omnem poteſtatem, & virtutem.*

25 *Oportet enim ipſum regnare, donec poſuerit omnes inimicos ſub pedes ſuos.*

26 *Nouiſſimus deſtruetur hoſtis mors.*

27 *Omnia enim ſubiecit ſub pedes eius. quum omnia dixerit, clarum eſt quòd omnia ſint ſubiecta, præter eum qui omnia illi ſubiecit.*

28 *Quum autem ſubiecerit illi omnia, tunc & ipſe Filius ſubiicietur ei, qui omnia illi ſubiecit, vt ſit Deus omnia in omnibus.*

20 *Nunc autem reſurrexit.*) Poſtquam oſtendit quanta rerum omnium confuſio ſequutura ſit, ſi negemus reſurgere mortuos: nunc iterum pro certo ſumit quod ſuperius abundè probauerat, Chriſtum reſurrexiſſe: & addit eum eſſe primitias, ſimilitudine (vt apparet) à veteri ritu Legis ſumpta. Nã quemadmodũ in primitiis, totius anni prouentus conſecrabatur, ita vis reſurrectionis Chriſti ad nos omnes diffunditur: niſi malis ſimpliciùs accipere, delibatum in ipſo fuiſſe primum fructum reſurrectionis. Ego tamen magis probo hoc ſenſu dictum, quòd reliqui mortui eum ſequentur, quemadmodum tota meſſis primitias: atque hoc confirmat proxima ſententia.

21 *Quandoquidem per hominem mors.*) Probandum eſt Chriſtum eſſe primitias, non autem ſolùm fuiſſe excitatum à mortuis. Probat à contrariis: quia mors non eſt à natura, ſed ab hominis peccato. ſicut ergo Adam non ſibi ſoli mortuus eſt, ſed nobis omnibus: ita ſequitur, neque Chriſtum, qui eſt antitypus, ſibi tantùm reſurrexiſſe. Venit enim vt omnia inſtauraret quæ in Adam perfundata erant. Notanda autem eſt vis argumenti: quia non ſimilitudine pugnat, neque exemplo, ſed nititur contrariis cauſis ad probandos contrarios effectus. Cauſa mortis eſt Adam, & nos in ipſo morimur: ergo Chriſtus, cuius officii

eſt,nobis reſtituere quæ in Adam perdidimus, nobis vitæ cauſa eſt: eiúſque reſurrectio, hypoſtaſis & pignus eſt noſtræ. Et ſicut ille mortis principium: ita hic vitæ. Quinto capite ad Romanos eandem comparationem exequitur: ſed hoc diſcrimen eſt, quòd illic de vita & morte ſpirituali diſputat: hîc autem agit de reſurrectione carnis,quæ ſpiritualis vitæ fructus eſt.

23 *Vnuſquiſque in proprio ordine.*) Occupatio eſt quæſtionis. Si vita Chriſti, dixiſſet quiſpiam, noſtram ſecum trahit, cur non hoc apparet? at quum è ſepulchro ſurrexerit Chriſtus,nos illic putreſcimus. Reſponſio Pauli eſt,quòd Deus alium ordinem conſtituerit.ſatis ergo ſit nobis,quòd nunc in Chriſto habemus primitias:nobis autem aduentus eius,tempus erit ad reſurgendum.Adhuc enim abſconditam eſſe vitam noſtram cum eo oportet,quia nondum apparuit: eſſet ergo præpoſterum,diem illum reuelationis Chriſti velle anteuertere.

24 *Poſtea finis quum tradiderit.*) Impatientiæ hominum frænum iniecit,quum denuntiauit,opportunum nouæ vitæ tempus non fore ante Chriſti aduentum. Sed quia mundus hic inſtar maris eſt procelloſi,in quo aſſiduè iactamur, tam incerta vel potius turbulenta conditio noſtra eſt, tam ſubitæ rerum omnium conuerſiones,poſſet hoc infirmos animos turbare: ideo nunc ad diem illum reuocat,dicés omnia conſtitutum iri. Tunc ergo finis, id eſt,meta curſus noſtri, quietus portus, conditio nullis ampliùs mutationibus obnoxia.& ſimul finem illum expectandum admonet, quia non eſt conſentaneum, in medio ſtadio nos coronari. qualiter autem traditurus ſit Patri regnum Chriſtus,paulò pòſt dicetur. Quod dicit, *Deo & patri*, duplicem poteſt habere ſenſum: vt Deus Pater vocetur Deus & Pater Chriſti: vel vt nomen Patris additum ſit explicandi cauſa.Et copula hoc modo valebit Scilicet:quod ad prius ſpectat, non eſt abſurdum neque inſolitum, Chriſtum humanæ naturæ reſpectu,ſubiectum eſſe Deo. *Quum aboleuerit omnem principatum.* Aliqui de poteſtatibus accipiunt, quæ ſint ipſi Chriſto aduerſæ. Reſpiciunt enim quod proximè ſequitur, *Donec poſuerit inimicos.* Verùm membrum hoc ſuperiori reſpondet, vbi dixerat, Chriſtum non antè traditurum. quare non eſt quòd præſentem ſententiam ita reſtringamus. Generaliter igitur interpretor,& poteſtates legitimas à Deóque ordinatas comprehendo. Primùm quod habetur apud Prophetas, de obſcuratione ſolis & lunæ, vt ſolus Deus emineat, tametſi ſub Chriſti regno impleri cœpit: non tamen ante vltimum diem prorſus implendum eſt: ſed tunc omnem altitudinem ceſſare oportebit, vt reſplendeat ſola Dei gloria. Deinde ſcimus omnes principatus & honores terrenos pertinere ad conſeruationem vitæ præſentis tantùm, ideóque eſſe partem mundi: hinc ſequitur eſſe temporales. Ergo ſicuti finem accipiet mundus: ita & politia, & magiſtratus, & leges, & diſtinctiones ordinum, & gradus dignitatum, & quicquid tale eſt: non differet amplius ſeruus à domino, non rex à plebeio, neque à priuato magiſtratus. Quinetiam tum in cælo principatus angelici, tum in Eccleſia ceſſabunt miniſteria & præfecturæ: vt ſolus Deus per ſeipſum, non per hominum vel Angelorum manus poteſtatem ſuam principatúmque exerceat. manebunt quidem Angeli, manebit etiam illis ſua excellentia, fulgebunt etiam iuſti, quiſque pro gratiæ ſuæ menſura: ſed Angelis abdicabitur principatus, quem nunc Dei nomine mandatóque exercent: deſinent Epiſcopi, Doctores, & Prophetæ, perſonam hanc ſuſtinere, & munus quo nunc funguntur, deponent. *Principatus* & *Poteſtas* & *Virtus* non multùm hoc loco differunt: ſed coniuncta ſunt hæc tria nomina ad explicationem magis expreſſam.

Ieſa.13.b.10. Ezech.13.b.7.

25 *Oportet enim ipſum regnare.*) Probat nondum adeſſe tempus, quo tradat Chriſtus regnum Patri, vt eadem opera doceat, nondum adeſſe finem illum, quo omnia in iuſtum & tranquillum ſtatum reponantur: quia Chriſtus nondum omnes hoſtes ſuos ſubegit. oportet autem id fieri, quia Pater hac conditione eum ad dextram ſuam collocauit, ne imperio quod accepit, antè decedat quàm illis in poteſtaté redactis. Atque hoc in piorum conſolationem dictum eſt,ne tardiorem reſurrectionis aduentum impatiéter ferant. Locus hic habetur in Pſalm. 110. a. 1. Sed videtur argutius ludere Paulus in voce *donec*, quàm ſimplex natiuúſque ſenſus requirat. non enim quid poſtea futurum ſit,illic Spiritus denuntiat:ſed tãtùm quid antè oporteat fieri. Reſpondeo,Paulum non ideo concludere, Chriſtum redditurum Patri regnum, quia ita prædictum ſit in Pſalmo:ſed teſtimonio Pſalmi in hunc tantùm finem vſus eſt,vt probaret, nondum veniſſe illum diem tradendi regni:quia adhuc negotiũ eſt Chriſto cum ſuis hoſtibus.Cæterùm Paulus obiter exponit quid ſit, Chriſtum ad dexteram Patris ſedere,quum eius metaphoricę loquutionis vice ponit ſimplex verbum Regnandi.

26 *Nouiſſimus hoſtis mors.*) Videmus adhuc multos hoſtes aduerſari Chriſto, & contumaciter obſiſtere regno eius. mors autem erit vltimus hoſtis qui deſtruetur: ergo Chriſtum regni Paterni adminiſtratorem adhuc eſſe oportet. Bono igitur animo ſint fideles, neque in ſpe deficiant, donec impleantur omnia quæ reſurrectionem debent præcedere. Quæritur autem qualiter mortem vltimo loco deſtruendam dicat, quæ iam deſtructa eſt Chriſti morte: vel ſaltem reſurrectione, quæ victoria eſt mortis, & vitæ acquiſitio. Reſpondeo, ita deſtructam eſſe, ne ſit amplius lethalis fidelibus: ſed non ita quin moleſtiam illis exhibeat. Spiritus quidem Dei in nobis habitans, vita eſt: geſtamus tamen adhuc mortale corpus. Exhaurietur olim mortis materia in nobis, nondum tamen exhauſta eſt. renati ſumus ex ſemine incorruptibili: ſed nondum ad perfectionem deuenimus. vel vt ſimili breuiter rem comprehendamus, gladius mortis, qui penetrare in corda vſque poterat, retuſus eſt: vulnerat nihilominus adhuc, ſed citra periculum. morimur enim, ſed moriendo tranſimus in vitam. Denique ſicut de peccato alibi docet Paulus,ita de morte ſentiendum eſt,quòd habitet quidem in nobis,at non dominetur.

Rom.6.b.10.

27 *Omnia ſubiecit,*&c.) Putant deſumptum eſſe teſtimonium ex Pſalm. 8. b. 7. neque mihi diſplicet: tametſi minimè erit incommodum ſi dixerimus ſententiam eſſe à Paulo collectam ex natura regni Chriſti: verùm quod receptius eſt,ſequamur. Paulus ex Pſalmo oſtendit, Deum Patrem Chriſto detuliſſe poteſtatem omnium: quia dicatur,Omnia ſubiecisti ſub pedes eius. Verba per ſe clara ſunt,niſi obſtarent duæ difficultates: quòd illic Propheta, non de vno Chriſto, ſed de vniuerſo hominum genere loquitur: deinde

deinde quòd per Omnia non niſi ea deſignat quæ ad vſum corporalis vitæ ſpectant, quemadmodum habetur Geneſ.2.c. 19. Prioris facilis eſt ſolutio: quum enim ſit Chriſtus primogenitus omnis creaturæ,& hæres vniuerſorum, Deus Pater non ita conceſſit generi humano vſum omnium creaturarum, quin penes Chriſtum interea præcipua poteſtas, & quaſi directum dominium maneat. Deinde ſcimus, Adam ius quod illi collatum fuerat,perdidiſſe,vt nihil ampliùs poſſimus vocare noſtrum. Maledicta enim fuit terra & quicquid in ea continetur:per ſolum autem Chriſtum recuperamus quod nobis ademptũ fuerat.meritò igitur in Chriſti perſonam elogium iſtud propriè competit, quòd omnia poſuerit Pater ſub pedibus eius: quandoquidem nihil niſi in ipſo, iure poſſidemus. vnde enim nobis Dei hæreditas, niſi filii ſimus? filii autem per quem efficimur, niſi per Chriſtum? Secundæ difficultatis hæc ſit ſolutio, Prophetam quidem nominatim exprimere volucres cæli,piſces maris, & pecora terræ, quia hoc dominii genus viſibile ſit,& magis pateat oculis: tamen generalem ſententiam longius extendi, ad cælum & terram ſcilicet, ac quicquid in illis continetur. Iam ſubiectio congruenter habere debet cum perſona dominantis: hoc eſt, analogiam habet ad eius conditionem,vt illi reſpondeat. Chriſtus autẽ non indiget animalibus ad uſum, neque aliis creaturis ad vllam neceſſitatem:dominatur ergo,vt omnia ſeruiant eius gloriæ:quia nos conſortes adoptat ſui dominii, fructus palàm apparet in viſibilibus creaturis: ſed fideles interiorem in ſuis conſcientiis fructum ſentiunt,qui latius patet, quemadmodum dixi. *Omnia ſubiecta præter eum qui ſubiecit.* Duobus inſiſtit: omnia debere redigi in obſequium Chriſti, antequam imperium mundi Patri reſtituat: & Patrem ſic omnia filio dediſſe in manum, vt ſibi primarium ius retinuerit. Ex priore ſequitur, nondum vltimi iudicii horam eſſe: ex ſecundo, Chriſtum ita nunc eſſe medium inter nos & Patrem, vt nos ad eum tandem adducat. Ideo mox infert, poſtquam omnia illi ſubiecerit, tunc filius ipſe ſubiiciet ſe Patri: acſi diceret, Æquo animo expectemus donec Chriſtus omnium hoſtium ſuorum victor ſecum nos ſub Dei imperium reducat, vt numeris omnibus Dei regnum impleatur in nobis. Verùm huic ſententiæ in ſpeciem repugnat quod paſſim legitur in Scripturis,de æternitate regni Chriſti. Quomodo enim hæc conuenient, Regni eius non erit finis:&,Ipſe quoque ſubiicietur? Huius quæſtionis explicatio Pauli ſẽſum clariùs aperiet. Primò notandum eſt, omnem poteſtatem Chriſto fuiſſe traditam, quatenus manifeſtatus fuit in carne. non conueniret quidem nudo homini tanta maieſtas: ſed tamen in eadem natura in qua humiliatus fuit, Pater eum exaltauit, & dedit illi nomen,coram quo flectatur omne genu,&c.Deinde notandum eſt, ſic conſtitutum eſſe Dominum & ſummum Regem, vt in gubernando mundo ſit tanquam Patris vicarius: non quòd ipſe in actione ſit,otioſo Patre: (quomodo enim id fieret,quum Patris ſit ſapientia & conſilium,quum vnius ſit cum ipſo eſſentiæ, adeòque idem Deus?) ſed ideo teſtatur Scriptura, Chriſtum nunc vice Patris,cæli & terræ imperium obtinere: nequem alium gubernatorem, dominũ, tutorem,iudicémve mortuorum & viuorum cogitemus: ſed defixi ſimus in ſolo eius intuitu.Deum quidem agnoſcimus rectorem, ſed in facie hominis Chriſti. tunc autem reſtituet Chriſtus quod accepit regnum, vt perfectè adhæreamus Deo. neque hoc modo regnum à ſe abdicabit, ſed ab humanitate ſua ad glorioſam Diuinitatem quodammodo traducet: quia tunc patebit acceſſus, quo nunc infirmitas noſtra nos arcet. Sic ergo Chriſtus ſubiicietur Patri: quia tunc remoto velo, palàm cernemus Deum in ſua maieſtate regnantem: neque amplius media erit Chriſti humanitas quæ nos ab vlteriore Dei conſpectu cohibeat.

1.Pet.1.c.11.

Phi.2.b.9.10.

28 *Vt ſit Deus omnia in omnibus.*) An etiam in diabolo & impiis? minimé:niſi forte verbum Eſſe,liceat accipere pro Agnoſci & apertè conſpici. ac tunc quidem erit ſenſus, Nunc quòd diabolus reluctatur Deo, quòd impii ordinem ab eo inſtitutum confundunt & permiſcent,quòd infinita ſcandala oculis noſtris obuerſantur, non liquidò apparet Deum in omnibus eſſe omnia: ſed vbi Chriſtus iudicium exequutus ſibi à Patre mandatum,Satanam & impios omnes ſtrauerit,in ipſorum exitio gloria Dei erit conſpicua. Idem poteſt dici etiam de poteſtatibus ſanctis & legitimis in ſuo genere. Impediunt enim quodammodo ne Deus in ſeipſo nobis rectà nunc appareat. Deus autem per ſeipſum tunc & abſque medio, cæli & terræ gubernacula tenens,omnia erit in hac parte: & tandem conſequenter in omnibus, non tantùm perſonis, ſed etiam creaturis. Hic ſenſus pius eſt, & quia ſatis aptè quadrat Apoſtoli propoſito, libenter eum amplector. ſed neque erit incommodum, de ſolis fidelibus accipi, in quibus regnum ſuum nunc inchoauit Deus,tunc perficiet: atque ita,vt illi penitus adhæreant. Vterque ſenſus ſatis per ſe refutat impia quorundam deliramenta, quibus probandis hunc locum prætexunt. Alii imaginantur, ideo fore Deum omnia in omnibus, quia omnia euaneſcant, aut ſoluantur in nihilum. at Pauli verba nihil ſonant quàm omnia ad Deum, tanquam ad vnicum ſuum principium & finem, reducenda eſſe, vt illi deuinciantur. Alii diabolum & impios omnes ſaluos fore, inde inferunt: quaſi verò non totus Deus magis innoteſcat in diaboli exitio, quàm ſi diabolum ſibi adiungeret, & faceret vnum ſecum. Videmus ergo quàm impudenter eiuſmodi furioſi hoc Pauli dictum ad ſtabiliendas ſuas blaſphemias torqueant.

29 *Quid alioqui facient qui baptizantur pro mortuis, ſi omnino mortui non reſurgunt? quid etiam baptizantur pro mortuis?*

30 *Quid etiam nos periclitamur omni hora?*

31 *Quotidie morior per noſtram gloriam, fratres, quam habeo in Chriſto Ieſu Domino noſtro.*

32 *Si ſecundum hominem pugnaui ad beſtias Epheſi, quid mihi prodeſt? edamus & bibamus: cras enim moriemur.*

33 *Ne erretis, Mores honeſtos corrumpunt mala colloquia.*

34 *Euigilate iuſtè, & ne peccetis. ignorantiam enim Dei quidam habent: ad pudorem vobis incutiendum dico.*

29 *Quid alioqui facient.*) Rurſus abſurda commemorat quæ errorem illum ſequuntur, quo laborabant Corinthii. Cœperat id facere ſtatim ab initio, ſed doctrinam inſeruit & conſolationem, quibus paululum interrupit diſputationis contextum, ad quem nunc redit. Primò obiicit, inutilem fore Baptiſmũ quem ſuſcipiunt qui iam habentur pro mortuis, ſi nulla ſit reſurrectio: antequam locum hũc exponam, operæpretium eſt refellere vulgatam expoſitionem quæ veterum autoritate nititur, & omnium ferè conſenſu recepta eſt. Putant ergo Chryſoſtomus & Ambroſius, quos alii ſequuntur, Corinthios, vbi quempiam ſubita mors Baptiſmo priuaſſet, ſolitos fuiſſe aliquem viuum ſupponere mortui loco, qui ad ſepulchrum eius baptizaretur. atque hunc morem non negant peruerſum plenúmque ſuperſtitionis fuiſſe: ſed Paulum ad redarguendos Corinthios hoc ſolo fuiſſe contentum, quòd reſurrectionem quam negabant, interea ſe credere profiterentur. Ego verò, vt hoc credam, nullo modo adducor: neque enim credibile eſt, qui reſurrectionem negabant, eos ſimul cum aliis vſurpaſſe eiuſmodi ritum. Statim ergo audiſſet Paulus, Quid nos anili ſuperſtitione vrges, quæ nec tibi quidem probatur? deinde ſi fuiſſent vſi, prompta erat reſponſio, Si hactenus factum errore id fuit: corrigatur potius error quàm ad probationem maximæ rei valeat. Verùm vt concedam validum fuiſſe argumentum: an tamen putamus ſi talis corruptela inualuiſſet apud Corinthios, Apoſtolum, quum ſingula propè eorum vitia taxauerit, de hoc fuiſſe taciturum? Superiùs ritus quoſdam reprehendit, non adeò magni momenti: de velandis mulierum capitibus, & aliis eius generis præcipere non grauatus eſt: vitioſam Cœnæ adminiſtrationem non reprehendit tantùm, ſed acerrimè exagitauit, an de tam fœda Baptiſmi profanatione nullum interea verbum dixiſſet, quæ tamen grauitate præponderabat? Inuectus eſt magna vehementia in eos qui Gentilium conuiuia frequentando, eorum ſuperſtitiones tacitè approbarent: an paſſus fuiſſet nefandam Gentilium ſuperſtitionem in Eccleſia ipſa ſub ſacri Baptiſmi nomine palàm graſſari? Sed demus potuiſſe ſubticere: quid dum eam nominat? Obſecro, an veriſimile eſt, ſacrilegium quo Baptiſmus inquinaretur ac traheretur in abuſum prorſus magicum, Apoſtolum protuliſſe vice argumenti, & non vno ſaltem verbo notaſſe vitium? Quum de rebus non maximis agitur, parentheſin tamen inſerit, Se loqui ſecundum hominem: an hîc perentheſi non erat aptior locus & opportunior? nunc quod ſine vlla reprehenſione commemorat, quis non accipiat tanquam licitum? Ego certè non de tali Baptiſmi corruptela, ſed de recto vſu mentionem hîc fieri interpretor. Nunc ſenſum quæramus. Aliquando putaui vniuerſalem Baptiſmi finem deſignatum hîc fuiſſe à Paulo: neque enim Baptiſmi vtilitas hac vita continetur: ſed quum poſtea accuratiùs verba expenderem, animaduerti Paulum hîc aliquid ſpeciale attingere. Non enim de omnibus loquitur, quum dicit, Quid facient qui baptizantur? Deinde non amo argutas interpretationes, quæ non perinde ſint ſolidæ, Quid ergo? Baptizari pro mortuis dico, qui iam mortui cenſeantur, & qui de vita omnino deſperauerint. atque ita particula ὑπὲρ, valebit Latinum Pro, vt quum dicimus, Habere pro derelicto. quæ ſignificatio non eſt coacta. Vel ſi magis placeat altera ſignificatio, Baptizari pro mortuis, erit ſic baptizari, vt mortuis non viuis proſit. Scitur autem, ſtatim ab initio Eccleſiæ, eos qui catechumeni adhuc, in morbum inciderant, ſi imminebat certum mortis periculum, Baptiſmum ſolitos fuiſſe petere, ne antè migrarent ex hoc mundo, quàm nomen Chriſto dediſſent: idque vt ſecum ferrent ſalutis ſuæ obſignationem. poſtea hîc quoque ſuperſtitionem interueniſſe apparet ex Patrum ſcriptis: quia in eos inuehuntur qui Baptiſmum differebant vſque ad mortem, quo ſemel expiati omnibus peccatis, venirent in iudicium Dei. Craſſus ſanè error, qui partim ex magna inſcitia, partim ex hypocriſi manabat. Sed Paulus morem hîc tantùm attingit ſanctum, & conſentaneum Domini inſtitutioni: nempe quòd ſi catechumenus, qui iam animo Chriſtianam fidem amplexus erat, cernebat mortem ſibi præſentem imminere, partim conſolationis ſuæ cauſa, partim in fratrum ædificationem, Baptiſmum petebat. Eſt enim non parua conſolatio, teſtimonium ſalutis geſtare in corpore ſuo obſignatum. Eſt etiam non omittenda ædificatio, fidei ſuæ confeſſionem edere. Illi ergo pro mortuis baptizabantur: quia ipſis nihil erat profuturum in hoc mundo, adeóque cauſa petendi tunc Baptiſmi erat vitæ deſperatio. Nunc videmus Paulum non fruſtra interrogare quid facturi ſint, ſi poſt mortem nihil ſpei reſtat. Hic quoque locus indicio eſt, impoſtores illos qui fidem Corinthiorum turbauerant, allegoricam reſurrectionem fuiſſe commentos: vt poſtrema fidelium meta eſſet in hoc mundo. Quòd ſecundò repetit, *Quid etiam baptizantur pro mortuis?* plus habet vehementiæ: quaſi diceret, Non tantùm baptizantur qui adhuc victuros ſe putant, ſed qui mortem habent ante oculos: idque vt Baptiſmi ſui fructum in morte ferant.

30 *Quid etiam nos.*) Si in hoc mundo eſt reſurrectio & vltima felicitas: cur inde ſponte cedimus, mortémque voluntariam ſubimus? Poſſet etiam ita reſolui argumentum, Fruſtra periclitaremur ſingulis horis, niſi melior vita nos maneret poſt mortem oppetitam. Loquitur autem de voluntariis periculis, quibus capita ſua obiiciunt fideles pro confeſſione Chriſti. Hæc inquam animi altitudo in contemnenda morte temeritati magis quàm conſtantiæ tribueretur, ſi perirent ſancti in morte. diabolicus enim furor eſt, famæ immortalitatem morte emere.

31 *Quotidie morior.*) In ſeipſo talem mortis contemptum prædicat, ne videatur extra teli iactum fortis eſſe. Ego, inquit, obſideor aſſiduis mortibus quotidie. quantæ inſaniæ foret, tantam miſeriam mihi accerſere, niſi repoſitum mihi eſſet in cælo præmium? imò ſi gloria mea & beatitudo in mundo iacet: cur non potius fruor, quàm ſponte abiicio? Dicit ſe mori quotidie, quòd tantis periculis aſſiduè premeretur, vt mors illi quodammodo inſtaret. qualis etiam loquutio eſt in Pſal. 44. d. 23, & qualem habebimus in poſteriore Epiſtola. *Per noſtram gloriam.* Vetus tranſlatio habet, Propter, ſed manifeſta librariorum inſcitia: nam in Græca particula nulla eſt ambiguitas. Eſt ergo iuſiurandum, quo voluit erigere Corinthios, vt attentiores eſſent ad ipſum audiendum in re præſenti diſſerentem. acſi diceret, Fratres, non ſum philoſophus aliquis in vmbra garriens. Quum ego quotidie morti me expono, neceſſe eſt de cæleſti vita ſeriò cogitare: credite igitur homini penitus exercitato. Et forma iuriſiurãdi non communis, ſed præſenti argumento conueniens: quale erat nobile illud iuſiurandum Demoſthenis, quod citat Fabius,

quum

quum per eorum manes iuraret, qui mortem in pugna Marathonica oppetierant: volebat autem alios ad tuendam rempublicam cohortari. Ita hîc Paulus iurat per gloriam Chriſtianorum, quam in Chriſto habent: ea autem in cælo eſt. Ergo quod illi controuertebant, tam certum eſſe ſibi oſtendit, vt ad ſanctam aſſeuerationem valeat. quod artificium diligenter notandum eſt.

32 *Si ſecundum hominem.*) Exemplum mortis inſigne profert: vnde pateat ipſum pluſquam deſipuiſſe, niſi vita potior nos à morte excipiat. erat enim genus mortis infame, cui expoſitus fuit. Quorſum, inquit, pertinebat me infamiam ſimul cum crudeliſſima morte adire, ſi ſpes meæ incluſæ in hoc mundo eſſent? Secundum hominem, hoc loco ſignificat, humanæ vitæ reſpectu, ita vt nobis conſtet præmium in hoc mundo. Pugnabant autem ad beſtias, non qui feris obiiciebantur, ſicuti Eraſmus falſò exiſtimauit, ſed qui damnati erant, vt cõmiſſi in certamen cum beſtiis, populo ſpectaculum exhiberent. Fuerunt ergo duę pœnarum ſpecies prorſus diuerſæ: beſtiis obiici & pugnare ad beſtias. Nam beſtiis obiecti, protinus laniabantur: qui autem ad beſtias pugnabant, armati in arenam prodibant: vt ſi robore & animo & agilitate valebant, poſſent euadere confectis beſtiis. Quinetiam ludus erat in quo inſtituebãtur beſtiarii, quẽadmodum gladiatores: pauciſſimi tamen euadere ſolebant: quia qui beſtiam vnam confecerat, repoſcebatur ad ſecundam, donec ſatiata eſſet ſpectatorum crudelitas, imò in miſericordiam verſa. & tamen reperiebantur tam perditi deſperatíque homines, qui ad id operas ſuas locarent. Atque illa eſt venatio (vt obiter hoc dicam) quæ tam ſeuerè punitur antiquis canonibus: ſicut etiam leges ciuiles eam infamię nota puniunt. Redeo ad Paulum: videmus quò Deus ſeruum ſuum venire paſſus ſit, & quàm mirabiliter eum quoque eripuerit. Cæterùm huius pugnæ nulla mentio fit apud Lucam: vnde colligere licet, multa perpeſſum fuiſſe quæ memoriæ mandata non ſunt. *Edamus & bibamus.* Vox eſt Epicureorum, qui ſummum hominis bonum præſenti voluptate metiuntur. Vocem quoque eſſe profligatorum hominum teſtatur Ieſaias, quibus dum exitium minantur Prophetę Dei, vt eos ad pœnitentiam reuocent, minas ludibrio habentes, ad proteruiam effrænémque lætitiam ſe inuitant: & quo apertiùs ſuam contumaciam declarent, Quando nobis moriendum eſt (aiunt) fruamur interea tempore, neque nos ante tempus inani metu torqueamus. Quod autem ille exercitui dicebat, Commilitones, prandeamus alacri animo, nam hodie apud inferos cœnabimus: cohortatio erat ad mortem intrepidè oppetendam, quæ huc nihil pertinet. Exiſtimo Paulum, vulgare inter homines perditos ac proſtitutæ nequitiæ dicterium vſurpaſſe: vel (vt breuius dicam) vulgare Epicureorum prouerbium: vt concluderet, Si mors eſt interitus hominis, nihil eſſe ſatius quàm ſecurè deliciari, quandiu vita ſuppetit. quales ſententiæ identidem apud Horatium recurrunt.

33 *Ne erretis, mores honeſtos.*) Quia nihil procliuius eſt quàm ſpecie inquirendi delabi ad profanas ſpeculationes: occurrit huic periculo, admonens, ſermones malos plus habere efficaciæ quàm putemus, ad mentes noſtras inquinandas, & mores corrumpendos. Ad id vtitur teſtimonio Menandri poetæ: quẽadmodum vndique mutuari nobis licet quicquid à Deo eſt profectum. Quum autem omnis veritas à Deo ſit, non dubium quin Dominus in os poſuerit etiam impiis quæcunque veram & ſalutarem doctrinam continent: ſed huius argumenti tractationem peti malo ex oratione Baſilii ad iuuenes. Quoniã ergo Paulus hoc tritum apud Græcos prouerbium nouerat, màluit eo vti, quò citius penetraret in animos, quàm ſuis verbis idem exprimere. Facilius enim illis erat id recipere, cui aſſueuerant: quod nos ipſi experimur in prouerbiis nobis vſitatis. Eſt autem ſententia obſeruatu in primis digna: quia Satan, vbi non poteſt rectà nos impetere, hoc colore deludit, Non eſſe malum, inueſtigandæ veritatis cauſa, quaſlibet diſputationes nos mouere. Hîc ergo Paulus ex oppoſito reclamat, tanquam à præſentaneo veneno cauendum eſſe à malis ſermonibus, qui in animos occultè influentes, totam vitam mox corrumpunt. Notemus ergo, nihil eſſe peſtilentius mala doctrina & profanis diſputationibus, quæ à recta ſimplicíque fide nos vel minimum deducunt. non enim fruſtra hortatur Paulus, ne erremus.

34 *Euigilate iuſte.*) Quia videbat Corinthios nimia ſecuritate quodammodo ebrios, torporem illis excutit: ſed addito aduerbio, ſignificat qualiter velit eos expergiſci. Erãt enim ad ſua negotia ſatis attenti & perſpicaces, quinetiam non dubium eſt quin ſibi placuerint in ſuo acumine: ſed interim ſocordes erant vbi maximè vigilare decuerat. ideo dicit, Iuſtè expergiſcimini, hoc eſt, ingenium veſtrum ſtudiúmque ad res bonas & ſanctas conuertite. Et addit cauſam, Quia quidam, inquit, ex vobis Deum ignorant. Neceſſe fuit hoc dici, alioqui admonitionem ſuperuacuam eſſe duxiſſent. ſibi enim videbantur mirè ſapientes. Arguit autem eos ignorantiæ Dei, vt ſciant ſibi defuiſſe quod erat præcipuum. Admonitio vtilis erga eos qui totam ſuam agilitatem per aerem volitando conſumunt, interea non cernunt quod eſt ante pedes, ac ſtupidi ſunt vbi maximè perſpicaces eſſe oportuerat. *Ad pudorem.* Nempe, qualiter patres filiis peccata exprobrando, eos pudefaciunt, vt pudore pudorem tegant. Quum autem prius negaret ſe illis pudorem velle incutere, ſenſus erat, nolle hoſtiliter & odioſè in medium proferendo eorum crimina, ipſos dedecori exponere. Sed interea vtile fuit aſperiùs eos corripi, quum ſibi adhuc in tantis malis delicias facerent. Paulus verò ignorantiam Dei illis exprobrans, omni prorſus honore eos ſpoliat.

35 *Sed dicet quiſpiam, Quomodo ſuſcitabuntur mortui? quali autem corpore venient?*

36 *Demens, tu quod ſeminas, non viuificatur, niſi mortuum fuerit.*

37 *Et quod ſeminas, non corpus quod naſcetur, ſeminas, ſed nudum granum, exempli gratia, tritici, aut alterius cuiuſuis generis:*

38 *Deus autem illi dat corpus, quemadmodum voluerit, & vnicuique ſeminum proprium corpus.*

39 *Non omnis caro, eadem caro: ſed alia caro hominum, alia verò caro pecudum, alia volucrum,*

alia piſcum.
40 *Sunt & corpora cæleſtia, ſunt corpora terreſtria: quinetiam alia cæleſtium gloria, alia terreſtrium.*
41 *Alia gloria Solis, alia gloria Lunæ, alia gloria ſtellarum: ſtella à ſtella differt in gloria:*
42 *Sic & reſurrectio mortuorum.*
43 *Seminatur in corruptione, reſurgit in incorruptione: ſeminatur in ignominia, reſurgit in gloria: ſeminatur in infirmitate, reſurgit in potentia:*
44 *Seminatur corpus animale, reſurgit corpus ſpirituale. eſt corpus animale, eſt & corpus ſpirituale.*
Gen. 2. b. 7. 45 *Quemadmodum & ſcriptum eſt, Factus eſt primus homo Adam in animam viuentem, vltimus Adam in Spiritum viuificantem.*
46 *Sed non primùm quod ſpirituale eſt: ſed animale, deinde ſpirituale.*
47 *Primus homo ex terra terrenus, ſecundus homo, Dominus è cælo.*
48 *Qualis terrenus, tales & terreni: & qualis cæleſtis, tales & cæleſtes.*
49 *Et quemadmodum portauimus imaginem terreni, portabimus & imaginem cæleſtis.*
50 *Hoc autem dico, fratres, quòd caro & ſanguis regnum Dei hæreditate poſſidere non poſſunt, neque corruptio incorruptionem hæreditate poſſidebit.*

35 *Quomodo ſuſcitabuntur.*) Nihil ab humana ratione magis abhorret, quàm hic fidei articulus: quis enim, niſi ſolus Deus, perſuadeat corpora quæ nunc corruptioni ſubiecta ſunt, vbi computruerint, aut igni conſumpta fuerint, aut à beſtiis diſcerpta, non modò in integrum, ſed in naturam longè meliorem reſtitutum iri? nónne ſenſus omnes protinus id tanquam fabuloſum, imò abſurdiſſimum reſpuunt? Hanc abſurditatis ſpeciem vt diluat Paulus, vtitur anthypophora, hoc eſt, obiicit in aduerſa perſona quod doctrinæ reſurrectionis contrarium prima facie videtur. Neque enim interrogatio iſta quærentis eſt modum cum dubitatione: ſed ab impoſſibili arguentis, incredibile eſſe quod de reſurrectione dicitur. ideò quum reſpondet, aſperius repellit talem obiectionem. Notemus ergo, hîc eos loquentes introduci qui fidem reſurrectionis cum ſubſannatione eludere volunt hoc argumento, quia res ſit impoſſibilis.

36 *Demens, tu quod ſeminas.*) Poterat excipere Apoſtolus modum qui nobis incomprehenſibilis eſt, eſſe nihilominus Deo facilem: proinde hîc non eſſe ex ſenſu noſtro iudicandum, ſed tribuendum ſtupendæ & arcanæ Dei potentiæ hunc honorem, vt credamus effecturam quod non capimus: ſed alia ratione agit. tantum enim abeſſe docet vt naturæ aduerſetur reſurrectio, vt ſpecimen eius luculentũ nobis quotidie in ipſo naturæ curſu appareat, in fructuum prouentu. nam fructus quos è terra metimus, vnde niſi ex putredine naſcantur? Semente enim facta, niſi grana emorientur, nihil proueniet. Ergo quum generationis principium & cauſa ſit corruptio: in eo habemus quandam reſurrectionis imaginem. Sequitur ergo, nimium nos malignos eſſe & ingratos in æſtimanda Dei potentia, ſi illi detrahimus quod iam ante oculos noſtros patet.

37 *Non corpus quod naſcetur, ſeminas.*) Duæ ſunt partes in hac ſimilitudine: quòd mirum non ſit ex putredine reſurgere corpora, quum idem in ſemente contingat: deinde quòd non ſit à ratione diſſentaneum, corpora noſtra renouari in aliam qualitatem, quum ex nudo grano tot ſpicas Deus producat veſtitas mirabili artificio, & melioris ſucci granis refertas. ſed quia ſic loquendo viſus fuiſſet innuere, ex vno igitur corpore multa exoritura: aliter orationem temperat, quòd Deus corpus formet quale vult, ſignificans illic quoque eſſe diſcrimen in qualitate. Addit, Vnicuique ſemini proprium corpus: qua particula reſtringit quod dixerat de corpore alio. negat enim ita diuerſum eſſe corpus, quin ſpeciem tamen ſuam retineat.

39 *Non omnis caro*, &c.) Altera ſimilitudo in eundem finem ſpectans: vtcunque alii ſecus exponant. Quòd enim dicit, tam hominis corpus quàm pecudis, Carnis nomine contineri, & tamen aliam atque aliam eſſe carnem: eo ſignificat, vnam quidem eſſe ſubſtantiam, diſcrimen verò in qualitate. Summa eſt, quicquid diuerſitatis cernimus in quaque ſpecie, quoddam eſſe reſurrectionis præludium: quia Deus palàm oſtendit, ſibi non eſſe difficile corpora noſtra renouare, præſentem ſtatum mutando.

41 *Alia gloria Solis, alia Lunæ.*) Non modò inter cæleſtia & terreſtria corpora diſcrimen eſt: ſed ne cæleſtibus quidem omnibus æqualis eſt gloria. Sol enim Lunam præcellit, & reliquæ ſtellæ inter ſe differunt. hæc igitur diſſimilitudo in reſurrectione mortuorum apparet, verùm in applicatione vulgò erratur. putant enim Paulum dicere voluiſſe, à reſurrectione diuerſos fore honoris & gloriæ Sanctis gradus: quod quidem veriſſimum eſt, aliiſque Scripturæ teſtimoniis probatur: ſed nihil ad Pauli mentem. Non enim diſputat qualis futura ſit conditionis differentia inter Sanctos, poſt reſurrectionem: ſed quid nunc differant corpora noſtra ab iis quæ olim recipiemus. Remouet ergo abſurditatis opinionem hoc ſimili, Solis & Lunæ vna eſt ſubſtantia, dignitatis & excellentiæ magnum diſcrimen. Quid ergo mirum, ſi corpus noſtrum excellentiorem qualitatem induat? acſi diceret, Nihil in reſurrectione futurum doceo quod non ſubiectum ſit iam omnium oculis. talem eſſe ſenſum verborum, patet ex contextu. Vnde enim & quorſum tranſiliret Paulus, ſi nunc in ſtatu diuerſo alios cum aliis conferret: quum hactenus ſtatum præſentem omnium ſimul cum futuro comparauerit, & in ea comparatione mox pergat?

43 *Seminatur in corruptione.*) Nequid dubitationis maneat, Paulus ſe exponit, diſcrimen explicando præſentis

præſentis ſtatus, ab eo qui reſurrectionem ſequetur. Qualis eſſet orationis congruentia, ſi prius voluiſſet diſtinguere inter gradus futuræ Sanctorum gloriæ? Non igitur dubium eſt quin hactenus vnum argumẽtum proſequutus ſit. nunc ad primam ſimilitudinẽ qua vſus fuerat, reuertitur: ſed ad ſuum inſtitutum propius accommodat. aut ſi mauis, illam ſimilitudinem retinens, præſentis vitæ tempus metaphoricè ſationi comparat: reſurrectionem verò meſſi. Et nunc quidem corpus noſtrum mortalitati & ignominiæ ſubiectum eſſe dicit, tunc fore glorioſum & incorruptibile. Ad Philippenſes aliis verbis, Transfigurabit Chriſtus corpus noſtrum humile, vt ſimile reddat corpori ſuo glorioſo. *Philip.3.d.21.*

44 *Seminatur corpus animale.*) Quia ſingulas partes enumeratione exprimere non poterat, ſummam vno verbo complectitur, corpus nunc animale eſſe dicẽs, tunc futurum *Spirituale*. Porrò vocatur animale, quod ab anima: ſpirituale, quod à Spiritu informatur. Nunc anima eſt quę corpus viuificat, ne ſit mortuum cadauer: ergo ab ea iure denominationẽ ſumit. Poſt reſurrectionẽ verò præſtãtior erit vis illa viuifica, quam à Spiritu accipiet. Semper autem meminerimus quod antè viſum eſt, vnam eſſe ſubſtantiam corporis: ac tantùm hîc agi de qualitate. Præſens corporis qualitas vocetur, docendi gratia, animatio: futura vocetur inſpiratio. Nam quòd anima nunc corpus viuificat, id fit multis adminiculis intercedentibus: indigemus enim potu, cibo, veſtitu, ſomno, & aliis ſimilibus: vnde conuincitur animationis infirmitas. Energia autem Spiritus ad viuificandũ multo erit plenior, ideóque exempta eiuſmodi neceſſitatibus. Hæc ſimplex eſt ac genuina mens Apoſtoli: ne quis longiùs philoſophando in aere vagetur. quemadmodum faciunt qui ſubſtantiam corporis putãt fore ſpiritualem: quum nulla hîc fiat mentio ſubſtantiæ, nec vlla futura ſit eius mutatio.

45 *Quemadmodum ſcriptum eſt, factus eſt.*) Ne videatur nouum figmentum de corpore animali, citat Scripturam quę dicit Adam fuiſſe factum in animam viuentẽ: quo ſignificat, corpus eius informatũ fuiſſe ab anima, vt fieret homo viuus. Quæritur de vocabulo Animæ quid hîc ſignificet. Conſtat vocẽ Hebraicã נפש, qua vſus eſt Moſes, variè accipi: ſed eo loco vel pro motu vitali, vel pro ipſa vita eſſentiali capitur. Atque hoc quidem ſecundum mihi magis placet. Video de pecudibus idem prædicari, quòd factæ ſint in animam viuentem. ſed quum anima cuiuſque animantis cenſeri debeat ſecundum genus ſuum: nihil impedit quominus ſit omnibus communis anima, id eſt motus vitalis, & aliquid tamen inſit peculiare & proprium hominis animæ, nempe immortalis eſſentia, ſicut lux intelligentiæ & ratio. *Vltimus Adam.* Hoc nuſquam ſcriptum legitur. ergo quod dixit, *Scriptum eſt*, de priore tantùm membro debet intelligi: ſed poſt adductum Scripturæ teſtimonium, nunc Apoſtolus in ſua perſona Chriſtum Adæ opponere incipit. acſi diceret, Refert Moſes Adam fuiſſe donatum anima viuente: at Chriſtus Spiritu viuifico præditus eſt: longè autem eſt maius, eſſe vitam aut vitæ cauſam, quàm viuere. Cæterùm notandum eſt, Chriſtum fuiſſe quoque inſtar noſtri in animam viuentem: ſed præter animam, fuit etiam effuſus in eum Spiritus Domini, cuius virtute reſurgeret ipſe à mortuis, & alios ſuſcitaret. Hoc ideo notandum, ne quis putet, Spiritũ in Chriſto fuiſſe loco animæ: quod olim putauit Apollinaris. Et alioqui huius loci interpretatio ex cap.8. ad Romanos ſumi poteſt: vbi concionatur Apoſtolus, corpus quidem mortuum eſſe propter peccatum, & nos geſtare in nobis mortis materiam: ſed Spiritum Chriſti, qui eum excitauit à mortuis, in nobis quoque habitare: & illum eſſe vitam, vt nos quoque excitet aliquando à mortuis. Hinc vides nos habere animas viuentes, quatenus homines ſumus: ſed perfuſos eſſe viuifico Chriſti Spiritu, per gratiam regenerationis. In ſumma, hoc vult Paulus, conditionem quam per Chriſtum cõſequimur, longè potiorem eſſe quàm fuerit ſors primi hominis: quia Adæ collata fuerit ſuo & poſterorum nomine, anima viuens: Chriſtus autem nobis attulerit Spiritum, qui vita eſt. Quòd autem Chriſtum vocat nouiſſimum Adam, hæc ratio eſt, quòd ſicuti in primo homine conditum fuerat humanum genus: ita in Chriſto inſtauratum fuit. dicam iterum, & facilius, In primo homine conditi fuerunt omnes homines: quia quicquid omnibus dare volebat Deus, in illum vnum contulerat, ita vt in eius perſona conſtituta eſſet humana conditio. Ille caſu ſuo perdidit & ſe & ſuos: quia ſecum omnes in eandem traxit ruinam: venit Chriſtus, qui naturam noſtram ex ruina erectam, in ſtatum meliorem reſtitueret. Sunt igitur tanquam duo principia, vel duæ radices generis humani. quare non immeritò ille primus, hic vltimus vocatur. Sed hoc phreneticis nihil ſuffragatur, qui ex vnoquoque noſtrûm Chriſtum faciunt, acſi duo tantùm homines eſſent & ſemper fuiſſent: hæc autem quam cernimus multitudo, inane eſſet ſpectrũ. Similis comparatio habetur Rom.5.b.12.

46 *Sed non primum quod ſpirituale.*) Neceſſe eſt, inquit, nos priuſquàm reparemur in Chriſto, originem ab Adam trahere, & illi eſſe ſimiles. quare ne miremur ſi incipimus ab anima viuente. ſicut enim ordine prius eſt naſci quàm renaſci: ita viuere quàm reſurgere.

47 *Primus Adam ex terra.*) Præcedit vitalis anima, quia homo terrenus prior eſt. ſequetur ſpiritualis vita, ſicuti Chriſtus homo cęleſtis, poſterior fuit Adamo. Porrò hoc loco abuſi ſunt Manichæi, quum probare vellent Chriſtum è cælo attuliſſe corpus in vterum Virginis: ſed Paulum hîc loqui de corporis ſubſtantia falsò putarunt, quum potius de habitu vel qualitate diſſerat. Tametſi ergo habuit animam primus homo immortalem, & minimè ex terra ſumptam: ſapiebat tamen terram, ex qua ortum fuerat corpus, & in qua collocatus erat ad viuendum: Chriſtus autem è cælo Spiritum viuificum nobis attulit, quo nos regeneret in vitam meliorem & terra ſublimiorem. Denique ab Adam habemus vt viuamus in hoc mundo, tanquam rami à radice: Chriſtus autem principium nobis & autor eſt cæleſtis vitæ. Sed excipiet quiſpiam, Adam dicitur è terra, Chriſtus è cælo. hoc poſtulat relationis natura, vt corpus à cælo Chriſtus habeat, quemadmodum corpus Adæ ex terra formatum fuit: vel certè, vt origo animę hominis fuerit ex terra, anima autem Chriſti è cęlo profecta ſit. Reſpondeo, Paulum non adeò ſubtiliter & minutim ſingula membra inter ſe contuliſſe: (neque enim neceſſe erat) ſed quũ de natura Chriſti & Adę diſſereret, obiter alluſiſſe ad creationem Adę, quòd è terra fictus fuerit, & ſimul ad commendandã Chriſti virtutem commemoraſſe ipſum eſſe Filium Dei, qui è cęlo ad nos deſcenderit: ac ideo naturam vtrique

cæleſtem referat. hic ſimplex eſt ſenſus. Manichæorum autem argutia, mera calumnia eſt. Sed reſpódendum ad aliam rurſum obiectionem: Chriſtus enim quandiu verſatus eſt in mundo, communem nobiſcũ vitam, ideóque terrenam, vixit: ergo impropria oppoſitio. Solutio huius quęſtionis valebit adhuc ad refellendum Manichæorum commentum. Scimus enim corpus Chriſti morti fuiſſe obnoxium: neque eſſentiali proprietate (vt loquuntur) ſed ſola Dei prouidentia fuiſſe à corruptione exemptum. Ergo Chriſtus non tantùm quod ad corporis eſſentiam, terrenus fuit: ſed etiam ad tempus, terrenæ fuit conditionis: nam priuſquam vis Chriſti ſe exereret ad cęleſtem vitam conferendam, ipſum mori oportuit in carnis infirmitate. In reſurrectione autem primùm hæc cæleſtis vita apparuit, vt nos quoque viuificet.

49 *Quemadmodum portauimus.*) Putarunt quidam, hîc eſſe exhortationem ad piam & ſanctam vitam, ad quam Paulus digreſſus fuerit: & ideo verbum futuri temporis in hortatiuum modum tranſtulerunt. imò in quibuſdam Græcis codicibus legitur φερέσωμεν. ſed quum id minus aptè cohęreat, ſequamur potius quod præſenti inſtituto & contextui reſpondet. Notemus primò, non eſſe exhortationem, ſed puram doctrinam: neque hîc agi de vitæ nouitate, ſed perpetuum eſſe filum orationis de reſurrectione carnis. Itaque iſte erit ſenſus, Quemadmodum animalis natura, quæ in nobis præcedit, imago eſt Adæ: ita in cæleſti natura fore nos Chriſto conformes. atque hoc complementum erit reparationis noſtræ. nunc enim incipimus portare imaginem Chriſti, & in dies magis ac magis in eam transformamur: ſed ea imago in regeneratione ſpirituali conſiſtit. Tunc autem ad plenum inſtaurabitur, tam in corpore quàm in anima: & perficietur quod nunc inchoatum eſt, adeóque re ipſa obtinebimus quod adhuc ſperamus. Quòd ſicui tamen placeat diuerſa lectio, valebit hoc ad pungendos Corinthios, in quibus ſi viguiſſet ſinceræ pietatis & nouæ vitæ meditatio, ſpem cęleſtis gloriæ ſimul accendere poterat.

50 *Hoc autem dico.*) Hæc particula ſignificat, quod ſequitur, eſſe exegeſin ſuperioris ſententiæ. acſi diceret, Quod dixi de portanda cæleſtis Adæ imagine, hunc habet ſenſum, Nos oportere corporibus renouari, quoniam nõ poſſint corpora noſtra, vt ſunt obnoxia corruptioni, regnum Dei incorruptibile poſſidere. Non ergo aliter patebit in regnum Chriſti ingreſſus, quàm ſi nos ad imaginem ſuam reformauerit Chriſtus. Cæterùm carnem & ſanguinem intellige qua nunc cõditione ſunt: caro enim noſtra particeps erit gloriæ Dei, ſed innouata, & viuificata à Chriſti Spiritu.

51 *Ecce, myſterium vobis dico, Non omnes quidem dormiemus, omnes tamen immutabimur.*

52 *In puncto temporis, in nictu oculi, cum extrema tuba. canet enim tuba, & mortui reſurgent incorruptibiles, & nos immutabimur.*

53 *Oportet enim corruptibile hoc induere immortalitatem.*

Oſeæ 13.d.14. 54 *Quum autem corruptibile hoc induerit incorruptibilitatẽ, & mortale hoc induerit immortalitatem: tunc fiet ſermo qui ſcriptus eſt, Abſorpta eſt mors in victoriam.*

55 *Vbi mors, tuus aculeus? Vbi tua, inferne, victoria?*

56 *Aculeus autem mortis, peccatum eſt. virtus autem peccati, Lex.*

57 *Sed Deo gratia, qui dedit nobis victoriam, per Dominum noſtrum Ieſum Chriſtum.*

58 *Itaque fratres mei dilecti, ſtabiles ſitis, immobiles, abundantes in opere Domini ſemper, hoc cognito, quòd labor veſter non ſit inanis in Domino.*

Hactenus duo complexus eſt in ſua diſputatione: primò, reſurrectionem mortuorum fore oſtendit: ſecundò, qualis ſit futura. ſed nunc penitus in deſcriptionem modi ingreditur, quam appellat *Myſterium*, quòd nullo adhuc oraculo tam clarè explicata fuerat: ſed ideo hoc facit, vt ipſos reddat attentiores. Hinc enim vires ſumpſerat impium illud dogma, quòd ſecurè & oſcitanter, tanquam de re ſibi minùs ardua, diſputabant. Ergo Myſterij nomine eos admonet, vt diſcant rem non modò adhuc ſibi incognitam, ſed quę in cæleſtibus Dei arcanis cenſeri debeat.

51 *Non omnes quidem dormiemus.*) Hîc Græci codices non variant, ſed Latinis tres ſunt diuerſæ lectiones. vna, Omnes quidem moriemur, ſed non omnes immutabimur. ſecunda, Omnes quidem reſurgemus, ſed nõ omnes immutabimur. tertia, Non omnes quidem dormiemus, ſed omnes immutabimur. Quam varietatem inde prouęniſſe coniicio, quòd vera lectione offenſi quidam parum acuti lectores, ſupponere auſi ſunt quod magis probabant. Abſurdum enim prima facie videbatur non omnes morituros: quũ alibi Heb.9.g.27. legatur, Statutum eſſe vniuerſis hominibus ſemel mori. Verterunt ergo ſenſum, Non omnes immutandos, tametſi reſurgent vel morientur omnes: & immutationẽ interpretantur, gloriam quam adipiſcentur ſoli filij Dei. Verùm germana lectio ex contextu iudicari poteſt. Pauli conſilium eſt, explicare quod dixerat, nos Chriſto futuros conformes, quia non poſſint caro & ſanguis regnum Dei poſſidere. Occurrebat quæſtio, Quid ergo iis fiet qui ſuperſtites erunt vſque ad diem Domini? Reſpondet, etiamſi non moriantur, omnes tamen innouatum iri, vt mortalitas & corruptio aboleatur. Notandum eſt autem, eum de ſolis fidelibus loqui. tametſi enim impiorum reſurrectio etiam immutatio erit: tamen quia non fit hîc vlla eorum mentio, referamus ad ſolos electos quicquid dicitur. Videmus nunc quàm benè hæc ſententia cũ ſuperiori conueniat: nam quia dixerat, nos portaturos imaginem Chriſti, nunc id fore declarat, quum immutabimur, vt abſorbeatur mortalitas à vita. neque huic innouationi obſtare, quòd deprehendet Chriſti aduentus aliquos ſuperſtites. Verùm ſoluendus eſt nodus ille, omnibus conſtitutum eſſe mori: nempe ita non difficulter ſoluitur, quum mutatio fieri nequeat quin aboleatur prior natura, ipſam meritò cęnſeri ſpeciem mortis: ſed quum non ſit animæ à corpore ſolutio, non reputari in morte ordinaria. Erit igitur mors, quia erit corruptibilis naturæ interitus. non erit dormitio, quia anima non migrabit à corpore: ſed erit ſubitus tranſitus à natura corruptibili in beatam immortalitatem.

52 *In puncto temporis.*) Hoc adhuc generale eſt: hoc eſt, omnes comprehendit. Immutatio enim in omni-

in omnibus ſubita & momētanea, quia ſubitus erit Chriſti aduentus. Et pro momento deinde ponit *oculi nictum* vel *ictum*: nam apud Græcos duplex eſt lectio, ῥοπῇ vel ῥιπῇ: quanquam ad ſenſum nihil refert. Elegit Paulus motum corporis qui alios omnes celeritate ſuperat: oculi enim agitatione nihil agilius: quanquā ſimul ad dormitionem alluſit, cui nictus opponitur. *Cum extrema tuba.* Tametſi repetitio videtur confirmare, tubam hîc propriè accipi: mihi tamen magis placet metaphoricam eſſe loquutionē. Ad Theſſal. 4. d. 16, vocem Archangeli & tubam Dei coniungit. Quemadmodum ergo clangore tubæ exercitum imperator ad prælium vocat: ita Chriſtus ſonoro præconio quod per totum mūdum exaudietur, mortuos omnes citabit. Refert Moſes quales in promulgatione Legis, & quanti ſonitus editi fuerint: longè tunc alia erit concuſſio; quum non populus vnus, ſed totus orbis ad Dei tribunal citandus erit: neque viui duntaxat conuocandi, ſed mortui quoque euocandi ex ſepulchris: imò aridis oſſibus & pulueri imperandum; vt recepta priſtina forma receptóque ſpiritu, mox in Chriſti conſpectum viui homines prodeant. *Mortui reſurgent.* Quod generaliter ponuntiauerat de omnibus, nunc diſtinctè explicat, de viuis & mortuis: Hæc igitur partitio nihil aliud eſt, quàm expoſitio illius ſententiæ, Non omnes morituros, ſed omnes immutatum iri. Qui iam mortui fuerint, inquit, reſurgent incorruptibiles: en tibi in mortuis immutatiō: Qui ſuperſtites erunt, inquit, ipſi quoque immutabuntur: habes vtroſque. Iraque nunc vides vt immutatio futura ſit communis omnium: dormitio autem nequaquam. Quum autem dicit, *Nos immutabimur*, in eorum numero ſe comprehendit qui victuri ſunt ad Chriſti aduentum: quoniam iam erant poſtremā tempora, expectandus ſanctis fuit dies ille in ſingulas horas. Quanquam ad Teſſalonicenſes memorabile illud vaticinium edit de futura diſſipatione Eccleſiæ, antequam adueniat Chriſtus: ſed illud non obſtat quin tanquam in rem præſentem adducens Corinthios, ſe & illos adiungere iis potuerit qui tunc ſuperſtites futuri erant. Exo.19.c.16.

53 *Oportet enim corruptibile.)* En quomodo victuri ſimus in regno Dei, tam corpore quàm anima: & tamen caro, & ſanguis regnum Dei poſſidere nequeant: nam liberabuntur priùs à corruptione. Natura igitur noſtra, vt nunc corruptibilis & mortalis eſt, regni Dei capax non eſt: ſed vbi corruptione exuta, & incorruptione ornata fuerit, tunc eò perueniet. Atque hic locus palàm cōfirmat nos in hac eadem quam geſtamus, carne reſurrecturos, cui nouam qualitatem tanquam veſtimentum attribuit. Si dixiſſet, Oportet corruptibile hoc innouari, fanaticis hominibus, qui nouis corporibus donandos eſſe fingunt homines, non tam apertè nec validè excuſſus fuiſſet error: nunc verò vbi corruptibile hoc gloria veſtiendū pronuntiat, nullus cauillo ſupereſt locus.

54 *Tunc fiert ſermo.)* Non tātùm ἐπεξεργασία eſt, ſed etiam confirmatio proximæ ſententiæ: nam quod prædictum eſt à Prophetis, impleri oportet. hoc autem vaticinium non antè implebitur, quàm corpora noſtra, depoſita corruptione, incorruptionem receperint. ergo hoc poſtremum quoque neceſſarium eſt. Fieri autem hîc, pro in totum perfici accipitur. nunc enim inchoatum eſt in nobis quod citat Paulus; & quotidie etiam fieri perſeuerat: ſed iuſtum complementum non habebit, niſi in vltimo die. Porrò non conſtat ſatis liquidò; vnde hoc teſtimonium deſumpſerit, quòd multæ ſententiæ in Prophetis occurrunt quæ huc reſpiciant: niſi quod veriſimilius eſt, prius membrum vel ex capite Ieſaiæ 25. c. 8. fuiſſe deſumptum, vbi dicitur, Mortem à Domino fuiſſe in perpetuum deſtructam: vel (quod pleriſque ferè omnibus magis placet) ex Oſeæ cap. 13. d. 14, vbi Propheta obſtinatam Iſraelis malitiam deplorans, conqueritur fuiſſe ſimilem fœtui abortiuo, qui aduerſus matris parturiētis nixus reluctatur, ne ex vtero prodeat: & hinc concludit, per eum duntaxat ſtetiſſe quominus à morte liberaretur. De poteſtate inferni, inquit, redimam eos, à morte eruam eos. Parum autem refert, in futuróne indicatiui modi, an in ſubiunctiuo legas iſta verba. Vtroque enim modo huc recidit ſenſus, Deum ad conferendam illis ſalutem paratum fuiſſe, ſi benefieri ſibi paſſi eſſent: ideo ipſorum eſſe culpam quòd pereant. Subiungit deinde, Ero exitium tuum, ô mors, excidio tua, ô inferne. His verbis ſignificat Deus, tunc ſe demum ſeruare ſuos fideles, quum mors & infernus in nihilum rediguntur. Nemo enim negabit, eo loco deſcriptionem eſſe perfectæ ſalutis. Quum ergo talem mortis interitum nondum cernamus: ſequitur, nec dum plena ſalute nos potiri, quam Deus populo ſuo promittit: & ideo in illum diem differri. Tunc ergo mors abſorbebitur, id eſt in nihilum redigetur, vt omni ex parte omnibúſque (vt aiunt) numeris cōſtet nobis aduerſus ipſam victoria. Quod ad ſecundum membrum pertinet, vbi inſultat morti & inferno; incertum eſt à ſeipſóne loquatur, an illic quoque Prophetæ verba citare voluerit. Nam pro eo quod vertimus, Ero exitium tuum ô mors, excidio tua, inferne, Græci tranſtulerunt, Vbi actio tua, ô mors, vbi aculeus tuus, inferne? Tametſi autem excuſabilis eſt Græcorum error, propter vocum affinitatem: ſiquis tamen contextum diligenter expendat, videbit eos procul à mente Prophetæ receſſiſſe. Ille ergo verus eſt ſenſus, quòd Dominus mortem interficiet, infernúmque deſtruet. Fieri tamē poteſt, quia vulgò recepta erat Græca tranſlatio, vt Paulus ad eam alluſerit: ac in eo nihil eſt abſurdi. quanquam ne ad verbum quidem retulit: quia pro Victoria poſuit cauſam vel actionem. Ego certè ita ſentio: non hîc ex profeſſo voluiſſe Prophetam citare teſtem, vt eius authoritate abuteretur: ſed tantùm ſententiam communi vſu receptam, quum alioqui pia foret, ad ſuum inſtitutum obiter accommodaſſe. Hoc præcipuum eſt, vt ſciamus Paulum tam animoſa exclamatione voluiſſe erigere Corinthiorum animos, tanquam adductos in præſentem reſurrectionis conſpectum. Tametſi autem nondum oculis cernimus victoriam, nec dies triumphi adhuc aduenit, quin potius ſubeunda ſunt quotidie belli diſcrimina: nihil tamen inde minuitur fiduciæ certitudo; vt mox dicetur.

56 *Aculeus mortis, peccatum.)* Hoc eſt, mors telum, quo nos vulneret, nullum habet præter peccatum: ſiquidem mors ab ira Dei eſt. non iraſcitur autem Deus niſi peccatis: ergo tolle peccatum, & nulla erit amplius mortis noxa. Idem cum eo quod Rom. 6. d. 23, dixit, Stipendium peccati eſſe mortem; ſed hîc alia metaphora vtitur: nam peccatum comparat aculeo, quo ſolo mors armatur ad lethalem punctionem nobis infligendam. eo ſublato mors exarmata eſt, ne amplius noceat. quorſum autem hoc dicat Paulus;

mox oſtendet. *Virtus peccati, lex.* Lex Dei eſt quæ iſti aculeo vim exitialem miniſtrat: quia ſcilicet reatum non oſtendit modò, ſed etiam auget. Huius dicti interpretatio clarior ex cap. 7.b.9. ad Rom. petenda eſt, vbi Paulus viuere nos docet, quãdiu Lege caremus: quia opinione noſtra bene habemus, neque ſentimus noſtram miſeriam, donec ad Dei iudicium Lex nos citat, & conſcientiam noſtram vulnerat mortis æternæ ſenſu: deinde peccatum ſopitum eſſe quodammodo, ſed à Lege inflammari, vt furioſius inſoleſcat. Interea tamen Legem vindicat à calumniis: quia ſancta ſit & bona & iuſta: neque per ſe vel peccatum generet, vel cauſa ſit mortis. Proinde concludit, quicquid eſt mali, nobis eſſe imputandum, quia ex naturæ noſtræ prauitate manare liqueat: Lex igitur occaſione nocet: propria exitii cauſa eſt in nobis: ideo vocat hîc Legem, peccati vim aut potentiam, quia Dei iudicium exequatur in nobis. Interea non negat quin peccatum etiam iis qui Legem ignorant, mortem infligat: ſed quia minus impotenter in illis tyrannidem ſuam exercet. Lex enim venit vt peccatum abundaret: vel vt grauius fieret peccans.

57 *Sed Deo gratia.*) Hinc patet quorſum & peccati & Legis fecerit mentionem, quum de morte agebatur. Mors aculeum quo pungat non habet, niſi peccatum: & huic aculeo Lex vim mortiferam addit. Chriſtus autem peccatum vicit: & vincendo peperit nobis victoriam. nóſque à Legis maledictione redemit: ſequitur ergo, nos amplius mortis imperio non ſubiacere. Tametſi ergo nondũ plena iſtorum bonorum reuelatio nobis conſtat, ſecurè tamen iam gloriari licet: quia in membris compleri neceſſe eſt quod eſt in capite completum. Inſultare morti licet tanquam ſubactæ, quia Chriſti victoria noſtra eſt. Quum ergo dicit, *Datam eſſe nobis victoriam*, intellige primùm, quia Chriſtus in ſua perſona peccatum aboleuerit, ſatisfecerit Legi, maledictionem ſuſtulerit, placauerit iram Dei, vitam acquiſierit: deinde quia iam iſtorum bonorum omnium cœperit nos facere participes. Nam etſi adhuc circunferimus reliquias peccati, non tamen regnat in nobis. tametſi adhuc nos pungit, non tamen lethaliter quia retuſum eſt eius acumen, ne in animæ vitalia penetret: tametſi adhuc minatur Lex, ex oppoſito tamen adeſt nobis libertas per Chriſtum parta, quæ eius terroribus medetur: tametſi adhuc habitant in nobis carnis reliquiæ, Spiritus tamen qui Chriſtum excitauit à mortuis, vita eſt propter iuſtitiam. Sequitur concluſio.

58 *Itaque fratres mei.*) Poſtquam ſatis ſibi viſus eſt probaſſe reſurrectionis fidẽ, nunc diſputationem exhortatione claudit. quod multo plus habet vehementiæ, quã ſi ſimplici epilogo cũ aſſertione viſus foret. Quum labor veſter, inquit, non ſit inutilis in Domino: ſtabiles eſtote, & abundate in bonis operibus. inutilem porrò laborem nõ eſſe, ideo dicit: quia mercedem habeat apud Deum repoſitam. Hæc ſpes vna eſt quæ primùm animat fideles: deinde ſuſtinet ne deficiant in curſu. Proinde iubet eos ſtabiles permanere, quia firmo fundamento fulciantur, dum ſciunt meliorem vitam ſibi in cælo paratam eſſe. Addit, *Abundantes in opere Domini*: nam ſpes reſurrectionis facit ne defatigemur bene agẽdo. ſicuti ad Col. cap. 1.b.10. Quis enim inter tot offendicula quæ nobis aſſiduè occurrunt, non deſpondeat animum, vel extra viam abducatur, niſi de meliore vita cogitans, in timore Dei hoc modo retineatur? Ex aduerſo autem ſignificat ſublata ſpe reſurrectionis, quaſi euulſo fundamento, ruere totum pietatis ædificium. Certè ſpe præmii remota & extincta non frigeſcet tantùm, ſed concidet currendi alacritas.

CAPVT XVI.

CÆterùm de collecta quæ fit in ſanctos, quemadmodum ordinaui Eccleſiis Galatiæ, ita & vos facite.

2 *In vna ſabbathorum vnuſquiſque veſtrum apud ſe ſeponat, theſaurizans quod ſucceſſerit: ne quum venero, tunc collectæ fiant.*

3 *Vbi autem adfuero, quos probaueritis per epiſtolas, eos mittam, vt perferant beneficentiam veſtram in Ieruſalem.*

4 *Quòd ſi fuerit operæpretium me quoque proficiſci, mecum proficiſcentur.*

5 *Veniam autem ad vos quum Macedoniam tranſiero: Macedoniam enim pertrãſiturus ſum.*

6 *Apud vos autem fortè permanebo, aut etiam hybernabo, vt vos me deducatis quocunque proficiſcar.*

7 *Nolo enim vos nunc in tranſcurſu videre, ſed ſpero me ad aliquod tempus manſurum apud vos, ſi Dominus permiſerit.*

Act.11.d.28. 1 *Cæterùm*, &c.) Refert Lucas, vaticinium Agabi, quo famem ſub Claudio Cæſare futuram prædixerat, occaſionem dediſſe ſanctis colligendi eleemoſynas, quibus fratres Ieroſolymitanos iuuarent. Quanquam enim malum hoc vniuerſo ferè orbi commune denuntiauerat Propheta: quia tamen maiore inòpia premebantur Ieroſolymis, quàm omnes Gentium Eccleſiæ, niſi vellent nimiæ ingratitudinis damnari, ſubuenire debebant loco vnde Euangelium acceperant: hinc factum eſt vt ſinguli ſui ipſorum obliti, de ſubleuanda Ieroſolyma cogitarent. Magna autem egeſtate laboratum fuiſſe Ieroſolymis, apparet Gal.2.b.10. ex epiſtola ad Galatas, vbi recitat Paulus, ſibi hoc fuiſſe ab Apoſtolis commendatum, vt Gentes ad opem ferendam incitaret. nunquam autem tale mandatum dediſſent Apoſtoli, niſi coacti neceſſitate. Porrò hic locus teſtis eſt, verum eſſe quod illic quoque teſtatur Paulus, ſibi curæ fuiſſe Gentes hortari vt eiuſmodi neceſſitati ſubuenirent. Cæterùm ſubueniendi modum nunc præſcribit: cui vt facilius accedant Corinthii, iam à ſe traditum Galatiæ Eccleſiis commemorat. debebant enim exemplo moueri: quia natura refugere ſolemus quod nondum eſt vſitatum. Sequitur autem modus, quo remoras omnes & impedimenta abſcindere voluit.

2 *In vna ſabbathorum.*) Finis eſt, vt in tempore paratas habeant eleemoſynas: itaque iubet eos non expectare

expectare ſuum aduentum: quia quicquid ſubitò fit ac tumultuariè minus rectè fit: ſed ſabbathis co ferre quod viſum fuerit, ac prout cuiuſque fuerit facultas: hoc eſt, eo die quo ſacros conuentus ageba Particulam hanc κατὰ μίαν σαββάτων, exponit Chryſoſtomus, primo ſabbatho: cui ego non aſſentior. pot enim ſignificat Paulus, vt conferant hic vno ſabbatho, alius alio: aut etiam ſinguli vnoquoque ſabb tho ſi voluerint. Commoditatem enim reſpicit primùm: deinde quòd ſacer conuentus, vbi celebra ſanctorum communio addere illis calcar poterat. Nihilo magis recipio, quòd idem Chryſoſtom ſabbathum pro die Dominico, poſitum exiſtimat: nam veriſimilius eſt, Apoſtolos diem initio retinuiſſe iam vſitatum: poſtea Iudaica ſuperſtitione coactos, illo abrogato alium ſubſtituiſſe. Electus autem potiſſimùm dies Dominicus, quòd reſurrectio Domini finem Legis vmbris attulit: itaque dies ipſe libertatis Chriſtianæ nos admonet. Cęterùm ex hoc loco facilè colligitur, ſemper fuiſſe certum diem fidelibus quo feriarentur: non quia in otio ſitus ſit cultus Dei: ſed quia interſit communis concordiæ, certum diem ad ſacros conuentus agendos eſſe deſtinatum, quando haberi quotidie nequeunt: nam quòd alibi Paulus diſcernere inter diem & diem vetat, hoc intelligi debet religionis cauſa: non autem politiæ aut ordinis externi. *Theſauriʒans.* Græcum participium malui retinere, quia emphaſim maiorem habere mihi videbatur. Quanquam enim θησαυρίζειν, recondere ſignificat: meo tamen iudicio, admonere voluit Corinthios optimum & tutiſſimum theſaurum illis fore, quicquid in ſanctos contuliſſent. Nam ſi ethnico Poetæ dicere licuit, Quas dederis, ſolas ſemper habebis opes: quãto magis inter nos id valere debet: qui non pendemus ab hominum gratitudine, ſed Deum habemus, qui ſe debitorem, pauperis loco ſupponit, vt cũ amplo fœnore aliquãdo reſtituat quicquid damus? Quare hoc verbum Pauli, dicto Chriſti reſpondet, Comparate vobis theſaurum in cælis, qui neque furibus, neque tineis ſit expoſitus. *Quòd ſucceſſerit.* Pro eo Vetus interpres reddiderat, Quod ei bene placuerit: vocis proculdubio ſimilitudine deceptus. Eraſmus autem, Quod commodum fuerit. Mihi neutrum ideo placuit, quòd propria verbi ſignificatio ſenſum multo aptiorem offerebat: ſignificat enim Proſperè ſuccedere. Proinde reuocat vnumquenque ad facultatis ſuæ conſiderationem: acſi diceret, Prout cuique benedixerit Deus, ita ex prouentu pauperibus eroget. *Matt.6.c.19.*

3 *Vbi autem adfuero.*) Quia ad dandum ſumus alacriores, vbi certò ſcimus, bene quod damus collatũ iri, modum oſtendit Corinthiis, quò certi ſint de bona ac fideli adminiſtratione: nempe vt eligant viros probatos, quibus negotium committant: quinetiam offert ipſe ſuam operam, ſi deſideretur. quod argumento eſt eum rem habere cordi.

5 *Macedoniam pertranſiturus.*) Hanc Epiſtolam Philippis miſſam fuiſſe, cõmunis opinio fert. Illinc Corinthum venientibus terreſtri itinere, pertrãſeunda eſt Macedonia. eſt enim colonia illa ſita in vltimo receſſu, verſus montes Emathios. Poterat quidẽ relicta terra, Paulus illuc nauigio peruenire: ſed volebat inuiſere Macedonicas Eccleſias, vt eas ſuo tranſitu confirmaret. hæc ex communi opinione. Mihi autem probabilius videtur, Epheſi ſcriptam fuiſſe Epiſtolam: nam illic ſe commoraturum vſque ad Pentecoſten, paulo pòſt dicit. nec Philippenſium nomine, ſed Aſiaticorum ſalutat Corinthios. Præterea in altera Epiſtola euidenter dicit, ex quo Epiſtolam hanc miſerat, in Macedoniam ſe tranſiiſſe, & poſt tranſitum Macedoniæ, remotus fuiſſet ab Epheſo, Achaiæ autem vicinus. Proinde non dubito quin Epheſi tunc fuerit: inde recto itinere nauigare poterat in Achaiam. Macedoniam viſenti erat longus circuitus & via moleſtior. admonet igitur ſe non rectà venturum àd eos, quòd per Macedoniam iter ſit facturus. Corinthiis autem plus promittit: nempe ſe moram longiorem apud eos facturum. quo ſuum erga eos amorem declarat. quæ enim morę ratio, niſi quia de eorum ſalute erat ſolicitus? Rurſum ſignificat quàm certò de mutua eorum erga ſe charitate ſit perſuaſus, dum hoc ſumit tanquam minimè dubium, ſe ab illis officii cauſa deductum iri: illud enim dicit ex amicitiæ fiducia. Verùm vbi dixit omnia, ſubnectit exceptionem, *Si Dominus permiſerit.* Qua moderatione cõſilia ſua omnia & deliberationes concludere debent ſancti: eſt enim magnæ temeritatis, in futurum multa ſuſcipere & ſtatuere: quum ne momentum quidem in poteſtate noſtra ſit. Quanquam autem præcipuum eſt interiore animi affectu ſubiicere Deo eiúſque prouidentiæ quicquid conſultamus: ſimul tamen hiſce loquendi formulis aſſueſcere nos conuenit: vt quoties de futuro tempore agitur, ſuſpendamus omnia à Dei voluntate.

8 *Commorabor autem Epheſi vſque ad Pentecoſten.*

9 *Nam oſtium mihi apertum eſt magnum & efficax, & aduerſarij multi.*

10 *Quòd ſi venerit Timotheus, videte vt abſque metu ſit apud vos. opus enim Domini operatur, quemadmodum & ego.*

11 *Nequis igitur eũ ſpernat: ſed proſequamini eum cum pace, vt veniat ad me. expecto enim eum cum fratribus.*

12 *Porrò de Apollo fratre, multum hortatus ſum illum vt veniret ad vos cum fratribus, & omnino non fuit voluntas nunc eundi. veniet autem quum opportunitatem nactus erit.*

8 *Commorabor.*) Ex hac ſententia ſuperius ratiocinatus ſum, hanc Epiſtolam Epheſo potius miſſam fuiſſe quàm Philippis. Eſt enim probabile, Apoſtolum de loco in quo tunc erat, loqui: non autem quò venturus erat per longas ambages: deinde pertranſeunti Macedoniam, neceſſe fuiſſet Corinthum iam propinquam relinquere, & mare traiicere, vt Epheſum veniret. Manſurum ergo Epheſi ſe prædicit vſque ad Pentecoſten, addita ratione, vt æquiore ipſum animo expectent. Eraſmus maluit, Vſque ad diem quinquageſimum, friuolis cõiecturis motus, magis quàm vllo firmo argumento. Obiicit, nondum fuiſſe diem Pentecoſtes qui nunc celebratur, inſtitutũ apud Chriſtianos: quod illi confiteor. de ſolennitate Iudaica intelligi debere negat: quia paſſim abroget atque improbet dierum ſuperſtitionem: verùm non concedo illi, Paulum Epheſi diem illum celebraſſe, quòd eius ſuperſtitione teneretur: ſed quia futurus erat tunc

conuentus maior, atque ita occaſionem ſibi oblatum iri ſperabat Euangelii propagandi. quemadmodum quum Ieroſolymam properaret, cauſam feſtinationis afferebat, vt illuc appelleret ad Pentecoſten. ſed quũ alii ex Legis ritu ſe ſiſterent ad ſacrificandum, ipſe diuerſum finem ſpectabat, vt in maiore frequentia miniſterium ſuum foret vtilius. Eſſet autem illud nimis frigidum, Paulum quinquaginta dies hîc præſcribere. Et quum τὴν πεντηκοστὴν pronuntiat, non niſi de certo die poteſt accipi. Porrò de hoc feſto, vide Leuit. 23. c. 16.

9 *Nam oſtium mihi apertum eſt.*) Duas rationes affert cur Epheſi diutius hæreat: quòd facultas illic ſibi detur promouendi Euangelii, & quòd propter aduerſariorum turbam ſua præſentia maximè requiratur. Perinde ergo eſt acſi diceret, Hîc moram pauliſper trahendo, multùm ſum profecturus, & Satan me abſente plurimùm nocere. In priore membro metaphora vtitur ſatis vulgari, quum oſtium pro occaſione ponit. Dominus enim aditum illi patefaciebat ad promouẽdum Euangelium. Oſtium hoc *magnum* vocat, quòd multos poterat lucrifacere: vocat *Efficax*, quòd Dominus labori eius benediceret, ac doctrinam eius, Spiritus ſui potentia, redderet efficacem. Videmus ergo vt ſanctus vir vbique Chriſti gloriam ſequutus ſit, non ſuo commodo aut ſua voluptate locum elegerit: ſed hoc ſpectauerit tantùm, vbi plurimum prodeſſe, & vberiore cum fructu ſeruire Domino poſſet. Huc accedit, quòd non modò non refugerit moleſtias, ſed vltro ſe oppoſuerit, vbi acriùs ac maiori difficultate pugnandum eſſe cernebat. Ideo enim manebat, quòd inſtarent multi aduerſarij, quorum ad ſuſtinendum impetum quo erat inſtructior, eo paratior & magis voluntarius eſſe debebat.

10 *Quod ſi venerit Timotheus.*) Loquitur perinde acſi de eius aduentu nondum eſſet certus. Commendat autem Timotheum, vt ſit apud eos in tuto: non quia immineret eius vitæ ab ipſis periculum, ſed quia Chriſti hoſtes habiturus erat infeſtos: vult ergo eos diligenter curare ne qua illi iniuria inferatur. Addit cauſam, *Quia opus Domini operatur:* vnde colligimus, Eccleſiam Chriſti de conſeruanda miniſtrorum vita debere eſſe ſolicitam. Et certè æquum eſt, vt quiſque maioribus gratiis pollet ad ædificationem fidelium, ſeque magis ſtrenuè impendit: ita eius vitam nobis eſſe chariorem. Particula *quemadmodum ego,* vel ad exprimendam præſtantiam eſt poſita, vel ſimpliciter ad indicandam muneris ſimilitudinem: quia vterque in Verbo laboraret.

11 *Nequis igitur eum ſpernat.*) Secunda commendatio, ne ipſum ſpernant: fortaſſe quia ætate eſſet nõdum prouecta, quæ minus reuerentiæ habere ſolet. Cauere igitur voluit ne quid obſtaret quominus fidelis Chriſti miniſter in iuſto pretio haberetur: niſi fortè hoc ipſum pro cõtemptu duxit Paulus, ſi eius vita curæ nõ eſſet vt decebat. Sed videtur latius patere hoc præceptum, ne incognita Timothei virtute ipſum vilipenderent. Tertiò præcipit vt eum in pace deducant: hoc eſt, ſaluum ab omni noxa. hîc enim *pax,* incolumitatem ſignificat.

12 *De Apollo fratre.*) Hic Paulo ſucceſſerat in ædificãdis Corinthiis: vnde ſuperius illi attribuit rigandi partes. Nunc excuſat quòd non veniat cum reliquis: & ideo excuſat, ne ſuſpicentur Corinthii ab eo fuiſſe impeditum. nam quò notior erat ipſis, eo propẽſiores in eum erant: & procliuis erat coniectura, id ex compoſito actum eſſe, vt propter offenſionem ad eos non accederet. Certè apud ſe quærere poterãt, Cur hos potius quàm Apollo nobis miſit? Reſpondet, minimè per ſe ſtetiſſe, quia hortatus ſit illum: ſed venturum promittit occaſione data.

13 *Vigilate, ſtate in fide, viriliter agite, robuſti eſtote.*
14 *Omnia veſtra in charitate fiant.*
15 *Hortor autem vos fratres, noſtis domum Stephanæ, primitias eſſe Achaiæ, atque vt ſe in miniſterium ſanctorum ordinauerint:*
16 *Vt etiam ſubiecti ſitis talibus, & omnibus qui cooperantur & laborant.*
17 *Gaudeo autem de præſentia Stephanæ, & Fortunati, & Achaici: quia quod deerat à vobis, ipſi ſuppleuerunt.*
18 *Refocillarunt enim ſpiritum meum & veſtrum, agnoſcite ergo tales.*
19 *Salutant vos Eccleſiæ Aſiæ, ſalutant vos multum in Domino Aquila & Priſcilla, cum domeſtica eorum Eccleſia.*
20 *Salutant vos fratres omnes, ſalutate vos inuicem in oſculo ſancto.*
21 *Salutatio mea manu Pauli.*
22 *Siquis non amat Dominum Ieſum Chriſtum, ſit anathema maran atha.*
23 *Gratia Domini Ieſu Chriſti ſit vobiſcum.*
24 *Dilectio mea cum vobis omnibus in Chriſto Ieſu. Amen.*

Ad Corinthios prior miſſa fuit è Philippis, per Stephanum, & Fortunatum, & Andronicum, & Timotheum.

13 *Vigilate, &c.*) Breuis exhortatio, ſed magni ponderis; iubet vigilare ne Satan incautos opprimat. Sicuti enim perpetuum bellum eſt: ita perpetuæ excubiæ eſſe debent. Hæc autem vigilantia, mentis eſt: dum ſoluti & expediti à curis terrenis, meditamur quę ſunt Dei, ſicuti enim crapula & intemperie grauatur corpus, vt nullam ad rem ſit vtile: ita curæ & cupiditates mundi, ſocordia aut ſecuritas inſtar ſpiritualis ſunt crapulæ quæ mentem obruunt. Secundum eſt vt in fide perſeuerent, vel vt fidem retineant, quò ſint conſtantes: quia fundamentum eſt quo nitimur. Certum tamen eſt, perſeuerandi modum oſtendi, vt firma fide in Deum recumbant. Tertiò, quod affine eſt, incitat eos ad virilem fortitudinem. Et quia natura ſumus imbecilles, quartò iubet eos confirmari, vel robur colligere. Nam vbi vertimus, *Robuſti eſtote,* vno tantùm verbo vtitur Paulus, quod tantundem valet ac roborari.

14 *Omnia*

14 *Omnia veſtra in charitate.*) Iterum repetit quæ ſit omnium operum regula, quibus inter nos cõmunicamus, vult ergo charitatem eſſe moderatricem: quia in eo maximè peccabant Corinthii, quòd ſui quiſque rationem habebat aliis neglectis.

15 *Noſtis domum Stephanæ.*) Nos vſu quotidiano experimur quàm vtile ſit maximam eſſe eorum authoritatem quos Deus ornauit donis excellentioribus. Itaque ſi volumus Eccleſiæ ſaluti conſultum, ſemper hoc curemus, vt bonis honor deferatur, plurimum valeant ipſorum conſilia, illis cedant reliqui, ſeque eorum prudentia gubernari ſuſtineant. Id nunc facit Paulus quum admonet Corinthios vt domum Stephanæ (addunt quidam codices Et Fortunati) reuereantur. Deus enim nobis apparet, vbi Spiritus ſui dona oſtendit. ergo niſi velimus Dei videri contemptores ſponte nos ſubiiciamus quibuſcunque Deus ampliora dona contulit. Quo autem propenſiores ſint ad honorandum illam domum (nam alterius videtur ſuppoſititia eſſe additio hoc quidem loco) reducit illis in memoriam, eſſe primitias Achaiæ: id eſt, Stephanæ domeſticos, primos eſſe qui amplexi ſint Euangelium: non quia ſemper aliis ſit melior qui tempore præcedit: ſed vbi accedit perſeuerantia, meritò honor iis habetur qui fidei promptitudine viam quodammodo Euangelio ſtrauerunt. Notandum autem, eos tam honorifico titulo dignari qui ſua officia & opes fidelibus conſecrauerant. Eadem ratione Fortunatum & Achaicum paulò pòſt commendat, vt quò quiſque erat melior, eò maiore in pretio haberetur, quo plus prodeſſe poſſet. Porrò quo libentius Corinthii ad ipſos amandos inclinent, dicit vicaria eorum opera fuiſſe compenſatum quod à tota ipſorum Eccleſia deerat.

19 *Cum domeſtica eorum Eccleſia.*) Magnificum eloquium, quum vni familiæ nomen Eccleſiæ tribuitur: & tamen ſic inſtitutas eſſe conuenit ſingulas piorum familias, vt totidem ſint Eccleſiolæ. Quòd autem Eraſmo Congregationis nomen magis placuit, alienum eſt à mente Pauli. noluit enim vulgari nomine deſignare hominum turbam, ſed honorificè de Chriſtiana œconomia loqui. Quòd verò ſalutationem adſcribit Acylæ & Priſcillæ nomine, confirmat quod ſuperius notaui, Epheſi potius ſcriptam fuiſſe Epiſtolam quàm Philippis. Tradit enim Lucas Epheſi ipſos ſubſtitiſſe, quum alio Paulus diſcederet.

20 *Salutate vos inuicem in oſculo.*) Mos oſculandi Iudæis perquam vſitatus erat: quemadmodum patet ex Scripturis. In Græcia tametſi non adeò tritus erat ac vulgaris, non tamen erat ignotus: ſed veriſimile eſt, Paulum de ſolenni oſculo hîc loqui, quo ſe in ſacro conuentu ſalutabant. Facilè enim crediderim, iam ab ætate Apoſtolorum, Cœnæ adminiſtrationi coniunctum oſculum fuiſſe: in cuius locum apud nationes, ab oſculandi conſuetudine nonnihil abhorrentes, patenæ oſculum obrepſit. Vtcunque ſit, quia ſymbolum mutuæ charitatis erat: non dubito quin hortari eos voluerit Paulus ad colendam inter ſe beneuolentiam, non animis tantùm & neceſſariis officiis, ſed illo etiam ſymbolo, modò ſanctum eſſet: hoc eſt, neque impudicum, neque fallax: quanquam *ſanctum* pro Sacro poteſt accipi.

22 *Si quis non amat Dominum Ieſum.*) Tribus membris conſtat epiſtolæ clauſula. Gratiam Chriſti Corinthiis precatur: teſtimonium reddit amoris erga eos ſui: & ſeueriſſima comminatione inuehitur in eos qui falsò Domini nomen obtenderent, ipſum ex animo non diligentes. Non enim de extraneis loquitur, qui ex profeſſo nomen Chriſtianum oderant, ſed de fucis & hypocritis, qui ventris aut inanis iactantiæ cauſa turbabant Eccleſias. talibus anathema denuntiat & ſimul imprecatur. Incertum eſt autem optetne illis exitium coram Deo, an exoſos fidelibus, imò execrabiles eſſe velit. Quemadmodũ ad Galatas 1. b. 8, Euangelii corruptorem pronuntians anathema, non ſignificat reprobatum & damnatum eſſe à Deo, ſed nobis abominandum eſſe admonet. Ego ſimpliciter expono: acſi dictum eſſet, Pereant & exſcindantur, quia ſunt Eccleſiæ peſtes, & ſanè nihil hoc hominum genere pernicioſius, qui pietatis profeſſione ad prauos ſuos affectus abutuntur. Fontem verò huius mali deſignat, quum eos negat Chriſtum diligere: ſincerus enim ac ſerius Chriſti amor non patietur nos offendiculum fratribus creare. Quod ſubiungit continuò, paulo plus habet difficultatis, *Maranatha.* Veteres ferè omnes conſentiunt, Syriacas eſſe voces. Sed Hieronymus exponit, Dominus venit: alii autem, In aduentu Domini: vel, Donec adueniat Dominus. Atqui nemo non videt (opinor) quàm frigidum ſit ac puerile, Apoſtolum apud Græcos Syriacè loqui, quum dicturus eſſet, Dominum veniſſe. Qui transferunt in aduentum Domini, tantum diuinant: neque etiam multum in ſenſu illo eſt coloris. Quanto veriſimilius eſt, formulam hanc fuiſſe Hebræis familiarem, quum anathematizare vellent? Nunquam enim exoticis linguis loquuntur Apoſtoli, niſi quum in aliena perſona aliquid referunt: vt Eli, Eli lammahſabathani. Item, Tabita cumi. Item Epheta: aut vocabulum vſurpant vſu communi receptum, vt Amen, Oſanna. Videamus ergo nunquid Maran atha excommunicationi congruat. Admonuit autem Bullingerus ex authoritate Theodori Bibliandri, Chaldaica declinatione Maharamatha idem eſſe quod Hebraicum חרם & mihi aliquando vir fœlicis memoriæ VVolfgangus Capito idem confirmauit. Non eſt autem nouum Apoſtolos ſecus ſcribere has voces, quàm lingua ſua pronuntientur: quod etiam ex ſuperioribus exemplis patet. Quum ergo anathemate damnaſſet Paulus eos qui Chriſtum non diligunt: rei grauitate commotus, quaſi ſibi non ſatisfeciſſet vocem addidit inter Iudæos vulgarem, & quam adhibebant in ferenda anathematis ſententia. quemadmodum ſi Latinè loquar, dicam, Ego te excommunico: quòd ſi addam, Et anathema pronuntio, expreſſio erit vehementioris affectus.

ORNATISS. VIRO MELCHIORI VOLMARIO RVFO IVRISconſulto, Iohannes Caluinus S.

SI me non modò negligentiæ, ſed etiam inhumanitatis accuſes, quòd tandiu nihil ego ad te literarum dederim: fateor quod excuſem vix me habere. Nam ſi prætexam, longis nos locorum ſpatiis diſtare, neminem me habuiſſe toto quinquennio qui iſtuc proficiſceretur, verum quidem erit: ſed nimis infirmum fore iam ſpōte agnoſco. Quamobrem nihil melius viſum, quàm compenſationem aliquam interponere, quæ ſuperioris temporis errata corrigēdo, me ſemel omni culpa liberaret. En itaque tibi commentarius in ſecundam Pauli ad Corinthios Epiſtolam, quanta potui induſtria à me elaboratus. Neque enim dubito quin tibi pro tua æquitate, iuſtæ compenſationis loco futurus ſit. Quanquam aliis etiam & quidem grauioribus cauſis, ad eum tibi nuncupandum ſum adductus. Primùm memini, amicitiam quæ mihi aliquantula tecum pridem interceſſerat, qua fide colueris atque auxeris: quàm liberaliter paratus fueris te mihi officiáque tua impendere, quum teſtandi amoris erga me tui oblatam tibi occaſionem eſſe putares: quàm ſedulò operam mihi tuam detuleris ad me ornandum, niſi me vocatio, cui tunc eram alligatus, ea vti prohibuiſſet. Verùm nihil apud me plus valuit, quàm primi temporis recordatio, quo ego à patre miſſus ad diſcendum ius ciuile, Græcas litteras te authore ac magiſtro Legum ſtudio permiſcui: quas tunc ſumma cum laude profitebaris. Neque verò per te ſtetit quin maiores facerem progreſſus: manum enim, quæ tua eſt humanitas, porrigere non recuſaſſes ad totum ſtadii decurſum, niſi me ab ipſis propè carceribus mors patris reuocaſſet. Hoc tamen nomine tibi non parum debeo, quòd rudimentis ſaltem abs te fui imbutus, quæ mihi maiori poſtea adiumento forent. Proinde aliter ſatisfacere mihi non potui, quàm ſi ad poſteros extaret aliquod gratitudinis meæ monumentum: & ſimul qualiſcunque laboris tui fructus ad te rediret. Vale. Geneuæ, Calendis Auguſti. M. D. XLVI.

IN EPISTOLAM SECVNDAM AD CORINTHIOS, ARGVMENTVM.

QVantum ex huius Epiſtolæ contextu licet colligere, apparet priorem non caruiſſe aliquo profectu apud Corinthios, ſed non profeciſſe tamen quantum par erat: deinde quoſdam improbos, contempta Pauli authoritate, perſtitiſſe in ſua contumacia. Quòd enim tam multus eſt nunc in prædicanda ſua fide, nunc in dignitate muneris ſui aſſerenda: id indicio eſt, nondum eos fuiſſe penitus confirmatos. extitiſſe autem quoſdam, quibus ludibrio fuiſſet prior Epiſtola magis quàm remedium attuliſſet: ipſe claris verbis conqueritur. Ergo quum talem eſſe Eccleſiæ ſtatum apud eos intelligeret: & diſtentus aliis negotiis, tardius ad eos venturus foret, quàm initio propoſuerat: ſcripſit hanc epiſtolam ex Macedonia. Nunc quē in finem ſcribendo reſpexerit, tenemus: nempe vt quod iam cœperat, perficeret, quò omnia bene conſtituta inueniret ſuo aduentu.

Orditur, ſuo more, à gratulatione: agens Deo gratias quòd à maximis periculis fuiſſet mirabiliter ereptus: & ſimul omnes ſuas afflictiones ac ærumnas in ipſorum bonum, ac ſalutem cedere, obiter admonet: vt hoc etiam coniunctionis pignore melius eos ſibi conciliet: quum hac occaſione abuterentur improbi ad extenuandam eius gratiam. Deinde moram aduentus ſui excuſaturus, negat ſe leuitate aut inconſtantia mutaſſe conſilium: vel aliud præ ſe tuliſſe fallendi cauſa, quàm in animo haberet. eundem enim tenorem ſibi in omnibus dictis conſtare, quem ipſi in doctrina experti erant. Atque hîc breuiter attingit quàm ſtabilis firmáque fuerit prædicationis ſuæ veritas: vt quæ in Chriſto fūdata fuerit, per quem omnes Dei promiſſiones fixæ ſunt ac ratæ. quod eſt præclarum Euangelij encomium. Poſtea hanc ſibi fuiſſe non veniendi cauſam teſtatur, quòd non poterat ſerenum illis ſe placidúmque exhibere. qua particula taxat eos qui eius calumniandi prætextum ex conſilii mutatione captabant. Culpam ergo transfert in Corinthios, quia nondum tunc eſſent ad eum excipiendum bene parati. Simul indicat quàm paterna in ipſos indulgentia eſſet præditus, qui ab vrbis eorum acceſſu ideo abſtinuerit, ne cogeretur ſeueritatem in illos ſuam exerere.

Porrò nequis obiiceret, eum ſibi in ſcriptis minimè interea tēperaſſe quin ſeuerè tractaret Corinthios: vehementiam qua in priore epiſtola vſus eſt, excuſat: alios in cauſa fuiſſe dicens, qui eò neceſſitatis ſe inuitum adegerint. hanc quidem acerbitatem ex animo beneuolo fuiſſe profectam id confirmat, quòd illum quoque inceſtum, cuius cauſa grauius excanduerat) quoniam ex eo tempore aliquod reſipiſcentiæ ſignū dederat) iubet in gratiam recipi. Deinde amoris erga eos ſui hoc quoque argumentum adducit, quòd inquieto fuerit animo, donec per Titum de rebus eorum intellexiſſet. talis enim ſolicitudo ex amore naſcitur. Verùm hîc mentione iniecta ſuæ in Macedoniam profectionis, de miniſterii ſui gloria diſſerere incipit. Quia tamen delicati illi Apoſtoli qui detrahere ei conabantur, ſuas laudes prædicando, facile eum viciſſent: nequid habeat cum ipſis commune, & ſimul vt refellat ſtultam eorum iactantiam, teſtatur ſe ex re ipſa commendationem ſumere, non ab hominibus mutuari. Quo loco efficaciam ſuæ prædicationis magnificè

magnificè extollit, & Euangelium cum Lege comparando, Apoſtolatus ſui dignitatem amplificat: priùs tamen teſtatus nihil ſe tanquam proprium ſibi arrogare, ſed quicquid eſſet, totum referre acceptum Deo. Poſtea iterum recenſet qua fide & integritate munus ſibi mandatum exequutus ſit: vbi perſtringit eos qui malignè ei obloquebantur. quinetiam ſancta fiducia altius euectus, pronuntiat omnes à diabolo excæcatos eſſe qui Euangelii ſui ſplendorem non cernant. Iam verò quia perſonæ ſuæ humilitatem (vt erat deſpicabilis) de Apoſtolatus ſui reuerentia multùm minuere cernebat, commoda occupatione non ſolùm tollit offendiculum hoc, ſed in contrariam partem retorquet, dicens eo clarius relucere eminentiam gratiæ Dei, quòd tantus theſaurus in vaſis fictilibus proferatur. Ita quæ probri loco obiicere ei ſolebant maleuoli, in ſuam laudem cōuertit: quia tot miſeriis preſſus, ſemper tamen victor, inſtar palmæ emergat. Id tractat vſque ad dimidium quarti capitis. Quia tamen vera Chriſtianorum gloria extra mundum eſt, per contemptum præſentis vitæ, & externi hominis mortificationem, ad beatæ immortalitatis meditationem toto animi ſtudio pergendum admonet. Deinde paulo poſt initium capitis quinti, gloriatur ſe hoc affectu præditum, nihil habere aliud in votis quàm vt ſuum obſequium Domino approbet: ſpémque ſibi eſſe, Corinthios ipſos ſe habiturum ſinceritatis ſuæ teſtes. At quia à vanitatis aut arrogantiǫ ſuſpicione periculum erat: iterum repetit ſe malorum importunitate huc compelli: neque id ſua cauſa, quò retinendæ propriæ exiſtimationis ſit cupidus: ſed in bonum Corinthiorum, quibus vtile ſit ita ſentire & perſuaſos eſſe, ſibíque nihil præter eorum ſalutem curæ eſſe aſſerit. Cuius rei confirmandæ gratia vniuerſalem doctrinam ſubiungit, quis ſeruis Chriſti propoſitus eſſe ſcopus debeat: nempe vt ſui obliti, Domino ſuo viuant: ac tandem concludit, nihili æſtimanda eſſe omnia præter vitæ nouitatem: vt is ſolus habeatur in pretio qui ſeipſum abnegauit. Inde tranſitum ſibi facit ad explicandam legationis Euangelicæ ſummam: vt eius magnitudine & excellentia hinc miniſtros, inde populum ad piam ſolicitudinem cōmoueat. quod facit initio ſexti capitis. Atque hîc rurſum poſtquam commemorauit quàm fideliter ſuas partes agat, leuiter pungit Corinthios, quia ſint ipſi ſibi impedimento quominus fructum percipiant. Huic ex poſtulationi continuò ſubiicit exhortationem, vt fugiant idololatriam: ex quo apparet, nondum eò perductos fuiſſe Corinthios quò volebat. Itaque meritò conqueritur id accidere eorum culpa, qui tam claræ doctrinæ aures apertas non haberent. Sed ne acriter nimium teneros animos vrgendo proſternat aut alienet: de ſua erga eos beneuolentia iterum reddit certiores, & excuſationem ſeueritatis, quam veluti abruptam reliquerat, pertexit: quanquam alio modo. Fiduciam enim maiorem nactus, fatetur ſibi non diſplicere quod mœrore ipſos affecerit: quia id fecerit ipſorum bono, vbi de ſucceſſu ipſis gratulando, declarat quàm ex animo ipſis conſultum velit. Hæc vſque ad finem ſeptimi capitis. A principio octaui vſque ad finem noni, addit illis alacritatem ad conferendas eleemoſynas, quarum meminerat vltimo capite epiſtolæ ſuperioris. Ac eos quidem laudat, quod bene cœperint: ſed ne ſtudii feruor tempore (vt fit) refrigeſcat, multis argumentis confirmat ipſos, vt conſtanter pergant in curſu inſtituto. A decimo capite ſe ſuúmque Apoſtolatum à calumniis vindicare incipit, quibus ipſum vexabant improbi: ac primo quidem ſe iis armis quæ ad exercendam Chriſti militiam requiruntur, egregiè inſtructum eſſe oſtendit: deinde grauitatem quam vſurpauerat in epiſtola priore, bonæ conſcientiæ fiducia ſuffultam aſſerit: ſéque præſentem non minus virtutis habere in operibus, quàm abſens grauitatis in verbis oſtendat. Poſtremò ſe cum illis conferendo, quàm inaniter exultent, arguit. Vndecimo capite Corinthios à prauis ſtudiis, quibus fuerant corrupti, reuocat: admonens, nihil eſſe periculoſius quàm ab Euangelii ſimplicitate abduci. Quòd autem vileſcere nonnihil apud eos cœperat, alii autem maiori fauore excipiebantur: id contingere non ſua culpa, ſed eorum faſtu aut deliciis arguit: quòd alii nihil illis melius nec præſtantius attuliſſent: ipſe autem non alia cauſa illis eſſet contemptibilis, niſi quia ſe non venditaret elegantia ſermonis: aut quia voluntaria ſubmiſſione, eorum infirmitati indulgens, iure ſuo ceſſiſſet. quæ ironia obliquam ingratitudinis exprobrationem continet: cuius enim æquitatis erat, ideo minoris eum facere quòd ſe illis accommodaſſet? Teſtatur tamen ſe non ideo abſtinuiſſe ſtipendio ſibi debito, quòd minùs amaret Corinthios: ſed ne qua in re ſuperiores eſſent pſeudoapoſtoli, quos videbat hoc artificio inſidias ſtruere. Poſtquam iniquū malignúmque Corinthiorum iudicium reprehendit, effertur pia gloriatione, commemorans quàm magnificè iactare ſe poſſit, ſi libeat: præfatus tamen ſe ineptum eſſe in prædicandis ſuis laudibus, eorum cauſa. Tandem quaſi manum ſibi in medio curſu iniiciens, dicit ſummum gloriationis ſuæ caput eſſe illam humilitatem, quǫ deſpiciebatur à ſuperbis: ſe enim admonitum eſſe à Domino, ne alibi quàm in ſuis infirmitatibus gloriaretur. Circa finem duodecimi capitis iterum cum ipſis expoſtulat, quòd ſibi neceſſitatem ita ineptiendi iniiciant, dum ſe addicunt ambitioſis hominibus, per quos à Chriſto alienantur: adhæc vehementius inſurgit in eos qui peruicaciter ferociebant aduerſus eum, addentes prioribus flagitiis hanc reſiſtendi impudentiam. Capite decimotertio denuntians talibus ſeueriorem vindictam, hortatur in genere omnes vt ſuum Apoſtolatum agnoſcant, id facturi ſcilicet ſuò bono: quum illis pernicioſum ſit deſpicere quem experti fuerant certum fidelémque Domini legatum.

IN EPISTOLAM PAVLI POSTERIOREM AD CORINTHIOS,

Commentarius.

CAPVT I.

PAVLVS Apoſtolus Ieſu Chriſti, per voluntatem Dei, & Timotheus fra-
ter, Eccleſiæ Dei quæ eſt Corinthi, cum ſanctis omnibus qui ſunt in tota
Achaia:
2 *Grátia vobis & pax à Deo Patre noſtro, & Domino Ieſu Chriſto.*
3 *Benedictus Deus, & Pater Domini noſtri Ieſu Chriſti, Pater miſe-*
ricordiarum, & Deus omnis conſolationis:
4 *Qui conſolatur nos in omni tribulatione noſtra, vt poſſimus conſo-*
lari eos qui in omni tribulatione ſunt, per conſolationem qua conſolatur
nos Deus.
5 *Quia ſicuti abundant paſſiones Chriſti in nos: ita per Chriſtum a-*
bundat etiam conſolatio noſtra.

1 *Paulus Apoſtolus.*) Cur ſe inſcribat Apoſtolum Chriſti, & cur honorem hunc conſequutum ſe Dei voluntate addat, pete ex ſuperiore epiſtola: vbi dictum eſt, non alios eſſe audiendos quàm qui à Deo miſſi ſunt, & ex ore eius loquuntur: ac proinde ad authoritatem alicui conciliandum duo requiri, vocationem, & fidem eius qui vocatus eſt, in exercendo munere: quorum vtrunque ſibi Paulus vendicat. Idem faciunt & pſeudoapoſtoli: ſed alienum titulum vſurpando, apud filios Dei nihil proficiunt, quibus illorum impudentiam coarguere promptum eſt. Ideo non ſufficit ſolum nomen, niſi adſit ipſa veritas: vt qui ſe Apoſtolum eſſe obtendit, talem etiam ſe opere præſtet. *Eccleſiæ Dei cum ſanctis omnibus.* Notandum ſemper vt Eccleſiam agnoſcat, vbi tanta erat malorum colluuies. Non enim quorundam vitia impediunt quominus eccleſia cenſeatur, quæ veras religionis teſſeras habet. Sed quid ſibi vult, Cum omnibus ſanctis? an extra Eccleſiam erant ſancti illi? Reſpondeo, hanc particulam ad fideles referri, qui huc illuc per diuerſos prouinciæ angulos ſparſi erant. Sicuti probabile eſt, turbulento illo tempore, quum vbique ſæuirent Chriſti hoſtes, multos fuiſſe diſſipatos, quibus ſanctos cœtus colligere minimè commodum erat.

3 *Benedictus Deus.*) Incipit (quemadmodum dictum eſt) ab hac gratiarum actione, partim vt Dei bonitatem prædicet, partim vt animet Corinthios ſuo exemplo ad perſequutiones fortiter ſuſtinendas: partim vt pia gloriatione ſe efferat aduerſus malignas obtrectationes pſeudoapoſtolorum. Hæc enim eſt mundi prauitas, vt martyriis quæ ſuſpicere cum admiratione debuerat, inſultet: atque in magnificis piorum trophæis, contumeliæ materiam venetur. Benedictus, inquit, Deus: cur? qui conſolatur nos: relatiuum poſitum vice cauſalis particulæ. Pertulerat forti & alacri animo ſuas tribulationes. hanc fortitudinem adſcribit Deo: quia eius conſolatione ſuffultus, non ſuccubuerit. Vocat autem *patrem Domini noſtri Ieſu Chriſti*, non abs re, quum de beneficiis agitur: nam vbi non eſt Chriſtus, illic nulla Dei beneficentia. rurſum vbi intercedit Chriſtus, per quem omnis cognatio nominatur in cælo & in terra, illic & omnes miſericordiæ & omnes conſolationes Dei, imò illic paternus amor: ex quo fonte reliqua omnia profluunt.

4 *Vt poſſimus conſolari.*) Nec dubium eſt quin ſicuti nuper à probro & ſiniſtris rumoribus ſuas afflictiones vendicauit: ita Corinthios admonet, quòd cæleſti conſolatione victor euaſit, factum eſſe ipſorum bono & gratia: vt ſe potiùs ad tolerantiæ ſocietatem animent, quàm faſtuoſè deſpiciant eius certamina. Cæterùm vt non ſibi viuebat Apoſtolus, ſed Eccleſiæ: ita quicquid gratiarum in ipſum conferebat Deus, non ſibi ſoli datum reputabat, ſed quò plus ad alios iuuandos haberet facultatis: & certè Dominus quum nobis benefacit, ſuo exemplo nos quodammodo inuitat vt ſimus in proximos liberales. Non igitur ſupprimendæ ſunt Spiritus diuitiæ: ſed quod quiſque accepit, in alios transferat. Valere quidem præcipuè hoc debet in Verbi miniſtris: commune tamen omnium eſt pro cuiuſque menſura: ita hîc Paulus ſe Dei conſolatione ſuſtentatum fuiſſe agnoſcit, vt aliis conſolandis ipſe ſufficeret.

5 *Quia ſicut abundant.*) Bifariam poteſt exponi hæc ſententia: actiuè & paſſiuè. Si actiuè accipias, ſenſus erit, Quo magis exerceor variis afflictionibus, eo maior alios conſolandi facultas mihi ſuppetit. Sed mihi paſſiuus ſenſus magis arridet: quòd pro menſura tribulationum, Deus ſuas cõſolationes multipliect.

tiplicet. quod etiam Dauid ſibi teſtatur accidiſſe, Pro multitudine anxietatum mearum intra me, conſolationes tuæ lætificauerunt animam meam. Sed in verbis Pauli, doctrina plenior: nam piorum afflictiones vocat *paſſiones Chriſti*: ſicuti alibi dicit, ſe in corpore ſuo ſupplere quod deeſt paſſionibus Chriſti. Miſeriæ quidem & ærumnæ vitæ præſentis, malis perinde ac bonis communes ſunt: ſed quum impiis accidunt, maledictionis Diuinæ ſunt ſigna: quia ex peccato proueniunt, & nihil in illis apparet præter iram Dei & Adæ ſocietatem, quæ non poteſt niſi animum deiicere: at fideles interea Chriſto configurantur, & circunferunt in corpore ſuo eius mortificationem: vt vita Chriſti in ipſis aliquando appareat. Loquor de afflictionibus quas pro Chriſti teſtimonio ſuſtinent. nam tametſi virgæ Domini quibus eorum peccata caſtigat, illis ſunt ſalutares: non tamen propriè dicuntur ſocii eſſe paſſionum Chriſti, niſi dum eius nomine patiantur, quemadmodum habetur capite 4.c.13, prioris Epiſtolæ Petri. Significat ergo Paulus, Deũ ſibi in tribulationibus ſemper adeſſe: ſuámque infirmitatem ſubleuari Chriſti conſolationibus, ne opprimatur malis. *Pſal. 94. d.19. Col.1. d.24.*

6 *Siue autem affligimur pro veſtra conſolatione & ſalute, quæ efficitur in tolerantia ipſarum paſſionum quas & nos patimur: ſiue conſolationem accipimus pro veſtra conſolatione & ſalute:*

7 *Spes noſtra firma eſt de vobis, ſcientes quòd quemadmodum ſocii eſtis paſſionum, ita & conſolationis.*

8 *Nolo enim vos neſcire, fratres, de tribulatione noſtra quæ accidit nobis in Aſia: nempe quòd præter modum grauati fuerimus ſupra vires, ita vt de vita quoque anxii eſſemus.*

9 *Quinetiam ipſi in nobis ipſis ſententiam mortis acceperamus: ne confideremus in nobis, ſed in Deo, qui ad vitam ſuſcitat mortuos:*

10 *Qui ex tanta morte eripuit nos, & eripit: in quo ſpem fixam habemus, quòd etiam poſthac eripiet,*

11 *Simul adiuuantibus & vobis per deprecationem pro nobis: vt donum ex multis perſonis erga nos collatum, gratiarum actione per multos celebretur pro nobis.*

9 *Siue affligemur.*) Quoniam ante hoc membrum, *Spes noſtra firma eſt de vobis*, interiicitur copula: ideo Eraſmus ſubaudiendum aliquod verbum putauit, quod illis particulis conueniret, *Pro veſtra conſolatione & ſalute*: hoc modo, Siue affligimur, id fit pro veſtra conſolatione: ſed mihi probabilius eſt copulam hîc poſitam acſi dictum eſſet, Sic quoque: vel, Vtroque modo. Iam dixerat ſe conſolationem accipere quam in alios transfunderet. Nunc longiùs procedit, ſibi ſpem eſſe firmam quòd futuri ſint conſolationis participes. Adde quòd vetuſtiſſimi quidam Græcorum codices priori ſtatim membro ſubiiciunt hanc ſententiam, Et ſpes noſtra firma eſt pro vobis: qua lectione tollitur ambiguitas. Nam dum media interponitur, neceſſe eſt tam ad poſterius quàm ad prius communiter referri. quanquam ſi in ſingulis membris velit quiſpiam habere plenam ſententiam, verbum ſupplendo, non multum erit incommodi, nec ſenſus adeò diuerſus. Nam ſi vno contextu legas, ſic tamen reſoluendæ erunt partes, Apoſtolum affligi, & conſolatione recreari, in bonum Corinthiorum: ſpem itaque illi eſſe quòd eiuſdem qua ipſe potietur, conſolationis futuri ſint tandem conſortes. Equidem quod magis conſentaneum putaui, ſequutus ſum. Cæterùm notandum eſt, Affligi referri hîc non modò ad externam miſeriam, ſed etiam ad animum: vt contrario reſpódeat παρακαλεῖσθαι. Ita ſignificat hominis animum anxietate premi, ob miſeriæ ſenſum. Vbi vertimus *Conſolationem*, Græcè eſt παράκλησις: quod nomen exhortationem quoque ſignificat. Verùm ſi intelligas conſolationis genus, qua hominis animus mœrore leuatus erigitur: tenebis mentem Pauli. Exempli gratia, Paulus ipſe exanimis propè concidiſſet tot afflictionibus oppreſſus, niſi Deus ſua conſolatione ipſum erigendo, bonum illi animum reddidiſſet: ſic itaque Corinthii robur fortitudinémque animi colligunt ex eius paſſionibus, dum ſe conſolantur eius exemplo. Nunc rem totam breuiter comprehẽdamus. quoniam videbat ſuas afflictiones contemptus eſſe argumentum quibuſdam, vt Corinthios reuocet ab eiuſmodi errore, primùm ſe pluris ideo fieri apud ipſos debere oſtendit, quòd vtilitas ad eos redeat: deinde conſociat eos ſibi, vt eius afflictiones ſibi quodammodo proprias reputent: acſi diceret, Siue patiar afflictiones, ſiue conſolatione afficiar, id totum fit veſtro bono: & certò ſpero fore vt vos vtilitate hac perfruamini. Tales enim erant, tum afflictiones Pauli, tum conſolationes, vt in Corinthiorum ædificationem valerent, niſi ſeipſos fructu ſponte priuarent Corinthii. Teſtatur ergo ſe ita perſuaſum eſſe de Corinthiis, vt certò ſperet ſe non fruſtra pro ipſorum ſalute affligi, & conſolationem accipere. Moliebantur pſeudoapoſtoli, quicquid Paulo accideret, vertere in ipſius contemptum. Si conſequuti fuiſſent quod volebant, afflictiones quas patiebatur pro ipſorum ſalute, inanes fuiſſent & irritæ. nihil profuiſſent illis conſolationes, quibus eum Dominus recreabat. eiuſmodi machinamentis opponit præſentem fiduciam. Afflictiones eius ſeruiebant conſolationi fidelium, quòd quum cernerent eum tantum miſeriarum libenter ſubire pro Euangelio, & ſtrenuè ſuſtinere, habebant materiam confirmationis. Nam etſi fateamur nobis ferendas eſſe afflictiones, Euangelii cauſa: conſcientia tamen infirmitatis noſtræ trepidamus: nec putamus nos fore pares. Hîc ſuccurrere nobis debent ſanctorum exempla, quæ nos animoſiores reddant. Rurſum priuata eius conſolatio manabat ad totam Eccleſiam, quòd Deum qui eum ſuſtinuerat & recreauerat in neceſſitate, ſibi quoque minimè defuturum colligebant. Ita promouebatur vtroque modo eorum ſalus. atque id eſt quod inſerit quaſi per parentheſin, (*Quæ efficitur in tolerantia*, &c.) Voluit enim explicandi cauſa hoc membrum addere, ne putarent nihil ad ſe pertinere afflictiones, quas ſolus ſuſtinebat. Eraſmus actiuè accepit participium ἐνεργουμένης, ſed melius quadrat paſſiua ſignificatio: quia nihil aliud voluit hîc Paulus quàm explicare qualiter pro eorum ſalute omnia ſibi eueniant. Dicit ergo ſe quidem pati ſolum: ſed paſſiones ſuas valere ad ſalutem eorum promouendam: non quia ſint expiationes aut ſacrificia pro peccatis: ſed quia eos confirmando ædificent. Ideo conſolationem cum ſalute iungit, vt modum efficiendę

ſalutis deſignet.

7 *Scientes quod quemadmodum.*) Vtcunque pſeudoapoſtolorum calumniis ad tempus abrepti eſſent nonnulli ex Corinthiis, vt minus honorificè de Paulo ſentirent, dum videbant probroſè coram mundo tractari: illos tamen ſibi tam in afflictionum conſortio, quàm in ſpe conſolationis adiungit: prauam malignámque eorum opinionem, citra apertam reprehenſionem, corrigens.

8. *Nolo enim vos neſcire.*) Commemorat certaminum magnitudinem ac difficultatem: vt inde melius victoriæ decus eluceat. Ex quo miſerat priorem Epiſtolam, iactatus fuerat magnis periculis, & vehementes inſultus ſuſtinuerat. Veriſimile autem eſt hiſtoriam hîc attingi, quam narrat Lucas Act. 19.e.23. quanquam illic non adeò exprimit quantum fuerit diſcrimen: ſed quum referat totam vrbem tumultuatam fuiſſe, hinc reliqua colligere promptum eſt. Scimus enim quid ferre ſoleat ſeditio popularis, ex quo ſemel exarſit. Hac perſequutione Paulus ſe vltra modum fuiſſe grauatum refert: deinde ſupra vires, hoc eſt, vt par non eſſet oneri ſuſtinendo. Eſt enim metaphora ſumpta ab iis qui ſub ponderis grauitate deficiunt: vel à nauibus quæ nimio onere depreſſæ merguntur: non quia ipſe ſuccubuerit, ſed quia ſenſerit vires ſibi deficere, niſi Dominus nouum robur addidiſſet. *Vt de vita quoque anxii.* Hoc eſt, vt de vita mea actum iam putarem: vel certè perquam exigua ſpes mihi reſtaret: qualiter affecti eſſe ſolent quibus vndique incluſis nullum patet effugium. Ergóne tam animoſus Chriſti miles, tam fortis athleta viribus deſtituebatur ad mortis expectationem? Cauſam enim eius quam dixerat, preſſuræ, adducit, quòd vitæ diffideret. Iam dixi Paulum non metiri ſuas vires Dei auxilio, ſed proprio facultatis ſuæ ſenſu. non eſt autem dubium quin omnes humanæ vires, mortis horrori ſuccumbant. Porrò ſanctos quoque de virium defectu periclitari neceſſe eſt, vt ſuæ infirmitatis admoniti, pendêre prorſus ab vno Deo, diſcant, quemadmodum ſequitur: & tamen malui ἐξαπορεῖσθαι, cuius meminit Paulus, ſimpliciter de trepida anxietate exprimere, quàm cum Eraſmo vertere per vocem Deſperare: quia nihil aliud intelligit, quàm ſe vltimis anguſtiis fuiſſe conſtrictum, vt nulla extaret ſeruandæ vitæ ratio.

9 *Quinetiam ſententiam mortis.*) Pro eo quod dicimus, Iam mihi conſtitutum vel decretum erat mori: ſed mutuatur ſimilitudinem ab iis qui ad mortem damnati, nihil aliud quàm horam mortis expectant. Dicit tamen hanc ſententiam ſibi fuiſſe pronuntiatam à ſeipſo. quo ſignificat ſe opinione ſua adiudicatum fuiſſe morti: ne videatur ex Dei reuelatione habuiſſe. Plus eſt igitur decretum hoc quam ἐξαπορεῖσθαι, cuius meminerat, quia illic vitæ diffidentia, hîc certa mors, Præcipuè autem notandus eſt finis quem ſubiungit: eò neceſſitatis ſe fuiſſe redactum, ne ſibi confideret. Neque verò recipio quod ait Chryſoſtomus, non indiguiſſe Apoſtolum tali remedio: ſed proponere ſe aliis quaſi fictum exemplar. Erat enim homo communibus hominum paſſionibus alioqui obnoxius, non frigori tantùm & calori: ſed peruerſæ confidentiæ, temeritati, & ſimilibus. Non dico eiuſmodi vitiis eum laboraſſe, ſed dico potuiſſe ſolicitari: atque hoc fuiſſe remedium, quod Deus in tempore oppoſuit, ne in eius animum penetrarent. Proinde hîc duo ſunt obſeruanda: primò, tam eſſe peruicacem carnis fiduciam qua ſumus inflati, vt non aliter proſterni queat quàm dum in extremam deſperationem concidimus. Nam vt ſuperba eſt caro, neque libenter cedit, neque inſoleſcere deſinit, niſi coacta: neque antè ad veram ſubmiſſionem adducimur, quàm violenta Dei manu fuerimus deiecti. Secundò, in ſanctis quoque hærere huius morbi reliquias: ideóque ſæpe ipſos redigi ad extrema, vt omni ſui confidentia exuti, humilitatem diſcant: imò tam profundas eſſe mali eius radices in hominum animis, vt ne perfectiſſimi quidem ab eo penitus repurgentur, donec illis mortem Deus oſtendat. Atque hinc colligendum eſt quantum diſpliceat Deo noſtri fiducia: cuius corrigendæ gratia, morti nos adiudicari oportet. *Sed in Deo qui ſuſcitat mortuos.* Sicuti mori nos primùm neceſſe eſt, vt abiecta noſtri fiducia, & noſtræ infirmitatis conſcii, nihil nobis arrogemus: ita non ſatis id fuerit, niſi vltrà pergamus. Incipiamus ergo à deſperatione noſtri, ſed vt in Deo ſperemus: concidamus in nobis, ſed vt erigamur eius virtute. Itaque Paulus in nihilum redacto carnis faſtu, mox fiduciam in Deũ recumbentem, eius loco ſubſtituit. Non in nobis, inquit, ſed in Deo. Epithetum quod ſequitur, aptauit Paulus circunſtantiæ argumenti: quemadmodum ad Romanos 4. c. 17, vbi de Abraham loquitur. Nam Credere in Deum qui vocat ea quæ non ſunt tanquam ſint: & Sperare in Deo qui ſuſcitat mortuos: perinde valet atque ſibi proponere in ſcopum, Dei potentiam in creandis ex nihilo electis ſuis, & mortuis ſuſcitandis. Dicit ergo Paulus, Sibi mortem ante oculos fuiſſe poſitam, vt Dei virtutem inde melius agnoſceret, qua excitatus eſſet à mortuis. Hoc quidem prius eſt ordine, Deum ex vigore quem nobis ſuppeditat, agnoſcere vitæ authorem: ſed quia propter hebetudinem noſtram lux vitæ oculos ſæpe nobis perſtringit, mortis obiectu ad Deum adduci neceſſe eſt.

10 *Qui ex tanta morte eripuit.*) Hîc ad ſuam perſonam applicat quod dixerat in genere: & gratiam Dei prædicando, teſtatur ſe minimè ſua expectatione fuiſſe fruſtratum: quia ipſe quoque ex morte fuerit ereptus, eâque non vulgari. Quantum ad modum loquendi ſpectat: non eſt inſolens Scripturis hæc, qua vtitur, hyperbole: frequenter enim cùm in Prophetis, tum in Pſalmis occurrit: & vulgaris etiam ſermo eam admittit. Quod autem in ſe agnoſcit Paulus, ſinguli nunc ad ſe transferant. *In quo ſpem fixam.* Beneficentiam Dei, quam ſæpius experimento ſenſerat, ſibi in poſterum quoque promittit, neque temere. Dominus enim aliqua ex parte præſtando quod promiſit, de reliquo bene ſperare nos iubet: imò quot gratias ab eo recipimus, totidem veluti pignoribus aut arrhis promiſſiones ſuas confirmat. Tametſi autẽ non dubitabat Paulus, Deum ſponte ſibi adfuturum: Corinthios tamen hortatur vt ſuis precibus ſalutem ſuam Deo commendent. Nam quum illis ſe adiutum iri, pro certo ſumit, hæc teſtificatio habet vim exhortationis. neque id tantùm ex officio facturos ſignificat, ſed cum profectu. Adiuuabunt, inquit, me & veſtræ preces. Nam officium mutuæ interceſſionis quam nobis Deus mandat, infructuoſum eſſe nõ vult. quod nobis incitamento eſſe debet, tam ad expetendam fratrum interceſſionem, quum aliqua neceſſitate premimur, quàm ad ſimiles ſuppetias illis mutuò ferendas, quum audimus non modò acceptum eſſe Deo officium, ſed nobis quoque vtile. Neque verò diffidentia eſt, quod fratrum patrocinium implorat Apo-
ſtolus:

ſtolus: quia ſicuti certus erat ſalutem ſuam curæ fore Deo, etiamſi omni hominum ſubſidio deſtitutus foret: ita nouerat illud placere Deo, vt Eccleſiæ precibus iuuaretur: promiſsiones quoque audiebat, eiuſmodi ſuffragia irrita non fore. ergo nequod ſubſidium à Deo ſibi deſtinatum omitteret, fratres volebat pro ſalute ſua orare. Summa eſt vt verbum Dei ſequamur: hoc eſt, pareamus eius mandatis, & in promiſſionibus adhæreamus. quod neqnaquam faciunt qui ad mortuorum confugiunt patrocinia: nam ordinatis à Deo auxiliis non contenti, nouum ſibi accerſunt, quod nullo Scripturæ teſtimonio ſuffultum eſt. Quicquid enim de mutua interceſſione illic habetur, non extenditur ad mortuos. ſed nominatim ad viuos reſtringitur. Ergo pueriliter faciunt Papiſtæ, qui locis iſtis ad fucãdam ſuam ſuperſtitionem abutuntur.

11 *Vt donum ex multis perſonis.)* Quia in verbis Pauli non nihil eſt perplexum: variant in ſenſu interpretes. Ego aliorum expoſitionibus refellendis non inſiſtam: neque ſanè opus eſt, modò de vera & genuina nobis conſtet. Dixerat, Corinthiorum preces ſibi fore adiumento, addit nunc ſecundum fructum qui inde proueniet: maiorem ſcilicet illuſtrationem gloriæ Dei. Nam quicquid in me conferet Deus, inquit, quaſi à multis impetratum, per multos etiam cũ laude celebrabitur: vel multi pro me gratias agent Deo: quia in me adiuuando non vnius tantùm, ſed multorum preces exaudierit. Primùm quum officii noſtri ſit, nullam Dei gratiam præterire abſque laude: præcipuè tamen quum exauditæ ſunt ab eo preces noſtræ, eius miſericordiam gratiarum actione proſequi nos decet. quemadmodum præcipit Pſal. 50. c. 15. Neque id tantùm vbi priuatum noſtrum commodum agitur: ſed communis Eccleſiæ ſalus, aut cuiuſpiam ex fratribus noſtris: ergo quum alii pro aliis mutuò oramus & obtinemus, eo magis illuſtratur Dei gloriam, quòd Dei beneficia tam publica erga totũ Eccleſiæ corpus, quàm priuata erga ſingulos, gratiarum actione omnes proſequimur. In hoc ſenſu nihil eſt coactum. nam quòd Græcè articulus interpoſitus diſiungere videtur iſta duo, Ex multis perſonis, & Donum in me collatum, id nihil habet ſimitudinis, quum ſæpe reperiatur inter cohærentia interpoſitus. hic verò commodè interponitur loco aduerſatiuæ particulæ: nam etſi ex multis perſonis erat profectum, Paulo tamen erat peculiare. Porrò διὰ πολλῶν in neutro genere accipere (quod faciunt quidam) contextui repugnat. Quæri tamen poteſt cur Ex multis perſonis dixerit potius, quàm Ex multis hominibus: & quid ſibi velit hic vocabulum Perſonæ. Reſpondeo perinde eſſe acſi dixiſſet, multorum reſpectu. Sic enim gratia Paulo cõferebatur, vt ea multis daretur. Ergo quum Deus rationem haberet multorum, ideo multas perſonas in cauſa eſſe dicit. Quòd quidam Græci codices habent ὑπὲρ ὑμῶν, pro vobis, etſi à Pauli mente & verborum contextu remotius videtur: commodè tamen poteſt exponi, hoc modo, Vbi pro mea ſalute vos Deus exaudierit, & quidem in ſalutem veſtram, agentur veſtro nomine gratiæ à pluribus.

12 *Nam gloriatio noſtra hæc eſt: teſtimonium conſcientiæ noſtræ: quòd in ſimplicitate & puritate Dei, nõ in ſapientia carnali, ſed in gratia Dei verſati ſumus in mũdo: abundãtius autẽ erga vos.*

13 *Non enim alia ſcribimus vobis quàm quæ recognoſcitis, vel etiam agnoſcitis: ſpero autem quòd vſque in finem agnoſcetis.*

14 *Quemadmodum & agnouiſtis nos ex parte: ſiquidem gloriatio veſtra ſumus: ſicuti & vos noſtra in die Domini Ieſu.*

12 *Nam gloriatio.)* Cauſam ponit cur omnibus cõmendata eſſe deberet ſalus ſua, quòd ſimpliciter & ſincerè verſatus foret inter omnes: ergo charus meritò eſſe illis debebat, & valde fuiſſet inhumanum, de tali Domini miniſtro non eſſe ſolicitos, vt diu incolumis ſtaret in bonũ Eccleſiæ: acſi diceret, Ita me geſſi apud omnes, vt non mirum ſit à bonis omnibus me probari ac diligi. Hac tamen occaſione, eorum cauſa ad quos ſcribebat, ad ſuam integritatem prædicandam delabitur. Quia autem non ſatis eſt, hominum iudicio probari: & Paulus ipſe iniquis ac malignis quorundam iudiciis, aut potius corruptis cæcíſque ſtudiis premebatur: conſcientiã ſuam teſtem adducit. quod peræquè valet acſi Deum ipſum citaret teſtem, aut ad eius tribunal reuocaret quod dicit. Sed Paulum in ſua integritate gloriari, quomodo cum ſententia illa conuenit, Qui gloriatur, in Domino glorietur? deinde quis tam integer, vt coram Deo iactare ſe audeat? Primùm non opponit ſe Deo Paulus, quaſi proprium quicquam aut à ſeipſo haberet: deinde non conſtituit in ea quam ſibi tribuit, integritate, ſalutis ſuæ fundamentum, neque eius fiducia nititur. Poſtremò non ita gloriatur in Dei donis, quin ipſum authorem vnum glorificet, atque ad ipſum referat omnia. *Infra 10. d. 17.* Tres iſtæ exceptiones faciũt vt in omnibus Dei beneficiis iure quiſque piorum glorietur: impii ne in Deo quidem, niſi falsò & perperam, gloriari poſſunt. Primùm ergo acceptum feramus Deo quicquid habemus boni, nobis nihil arrogantes: deinde retineamus illud fundamentum, in ſola Dei miſericordia ſitam nobis eſſe ſalutis fiduciam: poſtremò in ſolo bonorum omnium authore acquieſcamus: tum pia erit in omni bonorum genere gloriatio. *Quod in ſimplicitate Dei.* Vocat hic ſimplicitatem Dei, eodem ſenſu, quo ad Romanos 3. c. 23. Gloriam Dei: item Iohannis 12. f. 43, Gloriam Dei & hominum. Qui gloriam hominum amant, volunt coram hominibus aliquid videri, aut hominum opinione cenſeri. gloria Dei eſt quæ conſtat coram Deo. Non ergo ſatis habet Paulus teſtari, ſinceritatem ſuam fuiſſe perſpectam hominibus: ſed addit Coram Deo ſe talem fuiſſe. εἰλικρίνεια (quàm ego puritatem verti) proxima eſt ſimplicitati: eſt enim aperta & ſincera agendi ratiò, quæ velut perſpicuum reddit cor hominis. Vtraque verſutiæ fuco & obliquis conſiliis opponitur. *Non in ſapientia carnali.* Subeſt hic ſpecies occupationis. nam quod in eo deſiderari poterat, vltro fatetur, imò prædicat ſibi defuiſſe: ſed addit, ſe inſtructum fuiſſe Dei gratia, quæ longo interuallo excellat. Fateor, inquit, me deſtitutum fuiſſe ſapientia carnali: ſed præditus fui Dei virtute, quã ſiquis non erit contentus, meum Apoſtolatum minoris faciat licet. Quòd ſi nullius momenti eſt carnis ſapientia: mihi ad ſolidam laudem nihil deeſt. Sapiẽtiam carnalem vocat, quicquid extra Chriſtum nobis ſapientiæ exiſtimationem conciliat. Vide primum caput

ſuperioris Epiſtolæ,& ſecundum. Ergo per Dei gratiam quæ illi opponitur,quicquid hominis natura & ingenio ſuperius eſt, ac Spiritus ſancti dona quæ Dei virtutem in carnis infirmitate palàm monſtrabant, intelligere conuenit. *Abundantius erga vos.* Non quia minùs ſincerus fuerit alibi: ſed quòd diutius Corinthi egerat,vt amplius & luculentius fidei ſuæ ſpecimen illic edere potuerit: vt alias occaſiones taceam. conſultò tamen hoc expreſſit,acſi diceret,nihil opus eſſe teſtimoniis procul accerſitis: quãdoquidem ipſi optimi omnium teſtes erant.

13 *Non enim alia ſcribimus.)* Hîc obliquè perſtringit pſeudoapoſtolos, qui ſe immodicis iactantiis venditabant:quum tamen nihil aut parum eſſet rei,& ſimul occurrit calumniis: nequis excipiat,cum ſibi plus arrogare quàm debeatur. Dicit ergo, nihil ſe verbis iactare quod non factis probet: ídque teſtibus Corinthiis. Cæterùm ambigua verborum ſignificatione factum eſt vt locus hic malè fuerit expoſitus. ἀναγινώσκειν Græcis,nunc legere,nũc recognoſcere ſignificat,ἐπιγινώσκειν,nunc cognoſcere,nunc quod Latini propriè dicunt,agnoſcere:ſicuti apud iuriſcõſultos,Agnoſcere partum.quod etiam Budæus annotauit. Hoc modo ἐπιγινώσκειν plus eſt quàm ἀναγινώσκειν. Recognoſcit enim,hoc eſt,tacito animi ſenſu conuictus, verum eſſe intelligit,qui tamen non agnoſcit:hoc eſt,ſuo conſenſu libenter comprobat. Nunc expendamus verba Pauli:alii legunt, Non alia ſcribimus quàm quæ legitis & agnoſcitis. quod palàm eſt eſſe nimis frigidum,ne dicam ineptum. Nam quòd Ambroſius ita mitigat, Non modò legitis: ſed etiam agnoſcitis: nemo eſt qui non videat à verbis eſſe omnino alienum. Senſus autem quem affero planus eſt, ac ſponte fluit:neque alia ratio hactenus impediuit lectores quominus ipſum perciperent, quàm quòd diuerſa verbi ſignificatione decepti, clauſos oculos habuerunt. Summa eſt, quòd Paulus alia ſe in medium proferre negat, quàm quæ nota ſint & comperta Corinthiis: imò de quibus redditurì ſibi ſunt teſtimonium. Prius eſt *recognoſcere,* quum rem ita habere experiẽtia conuicti ſunt.ſecundum eſt *agnoſcere,*quum veritati ſubſcribunt. *Spero autem quod in finem.* Quia nondum ad ſanam mentem perfectè redierant Corinthii,vt iuſta trutina & æqua appenderẽt eius fidem: cœperant tamen aliquid corrigere ex peruerſo ſuo & maligno iudicio: ſignificat ſe in poſterum melius ſperare. Aliqua ex parte, inquit, iam me agnouiſtis: ſpero magis ac magis vos agnituros qualis fuerim inter vos, & qualiter me geſſerim. Hinc clarius patet quid intellexerit per verbum ἐπιγινώσκειν. Porrò ad tempus reſipiſcentiæ hoc pertinet. nam initio planè & ſolidè agnouerant,poſtea obliquis ſermonibus nebulæ fuerant obductæ recto iudicio, tandem redire aliquatenus cœperant ad ſanam mentem.

14 *Siquidem gloriatio veſtra.)* Breuiter attigimus modũ,quo ſanctis fas eſt gloriari in Dei beneficiis: nẽpe dum acquieſcunt in ſolo Deo, neque in alium ſcopum collineant. Ita pia erat gloriatio Pauli quòd ſuo miniſterio Corinthios ſub Chriſti obedientiam redegiſſet: Corinthiorum verò,quòd à tali Apoſtolo tam fideliter & probè fuiſſent inſtituti.quod nõ omnibus contigerat.Modus hic in hominibus gloriandi,nihil obſtat quominus in ſolo Deo gloriemur.Admonet autem Corinthios,probum ſe Chriſti ſeruum ac minimè fucatum ab illis agnoſci,ipſorum maximè referre:quia ſi ab eo diſceſſerint, priuentur ſumma gloria. Quibus verbis coarguitur eorum leuitas,quòd malignis & inuidis nimium creduli,vltro ſumma gloria ſe priuauerint. *In die Domini.* Diem extremũ intelligo,qui fluxas omnes mundi glorias abolebit: ſignificat ergo,gloriationem de qua nunc agit,non eſſe euanidam,quales ſunt quæ coram hominibus refulgent: ſed perpetuam & ſtabilem,quia in die Chriſti perſtabit. Tunc enim Paulus tot victoriarum quas Chriſti auſpiciis obtinuit, triumphum aget: & in pompa ducet omnes populos ſuo miniſterio ſub glorioſum Chriſti iugum redactos. Eccleſia verò Corinthiorum, tanti Apoſtoli opera fundatam ſe fuiſſe & inſtitutam triumphabit.

15 ***Et hac fiducia volui primùm ad vos venire, vt ſecundam gratiam haberetis: & per vos tranſire in Macedoniam.***

16 ***Et rurſum è Macedonia venire ad vos: & à vobis deduci in Iudæam.***

17 ***Hoc igitur quum animo propoſitum haberem, nuncubi leuitate vſus ſum? aut quæ cogito,ſecundum carnem cogito? vt ſit apud me Etiam,etiam: & Non,non.***

18 ***Fidelis Deus,quòd ſermo noſter apud vos non fuit Etiam,& Non.***

19 ***Dei enim Filius Ieſus Chriſtus in vobis per nos prædicatus, per me & Syluanum & Timotheum,non fuit Etiam & Non:ſed Etiam fuit in ipſo.***

20 ***Quæcũque enim ſunt Dei promiſſiones,in illo ſunt Etiam. quare & per ipſum ſit amen Deo ad gloriam per nos.***

15 *Hac fiducia.)* Quum ſpem feciſſet aduentus ſui,mutauerat deinde conſilium. id in calumniam tractum fuiſſe,indicio eſt excuſatio. Quum dicit hac fiducia ſe fretum,conſilium veniendi cœpiſſe: obliquè culpam deriuat in Corinthios,qui ſua ingratitudine hanc fiduciam illi adimendo, acceſſum quodammodo obſtruxerint. *Vt ſecundam gratiam.* Prima gratia fuerat,quòd toto ſeſquianno incubuerat ad illos Domino lucrifaciendos: ſecunda erat,confirmari eius aduentu in fide ſemel recepta, & ad profectum ſanctis eius monitionibus incitari. Hac ſe priuarant Corinthii, quum Apoſtolum ad ſe venire paſſi non fuerant, dabant igitur ipſi pœnam vitij ſui: quod Paulo imputarent, non erat. Siquis tamen cum Chryſoſtomo χάριν pro χαρὰν malit accipere,non valde repugno,prior tamen expoſitio ſimplicior eſt.

17 *Nunc vbi leuitate vſus.)* Duo ſunt præcipuè quæ faciunt vt hominum vel conſilia ſucceſſu careant,vel promiſſa veritate: quòd in ſingulas propè horas mutantur, & quòd in ſuſcipiendis deliberationibus nimium ſunt audaces. Signum eſt inconſtantię ſtatuere aut polliceri,cuius te mox pœniteat. Id vitium ſibi accidiſſe negat Paulus, Non mutaui, inquit,fidem datam, leuitate: à temeritate quoque & improba confidentia ſe abfuiſſe negat: ſic enim interpretor, *Secundum carnem cogitare.* nam hominum hic vulgaris mos eſt, ſicuti dixi, perinde acſi à Dei prouidentia non penderent, eiúſque arbitrio non eſſent

eſſent obnoxii, audacter & ſuperciliosè deliberare quid facturi ſint. Deus autem vt hanc arrogatiam vindicet, fruſtratur eorum conſilia ſucceſſu, ipſóſque ſubinde ludibrio exponit. Poſſet quidem latius extendi particula *Secundum carnem*, vt vitioſas omnes deliberationes comprehendat, & quæ in rectum finem non referuntur: quales ſunt in quibus regnat ambitio, auaritia, aut alius quiſpiam prauus affectus, verùm hìc nihil tale (meo iudicio) attingere voluit Paulus: ſed ſolam temeritatem quæ in capiendis cõſiliis homini vulgo pluſquam familiaris eſt ac quotidiana. Ergo ſecundum carnem cogitare, eſt non habere Deum moderatorem, ſed præcipiti audacia ferri, quæ iure poſtea derideatur à Deo ac puniatur. Ab his vitiis vt ſe purget Apoſtolus, quærit tanquam in aduerſariorum perſona. Vnde, quod iam admonui, veriſimile eſt fuiſſe ab improbis aliquid ſparſum. *Vt ſit apud me etiam, etiam.* Quidam ſuperioribus connectunt hanc ſententiam: atque ita exponunt; Perinde ac ſi in manu mea eſſet præſtare quicquid delibero, quemadmodum homines quicquid in mentem illis venit, conſtituunt ſe facturos: & quum ne linguam quidem gubernare queant, diſponunt vias ſuas, inquit Solomo. Et certè verba hoc ſonant: vt quod ſemel affirmatum eſt, fixum maneat: quod ſemel negatum eſt, nunquã fiat. Sic Iacobus cap. 5. c. 12. ſuæ Epiſtolæ; Sit veſtrũ eſt, eſt: veſtrũ non, ſit non: ne in ſimulationẽ incidatis. Deinde contextus valde hoc modo aptus foret, quantum ad ſuperiora. Hoc enim eſt conſultare ſecundum carnem, quum abſque exceptione volumus noſtra decreta inſtar eſſe oraculorum: ſed huic interpretationi repugnat quod continuò ſequitur, Fidelis Deus, &c. vbi dum negare vult Paulus ſe fuiſſe inconſtantem in ſua prædicatione, eandem loquendi formam vſurpat. Eſſet autem abſurdum, ſi eodem ferè verſu pro vitio duceret, ſuum Etiam, fuiſſe etiam: ſuum Non, fuiſſe non: & ſibi hoc tribueret pro ſumma laude. Video quid reſponderi queat, ſi libeat argutiis ludere: ſed nihil amo niſi ſolidum. Itaque non dubito quin Paulus inconſtantiam his verbis notare voluerit, vtcunque aliud in ſpeciem præ ſe ferant: vt calumniam illam à ſe remoueret, quòd aliud promittere ſoleret verbis, quàm præſtaret opere. Ita geminatio affirmationis & negationis non idem valebit quod apud Matthæum & Iacobum: ſed hunc habebit ſenſum, Vt ſit nunc apud me Etiam, etiam: rurſus quum libuerit, ſit Non, non. Quanquam fieri poteſt vt obrepſerit ſcribarum ignorantia: quum Vetus interpres non repetat. Quicquid ſit, de vocibus non multùm nos eſſe ſolicitos oportet: modò Apoſtoli mentem teneamus: quæ ex ſequentibus (ſicut dixi) clarè patet.

Prou. 16. a. 1.

Mat. 5. e. 34.

18 *Fidelis Deus.*) *Sermonis* nomine doctrinam indicari patet ex ratione addita: quum dicit, Filium Dei à ſe prędicatum, non fuiſſe varium, &c. Quòd autem ſibi perpetuò conſtiterit in doctrina, neque ſui fuerit diſſimilis, ex eo vult iudicium fieri ſuæ integritatis: atque ita leuitatis aut malæ fidei ſiniſtram tollit ſuſpicionem. Non eſt autem neceſſarium argumentum, vt qui fidelis eſt in doctrina, ſit etiam in omni ſermone verax. ſed quia non magni faciebat Paulus qualis iudicaretur, modò ſarta tecta maneret doctrinę ſuæ maieſtas: ideo ad eam partem præcipuè reuocat Corinthios. Innuit quidem ſe eodem bonæ fidei tenore vſum eſſe in tota vita, quem in miniſterio ſuo Corinthii ſpectauerint: videtur tamen quaſi data opera transferre à ſua perſona ad doctrinam, calumniæ depulſionem: quia nollet obliquè Apoſtolatum ſuum ſugillari, de ſe alioqui non adeò ſolicitus: ac vide quãto ſtudio in hoc incumbat. Deum enim teſtem adducit quàm ſimplex ſinceráque fuerit ſua prædicatio: non flexiloqua, non verſatilis, non ad tempus cõpoſita. Et in iureiurando, Dei veritatem cum doctrinę ſuæ veritate cõſociat: acſi diceret, Quàm fidelis eſt Deus ac verax, tam certa eſt firmáque veritas meæ prædicationis, nec mirum. Verbum enim Dei, quod in æternum manere dicit Ieſaias, non aliud eſt quàm quod Prophetæ & Apoſtoli mundo publicarunt: ſicuti Petrus exponit. Inde illa etiam fiducia, quòd ad Galatas 1. b. 8, anathema denuntiat Angelis, ſi Euangelium ſuo cõtrarium afferre auſi fuerint. Quis autem Angelos cęleſtes ſuę doctrinæ ſubiicere audeat, niſi Deum habeat authorem ac vindicem? Tali conſcientiæ firmitudine inſtructos eſſe oportet miniſtros, qui ſuggeſtum vocem Chriſti nomine edituri conſcendunt: vt ſuam doctrinam nihilo magis euerti poſſe nouerint, quàm Deum ipſum.

Ieſa. 40. b. 8.
1. Pet. 1. d. 25.

19 *Dei enim Filius.*) Probatio eſt: quia nihil cõtineret ſua prædicatio niſi vnum Chriſtum, qui ęterna eſt ac immutabilis Dei veritas. Epithetũ iſtud, *Per nos prædicatus*, emphaſin habet. quia enim fieri poteſt, & ſępe accidit vt hominum figmentis deformetur Chriſtus, & quaſi fucis adulteretur: id à ſe & collegis factum eſſe negat: ſed ſincerè & qua decet integritate ſe purum ipſum propoſuiſſe ac minimè fucatum. Porrò cur Apollon omiſerit, quum Timotheũ nominaret ac Syluanum, non liquet certò: niſi quòd probabile eſt, vt quique impiorum calumniis magis impetebantur, ita fuiſſe diligentius ab eo defenſos. Cęterùm his verbis ſignificat, totam ſuam doctrinam ſimplici vnius Chriſti cognitione fuiſſe cõprehenſam: ſicuti reuera totum Euangelium in ea continetur. Itaque vagantur extra oleas qui aliud quàm vnicũ Chriſtum docent, quacunque alioqui ſapientiæ oſtentatione turgeant. Nam vt eſt finis Legis: ita caput, ſumma, cõplementum denique omnis ſpiritualis doctrinæ. Secundò, ſignificat ſuam de Chriſto doctrinã non fuiſſe verſatilem aut flexiloquam, vt inſtar Protei illum ſubinde transfiguraverit: ſicuti nõnulli, perinde acſi pilam manu verſarent, in eo commutando ludunt, tantùm vt acumen ſuum venditent: alij in hominum gratiam varias illi formas affingunt: alii quicquid vno die tradiderunt, metu poſtridie retractant. talis non fuit Pauli Chriſtus, nec eſſe poteſt vllius veri Apoſtoli. Quare falsò ſe Chriſti miniſtros eſſe iactitant qui ipſum verſicolorem pingunt, pro ſuo commodo. Is enim demum verus eſt Chriſtus, in quo apparet hoc ęquabile & perpetuum Etiam, quòd illi proprium eſſe Paulus aſſerit.

20 *Quæcunque enim promiſſiones Dei.*) Hìc rurſus confirmat, quàm firmam & inflexibilem eſſe deceat prædicationem de Chriſto, quum ſit ipſe omnium promiſſionum Dei firmamentum. Eſſet enim pluſquam abſurdum, eum nutanti eſſe ſimilem, in quo omnes Dei promiſſiones ſtabiliũtur. Tametſi autem generalis eſt ſententia, vt mox videbimus: accommodatur tamen ad circunſtantiam pręſentis cauſæ, nempe ad firmitudinem Paulinæ doctrinæ aſtruendam. Neque enim de Euangelio duntaxat in genere diſſerit: ſed ſuum Euangelium ſpecialiter ornat hoc titulo, acſi diceret, Si ſolidæ ſunt & bene fundatæ Dei promiſſiones, firmam quoque eſſe oportet meam prædicationem, quæ non niſi Chriſtum cõtinet, in quo illę omnes ſtabiliuntur. Verùm quia his verbis nihil aliud intendit quàm ſe genuinum & nullis externis

acceſſionibus vitiatum Euangelium prædicaſſe:retineamus generalem doctrinam, quòd ſolo Chriſto fulciantur omnes Dei promiſſiones. Sententia memorabilis, & vnum ex præcipuis fidei noſtræ capitibus. Pendet autem ex alio principio, quòd non niſi in Chriſto propitius eſt nobis Deus Pater: promiſſiones verò teſtimonia ſunt paternæ erga nos eius beneuolentiæ: ſequitur ergo per ipſum ſolum eas impleri. Promiſſiones dico gratiæ Diuinæ eſſe teſtimonia: nam etſi indignis quoque benefacit Deus, vbi tamen ad eius beneficia accedunt promiſſiones, ſpecialis eſt ratio, quòd illic Patrem ſe declarat. Deinde percipiendis Dei promiſſionibus nō ſumus idonei,niſi impetrata peccatorum remiſſione,quam per Chriſtum conſequimur. Tertiò,promiſſio qua nos ſibi Deus in filios adoptat, omnium eſt prima. Cauſa autem & radix adoptionis eſt Chriſtus: quia non aliis Pater eſt Deus, niſi qui Filij ſui vnigeniti membra ſunt & fratres. Sed omnia fluunt ex illo fonte, Deo nos inuiſos magis eſſe quàm acceptos, extra Chriſtum: quum tamen ideo nobis promittat Deus quæcunque promittit, quia nos amat. Itaque non eſt mirum ſi omnes Dei promiſſiones in Chriſto ratas eſſe ac firmas hîc tradat Paulus. Sed quæritur vtrúmne ante Chriſti aduentum, fluidæ aut inualidæ fuerint: nam videtur hîc loqui Paulus de Chriſto in carne exhibito. Reſpondeo, quæcunque ab initio mundi promiſſiones datæ ſunt fidelibus, in Chriſto fuiſſe fundatas. vnde Moſes & Prophetæ, quoties de reconciliatione cum Deo, de ſpe ſalutis, aut de quauis gratia diſſerunt, ſubiiciunt eius mentionem: & de eius aduentu ac regno ſimul cōcionantur. Dico iterum promiſſiones ſub Veteri teſtamento piis fuiſſe impletas, quatenus expediebat in ipſorum ſalutem. ſimiliter tamen verum eſt, quodammodo fuiſſe ſuſpenſas,donec aduenit Chriſtus, per quem illis conſtaret verus effectus. Et ſanè fideles ipſi ita recumbebant in promiſſiones, vt earum tamen veritatem reiicerent in exhibitionem Mediatoris: ſpémque ſuam eò vſque ſuſpenderent. Denique ſiquis expendat quis ſit mortis & reſurrectionis Chriſti fructus, facilè inde colliget qualiter obſignatæ per eum fuerint ſtabilitæque Dei promiſſiones, alioqui ſolidum complementum nunquam habituræ. *Quare & per ipſum ſit Amen.* Hîc etiam Græca exemplaria non conſentiunt. quædam enim habent vno contextu, Quotquot ſunt Dei promiſſiones,per ipſum ſunt etiam,& per ipſum amen,Deo ad gloriam per nos. Verùm diuerſa lectio quā ſequutus ſum, magis eſt expedita,& ſenſum pleniorem cōtinet. Nam ſicuti dixerat,in Chriſto Deum ſanxiſſe omnium ſuarum promiſſionum fidem: ita nunc officium noſtrum eſſe admonet, eiuſmodi ſanctioni accinere. quod fit dum certa fide in Chriſto acquieſcentes, ſubſcribimus & ſignamus quòd Deus ſit verax:
Iohan.3.d.33. quemadmodū habetur apud Iohannem. idque ad eius gloriam: quia hic finis eſt quò referri debet omnia, Epheſ.1.b.13, & Rom.3.a.4. Diuerſa lectio fateor magis eſt vſitata: ſed quia frigida eſt, hanc præferre non dubitaui, quæ pleniorem doctrinam continet, deinde ad cōtextum longè eſt aptior. Officij enim Corinthios admonet Paulus, vt ſuum amen reſpondeant, poſtquā in ſimplici Dei veritate fuerunt edocti. quod ſicui tamen graue ſit ab altera lectione diſcedere: ſemper elicienda erit ad mutuum doctrinæ & fidei conſenſum exhortatio.

21 *Qui autem confirmat nos vobiſcum in Chriſto, & qui vnxit nos, Deus eſt:*

22 *Qui & obſignauit nos, & dedit arrhabonem Spiritus in cordibus noſtris.*

Deus quidem ſemper eſt verax, cōſtánſque in omnibus ſuis promiſſis: habétque perpetuò ſimul ac loquutus eſt, ſuum amen. Nos autem qua ſumus vanitate, non aliter reſpondemus illi noſtrū amen, quàm dum verbo ſuo certum teſtimonium reddit in cordibus noſtris. id facit per Spiritum ſuum. id eſt quod nūc ſibi vult Paulus. Docuerat ſuperius hanc eſſe aptam ſymphoniam, quū Dei vocatio pœnitentia caret, nóſque viciſſim oblatam adoptionis gratiam, indubia fide amplectimur. Quòd Deus in propoſito ſuo firmus manet, nihil mirum: ſed mutua fidei noſtræ conſtantia paria facere cum Deo, id verò non eſt humanæ facultatis. atque Deum imbecillitati noſtræ aut defectui (vt vocant) mederi docet, quum infidelitatem noſtram corrigendo, per Spiritum ſuum nos confirmat. Ita fit vt glorificemus ipſum firma fidei conſtantia. Se verò ſocium diſertè adiungit Corinthiis, quò melius ad colendam vnitatem ſibi conciliet eorum animos.

21 *Qui vnxit nos.)* Pluribus verbis rem vnam deſignat. nam confirmationi vnctionē adiungit & obſignationem: aut hac duplici metaphora clarius illuſtrat quod priùs dixerat ſine figura. Nam Deus cæleſti Spiritus gratia nos perfundens, hoc modo obſignat cordibus noſtris verbi ſui certitudinem. Quartum deinde ponit, datum nobis eſſe Spiritum inſtar arrhæ. quę ſimilitudo, vt ſępius ab ipſo vſurpatur, ita valde eſt apposita. Nam vt Spiritus teſtimonium adoptionis reddendo, nobis ſponſor eſt, fidem promiſſionū ſtabiliendo, σφραγὶς eſt ac ſigillum: ita meritò arrha dicitur, quia efficit vt ratum ſit vtrinque Dei pactum, quod alioqui quodammodo penderet. Hîc primùm notanda eſt relatio quam requirit Paulus inter Dei Euangelium & fidem noſtram. nam ſicuti certo certius eſt quicquid loquitur Deus, ita vult illud firmo ſtabilique aſſenſu in animis noſtris eſſe conſtitutum. Deinde notandum eſt, quum eiuſmodi certitudo res ſit humanæ mentis captu ſuperior, hoc eſſe Spiritus ſancti officium, nobis intus confirmare quod Deus verbo ſuo promittit. vnde hos titulos habet, quòd ſit vnctio, arrha, paracletus, & ſigillum. Tertiò notandum eſt, quicunque teſtem Spiritum ſanctum non habent, vt Deo ad certam ſpem ſalutis vocanti, amen reſpondeant, falsò Chriſtianum nomen obtendere.

23 *Ego autem teſtem inuoco Deum in animam meam, quòd parcens vobis, nondum venerim Corinthum.*

24 *Non quod dominemur fidei veſtræ: ſed adiutores ſumus gaudij veſtri. fide enim ſtatis.*

CAPVT II.

DEcreueram autem hoc in meipſo, non amplius venire in triſtitia ad vos.

2 *Si enim ego contriſto vos: & quis eſt qui me exhilaret, niſi is qui erit triſtitia affectus ex me?*

23 Ego

23 *Ego autem.)* Nunc demum cauſam reddere incipit mutati conſilij. Nam hactenus calumniam tantùm repulit. quum autem dicit, *Se illis peperciſſe*, culpam obliquè in eos retorquendo, admonet iniquum fore ſi grauetur eorum delicto:ſed multo fore iniquius,ſi hoc ipſi ſuſtineant: longè autem iniquiſſimum ſi aſſentiantur tam improbæ calumniæ,quum ita ſcilicet peccati ſui reum ſubſtituerent innocentem ſuo loco. Hoc autem modo illis pepercit,quia ſi veniſſet,coactus fuiſſet ſeueriùs illos increpare. malebat autem ſponte eos reſipiſcere ante ſuum aduentum,vt aſperioris remedij nullus foret vſus. quod inſigne argumentum eſt pluſquam paternæ lenitatis. Quantæ enim indulgentiæ fuit,quum iuſtam haberet cauſam excandeſcendi, declinare hanc neceſſitatem? Et iuſiurandum adhibet, neq; id temporis cauſa videatur fingere. Nam & res per ſe erat non contemnenda:& magni intererat,ab omni mendacij fictioniſque ſuſpicione procul eum abeſſe. Duo autem ſunt,quæ iuſiurandum faciunt legitimū & piū:cauſa,& affectus. Cauſam dico,vbi non iuratur temere:hoc eſt,in nugis nihili,aut etiam leuibus negotiis: ſed quū operæpretium eſt duntaxat. Affectum voco,vbi non tam reſpicitur commodum priuatum,quàm honori Dei ſtudetur,& fratrum bono. Hic enim finis ſemper ſpectandus eſt, vt Dei honori ſeruiant noſtra iuramenta,& proximis re iuſta ſeruiant. Formula quoque notanda eſt:primùm quòd Deum aduocat teſtem, deinde in animam ſuam. nam in rebus dubiis & obſcuris,vbi deficit hominum cognitio, ad Deum confugimus,vt ipſe qui ſolus eſt veritas, reddat teſtimonium veritati. Qui autem Deo vtitur teſte,ſimul periurij vltorem citat,ſi fallit:hoc ſibi vult particula *In animam meam:* ac ſi diceret,Non recuſo quin pœnam ſumam, ſi mentior. Tametſi autem hoc non ſemper exprimitur verbo, ſubaudiendum eſt tamen: quia ſi nos infidi ſumus, Deus fidelis manet: nec ſeipſum abnegabit. non patietur ergo impunitam nominis ſui profanationem.

24 *Non quòd dominemur.)* Anticipat obiectionem quam opponere quiſpiam poterat. Quid? ergóne tam impotenter te geris, vt ſolo aſpectu ſis formidabilis? Atqui iſta eſſet non Chriſtiani paſtoris grauitas,ſed immanis tyranni ſæuitia. Huic obiectioni reſpondet: primùm indirectè,negans rem ita habere:poſtea directè,oſtendēs paterni hoc quoque fuiſſe affectus,quòd coactus fuiſſet aſperius illos tractare. Quum eorum fidei dominari ſe negat, ſignificat iniuſtam hanc eſſe & minimè tolerandam poteſtatē, imò tyrannidem in Eccleſia. Fides enim prorſus ab hominum iugo ſoluta liberrimáque eſſe debet. Notandum autem quis loquatur:nam ſiquis omnino ſit mortalium qui ius habeat, tale dominium ſibi vendicandi,Paulus certè dignus hac prærogatiua fuit. fatetur autem ſibi non competere. Itaque colligimus fidem non aliam ſubiectionem agnoſcere, quàm verbi Dei: hominum imperio minimè eſſe obnoxiam. Annotauit Eraſmus,ſubaudiendo Græcè particulam, ἕνεκα, ſic poſſe intelligi, Non quòd vobis,fidei cauſa dominemur.qui ſenſus eodem ferè redit. Innuit enim nullum eſſe dominium ſpirituale, niſi vnius Dei. Semper illud manet fixum,Paſtoribus nullum eſſe proprium imperium in cōſcientias:quia miniſtri ſint, non domini. Quid ergo ſibi & aliis facit reliquum?vocat *adiutores gaudij:*quo nomine ego felicitatem intelligo. Quanquam gaudium oppoſuit terrori, quem incutiunt tyranni ſua ſæuitia, & pſeudoprophetæ tyrannis ſimiles, qui cum rigore dominantur & potentia,vt eſt apud Ezechielem. Ratiocinatur autem à Ezec.34.a.4.
cōtrariis,ſe regnum minimè vſurpaſſe in Corinthios quia potius eos in pacem liberam & lætitiæ plenam aſſerere ſtuduerit. *Fide enim ſtatis.* Cur hoc addiderit,alij aut diſſimulāt penitus,aut nō ſatis clarè docent. Ego iterum argumentum eſſe puto à repugnantibus. Si enim hic eſt fidei effectus atque hæc natura, fulcire nos vt ſtemus: abſurdum eſt, vt ſit hominibus ſubiecta. Ita tollitur iniuſta illa dominatio, cuius crimen à ſe nuper depulit.

1 *Decreueram autem.)* Quiſquis fuerit capitum diuiſor,fecit hìc ineptam ſectionem. Nunc enim demum exponit Apoſtolus,quomodo illis pepercerit. Decreueram, inquit,non venire ad vos amplius cum triſtitia: hoc eſt,aduentu meo cauſam triſtitiæ vobis afferre. Venerat enim ſemel per Epiſtolam, qua eos acriter pupugerat. Itaque quo tempore nondum reſipuerant,venire ad eos noluit, ne coràm iterum mœrore eos afficere cogeretur. nam malebat eorum reſipiſcentiæ dare longius temporis ſpatium. Et verbum ἔκρινα, omnino verti debet in tempore pluſquam perfecto: quia rationem afferens interpoſitæ moræ, ſuperioris temporis conſilium exponit.

2 *Si enim ego contriſto.)* Probatio ſuperioris ſententiæ. nemo ſibi libenter mœrorem accerſit. dicit autem Paulus,ſibi ita communem eſſe ſympathiam cum Corinthiis, vt nequeat, niſi ipſis hilaribus, gaudere. imò ipſos ſibi cauſam & autores lætitiæ eſſe teſtatur: quod non poterant,ſi fuiſſent ipſi triſtes. Hic affectus ſi in Paſtoribus vigeat,optimum erit temperamentum,ne terroribus animos perturbent. quos læta comitate fouere debuerant. Nam hinc nimis moroſa ſeueritas, quòd Eccleſiæ ſalute non perinde lætamur,vt deceret.

3 ***Et ſcripſeram vobis hoc,ne veniens, triſtitiam ſuper triſtitiā haberem, à quibus oportebat me gaudere: fiduciam habens de vobis omnibus,quòd meum gaudium veſtrum omnium ſit.***

4 ***Ex multa enim afflictione & anguſtia cordis, ſcripſi vobis per multas lacrymas, non vt contriſtaremini,ſed vt charitatem cognoſceretis,quam habeo abundantius erga vos.***

5 ***Siquis autem contriſtauit,non me contriſtauit,ſed ex parte: vt ne vos omnes grauem.***

3 *Scripſeram vobis.)* Sicuti nuper dixerat ſe ideo diſtuliſſe aduentum ad eos ſuum, ne ſecundò triſtis & rigidus veniret: ita nunc quoque ſe per Epiſtolam primò triſtem veniſſe docet, ne coràm ſeueritatis ſuæ rigorem ſentirent. quare non eſt quòd de priore illa triſtitia conquerantur, in qua illis conſulere voluit. Longius etiamnum procedit: nempe quòd ſcribendo, noluerit eis mœrorem incutere, aut dare aliquam ſignificationem indignationis: ſed potius ſuum erga eos ſtudium probare,ſuúmque amorem, Hoc modo ſiquid fuit acerbitatis in Epiſtola, non mitigat tantùm,ſed etiam amabile & ſuaue reddit. Sed quū poſtea fateatur quod hìc negat,videtur ſecum pugnare. Reſpondeo, nullam eſſe repugnantiam: neque enim fatebitur hunc ſibi finem vltimum fuiſſe,contriſtare Corinthios: ſed viam qua eos ad verum gaudiū perdu-

ceret. priuſquam tamen hoc dicat, de fine hîc tãtùm loquitur: medium quod minus gratum erat, omittit, vel pauliſper ſuſpendit. *Fiduciam habens.* Fiduciam hanc ſibi ſumit erga Corinthios, vt viciſſim ita ſint perſuaſi de animo ipſius. Nam qui odit, inuidet: vbi commune gaudium, illic perfectus amor ſit oportet. Quòd ſi Pauli opinioni iudicióque non reſpondeant Corinthij, indignè eum fruſtrantur.

4 *Ex multa enim afflictione.)* Altera ratio mitigandæ aſperitatis, qua vſus fuerat. nam qui ridentes, voluptatem capiunt ex aliorum fletu, quum in eo crudelitatem ſuam prodant, non poſſunt nec debent ferri. Paulus autem longè aliter affectum ſe fuiſſe teſtatur. Vehemẽtia doloris, inquit, mihi extorſit quæcunque ſcripſi. quis non excuſet ac boni conſulat quod ab eo animi affectu proficiſcitur? præſertim quũ ipſe non ſua ſed eorum cauſa & culpa angeretur. deinde non euomeret dolorem ſuum, vt in eos exonerando ſe leuaret: ſed potius vt ſuum illis amorem oſtenderet. His de cauſis non oportuit Corinthios exacerbari duriori reprehenſione. *Lacrymas* addit, quæ in viro forti & magnanimo ingentis doloris indicium ſunt. Hîc perſpicimus, ex quo animi ſenſu manare debeant piæ ſanctæque reprehenſiones & obiurgationes. Sunt enim multi clamoſi reprehenſores, qui in vitia declamitando, vel potiùs fulminando, mirum zeli ardorem præ ſe ferunt: interea ſecuro ſunt animo, vt videantur per luſum guttur & latera exercere velle. At pij paſtoris eſt, flere ſecum priuſquam alios ad fletum prouocet: tacita cogitatione diſcruciari priuſquam indignationis ſignum edat: & plus retinere apud ſe doloris, quàm aliis faciat. Notandæ etiam Pauli lacrymæ, quæ ſua abundantia mollitiem teſtantur: ſed magis heroicam, quàm fuerit illa ferrea Stoicorum durities. Quo enim teneriores ſunt charitatis affectus, eo ſunt laudabiliores. Aduerbium *Abundãtius* comparatiuè poteſt exponi. Atque ita tacita querimonia eſſet, Corinthios non referre pares in amore vices, quia frigidiùs diligant à quo ardenter amantur. Simplicius tamen accipio, quòd Paulus ſuum erga eos amorem extollat, vt hæc perſuaſio quicquid ſeueritatis eſt in eius verbis, mitiget.

5 *Siquis autem.)* Tertia ratio leniendę offenſionis, quòd dolorẽ habuerit cõmunem cum illis: & cauſa aliunde profecta ſit. Pariter, inquit, doluimus: & alius in culpa eſt. quanquam de hoc ipſo etiam mitiùs loquitur, quum dicit, Siquis: non affirmans, ſed potius rem ſuſpendens. Porrò locus hic à quibuſdam ſic intelligitur, quaſi velit Paulus dicere, Qui mihi cauſam dedit mœroris, ille vos quoque offendit. mecum enim debuiſtis pariter dolere: parum tamen abeſt quin ſolus doluerim. Nolo enim ſimpliciter hoc dicere, *Ne vos omnes grauem.* Ita in ſecundo membro eſſet correctio prioris. Sed Chryſoſtomi expoſitio multo eſt aptior. Legit enim vno contextu, Non me ſolùm ille contriſtauit, ſed propemodum vos omnes. Et quod dico Ex parte, ideo facio, ne illum nimis grauem. Tantùm in particula hac *Ex parte*, à Chryſoſtomo diſſentio. Interpretor enim poſitam pro Quodammodo. Scio Ambroſium de parte ſanctorum accipere: quia diuiſa eſſet Corinthiorum Eccleſia: ſed illud eſt argutum magis quàm firmum.

6 *Sufficit ei qui talis eſt, correctio, quæ illi contigit à pluribus:*

7 *Vt potius ediuerſo debeatis condonare, & conſolari: ne fortè abundantiori triſtitia abſorbeatur qui eiuſmodi eſt.*

8 *Quamobrem obſecrò vos, vt confirmetis erga eum charitatem.*

9 *Nam in hoc etiam ſcripſeram vobis, vt probationem veſtri cognoſcerem: an ad omnia obedientes ſitis.*

10 *Cui autem condonatis, etiam ego. etenim cui condonaui, ſiquid condonaui, propter vos condonaui, in conſpectu Chriſti.*

11 *Vt ne occupemur à Satana. non enim cogitationes eius ignoramus.*

6 *Sufficit.)* Iam manſuetudinem ad eum quoque extendit, qui præ aliis grauiter peccauerat: & cuius cauſa excanduerat aduerſus omnes, quòd ad eius ſcelus conniuerent. Quum huic quoque veniam indulgeat, qui pœna maiore dignus erat: illuſtre ſpecimen habent Corinthij, ex quo perſpiciant quãtum à nimia auſteritate abhorreat. Tametſi non id facit tantùm in Corinthiorum gratiam: ſed quia ipſe ſponte erat placabilis. debebant tamen in hac facilitate agnoſcere Corinthii ſummam eius humanitatem. Adde quòd non tantùm exorabilem ſe præbet, ſed alios hortatur vt eadem lenitate eum recipiant in gratiã. ſed hæc paulo diſtinctius conſideremus. Agitur de eo qui inceſtis nouercæ nuptiis ſe pollueràt: quoniam flagitium erat minimè tolerabile: Paulus excõmunicari hominem iuſſerat: Corinthios etiam duriùs increpauerat, quia tandiu ſcelus hoc diſſimulatione & patientia fouiſſent. Ex hoc loco apparet, illum reſipuiſſe quum fuiſſet ab Eccleſia monitus. Iubet ergo Paulus, illi dari veniam, & conſolatione etiam ſubleuari. Locus diligenter obſeruandus. docet enim qua æquitate & clementia temperanda ſit diſciplina Eccleſiæ, ne rigor modum excedat. Seueritate opus eſt, ne impunitate (quæ peccandi illecebra meritò vocatur) mali reddantur audaciores. Sed rurſus: quia periculum eſt ne is qui caſtigatur, animum deſpondeat, hîc adhibenda eſt moderatio: nempe vt Eccleſia ſimulatque reſipiſcẽtiam illius certò cognouerit, ad dandam veniam ſit parata. Qua in parte ego prudentiam deſidero in veteribus epiſcopis: neque ſanè excuſari debent, quin potius notandus eſt eorum error, vt cauere diſcamus. Paulus reſipiſcentia peccatoris cõtentus eſt, vt Eccleſiæ recõcilietur: illi verò nulla reſipiſcentię habita ratione, canones de triennali, de ſeptennali, & interdum totius vitæ pœnitentia ediderunt: quibus miſeros homines ab Eccleſiæ communione excludunt. Atque hac via, aut magis alienatur ab Eccleſia peccator, aut in hypocriſin inducitur. Quòd ſi per ſe eſſet probabile inſtitutum, tamen ad illud improbandum mihi hæc ratio ſufficeret: quòd diſſidet à Spiritus ſancti regula, quam hîc præſcribit Apoſtolus.

7 *Ne abſorbeatur à triſtitia.)* Hic excõmuncationis eſt finis, quòd ad perſonam eius qui deliquit, vt peccati ſui ſenſu confuſus, coram Deo & Eccleſia humilietur: ac cum vera diſplicentia & reatus confeſſione precetur veniam. Qui eò vſque adductus eſt, iam conſolatione magis indiget quàm obiurgatione,

itaque ſi durius cum eo agere pergas, crudelis erit inſultatio,non diſciplina. Sedulò igitur cauendum ne vltra hunc finem vrgeantur. Nihil enim periculoſius quàm Satanæ anſam porrigere, vt peccatorem ad deſperationem ſolicitet. Armamus autem Satanam,quoties eos qui ſeria peccati ſui agnitione tanguntur, conſolatione deſtituimus.

9 *Nam in hoc etiam ſcripſeram.*) Occupat obiectionem qua vti poterant, Quid ergo tibi volebas, quum tantopere ſuccenſuiſti quia in eum non animaduertebamus? Ex tam ſeuero iudice repente fieri patronum,nónne ſignum eſt hominis inter contrarios affectus fluctuantis? Hæc cogitatio multum detrahere poterat ex Pauli autoritate. verùm reſpondet ſe obtinuiſſe quod quærebat: itaque ſibi eſſe ſatisfactũ: vt iam dandus ſit locus miſericordiæ. Correcta enim eorum ſegnitia, nihil iam obſtabat quominus hominem proſtratum & iacentem ſua manſuetudine erigerent.

10 *Cui autem condonatis.*) Quo facilius eos placaret, ſuum ſuffragium veniæ ab illis datæ adiunxit. ac ſi diceret, Ne dubitetis ignoſcere: ego mihi ratum fore polliceor quicquid egeritis,iámque veſtræ ignoſcentiæ ſubſcribo. Secundò, dicit ſe hoc facere in eorum gratiam: & quidem ſincerè & ex animo. Iam demonſtrauerat quàm cuperet hominis ſaluti eſſe conſultum: nunc verò etiam ſe libenter hoc Corinthiis dare affirmat. Pro *conſpectu Chriſti*, aliqui Perſonam malunt: quia Paulus in illa reconciliatione, Chriſti vices obibat, & perſonam quodammodo ſuſtinebat: ſed mihi magis probatur, quòd ſincerè & abſque ſimulatione remittere ſe teſtetur. Solet enim hac loquutione exprimere puram & minimè fucatam rectitudinem. Quòd ſicui tamen prior ille ſenſus arrideat,notandum erit,Chriſti perſonam in medium ſtatui: quia nihil eſt quod magis ad miſericordiam flectere nos debeat.

11 *Ne occupemur à Satana.*) Poteſt referri ad id quod ſuperius dixerat de immodica triſtitia. Eſt enim illa peſſima Satanæ circumuentio, quum excuſſa omni conſolatione, quaſi deſperationis abyſſo nos abſorbet: atque ita exponit Chryſoſtomus. Ego tamen ad Paulum & Corinthios referre malo. Duplex enim illis erat periculu à Satanæ inſidiis: nempe ſi nimium fuiſſent auſteri ac moroſi: vel ſi orta fuiſſet inter eos diſſenſio. Accidit enim perſæpe vt pro correctionis zelo, obrepat Phariſaicus rigor, qui miſerum peccatorem præcipitet magis quàm ſanet. Sed de ſecundo potius loquitur, mea quidem ſententia, niſi etiam aliquatenus Corinthiorum voto obſecundaſſet Paulus, Satan diſſidio inter eos conflato inualuiſſet. *Non enim cogitationes.* Hoc eſt, Scimus à Domino moniti, hunc aſſiduè lapidem ab eo moueri, vt quum palàm nos perdere nequit, occultè adoriendo, incautos opprimat: quum ergo nouerimus, obliquis artibus ab eo nos impeti, & clandeſtinis molitionibus oppugnari: longè proſpiciendum nequa nobis noceat. Cogitationes hîc poſuit ſicut Hebræi vtuntur voce זמה ſed in malam partem pro aſtutis conſiliis & machinationibus,quæ fidelibus non debent eſſe incognitæ: neque erunt, modò ſe tradant Spiritui Dei regendos. In ſumma, quum moneat Deus, Satanam omnia moliri, quo nos circumueniat: præterea doceat quibus modis circumuenire nos poſſit: noſtrum eſt maturè occurrere nequa illi rima ad penetrandum pateat.

12 *Porrò quum veniſſem Troadem in Euangelium Chriſti: etiam oſtio mihi aperto in Domino,*

13 *Non habui relaxationem ſpiritui meo, eo quòd non inueneram Titum fratrem meum: ſed illis valedicens, profectus ſum in Macedoniam.*

14 *Deo autem gratia, qui ſemper* "*triumphare nos facit in Chriſto. & odorem cognitionis eius manifeſtat per nos, in omni loco.* *Vel, triumphat per nos.*

15 *Quia Chriſti ſuauis odor ſumus Deo, in iis qui ſalui fiunt, & in iis qui pereunt.*

16 *His quidem odor mortis in mortem: illis verò odor vitæ in vitam. & ad hæc quis idoneus?*

17 *Non enim ſumus quemadmodum multi, adulterantes ſermonem Dei: ſed tanquam ex ſinceritate, tanquam ex Deo, in conſpectu Dei in Chriſto loquimur.*

12 *Quum veniſſem Troadem.*) Nunc commemorando quid interea egerit, vbi locorum fuerit, quod iter peregrinando tenuerit, magis ac magis confirmat quod ſuperius dixerat de ſuo ad Corinthios aduentu. Dicit ſe Troadem ex Epheſo veniſſe, Euangelii cauſa. neque enim illac tranſeundum erat, in Achaiam iter facturo, niſi per Macedoniam tranſire vellet. Sed quum illic Titum non inueniſſet, quem Corinthũ miſerat, & per quem certior fieri debebat de ſtatu illius Eccleſiæ: tametſi multum illic prodeſſe poterat, & occaſionem habebat in manibus: dicit ſe tamen, omnibus poſthabitis, in Macedoniam veniſſe, ſtudio videndi Titi. Argumentum ſingularis cuiuſdam erga Corinthios amoris, adeo fuiſſe de ipſis ſolicitum, vt nuſquam quieſceret, etiam magna ſpe profectus oblata, niſi rebus ipſorum cognitis. inde patet cur diſtulerit ſuum aduentum. nolebat venire, niſi prius colloquutus eſſet cum Tito. Ex Titi deinde relatu intellexit, nondum maturum tunc fuiſſe veniendi tempus. perſpicuum ergo eſt, ita dilectos fuiſſe Corinthios à Paulo, vt profectiones ſuas omnes longóſque circuitus, eorum ſaluti attemperaret: proinde ſeriùs quàm promiſerat veniſſe ad eos, non quia fidei datæ oblitus, conſilium temere mutaſſet, aut abreptus fuiſſet aliqua leuitate: ſed quia vtilior illis eſſet mora. *Etiam hoſtio mihi aperto.* De hac metaphora dictũ eſt in poſtremum caput prioris Epiſtolæ. ſignificat occaſionem Euangelii promouendi fuiſſe oblatam. Sicuti enim oſtio aperto patet ingreſſus: ita progreſſus faciunt ſerui Domini, quum datur facultas. Clauditur oſtium, vbi nulla ſpes fructus oſtenditur. Sicuti autem oſtio clauſo nouum iter potius ingredi cõuenit, quàm vltrà tendendo, fruſtra nos inutili labore fatigare: ita vbi apparet ædificandi facultas, exiſtimemus oſtium, Dei manu nobis apertum, vt illuc Chriſtum inferamus: neque ſubtrahamus noſtrum obſequium tam benignæ Dei inuitationi. Verùm in eo peccaſſe videtur Paulus, quòd neglecta, aut ſaltem relicta præſenti facultate, in Macedoniam ſe contulerit. Nónne potius inſiſtere oportuit operi quod ad manum habebat, quàm poſt illud leuiter inchoatum, aliò repentè ſe proripere? & iam diximus, oſtii

apertionem teſtimonium eſſe Diuinæ vocationis: quod veriſſimum eſt. Reſpondeo, Paulum quum nequaquam vni Eccleſiæ addictus eſſet, ſed multis ſimul obligatus, non debuiſſe præſenti vnius aſpectu aliarum curam deponere. Deinde quo plus habebat coniunctionis cum Eccleſia Corinthiaca, debuiſſe eo propenſiorem eſſe ad illam iuuandam: ſic enim reputandum eſt, æquum fuiſſe vt Eccleſiam quam miniſterio ſuo fundauerat, ſingulari affectu complecteretur. ſicuti hodie noſtrum quidem officium eſt, toti Eccleſiæ ſeruire, curaréque vniuerſum eius corpus: vnicuique tamen maior & ſanctior eſt neceſſitudo cum ſua Eccleſia, cui propriè ſeruit. Res Corinthi parum feliciter habebant, vt de exitu non vulgariter anxius foret Paulus. non igitur mirum ſi hoc ſtimulo compulſus, ab occaſione alioqui non negligenda diſceſſerit, quum ad omnes partes ſimul obeundas nequaquam ſufficeret. Quanquam veriſimile non eſt, Troade pedem mouiſſe quin priùs in oſtium illud apertum aliquem ſuo loco induceret.

14 *Deo autem gratia.*) Hîc de miniſterii ſui ſucceſſu iterum gloriatur: & quàm non fuerit ipſe otioſus, quocunque locorum veniſſet, prædicat. verùm vt abſque inuidia hoc faciat, incipit à gratiarum actione, quam poſtea adhuc repetet. Non extollit autem per ambitionem res ſuas geſtas, vt ſuum nomen efferatur: neque per ſimulationem Deo gratias agit, inſtar Phariſæi. faſtu interea & arrogantia inflatus: ſed ex animo cupit agnoſci ſolius Dei opus quicquid erat laude dignum, vt ſola eius potentia magnifiat: & laudes ſuas commemorat in Corinthiorum bonum: vt quum audiunt, alibi tanto cum fructu eum ſeruiiſſe Domino, non patiantur inutilem eſſe apud ſe eius laborem: & reuereri diſcant eius miniſterium, quod Deus vbique tamglorioſum ac frugiferum reddebat. Nam quod Deus tam magnificè honorat, contemnere aut parui æſtimare, nefas eſt. Nihil autem magis noxium erat Corinthiis, quàm de Pauli Apoſtolatu & doctrina malignè ſentire: nihil rurſum vtilius quàm honorificè vtrunque amplecti. cœperat autem contemptui haberi apud multos: itaque tacere non debuit. Adde quòd improborum maledicentiæ ſanctam hanc gloriationem opponit. *Qui triumphare facit nos.* Si reddas verbum verbo, erit, Qui nos triumphat. ſed aliud ſentit Paulus, quam quod ſignificat Latinis hæc loquutio. Triumphari enim dicuntur captiui, qui ignominiæ cauſa, vincti catenis ante victoris currum trahuntur. Paulus autem intelligit, ſe quoque triumphi quem Deus agebat, fuiſſe participem: quòd eſſet opera ſua acquiſitus. qualiter legati currum primarii ducis, equis inſidentes comitabantur, tanquam honoris ſocii. Ergo quemadmodum ſub Dei auſpiciis militant omnes Euangelii miniſtri: ita & victoriam illi & triumphi honorem acquirunt. verùm ſingulos pro gradu militiæ, in quo eos collocauit, & pro induſtria ſibi nauata, triumphi ſocietate dignatur. Ita triumphum quidem agunt, ſed Dei magis quàm ſuum. Addit, *In Chriſto,* in cuius perſona triumphat Deus ipſe, ſicut in eum contulit omnem imperii gloriam. Siquis reddere malit, Qui triumphat per nos: ſenſus eo quoque modo non malè conſtabit. *Odorem cognitionis.* Triumphus erat, quod potenter & magnificè Deus per ipſum operabatur, odore gratiæ ſuæ ſaluifico mundum perfundens, dum per eius doctrinam quoſdam adducebat ad Chriſti cognitionem. continua eſt autem metaphora odoris, qua tam amabilis Euangelii ſuauitas, quàm vis & efficacia exprimitur, ad vitam ſpirandam. Interea admonet Paulus, adeò inſipidam non eſſe ſuam prædicationem, vt ſolo odore animas viuificet. hinc verò diſcamus, non alios rite proficere in Euangelio, quàm qui bona Chriſti fragrantia incitantur ad eum expetendum, vt mundi illecebris valedicant. Dicit autem, *In omni loco*: quibus verbis ſignificat, nuſquam ſe venire vbi non fructificet: ac vbicunque ſit, illic extare operæ ſuæ pretium. Sciebant Corinthii, quot locis Chriſti Euangelium antè ſparſiſſet: dicit nunc, vltima primis quadrare.

15 *Chriſti ſuauis odor.*) Quam metaphoram aptauerat Chriſti notitiæ, nunc ad perſonas Apoſtolorum transfert: ſed eadem ratione. quemadmodum enim lux mundi vocantur, quia facem Euangelii præferendo, homines illuminent: non autem quia proprio ſplendore illis præluceant: ita odoris nomen habent: non quia fragrantiam ex ſeipſis vllam emittant, ſed quia doctrina quam ferunt, odorifera ſit ad imbuendum ſuaueolentia ſua totum mundum. Certum eſt autem, elogium hoc competere omnibus Euangelii miniſtris: quia vbicunque pura eſt ac non fucata Euangelii prædicatio, illic reperietur vis odoris, quam hîc prædicat Paulus. Non dubium tamen quin de ſe ac ſui ſimilibus peculiariter agat, in ſuam laudem vertens quod obtrectatores vitio dabant. quòd enim à multis impugnaretur, quòd multorum odiis eſſet expoſitus, inde eum vilipendebant. Reſpondet ergo, fidos & ſinceros Euangelii miniſtros ſuauiter olere coram Deo: non tantùm quum ſalutari odore animas viuificant: ſed etiam quum exitium afferunt infidelibus. itaque Euangelium nihilo propterea minoris æſtimandum. Vterque Deo gratus eſt odor, inquit: & quo electi recreantur, in ſalutem, & quo reprobi enecantur. Præclarus locus, quo docemur qualiſcunque ſit euentus noſtræ prædicationis, hoc tamen ipſum Deo placere ſi Euangelium prædicetur, gratúmque illi eſſe noſtrum obſequium: nec quicquam decedere ex dignitate Euangelii, quia non omnibus proſit. nam in eo quoque glorificatur Deus, quod reprobis cedit in exitium: adeóque ſic euenire oportet. Quòd ſi Deo ſuauis eſt odor, nobis quoque eſſe debet: hoc eſt, non conuenit nos offendi, ſi Euangelii prędicatio non omnibus ſit ſalutaris: ſed potius reputemus, abundè ſufficere ſi iuſtam reprobis damnationē afferendo, Dei gloriam promoueat. Verum ſi in mundo fœteant Euangelii præcones, quia ſucceſſus non per omnia votis reſpondeat: habent eximium ſolatium, quòd adolent ſuffitum Deo bonæ fragrantiæ, fœtórque ille mundi Deo & Angelis bonus eſt odor. Vocabulum Odoris magnam habet emphaſin: perinde enim valet acſi dixiſſet, Tanta eſt vis Euangelii in vtranque partem, vt non guſtu ſolùm, ſed olfactu ſolo aut viuificet aut interficiat. Quicquid ſit, nunquam fruſtra prædicatur, quin valeat aut in vitam aut in mortem. Sed quæritur quî conueniat hoc cum natura Euangelii, quod paulo pòſt vocabit miniſterium vitæ. Reſponſio facilis eſt, quòd Euangelium prædicatur in ſalutem, id eſſe illius proprium: ſed huius ſalutis participes eſſe ſolos fideles: interea incredulis eſſe damnationis occaſionem, quod ab eorum vitio contingit. Ita Chriſtus non venit in mundum, vt mundum condemnaret, quid enim opus erat, quum ſimus

ſimus extra ipſum omnes damnati? Apoſtolos tamen ad ligandum, non minus quàm ad ſoluendum, & ad retinenda non minus quàm remittenda peccata, mittit. Lux eſt mundi, ſed infideles excæcat: Petra eſt fundamentalis, ſed multis etiam lapis offendiculi. Semper ergo diſtinguendum eſt proprium Euangelii officium ab accidentali (vt ita loquar) quod hominum prauitati imputandum eſt: qua fit, vt vita illis vertatur in mortem.

16 *Et ad hæc.*) Exclamatio hæc quibuſdam videtur eſſe interpoſita ad vitandam arrogantiam: quia fateatur rem eſſe humana facultate ſuperiorem, bonum Chriſto Apoſtolum ſe præſtare. ſic autem laus in Deum tranſcribitur. Alii putant notari bonorum miniſtrorum paucitatem. Ego tacitam antitheſin ſubeſſe exiſtimo, quæ ſtatim exprimitur. acſi diceret, Vulgaris quidem eſt profeſſio, & multi confidenter ſe iactant: ſed rem ipſam habere, raræ eſt eximiæque virtutis. nihil mihi vſurpo quod non in me comperiatur, ſi eò ventum fuerit. Ergo quum titulum ſibi promiſcuè vſurpent, quibus docendi officium inter ſe commune eſt, Paulus excellentiam peculiarem ſibi vẽdicans, ab eorum grege ſe eximit, qui nulla aut exigua Spiritus virtute pollebant.

17 *Non enim ſumus.*) Iam apertiùs pſeudoapoſtolis ſe opponit, atque id, amplificandi cauſa; & ſimul vt eos à laude quam ſibi vendicauit, excludat. Iure, inquit, de meo Apoſtolatu magnificè loquor: nõ enim vereor ne arguar vanitatis, ſi rei experimentum quæritur: Sed multi falſò idem ſibi arrogant, qui nihil reperientur habere mecum ſimile. verbum enim Domini adulterant: quod ego ſumma fide & ſinceritate, in Eccleſiæ ædificationem adminiſtro. Cæterùm non eſt mihi veriſimile, qui hîc taxantur, doctrinas palàm impias aut falſas prædicaſſe: ſed potius arbitror eos aut quæſtus aut ambitionis cauſa, rectum doctrinæ vſum corrupiſſe, vt omni energia careret. Id vocauit *Adulterare*: Eraſmus cauponari maluit. Græcum verbum καπηλεύειν à propolis ſumptum eſt, aut cauponibus, quibus mos eſt ſuas merces fucare, quò pluris væneant. In hac ſignificatione an verbum Cauponari legatur apud Latinos, neſcio. Certum quidem eſt, ex contrario membro, Paulum hîc doctrinæ corruptelam voluiſſe exprimere: non quia à veritate deficerent, ſed quòd eam fucatam proponerent, non in genuina ſua ſinceritate. Dupliciter enim corrumpitur Dei doctrina: directè, quum falſitati & mendaciis admiſta, non amplius pura, nec germana Dei doctrina eſt, ſed falſò ſub hoc titulo commendatur: indirectè, quum retenta puritate, flectitur tamen huc & illuc in hominum gratiam, & indignis lenociniis deformatur, ad aucupandum fauorem: quemadmodum reperientur nonnulli, in quorum doctrina nulla erit impietas: ſed quia aut plauſus mũdi venantur, acumen ſuum & facundiam venditando, aut locum aliquem ambiunt, aut inhiant turpi lucro, aut emergere quoquo modo cupiunt, deprauant nihilominus ipſam doctrinam, qua perperam abutuntur, & quam prauis ſuis cupiditatibus ſeruire faciunt. Retineo igitur libenter Adulterandi verbum: quia meliùs exprimit quid euenire omnibus ſoleat, qui ſacroſancto Dei verbo, tanquam pila ludunt, ac illud transfigurant, prout illis eſt commodum. Neceſſe enim eſt vt degenerent à veritate, & factitium quoddam adulterinúmque Euangelium prædicent. *Sed tanquam ex ſinceritate.* Nota ſimilitudinis hic ſuperuacua eſt, vt aliis multis locis. Corruptelæ cuius meminerat, primùm opponit ſinceritatem, quæ tam ad prædicationis formam quàm ad affectum animi referri poteſt: mihi hoc ſecundum magis probatur. Deinde fidam & religioſam diſpenſationem: quòd ipſe Euangelium ſibi à Deo commiſſum, & apud ſe depoſitum, de manu in manum (quod aiunt) Eccleſiæ fideliter tradat. Tertiò adiungit intuitum Diuinæ præſentiæ. Nam hæc tria quiſquis habuerit, non eſt periculum ne verbum Dei corrumpere in animum inducat. Primùm eſt, vt recto Dei zelo agamur: alterum, vt meminerimus eius negotium nos agere: nec quicquam proferamus niſi ab ipſo profectum: tertium, vt cogitemus, nihil niſi ipſo teſte ac ſpectatore nos agere: atque ita omnia ad eius iudicium referre diſcamus. *In Chriſto* perinde valet ac Secundum Chriſtum. Nam quod Eraſmus reddidit Per Chriſtum, nihil ad Pauli mentem.

CAP. III.

INcipimus rurſum nos ipſos commendare? nunquid ſicuti quidam, commendatitiis epiſtolis opus habemus ad vos? aut commendatitiis à vobis?

2 *Epiſtola noſtra vos eſtis, ſcripta in cordibus noſtris, quæ cognoſcitur & legitur ab omnibus hominibus.*

3 *Dum palàm fit, vos eſſe Epiſtolam Chriſti, ſubminiſtratam à nobis, ſcriptam non atramento, ſed Spiritu Dei viui: non in tabulis lapideis, ſed in tabulis cordis carneis.*

1 *Incipimus.*) Apparet hoc quoque fuiſſe illi obiectum, quòd nimius eſſet in prædicandis rebus ſuis geſtis: & quidem ab iis quibus dolebat, quam appetebant hominis gloriam, eius magnitudine ſuffocari. Iam ergo in priore Epiſtola (meo iudicio) hoc reprehenderant, quòd in ſe laudando immodicus foret. *Commendare* hîc ſignificat inaniter ſe iactare, & præter modum, aut certè ambitionis cauſa laudes ſuas recenſere. Habebant ſpecioſum prætextum Pauli calumniatores, quòd per ſe putida res ſit & odioſa, propriæ laudis buccinatorem eſſe. ſed Paulum excuſabat neceſſitas, quòd nonniſi coactus gloriabatur. Finis etiam liberabat eum ab omni calumnia: quoniam non aliud ſpectabat quàm vt Apoſtolatus ſui honor ſaluus maneret in Eccleſię ædificationẽ. niſi enim imminutus fuiſſet Chriſti honor, facilè tacitus ſiuiſſet de ſua exiſtimatione detrahi. Videbat etiam hoc plurimùm nocere Corinthiis, quòd autoritate minus apud eos valeret. Primùm ergo calumniam eorum adducit: ſignificans ſe non prorſus eſſe ignarum quinam apud eos ſermones volitaſſent. *Nunquid opus habemus.* Reſponſio eſt magis ad perſonam quàm ad rem: (vt vulgò dicunt) tametſi de re poſtea dicet quantum ſatis erit. Sed nunc eorum malignitatem arguit, quòd moleſtè ferebant, ſi quando inuitus, adeóque ipſis cogentibus, mentionem faceret gratiæ ſibi à

Deo collatæ: quum ipſi Epiſtolas hinc inde emendicarent, ambitioſis tantùm commendationibus fartas. Negat ſibi verborum commendatione opus eſſe: quum factis ſuis abundè laudetur. ieiunam autem in illis gloriæ cupiditatem demonſtrat, quòd per hominum ſuffragationes ſe inſinuarent. hoc modo eleganter & appoſitè refellitur eorum calumnia. Neque tamen inde colligendum eſt, ſimpliciter & per ſe rem eſſe malam, commendationem accipere, qua in bonum finem vtaris. Ipſe enim Paulus multos commendat, non facturus, ſi eſſet illicitum. Sed duo hîc requiruntur: vt non ſit commendatio blanditiis elicita, ſed enucleatum teſtimonium: deinde ne promouendi hominis cauſa detur, ſed tantùm vt regno Chriſti promouendo ſeruiat. Ideo dixi, Paulum habuiſſe eorum reſpectum, quorum fuerat calumniis impetitus.

2 *Epiſtola noſtra vos.*) Non caret artificio, quòd ſuam gloriam conſtituit in ſalute Corinthiorum: acſi diceret, Quandiu eritis Chriſtiani, ſatis habebo commendationis. Fides enim veſtra me prædicat: quia Apoſtolatus mei eſt ſigillum. Quum dicit *ſcriptum in cordibus*, hoc de Syluano & Timotheo poteſt intelligi. & tunc erit ſenſus, Nos contenti ſumus hac laude quam ex re ipſa conſequimur. aliorum commendationes in oculis hominum volitant: hæc noſtra ſuam ſedem habet in conſcientiis. Poteſt etiam ad Corinthios ex parte referri, hoc ſenſu, Qui commendationes impetrant, non habent in conſcientia quod in charta ſcriptum geſtant: & qui commendant alios, indulgentia ſæpe magis id faciunt quàm iudicio: nos verò vtrinque inſculptum in cordibus habemus Apoſtolatus noſtri teſtimonium. *Quæ cognoſcitur.* Poſſet etiam legi, Quæ cognoſcitur & agnoſcitur, propter dubiam ſignificationem verbi ἀναγινώσκεσθαι: & neſcio an non meliùs conueniret. nolui tamen diſcedere à recepta tranſlatione, niſi coactus. Tantùm admonitus ſit lector vt conſideret vtrùm ſit melius. Si agnoſci legamus, tacita inter certam & perſpectæ fidei epiſtolam, & inter ſuppoſititias erit antitheſis. Et certè quod proximè ſequitur, in hanc partem magis propendet: quia Epiſtola Chriſti ementitis, & falſis opponitur.

3 *Vos eſſe Epiſtolam Chriſti.*) Perſeuerans in metaphora, dicit Epiſtolam à Chriſto ſcriptã eſſe: quia opus illius erat Corinthiorum fides. *Subminiſtratam* à ſe dicit, quaſi fuerit vice calami & atramenti. Denique Chriſtum facit autorem, ſe verò organum: vt calumniatores intelligant ſibi cum Chriſto eſſe negotium, ſi malignè contrà obtrectare pergant. Quæ ſequuntur, poſita ſunt ad exaggerandam Epiſtolæ huius autoritatem. ſecundum verò iam ſpectat ad comparationem Legis & Euangelii. Hac enim occaſione paulo pòſt ad eam deſcendet, ſicut videbimus. Antitheſes *Atramenti* & *Spiritus*, *lapidum* & *cordis*, ad auxeſin non parum valent. Plus enim exprimit, quum atramentum opponit Dei Spiritui, & lapides, cordi, quàm ſi Spiritum & cor ſine contentione nominaſſet. *Non in tabulis lapideis.* Alludit ad promiſſionem quæ habetur Iere. 31. e. 31, & Ezech. 37. f. 26, de gratia Noui teſtamenti. Percutiam, inquit, fœdus nouum cum ipſis, non quale pepigeram cum Patribus eorum: ſed inſcribam cordibus eorum leges meas, & viſceribus eorum inſculpam. Item Auferam cor lapideũ in medio tui, & dabo tibi cor carneum, vt ambules in præceptis meis. Hoc beneficium in ſua prædicatione fuiſſe impletum dicit Paulus. vnde palàm apparet, fidum eſſe noui fœderis miniſtrum: quæ legitima eſt Apoſtolatus approbatio. Epithetum *Carnei*, non capitur hîc in malam partem, ſed molle & flexibile ſignificat: quoniam opponitur Lapideo, hoc eſt, duro & contumaci: quale eſt cor hominis à natura, donec ſubactum Dei Spiritu fuerit.

4 *Fiduciam autem eiuſmodi per Chriſtum habemus erga Deum:*

5 *Non quòd idonei ſimus ex nobis ad cogitandum quicquam, tanquam ex nobis: ſed facultas noſtra ex Deo eſt,*

6 *Qui nos fecit idoneos miniſtros Noui teſtamenti, non literæ, ſed Spiritus. nam litera quidem occidit: Spiritus autem viuificat.*

7 *Quòd ſi miniſterium mortis in literis inſculptum in lapidibus, fuit in gloria, ita vt non poſſent intueri filii Iſrael in faciem Moſis propter gloriam vultus eius, quæ aboletur:*

8 *Quomodo non magis miniſterium Spiritus erit in gloria?*

Vel, excellat.

9 *Si enim miniſterium damnationis, gloria: quomodo non magis* " *abundet miniſterium iuſtitiæ, in gloria?*

10 *Etenim quod glorificatum fuit, in hac parte, non fuit glorificatum propter antecellentem gloriam.*

11 *Si eiuim quod aboletur, per gloriam: multo magis quod manet, erit in gloria.*

4 *Fiduciam autem.*) Quia magnificum erat encomium illud, quo ſe ac ſuum Apoſtolatum ornauerat Paulus, nequid de ſe arrogantius quàm par ſit, prædicare videatur, totam gloriam in Deum transfert, à quo fatetur ſibi datum quicquid habet. Hac, inquit, iactantia Deum magis quàm meipſum extollo, cuius gratia ſum quicquid ſum. Addit, *Per Chriſtum*, ſuo more, quod hic veluti canalis eſt, per quem ad nos omnia Dei beneficia fluunt.

5 *Non quòd idonei.*) Non eſt hæc fictæ modeſtiæ ſubmiſſio, quòd ita ſibi omnia adimit: ſed quod ſentit, ex animo loquitur. Videmus autem vt nihil homini reliquum faciat. Eſt enim minima ferè pars boni operis, cogitatio: hoc eſt, neque primas, neque ſecundas laudis partes habet. atqui ne hanc quidem nobis concedit. Quum minus ſit *cogitare* quàm velle, quantum deſipiunt qui ſibi rectam voluntatem arrogant: quando ne bene cogitare quidem illis relinquit Paulus? Papiſtæ decepti ſunt vocabulo Sufficiẽtiæ, quod poſuerat Vetus interpres, nam ſe elapſos putant, ſi fateantur hominem non eſſe parem capiendis bonis conſiliis: interea verò tribuant illi rectam mentis intelligentiam, quæ à Deo paululum adiuta, per

ſe ali-

ſe aliquid valeat. Paulus autem non αὐτάρκειαν modò, ſed etiam ἱκανότητα homini ſuppetere negat: quæ tantundem valet ac idoneitas, ſi hoc verbum Latinis in vſu foret. non poterat igitur magis hominem nudare omni bono.

6 *Qui nos fecit idoneos.*) Confeſſus fuerat ſe prorſus eſſe ineptum: nunc ſe Dei gratia aptatum ad munus prædicat, cui antè erat inutilis. Vnde eius magnitudo & difficultas colligitur: quando à nemine obiri poteſt qui non fuerit antè à Deo comparatus & formatus. Atque hoc etiam Apoſtoli conſiliũ eſt, extollere Euangelii dignitatem. nec dubium eſt quin obliquè eorum inopiam perſtringat qui ſuas dotes magnificè iactabant, quum ne vna quidem cæleſtis gratiæ gutta eſſent præditi. *Non Literæ ſed Spiritus.* Nunc comparationem perſequitur Legis & Euangelii, quam prius attigerat. Incertum eſt autẽ, inductúſne ad hanc diſputationem fuerit, quòd videret peruerſos quoſdam Legis æmulatores eſſe Corinthi: an alia occaſione eam ſuſceperit. Ego, quia nullo argumento mihi apparet, pſeudoapoſtolos illic Legem Euangelio permiſcuiſſe, magis exiſtimo, quum negotium haberet cum frigidis declamatoribus, qui garrulitate tantùm fauorem captarent, viderétque Corinthiorum aures tali oſtentatione deliniri: voluiſſe illis oſtendere quæ præcipua eſſet Euangelii virtus, & quæ præcipua laus miniſtrorum. porrò hanc reponit in efficacia Spiritus. Ad id probandum, non mediocriter valebat Legis & Euangelii comparatio. hæc mihi ratio fuiſſe videtur, cur ad eam deſcenderit. Cæterùm non dubium eſt quin per literam Vetus teſtamentum intelligat: ſicuti Euangelium, Spiritus nomine. nam quum ſe dixiſſet miniſtrum Noui teſtamenti, continuò vice expoſitionis adiecit, ſe miniſtrum eſſe Spiritus, & literam oppoſuit Spiritui. Nunc excutienda eſt ratio huiuſce appellationis. Inualuit Origenicum illud commẽtum, per Literam, ſenſum Scripturæ grammaticum & genuinum (quem literalem vocant) debere intelligi: per Spiritum verò ſenſum allegoricum, qui vulgò cenſetur ſpiritualis. Itaque nihil aliquot ſeculis magis tritum fuit aut receptum, quam hîc clauem à Paulo tradi Scripturæ per allegorias exponendæ: quum tamẽ hoc ſit ab eius mente alieniſſimum. Nam Literæ nomine ſignificat externam prædicationem, quæ cor non attingat: per Spiritum verò, doctrinam viuam, quæ efficaciter operetur in animis per gratiam Spiritus. Litera ergo perinde valet ac literalis prædicatio, hoc eſt mortua & inefficax, quæ tantùm auribus percipitur. Spiritus autem eſt doctrina ſpiritualis, hoc eſt, quæ non ore tantùm pronuntiatur, ſed efficaciter in animas vſque viuo ſenſu penetrat. *Ierem.31.e.31.* Reſpexit enim Paulus ad locum Ieremiæ, quem nuper citaui: vbi Dominus Legem ſuam voce promulgatam fuiſſe dicit: & ideo paruæ fuiſſe durationis, quia populus eam minimè amplexus fuerit ex corde: promittit autem Spiritum regenerationis ſub regno Chriſti, qui Euangelium ſuum, hoc eſt fœdus nouum, cordibus inſcribat. Nunc eius prophetiæ complementũ Paulus gloriatur in ſua prædicatione extare: vt agnoſcant Corinthii quàm nihil ſit loquacitas Thraſonum, qui abſque Spiritus energia declamitant. Verùm quæritur an Deus ſub Veteri teſtamento inſonuerit tantùm externa voce: non autem intus loquutus ſit piorum cordibus per Spiritum. Primò reſpõdeo Paulum hîc conſiderare quid fuerit proprium Legis: nam quanuis Deus tunc per Spiritum operaretur, illud tamẽ non erat ex miniſterio Moſis, ſed ex Chriſti gratia. Quemadmodum habetur Iohannis 1.c.17, Lex per Moſen, Gratia & veritas per Ieſum Chriſtum. Certè gratia Dei toto illo tempore otioſa non fuit: ſed ſufficit quòd non fuerit proprium Legis beneficium. Moſes enim partibus ſuis defunctus erat, quum vitæ doctrinam tradidiſſet, additis minis & promiſſionibus. Hac ratione Legem vocat literam, quia per ſe mortua ſit prædicatio: Euangelium verò Spiritum, quia viuax ſit, imò viuificum eius miniſterium. Deinde reſpondeo, non ſimpliciter tam de Lege quàm de Euangelio hæc prædicari, ſed quatenus vnum alteri opponitur: nam & Euangelium non ſemper eſt Spiritus. Sed vbi ad collationem vtriuſque venitur, verè & congruenter dicitur, Legis naturam eſſe, literaliter docere homines, ita vt vltra aures non penetret: Euangelii autem naturam eſſe, ſpiritualiter docere, quia gratiæ Chriſti ſit inſtrumentum. Hoc ex Dei ordinatione pendet, cui placuit efficaciam Spiritus in Euangelio magis quàm in Lege exerere. eius enim ſolius opus eſt, efficaciter docere animos. Porrò quòd Paulus vocat ſe miniſtrum Spiritus, eo non intelligit, gratiam Spiritus ſancti ac vim ſuæ prædicationi eſſe alligatam, vt quoties libuerit, vnà cum voce Spiritum è gutture proferat. hoc tantùm vult, Chriſtum ſuo miniſterio benedicere, atque ita implere quod de Euangelio prædictum eſt. Aliud autem eſt, Chriſtum adiungere hominis doctrinæ ſuam virtutem, quàm hominis doctrinam per ſe tantum valere. Miniſtri ergo Spiritus ſumus, non quia incluſum eum teneamus, & quaſi captiuum: non quia pro arbitrio conferamus eius gratiam omnibus, aut quibus placuerit: ſed quia Chriſtus per nos mentes illuminat, renouat corda, totos denique homines regenerat. Eiuſmodi coniunctio & nexus Chriſti gratiæ cum labore hominis, facit vt ſępe miniſtro adſcribatur quod ſolius Domini eſt. nam tunc non reſpicitur nuda hominis perſona, ſed tota Euangelii diſpenſatio, quæ conſtat tam arcana Chriſti virtute, quàm externa hominis opera. *Nam litera occidit.* Hic locus ab Origene primùm, deinde ab aliis perperam detortus fuit in adulterinum ſenſum. vnde ſequutus eſt valde pernicioſus error, quod putarunt Scripturæ ſectionem non vanã modò, ſed noxiam quoque fore, niſi ad allegorias traheretur. Hic error fons fuit multorum malorum. Neque enim modò permiſſa fuit licentia germanum Scripturæ ſenſum adulterandi: ſed quo quiſque audacior fuit in eo genere, eo excellentior habitus fuit Scripturę interpres. ita impunè luſerunt multi ex veteribus ſacro Dei verbo, non ſecus ac pila verſatili. Hac occaſione etiam hęreticis fręna laxata ad turbandam Eccleſiam, nam quum quidlibet ex quolibet facere, vſu receptum eſſet: nullum fuit tam abſurdum vel prodigioſum delirium, quod non colore aliquo allegoriæ induci poſſet. Boni etiam abrepti ſunt, vt plurimas fingerent peruerſas opiniones, allegoriarum dulcedine decepti. Senſus autem huius loci eſt, Verbum Dei ſi ore tantùm proferatur, mortis eſſe cauſam: tunc demum eſſe viuificum, vbi corde ſuſcipitur. Voces ergo Literę & Spiritus, nihil ad expoſitionem pertinent, ſed ad vim & fructum. Cur autem mortifica vocetur doctrina quæ aures tantùm verberans, cor non attingit, mox videbimus.

7 *Quòd ſi miniſterium mortis.*) Iam dignitatem Euangelii amplificat eo argumento, quòd Legem Deus magno honore dignatus eſt: quæ tamen nihil ad Euangelium. Multis miraculis Lex fuit illuſtrata: ſed hic Paulus vnum attingit. nempe tantum in facie Moſis ſplendorem refulſiſſe, qui omnium oculos perſtringeret. ſplendor ille ſymbolum erat gloriæ Legis. nunc à minori ad maius argumentatur, decere vt Euangelii gloria magnificentior appareat, quum longo interuallo antecellat Legem. Primùm vocat Legem, miniſterium mortis: ſecundò, eius doctrinam literis & attramento exaratam eſſe dicit: tertiò, inſculptam fuiſſe in lapidibus: quartò, non perpetuæ fuiſſe durationis, ſed eius ſtatum fuiſſe temporalem & caducum: quintò, iterum vocat miniſterium damnationis. Quo plenæ eſſent antitheſes, debuit Euangelio totidem membra exaduerſo aptare: ſed tantùm vocauit miniſterium Spiritus, & iuſtitiæ, & quod perpetuò manet. Si verba inſpicias, non eſt integra relatio. verùm quod ad rem ſufficit. dixerat enim Spiritum eſſe viuificum: deinde, corda habere pro lapidibus, & voluntatem pro atramento. Excutiamus nunc breuiter iſta Legis & Euangelii attributa. ſed meminerimus eum non loqui de tota doctrina quæ continetur in Lege & Prophetis: neque etiam tractare quid Patribus ſub Veteri teſtamento acciderit: ſed attingere duntaxat quid peculiariter conueniat miniſterio Moſis. Lex in lapidibus inſculpta fuit: ideóque literalis erat doctrina. hic Legis defectus corrigendus fuit per Euãgelium: quia fragilem eſſe oportuit, quandiu tabulis lapideis tantùm erat conſignata. Euangelium ergo fœdus eſt ſanctum & inuiolabile: quia percuſſum Spiritu Dei ſponſore. Hinc quoque ſequitur, Legem miniſterium fuiſſe damnationis & mortis. vbi enim docentur de ſuo officio homines, audiúntque omnes qui non ſatisfaciunt Dei iuſtitiæ, eſſe maledictos: peraguntur rei peccati & mortis. ergo ex Lege, nihil quam reatũ eiuſmodi reportant: quia illic Deus exigit quod ſibi debetur: facultatem verò præſtandi non confert. Euangelium autem quo regenerantur homines, & per gratuitam peccatorum remiſſionem Deo reconciliantur, mi-
Sup.2.d.16.luc 2.d.34. 1.Pet.2.b.8. niſterium eſt iuſtitiæ, & proinde etiam vitæ. Hîc tamen exoritur quæſtio, Quum Euangelium ſit odor mortis in mortẽ nonnullis, & Chriſtus ſit petra ſcandali, & lapis offenſionis, poſitus in ruinam multorum: cur in ſolam Legem competere dicat quod eſt vtrique commune. Si reſpondeas fieri per accidens, quòd Euangelium mortis eſt materia, adeóque occaſionem magis eſſe quàm cauſam, quum ſuapte natura ſit omnibus ſalutare: nondum ſoluta erit difficultas, nam & de Lege idem verè reſpondebitur. Audimus
Deu.30.c.15. enim quid conteſtatus ſit Moſes populo, nempe vitam & mortem ſe propoſuiſſe. audimus quid Paulus ipſe ad Romanos capite 7.b. 10. dicat: nempe Legem nobis in exitium ceſſiſſe, non ſuo vitio, ſed noſtra malitia. Ergo quum tam Legi quàm Euangelio accidentale ſit, damnationem afferre hominibus: nodus adhuc manet. Reſpondeo, id non obſtare quin longum ſit diſcrimen. tametſi enim Euangelium multis eſt damnationis occaſio: ideo tamen merito vitæ doctrina cenſetur, quòd inſtrumentum eſt regenerationis, & offert gratuitam cum Deo reconciliationem. Lex autem, quia tantùm regulam bene viuẽdi præſcribit, non reformat corda in obedientiam iuſtitiæ, & mortem æternam denuntiat tranſgreſſoribus, nihil aliud quàm damnare poteſt. Aut ſi aliter mauis, Legis officium eſt, morbum oſtendere, ita vt nullam oſtendat ſpem ſanationis: Euangelii officium eſt, deſperatis remedium afferre. nam Lex quum hominẽ relinquat in ſeipſo, morti eum neceſſariò adiudicat. Euangelium autem ad Chriſtum adducens, vitæ ianuam aperit. Ita vno verbo habemus, Legis accidens eſſe perpetuum & inſeparabile, quòd occidit: quo-
Galat.3.b.10. niam vt alibi dicit Apoſtolus, quicunque ſub ea manent, maledictioni ſunt obnoxii. Euangelio autem non ſemper accidere, vt occidat: quia in eo reuelatur iuſtitia Dei ex fide in fidem, ideóque potentia Dei eſt in ſalutem omni credenti. Reſtat vltimum attributum: Legem temporariam fuiſſe dicit Apoſtolus,
Ro.1.b.17.18. quæ debuerit aboleri: Euangelium perpetuò manere. Plures ſunt rationes cur miniſterium Moſis vocetur caducum: nam vmbras ceſſare oportuit Chriſti aduentu, & ſententia illa longius quàm ad vmbras ex
Matt.11.b.13. tenditur, Lex & Prophetæ vſque ad Iohannem. Significat enim, Chriſtum Moſis miniſterio, quod illi peculiare fuit & ab Euangelio ſeparatum, finem attuliſſe. Poſtremò Dominus infirmitatem Veteris te-
Iere.31.f.32. ſtamenti inde prouenire teſtatur per Ieremiam, quòd non inſculptum eſſet cordibus. Ego abolitionem Legis cuius hîc ſit mentio, interpretor de toto Veteri teſtamento, quatenus Euangelio opponitur: vt cum illo conueniat, Lex & Prophetæ vſque ad Iohannem: nam id contextus poſtulat. Paulus enim non de ſolis cæremoniis hîc diſputat: ſed docet quanto potentius vim ſuam exerat Dei Spiritus in Euangelio, quàm olim ſub Lege. *Ita vt non poſſent intueri.* Videtur obliquè voluiſſe carpere eorum arrogantiam, quibus deſpectui erat Euangelium, tanquam nimis humile: vt vix recto intuitu ipſum dignarentur. Tãtus, inquit, Legis erat fulgor, vt eam ferre Iudæi non poſſent. quid igitur de Euangelio ſentiendum, cuius dignitas tanto Legem ſuperat, quanto Moſe excellentior eſt Chriſtus?

10 *Quòd glorificatum fuit.*) Non eſt correctio ſuperiorum, ſed magis confirmatio. intelligit enim ſuffocari Legis gloriam, vbi prodit Euangelium. quemadmodum luna & ſtellæ per ſe quidem non modò lucidæ ſunt, ſed lumen ſuum diffundunt per totam terram, ſolis tamen ſplendore euaneſcunt: ita Lex vtcunque per ſe glorioſa fuerit, nulla tamen eſt eius gloria præ Euangelii amplitudine. Vnde ſequitur, neque ſatis magnis fieri poſſe, nec ſatis reuerenter ſuſpici Chriſti gloriam quæ in Euangelio relucet, perinde ac ſolis fulgor in ſuis radiis: & inſulſè tractari Euangelium, imò perperam profanari, vbi non ſe profert vis ac maieſtas Spiritus, quæ in cælum mentes & corda rapiat.

Vel, libertate. 12 *Habentes igitur hanc ſpem, multa* “*fiducia vtimur.*

Exo.34.d.34. 13 *Et non quemadmodum Moſes ponebat velamen ante faciem ſuam, vt non intuerentur filii Iſrael in finem eius quod aboletur:*

14 *Sed excæcati ſunt ſenſus eorum. nam vſque in hunc diem velamen illud in lectione Veteris teſtamenti manet: nec tollitur, eò quòd aboletur per Chriſtum.*

15 *Sed vſque in hodiernum diem, quum legitur Moſes, velamen eorum cordibus impoſitum eſt.*

16 *At*

16 *At vbi conuerſus fuerit ad Dominum: auferetur velamen.*
17 *Dominus Spiritus eſt. vbi autem Spiritus Domini, illic libertas.*
18 *Nos autem omnes retecta facie gloriam Domini in ſpeculo conſpicientes, in eandem imaginem transformamur, à gloria in gloriam, tanquam à Domini Spiritu.*

12 *Habentes igitur hanc ſpem.)* Hîc iam longius euehitur. neque enim tantùm de Legis natura tractat, aut de perpetua illa qualitate quam diximus: ſed etiam de abuſu. Quanquam ad eius naturam hoc quoque pertinebat, quòd velo inuoluta, non adeò patebat oculis, & quòd ſua claritate terrorem incutiebat: (vnde idem Paulus alibi dicit, populum Iſraeliticum ab ea hauſiſſe ſpiritum ſeruitutis in timorem) magis tamen hîc de extraneo & aduentitio abuſu loquitur. Erat tunc vbique graue offendiculum ex Iu- Rom.8.c.15.
dæorum peruicacia, quòd Chriſtum obſtinatè repudiabant. hinc concutiebantur infirmæ cõſcientiæ, hæſitantes an Chriſtum amplecti deberent, qui à populo electo non agnoſceretur. Eiuſmodi ſcrupulũ eximit Apoſtolus, admonens eorum excæcationem iam ab initio præfiguratam; quum faciem Moſis intueri, niſi velo interpoſito, nequirent. Sicuti ergo priùs Legem in fulgore vultus Moſis fuiſſe glorificatam dixit: ita nunc velum fuiſſe ſignum futuræ excæcationis docet in populo Iſraelitico: nam Moſis perſona eſt inſtar Legis. Teſtati ergo ſunt Iudæi, ſibi ad cernendam Legem niſi velatam, oculos non eſſe. Hoc velamen ſubiungit non tolli, niſi per Chriſtum. inde concludit, nullos veræ intelligentiæ eſſe capaces, niſi qui in Chriſtum mentem intendunt. Principio diſcrimen iſtud ponit Legis & Euãgelii, quòd illius claritas magis perſtringebat oculos, quàm illuminabat: in hoc glorioſa Chriſti facies eſt cõſpicua. Ita nunc plenè exultat, quòd maieſtas Euangelii non ſit terrifica, ſed amabilis: non ſit recondita, ſed familiariter omnibus patefiat. παῤῥησία hîc accepit, vel pro excelſa Spiritus magnitudine, qua præditos eſſe conuenit omnes Euangelii miniſtros, vel pro aperta & plana Chriſti manifeſtatione. quod ſecũdum probabilius eſt: nam Legis obſcuritati eam opponit.

13 *Non quemadmodum Moſes.)* Non diſputat Paulus de conſilio Moſis. quemadmodũ enim eius officium fuit, Legem populo ſuo publicare: ita proculdubio optauit ab omnibus percipi rectũ eius ſenſum: neque data opera doctrinã ſuam obſcuritate induxit: ſed vitium erat ex parte populi. Quia ergo non poterat mentes auditorum innouare, cõtentus fuit fideliter exequi partes ſibi mandatas. imò quum Dominus eum iuberet velum inter faciem ſuam & oculos ſpectãtium interponere, paruit. Nihil itaque hîc in Moſem contumelioſum dicitur: quia non debuit plus præſtare quàm ferebat diſpenſatio ſibi commiſſa. Adde quòd hebetudo, vel debilis obtuſaque acies de qua nunc diſſerit Paulus, ad ſolos incredulos reſtringitur: quia Lex quanuis figuris implicita, non tamen deſtitit ſapientiam paruulis præſtare.

14 *Excæcati ſunt ſenſus.)* Totam culpam illis imputat: quia factum ſit eorum cæcitate ne proficerent in doctrina Legis. Poſtea ſubiicit, Velamen illud hodie quoque manere. quo ſignificat, non vnius horæ fuiſſe illam hebetudinem: ſed figuraſſe quis futurus eſſet in poſterum gentis ſtatus: acſi diceret, Velamen illud quo texit faciem ſuam Moſes in publicanda Lege, ſymbolum fuit futuræ & diuturnæ in populo hebetudinis. Ita hodie quum Lex illis prædicatur, audiendo non audiunt, & videndo non vident. Non eſt autem quòd turbemur, quaſi aliquid nouum acciderit: iam olim ſub veli typo id fore oſtendit Deus. Cæterùm ne culpa deriuetur in Legem, iterum repetit, corda eorũ velo impediri. *Nec tollitur, eo quòd aboletur.* Reddit cauſam cur in luce tandiu cæcutiãt. Lex enim per ſe lucida eſt: ſed tunc demum eius claritate fruimur, quum in ea nobis Chriſtus apparet. Iudæi à Chriſto quantum poſſunt, auertunt oculos: non igitur mirum ſi nihil cernant, quum nolint ſolem intueri. Hæc populi electi excæcatio, præſertim tam diuturna, nos admonet vt ne freti beneficiis in nos à Deo collatis, ſuperbia efferamur. qua de re ad Romanos cap.11.c.20. Cauſa verò excæcationis nos à Chriſti contemptu deterreat, quem Deus tam grauiter vlciſcitur. Interea diſcamus, ne in Lege quidem ac toto Dei verbo, quicquã eſſe lucis ſine Chriſto iuſtitiæ ſole.

16 *At vbi conuerſus fuerit ad Dominum.)* Locus hic malè hactenus verſus fuit: putarunt enim tam Græci quàm Latini, ſubaudiendum nomen Iſraelis, quum de Moſe loquatur Paulus. Dixerat Velamen eſſe impoſitum Iudæorum cordibus, dum legitur Moſes. continuò addit, Simulatque conuerſus fuerit ad Dominum, velamen ablatum iri. Quis non videt de Moſe hoc dici, hoc eſt de Lege? Nam quum eius finis ſit Chriſtus, ad quem referri debuerat: aliò tranſuerſa fuit quum inde Chriſtum excluſerunt Iudæi. itaque ſicuti in Lege per deuia vagantur, ita & lex ipſis inuoluta eſt inſtar labyrinthi, donec ad ſuum finem referatur, qui eſt Chriſtus. Chriſtum igitur ſi in Lege quærunt Iudæi, perſpicua illis Dei veritas patefiet. quãdiu ſapere volent extra Chriſtum, in tenebris errabunt: nec peruenient vnquam ad verum Legis ſenſum. Quod autem de Lege dicitur, ad totam Scripturam pertinet, nempe vbi ad Chriſtum non dirigitur, tanquam ad vnicum ſcopum, perperam torqueri ac peruerti.

17 *Dominus Spiritus eſt.)* Hic quoque locus perperam expoſitus fuit; perinde acſi dicere voluiſſet Paulus Chriſtum ſpiritualis eſſentiæ. coniungunt enim cum illo Iohannis, Deus Spiritus eſt. Verùm præ- Ioan.4.d.24.
ſens ſententia nihil ad Chriſti eſſentiam: ſed officium duntaxat exprimit. cohæret enim cum ſuperioribus, vbi habuimus, Legis doctrinam eſſe literalem: nec mortuam ſolùm, ſed etiam materiam mortis. E conuerſo nùnc Chriſtum vocat eius Spiritum: quo ſignificat, tunc demum viuam & viuificam fore, ſi à Chriſto inſpiretur. Accedat anima ad corpus, & fit viuus homo, præditus intelligentia & ſenſu, ad vitales actiones idoneus: tollatur anima à corpore, & reſtabit inutile cadauer, omníque ſenſu vacuũ. Locus ſingulari obſeruatione dignus: vnde docemur qualiter concilianda ſint illa encomia, quibus Dauid Legem Pſal.19.b.8.
commendat, Lex Domini conuertens animas, illuminans oculos, ſapientiam præſtans paruulis: & ſimi- 2.Cor.3.b.7.
lia, cum Pauli ſententiis in ſpeciem repugnantibus, quòd miniſterium ſit peccati & mortis, litera quæ nihil quàm occidit. Nam vbi animata eſt à Chriſto, verè in eam competunt quæ Dauid commemorat. Si Chriſtus auferatur, talis eſt prorſus qualem deſcribit Paulus. ergo Chriſtus eſt Legis vita. *Vbi Spiritus Domini.* Nunc modum deſcribit quo Chriſtus Legem viuificat, nempe dum Spiritu ſuo nos donat;

Nomen Spiritus diuerſam hîc habet ſignificationem, quàm proximo verſu: illic capiebatur pro anima, & Chriſto metaphoricè tribuebatur: hîc verò Spiritum ſanctum ſignificat, quem ipſe Chriſtus ſuis donat. Verùm Chriſtus nos regenerando, Legem viuificat, & ſe fontem vitę eſſe oſtendit: ſicut ab hominis anima proficiſcuntur omnes vitales motus. Eſt igitur Chriſtus, vniuerſalis (vt ita dicam) omnium anima, non quod ad eſſentiam, ſed quod ad gratiam. Vel ſi mauis, Chriſtus Spiritus eſt, quia viuifica Spiritus ſui virtute nos animat. Simul beneficium commemorat quod inde conſequimur. *Illic libertas*, inquit. Per nomen libertatis, non tantùm intelligo à peccati & carnis ſeruitute manumiſſionem: ſed etiam fiduciam quam concipimus ex adoptionis noſtræ teſtimonio. Conuenit enim cum illo, Non accepimus iterum ſpiritum ſeruitutis, in timorem, &c. Duo illic ponit Apoſtolus, ſeruitutem & timorem. iis contraria ſunt libertas & fiducia. Ita fateor ex hoc loco ritè colligi quod Auguſtinus colligit: nos peccati ſeruos eſſe natura: liberos fieri per gratiam regenerationis. Vbi enim nuda eſt Legis litera, illic peccati dominium. ſed Libertatis nomen latius (ſicuti dixi) extendo. Poſſet etiam ſpecialiter reſtringi gratia Spiritus ad miniſtros: vt reſpondeat hæc ſentẽtia initio capitis. nam in miniſtris alia eſſe debet gratia Spiritus, & alia libertas, quàm in reliquis. Mihi tamen prior ſenſus magis arridet, quanquam non diſplicet, vnicuique hoc attribui pro doni ſui menſura. Satis eſt ſi obſeruemus, Paulum hîc Spiritus efficaciam notare, quam experimur in ſalutem noſtram quicunque eius gratia ſumus regenerati.

Rom.8.c.15.

18 *Nos autem omnes retecta facie.*) Neſcio quid in mentem venerit Eraſmo, vt hoc miniſtris ſolis accommodaret, quod fidelium omnium commune eſſe conſtat. Verbum quidem κατοπτρίζεσθαι dubiæ eſt ſignificationis apud Græcos. tam enim ſpeculum contemplandum exhibere, quàm oblatum inſpicere ſignificat. Sed Vetus interpres bene animaduertit, ſecundam præſenti loco melius quadrare. ideo ſequutus ſum quod reddidit. Nec fruſtra Paulus notam vniuerſalẽ addidit, Nos omnes, inquit: totũ enim Eccleſiæ corpus complectitur. Concluſio eſt apta ſuperiori doctrinæ, in Euangelio nos habere apertam Dei reuelationem: de qua iterum capite quarto videbimus. Verùm ſimul & vim reuelationis notat, & quotidianum profectum. Nam ob hæc tria ſimilitudine iſta vſus eſt: non eſſe quòd obſcuritatem vereamur quum accedimus ad Euangelium. illic enim Deus faciem ſuam nobis conſpicuam exhibet. Deinde non decere vt hæc ſit mortua contemplatio: ſed nos per eam transformari in Dei imaginem. Tertiò, non impleri vtrunque vno momento in nobis: ſed creſcendũ eſſe continuo ſucceſſu tam in notitia quàm conformitate imaginis Dei. hoc enim ſignificat, *A gloria in gloriam.* Quum addit, *Tanquam à Domini Spiritu*, rurſus in memoriam reducit quod dixerat, totam vim Euangelij inde pendere, quòd Spiritus ſancti gratia nobis viuificum redditur. Nam particula ſimilitudinis, Tanquam, non ad notandam improprietatẽ poſita eſt: ſed ad modum exprimendum. Nota hunc eſſe finem Euangelij, vt Dei imago quæ inducta fuerat per peccatum, reparetur in nobis, atque huius inſtaurationis progreſſionem tota vita eſſe continuam: quia paulatim gloriam in nobis ſuam illuſtrat Deus. Vna hîc moueri poteſt quæſtio: Dicit Paulus nos recta facie intueri Dei gloriam: prioris autem Epiſtolæ cap.13.d.12, habuimus, nonniſi per ſpeculum & in ænigmate nunc Deum cognoſcere. In his verbis ſpecies eſt repugnantiæ: minimè tamen inter ſe pugnant. Obſcura nunc eſt atque exilis Dei cognitio quam habemus, præut erit glorioſus ille aſpectus in vltima Chriſti apparitione. nobis tamen quantum ſalutis noſtræ intereſt, & quantum fert captus noſter, nunc ſe viſendum palàm conſpiciendum offert Deus. Ideo mentionem profectus Apoſtolus facit, quum tunc futura ſit perfectio.

CAPVT IIII.

QVamobrem habentes miniſterium hoc, ſicuti miſericordiam ſumus conſequuti, non deficimus.

2 *Sed reijcimus latebras dedecoris, non ambulantes in aſtutia, neque dolo tractantes ſermonem Dei: ſed manifeſtatione veritatis, commendantes nos apud omnem conſcientiam hominum, coram Deo.*

3 *Si autem velatum eſt Euangelium noſtrum, in iis qui pereunt velatum eſt:*

4 *Quibus Deus ſeculi huius excæcauit ſenſus: nempe infidelibus, vt ne illis reſplendeat claritas Euangelij gloriæ Chriſti, qui eſt imago Dei inuiſibilis.*

5 *Non enim noſmetipſos prædicamus, ſed Ieſum Chriſtum Dominum: nos verò ſeruos veſtros propter Ieſum.*

6 *Quoniam Deus qui iuſſit è tenebris lumen ſplendeſcere, idem illuxit in cordibus noſtris, ad illuminationem cognitionis gloriæ Dei, in facie Ieſu Chriſti.*

1 *Habentes miniſterium.*) Nũc ad perſonę ſuæ cõmendationem redit, à qua digreſſus ad generale illud argumentũ fuerat, de Euangelij dignitate. Sicuti ergo de Euangelii natura diſſeruit, ita nunc tractat quàm fidelis ſit & ſincerus eius miniſter. Prius docuit quale ſit verum Chriſti Euangelium: nunc tale eſſe docet quod à ſe prædicatur. Habentes, inquit, miniſterium hoc: cuius ſcilicet excellentiam tam magnificè extulerat, cuius potentiam & vtilitatẽ tam copioſè illuſtrauerat. Ideo ne ſeipſum nimis extollere videatur: præfatur, non ſua induſtria ſe, non ſuis meritis ad tantum honoris faſtigium cõſcendiſſe: ſed prouectum ſola Dei miſericordia. Plus autem fuit miſericordiam Dei quàm gratiam, Apoſtolatus ſui cauſam facere. *Non deficimus*, id eſt, non deſumus partibus noſtris, quin eas fideliter impleamus.

2 *Sed reijcimus latebras.*) Dum ſuam ſinceritatem commendat, ex aduerſo perſtringit pſeudoapoſtolos, qui quum ambitione ſua genuinam Euangelii vim corrumperent, ſoli tamen volebant eminere. Itaque vitia quibus ſe carere negat, obliquè in eos confert. Per latebras dedecoris, vel occultamenta, nonnulli vmbras Legis Moſaicæ intelligunt: Chryſoſtomus oſtentationem qua ſe venditabant. Ego fucos omnes

omnes intelligo, quibus adulterabant puram & natiuam Euangelii pulchritudinem. Sicuti enim caſtę & honeſtæ mulieres naturali formæ elegantia contentæ, alienos colores non accerſunt: meretrices autem nunquam bene ornatæ ſibi videntur, niſi naturam corruperint: ita Paulus purum Euangelium ſe propoſuiſſe gloriatur: quum alii fucoſum & indignis acceſſionibus inuolutum proponerent. Nam quum eos puderet ſimplicitatis Chriſti, aut certè quia non poterant veris Apoſtolorũ virtutibus excellere: nouum Euangelium fabricant, profanæ philoſophiæ non abſimile, magnis ampullis turgidum, vacuum Spiritus efficacia. Tales adulterinos colores, quibus deformatur Euangelium, vocat occultamenta dedecoris: quia nuditatem eorum probroſam & pudendam eſſe oporteat, qui ad latebras & velamenta cõfugiunt. Se autem dicit abiicere vel aſpernari inuolucra: quoniam Chriſti facies quo magis retecta conſpicitur in ſua prædicatione, eo glorioſior eniteat. Neque tamen nego quin alludat ſimul ad velum Moſis, cuius meminerat: ſed pſeudoapoſtolis attribuit prorſus diuerſum velum. Moſes enim faciẽ tegebat, quia nimius gloriæ Legis fulgor ferri non poterat à teneris & luſcioſis oculis: iſti autem ornatus loco velum ſibi induũt. & quia deſpicabiles, imò ignominioſi eſſent, ſi reluceret Euangelii ſimplicitas: ideo neſcio quibus integumentis & laruis ſuum pudorem abſcondunt. *Non ambulantes in aſtutia.* Non dubium eſt quin aſtutia quæ à Paulo vituperatur, valde ſibi placuerint pſeudoapoſtoli, acſi fuiſſet eximia virtus. quemadmodum hodie quoque nonnullos videmus, etiã ex iis qui Euangeliũ profitentur, malle ſubtiles videri quàm ſinceros, & ſublimes magis quàm ſolidos: quũ tamen totum eorum acumen mera ſit puerilitas. Sed quid facias? delectat eos acuminis opinio: & apud imperitos hoc prætextu plauſum habent. Audimus tamen quo loco habeat Paulus laruam iſtam virtutis. Aſtutiam vocat indignam Chriſti ſeruis. Quod poſtea ſequitur, *Neque dolo tractantes.* neſcio an ſatis mentem Pauli exprimat. δολοῦν enim non tam fraudulenter agere ſignificat, quàm quòd vulgò dicunt, Falſificare: qualiter ſolent mangones. certè hoc loco opponitur ſinceræ prædicationi, quemadmodum ſequitur. *Sed manifeſtatione veritatis.* Hanc ſibi laudem vendicat, quòd ſimpliciter & abſque fuco puram Euangelij doctrinam annuntiauerit, eiúſque rei teſtes habeat conſcientias omnium coram Deo. Sicuti fucoſæ Sophiſtarum doctrinæ oppoſuit veritatis manifeſtationem: ita iudicium ad conſcientias reuocat, & ad Dei tribunal, quum illi hominum errore, vel corruptò affectu abuterentur: nec tam reipſa ſtuderent laude eſſe digni, quàm videri appeterent. vnde colligimus, auribus obliquè conſcientias conferri. Satis ergo ſit Chriſti ſeruis, ſuam conſcientiis integritatem approbaſſe coram Deo, neque morentur peruerſa hominum ſtudia, aut ambitioſum fauorem. *Exo.34.d.35.*

3 *Si autem velatum eſt.*) Promptum fuiſſet calumniari quod dixerat de prædicationis ſuæ claritate, quoniam multos habebat aduerſarios. Hanc calumniam repellit cum ſeuera autoritate. minatur enim omnibus qui vim Euangelij ſui non agnoſcunt: atque hoc reprobationis & exitij ſignum eſſe denuntiat. perinde acſi diceret, Si quiſpiam ſibi conſtare neget quam iacto manifeſtationem Chriſti, ille reprobum hoc argumento ſe prodit. palàm enim & euidenter ab omnibus qui oculos habent, cernitur mea in docendo ſinceritas. Cæcos igitur & omni rationis ſenſu priuatos eſſe oportet, quibus ſit abſcõdita. Summa eſt, infidelium cæcitatem nihil derogare Euangelij ſui claritati. nihilo enim per ſe minus lucidus eſt Sol, quòd cæci eius lumen non percipiunt. Dicet quiſpiam iſtud Legi quoque congruere: nam per ſe quidem lucerna eſt ad regendos pedes, oculos illuminat, &c. nec velata eſt, niſi iis qui pereunt. Reſpondeo, dum in Lege incluſus eſt Chriſtus, Solem per medias nubes reſplendere, ita vt lucis ſatis habeant homines ad vſum ſuum: vbi ab ea diuellitur Chriſtus, nihil eſſe reliquum præter tenebras, aut fallacem lucis apparentiam, quæ oculos perſtringat, non iuuet. Cæterùm magnæ fiduciæ argumentum eſt, quòd pro reprobis ducere audet omnes qui ſuam doctrinam reſpuunt. Verùm ſimili fiducia inſtructos eſſe conuenit quicunque pro Dei miniſtris haberi volunt: vt intrepida conſcientia non dubitent omnes doctrinæ ſuæ aduerſarios ad Dei tribunal citare, vt illinc damnationem certam referant. *Pſal.116.105. Pſal.18.c.9.*

4 *Quibus Deus ſeculi huius.*) Significat quàm nihili fieri debeat peruerſa illorum obſtinatio. Non vident, inquit, ſolem in meride, quia diabolus, eorum ſenſus excæcauit. Quin de Satana loquatur Apoſtolus, nemini rectè iudicanti dubium eſſe poteſt. Hilarius, quia negotium habebat cum Arrianis, qui hoc prætextu abutebantur, vt Chriſtum confitendo Deum, veram eius Diuinitatem negarent, ſic contextum torquet, Deus excæcauit huius ſeculi ſenſus. Id poſtea ſequutus Chryſoſtomus, ne Manichæis duo principia concederet. quid Ambroſiũ impulerit, non apparet. Auguſtino eadem ratio fuit quæ Chryſoſtomo: quia cum Manichæis erat illi certamen. Videmus quid faciat contentionis feruor in diſputationibus. ſi compoſito animo legiſſent illi omnes Pauli verba: nemini eorum in mẽtem veniſſet, ita in coactum ſenſum torquere. ſed quia vrgebant aduerſarij, magis de illis propulſandis, quàm de inquirenda Pauli mente ſoliciti fuerunt. Sed quid opus fuit? puerile enim erat effugium Arrianorum, Si diabolus vocetur deus ſeculi, nomen Dei in Chriſto nõ exprimere veram & æternam & vnicam Diuinitatem. Multi enim dij, inquit alibi Paulus, nominantur. Sed dij Gentium, dæmonia, occinit ex altera parte Dauid. Diabolum ergo vocari deum, qui illis dominetur qui ab illis colatur Dei loco, quid hoc ad extenuandum Chriſti honorẽ? Manichæis verò nihilo plus ſuffragatur hæc appellatio, quàm quum dicitur Princeps mundi. Non eſt igitur quòd vereamur de diabolo hunc locum interpretari: quum ſine periculo fiat. nam ſi prodeant Arriani, ac nihilo magis Diuinam Chriſti eſſentiam ex Dei appellatione probari contendant, quàm Satanæ: facilè diluitur eiuſmodi cauillum. nam Chriſtus ſine adiectione Deus vocatur: & quidem in æternũ benedictus. Vocatur ille Deus, qui ab initio erat ante mundi creationem. Diabolus autem non aliter ſeculi huius deus vocatur, quàm Baal deus cultorum ſuorum, aut canis deus Ægypti. Manichæi (ſicut dixi) ad ſtabiliendum ſuum delirium, non minus aliis Scripturæ teſtimoniis, quàm iſto nituntur: ſed in illis quoque refutandis nihil eſt negotij. Illi non tam de voce cõtendunt, quàm de potentia. Quoniam Satanæ tribuitur vis excæcandi, & dominium ſuper infideles: inde concludunt, illum propria facultate, omnis mali eſſe autorem, ita vt Dei imperio non ſubſit. quaſi verò nõ paſſim clamet Scriptura, tam diabolos, Dei miniſtros eſſe, quàm Angelos cæleſtes, quoſque in ſuo genere. Nam quemadmodum hi Dei beneficia nobis *1.Cor.8.b.5. Pſal.96.d.5.*

adminiſtrant in ſalutem:ita illi iram eius exequũtur.Itaque boni Angeli,poteſtates vocantur & principa-
tus: ſed tantùm quia poteſtatẽ ſibi datam à Deo exerceant. Eadem ratione Satan princeps eſt mundi, non
quia vel ipſe ſibi principatum dederit,vel proprio iure illum obtineat, vel arbitrio denique ſuo exerceat:
1. *Sa.* 16 c.14. ſed habet quantum illi à Domino permittitur. Quamobrem Scriptura non bonum modò Spiritum Dei
*Pſal.*78. d.49 & Angelos bonos recenſet,ſed etiam malos ſpiritus Dei appellat. Inuaſit Saulem Spiritus Dei malus. Itẽ,
Flagella per angelos malos. Quod ad præſentem locum ſpectat, excæcatio commune tam Dei quàm Sa-
tanæ opus eſt.ſubinde enim Deo tribuitur: ſed nõ æqua eſt poteſtas,neque idem modus.de modo nunc ta-
ceo. Scriptura autem docet,Satanam,Dei non permiſſu ſolùm, ſed etiam mandato excæcare, vt eius vin-
1.*Re.*22.c.21. dictam exerceat. Ita Achab à Satana deceptus fuit:ſed nunquid Satan à ſeipſo id potuit? minimè:ſed quum
Deo ſuum obſequium ad nocendum obtuliſſet, miſſus fuit vt eſſet ſpiritus mendax in ore omnium pro-
phetarum. Imò excæcare ideo dicitur Deus,quia poſtquam recta mentis intelligentia & Spiritus ſui luce
priuauit, tradit nos diabolo abripiendos in reprobum ſenſum, dat illi efficaciam illuſionis:& ita per iræ
ſuæ miniſtrum iuſtam de nobis vltionem ſumit. Intelligit ergo Paulus, à diabolo poſſideri omnes qui
ſuam doctrinam non agnoſcunt eſſe certam Dei veritatem. Durius enim hoc eſt, vocari diaboli manci-
pia, quàm Dei iudicio tribui eorum cæcitatem. Cæterùm qui nuper tales exitio addixerat, nunc ad-
dit, non alia de cauſa eos perire, niſi quia ſuæ infidelitatis culpa interitum contraxerint. *Ne illis re-
ſplendeat.* Facit hoc ad confirmationem eius quod dixerat,impediri propria cęcitate qui Euangelium eius
*Iohan.*14.a.7. reſpuerit. Nihil enim,inquit,in eo apparet præter Chriſtum: neque obſcurè, ſed ita vt liquidò refulgeat.
Addit, *Chriſtum eſſe Dei imaginem:* quo illos omni Dei cognitione vacuos ſignificat. Iuxta illud, Qui me
non nouit: neque Patrem meum nouit. Hæc igitur ratio cur duram ſententiam pronuntiauerit in eos
qui dubitarent de ſuo Apoſtolatu: quia ſcilicet Chriſtum,qui illic euidenter conſpici poterat,non intue-
bantur. Dubium eſt an *Euangelium gloriæ Chriſti* poſuerit pro Glorioſo Euangelio,ſecundum phraſin He-
braicam: an verò pro Euangelio, in quo lucebat Chriſti gloria. hoc ſecundum, quia eſt plenius, magis
amplector. Cæterùm quum Chriſtus imago vocatur Dei inuiſibilis,id non tantùm de eſſentia accipitur,
quia ſit coeſſentialis Patri(vt loquuntur) ſed magis refertur ad nos, quia Patrem nobis repræſentat. Ideo
ipſe Pater dicitur *Inuiſibilis,* quia in ſe non apprehenditur humano ſenſu. Exhibet autem ſe nobis per Fi-
lium:& ſe quodammodo facit viſibilem. Hoc ideo dico: quoniam veteres quum vehementiùs ferrentur
aduerſus Arrianos,in ea parte plus æquo inſtiterũt, quomodo intus,arcana eſſentiæ vnitate,Filius imago
ſit Patris:quod præcipuæ ædificationis erat,prætermiſerunt,qualiter nobis eius ſit imago, dum quod ab-
ſconditum alioqui in ipſo erat,nobis manifeſtat. Itaque nomen Imaginis, relationẽ ad nos habet: quem-
admodum mox rurſus videbimus. Epithetum Inuiſibilis, quanquam in quibuſdam Græcis codicibus
omittitur: quia ſuperuacuum non erat,retinere placuit.

5 *Non enim noſmetipſos.)* Quidam tale zeugma faciunt,Nõ prædicamus nos dominos,ſed vnum Dei
filium,quem Pater omnibus præfecit. non improbo quidem illum ſenſum: ſed quum loquutio ſit ἐμφα-
τικωτέρα,vbi dicitur quiſpiam ſeipſum prædicare,& fuſiùs pateat,libètius ſenſum hunc retineo: præſertim
quum ferè omnium conſenſu receptus ſit: aliter enim ſeipſos prædicant homines, quàm dominium ſibi
arrogando: vt quum oſtentationi magis ſtudent, quàm ædificationi: quum eminere quouis modo cu-
piunt: quum etiam ex Euangelio quæſtum faciunt. Ambitio igitur & auaritia, & ſimilia vitia mini-
ſtri, puritatem inficiunt doctrinæ: vt illic ſolus Chriſtus non emineat. Ideo qui vult Chriſtum ſolum
prædicare, neceſſe eſt vt ſui obliuiſcatur. *Nos verò ſeruos veſtros.* Nequis obſtreperet, Atqui tu interim
multa de te: reſpondet,nihil ſe plus appetere, quàm vt ſit eorum ſeruus: acſi diceret, Quæcunque de me
tam magnificè,& opinione veſtra iactanter prędico, huc ſpectãt, vt vobis vtiliter in Chriſto ſeruiam. Se-
quitur, nimis ſuperbos & ingratos eſſe Corinthios, ſi hanc conditionem repudient: imò ſequitur nimis
corrupto prius iudicio fuiſſe, qui ſanctum eius affectum non animaduerterant. Cęterùm hic ſtatus ſui &
conditionis admonentur omnes Eccleſiaſtici paſtores, quocunque enim honoris titulo inſigniantur, ni-
hil amplius ſunt quàm ſerui fideliũ, & ſanè Chriſto ſeruire aliter nequeunt, quin ſimul Eccleſię eius ſer-
uiant. Honorabilis quidẽ ſeruitus,& quouis principatu potior: ſed tamen ſeruitus,vt ſolus Chriſtus nul-
lius ſocii vmbra impeditus,ſublimis emineat. Itaque boni Paſtoris eſt, non modò ab omni dominãdi cu-
piditate abſtinere, ſed hoc habere ſummũ honoris culmen,quò adſpiret,vt Dei populo ſeruiat. Officium
viciſſim populi eſt,ſeruos Chriſti primùm ex Domini maieſtate, deinde etiam ex officii amplitudine &
excellentia ęſtimare: ne contemnant quos Dominus in tam præclaro gradu collocauit.

6 *Deus qui iuſſit è tenebris.)* Video hunc locum quadrifariam poſſe exponi. Primò ſic, Deus iuſſit lu-
cem è tenebris ſplendeſcere: id eſt,hominum miniſterio, qui ſuapte natura tenebrę ſunt, lucem Euange-
lij ſui mundo protulit. Secundò ſic, Deus in locum Legis quæ obſcuris vmbris erat inuoluta, fecit Euan-
gelii lucem ſuccedere: atque ita è tenebris lucem eduxit. Qui argutias amant, facilè iſtas expoſitiones
admitterent: ſed qui propius rem inſpexerit, agnoſcet non congruere menti Apoſtoli. Sequitur tertia,
quæ eſt Ambroſii, Quum omnia tenebris operta eſſent, Deus lumen Euangelii ſui accendit. Demerſi e-
nim erant homines in ignorantiæ tenebris, quum illis ſubitò Deus per Euangelium affulſit. Quarta eſt
Chryſoſtomi, qui putat alluſiſſe Paulum ad mundi creationẽ,hoc modo, Deus qui verbo ſuo lucem crea-
uit,quaſi ex tenebris erutam: idem nunc ſpecialiter nos illuminauit,quũ eſſemus in tenebris ſepulti. Hęc
anagoge lucis viſibilis & corporeæ ad ſpiritualem,plus habet gratiæ,& in ea nihil eſt coactum. proxima
tamen non malè quadrat. Fruatur quiſque ſuo iudicio. *Illuxit cordibus.* Duplicem illuminationẽ ponit:
quod diligenter notandum eſt: vnam Euangelii: alteram arcanam, quę fit in cordibus. Quemadmodum
enim Deus mundi opifex Solis fulgorem nobis effundit, & oculos dat, quibus illum recipiamus: ita re-
demptor in Filii perſona per Euangelium nobis quidem illucet: verùm quia cæci ſumus, id fruſtra fieret,
niſi Spiritu quoque ſuo mentes noſtras illuminaret. Intelligit ergo Deum Spiritu ſuo nobis aperuiſ-
ſe oculos mentis, vt lucis Euangelicæ eſſent capaces. *In facie Ieſu Chriſti.* Quo ſenſu prius dixerat
Chriſtum

Chriſtum eſſe Patris imaginem, nunc dicit, in eius facie gloriam Dei nobis oſtendi. Inſignis locus; vnde diſcimus Deum in ſua inſcrutabili altitudine non eſſe inueſtigandum, (habitat enim lucem inacceſſibilem) ſed cognoſcendum, quatenus ſe in Chriſto patefacit. Proinde quicquid extra Chriſtum de Deo cognoſcere appetunt homines, euanidum eſt. vagantur enim extra viam. Humilis quidem initio apparet in Chriſto Deus: ſed glorioſus tandem iis qui à cruce ad reſurrectionem peruenire ſuſtinent. Iterum videmus, in voce Perſonæ, relationem ad nos ſtatui: quia nobis vtilius eſt Deum conſpicere qualis apparet in Filio vnigenito, quàm arcanam eius eſſentiam inueſtigare.

7 *Habemus autem theſaurum hunc in vaſis teſtaceis: vt exuperantia potentiæ ſit Dei, & non ex nobis.*

8 *Quando in omnibus premimur, at non anxij reddimur: laboramus inopia, at nõ deſtituimur.*

9 *Perſequutionem patimur, at non deſerimur: deiicimur, at non perimus.*

10 *Semper mortificationem Ieſu Chriſti circunferentes in corpore noſtro, vt vita Ieſu manifeſtetur in corpore noſtro.*

11 *Semper enim nos dum viuimus, in mortem tradimur propter Ieſum, vt vita Ieſu manifeſtetur in mortali carne noſtra.*

12 *Itaque mors quidem in nobis operatur, vita autem in vobis.*

7 *Habemus.*) Qui audiebant Paulum ita magnificè gloriantem de miniſterii ſui excellentia: & ex aduerſo ſpectabant eius perſonam ignobilem coram mundo & abiectam: iis videbatur eſſe homo ineptus ac ridiculus, eiúſque iactantia puerilis, dum ab humilitate perſonæ eum æſtimabant. Præſertim hunc prætextum captabant improbi, quum vellent in contemptum adducere quicquid in ipſo erat. At verò quod maximè obſtare Apoſtolatus ſui gloriæ videbat apud imperitos, optimo artificio ad illam amplificandam conuertit: primùm vtitur theſauri ſimilitudine, qui recondi non ſolet in arcã ſpecioſam & ſumptuoſè ornatã: ſed potius in vas aliquod vile, & nullius pretii: deinde ſubiicit, Dei potentiam magis inde illuſtrari & melius ſpectari: acſi diceret, Qui ad extenuandam miniſterij mei dignitatem, perſonæ meæ contemptum obtendunt, iniqui ſunt & peruerſi ęſtimatores. neque enim ideo minoris fit theſaurus, quia vas in quo repoſitus eſt, minus ſit pretioſum: quin potius iſtud vſu receptum eſt, magnos theſauros in ollas fictiles collocari. Deinde non conſiderant id ordinari ſingulari Dei prouidentia, vt in miniſtris nihil emineat, nequa magnitudo, Dei potentiam obſcuret. Quum ergo humilitas miniſtrorum, & externus perſonæ contemptus locum det gloriæ Dei: improbè facit qui Euangelii dignitatem miniſtri perſonã metitur. Non loquitur autem tantùm Paulus de vniuerſali hominum conditione, ſed de proprio ſuo ſtatu: verum quidem eſt, mortales omnes eſſe vaſa teſtacea. Itaque ſi omnium præſtãtiſſimus deligatur, & qui omnibus generis ingenii, fortunæ ornamentis ad miraculum vſque fulgeat: ſi tamen erit Euangelii miniſter, erit vile & figulinum repoſitorium inæſtimabilis theſauri: ſed Paulus ſe & alios collegas ſui ſimiles reſpicit, qui propterea quòd minùs oſtentatione pollebant, contemptui habebantur.

8 *Quando in omnibus.*) Exegeticè hoc additum eſt: oſtendit enim, vt abiecta ſua cõditio minimè Dei gloriam minuat, ſed potius occaſio ſit eius promouendæ. Redigimur, inquit, in anguſtias, ſed Dominus tandem exitum aperit: laboramus inopia, ſed Dominus ſuccurrit: multi hoſtes nobis ſunt infeſti, ſed Dei præſidio tuti ſumus: denique etiamſi proſternimur, vt videatur actum de vita noſtra, non tamen perimus poſtremum eſt omnium grauiſſimum. Vides vt in ſuum commodum vertat omnia quibus eum grauabant improbi.

10 *Mortificationem Ieſu.*) Plus dicit quàm antea: nam id ipſum cuius prætextu Euangelium eius pſeudoapoſtoli vilipendebant, non modò nullum Euangelio contemptum creare, ſed glorioſum quoque eſſe docet. Mortificationem enim Ieſu Chriſti appellat, quicquid eum deſpicabilem reddebat coram mundo, quo præparetur ad conſortium beatæ reſurrectionis. Primùm Chriſti paſſiones vtcunque ignominioſę ſint in oculis hominum, plus tamen honoris habent coram Deo, quàm omnes Imperatorum triumphi, omnes Regum pompę. Sed finis quoque reſpiciendus eſt, quòd compatimur vt conglorificemur. Dementiam ergo eorum eleganter taxat, qui ſibi propriam obiiciebant Chriſti ſocietatem. Simul admonetur Corinthij, ne dum faſtuosè vilem & abiectum Pauli habitum deſpiciunt, Chriſto faciant iniuriam, probri materiam in eius paſſionibus quærendo, quas ſummo honore proſequi nos decet. Mortificationis verbum aliter hîc capitur, quàm multis Scripturæ locis. Significat enim ſæpe abnegationem noſtri, dum renuntiamus concupiſcentiis carnis, & renouamur in obedientiam Dei: hîc autem afflictiones quibus exercemur ad meditandum præſentis vitæ interitum. Docendi gratia, prior illa vocetur interior mortificatio: hæc verò externa: vtraque nos Chriſto cõformes reddit: illa directè, hæc indirectè, vt ita loquar. De priore concionatur Paulus ad Coloſſenſes capite 3.a.5, & ad Romanos capite 6.a.6, vbi docet veterem noſtrum hominem crucifixum, vt in vitæ nouitate ambulemus. De ſecũda capite 8. f.29, diſſerit: vbi docet nos huc deſtinatos eſſe à Deo, vt configuremur imagini Filii eius. Porrò Chriſti mortificatio non niſi in ſolis fidelibus vocatur: quia impii, præſentis vitæ ærumnas perferendo, cùm Adam communicant: electi autem participationem habent cum Filio Dei: vt miſerię omnes quæ ſuapte natura maledictæ erant, illis adiumento ſint in ſalutem. Eſt quidem hoc omnibus filiis Dei commune, portare Chriſti mortificationem, ſed vt quiſque ampliore donorum menſura excellit, ita propius accedit ad hanc Chriſti ſimilitudinem. *Vt vita Ieſu.* Optimum remedium in rebus aduerſis: quòd ſicut Chriſti mors, vitæ ianua fuit: ita exitum omnium miſeriarum nobis fore ſcimus beatam reſurrectionem. quandoquidem Chriſtus nos ſibi conſociauit hac lege vt vitæ ſuæ participes ſimus, ſi in hoc mundo ſuſtinemus cum eo mori. Quæ proximè ſequitur ſententia, dupliciter poteſt exponi. Si *in mortem tradi* accipias pro vexari

continuis perſequutionibus, & periculis iactari: ſpeciale hoc Paulo fuerit & ſimilibus, qui aperta rabie impiorum fuerunt impetiti. Atque ita, *Propter Ieſum*, perinde valebit atque Pro Chriſti teſtimonio. Sed quia tradi quotidie in mortem, alioqui ſignificat mortem aſſiduè habere ante oculos, & ita viuere vt vita noſtra ſit potius vmbra mortis: mihi non diſplicet ita exponi etiam hunc locum, vt ad omnes fideles pertineat, & quidem ad ſingulos in ſuo ordine. Sic interpretatur Paulus ipſe ad Romanos capite 8.g. 36, verſum ex Pſalmo 44.d.13. Hoc modo Propter Chriſtum eſſet, quia hæc conditio impoſita eſt omnibus eius membris. Cæterùm non adeò propriè reddidit Eraſmus, Nos qui viuimus: commodius eſt quod poſui, *Dum viuimus.* Significat enim Paulus, nos quantiſper ſumus in hoc mundo, mortuis eſſe magis ſimiles quàm viuis.

12 *Itaque mors quidem.)* Ironicè dictum: quia indignum erat vt iucundè ac pro voto agerent Corinthii, ſecuréque deliciarentur: Paulus interea cum infinitis miſeriis conflictaretur. Hæc certè diſtributio fuiſſet nimium iniqua atque omnino reprehendi Corinhiorum ſtultitiam oportuit, qui ſibi Chriſtianiſmum fingebant abſque cruce: neque hoc contenti, deſpectui habebant Chriſti ſeruos, qui non ita eſſent delicati. Quemadmodum autem mors omnes afflictiones ſignificat, vel ærumnoſam vitam: ita etiam vita proſperum ſuauémque ſtatum: ſecundum illud, Non eſt viuere, ſed valere, vita.

Pſal.16.b.10. 13 ***Habentes autem eundem Spiritum fidei, quemadmodum ſcriptum eſt, Credidi, propterea loquutus ſum: nos quoque credimus, ideo & loquimur:***

14 ***Scientes quòd qui ſuſcitauit Dominum Ieſum, nos etiam cum Ieſu ſuſcitabit, & conſtituet vobiſcum.***

15 ***Nam omnia propter vos: vt gratia quæ abundauerit propter gratiarū actionem, quæ à multis proficiſcetur, abundet in gloriam Dei.***

16 ***Quamobrem non deficimus: verùm etſi externus homo noſter corrumpitur, noſter internus renouatur de die in diem.***

Vel, momentanea leuitas operatur in excellentia excellenter.

17 ***Leuitas enim afflictionis noſtræ ſupramodum momentanea, æternum ſupramodum pondus gloriæ operatur in nobis,***

18 ***Dum non ſpectamus ea quæ videntur, ſed quæ non videntur. nam quæ videntur, temporaria ſunt: quæ autem non videntur, æterna.***

13 *Habentes eundem Spiritum.)* Correctio eſt ſuperioris ironiæ. Corinthiorum ſortem longè diuerſam à ſua fecerat, non ſuo ipſius iudicio, ſed eorum errore: quòd lautum Euangelium & ab omni crucis moleſtia remotum appetebant, ac de ipſo minus honorificè ſentiebant, quòd parum ſplendida eſſet eius fortuna. nunc verò ſe illis coniungit in ſpe eiuſdē beatitudinis. acſi diceret, Tametſi vobis Deus parſit, magíſque indulgenter agit vobiſcum, me paulo durius tractat: nō tamen impediet hæc diuerſitas quominus ſimilis vtróſque maneat reſurrectionis gloria. Vbi enim vnitas eſt fidei, illic vna etiam hæreditas. putarunt Apoſtolum hîc loqui de ſanctis Patribus qui ſub Veteri teſtamento vixerunt, eóſque facere nobis ſocios in eadem fide. quod quidem verum eſt, ſed præſenti inſtituto non congruit. Sibi enim in fidei communicatione, non Abraham neque reliquos Patres, ſed Corinthios potius cōiungit, quum illi ſe praua ambitione ab eo ſegregarent. Vtcunque, inquit, videatur nunc mea conditio deterior: erimus tamen aliquando pariter eiuſdem gloriæ conſortes. vna enim fide inter nos ſumus coniuncti. Hunc eſſe verum & proprium ſenſum agnoſcent, qui contextum propius expendent. Spiritum fidei metonymicè vocat fidem ipſam, quia donum eſt Spiritus ſancti. *Quemadmodum ſcriptum eſt.* Præbuit hoc errori occaſionem, quòd citat Dauidis teſtimonium: verùm ad cōfeſſionem aptari debet, non ad fidei vnitatem: vel ſi mauis, cohæret cum ſequentibus, non cum præcedentibus, hoc modo, Quia nobis fides certa beatæ reſurrectionis conſtat: audemus loqui & prædicare quod credimus: quemadmodum ſcriptum eſt, *credidi, propterea loquutus ſum.* Eſt autem initium Pſalmi 116, vbi Dauid fatetur, quum in vltimas anguſtias redactus foret, ita ſe fuiſſe perculſum vt propemodum labaſceret: verum mox reſumpta fiducia, ex hac tentatione eluctatum eſſe. inde itaque Pſalmum orditur, Credidi, propterea loquar. Confeſſionis enim mater eſt fides. Paulus quidem ad eius imitationem ſe animans, Corinthios vt idem faciant hortatur: ac iuxta Vulgatam tranſlationem præteritum poſuit loco futuri: ſed nihil refert. tantùm enim hoc vult, fideles debere magnanimos eſſe & intrepidos ad confitendum quod corde crediderunt. Viderint iam noſtri pſeudonicodemi quale figmentum loco fidei ſibi fabricent, quum fidem intus ſepultam manere volunt, & prorſus mutam: hácque ſapientia gloriantur, ſi tota vita nullum rectæ confeſſionis verbum edant.

15 *Nam omnia propter vos.)* Nunc ſe non tātùm in ſpe futuræ beatitudinis, ſed in ipſis etiam afflictionibus Corinthiis coniungit, in quibus videbantur eſſe maximè diuerſi: ſe enim affligi in ipſorū bonum docet: vnde ſequitur, meritò eos partem debere in ſe trans ferre. Pendet hoc quod dicit Paulus, primùm ex arcana communione quam habent inter ſe Chriſti membra: ſed præcipuè ex mutua ratione & neceſſitudine quæ inter ipſos vigere peculiariter debebat. Iam admonitio hæc perquam vtilis erat Corinthiis, & conſolationem eximiam ſecum trahebat. Cuius enim conſolationis eſt, quum Deus imbecillitati noſtrę parcens, molliùs nos tractat, affligi in commune omnium bonum eos qui præſtantiore virtute inſtructi ſunt? Admonebantur etiam vt quum aliter iuuare Paulum nequirent, precibus ſaltem eum ſubleuarēt & commiſeratione. *Vt gratia quæ abundauerit.* Conſenſum illum membrorum Chriſti iam commendat à fructu qui inde oritur: nempe quòd valet ad propagandam Dei gloriam. Per Gratiam metonymicè, more vſitato, intelligit beneficium illud liberationis cuius ſuprà meminerat: quod dum opprimebatur, non erat tamen anxius: inopia laborans non deſtituebatur, &c. denique perpetuam aduerſus omne malorum genus liberationem. Hanc gratiam dicit exundare: quo ſignificat, non penes ſe incluſam eſſe vt

ſolus

ſolus ea fruatur, ſed latius diffundi, nempe in Corinthios quibus multum proderat. Quum doni Dei exuberantiam in gratitudine conſtituit, in authoris gloriam: admonet, noſtra ignauia perire quicquid in nos bonorum confert Deus, niſi ad gratias agendas prompti & alacres ſimus.

16 *Quamobrem non deficimus.*) Nunc quaſi euicta cauſa, in maiorem confidentiam attollitur, quàm prius. Non eſt, inquit, cauſa cur deſpondeamus animum, aut fatigemur ſub crucis onere, cuius tam fœlix, nec mihi ſolùm, ſed aliis quoque ſalutaris eſt ſucceſſus. Ita hortatur Corinthios ſuo exemplo ad fortitudinem, ſi quando contingat ipſos ſimiliter affligi: deinde retundit illam inſolentiam, in qua non mediocriter peccabant, quòd ambitione occupati, quo quiſque remotior erat à cruce Chriſti, eo maiore illum habebant in pretio. *Et ſi externus homo noſter.* Externum hominem malè quidam & imperitè cum veteri homine confundunt. eſt enim longè aliud vetus homo: de quo Rom.6.a.6, diximus. Falſò etiam Chryſoſtomus & alii tantùm ad corpus reſtringunt: nam Apoſtolus hac voce comprehendere voluit quicquid ad præſentem vitam ſpectat. Quemadmodum hîc duos homines conſtituit: ita duas tibi vitas propone, terrenam & cæleſtem. Exterior homo conſeruatio eſt terrenæ vitæ, quæ non tantùm ætatis flore & bona valetudine, ſed opibus etiam, honoribus, amicitiis, & aliis ſubſidiis continetur. quantum ergo nobis imminuitur vel deperit ex bonis illis quæ ad ſtatum vitæ præſentis tuendum requiruntur, tantundem corrumpitur externus noſter homo. Quia enim nimium in præſenti vita, quandiu ad votum fluunt omnia, occupamur: ideo Dominus paulatim nobis auferendo quæ nos implicitos tenent, ad meditationem vitæ melioris reuocat. Sic ergo vitæ præſentis ſtatum inclinare neceſſe eſt, vt homo interior refloreſcat: quia quod terrenæ vitæ decedit, accreſcit cæleſti, ſaltem in fidelibus. Interit enim etiam in reprobis externus homo, ſed nulla compenſatione: in filiis Dei verò talis corruptio initium eſt generationis & tanquam cauſa. Id fieri quotidie dicit, quia aſſiduè nos ad hanc meditationem Deus exercet. Vtinam id animis noſtris penitus inſideat, vt continuo temporis ſucceſſu proficiamus in externi hominis interitu.

17 *Leuitas momentanea.*) Quia caro noſtra ſemper interitum ſuum refugit, qualiſcunque propoſita fuerit merces: ac longè magis afficimur præſenti ſenſu, quam ſpe cæleſtium bonorum: ideo Paulus afflictiones & ærumnas piorum nihil aut minimum habere acerbitatis admonet, ſi cum infinito æternę gloriæ bono conferantur. Dixerat non debere nobis moleſtam eſſe corruptionem externi hominis; quoniam ex ea renouatio hominis interni pullulet. Verùm quia viſibilis eſt corruptio, renouatio autem inuiſibilis, Paulus vt carnalem præſentis vitæ affectum nobis excutiat, miſerias præſentes cum futura fœlicitate componit. Hæc autem ſola comparatio abundè ſufficit ad imbuendos æquitate & moderatione piorum animos, ne crucis grauitate oppreſſi concidant. Vnde enim fit vt tam difficilis ſit res patientia: niſi quia in breui malorum ſenſu obſtupeſcimus, neque altius attollimus noſtram cogitationem? Ergò optimum remedium hîc præſcribit Paulus, ne afflictionibus fractus ſuccumbas, quum futuram beatitudinem, quę tibi in cælo repoſita eſt, illis opponit. Nam iſta comparatio leue facit quod antè videbatur ponderoſum: breue & momentaneum, quod videbatur immenſæ durationis. In Pauli verbis aliqua eſt obſcuritas: quia enim dicit, Secundum hyperbolem in hyperbolem, tam Vetus interpres quàm Eraſmus vtraque particula extolli putarunt magnitudinem cæleſtis gloriæ quæ fideles manet: vel certè retulerunt ad verbum Operatur: quod mihi non diſplicet: ſed quia aptè etiam conuenit diſtinctio quam poſui, libera ſit optio lectoribus. *Æternum pondus operatur.* Non intelligit Paulus talem afflictionum perpetuum eſſe effectum. plerique enim miſerrimè hîc omni malorum genere premuntur, quibus tamen idipſum maioris potius exitii eſt cauſa, quàm ſalutis adiumentum. Sed quia de fidelibus ſermo eſt, ad eos ſolos reſtringere quod hîc dicitur, conuenit. hoc enim ſpeciale eſt erga eos Dei beneficium, quòd præparantur ad beatam reſurrectionem communibus humani generis miſeriis. Quòd autem Papiſtæ hoc loco abutuntur, vt probent afflictiones ſalutis noſtræ eſſe cauſas, nimis infirmum eſt: niſi fortè cauſas accipere libeat pro mediis, vt vulgò loquuntur. Libenter certè fatemur, oportere nos per multas tribulationes ingredi in regnum cælorum. neque de eo eſt controuerſia. Sed quum nos doceamus, ideo momentaneam afflictionum leuitatem in nobis efficere æternum vitæ pondus: quia ad hoc deſtinati ſint omnes filii Dei, vt Chriſto in cruce perferenda conformes fiant: eóque modo præparentur ad cæleſtis hæreditatis fruitionem, quam ex gratuita Dei adoptione habent: Papiſtæ opera meritoria eſſe fingunt, quibus cæleſte regnum acquiratur. Breuiter iterum repetam, Afflictiones viam eſſe non negamus, qua peruenitur in regnum cælorum: ſed afflictionibus mereri nos negamus hæreditatem, quæ non niſi ex gratuita Dei adoptione nobis obuenit. Papiſtæ verbulum vnum inconſideratè arripiunt, ſuper quod turrim Babylonicam extruant: Regnum Dei non hæreditatem à Chriſto nobis partam, ſed mercedem quæ operibus noſtris debeatur. Verùm huius quæſtionis ſolutio plenior ex inſtitutione noſtra petatur.

18 *Dum non ſpectamus.*) En quid nobis faciles toleratu faciat omnes mundi huius miſerias: nępe ſi cogitationem noſtram ad regni cęleſtis æternitatem transferamus. Momentum enim longum eſt, quandiu circumcirca reſpicimus: verùm vbi ſemel in cælum ſuſtulimus animos, mille anni inſtar momenti eſſe incipiunt. Atque id ſibi volunt Apoſtoli verba, intuitu rerum præſentium nos falli, quia nihil ibi eſt niſi temporale: non eſſe ergo in quo acquieſcamus, niſi æternæ vitæ fiduciam. Obſerua hanc loquutionem, *Spectare quæ non videntur*: nam oculus fidei longius penetrat quàm omnes humanę naturæ ſenſus: & fides etiam ideo vocatur rerum inuiſibilium aſpectus.

CAP. V.

SCimus enim quòd ſi terrenum noſtrum domicilium tabernaculi deſtruatur deſtruatur, ædificationem ex Deo habemus, domum non manufactam, æternam in cælis.

2 *Etenim in hoc gemimus, domicilium noſtrum quod eſt è cælo, ſuperinduere deſiderantes:*
3 *Siquidem etiam veſtiti, non nudi reperiamur.*
4 *Etenim dum ſumus in tabernaculo, gemimus grauati: eò quòd non exui volumus, ſed ſuperindui, vt deſtruatur quod mortale eſt, à vita.*
5 *Qui autem aptauit nos ad hoc ipſum, Deus eſt: qui etiam dedit nobis arrhabonem Spiritus.*
6 *Confidimus ergo ſemper, & ſcimus quòd habitantes in corpore, peregrinamur à Domino.*
7 *Per fidem enim ambulamus, & non per aſpectum.*
8 *Confidimus, inquam, & libentius optamus peregrinari à corpore, & habitare apud Dominum.*

1 *Scimus enim.*) Sequitur ἐπεξεργασία, vel expolitio ſuperioris ſententiæ. Hoc enim agit Paulus, vt in nobis impatientiam, crucis horrorem ac tædium, humilitatis contemptum, faſtum denique & delicias corrigat. quod fieri nequit quin animos per contemptum mundi in cælum vſque attollat. Duobus autē argumentis nititur. hinc miſeram hominum ſortem in hac vita oſtendit: inde ſummam & perfectā beatitudinem, quæ fideles poſt mortem in cælo manet. Quid enim adeò retinet homines in peruerſa huius vitæ cupiditate, niſi quòd falſa imaginatione ſe decipiunt: dum ſcilicet beatos ſe eſſe opinantur hîc viuēdo? Rurſus non ſufficit intellexiſſe huius vitæ miſerias, niſi in mentem nobis veniat futuræ vitæ fœlicitas & gloria. Hoc commune eſt bonis ſimul & malis, quòd vtrique viuere appetunt. hoc etiam vtriſque commune, quòd dum reputant quot & quantis ærumnis hîc ſint obnoxii (niſi quòd infideles ſola corporis incommoda agnoſcunt: pios autem magis angunt ſpirituales miſeriæ) ſæpe ingemiſcunt, ſæpe deplorant ſuam ſortem, & remedium optant ſuis malis. Sed quia naturaliter horrent omnes mortem, infideles nunquam libenter migrant ex vita, niſi eam faſtidio aut deſperatione abiiciant. Fidelibus autem voluntaria eſt migratio: quia potior illis ſpes extra mundum eſt propoſita: hæc argumenti ſumma: nunc ſigillatim verba excutiamus. Scimus, inquit. Hæc ſcientia non eſt humani ingenii, ſed ex Spiritus ſancti reuelatione manat: itaque propria eſt fidelium. De animæ immortalitate aliquid opinati ſunt etiam ethnici: ſed nemo eorum certi quicquam habuit, nemo iactare potuit ſe de re loqui ſibi cognita. ſolis fidelibus prædicare hoc licet, quibus verbo & Spiritu Dei teſtata eſt. Præterea notandum eſt, hanc notitiam non eſſe vniuerſalem duntaxat, quaſi fideles in genere ſolùm perſuaſi ſint ſtatum filiis Dei potiorē à morte fore, de ſe autem nihil habeant conſtitutum: quantulum enim hoc prodeſſet ad tam arduam conſolationem? Sed ſingulos de ſe particularem ſcientiam habere oportet. hoc enim eſt demum quod me ad mortem alacriter obeundam animet, ſi certò ſim perſuaſus, me ad meliorem vitam migrare. Corpus quale nunc habemus, vocat *domicilium tabernaculi.* Qualiter enim tabernacula ad temporalem vſum extruuntur leui materia, nec ſolido fundamento, deinde paulo pòſt diruuntur, aut ſponte cadunt: ita corpus mortale hominibus datum eſt tanquam caducum tugurium, quod paucis diebus incolant. qua metaphora vſus eſt etiam Petrus in Epiſtola poſteriore: & Iob, quum vocat domum luteam. Huic opponit ædificium perpetuæ durationis: quo nomine incertum eſt an ſignificet ſtatum beatæ immortalitatis, qui poſt mortem fideles manet: an verò corpus incorruptibile & glorioſum, quale poſt reſurrectionem erit. In vtrouis ſenſu nihi eſt incommodi. quanquam malo ita accipere, vt initium huius ædificii ſit beatus animæ ſtatui poſt mortem: conſummatio autem ſit gloria vltimæ reſurrectionis. Hanc expoſitionem melius comprobabit Apoſtoli contextus. Epitheta quę adiungit huic ædificio, faciunt ad perpetuitatem meliùs confirmandam.

1. Pet. 1. c. 13. 14
Iob. 4. d. 19.

3 *Si quidem veſtiti.*) Reſtringit quod poſuit de futurę vitę certitudine, ad fideles, quemadmodum eſt illis peculiare. Exuuntur enim corpore etiam impii: ſed quia nihil in Dei conſpectum afferunt pręter ignominioſam nuditatem, ideo non ſuperueſtiuntur corpore glorioſo. Fideles autem qui veſtiti Chriſto, eiúſque iuſtitia ornati, in Dei conſpectu apparent, recipiunt veſtem glorioſam immortalitatis. Sic enim malo accipere quàm ſecundum Chryſoſtomum & alios, qui nihil hîc nouum dici putant: ſed tantùm repeti quod prius dixerat de ſuperinduendo æterno domicilio. Duplicem itaque veſtitum hîc commemorat Apoſtolus, quo nos Deus induit. Iuſtitiam ſcilicet Chriſti in hac vita, & Spiritus ſanctificationem: à morte verò immortalitatem & gloriam. Prior cauſa eſt ſecundi: quia quos glorificare inſtituit Deus, prius iuſtificat: atque hic ſenſus elicitur ex particula *etiam*, quæ amplificandi cauſa haud dubiè inſerta eſt, acſi dixiſſet Paulus, nouam veſtem fidelibus à morte paratam fore, ſi quidem in hac etiam vita veſtiti fuerint.

4 *Geminus grauati: eo quod non exui.*) Gemunt etiam impii, quia contenti non ſunt præſenti ſtatu: ſed vincit poſtea contrarius affectus, hoc eſt viuendi appetentia: vt mortem horreant, neque mortalis vitæ diuturnitate grauentur. Gemitus autem fidelium inde naſcitur, quòd ſe exulare hîc ſciunt extra patriā: quòd ſciunt ſe corpore incluſos teneri tanquam ergaſtulo: ideo hac vita grauantur, quòd in ea potiri veræ & perfectæ beatitudinis nequeunt, quòd peccati ſeruitutem non niſi morte poſſunt effugere: ac proinde aliò aſpirant. Sed quia naturale eſt cunctis animantibus, vt eſſe appetant: quî fieri poteſt vt fideles libenter deſinant eſſe? Hanc quæſtionem ſoluit Apoſtolus, quum dicit, fideles mortem non ideo appetere, vt ſibi aliquid decedat: ſed melioris vitæ reſpectu. Quanquam verba plus exprimunt: concedit enim, nos præſentis vitæ ſolutionem per ſe naturaliter fugere: quemadmodum nemo ſe libēter patitur exui ſuis veſtibus: ſed poſtea ſubiungit, naturalem mortis horrorem ſuperari à fiducia: ſicuti non difficulter veſtē pannoſam, ſordidā, detritam, laceram denique quiuis abiiciet, vt eleganti, nitida, noua & durabili ornetur. Metaphoram deinde exponit, dicens, *Vt deſtruatur quod mortale eſt, à vita.* Nam quia caro & ſanguis regnum Dei poſſidere nequeunt: neceſſe eſt interire quod corruptibile eſt in natura noſtra, vt verè reparemur, & reſtituamur in perfectum ſtatum: hac ratione corpus noſtrum vocatur carcer qui nos premit.

5 *Qui*

5 *Qui autem aptauit nos.*) Hoc ideo additum, vt ſciamus hunc affectum eſſe ſupernaturalem. Neque enim propius naturæ ſenſus huc nos impellet: quia illam centupli compenſationem non percipit, quæ prouenit ex grani mortificatione. a Deo igitur nos aptari neceſſe eſt. Modus quoque ſimul adiungitur, quòd nos Spiritu ſuo tanquam arrha confirmat. Quanquam particula *etiam* ad amplificationem poſita videtur: acſi dixiſſet, Deus eſt qui format in nobis illud deſiderium:ac ne animus nobis labaſcat aut vacillet, Spiritus ſanctus nobis arrhæ inſtar eſt: quia facit ſuo teſtimonio vt firma ſit ac rata promiſſionis veritas. Duo enim hæc ſunt officia Spiritus ſancti, oſtendere fidelibus quid appetendum ſit: deinde efficaciter ipſorum corda afficere, & eximere omnem dubitationem,vt conſtanter in electione boni perſtet. Non tamen malè conueniet longius extendi Aptandi verbum ad vitæ renouationem,qua ſuos iam ornat Deus in hoc mundo: quia hoc modo iam eos à reliquis ſeparat, & oſtendit ad peculiarem ſortem ſua gratia eſſe deſtinatos.

6 *Confidimus ergo ſemper.*) Nempe freti arrha Spiritus: alioqui enim trepidamus ſemper vel ſaltem alternis confidimus aut timemus: non retinemus vnum & certum animi tenorem. Itaque tunc demum nobis conſtat hic bonus animus de quo loquitur Paulus:quum ſuſtinetur à Spiritu Dei.Copula quę mox ſequitur, reſolui debet in cauſalem particulam, hoc modo, Bono animo ſumus, quia ſcimus nos peregrinari à corpore, &c. Nam hæc cognitio, noſtræ tranquillitatis & fiduciæ cauſa eſt. ideo enim perpetua inquietudine æſtuant infideles, aut contumaciter aduerſus Deum fremunt, quòd putant ſe mox perituros: ac ſummum & vltimum punctum ſuæ fœlicitatis locant in hac vita: nos autem æquo animo viuimus, & alacriter pergimus ad mortem, quia nobis melior ſpes eſt repoſita. *Peregrinamur à Domino.* Tota Scriptura clamat Deum nobis præſentem adeſſe: hîc Paulus docet nos ab eo peregrinari. quod in ſpeciem contrarium eſt: ſed diuerſus abſentiæ vel præſentiæ modus nodum hunc facilè ſoluit. Adeſt igitur vniuerſis hominibus, quia virtute ipſos ſua ſuſtinet: in illis habitat, quia per eum viuunt, mouentur & ſunt: adeſt ſuis fidelibus maiore Spiritus ſui energia, viuit in ipſis, reſidet in medio eorum, adeóque intra ipſos. Sed interim abſens eſt nobis: quia non exhibet ſe coràm videndum, quia adhuc exulamus ab eius regno, & beata immortalitate qua fruuntur Angeli qui cum eo ſunt, adhuc caremus. Quanquam Peregrinari hoc loco nonniſi ad cognitionem refertur: quemadmodum ex ratione mox addita patet.

7 *Per fidem enim ambulamus.*) εἶδος hîc verti *aſpectum*: propterea quòd pauci intelligebant quid ſibi vellet Species. Reddit cauſam cur abſimus nunc à Domino: quia ſcilicet nondum videmus eum facie ad faciem. Hic eſt modus abſentiæ,quòd Deus à nobis non cernitur palàm: ideo autem non videtur, quia ambulamus per fidem. Fides porrò ipſa meritò aſpectui opponitur: quia apprehendit quæ ſunt ab hominum ſenſu abſcondita, quia ad futura ſe extendit quæ nondum extant. Talis enim eſt fidelium conditio, vt mortuis ſimiles ſint potius quàm viuis, vt ſæpe videantur à Deo derelicti, vt mortis materiam intus ſemper incluſam habeant: ergo neceſſe eſt eos ſperare ſupra ſpem. Iam verò, quæ ſperantur, latent: vt habetur Rom. 8. e. 24, & fides eſt rerum non apparentium manifeſtatio: non mirum ergo ſi dicat Apoſtolus, nos aſpectu nondum potiri quandiu per fidem ambulamus. Videmus enim, ſed in ſpeculo & ænigmate: hoc eſt,loco rei, in verbo acquieſcimus.

8 *Confidimus inquam.*) Iterum repetit quod dixerat de fiducia piorum: tantum abeſſe vt frangãtur crucis duritia, & animum deſpondeat ſub afflictionibus, vt inde reddãtur animoſiores. Extremum enim malorum, mors: atqui ad eam aſpirant fideles, tanquam perfectæ beatitudinis initium. Proinde copula in cauſalem reſolui poteſt, hoc modo, Nihil euenire poteſt nobis quod fiduciam bonúmque animum excutiat: quandoquidem interitus (quem tantopere alii horrent) nobis magno lucro eſt: nihil enim melius quàm migrare à corpore, vt perueniamus ad Dei contubernium, & illius præſentia verè palámque fruamur. Nihil ergo nobis decedit ex corruptione externi hominis: obſerua hîc quod iam ſemel dictum eſt, veram fidem non contemptum modò, ſed etiam deſiderium mortis gignere: itaque econuerſo,infidelitatis ſignum eſſe, quum mortis horror ſupra ſpei gaudium & conſolationem in nobis dominatur. Expetũt autem mortem fideles, non vt importuno voto diem Domini anteuertant. ſponte enim pedem fixum tenent in terrena ſtatione, quandiu Domino libuerit: malunt enim in Chriſti gloriam viuere, quàm ſibi mori, & in propriam vtilitatem. Nam deſiderium de quo loquitur Paulus, fidei eſt: ergo à Dei voluntate minimè diſſidet. Colligere etiam licet ex iſtis Pauli verbis, animas à corporibus ſolutas, apud Deum viuere: nam ſi à corpore abſentes Deum habent præſentem, cum eo certè viuunt. Hîc quæritur à nonnullis, quî factum ſit igitur vt ſancti Patres tantopere mortem exhorruerint: ſicuti Dauid, Ezechias, & tota Eccleſia Iſraelitica: quod patet ex Pſalmo ſexto, Ieſaiæ 38.a. 3, Pſalmo 115. d. 17. Scio quid reſponderi ſoleat: mortem illis tanto horrori ideo fuiſſe quòd obſcura adhuc erat futuræ vitæ reuelatio, ac proinde conſolatio tenuis. Ego autem fateor id quidem eſſe aliquid, ſed non totum: neque enim ſemper trepidarunt ad mortis nuntium ſancti Patres veteris Eccleſiæ: quin potius alacriter mortem amplexi ſunt, ac lætis animis. Abraham enim ſatur dierum migrauit abſque mœrore: Iſaac non legitur mortem refugiſſe: Iacob inter vltimos ſpiritus teſtatur ſe expectare Salutem Domini: Dauid ipſe quoque placidè abſque lamentis moritur: ſimiliter Ezechias. Quòd ergo Dauid ſemel & Ezechias mortem flebiliter deprecati ſunt, ratio erat, quòd puniebantur à Domino ob certa peccata: ideóque in morte ſentiebant iram Domini. Hæc illis erat cauſa perturbationis, quam ſentire hodie quoque poſſent fideles ſub Chriſti regno. Deſiderium autem de quo loquitur Paulus, affectus eſt mentis benè compoſitæ.

9 *Quapropter contendimus, ſiue domi agentes, ſiue foris peregrinantes, vt illi placeamus.*

10 *Omnes enim nos manifeſtari oportet coram tribunali Chriſti, vt reportet vnuſquiſque quæ per corpus facta fuerint, prout fecerit, ſiue bonum, ſiue malum.*

11 *Scientes igitur terrorem illum Domini, ſuademus hominibus, Deo autem manifeſti ſumus: confido autem nos & in conſcientiis veſtris manifeſtos eſſe.*

12 *Non enim noſmetipſos iterum commendamus vobis: ſed occaſionem vobis damus gloriandi de nobis, vt aliquid habeatis aduerſus eos qui in facie gloriantur, & non in corde.*

6 *Quapropter*, &c.) Poſtquam diſſeruit quàm magnanimos deceat eſſe Chriſtianos in perferendis afflictionibus, vt etiam moriendo ſint mortis victores, idque propterea quòd per afflictiones & mortem ad beatam vitam perueniant: ex eodem fonte alteram quoque ſententiam deducit: nempe in hoc illis incumbendum eſſe præcipuo ſtudio: vt Deo placeant. Et ſanè fieri aliter nequit quin ſpes reſurrectionis, & iudicii cogitatio hoc ſtudium in nobis excitet: ſicuti econuerſo non alia de cauſa adeò ſocordes ſumus & deſides in officio, niſi quòd nunquam aut rarò nobis in mētem venit quod obuerſari memoriæ noſtræ perpetuò debuerat, nos hîc inquilinos eſſe ad breue tempus, vt peracto curſu redeamus ad Chriſtum. Nota autem quòd dicit, tam mortuis quàm viuis hoc ineſſe ſtudium: quo iterum confirmatur animarum immortalitas.

10 *Manifeſtari.*) Quanquam omnibus hoc commune eſt, non tamen omnes promiſcuè huc vſque attollunt mentem, vt ſingulis momentis Chriſti tribunal ſibi obeundum cogitent. Sed quum Paulus ſancto rectè agendi ſtudio ſe coram Chriſto aſſiduè ſiſteret, obliquè perſtringere voluit ambitioſos doctores, quibus ſatis erat plauſum humani theatri ferre. Nam vbi dicit neminem poſſe effugere, quodammodo eos citare videtur ad cæleſte illud tribunal. Porrò Manifeſtandi verbum etſi poſſet exponi Apparere, tamen altius ſpectauit Paulus, meo iudicio, tunc nos in lucem prodituros, quum nunc quaſi in tenebris deliteſcant multi. Libri enim tunc aperientur, qui nunc clauſi ſunt. *Vt reportet vnuſquiſque.* Quia hic locus eſt de remuneratione operum, breuiter notandum eſt, ſicuti puniuntur à Deo mala opera, ita etiam mercedem bonis rependi: ſed diuerſa ratione: retribuitur enim malis operibus pœna quam merentur: ſed Deus in remunerandis bonis operibus non reſpicit meritum aut dignitatem. Nullum enim opus adeò plenum eſt ac numeris ſuis abſolutum, vt illi meritò placeat: deinde non aliter per ſe placent cuiuſquam opera Deo, niſi vniuerſæ Legi ſatiſfaciat. nemo autem tam perfectus reperitur: itaque vnicum refugium eſt, vt gratuita bonitate nos acceptos habeat, ac nos iuſtificet, non imputando nobis peccata: poſteaquam nos in gratiam recepit, gratuita etiam acceptione opera noſtra amplectitur. hinc merces dependet. Nihil igitur abſurdi, ſi bona opera præmio dignetur: modò intelligamus id nihil obſtare quominus gratis cōſequantur homines vitam æternam. De hac re plura dixi in ſuperiorem Epiſtolam, & Inſtitutio noſtra plenam tractationem ſuppeditabit. Quum dicit, *Per corpus*, non tantùm externas actiones intelligo, ſed omnia opera quæ in vita corporali perpetrantur.

11 *Scientes igitur.*) Nunc ad ſe redit, vel iterum doctrinam vniuerſalem ſibi priuatim accommodat. Ego, inquit, non ignarus ſum aut expers timoris Dei, qui debet regnare in cordibus omnium piorum: ſcire igitur terrorem Domini, eſt eſſe participem illius cogitationis, quòd ſemel reddenda ſit ratio coram Chriſti tribunali: nam qui hoc ſeriò meditatur, neceſſe eſt vt tangatur timore, & neglectum omnem excutiat. Teſtatur ergo ſe defungi ſuo Apoſtolatu fideliter & pura conſcientia: vt qui de reddenda ratione cogitans, in timore Domini ambulet. Quoniam autem iactare poterant aduerſarii, Tu quidem magnificè te extollis: ſed quis videt quod prædicas? ad hoc reſpondet, ſe quidem agere opus doctoris in conſpectu hominum: ſed Deo notum eſſe qua animi ſinceritate agat: acſi diceret, Sicuti os meum loquitur hominibus, ita cor meum Deo. *Confido autem.* Species correctionis. iam enim iactat ſe non modò Deum habere teſtem ſuæ integritatis, ſed ipſos etiam Corinthios, quibus experimentum ſui dederat. Duo igitur hîc ſunt obſeruanda: non ſufficere ſiquis honeſtè & ſtrenuè ſe gerat inter homines, niſi rectus ſit animus coram Deo: ſecundò inanem eſſe iactantiam, vbi deeſt teſtimonium ipſius rei. Nulli enim audaciores ſunt ad omnia ſibi arroganda, quàm qui nihil habent. ergo qui ſibi fidem haberi vult, opera proferat quæ fidem eius dictis faciant. Plus autem eſt *in conſcientiis eſſe manifeſtum,* quàm experimentis notum eſſe: conſcientia enim longius penetrat, quàm carnis iudicium.

12 *Non enim commendamus.*) Confirmat quod proximè dixit: & ſimul præuenit calumniam. Videri enim poterat nimiam habere curam ſuæ laudis, quòd toties de ſe verba faceret: imò veriſimile eſt hoc fuiſſe illi obiectum ab improbis. Nam quod dicit, Non commendamus nos iterum: tanquam ex eorum perſona loquitur. Commendare in malam partem accipitur, pro Iactare aut Venditare. Quum addit, *Se occaſionem illis dare gloriandi*: primùm ſignificat, eorum ſe cauſam magis quàm ſuam ipſius agere, quòd totum in eorum gloriam cedat. & rurſum obliquè taxat eorum ingratitudinem, quòd non agnoſcerent ſuarum eſſe partium, eius Apoſtolatum ſponte magnifacere, ne hanc illi neceſſitatem imponerent: quòd etiam non agnoſcerent ſua magis quàm ipſius Pauli intereſſe, glorioſum haberi eius Apoſtolatum. Hîc docemur, Chriſti ſeruos eatenus tantùm debere ſtudioſos eſſe ſuæ exiſtimationis, quatenus Eccleſiæ expedit. hoc ſe affectu præditum fuiſſe, verè aſſerit Paulus. Videriní reliqui ne falsò eius exemplum obtendant. Docemur etiam, hanc eſſe demum veram miniſtri laudem, quæ illi magis communis eſt cum Eccleſia, quàm propria vnius: hoc eſt, quæ in bonum omnium redundat. *Vt aliquid habeatis aduerſus eos.* Significat obiter refutandam eſſe vanitatem eorum qui inaniter ſe efferunt: idque eſſe ex officio Eccleſiæ. Nam quum peſtis in primis noxia ſit, talis ambitio, diſſimulatione eam foueri pernicioſum eſt. Id quia facere non curauerant Corinthii, Paulus in poſterum admonet quid facere debeant. *Gloriari in facie, non in corde,* eſt externa pompa fucum facere, & pro nihilo ducere cordis ſinceritatem. nam qui verè cordati erunt, nunquam niſi in Deo gloriabuntur. Vbi autem inanis eſt oſtentatio, illic nulla ſinceritas, nulla animi rectitudo.

13 *Nam ſiue inſanimus, Deo inſanimus: ſiue ſani ſumus, vobis ſani ſumus.*

14 *Cha-*

14 *Charitas enim Chriſti conſtringit nos: iudicantes illud, quòdſi vnus pro omnibus mortuus fuit,ergo omnes ſunt mortui.*

15 *Et quidem pro omnibus mortuus eſt: vt qui viuunt, poſthac non ſibi viuant, ſed ei qui pro omnibus mortuus eſt, & reſurrexit.*

16 *Itaque nos poſthac neminem nouimus ſecundum carnem. quinetiam ſi ſecundum carnem nouimus Chriſtum,iam non amplius nouimus:*

17 *Proinde ſiquis in Chriſto noua ſit creatura; vetera præterierunt: ecce noua facta ſunt omnia.*

13 *Siue inſanimus.*) Hoc per conceſſionem dictum eſt. Sana enim erat gloriatio Pauli, vel ſobria & ſapientiſſima inſania, ſi ita vocare libet: ſed quia multis videbatur ineptus, loquitur ex eorum opinione. Duo autem aſſerit: ſe nequaquam habere rationem ſui,ſed hoc vnum habere propoſitum, vt Deo & Eccleſiæ ſeruiat: deinde nihil ſe vereri hominum opinionem,quin paratus ſit inſanus haberi,perinde atque ſanus, modò negotium Dei & Eccleſiæ fideliter agat. Senſus eſt igitur, Quòd meam integritatem toties prædico,perinde id homines accipient vt volent: non tamen facio mea cauſa,ſed Deum tantùm & Eccleſiam habeo præ oculis. Paratus ergo ſum tacere & loqui,prout Dei gloria & Eccleſiæ vtilitas poſtulabit: ac libenter patiar vt me inſanum iudicet mundus, modò non inſaniam mihi,ſed Deo. Dignus locus non obſeruatione modò, ſed aſſidua etiam meditatione: niſi enim ita compoſiti animis erimus, minima quæque offendicula ſubinde ab officio nos abducent.

14 *Charitas enim Chriſti.*) Nomen Charitatis tam paſſiuè quàm actiuè poteſt accipi. malo ſecundum. Niſi enim pluſquam ferrei ſimus, facere non poterimus quin totos nos deuoueamus Chriſto, dum reputamus quanto amore nos proſequutus eſt, quum mortem pro nobis ſubiit. Et Paulus ſeipſum exponit dum addit,æquum eſſe vt illi viuamus, nobis mortui: ergo quemadmodum prius dixerat ſe timore ſolicitari ad officium, proptereaquòd reddenda erit ſemel ratio: ita nunc ponit alterum ſtimulum,illam ſcilicet immenſam dilectionem Chriſti erga nos, cuius ſpecimen nobis exhibuit ſua morte. Huius inquam amoris agnitio conſtringere affectus noſtros debet, ne aliò inclinent quàm ad eum redamandum. Metaphora eſt in verbo *conſtringendi*: qua notatur fieri non poſſe quin quiſquis mirificum illum amorem quem teſtatus eſt nobis Chriſtus morte ſua, verè expendit ac reputat, quaſi ei alligatus, & arctiſſimo vinculo conſtrictus, ſe in illius obſequium addicat. *Si vnus pro omnibus mortuus.* Notandus diligenter hic finis, ideo mortuum pro nobis eſſe Chriſtum, vt ipſi nobis moriamur. Notanda etiam expoſitio, Mori nobis, eſſe Chriſto viuere: aut ſi velis plenius, renuntiare nobis vt Chriſto viuamus: nam ideo nos redemit Chriſtus, vt nos in poteſtate ſua haberet tanquam proprium peculium: vnde ſequitur, nos amplius non eſſe noſtri iuris. Similis locus eſt Romanorum 14. c. 15. Quanquam duo hìc diſtinctè ponuntur: nos in Chriſto mortuos eſſe, vt omnis ambitio & eminendi appetentia ceſſet, nec moleſtum ſit exinaniri:deinde Chriſto nos debere vitam & mortem,qui nos ſibi prorſus deuinxit.

16 *Itaque nos poſthac neminem nouimus.*) Noſſe hìc accipitur pro Cenſere: quaſi diceret,Nos ſecundum externam laruam non iudicamus, vt hic habeatur præſtantiſſimus qui talis apparet in ſpeciem. Sub *carnis* nomine comprehendit externas omnes dotes,quas homines ſolent in pretio habere: & in ſumma, quicquid abſque regeneratione cenſetur laude dignum. quanquam de externo fuco (quem apparentiam vocant) propriè loquitur. Et quidem alludit ad mortem cuius meminerat: acſi diceret, Quandoquidem omnes præſenti vitæ mortui eſſe debemus, imò nihil eſſe in nobis: nemo Chriſti ſeruus æſtimandus eſt à carnali excellentia. *Quinetiam ſi nouimus Chriſtum.* Senſus eſt, Etiamſi Chriſtus ad tempus verſatus fuerit in hoc mundo, & agnitus hominibus in iis quæ ſpectant ad conditionem præſentis vitæ: nunc alio modo cognoſcendus eſt, nempe ſpiritualiter, vt nihil mundanum de ipſo cogitemus. Hoc loco abuſi ſunt fanatici quidam, qualis eſt Seruetus, vt probarent humanam Chriſti naturam à Diuinitate nunc abſorptam eſſe. Sed quantum aberret tale delirium à mente Apoſtoli, non eſt difficile iudicare.neque enim hìc de corporis ſubſtantia loquitur, ſed de externa ſpecie: neque dicit non amplius cognoſci à nobis carnem in Chriſto, ſed inde Chriſtum cenſeri negat. Tota verò Scriptura clamat, non minus nũc glorioſam vitam Chriſtum obtinere in carne noſtra,quàm in ea ſemel paſſus eſt: imò ſublato hoc fundamento, tota fides noſtra corruit: vnde enim ſpes immortalitatis, niſi quòd eius ſpecimen iam in Chriſto habemus? Sicuti enim inde reſtituta nobis iuſtitia, quòd in natura noſtra Chriſtus Legem implendo, inobedientiam Adæ aboleuit: ita etiam inde vita,quòd naturæ noſtræ regnum Dei à quo exulabat,patefecit,& eam collocauit in cæleſti domicilio. Ergo niſi carnem Chriſti nunc agnoſcimus, perit nobis tota quam in ipſo habere nos conuenit, fiducia & conſolatio. Verùm hominem & fratrem noſtrum agnoſcimus Chriſtum in carne ſua,non carnaliter: quia nonniſi in conſideratione ſpiritualium eius donorum acquieſcimus. Ipſe ergo nobis ſpiritualis eſt, non quia depoſito corpore conuerſus ſit in ſpiritum: ſed quia ſuos regeneret ac gubernet Spiritus ſui virtute.

17 *Proinde ſiquis in Chriſto.*) Quoniam defectiua eſt oratio, ita implenda eſt, Si quis in Chriſto, hoc eſt, in regno Chriſti, vel in Eccleſia locum aliquem obtinere cupit: ille ſit *noua creatura.* Hoc verbo damnat quamuis excellentiam quæ magni fieri ſolet ab hominibus, ſi deſit renouatio cordis. Doctrina quidem, & eloquentia, & reliquæ dotes pretioſæ ſunt & honorandæ, ſed vbi non adeſt timor Domini & recta conſcientia, totus earum honor euaneſcit. Nemo igitur ſuperbiat vlla excellentia: quoniam præcipua laus Chriſtianorum eſt ſui abnegatio: neque verò hoc tantùm dicitur ad refutandam pſeudoapoſtolorum vanitatem, ſed etiam ad corrigenda ambitioſa Corinthiorum iudicia,quibus pluris erant externæ laruæ quàm vera ſinceritas: tametſi hoc commune eſt vitium ferè omnibus ſeculis. quotus enim quiſque eſt qui non oſtentationi multo plus tribuat, quàm veræ ſanctimoniæ? Ergo hanc admonitionem

teneamus, nihil eſſe in Eccleſia debere omnes qui non renouati ſunt Dei Spiritu: quibuſlibet alioqui or-
Ieſa.65.c.17. namentis fulgeant. *Vetera præterierunt.* Quum de regno Chriſti loquuntur Prophetæ, cælum nouũ & terram nouam fore denunciant. quo ſignificant omnia in melius conuerſum iri, donec compleatur piorum fœlicitas. Iam verò quùm ſpirituale ſit Chriſti regnum, conuerſio hæc potiſſimùm in ſpiritu fieri debet: ideóque meritò inde incipit. Eſt igitur elegans & apta alluſio, quum Paulus eiuſmodi elogium ad extollendam regenerationem accommodat. Vetera autem appellat quæ non ſunt Spiritu Dei reformata: proinde hoc nomen, gratiæ renouationis opponitur. Tranſiiſſe accipit pro Emarcuiſſe: vt ſolent res caducæ poſt elapſum ſuum tempus decidere. Solus ergo nouus homo floret ac viget in regno Chriſti.

18 *Porro omnia ex Deo, qui nos reconciliauit ſibi per Ieſum Chriſtum: & dedit nobis miniſteriũ reconciliationis.*

19 *Quoniam erat Deus in Chriſto mundum reconcilians ſibi, non imputando illis ſua ipſorum peccata: & depoſuit in nobis ſermonem reconciliationis.*

20 *Itaque pro Chriſto legatione fungimur, tanquam Deo exhortante per nos: rogamus pro Chriſto, reconciliemini Deo.*

21 *Eum qui peccatum non nouerat, pro nobis peccatum fecit, vt nos efficeremur iuſtitia Dei in ipſo.*

18 *Omnia ex Deo.*) Omnia intelligit quæ ad Chriſti regnum pertinent: acſi diceret, Si Chriſti eſſe volumus, ex Deo nos renatos eſſe oportet: atqui non eſt vulgare donum. non ergo loquitur hìc de creatione vniuerſali, ſed de gratia regenerationis, qua peculiariter electos ſuos dignatur Deus, & iam eſſe ex Deo prædicat: non quatenus cæli & terræ Creator eſt atque opifex, ſed quatenus ſuos refingens ad imaginem ſuam, Eccleſiæ nouus eſt Creator. Ita humiliatur omnis caro, & admonentur fideles, Deo viuendum iam eſſe, ex quo ſunt noua creatura: quod fieri nequit, niſi mundi obliuiſcantur: quemadmodum etiam iam non ſunt amplius ex mundo, quia ex Deo. *Qui nos reconciliauit.* Duo ſunt capita: alterum de reconciliatione hominum cum Deo: alterum quomodo fruamur huius reconciliationis beneficio. Optimè autem cohærent hæc cum ſuperioribus: nam quia prætulerat Apoſtolus cuius excellentiæ bonam conſcientiam: nunc oſtendit totum Euangelium huc tendere. Simul tamen Apoſtolici muneris dignitatem indicat, vt admoneantur Corinthii quid in eo quærere debeant: qui ideo non poterant inter veros & falſos miniſtros diſcernere, quòd ſola oſtentatio illis placebat. Ergo hac commemoratione ipſos excitat, vt melius proficiant in Euangelii doctrina. Inde enim præpoſtera admiratio profanorum hominum, qui ambitioni magis ſuæ quàm Chriſto ſeruiunt quòd neſcimus quid contineat aut ſibi velit Euangelii prædicandi officium. Nunc redeo ad illa duo capita quæ hìc perſtringuntur: prius eſt, *Deum nos reconciliaſſe ſibi per Chriſtum.* mox ſequitur declaratio, Quia Deus in Chriſto fuerit, & in eius perſona peregerit recõciliationem: modus additur, Non imputando hominibus peccata. Iterum annectitur ſecunda declaratio, Quia Chriſtus piaculum factus pro peccatis noſtris iuſtitiam nobis acquiſierit. Secũdum membrum eſt, applicari nobis per Euangelium reconciliationis gratiam, vt ſimus eius participes. Eſt hic inſignis locus, ſiquis alius eſt in toto Paulo: proinde diligenter excutere ſingulas particulas conuenit. *Miniſterium reconciliationis.* Præclarus Euangelii titulus, quòd legatio ſit ad reconciliandos homines Deo: ſingularis quoque miniſtrorum dignitas, quòd cum hoc mandato mittantur à Deo ad nos, vt internuntii ſint & quaſi ſponſores. Verùm hoc non tam ad ornandos miniſtros dictum eſt, quàm in piorum conſolationem: vt quoties Euangelium audiunt, ſciant Deum ſecum de reditione in gratiam tractare, & quaſi paciſci. quid hoc bono optabilius? Meminerimus ergo hunc præcipuum eſſe Euangelii finem: quum natura ſimus filii iræ, vt abolito inter Deum & nos diſſidio, recipiamur ab ipſo in gratiam. Hoc mandato inſtruuntur miniſtri, vt nuntium tanti boni ad eos perferant: imò certiores nos reddant de paterno erga nos Dei amore. Poteſt quidem etiam alius quiuis nobis Diuinæ gratiæ eſſe teſtis: ſed Paulus hanc functionem docet ſpecialiter miniſtris eſſe iniunctam. Quum ergo ex Euangelio pronuntiat miniſter rite ordinatus, propitiatum nobis eſſe Deum: non aliter audiendus eſt atque Dei legatus & publicam (vt aiunt) perſonam ſuſtinens, atque ad id aſſeuerandum legitima authoritate præditus.

19 *Erat Deus in Chriſto.*) Quidam ſimpliciter accipiunt pro eo, acſi dictum foret, Deus mundum ſibi reconciliabat in Chriſto. Sed plenior eſt ſenſus & vberior, nempe quòd Deus in Chriſto erat. deinde quòd eius interceſſione reconciliabat ſibi mundum: ac de Patre quidem hoc prædicatur: nam impropria
Iohn.10.g.38. eſſet loquutio, ſi intelligeres Diuinam Chriſti naturam in eo fuiſſe. Erat ergo Pater in Filio: ſecundum illud, Ego in Patre, & Pater in me. Itaque qui habet filium, ſimul & Patrem habet. Nam ideo hoc expreſſit Paulus, vt diſcamus Chriſto vno eſſe contenti, quia in ipſo reperiamus etiam Deum Patrem: quemadmodum reuera per ipſum nobis ſe communicat. Perinde igitur valet hoc, acſi diceret, Quum procul à nobis remotus eſſet Deus, ad nos in Chriſto acceſſit: atque ita Chriſtus factus eſt nobis verus Immanuel: eiuſque aduentus, appropinquatio Dei ad homines. Secundum membrum notat officium Chriſti, nempe quòd ſit propitiatio noſtra. quia extra eum nobis omnibus infenſus eſt Deus, qui à iuſtitia deſciuimus. Quorſum ergo apparuit Deus in Chriſto hominibus? in reconciliationem, vt ſublatis inimicitiis, qui alieni erant, adoptentur in filios. Etſi autem ex fonte Diuini erga nos amoris Chriſtus redemptor profluxit: donec tamen agnoſcant homines à Mediatore placatum eſſe Deum, neceſſe eſt, eorum reſpectu diſſidium manere, quod à Dei acceſſu eos prohibeat: qua de re mox plura. *Non imputando illis.* En qualiter in gratiam redeant homines cum Deo: vbi ſcilicet impetrata peccatorum remiſſione iuſti cenſentur. Nam quandiu imputat nobis peccata Deus, neceſſe eſt vt nos habeat exoſos: neque enim peccatoribus amicus aut propitius eſſe poteſt. Sed videtur cum hac ſententia pugnare quod alibi dicitur, Nos fuiſſe ab

eo di-

eo dilectos ante mundi creationem: magis etiamnum quod dicit Iohannes, Dilectionem qua nos proſe- *Ephes.1.a.5.*
quebatur, fuiſſe cauſam cur peccata noſtra per Chriſtum expiauerit. cauſa enim ſemper præcedit ſuum *Iohan.3.b.16.*
effectum. Reſpondeo, nos fuiſſe ante creationem mundi dilectos, ſed non niſi in Chriſto. Interea tamen fateor, dilectionem Dei, tempore fuiſſe priorem, atque ordine etiam quãtum ad Deum: ſed reſpectu noſtri, principium amoris in Chriſti ſacrificio ſtatuitur. Neque enim quum Deum abſque Mediatore intuemur, concipere alium poſſumus erga nos quàm iratum: Mediator interpoſitus facit vt ſentiamus nobis pacatum. Sed quia hoc quoque eſt cognitu neceſſarium, Chriſtum nobis ex fonte gratuitæ Dei miſericordiæ prodiiſſe: vtrunque diſertè docet Scriptura: iram Patris Filij ſacrificio fuiſſe placatam, & ideo Filium expiandis hominum peccatis fuiſſe oblatum: quia Deus illorum miſertus, tali pignore receperit eos in gratiam. Summa hæc ſit, vbi eſt peccatum, illic eſſe iram Dei: non aliter igitur neque antè Deum nobis eſſe propitium, quàm vbi peccata noſtra delet non imputando. Hoc beneficium quum nequeant apprehendere noſtræ conſcientiæ, niſi intercedente Chriſti ſacrificio: in illo Paulus non abs re ſtatuit principium & cauſam reconciliationis, noſtri reſpectu. *Et depoſuit in nobis.* Iterum repetit perferendæ ad nos huius gratiæ datum eſſe mandatum Euangelii miniſtris. Obiici enim poterat, Vbi nunc Chriſtus inter Deum & nos pacificator? quàm procul à nobis habitat? Dicit ergo, ſicuti ſemel paſſus eſt, ita quotidie paſſionis ſuæ fructum nobis offerre per Euangelium, quod extare voluit in mundo, tanquam firmas & authenticas tabulas pacificationis ſemel peractæ. Miniſtrorũ ergo partes ſunt, fructum mortis Chriſti nobis applicare, vt ita loquar. Sed ne quis magicam applicationem ſomniet, qualem Papiſtæ comminiſcuntur: notandum diligenter quod proximè ſubiicit, totum id cõſiſtere in prædicatione Euãgelii. Papa enim cum ſuis Sacrificis hoc colore prætexit totã illam impiam & execrandam nundinationem, quam de animarum ſalute exercent. Inſtruxit nos, inquiunt, Dominus mandato & poteſtate remittendi peccata: fateor, ſi legatione hac fungantur, cuius Paulus meminit. Porrò abſolutio qua vtuntur in Papatu, prorſus eſt magica: deinde veniam peccatorum includunt in plumbo & membrana, vel commentitiis & friuolis ſuperſtitionibus alligant. Quid hæc omnia ſimile habent cum Chriſti inſtituto? Tum ergo nos in Dei gratiam rite & ordine reſtituunt Eccleſiæ miniſtri, quum per Euãgelium nobis teſtes ſunt de reconciliata nobis Dei gratia. Hoc teſtimonio ſublato, nihil reſtat præter meram impoſturã. Caue igitur, extra Euangeliũ vel minimã fiduciæ tuæ guttam colloces. Non nego quidẽ, Sacramentis etiã Chriſti gratiã nobis applicari, illicque noſtram cum Deo reconciliationẽ cõſcientiis noſtris ſanciri: ſed quia Sacramẽtis inſculptũ eſt Euangelii teſtimoniũ, non ſunt per ſe neque ſeorſum æſtimanda, ſed cum Euangelio cõiungi debent, cuius ſunt appendices. Denique hac cõditione legati ſunt miniſtri Eccleſiæ, ad beneficium reconciliationis teſtandum & publicandum, ſi ex Euangelio tanquam ex legitimis tabulis loquantur.

20 *Tanquam Deo exhortante.*) Hoc ad fidem legationi adſtruendam non parum valet: imò penitus neceſſarium eſt. quis enim hominis teſtimonio acquieſcat de æterna ſua ſalute? Maior res eſt quàm vt hominum pollicitatione contenti eſſe poſſimus, niſi conſtet à Deo eſſe ordinatos, Deúmque nobis per ipſos loqui. Atque huc pertinent elogia quibus Chriſtus ipſe Apoſtolos inſignit, Qui vos audit, me audit, &c. Quicquid ſolueritis in terra, ſolutum erit in cælis, & ſimilia. *Rogamus pro Chriſto.* Hinc colligimus quàm meritò exclamet Ieſaias, beatos eſſe pedes Euangelizantium. nam quod vnum ad plenam fœlicitatẽ nobis *Luc.10.c.16.* *Mat.18.c.18.*
ſatis eſt, & ſine quo ſumus miſerrimi, nonniſi per Euangelium nobis confertur: quòd ſi iniunctum eſt o- *Ieſa.52.b.7.*
mnibus Eccleſiæ miniſtris hoc officium, ita vt neque Apoſtolus neque Paſtor habendus ſit qui hanc legationem non obit: hinc iudicare promptum eſt qualis ſit tota Papæ hierarchia: volunt quidem cenſeri Apoſtoli & Paſtores: ſed quum muta ſint idola, quî conueniet eorum iactantia cum hoc Pauli loco? Rogandi verbum incomparabilem gratiæ Chriſti commendationem exprimit, dum euſque ſe demittit, vt nos rogare non grauetur. Quo minus excuſabilis eſt noſtra prauitas, niſi ad totam manſuetudinem dociles & morigeros nos ſtatim præbemus. *Reconciliemini.* Obſeruandum hîc Paulo negotium eſſe cum fidelibus. teſtatur ſe quotidie ad illos perferre hoc mandatum. non ergo paſſus eſt Chriſtus, vt ſemel tantùm peccata noſtra expiaret: neque in hoc inſtitutum Euangelium, vt quæ ante Baptiſmũ admiſerimus peccata, nobis remittantur: ſed quemadmodnm quotidie peccamus, ita etiam quotidiana remiſsione à Deo recipiamur in gratiam. Hæc enim perpetua eſt legatio, quæ reſonare aſſiduè debet in Eccleſia vſque ad finẽ mundi: nec aliter prædicari Euangelium poteſt, quin promittatur peccatorum remiſſio. Habemus hîc proprium & aptum teſtimonium refellendæ impiæ Papiſtarum opinioni, quæ remiſſionem peccatorum aliunde petere poſt Baptiſmum iubet, quàm ab expiatione in Chriſti morte peracta. Atqui hoc tritum eſt in omnibus ſcholis Papiſticis dogma, nos à Baptiſmo mereri peccatorum remiſſionem pœnitentia, intercedente clauium beneficio. quaſi verò Baptiſmus ipſe nobis illam abſque pœnitentia conferat: ſed Pœnitentiæ nomine intelligunt Satisfactiones. Quid autem hîc Paulus? non minus poſt Baptiſmum quàm ante, nos ad vnicam illam Chriſti expiationem reuocat, vt ſciamus gratuitò ſemper nobis obuenire: illud verò diſcrimen quod fabricarunt, tanquam ſibi incognitum præterit. De clauium porrò diſpenſatione quicquid garriunt, vanum eſt: quia claues abſque Euangelio imaginantur, quum nihil ſint quàm hoc gratuitæ reconciliationis teſtimonium quod nobis ex Euangelio redditur.

21 *Eum qui peccatum non nouerat.*) Vidéſne vt nõ alia, authore Paulo, ſit reditio in gratiam cũ Deo, niſi quæ in ſolo Chriſti ſacrificio fundata eſt? ergo huc ſemper diſcamus animũ referre, quoties à reatu cupimus abſolui. Iam apertius docet quod ſuprà attigimus, tunc nobis Deum eſſe propitium, quum pro iuſtis agnoſcit. Perinde enim valent hæc duo, Eſſe nos Deo acceptos, & Iuſtos ab ipſo reputari. Peccatum non noſſe, eſt expertem eſſe peccati. Chriſtum ergo, quũ à peccato ipſe immunis eſſet, *Pro nobis peccatum fuiſſe factum* dicit. Tritum eſt, illud Peccatum vocari hoſtiam peccati expiatricem: qua ratione etiam Latini etiam piaculum dicunt: & hanc phraſim hoc loco & alibi ab Hebræis mutuatus eſt Paulus, quibus אשם tam piaculare eſt ſacrificium quàm delictum vel crimen. Verùm tam ſignificatio huius vocis quàm tota ſententia melius intelligetur ex comparatione vtriuſque antitheti. Peccatum hîc iuſtitiæ

opponitur, quum docet Paulus nos iuſtitiam Dei eſſe factos, eò quòd Chriſtus factus ſit peccatum. Iuſtitia hîc non pro qualitate aut habitu, ſed pro imputatione accipitur, eò quòd accepta nobis fertur Chriſti iuſtitia. Quid econuerſo peccatum? reatus quo in Dei iudicio obſtringimur: ſicuti autem in victimā reiiciebatur olim maledictio hominis: ita Chriſti damnatio, noſtra abſolutio fuit, ac liuore eius ſanati ſumus. *Iuſtitia Dei in ipſo.* Primùm iuſtitia Dei capitur, non pro ea quæ à Deo nobis donetur, ſed quæ ſit illi probata: quemadmodum Iohannis 12.f.43, Gloria Dei vocatur, quæ locum habet apud ipſum: gloria hominum, pro vana mundi exiſtimatione. Et Rom.3.b.7, quum dicit nos deſtitui gloria Dei, intelligit nihil in nobis eſſe quo gloriemur apud Deum: nam hominibus iuſtum apparere non adeò difficile eſt: ſed eſt fallax iuſtitiæ vmbra, quæ tandem exitii cauſa eſt: ergo ſola demum iuſtitia vera, quæ Deo accepta eſt. Nunc ad antitheſin redeamus iuſtitiæ & peccati. Quomodo iuſti coram Deo ſumus? qualiter ſcilicet Chriſtus fuit peccator. Perſonam enim noſtram quodammodo ſuſcepit, vt reus noſtro nomine fieret, & tanquam peccator iudicaretur, non propriis: ſed alienis delictis, quum purus foret ipſe & immunis ab omni culpa, pœnámque ſubiret nobis non ſibi debitā. Ita ſcilicet nunc iuſti ſumus in ipſo: non quia operibus propriis ſatisfaciamus iudicio Dei, ſed quoniam cenſemur Chriſti iuſtitia, quam fide induimus vt noſtra fiat. Ideo particulam ἐν retinere malui, quàm eius loco vertere Per: melius enim quadrat menti Paulinæ illa ſignificatio.

CAP. VI.

Vel, collaborantes. Ieſa. 49.c.8.

Nos verò "adiuuantes etiam obſecramus, ne fruſtra gratiam Dei receperitis.
2 Dicit enim, Tempore accepto exaudiui te, & in die ſalutis auxiliatus ſum tibi. ecce
nunc tempus acceptum: ecce nunc dies ſalutis.
3 Nullam dantes vlla in re offenſionem, vt ne vituperetur miniſterium:
4 Sed in omnibus commendantes nos tanquam Dei miniſtri, in patientia multa, in afflictio-
nibus, in neceſſitatibus, in anguſtiis,
5 In plagis, in carceribus, in ſeditionibus, in laboribus, in vigiliis, in ieiuniis,
6 In ſinceritate, in ſcientia, in tolerantia, in manſuetudine, in Spiritu ſancto, in charitate
non ficta,
7 In ſermone veritatis, in potentia Dei, per arma iuſtitiæ dextra & ſiniſtra.
8 Per gloriam & ignominiam, per infamiam & bonam famam: tanquam impoſtores, tamen
veraces:
9 Tanquam ignoti, tamen celebres: tanquam morientes, & ecce viuimus: tanquam caſtigati, ta-
men morte non affecti:
10 Tanquam mœrore affecti, ſemper tamen gaudentes: tanquam inopes, multos tamen ditantes:
tanquam nihil habentes. & omnia poſſidentes.

1 *Adiuuantes.*) Retulit mādata legationis, quibus inſtructi ſunt à Deo Euangelii miniſtri. Poſtquam hæc mandata fideliter pertulerunt, debent etiam incumbere vt valeant, ne irrita ſit eorum opera. addere inquam aſſiduas exhortationes debent, vt efficax ſit legatio. Hoc eſt quod dicit συνεργοῦντες, hoc eſt promouendo negotio inſiſtentes: neque enim ſatis eſt docere, niſi etiam vrgeas. hoc modo particula σὺν relationem haberet ad Deum, vel ad legationem quam ſeruis ſuis mandat. Adiuuatur enim Euangelii doctrina exhortationibus, ne effectu careat: & miniſtri ſuum ſtudium Dei mandato adiungunt: quemadmodū legati ſunt partes, quod principis ſui nomine in medium proponit, rationibus perſuadere. Poteſt etiam particula σὺν referri ad commune ſtudium miniſtrorum: quia ſi opus Domini ex animo agunt, debent alii aliis viciſſim manum porrigere, vt alii aliis ſint adiutores: mihi tamen magis placet prior expoſitio. Chryſoſtomus de auditoribus interpretatur, quibus cooperātur miniſtri, dum eorum pigritiam torporémque excitant. Hîc docentur miniſtri, non ſufficere ſi doctrinam ſimpliciter proponant: ſed elaborandum vt recipiatur ab auditoribus: neque id ſemel, ſed aſſiduè. Quia enim internuntii ſunt inter Deum & homines: primæ eorum partes ſunt, offerre Dei gratiam: ſecundæ autem, omni ſtudio eniti ne inutiliter oblata fuerit.

2 *Dicit enim, tempore accepto.*) Citat prophetiam Ieſaiæ, valde accommodam exhortationi de qua loquitur. tractatur illic haud dubiè de regno Chriſti: quemadmodū ex contextu liquet. Pater ergo Filium colligendæ Eccleſiæ ducem creans, his verbis eum alloquitur, Tempore accepto exaudiui te: verùm ſcimus quæ ſit analogia capitis ad membra. Noſtro enim nomine exauditus fuit Chriſtus, ſicuti in eius manu noſtra omnium ſalus eſt depoſita, nec aliud in curam ſuam ſuſcepit. Ideo admonemur omnes in perſona Chriſti, ne occaſionē adiſpiſcendæ ſalutis ſpernamus. Pro eo quod Græcus interpres reddidit, εὐπρόσδεκτον, habetur in verbis Prophetæ רצון: hoc eſt beneuolentiæ aut gratuiti fauoris. Ita aptandum eſt teſtimonium præſenti inſtituto, Quum exhibitioni gratiæ ſuæ certum tempus aſſignet Deus, ſequitur, non omnia tempora illi congruere. quum nominetur certus dies ſalutis, ſequitur, non patêre ſalutis copiam quibuſlibet diebus. Totum porrò hoc ex Dei prouidentia pendet. nihil enim aliud eſt tempus acceptū, quàm quod vocatur tēpus plenitudinis, ad Galatas: & notandus eſt ordo. Priùs tēpus beneuolentię ponitur: deinde *dies ſalutis.* quo innuitur, ex ſola Dei miſericordia tanquam ex fonte manare nobis ſalutem. Ergo non eſt quærenda in nobis cauſa, quaſi Deum operibus prouocemus ad deſtinandam nobis ſuam gratiam: vnde enim dies ſalutis? quia tempus eſt acceptum: hoc eſt, quod Deus gratuito ſuo fauore ordinauit. Interea tenendum eſt Pauli conſilium, prompta celeritate opus eſſe, ne occaſio nobis

Galat.4.a.4.

effluat:

eſtuat: quia Deus oblatam gratiam lenè & ſegniter à nobis recipi indignè ferat. *Ecce nunc tempus.* Loquutus erat Propheta de tempore quo manifeſtãdus in carne erat Chriſtus in redemptionem hominum. Transfert Paulus vaticinium ad tempus quo reuelatur Chriſtus per aſſiduam Euangelii doctrinam: & meritò: nam vt ſemel vniuerſo mundo miſſa fuit ſalus, quum Chriſtus apparuit: ita nunc quotidie nobis mittitur, quum efficimur participes Euangelii. Pulcher locus & non exiguæ conſolationis: quòd dum nobis Euangelium prædicatur, certò ſcimus patefieri nobis aditum ad regnum Dei, ac ſublato in altũ Diuinæ beneuolentiæ ſigno, nos inuitari ad ſalutem capeſſendam: nam eius obtinendæ occaſio à vocatione æſtimanda eſt. Verùm niſi opportunitate vtamur, timenda eſt denuntiatio quam Paulus inſinuat, breui clauſum iri ianuã omnibus qui tempeſtiuè non fuerint ingreſſi: hæc enim vindicta ſemper contemptum Verbi ſequitur.

3 *Nullam dantes offenſionem.*) Aliquoties iam dictum eſt, Paulum nunc generaliter miniſterium Euangelii, nunc ſuam ipſius integritatem commendare. Nunc ergo de ſe loquitur, & in ſua perſona viuam probi ac fidelis Apoſtoli imaginem proponit: vt diſcant Corinthii quàm iniqui fuerint iudices, ventoſos thraſones illi preferendo. Nam quum ſolis laruis palmam darent, homines delicatos & nullius zeli habebant in ſummo pretio: de optimis verò miniſtris nihil niſi vulgare & abiectum ſentiebant. Nec dubium quin ea ipſa quæ in ſuam laudem commemorat Paulus, contemptum illi ex parte apud eos attuliſſent: quo maiore reprehenſione digni erant qui veræ gloriæ materiam haberent probri loco. Tria ergo hîc agit Paulus: docet quæ ſint virtutes quibus cenſeri debent Euãgelici doctores: deinde his virtutibus ſe præditum eſſe demonſtrat: tertiò admonet Corinthios ne pro Chriſti ſeruis agnoſcant qui ſe aliter gerunt atque hîc ſuo exemplo præſcribit. Finis eſt, vt ſibi & ſui ſimilibus authoritatem conciliet in Dei gloriam & bonum Eccleſiæ, vel collapſam reſtituat. ſecundo, vt Corinthios reuocet à præpoſtero ſtudio pſeudoapoſtolorum, quod illis impedimento erat ne in Euangelio proficerent quantum fuiſſet opus. offenſiõnem dant miniſtri, qui ſuo vitio retardant in auditoribus, Euãgelii progreſſum. Id ſe facere negat Paulus: teſtatur enim ſe cauere diligenter nequa ignominiæ macula aſpergat ſuum Apoſtolatum. Hic enim eſt aſtus Satanæ, quærere aliquid vitii in miniſtris, quod in Euangelii infamiam redundet. Nam vbi conſequutus eſt vt vileſcat miniſterium, periit ſpe omnis profectus: ergo qui vtiliter ſeruire Chriſto volet, omni ſtudio incumbat ad retinendum miniſterii ſui honorem. Modus eſt, curare vt ſit honore dignus: nihil enim magis ridiculum quàm de tua apud alios exiſtimatione vendicanda contendere, quum ipſe tibi flagitioſa ac turpi vita cõtumeliam accerſas. Erit ergo is demum honorabilis, qui nihil indignum admittet Chriſti miniſtro.

4 *In patientia multa.*) Huc ſpectat tota enumeratio quæ ſequitur: omnia experimenta quibus probare ſolet Dominus ſuos miniſtros, in Paulum competere: nullúmque eſſe probationis genus quo non fuerit examinatus, quò teſtatior eſſet fides ſui miniſterii. Cæterùm quædam recenſet quæ perpetuò requiruntur ab omnibus Chriſti ſeruis: cuiuſmodi ſunt labores, ſinceritas, ſcientia, vigiliæ, manſuetudo, charitas, ſermo veritatis, Spiritus, potentia Dei, arma iuſtitiæ: alia autem quorum neceſſitas non eſt perpetua: neque enim vt ſit quiſpiam ſeruus Chriſti, neceſſe erit plagis & carceribus fuiſſe exploratum. Poterunt igitur interdum ab optimis hæc abeſſe: omnium tamen eſt, ita eſſe animis affectos, vt ſi Domino placuerit, plagis etiam & carceribus cum Paulo ſe probandos offerant. Patientia eſt moderatio animi in rebus aduerſis, quæ eſt perpetua virtus boni miniſtri. *Afflictiones* latius patent quàm *neceſſitates*: ſiquidem Neceſſitatis nomine hîc inopiam accipio: hæc porrò multis miniſtris eſt communis, quòd pauci ſunt qui non egeant: non tamen omnibus. Cur enim obſtaret mediocres diuitiæ ne Chriſti ſeruus habeatur, qui alioqui pius eſt, recto animo, honeſta vita, aliiſque virtutibus excellit? Quemadmodum qui pauper eſt, non ideo protinus bonus eſt miniſter: ita qui diues eſt, non propterea eſt repudiandus. Imò alibi non minus gloriatur Paulus quòd nouerit abundare, quàm quòd nouerit eſurire: ergo adhibenda eſt illa diſtinctio quam dixi, inter temporales & perpetuas laudes. *Philip.4.c.12.*

5 *In ſeditionibus.*) Quo placidius erat ac manſuetius Pauli ingenium, eo maior virtus, ſtare intrepidum aduerſus ſeditiones: atque id etiam ſibi laudi ducit, quòd quum abhorreret à ſeditionibus, eas tamen fortiter exceperit. Neque enim ſimpliciter laus eſt, non moueri ſeditionibus (quum hoc vulgare habeant omnes tumultuarii) ſed non conſternari, quum aliena culpa ſunt excitatæ. Et ſanè vtrunque requiritur in Euangelii miniſtris, vt paci quidem ſtudeant pro virili: ſed tamen per medios motus pergant infracti: neque deflectant à recto curſu, etiamſi cælum terræ miſceatur. quanquam Chryſoſtomus per ἀκαταστασίας, crebras expulſiones mauult intelligere: quia nuſquam dabatur quieſcendi locus. *In ieiuniis.* Non intelligit eſuriem ex inopia, ſed voluntariũ exercitium abſtinentiæ. *Scientia* dupliciter poteſt accipi, vel pro doctrina ipſa, vel pro rectè & ſcienter agendi peritia. ſecũdum hoc mihi eſt probabilius: quòd ſtatim adiicit, *Sermonem veritatis. Spiritus* metonymicè pro ſpiritualibus gratiis. Friuolũ tamen eſt Chryſoſtomi cauillum qui inde colligit alias virtutes fuiſſe Apoſtolo proprias, quòd Spiritum ſeorſum nominet. quaſi verò manſuetudo, ſcientia, ſinceritas, arma iuſtitiæ, aliunde ſint quàm à Spiritu ſancto. Seorſum verò ponit tanquam genus inter ſpecies: potentia Dei in multis ſe exerebat, in magnanimitate, in efficacia aſſerendæ veritatis, in propagatione Euangelii, in hoſtium deiectione, & ſimilibus.

7 *Per arma iuſtitiæ.*) Iuſtitiam accipe pro conſcientiæ rectitudine & vitæ ſanctimonia. Metaphoram armorum vſurpat, quia militare oportet omnes qui Deo ſeruiũt: quum præſto ſit ſemper hoſtis diabolus ad eos infeſtandos: armatos autem omni ex parte eſſe conuenit: quia ſi nihil profecerit vno inſultu, nouum ſubinde inſtruit: & nunc à fronte nunc à tergo, nunc hac, nunc illac eos adoritur.

8 *Per gloriam & ignominiam.*) Hoc non leue experimentum homini examinando. nihil enim durius eſt homini ingenuo, quàm ferre contumeliam. Itaque in omnibus hiſtoriis videre licet, ex hominibus heroicis paucos extitiſſe qui non degenerauerint irritati contumeliis. Proinde ſignũ eſt animi in virtute bene obfirmati, non dimoueri à propoſito vlla infamia. rara virtus: ſed ſine qua Dei ſeruũ te probare

nequeas: habenda quidem bonæ famæ cura: ſed quatenus fratrum ædificationis intereſt: atque ita vt ne à rumoribus pẽdeamus, quin potius eadem in ignominia quæ in gloria, nobis æquabilitas maneat. Nam & improborum hominum maledicentia patitur Deus nos tentari, facturus periculum nunquid rectè agamus gratuitò. nam quem ab officio abducit hominum ingratitudo, is ſe non in ſolum Deum reſpexiſſe prodit. Quum itaque Paulum cernamus expoſitum fuiſſe infamiæ & probris, neque tamen propterea deſtitiſſe, ſed indefeſſo animo perrexiſſe, atque adeò perrupiſſe ad metam: ne fatigemur ſi idem nobis eueniat. *Tanquam impoſtores.* Hîc non tantùm narrat qualis eſſet impiorum & extraneorum de ſe exiſtimatio, ſed quid etiam domeſtici ſentirent. Nunc ſecum quiſque reputet quàm indigna fuerit Corinthiorum ingratitudo: & quanta animi magnitudo fuerit, per tam ardua obſtacula eluctari. Obliquis tamen figuris peruerſum eorum iudicium acriter perſtringit, quum dicit ſe viuere & lætari, quum inſtar mortui & mœrore afflicti eum ſpernerent. Ingratitudinem etiam exprobrat, quum dicit ſe multos ditare, quum inopiæ nomine contemneretur. Erant enim ex eorum numero quos ditabat ſuis opibus: imò omnes ad vnum multis nominibus ei obſtricti erant. Sic prius ironicè dixit ſe ignotum, quum tamen fructus laborum eius vbique notus & illuſtris eſſet. Porrò quàm inhumanum eſt eius paupertatem contemnere, qui tibi ex ſua abundantia ſuppeditet? diuitias ſpirituales intelligit, quæ longè pluris fieri debebant quàm terrenæ.

11 *Os noſtrum apertum eſt ad vos, ô Corinthij: cor noſtrum dilatatum eſt.*

12 *Non eſtis anguſti in nobis, ſed anguſti eſtis in viſceribus veſtris.*

13 *Eandem verò remunerationem, vt à filiis exigo: dilatemini & vos.*

14 *Ne ducatis iugum cum infidelibus. quæ enim participatio iuſtitiæ cum iniquitate? quæ communicatio luci cum tenebris?*

15 *Quis conſenſus Chriſto cum Belial? aut quæ portio fideli cum infideli?*

16 *Quæ autem conuentio templo Dei cum idolis? vos enim eſtis templum Dei viuentis: quem-*
Leuit.26.b.12. *admodum dicit Deus, Habitabo in ipſis, & in medio eorum ambulabo: & ero Deus illorum, & erunt mihi populus.*

Ieſa.52.c.11. 17 *Quamobrem exite de medio eorum: & ſeparamini, dicit Dominus, & immundum ne tetigeritis:*

Iere.31.a.4. 18 *Et ego ſuſcipiam vos, & ero vobis in patrem, & eritis mihi in filios & filias, dicit Dominus omnipotens.*

CAPVT VII.

HAs igitur promiſsiones quum habeamus, dilecti, mundemus nos ab omni inquinamẽto carnis & ſpiritus, ſanctificationem perficientes in timore Dei.

11 *Os noſtrum apertum eſt.*) Quoniam oris apertio ſignum eſt fiduciæ: ſi connectere ſuperioribus hæc libet, ſenſus erit, Mihi ampla gloriandi materia ſuppetit, atque os mihi aperit recta conſcientia. quod autem malignè de nobis ſentitis, id non accidit noſtra culpa, ſed quia nó eſtis æqui iudices. Liberaliùs enim debueratis ſentire de meo miniſterio, quod Deus tot modis honorabile vobis reddidit: ego tamen aliter interpretor: ideo enim os ſibi apertum eſſe dicit, quia cor habeat dilatatum. quid autem ſibi vult cordis latitudo? certè alacritatem ſignificat, quæ ex beneuolentia procedit. trita eſt hæc metaphora, per cor anguſtum & contractum ſignificari vel mœrorem, vel tædium, vel indignationem: cui cor diffuſum opponitur, pro contrariis affectibus. Nihil ergo hîc dicit Paulus quod non quotidie experiamur: nam vbi nobis eſt cum amicis negotium, cor noſtrum ſe diffundit, patẽt omnes ſenſus, nihil illic tectum, nihil clauſum: imò animus ipſe totus exilit ac geſtit ſe palam exponere. Hinc fit vt libera etiam & expedita ſit lingua, nó hæſitet, non difficulter extrahat ex imo gutture interruptas voces: vt fieri ſolet quum animus occupatus eſt minus læto affectu.

11 *Non eſtis anguſti in nobis.*) Hoc eſt, quòd non eſtis capaces huius meæ erga vos hilaritatis, veſtra culpa accidit. Os mihi apertum eſt, vt familiariter agam vobiſcum: ipſe ſenſus meus libenter ſe profunderet, ſed clauditis ipſi veſtra viſcera. Vult dicere, corrupto eorum iudicio fieri quominus illis ſapiant quæ à ſe proficiſcuntur.

13 *Eandem verò remunerationem.*) Temperat reprehenſionem tam blanda filiorum appellatione, quàm hac exhortatione, qua ſe bene adhuc de illis ſperare innuit. Eandem remunerationem accipit pro mutuo officio. eſt enim inter patrẽm & liberos mutua officij repenſio. Nam ſicuti parentum eſt alere liberos, inſtituere, regere conſilio, tueri: ita ęquitas hoc dictat, vt filij gratiam parentibus rependant. In ſumma ἀντιπελαργίαν quam vocant Græci, intelligit. Ego, inquit, paternum erga vos affectum gero: vos mihi viciſſim pietate & reuerentia præſtate filios. Quanquam ſpecialis circunſtantia notanda eſt: vt Corinthij tam humanum patrem nacti, viciſſim quoque manſueſcant, eiúſque cõmitatem docilitate ſua compenſent, ideo iubet eos in ſuis viſceribus dilatari. Vetus interpres, quia non aſſequebatur Pauli mentem, addito participio Habentes, ſuum magis quàm Pauli ſenſum expreſſit. in noſtra autem expoſitione (quæ etiam Chryſoſtomi eſt) nihil eſt coactum.

14 *Ne ducatis iugum.*) Quaſi recuperata autoritate, liberius iam eos obiurgat, quòd ſe infidelibus adiungerent in externa idololatria ſocios. Nam hortatus eſt vt dociles ſe exhiberent, tãquam patri. nũc ergo pro iure ſuo vitium caſtigat, quo laborabant. Diximus autem in priore Epiſtola quale eſſet hoc vitium. nam quum nihil non licere ſibi putarent in rebus externis: promiſcuè ſe impiis ſuperſtitionibus polluebant. ſiquidem infidelium conuiuia frequentando, communicabant profanos & impuros cum illis ritus.

atqui

à recta via, quibus duces eſſe debuerant, eóſque peruerſæ doctrinæ corruptelis imbuunt: vel quum alienis bonis inhiando, immodicam cupiditatem produnt. Siquis malit breuius: primum eſt ferocia & poteſtatis abuſus, præter modum inſoleſcendo: ſecundum, infidelitas in docendo: tertium, auaritia.

3 *Non hoc ad condemnationem.*) Quia ſuperior excuſatio ſpecies erat expoſtulationis: & vix fieri poteſt quin expoſtulando exprobremus: ideo temperat quod dixit. Ego, inquit, ita me purgo, vt abſtinere velim à veſtra contumelia. Inhumani quidem erant Corinthii, & digni qui Paulo abſoluto, rei in eius locum ſubiicerentur: imò bis rei fierent, ingratitudinis nomine, & quòd innocentem calumniati fuerant. verùm ea eſt Apoſtoli moderatio, vt ſimplici defenſione contentus, à recriminatione abhorreat. *Siquidē iam antè dixi.* Qui amant, non inſectantur; quin potius ſiquid peccatum eſt, vel tegunt diſſimulatione, vel manſuetudine leniunt. Odii enim ſignum eſt exprobrandi libido. itaque Paulus vt probet, ſibi nequaquam animum fuiſſe grauandi Corinthios, allegat ſuum erga eos amorem. quanquam certè quodammodo eos damnat: quod ſe negat facere. Verùm vt inter fel & acetum, multum eſt diſcriminis: ita inter eam damnationem, qua odioſè hominem vexamus, vt eum ſugillemus infamia: & qua in viam reducere ſtudemus peccatorem, vt cum ſalute honorem quoque ſaluum recuperet. *In cordibus noſtris ſitis.* hoc eſt, Ego vos in pectore meo geſto incluſos ad commoriēdum & conuiuendum: hoc eſt, vt nulla mutatio amorem noſtrum diuellat: quia paratus ſum non tantùm viuere nobiſcum, ſed etiam mortis eſſe comes ſi opus ſit: ac quiduis potius ſubire, quàm vobis amicitiam renuntiem. En qualiter affectos eſſe omnes paſtores conueniat.

4 *Multa mihi fiducia.*) Iam quaſi ſit conſequutus quam in Corinthiis optauerat cordis apertionem, omiſſis querimoniis, cor ſuum alacriter effundit. acſi diceret, Quid opus eſt in re perfecta plus laboris conſumere? Iam enim habere mihi videor quod petebam. quæ enim mihi retulit de vobis Titus, non modò ſufficiunt ad pacandum meum animum, ſed materiam etiam præbent ſecurè de vobis gloriandi. quinetiam mœrorem quem mihi attulerant multæ magnæque afflictiones, abſterſerunt. Gradatim procedit amplificando. plus enim eſt gloriari, quàm ſecuro & quieto eſſe animo: liberari verò à mœrore ex multis afflictionibus concepto, vtroque maius. Chryſoſtomus fiduciam paulò aliter interpretatur, hoc modo, Quòd liberius vobiſcum ago, ideo eſt, quòd fretus veſtræ erga me beneuolentiæ fiducia, tantum mihi apud vos licere arbitror. Sed attuli quod mihi probabilius viſum eſt, Titi ſcilicet relatu delatam fuiſſe ſiniſtram opinionem quæ eius animum priùs torquebat.

5 *Etenim quum veniſſemus in Macedoniam.*) Magnitudo triſtitiæ, argumento eſt quantum efficaciæ habuerit conſolatio. Ego, inquit, vndique premebar, tam inteſtinis, quàm externis afflictionibus, non tamen obſtitit hoc totum quominus gaudium quod mihi contuliſtis, præualuerit, adeóque exundauerit. Quum dicit, *Nullam carnis ſuæ habuiſſe relaxationem*, perinde valet acſi diceret, Secundum hominem nihil habui laxamenti. Excipit enim ſpirituales conſolationes, quibus interim ſuſtinebatur. Non igitur corpore modò, ſed animo etiam affligebatur; ita vt humanitus nihil ſentiret, præter ingentem moleſtiarum acerbitatem. *Foris pugnæ.* Per pugnas intelligit externos inſultus, quibus eum inquietabant aduerſarii: per *Timores* verò, anxietudines quas perpetiebatur ex morbis inteſtinis Eccleſiæ. neque enim tā propriis quàm publicis malis angebatur. Vult ergo dicere, non profeſſos modò hoſtes ſibi fuiſſe infeſtos: ſed nihilo minus ſe perpeſſum fuiſſe moleſtiarum ex malis domeſticis. Videbat enim quanta eſſet multorum, imò ferè omnium infirmitas: quibus interea & quàm variis machinis omnia turbare moliebatur Satan: quàm pauci cordati, quàm pauci ſinceri, quàm pauci conſtantes forent: quot ex aduerſa parte vel fuci ac nihili homines, vel ambitioſi, vel turbulenti. Inter quas difficultates neceſſe eſt Dei ſeruos trepidare & angoribus diſcruciari: eòque magis, quòd deuorare multa coguntur, vt Eccleſiarum paci conſulant. Itaque propriè loquutus eſt, quum dixit, Foris pugnas, intus timores. Nam aperto marte ſe opponunt fidi Paſtores hoſtibus, qui ex profeſſo Chriſti regnum oppugnant: ſed intus vruntur, & occulta tormentā ſuſtinent, quum vident Eccleſiam inteſtinis malis laborare, quibus profligandis palàm claſſicum canere non audent. Tametſi autē in continuis ferè certaminibus erat: tunc veriſimile eſt fuiſſe ſolito durius cōſtrictum. Certè à timoribus vix vnquam ſunt induciæ Chriſti ſeruis: Paulo autem ab externis etiam pugnis raro fuerunt. ſed quia tunc vehementius premebatur, in plurali numero pugnas & timores nominat: ſignificans, pluribus modis ſibi fuiſſe pugnandum, & contra varios hoſtes, ſimul plura fuiſſe genera timoris.

6 *Qui conſolatur humiles.*) Hoc vice cauſæ poſitum eſt. nam intelligit, ideo ſibi allatam eſſe conſolationem, quòd eſſet deiectus malis, & propemodum oppreſſus: quia Deus ſoleat humiles, id eſt, abiectos conſolari. Vnde vtiliſſima doctrina colligi poteſt, eo nobis maiorem paratam eſſe conſolationem à Deo, quo magis afflicti erimus. Itaque in hoc Dei epitheto continetur eximia promiſſio: acſi diceretur, proprium Dei officium eſſe, miſeros & humi proſtratos homines conſolari.

7 *Neque ſolùm in aduentu.*) Ne obiicerent Corinthii, Quid ad nos, ſi tē exhilarauit Titus ſuo aduētu? ſcilicet quia eum amabas, tibi iucundus fuit eius conſpectus: cauſam lætitiæ fuiſſe teſtatur, quia Titus ab ipſis reuerſus, læta omnia nuntiaſſet. Ergo nō tam hominis vnius præſentia quàm proſpero Corinthiorum ſtatu exhilaratum ſe fuiſſe declarat. *Veſtrum deſiderium.* En quæ læta auditu narrata ſunt Paulo de Corinthiis. Deſiderium inde oriebatur, quòd magni æſtimabant Pauli doctrinam. *Lacrymæ*, reuerentiæ ſignum erant: quia eius obiurgatione commoti, ſua peccata lugebant. *Studium*, argumentum erat beneuolentiæ. Ex his tribus colligebat eorum pœnitentiam: ex qua plena ſatisfactio, quia non aliud erat eius conſilium vel cura, niſi vt eorum ſaluti proſpiceret. *Vt magis gauderem.* Hoc eſt, vt gaudio dolores omnes ac moleſtiæ ſuperarentur. hinc apparet, non modò quanto animi feruore publicum Eccleſiæ bonum expeteret: ſed etiam quàm miti & placabili eſſet ingenio, vt qui offenſas tam graues ſubita obliuione ſepeliret. quanquam iſtud magis poteſt aliò referri, vt cum ſequentibus cohæreat:

ac neſcio an menti Paulinæ melius congruat hic ſenſus: ſed quoniam in eo parum eſt momenti, leuius prætereo.

8 *Quoniam etſi contriſtaui vos in Epiſtola, non me pœnitet: etiamſi pœnituerit. Video enim quòd Epiſtola illa, etſi ad tempus vos contriſtauit,*

9 *Nunc gaudeo: non quòd ſitis contriſtati, ſed quòd ſitis contriſtati in pœnitentiam. contriſtati enim eſtis ſecundum Deum: ita vt nulla in re damno affecti ſitis ex nobis.*

10 *Nam quæ ſecundum Deum eſt triſtitia: pœnitentiam ad ſalutem non pœnitendã efficit: mundi autem triſtitia mortem efficit.*

11 *Ecce enim hoc ipſum quòd ſecundum Deum contriſtati eſtis, quantum produxit in vobis ſtudium? imò defenſionem, imò indignationem, imò timorem, imò deſiderium, imo zelum, imò vindictam.*

8 *Quoniam*, &c.) Nunc Corinthiis excuſare incipit, quòd aliquanto aſperius eos ſuperiore Epiſtola tractauerat. Eſt autem obſeruandum quàm variè agat cum illis, vt videatur diuerſas perſonas ſuſtinere. ratio eſt, quod ad totam Eccleſiam dirigebatur ſermo. illic quidam de eo malignè ſentiebant, alii eum, vt merebatur, habebant in ſummo pretio: alii erant dubii, alii certi: alii dociles, alii præfracti. In hac diuerſitate neceſſe habuit orationem nunc huc, nunc illuc inflectere, vt ſe omnibus accommodaret. Porrò ſeueritatis qua vſus fuerat, offenſionem lenit, vel potius tollit hoc modo, quòd illis ceſſerit in ſalutem. Tãti, inquit, mihi eſt veſtra ſalus, vt quod vobis profuiſſe video, mihi placeat. Huic moderationi tunc demum eſt locus, quum obiurgationibus profecit doctor quantum ſatis erat. nam ſi obſtinatos adhuc Corinthiorum animos manere comperiſſet, nec vllum ſenſiſſet profectum tentatæ correctionis: nihil certè de ſuo rigore priori laxaſſet. Notandum autem quòd ſe autorem triſtitiæ fuiſſe gaudet iis quos amabat. prodeſſe enim illis malebat quàm placere. Sed quid eſt quod addit, *Etiamſi me pœnituerit*? Nam ſi fateamur, Paulo diſplicuiſſe quod ſcripſerat: ſequetur non leuis abſurditas, inconſiderato magis impulſu ſcriptam fuiſſe ſuperiorem Epiſtolam, quàm Spiritus directione. Reſpondeo, verbum Pœnitendi impropriè hîc poſitum pro Dolorem capere. Paulus enim quum mœrore afficeret Corinthios, doloris partem capiebat ipſe quoque, ac ſibi quodammodo triſtitiam ſimul infligebat. Perinde ergo eſt acſi diceret, Tametſi inuitus vos pupugi, ac mihi doluit quòd vobis durus eſſe cogerer: nunc dolere ob hanc cauſam deſino: dum video vtile vobis fuiſſe. Sumamus patris exemplum. capit enim moleſtiam pater ex ſua ſeueritate, ſiquando filium caſtiget: nihilominus probat, quia videt filio eſſe ſalutarem. ita Paulo res erat minimè iucunda, Corinthios exaſperare: ſed quia conſtabat illi facti ſui ratio, officium ſuum, animi voto præferebat. *Video enim*, &c. Contextus verborum eſt abruptus: nihil tamen id de ſenſus claritate detrahit. Primùm ſibi iam ex reipſa compertum eſſe dicit, Epiſtolam priorem, tametſi ad tempus ingrata fuerat, vtilem tamen demum fuiſſe Corinthiis: deinde huius vtilitatis cauſa ſe gaudere.

9 *Non quòd ſitis contriſtati.*) Significat ſe minimè delectari eorum triſtitia: quin potius ſi daretur optio, ſe conſulturum eorum ſaluti & lætitiæ ſimul, eadem opera: ſed quia fieri aliter non potuerit, tanti ſibi eorum ſalutem eſſe, vt gaudeat contriſtatos eſſe ad pœnitentiam. Sunt enim interdum medici, boni quidem alioqui & fideles, ſed inclementes, & qui ægrotis non parcunt. talem ſe eſſe negat Paulus, qui adhibeat aſpera remedia niſi neceſſitate compulſus. Quia autem vtiliter illi ceſſerat, id remedii genus tentaſſe: de ſucceſſu ſibi gratulatur. Simili ferè loquendi forma prius vſus eſt capite 5.a.4, Gemimus in hoc tabernaculo grauati, quòd non exui volumus, ſed ſuperindui.

10 *Quæ ſecundum Deum eſt triſtitia.*) Primùm, vt teneamus quid valeat hæc particula Secundum Deum, notandã eſt antitheſis. nam triſtitiam quæ ſecundum Deum eſt, opponit mundi triſtitiæ. Nunc ſumamus etiam antitheſin duplicis gaudii. gaudium mundi eſt, quum ſtultè & abſque timore Domini exultant homines in rebus vanis, hoc eſt in mundo: & caduca felicitate inebriati, non altius reſpiciunt quàm ad terram. gaudium ſecundum Deum, quum totam felicitatem in Deo reponunt, & acquieſcunt in eius gratia: atque id mundi contemptu declarant, ſic vtentes terrena proſperitate, quaſi non vtantur: in aduerſis autem rebus hilares. Ergo triſtitia mundi eſt, quum propter terrenas afflictiones animos deſpondent, & luctu opprimuntur: triſtitia autem ſecundum Deum, quæ Deum reſpicit, dum vnicam miſeriam ducunt, excidiſſe à Dei gratia: quum timore iudicii eius perculſi, peccata ſua lugent. Hanc triſtitiam Paulus cauſam facit & originem pœnitentiæ: quod eſt diligenter obſeruandum. niſi enim ſibi diſpliceat peccator, vitam ſuam oderit, ac ſeriò doleat agnitione peccati: nunquam ad Dominum conuertetur. rurſum fieri nequit vt talis in homine ſit triſtitia, quin nouum animum pariat. Ergo à dolore incipit pœnitẽtia, propter hanc quam dixi rationem, quòd nemo poteſt in viam redire, niſi qui peccatum oderit. vbi autem odium peccati, illic ſui diſplicentia & dolor. Pulchra autem alluſio eſt ad nomen *Pœnitentia*, quum dicit *Non pœnitendam*: quia quanuis res ſit primo guſtu acerba, vtilitate tamen ipſa ſe expetendam facit. Quanquam poſſet tam ſalutis eſſe quàm pœnitentiæ epithetum: ſed mihi melius videtur congruere cum vocabulo Pœnitentiæ: acſi diceret, euentu ipſo nos doceri, ne grauis nobis debeat eſſe, aut moleſtus dolor: ita quanuis in ſe pœnitentia aliquid amari contineat, non pœnitenda eſſe dicitur ob pretioſum & ſuauem, quem parit, fructum. *Ad ſalutem.* Videtur Paulus ſalutis cauſam facere, pœnitentiam: quod ſi verum eſſet, ſequeretur, operibus nos iuſtificari. Reſpondeo, obſeruandum eſſe quid hîc tractet Paulus. neque enim inquirit de cauſa ſalutis: ſed tantùm pœnitentiam à fructu quem producit, commendans, inſtar viæ eſſe dicit, qua ad ſalutem peruenimus: & meritò. gratuito enim nos Chriſtus vocat, ſed ad pœnitentiam: gratuito nobis remittit Deus peccata, ſed nonniſi quum ipſis renuntiamus. Imò vtrunque ſimul agit in nobis Deus, vt per pœnitentiam renouati, liberemur à peccatorum ſeruitute: & fide iuſtifi-

atqui quum grauiſſimè peccarent, ſibi tamen videbantur innoxij. Ergo hîc inuehitur Paulus in externam idololatriã: & ab ea Chriſtianos alienos & immunes eſſe iubet. incipit tamen à doctrina generali, vt inde ad ſpeciem deſcendat. nam iugum ducere cum infidelibus, nihil aliud eſt quàm operibus infructuoſis tenebrarum communicare, & manum illis in ſignificationem conſenſus porrigere. Multi de coniugio ipſum loqui putant: ſed cõtextus eorum errorem liquidò coarguit. Verbum quo vtitur Paulus, ſignificat ſocietatem coire in ducendo iugo. metaphora eſt à bobus vel equis ſumpta, quibus neceſſe eſt pariter incedere, vnúmque opus communiter agere, quum ſub vno iugo ſunt alligati. Dum ergo vetat ne ad trahendum idem iugum ſimus infidelium ſocij, hoc tantùm vult, ne eorum pollutionibus nos commiſceamus. Vnus enim ſol nobis lucet, eodem veſcimur pane, eundem ſpiritum haurimus, nec poſſumus in totum abſtinere ab eorum commerciis: ſed Paulus de iugo impietatis loquitur: hoc eſt, de participatione operum, quibus communicare Chriſtianis fas non eſt. Hac ratione coniugium etiam interdicetur: quatenus laqueus eſt, quo implicantur tam viri quàm mulieres ad impietatis cõſenſum, verùm hoc tantùm volo, generaliorem eſſe Pauli doctrinam, quàm vt ad ſolum coniugium reſtringatur. nam de fugienda idololatria hîc concionatur: cuius etiam rei cauſa prohibemur cum impiis matrimonium contrahere. *Quæ enim participatio.* Confirmat ſuam exhortationem, quia abſurda ſit & quaſi monſtri ſimilis copula rerum adeò inter ſe pugnantium. nihilo enim magis coire hæc poſſunt, quàm aqua cum igne. Summa huc redit: niſi velint omnia confundere, abſtinendum eſſe ab impiorum pollutionibus. Atque hinc colligimus, etiam qui ſuperſtitiones ex animo non probant, ſimulatione tamen pollui, niſi palàm & inge nuè ab illis abhorreant.

15 *Quis conſenſus Chriſto cum Belial?)* De etymologia vocabuli Belial ne inter Hebræos quidem conuenit: ſignificatio tamen non eſt dubia. Nam Moſes verbum aut cogitationem Belial, pro impia & nefaria cogitatione poſuit: & paſſim Filij vel homines Belial vocantur, ſcelerati ac proſtitutæ nequitiæ. inde factum eſt vt Paulus hîc pro diabolo ſceleratorũ omnium capite vſurpauerit. Nam à capitum ſimilitudine mox delabitur ad membra: acſi diceret, Quemadmodum Chriſto irreconciliabile diſſidium eſt cum Satana: ita etiam nos ab impiorum factione alienos eſſe oportet. Porrò quòd negat vllam Chriſtano portionem eſſe cum infideli, non intelligit de victu, veſtitu, prædiis, ſole, aëre, quemadmodum ſuperius monui: ſed de iis quæ propria ſunt infidelium, à quibus Dominus ſegregauit.

16 *Quæ conuentio templo Dei cum idolis?)* Hactenus in genere vetuit ne fideles ſe copulent cum impiis: nunc declarat quorſum præcipuè illis interdixerit talem copulam: nempe quia externam idololatriæ profeſſionem deſierant inter peccata numerare. hanc licentiam corripuerat, multíſque verbis exagitauerat in ſuperiore Epiſtola: veriſimile tamen eſt, nõdum fuiſſe omnes conuictos, vt conſilium quod dabat, amplecterentur. ideo de anguſtia viſcerum cõqueſtus eſt, quæ ſola profectum remorabatur. Non retexit autem denuo illud argumentum, ſed breui admonitione contentus eſt, vt facere ſolemus quum agimus de rebus notis: quanquam non obſtat breuitas quin acriter tamen pungat. Quantum enim vehementiæ ineſt in hoc ſolo verbo, quum nullam eſſe conuentionem docet templo Dei cum idolis? Sacrilega eſt profanatio, ſi in templũ Dei idolum vel cultus aliquis idololatricus inferatur. nos porrò ſumus vera Dei templa. ergo ſacrilegium eſt vllã idolorum cõtagione nos inficere. Hæc inquam vna ratio inſtar mille eſſe debet, Si tu Chriſtianus es, quid tibi negotij cum idolis? tu enim templũ es Dei. Sed Paulus (vt iam attigi) exhortatione pugnat magis quam doctrina: quia ſuperuacuum fuiſſet quaſi de re dubia vel obſcura adhuc diſſerere. *Quemadmodum dicit, habitabo.* Probat nos eſſe templa Dei, ex eo quòd promiſit olim Deus populo Iſraelitico, ſe habitaturum in medio eius. Primùm nõ poteſt habitare Deus inter nos, quin habitet in vnoquoque noſtrum. ſingularis enim beneficii loco nobis hoc promittit, Habitabo in medio veſtri. Neque hæc habitatio vel præſentia terrenis duntaxat benedictionibus conſtat, ſed præſertim de ſpirituali gratia accipienda eſt. Ergo non tantùm nobis propinquum eſſe Deum notat, quaſi in aëre degat, vt nos circunuolitet: ſed magis ſignificat ſedem in cordibus noſtris habere. Siquis ergo obiiciat particulam *In*, nihil aliud valere quàm Inter, ego concedo: ſed ex eo quòd Deus ſe inter nos habitaturum promittit, colligi dico in nobis quoque ipſum manere. Ac tale erat arcæ ſymbolum, cuius fit mentio apud Moſem in eo loco vnde Paulus teſtimonium hoc mutuatus videtur, nempe Leui. 26.b.12. Siquis autem Paulum ad caput Ezechielis 37.g.27, reſpexiſſe magis putet, eadem erit ratio. Propheta enim in deſcribenda Eccleſiæ inſtauratione, tãquam præcipuum bonum, Dei præſentiam commemorat, quam initio promiſerat ipſe per Moſem. Iam verò quod per arcam figuratum fuit, plenius nobis exhibitum fuit in Chriſto, quum nobis factus eſt Immanuel. vnde fit vt potius Ezechielem hîc citari arbitrer, quàm Moſem: quòd Ezechiel ſimul ad ſymbolum arcæ alludit, & pronuntiat fore vt id impleatur ſub regno Chriſti. Porrò Apoſtolus pro confeſſo ſumit, Deum nuſquam habitare niſi in loco ſacro. De homine ſi dicatur, hîc habitat: non erit protinus templum, ſed domus profana. ſed in Deo hoc ſpeciale eſt, qui quemcunque locum dignatur ſua præſentia, etiam ſanctificat.

17 *Quamobrem exite de medio eorum.*) Hæc exhortatio ex Ieſaiæ capite 52.c.11, ſumpta eſt: vbi Propheta liberationem populo denuntians, tandem Sacerdotes alloquitur his verbis. Paraphraſticè enim Sacerdotes deſignat, quum dicit, Vos qui fertis vaſa Domini: quia illis commiſſa erat vaſorum cura, quibus ſacrificia & aliæ partes Diuini cultus peragebantur. Non dubium autem quin eos hortari velit, vt interim dum ad exitum aſpirant, caueant ab omni contagio tot ſordium quibus ſcatebat regio. Id non minus hodie nobis congruit, quàm veteribus Leuitis. nam ſi in vaſorum cuſtodibus requiritur tanta mundities, quanto maior in ipſis vaſis? atqui omnia noſtra membra vaſa ſunt ad ſpiritualem Dei cultum deſtinata: nos quoque regale ſumus Sacerdotium. Ergo quum Dei gratia ſimus redempti, æquum eſt vt nos cuſtodiamus impollutos ab omni immunditia, ne Dei Sanctuarium polluamus. Cæterùm quemadmodum manentes in hoc mundo, redempti tamen ſumus & erepti à mundi inquinamentis: ita non eſt migrandum de vita, vt exeamus ab omni immunditie, ſed fugienda tantùm omnis participatio. Summa

eſt, Si vero cordis affectu enitimur ad beneficium redemptionis, cauendum eſt ne quo ſordium contactu nos inquinemus.

18 *Ero vobis in Patrem.*) Non vno tantùm loco extat, ſed paſſim repetitur hæc promiſſio: quam ideo adiunxit Paulus, vt agnitio tantæ dignationis in quam nos euexit Deus, ſtimulus nobis eſſet ad maius ſanctimoniæ ſtudium. nam vbi Eccleſiam ſuam ex profanis Gentibus collectam Deus reſtituit, redemptionem ſequitur hic fructus, vt fideles appareant eius filij ac filiæ. Non eſt vulgaris honor, cenſeri nos inter filios Dei. noſtrum eſt viciſſim curare ne degeneres nos ei filios præſtemus. quantam enim iniuriam facimus Deo, ſi eum nominãtes patrem, idolorum abominationibus nos fœdamus? Debet igitur tãtæ nobilitatis ad quam nos extulit, cogitatio, ſanctimoniæ ac puritatis ſtudium in nobis acuere.

1 *Has igitur promiſsiones.*) Deus in ſuis promiſſionibus mera quidem ſua gratia nos anticipat: ſed poſtquam nobis ſuam gratiam vltrò detulit, continuò pòſt ſtipulatur à nobis mutuam gratitudinem. Ita Geneſ.17.a.1. quod dicebat Abrahæ, Ego ſum Deus tuus, erat gratuitæ bonitatis inuitatio, ſtipulationem tamen ſimul addebat, Ambula coram me, & eſto integer. Quia autem non ſemper exprimitur ſecundum hoc membrum, Paulus admonet hanc ſubeſſe conditionem vniuerſis promiſſionibus, vt nobis ad prouehendam Dei gloriam ſint incitamenta. Vnde enim ad nos extimulandos argumentum ſumit? ex eo quòd tanta honoris amplitudine Deus nos dignatur. Hæc igitur promiſſionum natura, vt nos ad ſanctificationem vocent, quaſi tacita pactione à Deo interpoſita. & ſcimus quid paſſim de fine redemptionis noſtræ Scriptura doceat, quod idem ad ſingula gratiæ eius teſtimonia aptare conuenit. *Ab omni inquinamento carnis & Spiritus.* Quia iam oſtendit, nos ad munditiem vocatos eſſe: nunc addit, tam in corpore quàm in anima oportere eam conſpici. nam quòd nomen Carnis hîc pro corpore, nomen Spiritus pro anima ſumatur, inde patet: quia ſi gratiam regenerationis ſignificaret nomen Spiritus, abſurdũ eſſet Pauli dictum de ſpiritus inquinamentis. Vult ergo nos eſſe puros ab inquinamentis, non modò interioribus, quæ tantùm habent Deum teſtem, ſed etiam externis, quæ cadunt ſub ſenſum hominum. acſi diceret, Non tantùm caſtas habeamus conſcientias coram Deo, ſed totum etiam corpus membráque omnia illi conſecrare debemus, vt nulla in parte noſtri appareat aliqua immundities. Iam ſi conſideremus quale tractet argumentũ, facilè videbimus eos nimis impudenter facere, qui externam idololatriam neſcio quibus ſubterfugiis excuſant. Nam quum interior impietas & quæuis ſuperſtitio inquinamentum ſit ſpiritus: quid per inquinamentum carnis intelligent, niſi externam impietatis profeſſionem, ſiue ſit ſimulata, ſiue ex animo edatur? Gloriãtur pura conſcientia: falsò id quidem. ſed vt illis concedam quod falsò iactant: dimidium tantùm eius habent quod exigit Paulus à fidelibus. Non eſt igitur quòd Deo ſatisfactum putent hoc dimidio. nam qui vllam omnino idololatriæ ſpeciem vel ſignificationem præbet, aut prauis ſuperſtitioſiſque ritibus communicat: etiam ſi animo ſit integerrimus, (quod fieri nequit) reatum tamen polluti corporis non effugiet. *Sanctificationem perficientes.* Quum verbum ἐπιτελεῖν apud Græcos nunc Perficere, nunc Sacros ritus peragere ſignificet: eleganter hîc à Paulo vſurpatur in priori ſignificatione, quæ eſt vſitatior: ſic tamen vt ad Sanctificationem alludat, de qua nunc concionatur. Nam quum perfectionem ſonet, videtur eſſe ad ſacras functiones conſultò tranſlatum, quòd in Diuino cultu nihil mutilum, ſed omnia abſoluta eſſe decet. Ergo vt te rite ſanctifices Deo, & corpus & animam illi in ſolidum dicare oportet. *In timore Dei.* Nam ſi vigeat in nobis timor Dei, non ita nobis indulgebimus: neque erumpet illa, quæ in Corinthiis fuit, laſciuiendi audacia. quî fit enim vt ita ſibi placeant multi in externa idololatria, & ſuperciliosè tam craſſum vitium defendãt: niſi quia Deo impune illudere ſibi videntur? Quòd ſi in illis ſuperaret Dei timor: nullis diſputationibus coacti, primo ſtatim momento cauillis omnibus cederent.

2 *Capaces eſtote noſtri: nemini fecimus iniuriam, neminem corrupimus, neminem fraudauimus.*

3 *Non* hoc *ad condemnationem veſtri dico: ſiquidem iam antè dixi vobis, quòd in cordibus noſtris ſitis ad commoriendum & conuiuendum.*

4 *Multa mihi fiducia erga vos, multa mihi gloriatio de vobis: impletus ſum conſolatione ſupra modum, exundo gaudio in omni tribulatione noſtra.*

5 *Etenim quum veniſſemus in Macedoniam, nullam relaxationem habuit caro noſtra: ſed in omnibus fuimus afflicti: foris pugnæ, intus timores.*

6 *Sed qui conſolatur humiles, conſolatus eſt nos Deus, in aduentu Titi.*

7 *Neque ſolùm in aduentu eius, ſed in conſolatione quam acceperat de vobis, annuntians nobis veſtrum deſiderium, veſtras lacrymas, veſtrum ſtudium pro me: ita vt magis gauderem.*

2 *Capaces eſtote.*) Iterum à doctrina ad ſuam ipſius perſonam redit, ſed hoc tantùm conſilio, vt Corinthios admonendo, non ludat operam. quinetiam proximam admonitionem claudit eadem ſententia, qua vice præfationis vſus fuerat. Quid enim eſt, Capite nos, vel Capaces eſtote noſtri? perinde valet atque illud, Dilatamini: hoc eſt, nolite committere vt praui affectus, aut ſiniſtræ opiniones vos impediant quominus in animos veſtros penetret hæc doctrina, locúmque in vobis reperiat. Nam quũ paterno ſtudio in ſalutem veſtram incumbam, indignum eſſet me ſurdis fabulam canere. *Nemini fecimus iniuriam.* Teſtatur nullam eſſe cauſam cur habeant alienatos animos, quia nulla in re eos offenderit. Tria autẽ ponit genera offenſionum, à quibus ſe purum aſſerit. Primum eſt manifeſta læſio vel iniuria. ſecundũ, corruptela quæ fit per falſam doctrinam. tertium, defraudatio aut circunuentio in bonis. Hæc tria ſunt quibus vtplurimum ſolent Paſtores, plebis animos à ſe alienare. nempe vel quum petulantius ſe gerunt, & autoritatis ſuæ prætextu erumpunt in tyrannicam ſæuitiam aut importunitatem: vel quum eos abducunt

à recta

iuſtificati, à maledictione etiam peccatorum liberemur. Sunt igitur gratiæ inſeparabiles: & propter indiuiduam coniunctionem, aptè & propriè pœnitentia introductio ad ſalutem dici poteſt. ſed hoc modo conſequentia magis ſignificatur quàm cauſa. Non ſunt hæ argutiæ ad effugiendum, ſed vera & ſimplex ſolutio. nam quum Scriptura doceat nos remiſſionem peccatorum nunquam abſque pœnitentia conſequi: ſimul tamen paſſim vnam Dei miſericordiam, eius obtinendæ cauſam ſtatuit.

11 *Quantum in vobis produxit ſtudium?*) Non diſputabo ſintne hæc quæ Paulus enumerat, pœnitentiæ effectus, an partes, an præparationes: quia id totum neceſſe non eſt ad intelligendam Pauli mentem. tantùm enim Corinthiorum pœnitentiam probat à ſignis vel annexis. Quanquam triſtitiam ſecundum Deum facit omnium principium, ex quo naſcantur, vt certè eſt. nam ex quo nobis cœpimus diſplicere, ad aliqua deinde incitamur. Quid ſignificet Studium, ex contrario licet intelligere: nam quandiu abeſt peccati agnitio, iacemus ſomnolenti & ſocordes. Torpor ergo vel incuria, vel ſecuritas, contrarium eſt huius ſtudii, cuius meminit. Itaque ſtudium nihil aliud eſt quàm ſolicita & ſtrenua ſedulitas corrigendi quod peccatum eſt, vitæque in melius mutandæ. *Imò defenſionem.* Quia Eraſmus Satisfactionem tranſtulerat, imperiti decepti vocis ambiguitate, traxerunt ad ſatisfactiones Papiſticas: quum Paulus ἀπολογίαν nominet. Hæc cauſa eſt cur Defenſionis verbum (quod Vetus interpres poſuerat) relinquere maluerim. Verùm notandum eſt, genus defenſionis hîc indicari quod deprecatione magis conſtet, quàm depulſione criminum. Quemadmodum filius qui patri ſe purgatum cupit, non ingreditur in legitimam cauſæ dictionem: ſed culpam agnoſcendo, ſuppliciter magis quàm confidenter ſe excuſat. Excuſant etiam ſe hypocritæ, imò ſuperciliosè defendunt: ſed potius vt cum Deo litigent, quàm vt cum ipſo redeant in gratiam. ac ſicui magis placeat Excuſationis nomen, non improbo: quia eòdem redibit ſenſus, Corinthios ad ſe purgandum inductos fuiſſe, quum prius ſúſque déque Pauli iudicium ducerent. *Imò indignationem.* Hic etiam affectus comitatur ſanctam triſtitiam, vt peccator aduerſus ſua vitia ſéque adeò ipſum excandeſcat: ſicuti etiam quicunque recto zelo ſunt præditi, quoties Deum offendi vident, excandeſcunt. Eſt autem affectus hic vehementior quàm triſtitia. Nam primus eſt gradus, vt nobis malum diſpliceat. ſecundus, vt iracundia accenſi, nobis acriter inſtemus, vt ſeriam punctionem ſentiant conſcientiæ. quanquam hîc accipi poteſt indignatio, qua excanduerant Corinthii aduerſus vnius vel paucorum delicta, quibus antè indulſerant: ita pœnitebat eos ſui conſenſus vel ſuæ diſſimulationis. *Timor eſt* ex ſenſu iudicii Diuini, dum cogitat peccator, En reddenda tibi eſt ratio: & quid afferes coram tanto iudice? tali enim cogitatione perculſus expaueſcit. Quia autem tanguntur ſimili pauore interdum etiam impii, ſubiungit deſiderium: quem affectum magis voluntarium eſſe conſtat, quàm ſit timor. timemus enim ſæpe inuiti, nunquam deſideramus niſi ſponte. Ergo vt Pauli monitu pœnam horruerant: ita alacriter aſpirabant ad correctionem. Sed quid per *zelum* intelligemus? non dubiū quin voluerit gradatim augere. plus ergo exprimit quàm Deſiderium. Poſſumus autem intelligere quòd certatim mutua æmulatione ſe incitabant. ſed hoc ſimplicius, quòd quiſque magno ſtudii feruore contenderet ad pœnitentiæ approbationem. Ita zelus eſt contentio deſiderii. *Imò vindictam.* Quod de indignatione diximus, etiam ad vindictam extendi debet. nam cuius flagitii ſua diſſimulatione & indulgentia fuerant fautores, eius ſe poſtea ſeueros vindices præſtiterant. Tulerant aliquandiu inceſtum: admoniti autem à Paulo, non tantùm deſierant illi fauere, ſed rigidi fuerant cenſores in illo caſtigando. hæc erat vindicta. Cæterùm quia peccata debemus vlciſci vbicunque ſint, neque id modò, ſed à nobis potiſſimùm incipere: latius patet quod hîc dicit Apoſtolus: loquitur enim de ſignis pœnitentiæ. Hoc vnum eſt inſigne inter reliqua, dum peccata vindicando, Dei iudicium quodammodo anteuertimus. quemadmodum alibi docet, Si nos iudicaremus, non iudicaremur vtique à Domino. Neque tamen hinc colligendum eſt homines vindictam à ſe exigendo, compenſare pœnas Deo debitas, vt ab eius manu ſe redimant. ſed ita res habet, quum Dei conſilium ſit, nos caſtigando, ſecuritatem nobis excutere, vt de ira eius cōmonefacti, caueamus nobis in poſterum: quum ſpontaneam vltionem peccator ipſe præoccupat, facit vt tali Dei admonitione iam non ſit opus. Quæritur autem, ad Paulúmne, an ad Deū reſpicerent Corinthii, tā in hac vindicta, quàm in zelo, deſiderio, & reliquis. Reſpondeo, hæc omnia pœnitentiam ſemper comitari. verùm intereſt, clàm coram Deo quis peccauerit, an palàm coram mundo. cuius arcanum eſt peccatum, ſatis eſt ſi coram Deo ita ſit affectus. vbi autem manifeſtum eſt peccatum, requiritur etiam manifeſta pœnitentiæ approbatio. Ita Corinthii, qui palàm & cum graui bonorum offendiculo deliquerant, pœnitentiam ſuam teſtari neceſſe habebant his ſignis.

I.Cor. 11.g. 31.

modis omnibus comprobaſtis vos puros eſſe in negotio.

12 *Itaque ſi ſcripſi vobis non eius cauſa qui læſerat, neque eius cauſa qui læſus fuerat, ſcripſi: ſed vt palàm fieret ʺſtudium veſtrum pro nobis apud vos in conſpectu Dei.*

13 *Idcirco conſolationem accepimus ex conſolatione veſtri. quin vberius etiam gauiſi ſumus ob gaudium Titi, quòd refocillatus ſit eius ſpiritus ab omnibus vobis.*

Vel, ſtudiū noſtrum in nobis erga vos.

14 *Quòd ſi quid apud illum de vobis gloriatus ſum, non fuerim pudefactus. ſed vt omnia in veritate loquuti ſumus vobis: ita & gloriatio noſtra apud Titum veritas facta eſt.*

15 *Et viſcera eius maiorem in modum erga vos affecta ſunt: dum memoria repetit veſtram omniū obedientiam: quemadmodum cum timore & tremore exceperitis eum.*

16 *Gaudeo quod vobis in omnibus confidam.*

Comprobaſtis vos puros.) Vetus interpres legit, Exhibuiſtis: Eraſmus, Commendaſtis. tertium prætuli quod mihi videbatur melius quadrare, veris teſtimoniis declaraſſe Corinthios, ſe nequaquam participes eſſe criminis, cui affines eſſe videbantur propter diſſimulationem. Teſtimonia porrò qualia fuerint, iam vidimus. quanquam non prorſus eos excuſat Paulus, ſed extenuat eorum peccatum. neque enim culpa

penitùs vacabat nimia tolerantia, qua vſi fuerant: ſed eos liberat à crimine conſenſus. Notãdum eſt præterea, non omnes ad vnum liberari: ſed Eccleſiæ corpus duntaxat. Credibile ſiquidem eſt, nonnullos fuiſſe conſcios ac fautores. ſed quum omnes ſimul infamia laborarent: poſtea apparuit, nonniſi ad paucos culpam pertinere.

12 *Itaque ſi ſcripſi.*) Facit quod ſolent qui reconciliationem quærunt. vult priora omnia ſepulta eſſe, nihil amplius exprobrat, nihil reprehendit, de nulla re expoſtulat, denique omnium obliuiſcitur: quia contentus eſt ſola eorum reſipiſcentia. Et ſanè hic rectus eſt modus, non vltrà vrgere peccatores, vbi ad pœnitentiam adducti fuerint. Nam ſi adhuc eorum delicta reducimus in memoriam, maleuolentia potius quàm pio affectu, aut ſalutis eorum ſtudio impelli certum eſt. Cæterùm hæc dicuntur à Paulo per conceſſionem: nam certè ſuam offenſionem proſequutus fuerat, & autorem offendiculi caſtigari voluerat. ſed nunc quod nonnihil odioſum erat, ſupprimit. perinde acſi diceret, Iam volo non in alium finem ſcriptum eſſe quicquid ſcripſi, niſi vt ſtudium erga me veſtrum perſpiceretis: alia omnia nunc relinquamus. Alii ſic exponunt, quòd non habuerit rationem vnius priuati hominis, ſed cogitauerit de communi omnium vtilitate. verùm prior ſenſus magis eſt genuinus. *Studium veſtrum pro nobis.* Quoniam hæc paſſim recepta eſt lectio apud Græcos, non auſus ſum prorſus delere. quanuis adhuc in codice antiquo legatur ἡμῶν, & ex Chryſoſtomi commentariis appareat, Latinam lectionem illius tempore Græcis quoque fuiſſe vſitatam: nempe, Vt palàm fieret apud vos noſtrum ſtudium pro vobis: hoc eſt, vt patefieret Corinthiis quàm ſolicitus eſſet pro ipſis Paulus: altera tamen lectio, in quam nunc conſentiunt magna ex parte Græci codices, nihilominus probabilis. Gratulatur enim Paulus Corinthiis, quòd hoc demum experimento edocti fuerint quo eſſent erga eum affectu: acſi diceret, Vos ipſi nondum intelligebatis quo eſſetis in me ſtudio, donec in hac cauſa experti eſtis. Alii de particulari cuiuſque affectu exponunt, hoc modo, Vt inter vos patefieret quantum mihi deferret vnuſquiſque: atque oblata hac occaſione, ſinguli quid animo antè fuiſſet occultum, proderent. Quoniam in eo non multum eſt momenti, liberum per me ſit lectoribus vtrumuis eligere. ſed quia ſimul addit *in conſpectu Dei*, mihi potius videtur hoc velle ſerio examine habito, ſingulos acſi in Dei conſpectum veniſſent, melius quàm antea ſibi fuiſſe notos.

13 *Conſolationem accepimus.*) Totus in eo eſt Paulus vt Corinthiis perſuadeat, ſibi nihil eſſe potius eorum bono. itaque eorum conſolationem ſibi communé fuiſſe dicit. Porrò hæc fuerat conſolatio, quòd agnita culpa, non modò boni conſulebant correctionem, ſed læti eam amplexabantur. nam correctionis acerbitas facilè dulceſcit ſimulatque guſtare incipimus quàm nobis fuerit vtilis. Quòd addit ſe vberius gauiſum eſſe ſuper Titi conſolatione, gratulationis eſt. Exhilaratus fuerat Titus, quòd ipſos magis obſequentes & faciles deprehendiſſet, quàm credibile erat: imò quòd comperiſſet ſubitam mutationem in melius. vnde colligitur, procul ab adulatione abfuiſſe lenitatem Pauli, quia ſic lætatus eſt eorũ gaudio: vt præcipuè tamen in reſipiſcentia acquieuerit.

14 *Quòd ſiquid apud illum.*) Subindicat quàm amico ſemper animo fuerit in Corinthios, quàm ſincerè & humaniter de illis iudicauerit. nam quo tempore videbantur indigni eſſe commendatione, multa de illis præclara adhuc pollicebatur. Hoc ſanè inſigne eſt ſpecimen recti ac candidi pectoris, in faciem reprehendere quos ames: bene tamen de illis ſperare, & bonam ſpem aliis dare. Hæc ſinceritas debuit illos permouere, nequid ab eo profectum in malam partem acciperent. interim hac occaſione obiter iterum ſuam in reliquis omnibus negotiis fidem commendat. acſi diceret, Vobis hactenus compertus fuit meus candor, vt veracem me omnibus in rebus ac minimè vanum probauerim. Gaudeo igitur me quoque veracem nunc fuiſſe, de vobis apud alios gloriando.

15 *Viſcera eius maiorem in modum.*) Quia ſedes affectuum eſt in viſceribus, ideo hoc nomine miſericordia, dilectio, & omnis pius affectus ſignificatur. ſed emphaticè exprimere voluit, quum antè diligeret Corinthios Titus, fuiſſe tunc vehementiùs accenſum ad ipſos amandos, idque ex intimo cordis affectu. Porrò his verbis Titum inſinuat in amorem Corinthiorum: ſicuti amari vtile eſt Chriſti ſeruos, quo magis prodeſſe queant, ſimul animum addit illis ad bene pergendum, quò ſe bonis omnibus reddant amabiles. *Cum timore & tremore.* His duobus verbis reuerẽtiam aliquando ſimpliciter ſignificat: quod huic loco fortaſſis non malè quadraret, quanquam non diſplicet, tremorem nominatim poſitum, quòd ſibi malè conſcii reuerebantur eius conſpectum. Expaueſcunt quidem etiam qui ſunt obſtinati in ſuis ſceleribus ad conſpectum iudicis: ſed voluntaria trepidatio, quæ ex ingenuo pudore manat, ſignum eſt reſipiſcentiæ. Vtrauis expoſitionem eligas, docet hic locus quæ ſit vera exceptio miniſtrorum Chriſti: non lauta ſcilicet conuiuia, non ſumptuoſus apparatus, non blandæ vel honorificæ ſalutationes, non plauſus theatrici, probum fidúmque paſtorem oblectant: ſed plenam gaudii ſatietatem capit quum ex ore illius reuerenter excipitur ſalutis doctrina: quum ſua illi autoritas conſtat in Eccleſiæ ædificationem: quum in eius diſciplinam ſe tradit populus, vt eius miniſterio ſub Chriſti auſpiciis regatur. quale hîc cernimus in Tito exemplum. In clauſula tandem iterum confirmat quod prius dixit, ſe nunquam ita fuiſſe offenſum, vt prorſus diffideret Corinthiis.

CAP. VIII.

Certiores autem vos facio, fratres, de gratia Dei, quæ data eſt in Eccleſiis Macedoniæ:

2 *Quoniam in multa probatione afflictionis exuperauit gaudium ipſorum: & profunda illorum paupertas exundauit in diuitias ſimplicitatis eorum.*

3 *Nam pro viribus (teſtor) atque etiam ſupra vires fuerunt voluntarii:*

4 *Multa cum obteſtatione rogantes nos vt gratiam & ſocietatem miniſterii ſuſciperemus in ſanctos.*

5 Ac

5 *Ac non quatenus ſperabamus: ſed ſeipſos dediderunt, primùm Domino, deinde & nobis per voluntatem Dei.*

6 *Vt adhortaremur Titum, vt quemadmodum antè cœpiſſet, ita & conſummaret erga vos hanc quoque gratiam.*

7 *Verùm quemadmodum vbique abundatis fide, & ſermone, & ſcientia, & omni diligentia, & ea quæ ex vobis erga nos eſt, charitate: facite vt in hac quoque beneficentia abundetis.*

Quoniam ſiqua offenſio manſiſſet in Corinthiis ex ſuperioris Epiſtolæ ſeueritate contracta, impedimento eſſe poterat quominus valeret apud eos ipſius Pauli autoritas: hactenus reconciliandis ſibi eorum animis incubuit. nunc purgata omni offenſione, & recuperata miniſterii ſui gratia, commendat illis fratres Ieroſolymitanos, vt illorum egeſtati ſubueniant. Hoc non magno profectu tentaſſet ab initio Epiſtolæ: ergo prudenter diſtulit quouſque eorum animos præparaſſet. Nihil itaque hoc & proximo capite agit aliud, quàm quòd hortatur Corinthios vt ſtrenui ſint ac diligentes in colligendis eleemoſynis, quæ Ieroſolymam deferantur ad ſubleuandam fratrum inopiam. Premebat enim eos magna fames, vt vitam tolerare vix poſſent, niſi adiuti ab aliis Eccleſiis. Hanc rem commendauerant Paulo Apoſtoli: & ſibi curæ fore promiſerat. & iam curauerat ex parte, ſicuti vidimus priore Epiſtola: nunc tamen rurſum vrget.

1 *Certiores vos facio.*) Laudat Macedones, ſed in hunc finem vt eorum exemplo Corinthios extimulet: tametſi id non exprimit. neque enim commendatione opus habebant illi, ſed his opus erat aliquo ſtimulo. Et quo magis incitet Corinthios ad æmulationem, hoc gratiæ Dei deputat, quòd tam prompti fuerint Macedones ad opitulandum fratribus. Tametſi enim virtutem eſſe laude dignam fatentur omnes, egenis ſuccurrere: non tamen in lucro ducunt, neque habent pro Dei gratia: quin potius iudicant, tantundem ex ſuo detrahi ac perire. Paulus autem teſtatur hoc gratiæ Dei acceptum ferri debere, quum fratribus ſubuenimus: & id non vulgaris boni loco expetendum. Cæterùm duplicem gratiam commemorat, quæ fuerit collata Macedonibus. prior eſt, quòd afflictiones pertulerint placidè & hilaribus animis: altera eſt, quòd ex ſua tenuitate non ſecus atque ex abundantia aliquid ſumpſerint fratribus erogandum. Horum vtrunque opus eſſe Domini, iure affirmat Paulus. deficiunt enim ſtatim quicunque non ſuſtinentur à Spiritu Dei, qui autor eſt omnis conſolationis: & diffidentia radicitus in nobis hæret, quæ nos arcet ab omnibus charitatis officiis, donec eiuſdem Spiritus gratia corrigatur.

2 *In multa probatione.*) Hoc eſt, quum rebus aduerſis examinarentur, non deſierunt tamen in Domino gaudere: imò ſuperior fuit hic affectus, vt triſtitiam abſorberet. oportuit enim laxari ſuis anguſtiis Macedonum animos, vt liberaliter fratribus ſuccurrerent, qui alioqui reſtricti fuiſſent. *Gaudium*, ſpiritualem conſolationem vocat, qua ſe ſuſtentant fideles in afflictionibus. nam impii, aut ſenſum mali fugiẽdo, mentémque ad vagas cogitationes abſtrahendo, inanibus ſolatiis ſe ludunt, aut ſuccumbunt penitus mœrori, ſéque obrui patiuntur. fideles autem ex afflictione ipſa gaudii materiam petunt. quemadmodum ad Romanos 8. viſum eſt. *Et profunda illorum paupertas.* Metaphora ſumpta à vaſis exhauſtis. acſi diceret, Exinanitos fuiſſe Macedones, vt iam ad fundum peruentum foret. in tantis anguſtiis ipſos dicit abundaſſe ſimplicitate, ac fuiſſe diuites: non modò quoad ipſis ſufficeret ad proprium vſum, ſed alios quoque iuuandos. En ratio qua ſemper etiam in arctiſſima paupertate futuri ſimus liberales: nempe, ſi quod facultatibus arcæ deeſt, ſimplicitate animi ſuppleamus. *Simplicitas* malignitati opponitur: quemadmodum 12.b. 18, ad Romanos: vbi eam à Diaconis requirit Paulus. Hoc enim eſt quod nos æquo tenaciores reddit, quum nimis accuratè & nimis procul circunſpicimus quæ euenire poſſunt pericula, quum nimium cauti ſumus ac ſoliciti, quum moroſiùs expendimus quantum nobis opus ſit in totam vitam, vel denique quantum aliquantula parte detracta fiat diminutionis. Qui pendet à benedictione Domini, animum habet explicatum his tricis: & ſimul manus ſolutas ad beneficentiam. Iam ducendum argumentum à minori ad maius, Macedonibus non obſtitit exigua fortuna, imò paupertas, quin fratribus benefacerent: quid ergo excuſationis habebunt Corinthii, ſi ceſſent, opulenti præ illis & copiis affluentes.

3 *Pro viribus atque etiam ſupra vires.*) Quum dicit fuiſſe voluntarios, intelligit ſponte adeò fuiſſe propenſos ad officium, vt ſuperuacua fuerit exhortatio. Magnum erat pro virium menſura contendere. ergo raræ & admirandæ virtutis fuit, ſupra vires niti. Loquitur autem vulgari hominum more: nam hęc vſitata eſt benefaciendi regula, quam Solomon præſcribit, Bibere aquam ex fontibus noſtris, & riuos deriuare, qui ad alios defluant. Macedones autem, omiſſa ſui ratione, & ſeipſos propemodum obliti, ſuam ſolicitudinem ad alios curandos potius contulerũt. denique quibus res anguſta eſt domi, ſupra vires prõpti ſunt, ſiquid in alios impendunt ex ſua tenuitate. *Prou.5.c.15.*

4 *Multa cum obteſtatione rogantes.*) Amplificat illam promptitudinẽ, quòd non modò non expectauerint monitorem, ſed eos quoque rogauerint à quibus fuerant monendi, niſi ſua ſedulitate omniũ ſtudia anteuertiſſent. Iterum hîc repetenda eſt ſuperior comparatio minoris & maioris, Si Macedones non rogati, vltrò properant, imò alios præueniunt rogando: quàm turpe eſt Corinthiis torpere: præſertim vbi ſunt admoniti? Si Macedones omnibus viam præmonſtrant, quàm turpe eſt Corinthiis non imitari ſaltem eorum exemplum? quid autem quòd non contenti rogare, obteſtationem, & quidem multam addiderunt precibus? inde autem apparet non defungendi modò cauſa, ſed feriò ipſos rogaſſe. *Vt gratiam & ſocietatem.* Nomen Gratiæ poſuit ad commendandam eleemoſynam. quanquam poteſt variè exponi hoc vocabulum: ſed mihi hæc ſimplicior videtur ſignificatio, quòd quemadmodũ gratuitò nobis omnia largitur Pater cæleſtis, ita nos gratuitæ eius bonitatis imitatores benefaciendo eſſe oporteat: vel certè quia ex facultatibus noſtris erogando, nihil aliud quàm gratiæ eius ſumus œconomi. Societas miniſterii

erat, vt Macedonibus in miniſterio eſſet adiutor. conferebant ipſi de ſuo, quo ſatis miniſtraretur: Paulum volebant curam habere colligendi.

5 *Ac non quatenus.*) Sperabat mediocrem affectum ab illis, qualem præſtare quiuis Chriſtianus debet. Illi autem ſuperarunt eius expectationem: quia non ſuas tantùm facultates habuerunt expoſitas, ſed ſeipſos impendere parati fuerunt. Tradiderunt, inquit, ſeipſos Deo primùm, deinde nobis. Quæri poteſt an aliud fuerit Deo ſe tradere, quàm Paulo. Hoc vulgare eſt, quum Deus per aliquem mandat vel præcipit, miniſtrum illi adiungit, tam in poteſtate iubendi quàm in obedientia. Viſum eſt Spiritui ſan- Act.15.e.28. cto & nobis, dicunt Apoſtoli: quum tamen pronuntiarent duntaxat tanquam organa, quod à Spiritu Exod.14.g.31. reuelatum & iniunctum erat. Rurſum, Credidit populus Domino & Moſi ſeruo eius. neque tamē Moſes quicquam habebat à Deo ſeparatum: Atque hoc denotat particula quæ mox ſequitur, *Per voluntatem Dei.* Quum enim Deo eſſent obſequentes, qui eos miniſtri ſui conſilio regendos tradiderat, ſequuti ſunt hanc rationem, vt Paulum quaſi ex ore Dei loquentem, audirent.

6 *Vt adhortaremur Titum.*) Hæc verò efficacior eſt adhortatio, quum ſe audiunt nomine citari ad officium. Neque hoc fuit Macedonibus inuidioſum, quòd ſocios beneficētię habere cuperet Corinthios. Excuſatur interea Titus, ne exiſtiment Corinthii eum diligentius ſibi inſtitiſſe, quaſi diffideret de eorum animis. Rogatus enim id agebat Macedonum potiùs nomine quàm ſuo.

7 *Verùm quemadmodum.*) Iam circunſpectus valde fuerat in cauenda offenſione, quum diceret, Titum non tam proprio impulſu quàm Macedonum mandato, eos ſolicitaſſe: nunc verò longius etiā procedit, admonens ne id quidem expectandum eſſe, dum ad ipſos perferatur Macedonum legatio: atque id quidem, laudando alias eorum virtutes: acſi diceret, Non modò adiungere vos Macedonibus comites debetis, qui id poſtulant. ſed excellite etiam in hac parte, quemadmodum in reliquis. *Sermonem* diſtinguit à *Fide*: quia fieri poteſt vt fidem quiſpiam habeat, & quidem egregiam, qui tamen non adeò exercitatus erit in verbo Domini. *Scientiam* pro vſu & peritia, vel prudentia accipio. Charitatem erga ſe cōmemorat, vt perſonæ quoque ſuæ reſpectu illis addat animos: ac interim priuatum amorem quo ipſos proſequebantur, in publicam fratrum vtilitatem reſignat. Ita verò ſibi temperat in omnibus, ne adhortando videatur eos accuſare.

8 *Non ſecundum imperium loquor, ſed per aliorum ſolicitudinem, & veſtræ dilectionis ſinceritatem approbans.*

9 *Noſtis enim gratiam Domini noſtri Ieſu Chriſti, quòd propter vos pauper factus ſit, quum eſſet diues: vt vos illius paupertate diteſceretis.*

10 *Et conſilium in hoc do. nam hoc vobis conducit: qui quidem non ſolùm facere, verumetiam velle cœpiſtis anno ſuperiore.*

11 *Nunc autem etiam* illud quod *facere cœpiſtis, perficite: vt quemadmodum voluntas prōpta fuit, ita & perficiatis ex eo quod ſuppetit.*

12 *Etenim ſi iam adeſt animi promptitudo, ea iuxta id quod quiſque poſſidet, accepta eſt, nō iuxta id quod non poſſidet.*

8 *Non ſecundum imperium loquor.*) Iterum exhortationem ſuam mitigat, dum teſtatur, ſibi nequaquam eſſe in animo illos velut neceſſitate impoſita cogere. id enim eſt Secundum imperium loqui, quū aliquid certi iniungimus, & præciſè exigimus, vt fiat. Quòd ſi roget quiſpiam, Annon illi præcipere licebat, quod habebat ex Domini mandato? Reſponſio facilis eſt, Deum quidem vbique mandare vt fratrum neceſſitatibus opitulemur: ſed nuſquam ſummam præfigere, vt ęſtimatione facta, inter nos & pauperes partiamur: nuſquam nos alligare ad temporum aut perſonarum aut locorum circunſtantias, ſed nos reuocare ad regulam charitatis. quanquam non reſpicit hîc Paulus quid ſibi liceat, aut minus: ſed ſe ideo præcipere negat, quaſi imperio & exactione cogendos eſſe iudicet: acſi officium facere detrectarent, niſi conſtricti neceſſitate. Ponit autem duas rationes ex oppoſito cur tamen eos ad officium ſolicitet: quia ſcilicet impellat ſolicitudo quam habet de ſanctis: deinde quia velit dilectionem Corinthiorum omnibus compertam eſſe. Neque enim intelligo Paulum de illorum dilectione voluiſſe fieri certiorem (de qua ſe optimè fuiſſe perſuaſum iam teſtatus eſt) ſed potius volebat experimentum apud omnes extare. Quanquam prius membrum de aliorum ſolicitudine duos ſenſus diuerſos admittit: vel quòd de hominibus curam gerebat, quæ non ſinebat eum ceſſare: vel quòd aliorum quibus res curæ erat, precibus obtemperans, non tam ex proprio ſenſu quàm ex ſuggeſtione illorum loquebatur.

9 *Noſtis enim gratiam.*) Iniecta mentione dilectionis, Chriſtum adducit, abſolutiſſimum & ſingulare eius exemplar. Quum diues eſſet, inquit, bonorum omnium dominio ſe abdicauit, vt nos ſua inopia locupletaret. Non exprimit deinde quorſum id commemoret, ſed conſiderandum illis relinquit. neminem enim latet, hoc exemplo nos ad beneficentiam incitari, ne parcamus ipſi nobis, quum fratribus ſubueniendum eſt. Diues erat Chriſtus, quia Deus ſub cuius manu & poteſtate ſunt omnia: deinde in humanitate etiam noſtra, quam induit, teſte Apoſtolo, hæres vniuerſorum, vt qui ſuper omnes creaturas Heb.1.a.2,d.13 eſſet à Patre conſtitutus, & cuius pedibus omnia eſſent ſubiecta. Pauper autem factus eſt: quòd poſſeſſione abſtinuit: atque ita iure ſuo ceſſit ad tempus. Videmus quanta eum egeſtas rerúmque omnium penu- Luc.9.g.58. ria excipiat ſtatim à matris vtero. audimus quid ipſe dicat, Vulpes foueas habent, volucres cæli nidos: Filius hominis non habet vbi reclinet caput. Ergo paupertatem in ſeipſo conſecrauit, ne ipſam ampliùs horreant fideles: ſua paupertate nos ideo omnes ditauit, ne durum ſit nobis detrahere ex noſtra abundātia quod in fratres erogemus.

10 *Et conſilium in hoc do.*) Conſilium hoc imperio opponit, de quo nuper loquutus fuerat: acſi diceret, Tantùm conſulendi vel admonendi cauſa oſtendo quid expediat. Porrò hæc vtilitas nō perſpicitur

ſenſu

ſenſu carnis. quotus enim quiſque eſt, cui perſuadeatur vtile ſibi eſſe ſpoliari, quò aliis ſuccurrat? Eſt quidem vox hominis ethnici, Quas dederis, ſolas ſemper habebis opes: ſed ratio eſt, quòd locatur extra fortunam quicquid amicis donatur. Atqui Dominus non ſpe præmii nos duci vult, aut mutuæ compenſationis: verum etiamſi ingrati ſint homines, vt perditum videri poſſit quicquid damus: vult tamen nos in beneficentia pergere. Verùm inde vtilitas, quòd qui pauperi erogat, fœneratur Domino, inquit Solomõ: *Prou.19.c.17.* cuius ſola benedictio pluris centuplo æſtimanda eſt, quàm omnes mundi theſauri. Quanquam vtile hîc partim capitur pro honeſto, vel ſaltem vtile honeſtate metitur Paulus: quia turpe fuiſſet Corinthiis retrocedere, aut deficere in medio curſu, quum iam aliquouſque progreſſi forent. inutile tamen etiam fuiſſet, quia coram Deo gratiam perdidiſſet quicquid aggreſſi erant facere. *Qui quidem non ſolùm facere.* Quum Facere plus ſit quam *velle*, impropria videtur loquutio. ſed Velle hoc loco non ſimpliciter accipitur (vt vulgò ſolemus loqui) ſed notationem habet ſpontaneæ alacritatis, quæ monitorem non expectat. Tres enim ſunt agendi gradus, vt ita loquar. agimus enim interdum inuiti, ſed pudore vel metu: agimus voluntariè, ſed aliunde tamen vel impulſi vel inducti: agimus proprio inſtinctu, quum ſponte occupamus facere quod decet. talis alacritas præoccupandi, facto ipſo ſuperior eſt.

11 *Nunc quod facere cœpiſtis.)* Veriſimile eſt, ardorem mox refrixiſſe in Corinthiis. alioqui nulla mora interpoſita, perſequuti eſſent ſuum inſtitutum. Sed Apoſtolus, tanquam nihil adhuc fuiſſet peccatum, comiter admonet vt perficiant quod bene cœptũ eſt. Quum addit, *Ex eo quod ſuppetit,* occupatio eſt: ſemper enim ingenioſa eſt caro ad inuenienda ſubterfugia: alii ſe familias habere cauſantur, quas negligere ſit inhumanum: alii, quia multum dare nequeant, hoc prætextu vtuntur ad ſe eximendos, An ego tantillum darẽ? Omnes eiuſmodi excuſationes tollit Paulus, dum iubet ſingulos pro modo ſuæ facultatis conferre. Et addit cauſam, quòd Deus animum reſpiciat, non id quod offertur. nam quod dicit animi promptitudinem acceptam eſſe Deo, prout cuiuſque eſt facultas, hũc habet ſenſum, Si ex tenuibus copiis exiguum quiddam offeras, nihilo minoris æſtimatur coram Deo tuus affectus, quàm ſi diues magnam ſummam ex affluentia ſua conferret. Affectus enim non probatur ex eo quòd non habes: hoc eſt, Deus abs te nequaquam exigit vt plus conferas quàm ferant vires tuæ. Hoc modo nulli excuſantur: quia & diuites maius Deo tributum debent, & pauperibus non debet pudori eſſe ſua exiguitas.

13 *Non enim vt aliis relaxatio ſit, vobis autem anguſtia: ſed vt ex æquabilitate,*

14 *In præſenti tempore veſtra copia illorum ſuccurrat inopiæ: & illorum copia veſtræ ſuccurrat inopiæ, quò fiat æquabilitas.*

15 *Quemadmodum ſcriptum eſt, Qui multum habebat, huic nihil ſuperfluit: & qui paulum habebat, is nihilo minus habuit.* *Exo.16.c.18.*

16 *Gratia autem Deo, qui dedit eandem ſolicitudinem pro vobis in corde Titi.*

17 *Qui exhortationem acceperit: quin potius quum eſſet diligentior, ſuapte ſponte ad vos venerit.*

13 *Non enim vt aliis.)* Confirmatio ſuperioris ſententiæ, quòd tam in exigua quàm magna facultate placeat Deo liberalis voluntas, quoniam non velit Deus in anguſtias nos redigi, vt alij noſtra liberalitate diffluant. Equidem non partem ſolùm, ſed quicquid ſumus & quicquid habemus, Deo nos debere certũ eſt. ſed eatenus nobis parcit pro ſua indulgentia, vt contentus ſit ea communicatione quam hîc ponit Apoſtolus. Quod ergo hîc docet, intellige remiſſionem eſſe ſummi iuris. interea noſtrarum partium eſt, ad largiendum nos ſubinde incitare: quia non adeò timendum eſt, ne ſimus in hac parte nimij. eſt autem periculum à nimia tenacitate. Verùm neceſſaria eſt hæc doctrina aduerſus phanaticos, qui nihil actum putant, niſi penitus te ſpoliaueris, vt in cõmune omnia conferas: hoc verò proficiunt ſuo deliramento, vt nemo eleemoſynam tranquilla conſcientia erogare queat. Ergo diligenter obſeruanda eſt Pauli ἐπιείκεια & moderatio: placere Deo noſtras eleemoſynas, quum ex noſtra abundantia ita ſubleuamus fratrum egeſtatem, non vt diffluant illi, nos egeamus: ſed vt de noſtro impertiamur quantum ferunt noſtræ copiæ, idque alacri animo. *Ex æquabilitate.* Æquabilitas dupliciter accipi poteſt, vel pro mutua compenſatione, quum par pari refertur: vel pro iuſto temperamento. Ego ἰσότητα accipio ſimpliciter pro æqualitate iuris analogici, quod vocat Ariſtoteles. in qua ſignificatione ſumitur & ad Coloſſenſes cap.4.a.1, vbi dominos hortatur vt æqualitatem præſtent ſeruis. Non vult certè conditione & gradu pares eſſe: ſed hoc nomine intelligit humanitatem & clementiam & benignam tractationem, quam ſeruis domini viciſſim debent. Ita hanc analogiam nobis Dominus commendat, vt quoad quiſque noſtrum opibus valet, laborantibus opem feramus. ne alij luxurientur, alij eſuriant, adeò addit, *In præſenti tempore.* Tunc ſiquidem vrgebat neceſſitas. Vnde admonemur, in exercenda beneficentia, præſenti neceſſitati conſulendum, ſi velimus verã æquitatis regulam ſeruare.

14 *Et illorum copia.)* Dubium eſt quale genus copiæ ſignificet. Nonnulli interpretantur, hoc fuiſſe factum, quia Euangelium ab Eccleſia Ieroſolymitana ad illos manauerat: vnde ſpiritualibus eorum diuitiis, iſtorum penuriæ fuerat ſubuentum: quod ego alienum arbitror à Pauli mente. Potiùs (meo iudicio) extendi hoc deberet ad ſanctorum communionem, qua fit vt in totum corpus redundet quicquid officij in vnum membrum impenditur: acſi diceret, Si vos piget, nihili diuitiis fratres iuuare; conſiderate quòd bonorum ſitis inopes, & quidem quæ longè ſunt pretioſiora, quibus vos locupletare poſſunt qui terrenis opibus egent. Hæc communicatio quam inter membra corporis ſui ſanciuit Chriſtus, animare vos debet, quò ſitis ad beneficentiam promptiores & magis impigri. Poteſt hic quoque ſenſus, Nunc pro temporis neceſſitate illis ſuccurritis: ſed ipſis dabitur aliàs facultas remunerandi. Mihi generalior illa ſententia magis placet: cui ſuffragatur quod iterum de æquabilitate repetit. Hæc enim eſt in Eccleſia iuris analogici ratio, vt dum vltrò citróq; ſinguli inter ſe communicant pro menſura donorum &

neceſſitatis,ex mutua collatione conficiatur apta ſymmetria: tametſi alij minus poſſideant, & diſtributa ſint inæqualiter dona.

15 *Quemadmodum ſcriptum eſt.*) Teſtimonium quod citat Paulus, de Manna loquitur: ſed audiamus quid Dominus dicat per Moſem. vult hoc perpetui documenti loco eſſe, quòd non ſolo pane viuant homines: ſed Diuinitus alantur, arcana virtute voluntatis eius, qui omnia quæ creauit, tuetur ac conſeruat. Et alibi rurſum admonet Moſes, tali victu fuiſſe nutritos ad tempus, vt diſcerent non ali homines ſua induſtria aut labore, ſed benedictione Dei. Hinc apparet in Manna, tãquàm in ſpeculo, nobis exhiberi imaginem ordinarij victus quo paſcimur. Iam veniamus ad locum quem Paulus adducit. Poſtquam Man deciderat, iubebantur colligere in aceruos quantum quiſque poſſet. tametſi autem, vt alij ſunt aliis agiliores, aliqui plus quàm in quotidianum vſum neceſſe erat, colligerent, alij minus: nemo tamen ſibi in priuatum vſum ſumebat plus quàm Homer. modus enim ille à Domino præſcriptus erat. quum ita fieret, ſuppetebat omnibus quantum ſufficeret, & nemo eſuriebat. Hoc habetur Exodi 16. d. 18. Nunc hiſtoriam accommodemus ad Pauli inſtitutum. Neque Homer, neque alia menſura nobis ordinata eſt à Domino, ad quam vniuſcuiuſque diei victus exigatur: ſed nobis commendata eſt frugalitas & temperantia: & prohibitum nequis abundantia fretus laſciuiat. Ergo quibus ſunt diuitiæ, ſiue ex patrimonio relictæ, ſiue induſtria partæ & laboribus, illi cogitent exceſſum non intemperantiæ aut luxuriæ deſtinatum eſſe, ſed tolerandæ fratrum egeſtati. Manna enim eſt quicquid habemus, vndecunque proueniat: modò verè noſtrum ſit, quia fraude & illicitis artibus quæſitæ opes, indignæ ſunt hoc nomine: ſed potius ſunt coturnices ab ira Dei emiſſæ. & quemadmodum ſiquis vel auiditate nimia, vel diffidentia Man ſuppreſſerat, illud repoſitum ſtatim putreſcebat: ita non dubitemus maledictas eſſe diuitias, & mox perituras, quæ cum fratrum iniuria congeruntur, idque cum exitio domini: ne putemus hanc creſcendi eſſe rationem, ſi proſpicientes nobis in longum tempus, egenos fratres noſtros fraudamus debita beneficẽtia. Fateor quidem non præcipi nobis illam æqualitatem, vt nihilo nitidius fas ſit diuitibus veſci quàm pauperibus: ſed eatenus ſeruanda æqualitas, vt nemo eſuriat, nemo abundantiam ſuam ſupprimat, alios fraudando. Pauperum Homer, panis erit cibarius, victúſque parcior: diuitum Homer, liberalior quidem portio, prout tulerit facultas: ſic tamen vt temperanter viuant, neque deſint aliis.

Deut.8.a.3.

16 *Gratia autem Deo qui dedit.*) Ne quam relinquat excuſationem Corinthiis, nunc demum adiungit datos illis ſtrenuos inſtigatores, quibus curæ ſit negotium. Ac primò quidem Titum nominat, quem Diuinitus excitatum fuiſſe dicit. quod magni ad cauſam intererat. eo enim efficacior futura erat legatio, ſi agnoſcerent Corinthij, veniſſe ipſum Dei impulſu. Ex hoc tamen loco, ſicuti ex aliis innumeris, colligimus, nullos eſſe pios motus qui non à Spiritu Dei proficiſcatur: deinde hoc teſtimonium eſſe Diuinæ erga ſuos ſolicitudinis, quòd miniſtros & curatores excitat, qui ſubuenire illorũ neceſſitati ſtudeant. Quòd ſi ſe in curandis corporis alimentis ita exerit Dei prouidentia, quanto maiorem ſpiritualium alimentorum curam habebit, ne ſuis deſint? Ideo propriũ & peculiare opus eius eſt, Paſtores excitare. *Exhortationem accipere*, ſignificat, Pauli hortatu ſuſcipere negotium. Id poſtea corrigit, dicens, Titum non tam alienis conſiliis paruiſſe, quàm ſua ſponte animatum fuiſſe pro ſua diligentia.

18 *Miſimus autem vnà cum illo fratrem, cuius laus eſt in Euangelio per omnes Eccleſias.*

19 *Nec id ſolùm, verumetiam delectus ab Eccleſiis eſt comes peregrinationis noſtræ, cum hac beneficentia quæ adminiſtratur à nobis, ad eiuſdem Domini gloriam, & animi veſtri promptitudinem,*

20 *Declinantes hoc, nequis nos carpat in hac exuperantia, quæ adminiſtratur à nobis.*

21 *Procurantes honeſta, non tantùm coram Deo, ſed etiam coram hominibus.*

22 *Miſimus autem vnà cum illis fratrem noſtrum, quem probaueramus in multis ſæpenumero diligentem: nunc autem multo diligentiorem, ob multam fiduciam quam habeo erga vos:*

23 *Siue Titi nomine, qui ſocius meus eſt, & erga vos adiutor, ſiue aliorũ qui fratres noſtri ſunt & Apoſtoli Eccleſiarum, gloria Chriſti.*

24 *Proinde documentum charitatis veſtræ, & noſtræ de vobis gloriationis erga eos oſtendit, & in conſpectu Eccleſiarum.*

18 *Miſimus autem cum illo fratrem.*) Quòd tres mittuntur, argumento eſt, magnam expectationẽ cõceptam eſſe de Corinthiis. quo magis intentos eſſe decebat ad officium, ne Eccleſiarum ſpem fallerent. Quis porrò ſit hic ſecundus, incertum eſt: niſi quòd alii Lucam, alii Barnabam fuiſſe diuinant. Chryſoſtomus Barnabam mauult: cui ego aſſentior, propterea quòd eum Paulo adiunctum fuiſſe comitem, Eccleſiarum ſuffragiis, conſtat. Quoniam tamen cõmuni ferè omnium conſenſu receptum eſt, Lucam fuiſſe vnum ex iis qui Epiſtolam hanc pertulerint, non diſplicet ipſum tertio loco deſignari. Porrò ſecundum quiſquis tandem ſit, ornat egregio teſtimonio: quòd in Euangelio cum laude verſatus ſit, hoc eſt, promouendo Euãgelio laudem promeritus. tametſi enim loquendi partes Paulo Barnabas deferebat: vnum tamen opus agebant ambo. Addit præterea, non ab vno homine, non ab vna etiam Eccleſia tantùm laudem reportaſſe: ſed ab omnibus Eccleſiis. Generali teſtimonio ſubiungit ſpeciale quod præſenti negotio congruit: delectum ſcilicet ad hanc prouinciam fuiſſe conſenſu Eccleſiarum. erat autem probabile hunc illi honorem non aliter fuiſſe habitum, niſi quia cognitus pridem fuerat idoneus. Notanda autem eſt ſpecies electionis χειροτονία ſcilicet Græcis vſitata: in qua præibant autoritate & conſilio primores, totámque actionem gubernabant, plebs autem ſciſcebat.

19 *Quæ adminiſtratur à nobis.*) Commendatione miniſterii ſui Corinthios magis animat. dicit ſe gloriæ Dei ſeruire, & eorum benignitati. vnde ſequitur, res eſſe coniunctas, Dei gloriam & ipſorum munificentiam

ficentiam.neque hanc poſſe ceſſare quin tantundem illa minuatur. Accedit talium virorum opera,quàm repudiari aut otioſam relinqui, perquam abſurdum erat.

20 *Declinantes hoc,nequis.*) Nequis minus honorificè ſenſiſſe de Paulo Eccleſias putaret: acſi diffiſæ eius probitati adiunxiſſent ſocios,vt ſuſpectis hominibus dari ſolent cuſtodes: pronuntiat ſe fuiſſe autorem huius conſilij,vt calumniis occurreret. Quæret hîc quiſpiam, Ecquis tam impudens extitiſſet, qui auſus fuiſſet vel leuiſſima ſuſpicione tantum virum ſugillare, cuius fides extra omnẽ controuerſiam vbique eſſe debebat? Reſpondeo,Ecquis à Satanæ morſibus erit immunis, quum ne Chriſto quidem pepercerit?an Chriſtus impiorũ probris exponitur: & ſerui eius erũt in tuto? Imò vt quiſque integerrimus eſt, ita machinis omnibus eum adoritur Satan, ſi qua labefactare eius fidem queat: nam inde multo grauius offendiculum emergeret. Quamobrem quo altiore gradu ſumus collocati, eo diligentius imitanda eſt nobis Pauli tum circunſpectio, tum modeſtia. non ita elatus erat quin ſe vellet cogi in ordinem, quemadmodum vnus quiuis ex grege.non ita ſibi placebat,vt indignum ſua perſona exiſtimaret,vitare calumnias. Ideo prudenter declinabat pericula, & magnam cautionem adhibebat, nequis improbus anſam arriperet.Et certè nihil magis patet ſiniſtris obloquutionibus,quàm attrectatio publicæ pecuniæ.

21 *Procurantes honeſta.*) Puto non defuiſſe etiam inter Corinthios qui ſtatim proſiliiſſent ad maledicendum, ſi relicta illis fuiſſet occaſio. quare rem illis notam eſſe voluit ad obſtruenda vbique omnium ora. Teſtatur ergo ſe non tantùm bonæ coram Deo conſcientiæ habere curam, ſed etiam bonæ exiſtimationis apud homines, neque tamen dubium eſt quin ſuo exemplo tam Corinthios quàm omnes docere velit,in rectè factis non eſſe negligendam hominum opinionem. Primũ quidem eſt, dare operam vt vir bonus ſis: quod præſtatur non externis modò operibus,ſed recta conſcientia: deinde, vt talem homines quibuſcum verſaris, te agnoſcant. Sed finis hîc ſpectandus, nihil ſanè ambitione deterius, quæ optima quæque vitiat,honeſtiſſima inquam deformat:ac ſuauiſſimi odoris ſacrificia fœtere facit coram Domino. quare hic lubricus eſt locus,nequis ſimulãs ſe bonæ exiſtimationis cum Paulo ſtudioſum eſſe,longè procul abſit à ſtudio Pauli: hic enim coram hominibus honeſta procurauit, nequis offenderetur ſuo exemplo,ſed omnes potiùs ędificarentur. Ideo videndum, ſi velimus illi eſſe ſimiles,ne noſtra cauſa bonam famam appetamus. Qui negligit famam,inquit Auguſtinus,crudelis eſt: quia non minus neceſſaria nobis eſt coram proximo,quàm bona conſcientia coram Deo.Id verum eſt,modò in Dei gloriam,fratrum ſaluti conſultum velis:paratus interea probra & ignominiam pro laude reportare, ſi ita Domino viſum fuerit. Semper tamen curæ ſit homini Chriſtiano,vitam cõponere in proximorum ædificationem, & ſedulò cauere, ne quem obloquendi prætextum habeant Satanæ miniſtri, in Dei contumeliam & bonorum offenſionem.

22 *Ob multam fiduciam.*) Senſus eſt,Non timeo ne irritus ſit iſtorũ aduentus ad vos, & ſine fructu.certam enim fiduciam præſumpſi,feliciter ceſſuram eorum legationem:ita mihi perſpecta eſt eorum fides ac diligentia. fratrem cuius nomen ſubticet, magis alacrem fuiſſe dicit, partim quòd eum præclarè videret ſentire de Corinthiis, partim quòd à Tito animatus eſſet, partim quia videret multos præſtantes viros coniunctis ſtudiis in idem negotium incumbere. Vnum igitur reſtabat,vt Corinthij ipſi partibus ſuis nõ deeſſent. Quod *Apoſtolos Eccleſiarum* vocat, poſſet dupliciter intelligi vel deſtinatos eſſe à Deo Apoſtolos ad Eccleſias: vel ordinatos ab Eccleſiis ad obeundum hoc munus. hoc ſecundum melius congruit. Vocantur & *Chriſti gloria*: quoniam ſicuti ſolus fidelium gloria eſt, ita debet viciſſim ab ipſis glorificari. Ergo quicunque pietate & ſanctimonia excellunt,ſunt Chriſti gloria: quia nihil habent niſi dono Chriſti. In concluſione duo ponit. Facite vt charitatem veſtram perſpiciant fratres noſtri: ſecundò, Cauete ne fruſtra de vobis gloriatus fuerim: nam εἰς αὐτοὺς mihi tantundem valet ac Coram ipſis. refertur enim particula hæc non ad pauperes, ſed ad nuntios quorum facta eſt mentio. Nam continuò pòſt ſubiicit, non illos ſolos fore teſtes,ſed eorum relatu ad Eccleſias vſque procul venturam eſſe famam.

CAP. IX.

NAM de ſubminiſtratione quæ fit in ſanctos,ſuperuacuum mihi eſt ſcribere vobis.

2 *Noui enim promptitudinem animi veſtri, de qua pro vobis gloriatus ſum apud Macedones: quòd Achaia parata ſit ab anno ſuperiori: & æmulatio veſtri excitauit complures.*

2 *Miſi autem fratres, vt ne gloriatio noſtra de vobis inanis fiat in hac parte: vt quemadmodũ dixi,parati ſitis.*

4 *Ne ſi fortè mecum venerint Macedones,& vos deprehenderint imparatos,nos pudore ſuffundamur (ne dicam vos) in hac fiducia gloriationis.*

5 *Neceſſarium ergo exiſtimaui, exhortari fratres, vt antè venirent ad vos, vt præpararent antè promiſſam benedictionem veſtram, quo in promptu ſit, atque ita vt benedictio, non tenacitas.*

Prima facie malè vel non ſatis commodè cohæret hæc ſententia cum ſuperioribus. nam videtur de re noua loqui quam nondum attigerit: quum perſequatur idem argumentum. Obſeruent tamen lectores, Paulum nihil aliud hîc agere,quàm quod prius egerat: non diffidentia ſcilicet hortari ſe Corinthios, nec ſuam admonitionem cum aliqua præteriti temporis reprehenſione coniunctam eſſe: verùm ſe habere rationes quibus moueatur. quod ergo nunc dicit, hunc habet ſenſum, Nôn doceo vos ſubueniendum eſſe ſanctis: quid enim opus eſt? nam id vobis ſatis eſt cognitũ, & reipſa declaraſtis nolle vos illis deeſſe: ſed quia iactando vbique veſtram liberalitatem, fidem meam ſimul & veſtram obſtrinxi: hæc cauſa non patitur me quieſcere. Tam anxia ſolicitatio nonnihil alioqui odioſa eſſe poterat Corinthiis, quia putaſſent

vel ſibi exprobrari ſuam pigritiam, vel ſe Paulo ſuſpectos eſſe: at verò commoda excuſatione efficit vt abſque odio liberum ſit non hortari eos tantùm, ſed ſubinde vrgere. Verùm poſſit alicui ſuſpicio hæc venire in mentem, Paulum hîc ſimulare aliud quàm ſentiat. quod nimis abſurdum foret: ſi enim ſatis propenſos ad officium iudicat, cur tantopere inſiſtit illis admonendis? ſin autem dubitat de eorum voluntate, cur ſuperuacuam fore admonitionem aſſerit? Charitas vtrunque fert, bonam ſpem, & ſolicitudinē: nunquam tale Corinthios teſtimonium reddidiſſet, niſi ita perſuaſus fuiſſet vt loquitur. Viderat læta initia: progreſſus non diſſimiles fore ſperabat: ſed quia non ignota illi erat humani ingenii inconſtantia: non potuit eſſe nimius cauendo, ne à ſancto propoſito deflecterent.

1 *Subminiſtratione*, &c.) Videtur hoc non aptè in eos competere, qui de ſuo erogat pauperibus: quia digna eſt ſplendidiore elogio liberalitas. Sed reſpexit Paulus quid ſuis membris debeant fideles. Mutuò enim ſibi miniſtrare debent Chriſti membra. ita quum fratribus ſubuenimus, nihil aliud quàm præſtamus debitum illis miniſterium: ſanctos verò negligere, quum ope noſtra indigent, pluſquam inhumanum eſt: quia ſuo eos iure fraudamus.

2 *De qua gloriatus ſum*, &c.) Rectam quam habebat de ipſis, opinionem inde probat, quòd propemodùm ſponſorem ſe interpoſuerit in aſſerēda promptitudine eorum. Sed quid ſi temere aſſeruit pluſquam res ferebat? hoc enim videtur. Iactabat enim anno vno paratos eſſe, in quibus parandis adhuc nunc laborat. Reſpondeo, non accipienda eſſe verba, perinde aci teſtatus eſſet Paulus, iam repoſitum eſſe in arca quod daturi erant: ſed tantùm narrabat quidnam eſſet inter eos conſtitutum: quod leuitatis vel erroris culpa caret. de hac pollicitatione loquebatur Paulus.

3 *Miſi autem fratres.*) Nunc rationem adducit cur de eorum voluntate bene ſentiens, illis tamen adhortandis ſedulò incumbat. Conſulo, inquit, meo & veſtro pudori: nam quum veſtro nomine promiſerim: commune eſſet dedecus, niſi res ipſa verbis reſpondeat. ergo vos boni conſulere debetis meum timorem.

4 *In hac fiducia.*) Quum Græcè ſit ὑπόστασις, Vetus interpres Subſtantiam tranſtulerat: Eraſmus Argumentum. ſed neutrum conuenit. Admonet autem Budæus, hoc vocabulum aliquando pro audacia vel confidentia ſumi. quemadmodum apud Polybium, quum dicit, οὐχ οὕτω τὴν δύναμιν ὡς τὴν ὑπόστασιν καὶ τόλμαν αὐτοῦ καταπεπληγμένων τῶν ἐναντίων. vnde ὑποστατικὸς interdum audacem & præfidentem ſignificat. Iam nemo non videt quàm apta ſit hæc ſignificatio contextui Paulino: vnde apparet, alios interpretes inaduertentia fuiſſe lapſos.

5 *Vt benedictio, non tenacitas.*) Loco Benedictionis, alij Collectionem reddunt. ego tamen verbum verbo reddere malui: quemadmodum Græci εὐλογίας nomine vſi ſunt, vt Hebraicā vocem exprimerent: ברכה quæ tam benedictionem, hoc eſt fauſtam precationem, quàm beneficentiam ſignificat. Rationem hanc eſſe iudico, quòd Deo primùm tribuitur. porrò ſcimus vt nobis Deus efficaciter benedicat ſolo ſuo nutu. Inde quum transfertur ad homines, eundem ſenſum retinet: impropriè ſcilicet, quia non eundem habent effectum benedicendo: ſed tamen non ineptè per tranſlationem. Benedictioni Paulus opponit πλεονεξίαν: quo verbo Græci tam auiditatem nimiam quàm fraudationem & tenacitatem ſignificant. Mihi in antitheſi vox Tenacitatis magis placuit. vult enim Paulus non malignè eos, ſed liberali animo erogare: quod ex ſequentibus clarius etiamnum patebit.

6 *Hoc* eſt *autem, Qui ſementem facit parcè, is parcè meſſurus eſt: & qui ſemtentem facit in benedictionibus, in benectionibus etiam metet.*

7 *Vnuſquiſque ſecundum propoſitum cordis, non ex moleſtia aut neceſſitate. nam hilarem datorem diligit Deus.*

8 *Potēs eſt autem Deus efficere vt tota gratia in vos exuberet: vt in omnibus omnem ſufficientiam habentes, exuberetis in omne opus bonum.*

Pſal.112.b.9. 9 *Quemadmodum ſcriptum eſt, Diſperſit, Dedit pauperibus, iuſtitia eius manet in ſeculum.*

6 *Hoc autem eſt.*) Nunc pulchra ſimilitudine eleemoſynas commendat, comparans eas ſementi. nam in facienda ſemente, ſemen è manu proiicitur, diſpergitur in terram hac & illac, occatur, & demum putreſcit: ita videtur tantundem periiſſe. Similis eſt eleemoſynarum ratio: quod abs te aliò migrat, videtur imminutio eius eſſe quod habes: ſed veniet tempus meſſis quo fructus colligetur. Dominus enim vt ſibi fert impenſum quicquid pauperibus erogatur, ita rependit poſtea cum largo fœnore. Nunc ad Pauli ſimilitudinem. Qui parcus eſt ſerendo, is meſſem habebit tenuem, & ſimilem ſationi: qui benignè ſerit & larga manu, ſimiliter copioſam meſſem colliget. Penitus infixa ſit animis noſtris hæc doctrina, vt quoties metu perdendi à benefaciendo nos reuocat ſenſus carnis, mox opponamus hunc clypeum, Atqui Dominus pronuntiat nos ſementem facere. Cæterùm meſſis tam de ſpirituali mercede vitæ æternæ, quàm terrenis benedictionibus, quibus Deus proſequitur homines beneficos, exponi debet. Neque enim tantum in cælo remuneratur Deus fidelium beneficentiam, ſed etiam in hoc mundo. Ergo perinde hoc valet acſi diceret, Quo magis in proximos eritis benefici, eo ſentietis Dei benedictionem in vos magis effuſam. Benedictionem iterum hîc parcitati facit contrariam: ſicuti prius tenacitati vnde apparet accipi pro larga & benigna munificentia.

7 *Vnuſquiſque ſecundum propoſitum cordis.*) Quia largiter dandū eſſe præceperat, hoc quoque addendum fuit, munificentiam non tam æſtimari à Deo ex ſumma, quàm ex animo. Optabat quidem multum exorare, quo prolixiùs iuuarentur fratres: ſed nihil extorquere volebat ab inuitis. dare ergo libenter iubet quicquid daturi erant. Opponit Propoſitum cordis *Triſtitiæ* & *neceſsitati.* Nam quod facimus coacti neceſſitate, minimè facimus ex cordis propoſito, ſed cum mœrore. Porrò neceſſitatem intellige quam vocant extrinſecam, hoc eſt, quæ aliunde eſt. Deo enim obedimus, quia neceſſe eſt: idque tamen ex animo.

Itaque

Itaque ipſi tunc nobis neceſſitatem ſponte imponimus. & quia reluctatur caro, vim etiam ſæpe facimus nobis, vt præſtemus neceſſarium officium. Verùm vbi aliunde cogimur, habentes interea in votis effugere, ſi qua liceret: nihil facimus alacriter, nihil hilariter, ſed omnia cum mœrore vel anguſtia animi. *Nam hilarem datorē*, &c. Reuocat nos ad Deum, ſicut initio dixi. nam eleemoſyna ſacrificium eſt. atqui nullum Deo ſacrificium placet, niſi voluntarium. Nam quum docet, hilarem datorem à Deo diligi: ex aduerſo malignos & coactos reſpui ſignificat. Neque enim inſtar tyranni vult nobis imperare, ſed ſicuti patrem nobis ſe exhibet, ita liberalem filiorum obedientiam à nobis requirit.

8 *Potens eſt autem Deus.*) Iterum prauæ cogitationi occurrit, quam nobis perpetuò ſuggerit noſtra infidelitas. Quid? annon tibi cōſules potius? non cogitas, hoc dempto, minus tibi reliquum fore? Ad eam repellendam nos armat Paulus eximia promiſsione, quòd in bonum noſtrum redundet quicquid largimur. Dixi iam nos plus æquò tenaces eſſe natura, quòd ſumus ad diffidentiam procliues, quæ vnumquenque ſolicitat ad ſuum mordicus retinendum. Ad hoc vitium corrigendum arripienda nobis eſt hæc promiſſio, Qui pauperibus benefaciunt, nihilominus ſibi conſulere, acſi ſua prædia irrigarent. Eleemoſynis enim tanquam canalibus Dei benedictionem qua locupletentur, in ſe deriuant. Hoc eſt quod vult Paulus, Nihil vobis detrahet hæc beneficentia: ſed faciet Deus vt multo maiore exuberantia ad vos redeat. Loquitur enim de potentia Dei: non quemadmodū poetę, ſed pro more Scripturę, quæ illi tribuit potentiam in actu, cuius effectum præſentē ſentiamus ipſi, non quam otioſam inaginemur. *Vt in omnibus ſufficientiam.* Duplicem fructū ponit illius gratiæ quam promiſerat Corinthiis: vt habeant ipſi quantum ſit ſatis, & ad benefaciendum abundent. Sufficientiæ nomine ſignificat modum quem Dominus vtilem nobis eſſe cognoſcit: neque enim ſemper nobis expedit, vſque ad ſatietatem impleri. Dominus ergo pro vtilitatis noſtræ modo nobis ſubminiſtrat, nunc plus, nunc minus: ſed ita vt ſimus contenti. quod multo plus eſt quàm ſiquis totum mundum ingurgitet. In hac ſufficientia oportet nos abundare ad benefaciendum aliis: neque enim ideo nobis benefacit Deus, vt ſibi habeat quiſque quod accepit: ſed vt ſit mutua inter nos communicatio, prout tulerit neceſſitas.

9 *Quemadmodum ſcriptum eſt, diſperſit.*) Adducit teſtimonium ex Pſal. 112.b.9, vbi inter alias virtutes pii hominis, hanc quoque commemorat Propheta, quòd benefaciendo non deficiet: ſed quemadmodum ex perenni fonte ſemper defluit aqua, ita fluxus liberalitatis eius perpetuus erit. Huc ſpectat Paulus ne defatigemur benefaciendo: atque hoc etiam ſonant Prophetæ verba.

10 *Porrò qui ſuppeditat ſemē ſeminanti, is & panem in cibum ſuppeditet, & multiplicet ſementem veſtram, & augeat prouentus iuſtitiæ veſtræ:*

11 *Vt in omnibus locupletemini in omnē ſimplicitatem, quæ per vos producit gratiarum actionem Deo.*

12 *Nam miniſterium huius functionis, non ſolùm ſupplet ea quæ deſunt ſanctis: verùm etiam exuberat in hoc, quod per multos agantur gratiæ Deo:*

13 *Quòd per probationem miniſterij huius glorificant Deum ſuper obedientia conſenſus veſtri in Euangelium Chriſti: & de ſimplicitate communicationis in ipſos, & in omnes:*

14 *Et precatione eorum pro vobis: qui deſiderant vos propter eminentem Dei gratiam in vobis.*

15 *Gratia autem Deo ſuper inenarrabili ſuo munere.*

10 *Qui ſuppeditat.*) Pulchra Dei periphraſis, & eximiæ conſolationis plena. Nam qui ſementem fecit in tempore, videtur metendo, fructum laboris induſtriæque ſuæ colligere: & ſatio videtur eſſe ſcaturigo, ex qua victus nobis fluat. Huic cogitationi reclamat Paulus, aſſerens tam ſemen porrigi, quàm victum ſubminiſtrari Dei gratia, etiam agricolis qui ſeminant, & qui putantur ſe & alios opera ſua alere. Similis eſt ſententia Deut. 8.d.16, Nutriuit te Deus Manna, cibo Patribus tuis incognito: ne fortè quum veneris in terram quam daturus eſt tibi, dicas, Manus mea & fortitudo mea parauit mihi hanc opulentiam: quia Dominus eſt qui dat virtutem ad copias parandas, &c. *Suppeditet.* Hic duæ ſunt diuerſæ lectiones, etiam apud Græcos. Quædam enim exemplaria futurum tempus habent in his tribus verbis *ſuppeditare, multiplicare, augere.* Hoc modo confirmatio eſſet proximæ ſentētiæ: neque enim rarum eſt Paulo, eandem promiſſionem aliis verbis repetere, quò melius animis inſideat. In aliis exemplaribus leguntur hæc verba in modo infinitiuo: modum autem infinitiuum optatiui loco interdum capi notum eſt. Atque hanc lectionem potius ſequor: tum quòd magis eſt recepta, tum quòd Paulo ſolenne eſt, ſuas exhortationes precationibus claudere, quibus id ipſum à Deo flagitet quod antè in doctrina cōplexus fuerat: quanquam prior non malè quadraret. *Panem in cibum.* Duplicem Diuinæ erga nos benedictionis fructum ponit: vt habeamus quod nobis ſatis ſit ad vitam tolerandam: deinde vt ſit quod in aliorum neceſſitates erogemus. Nam vt nobis ſolis non ſumus nati: ita homo Chriſtianus neque ſibi debet viuere, neque poſſidere in priuatum vſum quod habet. *Sementem* & *prouentus iuſtitiæ* ad eleemoſynas refert. Prouentus etiam iuſtitiæ obliquè reditibus opponit, quos maior pars in cellas, horrea, vel penuaria recondit, vt ſinguli quicquid colligere, imò corradere poſſunt, ad ſe locupletandos ingurgitent. Priore materiam benefaciendi, altero opus ipſum vel officium charitatis denotat: nam Iuſtitia hîc per ſynecdochen pro beneficentia capitur: acſi diceret, Non tantùm vobis ſuppeditet Deus quod proprium cuiuſque vſum ſufficiat, ſed etiam vt fons liberalitatis veſtræ perpetuò fluens, nunquam exhauriatur. Quòd ſi pars iuſtitiæ eſt, ſubuenire proximorum inopiæ, vt certè eſt non poſtrema: iniquos eſſe oportet qui hanc officii partem negligunt.

11 *Locupletemini in omnem ſimplicitatem.*) Simplicitatis nomine iterum vtitur ad exprimendam veræ benignitatis naturam, nempe quum reiecta in Deum ſolicitudine, alacriter noſtra in quoſcunque vſus

præcipit,exponimus. Has eſſe veras fidelium opes admonet, quum in Dei prouidentia reponentes victus ſui ſufficientiam,diffidentia non cohibentur à benefaciendo. Nec abs re opulentiæ titulo inſignit ſatietatem ſimplicis animi,ſuáque mediocritate contenti: quia incredulis,quos inquietat habendi cura, nihil eſt magis ieiunum vel famelicum. *Quæ per vos producit.* Ab alio effectu illis commendat eleemoſynas quas erogaturi erant: quòd ſcilicet ceſſuræ erant in gloriam Dei. Et poſtea id clariùs exprimit cum amplificatione, hoc modo, Præter ordinarium fructum charitatis parient etiam gratiarum actionem: amplificat autem,quia per multos agentur gratiæ Deo,neque tantùm de ipſa liberalitate, qua fuerint adiuti, ſed de tota pietate Corinthiorum. *Miniſterium,* vocat, quod ipſe ſuſceperat Eccleſiarum rogatu. Vbi verò nos vertimus *functionem,* Græcè eſt λειτουργία. quæ dictio nunc ſacrificium ſignificat, nunc quoduis munus publicè iniunctum : quorum vtrunque præſenti loco bene conueniet. Nam & eleemoſynas vocari ſacrificia non eſt nouum: & quemadmodũ diſtributis inter ciues functionibus,nemo grauatur obire munus ſibi impoſitum: ita in Eccleſia communicatio ex neceſſariis officiis cẽſeri debet. Corinthii igitur & reliqui,fratres Ieroſolymitanos ſubleuando,ſacrificium Deo offerebant, vel functionem obibant legitimam & à ſe debitam. Paulus Sacrificii miniſter erat. poteſt tamen etiam ad Corinthios referri diaconia vel miniſterium: ſed parum refert.

13 *Per probationem miniſterij,*&c.) Probatiò hîc (ſicuti compluribus aliis locis) documentum vel experimentum ſignificat. Erat enim ſpecimen idoneum probandæ Corinthiorum charitati, quòd erga fratres procul remotos tam liberales erant. Sed Paulus longiùs extendit: hoc eſt,ad conſentientem obedientiam in Euangelio. Talibus enim teſtimoniis verè probamus,nos Euangelii doctrinæ obedire. Conſenſus autem inde apparet,quòd communi omnium conſilio conferuntur eleemoſynæ.

14 *Et precatione eorum.)* Nullam vtilitatem omittit, quæ aliquid valeat ad mouendos Corinthios. Primò recenſuit ſolatium quod ſenſuri erant fideles: ſecundò, gratiarum actionem, qua glorificandus erat Deus: imò hanc fore confeſſionem, quæ teſtatum omnibus faceret in fide & pia obedientia vnanimem eorum conſenſum: nunc adiungit mercedem quam recepturi erant Corinthii à ſanctis, nempe beneuolentiam ex gratitudine manantem, & interceſſiones. Habebunt, inquit, quod mutuò rependant: quia & debito amore vos proſequentur, & in precibus ſuis vos habebunt apud Deum commendatos. Tandem quaſi voti compos, ad laudem Deo canendam euehitur: quo ſuam fiduciam quaſi re iam confecta teſtari voluit.

CAPVT X.

POrrò ipſe ego Paulus exhortor vos per lenitatem & manſuetudinem Chriſti, qui ſecundum faciem humilis quidem ſum inter vos, abſens autem audax ſum in vos.

2 *Rogo autem, ne præſens audeam ea fiducia, qua cogito audax eſſe in quoſdam, qui nos æſtimãt acſi ſecundum carnem ambularemus.*

3 *Nam in carne ambulantes, non ſecundum carnem militamus.*

4 *Siquidem arma militiæ noſtræ non carnalia ſunt, ſed potentia Deo ad deſtructionem munitionum, quibus conſilia deſtruimus.*

5 *Et omnem celſitudinem quæ extollitur aduerſus cognitionem Dei: & captiuam ducimus omnem cogitationem ad obediendum Chriſto:*

6 *Et in promptu habemus vindictam aduerſus omnem inobedientiam, quum impleta fuerit veſtra obedientia.*

Abſoluta exhortatione tranſit nunc partim ad refellendas calumnias, quibus traductus erat à pſeudoapoſtolis: partim ad reprimendam quorundam improborum petulantiam, qui ſe in ordinem cogi ægrè patiebantur. Vtrique vt Paulo authoritatẽ adimerent, vehemẽtiam qua in epiſtolis detonabat, θρασοδειλίαν interpretabantur, quòd coram non perinde vultu & ſermone ad oſtentationem compoſitus, ſed humilis foret atque abiectus. Ecce, dicebant, hic qui ſuæ tenuitatis conſcientia adeò modeſtus eſt coràm ac timidus: nunc quum procul abeſt, ferociter inſurgit: cur minus audet voce, quàm literis? an eminus nos terrebit qui præſens eſt deſpectui? vnde autem iſta confidentia, vt ſibi omnia licere in nos putet? Eiuſmodi voces ſpargebant, vt eluderent ſeueritatem, atque etiam odioſam redderent. Reſpondet Paulus, ſe non eſſe audacem, niſi quatenus neceſſitate cogitur. humilitatem verò corporalis præſentiæ, ob quam habebatur contemptui, nihil de ſua authoritate minuere, quòd ſpirituale virtute excelleret, non pompa carnali. Itaque non impune euaſuros qui ſuas vel exhortationes, vel obiurgationes, vel minas deriſerint : in his verbis, *ipſe ego*, emphatica expreſsio eſt: acſi diceret, quanuis maleuoli homines eum inæqualitatis inſimulent, ſe tamen non eſſe varium, ſed eundem ſemper manere.

1 *Exhortor vos.*) Eſt abrupta oratio, quales ſæpe ſunt patheticæ orationes. Senſus eſt, Rogo vos, atque adeò per lenitatẽ Chriſti obteſtor, ne veſtra contumacia duriorẽ me eſſe cogatis, quàm velim, & quàm futurus ſum in eos qui me ideò cõtemnunt, quòd nihil in ſpeciem habeam præclarum: neque ſpiritualem, qua me Dominus ornauit, excellentiam agnoſcunt, à qua potiùs ęſtimandus eram. Obſecratio qua vtitur, ex re præſenti ſumpta eſt, quum ſcilicet dicit, *Per lenitatem & manſuetudinem Chriſti.* Vitio illi vertebant calumniatores, quòd præſentia corporalis parum dignitatis haberet : rurſum quòd procul per epiſtolas fulminaret. Vtranque calumniam aptè repellit, ſicuti dictum eſt: ſed hîc teſtatur nihil ſibi magis eſſe cordi, quàm manſuetudinem, Chriſti miniſtro dignam : cuius exemplum præbuit ipſe magiſter.

Matt.11.d.29. 30. Diſcite à me, inquit, quoniam mitis ſum, & humilis: iugum meum ſuaue, & onus meum leue. Itẽ Pro-

Jeſa.42.a.2.3. pheta

pheta de ipſo loquens, Non audietur clamor eius in plateis, calamum caſſatum non confringet, &c. Qua igitur manſuetudine fuit Chriſtus, eam à ſeruis quoque ſuis requirit: eius mentionem quum facit Paulus, ab ea ſe minimè eſſe alienum ſignificat: acſi diceret, Obteſtor vos ne eam manſuetudinem, quam nobis in ſua perſona exhibuit Chriſtus, & quotidie per ſeruos ſuos exhibet, imò quam in me conſpicitis, aſpernemini, *Qui ſecundum faciem*. Quaſi per mimeſin ex aduerſariorum perſona hoc refert. Ita verò quod exprobrabant, verbis tenus fatetur, vt nihil tamen illis in re ipſa concedat: quemadmodum videbimus.

2 *Rogo ne præſens audeam.*) Quidam orationem defectiuam eſſe putant: neque exprimi quid roget: ego verò potius hîc abſolui exiſtimo quod priori membro deerat: vt ſit generalis exhortatio. Præbete vos mihi dociles & morigeros, ne durior eſſe cogar. Hoc boni Paſtoris officium, placidè & humaniter oues potius allicere, vt ſe gubernari patiantur, quàm violenter cogere. Auſteritas quidem, fateor, interdum neceſſaria eſt: ſed incipiendum ſemper à manſuetudine, & in ea perſeuerandum donec ſe tractabilẽ præbet auditor. Extremum remedium eſt in ſeueritate. Tentandæ, inquam, ſunt omnes viæ, antequam ad rigorem proſiliamus: imò nunquam rigidi ſimus niſi coacti. Interea quòd puſillanimẽ ipſum iudicabant ac timidum, vbi cominus pugnandum erat, in eo errare illos ſignificat, quum denuntiat ſe in faciẽ fortiter reſtiturum contumacibus. Contemnunt me, inquit, tanquam hominem puſillo animo: ſed fortiorem ſentient ac magis animoſum quàm velint, vbi ſeriò conſerendæ erunt manus. Inde patet quando tẽpus ſit aſperius agendi: poſtquam ſcilicet experti ſumus, blanditias & lenitatem nihil proficere. Inuitus faciam, inquit Paulus, ſed tamen facere decreui. optima moderatio: nam vt ducendi ſunt potius homines, quàm trahendi, quoad in nobis eſt: ita quum apud duros & præfractos inutilis eſt lenitas, tunc neceſſariò exerendus eſt rigor: alioqui non modeſtia erit, neque æquabilitas, ſed diſſoluta ignauia. *Qui nos æſtimant.* Eraſmus vertit, Qui nos putant veluti ſecundum carnem ambulare. Vetus interpres propius (meo iudicio) acceſſit ad genuinum Pauli ſenſum, Qui nos arbitrantur, tanquam ſecundum carnem ambulemus. quanquam neque phraſis eſt ſatis Latina: neque penitus exprimit totam mentem Apoſtoli. Nam hîc λογίζεσθαι, pro Cenſere vel æſtimare capitur. De nobis ſentiunt, inquit Paulus, vel nos eo loco habent, quaſi ambularemus ſecundum carnem. *Ambulare ſecundum carnem* Chryſoſtomus exponit, infideliter ſe gerere, vel malè verſari in officio ſuo: & certè paſſim hoc ſenſu accipitur apud Paulum: verùm Carnem hîc potius interpretor pro externa pompa vel oſtentatione, qua ſola venditare ſe pſeudoapoſtoli ſolent. Paulus ergo de iniquitate eorum conqueritur, qui nihil in ſe conſiderabant præter carnem, hoc eſt viſibilem apparentiam (vt loquuntur) aut vulgari hominum more, qui ſtudia ſua omnia ad ambitionem componunt. Quum enim illis dotibus minimè excelleret Paulus, quæ vulgò apud filios huius ſeculi laudem aut pretium conciliant: deſpiciebatur tanquam gregarius aliquis: ſed à quibus? nempe ab ambitioſis, qui eum æſtimabant à ſolo aſpectu, non autem reputabant quid intus lateret.

3 *Nam in carne ambulantes.*) Hîc Ambulare in carne, ſignificat in mundo verſari: quod alibi dicit, Habitare in corpore. Erat enim incluſus in corporis ſui ergaſtulo: ſed hoc non impediebat quo minus Spiritus ſancti virtus mirificè ſe exereret in eius infirmitate. Eſt iterum ſpecies conceſſionis, quæ tamen aduerſarios nihil iuuat. *Secundum carnem militant* qui nihil aggrediuntur niſi mundanis præſidiis freti, quibus etiam ſolis ſuperbiunt: fiduciam in Spiritus ſancti auſpiciis ac ductu repoſitam non habent. Ex hoc genere ſe eſſe negat Paulus, quia aliis armis quàm carnis & mundi ſit inſtructus. Porrò quod de ſe affirmat, competit etiam in omnes veros Chriſti miniſtros. Theſaurum enim incomparabilem gerunt in vaſis teſtaceis, quemadmodum prius dixi. Ergo vtcunque carnis infirmitatibus ſint circundati, ſpiritualis nihilominus Dei potentia in ipſis magnificè relucet.

4 *Arma enim militiæ noſtræ.*) Talis militia eſt qualis armorum ſpecies. Spiritualibus armis munitũ ſe eſſe gloriatur: ergo ſpiritualis eſt militia. Inde ſequitur à contrariis, non eſſe ſecundum carnem. Quòd Euangelii miniſterium militiæ comparat, aptiſſima eſt ſimilitudo. militia quidem perpetua eſt vita hominis Chriſtiani: nam quicunque ſe Deo in obſequium addicit, nullas vnquam inducias habebit à Satana, ſed aſſidua inquietudine vexabitur. Verùm miniſtros Verbi ac Paſtores reliquis anteſignanos eſſe decet. Et certè nulli ſunt quibus magis inſtet Satan, qui acriùs impetantur, qui plures aut grauiores ſuſtineant inſultus. Fallitur itaque qui ad hanc functionem obeundam ſe accingit, niſi pariter ad certandum, animo & virtute ſit comparatus: quia non exercetur niſi militando. Sic enim habendum eſt, Euangelium veluti ignem eſſe, quo accenditur Satanæ furor. quare fieri aliter nequit quin ad præliandum armetur, quoties illud promoueri cernit. Quibus autem armis repellendus eſt? non niſi ſpiritualibus poteſt repelli. Quicunque igitur exarmatus eſt virtute Spiritus ſancti, vtcunque miniſtrum Chriſti ſe iactet: non tamen probabit ſe talem eſſe. quanquam ſi plenam definitionem armorum ſpiritualium habere velis, doctrina cum zelo, & bona conſcientia cum efficacia Spiritus aliiſque neceſſariis gratiis coniungenda eſt. Eat nunc Papa, & Apoſtolicæ dignitatis titulum ſibi vſurpet. quid autem magis ridiculum, ſi ex hac Pauli regula iudicium fiat? *Potentia Deo.* Vel, Secundum Deum: vel, Ex Deo. Ego tacitam antitheſin ſubeſſe arbitror: vt hæc fortitudo opponatur imbecillitati, quæ coram mundo in ſpeciem apparet: atque ita poſthabitis hominum iudiciis, virtutis ſuæ approbationem à Deo peteret. quanquam antitheſis etiam ſtabit in altero ſenſu, quòd potentia armorum eius, Deo nitatur, non mundo. *Ad deſtructionem munitionum.* Munitiones vocat conſilia & celſitudinem aduerſus Deum elatam, de quibus poſtea loquetur: ſed propriè & ſignificanter ita appellat. Vult enim gloriari, nihil eſſe tam munitum in mundo, cui diruendo non ſit par futurus: acſi diceret, Scio equidem quàm ſuperbiant ſuis ampullis homines carnales, & quàm faſtuosè ac ſecurè me contemnant: quaſi nihil in me ſit niſi humile & ſordidum: ipſi autem in alto faſtigio ſint collocati. Sed ſtulta eſt eorum confidentia: præualebunt enim arma Domini, quibus pugno, aduerſus omnia propugnacula, quibus confiſi, inexpugnabiles ſe eſſe credunt. Porrò quum du-

plicitet ſe munire ſoleat mundus ad bellum Chriſto inferendum, aſtu,malis artibus, vafricie, & aliis machinationibus occultis: deinde ferocia & brachio: vtranque ſpeciem perſtringit. Per *conſilia* enim intelligit quicquid ad carnalem ſapientiam pertinet. *Celſitudo* ſignificat quamlibet mundi gloriam & potentiam. Non eſt igitur cur exhorreſcat ſeruus Chriſti quicquid formidabile ſeſe oppoſuerit ſuæ doctrinæ. pergat nihilominus,& omnia cuiuſcunque generis machinamenta diſſipabit. Imò aliter erigi nequit neque conſtitui Chriſti regnum,niſi diruendo quicquid in mundo eſt excelſum. Nam ſpirituali Dei ſapientiæ nihil eſt magis inimicum quàm carnis prudentia: Dei gratiæ nihil magis aduerſum quàm naturalis hominis facultas: atque ita de cæteris. Vnicum igitur regni Chriſti fundamentum eſt, hominum humiliatio. Atque huc pertinent propheticæ illæ loquutiones, Erubeſcet Luna & pudefiet Sol quum regnare cœperit Dominus in die illa. Item,Incuruabitur celſitudo hominis, & ſublimitas mortalium humiliabitur, & exaltabitur ſolus Dominus in die illa, Ieſaiæ 24.d. 23,cap.2.d. 17. quia vt Deus ſolus emineat, totius mundi gloriam euaneſcere neceſſe eſt.

5 *Et captiuam ducimus.*) Superius propriè de conflictu ſpiritualium armorum, cum impedimentis quæ aduerſus Chriſti Euangelium infeſta inſurgunt, loquutum fuiſſe exiſtimo: nunc verò de ordinaria præparatione, qua homines ad obedientiam adducendi ſunt. Quandiu enim acquieſcimus in proprio ſenſu,& nobis ſapimus, procul abſumus ab omni acceſſu doctrinæ Chriſti. Quare hinc faciẽdum exordium, vt qui ſapiens eſt, ſtultus fiat: hoc eſt, propria intelligentia nos abdicemus,renunciemus carnis prudẽtiæ: atque ita vacuas mentes offeramus Chriſto, vt eas impleat. Notanda autem loquutio, quòd dixit, Captiuam ſe ducere omnem cogitationem: perinde enim valet acſi dixiſſet, Continendam eſſe & frænandam libertatem humani ingenii, nequid extra Chriſti doctrinam ſapiat: deinde non aliter coerceri poſſe eius audaciam,niſi veluti captiuum teneatur. Hoc autem fit ductu Spiritus, vt ſe in ordinem redigi ſuſtineat, & maneat in captiuitate voluntaria.

6 *In promptu habemus vindictam.*) Hoc addidit, ne ſe audacia efferrent homines petulantes aduerſus eius miniſterium,quaſi impune id facturi eſſent: dicit ergo,non modò ſibi datam virtutem ad cogendos in obſequium Chriſti voluntarios diſcipulos, ſed etiam ad vlciſcendos rebelles: neque ſuas minas inania eſſe terriculamenta, ſed habere paratam exequutionem, quemadmodum vulgò dicitur. Porrò vin-
Mat.18.c.18. dicta hæc fundata eſt in Chriſti verbo, Quodcunque ligaueritis ſuper terram,erit ligatum & in cælo.Tametſi enim non ſtatim fulminat Deus, quum miniſter ſententiam protulit: ratum tamen eſt iudicium, & ſuo tempore implebitur. Intellige ſemper, vbi miniſter ſpiritualibus armis pugnat. Aliqui de corporali-
Act.5.a.8. bus pœnis accipiunt, quibus Apoſtoli in contumaces aut impios vindicabant.quemadmodum Petrus A-
Act.17.b.8. naniam & Sapphiram morte, Paulus Elymam magum cæcitate percuſſit. Verùm alter ſenſus melius cõgruit: neque enim ſemper aut promiſcuè vſi ſunt illa facultate Apoſtoli. Paulus autem generaliter loquitur: quòd vindictam in manu habeat aduerſus omnes inobedientes. *Quum impleta fuerit.* Quàm prudenter cauet nequos alienet nimia aſperitate. quia enim minatus fuerat pœnam rebellibus, ne vi-
Rom.1.a.5.16. deatur eos laceſſere, teſtatur aliud ſibi munus iniunctum eſſe erga eos: nempe vt tantummodo reddat
d.26. Chriſto obſequentes. Et certè hic proprius eſt Euangelii finis, quemadmodum initio & in fine Epiſtolæ ad Romanos docet. Quare hunc ordinem diligenter tenere debent omnes Chriſtiani doctores, vt priùs ſtudeant placidè obedientiam ab auditoribus impetrare, eouſque vt comiter inuitent,quàm proſiliant ad pœnam rebellionis: vnde & ſoluendi mandatum prius dedit Chriſtus,quàm ligandi.

7 *Quæ ſecundum faciem ſunt, videtis:ſiquis ſibi confidit quia ſit Chriſti:hoc reputet ex ſeipſo rurſum,quòd ſicuti ipſe Chriſti,ita & nos Chriſti.*

8 *Nam etſi abũdantius glorier de poteſtate noſtra, quam dedit nobis Dominus in ædificationem, & non in deſtructionem veſtram: non pudefiam.*

9 *Ne autem videar terrere vos per Epiſtolas,*

10 *(Siquidem Epiſtolæ, inquiunt, graues ſunt ac robuſtæ: præſentia autem corporis infirma, & ſermo contemptus)*

11 *Hoc cogitet qui talis eſt,quòd quales ſumus abſentes,ſermone per Epiſtolas, tales ſumus etiam præſentes, opere.*

7 *Quæ ſecundum faciem ſunt.*) Primùm particula Secundum faciem, dupliciter poteſt accipi: vel pro ipſa experientia viſibili & manifeſta, vel pro externa larua quæ fallit: & ſententia tam interrogatiuè quàm affirmatiuè legi poteſt.quinetiam verbum βλέπετε tam imperatiui modi eſſe poteſt quàm indicatiui. Ego tamen potius obiurgationem eſſe puto, ac Corinthios reprehendi quòd inani fuco patiebantur
Ioan.7.d.24. ſibi oculos perſtringi. quaſi diceret, Magni facitis alios qui magnis ampullis turgent: me, quia oſtenta-
& 8.b.15. tione & iactantia careo, deſpicitis: nam & iudicium quod fit ſecundum perſonam,Chriſtus recto iudicio opponit. Perſtringit igitur Corinthios, quòd fuco vel ſpecie contenti, non excuterent penitus quinam habendi eſſent pro Chriſti ſeruis. *Siquis ſibi confidit.* Vox plena magnæ fiduciæ: id enim ſumit quaſi pro confeſſo, tam certum ſe eſſe miniſtrum Chriſti,vt hic titulus adimi ſibi nequeat. Quicunque,inquit, vult haberi Chriſti miniſter, neceſſe eſt vt me ſibi annumeret. quare? *Ex ſeipſo*,inquit, *reputet*:nam quæ in ſe habebit digna eiuſmodi honore, eadem in me reperiet. hinc ſubindicabat, non eſſe habendos pro Chriſti ſeruis quicunque ſibi detraherent. Non eſt omnium ita confidenter loqui: nam fieri quidem poterit, imò quotidie accidit, vt ſuperciliosè idem ſibi vſurpent homines nihili: & qui nihil aliud ſunt quã Chriſti dedecora. Sed Paulus non aliud de ſe prædicabat,quàm quod liquidis firmiſque documẽtis palàm apud Corinthios probauerat. Nunc ſiquis rerum teſtimonio deſtitutus ſe venditet ſimilem in modum, quid aliud quàm ſe ridiculum faciet? Confidere ſibi, tantundem valet ac ſibi hoc prætextu ius & authoritatem ſumere, quia Chriſto ſeruiat qui vult in pretio haberi.

8 *Nam*

8 *Nam etſi abundantius glorier de poteſtate.*) Modeſtiæ fuit quòd ſe adiunxit eorum numero, quos longè antecellebat: neque tamen ita modeſtus eſſe voluit, quin ſuam authoritatem ſaluam retineret:ideo addit, minus dixiſſe, quàm iure ſuo potuerit: neque enim erat ex vulgari ordine miniſtrorum, ſed eximius etiam inter Apoſtolos. Dicit ergo, Etiamſi amplius glorier, *Non pudefiam*: erit enim iuſta materia. Eſt occupatio: quia neque tacet de ſua gloria, & tamen longiori eius mentione ſuperſedet: vt intelligant Corinthii, eum non niſi inuitum gloriari: vt certè eum ſua improbitate cogebant ſpeudoapoſtoli, alioqui non facturum. Poteſtatem vocat authoritatem ſui Apoſtolatus, quam habebat inter Corinthios: quanuis enim commune ſit omnibus Verbi miniſtris idémque officium, ſunt tamen honoris gradus: Deus autem Paulum in altiore faſtigio, quàm alios, collocauerat, quum eius opera vſus fuerat ad fundandam illam Eccleſiam, & eius Apoſtolatum ornauerat multis modis. Porrò ne inuidiam ipſi conflarent maleuoli ex nomine Poteſtatis, addit in quem finem ſibi data ſit: nempe in ſalutem Corinthiorum: vnde ſequitur, non debere illis moleſtam eſſe nec grauem: quis enim æquo animo non ferat, imò quis non amet quod ſibi vtile eſſe cognoſcit? Interea ſubeſt antitheſis eius poteſtatis, qua ſe efferebant pſeudoapoſtoli: quæ talis erat vt nullum inde fructum perciperent, nullam ædificationem ſentirent Corinthii. Cæterum non dubium eſt quin poteſtate etiam præditi ſint omnes Verbi miniſtri: qualis enim doctrinæ prædicatio abſque poteſtate? ideo omnibus dictum eſt, Qui vos audit, me audit, qui vos reſpuit, me reſpuit. Sed quoniã multi falsò ſibi vſurpant quod non habent, diligenter notandũ eſt quouſque ſuam poteſtatem extendat Paulus: nempe vt ſit in ædificationem fidelibus. qui ergo deſtruendo Eccleſiam, poteſtatem exercent, tyrannos ſe & latrones probant, non Paſtores. Secundò notandum quod ſibi datam à Deo eſſe aſſerit. qui igitur aliquid vult poſſe, Deum ſuæ poteſtatis authorem habeat oportet. Iactabunt etiam hoc alii: quemadmodum Papa inflatis buccis ſe Chriſti vicarium eſſe detonat. Sed quam fidem facit? neque enim mutis perſonis eiuſmodi poteſtatem contulit Chriſtus: ſed Apoſtolis & aliis ſuis miniſtris, ne Euangelii ſui doctrina exarmata foret. Quare tota miniſtrorum poteſtas in Verbo eſt incluſa, vt ſemper nihilominus maneat Chriſtus ſolus Dominus & Magiſter. Meminerimus ergo in legitima poteſtate hæc duo requiri: vt à Deo data ſit, vt in ſalutem Eccleſiæ exerceatur. quibus poteſtatem contulerit Deus, & qualiter eam quam dedit, limitauerit, notum eſt. Rite eam exercent qui mandato eius fideliter obediunt: hîc tamen poteſt obiici quæſtio, Verba Dei ſunt ad Ieremiam, Ecce conſtituo te ſupra Gentes & regna, vt plantes ac euellas, ædifices ac deſtruas. Et nuper habuimus, eadem conditione ordinatos Apoſtolos, vt demoliantur quicquid effertur aduerſus Chriſtum: quinetiam aliter ædificare nequeunt Euangelii doctores, niſi veterem hominem deſtruendo: præterea in condemnationem & exitium impiis Euangelium annunciãt. Reſpondeo, quod hic dicit Paulus, ad impios nihil pertinere. Corinthios enim alloquitur, quibus ſalutarem eſſe volebat ſuum Apoſtolatum: eorum inquam reſpectu nihil niſi in ædificationem poterat. Etiam diximus hoc nominatim fuiſſe expreſſum, vt ſcirent Corinthii, nonniſi à Satana ſalutis ſuæ hoſte impugnari ſancti viri authoritatem: cuius finis erat ipſorum ædificatio. Quanquam alioqui generaliter verum eſt, doctrinam Euangelii ſuapte natura ad ædificandum valere, non ad deſtruendum. nam quod deſtruit, aliunde eſt: ex culpa hominum ſcilicet, dum in lapidem impingunt, qui illis ordinatus erat in fundamentum. Quòd interitu veteris hominis inſtauramur in imaginem Dei, id nihil repugnat Pauli verbis: tunc enim deſtructio in bonam partem capitur: hîc verò in malam, pro ruina eius quod Dei eſt, vel pro animæ exitio; acſi diceret, non eſſe noxiam illis poteſtatem, cuius vtilitas in ſalutem conſpicua eſt.

Luc.10.c.16.

Ierem.1.b.10.

9 *Ne videar terrere.*) Iterum calumniam attingit quam priùs refutauerat: nempe quòd ſcriptis audax, coràm eſſet abiectus: hoc prætextu eleuabant eius ſcripta. Quid, dicebant, procúlne epiſtolis nos terrebit, qui ſi coràm adeſſet, vix auderet hiſcere? Ne ergo minus ponderis haberent ſuæ epiſtolæ, reſpõdet, nihil ſibi obiici quod fidem ſibi ac doctrinæ ſuæ abrogare aut derogare debeat: neque enim minoris faciendus eſt effectus quàm ſermo. Coràm operibus non minus pollebat, quàm abſens ſermone: ergo iniquum fuit, corporalem eius præſentiam contemptibilem iudicari. *Opus* hîc appellat (meo iudicio) tam efficaciam prædicationis & ſucceſſum, quàm dignas Apoſtolo virtutes, & totam vitæ ſuæ rationẽ. *Sermo* verò non ipſam doctrinæ ſubſtantiam ſignificat, ſed figuram duntaxat & quaſi corticem: nam pro doctrina vehementius pugnaſſet. At inde oriebatur contemptus, quòd eum deficiebat eloquentiæ ornatus & ſplendor, qui gratiam conciliat.

12 *Non enim audemus nos quibuſdam inſerere aut comparare, qui ſeipſos commendant: verùm ipſi in ſeipſis ſe metientes, & ſeipſos comparantes, ſibi non ſapiunt.*

13 *Nos autem non ſine mundo gloriabimur, ſed pro menſura regulæ quam nobis diſtribuit Deus: menſura inquam perueniendi etiam vſque ad vos.*

14 *Non enim quaſi ad vos non perueniremus, ſupramodum extendimus noſipſos. ſiquidem vſque ad vos pertigimus in Euangelio Chriſti.*

15 *Non gloriantes ſine modo in alienis laboribus, ſpem autem habentes, creſcente fide veſtra in vobis, nos magnificatum iri ſecundum noſtram regulam in exuberantiam,*

16 *Vt etiam vltra nos euangelizem, non in aliena regula, vt de iis quæ parata ſunt glorier.*

17 *Cæterum qui gloriatur, in Domino glorietur.*

18 *Non enim qui ſeipſum commendat, ille probatus eſt: ſed quem Dominus commendat.*

12 *Non enim audemus.*) Ironicè hoc dicit: neque enim ſe illis poſtea audacter æquiparat tãtùm: ſed deriſa eorum vanitate, longè à tergo eos relinquit: hac autẽ ironia pungit, non modò illos thraſones, ſed etiam Corinthios, qui illorum ſtultitiam fouebant peruerſa ſua approbatione. Ego, inquit, contẽtus ſum mea mediocritate: neque enim miſcere me auderem veſtris apoſtolis qui præcones ſunt ſuæ excellentiæ.

Interea quum gloriam eorum in verbis & iactantia ſita eſſe admonet, oſtendit quàm ſint futiles ac putidi: ſibi verò rem pro verbis, hoc eſt, veram & ſolidam gloriæ materiam vendicat: verùm in quo alios reprehendit, videtur ipſe quoque peccare: nam ſeipſum mox commendat. Reſpondeo, finem eſſe conſiderandum: neque enim ſuiipſorum commendationi ſtudent qui omni ambitione vacui, vtiliter duntaxat ſeruire Domino cupiunt. Quod tamen ad hunc locum ſpectat, non eſt opus alia ſolutione quàm quæ ex ipſis verbis ſumi poteſt: nam illi ſeipſos dicuntur cõmendare qui veræ laudis inopes ac ieiuni, ſe thraſonicè efferendo: mentiuntur ſe eſſe quod non ſunt. quod etiam patet ex ſequentibus. *Verum ipſi in ſeipſis.* Hîc eorum ineptias digito oſtendit. Luſcus inter cæcos acutè videt: ſurdaſter clarè audit inter planè ſurdos. Tales erant iſti, qui ideo ſibi placebant, & ſe venditabant inter alios, quòd præſtantiores non reſpicerent: nam ſi contuliſſent ſe cum Paulo vel aliquo ſimili, ſtolidam illam perſuaſionem mox deponere coacti fuiſſent, atque ex iactantia verſi fuiſſent in pudorem. Huius loci expoſitio non aliunde petẽda eſt quàm à monachis: nam quum ſint omnes ferè indoctiſſimi aſini, & tamen oblongæ veſtis & cuculli cauſa docti cenſeantur: ſiquis tenuem modò guſtu elegantioris literaturæ habeat, plumas ſuas inſtar pauonis faſtuoſè extendit: ſpargitur de eo mirabilis fama, adoratur inter ſodales. At ſi ſepoſita cuculli larua ventum fuerit ad iuſtum examen, deprehenditur vanitas: cur hoc? verum quidem eſt vetus prouerbium, Audax inſcitia: ſed inde præcipuè monachalis inſolentiſſimus ille faſtus, quòd ſe metiuntur ex ſeipſis: nã quum in eorum clauſtris nihil ſit præter barbariem, illic nihil mirum ſi regnet luſcus inter cæcos. Tales erant iſti Pauli æmuli: ſibi enim intus plaudebant, non conſiderantes quibus virtutibus conſtaret vera laus, quantúmque à Pauli & ſimilium excellentia diſtarent: hæc ſiquidem vna cogitatio rubore illos meritò ſuffudiſſet: verùm hæc iuſta eſt ambitioſorum pœna, ridiculos fieri ſua ineptitudine, (quo nihil magis fugiunt) ac pro gloria quam præpoſterè affectant, dedecus reportare.

13 *Nos autem non ſine modo.*) Nunc ſuam moderationem pſeudoapoſtolorum opponit ſtultitiæ: & ſimul oſtendit quis ſit verus modus gloriandi: nempe quum nos continemus intra fines à Domino ſignatos. Hoc mihi dedit Dominus, hac menſura contentus ero, nihil amplius vel appetam, vel mihi ſumam: id vocat *menſuram ſuæ regulæ.* Hæc enim cuiuſque eſt regula, ad quam exigere ſe debet, donum & vocatio Dei. quanquam ne in vocatione quidem ac dono Dei nobis gloriari fas eſt noſtra cauſa: ſed tantùm quatenus in eius gloriam expedit, qui ideo erga nos tam eſt liberalis, vt ſibi accepta omnia ferantur. *Menſura perueniendi.* Hac particula ſignificat ſe verborum elogiis minimè indigere apud Corinthios, qui pars eſſent ſuæ gloriæ (quemadmodum alibi dicit, Vos eſtis corona mea) ſed pergit in forma loquendi iam cœpta. Habeo, inquit, ampliſſimum campum gloriandi, vt fines meos non tranſiliam: huius campi vos eſtis vna portio. Perſtringit autem modeſtè eorum ingratitudinem, quòd ſuum Apoſtolatum propemodum negligebant, qui Dei commendatione debebat in primis eſſe honorabilis apud ipſos. Et ſubaudienda eſt in ſingulis membris antitheſis pſeudoapoſtolorum, quibus minimè ſuppetebat eadem approbatio.

Phil.4.a.1.

14 *Non enim extendimus.*) Alludit ad eos qui vel brachia vi protendunt, vel ſurrigunt ſe in pedes, quum arripere volunt quod non eſt ad manum: talis enim eſt ieiuna gloriæ cupiditas: imò ſæpe putidior. non enim tantùm brachia porrigunt & attollunt pedes ambitioſi: ſed præcipites etiam feruntur ad captandum gloriandi prætextum: tales quidem æmulos ſuos fuiſſe ſubindicat. poſtea declarat qualiter ad Corinthios peruenerit: nempe quia ſuo miniſterio fundauerat eorum Eccleſiam. Ideo dicit, *in Euangelio Chriſti:* non enim vacuus ad eos venerat, ſed primus illis attulerat Euangelium: præpoſitio In, ſecus à quibuſdam accipitur: vertunt enim, per Euangelium: qui ſenſus non malè quadrat: videtur tamen ſuum ad Corinthios aduentum ornare Paulus: quia tam pretioſo dodo inſtructus fuerit.

15 *In alienis laboribus.*) Iam liberiùs pungit pſeudoapoſtolos, qui quum in alienam meſſem manus intuliſſent, audebant tamen iis obtrectare, qui ſuo ſudore ac induſtria locum illis parauerunt. Paulus Corinthiorum Eccleſiam ædificauerat, non abſque maximo certamine ac innumeris difficultatibus: ſuccedunt iſti, viam ſtratam ianuámque apertam inueniunt: vt videantur aliqui, ſibi impudenter arrogãt quod nullo iure illis competebat: & Pauli labores eleuant. *Spem autem habentes.* Iterum obliquè reprehẽdit Corinthios: quia ſibi obſtaculo erant quominus progreſſus maiores faceret in promouendo Euangelio. Nam quum ſe ſperare dicit, *creſcente eorum fide*, ampliatum iri gloriæ ſuæ fines: imbecillitatem fidei, qua laborant, in cauſa eſſe ſignificat cur aliquantulum fuerit curſus ſuus retardatus: acſi diceret, Nunc me decebat occupari in acquirendis nouis Eccleſiis, idque vobis adiuuantibus, ſi profeciſſetis quantum oportuit: nunc mihi moram affertis veſtra infirmitate. Spero tamen Dominum daturum vt ſequatur maior in poſterum in vobis profectus: atque etiam ita augeatur miniſterii mei gloria, ſecundum regulam Diuinæ vocationis. *Gloriari in paratis*, idem eſt quod gloriari in alienis laboribus: nam quum Paulus militaſſet, illi triumphum agebant.

17 *Cæterum qui gloriatur.*) Sententia hac vice correctionis eſt poſita. poterat ſiquidem eius gloriatio ſimilis reputari inani iactantiæ: ideo ad Dei iudicium ſe & alios reuocat, dicens eos demum ritè gloriari qui Deo probati ſint. Cæterùm *gloriari in Domino* aliter hîc capitur, quàm in primo capite Epiſtolæ ſuperioris, & apud Ieremiam: nam illic ſignificat Deum ita agnoſcere bonorum omnium authorem, vt eius gratiæ adſcribatur quicquid eſt bonorũ: neque ſe attollant homines, ſed illum vnum glorificent: hic autem eſt, in vnius Dei arbitrio reponere noſtram gloriam, alia omnia pro nihilo ducere: nam quũ pendeant alii ab hominum opinione, & falſa vulgi trutina ſe ponderent, alios decipiat propria arrogantia: Paulus nos huius vnius gloriæ ſtudioſos eſſe iubet, vt placeamus Domino, cuius iudicio ſtamus & cadimus omnes. Dicunt etiam ethnici veram gloriam ſitam eſſe in recta conſcientia: eſt id quidem aliquid, ſed non totum: nam quum cæcutiant ferè omnes nimio ſui amore, non poterimus tutò in ea quam de nobis ipſi fecerimus, æſtimatione acquieſcere. tenendum enim memoria quod alibi dicit ſe nullius rei ſibi eſſe conſcium, neque tamen propterea in hoc iuſtificari. Quid ergo? ſciamus hoc iuris vni Deo eſſe

1.Cor.1.d.31.
Iere.1.g.24.

deferen-

deferendum, vt de nobis pronuntiet: non enim ſumus idonei iudices in propria cauſa. Hunc ſenſum confirmat quod proximè ſequitur, *non enim qui ſeipſum commendat, ille probatus eſt.* Nam homines falſa perſuaſione decipi facile eſt, & quotidie accidit. ergo aliis omnibus neglectis, huc tantùm aſpiremus: vt Deo ſimus probati, & ſola eius approbatione ſimus contenti: ſicuti meritò pluris eſſe nobis debet quàm omnes omnium applauſus. Dicebat ille, ſibi inſtar mille eſſe vnius Platonis calculum: non hîc de hominum calculis agitur, quis quem præponderet: ſed de ipſius Dei ſententia, cuius eſt euertere quicquid homines iudicauerint. 1.Cor.4.a.4.

CAP. XI.

VTinam toleraſſetis me pauliſper in inſipientia mea: imò etiam ſufferte me.
2 *Nam Zelotypus ſum erga vos Dei Zelo. adiunxi enim vos vni viro, ad exhibendam*
virginem caſtam Chriſto.
3 *Sed metuo nequa fiat, vt quemadmodum ſerpens Euam decepit verſutia ſua: ita corrumpatur*
ſenſus veſtri à ſimplicitate quæ eſt in Chriſto.
4 *Nam " ſi is qui venit, alium Ieſum prædicat quem non prædicauimus: aut ſi alium Spi-* "Vel, ſiquis veniens.
ritum accipitis, quem non accepiſtis: aut Euangelium aliud, quod non accepiſtis, rectè ſuſti-
nuiſſetis.
5 *Arbitror enim me nihilo inferiorem fuiſſe eximiis Apoſtolis.*
6 *Cæterùm licet imperitus ſim ſermone, non tamen ſcientia: verùm vbique manifeſti fuimus in*
omnibus erga vos.

1 *Vtinam toleraſſetis.*) Quoniam videbat occupatas adhuc eſſe ex parte Corinthiorum aures, alio artificio vtitur: nam ad votum ſe conuertit: quemadmodum faciunt qui apertè non audent rogare. Verùm ſtatim quaſi collecta fiducia, rogat nihilominus vt ſuam inſipientiam ſufferant Corinthii. *inſipientiam* vocat magnificum laudum ſuarum præconium, quod ſequetur: non quia ineptiret gloriando: nam & neceſſitate cogebatur, & ſibi ita temperabat, ne meritò poſſet iudicari immodicus. ſed quia putida res eſt ſuas laudes prædicare, & ab homine modeſto aliena, per conceſſionem loquitur. Vbi reddidi *ſufferte*, in modo imperatiuo, Chryſoſtomus affirmatiuè exponit. Et certè Græca vox eſt anceps, & ſenſus vterque ſatis congruit. Verùm quoniam rationes quas ſubiicit, huc tendunt, ne moleſtum ſit Corinthiis eum ſufferre: & iterum poſtea cum illis expoſtulabit, quòd ſibi nihil concedant: ſequutus ſum Veterem interpretem. Dicendo, Vtinam, diffidere viſus fuerat: nunc quaſi dubitationem corrigens, apertè & liberè præcipit.

2 *Nam zelotypus ſum.*) En cur deſipiat: nam hominem zelotypia quaſi tranſuerſum rapit: acſi diceret, Nolite à me requirere æquabilitatem hominis quieti, nullóque affectu incitati: vehementia enim zelotypiæ qua erga vos ardeo, non ſinit me quietum eſſe. Verùm quoniam duplex eſt zelotypia: vna quæ ab amore noſtri proficiſcitur, quæ vitioſa eſt ac peruerſa: altera autem quam pro Deo ſuſcipimus, ſpeciem zeli ſui exprimit: multi enim zelotypi ſunt, ſed ſibi non Deo: ille autem demum pius ac rectus eſt zelus, qui Deum reſpicit, ne legitimo ſuo honore fraudetur. *Adiunxi enim vos vni viro.* Probat à fine ſuæ prædicationis talem ſibi eſſe zelotypiam. huc enim tendebat vt Chriſto eos addiceret in coniugium, & in eius coniunctione retineret. Cæterùm hîc nobis depingit imaginem probi Miniſtri in ſua perſona: ſiquidem vnus eſt ſponſus Eccleſiæ Filius Dei: Miniſtri omnes amici Sponſi ſunt: quemadmodum Baptiſta de ſe teſtatur: curare igitur debent omnes vt fides ſacri coniugii ſalua & illibata maneat. Id facere nequeūt, niſi ſponſi affectum induant. vt non ſecus ac maritus de vxoris ſuæ caſtitate, vnuſquiſque eorum de Eccleſiæ puritate ſit ſolicitus. Faceſſat hîc frigus & ignauia: nam qui frigidus eſt, nunquam erit ad hoc officium idoneus: ſed caueant interea ne ſuum ipſi negotium agant potiùs quàm Chriſti: ne ſe eius loco obtrudant: ne dum eius paranymphos ſe eſſe ſimulant, ſponſam in amorem ſui pelliciendo, reuera ſint adulteri. *Ad virginem caſtam.* Non alia conditione Chriſto nubimus, niſi virginitatem afferamus in dotem, & eam conſeruemus integram ab omni corruptela. Itaque hoc officium eſt miniſtrorum Euangelii, purificare animas noſtras, vt ſint pudicæ Chriſti ſponſæ: aliàs nihil efficiunt. Poſſumus autem intelligere quòd ſinguli ſe exhibeant caſtas virgines, vel miniſter exhibeat totum populum, & offerat in conſpectum Chriſti. Hoc ſecundum magis placet: ideo aliter verti quàm Eraſmus.

3 *Sed metuo nequa.*) Incipit exponere qualis illa ſit virginitas cuius meminit: nempe vt vni Chriſto ſincerè adhæreamus toto animo Poſtulat quidem vbique Deus à nobis vt ſecum ſimus corpore & ſpiritu coniuncti: & Deum ſe eſſe zelotem denuntiat, qui iniuriam ſuam ſeueriſſimè vlciſcatur, ſiquis ab eo ſe ſubducat. Verùm coniunctio hæc in Chriſto impletur: ſicuti Paulus docet ad Epheſios cap. 5. Modū porrò in præſentia declarat, quum in pura Euangelii ſimplicitate manemus: nam ſicuti in contrahendis matrimoniis humanitus conſiciuntur tabulæ: ita ſpirituale inter nos & Filium Dei coniugium Euangelio tanquam tabulis, ſancitum eſt. Fidem, amorem, obedientiam quam illic ſtipulatur à nobis, ſeruemus: ipſe mutuo nobis fidelis erit. Dicit autem Paulus ſe eſſe anxium, ne corrumpantur mentes Corinthiorum à ſimplicitate quæ in Chriſto eſt. Græcè quidem dicit Paulus εἰς χριστὸν, pro quo Eraſmus vertit, Erga Chriſtum: ſed propius ad Pauli mentem (meo iudicio) acceſſit Vetus interpres: quia ſimplicitas in Chriſto vocatur quæ nos in genuina & ſincera Euangelii doctrina continet, nec aduentitias corruptelas admittit. quo ſignificat adulterari mentes, ſimulátque vel minimum à pura Chriſti doctrina huc vel illuc deflectunt: & meritò. Quis enim matronam ſimulátque lenoni aures accommodat, non damnet impudicitiæ? ita & nos quum impios & falſos doctores admittimus, qui Satanæ ſunt lenones,

euidenti ſigno prodimus nos minimè colere fidem coniugalem erga Chriſtum. Ac notandum verbum *Simplicitatis*. non enim verebatur Paulus ne mox apertè deficerent Corinthii in totum à Chriſto: ſed ne paulatim à ſimplicitate quam didicerant, ad profana & aliena figmenta deflectendo, tandem degenerarent. Adducit ſimilitudinem: *Quemadmodum ſerpens Euam decepit verſutia ſua.* nam ſi colorem habent ſapientiæ falſi doctores ad perſuadendum, ſi eloquentia valent, ſi probabiliter ſe inſinuant animos auditorum, & venenum ſuum blando artificio inſtillant: non diſsimili ratione Euam quoque Satan decepit, quia non palàm ſe aduerſarium profeſſus eſt, ſed clàculum ſtudioſo prætextu obrepſit.

4 *Nam ſi is qui venit.*) Nunc facilitatem nimiam Corinthiorum perſtringit in recipiendis pſeudoapoſtolis. Nam quum erga ipſum Paulum nimium moroſi eſſent ac irritabiles, vt leuiſſima quauis occaſione offenderentur, ſi vel modicè illos reprehenderet: pſeudoapoſtolis nihil non permittebant, eorum ſupercilium, faſtum, importunitatem libenter patiebantur: eiuſmodi præpoſteram reuerentiam damnat, quòd delectu interim & iudicio carerent: acſi diceret, Quî fit vt iſti tantum ſibi licentiæ in vos vſurpēt, vos autem æquo animo feratis eorum dominium? Si alium Chriſtum vobis attuliſſent, aut aliud Euangelium, aut alium Spiritum quàm per manum meam receperitis: probarem ſanè veſtram erga illos obſeruantiam: nam eſſent digni tanto honore: ſed quum nihil vobis contulerint quod ego non prius vobis dediſſem: quæ iſta eſt gratitudo, tantùm non adorare eos quibus nihil debetis: me verò contemnere, per quem largitus vobis eſt Deus tot ac tam præclara beneficia? Talis hodie quoque eſt reuerentia Papiſtarū erga ſuos pſeudoepiſcopos: nam quum duriſſima premantur eorum tyrannide, non difficulter eam ſuſtinent: Chriſtum verò ipſum ſúſque déque habere non dubitant. *Alius Chriſtus, & aliud Euangelium* aliter hîc capitur atque ad Galatas capite 1. b.8. nam Alius illic Vero & germano opponitur: ideoque mendax & fictitium ſignificat. hic autem vult dicere, Si illorum miniſterio non meo, Euangelium ad vos perueniſſet.

5 *Arbitror enim me.*) Nunc tollendo quod vnum valere ad eorum excuſationem poterat, ingratitudinis eos conuincit: æqualem enim ſe etiam ſummis Apoſtolis fuiſſe admonet. Ingrati igitur Corinthii, qui quum talem experti eſſent, non pluris faciebant: authoritatem verò illi iure debitam transferebāt ad homines nullius pretii. Modeſtiæ tamen cauſa dicit ſe ita exiſtimare: quum res eſſet omnibus cognita & manifeſta: intelligit autem quòd ſuum Apoſtolatum ornaſſet Deus non minoribus gratiis quàm Iohannis aut Petri. Porrò qui Dei dona à ſe agnita contemnit, cauſam dicere non poteſt quin malignus & ingratus iudicetur: ergo vbicunque conſpicies Dei dona, illic Deum ipſum reuerearis oportet. Intelligo vnumquenque eatenus honore dignum, prout Dei gratiis excellit: præſertim verò ſiquis inde fructus ad te redundauerit.

6 *Cæterum licet imperitus.*) Vnum erat in quo cenſeri prima ſpecie poterat inferior: quia facundia deſtitueretur: ergo hoc iudicium præoccupando corrigit: dum ſe rudem quidem ſermone & impolitum eſſe fatetur: ſcientiam tamen ſibi vendicat. *Sermonem* hic vocat dictionis ſplendorem: ac per *ſcientiam*, intelligit ipſam doctrinæ ſubſtantiam. Quemadmodum enim in homine eſt anima & corpus: ita etiam in doctrina eſt res ipſa quæ traditur, & verborum ornatus quo veſtitur. Paulus itaque, quid docendum ſit, & quid neceſſarium ſit cognitu, ſe tenere aſſerit: vtcunque non ſit facundus rhetor, qui doctrinam ſuam nouerit polito & exquiſito dicendi genere illuſtrare. Sed quæritur annon Apoſtoli neceſſaria ſit etiam dicendi facultas: alioqui quomodo erunt ad docendum appoſiti? aliis fortè ſufficeret cognitio: doctor autem quomodo mutus? Reſpondeo, Paulum non ita ſe fateri ſermone imperitum, quaſi prorſus eſſet infans: ſed quia non polleret tam ſplendida eloquentia quàm alii, puibus concedit hanc palmam, ſibi retinens quod erat præcipuum rem ipſam ſcilicet, illis relinquens ſine grauitate loquacitatem. Quòd ſiquis roget cur Dominus qui linguas hominum formauit, non inſtruxerit etiam Apoſtolum facundia, nequid illi deeſſet: reſpondeo, illi fuiſſe abunde datum quod eloquentiæ defectum ſuppleret. Videmus enim ac ſentimus quanta maieſtas in eius ſcriptis extet, quanta altitudo emineat, quantum pondus ſubſit, quanta vis ſe proferat: fulmina denique ſunt, non verba: an non dilucidius Spiritus ſancti efficacia apparet in nuda verborum ruſticitate (vt ita loquar) quàm in elegantiæ & nitoris larua? Sed de hac re fuſius tractatum eſt in ſuperiore Epiſtola. in ſumma verbotenus fatetur quod obiiciunt aduerſarii: reipſa negat quod intendunt. nos quoque eius exemplo rem diſcamus verbis præferre: atque vt barbarum, ſed vulgare prouerbium vſurpem, Teneant alii quid nominis, nos autem quid rei. Si accedit eloquentia, ſit tanquam auctarium: deinde non conferatur ad fucandam vel adulterandam doctrinam, ſed genuina ſimplicitate explicandam. *Verum vbique.* Quia magnificum quiddam erat ſe æquare præcipuis Apoſtolis: ne hoc arrogantiæ tribuatur, iudices facit Corinthios modò ex ipſa experientia iudicent: nam ſatis multis documentis compertum habebant, non fruſtra ipſum neque abs re gloriari. Se ergo verbis ſuperſedere intelligit, quia res & experientia clarè proferant quicquid dicturus eſſet.

7 *Num illud peccaui, quòd meipſum humiliauerim vt vos exaltaremini: quòd gratuito Euangelium Dei prædicauerim vobis?*

8 *Cæteras Eccceſias deprædatus ſum accepto ab illis ſtipendio, quo vobis inſeruirem.*

9 *Et quum apud vos eſſem & egerem, non oneroſus fui cuiquam: nam quod mihi deerat, ſuppleuerunt fratres qui venerant ex Macedonia: & in omnibus ſic me ſeruaui, ne cui eſſem oneroſus, atque ita ſeruabo.*

10 *Eſt veritas Chriſti in me, quòd hæc gloriatio non interrumpetur contra me in regionibus Achaiæ.*

11 *Quapropter? an quòd non diligam vos? Deus nouit.*

12 *Verum quod facio, idem & faciam: vt amputem occaſionem iis qui cupiunt occaſionem vt in*

quo glo-

quo glorientur, reperiantur quemadmodum & nos.

7 *Num illud peccaui.*) Humilitas illi obiiciebatur probri loco: quum virtus eſſe non vulgari laude digna: Humilitas verò abiectionem voluntariã ſignificat. nam quòd ſe modeſtè geſſerat, acſi nihil haberet in ſe eximium: vt multi eum iudicarent vnum aliquem eſſe ex vulgo: id fecerat in bonum Corinthiorum. Tantum enim ſtudium tantáque cura eorum ſalutis, hominem vrebat, vt ſui reſpectum poſtponeret: itaque dicit ſe magnitudine ſua vltrò ceſſiſſe, vt magni fieret eius paruitate. Finis enim erat vt eorum ſalutem promoueret: nunc obliquè eos inſimulat ingratitudinis, quòd ſibi vitio vertant tam pium affectum: non id quidem exprobrandi animo, ſed quo melius ipſos reuocet ad ſanam mentem. Et certè acriùs pungebat ironicè loquendo, quàm ſimpliciter & abſque figura. Dicere poterat, Quid hoc eſt? egóne à vobis contemnor, quòd in bonum veſtrum me ſubmiſi? Verùm hæc interrogatio qua vtitur, plus valebat ad eos pudefaciendos. *Quod gratuito.* Iſta eſt pars humiliationis. nam iure ſuo abſtinuerat: quaſi deterior eſſet ſua quàm aliorum conditio. tanta autem erat iniquitas quorundam: vt eum minoris ideò facerent, acſi fuiſſet ſtipendio indignus. Cur autem gratuitam Corinthiis operam impenderit, continuò additur: neque enim vbique ſic agebat, ſed quemadmodum vidimus in priore Epiſtola, periculum erat ne anſam porrigeret pſeudoapoſtolis maledicendi.

8 *Deprædatus ſum.*) Odioſo verbo de induſtria vſum fuiſſe puto, quo melius rei indignitatẽ exprimeret, quòd à Corinthiis contemneretur. Ego inquit, ex aliorum ſpoliis mihi ſtipendium confeci, quo vobis inſeruirem quum ita vobis pepercerim, quàm indignum eſt tam malam gratiam mihi referri? Eſt autem metaphora ſumpta à conſuetudine militari. nam quemadmodum victores ex gentibus domitis prædam rapiunt: ita quicquid ſumebat Paulus ab Eccleſiis quas acquiſierat Chriſto, erat quaſi victoriarum prædá. quanquam ab inuitis nũquam ſumpſiſſet: verùm quod gratis erogabãt, erat quaſi iure ſpiritualis belli debitum. Nota autem quòd *ſe eguiſſe* dicit: neque enim niſi inopia coactus, vnquam illis fuiſſet oneri: nihilominus interea manibus laborabat, quemadmodum priùs habuimus: ſed quum manuum labor non ſufficeret ad vitam tolerandam, à Macedonibus collatum fuit ſupplementum. Ideo non dicit victum ſibi fuiſſe ſuppeditatum à Macedonibus: ſed dũtaxat ſuffectum quod deerat. De ſancta Apoſtoli prudentia & diligentia in cauendis periculis alibi diximus: hîc pius Macedonum zelus obſeruandus eſt: qui non dubitabant de ſuo ſtipendium erogare, vt aliis & quidem ditioribus Euangelium annũtiaretur. O quàm paucos hodie Macedones, quàm multos verò Corinthios paſſim reperire erit!

10 *Eſt veritas Chriſti in me.*) Ne quis ſuſpicaretur huc ſpectare Pauli verba, vt in poſterũ liberaliores in ipſum eſſent Corinthii, ac ſtuderent compẽſare ſuperioris temporis erratum: iureiurando affirmat, nihil ſe ab illis ſumpturũ, neque ab aliis Achaicis, etiamſi offeratur. Nam loquutio iſta, Eſt veritas Chriſti in me, formula eſt iuramenti, quæ perinde valet acſi dixiſſet, Ne cenſeatur in me eſſe veritas Chriſti, niſi mihi hæc gloria permaneat inter Achaicos. Corinthus autem erat in Achaia.

11 *An quod nõ diligam vos?*) Quos amamus, iis vtimur magis familiariter: ne ergo accipiant in malam partem Corinthii, quòd ipſorum liberalitatem reſpuere, à Macedonibus ſuſtineret ſe iuuari, idque ſe porrò facturum iuraret: ſuſpicionem quoque illam occupat. Ac per anthypophoram interrogat quaſi in eorum perſona, an hoc ſignum ſit animi parum beneuoli: non reſpondet directè ad rogatum: ſed reſponſio obliqua plus habet ponderis, quum Deum ſuæ erga illos beneuolentiæ teſtem citat. Vides hîc vt tres verſus contineant duo iuramenta: ſed ideo licita ſunt ac ſancta, quòd rectum habent finem, & legitima cauſa ſubeſt. Promiſcuè igitur omnia damnare phreneticorum eſt, qui inter album & nigrum non diſcernunt.

12 *Verùm quod facio.*) Rationem conſilii ſui iterum exponit. Pſeudoapoſtoli quò imperitos ad ſe allicerent, abſtinebant à ſtipendio: erat fucus rari zeli, gratis ſeruire. Si Paulus iure ſuo vſus fuiſſet? dabatur illis occaſio erigendi criſtas, acſi longè ei excellerent. Paulus ergo ne occaſionem illis daret ad nocendũ, ipſe quoque gratuitum Euangelium prædicauit: atque id eſt quod ſubiicit, ſe amputare velle occaſionem iis qui occaſionem quærunt. Nam pſeudoapoſtoli hoc artificio ſe inſinuare volebant: Paulo autem tantundem gratiæ detrahere, ſiqua in re fuiſſent illo ſuperiores: id ſe illis daturum negat. Reperientur, inquit, nobis æquales in iſta gloriatione quam habere propriam cuperent. Cæterùm hîc vtilis eſt admonitio de præcidenda improbis occaſione, quoties aliquam captant. Hic enim vnus eſt vincendi modus, non autem quum eos noſtra imprudentia armamus.

13 *Siquidem iſtiuſmodi pſeudoapoſtoli, operarij doloſi ſunt, qui transformant ſe in Apoſtolos Chriſti.*

14 *Neque id mirum: quandoquidem ipſe Satanas transfiguratur in Angelum lucis.*

15 *Non magnum igitur ſi & miniſtri illius transformant ſe, perinde acſi eſſent miniſtri iuſtitiæ: quorum finis erit ſecundum opera ipſorum.*

13 *Siquidem,* &c.) Tametſi iam hoc illis abſtulit quod præcipuè captabant: non tamen contentus ſe illis feciſſe æqualem in quo volebant eminere, nihil illis relinquit in quo mercentur quicquam laudis. Erat illud in ſpeciem laudabile, contemnere pecuniam: ſed fucum eos facere dicit quo decipiant: quemadmodum ſi meretrix ornatum honeſtæ matronæ mutuetur. Detrahenda enim erat larua, quæ Dei gloriam obſcurabat. *Doloſi ſunt operarij,* inquit, hoc eſt, non produnt ſuam nequitiam primo aſpectu, ſed aſtutè obrepunt honeſto prætextu. Itaque diligenter & penitus ſunt excutiendi: ne ſimulatque refulſerit color aliquis virtutis, illos pro veris Chriſti ſeruis amplectamur. Nec verò liuore vel inuidia in ſiniſtram partem torquet Paulus quod virtutis loco cenſeri poterat, ſed eorum improbitate coactus, malum occultum detegit: quia noxia erat virtutis profanatio, quòd ſe fingebant maiore quàm omnes Chriſti ſeruos zelo flagrare.

14 *Neque id mirum.)* Argumentum à maiore, Si Satan qui omnium eſt deterrimus, adeóque caput & princeps malorum omnium, ſe transfigurat: quid facient eius miniſtri? Vtrúnque nos quotidie experimur: nam Satan quum nos ſolicitat ad malum, non profitetur ſe eſſe id quod eſt: nihil enim proficeret ſi admoniti eſſemus ipſum eſſe capitalem inimicum & oppugnatorem ſalutis noſtræ. Semper igitur aliquo integumento abutitur ad nos illaqueandos: neque cornua ſtatim oſtendit (quemadmodum vulgò loquuntur) ſed potiùs dat operam vt Angelus appareat: etiam vbi ad craſſa flagitia nos impellit, aliquid tamen coloris prætendit, quo nos incautos attrahat in ſuas naſſas. Quid igitur, vbi ſub ſpecie boni, adeóque ſub ipſo Dei titulo nos adoritur? eandem (ſicut dixi) artem imitantur eius ſatellites. Aureæ ſunt illæ præfationes, Vicarius Chriſti, Petri ſucceſſor, Seruus ſeruorũ Dei: verùm excuſſis laruis, quis & qualis deprehēdetur Papa? vix ipſe Satan eius magiſter tam pulchellum diſcipulum vllo abominationis genere ſuperabit. Notum eſt illud de Babylone, quòd venenum in calice aureo propinet: ergo cauendum à laruis. Si nunc quiſpiam roget, Ergóne ſuſpectos omnes habebimus? Reſpondeo, nequaquã hoc voluiſſe Apoſtolum: ſunt enim notæ diſcretionis, quas negligere ſtuporis eſſet, non prudentiæ. Tantùm erigere attentionem noſtram voluit, ne leonem protinus à pelle iudicemus: nam ſi non præcipitemus iudicium, faciet Dominus vt breui emineant auriculæ. Deinde ſimiliter voluit nos admonere, vt in æſtimãdis Chriſti ſeruis non reſpiciamus laruas, ſed quæramus quod eſt præcipuum. *Miniſtros iuſtitiæ* Hebraica phraſi pro fidelibus & probis dixit.

15 *Quorum finis erit.)* Hoc addit ad piorum conſolationem: eſt enim vox hominis magnanimi, qui contemnit ſtulta hominum iudicia: & patienter expectat diem Domini. Interea præ ſe fert ſingularem conſcientiæ fiduciam, quæ Dei iudicium non reformidet.

16 ***Iterum dico, nequis me putet inſipientem eſſe: alioqui iam etiam vt inſipientem accipite me, vt paululum quiddam & ego glorier.***

17 ***Quod dico, non dico ſecundum Dominum, ſed velut per inſipientiam: in hac audacia gloriationis.***

18 ***Quandoquidem multi gloriantur ſecundum carnem, & ego gloriabor.***

19 ***Libenter enim ſuffertis inſipientes: quum ſitis ipſi ſapientes.***

20 ***Suffertis enim ſiquis vos in ſeruitutem adigit, ſiquis exedit, ſiquis accipit, ſiquis attollit ſeſe, ſiquis vos in faciem cadit.***

21 ***Iuxta contumeliam loquor, perinde quaſi nos infirmi fuerimus: imò in quocunque audet aliquis, per inſipientiam loquor, ego quoque audeo.***

16 *Iterum dico.)* Duplex eſt Apoſtoli conſilium: partim ſiquidem refutare vult putidam pſeudoapoſtolorum vanitatē: quòd tam importuni eſſent laudum ſuarum præcones: deinde expoſtulare cum Corinthiis, quòd ſibi neceſſitatem iniungerent gloriandi, præter animi ſui propoſitum. Iterum dico, inquit, ſuperius enim abunde oſtenderat nõ fuiſſe cauſam cur deberet contemni: ſimul etiam oſtenderat ſe aliis eſſe longè diſſimilem: ideóque non debere ad regulam menſuræ ipſorũ ſuas glorias exigi. Ita rurſus admonet, in quem finem gloriatus fuerit hactenus: nempe vt ſuum Apoſtolatum vindicaret à contemptu: nam ſi Corinthii feciſſent officiũ, verbum de hac re nullum ipſe feciſſet. *Alioqui iam vt inſipientem.* Si iudicor à vobis inſipiēs, ſaltem cõcedite vt iure meo ac libertate vtar: hoc eſt, ineptiam ſtultorum more: ita pſeudoapoſtolos taxat, qui quum eſſent ineptiſſimi in hac parte, non ſolùm tolerabantur à Corinthiis, ſed cum multo applauſu excipiebantur. Exponit deinde quale ſit iſtud inſipientiæ genus: recitare ſuas laudes ſcilicet. Quod quum illi abſque fine & modo facerēt, ſibi inſolitum eſſe ſignificat, quum dicit, *paululum quiddam.* nam particulam hanc ego ad tempus refero: vt ſenſus ſit, Paulum nolle diu continuare, ſed quaſi alienam perſonam induere ad momentum, & ſtatim deſinere: ſicuti ſolemus leuiter præterire quæ ſunt ab inſtituto noſtro aliena: quum ſtulti ἐν παρέργοις aſſiduè immorentur.

17 *Quod dico, non dico ſecundum Dominum.)* Animus quidem Deum reſpiciebat, ſed ipſa forma videbatur minùs conuenire ſeruo Domini. quanquam hæc quæ de ſe cõfitetur Paulus, potius damnat in pſeudoapoſtolis: neque enim illi propoſitum erat ſe laudare, ſed tantùm illis ſe opponere, vt eos deiiceret. Transfert igitur in ſuam perſonam quod illorum erat proprium, vt Corinthiis aperiat oculos. Vbi reddidi *audaciam*, Græcè eſt ὑπόστασις: de cuius verbi ſignificatione dictum eſt capite 9: Argumentũ certè aut Subſtantia hîc minimè quadrant.

18 *Quandoquidē multi gloriantur.)* Senſus eſt, Siquis mihi obiiciat, vitioſum eſſe quod facio: quid alii? an non mihi ſunt authores? an ego ſolus vel primus glorior ſecundum carnem? cur in illis ducetur laudabile quod mihi vitio dabitur? Tantùm igitur abeſt Paulus ab ambitione in referēdis ſuis laudibus, vt culpari inde cõtentus ſit, modò pſeudoapoſtolorũ vanitatem refutet. *Gloriari ſecundum carnem*, eſt ſe iactare in his potius quæ ad oſtentationem faciunt, quàm in bona conſcientia. Caro enim hîc habet reſpectum ad mundum: quum laudem captamus ab externis laruis, quæ coram mundo ſunt ſpectabiles, & cenſentur eximiæ: huius loco paulò antè dixit In faciem.

19 *Libenter enim ſuffertis.)* *ſapientes* (meo iudicio) per ironiam nominat: deſpiciebatur ab illis: quod fieri non poterat quin ſumma arrogantia inflati eſſent. Dicit igitur, Quandoquidē ita ſapitis, facite officium ſapientum in me ſufferendo, quem contemptui habetis non ſecus atque inſipientem: vnde colligo, ſermonem hunc non promiſcuè ad omnes dirigi, ſed perſtringi certos quoſdam, qui ſe parum humaniter gerebant.

20 *Suffertis enim ſiquis vos.)* Triplex poteſt eſſe ſenſus: vel quòd ironicè Corinthios perſtringat, quia nihil ferre queant, vt ſolent delicati: vel quòd ſocordiæ eos inſimulet, quòd pſeudoapoſtolis ſe in pudendam ſeruitutem addidiſſent: vel quòd referat quaſi in aliena perſona quod odioſè de ipſo prædicabatur: acſi

batur: acſi tyrannicum imperium ſibi aduerſus eos vſurparet. Secundus ſenſus Chryſoſtomo, Ambroſio, Auguſtino placet: adeóque communiter receptus eſt: equidem optimè congruit contextui. quanquã mihi tertius non minus arridet. Videmus enim vt paſſim à maleuolis traductus fuerit: quaſi impotenter dominaretur: à quo tamen longiſſimè aberat: ſed quoniam alter ille eſt receptior, non repugno quin valeat. Sic autem cohærebit hæc ſententia cum ſuperiore, Vos omnia fertis ab aliis, ſi vos opprimunt, ſi veſtra exigunt, ſi contumelioſè vos tractant: de me cur minus feretis, quum nulla in parte me illi ſuperent? Nam quòd ſe infirmum fuiſſe negat, intelligit ſe talibus gratiis Dei fuiſſe ornatum, vt vulgaris haberi nõ debuerit. Vocabulum enim *infirmi* late patet, vt mox iterum videbimus. Hæc ſanè perpetua fuit mundi conſuetudo, & erit vſque in finem: contumaciter reſiſtere Dei ſeruis, excandeſcere ad minimas occaſiones, obſtrepere & murmurare identidem, de ſeueritate moderata conqueri, abhorrere ab omni diſciplina, pſeudoapoſtolis, impoſtoribus, aut nihili fucis ſeruiliter ſe ſubmittere, permittere illis omnia, quicquid oneris imponere ipſis libuerit ſubire patienter ac perferre. Sic hodie vix triceſimus quiſque reperietur qui iugo Chriſti libenter collum ſubmittat: quum tam duram Papæ tyrannidem æquo animo ſuſtinuerint omnes, ad paternas & verè ſalutares Paſtorum ſuorum obiurgationes mox tumultuantur qui atrociſſimas quaſque monachorum cõtumelias placide antea deuorabant: nónne Antichriſti carnificina potius quàm ſuaui Chriſti regimine digni ſunt qui aures habent adeo teneras & moroſas, verum audiendo? ſed ita ab initio fuit.

21 *Imo in quocunque.)* Rogauerat Paulus cur plus reuerentiæ deferrent aliis Corinthii quàm ſibi: quum nequaquam infirmus, hoc eſt, contemptibilis fuiſſet. nunc id confirmat: quia ſi ad comparationem ventum fuerit, nemini vlla in parte gloriæ ſit ceſſurus.

22 *Hebræi ſunt? ego quoque. Iſraelitæ ſunt? ego quoque. ſemen Abrahæ ſunt? ego quoque.*

23 *Miniſtri Chriſti ſunt? (deſipiens loquor) plus ego: in laboribus abundantius, in plagis ſupramodum, in carceribus copioſius, in mortibus ſæpe.*

24 *A Iudæis quinquies quadragenas plagas accepi vna minus:*

25 *Ter virgis cæſus ſum, ſemel lapidatus ſum, ter naufragium feci, noctes & dies egi in profundo:*

26 *In itineribus ſæpe, periculis fluminum, periculis latronum, periculis ex genere, periculis ex Gentibus, periculis in vrbe, periculis in deſerto, periculis in mari, periculis in falſis fratribus:*

27 *In labore & moleſtia, in vigiliis ſæpe, in fame & ſiti, in ieiuniis ſæpe, in frigore & nuditate:*

28 *Præter ea quæ extrinſecus accidunt, quotidiana mea moles, ſolicitudo omniũ Eccleſiarum:*

29 *Quis infirmatur, & ego non infirmor? quis offenditur, & ego non vror?*

22 *Hebræi ſunt.)* Nunc ſpecies enumerans, lucidiùs ob oculos ponit ſe nequaquam minorem fore, ſi in certamen deſcendat. Et primùm gloriam generis cõmemorat, qua potiſſimũ ſuperbiebant eius æmuli. Si generis, inquit, nobilitatem iactant, ego par illis ero. ſum enim ego quoque Iſraelita, ex ſemine Abrahę. Eſt hæc futilis & ieiuna gloriatio: & tamen eam exprimendã tribus verbis vtitur Paulus: imò quaſi tres diuerſas præſtantiæ notas recenſet. qua repetitione (vt opinor) illorum ſtultitiam obliquè taxat: quòd proram & puppim ſuæ excellentiæ in re tam leui collocarent, & aſſiduè ad faſtidium vſque in eorum ore volitaret hæc iactantia: ſicuti de nihilo turgidas verborum ampullas conflare ſolent vani homines. Quantũ ad nomen Hebræi, gentile eſſe, & deductum ab Heber, ex Gen. cap. 11. c. 14, patet: deinde Abraham ipſum cap. 14. c. 13, nõ alio ſenſu ita vocari probabile eſt, niſi quia genus ex atauo illo ducebat. Non caret prorſus colore eorum coniectura qui transfluuiatiles exponunt. Neminem quidem legimus ſic vocatum antè Abrahã, qui flumen tranſierat, quum ex patria migraret, & poſtea cœpit in eius familia appellatio eſſe celebris: quemadmodum patet ex hiſtoria Ioſephi: gentile tamen eſſe oſtendit terminatio, & locus ille quem citaui, ſatis confirmat.

23 *Miniſtri Chriſti ſunt?)* Nunc quum de veris laudibus agitur, non ſuſtinet ampliùs reſidere in æqualitate: ſed altius ſe attollit. Carnales enim illorum glorias hactenus tanquam fumos flatu diſcuſſit, quum ſuas ſimiles opponeret: ſed quia nihil habebant ſolidi, meritò ſe ab illorum ordine ſegregat, vbi seriò gloriandum eſt. Nam eſſe Chriſti ſeruum, præclariùs longè eſt ac magnificentius, quàm primogenitum eſſe inter omnes primogenitos ex familia Abrahæ. Iterum tamen prętatur ſe *deſipere*, vt calumnias anteuertat. Fingite, inquit, hac eſſe ſtultam iactantiam: vera tamen eſt. *In laboribus.* His probat ſe excellentiorem eſſe Chriſti ſeruum: atque hæc demum firma eſt probatio: vbi pro verbis res ipſa in medium profertur. Labores hîc plurali numero ponit: deinde *laborem.* quid prius à ſecundo differat, non video: niſi fortè quòd hîc generaliùs loquitur, comprehẽdens quæ poſtea ſingulatim enumerat. quemadmodum & *mortes* poſſumus accipere pro quibuſlibet periculis, quæ præſentem mortem quodammodo intentabant: quorũ ſpecies deinde notat: acſi diceret, In mortibus ſæpe edidi mei ſpecimen: in laboribus multo etiam ſæpius: eodem ſenſu Mortes primo capite poſuit.

24 *A Iudæis.)* Certum eſt tunc Iudæis ablatam fuiſſe iuriſdictionem: ſed quia hoc erat genus modicæ coercitionis (vt vocant) credibile eſt fuiſſe illis permiſſum. Erat autẽ Lex Dei, vt qui pœnam capitalem nõ eſſent commeriti, cæderentur coram iudice: modò non plures quadraginta plagis infligerentur, ne ſæuitia corpus deformaretur, aut inutilum redderetur. Porrò veriſimile eſt, temporis ſucceſſu conſuetudinem inualuiſſe, vt in triceſimonono ictu finis fieret: ne fortè aliquando calore incitati numerum à Deo præſcriptum excederent. Tales multæ cautiones Rabinorum extant apud Iudæos: quæ aliquid de eo quod Dominus permiſerat, reſtringunt. Inde fortè ſucceſſu temporis (vt res fere in peius degenerant)

ad eum plagarum numerum cædendos putarunt omnes reos: quum Dominus non præciperet quouſque progredi,ſed vbi ſubſiſtere deberet ſeueritas.Niſi mauis recipere quod alii dicunt,in Paulo exercuiſſe maiorem ſæuitiam : quod à veriſimilitudine non abhorret: nam ſi ſoliti fuiſſent communiter in omnibus tenere hunc rigorem: poterat dicere, ſe fuiſſe pro more cæſum. expreſſio ergo numeri extremum rigorem deſignat.

25 *Ter virgis cæſus ſum.*) Hinc appparet,multa perpeſſum fuiſſe Apoſtolum,de quibus nulla fiat mentio apud Lucam:nam vnius tantùm lapidationis meminit,& vnius flagellationis,& vnius naufragii. Verùm neque integram hiſtoriam habemus,neque ſingula illic commemorantur quæ acciderunt,ſed præcipua. *Pericula ex genere* intelligit,quæ ex natione ſua illi proueniebant,propter odium quo flagrabat apud omnes Iudæos:ex alia parte *Gentes* habebat infeſtas:tertiò,imminebant illi inſidiæ à *falſis fratribus*. Ita fiebat vt pro Chriſti nomine exoſus foret vniuerſis. *Ieiunia* voluntaria interpretor,quum de fame & penuria antè loquutus ſit: hæc erant inſignia,quibus ſe eximium Chriſti ſeruum eſſe,non immeritò probabat. Vnde enim melius cognoſcere licet Chriſti ſeruos, quàm à tot tam variis támque ſeriis experimẽtis? molliculi autem illi Thraſones quum nihil egiſſent,nihil paſſi eſſent pro Chriſto: ſeſe tamen impudẽter efferebant. Sed quæritur an nemo ſeruus ſit Chriſti, niſi qui totidem malis,periculis,ærumnis fuerit exercitatus? Reſpondeo, non requiri omnia neceſſario in omnibus: ſed vbi hæc cernuntur, maius certè & illuſtrius extare teſtimoniũ. Qui igitur tot ornamentis erit conſpicuus,alios minus nobiles ac minus probatos non contemnet, neque propterea ſuperbiet: ſed tamen quoties opus fuerit, aduerſus fucos & nihili homines ſancta gloriatione exultare poterit Pauli exemplo: modò Chriſtum, non ſe reſpiciat: ſola enim ſuperbia aut ambitio iſtas omnes laudes corrumperet ac deformaret. Præcipuum enim eſt vt pura conſcientia Chriſto ſeruiamus: alia omnia ſunt quaſi acceſſiones.

28 *Præter ea quæ extrinſecus.*) Præter ea,inquit,quæ ſuperueniũt hinc inde,& quaſi ſunt extraordinaria:quanti æſtimanda eſt moles ordinaria,quæ aſſiduè me vrget? nempe quòd omnium Eccleſiarum ſolicitudinẽ gero. *Curam omnium Eccleſiarum*,appoſitiuè ordinariam ſuam molem appellat. Sic enim ἐπισύστασιν vertere mihi permiſi: quum ſignificet aliquãdo quicquid nos vrget. Quicunque de Eccleſia Dei ſeriò eſt ſolicitus,is ſibi inſtat,& graue onus humeris ſuis incumbens ſuſtinet.quale ſpeculum abſoluti miniſtri: cura & ſtudio non vnam amplecti Eccleſiam duntaxat,non decem,non triginta:ſed omnes ſimul, vt alias doceat,alias confirmet,alias hortetur,aliis det conſiliũ, aliarum morbis medeatur. Porrò ex Pauli verbis colligere licet,neminem ex animo affici poſſe Eccleſiarum cura, quin multis difficultatibus vrgeatur:neque enim iucunda eſt occupatio Eccleſiæ regimen,in qua ſuauiter nos & animi gratia exerceamus,ſed dura & aſpera militia,(quemadmodum priùs dictũeſt)Satana quicquid poteſt negotii nobis ſubinde faceſſente,& omnem lapidem mouente vt nos turbet.

29 *Quis infirmatur.*) Quàm multi ſunt qui ſecurè prætereunt omnia ſcandala, qui fratrum infirmitates vel deſpiciunt vel pedibus conculcant! ſed hoc inde fit, quòd nulla Eccleſiæ cura tanguntur. Nam cura certè συμπάθειαν generat:quæ facit vt omnium affectus in ſe ſuſcipiat Chriſti miniſter, omnium perſonas induat, quò ſe accommodet omnibus.

CAPVT XII.

30 **SI gloriari oportet,in iis quæ infirmitatis meæ ſunt,gloriabor.**
31 ***Deus & Pater Domini noſtri Ieſu Chriſti nouit, qui eſt benedictus in ſecula, quòd non mentiar.***
Act.9.d.24. 32 ***Damaſci Aretas regius gentis præfectus, cuſtodiebat vrbem Damaſcenorum, volens me apprehendere:***
33 ***Et per feneſtram demiſſus fui in ſporta per muros, atque effugi manus eius.***

30 *Si gloriari oportet.*) Clauſula eſt omnium ſuperiorum,libentius Paulum gloriari in iis quæ ſunt infirmitatis ſuæ: hoc eſt, quæ mundi opinione contemptum illi magis afferre poterant quàm gloriam. qualia ſunt,fames,ſitis,carceres,lapidationes,verbera,& eiuſmodi: quorum ſcilicet non aliter nos vulgò pudet,atque magnorum dedecorum.

31 *Deus & Pater.*) Quoniam egregium ſtratagema relaturus erat, & tamen non adeò notum : iureiurando interpoſito illud confirmat. Nota autem qualis ſit forma pii iuramenti: nempe quum aſſerendæ veritatis cauſa Deum teſtem reuerenter citamus. Porrò hæc perſequutio fuit quaſi primum tyrocinium Pauli: quemadmodum ex Luca patet. quòd ſi talibus rudimentis exercitatus fuit adhuc tyro, quid de veterano milite iudicandũ eſt? ſed quum in fuga nullum ſit ſpecimen generoſi ſpiritus, quæri poteſt quorſum fugam ſuam commemoret. Reſpondeo,clauſas portas regiæ ciuitatis, argumento fuiſſe quanto furore aduerſus eum arderent impii: quem non de nihilo conceperant. niſi enim noua & inſolita ſtrenuitate pro Chriſto pugnaſſet Paulus,nunquam ita tumultuati fuiſſent impii. Sed rara in primis conſtantia eius inde enituit,quòd tam dura perſequutione elapſus, non deſtitit opus Domini intrepidè perſequendo,totum mundum in ſe prouocare: tametſi fieri poteſt vt eludere pergat ambitioſos illos, qui quum nihil vnquam experti eſſent præter applauſus,fauores, honorificas ſalutationes, mollia hoſpitia, excellentiſſimi haberi volebant: nam ex aduerſo refert ſe fuiſſe incluſum , vt miſera & ignominioſa fuga ſalutem ægrè ſibi quæſierit. Quòd autem rogant quidam, quum capitale eſſet tranſilire muros, num Paulo licitũ fuerit: Reſpondeo, primùm non conſtare an ea pœna legibus ſancita fuerit in Oriente: deinde ſi fuerit, Paulum tamẽ nihil deliquiſſe: quia neque hoſtiliter, neque per ludibrium id agebat,ſed neceſſitatis cauſa. Lex enim hominem non puniet,qui per muros ſe deiiciens,vitam ſuam eripuerit ex incendio:& quid differt incendium à latronum truculentia? Conſideranda ſemper eſt in legibus ratio & æquitas:hęc conſideratio Paulum eximet ab omni culpa.

1 *Gloriari ſanè non expedit mihi: veniam enim ad viſiones & reuelationes Domini.*
2 *Noui hominẽ in Chriſto ante annos quatuordecim (ſiue in corpore, neſcio: ſiue extra corpus,*
neſcio, Deus nouit) eiuſmodi tanquam hominem raptum fuiſſe vſque in tertium cælum:
3 *Scio de eiuſmodi homine (ſiue in corpore, neſcio: ſiue extra corpus, neſcio, Deus ſcit)*
4 *Quod raptus ſit in Paradiſum, & audierit verba ineffabilia, quæ non licet homini loqui.*
5 *De eiuſmodi homine gloriabor: de meipſo non gloriabor, niſi in infirmitatibus meis.*

1 *Gloriari non expedit.)* Nunc quaſi in medio curſu manum ſibi iniicit, ne longius prouehatur: atque hoc modo æmulorum impudentiam aptiſſimè coarguit: ſéque inuitum facere teſtatur, vt hoc genere certaminis cum illis contendat: cuius enim verecundiæ erat hinc inde corrogare vel potiùs emendicare laudes, vt pares eſſent tanto viro? Quod ad ſecundum pertinet, admonet ſuo exemplo, quo pluribus & præſtantioribus vnuſquiſque noſtrum gratiis abundat, eò minus de ſua excellentia debere illi venire in mentem. Eſt enim valde periculoſa cogitatio: quòd tanquam labyrinthum ingreſſus, mox perſtringitur, vt ſua dona nimis acutè cernat, ſe verò ipſum ignoret. Id ne ſibi contingat, veretur Paulus. agnoſcendæ ſunt quidem Dei gratiæ, vt primùm ad gratitudinem, deinde ad rectum earum vſum expergefiamus: verùm inde ſumere gloriandi argumentum, id verò non caret ingenti periculo.. *Veniam enim ad viſiones.* Non repam humi, ſed conſcendere in altum cogar: ita timeo ne altitudo donorum me abripiat in obliuionem mei. Et certè ſi ambitioſè gloriatus fuiſſet Paulus, ex alto faſtigio in præceps decidiſſet. ſola enim eſt humilitas quæ magnitudinem noſtram ſtabiliat coram Deo. Inter *Viſiones* & *reuelationes* hoc eſt diſcriminis, quòd reuelatio ſæpe contingit vel per ſomnium, vel per oraculum in quo nihil oculis appareat: viſio autem nunquam ferè ſine reuelatione datur: hoc eſt, quin Dominus patefaciat quid ſibi voluerit.

2 *Noui hominem in Chriſto.)* Quia modum ſtatuere ſibi volebat, vnum modò exemplum deligit, quod etiam ita tractat, vt demonſtret ſe non cupidè in medium proferre. cur enim alienã potius quàm ſuam perſonam inducit? perinde hoc valet acſi diceret, Mallem tacere, mallem ſuppreſſum apud me hoc totum tenere: ſed illi non ſinunt. Dicam igitur tanquam balbutiens, vt conſtet me inuitum loqui. Particulam *In Chriſto* aliqui aſſertionis cauſa interpoſitam putant: ego potius ad effectum refero, vt ſignificet Paulum non habere hîc ſui reſpectum, ſed Chriſtum ſolum intueri. Quòd ſe fatetur neſcire, in corporéne, an extra corpus: eo meliùs exprimit reuelationis magnitudinem. Intelligit enim Deum ita ſecum egiſſe, vt modum ipſe non caperet: neque verò id incredibile videri debet: ſiquidem nobis interdum ſe manifeſtat, vt modus tamen ſenſum noſtrum lateat. Neque tamen hoc quicquam certitudini fidei derogat: quæ hoc vno conſtat, ſi Deum ſentiamus nobis loqui. quin potius hîc diſcamus, eorum modò quæ neceſſaria ſunt cognitu, expetendam eſſe ſcientiam, reliqua Deo cõmendanda. Dicit ergo ſe neſcire vtrúmne totus corpore & anima ſublatus in cælum fuerit: an anima tãtùm rapta fuerit. *Ante annos quatuordecim.* Quærunt nonnulli etiam de loco: ſed eorum curioſitati ſatisfacere non eſt noſtrum. Initio manifeſtauit ſe Paulo Dominus per viſionem, quum à Iudaiſmo ad Euangelij ſui fidem conuertere eum voluit: ſed nondum ad hæc arcana tunc fuit admiſſus: qui etiam ab Anania erudiri in primis elementis debuit. viſio *Act.9.b,12.*
igitur illa nihil aliud quàm præparatio fuit, qua docilis redderetur. Fieri poteſt vt nunc viſionem attingat, cuius meminit etiam apud Lucam Act.22.d.17. Sed in his coniecturis non eſt quod multum laboremus: quando videmus Paulum ipſum per annos quatuordecim tacuiſſe: nec verbum fuiſſe facturum, niſi importunitas malignorũ coegiſſet. *Vſque in tertium cælum.* Cælos hîc non diſtinguit philoſophico more: vt ſingulis planetis ſuum aſſignet. ſed numerus ternarius κατ' ἐξοχὴν poſitus eſt pro ſummo & perfectiſſimo. imò cælum per ſe, hîc ſignificat beatũ & glorioſum Dei regnum, quod ſphæris omnibus & ipſo firmamento, adeóque vniuerſa mundi machina ſuperius eſt. ſed non contẽtus ſimplici appellatione Paulus, addidit, vſque ad ſummam altitudinem & intima penetralia ſe perueniſſe. Nam fides noſtra cælum conſcendit & intrat: gradu verò & altitudine ſuperant qui cognitione præ aliis excellunt. Sed in tertium vſque cælum penetrare, pauciſſimis datum fuit.

4 *In paradiſum.)* Quoniam hortus Dei in Scripturis vocatur amœniſſima quæque & beatiſſima regio: inde vſus apud Græcos inualuit, vt Paradiſus cæleſtem gloriam ſignificaret: etiam ante Chriſti aduen- *Eccl.40. c.17.*
tum, quemadmodum patet ex Eccleſiaſtico, atque in hunc ſenſum capitur apud Lucam in reſponſo Chri- *d.28.*
ſti ad latronem, Hodie mecum eris in paradiſo: hoc eſt, frueris Dei præſentia, in conditione vitáque bea- *Luc. 23.f.43.*
torum. *Audierit verba ineffabilia.* Verba hîc non accipio pro Rebus, vt interdum more Hebraico ſolet nomen hoc accipi: nam verbum Audiendi non conueniret. Nunc ſiquis roget quænam fuerint: reſponſio breuis eſt, non abs re vocari ineffabilia, & quæ nefas ſit proferre. Verùm excipiet quiſpiam, ſuperuacuum igitur & inutile fuiſſe quod Paulus audierit, quorſum enim audiebat quod eſſet perpetuo ſilentio premẽdum? Reſpondeo, id factum fuiſſe Pauli ipſius cauſa. nam quem manebant tam arduæ difficultates, & quæ frangendis mille pectoribus eſſent pares, eum oportuit ſingulari modo confirmari, ne vſquam ſederet, ſed perſtaret inuictus. Reputemus pauliſper quot aduerſarios habuerit eius doctrina, & quales: deinde quàm variis machinis impetita fuerit: non mirabimur amplius cur plus audierit quàm effari liceret. hinc porrò colligamus vtiliſſimam admonitionem de adhibẽdo ſcientiæ modo. natura procliues ad curioſitatem ſumus: itaque omiſſa aut leuiter & neglectim guſtata, quæ ad ædificationem valet, doctrina, ad quæſtiones friuolas abripimur. Accedit deinde audacia ac temeritas: vt de rebus incognitis & occultis non dubitemus ſtatuere. Ex duobus his fontibus nata eſt nobis bona pars ſcholaſticæ theologiæ, & quæcunque nugator ille Dionyſius de cæleſtibus hierarchiis comminiſci auſus eſt. Quo magis ſobrios eſſe nos conuenit, nequid ſcire appetamus, niſi quod reuelare Eccleſiæ ſuæ Dominus voluit. ſit hic ſcientiæ noſtræ terminus.

5 *De eiuſmodi homine.)* Perinde valet, acſi dixiſſet, Habeo iuſtum gloriandi argumentum, ſed non

libenter vtor. nam hoc magis inſtituti mei proprium eſt,gloriari in meis infirmitatibus. Quòd ſi me vlterius laceſſant iſti maleuoli, & plus iactantiæ extorqueant quàm velim, ſentient ſibi cum homine eſſe negotium,quem Deus ad refutandas eorum ineptias magnificè ornauit,& in ſublime extulit.

6 *Nam ſi voluero gloriari,non ero inſipiens. veritatem enim dicam.ſed ſuperſedeo: nequis de*
me cogitet ſupra id quod videt eſſe me,aut quod audit ex me.
7 *Et ne excellẽtia reuelationum ſupramodum efferrer,datus mihi fuit ſtimulus carni, nuntius*
Satanæ,qui me colaphis cæderet,ne ſupramodum efferrer.
8 *Super hoc ter Dominum rogaui,vt diſcederet à me:*
9 *Et dixit mihi,Sufficit tibi gratia mea.nam virtus mea in infirmitate perficitur. Libentiſſimè*
igitur gloriabor ſuper infirmitatibus meis: vt inhabitet in me virtus Chriſti.
10 *Quamobrem placeo mihi in infirmitatibus,in contumeliis,in neceſſitatibus, in perſequutio-*
nibus,in anxietatibus pro Chriſto. quum enim infirmus ſum, tunc robuſtus ſum.

6 *Nam ſi voluero.*) Ne in calumniam traheretur quòd dixerat,ſe nolle gloriari,atque exciperent maleuoli,Non vis,quia nõ potes: præoccupat. Iure,inquit,poſſem: neque vanitatis coarguerer.habeo enim vnde,ſed abſtineo. Inſipientiam hîc alia ſignificatione accipit quàm prius: nam inepti ſunt & putidi,etiam qui verè gloriantur,ſiqua iactantia vel ambitio appareat. Verùm ſtultitia fœdior eſt ac minùs tolerabilis,ſiquis abs re glorietur: hoc eſt,mentiatur ſe eſſe quod non eſt. nam ad leuitatem accedit etiã tunc impudentia. atqui Apoſtolus hîc pro teſtato ſumebat, non veraciter magis quàm humiliter ſe gloriari. Eraſmus reddidit,Parco vobis: ſed mihi magis placet,Abſtineo,vel Superſedeo, vt verti. *Nequis de me.* Rationem adiungit: quia contentus ſit perſonam ſuſtinere quam illi Deus impoſuit. Aſpectus,inquit,& ſermo nihil magnificũ de me promittunt: non recuſo igitur quin paruus cenſear.Hîc perſpicimus quanta fuerit hominis modeſtia, quem ſuæ paruitais,quam vultu & ſermone præ ſe ferebat, minimè piguerit: quum tanta donorum excellentia refertus eſſet. Non tamen abſurdũ erit ita exponere, quòd re ipſa contentus, nihil de ſe prædicet: vt obliquè taxet pſeudoapoſtolos, qui de ſe multa iactabant, quorum nihil cernebatur. quanquam priore loco dixi quod magis probabam.

7 *Et ne excellẽtia reuelationum.*) Secũda ratio,quòd Deus cohibere volens omnem in ipſo inſolentiam,ferula eum domuerit. Ferulam hanc *Stimulum* vocat,metaphora à bobus ſumpta. *Carni*, Græcè eſt in datiuo. itaque Eraſmus trãſtulit,Per carnẽ: ſed ego malo intelligere punctiones huius ſtimuli in carne eius fuiſſe. Nunc quæritur quis ille fuerit ſtimulus.ridiculi ſunt qui Paulum exiſtimant ſolicitatum fuiſſe ad libidinem.itaque repudiandũ eſt illud commentum. Aliqui putarunt vexatum fuiſſe crebris capitis doloribus.Chryſoſtomo magis placet,ad Hymenæum,Alexandrum & ſimiles referre,qui à diabolo inſtigati plurimũ moleſtiæ Paulo faceſſebant. Ego ſub hoc vocabulo comprehendi arbitror omne genus tentationis,quo Paulus exercebatur. Nam Caro hîc, meo iudicio non corpus, ſed partem animæ nondum regeneratam ſignificat:vt ſit ſenſus,Mihi datus eſt ſtimulus,quo caro mea pungeretur:neque enim adhuc ſum adeò ſpiritualis quin obnoxius ſim tentationibus ſecundũ carnem. *Nuntium* præterea *Satanæ* vocat,propterea quòd ſicuti à Satana immittuntur omnes tentationes,ita ſimulatque nos adoriuntur, Satanam adeſſe admonet. quare ad omnem ſenſum tentationis expergefieri nos conuenit, & ad repellendos Satanæ inſultus maturè armari. Id Paulo venire in mẽtem vtiliſſimum erat: quia non patiebatur hæc cogitatio ipſum inſtar hominis ſecuri exultare.neque enim periculis adhuc circunſidetur & hoſtem formidat,triumphũ canit. Dominus,inquit, optimo remedio prouidit ne efferar: nam dum occupor,cauendo ne me Satan circunueniat,reprimor à ſuperbia.quanquam non medebatur illi Deus hoc modo duntaxat: ſed illum humiliando. addit enim *Qui me colaphis cæderet*: qua loquutione eleganter exprimit ſe in ordinem fuiſſe redactum. Eſt enim atrox cõtumeliæ genus,Colaphis cædi. ideo ſicut facies eſt ſugillata,is præ pudore in hominum cõſpectum prodire non audet: ita quacunque infirmitate laboremus. meminerimus nos tanquam colapho cædi à Domino ad irrogandum nobis pudorem, quo humilitatem diſcamus. Hoc præſertim in meditato habeant qui alioqui præſtant eximiis virtutibus: ſiqua habeãt admiſta vitia, ſiquibus odiis impetantur,ſiquibus ſugillentur maledictis,non tantùm ferulas eſſe cæleſtis magiſtri, ſed colaphos,qui verecundiam incutiant & retundant omnem ferociam. Huc huc porrò attendant omnes pij, quantum ſit ſuperbiæ venenũ (quemadmodũ dicit Auguſtinus Sermone de verbis Apoſtoli tertio) quod non poteſt niſi veneno curari. Et certè ſicuti humani exitij cauſa fuit:ita extremum eſt vitium, quocum pugnandum nobis eſt.nam reliqua in malefactis locum habent,hoc verò in optimis operibus timendum eſt.deinde ita pertinaciter inhæret nobis à natura,ita penitus infixum eſt,vt difficillimè reuellatur. Conſideremus diligenter quis hîc loquatur. Vicerat tot pericula, tormenta & alia mala: triumphum de omnibus Chriſti hoſtibus egerat, expulerat mortis timorem, mundo denique renuntiauerat,necdum tamen ſubegerat penitus ſuperbiam.imò adeò anceps illi certamen reſtabat, vt vincere non poſſet niſi colaphis cæſus. Huius exemplo edocti, ita bellum geramus cum aliis vitiis, vt præcipuam vim conferamus ad hoc debellandum. Sed quid ſibi vult quòd Satan,qui homicida fuit ab initio,Pauli fuit medicus? neque modo in curãdo corpore,ſed quod maius eſt,in anima ſananda? Reſpõdeo, Satanam pro ingenio moréque ſuo, non aliud quàm necandi perdendique conſilium agitaſſe,& aculeum, cuius meminit Paulus, lethali veneno fuiſſe tinctum: ſed hoc ſingulare fuiſſe beneficium Domini, quod natura exitiale erat, in medicinam vertere.

8 *Super hoc ter Dominum.*) Ter, hîc quoque pro frequenti repetitione ſumitur.ſignificare autem vult vexationem hanc,quã ſæpe fuerit deprecatus,ſibi fuiſſe moleſtã.nam ſi leuis fuiſſet aut facilis toleratu,nõ adeò optaſſet ab ea liberari. dicit tamen ſe non impetraſſe: vnde patet quàm neceſſe habuerit humiliari. Confirmat igitur quod ſuperius dixit, retentum ſe fuiſſe hoc fræno, ne inſoleſceret. nam ſi vtilis fuiſſet

liberatio,

liberatio, nunquam repulſam eſſet paſſus. Verùm inde ſequi videtur, Paulum nequaquam ex fide oraſſe, niſi velimus irritas facere omnes Dei promiſſiones: paſſim audimus in Scriptura, nos quicquid ex fide petierimus, impetraturos: Paulus orat, neque obtinet: Reſpondeo, ſicuti petendi ratio eſt diuerſa, ſic duo eſſe genera impetrandi. Petimus ſimpliciter de quibus certam habemus promiſſionem, qualia ſunt regni Dei complementum, & ſanctificatio nominis eius, remiſſio peccatorum & quicquid nobis eſt ſalutare. verùm dum hoc vel illo modo putamus regnum Dei poſſe, imò debere promoueri: hoc vel illud ad ſanctificandum eius nomen eſſe neceſſarium, ſæpe opinione fallimur. Similiter quod ad ſalutem noſtrã ſpectat, ſæpe hallucinamur, ſecurè igitur & abſque exceptione priora illa petimus, modum verò præſcribere, noſtrum non eſt: quòd ſi modum exprimimus, ſemper incluſa eſt tacita conditio. Non ita porrò ignarus fuit Paulus vt hoc neſcierit. proinde quod ad finem ſuæ precationis, non dubium quin fuerit exauditus, tametſi repulſam paſſus eſt in ipſa forma. vnde admonemur non deſpondendum eſſe animum, quaſi operam perdiderimus orando, vbi non ſatiſfacit Deus aut obſequitur votis noſtris, ſed nobis debere ſufficere eius gratiam, hoc eſt, quòd ab ipſo non deſeramur. Hæc enim ratio eſt cur miſericorditer interdum ſuis neget quod impiis iratus concedit, quia melius ipſe prouidet quid nobis expediat, quàm mens noſtra apprehendat.

9 *Dixit mihi.*) Oraculóne habuerit hoc reſponſum, incertum eſt, neque magnopere refert. Siquidem reſpondet nobis Deus, quum Spiritu ſuo intus nos confirmat, & conſolatione ſua ſuſtentat ne à ſpe & patientia excidamus. Iubet Paulum eſſe contentum ſua gratia, neque interea flagellum recuſare. ergo durandum ſub malo quantumlibet diuturno, quia præclarè nobiſcum agitur, dum adeſt Dei gratia quæ nobis ſubueniat. Vocabulum *Gratiæ*, hîc non fauorem Dei (vt alibi) ſed per metonymiam, auxilium Spiritus ſancti ſignificat, quod nobis à gratuito Dei fauore prouenit. ſufficere autem piis debet, quia firma eſt & inſuperabilis futura, ne vnquam ſuccumbant. *Nam virtus mea.* Videtur infirmitas noſtra obſtaculo eſſe quominus ſuam virtutem Deus in nobis perficiat. id non tantùm negat Paulus, ſed è conuerſo aſſerit, tunc rite demum perfici Dei virtutem, quum infirmitas noſtra apparet. quod vt clariùs intelligamus, diſtinguendum eſt inter Dei virtutem & noſtram. Nam in dictione Mea, eſt emphaſis. Virtus mea, inquit Dominus (hoc eſt quæ hominum opitulatur inopiæ, quæ eos collapſos erigit & deficientes recreat) perficitur in hominum infirmitate, hoc eſt, materiam habet ſe exerendi quum ſe prodit hominũ infirmitas, neque id modò, ſed clariùs agnoſcitur vt decet. Nam verbum *Perfici* relationem habet ad hominum ſenſum & agnitionem: quia non perficitur niſi palàm reluceat, vt habeat ſuam laudem. Nam ne homines quidem eam guſtant, niſi prius ſuæ neceſſitatis fuerint conuicti: & ſtatim obliuiſcuntur quid valeat, niſi aſſiduè infirmitatis ſuæ ſenſu exerceantur. *Libentiſſimè igitur.* Hæc poſterior ſententia confirmat expoſitionem quam dedi. *Gloriabor*, inquit, *ſuper infirmitatibus meis, vt inhabitet in me virtus Chriſti.* Ergo quem pudet huius gloriæ, is ianuam Chriſti virtuti claudit, & eam quodammodo à ſe repellit. tunc enim locum damus Chriſti gratiæ, dum vera animi ſubmiſſione infirmitatem noſtram ſentimus & confitemur. Valles pluuia rigantur ad fœcunditatem, quum interea ſummi altorum montium vertices ſicci manent. vallis ergo fiat qui cæleſtem ſpiritualis Dei gratiæ pluuiam vult ſuſcipere. Addit, Libentiſſimè, vt oſtendat ſe tanto gratiæ Chriſti deſiderio ardere, vt eius adipiſcendæ cauſa nihil recuſet. Quia per multos videmus Deo quidem cedere, quia ſacrilegium metuunt in appetenda eius gloria, non tamen niſi inuitos: vel certè minus liberaliter quàm decebat.

10 *Placeo mihi in infirmitatibus.*) Non dubium eſt quin diuerſo ſenſu vocabulum Infirmitatis vſurpet: nam ita prius nominabat punctiones quas in carne ſua ſentiebat. nunc vocat externa accidentia, quę contemptum afferunt coram mundo. ſed poſtquam in genere de infirmitatibus omne genus loquutus eſt, nunc ad ſpeciem illam redit: cuius occaſione ad generalem illum ſermonem digreſſus erat. Notemus ergo, Infirmitatis nomen eſſe generale: ac ſub eo contineri tam naturæ noſtræ imbecillitatem, quàm omnia abiectionis argumenta. Agebatur autem de externa Pauli abiectione: longiùs prouectus eſt, vt oſtenderet ſe modis omnibus humiliari à Domino, quo melius gloria Dei in eius vitiis ſplendeſceret: quæ quodammodo ſub hominis altitudine latet & obruitur. Nunc iterum ad ſuas virtutes redit, quæ tamen eum deſpicabilem vulgo magis reddebant, quàm pretium & laudem afferrent. *Quum enim infirmus ſum.* Hoc eſt, quo plus mihi deeſt apud me, eo mihi liberalius ex virtute ſua Dominus ſufficit quicquid opus eſſe videt. Nam philoſophica fortitudo nihil aliud eſt quàm contumacia, vel potiùs inſana animoſitas, qualis in phreneticis eſſe ſolet. qui verè fortis eſſe cupit, ille ſimul debilis eſſe ne recuſet. ſit inquam in ſeipſo debilis, vt fortis ſit in Domino. Si quiſpiam obiiciat, Paulum hîc non de virium defectu, ſed de paupertate & aliis afflictionibus loqui: reſpondeo, omnia hæc exercitia eſſe ad patefaciendam nobis noſtram imbecillitatem. niſi enim Paulum talibus probationibus Deus exercuiſſet, nunquam tam probè illi perſpecta fuiſſet ſua infirmitas. Ergo non paupertatem modò & quaſcunque ærumnas reſpicit, ſed etiam qui inde conſequuntur effectus: vt ſunt, imbecillitatis noſtræ agnitio, diffidentia noſtri & humilitas.

11 *Factus ſum inſipiens gloriando: vos me coegiſtis. nam ego debueram à vobis commendari. nulla enim in re inferior fui ſummis Apoſtolis: tametſi nihil ſum.*

12 *Signa quidem Apoſtoli peracta fuerunt inter vos, in omni patientia, & ſignis, & prodigiis, & virtutibus.*

13 *Nam quid eſt in quo fueritis inferiores cæteris Eccleſiis, niſi quòd ego ipſe non fui vobis oneroſus? condonate mihi hanc iniuriam.*

14 *Ecce, tertiò propenſus animo ſum vt veniam ad vos, neque vobis ero oneri. non enim quæro quæ veſtra ſunt, ſed vos. etenim non debent filii parentibus recondere, ſed parentes filiis.*

15 *Ego verò libentiſſimè impendam & expendar pro animabus veſtris: licet vberius vos diligẽs, minùs diligar.*

11 *Factus ſum inſipiens glor.)* Variis excuſationibus hactenus veniam deprecatus fuerat: quòd præter morem inſtitutúmque ſuum, præter decorum etiam & Apoſtolici officii rationem, ſuas glorias prædicaret. Nunc loco deprecationis exprobratione vtitur, culpam reiiciens in Corinthios, qui has vires debuerant occupare. nam quum Paulo detraherent pſeudoapoſtoli, debuerant ſtrenuè ſe opponere, & fideliter reddere debitum eius virtutibus teſtimonium. Maturè verò eos obiurgat, ne defenſionem quam eorum ingratitudine coactus attulit, in ſiniſtram partem vertant, vel pergant obſtrepere qui erga eum erant malè affecti. *Nulla enim in re.* Ingrati ſumus Deo, ſi patimur eius dona (quorum ſumus teſtes) ab improbis & malignis vituperari aut vilipendi. Huius culpæ reos facit Corinthios. ipſum enim ſummis Apoſtolis parem cognouerant: & tamen aures præbebant calumniatoribus quum illi detraherent. Per *ſummos Apoſtolos* nonnulli æmulos eius intelligunt, qui ſibi primas arrogabãt. ego autem intelligo etiam qui præcipui erant inter duodecim: quaſi diceret, Cum quouis Apoſtolorum conferar: non timeo ne reperiar minor. Tametſi enim Paulo optimè cum Apoſtolis omnibus conueniebat, vt præ ſe eos extollere paratus eſſet: erat tamen illi certamen cum ementitis eorum nominibus: Hoc enim prætextu abutebantur pſeudoapoſtoli, ſe fuiſſe in contubernio duodecim, omnes eorum ſenſus tenere, habere cognita omnia eorum inſtituta: & ſimilibus. ergo quum iſtis laruis aut fucatis titulis videret Paulus falsò eos ſuperbire, & apud imperitos proficere: ad illam comparationem deſcendere neceſſe habebat. Correctio addita, *Tametſi nihil ſum*, ſignificat Paulum nihil velle ſibi proprium ſumere, ſed tantùm in Domino gloriari, niſi fortè magis placeat conceſſionem eſſe, in qua exprimat quid de ſe à maleuolis & obtrectatoribus iactetur.

12 *Signa quidem Apoſtoli.)* Signa Apoſtoli accipit pro ſigillis quæ ad obſignandam Apoſtolatus fidem valent, vel certè pro argumentis aut probationibus: acſi dixiſſet, Deus Apoſtolatum meum inter vos ita confirmauit vt nullam approbationem deſideret. Primum ſignum nominat *Patientiam*, vel ideo quòd omnes Satanæ & hoſtium inſultus generosè ſuſtinendo & nuſquam cedendo, inuictus ſteterit: vel quòd excellẽtiæ ſuæ oblitus, omnes iniurias pertulerit æquo animo, tædia infinita deuorauerit, indignitates patientia vicerit. Siquidem tam heroica virtus quaſi cæleſte eſt ſigillum, quo Apoſtolos ſuos Dominus cõſignat. Secundum locum dat miraculis. nam quòd *ſigna & prodigia & virtutes* nominat tribus nominibus (quemadmodum alibi) rem eandem exprimit. Signa porrò vocantur, quòd non ſunt inania ſpectacula: ſed quæ deſtinata ſunt docendis hominibus. Prodigia, quòd ſua nouitate expergefacere homines debent & percellere. Potentiæ aut virtutes, quòd ſunt magis inſignia ſpecimina Diuinæ potentiæ, quàm quæ cernimus in ordinario naturæ curſu. Porrò ſcimus hunc præcipuum fuiſſe miraculorum finem ſub Euangelii exordia, vt doctrinæ accederet maior autoritas. ergo quo quiſque pluribus miraculis donatus fuit, eo magis confirmatum fuit eius miniſterium. quemadmodum dictum eſt in 15. capite Epiſtolæ ad Romanos.

2.Teſ.2.c.9.

13 *Quid eſt in quo.)* Exaggeratio ingratitudinis, quòd in eorum bonum excelluerat, quòd fructum perceperant ex approbatione ſui Apoſtolatus & tamen pſeudoapoſtolorum maledictis aſſentiebantur. Exceptionem ironicè adiungit, quòd illis non fuiſſet oneri. nam reuera hic erat cumulus tot beneficiorum quæ illis præſtiterat, gratuitò illis ſeruiiſſe: ſtrenuè poſtea ipſum contemnere, vt faciebant, quid erat aliud niſi eius modeſtiæ inſultare? id verò quantæ erat inhumanitatis? quare meritò tam vecordem ſuperbiam acriter perſtringit. *Condonate mihi hanc iniuriam*, inquit. Bis enim ingrati erant, qui non modò eum contemnebant, cuius beneficiis erant obſtricti: ſed probro quoque vertebant illi ſuam beneficentiam. Chryſoſtomus putat nullam ironiam ſubeſſe, potiùs eſſe excuſationis verba: ſed ſiquis propius expendat totum contextum, facilè perſpiciet gloſſam hanc alienam eſſe à mente Pauli.

14 *Ecce tertio.)* Commendat factum ſuum, pro quo peſſimam gratiam retulerat à Corinthiis. Se enim duabus de cauſis abſtinere dicit ab eorum facultatibus, quòd eos quærat, non eorum opes: deinde quòd patris officium erga ipſos velit facere. hinc apparet quam laudem mereatur eius modeſtia, quæ cõtemptum illi pariebat apud Corinthios. *Non quæro quæ veſtra ſunt.* Veri probíque Paſtoris officium, non lucrum ex ouibus quærere, ſed ouium ſalutem. quanquam notandum eſt, non ita quærendos eſſe homines, vt quiſque ſuos ſibi diſcipulos habeat. Malum eſt lucro eſſe addictum, aut quæſtus faciendi cauſa, Paſtoris munus obire: ſed diſcipulos abducere poſt ſe ambitionis cauſa, multo peius. at Paulus intelligit mercedem ſe non captare, ſed de animarum ſalute duntaxat eſſe ſolicitum. plus tamen leporis habet quod dicit: valet enim perinde acſi dixiſſet, Ego ampliorem mercedem quàm putetis, requiro: non ſum opibus veſtris contentus, ſed vos quæro totos, vt ſacrificium ex miniſterii mei prouentu Domino offeram. Quid autem ſiquis ex labore ſuo paſcatur? an ille quæret populi ſubſtantiam? certè ſi fidelis eſt Paſtor, ſemper ouium ſalutem quæret, non aliud. ſtipendium quidem acceſſio erit: ſed non niſi eum quem dixi ſcopum ſpectare debet. væ aliò collimantibus. *Parentes Filius.* Ergo pater non erat Philippenſium, qui eum etiam abſentem alebant? ergo ex reliquis Apoſtolis nullus erat pater, quibus victum miniſtrabant Eccleſiæ? Nequaquam id voluit: nam & parentes in ſenectute ali à filiis non eſt nouum. non ergo protinus indigni patrum honore, qui ex Eccleſiæ ſumptibus viuunt: ſed Paulus tantùm ex cõmuni naturæ lege oſtendere voluit, prouenire ex paterno affectu quod fecerat. Quare non debet argumentum hoc in contrariam partem retorqueri. Fecit enim hoc tanquam pater: ſed aliter agendo, pater eſſe non deſiiſſet.

15 *Ego verò libentiſſimè impendam.)* Hoc verò pietatis magis quàm paternæ teſtimonium, quòd nõ ſuam operam modò & quicquid habet facultatis impendere paratus eſt erga eos, ſed vitam quoque: imò quum frigidè ametur, in hoc nihilominus affectu pergat. Quàm vel ferrei pectoris duritiem nõ emolliat, aut

aut frangat tantus amoris ardor, cum tali conſtantia præſertim coniunctus? Cæterùm non prædicat hîc Paulus de ſe quod miremur tantùm, ſed quod etiam imitemur. quare hinc diſcant vniuerſi Paſtores quid Eccleſiis ſuis debeant.

16 *Sed eſto: ipſe non grauaui vos: verùm quum eſſem aſtutus, dolo vos cepi.*

17 *Num per quenquam eorum quos miſi ad vos, expilaui vos?*

18 *Rogaui Titum, & vnà cum illo miſi fratrem: num quid à vobis extorſit Titus? ánnon eodem ſpiritu ambulauimus? ánnon iiſdem veſtigiis?*

19 *Rurſum arbitramini quòd nos vobis excuſemus? in conſpectu Dei in Chriſto loquimur: ſed omnia, chariſſimi, pro veſtra ædificatione.*

20 *Nam metuo ne qua fiat, vt ſi venero, non quales velim reperiam vos: & ego reperiar à vobis qualem nolitis: nequo modo ſint contentiones, æmulationes, iræ, concertationes, obtrectationes, ſuſurri, rumores, ſeditiones.*

21 *Ne iterum, vbi venero, humiliet me Deus meus apud vos, & lugeam multos eorum qui antè peccauerunt, nec pœnitentiam egerunt immunditiæ, libidinis & impudicitiæ quam patrarunt.*

16 *Sed eſto.*) Significant hæc verba, Paulum fuiſſe inſimulatum à maleuolis, quaſi per homines ſubornatos emunxiſſet quod per ſe accipere recuſauerat. non quòd tale quicquam feciſſet: verùm ſua vlna (quod aiunt) alios metiebantur. Nam hoc improbis ſolenne eſt, quicquid facturi eſſent, ſi daretur facultas, in ſeruos Dei impudenter torquere. Cogitur ergo Paulus, vt crimen impudenter confictum à ſe depellat, eorum quos miſit integritatem tueri: nam ſiquid peccaſſent, fuiſſet ei imputatum. Nunc quis miretur in eleemoſynis tam fuiſſe circunſpectum, qui tam iniquis iudiciis poſtquam omnia cauerat, premebatur? Cæterùm eius perſona nobis ſit exemplo, ne tam nouum aut intolerabile nobis videatur, ſiquãdo ad ſimiles calumnias reſpondendum ſit. In primis autem ſit hæc nobis religioſæ cautionis admonitio, ne quam maledicis anſam præbeamus. Videmus enim nõ ſatis eſſe, ſi fidem noſtræ integritatis faciamus, niſi tales deprehendantur, quorum vſi fuerimus opera. quare delectus habendus eſt non leuis neque perfunctorius, ſed exquiſitæ diligentiæ.

19 *Rurſum arbitramini.*) Quoniam anxiè præ aliis excuſare ſe interdum ſolent qui ſibi malè ſunt conſcii: veriſimile eſt, id quoque verſum fuiſſe in calumniam, quòd ſuperiore Epiſtola incubuerat Paulus in defenſionem ſui miniſterii: deinde hoc vitioſum eſt in ſeruis Chriſti, de ſua exiſtimatione nimis eſſe ſolicitos. Has igitur duas calumnias vt repellat, primùm teſtatur ſe in conſpectu Dei loqui, quem malæ conſcientiæ ſemper reformidant. Secundò, aſſerit non tam ſui rationem ſe habere quàm illorum. Per infamiam & bonam famam incedere, adeóque exinaniri paratus erat, ſed vtile erat Corinthiis ipſum retinere exiſtimationem quam merebatur, ne vileſceret eius miniſterium.

20 *Nam metuo.*) Declarat qualiter pertineat ad ipſorum ędificationem, ſuam integritatem vindicari: nam eo quòd in contemptum venerat, multi quaſi excuſſis habenis laſciuiebant. Reuerentia autem, cauſa illis fuiſſet reſipiſcentiæ, quia eius monitionibus auſcultaſſent. Timeo, inquit. Timor hic ex amore erat: nam niſi illi curæ fuiſſet ipſorum ſalus, facilè id totum neglexiſſet. ex quo nihil priuati commodi captabat. nam alioqui timetur offenſio quæ damnoſa fore proſpicitur. *Et reperiar à vobis.* Secundus timor, ne ſeuerius agere cogatur. hoc verò non amoris modò, ſed etiam indulgentiæ ſignum, refugere ſeueritatem, & lenioribus remediis ſtudere. Perinde eſt ac ſi diceret, Quòd nunc de aſſerenda mea autoritate contendo, & in obedientiam reducere vos conor: id facio ne in veſtram contumaciam duriùs ſit animaduertendum, ſi venero & nihil in vobis deprehendero correctionis. Ergo ſuo exemplo docet moderata ſemper remedia quærenda eſſe Paſtoribus, quibus vitia corrigant, priuſquam ad præciſam ſeueritatem ferantur: & ſimul monendo & obiurgando anteuertendum eſſe vltimum rigorem. *Nequo modo ſint contentiones.* Enumerat vitia quæ præcipuè regnabant inter Corinthios, quæ omnia ferè ex eodem fonte proficiſcuntur. niſi enim ſibi quiſque fuiſſet addictus: nunquam certaſſent inter ſe, nunquam æmulati eſſent alii alios, nunquã obtrectaſſent. Vna igitur ſumma eſt prioris catalogi, Defectus charitatis: quia præualebat φιλαυτία & ambitio.

21 *Ne iterum vbi venero humiliet.*) Humilitas illi vitio dabatur, eius culpam retorquet in Corinthios, qui quum deberent eius Apoſtolatum decorare, ignominia potiùs afficiebant. Gloria enim & decus Apoſtolatus Pauli fuiſſet illorum profectus, quum ergo diffluerent multis vitiis, contumeliam illi, quantum in ſe erat, irrogabant. Hoc crimine non accuſat quidem omnes, ſed paucos qui petulanter omnia eius monita contempſerant: Senſus eſt igitur, Contemptim de me ſentiunt, propterea quod abiectus videor, ergo ne humiliationis cauſam mihi præbeant, quin ipſi potius depoſita ferocia, verecundiæ ſenſum induant: & flagitiis ſuis confuſi, ſe humi proſternant, non ex alto deſpiciant alios. Interea veri & germani Paſtoris affectum nobis exprimit, quum luctu aliorum peccata ſe proſequuturum dicit. Et ſanè ita agendum eſt: vt ſuam quiſque Paſtor Eccleſiam animo incluſam geſtet, eius morbis perinde ac ſuis afficiatur, miſeriis condoleſcat, peccata lugeat. Videmus vt Ieremias fontem lachrymarum ſibi dari poſtulet, ad deflendam populi ſui calamitatem. videmus vt pii Reges & Prophetæ, quibus mandata erat populi gubernatio, ſimiles affectus ſuſceperint. Eſt quidem hoc piorum omnium commune, dolore affici quoties Deus offenditur, & fratrum exitium deplorare, ac ſe quodammodo reos pro illis ſupponere apud Deum, ſed plus à Paſtoribus requiritur. Porrò hîc ſecundum catalogum vitiorum recenſet Paulus, quæ tamen ad vnum caput pertinent, nempe Impudicitiam.

Ierem. 9.a.1.

CAP. XIII.

Deut. 16.d.15. Mat.18.c.16. Ioan.8.b.17. Heb.10. *HIC tertius erit aduentus meus ad vos, In ore duorum aut trium teſtium ſtabilietur omne verbum.*

2 *Prædixi & prædico, vt præſens quum eſſem iterum, ita & abſens nunc ſcribo iis qui antè peccauerunt, & reliquis omnibus: quòd ſi venero denuò, non parcam.*

3 *Quandoquidem experimentum quæritis in me loquentis Chriſti: qui erga vos non eſt infirmus, ſed potens eſt in vobis.*

4 *Nam quamuis crucifixus fuit ex infirmitate: viuit tamen ex virtute Dei. ſiquidem & nos infirmi ſumus in illo, ſed viuimus cum illo, ex virtute Dei erga vos.*

1 *Hic tertius*, &c.) Pergit in redarguenda eorum proteruia, de quibus loquutus eſt: quorum alii diſſolutè & libidinosè viuentes, alii contentiones & certamina exercentes inter ſe, eius reprehenſionem non curabant. neque enim in corpus ipſum Eccleſiæ competebat oratio: ſed in membra quædam morbida & ſemiputria. Ideo nunc liberiùs aſperitati indulget; quia negotium illi eſt cum priuatis hominibus, non toto populo, deinde cum eiuſmodi hominibus, apud quos humanitate & lenibus remediis nihil ſe profecturum ſentiebat. Poſt tranſactum apud eos ſeſquiannum, ſecundò eos inuiſerat. nunc tertiò ſe venturum denuntiat, ac tres ſuos aduentus ad conuincendam eorum contumaciam, inſtar trium teſtium fore dicit. Citat Legem de autoritate teſtium, non genuino quidem & literali (vt vocant) ſenſu, ſed per anagogen aut ſimilitudinem, ſuo inſtituto eam accommodans. Verbum, inquit, Legis eſt, ſtandum eſſe duorum aut trium teſtimonio in finiendis controuerſiis. Nam verbum Stabiliri eſt, de re ipſa pronuntiari, vt lis finiatur. Ego quidem vnus ſum, ſed tertiò adueniens, trium teſtium habebo autoritatem. vel, tres mei aduentus, trium teſtimoniorum loco erunt. Triplex enim labor pro illorum ſalute ſumptus, & tribus diuerſis temporibus approbata eius conſtantia, tres homines non immeritò valebant.

2 *Prædixi & prædico.*) Nihil toties amicæ & placidæ monitiones profuerant. ergo ad durius remedium ſe conuertit: quod iam illis coràm verbis minatus fuerat. Quum videmus eum tam præciſè agere, ne dubitemus illos mirum in modum indomitos fuiſſe ac præfractos. patet enim ex eius ſcriptis quanta fuerit alioqui manſuetudine, quàm indefeſſa tolerantia. Verùm vt multa ignoſcere & ſufferre, boni eſt patris: ita ſtulti eſt ac liberorum ſaluti malè conſulentis, non adhibere in tempore ſeueritatem, & clementiam rigore temperare. Satis experimur, nihil eſſe pernicioſius diſſoluta indulgentia. proinde lenitate vtamur, dum licet, & quidem graui & moderata: auſterius, vbi neceſſe erit, nos geramus. Sed quæritur cur ſibi permiſerit Apoſtolus priuata quorundam delicta ſic palàm traducere, vt homines ipſos propemodum digito notet. Reſpondeo, nunquam id fuiſſe facturum ſi occulta fuiſſent peccata. verùm quũ manifeſta eſſent omnibus & vſque ad pernicioſum exemplum diuulgata, non debuit autoribus publici offendiculi parcere. Quæritur ſecundò, quale genus correctionis inflicturum ſe illis minetur: quum verbis acerbiùs vix poſſit eos caſtigare. Ego non dubito quin excommunicatione ſe vindicaturum aduerſus eos intelligat. Quid enim magis horrendum quàm reſecari à Chriſti corpore, ex regno Dei exterminari & Satanæ tradi in excidium, niſi reſipiſcas?

3 *Quandoquidem experimentum.*) Duplex elici ſenſus poteſt ex his verbis. prior eſt, Quandoquidem probare vultis, loquárne à meipſo, an Chriſtus per me loquatur. atque ita exponunt Chryſoſtomus & Ambroſius. Mihi tamen magis placet ita accipi, vt teſtificetur non tam de ſe haberi quæſtionem, quàm de Chriſto ipſo, quum autoritati ſuæ derogatur: tentari Chriſti patientiam, quum ſpernuntur ſuæ admonitiones. acſi diceret, Chriſtus eſt qui per me loquitur: quum ergo meam doctrinam reuocatis ad veſtrum examen, non tam mihi quàm illi facitis iniuriam. Sed obiiciet quiſpiam, Quid? ergóne ſimulac quiſque iactauerit Chriſtum ſe habere autorem, eximetur ab omni probatione eius doctrina? & quis pſeudopropheta hoc non iactabit? quod igitur erit diſcrimen veri & falſi? & vbi tunc erit illud, Probate ſpiritus nunquid ex Deo ſint? Omnes eiuſmodi obiectiones anticipat Paulus, quum Chriſtum dicit fuiſſe efficacem in illis per ſuum miniſterium. Coniunctim enim hæc legenda ſunt: *Chriſti in me loquentis*: &: *Qui in vobis potens eſt, non infirmus*, hoc ſenſu, Chriſtus ſuam erga vos potentiam exerendo in mea doctrina, ſe per os meum loqui teſtatus eſt: vt ignorantiæ nulla vobis ſit excuſatio. Videmus vt non iactet verbis tantùm, ſed reipſa probet Chriſtum in ſe loqui: & Corinthios prius conuincat, quàm ab illis fidem ſibi haberi poſtulet. quiſquis ergo loquetur in Eccleſia, qualicunque ſe titulo venditet, licebit de eius doctrina inquirere, donec ſe in ea patefecerit Chriſtus. neque ita de Chriſto, ſed de homine iudicium fiet. Sed vbi conſtat Dei verbum eſſe quod profertur: valet hoc quod dicit Paulus, fidem ipſi Deo abrogari. Eadem fiducia dicebat Moſes, Quid ſumus ego aut Aaron? vos Deum tentatis. Similiter Ieſaias, An parum
Num.16.b.11. Ieſa.7.b.16. eſt vobis quòd moleſti eſtis hominibus, niſi etiam moleſti ſitis Deo meo? Neque enim amplius reſtat tergiuerſationi locus, hoc patefacto. miniſtrum eſſe Dei qui loquitur, & fideliter officium facere. Redeo ad Paulum. quum tanta fuiſſet miniſterii eius approbatio apud Corinthios, in quo Dominus ſe palàm demonſtrauerat: non mirum ſi tam indignè ferat ſibi reſiſti. Iure quidem ſuo exprobrare illis potuit quod exprobrat: rebelles ſcilicet eſſe Chriſto.

4 *Nam quamuis crucifixus fuit.*) Data opera de abiectione Chriſti loquutus eſt, vt ſubindicaret non aliud in ſe deſpici, quàm quod in ipſo etiam Chriſto deſpicere promptum eſſet, quum exinanitus fuerit
Philip. 2.a.7. vſque ad mortem crucis. Verùm ſimul oſtendit quàm abſurdum ſit crucis humilitatem in Chriſto deſpicere, quæ coniuncta ſit cum incomparabili reſurrectionis gloria acſi diceret, An ideo minoris æſtimabitur à vobis Chriſtus, quòd infirmitatem morte ſua præ ſe tulerit? quaſi verò cæleſtis eius vita, qua poſt reſurrectionem viuit, Diuinæ eius virtutis non ſit luculentum ſpecimen. Nam ſicut caro hîc humanam

Chriſti naturam ſignificat: ita nomen Dei pro eius Diuinitate capitur. Verùm hîc exoritur quæſtio, nunquid tali infirmitate laborauerit Chriſtus, vt ſubiectus neceſſitati fuerit, non volens. nam quod ex infirmitate patimur, patimur coacti & non propria libertate. Quum olim abuterentur hoc prætextu Arriani ad impugnandam Chriſti Diuinitatem, Patres orthodoxi ſolutionem attulerunt, factum id fuiſſe diſpenſatione: qui ita voluerit Chriſtus: non autem quòd eum vlla neceſſitas coegerit. quæ reſponſio vera eſt, modò dextrè intelligatur. Sed ſunt qui perperam diſpenſationem extẽdunt ad humanam Chriſti voluntatem: quaſi non fuerit hæc naturæ eius conditio, ſed permiſſio præter naturam. exempli gratia. Quòd mortuus eſt, dicunt non accidiſſe quòd propriè morti obnoxia eſſet eius humanitas, ſed diſpenſatione: quia mori voluerit. Fateor quidem ideo mortuum quia voluit. ſed vnde hæc voluntas, niſi quia naturam mortalem ſponte induit? Quòd ſi facimus humanam Chriſti naturam ita noſtræ diſſimilem, euerſum eſt præcipuum fidei noſtræ fundamentum. quare ita intelligamus, Chriſtum diſpenſatione, nõ coactione eſſe paſſum: quia quũ in forma Dei eſſet, ſe ab hac neceſſitate eximere poterat: paſſum nihilominus ex infirmitate, quia ſemetipſum exinaniuit. *Nos infirmi ſumus in illo.* Infirmum eſſe in Chriſto, hîc ſignificat ſocium eſſe infirmitaris Chriſti. Ita ſuam infirmitatem glorioſam facit, quòd in ea Chriſto ſit conformis: neque iam amplius horreat probrum quod ſibi commune eſt cum Filio Dei: ſed interea dicit ſe victurum erga eos Chriſti exemplo. Ego quoque, inquit, particeps ero vitæ Chriſti, poſtquam fuero infirmitate defunctus. *Vitam* opponit *Infirmitati*: ideóque hoc nomine florentem & plenum dignitatis ſtatum intelligit. Particula *Erga vos*, poteſt etiam cum *Dei virtute* conſtrui: ſed parum refert, quia ſemper manet idem ſenſus: Corinthios, poſtquam rectè iudicare cœperint, reuerenter & magnificè de virtute Dei, quæ in Paulo erat, ſenſuros: nec externam infirmitatem amplius habituros deſpectui.

5 *Voſmetipſos tentate num ſitis in fide: voſipſos probate. an non cognoſcitis voſmetipſos, quòd Ieſus Chriſtus in vobis eſt? niſi ſicubi reprobi eſtis.*

6 *At ſpero vos cognituros quòd nos non ſimus reprobi.*

7 *Opto autem apud Deũ nequid malifaciatis: non quo nos probati appareamus: ſed vt vos quod honeſtum eſt, faciatis: nos verò veluti reprobi ſimus.*

8 *Non enim poſſumus quicquam aduerſus veritatem, ſed pro veritate.*

9 *Gaudemus enim quum nos infirmi fuerimus: vos autem validi fueritis. hoc verò etiam optàmus, veſtram integritatem.*

5 *Voſmetipſos tentate.*) Confirmat quod ſuperius dixerat Chriſti virtutem palàm apparuiſſe in ſuo miniſterio. Huius enim rei facit ipſos iudices, modò in ſe deſcendant, atque agnoſcant quid ab ipſo acceperint. Primùm, quum vnus ſit Chriſtus, neceſſe eſt vt in miniſtro & populo idem habitet. In populo verò habitans, quomodo ſeipſum in miniſtro abnegabit? deinde ita vim ſuam exeruerat in Pauli prædicatione, vt Corinthiis dubia aut obſcura eſſe non poſſet, niſi prorſus ſtupidi eſſent. Vnde enim fidem habeant? vnde Chriſtum? vnde omnia denique? meritò itaque reuocantur ad ſeipſos, vt ibi reperiãt quod tanquam ignotum contemnunt. Hæc demum vera eſt ac bene fundata miniſtri fiducia, ad doctrinæ ſuæ approbationem, conſcientias eorum citare quos docuit: vt ſi quid habent Chriſti & ſinceræ pietatis, cogantur eius fidem agnoſcere. Tenemus iam quorſum ſpectet Apoſtolus. Cęterum hic locus ſingulari obſeruatione dignus eſt, propter duas cauſſas. Primùm enim oſtendit relationem quæ eſt inter fidem populi & miniſtri prædicationem: nempe quòd hæc ſit mater quæ generat & parit: illa ſit filia quæ originem ſuam non debet obliuiſci. ſecundò valet ad probandam fidei certitudinem, quam nobis Sorbonici ſophiſtæ labefactarunt, imò penitus exterminarunt ex hominum animis. Temeritatis damnant quotquot perſuaſi ſunt ſe eſſe Chriſti membra, & illum habere in ſe manentem, nam morali, quam vocant, coniectura, hoc eſt, ſola opinione contentos eſſe nos iubent, vt conſcientiæ perpetuò ſuſpenſæ hæreant ac perplexæ. Quid autem hîc Paulus? reprobos eſſe teſtatur quicunque dubitant an poſſideant Chriſtum, & ſint ex illius corpore. Quare ſit nobis hæc ſola recta fides, quæ facit vt tutò, neque dubia opinione, ſed ſtabili conſtantique certitudine in gratia Dei acquieſcamus. *Niſi ſicubi reprobi eſtis.* Defert illis quodammodo optionem: malíntne reprobi eſſe quàm debitum reddere ſuo miniſterio teſtimonium. nihil enim medium relinquit, quin aut Apoſtolatum ſuum reuereantur, aut ſe reprobos eſſe concedant. quandoquidem in eius doctrina fundata erat eorum fides: neque alium habebant Chriſtum, quàm ab ipſo acceperant: neque aliud Euangelium, quàm quod eo tradente erant amplexi. vt fruſtra vllam ſalutis ſuæ partem ſeparare ab illius laude tentarent.

6 *Spero vos cognituros.*) Vehementiùs etiamnum ipſos vrget, quum fiduciam hanc præſumit, ſe non reprobatum iri à Corinthiis. Alterutrum erat neceſſe, vel vt Paulo deferrent Apoſtoli honorem, vel vt ſeipſos damnarent infidelitatis, ac faterentur nullam ſe habere Eccleſiam. mitigat tamen rigorem, quũ vtitur verbo Sperandi: ſed ita vt eos officii ſui melius admoneat: nam ſpem de æquitate noſtra conceptã fruſtrari, nimis inhumanum eſt. Spero, inquit, vos cognituros, vbi ſcilicet ad ſanam mentem redieritis. Prudenter autem in hoc ſecundo membro de ſe tacet, ad reputanda Dei beneficia quibus ornati erãt, eos reuocans: imo eorum ſalutem in locum ſuæ autoritatis ſubſtituens.

7 *Opto autem apud Deum.*) Rurſus teſtatur ſe proprium honorem nihil morari: ſed ipſorum tantùm vtilitati velle conſulere. nihil enim minus illis expediebat, quàm doctrinæ eius fructu priuari: quod ſuperbia ſua & contemptu facere cœperant. De me, inquit, aut de mea inter homines exiſtimatione, nõ ſum ſolicitus: ſed tantùm timeo ne Deum offendatis: quinetiam paratus ſum eſſe tanquam reprobus, modò vos careatis omni culpa: Reprobus, inquam, hominum iudicio, qui perſæpe reiiciunt qui digni erant præcipuo honore. quanquam etiam particula *Veluti*, minimè ſuperuacua eſt. Hoc enim eſt quod alibi

dicit, Tanquam impoſtores, & tamen veraces. Atque hæc ſanè vera eſt regula, vt Paſtor, poſthabita ſui ratione, in ſolam Eccleſiæ ædificationem ſit intentus. Famam curet, quatenus publicæ vtilitatis intereſſe viderit: negligere paratus ſit, quoties licuerit abſque publico incommodo.

Suprà 6.b.2.

8 *Non enim poſſumus.*) Hoc eſt, non aliam quæro poteſtatem, neque appeto, quàm quæ mihi à Domino collata eſt, vt ſeruiam veritati: pſeudoapoſtolis perinde eſt, modò poſſint. neque illis curæ eſt ſua poteſtate vti in bonum. In ſumma, honorem ſui miniſterii tuetur ac vendicat, quatenus coniunctus eſt cum Dei veritate. acſi diceret, Quid ad me? niſi enim mihi hoc ſit propoſitū, ſeruire veritati, falſa erit & iniuſta omnis poteſtas quam vſurpauero. Si autem quicquid valeo, id confero ad promouendam veritatem: iam non ago proprium meum negotium: ſalua autem doctrinæ autoritate, veritate illæſa, habeo quod volo. quod igitur tantopere contendo, huc priuato perſonæ meæ ſtudio non impellor. Cæterùm hac ratione innuit, eum qui pro ſola veritate pugnat ac laborat, ſi ita opus ſit, non ægrè paſſurum vt tanquam reprobus habeatur hominum opinione, modò nequid obſit Dei gloriæ, Eccleſiæ ædificationi, & ſanæ doctrinæ autoritati. Locus hic diligenter eſt obſeruandus, propterea quòd poteſtatem quam habere debent Eccleſiæ Paſtores, ſuis finibus terminat: nempe vt ſint miniſtri veritatis. Clamant Papiſtæ dictum eſſe, Qui vos audit, me audit: qui vos ſpernit, me ſpernit. Item, Obedite præpoſitis veſtris. atque hoc prætextu nihil non licentiæ ſibi ſumunt ad infinitam dominationem vſurpandam, quum tamen veritatis profeſſi ſint & iurati hoſtes, ciúſque deſtructionem totis viribus moliantur. Ad tantam impudentiam refellendam ſufficiet vna hæc Pauli ſententia, quæ pronuntiat veritati ſubeſſe ipſos oportere.

Luc.10.c.16. Hebr.13.c.17.

9 *Gaudemus enim, &c.*) Aut particula cauſalis γὰρ loco illatiuæ accipi debet, aut ſecunda eſt ratio cur non recuſet haberi veluti reprobus, in eorum gratiam & commodum. Eligat lector vtrum volet. parum enim refert. Quum dicit, Modò ſitis validi, libenter ſuſtinebo haberi infirmus: oppoſitio eſt vocū, non ſenſuum: nam infirmitas contemptum ſignificat ſicut prius. Validos autem fore Corinthios intelligit, ſi pleni ſint virtute & gratia Dei. *Hoc verò, &c.* Quemadmodum iam aliquoties fecit antehac, iterum nunc repetit, Se neceſſitate, non proprio impulſu fuiſſe auſteriorem quàm vellent. deinde hoc quoque modo ſe illis peperciſſe, ne coràm duriore remedio cogeretur vti. Integritas de qua loquitur, conſiſtit in apta membrorum omnium ſymmetria & ſanitate. alludit autem ad bonos medicos, qui morbos particulares ita curant, vt nihil in corpore mutiletur. & quia eiuſmodi integritatis curam habet, ideo ſe dicit neceſſitatem præuenire acriora remedia adhibendi. Videmus enim vt qui punctionem vel morſum cataplaſmatis initio exhorrent, ad vſtionis vel ſectionis cruciatum adigantur tandem, etiam periculoſo euentu.

10 ***Propterea hæc abſens ſcribo: ne quum præſens fuero, rigidus ſim, iuxta poteſtatem quam dedit mihi Dominus in ædificationem, & non in deſtructionem.***

11 ***Quod ſupereſt, fratres, valete, integri eſtote, conſolationem habete, vnanimes ſitis, in pace agite: & Deus charitatis ac pacis erit vobiſcum.***

12 ***Salutate vos mutuò in oſculo ſancto. ſalutant vos ſancti omnes.***

13 ***Gratia Domini Ieſu Chriſti, & charitas Dei, & communicatio Spiritus ſancti ſit cum omnibus vobis, Amen.***

Ad Corinthios ſecunda miſſa fuit à Philippis Macedoniæ per Titum & Lucam.

10 *Iuxta poteſtatem.*) Primùm rigorem illum munit Dei mandato, ne tonitru videatur ſine fulmine, aut temere concitatus impetus. deinde admonet ſe malle conuertere ſuam poteſtatem in alium vſum, in quem propriè deſtinata eſt, nempe in eorum ædificationem. acſi diceret, Non temere proſiliam ad cruenta remedia, neque iracundiæ meæ indulgebo, ſed tantùm exequar quod Dominus mihi mandauit. Poteſtatem ſibi ad extruendum datam, non autem ad deſtruendum, paulò diuerſa occaſione dicit, quàm ſuperius capite decimo. Illic enim erat commendatio ab vtilitate: quia gratioſum eſſe ſolet, atque à nobis libenter recipitur quòd è re noſtra eſt. hîc verò duntaxat teſtari voluit, Quanquam meritò acerbam plagam infligere poſſet Corinthiis, tamen ſibi longè eſſe optabilius, poteſtatem ſuam in bonum eorum exercere, quàm in exitium: quia proprius ſit illius finis. Nam ſicuti Euangelium ſuapte natura, potentia Dei eſt in ſalutem, & odor vitæ in vitam: per accidens verò odor eſt mortis: ita autoritas quæ illius miniſtris collata eſt, ſalutaris eſſe debet auditoribus: ſi autem cedit in condemnationem, id eſt præter eius naturam. Senſus eſt igitur, Nolite veſtra culpa committere vt in exitium vobis vertatur quod Deus in ſalutem ordinauit. Interea Paſtores omnes admonet Apoſtolus ſuo exemplo, qualiter vſum ſuæ poteſtatis moderari debeant.

Rom.1.b.16. Suprà 2.b.15.16.

11 *Quod ſupereſt fratres.*) Temperat quicquid fuit acerbitatis in tota Epiſtola: quia nolebat exaſperatos relinquere eorum animos, ſed magis placare. tunc enim proſunt obiurgationes, quum veluti melle condiuntur, vt eas auditor placidè admittat: ſi quidem fieri poteſt. quanquam videtur à paucis morbidis redire ad totam Eccleſiam. Itaque eius integritati ſe conſulere teſtatur, & conſolationem optare. *Vnanimes eſſe*, & *in pace agere*, differunt: quia aliud ex alio prouenit. prius pertinet ad opinionum conſenſum: altero beneuolentia & animorum coniunctio ſignificatur. *Et Deus pacis.* Hoc addit, quo plus apud eos valeat exhortatio. ſimul autem innuit Deum nobis adfuturum, ſi pacem inter nos colamus: alienos verò eſſe ab eo quicunque diſſident. Vbi enim diſcordiæ & contentiones, illic diabolum regnare certum eſt. Porrò quæ conuentio luci cum tenebris? Deum pacis & dilectionis vocat, qui pacem & dilectionem nobis commendauit, qui eas amat, qui earum eſt autor. De *Oſculo* diximus in duas Epiſtolas ſuperiores.

13 *Gratia Domini Ieſu.*) Claudit Epiſtolam precatione quæ tria membra continet, in quibus ſalutis noſtræ

noſtræ ſumma conſiſtit. Primùm illis optat Chriſti gratiam: ſecundò, Dei dilectionem: tertiò, communicationem Spiritus. Vocabulum gratiæ non hîc ſignificat gratuitum fauorem, ſed metonymicè capitur pro toto redemptionis beneficio. ſed videtur hic ordo inuerſus, quòd poſterior nominatur Dei dilectio, quæ tamen cauſa eſt illius gratiæ. ideòque ordine præcedit. Reſpondeo, non adeò accuratam ſemper eſſe verborum collocationem in Scripturis: tamen hunc quoque ordinem congruere communi docendi formæ quæ habetur in Scripturis, Nos ſcilicet, quum inimici eſſemus Deo, reconciliatos fuiſſe per mortem Filij eius. quanquam dupliciter Scriptura loqui ſolet. interdū enim pronuntiat quod iam citaui ex Paulo, Inimicitias fuiſſe inter nos & Deum antequam per Chriſtum reconciliaremur. econuerſo audimus quid dicat Ioannes, Deum ita dilexiſſe mundum, vt Filium ſuum vnigenitum daret, &c. Videntur in ſpeciem contrariæ ſententiæ. at facilis eſt conciliatio: ſi quidem hinc Deum, inde nos intuemur. Nam Deus, quātum ad ſe, dilexit ante mundi creationem, neque alia de cauſa nos redemit, niſi quia diligebat. nos autem quum in nobis nihil cernamus præter materiam iræ, hoc eſt peccatum, nullam Dei erga nos dilectionem apprehendere poſſumus abſque Mediatore. Ita fit vt reſpectu noſtri, initium dilectionis ſit à Chriſti gratia. Secundum priorem rationem impropriè loquutus eſſet Paulus, amorem Dei, Chriſti gratiæ poſtponens, hoc eſt cauſam affectui. at ſecundum alteram apta eſſet diſpoſitio, incipere à Chriſti gratia, per quam factum eſt vt Deus nos adoptauerit in filios, & amore ſuo dignatus ſit, quos antè propter peccatum odio & abominationi habebat. *Communicatio Spiritus ſancti* additur, quia non niſi ſola eius directione peruenimus in Chriſti omniúmque eius bonorum poſſeſſionem. Videtur tamen ſimul ad donorum varietatem, cuius alibi meminit, alludere: quia Deus nō ſingulis ſeorſum largitur Spiritum, ſed pro gratiæ menſura cuique diſtribuit, vt Eccleſiæ membra viciſſim inter ſe communicandò, vnitatem foueant.

Rom. 5. b. 10

Ioan. 3. c. 16

ILLVSTRISS. PRINCIPI, AC DOMINO D. CHRISTOPHORO,

Duci VVirtebergenſi, Comiti Monsbelgardiæ, &c.

IOANNES CALVINVS, S.

QVOD ego homo tibi ignotus, Princeps illuſtriſſime, hanc meam lucubrationem tuo nomini dicare non vereor: huius fiduciæ nonnulla excuſatio afferenda eſt, ne temeritatis à quibuſdam fortè damnetur. Ea verò, vt facilis eſt ac expedita, ita breuis erit. Duæ autem ſunt præcipuæ rationes quæ huc me impulerunt. Tametſi enim ad pergendum, in recto curſu ſatis voluntarius per te ſis ac ſtrenuus: hunc tamen non ſuperuacuum fore ſtimulum exiſtimaui, ſi te nominatim inuitarem ad ſtudium eius lectionis, ex qua non parum confirmationis tibi accedet. Nam adiumentum hoc, quo pleríque hodie carent Principes, Diuinitus tibi contigit, vt liberaliter à puero inſtitutus in linguæ Latinæ ſcientia, legendis vtilibus ac piis ſcriptis vacare queas. Quòd ſi vllum fuit vnquam tempus, quo neceſſariæ eſſent ex pia doctrina conſolationes: quid aliud vel maximè heroicis pectoribus reliqui facit præſens Eccleſiæ calamitas, imò plures ac indigniores, quæ inſtare etiamnum videntur? Itaque, vt quiſque ad extremum inuictus ſtare cupit, in hanc fulturam totus recumbat: vt quiſque firmum præſidium appetit, conferre ſe diſcat in hoc veluti aſylum. Porrò in his quatuor Epiſtolis, quas meo labore explicatas tibi offero, eximie Princeps, multa conſolationis argumenta reperies, his temporibus valde apta: quibus recenſendis ideo nunc ſuperſedeo, quòd vltrò ſuis locis & quidem meliùs patefient. Venio ad ſecundam rationem, qua me, vt opus hoc tibi dicarem, impulſum fuiſſe dixi. nam quum in hac rerum perturbatione, quæ alios concutit, alios deiicit prorſus, mira tibi conſtet animi æquabilitas & moderatio, & ſimul aduerſus quaſuis procellas ſingularis conſtantia: totius Eccleſiæ magnopere referre exiſtimo, in te, quaſi in illuſtri ſpeculo, propoſitum omnibus eſſe exemplum quod imitentur. Nam quum hanc ſuis omnibus legem communiter præſcribat Filius Dei, vt malint ſub crucis ſuæ vexillo militare, quàm triumphare cum mundo: pauciſſimi reperiuntur qui ad obeundam talem militiam ſint parati. quo magis neceſſe eſt, raris iſtis exemplis, quale in te perſpicitur, paſſim omnes excitari, vt ſuam mollitiem corrigere diſcant. De meis commentariis hoc tantùm dicam, Plus fortè in illis contineri, quàm mihi verecundè profiteri liceat. cuius rei malo ex ipſa lectione iudiciū ipſe facias. Vale, Princeps illuſtriſſ. Dominus Ieſus te ſibi & Eccleſiæ ſuæ diu ſeruet incolumem, Spiritúque ſuo regat. Geneuæ, Calendis Februarij, M. D. XLVIII.

Dedicatio for 4 following Epistles

IN EPISTOLAM AD GALATAS.

ARGVMENTVM.

QVAM Aſiæ partem incoluerint Galatæ, & quibus finibus limitata fuerit eorum regio, ſatis notum eſt: ſed vnde fuerint oriundi, non perinde conſtat inter ſcriptores. Gallos quidẽ fuiſſe, omnes conſentiunt: vnde & nomen Gallogræcis. Ex qua autẽ parte Galliæ profecti ſint, minus conuenit. Strabo ex Gallia Narbonenſi prodiiſſe Tectoſages, alios Celtas fuiſſe putauit: quem omnes ferè ſunt ſequuti. Sed quum Plinius Tectoſagis Ambianos annumeret, deinde omniũ conſenſu ſocios habuerint Toliſtobogos, qui fuerunt Rheni accolę: mihi veriſimilius eſt Belgas fuiſſe, ab vltimo Rheni tractu, verſus mare Britannicum. Toliſtobogi enim eam partem tenebant, in qua nunc habitãt Cleuenſes ac Brabantii. Verùm inde natus eſt error, mea opinione: quòd quũ manus aliqua Tectoſagum in Narbonenſem Galliam irruptionem feciſſet, nomen ſuum retinuit: & regioni quam occupauerat, ipſum impoſuit. Atque hoc ſignificat Auſonius, quùm dicit, Vſque in Teutoſagos primæuo nomine Belgas. Nam & Belgas nominat: & initio Teutoſagos fuiſſe vocatos teſtatur, qui poſtea Tectoſagi dicti fuerint. Quòd autem Cæſar Tectoſagos in Hercynia ſylua collocat, id migratione factum fuiſſe intelligo: & ex contextu etiam colligere licet. Cæterùm de gentis origine plus ſatis quod ad præſentem locũ. Galatas, qui partem Aſiæ à ſe nominatã tenuerunt, ſicut in tres præcipuos populos diuiſi erant, Tectoſagas, Toliſtobogos & Troemos, ita etiam tres habuiſſe præcipuas ciuitates tradit Plinius. Tãta autem potentia olim floruerunt inter vicinos imbelles, vt magna pars Aſiæ minoris illis eſſet tributaria: tandem exoleſcente patria virtute, deliciis ac luxui ſe dediderunt. Itaque non magna virtute prælio victi & ſubacti fuerunt à Cn. Manlio Conſule Romano. tempore Pauli ſub Romanorum ditione erant. Porrò quũ purè ac fideliter eos inſtituiſſet in Euangelio: ſuperuenerãt eo abſente pſeudoapoſtoli, qui verũ ſemẽ falſis & vitioſis dogmatibus corruperant. Docebant enim neceſſariam eſſe adhuc obſeruationem cæremoniarum. Videri poterat res leuis momenti in ſpeciem. at Paulus tanquam de primario Chriſtianæ fidei capite dimicat: neque immeritò. non enim leue malum eſt, ſuffocari Euangelii claritatem, laqueum iniici conſcientiis, tolli diſcrimen Veteris & Noui teſtamenti. videbat præterea his erroribus coniunctam quoque eſſe impiam & pernicioſam opinionem promerendæ iuſtitiæ. Hæc cauſa eſt cur tanta vehementia & contentione depugnet. nos quoque admoniti quàm grauis & ſeria diſputatio hîc tractetur, eo plus attentionis afferamus ad legendum. Siquis cauſam æſtimet ex Origenis aut Hieronymi commentariis, mirabitur Paulum tantoperè fuiſſe commotum ob ritus quoſdam externos. ſed quiſquis fontem ipſum inſpiciet, agnoſcet res fuiſſe tam acri diſceptatione non indignas. Quia autem nimia credulitate, imò leuitate ac ſtultitia, paſſi fuerant Galatæ ſe à recto curſu abduci: ideo aſperius illos reprehendit. neque enim iis aſſentior, qui pro ingenij tarditate durius fuiſſe tractatos opinantur. Tentati fuerant etiã Epheſij & Coloſſenſes. ſi tam leuiter ceſſiſſent impoſturis, putamúſne mitius cum illis acturum fuiſſe Paulum? Hanc igitur obiurgandi libertatem non populi natura illi dedit, ſed rei potius indignitas extorſit. Nunc poſtquã tenemus quæ fuerit cauſa ſcribendę Epiſtolæ: veniamus ad tractationis ordinem. Duobus primis capitibus pro autoritate ſui Apoſtolatus contendit: niſi quòd per occaſionem, ſub finem ſecundi capitis, in præcipuum ſtatum ingreditur: hoc eſt, in quæſtionem De iuſtificatione hominis: de qua tamen tertio demum capite iuſtam ex profeſſo diſputationem inſtituit. Tametſi autem duobus illis capitibus multa videtur tractare: hoc tamen vnum agit, vt ſe parem ſummis Apoſtolis eſſe probet: ſibíque nihil deeſſe quin Apoſtolus eodem cum illis honoris gradu cenſeatur. Sed ſcire operæpretium eſt cur de ſua exiſtimatione tantopere laboret. nam modò regnet Chriſtus, & ſalua maneat doctrinæ puritas: quid refert ſitne maior Petro, an inferior, vel an ſint omnes inter ſe æquales? Si omnes minui oportet vt creſcat ſolus Chriſtus, inutile eſt de hominum dignitate certamen. Deinde hoc etiã quæri poteſt, cur ſe aliis Apoſtolis comparet. quæ enim illi cum Petro, & Iacobo, & Ioanne controuerſia? quorſum igitur attinebat vnanimes & bene coniunctos inter ſe opponi? Reſpondeo, pſeudoapoſtolos, qui Galatis impoſuerãt, quò ſe melius venditarent, Apoſtolorum nomina prætexuiſſe, quaſi ab ipſis miſſi fuiſſent. Hæc præclara erat inſinuatio, quòd credebantur ſuſtinere Apoſtolorum perſonam, & quaſi ex eorum ore loqui: Paulo interea nomen ac ius Apoſtoli detrahebant. Obiiciebant enim non fuiſſe electum à Domino vnum ex duodecim: nunquam fuiſſe à collegio talem agnitum: doctrinã ſuã non tãtùm à Chriſto non habere, ſed ne ipſis quidem Apoſtolis. ita fiebat vt non modò imminueretur Pauli autoritas: ſed tanquam vnus quiſpiam è grege, ipſis eſſet longè inferior. Si actum fuiſſet de perſonis duntaxat, nõ fuiſſet graue Paulo haberi gregarium aliquem diſcipulum: ſed quum videret doctrinam ſuam inde vileſcere, minoríſque haberi: tacere non debebat quin fortiter reclamaret. Hoc eſt artificiũ Satanæ, quum doctrinam palàm impetere non audet, obliquis cuniculis deiicere eius maieſtatem. Meminerimus ergo, in perſona Pauli fuiſſe veritatem Euangelij impugnatam. nam ſi paſſus fuiſſet honore Apoſtolatus ſe exui, ſequebatur, eum hactenus plus vſurpaſſe quàm ſibi cõpeteret. hæc falſa gloriatio in aliis quoque eum ſuſpectum reddidiſſent. Inde etiam pendebat doctrinæ æſtimatio, quòd non tanquam à Chriſti Apoſtolo profecta ſuſcipi cœpiſſet, ſed à vulgari diſcipulo. Exaduerſo obruebatur ſplendore magnorum nominum. Illi enim quum Petri, & Iacobi, & Ioannis titulo gloriarentur, ſibi Apoſtolicam autoritatẽ arrogabant. Huic iactantiæ niſi viriliter reſtitiſſet Paulus, locum cedebat mendacio, & rurſus in ſua perſona veritatẽ opprimi ſinebat. De vtroque igitur ſeriò cõtendit, & quòd Apoſtolus ſit cõſtitutus à Domino, & quòd reliquis nihilo ſit inferior: ſed pari iure ac dignitate, ſicuti cõmune cũ illis nomen habeat. Poterat quidẽ negare illos à Petro &

collegis

collegis vel fuiſſe miſſos, vel habere aliquod mandatũ: ſed multo plus grauitatis habet hæc defenſio, quòd Apoſtolis ipſis non cedit: quia ſi declinaſſet, creditus fuiſſet cauſæ ſuæ diffidere. Ieroſolyma tunc erat omniũ Eccleſiarũ mater, quòd inde Euangeliũ in totum orbẽ manauerat, & quaſi primaria ſedes erat regni Chriſti. Quiſquis inde venerat in alias Eccleſias, meritò reuerenter excipiebatur. Sed multi erant ſtulta gloria inflati, quòd familiares fuiſſent Apoſtolis, vel ſaltem in eorum ſchola inſtituti. Ideo nihil illis placebat, niſi quod Ieroſolymis vidiſſent. alios omnes ritus illic nõ vſitatos, non tãtùm reſpuebant, ſed audacter etiam damnabant. Talis moroſitas, deterrima eſt peſtis: quum morem Eccleſiæ vnius volumus pro vniuerſali lege valere. Naſcitur autem ex præpoſtero zelo, quum erga magiſtrũ aliquẽ vel locũ ita ſumus affecti, vt ſine iudicio, loca omnia & omnes homines velimus ad vnius hominis ſenſum, ad vnius loci inſtituta, tanquam ad cõmune præſcriptũ adigere. quanquam ſemper admiſta eſt ambitio: imò ſemper nimia moroſitas eſt ambitioſa. Vt redeam ad iſtos pſeudoapoſtolos: ſi tantummodo praua æmulatione vbique vſum cæremoniarum ingerere tentaſſent, quas Ieroſolymis viderant ſeruari: iam in eo nõ leuiter peccaſſent. eſt enim iniquum, ex conſuetudine protinus facere regulam. Sed plus erat mali in doctrina impia & pernicioſa, quòd religione volebant obſtrictas tenere conſcientias, quòd iuſtitiam in obſeruatione collocabant. Nunc tenemus cur in aſſerendo ſuo Apoſtolatu tam animoſus ſit Paulus, & cur reliquis Apoſtolis ſe opponat. Id agit vſque ad finem ſecundi capitis, vbi tranſitũ ſibi facit ad cauſæ tractationem: nempe gratuitò nos iuſtificari coram Deo, nõ operibus Legis. Nam hoc argumento nititur, Si vim iuſtificandi non habent cæremoniæ, non eſſe igitur neceſſariam earum obſeruationem. quanquam non de ſolis cæremoniis agit, ſed generaliter de operibus diſputat: alioqui frigeret totum argumentum. Sicui nimis remotum hoc videtur, duo cõſideret. Primò non potuiſſe aliter expediri quæſtionem, quàm ſumpto generali principio, Iuſtificari nos mera Dei gratia: quod non cæremonias modò, ſed alia etiam opera excludit. Deinde, Paulum non tam ſolicitum fuiſſe de cæremoniis, quàm de impia opinione acquirendæ ex operibus ſalutis. Notemus ergo, Paulum non ineptè ab ouo (quod aiunt) ordiri: ſed neceſſariò fontem ipſum indicare: vt ſciant lectores non hîc de vmbra aſini litigari, ſed de re omnium maxima, Qua ratione ſalutem obtineamus. Falluntur ergo qui putant Apoſtolum in particulari quæſtione ſe continere de cæremoniis: neque enim illa per ſe expediri poterat. Simile habemus exemplum Actorum 15. a. 2. Lis & contentio de cęremoniis agitabatur, an obſeruatu eſſent neceſſariæ: in ea diſcutienda concionantur Apoſtoli De importabili iugo Legis, De gratuita pẽccarorũ remiſſione. Quorſum hæc? videtur enim abſurda eſſe digreſſio à propoſito: ſed non ita eſt. nõ enim ſolidè aliter refutari particularis error poterit, quàm ſumpto vniuerſali principio. Quemadmodum exempli gratia, Si de prohibito eſu carnium diſputandum mihi ſit, non tantùm de cibis mentionem faciam, ſed generali doctrina me armabo: quid humanæ traditiones ad ligandas conſcientias valere debeant: atque illud arripiam, Vnicum eſſe legiſlatorem, qui poteſtatem habet ſeruandi & perdendi. Summa ſit: Paulus hîc argumentatur à genere ad ſpeciem negatiuè: quæ eſt ordinaria & maximè naturalis diſputandi ratio. Quibus porrò teſtimoniis ac rationibus hanc ſententiam probet, Iuſtificari nos ſola Chriſti gratia, ſuo loco videbimus. Hoc exequitur vſque ad finem tertij capitis. Initio quarti tractat de recto cæremoniarum vſu, & cur inſtitutæ fuerint: vbi etiam abolitas nunc eſſe commonſtrat. Obuiandum enim erat huic abſurdo quod protinus cuique in mentem veniſſet, Quorſum igitur cæremoniæ? an fuerunt inutiles? an fruſtra in illis Patres ſe occuparunt. Vtrunque breuiter definit, ſuo tẽpore non fuiſſe ſuperuacuas, & nunc abrogatas eſſe Chriſti aduentu: quia ſit ipſarum veritas & finis. quare in eo manendũ eſſe docet. Vbi etiã breuiter attingit quid à conditione Patrum noſtra differat. vnde ſequitur, peruerſam & noxiam eſſe doctrinam pſeudoapoſtolorum, quæ Euangelii claritatem veteribus vmbris obſcuret. doctrinæ admiſcet quaſdam exhortationes ad mouẽdos affectus. Circa finem capitis, pulchra allegoria ſuam diſputationem exornat. Quinto capite hortatur ad retinendam libertatem Chriſti ſanguine acquiſitam, ne conſcientias ſuas hominum placitis illaqueandas tradant. ſed interea ſimul admonet quis legitimus ſit libertatis modus. Atque hac occaſione quæ vera ſint Chriſtianorum exercitia, oſtendit: ne cæremoniis fruſtra occupati, quæ præcipua ſunt, negligant.

IN EPISTOLAM PAVLI AD GALATAS COMMENTARIVS.

CAPVT I.

PAVLVS Apoſtolus, non ab hominibus, neque per hominẽ, ſed per Ieſum Chri-
ſtum, & Deum Patrem, qui ſuſcitauit illum ex mortuis,
2 *Et qui mecum ſunt fratres omnes, Eccleſiis Galatiæ:*
3 *Gratia vobis & pax à Deo Patre, & Domino noſtro Ieſu Chriſto:*
4 *Qui dedit ſeipſum pro peccatis noſtris, vt nos eriperet à præſenti ſeculo*
maligno, ſecundum voluntatem Dei & Patris noſtri.

5 *Cui gloria in ſecula ſeculorum, Amen.*

1 *Paulus Apoſtolus, non ab hominibus.*) Diximus alibi Paulum in ſalutationibus nomen Apoſtoli ſibi adſcribere ſolitum, vt à perſona authoritatem conciliet ſuæ doctrinæ. Perſonæ verò authoritas, non ab hominum vel iudicio, vel arbitrio, ſed à ſola Dei vocatione pendet. itaque audiri poſtulat, quia eſt Apoſtolus. Semper illud retineamus, Solum Deum, in Eccleſia audiendum eſſe, & qui ab eo conſtitutus eſt magiſter, Ieſum Chriſtum. Ergo quicunque locum docendi arrogare ſibi vult, nomine Dei aut Chriſti loquatur oportet. Sed quia de Pauli vocatione magis ambigebatur inter Galatas: ideo ad eam aſſerendam plus quiddam exprimit quàm in aliis Epiſtolis. neque enim ſe tantùm affirmat vocatum à Deo, ſed ex aduerſo negat Vel ab hominibus, vel per homines. Notandum eſt, non de communi Paſtorum officio, ſed de Apoſtolatu ipſum loqui. Non audebant calumniatores illum penitus ſpoliare honore miniſterii: Apoſtoli tantùm nomen & ius eripiebant. Loquimur nunc de Apoſtolatu in propria ſignificatione. nam dupliciter capitur hoc vocabulum: aliquando ſignificat quoſlibet Euangelii præcones: ſed hîc ſpecialiter primarium in Eccleſia ordinem, vt ſit Paulus æqualis Petro & reliquis duodecim. Primũ illud membrum, Non eſſe vocatum ab hominibus, commune habebat cum omnibus veris Chriſti miniſtris. Vt nemo ſibi honorem debet ſumere: ita non eſt in hominum poteſtate deferre quibus libuerit. Solius enim Dei eſt Eccleſiam ſuam regere. ergo vocatio non poteſt eſſe legitima, niſi ab ipſo. Tametſi autem ritè vocatus interdum quiſpiam erit Eccleſiæ reſpectu, qui tamen praua cupiditate, non recta conſcientia ad miniſterium peruenerit: hîc tamen Paulus de perfecta vocationis ſuæ approbatione loquitur, in qua nihil deſiderari queat. Obiiciet quiſpiam, Annon pſeudoapoſtolis quoque idem iactare ſæpe contingit? fateor: & quidem arrogantius, maioréque ſupercilio quàm ſolent ſerui Domini: ſed res ipſa eos deficit, quam Paulo licuit in medium proferre. Secundum membrum, Non eſſe vocatum per hominem, peculiariter competebat Apoſtolis: neque enim hoc vitioſum tunc fuiſſet in Paſtore. Paulus ipſe oppidatim cum Barnaba ſuffragiis preſbyteros creabat: idem fieri iubet à Tito & Timotheo. Atque iſta eſt ordinaria ratio eligendi Paſtores: neque enim expectandum eſt dum reueler Deus è cælo quos elegerit. cur ergo à ſe reiicit Paulus quod non modò malum non eſt, ſed etiam eſt laudabile? Iam dixi non ſatis fuiſſe Paulo, ſi Paſtorem ſe aut vnumquemlibet ex Euangelii miniſtris probaſſet: nam de Apoſtolatu agebatur. Apoſtolos autem alio modo eligi oportuit quàm Paſtores, nempe immediatè (vt loquuntur) ab ipſo Domino. Ita Chriſtus ipſe duodecim vocauit: & quum ſucceſſor eſſet ſubrogandus in locum Iudæ, non audet Eccleſia ſuffragiis vnum eligere, ſed ad ſortẽ cõfugit. Certum eſt, nõ adhibitã fuiſſe ſortẽ in electionibus Paſtorum. cur id fit in ordinatione Matthiæ? vt Diuinitus coopretur: quia Apoſtolatum ab aliis miniſteriis diſcerni oportebat. Itaque vt ſe eximat Paulus à vulgari ordine miniſtrorum, vocationem ſuam à Deo immediatam eſſe contendit. Sed quomodo ſe negat per homines vocatum, quum Lucas referat ipſum & Barnabã ab Antiochena Eccleſia fuiſſe vocatos? Reſpondent aliqui, antè functum fuiſſe Apoſtolatu: itaque illam ordinationem non fuiſſe fundamentum Apoſtolatus. Sed rurſum poteſt excipi, tunc primùm Gentibus deſtinatum fuiſſe Apoſtolum: quarum in numero erant Galatæ. Itaque verior & planior reſponſio eſt, eum noluiſſe hîc prorſus excludere vocationem Eccleſiæ: ſed tantùm oſtendere ſuum Apoſtolatum maiore prærogatiua niti. Quod verum eſt: neque enim Antiocheni Paulo manus impoſuerunt proprio iudicio, ſed oraculo iuſſi. Quia igitur Diuinitus per reuelationem vocatus fuit, & deinde per Spiritum ſanctum deſignatus ac nuncupatus fuit Gentium Apoſtolus: ſequitur, non fuiſſe introductum per homines, vtcunque ſolennis ritus ordinationis poſtea acceſſerit. Sicui placeat obliqua inter Paulum & pſeudoapoſtolos antitheſis, nõ repugno: quia illi hominum nomine gloriabantur, ita perinde erit acſi diceret, A quibuſcunque miſſos ſe fuiſſe iactent, ego ſanè ero ſuperior, qui mandatum habeo à Deo & Chriſto. *Per Ieſum Chriſtum & Deum P.* Deum patrem & Chriſtum facit autores ſui Apoſtolatus. Chriſtum prius nominat, quia eius eſt mittere, & pro ipſo legatione fungimur. Verùm amplificationis cauſa addit etiam Patrem: acſi diceret, Sicui non ſufficit maieſtas Chriſti, ſcit etiam à Deo Patre iniunctum mihi eſſe munus. *Qui ſuſcitauit illum.* Nõ abs re mentionẽ reſurrectionis facit hoc loco: eſt enim regni Chriſti initium. Inde autem vilipendebant Paulum, quòd non fuiſſet in terris cum Chriſto verſatus. contrà ſignificat, Chriſtum ſicuti per reſurrectionẽ glorificatus eſt, ita verè demum exeruiſſe potentiam ſuam in regenda Eccleſia. Ergo plus dignitatis habet Pauli vocatio, quàm ſi à Chriſto adhuc mortali fuiſſet ordinatus. Atque hæc circunſtantia notatu digna eſt: quia ſubindicat Paulus, admirabilem Dei potentiam, quæ in Chriſti reſurrectione apparuit, à ſuis obtrectatoribus malignè oppugnari: quia cæleſtis Pater, qui Chriſtum à morte excitauit, idem Paulum conſtituit illius ſuæ virtutis præconem.

Act.14.d.23. 1.Tim.5.c.17. Tit.1.b.5.

Mat.10.a.1. Act.1.d.23.

Act.12.c.11. d.26.

2 *Et qui mecum ſunt fratres.*) Videtur cõmuniter ſcripſiſſe multorum nomine: vt ſi vni minus tribuerent, at ſaltem audirent plures, nec ſpernerent totam congregationem. Solet enim potius circa finem adſcribere ſalutem à fratribus, quàm eos ſibi tanquã ſcriptionis ſocios initio adiungere. ſaltem non plures duobus vſquam nominat, eóſque notos. hîc verò ſecus: nam omnes ſimul cõplectitur. quod non puto ſine cauſa factum. debuit autem tot piorum conſenſus aliquid ſaltem valere apud Galatas, vt magis dociles ac manſuetos redderet. *Eccleſiis.* Erat ampla regio, ideo plures habuit diſperſas Eccleſias. Sed mirũ eſt hunc titulum concedi Galatis, qui propemodum à Chriſto deſciuerant. Vbi enim Eccleſia, ibi fidei vnitas. Reſpõdeo, Quum illic eſſet profeſſio Chriſtianiſmi, quum eſſet vnius Dei inuocatio, Sacramentorum vſus, & qualecunque miniſterium, ſuperfuiſſe adhuc Eccleſiæ inſignia. Non igitur ſemper ea extat in Eccleſiis puritas quæ deſiderari poſſit. quæ puriſſimæ ſunt, ſuos tamen næuos habent. aliæ non tantùm maculis ſunt aſperſæ, ſed ferè deformatæ. Non igitur adeò nos offendi doctrinæ & morſum vitiis conuenit, vt ſi non omnia arrident in quouis cœtu, protinus Eccleſiæ nomen detrahamus. longè aliam manſuetudinem nos hîc Paulus docet. Interea tamen ſic agnoſcendi ſunt pro Chriſti Eccleſiis cœtus qui vitiis laborant,

laborant,vt quicquid eſt in illis mali,nihilominus damnemus. Neque enim vbi eſt qualiſcunque Eccleſia,illic eſt eorum omnium perfectio quæ in Eccleſia deſideranda eſſent. Hoc ideo dico, quia Papiſtæ hac vocula arrepta,ſtabilitum eſſe volunt quicquid obtrudere ipſis libuerit.quanquam multū abeſt quin talis ſit Eccleſiæ ſtatus & forma Romæ, qualis in Galatia fuit. Si Paulus hodie viueret, miſeras illic Eccleſiæ ruinas, & horrendam diſſipationem agnoſceret, nullum ædificium. Siquis breuius habere malit: per ſynecdochen vocatur Eccleſia, vbi eſt aliqua Eccleſiæ portio, etiamſi non omnia in ſolidum reſpondeant.

3 *Gratia vobis & pax.*) De hac ſalutationis formula dictum eſt in aliis Epiſtolis. Maneo in ſententia, Paulum Galatis optare Deum propitium,&deinde omnia proſpera:quandoquidem ex beneuolentia Dei, nobis fluit rerum omnium felix ſucceſſus. A Patre ſimul & Chriſto vtrunque precatur, quia extra Chriſtum neque gratia,neque vllus bonus ſucceſſus.

4 *Qui dedit ſeipſum.*) Commendat hîc ab initio Chriſti gratiam,vt ad eum Galatas reuocet, atque in ipſo retineat. Nam ſi dignè reputaſſent hoc redemptionis beneficium,nunquam ad alienas obſeruationes delapſi fuiſſent. Qui enim Chriſtum ritè nouit,eum mordicus apprehendit, & amplectitur vtroque brachio:in eo totus occupatur,nihil præter ipſum deſiderat. Itaque hoc quoque optimū remedium eſt, quo purgemus mentes quouis genere errorum ac ſuperſtitionū, reducere in memoriam quid nobis ſit Chriſtus,& quid nobis attulerit.neque exigua res ſignificatur his verbis,Qui ſemetipſum pro peccatis noſtris dedit. Præmonere enim Galatas voluit, peccatorū expiationē, & hac ratione perfectam iuſtitiā non alibi quærendā eſſe,quàm in Chriſto: quia ſe obtulerit Patri in ſacrificium: & talem eſſe hoſtiā,cui alias quaſuis ſatisfactiones opponere ſit nefas. deinde tantæ eſſe dignationis hanc redemptionem, vt nos in admirationem rapere totos debeat. Cæterùm quod hîc Chriſto Paulus adſcribit, Scriptura alibi in Deum Patrem transfert: propriè vtrunque. Nam & Pater æterno conſilio hanc nobis expiationem decreuit, & in eo teſtatus eſt ſuum erga nos amorem, quòd ne vnigenito quidem pepercit quin pro nobis ipſum traderet. Chriſtus verò ipſe victimam ſe obtulit, vt nos reconciliaret Deo. Vnde ſequitur, mortem eius,ſatisfactionem eſſe pro peccatis. *Vt nos eriperet.* Finem quoque redēptionis declarat, quòd Chriſtus nos ſibi acquiſiuit morte ſua in peculium:id fit quum ſegregamur à mundo:nam quandiu ex mundo ſumus,non pertinemus ad Chriſtum.Nomen *ſeculi*,hîc pro corruptione quæ in mundo eſt,capitur: ſicut in Epiſtola Ioannis,quum dicitur,Totum mundum in maligno poſitum eſſe: & pluribus aliis locis. Aliter in Euangelio,quum dicit Chriſtus,Nō rogo vt tollas eos è mundo,ſed vt ſerues eos à malo:nam illic præſentē vitam ſignificat. Quid ergo hoc loco eſt Mundus? homines à regno Dei & Chriſti gratia ſeparati. Homo enim quandiu ſibi viuit,totus eſt damnatus:ſunt igitur Mundus & Regeneratio,res inter ſe oppoſitæ:ſicuti Natura & Gratia, Caro & Spiritus. Ita qui ex mundo nati ſunt, nihil habent præter peccatum & malitiam:nō creatione,ſed corruptione. Chriſtus ergo pro peccatis noſtris mortuus eſt, vt nos à mundo redimeret, vel ſegregaret. *Maligno.* Hoc epithetum addidit, vt de corruptela aut prauitate quæ eſt ex peccato, loqui ſe oſtenderet: non autem de Dei creatura, aut vita corporali. Sed tamen hac vna voce, tanquam ictu fulminis, proſternit omnem humanam ſuperbiam. Teſtatur enim,extra renouationem quæ fit Chriſti gratia, nihil eſſe in nobis niſi meram nequitiam. Ex mundo enim ſumus: ac donec nos Chriſtus eripiat, mundus in nobis regnat, & ei viuimus. Quantumuis igitur ſibi placeant homines, nequam ſunt & praui, cum tota ſua præſtantia. Non videntur quidem ſibi tales : nobis tamen ſatis ſit quòd Dominus per os Pauli ita pronuntiet. *Secundum voluntatem.* Primùm gratiæ fontem oſtendit: nempe Dei propoſitum. Sic enim Deus dilexit mundum, vt filium ſuum vnigenitum daret. Sed notandum eſt, Paulum omnibus hominum compenſationibus aut meritis ſolere Dei propoſitum opponere: ita Voluntas hîc ſignificat quod vulgò nominant Beneplacitum. Senſus eſt igitur Chriſtum pro nobis paſſum fuiſſe,non quia digni eſſemus,aut quia attulerimus aliquid quod ipſum prouocaret: ſed quia tale fuit Dei conſilium. *Dei & Patris noſtri*, perinde valet acſi fuiſſet dictum, Dei qui Pater noſter eſt.

Rom.8.f.32. 1.Ioan.5.d.19. Ioan.17.c.15. Ioan.3.d.16.

5 *Cui gloria.*) Erumpit in ſubitam gratiarum actionem, vt eorum acuat mentes ad conſiderandum inæſtimabile hoc Dei beneficium : quò magis ſe poſtea dociles præbeant. quanquam eſt etiam generalis exhortatio : vt quoties in memoriam reuocatur illa Dei miſericordia, ſtatim ad eum glorificandum nos incitet.

6 *Miror quòd ita citò transferimini à Chriſto, qui vos vocauit in gratia,ad aliud euangeliū:*

7 *Quod non eſt aliud, niſi quòd ſunt quidam qui vos turbant, ac volunt euertere Euangelium Chriſti.*

8 *Verùm etiamſi nos, aut Angelus è cælo euangelizet vobis præter id quod euangelizauimus vobis,anathema ſit.*

9 *Quemadmodum prædiximus, nunc quoque iterum dico, Si quis vobis euangelizauerit præterquam quod accepiſtis,anathema ſit.*

6 *Miror quòd.*) Incipit ab obiurgatione, quæ tamen lenior eſt aliquanto quàm merebantur : ſed ſuam vehementiam mauult conuertere aduerſus pſeudoapoſtolos,vt videbimus. Arguit autem eos defectionis non à ſua doctrina tantùm, ſed à Chriſto. Nam Chriſtum tenere aliter non poterant, quàm ſi agnoſcerent eius beneficio nos manumiſſos eſſe à ſeruitute Legis. Porrò neceſſitas quam conſtituebant pſeudoapoſtoli in cæremoniis, prorſus erat contraria. Sic à Chriſto transferebantur, non quia omnino Chriſtianiſmum abiicerent,ſed quia in tali corruptela tantùm illis relinquebatur factitius Chriſtus. Sic hodie Papiſtæ,quia dimidium & lacerum Chriſtum habere volunt,nullum habēt: ideóque tranſlati ſunt à Chriſto : pleni enim ſunt ſuperſtitionibus, quæ ex diametro cum Chriſti natura pugnant. Diligenter

hoc notandum, *transferri nos à Chriſto*, quum ad ea delabimur quæ eius officio contraria ſunt: neque enim miſceri poteſt lux cum tenebris. Eiuſdem eſt rationis quod vocat *aliud Euangelium*, hoc eſt, aliud à vero: & tamen profitebantur pſeudoapoſtoli ſe Euangelium Chriſti prædicare: ſed quum miſceret ſua figmenta, quibus deſtruebant præcipuā vim Euangelii, ideo falſum, corruptū, & adulterinum euangelium habebant. Vtitur autē verbo præſentis temporis: quaſi adhuc in actu ſit eorū lapſus, vt vulgò dicunt, quaſi diceret, Nondum vos dico eſſe trāſlatos: nam tunc eſſet difficilius redire in viā. Nunc verò, dum adhuc eſtis in medio curſu, gradum reflectite potius quàm vltrà pergatis. Aliqui legūt, Ab eo qui vocauit vos in gratia Chriſti, de Patre intelligentes: ſed lectio quam ſequuti ſumus, eſt ſimplicior. Quod autem dicit, Vocatos à Chriſto fuiſſe per gratiam, valet ad exprobrandam illis ingratitudinem. Deficere à Filio Dei, per ſe indignum & flagitioſum: ſed ab eo deficere quū nos gratuitò vocauerit ad ſalutem, multo eſt fœdius. auget enim bonitas eius erga nos, ſceleris grauitatem, ſi ingrati ſimus. *Cito.* Auget turpitudinē inconſtantiæ: nullum quidem tempus maturum eſt defectioni à Chriſto: ſed eo magis vituperandi erant Galatæ, quod ſimulátque pedem illinc mouerat Paulus, abducti fuerant. Ergo ſicut eorum ingratitudinem priùs comparatione gratuitæ vocationis amplificauit: ita nunc leuitatem circunſtantia temporis amplificat.

7 *Quod non eſt aliud.*) Quidam ſic reſoluunt, Quum non ſit aliud Euangelium: acſi eſſet ſpecies correctionis, nequis putaret eſſe plura euangelia. Ego, quod ad verborum expoſitionem ſpectat, ſimplicius accipio: nam cōtemptim loquitur de doctrina pſeudoapoſtolorum, quod ſit tantùm materia turbatum & deſtructionis. quaſi diceret, Quid afferunt iſti? quid cauſæ habent cur impugnent doctrinam à me traditā? nempe vos turbant, & Euangelium euertunt: nihil agunt præterea. Senſus tamen eodem redit: nam fateor hac loquutione corrigi quod dictum fuerat de alio euangelio: negat igitur Euangelium eſſe, ſed meram perturbationē. Tantùm volui admonere, Aliud hìc (meo iudicio) accipi pro Alia re. Quemadmodum ſolemus dicere, Hoc nihil eſt niſi quod vis fallere. *Volunt euertere.* Secundum crimen illis impingit, quod faciant Chriſto iniuriam, Euāgelium illius euertere volentes. Eſt autem valde atrox crimen: nam Euerſio plus eſt quàm Corruptela. Neque tamen immeritò illis impingit: neque enim ſtat Chriſtus, & Euangelii doctrina corruit, vbi aliò transfertur laus hominis iuſtificandi, & conſcientiis laqueus induitur. Semper enim videndum quæ ſint in Euangelio præcipua. hæc qui oppugnat, deſtructor eſt Euangelii. Nomen *Chriſti* quod additur, exponi bifariam poteſt: vel quod à Chriſto authore profectum ſit: vel quòd purè Chriſtum oſtendat. Cæterùm non dubium eſt quin hoc epitheto deſignare voluerit verum germanúmque Euangelium, quod vnicum cenſeri debet.

8 *Verum etiamſi nos.*) Hìc magna confidentia inſurgit ad vindicandam doctrinæ ſuæ authoritatem. Ac primò quidem doctrinam à ſe prędicatam, aſſerit eſſe vnicum illud Euangelium quod nefas ſit labefactari. Poterant enim alioqui excipere pſeudoapoſtoli, Nos quoque volumus Euangelium manere illibatum, nec minus honorificè quàm tu, de illo ſentimus. Quemadmodum hodie Papiſtæ clamitant: ſibi ſacroſanctum eſſe Euangelium, & nomen ipſum magna reuerentia exoſculantur: ſed quum ad probationem ventum eſt, tūc puram & ſimplicē Euāgelii doctrinam rabioſè vexant. Ergo Paulus generali illa teſtificatione non contentus, definit quale ſit illud Euangelium, & quid contineat: ac ſuam doctrinam pronuntiat verum eſſe Euangelium, ne alibi quæratur. Quid enim profuerit dare nomen Euangelio, & neſcire quid ſibi velit? Apud Papiſtas quidem id fortè ſufficeret, vbi valet fides implicita: ſed apud Chriſtianos nulla eſt fides, vbi nulla eſt cognitio. Ergo ne Galatæ, Euangelio aliàs obedire parati, vacillent huc & illuc, & ſuſpenſi non inueniant vbi debeant pedem figere: Paulus in ſua doctrina conſiſtere eos iubet. Porrò adeò certam haberi fidem vult ſuæ prædicationi, vt maledictionem denuntiet omnibus qui contradicere auſi fuerint. Quinetiam incipit à ſeipſo, quod operæpretium erat: nam ita calumniam pręuenit, qua eum grauaſſent maleuoli: Tu abſque controuerſia recipi vis quicquid abs te prodierit, quia tuum eſt. Ergo vt oſtendat nullam ſe hìc habere rationem ſui, poteſtatem quicquam audendi aduerſus hanc doctrinam, in primis ſibi adimit. Non alios ſibi hoc modo ſubiicit: ſed omnes ſecum, vt par eſt, cogit in ordinem, vt verbo Dei ſint ſubiecti. Sed quo maiore impetu proſternat falſos apoſtolos, vſque ad Angelos conſcendit: neque ſimpliciter audiendos negat, ſiquid aliud afferant: ſed execrabiles eſſe debere pronuntiat. Videri poſſit hoc abſurdum nonnullis, quòd Angelos committat in certamen cum ſua doctrina: ſed qui rite omnia expendet, videbit eum neceſſariò hoc feciſſe. Certum quidem eſt, cæleſtes Angelos nihil poſſe aliud afferre quàm certam Dei veritatem: ſed quum de fide doctrinæ in hominum ſalutem Diuinitus reuelatæ eſſet diſceptatio: non ſatis habuit eam eximere ab hominum arbitrio, niſi Angelis etiam ſuperiorem aſſereret. Ideo quum Angelis iudicium anathematis denuntiat, ſi aliud docuerint: tametſi eſt argumentum ab impoſſibili, non tamen eſt ſuperuacuum. Neque enim parum valet hic exceſſus ad amplificandam Paulinæ prædicationis fidem. Videbat ſe & illam premi altis hominum titulis: reſpondet, ne Angelos quidem habere quicquam momenti ad illam deprimendam. Neque iniuriam facit Angelis: nam quum illuſtrandæ, quibuſcunque fieri poteſt modis, Dei gloriæ ſint creati, qui in hunc finem piè abutitur ipſorum nomine, nihil derogat illorum dignitati. Hinc autem nōn tātùm colligimus quanta ſit verbi Dei maieſtas, ſed fides etiam noſtra ſingularem confirmationem percipit, dum verbo Dei freti, tutò poſſumus Angelis inſultare ac maledicere. Quum dicit, *anathema eſto:* ſubaudiendum eſt Vobis. De nomine Anathematis dictum eſt 1. Corinth. 12. a. 3: execrationem hìc ſignificat, & capitur pro verbo Hebraico חרם

9 *Quemadmodum prædixi.*) Nunc omiſſa ſui & Angelorum mentione, generaliter iterū repetit, nulli mortalium fas eſſe aliud tradere quàm didicerant. Nota verbū *accepiſtis:* ſemper enim huc incumbit, ne ignotum Euangelium, imaginatione ſua quaſi in aere ſuſpendant: ſed teneant certam eius definitionem, ac ſeriò perſuaſi ſint, illud quod illis traditum eſt & amplexi ſunt, verum Chriſti eſſe Euangelium. Nam fidei nihil minus conuenit quàm opinatio. Quid igitur ſiquis hæſitet, quid & quale ſit Euan-

gelium ignorans? Præcipit itaque pro diabolis haberi quicunque Euangelium aliud à ſuo afferre auſi fuerint: Aliud nominans, cui aliena commenta aſſuuntur. Neque enim prorſus contraria erat doctrina pſeudoapoſtolorum, aut etiam diuerſa: ſed falſis additamentis corrupta. Puerile igitur erit Papiſtarum ſubterfugium, quum ſic Pauli verba eludunt: Primùm, non extare totam eius prædicationem: nec ſciri poſſe quid continuerit, niſi teſtes à mortuis excitentur Galatæ, qui audierunt: deinde non prohiberi quin aliquid addatur: ſed tantùm alia euangelia damnari. Nam Pauli quale fuerit, quoad noſtra ſcire intereſt, non obſcurè ex eius ſcriptis colligimus. Huius Euangelii palàm eſt, totum Papatum horrendam eſſe euerſionem. Poſtremò, ex circunſtantia patet, adulterinam quamlibet doctrinam aliam eſſe à prędicatione Pauli: quare nihil proficiunt ita cauillando.

10 *Nunc enim ſuadeóne ſecundum homines, an ſecundum Deum? vel quæro hominibus placere? Si enim adhuc hominibus placerem, Chriſti ſeruus non eſſem.*

11 *Notum autem vobis facio, fratres, de Euangelio quod euangelizatum eſt à me, quòd non eſt ſecundum hominem:*

12 *Neque enim ego ab homine accepi illud, neque didici: ſed per reuelationem Ieſu Chriſti.*

13 *Audiſtis enim conuerſationem meam, quæ aliquando fuit in Iudaiſmo: quòd ſupramodum perſequebar Eccleſiam Dei, & vaſtabam illam.*

14 *Et proficiebam in Iudaiſmo ſupra multos æquales meos in genere meo, quum vehementius ſtudioſus eſſem paternarum traditionum.*

Quia tam confidenter extulerat ſuam prædicationem, nunc ſe id iure feciſſe, non inani iactantia, oſtendit. Ac duobus quidem argumentis vtitur ad id demonſtrandum. Primum eſt ab affectu animi, quia non ambitioſè, neque adulandi cauſa hominibus ſe accommodet. Secundum multo fortius, quòd non ſit ipſe author Euangelii ſui, ſed à Deo acceptum per manus fideliter tradiderit.

10 *Suadeóne ſecundum.*) Locus hic propter ambiguitatem Græcæ conſtructionis, variè exponitur. Aliqui enim reddunt, Suadeóne hominibus, an Deo? Alii Deum & homines pro diuinis & humanis accipiunt. qui ſenſus admodum bene quadraret, niſi eſſet aliquanto à verbis remotior. Eum itaque ſequi malui qui minus erat coactus. nam Græcis tritum eſt, præpoſitionem κατὰ ſubaudire. Loquitur Paulus non de argumento ſuæ prædicationis, ſed de animi ſui propoſito, quòd Deum potius quàm homines reſpiciat. quanquam docentis affectui reſpondet etiam doctrina. Nam ſicuti ex ambitione, auaritia, aut alia quauis praua cupiditate naſcitur doctrinæ corruptio: ita recta conſcientia facit vt retineatur pura veritas. Ideo ſanam eſſe ſuam doctrinam contendit, quòd non ſit omnibus accommodata. *Vel quæro hominibus placere.* Hoc ſecundum non multum differt à priore: differt tamen aliquid: nam ſtudium acquirendi fauoris, cauſa eſt cur ſecundum homines loquamur. Vbi talis ambitio in cordibus noſtris regnat, vt cupiamus orationem componere in hominum gratiam, fieri nequit vt ſincerè doceamus. Ergo Paulus ab hoc vitio teſtatur ſe eſſe purum & immunem: & quo ſe maiore fiducia eximat etiam à calumnia, interrogatiuè loquitur. Habent enim interrogationes plus ponderis, quum aduerſariis poteſtatem facimus contradicendi, ſiquid habeant. Nam id ſignum eſt magnæ ſecuritatis, quam Paulo dabat teſtimonium bonæ conſcientiæ: quia ſcilicet ita ſe functum officio ſuo nouerat, vt eiuſmodi probro non eſſet obnoxius. *Si enim hominibus placerem.* Sententia memorabilis: ambitioſos, hoc eſt, qui venantur hominum gratiam, non poſſe Chriſto ſeruire. De ſua tamen perſona ſingulariter hoc ſenſu loquitur, quòd hominum gratia ſponte ſe abdicauerit, vt ſe Chriſto dicaret in obſequium: ac ſtatum quidem vitæ ſuperioris cum præſenti confert. Fuerat in maxima exiſtimatione, paſſim excipiebatur cum magno applauſu: quare ſi voluiſſet placere hominibus, non oportuerat mutare conditionem. Sed hinc colligenda eſt generalis illa doctrina quam dixi: Quicunque volunt fideliter Chriſto ſeruire, eos debere fortiter contemnere hominum gratiam. Vox Hominibus habet hîc certam notationem: neque enim affectare data opera debent Chriſti miniſtri, vt hominibus diſpliceant: ſed diuerſa ſunt hominum genera. quibus placet Chriſtus, illis ſtudeamus placere in Chriſto: qui veram doctrinam ſuis affectibus poſthaberi volunt, illis mos nequaquam gerendus eſt. Et ſanè piis & integris Paſtoribus ſubeundum ſemper erit hoc certamen, vt eorum offenſas negligant qui ſibi volunt per omnia ſatiſfieri. Nam Eccleſia ſemper habebit fucos & improbos homines, qui libidinem ſuam præferent verbo Dei. Boni etiam interdum tentantur à diabolo, vt Paſtori ſuccenſeant recta monenti: ſiue id faciant ignorantia, ſiue præoccupati aliqua infirmitate. Noſtrum igitur eſt, quaſuis offenſas non reformidare, modò tamen infirmos à Chriſto non alienemus. Multi ſecus exponunt hunc locum, acſi eſſet conceſſio: atque hunc ſenſum eſſe putant, Si placerem hominibus, *Tūc non eſſem Chriſti ſeruus.* fateor. verum quis hoc mihi exprobrabit? quis non videt me hominum fauorem non captare? Mihi tamen ſenſus ille prior magis placet, quòd Paulus commemoret quanta ſe hominum gratia priuauerit, vt Chriſto ſe in obſequium dicaret.

11 *Notum autem vobis facio.*) Hoc eſt validiſſimum argumentum, & quaſi præcipuus cardo in quo cauſa vertitur, Non ab hominibus acceptum ſe Euangelium habere, ſed Diuinitus ſibi fuiſſe reuelatum. Et quia negari hoc ei poterat, ſubiungit probationem exegeticam, hoc eſt, quæ rei geſtæ narratione conſtat. Sed quo plus habeat ponderis denuntiatio, præfatur ſe non de re obſcura loqui, ſed cuius fidem paratus ſit facere: nam tale exordium rei ſeriæ conuenit. *Secundum hominem eſſe* negat, quod nihil humanum reſipit, vel quod humanitus fabricatum non eſt: cuius probandi cauſa ſubiicit continuò poſt, ſe non fuiſſe ab vllo terreno magiſtro edoctum.

12 *Neque enim ab homine accepi.*) Quid igitur? an propterea vtilior erit authoritas, ſiquis edoctus hominis miniſterio, doctor exinde euadat? verum reputare ſemper cōuenit quibus machinis eum inuaderent pſeudoapoſtoli, Eum arripuiſſe mutilum & adulteratum Euangelium ab aliquo non optimo, aut

ſaltem ignobili magiſtro, & nunc malè intellectum temere tradere. Interea ſe diſcipulos ſummorum Apoſtolorum iactabant, quorum interiores omnes ſenſus haberent compertos. Neceſſe igitur fuit Paulo, vt toti mundo ſuam doctrinam opponeret, hoc præſidio niti, Sibi diuinitus eſſe reuelatam, non traditam in ſchola vllius hominis: alioqui nunquam exempta fuiſſet pſeudoapoſtolorum calumniis. Siquis obii-
Act.9.b.10. ciat edoctum ab Anania fuiſſe,hîc quoque facilis eſt ſolutio. nihil enim obſtat quominus & per ſe illum oraculis Deus docuerit, & ornandi etiam miniſterii cauſa, hominis opera in eo docendo vſus fuerit. quẽadmodum ſuperius diximus & immediatè fuiſſe à Deo vocatum oraculo, & hominum ſuffragiis ſoléníque approbatione ordinatum. hæc inter ſe minimè pugnant.

13 *Audiſtis enim conuerſationem.*) Tota hæc narratio vice probationis addita eſt. Commemorat enim ſe tota vita adeò abhorruiſſe ab Euangelio,vt infeſtus eſſet illius hoſtis,& nominis Chriſtiani vaſtator. inde colligimus, Diuinam fuiſſe conuerſionem. Et quidem eos tanquam de re minimè dubia teſtes appellat, vt quod dicturus eſt,ſit extra controuerſiam. *Aequales ſuos* vocat contemporaneos: nam cum ſenioribus impropria eſſet comparatio. *Paternas traditiones* non intelligit additamenta illa quibus corrupta fuerat Lex Dei:ſed ipſam Dei Legem, in qua educatus à pueritia fuerat, & quam à parentibus & auis per manus acceperat. Ritibus ergo patriis cùm vehementer addictus eſſet,non erat facilè hinc dimoueri, niſi Dominus miraculo eum traxiſſet.

15 *At poſtquam placuit Deo, qui me ſegregauerat ab vtero matris meæ, & vocauit per gratiam ſuam:*

16 *Reuelare Filium ſuum mihi,vt prædicarem ipſum inter Gentes,continuò non contuli cum carne & ſanguine.*

17 *Neque redii Ieroſolymam ad eos qui ante me fuerant Apoſtoli: ſed abii in Arabiam, ac denuo reuerſus ſum Damaſcum.*

18 *Deinde poſt annos tres redii Ieroſolymam, vt viderem Petrum: & manſi apud illum dies quindecim.*

19 *Alium autem ex Apoſtolis non vidi quenquam, niſi Iacobum fratrem Domini.*

20 *Porrò quæ ſcribo vobis,ecce coram Deo,non mentior.*

21 *Deinde veni in regiones Syriæ ac Ciliciæ.*

22 *Eram autem facie ignotus Eccleſiis Iudææ, quæ erant in Chriſto.*

23 *Sed tantùm hic rumor apud illos erat, Qui perſequebatur nos aliquando,nunc prædicat fidem, quam quondam expugnabat.*

24 *Et glorificabant in me Deum.*

15 *Poſtquam placuit Deo.*) Secundum membrum narrationis, de mirifica eius conuerſione. Eſt autẽ hîc facienda analyſis,quòd vocatus Dei gratia fuerit ad prædicandum Chriſtum inter Gentes,& quòd ſtatim à vocatione ſua, non conſultis Apoſtolis, ad opus ſibi iniunctum ſe abſque vlla hæſitatione accinxerit, certus de conſilio Dei. In conſtructione verborũ diſſentit Eraſmus à Vulgari interprete.ſic enim connectit, Quum Deo viſum eſt vt Chriſtum inter Gentes prædicarem, qui me ad hoc vocauit, vt eum per me reuelaret. Sed Vetus tranſlatio melius,iudicio meo,congruit. Nam Chriſti primùm reuelatio ei oblata fuit: deinde mandata prædicatio. Vel ſi Eraſmi translationem ſequi lubet, vt ἐν ἐμοὶ Per me ſignificet: adhuc tamen hæc particula, *Vt prædicarem*, addita eſt ad exprimendum modum reuelationis. Cæterùm prima facie non ita firma Pauli argumentatio videri poſſit. nam vtcunque ad Chriſtianiſmum cõuerſus, mox inconſultis Apoſtolis prædicandi Euãgelii munus ſuſceperit: non tamen propterea ſequitur, ipſum Chriſti reuelatione fuiſſe ad id inſtructum: verum pluribus rationibus nititur: quæ omnes ſi in vnum colligas, ſatis ad iuſtam argumentationem facient: primùm, ſe Dei gratia vocatum fuiſſe: deinde ſuum Apoſtolatum fuiſſe approbatum à reliquis Apoſtolis: & quæ ſequuntur. Meminerint ergo lectores, totam narrationem coniunctim legere: & tandem ex ſumma concludere, non ex ſingulis partibus. *Qui me ſegregauerat.* Segregatio hæc, Dei conſilium fuit, quo Paulus deſtinabatur ad munus Apoſtolicum, antequam ſe hominem natum eſſe ſciret: ſequuta eſt poſtea vocatio ſuo tempore,quum Dominus voluntatem de illo ſuam manifeſtauit, & iuſſit eum ad opus accingi. Cæterùm non dubium eſt quin Deus ante mundum conditum, quid de vnoquoque noſtrum acturus eſſet, decreuerit,& arcano iudicio ſuas cuique partes aſſignauerit. Sed interdum Scriptura ſolet ponere iſtos tres gradus: Æternam Dei prædeſtinationem, Deſignationem ab vtero, & Vocationem, quæ eſt effectus & complementum vtriuſque. Paulò
Ierem.1.b.5. aliter Ieremiæ primo loquitur Dominus, quàm ſonent Pauli verba: eodem tamen ſenſu. Priuſquam formarem te in vtero,noui te: priuſquam de vtero exires,ſanctificaui te: dedi te Prophetam Gentibus.Nondum enim genitũ ſanctificauerat etiam Paulum Deus ad officium Apoſtoli, ſicuti Ieremiam ad officium Prophetæ: ſed dicitur rurſus ab vtero nos ſegregare, quia in hunc finem edimur in mundum, vt in nobis quod ſtatuit, compleat. Vocatio autem vſque ad ſuam opportunitatem differtur, vbi nos aptauit Deus ad munus quod iniungit exequendum. Ergo ſic potes reſoluere Pauli verba, Vbi Deo placuit Filium ſuum per me reuelare, qui me vocauit,quemadmodum ante ſegregauerat. Nam indicare voluit ſuam vocationem ab arcana Dei electione pendere: neque ſe ordinatum ideo fuiſſe Apoſtolum,quia ſe propria induſtria ad ſubeundum tantum munus comparauerit: vel quia idoneum deprehenderit Deus cui partes iſtas mandaret: ſed quia antequam naſceretur, arcano Dei conſilio deſtinatus fuerat. Nam ita cauſam ſuæ vocationis referre ſolet ad gratuitum Dei placitum: quod diligenter obſeruandum eſt. Inde enim docemur, non tantùm quòd electi & adoptati ſumus ad vitam æternam,deputandum eſſe Dei gratiæ: ſed etiã quòd opera noſtra dignatur vti, quum ſimus alioqui prorſus inutiles: quòd legitimam vocationem attribuit,

in qua nos exerceamus. Quid enim Paulus nec dum natus dignum habebat tanto honore? ſic ergo habendum, Totum hoc Diuinæ eſſe donationis, non marte noſtro partum, quòd ad regendam ipſius Eccleſiam vocati ſumus. Porrò quòd nonnulli ſubtilius philoſophantur in vocabulo Segregationis, id abs re & intempeſtiuè faciunt. Neque enim ſegregare nos Deus dicitur, quia habitum aliquem infundat, quo ab aliis differamus: ſed quum nos ſuo conſilio deſignat. Tametſi autem iam ſatis apertè tribuerat Dei gratiæ ſuam vocationem, quum eius principium fecerat voluntariam illam ſegregationem ab vtero: iterum tamen nominatim exprimit, partim vt gratiæ commendatio purget omnem iactantiæ opinionem: partim vt ſuam in Deum gratitudinem teſtetur. libenter enim ſolet hoc facere, etiam vbi nulla eſt cum pſeudoapoſtolis diſceptatio.

16 *Reuelare filium.*) Si legas, Reuelare per me: hic erit finis Apoſtolatus, Chriſtum palàm facere, Quomodo? prædicando ipſum inter Gentes: id quod illi vitio ducebant pſeudoapoſtoli. Verùm quum Græcè ſit ἐν ἐμοὶ, puto Hebraicam phraſim eſſe, pro Mihi: nam apud Hebræos ב ſæpe eſt ſuperuacuum: quod ſatis conſtat peritis illius linguæ. Senſus igitur erit, reuelatum fuiſſe Paulo Chriſtum, non vt ſolus frueretur eius cognitione, ipſúmque tacitus in ſinu ſuo contineret: ſed vt abs ſe cognitum prædicaret inter Gentes. *Continuo non contuli.* Conferre *cum carne & ſanguine*, eſt adhibere carnem & ſanguinem in conſilium. Quòd autem ad iſtarum vocum ſignificationem attinet, ſimpliciter voluit excludere omnia humana conſilia. nam generaliter vniuerſos mortales hìc comprehendit, & quicquid prudentiæ vel conſilii habent, ſicuti mox ex contextu patebit: imò Apoſtolos nominatim deſignat. ídque eo conſilio, vt immediata Dei vocatio clariùs refulgeat. Sola ergo Dei authoritate fretus, eáque contentus, ſe ad munus prædicationis accinxit. *Neque redii Ieroſolymam.* Expoſitio eſt proximæ ſententiæ,& ſimul amplificatio: acſi diceret,Neminem mortalium authorem deſideraui,atque adeò ne ipſos quidem Apoſtolos.falluntur ergo qui negant Apoſtolos comprehendi ſub Carne & ſanguine,quia ſeorſum nunc eos nominet. non enim aliquid nouum aut diuerſum adiungit, ſed tantùm exponit clarius quod erat obſcurè dictum. Neque contumelioſus eſt aduerſus Apoſtolos in eiuſmodi appellatione:quia vt oſtenderet ſe non fuiſſe humanitus impulſum,ipſos quoque propter falſas nebulonum iactantias Deo opponere neceſſe habuit. Vbi autem creatura cum Deo confertur, quamlibet humilibus atque abiectis titulis deprimatur, nulla fit ei iniuria.

17 *Sed abii in Arabiam.*) Lucas triennium hoc in hiſtoria Actorum præteriit. quemadmodũ neque alia omnia enumerat:ideo frigida eſt eorum calumnia,qui quærunt hìc aliquem colorem repugnantiæ.Cæterùm expendant pii lectores quàm graue tentationis certamen Paulum ſtatim à primo tyrocinio exceperit. qui pridie honoris cauſa, cum ſplendido comitatu miſſus fuerat Damaſcum,nunc profugus in aliena terra oberrare cogitur: neque tamen animo deficit.

18 *Deinde poſt annos tres.*) Tertio demum anno poſtquam Apoſtoli munus exercuerat, conſcendit Ieroſolymam: ergo non auſpicatus eſt ab hominum vocatione. Et tamen ne videretur habere ſeparatas ab aliis rationes, ideóque fugere eorum conſpectum: dicit ſe hoc conſilio veniſſe vt Petrum videret. ergo tametſi eorum authoritatem non exſpectauerat in ſuſcipiendo munere, non tamen illis inuitis, ſed conſentientibus & approbantibus, gradum Apoſtolatus tenuit. hoc eſt quod intendit, neque ſe vnquam fuiſſe alienum à cæteris Apoſtolis, & ſibi etiamnum bene cum illis conuenire. Breue tempus notat quod illic tranſegit, vt oſtendat ſe non diſcendi cauſa veniſſe, ſed mutuæ duntaxat communicationis. Eodem ſpectat quod addit, *Se neminem alium vidiſſe.* quia ſcilicet aliò tendens, iter illac faciebat ſolùm.

19 *Niſi Iacobum.*) Quis hic fuerit Iacobus,videndum eſt.Conſentiunt ferè Veteres vnum ex diſcipulis fuiſſe, cognomento Oblian & Iuſtum, qui Eccleſiæ Ieroſolymitanæ præfuerit. Quanquam alii Ioſeph filium fuiſſe putant ex alia vxore: alii (quod veriſimilius eſt) Chriſti ex matertera conſobrinum: ſed quum hic numeretur inter Apoſtolos, illam opinionem non recipio. Neque enim valet excuſatio Hieronymi, Nomen hoc interdum à duodecim ad alios transferri: quando hìc de ſumma dignitate agitur: & eundem paulò pòſt habitum fuiſſe inter præcipuas columnas audiemus, Ergo mihi longè probabilius eſt, Alphæi eſſe filium, de quo loquitur. Reliquos per varias regiones tunc fuiſſe ſparſos credibile eſt: non enim vno in loco deſidebant otioſi. Quanquam autem narrat Lucas deductum ad Apoſtolos fuiſſe à Barnaba: non tamen de duodecim id accipiendum, ſed de his duobus, qui ſoli tunc erant Ieroſolymis. *Act.11.d.25.*

20 *Porrò quæ ſcribo vobis.*) Hæc affirmatio ad totam narrationem extenditur. demonſtrat autem quàm ſeriò de hac cauſa Paulus contenderit, quòd iuſiurandum adhibet, quo vti fas non eſt niſi in cauſis grauibus magnique momenti: neque mirum eſt tanta eum contentione inſiſtere: antè enim videmus quid machinarentur impoſtores, nomen & honorem Apoſtoli illi detrahendo. Cæterùm notandæ ſunt nobis formulæ iurandi,quas ſancti vſurpant: vt intelligamus iuramento nihil aliud agi, niſi vt fidem ac veritatem dictorum factorúmque noſtrorum ad Dei iudicium reuocemus. quam actionem neceſſe eſt vt religio timórque Dei gubernet.

22 *Eramfacie ignotus.*) Videtur mihi hoc eſſe additum, quò magis obtrectatorum ſuorum maleuolentiam & malignitatem amplificet. Nam ſi ſolus auditus commouebat Iudaicas eccleſias,vt Deo darent gloriam: quòd ita magnificè operatus eſſet in Paulo: quàm indignum eſt, eos quibus conſpicuæ ſunt ab effectu mirificæ eius virtutes,non idem agere? ſi ſola fama illis ſufficiebat,cur iſti conſpectu rerum non ſunt contenti? *Expugnaſſe fidem* dicitur, non quia ſit per ſe expugnabilis fides, ſed quòd eam in hominibus infirmis deſtruebat. Præterea conatus magis reſpicitur quàm effectus.

24 *Glorificabant in me.*) Hoc luculentum ſignum erat, approbrari ab omnibus Iudææ eccleſiis eius miniſterium: & ita approbari, vt cum admiratione & laude agnoſcerent eximiam Dei virtutem. Ita obliquè perſtringit maleuolos, quòd ſuo liuore & calumniis hoc tantùm proficiant, vt obſcurent Dei glo-

riam, quam Apoſtoli agnouerant & palàm confeſſi erant in Pauli Apoſtolatu fulgere. Interim tamen nobis obiter hîc præſcribitur regula, qualiter debeamus ſanctos Domini ſuſpicere. Nam quæ noſtra eſt vel prauitas, vel ingratitudo, vel propenſio ad ſuperſtitionem, quos Dei donis ornatos conſpicimus, illos deorum inſtar colimus; immemores à quibus acceperint. Itaque admonemur hoc loco, potius in authorem oculos coniicere, vt illi adſcribamus quod ſuum eſt: & ſimul docemur, quòd Paulus ex hoſte factus erat miniſter, materiam fuiſſe laudandi Dei.

CAP. II.

DEinde poſt annos quatuordecim aſcendi rurſus Ieroſolymam vnà cum Barnaba, aſſumpto ſimul & Tito.

2 *Aſcendi autem ſecundum reuelationem, & contuli cum illis Euangelium quod prædico inter Gentes: priuatim verò cum iis qui in pretio erant, ne quo modo in vanum currerem, aut cucurriſſem.*

3 *Sed neque Titus qui mecum erat, quum eſſet Græcus, compulſus fuit circuncidi,*

4 *Propter ſubingreſſos falſos fratres, qui ſubintroierant ad explorandum libertatem noſtrã quàm habemus in Chriſto Ieſu: quò nos in ſeruitutem adigerent.*

5 *Quibus ne ad horam quidem ceſſimus per ſubiectionem, vt veritas Euangelii maneret apud vos.*

1 *Poſt annos quatuordecim.*) Vix poſſit quiſquam pro certo aſſerere, illámne profectionem intelligat, cuius meminit Lucas Actorum cap. 15. a. 2. imò potius in contrariam partem nos ducit hiſtoriæ contextus: quater enim Paulum Ieroſolymam veniſſe, illic refertur: de primo aduentu iam dictum eſt. ſecundus aduentus fuit, quum eleemoſynas in Græcis & Aſiaticis eccleſiis collectas pertulit cum Barnaba: quemadmodum habetur in fine duodecimi capitis: de quo vt potius intelligam præſentem locum, plures rationes me mouent. nam alioqui neceſſe foret, ab alterutro falſum referri. Deinde magis inclinat coniectura, Petrum Antiochiæ fuiſſe reprehenſum quo tempore illic morabatur Paulus. Id autem erat antequam mitteretur Ieroſolymam ab Eccleſiis, ad tranſigendam diſceptationem de cæremoniis ortam. Ad hæc non eſt rationi conſentaneum, tali ſimulatione vſurum fuiſſe Petrum, ſi definita fuiſſet illa controuerſia, publicatúmque Apoſtolorum decretum. Hic autem Paulus ſcribit ſe veniſſe Ieroſolymam: & poſtea ſubiungit, correptam fuiſſe abs ſe Petri ſimulationem: qua certè nunquam vſus fuiſſet, niſi in rebus dubiis. Præterea vix vnquam attigiſſet iter illud ſuſceptum communi fidelium conſenſu, præterita cauſa, & exitu tam memorabili ſuppreſſo. Ac ne ſatis quidem conſtat quo tempore ſcripta fuerit Epiſtola: niſi quòd Græci miſſam Roma diuinant: Latini Epheſo. Ego autem non tantùm ſcriptam antè fuiſſe arbitror quàm Paulus Romam vidiſſet: verum antequam habita fuiſſet illa conſultatio, & de cæremoniarum vſu pronuntiaſſent Apoſtoli. Nam quum aduerſarii falsò prætexerent Apoſtolorum nomen, eóque maximè niterentur ad grauandum Paulum: quantæ negligentiæ fuiſſet præmittere decretum paſſim diuulgatum apud omnes, quo illi confodiebantur? Certè vna hæc vox illis os obſtruebat, Vos mihi Apoſtolos obiicitis: atqui norunt omnes quid indicauerint: proinde impudentis mendacii vos conuictos teneo. Neceſſitatem ſeruandæ Legis, quaſi eorum mandato, imponitis Gentibus: atqui eorum extat reſcriptum, quo conſcientias inde liberant. Huc accedit quòd initio corripiebat Galatas, quòd tam citò ab Euangelio ſibi tradito defecerant. Colligere autem promptum eſt, ex quo adducti erant ad Euangelium, aliquantum interceſſiſſe temporis antequam certum illud de cæremoniis fuerit motum. Porrò quatuordecim annos accipio, non ab vna profectione ad alteram: verùm vt ſupputatio ſemper à Pauli conuerſione incipiat. Ita vndecim anni inter duos aſcenſus interfuerunt.

Act. 11. d. 25.

2 *Aſcendi autem ſecundum reuelationem.*) Hic iam non operibus tantùm, ſed diuino etiam oraculo Apoſtolatum ſuum & doctrinam comprobat. Nam quum iter illud Deus gubernaret, cuius cauſa erat doctrinæ eius confirmatio: iam non conſenſu hominum duntaxat, ſed Dei etiam authoritate confirmatur. quod ad frangẽdam eorum peruicaciam, qui Paulum grauabant obiectis Apoſtolorum nominibus, ſatis ſupérque valere debebat: nam etſi antea litigandi fuiſſet aliqua ratio, tunc omnis diſceptatio interpoſita Dei ſententia ceſſauit. *Contuli cum illis.* Primò notandum eſt verbum Conferendi: non enim præſcribunt illi quid debeat docere, ſed quid docuerit refert, vt ſubſcribant illi, ſuúmque calculum addant. Quia autem calumniari poterant aduerſarii, aſtutè multa diſſimulando, captaſſe Apoſtolorum gratiam, nominatim exprimit ſe Euangelium contuliſſe, quale inter Gentes prædicat: quo auertit omnem fuci aut tergiuerſationis ſuſpicionem. Videbimus quid tandem ſequutum ſit: neque enim vitio verterunt Apoſtoli quòd iniuſſu ſuo auſpicatus foret: ſed ſine controuerſia vel expoſtulatione ratum habuerunt quod geſſerat, idque eiuſdẽ Spiritus inſtinctu, quo duce Paulus ad eos venerat. Non ergo creatus fuit ab illis: ſed agnitus Apoſtolus: verùm hæc poſtea. *Ne quo modo.* Quid igitur? an concidet Dei veritas, niſi fulciatur hominum teſtimonio? atqui etiamſi totus mundus infidelis ſit, manet tamen certa & illibata Dei veritas, nec ludunt operam qui Dei mandato Euangelium docent, etiamſi nullum fructum pariant ſuo labore. nec verò huc tendunt Pauli verba: ſed quia dubiis ac ſuſpenſis conſcientiis inutile eſt Verbi miniſterium, quod ad homines. *In vanum currere* accipitur pro inutiliter laborare, quum non ſequitur ea quæ debeat ædificatio. Porrò hic erat fortis aries ad concutiendas infirmas conſciẽtias, quum mentiebantur impoſtores, doctrinam quam prædicabat Paulus, contrariam eſſe doctrinæ Apoſtolorum: ita vt multi labaſcerent. Non pendet quidem ab hominum conſenſu fidei certitudo: quin potius

potius ita nos acquieſcere conuenit in nuda Dei veritate, vt neque homines,neque Angeli vniuerſi inde nos dimoueant. Rudibus tamen & qui vixdum tenuem habent guſtum ſanæ doctrinæ, cámque pectore & medullis nondum penitus imbiberunt, vix tolerabilis eſt tentatio,quum audiunt præcipuos doctores inter ſe diſſidere. Imò robuſtos quoque interdum percellit Satan hoc artificio, quum eorum certamina & diſſenſiones obiicit,quos maximè vnum ſentire & loqui decuerat.Dici vix poteſt quàm multos retardauerit ab Euangelio, quàm multorum fidem concuſſerit infauſta illa de Chriſti corpore digladiatio: eo quòd primariæ authoritatis viros cernebant adeò hoſtiliter pugnare de quæſtione maxima. rurſus non leue eſt ſtabiliendæ fidei adminiculum, doctorum omnium conſenſus. Ergo quoniam tali aſtu moliebatur Satan curſum Euangelii impedire, obuiam ire voluit Paulus: nam poſtquam apparuit, bene illi cum Apoſtolis omnibus conuenire, ſublata fuit protinus remora: nulla amplius alternatione iactati ſunt animi rudium, quem ſequi deberent. Hoc eſt igitur quod dicit, Ne periiſſent antè ſumpti labores, & porrò ſine fructu pergerem, dubitationem illam ſuſtuli, quæ multos turbabat: mihíne an Petro fidem habere deberent: vno enim conſenſu amplexi ſumus quod ſemper docueram. Quòd ſi hodie multis tam cordi eſſet ædificatio quàm Paulo fuit, maiore conſentiendi inter ſe cura tangerentur.

3 *Sed neque Titus.*) Alio argumento probat,nihil à ſe diuerſum ſentire Apoſtolos:nam adduxerat ad eos hominem incircunciſum, quem agnoſcere loco fratris non dubitarunt. Cauſam addit cur nō fuerit circunciſus: nam Circunciſio quum res media eſſet, potuit vel omitti vel vſurpari pro ædificatione. Tenenda enim ſemper eſt illa regula, Si omnia nobis licent, vt videamus quid expediat: ideò Timotheum circuncidit, ne offendiculum infirmis crearet eius præputium: tunc enim agebat cum infirmis,quibus debuit parcere. Et libenter in Tito idem præſtitiſſet: adeò nunquam fatigatus fuit in tolerandis infirmis: ſed erat diuerſa ratio: nam calumniandæ eius doctrinæ occaſioni imminebant quidam falſi fratres, qui ſtatim famam ſparſiſſent, En iſte tam audax libertatis vindex, quum in conſpectum Apoſtolorum venit, deponit illos viriles ſpiritus, & ferociam qua inflatus eſt inter imperitos. Quemadmodum autem infirmis attemperare nos conuenit: ita malignis, & qui data opera inſidiantur libertati noſtræ, fortiter reſiſtendum eſt. Neque enim charitatis officia nocere debent fidei. ergo charitas in vſu rerum indifferentium optima erit moderatrix, ſi modò ſemper primus habeatur fidei reſpectus.

4 *Propter ſubingreſſos.*) Duplex poteſt eſſe ſenſus, quòd non fuerit circunciſus,cùm tamen improbè id flagitarent falſi fratres, & cogere eum vellent:vel quòd data opera nō circuncidit eum Paulus,quia videbat ſtatim fore vt illi traherent in calumniam. Hac enim de cauſa ſe inſinuauerant in ſodalitiū Pauli,vt alterutrum captarent ex duobus: nempe ſi liberè contemneret cæremonias, inuidiam inde illi conflarent apud Iudæos: ſin verò abſtineret in totum à libertate, protinus de illo triumpharent apud Gentes:quaſi pudore confuſus retractaſſet ſuam doctrinam. Hic ſecundus ſenſus mihi placet: quòd Paulus animaduerſis eorum inſidiis, noluerit Titum circuncidere. Dicit autem ſe non fuiſſe coactum,vt intelligant lectores Circunciſionem per ſe non damnari, acſi res mala eſſet: verùm de neceſſitate eius obſeruanda pugnari. acſi diceret, Paratus fuiſſem circuncidere:niſi de re maiori actum fuiſſet. Legem enim imponere volebant: coactioni eiuſmodi non fuit cedendum.

5 *Quibus ne ad horam quidem.*) Hæc conſtantia ſigillum fuit Paulinæ doctrinæ.nam quum ei inſtarent falſi fratres, qui nihil aliud cupiebant quàm ipſum criminari, & ipſe intrepidè ſtaret, in poſterum omnem dubitationem tollebat. Neque enim inſimulari iam poteſt, quòd Apoſtolos fefellerit. negat igitur ſe vel ad momentum illis ceſſiſſe per ſubiectionem: hoc eſt, in modum ſubiectionis: ita vt eſſet opus illud quaſi documentum oppreſſæ libertatis: alioqui manſuetudine & tolerantia ſemper ad vitæ vſque finem omnibus cedere paratus fuit. *Vt veritas Euangelii.* Non erat periculum ne libertate ſua Paulus ſpoliaretur, etiam aliis ſe ſubiiciendo: ſed aliis nocuiſſet exemplum. prudenter ergo conſiderauit quid expediret. Ita videmus & quatenus vitanda ſint ſcandala, & quid ſemper in rebus mediis ſit ſpectādum: nempe ædificatio. Summa eſt, nos fratrum eſſe ſeruos: ſed in hunc finem, vt ſimul omnes ſeruiamus Domino, & conſcientiis ſalua maneat ſua libertas.nam quia volebant falſi fratres in ſeruitutem adigere pios, non fuit illis mos gerendus. Veritas Euangelii accipienda pro genuina eius puritate: vel quod idem eſt, pro pura & integra eius doctrina. neque enim penitus Euangelium abolebant pſeudoapoſtoli, ſed adulterabant ſuis commentis: ita vt iam fictum eſſe inciperet & laruatum: quale ſemper eſt vbi vel paululum à Chriſti ſimplicitate deflectimus. Qua igitur fronte verum ſe Euangelium habere iactabunt Papiſtæ? quod non tantùm multis figmentis eſt corruptum: ſed multis impiis dogmatibus pluſquam adulteratum? Meminerimus ergo non ſatis eſſe tenere nomen Euangelii, & qualemcunque ſummam, niſi ſolida etiam puritas maneat illibata. Vbi ſunt qui fucatis moderationibus conciliare nos Papiſtis volunt, quaſi fas ſit ex religionis doctrina, ſicuti ex pecunia vel prædiis, aliquid decidere? Videmus quantum ab hoc genere tranſactionis abhorruerit Paulus, qui negat verum eſſe Euangelium, niſi purum.

6 *Ab iis autem qui videbantur aliquid eſſe (quales aliquando fuerint, nihil mea refert. perſonam hominis Deus non accipit) nam mihi qui videbantur eſſe in pretio, nihil contulerunt.*

7 *Imò contrà,quum vidiſſent mihi concreditum fuiſſe Euangelium præputii,quemadmodum Petro Circunciſionis.*

8 *(Nam qui efficax fuit in Petro ad Apoſtolatum Circunciſionis, efficax fuit & in me erga Gentes)*

9 *Quúmque cognouiſſent gratiam mihi datam Iacobus & Cephas & Ioannes, qui videbantur columnæ eſſe, dextras dederunt mihi ac Barnabæ, ſocietatis: vt nos inter Gentes, ipſi verò in Circun-*

*Deut.*10. d.17. 2.*para.* 19.b.7. *Iob.*34. b. 19. *ſap.*6.b.8.*eccle.* 35.b.16.*Act.*10 c.34.*rom.* 2.b. 11.*epheſ.*6.b. 9. *col.*3.d.25.1.*petr.*1.c.17.

ciſionem, Apoſtolatu fungeremur.

10 *Tantum vt pauperum memores eſſemu.s in quo & diligens fui, vt hoc ipſum facerem.*

6 *Ab iis qui videbantur.*) Nondum contentus eſt Paulus, niſi etiam ſciant Galatæ, nihil eum didiciſſe à Petro & Apoſtolis. hinc ſuperbiæ ſanctum virum accuſant Porphyrius & Iulianus, quia tantùm ſibi arroget, vt nihil ab aliis diſcere ſuſtineat: quia doctorem ſe nullo magiſtro vel adiutore factum iactet: quia tantopere laboret nequo videatur inferior. Verùm quiſquis reputabit quàm neceſſaria fuerit hæc iactantia, ſanctam & ſumma laude dignam fuiſſe agnoſcet. Nam ſi hoc dediſſet aduerſariis, ſub Apoſtolis ſe profeciſſe, duabus eos armaſſet calumniis: ſiquidem protinus dixiſſent: Tandem aliquid profeciſti vt corrigeres quod antè peccaueras, & pedem à temerario progreſſu referres: Ita primò ſuſpecta fuiſſet tota ſuperioris temporis doctrina, & diruta ædificatio: deinde in poſterum quoque minus habuiſſet authoritatis: quia habitus fuiſſet pro vulgari diſcipulo. Videmus ergo vt non tam ſua cauſa, quàm aſſerendæ doctrinæ neceſſitate, in hanc ſanctam gloriationem efferatur. Hîc non eſt certamen ambitionis, quia nequaquam de perſonis agitur: ſed non vult Paulus vllius hominis magnitudine obſcurari ſuum Apoſtolatum, cui adiuncta erat doctrinæ authoritas. quòd ſi ad canes illos compeſcendos non ſufficit, eorum tamen latratum abundè refutat. *Quales aliquando fuerint.* Hæc ſeorſum legenda ſunt: nam vt ſcirent aduerſarii ipſum non morari hominum exiſtimationem, parentheſin iſtam interpoſuit. Cæterùm variè exponunt hunc locum. Ambroſius putat obiter perſtringi eorum ſtultitiam, qui Paulo obiiciebant Apoſtolos ad eum deprimendum, acſi diceret: Quaſi verò mihi non liceat excipere, pauperculos fuiſſe idiotas, qui nihil tenerent præter artem piſcandi: me verò ſub Gamaliele magiſtro liberaliter à puero fuiſſe eruditum: ſed id totum omitto: quia ſcio apud Deum nihili eſſe perſonas. Chryſoſtomus & Hieronymus durius accipiunt: quaſi obliquè minetur etiam primis Apoſtolis, in hunc ſenſum: Qualeſcunque ſint, non effugient Dei iudicium, ſi declinent ab officio: non liberabit eos vel officii dignitas, vel hominum exiſtimatio. Mihi hæc expoſitio ſimplicior videtur, & magis conſentanea menti Paulinæ, vt concedat primos quidem ordine temporis fuiſſe, ſed id ſibi obeſſe neget quominus gradum nunc ſuum pariter teneat. Non dicit ſibi nihil eſſe curæ quales ſint in præſentia, ſed de præterito tempore loquitur, quo iam erant Apoſtoli, ipſe alienus à Chriſti fide. In ſumma: non vult ex tempore præterito exiſtimationem fieri: nec prouerbium illud valere in hac cauſa, vt qui tempore prior eſt, potior ſit iure. *Perſonam hominis.* Præter expoſitiones quas iam adduxi, hæc quoque tertia habet aliquid coloris, Quòd in mundi politia locum habent perſonæ: in ſpirituali autem Chriſti regno faceſſere debent. Id plauſibiliter dicitur: atqui de mundana politia ſermo eſt quum dicit Dominus, Non accipias perſonam in iudicio. Sed ego in illam diſputationem non ingredior: quia nihil facit ad præſentem locum. nam ſimpliciter intelligit Paulus, gradum honoris in quem peruenerant Apoſtoli, non obſtitiſſe quominus à Deo vocaretur, & ex nullo fieret illis ſubitò æqualis. quamlibet enim magnum eſſet diſcrimen, id apud Deum nihil valuiſſe, qui perſonarum acceptione non ducitur, & cuius vocatio nullis præiudiciis eſt obnoxia. Sed videri etiamnum poſſit hoc abſque ratione dixiſſe: nam vt verum ſit, non reſpiciendas eſſe perſonas in negotio Domini, (ſicuti hoc diligenter cauendum eſt) quid hoc ad Petrum & ſocios Apoſtolos, qui nō ſola perſona erant venerabiles, ſed vera ſanctitate & ſpiritualibus donis? Nam Perſona timori Dei & bonæ conſcientiæ opponitur, Act.10.e.34. 35, & 1. Petri 1.c.17. atque hic eſt communis Scripturæ vſus. Atqui pietas, rectus zelus, ſanctimonia, & ſimiles aliæ dotes præcipuam gratiam & honorem conciliabant Apoſtolis. perinde verò contemptim loquitur hîc Paulus, acſi nihil in ipſis fuiſſet præter externas laruas. Reſpondeo, Paulum hîc æſtimare Apoſtolos non proprio pretio, ſed ex inani aduerſariorum ſuorum iactantia. nam quo fumos ſuos venderent, plenis buccis intonabant nomina Petri, Iacobi & Ioannis: & reuerentia quæ illis deferebatur ab Eccleſia, ambitioſè abutebantur ad contemptum Pauli. Non igitur hîc diſſerit Paulus quales ſint Apoſtoli, nec quid de ipſis ſentiat ſepoſita contentione: ſed laruas illas quas obtendebant pſeudoapoſtoli, refutat. Ergo ſicuti poſtea de Circuncſiſione tractabit, non ex proprio ſenſu, ſed ex falſa opinione & impia quam affinxerant impoſtores illi: ita etiam nunc de Apoſtolis pronuntiat, nihil eſſe apud Deum laruas quibus in mundo ſplendebant. idque ex verbis patet. cur enim præferebant illos Paulo? quoniam eum præceſſerant. hæc erat mera larua. Alioqui non dubium quin Paulus pro ſingulari ſua modeſtia illos ex animo ſuſpiceret, ac dona Dei in illis oſcularetur, qui alibi ſe minimum ex Apoſtolis vltrò fatetur, ac indignum tam præclaro ordine. *Nihil* mihi *contulerunt.* Poſſet etiam legi, Nihil mecum contulerunt. idem enim verbum eſt quod priùs bis poſuit. Senſus tamen eſt certus, quòd Apoſtoli audito Pauli Euangelio, ſuum exaduerſo non protulerint (qualiter fieri ſolet vbi habetur aliquid melius & perfectius) ſed contenti eius expoſitione, doctrinam eius ſimpliciter & ſine mora amplexi ſint: ita, vt in re minimè dubia, nullum inter ipſos verbum commutatum fuit. neque tamen vt priores loquendi partes ſibi Paulus ſumpſerit tanquam præſtantior, vt qui aliis formam dictant: ſed fidem ſuam de qua ſuborti erant ſiniſtri rumores, expoſuit: illi verò ſuo aſſenſu probarunt.

Deut.10.d.17.

1.Cor.15.a.9.

7 *Imò contra.*) Protinus *illi dederunt dexteras ſocietatis.* ergo teſtimonium reddiderunt eius doctrinæ: idque citra exceptionem, quia nihil attulerunt contrà, vt in rebus controuerſis fieri ſolet: & commune ſibi cum eo Euangelium profeſſi ſunt, adeòque ipſum collegæ honore & gradu dignati. Deinde conditio huius ſocietatis fuit, quòd prouincias inter ſe partiebantur. ergo erant æquales: nihil in Paulo ſubiectionis. Dare dextras ſocietatis hîc ſignificat habere pactam ſocietatem. *Quum vidiſſent mihi concreditum.* Negat Apoſtolos in hoc ſibi gratificatos eſſe, vt eorum nutu vel conceſſione factus ſit Apoſtolus: ſed honorem Apoſtolatus ſibi fuiſſe ab illis conceſſum dicit, ne tollerēt quod Deus dederat. Semper hoc vrget, ſe Apoſtolum Dei dono & ordinatione fuiſſe creatum: ſed hîc adiungit ſe agnitum fuiſſe talem ab ipſis Apoſtolis. inde ſequebatur, tentare iſtos nebulones quod auſi non fuerant Apoſtoli, ne

Dei cle-

Dei electioni repugnarent. Atque hîc incipit ſibi vendicare quod habebat proprium ac peculiare præ aliis:nempe Apoſtolatũ prǫputii. in hoc enim differebãt à reliquis Paulus & Barnabas,quòd Apoſtoli erant deſtinati Gentibus. Id oraculo Dei fuerat factum : quod ratum eſſe Apoſtoli non modò paſſi ſunt, ſed etiam voluerunt : quia impium erat non parere. Videmus ergo qualiter ſecundum oraculum inter ſe officia diſtribuerint:nempe vt Paulus & Barnabas Gentium eſſent Apoſtoli: alii autem Iudæorũ. Sed videtur hoc Chriſti mandato aduerſari, quo iubentur duodecim ire in mũdum vniuerſum. Reſpondeo, hoc non reſtringi ad ſingulas eorum perſonas,ſed finem officii deſcribi generaliter: nempe quòd publicari debeat ſalus cunctis Gentibus per Euangelii doctrinam. Conſtat enim Apoſtolos nunquam peragraſſe orbem terrarum:imò neminem ex duodecim credibile eſt vnquam in Europam tranſiiſſe:nam quod de Petro aſſerunt, neſcio an fabuloſum ſit : ſanè perquam incertum eſt. Siquis excipiat:tamen ſingulorum miniſterium Gentibus perinde commune eſſe ac Iudæis: fateor, prout occaſio tulerit. Concedo, inquam,vnumquenque Apoſtolum munus habuiſſe propagandi Euangelii,tam inter Gentes quàm Iudæos:neque verò ita inter ſe partiti ſunt, vt limites haberent interpoſitos,quos tranſilire fas non eſſet: quemadmodum terminari ſolent regna,principatus & præfecturæ. Nam videmus vt Paulus, quocunque appulerat,ſolenne habuerit, primò ſuam operam & miniſterium Iudæis offerre. quemadmodum illi inter gentes licuit Iudæis ſe exhibere Apoſtolum & doctorem: ita aliis liberum fuit quoſcunque poſſent ex Gentibus ad Chriſtum adducere.quo iure vſus eſt Petrus erga Cornelium & alios. Sed quia in ea regione erant reliqui Apoſtoli,cuius omnes ferè incolæ Iudæi erant:Paulus Aſiam,Græciam & alias remotas partes circuibat. hac occaſione peculiariter ordinatus eſt Gentium Apoſtolus. Imò quum Dominus initio eum ſegregari iuberet,voluit vt relicta Antiochia & Syria, trans mare & in longinquas regiones abiret Gentium cauſa. Ergo ordinarius eius Apoſtolatus fuit in Gentes, extraordinarius in Iudæos. Contrà,alii Iudæos propriè ſibi ſumpſerunt:ſed hac conditione,vt Gentibus,oblata occaſione,miniſterium ipſorum pateret:ſed hoc poſterius quaſi illis extraordinarium fuit. Cæterùm ſi Petri Apoſtolatus peculiariter ad Iudæos ſpectabat: videant Romanenſes quo iure ſucceſſionem primatus ab illo ad ſe trahant. Nam ſi Papa Romanus ideo primatum ſibi vendicat, quia eſt Petri ſucceſſor: illum in Iudæos exerceat oportet. Præcipuus Gentium Apoſtolus hîc Paulus prædicatur: quem negant Romanum fuiſſe Epiſcopum. itaque vt aliqua primatus ſui poſſeſſione fruatur,eccleſias ex Iudæis acquirat. nam eum agnoſcere Apoſtolum nos decet,qui & Spiritus Sancti decreto, & totius collegii Apoſtolici conſenſu, nobis eſt nuncupatus. Hoc iuris qui in Petrum trãsfert, is & Diuinam & humanam ordinationem confundit. Metonymia ſatis nota eſt in vocibus *Circunciſionis & Præputij*,pro Iudæis & Gentibus:ideo prætereo.

Marc. 16.c.15.

Act. 10.a.1.

8 *Qui efficax fuit.)* Partes ſibi delatas iure ad ſe pertinuiſſe aſſerit:quia Dominus virtutẽ ſuam exeruerat in eius miniſterio. Talis autẽ Diuinæ efficaciæ manifeſtatio,vt iam ſæpius vidimus, quaſi ſigillum eſt ad obſignandam doctrinæ certitudinem, & ſanciendum docendi munus. Porrò dubium eſt an efficaciam Dei referat Paulus ad ſucceſſum ſuæ prædicationis, an verò ad gratias Spiritus Sancti, quæ tunc dabantur credentibus. Ego non de nudo ſucceſſu accipio,ſed de ſpirituali energia,cuius alibi meminit: Summa eſt, non fuiſſe vanam pactionem, quam inter ſe habuerint Apoſtoli, ſed iudicium Diuinitus obſignatum.

1.Cor.2.a.4.

9 *Quumque cognouiſſent gratiam.)* Odioſè ſuperbum eorum faſtidium traducit, quibus ſúſque déque erat Dei gratia,quæ primarios Apoſtolos in ſui admirationem & reuerentiam traxerat. minimè enim ferenda erat eorum conniuentia,ſi neſcire ſe obtenderent quòd initiò perſpexerant Apoſtoli. Hîc admonemur, dandum eſſe locum gratiæ Dei, vbicunque conſpicitur, niſi velimus cum Spiritu ipſo bellum gerere,qui dona ſua otioſa eſſe non vult. Ergo gratia quam Paulo & Barnabæ datam cernebant Apoſtoli, eos incitauit ad ſanciendam miniſterii ſocietatem. *Iacobus & Cephas.* Iam ſuperius dixi hunc fuiſſe Alphæi filium: neque enim frater Ioannis eſſe poterat,quem paulo antè occiderat Herodes : & vnum fuiſſe ex diſcipulis,qui adeò præ Apoſtolis emineret,valde, meo iudicio, eſſet abſurdum. Quòd autẽ primarius fuerit inter Apoſtolos, Lucas etiam oſtendit, qui perorationem illi tribuit, & cauſæ definitionem in concilio,Actorum 15.c.13: & 21.c.18, narrat omnes Seniores Eccleſiæ Ieroſolymitanæ ad eum fuiſſe congregatos. Fuiſſe autem *viſos columnas*, non per contemptum dicit,ſed citat communem opinionem : quia inde ſequitur, non temerè poſſe repudiari quòd fecerunt. Quum hic quæſtio ſit de dignitate, mirum eſt Iacobum Petro præferri. fortaſſis id factum fuit, quòd Ieroſolymitanæ Eccleſiæ erat præfectus. Quod ad nomen Columnę attinet,ſcimus ita ferre rerum naturam,vt qui ingenio,vel prudentia, vel aliis dotibus antecellunt,ii quoque authoritate ſint ſuperiores. In Eccleſia Dei ita res habet, vt quo quiſque maiore pollet gratia, eo plus honoris deferri illi debeat. Ingratitudo enim eſt, imò impietas, non colere Dei Spiritum,vbicunque in ſuis donis apparet. Deinde ſicuti populus carere Paſtore nequit: ita ſinguli Paſtorum cœtus moderatorem aliquem deſiderant. Verùm ſemper valeat illud, vt qui omnium eſt primus, ſit tanquam miniſter.

Mat.23.a.11.

10 *Tantum vt pauperum.)* Apparet,fratres qui in Iudæa erant,laboraſſe extrema inopia: alioqui non grauaſſent alias eccleſias. Id partim accidere potuit ob varias totius Gẽtis calamitates : partim quòd crudelius ſæuientibus ſuis tribulibus,quotidie bonis exuebantur. Æquũ verò erat ipſos ſubleuari ope Gentilium,qui Euangelium,bonum ſcilicet incomparabile,illis debebant. Paulus ſe fideliter præſtitiſſe dicit quod à ſe petierant Apoſtoli. detrahit ergo aduerſariis prætextum quem captabant.

11 *Quum autem veniſſet Petrus Antiochiam, palàm ei reſtiti, eò quòd reprehenſione dignus eſſet.*

12 *Nam antequam veniſſent quidam à Iacobo,vnà cum Gentibus ſumebat cibum, quum autem veniſſent,ſubduxit ac ſeparauit ſe ab illis,metuens eos qui erant ex Circunciſione.*

13 *Ac ſimulabant vnà cum illo cæteri quoque Iudæi: adeo vt Barnabas ſimul abduceretur in illorum ſimulationem.*

14 *Verùm vbi vidiſſem quòd non recto pede incederent ad veritatem Euangelij, dixi Petro coram omnibus, Si tu quum ſis Iudæus, Gentiliter viuis, & non Iudaicè: cur cogis Gentes Iudaizare?*

15 *Nos natura Iudæi, & non ex Gentibus peccatores:*

16 *Cognito, non iuſtificari hominem ex operibus Legis, niſi per fidem Ieſu Chriſti: & nos in Ieſum Chriſtum credidimus, vt iuſtificaremur ex fide Chriſti, & nõ ex operibus Legis: propterea quòd non iuſtificabitur ex operibus Legis omnis caro.*

11 *Quum veniſſet Petrus.*) Quiſquis prudenter expendet omnes circunſtantias, mihi (vt ſpero) aſſentietur, hoc accidiſſe priuſquam pronũtiaſſent Apoſtoli, non exhibendam eſſe Gentibus moleſtiam de cæremoniis. Neque enim veritus fuiſſet Petrus Iacobum offendere, vel ab eo miſſos: quum ea definitio fuiſſet ex illius ſententia. porrò iam longius prouehitur Paulus, quòd Euangelium ſuum aſſeruerit aduerſus Petri ſimulationem: Initio dixit Euangelii ſui certitudinem à Petro & Apoſtolis minimè pendere, vt eorum arbitrio ſtaret vel caderet. Secundò, dixit approbatum fuiſſe ab omnibus ſine vlla exceptione vel contradictione: maximè verò ab iis qui primas tenebant omnium conſenſu. Nunc (vt dixi) altius conſcendit. Petrum abs ſe reprehenſum fuiſſe, quia in contrariam partem inclinaret: quà etiam occaſione in ipſam tractationem cauſæ ingreditur. Hinc verò apparet quàm firma fuerit doctrina, cuius non modò voluntariam ſubſcriptionem obtinuerit: ſed quam conſtanter aſſeruerit aduerſus Petrum, & in certamine fuerit ſuperior. Quid iam ergo amplius dubitationis reſtat, quin pro certa & inuicta veritate recipiatur? Simul illa calumnia depulſa eſt, Paulum vulgarem eſſe diſcipulum, procul diſtantem à gradu Apoſtolatus. iſta enim reprehenſio ſignum eſt æqualitatis. Fateor quidem ſummos ab infimis iure reprehendi: itaque non ſequitur, eos qui quempiam reprehendunt, protinus eſſe pares: nam libertas hæc minoribus erga maiores permittitur à Deo: ſed qualitas reprehenſionis hîc notanda eſt. Neque enim ſimpliciter Paulus reprehendebat Petrum, vt Chriſtianus Chriſtianum: ſed id faciebat ex officio, vt vulgò loquuntur: hoc eſt, pro iure Apoſtolicæ perſonæ quam ſuſtinebat. Atque hîc altero fulmine proſternitur Romanus Papatus: præſertim verò coarguitur illa impudentia, quòd Romanus Antichriſtus immunem ſe iactat à reddenda ratione, & quòd vniuerſæ Eccleſiæ iudicio ſe eximit. Hîc vnus homo non temerè, non illicita audacia, ſed pro conceſſa ſibi à Deo poteſtate, Petrum coram tota Eccleſia caſtigat: & Petrus obedienter correctioni ſe ſubmittit: imò tota diſputatio duorum iſtorum capitum, nihil aliud fuit quàm aperta euerſio tyrannici illius primatus, quem iure Diuino fundatum garriunt Romanenſes. Atqui ſi Deum volunt habere eius authorem, neceſſe eſt vt nouam ſcripturam fabricẽt. quòd ſi profeſſum hoſtem habere ipſum nolunt, neceſſe eſt duo hæc capita ex Scriptura ſacra expungant. *Quod reprehenſione dignus.* Græcum participium reprehenſum ſignificat: ſed mihi non eſt ambiguũ quin vice nominis poſitum ſit, pro eo qui iuſtam reprehẽſionem meretur. nam quod Chryſoſtomus interpretatur, Priùs ab aliis ortam fuiſſe querimoniam & accuſationem, frigidum ſanè eſt. eſt autem Græcis vſitatum, participiis dare nominum ſignificationem, quod huic loco quadrare nemo non videt. atque hinc colligere promptum eſt quàm ineptum fuerit cõmentum Hieronymi & Chryſoſtomi, qui putarunt ex compoſito Apoſtolos hanc fabulam coram populo egiſſe. neque illis ſuffragatur particula κατὰ πρόσωπον, quæ ſignificat, Petrum in os, vt aiunt, vel præſentem caſtigatũ obmutuiſſe. Quod putat Chryſoſtomus, eos vitãdi, ſcandali cauſa, colloquuturos fuiſſe priuatim, ſiquid habuiſſent diſſenſionis, leue eſt: alia enim minora ſcãdala huic pernicioſiſsimo poſthabẽda erant, quòd Eccleſia ſcinderetur, quòd periclitabatur Chriſtiana libertas, quòd obruebatur Chriſti gratia. palàm igitur oportuit publicum hoc pecatum corrigi.
1.Cor.9.c.20. Præcipuum argumentum quo nititur Hieronymus, nimis friuolum eſt. Cur damnaſſet, inquit, in altero Paulus quod ſibi laudi ducit? nam gloriatur ſe Iudæis factum eſſe Iudæum. Reſpondeo, longè aliud Petrum feciſſe. neque enim aliter ſe accommodabat Iudęis Paulus, quàm ſalua libertatis doctrina. vnde nec Titum circuncidere voluit, vt ſalua maneret Euangelii veritas. Petrus verò ita iudaizabat, vt Gentes cogeret in ſeruitutem: & ſimul hoc quaſi præiudicio derogaret Pauli doctrinæ. Non tenuit ergo modum: quia gratificandi maiorem curam quàm ædificãdi habuit, magíſque reſpexit quid Iudæis placeret, quàm quid vniuerſo corpori expediret. Rectius itaque iudicauit Auguſtinus, qui negat ex compacto quicquam actũ fuiſſe: ſed Paulũ ſincerè pro Chriſtiano zelo ſe oppoſuiſſe prauæ & intempeſtiuæ ſimulationi Petri, quòd eam Eccleſiæ noxiam iudicaret.

12 *Nam antequam veniſſent quidam.*) Status cauſæ hîc deſcribitur, quòd Petrus in gratiam Iudæorum diſceſſionem fecerat à Gẽtibus: ita vt ab Eccleſiæ communione eas arceret, niſi abdicata Euangelii libertate, Legis iugum ſubirent. Hîc ſi tacuiſſet Paulus, concidebat tota eius doctrina, ruebat tota ædificatio miniſterio eius comparata: ergo & animoſè inſurgere, & acriter pugnare neceſſe habuit. Hîc videmus quàm cautè temperanda ſint noſtra erga homines obſequia: ne immodico placendi ſtudio, aut præpoſtero offenſionis metu, à recto curſu deflectamus. Id ſi potuit Petro accidere, quanto facilius nobis accidet, niſi ſedulò caueamus?

14 *Vbi vidiſſem quod non recto pede.*) Quidam exponunt de Gentibus, qui turbati Petri exemplo iam labaſcebant: ſed magis conuenit de Petro & Barnaba eorúmque aſſeclis intelligere. Rectus ad Euangelii veritatem inceſſus erat, vnire Gentes Iudæis, ſalua vera doctrina. neceſſitate verò ſeruandæ Legis obſtringi piorum conſcientias, & ſilentio ſepeliri libertatis doctrinam, hæc erat indigna merces vnitatis. *Veritatem Euangelii* hîc Paulus eodem ſenſu accipit quo prius: cui fucum illud opponit, quo

Euangelium

Euangelium deformabant Petrus & alii. Quod quum ita ſit, minimè dubitandum eſt, ſerium fuiſſe Paulo certamen. De doctrina optimè conſentiebant: ſed quia non habito doctrinæ reſpectu nimis ſeruiliter Iudæis obſequebatur Petrus, ideo claudicationis arguitur. Sunt qui alio prætextu Petrum excuſent: quia magis ſolicitus eſſe debuerit de ſalute Iudæorum, Circuncifionis ſcilicet Apoſtolus: & tamen ſimul concedant, Paulum quoque rectè feciſſe, ſuſcipiendo cauſam Gentium: ſed ſtultum eſt defendere quod Spiritus ſanctus per os Pauli damnauit. Neque verò hîc agebatur hominum negotium: ſed venerat in diſcrimen Euangelii puritas, ne Iudaico fermento inquinaretur. *Coram omnibus.* Hoc exemplo admonemur, palàm caſtigandos eſſe qui publico malo peccarunt: quatenus intereſt Eccleſiæ. Finis enim eſt, ne ſi impunitum relinquatur eiuſmodi delictum, exemplo noceat. atque id Paulus nominatim ſeruandũ in Preſbyteris alibi docet, quatenus ſcilicet ob perſonam quam ſuſtinent, exemplo ſuo grauius nocent. præſertim verò vtile fuit bonam cauſam, quæ ad omnes ſpectabat, ingenuè coram populo defendi, quo melius teſtatum faceret Paulus, ſe lucem minimè refugere. *Si tu quum ſis Iudæus.* Oratio Pauli ad Petrum duobus conſtat membris. priore expoſtulat quòd iniquus ſit erga Gentes, quia eas ad ſeruandam Legem adigat, à qua ſolutus ipſe eſſe velit. Nam præterquam quòd ſeruare quiſque legem debet, quam aliis præſcribit: in hoc etiamnum grauius peccabat, quòd Gentes ad Iudaiſmum cogeret, ipſe Iudæus libertatem ſibi permitteret. Iudæis enim nõ Gentibus data Lex eſt. vtitur itaque argumento à minori ad maius. Porrò hæc erat ſatis dura & violenta coactio, quòd Gentibus communionem renuntiabat, niſi vellent iugum Legis recipere. quæ erat iniuſta conditio. Ac tota quidem vis reprehenſionis conſiſtit in hoc verbo: quod à Chryſoſtomo & Hieronymo non fuit animaduerſum. liber enim erat cæremoniarum vſus in ædificationem: modò non ſpoliarentur fideles ſua libertate, nec illis neceſsitas imponeretur, à qua eos eximit Euangelium. 1.Tim.5.d.20.

15 *Nos natura Iudæi.*) Scio quibuſdam videri anthypophoram: quaſi anticipet Paulus in perſona aduerſæ partis quod obiicere poterat: nempe plus priuilegii (vt vulgo loquuntur) habere Iudęos. non quòd à Lege immunitatem iactarent. fuiſſet enim pluſquam abſurdum, ipſos id iactare quibus Lex erat lata: ſed quia deberent certis inſignibus diſtingui à Gentibus. Id ergo neque reiicio in totum, neque tamen prorſus, vt mox patebit, recipio. Alii hoc quidem in perſona Pauli dictum accipiunt, ſed hoc ſenſu: Si Iudęis onus Legis imponeres, magis eſſet rationi conſentaneum: eſt enim illis hæreditaria: verùm neque hæc expoſitio conuenit. Eſt ergo potius ſecunda pars orationis, quæ ab occupatione incipit: nam quum eſſet diſcrimẽ inter Iudæos & Gentes, quòd hæ profanæ erant & impuræ, illi autem ſancti, quatenus Deus ipſos in populum cooptauerat, poterant de hac prærogatiua contendere Iudæi. Sed prudenter occupando, Paulus in contrarium retorquet: nam quum Iudæi ipſi cum tota ſua dignitate coacti fuiſſent confugere ad Chriſti fidem: quanto magis oportebat Gentes fide ſalutem conſequi? Mens ergo Pauli eſt, Nos qui videmur aliis præſtare, qui beneficio fœderis ſemper fuimus propinqui Deo: tamen nullam ſalutis adipiſcendæ rationem inuenimus, quàm credendo in Chriſtum: cur ergo aliam præſcriberemus Gentibus? Nam ſi neceſſaria eſſet Lex, vel prodeſſet ſuis cultoribus ad ſalutem: nobis maximè prodeſſet, quibus data fuit. quòd ſi nos ea relicta, conceſſimus ad Chriſtum, multo minus Gentes vrgendæ ſunt vt illam ſuſcipiant. Nomen *Peccatoris* hîc, vt alibi ſæpe profanum ſignificat, vel perditum & alienatum à Deo. tales erant Gentiles, qui nihil communicationis cum Deo habebant. Iudæi autem adoptione, filii Dei erant: ideóque ſegregati in ſanctitatem. Quòd dicit, Natura, non intelligi naturaliter eſſe immunes à corruptela humani generis: nam Dauid qui ex progenie Abrahæ deſcenderat, confitetur ſe ex impuro ſemine eſſe genitum. ſed corruptioni naturæ cui obnoxii erant, ſuperueniebat remedium gratiæ quo ſanctificabantur. Quia autem promiſſio hæreditariam benedictionẽ faciebat: ideo naturale vocatur hoc bonum. Sic ad Romanos dicit, ex radice ſancta eſſe progenitos. Ergo quum dicit, Nos natura Iudæi, perinde valet acſi diceret, Nos ſancti naſcimur, non proprio quidem merito, ſed quia ſumus à Deo electi in populum. Nos ergo qui natura eramus Iudæi, quid fecimus? credidimus in Chriſtum. Quis finis credendi? vt fide Chriſti iuſtificaremur. Qua de cauſa? quoniam conuicti eramus, non poſſe homines conſequi iuſtitiam ex operibus Legis. A natura igitur & effectu fidei ratiocinatur, Iudæos Lege minimè iuſtificari. Quemadmodum enim propriam operum iuſtitiam volentes ſtabilire, iuſtitiæ Dei non ſunt ſubiecti: ita econuerſo qui in Chriſto credunt, peccatores ſe eſſe confitentur, & operum iuſtitiæ renuntiant. Hîc iam verſatur in præcipua quæſtione: imò in hac vna propoſitione tota ferè controuerſiæ ſumma incluſa eſt: quo diligentius in præſentis loci diſcuſſionem inſiſtere conuenit. Primò notandum iſtud, petendam iuſtitiam ex fide Chriſti, quia operibus iuſtificari non poſſumus. iam quæritur quid per *opera Legis* intelligat. Papiſtæ ab Origene & Hieronymo decepti, tantùm de vmbris litem eſſe opinantur: imò ſecurè definiunt. ideo ſemper opera Legis interpretantur cæremonias: quaſi Paulus de gratuita iuſtitia, quæ nobis à Chriſto donatur, non diſputaret. neque enim pro abſurdo habent, neminem iuſtificari operibus Legis: & tamen nos operum merito cenſeri iuſtos apud Deum. In ſumma, nullam operum moralium hîc fieri mentionem ducunt. Verùm contextus liquidò demonſtrat, Legem etiam moralem comprehendi in his verbis: nam quæcunque ferè ſubiiciet Paulus, ad moralem potius quàm ad cæremonialem legem pertinent. deinde iuſtitiæ Legis, gratuitam acceptionem qua nos dignatur Deus, perpetuò opponit. At obiiciunt aduerſarii, Debuiſſe igitur ſine adiectione nominari opera: niſi Paulus ad certam ſpeciem reſtringere vellet. Reſpondeo, huius loquutionis optimam eſſe rationem: neque enim etiamſi quis ſanctitate Angelos omnes ſuperet, vlla debetur merces operibus, niſi quia promiſſa eſt à Domino. ergo quòd Legis perfectio iuſtitia eſt, ac mercedem vitæ æternæ repoſitam habet, id ex Deo prouenit, qui pronuntiat victuros qui eam impleuerint. qua de re poſtea ſuo loco amplius. Deinde certamẽ erat cum Iudæis de Lege. maluit ergo Paulus cominus manus, vt ita dicam, conſerendo, ipſos in ſua arena conficere, quàm longius vagando præbere ſpeciem tergiuerſantis, acſi cauſæ diffideret. fixo igitur pede in diſputatione Legis inſiſtit. Obiiciunt ſecundò, tantùm quæſtionem Pſal.51.b.7. Ro.11.c.16. Rom.10.a.3.

de cæremoniis motam fuiſſe.quod & nos fatemur. Cur ergo,inquiunt, à particulari ad vniuerſale cauſam trãſiliret Paulus? Hæc ſola Origeni & Hieronymo errandi occaſio fuit: neque enim putabant conuenire, vt quum de ſolis cęremoniis cõtenderent pſeudoapoſtoli, plus apprehenderet Paulus. Verùm non conſiderarũt hanc ipſam cauſam illi fuiſſe tam acriter pugnandi, quòd dogma illud longiorem trahebat caudam,quàm prima fronte præ ſe ferebat:neque enim tam moleſtũ fuiſſet Paulo cæremonias ſeruari, quàm transferri fiduciam & ſimul gloriam ſalutis ad opera.quemadmodum quum de prohibitione carnium ad certos dies agitur, non tam ſpectamus quàm graue ſit illud,eſum carnium interdici, quàm de laqueo cõſcientiarum ſoliciti ſumus. Non ergo extra cauſam ſpatiatur Paulus, quum diſputationem de tota Lege inſtituit; tametſi de cæremoniis duntaxat digladiabantur pſeudoapoſtoli. nam ideo cæremonias vrgebãt, vt ſalutem quærerent homines in obſeruatione Legis: quia ſcilicet cultum meritorium eſſe fingebant. quare non Legem moralem illis opponit Paulus:ſed ſolam Chriſti gratiam. Neque tamen in iſta vniuerſali diſceptatione tota Epiſtola conſumitur:tandem enim ad cæremonias ſpeciatim deſcẽdit.ſed quia hic præcipuus erat nodus, Vtrum operibus an fide iuſtitia nobis contingeret, in primis expediri oportebat. Quoniam hodie Papiſtas malè habet ſi extorqueamus ſola fide iuſtificari homines, grauatim concedunt ſub operibus Legis,moralia comprehendi.multi etiam eorum gloſſa Hieronymi obiecta, bellè ſe defunctos putant:ſed contextus euincet de Lege quoque morali fieri verba.

16 *Niſi per fidem.*) Non ſignificat tantùm cæremonias aut quæuis opera non ſufficere,niſi accedat fidei adminiculum: ſed propoſitioni negatiuæ excluſiuam opponit: acſi diceret, non operibus, ſed ſola Chriſti fide. Alioqui inepta eſſet atque ab inſtituto extranea ſententia.nam pſeudoapoſtoli non repudiabant Chriſtum neque fidem: ſed poſtulabant cæremonias coniungi. Si eiuſmodi coniunctionem recepiſſet Paulus, iam plenus conſenſus fuiſſet inter eos. fruſtra igitur Paulus tam odioſa concertatione turbaſſet Eccleſiam. Maneat igitur illud conſtitutum:hic propoſitionem eſſe excluſiuam,Nos non aliter iuſtificari quàm fide: aut, Non niſi fide iuſtificari: cui iſta æquipollet, Nos ſola fide iuſtificari. Vnde apparet quàm pueriliter hodie ineptiant Papiſtę,de dictione Sola nobiſcum rixando,perinde acſi noſtra eſſet. Sed Paulo ſcilicet theologia Papiſtarum ignota erat. fide hominem iuſtificari dictitant: partem iuſtitiæ locant in operibus.talem dimidiam iuſtitiam neſciebat Paulus.nam quum nos fide iuſtos eſſe docet, quia operibus non poſſumus: pro confeſſo ſumit quod verum eſt, nos Chriſti iuſtitiæ non aliter eſſe capaces, quàm ſi propriæ iuſtitiæ inopes egeníque ſimus. Ergo aut nihil aut totum adſcribi debet fidei vel operibus.de vocabulo Iuſtificationis,& qualiter eius cauſa ſit fides, poſtea videbitur. *Non iuſtificabitur omnis caro.* Conſcientiam Petri & aliorum priùs teſtem citauerat. nunc magis confirmat, pronuntiando ita eſſe:hoc eſt,Neminem mortalium operibus Legis adepturum iuſtitiam. Hoc fundamentum eſt gratuitæ iuſtitiæ, quum propria iuſtitia nudamur. Porrò quenquam mortalium iuſtificari negans, tantundem ſumit,acſi diceret excludi cunctos mortales à iuſtitia Legis,nec fieri poſſe vt quis ad eam perueniat.

17 *Porrò ſi quærentes iuſtificari in Chriſto,inuenti ſumus ipſi quoque peccatores: ergo Chriſtus peccati miniſter eſt? abſit.*

18 *Nam ſi quæ deſtruxi,hæc rurſum ædifico,præuaricatorem meipſum conſtituo.*

19 *Ego enim per Legem Legi mortuus ſum,vt Deo viuerem: cum Chriſto ſum crucifixus.*

20 *Viuo autem non amplius ego,ſed viuit in me Chriſtus: quod autem nunc viuo in carne, in fide viuo Filij Dei,qui dilexit me,& tradidit ſeipſum pro me.*

21 *Non abiicio gratiam Dei. ſi enim per Legem iuſtitia: ergo Chriſtus gratis mortuus eſt.*

17 *Si quærentes.*) Redit nunc ad Galatas,nequis hanc ſententiã contexat cum ſuperiori,acſi pars eſſet orationis ad Petrum habitæ. quorſum enim his fuiſſet opus ad Petrum? Etſi hoc nihil ad rem vel minimum,ideo eligat quiſque vtrum volet. Porrò quidam affirmatiuè legunt, inter quos eſt Chryſoſtomus: húncque faciunt ſenſum,Si quærentes iuſtificari in Chriſto,nondũ plenè iuſti ſumus,ſed adhuc immundi,neque ſufficit nobis Chriſtus ad iuſtitiam: ſequitur Chriſtum miniſtrum eſſe doctrinæ quæ in peccato homines relinquit. quaſi hoc abſurdo propoſito,blaſphemiæ inſimulet Paulus eos qui partem iuſtitię Legi tribuunt. Sed quia mox ſequitur vox abominantis, quam Paulus nuſquam niſi interrogationibus ſubiicere ſolet: magis hoc dictum arbitror ad remouendam abſurditatem quæ videbatur conſequi. More igitur ſuo interrogando occupat,quaſi aduerſariorum perſona: Si hoc, inquit, affert iuſtitia fidei, vt nos etiam Iudæi, qui ab vtero ſanctificati ſumus, rei cenſeamur & polluti: dicemúſne Chriſtum peccati authorem eſſe, vtpote qui vigere faciat peccati potentiam in ſuis. Inde oriebatur hæc dubitatio, quòd dixerat Iudæos in Chriſtum credendo, ſe abdicare Legis iuſtitia: nam remoto Chriſto, Iudæi à communi Gentium pollutione ſegregati, ita videntur eſſe quodammodo exempti numero peccatorum. Chriſti gratia æquat illos Gentibus: & remedium quod eſt vtriſque commune, æqualem eſſe morbum oſtendit. Huc facit particula *quoque.* Nos etiam ipſi,inquit,non de quibuſlibet loquimur, ſed de eximiis, quales erant Iudæi. *Abſit.* Meritò illud reiicit. neque enim Chriſtus peccatum detegendo quod latebat, peccati miniſter eſt: quaſi exinanita iuſtitia, peccato aperiat ianuam: neque etiam quaſi ſtabiliat regnũ peccati. Hoc fallebat Iudæos quòd ſibi arrogabant extra Chriſtum aliquam ſanctitatem, quæ nulla erat. inde querimonia,Ergóne venit Chriſtus,vt iuſtitiam Legis nobis eripiat? vt faciat ex ſanctis pollutos? vt nos peccato & reatui ſubiiciat? Negat Paulus ita eſſe, adeóque hanc blaſphemiam cum deteſtatione repellit: neque enim afferebat Chriſtus peccatum,ſed reuelabat: neque auferebat iuſtitiam, ſed falſam laruam detrahebat Iudæis.

18 *Nam ſi quæ deſtruxi.*) Duplex eſt reſponſio. hæc prior indirecta, dum admonet id cum tota ſua

doctrina

doctrina pugnare:quandoquidem ſic prædicauerat fidem Chriſti, vt peccati ruinam & abolitionem coniungeret. Nam ſicut docet Ioannes Chriſtum non veniſſe ad extruẽdum regnum peccati, ſed deſtruendum:ita Paulus hîc teſtatur ſe in Euangelio prædicando, veram iuſtitiam reſtituiſſe, vt peccatum deſtrueretur. Erat igitur minimè conſentaneum, ab eodem interimi peccatum, & inſtaurari. huius abſurdi obiectione propulſat calumniam. 1.Ioan.3.b.8.

19 *Ego enim per legem.)* Sequitur directa reſponſio:non imputandum eſſe Chriſto quod proprium eſt opus Legis:neque enim opus eſſe Chriſto ad exinaniendã Legis iuſtitiam:quandoquidẽ ipſa Lex diſcipulos ſuos occidit: acſi diceret, Vos falſa imaginatione decipitis miſeros homines, quaſi ex Lege viuere debeant, eóque prætextu in Lege ipſos detinetis:Euangelio interea facitis inuidiam, quaſi in nihilum iuſtitiam redigat quam ex Lege habemus: atqui Lex ipſa eſt quæ nos ſibi mori cogit. nam quum exitium nobis minitans, nihil nobis relinquat præter deſperationem, hoc modo nos expellit à ſui fiducia. Facilior huius loci intelligentia petenda eſt ex ſeptimo capite ad Rom. illic enim pulchrè deſcribit Paulus neminem Legi viuere, niſi cui Lex eſt mortua, hoc eſt otioſa & ſine affectu:nam ſimulátque Lex viuere in nobis cœpit, eam nobis infligere lethale vulnus quo perimus: & ſimul vitam emortuo priùs peccato inſpirare. Ergo qui Legi viuunt, nunquam ſenſerunt vigorem Legis, ac ne guſtarũt quidem quid Lex ſibi vellet:nam Lex verè percepta, nos ſibi mori cogit. hinc peccatum:non autem à Chriſto. *Mori legi* Vel eſt illi renuntiare & ab eius imperio manumitti: ita vt nihil habeamus in ea fiduciæ, nec viciſſim nos ſub iugo ſeruitutis captiuos teneat: vel certè quatenus nos omnes addicit exitio, nullam in ea vitam reperire:qui poſterior ſenſus melius conuenit. Chriſtum enim huius mali autorem eſſe negat, quòd Lex magis noxia ſit, quàm vtilis: ſed incluſam in ipſa Lege eſſe maledictionem, quæ nos occidit. Vnde ſequitur mortem, quæ à Lege infertur, verè eſſe mortiferam. Hinc opponitur altera mortis ſpecies viuifica in ſocietate crucis Chriſti. Se igitur vnà cum Chriſto dicit eſſe crucifixum, vt viuere inciperet. Et diſtinctio, quæ vulgò obtinuit, genuinum ſenſum obſcurat. Sic legunt, Ego per Legem Legi mortuus ſum, vt Chriſto viuerem. Atqui melius fluet diuerſus contextus, Ego per Legem Legi mortuus ſum: deinde ſeorſim, vt Deo viuerem, crucifixus ſum cum Chriſto. *Vt Deo viuerem.* Oſtendit genus mortis eſſe optabile ex quo inuidiæ materiam captabant pſeudoapoſtoli. ſignificat enim nos Legi nequaquam ideo mori vt peccato viuamus, ſed Deo. Viuere Deo, interdum quidem eſt vitam noſtram componere ad eius voluntatem: ita vt nihil aliud ſtudeamus tota vita, quàm nos illi approbare. hîc autem eſt viuere vitam Dei (vt ita loquar) quò antitheta inter ſe reſpondeant: nam qua ratione dictum eſt, nos mori Legi, eadem & viuere Deo. In ſumma, admonet Paulus mortalem non eſſe mortem illam, ſed potius cauſam melioris vitæ: Deum enim ex naufragio Legis nos ſuſcipere, eiúſque gratia in aliam vitam inſtaurari. Alias expoſitiones omitto. mihi hæc videtur genuina eſſe mens Pauli. Se verò dicens cum Chriſto crucifixum eſſe modum exprimit qualiter Legi mortui, Deo viuamus: quum ſcilicet inſiti in mortem Chriſti, arcanam inde vim, tanquam ſurculus à radice, haurimus. Porrò Chriſtus chirographum Legis quod erat nobis contrarium, cruci ſuæ affixit. ergo cum ipſo crucifixi, ab omni Legis maledictione & reatu liberamur. qui hanc liberationẽ irritam facere conatur, euacuat Chriſti crucem. Sed meminerimus non aliter nos ſolui à iugo Legis, quàm dum efficimur vnum cum Chriſto:quemadmodum ſurculus non aliter humorem à radice trahit, quàm ſi in vnam naturam coaleſcat.

20 *Viuo autem.)* Semper mortis nomen humano ſenſui eſt odioſum. itaque poſtquam docuit nos cruci affixos vnà cum Chriſto, hoc quoque nobis vitale eſſe ſubiicit. Simul explicat quid priùs intellexerit per Deo viuere: quòd ſcilicet iam non ipſe viuat propria vita, ſed quòd ita arcana Chriſti virtute animetur, vt dici poſſit Chriſtus in ipſo viuere ac vigere. Nam vt anima corpus vegetat, ſic & Chriſtus vitam inſpirat membris ſuis. Inſignis ſentẽtia, Fideles extra ſe viuere, hoc eſt in Chriſto. quod fieri nequit, quin veram cum ipſo & ſubſtantialem communicationem habeant. Porrò viuit Chriſtus in nobis dupliciter: vna vita eſt, quum nos Spiritu ſuo gubernat, atque actiones noſtras omnes dirigit. altera, quòd participatione ſuæ iuſtitiæ nos donat: vt quando in nobis non poſſumus, in ipſo accepti ſimus Deo. Prior ad regenerationem pertinet: ſecunda ad gratuitam iuſtitiæ acceptionem, de qua hunc locum intelligere licebit. quanquam ſiquis de vtraque accipere malit, libentius amplectar. *Quòd autem nunc viuo in carne.* Nulla eſt hîc ferè ſententia quæ non fuerit lacerata variis expoſitionibus, ſicuti Carnem hîc exponunt quidã pro naturæ vitioſæ prauitate. Paulus autem ſimplicius accipit pro vita corporali. Prompta enim alioqui fuiſſet alia obiectio, Tu viuis tamen vitam corpoream, vbi autem corpus hoc corruptibile functiones ſuas exercet, vbi cibo & potu ſuſtinetur: hæc non eſt cæleſtis Chriſti vita, ergo paradoxum eſt à ratione abhorrens, quòd quum palàm viuas communi hominum more, propriam tibi eſſe vitam negas. Reſpondet Paulus, id in fide conſiſtere: quo innuit abſconditum eſſe arcanum ab humano ſenſu. Vita igitur quam fide obtinemus, non oculis apparet, ſed intus percipitur in conſcientia per Spiritus efficaciam. ideóque non impedit vita corporalis quin fide poſſideamus cæleſtem vitam. Epheſ.1.d.20, Collocauit nos in cæleſtibus, &c. Item, Iam eſtis ciues ſanctorum & domeſtici Dei. Item ad Philipp.3. Eph.2.d.19.
d.20, Politia noſtra in cælis eſt. plenus denique eſt Paulus talibus teſtimoniis, quibus aſſerit ita nos viuere in mundo, vt in cælo tamen etiam viuamus: non modò quia illic eſt caput noſtrum, ſed etiam quòd iure vnionis vitam habemus cum ipſo communem: vt loquitur Ioan.14.a.1. *Qui dilexit me.* Hæc addita ſunt ad vim fidei exprimendam: nam protinus cuiuis in mentem veniret hæc cogitatio, Vnde tanta fidei virtus, vt Chriſti vitam in nos transfundat? ergo hypoſtaſin qua nititur fides, declarat Chriſti dilectionem & mortem: nam inde æſtimandus eſt fidei effectus. Quî ſit ergo vt viuamus Chriſti fide? quia nos dilexit, & ſeipſum tradidit pro nobis. amor, inquam, quo nos complexus eſt Chriſtus, fecit vt ſe nobis coadunaret. Id impleuit morte ſua: nã ſeipſum tradẽdo pro nobis, non ſecus atque in perſona noſtra paſſus eſt. proinde quicquid in Chriſto fides reperit, eius nos facit compotes. Quum autem dilectionis

meminit, hoc ipſum ſignificat quod docet Ioãnes, Non quia priores dilexerimus eum, ſed ipſe dilectione
1.Ioan.4.b.19. ſua nos præuenit. Nam ſi quibus meritis prouocatus nos redemiſſet: cauſa hæc diceretur. nunc autem totum adſcribit Paulus dilectioni: eſt igitur gratuita. Notandus enim eſt ordo, Dilexit nos, & tradidit ſe pro nobis; perinde enim valet acſi dixiſſet, Non alia illi moriendi fuit ratio, niſi quia nos diligebat. idq; quo tempore inimici eramus: quemadmodum Rom.5.b.10.docet. *Tradidit ſeipſum.* Nullis verbis rite exprimi poteſt quantum hoc ſit. quis enim oratione aſſequatur quãta ſit excellentia Filij Dei? is verò ſeipſum pretium nobis redimendis ſtatuit. Sub verbo Tradendi includitur totus fructus qui ad nos redit ex morte Chriſti: nempe quòd ſacrificium eſt expiationis, ablutio, ſatisfactio, &c. Neque parũ energiæ habet *pro me*: quia non ſatis fuerit Chriſtum pro mundi ſalute mortuũ reputare, niſi ſibi quiſque effectum ac poſſeſſionem huius gratiæ priuatim vendicet.

21 *Non abijcio.*) Subeſt etiam magna emphaſis huic verbo: nam cuius & quàm horrendæ ingratitudinis eſt, tam inæſtimabilem Dei gratiam, tantóque pretio acquiſitam, contemnere? huius autem ſacrilegij accuſat pſeudoapoſtolos, qui vno Chriſto non contenti, alia etiam ſalutis ſubſidia ingerebant. Reiicitur enim Dei gratia, niſi alijs omnibus renuntiantes, ſolum Chriſtũ amplectimur. porrò quid reliquũ eſt homini, poſtquam Dei gratiam repudiando, indignum ſe ipſa reddidit? *Si enim per Legem. Gratis* pro Fruſtra capitur: hoc eſt, nullum eſſet operæpretium in morte Chriſti: vel, nulla mercede Chriſtus eſſet mortuus. Iſta enim merces eſt mortis, quòd peccata noſtra expiando, Patri nos reconciliauit. hinc ſequitur, eius gratia nos iuſtificari. ergo non operibus. De lege cæremoniali Papiſtæ interpretantur. ſed quis non videt ad totam Legem patere? perinde enim eſt acſi diceret Paulus, Si promeremur ipſi iuſtitiam, ergo fruſtra Chriſtus paſſus eſt. nam ideo paſſus eſt, vt eam nobis acquireret. quid opus fuit aliunde nobis comparari quod dare ipſi nobis poſſumus? Certè ſi mors Chriſti, redemptio noſtra eſt, ergo captiui eramus: ſi ſatisfactio, ergo eramus debitores: ſi expiatio, rei ergo eramus: ſi ablutio, eramus immundi. Itaque econuerſo, qui operibus ſuam munditiem, ſuam abſolutionem, expiationem, iuſtitiam, liberationem tribuit: irritam facit Chriſti mortem. Hic obiiciat fortè quiſpiam, Non valere argumẽtum aduerſus eos qui gratiam Chriſti, operibus coniungunt. quod feciſſe pſeudoapoſtolos, nemini dubium eſt. Stant enim ſimul iſta duo, Ex Lege eſſe iuſtitiam, & Nos Chriſti morte redemptos eſſe. fateor, ſi concedimus partem iuſtitiæ operibus acquiri, partem ex gratia prouenire. Verùm Paulo incognitam fuiſſe hanc theologiam, colligere promptum eſt: nam vel appoſitè diſputauit contra aduerſarios ſuos, vel ſtultè & perperam. ſiquis blaſphemus audeat ipſum calumniari, valida ſatis eſt defenſio, Iuſtitiam coram Deo reputari, non qualem nos homines imaginamur, ſed cui nihil deſit. Cæterùm quia præſenti inſtituti non eſt, agere Pauli cauſam aduerſus blaſphemos qui Spiritui ſancto oblatrare audent, cum Papiſtis agamus. Rident nos quum poſt Paulum ratiocinamur, Fruſtra mortuum eſſe Chriſtum ſi ex operibus eſt iuſtitia. nã pulchra reſponſione ſibi videntur inſtructi, quum afferunt ex ſuis ſophiſtis, Chriſtum meruiſſe nobis primam gratiam, hoc eſt occaſionem merendi: & meritum mortis ipſius concurrere vnà cum operum ſatisfactionibus, ad quotidianam remiſſionem peccatorum. Rideant igitur Paulum, ex cuius ore loquimur: ipſum enim prius refellant oportet quàm nos. Scimus illis fuiſſe negotium cum hominibus qui non excluderent penitus Chriſti gratiam: ſed dimidium ſalutis in operibus locarent. aduerſus eos ſic argumentatur, Fruſtra mortuum eſſe Chriſtum, ſi per Legem eſt iuſtitia. ſic agendo, nullam certè iuſtitiæ guttam operibus relinquit. Ab illis differunt Papiſtæ. liceat igitur & nobis ad eos refutandos Pauli argumentum vſurpare.

CAPVT III.

O *Stulti Galatæ, quis vos faſcinauit, vt non obediatis veritati? quibus ante oculos Ieſus Chriſtus depictus eſt, inter vos crucifixus.*

2 *Hoc ſolùm volo diſcere à vobis, Ex operibus Legis Spiritum accepiſtis, an ex prædicatione fidei?*

3 *Ita ſtulti eſtis, vt exorſi à Spiritu, nunc carne conſummemini?*

4 *Tanta paſſi eſtis fruſtra? ſi tamen etiam fruſtra.*

5 *Qui ergo ſubminiſtrat vobis Spiritum, & operatur in vobis virtutes: ex operibus Legis, an ex prædicatione fidei id* facit?

1 *O ſtulti.*) Doctrinæ attexit obiurgationem, vel potius inſerit. Si quis autem miretur cur non ad finem vſque diſtulerit: illæ proculdubio tam graues ſententiæ quas protulit, eum incitarunt vt ſubitò excandeſceret. Nam vbi audimus reiici Filium Dei cum ſuis bonis omnibus, mortem eius duci pro nihilo: quis pius animus indignatione non rumpatur? ἀνοήτοις ergo, hoc eſt mente alienatos, pronũtiat, qui paſſi fuerint tanto ſacrilegio ſe implicari. neque tantùm quòd ſe decipi paſſi fuerint, eos arguit, ſed quadam veluti magica incantatione deludi: quod longè grauius eſt. innuit enim eorum lapſum dementiæ magis eſſe quàm ſtultitiæ. Quidam ad ingenium gentis Paulum reſpexiſſe putant, quòd è Barbaris oriundi, durius tractandi eſſent: verùm malo ſimpliciter ad rem ipſam referre. eſt enim prodigii ſimile, in tanta claritate Euangelii, adhuc diaboli præſtigiis patere locum. Nam non ideo ſolùm faſcinatos eſſe dicit & mente alienatos, quia non obediant veritati: ſed quia tam certò, tam apertè, tam familiariter, tam efficaciter denique edocti, mox deficiant. Eraſmus Credendi verbum maluit: quod etſi penitus non reiicio, cõtextui tamen aptius eſt quod reddidi: quia non accuſat eos Paulus quòd initio Euangelium repudiauerint: ſed quia non perſtiterint in obedientia, obiurgat. *Quibus ante oculos.* Pertinet hoc (quemadmodum iam attigi) ad culpam exaggerandam: nam quo notior nobis fuit Chriſtus, eo grauius

crimen eſt defectionis. Dicit igitur tantam fuiſſe doctrinæ ſuæ perſpicuitatem, vt non tam fuerit nuda doctrina, quàm viua & expreſſa imago Chriſti. eam igitur habuerant notitiam quæ aſpectui conferri poſſet. Dura eſt Auguſtini expoſitio, & à mente Pauli remota, qui præſcriptum dicit Chriſtum, quaſi à poſſeſſione depulſus foret. Alii legunt, Proſcriptus: quæ vox non malè conueniret, ſi Proſcribi accipias pro Palàm publicari. vnde & προγράμματα vocant Græci tabulas quibus poſſeſſiones venales publicantur, vt ſit res expoſita omniū oculis. Sed in participio *Depictus*, minus eſt ambiguitatis: & meo iudicio, optimè quadrat. nam vt oſtendat Paulus quanta ſuæ prædicationis energia fuerit, primùm picturæ ipſam cõparat, quæ imaginem Chriſti ad viuum illis expreſſerit: deinde hac ſimilitudine non contentus ſubiungit, *Chriſtum fuiſſe inter eos crucifixum.* quo ſignificat, non debuiſſe plus affici præſenti mortis Chriſti aſpectu, quàm ſua prædicatione. nam quod aliqui intelligunt, Galatas crucifixiſſe rurſus Dominum & ludibrio habuiſſe, quum ab Euangelii puritate receſſerant: vel certè præbuiſſe aurem, & fidem accommodaſſe impoſtoribus qui eum crucifigebant: mihi videtur coactius. Retineamus ergo ſenſum illum, non aliter Pauli doctrina edoctos fuiſſe de Chriſto, acſi fuiſſet illis oſtenſus in tabula, imò inter ipſos crucifixus. Talis repræſentatio, nulla eloquentia, nullis rhetorum coloribus fieri poteſt, niſi adſit illa Spiritus efficacia, de qua dictum fuit in vtraque ad Corinthios. Itaque qui rite Euangelii miniſterio defungi volent, diſcant non tantùm loqui & declamitare: ſed etiam penetrare in conſcientias, vt illis Chriſtus crucifixus ſentiatur, & ſanguis eius ſtillet. Vbi tales Eccleſia pictores habet, minimè ampliùs indiget ligneis & lapideis, hoc eſt mortuis ſimulachris: minimè picturas vllas requirit. & certè tũc primùm ſimulachris & picturis apertæ fuerunt templorum fores apud Chriſtianos, quum partim obmutuiſſent Paſtores, eſſéntque mera idola: partim ita frigidè & perfunctoriè pro ſuggeſtu pauca verba facerent, vt penitus extincta eſſet vis & efficacia miniſterii.

2 *Hoc ſolum volo.*) Nunc deintegro rationibus cauſam ſuam confirmat. Prima eſt ab illorum experimento. reducit enim illis in memoriam qualia fuerint exordia Euangelii apud ipſos. Spiritum receperant audito Euangelio: ergo fidei, non Legi debebant acceptum referre hoc bonum. Hoc eodẽ argumento vtitur Petrus, quum apud fratres excuſat quòd incircuncifos baptizauerit. Item, Paulus ipſe & Barnabas in diſceptatione quam Ieroſolymis de hac re habebant. Conſtat igitur ingratos eſſe qui doctrinæ non acquieſcant, cuius beneficio acceperant Spiritum ſanctum. Quòd illis reſponſionem defert, non dubitationis, ſed maioris fiduciæ ſignum eſt. fateri enim cogebantur verum id eſſe, propria experientia conuicti. *Fidem* hìc metonymicè appellat Euangelium, quod alibi vocat doctrinam fidei: quia illic nobis proponitur mera Dei gratia in Chriſto, ſine operum meritis. *Spiritum* hìc pro Gratia regenerationis, quæ communis eſt omnium fidelium, accipio. quanquam ſi quis malit accipere pro donis particularibus, quibus tunc Dominus Euangelii prædicationem ornabat, per me erit liberum. Si quis obiiciat, Non omnibus datum hoc modo fuiſſe Spiritum: reſpondeo, Sufficere ad Pauli intentionem, quòd Galatæ ſciebant, cum Pauli doctrina apparuiſſe in Eccleſia ſua Spiritus ſancti virtutem, & in communem ædificationem gratiis Spiritus variè fuiſſe donatos fideles. Si rurſum obiiciatur, Gratias illas non fuiſſe certa ſigna adoptionis, ideo nihil valere ad præſentem cauſam: reſpondeo, Satis eſſe quòd Dominus Pauli doctrinam viſibilibus Spiritus ſui donis confirmaſſet. Sed alterum illud ſimplicius eſt, quòd communi adoptionis beneficio inſigniti fuerant, antequam iſti impoſtores ſua additamenta ingererent: Ita etiam Epheſ.1.c.13. loquitur, Audito Euangelio Dei veraci obſignati eſtis Spiritu, &c.

Act.15.a.i.b.7.

Rom.3.d.27.

3 *Ita ſtulti eſtis, vt.*) Hìc etiam dubium eſt quid per *Spiritum*, quid per *Carnem* intelligat. variant Interpretes. mihi videtur alluſiſſe Paulus ad id quod dixerat de Spiritu: acſi dixiſſet, Quum Euangelii doctrina Spiritum ſanctum vobis attulerit: ergo exordium veſtrum fuit ſpirituale. nunc autem in deterius lapſi eſtis: quaſi qui ex Spiritu in carnem labuntur. Carnem ergo vel pro rebus externis poſuit & caducis, quales ſunt cæremoniæ, præſertim quum à Chriſto ſeparantur: vel pro mortua & caduca doctrina: eſt autem abſurdum vt præclaris initiis non reſpondeant progreſſus.

4 *Tanta paſſi eſtis.*) Aliud argumentum: quum tam multa paſſi fuerint Euangelii nomine, vt ne id totum nunc momento perdant. imò per modum exprobrationis rogat an velint ſibi periiſſe tot præclara certamina quæ pro fide ſuſtinuerant. niſi enim recta fides illis tradita fuiſſet à Paulo, temeritatis erat, pro malæ cauſæ defenſione quicquam pati. at verò experti fuerant Deum ſibi adeſſe in perſequutionibus: onerat igitur inuidia pſeudoapoſtolos, qui Galatas tam pretioſis ornamentis ſpoliabant. Cæterùm temperandæ acerbitatis cauſa additur correctio, Si tamen fruſtra: qua ipſorum animos erigit: vt meliori ſpe concepta, ad reſipiſcentiam aſpirent. Hic enim omnium caſtigationum eſt finis, non præcipitare in deſperationem homines, ſed in melius animare.

5 *Qui ergo ſubminiſtrat.*) Iam non de gratia regenerationis, ſed de aliis donis Spiritus loquitur. eſſe enim diuerſum argumentum à ſuperiori, ordo ipſe demonſtrat: quia aliud argumentum interpoſuit. Admonet igitur, omnes Spiritus ſancti dotes quibus excellebant, eſſe Euangelii fructus, & quidem ore ſuo apud eos prædicati. ergo illis ſe ſpoliabant, quum relicto Euangelio, in aliud doctrinæ genus tranſuolarent. Rurſus quanti æſtimabant dona illa, curare etiam debebant vt mordicus retinerent Euangelium. eiuſmodi donis adiungit virtutes, hoc eſt miracula.

6 *Quemadmodum Abraham credidit Deo, & imputatum eſt illi in iuſtitiam.* *Gen.15.b.6.*

7 *Cognoſcite ergo quòd qui ex fide ſunt, ii ſunt filii Abrahæ.* *Rom.4.a.3. Heb.2.d.25.*

8 *Scriptura autem, quia prævidebat quòd ex fide iuſtificet Deus Gentes, antè euangelizauit Abrahæ, In te benedicentur omnes Gentes.* *Gen.22.d.18.*

9 *Itaque qui ex fide ſunt, benedicuntur cum fideli Abraham.*

Poſtquam eos rebus ipſis conuincit & experientia, nunc ad Scripturæ teſtimonia deſcendit. Primò Abrahæ exemplum adducit. tametſi autem non ſemper adeò firma ſunt argumenta ab exemplis, hoc tamẽ

validiſſimum eſt: quia neque in re neque in perſona quicquam eſt diſcriminis. nam neque plures ſunt a-
ditus ad iuſtitiam: & ideo pater omnium fidelium Abraham vocatur, quia commune eſt omnium exem-
plar. imò in eius perſona nobis præſcripta eſt vniuerſalis regula obtinendæ iuſtitiæ.
6 *Quemadmodum.*) Subaudienda eſt aduerſatiua particula, Quin potius; nam quum interrogaſſet,
voluit ſubitò præcidere anſam dubitationi. vel certè vox, Quemadmodum, ad proximum duntaxat refer
tur: nempe quòd ex auditu fidei haberent ſubminiſtrationem Spiritus & virtutum. acſi diceret, lucere in
gratia ipſis collata ſimilitudinem cum Abraham. *Credidit Deo.* Hoc teſtimonio probat, tam hîc quàm
quarto capite ad Romanos, homines fide iuſtificari: quia fides Abrahæ fuerit imputata ad iuſtitiam. Pri-
mò breuiter tenendum eſt quid ſignificet hîc fides Paulo: deinde, quid iuſtitia: tertiò, cur fides cenſeatur
cauſa iuſtificationis. Fides non pro quauis perſuaſione capitur quam habere poſſent homines de veritate
Dei. nam vt centies fidem habuiſſet Cain Deo pœnam ſibi denuntianti, nihil hoc ad conſequendam iu-
ſtitiam. Credendo ideo iuſtificatus eſt Abraham, quia quum promiſſionem à Deo haberet paterni fauo-
ris, eam certò amplexus ſit. ergo fides hîc relationem habet ac reſpectum ad tale verbum Dei, quo freti
homines, acquieſcere in ipſo poſſint. Quod ad nomen *Iuſtitiæ* ſpectat, notanda eſt Moſis loquutio. nam
quum dicit, Abrahæ fuiſſe imputatum in iuſtitiam quòd credidit, eo ſignificat iuſtum eſſe qui talis apud
Deum cenſetur. Quum autem iuſtitiam in ſe repoſitam non habeant homines, imputatione hanc adipi-
ſcuntur: quia Deus fidem illis fert acceptam pro iuſtitia. ergo iuſtificari fide dicimur, non quia fides ha-
bitum aut qualitatem in nos trãſfundat. ſed quia Deo ſumus accepti. Cur autem fidei tribuitur tantus ho
nor, vt vocetur cauſa iuſtitiæ noſtræ? primò ſciendum eſt eſſe cauſam inſtrumentalem duntaxat: nam
propriè loquendo, iuſtitia noſtra nihil aliud eſt quàm gratuita Dei acceptio, in qua fundata eſt noſtra ſa-
lus. ſed quia Dominus teſtimonium nobis amoris ſui & gratiæ per Euangelium reddendo, illam quam
dixi iuſtitiam nobis communicat: ideo fide illam percipimus. Ergo quum fidei tribuimus hominis iuſti-
ficationem, non de cauſa principali diſputamus: ſed tantùm notamus modum quo perueniunt homi-
nes ad veram iuſtitiam. Iuſtitia enim hęc merum eſt Dei donum, non qualitas quæ in hominibus hęreat:
ſed fide tantùm poſſidetur. neque id merito fidei, vt ſit quaſi debita merces: ſed quia fide recipimus quod
Deus vltrò donat. proinde omnes iſtæ loquutiones peræque valent, Iuſtificari nos Dei gratia, Chriſtum
eſſe iuſtitiam noſtram, Dei miſericordiam, cauſam eſſe noſtræ iuſtitiæ, Iuſtitiam morte & reſurrectione
Chriſti nobis acquiſitam, Nobis iuſtitiam conferri per Euangelium, Nos fide conſequi iuſtitiam. Vnde
apparet quàm pueriliter errent qui propoſitiones iſtas conciliare volunt, Nos fide & operibus ſimul iu-
ſtificari: nam qui fide iuſtus eſt, ille propriæ iuſtitiæ inops & vacuus, in ſolam Dei gratiam recumbit. At-
Rom.4.a.2. que hæc eſt ratio, cur Paulus ad Romanos concludat, Abraham deſtitui gloria apud Deum, quia fide a-
deptus ſit iuſtitiam. neque enim dicitur imputatam illi fuiſſe fidem in partem iuſtitiæ, ſed in iuſtitiã ſim-
pliciter. ergo in ſolidum fides illi pro iuſtitia fuit. Porrò fides nihil intuetur præter Dei miſericordiam &
Chriſtum mortuum ac ſuſcitatum. Ergo à cauſa iuſtificationis excluditur omne operum meritum, quum
tota aſſignatur fidei. Fides enim, quatenus Dei gratuitam bonitatem, Chriſtum cum omnibus ſuis bo-
nis, teſtimonium adoptionis noſtræ quod in Euangelio redditur, in ſe continet: in vniuerſum Legi, me-
ritis operum, & hominum dignitati opponitur. nam quòd cæremoniis tantùm opponi putant ſophiſtę:
nullo negotio contextus diſputationis mox coarguet. Meminerimus ergo, qui fide iuſti ſunt, eos extra ſe
iuſtos eſſe, nempe in Chriſto. vnde etiam inepta quorundam cauillatio refellitur, qui Paulum eludunt:
quia Moſes iuſtitiam appellet probitatem: atque adeò nihil aliud ſignificet, quàm Abraham fuiſſe habi-
tum probum virum, quia Deo crediderit. Tales vertiginoſos ſpiritus hodie ſuſcitat Satan, qui obliquis
calumniis tanquam cuniculis, Scripturæ certitudinem ſubruant. At verò Paulus, qui ſciebat Moſem non
docuiſſe illic pueros grammaticam, ſed de iudicio Dei loquutum eſſe, non immeritò nomẽ *Iuſtitiæ* theo-
logicè accepit. neque enim ea ratione, qua probitatis laudem habemus apud homines, coram Deo iuſti
cenſemur: ſed quum afferimus perfectam Legis obedientiam. Nam iuſtitia tranſgreſſioni Legis etiam in
minimo apice opponitur. eam qui non habemus à nobis, Deus nobis gratuitò donat. Verùm hîc Iudæi
Paulum exagitant, quòd perperam Moſis verba in ſuum cõmodum detorſerit. neque enim illic de Chri-
ſto tractat Moſes, aut de vita æterna: ſed terrenæ modò promiſſionis meminit. A Iudæis quoque non
procul abſunt Papiſtæ: nam etſi Paulum non audent inſectari, tamen eius intentionem prorſus euer-
tunt. Reſpondeo, Paulum hîc pro confeſſo ſumere quod indubium axioma eſt apud Chriſtianos, quaſcũ-
17.a.1. que promiſſiones Abrahæ dedit Dominus, primæ illius fuiſſe appẽdices, Ego ſum Deus tuus, Merces tua
15.a.1. magna nimis, Et in ſemine tuo benedicentur omnes gentes. Itaque quum audiret Abraham, Erit ſemen
...neſ.22.d.17. tuum ſicut arena maris, &c. in hoc verbo non ſubſtitit, ſed ipſum potius includebat in gratia adoptio-
18. nis, tanquam partem in toto. quinetiam quæcunque promiſſio data eſſet, illam non aliter recipiebat
quàm teſtimonium paternæ Dei gratiæ, vt inde ſalutis fiduciam apprehenderet. Nàm & in hoc ab in-
fidelibus differunt filii Dei, quòd illi quidem Dei beneficiis communiter cum iis fruuntur, ſed tamen
inſtar pecudum ea ingurgitant, neque altius reſpiciunt: hi verò, quia promiſſionibus ſanctificata eſſe
beneficia omnia norunt, Deum in illis agnoſcunt Patrem. Ita fit vt ſemper dirigantur ad ſpem vitæ æ-
ternæ: quia à fundamento incipiunt, hoc eſt à fide ſuæ adoptionis. Non ergo iuſtificatus eſt Abraham,
quia tantùm de multiplicatione ſeminis Deo crediderit: ſed quia Dei gratiam amplexus eſt, fretus Me-
diatore promiſſo, in quo omnes Dei promiſſiones ſunt Etiam & Amen: quemadmodum alibi docet
..Cor.1.c.17. idem Paulus.
7 *Cognoſcite ergo.*) Vel, Cognoſcitis. nam vtrique modo conuenit Græca terminatio: ſed quia idem
manet ſenſus, parum refert vtrum legas, niſi quòd Vetus tranſlatio quam ſequutus ſum, plus energię ha-
Rom.4.a.4. bet. Eos porrò dicit eſſe ex fide, qui abdicata operum fiducia, in ſola Dei promiſſione acquieſcunt. Si-
quis roget quo authore ita exponamus: eodem ipſo. nam ad Romanos ita ſcribit, Operanti non gratis
datur, ſed redditur merces. nullum autem opus habenti quum nihil debeatur, imputatur fides in iuſtitiã.
Ergo

Ergo eſſe *Ex fide*, eſt locare ſuam iuſtitiam & fiduciam ſalutis in Dei miſericordia. Tales eſſe filios Abrahæ infert ex ſuperiore ſententia. nam ſi Abraham fide iuſtificatus eſt: quicunque eius filii eſſe volunt, in fide ſimul conſiſtere oportet. Præteriit autem quod facilè ſubaudiebatur, nemini locum patere in Eccleſia, qui non ſit Abrahæ filius.

8 *Scriptura autem, quia præuidebat.*) Quod indefinitè dixerat, nominatim ad Gentes nunc extendit: erat enim res noua & inſolens, Gentium vocatio. Itaque de modo dubitabatur, quo vocandæ eſſent. Circunciſio videbatur requiri & obſeruatio Legis: alioqui excluſas eſſe à participatione fœderis. Oſtendit autem Paulus contrà, fide ipſas peruenire ad benedictionem, & fide inſerendas in familiam Abrahæ. vnde id probat? quia dictum eſt, *In te benedicentur*, &c. hæc verba proculdubio ſonant, Inſtar Abrahæ oportere omnes benedici. nam eſt commune exemplar, imò etiam regula. ipſe autem fide conſequutus eſt benedictionem. ergo eadem eſt omnium ratio. Magna igitur emphaſis ſubeſt in vocabulo *Fidelis*. perinde enim valet acſi diceret, Non cum Abraham circunciſo, vel Legis operibus prædito, vel Hebræo, vel propria dignitate ſubnixo, ſed ſola fide adepto benedictionem. nulla enim perſonæ qualitas in rationem hîc venit, ſed ſola fides. Nomen Benedictionis variè accipitur in Scriptura: ſed hîc pro Adoptione capitur, in hæreditatem æternæ vitæ.

10 *Quicunque enim ex operibus Legis ſunt, ſub maledictione ſunt. ſcriptũ eſt enim, Maledi-* *Deu.27.d.26.*
ctus omnis qui non permanet in omnibus quæ ſcripta ſunt in libro Legis, vt faciat ea.
11 *Quòd autem in Lege nemo iuſtificetur apud Deum, patet, quia Iuſtus ex fide viuet.*
12 *Lex autem non eſt ex fide: ſed, Qui fecerit hæc homo, viuet in ipſis.* *Abac.2.a.4.* *Rom.1.b.17.*
13 *Chriſtus nos redemit è maledictione Legis, factus pro nobis maledictio (ſcriptum eſt enim,* *Heb.10.g.38.*
Maledictus omnis qui pependerit in ligno) *Leuit.18.a.5.* *Deu.21.d.31.*
14 *Vt in Gentes benedictio Abrahæ perueniat per Chriſtum Ieſum: quò promiſſionem Spiritus accipiamus per fidem.*

10 *Quicunque ſub operibus.*) Argumentum eſt à repugnantibus: nam ex eodem fonte non prodeunt calidum & frigidum. Lex vniuerſos mortales ſub maledictionem includit. fruſtra igitur ex ea petitur benedictio. *Ex operibus Legis* eos vocat, qui in illis conſtituunt ſalutis fiduciam. nam formulæ iſtæ loquendi ſemper ad ſtatum quæſtionis referri debent. ſcimus autem, hîc diſputari de cauſa iuſtitiæ. Qui ergo iuſtificari volunt Legis operibus, omnes eſſe maledictioni obnoxios pronuntiat. ſed vnde id probat? Legis ſententia eſt, Omnes qui vllam Legis partem fuerint tranſgreſſi, maledictos eſſe. nunc videamus an quiſquam ſit mortalium qui Legi ſatisfaciat. atqui conſtat, neminem vnquam fuiſſe inuentum nec inueniri poſſe. omnes ergo ad vnum hîc damnantur. Deeſt autem hîc minor & concluſio: nam integer ſyllogiſmus hic eſſet, Quiſquis in aliqua parte Legis defecerit, maledictus eſt. omnes hoc reatu tenentur obſtricti: omnes igitur maledicti ſunt. Porrò non ſtaret argumentum hoc Pauli, ſi vires nobis ſuppeterent ad implendam Legem. nam ſtatim in minori daretur enſtaſis. Ergo vel Paulus ſtultè ratiocinatur, vel hominibus impoſſibile eſt Legem implere. protinus enim exciperet aduerſarius, Fateor omnes tranſgreſſores maledictos. quid tum? reperientur qui Legem obſeruent. eſt enim hominibus libera electio boni & mali. Sed Paulus extra controuerſiam hîc ponit quod Papiſtæ hodie pro execrabili dogmate habent: homines viribus deſtitui ad ſeruandam Legem. Ita audacter concludit maledictos eſſe omnes, quia ſit omnibus præceptum, Legem in ſolidum ſeruare: nempe quia in hac naturæ corruptione deficit eos facultas. Hinc colligimus, quòd Lex maledicit, eſſe accidentis, ſed perpetui & inſeparabilis. nam à benedictione quam nobis proponit, arcet nos naturæ noſtræ vitioſitas. reſtat igitur ſola maledictio.

11 *Quòd autem in Lege nemo iuſtificetur.*) Iterum à contrariorum comparatione argumentatur, hoc modo, Si fide iuſti ſumus: ergo non ex Lege. ſed fide ſumus iuſti: ergo non ex Lege. Minorem probat teſtimonio Habacuc, quod etiam citat 1.b.17. capite ad Romanos: maiorem verò, diuerſo modo iuſtificationis. Lex enim tunc demum iuſtificat, ſiquis impleat quicquid præcipit. fides autem iuſtificat eos qui deſtituti operum meritis, in ſolum Chriſtum recumbunt. Hæc ſimul non poſſunt conuenire: iuſtificari proprio merito & aliena gratia: ideo alterum euertitur ab altero. Hæc ſumma eſt: nunc ſingula membra exequamur. *Iuſtus ex fide viuet.* Quia locum hunc expoſuimus in Epiſtola ad Romanos, nunc repetere non erit opus quicquid ad eius expoſitionem pertinet. Illic certè Propheta arrogantem carnis fiduciam veræ fidei opponit: hîc iuſtos victuros pronuntiat: quo ſignificat, non ad tempus eos modò ſuſtentari, vt adueniente aliqua procella ruant: ſed in perpetuum tempus ſtare, vt ne in media quidem morte deſinant viuere. Ita nihil proficiunt ſubſannatores ſuis calumniis, quum allegant, Prophetam illic latius accipere Fidei nomen, quàm Paulus hoc loco. nam ſimpliciter fidem vocat tranquillam conſcientiæ certitudinem, quæ ſolo Deo nititur. ergo appoſitè vſus eſt Paulus hoc teſtimonio.

12 *Lex autem non eſt ex fide.*) Certum eſt Legem cum fide non pugnare: alioqui Deus ipſe ſibi eſſet diſſimilis: ſed illuc ſemper redeundum eſt, Paulum loqui prout ferebat præſentis cauſæ circunſtantia. Ergo repugnãtia Legis & fidei eſt in cauſa iuſtificationis. facilius enim aquam igni copulabis, quàm hæc duo concilies: homines fide & Lege eſſe iuſtos. Lex ergo non eſt ex fide: hoc eſt, rationem iuſtificandi hominis à fide prorſus alienam habet. *Sed qui fecerit hæc.*) Diuerſitas in eo eſt, quòd homo Legem implendo, iuſtus cenſetur iuſtitia legali. quod Moſis teſtimonio probat. Quæ autem erit fidei iuſtitia? eam definit capite ad Romanos 10. b. 9. Si credamus Chriſtum eſſe mortuum pro peccatis noſtris, &c. Neque tamen inde ſequitur, vel otioſam eſſe fidem, vel fidelibus vacationem eſſe à bonis operibus. nam hîc non quæritur an fideles ſeruare Legem, quoad poſſunt, debeant (quod extra dubium eſt) ſed an

operibus acquirant iuſtitiam: quod eſt impoſsibile. Porrò ſiquis obiiciat, Quum Deus vitam promittat Legis factoribus, cur negat Paulus illos eſſe iuſtos? reſponſio facilis eſt: Ideo nullos eſſe iuſtos operibus Legis, quia nemo eſt qui illa faciat. Nam factores Legis, ſiqui eſſent, iuſtos eſſe concedimus. ſed quia illic pactum eſt conditionale, ideo excluduntur omnes a vita, quia nemo iuſtitiam quam debebat præſtat. Tenendum autem memoria eſt quod prius admonui, Legem facere non qui ex parte obediunt, ſed qui omnes implent iuſtitiæ numeros: à qua perfectione longiſſimè diſtant omnes.

13 *Chriſtus nos redemit.*) Fecerat omnes qui ſub Lege ſunt, maledictioni obnoxios. inde oriebatur magna difficultas, quòd Iudæi eximere ſe non poterant à maledictione Legis. propoſito igitur remedio, nodum hunc ſoluit, docens nos eſſe liberatos per Chriſtum. quo etiam magis intentionem ſuam confirmat. Nam ſi ideo ſalui ſumus, quia ſumus à maledictione Legis liberati. ergo non ex Lege iuſtitia. deinde modum quoque liberationis adiungit. *Scriptum eſt, Maledictus omnis qui ſuſpenſus fuerit in ligno.* Chriſtus fuit ſuſpenſus: ergo maledictionem illam ſubiit. iam verò certum eſt, non ſua cauſa ſupplicio hoc fuiſſe perfunctum: ſequitur ergo, vel fruſtra fuiſſe crucifixum, vel noſtram maledictionem illi eſſe impoſitam, vt ab ea ſolueremur. Non dicit autem Chriſtum fuiſſe maledictum, ſed maledictionem, quod plus eſt. nam ſignificat omnium maledictionem in ipſo fuiſſe incluſam. Sicui hoc videtur durum pudeat etiam ipſum crucis Chriſti, cuius confeſſione gloriamur. neque enim neſciebat Deus, qualis futura eſſet mors Filii ſui quum hoc pronuntiabat, Maledictus omnis qui pependerit in ligno. Sed obiiciet quiſpiam, Quî fit vt Filius Patri dilectus maledicatur? Reſpondeo, Duo conſideranda eſſe non tantùm in perſona Chriſti, ſed etiam in humanitate ipſius. alterum, quòd erat Agnus Dei immaculatus, plenus benedictione & gratia: alterum, quòd perſonam noſtram ſuſceperat, ideóque peccator erat & maledictionis reus, non tam in ſe quidem quàm in nobis: ſed tamen vt neceſſe haberet noſtro nomine defungi. Itaque neque extra Dei gratiam eſſe potuit, & tamen ſuſtinuit iram eius. nam qualiter Patrem, quem habuiſſet infeſtum, & cui fuiſſet exoſus, reconciliare nobis poterat? ergo ſemper voluntas Patris in illo acquieuit. Rurſus quomodo ab ira Dei nos liberaſſet, niſi eam à nobis tranſtuliſſet in ſeipſum? ideo percuſſus fuit propter peccata noſtra, & Deum expertus eſt tanquam iratum iudicem. Hæc eſt ſtultitia crucis, Angelis etiam admiranda: quæ non tantùm ſuperat, ſed abſorbet etiam omnem mundi ſapientiam. 1.Cor.1.c.18.

14 *Vt in Gentes benedictio.*) Propius ad ſuum inſtitutum accommodat quod dixit, Nos liberatos eſſe per Chriſtum à maledictione Legis: nempe benedictionem Abrahæ promiſſam, in eo fundatam eſſe: & proinde ad Gentes peruenire. Nam ſi Iudæos oportet à Lege liberari vt fiant Abrahæ hæredes, quid Gentes impediet quominus potiantur eodem bono? Deinde ſi in ſolo Chriſto eſt iſta benedictio, ſola eſt fides in Chriſtum quæ nos facit eius participes. *Vt promiſſionem Spiritus.* Promiſſionem Spiritus accipio pro ſpirituali, more Hebraico. quanquam enim iſta promiſſio ad Nouum teſtamentum pertinet, Effundam de Spiritu meo ſuper omnem carnem: Paulus tamen hoc loco aliud reſpexit. Spiritum enim mihi videtur opponere rebus omnibus externis. neque cæremoniis duntaxat: ſed carnali etiam generationi: vt perſonæ hîc nullum habeant locum. Ergo ex natura promiſſionis demonſtrat Iudæos nihil differre à Gentibus: quia ſi ſpiritualis eſt, ſola fide percipitur. Ieſ.44.a.3.

15 ***Fratres (ſecundum hominem dico) Hominis licet pactum, tamen ſi ſit comprobatum, nemo reiicit, aut addit aliquid.***

16 ***Porrò Abrahæ dictæ ſunt promiſſiones, & ſemini eius: non dicit, Et ſeminibus, tanquam de multis, ſed tanquam de vno, Et ſemini tuo, qui eſt Chriſtus.***

17 ***Hoc autem dico, Pactum antè comprobatum à Deo erga Chriſtum, Lex quæ poſt annos quadringentos & triginta cœpit, non facit irritum, vt abroget Promiſſionem.***

18 ***Nam ſi ex Lege hæreditas, non iam ex Promiſſione. atqui Abrahæ per Promiſſionem donauit Deus.***

15 *Secundum hominem.*) Pudorem illis incutere voluit hac voce. eſt enim nimis indignum & turpe, Deum minus habere autoritatis apud nos, quàm hominem mortalem. quòd ergo ſtipulatur ne minus autoritatis deferant ſacro Dei fœderi, quàm communibus hominum pactis tribui ſolet: Deum hominibus non æquat. nam interea relinquit illis conſiderandum quantum inter Deum & homines interſit. *Hominis licet pactum.* Argumentum eſt à minori ad maius. hominum contractus abſque cõtrouerſia rati habentur: quanto magis quod ſtatuit Deus? Porrò vbi Latini Teſtamentum legunt, Græcè eſt apud Paulum διαθήκη. quo verbo ſæpius Græci Teſtamentum ſignificant: interdum etiam quemlibet contractum. Quanquam vſitatior eſt numerus pluralis in ſecundo ſenſu. Parui intereſt quantum ad præſentem locum, contractúmne an teſtamentum exponas. Alia eſt ratio in Epiſtola ad Hebræos, vbi Apoſtolus proculdubio ad teſtamenta alludit. hîc malim ſimpliciter accipere pro fœdere quod Deus pepigit. nã ſimile quo pugnat Apoſtolus hîc, teſtamento non tam propriè conueniret quàm fœderi. Sequamur ergo hoc, Apoſtolum ab humanis pactionibus ratiocinari ad ſolenne illud fœdus quod Deus cum Abrahamo pepigit. Nam ſi illis conſtat ſua firmitas, vt ne ſuperaddere quidem liceat: quanto magis hoc inuiolabile manere decet? Heb.9.d.11.

16 *Abrahæ dictæ ſunt.*) Antequam perſequatur ſuum argumentum, aliquid inſerit de ſubſtantia fœderis: nempe ſolo Chriſto ſuffultum eſſe. quòd ſi Chriſtus fundamentum eſt pactionis: ſequitur ergo eſſe gratuitam. atque etiam hoc ſibi vult per nomen *Promiſſionis.* Nam ſicuti Lex reſpectum habet ad homines & ipſorum opera: ſic promiſſio ad Dei gratiam & fidem, *Non dicit Et ſeminibus.* Vt probet de Chriſto Deum illic loqui, admonet numero ſingulari, certum aliquod ſemẽ fuiſſe deſignatum. Sæpe autem miratus ſum, Chriſtianos, quum viderent tanta proteruia vexari hunc locum à Iudæis, nõ accuratius

reſtitiſſe: omnes enim leuiter prætereunt, quaſi per regionem pacatam. Atqui multum habet coloris eorum obiectio. nam quum זרע, vel ſemen, nomen ſit collectiuum: videtur ineptè facere Paulus, qui vrgeat vnum hominem indicari hac voce, ſub qua tota Abrahæ progenies comprehenditur loco nuper citato, Erit ſemen tuum ſicut arena maris & ſtellæ cæli. itaque quaſi conuicta falſitate, nobis faſtuoſè inſultãt. Eo magis noſtros miror hîc tacuiſſe: quum non deſit firma defenſio ad refutandam ipſorum calumniam. nam in ipſis filiis Abrahæ iam cœpit talis diuiſio, vt alter ex filiis reſectus ſit ex familia. In Iſaac vocabitur tibi ſemen: ergo Iſmael non cenſetur. Veniamus ad ſecundum gradum. an concedent Iudæi, poſteros Eſau eſſe benedictum ſemen? imò contendent patrem ipſorum expunctum fuiſſe: quanquam eſſet primogenitus & quot populi ex ſtirpe Abrahæ prodierunt, qui locum in vocatione hac nullum obtinent? Duodecim tandem Patriarchæ, totidem fuerunt capita: non quia ex progenie Abrahæ deſcenderant, ſed quia ſpeciali Dei electione erant ordinati. nam ex quo abductæ fuerant decem tribus, quàm multa millia ſic degenerauerunt, vt nomen in ſemine Abrahæ nullum obtineant? Poſtremò etiam tribus Iuda periclitata eſt: vt in exiguo populo vera benedictionis ſucceſſio maneret. Atque ita prædictum fuerat ab Ieſaia, Reliquiæ tantùm ſaluæ fient. Hactenus nihil dixi quod Iudæi non fateantur. Reſpondeant igitur mihi, quî fit vt potius tredecim tribus ortæ ex duodecim Patriarchis ſemen Abrahæ fuerint, quàm Iſmaelitæ vel Idumæi? cur nunc hoc nomine ſoli glorientur, alios tanquam adulterinum ſemen reiiciant? Iactabunt quidem id ſe conſequutos eſſe ſuo merito: verùm Scriptura exaduerſo reclamat, totum ex Dei vocatione pendere. nam ſemper ad illam prærogatiuam redeundum, In Iſaac vocabitur tibi ſemen. Huius prærogatiuæ continua ſeries valere debuit vſque ad Chriſtum. nam Dominus promiſſionem Abrahæ factam, poſtea in Dauide, quaſi poſtliminio reuocauit. Paulus ergo non ſingulari numero nititur, vt de vno homine dictum hoc fuiſſe probet: ſed tantùm vt oſtendat nomen ſeminis in aliquo reſidere, qui non tantùm natus ſit ex Abraham ſecundum carnem, ſed etiam Dei vocatione ad hoc ordinatus. id Iudæi ſi inficientur, nihil aliud quàm ſe ridiculos ſua pertinacia facient. Cæterùm quia ex iiſdem verbis etiam colligit Paulus pactum in Chriſto initum fuiſſe, vel erga Chriſtum: diſcutiamus quid valeat iſta loquutio: In ſemine tuo benedicentur omnes Gentes. Iudæi cauillantur, comparationem ſignificari: quaſi ſemen Abrahæ infauſtis omnibus & precationibus exemplar ſit futurum. quemadmodum econuerſo maledicere in Sodoma vel Iſraele, ſignificat in formulis execrationum vſurpare Sodomæ vel Iſraelis nomen. Fateor hoc interdum eſſe verum, ſed perpetuum eſſe nego: nam Benedicere ſe in Deo, aliud eſt, etiam concedentibus Iudæis. Quum ergo loquutio ſit ambigua, & nunc cauſam, nunc comparationem ſignificet: quoties occurrit, ex circunſtantia loci exponenda eſt. Porrò conſtat nos maledictos eſſe omnes natura. benedictio cunctis gentibus promiſſa eſt in manu Abrahæ. an omnes promiſcuè ad eam perueniunt? minimè certè: ſed ii ſolùm qui aggregantur ad Meſſiam. nam tunc fiunt vnus populus, quum in vnum corpus, Meſſiæ auſpiciis & ſub eius ductu colliguntur. Quiſquis igitur ſepoſita contentione verum inquiret, facilè agnoſcet cauſam hîc notari, non nudam comparationem. vnde ſequitur, Paulum non immeritò dicere, Pactum fuiſſe initum in Chriſto, vel reſpectu Chriſti.

Gen.21.b.12.

Ieſa.10.f.22.

17 *Lex quæ poſt annos quadringentos.*) Si Origenem & Hieronymum audiamus, & omnes Papiſtas: nihil negotii erit in refellenda hac ratione. Sic enim diſputat Paulus. Promiſſio data eſt Abrahæ quadringentis & triginta annis ante latam Legem. ergo Lex quæ ſuperuenit, non potuit promiſſionem abolere. hinc concludit cæremonias non eſſe neceſſarias. Atqui ſiquis exciperet, eſſe Sacramenta in fidei cõſeruationem data: cur eas à promiſſione diſiungeret Paulus? ſic autem diſiungit vt in certamen cõmittat. Proinde altius quiddam in cæremoniis conſiderat: nempe effectum iuſtificationis, quem illis tribuebant pſeudoapoſtoli, & conſcientiarum obligationem. imò occaſione cæremoniarum, de fide & operibus in vniuerſum diſſerit. Niſi enim ageretur de acquirenda iuſtitia, de operum merito, de illaqueandis conſcientiis: bene ſtarent cæremoniæ cum promiſſione. Quid ergo ſibi vult hæc promiſſionis abolitio, aduerſus quam pugnat Apoſtolus? nempe quia negabant impoſtores, gratis promiſſam eſſe ſalutem hominibus, & obtineri fide. ſed cæremonias vrgebant, tanquam neceſſarias ad illam promerendam: vt mox videbitur. Redeo ad verba Pauli: Lex, inquit, promiſſione eſt poſterior: ergo illam non abrogat. nam pactum ſemel ſancitum, inuiolabile manere debet. Iterum repeto, Niſi promiſſionem gratuitam intelligas, ſuperuacua erit ſententia. nam Lex & promiſſio non pugnant, niſi in cauſa iuſtificationis: quòd illa hominem iuſtificat operum merito, hæc gratuitò iuſtitiam donat. & clarè etiam ſe exponit, quum *Pactum* vocat in Chriſto fundatum. Verùm hîc inſurgent Papiſtę: nam promptum illis erit hoc argumentum eludere. Nos non ampliùs, dicent, veteres cęremonias requirimus: faceſſant è medio. nihilominus iuſtificatur homo lege morali. nam hæc fœdus Dei cum Abraham pręceſſit: creata ſcilicet vnà cum homine. ita aut friuola erit Pauli argumentatio, aut contra ſolas cæremonias valebit. Reſpondeo, Paulum conſideraſſe id quod erat, nullam mercedem operibus deberi niſi ex Dei pacto. ita etiamſi fateamur Legem iuſtificare; tamen ante Legem non poterant homines ſalutem promereri operibus, quia nullum erat pactum. Nihil affirmo quod non concedant ſcholaſtici theologi. neque enim opera docent intrinſeca dignitate meritoria eſſe ſalutis, ſed acceptatione Dei (vt loquuntur) & ratione pacti. Ergo vbi nullum Dei pactum, nullum acceptationis teſtimonium intercedit: nulla quoque opera ad iuſtitiam ſufficient. quare bellè procedit Pauli ratiocinatio. Duplex, inquit, pactum fuit Dei cum hominibus. prius percuſſum in manu Abrahæ: ſecundum, in manu Moſis. illud fundatum in Chriſto fuit: ideóque gratuitum. ergo Lex ſuperueniens efficere non potuit vt ſalutem habeant homines extra gratiam: quia hoc modo irrita fieret promiſſio. Talem eſſe ſenſum demonſtrat id quod proximè ſequitur.

18 *Si ex Lege hæreditas.*) Ne cauillarentur aduerſarii, quod docebant, minimè ad ſoluendum aut abrogandum Dei fœdus ſpectare: anticipat omnes tergiuerſationes, afferens hæc eſſe contraria, ſalutem

ex Lege & ex promiſſione nobis obuenire. quis hoc de ſolis cæremoniis audeat exponere, quum generaliter comprehendat Paulus quicquid gratuitæ promiſſioni repugnat? Minimè ergo dubium quin omne genus opera excludat. ſic ad Rom. 4.c.14, Si ex Lege hæreditas, abolita eſt fides, exinanita promiſſio. Cur ita? nempe quia ſalus ab hac conditione ſuſpenſa foret, Si Legi ſatisfeceris. ideo concludit ſtatim, ex fide eſſe, quò certa ſit promiſſio. Diligenter ergo retineamus cur in comparatione promiſſionis ex Lege, poſitio vnius alteram euertat: nempe quia promiſſio ad fidem, Lex ad opera reſpectum habet. Fides accipit quod gratuitò donatur: operibus verò redditur merces. atque id eſt quod mox ſubiungit, Deum Abrahæ donaſſe, non requirendo mutuam quaſi compenſationem, verùm ſponte pollicendo. nã ſi de conditionali accipias: *Donandi* verbum haudquaquam conueniet.

19 *Quid igitur Lex? tranſgreßionum cauſa adiuncta fuit, donec veniret ſemen cui promiſſũ fuerat, ordinata per Angelos in manu Mediatoris.*

20 *Porrò mediator vnius non eſt: Deus autem vnus eſt.*

21 *Lexne igitur aduerſus promißiones Dei? abſit. nam ſi data eſſet Lex quæ poſſet viuificare, verè ex Lege eſſet iuſtitia.*

22 *Sed concluſit Scriptura omnia ſub peccatum, vt promißio ex fide Ieſu Chriſti daretur credentibus.*

Vbi audimus Legem nihil valere ad conferendam iuſtitiam, ſtatim obrepunt variæ cogitationes: aut igitur eſſe inutilem, aut contrariam fœderi Dei, aut tale quippiam. imò id venire in mentem poſſet: Cur non de Lege diceremus quod de Nouo teſtamento dicit Ieremias, poſterius datum eſſe ad corrigendam doctrinæ prioris infirmitatem? (Iere.31.f.31.) Huiuſmodi obiectiones diluendæ erant Paulo, ſi vellet ſatiſfacere Galatis. Primùm igitur quærit quis ſit vſus Legis. nam quia ſubſequuta eſt promiſſionem, videtur quod illi deerat, debuiſſe ſupplere: & certè de hoc ambigebatur, an per ſe inefficax eſſet promiſſio, niſi à Lege adiuuaretur. Notandum eſt autem, Paulum non tantùm de lege morali loqui, ſed de toto Moſis miniſterio: quod quidem Moſis erat proprium. id autem erat præſcribere viuendi regulam, & cæremonias quibus ſe in Dei cultu exercerent, promiſſiones deinde adiungere & minas. Quòd autem multæ promiſſiones de gratuita Dei miſericordia & de Chriſto incluſæ ſunt illic, quæ ad fidem pertinent: hoc eſt quaſi accidentale, & aliunde accerſitum, quatenus Lex cum doctrina gratiæ confertur. Memineris ergo, hanc eſſe ſummam quæſtionis, Cur facta promiſſione demum ſuperuenit Moſes cum noua illa pactione, Qui fecerit hæc, viuet in ipſis, Maledictus autem qui non impleuerit omnia? (Deut.4.a.1. Deut.27.d.26) an vt aliquid melius & perfectius afferret?

19 *Tranſgreßionum cauſa.*) Multiplex eſt Legis vſus: ſed Paulus eum ſolum attigit, qui præſenti cauſæ ſeruiebat. Neque enim illi propoſitum erat diſſerere quot modis Lex profit hominibus. cuius rei monendi ſunt lectores. Video enim pleroſque hallucinati, quòd nullam aliam Legis vtilitatem agnoſcunt, quàm quæ hîc notatur. atqui Paulus ipſe alibi præcepta Legis accommodat ad doctrinam & exhortationes. (2.Tim.3.d.16.) non eſt igitur plena hæc definitio de vſu Legis: ac perperam faciunt qui nihil aliud agnoſcunt in Lege. Quid autem hoc ſignificat, Trãſgreſſionum cauſa? ſic quidem etiam philoſophi loquũtur, quòd Lex coercendis maleficiis ſit condita. ſic habet vetus prouerbium, Ex malis moribus ortas eſſe bonas leges. Verùm altior eſt Pauli ſenſus, quàm verba præ ſe ferant. Legem enim latam fuiſſe intelligit, vt tranſgreſſiones palàm faceret: eóque modo homines cogeret ad agnitionem ſui reatus. Nam vt naturaliter ſibi facilè ignoſcunt, niſi vrgeantur à Lege, ſopitas habent conſcientias. hinc illud Pauli, Ante Legem tametſi peccatum eſſet in mundo, non tamen imputabatur. Venit igitur Lex, quæ dormientes expergefecit. (Rom.6.b.9.) nam hæc vera eſt ad Chriſtum præparatio. Per Legem, inquit ad Romanos capite tertio, c. 20, cognitio peccati. cur? vt peccatum fieret ſupramodum peccans. ſic enim reſpondet capite ſeptimo, c. 13, Tranſgreſſionum ergo cauſa Lex poſita eſt, vt eas detegeret: vel (quemadmodum loquitur ad Romanos capite 5.d. 20) abundare faceret. Torquet hæc loquutio Origenem: ſed fruſtra. quid enim abſurdi eſt, ſi Deus conſcientias ad tribunal ſuum citat, vt reatu humilientur, quæ alioqui ſibi in malis ſuis placerent? ſi torporem excutit, qui obruebat omnem iudicii ſui ſenſum? ſi peccatum, quod inſtar furis in cauerna hypocriſeos latebat, in lucem protrahit? Siquis excipiat, Quum Lex regula ſit piè & rectè viuendi, cur potius tranſgreſſionum, quàm obedientiæ cauſa poſita dicitur? Reſpondeo, vtcunque veram iuſtitiam demonſtret, tamen in hac naturæ corruptione nihil quàm augeri tranſgreſſiones eius doctrina, donec accedat Spiritus regenerationis, qui ipſam cordibus inſcribit. hic autem non datur à Lege, ſed fide percipitur. Meminerint ergo lectores, non philoſophicum aut politicum eſſe hoc dictum Pauli: ſed finem Legis notari, qui fuerit ſemper mundo incognitus. *Donec veniret ſemen.* Si reſpectum habet ad ſemen in quo fundata eſt benedictio: ergo nihil promiſſioni detrahit. nam iſtud Donec, perinde valet acſi dixiſſet, Interea dum expectatur ſemen. vnde ſequitur, debuiſſe ſubſeruire, non autem obtinere principatum. Eouſque enim poſita erat, vt erigeret homines in expectationem Chriſti. Sed quæritur annon debuerit durare, niſi ad Chriſti aduentum. nam ſi ita eſt, ſequitur, nunc eſſe abrogatam. Reſpondeo, totam illam adminiſtrationem temporalem fuiſſe: quoniam in eum finem poſita erat, vt populum veterem in Chriſti fide contineret. non tamen concedo, Chriſti aduentu totam Legem fuiſſe abrogatam. Neque hoc voluit Apoſtolus: ſed tantùm genus illud regiminis, quod interpoſitum fuerat, debuiſſe finem accipere in Chriſto: qui eſt promiſſionis complementum. Verùm de hac re ampliùs mox dicendum erit. *Ordinata per Angelos.* Id ad commendationem Legis pertinet, quòd fuerit per Angelos tradita. Idem affirmat & Stephanus Actor.7.e.39. Nam quod per Angelos quidam Moſem & Aaron & Sacerdotes intelligunt, argutum eſt magis quàm firmum. Porrò mirum non eſt, Angelis, per quos Deus minima quæque beneficia nobis diſtribuit, hoc quoque munus iniunctum eſſe, vt Legi promulgandæ teſtes adeſſent. *In manu*

Media-

Mediatoris. Vſitatum eſt, Manũ pro miniſterio accipi: ſed quum miniſtros fecerit Angelos Legis ferendæ, Manum mediatoris accipio pro miniſterii primatu. quia fuerit hic princeps legationis: Angelos autẽ habuerit comites ſibi adiunctos. De Moſe aliqui hoc dictum putant, vt hîc fiat comparatio inter Moſem & Chriſtum. ergo veteribus potius aſſentior, qui de Chriſto exponunt. nam hunc ſenſum melius contextui quadrare, ſtatim patebit, quanquam à veteribus etiam diſſentio in ſignificatione nominis. neque enim
hîc Mediator, quod illi putant, Pacificatorem ſignificat, vt in priore ad Timotheum: ſed internuntium 1.Tim.2.b.5.
in Lege promulganda. Sic habendum eſt, nullam abuſque mundi initio, Dei communicationem fuiſſe Act.4.c.25.
cum hominibus, niſi intercedente æterna eius Sapientia vel Filio. vnde & Spiritu Chriſti locutos fuiſſe 1.Cor.10.a.4.
ſanctos Prophetas tradit Petrus: & Paulus eũdem facit ducem populi in deſerto. Et ſanè angelus qui Mo- Exod.19.a.1.
ſi apparuit, non poteſt alius cenſeri, quum ſibi proprium & eſſentiale Dei nomen vendicet: quod nunquam ad creaturas transfertur. Sicuti ergo Mediator eſt reconciliationis per quem accepti ſumus Deo: Mediator patrocinii, per quem acceſſus nobis patet ad Patrem inuocandum: ita Mediator ſemper fuit omnis doctrinæ, quia per ipſum ſemper Deus ſe hominibus patefecit. Et hoc nominatim exprimere voluit, vt diſcerent Galatæ, eundem qui fundamentum ſit gratuiti fœderis, primas etiam tenuiſſe in Lege promulganda.

20 *Porro mediator, vnius non eſt.*) Tametſi hîc nonnulli de duplici Chriſti natura philoſophãtur, quaſi Paulus intellexiſſet, non vnius eſſentiæ: tamen de ipſis contrahentibus Paulum loqui, nemo ſani iudicii dubitat. atque ita communiter exponunt, Non eſſe locum mediatori, niſi dum vna pars cum altera negotium habet. quorſum autem hanc ſententiam inſeruerit, ferè in ſuſpenſo relinquunt: quum tamen locus ſit dignus ſingulari obſeruatione. Poteſt autem eſſe prolepſis, qua Paulus occupet impiam cogitationem de mutatione Diuini conſilii. Diceret enim quiſpiam apud ſe, Ergo quemadmodum pacta ſua retractare ſolent homines quorum ipſos pœnitet: ita etiam factum eſt de pactis Dei. Si illum, quem dixi, ſenſum ſequaris, tum Paulus priore membro fateretur homines quidem, qui varii ſunt & inſtabiles, caput vnum in hoc contractu facere: ſed tamen Deum nihilominus manere vnum, hoc eſt, ſibi conſtare, neque nutare pro hominum inconſtantia. Cæterùm quum propius omnia intueor, potius diuerſitatem hîc notari arbitror inter Iudæos & Gentiles. Nõ vnius ergo mediator eſt Chriſtus: quia diuerſa eſt conditio eorũ quibuſcum Deus, ipſius auſpiciis, paciſcitur, quòd ad externam perſonam. Verùm Paulus inde æſtimandum Dei fœdus negat, quaſi ſecum pugnet, aut varium ſit pro hominũ diuerſitate. Nunc clara ſunt verba, ſicuti olim Iudæis Deum conciliauit Chriſtus in fœdere paciſcendo: ita nunc Gentium eſt Mediator. Multum à Iudæis differunt Gentes: nam per circuncißionem & cæremonias interpoſita eſt maceries. illi propinqui Deo fuerunt, quum Gentes eſſent remotæ. non tamen propterea Deus ſibi conſtare deſinit. Hoc fit dum Chriſtus eos qui prius inter ſe diſſidebant, ad vnum Deum adducens, facit etiam vt in vnum corpus coaleſcant. Vnus ergo Deus: quia ſemper manet ſui ſimilis, ac perpetuo tenore fixum tenet ad ſtatum quod ſemel decreuit.

21 *Léxne igitur.*) Quãquam, cognita certitudine ac conſtantia Diuini propoſiti, ſimul cõſtitui neceſſe eſt, non eſſe contraria quæ ab ipſo manant: tamen ſoluendus fuit hic nodus, propter ſpeciem repugnantiæ quæ inter Legem & fœdus gratiæ apparet. Poteſt etiam eſſe exclamatio, qua Paulus, ſublata dubitatione contradictionis, quaſi euicta cauſa exclamet, inferens ex ſuperioribus, tanquam indubium, Quis nunc audeat diſſidium fingere inter Legem & Promiſſiones? Neque tamẽ hoc impedit quin Paulus hîc difficultates quæ adhuc occurrere poterant, expedire pergat. Priuſquam verò ad quæſtionem reſpondeat, procul repellit tantam abſurditatem more ſuo: vt admoneat quantopere abominari piæ aures debeant quicquid eſt in Deum contumelioſum. Verùm ſubeſt aliud artificium quod obſeruare conuenit. huius enim criminis accuſat aduerſarios, quòd Deum ſibi ipſi contrarium faciant. Nam Legem & Promiſſiones ab eo profectas eſſe conſtat. quiſquis ergo aliquid inter eas repugnantiæ inducit, in Deum eſt blaſphemus. repugnant autẽ ſi Lex iuſtificat. Ita appoſitiſſimè retorquet in aduerſarios Paulus quod falsò & contumelioſè aduerſus illum intendebant. *Nam ſi data eſſet Lex.* Reſponſio eſt indirecta (vt loquuntur) quæ nondum planè conſenſum Legis & Promiſſionum declarat, continet tamen quantum ſatis eſt ad tollendam repugnantiam. Prima facie diceres hanc ſententiam alienam eſſe à contextu: nec quicquam valere ad ſolutionem quæſtionis: ſed non eſt ita. tunc enim aduerſaretur Lex Promiſſionibus, ſi vim haberet iuſtificandi. eſſent enim duæ rationes contrariæ iuſtificandi hominis, & veluti duæ viæ inter ſe diſſidentes ad conſequendam iuſtitiam. Paulus autem hoc adimit Legi: ſublata igitur eſt repugnantia. Ego, inquit, concederem acquiri iuſtitiam ex Lege, ſi illic ſalus inueniretur. Sed quid?

22 *Concluſit Scriptura.*) Nomine Scripturæ potiſſimùm Legem ipſam deſignat. ea includit vniuerſos mortales ſub reatum: ergo iuſtitia ipſos ſpoliat potius quàm donet. Validiſſima ratio: Tu iuſtitiam in Lege quæris: Lex autem ipſa, cum tota Scriptura, nihil hominibus relinquit præter damnationẽ: omnes enim homines cum ſuis operibus damnat iniuſtitiæ. quis igitur ex Lege viuet? Alludit ad illud, Qui fe-
cerit hæc, viuet in ipſis. Ab illa, inquã, vita excluſi per reatum, ſalutẽ fruſtra in Lege quæreremus. *Omnia* Deut.4.a.1.
dicendo, plus expreſſit quàm ſi Omnes dixiſſet. Neque enim ſolos homines, ſed quæcunque habent vel afferre poſſunt, complexus eſt. *Vt promiſſio ex fide.* Nullum enim aliud remedium, quàm vt operum iuſtitia exuti, confugiamus ad Chriſti fidem. Certa igitur eſt conſequentia: Si opera in iudicium veniunt, omnes ſumus damnati. ergo fide Chriſti obtinemus gratuitam iuſtitiam. Cæterùm ſententia hæc plena eſt eximiæ conſolationis: admonemur enim, quoties audimus nos damnati in Scripturis: paratam eſſe nobis opem in Chriſto, modò nos ad ipſum conferamus. Perditi ſumus, etiamſi Deus taceat. cur ergo toties pronuntiat nos eſſe perditos? nempe ne æterno exitio pereamus: ſed perculſi tam horribili ſententia & confuſi, fide quæramus Chriſtum, per quem tranſeamus à morte in vitam. In voce *Promißionis*, eſt metonymia: continens enim accipitur pro contento.

23 *Antequam autem veniret fides, ſub Lege cuſtodiebamur, concluſi ſub fidem quæ reuelanda
erat.*
24 *Itaque Lex, pædagogus noſter fuit in Chriſtum, vt ex fide iuſtificaremur.*
25 *Adueniente autem fide, non amplius ſub pædagogo ſumus.*
26 *Nam omnes filij Dei eſtis per fidem in Chriſto Ieſu.*
27 *Siquidem quicunque in Chriſtum baptizati eſtis, Chriſtum induiſtis.*
28 *Non eſt Iudæus neque Græcus, non eſt ſeruus neque liber, non eſt maſculus neque fœmina.
omnes enim vos vnus eſtis in Chriſto Ieſu.*
29 *Si autem vos Chriſti: ergo ſemen Abrahæ eſtis, & ſecundum Promiſsionem hæredes.*

23 *Antequam veniret fides.*) Hîc plenior habetur definitio propoſitæ quæſtionis. nam apertè exponit non tantùm quis ſit vſus Legis, ſed etiam cur temporalem eſſe oportuerit. quia alioqui ſemper abſurdum videbatur, Iudæis traditam fuiſſe Legem, à qua Gentes immunes eſſent. Si enim vna ex Iudæis & Gentibus Eccleſia, cur diuerſum regimen? vnde aut quo iure noua libertas, quum Legis ſubiectione fuiſſent Patres? ergo eiuſmodi eſſe diſcrimen docet, quod Eccleſiæ vnionem & concordiam non impediat. Iterum monendi ſunt lectores, Paulum non de cæremoniis tantùm, nec de Lege morali ſeorſum loqui: ſed totam œconomiam comprehendere, qua Dominus ſub Veteri teſtamento populum ſuum gubernauit. Hoc enim veniebat in diſceptationem: Vtrùm forma regiminis à Moſe inſtituta valeret ad comparandam iuſtitiam. Hanc Legem Paulus carceri primùm vel cuſtodiæ comparat: deinde *Pædago.* vtraque ſimilitudine palàm facit, talem fuiſſe Legis naturã, vt nonniſi ad certum tempus vigere debuerit. *Fides.* Significat reuelationem plenam eorum quæ tunc latebant ſub obſcuritate vmbrarum Legis. neque enim fidem adimit Patribus qui ſub Lege vixerunt. De fide Abrahæ priùs viſum eſt. aliorum exempla commemorat autor Epiſtolæ ad Hebræos. denique fidei doctrina teſtimonium habet à Moſe & omnibus Prophetis: ſed quia tunc fidei claritas non ita palàm extabat, ideo tempus fidei appellat tempus Noui teſtamenti, comparatiuè, non ſimpliciter. Atque hunc ſibi fuiſſe ſenſum mox demonſtrat, quum dicit concluſos fuiſſe ſub fidem quæ erat reuelanda. teſtatur enim his verbis, participes fuiſſe eiuſdem fidei qui ſub Legis cuſtodia erant. Neque enim Lex à fide eos arcebat: ſed ne vagarentur extra ſepta fidei, retinebat ipſos. & eſt elegans alluſio ad id quod antè poſuerat, Scripturam concludere omnia ſub peccatũ. Quemadmodum ergo vndique tenebantur obſeſſi à maledictione: ita huic obſidioni habebant oppoſitam cuſtodiam, quæ eos à maledictione protegeret. quare Legis cuſtodiam, Spiritu verè liberalem fuiſſe indicat. Fides autem tunc nondum erat reuelata: non quia carerent Patres omni luce, ſed quia minus haberent lucis quàm nos. nam quum illic cæremoniæ Chriſtum adumbrarent tanquam abſentem, nobis hodie veluti coràm repræſentatur. ſic pro ſpeculo quod illi habebant, nos ſubſtantiam hodie habemus. Qualiſcunque ergo fuerit obſcuritas in Lege, non tamen ignorarunt Patres qua via ambulandum eſſet. nam etſi ſub aurotam non tantus eſt fulgor, quantus circa meridiem: non tamen expectant viatores plenum Solis exortum, quia illis ſufficit tenere iter. ita illis ſua lucis portio inſtar auroræ fuit, quæ illos ab omni erroris periculo tutos ad æternam beatitudinem ducere potuit.

Heb.11.

24 *Itaque Lex, pædagogus.*) Secunda ſimilitudo, quæ mentẽ Pauli clarius etiamnum exprimit. nam & pædagogus non conſtituitur in totam vitam: ſed pueritiæ tantùm deſtinatur: quemadmodum patet ex etymo nominis. deinde puerum formando, hoc ſpectat, vt rudimentis puerilibus ad maiora præparetur. Vtrunque Legi conuenit: nam ætatem habuit finitã cui præeſſet: deinde promouere debuit ſuos diſcipulos aliquouſque duntaxat, vt ſuperatis eius elementis, dignos virili ætate progreſſus facerent. Ideo dicit, *In Chriſtum.* quemadmodum enim grammaticus puerum ſua cura formatum, tradit in eius manum qui altioribus diſciplinis ipſum perpoliat: ita Lex fuit quaſi grammatica, quæ diſcipulos ab ſe inchoatos, fidei perficiendos, tanquam theologiæ, reſignaret. Hoc modo pueris confert Iudæos Paulus, nobis adoleſcentiam attribuit. Sed quæritur qualis fuerit vel doctrina, vel diſciplina huius pædagogiæ. Primùm Lex, manifeſtando Dei iuſtitiam, illos propriæ iniuſtitiæ coarguebat. nam in præceptis Dei, tanquam in ſpeculo, intueri poterant quàm procul abeſſent à vera iuſtitia. ita admonebantur, quærendam alibi eſſe iuſtitiam. Idem officij habebant promiſſiones legales. nam debebant ita cogitare, Si aliter vitam operibus conſequi non potes quàm Legem implendo, tibi noua alia ratio quærenda eſt. nũquam enim patietur ſua infirmitas eò te conſcendere: etiam vt maximè cupias ac nitaris, ſemper tamen longè diſtabis à ſcopo. Exaduerſo vrgebant eos minæ, ac ſolicitabant vt effugium quærerent iræ ac maledictionis Dei. imò non ſinebant ipſos quieſcere, donec ſtimulaſſent ad expetendam Chriſti gratiam. Eodem tendebant omnes cæremoniç. quorſum enim ſacrificia & ablutiones, niſi vt in aſſidua ſordium & damnationis meditatione exercerentur? Iam verò qui ſuam immunditiem cernit ante oculos, cui mortis ſuæ imago in animali innoxio proponitur: is quomodo ſecurus dormiet? quomodo non mouebitur, vt ad remedium ſuſpiret? Et ſanè non tantùm ad terrendas & humiliandas conſcientias valebant cæremoniæ, ſed etiam erigendas in fidem venturi Redemptoris. In tota cæremoniarum pompa quicquid oculis ingerebatur, id quaſi notam Chriſti impreſſam habebat. denique nihil aliud erat tota Lex, quàm multiplex exercitij genus, quo cultores manu ducebantur ad Chriſtum: *Vt ex fide.* Iam adiũxit Legi perfectionem, quum pædagogiæ ſimilem eſſe dixit. perficeret autem homines, ſi iuſtitiam illis conferret. Quid reſtat, niſi vt ſubeat fides in eius vicem? ſubit autem dum propriæ iuſtitiæ inopes, Chriſti iuſtitia nos induit. Ita impletur illud, Eſurientes ſatiari bonis.

Luc.1.f.53.

25 *Adueniente autem fide.*) Quis ſit aduentus fidei, iam dictum eſt: nẽpe clarior gratiæ reuelatio, poſtquam velum Templi ſciſſum eſt. quod factum eſſe ſcimus Chriſti exhibitione. Itaque ſub regno Chriſti negat ampliùs eſſe pueritiam quæ à pædagogo regenda ſit: ideóque Legem officio ſuo eſſe defunctam,

Mat.27.f.51.

quæ

quæ eſt altera applicatio ſimilitudinis. Nam hæc duo probanda ſuſceperat: Legem eſſe præparationem ad Chriſtum, & eſſe temporalem. Sed hìc rurſum quæritur an Lex ita ſit abrogata, vt nihil ad nos pertineat. Reſpondeo, Legem, quatenus regula eſt bene viuẽdi, & frænum quo in timore Domini retinemur, & ſtimulus ad corrigendam pigritiam carnis noſtræ: denique quatenus vtilis eſt ad docendum, corrigendum, redarguendum, vt inſtituantur fideles ad omne bonum opus, hodie non minus valere quàm olim, manereque intactam. Quomodo igitur eſt abrogata? Iam diximus, Paulus conſiderare Legem ſuis qualitatibus veſtitam. ſunt autem iſtæ qualitates, quòd mercedem ſtatuit operibus & pœnam: hoc eſt, ſuis cultoribus vitam promittit, maledicit omnes tranſgreſſores: interea exigit ſummam perfectionem ab homine, & exquiſitam obedientiam: nihil remittit, nihil condonat, ſed vocat ad calculum minima quæque errata: Chriſtum & eius gratiam non palàm oſtendit, ſed procul indicat, idque ſub cæremoniis, quaſi tegumentis, incluſum. Eiuſmodi, inquam, qualitates abolitas eſſe docet Paulus, vt iam deſierit Moſis miniſterium, quatenus differt externa ſpecie à fœdere gratuito.

26 *Nam omnes filij Dei eſtis.*) Probat alia ratione iniquũ eſſe ac minimè conſentaneum, vt Lex perpetua ſeruitute adſtringat fideles: quia ſcilicet ſunt filij Dei. alioqui enim nõ ſufficeret illud quod dixit, nos egreſſos eſſe ex pueritia: niſi adderetur, nos conditione eſſe liberos: iam in ſeruis ætas nihil mutat. Libertatem inde probat, quòd ſint filij Dei. quomodo? *Per fidem in Chriſtum*: nam quicunque in eum credunt, datur illis hæc prærogatiua, vt ſint filij Dei. Simul etiam inde conficitur, fide nos liberari, quando per ipſam in adoptionem peruenimus.

27 *Quicunque baptizati eſtis.*) Quo res maior eſt ac ſublimior, nos eſſe filios Dei, eo magis remota eſt à ſenſu noſtro, difficiliúſque perſuadetur. Itaque breuiter admonet qualis nobis ſit coniunctio, vel potius vnitas cum Filio Dei: ne dubitemus, id quod habet proprium, nobis cõmunicari. Vtitur ſimilitudine veſtis, quum dicit, Galatas *Chriſtum induiſſe*. ſed intelligit, Chriſto ſic eſſe inſitos, vt coram Deo nomen ac perſonam Chriſti gerãt, ac in ipſo magis quàm in ſeipſis cenſeantur. Trita eſt iſta vel metaphora, vel ſimilitudo ſumpta à veſtibus, & de ea alibi dictum eſt. Cæterùm videtur infirma ratio, Chriſtum induiſſe, quia ſint baptizati. quantum enim abeſt quin Baptiſmus ſit in omnibus efficax? Eſt etiam hoc abſurdum quòd ita alligaretur ſigno externo gratia Spiritus ſancti. Ergo tam perpetua Scripturæ doctrina, quàm experientia redargui poſſe videtur hoc dictum. Reſpondeo, Paulum de Sacramentis bifariam ſolere loqui. Dum negotium eſt cum hypocritis, qui nudis ſignis ſuperbiunt: tum concionatur quàm inanis ac nihili res ſit externum ſignum: & in præpoſteram fiduciam fortiter inuehitur. quare? non reſpicit Dei inſtitutionem, ſed impiorum corruptelam. Quum autem fideles alloquitur, qui rite vtuntur ſignis, illa tũc coniungit cum ſua veritate, quam figurant. quare? neque enim fallacem pompam oſtentat in Sacramentis, ſed quæ externa cæremonia figurat, exhibet ſimul re ipſa. Hinc fit vt veritas, ſecundum Dei inſtitutum, coniuncta ſit cum ſignis. Siquis hìc quærat. Ergóne fieri poteſt hominum vitio, vt Sacramentum non ſit quod figurat? Reſponſio eſt facilis: Nihil Sacramentis derogari per impios, quin ſuam naturam & virtutem retineant: quanuis ipſi nullum ſentiant effectum. Sacramenta enim bonis perinde ac malis Dei gratiam offerunt, nec fallaciter promittunt Spiritus ſancti gratiam: fideles quod oblatum eſt, recipiunt: impij, reſpuendo, faciunt quidem vt ſibi nihil profit quod erat oblatum: quin Deus ſit fidelis, & verax Sacramenti ſignificatio, facere nequeunt. Proinde non immeritò Paulus, dum fideles alloquitur, illos in Baptiſmo Chriſtum induiſſe dicit. quemadmodum ad Romanos capite ſexto, a. 5, dicit nos inſitos eſſe in eius mortem, vt reſurrectionis etiam ſimus conſortes. Hoc modo neque ad ſignum transfertur quod proprium Dei eſt: & tamen Sacramentis vis ſua cõſtat, ne pro inanibus & frigidis ſpectaculis habeantur. & admonemur quàm ſcelerata ſit hominum ingratitudo, dum ſalutaria Dei inſtituta, ſuo abuſu non tantùm inutilia ſibi reddunt, ſed etiam conuertunt in ſuam perniciem.

28 *Non eſt Iudæus.*) Senſus eſt, nihil hìc valere perſonas: ideóque nihil intereſſe cuius quiſque gentis ſit vel conditionis. nec pluris eſſe Circunciſionem, quàm ſexum vel ciuilem ſtatum. quare? Omnes enim vnum Chriſtus facit. vtcunque igitur alia ſint diuerſa, ſufficit vnus Chriſtus ad omnes copulãdos. Ideo dicit, *Vnus eſtis*: quo ſignificat ſublatum eſſe diſcrimen. Huc tendit oratio, Non pendere à Lege adoptionis gratiam, nec ſpem ſalutis, ſed in ſolo Chriſto contineri. Vnus igitur Chriſtus eſt omnia. *Græcos* accipi pro Gentibus, & ſpeciem poni pro genere, vſitatum eſt.

29 *Ergo ſemen Abrahæ.*) Non ideo hoc addidit, quia potius ſit eſſe Abrahę filiũ, quàm Chriſti membrum: ſed vt retundat Iudæorum ſuperbiam, qui ſua prærogatiua gloriabantur, quaſi ſoli eſſent Dei populus. Nihil autem præſtantius habebant quàm genus Abrahæ. ideo hanc ipſam præſtantiam communem facit omnibus qui in Chriſtum credunt. Conſequentia autem hac ratione nititur, quòd Chriſtus ſemen illud eſt benedictum, in quo vniuntur omnes Abrahæ filii: vt dictum eſt. atque hoc probat, quia cõmuniter omnibus offertur hæreditas. vnde ſequitur, promiſſione inter filios referri. Obſerua autem, ſemper relatiuè fidem cum promiſſione iungi.

CAPVT IIII.

DICO *autem, Quandiu hæres puer eſt, nihil differt à ſeruo, quum tamen ſit dominus omnium.*

2 *Sed ſub tutoribus & curatoribus eſt, vſque ad tempus à patre definitum.*

3 *Sic & nos quum eſſemus pueri, ſub elementis mundi in ſeruitute eramus.*

4 *Quando autem venit plenitudo temporis, miſit Deus Filium ſuum factum ex muliere, factum ſub Legem:*

5 *Vt eos qui ſub Lege erant, redimeret, vt adoptionem reciperemus.*

1 *Dico autem.*) Quiſquis capitum ſectiones diſtribuit, malè hanc ſententiã auulſit à ſuperioribus, quũ nihil ſit quàm ἐπεξεργασία, qua Paulus explicat & illuſtrat diſcrimen quod eſt inter nos & veterẽ populũ. Id autem facit, adducta tertia ſimilitudine pupilli & tutoris. Pupillus tametſi liber eſt, imò etiam dominus paternæ familiæ, ſimilis tamen eſt ſeruo: quia regitur imperio tutorum. Durat autem ſubiectio tutelæ vſque ad tempus à patre ordinatum, poſtea libertate ſua fruitur. In hunc modum Patres ſub Veteri teſtamento, quum filij Dei eſſent, liberi fuerunt: ſed in poſſeſſione libertatis non erant, quum Lex fuerit illis inſtar tutoris, quæ ſub iugo eos tenebat. Durauit iſta ſeruitus Legis quandiu Deo viſum eſt, qui finem illi impoſuit Chriſti aduentu. Quòd autem Paulus tutelam finit ſola patris ordinatione: quum Iuriſconſulti plures modos enumerent quibus finiatur tutela: ideo eſt quòd hic ſolus modus congruebat ſimilitudini. Iam excutiamus ſingulas partes. Quidam aliter accommodant ſimilitudinem: nempe ad vnumquẽque hominem: quum Paulus de duobus populis loquatur. Fateor quidem verum eſſe quod dicunt: ſed nihil ad præſentem locum. Electi, inquiunt, tametſi filij Dei ſunt ab vtero, donec tamẽ fide in libertatis poſſeſſionem veniant, ſub Lege manent, ſeruis ſimiles: cognito autem Chriſto, hoc genere tutelæ non amplius indigent. Vt hoc totum concedam, nego hîc Paulum de ſingulis hominibus tractare: nego cum diſtinguere inter tempus infidelitatis & vocationis ad fidem. ſed de hoc diſputat, Quum vna ſit Dei Eccleſia, quî fit vt diuerſa ſit noſtra & Iſraelitarum cõditio? quum fide ſimus liberi, quî fit vt illi qui cõmunem nobiſcum fidem habuerunt, eiuſdem nobiſcum libertatis compotes non fuerint? quum ex æquo ſimus omnes filij Dei, quî fit vt à iugo quod coacti ſunt portare, ſimus hodie immunes? De his enim controuerſia & certamen erat: non autem qualiter Lex vnicuique noſtrum dominetur, antequam per fidem liberemur ab eius ſeruitute. Sit ergo ante omnia hoc conſtitutum, Paulum hîc Eccleſiam Iſraeliticam, quæ ſub Veteri teſtamento fuit, conferre cum Eccleſia Chriſtiana: vt inde pateat quid inter nos conueniat, & quid alij ab aliis differamus. Hæc comparatio vberrimam doctrinam continet, atque in primis vtilem. primò hinc colligimus, eiuſdem hæreditatis ſpem fuiſſe Patribus ſub Veteri teſtamento, quam hodie habemus: quia eiuſdem adoptionis participes fuerunt: non enim (quemadmodum ſomniant fanatici quidam, & inter alios Seruetus) in hoc tantùm electos fuiſſe à Deo Paulus docet, vt nobis aliquem Dei populum figurarent, ſed vt nobiſcum eſſent filij Dei: & nominatim teſtatur, non ad eos minus quàm ad nos pertinere ſpiritualem benedictionem Abrahæ promiſſam. Secundò colligimus, in externa ſeruitute nihilominus liberas fuiſſe ipſorum conſcientias. neque enim Moſem, Danielem, pios omnes Reges, Sacerdotes ac Prophetas, & totum chorum fidelium impediebat adſtrictio ſeruandæ Legis, quin ſpiritu eſſent liberi. Ergo iugum Legis ita in humeris portabant, vt libero interea ſpiritu Deum colerent: præſertim verò de gratuita peccatorum remiſſione edocti, conſcientias haberent à peccati & mortis tyrannide ſolutas. Inde conſtituendum eſt, eandem ſemper fuiſſe doctrinam, & vera fidei vnitate nobiſcum fuiſſe coniunctos: vnius etiam Mediatoris fiducia nobiſcum fretos, Deum Patrem inuocaſſe, & eodem Spiritu fuiſſe gubernatos. His omnibus conſentaneum eſt, diſcrimen inter nos & veteres Patres non in ſubſtantia eſſe, ſed in accidentibus. nam quæ præcipua ſunt in Teſtamento vel fœdere, in iis conuenimus. cæremoniæ & totum illud regimen in quibus differimus, ſunt quaſi acceſſiones. Præterea obſeruandum eſt, tempus illud fuiſſe Eccleſiæ pueritiam. nunc verò à Chriſti aduentu Eccleſiam adoleuiſſe, vt ſit quodammodo in ætate virili. Clara enim ſunt Pauli verba. ſed hîc difficultas oritur, quia videtur parum ſibi conſtare. Nam ad Epheſios capite quarto, capite 13, hortatur nos ad quotidianos progreſſus, donec perueniamus in ætatem adultam & menſuram plenitudinis. & ad Corinthios priore Epiſtola, commemorat ſe lac potum illis, vtpote pueris, dediſſe: quia ſolidi cibi non erãt capaces. & paulo pòſt conferet Galatas infantibus. Reſpondeo, illic agi de ſingulis hominibus & priuata cuiuſque fide: hîc verò in vniuerſum de duobus corporibus, non habita perſonarum ratione. Hæc reſponſio pertinebit etiam ad ſoluendam multò maiorem difficultatem. Videmus enim quam incomparabilis fuerit Abrahæ fides, quanta luce intelligentiæ polluerint ſancti Prophetæ. qua ergo fronte audebimus nos præ illis iactare viros? an non potius illi heroes, nos pueri? Vt de nobis taceamus, quis inter Galatas repertus fuiſſet par vni ex illis cuilibet? verùm hîc, quemadmodum iam dixi, non tractatur de ſingulis perſonis, ſed vniuerſalis vtriuſque populi conditio deſcribitur. Inſtructi tunc fuerunt amplioribus donis quidam: ſed pauci fuerunt, non totum corpus. deinde vt multi fuerint, non reſpiciendum quales intus fuerint, ſed qualis fuerit in illis gubernandis Dei œconomia. conſtat autem fuiſſe pædagogiam, hoc eſt diſciplinam puerilem. Hodie autem quid? ruptis illis vinculis, iam liberalius Eccleſiam ſuam Deus regit, nec ſub tam arcta cuſtodia tenet. quanquam obiter ſimul notandum, quamlibet eximia intelligentia donati fuerint, illam tamen reſipuiſſe naturam temporis, vt in reuelatione quam habebant, eſſet ſemper aliquid inſtar nubis ſubobſcurum. Vnde illud Chriſti, Beati oculi qui vident quæ videtis. multi Reges & Prophetæ optarunt videre eadem, nec viderunt, &c. Nunc tenemus qualiter præferamur iis qui longè nobis fuerunt excellentiores. neque enim id tribuitur perſonis: ſed totum pendet ex œconomia Diuini regiminis. Hic validiſſimus eſt aries ad demoliendas omnes cæremoniarum pompas, quibus ſolis Papatus ſplendet. Quid enim aliud hodie perſtringit oculos ſimplicium, vt Papæ regnum in admiratione habeant, aut ſaltem tangantur aliqua reuerentia, niſi magnificus ille cæremoniarum, rituum, geſticulationum, & omne genus cultuum apparatus, in hoc ipſum compoſitus, vt obſtupefaciat imperitos? atqui ex hoc loco apparet, fucos eſſe adulterinos, quibus deformata eſt Eccleſia. Iam nõ loquor de vitiis maioribus magiſque execrandis. quale eſt, quòd Dei cultus eſſe fingunt: item, quòd ad promerendam ſalutem imaginantur valere: item, quòd maiori ſeueritate exigitur talium nugarum obſeruatio, quàm totius Legis Diuinæ. tantùm attingo eam excuſationem, qua hodie noui artifices, tanquam ſpecioſo colore, tot abominationes prætexunt. Obiiciant, inquam, vt volent, hodie plus multo eſſe ruditatis & ignorantiæ in multis, quàm in Iſraelitis olim fuerit: ideóque pluribus adminiculis indigere. nunquã enim inde efficient, ſimili pædagogia eſſe regendos, quæ valuit in populo Iſraelitico. ſemper enim

1 Cor.3.a.1.

Luc.10.d,23.

enim ex aduerſo opponam,Dei ordinationem aliter ferre. Si expedire dicant, negabo eos melius cernere quid ex pediat,quàm Deum ipſum.nos potius pro certo habeamus,id eſſe non rectiſſimum modò,ſed etiã vtiliſſimum quod Deus decreuit. quare rudibus quærenda ſunt adminicula, non quæ hominum libidini comminiſci libuerit:ſed quæ Deus ipſe deſtinauit,qui nihil proculdubio omiſit quod ſuorum infirmitati ſubleuandæ aptum foret. Sufficiat vnus hic clypeus ad repellendas quaſuis obiectiones, Aliter Domino viſum eſt, cuius conſilium pro omnibus rationibus nobis ſufficit. niſi fortè homines meliora excogitare adiumenta poſſunt,quàm quæ Deus ipſe prouiderat: quæ poſtea tãquam inutilia abrogauit. Ac diligenter quidem obſerua, Paulum non tantùm hîc docere, iam ablatum à nobis eſſe iugum quod impoſitum erat Iudæis,vt iam liber ſit nobis cæremoniarum vſus:ſed nominatim diſcrimen regiminis ponere, quod Deus obſeruari voluerit. Fateor quidem liberas hodie nobis eſſe res omnes externas: ſed ita vt cæremoniarum multitudine Eccleſia nequaquam oneretur, niſi velimus Chriſtianiſmum cum Iudaiſmo confundere. rationem poſtea dicemus ſuo loco.

3 *Sub elementis mundi*,&c.) Elementa vocat,aut proprio nomine res externas & corporales,aut metaphoricè rudimenta. malo ſecundum. Sed cur mundi eſſe dicit, quæ ſpiritualem habebant ſignificationem? perinde eſt acſi diceret,Nõ habebamus nudam veritatem,ſed implicitam terrenis figuris. ergo quod externum erat,id ex mundo fuiſſe docet,tametſi ſubeſſet cæleſte myſterium.

4 *Quando venit plenitudo*.) Pergit in ſimilitudine adducta: & ſuo inſtituto definitum à Patre tempus accommodat.ſimul tamen oſtendit,tempus illud quod Dei prouidentia ordinatum erat, maturum fuiſſe & opportunum.Ea igitur demum iuſta eſt opportunitas ac recta agendi diſpenſatio,quę prouidentia Dei regitur. Ita quando expediret Filium reuelari mundo,ſolius Dei fuit iudicare ac ſtatuere. quo compeſcitur omnis curioſitas,ne quiſquam audeat,arcano Dei conſilio non contentus, litem mouere cur non citius Chriſtus apparuerit. Plura ex fine Epiſtolæ ad Romanos petant lectores,ſi velint. *Miſit Deus Filium ſuum*. Hîc paucis verbis multa complexus eſt. Filium enim qui miſſus eſt, antè fuiſſe oportet. vnde probatur æterna eius Diuinitas. Chriſtus ergo Filius Dei eſt, è cælo miſſus. Eundem dicet factum ex muliere: quia naturam noſtram induit. ita ſignificat conſtare ipſum duabus naturis. Aliqui codices legunt Natum:ſed altera lectio magis recepta: &, meo iudicio,conuenientior. Nominatim ſiquidem diſcernere Chriſtum à reliquis voluit hominibus:quia ex ſemine matris creatus ſit, non viri & mulieris coitu. alioqui frigidum eſſet iſtud & abs re poſitum. *Mulieris* nomẽ hîc generaliter ad ſexum refertur. *Redactum ſub Legem*. Ad verbum eſt,Factum ſub Lege.ſed eo ſenſum exprimere familiarius volui. Chriſtus ergo Filius Dei,qui immunis iure fuiſſet ab omni ſubiectione,Legi fuit ſubiectus. cur? noſtro nomine,vt libertatem nobis acquireret. Quemadmodum enim qui liber erat,captiuum, ſe vadem conſtituendo, redimit: & induendo vincula,alteri exuit:ita Chriſtus Legi ſeruandæ obnoxius eſſe voluit,vt nobis immunitatem acquireret. alioqui fruſtra iugum Legis ſubiiſſet. nam ſua certè cauſa non fecit. Porrò non ita exempti à Lege ſumus Chriſti beneficio,vt nullam ampliùs obedientiam debeamus Legis doctrinæ,ſed liceat quod libuerit. regula enim bene & ſanctè viuendi perpetua eſt. Sed Paulus de Lege loquitur cum ſuis appendicibus. Ab eius Legis ſubiectione redempti ſumus, quia non eſt amplius quod erat. Rupto enim velo palàm apparuit libertas. atque id eſt quod continuò ſubiicit.

5 *Vt adoptionem reciperemus*.) Nam & de adoptione ſua ſub Veteri teſtamento certi erant Patres: ſed nondum iure ſuo ita plenè fruebantur. Hîc ergo Adoptio capitur, ſicuti ad Romanos capite 8.d.23, Redemptio,pro ipſa poſſeſſione. Nam ſicuti vltimo die percipiemus redemptionis noſtræ fructum: ita nunc percipimus fructum adoptionis,cuius ſancti Patres ante Chriſti aduentum compotes non fuerunt. Ergo qui Eccleſiã nunc onerant immodicis cæremoniis,debito adoptionis iure illam iniquè fraudant.

6 ***Quoniam autem eſtis filij, miſit Deus Spiritum Filij ſui in corda veſtra, clamantem, Abba, Pater,***

7 ***Itaque non amplius es ſeruus,ſed filius. ſi autem filius,etiam hæres Dei per Chriſtum.***

8 ***At tunc quum nondum cognoueratis Deum,ſeruiebatis iis qui natura non ſunt dij.***

9 ***Nunc autem poſtquam cognouiſtis Deum,vel potius cogniti fuiſtis à Deo: quomodo conuertimini rurſus ad infirma & egena elementa,quibus rurſus deintegro ſeruire vultis?***

10 ***Dies obſeruatis,& menſes,& tempora,& annos.***

11 ***Timeo de vobis,ne fortè in vobis fruſtra laborauerim.***

6 *Quoniam autem Filij*,&c.) Adoptionem cuius meminerat,ad Galatas pertinere oſtendit,argumento à conſequenti. Prius enim eſt, Adoptatum eſſe à Deo, quàm Habere à Spiritu Dei, teſtimonium adoptionis: ſed effectus,ſignum eſt cauſæ. Spiritus Chriſti, inquit, vobis autor eſt atque hortator vt audeatis Patrem vocare Deum: ergo certum eſt,vos eſſe Dei filios. Significat quod alibi ſæpius docet, Spiritũ nobis arrham eſſe & pignus noſtræ adoptionis, vt certò ſimus perſuaſi de paterno Dei erga nos affectu. Sed obiiciet quiſpiam, An non impii quoque eò temeritatis prorumpunt, vt iactent Deum ſibi eſſe Patrem? imò maiore audacia falsò ſæpe in Deo gloriantur. Reſpondeo, Paulum hîc non loqui de inani iactantia, nec de eo quod ſibi quiſque proprio ſpiritu arrogat: ſed de teſtimonio piæ conſcientiæ, quod nouam regenerationem ſequitur. Ideóque hoc argumentum non poteſt valere niſi inter fideles: quia reprobi nullum huius certitudinis guſtum habent. quemadmodum & Dominus ipſe teſtatur, Spiritus, inquit,veritatis,quem mundus non poteſt capere: quia non nouit eum. Atque hoc ſonant verba Pauli, *Miſit Deus in corda veſtra*. Non enim quid ipſi ſtultè audeant carnis ſenſu, ſed quid Deus illis intus in corde teſtetur per Spiritum ſuum, docere voluit. Hoc quoque circunſtantiæ loci meliùs congruit, *Ioan.14.b.17*

quod vocat *Spiritum Filij Dei*, quàm ſi alio quouis epitheto vſus eſſet. Ideo enim nos filii, quia eodem Spiritu cum Filio vnico prædit. Obſerua autem, Paulum hoc communiter tribuere omnibus Chriſtianis: ſicuti reuera nulla eſt fides vbi non eſt pignus hoc Diuini erga nos amoris. Hinc apparet qualis ſit in Papatu Chriſtianiſmus, vbi impiæ præſumptionis damnant ſiquis Dei Spiritum habere ſe dicat. Fidem enim ſine Dei Spiritu & ſine certitudine imaginantur. Hoc vnum dogma illuſtri argumento eſt, diabolum infidelitatis patrem,in omnibus Papiſtarum ſcholis regnare. Fateor quidem, ſcholaſticos,quũ iubent perpetua dubitatione fluctuare conſcientias, nihil aliud docere quàm quod dictat naturæ ſenſus. quo diligentius infigendum eſt animis noſtris hoc Pauli dogma, Neminem eſſe Chriſtianum, niſi qui Spiritus ſancti magiſterio edoctus,Deum Patrem inuocat. *Clamantem*. Ego maioris fiduciæ exprimendæ cauſa hoc participio vſũ fuiſſe arbitror. dubitatio enim nõ ſinit nos loqui intrepidè, ſed fauces veluti cõpreſſas tenet, vt vix ſemifractæ voces titubante lingua exeant. contrà verò clamor,ſecuritatis eſt indiciũ, ac minimè vacillantis fiduciæ. Nõ enim accepimus iterum ſpiritum ſeruitutis in timorem (quemadmodum dicit ad Romanos 8.c.15) ſed libertatis ad plenam fiduciam. *Abba, Pater*. Non dubito quin ſignificet,inuocationem Dei communem eſſe omnibus linguis:nam id propriè conuenit præſenti argumento, quòd Deus patris nomen habeat promiſcuè apud Hebræos & Græcos: ſicut prædictum fuerat ab Ieſeia, Omnis lingua confitebitur nomini meo. Ergo quum Gentes cenſeantur inter Dei filios,conſtat non ex merito Legis,ſed ex gratia fidei prouenire adoptionem. *Ieſa.45.d.23.*

7 *Itaque non amplius es ſeruus*.) Hoc eſt,in Eccleſia Chriſtiana non amplius eſt ſeruitus, ſed liberalis conditio filiorum.Qualiter autem ſerui fuerint Patres ſub Lege,iam dictum eſt:quia ſcilicet libertas eorũ nondum erat reuelata,ſed incluſa ſub Legis inuolucris & iugo. Iterum ergo de diſcrimine Veteris & Noui teſtamenti loquitur. Filii Dei etiam fuerunt veteres,& hęredes per Chriſtum. ſed nos aliter:quia præſentem habemus Chriſtum, ideóque eius bonis fruimur. Ad Romanos verò fuſius perſequitur hoc totum:vnde petes quod hîc prætereo,quia illic dixi.

8 *Quum nondum cognoueratis*.) Non tam hîc docet quàm redarguit:& ſanè iam abundè probauit quod volebat:vt eludi reprehenſiones nequeant, quaſi res eſſet dubia. Porrò huc tendit, vt comparatione præteriti temporis præſentem eorum lapſum magis exaggeret. Quòd olim, inquit, pro diis colebatis qui dii non erant, non adeò mirum: quia vbi eſt ignorantia Dei, illic eſt horrenda cæcitas: tunc ergo erraſtis in tenebris: ſed nunc quàm indignum eſt in media luce tam turpiter errare? Sequitur ergo,in corruptela Euangelii minus excuſabiles eſſe Galatas, quàm olim fuerint in idololatria. hæc ſumma eſt. Cæterùm hîc notandum eſt, priuſquam illuminati ſimus in veram vnius Dei notitiam, nos idolis ſemper ſeruire: quocunque falſam religionem colore tegamus. Quamobrem legitimum Dei cultum certa cognitio præcedat neceſſe eſt. *Naturam* hîc poſuit pro re ipſa, vel pro ſubſtantia. Nam quicquid de Deo imaginantur homines,figmentum eſt ac nihil:itaque dii ſunt opinione omnia idola:reipſa nihil.

9 *Nunc poſtquam cognouiſtis*.) Non poteſt ſatis exprimi verbis quàm fœda ſit ingratitudo,à Deo ſemel cognito deficere. Quid enim eſt, ſponte relinquere lucem,vitam, fontem denique omnium bonorum? quemadmodum per Ieremiam ipſe conqueritur. Culpam tamen adhuc, addita correctione, amplificat, quum dicit, *Vel potius eſtis cogniti*:nã quo maior Dei gratia eſt erga nos,eo grauior noſtra culpa, ſi contemnimus. Admonet igitur Paulus Galatas,vnde illis cognitio Dei.Eã adeptos eſſe negat proprio marte, vel acumine ſui ingenii,vel induſtria: ſed quia Deus miſericordia ſua eos prçuenerit,quũ nihilominus quàm de ipſo cogitarent. Cæterùm quòd de Galatis dicitur,peræque ad omnes patet: nam in omnibus impletur illud Ieſaiæ, Inuentus ſum à non quærentibus me: palàm apparui iis qui de me non rogabãt. Ergo principium vocationis noſtræ,gratuita eſt Dei electio, qua nos præordinat ad vitam antequã naſcamur. hinc pendet vocatio,hinc fides,hinc ſalutis complemẽtum. *Quomodo conuertimini rurſus*. Non poterant rurſus conuerti ad cæremonias,quibus nunquam aſſueuerant: ergo impropriè hac voce vſus eſt, tantùm ſignificans,nimis abſurdum eſſe, vt perinde ac nunquam percepta Dei veritate, relabantur ad prauas ſuperſtitiones.Quòd autem cæremonias vocat egena elementa,ideo facit quoniam ea conſiderat extra Chriſtum, imò aduerſa Chriſto: nam Patribus non modò ſalutaria exercitia erant & adiumenta pietatis, ſed etiam efficacia gratiæ inſtrumenta:ſed tota vis in Chriſto erat,& Dei inſtitutione. pſeudoapoſtoli verò, neglectis promiſſionibus,eas opponere Chriſto volebant: quaſi non ſolus Chriſtus ſufficeret. Non igitur mirum ſi nugas & res nihili reputat Paulus. qua de re aliquid ſuperius attigi. *Seruiendi* verbo neceſſitatem taxat. *Ierem.2.c.13.* *Ieſa.65.a.1.*

10 *Dies obſeruatis*.) Speciẽ vnam elementorum commemorat, exempli cauſa: nempe dierum obſeruationem. Notandum eſt autem, hîc ciuilem temporum obſeruationem minimè damnari, quæ coniuncta eſt cum naturæ ordine. Porrò naturæ ordo fixus ac perpetuus eſt: vnde enim menſium & annorum ſupputatio, niſi ex Solis lunæque circuitu? quid æſtatem ab hyeme, ver ab autumno diſtinguit, niſi Dei ordinatio? Hanc verò vſque ad finem mundi duraturam ſemel promiſit, Geneſ.9.b.13. Iam obſeruatio ciuilis,tam agriculturæ,quàm politiæ & œconomiæ ſeruit. ad Eccleſiæ quoque regimen extenditur. Qualis ergo fuit obſeruatio quam Paulus improbat?nempe quæ religione obſtringeret conſcientias,quaſi neceſſaria eſſet ad cultũ Dei: & quæ diem à die diſcerneret,vt loquitur ad Romanos cap.14. Quando itaque diebus per ſe tribuitur propria ſanctitas,quando diſcernitur dies à die religionis cauſa, quando feriæ pars Diuini cultus eſſe cenſentur: tum dies perperam obſeruantur. Sabbathum ergo & nouilunia, & reliquos dies feſtos vrgebãt pſeudoapoſtoli:quia legales eſſent obſeruationes. nos hodie quum habemus dierum diſcrimen, non induimus neceſſitatis laqueum conſcientiis, non diſcernimus dies,quaſi alio ſit ſanctior,non conſtituimus illic religionem & cultum Dei: ſed tantùm ordini & concordiæ conſulimus. Ita libera eſt apud nos,& omni ſuperſtitione pura obſeruatio.

11 *Timeo ne fruſtra laborauerim*.) Dura vox, & quæ debebat Galatas vehementer conſternare.

quid

quid enim illis ſpei reliquum, ſi irritus fuiſſet Pauli labor. Sed mirantur quidam, tantopere commotum fuiſſe Paulum dierum obſeruatione, vt Euangelii propè totius euerſionem vocet. nos verò, ſi omnia ritè perpendamus, videbimus iuſtam fuiſſe cauſam. Non tantùm Iudaicam ſeruitutem imponere tentabant Eccleſiæ ceruicibus pſeudoapoſtoli: ſed impiis quoque ſuperſtitionibus imbuebant animos. Iam hoc non leue malum erat, quòd ad Iudaiſmum adigebantur Chriſtiani: ſed hæc peſtis multò magis noxia, quòd aduerſus Chriſti gratiam, veluti meritoria opera, erigebant ferias: quòd Deum hoc modo coli & placari fingebant. His receptis, cultus Dei eſt corruptus, gratia Chriſti exinanita, oppreſſa conſcientiarum libertas. Miramur ſi Paulus timeat ne fruſtra laborauerit? quod enim Euangelii amplius operæ prætium foret? atqui quum talis impietas hodie regnet in Papatu, qualis illic Chriſtus, & quale Euangelium reſtat? In exigenda dierum obſeruatione non minus ſeueri ſunt, quantum ad ligandas conſcientias ſpectat, quàm Moſes. Cultum Dei non minus quàm pſeudoapoſtoli, in feriis includunt. affingunt etiam diabolicam opinionem meriti. Parem ergo cauſam habent: in hoc etiam deteriorem, quòd illi dies Legi Dei inſtitutos volebant ſeruari: hi verò quos temerè ſuo calculo ſignarunt, ſacroſanctos eſſe iubent.

12 *Eſtote vt ego: quia ego quoque ſum vt vos. Fratres, rogo vos: nihil mihi feciſtis iniuriæ.*
13 *Noſtis autem quòd per infirmitatem carnis euangelizauerim vobis prius:*
14 *Et experimentum mei quòd fuit in carne mea, non contempſiſtis, neque reſpuiſtis: ſed tanquam Angelum Dei ſuſcepiſtis me, tanquam Chriſtum Ieſum.*
15 *Vbi igitur beatitudo veſtra? teſtimonium enim reddo vobis, quòd ſi poßibile fuiſſet, etiam oculos veſtros effoſſos dediſſetis mihi.*
16 *Ergòne vera loquendo, inimicus ſum vobis factus?*
17 *Æmulantur vos, non bene: imò excludere vos volunt, vt ipſos æmulemini.*
18 *Bonum autem eſt æmulari in bono ſemper, & non tantum quum præſens ſum apud vos.*
19 *Filioli mei, quos iterum parturio, donec formetur in vobis Chriſtus.*
20 *Vellem autem nunc coràm eſſe vobiſcum, & mutare vocem meam, quia anxius ſum in vobis.*

12 *Eſtote vt ego.*) Nunc blandius eos alloquendo, mitigat aſperitatem qua vſus fuerat. Etſi enim ne ſatis quidem durè pro rei indignitate inuectus fuerat: quia tamen prodeſſe volebat, temperat ſtylum ad conciliandos animos. Hoc prudentis eſt Paſtoris, non reſpicere quid mereantur qui errarunt: ſed quid conueniat ipſis in viam reuocandis. Itaque arguere debet opportunè, importunè, ſed cum omni lenitate & patientia: quemadmodum idem Paulus alibi præcipit. Secundum hanc rationem ab obiurgationibus ad preces delabitur. *Rogo vos*, inquit: & *fratres* nominat, vt ſciant nihil ſibi per contumeliam exprobratum. Sed quid hoc ſignificat, Eſtote vt ego? refertur ad effectum. Vult enim, quum ſe illis accommodare ſtudeat, vt ſecum paria faciant. Quando ego ſum ſicut vos: hoc eſt, quando nihil aliud quæro, quàm me vobis commodum præbere: ita æquum eſt vos flecti ad moderationem, vt vos mihi dociles & obſequentes mutuò præbeatis. Atque hîc rurſum officii ſui admonentur Paſtores, vt quoad poſſunt, accedant ad populum, ſéque conforment (vt loquuntur) eorum ingeniis quibuſcum agunt, ſi velint illos habere morigeros. Valet enim ſemper illud, Vt ameris, amabilis eſto. *Nihil mihi feciſtis iniuriæ.* Amouet ſuſpicionem quæ potuiſſet odioſas reddere ſuperiores obiurgationes: nam ſiquem putamus ſuas iniurias perſequi, aut vlciſci proprium dolorem, ab eo penitus auerſi ſunt animi, vt quicquid dixerit, torqueatur in ſiniſtrum ſenſum. Præuenit ergo Galatas Paulus hac occupatione, Quod ad me priuatim attinet, non habeo quod de vobis conquerar. Non itaque excandeſco mea cauſa, nec quòd vobis ſim infenſus. quare ſi vehementior ſum, neceſſitate id fit, non odio vel iracundia. 2.Tim.4.a.2.

13 *Noſtis quòd per infirmitatem.*) Reducit in memoriam qualiter, hoc eſt, quàm amicè & honorificè fuerit ab illis acceptus: ídque ob duas cauſas: primùm, vt intelligant, ab illo ſe amari, ſícque æquis auribus admittant quicquid dicit: ſecundò, vt pergant in curſu bene incepto. Commemoratio igitur hæc, primùm teſtimonium eſt beneuolentiæ: deinde vice exhortationis poſita eſt, quo primis vltima reſpondeant. Per Infirmitatem carnis intelligit (vt alibi) quicquid poterat eum vilem & contemptum reddere. Caro enim ſignificat externum aſpectum: Infirmitas verò, humilitatem: talis fuerat Pauli aduentus, abſque pompa, abſque oſtentatione, abſque gloria & dignitate mundi: ſed abiectus, & in hominum conſpectu nullius pretii. Non tamen obſtiterat id totum Galatis quominus ſummo honore eum exciperent. Hæc circunſtantia plurimum ad rem valet. quid enim fuit quod ſuſpicerent aut venerarentur in Paulo præter vnam Spiritus ſancti virtutem? eam verò quo prætextu nunc contemnere incipient? Deinde, inconſtantiæ etiam arguuntur, quia nihil noui contingit Paulo cur minoris eum facere debeant. Sed hæc relinquit illis conſideranda: tantùm occaſionem conſiderandi obliquè præbet.

14 *Experimentum mei.*) Hoc eſt, Quanquam cerneretis hominem ſecundum mundum contemptibilem, non tamen reſpuiſtis. Experimentum vocat, aut probationem: quia neque res erat ignota aut obſcura, nec ipſe diſſimulabat: quemadmodum homines ambitioſi ſolent, quos pudet ſuæ paruitatis. Sæpe enim contingit plauſum indignis dari antequam retecta fuerit eorum nuditas: triduo verò pòſt, turpiter & cum ludibrio ablegari. ſed in Paulo diuerſa longè ratio fuit, qui nullo fuco deceperat Galatas, ſed ingenuè profeſſus fuerat qualis eſſet. *Tanquam Angelum Dei.* Nempe quo loco cenſeri debet quiſque verus Chriſti miniſter. nam quemadmodum Angelorum opera nobis gratias ſuas diſtribuit Deus: ita etiam Diuinitus excitantur pii doctores, qui bonum omnium longè excellentiſſimùm nobis adminiſtrent, doctrinam ſcilicet æternæ ſalutis. ergo non immeritò Angelis comparantur, per quorum manus

talem theſaurum Deus nobis diſpenſat. deinde, verè nuntii Dei ſunt, quorum ore Deus nobiſcum loquitur. Atque hæc ratio apud Malachiam habetur cap. 2. b.7. Altius adhuc tranſcendit, addendo. *Tanquam Chriſtum Ieſum.* nam & Dominus ipſe non aliter miniſtros ſuos haberi præcipit ac ſeipſum. Qui vos audit, me audit: qui vos ſpernit, me ſpernit nec mirum: legatione enim pro ipſo funguntur. Itaque perſonam eius ſuſtinent, cuius vices agunt. Talibus elogiis commendatur nobis Euangelii maieſtas: & miniſterium illius ornatur. Quòd ſi ſecundum Chriſti mandatum ita honorandi ſunt miniſtri, certum eſt, eorum contemptum ex diaboli inſtigatione eſſe: & certè contemni nequeunt quandiu Verbum habetur in pretio. Cæterum fruſtra hoc prætextu ſuperbiunt Papiſtæ: nam quũ ſint manifeſti Chriſti hoſtes, quàm ridiculum eſt arripere plumas ſeruorum Chriſti, quibus ſeſe venditent? ergo qui volũt pro Angelis coli, officium faciant Angelorum: qui inſtar Chriſti audiri volunt, purum eius verbum fideliter nobis afferant.

Luc.10.c.16.

15 *Vbi igitur beatitudo.*) Innuit tunc fuiſſe beatos qui ſuæ beatitudinis inſtrumentum tam pio affectu amplectebantur: nunc miſeros, qui ſpoliari ſe patiantur eius miniſterio, cui acceptum ferre debebant quicquid habebant Chriſti. Vult enim hac admonitione ipſos pungere. quid? an hoc totum erit perditum? an nihil vobis profuerit, quòd ſemel Chriſtum agnouiſtis per me loquentem? an fruſtra per me fundati eſtis in fide? an nunc defectio gloriam veſtræ obedientiæ coram Deo delebit? Summa eſt, contemptu purę, quam amplexi erãt doctrinę, vltrò abiicere quam adepti erant beatitudinem, ſibique accerſere exitium quo miſerè pereãt. *Teſtimonium enim reddo.* Non ſatis eſt exhiberi Paſtoribus reuerentiam, niſi etiam amentur. hæc enim duo ſunt neceſſaria. quia alioqui ſuauis non erit doctrinæ guſtus: vtrunque teſtatur fuiſſe in Galatis. De reuerentia priùs dixit: nunc de amore. eſt enim rari amoris indiciũ, oculos eruere, ſi opus ſit. quia plus eſt quàm vitam profundere.

16 *Ergone vera loquendo.*) Nunc ad ſe redit, ac negat, ſua culpa fuiſſe factum vt mutauerint animos. Tametſi enim vſu tritum eſt, vt veritas odium pariat: non tamen odioſa eſt, niſi malitia & prauitate eorum qui eam non ſuſtinent audire. ſe igitur ita purgat à culpa alienationis, vt eorum ingratitudinem obliquè perſtringat. Eſt tamen ſimul amica admonitio, ne temerè & ſine cauſa ſuum Apoſtolatum reiiciant, quem priùs vnicè amarunt: quia dignum amore cognouerãt. Quid enim magis indignũ quàm veritatis odio, ex amicis fieri inimicos? itaque non tam exprobrandi cauſa hoc dixit, quàm admonendi, vt reſipiſcerent.

17 *Æmulantur vos.*) Tandem ad pſeudoapoſtolos deſcendit, quos tacendo odioſius deſignat, quàm ſi nominibus exprimeret: nam ſolemus ſuppreſſo nomine de iis loqui, quos nominare piget ac tędet. Admonet autem Galatas de præpoſtera illorum ambitione: quia ſpecie zeli falli poterant. Ac ſimilitudinem à procis mutuatur, qui non caſtè puellas appetunt, nec honeſto amore, ſed vt ad ſuam libidinem abutantur. Quòd vos appetunt vel ambiunt, ne id vobis imponat: faciunt enim non recto zelo, ſed praua cupiditate acquirendi nominis: ea ſanctæ zelotypiæ opponitur, cuius meminit 2.Corinth cap. 11.a.2. *Imo excludere.* Auget adhuc præpoſteras ipſorum technas, addita correctione. Non tantùm vos captant, inquit: ſed quia aliter potiri vobis nequeunt, diſſidium accendere inter nos conantur, vt quaſi deſtituti, vos illis dedatis: vident enim, quandiu inter nos conſtabit pius conſenſus, ſibi nõ fore locum. Hoc commune eſt artificium omnibus Satanæ miniſtris, alienare plebem à ſuo Paſtore, vt ad ſe poſtea alliciant: & quaſi ſublato æmulo, vacuam poſſeſſionem occupent. Siquis attentè prudẽterque obſeruet: videbit inde ſemper illos facere initium.

18 *Bonum eſt æmulari.*) Incertum eſt, de ſe ne loquatur, an de Galatis: nam probos miniſtros ſancta zelotypia ardere decet, vt eccleſias retineant in caſta cum marito ſuo coniunctione. Ergo ſi de Paulo accipimus, talis erit ſenſus, Ego quidem me etiam æmulari vos confiteor, ſed alio fine & affectu: idque facio abſens non minus quàm præſens: quia fructum mihi proprium non quæro. Mihi tamẽ magis placet referri ad Galatas: ac ne ſic quidem erit vnus ſenſus, nam poterit exponi hoc modo, Iſti quidem vos à me alienare conantur, vt deſtituti ad ipſos migretis: vos autem qui me præſentem amaſtis, pergite etiam abſentem eodem amore proſequi. Verior opinio eſt, Paulum in verbi amphibologia luſiſſe: nam quum Æmulari poſuiſſet pro Ambire: nunc pro Imitari, vel Eniti ad alterius virtutem, accipit. Damnando enim præpoſteram æmulationem, hortatur vt Galatæ ſe in diuerſo æmulandi genere exerceant: idque etiam quum abeſt.

19 *Filioli mei.*) Hîc molliore etiamnum appellatione vtitur: nam & plus eſt filii nomen quàm fratris: & diminutiuum non ad contemptum, ſed blandiendi cauſa vſurpauit: etſi interim ſubindicat ipſorũ teneritudinem, qui iam debuerant adoleuiſſe. Eſt autem abrupta oratio, vt ſolent quæ ſunt maximè patheticæ. Vehementia enim affectus medias voces abrumpit, dum non inuenimus quod ſatis animi ſenſa exprimat: & animus, ebulliendo, fauces quaſi præcludit. *Quos iterum parturio.* Id quoque ad vehementiam amoris declarandam facit, quòd maternos nixus & dolores eorum cauſa ſubit. Simul tamen ſuam anxietatem declarat: nam quæ peperit mulier, lætatur: in partu ipſo acerbiſſimos cruciatus ſuſtinet. Semel prius & concepti & editi fuerant: iam ſecundò procreandi erant poſt defectionem. Inuidiam tamen extenuat, quum dicit, *Donec formetur.* non enim abolet priorem partum, ſed dicit iterum fouendos vtero eſſe, tanquam immaturos fœtus & informes. Porrò Chriſtum in nobis formari, & nos in Chriſto, idẽ eſt: naſcimur enim vt ſimus nouæ in ipſo creaturæ: & ipſe viciſſim naſcitur in nobis, vt viuamus eius vitam. Quia igitur vera Chriſti imago per ſubintroductas à pſeudoapoſtolis ſuperſtitiones deformata erat, laborat Paulus in ea expolienda, vt purè abſque impedimentis reluceat. Hoc etiam faciunt Euangelii miniſtri, dum lactant, dum ſolido cibo paſcunt: denique toto prędicationis ſuæ curſu in eo debent occupari. Sed Paulus hîc parturienti ſe comparat: quia nondum perfectè nati erant Galatæ. Et hîc inſignis eſt locus de efficacia miniſterii. Proprium quidem Dei eſt, ſpiritualiter gignere & parere: ſed quia inſtrumentis ad id vtitur: miniſtro & prædicatione: quod ſuum eſt, illis adſcribit: propterea quòd cum hominis

minis opera coniungit Spiritus ſui virtutem. Semper retineamus illam diſtinctionem, quòd quum Deo miniſter opponitur, nihil eſt ac nihil poteſt, ſed organum eſt inutile: cæterum quia efficaciter Spiritus ſanctus per ipſum operatur, transfertur etiam ad ipſum laus & titulus agendi. At verò tunc non agitur quid per ſe, aut ſeorſum à Deo valeat: ſed quid per illum agat Deus. Ergo ſi aliquid eſſe volunt miniſtri, Chriſtum, non ſeipſos formare ſtudeant. hîc quaſi mœrore exanimatus, in medio ſententiæ tractu deficit.

20 *Vellem autem nunc coram.*) Hæc eſt grauiſſima expoſtulatio, quum pater adeò filiorum culpa ſe perplexum eſſe conqueritur, vt inops ſit conſilii, nec ſciat quò ſe debeat vertere. optat autem ſibi dari copiam eos alloquendi: quia ex re præſenti melius quid expediat, ſtatuimus. nam prout afficitur auditor, prout vel tractabilem ſe præbet, vel contumaciter reſiſtit, accommodamus etiam orationem. quanquam aliquanto plus exprimere voluit per *Vocis mutationem*, nempe ſe libenter paratum fore ad induendas varias formas, ad nouam etiam linguam fingendam: modò ratio conſtaret. quod diligenter obſeruandum eſt Paſtoribus, ne ſibi ſint addicti, aut ſuo ipſorum ingenio: ſed transforment ſe ad captum plebis, quantum res poſtulabit: tantùm, vſque ad aras, ne à recto in hominum gratiam deflectant.

21 *Dicite mihi, qui ſub lege vultis eſſe, Legem non auditis?*

22 *Scriptum eſt enim quòd Abraham duos filios habuit: vnum ex ancilla, alterum ex libera.*

23 *Sed qui* erat *ex ancilla, ſecundum carnem erat genitus: qui verò ex libera, per Promiſſionem:*

24 *Quæ allegorica ſunt: nam duæ ſunt pactiones, vna quidem à monte Sina quæ in ſeruitutem generat: ea eſt Agar.*

25 *Nam Agar Sina, mons eſt in Arabia. ex aduerſo autem reſpondet ei quæ nunc eſt Ieruſalē: ſeruit enim cum liberis ſuis.*

26 *Quæ autem ſurſum eſt Ieruſalem, libera eſt: quæ mater eſt noſtra omnium.*

21 *Dicite mihi.*) Interpoſitis exhortationibus ad affectus mouendos, pulchram exhortationem addit ſuperiori doctrinæ. Non eſſet quidem ſatis valida per ſe probatio: ſed poſtquam argumentis ſatis pugnauit, confirmatio hæc non eſt ſpernenda. *Sub Lege eſſe*, hoc loco ſignificat ſubire iugum Legis, hac conditione vt Deus tecum agat ſecundum Legis pactum, téque viciſſim ad ſeruandam Legem adſtringas. nam alioqui ſub Lege ſunt omnes fideles: ſed hîc de Lege tractat cum ſuis appendicibus, vt dictum eſt.

22 *Scriptum eſt quod Abraham.*) Nemo eſt tam inſanus qui data optione libertatem ſpernat, præoptet ſeruitutem. Hîc verò docet Apoſtolus, quicunque ſub Lege ſunt, eſſe ſeruos. miſeri igitur qui hanc conditionem vltrò appetũt: quum Deus eos velit liberare. Huius rei imaginem in duobus Abrahæ filiis proponit: quorum alter ex ſerua natus, matris conditionem tenuit: alter ex libera, liber, hæreditate potitus eſt. Poſtea totam hiſtoriam accommodat ad ſuum inſtitutum, & eleganter illuſtrat. Primò, quoniam Legis authoritate pars aduerſa ſe armabat, Legem ex aduerſo opponit. Legis autem nomine quinque libros Moſis deſignari, vſitatum eſt. Deinde, quia ad cauſam nihil videbatur pertinere hiſtoria, quam citat, tranfert ad expoſitionem allegoricam. Cæterùm, quia ſcribit hæc eſſe ἀλληγορούμενα, inde occaſionem arripuit Origenes, & cum eo permulti alii, Scripturæ à genuino ſenſu huc illuc torquendæ: ſic enim colligebant, literalem ſenſum nimis humilem eſſe & abiectum: latere igitur ſub literæ cortice altiora myſteria, quæ non aliter erui poſſent quàm allegorias cudendo. Atque id non difficulter obtinuit: nã ſpeculationes quæ ſpeciem argutiæ præ ſe ferunt, ſemper mundus prætulit ſolidæ doctrinæ, & præferet. Tali approbatione creuit magis ac magis licentia: vt in tractandis Scripturis ludere non modò impune permiſſum fuerit, ſed etiam ſummæ laudi tributum. neminem ſiquidem multis ſeculis ingenioſum putarunt, niſi qui ſubtiliter transfigurare ſacroſanctum Dei verbum ſciret ac auderet. Hoc proculdubio Satanæ commentum fuit, ad eleuandam Scripturæ authoritatem, & verum ex lectione illius tollendum vſum. quam profanationem vltus eſt Deus iuſto iudicio, quum adulterinis gloſſis paſſus eſt puram intelligentiam obrui. Scriptura, inquiunt, fœcunda eſt, ideóque multiplices ſenſus parit. Ego Scripturam vberrimum & inexhauſtum omnis ſapientiæ fontem eſſe fateor: ſed eius fœcunditatem in variis ſenſibus nego conſiſtere, quos quiſque ſua libidine affingat. Sciamus ergo eum eſſe verum Scripturæ ſenſum, qui germanus eſt ac ſimplex: eúmque amplectamur & mordicus teneamus. Fictitias expoſitiones quæ à literali ſenſu abducunt, non modò negligamus tanquam dubias, ſed fortiter repudiemus tanquam exitiales corruptelas. Verùm quid reſpondebimus ad Pauli verbum? certè non intelligit Moſem eo conſilio ſcripſiſſe, vt hiſtoria in allegoriam verteretur: ſed admonet qualiter præſenti cauſæ hiſtoria conueniat: nempe ſi figuratè illic delineatam nobis Eccleſiæ imaginem obſeruemus. Neque verò aliena eſt à genuino literæ ſenſu eiuſmodi anagoge, quum à familia Abrahæ ſimilitudo ducitur ad Eccleſiam. Quemadmodum enim Abrahæ domus tunc fuit vera Eccleſia: ita minimè dubium eſt quin præcipui & præ aliis memorabiles euentus qui in ea contigerunt, nobis totidem ſint typi. ſicut ergo in Circunciſione, in ſacrificiis, in toto ſacerdotio Leuitico allegoria fuit, ſicuti hodie eſt in noſtris Sacramentis: ita etiam in domo Abrahæ fuiſſe dico. ſed id non facit vt à literali ſenſu recedatur. Summa perinde eſt ac ſi diceret Paulus, figuram duorum Teſtamentorum in duabus Abrahæ vxoribus, & duplicis populi in duobus filiis, veluti in tabula nobis depictam. Et certè Chryſoſtomus in vocabulo Allegoriæ fatetur eſſe catachreſin: quod veriſſimum eſt.

13 *Qui ex ancilla.*) Vterque ſecundum carnem erat genitus ex Abraham. ſed in Iſaac erat peculiaris ratio, quia promiſſionem habebat gratiæ. Ergo in Iſmaele nihil erat præter naturam: in Iſaac erat Dei electio, ídque in ipſa genitura fuit adumbratum. miraculo enim, non communi more genitus fuit,

Oblique tamen & Gentilium vocationem & Iudæorum reiectionem inſinuat: quia hi naturali proſapia gloriantur, illi verò fide præter humanam facultatem fiunt ſpiritualis Abrahæ ſoboles.

24 *Nam duæ ſunt pactiones.*) Ideo ſic transferre malui, ne perderetur gratia ſimilitudinis. Paulus enim duas διαθήκας duabus matribus comparat. Durum eſt in neutro genere teſtamentum vocari matrē. Pactionis itaque nomen aptius. nec verò tam elegantiæ quàm perſpicuitati ſtudui. Porrò iam rem ipſam proponit, quòd ſicut in domo Abrahæ duæ matres: ita etiam in Eccleſia Dei. Doctrina enim mater eſt, ex qua nos Deus generat. ea eſt duplex, Legalis & Euangelica. Legalis in ſeruitutē generat: eſt igitur ſimilis Agar. Sara autem repræſentat ſecundam, quæ generat in libertatem. quanquam Paulus altius orditur, priorem matrem faciens Sina, ſecundam verò Ieruſalem: ideo ſicui ſubtilius excutere ſingula libeat, Legem faciet quaſi ſemen, vnde gignuntur filii Sina: Euangelium, vnde gignuntur filii Ieruſalem. Sed hoc nihil ad ſummam argumenti. ſatis eſt ſi teneamus, duas pactiones, matrum inſtar eſſe, ex quibus diſſimiles filii naſcuntur. quia pactio Legalis ſeruos facit, Euangelica liberos. Sed hoc totum prima fronte abſurdum videri poſſit: quia nulli Deo filii gignantur, niſi in libertatem: quare ſimilitudo non quadrat. Reſpondeo, bifariam, quod dicit Paulus, eſſe verum. nam Lex olim ſuos diſcipulos in ſeruitutem genuit, ſanctos inquam Prophetas, & reliquos fideles: non vt ſerui manerent, ſed quia ſub pædagogia illos Deus ad tempus continebat. Libertas enim illorum ſub velo cæremoniarum & totius œconomiæ: qua tunc gubernabantur, erat abſcondita: in externa ſpecie nihil niſi ſeruitus apparebat. Ideo dicit Paulus idem ad Romanos capite 8. c. 15, Non hauſiſtis iterum ſpiritum ſeruitutis in timorem. quare ſancti illi Patres, vtcunque intus liberi eſſent coram Deo, externo tamen aſpectu nihil differebant à ſeruis: atque ita matris conditionem referebant. Doctrina autem Euangelii tum in partu filiis ſuis confert plenam libertatem, tum liberaliter eos educat. Fateor tamen, Paulum nequaquam hîc de talibus filiis loqui: quemadmodum patebit ex contextu: nam per filios Sina, hypocritas, qui tandem exterminantur ex Eccleſia Dei, & abdicantur hæreditate, ſe intellexiſſe exponet. Quæ igitur iſta eſt generatio in ſeruitutem, de qua nunc diſputat? nempe eorum qui perperam abutuntur Lege, vt nihil ex ea niſi ſeruile concipiant. Non ſic pii Patres qui vixerunt ſub Veteri teſtamento. non enim impediebat ſeruilis Legis generatio quin matrem haberent Ieruſalem in ſpiritu. Sed qui in nuda Lege hærent, neque pædagogiam eſſe agnoſcūt, qua ad Chriſtum ducantur, ſed potius obſtaculum ex ea ſibi faciunt ne ad Chriſtum perueniant. illi ſunt Iſraelitæ, nati ad ſeruitutem. Rurſus tamen excipiet quiſpiam, cur tales ex Dei pactione naſci dicat Apoſtolus, & in Eccleſia cenſeat. Reſpondeo, eſſe corrupti ſeminis adulterinum ſemen: neque generari propriè à Deo, ſed degeneres eſſe & quaſi ſpurios, qui Deum falsò Patrem citant, à quo repudiantur. hoc etiam eodem titulo cenſeri in Eccleſias: non quia verè ſint eius membra, ſed quia locum ad tempus vſurpent, & induti larua decipiant. Eccleſiam enim hîc conſiderat Apoſtolus, qualis cernitur in hoc mūdo. qua de re mox dicendum erit.

25 *Agar Sina mons eſt.*) Non immoror in refellendis aliorum expoſitionibus. nam futilis eſt coniectura Hieronymi, montem Sina binominem fuiſſe: nec minus puerile Chryſoſtomi commentum, philoſophantis in nominum congruentia. Agar enim Sina eſſe dicitur, quia typus ſit vel figura: quemadmodū Paſcha erat Chriſtus. ſitum etiam montis per contemptum exprimit. In Arabia, inquit, hoc eſt, extra limites terræ ſanctæ, quæ ſymbolum eſt æternæ hæreditatis. mirum, in tam familiari applicatione adeò fuiſſe erratum. *Ex aduerſo autem reſpondet.* Pro quo Vetus interpres reddidit, Coniunctus eſt: Eraſmus, Confinis: ego vitandæ obſcuritatis cauſa ſic tranſtuli. Certum eſt enim non de propinquitate, nec ſitu locorum hîc Apoſtolum ſenſiſſe, ſed de ſimilitudine, in figura quam tractat. σύστοιχα enim dicuntur quæ ita ſunt ordine collocata, vt mutuum inter ſe reſpectum habeant: & συστοιχία tam in arboribus quàm in aliis, eſt compoſita ad iuſtam proportionem ſeries. Eodem ergo ſenſu dixit montem Sina συστοιχεῖν ei quæ nunc eſt Ieruſalem, quo Ariſtoteles rhethoricam eſſe dialecticæ ἀντίστροφον ſcribit. metaphora à lyricis ſūpta, quibus moris erat ex aduerſo ſtatuere partes duas, quarum vna alteri in concentu reſponderet. In ſūma συστοιχεῖν nihil aliud eſt quam coordinari, vt ita loquar. Verùm cur præſentem Ieruſalem componit cum monte Sina? Tametſi aliquando fui in contraria opinione, aſſentior tamen Chryſoſtomo & Ambroſio, qui de terrena Ieruſalem exponunt: & quidem, vt tunc ad ſeruilem doctrinam & cultum degenerauerat. ideo dicit, *Quæ nunc eſt.* Debuerat enim viua eſſe imago cæleſtis Ieruſalem, & illius ingenium exprimere. Sed qualis nunc eſt, inquit, relationem habet ad montem Sina. tametſi locorum interuallis diſtant, ſunt tamen prorſus ſimiles, & habent inter ſe perfectam ſymmetriam. Eſt grauiſſima exprobratio aduerſus Iudæos, qui à gratia excidiſſent, matrémque haberent non Saram, ſed adulterinam Ieruſalem, gemellam ſororem Agar: proinde ſerui ex ſerua nati, quamlibet ſuperciliosè iactarent ſe Abrahæ filios.

26 *Quæ autem ſurſum eſt.*) Cæleſtem vocat, non quæ cælo ſit incluſa, non quæ ſit quęrenda extra mundum. eſt enim diffuſa Eccleſia per totum orbem, & in terra peregrinatur. Cur ergo è cælo eſſe dicitur? quia originem habet à gratia cęleſti. non enim ex carne & ſanguine filii Dei naſcuntur, ſed Spiritus ſancti virtute. Ieruſalem ergo cęleſtis, quæ principium è cælo habet, & fide ſurſum habitat, illa eſt fidelium mater. Habet enim ſemen vitæ incorruptibile apud ſe depoſitum, quo nos format, fouet in vtero, edit in lucem. habet eadem lac & cibum, quo procreatos perpetuò alit. En cur Eccleſia vocetur fidelium mater: ſanè qui recuſat eſſe Eccleſię filius, Deum fruſtra Patrem habere expetit: neque enim, niſi per Eccleſiæ miniſterium, Deus ſibi filios generat, & tollit donec adoleſcant, & perueniant ad virilem vſque ætatem. Præclarum certè Eccleſiæ encomium, & in primis honorificum. Sed inepti ſunt Papiſtæ, & bis pueri, qui illud obtendunt ad nos grauandos: nam quum matrem habeant adulteram, quę diabolo filios in mortem gignit, quàm abſurdum eſt poſtulare vt filii Dei illi ſe crudeliter necandos dedāt? Quanto honeſtiore prętextu Ieroſolymitana ſynagoga ſuperbire tunc poterat, quàm hodie Romana? videmus tamen vt Paulus eam omni exutam ornatu, in ſortem Agar reiiciat.

27 *Scri-*

27 *Scriptum eſt enim, Exulta ſterilis quæ non paris, erumpe & clama quæ non parturis: quia plu-* Ieſa.54.a.3.
res erunt liberi deſertæ, quàm habentis maritum.
28 *Nos autem fratres, ſecundum Iſaac promiſsionis ſumus filii.*
29 *Sed quemadmodum tunc qui ſecundum carnem erat genitus, perſequebatur eum qui ſecundũ* Rom.9.b.8.
Spiritum genitus erat: ſic & nunc.
30 *Sed quid dicit Scriptura? Eiice ancillam, & filium eius non enim hæreditatem obtinebit filius* Gen.21.a.10.
ancillæ cum filio liberæ.
31 *Ergo fratres, non ſumus ancillæ filii, ſed liberæ.*

27 *Scriptum eſt.*) Probat Ieſaiæ teſtimonio, naſci legitimos ex Eccleſia filios ſecundum promiſſionem. Locus eſt in cap. 54.a. 3, vbi Propheta & de regno Chriſti & de Gentium vocatione agit. promittit autem & ſterili & viduæ numeroſam ſobolem. hæc enim lætitiæ & exultationis, ad quam Eccleſiam hortatur, cauſa eſt. Notandum autem conſilium Apoſtoli huc tendere, vt iſtam ſpiritualem Ieruſalem, de qua Ieſaias vaticinatur, adimat Iudæis: vtpote cui filios vndique ex cunctis Gentibus congregatum iri denuntiat Propheta: neque id vlla ſua præparatione, ſed benedictione Dei gratuita: itaque mox concludit filios Dei nos promiſſione fieri, exemplo Iſaac: nec alia ratione conſequi hunc honorem. Hæc concluſio imperitis, & minus in Scriptura exercitatis infirma videtur eſſe: quia principium non tenẽt. quod tamen certiſſimum eſt, promiſſiones omnes in Meſſia fundatas, eſſe gratuitas. Id pro confeſſo quia ſumebat Apoſtolus, ideo tam ſecurè Promiſſionem Legi oppoſuit.

29 *Quemadmodum tunc qui ſecundum carnem.*) Hìc pſeudoapoſtolorum ferociam refutat, qui proteruè inſultabant piis omnia reponentibus in Chriſto. Hos enim turbabat eiuſmodi ferocia, ideóque opus habebant conſolatione, ſicut illos ſeuerius reprimi operæpretium erat. Admonet ergo, non eſſe mirum ſi faciant hodie filii Legis quod fecit initio pater ipſorum Iſmael, qui verum hæredem Iſaac vexauit, primogenitura ſua fretus: eodem nunc ſupercilio poſteros propter externas cæremonias, Circunciſionem totúmque Legis apparatum ſuperbire aduerſus legitimos Dei filios, moleſtiámque his faceſſere. *Spiritum* rurſus opponit carni. hoc eſt, Dei vocationem humanæ (vt loquuntur) apparentiæ: ita laruam concedit Legis & operum ſectatoribus: rem verò ipſam vendicat iis qui ſola Dei vocatione nituntur, & pendent ex eius gratia. *Perſequebatur.* Atqui nuſquam mentio fit perſequutionis: tantùm dicit Moſes, Iſmaelem ipſum fuiſſe מצחק quo participio ſignificat illuſiſſe fratri ſuo Iſaac. Nunc quòd ex Iudæis quidam ſimplicem riſum exponunt, minimè conſentaneum eſt, cuius enim ſæuitiæ fuiſſet, riſum innoxium tam atrociter vlciſci? Non dubium igitur quin per contumeliam, lædoriis infantem Iſaac laceſſeret. Sed quantum id abeſt à perſequutione? non tamen fruſtra nec temerè Paulus hoc amplificat. Nulla enim perſequutio tam moleſta eſſe nobis debet, quàm dum impiorum ludibriis videmus labefactari noſtram vocationem: neque colaphi, neque flagella, neque claui, neque ſpinæ tantum cruciatus attulerũt Chriſto, quantum illa blaſphemia, Confidit in Deo, quid illi prodeſt, quum ſit omni ope deſtitutus? Nã plus veneni illic ſubeſt, quàm in cunctis perſequutionibus. quanto enim plus eſt, irritam fieri gratiam Diuinæ adoptionis, quàm caducam vitam nobis eripi? Non ergo perſequutus eſt Iſmael fratrem gladio: ſed quod deterius eſt, ſuperbè aduerſus illum ſe efferebat, promiſſionem Dei pedibus calcando. Hic etiã fons eſt omnium perſequutionum, quòd impii Dei gratiam in electis & ſpernunt & oderunt. cuius rei luculentum documentum habemus in hiſtoria Cain & Habel. Admonemur etiam, non tantùm horrori nobis debere eſſe externas perſequutiones, quum ferro & igni nos trucidant pietatis hoſtes: quum ex illis carceribus, tormentis, aut flagellis ſunt infeſti: ſed quum ſuis blaſphemiis irritam facere conantur fiduciam noſtram quæ in Dei promiſſionibus recumbit, quum ſaluti noſtræ illudunt, quum petulanter totum Euangelium ſubſannant. Nam nec quicquam eſt quod tam grauiter animos noſtros vulnerare debeat, quàm Dei contemptus, & aduerſus eius gratiam ludibria: nec vllum magis exitiale eſt perſequutionis genus, quàm quum impetitur animæ ſalus. Ad nos qui ex Papæ tyrannide erepti ſumus, non perueniunt hodie impiorum gladii: ſed quàm ſtupidi ſumus, ſi non afficimur illa ſpirituali perſequutione, quum doctrinam illam ex qua vitam trahimus, extinguere modis omnibus tentant: quum ſuis blaſphemiis fidem noſtram impugnant, multorum etiam rudium concutiunt? Mihi certè plus mœroris hodie affert Epicureorum furor, quàm Papiſtarum: non graſſantur vi & manu: ſed quo pretioſius mihi eſt nomen Dei propria vita, fieri nequit quin magis anxiè torquear, quum diabolicam conſpirationem fieri video ad extinguendum omnem Dei timorem & cultum, ad exterminandam Chriſti memoriam, vel ſannis omnium improborum proſtituendam, quàm ſi vno incendio tota vna regio flagraret.

30 *Sed quid dicit Scriptura?*) Iam illa erat nonnulla conſolatio, quòd exemplum patris noſtri Iſaac propoſuerat: ſed hæc aliquanto efficacior, dum addit, hypocritas cum ſua iactantia nihil aliud profecturos, quàm vt eiiciantur ex ſpirituali Abrahæ familia: nobis verò nihilominus ſaluam fore hæreditatem, vtcunque inſolenter nos ad tempus laceſſant. Hac conſolatione ſuſtentent ſe fideles, quòd non perpetuò durabit Iſmaelitarum tyrannis. Videntur quidem primatum occupaſſe: ideóque tanquam abortiuos nos deſpiciunt, primogenitura ſua inflati: ſed tandem pronuntiabuntur Agareni, ſerua nati, & indigni hæreditate. Locus pulcherrimus, ne turbemur hypocritarum faſtu: aut illorum ſorti inuideamus, quum temporariam cum dignitate manſionem habent in Eccleſia: ſed patienter exitum, qui eos manet, expectemus. Multi enim vel ſpurii, vel alieni locum vſurpant in Eccleſia; ſed fidem perpetuò fixam non habent. quemadmodum inſtar alienigenæ eiectus fuit cum poſteris ſuis Iſmael, qui tamen primogenitura inflatus initio regnabat. Rident hìc naſuti quidam homines Pauli ſimplicitatem, quòd bilem fœminæ ex futili rixa natam comparet Dei iudicio: ſed non animaduertunt, interpoſitum fuiſſe Dei decreto, quò

palàm fieret totum id cæleſti prouidentia gubernari. Nam quòd Abraham vxori penitus morem gerere iubetur, id certè extraordinarium eſt: vnde colligimus, Deum Saræ miniſterio, ad ſtabiliendam ſuam promiſſionem vſum fuiſſe: denique eiectio Iſmaelis nihil aliud fuit quàm oraculi illius exequutio & effectus, In Iſaac vocabitur tibi ſemen: non in Iſmaele. Quanquam igitur fuit vltio muliebris rixæ, non tamen id obſtat quominus per os Eccleſiæ ſuæ, in typo Deus ſuum iudicium promulgauerit.

31 *Ergo fratres.*) Nunc Galatas hortatur vt filii Saræ eſſe malint quàm filii Agar: imò iam in libertatem eſſe genitos Chriſti gratia commemorat, vt in ſua cõditione maneant. Hodie ſi Papiſtas vocemus Iſmaelitas & Agarenos, iactemus nos legitimos eſſe filios: ridebunt. at ſi res cum re, cauſa cum cauſa cõferatur: nemo tam rudis erit, cui non ſit promptum iudicare.

CAP. V.

IN libertate igitur qua Chriſtus nos liberauit, ſtate: & ne rurſum iugo ſeruitutis implicemini.
2 *Ecce ergo Paulus denuntio vobis quòd ſi circuncidamini, Chriſtus vobis nihil proderit.*
3 *Teſtificor enim rurſum cuiuis homini qui circunciditur, quòd debitor ſit totius Legis faciendæ.*
4 *Exinaniti eſtis à Chriſto quicunque per Legem iuſtificamini, à gratia excidiſtis.*
5 *Nos enim Spiritu, ex fide, ſpem iuſtitiæ expectamus.*
6 *Nam in Chriſto Ieſu neque Circunciſio quicquam valet, neque præputium: ſed fides per dilectionem operans.*

1 *In libertate igitur.*) Poſtquam filios liberæ eſſe dixit, nunc admonet quantum ſit pretium huius libertatis, ne eam, ceu rem nihili, contemnant. Et certè inæſtimabile bonum eſt, pro quo vſque ad mortem pugnare nos decet: neque enim hîc de focis tantùm agitur, ſed etiam de aris. Hoc hodie multi, quia non conſiderant, damnant nos importunitatis, dum vident nos tam acriter, tantáque contentione aſſerere libertatem fidei aduerſus Papæ tyrannidem in rebus externis. Hoc etiam prætextu, aduerſarii inuidiam nobis conflant apud imperitos, quaſi nihil quàm licentiam quæramus, quæ ſit omnis diſciplinæ ſolutio. Sed prudentes & exercitati norunt, hoc in ſalutis doctrina vnum eſſe ex præcipuis capitibus. Non enim hîc agitur, hócne an illo cibo veſcaris, celebréſne hunc diem, an prætereas: (quemadmodum ſtultè exiſtimant multi, nonnulli verò calumniantur) ſed quidnam tibi coram Deo liceat, quid ad ſalutem ſit neceſſarium, quid omittere ſit nefas: denique diſceptatio eſt de conſcientiæ conditione, vbi ad tribunal Dei venitur. Porrò libertatem hîc intelligit Paulus à cæremoniis Legis, quarum obſeruationem exigebant, tanquam neceſſariam, pſeudoapoſtoli. Verùm ſimul meminerint lectores, eiuſmodi libertatem eſſe partem eius duntaxat quam nobis acquiſiuit Chriſtus. quantulum enim id foret, ſi nos tantùm liberaſſet à cæremoniis? Hic ergo ritus ex altiori fonte manat: nempe quia factus eſt maledictum, vt nos à legis maledictione redimeret: quia vim Legis abrogauit, quatenus Dei iudicio nos tenebat obnoxios ſub reatu æternæ mortis: quia denique à tyrannide peccati, Satanæ & mortis nos aſſeruit. Ita ſub vna ſpecie comprehenditur totum genus: qua de re dicemus in Epiſtola ad Coloſſenſes. Porrò in cruce libertatem nobis acquiſiuit Chriſtus: eius fructum & poſſeſſionem per Euangelium nobis confert. Bene ergo Paulus, qui Galatas admonet ne rurſus implicentur iugo ſeruitutis: hoc eſt, ne conſcientiis laqueum ſinant indui: nam ſi onus humeris noſtris iniquum imponant homines, ſuſtineri poteſt: conſcientias ſi redigere velint in ſeruitutem, fortiter & vſque ad mortem reſiſtendum. Spoliabimur enim inæſtimabili beneficio, ſi licebit hominibus conſcientias noſtras ligare. Et ſimul Chriſto libertatis authori fiet iniuria. Sed quid valet iſtud *rurſus*? nam Galatæ nunquam ſub Lege vixerãt. Simpliciter capitur pro perinde acſi non eſſent redempti Chriſti gratia. Etſi enim Iudæis, non Gentibus lata erat Lex: tamen extra Chriſtum nulla eſt vtriuſque libertas, ſed mera ſeruitus.

Suprà 3.b.13.

2 *Ecce, ego Paulus.*) Nihil grauius potuit illis denuntiare, quàm vt eos prorſus à Chriſti gratia excluderet. Sed quid hoc ſibi vult, Chriſtum nihil profuturum omnibus circunciſis? an Abrahæ nihil profuit? imò vt prodeſſet, Circunciſionem recepit. Si dicamus id valuiſſe ante Chriſti aduentum, quid de Timotheo reſpondebimus? Notandum eſt, Paulum hîc non loqui de externa modò ſectione, aut de ceremonia, ſed magis diſputare aduerſus impiam doctrinam pſeudoapoſtolorum, qui eam fingebant eſſe neceſſarium Dei cultum, & ſimul fiduciam ingerebant tanquam operis meritorii. Hæc diabolica figmẽta Chriſtum faciebant inutilem. non quòd abnegarent pſeudoapoſtoli Chriſtum, aut penitus ſublatum vellent: ſed inter ipſius gratiam & Legis opera ſic partiebantur, vt dimidia tantùm pars ſalutis ab illo eſſet. Reclamat Apoſtolus, non poſſe hoc modo diuidi: nec aliter nobis prodeſſe, quàm ſi ipſum integrũ amplectamur. Et qui aliud hodie faciunt Papiſtæ, niſi quòd pro Circunciſione nugas à ſe inuentas obtrudunt? huc certè tendit tota eorum doctrina, vt Chriſti gratia, operum meritis permiſceatur: quod impoſſibile eſt. Chriſtum enim dimidium quiſquis habere vult, totum perdit: & tamen valde ſibi acuti videntur Papiſtæ, quum allegant operibus ſe nihil tribuere, niſi mediante Chriſti gratia. quaſi verò alius fuerit Galatarum error. Neque enim à Chriſto deficere ſe credebant, aut renuntiare eius gratiæ: ſed peribat tamen illis Chriſtus, quum adulterata eſſet Euangelii doctrina in præcipuo illo capite. Iſta loquutio, Ecce ego Paulus, non paruam emphaſin habet: coram enim ſe opponit, & nomen dat, ne videatur cauſam dubiam habere. Et quanquam vileſcere apud Galatas cœperat eius authoritas, tamen ad refellendos omnes aduerſarios ſufficere aſſerit.

3 *Teſtificor enim rurſum.*) Probatio eſt proximæ ſententiæ, ſumpta ex loco repugnantium: nã qui debitor eſt totius Legis faciendæ, mortem nũquam effugiet: quia ſemper manebit ſub reatu. nemo enim vnquam reperietur qui Legi ſatiſfaciat: talis igitur obligatio, certa eſt damnatio hominis: ita fit vt nihil ipſum Chriſtus iuuet. Videmus ergo vt repugnent iſta duo, nos eſſe Chriſti gratiæ participes, & rurſum obſtrin-

obſtringi ad totam Legem implendam. Verùm ita ſequetur, neminem ex Patribus ſaluum eſſe. quinetiam ſequetur, Timotheum à Paulo fuiſſe perditum quum fuit circuncisus. Væ enim nobis, donec à Lege ſumus manumiſſi: vbi autem Circuncisio, illic ſubiectio. Notandum eſt, Paulum bifariam de Circũciſione ſolere loqui: idq; animaduertere cuius in Pauli electione mediocriter exercitato facile erit. Nam ad Roman. cap. 4. b. 11, vocat ſigillum iuſtitiæ fidei: ita Chriſtum, & gratuitã ſalutis promiſſionem ſub Circunciſione includit. Nunc autem illam Chriſto, fidei, Euangelio & gratiæ opponit: vt ſit merũ pactum legale, in operum meritis fundatum. inde patet quod iam dixi, non eodem ſemper modo de Circunciſione ipſum loqui. ſed ratio diuerſitatis habẽda eſt. Dico Paulum, dum Circunciſionem conſiderat in ſua natura, meritò facere gratiæ ſymbolum: quia tale fuit inſtitutum Dei: verùm vbi illi negotium eſt cum pſeudoapoſtolis, qui Circunciſione abutebantur ad deſtruendum Euangelium: illic non reſpicit ad quid fuerit à Domino inſtituta, ſed corruptelã ab hominibus profectam impugnat. Exemplum habemus clariſſimum in hoc loco. Quum Abrahæ data eſſet promiſſio de Chriſto, de gratuita iuſtitia, de æterna ſalute: addita ſimul fuit Circunciſio in eius confirmationem. fuit igitur ex ordinatione Dei Sacramentum quod fidei ſeruiebat. Veniunt pſeudoapoſtoli, qui fingunt eſſe opus meritorium: & ita Legis obſeruationem commendant, vt Circunciſio ſit initiatio eiuſmodi profeſſionis. Dei inſtitutionẽ hîc non attingit Apoſtolus, ſed pſeudoapoſtolorum figmentum perſequitur. Excipiet quiſpiam, qualiſcunque ſit impiorum abuſus, id tamen ſacroſanctis Dei inſtitutis nihil detrahere. Reſponde, Circunciſionem nonniſi ad tempus mandatam à Deo fuiſſe. itaque poſt Chriſti aduentum iam Sacramentum eſſe deſierat Diuinitus inſtitutum: quia Baptiſmus in eius vicem ſucceſſerat. Quorſum ergo circunciſus fuit Timotheus? non ſua certè cauſa, ſed fratrum duntaxat, quorum infirmitati datum id fuit. Quo autem meliùs appareat quantopere congruat Papiſtarum doctrina cum ea quam Paulus impugnat: obſeruandum eſt, Sacramenta, ſincerè accepta, non eſſe propriè opera hominum, ſed Dei. Nam in Baptiſmo, in ſacra Cœna, nihil agimus: ſed offerimus nos Deo ad recipiendam eius gratiam. Ergo Baptiſmus, reſpectu noſtri, eſt opus paſſiuum. nihil enim præter fidem afferimus, quæ omnia habet in Chriſto repoſita. Quid autem Papiſtæ? opus operatum imaginantur, quo promereantur homines Dei gratiam: ita quid aliud quàm ſacramenti veritatem ſimpliciter extinguunt? Baptiſmũ tamen & Cœnam retinemus, quia perpetuum vtriuſque vſum eſſe Chriſtus voluit: ſed impia illa deliramenta, vt par eſt, acriter deteſtamur.

4 *Exinaniti eſtis à Chriſto.*) Senſus eſt, Siquam iuſtitiæ partẽ quæritis in operibus Legis, Chriſtus nihil ad vos, & à gratia eſtis alienati. Neque enim tam craſſa erat opinio, vt ſola Legis obſeruatione iuſtificari ſe crederent: ſed Chriſtum miſcebant cum Lege. alioqui fruſtra his minis territaret ipſos Paulus, Quid facitis? redditis vobis Chriſtum inutilem, in nihilum redigitis eius gratiam. Videmus ergo non poſſe minimam iuſtitiæ partem conſtitui in Lege, quin Chriſto & eius gratiæ renuntietur.

5 *Nos enim Spiritu ex fide.*) Occupatio eſt qua præuenit obiectionẽ: nam protinus cuius in mentem venire poterat hæc cogitatio, Nullàne igitur vtilitas erit Circunciſionis? Reſpondet, in Chriſto nihil valere: ideòque iuſtitiam in fide ſitam eſſe, & hanc iuſtitiam obtineri in Spiritu abſque Cæremoniis. *Spem iuſtitiæ expectare*, eſt fundare in hac vel illa re ſuam fiduciam: vel ſtatuere vnde iuſtitia ſperanda ſit. quanquam ſimul perſeuerantiam notatam eſſe his vocibus, probabile eſt, acſi dixiſſet, Perſtamus conſtanter in fiducia iuſtitiæ quam fide obtinemus. Quòd autem iuſtitiã fide nobis conſtare dicit, id cum Patribus nobis commune eſt. omnes enim fide placuerũt Deo, vt Scriptura teſtatur, ſed fides illorum cæremoniarum velo erat implicita: ideo nos ab illis diſcernit per verbum Spiritus, quod externis vmbris opponitur. Intelligit ergo nudam eſſe nunc fidem quæ ad conſequendam iuſtitiam ſufficiat: & quæ non cæremoniarum pompis ornetur, ſed ſpirituali Dei cultu ſit contenta. *Heb. 11.*

6 *Nam in Chriſto Ieſu.*) Ratio eſt cur nunc iuſtitiam in Spiritu ſperent: quia in Chriſto, id eſt in regno Chriſti, vel in Eccleſia Chriſtiana Circunciſio abolita ſit cum ſuis appendicibus: nam ſynecdochicè in nomine Circunciſionis, cæremonias deſignat. Ita nec iam amplius locum illis eſſe admonet, neque tamen inutiles ſemper fuiſſe concedit. non enim abrogatas eſſe docet, niſi poſt Chriſti reuelationem. Ita ſimul quoque ſoluta eſt quæſtio, cur tam contemptim de Circunciſione hîc loquatur, acſi nihil profuiſſet. non enim hîc mentio fit de Circunciſione, quatenus Sacramentum olim erat. non quæritur quid eo tempore valuerit quo nondum obſoleuerat: verùm ſub regno Chriſti, præputio fuiſſe æquatam aſſerit: nempe quia legalibus cæremoniis finem impoſuerit Chriſti aduentus. *Sed fides per dilectionem operans.* Cæremoniis opponit aliud exercitium, charitatis ſcilicet: ne Iudæi nimium ſibi placeant, quaſi aliqua præſtantia emineant; nam circa finem Epiſtolæ pro hoc membro ponet, Nouam creaturam. Perinde igitur eſt acſi dixiſſet, Deum nolle in cæremoniis hodie nos occupari: ſed ſatis eſſe ſi in charitate nos exerceamus. Interim tamen non excludit noſtra Sacramenta, quæ fidei adminicula ſunt: ſed breuiter confirmat quod attigerat de ſpirituali Dei cultu. Locus hic nihil habet difficultatis: niſi eum calumnioſè torquerent Papiſtæ ad iuſtitiam operum adſtruendam: nam quum refellere iſtud noſtrum volunt, Sola fide nos iuſtificari, hoc telum arripiunt, Si ea demum fides iuſtificat quæ per charitatem operatur: non igitur, inquiunt, ſola iuſtificat. Reſpondeo, ipſos non intelligere quid garriant: multo minus quid tradamus: neque enim fidem quæ iuſtificat, docemus ſolam eſſe: ſed bonis operibus perpetuò coniunctam eſſe aſſerimus: tantùm contendimus ad iuſtificandum ſolam valere. Papiſtæ ipſi carnificum inſtar, fidem miſerè lacerant, quum nunc informem faciunt & charitate vacuam, nunc formatam. nos autem veram fidem negamus à Spiritu regenerationis poſſe diuelli: ſed quum de iuſtificationis cauſa agitur, tunc excludimus omnia opera. Quantum ad præſentem locum attinet, Paulus nequaquam diſputat an charitas ad iuſtificandum cooperetur fidei, ſed tantùm indicat quæ nunc ſint vera fidelium exercitia: ne Chriſtianos videatur otioſos facere, & quaſi truncis ſimiles. Ergo quum verſaris in cauſa iuſtificationis, caue vllam charitatis vel operum mentionem admittas: ſed mordicus retine particulam excluſiuam. Quòd autem hîc Paulus de iuſtificatione non tractet, nec eius laudem charitati ex parte aſſignet,

inde euincere promptum eſt, quòd eodem argumento ſequeretur, Circunciſionem & cæremonias olim iuſtificaſſe. Nam ſicuti in Chriſto Ieſu fidem cum charitate commendat: ita ante Chriſti aduentum requirebantur cæremoniæ. Verùm id nihil ad promerendam iuſtitiam, Papiſtis etiam ipſis concedentibus. ergo neque id de charitate ſentiendum.

7 *Currebatis bene, quis vos impediuit ne obediretis veritati?*
8 *Perſuaſio non eſt ex eo qui vocauit vos.*
9 *Modicum fermentum totam maſſam fermentat.*
10 *Ego perſuaſus ſum de vobis in Domino, quòd non aliud ſitis ſenſuri: qui autem turbat vos, portabit iudicium, quiſquis ſit.*
11 *Ego autem, fratres, ſi Circunciſionem adhuc prædicem, quid adhuc perſequutionem patior? exinanitum eſt ſcandalum crucis.*
12 *Vtinam etiam abſcindantur qui vos conturbant.*

7 *Currebatis bene.*) Exprobrationem præſentis defectionis conſultò ſuperioris curſus laudi miſcet, vt pudore ſuffuſi alacriùs ſe in viam recipiant. Admirationis eſt quòd interrogat quiſnam eos abduxerit à recto curſu: quo plus incutiat verecundiæ. Verbum πείθεσθαι, iterum Obedire potius vertendum cenſui, quàm credere: quia iam ſemel Euangelij puritatem amplexi, ab obſequio abducti erant.

8 *Perſuaſio non ex eo.*) Antè pugnauit rationibus: nunc ad extremum authoritate agit, quum exclamat, perſuaſionem aliunde profectam quàm à Deo. hæc enim admonitio non ita multum haberet momenti, niſi perſonæ authoritate fulta. Sed Paulus iure ſuo tam cõfidenter loqui poterat apud Galatas, qui præco illis fuerat Diuinæ vocationis. ideo non nominat Deum, ſed periphraſi deſignat: acſi diceret, Deus minimè ſecum pugnat: is eſt qui mea prædicatione vos in ſalutem vocauit. Aliũde igitur noua hæc perſuaſio profecta eſt. ideo ſi vultis ratam eſſe Dei vocationẽ, cauete ne iſtis aurem præbeatis, qui noua commenta vobis ingerunt. Etſi autem Græci participii tempus fateor eſſe præſens: quia tamen indefinitè accipitur, vertere placuit, *Qui vos vocauit*, tollendæ amphiboliæ cauſa.

9 *Modicum fermentum.*) Ego ad doctrinam refero, non ad homines. admonet enim quàm pernicioſa res ſit doctrinæ corruptio: ne quaſi rem nullius aut non magni periculi (vt fieri ſolet) negligant. Nam hoc cuniculo Satan obrepit, quòd non palàm labefactat totam doctrinam, ſed eius puritatem inficit falſis & adulterinis opinionibus. multi quia mali grauitatem non animaduertunt, minus vehementes ſunt in reſiſtendo. Ergo hîc Apoſtolus reclamat, nihil iam manere ſalui poſtquam vitiata eſt Dei veritas. ac ſimilitudine fermenti vtitur, quod etiamſi exiguum ſit, acorem ſuum transfundit in totam maſſam. Solicitè ergo cauendum nequid puræ Euangelii doctrinæ affingi ſinamus.

10 *Ego perſuaſus ſum.*) Rurſus totam aſperitatẽ deriuat in pſeudoapoſtolos. illos cauſam mali eſſe dicit, illis pœnam minatur: de Galatis ſe bene ſperare commemorat, quòd citò & facilè redituri ſint in verum conſenſum. Illud enim nobis animum addit, quum audimus bene de nobis ſperari. nam turpe ducimus, eorum fallere opinionem qui candidè & amicè de nobis ſentiunt. Quia autem Dei opus erat, Galatas reducere in puram fidei doctrinam à qua deflexerant, dicit ſe in Domino ſperare: quo admonet, cæleſte donum eſſe reſipiſcentiam, vt ipſi quoque idem à Deo poſtulent. *Qui autem turbat vos.* Confirmatio eſt proximæ ſententiæ, quia obliquè magnam culpæ partem tranſcribit in illos impoſtores à quibus deluſi fuerant Galatæ, quam enim vindictam illis denuntiat, ab ea Galatas ferè eximit. Cæterùm audiant quicunque occaſionem turbarum præbent Eccleſiis, qui fidei vnitatem ſoluunt, qui concordiam labefactant: & ſiquid habent recti ſenſus, expaueſcant ad hanc vocem. Pronuntiat enim Deus per os Pauli, nullos talium ſcandalorum authores inultos fore. Particula *Quiſquis ſit*, emphaſin habet. nam quia ſua magniloquentia rude vulgus territabant pſeudoapoſtoli, oportuit Paulum exaduerſo ita magnificè efferre ſuam doctrinam, vt nemini parceret qui auderet contrà hiſcere, quocunque alioqui titulo eſſet inſignis.

11 *Ego autem fratres.*) Argumentum à cauſa finali. Liceret, inquit, mihi vitare odia hominum, pericula, perſequutiones: ſi tantùm cæremonias vellem Chriſto miſcere. quòd igitur de hac re tantopere pugno in contrariũ, non facio mea cauſa, nec meo cõmodo. Sed an propterea ſequitur verum eſſe quod docet? Reſpondeo, rectum affectum & puram conſcientiã doctoris non parum valere ad faciendam fidem. deinde non eſt credibile, tam inſanum eſſe hominem vt ſibi malum ſponte accerſat. poſtremò ſuſpectos reddit aduerſarios, quòd Circunciſionem prædicando, ſuæ potius tranquillitati conſulant, quàm fideliter ſeruiant Chriſto. Summa eſt, Paulũ ab omni ambitione, auaritia, ſui denique reſpectu abhorruiſſe, quum fauorem plauſũmque contemneret: perſequutionibus verò & multorum furori ſe obiiceret, potius quàm minimum vnguem deflecteret ab Euangelii puritate. *Exinanitum eſt ſcandalum crucis.* Libenter Euangelium Paulus crucem nominat, vel ſermonem crucis, dum abiectam eius ſimplicitatem vult opponere ampullis humanæ ſapientiæ vel iuſtitiæ. nam & Iudæi praua iuſtitiæ confidentia, & Græci ſtulta ſapientiæ perſuaſione inflati, Euangelii humilitatem deſpiciebant. Quum ergo dicit nunc, recepta Circunciſionis prædicatione, nullum amplius fore ſcandalum crucis, intelligit nullam ſibi moleſtiam exhibitum iri à Iudæis, ſed bona eorum pace ſibi docendi fore locum: quia amplius eos non offendet fucatum illud & adulteratum Euãgelium compoſitum ex Moſe & Chriſto: ſed eiuſmodi miſtura tolerabilis ipſis erit, quia in priſtinæ dignitatis poſſeſsione manebunt.

12 *Vtinam etiam abſcindantur.*) Vltrà prouehitur indignatione: nam exitium imprecatur impoſtoribus illis à quibus decepti fuerant Galatæ. Videtur autem alludere ad Circunciſionem quam vrgebant, quum dicit, Abſcindantur. In quam ſententiam inclinat Chryſoſtomus: acſi diceret, Lacerant Eccleſiam Circunciſionis cauſa, velim eos prorſus abſcindi. Sed talis imprecatio videtur parum congruere manſue-

manſuetudini Apoſtolicæ. nam vt ſalui ſint omnes,optandum eſt:non ergo vt quiſquã pereat. Reſpondeo,id verum eſſe dum homines reſpicimus: nam omnium ſalus ſine exceptione nobis a Deo commendatur:quemadmodum pro peccatis totius mundi paſſus eſt Chriſtus:ſed fit interdum vt piæ mentes extra hominum conſiderationem efferantur: dum ſcilicet intuentur Dei gloriam & Chriſti regnum. Nam quanto præſtantior eſt Dei gloria hominum ſalute,tanto in ſui amorem ac ſtudium altius rapere nos debet: ita fit vt in gloriam Dei promouendam intenti fideles, mundi & hominum obliuiſcantur: ideoque malint,totum mundum interire,quàm decedere aliquid gloriæ Dei. Sed meminerimus votum inde illud manare,quòd auerſi à cogitatione hominum, defixi ſunt in ſolum Deum. Ita crudelitatis damnari non poteſt,quaſi pugnet cum charitate:deinde ſi cum vno homine vel paucis comparamus Eccleſiam:quanto interuallo hæc præponderabit? Crudelis enim miſericordia, quæ hominem vnum toti Eccleſiæ præfert: video ab vna parte gregem Domini qui periclitatur: video eregione lupum, Satanæ inſtinctu graſſantem: an non Eccleſiæ cura ſic abſorbere totam meam cogitationem debet, vt eius ſalutem lupi exitio redimi cupiam? Neque tamen hoc modo quenquam velim perditum: ſed Eccleſiæ amor & ſolicitudo me rapit quaſi in ecſtaſin, vt nihil aliud curem. Nemo igitur verus erit Eccleſiæ Paſtor, qui non ſimili zelo ardeat. Vbi tranſtuli, *Qui vos conturbant,* verbum Græcũ, De gradu vel de ſtatu dimouere ſignificat: amplificandi verò cauſa interpoſuit, Etiam, cupiens non ſolùm eos loco deiici, ſed prorſus abſcindi & reſecari.

13 *Vos enim in libertatem vocati eſtis,fratres: tantùm ne libertatem in occaſionem detis carni: ſed per charitatem ſeruite vobis inuicem.*

14 *Nam tota Lex in vno verbo completur, nempe hoc, Diliges proximum tuum ſicut te ipſum.*

15 *Quòd ſi alius alium viciſſim mordetis & deuoratis, videte ne viciſſim alius ab alio conſumamini.*

16 *Dico autem,Spiritu ambulate: & concupiſcentiam carnis non perficietis.*

17 *Nam caro concupiſcit aduerſus Spiritum: Spiritus autem aduerſus carnem. hæc mutuò inter ſe aduerſantur: vt non quæcunque volueritis,eadem faciatis.*

18 *Quòd ſi Spiritu ducimini, non eſtis ſub Lege.*

13 *Vos in libertatem.)* Nunc admonet qualiter libertate ſit vtendum. docuimus in priore ad Corinthios,aliud eſſe libertatem,aliud ipſius vſum: nam libertas in conſcientia eſt,Deúmque reſpicit: vſus autem eſt in rebus externis,& negotium habet cum hominibus,non cum ſolo Deo. Poſtquam ergo hortatus eſt Galatas ne paterentur quicquam delibari ex ſua libertate, nunc iubet, in vſu moderatos eſſe. Regulam porrò legitimi vſus præſcribit,ne in prætextum vel occaſionẽ licentiæ vertatur. Neque enim carni data eſt libertas, quæ potius ſub iugo teneri captiua debet: ſed ſpirituale eſt bonum,cuius tantùm piæ mentes ſunt capaces. *Sed per Charitatem.* Exponit rationem temperandæ libertatis, ne in vagum & licentioſum abuſum diffluat: nempe ſi regatur à charitate. Meminerimus ſemper nunc ipſum tractare, non quomodo ſimus corã Deo liberi, ſed quomodo vſurpare libertatem noſtram liceat inter homines: nam conſcientia recta non admittit vllam ſeruitutem: ſed vſus externi ſeruitus vel abſtinentia nihil habet periculi. Summa igitur eſt, ſi charitate ſeruiamus nobis inuicem, nos ædificationis rationem ſemper habituros: ita fiet vt non laſciuiamus,ſed gratia Dei vtamur in eius honorem,& ſalutem proximorũ.

14 *Nam tota Lex.)* Subaudienda eſt tacita antitheſis inter hanc Pauli exhortationem & doctrinam pſeudoapoſtolorum: nam quum illi ſolis cæremoniis inſiſterent, Paulus hîc obiter perſtringit quæ ſint vera Chriſtianorum officia & exercitia. Huc igitur ſpectat præſens charitatis commendatio,vt intelligãt Galatæ præcipuum Chriſtianæ perfectionis caput in ea ſitum eſſe. Sed videndum eſt cur omnia Legis præcepta ſub charitate comprehendat: quum Lex conſtet duabus tabulis, quarum prior docet de cultu Dei & pietatis officiis: altera autem, de charitate: nam abſurdum eſt ex parte totum facere. Quidam ita effugiunt,nihil aliud etiam in priore tabula tradi,quàm vt Deum diligamus ex toto corde: verùm diſertè Paulus exprimit charitatem erga proximos. quærenda igitur alia firmior ſolutio. Fateor pietatem erga Deum, fratrum charitati præſtare: ideóque prioris tabulæ obſeruationem pluris fieri coram Deo quàm ſecundæ. Sed pietas res eſt ab hominum ſenſu abſcondita, ſicuti Deus ipſe eſt inuiſibilis. ad eam teſtificandam quanuis inſtitutæ ſint cæremoniæ: non tamen certa ſunt argumenta. nam ſæpe fit vt nulli ſint magis ſtrenui & aſsidui cæremoniarũ cultores, quàm hypocritæ. Deus ergo experimentum noſtri erga ſe affectus capere vult ex fraterna charitate, quam mutuò nobis commendat. Hæc ratio eſt cur charitas vocetur Legis perfectio, non hîc tantùm, ſed etiam ad Roman. 13.c.8. non quia antecellat cultum Dei, ſed quia ſit eius approbatio. Iam dixi Deum eſſe inuiſibilem: ſe autem nobis repræſentat in fratribus, & in illorum perſona quod ſibi debetur exigit. Ergo charitas erga homines non niſi ex timore & amore Dei naſcitur. quare nõ mirum ſi effectus per ſynecdochen,cauſam cuius ſignum eſt,ſub ſe comprehendat. Perperam verò faciet ſiquis Dei amorem ſeparet ab hominum dilectione. *Diliges proximum.* Nam qui diliget,vnicuique ius ſuum reddet, nemini erit iniurius aut nocebit, benefaciet quoad poterit omnibus. quid autem aliud tota ſecũda tabula agitur? atque hanc quoque rationem affert Paulus ad Romanos. Porrò ſub nomine Proximi comprehenduntur vniuerſi mortales. iungit enim nos communis natura: quemadmodum admonet Ieſaias, Carnem tuam ne deſpexeris. Præſertim verò imago Dei, *Ieſa.58.b.7.*
vinculum coniunctionis ſacroſanctum eſſe debet. itaque hîc amici & inimici diſcrimen non eſt: neque enim hominum improbitas ius naturæ delere poteſt. Particula *Sicut teipſum*, hoc valet, quemadmodum quiſque affectu carnis propenſus eſt ad ſe amandum, ita nobis commendari à Deo amo-

rem erga proximos. Euertunt enim, non interpretantur verba Domini, qui inde colligunt (vt faciunt omnes Sorbonici) amorem noſtri ſemper ordine priorem eſſe. quia regulatum inferius ſit ſua regula. Aſini ſunt, qui ne micam quidem habent charitatis: nam ſi amor noſtri regula eſſet, ſequeretur, eſſe rectum & ſanctum, Deóque approbari: atqui nunquam ſincerè & ex ſententia Domini, proximos diligemus, donec correxerimus illum noſtri amorem. ſunt enim affectus contrarii & pugnantes: quum amor noſtri generet aliorum tam neglectum quàm contemptum, generet crudelitatem, fons ſit auaritiæ, rapinarum, fraudium, & omnium eiuſmodi peſtium, ad impatientiam nos impellat, armet nos vlciſcendi cupiditate. Ergo hoc requirit Dominus, vt vertatur in charitatem.

15 *Quod ſi alius alium.*) Coniicere tum ex re ipſa, tum ex verbis licet, certatum fuiſſe inter Galatas contentionibus, quum in doctrina diſſiderent. ab exitu nunc demonſtrat quàm exitiale malum ſit in Eccleſia. Deinde veriſimile eſt, Dominum per falſas doctrinas vltum fuiſſe ambitionem, faſtum, & alia eorum vitia: quemadmodum ſolet, ac etiam teſtatur per Moſem Deut. 13. a. 2. Per *morſus & deuorationem* intelligit, meo iudicio, tam hoſtiles calumnias, criminationes, conuitia, & reliqua certamina verborũ, quàm iniurias quæ vel fraude vel violentia inferuntur. Quis tandem finis? *Conſumptio*, inquit: at verò proprium charitatis eſt, nos mutuò tueri & fouere. Vtinã iſtud ſemper occurreret, quoties diabolus nos ad contentiones ſolicitat, ex inteſtinis ſcilicet membrorum diſſidiis non poſſe aliud prouenire, quàm totius corporis exitium & conſumptionem. Quàm miſerum autem ac inſanum eſt, ſponte nos, qui eiuſdem ſumus corporis membra, in mutuam perniciem conſpirare?

16 *Dico autem, Spiritu ambulate.*) Sequitur remedium. non leue malum eſt ruina Eccleſiæ. ſedulò igitur dum impendet, obuiandum eſt. Sed ratio quæ? nempe ſi caro non dominetur in nobis: ſed Spiritui Dei nos regendos præbeamus. Subindicat autem carnales eſſe Galatas, & Spiritu Dei vacuos, qui vitam Chriſtianis indignam agant: vnde enim fiebat vt ſe inuicem conficerent, niſi quia pro carnis libidine agebantur? Hoc igitur ſignum eſſe dicit, quòd ſecundum Spiritum non ambulent. Notandum verbum *perficiendi*, quo ſignificat Dei filios, quanuis adhuc vitiis obnoxii ſint quandiu carnis onere grauantur, non eſſe prorſus illis addictos nec mancipatos, ſed ad reſiſtendum eniti: neque enim ſpiritualis homo immunis eſt à cupiditatibus carnis, quin ſæpe ab illis incitetur: ſed non ſuccumbit vt regnum illis permittat, quod eſt eas perficere. Vide octauum caput ad Romanos.

17 *Caro concupiſcit aduerſus.*) Admonet eos difficultatis, vt ſciãt non abſque certamine ſpiritualiter ſe victuros. difficultas inde eſt, quòd ingenium noſtrum ſpiritui repugnat. Siquidem Carnis nomine, hominis naturam ſignificari diximus in Epiſtola ad Romanos: nam quòd ſophiſtæ reſtringunt ad ſenſus inferiores, quos vocant, refellitur ex multis locis: & antithetum omnem ambiguitatẽ tollit. Spiritus enim naturam reformatam, vel gratiam regenerationis ſignificat. quid igitur aliud Caro quàm vetus homo? Quum itaque tota hominis natura rebellis ſit ac contumax aduerſus Dei Spiritum, ſudandum eſt ac ſeriò pugnandum, víſque nobis inferenda vt Spiritui obſequamur. quare incipiendum à noſtri abnegatione. Hic videmus quo encomio Dominus ingenium noſtrum ornet, quòd ſcilicet nihilo meliùs illi cum rectitudine conueniat, quàm igni cum aqua. Nunc quæ in libero arbitrio gutta boni reperietur? niſi bonum fortè vocetur quod Dei Spiritui contrarium eſt: hoc eſt quod dicit ad Roman. 8. b. 7, Cogitationes carnis omnes, inimicitias eſſe aduerſus Deum. *Vt non quæcunque volueritis.* Hoc proculdubio ad regeneratos ſpectat. Carnalibus enim nihil eſt pugnæ cum prauis cupiditatibus: nullũ rectum deſiderium quo aſpirent ad Dei iuſtitiam. Et fideles alloquitur Paulus: ideo iſtud Velle, non de inclinatione naturæ, ſed ſanctis affectibus intelligẽdum, quos nobis ſua gratia Deus inſpirat. Pronuntiat itaque Paulus, fideles, quantuncunque nitantur, non tamen eò vſque eluctari quandiu ſunt in hac vita, vt perfectè Deo ſeruiant. Volunt quidem & cupiunt, ſed non reſpondet plenus effectus. quod argumentum fuſius tractatur ad Romanos cap. 7. c. 15.

18 *Si Spiritu ducimini.*) Quum fideles claudicent ambulando in via Domini: ne deficiant animis propterea quòd Legi non ſatisfacere cupiunt, opus habent conſolatione qualem hîc audiũt quum dicit Paulus, *Eos non eſſe ſub Lege:* quam adhibet etiam ad Rom. 6. c. 14. Inde enim ſequitur, illis non imputari quod adhuc deeſt: ſed perinde accepta eſſe Deo eorum officia, acſi plena & abſoluta omnibus numeris forent. Cæterùm proſequitur hîc quoque inſtitutam diſputationẽ de libertate. hic eſt enim Spiritus quem prius vocauit adoptionis: qui quum liberos faciat homines, manumittit eos à iugo Legis. Perinde igitur eſt acſi diceret, Vultis ſemel finire illas controuerſias quæ vos exercent? ambulate ſecundum Spiritum: nam tunc ſoluti eritis à Legis imperio: quia Lex erit tantùm liberalis doctrina quæ vos admoneat: conſcientias veſtras non tenebit amplius obſtrictas. Porrò ſublato Legis reatu, libertas à cæremoniis ſequitur: quæ ſunt ſeruilis conditionis ſymbola.

19 ***Manifeſta verò ſunt opera carnis, quæ ſunt, adulterium, ſcortatio, immunditia, laſciuia,***

20 ***Idololatria, veneficium, inimicitiæ, contentio, æmulationes, iræ, concertationes, ſeditiones, hæreſes,***

21 ***Inuidiæ, homicidia, ebrietates, comeſſationes, & his ſimilia: de quibus prædico vobis, quemadmodum & prædixi, quòd qui talia agunt, regnum Dei hæreditate non poſſidebunt.***

19 *Manifeſta verò ſunt opera.*) Quoniã in ſumma ſcopum propoſuit Chriſtianis, quò intendere debeant, vt Spiritui obediant, reſiſtant carni: nunc tam carnis quàm Spiritus imaginẽ nobis depingit. Si ſe homines cognoſcerent, non indigerent hac declaratione: quia nihil ſunt quàm caro: ſed, quæ nobis ingenita eſt hypocriſis, non cernimus noſtram fœditatem, donec à fructibus arbor pateſiat. Nunc ergo admonet Apoſtolus, aduerſus quæ vitia militandum ſit nobis, ne viuamus ſecundũ carnem. Non enumerat quidem omnia, ídque in fine ſignificat: ſed ex iis quæ recenſet, facile eſt reliqua colligere. *Adulterium & ſcortationem* ponit primo loco: deinde nominat *Immunditiem*, quæ ad omnes impudicitiæ

partes

partes extenditur. *Laſciuia* eſt tanquam inſtrumentum: nam qui petulanter ac diſſolutè ſe gerunt, illos Græci vocant ἀσελγεῖς. hæc quatuor ad vnum impudicitiæ caput referuntur. Subiungit *Idolorum cultum*: qui hîc accipitur pro craſſis ſuperſtitionibus, quæ ante oculos hominum parent. Septé ſpecies quæ proximè ſequuntur inter ſe ſunt cognatæ: quibus aliæ poſtea duæ accedũt. *Iram & inimicitias* nominat, quæ præcipuè in hoc differunt, quòd ira, breuis eſt: odium diuturnũ. *Aemulationes & inuidia*, odii cauſæ ſunt. Porrò inter æmulationem & inuidiam ſic Ariſtoteles diſtinguit ſecundo Rhetoricorum, quòd æmulatur qui dolet alium ſibi præſtare: non quia eum malè habeat illius virtus aut excellentia, ſed quoniã ſuperior eſſe optaret. inuidet autẽ non qui cupit excellere, ſed qui vritur aliorum præſtantia. ideo vilium & abiectorum hominum inuidiam eſſe docet, altis & heroicis pectoribus æmulationem tribuit. Paulus vtrũque morbum, carnis eſſe pronuntiat, ex ira quoque & odio naſcuntur contentiones, certamina, tumultus. tandem ad homicidia & veneficia deſcenditur. Per *Comeſſationes*, victum diſolutum & quamuis gulæ intemperiem ſignificat. Obſeruandum quòd *Hæreſes* recenſet inter opera carnis. nam inde colligimus, *Carnis* vocabulum latius quàm ad ſenſualitatem, quam fingunt ſophiſtæ, extẽdi. Quid enim hæreſes gignit niſi ambitio, quæ præcipuam mentis ſedem occupat, in craſſo ſenſu non ſubſidet? Hæc dicit eſſe manifeſta, nequis tergiuerſando putet ſe quicquam profecturum. quid enim negare iuuat carnem in nobis dominari, ſi fructus arborem prodant?

21 *De quibus prædico.*) Hac tam ſeuera denuntiatione non modò terrere voluit Galatas, ſed etiam obliquè perſtringere pſeudoapoſtolos, qui poſthabita iſta longè vtiliori doctrina, de cæremoniis litigarent. *Ieſa.58.a.1.* Simul tamen ſuo exemplo nos docet, in iſtas exhortationes & minas inſiſtere, iuxta illud, Clama, ne ceſſes: annuntia populo meo ſcelera. Quid autem magis horrendum dici poteſt, quàm dum exterminantur à regno Dei quicunque ſecundum carnem ambulant? quis audeat iam leuia imaginari hæc vitia, quæ Deus tantopere abominatur? Verùm ita præcipi omnibus videtur ſpes ſalutis. nam quotuſquiſque eſt qui non iſtorum vitiorum aliquo laboret? Reſpondeo, Paulum non omnibus qui peccauerint, minari abdicationem à regno Dei, ſed qui tales manent abſque pœnitentia. Sancti quoque interdum grauiter laborant, ſed in viam redeũt. non ergo in hoc catalogo cenſentur: quia non ſibi indulgent. Denique omnes Diuini iudicii minæ ad reſipiſcentiam nos vocant, cui ſemper apud Deum parata eſt venia: ſed in teſtimonium nobis ceſſuræ ſunt, ſi manemus obſtinati. Pro verbo *Poſſidendi*, apud Paulum eſt κληρονομεῖν, quod eſt hæreditario iure conſequi. Neque enim alio quàm adoptionis iure, vitam æternam obtinemus: vt alibi viſum eſt.

22 ***Fructus verò Spiritus eſt charitas, gaudium, pax, tolerantia, comitas, benignitas, fides,***
23 ***Manſuetudo, temperantia. aduerſus eiuſmodi non eſt Lex.***
24 ***Qui autem Chriſti ſunt: carnem crucifixerunt cum affectibus & concupiſcentiis.***
25 ***Si viuimus Spiritu, etiam ambulemus.***
26 ***Ne ſimus inanis gloriæ cupidi, inuicem prouocantes, inuicem inuidentes.***

22 *Fructus verò.*) Sicuti priùs totã hominis naturam damnauit, quia nullos niſi vitioſos ac reprobos fructus proferat: ita nunc omnes virtutes, honeſtos & bene compoſitos affectus à Spiritu prodire docet: hoc eſt, à Gratia Dei & renouatione quam habemus à Chriſto. Perinde igitur eſt acſi dixiſſet, Nihil ab homine niſi malum, nihil boni niſi à Spiritu ſancto. Tametſi enim ſæpe in hominibus non regenitis extiterunt illuſtria manſuetudinis, fidei, temperantiæ, liberalitatis exempla: certum eſt tamen, fallaces duntaxat fuiſſe laruas. eſt præclara quædam virtus in Curio, in Fabricio, in Catone temperantia, in Scipione comitas & liberalitas, in Fabio tolerantia: ſed in hominum conſpectu modò, ſed ciuili tantùm æſtimatione: apud Deum verò nihil purum, niſi ex fonte omnis puritatis. *Gaudium* hîc accipio, non vt 14.c.17, ad Romanos, ſed pro hilaritate quam erga proximos exhibemus, quæ ſit moroſitati contraria. ſic & fidem pro veritate, vt opponatur aſtutiis & fraudibus & mendacio. *Pacem* oppono rixis & contentionibus. *Tolerantia* eſt animi manſuetudo, qua fit vt omnia boni conſulamus, non ſimus ſtatim irritabiles. reliqua clara ſunt. nam fructus deſcribit vnde pateſiat qualis ſit cuiuſque animus. Quid ergo, dicet quiſpiam, de impiis & idololatris iudicii fiet, qui eximia virtutum ſpecie enituerunt? nam ab operibus ſpirituales apparent. Reſpondeo, quemadmodum non omnia carnis opera in homine carnali conſpicua ſunt, ſed carnales ſe eſſe produnt hoc vel illo vitio: ita non æſtimandum eſſe hominem ſpiritualem ab vna virtute. nam interea perſpicuum fiet ex aliis vitiis, carnem in illo dominari. quod de omnibus illis quos nominaui, promptum eſt videre.

23 *Aduerſus eiuſmodi.*) Quidam intelligũt ſimpliciter, Legem aduerſus bona opera non eſſe latam: quia ex malis moribus natæ ſint bonæ leges. ſed Paulus altiore & magis recondito ſenſu hoc dicit: nempe quòd vbi regit Spiritus, Lex non habeat ampliùs imperium. nam Dominus corda noſtra formando in ſuam iuſtitiam, liberat nos à Legis rigore, vt non agat nobiſcum ex eius pacto, nec conſcientias noſtras ſub reatu teneat. Lex interea officium ſuum facere non deſinit, docendo & exhortando. ſed Spiritus adoptionis à ſubiectione liberat. atque ita pſeudoapoſtolos ſubſannat, qui Legis ſubiectionem vrgendo, non magis ad ſoluendum eius iugum tendebant: quod fieri docet Paulus, dum imperium Spiritus Dei obtinet: vnde ſequitur, nullam ſpiritualis iuſtitiæ illis fuiſſe curam.

24 *Qui autem Chriſti ſunt.*) Hoc addit vt oſtendat libertatem pertinere ad omnes Chriſtianos, quia renuntiauerint carni. Cæterùm monet Galatas quis verus ſit Chriſtianiſmus quod ad vitam: vt ne falsò profiteantur ſe Chriſtianos. Verbo *Crucifigendi* vſus eſt, vt notaret mortificationẽ carnis eſſe crucis Chriſti effectum. neque enim proprium hoc eſt hominis opus, ſed inſerimur Dei gratia in ſocietatem mortis Chriſti, vt nobis amplius non viuamus, Rom.6.a.5. Tum ergo filiorum Dei priuilegio fruemur, ſi conſepulti cum Chriſto ſimus vera noſtri abnegatione, & veteris hominis interitu. nõ quia penitus adhuc interierit caro, ſed quia regnum exercere non debeat: quin potius Spiritui cedere. *Caro & concupiſcentiæ*

eius,pro radice & fructibus: Caro enim ipſa eſt naturæ corruptæ vitioſitas, vnde mala omnia prodeunt. iam apparet iniuriam fieri Chriſti membris,ſi Legi adhuc mancipantur,à qua ſoluti ſunt quicunque Spiritu eius ſunt regeniti.

25 *Si viuimus Spiritu.)* Iam more ſuo Paulus ex doctrina elicit exhortationem. mors carnis eſt vita ſpiritus. quòd ſi Spiritus Dei in nobis viuit, actiones omnes gubernet. Nam ſemper multi erunt qui impudenter iactent ſe viuere Spiritu: ſed Paulus eos reuocat à verbis ad rei probationem. Quemadmodum enim anima non viuit otioſa in corpore,ſed motum & vigorem membris & partibus ſingulis diſtribuit: ita nec Spiritus Dei in nobis eſſe poteſt,quin exerat ſe per externos effectus. Ergo per vitam, interior vis: per inceſſum,externæ actiones hîc intelliguntur. Nam hoc vult Paulus, opera eſſe teſtimonia ſpiritualis vitæ. vſitata eſt metaphora in verbo *Ambulandi.*

26 *Ne ſimus inanis gloriæ.)* Speciales exhortationes quæ Galatis erant neceſſariæ: ſed non minus etiam noſtro tempori congruunt. Multorum malorum cùm in tota hominum ſocietate, tum præſertim in Eccleſia,mater eſt ambitio. eam itaque cauendam docet. Nam κενοδοξία nihil aliud eſt Paulo quàm φιλοτιμία,hoc eſt cupiditas honoris: vbi quiſque cupit præter cæteros eminere. Tametſi enim profani Philoſophi non quamuis gloriæ appetentiam damnant: tamen inter Chriſtianos quiſquis gloriæ cupidus eſt, quia diſcedit à vera gloria,meritò inanis & præpoſteræ ambitionis damnatur. Neque enim fas eſt nobis, niſi in ſolo Deo gloriari. extra Deum mera ſemper vanitas. prouocationes mutuæ & inuidentiæ ſunt filiæ ambitionis. Nam qui ad ſummum gradum aſpirat, neceſſe eſt vt inuideat reliquis. inde obtrectationes,morſus,punctiones.

CAPVT VI.

FRatres,etiamſi præoccupatus fuerit homo in aliquo lapſu, vos qui ſpirituales eſtis, inſtaurate eiuſmodi hominem ſpiritu lenitatis,conſiderans teipſum,ne tu quoque tenteris.

2 *Alij aliorum onera portate: & ſic adimplete Legem Chriſti.*

3 *Nam ſiquis putat ſe eſſe aliquid,quum nihil ſit,ſeipſum decipit.*

4 *Opus autem ſuum probet vnuſquiſque: & tunc in ſeipſo ſolo gloriam habebit, non autem in alio.*

5 *Quiſque enim proprium onus portabit.*

1 *Etiamſi præoccupatus.)* Quemadmodum in primis noxioſa eſt peſtis, ambitio: ita etiam non rarò plurimùm nocet importunus & nimius rigor, qui honeſto quidē zeli colore tegitur, ſed ex ſuperbia ſæpe,fratrúmque faſtidio & cōtemptu naſcitur. Nam plerique, quaſi inſultandi materiam nacti ex fratrum delictis,illos cōtumelioſè vexant & atrociter. id fit quia exprobrationi magis quàm correctioni ſtudent. Redarguendi quidem ſunt qui peccarunt:& ſeueritate acrimoniáque ſæpe opus eſt. Ad importunitatem igitur vſque,reprehenſionibus inſiſtere conuenit: ſed oleo tamen acetū temperādum. Ergo hîc in corrigendis fratrum delictis lenitatem adhibendam eſſe docet:ac illas demū pias & Chriſtianas obiurgationes eſſe,quæ manſuetudinem reſipiant. Quo id facilius impetret, quis piarum reprehenſionū ſit finis, oſtendit:nempe inſtaurare lapſum,hoc eſt integrum reſtituere. Id nunquā fiet violētia,nec accuſatorio ſpiritu, nec truculentia aut vultus aut verborum.reliquum eſt vt ſpiritum afferamus placidum & manſuetum,ſiquidem fratri mederi propoſitum eſt.ac nequis manſuetudinem geſtu duntaxat præ ſe ferat, ſpiritum requirit.quo ſignificat,eos demum fratribus caſtigandis aptos eſſe,qui ad lenitatem animis ſunt compoſiti. Altero argumento lenitatem in corrigendis fratribus commendat, quū dicit, Si præoccupatus. nam qui imprudentia lapſi ſunt,vel aſtu circumuenti,eos duriùs inſectari,inhumanum eſt. Atqui ſcimus diabolum ſemper intentum eſſe inſidiis:& nos mille modis ab eo circūueniri.quum ergo ex fratribus quempiā videmus lapſum,cogitemus in Satanę laqueos incidiſſe:ac miſericordia tangamur,ſimúſque eo ad ignoſcendum propenſiores. Cæterùm non dubium eſt quin delicta vel lapſus ab inteſtinis ſceleribus diſcernat,quæ coniuncta ſunt cum deliberato & obſtinato Dei contemptu. Talis nequitia & malitioſa aduerſus Deum conſpiratio ſeuerius excipiēda eſt.quis enim illic lenitatis profectus? Particula tamen quæ inſeritur, *Etiam,* tantundem valet acſi veniam dari iuberet non modò infirmis qui tentati fuerint, ſed qui tentationi ſuccubuerint. *Vos qui ſpirituales.* Non loquitur ironicé.ſed vtcūque ſpirituales ſint,non tamē penitus Spiritu ſunt referti. talium officium eſt erigere lapſos. quorſum enim excellunt, niſi in fratrum ſalutem?nam certè quo quiſque ampliore gratia præditus eſt,eo magis obſtrictus eſt minoribus,vt ſe impendat in eorum ædificationem:ſed quia tam ſumus præpoſteri,vt etiam in optimis officiis erremus:ideo admonet nequid carnis admiſceant. *Conſiderans teipſum.* Non temerè numerum mutauit. nam efficacior eſt admonitio,dum ſigillatim vnumquenque appellat, iubétque in ſeipſum deſcendere. Tu quiſquis es inquit,qui cenſorem agis in alios,te quoque reſpice.nihil enim difficilius quàm nos adducere ad propriæ infirmitatis recognitionem vel examen. Quum ſimus in notandis aliorum vitiis pluſquam acuti: quod ad noſtra,non videmus manticę quod in tergo eſt,vt inquit ille.itaque quo acrius ſtimulet,ſingulari numero vtitur. Duplex autem poteſt eſſe ſenſus. nam quum agnoſcimus nos peccatis obnoxios, veniam quam volumus nobis dari,viciſſim libentius aliis damus. Ideo quidam ſic accipiunt Pauli verba, Ne immitem vel inexorabilem aliis te præbeas,qui peccator ipſe es,& fratrum miſericordia eges. Mihi tamen altera expoſitio nō minus placet:vt Paulus cauere præcipiat ne alios corrigendo,ipſi peccemus. Eſt enim periculum quod ſummopere cauendū eſt,& difficulter tamen cauetur: quia nihil procliuius quàm modum excedere.quanquam nihil obſtat quominus tentationem accipias in præſenti cauſa, & ad totam vitam extendas. Meminerimus ergo à nobis incipere, quoties agenda eſt de vitiis cenſura; vt infirmitatis noſtræ memores,erga alios ſimus moderati.

2 *Alij*

2 *Alii aliorum onera portate.*) Valde appoſita eſt loquutio ad humanitatis commendationem, quum infirmitates vel vitia quibus laboramus, vocat Onera. Natura enim nobis dictat, ſubleuandos eſſe qui oneri ſuccumbunt. Portare autem onera iubet, non vt indulgẽtia aut diſſimulatione foueamus mala quibus premuntur fratres, ſed potius vt illos exoneremus. id fit amicis & placidis correctionibus. Plurimi enim ſunt adulteri, qui libenter Chriſtum facerent lenonem: fures, qui libenter facerent eum receptatorem: omnium denique generum improbi & ſcelerati, qui libenter eum patronum facerent: omnes fidelium humeris ferenda imponere vellent ſua onera. Verùm quum tolerantiam inſtaurationi vel reparationi ſubiiciat, nemo eſt qui non videat qualem requirat à Chriſtianis. *Adimplete Legem Chriſti.*) Nomen Legis dum Chriſto aptatur, circunſtantiæ argumenti ſeruit. Nam ſubeſt antitheſis inter Chriſti Legem & Moſis: acſi diceret, Si vobis cordi eſt obſeruare Legem; ecce, Chriſtus Legem vobis præſcribit, quam meritò aliis omnibus præferre decet: nempe vt mutuam humanitatem colamus inter nos. Nam qui hoc non habet, nihil habet. contrà verò dicit Adimpleri Chriſti legem, vbi quiſque proximum miſericordia ſubleuat. quo ſignificat ſuperuacua eſſe omnia quæ à charitate aliena ſunt; compoſitio enim verbi Græci ſolidum complementum exprimit. Quia autem nemo præſtat omni ex parte quod requirit Paulus, ideò à perfectione abſumus omnes: qui minimum præ aliis, longiſſimè tamen Dei reſpectu.

3 *Nam ſi quis putat.*) Ambigua eſt verborum conſtructio, ſed mens Pauli certa. Nam particula, *Quum nihil ſit*, prima ſpecie hoc ſonat, Si quiſpiam, qui alioqui nihil eſt (vt ſunt multi nihili homines, inflati tamen ſtulta ſui perſuaſione) aliquid ſibi tribuat. verùm generalior eſt ſententia: ideóque ſic reſolui debet. Quandoquidem vniuerſi mortales nihil ſunt: qui vult aliquid videri, & ſe aliquem eſſe ſibi perſuadet, ſe decipit. Primùm itaque pronuntiat nos nihil eſſe: quo intelligit, nihil habere nos proprium quo gloriemur: ſed omni bono eſſe vacuos, vt tota noſtra gloria mera ſit vanitas. Inde ſecundò colligit, eos ſe fallere qui ſibi aliquid arrogant. eſt autem perquam abſurdum, quum nihil magis indignè feramus, quàm nos ab aliis deludi, ſponte nos ipſos eſſe nobis illuſores. Hæc porrò cogitatio multo æquiores nos aliis reddet. vnde enim inſultandi ferocia, vnde ſuperciliosa auſteritas: niſi quòd ſe quiſque efferendo, alios faſtuoſè deſpicit? abſit arrogãtia, & omnes mutuò modeſtiſſimi erimus.

4 *Opus autem ſuum probet.*) Validiſſimo iam ictu contudit Paulus humanam ſuperbiam: ſed quia inde vt plurimum prouenit, quòd aliis nos conferendo, pretium noſtri ſtatuimus ex vili eorum æſtimatione: negat hìc eiuſmodi comparationi eſſe locum. Nemo, inquit, ſe metiatur aliena vlna: nec ſibi ideo placeat, quia alii magis diſpliceant. ſed omiſſo aliorum reſpectu, ſuam vnius conſcientiam excutiat: & quale ſit ſuum opus, conſideret. Ea demum eſt vera laus, non quam aliis detrahendo, nobis conciliamus: ſed quam habemus ſine comparatione. Nonnulli ironiam eſſe exiſtimant, quaſi diceret Paulus, Tu tibi blandiris propter aliorum vitia: verùm ſi reſpicias quis ſis ipſe, tunc habebis laudem tibi debitam, id eſt nullam: quia nemo eſt qui guttam laudis mereatur. Poſtea exponunt quod ſequitur, Quiſque portabit ſuum onus, pro, ſolet portare. Verùm abſque figura aptius ſenſus cohæret. verba enim hoc ſonant, Quo ad teipſum ſolum, habebis laudem, non ex aliorum comparatione. Scio cur ironia illis arrideat. quoniam ſcilicet Apoſtolus proxima ſententia in nihilum redegit totam hominum gloriam. Sed hìc Paulus de gloriatione bonæ conſcientiæ agit, quam Dominus ſuis concedit, & qua Paulus alibi exultat. ea nihil aliud eſt quàm gratiæ Dei recognitio, quæ hominem minimè extollit, ſed ad Deum glorificandum incitat. Talem laudis materiam in ſe reperiunt pii, quam non meritis ſuis, ſed Dei bonitati acceptam ferant. Hæc eſt gloriatio noſtra, inquit alibi, teſtimonium bonæ conſcientiæ, quòd fideliter verſati ſimus, &c. Et Chriſtus, Intra in cubiculum tuum, coram Patre tuo benefac in abſcondito: & Pater tuus qui eſt in abſcondito, reddet tibi. Quanquam propriè loquendo nihil affirmat, ſed hanc demum legitimam ac ſolidam fore docet, ſi quiſque ſuo pretio, non autem ex alterius vtilitate æſtimetur. Itaque conditionalis eſt oratio: quaſi diceret non alios cenſeri probos, niſi qui ſeorſim tales reperiuntur.

Act.23.a.1. *2.Cor.1.c.12.* *Mat.6.a.7.*

5 *Quiſque enim proprium onus.*) Vt ſocordiam & faſtum nobis excutiat, proponit nobis Dei iudicium: vbi quiſque rationem vitæ ſuæ ſeorſum reddet abſque comparatione. Hoc enim eſt quod nos fallit: quia luſcus inter cæcos bene oculatus ſibi videtur, fuſcus inter nigros album ſe putat. Iſtis imaginationibus negat locum fore in iudicio Dei: quia illic onus ſuum ſinguli portabunt, neque alii alios ſuis peccatis abſoluent. hæc eſt genuina mens Pauli.

6 *Communicet is qui inſtituitur in ſermone, cum doctore, in omnibus bonis.*

7 *Ne erretis, Deus non ſubſannatur. quod enim ſeminauerit homo, hoc etiam metet.*

8 *Nam qui ſeminat carni ſuæ, ex carne metet corruptionem: qui autem ſeminat Spiritui, ex Spiritu metet vitam æternam.*

9 *Bonum autem faciendo ne defatigemur. nam ſi non defecerimus, metemus opportuno tẽpore.*

10 *Ergo vbi tempus habemus, benefaciamus erga omnes: præſertim verò erga domeſticos fidei.*

6 *Communicet is.*) Veriſimile eſt, iam tunc neglectos fuiſſe doctores & Verbi miniſtros, quæ tamen turpiſſima eſt ingratitudo. Quàm indignum eſt enim fraudare victu corporali eos à quibus animæ noſtra paſcuntur? non dignari terrena compenſatione, à quibus cæleſtia bona accipimus? Sed hoc eſt ac fuit iam olim mundi ingenium, Satanæ miniſtris largè farcire ingluuiem, piis verò Paſtoribus vix malignè victum ſuppeditare. Etſi autem nos nec querulos nimium, nec iuris noſtri tenaces eſſe conuenit: tamen Paulus Galatas ad officium præſtandum exhortari debuit. in quo fuit liberior, quia non agebat cauſam ſuam priuatim, ſed communi Eccleſiæ vtilitati, nulla ſui commodi habita ratione conſulebat. Videbat ideo negligi Verbi miniſtros, quia verbum ipſum contemneretur. fieri enim nequit, ſi verbum habetur in pretio, quin miniſtri quoque honeſtè & liberaliter tractentur. Deinde hic aſtus Satanæ, alimẽtis

fraudare pios miniſtros, vt Eccleſia talibus deſtituatur. Paulus vt de conſeruatione miniſterii erat ſolicitus, commendat bonorum ac fidelium Paſtorum curam. *Sermonem* accipe κατ' ἐξοχὴν pro pietatis doctrina. Eos alendos eſſe monet, à quibus in ſermone inſtituimur. quo igitur titulo aluntur in Papatu vel otioſi mutuorum hominum ventres, vel rabidæ belluæ, quibus nihil cum Chriſti doctrina commune eſt? *In omnibus bonis.* Non quia velit congeri ſine modo ſuperfluam abundantiam: ſed nequid deſit neceſſariis vitæ ſubſidiis. Nam & frugali victu contenti debent eſſe Miniſtri: & ſemper luxuriæ pompariúmque periculo eſt obuiandum. quantum igitur poſtulat neceſſitas, habeant fideles ſua omnia piis ſanctiſque Doctoribus expoſita. nam qua mercede inæſtimabilem æternæ vitæ theſaurum, quem per illorum prædicationem obtinent, remunerabuntur?

7. *Deus non ſubſannatur.*) Hoc addidit ad refutandas excuſationes quibus tergiuerſari ſolent permulti. alius obtendit, alendam ſibi eſſe familiam: alius ſibi negat ſupereſſe vnde largiatur, vel eroget. ita fit vt pauci fungantur officio, qui plerunque non ſufficiunt tam multis ceſſantibus. Hæc effugia vana eſſe denuntiat Paulus, quia negotium ſit cum Deo: quod mundus minimè cogitat. neque enim hîc agitur tantùm de hominis victu, ſed quanti æſtimetur à nobis Chriſtus eiúſque Euangelium. Hic locus teſtimonio eſt, non hodie primùm natum eſſe morem ludibrio habendi fidos Paſtores. ſed non impune cedent impiis eiuſmodi ludibria. *Quod enim ſeminauerit.* Hoc eſt, quòd à liberalitate nos retardat, quia perire nobis putamus quicquid tranſit in alienam manum: deinde quia ſemper nobis timemus in hac vita. Hanc Paulus contrà ſationis tempori comparat, & dicit, Nos, dum benefacimus, ſementem facere. qua de re in ſecunda ad Corinthios dictum eſt: vbi eadem ſimilitudine vtebatur. Vtinam iſtud nobis ſolidè perſuaſum eſſet, quàm alacriter nos & noſtra proximis impenderemus, ſemper in ſpem meſſis intenti: quemadmodum nihil lætius faciunt agricolæ quàm vt ſerant. Sed quum illi ad colligendam meſſem corruptibilem, æquo animo nouem menſes ferant; nos in expectatione beatæ immortalitatis deficimus.

8 *Nam qui ſeminat carni ſuæ.*) Diſtributio partium poſt generalem ſententiam. Seminare carni eſt, proſpicere præſentis vitæ neceſſitatibus, nullo futuræ vitæ reſpectu. Id qui faciunt, fructum colligent ſatione ſua dignum: coaceruabunt enim quod malè diſpereat. Alii Seminare in carne, exponunt pro indulgere concupiſcentiis carnis: *Corruptionem* verò pro Exitio. ſed prior expoſitio contextui meliùs quadrat. Quòd aliter tranſtuli quàm Vetus interpres atque Eraſmus, non feci temere. Verba Pauli Græca ſic habent: Seminare in carnem. quid autem id aliud eſt quàm ita eſſe carni addictum, vt ſtudia tua omnia in illius commodum & curam dirigas? *Qui autem ſeminat Spiritui.* Spiritum accipio pro Vita ſpirituali, cui ſeminare dicuntur qui cælum magis quàm terram reſpiciunt: atque ita vitam inſtituunt, vt ad regnum Dei aſpirent. illi igitur ſpiritualium ſtudiorum fructum metent in cælo incorruptibilem. Porrò ſpiritualia ſtudia nominat à fine: vtcunque alioqui externa ſint, & ad corpus pertineant. quale eſt hoc ipſum de quo nunc tractat, Alere Paſtores. Si Papiſtæ more ſuo conentur ex his verbis operum iuſtitiam adſtruere, diximus alibi quàm facile ſit refellere eorum ineptias. Neque enim, ſi vita æterna merces eſt, inde ſequitur, vel operibus nos iuſtificari, vel opera ſalutis meritoria eſſe. quandoquidem & hoc ipſum gratuitum eſt, quòd Deus tanto honore quæ nobis gratis donauit opera, dignatur, vt illis indebitā mercedem promittat. Siquis pleniorem ſolutionem requirit, primùm nego vlla eſſe nobis bona opera quæ Deus remuneretur, niſi quæ habemus ab eius gratia. ſecundò dico, bona opera quæ ductu ac directione Spiritus ſancti facimus, eſſe fructus gratuitæ adoptionis: tertiò dico, nō modò vel minima viliſſima mercede indigna eſſe, ſed prorſus digna eſſe quæ damnentur: quia ſemper multis maculis ſunt reſperſa & inquinata. quid autem pollutionibus cum Dei conſpectu? quartò dico, etiamſi millies operibus promiſſa eſſet merces, nullam tamen ex pacto deberi, niſi tota Lege perfecta. ab ea verò perfectione quàm procul abſumus omnes! Eant nunc Papiſtæ, & operum meritis perrumpere in cælum tentent: nos autem libenter cum Paulo totáque Scriptura fatemur, quæcunque aliter conſequi non poſſumus quàm mero Dei dono, tamen mercedis nomine, eadem operibus noſtris rependi.

9 *Bonum autem faciendo ne defatigemur.*) Bonum hîc non rectum ſignificat, ſed benignitatem: & ad homines refertur. monet itaque ne proximos iuuando, præſtandíſque beneficiis, & exercenda liberalitate defatigemur. Præceptum in primis neceſſarium. nam quum ad officia charitatis ſimus natura plus ſatis pigri, innumera ſubinde offendicula ſuperueniunt quæ bene animatos retardent. Incidimus in multos indignos, in multos ingratos: ipſa neceſſitatum multitudo nos obruit: hîc & illic erogando exhaurimur: aliorum frigus ardorem noſtrum extinguit. poſtremò, totus mundus plenus eſt impedimentorum, quæ nos à recto curſu auertant. Bene ergo Paulus, qui nos confirmat, ne feſſi reſideamus. *Si non defecerimus,* Hoc eſt, Ita demum metemus quem Deus promittit fructum, ſi ad finem vſque perſtiterimus. Nam qui non perſeuerant, ſimiles ſunt ignauis agricolis, qui poſtquam ararunt & ſeminarunt, opus relinquunt imperfectum, quum occaſio neceſſaria eſſet, ne ſemen aut vorent aues, aut ſol exurat, aut frigus abſumat. ita fruſtra incipimus benefacere, niſi ad metam vſque pergamus. *Temporis opportuni* meminit, ne quis fructum in hac vita præcerpere cupiens, ſpirituali meſſe priuetur. Spe igitur & patiētia ſuum deſiderium ſuſtineant fideles ac refrænent.

10 *Vbi tempus habemus.*) Proſequitur ſimilitudinem. nam quia non omne tempus culturæ & ſationi aptum eſt, occaſionem ſedulò vrgent ſtrenui & cordati agricolæ, nec eam otioſi præterire ſinunt. Quū igitur totam præſentem vitam arationi, ſementíque faciendæ deſtinauerit Deus, tempore vtamur: ne auferatur nobis facultas, ſi negligentes fuerimus. Cæterùm Paulus à liberalitate erga Miniſtros exorſus, doctrinam ſuam nunc latius extendit. iubet enim omnibus benefacere: ſed præſertim domeſticos fidei commendat, hoc eſt fideles, quum eiuſdem ſint nobiſcum familiæ. Ideo enim hac metaphora vſus eſt, vt communicatio ipſa, quam neceſſe eſt inter vnius familiæ membra eſſe, nos magis incitaret. Omnibus ergo nos debitores facit communis humanitas: ſed fidelibus vinculum arctius ſpiritualis cognationis,

quam

quam Dominus inter nos ſacrauit.

11 *Videtis qualibus literis vobis ſcripſerim mea manu.*

12 *Quicunque volunt placere iuxta faciem in carne, hi cogunt vos circuncidi, tantùm vt ne perſecutionem ſuſtineant cruce Chriſti.*

13 *Neque enim qui circunciduntur, ipſi Legem ſeruant: ſed volunt vos circuncidi, vt in carne veſtra glorientur.*

11 *Videtis.*) Verbum Græcum dubiam habet terminationem, quæ tam imperatiuo quàm indicatiuo conuenit. ſed ad ſenſum nihil aut parum refert. Paulus vt ſolicitudinem ſuam magis commẽdet Galatis, commemorat ſe propria manu tam longam Epiſtolam ſcripſiſſe. ſimul etiam vt attentiores illos ad lectionem reddat. Nam quo plus ſuſceperat laboris eorum cauſa, eo debebant magis accendi ad legendum, non perfunctoriè, ſed exactiſſimo ſtudio.

12 *Quicunque volunt placere.*) Primùm, placere in carne velle, eſt ambitioſè aucupari hominum gratiam, non ædificationis cauſa. & verbum compoſitum vſurpat, quod ſignificat blandi vultus ac ſermonis illecebris eſſe gratioſum. Accuſat ergo ambitionis pſeudoapoſtolos, acſi diceret, Vultíſne ſcire quales ſint qui neceſſitatem Circunciſionis vobis imponunt? quid ſpectent? quid venentur? erratis, ſi putatis ipſos pio aliquo zelo impelli: ſed hominum fauorem acquirere vel fouere volunt hac mercede. Nam quum Iudæi eſſent, volebant gentis ſuæ gratiam hoc modo retinere, vel ſaltem deflectere odia. Ita ſolent ferè ambitioſi, ſeruiliter iis blandiendo, per quorum gratiam emergere ſe poſſe ſperant: inſinuant ſe in illorum animos, vt deiectis melioribus, ſoli regnent. Hoc prauum conſilium detegit Galatis, vt ſibi caueant. *Tantùm vt ne perſequutionem. Crucem Chriſti* rurſum vocat puram Euangelii prædicationem. ſed alludit ad eorum delicias, quòd Chriſtum docere vellent abſque cruce. Hæc enim cauſa erat cur tam infeſta rabie ferrentur Iudæi aduerſus Paulum, quòd ferre non poterant defectionem à cæremoniis. iſti ergo vt perſequutionem fugerent, adulabantur Iudæis. Quòd ſi Legem ſeruaſſent ipſi, fuiſſet tolerabilius: ſed totam Eccleſiam, priuatæ ſuæ tranquillitatis cauſa turbabant: tyrannicum iugum imponere conſcientiis non dubitabant, vt à corporali moleſtia immunes eſſent ac liberi. Ergo crucis metu, verã prædicationem crucis adulterabant.

13 *Neque enim circunciſionem habentes.*) Vetus interpres & Eraſmus habent, Qui circunciduntur: ſed quia de ſolis doctoribus Paulum loqui exiſtimo, non generaliter de omnibus vitandæ ambiguitatis cauſa, ita reddere malui. Senſus eſt igitur, Non faciunt hoc zelo Legis, quòd vos obſtringunt cæremoniarum iugo: nam cum ſua Circunciſione Legem non ſeruant. prætextu quidem Legis exigunt vt circuncidamini: ſed quum circunciſi ſint ipſi, non præſtant quod iniungunt aliis. Cæterùm dubium eſt, quum negat eos *Legem ſeruare*, de tota Lege intelligat, an de cæremoniis. ſunt enim qui ita exponant, Ne illos quidem Legi ſatisfacere, quia ſit onus importabile. Sed potius eos malæ fidei inſimulat, quia ſecurè Legem contemnerent, quoties abeſſet inuidia: quæ peſtis nunc quoque paſſim graſſatur. nam hodie plures reperias, qui Papatus tyrannidem ambitione, magis quàm conſcientia defendant. Loquor de aulicis Apoſtolis, & quicunque nidorem culinarum ſequuntur. tanquam ex tripode pronuntiabant, ſanctę Romanæ Eccleſiæ reuerenter obſeruanda eſſe ſtatuta. Quid ipſi interim? nihilo pluris faciunt omnia Romanæ ſedis oracula, quàm aſini ruditum: ſed periclitari nolunt. Denique tale Paulus certamen habuit cum illis impoſtoribus, quale nobis eſt cum fucatis Euangelii profeſſoribus, qui Chriſtum cum Papa miſcendo, chimæram nobis componunt. Talibus ergo laruam detrahit Paulus, quum nihil eos ſincerè agere docet: verùm Circunciſionem præcipere, vt ſe venditent Iudæis, quia neophytos adduxerint. hoc enim eſt in carne ipſorum gloriari. De vobis, inquit, triumphum agere volunt: atque ita corpore veſtro abutuntur ad venandum fauorem, vbi falſis Legis zelatoribus in carne veſtra mutilata, pacis & conſenſus teſſeram oſtentauerint.

14 *Mihi autem abſit gloriari, niſi in cruce Domini noſtri Ieſu Chriſti, per quam mundus mihi crucifixus eſt, & ego mundo.*

15 *Nam in Chriſto neque Circunciſio quicquam valet, neque præputium: ſed noua creatura.*

16 *Et quicunque hac regula ambulabunt, pax ſuper eos & miſericordia, & ſuper Iſraelem Dei.*

17 *In reliquis nemo faceſſat mihi moleſtiam. ego enim ſtigmata Domini Ieſu in corpore meo porto.*

18 *Gratia Domini noſtri Ieſu Chriſti cum ſpiritu veſtro, fratres, Amen.*

Ad Galatas miſſa fuit è Roma.

14 *Mihi autem.*) Nunc pſeudoapoſtolorum conſiliis, animi ſui ſinceritatem exponit: acſi diceret, Illi, nequam cogantur ferre crucem, Chriſti crucem abnegant, gratiam hominum mercantur ex carne veſtra: denique triumphum agunt de vobis. Meus autem triumphus ac mea gloria eſt in cruce Filii Dei. Niſi prorſus ſenſu communi deſtituti eſſent Galatæ, nónne eos deteſtari debuerunt quos videbant ſuo periculo ita ludere? *Gloriari in Chriſti cruce* perinde valet, atque in Chriſto crucifixo, niſi quòd plus exprimit. ſignificat enim mortem illam ignominiæ probríque plenam, imò etiam maledictam à Deo. quã igitur horrent homines, & cuius ipſos pudet, in ea gloriari ſe dicit: quia perfectam in ea felicitatem habeat. nam vbi ſummum bonum, illic gloria. ſed cur non alibi? nam etſi in Chriſti cruce ſalus eſt exhibita, quid de reſurrectione? Reſpondeo, in cruce totam redemptionem & eius partes contineri: ſed reſurrectio Chriſti à cruce nos minimè abducit. Notandum etiam, quòd aliam quanuis gloriam, non ſecus ac capitalem noxam, abominatur. Auertat Deus hanc peſtem, hoc portentum. hoc enim valet apud Paulum vbique verbum *Abſit. Per quam mundus.* Quia σταυρὸς maſculinum eſt, relatiuum vtrique apud

Græcos conuenit, tam Chriſto quàm cruci: aptius tamen eſt, meo iudicio, ad crucem referre. nam per illam mundo propriè morimur. Quid autem Mundus ſignificat? opponitur proculdubio nouę creaturę. Quicquid ergo contrarium eſt ſpirituali Chriſti regno, mundus eſt: quia ad veterem hominem pertinet. vel, vt vno verbo dicam, mundus eſt quaſi obiectum & ſcopus veteris hominis. *Eum ſibi crucifixum* dicit Paulus: quo ſenſu alibi teſtatur, omnia ſe reputaſſe pro ſtercoribus. Crucifixio enim mundi, eſt contemptus & abiectio. Addit viciſſim ſe *Mundo crucifixum:* quo intelligit, ſibi ſuſque deque eſſe, quòd nihil fiat, ſitque tanquam in nihilum redactus: quia nihil ad mortuum pertineat. vel certè ſe mortificatione veteris hominis renuntiaſſe mundo. Nam quod quidam exponunt, Si mundus me anathema & catharma reputat, ego viciſſim illum damno & execrationi habeo: mihi videtur eſſe paulo remotius à mẽte Pauli. iudicium tamen erit penes lectores.

Phil.3.b.8.

15 *Nam in Chriſto, neque Circunciſio.)* Ratio eſt cur ſit mundo crucifixus, & mundus illi: quia in Chriſto, cui inſitus eſt, ſolùm valet noua creatura. Alia igitur omnia faceſſere, imò interire oportet. intelligo quæ renouationem Spiritus impediunt. hoc eſt quod dicit etiam in ſecunda ad Corinthios, Siquis in Chriſto, noua ſit creatura: hoc eſt, ſiquis cenſeri vult in Chriſti regno, ille reformatus ſit Dei Spiritu: non viuat ampliùs, ſibi nec mundo, ſed ſit ſuſcitatus in nouam vitam. Cur autem inde inferat, neque Circunciſionem, neque præputium, antè dictum eſt: quia ſcilicet veritas Euangelii omnes Legis figuras abſorbeat & exinaniat.

2.Cor.5.d.17.

16 *Quicunque hac regula.)* Quicunque tenent hanc regulam, inquit, bene illis ſit ac feliciter fauſta hæc precatio, approbationis quoque ſignum eſt. Significat igitur amandos eſſe & omni fauore proſequendos qui talem doctrinam afferunt: contrà verò, qui ab ea diſcedunt, indignos eſſe qui audiantur. Nomen Regulæ poſuit ad exprimendum certum & perpetuum tenorem, cui inſiſtere debent omnes pii Euangelii miniſtri. Quemadmodum enim architecti quæ extruunt ædificia, ad normam exigunt, vt ſingulæ partes iuſta proportione inter ſe ac ſymmetria cohæreant: ita canonem aſſignat Verbi miniſtris, quo rite & ordine Eccleſiam ædificent. Hic locus miram alacritatem addere debet tam fidis & ſinceris doctoribus, quàm vniuerſis qui ad illorum regulam formari ſe patiuntur, quod audiunt ſe per os Pauli à Deo benedici. non eſt quòd Papæ fulmina timeamus, ſi pacem & miſericordiam Deus è cælo nobis promittit. Verbum *Ambulare*, tam Miniſtro quàm populo commune eſſe poteſt: tametſi præcipuè in miniſtros competit. Futurum verbi tempus ad notandum perſeuerantiam poſitum eſt. *Super Iſraelem Dei.* Irridet obliquè vanam pſeudoapoſtolorum iactantiam, qui de carnali Abrahæ progenie ſuperbiebant. Duplicem itaque fecit Iſraelem, vnum laruatum, qui in hominum conſpectu appareat: alterum, Dei. Circunciſio, larua erat coram hominibus: regeneratio autem, veritas coram Deo. Denique eos nunc vocat Iſraelem Dei, quos priùs dixit Abrahæ filios per fidem: atque ita fideles complectitur, qui in eandem coaluerant Eccleſiam, tam ex Gentibus quàm ex Iudæis. Ex oppoſito ſolum genus & nomen iactat Iſrael carnis, de quo diſſerit ad Rom.9.b.6.

17 *Nemo faceſſat.)* Hîc ſibi autoritatem ſumit ad coercendos aduerſarios. nam quaſi pro iure ſuperioris poteſtatis hoc pronuntiat, Deſinant me impedire in curſu meæ prædicationis. Paratus enim erat omnium cauſa ſubire moleſtias: ſed non vult interpellari contradictionibus. Ergo *Moleſtiam exhibere*, eſt ſe opponere ad turbandum operis progreſſum. Dicit *In reliquus*: nempe præter nouam creaturam: hoc ſenſu, Mihi vnum ſufficit: reliqua nihil ad rem quum pertineant, mihi curæ non ſunt. nemo igitur de his quæſtionem mihi moueat. Ac ſe extollit ſupra vniuerſos mortales, nemini concedens vt ſuum miniſterium impugnet. Ad verbum eſt, reliqui vel reſidui: quod Eraſmus, meo iudicio, perperam ad tempus tranſtulit. *Ego enim ſtigmata.* Oſtendit qua fiducia id ſibi autoritatis ſumat, nempe quia inſignia Chriſti geſtet in ſuo corpore. Quæ ſunt illa? nempe carceres & vincula, flagella, colaphi, lapidationes, probra denique omne genus, quæ pro Euangelii teſtimonio pertulerat. Nam ſicut malitiæ terrenę ſunt ſua decora, quibus militum virtutem Imperatores inſigniunt: ita dux noſter Chriſtus ſuis inſignibus ornat quorum egregia opera vſus eſt, vt inter alios emineant conſpicui. Sed multum hæc differunt ab illis prioribus. reſipiunt enim crucem: ideo ſunt ignominioſa coram mundo. quod etiam ſonat nomen Stigmatis. Nam ſtigmata ad verbum ſunt punctiones: ſed ita olim vocabantur notæ quæ vel barbaris ſeruis, vel fugitiuis, vel maleficis inurebantur. Propriè itaque loquutus eſt Paulus, quum iis notis ſe fulgere iactat, quibus inſignire præſtantiſſimos ſuos milites ſolet Chriſtus: hoc eſt, quæ fœdæ ſunt coram mundo & pudendæ, ſed coram Deo & Angelis cunctos mundi honores antecellunt.

18 *Gratia Chriſti cum ſpiritu veſtro.)* Ita gratiam illis precatur, vt non modò ſe liberaliter in eos effundat, ſed eam quoque vero animi ſenſu apprehendant. Tunc enim verè illa fruimur, dum ad ſpiritum noſtrum peruenit. rogandus ergo Deus, vt ſedem gratiæ ſuæ in animis noſtris paret. Amen.

IN EPISTOLAM PAVLI AD EPHESIOS

ARGVMENTVM.

EPHESVM vrbem fuiſſe Aſię minoris, nominibus multis celeberrimam, ſatis notum eſt. Qualiter autem illic ſibi Dominus populum acquiſierit Pauli opera, quódnam fuerit exordium Eccleſiæ, & quis progreſſus, Lucas in Actis refert. Ego hîc tantùm ea attingam quę ad Epiſtolę argumentum propriè ſpectant. Erudierat Epheſios Paulus in pura Euangelii doctrina. quum eſſet Romæ captiuus, ac videret eos opus habere cõfirmatiõe: ſcripſit hac de cauſa præſentem Epiſtolam. Primis autem tribus capitibus præcipuè verſatur in com-

in commendatione gratiæ Dei. nam ſtatim ab initio primi capitis poſt ſalutationem, de gratuita Dei electione diſſerit, vt ſe ideo nunc vocatos eſſe in regnum Dei agnoſcant, quia deſtinati fuerant ad vitam, antequam naſcerentur. Hîc autem refulget admirabilis Dei miſericordia, quòd ſalus hominum ex gratuita adoptione, tanquam ex vero & natiuo fonte, manat. Porrò quia obtuſiores ſunt hominum mentes, quàm vt tam ſublime arcanum capiant, conuertit ſe ad precationem: vt ad plenam Chriſti cognitionem Epheſios Deus illuminet. Secundo capite, vt gratiæ magnitudinem ex comparatione amplificet, reducit illis in memoriam quàm miſeri fuerint antequam ad Chriſtum eſſent vocati. Nunquam enim ſatis ſentimus quantum debeamus Chriſto, nec ſatis pro dignitate reputamus quanta ſint erga nos eius beneficia, niſi quum exaduerſo nobis ob oculos ponitur quàm infelix ſit extra ipſum noſtra conditio. Secunda amplificatio eſt, quòd Gentiles erant alieni à promiſſionibus vitæ æternæ, quibus Deus ſolos Iudæos dignatus fuerat. Tertio capite ſuum Apoſtolatum peculiariter Gentibus deſtinatum eſſe prædicat, vt qui extranei diu fuerint, nunc in Dei populum inſerantur. & quia res erat inſolita, ſuáque nouitate multorum animos turbabat, vocat Myſterium à ſeculis abſconditum: ſed cuius diſpenſatio fuerit ſibi cõmiſſa. Circa finem iterum precatur vt Deus imbuat Epheſios ſolida Chriſti intelligentia, nequid aliud ſcire appetant. Finis autem eſt, non tantùm vt tot beneficiorum memores gratos ſe Deo præſtent, ídque teſtētur ſe totos illi conſecrando: ſed magis vt omnem illis de ſua vocatione dubitationem eximat. Eſt enim veriſimile, veritum fuiſſe Paulum ne fidem eorum turbarent pſeudoapoſtoli, quaſi ex dimidio tantùm fuiſſent inſtituti. Fuerant enim Gentiles, & purum Chriſtianiſmum amplexi, nihil de cæremoniis, nihil de Circunciſione audierant. At verò qui Legem ingerebant Chriſtianis, clamitabant omnes profanos eſſe qui non eſſent per Circunciſionem Deo initiati. nam hæc communis erat eorum cantilena, neminem debere cenſeri in populo Dei, niſi circunciſum: ſeruandos eſſe omnes ritus à Moſe præceptos. Ideo Paulum calumniabantur, quòd Gentibus peræquè ac Iudæis Chriſtum faceret communem: & eius Apoſtolatũ aſſerebant eſſe cæleſtis doctrinæ profanationem, quòd fœdus gratiæ impuris hominibus, ſine delectu proſtitueret. Ergo ne talibus calumniis imperiti Epheſii labaſcerent, illis ſubuenire voluit. Itaque quum tam diligenter ideo vocatos ad Euangelium fuiſſe diſputat, quia electi fuerint ante mundi creationem: exaduerſo prohibet ne temere ſibi allatum fuiſſe Euangelium exiſtiment hominis voluntate, aut aduolaſſe fortuitò: quia nihil aliud fuerit Chriſti prædicatio apud eos, quàm æterni illius decreti publicatio. Quum prioris vitæ infelicem ſtatum ob oculos ponit, ſimul admonet, raram & admirabilem Dei miſericordiam fuiſſe, quòd ex tam profundo gurgite emerſerint. Quum de Apoſtolatu ſibi erga Gentes mãdato concionatur, confirmat eos in recepta ſemel fide: quia Diuinitus fuerint in Eccleſiæ communionẽ aſciti. Tametſi ſingulę ſententiæ quę hîc habentur, totidem ſunt exhortationes, quibus ad gratitudinem ſtimulari debebant Epheſii. Quarto capite rationem deſcribit, qua Dominus Eccleſiam ſuam gubernat ac tuetur, nemoe per Euangelium quod ab hominibus prædicatur. vnde ſequitur, non aliter poſſe conſeruari in ſua integritate: & hunc ſcopum eſſe veræ perfectionis. Proinde conſilium Apoſtoli, eſt commendare Epheſiis miniſterium quo Deus inter nos regnat. Poſtea deſcendit ad fructus prędicationis: nẽpe ad innocentiam & ſanctitatem omniáque pietatis officia. nec ſolùm in genere præcipit quę debeat eſſe Chriſtianorum vita, ſed particulares etiam pręceptiones admiſcet, quæ ex propria vniuſcuiuſque vocatione pendent.

IN EPISTOLAM PAVLI AD EPHESIOS COMMENTARIVS.

CAPVT I.

PAVLVS Apoſtolus Ieſu Chriſti per voluntatem Dei, ſanctis omnibus qui ſunt Epheſi, & fidelibus in Chriſto Ieſu,

2 *Gratia vobis & pax à Deo Patre noſtro, & Domino Ieſu Chriſto.*

3 *Benedictus Deus & Pater Domini noſtri Ieſu Chriſti, qui benedixit nos in omni benedictione ſpirituali, in cæleſtibus Chriſto:*

4 *Quemadmodum elegit nos in ipſo ante mundi creationem, vt ſimus ſancti & inculpati in conſpectu ſuo per charitatem:*

5 *Qui prædeſtinauit nos in adoptionem per Ieſum Chriſtum in ſeipſo, ſecundum beneplacitum voluntatis ſuæ,*

6 *In laudem gloriæ gratiæ ſuæ, qua nos gratos habuit in dilecto.*

1 *Paulus Apoſtolus.*) Quando eadem ferè, aut ſaltem non multùm diuerſa in omnibus Epiſtolis, ſalutationis forma vtitur: ſuperuacuum eſſet hîc repetere quę alibi dicta ſunt. Apoſtolum ſe vocat Ieſu

Chriſti. nam legatione pro illo funguntur omnes quibus datum eſt miniſterium reconciliationis. Quanquam nomen Apoſtoli magis eſt ſpeciale. neque enim quiuis Euangelii miniſter, protinus etiam eſt Apoſtolus: vt videbimus infrà 4.b. 11. verùm de hac re plura ad Galatas. Addit, *Per voluntatem Dei*: quia nemo ſibi honorem ſumere debet, ſed expectanda Dei vocatio, quæ legitimos miniſtros ſola facit: atque ita Dei autoritatem improborum ſuſurris opponens, anſam temerariis litibus præcidit. *Sanctos* nominat eoſdem quos poſtea *Fideles in Chriſto*. ergo nemo fidelis, niſi qui etiam ſanctus: & nemo rurſum ſanctus, niſi qui fidelis, Maior pars Græcorum exemplarium non habet *Omnibus*: quod tamen delere nolui, quia alioqui ſubaudiendum eſt.

3 *Benedictus Deus.*) Magnificè extollit Dei gratiam erga Epheſios, vt ad gratitudinem excitet eorum corda, imò tota inflammet, occupet atque impleat hac cogitatione. Nam qui tam effuſam in ſe agnoſcunt Dei bonitatem, vt nihil deſit ad ſolidum complementum, & in hac meditatione ſe aſſiduè exercent: ij nunquam admittent nouas doctrinas, quæ obſcurent illam ipſam gratiam quam in ſe efficaciter iam ſentiunt. Ergo finis Apoſtoli fuit, Diuinæ erga Epheſios gratiæ magnitudinem prædicando, eos armare, ne fidem ſuam concuti ſinerent à pſeudoapoſtolis: quaſi dubia eſſet ipſorum vocatio, & alia ſalutis ratio quærenda. ſimul autem docet in quo conſiſtat plena ſalutis certitudo, nempe quum Deus per Euangelium, nobis ſuum amorem patefacit in Chriſto. Verùm quo maior confirmatio accedat, ad primã cauſam eos reuocat, & quaſi fontem: nempe æternam electionem Dei, qua, nondum nati, adoptamur in filios: vt ſciant æterno Dei & immutabili decreto ſe ſaluos fuiſſe factos, non fortuito aliquo caſu aut repentina occaſione. Verbum autem *Benedicendi*, hîc variè accipitur, prout vel ad Deum refertur, vel ad homines. reperio autem quadruplicem ſignificationem in Scriptura. Noſtra erga Deum benedictio, laudis eſt, dum eius beneficentiam prædicamus. Deus autem nobis dicitur benedicere, quum felicem rebus noſtris dat ſucceſſum, & nos ſua beneficentia proſequitur, ita vt bene & proſperè ſit nobis. ratio eſt, quia ſolo eius nutu beati ſumus. ideo notanda eſt loquutio, qua eleganter exprimit quantum ſubſit virtutis in ſolo eius verbo. Homines ſibi mutuò benedicunt precando. Sacerdotalis benedictio erga Eccleſiam & vnumquenque fidelium, vltra precationem hoc quoque habet, quòd teſtimonium & quaſi pignus eſt Diuinæ benedictionis. quia hæc legatio Sacerdotibus eſt commiſſa, vt benedicant in nomine Domini. Paulus ergo hîc Deum benedicit laudis confeſſione, quia *Nos benedixerit*, hoc eſt locupletauerit omni benedictione vel gratia. Non repugno Chryſoſtomo quin epithetum *Spiritualis* contineat tacitam antitheſin inter Moſaicam & Chriſti benedictionem. Lex enim habuit ſuas benedictiones, ſed perfectio non eſt niſi in Chriſto: quia hîc perfecta eſt reuelatio regni Dei, quæ nos rectà in cælum ducit. proinde nihil opus figuris, vbi corpus ipſum eſt exhibitum. Quum dicit, *In cæleſtibus*, non multum refert ſubaudias Locis an Bonis. Tantùm voluit indicare præſtantiam gratiæ quæ per Chriſtum nobis confertur: quia ſcilicet non in mundo, ſed in cælo & vita æterna nos faciat beatos. Habet quidem religio Chriſtiana (vt alibi docet) promiſſiones non futuræ vitæ modò, ſed etiam præſentis: ſcopus tamẽ eſt ſpi-
1.Tim.4.c.8. ritualis felicitas: ſicuti Chriſti regnum eſt ſpirituale. Chriſtum opponit Iudaicis omnibus ſymbolis, quibus incluſa fuit benedictio ſub Lege. nam vbi Chriſtus, illic ſuperuacua ſunt ea omnia.

4 *Quemadmodum nos elegit.*) Hîc fundamentum & primam cauſam tam vocationis noſtræ quàm bonorum omnium quæ à Deo percipimus, facit æternam eius electionem. Ergo ſi cauſa quæritur cur nos in Euangelii participationem vocauerit Deus, cur tot beneficiis quotidie nos dignetur, cur nobis cælum aperiat: ſemper redeundum eſt ad iſtud principium, Quia ſcilicet antequam mundus eſſet, nos elegit. Porrò ex ipſo tempore colligendum eſt, gratuitam eſſe electionem. nam quæ potuit noſtra eſſe dignitas, aut quódnam extitit noſtrum meritum, antequam mundus eſſet conditus? Puerile enim eſt cauillum illud ſophiſticum, Nò ideo nos electos eſſe quia iam eſſemus digni, ſed quia dignos fore Deus præuidebat. Perditi enim omnes ſumus in Adam. itaque niſi electione ſua redimat nos Deus ab interitu, nihil aliud præuidebit. Eodem argumento vtitur ad Romanos capite 9.c.11, de Iacob & Eſau loquens: Priuſquam nati eſſent, inquit, aut aliquid boni aut mali egiſſent. Exciperet Sorbonicus aliquis ſophiſta, acturos fuiſſe, idque Deo fuiſſe præcognitum. Atqui fruſtra hoc excipitur de hominibus natura corruptis, in quibus nihil cerni poteſt niſi exitii materia. Secundò confirmat gratuitam eſſe electionem quum addit, *In Chriſto*, nam ſi in Chriſto ſumus electi, ergo extra nos: hoc eſt, non intuitu dignitatis noſtræ, ſed quoniam adoptionis beneficio cæleſtis Pater nos inſeruit in Chriſti corpus. denique Chriſti nomen, omne meritum excludit, & quicquid ex ſe habent homines nam ex quo dicit nos in Chriſto electos, ſequitur, indignos fuiſſe in nobis. *Vt ſimus ſancti.* Finem proximum notat, ſed non præcipuum. neque enim abſurdum eſt, eiuſdem rei duplicem eſſe finem. Quemadmodum ædificandi finis eſt, vt ſit domus: finis tamen ille eſt proximus. vltimus autem eſt habitandi commoditas. Hoc ideo fuit obiter attingendum, quia Paulus ſtatim alterum finem ponet, gloriam Dei. verùm nihil eſt repugnantiæ: ſiquidem gloria Dei ſummus eſt finis, cui noſtra ſanctificatio ſubordinatur. Cæterùm hinc colligere licet, ſanctitatẽ, innocentiam, & quicquid virtutis eſt in hominibus, fructum eſſe electionis. Itaque expreſſiùs etiamnũ hac particula euertit Paulus omnem meriti conſiderationem. nam ſiquid præuideret in nobis Deus electione dignum, omnino contrarium quàm hîc legitur, dicendum fuit. etenim ſignificat, totum id quod ſanctè & innocenter viuimus, ex electione Dei manare. Vnde igitur fit vt alii piè viuant in timore Domini, alii ſecurè ſe proſtituant ad omnem nequitiam? certè ſi Paulo fides habetur, non alia eſt cauſa, niſi quòd hi ingenium ſuum retinent, illi ad ſanctitatem electi ſunt. Cauſa certè non eſt poſterior ſuo effectu: ergo electio à iuſtitia operum non pendet, cuius ipſam eſſe cauſam teſtatur hîc Paulus. Præterea hoc membro ſignificat electionem non dare licentiæ occaſionem hominibus: quemadmodum impii blaſphemant, Viuamus ſecurè vt libuerit: nam impoſſibile eſt nos perire ſi electi ſumus. Paulus autem reclamat, perperam ſeparari vitæ ſanctitatem à gratia electionis: quia eoſdem vocat Deus, & iuſtificat quos elegit. Quòd autem olim Cathari, Cæleſtini & Donatiſtæ ex his verbis inferebãt, poſſe nos in hac vita perfectos

eſſe,

eſſe,nihil habet ponderis. Hæc enim eſt meta, ad quam toto vitæ curriculo contendimus. itaque nunquam ad eam pertingemus,niſi confecto noſtro ſtadio. Vbi ſunt qui prædeſtinationis doctrinam horrent ac fugiunt tanquam inextricabilem labyrinthum?imò qui non modò inutilem,ſed propè noxiam exiſtimant?atqui nulla eſt pars doctrinæ vtilior, modò ritè & ſobriè tractetur: nempe qualiter hîc tractatur à Paulo,dum in ea immenſamDei bonitatem conſiderandam nobis proponit,& ad gratiarũ actionem incitat. Hic enim verus fons eſt vnde haurienda eſt Diuinæ miſericordiæ cognitio:quia in aliis omnibus tergiuerſentur homines, electio illis os obſtruit, nequid ſibi arrogare auſint vel queant. Sed meminerimus quorſum hìc de prædeſtinatione Paulus diſputet,ne aliosfines in diſputationibus noſtris ſpectando,periculoſè erremus. *In conſpectu ſuo per charitatem.* Sanctitas in conſpectu Dei eſt puræ conſcientiæ: quia non decipitur externo fuco,vt homines, ſed fidem reſpicit: hoc eſt cordis veritatem. Dilectionis nomen ſi ad Deum referas, ſenſus erit, Deum ſolo erga humanum genus amore fuiſſe inductum vt nos eligeret. mihi tamen magis placet cum propinquiore coniungi, vt denotet perfectionem fidelium in charitate ſitam eſſe: non quia Deus requirat ſolam charitatem, ſed quia probatio ſit timoris Dei, & obedientiæ erga totam Legem.

5 *Qui prædeſtinauit.*) Quæ ſequuntur,adhuc magis augent commendationem Diuinæ gratiæ. Diximus in quẽ finem Paulus tam ſedulò inculcaret Epheſiis Chriſtum, gratuitã in eo adoptionem, & æternam electionem quæ præceſſit. verùm quia nullus eſt locus in quo magnificentiùs prædicetur Dei miſericordia,dignus eſt quem in primis obſeruemus. In hoc mẽbro tres ſalutis noſtræ cauſas exprimit: quartam paulò poſt ſubnectet. Cauſa efficiens eſt beneplacitum voluntatis Dei:cauſa materialis eſt Chriſtus: cauſa finalis,laus gratiæ. nunc videamus quid de vnaquaque dicat. Ad primam pertinet hoc totum complexum:Deus in ſeipſo ſecundum beneplacitum voluntatis ſuæ prædeſtinauit nos in adoptionem,& gratos habuit ſua gratia. In verbo Prædeſtinandi iterum ordo notandus eſt.nondum tunc eramus:ergo nullum extabat noſtrum meritum.non igitur à nobis,ſed à ſolo Deo profecta eſt ſalutis noſtræ cauſa. Paulus tamen nondum his contentus, addit *In ſeipſo.* eſt quidem Græcè εἰς αὐτὸν: ſed perinde valet atque ἐν αὐτῷ. quo ſignificat, Deum non quæſiiſſe extra ſeipſum cauſam: ſed quia ita voluerit, nos prædeſtinaſſe. Verùm clarius etiamnum quod mox ſequitur, *Secundum beneplacitum voluntatis.* Sufficiebat Voluntas:ſolet enim eam Paulus externis omnibus cauſis opponere, quibus Deum prouocari vulgò exiſtimant. ſed nequid ambiguitatis maneret,oppoſuit Beneplacitum: quod nomen omnia merita diſertè excludit. Ergo Dominus nos adoptando,non reſpicit quales ſumus, nec cõciliatur nobis vlla perſonæ noſtræ dignitate: ſed vna illi cauſa eſt beneplacium æternum,quo nos prædeſtinauit. Quomodo ſophiſtas non pudet alios reſpectus miſcere, quum Paulus tam diligenter prohibeat aliud quàm ſolum Dei beneplacitum intueri?Tandem nequid deeſſet,addidit verbum ἐχαρίτωσεν ἐν χάριτι. quo ſignificat,gratuito,non mercenario amore Deum nos complecti nunc & habere acceptos:ſicuti nondum natos, aliud quàm à ſeipſo non prouocatus, elegit. Cauſam tamen materialem tam electionis æternæ, quam nunc patefacti amoris, ponit *Chriſtum*,quem *Dilectum* nominat: vt ſciamus Dei amorem in nos ab illo diffundi. proinde ideo dilectus eſt,vt nos reconciliet. Summum & vltimum finem mox adiungit, glorioſam laudem eius tantæ gratiæ. Quiſquis ergo hanc gloriam obſcurat,æternum Dei conſilium euertere nititur. talis eſt ſophiſtarum doctrina,quæ omnia ſurſum deorſum verſat,ne vni Deo in ſolidum tota ſalutis noſtræ gloria tribuatur.

7 ***In quo habemus redemptionem per ſanguinem eius, remiſſionem peccatorum, ſecundum diuitias gratiæ eius,***

8 ***Qua exundauit in nos in omni ſapientia & prudentia:***

9 ***Patefacto nobis arcano voluntatis ſuæ, ſecundum beneplacitum ſuum, quod in ſeipſo propoſuerat.***

10 ***In diſpenſationem plenitudinis temporum: vt recolligeret omnia in Chriſto,tam quæ in cælis ſunt,quàm quæ ſuper terram in ipſo.***

11 ***Per quem etiam in ſortem adſciti ſumus, prædeſtinati ſecundum propoſitum eius, qui omnia efficit ſecundum conſilium voluntatis ſuæ:***

12 ***Vt ſimus in laudem gloriæ ipſius,nos qui antè ſperauimus in Chriſto.***

7 *In quo habemus.*) Hoc ad cauſam materialem adhuc pertinet. nam exponit qualiter Deo reconciliati fuerimus per Chriſtum: nempe quia morte ſua Patrem nobis placauit. Ergo ſemper ad Chriſti ſanguinem conuertere animos oportet,dum in eo gratiã quærimus. Dicit autem, Sanguine Chriſti redemptionem nobis eſſe partam, quam Remiſſionem peccatorum appoſitiuè nuncupat quo ſignificat, ideo nos redemptos eſſe,quia non imputentur nobis peccata. Inde enim eſt gratuita iuſtitia, qua accepti ſumus Deo,per quam à diaboli & mortis vinculis ſoluimur. Notanda igitur diligẽter eſt iſta appoſitio, quę redemptionis modum definit. quandiu enim manemus obnoxij Dei iudicio, miſeris vinculis conſtricti ſumus. ideóque ſolutio à reatu inæſtimabilis eſt libertas. *Secundum diuitias.* Iterum redit ad cauſam efficientem: ideo nobis datum eſſe redemptorem Chriſtum, quia Deus benefaciendo largus eſt. Diuitias autem hîc ad amplificationem ponit, ſicuti & verbum *Exundandi.* Adeò ſibi non poteſt in extollẽda Dei bonitate ſatisfacere,vt totas hominum mentes eius admiratione abſorbeat.atque vtinam hac quam commendat gratiæ opulentia, penitus imbutæ fuiſſent hominum mentes. quia locum non reperiſſent ſatisfactionum commenta, & tales nugæ quibus perſuaſus fuit mundus ſeipſum redimere:acſi areſceret Chriſti ſanguis, niſi aduentitiis ſubſidiis adiutus.

8 *In omni ſapientia.*) Iam ad cauſam formalem deſcendit, nempe ad Euangelii prædicationem, per quam in nos exundat Dei bonitas. nam fide nobis communicatur Chriſtus,per quem ad Deum perueni-

G. j.

mus, per quem fruimur adoptionis beneficio. Porrò Euangelium ornat ſplendidis titulis Sapientiæ & *prudentiæ*, vt contrarias omnes doctrinas deſpiciant Epheſij. nam hoc colore ſe inſinuabant pſeudoapoſtoli, ſublimius ſe quiddã afferre traditis à Paulo rudimentis. Et diabolus etiam quò fidem noſtram labefactet, quantum poteſt, Euangelio detrahere molitur. contrà Euangelij autoritas adſtruitur à Paulo, vt ſecurè in eo acquieſcant fideles. Omni ſapientia plenam aut perfectam ſignificat. Quia autem quoſdam terrebat nouitas, huic etiam errori tempeſtiuè occurrit, dum vocat *Arcanum Diuinæ voluntatis*: ſed tamen Arcanum quod nunc Deus patefacere voluerit. Quemadmodum autem priùs electionis cauſam Dei beneplacito adſcripſit, ita etiam nunc eandẽ ſtatuit cauſam in vocatione: vt agnoſcant Epheſij Chriſtum ſibi innotuiſſe, & prædicatum Euangelium: non quia promeriti quicquam tale fuerint, ſed quia Deo placuerit.

9 *Quòd in ſeipſo propoſuerat In diſpenſationem.*) Prudẽter ſingula ordine ſuo digerit. quid enim æquius quàm ſoli Deo nota eſſe ſua conſilia, quæ homines lateant quandiu apud ſe ea tenere vult? rurſus verò in eius arbitrio ac poteſtate eſſe, tempus præfigere quo in hominum notitiam veniant? vtrunque igitur docet, fuiſſe hactenus abſconditum illud de adoptãdis Gentibus decretum in Dei mente: ſic tamen vt penes ſe contineret vſque ad tempus reuelationis. Siquis nunc conqueratur rem eſſe nouam & inſolentem, quòd in Eccleſiam cooptantur qui alieni fuerant à Deo: nónne iniquus eſt qui Deo nihilo plus ſcire permittat quàm hominibus? Nequis autem quærat cur nunc potius quàm alio quouis tempore: hanc curioſitatem anteuertit, Præſtitutum à Deo *Tempus* vocans, *Plenitudinis*, hoc eſt maturum & opportunum. quemadmodum ad Galatas capite 4.a.4 Coerceat igitur ſe humana audacia, & in æſtimandis rerum vicibus, Dei prouidentiæ ſe ſubiiciat. eodem ſpectat verbum Diſpenſationis. nam ex Dei iudicio pendet legitima rerum omnium adminiſtratio.

10 *Vt recolligeret.*) Vetus interpres habet inſtaurare. Eraſmus addidit ſummatim. ego verbi Græci ἀνακεφαλαιώσασθαι propriam ſignificationem retinere malui, quia contextui meliùs congruebat. Voluit enim, meo iudicio, docere Paulus, omnia extra Chriſtum diſſipata, per ipſum in ordinem redacta eſſe. Et ſanè extra Chriſtum quid in mundo cernere licet præter meras ruinas? nam quum alienati à Deo ſimus per peccatum, quî fieri poteſt vt non ſimus miſerum in modum palati ac diſiecti? Hic enim rectus eſt ſtatus creaturarum, vt Deo adhæreant. talem ἀνακεφαλαίωσιν, quæ nos in ordinem rite compoſitum reſtitueret, Apoſtolus in Chriſto dicit fuiſſe factam. Siquidem in eius corpus coaleſcendo, & Deo vnimur, & inter nos mutuò ſumus coniuncti: denique ſine Chriſto totus mundus eſt quaſi deforme chaos & horrenda confuſio. Solus ipſe nos colligit in veram vnitatem. ſed cur cæleſtes creaturas ponit in hoc numero? neque enim vnquam Angeli fuerunt à Deo ſeparati: proinde nec diſperſi. Alij ſic exponunt, Angelos ideo dici collectos, quia illis coadunati fuerint homines, vt pariter vtrique Deo coniuncti, in hac beata vnitate communem beatitudinem obtineant. quemadmodum totum ædificium inſtauratum dicere ſolemus, quod multis partibus vel ruinoſum vel collapſum erat, etiamſi aliquæ partes integræ ſtarent. Hoc quidem verũ eſt. nihil tamen impedit quominus Angelos quoque dicamus recollectos fuiſſe, non ex diſſipatione, ſed primùm vt perfectè & ſolidè adhæreãt Deo: deinde vt perpetuum ſtatum retineant. Quæ enim proportio creaturæ ad Creatorem, niſi intercedat Mediator? quatenus verò ſunt creaturæ, niſi Chriſti beneficio eximerentur, mutationi eſſent obnoxij & defectioni: ac propterea nec æternùm beati. quis ergo neget tam Angelos quàm homines, in firmum ordinem Chriſti gratia fuiſſe redactos? homines enim perditi erant: Angeli verò non erant extra periculũ. Vtroſque igitur Chriſtus in corpus ſuum coadunando, Deo Patri coniunxit, vt vera harmonia in cælo & in terra conſtaret.

11 *Per quem etiam.*) Nũc diſtributione vti incipit: hactenus de omnibus electis loquutus eſt in genere. nunc de ſe & Iudæis loquitur: vel ſi mauis, de omnibus, qui erãt veluti Chriſtianiſmi primitiæ: deinde ad Epheſios deſcendit. Hoc porrò ad ipſorum confirmationẽ non parum facit (de Epheſiis loquor) quòd eos ſibi & reliquis fidelibus accenſet, qui erant tanquam primogeniti in Eccleſia: acſi diceret, Eadem eſt piorum omnium conditio cum veſtra. nos enim quos primo loco vocauit Deus, acceptum hoc ferimus æternæ eius electioni. Ita omnes à primo (vt loquuntur) ad vltimum, mera gratia ſalutem adeptos docet: quia gratis ſecundum æternam electionem adoptati fuerint. *Qui omnia efficit.* Notanda eſt periphraſis, qua deſcribit Deum omnia ſolum ita agentem ſuopte cõſilio, vt nihil homini relinquat. nulla igitur ex parte homines admittit in huius laudis ſocietatem, quaſi aliquid de ſuo adferrent. Nihil enim extra ſe reſpicit Deus, quo flectatur ad nos eligendos: quandoquidem ſolum illi propriæ voluntatis decretum, cauſa eſt eligendi, & quidem intrinſeca, vt vocant: quo refellitur eorum error, imò væſania, qui niſi rationem perſpiciant in Dei operibus, eius conſilio obſtrepere non deſinunt. Finem iterum repetit, *Vt ſimus in laudem*, &c. quia tunc demum illuſtratur in nobis Dei gloria, ſi nihil ſimus quàm vaſa eius miſericordiæ. Ac nomen Gloriæ, κατ᾽ ἐξοχὴν, peculiariter eam ſignificat, quæ elucet in Dei bonitate. nihil enim magis eſt illi proprium in quo glorificari velit, quàm bonitas.

13 *In quo vos etiam, audito ſermone veritatis, Euangelio ſalutis veſtræ: in quo etiã poſtquam credidiſtis, obſignati eſtis Spiritu promiſsionis ſancto,*

14 *Qui eſt arrhabo hæreditatis noſtræ, in redemptionem acquiſitæ poſſeſsionis, in laudem gloriæ eius.*

Hîc ſocios ſibi & reliquis, qui veluti primitiæ erant, Epheſios adiungit. nam ſimiliter eos in Chriſto ſperaſſe dicit. Huc autem ſpectat, vt oſtendat eandem eſſe vtriſque fidem. ideo repetendum eſt verbum Speraſtis. Poſtea ſubiicit quomodo ad ſpem illam adducti fuerint, nempe per Euangelii prædicationem. Duplici autem epitheto Euãgelium ornat, quòd ſit ſermo veritatis, & quòd Epheſiis fuerit ſalutis inſtrumentum. Hæc duo epitheta diligenter obſeruanda ſunt, nam quum nihil magis moliatur Satan, quàm vt vel contemptu Euangelij, vel dubitatione mentes noſtras imbuat: duobus clypeis nos hîc Paulus munit,

munit, quibus vtranque tẽtationem propulſemus. ergo aduerſus omnes dubitationes hoc teſtimonium opponere, Euangelium non modò certam eſſe veritatem, quæ fallere nequit: ſed κατ' ἐξοχὴν vocari *Sermonem veritatis*, quaſi extra ipſum nulla eſſet propriè veritas. deinde nequo vnquam vel contemptu vel tædio ſolicitemur, occurat quæ ſit eius vis & effectus: hoc eſt, quòd ſalutem nobis afferat. quemadmodũ alibi docet, eſſe Dei potentiam in ſalutem credentibus. quanquam hîc plus exprimit. ſignificat enim experimento hoc perceptum fuiſſe ab Epheſiis, quia ſalutis facti fuerint compotes. Miſeri igitur, qui per multas ambages vagando ſe fatigant, ſicuti mundus ex magna parte, Euangelio poſthabito ſe erraticis commentis oblectat. quia diu diſcendo, nũquam ad ſcientiam veritatis peruenient, nec vitam reperient. Beati autẽ qui Euangelium amplexi, in eo conſtanter manent: quum indubia ſit veritas & vita. *Rom.1.b.16.*

13 *In quo etiam poſtquam credidiſtis.*) Probatio illius certitudinis quam Euangelio tribuerat. quo enim magis idoneo ſponſore confirmari poteſt, quàm Spiritu ſancto? perinde ergo valet hoc acſi dixiſſet, Quòd Euangelium nuncupaui Sermonem veritatis, id non probabo vobis hominum autoritate: quia autorem habetis ipſum Dei Spiritum, qui eius fidem in cordibus veſtris obſignat. Eſt autẽ elegans ſimilitudo à ſigillis ſumpta, quibus inter homines tollitur ambiguitas. Sigillis enim authẽtica redduntur tam diplomata quàm teſtamenta. ſigillum quoque olim in literis præcipua nota erat, vnde agnoſcerentur. denique ſigillum eſt quod genuina & certa ab adulterinis & ſuppoſititiis diſcernit. Hoc officium Spiritu ſancto tribuit Paulus, non hîc tantùm, ſed infrà etiam quarto capite, ſicuti & 2. Corinth. cap. 1. d 26. Neque enim ea nobis animi firmitudo conſtat, vt veritas Dei aduerſus omnes Satanæ tentationes apud nos præualeat, donec Spiritus ſanctus in ea nos confirmauerit. Vera igitur perſuaſio, quam de verbo Dei, de ſalute ſua, de tota religione habent fideles: non eſt ex ſenſu carnis, non ex humanis aut philoſophicis rationibus, ſed ex Spiritus obſignatione, qui illorum conſcientias ita reddit certiores, vt dubitationem omnem eximat. Caducum enim ac inſtabile eſſet fidei fundamentum, ſi in humana ſapientia locatum eſſet. ergo ſicuti prædicatio inſtrumentum eſt fidei, ita Spiritus ſanctus facit vt prædicatio ſit efficax. Sed videtur hîc Spiritus obſignationem, fidei ſubiicere: quod ſi verum eſt, fides illam præcedit. Reſpondeo, duplicem eſſe effectum Spiritus in fide, ſicuti fides duabus præcipuè partibus continetur. nam & mentes illuminat, & animos confirmat. Initium fidei, eſt notitia: conſummatio, eſt fixa & ſtabilis perſuaſio, quæ contrariã dubitationem nullam admittat. Vtrunque opus eſt Spiritus, vt dixi. Proinde non mirum eſt ſi dicat Paulus, non ſolùm fide percepiſſe Epheſios Euangelij veritatem, ſed in ea fuiſſe ſigillo Spiritus ſancti confirmatos. hac ratione appellat *Spiritũ promiſsionis*: ab effectu ſcilicet. Facit enim ne fruſtra nobis offeratur ſalutis promiſſio. nam ſicut Deus verbo ſuo promittit ſe nobis fore in Patrem: itá Spiritu ſuo teſtimoniũ adoptionis ſuæ nobis reddit.

14 *Qui eſt arrhabo.*) Hoc quoque epitheto bis vtitur in ſecũda ad Corinthios, primo & quinto capite. Similitudo ſumpta eſt à contractibus, qui arrha data ſic ſtabiliuntur, vt non ampliùs locus ſit pœnitentię. Ita, accepto Dei Spiritu, promiſſiones Dei ratas habemus, nec timemus periculum retractationis. non quia Dei promiſſiones per ſe infirmæ ſint: ſed quia niſi Spiritus teſtimono ſuffulti, nunquam in illis ſecurè acquieſcimus. Eſt igitur Spiritus nobis arrhabo hæreditatis noſtræ, hoc eſt, vitæ æternæ in redemptionem: hoc eſt, quouſque veniat dies plenæ redemptionis. Quãdiu enim ſumus in mundo, quia ſub ſpe militamus, opus habemus hac arrha: vbi autem poſſeſſio ipſa exhibita fuerit, iam ceſſabit neceſſitas & vſus arrhæ. nam eouſque valet arrhæ ſymbolum, dum vtrique ſatisfactum fuerit contractui. ideo infrà capite quarto, g. 30. dicet, Vſque in diem redemptionis. Loquitur autem de die iudicii. nam etſi iam Chriſti ſanguine redempti ſumus, nondum tamen huius redemptionis fructus extat: quia omnis creatura adhuc ingemiſcit, cupiens à corruptione eximi. Nos etiam qui primitias Spiritus accepimus, ad eandem liberationem votis ferimur: quia nõdum eam ſumus adepti, niſi ſpe. fruemur autem re ipſa, quum Chriſtus in iudicium apparuerit. Hoc ſenſu vocabulum *Redemptionis* capit Paulus ad Romanos cap. 8. e. 23. & Dominus quũ dicit, Attollite capita veſtra, appropinquat redemptio veſtra. περιποίησις, quam Latinè vertimus, Acquiſitam hæreditatem, non eſt regnum cælorum aut beata immortalitas, ſed ipſa Eccleſia. Eſt autem hoc additum ad eorum conſolationem, ne graue ſit illis expectationẽ ſuam fouere vſque ad diem aduentus Chriſti, ne indignum reputent, ſi nondum hæreditatis ſibi promiſſæ ſint compotes: quum hæc vniuerſæ Eccleſiæ ſors ſit communis. *Luc.21.f.28.* *In laudem gloriæ.* Laus hîc, vt paulo antè, loco prædicationis capitur. Gloria eius latere interdum poteſt, vel eſſe obſcura. ideo dicit Paulus, Deum in Epheſiis documenta ſuæ bonitatis edidiſſe, vt gloria ſua decantetur, ac palàm illuſtris fiat. vnde ſequitur, inuidos eſſe, & obtrectatores gloriæ Dei quicunque Epheſiorum vocationi obtrectant. Quòd autem toties commemorationem gloriæ Dei repetit, non debet videri ſuperuacuum. nam de re infinita nihil poteſt dici immodicé. Præſertim valet hoc in commendanda Dei miſericordia, cuius ſenſum quiſquis verè pius erit, nunquam poterit verbis æquare. Itaque tam narrandis eius encomiis prõptas eſſe pias omnes linguas, quàm aures libenter audiendis apertas eſſe conuenit. hoc enim argumentum eſt, in quo ſi totam ſuam facundiam explicent tam Angeli quàm homines, magnitudini tamen longè cedent. Deinde obſeruemus, nullam eſſe magis validam refutationem ad obſtruenda impiorum ora, quàm ſi oſtenderimus gloriam Dei aſſeri à nobis, ab illis verò obſcurari.

15 *Quapropter ego etiam, audita fide quæ apud vos eſt in Domino Ieſu, & charitate erga omnes ſanctos,*

16 *Non ceſſo gratias agere pro vobis, memoriam veſtri faciens in orationibus meis:*

17 *Vt Deus Domini noſtri Ieſu Chriſti, Pater gloriæ, det vobis Spiritum ſapientiæ & reuelationis, in agnitione ipſius,*

18 *Illuminatos oculos mentis veſtræ, vt ſciatis quæ ſit ſpes vocationis ipſius, & quæ diuitiæ glo-*

riæ hæreditatis eius in ſanctis,

19 *Et quæ ſuperexcellens magnitudo potentiæ eius erga nos, qui credidimus ſecundum efficaciam potentiæ roboris eius.*

15 *Quapropter.)* Hæc gratiarum actio non modò teſtimonium amoris erat erga Epheſios, ſed etiam iudicii quod de illis habebat Paulus. nam ita coram Deo illis gratulabatur. quod illis perquam honorificum fuit. Nota autem, Paulum ſub fide & charitate ſummatim complecti totam Chriſtianorum perfectionem. Fidem dicit in Chriſto, quia proprius fidei ſcopus, & obiectum (vt vulgò dicunt) ipſe eſt. Charitas ad vniuerſos quidem mortales extendi debet: ſed hic peculiaris fit mentio *Sanctorum:* quoniam ab ipſis incipit charitas rite ordinata, deinde ad alios omnes deriuatur. Nam ſi Deum reſpicere debet charitas noſtra, quo quiſque propius ad eum accedit, eo ſuperiorem gradum obtinet.

16 *Memoriam veſtri.)* Gratiarum actioni, more ſuo, adiungit precationē, vt eos ſtimulet ad vlteriorem profectum. nam vtrunque neceſſe erat: vt intelligerent Epheſij rectum curſum ſe eſſe ingreſſos, ne ad nouum doctrinæ genus ſe reflecterent: & tamen ſibi longius pergendum eſſe ſcirent. nam ſpiritualiũ bonorum ſatietate nihil periculoſius. Ergo quantacunque excellentia polleamus, ſemper accedat proficiendi ſtudium. Sed quid optat Epheſiis Paulus? Spiritum ſapientiæ, & illuminatos cordis oculos: ánnon habebant? imò. ſed opus ſimul habebant incrementis, vt ampliore Spiritu donati, magíſque ac magis illuminati, certius & penitius tenerent quod iam tenebant. Nunquam enim tam liquida eſt piorum cognitio, quin adhuc aliqua veluti lippitudine laborent eorum oculi, & aliqua obſcuritate impediantur. Verùm ſingula verba expendamus: *Deus,* inquit, *Domini noſtri Ieſu Chriſti.* Ideo enim homo factus eſt ipſe Filius Dei, vt communem nobiſcum Deum haberet: quemadmodum teſtatur, Aſcendo ad Deum
Ioan.20.d.17. meum & Deum veſtrum. Atque hac ratione Deus eſt noſter, quia Deus eſt Chriſti, cuius membra ſumus. Hoc tamen ad humanam naturam pertinere meminerimus: vt eiuſmodi ſubiectio nihil æternæ eius Diuinitati deroget. Eundem vocat *Patrem gloriæ:* qui titulus ex priore emergit. elucet enim in eo glorioſa Dei paternitas, quòd Filium ſuum conditioni noſtræ ſubiecit, vt per ipſum fieret Deus noſter. Patrē gloriæ, pro Patre glorioſo, ex vſu linguæ Hebraicæ dici notum eſt. ideo hæc duo ſimul iungi non ineptè poſſunt, quòd ſit glorioſus Chriſti Pater: vt Dei nomen ſeorſum legatur: quod mihi non diſplicet. *Spiritus* verò *ſapientiæ & reuelationis* pro ipſa gratia capitur, quam Dominus per Spiritum ſuum nobis confert. eſt enim metonymica loquutio. Sed notemus, quæ dona ſunt Spiritus, nō eſſe naturæ dotes. ita cæci ſunt nobis oculi cordis, donec aperiantur à Domino. ſtultitia eſt ac ignorantia quicquid ſapimus, donec Spiritus magiſterio fuerimus edocti. denique vocationis Diuinæ cognitio, captum ingenii noſtri ſuperat, donec arcana reuelatione, Spiritus Dei eam nobis patefecerit. Vbi vertimus, *In agnitione ipſius,* legi etiam poteſt, In agnitione ſui: & vtrunque optimè quadrat. Nam qui nouit Filium, nouit & Patrem. ſed tamen quod ferebat relatiui proprietas, reddere malui. Cordis nomen quod poſuit Vetus interpres, in quibuſdam Græcis codicibus legitur: nec multum eſt momēti, quia Hebræi pro rationali animæ parte ſæpe vſurpant, licèt alioqui propriè voluntatem ſignificet, vel partem animæ appetitiuam, quia eſt ſedes affectuum. prætuli tamen quod magis erat vſitatum.

18 *Quæ diuitiæ.)* Rei excellentiam prædicat, vt ipſa comparatio nos admoneat quàm ſimus impares tam ſublimi notitiæ. neque enim parua res eſt Dei potentia. Eius autem magnitudinem exertam eſſe dicit erga Epheſios: neque id ſimpliciter, ſed cum exuperantia. Porrò hac ſemper incumbit vt vocationem ſuam proſequātur. Ideo magnificat Dei gratiam erga ipſos, ne cōtemptu aut faſtidio reſiliant. ſed interim monent nos tam ſplendida elogia, adeò non vulgare Dei opus ac donum eſſe fidem, vt ſatis pro dignitate celebrari nequeat. neque enim hyperbolas ſine delectu efflat Paulus: ſed vbi de fide agitur, quia res eſt mundo ſuperior, in admirationem cæleſtis potentiæ nos attollit.

19 *Secundum efficaciam, &c.)* Hoc aliqui referunt tantùm ad verbum Credendi, quod próximè præceſſit: ſed ego potius magnitudinem potentiæ complector, vt noua ſit amplificatio. acſi diceret: in illa magnitudine potentiæ apparuiſſe quāta ſit efficacia potentiæ roboris: vel ſi mauis, illam magnitudinem potētiæ, ſpecimen eſſe ac documentũ efficaciæ roboris. Superuacua videtur repetitio vocabuli δυνάμεως: ſed priore loco reſtringitur ad ſpeciem vnam: ſecundo autem generaliter capitur. Videmus vt ſibi nunquam ſatisfaciat Paulus in prædicanda noſtra vocatione. Et ſanè mirifica Dei virtus hîc ſe profert, quum à morte traducimur ad vitam: atque ex filiis gehennæ, filiis Dei, & vitæ æternæ hæredes efficimur. Stulti homines frigidam eſſe hyperbolen hoc loco putant: ſed qui variis conſcientiæ certaminibus, quibuſcum pij quotidie confligunt, ſunt exercitati, facilè agnoſcunt, nihil hîc ampliùs fuiſſe dictum quàm oportuerat. Nam qui pro rei dignitate nihil poſſit dici nimium, partim diffidentiæ noſtrę, partim ingratitudinis cauſa tam magnificè loquutus eſt Paulus. Nam aut nunquam ſatis dignè reputamus quantus ſit theſaurus qui nobis proponitur in Euangelio: aut ſi id verè ſentiamus, non poſſumus nobis perſuadere, eius nos eſſe capaces: quia nihil in nobis cernimus quod reſpondeat: quin potius aduerſa omnia. Ergo Paulus tam in eo elaborauit, vt regni Chriſti gloriam extolleret apud Epheſios, quàm vt ſerio Diuinæ gratiæ ſenſu afficeret eorum animos. Ne autem propriæ indignitatis reſpectus eos deiiceret, reuocat eos ad cōſiderandam Dei potētiam: acſi diceret, eorum regenerationem opus eſſe Dei: neque id vulgare, ſed in quo immenſam ſuam virtutem mirabiliter declarauerit. Cæterùm inter tria nomina quæ hîc poſuit hoc intereſt, quòd *Robur* eſt quaſi radix: *Potentia* autem, arbor: *Efficacia,* fructus. eſt enim extenſio Diuini brachij, quę in actum emergit.

20 *Quam exeruit in Chriſto, dum illum excitauit à mortuis, & ſedere fecit in dextera ſua, in cæleſtibus,*

21 *Super omnem principatum, & poteſtatem, & virtutem, & dominationem, & omne nomen*

quod

quod nominatur, non tantùm in ſeculo hoc, ſed etiam in futuro.
22 *Et omnia ſubiecit pedibus eius, & ipſum poſuit caput ſuper omnia Eccleſiæ,*
23 *Quæ eſt corpus eius, & complementum eius, qui omnia in omnibus adimplet.*

20 *Quam exeruit in Chriſto.)* Verbum Græcum eſt, ἐνήργηκεν, vnde ἐνέργεια. perinde acſi Latinè dicas, Secundum efficaciam quam effecit. Sed ego tranſtuli, idem valet, & minus eſt durum. Meritò autem hîc nos potentiam illam in Chriſto intueri iubet. nam in nobis adhuc latet: quia virtus Dei in infirmitate perficitur. In quo enim filios mundi præcellimus, niſi quòd videtur noſtra conditio aliquanto deterior? Peccatum quidem etiamſi non regnet, adhuc tamen in nobis habitat, mors adhuc viget. Beatitudo ſub ſpe incluſa, non perſpicitur à mundo. virtus Spiritus, res eſt carni & ſanguini incognita: interim mille ærumnis ſumus obnoxii, vt magis ſimus quàm alii, deſpicabiles. Solus itaque Chriſtus ſpeculum eſt, in quo contemplari liceat quod in nobis propter crucis infirmitatem ſubobſcurum eſt. Ita quum fiducia iuſtitiæ, ſalutis, & gloriæ erigendi ſunt animi, diſcamus eos ad Chriſtum conuertere. Nos enim adhuc mortis ſubiacemus imperio: ille cæleſti potentia excitatus à mortuis, vitæ dominium habet. nos ſub peccati ſeruitute laboramus, & infinitis miſeriis circundati militamus duram militiam: ille ad dextram Patris ſedens, ſummam in cælo & terra gubernationem obtinet, & deuictis ſubactiſque hoſtibus, magnificum triumphũ agit. nos hîc contempti & ignobiles iacemus: illi datum eſt nomen quod Angeli & homines reuereantur, diaboli etiam & impii reformident. nos hîc donorum omnium inopia premimur: ille, omnium arbiter ac diſpenſator conſtitutus eſt à Patre. His de cauſis operæpretium eſt, ſenſus noſtros in Chriſtum transferre, vt in eo, quaſi in ſpeculo, glorioſos Diuinæ gratiæ theſauros, & immenſam virtutis magnitudinem cernamus, quæ nondũ in nobis ſunt conſpicua. *Sedere fecit in dextera.* Hic locus apertè oſtendit, ſiquis alius, quid ſignificet Dei dextera: non locum ſcilicet aliquem, ſed poteſtatem quam Pater Chriſto contulit, vt eius nomine cæli & terræ imperium adminiſtret. quare fruſtra de eo litigant quidam, quòd Stephanus viderit eum ſtantem, quem Paulus hîc ſedere ſcribit. neque enim hoc ad corporis collationem pertinet: ſed ſummam regnandi autoritatẽ exprimit, qua præditus eſt Chriſtus. Hoc ſonant Pauli verba, Super omnem principatum, &c. nam totum hoc complexum exegeticè additum eſt, ad exprimendam dexteræ ſignificationem. Dicitur ergo Deus Pater Chriſtum extuliſſe ad dexteram ſuam, quia conſortem ipſum imperii ſui fecerit, quia per ipſum omnem ſuam poteſtatem exerceat: ſimilitudine à terrenis principibus ſumpta, qui ſuos præfectos aſſidere ſibi iubent, honoris cauſa. Quum autem dextera Dei cælum & terram impleat, ſequitur, regnum Chriſti vbique diffuſum eſſe, atque etiam virtutem. Vnde perperam faciunt, qui ex ſeſſione ad dexteram Dei conantur probare, Chriſtum nonniſi in cælo eſſe. Eſt quidem id veriſſimum, in cælo eſſe Chriſti humanitatem, non in terra: ſed probatio illa non conuenit. Nam quod mox ſequitur, *In cæleſtibus*, non eò tendit vt Dei dexteram cælo includat: ſed vt ſciamus Chriſtum eò altitudinis euectum eſſe, vt in cæleſti Dei gloria: in beata immortalitate, inter Angelos ſummum faſtigium obtineat.

1.Cor.12.b.9. *1.Tim.1.d.18.* *Act.7.g.55.56.*

21 *Super omnem principatum.)* Non dubiũ quin his nominibus Angelos deſignet: qui ſic ideo nuncupantur, quòd Deus per ipſorum manum, ſuam poteſtatem, virtutem, & dominationem exerceat. Solet enim, quatenus quod ſibi proprium eſt, creaturis cõmunicat, ita ſuum illis nomen adſcribere. qua ratione vocantur אלהים. Porrò quemadmodum ex diuerſitate nominum colligimus diuerſos ordines: ita ſubtiliùs de illis inquirere, & numerum finire, & gradus ſtatuere, non modò ſtultæ eſt curioſitatis, ſed temeritatis etiam impiæ ac periculoſæ. Cur autem nõ ſimpliciter nominauit Angelos? Reſpondeo, amplificandæ Chriſti gloriæ cauſa Paulum exaggeraſſe hos titulos: acſi diceret, Nihil eſt tam ſublime aut excellens, quocunque nomine cenſeatur, quod non ſubiectum ſit Chriſti maieſtati. Vetus enim fuit illa ſuperſtitio, ac tam Gentibus quàm Iudæis communis, multa de Angelis cominiſci, quæ à Deo mentes, & vero Mediatore abſtraherent. Quare hoc vbique cauet Paulus, ne imaginarius ille Angelorũ fulgor oculos hominum perſtringat, & ita Chriſti ſplendorem obſcuret, & tamen non potuit efficere ſua diligentia quin diaboli aſtus in hac parte præualeret. Videmus enim vt mundus in Angelis perperam occupatus, à Chriſto diſceſſerit. Neceſſe enim eſt ita accidere, vt inter fictitias de Angelis opiniones pura Chriſti opinio euaneſcat. *Super omne nomen.* Hîc Nomen pro amplitudine vel excellentia capitur: ſicuti Nominari, pro Fama & laudibus celebrari. *Seculi* autem *futuri* diſertam facit mentionem, vt ſignificet non temporalem eſſe Chriſti excellentiam, ſed æternam: nec mundo contineri, ſed florere etiam in Dei regno: vnde & Ieſaias illum nuncupat Patrem futuri ſeculi. Summa, Omnes Angelorum & hominum glorias in ordinem cogit, vt Chriſti gloriæ locum cedant: quòd ſola abſque vllis impedimentis ſupereminea.

22 *Ipſum poſuit caput.)* Hoc eſt, ea conditione illum Eccleſiæ caput præfecit, vt omnium diſpenſationem habeat. Significat autem non eſſe nudum honorem, quod caput Eccleſiæ conſtitutus eſt: quia ſimul plena rerum omnium poteſtas & adminiſtratio illi ſit commiſſa. Metaphora Capitis, hîc ad eminentiam refertur. De nomine non libenter litigo: ſed hodie idoli Romani adulatores ſua improbitate nos ad id cogunt. Nam quum Chriſtus ſolus vocatur caput, certè omnes tam Angeli quàm homines in ordinem mẽbrorum coguntur: vt qui excellit maximè ſupra alios, ſit tamen vnũ ex membris ſub communi capite: atqui nihil eos pudet Eccleſiam clamitare ἀκέφαλον futuram, niſi vnum habeat præter Chriſtum in terris caput. Hoc verò fœdiſſimum eſt ſacrilegium, tam parum honoris Chriſto tribuere, vt mutila Eccleſia cenſeatur, ſi ſolus ipſe obtineat honorem à Patre ſibi collatum. Nos autem audiamus Apoſtolum pronunciantem, Eccleſiam eſſe corpus illius: quo ſignificat indignos eſſe Eccleſiæ cõmunione qui illi ſe ſubmittere recuſant: nam vnitas Eccleſiæ ab ipſo vno pendet. *Ieſa.9.b.6.*

23 *Complementum eius.)* Hic verò ſummus honor eſt Eccleſiæ: quòd ſe Filius Dei quodãmodo imperfectum reputat, niſi nobis ſit coniunctus. Quanta conſolatio, dum audimus tunc demum ſuis omnibus

partibus conſtare, & integrum velle haberi, dum nos ſecum habet. vnde in priore ad Corinthios, dum ſimilitudinem tractat humani corporis, ſub vno Chriſti nomine totam Eccleſiam complectitur. Nequis tamen ita accipiat quaſi aliquid deſit Chriſto ſi fuerit à nobis ſeparatus: cõtinuò Paulus addit, *Ipſum omnia in omnibus implere.* Quòd ergo vult impleri, & perfectus quodammodo eſſe in nobis, id non accidit ex defectu, vel inopia: quum omnia ipſe perficiat tam in nobis, quàm in creaturis omnibus: ac eo maior apparet eius bonitas, quòd ex nihilo nos eſſe facit, vt ſit ipſe quoque viciſſim in nobis, ac viuat. Quanquam vocem Omnia, reſtringere ad circunſtantiam præſentis loci, non erit abſurdum. Nam vtcunque Chriſtus omnia perficiat nutu virtutéque ſua: tamen ſpecialiter loquitur hîc Paulus de ſpirituali Eccleſiæ gubernatione. Nihil quidem impedit quominùs de vniuerſali mundi gubernatione accipias: ſed probabile eſt ad præſentem circunſtantiam reſtringi.

CAP. II.

ET vos quum eſſetis mortui delictis & peccatis veſtris,

2 *In quibus aliquando ambulaſtis ſecundum ſeculum mundi huius, ſecundum principem poteſtatis aëris, ſpiritus ſcilicet qui nunc operatur in filiis inobedientiæ,*

3 *Inter quos nos quoque omnes aliquando conuerſati ſumus in concupiſcentiis carnis noſtræ, facientes quæ carni libebant, & menti: & eramus natura filij iræ, ſicut & cæteri.*

1 *Et vos quum eſſetis.)* Epexergaſia ſuperiorum, hoc eſt expoſitio cum illuſtratione: nam quo melius Epheſiis accommodet generalem illam gratiæ prædicationem, priſtinum illis ſtatum in memoriam reducit. Sunt autem duo membra huius applicationis, Vos quondam eratis perditi: nunc Deus vos ſua gratia ab exitio liberauit. Sed dum in vtroque membro exaggerando immoratur, hyperbato abſcindit orationem. Cæterùm vtcunque verba nonnihil ſint perplexa, ſenſus tamen clarus eſt: modò ad illas duas partes referamus quicquid dicit. Nunc de priore videamus. Dicit *mortuos fuiſſe* & ſimul exprimit mortis cauſam, nempe *peccata.* Non intelligit ſolùm fuiſſe in mortis periculo: ſed realem mortem ſignificat ac præſentem, qua iam erant oppreſſi. Nam quum ſpiritualis mors nihil aliud ſit, quàm alienatio animæ à Deo: omnes mortui naſcimur, & mortui viuimus, donec efficiamur vitæ Chriſti participes: vnde illud
Ioan.5.d.28. Ioannis, Iam venit hora vt mortui audiant vocem Filii Dei: & qui audierint, viuant. Papiſtæ, qui in hoc toti incumbunt, vt quouis modo extenuent Dei gratiam, dicunt nos extra Chriſtum eſſe ſemimortuos: atqui non fruſtra Dominus ipſe & deinde Apoſtolus nos penitus excludunt à vita, quandiu manemus in Adam: nec fruſtra regenerationem pronuntiant eſſe nouam animæ vitam, qua à mortuis reſurgat. Fateor ſanè reſtare nobis aliquam vitam, dum adhuc à Chriſto ſumus alieni: nam infidelitas non extinguit omnem ſenſum, nec voluntatem, nec alias animæ facultates. Sed quid hoc ad regnum Dei? quid ad beatam vitam, vbi quicquid ſentimus ac volumus, mors eſt? Maneat ergo illud, coniunctionem animæ noſtræ cum Deo, veram eſſe & vnicam eius vitam: ac proinde extra Chriſtum nos eſſe penitus mortuos, quia regnat in nobis peccatum, mortis materia.

2 *In quibus aliquando ambulaſtis.)* Ab effectis vel fructibus euincit, peccatum in ipſis olim regnaſſe. neque enim vim peccati ſatis intelligunt homines, niſi quum emergit in externa opera. Quum addit, *Secundum ſeculum mundi huius,* mortem illam cuius meminit, graſſari in hominum natura ſignificat, vt malum ſit vniuerſale: neque enim curſum mundi intelligit, qui a Deo eſt ordinatus: neque elementa, vt ſunt cælum & terra, & aer: ſed prauitatem qua infecti ſumus omnes, vt non ſit vitium aliquibus peculiare, ſed quòd totum mundum occupat. *Secundum principem.* Vltrà etiamnum progreditur, cauſam noſtræ corruptionis hanc demonſtrans, quòd principatum in nos obtineat diabolus. quo nihil potuit, ad damnandum humanum genus, grauius dici. Quid enim nobis facit reliquum, qui nos diaboli mancipia eſſe pronuntiat, eiúſque arbitrio ſubiacere, quàdiu extra Chriſti regnum viuimus? Meritò itaque conditionẽ noſtram horrere debemus: vtcunque multis arrideat, vel ſaltem minus diſpliceat. Vbi nunc liberum arbitrium, moderamen rationis, & moralis virtus, de quibus tantopere garriũt Papiſtæ? quid purum aut rectum inuenient ſub tyrannide diaboli? Verùm prudenter ſibi cauent, dum hanc Pauli doctrinam abominantur non ſecus ac ſummam hæreſim. Ego autem dico, in his verbis nihil eſſe obſcurum: vniuerſos mortales, qui ſecundum mundum, hoc eſt, carnis ſuæ ingenio, viuunt, ſub Satanæ regno militare. Porrò ſingulari numero Diabolum nuncupat, vſitato Scripturæ more: nempe ſicut filiis Dei vnum eſt caput, ita & impiis, quia vtrique ſuum corpus efficiunt. Ergo malorum omnium principatus vni attribuitur, vt fiat vna impietatis maſſa. Quòd diabolo poteſtatem in aere aſſignat, de eo poſtea videbimus capite ſexto. hoc tantùm in præſentia notabimus, ridiculum fuiſſe delirium, quòd Manichæi ex hoc loco duo principia adſtruere conati ſint: ac ſi quicquã, inuito Deo, Satan poſſet. Neque enim ſummum imperium concedit illi Paulus, quòd vnius Dei arbitrio non ſubſit, ſed tyrannidem duntaxat, quam exerceat Dei permiſſu. quid enim eſt aliud Satan quàm Dei carnifex, vt de hominum ingratitudine pœnas ſumat? idque ſonant Pauli verba: quia dicit eum eſſe efficacem in ſolis incredulis: nam ita eximit filios Dei ab eius poteſtate. Quòd ſi ita eſt, ſequitur ergo, Satanam nihil agere, niſi ſuperiore nutu: non ipſum eſſe αὐτοκράτορα. quanquàm ſimul inde colligimus, nihil excuſationis habere impios, eo quòd Satanæ impulſu ſcelera omnia perpetrent. qui fit enim vt eius tyrannidi ſint obnoxii, niſi quòd Deo ſunt rebelles? Quòd ſi non alii Satanæ ſeruiunt, niſi qui à Deo ſunt emancipati, imò qui illius obſequium ſubire renuunt: ſibi culpam imputent, quòd tam pernicioſum habent dominum. *Filios inobedientiæ* pro contumacibus poſuit, more Hebraico. Et certè infidelitas ſemper comitem habet inobedientiam: adeóque ipſa eſt fons & mater omnis peruicaciæ.

3 *Inter quos nos quoque.)* Ne videatur contumelioſè exprobrare Epheſiis quales fuerint, aut Iudaico

ſupercilio

ſupercilio Gentes deiicere, ſe quoque & ſui ſimiles illis aggregat: neque per hypocriſin hoc dicit, ſed vera confeſſione dat gloriam Deo. Quanquam mirum videri queat: quòd fatetur ſe ambulaſſe in concupiſcentiis carnis, qui alibi iactat tota vita ſe fuiſſe irreprehenſibilem. Reſpondeo hoc eſſe omnibus com- *Philip.3.b.6.*
mune, qui nondum Spiritu Chriſti ſunt regenerati. nam vtcunque in ſpeciem laudabilis ſit quorundam *1.Theſ.2.b.10.*
vita, quia non erumpunt in conſpectum hominum concupiſcentiæ: nihil tamen purum eſt nec incorruptum, extra fontem omnis puritatis. Notanda præterea definitio, quid ſit *ambulare ſecundum carnis concupiſcentias*, facere ſcilicet quæ carni libent, ac menti: hoc eſt, viuere ad ingenii mentiſque ſuæ arbitrium: nam Cato hic ingenium, vel naturæ, quam vocant, inclinationem ſignificat. Additur nomen *διανοιῶν*, quæ à mente proficiſcuntur. Mens porrò rationem, qualiſcunque eſt in homine à natura, comprehendit. quare nomen Concupiſcentiæ non tantùm ad inferiores appetitus, vel ad partem ſenſualem, quam vocant, pertinet: ſed ad ſummum vſque pertingit: *Et eramus natura filii iræ.* Pronuntiat vniuerſos, ſine exceptione, ſub reatu eſſe, donec per Chriſtum liberentur, tam Iudæos quàm Gentiles, quemadmodum ad Galatas capite 2: vt nulla ſit iuſtitia, nulla ſalus, nulla denique excellentia extra Chriſtum. Per filios iræ, ſimpliciter intellige perditos ac morte æterna dignos. Ira enim iudicium Dei ſignificat: ideo *filii iræ* perinde valet atque coram Deo damnati. Tales fuiſſe Iudæos, & quicunque in Eccleſia excelluerunt, Paulus hîc docet, idque natura, id eſt, ipſa origine, & ab vtero matris. Locus eſt inſignis aduerſus Pelagianos, & quicunque peccatum originale negant: nam quod naturaliter ineſt omnibus, id certè eſt originale. naturaliter verò nos omnes damnationi obnoxios Paulus docet. ergo peccatum in nobis hæret: quia Deus non damnat innocentes. Pelagiani cauillabantur peccatum ab Adam in vniuerſum humanum genus propagatum eſſe, non origine, ſed imitatione, ſed Paulus nos cum peccato gigni teſtatur, quemadmodum ſerpentes ſuum venenum ex vtero afferunt. Alii, dum verè pecatum eſſe negant, non minus repugnant Pauli verbis: nam vbi damnatio, illic certè peccatum eſſe oportet: quia Deus non innoxiis hominibus, ſed peccato iraſcitur. Nec mirum eſt, prauitatem, quæ nobis à parentibus eſt ingenita, peccatum coram Deo cenſeri. quia ſemen quod adhuc latet, ipſe cernit ac iudicat. Vna tamen quæſtio hîc occurrit, cur Paulus Iudæos iræ & maledictioni ſubiiciat, vt reliquos: quum tamen eſſent ſemen benedictum. Reſpondeo, naturam eſſe communem: Iudæos tantùm in hoc differre à Gentibus, quòd Deus eos promiſſionis gratia, ab exitio liberat: ſed illud eſt ſuperueniens remedium. Altera quæſtio, Quum Deus ſit author naturæ: quî fiat vt ſit extra culpam, ſi natura ſimus perditi. Reſpondeo, duplicem eſſe naturam: prior à Deo eſt condita, altera eſt illius corruptio. Hæc igitur damnatio cuius meminit Paulus, nequaquam à Deo manat, ſed à deprauata natura: quia nunc non naſcimur qualis initio creatus fuit Adam, ſed ex degenere & vitioſo homine adulterinum ſemen.

4 *Deus autem qui diues eſt in miſericordia, propter multam ſuam dilectionem, qua nos dilexit,*
5 *Etiam quum eſſemus mortui peccatis, conuiuificauit cum Chriſto: (Gratia eſtis ſaluati)*
6 *Et ſimul excitauit, & ſedere fecit in cæleſtibus in Chriſto Ieſu,*
7 *Vt demonſtraret in ſeculis ſuperuenientibus exuperantes diuitias gratiæ ſuæ, in benignitate erga nos in Chriſto Ieſu.*

4 *Deus autem.*) Sequitur iam ſecundum membrum, cuius ſumma eſt, Deum Epheſios ab exitio, cui prorſus addicti erant, liberaſſe: ſed aliis verbis vtitur. Deus, qui diues eſt in miſericordia, inquit, vos cum Chriſto viuificauit. Significat non aliam eſſe vitam animæ, quàm quæ à Chriſto nobis inſpiratur. quare tunc incipimus viuere, quum in ipſum inſerimur, vt fruamur communi vita. Vnde colligimus quid ante intellexerit per mortem. Mors enim illa, & hæc reſurrectio, res ſunt inter ſe oppoſitæ. Hoc porrò incomparabile beneficium eſt, vitæ Filii Dei nos fieri participes, vt vno ſimul Spiritu vegetemur: ideóque hac in parte extollit Dei miſericordiam, cuius diuitias prædicans, liberaliter & magnificè fuiſſe effuſam intelligit. Tametſi autem his verbis totam ſalutem noſtram, Dei miſericordiæ adſcribit, expreſſiùs tamen continuò pòſt cauſam in gratuita bonitate locat, vbi dicit, hoc factum eſſe propter multam dilectionem. Nam hac ſola conſideratione motum fuiſſe Deum ſignificat, quemadmodum & Ioannes dicit, Non quia priores dilexerimus eum, ſed ipſe prior dilexit nos. Particula *etiam*, habet emphaſin: qua- *Ioan.4.b.19.*
lis eſt ad Roman. 6. cap.

5 *Gratia eſtis ſaluati.*) Neſcio an quiſpiam alius hoc interpoſuerit: quia tamen nihil habet à cõtextu alienum, libenter amplector, tanquam à Paulo ſcriptum. Et videmus vt nunquam ſibi in prædicanda gratiæ amplitudine ſatisfaciat: ideóque identidem pluribus verbis inculcat, nihil eſſe in ſalute noſtra quod non ſit Deo tribuendum. Certè qui ingratitudinem hominum ritè expendet, non faſtidiet hanc parentheſin quaſi ſuperuacuam.

6 *Et ſedere fecit in cæleſtibus.*) Quod de reſurrectione hîc meminit ac ſeſſione in cælis, nondũ quidem oculis cernitur: verùm, quaſi in præſenti poſſeſſione iam eſſemus, ea beneficia nobis collata eſſe docet, quo magis ſtatus noſtri conuerſionem attollat, dum ab Adam ad Chriſtum traducimur: perinde ſcilicet acſi ex profundiſſimis inferis ad cælum nos transferri dicet. Et certè quamuis ſalus noſtra in ſpe ſit adhuc abſcondita, quantum ad nos ſpectat: in Chriſto nihilominus beatam immortalitatem & gloriam poſſidemus. Ideò addit, *In Chriſto*: quia nondum hæc quæ commemorat, in membris apparent, ſed in ſolo capite: propter arcanam tamen vnitatem, ad membra certò pertinent. Alii vertunt, Per Chriſtum: ſed melius conuenit, In Chriſto, propter illam quam notaui, rationem. Et hinc colligi debet vberrima conſolatio, quòd in Chriſti perſona certum pignus & primitias habemus eorum omnium quæ nobis deſunt.

7 *Vt demonſtraret.*) Iterum repetit cauſam finalem, vt ſe Epheſii in aſſidua eius meditatione exerceant, ac eo ſint de ſalute ſua certiores, quo iuſtiorem eius cauſam agnoſcent, nempe vt glorificetur Deus. Addit etiam, Dominum voluiſſe omnibus ſeculis conſecrare tantæ bonitatis memoriam: quo ma-

gis inuiſos reddat qui gratuitam Gentium vocationem impugnabant:nam rem omnibus ſeculis memorabilem conabantur ſtatim opprimere. Cæterùm hinc admonemur,perpetua recordatione celebrandam eſſe miſericordiam Dei, qua Patres noſtros dignatus eſt in populum ſuum cooptare. Gentium enim vocatio, mirabile eſt Diuinæ bonitatis opus, quod filiis parentes, & aui nepotibus tradere per manus debent, vt nunquam ex hominum animis ſilentio deleatur. *Diuitias gratiæ ſuæ, in benignitate.* Nunc demonſtrat, vel repetitione confirmat, amorem illum quo nos proſequutus eſt Deus in Chriſto,ex miſericordia oriri. Dicit enim, Vt patefaceret opulentiam gratiæ ſuæ. quomodo? In benignitate erga nos, tanquam arborem ſcilicet in fructu. Non tantùm igitur gratuitum Dei amorem fuiſſe affirmat, ſed Deum quoque in eo exhibuiſſe opulentiam gratiæ ſuæ: neque eam vulgarem, ſed eminentem. Notanda etiam repetitio nominis *Chriſti*, quia nihil gratiæ neque amoris à Deo ſperari vult, niſi ipſo intercedente.

8 *Gratia enim eſtis ſaluati per fidem: idque non ex vobis. Dei donum eſt:*

9 *Non ex operibus: ne quis glorietur.*

10 *Ipſius enim opus ſumus, creati in Chriſto Ieſu ad opera bona, quæ præparauit Deus, vt in illis ambulemus.*

8 *Gratia eſtis ſaluati.*) Eſt quaſi concluſio ſuperiorum: ideò enim & de electione,& de vocatione gratuita diſſeruit, vt ad hanc ſummam perueniret: Eos ſola fide ſalutem conſequutos eſſe. Primùm ergo ſalutem Epheſiorum aſſerit Dei vnius eſſe opus, & quidem gratuitum: eos verò hanc gratiam fide amplexos. Hinc enim conſiderandus eſt Deus: inde homines. Deum quicquam nobis debere negat. eſt igitur mera gratia,non merces,aut retributio,quòd ſaluat. Nunc quæritur quomodo ſalutem ex manu Dei ſibi oblatam percipiant homines. reſpondet, fide. hinc concludit, nihil igitur hîc eſſe noſtrum. Nam ſi ex parte Dei eſt ſola gratia: nos autem nihil præter fidem afferimus, quæ nos ſpoliat omni laude: ſequitur non eſſe ex nobis. Nonne hoc modo & liberum arbitrium, & bonæ intentiones, & præparationes fictitiæ, & merita, & ſatiſfactiones conticeſcant oportet? Nihil eſt enim horum quod non partem laudis in ſalute hominum ſibi vendicet: ita non eſſet in ſolidum laus gratiæ, vt Paulus docet. Iam quum ex parte hominis, ſolum recipiendæ ſalutis modum in fide conſtituat, alia media reiicit, quibus niti ſolent homines. Fides porrò hominem vacuum Deo adducit, vt Chriſti bonis impleatur: ideóque addit, *Non ex vobis*: vt nihil ſibi arrogantes, ſolum agnoſcant Deum ſalutis ſuæ authorem.

Dei donum eſt.) Pro eo quòd dixerat, ſalutem eorum eſſe ex gratia, nunc aſſerit eſſe donum Dei: pro eo quòd dixerat, Non ex vobis, nunc dicit, *Non ex operibus.* Proinde videmus vt nihil hominibus reliquum faciat in comparanda ſalute. Nam hîc tribus verbis complectitur quod tam longa diſputatione agitat in Epiſtola ad Romanos, item etiam ad Galatas: Ex ſola Dei miſericordia prouenire nobis iuſtitiã, offerri in Chriſto, idque per Euangelium: Sola fide, citra operum meritum, percipi. Atque ex hoc loco promptum eſt, inane illud cauillum refutare, quo Papiſtæ euadere conantur,Paulum de cæremoniis loqui, quum abſque operibus iuſtificari nos docet. Certo enim certius eſt,non hîc agi de vna operum ſpecie, ſed totam hominis iuſtitiam, quæ operibus conſtat, reiici: imo totum hominem, & quicquid à ſe habet. Notanda enim antitheſis Dei & hominis, Gratiæ & operum. cur opponeretur Deus homini,ſi de ſolis cæremoniis eſſet controuerſia? Itaque fateri coguntur Papiſtæ, Paulum hîc totam ſalutis noſtræ gloriam Dei gratiæ tribuere, ſed aliud commentum excogitant: hoc ideo dici, quia Deus primam gratiã conferat. Atqui nimis ſunt inepti qui ſe ita expediri putant, quum Paulus hominem cum ſuis facultatibus excludat, non tantùm à principio conſequendæ ſalutis, ſed in totum ab ipſa ſalute. Bis autem ſtulti ſunt, quòd non animaduertunt hanc concluſionem. *Ne quis glorietur.* Locus enim ſemper manet humanæ gloriæ, quandiu extra gratiam aliquid valent merita. Non ſtat igitur Pauli ſententia, niſi ſolida laus vni Deo & eius miſericordiæ deferatur. Cæterùm hunc locum malè vulgò exponunt: quia Doni vocabulum reſtringunt ad fidem ſolam. Nam Paulus ſuperiorem ſententiam aliis verbis repetit. Non intelligit ergo fidem eſſe donum Dei, ſed ſalutem donari nobis à Deo, aut Dei dono obtingere.

10 *Ipſius enim opus.*) A priuatione contrarii probat quod dixit, nos gratia ſaluatos eſſe: ſiquidem nulla ſuppetere nobis opera, quibus ſalutem poſſimus mereri. quicquid enim bonorum operum habemus, id eſſe fructum regenerationis. Vnde ſequitur, opera ipſa eſſe partem gratiæ. Quod dicit, nos eſſe opus Dei, non accipiendum eſt de communi creatione, qua fit vt homines naſcamur: ſed nouas eſſe creaturas nos aſſerit, qui Spiritu Chriſti formati ſimus ad iuſtitiam,non propria virtute. Hoc in ſolos fideles competit, qui quum ex Adam nati eſſent vitioſi & peruerſi, Chriſti gratia ſpiritualiter regenerantur, vt incipiant eſſe noui homines. Ergo quicquid eſt in nobis boni, opus eſt Dei ſupernaturale. Et expoſitio ſequitur in contextu: nam ideo nos eſſe opus Dei adiungit, quia creati ſimus non in Adam, ſed in Chriſto: neque ad quamlibet vitam, ſed ad bona opera. Quid iam reſtat libero arbitrio, ſi quæcunque à nobis proficiſcuntur bona opera, accepta Spiritui Dei feruntur? Expendant pii lectores verba Apoſtoli. non dicit, adiuuari nos à Deo: non dicit, præparari voluntatem, vt proprio marte deinde currat: non dicit, facultatem nobis conferri bene volendi, vt noſtrum ſit poſtea vtrumuis eligere: quemadmodum garrire ſolent qui extenuant Dei gratiam quoad poſſunt: ſed docet nos eſſe Dei opus: & quicquid eſt boni in nobis, eſſe eius creationem. quo ſignificat, formari totum hominem eius manu, vt bonus ſit. Non ergo facultas tantùm bene volendi, aut neſcio quæ præparatio, aut adminiculum, ſed ipſa recta voluntas, eius opus eſt. alioqui etiam non valeret Pauli argumentnm. Intendit probare,hominem ſibi nequaquam acquirere ſalutem, ſed gratis à Deo conſequi. probatio eſt, quòd homo nihil ſit, niſi Dei gratia. Quiſquis ergo ſeorſum à Dei gratia aliquid vel minimum homini arrogat, tantundem illi concedit poteſtatis ad ſalutem acquirendam.

Creati ad bona opera.) Multum aberrat à Pauli mente qui torquent hunc locum ad lacerandam fidei

iuſtitiam.

iuſtitiam. Quia pudet eos prorſus negare,fide nos iuſtificari, ídque fruſtra à ſe fieri vident:confugiunt ad huiuſmodi cuniculum, nos fide iuſtificari, quia initium iuſtitiæ à fide fit,qua Dei gratiam recipimus:ſed nos fieri iuſtos regeneratione, quia renouati Chriſti Spiritu, ambulemus in bonis operibus. Ita fidẽ quaſi ianuam faciunt, qua ingredimur in iuſtitiam: ſed hanc nos operibus adipiſci imaginantur: vel ſaltem iuſtitiam definiunt eſſe rectitudinem, vbi homo ad bene viuendum eſt reformatus. Non curo quàm vetus ſit error: ſed perperam faciunt qui ad eius confirmationem teſtimonium ex hoc loco ſumunt. Reſpicienda eſt Pauli intentio,dum oſtendere vult, nos Deo nihil contuliſſe vnde nobis ſit obnoxius:docet,ipſa etiam quæ facimus bona opera, ab ipſo prouenire: vnde ſequitur, nihil nos eſſe, niſi mera eius liberalitate. Nunc dum iſti inferunt, nos ergo dimidia ex parte iuſtificari operibus: quid hoc ad Pauli mentem? & quid ad cauſam quam tractat? Aliud enim eſt, diſputare in quo iuſtitia conſiſtat: aliud, quum docetur, eam non eſſe à nobis, rationem addere, Quia nihil habeamus in bonis operibus proprium, ſed à Dei Spiritu formati ſimus ad bona omnia: ídque per Chriſti gratiam. Nam Paulus quum iuſtitiæ cauſam definit, in hoc præcipuè cardine verſatur, nunquam fore tranquillas conſcientias,niſi in remiſſionẽ peccatorum recumbant. Hîc nihil tale attingit, quia nihil aliud tractat,niſi totum quod ſumus, id nos eſſe Dei gratia. *Quæ præparauit Deus.* Hoc ne ad doctrinam Legis referas, quemadmodum Pelagiani: quaſi intelligeret Paulus, Deum præcipere quid iuſtum ſit, & rectam viuendi regulam tradere: nam potius vrget illud quod docere cœperat, ſalutem à nobis non proficiſci. Dicit igitur, bona opera, antequam naſceremur, à Deo eſſe præparata: intelligens, non proprio marte nos eſſe idoneos ad rectè viuendum, ſed quatenus aptamur Dei manu & formamur. quòd ſi præoccupauit Dei gratia,locum iactantiæ noſtræ abſtulit. Quare diligenter notanda eſt vox Præparationis: quia ex ordine ipſo demonſtrat Paulus, nihil nobis bonorum operum reſpectu, à Deo deberi. Quî ſic? deprompta enim ſunt ex eius theſauro, in quo longè antè repoſita fuerant: nam quos vocauit, eos iuſtificat & regenerat. *Rom.8.f.30.*

11 *Quamobrem memores eſtote quòd aliquando vos Gentes in carne,qui dicebamini præputium, ab ea quæ vocatur Circunciſio, in carne manufacta:*

12 *Illo tempore eratis abſque Chriſto, alienati à republica Iſraelis,hoſpites tabularum Promiſſionis,ſpem non habentes,& ſine Deo in mundo.*

13 *Nunc autem in Chriſto Ieſu vos, qui quondam eratis procul, facti eſtis propinqui per Chriſti ſanguinem.*

11 *Quamobrem memores eſtote.*) Semper ad hypotheſin deſcendit, vt digito rem indicet, ac preſſiùs vrgeat. iubet enim iterum Epheſios recordari quales fuerint ante vocationem. Hæc conſideratio illis ob oculos ponebat quàm nulla ſibi eſſet ſuperbiendi cauſa. poſtea oſtendit modum reconciliationis: vt ſolo Chriſto contenti,non putent aliis ſubſidiis ſe indigere. Hæc primi membri ſumma eſt,Memineritis, quo tempore eratis incircunciſi, vos etiam à Chriſto, à ſpe ſalutis, ab Eccleſia & regno Dei fuiſſe alienos, ita vt nihil eſſet vobis cum Deo commercii. Secundi verò, Nunc in Chriſtum inſiti,ſimul Deo reconciliati eſtis. Quid valeret, ac in eorum animis efficeret huiuſmodi recordatio, ſuperius dictum eſt. *Gentes in carne.* Primùm commemorat, ipſos caruiſſe populi Dei inſignibus. Nam Circunciſio, ſymbolum erat quo inſigniebatur populus Dei, vt diſcerneretur ab aliis: Præputium autem,profani hominis indiciũ erat. Quum ergo Deus ſacramenta gratiis ſuis adiungere ſoleat: ex eo quòd Sacramento priuati erant, colligit, neque gratiæ ipſos fuiſſe participes. Non eſt quidem perpetuum argumentum: valet tamen, quantum ad ordinariam Dei diſpenſationem vnde illud, Eiiciatur Adam,ne fortè guſtet de arbore vitæ, ac viuat. Certè etiamſi totam arborem voraſſet, non recuperaſſet tamen ex ſolo eſu vitam:verùm Dominus per ſigni priuationem, illi rem quoque auferebat. Ita hîc Paulus præputium obiicit Epheſiis, tanquam pollutionis ſignum. Sanctificationis ſymbolum illis tollit, vt rem quoque ſignificatam adimat. *Gen.3.d.22.* Falluntur ergo qui putant hæc omnia in contemptum externæ Circunciſionis dici. Quanquam ſimul fateor, adiectum eſſe epithetum, *In carne manufacta*, vt indicaret eſſe duplicem Circunciſionem, atque ita retunderet Iudæorum gloriam, qui literali Circunciſione fruſtra ſuperbiunt: Epheſios autem omni ſcrupulo eximeret, quum eam habere ſe agnoſcerent quæ erat præcipua, imò quæ erat tota externi ſigni veritas. Præputium ergo in carne vocat, quia in corpore ſuo geſtarent pollutionis ſuæ ſignum: interea tamen ſubindicat, eis nihil nunc obeſſe præputium, quia ſpiritualiter à Chriſto ſint circunciſi. Poteſt hoc coniunctim legi, In carne manufacta: vel diuiſim, vt carnalem vocet primùm, deinde factam hominum manu. Circunciſionem porrò eiuſmodi opponit Circunciſioni Spiritus, quæ fit in corde, quam Coloſſ. 2.b.11, appellat Circunciſionem Chriſti. *Ab ea quæ vocatur.* Circunciſio poſſet hîc eſſe nomen collectiuum pro, ipſis Iudæis: vel propriè accipi pro ipſa re: & tunc ſenſus eſſet, ideo nominatos fuiſſe Præputium, quia carerent ſacro ſymbolo, ad differentiam ſcilicet: atque hic poſterior ſenſus addito epitheto comprobatur: verùm id ad ſummam argumenti parum facit.

12 *Eratis abſque Chriſto.*) Iam declarat, non tantùm ab externa teſſera, ſed à rebus etiam omnibus extorres fuiſſe Epheſios, quæ ad ſalutem hominum & felicitatem ſunt neceſſariæ. Quia autem promiſſionum omnium & ſpei fundamentum eſt Chriſtus, ideo primùm alienos ab ipſo fuiſſe dicit. qui autem Chriſtum non habet, ei nihil reſtat, niſi exitium: nam & politia Iſraelis in ipſo fundata erat. quomodo enim, niſi in ipſo ſolo,Dei populus in ſancti corporis vnitatem colligaretur? Idem & de *tabulis promiſſionis* ſentiendum. Nam ex illo capite promiſſiones omnes dependent, In ſemine tuo benedicentur omnes gentes: & ſine illo fiunt irritæ: vnde illud,Quæcunque ſunt promiſſiones, in Chriſto eſſe Etiam & Amen. Sublato porrò ſalutis fœdere, nulla ſpes manet. διαθήκας hîc tabulas vertere placuit, quas vulgò inſtrumenta nominant. Solenni enim ritu fœdus ſuum pepigit Deus cum Abraham & poſteris eius, vt eſſet perpetuò Deus illorum. Huius fœderis confectæ fuerunt tabulæ per manum Moſis: quæ depoſitæ *2.Cor.1.d.20.* *Gen.22.d.18.*

fuerunt in populo Iſraelitico inſtar peculiaris theſauri, ad Gentes autem non pertinebant. *Et ſine Deo in mundo.* Atqui neque Epheſii, neque alii vnquam Gentiles omni prorſus religione caruerunt: cur ergo vocantur à Paulo ἄθεοι, quum ille propriè ſit ἄθεος, qui nullum Diuinitatis ſenſum habet, & omne numen qualecunque ſit, ridet? Certè non ſolemus ſuperſtitioſos vocare ἀθέους: ſed qui nulla religione tanguntur, imò omnes potius extinctas cupiunt. Reſpondeo, Paulum ſic meritò loquutum eſſe, quia omnes de falſis diis opiniones pro nihilo ducebat. vt certè omnia idola, cùm ſint nihil inter pios, nihili fieri debent. Itaque quicunque verum Deum non colunt, vtcunque varios habeant cultus, multíſque cęremonis ſe fatigent, ſunt ſine Deo adorant enim quod neſciunt. Hoc diligenter obſeruemus, non exprobrari ἀθεϊσμὸν Epheſiis, qualiter olim Diagoras & ſimiles, eiuſmodi probro notati fuerunt : ſed hoc crimine damnari qui ſe religioſiſſimos putauerunt: quandoquidem in idolis figmentum eſt ac fallacia, non Diuinitas. Iam ſuperiora repete: & colligere promptum erit, extra Chriſtum, non eſſe niſi idola. Deum enim illis adimit quos priùs à Chriſto excluſerat, & certè vt Ioan. dicit, Qui non habet Filium, non habet Patrem. Quare ſciamus, omnes eos aberrare à vero Deo, qui viam hanc non tenent. Rogabit quiſpiam, an nemini ergo ex Gentibus ſe Deus vnquam patefecerit. Reſpondeo, nullam inter Gentes fuiſſe

2. Ioan.1.c.9. Dei manifeſtationem abſque Chriſto, nihilo magis quàm inter Iudæos. Neque enim hoc vel vnius eſt ſeculi, vel vnius Gentis, quum dicit, Ego ſum via: ſed vnum ſe eſſe pronuntiat per quem ad Deum o-

Ioan.14.a.6. mnes perueniant.

13 *Nunc autem in Chriſto.*) Vel ſubaudiendum eſt participium : vt ſit ſenſus, Poſtquam in Chriſto eſtis recepti: vel particula quæ ſequitur, *per Chriſti ſanguinem*, tantùm erit expoſitio clarior. Vtrouis modo accipias, ſenſus eſt, Epheſios quum procul à Deo & ſalute abeſſent, ſic conciliatos eſſe Deo per Chriſtum, vt iam propinqui ſint in eius ſanguine. Nàm Chriſti ſanguis diſſidium illud ſuſtulit quod inter illos & Deum erat, fecítque ex hoſtibus filios.

14 *Ipſe enim eſt pax noſtra, qui fecit vtraque vnum, & interſtitium maceriæ ſoluens, inimicitias in carne ſua:*

15 *Legem mandatorum in decretis poſitam abolens, vt duos conderet in ſeipſo, in vnum nouum hominem, faciens pacem:*

16 *Vt reconciliaret ambos in vno corpore Deo per crucem, inimicitias in ipſa interimens.*

Nunc ad Iudæos quoque beneficium reconciliationis extendit: ac docet, omnes per vnum Chriſtum Deo coniungi. In quo falſam Iudæorum confidentiam refutat, qui ſpreta Chriſti gratia, ſacrum Deo populum ſe eſſe iactabant, & hæreditatem ſelectam. Nam ſi Chriſtus eſt pax noſtra : ſequitur, à Deo diſſidere omnes qui ſunt extra eum. Pulcherrimus ſanè titulus Chriſti, quòd ſit pax inter Deum & homines: nequis dubitet Deum ſe habere propitium ſi in Chriſto maneat. Nominatim dicit, *Ex vtriſque vnum feciſſe.* Neceſſaria erat hæc partitio : omnem cum Gentibus communicationem ſua prærogatiua indignam putabant: vt tale ſupercilium illis retundat, dicit tam illos quàm Gentes in vnum corpus coaluiſſe. Nunc omnia ſimul collige, & hunc ſyllogiſmum conficies, Si Iudæi cum Deo pacem habere volunt, neceſſe eſt vt Chriſtum habeant conciliatorem. Chriſtus autem pax eorum aliter non erit, quàm ſi ex ipſis & Gentibus vnum corpus efficiat. Ergo Iudæis nihil eſt cum Deo, niſi Gentes in ſocietatem admittant.

14 *Interſtitium maceriæ.*) Vt hunc locum intelligamus, duo ſunt obſeruanda: diuiſos fuiſſe Iudæos à Gentibus ad certum tempus, Dei ordinatione: & cæremonias, huius diſſidii fuiſſe ſymbola, vt palàm teſtatum foret. Nam Deus præteritis Gentibus, populum illum peculiarem ſibi delegerat. Magnum diuortium, quòd alii ſunt domeſtici Eccleſiæ, alii autem extranei ab Eccleſia. Hoc eſt quod dicit Moſes in

Deut.32.a.8. Cantico, Quum ſecerneret Altiſſimus Gentes, quum diſtribueret populos, poſuit in Iacob funiculum ſuum. Vides fixos à Deo limites quibus populum vnum à reliquis diſcernat. inde inimicitia cuius meminit hîc Paulus. Segregantur enim alii ab aliis, dum reiectis Gentibus, ſolos Iudæos ſibi cooptat Deus, & ſanctificat, à communi humani generis pollutione ipſos liberando. Additæ poſtea ſunt cæremoniæ, quæ tanquam parietes, Dei hæreditatem includerent, ne omnibus peruia, aut aliis poſſeſſionibus permiſta foret, adeóque Gentes à Dei regno arcerent. Nunc dicit Apoſtolus & ſublatas eſſe inimicitias, & parietem dirutum. Nam Chriſtus beneficium adoptionis proferendo vltra Iudææ terminos, effecit

Gen.9.d.27. vt omnes nunc ſimus fratres. Ita impletum eſt vaticinium illud, Iapheth in tabernaculis Sem habitabit. Iam clara ſunt verba Pauli. Impediebat paries medius ne Chriſtus Gentes Iudæis aggregaret. Parietem ergo diruit. Poſtea ratio diruti parietis exprimitur, diſſidii abolitio per Chriſti carnem : ſiquidem Filius Dei communem omnibus naturam induendo, perfectam vnitatem in corpore ſuo conſecrauit.

15 *Legem mandatorum in decretis.*) Quod metaphoricè per nomen parietis intellexerat, nunc planius exprimit, abolitas per Chriſtum cæremonias fuiſſe dicens, in quibus erat diſcriminis profeſſio. Nam Circunciſio, ſacrificia, ablutiones, certorum ciborum abſtinentia, quid aliud erant quàm ſanctificationis ſymbola, quæ Iudæos admonerent, ſortem ſuam à reliquis eſſe diuerſam: quemadmodum nunc alba crux & rubra Gallos à Burgundis diſcernit? Significat itaque Paulus, non tantùm adſcitas eſſe Gentes in communionem gratiæ, ne quid amplius differrent à Iudæis: ſed inſigne quoque diſſidii fuiſſe ſublatū, quia abrogatæ ſint cæremoniæ: quemadmodum ſi Princeps vnus diſſidentes populos ſub ditionem ſuam redigeret, non tantùm animis vellet eſſe coniunctos, ſed priſtinę ſimultatis teſſeras & inſignia tolleret. quemadmodum obligatione remiſſa, chirographum ſcinditur. qua ſimilitudine in eodem argumento vſus eſt Paulus ad Coloſſenſ. cap. 2. c. 14. Quidam particulam *in decretis*, coniungunt cum participio *abolens*, ſed perperam. Nam de lege cæremoniali ita loqui ſolet : in qua Dominus non modò ſimplicem viuendi regulam præſcribebat, ſed alligabat etiam Iudæos variis decretis. Vnde colligere licet, Paulum nonniſi

nonniſi de lege cæremoniali hîc tractare: quia lex moralis non interſtitium eſt quod nos à Iudæis ſeparet: quum doctrinam comprehendat non minus nobis quàm Iudæis communem. Cæterùm ex hoc loco refelli etiam poteſt quorundam error, qui putant Circunciſionem & alios veteres ritus hodie quoque manere quoad Iudæos: etiamſi ab illis liberæ ſint Gentes. Hoc enim pacto maneret adhuc medius paries inter nos: quod falſum eſſe conuincitur. *Vt duos conderet in ſeipſo.* Quum dicit, In ſeipſo, auertit ab hominum diuerſitate Epheſios, ne alibi quàm in Christo vnitatem quærant. Vtcunque ergo duo antè fuerint conditione inæquali, in Chriſto vnus homo fiunt. Neque fruſtra addit, *in vnum hominem nouum.* Gal.5.d.15. ſignificat enim (quod apertius alibi docet) in Chriſto neque Circunciſionem, neque præputium valere quicquam, nullius precii eſſe quæuis externa: ſed nouam creaturam primum & vltimum locum tenere: vna ergo eſt regeneratio ſpiritualis quæ nos coagmentat. Quòd ſi per Chriſtum renouamur omnes, iam deſinant ſibi placere Iudæi in priſtina ſua conditione: ſed patiantur Chriſtum eſſe omnia tam in ſe quàm in aliis, vt alibi habetur.

16 *Et reconciliaret ambos.*) Non tantùm inter nos factam fuiſſe pacificationem aſſerit, ſed cum Deo rediiſſe in gratiam: ídque vt Iudæos ſignificet non minus opus habere Mediatore quàm Gentes. Nihil enim Lex, nihil cæremoniæ, nihil Abrahæ genus, nihil omnes prærogatiuæ, quibus fuerant ornati, illis alioqui profuiſſent. Omnes enim peccatores: & remiſſio peccatorum nonniſi intercedente Chriſti gratia obtinetur. Repetit, *In vno corpore*, vt ſciant Iudæi, ſe ita demum placere Deo, ſi cum Gentibus vnitatem colant. *Per crucem.* Ideo addidit nomen Crucis, vt ſacrificium expiationis notaret: nam cùm inter Deum & nos peccatum odii ſit cauſa, nonniſi illo abolito, grati vnquam Deo erimus. Deletum eſt igitur morte Chriſti, in qua ſe Patri obtulit hoſtiam expiatricem. quanquam hac etiam de cauſa mentionem crucis facit, quoniam per eam abrogatæ ſunt omnes cæremoniæ: vnde ſequitur, *Perimens in ipſa inimicitias*: nam proculdubio ad crucem referri debet. Cuius tamen particulæ duplex poteſt eſſe ſenſus: vel quòd Chriſtus morte ſua Patrē nobis placando, iram eius abſtulerit: vel quòd Iudæos pariter & Gentes redimendo, reduxerit in vnum gregem. Secundus mihi videtur probabilior, quia conuenit cum ſuperiore membro, *In micitias abolens in carne ſua.*

17 *Et veniens euangelizauit pacem vobis, qui eratis procul, & pacem iis qui propinqui erant:*

18 *Quoniam per ipſum habemus acceſſum ambo in vno ſpiritu ad Patrem.*

19 *Ergo non amplius eſtis hoſpites & inquilini: ſed ciues ſanctorum & domeſtici Dei,*

20 *Superædificati fundamento Apoſtolorum & Prophetarum, cuius lapis ſummus angularis eſt ipſe Chriſtus.*

21 *In quo totum ædificium coagmentatum, creſcit in templum ſanctum in Domino:*

22 *In quo & vos coædificamini in habitaculum Dei in Spiritu.*

Nihil prodeſſet illud totum quod docuit de reconciliatione per Chriſtum facta, niſi per Euangelium publicaretur. Ideo ſubiungit, fructum huius pacis nunc oblatum eſſe tam Iudæis quàm Gentibus: vnde ſequitur, non ſolis Iudæis, ſed etiam Gentibus Chriſtum veniſſe in ſalutem. Nam Euangelii prædicatio, quæ promiſcuè vtriſque deſtinata eſt, certum eſt eius rei teſtimonium. Eundem ordinem tenet in 2. ad Corinth. cap.5.d.20, Eum qui peccatum non nouerat, pro nobis peccatum fecit. deinde, Et depoſuit apud nos miniſterium reconciliationis: itaque Chriſti nomine legatione fungimur. Primùm ſalutis materia proponitur in Chriſti morte. poſtea deſcribitur modus, quo ſe nobis ac mortis ſuæ beneficiū Chriſtus communicat. Sed hîc Paulus in circunſtantiam hanc propriè incumbit, vt Gentes Iudæis coniungat in regno Dei. Ergo ſicuti priùs vtriſque fecit Chriſtum communem, ita etiam nunc in Euangelio ſocios facit. ſignificans, Iudæos quoque, vtcunque Legem haberent, ſimus opus habuiſſe Euangelio: & Deum Gentes æquali gratia dignatum eſſe. quos ergo æqua gratiæ participatione Deus inter ſe coniunxit, homo ne ſeparet. Voces, *Procul & prope*, non ad loci diſtantiam referuntur: ſed Iudęos Deo propinquos facit ratione fœderis: Gentes verò remotas, quæ à regno Dei exulabant, quandiu nullam habebant ſalutis promiſſionem.

17 *Euangelizauit pacem.*) Non ipſę quidem ore proprio, ſed per Apoſtolos. Oportuit enim Chriſtum à mortuis reſurgere, antequam Gentes in communicationem gratię vocaret. Vnde illud, Non ſum miſſus niſi ad oues quæ perierant domus Iſrael. quinetiam Apoſtolis prohibet, dum adhuc eſt in mundo, ne primam ſuam legationem ad Gentes perferant. Ergo per Apoſtolos ſuos, tanquam per tubas, Euangelium Gentibus promulgauit. itaque quod non eius tantùm nomine ac mandato factum eſt à diſcipulis, ſed quaſi in eius perſona, meritò ei ſoli tribuitur. ſic enim loquimur, tanquam ipſo Chriſto per nos exhortante. Et ſanè perquam infirma eſſet Euangelii fides, ſi in homines tantùm reſpiceremus. ſed inde tota authoritas, quòd homines agnoſcimus eſſe Dei organa, & Chriſtum per os eorum nobis loquentem audimus. Obſerua etiam, Euangelium eſſe pacis nuntium, quo Deus ſe nobis propitium teſtatur, paternámque ſuam dilectionem nobis defert. Quare ſublato Euangelio, bellum & inimicitiæ inter Deum & homines manent. ſicuti rurſum hic proprius eſt Euangelii effectus, pacificare conſcientias, & tranquillas reddere: quas alioqui miſera inquietudine torqueri neceſſe eſt. Matt.15.c.24. Mat.10.a.5.

18 *Quoniam per ipſum ambo acceſſum habemus.*) Probatio eſt ab effectu, & ſimul pacis declaratio: quia patet nobis ad Deum acceſſus. nam impii, dum altum ſomnum dormiunt, ſe interdum deludunt vana pacis opinione: ſed tunc quieſcunt demum, quum inducta ſibi Diuini iudicii obliuione, quàm longiſſimè ab eo recedunt. quare non abs re Paulus definitionem hanc Euangelicæ pacis addidit, vt ſciamus non eſſe ſitam in ſtupore conſcientiæ, in falſa confidentia, in ſuperbo faſtu, in miſeriæ proprię ignorantia: ſed in ſerena tranquillitate, quæ Dei conſpectum appetat tanquam amabilem, potius

quàm reformidet. Chriſtus autem eſt qui ianuam nobis reſerat, imò ipſe eſt ianua. Porrò quum hæc ianua bifores habeat valuas: ac proinde tam Gentibus quàm Iudæis ſit aperta: ſequitur, Deum vtriſque eſſe expoſitum, ad exhibendam paternam charitatem. Addit, *In vno ſpiritu*, quo directore & duce ad Chriſtum quoque accedimus & per quem clamamus Abba, Pater. nam inde accedendi fiducia. Varia fuerunt media apud Iudæos, quibus ad Deum accederent. nunc vnicum eſt omnibus: nempe regi Chriſti ſpiritu.

Rom.8.c.15.

19 *Ergo non amplius eſtis.*) Alludit ad id quod dixerat, quondam fuiſſe Epheſios fœderis hoſpites. nam eos nunc ſolos alloquitur. perinde acſi diceret, Mutata eſt veſtra conditio: Deus enim ex inquilinis vos fecit Eccleſiæ ſuæ ciues. Honorem verò iſtum quo dignatus eos Deus fuerat, pluribus verbis extollit. *Ciues Sanctorum* appellat: ſecundò, Dei domeſticos: poſtremò, Lapides coaptatos in ſtructuram templi Dei. Prima appellatio ſumpta eſt à ſimilitudine quæ tam frequenter occurrit in Scripturis, vbi Eccleſia ciuitati comparatur. magna dignatio, qui profani antè, & omni piorum conſortio indigni erant, nunc ius habere eiuſdem ciuitatis cum Abraham, ſanctis omnibus Patriarchis, Prophetis, & Regibus, imò cum ipſis Angelis. altera tamen non minor, quòd Deus in familiam ſuam eos cooptauit. Eccleſia enim, domus Dei.

20 *Superædificati.*) Tertia dignatio, in qua etiam exprimitur qualiter & domeſtici Dei & ciues ſanctorum facti ſint Epheſii, fiantque reliqui omnes: nempe ſi fundati ſint in Apoſtolorum & Prophetarũ doctrina. vnde etiam de vera aut falſa Eccleſia iudicium facere licet. quod in primis neceſſarium eſt. Nã quum nulla ſit magis periculoſa hallucinatio: lapſus tamen eſt valde procliuis. Nulli ferè audacius Eccleſiæ nomine ſe iactant, quàm qui inanem eius titulum mentiuntur: quod hodie videre eſt. atqui ne erremus, hîc nobis à Paulo indicatur veræ Eccleſiæ nota. Quin *Fundamentum* hîc pro Doctrina ſumatur, minimè dubium eſt. neque enim Patriarchas nominat, aut pios Reges: ſed eos ſolos qui officium habebant docendi, & quos Eccleſiæ ſuæ ædificationi Deus præfecerat. Itaque docet Paulus, fidem Eccleſiæ in hac doctrina debere eſſe fundatam. Quid ergo de iis ſentiendum, qui ſolis hominum figmentis nitũtur, & interea nos defectionis accuſant, quia puram Dei doctrinam amplectamur? Sed notanda fundationis ratio: nam propriè vnicum fundamentum eſt Chriſtus, quia vnus totam Eccleſiam ſuſtinet, vnus eſt fidei regula & menſura. ſed in Chriſto fundatur Eccleſia per doctrinæ prædicationem. vnde Prophetæ & Apoſtoli vocantur architecti. Perinde ergo eſt acſi diceret Paulus, Prophetis & Apoſtolis nihil aliud fuiſſe propoſitum, niſi vt in Chriſto Eccleſiam fundarent. Hoc verum eſſe comperiemus, ſi initium fiat à Moſe. nam ipſe Chriſtus eſt finis Legis: idem, Euangelii ſumma. Meminerimus ergo, non alibi acquieſcendum nobis eſſe, ſi velimus inter fideles cenſeri: ſi in Scripturis ſacris velimus rite proficere, ad eum dirigenda eſſe omnia. Similiter admonemur vbi quærendum ſit verbum Dei: apud Prophetas ſcilicet & Apoſtolos. atque vt diſcamus eos inter ſe coniungere, oſtenditur inter vtroſque conſenſus: quòd habeãt commune fundamentum, & communiter in extruendo Dei templo laborent. Neque enim ideo ſuperuacua Prophetarum doctrina, quòd doctores habemus Apoſtolos: ſed vnum atque idem agunt vtrique. Hoc ideo dico, quòd ſicut olim Marcionitę Prophetas ex præſenti loco expunxerant: ita hodie fanatici, ſpiritus Marcionitis ſimiles, Legem & Prophetas nihil ad nos pertinere clamitant, quòd Euangelium finem omnibus impoſuerit. Atqui Spiritus ſanctus vbique ſe ita loquutum eſſe per os Prophetarum teſtatur, vt velit in illorum ſcriptis audiri. Atque hoc ad aſſerendam fidei noſtræ authoritatem non parũ facit: quòd videmus, omnes Dei ſeruos ab initio ad finem vſque, tam bene ſibi conſtare, vt ſymphonia ipſa claré demonſtret, Deum vnum eſſe qui in omnibus loquitur. Proinde religionis noſtræ exordium à creatione mundi petendum eſt. quo fit vt de antiquitate fruſtra glorientur tam Papiſtæ quàm Turcæ aliique omnes ſectarii: qui nihil ſunt quàm veræ puræque religionis ſpurii. *Lapis ſummus angularis.* Adeò ſunt impudentes qui hoc honoris transferunt ad Petrum, vt aſſerant fundatam in eo fuiſſe Eccleſiã, vt hoc quoque teſtimonio abutantur in prætextum erroris ſui: quia obiectant Chriſtum vocari primariũ lapidem, aliorum reſpectu: ideóque plures eſſe lapides quibus fulciatur Eccleſia. Sed facilis eſt ſolutio.

1.Cor.3.c.11.

variis enim metaphoris vtuntur Apoſtoli pro locorum circunſtantia, in eundem tamen ſenſum. Firmũ illud manet, non poſſe aliud fundamentum poni. ergo hîc non ſignificat, angelum duntaxat vnum, aut partem fundamenti eſſe Chriſtum: quia ſecum pugnaret. Quid igitur? vult in vnam ſpiritualem ſtructuram Iudæos & Gentes aptare. erant autem quaſi duo parietes diuerſi: Chriſtum proinde medium in angulo collocat, qui vtroſque coadunet. hęc ratio eſt metaphoræ. Continuò tamen pòſt ſatis declarat ſe Chriſtum minimè ad vnam aliquam partem ædificii reſtringere, quum dicit, *Totum in ipſo coagmentari.* quod ſi verum eſt, vbi erit Petrus? Quinetiam ad Corinthios, dum fundamentum vocat, non intelligit in eo inchoari Eccleſiam, in aliis perfici: ſed quia aliorum miniſterium cum ſuo comparat: (debuerat autem ipſe fundare eccleſiam Corinthiorum, ſucceſſoribus peragendi ædificii partes relinquere) ideo hanc diuiſionem ponit. Quantum ad præſentem locum ſpectat, docet, omnes qui ſunt in Chriſto coagmentati, eſſe Dei templum. Primùm requiritur coaptatio, vt ſe inuicem complectantur fideles, & ſe alii aliis, mutua communicatione accommodent: alioqui non ædificium eſſet, ſed confuſa moles. ſed præcipua ſymmetria in fidei vnitate conſiſtit: deinde ſequitur profectus, vel incrementum. Quicunque non ita ſunt fide & charitate vniti, vt in Chriſto proficiant, profanam habent ædificationem, cui nihil eſt cum templo Dei commune.

2.Cor.6.d.16.

21 *Creſcit in templum*, &c.) Alibi ſinguli fideles vocantur templa: hîc autem ex omnibus dicit cõſtare templum Dei: vtrunque & verè & appoſitè dicitur. Nam ita in vnoquoque noſtrum Deus habitat, vt velit nos omnes ſancta vnitate ſimul complecti, & hoc modo vnum ex multis efficere. Ergo qui ſeorſum templum eſt, aliis aggregatus, fit lapis templi. quod ad commendandam vnitatem dicitur.

22 *In quo & vos coædificamini.*) Græca terminatio ambigua eſt, ſicuti Latina. nam imperatiuo modo & indicatiuo peræquè conuenit; & vtrunque contextus admittit. Mihi tamen imperatiuus magis placet,

placet. Epheſios enim, meo iudicio, hortatur, vt creſcant in fide Chriſti magis ac magis, poſtquam in ea ſemel fuerunt fundati: atque ita pars ſint noui templi, quod tunc Deo paſſim per Euangeliũ in toto mundo extruebatur. Nomen *Spiritus* iterum repetit, duplici de cauſa. primùm vt admoneat, nihil valere humanas omnes virtutes, niſi Spiritus Dei operetur: deinde vt ſpiritualem modum externis omnibus & Iudaicis mediis opponat.

CAP. III.

HVius rei gratia, ego Paulus vinctus Ieſu Chriſti, pro vobis Gentibus legatione fungor:
2 *Siquidem audiſtis diſpenſationem gratiæ Dei, mihi erga vos datæ,*
3 *Quòd per reuelationem mihi patefecerit arcanum, quemadmodum ſcripſi paulò antè.*
4 *Ad quod poteſtis attendentes intelligere cognitionem meam in myſterio Chriſti,*
5 *Quod aliis ſeculis non innotuit filiis hominum, quemadmodum nunc reuelatum eſt ſanctis*
Apoſtolis eius & Prophetis per Spiritum,
6 *Gentes eſſe cohæredes, & concorporeas, & conſortes promiſſionis eius in Chriſto per Euangelium.*

1 *Huius rei gratia.*) Non dubium quin Pauli vincula, quæ in confirmationem Apoſtolatus eius valere debebant, in contrariam partem traherent aduerſarii. Ergo nunc indicat Epheſiis, ſuis vinculis eorum vocationem comprobari & aſſeri. neque enim alia de cauſa captus fuerat, niſi quòd Gentibus publicauerat Euangelium. quum igitur forti & conſtanti animo ſtaret, non parua inde confirmatio accedebat Gentibus, quòd ſeriò functus eſſet ſuo munere. Verùm quo plus authoritatis ſibi conciliet, magnificè loquitur de ſuo carcere, quum ſe dicit *legatione fungi.* Erat quidem hæc ridicula iactantia coram mundo & impiis: ſed apud pios, grauitatis & fidei plena. Nam Chriſti gloria non tantùm vinculorum ignominiam delet, ſed etiam quod probroſum alioqui erat, reddit in primis glorioſum. Si ſimpliciter dixiſſet, Ego ſum vinctus, tunc nomen legationis locum non haberet. Non enim hic honor vinculis debetur, quæ vt plurimùm maleficiorum & ſcelerum ſunt ſigna: ſed qui vinctus eſt Ieſu Chriſti, illius catenæ ipſa regum diademata & ſceptra, nedum legatorum inſignia, dignitate ſuperant: non quia id appareat in hominum conſpectu: ſed noſtrum eſt, cauſam æſtimare. Et tantum reuerentiæ apud nos habere Chriſti nomen, vt quæ exiſtimantur ab hominibus ſumma probra, nobis ſint ſumma decora. Commendat autem Paulus Epheſiis perſequutionem quam ſuſtinebat, quum dicit, eam ſe pro Gentibus ſuſtinere. Id autem plurimùm valebat mouendis eorum animis, quum audirent, ſalutis ſuæ cauſa, in moleſtia & periculis eum eſſe.

2 *Siquidem audiſtis.*) Credibile eſt, quum ageret Epheſi, eum tacuiſſe de his rebus: quia etiam nulla neceſſitas poſtulabat. nondum enim illic de Gentium vocatione mota erat controuerſia. Nam ſi habitus fuiſſet ſermo, reduceret illis in memoriam: quod non facit, ſed tantùm de fama communi & Epiſtola ſua meminit. Et certè non vltro ingerebat ſuperuacuas diſceptationes: ſed coactus aduerſariorũ improbitate, quum opus erat, ſuſcipiebat miniſterii ſui defenſionẽ. *Diſpenſatio* hîc accipitur pro mandato, vel ordinatione Diuina, vel pro commiſſione, vt vulgò appellant.

3 *Quòd per reuelationem.*) Ne quid temerè in ſuo Apoſtolatu tentaſſe videatur, ac nunc temeritatis ſuæ pœnas luere: ideo tam diligenter Deum geſtorum ſuorum allegat authorem: & quoniam rei nouitate fiebat vt paucos haberet ſuffragatores, ideo vocat *arcanum.* Hoc igitur nomine remouet inuidiam quæ inde oriri poterat, quòd vulgò non placebat eius factum. Atque in ea re non tam habet ſui rationem, quàm Epheſiis conſulit: quorum magnoperè referebat, certiores fieri, certo Dei decreto ſe vocatos fuiſſe Pauli miniſterio. Ita nomen Arcani peruerſis mundi iudiciis & opinionibus, quæ tunc vulgò præualebant, opponit: ne protinus ſuſpectum ſit quod minus eſt notum. Porrò arcanum ſibi patefactum eſſe dicit reuelatione: in quo ſe à fanaticis hominibus diſiungit, qui Deo & Spiritui ſancto adſcribunt quicquid ſomniauerint. Iactant quidem etiam pſeudoprophetæ reuelationes, ſed mentiuntur. Paulo autem conſtabat reuelationis ſuæ veritas, & aliis etiam demonſtrare poterat: & certè quaſi de re probè teſtata loquitur. *Scripſi paulò antè.* Vel hîc memoria repetit quod iam ſecundo capite attigerat: vel de altera Epiſtola loquitur: quod ferè omnium conſenſu receptum eſt. ſi prior expoſitio placeat: optimè conuenit, ſcripſiſſe eum paucis, quia hoc argumẽtum quaſi in tranſcurſu delibauerat: ſed quia poſterior magis, vt dixi, obtinuit, eam in verſione ſequutus ſum. Itaque particulā ἐν ὀλίγῳ, quam Eraſmus Paucis tranſtulit, ad tempus referre viſum eſt. Nam hoc modo ſubeſſet tacita comparatio inter hanc ſcriptionem & illam ſuperiorem, atqui minimè quadraret, breuitatem notari, vbi non potuit magis conciſè reſtringere, quàm hîc obiter attingit, ſermonẽ. Exiguum verò tempus deſignās, videtur appellare, dataą opera, recentem eorum memoriam: etſi de hac re non contendo. Plus eſt difficultatis in proximo membro quod ſequitur, πρὸς ὃ δύνασθε ἀναγινώσκοντες νοῆσαι, &c. Vertit Eraſmus, Ex quibus poteſtis legentes intelligere: ſed nõ patitur ſyntaxis Græca, meo iudicio, vt ἀναγινώσκειν τὶ pro Legere ſumatur. Proinde lectoribus cõſiderandum relinquo an non aptior ſit ſenſus, Ad quod poteſtis attendentes (vel agnoſcentes) intelligere, atque ita Participium cum præpoſitione πρὸς contexetur. Si tamen ſeorſum & abſolutè accipias ἀναγινώσκοντες, ſenſus vtcunque conſtabit, ſic, Legendo poteſtis ſecundum id quod ſcripſi, intelligere: vt ita πρὸς ὃ tantundem valeat atque καθ᾽ ὃ: atque hîc coniecturas poſui vt in re dubia. Cæterùm ſi recipimus quod omnibus ferè probatur, Apoſtolum antè ſcripſiſſe Epheſiis, Epiſtola hæc non ſola nobis periit. Nec tamen eſt quòd obganniant impii, mutilam eſſe Scripturæ doctrinam, vel minùs abſolutam aliqua ex parte. Si Pauli ſolicitudo ritè à nobis reputetur, ſi vigilantia & aſſiduitas, ſi zelus & ſtudii feruor, ſi humanitas in iuuandis fratribus, ac promptitudo: facile erit inde coniicere, quàm multas ſcripſerit Epiſtolas huc & illuc, tam publicè quàm priuatim. Verùm quas Dominus neceſſarias eſſe pro-

uidebat Eccleſiæ ſuæ, eas ſua prouidentia æternæ memoriæ conſecrauit. Sciamus ergo nobis ſufficere quod relictum eſt, nec fortuitò accidiſſe quòd tam pauca extant: ſed mirabili Dei conſilio, qualecunque eſt hoc quod habemus, Scripturæ corpus fuiſſe attemperatum.

4 *Cognitionem meam in myſterio.*) Ex hac tam frequenti repetitione colligere licet quàm neceſſaria res ſit, vocationis certitudo, tam in populo quàm Miniſtris. Paulus tamen alios magis quàm ſe reſpicit. Paſſim quidem malè audiebat, quòd promiſcuum faceret Euangelium Iudæis & Gentibus. ſed non tam erat ſolicitus ſua cauſa, quàm quòd videbat concuti multorum fidem, quum de eius Apoſtolatu, improborum calumniis turbati, dubitare inciperent: ideò toties ad ſuam de voluntate mandatóque Dei notitiam reuocat Epheſios. Quod autem prius ſimpliciter vocauerat arcanum, nunc vocat *myſterium Chriſti.* ſignificat debuiſſe occultum latere, donec patefieret eius aduentu. quemadmodum Chriſti vocari poſſunt vaticinia quæcunque ad eius regnum pertinent. Primùm autem notanda eſt expoſitio Arcani: deinde conſiderabimus cur dicat ignotum fuiſſe omnibus ſeculis. Arcanum hoc fuiſſe dicit, quòd Gentes in promiſſionis ſocietatem venire debuerint, & ita fieri vitæ participes in Chriſto, idque per Euangelium: aliæ ſunt rationes huius appellationis, quum Euangelio tribuitur: ſed quæ præſenti loco nō conueniant. Gentium itaque vocatio, arcanum Chriſti erat: hoc eſt, implendum ſub regno Chriſti. Sed cur negat fuiſſe cognitam,
Ieſa. 19. c. 18. 19. quum tot vaticiniis prædicta foret? Nam paſſim aſſerunt Prophetæ, venturos ex toto orbe populos, vt Deum adorent: erigendum eſſe tam in Aſſyria quàm in Ægypto altare, & omnes pariter loquuturos lingua Chanaan. quibus verbis ſignificant, cultū Dei veri, & eandem fidei confeſſionem vbique propagandam. Regnum Chriſti extendunt ab Oriente in Occidentem, & omnes terræ populos illi ſubiiciūt. Videmus quoque vt Apoſtoli multis locis teſtimonia ad eam rem citent: neque id ex poſterioribus ſolùm Prophetis, ſed etiam ex Moſe. Quî potuit igitur eſſe abſconditum quod tot præconū voce promulgatū fuerat? quid, quòd ſine exceptione Paulus omnes à notitia excludit? dicemúſne, Prophetas de rebus ſibi ignotis loquutos, & ſonum edidiſſe abſque intelligentia? Reſpondeo, non ſic accipienda eſſe Pauli verba, quaſi de his rebus nulla prorſus cognitio fuerit. Semper enim in populo aliqui fuerunt, qui Dei gratiam agnoſcerent aduentu Meſſiæ in toto mundo publicandam, & generis humani inſtauratione̅ ſperarent: Ipſi verò Prophetæ ex certa reuelatione vaticinabantur: ſed interea nec tempus nec ratio illis conſtabat. Gentibus ſciebant aliquando communicandam eſſe Dei gratiam: ſed quando, quomodo, aut quibus mediis, id verò totum eos latebat. Eiuſmodi ignorantiæ inſigne fuit ſpecimen in Apoſtolis. non
Ioan. 10. c. 16. tantùm de ea re edocti erant Prophetarum vaticiniis: ſed audierant claram Magiſtri vocem: Adhuc alias oues habeo, quæ non ſunt de hoc ouili: illas quoque oportet aggregari, vt fiat vnum ouile, & vnus Paſtor.
Marc. 16. c. 15. rei tamen nouitas eos impediebat quominus planè caperent. Quinetiam, accepto illo mandato, Ite, præ-
Act. 1. a. 8. dicate omni creaturæ: item, Eritis mihi teſtes à Samaria vſque ad vltimas nationes: Gentium vocationem deinde horrent ac refugiunt, non ſecus ac portentum: modus enim illis erat incognitus. Priuſquam in rem præſentem ventum eſſet, obſcura tantùm & confuſa apprehenſione excipiebant Chriſti verba: habebant enim in cæremoniis tanquam velum aliquod, oculis ſuis oppoſitum. Vnde nihil eſt abſurdi, ſi myſterium hoc vocet Paulus, & abſconditum fuiſſe dicat: quia cæremoniarum abrogatio, quæ aditus erat, neſciebatur.

5 *Nunc autem reuelatum.*) Ne arrogantiæ imputaretur, quòd ſe ſciret iactabat quæ ignorauerant omnes Patriarchæ, Prophetæ & ſancti Reges, primùm communem aliis ſecum eſſe notitiam hanc admonet, ac præcipuos Eccleſiæ doctores ſibi ſocios facit: deinde refert hoc acceptum Spiritui ſancto, cuius in poteſtate eſt, quantum cuique voluerit, impertiri. Neque enim alia eſt ſciendi menſura, niſi quam nobis ipſe terminat. Tribus vocabulis exprimit, Gentes in Dei populum fuiſſe cooptatas, vt melius oſtendat qua conditione debuerit hoc fieri: nempe dum indifferenter æquantur Iudæis, vt vnum corpus efficiant. ac ne rei nouitas quempiam offendat, dicit hoc fieri oportuiſſe per Euangelium, cuius certè tunc noua erat & priùs inaudita prædicatio: quam tamen è cælo eſſe, confeſſum erat inter omnes pios. quid igitur mirum ſi Deus, orbem renouando, inſolitam rationem teneat?

7 ***Cuius factus ſum miniſter, ſecundum donum gratiæ Dei, quod mihi datum eſt ſecundum efficaciam potentiæ eius.***

8 ***Mihi omnium ſanctorum minimo data eſt gratia hac, vt euangelizem in Gentibus imperueſtigabiles diuitias Chriſti:***

9 ***Et omnibus conſpicuum faciam quæ ſit communio myſterij quod abſconditum fuit à ſeculis in Deo, qui omnia creauit per Ieſum Chriſtum:***

10 ***Vt nunc patefieret principatibus & poteſtatibus in cæleſtibus per Eccleſiam variè multiplex ſapientia Dei,***

11 ***Secundum propoſitum æternum, quod ſtatuit in Chriſto Ieſu Domino noſtro,***

12 ***Per quem habemus audaciam, & aditum in fiducia, per fidem eius.***

13 ***Quare peto ne deficiatis in afflictionibus meis pro vobis, quæ eſt gloria veſtra.***

7 *Cuius factus ſum.*) Quia Euangelium inſtrumentum eſſe docuerat communicandæ Gentibus gratiæ, nunc ſibi munus hoc fuiſſe mandatum adiungit: atque ita perſonæ ſuæ accommodat quod de re dixerat. Ne tamen ſibi videatur plus tribuere quàm oportet, primò donum eſſe prædicat gratiæ Dei: deinde in hoc dono prædicat Dei potentiam: acſi diceret, Nolite reſpicere quid ſim meritus, quia Dominus vltrò mihi ſua liberalitate hoc contulit, vt ſim Apoſtolus Gentium: non mea dignitate, ſed eius gratia. Nolite etiam reſpicere qualis fuerim. nam Domini eſt, homines nihili extollere. Hæc eſt potentiæ eius efficacia, ex nihilo grande aliquid efficere.

8 *Mihi*

8 *Mihi omnium ſanctorum.*) Se ac ſua omnia quantum poteſt extenuat, vt Dei gratiam altius euehat, & ſimul hac confeſſione præueniat aduerſarios in obiectionibus quas contrà afferre poterant, Quiſnam hic eſt, vt reliquis omnibus Deus ipſum prætulerit? quibus dotibus alios excellebat, vt pr ę omnibus delectus fuerit? Tollit ergo omnem dignitatis & virtutum comparationem, dum ſe minimum omnium fuiſſe fatetur. Neque verò ſimulatè loquitur, quum ita ſe deiicit: quemadmodum plerique fictam humilitatē præ ſe ferunt, quum intus in animis turgeant: & verbo ſe minimos fatentur, quum tamen ſummi haberi velint, ſéque ſummo honore dignos putent. Ex animo Paulus ſuam paruitatem agnoſcit: imò alibi longè deiectius de ſe loquitur, Indignus qui vocer Apoſtolus, priore ad Corinth.15.a.9. item quum ſe ex peccatoribus primum facit, 1.ad Timoth.1.a.5. Verùm obſeruemus, dum ſe facit omniū abiectiſſimum, eum reputare qualis ſit ex ſeipſo, & ſeorſum à gratia Dei: acſi diceret, ſuam vilitatem non fuiſſe impedimento quominus, aliis præteritis, deſignaretur Gentium Apoſtolus. Nam quúm ſibi datum fuiſſe dicit, peculiare donum ſignificat: quia comparatiuè loquitur. non quòd ſolus ad hoc munus obeundum fuerit electus, ſed quia inter Gentium doctores primas tenebat: quo iure etiam alibi hunc titulum quaſi peculiarem vſurpat. Per *imperueſtigabiles Chriſti diuitias,* intelligit immenſos & incredibiles gratiæ theſauros, quibus 1.Tim.2.b.7. Gentes Deus præter ſpem repentè dignatus fuerat. quo admonet quàm cupide Euangelium amplecti, quantóque in pretio habere Epheſii debeant. de quo diximus in Epiſtola ad Galat. cap.2.c. 15. Et certè vt communem habebat Apoſtolatus functionem cū reliquis: ita proprius hic erat eius honor, Gentibus deſtinatum eſſe Apoſtolum.

9 *Quæ ſit communio myſterij.*) Communionem appellat promulgationem, quum ſcilicet Deus homines, conſilii ſui, quod antè occultum habuerat, vult fieri participes. Et vtitur apta ſimilitudine, quum dicit, φωτίσαι πάντας: quaſi plena luce affulgeat Dei gratia in ſuo Apoſtolatu. *Quod abſconditum fuit in Deo.* Vitat odium nouitatis, ſicuti iam prius. Nominatim autem in Deo fuiſſe abſconditum pronuntiat, vt occurrat hominum temeritati, qui indignum eſſe putāt quicquam à ſe ignorari. quaſi verò non ſit in arbitrio Dei, recondita penes ſe habere ſua conſilia, donec ea communicare velit hominibus. Quæ verò iſta eſt arrogantia, imò inſania, non concedere Deo vt plus ſapiat quàm nos? Quare meminerimus, reprimendam eſſe noſtram audaciam, quoties immenſa Diuinæ præſcientiæ altitudo nobis proponitur. Huc pertinet quod diuitias Chriſti vocauit Imperueſtigabiles, ſignificans materiam eſſe reuerentia & admiratione dignam, quamuis ſenſu noſtro non apprehendatur. *Qui omnia creauit per Chriſtum.* Non tam de prima creatione interpretari libet, quàm de inſtauratione ſpirituali. Tametſi enim verum eſt illud, verbo Dei creata eſſe omnia, quemadmodum tot locis habetur: circunſtantia tamen loci poſtulat vt de renouatione intelligamus, quæ continetur in beneficio redemptionis. Niſi fortè quis argumentum ducere malit à creatione ad renouationem, hoc ſenſu, Per Chriſtum Deum Pater creauit omnia. non igitur mirum ſi nunc Gentes omnes, ipſo Mediatore, in integrum reſtituat. quæ expoſitio mihi non diſplicet. Simili argumento vtitur 2. Corinth. capite 4.b. 9, Deus qui iuſſit ex tenebris lucem ſplendeſcere, idem eſt qui illuxit cordibus veſtris. Colligit enim ex mundi creatione, officium eſſe Dei, illuminare tenebras: ſed quod illic viſibile fuit, transfert ad Spiritum, vbi agitur de regno Chriſti.

10 *Patefieret principatibus.*) De Angelis hoc dici, quidam abſurdum eſſe putant: propterea quòd in ſplendore vultus Dei plus cernunt, quàm vt talis ignorantia illis conueniat. Referunt ergo ad diabolos, ſed inconſideratè. quid enim egregium de Euangelio prædicaret Apoſtolus, aut de Gentium vocatione, ſi nunc primùm diabolis innotuiſſe diceret? Atqui certum eſt, huc ipſum incumbere, vt Dei miſericordiā erga Gentes, & ſimul Euangelii dignitatem quàm poteſt maximè, amplificet: quod vt faciat, teſtatur in Euangelii prædicatione in medium proferri multiplicem Dei gratiam, quæ ne Angelis quidem cæleſtibus ſemper nota fuerit: vnde ſequitur, debere hominibus eſſe pluſquam admirabilem Dei ſapientiam, in eo quòd Gentes Iudæis adiunxit in ſalutis conſortium. Ideo πολυποίκιλον vocat, quia ſolent eam homines falsò metiri vna ſpecie, dum totam & ſingulas eius partes minimè capiunt. Exempli gratia, Dei ſapientiam Iudæi incluſam eſſe imaginabantur in diſpenſatione ſibi cognita & vſitata, qualis ſub Lege fuerat. Deus autem aliud ſapientiæ ſuæ documentum ac ſpecimen deprompſit, Euangelium omnibus indifferenter publicando: non quòd noua fuerit ſapientia, ſed quòd magis ampla eſt ac multiplex, quàm vt ingenii noſtri modulo comprehendatur. Quare ſciamus, qualencunque eius notitiam ſimus conſequuti, tenuem duntaxat eſſe portiunculam. Quòd ſi in Gentium vocatione, in cælo agnoſcitur ab Angelis, & reuerenter excipitur, quàm indignum eſt in terra ab hominibus reſpui, vel deſpici? Verùm quòd hinc alii colligunt, intereſſe concionibus Angelos, vt communiter nobiſcum proficiant, ſpeculatio eſt parum firma. Semper reſpiciendum eſt quibus Verbi ſui miniſterium deſtinauerit Deus. Nam ſi in fide non ambulant Angeli, qui Dei conſpectu fruuntur: neque etiam externa Verbi adminiſtratione opus habent. Reſtat igitur, quæ in hominum vſu eſt, prædicationem, nonniſi hominum neceſſitati ſeruire. Pauli autem verba hunc habent ſenſum, quòd Eccleſia ex Iudæis pariter ac Gentibus collecta, quaſi ſpeculum ſit, in quo contemplantur Angeli mirificam Dei ſapientiam, quam prius neſcierant. Opus enim vident ſibi nouum, & cuius ratio in Deo latebat: talis eſt profectus, non quia ex ore hominum aliquid diſcant.

11 *Secundum propoſitum æternum.*) Videmus quàm diligenter caueat ne obiici poſſit conſilii mutatio in Deo: ideo repetit iam tertiò, fuiſſe æternum ſempérque fixum decretum: ſed quod debuerit in Chriſto ſanciri, quia in ipſo ſtatutum erat: ita legitimum publicandi decreti tempus ad Chriſti regnum pertinere ſignificat. Ad Verbum eſt, Secundum propoſitum quod fecit. ſed Facere accipio pro Statuere: quia non de executione tantùm decreti agitur, ſed de ipſa ordinatione: quæ tametſi omnia ſecula præceſſit, retenta fuit in Dei ſinu vſque ad Chriſti manifeſtationem.

12 *Per quem habemus audaciam.*) Significat hoc honoris dandum eſſe Chriſto, vt toti mundo Patrem

concilict. Gratiam hanc à fructu commendat:quia ſicuti communis Gentibus eſt fides,ita in Dei conſpectum eas admittit. Quoties autem nos per Chriſtum & eius fidem Paulus coniungit Deo, ſubeſt tacita antitheſis,quæ omnes alios aditus obſtruit,alios omnes coniunctionis modos tollit.Hîc tamen habemus inſignem & vtiliſſimã doctrinam:ſiquidem & quæ fidei vis ſit ac natura,elegãter exprimit Paulus,& quæ fiducia in vera Dei inuocatione requiratur. De fidei effectu & officiis ſi multum nobiſcum litigent Papiſtæ,non eſt mirum.neque enim quid ſibi velit *fidei* vocabulum,capiunt.quod ex præſenti loco poſſent diſcere,niſi eſſent falſis opinionibus iam præoccupati. Primùm fidem Chriſti nominat Paulus,ſignificans, in Chriſto nobis exhibitum quicquid reſpicere debet fides:vnde ſequitur,nudã &confuſam de Deo notitiam non habendam eſſe pro fide,ſed quæ in Chriſtum ſe dirigit,vt illic Deum quærat:quod fieri nequit, niſi quum intelligitur Chriſti virtus & officium. Ex fide procreari docet audaciam & fiduciam : quarum hæc ordine prior,alteram deinde ſecum trahit. Tres itaque gradus ſunt faciendi: nàm primùm Dei promiſſionibus credimus.deinde his acquieſcentes,concipimus fiduciam, vt bono ſimus tranquillóque animo. hinc ſequitur audacia,quę facit vt profligato metu,intrepidè & conſtanter nos Deo commendemus. Fidem qui à fiducia ſeparant,perinde faciunt ac ſiquis conetur ſuum à ſole caloremvel lumen auferre.Fateor quidem, pro modo fidei,in aliis exiguam,in aliis maiorem eſſe fiduciam: nuſquam tamen reperietur fides ſine his effectis aut fructibus. Proinde argumentum erit certiſſimum vel infidelitatis,vel fidei, conſcientia trepida & vacillans ob dubitationem:vel ſecura, conſtans,& inuicta aduerſus inferorum portas. Hæc ſancta eſt præſumptio (vt loquuntur) dum freti Chriſto Mediatore, certò acquieſcimus in paterno Dei amore:certò nobis audemus vitam æternam polliceri: nec mortem, nec inferos expaueſcimus. Obſeruandum etiam quod dicit, *aditum in fiducia.* nam in hoc differunt ab impiis filii Dei, quòd quum illi quietem in Dei obliuione reponant, nec vnquam bene habeant, niſi quum longiſſimè à Deo recedunt: hi pacem habent cum Deo, & alacriter libentérque ad eum accedunt. Colligimus præterea ex hoc loco, requiri in vera inuocatione fiduciam:adeóque hanc clauem eſſe quæ nobis ianuam regni cæleſtis reſerat: nam qui huc & illuc alternant hęſitando, nunquam exaudientur, vt inquit Iacobus. Proinde Sorbonici ſophiſtæ quum hæſitare præcipiant,neſciunt quid ſit Deum inuocare. *Iacob.1.a.6.*

13 *Quare peto ne deficiatis.)* Iam vides quorſum prius fecerit mentionem vinculorum: ne ſcilicet debilitarentur animis,audita eius perſequutione. O pectus heroicũ, quod ex carcere & morte ipſa ſuggerebat aliis cõſolationem, qui extra periculum erant! *Afflictiones* ſe pro Epheſiis ſuſtinere cõmemorat,quia cedebant in piorum omnium ædificationem. Quanta enim fidei confirmatio inde populo accedit, quum vitæ propria iactura,doctrinã ſuam Paſtor ſancire non dubitat? quare etiam addit, *Quæ eſt gloriatio veſtra.* nam ita illuſtrabatur eius prædicatio,vt Eccleſiæ omnes in quibus docuerat,meritò gloriarentur ſe fidem habere optimo pignore comprobatam.

14 ***Huius rei gratia flecto genua ad Patrem Domini noſtri Ieſu Chriſti,***

15 ***Ex quo omnis cognatio in cælis & ſuper terram nominatur,***

16 ***Vt det vobis ſecundum diuitias gloriæ ſuæ, potentia roborari per ſpiritum ſuum in hominem interiorem:***

17 ***Vt inhabitet Chriſtus per fidem in cordibus veſtris,vt ſitis in charitate radicati & fundati,***

18 ***Quo valeatis comprehendere cum omnibus ſanctis quæ ſit latitudo, & longitudo, & profunditas, & altitudo:***

19 ***Cognoſcere,inquam,dilectionem Chriſti, quæ cognitionem exuperat: vt completi ſitis in omnem plenitudinem Dei.***

14 *Huius rei.)* Preces pro illis ſuas commemorat, non tantùm ſui erga illos affectus teſtandi cauſa, ſed etiam vt ſimiliter ipſi quoque precentur. fruſtra enim omnis doctrina ſpargitur, niſi Dominus ſua benedictione eam fœcundet. Diſcant ergo Paſtores exemplo Pauli,non tantùm admonere & hortari:verùm ſimul à Domino petere ſuis laboribus prouentum, ne ſint infructuoſi. Quanquam non debet hoc dare ignauiæ cauſam,quum audiunt,nihil ſe profecturos ſua induſtria,& labore,niſi quoad Dominus benedixerit: ſed inutile fore quicquid ſtudii & diligẽtiæ impenderint. quin potius ſtrenuè laborare debent ſerendo & rigando: modò interim à Domino petant incremẽtum & expectent. Hoc modo refellitur Pelagianorum & Papiſtarum calumnia,duum arguunt ſuperuacuam fore omnem doctrinam, ſi ſola Spiritûs ſancti gratia mentes illuminet,ſi corda formet in obediẽtiam. Nam ideo illuminamur & renouamur à Spiritu ſancto,vt apud nos valeat doctrina,ſítque efficax: ne cæcis proferatur lumen, ne ſurdis veritas canatur. Ergo ſolus ita Dominus agit in nobis, vt inſtrumentis tamen ſuis agat: ideo Paſtorum officium eſt gnauiter docere: populi rurſum,ſedulò attendere ad doctrinã: ſed vtroſque oportet,ne inanibus exercitiis ſe fatigent,ad Dominum confugere. Quum dicit, *Flectere genua,* à ſigno rem denotat: non quòd oratio ſemper requirat genuflexionem,ſed quoniam hoc reuerentiæ ſignum communiter adhibeatur,pręſertim vbi non profunctoria eſt,ſed ſeria oratio.

15 *Ex quo omnis cognatio.)* Relatiuum Ex quo,tam in Patrem quàm in Filium poteſt competere. non placet quod Eraſmus ad Patrem nominatim reſtringit.Neque enim tollenda erat libertas lectoribus: imò altera expoſitio longè eſt probabilior. Nam alludit Apoſtolus ad eam cognationem quæ Iudæis erat inter ſe, ob communem patrem Abraham, qui erat initium generis. Ex aduerſo autem, dum tollere vult diſcrimen inter Iudæos & Gentes, dicit,non homines ſolùm vniuerſos in vnam familiam, vnúmque genus per Chriſtum redactos eſſe: ſed Angelis etiam factos eſſe contribules. Si quis de ipſo Deo interpretatur, non ita conueniet: ſiquidem in promptu eſſet exceptio, Deum olim præteritis Gentibus, Iudæos ſibi in populum peculiarem adoptaſſe. ſed quum ad Chriſtum venitur, tunc fit quod Paulus docet.

Coeunt

Cocunt enim & coaleſcũt omnes in vnam domum, vt ſub vno Deo Patre ſint inuicem fratres.intelligamus ergo, Chriſti auſpiciis cognationem inter Iudæos & Gentes ſacratam eſſe:quia nos reconcilians Patri,vnum ſimul omnes fecerit. Non'eſt ergo amplius quod glorientur Iudæi, aut progenie Abrahæ,aut hac vel illa tribu,quò deſpiciant reliquos tanquam profanos,ſibi honorem ſancti populi vendicent: vna enim eſt cognatio ęſtimanda,tam in cælo quàm ſuper terram,tam inter Angelos quàm homines: nempe ſi ad Chriſti corpus pertinemus. Nam extra ipſum nihil quàm diſſipatio reperietur:ipſe autem ſolus vinculum eſt noſtræ colligationis.

16 *Vt det nobis.*) Optat Paulus roborari Epheſios, quibus non vulgarē pietatis laudem antè tribuerat.ſed nunquam eo vſque progreſſi ſunt fideles, quin adhuc creſcendum ſit. Summa itaque piorum in hac vita perfectio eſt,proficiendi ſtudium.eiuſmodi confirmationem teſtatur opus eſſe Spiritus: vnde ſequitur, non eſſe ex propria hominum facultate. Nam ſicut à Spiritu Dei eſt omnis boni initium, ita & incrementa:deinde acceptam fert Dei gratiæ, quum vtitur verbo Donandi. quod minimè admittunt Papiſtæ,quum dicunt,ſecundas gratias nobis retribui: prout quiſque meritus fuerit, prima gratia bene vtendo. Nos verò cum Paulo agnoſcamus donum eſſe gratiæ Dei,non tantùm quòd cœpimus bene currere,ſed quòd progredimur:nõ tantùm quòd renati ſumus,ſed quòd in dies magis augemur.Et quo apertiùs Dei gratiam aſſerat,dicit,*Secundum diuitias gloriæ ſuæ*.quod bifariam poteſt exponi:vel,Secundum diuitias ſuas glorioſas:vt genitiuus valeat epithetum,pro vſu linguæ Hebraicæ: vel,Secũdum gloriam ſuam opulentam & copioſam. Ita nomen Gloriæ, pro miſericordia poſitum erit, quemadmodum capite 1. a. 6. hic ſecundus ſenſus magis arridet. *In hominem interiorem.* Homo interior Paulo animam ſignificat,& quicquid ad ſpiritualem animæ vitam pertinet:ſicut exterior,corpus cum ſuis appendicibus : hoc eſt,ſanitate corporis, honoribus, diuitiis, ætatis flore, gratia, & quicquid tale eſt. Secundæ ad Corinthios 4.d. 16, Si exterior homo noſter corrumpitur, interior renouatur de die in diem : hoc eſt, ſi mundo cadimus, hoc facit vt magis ac magis in nobis vigeat ſpiritualis vita. Non ergo vult Paulus roborari ſanctos, vt in mundo excellant & floreant, ſed vt Dei virtute fortes ſint eorum animæ, quod ad regnum Dei.

17 *Vt inhabitet Chriſtus.*) Declarat quale ſit interioris hominis robur. nam quum in Chriſto Pater omnium donorum plenitudinem repoſuerit:qui Chriſtum habet in ſe manentem,ei nihil deeſt. Fallunt ergo qui aliter Spiritum Dei ſe poſſe adipiſci ſperant, quàm dum adepti ſunt Chriſtum. quemadmodum rurſus ſtulta eſt ac præpoſtera eorum imaginatio, qui Chriſtum percipi à nobis poſſe ſomniant abſque Spiritu. Atqui vtrumque tenẽdum eſt,eatenus nos fieri Spiritus ſancti participes,quatenus Chriſto communicamus:quia nõ alibi inuenietur Spiritus,quàm in Chriſto,ſuper quem dicitur propterea requieuiſſe: nec Chriſtum à Spiritu ſuo poſſe diuelli, vt ſit quaſi mortuus & vacuus ſua virtute. Bene ergo Paulus eos ſpirituali Dei virtute pollere definit,in quibus Chriſtus habitat. partem etiam deſignat, vbi legitima eſt Chriſti ſedes, nempe cor: vt ſciamus, non ſatis eſſe ſi in lingua verſetur, aut in cerebro volitet. Modum præterea exprimit, quo tantum bonum obtinetur : *Habitet*, inquit, *per fidem* ; præclara fidei laus. quòd Filius Dei per ipſam noſter efficitur, vt domicilium in nobis habeat : neque enim fide ſolùm agnoſcimus Chriſtum pro nobis paſſum, & pro nobis à morte ſuſcitatum : ſed eum, vt ſe nobis offert poſſidendum ac fruendum,recipimus:quod diligenter notandũ eſt. Plerique pro eodem accipiunt, Chriſti eſſe participem,& Chriſto credere: atqui participatio quam habemus cum Chriſto, eſt fidei effectus. Summa ſit,Non procul intuendum eſſe Chriſtum fide,ſed recipiendum eſſe animæ noſtræ complexu, vt in nobis habitet: atque hoc modo fieri vt Spiritu Dei impleamur. *Vt ſitis in charitate.* Recenſet fructus habitationis,charitatem, & agnitionem Diuinæ gratiæ, & eius amoris qui nobis exhibitus fuit in Chriſto. Hanc eandem eſſe veram & ſolidam animæ virtutem, ſequitur: ideo quoties de ſanctorũ perfectione agit,duabus his partibus eam conſtare docet. Duæ ſimilitudines quas adhibet, exprimunt quàm firma & conſtans debeat eſſe in nobis charitas. Multi enim leuiter tincti ſunt charitate: ſed quæ facilè euaneſcit aut diſcutitur,quia parum altas habet radices. Paulus autem vult eam penitus animis noſtris infixam eſſe,vt ſit quaſi bene fundatum ædificium & profunda plantatio. Ille eſt ſimplex ac genuinus ſenſus,Nos ita radicitus inſitos eſſe debere in charitate, & ita funditus in profundo eius affectu conditos, vt nihil inde nos dimoueat. Vnde patet,eos nugari qui ex Pauli verbis colligunt, ſalutis noſtræ fundamentum ac radicem eſſe charitatem. neque enim diſputat Paulus vbi ſalus noſtra fundata ſit, idque omnes vident: ſed quàm firma & tenax debeat in nobis eſſe charitas.

Ieſa. 61. a. 1.

18 *Quo valeatis cõprehendere.)* Secundus fructus,vt percipiant Epheſii quanta ſit erga homines Chriſti dilectio. talis autem apprehenſio vel notitia, ex fide eſt, Quum in ea re ſanctos omnes illis ſocios adiungit, indicat præſtantiſſimum eſſe bonum quod poſſint in præſenti vita conſequi : ſupremam eſſe ſapientiam,ad quam omnes filii Dei aſpirant. Cęterùm quod ſequitur,quum per ſe clarum ſit,hactenus variis interpretationum opinionibus obſcuratum fuit. Auguſtinus in arguria nihil ad rem pertinente ſibi valde placuit.quærit enim hìc myſterium neſcio quod in figura crucis: deinde ex latitudine facit charitatem,ex altitudine ſpem,ex longitudine patientiam, & profunditate humilitatē. Hæc ſubtilitate ſua placent: ſed quid ad Pauli mentem? nihilo certè magis quàm quod Ambroſius ſphæricam formam deſignari putat. Verùm aliorum interpretationibus omiſſis, dicam quod omnes ſimplex & verum eſſe agnoſcēt. Paulus enim nihil per iſtas dimenſiones intelligit,quàm Chriſti charitatem, de qua continuò pòſt:ſignificans,eum cui verè & perfectè cognita eſt,vndequaque ſapere: acſi dixiſſet, Quaquauerſum reſpiciāt homines,nihil reperient in ſalutis doctrina quod non huc referendum ſit. Continet enim vna Chriſti dilectio omnes ſapientiæ numeros. ideo quo facilior ſit ſenſus,ita reſolui debent verba: Vt valeatis comprehendere Chriſti dilectionem,quæ eſt longitudo,latitudo, profunditas & altitudo ſapientiæ noſtræ: hoc eſt,tota perfectio. Similitudinem enim ſumit à mathematicis, vt à partibus totum deſignet. quoniam hic omnium ferè communis eſt morbus, rerum inutilium ſtudio ardere. vtilis valde eſt iſta admonitio

quid ſcire nobis expediat,& quid Dominus conſiderare nos velit ſurſum, deorſum, ad dextrã & ſiniſtram, à fronte & à tergo. Dilectio Chriſti nobis proponitur, in cuius meditatione nos exerceamus dies ac noctes:& in quam nos quaſi demergamus. Hanc vnam qui tenet, ſatis habet:extra eam nihil eſt ſolidum, nihil vtile:nihil denique rectum aut ſanum. Circumeas licèt in cælum,terras,maria:non altius tranſcendes, quin legitimum ſapiendi finem tranſilias.

Phil.4.b.7. 19 *Quæ cognitionem exuperat.*) Sic alibi,Pax Dei quæ exuperat omnem ſenſum,cuſtodiat corda veſtra. nam hominem vt ad Deum accedat,ſupra ſe & mundum attolli oportet. Hoc eſt quod ſophiſtas impedit quominus concedant,nos de gratia Dei poſſe eſſe certos.nam fidem metiuntur humani ſenſus apprehenſione. Atqui Paulus ſciẽtiam hîc ſtatuit,quæ ſit omni notitia ſuperior. & meritó. nam ſi huc facultas humana conſcenderet,fruſtra peteret nunc Paulus ipſe,à Deo donari. Meminerimus ergo, fidei certitudinem eſſe ſcientiam:ſed quę Spiritus ſancti magiſterio,nõ ingenij noſtri acumine diſcitur. Plura ſi volent, ex Inſtitutione petant lectores. *Vt ſitis completi.* Vno verbo iam declarat quid per varias dimenſiones intellexerit:nempe qui Chriſtum habet,eum omnia habere quæ requiruntur ad noſtram in Deo perfectionem.nam hoc ſignificat *Dei plenitudo.* Alioqui homines in ſeipſis complementum habere ſe fingunt: ſed vt quiſquiliis aut vento turgeant. Perperam autem illi & impiè delirarunt, qui complementum Dei interpretati ſunt,Plenam Diuinitatem, quaſi homines fiant Deo æquales.

20 ***Ei autem qui poteſt cumulatè ſuper omnia facere quæ petimus aut cogitamus, ſecundum potentiam in nobis agentem,***

21 ***Sit gloria in Eccleſia per Ieſum Chriſtum,in omnes ætates ſeculi ſeculorum, Amen.***

Tandem erumpit in gratiarum actionem,quæ tamen exhortationem ſimul continet ad bene ſperãdum. Porrò gratiarum actio huc ſpectat, vt incitentur magis ac magis Epheſij ad æſtimandam Dei gratiam pro ſua dignitate. *Gloria*, inquit, *Deo ſit per Chriſtum.* nempe quia per eum effuſa erat Dei miſericordia in Gentes. Addit *In Eccleſia* : quo ſignificat Dei gratiam in Gentium vocatione eſſe talem, quæ debeat inter omnes fideles, quàm latè patet Eccleſia, celebrari. Perpetuitas ad augendam magnitudinem valet.

20 *Qui poteſt.*) Refertur hoc ad futurum tẽpus, ideo eſt ſpei doctrina. & certè non poſſumus Deo iuſtas ex animo gratias agere pro acceptis beneficiis,niſi perſuaſi ſimus,eius bonitatem perpetuam erga nos fore. Quum autem dicit Deum poſſe, non intelligenda eſt potentia longè remota ab actu, vt loquuntur: ſed quæ ſe proferat, & reipſa à nobis ſentiatur. Debent enim fideles eam ſemper coniungere cum opere, vbi de rebus ſibi promiſſis,& de ſua ſalute agitur. Quicquid enim poteſt Deus,facturus eſt proculdubio, ſi promiſit.id confirmat prioribus experimẽtis, vel præſenti,quæ ſe in illis exerebat,Spiritus efficacia. Secundum id quod iam in nobis ſentimus,inquit. quicquid enim bonorum nobis Deus confert,documentum eſt eius erga nos gratiæ,amoris,virtutis: vnde in poſterum debemus meliorem fiduciam concipere. Notãdum eſt membrũ illud , *Cumulatè.* item, *Super omnia facere quæ petimus,aut cogitamus:* ne timeamus exceſſum in recta fide. Nunquam enim tantum expectabimus bonorum à Deo,quin vota omnia & ſenſus omnes noſtros immenſa ſua liberalitate ſuperet.

CAP. IIII.

OBſecro itaque vos, ego vinctus in Domino, vt dignè ambuletis vocatione ad quam vocati eſtis,

2 ***Cum omni humilitate & manſuetudine, cum tolerantia ſufferentes vos inuicem in dilectione,***

3 ***Studentes ſeruare vnitatem ſpiritus, in vinculo pacis.***

4 ***Vnum corpus & vnus ſpiritus: quemadmodum vocati eſtis in vna ſpe vocationis veſtræ.***

5 ***Vnus Dominus,vna fides,vnum baptiſma,***

Vel, ſuper omnes & per omnia. 6 ***Vnus Deus & Pater omnium,qui eſt ſuper " omnia,& per omnia,& in omnibus vobis.***

Hæc tria capita tantùm continent præceptiones de moribus. ac primùm quidem eos hortatur ad mutuam concordiam. qua occaſione de Eccleſiæ regimine tractat: quoniam ita ſit compoſitum à Domino, vt vinculum ſit vnitatis inter nos ſeruandæ.

1 *Ego vinctus in Domino.*) A vinculis quæ videbantur eum deſpicabilem reddere,maiorem (vt etiam alibi viſum eſt) ſibi autoritatem vendicat. Erant enim veluti ſigillum honorificæ illius legationis quam obtinuerat. Nam quicquid eſt Chriſti,etiamſi coram mundo ſit ignominioſum, ſummo cum honore ſuſcipiendum à nobis eſt: vt plus reuerentiæ habeat Apoſtoli carcer, quàm omnes Regum põpæ & triumphi. *Dignè ambuletis.* Generalis ſententia & quaſi præfatio communis, ex qua manat quicquid poſtea ſequitur. De vocatione eorum priùs diſſeruit: nunc admonet hoc reſtare, vt ſe Deo morigeros præbeant, ne ſint tanta gratia indigni. Quum ad ſpecies deſcendit, primum locum dat humilitati. ratio eſt, quia de vnitate verba facturus erat. primus autem gradus quo ad eam peruenitur,eſt humilitas. Hæc enim manſuetudinem ex ſe parit,quæ nos deinde reddit patientes. fratres autem noſtros ſuſtinendo, retinemus vnitatem,quæ alioqui centies quotidie abrumperetur. Meminerimus ergo, principium colendæ fraternæ beneuolentię eſſe humilitatẽ. vnde enim proteruia,faſtus, contumeliæ aduerſus fratres? vnde rixæ, vnde inſultationes & probra,niſi quia ſe quiſque nimis amat, & nimis ſibi placet? Ergo qui arrogantiã depoſuit,& ſibi deſiit placere,manſuetus erit & facilis. tali porrò moderatione quiſquis erit præditus, multa fratribus ignoſcet,multa tolerabit. Quare notandus eſt hic ordo & cõtextus: quia de patientia inutiliter quis

quis præcipiet, niſi manſuefecerit animos & ferociam correxerit: fruſtra de manſuetudine concionabitur, niſi ab humilitate ſumpſerit exordium. Quod dicit *In electione*, ſignificat quod alibi dicit, hanc eſſe propriam charitatis naturam, vt ſit patiens. ergo vbi regnabit ac vigebit charitas, multa alii in aliis feremus. Cæterùm non immeritò commendat patientiam, vt maneat vnitas ſpiritus. Quotidie enim accidunt innumera offendicula, quæ diſſidia inter nos excitare poſſent, præſertim in tanta moroſitate quanta laborat humanum ingenium. *Vnitatem ſpiritus* quidam pro ſpirituali accipiunt, quam in nobis efficit Dei Spiritus. & certè is eſt ſolus qui nos reddit vnanimes, adeóque facit vnum. ſed ego ſimplicius interpretor de animorum concordia. Colligari vnitatem docet *Pacis vinculo*, propterea quòd ex contentionibus naſcuntur ferè odia & ſimultates. Placidè ergo viuendum, vt maneat inter nos beneuolentia.

4 *Vnum corpus.*) Clarius exprimit quàm perfecta eſſe debeat vnitas Chriſtianorum: nempe quæ omni ex parte adeò valeat, vt in vnum corpus & vnam animam coaleſcamus. quibus verbis totum hominem deſignat: quaſi diceret, nos penitus corpore & anima, non ex parte duntaxat, debere eſſe vnitos. Et valido argumento hoc confirmat, quia in vnam hæreditatem & vnam vitam vocati ſimus omnes. inde enim ſequitur, potiri nos vita æterna aliter non poſſe, quàm ſi inter nos viuamus vnanimes in hoc mundo. Nam ideo ſimul omnes Deus vna voce inuitat, vt eodem fidei conſenſu inter ſe vniti, mutuò alii alios iuuare ſtudeant. O ſi animis noſtris inſideret hæc cogitatio, hanc Legem nobis eſſe propoſitam, vt non magis diſſidere inter ſe poſſint filii Dei, quàm regnum cælorum diuidi! quanto in colenda fraterna beneuolentia eſſemus cautiores? quanto nobis horrori eſſent omnes ſimultates, ſi reputaremus, vt decet, eos omnes ſe alienare à regno Dei qui à fratribus ſe diſiungunt? Sed neſcio quî fit vt ſecurè nos eſſe filios Dei gloriemur, mutuæ inter nos fraternitatis obliti. Diſcamus itaque ex Paulo, eiuſdem hæreditatis minimè eſſe capaces, niſi qui vnum corpus ſunt & vnus ſpiritus.

5 *Vnus Dominus.*) Priore ad Corinth. 12. a.5, ſimpliciter hac voce Domini, imperium Dei notat: hîc verò, quia paulò pòſt de Patre nominatim loquetur, propriè Chriſtum intelligit, qui ordinatus eſt nobis à Patre Dominus. non poſſumus autem illius dominio ſubeſſe niſi vnanimes. Quoties hîc legis vocabulum Vnus, intellige emphaticè poſitum. ac ſi diceret, Non poteſt diuidi Chriſtus, non poteſt ſcindi fides: non ſunt diuerſi Baptiſmi, ſed vnus omnibus communis: non poteſt Deus in partes varias diſtrahi. ergo vnitatem inter nos ſanctam coli decet, quæ tot vinculis eſt colligata. Nam & fides, & Baptiſma, & Deus Pater, & Chriſtus vnire nos debent, ita vt quodammodo in vnum hominem coaleſcamus omnes. Cæterùm hæc omnia vnitatis argumenta expendi magis debent, quàm enarrari queant. ideo breuiter Apoſtoli mentem indicare mihi ſufficit: plenam tractationem concionibus relinquo. Porrò vnitas fidei cuius meminit, ab vnica & æterna Dei veritate pendet, in qua fundata eſt. *Vnum baptiſma.* Perperam ex hoc loco quidam colligunt, non iterandum eſſe Baptiſma inter Chriſtianos. neque enim hoc vult Apoſtolus: ſed idem eſſe omnibus commune. ideoque per ipſum initiari nos in vnam animam & vnum corpus. Quòd ſi valet illa ratio, multò validior erit iſta, Patrem, & Filium, & Spiritum ſanctum, vnum Deum eſſe: quia vnum eſt Baptiſma, quod trium nomine conſecratur. Quid enim habebunt vel Arriani, vel Sabelliani, quod reſpondeant ad iſtam obiectionem? Baptiſmus tantam vim habet vt nos vnum efficiat. in Baptiſmo autem inuocatur nomen Patris, & Filii, & Spiritus ſancti. negabúntne vnam eſſe Diuinitatem quæ ſit huius ſacræ & myſticæ vnitatis fundamentum? Ergo fateamur neceſſe eſt, ex Baptiſmi inſtitutione probari tres perſonas in vna Dei eſſentia.

6 *Vnus Deus & Pater.*) Hoc eſt præcipuum: quia inde manant reliqua omnia. Vnde enim fides? vnde Baptiſmus? vnde Chriſti etiam dominium, cuius auſpiciis copulamur, niſi quia Deus Pater ſe in nos diffundens, his quoque mediis viciſſim nos ad ſe colligit? Duæ particulæ, ἐπὶ πάντων, καὶ διὰ πάντων, tā neutro quàm maſculino genere poſſunt accipi. & vterque ſenſus non malè quadrabit. imò vtrouis modo transferas, idem erit ſenſus. Tametſi enim Deus ſua virtute ſuſtinet fouétque omnia & regit: non tamen hîc Paulus de illa vniuerſali gubernatione loquitur, ſed de ſpirituali tantùm, quæ ad Eccleſiā pertinet. Deus enim Spiritu ſanctificationis diffuſus eſt per omniā Eccleſiæ membra, & omnia complectitur ſuo imperio, & in omnibus habitat. Deus autem non diſſidet ipſe ſecum. ergo neceſſe eſt vt nos in vnum coadunet. de qua ſpirituali vnitate meminit Chriſtus, Ioan. 17. b. 11. Illud quidem verum eſt generaliter de omnibus non hominibus tantùm, ſed etiam creaturis, In ipſo ſumus, & mouemur, & viuimus. Item, Ego omnia impleo. verùm expendi debet huius loci circunſtantia. Tractat enim Paulus de mutua fidelium inter ſe coniunctione, quæ nihil commune habet vel cum impiis, vel cum brutis animalibus. Ad eam ergo reſtringitur quod dicit de imperio & præſentia Dei. qua etiam ratione nomen Patris appoſuit, quod nonniſi Chriſti membris competit.

Act.17.f.28.
Iere.13.b.13.

7 *Vnicuique autem noſtrum data eſt gratia, ſecundum menſuram donationis Chriſti.*

8 *Propterea dicit, Poſtquam aſcendit in altum, captiuam duxit captiuitatem, & dedit dona hominibus.* *Pſal.68.c.19.*

9 *Illud autem Aſcendit, quid eſt: niſi quòd etiam deſcenderat prius in inferiores partes terræ?*

10 *Qui deſcendit, ipſe eſt etiam qui aſcendit ſuper omnes cælos, vt impleret omnia.*

7 *Vnicuique.*) Nunc modum deſcribit quo Deus mutuam inter nos coniunctionem tuetur ac retinet: nempe dum neminem donat tanta perfectione, vt ſibi ſufficiat ipſe priuatim ac ſeorſum ab aliis, aut ſeipſo ſit contentus: ſed certum modum ſingulis impertit, vt nonniſi inter ſe communicando, habeant quantum ſatis eſt ad ſtatus ſui conſeruationem. De varietate donorum diſputat etiam prioris ad Corinthios capite 12.a.4, in eundem propemodum finem. nam illic docet, tantum abeſſe vt talis diuerſitas cōcordiæ noceat fidelium, vt magis ad eam fouendam & confirmandam valeat. Summa igitur præſentis

loci eſt, quòd Deus in neminem omnia contulerit: ſed quiſque certam potius menſuram receperit, vt alii aliis indigeant: & in commune conferendo quod ſingulis datum eſt, alii alios mutuò iuuent. Nomine *Gratiæ* & *donationis* admonet non eſſe ſuperbiendum, quantiſcunque dotibus polleamus: quandoquidem eo magis obſtricti ſumus Deo. Porrò Chriſtum facit autorem, quia ſicut à Patre fecit initium: ita in ipſum vult nos & noſtra omnia colligere, quemadmodum videbimus.

8 *Propterea dicit.*) Quia nonnihil a genuino ſenſu hoc teſtimonium detorſit Paulus, vt propoſito ſuo accommodaret: impii eum criminantur, quaſi Scriptura abuſus fuerit. Quinetiam Iudæi, quo plus habeant coloris ad maledicendum, naturalem ipſum ſenſum calumnioſè deprauant: quod de Deo prædicatur, ad Danidem vel ad populum transferendo. Dauid, inquiunt, vel populus, in altum aſcendit, quum tot victoriis elatus, factus eſt hoſtibus ſuis ſuperior. Atqui ſiquis totum Pſalmi contextum expendat, reperiet ſoli Deo propriè hoc tribui. totus Pſalmus quaſi epinicion eſt, quod Dauid ob victorias ſibi conceſſas canit Deo, verùm ex rebus per manum ſuam geſtis occaſione ſumpta, quæ Deus aliàs magnificè ediderat pro ſalute populi ſui, obiter commemorat. ſcopus eſt, vt glorioſam Dei potentiam & bonitatem in Eccleſia ſpectandam proponat. Inter alia dicit, Aſcendiſti in altum. Caro enim Deum iacere & dormire putat, niſi quum palam exercet ſua iudicia. itaque hominum iudicio, quum oppreſſa eſt Eccleſia, Deus quodammodo eſt humiliatus. vbi autem eius liberandæ cauſa manum vltricem exerit, videtur ſe erigere, & ſuum tribunal conſcendere. Loquutio eſt ſatis frequens & nota: denique liberatio Eccleſiæ hîc vocatur Dei exaltatio. Paulus verò quum videret à Dauide celebrari triumphum de omnibus Dei victoriis, quaſcunque in Eccleſiæ ſuæ ſalutem retulerat meritò hunc verſum de aſcenſione Dei accommodauit ad Chriſti perſonam. Hic enim præcipuus eſt triumphus quem Deus vnquam egit, quum Chriſtus deuicto peccato, ſubacta morte, Satana profligato, in cælum magnificè ſublatus eſt, vt glorioſo imperio Eccleſiam regeret. Hactenus non eſt cur obiiciat quiſquam, Paulum hoc teſtimonio abuſum eſſe præter mentem Dauidis. nam quum Dauid in perpetuo Eccleſiæ ſtatu Dei gloriam conſideret: nulla certè reperietur magis triumphalis & memoranda Dei aſcenſio, quàm qua ſublatus eſt Chriſtus ad Patris dexteram, vt ſibi omnes principatus & dominationes ſubiiceret, atque ita fieret æternus Eccleſiæ ſuæ vindex & cuſtos. *Captiuam duxit.* Captiuitas hîc nomen eſt collectiuum, pro hoſtibus captiuis. ſignificat ergo ſimpliciter, quòd Deus in ſuam poteſtatem hoſtes redegerit: quòd plenius in Chriſto impletum eſt, quàm aliàs vnquam. neque enim Satanam modò & peccatum & mortem, totóſque inferos proſtrauit: ſed ex rebellibus quotidie facit ſibi obſequentem populum, quum verbo ſuo carnis noſtræ laſciuiam domat: rurſus hoſtes ſuos, hoc eſt impios omnes, quaſi ferreis catenis tenet conſtrictos, dum illorum furorem cohibet ſua virtute, ne plus valeant quàm illis cõcedit. Verùm quod proximè ſequitur, plus aliquanto habet difficultatis. nam quum habeat Pſalmus, Deũ accepiſſe dona: Paulus econuerſo refert, *Dediſſe*: atque ita contrarium ſenſum reddere videtur. Sed in hoc quoque nihil eſt abſurdi: quia non ſolet Paulus recitare verba quoties Scripturam citat: ſed contentus locum indicaſſe, rem potius ipſam ſequitur. Certum eſt autem, Deum non ipſi ſibi, ſed populo ſuo dona accepiſſe. de quibus meminit Dauid. vnde & paulo antè dictum erat in Pſalmo, deſtributa eſſe ſpolia inter familias Iſrael. Ergo quum hîc accipiendi fuerit finis vt daret, à reipſa minimè diſceſſit Paulus, vtcunque verbum mutauerit. Quanquam ego in diuerſam ſententiam magis inclino, Paulum data opera verbum mutaſſe, nec adduxiſſe tanquam ex Pſalmo ſumptum: ſed potius ex ſeipſo protuliſſe quod præſenti inſtituto aptum erat. Quum ergo de Chriſti exaltatione pauca verba Pſalmi citaſſet, de ſuo adiecit, eum dediſſe dona, vt ſit minoris & maioris comparatio: qua oſtendere vult Paulus quanto præſtantior ſit iſta Dei aſcenſio in Chriſti perſona, quàm fuerit in veteribus Eccleſiæ triumphis. quanto ſcilicet excellentius eſt, victorem liberaliter omnia omnibus largiri, quàm à victis ſpolia colligere. Quod alii exponunt, Chriſtum à Patre accepiſſe quæ nobis diſtribueret, coactum eſt, & prorſus alienum à propoſito. Nulla, meo iudicio, magis germana ſolutio eſt quàm illa quòd loco Pſalmi breuiter indicato, Paulus ſibi liberè promiſerit addere quod in Pſalmo non habetur, Chriſto tamen alioqui conuenit: imò in quo excellit ac præferenda eſt Chriſti aſcenſio veteribus illis Dei gloriis quas Dauid recenſet.

9 *Illud autem Aſcendit.*) Rurſum hîc Paulum exagitant calumniatores, quòd friuola & puerili argutione ad realem Chriſti aſcenſum trahere conetur quod de illuſtratione Diuinæ gloriæ figuratè dictũ eſt. Quis enim ignorat, inquiunt, in verbo Aſcendit, eſſe metaphoram? nullum ergo pondus habet quod infert, oportuiſſe *prius deſcendere.* Reſpondeo, non hîc contendere more dialectico quid neceſſariò ex Prophetæ verbis ſequatur, vel inferri queat. Nouerat, metaphoricè Dauidem de exaltatione Dei loquutum. ſed quia rurſus negari non poteſt quin Deum ad tempus quodammodo humiliatum fuiſſe innuat, qui eum prædicat fuiſſe exaltatum: meritò Paulus prius illud ex hoc ſecundo colligit. Iam verò quis vnquam inferior Dei fuit deſcenſus, quàm dum Chriſtus ſeipſum exinaniuit? ergo ſi vnquam ſe magnificè extulit Deus, poſtquam viſus fuerat inglorius iacuiſſe, id præcipuè factum eſt quum Chriſtus ex infima hac noſtra conditione in cæleſtem gloriam receptus eſt. denique non hîc quærenda eſt ſcrupuloſè literalis Pſalmi expoſitio, quum tantùm ad Prophetæ verba alludat Paulus, qualiter etiam locum Moſis ad ſuum inſtitutum deflectit, Rom. cap. 10. a. 6. Præterquam autem quòd nihil niſi propriè & conuenienter accommodat Paulus ad Chriſti perſonam: clauſula Pſalmi ſatis demonſtrat, ad eius regnum pertinere quæ illic canuntur. Vaticinium enim apertum continet de Gentium vocatione, vt alia taceam. *In inferiores partes.* Hoc verò ineptè torquent quidam vel ad lymbum, vel ad inferos: quum de præſentis tantùm vitæ conditione agat Paulus. Et argumentum quod ſumunt ex gradu comparatiuo, nimis infirmum eſt. comparatur enim non vna pars terræ cum altera, ſed tota terra cum cælo: acſi diceret, Ex ſede tam excelſa, in hoc noſtrum profundum barathrum deſcendiſſe.

10 *Super omnes cælos.*) Perinde eſt acſi diceret, Extra mundum hunc creatum. Nam quum dicitur

Chriſtus

Chriſtus in cælo eſſe, non ſic accipere debemus quaſi reſideat inter ſphæras, vt ſtellas numeret: ſed illic Cælum ſignificat locum ſphæris omnibus ſuperiorem, qui poſt reſurrectionem Filio Dei eſt deſtinatus. nō quòd propriè locus ſit extra mundum: ſed quia de regno Dei loqui, niſi more noſtro non poſſumus. Qui autem inde colligunt, Chriſtum locorum interuallo non diſtare à nobis, eo quòd idem valeant, Eminentia ſupra omnes cælos, & Aſcenſus in cælum: non animaduertunt, quum ſuprà cælos, vel in cælis locatur, excludi quicquid eſt circunferentiæ ſub ſole & ſtellis, adeóque ſub tota viſibilis mundi machina. *Vt impleret omnia.* Quoniam Implere ſæpe Perficere ſignificat, poſſet hîc quoque ſic accipi. nam ſuo in cælum aſcenſu Chriſtus poſſeſſionem addit datæ ſibi à Patre dominationis, vt omnia regat ſua virtute, & moderetur. Elegantior tamen, meo iudicio, erit ſenſus, ſi duo in ſpeciem contraria iungantur, quæ tamen reipſa inter ſe congruant. Nam quum audimus aſcenſum Chriſti, protinus nobis in mentem venit, eum procul à nobis remotum eſſe: & eſt etiam ſanè, quoad corpus & humanam præſentiam. Paulus autem admonet, ita ſubductum fuiſſe à nobis corporali præſentia, vt omnia tamen impleat, nempe Spiritus ſui virtute. Nam quacunque patet Dei dextera, quæ cælum & terram complectitur, diffuſa eſt ſpiritualis Chriſti præſentia: & ipſe immenſa virtute ſua adeſt, vtcunque corpus cælo contineri oportcat, ſecundum Petri ſententiam. Act.3.d.21. Videmus vt alluſio ad ſpeciem repugnantiæ, non paruam addat gratiam. Aſcendit, ſed vt cælum & terram impleret, qui antè exiguo ſpatio continebatur. Sed ánnon priùs implebat? certè ſua Diuinitate, fateor: ſed virtutem ſui Spiritus non ita exerebat, nec in ea ſuam præſentiam exhibebat, ſicut adita regni ſui poſſeſſione. Ioan. 7. f.39. Nondum Spiritus datus erat, quia Ieſus nondum erat glorificatus. Et 16.a.7. Expedit vobis vt vadam. niſi enim abiero, Paracletus non veniet. Deniquc ſicut tunc cœpit ſedere ad dexteram Patris, cœpit etiam implere omnia.

11 *Et ipſe dedit alios quidem Apoſtolos, alios autem Prophetas, alios verò Euangeliſtas, alios Paſtores & Doctores,*

12 *Ad inſtaurationem ſanctorum, in opus miniſterii, in ædificationem corporis Chriſti.*

13 *Vſque dum occurramus omnes in vnitatem fidei, & cognitionis Filii Dei, in virum perfectũ, in menſuram ætatis plenitudinis Chriſti.*

14 *Ne amplius ſimus pueri, qui fluctuemur, & circunferamur quouis vento doctrinæ, per aſtum hominum, per verſutiam ad circumuentionem impoſturæ.*

Redit ad illam gratiarum diſpenſationem cuius meminerat: & fuſius declarat quod breuiter priùs attigit, Ex iſta varietate confici in Eccleſia vnitatem, ſicut varii toni in muſica ſuauem melodiam conficiunt. tamen externum Verbi miniſterium commendat ab vtilitate quæ inde prouenit. Summa eſt, Quòd Euangelium per certos homines prædicatur ad id munus ordinatos, hanc œconomiam eſſe qua Dominus Eccleſiam ſuam vult gubernare, vt incolumis maneat in hoc mundo, & tandem ſolidam ſuam perfectionem obtineat. Cæterùm mirari quis poſſit cur Paulus, quum de Spiritus ſancti donis eſſet ſermo, nunc officia, donorum loco commemoret. Reſpondeo, quoties à Deo vocati ſunt homines, dona neceſſariò coniuncta eſſe officiis. neque enim Deus Apoſtolos aut Paſtores inſtituendo, laruam illis duntaxat imponit: ſed dotibus etiam inſtruit: ſine quibus ritè functionem ſibi iniunctam obire nequeunt. Quiſquis ergo Dei autoritate conſtituitur Apoſtolus, non inani & nudo titulo, ſed mandato ſimul & facultate præditus eſt. Nunc ſingula verba expendamus.

11 *Ipſe dedit.*) Primùm ſignificat, non eſſe hoc inuentum humanum, ſed ſacroſanctam Chriſti inſtitutionem, quòd regitur Eccleſia verbi prædicatione. Neque enim Apoſtoli ſe ipſi crearunt, ſed electi fuerunt à Chriſto: neque hodie qui veri ſunt Paſtores, ſe temere ingerunt proprio arbitrio, ſed à Domino excitantur: denique regimen Eccleſiæ, quod Verbi miniſterio conſtat, non ab hominibus excogitatum, ſed à Filio Dei poſitum eſſe docet. proinde tanquam inuiolabili eius decreto acquieſcendum: & quicunque hoc miniſterium vel reſpuunt, vel aſpernantur, eos in Chriſtum autorem iniurios & rebelles eſſe. Ipſe ergo eſt qui dedit; quia niſi excitet, nulli erunt. Vnde etiam colligimus, neminem fore idoneum aut parem tam præclaro muneri, niſi qui à Chriſto formatus & factus fuerit. Quòd ergo Euangelii miniſtros habemus, eius eſt donum: quòd excellunt neceſſariis donis, eius eſt donum: quòd munus ſibi cōmiſſum exequuntur, ſimiliter eius donum eſt. *Alios quidem Apoſtolos.* Quum his nomen vnum & munus, illis autem aliud aſſignat, ſemper hoc ad illam diuerſitatem membrorum refertur, ex qua tamen vniuerſi corporis integritas conſtituitur; vt tam æmulationem & inuidiam, quàm ambitionem tollat. Hoc enim eſt quod rectum donorum vſum corrumpit, dum ſibi quiſque addictus eſt, dum quiſque placet, dum minores inuident maioribus. Admonet ergo, ſingulis aliquid datum: non vt ſeorſum ſibi quiſque habeat quod accepit, ſed vt in commune omnes conferant. De officiis quæ hîc recenſet, nonnihil dictum fuit duodecimo capite prioris ad Corinthios. Hîc tantùm perſtringam, quantum loci expoſitio flagitare videbitur. Quinque functionum ſpecies enumerat, de quibus variè diſputari ſcio. nam & quidam ex duabus poſtremis vnam tantùm faciunt. Ego, aliorum omiſſis opinionibus, quod mihi videtur dicam. Apoſtolos accipio, non generaliter ſecundum etymologiam, ſed in propria ſignificatione, pro ſelectioribus illis quos Chriſtus in præcipuum honorem euexit, quales fuerunt Duodecim: in quorum ordinem poſtea aſcitus fuit Paulus. Illorum officium fuit, quaquauerſum in toto orbe publicare Euangelii doctrinam, plantare Eccleſias, & regnum Chriſti erigere. Ita non habebant ſinguli proprias Eccleſias ſibi attributas: ſed omnibus commune mandatum erat prædicandi Euangelii quocunque veniſſent. Iis proximi erant *Euangeliſtæ*, & munus affine habebant: tantùm gradu dignitatis erant diſpares. ex quo genere erant Timotheus & ſimiles. nam quum in ſalutationibus illum ſibi adiungit Paulus, non tamen facit in Apoſtolatu ſocium: ſed nomen hoc peculiariter ſibi vendicat. Ergo ſecundum Apoſtolos, iſtorum ſubſidiaria opera vſus eſt Dominus. His duobus generibus Paulus interpoſuit *Prophetas*. quo

nomine multi intelligunt eos qui pollebant dono vaticinandi de rebus futuris: qualis fuit Agabus. Ego, quoniam hîc agitur de doctrina, malo interpretari quemadmodum 14. prioris ad Corinthios, pro eximiis ſcilicet prophetiarum interpretibus, vt eas in rem præſentem, ſingulari quodam reuelationis dono accommodarent: ſic tamen vt donum vaticinandi, quatenus doctrinæ annexum erat, non excludam. Per *Doctores* & *Paſtores* vnum officium ideo deſignari quidam putant, quia diſiunctiua particula, quemadmodum in prioribus, non habetur, quæ alterum ab altero diſcernat. qua in ſententia ſunt Chryſoſtomus & Auguſtinus. Nam quæ in commentariis Ambroſianis leguntur, nimis pucrilia ſunt & indigna Ambroſio. Et illis quidem ex parte ſubſcribo, Paulum de Paſtoribus & Doctoribus promiſcuè loqui, acſi vnus idémque eſſet ordo: neque etiam nego Doctoris nomen in omnes Paſtores aliquatenus competere. verùm ratio illa me non mouet, vt duo hæc confundam quæ video inter ſe differre. Tametſi enim omnium Paſtorum eſt docere: peculiare tamen eſt donum interpretandæ Scripturæ, vt dogmatum ſanitas retineatur. & Doctor aliquis eſſe poterit, qui tamen concionando non erit appoſitus. Paſtores ergo ſunt, meo iudicio, quibus certi gregis cura commiſſa eſt: quibus Doctorum nomen attribui non diſplicet, modò interim ſciamus alterum eſſe Doctorum genus, qui tam formandis Paſtoribus quàm erudiendæ toti Eccleſiæ præſunt. non quin idem interdum Paſtor eſſe queat qui Doctor eſt: ſed quia facultates ſunt diuerſæ. Notandum præterea eſt, ex officiis quæ hîc enumerat Paulus, poſtrema tãtùm duo perpetuò eſſe. nam Deus Apoſtolis, Euangeliſtis & Prophetis Eccleſiam ſuam nonniſi ad tempus ornauit: niſi quia vbi colapſa eſt religio, Euangeliſtas extra ordinem excitat, qui puram doctrinam poſtliminio in lucem reuocent. Sine Paſtoribus autem & Doctoribus nullum poteſt eſſe Eccleſiæ regimen. Porrò habent Papiſtæ cur conquerantur, ſuum primatum quem iactant, hîc affectum eſſe graui contumelia. Hîc diſputatio eſt de vnitate: colligit Paulus non cauſas modò quæ eam inter nos ſtabiliunt, ſed etiam ſymbola quibus fouetur. tandem venit ad Eccleſiæ regimen. Si primatum aliquem vnius ſedis agnoſceret: nónne afferre in medium debuit, vnum caput miniſteriale membris omnibus præfectum, cuius auſpiciis in vnitatem colligamur? Certè aut Pauli obliuio excuſari nequit, qui imprudenter quod maximè appoſitum erat, adeóque præcipuum in cauſa, prætermiſerit: aut fatendum eſt rem eſſe à Chriſti inſtitutione alienam. imò apertè fictitium hunc primatum euertit, quum vni Chriſto eminentiam tribuens, Apoſtolos & Paſtores vniuerſos ita illi ſubiicit, vt inter ſe collegæ ſint & ſocii. Nullus ergo locus eſt in Scriptura qui tyrannicam illam hierarchiam, in qua vnum terrenum caput conſtituitur, fortiùs euertat. Paulum quoque ſequutus Cyprianus, quæ legitima ſit Eccleſiæ monarchia, breuiter & præclarè definit. Vnus, inquit, eſt Epiſcopatus, cuius à ſingulis in ſolidum pars tenetur. Epiſcopatum vni Chriſto vendicat: in eo adminiſtrando partem ſingulis aſſignat, & quidem in ſolidum, nequis ſupra alios ſe extollat.

12 *Ad inſtaurationem.*) Ego in verſione Eraſmum ſequutus ſum: non quia prorſus eius opinio mihi placeret, verùm vt lectoribus eligere liceat quod maximè probauerint, vbi illius verſionem cum Vulgari & cum mea contulerint. Vetus interpres habet, Conſummationem: Græcè apud Paulum eſt καταρτισμὸς, quod vocabulum ſignificat Coaptationem rerum in quibus debet eſſe ſymmetria & proportio, quemadmodum in humano corpore eſt iuſta & bene digeſta membrorum coagmentatio. vnde etiam pro perfectione ſumitur. Sed quoniam hîc Paulus ſtatum bene & ordine compoſitum indicare voluit: mihi magis probatur Conſtitutio. Nam dicunt propriè Latini, conſtitui Remp. aut regnum, aut prouinciam, quum ex diſſipatione omnia in rectum & legitimum ſtatum reſtitui contingit. *In opus miniſterii.* Deus quidem per ſe hoc præſtaret ſi vellet: ſed has partes hominum miniſterio delegauit. Proinde hoc vice occupationis eſt additum: nequis obſtrepat, An non poteſt Eccleſia conſtitui & rite ordinari, niſi hominum opera? Requiri miniſterium Paulus docet, qui ita placet Deo. Pro eo quòd dixerat, Conſtitutionem ſanctorum, mox ſubiungit, *Aedificationem corporis Chriſti*, eodem ſenſu. nam illa eſt legitima noſtra integritas & perfectio, ſi coaleſcamus omnes in vnum Chriſti corpus. Non potuit honorificentiùs Verbi miniſterium commendare, quàm dum hunc illi effectum tribuit. Quid enim præſtãtius quàm conſtitui Chriſti Eccleſiam, vt iuſta ſua & perfecta integritate conſtet? atqui tam præclarum opus & Diuinum, externo Verbi miniſterio perfici Apoſtolus hîc prædicat. Vnde eos inſanire palàm eſt, qui præterito hoc medio ſe in Chriſto perfectos fore ſperant. cuiuſmodi ſunt fanatici, qui arcanas Spiritus reuelationes ſibi fingunt: & ſuperbi, qui priuatam Scripturæ lectionem ſufficere ſibi putant, vt nihil indigeant communi Eccleſiæ miniſterio. Nam ſi Eccleſiæ ædificatio à ſolo Chriſto eſt: ipſius etiam ſanè eſt præſcribere quam ædificandi rationem eſſe velit. Paulus autem apertè hîc teſtatur, non alio modo, ſecundum Chriſti præſcriptum, rite coagmentari nos & perfici, quàm per externam prædicationem, dum per homines patimur nos regi ac doceri. Hæc vniuerſalis eſt regula, quæ tam ad ſummos quàm ad infimos extenditur. Et certè Eccleſia, communis eſt piorum omnium mater, quæ tam Reges quàm plebeios gignit in Domino, nutrit & gubernat: quod fit miniſterio. Proinde ſupra Chriſtum ſapere volunt qui hunc ordinem vel negligunt, vel contemnunt. quamobrem væ eorum ſuperbiæ. Non negamus quidem poſſe nos ſola Dei virtute perfici citra hominum adminiculum: ſed hîc quid Deo placuerit, quid ſtatuerit Chriſtus, non quæ ſit Dei potentia, diſputamus. Iſta porrò non vulgaris erga homines Dei eſt dignatio, quòd ad perficiendam eorum ſalutem vtitur hominum opera. Et optimum eſt fouendæ vnitatis exercitium, quòd ad communem doctrinam, quaſi ad ducis vexillum, aggregamur.

13 *Vſquedum occurramus.*) Quæ priùs in miniſterii commendationem protulit elogia, nunc longiùs extendit. quod enim dixerat, hominum miniſterio gubernari Eccleſiam, & ordinari, vt ſit numeris omnibus abſoluta: nequis putet vnius ſolùm diei eſſe illam neceſſitatem, docet vſque in finem oportere ita fieri. Vel vt clarius loquar, hîc admonet, vſum miniſterii non eſſe temporalem, ſicuti pædagogiæ cuiuſpiam; ſed perpetuum quandiu in mundo verſamur. Somniant enim fanatici homines, inutile eſſe mi-

niſterium

niſterium ſimulatque ad Chriſtum introducti fuerimus. Superbi, qui plus ſapere volunt quàm oportet, quaſi puerilia rudimenta contemnunt. Paulus autem reclamat, pergendum eſſe in hoc curſu, donec amplius nihil nobis deſit: hoc eſt, vſque ad mortem proficiendum ita eſſe ſub vnius Chriſti magiſterio, vt non pudeat nos Eccleſiæ eſſe diſcipulos, cui partes iſtas Chriſtus mandauit. *In vnitatem fidei.* Sed an non ſtatim ab initio regnare debet inter nos fidei vnitas? regnat quidem (fateor) inter Dei filios: ſed nondum ita abſolutè vt ſibi mutuò occurrerint. nam in tanta naturæ imbecillitate ſatis eſt, ſi magis in dies ac magis alii aliis, & omnes ſimul Chriſto accedant. Nomen enim Occurſus, arctiſſimam illam colligationem ſignificat, ad quam adhuc aſpiramus, nunquam peruenimus, niſi carne hac exuti, quæ ſemper multis ignorantiæ & incredulitatis reliquiis eſt implicita. Quod ſequitur de *Cognitione Filii Dei*, exegeticè poſitum exiſtimo. voluit enim Apoſtolus exponere quænam ſit vera fides, & vbi conſiſtat: nempe quum Filius Dei cognoſcitur. nam in ipſum ſolum reſpicere debet fides, ab illo pendêre, in illo quieſcere & concludi. vltrà ſi tendat, euaneſcet: neque amplius erit fides, ſed fallacia. Meminerimus ergo, veram fidem ita in Chriſto contineri, vt præter eum nihil ſciat, adeóque nec ſcire appetat. *In virum perfectũ.* Appoſitiuè legendum eſt: acſi dixiſſet, Quæ eſt vltima Chriſtianorum perfectio. & cur iſtud? quia eſt plena ætas in Chriſto. neque enim ſtulti homines in Chriſto perfectionem ſuam quærunt vt decebat. Sed inter nos iſtud principium valere debet, nihil eſſe extra Chriſtum, niſi noxium & exitiale. Quiſquis ergo vir eſt in Chriſto, ille demum omni ex parte eſt abſolutus. *Aetas plenitudinis*, pro iuſta, vel matura. Hîc porrò nulla fit mentio ſenectutis, quæ in hoc progreſſu locum non habet: nam cum iſta ſpirituali Chriſti ætate ſimul etiam creſcit vigor: quod autem ſeneſcit, ad interitum inclinat. *Ne amplius ſimus.* Quemadmodum de maturitate virilis ætatis diſſeruit, ad quam tendimus toto vitæ curriculo: ita non debere nos pueris eſſe ſimiles, dum in eiuſmodi profectu ſumus, admonet. Aliquid enim medium ſtatuit inter pueritiam & prouectam ætatem. Pueri quidem ſunt, qui nondum greſſum firmarunt in via Domini, ſed vacillant: qui nondum conſtitutum habent quam viam tenere debeant, ſed modò huc, modò illuc inclinant, ſemper dubii, ſemper inconſtantes. Qui autem verè fundati ſunt in Chriſti doctrina: tametſi nondum perfecti ſint, habent tamen tantum prudentiæ & roboris, vt ſciant deligere quid ſit optimum, & conſtanter pergant in recto curſu. ita fidelium vita, quæ aſſiduo profectu ad ſtatum ſuum gradum aſpirat, adoleſcentiæ ſimilis eſt. Quod ergo dixi, nunquam in hac vita nos eſſe viros, non debet trahi ad alterum extremum, quod vocant: acſi non fieret progreſſus extra pueritiam. nam poſtquam Chriſto nati ſumus, debemus adoleſcere, ita vt non ſimus intelligentia pueri. Hinc apparet qualis ſub Papatu ſit Chriſtianiſmus: vbi quam diligentiſſimè poſſunt, in hoc laborant Paſtores, vt plebem in prima infantia detineant. *Qui fluctuemur & circunferamur.* Duabus metaphoris eleganter miſeram eorum trepidationem exprimit, qui ſolidè non recumbunt in verbum Domini. Primùm nauiculis facit ſimiles, quæ medio in mari variis fluctibus iactatæ, certum curſum non tenent: nec arte aut conſilio reguntur, ſed abripiuntur quocunque impetus tulit. Deinde comparat eos vel ſtipulis, vel aliis rebus infirmis, quæ prout ſe ventus mouerit, agitantur huc & illuc, & ſæpe in contrarias partes: ſic inquam neceſſe eſt inſtabiles moueri, quibus fundamentum in quo acquieſcant, non eſt æterna Dei veritas. Hæc iuſta pœna eſt aduerſus omnes qui in homines potius quàm Deum reſpiciunt. Contrà verò teſtatur Paulus, fidem quę Dei verbo nititur, inuictam ſtare aduerſus omnes Satanæ inſultus. *Quouis vento doctrinæ.* Pulchra metaphora, dum omnes hominum doctrinas, quibus ab Euangelii ſimplicitate diſtrahimur, appellat ventos. Deus enim verbum ſuum dedit, in quo actis radicibus maneamus immoti. homines autem huc & illuc ſuis figmentis nos abducunt. Quum addit, *Per aſtum hominum*, ſignificat ſemper futuros impoſtores qui fidei noſtræ immineant, & inſidias tendant: ſed nihil profecturos, ſi Dei veritate fuerimus muniti. quorum vtrunque diligenter notandum eſt. Turbantur enim permulti, ſimulatque emergunt vel ſectæ, vel impia aliqua dogmata. atqui nec Satan quieſcere poteſt quin ſemper putam Chriſti doctrinam conetur & tentet obſcurare ſuis mendaciis: & Deus fidem noſtram his certaminibus vult probari. Deinde quum audimus iſtud eſſe optimum & præſentiſſimum remedium, ne circũueniamur vllis erroribus, opponere doctrinam illam quam à Chriſto & Apoſtolis didicimus: ea verò non vulgaris conſolatio eſt. Vnde apparet quanta ſit Papatus & quàm execranda impietas, vbi omnem verbo Dei certitudinem abrogant, & aliam fidei conſtantiam eſſe negant, quàm ſi ab hominum autoritate pendeamus. Nã ſi quis hæſitet, fruſtra verbum Dei conſuli docent: ſed decretis ſuis ſtandum eſſe. Nos verò Legem, Prophetas & Euangelium amplexi, fructum hunc quem prædicat Paulus, non dubitemus nos inde percepturos. ne quid nobis noceant omnes hominum impoſturæ. adorientur quidem nos, ſed non præualebunt. Fateor ſanè, ab Eccleſia petendam eſſe ſanam doctrinam: quia illi diſpenſationem commiſit Deus. Sed quum Papiſtæ, Eccleſiæ prætextu, doctrinam ſepeliunt, ſatis produnt ſe diabolicam habere ſynagogam. Quod ego verti *Aſtutiam*, Græcum nomen eſt κυβεία, tranſlatum ab aleatoribus: quòd inter eos multæ ſint fallendi artes. Additur πανουργία: quo verbo ſignificat, exercitatos eſſe in fallaciis Satanæ miniſtros. Huc accedit, quòd ad ſtruendas inſidias excubant: quæ omnia excitare & acuere ſtudium noſtrum debent, ne ſi proficere negligamus in verbo Domini, ab hoſtibus circunuenti, nimis ſeueras ignauiæ noſtræ pœnas demus.

15 *Veritatem autem ſectantes in charitate, creſcamus in eum per omnia, qui eſt caput, nempe Chriſtum:*

16 *Ex quo totum corpus compoſitum & compactum per omnem iuncturam ſubminiſtrationis, ſecundum efficaciam in menſura vniuſcuiuſque partis, incrementum corporis facit in ædificationem ſui, in charitate.*

15 *Veritatem autem.*) Iam docuit nos non debere eſſe pueros, ratione & iudicio deſtitutos. id vt cõfirmet, iubet nos creſcere in veritate: atque id eſt quod prius dixi, ita nos adhuc diſtare virili ætatę, vt

tamen ſimus pueri maiores. Tantùm enim firmitudinis debet in nobis habere Dei veritas, ne vnquam moueamur de gradu, quibuſcunque machinis nos Satan impetat. & tamen quia nondum adepti ſumus plenum & iuſtum robur, proficiendum eſt vſque ad mortem. Finē profectus demonſtrat, vt ſolus Chriſtus inter nos emineat: noſque nōniſi in ipſo fortes ſimus aut proceri. Iterum hîc vides vt neminem hominum excipiat, quum omnes in ordinem cogantur, vt ſe corpori ſubiiciant. Quid eſt igitur Papatus, niſi deformis gibbus, qui totam Eccleſiæ ſymmetriam confundit, dum vnus homo capiti ſe opponens, è mēbrorum numero ſe eximit? Hoc negant Papiſtæ: quia Papam duntaxat miniſteriale caput eſſe fingunt. Sed illo cauillo non effugiunt, quin tamen idoli ſui tyrannis ſit prorſus ordini aduerſa, quem Paulus hîc commendat. Summa, Chriſtum vnum creſcere oportet, omnes autem minui, vt bene compoſita ſit Eccleſia. Quicquid autem augmenti acquirimus, ea proportione modificari debet; vt in gradu noſtro manentes, extollendo capiti ſeruiamus. Quum autem iubet nos veritati operam dare in charitate, particulam *In*, more Hebraico, accipit pro Cum. Non enim vult ſingulos ſibi addictos eſſe, ſed veritatis ſtudio adiungere etiam mutuæ communicationis ſtudium, vt placidè ſimul proficiant. Sic ergo authore Paulo, habenda eſt ratio conſenſus, ne interea negligatur veritas, vel ea omiſſa, inter ſe homines pro ſuo arbitrio conſpirent. quo refellitur Papiſtarum improbitas, dum poſthabito Dei verbo, nos ad ſua placita adigere contendunt.

16 *Ex quo totum.*) Optima ratione confirmat, noſtra omnia incrementa huc debere tendere, vt altius prouehatur Chriſti gloria: quoniam ipſe eſt qui nobis omnia ſuppeditat: idem ipſe eſt qui nos ſeruat incolumes, vt niſi in ipſo, ſalui eſſe non poſſimus. Quemadmodum enim ex radice humorem ducit tota arbor: ita quicquid habemus vigoris, à Chriſto fluere nobis docet. Verùm tria notanda ſunt. Primum, illud quod dixi, quicquid vitale eſt aut ſalubre quod per membra ſpargitur, id à capite manare: vt in membris nihil ſit præter adminiſtrationem. Secundum, quòd talis ſit diſtributio, vt inter ſe communicare opus habeant propter finitam cuiuſque menſuram. Tertiò, quod ſine mutua charitate ſaluum eſſe nequeat corpus. itaque dicit à capite per membra, tanquam per canales, ſubminiſtrari quicquid fouendo corpori neceſſarium eſt. Dicit item corpus tunc demum vegetum eſſe & rectè valere ſi connexum ſit. Præterea certum modum attribuit vnicuique membro. Vltimò docet charitate ædificari Eccleſiam. *In ædificationem ſui facit.* Significat nullum eſſe vtile augmentum niſi quod vniuerſo corpori reſpondeat. Fallitur ergo ſiquis ſeorſum creſcere appetit. Quid enim vel cruri, vel brachio profuerit, ſi enormi copia abundet, ſi longius os extendatur, niſi quòd grauabitur noxio tumore? Ita ſi in Chriſto volumus cenſeri, nemo ſibi aliquid ſit: ſed alii aliis ſimus quicquid ſumus. id fit per charitatem, quæ vbi non regnat, nulla eſt Eccleſiæ ædificatio, ſed mera diſſipatio.

17 ***Hoc ergo dico & teſtificor in Domino, ne ambuletis amplius quemadmodum & Gentes reliquæ ambulant,***

18 ***In vanitate mentis ſuæ, excæcatæ in intelligentia, alienatæ à vita Dei propter ignorantiam quæ in illis eſt, propter cæcitatem cordis earum.***

19 ***Quæ poſtquam dolore tangi deſierunt, ſeipſas tradiderunt laſciuiæ, ad perpetrandam omnem immunditiem cum auiditate.***

17 *Hoc ergo dico.*) Poſtquam de regimine diſſeruit, quod conſtituit Chriſtus vt Eccleſiam ſuam ædificet, iam admonet quales in vita Chriſtianorū fructus parere debeat illa doctrina cuius meminit. vel ſi mauis, per ſpecies enarrare incipit quænam ſit illa ædificatio quæ ex doctrina ſequi debet. Ac primùm quidem ab infidelium vanitate eos reuocat, argumentum inducens à repugnantibus. nam eos qui edocti ſunt in Chriſti ſchola, & ſalutis doctrina ſunt illuminati, vanitatem ſectari, & nihil differre ab infidelibus & cæcis, quibus nulla vnquam affulſit lux veritatis: nimis abſurdum eſt. Quare meritò ex ſuperioribus concludit vt vita demonſtrent ſe non fruſtra Chriſti fuiſſe diſcipulos. & quo plus vehementiæ habeat exhortatio, conteſtatur eos per nomen Dei: vt ſciant aliquando reddendam eſſe rationem ſi contempſerint. *Quemadmodum & reliquæ Gentes.* Intelligit eos qui nondum ad Chriſtum conuerſi erant: ſed interim Epheſios admonet quàm neceſſaria ſit illis reſipiſcentia, quum naturaliter ſimiles ſint perditis & damnatis hominibus: acſi diceret, Miſera, & quam meritò horretis, aliarum gentium conditio vos ad mutandum ingenium incitet. Vult ergo differre ab incredulis fideles: & cauſas diſcriminis opponit, quemadmodum videbimus. Quòd ad priores ſpectat, mentem eorum damnat vanitatis. porrò meminerimus eum generaliter loqui de omnibus qui Spiritu Chriſti regeniti non ſunt. Mentem eorum vanam eſſe pronuntiat. atqui ea eſt quæ primas tenet in hominis vita, quæ ſedes eſt rationis, quæ volūtati præit, quæ vitioſos appetitus coercet. Vnde & Regina etiam à Sorbonicis theologaſtris nuncupatur. At verò Paulus nihil illi reliquum facit præter vanitatem. Quaſi etiam parum expreſſè loquutus foret, filiā eius *διάνοιαν* nihilo meliore titulo inſignit. Sic enim interpretor hoc vocabulum. nam etſi cogitationem ſignificat, quia tamē hîc ſingulari nemo poſitum eſt, ad facultatem ipſam refertur. Plato circa finem libri ſexti de Republica, medium illi locum inter *νόησιν καὶ πίστιν* aſſignat. ſed quum docet verſari circa geometrica, nimis reſtringit, quod ad præſentem locum pertinet. Nam quemadmodum Paulus homines nihil videre priùs aſſeruit, ita nunc addit, ratiocinando cæcos eſſe, etiam in ſummis rebus. Eant nunc homines & libero arbitrio ſuperbiant, cuius moderatricem tanta ignominia notari audiunt. Sed huic ſententiæ vt videtur, experientia palàm repugnat. neque enim ita cæci ſunt homines, quin aliquid cernant: neque vani, quin aliquid iudicent. Reſpondeo, quod ad regnum Dei, & totam ſpiritualis vitæ rationem, tale eſſe lumen rationis humanæ vt parum à tenebris differat: quoniam mox extinguitur antequam viā monſtrauerit. talem quoque eſſe perſpicientiam, vt nihilo plus valeat quàm cæcitas: quoniam antequam ad frugem perueniat, protinus euaneſcit. Sunt enim vera principia quaſi ſcintillæ: ſed quæ naturæ prauitate ſuffocantur, antequam applicentur ad verum vſum. Exempli gratia, Eſſe Deum & eum colendum

eſſe à nobis, omnes ſciunt: ſed fit vitio noſtro, & ignorantia quæ in nobis præualet, vt à confuſa illa notitia ſtatim ad idolum tranſiliamus, & illud colamus Dei loco. In Dei cultu deteriùs etiãnum erratur, præſertim in priore Legis tabula. Quòd ad ſecundum, conſentit quidem iudicium noſtrum cum Dei regula, in ipſis externis factis: ſed fons ipſe malorum omnium, concupiſcentia ſcilicet, nos latet. Deinde notandũ eſt, Paulum non de naturali modò cæcitate, quæ nobis eſt inſita ab vtero, loqui: ſed pariter complecti magis craſſam excæcationem, qua Deus priora peccata vlciſcitur, quemadmodum videbimus. Tantùm deniquè ratione & intelligentia pollent homines, vt reddantur coram Deo inexcuſabiles. verùm quandiu ſinuntur ingenio ſuo viuere, nihil quàm errare, labi & impingere in omnibus, tam conſiliis quàm factis poſſunt. Hinc etiam apparet quanti æſtimentur, & quo in pretio ſint fictitij cultus apud Deum, quum ex abyſſo vanitatis & labyrintho ignorantiæ prodeant.

18 *Alienati à vita Dei.*) Vita Dei bifariã accipi poteſt: vel quæ cenſetur coram Deo, vt gloria Dei, Iohannis 12.f.43: vel quam Deus electis ſuis communicat per Spiritum regenerationis. Vtrouis modo ſumas, eadem tamen ſententia erit, nõ diuerſa. nam communis hæc vita qua ſumus homines, nihil aliud eſt quàm inane ſimulacrum vitæ: non modò quia citò præterit, ſed etiam quòd animæ noſtræ viuendo mortuæ ſunt, quum Deo non adhærent. Sciamus ergo, in hoc mundo tres eſſe vitæ gradus. nam vna eſt vita vniuerſalis, quæ motu duntaxat & ſenſu cõſtat, cuius etiam participes ſunt beſtiæ. ſecunda eſt humana, qua ſumus filij Adæ. tertia eſt ſupernaturalis, quam ſoli fideles obtinent. Atqui omnes quidem à Deo ſunt, ideóque poteſt vnaquæque vita, Dei nominari. nam de prima habetur Act. 17.f.28, in Pauli concione, In ipſo nos ſumus, & mouemur, & viuimus. Item Pſal. 104.d.30, Emitte Spiritum tuum, & creabuntur: & renouabis faciem terræ. De ſecunda. Iob.10.c.12, Vitam dediſti mihi: & viſitatio tua cuſtodiuit ſpiritum meum. Sed per excellentiã regeneratio fidelium hic nominatur vita Dei, quoniam tũc propriè viuit Deus in nobis, & nos fruimur eius vita, quum Spiritu ſuo nos gubernat. Ab hac vniuerſos mortales qui non ſunt in Chriſto nouæ creaturæ, alienos facit Paulus. hinc apparet quàm miſera ſit noſtra cõditio, quandiu in carne, hoc eſt in nobis, manemus. Hinc etiã æſtimatio fieri poteſt virtutum omnium moralium, quas vocant. quales enim actiones producet ea vita quam Dei eſſe Paulus negat? ergo vt aliquid boni exire à nobis incipiat, neceſſe eſt primùm nos per Chriſti gratiam renouari. Hoc demum veræ & vitalis (vt ita loquar) vitæ initium erit. & notanda eſt ratio quæ continuò ſubiicitur, *Propter ignorantiam*, inquit. Nam ſicuti Dei cognitio, vera animæ vita eſt: ita exaduerſo ignorantia eſt mors. ac ne eiuſmodi ignorantia aduentitium malum eſſe crederetur, (quemadmodum Philoſophi errores aliunde contrahi iudicant) Paulus radicem eſſe docet in cęcitate cordis. quo ſignificat reſidere in ipſa natura. Prima igitur cæcitas, qua occupatæ ſunt hominum mentes, peccati originalis eſt pœna: propterea quòd Adam poſt ſuam defectionem vera Dei luce priuatus eſt: extra quam omnia ſunt horribiles tenebræ.

19 *Dolore tangi deſierunt.*) Poſtquàm de naturalibus vitiis loquutus eſt, nunc deſcendit ad extremum omnium malorum quod homines ſibi propriis malefactis accerſunt: nempe quum obſtupefacti & extincto conſcientiæ dolore, ad omnem nequitiam ſe proſtituunt. Natura corrupti ſumus, & propenſi ad malum, imò penitus malo addicti. qui Spiritu Chriſti deſtituuntur, ſibi indulgent laxántque fræna. ita fit vt iram Dei nouis ſubinde offenſis in ſe prouocent. Dominus tamen ſtimulis conſcientiæ eos pungit, ſed nihil mouentur: quin potius ad omnes monitiones obdureſcunt. tali obſtinatione merentur à Deo prorſus reiici. Huius reiectionis ſignum eſt indolentia cuius hîc fit mentio: dum ſcilicet is qui peccando, Deum offendit, nullo iudicii metu tangitur, ſed ſecurè pergit, ac intrepidè ſe oblectat, ſibíque placet ac blanditur: imò nullo pudore afficitur, nullam honoris curam habet. Tormentum malæ conſcientiæ, quo eam cruciat horror Diuini iudicii, atrio inferorum conferri poteſt. ſed talis ſecuritas & veternus, exitialis eſt gurges. quemadmodum & Solomon dicit, Impius quum in profundum venerit, contemnit. Prou.18.a.3.
Quare non immeritò Paulus hoc tanquam horribile Diuinæ vltionis exemplũ in medium adducit, quòd homines à Deo relicti, ſopita conſcientia, extincto Diuini iudicii timore, amiſſo denique ſenſu tanquam attoniti, belluino impetu ſe ad omnem turpitudinem proiiciunt. Non eſt hoc quidem vniuerſale: quia multos Deus etiam ex reprobis immẽſa ſua bonitate retinet, ne extrema confuſione mundus miſceatur. inde fit vt non in omnibus tam proiecta libido, támque effrænata intemperies appareat. Verùm ſatis eſt, tale ſpeculum in aliquibus conſpicuum eſſe: vt nos quoque terreamur, ne quid ſimile nobis contingat. *Laſciuiam* pro petulantia accipio, qua intemperanter & licentioſè exultat caro, Dei Spiritu non coercita. *Immunditiam* pro omne genus flagitiis. Poſtremò addit, *Cum auiditate.* verbum Græcum ſæpe auaritiam ſignificat: & ita exponitur hoc loco à quibuſdam, ſed parum congruenter. Nam quia prauæ & vitioſæ cupiditates ſunt inſatiabiles, ideo Paulus comitem illis & quaſi pediſequam adiungit auiditatem, quæ moderationi opponitur.

21 *Vos autem non ita didiciſtis Chriſtum:*

22 *Si quidem ipſum audiſtis, & in ipſo eſtis edocti, quemadmodum eſt veritas in Ieſu:*

23 *Vt deponatis ſecundum priſtinam conuerſationem Veterem hominem, qui corrumpitur ſecundum concupiſcentias erroris.*

24 *Renouemini autem ſpiritu mentis veſtræ,*

25 *Et induatis Nouum hominem, qui ſecundum Deum creatus eſt, in iuſtitia & ſanctitate veritatis.*

Nunc antitheſin facit vitæ Chriſtianæ, vt inde pateat, quàm indignum ſit pio homine, indifferenter ſe polluere Gentium ſordibus. Quia in tenebris ambulant Gentes, ideo non diſcernunt inter honeſtum & turpe: quibus autem lucet Dei veritas, diſſimiles illis eſſe debét. Quibus vanitas ſenſus ſui viuendi regula

eſt,non mirum eſt ſi fœdis concupiſcentiis ſint impliciti:at Chriſti doctrina,de ingenij noſtri abnegatione præcipit.Nihil ergo de Chriſto didicit qui nihil vita ab infidelibus differt. neq; enim à mortificatione carnis ſeparari poteſt Chriſti cognitio. Cæterùm vt eorum attentionem & ſtudium magis acuat,non ſolùm dicit audiſſe Chriſtum,ſed gradatim auget, quòd *In ipſo quoque edocti fuerint.* acſi diceret,non leuiter indicatam fuiſſe hanc doctrinam,ſed probè traditam & expoſitam.

22 *Quemadmodum eſt veritas.*) Hac particula perſtringit euanidã Euangelij ſcientiam, qua plerique fruſtra ſunt inflati,quũ nihil de vitæ nouitate teneãt. Putant enim illi ſe valde ſapere: ſed Apoſtolus mendaci & imaginaria tantùm opinione imbutos eſſe docet. ita duplicem ſtatuit Chriſti notitiam : quarum prior ſit vera & genuina,altera verò fucata & adulterina.non quòd reipſa duplex ſit.verùm quia plerique ſibi falsò perſuadent Chriſtum ſe cognoſcere,qui nihil niſi carnale ſapiunt.Ergo quemadmodũ in ſecunda ad Corinthios dicit, Si quis in Chriſto, ille ſit noua creatura: ita etiam hîc verum eſſe & ſincerum negat quod tenetur de Chriſto,niſi adſit mortificatio carnis. 2.Cor.5.c.17.

23 *Vt deponatis ſecundum priſtinam.*) Requirit in homine Chriſtiano pœnitentiã aut renouationem vitæ.eam conſtituit in abnegatione noſtri,& Spiritus ſancti regeneratione. A priore itaque parte incipit, iubens deponere aut exuere hominem veterẽ.tranſlatione hac à veſtibus ſumpta frequenter vtitur:& nos rationẽ alibi attigimus. Quid etiam per *Veterem hominem* intelligat, tam ſexto capite ad Romanos,quàm aliis locis docuimus:nempe ingenium quod afferimus ex matris vtero.nam in perſonis duabus, Adæ ſcilicet & Chriſti,duas quaſi naturas nobis deſcribit. Quoniam priùs ex Adam naſcimur,naturæ prauitas quam ex illo contrahimus,dicitur Vetus homo:quia deinde renaſcimur in Chriſto, correctio vitioſæ naturæ dicitur homo Nouus. Summa,Qui exuere vult hominem Veterem,naturę ſuæ renuntiet.qui in epithetis Veteris & Noui putãt Apoſtolum alludere ad Vetus & Nouum teſtamentum,parum ſolidè philoſophantur. Porrò quo melius oſtendat,non eſſe ſuperuacuam hanc exhortationem apud Epheſios,priſtinæ vitæ memoriam illis renouat.acſi diceret,Vetus homo in vobis regnauit,quo tempore nondum Chriſtus ſe vobis patefaceret.ergo priſtinæ vitæ renũtiandum eſt, ſi vultis illum abiicere. *Qui corrumpitur.* A fructibus deſignat Veterem hominem: hoc eſt à prauis cupiditatibus,quæ homines in exitium illectant. quòd autem dicit, Corrumpi, in eo alludit ad nomen Vetuſtatis. Nam ipſa vetuſtas proxima eſt corruptioni. Caue autẽ cum Papiſtis craſſas tantùm & quaſi palpabiles libidines intelligas,& quarum manifeſta eſt turpitudo inter homines: ſed eas quoque ſub hoc verbo comprehende, quæ laudi interdum magis dantur quàm vitio.quales ſunt,ambitio,aſtutia,& quæcũque vel ex amore noſtri,vel ex diffidentia noſtra procedunt.

24 *Renouemini autem.*) Secundum membrum in regula piè ſanctéque viuendi : nempe vt Spiritu Chriſti viuamus,potius quàm noſtro.ſed quid ſibi vult *Spiritus mentis?* Ego ſimpliciter accipio,acſi dixiſſet,Renouemini,non tantùm quòd ad inferiores appetitus aut concupiſcentias quæ palàm ſunt vitioſæ, ſed etiam quod ad partem illam animæ, quæ nobiliſſima & præſtantiſſima habetur. Hîc enim rurſus ponit reginam illam,quæ propemodum adoratur à Philoſophis:& ſpiritum mentis noſtræ Diuino ac cœleſti tacitè opponit, qui aliam in nobis ac nouam mentem generat. Vnde colligere promptum eſt quid ſit in nobis ſanum aut incorruptũ,quum rationẽ aut mentem potiſſimùm corrigi præcipiat,in qua nihil videtur eſſe præter virtutem & laudis materiam.

25 *Induatis nouum hominem.*) Sic reſoluere conuenit,Induite nouum hominem: quod nihil aliud eſt quàm ſpiritu,hoc eſt,intus renouari: & quidem in totum, ita vt initium à mente fiat, quæ pars maximè intacta eſſe videtur ab omni vitio. Quod de creatione ſubiicitur, tam ad primam creationem hominis, quàm ad reformationem quæ fit Chriſti gratia, referri poteſt. vtraque expoſitio vera erit. Nam & initio creatus fuit Adam ad imaginem Dei,vt iuſtitiam Dei quaſi in ſpeculo repræſentaret. ſed quoniam imago illa deleta eſt per peccatum, ideo nunc in Chriſto inſtaurari oportet. Nec ſanè aliud eſt regeneratio piorum,quàm reformatio imaginis Dei in illis: quemadmodum 2.ad Corinth.3.d.18.dictum eſt. Quanquam longè vberior eſt ac potentior Dei gratia in hac ſecunda creatione, quàm prima fuerit. ſed hoc tantùm reſpicit Scriptura, quòd ſumma noſtra perfectio, ſit conformitas & ſimilitudo quæ nobis eſt cum Deo. Ad eam verò quum formatus eſſet Adam,perdidit quod acceperat. nobis igitur per Chriſtum reſtitui neceſſe eſt. Quare huc ſpectare docet regenerationẽ, vt ex errore reducamur ad eum finem ad quem ſumus conditi. *In iuſtitia.* Iuſtitiam pro Rectitudine ſi generaliter accipias, *Sanctitas* quiddam erit altius, hoc eſt puritas qua ſumus Deo conſecrati. Verùm non diſplicet ita diſtingui, vt ſanctitas quidem ad primam Legis tabulam, iuſtitia autem ad ſecundam pertineat. quemadmodum in Cantico Zachariæ, Seruiamus illi in ſanctitate & iuſtitia,omnibus diebus vitæ noſtræ. Et certè ita rectè Plato quoq; docet, quòd ὁσιότης ſita ſit in cultu Dei: altera pars iuſtitiæ homines reſpiciat. Genitiuus *Veritatis*, loco epitheti poſitus eſt, qui tam iuſtitiæ quàm ſanctitati conuenit. Vtranque enim ſinceram oportere eſſe admonet: quia hîc cum Deo negotium eſt,qui nullo fuco decipitur. Luc.1.g.54.

25 *Quare depoſito mendacio,loquimini veritatem vnuſquiſque cum proximo ſuo ; quia ſumus viciſſim inter nos membra.*

Pſal.4.b.5. 26 *Iraſcimini,& ne peccetis,ſol non occidat ſuper iracundiam veſtram:*

27 *Et ne detis locum diabolo.*

28 *Qui furabatur,iam non furetur: magis autem laboret, operando quod bonum eſt manibus, vt habeat quod eroget opus habenti.*

25 *Quare depoſito.*) Ex illo capite doctrinæ,hoc de iuſtitia noui hominis, omnes piæ exhortationes, tanquam ex fonte riui,fluũt. nam ſiquis omnia vitæ præcepta colligat, parum efficiet ſine hoc principio. Aliam methodum habent Philoſophi: ſed in doctrina pietatis hæc eſt vnica vitæ inſtituẽdæ ratio. Nunc

ergo

ergo ſequentur particulares exhortationes, quas deducet Paulus ex illa communi doctrina. Et primùm quidem, eò quòd in veritate Euangelij veracem iuſtitiam, & ſanctitatem poſuerat: nunc à genere ad ſpeciem argumentatur, vt ſint inter ſe veraces. *Mendacium* hîc pro qualibet fraude & ſimulatione vel aſtutia, *Veritas* pro ſimplicitate capitur. Requirit ergo ſinceram inter eos cõmunicationem in omnibus negotiis. Additur & altera confirmatio, *Quia ſumus viciſsim inter nos membra.* eſt enim mõſtrum ſi membra inter ſe non conſentiant, imò ſi fraudulenter inter ſe agant.

26 *Iraſcimini.*) Incertum eſt an Paulus reſpexerit ad Pſalmum quartum. nam in Græca tranſlatione hæc verba habentur. quanquam alij malunt, Contremiſcite. Verbum tamen Hebraicum רגז, tã iracundia turbari, quàm pauore ſignificat. Quòd ad circunſtantiam Pſalmi, ſenſus hic bene cõueniet, Nolite ſimiles eſſe phreneticis qui intrepidè quouis ruunt: ſed conturbet vos audaciæ veſtræ reputatio. Nam Geneſis 45. c.23, hoc verbum legitur pro Contendere vel Rixari. vult ergo, eos cum animis ſuis diſceptando, turbari, vt à furioſis conatibus deſiſtant. Paulus autem, meo iudicio, tantùm alluſit ad locum illum, hac ratione. Tria ſunt vitia quibus iraſcendo, Deum offendimus. Primum eſt, quòd leuibus & ſæpe nullis de cauſis iraſcimur, vel certè priuatis iniuriis vel offenſis commoti: alterum, quòd ſemel commoti metas tranſilimus, & abripimur immodico exceſſu: tertiùm, quòd iram quæ debuerat in nos vel in peccata ferri, cõuertimus in fratres noſtros. Commodùm ergo Paulus, quum vellet deſcribere quænam ſit iuſta iræ moderatio, trita illa ſententia vſus eſt, *Iraſcimini, & ne peccetis.* Id autem fiet, ſi materiam iræ in nobis quæramus magis quàm in aliis, indignationem noſtram in propria vitia euomentes. Quod ad alios, potius vitiis iraſcamur quàm perſonis: nec ex priuatis offenſis iram cõcipiamus, ſed potius nos ad iram inflammet zelus gloriæ Domini. Poſtremò ita conciteter ira in nobis, vt quum opus eſt, reſideat: ne miſceatur cum turbulentis carnis affectibus. *Sol non occidat.* Quoniam vix fieri poteſt quin proſiliamus interdum ad iniuſtam vitioſámque iracundiam, quæ eſt affectus humani ad malum propenſio: Paulus ad ſecundum remedium deſcendit, vt tunc ſaltẽ reprimamus nos ſubitò, nec ſinamus iram noſtram, temporis ſpatio obdureſcere. Illud quidem primum eſſet, iraſci, & non peccare. ſed quia in tanta naturæ humanæ infirmitate pluſquam difficile eſt, ſit hoc ſecundum remedium, non fouere iram diutius in animis noſtris, nec illi dare ſpatium temporis quo ſe confirmet. Ideo prohibet ne ſol occidat ſuper eam: quo ſignificat dandam eſſe operam vt ante occaſum ſolis placati ſimus, ſi fortè nobis iraſci contigerit.

27 *Et ne detis locum.*) Scio qualiter nonnulli exponant: & Eraſmus Calumniatoris nomen vſurpans, palàm oſtendit ſe de maleuolis hominibus intelligere. Ego tamen nõ dubito quin Paulus admoneat, cauendum eſſe ne Satan animis noſtris poſſeſſis, tanquam hoſtis occupata arce, pro libidine ſua nos agat. Nam quotidie experimur quàm incurabilis ſit morbus diuturnum odium: aut ſaltem quàm difficulter ſanetur. vnde hoc, niſi quia diabolo cordis noſtri poſſeſſionem tradidimus quum obuiam eundum foret? Ergo priuſquam odij veneno cor imbuatur, maturè excutienda eſt ira.

28 *Qui furabatur.*) Non tantùm de craſſioribus furtis agit quæ legibus puniuntur, ſed de occultioribus, quæ ſub hominum iudicium non cadunt: vt ſunt omne genus rapinæ, quibus aliena ad nos trahimus. Nec tantùm iubet vt abſtineamus ab iniuſta & illicita bonorum alienorum vſurpatione: ſed etiam vt fratribus ſubueniamus, quantùm in nobis eſt. Tu qui aliena rapiebas, non modò tibi acquiras victum iuſto & innoxio ſudore, ſed etiam aliis. Primùm regula hæc nobis præſcribitur, ne quis fratrum iactura cõmodum ſuum procuret: ſed honeſto labore vitam toleret. deinde charitas vlterius nos adducit, vt non ſibi quiſque ſeorſum viuat, aliis præteritis: ſed alii aliorum neceſſitatibus ſubleuandis ſe impendant. Sed quæritur an Paulus neceſſitatem omnibus imponat, manibus laborandi. nimis enim hoc durum eſſet. Reſpondeo, ſimplicem eſſe ſenſum verborum, ſiquis rite expendat. Nam vbi fraudare quenquam prohibuit, quia multi cauſantur inopiam: eiuſmodi obiectionem vt præueniat, potius laborandum eſſe manibus, docet. acſi diceret, Tibi nulla recuſanda eſt conditio, quantumuis dura & moleſta, quo nemini ſis iniurius: neque id modò, ſed vt ſuccurras fratrum neceſſitati. Hoc autem poſterius membrum non parum amplificat. nam argumentum continet à maiori ad minus. *Quod bonum eſt.* Quoniam multa ſunt opificia quæ voluptatibus etiam parum caſtis ſeruiunt, commendare etiam hoc voluit vt labores deligamus qui vtilitatem proximis noſtris afferant. nec mirum: nam ſi eiuſmodi voluptuarias artes, quæ nihil quàm corruptelas gignere queunt, Ethnici quoque ipſi ignominia notandas duxerunt, vt Cicero: an eas Chriſti Apoſtolus inter legitimas Dei vocationes cenſeret?

29 ***Omnis ſermo ſpurcus ex ore veſtro non procedat: ſed ſiquis eſt bonus ad ædificationem vſus, vt det gratiam audientibus.***

30 ***Et ne contriſtetis Spiritum ſanctum Dei, quo obſignati eſtis in diem redemptionis.***

31 ***Omnis amarulentia, & indignatio, & ira, & clamor, & maledicentia, remoueatur à vobis cum omni malitia.***

29 *Omnis ſermo.*) Primùm ex fidelium ſermonibus omnem ſpurcitiem remouet. quo nomine comprehendit amatorias omnes illecebras, quæ libidine inficere ſolent hominum animos. Deinde non contentus vitium ſuſtuliſſe, præcipit vt ſint ad ædificationem compoſiti quemadmodũ ad Coloſſ. Sermo veſter ſale ſit conditus, &c. [*Col.4.a.6.*] Hîc tamen alia loquutione vtitur, *Siquis bonus eſt*, inquit, *Ad ædificationem vſus:* quod perinde valet acſi dixiſſet vno verbo, Si vſui eſt. Gentium quidem *Vſus* licebit, more Hebraico, in adiectiuum reſoluere: vt ſit ædificatio vtilis. Sed dum conſidero quàm frequens ſit metaphora in verbo Ædificandi apud Paulum, & quàm latè pateat: priorem illam expoſitionem tenere malo. ita Ædificationem vſus, interpretor ædificationis noſtræ profectum. Nam ædificare, promouere eſt. Quomodo autem illud fiat, ſubiicit, *Dando*, ſcilicet *gratiam audientibus.* conſolationem porrò & admonitionem, & omnia ſalutis adminicula, Gratiæ nomine intelligit.

30 *Et ne contriſtetis.*) Quum Spiritus ſanctus habitet in nobis, omnes tam animæ quàm corporis

noſtri partes illi ſacras eſſe oportet. Quòd ſi nos proſtituimus ad aliquod inquinamẽtum, iam illum quaſi ex ſuo hoſpitio eiicimus. id quo familiarius exprimat, tribuit Spiritui ſancto humanos affectus, gaudiũ & triſtitiam. Date, inquit, operam vt Spiritus ſanctus libenter in vobis habitet, quaſi in domicilio læto ac iucundo: nec vllam triſtitiæ materiam illi date. Quidam ſecus exponunt, Quòd Spiritum Dei contriſtemus in aliis, dum pios fratres qui Spiritu Dei aguntur, offendimus obſcœno ſermone, vel aliis modis. Nam piæ aures quicquid pietati aduerſum eſt, non modò reſpuunt, ſed quum tale quid audiunt, graui dolore vulnerantur. at quod ſequitur, oſtendit aliam fuiſſe mentem Pauli. *Quo obſignati eſtis*, inquit. Quia ergo Spiritu nos ſuo Deus obſignauit, illi ſumus moleſti dum non ſequimur eius ductum, ſed profanis affectibus nos polluimus. Non poteſt ſatis pro dignitate explicari ſententię huius grauitas: quòd Spiritus ſanctus gaudet atque hilaris eſt in nobis dum illi nos morigeros per omnia præbemus, nihil cogitamus aut loquimur niſi purum & ſanctum: quòd rurſus afficitur mœrore quoties aliquid vocatione noſtra indignum admittimus. Nunc reputet apud ſe quiſque quàm horrenda ſit impietas, Spiritum Dei pungere ea triſtitia vt à nobis tãdem diſcedere cogatur. Apud Ieſaiam, capite 63. c. 10. eadem eſt loquẽdi forma, ſed diuerſo ſenſu. Propheta enim exacerbare Dei Spiritum ſimpliciter dixit, quemadmodum dicere ſolemus, hominis animũ. *Quo obſignati.* Eſt enim Spiritus Dei quaſi ſigillum quo à reprobis diſcernimur: & quod impreſſum eſt cordibus noſtris, vt certa ſit nobis adoptionis gratia. Addit, *In diem redemptionis:* hoc eſt, donec in hęreditatis promiſſæ poſſeſſionem nos Deus inducat. Solet enim vocari dies redemptionis, quia tunc demum è miſeriis omnibus eximemur. De vtraque loquutione iam ſatis alibi dictum eſt, ac præſertim ad Rom. cap. 8. e23, de ſecunda. de priore verò 1. ad Corinth. cap. 1. d. 30. niſi quòd verbũ Obſignandi aliter hîc exponi poteſt: nempe quòd Deus Spiritum quaſi notam ſuam nobis impreſſerit, vt in filiis ſuis cenſeat quoſcunque videt ita ſignatos.

31 *Omnis amarulentia.*) Quemadmodũ iracundiam priùs damnauit, ita nunc eãdem ſententiam repetens, ſimul coniungit accidentia quæ eam comitari ferè ſolent: vt ſunt clamoſę contentiones & conuitia. Inter ὀργὴν ϗ θυμὸν parum eſt diſcriminis: niſi quòd hoc interdum ad potentiam, illud verò ad actum refertur. hîc autem nihil differũt, niſi in priore dicamus magis ſubitum eſſe impetum. Non fruſtra porrò *Malitiam* remouet, vt illa ſuperiora corrigantur. Significat autem hoc verbo, animi prauitatem quæ humanitati & æquitati eſt oppoſita, & malignitas vulgo nuncupatur.

32 *Sitis autem mutuò comes, miſericordes, condonantes vobis inter vos, quemadmodum & Deus vobis in Chriſto condonauit.*

32 *Sitis autem mutuò comes.*) Amarulẽtiæ opponit comitatem, quæ eſt facilitas tam in moribus quàm in vultu & ſermone. Et quia nunquam regnabit inter nos ea virtus, niſi vigeat etiam συμπάθεια: ideo miſericordiam nobis commendat: quæ ſcilicet in eo ſita eſt, non tantùm vt malis fratrum noſtrorum condoleſcamus perinde ac noſtris, ſed vt vera humanitate præditi, non ſecus moueamur in vtranque partem, quicquid illis acciderit, acſi ſuſtineremus eorum perſonam. Contraria eſt immanitas, vbi tam ferrei & barbari ſunt homines, vt ſuſque déque ferant quicquid alios pati vident. *Condonantes vobis.* Alij de beneficentia interpretantur: ideóque Eraſmus vertit, Largientes. nec repugnat verbi ſignificatio, ſed loci circunſtantia in aliam magis partem nos ducit: nempe vt ſimus ad ignoſcendum faciles. Fieri enim interdum poteſt vt ſint aliqui ſuaues & teneri ad commiſerationem: ſed indignè læſi, non tam facilè remittunt iniurias. Ergo ne ij qui alioqui naturæ benignitate ad humanitatem propenſi ſunt, hominum ingratitudine deficiant: hortatur vt ſe præbeant alii aliis placabiles. Et quo plus valeat exhortatio, exemplum Dei proponit, qui longè plus nobis per Chriſtum condonauit, quàm quiſquam mortalium fratribus ſuis queat. vide ad Coloſſ. 3. a. 5.

CAPVT V.

Sitis ergo imitatores Dei, quemadmodum filij dilecti:

2 *Et ambulate in charitate, quemadmodum & Chriſtus nos dilexit, ac ſeipſum tradidit pro nobis oblationem & hoſtiam Deo, in odorem bonæ fragrantiæ.*

1 *Sitis ergo imitatores.*) Perſequitur eandem ſententiam & confirmat, eo quòd filios patri ſimiles eſſe oporteat. admonet autem nos eſſe filios Dei, debere ergo nos ipſum, quantum in nobis eſt, beneficentia referre. Ita videmus in diſtinctione capitum malè diſcerptas fuiſſe ſententias, quæ inter ſe prorſus cohærent. Teneamus autem hoc argumentũ, Si filij Dei ſumus, debere nos eſſe eius imitatores. Nam & Chriſtus non aliter nos fore Dei filios pronuntiat, niſi etiam indignis benefacimus. Poſtquam Deum imitandum propoſuit, idem facit de Chriſto. nam is eſt verum noſtrum exemplar. Eadem, inquit, charitate
Mat. 5. g. 44. complectimini vos inuicem, qua nos Chriſtus complexus eſt. eſt enim quod in Chriſto cernimus, nobis vera regula.

2 *Ac ſeipſum tradidit.*) Hoc ſingulare fuit argumentũ ſummæ charitatis, quòd Chriſtus quaſi ſui oblitus, propriæ vitæ non pepercit, vt nos à morte redimeret. Huius beneficii ſi participes velimus eſſe, ſimiliter erga proximos affecti ſimus oportet. non quòd tantam perfectionem quiſquam noſtrûm cõſequutus ſit: verùm ad eam pro noſtro modulo aſpirandum & enitendum eſt. Quod additur de *Victima boni odoris*, primùm ad cõmendandam Chriſti gratiam valet: deinde etiam præſenti cauſæ ſeruit. Non poteſt quidem ſatis exprimi verbis, mortis Chriſti fructus & efficacia: vt teneamus, hoc vnicum eſſe pretium quo reconciliati ſumus Deo. Atque hæc fidei doctrina priorem gradum occupat. Cæterùm quo plus Chriſtum nobis præſtitiſſe audimus, eo magis ſumus illi obſtricti. Pręterea colligendum eſt ex Pauli verbis, nulla noſtra officia accepta eſſe Deo, niſi mutuò inter nos amemus. Nam ſi hominum reconciliatio per Chri-

per Chriſtum facta,ſacrificium fuit boni odoris: tunc demum bonus à nobis odor ad Deum perueniet,ſi ſacer hic ſuffitus in nos diffuſus fuerit,quò pertinet illud Chriſti, Relinque ad altare munus tuum, & vade,& reconciliare fratri tuo. *Matt.5.d.23.*

3 *Scortatio verò & omnis immunditiès, aut auaritia ne nominentur quidem inter vos: ſicut decet ſanctos.*
4 *Turpitudo,ſtultiloquium: quæ non conueniunt,ſed magis gratia.*
5 *Hoc enim ſcitis,quòd omnis ſcortator,vel immundus, vel auarus qui eſt idololatra, non obtinebit hæreditatem in regno Chriſti & Dei.*
6 *Nemo vos decipiat inanibus verbis. nam propter hæc,venit ira Dei,in filios" inobedientes.* *Vel,incredulos.*
7 *Ne ſitis igitur illorum conſortes.*

3 *Scortatio.)* Hoc caput & tertium ad Coloſſenſes multa habent inter ſe congruentia, quæ prudens lector ſine mea opera conferre poterit. Tria hîc recenſet,quę tam aliena vult eſſe à Chriſtianis,vt ne nomen quidem audiatur: quod rebus incognitis ſolet accidere. Per *Immunditiem* fœdas omnes & impuras libidines ſignificat. Ita à *Scortatione* differt hoc nomen, tanquam genus à ſpecie. Tertiò ponit *Auaritiam*,quæ nihil aliud eſt quàm immodica habendi cupiditas. Et præcepto addit autoritatem, dicens ſe nihil ab illis requirere,quàm quod *Sanctos decet.* quo verbo auaros omnes, & ſcortatores, & impuros à numero & ſocietate ſanctorũ reiicit. Tribus illis addit alia tria: *Turpitudinem,* quo nomine intelligo quicquid indecorum eſt,ac piorum modeſtiæ minus conſentaneum: deinde *Stultiloquium*, quo nomine ſermones intelligo vel ineptos ac inanes nulliúſque frugis,vel etiam profanos,& ſua vanitate noxios. Porrò quoniam ineptiæ ſermonis,*Facetiarum* & leporis prætextu ſæpe teguntur: ideo nominatim vrbanitatem,quæ alioqui arridet,acſi virtus eſſet laude digna, tanquam ſtultiloquii partem condemnat. Vocabulum Græcum εὐτραπελία, apud Ethnicos ſcriptores in bonam partem accipitur pro acuta & ſalſa vrbanitate,liberali ingenioſóque homine digna. Sed quia difficillimum eſt dicacem eſſe quin ſis etiam mordax, & in ipſis facetiis quædam eſt affectatio pietati minimè conſona: meritò ab ea nos Paulus reuocat. Et de omnibus iſtis ſimul pronuntiat, quòd non conueniant: hoc eſt, quòd pugnent cum officio Chriſtianorum.

4 *Sed magis gratia.)* Alii malunt gratiarum actionem. mihi placet Hieronymi interpretatio. Debuit enim Paulus ſuperioribus vitiis generale aliquid opponere quod in ſermonibus noſtris eluceat. Nam ſi dixiſſet,Interea dum illi friuolis nugis & ſcurrilitate ſe oblectant,vos agite gratias Deo: fuiſſet nimis reſtrictum. Patitur autem Græcum vocabulum εὐχαριστία,vt nos Gratiam vertamus. Senſus autem erit, Sermones noſtros vera ſuauitate & gratia perfuſos eſſe debere: quod fiet ſi miſcebimus vtile dulci.

5 *Hoc enim ſcitis.)* Ne vitiorum quæ reprehẽdit illecebris ineſcati, oſcitanter vel minus attentè ſuas admonitiones excipiãt: graui & ſeuera denuntiatione eos terret,quòd illa vitia regnum Dei nobis claudant. Iam verò quum illorum conſcientiam appellat,ſignificat de re minimè dubia ſe loqui. Sicuti durũ id videtur eſſe,& Dei bonitati aduerſum,abdicari omnes hęreditate regni cælorũ, qui vel ſcortationis,vel auaritiæ culpa ſint contacti:facilis eſt reſpõſio: Apoſtolum veniam lapſis non negare,qui reſipuerint, ſed de ipſis peccatis ſententiã ferre. Nam Corinthios iiſdem verbis affatus,mox adiungit, Et vos quidem hæc fuiſtis,ſed nunc iuſtificati eſtis,&c. Nam vbi eſt pœnitentia,quum ſit illic etiam reconciliatio cum Deo, *1.Cor.6.b.11.* deſinunt eſſe homines quod fuerant. Cæterùm,qui vel ſcortatores ſunt,vel immundi, vel auari, quandiu tales ſunt,nihil ſibi commune cum Deo eſſe ſciant:& omnem ſalutis ſpem ſibi ademptam. *Regnum Dei & Chriſti* dixit:quia Deus Filio ſuo tradidit, vt per ipſum nos adipiſcamur. *Auarus,qui eſt idololatra.* Nã *Gal.5.d.20.* auaritia,vt alibi inquit,idolorum cultus eſt: non ille qui tam frequenter damnatur in Scriptura, ſed alterius generis.neceſſe enim eſt vt Deum abnegent auari omnes,eiúſque loco ſibi diuitias conſtituant: tam cæca eſt rabies miſeræ illius cupiditatis. Sed cur potius hoc auaritiæ tribuit Paulus, quum in alios etiam carnis affectus nõ minus competat? quî magis auaritia hoc ignominiæ titulo notãda eſt, quàm ambitio, quàm inanis ſui confidentia? Reſpondeo, Quia morbus iſte latè patet, & quaſi ſua contagione occupat plurimorũ animos: neque morbus iudicatur: quin potius laudatur communi opinione:ideo duriùs exagitari à Paulo, vt falſam opinionem ex cordibus noſtris euellat.

6 *Nemo vos decipiat.)* Semper fuerũt impij canes qui ſannis exciperent ac facetè riderent Prophetarum minas:quales hodie quoque cernimus.Tales enim veneficos ſeculis omnibus diabolus ſubornat,qui dum ſacrilegis dicteriis eludunt Dei iudicium,conſcientias non adeò fundatas in timore Dei, quaſi faſcinis quibuſdam ſopiant. Hoc leue delictũ eſt,inquiunt,Scortatio luſus eſt Deo:Deus ſub Lege gratiæ non eſt tam crudelis: non ideò nos finxit vt ſit noſter carnifex: naturæ fragilitas nos excuſat. & ſimilia. Ex aduerſo clamat Paulus,cauendas eſſe eiuſmodi fallacias quibus illaqueantur in exitiũ conſcientiæ. *Propter hæc enim.* Si præſens tempus,more Hebraico,per futurum exponas,erit comminatio vltimi iudicii: ſed ego iis aſſentior qui indefinitè accipiunt, *Venit*,pro Venire ſolet: vt commonefaciat eos de ordinariis Dei iudiciis,quorum exempla ſunt ante oculos. Et ſanè niſi cæci eſſemus ac ſocordes,Deus ſatis frequentibus pœnarum exemplis teſtatur, ſe iuſtum eſſe horum malorum vindicem: ídque tam priuatim animaduertendo in ſingulos homines,quàm publicè iram ſuam in vrbes & regna & populos exerendo. Eſt autem notandum quod dicit, *Aduerſus incredulos*, aut *rebelles.* nam quia fideles alloquitur, non tam eos vult terrere propriis periculis, quàm expergefacere, vt horrenda Dei iudicia in reprobis tanquam in ſpeculis contemplari diſcant. Neque enim Deus filiis ſuis formidabilem ſe facit, quò ipſum fugiant: ſed paterno more,quoad poteſt,ad ſe allicit. Inde concludit,ne ſe pernicioſa impiorum ſocietate implicent, quorum præuident talem exitum.

8 *Eratis aliquando tenebræ: nunc autem lux in Domino, tanquam filij lucis ambulate:*
9 *(Fructus enim lucis in omni bonitate, & iuſtitia, & veritate)*
10 *Probantes quid ſit acceptum Deo.*
11 *Et ne communicetis operibus infructuoſis tenebrarum: quinpotius etiam redarguitote.*
12 *Quæ enim clàm fiunt ab illis, turpe eſt vel dicere.*
13 *Omnia autem dum coarguuntur, à luce manifeſtantur: omne enim quod manifeſtat, lux eſt.*
14 *Quamobrem dicit, Surge qui dormis, & exurge ex mortuis, & illuceſcet tibi Chriſtus.*

8 *Eratis aliquando.)* Præceptionibus ſubinde, ad pondus addendum, aſpergit confirmationes, ac permiſcet: vt hoc loco, quia de incredulis meminerat, & monuerat Epheſios ne in ſceleribus & interitu illorum eſſent participes: confirmat addita ratione, quantùm ab illorum vita & factis diſtare debeant. Simúlque præteritæ vitæ recordationem illis refricat, ne ſint ingrati Deo. Longè, inquit, alii debetis eſſe quàm olim: Deus enim vos ex tenebris lucem fecit. *Tenebras* vocat totam hominis naturam ante regenerationem, quia vbi non lucet Dei claritas, nihil eſt præter horrendam cæcitatem. *Lumen* rurſus appellat qui Spiritu Dei ſunt illuminati. paſſiuè ſcilicet, pro lucidis. Nam continuò pòſt, eodē ſenſu, ponit *filios lucis:* dum concludit, Ambulandū ergo eſſe tanquam in luce, quia ex tenebris erepti ſint, Dei miſericordia. Nota, *In Domino* nos dici *lumen,* quia extra Chriſtū, Satan omnia occupat, quem ſcimus principem eſſe tenebrarum.

9 *Fructus enim lucis.)* Inſerit hanc parentheſim vt viam indicet qua ambulare filios lucis conuenit. Quanquam non ponit integram deſcriptionem, ſed tantùm exempli cauſa, attingit partes quaſdam ſanctæ & piæ vitæ. Quum autem vno capite vult totum complecti, reuocat eos ad Dei voluntatem: perinde acſi diceret, Quiſquis rectè & extra errandi periculum viuere appetit, is ſe componat in obſequium Dei, & eius voluntatem habeat pro regula: nam iſte demum rationalis eſt Dei cultus, quemadmodum ad Romanos capite 12.a.1, docet, viuere ex ſolo illius præſcripto: ſecundum illud, Obedientia melior quàm victimæ. Mirum autem vnde in multos Græcos codices obrepſerit nomen Spiritus: quum magis cōgruat, Fructus autem lucis ſunt. tametſi hoc de ſententia Pauli nihil detrahit. Manet enim ſemper illud, Ambulandum eſſe fidelibus tāquam in luce, quia ſunt filii lucis. id fieri, quum non viuunt ſuo arbitrio, ſed Dei obſequio ſe totos addicunt: nec quicquam ſuſcipiunt, niſi ex illius iuſſu. Præterea talem obedientiam fructibus teſtatam fieri, *bonitate* ſcilicet, *iuſtitia, veritate,* & ſimilibus.

1.Sam.15.c.22

11 *Et ne communicetis.)* Quoniam inter tenebras verſantur filii lucis, hoc eſt in medio generationis prauæ & tortuoſæ: non fruſtra monentur ne ſe malis operibus commiſceant. Non ſatis eſt igitur ſi quis ſua ſponte nihil mali facinoris ſuſcipiat: ſed cauendum eſt etiā ne ſocios nos, vel adiutores præbeamus aliis in malo perpetrādo. denique ab omni conſortio vel conſenſus, vel conſilii, vel nutus, vel cuiuſlibet adiutorii abſtinendum eſt: nam his omnibus modis communicamus. Quinetiam ne perfunctum quis ſe putet conniuendo, etiam nominatim iubet coarguere: quod eſt diſſimulationi contrarium. Nunc quotuſquiſque ſe eximet à reatu: quum pauciſſimi ab annuendi ſimulatione caueant, vbi Deum palàm offendi cernunt: diſſimulent verò ferè omnes? Potius tamen peribunt centum mundi, quàm non ſtet firma Dei veritas. *Coarguendi* verbum, metaphoræ tenebrarum reſpondet. Nam ἐλέγχειν, propriè eſt in medium proferre quod antè ignotum erat. Quoniam ergo impii ſibi adulantur in vitiis, & ea latere, aut pro virtutibus haberi volunt: Paulus coargui iubet. *Infructuoſa* vocat, non modò quæ nihil afferant vtilitatis, ſed etiam quæ per ſe noxia ſint.

12 *Quæ enim clam fiunt.)* Vult oſtendere quantum profecturi ſint redarguendo impios. Illi, inquit, modò hominum oculos lateant, perpetrare quiduis, etiam flagitia dictu horrenda, ſibi permittunt. Nam vt vulgari prouerbio dicitur, Nox pudore vacat: vnde hoc, niſi quia in tenebris ignorantiæ demerſi, turpitudinem ſuam nec vident ipſi, nec videri à Deo & Angelis cogitant? At verbo Dei, tanquam illata face, aperiuntur eorum oculi. Ita pudere eos pigeréque incipit. Sancti ergo ſuis monitionibus cæcos infideles illuminant: & ignorantia obrutos, ex latebris ſuis protrahunt in lucem. Perinde ergo eſt acſi diceret, Quū domum clauſam habent infideles, & ab hominum conſpectu ſubducti ſunt, *Turpe eſt vel dicere* quàm nequiter & flagitioſè proruant ad omnem licentiam. An verò excuſſo pudore, adeò fræna ſibi laxarent, niſi tenebræ facerent audaciam: quaſi impunè fiat quod fit in abdito? vos autem coarguēdo, quaſi lucem infer etis, vt ſua turpitudine pudefiant. Talis autem pudor ex turpitudinis ſuæ agnitione, prius gradus eſt ad reſipiſcentiam. Id etiam eſt quod habetur prioris ad Corinthios cap.14.e.24, Si ingreſſus fuerit infidelis in cœtum veſtrum, coarguitur ab omnibus, iudicatur ab omnibus: & occulta cordis eius manifeſta fiunt, ita procidens in faciem, adorat Deum. Niſi quòd hîc tranſlatione vſus eſt. Eraſmus, mutando verbum Coarguendi, totum ſenſum corrupit. huc enim intendit Paulus, non fore ſine fructu, ſi opera infidelium coarguantur.

13 *Omnia autem.)* Quia mediū eſt participium quod hîc legitur, tam paſſiuè quàm actiuè verti poteſt. Vetus interpres paſſiuam ſignificationem prætulit. quod ſi placeat ſequi, nomen *lucis* perinde valebit ac Lucidum, vt prius. & tunc ſenſus erit, conſpicua fore mala opera quæ latebant, poſtquam verbo Dei manifeſtata fuerint. Si actiuè ſumamus, duplex adhuc eſſe expoſitio poterit. prior, Quicquid manifeſtat, eſt lux. ſecunda, Quod manifeſtat quiduis vel omnia, lux eſt: vt ſingularis numerus valeat pluralem: neque hoc impedit articulus, quod Eraſmus veritus eſt, quia non tam exactè vnumquenque articulum ſuo loco ordinare ſolent Apoſtoli, & inter elegātes etiam ſcriptores id eſſet tolerabile. Ego ſanè non aliam fuiſſe Pauli mentem iudico. ſequor enim contextum. Quia hortatus erat vt coarguendo mala opera infidelium, eruerent ea ex tenebris, nunc addit, proprium lucis officium eſſe quod illis præcipit, népe *Ma-*

pe *Manifeſtare.* Lux eſt, inquit, quæ omnia manifeſtat. Inde ſequebatur eos eſſe indignos hoc titulo, niſi in lucem proferrent quæ tenebris inuoluta erant.

14 *Quamobrem dicit.*) Laborant interpretes in loco indicando, quia videtur Paulus teſtimonium citare ex Scriptura quod nuſquam inuenitur. Dicam quod ego ſentio. Primùm inducit Chriſtum per ſuos miniſtros loquentem. nam hæc ordinaria eſt concio quæ quotidie audiri debet ex Euangelii præconibus. Quid enim aliud eſt eis propoſitum, quàm vt mortuos excitent ad vitam? iuxta illud, Veniet hora, & iam eſt, quum mortui audient vocem Filii Dei, & qui audierint, viuent. Nunc loci circunſtantiã expendamus. dixerat Paulus redarguendos eſſe infideles, vt in lucem producti, agnoſcere ſua mala incipiant. Nunc Chriſtum loquentem inducit, quia hæc vox aſſiduè reſonet in Euangelii prædicatione, Surge qui dormis. Cæterùm interea non dubito quin ad Prophetarum vaticinia alludat quæ hoc ipſum prædicunt de regno Chriſti. quale eſt illud Ieſaiæ, Surge, illuminare Ieruſalem, quia venit lumen tuum, &c. Quum ergo ita ſit, excitare conemur quantum in nobis eſt, dormientes ac mortuos, vt eos adducamus ad lucem Chriſti. Nam quòd addit, *Et illuceſcet tibi Chriſtus*, non ſignificat tunc demum affulgere nobis eius lumen, vbi ſurrexerimus ex morte, quaſi præueniamus eius gratiam: verùm ſimpliciter demonſtrat Paulus, nos reſurgere à morte in vitam, quum nos Chriſtus illuminat: ídque prioris ſententiæ confirmandæ cauſa, infideles ſcilicet à cæcitate reuocandos, vt ſalui fiant. Quòd alioqui codices pro ἐπιφαύσει, legunt ἐφάψεται, hoc eſt Continget, manifeſtus eſt error. Iaque lectionem illam ſine controuerſia repudio.

Ioan. 5. c. 25.

Ieſa. 60. a. 1.

15 *Videte igitur quomodo exactè ambuletis: non tanquam incipientes: ſed tanquam ſapientes.*
16 *Redimentes tempus, quoniam dies mali ſunt.*
17 *Quare ne ſitis imprudentes, ſed intelligentes quæ ſit voluntas Domini.*
18 *Et ne inebriemini vino in quo ineſt laſciuia, ſed impleamini Spiritu,*
19 *Vobiſipſis loquentes Pſalmis, & Hymnis, & Canticis ſpiritualibus, canentes & pſallentes in corde veſtro, Domino:*
20 *Gratias agentes ſemper de omnibus, in nomine Domini noſtri Ieſu Chriſti, Deo & Patri.*

15 *Videte igitur.*) Si aliorum diſcutere tenebras fideles debent fulgore ſuo, quanto minus cæcutire ipſi debent in proprio vitæ inſtituto? quibus enim tenebris ſe occultabunt, quibus illuxit ſol iuſtitiæ Chriſtus? Debent igitur acſi in celeberrimo theatro eſſent, viuere, quia ſub conſpectu Dei & Angelorũ viuunt. Hos inquam teſtes reuereantur, etiamſi mortales omnes latere queant. Omiſſa autem metaphora Tenebrarum & Lucis, iubet eos exactè vitam componere *tanquam ſapientes*, hoc eſt, qui in veræ ſapientiæ ſchola inſtituti ſint à Domino. nam hæc noſtra intelligentia eſt, ducem ac magiſtrum habere Deum qui nos doceat de ſua voluntate.

16 *Redimentes tempus.*) A circunſtantia temporis confirmat ſuam exhortationem. *Dies malos* eſſe dicit, hoc eſt, omnia ſcandalis & corruptelis eſſe plena, vt difficile ſit, pios manere illæſos dum inter tot ſpinas incedunt. Quum ita corruptum eſt ſeculum, videtur Diabolus tyrannidem occupaſſe, vt tempus non poſſit Deo conſecrari, niſi quodammodo redemptum. Quod autem erit pretium redemptionis? infinitis illecebris quæ facile nos peruerterent, cedere, extricare nos à curis & voluptatibus mundi, omnibus denique impedimentis renuntiare. Intenti ergo ſimus ad occaſionem modis omnibus recuperandã. imò quod multi ſolent ignauiæ ſuæ prætendere, multa eſſe offendicula, nimis arduum laborem, vigilantiam noſtram potiùs acuat.

17 *Ne ſitis imprudentes.*) Qui in legis meditatione ſe exercebit dies & noctes, facilè victor euadet ſupra difficultates, quaſcunque Satan oppoſuerit. Vnde enim fit vt errent, alii labantur, alii impingant, retro abeant alii, niſi quia paulatim nos à Satana ſinimus obfuſcari, vt nobis excidat Dei voluntas, cuius aſſidua recordatione exerceri nos decuerat? Et nota iterum, prudentiam à Paulo definiri, quum Dei voluntatem intelligimus. Quomodo diriget adoleſcens viam ſuam? inquit Dauid, Cuſtodiendo ſermones tuos, Domine. De iuuenibus loquitur, ſed eſt etiam hæc ſenum prudentia.

Pſal. 119. 9.

18 *Et ne inebriemini vino.*) Quum eos vetat inebriari, largas omnes & immodicas potationes prohibet. Perinde ergo eſt acſi diceret, Ne ſitis intemperantes in potu. Et ſimul admonet quid mali pariat ebrietas, nempe ἀσωτίαν. quo nomine intelligo laſciuias omne genus, & diſſolutiones. nam ſi Luxuriam interpreteris, friget ſenſus. Significat ergo ebrioſos diffluere petulanter in omnem immodeſtiam: nec pudore vllo teneri, ſed dominari proteruiam, vbi regnat vinum: ita qui alioqui moderationis & honeſti reſpectu tanguntur, ebrietatem fugere & abominari debent. Quia autem vt ſe ad hilaritatem inuitent largius potare ſolent filii huius ſeculi: eiuſmodi lætitiæ carnali ſanctam aliam opponit, qua nos Spiritus Dei exhilaret. Et huius quoque effectus ſuperiori contrarios recenſet. Quid gignit ebrietas? diſſolutam proteruiam, vt quaſi excuſſo fręno indecenter homines exultent. Quid ſpiritualis lætitia, quum ea perfuſi ſumus? *Hymnos, Pſalmos, laudes Dei, gratiarum actiones.* Hi ſunt verè iucundi fructus & delectabiles. *Spiritus* hîc ſignificat Gaudium in Spiritu ſancto. In verbo *Implemini*, alluſio eſt ad largiorem potum: vt ſit obliqua antitheſis. *Loqui ſibiipſis* pro Inter ſe. Neque enim ſingulos intus ſibi canere iubet. nam quod poſtea ſubiicit, *Canentes in corde*, perinde valet acſi dixiſſet, Ex corde: non tantùm lingua, vt hypocritæ faciunt. Quid differant hymni à pſalmis, & quid rurſum pſalmi à canticis, difficile eſt certa definitione tradere. Quanquam nonnihil attingam ad Coloſſenſes capite 4. Epithetum Spiritualis ad argumentum pertinet: quia vt plurimum publicæ & vulgò vſitatæ cantiones ſunt de rebus friuolis, adeóque parum caſtis.

20 *Gratias agentes ſemper.*) Significat hanc voluptatem eſſe eius generis, quæ nunquam ſatietate gignere faſtidium debeat: hoc eſſe exercitium quod laſſitudine carere debet. Deus enim innumeris

beneficiis nouam ſubinde gaudendi & gratias agendi nobis materiam ſuppeditat. interim admonet, impiæ turpiſque ſocordiæ fore ceſſationem, niſi fideles ſtudium & exercitium laudandi Dei tota vita continuent.

21 *Subditi eſtote inuicem in timore* "*Chriſti.* "vel, Dei.

22 *Mulieres ſuis maritis ſubditæ ſint tanquam Domino:*

23 *Quoniam vir eſt caput vxoris, quemadmodum & Chriſtus caput eſt Eccleſiæ, qui idem eſt ſeruator corporis.*

24 *Cæterùm quemadmodum Eccleſia ſubeſt Chriſto: ita & mulieres ſuis maritis in omnibus.*

25 *Viri diligite veſtras vxores: quemadmodum & Chriſtus dilexit Eccleſiam, & ſeipſum tradidit pro ea,*

26 *Vt eam ſanctificaret, mundans lauacro aquæ in verbo:*

27 *Vt ſiſteret eam ſibi glorioſam Eccleſiam, non habentem maculam, aut rugam, aut quicquam tale: ſed vt eſſet ſancta & irreprehenſibilis.*

28 *Ita debent viri diligere ſuas vxores, tanquam ſua corpora.*

21 *Subditi eſtote.*) Nam ita nos obſtrinxit Deus alios aliis, vt nemo ſe eximere à ſubiectione debeat. ac vbicunque regnat charitas, illic mutua eſt ſeruitus. Ne Reges quidem ac gubernatores excipio: ſi quidem in hoc præſunt vt ſeruiant. Quare non ſine cauſa omnes hortatur vt ſint inuicem ſibi ſubiecti. Sed quia nihil humano ingenio magis eſt aduerſum, quàm aliis ſe ſubmittere, reuocat nos ad timorem Chriſti, qui ſolus poteſt noſtram ferociam domare, ne iugum recuſemus: & ſubigere arrogantiam, ne ſeruire nos proximis pudeat. Ad Pauli ſenſum parum refert, paſſiuè an actiuè accipias *Chriſti timorem.* hoc eſt, vel quia timemus Chriſtum, ideo ſubiecti ſimus proximis: vel, quia eiuſmodi timore piorum omnium mentes ſub Chriſti regno imbutas eſſe conuenit. Alii codices legunt, timorem Dei. fortè ita mutauit quiſpiam, cui prior loquutio, quæ tamen optimè conuenit, durior viſa fuerat.

22 *Mulieres.*) Nunc ad gradus deſcendit: quia præter illud vniuerſale ſubiectionis vinculum, alii aliis arctiùs ſunt deuincti: vt eſt vniuſcuiuſque vocatio. Porrò œconomia tribus quaſi iugis conſtat, in quibus mutua eſt partium obligatio. Iugum primum eſt coniugii inter virum & vxorem: ſecundum iugum conficiunt parentes & liberi: tertium dominos & ſeruos continet. Ita in œconomia ſunt diuerſæ ſex perſonæ, quarum ſingulis hîc præcipiet Paulus quale ſit ſuum officium. A mulieribus incipit, quas maritis ſubiectas eſſe iubet, non ſecus ac Chriſto, non quia ſit æqualis authoritas, ſed quia mulieres obedire Chriſto nequeant, niſi ſe obſequentes viris præbendo. Sequitur ratio: quia idem ordo conſtitutus eſt à Chriſto inter virum & vxorem, quem ipſe tenet cum ſua Eccleſia. Porrò hæc comparatio magis afficere debuit, quàm ſi de nuda Dei ordinatione loquutus foret. Nam duo poſuit: quòd Deus virum præfecerit vxori: & quod huius præfecturæ imago in Chriſto extet, qui caput eſt Eccleſiæ, ſicuti vir vxoris.

23 *Qui idem eſt ſeruator.*) Quidam relatiuum Chriſti eſſe putant, alii autem Mariti. Magis Chriſto congruit, meo quidem iudicio: ſed ita vt ad præſentem cauſam accommodet. Nam debet conſtare etiam in hac parte ſimilitudo, Sicuti Chriſtus Eccleſiæ ſuæ præeſt in eius ſalutem, ita nihil eſſe mulieri vtilius nec magis ſalubre, quàm vt marito ſubſit. Perire igitur affectant quæ renuunt ſubiectionem ſub qua ſaluæ eſſe poterant. Tametſi propter aduerſatiuam particulam quæ ſequitur, poſſet ita exponi per occupationem, Habet quidem id peculiare Chriſtus, quod eſt Seruator Eccleſiæ. nihilominus ſciant mulieres, ſibi maritos præeſſe, Chriſti exemplo, vtcunque pari gratia non polleant. Alia tamen expoſitio verior eſt. nec adeò me mouet coniunctio aduerſatiua, ἀλλά, qua vtitur Paulus pro Cæterùm.

25 *Viri diligite veſtras vxores.*) A maritis viciſſim requiritur dilectio: ſed eam non debere eſſe vulgarem ſignificat, quum illis quoque proponit exemplum Chriſti. Nam ſi in gradu honoris, illius gerũt imaginem, & quaſi perſonam ſuſtinent: etiam in officio ipſum referre debent. *Et ſeipſum tradidit.* Hoc quidem ad exprimendam amoris vehementiam, quem viri debent vxoribus, valet. ſed mox ſumpta occaſione delabitur ad commendandam Chriſti gratiam. Imitentur ergo viri Chriſtum in eo quòd pro Eccleſia mori non dubitauit. quòd autem morte ſua redemit Eccleſiam, hæc peculiaris illi virtus fuit: quã minimè datum eſt hominibus ſua imitatione aſſequi. Iam verò addit, *Vt eam ſanctificaret*: hoc eſt, vt ſegregaret eam ſibi. ita enim Sanctificationis vocabulum accipio. Porrò id fit per remiſſionem peccatorũ & regenerationem Spiritus.

26 *Mundans lauacro aquæ.*) Internæ & arcanæ ſanctificationi addit etiam externum ſymbolum: quia in hoc conſpicua eſt illius confirmatio: acſi diceret, illius ſanctificationis pignus Baptiſmo exhibitum fuiſſe. Quanquam ſana interpretatione hîc opus eſt, ne ex Sacramento (quod ſæpe accidit) praua ſuperſtitione idolum ſibi faciant homines. Quòd Baptiſmo nos ablui docet Paulus, ideo eſt, quòd illic nobis ablutionem noſtram teſtatur Deus, & ſimul efficit quod figurat. Niſi enim coniuncta eſſet rei veritas, aut exhibitio, quod idem eſt: impropria hæc loquutio eſſet, baptiſmus eſt lauacrum animæ. Interea cauendum, ne quod vnius Dei eſt, vel ad ſignum, vel ad Miniſtrum transferatur: hoc eſt, vt Miniſter cẽſeatur ablutionis author, vt aqua putetur animæ ſordes purgare: quod non niſi Chriſti ſanguini conuenit. Denique cauendum ne vlla fiduciæ noſtræ portio vel in elemento, vel in homine hæreat. quando hîc demum verus ac rectus Sacramenti vſus eſt, recta nos ad Chriſtum manu ducere, & in ipſo ſiſtere. Quòd autem aliqui in hoc Baptiſmi elogio magis extenuando ſudant, ne ſigno nimium tribuatur, ſi vocetur animæ lauacrum: perperam faciunt. Nam primùm Apoſtolus non docet ſignum eſſe quod mũdet, ſed aſſerit ſolius Dei eſſe opus. Eſt ergo Deus qui mundat: nec transferri hoc honoris ad ſignum fas eſt, aut ſi-

aut ſigno communicari. Verùm ſigno Deum tanquam organo vti, non eſt abſurdum. non quia virtus Dei incluſa ſit in ſigno:ſed quia nobis eam pro imbecillitatis noſtræ captu, tali adminiculo diſtribuat. id quoſdam malè habet, quia putant Spiritui ſancto auferri quod eſt eius proprium, & quod illi Scriptura paſsim vendicat. Sed falluntur.nam ita Deus per ſignum agit,vt tota ſigni efficacia nihilominus à Spiritu ſuo pendeat. Ita nihil plus ſigno tribuitur, quàm vt ſit inferius organum, & quidem à ſeipſo inutile, niſi quatenus aliunde vim ſuam mutuatur. Quòd præterea verentur ne libertas Dei ſit alligata, friuolum eſt. Neque enim affixa eſt ſignis Dei gratia, quin citra adminiculum ſigni liberè eam diſtribuat, ſi velit. deinde multi ſignum recipiunt, qui tamen gratiæ non fiunt participes: quia ſignum omnibus eſt commune, hoc eſt bonis indifferenter ac malis: Spiritus autem non niſi electis confertur. atqui ſignum, vt diximus,abſque Spiritu eſt inefficax. Participium Græcum καθαρίσας, eſt præteriti temporis: ac ſi dicas, Poſtquam mundauit. Verùm quia apud Latinos nullum eſt tale participium actiuum,malui tempus negligere, quàm vertendo, Mundatam, peruertere quod erat longè maioris momenti, nempe vt ſoli Deo relinquatur mundandi officium. *In verbo.* Additio minimè ſuperuacua. nam Verbo ſublato,perit tota vis Sacramentorum. quid enim aliud ſunt Sacramenta, quàm verbi ſigilla? Atque vna hæc conſideratio quamlibet ſuperſtitionem nobis excutiet. Vnde enim fit vt in ſignis obſtupeſcant ſuperſtitioſi, niſi quia mentes non aduertunt ad Verbum quod eos ad Deum dirigeret? Sanè vbi aliò reſpicimus quàm ad verbum, nihil ſani, nihil puri, ſed alia ex aliis deliria naſcuntur, & tandem quæ Dei authoritate conſecrata in hominum ſalutem fuerat ſigna, profaneſcunt, ac degenerant in craſſas idololatrias. Adeóque ſolo Verbo differunt piorum Sacramenta ab omnibus infidelium figmentis. Porrò Verbum promiſsionem hîc ſignificat, qua vis & vſus ſigni explicatur. vnde apparet, nullam in Papatu legitimam eſſe ſignorum obſeruationem. Nam Verbum quidem ſe habere iactant, ſed quod ſit incantationis vice: quia illud lingua incognita demurmurant: & ita quaſi mortuo elemento potius quàm hominibus deſtinatum foret. Nulla myſterii explicatio ad populum, quæ ſola facit vt mortuum elementum incipiat eſſe Sacramentũ. In verbo, tantum valet atque Per verbum.

27 *Siſteret eam ſibi glorioſam.*) Finem Baptiſmi & ablutionis noſtræ declarat: vt ſanctè & inculpatè Deo viuamus. Neque enim ideo nos purgat Chriſtus vt protinꝰ reuoluamur in noſtras ſordes, ſed vt tota vita puritatem retineamus ſemel ab ipſo acceptam.Atque hanc quidem primùm ſub figura deſcribit,quę argumento conueniebat. *Vt ſit ſpecioſa,* inquit. Nam ſicuti formæ elegantia in vxore cauſa eſt amoris, ita Chriſtus Eccleſiam ſponſam ſuam ornat ſanctitate, vt ſit hoc beneuolentiæ pignus. Quare hac metaphora alludit ad coniugium: ſed poſtea rem ipſam abſque figura exprimit, dicens, Chriſtum ſibi conciliaſſe Eccleſiam quæ ſancta ſit & irreprehenſibilis. Hic ergo verus eſt Eccleſiæ decor, hæc pudicitia coniugalis, nempe ſanctitas & innocentia. Siſtendi verbo, ſignificat Paulus, in oculis Domini, non hominum opinione, ſanctam debere eſſe Eccleſiam. dicit enim, vt ſibi ſiſteret, non vt aliis oſtenderet. quanquam arcanæ iſtius puritatis fructus in externis poſtea operibus apparent. Quòd autem Pelagiani hoc teſtimonio ſe armabant ad probandam iuſtitiæ perfectionem in hac vita: in eo prudenter ab Auguſtino refutati ſunt. Neque enim, quid iam factum ſit, Paulus commemorat: ſed in quem finem Chriſtus mundauerit Eccleſiam. Quum autem aliquid dicitur eſſe factum vt aliud poſtea ſequatur, ſtultè & perperam inde quis inferat, hoc poſterius, quod ſequi debet, iam eſſe factum. Quanquam non negamus iam inchoatam eſſe Eccleſiæ ſanctitatem:ſed malè perfectionem iſti ſtatuunt vbi quotidianus eſt profectus.

28 *Qui diligit vxorem ſuam, ſeipſum diligit.*

29 *Nemo enim vnquam carnem ſuam odio habuit, ſed nutrit & fouet eam quemadmodum & Chriſtus Eccleſiam.*

30 *Quia membra ſumus corporis eius, ex eius carne & ex eius oſsibus.*

31 *Huius cauſa "relinquet homo patrem & matrem ſuam, & adhærebit vxori ſuæ, & erunt duo in carnem vnam.* Gen.2.d.24.

32 *Arcanum hoc magnum eſt: ego autem dico in Chriſto & in Eccleſia.*

33 *Cæterùm vos quoque ſinguli, ſuam quiſque vxorem diligat: mulier autem timeat maritum.*

28 *Qui diligit.*) Nunc argumentum ſumit à natura ipſa, vt viros hortetur ad amandas vxores. Natura, inquit, vnicuique ingenitus eſt amor ſui. nemo autem amare ſeipſum poteſt quin amet vxorem. Portentum ergo eſt, quiſquis vxorem non amat. Probat minorem: quia hac lege inſtitutum ſit coniugium à Domino, vt ex duobus vnum efficiat, & quo ſanctior habeatur vnitas, iterum in Chriſto & Eccleſia nobis commendatam eſſe docet. Iſta eſt ſumma. Valet quidem aliquatenus hoc argumentum in vniuerſa hominum ſocietate. Dicit enim Ieſaias, Carnem tuam ne deſpexeris: quum demonſtrare vult quid homo homini debeat. ſed illud ad communem naturam refertur. Inter virum & vxorem alia longè eſt ratio: quia non ſimilitudine tantùm naturæ inter ſe cohærent, ſed coniugii nexu in vnum hominem ſunt coadunati. Ergo quiſquis religioſè conſiderat rationem coniugii, fieri nequit quin vxorem diligat. Ieſa.58.b.7.

29 *Quemadmodum & Chriſtus.*) pergit coniugii iura in Chriſto & Eccleſia ſancire: quia hoc exemplo nihil habebat efficacius. Et primò quidem quod de ſingulari viri erga vxorem amore præcepit, Chriſtum præſtitiſſe docet. deinde illius, quam in coniugio poſuerat, vnitatis ſpecimen in ipſo & Eccleſia extare teſtatur. Et eſt locus inſignis de myſtica communicatione quam habemus cum Chriſto. Dicit *nos eſſe* eius *membra, ex carne & oſſibus.* Primùm, non eſt hyperbolica locutio, ſed ſimplex: deinde non tantùm ſignificat Chriſtum eſſe naturæ noſtræ participem, ſed altius quiddam exprimere voluit,

καὶ ἐμφατικώτερον. Refert enim Moſis verba, Geneſeos capite 2.d.24. Quis ergo erit ſenſus? quemadmodum Heua ex Adæ mariti ſui ſubſtantia formata eſt, vt eſſet quaſi pars illius: ita nos, vt ſimus vera Chriſti mẽbra, ſubſtantiæ eius communicatione nos coaleſcere in vnum corpus. Denique eam noſtri cum Chriſto vnionem hîc Paulus deſcribit, cuius in ſacra Cœna ſymbolum & pignus nobis datur. Nam quòd quidã perperam hunc locum ad Cænam torqueri cauſantur, quum hîc nulla fiat Cœnæ mentio, ſed coniugii: vehemẽter errant. Nam quum in cœna doceant commemorationem fieri mortis Chriſti: communicationem non admittant, qualem nos ex Chriſti verbis aſſerimus: vtimur hoc teſtimonio aduerſus eos. Paulus nos ex membris & oſſibus Chriſti eſſe teſtatur. Miramur ergo ſi corpus ſuum in Cœna fruendum nobis exhibet, vt ſit nobis vitæ æternæ alimentum? ita oſtendimus nullam nos in Cœna repræſentationẽ docere, niſi cuius effectus & veritas hîc à Paulo prædicatur.

31 *Huius cauſa.*) Duo ſimul coniungit. nam ita tractat de ſpirituali Chriſti vnione cum Eccleſia, vt ſimul ad communem legem coniugii idipſum extendat. Quod hîc citat ex Moſe, ad generalem coniugii regulam pertinet: ſed continuò pòſt ſubiicit, *In Chriſto & Eccleſia* eſſe completum. Libenter enim, quoties datur opportunitas immoratur in prædicandis Chriſti beneficiis. hanc tamen ipſam prædicationem accommodat præſenti cauſæ. Porrò incertum eſt, inducátne Moſes Adam loquentem, an doctrinã in ſua perſona ex creationis hiſtoria colligat. Nec multum ſanè refert, vtrumuis accipias. nam ſemper erit Dei oraculum quod maritis præſcribet quid vxoribus debeant. Quod dicit, *Relinquet patrem & adhærebit vxori*, perinde valet acſi dixiſſet, Potius relinquat patrem, quam non adhæreat vxori. Neque enim tollit vinculum coniugale reliqua humanitatis officia: nec ita inter ſe malè conueniunt Dei inſtituta, vt nemo fungi officiis boni & fideles mariti queat, niſi qui ſe ac ſua officia patri ſubtraxerit: verùm gradus hîc notantur. Et comparatione vtitur Moſes, quo meliùs exprimat quàm recta ſit & ſancta viri cum vxore coniunctio. Obligatio enim filii erga patrem, eſt inuiolabile ius naturæ. huic dum præfertur illa qua maritus adſtrictus eſt vxori, vis eius melius intelligitur. Non ergo deſinet patri ſe filium præſtare qui bonus maritus eſſe volet: ſed coniugium tanquam ſanctiſſimum coniunctionis genus aliis omnibus præferet. *Et erunt duo.* Id eſt, erunt vnus homo: vel (vt vulgò loquuntur) conſtituent vnam perſonam. quod certè nulla alia neceſſitudo efficit. Totum autem ex eo pendet, quòd vxor ex carne & ex oſſibus viri formata eſt: eadem ergo vnionis ratio inter nos & Chriſtum, quòd ſe quodammodo in nos transfundit. Neque enim oſſa ſumus ex oſſibus eius, & caro ex carne, quia ipſe nobiſcum eſt homo: ſed quia Spiritus ſui virtute eos in corpus ſuum inſerit, vt vitam ex eo hauriamus.

32 *Arcanum hoc magnum.*) Concludit admiratione, quod de ſpirituali Chriſti & Eccleſiæ coniunctione dixerat. Exclamat enim magnum eſſe arcanum. quo innuit, non poſſe verbis explicari quantum rei dignitas poſtulat. Et ſanè fruſtra ſe homines macerabunt, ſi carnis ſuæ ſenſu comprehendere modum & rationem ſtudeant. hîc enim Deus immenſam Spiritus ſui potẽtiam exerit. Quare præpoſteri ſunt qui nihilo plus in hac re concedunt, quàm ingenii ſui modulo conſequuti fuerint. Quum nobis in ſacra Cœna carnem & ſanguinem Chriſti exhiberi negant, modum, inquiunt, definias: aut non perſuadebis. Atqui ego myſterii altitudine in ſtuporem abripior: neque verò me pudet, admiratione meam ignorãtiam cum Paulo fateri. quanto enim id ſatius quàm extenuare carnis meæ ſenſu quod Paulus altum myſteriũ eſſe pronuntiat? Idque docet ipſa ratio. quicquid enim ſupernaturale eſt, id profectò captum ingenii noſtri ſuperat. Proinde magis laborandum vt Chriſtum ſentiamus potiùs in nobis viuentem, quàm vt communicationis ratio nobis pateat. Cæterùm admirabile Papiſtarum acumen, qui ex verbo Myſterii, vnum ex ſeptem ſacramentis matrimonium eſſe colligunt: perinde acſi ex aqua vinum elicerent. Septem numerant ſacramenta, quum duo Chriſtus omnino inſtituerit: vt matrimónium ex illis vnum eſſe probẽt, adducunt præſentem locum. Quo prætextu? Quia Vetus interpres tranſtulit Sacramentum, vbi Apoſtolus nomen Myſterii poſuerat. Quaſi verò non ſatis vulgaris ſit vſus huius vocabuli apud Latinos ſcriptores, quum Myſterium volunt dicere. quaſi etiam non vſus fuerit Paulus in hac eadem Epiſtola, de Gentium vocatione loquens. Sed nunc quæritur an matrimonium ſit ſolenne gratiæ Dei ſymbolũ, quod inſtitutum ſit in eum finem vt ſpirituale aliquid nobis teſtetur ac repræſentet: vt Baptiſmus, vt Cœna Domini. Nulla eſt ratio cur id aſſerant, niſi quia decepti ſunt ambigua ſignificatione nominis, vel potiùs linguæ Græcæ ignorantia. Nam ſi quis admonuiſſet, nomen Myſterii ab Apoſtolo fuiſſe poſitum: nullus vnquam error extitiſſet. Videmus itaque quo malleo & ſuper quam incudem hoc ſacramentum fabricauerint. Quanquam in eo quoque ſuam ſocordiam prodiderunt, quòd non expenderunt correctionem mox additam, *Ego autem dico in Chriſto & Eccleſia.* Nominatim enim cauere voluit, ne quis de coniugio intelligeret. adeóque apertius loquutus eſt quàm ſi abſque exceptione ſententiam hanc protuliſſet. Magnum myſterium, quòd vitam ſuam Chriſtus virtutémque Eccleſiæ inſpirat. Quis autem inde Sacramentum excuderet? Videmus ergo quàm craſſæ ignorantiæ fuerit iſta hallucinatio.

33 *Vos quoque ſinguli.*) Quia paululum digreſſus fuerat à propoſito, tametſi ipſa quoque digreſſio cauſæ ſeruiebat: vt tamen fieri ſolet in breuibus præceptis, colligit in ſummam quod ab ipſis obtinere cupit: vt viri diligant vxores, vt mulieres timeant maritos: *timoris* nomine reuerentiam ſignificans, quæ illas obſequentes reddat. Nuſquam enim erit voluntaria ſubiectio, niſi præcedat reuerentia.

CAP. VI.

Filii obedite parentibus veſtris in Domino. hoc enim eſt iuſtum:

2 *Honora patrem tuum & matrem. quod eſt mandatum primum cum promiſſione:*

3 *Vt bene tibi ſit, & ſis longæuus ſuper terram.*

4 *Vos etiam patres, ne ad iram prouocetis filios veſtros: ſed educate eos in diſciplina & correptione Domini.*

1 *Filii*

1 *Filii obedite.*) Honoris nomen latius patet, quàm Obedientiæ. Cur ergo genus ad ſpeciem reſtringit? nempe quia obedientia teſtimonium eſt eius honoris quem debent filii parentibus: ideo eam potiſſimùm exigit, deinde in ea præſtanda plus eſt difficultatis. Fugit enim ſubiectionem humanum ingenium, & ſe ægrè ſub alterius imperium cogi patitur. Docet experientia quàm rara ſit hæc virtus. nam quotumquenque cernimus parentibus ſuis morigerum? Eſt igitur in Pauli doctrina ſynecdoche: ſed nominatur præcipua pars, & quæ reliquas omnes ſecum trahit. *In Domino.* Præter naturæ legem quæ recepta eſt inter omnes gentes, Dei quoque authoritate ſancitam docet filiorum obedientiam. Inde tamen ſequitur, eatenus obediendum eſſe parentibus, ne lædatur erga Deum pietas, quæ primum gradum obtinet. Nam ſi ad Dei inſtitutum tanquam ad ſuam regulam, exigenda eſt filiorum ſubiectio: præpoſterum foret, per eam ab ipſo Deo abduci. *Hoc enim eſt iuſtum.* Hoc additum eſt cohibendæ illius ferociæ cauſa, quam omnibus ferè à natura inſitam diximus. Iuſtum autem probat, quia Dominus ita præcepit: neque enim diſputare fas eſt, aut in controuerſiam reuocare quale ſit quod ſtatuit, is cuius voluntas certiſſima eſt regula iuſtitiæ & rectitudinis. Porrò quia ex honore obedientiam elicit, mirum non eſt. nam Deus cæremonias non moratur. Itaque ſub voce Honoris complectitur omnia officia quibus ſeriò ſuam erga parentes obſeruantiam & pietatem teſtantur filii.

2 *Quod eſt mandatum primum.*) Quæ præceptis annexæ ſunt promiſſiones, ad nos alliciendos ſpectant, quo libentius pareamus. proinde hoc veluti condimento ſuauem & amabilem reddit Paulus ſubiectionem quam filiis imponit. Et non ſimpliciter commemorat mercedem à Deo eſſe propoſitam, ſiquis patri & matri obediat: ſed huic mandato id eſſe peculiare. Si ſingula præcepta ſuas haberent promiſſiones, non tantam vim haberet hæc, de qua nunc agitur, ad commendationem præcepti. At primum eſt hoc præceptum, inquit Paulus, quod ſingulari promiſſione quaſi ſigillo, Deus confirmare voluit. Quanquam id difficultate non caret: ſecundum enim præceptum ſimiliter promiſſionem continet, Ego Deus qui facio miſericordiam, &c. ſed quum ea ſit vniuerſalis, quæ ad totam legem promiſcuè pertinet, non dicemus annexam eſſe mandato. Verum ergo manet quod dicit Paulus, non aliud mandatum promiſſione inſigniri, quàm quod de obedientia patribus debita præcipit. Promiſſio eſt de longitudine vitę: vnde intelligimus, præſentem vitam cenſeri inter non contemnenda Dei dona. Sed & hoc & alia ex Inſtitutione diſcant lectores: tantùm hic breuiter notabo, mercedem promitti filiorum erga patres obſequio probè congruentem: quum bene illis fore pronuntiat Deus in hac vita, qui ſe gratos exhibuerint parentibus, per quos eam adepti ſunt. Exod.20.a.6.

3 *Super terram.*) Apud Moſen nominatim terra Chanaan exprimitur: quod Iudæis extra illam nec fœlix, nec optabilis vita eſſe poterat: ſed quia in totum orbem hodie effuſa eſt eadem Dei benedictio, meritò loci deſignationem omiſit Paulus, quæ ex diſcrimine illo pendebat, quod non niſi ad Chriſti aduentum durauit.

4 *Vos etiam patres.*) Viciſſim hortatur patres ne immodica ſæuitia filios exaſperent. Hinc enim naſcitur odium: ex quo fit demum vt iugum prorſus excutiant. Ideò ad Coloſſenſes additur, Ne deſpondeant animum. Ingenua enim tractatio & moderata magis liberos retinet in parentum timore, & obſequendi ſtudium ac alacritatem illis auget. contrà durities & illiberalis auſteritas eos ad contumaciam inflammat, & pios affectus extinguit. Proinde iubet Paulus, humaniter eos foueri. Nam verbum ἐκτρέφειν procul dubio indulgentiam & comitatem ſonat. Rurſus tamen, ne hæc ſit nimium diſſoluta, vt interdum eſſe ſolet, quaſi iniecto fræno eam contrahit, dicens, *In diſciplina & correptione Domini.* Neque enim ita blandos filiis parentes vult eſſe Deus, vt parcendo corrumpant. Sit igitur comitas temperata, vt contineatur in diſciplina Domini, & corrigantur etiam dum errant. Frequenter enim admonenda eſt ętas illa, ac fræno etiam coercenda ne laſciuiat. Coloſ.3.c.21.

5 ***Serui, obedite dominis ſecundum carnem, cum timore & tremore in ſimplicitate cordis veſtri, tanquam Chriſto:***

6 ***Non quaſi ad oculum ſeruientes, tanquam hominibus ſtudentes placere, ſed tanquam ſerui Chriſti, facientes voluntatem Dei ex animo,***

7 ***Cum beneuolentia, ſeruientes Domino & non hominibus:***

8 ***Scientes quòd vnuſquiſque quicquid boni fecerit, recipiet à Domino, ſiue ſeruus, ſiue liber.***

9 ***Et vos domini, mutuum officium præſtate erga illos, remittentes minas: ſcientes quòd illorum & veſter Dominus eſt in cælis, & non eſt apud eum perſonarum acceptio.***

5 *Serui obedite dominis.*) Seruis exhortandis ideo magis inſiſtit, quòd illorum conditio, vt eſt moleſta & acerba, ita difficilis eſt ad ferendum. Nec de externis tantùm obſequiis concionatur, ſed magis de voluntario timore: quia rariſſimum exemplum eſt vt quis ſe libenter alieno imperio ſubmittat. Porrò non loquitur de mercenariis famulis, quales hodie ſunt in vſu: ſed veteribus illis quorum perpetua erat ſeruitus, niſi quis domini beneficio manumiſſus foret: quos ſic domini emebant pecunia, vt ad ſordiſſimas operas abuterentur: adeóque ius haberent in eos vitæ & necis ſibi legibus permiſſum. Tales iubet dominis obedire: ne carnis libertatem Euãgelio ſibi partam eſſe ſomnient. Sed quoniam peſſimos etiam quoſque pœnæ timor cogebat, Chriſtianos ſeruos ab impiis diſcernit affectu. *Cum timore*, inquit, *& tremore*, hoc eſt, cum ſolicita reuerentia, quam efficiet cordis ſimplicitas. Sed quia difficile eſt impetrare vt homini tantum deferant, niſi qua ſuperior neceſſitas eos adſtringat: iubet eos Deum reſpicere. Inde ſequitur, non ſatis eſſe ſi obſequia ſua probent hominum oculis: requirit enim Deus veritatem & ſincerum cordis affectum. Deo autem obtemperare eos teſtatur, quum fideliter ſeruiunt dominis: acſi diceret, Nolite putare hominum arbitrio vos in ſeruitutem coniectos eſſe: Deus eſt qui vobis hoc oneris impo-

ſuit, qui veſtras operas dominis locauit. Ita qui bona conſcientia ſtudet quod debet domino ſuo reddere, non erga hominem tantùm, ſed erga Deum officio ſuo defungitur. *Beneuolentiam* opponit obſcuræ indignationi, qua turgent animi ſeruorum. nam etſi palàm fremere non auſint, nec contumaciæ ſigna dare: adeò tamen indignè ferunt imperium, vt nonniſi inuitiſſimi & animo reluctante, dominis pareant. Quiſque legerit quæ de ſeruorum ingenio & moribus paſſim extant in ſcriptis veterum, facilè intelliget, quot hîc ſunt præceptiones, totidem in illo hominum genere regnaſſe morbos, quibus mederi operæpretium fuerit. Pertinet autem hæc doctrina etiam ad famulos & ancillas noſtri temporis. Deo enim ſemper curæ eſt œconomia, cuius eſt author. imò ita colligere debent, quo magis tolerabilis eſt eorum conditio, ſe minùs fore excuſabiles, niſi modis omnibus ſtudeant ita ſe gerere quemadmodum hîc Paulus iubet. Quòd vocat *Dominos ſecundum carnem*, mitigat quod potuiſſet eſſe nimis aſperum in ſtatu ſeruili. Significat enim manere illis nihilominus intactam libertatem ſpiritualem, quæ præcipuè expetenda eſt. ὀφθαλμοδουλείας meminit, quia communis ferè ſeruorum omnium eſt adulatio: verùm ſimul atque terga vertit dominus, contemptu eius, nec ſine ludibrio laſciuiunt. Pios ergo Paulus ab hac fallaci ſimulatione procul remotos eſſe iubet.

8 *Vnuſquiſque quicquid boni.*) Præclara conſolatio: quòd ſi negotium illis ſit cum ingratis dominis & malignis, Deus acceptum ſibi feret quicquid hominibus, licèt indignis, impenderent. Hæc enim cogitatio plerunque ſeruos ignauiores reddit, quòd dum faſtum & arrogantiam dominorum expendũt, putant ſe operam perdere. Paulus autem docet, apud Deum repoſitam illis mercedem pro officiis quæ malè videntur apud homines parum humanos collocari: proinde non eſſe cauſam cur abducantur à recto curſu. Addit, non diſcerni illic inter ſeruum & liberum, quòd ſoleant eorũ labores minoris in mundo æſtimari. Negat igitur ita eſſe apud Deum: ſed eſſe illic pretioſa eorum, non minus quàm Regum officia: quia depoſita externa perſona, quiſque ex cordis integritate æſtimabitur.

9 *Et vos domini.*) Quum magnam licentiam permitterent leges dominis: quicquid iure ciuili vſitatum erat, id ſibi eſſe licitum multi interpretabantur, imò eo vſque ſæuitiæ quidem progrediebantur, vt coacti fuerint Rom. Imperatores eorum cohibere tyrannidem. Quanquam etiam ſi nulla principum edicta ſeruis ſuccurrerent: non illis plus concedit Deus, quàm patitur charitatis regula. Quum ſumma æquitate temperare volunt Philoſophi nimium in ſeruos rigorem, docent vtendum eſſe non ſecus ac mercenariis. ſed vtilitatem tantùm ſequuntur: hoc eſt, quid vtile ſit patri familias, & quid œconomiæ aptum, conſiderant. Longè aliud principium ſumit hîc Paulus. Præſcribit enim quid ſecundum Dei inſtitutionem liceat: & quatenus etiam ſeruis ſint debitores. Primò dicit, Eadem facite: pro quo tranſtuli, *Mutuum officium præſtate.* Nam quo ſenſu dixit ad Coloſſenſes, τὸ δίκαιον καὶ τὴν ἰσότητα, eodem nunc τὰ αὐτὰ poſuit. quorſum autem illud, niſi vt ſeruetur ius analogum quod vocant? Non eſt quidem æqualis domini & ſerui conditio: ſed eſt tamen aliquod ius mutuum inter eos, quod ſicuti ſeruum domino obnoxium reddit, ita viciſſim proportione habita dominum obſtringit aliquatenus ſeruo. Iſtam analogiam malè homines metiuntur: quia non exigunt ad legem charitatis, quæ ſola vera eſt menſura. Id intellexit Paulus per verbum Eadem: quia omnes propenſi ſumus ad ea exigenda quæ nobis debentur: quũ autem viciſſim faciendum eſt officium, nemo eſt qui non conetur ſe eximere. Præſertim verò inter eos regnat eiuſmodi iniquitas qui & plus valent, & honore ſunt ſuperiores. *Remittentes minas.* Contumelias omne genus, quæ manant ex dominorum ſuperbia, vno verbo complectitur, acſi vetaret nimis imperioſè dominari, vt conſpectus eorum ſit formidabilis: acſi ſemper mali aliquid minitarentur, quoties ſeruos compellant. Minarum enim & omnis atrocitatis hoc initium eſt, quod ſeruos domini, quaſi ſua tantùm cauſa natos, nihilo pluris faciunt quàm pecudes. Ergo ſub vna ſpecie vetat ne contumelioſè, & atrociter tractentur. *Illorum Dominus & veſter.* Perquam neceſſaria admonitio. ideo enim nihil non audemus in eos qui nobis ſubiecti ſunt, quia neque reſiſtendi facultas illis eſt, neque in ius adeundi poteſtas conceditur, nullus vindex, nullus defenſor apparet, vel etiam qui miſerationis cauſa dignetur querimonias audire. Denique hîc accidit quod vulgò dicitur, Impunitatem eſſe matrem licentiæ. Verùm hîc Paulus admonet, ita præeſſe ſeruis dominos, vt habeant communem in cælis Dominum, cui ſit reddenda ratio. *Et non eſt acceptio.* Perſtringunt nobis oculos perſonæ, vt neque ius, neque æquitas locum habeat, ſed Paulus illas coram Deo quicquam valere negat. Perſona eſt quicquid præter cauſæ veritatem in homine reſpicimus in iudicando: vt cognatio, forma, nobilitas, diuitiæ, amicitia, & quę ſunt eius generis, fauorem conciliant: quæ contraria ſunt, contemptum afferunt, & aliquando etiam odium. Quoniam in hominum iudiciis vt plurimùm regnant præpoſteri iſti affectus ex perſonæ intuitu concepti: qui dignitate pollent, ſibi perinde blandiuntur acſi iiſdem corruptelis Deum ſibi propitiam habituri eſſent: Quiſnam ille eſt vt rationem eius habeat Deus, & patrocinium cõtra me ſuſcipiat? Exaduerſo hic Paulus aſſerit falli dominos, ſi putant ſeruos ſuos coram Deo viles aut nihili fore, quia tales ſint coram mundo. nam Deo curæ non eſſe perſonas, nec hominis abiectiſſimi cauſam pilo deteriorem fore, quàm ſummi principis.

10 *Quod ſupereſt, fratres mei, ſitis fortes in Domino, & in robore potentiæ ipſius.*

11 *Induite totam armaturam Dei, vt poſſitis ſtare aduerſus inſidias Diaboli.*

12 *Quia non eſt nobis lucta aduerſus carnem & ſanguinem, ſed aduerſus principatus, aduerſus poteſtates, aduerſus mundanos principes tenebrarum ſeculi huius, aduerſus ſpirituales malitias in cæleſtibus.*

13 *Quapropter aſſumite totam armaturam Dei, vt poſſitis reſiſtere in die malo, & omnibus peractis ſtare.*

10 *Quod ſupereſt.*) Iterum ad generales exhortationes redit: ac primùm quidem iubet eos *fortes eſſe*, vel

Coloſſ. 4. a. 1.

vel colligere animum & robur. quia ſemper multa ſunt quæ nos debilitent: & nobis ad reſiſtendum parum animi ſuppetit. Sed quia in hac noſtra infirmitate frigida eſſet exhortatio, niſi Dominus adeſſet, manúmque porrigeret ad opem ferendam, imò niſi totam virtutem ſuppeditaret: addit *in Domino*, acſi diceret, Non eſt quod reſpondeatis, deſtitui vos facultate: tantùm requiro vt in Domino ſitis fortes. Ac etiam explicationis cauſa mox ſubiicit *robur potentiæ:* quæ additio, ad fiduciã augendam valet: præſertim quum auxilium quod Deus ſolet præſtare fidelibus, illuſtret. Nam ſi dominus non vulgari potentia ſuis opitulatur, nõ eſt quòd hæſitemus in pugna. Sed dicet quiſpiam, Quorſum attinebat præcipere Epheſiis vt Dei virtute fortes eſſent, quod certè non erat in eorum manu? Reſpondeo, duo hîc membra conſideranda eſſe. nam ad fortitudinem eos hortatur: deinde quia in ſeipſis deficiunt, admonet petendum eſſe à Domino quod non habent: & ſimul promittit, expoſitam illis fore Dei virtutem, ſi eam expetant.

11 *Induite totam armaturam.)* Deus non vno auxilij genere nos munire paratus eſt: modò ne impigri ſimus ad ſumendum quod nobis offert. Sed in eo peccamus ferè omnes, quòd oblata nobis gratia perfunctoriè & oſcitanter vtimur. quemadmodum ſi miles, vbi conſerendæ ſunt manus cum hoſte, galeam ſumat, clypeum negligat. Hanc ſecuritatem, vel potius ignauiam vt corrigat Paulus, ſimilitudinem mutuatur à re militari: ac iubet nos totam Dei armaturam induere, quo ſignificat debere nos omni ex parte inſtructos eſſe, nequid nobis deſit. Arma ad propulſandos omnes inſultos nobis offeruntur à Domino: reſtat vt in vſum noſtrum ea accommodemus, non relinquamus de tigno aut pariete ſuſpenſa. Quo autem nos vigilantiores reddat, non tantùm aperto marte pugnandum eſſe admonet: ſed nobis cum hoſte vaſto & aſtuto negotium eſſe, qui clàm per inſidias nos adoriatur. Id enim valet nomen μεθοδείας, quo vtitur.

12 *Non eſt nobis lucta.)* Periculum adhuc magis exprimit, dum hoſtis naturam docet: & comparando amplificat, quum dicit, *Non aduerſus carnem & ſanguinem.* Significat enim multo plus eſſe difficultatis, quam ſi aduerſus homines pugnandum foret. Illic enim humanis viribus reſiſtitur, gladius opponitur gladio, homo cum homine confligit, vis, vim, ars arte excipit: ſed hîc alia eſt ratio: nam hoſtes ſunt quos nulla humana virtus ſuſtinere queat. hæc ſumma eſt. Cæterùm per carnem & ſanguinem homines intelligit: ideo autem ſic nominat, vt ſit antitheſis inter eos & ſpirituales aſtutias: acſi diceret, Non eſt nobis corporalis lucta. Huius ſententiæ nobis venire in mentem debet quoties prouocati hominum iniuriis, ſolicitamur ad vltionẽ. Nam quũ toto impetu nos ferat natura in ipſos homines, quaſi fræno iniecto cohibebitur præpoſtera illa cupiditas, ſi cõſideremus homines ipſos qui nobis moleſti ſunt, nihil aliud eſſe quàm iacula ex Satanæ manu emiſſa: in quibus frangendis dum occupamur, ad omnes interea ictus ſimus expoſiti. Ergo ſine profectu, adeóque cum magna noxa luctabimur aduerſus carnem & ſanguinem. rectà petendus eſt hoſtis ille qui ex abdito nos inuadit & vulnerat: imò qui antequam videatur, occidit. Verùm reuertamur ad Paulum. Hoſtem formidabilem nobis proponit: non vt metu nos exanimet, ſed potius vt diligentiam acuat & ſolicitudinem. nam aliquid medium eſſe oportet. Facit vt plurimùm neglectus hoſtis, vt opprimamur propter ſocordiam: rurſum terror nobis cor adimit, vt victi ſimus, etiam adhuc intacti. Paulus de potentia hoſtis loquendo, ita nos commouet, vt reddat actiores. Priùs diabolum nominauerat: nunc pluribus epithetis eum inſignit, vnde intelligant lectores. quàm nõ ſit hoſtis ille contemnendus. *Principatus.* Principatus *& poteſtates*, ad incutiendum terrorem, non quo deiiciamur, vt dixi: ſed quo excitemur ad cauendum. Poſtquàm vocauit κοσμοκράτορας, hoc eſt mundi principes, explicandi cauſa addit, *Tenebrarum ſeculi.* ſignificat enim diabolum ideo regnare in mundo, quia nihil ſit aliud mundus, quàm tenebræ: vnde ſequitur, mundi corruptelam locum dare regno diaboli. Neque enim ſedem haberet in pura & integra Dei creatura. ſed totum eſt ab hominum vitio. Per Tenebras autem deſignari infidelitatem & Dei ignorantiam vnà cum fructibus, ſatis notum eſt. Quia ergo tenebræ occupant totum mundum, ideo princeps mundi diabolus. Quum appellat *malitias*, nõ modò taxat malignum & prauum diaboli ingenium: ſed admonet, ſedulò excubandum eſſe ne circunueniamur. Quò etiam pertinet adiectiuum *ſpirituales*. nam ab hoſte inuiſibili maius eſt periculum. Habet præterea emphaſim particula quæ ſequitur, *In cœleſtibus.* eo enim plus nobis eſt negotii ac moleſtiæ, quòd ex loco ſuperiore nos aggrediuntur & oppugnant: adeóque ceruicibus noſtris imminent. Quòd autem hoc teſtimonio abuſi ſunt olim Manichæi ad probandum ſuum de duobus principiis delirium, facilè refellitur. Fingebant diabolum quendam eſſe ἀντίθεον, in quo ſubigendo iuſtus Deus multum ſudaret. At Paulus non tribuit hîc diabolis principatum quem ſibi inuito Deo vſurpent, quem eodem contrà nitente exerceant: ſed quem Deus iuſta vindicta illis aduerſus impios concedit, vt paſſim docet Scriptura. Neque enim hîc diſputat, quid aduerſus Deum valeant, ſed quàm nobis debeant eſſe formidoloſi, vt ſimus ad cauendum ſoliciti. Nihil etiam iuuãtur his verbis qui mediam aeris regionem à diabolo creatã eſſe, & poſſideri ſomniarunt. neque enim certos fines illis aſſignat Paulus quos ſua ditione obtineant: ſed tantùm indicat, illos in conflictu, etiam loco eſſe ſuperiores.

13 *Quapropter aſſumite.)* Non concludit abiiciendas eſſe haſtas, quia tantum ſit in hoſte potentiæ, ſed animos colligendos ad repugnandum. Quanquam exhortatio ſimul victoriæ promiſſionem continet. nã dicendo, *vt poſſitis*, innuit certò nos ſtaturos, ſi modò armis Dei induti, alacriter pugnemus, idque vſque ad finem. poſſet enim alioqui nos frangere certaminum multitudo & varietas. Ideo dicit, *In die malo, & omnibus peractis.* Ac priore quidem voce tam eorum ſecuritatem excitat, vt ſe ad duros conflictus & moleſtiarum ac diſcriminis plenos compararẽt: quàm eos ſpe victoriæ animat, quia etiam in extremis periculis ſuperiores futuri ſint. Altero autem membro fiduciam hãc extendit ad totum vitæ curſum. Nullum ergo erit tantum diſcrimen, cui non præualeat Dei virtus: nec in medio ſtadio deficient qui ea inſtructi aduerſus Satanam bellabunt.

14 *State igitur ſuccincti lumbos veritate, & induti thoracem iuſtitiæ,*
15 *Et calceati pedes præparatione Euangelij pacis.*

16 *In omnibus aſſumpto ſcuto fidei, quo poßitis omnia tela maligni ignita extinguere.*
17 *Et galeam Salutaris accipite,& gladium Spiritus,qui eſt verbum Dei:*
18 *Per omnem precationem & orationem omni tempore precantes in Spiritu, & in hoc ipſum vigilantes,cum omni aſſiduitate & deprecatione pro omnibus ſanctis:*
19 *Et pro me,vt mihi detur ſermo in apertione oris mei cum fiducia,vt patefaciam myſterium Euangelij:*
20 *Pro quo legatione fungor in catena: vt confidenter me geram in eo,quemadmodum oportet me loqui.*

14 *State igitur.)* Nunc quæ ſint arma illa quæ induere iuſſerat,deſcribit. Neque tamen adeò ſcrupuloſè exquirenda eſt vniuſcuiuſque nominis ratio: quia ſatis habuit ſi tantùm alluderet ad habitum militarem. Proinde friuola eſt eorum curioſitas qui multum operæ in eo ſumunt, vt reperiant cur potiùs iuſtitia thorax ſit quàm baltheus. Conſilium enim Pauli fuit,ea breuiter attingere quæ pręcipuè requiruntur in homine Chriſtiano: & ea aptare ſimilitudini priùs adductæ. *Veritatem*, quo vocabulo intelligit ſincerum animum,baltheo cōparat. Erat autem baltheus olim in ornatu militari, vna ex præcipuis partibus. Interim tamen ad fontem ſinceritatis reſpicit, quia nos Euangelii puritas omnibus fallaciis purgare.& fucos omnes abſtergere ex cordibus noſtris debet. Secundò commendat iuſtitiam, & vult eſſe loco thoracis ad pectus muniendum. De iuſtitia gratuita,aut imputatione iuſtitiæ quæ peccatorum remiſſione conſtat,hîc à quibuſdam meo iudicio,intempeſtiuè mentio ingeritur. nam de vitæ innocentia agit Paulus. Integritate igitur primùm,deinde pia & ſancta vita vult eſſe ornatos.

15 *Calceati.)* Alludit (niſi fallor) ad caligas militares: nam hæ quoque inter arma cenſebātur, quorum nullus domi vſus erat. Senſus eſt, Quemadmodum milites aduerſus frigus & alias noxas crura tegebant ac pedes: ſic Euangelio nos oportere eſſe calceatos,quo illæſi per hunc mundū tranſeamus. *Euangelium pacis* cur dicat,non obſcurum eſt: nempe ab effectu, quia legatio eſt noſtræ cum Deo reconciliationis,quæ ſola pacatas reddit cōſcientias. Sed quid ſibi vult nomen Præparationis? Alii exponunt, pręcipi vt ad Euangelium parati ſimus. Ego autem hunc quoque Euangelii effectum eſſe interpretor: quòd parati tam ad iter faciendum,quàm ad militiam ſimus, impedimentis omnibus ſoluti. Natura enim tardi ſumus,& parum agiles: exaduerſo viæ aſperitas & multa obſtacula nos morantur, minima offenſa nos debilitat. His Paulus opponit Euangelium tanquam optimum ſuſcipiendæ & peragendæ expeditionis inſtrumentum. Ergo non ſatis commodè Eraſmus periphraſin adhibuit, Vt ſitis parati.

16 *Aſſumpto ſcuto fidei.)* Quum vnum ſint, fides & verbum Dei, Paulus tamen duo illis officia aſſignat.Vnum eſſe dico,quia verbum,obiectum eſt fidei:nec aliter in vſum noſtrum applicari poteſt. quàm per fidem.ſicuti rurſum nihil eſt fides & nihil poteſt ſine verbo.Sed Paulus neglecto tam ſubtili diſcrimine,de ſpirituali armatura liberè loqui ſibi permiſit.Nam & prioris ad Theſſalonicenſes 5.b.8, thoracis nomen fidei & charitati communiter adſcribit.Vnde apparet,nihil aliud voluiſſe dicere,quàm probè munitū eſſe omnibus partibus,quiſquis iſtis quas nominat,virtutibus præditus erit. Non abs te autē quę pręcipua ſunt pugnandi inſtrumenta,fidei & Verbo Dei comparat,gladium ſcilicet,ac ſcutum. Nam certè in pugna ſpirituali hæc duo primas tenent: nempe quia fide repellimus omnes Diaboli inſultus: verbo autem Dei hoſtis ipſe prorſus conficitur,hoc eſt,Si in nobis verbum Dei efficax per fidem erit, ſatis ſupérque armati erimus tam ad repellendum quàm ad profligandum hoſtem noſtrum. Qui autem eripiunt Chriſtiano populo verbum Dei,quid aliud agunt quàm quòd neceſſariis armis ſpoliant,vt ſine cōflictu pereat? Nemo enim eſt cuiuſuis ordinis,quem non oporteat militē eſſe Chriſti. Porrò militare inermes ac gladio deſtituti quî poterim? *Poßitis tela omnia.* Impropriè loquitur:debuerat enim potius vti verbo Excipiendi,vel Diſcutiendi, vel ſimili aliquo, Verùm plus expreſſit quum dixit *extinguere*:reſpexit enim ad epithetum quod iam poſuerat: acſi dixiſſet,Non modò acuta ſunt & penetrabilia Satanæ tela:ſed quod magis exitiale eſt,etiam ignitā.Ac fides non modò ad retundendum acumen,ſed ad reſtinguendum
1.Ioh.5.a.4. etiam ardorem ſufficiet. Hæc enim victoria eſt quæ vincit mundum,vt inquit Iohannes.

17 *Et galeam ſalutaris.)* Ad Theſſalonicenſes,illo quod nunc citaui capite,galeam nominat Spem ſalutis:quod eodem ſenſu dictum accipio. Caput enim optima galea munitum eſt, quum ſpe erecti ſuſpicimus in cælū ad illud Salutare quod nobis promiſſum eſt. Ergo non aliter Salutare nobis eſt galea,quàm ſperando.

18 *Per omnem precationem.)* Poſtquam arma induit Epheſiis,precibus eos certare docet. Atque hæc veriſſima eſt ratio. nam inuocatio Dei præcipuum eſt exercitium fidei & ſpei: eadem eſt quæ à Deo impetrat quicquid eſt bonorum. Precatio autem & oratio parum differunt, niſi quod illa eſt tanquam ſpecies,hæc autem genus. Cōmendat autem in orando perſeuerantiam,quum dicit, *In omni aſſiduitate.* hoc enim verbo admonet,ne defatigemur inſtandum eſſe alacri animo: infracto ſtudio continendas eſſe preces,ſi non ſtatim conſequamur quod volumus. Si cui magis placet Sedulitas, non repugno. Sed quid ſibi vult *omni tempore?* an bis idem repetit,quū iam de cōtinuo ſtudio egiſſet? Non ita ſentio: verùm vbi rebus proſperè fluentibus quieti ſumus ac læti, nulla ferè precandi cogitatio nos ſolicitat: imò nunquam ad Deum,niſi malis coacti,confugimus. Nullum ergo tempus elabi vult Paulus quo intermittamus precandi memoriam. Ita in omni tempore,perinde valet atque tam ſecundis rebus, quàm aduerſis. *Pro omnibus ſanctis.* Nullum eſt momentum quo non incitare ad orandum nos debeat propria inopia. ſed alia eſt etiā ratio ſine intermiſſione orandi, quia fratrum neceſſitates tangere nos debent. quod autem erit tempus quo non laborent aliqua Eccleſiæ membra, & ope noſtra indigeant? Proinde ſiquando ſumus ad orandum frigidi, aut negligentiores quàm par ſit, propterea quòd nulla nos præſens neceſſitas vrgeat: in mentē nobis protinus veniat quàm multi ſint fratres noſtri qui ſub variis & grauiſſimis ęrumnis fatiſcūt,

qui

qui ſummis animi anguſtiis premuntur,qui ad extremum malorum ſunt redacti. Valde ferreos eſſe nos oportebit,niſi excutiatur nobis ille torpor. Quæret hîc quiſpiam an pro ſolis fidelibus ſit orandum. Reſpondeo,Paulum ita cõmendare Epheſiis pios,vt tamen alios nõ excludat; neque tamen dubium eſt quin ſicuti in aliis charitatis officiis,ita in precibus prima debeat eſſe cura ſanctorum.

19 *Et pro me.*) Peculiariter ſui memores in precibus Epheſios eſſe iubet: vnde colligimus neminem tanta donorum affluentia pollere,qui non opus habeat tali fratrum ſubſidio, quandiu in hoc mundo degit. Quis enim hac neceſſitate potiùs eximetur,quàm Paulus?& tamen fratrum preces implorant:neque id per ſimulationem:ſed quia ſeriò cuperet adiuuari.Nunc audiamus quid ſua cauſa peti velit: nempe vt ſibi detur apertio oris.Quid ergo?an obmuteſcebat,vel metu impediebatur à confeſſione Euangelii? Minimè,ſed metuendum erat ne præclarè exorſus,in poſterum deficeret.Adde quòd tanto zelo ardebat aſſerendi Euangelii,vt ſibi nũquam ſatisfaceret. Et ſanè ſi reputemus quæ ſit negotii dignitas & magnitudo, longè impares nos omnes eſſe fatebimur. Ideo poſtea adiungit,*Quemadmodum oportet me loqui*: ſignificãs opus eſſe raræ virtutis,Euangelio teſtimonium reddere quale oportet. Expende autem ſingula verba. Dicit *cum fiducia*: quo ſignificat timorem obſtare noſtræ libertati quominus pleno ore & intrepida lingua prædicemus Chriſtum. contrà autem,liberam & minimè fucatam confeſſionem à Chriſti miniſtris requiri. Neque enim optat aſtutè reſpondendi,vel potius cauillandi ſibi dari facultatem: vt ambagibus aduerſarios eludat. Os apertum cupit,quod erumpat in liquidam & firmam confeſſionem. Ore enim ſemiclauſo proferuntur ambigua & perplexa reſponſa. Ergo *in apertione oris*: hoc eſt,tanta libertate, quæ nullam formidinem ſapiat. Sed videtur hoc incredulitatis ſignum fuiſſe in Paulo, quòd quaſi de conſtantia ſua dubitans,aliorum interceſſionem implorat. Non ita eſt:neque enim alienum à Dei voluntate remedium quærit,aut eius verbo minùs conſentaneum,quod faciunt increduli:ſed tantùm iis ſubſidiis nititur quæ ſibi a Domino conceſſa,adeóque promiſſa & commendata eſſe videt. Iubet Dominus vt alii viciſſim pro aliis orẽt fideles. Hinc ad ſingulos redit non exigua conſolatio,quòd ſalutis ſuæ curam reliquis mandari audiunt:& habent authorem Deum,vt ſciant,non fruſtra pro ſe ab aliis fundi preces. An fas eſſet recuſare quod illis offertur à Domino? Sufficere quidem hoc debebat, quòd certus eſt vnuſquiſque ex Dei promiſſione,ſe quoties orauerit,exauditum iri. Verùm ſi ad cumulum ſuæ liberalitatis hoc quoque addere Deus voluerit,alios pro nobis precantes ſe exauditurũ: an repudianda foret iſtæc eius liberalitas? ac nõ potius obuiis vlnis auidè amplectẽda? Meminerimus ergo, Paulum non diffidentia vel dubitatione impulſum confugere ad fraternas interceſſiones: ſed ideo cupidè eas expetere,quia nihil quod ſibi à Domino datum eſſet,prætermittere volebat. Ridiculi ergo Papiſtæ, qui ex hoc Pauli exemplo colligunt mortuos eſſe inuocandos. Nam Epheſiis Paulus ſcribebat, quibuſcum illi erat ea quam dixi, communicatio. Nos quid commercii habemus cum mortuis? Perinde eſt acſi dicerent,vocandos eſſe ad epulas noſtras & conuiuia Angelos,quia eiuſmodi officiis fouetur inter homines charitas.

21 *Vt autem ſciatis vos etiã quæ circa me aguntur, quid faciam omnia vobis patefaciet Tychicus dilectus frater & fidelis miniſter in Domino.*

22 *Quem miſi ad vos in eum finẽ vt ſtatum meum cognoſceretis, & cõſolaretur corda veſtra.*

23 *Pax fratribus,& dilectio cum fide à Deo patre & Domino Ieſu Chriſto.*

24 *Gratia cum omnibus,qui diligunt Dominũ noſtrũ Ieſum Chriſtum in ſinceritate. Amen.*

21 *Vt autem ſciatis.*) Rumoribus vel dubiis, vel falſis plerũque turbari ſolent non modò infirmi, ſed etiam graues alioqui & conſtantes. hoc periculum anteuertit Paulus, *Tychicum* mittendo, qui de omnibus certiores faceret Epheſios. In quo animaduertenda eſt pia ſolicitudo quam habebat Paulus de Eccleſiis. Nam quum mors illi aſſiduè obuerſaretur ante oculos: neque metus mortis, neque ſui cura ipſum impediebat quominus etiam remotiſſimis quibuſque conſuleret. Diceret alius, ſibi plus ſatis circa ſe eſſe negotij: potius debere omnes ad opem ſibi ferendam accurrere,quàm à ſe vel minimum quicquam leuationis expectare. Non ita Paulus: ſed mittit quaquauerſum qui Eccleſias à ſe fundatas confirment. Tychicum laudat,quò plus fidei adhibeatur eius dictis. Dubium tamen eſt, quum *miniſtrum in Domino fidelem* eum appellat, de publicóne Eccleſiæ miniſterio, an de obſequiis priuatim ſibi exhibitis loquatur. Dubitationem facit quòd hæc duo coniungit ſimul. Dilectus frater, & Miniſter fidelis, prius refertur ad Paulum: ideo de ſecundo idem videri queat. Ego tamen de publico miniſterio potius interpretor: quia mihi veriſimile eſt,non quemuis hominem à Paulo fuiſſe miſſum, ſed quia aliquid haberet dignitatis ad mouendos ſua præſentia Epheſios.

23 *Pax fratribus.*) Pacis nomẽ accipio,vt in ſalutationibus,pro fœlici rerũ ſucceſſu. Quanquã ſiquis malit ſignificari cõcordiã,quià mox fit dilectionis mentio: neque id diſplicet: imò videtur melius fluere cõtextus. Optat enim cõcordes inter ſe & tranquillos eſſe Epheſios: quod beneuolentia & fidei conſenſu poſſe obtineri,ſtatim ſignificat. facit enim amor vt ſe in pace cõtineant homines: amorẽ mutuò cõciliat fides: eiúſque vinculũ eſt. Cæterùm ex precatione notandũ eſt, tam fidem & dilectionem, quàm pacem ipſam,Dei eſſe dona quæ nobis per Chriſtũ largitur: imò Chriſtum vnà cum Patre,eorum eſſe authorẽ.

24 *Gratia cum omnibus.*) Senſus eſt, Deus proſequatur eos omnes fauore ſuo qui Ieſum Chriſtum pura conſcientia diligunt. Græca vox,quam ego,Eraſmum ſequutus, tranſtuli *ſinceritatem*, Incorruptionem ſonat: quod propter metaphoræ elegantiam notandum eſt. ſubindicare enim voluit Paulus, tunc demum omni corruptela fore vacuum cor hominis, ſi omni hypocriſi vacet. Porrò hæc precatio vice oraculi habenda eſt, vt Deum nobis tunc fore propitium ſciamus, ſi corde ſincero diligamus Filium eius, in quo dilectionis erga nos ſuæ teſtimonium ac pignus nobis exhibuit: modò abſit hypocriſis, quia maior pars ab Euangelii profeſſione non abhorrens,vmbratilem ſibi Chriſtum fingit, quem fucatis tantùm officiis colat: atque vtinam hodie non tam multis exemplis teſtatum foret, non fruſtra in Chriſti amore à Paulo requiri ſinceram puritatem.

IN EPISTOLAM PAVLI AD PHILIPPENSES.

ARGVMENTVM.

PHILIPPOS vrbem eſſe Macedoniæ,ſitam in Thraciæ finibus,ſatis notum eſt: in cuius campis victus à Cæſare fuit Pompeius: deinde ab Antonio & Octauio Brutus & Caſſius. Ita Romanæ ſeditiones locum duobus memorandis præliis celebrem reddiderunt. Quum Paulus oraculo in Macedoniam accitus eſſet,in ea primùm vrbe Eccleſiam fundauit,quemadmodum refert in Actis Lucas:quam non modò conſtanter in fide perſtitiſſe,ſed etiam tēporis ſucceſſu,& hominum numero, & virtutum profectu auctam fuiſſe, teſtis eſt hæc epiſtola. Porrò hæc ad Philippenſes ſcribendi Paulo ratio fuit. Quum per Epaphroditum paſtorem ſuum illi miſiſſent quæ vincto ad vitam tolerandam alióſque extraordinarios ſumptus opus erant: nō dubium eſt quin Epaphroditus totum ei ſimul ſtatum Eccleſiæ expoſuerit:monitórque fuerit ad ea ſuggerenda de quibus monendi forent.Apparet autem,à pſeudoapoſtolis qui tunc paſſim ad ſpargendas ſanæ doctrinæ corruptelas oberrabant,fuiſſe tētatos: ſed quia in veritate perſtiterant,laudat Paulus eorum conſtantiam. Cæterùm memor humanæ fragilitatis, & fortaſſe monitus ab Epaphrodito maturè eſſe confirmandos, ne demum labaſcerent: admonitiones adiungit quales illis conuenire nouerat. Ac primùm quidem de pio erga illos animi ſui affectu teſtatus, quo fidem ſibi conciliet, de ſe ac ſuis vinculis tractat: ne fractiore ſint animo, quia illum captum, & de vita periclitari vident. Oſtendit igitur,adeò nihil inde minui Euangelii gloriam, vt potius argumētum ſit confirmationis: ac ſimul eos exemplo ſuo incitat, vt parati ſint ad omnia. Tandem breui ad vnitatem & patientiam exhortatione caput primum claudit. Quia autem ambitio ferè perpetua eſt diſcordiarum mater, vnde fit vt ianuam patefaciat nouis & alienis doctrinis: initio ſecundi capitis vehementiùs eos obteſtatur, vt nihil prius habeant humilitate & modeſtia. ad id pluribus vtitur argumentis.Et quo melius eos retineat,Timotheum ſe illis breui miſſurum promittit:imò ſpem quoque facit ſui aduentus: poſtea excuſat moram Epaphroditi. Tertio capite in pſeudoapoſtolos inuehitur,refellítque tam inanes eorum iactantias, quàm Circuncifionis doctrinam quam vrgebant. omnibus illorum commentis opponit vnum Chriſtum:arrogantiæ,tam priorem ſuam vitam quàm præſens inſtitutum, in quo relucebat vera imago Chriſtianę pietatis. Et hūc perfectionis noſtræ ſcopum eſſe admonet,quò enitendum ſit tota vita: communicationem habere cum Chriſto mortis & reſurrectionis: ſuóque exemplo id comprobat. Quartum caput à particularibus monitis incipit:ſed mox ad generalia deſcendit. Epiſtolā verò claudit ſuæ erga Philippenſes gratitudinis teſtimonio: ne putent malè collocatum quod ad ſubleuandam eius inopiam erogauerant.

Act.16.b.12.

IN EPISTOLAM PAVLI AD PHILIPPENSES, IOHANNIS CALVINI COMMENTARIVS.

CAPVT I.

PAVLVS & Timotheus ſerui Ieſu Chriſti, omnibus ſanctis in Chriſto Ieſu, qui ſunt Philippis, cum Epiſcopis & Diaconis:
2 *Gratia vobis & pax à Deo Patre noſtro, & Domino Ieſu Chriſto.*
3 *Gratias ago Deo meo in omni memoria veſtri,*
4 *Semper in omni precatione mea pro vobis omnibus cum gaudio precationem faciens,*
5 *Super communicatione veſtra in Euangelium, à primo die hucuſque:*
6 *Hoc ipſum perſuaſus, quòd qui cœpit in vobis opus bonum, perficiet vſque in diem Ieſu Chriſti.*

1 *Paulus,&c.*) Quū titulos inſcribere ſoleat Paulus ad fidem ſibi ſuóque miniſterio aſtruendam:non fuit opus longioribus elogiis apud Philippenſes, qui eum experti erant verum Chriſti Apoſtolum, & adhuc ſine controuerſia agnoſcebant. Nam conſtanter & æquabili tenore in vocatione Dei perrexerant.

Epiſcopis

Epiſcopis. Paſtores ſeorſum nominat honoris cauſa. Porro colligere hinc nomē Epiſcopi omnibus Verbi miniſtris eſſe cōmune, quum plures vni Eccleſiæ Epiſcopos attribuat. Sūt igitur ſynonyma Epiſcopus & Paſtor. Atque hic locus ex iis vnus eſt quos Hieronymus ad illud probandum citat in Epiſtola ad Euagriū, & in expoſitione Epiſtolæ ad Titum. Poſtea inualuit vſus, vt quem ſuo collegio præficiebant in ſingulis Eccleſiis Presbyteri, Epiſcopus vocaretur ſolus. id tamen ex hominum cōſuetudine natum eſt, Scripturæ authoritate minimè nititur. Fateor quidem, vt ſunt hominum ingenia & mores, non poſſe ordinem ſtare inter Verbi miniſtros, quin reliquis præſit vnus. De ſingulis corporibus loquor: non de totis prouinciis, multo autem minus de orbe vniuerſo. Verùm quanquam de verbis non eſt litigandum: præſtaret tamen Spiritum ſanctum linguarum authorem in loquendo ſequi, quàm formas loquendi ab ipſo poſitas in deterius mutare. Nam ex corrupta verbi ſignificatione hoc mali ſequutum eſt: quòd perinde acſi non eſſent omnes presbyteri collegæ, ad eandem vocati functionem: vnus ſibi, prætextu nouæ appellationis dominiū in alios arripuit. *Diaconis.* Poteſt bifariam accipi hoc nomen: vel pro miniſtris & curatoribus pauperum: vel pro Senioribus qui conſtituebantur ad mores regendos. Sed quoniam vſitatius eſt in priore ſenſu apud Paulum: potiùs intelligo œconomos, qui diſtribuendis eleemoſynis & recipiēdis præerant. Reliqua pete ex ſuperioribus commentariis.

3 *Gratias ago.*) Incipit à gratulatione ob duas cauſas, vt hoc argumento ſuam erga Philippenſes dilectionem probet: deinde vt præterita laudando, in poſterum quoque ad pergendū eoſdem hortetur. Alterū etiam amoris ſui ſignum ponit, ſolicitudinem quam exercebat in precationibus. Notandum autem quòd quoties de rebus lætis facit mentionem, protinus in gratiarum actionem erumpit. quæ conſuetudo nobis quoque familiaris eſſe debebat. Notandum ſimul quibus de rebus agat Deo gratias, nempe de communicatione Philippenſium in Euangelium Chriſti. Inde enim ſequitur, Dei gratiæ acceptam ferri debere. Quum dicit *in omni memoria veſtri*, hoc ſignificat, Quoties veſtri recordor, &c.

4 *Semper in omni precatione.*) Sic connecte verba, Semper faciens pro vobis omnibus precationem in omni mea precatione. Nam quemadmodum priùs dixerat, ipſorum recordationem ſibi materiā eſſe gaudii: ita nunc ſubiungit, ſibi venire ipſos in mentem quoties precatur. Poſtea addit, ſe cum gaudio pro illis precationem facere. *Gaudium* ad præteritum tempus refertur, precatio ad futurum. Gaudebat enim fœlicibus initiis, perfectionem verò optabat. Ita ſemper acceptis Dei beneficiis gaudere nos decet: vt quæ nobis adhuc deſunt, ab ipſo petere meminerimus.

5 *Super communicatione.*) Nunc omiſſo altero membro, quale ſit ſuum gaudium commemorat: nempe quòd in Euangelii communicationem peruenerant: hoc eſt, participes facti erant Euangelii: quod fide ſcilicet fieri notum eſt. nihil enim ad nos Euāgelium, vt eo potiamur, donec fide à nobis receptum fuerit. quanquam nomen Communicationis, ad communem ſanctorum ſocietatem referri poteſt, acſi diceret, aggregatos fuiſſe omnibus Dei filiis in Euangelii fidem. Porrò quum dicit, *A Primo die*, promptitudinē eorum laudat, quòd ſtatim ſe dociles præbuerint ſimulátque propoſita illis fuit doctrina. Particula *hucuſque* notat perſeuerantiam. Scimus autem quàm raræ ſit virtutis, Deum vocantem mox ſequi, & conſtanter vſque in finem pergere. Multi enim tardi ſunt & difficiles ad obediendum, plures leuitate & incōſtantia deficiunt.

6 *Hoc ipſum perſuaſus.*) Ad argumentum gaudij accedit fiducia in reliquum vitæ tempus. Sed dicat quiſpiam, Quid in tanta naturæ imbecillitate, inter tot impedimenta, ſalebras, præcipitia, ſibi de craſtino polliceri audent homines? Sanè hanc fiduciam non de hominum conſtantia aut virtute colligebat Paulus: ſed tantùm ex eo quòd Deus ſuum erga Philippenſes amorem declarauerat. Atque omnino hæc vera eſt beneficiorum Dei recognitio, quum ex illis in poſterum bene ſperandi materiam concipimus. Nam quum teſtimonia ſint tum bonitatis eius, tum etiam paternæ erga nos beneuolentiæ: cuius ingratitudinis foret, nullam inde ſpei & boni animi confirmationem capere? Adde quòd Deus hominum ſimilis non eſt, qui fatigetur benefaciendo, vel exhauriatur. Ergo aſſidua beneficiorum Dei meditatione ſe exerceant fideles, quò ſpem futuri temporis foueant & confirment: ac ſemper hunc ſyllogiſmum ſecum repetant, Deus opus manuum ſuarum inchoatum non deſerit, teſte Propheta: Nos opus ſumus manuum eius: ergo quod in nobis cœpit, perficiet. Quum dico nos eſſe opus manuum eius, non *Iſa.64.c.8.* de creatione ſola accipio: ſed de vocatione qua ſumus adoptati in filios. Eſt enim nobis electionis noſtræ ſignum, quòd Dominus efficaciter nos Spiritu ſuo ad ſe vocauerit. Quæritur tamen hîc, nunquis de aliorum ſalute certus eſſe poſſit. nam Paulus hîc non de ſe, ſed de Philippenſibus loquitur. Reſpondeo, longè aliam cuique de propria ſalute certitudinem eſſe, quàm de aliena. Mihi enim Spiritus Dei, vocationis meæ teſtis eſt, ſicuti ſingulis electis: de aliis non habemus teſtimonium, niſi ab externa Spiritus efficacia, hoc eſt quatenus ſe gratia Dei vſque ad noſtram notitiam in illis exerit. magnum ergo diſcrimē eſt: quia intus manet incluſa fidei certitudo, neque ad alios ſe diffundit. Sed vbicunque cernimus quæcunque Diuinæ electionis indicia apprehendi à nobis poſſunt, protinus ad bonam ſpem excitari nos oportet: tam ne ſimus in proximos maligni, eóſque æquo & humano charitatis iudicio fraudemus, quàm vt Deo grati ſimus. Hæc autem generalis eſt tam in nobis quàm in aliis regula, vt de viribus noſtris diffiſi, ab vno Deo toti pendeamus.

Vſque in diem Ieſu Chriſti.) Præcipuum quidem eſt vt intelligas, vſque ad finem certaminis: certamen verò morte finitur. Sed quia ſic de vltimo Chriſti aduentu Spiritus in Scripturis loqui ſolet, melius erit extēdere progreſſum gratiæ Dei vſque ad carnis reſurrectionem. Tametſi enim qui ex corpore mortali ſunt liberati, non ampliùs militent cum carnis concupiſcentiis, ſintque extra teli iactum, vt aiunt: tamen nihil erit abſurdi, ſi dicantur eſſe in profectu: quia nondum pertigerunt quò aſpirant, nondum potiuntur felicitate & gloria quam ſperarunt, denique nondum illuxit dies qui reuelet abſconditos in ſpe theſauros. Atque adeò quum de ſpe agitur, ſemper ad beatam reſurrectionem, tanquam ad ſcopum, referendi ſunt oculi.

7 *Sicuti iuſtum eſt mihi, hoc de vobis omnibus ſentire, propterea quòd in corde vos habeam, eſſe omnes participes gratiæ meæ, & in vinculis meis, & in defenſione, & confirmatione Euangelij.*
8 *Teſtis enim mihi eſt Deus vt deſiderem vos omnes in viſceribus Ieſu Chriſti.*
9 *Et hoc precor, vt charitas veſtra adhuc magis ac magis abundet cum agnitione, omnique intelligentia.*
10 *Vt probetis quæ vtilia ſunt, quò ſitis ſinceri, & inoffenſi vſque in diem Chriſti,*
11 *Impleti fructibus iuſtitiæ, qui ſunt per Ieſum Chriſtum, in gloriam & laudem Dei.*

7 *Sicuti iuſtum eſt.)* Maligni enim ſumus donorum Dei interpretes, niſi eos habemus pro filiis Dei in quibus vera pietatis ſigna emicant, quibus notis Spiritus adoptionis ſe profert. Dicit ergo Paulus hoc ſibi æquitatem ipſam dictare vt de Philippenſibus bene in perpetuũ ſperet, quos ſibi in participationem gratiæ adiunctos eſſe cernit. Ego non temere hunc locum aliter tranſtuli quàm Eraſmus, quod prudens lector facilè animaduertet. Nam commemorat quale habeat de Philippenſibus iudicium: quæ illi cauſa erat bene ſperandi. Dicit igitur, illos conſortes eſſe eiuſdem gratiæ *In vinculis & defenſione* Euangelij. *In corde habere*, eſt intimo cordis affectu eos tales reputare. Semper enim pro viribus adfuerant Philippenſes Paulo, vt ſe illi ad ſuſtinendam Euangelij cauſam, quoad licebat, comites adiungerent. Ita, quanuis abeſſent corpore, tamen propter pium affectum quem teſtati fuerant quibuſcunque poterant officiis, ſecum vinctos agnoſcit. Habeo igitur vos in corde: hoc eſt, ſincerè ac citrà ſimulationem, certò non leui aut dubia opinione. Quales? *Socios gratiæ.* quia in re? *In vinculis*, quibus defenditur Euangelium. Tales quum agnoſceret, æquum erat de illis bene ſperare.

Gratiæ meæ, & in vinculis.) Ridiculum hoc eſſet coram mundo, carcerem deputare in Dei beneficio. at ſi verè æſtimamus, honor eſt non vulgaris quo nos Deus dignatur, quum pro eius veritate perſequutionem patimur. Neque enim fruſtra dictum eſt, Beati eritis quum vos probris omnibus affecerint, ac vexauerint propter nomen meum. Meminerimus ergo etiam ſocietatem crucis Chriſti, tãquam ſingularem Dei gra-
Mat.5.a.11. tiam, prompto gratóque animo amplexandam nobis eſſe. Vinculis addit, *Defenſionem & confirmationem Euangelij*, quo melius exprimat quàm honorabile nobis obſequium iniungit Deus, quum nos hoſtibus ſuis ad reddendum Euangelio ſuo teſtimonium opponit. Perinde enim eſt acſi nobis Euangelij patrocinium mandaret. Hac ſcilicet cogitatione armati martyres, potuerunt omnes impiorum furores contemnere, omniáque tormenta ſuperare. Atque vtinam hoc in mentem veniret omnibus qui ad confeſſionem fidei vocantur, ſe patronos eſſe delectos à Chriſto ad agendam eius cauſam. Nam conſolatione tali ſubnixi, animoſiores eſſent quàm vt adeò facilè ad perfidam defectionem flecterentur. Verùm quæret hîc quiſpiam, num ab hominum conſtantia pendeat Euangelij confirmatio. Reſpondeo, Dei veritatẽ per ſe magis firmã eſſe, quàm vt opus habeat aliunde fulciri. nam vt mendaces ſumus omnes, Deus tamen verax manet. Sed non eſt abſurdum, infirmas conſcientias talibus adminiculis in ea confirmari. Habet igitur hoc genus confirmationis, cuius Paulus meminit, relationem ad homines. quemadmodum noſtra experientia diſcimus, hoc ſaltem tot martyrum cędibus fuiſſe profectum, vt totidem quaſi ſigillis Euangelium cordibus noſtris obſignaretur. Vnde illud Tertulliani, eorum ſanguinem ſemen eſſe Eccleſiæ. quem ego quodam carmine ſum imitatus,

Sanctus at ille cruor, Diuini aſſertor honoris,
Gignendam ad ſobolem, ſeminis inſtar erit.

8 *Teſtis enim mihi eſt Deus.)* Nũc expreſſiùs ſuum erga illos amorem declarat. cuius approbandi cauſa iuſiurandum adhibet, ídque meritò: quia ſcimus quàm chara apud Deum ſit Eccleſiæ ſuæ ædificatio. Erat autem in primis vtile, Pauli amorem probè eſſe teſtatum Philippenſibus. Neque enim parum hoc valet ad fidem doctrinæ faciendam, quum perſuaſus eſt populus, à doctore ſe amari. Deum appellat teſtem veritatis, qui ſolus eſt veritas: & ſui affectus, qui ſolus eſt ſcrutator cordium. In verbo *Deſiderandi*, ſpecies eſt pro genere: amoris autem ſignum eſt, quia deſideramus quæ chara ſunt. *In viſceribus.* Opponit Chriſti viſcera carnali affectui, vt ſignificet ſanctum ac pium eſſe ſuum amorem: Nam qui ſecundum carnem amat, reſpectum habet ſui commodi: & poteſt ſubinde pro rerum & temporum varietate animum mutare. Interim admonet ad quam regulam exigi debeant fidelium affectus: nempe vt abdicata propria voluntate, Chriſto gubernacula permittant. Et certè non aliunde manare poteſt vera charitas, quàm ex Chriſti viſceribus. & non leuiter pungere nos debet hic ſtimulus, Chriſtum ſua viſcera quodammodo aperire, quibus mutuum inter nos amorem foueat.

9 *Hoc precor, vt charitas.)* Redit ad precationem, quam obiter tantùm vno verbo attigerat. exponit igitur ſummam eorum quæ illis petebat à Deo: vt ipſi quoque diſcant ſuo exemplo orare, & ad profectum iſtorum donorum aſpirẽt. Quòd nonnulli charitatẽ Philippenſium accipiunt pro ipſis Philippẽſibus: qualiter vulgò barbari loqui ſolent, Veſtra reuerentia, Veſtra paternitas: abſurdum eſt. Neque enim tale exemplum extat in Paulo, necdum in cõſuetudinem venerant tales ineptiæ. deinde minus plena eſſet ſententia: & alioqui ſimplex & naturalis verborum ſenſus optimè quadrat. Vera enim Chriſtianorum incrementa ſunt, quum proficiunt in agnitione & intelligentia, deinde in charitate. Itaque particula, *In*, ſecundum phraſin linguæ Hebraicæ, capitur hîc pro Cum: ſicuti etiam tranſtuli. niſi fortè quis malit exponere Per: vt inſtrumentum vel cauſam formalem notet. Nam quo maiores in cognitione progreſſus facimus, eo magis debet creſcere in nobis charitas. Tunc ſenſus eſſet, Vt charitas veſtra ſecundum intelligentiæ menſuram creſcat. *Omnis intelligentia* pro plena & ſolida, non autem omnium rerum.

19 *Vt probetis quæ.)* Definitio Chriſtianæ ſapientiæ, cognoſcere quid è re ſit, vel expediat: non in

vanis

vanis argutiis ac ſpeculationibus ingenium torquere. neque enim Dominus inutiliter fideles ſuos vult occupari, vt diſcant quod nihil proſit. Hinc collige quo loco habenda ſit Sorbonica theologia, in qua ſi vitam conſumpſeris, nihilo plus inde ædificationis in ſpem cæleſtis vitæ, vel ſpiritualis fructus reportes quàm ex Euclidis demonſtrationibus. Certè etiam ſi nihil falſi doceret, hoc tamen nomine meritò execrabilis eſſe debet, quòd pernicioſa eſt ſpiritualis doctrinæ profanatio. Vtilis enim Scriptura, vt inquit Paulus: illic nihil præter frigidas leptologias reperire eſt. *Quo ſitis ſinceri.*) Hæc eſt vtilitas quam ex cognitione reportamus: non vt ſuis quiſque rationibus aſtutè conſulat, ſed vt quia conſcientia viuamus coram Deo. Sequitur, *Et inoffenſi.* Græcum nomen ἀπρόσκοποι ambiguum eſt. Chryſoſtomus actiuè exponit, quòd ſicuti coram Deo puros & integros eſſe voluerit, ita nunc velit coram hominibus honeſtam vitam ducere, ne quibus malis exemplis proximos lædant. Id ego non reiicio: paſſiua tamen ſignificatio contextui aptior eſt meo iudicio. In hoc ſiquidem prudentiam illis optauit, vt inoffenſo gradu pergant in vocatione ſua, vſque in diem Chriſti. ſicuti contrà, ignorantia fit vt ſæpe labamur, impingamus, erremus. Et quot ſcandala identidem nobis Satan obiiciat, quæ curſum noſtrum vel abrumpant, vel impediant, quiſque noſtrum pro ſe experitur. 2.Tim.3.d.16

11 *Impleti fructibus iuſtitiæ.*) Hoc quidem iam ad externam vitam pertinet. bona enim conſcientia fructus ſuos operibus producit. itaque fertiles eſſe cupit bonis operibus in Dei gloriam. Tales fructus dicit eſſe per Chriſtum, quia manant ex Chriſti gratia. hoc enim benefaciendi nobis initium eſt, quum eius Spiritu ſanctificamur. nam ſuper ipſum requieuit, vt de plenitudine eius hauriamus omnes. Et quoniam hîc ſimilitudinem ab arboribus Paulus ducit: ſylueſtres ſumus oleaſtri & inutiles, donec in Chriſtum ſumus inſiti, qui viua ſua radice frugiferas arbores nos reddit, iuxta illud Ego ſum vitis, vos palmites. Finem ſimul demonſtrat, vt Dei gloriæ ſeruiamus. Nulla enim tam præclara in ſpeciem vita eſt, quæ non vitietur coram Deo & fœteat, niſi ad hunc ſcopum dirigatur. Quòd autem Paulus iuſtitiam operum hîc nominat, nihil pugnat aduerſus gratuitam iuſtitiam fidei. neque enim protinus ſequitur, illic eſſe iuſtitiam vbi ſunt fructus iuſtitiæ: quoniam iuſtitia coram Deo non eſt, niſi plena & ſolida obedientia Legis: quæ in nullo ſanctorum reperitur, qui tamen bonos & ſuaues iuſtitiæ fructus pro ſuo modo producunt. nempe quia ſicut inchoat in nobis Deus iuſtitiam per regenerationem Spiritus: ita quod deeſt, per remiſſionem peccatorum ſufficit, vt tota nihilominus iuſtitia ex fide pendeat. Iohan.15.a.1

12 *Scire autem vos volo, fratres, quòd quæ mihi acciderunt, magis in profectum ceſſerunt Euangelii,*

13 *Vt vincula mea in Chriſto illuſtria fuerint in toto prætorio, & reliquis omnibus locis:*

14 *Et multi ex fratribus in Domino, vinculis meis confiſi, vberius auſi fuerint abſque timore ſermonem Dei loqui.*

15 *Nonnulli quidem per inuidiam & contentionem: alii autem etiam per beneuolentiam Chriſtum prædicant.*

16 *Alii inquam, ex contentione Chriſtum annuntiant non purè, exiſtimantes afflictionem ſe ſuſcitare meis vinculis:*

17 *Alii autem ex charitate, ſcientes quòd in defenſionem Euangelii poſitus ſim.*

12 *Scire autem vos.*) Experimur omnes in nobis quantopere ſoleat offendi caro humilitate crucis Patimur quidem nobis Chriſtum prædicari crucifixum: ſed vbi cum ſua cruce apparet, quaſi nouitate perculſi, vel refugimus, vel horremus. neque id tantùm in noſtris perſonis, ſed eorum quoque qui nobis Euangelium tradunt. Id accidere Philippenſibus poterat, vt Apoſtoli ſui perſequutione nonnihil deiicerentur. Et credibile eſt, malos operarios qui minimis quibuſque nocendi occaſionibus imminebāt, non ceſſaſſe quin ſancti viri calamitati inſultarent, ac inde contemptibile redderent eius Euangeliū. Quòd ſi nihil hac via proficerent, promptum erat calumniari ipſum, quòd toti mundo inuiſus eſſet: ſimulque formidinem iniicere Philippenſibus, ne ſibi infauſta ſocietate conflarent abſque cauſa ingentem inuidiā apud omnes. ſunt enim iſtæ vſitatæ Satanæ artes. Huic periculo occurrit Apoſtolus, dum ſuis vinculis prouectum fuiſſe Euangelium commemorat. Finis ergo huius narrationis eſt, vt Philippenſes animet, ne abſterreantur ſua perſequutione.

13 *Vt vincula mea.*) *In Chriſto* poſuit, pro In negotio, vel in cauſa Chriſti. ſignificat enim illuſtria fuiſſe ſua vincula ad prouehendum Chriſti honorem. Quòd aliqui per Chriſtum exponunt: coactum videtur. Et *Illuſtria* malui quàm Manifeſta, vtpote quæ Euangelium ſua fama nobilitauerint. acſi diceret, Satan quidem hoc conatus eſt, & impii fore putarunt vt Euangelium deſtrueretur: ſed Deus tam illius conatus, quàm ſpem horum fruſtratus eſt idque dupliciter. nam quum Euangelium antè obſcurum & ignotum eſſet multis, factum eſt vt innoteſceret: neque id modò, ſed etiam vt illuſtraretur tam in prætorio quàm in reliqua vrbe. *Prætorium* accipio pro aula & palatio Neronis, quod Fabius & ætatis illius ſcriptores vocant Auguſtale. Nam quum Prætoris nomen generale eſſet initio, ac magiſtratus omnes ſignificaret qui præcipuum imperium haberent, (vnde factum eſt vt Dictator, ſummus Prætor diceretur) manſit deinde conſuetudo, vt Prætorium vocaretur in bello tabernaculum vel Conſulis, vel eius qui præerat: in vrbe autem palatium Cæſaris, ex quo monarchiam Cæſares occuparunt. alioqui Prętorium etiam vocatur conſeſſus Prætoris.

14 *Multi ex fratribus.*) Hoc exemplo docemur, ſanctorum vexationes quas pro Euangelio patiuntur, materiam nobis eſſe fiduciæ. Eſſet quidem terribile ſpectaculum, & quod potiùs ad nos exanimandos valeret, ſi duntaxat perſequutorum ſæuitiam & rabiem videremus. Sed dum ſimul apparet manus Domini quæ ſub infirmitate crucis ſuos reddit inuictos, ac triunphare facit: hac freti, plus ſolito au-

dere debemus, iam in perſona fratrum pignus victoriæ noſtræ habentes. Huius agnitio timorem noſtrum debet vincere, vt in mediis periculis intrepidè loquamur.

15 *Nonnulli quidem.*) Alius fructus vinculorum Pauli, quòd non ſoli fratres animabantur ad fiduciam, eius exemplo: & quidem alii vt ſtarent in gradu, alii vt ad docendum alacriores fierent: ſed etiam qui ei malè volebant, alio concilio incitabantur ad publicandum Euangelium.

16 *Alii inquam, ex contentione.*) Epexegeſis qua plenius ſuperiorem ſententiam declarăt. repetit enim duo eſſe genera hominum qui ſuis vinculis ad Chriſtum annunciandum incitentur. Alios contentione impelli, hoc eſt prauo affectu: alios pio ſtudio, quia velint vnà ſuſcipere Euangelii defenſionem. Illos dicit non purè annuntiare Chriſtum: quia non erat rectus zelus. neque enim hoc pertinet ad doctrinam: quia fieri poteſt vt qui puriſſimè docet, non ſit tamen ſincero animo. Quòd autem impuritas hæc, animi fuerit, & non apparuerit in doctrina, colligere licet ex contextu. Paulus certè non libenter vidiſſet Euangelium adulterari. atqui ſe gaudere teſtatur prædicatione iſtorum non ſimplici nec ſincera. Sed quæritur quomodo nocere illi potuerit talis prædicatio. Reſpondeo, plurimas occaſiones nobis eſſe incognitas, qui temporum circunſtantias non tenemus. Quæritur rurſum, quum annunciari nequeat Euangelium niſi ab intelligentibus, quæ cauſa iſtos impulerit ad perſequendam quam probabant doctrinam. Reſpondeo, cæcam eſſe ambitionem, imò rabioſam belluam: ideo non eſſe mirum ſi falſi fratres telum ex Euangelio arripiant ad vexandos bonos & pios Paſtores. Nihil certè hîc dicit Paulus quod ego non ſim expertus. viuunt enim adhuc hodie qui Euangelium non alio animo prædicarunt, quàm vt perſequendo pios Paſtores, impiorum furori obſequium præberent. Quod ad Pauli hoſtes ſpectat, operæpretium eſt obſeruare, ſi Iudæi fuerint, quàm inſanum fuerit eorum odium: vt etiam obliuiſcerentur quam ob cauſam ipſum odiſſent. Nam dum ferebantur ad ipſum perdendum, promouendo Euangelio, cuius occaſione illi erant infeſti, nauabant operam. ſed putabant ſcilicet Chriſti cauſam in vnius hominis capite ſtare vel cadere. Si autem erant æmuli, quos ambitio ita tranſuerſos raperet, agnoſcenda eſt mira Dei bonitas, qui tam peruerſis eorum ſtudiis talem dederit ſucceſſum.

17 *Quòd in defenſionem.*) Qui verè Chriſtum amabant, turpe ſibi ducebant fore niſi comites ſe adiungerent Paulo cauſam illius agenti. atque ita nobis agendum eſt, vt laborantibus Chriſti ſeruis manus, quantum in nobis eſt, porrigamus. Obſerua iterum hanc loquutionem de Euangelii defenſione. nam quum tanto honore nos Chriſtus dignetur, quæ excuſatio ſi cauſæ eius fuerimus præuaricatores? aut quid nobis expectandum ſi illam noſtro ſilentio prodiderimus, niſi vt noſtram viciſſim deſerat qui ſolus apud Patrem aduocatus vel patronus eſt noſter?

18 ***Quid enim? cæterùm quouis modo, ſiue per occaſionem, ſiue per veritatem, Chriſtus annuntiatur. atque in hoc gaudeo. quinetiam gaudebo.***

19 ***Noui enim quòd hoc mihi cedet in ſalutem per veſtram precationem, & ſubminiſtrationem Spiritus Ieſu Chriſti,***

20 ***Secundum expectationem & ſpem meam, quòd in nulla re pudefiam, ſed cum omni fiducia, quemadmodum ſemper, ita & nunc magnificabitur Chriſtus in corpore meo, ſiue per vitam, ſiue per mortem.***

21 ***Mihi enim viuendo Chriſtus eſt, & moriendo lucrum.***

18 *Cæterum quouis modo.*) Quoniam improbus eorum de quibus loquutus eſt, animus poterat detrahere gratiam doctrinæ: dicit hoc eſſe magni æſtimandum, quòd Euangelium tamen promouebant, qualiſcunque eſſet animus. Deus enim malis & vitioſis interdum inſtrumentis præclarum opus efficit. ergo de eiuſmodi ſucceſſu gaudere ſe dicit: quia hoc vno contentus erat, ſi videret Chriſti regnum creſcere. quemadmodum quum audiebamus, impurum canem Carolum Auenione & alibi ſemina purioris doctrinæ ſpargere in multorum cordibus, gratias agebamus Deo, qui nequiſſimo & perditiſſimo nebulone, ad gloriam ſuam vteretur. Atque hodie gaudemus, Euangelii curſum per multos promoueri, quibus tamen aliud eſt propoſitum. quanquam autem gaudebat Paulus Euangelii incrementis: nunquam tamen ſi fuiſſet in eius manu, tales ordinaſſet miniſtros. Gaudendum ergo ſi per impios aliquid boni Deus efficiat: ſed non ideo aut collocandi ſunt à nobis in miniſterio, aut habendi pro legitimis Chriſti miniſtris.

19 *Noui enim quod.*) Quia ad conflandam Paulo inuidiam quidam Euangelium publicabant, quò magis in eum accenderent hoſtium ſęuitiam, occupat ſibi non nocituros eorum improbos conatus, quia Dominus in contrarium finem ipſos vertet, acſi dicat, Tametſi meam perniciem illi machinantur: confi-
Rom.8.c.28. do tamen nihil effecturos aliud omnes eorum conatus, niſi vt Chriſtus in me glorificetur: quod mihi eſt ſalutare. Nam de ſalute corporis eum non loqui, ex ſequentibus patet. vnde autem hæc Paulo fiducia? nempe ex eo quod alibi docet, veris Dei cultoribus omnia eſſe adiumento in bonum: etiam ſi totus mũdus cum principe ſuo diabolo, in eorum exitium conſpiret.

Per veſtram precationem.) Quo eos acriùs ſtimulet ad precandum, teſtatur ſe confidere Dominum id daturum eorum precibus: neque tamen ſimulat. qui enim in ſanctorum precibus ſubſidium reponit, Dei promiſſione nititur. Interea nihil derogatur gratuitæ Dei bonitati, ex qua ſunt preces & exoratio. *Et ſubminiſtrationem.* Ne putemus, quia hæc duo iungit vno contextu, ideo paria eſſe. itaque ſic reſolui debet oratio, Noui hoc totum mihi ceſſurum in ſalutem, per adminiſtrationem Spiritus, adiuuantibus etiam vobis orando. vt ſubminiſtratio Spiritus ſit cauſa efficiens: oratio autem, inferius adminiculum. Notanda etiam verbi Græci proprietas. vocatur enim ἐπιχορηγία quum ſuggeritur quod deeſt. qualiter omnia quibus deſtituimur, nobis Spiritus Dei inſtillat. *Et Spiritum Ieſu Chriſti* nominat, vt ſignificet, nobis omnibus, ſi Chriſtiani ſumus, eſſe communem: quia tota plenitudine in eum effuſus eſt, vt ſingulis ſuis mem-

ſuis membris pro gratiæ ſuæ menſura quantum expedit diſtribuat.

20 *Secundum expectationem.)* Siquis obiiciat, Vnde autem tibi iſta notitia? reſpondet, Ex ſpe. nam quum certum ſit, Deum ſpem noſtram minimè velle fruſtrari: ſpes ipſa dubia eſſe non debet. Notet ergo diligenter pius Lector aduerbium hoc, Secundum: vt certò ſecum ita conſtituat, fieri non poſſe quin expectationi noſtræ reſpondeat Dominus, quæ quidem in verbo ſuo fundata ſit. Promiſit autem ſe nunquam defuturum nobis etiam inter omnia tormenta, ſi quando vocemur ad nominis ſui confeſſionem. ſperent itaque Pauli exemplo omnes pii, neque pudefient.

Cum omni fiducia.) Videmus vt ſuperando, carnis votis nequaquam indulgeat: ſed ſpem ſuam ſubiiciat Dei promiſſioni. *Magnificabitur,* inquit *Chriſtus in corpore meo, ſiue per vitam, ſiue per mortem.* quanquam nominatim corpus exprimens, ſignificat inter certamina vitæ præſentis ſe de ſucceſſu minimè eſſe dubium. nam de hac re facti ſumus à Deo certiores. Ergo ſi expoſiti ad Dei arbitrium, & idem habentes in vita propoſitum quod Paulus, fœlicem exitum quocunque modo ſperamus: non amplius timendum erit ne quid aduerſi eueniat. Nam ſi illi viuimus & morimur: illius ſumus in vita & in morte, Rom.14. b.8. Modum exprimit Chriſti magnificandi, nempe in perfecta fiducia. vnde ſequitur, deiici ipſum noſtra culpa, & extenuari quantum in nobis eſt, quum timore labaſcimus. An igitur eos non pudet, quibus leue delictum videtur, in confeſſione veritatis trepidatio? Sed quî puderet, quum adeò ſint proſtituta frōte, vt abnegationem quoque excuſare audeant? Addit, *Quemadmodum ſemper*: vt à præteritis gratiæ Dei experimentis fidem ſuam ſtabiliant. ita Rom.5.a.4, Probatio ſpem parit.

21 *Mihi enim viuendo.)* Hactenus hunc locum, meo iudicio, malè verterunt & expoſuerunt interpretes. ſic enim diſtinguunt: quod Chriſtus fuerit Paulo vita, & mors lucrum. Ego autem Chriſtum in vtroque membro orationis facio ſubiectum: vt tam in vita quàm in morte lucrum eſſe prædicetur. Græcis enim vulgare eſt, ſubaudire particulam κατὰ. præterquam autem quòd hic ſenſus minus eſt coactus, etiam melius cohæret cum proxima ſententia, & pleniorem continet doctrinam. Indifferens ſibi eſſe & in æquo affirmat, viuâtne an moriatur: quoniam Chriſtum habens, vtrunque lucro apponat. Et certè vnus eſt Chriſtus qui tam in morte quàm in vita nos facit beatos. alioqui ſi mors miſera, vita nihilo fœlicior. Adeò vt difficile ſit definire, Extra Chriſtum ſítne mori vtilius quàm viuere. Rurſum adſit Chriſtus, & vitam noſtram perinde ac mortem benedicet: vt ſit vtraque nobis fauſta & expetenda.

22 *Quòd ſi viuere in carne operæpretium mihi eſt: etiam quid eligam ignoro,*

23 *Coarctor enim ex duobus, cupiens diſſolui & eſſe cum Chriſto: multo enim hoc melius.*

24 *Manere verò in carne, magis neceſſarium propter vos.*

25 *Atque hoc confiſus noui quòd manebo & permanebo cum omnibus vobis, in veſtrum profectū & gaudium fidei:*

26 *Vt gloriatio veſtra exuperet in Chriſto Ieſu de me, per meum rurſus aduentum ad vos.*

22 *Quòd ſi viuere.)* Quemadmodum deſperati homines perplexi ſunt debeântne vitā longiùs prorogare in miſeriis, an morte finire ſuas ærumnas: ita econuerſo Paulus adeò ſe æquo animo tam ad mortem quàm ad vitam paratum eſſe dicit, quia vtriuſque conditio beata ſit fidelibus, vt de optione ambigat. *Si operæpretium eſt,* hoc eſt, ſi mihi conſtet maior vitæ meæ fructus quàm mortis: non video vtrùm debeā præoptare. *Viuere in carne,* per contemptum poſuit, melioris vitæ comparatione.

23 *Coarctor enim.)* Non alia mercede viuere optabat Paulus, quàm vt ſeruiret Chriſti gloriæ, & fratribus prodeſſet. proinde neque aliam vtilitatem reputat in vita, quàm fratrum ſalutem. Sibi autem priuatim melius eſſe agnoſcit citò mori, quia futurus ſit cum Chriſto. in optione verò demonſtrat quāta ardeat charitate. Non hîc de commodis terrenis agitur, ſed de ſpirituali bono quod meritò piis ſummopere optabile eſt. Paulus tamen quaſi ſui oblitus, non tantùm ſe medium continet, ne plus in ſuum quàm Philippenſium bonum propendeat: ſed tandem concludit, ipſorum rationem in corde ſuo præponderare. Hoc ſcilicet verè eſt Chriſto viuere & mori, quum nobis poſthabitis ferimur quò nos Chriſtus vocat, ac rapimur.

Cupiens diſſolui & eſſe cum Chriſto.) Coniunctim legenda ſunt hæc duo. per ſe enim mors nunquam expetetur: quia pugnat hoc deſiderium cum ſenſu naturæ: ſed expetitur propter cauſam, vel propter aliū finem. Deſperati ad eam confugiunt tædio vitæ; fideles ad eam libenter properant, quia liberatio eſt à ſeruitio peccati, & tranſitus in regnum cælorum. Hoc eſt quod nunc dicit Paulus, Cupio mori, quia hoc modo perueniam ad Chriſti coniunctionem. Interea non deſinunt fideles mortem horrere: ſed quum oculos conuertunt ad vitam illam quæ mortem ſequitur, conſolatione iſta facilè vincunt formidinem. Certè quiſquis in Chriſtum credit, ita debet eſſe animatus, vt ad mentionem mortis caput attollat, lætus nuntio ſuæ redemptionis. Vnde apparet quàm multi ſint titulo tenus duntaxat Chriſtiani, quando maior pars, audito mortis nomine, perinde acſi nullum vnquam de Chriſto verbulum audiſſent, non modò expaueſcunt, ſed propè redduntur exanimes. O bona conſcientia, quantum polles ac vales! Bonæ autem conſcientiæ fundamentum eſt fides: imò ipſa eſt conſcientiæ bonitas. *Diſſolui.* Notanda eſt hæc loquutio. Mortem profani homines abolitionem hominis vocant, quaſi totus intereat. Paulus hîc nos cōmonefacit, mortem eſſe ſolutionem animæ à corpore. Et hoc melius continuò pòſt exprimit, dicens quę poſt mortem fideles conditio maneat, vt ſcilicet cum Chriſto habitent. Sumus etiam cum Chriſto in hac vita, quatenus regnum Dei intra nos eſt, & Chriſtus in nobis habitat per fidem, ſéque nobis adfuturum pollicitus eſt vſque ad finem mundi: ſed præſentiam illam ſpe tantùm percipimus. Ideo quoad ſenſum noſtrum, dicimur nunc ab ipſo peregrinari. Vide 2. Corint. 5.b.6, Valet hic locus ad refellendum eorū deliramentum qui animas à corporibus diuiſas dormire ſomniant. nam Paulus apertè teſtatur, nos frui Chriſti præſentia quum diſſoluimur.

25 *Atque hoc confiſus.*) Quidam, quia abſurdum videbatur fateri Apoſtolum fruſtratum eſſe ſua expectatione, exiſtimant poſtea ex vinculis fuiſſe liberatum, multáſque orbis regiones perluſtraſſe: ſed fruſtra id timent. Spes enim ſuas ſancti ex Dei verbo moderari ſolent, vt non plus animis præſumant, quàm Deus promiſit. Ita vbi certum habent Diuinę voluntatis teſtimonium, illic certa quoque perſuaſione nituntur, quæ nihil admittit dubitationis. Talis eſt de perpetua remiſſione peccatorum, de auxilio Spiritus ad gratiam finalis (quam vocant) perſeuerantiæ, de reſurrectione carnis. Talis etiam fuit Prophetarũ de ſuis vaticiniis certitudo. In reliquis nihil niſi ſub conditione ſperant: ideóque euentus omnes ſubiiciunt Dei prouidentiæ, cui permittunt acutius videre quàm ſibi. *Manere*, ſignificat hîc, aliquantiſper: Permanere, ad longum tempus.

16 *Vt gloriatio veſtra.*) Pro eo quòd dicit ἐν ἐμοί, ego tranſtuli *De me*: quia bis repetitur præpoſitio in diuerſo ſenſu. Nemo certè negabit quin fideliter expreſſerim mentem Pauli. Quòd autem alii dicunt, Per Chriſtum, non probo. Nam *In Chriſto*, poſitum eſt pro Secundum Chriſtum, vel Chriſtianè: vt ſpeciem gloriationis ſanctam oſtenderet. Alioqui cum in ſolo Deo iubemur gloriari, ideo obiici Paulo à maleuolis poterat, Qui licet Philippenſibus de te gloriari? Hanc calumniam anticipat quum dicit, Secundum Chriſtum id facturos, gloriantes ſcilicet de Chriſti ſeruo in Domini gloriam: ídque ratione doctrinæ magis quàm hominis, & aduerſus pſeudoapoſtolos: qualiter Dauid ſe cum hypocritis conferendo, iactat ſuas iuſtitias.

27 *Tantùm dignè Euangelio Chriſti conuerſamini: vt ſiue veniens, videam vos: ſiue abſens, audiam de vobis quòd ſtetis in vno ſpiritu, vna anima, concertantes fide Euangelii,*

28 *Nec vlla in re terreamini ab aduerſariis, quæ illis eſt demonſtratio exitii: vobis autem ſalutis, idque à Deo.*

29 *Quia vobis donatum pro Chriſto, non tantùm vt in illum credatis, ſed etiam vt pro ipſo patiamini:*

30 *Idem habentes certamen, quale vidiſtis in me, & nunc auditis de me.*

27 *Tantùm dignè.* Hac formula vtimur quum ad nouum ſermonem volumus tranſire. ita hîc perinde valet ac ſi dixiſſet, Verùm de me, viderit Dominus: vos autem, &c. quicquid de me agatur, vos nihilominus pergite in recto curſu. Quum puram & honeſtam conuerſationem Euangelio dignam vocat, e conuerſo innuit, facere iniuriam Euangelio qui aliter viuunt. *Vt ſiue veniens.* Quoniam Græca Pauli oratio hiulcula eſt, ex participio Videns, feci verbum *Videam*. ſi hoc non placet, ſubaudias verbum principale Intelligam: hoc ſenſu, Siue quum venero, & videro vos: ſiue abſens, audiam de ſtatu veſtro: intelligam vtroque modo, tam aſpectu ipſo, quàm per nuncium, vos ſtare in vno ſpiritu. Cæterùm de verbis minus laborandum, vbi ſenſus conſtat.

Stetis in vno ſpiritu.) Hæc quidem vna eſt ex præcipuis virtutibus Eccleſiæ. atque ideo hæc eſt fouendæ ſanitatis vnica ratio, quia diſſidiis collabitur. Etſi autem Paulus hoc antidoto voluit occurrere nouis & alienis doctrinis: duplicem tamen vnitatem requirit, ſpiritus & animæ. ſicuti hoc primum eſt, vt inter nos conſentiamus: deinde vt ſimus concordes. Nam quum ſimul copulantur hæc duo nomina, ſpiritus intelligentiam, anima autem voluntatem ſignificat. Porrò ordine præcedit conſenſus: deinde ex ea naſcitur voluntatum coniunctio. *Concertantes fide.* Hoc fortiſſimum eſt vinculum concordiæ, dum nobis ſimul eſt ſub eodem vexillo militandum. nam hæc occaſio ſæpe etiam maximos hoſtes reconciliauit. Proinde quo magis confirmet vnitatem inter Philippenſes, admonet illos eſſe commilitones, quibus hoſtis communis & bellum commune debeant coniungere animos ad ſanctam conſpirationem. Loquutio qua Græcè vſus eſt Paulus, ambigua eſt: quare Vetus interpres vertit, Collaborantes fidei: Eraſmus, Adiuuantes fidem: quaſi fidei opem ipſi pro virili adferrent. Sed quum datiuus apud Græcos ponatur pro ablatiuo inſtrumenti, propterea quòd ablatiuo caret lingua illa: non dubito quin ſit hic ſenſus Apoſtoli, Coniungat vos Euangelii fides, præſertim quum illa vobis ſit communis armatura aduerſus eundem hoſtem. Hoc modo particulam σὺν, quam alii ad fidem referunt, ego refero ad Philippenſes: & melius, niſi fallor. Primùm nemo ignorat, quàm efficax ſit incitamentum ad concordiam, vbi ſimul bellandum eſt: deinde ſcimus, in ſpirituali bello nos fidei clypeo armari ad hoſtem repellendum, imò & panoplia & victoria eſt noſtra fides. Ideo etiam hoc membrum adiunxit, vt finem piæ coniunctionis indicaret. Conſpirant etiam impii in malum, ſed maledicta eſt eorum conſenſio: nos igitur ſub fidei vexillo vnanimes militemus.

28 *Nec vlla in re terreamini.*) Secundum, quod Philippenſibus commendat, eſt fortitudo animi, ne turbentur aduerſariorum furore. Tunc vbique ferè ardebant ſæuiſſimæ perſequutiones, quia toto impetu rapiebatur Satan ad prohibenda Euangelii initia: tantóque impotentiùs inſaniebat, quanto potentiùs exerebat Chriſtus Spiritus ſui gratiam. Iubet ergo Philippenſes ſtare intrepidos, neque perturbari: *Quæ illis eſt demonſtratio.* Hæc propria eſt verbi Græci ſignificatio: & nulla ratio coegit alios transferre Cauſam. Nam impii dum aduerſus Dominum belligerantur, iam quaſi præludio argumentum exitii ſui oſtendunt: & quo ferocius inſultant piis, eo ſe magis parant ad ruinam. Nuſquam certè Scriptura docet, afflictiones quas ſancti ferunt ab impiis, cauſam eſſe ſalutis ipſorum. Demonſtrationem verò, aut argumentum alibi etiam Paulus vocat, 2. Theſ. 1. b. 5. Atque pro eo quod hîc habemus ἔνδειξιν, illic ponit ἔνδειγμα. Eſt igitur hæc eximia conſolatio, quòd dum ab aduerſariis impetimur ac vexamur, documentũ habemus noſtræ ſalutis. Sunt enim perſecutiones filiis Dei quædam adoptionis ſigilla, ſi fortiter & ęquis animis eas ſuſtinent: impii iam ſuæ damnationis ſpecimen edunt: quia impingunt in lapidem, à quo cõteruntur. *Idque hoc à Deo.* Reſtringitur hoc ad poſterius membrum, vt gratiæ Dei guſtus, crucis acerbitatem leniat. Naturaliter ſignum vel demonſtrationem ſalutis nemo apprehendet in cruce: ſunt enim

res in

res in ſpeciem contrariæ. Ideo Paulus reuocat Philippenſes ad aliam conſiderationem: quòd ſcilicet Deus ſua benedictione vertat in occaſionem ſalutis, quæ alioqui videntur nos facere miſeros. Probat hoc, quia donum Dei ſit, crucis tolerantia, certum autem eſt, ſalutaria nobis omnia Dei dona eſſe. Vobis, inquit, donatum eſt non ſolùm, vt in Chriſtum credatis, ſed etiam, vt pro ipſo patiamini. Ergo ipſæ paſſiones vobis teſtimonia ſunt gratiæ Dei. quum ita ſit, hinc habetis argumentum ſalutis. O ſi penitus in animis noſtris hæreret hæc perſuaſio, in Dei beneficiis deputandas eſſe perſequutiones: quantus in pietatis doctrina factus eſſet progreſſus! Et quid tamen certius, quàm ſummam eſſe Diuinæ gratiæ dignationem, quòd patimur pro nomine eius vel contumeliam, vel carceres, vel ærumnas, vel tormenta, vel mortem denique: tunc enim nos ſuis inſignibus decorat. Sed plures reperientur, qui potius iubeant Deum cum talibus donis faceſſere, quàm grato animo amplectantur oblatam crucem. Væ itaque ſtupori noſtro.

29 *Vt credatis.*) Prudenter inſeparabili copula fidem cum cruce conuertit, vt ſciant Philippenſes, hac lege ſe vocatos eſſe in Chriſti fidem, vt perſequutiones pro eius nomine ſuſtineant: ac ſi diceret, non magis eorum adoptionẽ ſeparari poſſe à cruce, quàm ipſum Chriſtum à ſe auelli. Hîc clarè teſtatur Paulus, gratuitum eſſe Dei donum, tam fidem, quàm conſtantiam in ferendis perſequutionibus. Et certè altior eſt ſapientia cognitio Dei, quàm vt proprio acumine ad eam conſcendamus: & noſtra imbecillitas quotidianis experimentis ſe oſtendit, quum manum ſuam paululum ſubtrahit Deus. Quo tamen melius exprimat gratuitum eſſe vtrunque, nominatim dicit, Chriſti cauſa, vel certè ſuper Chriſti gratia nobis donari: quo excludit omnem meriti reſpectum. Pugnat etiam hic locus aduerſus Scholaſticum dogma: quo tradunt poſteriores gratias, præmia eſſe noſtri meriti, quia prioribus rectè vſi fuerimus. Equidem non nego, quin Deus rectum gratiarum ſuarum vſum remuneretur in nobis gratiis amplioribus, modò ne meritum gratuitæ eius liberalitati, & Chriſti merito opponas, quod illi faciunt.

30 *Idem habentes certamen.*) Suo quoque exemplo confirmat, quod dixit: quod non parum authoritatis addit doctrinæ. Et eadem opera admonet, nihil eſſe cur ſuis vinculis turbentur, ſpectantes finem certaminis.

CAP. II.

SI qua igitur "*conſolatio in Chriſto, ſi quod ſolatium dilectionis, ſi qua communicatio Spiritus, ſi qua viſcera & miſericordiæ:* Vel, exhortatio

2 *Implete gaudium meum, vt idem ſentiatis, eandem habentes charitatem, vnanimes, vnum ſentientes.*

3 *Nihil per contentionem, aut inanem gloriam, ſed per humilitatem alii alios exiſtiment ſeipſis excellentiores:*

4 *Non conſiderans quiſque quod ſuum eſt, ſed quiſque quod eſt aliorum.*

1 *Si qua igitur.*) Valde pathetica eſt iſta exhortatio, in qua modis omnibus obſecrat Philippenſes vt concordiam mutuò inter ſe colant: ne ſi inteſtinis contentionibus ſcindantur, pſeudoapoſtolorum impoſturis ſint expoſiti. Semper enim in diſcordiis aperta eſt ianua Satanæ ad ſpargendas impias doctrinas, ad quas repellendas optima munitio eſt conſenſus. Quia nomen παρακλήσεως ſæpe pro exhortatione capitur, poſſet initium hoc modo exponi, Si quid valet apud vos exhortatio quæ fit nomine mandatóque Chriſti. Contextui tamen alter ſenſus melius quadrat, Si qua eſt apud vos *Chriſti conſolatio*, qua meos dolores mitigetis, & *Si quod ſolatium* & leuamen afferre vultis: quod certè debetis ex charitate, ſi cogitatis illam *Spiritus communicationem* quæ vnum efficere nos omnes debet: ſi quis humanitatis & miſericordię ſenſus in vobis reſidet, qui ad ſubleuandas meas miſerias vos commoueat: implete, &c. Hinc colligimus quantum in Eccleſia bonum ſit vnitas, & quanto ſtudio Paſtoribus procurandum. Et ſimul obſeruandum eſt vt ſe demittat, miſericordiam illorum ſuppliciter implorans, qui reuerẽtiam patrio iure exigere tanquam à filiis poterat. Imperium adhibere nouit, quum opus eſt: nunc preces adhibere maluit, quia aptiores fore nouerat ad penetrandos affectus: & quia ſciebat verba ſe ad dociles & morigeros facere. Ita non recuſandum eſt Paſtori quin perſonas quaslibet induat, Eccleſiæ cauſa.

c *Implete gaudium meum.*) Et hîc perſpicere eſt quàm parum de ſe fuerit ſolicitus, modò Eccleſia Chriſti rectè haberet. Tenebatur carcere incluſus, & conſtrictus catenis, reus erat capitalis iudicii, ante oculos erant tormenta, imminebat carnifex: nihil tamen iſta omnia impediunt quominus ſolidum gaudium gaudeat, ſi videat Eccleſiis bene. Porrò hoc præcipuum in fœlici Eccleſiæ ſtatu ducit, ſi regnet illic conſenſus mutuus, & fraterna concordia. Ita Pſalmus etiam docet, Caput lætitiæ noſtræ eſſe recordationem Ieroſolymæ. Quòd ſi illud Paulo erat gaudii complementum, pluſquam crudeles futuri erant Philippenſes, ſi inter ſe diſſentiendo, ſancti viri pectus duplici mœrore cruciarent. *Vt idem ſentiatis.* Summa hæc eſt, vt ſententiis & voluntatibus ſint coniuncti. Ponit enim conſenſum in doctrina, & mutuam charitatem: deinde idem repetens (meo quidem iudicio) vnanimes eſſe iubet, vnúmque ſentientes. Particula τὸ αὐτὸ hoc valet. vt ſe alii aliis accommodent. Ergo initium charitatis eſt, in ſententiis conuenire: verùm id non ſufficit niſi corda in mutuum ſimul amorem coaleſcant. Quanquam non abſurdum eſſet ita transferre, Vt eadem ſitis cogitatione, mutuam habere charitatem, eſſe vnanimes, vnum ſentire. Participia enim pro infinitiuis vſurpari, non eſt rarum. Sequutus ſum tamen quod minus coactum videbatur. Pſal. 137. b. 6.

2 *Nihil per contentionem.*) Iſtæ duæ ſunt nocentiſſimæ peſtes ad turbandum Eccleſiæ pacem. Excitatur contentio dum ſuam quiſque ſententiam pertinaciter vult tueri: vbi autem ſemel efferbuit, pręceps fertur in eam viam qua ingreſſa eſt. Inanis autem gloria animos titillat, vt vnicuique blandiantur ſua

inuenta. Proinde hæc vna eſt ratio diſſidiis obuiandi, ſi placidè conſulendo & agendo, contentiones vitemus: præſertim verò ſi non agamur ambitione. ambitio enim omnium contentionum eſt flabellum. *Inanis gloria* ſignificat quamlibet carnis gloriam. quid enim habent homines, quo in ſe glorientur, præter vanitatem? *Sed per humilitatem.* Vtrique morbo vnum remedium opponit, ſubmiſſionem: & meritò: nam mater eſt modeſtiæ, qua fit vt cedentes iure noſtro, aliis deferamus, neque facilè tumultuemur. Definit autem quæ ſit vera humilitas: dum ſcilicet quiſque ſe aliis poſtponit. Si quid autem eſt in tota vita difficile, hoc eſt in primis. Itaque non mirum, ſi tam rara virtus ſit humilitas. Nam (vt ille inquit) Regis quiſque intra ſe animum habet, omnia ſibi arrogando. En ſuperbia. deinde ex ſtulta noſtri admiratione naſcitur fratrum contemptus. Ac tam longè abſumus ab eo quod præcipit hîc Paulus, vt ægrè quiſpiam ferat alios ſibi æquales. nemo enim eſt qui non eminere cupiat. Sed quæritur quî fieri poſſit, vt qui re ipſa excellit præ aliis, exiſtimet eos præſtantiores, quos procul à ſe diſtare nouit? Reſpondeo, hoc totum à recta æſtimatione donorum Dei, & noſtrarum infirmitatum pendere. Nam vtcunque præclaris dotibus quis polleat, reputare debet, non in hoc ſibi eſſe collatas vt ſibi placeat, ſe efferat, vel etiam habeat in pretio. Rurſum ſe exerceat excutiendis & agnoſcendis ſuis vitiis: & habebit largam humilitatis materiam. In aliis contrà, quicquid eſt virtutum, honore proſequetur: vitia charitate ſepeliet. Hanc regulam qui tenebit, non difficulter alios ſibi præferet. Atque etiam hoc voluit Paulus, quum adderet, non debere ſingulos habere rationem ſui, ſed proximorum: vel, ſibi non debere eſſe addictos. Fieri ergo poterit vt pio homini, licèt præſtantiorem ſe nouerit, potior tamen ſit aliorum ratio.

5 *Hoc enim ſentiatur in vobis quod & in Chriſto Ieſu:*

6 *Qui quum in forma Dei eſſet, non rapinam arbitratus eſſet Deo æqualem ſe eſſe.*

7 *Sed ſeipſum exinaniuit, forma ſerui accepta, in ſimilitudine hominum conſtitutus, & figura repertus vt homo.*

8 *Humiliauit, inquam, ſeipſum, factus obediens vſque ad mortem, mortem verò crucis.*

9 *Quamobrem & Deus illum ſuperexaltauit: & dedit illi nomen, quod eſſet ſuper omne nomen:*

10 *Vt in nomine Ieſu omne genu flectatur, cæleſtium, terreſtrium, & infernorum,*

11 *Et omnis lingua confiteatur, quòd Dominus Ieſus in gloriam eſt Dei Patris.*

5 *Hoc ſentiatur.*) Humilitatem, ad quam hortatus verbis fuerat, nunc commendat, Chriſti exemplo. Sunt autem duo membra: quorum in priore inuitat nos ad Chriſti imitationem, quia ſit vitæ regula: ſecundo allicit, quia ſit hæc via qua ad veram gloriam peruenitur. Iubet ergo ſingulos eundem habere affectum qui fuit in Chriſto. Poſtea declarat quale humilitatis exemplar nobis in Chriſto ſit propoſitum. Genus paſſiuum verbi retinui: quanquam non improbo quod alii verterunt, quia nihil de ſenſu mutatur: tantùm volui vt lectores ipſam loquendi formam, qua vſus eſt Paulus, tenerent.

6 *Quum in forma Dei eſſet.*) Non eſt ſimilium comparatio: ſed maioris & minoris. Humilitas Chriſti fuit, è ſummo gloriæ faſtigio ſe deiicere ad infimam ignominiam: noſtra humilitas eſt, nos falſa opinione non efferre. Ceſſit ille ſuo iure: à nobis tantùm hoc requiritur, ne plus nobis ſumamus quàm oportet. Itaque hinc orditur, quòd quum in forma Dei eſſet, non duxiſſet ſibi eſſe illicitum, in eadem forma ſe gerere: at qui ſe exinaniuit. Quàm igitur abſurdum eſt, quum Filius Dei ex tanta altitudine deſcenderit, nos qui nihil ſumus, efferri ſuperbia? Forma Dei, hîc maieſtatem ſignificat. Quemadmodum enim homo ex formę aſpectu cognoſcitur: ita maieſtas quæ in Deo relucet, ipſius eſt figura. Aut ſi aptiorem ſimilitudinem malis, forma Regis eſt apparatus & ſplendor qui Regem indicat: vt ſceptrum, diadema, chlamys, apparitores, tribunal, & cætera regni inſignia. forma Conſulis toga prætexta, ſella eburnea, lictores cum virgis & ſecuribus. Chriſtus ergo ante mundum conditum in forma Dei erat: quia apud Patrem, gloriam ſuam obtinebat ab initio, vt dicit Iohan. 17.a.5. Nam in Dei ſapientia, priuſquam carnem noſtram indueret, nihil humile erat vel abiectum, ſed magnificentia Deo digna. Talis quum eſſet, abſque iniuria poterat æqualem ſe Deo gerere: ſed non præ ſe tulit quod erat, neque palàm ſumpſit in oculis hominum quod iure ſuum erat. *Non rapinam arbitratus.* Non fuiſſet iniuria, ſi æqualis Deo apparuiſſet. nam quod dicit, Non fuiſſet arbitratus, perinde valet acſi dixiſſet, Sciebat quidem id ſibi licere faſque eſſe, vt ſciamus voluntariam fuiſſe ſubmiſſionem, non neceſſitatis. Hactenus tranſtulerunt in modo indicatiuo u, Arbitratus eſt: verùm contextus requirit modum ſubiunctiuum. Et ſatis vſitatum eſt Paulo, præteritum indicatiui, pro ſubiunctiuo accipere, potentialem (vt vocant) particulam ſubaudiendo ἄν. Sic Rom. 9.a.3, ηὐχόμην pro Optarim: & 1. Corinth. 2. b. 8, εἰ γὰρ ἔγνωσαν ſi cognouiſſent. Nemo autem non videt Paulum hucuſque de Chriſti gloria tractare, quæ ad amplificandam eius ſubmiſſionem pertinet: non ergo quid fecerit Chriſtus commemorat, ſed quid illi facere licuerit. Porrò in his verbis clarè aſſeri æternam eius Diuinitatem qui non videt, prorſus eſt cæcus. Nec ſatis verecundè Eraſmus, qui tam hunc locum, quàm alios ſimiles eludere ſuis cauillis conatur. Fatetur quidem vbique Chriſtum eſſe Deum: ſed quid me iuuat orthodoxa eius confeſſio, ſi nulla Scripturæ autoritate fulciatur mea fides? Fateor ſanè Paulum de Diuina Chriſti eſſentia non facere mentionem: ſed non ſequitur propterea quin locus ad profligandam Arrianorum impietatem ſufficiat, qui fingebant Chriſtum Deum creatum, & Patre minorem: conſubſtantialem negabant. Vbi enim æqualitas cum Deo abſque rapina,

Iſai.48.b.11. niſi in ſola eſſentia Dei: manet enim ſemper idem Deus, qui per Ieſaiam clamat, Viuo ego, non dabo gloriam meam alteri. Forma figuram ſignificat, vel apparentiam, vt vulgò loquuntur. Id quoque fateor: ſed an extra Deum reperietur talis forma non fallax, neque ementita? Sicut ergo à ſuis virtutibus cognoſcitur Deus, & opera eius teſtimonia ſunt æternæ eius Diuinitatis, Rom. 1. c. 20: ita ritę Diuina Chriſti eſſentia

eſſentia probatur ex Chriſti maieſtate,quam æqualem cum Patre habebat antequam ſeipſum humiliaret. Mihi certè ne omnes quidem diaboli hunc locum extorqueant: quia in Deo firmiſſimum eſt argumentum à gloria ad eſſentiam:quæ duo inſeparabilia ſunt.

7 *Seipſum exinaniuit.*) Inanitio hæc eadem eſt cum humiliatione,de qua poſtea videbimus.Sed ἐμφατικώτερος hoc dictum,pro,In nihilum redigi. Non potuit quidem Chriſtus abdicare ſe Diuinitate:ſed eam ad tempus occultam tenuit,ne appareret ſub carnis infirmitate. Itaque gloriam ſuam non minuendo, ſed ſupprimendo,in cõſpectu hominum depoſuit. Quæritur an id fecerit quatenus homo. Eraſmus affirmat. Sed vbi erat forma Dei antequam homo eſſet? Itaque reſpondendum eſt,de toto Chriſto Paulum loqui,vt eſt Deus manifeſtatus in carne:hanc tamen inanitionem nõ conuenire niſi ſoli humanitati. quemadmodum ſi de homine ita loquar,Homo quum ſit mortalis,nimis ſtupidus eſt qui nihil niſi mundum cogitat: totum quidem hominem intelligo,mortalitatem verò non attribuo niſi parti eius,hoceſt corpori.Quum ergo vna ſit Chriſti perſona ex duabus naturis conſtans, meritò dicit Paulus, eum qui Filius erat Dei,re ipſa Deo æqualis, abſtinuiſſe tamen ſua gloria,quum in carne ſpeciem ſerui præ ſe tulit. Quæritur etiam ſecundò,quomodo exinanitus dicatur, qui tamen miraculis ſemper & virtutibus Filium Dei ſe comprobauit:& in quo teſtatur Iohannes,ſemper conſpicuam fuiſſe gloriam dignam Filio Dei. Reſpondeo, carnis humilitatẽ nihilominus fuiſſe inſtar veli,quo Diuina maieſtas tegebatur. qua ratione nec ſuam trans- *Ioan.1.b.14.*
figurationem voluit publicari,donec reſurrexiſſet:& quum horam mortis ſentit appropinquare,tunc di- *Ioan.17. a.1.*
cit,Pater clarifica Filium. Ideo & Paulus Filium Dei fuiſſe declaratum alibi docet per reſurrectionem. I- *Rom.1.a.4.*
tem alibi,paſſum fuiſſe ex infirmitate carnis.Denique ſic enituit Dei imago in Chriſto,vt tamen abiectus *2.Cor.13. b.4.*
eſſet externo aſpectu,& hominum opinione in nihilum redactus. nam geſtabat ſerui formam,& ea con- *Rom.15.b.8.*
ditione naturam noſtram induerat,vt in ea ſeruus eſſet Patris:imò etiam hominum. Paulus enim mini- *Mat.20.d.28.*
ſtrum Circunciſionis vocat:& ipſe de ſe teſtatur,quòd venerit ad miniſtrandum. Et longè ante idem ab *Ieſa.42. a.1.*
Ieſaia fuerat prædictũ,Ecce ſeruus meus, &c. *In ſimilitudine hominum.* γενόμενος hîc perinde valet ac Conſtitutus. Paulus enim ſignificat redactum fuiſſe in hominum ordinem, vt ſpecie ipſa nihil à communi hominum ſorte differret. Marcionitæ hoc teſtimonio abuſi ſunt ad probandum ſuum phantaſma quod ſomniabant:ſed nullo negotio refelli poſſunt, quia hîc Paulus nihil aliud diſputat:niſi qualiter ſe geſſerit Chriſtus,aut qua conditione verſatus ſit in mundo. Qui verè erit homo,tamen aliis diſſimilis cenſebitur ſi ita ſe gerat quaſi exemptus eſſet ab aliorum lege. Hoc in Chriſto fuiſſe Paulus negat, ſed ita vixiſſe, vt quiuis ex hominum numero appareret.& tamen longè aliud erat quàm homo, etiamſi verè eſſet homo. Nimis ergo pueriliter Marcionitæ,qui ex ſimili conditione ducebant argumentum ad negandam naturæ veritatem. *Repertus*,hîc ſignificat Cognitum,vel conſpectum. Nam de æſtimatione tractat,vt dictum eſt. hoc eſt, ſicuti priùs aſſeruit re ipſa fuiſſe Deum Patri æqualem, ita hîc commemorat tanquam abiectum & communis ſortis habitum fuiſſe. Semper autem repetendum eſt quod nuper dixit, voluntariam fuiſſe eiuſmodi ſubmiſſionem.

8 *Factus eſt obediens.*) Iam hæc ingens erat humilitas, ſe ex Domino feciſſe ſeruum: ſed vlterius progreſſum fuiſſe dicit, quòd quum non modò immortalis eſſet, ſed vitæ mortiſque dominus: tamen Patri obſequutus fuerit, vſque ad mortem obeundam. Fuit iſta extrema deiectio: præſertim vbi conſideratur genus mortis, quod mox ſubiungit exaggerandi cauſa. Nam ita moriendo non tantùm ignominioſus fuit coram hominibus, ſed etiam coram Deo maledictio. Tale certè eſt humilitatis exemplum, vt omnium hominum mentes abſorbere debeat: tantum abeſt vt pro dignitate verbis poſſit explicari.

9 *Propterea ſuperexaltauit.*) Addita conſolatione,ſummopere expetendã docet abiectionem,quam humanum ingenium refugit. Nemo quidem non fatebitur iuſtum à nobis poſtulari,quum iubemur imitari Chriſtum. Sed hæc ratio nos mouet vt eum libentius imitemur,quum audimus nihil eſſe nobis melius quàm formari ad eius imaginem. Quòd autem beati ſint quicunque ſponte humiliantur cum Chriſto,probat eius exemplo: nam à deſpectiſſima ſorte euectus fuit in ſummam altitudinem. Quicunque ergo ſe humiliat, ſimiliter exaltabitur, quis nunc ſubmiſſionem recuſet, qua in gloriam regni cæleſtis cõſcenditur? Hic locus occaſionem dedit ſophiſtis, vel ipſi potiùs eam arripuerunt, vt dicerent Chriſtum primò ſibi meritum eſſe, deinde aliis. Primùm, etiamſi nihil falſi dicerent, tamen fugiendæ ſunt profanæ iſtæ cogitationes quę Chriſti gratiam obfuſcant:dum imaginamur alia quàm ſalutis noſtrę cauſa veniſſe. Quis non videat hoc à Satana ſuggeri,Chriſtum in cruce paſſum,vt ſibi cõpararet operis ſui merito quod non habebat? Nam Spiritus ſanctus nihil aliud vult nos in morte Chriſti cernere, guſtare,reputare,ſentire,agnoſcere, quàm meram Dei bonitatem: tantúmque Chriſti ipſius, ac tam inæſtimabilem amorem erga nos, vt ſui oblitus,ſe vitámque ſuam nobis impenderit. Quoties de morte Chriſti loquitur Scriptura, fructum, pretiúmque illius in nobis ſtatuit, quòd per eam redempti ſimus, Deo reconciliati, reſtituti in iuſtitiam,à ſordibus noſtris mundati,vita acquiſita ſit, ianua vitæ aperta. Quis ergo neget, iſtos Satanæ inſtinctu contrà reclamare, præcipuum eſſe fructum in ipſo Chriſto, ipſum priorem ſui quàm noſtri rationem habuiſſe, ſibi antè gloriam eſſe promeritum, quàm nobis ſalutem? Deinde verum eſſe nego quod aſſerunt:& Pauli verba impiè ab ipſis torqueri in ſui mendacii probationem, dico. Nam quòd dictio illatiua conſequentiam hîc magis ſonet quàm cauſam, hinc patet, quòd alioqui ſequetur,hominem Diuinos honores poſſe mereri, &,ipſum Dei thronum acquirere. quod non modò abſurdum,ſed dictu etiam horrendum eſt. Quam enim Chriſti exaltationem hîc Apoſtolus prædicat? nempe vt in ipſo impleatur quicquid ſibi apud Ieſaiam vendicat ſolus Deus. Ergo Dei gloria, & quæ ſic illi propria eſt maieſtas, vt aliò transferri queat, merces erit humani operis. deinde ſi dictionem vrgeant nullo abſurditatis reſpectu: reſponſio facilis eſt: ſic nobis datum à Patre eſſe, vt tota vita ſpeculum ſit nobis deſtinatum. Quemadmodum igitur ſpeculum etiam ſi ſplendorem habeat, non ſibi habeat, ſed in eum finem vt penes alios ſit vſus & commodum: ita nec Chriſtus ſibi quicquam vel quæſiuit, vel accepit, ſed nobis omnia

Quid enim quæſo noua exaltatione indigebat,qui æqualis erat Patri? Diſcant ergo pij lectores,Sorbonicos ſophiſtas cum tortis ſuis ſpeculationibus deteſtari. *Dedit illi nomen.* Nomen hîc pro dignitate capitur:quod eſt in omnibus linguis ſatis tritum. Iacet ſine nomine truncus. præſetim verò Scripturæ familiaris eſt loquutio. Significat ergo,ſummam Chriſto poteſtatem eſſe datam,& in ſupremo honoris gradu eſſe collocatum:vt nulla neque in cælo,neque in terris par dignitas reperiatur: vnde ſequitur nomen eſſe Diuinum. Atque id etiam exponit adducens verba Ieſaiæ:vbi Propheta de cultu Dei per totum orbem
Ieſ.45.d.23. propagando differens, ita loquẽtem inducit Deum, Viuo ego,mihi flectetur omne genu:& omnis lingua iurabit mihi,&c. Certum eſt autem, adorationem illic notari,quæ ſoli Deo peculiariter conuenit. Scio quoſdam ſubtiliter philoſophari in nomine Ieſu, quaſi à nomine ineffabili Iehouah ſit deductum. Sed in rationibus quas allegant, nihil ſolidi reperio: ego autem inanibus argutiis non oblector:& periculoſum eſt in re tanta ludere. Præterea quis non videt,coactam eſſe,& nihil minus quàm genuinã expoſitionem, quum Paulus loquatur de tota Chriſti maieſtate, reſtringere eius ſentẽtiam ad duas ſyllabas? perinde acſi quis elemẽta in dictione Alexander excutiat, vt magnitudinem inueniat nominis quod ſibi peperit Alexander. Illorum igitur argutia parum firma:commentum verò alienum à mente Pauli. Sed pluſquam ridiculi ſunt Sorbonici ſophiſtæ,qui ex præſenti loco colligunt, genu flectendum eſſe quoties nomen Ieſu pronuntiatur:quaſi vox eſſet magica,quæ totam in ſono vim haberet incluſam. Atqui de honore loquitur Paulus,qui Filio Dei,non ſyllabis exhibendus eſt.

10 *Omne genu flectatur.*) Tametſi hoc quoque ritu adorantur homines:non eſt tamen dubium,adorationem hic notari quæ eſt Dei propria:cuius ſymbolum eſt genuflexio. In quo obſeruare conuenit, non interiore modò cordis affectu,ſed externa quoque profeſſione colendum eſſe Deum,ſi velimus illi reddere quod ſuum eſt. Itaque econuerſo,quum vult deſignare legitimos ſuos cultores, dixit illos non flexiſſe
2.Reg.19.d.18 genu coram imagine Baal. Sed hîc exoritur quæſtio: ad Diuinitatémne, an ad humanitatem Chriſti hoc pertineat. Vtrumuis enim nõ vacat abſurdo. Diuinitati enim nihil dari potuit nouũ. Humanitati per ſe, aut ſeorſum nequaquam competit tanta exaltatio,vt pro Deo adoretur. Reſpondeo, de tota Chriſti perſona hoc,vt multa alia prædicari,quatenus eſt Deus manifeſtatus in carne. Neque enim aut ſecũdum humanitatem ſolam,aut ſecundum ſolam Diuinitatem humiliauit ſeipſum : ſed quia carne noſtra indutus, ſub eius infirmitate delituit. Ita rurſus Filium ſuum Deus in eadem carne, in qua abiectus & ignobilis vixerat in mundo,euexit ad ſummum honoris gradum,vt ad dexteram ſuam ſedeat. Sed videtur Paulus ſibi malè conſtare,qui ad Romanos 14.b.11,hoc idem teſtimonium citat, dum probare vult Chriſtum ſemel fore iudicem viuorum & mortuorum. Atqui non eſſet appoſitum ad eam rem,ſi iam impletũ foret: quemadmodum hîc teſtatur. Reſpondeo,ita regnum Chriſti habere, vt creſcat in dies, ac in melius prouehatur:perfectionem verò nondum conſtare,neque conſtaturam ante vltimum diem iudicij. Ita vtrunque verum eſt, & Chriſto nunc ſubiecta eſſe omnia: & hanc tamen ſubiectionem non fore plenam ante diem reſurrectionis: quia tunc perficietur quod nunc inchoatum eſt duntaxat. Proinde vaticinium hoc, non abſque ratione diuerſis temporibus variè accomodatur,vt alia omnia Chriſti regnum non definiunt vno articulo temporis,ſed in toto ſuo curſu deſcribunt. Cæterùm inde colligimus, Chriſtum eſſe Deum illum æternum qui per Ieſaiam loquutus eſt. *Cæleſtium,terreſtrium,& infernorum.* Quum à cælis vſque ad inferos omnia Chriſto ſubiiciat Paulus: pueriliter nugantur Papiſtę,purgatoriũ eliciendo ex eius verbis. Talis autem eſt eorum ratiocinatio:tantũ abeſſe quin Diaboli Chriſto genu flectãt,vt omnibus modis in eum ſint rebelles, & aliis autores rebellionis: quaſi verò non ſcriptum ſit, eos ad ſolam Dei mentionem
Iacob.2.d.19. contremiſcere. Quid igitur,quum ad Chriſti tribunal coram ventum fuerit? Fateor ſanè illos non ſponte eſſe, nec propenſo obſequio fore vnquam ſubiectos. ſed neque Paulus de voluntaria obedientia hic loquitur:quin potius tale retorqueamus in ipſos ἀντιςρέφον,Ignis purgatorius, ſecũdum eos, temporalis eſt, & in die iudicij abolebitur. ergo de purgatorio non poteſt hic locus intelligi: quia Paulus alibi impletũ iri hoc vaticinium negat,donec Chriſtus in iudicium appaтuerit. Quis non videt,in putidis iſtis argutiolis eſſe bis pueros?

11 *In gloriam eſt Dei Patris.*) Poſſet etiam legi in Gloria: quoniam particula εἰς ſæpe loco ἐν accipitur. Ego tamen malo retinere propriam ſignificationem, hoc ſenſu, quòd Dei maieſtas ſicuti per Chriſtum manifeſtata fuit hominibus, ita in Chriſto reluceat:& Pater glorificetur in Filio. Vide Ioh.5.& 17,& habebis huius loci expoſitionem.

12 *Itaque amici mei,quemadmodum ſemper obediſtis, ne quaſi in præſentia mea ſolùm,ſed nũc multo magis in abſentia mea,cum timore & tremore veſtram ſalutem operamini.*

13 *Deus enim eſt qui efficit in vobis & velle & efficere pro bona voluntate.*

14 *Omnia facite abſque murmurationibus & diſceptationibus,*

15 *Vt ſitis tales,de quibus nemo conqueratur,& ſinceri filij Dei irreprehenſibiles,in medio generationis prauæ & tortuoſæ.inter quos lucete tanquam luminaria in mundo:*

16 *Sermonem vitæ ſuſtinẽtes,in gloriam meam,in diem Chriſti, quòd non fruſtra cucurrerim, nec fruſtra laborauerim.*

12 *Itaque,&c.*) Totam illam proximam exhortationẽ claudit generali ſententia,vt ſub manu Domini ſe humiliẽt. Nam id facilè efficiet vt depoſita omni ferocitate faciles ſint inter ſe,ac manſueti. Hæc ſola idonea ratio eſt qua manſueſcere diſcat humanum ingenium,vbi Dei comparatione in ſeipſum inquirit, qui ſibi ſeorſum in ſuis latebris placebat. *Quemadmodum ſemper obediſtis.* Laudat priorem obedientiam, vt magis ad pergendum eos animet. Quia autem hypocritarum eſt, oculis ſe probare : vbi autem ſubducti ſunt è conſpectu,ſibi liberius quaſi amota reuerentiæ & timoris cauſa, indulgere: admonet ne ad oculum modò ſe obſequentes præbeant, ſed etiam abſenti obediant: ídque multo magis. nam ſi

nam ſi adeſſet, coram aſſiduis monitionibus ſtimulare ipſos & vrgere poſſet. nunc ergo opus eſt, dum procul abeſt monitor, vt ipſi ſibi inſiſtant. *Cum timore & tremore.* In hoc Philippenſes ſuam obedientiam vult teſtari & approbare, vt ſint ſubmiſſi & humiles. Hîc porrò fons eſt humilitatis, agnoſcere quàm ſimus miſeri, & omnis boni inopes: ad quem ipſos reuocat hæc ſententia. Vnde enim ſuperbia, niſi ex ſecuritate, quam parit cæca confidentia, dum nobis placemus, & potius inflati ſumus virtutis noſtræ fiducia, quàm recumbimus in Dei gratiam? Huic vitio contrarius eſt timor, ad quem hortatur. Tametſi autem in contextu prior eſt exhortatio, quàm doctrina: ordine tamen eſt poſterior, quoniam ex ea ducitur. Proinde à doctrina incipiam.

13 *Deus eſt qui operatur.*) Hæc eſt vera machina ad deſtruendam omnem altitudinem. hic gladius ad conficiendam omnem ſuperbiam, dum audimus, nos prorſus nihil eſſe, ac nihil poſſe, niſi ſola Dei gratia. Intelligo gratiam ſupernaturalem quæ prouenit ex Spiritu regenerationis. Nam quatenus ſumus homines, iam in Deo ſumus, & viuimus, & mouemur. verùm hic de alio motu diſputat Paulus, quàm illo vniuerſali. Videamus nunc quantum Deo tribuit, quid relinquat nobis. Duæ ſunt præcipuæ partes in agendo, voluntas & potentia effectus. vtranque in ſolidum Deo aſſerit. quid amplius nobis reſtat in quo gloriemur? Nec dubium eſt quin perinde valeat hæc partitio, acſi Paulus vno verbo totum dixiſſet. Voluntas enim, fundamentum eſt: effectus, abſoluta ædificij ſuperficies. Ac multò plus expreſſit, quàm ſi Deum initij & finis authorem dixiſſet. Tunc enim cauillarentur Sophiſtæ, aliquid medium relinqui hominibus. nunc autem quid omnino proprium nobis reperient? Multum ſudant in ſuis ſcholis vt liberum arbitrium concilient cum Dei gratia. Dico quale ipſi fingunt, quod & flexibile ſit proprio motu, & propriam ſeparatámque facultatem habeat, qua Dei gratiæ cooperetur. De nomine non litigo, ſed de re ipſa. Vt ergo liberum arbitrium conueniat cum gratia, ita partiuntur: vt Deus quidem liberam electionem in nobis reparet, qua poſſimus bene velle, ita facultatem bene volendi ferunt Deo acceptam: homini verò bonam voluntatẽ aſſignant. Atqui hanc Paulus abſque exceptione, Dei opus eſſe pronuntiat. Non enim dicit, corda noſtra tãtùm flecti vel incitari, vel adiuuari bonæ voluntatis infirmitatem: ſed bonam voluntatem prorſus à Deo effici. Quod autem calumniantur, nos ſimiles facere homines lapidibus, quum docemus nihil eos boni habere, niſi à mera gratia: impudenter faciunt. Fatemur enim nos à natura habere voluntatem: ſed quoniam peccati corruptione mala eſt, tunc bona eſſe incipit quum reformata eſt à Deo. Nec dicimus hominem quicquam boni facere, niſi volentem: ſed tunc quum voluntas regitur à Spiritu Dei. Ergo quod ad hanc partem ſpectat, videmus Deo integram aſſeri: ac friuolum eſſe quod ſophiſtæ docent offerri nobis gratiam, & quaſi in medio ponit, vt eam amplectamur ſi libeat. Niſi enim efficaciter ageret Deus in nobis, non diceretur efficere bonam voluntatem. De ſecunda parte idem ſentiendum. Deus inquit, eſt ἐνεργῶν ἐνεργεῖν. Perducit igitur ad finem vſque pios affectus quos nobis inſpirauit, ne ſint irriti: ſicut per Ezechielem promittit, Faciam vt in præceptis meis ambulent. Ezec.11.d.20. Vnde colligimus perſeuerantiam quoque merum eſſe eius donum. *Pro bona voluntate.* Alij interpretantur, Bonum animi propoſitum. Ego potius ad Deum refero, ac beneuolum eius affectum intelligo, quem vulgò Beneplacitum vocant. Nam & in hac ſignificatione frequentior eſt verbi Græci vſus: & contextus id requirit. Huc enim tendit Paulus, vt omnia Deo tribuat, nobis auferat. Ergo non contentus tribuiſſe Deo & bonæ voluntatis & operis effectum, vtrunque gratuitæ eius miſericordiæ adſcribit: quo excludit ſophiſtarum commentum de gratia ſubſequente, quem imaginantur meriti eſſe mercedem. Totum igitur curſum vitæ noſtræ, ſi rectè viuimus, dirigi à Deo tradit: ídque gratuita eius bonitate. *Cum timore & tremore.* Hinc Paulus infert exhortationem: cum timore vt ſalutem ſuam peragant, Timorem & tremorem augendi cauſa, ſuo more coniungit, pro ſerio timore & ſolicito. Ergo tam ſomnolentiam, quàm confidentiam excutit. Operandi verbo ignauiam caſtigat, quæ ſemper ad quærendos profectus ingenioſa eſt. Suaue autem fomentum habere videtur in gratia Dei: quia ſi in nobis operatur, cur non reſides torpeamus? Atqui Spiritus ſanctus admonet, ſe velle in viuis organis operari: ſed mox arrogantiam retundit, timorem & tremorem commendans. Ac notanda eſt diligenter illatio, A Deo, inquit, habetis omnia. ergo ſoliciti & humiles eſtote. Nihil enim eſt quod magis ad modeſtiam & timorem erudire nos debeat, quàm dum audimus, nos ſola Dei gratia ſtare: mox ruituros, ſi manum ille ſuam vel tantillum ſubtrahat. Fiducia noſtri ſecuritatem generat & ferociam. Hoc experimur, quicunque propriis viribus confidunt, eos inſoleſcere arrogantia, & ſimul ſecuros dormire. Vtriuſque igitur mali remedium eſt ſi nobis diffiſi, toti pendeamus ab vno Deo. Et certè is verè profecit tam in gratiæ Dei cognitione, quàm ſuæ infirmitatis, qui expergefactus à ſecuritate, Dei opem ſedulò requirit. qui verò ſuarum viriũ fiducia ſunt elati, eos neceſſe eſt ſimul ebrios eſſe ſecuritate. Quare impudens eſt calumnia qua nos grauant Papiſtæ, nempe quòd extollendo Dei gratiam, & liberum arbitriũ deprimẽdo, ſocordes reddamus homines, excutiamus timorẽ Dei, ſolicitudinẽ tollamus. Atqui vident lectores Paulum hic nõ ex Papiſtarũ doctrina, ſed ex noſtra, colligere materiam exhortationis, *Deus*, inquit, *Omnia facit in vobis:* ergo cum timore vos illi ſubiicite. Non equidẽ nego quin multi, audientes nihil eſſe boni in nobis, ſibi in ſuis vitiis liberius indulgeant. Sed nego hanc eſſe doctrinæ culpam, quæ accepta vt decet, ſolicitudinẽ in cordibus noſtris parit. Cæterùm abutuntur hoc loco Papiſtæ ad labefactandam fidei certitudinẽ. nam qui trepidat, is incertus eſt. Sic ergo accipiunt Pauli verba, quaſi nos tota vita in fiducia ſalutis vacillare oporteat. Atqui niſi Paulum ſecum velimus cõmittere, hîc ad dubitationem nequaquam hortatur: quandoquidẽ vbique fiduciam & πληροφορίαν cõmendat. Sed facilis eſt ſolutio, ſiquis verum ſenſum abſque contentione quærit. Duæ ſunt timoris ſpecies: vna eſt quæ ſolicitudinẽ cum humilitate generat: altera, dubitationem. Prior opponitur tam carnis ſecuritati & ignauiæ, quàm elationi: altera, certitudini fidei. Deinde obſeruandum eſt, ſicuti in Dei gratia certò acquieſcunt fideles, ita dum ad ſuam fragilitatẽ referunt oculos, minimè ſecuros dormire, ſed periculorũ timore excitari ad preces. Attamen tantũ abeſt vt timor hic tranquillũ conſcientię ſtatum perturbet, ac fiduciam concutiat, vt potius confirmet. Facit enim noſtri

diffidentia vt fortiùs reclinemus in Dei miſericordiam. Atque id ſonant Pauli verba. nihil enim à Philippenſibus requirit, quàm vt ſe Deo cum vera ſui abnegatione ſubmittant. *Veſtram ſalutem operamini.* Quemadmodum olim Pelagiani, ita hodie Papiſtæ locum hunc faſtuoſè iactant ad extollendam hominis virtutem. Quinetiam dum illis obiicitur ſuperior ſententia, Deus eſt qui operatur, &c. hoc quaſi clypeo protinus eam retundunt: Operamini ſalutem veſtram. Quum ergo Deo & homini communiter tribuatur opus: dimidium ſingulis aſſignant. In ſumma, ex verbo Operandi, liberum arbitrium: ex nomine Salutis, meritum æternæ vitæ eliciunt. Reſpondeo, ſalutem pro toto vocationis noſtræ curſu accipi: & hoc nomine comprehendi omnia quibus Deus eam, ad quam nos gratuita ſua electione deſtinauit, perfectionem implet. Id nemo niſi peruicax & impudens, negabit. Eam dicimur Perficere, quum à Spiritu ſancto gubernati, ad beatam vitam aſpiramus. Deus eſt qui vocat, qui ſalutem offert: officij noſtri eſt, fide amplecti quod dat, obedientia reſpondere eius vocationi. ſed neutrum habeamus ex nobis. Tunc ergo facimus, quum ipſe ad agendum nos præparauit. Verbum quo vtitur, propriè ſignificat Ad finem perducere: ſed memoria tenendum eſt quod dixi Paulum non diſputare quouſque facultas noſtra extendat, ſed ſimpliciter docere, Deum ita agere in nobis, vt non tamen ſinat nos pigreſcere, ſed arcano inſtinctu impulſos ſtrenuè exerceat.

14 *Abſque murmurationibus.*) Hi ſunt fructus humilitatis ad quam cohortatus fuerat. Nam quiſquis nihil ſibi tribuens, ſolicitè ſe Deo ſubiicere didicit: placidè etiam ſe geret inter homines. Vbi ſibi quiſque placet, duo vitia illic regnant: quòd alii aliis obloquuntur: deinde quòd inter ſe contentionibus pugnant. Primùm ergo malignitatem & obſcuras ſimultates prohibet: deinde apertas contentiones. Adiicit tertiũ, ne dent aliis occaſionem conquerendi: quod ex moroſitate nimia prouenire ſolet. Non ſunt quidem ſemper reformidanda odia: verùm danda opera eſt ne culpa noſtra reddamus nos odioſos: quò impleatur il-
Pſal.35.c.19. lud in nobis, Gratis me habuerunt odio. Quanquam ſiquis latius extendat, non repugno. Nam inde murmura & diſceptationes, dum ſibi quiſque vltra modum ſtudens, aliis dat occaſionem conquerendi. Imò actiuè poteſt capi hæc dictio, vt ſignificet non moleſtos, nec querulos. Atque hæc ſignificatio contextui non malè conueniet: quia ſemen ferè omnium iurgiorum & obtrectationum μεμψιμοιρία eſt. Adiungit, *Sinceros*: quia ex purgatis animis nunquam emergent illæ fæces.

15 *Filij Dei irreprehenſibiles.*) Sic reſolui debet, Irreprehẽſibiles, quia filii Dei eſtis. Nam Dei adoptio, cauſa eſſe debet vitæ inculpatæ, vt Patrem noſtrũ aliqua ſimilitudine referamus. Quanquam autem nunquã extitit talis Perfectio in mundo vt nihil reprehenſione dignum inueniretur: irreprehenſibiles tamen vocantur qui toto ſtudio illuc aſpirant, quemadmodum alibi dictum eſt. *In medio generationis pr.* Viuunt quidem in terra fideles impiis permiſti, communem aerem ſimul hauriũt, communi fruuntur ſolo. ac tunc etiam magis diſperſi erant: quia vix reperta fuiſſet pia vna domus quæ non vndique circundaretur incredulis. Eo magis ſtimulat Philippenſes Paulus, vt ſolicitè ſibi caueant ab omnibus corruptelis. Senſus eſt igitur, Eſtis quidem incluſi inter malos: ſed interea memineritis Dei adoptione vos ſeparatos eſſe ab illis. ſint igitur conſpicuæ notæ in vita quæ vos diſcernant. Quinetiam magis excitare vos debet ad piæ ſanctæque vitæ ſtudium hæc ratio, ne vitiis illorum & contagione impliciti: pars quoque ſitis regenerationis tortuoſæ. Quòd infideles appellat *Generationem prauam & tortuoſam*, ad circunſtantiam loci ſpectat. Cauendum enim eo diligentius monet, quia multa ſcandala ingerantur ab infidelibus quæ rectum eorum curſum turbent: totáque infidelium vita quaſi labyrinthus ſit diuerſorum flexuum qui à via nos abducant. Cæterùm ſunt nihilominus perpetua epitheta, quæ omnium gentium & temporum fidelibus competunt. Nam ſi prauum eſt cor hominis & inſcrutabile, quales erunt eiuſmodi radicis fructus? Docemur ergo his verbis, nihil eſſe in vita hominis purum, nihil rectum, donec à Spiritu Dei reformatus fuerit. *Inter quos lucete tanquam luminaria in mundo.* Dubia eſt verbi Græci terminatio. poſſet enim legi indicatiuo modo, Lucetis: ſed exhortationi meliùs quadrat imperatiuus. Vult fideles inſtar lampadum eſſe, quæ in mundi tenebris luceant. acſi diceret, Sunt quidem infideles filij noctis: & in mundo nihil eſt præter tenebras. Sed in hunc finem illuminauit vos Deus, vt refulgeat vitæ veſtræ puritas in his tenebris, quò illuſtrior appareat ſua gratia. Sic etiam apud Prophetam habetur, Super
Ieſa.60.a.2. te orietur Dominus, & videbitur in te eius gloria. Mox ſequitur, Ambulabunt Gentes in lumine tuo, & Reges in ſplendore vultus tui. Tametſi de doctrina potiùs illic concionatur Ieſaias: hìc autem Paulus de
Mat.5.b.14. vitæ exemplo. doctrinæ etiam reſpectu, Chriſtus peculiariter alibi Apoſtolos Lucem mundi appellat.

16 *Sermonem vitæ ſuſtinentes.*) Ratio cur luminaria eſſe debeant: quia portant Sermonẽ vitæ, à quo illuminantur, vt etiam aliis luceant. Alludit autem ad lucernas in quibus collocantur ellychnia quæ ardeat, ac nos lucernis facit ſimiles. Sermonem Dei cõparat ellychnio, vnde eſt lumen. Si aliam ſimilitudinem malis, Nos candelabra ſumus: doctrina Euangelij, candela eſt, quæ nobis impoſita fulgorem circunquaque reddit. Significat autem nos iniuriam facere verbo Dei, niſi vitæ puritate in nobis refulgeat. Huc
Mat.5.b.15. pertinet Chriſti dictum, Nemo lucernã accendit, & ponit ſub modio, &c. Sic autẽ dicimur portare Sermonem vitæ, vt interea ab ipſo portemur: quandoquidem ſumus in eo fundati. Sed modus portandi, de quo Paulus agit, hic eſt, quòd doctrinam ſuam hac lege Deus apud nos depoſuit, non vt eius lucem ſuppreſſam & otioſam teneamus: ſed vt proferamus ad alios. Summa eſt, Quicunque illuminati ſunt cæleſti doctrina lucem circunferre, quæ probra eorum prodat & retegat, niſi ſanctè & caſtè ambulent: ſed lucem hanc ideo accenſam eſſe, vt non ipſi modò dirigantur in recta via, ſed aliis quoque eam præmonſtrent. *In gloriam mihi.* Augendi animi cauſa, id ſibi fore glorioſum teſtatur, ſi non fruſtra laborauerit in illis. Non quia perdant operæ ſuæ pretium ac mercedem qui fideliter laborauerint, ſed ſine effectu. Verùm quum ſucceſſus miniſterij noſtri ſit ſingularis Dei benedictio: non miremur ſi eum quoque inter reliqua ſua dona coronet Deus. Quemadmodum ergo honorabilem Pauli Apoſtolatum nunc faciunt tot Eccleſiæ per ipſum acquiſitæ Chriſto: ita non dubium eſt quin hæc trophæa locum habitura

ſint in

ſint in regno Chriſti: ſicut paulo pòſt dicet, Vos eſtis corona mea. Nec dubium quin eo ſplendidior futurus ſit triumphus, quo ampliores res geſtæ extabunt. Siquis roget, quomodo glorietur Paulus nunc in ſuis laboribus, qui alibi vetat, non alibi quàm in Domino gloriari? facilis reſponſio eſt, Vbi nos noſtráque omnia proſtrauimus coram Deo, & totam in Chriſto gloriam noſtrã repoſuimus: licere quoque per Chriſtum in Dei beneficiis gloriari, ſicuti viſum eſt in Epiſtola priore ad Corinth. Particula *In diem Domini*, ſtimulus eſt Philippenſibus ad perſeuerantiam, dum illis proponitur Chriſti tribunal vnde expectanda eſt fidei merces. 2.Cor.11.c.16.

17 *Quinetiam ſi immoler ſuper hoſtia & ſacrificio fidei veſtræ, gaudeo & congaudeo vobis omnibus.*

18 *De hoc ipſo gaudete, & congaudete mihi.*

19 *Spero autem in Domino, Timotheum breui me ad vos miſſurum, vt ego quoque tranquillo ſim animo, poſtquam ſtatum veſtrum cognouerim.*

20 *Neminem enim habeo pari animo præditum, qui germanè res veſtras curaturus ſit.*

21 *Omnes enim quæ ſua ſunt quærunt: non quæ ſunt Chriſti Ieſu.*

22 *Porrò experimentum eius tenetis, quòd tanquam cum patre filius, ita mecum ſeruiuit in Euangelium.*

23 *Hunc igitur ſpero me miſſurum, ſimulac mea negotia videro.*

24 *Confido autem in Domino quòd ipſe quoque breui ſim venturus.*

17 *Si immoler.*) Grçcè eſt σπένδομαι. quamobrẽ mihi alludere videtur ad hoſtias quarum mactatione inter veteres ſanciebãtur pactiones & fœdera. Nam σπονδὰς propriè vocant Græci victimas quibus pacta mactantur. hoc modo vocat mortẽ ſuam fidei illorum confirmationem, vt certè futura erat. Verùm quò totus locus ſit clarior, dicit ſe Deo ſacrificaſſe, quum eos conſecrauit per Euangelium. Similis eſt loquutio ad Romanos capite 15.d.16. illic enim ſe inducit ſacerdotem, qui Gentes Deo immolet per Euangelium. Quemadmodum autem Euangelium eſt ſpiritualis gladius ad cædendas victimas: ita fides eſt quaſi ipſa oblatio. nulla enim fides ſine mortificatione, per quam Deo conſecramur. Ponit autem θυσίαν καὶ λειτουργίαν. quorum prius refertur ad Philippenſes qui Deo fuerunt oblati: ſecundum autem ad Paulum: nam eſt ipſe ſacrificandi actus. Tantum quidem valet atque adminiſtratio, & ita complectitur functiones & munera cuiuſuis generis, ſed hîc ad cultum Dei propriè ſpectat, quemadmodum Latini dicunt operari ſacris. Nunc Paulus dicit ſe lætum fore ſi immolandus ſit ſuper eiuſmodi ſacrificio: quò ſcilicet magis ratum ſit & firmum. Hoc eſt ex animo docere Euãgelium, quum parati ſumus proprio ſanguine, quod docemus, ſancire. Cæterùm hinc colligenda eſt vtilis doctrina de natura fidei: non eſſe ſcilicet rem inanem, ſed quæ hominem Deo conſecret. Simul habent hîc Euangelij miniſtri eximiam conſolationem, qui prædicantur eſſe Dei ſacerdotes ad offerendas illi hoſtias. Quo enim ardore incumbere debet in prædicandi ſtudium qui nouit acceptum hoc Deo ſacrificium eſſe? De hoc genere ſacrificij quum nihil teneant miſeri Papiſtæ: aliud confingunt, quod extremum eſt ſacrilegium. *Congaudeo*, inquit, *vobis*: vt ſi contingeret ipſum mori, ſcirent id fieri ſuo profectu, fructúmque ex morte ſua perciperent.

18 *Gaudete.*) Hac alacritate ſua Philippenſes animat & accendit ad mortẽ fortiter obeundam, in qua nihil mali patiãtur fideles. Antè enim docuit lucro ſibi fore mortem: hîc tamen præcipuè cauet ne mors ſua conturbet Philippenſes. Negat igitur triſtitiæ cauſam eſſe: imò lætandum potius, quia frugiferam ſenſuri ſint. Etſi enim grauis per ſe iactura erat priuari tali doctore: illa tamen compenſatio non erat leuior, quòd ſanguine eius ſanciebatur Euangelium. Interea admonet ſibi priuatim mortem lætam fore. Quòd Eraſmus in præſenti vertit, Gaudetis, prorſus alienum eſt.

19 *Spero autem.*) Promittit illis aduentum Timothei, vt eius expectatione ſe virilius ſuſtineant, neque cedant impoſtoribus. Quemadmodum enim in bello ſpes ſubſidii retinet militum animos ne frangãtur: ita etiam hęc cogitatio multum animi dare poterat Philippẽſibus, Veniet breui qui hoſtiũ noſtrorum machinationibus ſe opponat. Quòd ſi tantùm valebat ſola expectatio, multo efficacior futura erat præſentia. Notanda conditio qua ſe Dei prouidentiæ ſubiicit, nihil niſi ea præeunte deliberans: vt certè nihil in futurum ſtatuere licet, niſi ſub manu Domini, vt ita loquar. Quum addit, *Vt tranquillo ſim animo*: amorem erga eos ſuum declarat: vtpote qui tam anxius eſſet eorum periculis, vt niſi cognito eorum proſpero ſtatu, non bene haberet.

20 *Neminem habeo pari animo.*) Quanquam nonnulli diuerſum ſenſum eliciunt: ego ſic interpretor, Neminem habeo æquè animatum ad res veſtras curandas. Potius enim cum aliis, meo iudicio, Timotheũ Paulus comparat, quàm ſecum: & quidem eo conſilio ſingulare ei elogium tribuit, vt propter raritatem maiore ſit in precio.

21 *Omnes enim quæ ſua ſunt.*) Non loquitur de iis qui planè abiecerant ſtudium pietatis, ſed de iis ipſis quos pro fratribus habebat, imò quos ferebat in ſuo contubernio. Illos tamen ita calere dicit in rebus ſuis curandis, vt ſint ad opus Domini frigidiores. Videtur in ſpeciem non eſſe hoc graue vitium, Sua quærere: ſed quàm ſit in ſeruis Chriſti intolerabile, inde patet, quòd prorſus inutiles reddit quos occupat. Fieri enim nequit vt ſe Eccleſiæ impendat qui ſibi addictus eſt. Ergóne, inquies, nihili homines & fucos Paulus ſecum fouebat? Reſpondeo, non ita accipiendum. quaſi ſuis tantùm commodis intenti, nullam prorſus Eccleſiæ curam haberent: ſed quòd impliciti priuatis commodis, ad publicum Eccleſiæ bonum promouendum negligentiores eſſent. Neceſſe enim eſt alterutrum in nobis affectum regnare: vt vel nobis poſthabitis, feramur ad Chriſtum, & quæ ſunt Chriſti: vel in noſtram vtilitatem nimium propenſi, defunctoriè Chriſto ſeruiamus. Hinc apparet quantum ſit impedimentum Eccleſiæ miniſtris,

ſua quærere.nec valent iſtæ excuſationes, Némini ſum iniurius, Habenda eſt etiam mei ratio, Non ſum adeò ferreus, quin mearum etiam commoditatum reſpectu ſoliciter. Iure enim tuo cedendum eſt, vt officium facias:tui ratio Chriſti gloriæ neque præferenda eſt,neque æquanda. Quocúque te vocat Chriſtus, eúdum eſt propriè,aliis omnibus relictis: ita reſpicienda tibi eſt vocatio tua,vt ab omnibus auocamentis ſenſus tuos omnes auertas.Licet alibi opulentius viuere:àt Deus te alligauit Eccleſiæ,quæ tenuiter modò te alat: alibi plus honoris: ſed eum tibi locum attribuit Deus in quo humiliter viuas. alibi ſalubrius cælum, aut amœnior regio: ſed hîc tibi ſtatio ordinata eſt. optares tibi cum humaniore populo eſſe negotium:offendit te vel ingratitudo,vel ferocitas, vel ſuperbia: denique tibi cum ingenio & moribus gentis minimè cõuenit.atqui luctandum tibi eſt tecum & vis quodammodo contrariis votis afferenda, vt Spartam quam nactus es,colas.non enim es liber aut tui iuris. Denique tui obliuiſcaris, ſi velis Deo ſeruire. Quòd ſi tam ſeuerè reprehendit eos Paulus, quos maior ſui quàm Eccleſiæ cura tangebat: quale iudiciũ expectant,qui ſuis negotiis prorſus abrepti,Eccleſiæ ædificationem pro nihilo ducunt?ſi nunc blandiuntur ſibi,Deus tamen non ignoſcet. Eatenus concedendum eſt Eccleſiæ miniſtris ſua quærere, vt non impediantur à quærendo Chriſti regno. ſed hoc modo iam non dicentur ſua quærere. quoniam à præcipuo ſcopo æſtimatur vita hominis. Quòd *omnes* dicit, non vrgenda eſt particula vniuerſalis, vt nullam exceptionem admittas.erant enim alii quoque,qualis Epaphroditus: ſed pauci: verùm omnibus tribuit quod paſſim erat vulgare.Quum autem audimus conquerentem Paulum,aureo illo ſeculo quo virtutes omnes effloruerunt, tam raros fuiſſe verè cordatos, ne animos deſpondeamus, ſi hodie talis ſit noſtra conditio. tantùm ſibi quiſque caueat, ne iure in hoc catalogo cenſeatur. Velim tamen mihi reſpondeant Papiſtæ, vbi tunc erat Petrus: quem oportuit eſſe Romæ, ſi vera ipſi narrent. O triſte & fœdum elogium quod illi Paulus inureret. fabulantur ergo quum fingunt Eccleſiæ Romanæ tunc præfuiſſe. Obſerua τὰ χριστοῦ vocari Eccleſiæ ædificationem: quia tunc verè eius negotium agimus quum laboramus in excolenda eius vinea.

22 *Porrò experimẽtum.*) Ad verbum eſt,probationem eius cognoſcitis:niſi malis imperatiuo modo, cognoſcite:(vix enim per tempus,experimẽtum capere licuerat) ſed in eo parum eſt momenti. Hoc præcipuè notandũ, quòd fidei & modeſtiæ teſtimonium reddit Timotheo. fidei eſt quod in Euãgelium teſtatur ſeruiiſſe ſecum.talis enim coniunctio ſignũ erat veræ ſinceritatis. Modeſtiæ autẽ,quòd ſe tanquã patri ſubmiſit,Hanc virtutem laudari nominatim à Paulo,non eſt mirum.fuit enim ſeculis omnibus rara.Hodie quotuſquiſque reperietur iuuenũ,qui ſenioribus vel tantillum concedat?tanta inſolentia in illa ætate exultat atque ebullit.Hoc loco vt multis aliis, cernimus quàm ſedulò pios miniſtros ornare Paulus ſtudeat: neque tam ipſorum cauſa, quàm quòd totius Eccleſiæ intereſt tales amari & coli, ſummáque authoritate pollere.

24 *Confido quod ipſe.*) Hoc quoque adiecit, ne putarent aliquid accidiſſe quod profectionis,cuius priùs meminerat,cõſilium mutaret: ſemper tamen ſub conditione loquitur,Si Domino placuerit. Nam etſi liberationem à Domino ſperabat,diximus tamen quia nulla erat certa promiſſio, hanc ſpem minimè fuiſſe fixam,ſed quaſi ſuſpenſam ex arcano Dei conſilio.

25 ***Porrò neceſſarium exiſtimaui Epaphroditum fratrem, & cooperarium, & cõmilitonem meũ, Apoſtolum autem veſtrum, & miniſtrum neceſſitatis meæ mittere ad vos.***

26 ***Quandoquidem deſiderabat vos omnes, & erat anxius animi, propterea quòd audieratis ipſum infirmatum fuiſſe.***

27 ***Et certè infirmatus fuit,vt eſſet morti vicinus. ſed Deus miſertus eſt illius: neque illius ſolùm,ſed etiam mei: vt ne triſtitiam ſuper triſtitiam haberem.***

28 ***Studioſius itaque miſi illum,vt eo viſo,rurſus gaudeatis, & ego magis vacem dolore.***

29 ***Excipite ergo illum in Domino cum omni gaudio: & qui tales ſunt in pretio habete:***

30 ***Quia propter opus Chriſti vſque ad mortem acceſſit, exponens periculo animam, vt ſufficeret quod deerat veſtro erga me" miniſterio.*** *Vel, officio.*

25 *Epaphroditum.*) Poſtquàm illos erexit ſuo & Timothei aduentu promiſſo, in præſentia quoque munit Epaphroditum præmittens: ne interim dum rerum ſuarum certior fiebat, (hæc enim cauſa erat moræ)Paſtore carerent qui rectè compoſitum ſtatum tueretur. Multis autem nominibus Epaphroditum ipſum commẽdat: quòd ſit frater & adiutor in negotio Euangelii, quòd ſit commilito ſuus. qua voce exprimit qualis ſit conditio miniſtrorum Euangelij: nempe vt in continua militia verſentur. neque enim patietur ipſos Satan Euangelium abſque pugna promouere.Bellum igitur indictum ſibi ac paratum ſciãt qui ad Eccleſiæ ædificationem ſe accingunt. Eſt quidem hoc Chriſtianis omnibus commune, merere in Chriſti caſtris:quia omnium hoſtis eſt Satan.Verùm præ aliis ſpeciale id Verbi miniſtris qui ordines ducunt ac præferunt vexillum. Præcipuè tamen iactare ſua ſtipendia licuit Paulo,qui omni genere præliorum vſque ad miraculum exercitatus fuit.Laudat igitur Epaphroditum,quòd ſuorum certaminum ſocius fuerit. Nomen *Apoſtoli* hîc generaliter(vt multis aliis locis)capitur pro quolibet Euãgeliſta.niſi quis malit pro legato à Philippenſibus miſſo accipere:vt coniunctim legantur hæc duo, legatus ad miniſterium Paulo exhibendum. Sed prior ſenſus melius(meo iudicio)conuenit. Ponit etiam inter eius laudes, quòd ſibi in carcere miniſtrauerit:qua de re mox plenius dicetur.

26 *Deſiderabat vos.*) Signum veri Paſtoris quòd quum procul abeſſet,pióque officio volens diſtineretur,tamen afficiebatur gregis ſui cura & deſiderio: quúmque intelligeret ſua cauſa triſtes eſſe oues, anxius erat ipſarum dolore. Viciſſim pia Philippenſium ſolicitudo pro Paſtore ſuo indicatur.

27 *Sed Deus miſertus eſt illius.*) Grauitatem morbi expreſſerat, quòd vſque ad deſperationem vitæ

ægrotaſſet

ægrotaſſet Epaphroditus, vt clarius eniteret Dei bonitas in reddita ſanitate. Sed mirum eſt, Apoſtolum prorogatum Epaphrodito vitæ tempus deputare in Dei miſericordia, quum antè teſtatus ſit mortem ſe prçoptare. Et quid melius nobis quàm ex tot mũdi ærumnis liberatos migrare in regnum Dei? præcipuè verò ereptos ex peccati ſeruitute, in qua ſe miſerum eſſe alibi exclamat, plenius frui libertate Spiritus, qua adhæreamus Filio Dei. Longum eſſet enumerare omnia quç faciunt vt mors fidelibus potior ſit vita & optabilior. Qualis igitur Dei miſericordia, quum nihil quàm miſeria noſtras prorogat? Reſpondeo, hæc omnia non efficere quin tamen vita hæc per ſe æſtimata, præclarum ſit Dei beneficium. Præſertim qui Chriſto viuunt, fœliciter hîc in ſpem cæleſtis gloriæ exercentur: ideóque iis vitam lucro eſſe, paulò antè vidimus. Deinde aliud etiam conſiderandum eſt, non eſſe paruam dignationem quum ſe Deus in nobis glorificat. non tam enim reſpicere vitam ipſam conuenit, quàm viuendi finem. *Sed etiam mei, vt ne triſtitiam.* Fatetur Paulus acerbam ſibi futuram fuiſſe Epaphroditi mortem: & in eo ſibi parcitũ fuiſſe à Deo agnoſcit, quòd reſtitutus fuit ſuæ valetudini. Ergo non iactat Stoicorum ἀπάθειαν, quaſi ferreus eſſet ac immunis ab humanis affectibus. Quid igitur? dicet quiſpiam, vbi eſt inuicta illa magnitudo animi? vbi indefeſſa conſtantia? Reſpondeo, Chriſtianam patientiam procul à contumacia philoſophica diſtare: nedum à præfracta illa & immani duritia Stoicorum. Cuius enim virtutis eſſet, patienter ferre crucem, ſi in ea nullus ineſſet doloris & acerbitatis ſenſus? Dum verò hunc ſenſum vincit Dei conſoltio, vt non repugnemus, ſed potius volentes tergum præbeamus ferulis: tum verò ſacrificium obedientiæ offerimus Deo acceptum. Ita Paulus fatetur moleſtiam ſe aliquam ſentire & dolorem ex vinculis: ſed eadem illa vincula ob Chriſtum ſuauiter nihilominus ferebat. Fatetur ſe grauiter laturum fuiſſe Epaphroditi mortem: ſed tandem affectum ſuum compoſuiſſet ad Dei voluntatem. Quanquam nondum planè ſoluta eſt tota difficultas: nam & tunc probamus noſtram obedientiam, quum vitioſos noſtros affectus frænamus, nec cedimus carnis infirmitati. Duo itaque ſunt notanda: primùm affectus quos Deus initio naturæ noſtræ indidit, per ſe non eſſe malos: quia non proueniunt ex naturæ corruptæ vitio, ſed à Deo authore manant. talis eſt dolor qui ex morte amicorum capitur. Deinde alias fuiſſe Paulo complures cauſas cur lugeret mortem Epaphroditi, nec eas ſolùm excuſabiles, ſed prorſus neceſſarias. Hoc primò fidelibus perpetuum eſt, quòd in morte cuiuſuis de ira Dei aduerſus peccatum commonefiunt. ſed Paulus magis Eccleſiæ iactura mouebatur, quam cernebat optimo Paſtore deſtitui in tanta bonorum paucitate. Eiuſmodi affectus qui ſublatos prorſus & extinctos volunt, non ſaxeos tantùm fingunt homines, ſed feros & truculentos. Cæterùm in hac naturæ vitioſitate adeò omnia ſunt in nobis peruerſa, vt quocunque moueantur animi noſtri, ſemper modum excedant. Hinc fit vt nihil per ſe tam ſit purum aut rectum quod non aliquid contagionis trahat. Quin Paulus (vt homo erat) humanum aliquid paſſus fuerit in ſuo dolore, non nego. nam & infirmitate laborabat, & tentationibus agitari oportuit, vt certando & reſiſtendo vincendi haberet materiam.

28 *Studioſius miſi illum.*) Non exiguo ſolatio illi erat Epaphroditi præſentia: adeò tamen Philippenſium ſalutem præferebat ſuæ commoditati, vt dicat ſe lætari eius diſceſſu, quia triſtis erat, ſua occaſione diſtrahi à grege illi commiſſo, eiúſque officiis quamlibet iucundis inuitus fruebatur cum eorum iactura, ideo hilariorem ſe fore Philippenſium gaudio.

29 *Excipite eum cum omni gaudio.*) Omne accipit pro ſincero & effuſo. Rurſúſque eum commendat Philippenſibus. adeò totus in hoc eſt, vt plurimi æſtimentur quicunque ſe probant bonos & fidos Paſtores: neque enim de vno tantùm agit, ſed iubet cunctos tales in pretio haberi. ſunt enim margaritç ex Dei theſauris pretioſæ, & quo rariores ſunt, eo maiore digni pretio. Nec dubium eſt quin ſæpe ingratitudinem noſtram & ſuperbum faſtidium, priuando nos bonis Paſtoribus, puniat Deus, dum videt optimos quoſque à ſe datos ferè contemni. Qui ergo munitam eſſe Eccleſiam cupit aduerſus luporum inſidias & inſultus, exemplo Pauli curet bonis Paſtoribus ſtabilitam authoritatem: ſicut econuerſo nihil magis ſatagunt diaboli organa, quàm illam quibuſcunque poſſunt modis peſſundare.

30 *Quia propter opus Chriſti.*) Ad illam infirmitatem refero, quam ſibi aſſidua ſedulitate contraxerat. morbum ergo Epaphroditi inter eius virtutes refert: vt certè illuſtre erat ſpecimen feruentis eius zeli. Ægrotare quidem virtus non eſt, ſed ea eſt virtus, vt Chriſto ſeruias, tibi non parcere. Sentiebat Epaphroditus valetudini ſuæ fore periculum ſi vltra modum ſibi inſtaret: malebat tamen valetudinem negligere, quàm deeſſe officio. Et quo magis hoc factum Philippenſibus commendet, dicit fuiſſe ſupplementum defectus ipſorum: quia ſcilicet procul diſſiti, non poterant operam ſuam Paulo Romæ impendere. Ergo Epaphroditus hac de cauſa miſſus, vices eorum obibat. Vocat opus Domini, obſequia ſibi exhibita, vt certè nihil eſt in quo melius poſſimus operam Deo locare, quàm dum ſeruos eius pro Euangelii veritate laborantes iuuamus.

Rom. 7. d. 24.

CAP. III.

QVod reliquum eſt, fratres mei, gaudete in Domino, eadem ſcribere vobis, me quidem haud piget, vobis autem tutum eſt.

2 *Videte canes, videte malos operarios: videte conciſionem.*

3 *Nos enim ſumus Circunciſio, qui ſpiritu Deum colimus, & gloriamur in Chriſto Ieſu, non autem in carne confidimus.*

4 *Tametſi ego etiam in carne fiduciam habeo. Siquis alius videtur confidere in carne, ego magis:*

5 *Circunciſus die octauo, ex genere Iſrael, tribu Beniamin: Hebræus ex Hebræis, ſecundum Legem Phariſæus:*

6 *Secundum zelum perſequens Eccleſiam: ſecundum iuſtitiam quæ eſt in Lege, irreprehenſibilis.*

Gaudete in Domino.) Concluſio eſt ſuperiorum. quia enim quotidianis rumoribus Satan eos percellere non deſinebat, iubet ſecuros eſſe & bono animo. hac ratione ad conſtantiam eos hortatur, ne deficiant à ſuſcepta ſemel doctrina. Et particula *quod reliquum eſt*, continuum tenorem denotat, ne per multa obſtacula ſanctum gaudium protendere deſinant. Rara virtus, vbi nos crucis amaritudine exacerbare molitur Satan, vt inſuaue ſit Dei nomen, in ſolo gratiæ Dei guſtu acquieſcere, vt moleſtiæ omnes, dolores, curæ, mœrores dulceſcant. *Eadem ſcribere vobis.* Hic incipit de pſeudoapoſtolis agere: cum quibus tamen non pugnat conſerta manu, vt in Epiſtola ad Galatas: ſed paucis verbis grauiter eos refellit, quantum ſatis erat. Nam quia Philippenſes tentauerant modò, non expugnauerant: non adeò neceſſaria erat iuſta diſputatio ad refellendos errores, quibus nunquam aures præbuerant. Simpliciter ergo monet vt diligentes ſint & attenti in diſcernendis & cauendis impoſtoribus. Primò autem *canes* appellat, metaphora inde ducta quòd ventris ſaturandi cauſa, impuro latratu veram doctrinam impetebant. Perinde ergo eſt acſi impuros aut profanos diceret. neque enim his aſſentior qui putant ita dictos quòd inuiderēt aliis, aut eos morderent. Secundò vocat *malos operarios*, ſignificans, ſub prætextu deificandæ Eccleſię eos nihil aliud quàm perdere & deſtruere omnia. multi enim ſatagunt, quos præſtaret manere otioſos. Quēadmodum præco ille à Graecho per ludibrium, quòd ignauus ſedebat, rogatus quidnam ageret, reſponſum habuit in promptu, Imò verò quid tu agis? Erat enim dux pernicioſi tumultus. Paulus ergo inter operarios vult haberi diſcrimen, vt à malis ſibi caueant fideles. In tertio nomine, elegans eſt παρονομασία. Gloriabantur illi, ſe Circunciſionem eſſe: eludit hanc iactantiam *conciſionem* vocando, qui lacerarent Eccleſiæ vnitatem. In quo exemplum habemus, Spiritum ſanctum in ſuis organis non ſemper refugiſſe leporem & facetias: à quibus tamen ſcurrilitas abeſſet, indigna eius maieſtate. Infinita ſunt exempla in Prophetis, ac præſertim in Ieſaia: vt nullus ſit profanus anthor, qui iucundis vocum alluſionibus & figuris magis abundet. Verùm magis multò obſeruanda eſt vehementia qua Paulus in pſeudoapoſtolos inuehitur: quæ certè erumpet vbicunque feruor erit pii zeli. Sed interea cauendum, ne qua intemperies, aut immodica acerbitas ſub colore zeli obrepat. Porrò quum dicit, eadem ſcribere ſibi haud eſſe moleſtum: innuere videtur, ſe iam aliàs ſcripſiſſe Philippenſibus. Verùm ita accipere non erit abſurdum, nūc ſcriptis commonefieri de iiſdem rebus, quas ſæpius coram audierant. Neque enim dubium eſt quin voce diſſeruiſſet apud eos ſæpius, quantopere cauendæ ſint iſtæ peſtes. non tamen ipſum piget repetere: quia periculum imminebat Philippenſibus ex ſilentio. Et certè boni paſtoris eſt, non modò pabulū gregi ſuppeditare, & ſuo ductu regere oues: ſed lupos caulis ingruentes abigere. neque id ſemel: ſed perpetuò ſtare in excubiis, neque vnquam fatigari. Nam quum perpetuò vigilent fures & latrones in Eccleſiæ perniciem, qualis excuſatio erit Paſtori, ſi poſtquam fortiter eos aliquoties repulerit, ad nonum aut decimum inſultum deficiat? Vtilem verò eiuſmodi repetitionem Philippenſibus eſſe commemorat: ne (vt fieri interdum ſolet) nimis faſtidioſo ſint palato, ac contemnant quaſi rem ſuperuacuam. Sunt enim plerique adeò moroſi, vt bis idem dici non ſuſtineant: nec interea reputant quod illis quotidie inculcatur, vix tandem poſt annum decimum ſuæ memoriæ hærere. Quòd ſi vtile Philippenſibus fuit audire hanc Pauli exhortationem, vt diſcernerent lupos: quid ſibi volunt Papiſtæ, dum nullum de ſua doctrina iudicium fieri ſuſtinent? Nam quos (obſecro) alloquebatur Paulus, quum dicebat, *Videte*? nónne eos, quibus nullum ipſi diſcernendi ius permittunt? Et de iiſdem etiam loquitur Chriſtus
Iohan.10.a.5. ſimiliter, Oues meæ vocem meam audiunt, & ſequuntur me; alienum fugiunt. neque audiunt e-
c.27. ius vocem.

3 *Nos enim ſumus Circunciſio.*) Hoc eſt, Nos ſumus verum Abrahæ ſemen, & hæredes teſtamenti, quod ſymbolo Circunciſionis ſancitum fuit. Vera enim Circunciſio, ſpiritus eſt, non literæ: interior & in corde ſita, non ſecundum carnem viſibilis. Per cultum ſpiritualem, intelligit eum qui nobis in Euan-
Rom.2.d.29. gelio commendatur, conſtátque fiducia & inuocatione Dei, abnegatione noſtri & pura conſcientia. Subaudienda autem eſt antitheſis: quia exaduerſo taxat legalem cultum, quem ſolum vrgebant pſeudoapoſtoli: acſi diceret, Illis externis obſeruationibus Deum coli præcipiunt, & quia ceremonias Legis obſeruant, falsò iactant ſe Dei eſſe populum. nos verè ſumus circuncisi, qui in ſpiritu & veritate *Deum colimus.* Sed hîc quæret quiſpiam, an veritas excludat Sacramenta. nam idem de Baptiſmo & Cœna dici poſſet. Reſpondeo, principium illud ſemper notandum eſſe, figuras eſſe abrogatas Chriſti aduentu: & mutatam Baptiſmo Circunciſionem. Ex hoc principio ſequitur, nunc parum & legitimum Dei cultum à ceremoniis legalibus immunem eſſe: & veram Circunciſionem fidelibus conſtare citra figuram: *Et gloriamur in Chriſto.* Continuanda eſt antitheſis, Nos in re ipſa, quum illi in ſymbolis hæreant: nos in corpore manemus, quum illi ad vmbras reſpectent. Nec malè reſpondet contrarium membrum quod mox oppoſuit. Non habemus in carne fiduciam. Nam Carnis nomine complectitur quicquid eſt externum in homine vnde gloria petitur: quemadmodum ex contextu patebit: vel vt breuiùs dicam, Carnem appellat, quicquid eſt extra Chriſtum: in quo non leuiter pungit peruerſos iſtos Legis zelotas, quia Chriſto non contenti ad alienas glorias tranſuolent. Gloriari, & Fiduciam habere, pro eodem poſuit. Effert enim fiducia hominem, vt gloriari etiam audeat: itaque ſunt res coniunctæ.

4 *Tametſi ego etiam.*) Non de affectu loquitur, ſed ſe quoque gloriandi argumentum habere ſignificat, ſi libeat aliorum ſtultitiam imitari. Senſus ergo eſt: Mea quidem gloria in Chriſto ſita eſt: verùm ſi in carne oporteat gloriari, mihi etiam non deeſt materia. Atque hinc diſcimus qualiter refellenda ſit eorum arrogantia qui extra Chriſtum ſuperbiunt. Si eadem quibus ſe venditant, ſuppetunt etiam nobis, ne patiamur illos Chriſto inſultare inepta iactantia, quin noſtras quoque glorias regeramus: vt intelligant nos non inuidia facere, quòd pro nihilo ducimus, imò ſponte abiicimus quæ maximi faciunt. Sit

tamen

tamen hæc ſemper clauſula, vanam eſſe & ridiculam omnem carnis fiduciam. *Si quis fiduciam in carne, ego magis.* Non contentus ſe æquare cuiuis illorum, etiam ſe præfert. Quare non poteſt in hac cauſa eſſe ſuſpectus, quaſi inuideat illorum præſtantiæ: & Chriſtum extollat, deprimendi eius quod ſibi deeſt, cauſa. Dicit ergo, ſi in contentionem ventum fuerit, ſe reliquis fore ſuperiorem. Nihil enim habebant (vt mox videbimus) quod non viciſſim haberet cum illis commune: in quibuſdam verò longè antecellebat. Impropriè dixit fiduciam ſe habere, qui ſine fiducia præditus erat gloriis carnalibus quibus alii turgebant.

5 *Circunciſus die octauo.* Ad verbum eſt. Circuncifio octaui diei. ſed quo ad ſenſum, nihil intereſt: ſignificat enim ſe legitimo ritu & ſecundum præſcriptum Legis fuiſſe circunciſum. Ordinaria autem illa Circuncifio pluris habebatur: deinde iudicium erat generis, de quo mox ſubiicit. Nam in alienigenis non eadem erat ratio. quia poſtquam fuerant proſelyti, circuncidebantur adoleſcentes aut viri, interdum etiam ſenes. Dicit itaque ſe genere eſſe *Iſraelitam*. Tribum deſignat, non (meo quidem iudicio) quòd plus haberet præſtantiæ *tribus Beniamin*, quàm aliæ: ſed ad confirmandam generis fidem: vt moris erat ſingulos ex ſua tribu cenſeri. Huc pertinet quòd rurſus addit ſe *Hebræum eſſe ex Hebræis*. Vetuſtiſſimũ enim erat hoc nomen, vtpote quo ipſe quoque Abraham inſignitur à Moſe. *Gen.14.c.13.* Summa igitur eſt, ab vltima origine Paulum eſſe ex ſemine Iacob progenitum: adeò vt inde poſſit vltra atauos & abauos citare. *Secundum Legem Phariſæus.* Poſtquam de generis nobilitate diſſeruit, nunc deſcendit ad dotes perſonæ (vt vocant) peculiares. Vulgò ſatis notum eſt, ſectam Phariſæorum opinione ſanctimoniæ ac doctrinæ fuiſſe præ aliis celebrem: eius ſe fuiſſe commemorat. Phariſæos à diuiſione fuiſſe appellatos, communis opinio eſt: verùm mihi magis probatur quod à ſanctæ memoriæ viro Capitone aliquando accepi, nomẽ inde habuiſſe quòd pollere ſe iactaret dono interpretãdæ Scripturę. פרש enim Hebræis eſt Interpretatio. Quũ alii ſe literales eſſe profiterentur, hi ſe malebant cenſeri Phariſæos, qui veterũ interpretationes tenerent. Et certè conſtat eos antiquitatis prætextu totam Scripturam ſuis commentis adulteraſſe. quia tamen ſimul ſanas quaſdam interpretationes per manus veterum traditas retinuerant, ſummus illis honor deferebatur. Sed quid ſibi vult particula *ſecundum Legem*? Nam certè nihil Legi Dei magis aduerſum, quàm ſectæ: vna enim illic Dei veritas traditur, quæ vinculum eſt vnitatis. Deinde ſectas omnes ſub Ionathæ pontificatu exortas eſſe, teſtis eſt Ioſephus, libro antiq. 13. Legis nomine impropriè vtitur Paulus pro religionis doctrina, vtcunque corruptiſſima eſſet eo tempore: qualis eſt hodie Chriſtianiſmus in Papatu. Sed quia multi erant ex ordine doctorum minus periti & exercitati, feruoris quoque ſui facit mentionem. Fuit quidem hoc grauiſſimum peccatum in Paulo, Eccleſiam perſequi. ſed quia diſceptationem habebat cum nebulonibus, qui Chriſtum miſcendo cum Moſe, Legis zelum obtendebant: exaduerſo commemorat ſe tam acrem fuiſſe zelotem Legis, vt ob hanc cauſam eſſet Eccleſię perſequutor.

6 *Secundum iuſtitiam quæ eſt in Lege.*) Dubium non eſt quin hîc totam iuſtitiam Legis intelligat. nam de ſolis ceremoniis accipere, nimis eſt ieiunum. Senſus itaque generalior eſt, quòd vitæ integritatem coluerit, quæ ab homine Legis ſtudioſo requiri poterat. Rurſus obiicitur, iuſtitiam Legis perfectam eſſe coram Deo. Summa enim eſt, vt homines Deo planè adhæreant. & quid vltrà ad perfectionem deſiderari poteſt? Reſpondeo, Paulum hîc de iuſtitia loqui, quæ communi hominum exiſtimationi ſatiſfaceret. Legem enim ſeparat à Chriſto. Quid autem Lex ſine Chriſto, niſi mortua litera? Vt res clarius pateat, dico eſſe duplicem iuſtitiam Legis. Vna eſt ſpiritualis, nempe perfectus amor Dei & proximorum. ea continetur in doctrina, nunquam in vita vllius hominis extitit. Altera eſt literalis, quæ in hominum conſpectu apparet: quum interim hypocriſis regnet in corde, & coram Deo nihil ſit quàm iniquitas. Ita Lex duos habet reſpectus: vnum Dei, alterum hominum. Erat ergo Paulus hominum iudicio ſanctus, & immunis ab omni reprehenſione. Rara ſanè laus, & propè ſingularis: videamus tamen quanti eam fecerit.

7 *Verùm quæ mihi lucra erant, ea exiſtimaui, propter Chriſtum, iacturam.*

8 *Quinetiam omnia exiſtimo iacturam eſſe, propter eminentiam cognitionis Chriſti Ieſu Domini mei: propter quem omnium iacturam feci, & exiſtimo reiectamenta eſſe, vt Chriſtum lucrifaciam,*

9 *Et inueniam in ipſo: non habens meam iuſtitiam quæ ex Lege eſt, ſed quæ eſt per fidem Chriſti: quæ inquam ex Deo eſt iuſtitia in fide,*

10 *Vt cognoſcam ipſum, & potentiam reſurrectionis eius, & communicationem paſſionum eius, dum configuror morti eius,*

11 *Siquo modo perueniam ad reſurrectionem mortuorum.*

7 *Quæ mihi lucra erant.*) Lucra ſibi fuiſſe dicit antea cognitum Chriſtum. ſola enim Chriſti ignorantia facit, vt efferamur vana confidentia. Quare vbi falſam propriæ virtutis opinionem, vbi arrogantiam, vbi faſtum cernimus, illic ſciamus Chriſtum non cognoſci. Contrà, ſimulátque illucet Chriſtus, momento euaneſcunt, aut certè vileſcunt quęcunque priùs falſo ſplendore nobis perſtringebant oculos. Quæ igitur Paulo adhuc cæco lucra fuerant, vel potius lucri colore eum deceperant, ea illuminatus damna eſſe agnouit. Cur damna? quia impedimento erant quominus ad Chriſtum accederet. Quid porrò magis noxium quàm quod à Chriſti acceſſu nos arcet? Loquitur autem potiſſimùm de iuſtitia ſua. nam ad Chriſtum non admittimur, niſi nudi & inanes propriæ iuſtitiæ. Ergo Paulus agnouit, nihil ſibi magis eſſe perniciofum propria iuſtitia: vtpote qua à Chriſto excluderetur.

8 *Quinetiam exiſtimo.*) Significat ſe manere in ſententia: quia ſæpe fit vt rerum nouarum delectatione abrepti, alias omnes obliuiſcamur: poſtea autem nos pœniteat. Quare Paulus, poſtquam dixit ſe

renuntiaſſe impedimentis omnibus, vt Chriſtum poſſideret: iam addit, ſibi manere hunc animum. *Propter eminentiam cognitionis.* Extollit Euangelium aduerſus alias omnes perſuaſiones quæ nos decipiũt. Videntur enim multa eminere: ſed Chriſti cognitio ſua ſublimitate adeo omnia exuperat, vt præ ipſa vna nihil non ſit deſpicabile. Hinc igitur diſcamus quanti æſtimanda ſit cognitio vnius Chriſti. Quòd *Dominum ſuum* vocat, id ad exprimendam affectus vehementiam facit. *Propter quem omnium iacturam feci.* Plus dicit quàm antea: ſaltem ſignificantiùs loquitur. Similitudo eſt ſumpta à nauigãtibus, qui vrgente periculo naufragii, iactum faciunt omnium, vt ſalui in portum, naue exonerata, perueniant. Spoliari ergo maluit Paulus omnibus quæ habebat, quàm ſolo Chriſto priuari. Sed quæritur, an neceſſe ſit & diuitiis, & honoribus, & generis nobilitati, & externæ etiam iuſtitiæ nos renuntiare, quò fiamus Chriſti participes. nam ſunt omnia illa dona Dei per ſe nequaquam aſpernanda. Reſpondeo Apoſtolum hìc non tam loqui de rebus ipſis, quàm de qualitate. Eſt quidem illud verum, Regnum cælorum ſimile eſſe pretioſæ margaritæ, cuius redimendæ cauſa dubitare nemo debeat, quicquid habet, vendere. ſed in rebus aliud eſt ſubſtantia aliud qualitas. Non neceſſe habuit Paulus ſe abdicare à tribu ſua & à genere Abrahæ, fieríque allophylum, vt fieret Chriſtianus, ſed fiduciam generis abiicere. Non debuit ex caſto impudicus, ex ſobrio intemperans, ex graui & honeſto diſſolutus fieri: ſed exuere falſam perſuaſionem iuſtitiæ propriæ, & in eam deſpuere. Nos quoque non aduerſus operum ſubſtantiam diſputamus, quum tractamus de iuſtitia fidei: ſed aduerſus illam qualitatem quam illis imponunt ſophiſtæ, quòd illis homines iuſtificari contendunt. Se igitur ſpoliauit Paulus, non operibus, ſed peruerſa fiducia operum qua fuerat inflatus. Quod ad diuitias & honores ſpectat, vbi affectum depoſuerimus, parati quoque erimus res ipſas abiicere, quoties ita exiget Dominus, & ita oportet. Non eſt ſimpliciter neceſſarium te eſſe pauperem, vt ſis Chriſtianus: verùm ſi ita Domino placuerit, te paratum eſſe conuenit ad ſubeundam paupertatem. Denique Chriſtianos fas non eſt quicquam habere extra Chriſtum. Extra Chriſtum eſſe dico, quicquid obſtaculo nobis eſt, quominus ſolus Chriſtus noſtra ſit gloriatio, & in nobis penitus regnet. *Et exiſtimo reiectamenta.* Hîc verò non verbis ſolùm, ſed etiam re ipſa multum amplificat quod priùs dixit. Nam qui abiiciunt merces & alia in mare vt ſalui euadant, non ideo tamen contemnunt diuitias: ſed quia malunt miſeri & inopes viuere, quàm demergi cum ſuis opibus, eas quidem perdunt, ægrè tamen & cum gemitu: vbi verò enatarunt, earum amiſſionem lugent. Paulus autem contrà aſſerit, non modò ſe reliquiſſe quicquid antè habebat pretioſum: ſed ſibi inſtar ſtercoris fœtere, vel ſordere inſtar rerum quæ contemptim proiiciuntur. Chryſoſtomus paleas interpretatur. Grammatici autem σκύβαλον dictum putant, quaſi κυσὶβαλον, quod proiicitur canibus. Et certè meritò fœtere debet nobis quicquid alienum eſt à Chriſto: quum apud Deum abominatio ſit. Meritò etiam ſordere debet, quum nihil ſit quàm falſa imaginatio. *Vt Chriſtum lucrifaciam.* Hoc verbo innuit, non poſſe aliter Chriſtum lucrifieri, quàm ſi noſtra omnia perdamus. Vult enim nos eſſe ſola ſua gratia diuites: vult vnus in ſolidum noſtra eſſe beatitudo. Qualis autem ratio ſit perdendi, priùs dictum eſt, nempe vt nihil nos abducat ab vnius Chriſti fiducia. Quòd ſi Paulus ea vitæ innocentia & integritate, non dubitauit pro damno & ſtercoribus ducere ſuam iuſtitiam: quid ſibi volunt hodierni Phariſæi, qui omni flagitiorum genere cooperti, ſua tamen merita aduerſus Chriſtum efferre non erubeſcunt?

9 *Et inueniam in ipſo.*) Verbum eſt paſſiuum: ideo alii omnes verterunt, Inueniar. Sed frigidè cõtextum prætereunt: quaſi nulla ſubeſſet emphaſis. Si paſſiuè legas, antitheſis ſubaudienda eſt, Paulũ fuiſſe perditum antequam inuentus eſſet in Chriſto. quemadmodnm diues mercator perdito ſimilis eſt. quã diu onuſtam habet nauem opibus: poſt iactum inuenitur. hîc enim maximè valet dictum illud, Perierã, niſi periiſſem. Sed quia verbum εὑρίσκομαι, in paſſiua terminatione ſignificationem habet actiuam, túncque Recuperare ſignificat quod ſponte ceſſeris, quemadmodum pluribus exemplis Budæus demõſtrat: non dubitaui ab aliorum opinione diſcedere. Nam hoc modo plenior erit ſenſus, & vberior doctrina: Paulum renuntiaſſe omnibus quæ habebat, vt recuperaret in Chriſto: ídque melius verbo lucrifaciendi reſpondet, quia ſignificat non exiguum illud aut vulgare eſſe lucrum, quum in ſe Chriſtus omnia contineat. Et certè nihil nobis deperit, dum ad Chriſtum venimus nudi & exinaniti. quia quæ antè falsò nos habere putauimus, tunc incipimus verè obtinere. Melius ergo declarat quantæ ſint Chriſti diuitiæ: quia in ipſo conſequimur omnia, & inuenimus. *Non habens meam iuſtitiam.* Inſignis locus, ſi quis certam iuſtitiæ fidei definitionem habere cupiat, & tenere veram eius naturam. Comparat enim hîc Paulus duas iuſtitias inter ſe: vnam dicit eſſe propriam hominis, quam eandem Legis iuſtitiam appellat: alterã ex Deo eſſe tradit, & per fidem obtineri, ac in fide Chriſti repoſitam. Has ita facit inter ſe contrarias vt ſtare ſimul nequeant. Duo igitur hîc notanda ſunt: cedendam eſſe ac reſignandam Legis iuſtitiam, vt fide ſis iuſtus: deinde iuſtitiam fidei prouenire ex Deo, non eſſe hominis propriam. De vtroque nobis hodie magna lis eſt cum Papiſtis. nam neque fidei iuſtitiam ex Deo eſſe concedunt totam, ſed partem attribuunt homini: & eas ſimul commiſcent, quaſi altera alteram non tolleret. Diligenter ergo expendere conuenit ſingula Pauli verba: quia nullum eſt cui non ſubſit magnum pondus. Negat fideles habere propriam iuſtitiam: atqui non poteſt negari quin ſi qua eſſet operum iuſtitia, meritò noſtra diceretur. Ergo operum iuſtitiæ locum nullum penitus relinquit. Cur autem Legis iuſtitiam appellet, oſtendit ad Romanos capite 10. a. 5. nempe quia hoc eſt Legis edictum, Qui fecerit hæc, viuet in ipſis. Lex ergo iuſtum pronuntiat hominem ex operibus. Neque eſt quod cauillentur Papiſtæ, reſtringi hoc totum debere ad cæremonias. Primò enim friuolum eſt nugamentum, quòd Paulus cæremoniis duntaxat iuſtus fuerit. deinde hac ratione opponit duas iſtas iuſtitias, quòd vna ſit hominis, altera ex Deo. Alteram igitur ſignificat eſſe operum mercedem, alteram gratuitum Dei donum. Ita generaliter meritum hominis opponit Chriſti gratiæ. nam cùm Lex afferat opera, fides offert nudum hominem Deo, vt Chriſti iuſtitia induatur. Quòd igitur iuſtitiam fidei aſſerit ex Deo eſſe, non ideo tantùm eſt quia fides ſit Dei donum, ſed quia Deus nos iuſtificet ſua bonitate: vel quòd iuſtitiã ab ipſo nobis donatã, fide recipiamus.

10 *Vt cogno-*

10 *Vt cognoſcam ipſum.*) Deſcribit vim & naturam fidei: quòd ſcilicet ſit Chriſti cognitio: nec ea nuda vel confuſa, ſed dum percipitur virtus reſurrectionis ipſius. *Reſurrectionem* poſuit pro redemptionis complemento: ita vt mortem ſub ſe contineat. Sed quia parum eſt, Chriſtum agnoſcere crucifixum & excitatum à mortuis, niſi fructum quoque apprehendas: nominatim de efficacia loquitur. Tunc ergo ritè cognoſcitur Chriſtus, dum ſentimus quid valeat mors eius & reſurrectio, & qualiter in nobis ſit efficax. Omnia autem illic nobis ſunt poſita: expiatio & abolitio peccati, liberatio à reatu, ſatiſfactio, mortis victoria, iuſtitiæ acquiſitio, ſpes beatæ immortalitatis. *Et communicationem paſſionum.* Poſtquam de gratuita iuſtitia loquutus eſt, quam reſurrectione Chriſti partam, fide obtinemus: ſubiungit de exercitiis piorum, idque ne videatur otioſam fidem inducere quæ nullos pariat effectus in vita. Et ſubindicat, hæc eſſe ſtudia quibus exerceri ſuos velit Dominus: quum ieiuna ceremoniarum elementa pſeudoapoſtoli obtruderent. Qui ergo fide compos eſt factus omnium bonorum Chriſti, is ſibi propoſitam eſſe conditionem agnoſcat, vt tota vita configuretur morti eius. Cæterùm duplex eſt ſocietas & communicatio mortis Chriſti. Altera eſt interior, quam Scriptura vocare ſolet mortificationem carnis, aut crucifixionem veteris hominis: de qua tractat Paulus ad Romanos capite ſexto. Altera eſt exterior, quæ vocatur mortificatio externi hominis: ea eſt crucis tolerantia, de qua tractat octauo eiuſdem epiſtolæ capite: atque hîc etiam, niſi fallor. Nam poſt comprehenſam reſurrectionis virtutem, proponitur nobis Chriſtus crucifixus, vt per tribulationes & ærumnas ipſum ſequamur: ideóque mortuorum reſurrectio diſertè exprimitur, vt ſciamus moriendum eſſe antequam viuamus. Hæc eſt continua fidelium meditatio, quandiu peregrinantur in terra. Hæc verè eximia eſt conſolatio, quòd in omnibus miſeriis ſumus ſocii crucis Chriſti, ſi ſumus eius membra, vt per afflictiones via nobis pateat ad æternam beatitudinem, quemadmodum alibi habetur, Si commorimur, ſimul viuemus: ſi compatimur, ſimul regnabimus. Huc igitur comparatos eſſe nos omnes conuenit, vt tota vita noſtra, nihil quàm mortis imaginem repræſentet, donec mortem ipſam pariat. Sicuti vita Chriſti nihil aliud fuit quàm mortis præludium. Sed hac cõſolatione interea fruimur, quòd finis eſt æterna beatitudo. Mors enim Chriſti cum reſurrectione coniũcta eſt. Ideo dicit Paulus, ſe eius morti fieri conformem, vt ad gloriam reſurrectionis perueniat. Particula *ſi quo modo*, non eſt dubitationis, ſed difficultatem notat, excitandi ſtudii noſtri cauſa: neque enim leue certamen eſt, dum luctamur cum tot ac tantis obſtaculis. 2.Tim.2.b.11.

12 *Non quòd iam apprehenderim, aut iam perfectus ſim: ſequor autem, ſi ego quoque apprehendam, quemadmodum & apprehenſus ſum à Chriſto Ieſu.*

13 *Fratres, ego meipſum nondum arbitror apprehendiſſe: vnum autem, ea quæ retro ſunt oblitus, ad ea quæ antè ſunt, me extendens,*

14 *Secundum ſcopum ſequor ad palmam ſupernæ vocationis Dei in Chriſto Ieſu.*

15 *Quicunque perfecti ſumus, hoc ſentiamus: & ſiquid aliter ſentitis, etiam hoc vobis Deus reuelabit.*

16 *Cæterùm quò peruenimus, vt idem ſentiamus, eadem procedamus regula.*

17 *Simul imitatores mei eſtote fratres, & conſiderate eos qui ſic ambulant: quemadmodum nos habetis pro exemplari.*

12 *Non quod iam apprehenderim.*) In hoc incumbit Paulus, vt Philippenſibus perſuadeat, nihil aliud cogitare quàm Chriſtum, nihil aliud ſapere, nihil aliud appetere, nulla alia meditatione occupari. Huc plurimùm valet quod nunc addit, ſe qui impedimentis omnibus renuntiaſſet, nondum tamen ſcopum attigiſſe: ideo ſemper vlterius tendere & eniti. quanto hoc magis agendum erat Philippenſibus, qui procul adhuc ab ipſo diſtabant? Sed quæritur quid Paulus nondum ſe conſequutum eſſe dicat. Nam certè ex quo ſumus inſiti per fidem in corpus Chriſti, iam Dei regnum ingreſſi ſumus: & quemadmodum ad Epheſios habetur, ſedemus iam per ſpem in cæleſtibus. Reſpondeo, ſalutem noſtram in ſpe interea ſitam eſſe: vt certa quidem ſit hæreditas, nondum tamen eius poſſeſſione fruamur. Quanquam hîc Paulus aliò reſpicit, nempe ad fidei & mortificationis cuius meminerat, profectum. Dixerat ſe contendere & eniti ad reſurrectionem mortuorum per communicationem crucis Chriſti: addit ſe nondum id fuiſſe aſſequutum. Quid? nempe vt in ſolidum communicet Chriſti paſſionibus, vt perfectum habeat guſtum potentiæ reſurrectionis, vt ipſum planè cognoſcat. Proficiendum igitur exemplo ſuo admonet: ac rem tãtæ molis eſſe Chriſti cognitionem, vt qui in ea ſola elaborant, nunquam tamen perfecti ſint quandiu viuunt. Cæterùm hoc Pauli doctrinæ nihil derogat, quia tantum comprehenderat quantum ad exequendum munus ſibi commiſſum ſufficeret. Interea proficere ipſum oportuit, vt Diuinus omnium doctor ad humilitatem erudiretur. *Quemadmodum & apprehenſus.* Membrum hoc interpoſuit vice correctionis, vt totum ſuum conatum tribueret Dei gratiæ. Non multum refert, legáſne Quemadmodum, an Quatenus: ſenſus enim idem ſemper manet, Paulum fuiſſe apprehenſum à Chriſto, vt Chriſtum apprehenderet: hoc eſt, nihil niſi impulſu & directione Chriſti egiſſe. Ego tamen quod clarius erat, elegi, quando libera videbatur optio. Epheſ.2.b.6.

13 *Nondum arbitror me apprehendiſſe.*) Non hîc reuocat fidem ſuæ ſalutis in dubium, quaſi adhuc eſſet ſuſpenſus: ſed repetit quod dixerat, ſe adhuc proficiendo vlterius tendere, quia nondum ad finem ſuæ vocationis peruenerat. Atque id declarat continuò, ſe in hoc vnum intentum eſſe dicens, relictis omnibus aliis. Comparat autem vitam noſtram ſtadio, cuius ſpatium nobis ad currendum definierit Deus. Quemadmodum enim nihil profuerit curſori ex carceribus egreſſum eſſe, niſi ad metam vſque pertingat: ſic etiam conficiendum eſt nobis curriculum vocationis vſque ad mortem: neque antè ceſſandũ, quàm adepti ſimus quod petimus. Deinde ſicuti via definita eſt curſori, ne huc aut illuc vagando, fruſtra ſe fatiget, nihil promouens ad metam: ita etiam ſcopus nobis eſt propoſitus, quò rectà debemus curſum

noſtrum deſtinare: nec patitur Deus nos temerè euagari. Tertiò ſicuti curſorem expeditum eſſe oportet, nec ad vllas remoras greſſum ſiſtere, ſed omnibus ſuperatis, continuare ſuum curſum: ita nobis cauendum eſt ne vllis auocamentis mentem animúmve accommodemus; ſed potiùs danda opera vt diſtractione omni ſoluti, totum ſtudium ad vnam Dei vocationem applicemus. Hæc tria in vna ſimilitudine comprehendit Paulus. Quum dicit ſe vnum hoc agere, & priora omnia obliuiſci, ſtrenuitatem exprimit, & excludit omnia auocamenta. Quum dicit ſe inſequi iuxta ſcopum, ſignificat ſe extra viam non errare. *Quæ retro ſunt oblitus.* Alludit ad curſores qui nuſquam deflectunt oculos, ne celeritatem curſus ſui retardent: præcipuè verò à tergo non reſpectant, quantum ſpatij emenſi fuerint, ſed feſtinant rectà ad metam. Ita Paulus docet, ſe non conſiderare quis fuerit, nec quid egerit: ſed tantum ſe intendere ad deſtinatum ſcopum, & quidem tanto ardore vt quaſi extentis brachiis illuc feratur. Talis enim ſubeſt metaphora in participio quo vtitur. Si quis obiiciat, recordationem anteactæ vitæ eſſe vtilem ad nos incitandos tum quia iam collatæ gratiæ nobis addunt animum ad ſperandum: tum quia peccatis admonemur, corrigendam eſſe vitam in melius: reſpondeo, eiuſmodi cogitationes non auertere oculos à fronte ad tergum: ſed potiùs iuuare aciem, vt ſcopum acutius cernamus. Paulus autem hîc damnat reſpectus qui alacritatem vel frangunt, vel minuunt. Quemadmodum ſi quis perſuaſus ſe ſatis magnos progreſſus feciſſe, quia defunctus ſibi videbitur, pigreſcet, ac volet aliis tradere lampada: vel ſi quem ſolicitet deſiderium relictæ conditionis, non poteſt totum ſtudium ad id quod agit applicare. Eiuſmodi erant cogitationes à quibus oportuit Pauli animum auerſum eſſe, ſi vocationem Chriſti ſeriò perſequi vellet. Quia autem hîc de conatu, ſtudio, curſu, perſeuerantia mentio erat: ne quis poſitam in illis ſalutem putaret, vel etiam adſcriberet hominum induſtriæ quod aliunde prouenit: cauſam omnium notare volens, addidit *In Chriſto Ieſu.*

15 *Quicunque perfecti ſumus.)* Ne quis de vulgo hominum hoc dictum acciperet, quaſi pueris in Chriſto præſcriberet rudimenta: teſtatur eſſe regulam quam omnes perfecti tenere debeant. Eſt autem hæc regula, abdicandam rerum omnium fiduciam, vt in ſola Chriſti iuſtitia gloriemur, & poſthabitis omnibus, aſpiremus ad communicationem paſſionum eius quæ nos ad beatam reſurrectionem ducat. Vbi nunc erit ſtatus perfectionis, quem fingunt monachi: vbi erit confuſa farrago tot inuentionum? vbi denique totus Papatus, qui nihil aliud eſt quàm imaginaria perfectio, quæ nihil commune habet cum hac Pauli regula? Certè qui vnum hoc verbum intellexerit, clarè agnoſcet fœtida eſſe ſtercora, quæcunque de iuſtitia & ſalute conſequenda docentur in Papatu. *Si quid aliter.* Eadem opera & eos humiliat, & in bonam ſpem attollit. admonet enim ne in ſua ignorantia ſuperbiant: & tamen iubet eſſe bono animo, quum dicit expectandam eſſe reuelationem Dei. Scimus enim quantum ſit obſtaculum veritatis, peruicacia. Hæc igitur optima ad docilitatem præparatio, ſi non placemus nobis in errore. Ideo tacitè Paulus indicat, dandum eſſe locum Dei reuelationi, ſi nondum aſſequuti ſumus quod quærimus. Et quum gradatim proficiendum docet, addit illis animum, ne deficiant in curſu medio. Quanquam ſimul extra controuerſiam quod docuerat, aſſerit, dum aliis qui à ſe diſſentiunt, reuelatum iri quod adhuc neſciunt, docet. Perinde enim id valet acſi dixiſſet, Vobis aliquando oſtendet Dominus hoc ipſum quod dixi, eſſe perfectam & ritè ſapiendi & bene viuendi regulam. Nemo ita loqui iure poſſet, niſi cui certa conſtat ſuæ doctrinæ ratio & veritas. Interea etiam diſcamus ex hoc loco, tolerandam eſſe ad tempus ignorantiam in fratribus infirmis, & ignoſcendum eſſe ſi non ſtatim illis datum ſit, penitus nobis ſubſcribere. Certus erat Paulus de ſua doctrina, & tamen qui nondum poterant eam recipere, iis dat proficiendi ſpatium: nec propterea definit fratrum loco eos habere. tantùm cauet ne ſibi in errore blandiantur. Quod Latini codices habent Reuelauit, in præterito: tanquam ineptum & minimè conſentaneum, ſine difficultate reiicio.

16 *Cæterum quò peruenimus.)* In diſtinctione variant Græca quoque exemplaria. nam in quibuſdam duæ ſunt integræ ſententiæ. Si magis placeat diuiſio, ſenſus erit quem Eraſmus reddidit. Ego diuerſam lectionem magis amplector: vt hortetur Paulus ad imitationem ſui, vt tandem ad eundem ſcopum perueniant: nempe vt idem ſentiant, & eadem procedant regula. Nam vbi viget ſincerus affectus, qualis in Paulo regnabat, facilis eſt via ad ſanctam piámque concordiam. Quia ergo nondum perceperant quæ eſſet vera perfectio, vt eò peruenirent, vult eſſe imitatores ſui, hoc eſt, pura conſcientia Deum quærere, nihil arrogare ſibi, placidè ſubiicere ſuum ſenſum Chriſto. Nam in Pauli imitatione continentur omnes illæ virtutes, rectus zelus, timor Domini, modeſtia, ſui abnegatio, docilitas, amor & ſtudium concordiæ. Simul autem iubet eſſe imitatores ſui, hoc eſt, omnes vno conſenſu & vna mente. Nota metam perfectionis, ad quam Philippenſes inuitat ſuo exemplo, eſſe vt idem ſentiant, & eadem progrediātur regula. Sed antè poſuit doctrinam in qua conſentire, & regulam ad quam ſe formare debeant.

17 *Conſiderate eos.)* Hoc verbo ſignificat, ſibi perinde eſſe quos ſibi deligant ad imitandum, modò ſe forment ad illam puritatem cuius ipſe erat exemplar. quo tollitur omnis ambitionis ſuſpicio. ſocios enim refugit, quiſquis ſibi addictus eſt. Et ſimul admonet, non eſſe omnes promiſcuè imitandos: quemadmodum clariùs ſubiungit.

18 *Multi enim ambulant (quos ſæpe dicebam vobis, ac nunc etiam flens dico, inimicos eſſe crucis Chriſti.*

19 *Quorum finis perditio, quorum deus venter eſt, & gloria in confuſione ipſorum) terrena cogitantes.*

20 *Noſtra autem conuerſatio in cælis eſt, ex quibus etiam Saluatorem expectamus, Dominum Ieſum Chriſtum:*

21 *Qui transformabit corpus noſtrum humile, vt ſit conforme corpori ſuo glorioſo, ſecundum efficaciam qua poteſt etiam ſibi ſubiicere omnia.*

18 Multi

18 *Multi enim.*) Iſta eſt propoſitio ſimplex,(meo quidem iudicio) Multi ambulant terrena cogitantes,qua ſignificat multos eſſe qui humi repunt,non ſentientes vim regni Dei. Notas autem inſeruit quibus tales diſcerni queant, quas ſuo loco excutiemus. Quidam per Terreſtria intelligunt cæremonias,& externa mundi elementa,quæ obliuionem inducunt veræ pietatis. ſed ego ad carnalem affectum referre malo: quòd ſcilicet Dei Spiritu non regeniti, nihil niſi mundum ſapiant. quod ex ſequentibus clariùs patebit. nam inuidiam hinc illis conflat,quod ſui tantùm honoris,orij,& quæſtus cupidi, Eccleſiæ ædificationem negligerent. *Quos ſæpe dicebam.* Oſtendit quàm non abs re ſæpius monuerit Philippenſes, quia nunc eadem per literas conatur reducere in memoriam,quæ prius coràm dixerat. Et lacrymæ argumento ſunt,non æmulatione vel odio hominum,non maledicendi cupiditate,non ingenij petulantia eũ impelli,ſed pio zelo:quia videat miſerè Eccleſiam perdi ab eiuſmodi peſtibus. Ita ſcilicet nos affici conuenit,vt dum cernimus ab improbis & nihili hominibus Paſtorum locum occupari,gemamus,& ſaltem lachrymis teſtemur, nos Eccleſiæ calamitati condoleſcere. Operæpretium etiam eſt notare de quibus agat Paulus:non de apertis ſcilicet hoſtibus,qui ex profeſſo doctrinam euerſam cuperent: ſed de fucis & nebulonibus,qui ambitionis aut ventris cauſa peſſundabant Euangelij virtutem. Plus certè interdum tales nocent,qui ſeipſos quærendo,miniſterij vim eneruant,quàm ſi palam repugnarent Chriſto. Nequaquam ergo illis parcendum eſt,quin illos digito,quoties expediat, indicemus. Conquerantur poſtea vt libuerit,de noſtra moroſitate:modò nihil nobis obiiciant quod non liceat Pauli exemplo tueri. *Inimicos eſſe crucis.* Alii exponunt Crucem pro toto redemptionis myſterio: atque hoc dici interpretantur, quòd Legem prædicando,beneficium mortis Chriſti exinanirent. Alij autem, quòd crucem fugerent, nec ſe vellent periculis obiicere pro Chriſto. Ego generalius accipio, quòd amicos ſimulantes,eſſent deterrimi hoſtes Euangelij. Neque enim rarum eſt Paulo,totam Euangelij prædicationem Crucis nomine deſignare. Nam vt alibi dicit,Si quis in Chriſto,noua creatura.

19 *Quorum finis perditio.*) Hoc addit, vt periculo territi Philippenſes, eo diligentius caueant, nec ſe implicent illorum exitio. Quia autem eiuſmodi nebulones oſtentatione & variis artibus ita perſtringũt ſæpe ad tempus oculos ſimplicium,vt etiam optimis Chriſti ſeruis præferantur:ingenti fiducia pronuntiat Apoſtolus,gloriam qua nunc ſunt inflati,ignominia mutatum iri. *Quorum Deus venter eſt.* Quod Circuncifionem vrgebant & cæremonias, id negat eos facere Legis zelo: ſed in hominum gratiam, vt quieti viuerent, & abſque moleſtia. Videbant enim Iudæos mira rabie ardere aduerſus Paulum & ſimiles, nec poſſe alia conditione Chriſtum à ſe purè annuntiari quin eandem in ſe rabiem excitarent. Ergo otio commoditatique ſuæ conſulentes, miſcebant eas corruptelas quæ reſtinguerent aliorum flammas.

20 *Noſtra autem conuerſatio in cælis.*) Hæc ſententia proſternit omnes inanes pompas quibus ſe larvati Euangelii miniſtri iactare ſolent: & odioſè perſtringit omnia eorum ſtudia, quoniam ſuper terram volitando, minimè in cælum adſpirent. Docet enim,nihili æſtimanda omnia, præter ſpirituale Dei regnum: quin cæleſtem vitam in hoc mundo viuere debeant fideles acſi diceret, Cogitant illi terrena: nos igitur alienari ab ipſis conuenit, quorũ in cælis eſt conuerſatio. Permiſti quidem ſumus hîc infidelibus & hypocritis:imò paleæ eminent in area Domini ſupra triticum. Deinde obnoxii ſumus communibus terreſtris vitæ ærumnis:indigemus etiam cibo & potu,& reliquis neceſſitatibus: ſed tamen mente & affectu in cælo nos verſari oportet. Nam & curſim prætereundum eſt per hanc viam,& mortui eſſe mundo debemus,vt in nobis Chriſtus viuat:& nos viciſſim illi viuamus. Hic locus fons eſt vberrimus multarum exhortationum,quas elicere cuiuis facile eſt. *Ex quibus etiam.* Ex coniunctione quam habemus in Chriſto, probat noſtram politiam in cælis eſſe. neque enim membra à ſuo capite diuiſa eſſe conuenit. Itaque quum in cælo ſit Chriſtus, vt illi adhæreamus, extra mundum animis nos habitare neceſſe eſt. Deinde vbi theſaurus noſter, ibi & cor noſtrum. Chriſtus beatitudo & gloria noſtra in cælis eſt: ſurſum ergo animæ noſtræ cum ipſo habitent. Ideo nominatim vocat Saluatorem. Vnde nobis ſalus? nempe adueniet nobis è cælo Chriſtus Saluator: abſurdum igitur, nos in terra occupari. Epithetum hoc *Saluatoris*,ſeruit loci circunſtantiæ. Nam ideo dicimur in cælo eſſe animis, quia inde ſolùm nobis ſpes ſalutis affulgeat. Chriſti aduentus, ſicuti impiis erit terribilis, ita eorum animos potiùs auertit è cælo,quàm illuc incitet. Iudicem enim ſibi venturum ſciunt,& quantum in ſe eſt,fugiunt. Ex his Pauli verbis ſuauiſſimam conſolationem colligunt piæ animæ, quòd audiunt expetendum ſibi eſſe aduentũ Chriſti,quia futurus ſit ſalutaris. Contrà verò certum incredulitatis ſignum eſt, ad quamuis eius mentionem expaueſcere. Vide octauum caput ad Romanos. Cæterùm dum vanis deſideriis alii circunferũtur,Paulus fideles vno Chriſto vult eſſe contentos. Præterea diſcimus ex hoc loco,nihil humile,aut terrenum de Chriſto imaginandum eſſe:quia ſuſpicere nos in cælum iubet Paulus vt eum quæramus. Qui autem ſubtiliter diſputant, non incluſum eſſe Chriſtum, aut abſtruſum in aliquo cæli angulo, vt inde probent,vbique eſſe eius corpus,cœlúmque & terram implere,neque nihil dicunt,neque totum. Nam ſicuti temerarium ac ſtultum foret,vltra cælos conſcendere, & ſtationem in hac vel illa regione, aut ſedile,aut ambulationem aſſignare Chriſto: ita etiam carnali vlla cogitatione ipſum è cælo detrahere vt in terra quæramus,ſtultum ac pernicioſum eſt deliramentum. Ergo ſurſum corda,vt ſint cum Domino.

21 *Qui transformabit.*) Hoc argumento magis etiamnum Philippenſes extimulat, vt animis in cælum ſublatis,Chriſto penitus adhæreant:quia ſcilicet corpus hoc quod geſtamus,non perpetuum eſt domicilium, ſed caducum tabernaculum quod mox in nihilum redigetur. deinde tot miſeriis obnoxiũ eſt, tot pudendis infirmitatibus ſubiectum, vt meritò abiectum & ignominiæ plenum vocari queat. Vnde autem eius reſtitutio ſperanda? ex cælo,in Chriſti aduentu. Ergo nulla pars eſt noſtri quæ non in cælum toto deſiderio aſpirare debeat. Præſentem corporum noſtrorum humilitatem cernimus cùm in vita,tum præcipuè in morte: gloria quam habebunt conformem Chriſti corpori, incomprehenſibilis eſt.

Nam ſi exiguum guſtum quam præbebat in transfiguratione, non ferebant diſcipuli: quis noſtrum plenitudinem aſſequatur? Cōtenti nunc ſimus teſtimonio noſtrę adoptionis, diuitias noſtræ hæreditatis cognituri, quādo illis fruemur. *Secundū efficaciā.* Quia nihil magis incredibile, nec magis à ſenſu carnis diſſentaneū, quàm reſurrectio: hac de cauſa Paulus infinitam Dei potentiam nobis ponit ob oculos, quæ omnem dubitationem abſorbeat. Nam inde naſcitur diffidentia, quòd rem ipſam metimur ingenii noſtri anguſtiis. Nec *Potentiæ* tantùm meminit, ſed *Efficaciæ:* quæ eſt effectus, vel potentia in actum ſe exerens, vt ita loquar. Quum autē nobis in mentem venit, Deum qui omnia creauit ex nihilo, terræ & mari poſſe imperare, aliiſque elementis, vt depoſitum reddant: protinus animi in ſpem firmam, adeóque in ſpiritualem reſurrectionis conſpectum eriguntur. Sed notare quoque operæpretium eſt, ius & poteſtatem ſuſcitandi mortuos, imò quiduis ſuo arbitrio agendi, conferri in Chriſti perſonam: quo encomio Diuina eius maieſtas ſplendidè ornatur. Quinetiam hinc colligimus creatum ab ipſo fuiſſe mundum. quia ſibi omnia ſubiicere, non niſi vnius eſt Creatoris.

CAP. IIII.

I*Taque fratres mei, dilecti & deſiderati, gaudium & corona mea, ſic ſtate in Domino dilecti.*
2 *Euodiam hortor, & Syntychem hortor vt vnum ſentiant in Domino.*
3 *Sanè rogo etiam te germane compar, adiuua eas quæ in Euangelio idem mecum certamen ſuſtinuerunt, cum Clemente etiam, & reliquis adiutoribus meis, quorum nomina ſunt in libro vitæ.*

1 *Itaque fratres.*) Doctrinam ſuo more vehementioribus exhortationibus claudit quo eam hominum animis tenaciùs infigat. Et blandis appellationibus in eorum affectus ſe inſinuat quæ tamen non ſunt adulationis, ſed ſinceri amoris. *Gaudium* ſuum ipſos vocat & *coronam*, quòd lætus ſua opera acquiſitos in fide præſtare, triumphum illum de quo diximus, ſperare, quum Dominus res ſuis auſpiciis geſtas coronabit. Quum iubet eos *Sic ſtare in Domino*, ſignificat ſtatum eorum ſibi probari. Quanquam particula Sic, referri poſſet ad doctrinam ſuperiorem. ſed illud aptius, vt præſentem ſtatum laudando, ad perſeuerantiam eos hortetur. Dederant quidem iam aliquod ſpecimen ſuæ conſtantiæ: Paulus tamen humanæ imbecillitatis conſcius, in poſterum eos confirmatione opus habere cenſet.

2 *Euodiam hortor & ſyntychen.*) Communi ferè opinione receptum eſt, Paulum neſcio quid diſſidii voluiſſe componere inter duas iſtas mulieres. qua de re etſi nolim contendere, leuior tamen eſt coniectura in verbis Pauli, quàm vt perſuadeat rem ita habere. Apparet ex teſtimonio quod illis reddit, cordatiſsimas fuiſſe mulieres. Tantùm enim illis tribuit, vt vocet commilitones in Euangelio. proinde quum in earum conſenſione multum eſſet poſitum momenti, in diſcordia verò ingens periculum: ad concordiam ipſas peculiariter animat. Notādum autem, quoties de conſenſu loquitur, vinculum etiam addere, *In Domino.* Nam & extra Dominum maledicta ſemper erit omnis conſpiratio: & nihil eſt diſiunctum, quod non debeat in Chriſto recolligi.

3 *Rogo etiam te Germane.*) De genere nolo diſputare. virum itaque an fœminam alloquatur, in medio relinquo. Quanquam nimis infirmum eſt Eraſmi argumentum, qui mulierem fuiſſe, inde colligit, quod hîc mulierum fiat mentio: quaſi verò non continuò ſubiiciat nomen *Clementis* in eadem cauſa. Verùm ego ab illa diſputatione ſuperſedeo, tantùm nego vxorem Pauli hoc nomine deſignari. Qui affirmant, authores citant Clementem & Ignatium. Si verè citarent, non contemnerem certè tantos viros. Sed quum adulterina ſcripta proferantur ab Euſebio, & ſuppoſita ab indoctis monachis: non multum fidei merentur apud ſanos lectores. Ergo de re ipſa citra hominum præiudicium quæramus. Quum priorem ad Corinthios ſcriberet Paulus, tunc ſe fuiſſe cælibem commemorat. Inconiugatis, inquit, & viduis dico: bonum eſt ſi permaneant ſicut ego ſum. Scripſit eam Epiſtolā Epheſi, quum diſceſſum pararet. non multo poſt Hieroſolymam profectus eſt, vbi coniectus fuit in vincula, & Romam perductus. Quàm alienum ducendæ vxori fuerit tempus, quod partim in itinere, partim in vinculis conſumpſit, nemo non videt. Adde quòd ad ſubeunda vincula & perſecutiones iam tum accinctus erat: quemadmodum teſtatur apud Lucam. Nec tamen me latet quid obiici contra ſoleat, Paulum ſcilicet coniugatum abſtinuiſſe à conſuetudine vxoris. Sed verba aliter ſonant: cælibes enim optat poſſe manere in ſua ipſius conditione: quæ porrò eſt illa conditio, niſi cælibatus? Quòd illud adducunt, An non licet mihi vxorem circunducere? vt illi vxorem fuiſſe probent: nimis friuolum eſt, vt nulla ſolutione indigeat. Iam verò vt demus Paulum fuiſſe maritum: vnde illi vxor Philippis? quam vrbem non ſæpius quàm bis ingreſſus fuiſſe legitur: vbi nunquam menſes duos integros illum ſubſtitiſſe, credibilę eſt. Denique nihil minus conſentaneum, quàm de vxore hîc loqui: ac ne de vlla quidem muliere mihi probabile. lectoribus tamen relinquo iudicandum. συλλαμβάνεσθαι, quo verbo hîc Paulus vtitur, eſt adiuuandi cauſa idem apprehendere & amplecti. *Quorum nomina ſunt in libro vitæ.* Liber vitæ, catalogus eſt iſtorum qui præordinati ſunt ad vitam: ſicut apud Moſen, Exod. 32. g. 32. Hunc catalogum Deus repoſitum apud ſe habet. Itaque nihil aliud eſt liber, quàm æternum conſilium in eius pectore definitum. Pro eo dicit Ezechiel, Scripturam domus Iſrael, cap. 13. a. 9. Eadem ratione Pſalm. 69. f. 29, habetur, Deleantur de libro viuentium, & cum iuſtis non ſcribantur. hoc eſt, non cenſeantur inter Dei electos, quos Eccleſię ſuæ ac regni finibus aſcribit. Si quis obiiciat, temere igitur facere Paulum, qui de arcanis Dei ius ſibi pronunciandi vſurpet: Reſpondeo, nos ex ſignis vtcunque poſſe iudicare, quibus electionem ſuam Deus palàm facit: quantum tamen fert captus noſter. Ergo in quibuſcunque relucere cernimus adoptionis notas, eos interim habeamus pro filiis Dei, donec libri aperiantur qui penitus omnia patefaciant. Solius quidem Dei eſt nunc ſuos cognitos habere, & tandem ſegregare agnos ab hœdis, ſed no-

1.Cor.7.

Act.21.c.13.

1.Cor.9.a.5.

ſed noſtrum eſt, ex charitate agnos iudicare omnes qui Paſtori Chriſto obediēter ſe ſubiiciunt, qui ſe aggregant in eius ouile, & ibi conſtanter manent. noſtrum eſt tanti æſtimare Spiritus ſancti dona, quæ peculiariter electis ſuis confert, vt ſint nobis quaſi electionis abſconditæ ſigilla.

4 *Gaudete in Domino ſemper, iterum dico gaudete.*

5 *Moderatio veſtra nota ſit omnibus hominibus. Dominus prope eſt.*

6 *De nulla re ſitis ſoliciti: ſed in omnibus, oratione & precatione: cum gratiarum actione, petitiones veſtræ innoteſcant apud Deum.*

7 *Et pax Dei quæ exuperat omnem intelligentiam, cuſtodiet corda veſtra, & cogitationes veſtras in Chriſto Ieſu.*

8 *Quod reliquum eſt fratres, quæcunque ſunt vera, quæcunque grauia, quæcunque iuſta, quæcunque pura, quæcunque amabilia, quæcunque honeſta: ſi qua virtus, & ſi qua laus, hæc cogitate:*

9 *Quæ & didiciſtis, & ſuſcepiſtis, & audiſtis, & vidiſtis in me, hæc facite, & Deus pacis erit vobiſcum.*

4 *Gaudete in Domino.*) Exhortatio eſt temporibus accommodata. Quoniam enim ſtatus piorũ valde turbatus erat, vndique ingruebant pericula: fieri poterat vt mœrore vel impatientia victi deficerent. Ergo eos infeſtis & turbulentis rebus, nihilominus in Domino gaudere iubet. vt certè tum maximè ſpirituales conſolationes quibus nos Dominus reficit & exhilarat, vim ſuam exercere debent quum totus mundus ad deſperationem nos ſolicitat. Reputandum autem ex circunſtantia temporis, quàm efficax fuerit vox iſta è Pauli ore emiſſa, qui præcipua triſtitiæ cauſa eſſe poterat. Nam ſi perſequutionibus terrentur, aut vinculis, aut exilio, aut morte: hîc in medium prodit Apoſtolus, qui inter vincula, in medio ardore perſequutionum, in mortis denique metu non modò lætus eſt, ſed alios quoque exhilarat. Summa igitur eſt, Quicquid acciderit, fideles tamen, qui ſtantem à parte ſua Dominum habent, habere ſatis amplam gaudendi materiam. Repetitio amplificationi ſeruit: acſi diceret, Sit hoc vobis firmum & ſtabile, gaudere in Domino: neque id ad momentum, ſed vt gaudium in eo veſtrum perpetuetur. Nam certè in eo differt à gaudio mundi, quod fallax, caducum, euanidum eſſe experimur: Chriſtus autem etiam maledictum eſſe pronuntiat. Ergo illud demum in Deo fixum gaudium eſt quod nunquam nobis excutitur. *Luc.9.d.25.*

5 *Moderatio veſtra.*) Dupliciter poteſt exponi: vel quòd iubeat eos potiùs cedere de iure ſuo, quàm vt de ipſorum acerbitate vel rigore quiſpiam queri poſſit: acſi dixiſſet, Omnes quibus vobiſcum eſt aliquid negotii, veſtram æquitatem & humanitatem ſentiant: vt notitia experimentum ſignificet. Vel quòd eos ad omnia æquo animo ferenda hortetur. qui ſenſus poſterior mihi magis placet. Nam τὸ ἐπιεικὲς vocat etiam Græci animi moderationem, vbi non facilè commouemur iniuriis, vbi non facilè rebus aduerſis turbamur, ſed retinemus æqualem ſtatum. Pro quo Cicero dixit, Tranquillus animus meus, qui æqui boni facit omnia. Talem æquitatem quæ eſt quaſi mater patientiæ, exigit hic à Philippenſibus: & quidem quæ omnibus appareat, prout ſcilicet vſus poſtulabit, effectus ſuos proferendo. Modeſtiæ nomen congruere nõ eſt viſum, quia non vetat Paulus hoc loco ſuperbè inſoleſcere, ſed placidè ſe gerere in omni negotio, ſibique temperare etiam in tolerandis vel iniuriis, vel incommodis. *Dominus prope eſt.* prolepſis, qua anteuertit obiectionem. Reclamat enim ſenſus carnis ſuperiori ſententiæ. Nam quum noſtra manſuetudine magis inſoleſcat libido improborum, & quo paratiores nos vident ad ferendum, eo plus ad inferendas iniurias audeant: difficulter adducimur vt in patientia noſtra poſſideamus animas noſtras. Inde illa prouerbia, Vlulandum inter lupos, Deuoratum protinus iri à lupis, qui ouium inſtar ſe geſſerint. Itaque concludimus, retundendam eſſe ferociam improborum pari violentia, ne impune nobis inſultent. His cogitationibus opponit hîc Paulus Diuinæ prouidentiæ fiduciam. Reſpondet inquam, Dominum propè eſſe cuius virtus eorum audaciam, cuius bonitas eorum malitiam ſuperet. Illum nobis ad futurum promittit, ſi mandato ſuo pareamus. Quis autem non malit ſola Dei manu protegi, quàm omnia mundi præſidia ad manum habere? Pulcherrima ſententia: ex qua primùm diſcimus, omnis impatientiæ cauſam eſſe ignorationem prouidentiæ Dei: hinc fieri vt tam citò & leui de cauſa tumultuemur, & ſæpe etiam deſpondeamus animos, quòd non agnoſcimus nos Domino curæ eſſe. Contrà, hoc vnicum remedium eſſe ad pacificandos animos, ſi neque fortunæ temeritati, neque impiorum libidini nos eſſe expoſitos ſcientes, ſed paterna Dei cura nos gubernari, toti in eius prouidentiam recumbamus. Denique qui hoc tenet, Deum ſibi adeſſe, habet in quo ſecurus acquieſcat. Porrò duobus modis Dominus propè eſſe dicitur: vel quia inſtat eius iudicium: vel quia paratus eſt ad opem ſuis ferendam. in qua ſignificatione capitur hoc loco, ſicut etiam in Pſalmo, Propè eſt Dominus omnibus inuocantibus eum. *Pſal.145.d.18*
Senſus ergo eſt, Miſera eſſet piorum conditio, ſi Dominus procul abeſſet. Verùm quoniam eos in fidem, tutelámque ſuam recepit, ac tuetur manu ſua quæ vbique præſens eſt: hac cogitatione ſe fulciant, ne terreantur impiorum furore. Notum eſt ac vulgare, ſolicitudinem accipi pro Anxietate, quæ ex Diuinæ potentiæ vel opis diffidentia naſcitur.

6 *Sed in omnibus.*) Eſt ſingularis numerus apud Paulum: ſed neutrum genus. ἐν παντὶ igitur perinde valet atq; In omni negotio: quia προσευχὴ καὶ δέησις fœminina ſunt. His verbis hortatur Philippenſes, quemadmodum omnes pios Dauid & Petrus, vt ſolicitudines ſuas in Dominum reiiciant. Neque enim ſumus ferrei, quin concutiamur tentationibus. Sed hoc ſolatium, hæc leuatio: deponere, vel (vt magis propriè loquar) exonerare in ſinum Dei quicquid nos angit. Fiducia quidem tranquillitatem animis noſtris affert: ſed ita, ſi exerceamur precibus. Ergo quoties impetimur aliqua tentatione, ſtatim ad orationem, tanquam ad ſacrum aſylum refugiamus. Petitiones hîc accipit pro deſideriis aut votis. Ea vult Deo *Pſal.55.d.23* *1.Pet.5.b.7*

patefieri per orationem & precationem:perinde ac ſi corda ſua effunderent fideles coram Deo,dum ſe illi & ſua omnia commendant.Videntur quidem nonnihil ſubleuari qui huc illuc reſpectant ad vana mundi ſolatia,ſed vnus eſt certus portus,in Dominum recumbere. *Cum gratiarum actione.* Quia multi ſæpe perperam Deum orant expoſtulabundi, vel obmurmurantes, quaſi iuſtam eius accuſandi cauſam habeant: alij, niſi protinus ſuis votis obſequatur,moram ferre nequeunt: ideo Paulus gratiarum actionem precationibus coniungit:ac ſi diceret, ita optanda eſſe à Domino quę nobis ſunt neceſſaria,vt tamen eius arbitrio ſubiiciamus noſtros affectus,ac gratias agamus poſtulantes. Et certè hoc in nobis efficiet gratitudo, vt Dei voluntas præcipua ſit votorum noſtrorum ſumma.

7 *Et pax Dei.*) Quidam futurum tempus in modum optatiuum vertentes,precationē ex hac ſententia faciunt:ſed falſò. Eſt enim promiſſio,in qua fructum oſtendit firmæ in Deum fiduciæ,& inuocationis. Id ſi feceritis, inquit, *Pax Dei cuſtodiet mentes & corda veſtra.* Scriptura animam hominis, quo ad facultates,in duas partes ſolet diuidere,mentem & cor:mens intelligentiam ſignificat,cor autem omnes affectus, aut voluntates. Ergo hæc duo nomina totam animam comprehendunt, hoc ſenſu,Pax Dei vos cuſtodiet: ne prauis cogitationibus, aut deſideriis deficiatis à Deo. Verè autem pacem Dei vocat, quæ à præſenti rerum intuitu non pendet,nec ad varias mundi inclinationes nutat.ſed inſtabili & immutabili Dei verbo fundata eſt. Verè etiam dicit, ſuperiorem eſſe omni intelligentia aut ſenſu: quia nihil humano ingenio magis aduerſum,quàm in ſumma deſperatione nihilominus ſperare,in ſumma penuria videre opulētiam,in ſumma imbecillitatenō ſuccumbere:promittere denique nihil nobis defuturum,quum omnibus deſtituimur:atque id totum quidem in ſola Dei gratia, quæ ipſa non cognoſcitur:niſi per Verbum & interiorem arrham Spiritûs.

8 *Quod reliquum eſt.*) Sequuntur generales exhortationes quæ ad totam vitam extenduntur. Primo loco commendat *Veritatem*,quæ nihil aliud eſt quàm integritas bonæ conſcientiæ,cum ſuis fructibus. Secūdò *Grauitatem*, aut ſanctitatem:vtrūq; enim ſignificat τὸ σεμνὸν:quę virtus in hoc ſita eſt,vt dignè vocatione noſtra ambulemus, procul omni profana immunditie. Tertiò *Iuſtitiam*, quæ ad mutuam inter homines cōmunicationem pertinet, ne quē lædamus ne quem fraudemus. Quartò *Puritatem*,quæ caſtimoniā denotat in omnibus vitæ partibus. Verùm nondū Paulo ſufficiunt hæc omnia,niſi ſtudeamus nos monibus reddere amabiles, quantum in Domino licet: & bonæ famæ etiam rationem habeamus. Sic enim interpretor προσφιλῆ καὶ εὔφημα. *Si qua laus.* Pro eo quod eſt laudabile. nam & in moribus adeò corruptis tanta eſt iudiciorum peruerſitas, vt ſæpe quod vitioſum eſt laudetur: ac ne veram quidem apud homines laudem Chriſtianis appetere fas eſt, qui prohibentur alibi quàm in ſolo Deo gloriari. Non iubet ergo Paulus captare plauſus vel laudes ex rectè factis, neque etiam vitam formare ad populi iudicia: ſed tantùm ſtudere bonis operibus quæ laudem merentur: vt impii & Euangelii hoſtes dum Chriſtianos derident ac vituperant, cogantur tamen eorum mores laudare. Cæterùm λογίζεσθαι dicitur Græcis, quod Latinis Cogitare, pro Meditari. Meditatio autem præcedit: deinde ſequitur opus.

9 *Quæ didiciſtis,accepiſtis,audiſtis.*) Hac verborū repetitione ſignificat,in his prædicandis ſe fuiſſe aſſiduum. acſi diceret,Hæc mea doctrina,hæc traditio,hic ſermo apud vos fuit. Cōtrà,hypocritæ nihil præter ceremonias vrgebāt. Turpe autem erat ſanctam inſtitutionem quam penitus imbiberant,& qua fuerant probè imbuti,deſerere. *Vidiſtis in me.* Hoc verò primum eſt in concionatore, vt non ore tantùm loquatur,ſed vita: doctrinæque ſuæ fidem vitæ probitate conciliet. Itaque meritò Paulus ſuæ exhortationi authoritatem inde conciliat,quòd vita non minus quàm ore virtutū dux fuerat ac magiſter. *Et Deus pacis.* Loquutus fuerat de pace Dei. nunc expreſsiùs id confirmat, quum Deum ipſum pacis authorem cum illis fore promittit. Nam Dei præſentia quidquid eſt bonorum nobis affert. acſi diceret, ſenſuros Deum ſibi adeſſe, qui omnia bene & proſperè vertat, modò piis ſanctiſque operibus incumbant.

10 ***Gauiſus ſum autem in Domino valde,quòd aliquādo reuiguiſtis in ſtudio mei,de quo etiam cogitabatis,ſed deerat opportunitas.***

11 ***Non quòd ſecundum penuriam loquar.ego enim didici in quibus ſum,iis contentus eſſe.***

12 ***Noui & humilis eſſe,noui & excellere:vbique & in omnibus inſtitutus ſum & ſaturari, & eſurire,& abundare,& penuriam pati.***

13 ***Omnia poſſum in Chriſto,qui me corroborat.***

14 ***Cæterùm benefeciſtis ſimul communicando afflictioni meæ.***

10 *Gauiſus ſum autem.*)Nunc animi ſui gratitudinē declarat erga Philippenſes,ne ipſos pœniteat beneficentię:ſicuti fieri ſolet quum putamus contemni,aut pro nihilo duci noſtra officia. Miſerant ei per Epaphroditum ſubſidia neceſſitatis. munus id ſibi acceptum eſſe teſtatur: ac ſe gaudere dicit, quòd nouum reſumpſerint vigorem ad curam ſui habendam.metaphora ſumpta ab arboribus,quarum vis hyeme intus contracta latet,vere florere incipit.Sed mox,addita correctione,hoc quoque dictum temperat, ne videatur anteacti temporis negligentiam perſtringere.Dicit igitur,antea quoque de ſe fuiſſe ſolicitos:ſed tēporum commoditatem non tuliſſe vt maturiùs eorum benignitate ſubleuaretur:ita culpam in tempus alienum reiicit. Particulam ἐφ' ᾧ ad perſonam Pauli retuli. & illa eſt propria ſignificatio,deinde contextui Pauli aptior.

11 *Non quod ſecundum penuriam.*) Secunda correctio, qua præuenit ſuſpicionem animi puſilli,rebúſque aduerſis fracti. Referebat enim conſtantiam eius & moderationem Philippenſibus notam eſſe, quibus erat vitæ exemplar. Sic ergo pronuntiat, eorum liberalitate ſe fuiſſe exhilaratum, vt patienter defectum laturus fuerit. Penuria hîc refertur ad affectum. nunquam enim animo pauper eſt, qui

ſorte ſibi à Deo data contentus eſt. *In quibus ſum,* inquit: hoc eſt, qualiſcumque ſit mea conditio, ea mihi ſufficit. Quare? nam ſancti ſciunt ita placere Deo. Sufficientiam ergo non metiuntur rerum copia, ſed Dei voluntate, quam ex re ipſa æſtimant: quia perſuaſi ſunt, eius prouidentia & arbitrio res ſuas gubernari.

12 *Noui & humilis eſſe.*) Sequitur diſtributio, quòd vtriuſque fortunæ animum habeat capacem. Res proſperæ animos vltra modum inflare ſolent: aduerſæ, deiicere. Ab vtroque vitio immunem ſe eſſe teſtatur. Noui, inquit, humilis eſſe: hoc eſt patienter ferre humilitatem. περισσεύειν bis ponitur, ſed priore loco capitur pro Excellere, ſecundo pro Abundare: vt ſuis antithetis reſpondeant. Qui præſenti rerum copia nouit ſobriè & temperanter vti cum gratiarum actione, paratus ad omnia reſignanda quoties Domino viſum fuerit, communicans etiam cum fratribus pro modo facultati s, qui etiam non effertur: is didicit excellere & ſaturari. Eximia & rara virtus, multóque maior quàm paupertatis tolerantia. In hac Pauli ſcientia diſcenda exerceantur omnes qui volunt eſſe Chriſti diſcipuli. ſed interim ita ſe aſſuefaciant ad tolerandam inopiam vt illis dura & moleſta non ſit, vbi contigerit ſua opulentia eos nudari.

13 *Omnia poſſum in Chriſto.*) Quia de maximis rebus gloriatus fuerat, ne ſuperbiæ id tribueretur, vel ne aliis ſtultæ iactantiæ occaſionem daret: ſubiicit, hac fortitudine ſe à Chriſto inſtrui. Omnia, inquit, poſſum: ſed in Chriſto, non propria virtute: Chriſtus enim eſt qui mihi ſuppeditat robur. Vnde colligimus, Chriſtum in nobis quoque non minus fortem & inuictum fore, ſi debilitatis noſtræ conſcij, ſola eius virtute nitamur. Quum dicit Omnia, intelligit duntaxat quæ ſunt ſuæ vocationis.

14 *Cæterum benefeciſtis.*) Quàm prudenter & cautè vtrinque agit, circunſpiciens ne in hanc vel illā partem nimium inclinet. Magnificè ſuam conſtantiam prædicando, cauere voluit ne putarent Philippenſes ipſum inopiæ ſuccubuiſſe. Nunc cauet, ne fortiter loquendo contempſiſſe ipſorum beneficium videatur: quod eſſet non modò inhumanum & contumax, ſed etiam ſuperbum. Et ſimul occurrit, ſiquis alius ex Chriſti ſeruis indigeat eorum ope, ne pigri ſint ad eum iuuandum.

15 *Noſtis autem & vos Philippenſes, quòd initio Euangelij, quando exiui ex Macedonia, nulla mecum Eccleſia communicauerit in ratione dati & accepti, niſi vos ſoli.*

16 *Nam & Theſſalonicam ſemel atque iterum mihi quod opus erat, miſiſtis:*

17 *Non quia requiram donum, ſed requiro fructum qui exuperet in rationem veſtram.*

18 *Accepi autem omnia & abundo. impletus ſum, poſtquam ab Epaphrodito accepi quæ miſſa ſunt à vobis in odorem bonæ fragrantiæ ſacrificium acceptum gratum Deo.*

19 *Deus autem meus implebit quicquid vobis opus eſt, ſecundum diuitias ſuas in gloria per Chriſtum Ieſum.*

20 *Porrò Deo & Patri noſtro gloria in ſecula ſeculorum, Amen.*

21 *Salutate omnes ſanctos in Chriſto Ieſu. Salutant vos qui mecum ſunt fratres.*

22 *Salutant vos omnes ſancti: maximè qui ſunt ex domo Cæſaris.*

23 *Gratia Domini noſtri Ieſu Chriſti cum omnibus vobis. Amen.*

Scripta eſt è Roma per Epaphroditum.

15 *Noſtis autem.*) Excuſandi cauſa hoc additum interpretor, quòd ſæpius ab illis accipiat. nam ſi reliquæ Eccleſiæ officium feciſſent, nimius accipiendo videri poterat. Sic igitur ſe purgando, laudat eos: & laudando, modeſtè aliis parcit. Nobis etiam cauendum, Pauli exemplo, ne pij, dum vident nos ad accipiēdum nimis propenſos, meritò inexplebiles iudicent. Vos, inquit, etiam noſtis: quaſi diceret, Non habeo neceſſe alios citare teſtes: nam ipſi quoque noſtis. ſæpe enim contingit, vt qui alios ceſſare in officio putat, largior ſit ad ſuccurrendum. Ita alios aliorum liberalitas fugit. *In ratione dati & accepti.* Alludit ad rationes pecuniarias, quarum duæ ſunt partes: vna accepti, altera expenſi. Has compenſatione mutua referri ad æqualitatem conuenit. Talis erat inter Paulum & Eccleſias contracta ratio. quum Euangelium illis miniſtraret Paulus, mutua erat obligatio ad ſuppeditandas vitæ neceſſitates. quemadmodum alibi dicit, Spiritualia vobis ſi impendimus, quid magni ſi carnalia reddatis? Itaque ſi Pauli neceſſitati ſubueniſſent aliæ Eccleſiæ: nihil gratuitum dediſſent, ſed ſoluiſſent debitum. acceptum enim referre illi debebant Euangelium. Id tamen factum negat fuiſſe, quia nihil expenderint ſua cauſa. Quàm turpis ingratitudo: & quantæ indignitatis plena, talem Apoſtolum, cui vltrà quàm pares eſſent ſoluendo, obſtrictos ſe nouerant, negligere? quanta rurſus ſancti viri manſuetudo, adeò leniter ac manſueto animo ferre eorum inhumanitatem, vt ne acerbiore quidem verbo accuſet? 1. Cor. 9. b. 11.

17 *Non quia requiram donum.*) Iterum ſiniſtram cupiditatis immodicæ opinionem à ſe reiicit: ne obliquam inſinuationem eſſe putent, quaſi omnium vices ſoli ſubire debeant: ipſe autem eorum facilitate abutatur. Teſtatur ergo ſe non tam ſuo, quàm ipſorum commodo ita conſulere. Dum accipio, inquit, à vobis tantundem vobis accreſcit. ſunt enim totidem nomina quæ expenſa feratis in tabulas rationum. Pendet huius verbi ſenſus ab illa ſimilitudine permutationis aut compenſationis in re pecuniaria.

18 *Accepi omnia & abundo.*) Expreſſiùs ſe habere affirmat quantum ſatis ſit, & illorum liberalitatē ornat egregio teſtimonio, quum dicit *Se impletum.* Erat proculdubio mediocris ſumma quam miſerant: ſed illa mediocritate abundare ſe dicit ad ſatietatem. Verùm præſtantius eſt elogium muneris quod ſequitur, quum illud appellat Sacrificium Deo acceptum, & oblatum in odorem bonæ fragrantiæ. Quid enim optari poteſt melius quàm vt beneficia ſacræ ſint oblationes, quas Deus è manibus noſtris accipiat, & quarum odore delectetur? Eadem ratione dicit Chriſtus, Quicquid feceritis vni ex minimis iſtis Matt. 25. d. 40

nomine meo, mihi feciſtis. Sed metaphora Sacrificiorum multum addit ponderis: qua docemur, non modò hominibus impendi quod Deus mandat charitatis officium, ſed ſpiritualem ſacrúmque ipſi Deo cultum præſtari. Sicut in Epiſtola ad Hebræos habetur, talibus hoſtiis rite litari. Væ autem noſtræ ignauiæ, quòd quum Deus ad ſacerdotij honorē tam benignè nos inuitet, ſacrificia etiam in manum porrigat: neque illi ſacrificamus, & quæ deſtinata erant ad ſacras oblationes, non tantùm cōſumimus in vſus profanos, ſed flagitiosè prodigimus in pollutiſſimas corruptelas. Aræ enim quibus imponi debebant ex facultatibus noſtris ſacrificia, pauperes ſunt & ſerui Chriſti. Illis neglectis, alij in luxum omne genus, alij in gulam, alii in lenocinia, alij in palatia diſſipant.

Heb, 13.c.16.

19 *Deus autem meus implebit.*) Alij legunt, Impleat, in optatiuo: quod tametſi nō reiicio: magis tamen probo alteram lectionem. Nominatim Deum vocat ſuum, quia ille ſibi factum imputat & agnoſcit quicquid ſeruis ſuis præſtatur. Verè ergo in agro Domini ſeminauerant, vnde ſperanda erat certa & copioſa meſſis. Neque tantùm in futura vita mercedem illis promittit, ſed etiam quoad vſus præſentis vitæ. acſi diceret, Ne putetis vos opibus imminutos: Deus cui ſeruio, abundè ſufficiet quicquid vobis opus erit. Particula, *In gloria*, reſolui debet in aduerbiū Gloriosè, pro magnificè, aut ſplendidè. Sed addit, *Per Chriſtum*, cuius nomine gratum Deo eſt quicquid facimus.

20 *Porrò Deo & Patri noſtro gloria in ſecula.*) Poteſt generalis eſſe gratiarum actio, qua claudat Epiſtolam: vel ſpecialiter ad proximum membrum de liberalitate Paulo impenſa referri. Nam quòd illi ſubuenerant Philippenſes, ita debuit illis referre acceptum, vt agnoſceret ſubuentum ſibi eſſe Dei miſericordia.

22 *Salutant vos omnes ſancti.*) In ſalutationibus primos nominat ſuos contubernales, poſtea omnes ſanctos in genere: hoc eſt totam Romanam Eccleſiam, ſed pręcipuè domeſticos Neronis. Quod obſeruatu dignum eſt. neque enim vulgare ſpecimen eſt Diuinæ miſericordiæ, quòd Euangelium in illam ſcelerum omnium & flagitiorum abyſſum penetrauerit. Ac eo quidem admirabilius, quo rarius eſt exemplum, ſanctitatem in aulis regnare. Quòd nonnulli coniectarunt, hîc Senecam inter alios deſignari, nihil habet coloris. Nam neque vllo vnquam, vel indicio, ſe Chriſtianum eſſe probauit: neque erat ex domo Cæſaris, ſed Senator & prætorius.

IN EPISTOLAM PAVLI AD COLOSSENSES.

ARGVMENTVM.

TRES fuerunt vrbes vicinæ in Phrygia, quarum in hac Epiſtola mentionem facit Paulus: Laodicea, Hierapolis, & Coloſſæ, quas ſub imperio Neronis terræmotu concidiſſe, Oroſius teſtis eſt. Itaque non multò poſt ſcriptam Epiſtolam, luctuoſo perinde ac horribili caſu tres celebres Eccleſiæ perierunt. Inſigne ſcilicet Diuini iudicij ſpeculum: ſiquidem nobis oculi non deeſſent. Coloſſenſes nō à Paulo quidē, fideliter tamē & purè ab Epaphra & aliis miniſtris inſtituti fuerant in Euangelio. Verùm ſtatim cum ſuis zizaniis obrepſerat Satan, pro ſolenni perpetuóque ſuo more, vt rectā illic fidem peruerteret. Putant, aliqui, duo fuiſſe hominum genera, qui abducere tentarent Coloſſenſes ab Euangelij puritate. hinc enim Philoſophos de aſtris, de fato, & ſimilibus nugis diſputando, Iudæos autem illinc ſuas cęremonias vrgendo, multas nebulas obduxiſſe quæ Chriſtum obruerent. Sed qui ita ſentiunt, mouentur nimis leui coniectura: quia ſcilicet Paulus de thronis, & poteſtatibus & cæleſtibus creaturis meminit. Nam quòd addūt etiam nomen Elementorum, pluſquam ridiculum eſt. Sed quia mihi aliorum opiniones refellere non eſt propoſitum, tantùm dicam quid mihi videatur, & quod firmis rationibus licet colligere. Primùm ſatis patet ex Pauli verbis, in hoc fuiſſe nebulones iſtos vt Chriſtum cum Moſe miſcerent, & vnà cum Euangelio retinerent Legis vmbras: vnde probabile eſt fuiſſe Iudæos. Quia autem ſpecioſis fucis pingebant ſuas fallacias: ideo Paulus inanem philoſophiam appellat. Quanquam ſimul (meo iudicio) ad argutias quibus ludebant in hoc vocabulo reſpexit, ſubtiles illas quidem, ſed tamē futiles & profanas. Aditum enim ad Deum per Angelos comminiſcebantur, & multas eiuſmodi ſpeculationes ingerebant, quales in libris Dionyſij de cæleſti hierarchia cōtinentur, ex ſchola Platonicorum hauſtæ. Hic ergo ſcopus eſt præcipuus ad quem tendit, vt in Chriſto omnia eſſe doceat: ideóque ipſum vnum ſatis ſupérque debere eſſe Coloſſenſibus. Verùm hunc tenet ordinem. Poſt inſcriptionem ſibi vſitatam, illos laudando, attentiores ad ſe audiendum reddit. Deinde vt nouis omnibus & alienis commētis vitam præcludat, teſtimonium doctrinæ reddit quam ab Epaphra priùs receperant. Poſtea dum fidei augumentum illis precatur à Domino, innuit adhuc nonnihil illis deeſſe: vt ſibi viam ſternat ad firmiorem catecheſin. Exaduerſo Diuinam erga eos gratiam ſuis elogiis prædicat, ne eam paruifaciāt. Sequitur catecheſis, in qua omnes ſalutis noſtræ partes in ſolo Chriſto ſitas eſſe docet: nequid alibi quærant. & eos quicquid eſt bonorum, in Chriſto conſequutos eſſe commemorat, quo diligentius conſeruare ad extremum ſtudeant. Ac ſanè vel vnum hoc caput abundè ſufficit, vt Epiſtolam hāc, quantumuis breuem, habeamus inſtar incomparabilis theſauri. Quid enim in tota cæleſti doctrina maius quàm Chriſtum habere graphicè depictum: vt eius virtutem, officium, & omnes qui ab eo nobis prouemiunt fructus, perſpicere liceat? Nam & hoc maximè vno differimus à Papiſtis, quòd quum vtrique nominemur

minemur Chriſtiani,ac profiteamur nos in Chriſtum credere,illi ſibi fingunt lacerum, deformatum,exinanitum ſua virtute,officio ſuo nudatum:denique talem vt potius ſpectrum ſit, quàm Chriſtus ipſe:nos autem amplectimur qualis hîc deſcribitur à Paulo, viuum ſcilicet ac efficacem. Itaque, vt vno verbo dicam, verum Chriſtum hæc Epiſtola à fictitio diſcernit quo nihil nec melius, nec præſtantius deſiderari poteſt. Circa finem primi capitis autoritatem ſibi rurſum à perſona ſibi impoſita conciliat: & magnificè commendat Euangelii dignitatem. Secundo capite clarius aperit quam habuerit ſcribendi cauſam:nempe vt occurreret periculo quod illis inſtare videbat. vbi de ſuo erga eos amore obiter tractat: vt agnoſcãt ſuam ſalutem illi curæ eſſe. Inde ad exhortationem tranſit, qua ſuperiorem doctrinam quaſi ad præſentem vſum accommodat: nam & iubet ipſos in ſolo Chriſto conquieſcere, & vanitatis damnat quicquid eſt extra Chriſtum. Nominatim de Circunciſione, ciborum abſtinentia, aliiſque externis exercitiis loquitur: quibus perperam Dei cultum alligabant. Item de præpoſtero Angelorum cultu, quos in vicem Chriſti ſubrogabant. Et circunciſionis occaſione adductus, obiter etiam attingit quale officium,& qualis fuerit cæremoniarum natura: vnde conſtituit, per Chriſtum fuiſſe abrogatas. Hæc vſque ad finem ſecundi capitis. Capite tertio,vanis illis pręceptionibus ad quarum obſeruationem fideles adigere volebãt pſeudoapoſtoli, opponit vera pietatis officia, quibus nos occupari vult Dominus. Et à fonte ipſo orditur, hoc eſt mortificatione carnis,& vitæ nouitate: vnde riuos deducit, hoc eſt particulares exhortationes, alias quæ ad omnes pariter Chriſtianos, alias quæ priuatim ad certos homines ſpectant,pro ratione vocationis. Principio quarti capitis idem argumentum proſequitur: deinde vbi ſe commendauit eorum precibus, multis ſignis declarat quantopere ipſos amet, ac eorum ſaluti cupiat conſulere.

IN EPISTOLAM PAVLI AD COLOSSENSES, IOHANNIS CALVINI COMMENTARIVS.

CAPVT I.

PAVLVS Apoſtolus Ieſu Chriſti, per voluntatem Dei, & Timotheus frater,

2 *Sanctis qui ſunt Coloſsis, & fidelibus fratribus in Chriſto, gratia vobis & pax à Deo Patre noſtro, & Domino Ieſu Chriſto.*

3 *Gratias agimus Deo & Patri Domini noſtri Ieſu Chriſti,ſemper pro vobis orantes,*

4 *Audita fide veſtra quæ eſt in Chriſto Ieſu, & charitate erga omnes ſanctos,*

5 *Propter ſpem repoſitam vobis in cælis, de qua prius audiſtis per ſermonem veritatis, nempe Euangelii.*

6 *Quod ad vos peruenit quemadmodum & in vniuerſo mundo fructificat & propagatur, ſicut etiam in vobis, ex quo die audiſtis,& cognouiſtis gratiam Dei in veritate.*

7 *Quemadmodum & didiciſtis ab Epaphra dilecto conſeruo noſtro, qui eſt fidelis erga vos miniſter Chriſti:*

8 *Qui etiam nobis manifeſtauit charitatem veſtram in ſpiritu.*

1 *Paulus Apoſtolus.*) Iam ſæpius dictum eſt quorſum pertineant iſtæ inſcriptiones. Quia autem Coloſſenſibus nunquam viſus fuerat: ideóque apud ipſos nondum tam firma erat eius authoritas, vt ſolũ priuatum nomen ſufficeret: Dei voluntate ordinatum ſe Chriſti Apoſtolum præfatur. Vnde ſequebatur, eum non temere facere quòd ignotis ſcriberet: eo quòd legatione ſibi à Deo mandata fungeretur. Neque enim vni Eccleſiæ addictus erat, ſed ad omnes patebat eius Apoſtolatus. *Sanctorum* nomen quod illis tribuit, magis honorificum eſt: ſed *Fratres fideles* appellans, blandiùs ad ſe audiendum allicit. Reliqua ex ſuperioribus Epiſtolis petenda.

3 *Gratias agimus Deo.*) Fidem Coloſſenſium & charitatem laudat, quò eos ad pergendi alacritatem & conſtantiam melius confirmet. Deinde quum talem de ipſis perſuaſionem ſe habere oſtendit, eorum animos ſibi conciliat, quò ſint ad recipiendam ſuam doctrinam magis propenſi ac dociles. Semper obſeruandum,quòd gratulationis loco, gratiarum actione vtitur. quo docet, in omni gaudio protinus debere nobis occurrere memoriam Diuinæ bonitatis: quia eius beneficium eſt quicquid nobis lætum ac fœlix contingit. Suo præterea exemplo nos admonet, vt non tantùm ea quæ nobis confert Dominus,ſed etiam quæ aliis, gratiarum actione proſequamur. Sed quibus de rebus gratias agit Domino? de fide &

charitate Coloſſenſium. Ergo vtrunque dari à Deo fatetur: alioqui ficta eſſet gratiarum actio. Et quid habemus, niſi ex eius liberalitate? Quòd ſi inde minima quæque nobis proueniunt, quanto magis fatédum eſt hoc idem de iſtis duobus donis, in quibus tota præſtantiæ noſtræ ſumma poſita eſt? *Deo & Patri.* Ita reſolue, Deo qui Pater eſt Chriſti. Neque enim alium Deum fas nobis eſt cognoſcere, quàm qui ſe nobis in Filio ſuo exhibuit. Atque hæc clauis eſt quæ nobis ianuam ſola reſerat, ſi volumus ad verum Deum accedere. Nam & ideo nobis Pater eſt, quia in Filio vnigenito nos complexus eſt, & in eodem paternum ſuum fauorem nobis ſpeculandum proponit. *Semper pro vobis.* Alii ſic exponunt, Gratias agimus Deo ſemper pro vobis: hoc eſt, aſſiduè. Alii autem, Orantes pro vobis ſemper. Poteſt etiam ſic exponi, Quoties pro vobis oramus, ſimul gratias agimus Deo. Atque hic eſt ſimplicior ſenſus, Gratias agimus Deo, & ſimul oramus. quo ſignificat, nunquam tam perfectum eſſe fidelium ſtatum in hoc mundo, vt non ſemper aliquid deſit. Nam & qui optimè cœpit, poteſt quotidie centies deficere: & continuos progreſſus facere neceſſe eſt, vbi adhuc ſumus in itinere. Sic ergo de gratiis iam acceptis meminerimus gaudendum eſſe, & agendas Deo gratias, vt perſeuerantiam & incrementa ſimul ab eo petamus.

4 *Audita fide veſtra.*) Hoc eſt amoris erga illos, & curæ pro ipſorum ſalute incitamentum erat, quum audiret, fide & charitate eos excellere. Et certè hanc vim erga nos habere debent tam præſtantia Dei dona, vt vbicunque apparent, nos rapiant in amorem ſui. Fidem *In Chriſto* dicit, vt ſemper meminerimus, proprium fidei ſcopum eſſe Chriſtum. *Charitatem* ponit *Erga ſanctos*: non vt alios excludat, ſed quia vt quiſque nobis in Deo coniunctus eſt, ita peculiari amore illum debemus arctius complecti. Vera igitur charitas ad vniuerſos homines ſe extendet, quia & omnes caro noſtra ſunt, & ad imaginem Dei creati: ſed quantum ad gradus, initium à domeſticis fidei faciet.

5 *Propter ſpem repoſitam vobis in cælis.*) Neque enim vnquam otioſa in nobis erit ſpes vitæ æternæ, quin dilectionem in nobis pariat. Neceſſe enim eſt vt qui theſaurum vitæ ſibi in cælis reconditum eſſe certò perſuaſus eſt, neglecto mundo illuc aſpiret. Meditatio autem cæleſtis vitæ affectus noſtros tam ad Dei cultum quàm ad ſtudia charitatis rapit. Abutuntur hoc teſtimonio ſophiſtæ ad extollenda operum merita, quaſi ſpes ſalutis ex operibus penderet: ſed friuolum eſt argumentum. Neque enim ſequitur, in operibus ſpem ideo fundatam eſſe, quia nos ad ſtudium bene viuendi extimulet: quum ad id nihil efficacius ſit quàm gratuita Dei bonitas, quæ omnem operum fiduciam in nihilum redigit. Cæterùm metonymia eſt in verbo Spei: quia capitur pro re ſperata. Nam ſpes in animis noſtris eſt gloria quam ſperamus in cælis. Sed tamen quum dicit, Spem nobis in cælo eſſe repoſitam, ſignificat, perinde certos debere eſſe fideles de promiſſione æternæ fœlicitatis, acſi iam theſaurum haberent certo in loco reconditum. *De qua prius audiſtis.* Quia res eſt ſupra captum mentis noſtræ ſalus æterna: ideo addit, illius certitudinem per Euangelium allatam fuiſſe Coloſſenſibus. & ſimul præfatur ſe nihil allaturum noui: ſed tantùm hoc agere vt in recepta prius doctrina eos confirmet. Eraſmus tranſtulit Sermonem veracem Euangelii. Nec me latet, more Hebraico, genitiuum ſæpe loco epitheti ſumi apud Paulum: ſed hîc verba Pauli maiorem habent emphaſin. Nam κατ' ἐξοχὴν *Euangelium* nominat *Sermonem veritatis*, honoris cauſa: quo ſolidius firmiúſque inſiſtant in reuelatione illinc accepta. Ita nomen Euangelii appoſitiuè contexitur.

6 *Quemadmodum & in vniuerſo mundo fructificat.*) Hoc ad piorum tam confirmationem quàm cóſolationem valet, videre longè latéque Euangelii effectum, multis ad Chriſtum colligendis. Non pendet quidem eius fides à ſucceſſu, vt ideo credamus quia multi credunt. Etiamſi vniuerſus mundus deficiat, etiamſi cælum ipſum ruat: non debet vacillare pii hominis conſcientia: quia Deus nihilominus, in quo fundata eſt, verax manet. Sed hoc non obſtat quominus adiuuetur fides noſtra, quoties Dei virtutem perſpicit: quæ certè eo potentiùs ſe exerit, quo plures Chriſto lucrifiunt. Adde quòd in multitudine credentium tunc perſpiciebatur tot vaticiniorum complementum, quæ Chriſti regnum ab Oriente in Occidentem extendunt. An hoc paruum eſt, aut vulgare fidei adminiculum, oculis impletum cernere de regno Chriſti per omnes orbis regionis dilatando, quod Prophetæ longè antè prædixerant? Quod dico, nemo eſt fidelium qui non in ſe experiatur. Voluit igitur Paulus Coloſſenſes hac ſententia magis animare: vt paſſim reſpiciendo Euangelii fructum & augmenta, illud alacriore zelo amplecterentur. Αὐξανόμενον in quibuſdam exemplaribus non legitur, quod ego verti *Propagari*: quia tamen contextui erat aptius, nolui omittere. Et apparet ex veterum commentariis hanc lectionem ſemper magis fuiſſe vſitatã. *Ex quo die audiſtis & cognouiſtis gratiam.* Laus docilitatis, quòd ſtatim amplexi ſunt ſanam doctrinam: laus conſtantiæ, quòd in ea perſtiterunt. Et propriè vocatur Euangelii fides, gratiæ Dei cognitio: quia nemo vnquam Euangelium guſtauit, niſi qui ſe Deo reconciliatum ſciret, & ſalutem apprehenderet in Chriſto oblatam. *In veritate*, ſignificat verè & abſque fuco. nam ſicut antè teſtatus eſt, Euangelium eſſe indubiam veritatem: ita nunc addit, ſincerè illis fuiſſe traditum: ídque *Ab Epaphra.* Nam quum iactent, multi autem mali ſint operarii, quorum vel ignorantia, vel ambitione, vel auaritia, illius puritas adulteratur: magnopere refert, diſcerni fidos miniſtros à minus probis. Neque enim ſatis eſt, Euangelii nomen tenere: niſi ſciamus hoc eſſe verum Euangelium quod à Paulo & Epaphra prædicatum eſt. Quare ſuo calculo Paulus confirmat doctrinam Epaphræ: vt Coloſſenſes in ea retineat, eadémque opera ipſos reuocet à nebulonibus qui alienas doctrinas inducere moliebantur. Et ſimul ornat ipſum Epaphrã inſigni titulo, quo plus autoritatis habeat. Reddit poſtremò amabilem Coloſſenſibus, quum teſtẽ ipſum ſibi fuiſſe dicit eorum charitatis. Hoc vbique ſatagit Paulus, vt quos fideliter Chriſto ſeruire nouit, ſua commendatione chariſſimos Eccleſiis reddat: ſicut econuerſo in hoc toti ſunt Satanæ miniſtri, vt à fidis Paſtoribus ſimplicium animos ſiniſtris ſermonibus alienent. *Charitatem in ſpiritu*, pro ſpirituali dilectione accipio cum Chryſoſtomo: cui in ſuperioribus non aſſentior. Porrò ſpiritualis dilectio eſt, quæ non reſpicit mundum: ſed pietatis auſpiciis eſt conſecrata, & quaſi interiorem habet radicem, quum amici-

amicitiæ carnales ab externis cauſis pendeant.

9 *Propterea nos quoque ex quo die audiuimus, non ceſſamus pro vobis orare, & petere vt impleamini cognitione voluntatis ipſius, in omni ſapientia & prudentia ſpirituali:*

10 *Vt ambuletis dignè Deo, in omne obſequium, in omni bono opere fructificantes, & creſcentes, in cognitione Dei:*

11 *Omni robore roborati, ſecundum potentiam gloriæ ipſius, in omnem tolerantiam & patientiam, cum gaudio.*

9 *Propterea nos quoque.*) Sicut in gratulatione amorem erga eos ſuum priùs oſtendit: ita nunc in ſtudio precandi. Et ſanè vt in quibúſque magis conſpicua eſt Dei gratia: ita peculiariter amplecti eos & colere debemus, ac de illorum ſalute eſſe ſoliciti. Quid autem illis precatur? Vt Deum plenius cognoſcant. quo ſubindicat, illis adhuc deeſſe nonnihil, vt ſibi ad eos inſtituendos viam ſternat, & ampliori doctrinæ audientiam conciliet. qui enim ſe aſſequutos eſſe putant quicquid ſcitu dignum eſt, ſpernunt ac faſtidiunt quicquid vlterius affertur. Hanc igitur perſuaſionem tollit Coloſſenſibus, ne ſit illis impedimento quominus libenter proficiant, ac limari patiantur quod eſt in illis inchoatum. Quam verò cognitionem illis optat? Nempe *Diuinæ voluntatis.* quo verbo quælibet hominum commenta, & quaſuis ſpeculationes alienas à verbo Dei refutat. neque enim alibi quàm in Verbo quærenda eſt eius voluntas. Adiungit, *In omni ſapientia:* quo ſignificat vnicam rectè ſapiendi regulam eſſe voluntatem illam Dei, cuius meminerat. Quiſquis enim ſimpliciter ea ſcire cupit quæ placuit Deo reuelare, is demum nouit quid ſit rectè ſapere: ſi quid vltrà appetamus, id nihil aliud erit quam deſipere modum non tenendo. Per vocabulum συνέσεως, quod Prudentiam vertimus, intelligo diiudicationem, quæ ex intelligentia manat. Vtraque *Spiritualis* vocatur Paulo: quia non aliter ad eas peruenitur, quàm Spiritus directione. Animalis enim homo non percipit ea quæ Dei ſunt. Quandiu reguntur homines carnis ſuæ ſenſu, habent ipſi quoque ſuam ſapientiam, ſed quæ mera eſt vanitas, vtcunque in ea ſibi placeant. Videmus qualis ſit theologia ſub Papatu, quid contineant philoſophorum libri, quam ſapientiam in pretio habeant profani homines. Sed meminerimus, eam quæ ſola commendatur à Paulo, incluſam eſſe in Dei voluntate. *1.Cor.2.d.14.*

10 *Vt ambuletis dignè Deo.*) Primùm docet quis ſpiritualis intelligentiæ ſit finis, & quorſum in Dei ſchola proficiendum ſit: nempe vt viuamus dignè Deo, hoc eſt vt appareat in vita noſtra, non fruſtra nos à Deo fuiſſe edoctos. Quicunque ad hunc ſcopum non dirigunt ſua ſtudia, fieri poteſt vt multum ſudent ac laborent, ſed nihil quàm vagantur per ambages, nullo profectu. Deinde admonet, hoc in primis agendum nobis eſſe, ſi velimus ambulare dignè Deo, vt totum vitæ curſum ad Dei voluntatem conferamus, proprio ſenſu abdicato, cunctíſque carnis noſtræ affectibus valere iuſſis. Quod etiam iterum confirmat, quum addit, In omne obſequium, vel (vt vulgò loquuntur) complacentiam. Ergo ſi quæritur quænam ſit vita Deo digna: teneatur ſemper hæc Pauli definitio, nempe eam eſſe quæ relictis hominum placitis, relicto denique totius carnis ingenio, ad vnius Dei obſequium exigitur. Hinc ſequuntur bona opera: quos fructus à nobis Deus requirit. *Creſcentes in cognitione Dei.* Iterum repetit non eò vſque ipſos perueniſſe quin nouis augmentis indigeant. qua admonitione eos præparat, & quaſi manuducit ad proficiendi ſtudium: quò ſe promptos ad audiendum, docileſque exhibeant. Quod autem Coloſſenſibus hîc dicitur, ſibi dictum vniuerſi fideles accipiant: atque hinc colligant communem exhortationem, ſemper eſſe in pietatis doctrina creſcendum vſque ad mortem.

11 *Omni robore roborati.*) Quemadmodum illis antea precatus eſt tam ſanam intelligentiam, quàm rectum eius vſum: ita etiam nunc animum & conſtantiam precatur. Hoc modo eos admonet ſuæ imbecillitatis, quia fortes negat fore, niſi auxilio Domini. neque id modò, ſed vt magis hanc gratiam amplificet, addit, Secundum potentiam ipſius glorioſam: acſi diceret, tantum abeſſe vt quis ſuapte virtute fretus ſtare queat, vt magnificè Dei virtus ſe demonſtret, noſtræ infirmitati opitulando. Poſtremò qua in re explicare ſe debeat robur fidelium, docet, nempe in omni patientia & tolerantia. Nam & aſſiduè cruce exercentur in hoc mundo: & mille quotidie tentationes ſe ingerunt ad eos opprimendos: & nihil vident eorum quæ Deus promiſit. Mira igitur patientia ſe muniant oportet: quo impleatur illud Ieſaiæ, In ſpe & ſilentio erit fortitudo veſtra. Particulam *Cum gaudio*, cum hac ſententia connectere melius eſt. *Ieſa.30.c.15.* Etſi enim diuerſa lectio apud Latinos vſitatior eſt: in hanc tamen magis conſentiunt Græci codices: & certè non ſuſtinetur patientia, niſi alacritate: nec vnquam forti animo ſtabit, niſi cui ſuauis erit ſua conditio.

12 *Gratias agentes Deo & Patri, qui nos fecit idoneos ad participationem hæreditatis ſanctorum in lumine:*

13 *Qui eripuit nos ex poteſtate tenebrarum, & tranſtulit in regnum Filii ſui dilecti:*

14 *In quo habemus redemptionem per ſanguinem eius, remiſſionem peccatorum:*

15 *Qui eſt imago Dei inuiſibilis, primogenitus vniuerſæ creaturæ:*

16 *Quoniam in ipſo creata ſunt omnia tum quæ in cælis ſunt, tum quæ ſuper terram: viſibilia & inuiſibilia: ſiue throni, ſiue dominationes, ſiue principatus, ſiue poteſtates.*

17 *Omnia per ipſum, & in ipſum creata ſunt: & ipſe eſt ante omnia, & omnia in ipſo conſtant.*

12 *Gratias agentes.*) Iterum redit ad gratulationem, vt hac occaſione recenſeat quibus beneficiis donati ſint per Chriſtum. atque ita ingreditur in plenam Chriſti deſcriptionem. Hoc enim vnicum erat remedium Coloſſenſibus aduerſus omnes inſidias quibus eos tentabant pſeudoapoſtoli, probè tenere quid eſſet Chriſtus. Vnde enim fit vt circunferamur tot variis doctrinis, niſi quia nobis non eſt perfecta

Chriſti virtus? Solus enim Chriſtus facit vt ſubitò alia omnia euaneſcant. Itaque nihil eſt quod tantopere moliatur Satan, quàm nebulas obducere ad Chriſtum obſcurandum: quia ſcit, hoc modo ianuam apertam eſſe quibuslibet mendaciis. Hæc igitur ſola eſt ratio tam retinendæ, quàm reſtituendæ puræ doctrinæ, Chriſtum ponere ob oculos qualis eſt cum bonis ſuis omnibus: vt virtus eius verè ſentiatur. Hîc non agitur de nomine. Papiſtæ communiter nobiſcum vnum Chriſtum confitentur: quantum interea inter nos & illos intereſt? nempe quia illi, dum confeſſi ſunt Chriſtum eſſe Filium Dei, virtutem eius transferendo ad alios, húcque & illuc diſtrahendo, propè inanem ipſum relinquunt. ſaltem ſpoliãt eum magna parte ſuæ gloriæ: vt nominetur Filius Dei, non ſit tamen qualem Pater erga nos eſſe voluit. Quòd ſi Papiſtæ ex animo reciperent quæ hoc capite continentur, mox inter nos conueniret: ſed concideret totus Papatus, quia non ſtat niſi Chriſti ignoratione. Hoc proculdubio agnoſcet quiſquis ſtatum primi huius capitis conſiderabit. Nihil enim aliud hîc agitur, niſi vt ſciamus Chriſtum eſſe principium, medium, & finem: ab ipſo omnia petenda: extra ipſum nihil eſſe, nec poſſe inueniri. Nunc igitur ſedulò & attente obſeruent lectores, quibus coloribus Chriſtum nobis Paulus depingat. *Qui nos fecit idoneos.* Adhuc de Patre loquitur: quia eſt principium & cauſa efficiens (vt loquuntur) noſtræ ſalutis. vt nomen Dei maieſtatem clarius exprimit, ita nomen Patris clementiam & beneuolum affectum. Vtrunque intueri nos in Deo conuenit, vt maieſtas timorem & reuerentiam nobis incutiat, paternus amor fiduciam nobis conciliet. Itaque hæc duo non fruſtra coniunxit Paulus: ſi tamen placet lectio quam ſequutus eſt Vetus interpres, cui ſuffragantur vetuſtiſſimi quidam Græci codices. Quanquam nihil erit abſurdi ſi dicamus Patris voce fuiſſe contentum. Deinde ſicuti neceſſe eſt gratiam eius incomparabilem Patris nomine exprimi: ita etiam non minus neceſſe eſt nos Dei nomine rapi in admirationem tantæ bonitatis, quòd is qui Deus eſt, eò vſque ſe demiſerit. Cuius autem beneficii Deo agit gratias? quod ſe & alios reddiderit idoneos ad participandam ſanctorum hæreditatem. Naſcimur enim filii iræ, exules à regno Dei: ſola eſt Dei adoptio quæ nos efficit idoneos. Adoptio autem à gratuita electione pendet: Spiritus regenerationis, eſt adoptionis ſigillum. Addit, *In lumine*, vt eſſet antitheton quod tenebris regni Satanæ opponeretur.

13 *Qui eripuit nos.*) En principium ſalutis noſtræ, Quum nos Deus eripit è profundo exitii in quo demerſi ſumus. Nam vbi abeſt eius gratia, illic tenebræ: quemadmodum habetur apud Ieſaiam, Ecce tenebræ operient terram, & caligo populos: ſuper te autem orietur Dominus, & gloria eius in te videbitur. (*Ieſa.60.a.1.*) Primùm nos ipſi tenebræ vocamur: deinde totus mundus. Et Satan princeps tenebrarum, ſub cuius tyrannide tenemur vincti, donec Chriſti manu aſſeramur. Hinc collige, totum mundum cum fucata ſua & ſapientia, & iuſtitia, nihil quàm tenebras cenſeri coram Deo: quia nulla lux extra Chriſti regnum. *Tranſtulit in regnum.* Hæc iam auſpicia noſtræ beatitudinis, quum transferimur in Chriſti regnum. quia tranſimus à morte in vitam. Hoc quoque aſcribit Paulus Dei gratiæ: ne quis proprio curſu tantum bonum aſſequi ſe putet. Quemadmodum igitur opus Dei eſt noſtra à peccatis & mortis ſeruitute liberatio: ita & tranſitus in Chriſti regnum. Chriſtum vocat *Filium dilectionis*, vel Deo Patri Dilectum: quia ſolus eſt in quo acquieſcit eius anima: vt habetur Matth. 17. a. 5, & per quem alii omnes diliguntur. Sic enim ſentiendum eſt, nos aliter non eſſe Deo gratos, quàm per Chriſtum. Nec dubium eſt quin obliquè hoſtile diſſidium notare velit Paulus, quod eſt hominibus cum Deo vſque dum in Mediatore dilectio refulgeat.

14 *In quo habemus redemptionem.*) Iam ordine perſequitur, omnes ſalutis noſtræ partes in Chriſto contineri: & ipſum ſolum, vt eſt principium omnium & finis, debere eminere, & conſpicuum cerni ſupra omnes creaturas. Primò dicit in eo nos habere redemptionem: & eam continuò interpretatur, *Remiſſionem peccatorum*: Hæc enim duo inter ſe appoſitiuè cohærent. nam certè Deus, peccata nobis remittendo, ab æternæ mortis reatu nos eximit. Hæc noſtra libertas, hæc aduerſus mortem gloriatio, quòd nobis peccata non imputantur. Hanc redemptionem dicit acquiſitam eſſe *Chriſti ſanguine*: nam ſacrificio mortis eius expiata ſunt omnia mundi peccata. Meminerimus ergo, hoc vnum eſſe reconciliationis pretium: ideóque blaſphemiam eſſe quicquid de ſatisfactionibus Papiſtæ nugantur.

15 *Qui eſt imago Dei inuiſibilis.*) Altiùs conſcendit, diſſerendo de Chriſti gloria. Imaginem Dei inuiſibilis appellat, quo ſignificat eum ſolum eſſe, per quem Deus alioqui inuiſibilis, nobis manifeſtatur, (*Iohan.1.c.18.*) ſecundum illud, Deum nemo vidit vnquam, vnigenitus qui eſt in ſinu Patris, ipſe nobis manifeſtauit. Scio qualiter Veteres exponere ſoleant. quia enim certamen habebant cum Arrianis, æqualitatem Filii cum Patre & ὁμουσίαν vrgent; interea tacent quod eſt præcipuum: quomodo Pater in Chriſto ſe nobis cognoſcendum exhibeat. (*1.Cor.11.b.7.*) Quòd in vocabulo Imaginis, totum ſuum præſidium conſtituit Chryſoſtomus, dum contendit, creaturam non poſſe dici Creatoris imaginem: nimis infirmum eſt. imò à Paulo refellitur, cuius verba ſunt, Vir eſt imago & gloria Dei. Ne quid ergo habeamus niſi ſolidum, notandum eſt, nomen Imaginis non prædicari de eſſentia, ſed habere ad nos relationem. Ideo enim imago Dei Chriſtus, quia Deum quodammodo nobis facit viſibilem. quanquam inde etiam colligitur ὁμουσία. Neque enim Deum verè Chriſtus repræſentaret, niſi Verbum eſſet Dei eſſentiale: quando hîc non agitur de iis quæ per communicationem in creaturas etiam competunt: ſed agitur de perfecta Dei ſapientia, bonitate, iuſtitia & potentia: quibus repræſentandis nulla creatura ſufficeret. Erit igitur nobis in hoc vocabulo validum telum aduerſus Arrianos: ſed tamen ab illa relatione quam dixi, incipiendum, non inſiſtendum in ſola eſſentia. Summa eſt, Deum in ſe, hoc eſt in nuda ſua maieſtate, eſſe inuiſibilem: nec tantùm corporeis oculis, ſed humanis etiam mentibus: reuelari autem nobis in ſolo Chriſto, vt eum tanquam in ſpeculo contemplemur. Nam in Chriſto ſuam iuſtitiam, bonitatem, ſapientiam, virtutem, ſe denique totum nobis exhibet. Cauendum ergo ne alibi eam quæramus: nam extra Chriſtum quicquid ſe Dei nomine venditabit, idolum erit.

Primogenitus vniuerſæ creaturæ.) Ratio huius appellationis mox ſequitur: *Quoniam in ipſo creata ſunt omnia,*

omnia, quemadmodum tertio pòſt verſu primogenitus ex mortuis dicitur, quia per ipſum reſurgimus omnes. Ergo non ideo tantùm primogenitus, quòd tempore præceſſerit omnes creaturas, ſed quia in hoc à Patre ſit genitus, vt per ipſum conderentur: ſitque veluti hypoſtaſis, aut fundamentum omnium. Stultè autem Arriani, qui inde ratiocinabantur, eſſe igitur creaturam. Neque enim quid in ſeipſo ſit, hîc tractatur, ſed quid in aliis efficiat.

16 *Viſibilia & inuiſibilia.*) Superior diuiſio cæleſtium & terreſtrium vtranque ſpeciem comprehendebat. Sed quia de Angelis præcipuè hoc aſſerere volebat Paulus, nunc inuiſibilium meminit. Non igitur ſolùm quæ oculis patent cæleſtes creaturæ, ſed etiam ſpirituales per Filium Dei conditę ſunt. Quod ſtatim ſequitur, *Siue throni*, &c. perinde valet acſi diceret, Quocũque nomine cenſeantur. Per Thronos, quidã Angelos intelligunt, ſed ego potius cæleſte palatium maieſtatis Dei ſignificari puto, quod non eſt tale ſomniandum quale poteſt mens noſtra capere, ſed quale Deo ipſi conuenit. Solem & Lunam, totúmque cæli ornatum conſpicimus: ſed gloria regni Dei à ſenſu noſtro eſt abſcondita: quia ſpiritualis eſt, & cælis ſuperior. Denique per Thronos intelligamus ſedem illam beatæ immortalitatis, quæ ab omni mutatione eſt exempta. Reliquis nominibus Angelos proculdubiò deſignat. Eos vocat poteſtates, principatus, dominationes: non quia proprium aliquod regnum exerceant, aut propria virtute ſint præditi: ſed quia miniſtri ſunt Diuinæ potentiæ & dominationis. Eſt autem vſitatum, prout vim ſuam exerit Deus in creaturis, eatenus etiam ad ipſas transferri eius nomina. Ita ſolus ipſe & Dominus & Pater: ſed patres quoque & domini, quos dignatur hoc honore. Inde fit vt tam Angeli quàm Iudices dii nuncupentur. Quamobrem & hoc loco inſigniuntur Angeli magnificis elogiis: quæ declarant, non quid per ſe valeant aut ſeorſum à Deo, ſed quid per illos agat Deus, & quas illis functiones delegauerit. Quæ ita accipere conuenit, vt nihil de vnius Dei gloria detrahatur, neque enim ita ſuam virtutem communicat Angelis, vt ſe imminuat: non ita per ipſos operatur, vt potentiam illis ſuam reſignet: non ita in illis gloriam ſuam vult relucere, vt in ipſo obſcuretur. Conſultò autem Paulus ita honorificè extollit Angelorum dignitatem, ne quis putet obſtare quo minus ſolus Chriſtus ſupra eos emineat. Itaque quaſi per modum conceſſionis vſurpat hæc nomina: acſi diceret, nihil derogare Chriſto totam eorum excellentiam, quamlibet ſplendidis titulis ornentur. Qui ſubtilius philoſophantur in his vocabulis, vt ordines Angelorum inde eliciant, fruantur ſuis deliciis, ſed à Pauli mente certè procul diſcedunt.

17 *Omnia per ipſum & in ipſum creata ſunt.*) Quatuor rationibus Angelos Chriſto ſubiicit: Ne eius gloriam obſcurent, quia per ipſum ſunt creati. Secundò, quia ad ipſum tanquam ad legitimum finem, referri debet eorum creatio. Tertiò, quòd ipſe ſemper fuerit antequam crearentur. Quartò, quòd eos ſuſtineat ſua virtute, & in ſtatu conſeruet. Quanquam non de ſolis Angelis hoc affirmat, ſed de toto quoque mundo. Ita Filium Dei in celſiſſima honoris ſede collocat, vt præſideat tam Angelis quàm hominibus, cogátque in ordinem omnes creaturas in cælo & in terra.

18 ***Et ipſe eſt caput corporis Eccleſiæ, ipſe principium, primogenitus ex mortuis: vt ſit in omnibus ipſe primas tenens:***

19 ***Quoniam in ipſo placuit omnem plenitudinem inhabitare,***

20 ***Et per ipſum reconciliare omnia ſibi, pacificando per ſanguinem crucis eius, per ipſum, tam quæ ſunt ſuper terram, quàm quæ ſunt in cælis.***

18 *Caput corporis.*) Poſtquam generaliter de Chriſti excellentia diſſeruit, déque ſummo eius in omnes creaturas principatu: iterum redit ad ea quæ peculiariter ad Eccleſiam ſpectant. In nomine Capitis, alii plura conſiderant. Et certè aliquanto pòſt, eadem translatione vtetur in hunc ſenſum, quòd ſicuti caput in corpore humano vice eſt radicis, vnde vitalis facultas in omnia membra diffunditur: ita Eccleſiæ vitam à Chriſto fluere, &c. Hîc verò potiſſimùm, meo iudicio de gubernatione loquitur. Docet igitur Chriſtum eſſe ſolum qui poteſtatem habeat regendæ Eccleſiæ, ad quem vnum reſpicere debeant fideles, à quo pendeat corporis vnitas. Papiſtæ dum idoli ſui tyrannidem probare volunt, Eccleſiam cauſantur fore ἀκέφαλον, niſi Papa tanquam caput in ea dominetur. Atqui ne Angelis quidem hoc honoris concedit Paulus: nec tamen Eccleſiam truncat ſuo capite: quia Chriſtus vt hunc titulum ſibi vendicat, ita officium verè exercet. Nec me latet cauillum quo effugiunt, Papam caput eſſe miniſteriale. verùm magis auguſtum eſt Capitis nomen, quàm vt ad hominum quempiam mortalem, quouis colore transferri debeat, Chriſti præſertim iniuſſu. Modeſtiùs Gregorius, qui Petrum ſcribit præcipuum quidem eſſe membrum Eccleſiæ, ipſum tamen & reliquos Apoſtolos ſub vno capite eſſe membra, epiſt. 92. lib. 4. *Ipſe principium.* Quoniam ἀρχὴ interdum Græcis finem ſignificat quò omnia referuntur, poſſemus accipere, Chriſtum hoc modo eſſe ἀρχήν: malo tamen ita reſoluere Pauli verba, quòd ſit principium, quia primogenitus eſt ex mortuis. nam in reſurrectione eſt rerum omnium inſtauratio: atque ita initium ſecundæ & nouę creationis, quia prior collapſa erat in ruina primi hominis. Quia igitur Chriſtus reſurgendo, regnum Dei auſpicatus eſt, meritò dicitur principium: quia tunc verè incipimus eſſe coram Deo, quum renouamur vt ſimus nouæ creaturæ. *Primogenitus ex mortuis* dicitur non modò quia primus reſurrexit, ſed quia reſtituit etiam aliis vitam. ſicut alibi vocatur primitiæ reſurgentium. *Vt ſit omnibus.* Inde concludit, illi competere primatum in omnibus. nam ſi author eſt omnium & reſtitutor, iure illi deberi hunc honorem conſtat. Quanquam particula In omnibus, bifariam poteſt accipi: vel in omnes creaturas, vel omni in re. Sed hoc non magni refert: quia ſimpliciter coguntur omnia ſub eius imperium. 1.Cor.15.c.20.

19 *Quoniam in ipſo placuit.*) Quo magis firmum ſit quod prædicauit de Chriſto, nunc quoque addit, ita fixum Dei prouidentia fuiſſe. Et certè vt myſterium hoc reuerenter adoremus, ad fontem illum nos reuocari neceſſe eſt. Hoc inquit Dei cõſilio factum eſt vt inhabitet in eo omnis plenitudo. Intelligit

autem,iuſtitiæ,ſapientiæ,virtutis,bonorúmque omnium.Nam quicquid habet Deus, id in Filium ſuum contulit,vt glorificetur in eo:ſicut habetur Ioan.5.d.20.Simul autem admonet,hauriendum eſſe ex plenitudine Chriſti quicquid boni ad ſalutem noſtram expetimus : quoniam ita Deo ſtatum eſt,non aliter ſe ac ſua dona hominibus communicare,quàm per Filium. Perinde igitur eſt acſi diceret,Chriſtũ eſſe nobis omnia,extra ipſum nihil nos habere. Vnde ſequitur, quicunque Chriſto derogant, vel imimnuunt eius virtutem,vel ſuis officiis eum ſpoliant,vel denique ex hac plenitudine guttam delibant, eos quantũ in ſe eſt,æternum Dei conſilium labefactare.

20 *Et per ipſum reconciliare omnia ſibi.*) Hoc quoque magnificum eſt Chriſti elogium , quòd non aliter quàm per ipſum,coniuncti eſſe Deo poſſumus.Primum reputemus,in hoc ſitam nobis eſſe fœlicitatem, vt Deo adhæreamus:rurſus nihil eſſe miſerius quàm ab eo eſſe alienatos. Pronuntiat igitur nos per ſolum Chriſtum beatos eſſe,quia ipſe vinculum ſit noſtræ cum Deo coniunctionis:rurſus extra ipsũ eſſe miſerrimos qui à Deo ſimus excluſi. Quod autem Chriſto tribuit,meminerimus eſſe eius proprium: vt in nullum alium huius laudis portio tranſcribatur. Quare ſubaudiendæ ſunt antitheſes:ſi hæc Chriſti prærogatiua eſt,minimè in alios competere. Nam ex profeſſo diſputat contra eos qui Angelos pacificatores fingebant, per quos aditus pateſieret ad Deum. *Pacificando per ſanguinem crucis eius.* De Patre loquitur, quòd propitiatus fuerit ſuis creaturis per Chriſti ſanguinem. Vocat autem ſanguinem crucis, quia ideo pignus & pretium noſtræ cum Deo pacificationis fuit ſanguis Chriſti,quia in cruce fuſus. Victimam enim expiatricem fieri oportuit Dei Filium,& peccati reatũ ſuſtinere , vt eſſemus iuſtitia Dei in illo.Sanguis ergo crucis,ſanguinem ſacrificij ſignificat quod immolatum in cruce fuit ad placandum irã Dei. Addendo, Per ipſum, nihil nouum dicere,ſed quod iam dixerat, certius exprimere,& altius etiamnum animis noſtris infigere voluit , nempe ſic Chriſtum vnum reconciliationis eſſe authorem , vt alia quæuis media excludat. Nemo enim alius pro nobis crucifixus. Ergo ipſe ſolus eſt per quem & cuius gratia Deum habemus propitium.*Tam ſuper terram quàm in cælis.* Si rationales tantùm creaturas intelligere libeat,erunt homines & Angeli. Quanquam nihil abſurdi erit , ad omnes ſine exceptione extendere.verùm ne ſubtilius philoſophari neceſſe ſit , placet de Angelis & hominibus eſſe dictum : ac de his quidem nulla difficultas quin pacificatore apud Deum indigeant. De Angelis autem, quæſtio non facilis ad explicandum.Quorſum enim reconciliatio,vbi nullum fuit diſſidium aut ſimultas? multi hac ratione permoti,ita expoſuerũt præſentem locum,Angelos in concordiam reductos eſſe cum hominibus, atque ita cæleſtes cum terrenis rediiſſe in gratiam. Sed aliud ſonant verba Pauli, *Deum ſibi reconciliaſſe.* coacta igitur eſt illa ſolutio. Reſtat vt videamus qualis ſit Angelorum & hominum reconciliatio.Dico homines Deo reconciliatos eſſe,quòd antè ab eo eſſent alienati per peccatum,quòd iudicem ſenſuri erãt in ſuum exitium,niſi interueniſſet gratia Mediatoris ad iram eius placandam. Genus ergo pacificationis inter Deum & homines fuit, quòd pêr Chriſtum abolitæ fuerunt inimicitiæ, itaque Deus ex iudice factus eſt Pater.Inter Deum & Angelos longè diuerſa ratio.illic enim nulla defectio,nullum peccatum, ideóque nullum diuortium. Sed tamen duabus de cauſis Angelos quoque oportuit cum Deo pacificari. nam quum creaturæ ſint, extra lapſus periculum non erant,niſi Chriſti gratia fuiſſent confirmati. Hoc autem non paruum eſt momentum ad pacis cum Deo perpetuitatem,fixum habere ſtatum in iuſtitia,ne caſum aut defectionem amplius timeat. Deinde in hac ipſa obedientia quam præſtant Deo , non eſt tam exquiſita perfectio,vt Deo omni ex parte & citra veniam ſatisfaciat. Atque huc proculdubio ſpectat ſententia iſta ex libro Iob,In Angelis ſuis reperiet iniquitatem.nam ſi de diabolo exponitur,quid magnum? pronuntiat autem illic Spiritus ſummam puritatem ſordere,ſi ad Dei iuſtitiam exigatur.Conſtituendum igitur,non eſſe tantum in Angelis iuſtitiæ, quod ad plenam cum Deo coniunctionem ſufficiat. itaque pacificatore opus habent,per cuius gratiam penitus Deo adhæreant. Vnde rectè Paulus,qui in ſolis hominibus negat reſidere Chriſti gratiam,ſed Angelis etiam communem facit,nec iniuria fit Angelis,quũ ad Mediatorem ablegantur,vt eius beneficio ſolidam cum Deo pacem habeant.Si quis prætextu vniuerſalis notæ quæſtionem moueat de diabolis,an Chriſtus eorum quoque ſit pacificator, reſpondeo,ne impiorum quidem.Tametſi fateor eſſe diſcrimen,quia his offertur beneficium redemptionis,illis non item. Sed hoc nihil ad Pauli verba , quæ nihil aliud continent quàm ſolum eſſe Chriſtum per quem adhærent Deo omnes creaturæ,quæ quicquam habent cum ipſo coniunctionis.

21 *Et vos quum aliquando eſſetis alienati,& inimici cogitatione in operibus malis,*

22 *Nunc reconciliauit in corpore carnis ſuæ per mortem:vt ſiſteret vos ſanctos & irreprehenſibiles in conſpectu ſuo.*

23 *Si quidem permanetis fide fundati & firmi, & non dimoueamini à ſpe Euangelij quod audiſtis: quod prædicatum eſt apud vniuerſam creaturam quæ ſub cælo eſt: cuius factus ſum ego Paulus miniſter.*

21 *Et vos quum aliquando.*) Nunc generalem doctrinam per hypotheſin ad ipſos accommodat , vt reos ſe maioris ingratitudinis ſentiant,ſi patiantur à Chriſto ſe traduci ad noua commenta. Et ordo hic diligenter eſt notandus: quia magis afficit peculiaris doctrinæ applicatio,vt ita loquar. Deinde ad experientiam eos reuocat, vt in ſe agnoſcant redemptionis beneficium,cuius meminerat. acſi diceret, Vos ipſi documentum eſtis eius gratiæ quam ego per Chriſtum hominibus eſſe exhibitam prædico. Eratis enim *Alienati*,à Deo ſcilicet.eratis *Inimici*,nũc recepti eſtis in amorem. vnde id factum eſt? nempe quia Deus per Chriſti mortem placatus,vobiſcum rediit in gratiam. Quanquam in hac ſententia eſt perſonæ mutatio. quod enim de Patre hactenus docuit, nunc de Chriſto prædicat. ſic enim exponere neceſſe eſt, quia dicit in corpore carnis ſuæ. Vocabulum διανοίας ad auxeſin poſitum interpretor , acſi dixiſſet, penitus & toto mentis ſenſu abalienatos fuiſſe à Deo : ne quis philoſophicè alienationem in parte aliqua eſſe fingat,ſicuti theologi Papales ad inferiores concupiſcentias reſtringunt. Imò,inquit Paulus,quod

vos Deo reddebat exoſos, totam mentem occupabat. Denique exprimere voluit hominem, quantus eſt, prorſus diffidere à Deo, & illi eſſe inimicum. Senſum vertit Vetus interpres, Eraſmus mentem, ego *Cogitationis* nomine vſus ſum, pro eo quod Galli intentionem vocant. Nam & ea vis eſt Græcæ vocis, & Pauli ſenſus ita poſtulat. Porrò nomen inimici, tam paſſiuam quàm actiuam ſignificationem quum habeat, vtroque modo verè nobis congruit quandiu ſumus extra Chriſtum. Nam & naſcimur filij iræ, & omnis carnis cogitatio ſimultas eſt aduerſus Deum. *In operibus malis.* Ab effectis probat interius odiũ quod in corde latet. Nam quia ſe eximere ab omni culpa contendunt homines, donec palàm fuerint conuicti, Deus eorum impietatem externis operibus demonſtrat: vt fuſius tractatur Romanorum 1. ca. 19. Porrò quod de Coloſſenſibus hìc audimus, ad nos quoque pertinet. natura enim nihil differimus. Hoc tantùm intereſt, quòd alij vocantur ſtatim ab vtero matris, quorum malitiam anteuertit Deus ne in fructus manifeſtos erumpant: alii poſtquam errarunt bonam vitæ partem, in ouile reducuntur. Chriſto tamen pacificatore indigemus omnes, quia peccati ſerui ſumus: & vbi eſt peccatum, illic inter Deum & homines inimicitia.

22 *In corpore carnis eius.*) Loquutio in ſpeciem abſurda: ſed perinde valet corpus carnis, atque corpus humanũ quod nobiſcum habuit cõmune Filius Dei. Exprimere ergo voluit eandem nobiſcum naturã induiſſe Filiũ Dei, hoc inquã humile, terrenum & infirmitatibus multis obnoxium corpus geſtaſſe, vt Mediator noſter eſſet. Quũ addit, *Per mortem*, iterũ nos ad ſacrificium reuocat. Filiũ enim Dei hominem fieri oportuit, & carnis noſtræ participem, vt frater noſter eſſet: victimã fieri moriendo oportuit, vt Patrẽ nobis placaret. *Vt ſiſteret vos ſanctos & irreprehenſibiles.* Secunda pars præcipua ſalutis noſtræ, vitæ nouitas ſcilicet. Nã his duobus membris præcipuè conſtat totũ redemptionis beneficiũ: peccatorum remiſſione, & regeneratione ſpirituali, Ierem. 31. f. 33. Hoc iã quod dixit, magnum erat, acquiſitam nobis eſſe iuſtitiam morte Chriſti, vt abolitis peccatis, Deo grati ſimus. Sed nunc aliud accedere æquè præclarum docet, nempe, Spiritus ſancti donationem, qua reformatur ad imaginem Dei. Et locus eſt obſeruatione dignus, non conferri nobis gratuitam iuſtitiam in Chriſto, quin Spiritu etiam regeneremur in obedientiam iuſtitiæ: quemadmodum alibi docet, Chriſtum nobis factum eſſe iuſtitiam & ſanctificationem. Illud conſequimur 1. Cor. 1. d. 30. acceptatione gratuita: hoc autem dono Spiritus ſancti, dum noui homines efficimur. vtriuſque autem gratiæ indiuiduus eſt nexus. Cæterùm notemus ſanctitatem hanc inchoatam eſſe in nobis duntaxat, & indies progreſſus facere: ſed non fore perfectam, donec Chriſtus ad omnium inſtaurationem apparuerit. Nam perperam olim Cæleſtini & Pelagiani hoc loco abutebantur, vt excluderent gratiam remiſſionis peccatorum. Fingebant enim perfectionem in hoc mundo, quæ Dei iudicio ſatisfaceret, vt ſuperuacua eſſet miſericordia. Paulus autem nequaquam hìc docet quid in hoc mundo impleatur: ſed quis finis ſit vocationis noſtræ, & quæ bona nobis à Chriſto afferantur.

23 *Siquidem permanetis.*) Hortatio ad perſeuerantiam, qua admonet irritum fore quicquid hactenus gratiæ illis collatum erat, niſi maneant in ſinceritate Euangelij. Atque ita ſignificat eos adhuc eſſe in profectu, nondum metam attigiſſe. Nam tunc inſidiis pſeudoapoſtolorum periclitabatur apud eos fidei ſtabilitas: graphicè autem depingit fidei certitudinem, quum in ea iubet Coloſſenſes fundatos eſſe ac ſtabiles. Neque enim ſimilis eſt fides opinationi quæ variis motibus quatitur: ſed habet firmam conſtantiam quæ omnibus inferorum machinis reſiſtat. Itaque tota Papalis theologia nunquam vel tenuem guſtum veræ fidei dabit: quæ pro axiomate habet, ſemper eſſe dubitandum tam de præſenti ſtatu gratiæ, quàm de finali perſeuerantia. Poſtea etiam relationem notat quæ fidei eſt cum Euangelio, quum dicit tunc fore ſtabiles in fide Coloſſenſes ſi non labefactentur à ſpe Euangelij: hoc eſt, quæ per Euangelium nobis affulget. nam vbi Euangelium, illic ſpes eſt ſalutis æternæ. Sed meminerimus, ſummam omnium in Chriſto contineri. Ideo hìc fugere doctrinas omnes præcipit quæ à Chriſto abducunt, vt alibi occupentur hominum mentes. *Quod audiſtis.* Quia Euangelij nomen ſuperbè etiam iactare ſolent pſeudoapoſtoli qui Chriſtum lacerant & conſcindunt: & hoc vſitatum Satanæ artificiũ, falſo Euangelij prætextu conſcientias turbare, vt confuſa ſit Euangelij veritas: ideo nominatim Paulus aſſerit hoc genuinum, hoc indubium eſſe Euangelium quod audierant Coloſſenſes, ab Epaphra ſcilicet, ne aurem præberent contrariis doctrinis. Addit præterea confirmationem, illud ipſum eſſe quod per totũ orbem prædicatum ſit. Non vulgaris inquam eſt iſta confirmatio, quũ audiunt ſe habere vniuerſalem Eccleſiam ſibi conſentientẽ: nec ſe aliud doctrinæ genus ſequi, quàm quod Apoſtoli pariter docuerint, & vbique receptum ſit. Ridicula autem Papiſtarum iactantia, quòd doctrinam noſtram hoc argumento impugnant, quia non vbique prædicetur cum approbatione & applauſu, quia paucos habeamus conſentientes. Neque enim ſi rumpantur, hoc nobis vnquã eripient, nihil aliud hodie nos tradere, quàm olim prædicatum ſit à Prophetis & Apoſtolis, totóque ſanctorum choro obedienter receptum. Neque enim Euangelium Paulus approbari voluit omniũ ſeculorum conſenſu: vt ſi repudiaretur, vacillaret eius autoritas. Sed potius ad illud Chriſti mandatum reſpexit, Ite, prædicatę Euangelium vniuerſæ creaturæ, Marc. 16. c. 15. quod pendet ex tot vaticiniis Prophetarum, quę regnum Chriſti in totùm orbem propagatum iri denuntiabant. Quid ergo aliud ſibi vult Paulus his verbis, quàm aquis illis viuis irrigatos etiam fuiſſe Coloſſenſes, quæ à Ieruſalem ortæ, per totum orbem fluxuræ erant? Nos quoque non fruſtra, nec ſine eximio fructu & conſolatione gloriamur, nos illud idẽ habere Euangelium quod ex edicto Domini prædicatum fuit inter omnes populos, quod ab omnibus Eccleſiis receptũ, in cuius profeſſione vixerunt ac mortui ſunt omnes pij. Nec vulgare adiumentũ eſt nobis aduerſus tot inſultus muniendis, conſenſus vniuerſæ Eccleſiæ, quæ quidem digna eſt tam inſigni titulo. Et libenter Auguſtino ſubſcribimus, qui hoc præcipuè argumento refellit Donatiſtas, quòd Euangeliũ afferant inauditum & incognitum omnibus Eccleſiis. Meritò ſanè. nam ſi verum eſt Euangelium quod nulla Eccleſiæ approbatione obſignatum proponitur, ſequitur, inanes ac falſas eſſe tot promiſſiones, quibus prædicitur in totũ orbem perferenda Euangelii prædicatio: & quæ affirmant, colligendos eſſe ex omnibus populis & regionibus Filios Dei, &c. Papiſtæ

N. j.

autem quid? Prophetis & Apoſtolis valere iuſſis, præterita veteri Eccleſia, ſuam ab Euangelio defectionem pro conſenſu catholicæ Eccleſiæ haberi volunt. quid ſimile? Ergo quum de conſenſu Eccleſiæ diſputatio eſt, ad Apoſtolos eorúmque prędicationem redeamus: vt hîc Paulus facit. Porrò nequis ſuperſtitioſè vniuerſalem notam accipiat: nihil aliud ſignificat Paulus, quàm paſſim longè latéque eſſe prædicatum. *Cuius factus ſum.* Agit etiam de ſua perſona, quod operæpretium erat. ſemper enim cauendum ne temere nos ingeramus ad officium docendi. Ergo ſibi munus iniunctum eſſe teſtatur, vt ſibi ius & autoritatem conciliet. Et quidem ſuum Apoſtolatum ſic cum eorum fide coniungit, vt reſpuere eius doctrinam nequeant, niſi Euangelium quod amplexi ſunt, deſerendo.

24 *Nunc gaudeo in paſsionibus pro vobis, & adimpleo ea quæ deſunt afflictionibus Chriſti in car
ne mea, pro corpore eius, quod eſt Eccleſia.*
25 *Cuius factus ſum miniſter, ſecundum diſpenſationem Dei quæ mihi data eſt erga vos, ad im-
plendum ſermonem Dei:*
26 *Myſterium reconditum à ſeculis & generationibus, quod nunc reuelatum eſt ſanctis eius,*
27 *Quibus voluit Deus patefacere quæ ſint diuitiæ gloriæ myſterij huius in Gẽtibus, qui eſt Chri-
ſtus in vobis, ſpes gloriæ:*
28 *Quem nos prædicamus, admonentes omnem hominem, & docentes omnem hominem in om-
ni ſapientia, vt ſiſtamus omnem hominem perfectum in Chriſto Ieſu.*
29 *In quam rem etiam laboro, decertans ſecundum potentiam eius, quæ operatur in me potenter.*

24 *Nunc gaudeo.*) Priùs à vocatione ſibi authoritatem aſſeruit: nunc autem occupat, ne quid de Apoſtolatus ſui honore detrahant vincula & perſequutiones quas pro Euangelio ſuſtinebat. nam iſtis etiã occaſionibus abutitur Satan, vt ſeruos Dei viliores reddat. Præterea animat eos ſuo exemplo, ne perſequutionibus terreãtur: & zelum ſuum commendat, vt plus habeat grauitatis. Quinetiam non vulgari pignore ſuum erga eos amorem teſtatum reddit, dum ſe libenter eorum cauſa afflictiones quas ſuſtinet, perferre aſſerit. Vnde autem hoc gaudium, dicet quiſpiam? Nempe quia fructum cernebat inde emergenſem. acſi diceret, Suauis eſt mihi afflictio pro vobis: quia non fruſtra eam patior. Quemadmodum ad Theſſalonicenſes priore Epiſtola, gaudere ſe dicit in omni neceſſitate & afflictione, propter auditam ipſorum fidem. *Adimpleo quæ deſunt,* &c. Copulam accipio vice cauſalis. reddit enim rationem cur patiendo lætus ſit: quia ſocius in ea re ſit Chriſti. nihil autem hac ſocietate beatius optari poteſt. Et communem piis omnibus conſolationem proponit, quòd in omnibus ærumnis, præſertim verò ſi quid pro Euangelio ſuſtinent, participes ſunt crucis Chriſti, vt beatæ reſurrectionis conſortio fruatur. Quinetiam ita impleri affirmat quæ deſunt Chriſti afflictionibus. nam ſicuti loquitur ad Romanos capite 8. f. 29. Quos Deus elegit, hos quoque prædeſtinauit, vt conformes fiant imaginis Chriſti: quo ſit primogenitus inter fratres. Porrò ſcimus tantam capitis & membrorum eſſe vnitatem, vt nomen *Chriſti*, totum corpus interdum comprehendat. Sicuti prioris ad Corinthios 12. b. 12: illic enim quum de Eccleſia ſermonem haberet, tandem concludit rem in Chriſto ita habere vt in humano corpore. Quemadmodum ergo ſemel paſſus eſt in ſe Chriſtus, ita quotidie patitur in membris ſuis: atque hoc modo implentur paſſiones quas Pater illius corpori ſuo decreto deſtinauit. Secunda cogitatio quæ ſuſtinere animos noſtros & ſolari debet in afflictionibus, Dei prouidentia ita fixum eſſe & conſtitutum, vt Chriſto configuremur in crucis tolerantia, & quam habemus cum ipſo communicationem, huc quoque extendi. Addit & tertiam rationem, quia fructuoſæ ſint paſſiones ſuæ, neque paucis duntaxat, ſed toti Eccleſiæ. Priùs dixerat pro Coloſſenſibus ſe pati. nunc amplius aſſerit, fructum ad totam Eccleſiam peruenire. De quo fructu dictum eſt ad Philippenſes capite 1. b. 12. Quid hac expoſitione clarius minúſque coactum, & magis ſimplex? Paulum ideo in perſequutione lætum eſſe, quia reputet quod alibi ſcribit, circunferendam eſſe mortificationem Chriſti in corpore noſtro, vt vita eius manifeſtetur in nobis. Item ad Timotheum, Si compatimur, etiam ſimul regnaturos: ſi commorimur, etiam ſimul victuros: fœlicem igitur & glorioſum exitium fore. Deinde non recuſandam eſſe conditionem quam Eccleſiæ ſuæ ordinauit Deus, vt membra Chriſti congruentem cum ſuo capite ſymmetriam habeant. Tertiò, libenter perferendas eſſe afflictiones, quæ vtiles ſint piis omnibus, & totius Eccleſiæ ſalutem promoueant, Euangelij doctrinam illuſtrando. Atqui his omnibus poſthabitis & neglectis, nouum commentum excuderunt Papiſtæ, quo ſuas indulgentias probarent. Indulgentias vocant pœnarum remiſſionem quæ nobis fit per martyrum merita. Nam quum gratuitam peccatorum remiſſionem negent, ſed redimi fingant operibus ſatisfactoriis: vbi ſatisfactiones iuſtam menſurã non implent, aduocant in ſubſidium martyrum ſanguinem, vt coram Dei iudicio ad expiationem valeat cum Chriſti ſanguine. Atque hanc mixturam Theſaurum vocant Eccleſię: cuius claues poſtea quibus viſum eſt committunt Nec eos pudet in tã execrabilis blaſphemię ſuffragationem torquere præſentem locũ. quaſi Paulus hîc aſſerat paſſiones ſuas expiandas hominũ peccatis valere. Vrgent vocem ὑςερήματα, quaſi Paulus neget ſufficere, quæ paſſus eſt Chriſtus ad redemptionem hominũ. Nemo autem non videt Paulum ita loqui, quia oporteat per afflictiones piorum aduerſus corpus Eccleſiæ ad ſuã perfectionem, dũ membra capiti ſuo configurantur. Ac timerẽ calumniæ ſuſpicionem in recitandis talibus portentis, niſi eorũ libri teſtes eſſent, nihil me illis falſo imputare. Vrgent etiam quòd dicit Paulus ſe pro Eccleſia pati. Mirum eſt, argutũ hunc ſenſum nemini veterum in mentem veniſſe. omnes enim nobiſcũ interpretantur, Pro Eccleſia pati ſanctos, quia fidem Eccleſiæ confirmant. Papiſtę autẽ inde colligunt, ſanctos eſſe redemptores, quia expiandis peccatis ſanguinem fundant. Sed vt clarius perſpiciant lectores eorũ impudentiam: fateor tam martyres pro Eccleſia paſſos eſſe quàm Chriſtũ, ſed diuerſis modis: quod Auguſtini verbis malo, quàm meis exprimere. Sic enim ſcribit tractatu in Ioan. 84. Etſi fratres pro

fratri-

fratribus morimur: nullus tamen ſanguis martyris in peccatorum remiſſionem funditur: quod fecit Chriſtus pro nobis. neque in hoc quid imitaremur, ſed quid gratularemur, nobis contulit. Item libro ad Bonifacium quarto, Sicut ſolus Dei Filius factus eſt filius hominis vt nos faceret Dei filios: ita etiam pro nobis ſolus ſuſcepit ſine culpa pœnā, vt per ipſum ſine meritis conſequamur indebitam gratiam. Quibus ſimile eſt illud Leonis Epiſcopi Romani, Accepere iuſti, non dederunt coronas: & de fortitudine fidelium nata ſunt exempla patiētiæ, non dona iuſtitiæ. Singulares quippe eorum mortes fuere, nec alterius debitum quiſpiam ſuo fine perſoluit. Hunc autem verbis Pauli ineſſe ſenſum, facilè ex contextu patet. ſubnectit enim ſe pati ſecundum diſpenſationem ſibi commiſſam. Scimus autem non redimendæ, ſed ædificandæ Eccleſiæ miniſterium illi fuiſſe commiſſum, & ipſe hoc diſertè continuò poſt profitetur. Id eſt quod etiam ſcribit ad Timotheum, ſe ſuſtinere omnia propter electos, vt ſalutem conſequantur quæ eſt in Chriſto Ieſu. Et ſecundæ ad Corinthios cap.1.a.4, ſe perferre libenter omnia pro ipſorum conſolatione & ſalute. Diſcant igitur pij lectores odiſſe ac deteſtari profanos iſtos ſophiſtas, qui vt ſuis figmentis colorem inducant, ita ex profeſſo corrumpunt Scripturas & adulterant. 2.Tim.2.b.10.

25 *Cuius factus ſum ego miniſter.*) En quo nomine patiatur pro Eccleſia: nempe quia miniſter eſt, non ad dandum redemptionis pretium (vt Auguſtinus ſcitè & piè loquitur) ſed prædicandum. Porrò aliter ſe miniſtrum Eccleſiæ nunc appellat, atque alibi miniſtrum Dei, & nuper Euangelij. Seruiunt enim Deo Apoſtoli & Chriſto, ad promouendam vtriuſque gloriam. ſeruiunt Eccleſiæ in ſalutem, & ipſum Euangelium adminiſtrant. Diuerſa igitur in iſtis loquutionibus eſt miniſterij ratio: ſed vnum abſque alio conſtare nequit. Dicit autem *Erga vos*: vt munus illius ad ſe quoque pertinere ſciāt, *Ad implendum ſermonem.* Finem aſcribit ſui miniſterij: vt efficax ſit Dei ſermo, quod fit dum obedienter recipitur. Hæc enim Euangelij virtus eſt, vt potentia Dei ſit in ſalutem omni credenti. Verbo igitur ſuo efficaciam & effectum dat Deus per Apoſtolos. Quanquam enim ipſa prædicatio, qualiſcunque ſit euentus, impletio eſt ſermonis: fructus tamen demum oſtendit, non fruſtra ſparum eſſe ſemen. 1.Cor.2.a.4. Rom.1.b.16.

26 *Myſterium reconditum.*) Euangelij commendatiò, quòd ſit admirabile Dei ſecretum. Non abs re Paulus toties Euangelium quàm maximis poteſt laudibus extollit. videbat enim Iudæis eſſe ſcandalum, Græcis ſtultitiam. Et nos quoque hodie videmus quanto ſit in odio hypocritis, quàm ſuperbè à mundo contemnatur. Paulus ergo, vt tam iniqua & peruerſa iudicia refutet, magnificè extollit Euangelij dignitatem, quoties ita fert occaſio. atque ad id varijs argumentis vtitur pro loci circunſtantia. Hîc vocat Sublime arcanum, quod incognitum fuerit ſeculis & generationibus: hoc eſt ab initio mundi per tot ætatum circuitus. Quòd autem de Euangelio loquatur, apparet ex cap.16.d.25, Epiſtolæ ad Rom. ad Epheſios cap. 3.b.9, & ſimilibus. Sed ratio appellationis quæritur. Nonnulli, quia Paulus nominatim Gentium vocationem attingit, hanc ſolam rationem appellationis eſſe iudicant, quòd Dominus quaſi ex inſperato gratiam ſuam effuderit in Gentes, quas vitæ æternæ communicatione in perpetuum priuaſſe videbatur. Atqui propius omnia intuenti, hanc tertiam eſſe rationem patebit, non ſolam: quod quidem pertinet ad præſentem locum, & illum alterum ad Romanos, quem citaui. Prima enim eſt, quòd quum ſub obſcuris tam verborum quàm cæremoniarum inuolucris ante Chriſti aduentum Eccleſiam ſuam gubernaſſet Deus, ſubitò plena claritate affulſit per Euangelij doctrinam. Secunda, quòd quum nihil antè cerneretur præter externas figuras, exhibitus fuerit Chriſtus ſecum ferens plenam veritatem qua latuerat. Tertia eſt quam dixi, quòd totus orbis qui hactenus à Deo alienus fuerat, in ſpē ſalutis vocetur, & omnibus offeratur eadem æternæ vitæ hæreditas. Harum rerum attenta conſideratio coget nos myſterium hoc quod prædicat Paulus, ſuſpicere & adorare: quamlibet contemptim habeatur à mundo, vel etiam rideatur. *Quòd nunc reuelatum eſt.* Ne quis aliorſum traheret nomen Myſterij, quaſi de re adhuc abſtruſa & ignota loqueretur, addit nunc tandem fuiſſe publicatum, vt hominibus innoteſceret. Quod igitur ſuapte natura arcanum erat, patefactum Dei voluntate fuit. quare non eſt quòd nos obſcuritas abſterreat poſt Dei reuelationem. Addit *Sanctis*: quia non omnibus reuelatur Dei brachium, vt eius conſilium intelligant. 1.Cor.1.d.23.

27 *Quibus voluit.*) Hîc verò frænum iniicit hominum audaciæ, ne plus ſapere vel inquirere ſibi permittant, quàm oportet: ſed hoc vno contenti eſſe diſcant, ita Deo placuiſſe. Dei enim voluntas abundè ſufficere nobis debet pro cauſa. hoc tamen præcipuè dictum eſt ad gratiæ Dei commendationem: quia innuit Paulus, homines minimè cauſam præbuiſſe Deo vt participes fierent huius arcani, quum docet ipſum ſponte fuiſſe huc adductum, & quia voluerit. Vulgare enim eſt apud Paulum, Dei beneplacitum quibuſlibet hominum meritis & externis cauſis opponere. *Quæ ſint diuitiæ.* Semper obſeruandum quàm magniloquus ſit in extollenda Euangelij dignitate. ſciebat enim eam eſſe hominū ingratitudinem, vt hunc inæſtimabilē theſaurum, & quantumuis excellentem Dei gratiam ſecurè nihilominus contemnant, aut certè vilipendant. Ergo non contentus nomine *Myſterij*, addit *Gloriam*, & eam quidem non exiguam aut vulgarem. diuitiæ enim amplitudinem ſignificant Paulo, vt notum eſt. Nominatim *In Gentibus* apparuiſſe docet has diuitias. quid enim magis admirabile quàm Gentiles, qui tot ſeculis demerſi fuerant in morte, vt viderentur penitus deſperati, repente accenſeri Dei filiis, & hæreditatem ſalutis accipere? *Qui eſt Chriſtus in vobis.* Quod de Gentibus dixerat in genere accommodat ipſis Coloſſenſibus, vt efficacius in ſe agnoſcant, & maiore reuerentia exoſculentur Dei gratiam. Dicit ergo, Qui eſt Chriſtus: quo ſignificat totum illud arcanum in Chriſto contineri: & omnes ſapientiæ cæleſtis diuitias obtineri quum habetur Chriſtus: quemadmodum apertius paulo pòſt aſſeret. Addit, In vobis: quia nunc Chriſtum poſſident, à quo nuper erāt tam alieni vt nihil ſuprà. Poſtremò Chriſtum vocat *Spem gloriæ:* vt ſciant nihil ad plenam beatitudinem ſibi deeſſe poſtquam Chriſtum adepti ſunt. Hoc autem admirabile Dei opus eſt, quod in vaſculis teſtaceis & fragilibus reſideat ſpes cæleſtis gloriæ.

28 *Quem nos prædicamus.*) Hîc verò ad ſuam prædicationem transfert quicquid priùs de mirifico & adorando Dei arcano pronuntiauit: atque ita exponit quod iam attigerat de commiſſa ſibi diſpenſatione,

Huc enim tendit vt ſuum Apoſtolatum ornet,ſuæque doctrinæ authoritatem vendicet. Poſtquam enim Euangelium in ſublime extulit,nunc addit,eſſe illud Diuinum arcanum quod prædicat. Verùm non abs ſe nuper inſeruit, Chriſtum eſſe illius arcani ſummam : vt ſcirent nihil doceri poſſe Chriſto abſolutius. Quæ ſequuntur verba,magnum etiam pondus habent.ſe doctorem facit omnium hominum:quo ſignificat nullum tanta ſapientia præſtare, qui ſe eximere à ſuo magiſterio debeat: acſi diceret , Conſtituit me Deus in excelſo loco publicum arcani ſui præconem, vt ſine exceptione totus mundus ex me diſcat. *In omni ſapientia*,perinde valet acſi talem aſſereret ſuam doctrinam,quæ hominem ad ſolidam ſapientiam,& cui nihil deſit, perducat. Atque hoc eſt quod addit continuò , quicunque ſe veros diſcipulos præbuerint, eos reddi perfectos.vide ſecundum caput prioris ad Corinthios. Quid autem poteſt expeti melius quàm quod ſummam perfectionem nobis confert? Iterum repetit,*In Chriſto*, ne quid ſcire præter vnum Chriſtum velint. Ex hoc loco etiam colligere licet veræ ſapientiæ definitionem : nempe qua perfecti ſiſtamur coram Deo:idque in Chriſto, non alibi.

29 *In quam rem.*) Duabus circunſtantiis auget gloriam ſui Apoſtolatus,ſuæque doctrinæ. Primùm ſtudij ſui mentionem facit: quod eſt argumentum difficultatis. Sunt enim vt plurimum præſtantiſſima quæ maximè ſunt ardua. Alterum eſt firmius,quòd Dei potentiam in ſuo miniſterio relucere cõmemorat. Porrò non de ſucceſſu tantùm loquitur prædicationis ſuæ,(quanquam in eo quoque apparet Dei benedictio)ſed etiam de efficacia Spiritus,in qua ſe euidenter Deus monſtrabat. Nam ſuos conatus quum humanum modum ſuperarent,meritò adſcribit Dei potentiæ,quam potenter in hac parte operantem cõſpici aſſerit.

CAPVT II.

Volo autem vos ſcire quãtum certamen habeam pro vobis, & iis qui ſunt Laodiceæ,& quicunque non viderunt faciem meam in carne :

2 *Vt conſolationem accipiant corda ipſorum, vbi compacti fuerint in charitate,& in omnes diuitias certitudinis intelligentiæ,in agnitionem myſterij Dei,& Patris, & Chriſti:*

3 *In quo ſunt omnes theſauri ſapientiæ & intelligentiæ abſconditi.*

4 *Hoc autem dico, ne quis vos decipiat perſuaſorio ſermone.*

5 *Nam etſi corpore ſum abſens, ſpiritu tamen ſum vobiſcum, gaudens & videns ordinem veſtrum, & ſtabilitatem veſtræ in Chriſtum fidei.*

1 *Volo autem vos ſcire.*) Amorẽ erga eos ſuum teſtatur, quo plus fidei habeat & autoritatis. libenter enim iis credimus quos ſcimus ſalutis noſtræ eſſe ſtudioſos. Nec vulgaris amoris ſignum eſt,quòd de illis erat ſolicitus in media morte: hoc eſt quum de vita periclitaretur. Et quo ſtudij ſui & curæ vehementiã magis exprimat,vocat *Certamen.* Non reprehendo quod Eraſmus vertit Solicitudinem:vis tamen verbi Græci obſeruanda eſt: quia ἀγῶν ponitur,vbi eſt contentio. Eodem argumento confirmat, ſuum miniſterium ad eos ſpectare. nam vnde tam anxia de ipſorum ſalute cogitatio , niſi quia Gentium Apoſtolus debuit etiam ignotos amore curáque complecti? Quia autem vulgò nulla dilectio eſt inter ignotos, extenuat notitiam quæ contrahitur ex aſpectu , quum dicit, *Quicunque non viderunt faciem meam in carne.* Eſt enim inter Dei ſeruos alius aſpectus quàm carnis, qui amorem conciliet. Quia communi ferè conſenſu receptum eſt , Priorem ad Timotheum Laodicea fuiſſe ſcriptam : ideo quidam Galatiæ attribuũt hanc Laodiceam,cuius mentionem facit Paulus: quum illa metropolis fuerit Phrygiæ Pacatianæ. Verùm mihi veriſimilius videtur,mendoſam eſſe illam inſcriptionem: quemadmodum ſuo loco annotabitur.

2 *Vt conſolationem.*) Nunc ſignificat quid illis deſideret:ac oſtendit,verè Apoſtolicum eſſe ſuum affectum. nihil enim aliud ſibi cordi eſſe aſſerit, quàm vt ſint colligati in fide & charitate. Ergo non præpoſtero ſtudio(vt in quibuſdam accidit)ſe impulſum fuiſſe demonſtrat,vt tantam Coloſſenſium & aliorum curam ſuſciperet:ſed quia ratio officij ſic poſtulabat. Conſolatio hîc capitur pro vera trãquillitate in qua conquieſcant. eius tunc demum compotes fore aſſerit,ſi in charitate & fide compacti ſint. Hinc apparet vbi ſitum ſit ſummum bonum, & quibus rebus conſtet: nempe dum in vnam fidẽ mutuò conſentientes, mutua etiam charitate ſumus coniuncti: hoc inquam ſolidum pij animi gaudium: hæc beata vita. Sicuti autem charitas ab effectu hîc commendatur,quòd vera lætitia piorum animos perfundit:ita rurſum eius cauſa oſtenditur,quum dicit,In omnem plenitudinem intelligentiæ. Vinculum enim ſanctæ vnitatis eſt Dei veritas, dum eam vno conſenſu amplectimur. Pax enim & concordia cum hominibus ex illo fonte manat. *Diuitias certitudinis intelligentiæ.* Quia plerique tenui guſtu contenti, nihil præter confuſam & euanidam notitiam habent,nominatim ponit diuitias intelligentiæ:quo nomine ſignificat plenam & luculentam perceptionem. & ſimul admonet, prò intelligentiæ menſura etiam in charitate proficiendum eſſe. Nomine Certitudinis, fidem ab opinione diſcernit. Is enim verè demum cognoſcit Deum, qui non vacillat dubitatione aut nutat: ſed qui ſtat in firma conſtantíque perſuaſione. Hanc conſtantiam & ſtabilitatem Paulus ſæpius πληροφορίαν vocat: quo etiam nomine hîc vtitur, & cum fide perpetuò coniungit: vt certè non poteſt ab ea magis auelli, quàm à ſole calor aut lumen. Diabolicum igitur ſcholaſticorum dogma, quod ſublata certitudine , coniecturam moralem (quam appellant) in illius locum ſubſtituit.

In agnitionem myſterij.) Hoc membrum appoſitiuè legendum eſt.nam exponit quæ ſit illa ſcientia cuius meminit: nempe aliud non eſſe quàm Euangelij cognitionem. Venditant enim & pſeudoapoſtoli ſuas impoſturas , ſapientiæ titulo. ſed Paulus filios Dei in ſolo Euangelio retinet, ne quid aliud ſcire appetant. Cur pro Euãgelio ponat Myſterij nomẽ,iam dictum eſt. Verùm hinc diſcamus,ſola fide,nõ ratione,

nec perſpicacia humanæ mentis,Euangelium poſſe capi:quia alioqui res eſt à nobis abſcondita. Myſterium Dei paſſiuè interpretor,in quo reuelatur Deus.Nam continuò adiungit, *Et Patris & Chriſti*, qua particula ſignificat non poſſe Deum cognoſci,niſi in Chriſto, ſicuti rurſus neceſſe eſt Patrem cognoſci, vbi Chriſtus cognoſcitur.vtrũque enim affirmat Iohannes, Qui habet Filium, habet & Patrem,qui non habet Filium,neque Patrem habet.Ergo quicunque extra Chriſtum aliquid de Deo ſcire ſe putant,idolũ ſibi fingunt Dei loco.Sicuti etiam econuerſo Chriſtum ignorat,qui non perducitur per eum ad Patrem, adeóque totum Deum in ipſo amplectitur. Eſt interea locus memorabilis ad probandam Chriſti Deitatem,& vnam cum Patre eſſentiam.Nam præfatus de notitia Dei,mox tam ad Filium quàm ad Patrem accommodat.vnde ſequitur,Filium cum Patre eundem eſſe Deum.

3 *In quo ſunt.)* Particula in quo, vel totum illud complexũ refert,de agnitione myſterij: vel ad proximum tantùm ſpectat, nempe Chriſtum. Tametſi autem parum eſt diſcriminis inter hoc & illud, poſterius tamen magis placet,& eſt magis receptum.Senſus eſt igitur,in Chriſto latere theſauros omnes ſapientiæ & ſcientiæ.quo ſignificat nos perfectè ſapere,ſi Chriſtum verè cognoſcimus: adeò vt inſania ſit, præter ipſum quicquam ſcire velle.Nam quum Pater totum ſe in illo patefecerit:extraDeum ſapere vult qui non eſt ſolo Chriſto contentus.Si de myſterio exponere libeat, ſenſus erit, totam piorum ſapientiam in Euangelio incluſam eſſe,quo nobis Deus in Filio ſuo reuelatur. *Theſauros* autem dicit *Abſconditos* quia non eminent magno ſplendore conſpicui:ſed potius ſub crucis humilitate,& ſimplicitate contemptibili quaſi deliteſcunt.Eſt enim ſemper crucis prædicatio (vt habuimus ad Corinthios) mundo ſtultitia.Inter *Sapientiam & intelligentiam* hoc loco non pono magnum diſcrimen,quia tantùm duplicatio ad augendum valet,acſi dixiſſet,nihil alibi poſſe inueniri ſcientiæ,eruditionis,doctrinæ,ſapientiæ.

7 *Hoc dico ne quis.)* Quia hominum figmenta(vt poſtea videbimus)ſpeciem habent ſapientiæ,præoccupatos eſſe oportet piorum animos hac perſuaſione, ſatis ſupérque vnam eſſe Chriſti notitiam. Et certè hæc clauis eſt quæ ianuam omnibus prauis erroribus obſerare poteſt. Quid enim in cauſa fuit cur tot impiis opinionibus, tot idololatriis, tot ſtultis ſpeculationibus ſe homines implicuerint,niſi quia deſpecta Euangelij ſimplicitate,altius aſpirare auſi ſunt? Quicquid ergo errorum eſt in Papatu,huic ingratitudini acceptum ferri debet,quòd non acquieſcentes in vno Chriſto, alienis doctrinis ſe dederunt. Bene itaque Apoſtolus ad Hebræos, dum hortari volens fideles ne peregrinis doctrinis aut nouis ſinant ſe abduci,hoc primùm fundamento vtitur,Chriſtus heri & hodie,& in ſecula. quibus verbis ſignificat, extra periculum eſſe qui in Chriſto manent. omnibus autem fallaciis & deceptionibus eſſe expoſitos, quibus non ſufficit Chriſtus. Ita hîc Paulus,quiſquis non vult decipi, eo principio munitum eſſe vult, non eſſe fas homini Chriſtiano,quicquam præter Chriſtum ſapere. Etiamſi ſpecioſiſſimum habet colorem quicquid poſtea afferetur,nihil tamen fiet. Nulla denique erit pithanologia quæ animos eorum vel minimum digitum flectat,qui ſuam mentem Chriſto addixerint.Locus certè inſigniter efferendus. nam vt is omnibus impiis dogmatibus obuiauit qui docuit homines nihil ſcire præter Chriſtum, ita eadem eſt ratio, qua hodie totum Papatum deſtruamus, quem ex Chriſti ignorantia conflatum eſſe conſtat.

5 *Nam etſi corpore ſum abſens,ſpir.)* Ne quis obiiceret, ex loco tam remoto parum opportunam eſſe admonitionem, dicit amorem erga eos ſuum facere vt illis adſit ſpiritu, & quaſi ex re præſenti iudicet quid illis expediat.Et præſentem eorum ſtatum laudando,admonet ipſos ne inde labantur,aut declinent. *Gaudens*,inquit, *Et videns*, hoc eſt,quia video. Copula enim particulam cauſalem valet,quod Latinis & Græcis eſt vſitatum.perinde eſt acſi diceret,Pergite quà cœpiſtis:ſcio enim vos hactenus tenuiſſe rectum curſum,quoniam non obſtat loci diſtantia quominus vos oculis mentis aſpiciam. *Ordinem & ſtabilitatem.* Duo ponit quibus conſtat Eccleſiæ perfectio,ordinem inter ipſos, & fidem in Chriſtum : Ordinis nomine tam conſenſum, quàm mores rite compoſitos,& totam diſciplinam ſignificans.*Fidem* à cõſtantia & ſtabilitate laudat,ſignificans inanem eſſe fidei vmbram, vbi animus nutat & alternat inter varias opiniones.

6 *Quemadmodum igitur ſuſcepiſtis Chriſtum Ieſum Dominum, in ipſo ambulate,*

7 *Radicati in ipſo, & ædificati,& confirmati in fide,quemadmodum edocti eſtis, abundantes in ea cum gratiarum actione.*

6 *Quemadmodum.)* Laudi attexit exhortationem,in qua docet nihil illis profuturum quòd ſemel Chriſtum receperint,niſi in ipſo permaneant. Porrò quia pſeudoapoſtoli, Chriſti nomen obtendunt ad fallendum:bis occurrit huic periculo, dum pergere ipſos iubet quemadmodum edocti fuerant, & quẽadmodum receperant Chriſtum. Nam his verbis admonet, ita conſtanter adhærendum eſſe doctrinæ quam ab Epaphra traditam amplexi erant, vt ſibi ab alia quauis doctrina & fide caueant. Sicuti dicebat Ieſaias,Hæc eſt via,ambulate in ea. Et ſanè ita agendum eſt vt veritas Euangelij, poſtquam nobis eſt *Ieſa.30.c.21.* patefacta, nobis ſit murus aheneus ad repellendas omnes impoſturas. Tribus autem metaphoris exprimit qualem ab ipſis requirat fidei conſtantiam. Prima eſt in verbo *Ambulandi.*Comparat enim puram Euangelij doctrinam, vt eam didicerant, viæ certæ:quam quiſquis tenuerit, extra erroris periculum futurus eſt.Hortatur ergo ſi non velint aberrare,vt ne à curſu quem ingreſſi ſunt, deflectant.Secunda ſumpta eſt ab arboribus.ſicuti enim arbor radicibus profundè actis ſatis habet fulturæ ad ſuſtinendos omnes ventorum & procellarum impetus:ita ſi quis in Chriſto altè ac penitus fixus ſit, tãquam in firma radice,nullis Satanæ machinationibus deiici poterit à recto ſtatu.Contrà ſi quis non defixerit radices in Chriſto,facilè circũferetur quouis vẽto doctrinæ,non ſecus atque arbor nullis fulta radicibus primo quoque flatu abripitur.Tertia metaphora eſt fundamẽti.domus enim quæ fundamẽto nõ ſuſtinetur,mox corruit.Idem & iis accidit qui aliis fulturis quàm Chriſto incũbunt:vel certè qui non ſunt in eo ſolidè fundati,ſed habẽt quaſi ſuſpenſum fidei ſuæ ædificiũ propter infirmitatẽ ac leuitatẽ.Hæc duo obſeruãda ſunt

in verbis Apoſtoli: immotam eſſe eorum firmitatem qui in Chriſtum recumbunt: & curſum minimè dubium, vel errori obnoxium. atque hæc eximia eſt laus fidei ab effectu. Deinde eo vſque proficiendum eſſe nobis in Chriſto, dum profundas in eo radices egerimus. Vnde colligere promptum eſt, eos tantùm vagari per deuia & inquietos fluctuare, qui Chriſtum non tenent.

7 *Et confirmati in fide.*) Idem abſque figura repetit quod per tranſlationes dixerat: nempe viæ proſequutionem, radicis & fundamenti fulturam, eſſe firmitudinem & conſtantiam fidei. Et obſerua, quia probè edocti fuerint, hoc illis argumentum proponi, vt tuto ſecuréque in fide ſibi comperta gradum figant. *Abundantes.* Non vult eos tãtùm ſtare immobiles, ſed magis in dies ac magis augeſcere. Quum addit, *Cum gratiarum actione*, vult ſemper eſſe memores vnde fides ipſa proueniat: ne efferantur arrogantia, ſed potius cum timore acquieſcant in Dei dono. Et certè ingratitudo ſæpiſſimè in cauſa eſt cur nos tam luce Euangelij, quàm aliis Dei gratiis priuemur.

8 *Videte ne quis vos prædetur per philoſophiam & inanem deceptionem, ſecundũ traditionem hominum, ſecundum elementa mundi, & non ſecundum Chriſtum:*

9 *Quoniam in ipſo habitat omnis plenitudo Deitatis corporaliter,*

10 *Et eſtis in ipſo completi, qui eſt caput omnis principatus & poteſtatis:*

11 *In quo etiam eſtis circuncisi Circunciſione non manufacta, exuendo corpus peccatorum carnis, Circunciſione inquam Chriſti,*

12 *Conſepulti cum ipſo per Baptiſmum: in quo & conſurrexiſtis per fidem efficaciæ Dei, qui ſuſcitauit illum ex mortuis.*

8 *Videte ne quis.*) Iterum cui veneno antidotum à ſe datum opponi debeat, admonet. Tametſi enim commune eſt illud aduerſus omnes diaboli impoſturas remedium, vt diximus: habebat tamen peculiarem tunc vſum inter Coloſſenſes, cui accommodari debebat. Videte, inquit, nequis vos prædetur. Verbo vtitur admodũ proprio. alludit enim ad prædones, qui dum violenter rapere gregẽ nequeunt, fraude abigunt pecudes. Ita Eccleſiam facit Chriſti ouile, & huius ouilis ſepta puram Euangelii doctrinam. Nos ergo qui ſumus Chriſti oues, ſignificat tuto in loco quieſcere, dum fidei vnitatem tenemus. pſeudoapoſtolos autem prædonibus facit ſimiles, qui à caulis nos abducunt. Vis ergo in grege Chriſti cenſeri, vis manere in eius caulis? ne latum vnguem à doctrinæ puritate deflectas. Nam certè boni Paſtoris officium faciet Chriſtus nos protegendo, ſi tantùm vocem eius audierimus, alienorum voces reſpuerimus. Deniquè caput decimum Ioannis, expoſitio eſt præſentis loci. *Per Philoſophiam.* Quia multi falsò putarunt hîc damnari à Paulo Philoſophiam, definiendum eſt quid intelligat per hoc nomen. Meo autem iudicio, intelligit quicquid ex ſe comminiſcuntur homines, dum volunt proprio ſenſu ſapere: ídque non abſque ſpecioſo rationis prætextu, vt ſit in ſpeciem probabile. Neque enim in reiiciendis hominũ cõmentis, quæ nullam habent commendationem, multum eſt negotii: ſed in iis quæ fallaci ſapientiæ opinione mentes capiunt. Aut ſi vno verbo quis malit, Philoſophia nihil aliud eſt quàm perſuaſorius ſermo, qui pulchris ac plauſibilibus argumentis ſe inſinuet in animos hominum, Tales fateor, erunt omnes Philoſophorum argutiæ, ſiquid de ſuo addere velint ad purum Dei ſermonem. itaque philoſophia nihil aliud erit quàm ſpiritualis doctrinæ corruptela, ſi Chriſto permiſceatur. Sed meminerimus, Paulum ſub Philoſophiæ nomine tantùm damnaſſe omnes adulterinas doctrinas quæ naſcuntur ex humano capite, qualemcunque habeant rationis colorem. Quod proximè ſequitur de *Inani deceptione*, ſic reſoluo, Cauete à Philoſophia, quæ nihil aliud eſt quàm inanis deceptio: vt ſit hoc additum appoſitiuè. *Secundum traditionem hominum.* Propiùs demonſtrat quam philoſophiam improbet: ſimúlque duplici nomine eam coarguit vanitatis: quia ſit non ſecundum Chriſtum, ſed ſecundum hominum placita, & ſita ſit in elementis mundi. Nota autem quòd tam mundi elementis, quàm hominum traditioni Chriſtum opponit. quo ſignificat quicquid in hominum cerebro fabricatum eſt, non eſſe Chriſto conſentaneum: qui vnicus à Patre Doctor nobis ordinatus eſt, vt in ſimplicitate Euangelii ſui nos retineat. Ea autem vel exiguo humanarum traditionum fermento corrumpitur. Significat item alienas à Chriſto eſſe omnes doctrinas quæ in elementis mundi cultum Dei conſtituunt, quem ex Chriſti regula ſpiritualem eſſe ſcimus: quæ etiam hominum mentes nugis illis ac tricis impediunt, quum rectà nos ad ſe vocet Chriſtus. Sed quid vocat *Elementa mundi*? non dubium quin ceremonias. nam continuò poſt exempli loco, ſpeciem vnam adducit, Circunciſionem ſcilicet. Cur autem ita vocet, duplex ratio afferri ſolet. alii trãſlationem eſſe putant: vt elementa ſint puerilia rudimenta, quæ non perducunt ad ſolidam doctrinam. alii accipiunt in proprio ſignificatu pro rebus externis & corruptioni ſubiectis, quæ nihil ad Dei regnum faciunt. Prior expoſitio magis arridet: ſicut & ad Galatas capite 4.a.3.

9 *Quoniam in ipſo habitat.*) Ratio cur non conueniant cum Chriſto elementa illa mundi quæ traduntur ab hominibus. ſunt enim additamenta ad ſupplendum defectum, vt loquuntur. Atqui in Chriſto eſt perfectio, cui nihil addi poteſt. Ergo quicquid ex ſe admiſcent homines, pugnat cum natura Chriſti, quia eum damnat imperfectionis. Solum hoc argumentum ſufficiet ad refellenda omnia Papiſtarum figmenta. Quorſum enim ſpectant, niſi vt perficiant quod eſt à Chriſto inchoatum? atqui hæc minimè eſt ferenda in Chriſtum contumelia. Ipſi quidem cauſantur ſe nihil Chriſto addere: quia ſint quaſi pars Chriſtianiſmi quę Euangelio attexuerũt: ſed non effugiunt eiuſmodi cauillo. Nam Paulus non de imaginario, ſed de prædicato Chriſto loquitur, qui ſe per certam doctrinam reuelauit. Porrò quum dicit, *Plenitudinem Deitatis habitare in Chriſto*, nihil aliud ſibi vult quàm totum Deum in ipſo inueniri: vt aliquid Deo melius ac præſtãtius appetat qui ſolo Chriſto non eſt cõtentus. Summa eſt, quòd Deus in Chriſto ſe nobis plenè atque in ſolidũ exhibuerit. Aduerbium *Corporaliter*, variè exponunt interpretes. Ego impropriè poſitum non dubito, pro Subſtantialiter. opponit enim hanc Dei manifeſtationem quam habemus in

Chriſto, reliquis omnibus quæ vnquam fuerunt. Deus enim ſæpiùs ſe exhibuit hominibus, ſed in parte. in Chriſto autem totum ſe nobis communicat. Aliàs etiam ſe manifeſtauit, ſed in figuris, aut virtute & gratia. in Chriſto autem eſſentialiter nobis apparuit. Ita impletur illud Ioannis, Qui habet Filium, habet & Patrem: Deum enim habent verè præſentem, ipſóque penitus fruuntur qui Chriſtum poſſident. *1.Ioan.2.d.23.*

10 *Et eſtis in ipſo completi.*) Addit perfectam illam Deitatis eſſentiam quæ eſt in Chriſto, in hoc nobis prodeſſe, vt in eo nos quoque perfecti ſimus: acſi diceret, Quòd totus Deus in Chriſto reſidet, ideo eſt vt ipſum adepti, ſolidam in ipſo perfectionem poſſideamus. Duplicem ergo iniuriam Deo faciunt qui non acquieſcunt in ſolo Chriſto. nam præter id quòd Dei gloriæ derogant, aliquid ſupra eius perfectionem appetendo, ſunt etiam ingrati, quòd aliunde quærunt quod iam in Chriſto habent. Non intelligit tamen Paulus, Chriſti perfectionem in nos transfundi, ſed in ipſo eſſe quo expleamur, ita vt nihil amplius nobis deſit. *Qui eſt caput.* Hanc particulam rurſus inſeruit propter Angelos, ſignificans Angelos quoque noſtros fore, ſi Chriſtum habuerimus. verùm de hac re poſtea. Sed interim tenendum eſt, ſurſum & deorſum cancellos nobis circundari, ne à Chriſto vel tantillum diuertat fides noſtra.

11 *In quo etiam eſtis circuncisi.*) Hinc apparet diſceptationem illi eſſe cum pſeudoapoſtolis qui Legem Euangelio miſcebant, eóque m[illegible]do Chriſtum quaſi biformem fingebant. Speciem verò vnam nominat exempli cauſa. Circunciſionem Moſaicam non ſuperuacuam modò, ſed à Chriſto alienam eſſe probat, quia deſtruat ſpiritualem Chriſti circunciſionem. Nam in hunc finem data fuit Circunciſio Patribus, vt figura eſſet rei abſentis. qui igitur poſt Chriſti aduentum retinent illam figuram, completum fuiſſe negant quod figurat. Meminerimus ergo Circunciſionem externam hîc cum ſpirituali conferri, nõ ſecus ac figuram cum veritate. Figura eſt rei abſentis. ergo præſentiam veritatis abolet. Hoc eſt quod contendit Paulus, quia in Chriſto completum eſt quod circunciſione manufacta adumbratum fuit: nullum eſſe nunc huius fructum nec vſum. Ideo *Circunciſionem Chriſti* eſſe pronuntiat, quæ fit in corde: & ideo externam illam minimè iam requiri: quia vbi res extat, euaneſcit vmbratile illud ſignum, quod locum non habet niſi in rei abſentia. *Exuendo corpus.* Corpus appellat maſſam ex omnibus vitiis conflatam, eleganti metaphora. Nam ſicuti corporibus noſtris ſumus circundati: ita etiam obuoluti vndique ſumus congerie vitiorum. Et ſicuti corpus ex variis membris eſt compoſitum, quæ ſingula proprias ſuas actiones & officia habent: ita ex illa vitioſitatis congerie ſe exerunt omnia peccata tanquam membra vniuerſi. Similis eſt locutio ad Romanos capite 6. c. 13. *Carnem* ſuo more accipit pro natura corrupta. Eſt ergo corpus peccatorum carnis, vetus homo cum ſuis operibus. Tantùm in ratione loquendi eſt diuerſitas: quia propriè hîc maſſam vitiorum exprimit, quæ emergunt ex natura corrupta. Hoc per Chriſtum nos dicit conſequi, vt certè tota regeneratio eius eſt beneficium. Ille eſt qui præputium cordis noſtri circuncidit, hoc eſt, qui omnes carnis concupiſcentias mortificat, non manu ſed Spiritu ſuo. Ergo in eo extat veritas figuræ.

12 *Conſepulti cum ipſo per baptiſmum.*) Declarat etiamnum apertius modum ſpiritualis Circunciſionis: nempe quia Chriſto conſepulti, conſortes ſumus mortis eius. Id nominatim nos conſequi per Baptiſmum docet: quò meliùs pateat, nullum eſſe vſum Circunciſionis ſub regno Chriſti. Poterat enim alioqui obiicere quiſpiam, Cur Circunciſionem aboles hoc prætextu, quia effectus eius ſit in Chriſto? ánnon etiam ſpiritualiter circunciſus fuit Abraham? atqui hoc minimè obſtitit quominus ſignum rei adderet. non eſt igitur ſuperuacua externa Circunciſio, etiamſi interior per Chriſtum conferatur. Eiuſmodi obiectionem anticipat Paulus, facta Baptiſmi mentione: Circunciſionem, inquit, ſpiritualem peragit in nobis Chriſtus, non intercedente veteri illo ſigno quod ſub Moſe valuit, ſed Baptiſmo. Rei ergo exhibitæ ſignum eſt Baptiſmus, quam abſentem figurabat Circunciſio. Argumentum eſt ab œconomia quam Deus ordinauit. nam qui Circunciſionem retinent, modũ fingunt diſpenſationis ab eo diuerſum, quem Deus inſtituit. Quòd dicit Nos ſepeliri cum Chriſto, plus eſt quàm crucifigi. ſepultura enim cõtinuum mortificationis progreſſum exprimit, Quòd fieri hoc per Baptiſmum tradit, ſicuti etiam ad Romanos capite 6.a.4, loquitur ſuo more, tribuens Sacramento efficaciam, ne fruſtra ſignificet quod non ſit. Per Baptiſmum ergo ſepelimur cum Chriſto, quia mortificationem quam illic figurat Chriſtus, efficaciter ſimul peragit: vt res ſigno ſit coniuncta.

In quo & conſurrexiſtis.) Amplificat gratiam quam in Chriſto obtinemus, quæ longè Circunciſionem antecellit. Non tantùm in mortem Chriſti inſerimur, inquit, ſed reſurgimus etiam in nouitate vitæ. quo magis ſunt in Chriſtum iniurii qui ad Circunciſionem reducere nos tentant. Et addit, *Per fidem.* nam certè per illam percipimus quod offertur nobis in Baptiſmo. Sed quam fidem? *Efficaciæ* vel operationis eius. quo ſignificat fidem in Dei virtute eſſe fundatam. Verùm quia fides non vagatur in confuſa & indefinita (vt loquuntur) potentiæ Diuinæ contemplatione: exprimit quam efficaciam reſpicere debeat, nempe qua ſuſcitauit Chriſtum à mortuis. Sumit autem pro confeſſo, quia fideles à capite ſuo auelli impoſſibile eſt, eandem Dei virtutem quæ ſe exeruit in Chriſto, communiter ad eos omnes diffundi.

13 *Et vos quum mortui eſſetis delictis & in præputio carnis veſtræ, ſimul viuificauit cum ipſo, condonando vobis omnia peccata:*

14 *Et deleto quod contra nos erat, chirographo in decretis, quod erat nobis contrarium, & illud ſuſtulit è medio affixum cruci,* *Vel in ſeipſo.*

15 *Expolians principatus & poteſtates, traduxit palàm triumphans de his "in illa.*

Et vos quum mortui.) Quod in genere diſſeruit, admonet Coloſſenſes vt in ſeipſis recognoſcant: quæ longè efficaciſſima eſt docendi ratio. Porrò quia Gentiles erant quum ad Chriſtum ſunt conuerſi, inde admonet quàm abſurdum ſit nunc ad Moſaicas ceremonias à Chriſto tranſilire. *Eratis,* inquit, *Mortui*

in præputio. Poteſt tamen vel in propria ſignificatione accipi hoc nomen,vel translatitiè.ſi propriè accipias,ſenſus erit,Præputium ſymbolum eſt alienationis à Deo.nam vbi non eſt fœdus gratiæ, illic immũdities,& inde maledictio & interitus.Atqui vos ex præputio Deus ad ſe vocauit:ergo ex morte. Ita præputium non faceret cauſam mortis:ſed teſtimonium quòd alieni eſſent à Deo. Scimus autem non aliter viuere homines,quàm ſi Deo ſuo adhæreant,qui ſolus eſt ipſorum vita.Vnde ſequitur impios omnes,dũ ſibi maximè viui & florentes videntur eſſe,tamen ſpiritualiter mortuos. Hoc modo conueniret hic locus cum ſecundo capite ad Epheſios,vbi dicitur,Memineritis quòd aliquando quum eſſetis Gentes,vocatique præputium ab ea Circuncifione quæ manu fit in carne,illo tempore eratis abſque Chriſto, alienati à politia Iſrael,& hoſpites promiſſionum. In translatione eſſet quidem alluſio ad naturale præputium: ſed tamen Paulus hic loqueretur de contumacia cordis humani aduerſus Deum,& natura prauis affectibus inquinata. Ego priorem expoſitionem magis amplector,quia meliùs quadrat contextui.Commemorat enim Paulus præputium impedimento non fuiſſe quominus vitæ Chriſti fierent conſortes. Vnde ſequitur,Circunciſionem gratiæ Dei derogare,quam iam adepti erant. Quòd verò mortem præputio aſcribit,hoc non eſt tanquam cauſæ,ſed tanquam ſymbolo. ſicuti & altero loco ad Epheſios, quem citauimus. Et eſt vſitatum Scripturæ,à priuatione ſigni:rei priuationem notare. vt Geneſ. 3.d. 22, Ne fortè Adã de fructu vitæ edat,& viuat. Arbor enim vitam non conferebat:ſed ablata ſignum erat mortis. Vtrunque breuiter hîc Paulus expreſſit. dicit mortuos fuiſſe delictis.hæc cauſa eſt.nam peccata nos alienant à Deo. Addit,*In præputio carnis.*Hæc erat externa immundities, teſtimonium ſpiritualis mortis.

Ephеſ.2.c.11.

Condonando vobis.) Non ſola quidem remiſſione peccatorum nos viuificat Deus:ſed hîc peculiariter eius mentionem facit: quia gratuita reconciliatio cum Deo,quæ euertit operum iuſtitiam, maximè pertinet ad cauſam præſentem,vbi agitur de abrogatis ceremoniis,quemadmodum in epiſtola ad Galatas fuſiùs diſſeruit. Nam pſeudoapoſtoli, ceremonias ſtabiliendo, laqueo conſcientias obligabant,quo eas Chriſtus ſoluit.

Deleto quod contra nos erat.) Nunc conſerta manu cum pſeudoapoſtolis pugnat. Nam hic erat ſtatus cauſæ,an cæremoniarum obſeruatio neceſſaria eſſet ſub regno Chriſti.Contẽdit autem Paulus, cæremonias fuiſſe abolitas.atque vt id probet, comparat eas chirographo, quo Deus nos quaſi obſtrictos tenet, ne poſſimus reatum inficiari. Nunc dicit ita nos fuiſſe liberatos à reatu,vt chirographum etiam deletum fuerit,ne memoria extaret. Scimus enim in nominibus,manente chirographo, etiam obligationem vigere:chirographi contrà inductione,aut laceratione,abſolui debitorem.Vnde ſequitur beneficium Chriſti minuere eos omnes qui ceremonias adhuc vrgent:quaſi non eſſet per ipſum nobis parta abſolutio.reſtituunt enim chirographo ſuum vigorem:vt nos adhuc teneat obnoxios.Eſt igitur hæc verè theologica ratio,ad probandam cæremoniarum abrogationem,quoniam ſi Chriſtus nos plenè redemit à reatu, memoriam quoque obligationis tollere debuit,quo pacatæ ſint ac tranquillæ conſcientiæ coram Deo.ſunt enim hæc duo annexa. Quum variè hunc locum exponant interpretes,nemo eſt qui mihi ſatisfaciat.Alii ſimpliciter de Lege morali Paulum loqui putant:ſed falsò. nam decreta vocare ſolet Paulus illam partem quæ in cæremoniis eſt ſita: vt in epiſtola ad Epheſios, & paulo pòſt. Præſertim tamen locus ad Epheſios conuincit, de cæremoniis Paulum hîc loqui. Melius itaque alii qui ad cæremonias reſtringunt:ſed in eo errant ipſi quoque, quòd rationem non addunt cur vocetur chirographum, vel potiùs diuerſam à vera aſſignant:nec ritè hanc ſimilitudinem accommodant contextui. Eſt autem ratio,quòd cæremoniæ omnes Moſaicæ confeſſionem aliquam reatus ſecum habebunt, quæ ipſarum cultores quaſi arctiore vinculo, coram iudicio Dei adſtringeret. Exempli gratia, Ablutiones quid aliud erant, quàm ſordium teſtimonium? Quoties victima aliqua immolabatur, nónne populus qui adſtabat,intuebatur illic mortis ſuæ imaginem? Nam quum homines in ſuum locum ſubſtituerent innoxium animal,confitebantur ea ſe morte dignos eſſe. Denique quot illic erant ritus, tot erant ſpectacula reatus hominũ & chirographa obligationis. Siquis obiiciat, fuiſſe ſacramenta gratiæ Dei: quemadmodum hodie nobis eſt Baptiſmus, & Euchariſtia: reſponſio facilis eſt. duo enim in cæremoniis veteribus ſunt conſideranda: quòd tempori congruebant, & deinde quòd homines ducebant ad regnum Chriſti. Quicquid tunc agebatur, nihil præ ſe ferebat aliud quàm obligationem. Gratia quodammodo ſuſpenſa erat vſque ad Chriſti aduentum. non quòd ab ea excluderentur Patres, ſed non habebant præſentem eius oſtenſionem in ſuis cæremoniis. Nihil enim videbant præter ſanguinem pecudum in ſacrificiis: in ablutionibus nihil præter aquam: Ergo quo ad præſentem conſpectum, manebat reatus: imò cæremoniæ ipſæ reatum obſignabant. In hunc modum loquitur etiam Apoſtolus in tota epiſtola ad Hebræos:quia Chriſtum exaduerſo cæremoniis opponit. Nunc autem quid? Filius Dei morte ſua non tãtùm nos liberauit à mortis condemnatione,ſed quò abſolutio certior foret, cæremonias illas abrogauit, ne quod extaret monumentum obligationis.Hæc eſt plena libertas, quòd ſanguine ſuo deleuit Chriſtus non tantùm peccata noſtra,ſed omne chirographum quod nos Dei iudicio obnoxios teſtari poſſet. Eraſmus in verſione ſua turbauit contextum Pauli, dum poſuit, Quod erat nobis contrarium per decreta. Hanc igitur lectionem quam poſui,vt vera eſt ac genuina,retine.*Suſtulit è medio, affixum cruci.* Modum oſtendit quo Chriſtus chirographum induxit.nam ſicuti affixit cruci ſuæ noſtram maledictionem, noſtra peccata,pœnas etiam nobis debitas:ita & illam ſeruitutem Legis, & quicquid ad ligandas conſcientias pertinet. Affixus enim cruci in ſe recepit omnia, ideóque ligauit, nequid ampliùs iuris in nos habeant.

Epheſ.2.c.15.

[handwritten margin note, partly illegible] 4.(pag. 315, 316.

15 *Expolians principatus.*) Diabolos proculdubiò intelligit, quibus has partes aſſignat Scriptura, quòd nos accuſant coram Deo. Atqui Paulus exarmatos eſſe dicit, nequid aduerſum nos proferant: ipſa teſtificatione reatus noſtri abolita.Nominatim verò hoc addit,quo ſignificet victoriam Chriſti quam de Satana ſibi & nobis peperit,à pſeudoapoſtolis deformari:& nos priuari illius fructu quando ceremonias veteres reſtituunt. Nam ſi libertas noſtra ſpolium eſt quod Chriſtus diabolo eripuit, quid alii faciunt

qui

qui nos volunt in ſeruitutem redigere, niſi quòd ſpolia reſtituunt Satanæ, quibus nudatus fuerat! *Triũphans de his in illa.* Patitur quidem ſermo Græcus vt legamus In ſeipſo. Imò maior pars codicum habet ἐν αὑτῷ, cum adſpiratione: ſed omnino poſtulat loci circunſtantia vt aliter legamus. quod enim de Chriſto frigidè eſſet dictum, concinnè ad crucem refertur. Quemadmodum enim crucem prius comparauerat inſigni trophæo, vel pompæ triumphi, in qua traduxit Chriſtus ſuos hoſtes: ita etiam nunc ſimilem facit currui triumphali, in quo conſpicuus apparuit. Etſi enim in cruce nihil niſi maledictio: ſic tamen abſorpta fuit virtute Filii Dei, vt quodammodo nouam naturam induerit. Nullum enim tribunal tam magnificum, nullus regalis thronus tam præclarus, nulla tam inſignis triumphi pompa, nullus tam ſublimis currus, quàm ſit illud patibulum in quo Chriſtus mortem & diabolum mortis principem ſubegit, ideóque penitus contriuit ſub pedibus ſuis.

16 *Itaque nequis vos iudicet vel in cibo, vel in potu, vel in parte diei feſti, vel neomeniæ, vel ſabbathorum:*

17 *Quæ ſunt vmbra futurorum, corpus autem Chriſti.*

18 *Nequis vobis palmam eripiat, volens in humilitate & cultu Angelorum* id facere, *in ea quæ non vidit ſe ingerens, fruſtra inflatus à mente carnis ſuæ.*

19 *Et non tenens caput, ex quo totum corpus per iuncturas & connexiones ſubminiſtratum & compactum, creſcit incremento Dei.*

16 *Itaque nequis.)* Quod de circunciſione priùs dixit, nunc extendit ad ciborum dierúmque diſcrimen. Circunciſio enim prima initiatio erat in obſeruationem Legis: alia deinde ſequebantur. *Iudicare*, hìc ſignificat culpæ reum facere, vel religionem iniicere, ita vt ampliùs liberi non ſimus. Negat igitur, in poteſtate hominum eſſe ſubiicere nos obſeruationi rituum quos morte ſua Chriſtus ſuſtulit: & exemit nos ab eorum iugo, ne patiamur nos legibus, quas tulerint, illigari. Chriſtum autem tacitè cunctis mortalibus opponit, nequis tam audacter ſe efferat, vt quod ab illo datum eſt, eripere tentet. *In parte diei feſti.* τὸ μέρος aliqui accipiunt pro participatione. Chryſoſtomus ideo partem dixiſſe arbitratur, quòd non omnes dies feſtos ſeruabant: neque etiam exactè feriabantur ex Legis præſcripto: quod dilutum eſt. Vide an non accipi poſſit pro ſegregatione. nam qui dierum faciunt diſcrimen, quaſi vnum ab alio diuidunt. Talis partitio conueniebat Iudæis, vt dies præceptos ſanctè colerent, ab aliis ſegregando. Inter Chriſtianos talis diuiſio ceſſauit. Atqui, dicet quiſpiam, nos adhuc retinemus aliquam dierum obſeruationem. Reſpondeo, nos dies nequaquam ſeruare, quaſi in feriis aliqua ſit religio, aut quaſi fas non ſit tunc laborare: ſed reſpectum haberi politiæ & ordinis, non dierũ. Atque id eſt quod continuò ſubiungit.

17 *Quæ ſunt vmbra futurorum.)* Ideo Chriſtianos ab illis ſeruandis liberat, quia vmbræ fuerint, quo tempore Chriſtus adhuc quodammodo abſens erat. Nam vmbras opponit reuelationi: abſentiam verò exhibitioni. Qui ergo vmbras illas adhuc ſectantur, perinde faciunt ac ſi quis hominis formam ex vmbra conſideraret, quum illum haberet coràm in conſpectu. Nam Chriſtus iam patefactus eſt nobis, adeóque illo tanquam præſente fruimur. *Corpus*, inquit, *eſt Chriſti*: hoc eſt, in Chriſto. Nam ſubſtantia illarum rerum, quas cæremoniæ olim figurabant, nobis expoſita eſt ante oculos in Chriſto, quia in ſe continet quicquid illæ futurum deſignabant. Ergo aut Chriſti manifeſtationem obruit, aut Chriſtum ſpoliat ſua virtute, & quaſi inanem reddit, qui cæremonias reuocat in vſum. Ideo ſi quiſquam mortalium iudicis officium in hac parte ſibi vſurpet, ne obſequamur: quum Chriſtus legitimus iudex nos abſoluat. Nam quum dicit, Nemo vos iudicet: non alloquitur pſeudoapoſtolos: ſed prohibet ne Coloſſenſes collum iniquo iugo ſubmittant. Per ſe quidem abſtinere à carne ſuilla, nihil nocet: ſed pernicioſa eſt obligatio, quia Chriſti gratiam euacuat. Si quis interroget, Quid igitur ſentiendum de noſtris Sacramentis? an non etiam abſentem Chriſtum figurant. Reſpondeo, longè à cæremoniis veteribus differre. Quemadmodum enim pictores non exprimunt primo ductu imaginem viuis coloribus & εἰκονικῶς, ſed rudes & obſcuras lineas primùm ex carbone ducunt: ita ſub Lege impolitam, & quaſi primæ manus fuiſſe repræſentationem Chriſti: in noſtris verò Sacramentis ad viuum expreſſam conſpici. Quanquam longiùs Paulus reſpexit: opponit enim nudum vmbræ aſpectum corporis ſoliditati: ac deliri hominis eſſe admonet, inanes vmbras prehenſare, quum liceat manibus tractare ſolidum corpus. Porrò noſtra Sacramenta ita Chriſtum aſpectu & loci diſtantia abſentem figurant, vt ſemel exhibitum fuiſſe teſtentur, & nunc quoque offerant fruendum. Non ſunt igitur nudæ vmbræ: ſed potius præſentiæ Chriſti ſymbola. continent enim illud *Etiam & amen* omnium promiſſionum Dei, quod in Chriſto eſt ſemel patefactum.

18 *Ne quis palmam.)* Alludit ad curſores vel athletas, quibus hac conditione deſtinata eſt palma, ſi non deficiant in medio ſtadio, vel poſt inchoatum certamen. Admonet igitur pſeudoapoſtolos nihil aliud moliri, niſi vt palmam ipſis intercipiant: quia abducunt eos à rectitudine curſus ſui. vnde ſequitur, non ſecus ac noxioſiſſimas peſtes, eſſe fugiendos. Et locus eſt diligenter notandus: eos omnes qui à ſimplicitate Chriſti nos abducunt, brabium ſupernæ vocationis nobis interuertere. *Volens in humilitate.* Subaudiendum eſt aliquid. ideo in textu inſerui, *id facere.* Nam periculi genus indicat, quod cauere debebant, acſi diceret, Fraudare vos palma volunt, quicunque ſub humilitatis prætextu, Angelorum cultum vobis commendant. Faciunt enim vt relicto vnico ſcopo, extra viam erretis. *Humilitatem & cultum Angelorum* coniunctim lego. nam illam hìc conſequebatur. Quemadmodum hodie Papiſtæ, dum philoſophantur de ſanctorum cultu, idem prætendunt. Nam ex deiectione hominis ratiocinantur, quærendos igitur eſſe mediatores, qui nobis ſubueniant. Atqui ideo ſe humiliauit Chriſtus, vt rectà nos ad ipſum conferamus, quamlibet miſeri ſimus peccatores. Scio cultum Angelorum aliter exponi à multis: nempe pro eo quem hominibus fingunt ab Angelis traditum. ſemper enim hoc titulo diabolus venditauit ſuas impoſturas. Hodie Papa nugas omnes quibus adulterauit purum Dei cultum, iactat eſſe reuela-

tiones. Similiter olim Theurgi, ab Angelis ſibi per manus traditum aſſerebant quicquid ſuperſtitionum ementiebantur. Itaque illi Paulum fictitios omnes cultus hîc taxare putant, qui Angelorum authoritate falsò commendantur. ſed potius (meo iudicio) commentum taxat de Angelis colendis. Vnde tam ſedulò in hoc incubuit ſtatim ab initio Epiſtolæ, vt Angelos in ordinem redigeret, ne Chriſti ſplendorem obſcurarent. Denique ſicuti viam ſibi primo capite ſtrauerat ad tollendas cæremonias: ita etiam ad alia omnia impedimenta quæ nos abſtrahunt ab vno Chriſto. in hoc ordine eſt cultus Angelorum. Ab initio coluerunt Angelos ſuperſtitioſi homines, vt illorum opera acceſſus ad Deum ſibi pateret. Hoc errore Chriſtianam quoque Eccleſiam imbuerunt Platonici. Nam vtcunque Auguſtinus acriter in eos inuehatur libro decimo De ciuitate Dei, & multum damnet quicquid illi diſputant de colendis Angelis: videmus tamen quid acciderit. Siquis ſcripta Platonis conferat cum theologia Papiſtica, reperiet omnino à Platone iſtos hauſiſſe quæ de Angelorum cultu garriunt. Summa hæc eſt, honorandos eſſe Angelos, quos Plato vocat Dæmonas χάριν τῆς εὐφήμου διαπορείας. Hanc ſententiam ponit in Epinomide: confirmat in Cratylo, & multis aliis locis. Ab eo quid omnino differunt Papiſtæ? At Mediatorem non negant Filium Dei. Ne iſti quidem cum quibus certat Paulus. ſed adminiculo Angelorum quum ad Deum perueniri fingerent, ideóque exhibendum illis aliquem cultum: ita Angelos collocabant in ſede Chriſti, eóſque Chriſti officio ornabant. Sciamus ergo damnari hîc à Paulo fictitios omnes cultus qui vel Angelis, vel mortuis exhibentur, quaſi poſt Chriſtum, vel cum Chriſto ſubſidiarii ſint mediatores. Nam tantundem à Chriſto recedimus, dum minimam partem eorum quæ illi propria ſunt, transferimus ad quoſuis alios: ſiue Angeli ſint, ſiue homines. *In ea quæ non vidit ſe ingerens.* Verbum ἐμβατεύειν, cuius participio hîc vſus eſt Paulus, varias habet ſignificationes. Quòd Eraſmus tranſtulit poſt Hieronymum, Faſtuoſè incedens, non malè quadraret, ſi extaret exemplum huius ſignificationis apud authorem idoneum. Videmus enim quotidie quanta connfidentia quantóque ſupercilio definiant temerarii homines de rebus ignotis. Adeóque in præſentia cauſæ quam tractat Paulus, extat inſigne documentum. nam quum de Sanctorum vel Angelorum interceſſione nugantur theologi Sorbonici, perinde atque ex Tripode pronuntiant, mortuos noſtrarum neceſſitatum conſcios & ſpectatores eſſe, quia in reflexo Dei lumine omnia videant. Et tamē quid eſt minus certum? imò quid magis obſcurum ac perplexum? Sed hæc magiſtralis ſcilicet eſt eorum licentia, intrepidè & audacter aſſerere quod non modò ipſi neſciunt, ſed quod ſciri ab hominibus nequit. Senſus ergo conueniret, ſi ea verbi ſignificatio eſſet vſitata: verùm ſimpliciter capitur apud Græcos pro incedere. Significat etiam interdum Inquirere. Si ita hoc loco accipere libeat, perſtringet Paulus ſtultam curioſitatem in rerum obſcurarum, & quæ adeò ſenſum noſtrum latent ac ſuperant, inueſtigatione. Verùm ego mihi Pauli mentem videor aſſequutus, ac fideliter reddidiſſe, hoc modo, Ingerens ſe in ea quæ non vidit. Iſta enim eſt vulgaris ſignificatio verbi ἐμβατεύειν cernere hæreditatem, vel poſſeſſionem vſurpare, vel pedem aliquò ponere. Quare Budæus hunc locum ita vertit, In eorum quæ non vidit, poſſeſſionem pedem ponens, vel ingrediens: cuius authoritatem ego ſequutus ſum, ſed verbum magis proprium elegi. Perrumpunt enim re vera tales, & ſe ingerunt in arcana, quorum nullam reuelationem ad nos adhuc peruenire vult Deus. Locus obſeruandus ad redarguendam eorum temeritatem qui vlterius inquirunt quàm liceat.

Fruſtra inflatus à mente carnis. Mentem carnis vocat humani ingenii perſpicaciam, quantacunque
Mat. 16.c.17. ſit. Nam opponit eam ſpirituali ſapientiæ quæ cælitus nobis reuelatur: ſecundum illud, Caro & ſanguis non reuelauit tibi. Quiſquis ergo ſuæ rationi innititur, quia carnis totum acumen in eo viget, eum Paulus fruſtra inflatum eſſe pronuntiat. Et verè flatus eſt quicquid ex ſe homines ſapiunt. nihil ergo ſolidum niſi in verbo Dei, & Spiritus illuminatione. Et nota eos vocari inflatos qui ſe humilitatis ſpecie inſinuāt. Fit enim (vt eleganter ſcribit Auguſtinus ad Paulinum) miris modis in hominis anima, vt de falſa humilitate magis infletur, quàm ſi apertè ſuperbiret.

19 *Non tenens caput.*) Vno verbo damnat quicquid non refertur ad Chriſtum. Ac ſuam ſententiam confirmat, eò quòd inde fluunt ac pendent omnia. Proinde ſi quis nos aliò vocet quàm ad Chriſtum, etiamſi alioqui grauidus foret cælo & terra, vanus eſt ac ventoſus: ideo ſecurè iubeamus eum faceſſere. Obſerua autem de quibus loquatur, nempe de iis qui non apertè repudiabant vel abnegabant Chriſtum, ſed qui officium eius & virtutem non probè tenentes, alia ſalutis adminicula, & media (vt vulgò loquūtur) excogitando, non ſolidè in eo fixi erant.

Ex quo totum corpus per iuncturas.) Hoc ſimpliciter intelligit, non aliter ſtare Eccleſiam, quàm ſi omnia illi à Chriſto capite ſubminiſtrentur: itaque in eo totam eius incolumitatem contineri. Corpus quidem ſuos habet neruos, ſuas commiſſuras & connexiones: verùm hæc omnia non niſi à capite vigorem ſuum ſumunt, vt tota colligatio inde ſit. Quid igitur agendum eſt? recta erit corporis cōſtitutio, ſi caput ſolum, quod ſingulis membris ſuppeditat quicquid habent, abſque vllo obſtaculo emineat. Id Paulus nominat *Incrementum Dei.* quo ſignificat, non probari Deo quoduis augmentum, ſed quod ad caput dirigitur. Nam videmus vt non modò procerum ſit ac amplum Papæ regnum, ſed prodigioſa magnitudine turgeat. Verùm quia illic non cernitur quod requirit hîc Paulus in Eccleſia: quid dicemus, niſi corpus eſſe gibberoſum, & molem incompoſitam, quæ in ſe ruitura ſit?

20 *Si igitur mortui eſtis cum Chriſto ab elementis huius mundi: quid tanquam viuentibus in mundo decreta vobis perſcribuntur?*

21 *Ne eſitaueris, ne guſtaueris, ne attigeris:*

22 *Quæ ſunt omnia in corruptionem ipſo abuſu, ſecundum præcepta & doctrinas hominum.*

23 *Quæ ſpeciem quidem habent ſapientiæ in ſuperſtitione, & humilitate animi, & neglectu corporis: non in honore aliquo ad expletionem carnis.*

Gala. 2. d. 19. 20 *Si mortui eſtis.*) Prius dixerat affixa Chriſti cruci fuiſſe decreta: nunc alia dicendi figura vtitur, illis nos

illis nos eſſe mortuos.ſicuti alibi,nos Legi mortuos eſſe docet, ac Legem viciſſim nobis. Mortis nomen abrogationem ſignificat:ſed eſt expreſſius καὶ ἐμφατικώτερον. Dicit ergo nihil eſſe Coloſſenſibus cum decretis.Quare? eo quòd decretis ſint mortui cum Chriſto,hoc eſt,poſtquam ſunt regeneratione cùm Chriſto mortui:eius beneficio liberati ſint à decretis,vt nihil amplius ad ipſos pertineant.Hinc concludit, decretis eos minimè teneri,quæ illis pſeudoapoſtoli imponere tentabant.

21 *Ne eſitaueris,ne guſtaueris.*) Hactenus reddiderunt, Ne attrectaueris. ſed quum mox ſequatur aliud verbum,quod idem ſignificat:nemo non videt quàm frigida ſit & abſurda repetitio. Porrò verbum ἅπτεσθαι inter alia Græcis eſt eſitare,quemadmodum tranſtuli.Vtitur Plutarchus in Cæſare, quum narrat eius milites in rerum omnium penuria eſitaſſe animalia,quæ priùs eſui non erant. Eſt autem hic ordo cũ aliàs genuinus,tum etiam aptiſſimus loci circunſtantiæ.μιμητικῶς enim exprimit Paulus quò progredi ſoleat eorum moroſitas qui legibus ſuis conſcientias illaqueant.Ab initio ſunt iam plus æquo rigidi. ideo initium facit à prohibitione,non tantùm veſcendi,ſed leuiter edendi.Poſteaquam adepti ſunt quod voluerant,tranſcendunt illud imperium.vt nefas deinde pronuntient guſtare quod edi nolunt.Tandem in ipſo tactu piaculum conſtituunt.Nullus denique eſt finis,vbi ſemel tyrannidem ſibi in animas ſumpſerũt homines,quin nouæ quotidie leges veteribus addantur,ac ſubinde exoriantur noua decreta:Huius rei quàm luculentum eſt ſpeculũ in Papatu! Proinde eleganter Paulus qui admonet humanas traditiones labyrinthum eſſe,quo magis ac magis implicantur conſcientiæ:imò eſſe laqueos,qui ſic initio ſtringunt, vt ſucceſſu tandem temporis ſtrangulent.

22 *Quæ ſunt omnia in corruptionem.*) Duplici argumento refutat decreta quorum meminit: quia religionem conſtituant in rebus externis & caducis,quæ nihil ad ſpirituale Dei regnum pertinent: deinde quia ſint ex hominibus,non Deo. Priore argumento etiam in epiſtola ad Romanos pugnat, Regnũ Dei non eſt in eſca & potu.Item ad Corinthios,Eſca ventri & venter eſcis:Deus vtrumque deſtruet. Et Chriſtus ipſe,Quicquid in os intrat,non coinquinat hominẽ:quia in aluum deſcendit,& eiicitur.Summa eſt, cultum Dei,veram pietatem & Chriſtianorum ſanctimoniam non conſiſtere in potu,& cibo, & veſtitu: quæ ſunt res fluxæ & corruptioni obnoxiæ,& quæ pereunt abuſu.Nam abuſus propriè dicitur earum rerum quas vſus corrumpit.Nihil itaque ſunt placita de iis rebus quæ ad religionem conſcientiis iniiciendam ferũtur.Atqui in Papatu vix aliam ſanctitatem reperias,quàm in rerum corruptibilium obſeruatiũculis. Sequitur altera refutatio, quòd ſcilicet ab hominibus ſint profecta,nec Deum habeant authorem. quo fulmine proſternit & abſorbet vniuerſas hominum traditiones. Quid enim? hæc eſt ratiocinatio Pauli. Iniuriam Chriſto faciunt,& eius mortem exinaniunt qui conſcientias redigunt in ſeruitutem. Nã quicquid eſt ex hominum inuentione,conſcientiam non ligat.

Ro.14.c.17.
1.Cor.6.c.13.
Matt.15.b.11.

23 *Quæ ſpeciem quidem habent.*) Occupatio eſt,in qua dum concedit aduerſariis quod obtẽdere poterant,ſimul id totum pro nihilo ducit.Perinde enim eſt acſi diceret, ſe non morari quòd ſpeciem habeãt ſapientiæ, Cæterùm veritati opponitur ſpecies,eſt enim apparentia (vt vulgò loquuntur) quæ ſimilitudine decipit.Obſerua autem quibus coloribus hæc ſpecies conſtet ſecundum Paulum.Tres autem nominat,electitium cultum,humilitatem,& corporis neglectum. Superſtitio Græcis dicitur ἐθελοθρησκεία: quã vocem hîc vſurpat Paulus.Sed reſpexit ad etymologiam ipſam.nam ad verbum ἐθελοθρησκεία eſt voluntarius cultus,quem ſibi proprio arbitratu deligunt homines, Dei iniuſſu. Humanæ igitur traditiones ideo nobis arrident, quòd ſunt ingenio noſtro conſentaneæ: quiſque enim in ſuo cerebro reperiet illarum ideas. hic eſt primus color. Secundus eſt humilitas,quia prætenditur Dei pariter & hominum obedientia: vt ne iniuſta quidem onera recuſent homines. Et ferè hoc habent eiuſmodi traditiones, vt videantur eſſe humilitatis optima exercitia. Placent etiam tertio colore, quia videntur plurimum valere ad carnis mortificationem, dum corpori non parcitur. Sed Paulus valere iubet iſtos fucos. nam & quod altum eſt hominibus, abominatio ſæpe eſt apud Deum. deinde hæc eſt præuaricatrix obedientia, & peruerſa ac ſacrilega humilitas,quæ Dei authoritatem transfert ad homines:& corporis neglectu non tanti eſt vt debeat venditari pro Dei cultu, Sed mirabitur quiſpiam, Paulum non magis laborare in detractandis iſtis laruis. Reſpondeo,ipſum meritò ſola voce Speciei fuiſſe contentum.Nam principia quę ex aduerſo ſumpſerat, ſunt inuicta, In Chriſto eſſe corpus: ideo nihil quàm miſeris hominibus illudere qui vmbrã illis obiicerent.Deinde regnum Chriſti ſpirituale nequaquam eſſe occupatum caducis & corruptibilibus elemẽtis.Tertiò,morte Chriſti interiſſe tales obſeruationes,nequid ad nos pertineant.Quartò,Deum eſſe vnicum legiſlatorem noſtrum.Quicquid contrà ingeri poterit, etiam ſi quid habeat fulgoris,ſpecies eſt euanida. Secundò ſatis habuit admonere Coloſſenſes ne inanium rerũ obiectu deciperentur:illis improbandis neceſſe non fuit longius immorari.Tritum enim inter omnes pios eſſe debet, non metiendũ eſſe Dei cultum ſenſu noſtro:nec ideo cultum aliquem eſſe legitimum,quia nobis arrideat. Tritũ & illud,hanc humilitatem nos debere Deo, vt ſimpliciter obediamus eius iuſſis, ne innitamur noſtræ prudentiæ, &c. humilitatis verò erga homines hanc eſſe metam,vt per charitatem ſe quiſque aliis ſubmittat. Quum autem contendunt, ciborum abſtinentia reprimi carnis petulantiam,facilis eſt reſponſio:non ideo abſtinendum eſſe ab aliquo certo cibo, tanquam immundo, ſed frugaliter veſcendum eſſe quibus veſcimur:tum vt ſobriè & temperanter diſpenſemus Dei dona, tum vt ne impliciti largiore cibo & potu, obliuiſcamur quæ Dei ſunt. Quare ſufficiebat dicere has eſſe laruas: vt moniti Coloſſenſes ſibi cauerent à falſo prætextu. Ita hodie Papiſtas non deficiunt ſpecioſi prætextus, quibus ſuas leges quãtumuis partim impias & tyrannicas,partim futiles ac nugatorias,commendent. Verùm vbi illis omnia conceſſerimus,manet tamen iſta Pauli refutatio, quæ ſola ſatis ſupérque eſt ad diſcutiendos illorum fumos.vt taceam quàm procul diſtent ab illa tam honeſta ſpecie quam Paulus deſcribit. Prima hodie ſanctitas Papatus eſt in monachatu.qualis autem ea ſit,pudet ac piget commemorare, ne adeò tetrũ fœtorẽ moueam.Porrò hîc conſiderare operæpretium eſt,quàm procliue ſit,imò quàm præceps feratur hominis ingenium ad fictitios cultus.Nam hîc graphicè depingit Apoſtolus veteris monachatus ſtatũ: qui centũ

poſt mortem eius annis perinde inualuit,acſi nunquam verbum feciſſet. Mirè ergo inſanus hominum ardor ad ſuperſtitionem,qui tam aperta Dei ſententia cohiberi non potuit quominus erumperet.quod teſtantur hiſtoriæ.

Non in honore aliquo.) Honor curam ſignificat,ex vſu linguæ Hebraicę. Viduas honora:hoc eſt eorum rationem habe.Id autem Paulus vituperat,quòd abiicere corporis curam doceant.Nam ſicuti vetat Deus, ne præter modum indulgeamus corpori,ita quantum neceſſe eſt illi,dari præcipit. Ideo Paulus ad Romanos cap.13.d.14,non ſimpliciter damnat carnis ſolicitudinem,ſed quæ ſeruit cupiditatibus. Ne habeatis carnis curam,inquit,ad concupiſcentias. Quid ergo vitioſum eſſe notat Paulus in traditionibus illis de quibus agit? quòd honorem corpori nullum habeant pro carnis explicatione:hoc eſt pro modo neceſſitatis. Nā Expletio hîc mediocritatem ſignificat,quæ ſe ad ſimplicē naturę vſum reſtringit:atque ita voluptati & ſuperfluis omnibus deliciis opponitur:natura enim paucis cōtenta eſt. Proinde negare quod requirit ad tolerandum vitæ neceſſitatem,non minus à pietate alienum eſt,quàm inhumanum.

CAP. III.

Ergo ſi conſurrexiſtis cum Chriſto, quæ ſurſum ſunt quærite, vbi Chriſtus eſt in dextera Dei ſedens:

2 *Quæ ſurſum ſunt cogitate,non quæ ſuper terram.*

3 *Mortui enim eſtis,& vita veſtra abſcondita eſt cum Chriſto in Deo.*

4 *Vbi autem Chriſtus apparuerit vita veſtra,tunc etiam vos cum ipſo apparebitis in gloria.*

1.Tim.5.4.3. Vanis illis exercitiis quæ pſeudoapoſtoli vrgebant, quaſi illic ſita eſſet perfectio, vera opponit quibus occupari Chriſtianos decet:quod non parum ad cauſam valet. Nā dum perſpicimus quid nos Deus velit agere,facile poſtea contemnimus hominum inuenta.Dum autem apparet longè eſſe ſublimius & præſtātius quod nobis Deus commendat,quàm quod homines inculcant,creſcit animi alacritas ad Deū ſequendum,hominibus poſthabitis.Hîc Paulus Coloſſenſes hortatur ad meditationem cæleſtis vitæ. Quid autē aduerſarij? detinere eos volebant in puerilibus rudimentis.Iſta igitur doctrina facit vt cæremonię magis vileſcant. Vnde conſtat,ita Paulum hortari hoc loco vt ſuperiorem doctrinam confirmet. Solidam enim pietatem deſcribens,ac vitæ ſanctimoniam,huc tendit vt vanę illæ ſpecies humanarum traditionum euaneſcant.Simul pręuenit obiectionem qua poſſent eum grauare pſeudoapoſtoli. Quid ergo ? tu homines mauis eſſe otioſos quàm iſtis qualibuſcunque exercitiis vacare ? Quum ergo ſtudiis longè potioribus incumbere iubet Chriſtianos,præcidit anſam huic calumniæ.imò inuidia non parua ipſos onerat,quòd nihili auocamentis rectum piorum curſum impediant.

1 *Si conſurrexiſtis.*) Aſcenſio reſurrectionem comitatur. ergo ſi Chriſti membra ſumus,in cælū conſcendere nos oportet:quia excitatus à mortuis, in cælum receptus eſt,vt ſecum nos traheret. Quęrimus autem quæ ſurſum ſunt,dum verè animis peregrinamur in hoc mundo,non autem affixi ſumus. Verbum Cogitandi magis exprimit aſſiduitatem ſtudij & vehementiam:acſi diceret,Sit hæc tota veſtra meditatio: huc ingenium,huc animum applicate.Cæterùm ſi nihil debemus niſi cęleſte cogitare, eo quòd Chriſtus ſit in cælo:quantominus ipſum Chriſtum in terra quærere conueniet? Meminerimus ergo hanc eſſe verā de Chriſto cogitationem,& ſanctam quæ nos ſtatim in cælum rapit vt ipſum illic adoremus, & cum eo habitent mentes noſtrę.Quod ad dexteram Dei pertinet,non eſt incluſa cælo:ſed totum mundum implet. Eius porrò mentionem hîc fecit Paulus, vt ſignificaret Chriſtum ſua virtute nos complecti:nec loci diſtantiam,cauſam diuortii inter nos & ipſum putemus eſſe:ſimul vt nos eius maieſtas in ſui reuerentiam totos efferat.

2 *Non quæ ſuper terram.*) Non intelligit vt paulo pòſt,vitioſas cupiditates quę regnant in hominibus terrenis:neque etiam opes,aut agros,aut ædes,& quæcunque alia pręſentis vitę,quibus perinde vtendum quaſi non vtamur:ſed adhuc perſequitur ſuam diſputationem de cæremoniis quas ſimiles tricis facit,quę nos humi repere cogant.Chriſtus,inquit,nos ſurſum ad ſe vocat:iſti deorſum vos reducunt.Eſt enim cōcluſio & expoſitio eorum quæ nuper attigerat de interitu cæremoniarum per Chriſti mortem. acſi diceret,Ideo cæremoniæ vobis mortuæ ſunt per Chriſti mortem,& vos illis, vt in cælum cum Chriſto ſublati,tantùm ſuperna cogitetis.Ergo terrena omittite.Non contendam aduerſus alios qui ſecus ſentiūt: ſed certè videtur mihi Apoſtolus ita gradatim procedere, vt primùm traditiones de rebus leuiculis opponat cæleſtis vitæ meditationi:deinde vlterius procedat,quemadmodum videbimus.

3 *Mortui enim eſtis.*)Reſurgere cum Chriſto non poteſt niſi qui priùs fuerit cum ipſo mortuus. Ideo à reſurrectione argumentum ducit ad mortem, tanquam à conſequente ad antecedens, ſignificans nos mundo oportere eſſe mortuos,vt Chriſto viuamus.Superna cur docuit quærēda eſſe? quia ſurſum vita eſt piorum.Cur nunc omittenda docet quæ ſunt ſuper terram? quia mundo ſunt mortui.acſi diceret,Reſurrectionem quam dixi ,mors antecedit.Ergo vtrunque in vobis ſpectari oportet.Dignum hoc obſeruatu, quòd vitam noſtram dicit eſſe abſconditam:ne fremamus,aut conqueramur,ſi vita noſtra ſub ignominia crucis,ſub variis ærumnis ſepulta,nihil à morte differat:ſed patienter expectemus reuelationis diem. Ac ne moleſta ſit expectatio,notemus iſtas particulas, *In Deo*,&,*Cum Chriſto*:quæ ſignificant, extra periculū eſſe vitam noſtram,tametſi non appareat.Nam & Deus fidelis eſt, ideóque non abnegauit depoſitū, nec fallet in ſuſcepta cuſtodia: & Chriſti ſocietas maiorem etiamnum ſecuritatem affert. Quid enim magis expetendum,quàm vitam noſtram manere cum ipſo vitæ fonte? Quare non eſt quòd terreamur, ſi vndique circunſpicientes,vitam nuſquam cernamus.Spe enim ſalui ſumus. Ea verò quæ iam patent oculis, non ſperantur.Neque verò tantum mundi opinione vitam abſconditam eſſe docet,ſed etiam quoad ſenſum noſtrum:quia hoc verum & neceſſarium eſt ſpei noſtræ experimentum, vt tanquam more circundati,vitam alibi quæramus quàm in mundo.

4 Vbi

4 *Vbi autem apparuerit.*) Pulchra conſolatio, quòd aduentus Chriſti vitæ noſtræ erit manifeſtatio. Et ſimul admonet quàm prępoſtera ſit futura cupiditas, ſiquis recuſet ad illum vſque diem ſuſtinere. Nam ſi vita noſtra in Chriſto incluſa eſt, donec ipſe apparuerit, latere eam oportet.

5 *Mortificate igitur membra veſtra quæ ſunt ſuper terram, ſcortationem, immunditiam, mollitiem, concupiſcentiam malam, & auaritiam quæ eſt idololatria.*

6 *Propter quæ venit ira Dei in filios inobedientiæ,*

7 *In quibus vos quoque ambulabatis aliquando quum viueretis in illis.*

8 *Nunc autem deponite & vos omnia, iram, indigentiam, malitiam, maledicentiam, turpiloquẽtiam ex ore veſtro.*

5 *Mortificate igitur.*) Hactenus de contemptu mundi loquutus eſt: nunc longius prouehitur, & ingreditur altiorem philoſophiam, de carnis mortificatione. Vt hoc clarius fiat, notemus duplicẽ eſſe mortificationem. prior reſpicit ad ea quæ circa nos ſunt, de qua hactenus egit. altera eſt interior: nempe ingenii & voluntatis, totiúſque naturæ noſtræ corruptæ. Vitia autem quædam enumerat, quæ impropriè vocat membra, ſed tamen eleganter. Naturam enim noſtram, quaſi maſſam ex diuerſis vitiis conflatã imaginatur. Membra igitur noſtra ſunt quæ veluti affixa nobis hærent. Terrena etiam appellat, alludens ad illud quod dixerat, Non quæ ſuper terram: alio tamen ſenſu. Perinde autem valet hæc loquutio acſi dixiſſet, Admonui terrena eſſe negligenda: in hoc tamen laborandum eſt vt vitia quæ vos in terra detinent, mortificetis. Significat autem nos, quandiu vitia carnis noſtræ in nobis vigent, eſſe terrenos: cæleſtes autẽ fieri renouatione Spiritus. *Scortationi* ſubiungit *Immunditiem*: quo nomine omnes laſciuias deſignat, quibus ſe libidinoſi homines conſpurcant. His additur πάθος, hoc eſt *Mollities*, quæ omnes libidinis illecebras comprehendit. Quanquam hæc vox alioqui animi perturbationes ſignificat, atque intemperantes motus præter rationem: ſed huic loco non malè congruit mollities. Cur *Auaritia* dicatur ſimulachrorũ cultus, pete ex epiſtola ad Epheſios, ne bis idem.

6 *Propter quæ venit.*) Non reprehendo quod tranſtulit Eraſmus, Venire ſolet. quia tamen præſens tẽpus loco futuri ſæpe capitur in Scriptura, ex conſuetudine linguæ Hebraicæ: malui relinquere mediam lectionem quæ ad vtrunque ſenſum aptari poſſet. Ergo aut de vſitatis Dei iudiciis admonet Coloſſenſes, quæ quotidie cernuntur: aut de vindicta quam ſemel denuntiauit impiis, & quę illis imminet: non tamen patefiet ante vltimum diem. Quanquam libenter recipio priorem illum ſenſum, quòd Deus qui perpetuus eſt mundi iudex, ſcelera de quibus agitur, punire ſoleat. Nominatim verò ſuper incredulos aut inobedientes dicit venturam eſſe iram Dei, aut ſolere venire. potius quàm vt ipſis tale quiddam minetur. Nã Deus iram ſuam in reprobis conſpicere nos mauult, quàm in nobis eam ſentire. Promiſſiones quidem gratiæ quum proferuntur in medium, vnuſquiſque piorum non ſecus eas amplecti debet, ac ſibi propriè deſtinatas. Minas autem iræ & exitij ita horreamus, vt quæ in reprobos competant, nobis ſint documento. Iraſci quidem ſæpe etiam filiis dicitur Deus: & ſeuerè eorum peccata interdum caſtigat. Sed hîc de æterno exitio agit Paulus, cuius ſpeculum in ſolis reprobis apparet. In ſumma, quoties minatur Deus, quaſi obliquè pœnam nobis oſtendit, vt eam in reprobis intuentes, à peccando abſterreamur.

7 *In quibus ambulabatis.*) Malè Eraſmus qui ad homines retulit, vertens, inter quos. nam de vitiis proculdubio Paulus intellexit: in quibus dicit verſatos eſſe Coloſſenſes quo tempore in illis viuebant. Nam Viuere & Ambulare inter ſe differunt, quemadmodum potentia & actus, viuere præcedit, ambulare ſequitur. Ad Galatas capite 5. d. 25, Si viuitis Spiritu ambulate. His verbis ſignificat indignũ eſſe, ſi amplius addicti vitiis, quibus mortui ſunt per Chriſtum, ad ea ferantur. Vide caput ſextum ad Romanos. Argumẽtum eſt à priuatione cauſæ ad effectus priuationem.

8 *Nunc autem*, &c.) Poſtquàm deſiiſtis in carne viuere ſcilicet: Nam hæc mortificationis vis ac natura eſt, vt in nobis extinguantur omnes corrupti affectus, ne poſthac ſolitos fructus in nobis peccatum gignat. Vbi indignationem reddidi, Græcè eſt θυμὸς: quod nomen magis præcipitem excandeſcentiam ſignificat, quàm ſit ὀργή. hîc autem diuerſas à prioribus vitiorum ſpecies recenſet, vt videre promptum eſt.

9 *Ne mentiamini alij aduerſus alios, poſtquam exuiſtis veterem hominem cum actionibus ſuis,*

10 *Et induiſtis nouum, qui renouatur in agnitionem, ſecundum imaginem eius qui creauit eum:*

11 *Vbi non eſt Græcus nec Iudæus, Circunciſio nec Præputium: barbarus, Scytha, ſeruus, liber: ſed omnia & in omnibus Chriſtus.*

12 *Induite igitur tanquam electi Dei, ſancti & dilecti, viſcera miſerationum, comitatem, humilitatem, manſuetudinem, tolerantiam,*

13 *Sufferentes vos mutuò, & condonantes ſiquis aduerſus alium litem habeat. quemadmodum Chriſtus condonauit vobis, ita & vos.*

9 *Ne mentiamini.*) Quum mentiri prohibet, damnat quamlibet verſutiam, & omnes malas fallendi artes. Neque enim de calumniis tantùm accipio, ſed generaliter oppono ſinceritati. itaque breuius ſic reddere liceret, ac neſcio an etiam melius, Ne mentiamini alii aliis. Proſequitur autem ſuum illud argumentum de ſocietate quam habent fideles cum morte & reſurrectione Chriſti: ſed aliis loquendi formis vtitur. Vetus homo ſignificat quicquid afferimus ex vtero matris, & quicquid ſumus natura. Eum exuunt quicunque renouantur per Chriſtum. contrà, nouus homo eſt qui Spiritu Chriſti reformatus eſt in obedientiam iuſtitiæ: vel natura in veram integritatem reſtituta per eundem Spiritum. Vetus autem ordine nouum præcedit, quia ex Adam prius nati, deinde per Chriſtum renaſcimur. Quemadmodũ autem

quod habemus ex Adam ſeneſcit,atque ad interitū inclinat:ſic quod per Chriſtum cōſequimur, perpetuò manet, nō eſt caducū, ſed potius ad immortalitatē fertur. Locus hîc notandus eſt, quia ex eo colligi poteſt definitio regenerationis. Continet enim duas partes, veteris hominis depoſitionem, & inſtaurationem noui:quarum Paulus hîc meminit. Ac notandum eſt, veterem hominem ab operibus ſuis,tanquam arborem à fructibus, diſcerni. vnde ſequitur, veteris hominis nomine intelligi prauitatem nobis ingenitam.

10 *Qui renouatur in agnitionem.*) Primùm nouitatem vitæ in agnitione cōſiſtere docet: non quia ſimplex & nuda agnitio ſufficiat,ſed loquitur de Spiritus ſancti illuminatione,quæ viua eſt atque efficax,vt non tantùm illuſtret accenſa veritatis luce,ſed totum hominem transformet. Atque hoc eſt quod continuò addit,renouari nos ad imaginem Dei. Imago autem Dei in tota anima reſidet, quum non ratio tantùm,ſed voluntas etiā recta eſt.Hinc etiam diſcimus,tū quis finis ſit regenerationis noſtræ,hoc eſt vt Deo reddamur ſimiles,ac in nobis reluceat eius gloria: tum quę ſit Dei imago,cuius mentio fit apud Moſem, nempe totius animæ rectitudo & integritas:ita vt homo ſapientiam Dei, iuſtitiam, & bonitatem, quaſi ſpeculum repræſentet. Ad Epheſios paulo aliter loquitur, ſed eodem ſenſu:vide locum cap.4. f. 24. Simul admonet Paulus, nihil eſſe præſtantius quò aſpirent Coloſſenſes, quia ſumma hæc ſit noſtra perfectio & beatitas,imaginem Dei geſtare.

Gen.9.b.6.

11 *Vbi non eſt Iudæus.*) Hoc data opera adiecit,vt rurſus abſtraheret Coloſſenſes à cæremoniis.Hoc enim ſonant verba,Chriſtianam perfectionem externis iſtis obſeruationibus nihil indigere: imò res eſſe ab ea penitus alienas. Nam ſub diſcrimine Præputii & Circunciſionis, Iudæi & Græci, externa omnia comprehendit per ſynecdochen. Quæ ſequitur, *Barbarus, Scytha, ſeruus, liber*, ad amplificationem ſunt addita. *Omnia & in omnibus Chriſtus.* Hoc eſt, Chriſtus ſolus proram & puppim (vt aiunt) principium & finem tenet. Porrò per Chriſtum intelligit ſpiritualem Chriſti iuſtitiam,quæ cæremonias abolet, vt prius viſum eſt. Sunt igitur in vera perfectione ſuperuacuæ: adeóque nullum locum habere debent, quia alioqui fieret Chriſto iniuria, quaſi ad ſupplendum eius defectum hæc adminicula acceſſere opus foret.

12 *Induite igitur.* quemadmodum partes aliquot recenſuit veteris hominis, ita etiam nunc recenſet noui.Tunc,inquit,conſtabit vos eſſe renouatos per Chriſtum,ſi fueritis miſericordes & comes,&c.Nam hi ſunt effectus & teſtimonia renouationis.Ergo exhortatio à ſecundo membro pendet: ideóque retinet metaphoram in verbo Induendi.Primo loco ponit *Viſcera miſerationum*, qua locutione ſerium, & quaſi viſceralem miſericordiæ affectum notat.Secundo, *Comitatem*, Sic enim vertere libuit χρηστότητα, qua nos reddimus amabiles.Huic adiungit *Humilitatem*:quia nemo comis erit ac tractabilis,niſi qui depoſito faſtu & altitudine animi,ad modeſtiam ſe ſubmiſerit,ſibi nihil arrogans. *Manſuetudo* quæ ſequitur, latius patet quàm comitas. nam illa præcipuè eſt in vultu ac ſermone:hæc etiam in affectu interiore. At quoniam ſæpe fit vt incidamus in homines prauos & ingratos:patiētia opus eſt,quæ lenitatem foueat in nobis. Tandem exponit quid intellexit per *Tolerantiam*:nempe vt cum venia nos mutuò amplectamur, & ignoſcamus etiam vbi quid peccatum fuerit. Verùm quia ardua res eſt ac difficilis: doctrinam confirmat Chriſti exemplo,ac docet idem à nobis requiri:vt quemadmodū toties ac tam grauiter rei,à Chriſto nihilominus recepti ſumus in gratiam, eandem humanitatem exhibeamus proximis, quicquid in nos peccauerint,condonando. Ideo dicit, *Si quis aduerſus alium litem habeat.* Quo ſignificat, ne iuſtas quidem ſecundum hominem vltiones eſſe perſequendas.

Tanquam electi Dei.) Electos hîc accipio pro ſegregatis.acſi diceret,Ea cōditione vos ſibi elegit Deus, ſanctificauit, recepítque in amorem ſuum, vt ſitis miſericordes, &c. Has virtutes qui non habet,fruſtra ſe iactat ſanctum eſſe,ac Deo dilectum. fruſtra ſe in numerum fidelium inſerit.

14 *Propter omnia hæc,charitatem,quæ eſt vinculum perfectionis,*

15 *Et pax Dei palmam obtineat in cordibus veſtris, ad quam etiam eſtis vocati in vno corpore, & grati ſitis.*

16 *Sermo Chriſti inhabitet in vobis opulentè in omni ſapientia, docendo & commonefaciendo vos pſalmis, hymnis, & canticis ſpiritualibus cum gratia, canentes in cordibus veſtris Domino.*

17 *Et quicquid feceritis ſermone vel opere,omnia in nomine Domini Ieſu gratias agentes Deo & Patri per ipſum.*

14 *Propter omnia.*) Quod alii verterunt,Super omnia hæc,pro inſuper,vel præter hæc,frigidū eſt,meo iudicio.Magis cōueniret,præ his omnibus.Sed ego ſignificationem vocis ἐπὶ magis viſitatam elegi.Nam quum omnia quæ hactenus recenſuit, ex charitate manent: meritò nunc hortatur Coloſſenſes, inter ſe vt charitatem colant,eorum cauſa:hoc eſt vt ſint miſericordes, manſueti, faciles ad ignoſcendum, acſi diceret, tunc fore tales ſi charitatem habeant. Nam vbi deeſt charitas, fruſtra omnia hæc requiruntur. Ac quo magis eam commendet,vocat *Vinculum perfectionis*: quo ſignificat virtutum omnium chorum ſub ea contineri. Nam hæc verè regula eſt totius vitæ & omnium actionum, ad quam quicquid non exigitur, vitioſum eſt, qualemcunque alioqui ſplendorem habeat. Hæc cauſa eſt cur vocetur hîc vinculum perfectionis: quia nihil eſt in vita noſtra bene compoſitum quod non ad ipſam dirigatur:ſed quicquid aggredimur,mera eſt diſſipatio. Cæterùm ridiculi ſunt Papiſtæ qui hoc teſtimonio abutūtur ad iuſtificationem operum adſtruendam. Charitas,inquiunt, vinculum eſt perfectionis. atqui perfectio eſt iuſtitia:ergo per charitatem iuſtificamur. Reſponſio duplex eſt. nam Paulus hîc non diſputat quomodo perfecti reddantur homines coram Deo: ſed quomodo perfectè inter ſe viuant. Eſt enim hæc genuina loci expoſitio, reliqua benè habitura quo ad vitam noſtram, ſi vigeat inter nos charitas. Verùm illo

conceſſo, charitatem eſſe iuſtitiam: fruſtra & pueriliter inde contendunt, nos charitate iuſtificari. vbi enim reperietur perfecta charitas? Nos autem non ideo dicimus iuſtificari homines ſola fide, quia Legis obſeruatio non ſit iuſtitia, ſed potius, quòd quum omnes ſimus transgreſſores Legis deſtituti propria iuſtitia, cogimur à Chriſto iuſtitiam mutuari. Sola igitur fidei iuſtitia ſupereſt, quia nuſquam perfecta eſt charitas.

15 *Et pax Dei.)* Pacem Dei appellat quam Deus inter nos ſanciuit: quemadmodum patebit ex ſequentibus, eam vult in cordibus noſtris regnare. Sed vtitur metaphora valde propria. nam vt inter athletas, qui alios omnes ſuperauit, palmam reportat: ita vult pacem Dei ſuperiorem eſſe omnibus carnis affectibus, qui nos ſæpe ad contentiones, diſſidia, rixas, ſimultates abripiunt. Prohibet ergo ne frænum prauis eiuſmodi affectibus laxemus. Sed quia difficile eſt eos coercere, remedium quoque oſtendit: vt penes Dei pacem ſit victoria: quia frænum eſſe oportet, quo omnes carnis affectus cohibeantur. Ideo dicit, *In cordibus*: quia illic ſentimus aſſiduè ingentes pugnas, dum caro concupiſcit aduerſus Spiritum. Membrum hoc, *Ad quam eſtis vocati*, declarat qualis ſit iſta pax: nempe vnitas, quam inter nos Chriſtus ſuis auſpiciis conſecrauit. Nam ita nos ſibi Deus reconciliauit in Chriſto, vt inter nos viuamus vnanimes. Et addit, *In vno corpore*: quo ſignificat, non aliter nobis cum Deo conuenire, niſi inter nos cohæreamus, tanquam vnius corporis membra. Quum iubet *Gratos eſſe*, non tam ad memoriam beneficiorum id refero, quàm ad morum ſuauitatem. ideo vt tollatur ambiguitas, malo, Sitis amabiles: quanquam fateor ſi gratitudo ſenſus noſtros occupet, fieri nõ poſſe quin ad fouendum inter nos mutuum amorẽ propenſi ſimus.

16 *Sermo Chriſti inhabitet.)* Vult doctrinam Euangelij illis eſſe familiarem. vnde licet colligere quo ſpiritu hodie agantur qui atrociter illam populo Chriſtiano interdicunt, ac tumultuoſè clamitant, nullam peſtem magis cauendam eſſe, quàm Scripturæ lectionem plebi vulgari. Nam certè Paulus hîc ordinum omnium viros ac mulieres alloquitur. nec tantùm vult eos tenuem duntaxat guſtum capere ſermonis Chriſti, ſed iubet vt in ipſis habitet: hoc eſt, fixam ſedem habeat, idque largiter, quo magis in dies proficere ſtudeant, ac creſcere. Verùm quia in multis præpoſterum eſt diſcendi ſtudium, dum ad ambitionem ſuam abutuntur verbo Domini, vel ad inanem curioſitatem, vel ipſum quouis modo adulterant: ideo adiungit, *In omni ſapientia*. Vt inde ſcilicet edocti ſapiamus quod oportet. Porrò ſapientiam hanc breuiter definit, *Vt ſeipſos doceant* Coloſſenſes. Doctrina hîc pro vtili eruditione capitur, quæ ad ædificationem valet, ſicuti ad Romanos capite 12.b.7, Qui docet, in doctrina. Item ad Timotheum, Omnis ſcriptura ad docendum eſt vtilis. Hic verus eſt vſus ſermonis Chriſti. Iam verò quia interdum per ſe doctrina friget: 2.Tim.3.d.16.
ac (quemadmodum ille inquit) dum ſimpliciter oſtenditur quid rectum ſit, virtus laudatur & alget: ſimul addit admonitionem, quæ eſt veluti doctrinæ confirmatio & ſtimulus. Neque intelligit ſingulis tantùm prodeſſe debere Chriſti ſermonem, vt ſeipſos doceant, ſed mutuam doctrinam & admonitionem exigit. *Pſalmis, hymnis.* Non reſtringit Chriſti ſermonem ad has ſpecies, ſed magis ſignificat vſque adeo ad ædificationem debere eſſe compoſitos omnes noſtros ſermones, vt etiam qui hilaritati ſeruiunt, nihil ſapiant vanum. acſi diceret, Incredulis ineptam hanc oblectationem relinquite, quam ex ludicris & nugatoriis iocis ac facetiis capiunt. Veſtri autem ſermones non ſeueri modò, ſed etiam læti & hilares vtilitatem aliquam contineant. Pro obſcœnis illorum cantilenis, aut ſaltem parum modeſtis & grauibus, decent vos hymni & cantica, quæ reſonent laudem Dei. Porrò ſub his tribus nominibus complexus eſt omne genus canticorum: quæ ita vulgò diſtinguunt, vt Pſalmus ſit in quo concinendo adhibetur muſicũ aliquod inſtrumentum præter linguam. Hymnus propriè ſit laudis canticum, ſiue alta voce, ſiue aliter canatur. Oda non laudes tantùm contineat, ſed parænes es & alia argumenta. Spirituales autem Chriſtianorum cantiones eſſe vult, non ex friuolis & nihili nugis compoſitas. Nam ad argumentum hoc refertur. Particulam, *In gratia*, Chryſoſtomus variè exponit: ego autem ſimpliciter accipio, quemadmodum & inferius capite 4.a.6, quum dicit, Sermo veſter ſale ſit conditus, in gratia. hoc eſt, pro dexteritate quæ grata ſit, & ſua vtilitate placeat auditoribus: vt opponatur ſcurrilitati & ſimilibus ineptiis. *Canentes in cordibus.* Hoc ad affectum pertinet. nam ſicuti alios incitare, ita etiam ex corde canere debemus, ne ſit externus duntaxat oris ſonus. Quanquam non ita accipiendum eſt, acſi vnumquenque ſibi intus canere iuberet: ſed vtrunque vult coniungi, modò corda linguas præeant.

17 *Et quicquid feceritis.)* Hæc & ſuperiora iam expoſuimus in epiſtola ad Epheſios, vbi eadem ferè ad verbum habentur. Quia iam inceperat de Chriſtianæ vitæ partibus diſſerere, & pauca tantùm præcepta attigerat, nimis autem longum fuiſſet ſigillatim reliqua perſequi: ideo ſummatim concludit, ſic inſtituendam eſſe vitam, vt quicquid dicimus aut facimus, hoc totum regatur auſpiciis Chriſti, & in eius gloriam, tanquam in ſcopum reſpiciat. Commodè enim vtrunque hoc verbo comprehendemus: nempe vt exordium ab inuocatione Chriſti habeant ſtudia noſtra omnia & eius gloriæ ſeruiant. Ex inuocatione ſequitur Dei benedictio: quæ materiam gratiarum actionis nobis ſuppeditat. Ac notandum quod docet per Chriſtum agendas eſſe Patri gratias, ſicuti per ipſum obtinemus quicquid in nos boni Deus confert.

18 *Mulieres ſubditæ eſtote propriis maritis, quemadmodum decet in Domino.*

19 *Viri, diligite vxores: & ne amari ſitis aduerſus illas.*

20 *Filij obedite parentibus veſtris per omnia. hoc enim placet Domino.*

21 *Patres, ne prouocetis liberos veſtros, ne deiiciantur animis.*

22 *Serui obedite per omnia iis qui ſecundum carnem ſunt domini: non exhibitis ad oculum obſequiis, tanquam hominibus placere ſtudentes, ſed in ſimplicitate cordis, vt qui timeatis Deum.*

23 *Et quicquid feceritis, ex animo facite, tanquam Domino, & non hominibus:*

24 *Scientes quòd à Domino recipietis mercedem hæreditatis. nam Domino Chriſto ſeruietis.*

25 *Qui autem iniuſtè egerit, mercedem reportabit ſuæ iniquitatis: & non eſt perſonarum* Deu. 10. d. 17. *acceptio.*

18 *Mulieres.*) Sequuntur iam particularia, quæ vocant, officia, quæ ex ſingulorum vocatione pendẽt: in quibus tractandis ſuperuacuum foret multum verborum inſumere: quia iam in epiſtola ad Epheſios dixi ferè quantum opus erat. Hîc tamen breuiter adiiciam quæ præſentis loci expoſitioni propriè conueniunt. Mulieribus præcipit vt ſubiectæ ſint. Hoc clarũ eſt, ſed quod ſequitur ambiguum, *Quemadmodũ decet in Domino.* Quidam enim ſic contexunt, Subiectæ eſtote in Domino, quemadmodum decet. Ego tamen aliter potius, Sicut in Domino decet: hoc eſt, ſecundum Domini inſtitutionem: vt mulierum ſubiectionem Dei authoritate confirmet. A maritis requirit amorem, & ne ſint amarulenti: quia periculum eſt ne imperio ſuo abutantur ad tyrannidem.

20 *Filij obedite parentibus.*) Liberis iniungit vt ſine exceptione obediant parentibus. Sed quid ſi parentes ad illicitum quidpiam adigere eos velint: an ſine diſcrimine etiam tunc parebunt? Atqui pluſquã indignum foret, poſthabito Deo, hominum authoritatem præualere. Reſpondeo, hîc quoque ſubaudiendum eſſe quod alibi exprimit: nempe in Domino. Sed quorſum vniuerſalis particula? iterum reſpondeo, vt oſtenderet, non iuſtis tantùm imperiis obediendum eſſe, ſed etiam iniquis. Multi enim ita demum parentibus ſe præbent morigeros, ſi graue ſibi aut incommodum non fuerit. Atqui hoc vnum cogitare debent filii, qualeſcunque nacti ſint parentes, eos tamen ſibi contigiſſe Dei prouidentia, qui filios parentibus ordinatione ſua ſubiicit. *Per omnia* igitur, vt nihil quantumuis ſibi durum aut moleſtum recuſent: per omnia, vt in rebus mediis perſonæ deferant: per omnia, vt ſibi, inquirendo ac diſceptando, vel altercando æquum ius non ſumant. ſemper tamen vſque ad aras. Parentibus immodicam aſperitatem prohibet, ne ſic abſterreantur liberi, vt nullius diſciplinæ liberalis ſint capaces. Videmus enim quotidianis experimentis quid valeat ingenua educatio. Epheſ. 6. a. 1.

22 *Serui obedite.*) Quicquid de ſeruis hîc legitur, expoſitione non indiget: quia iam expoſitum eſt ad Epheſios capite 6. a. 1, præter hæc duo, nam Domino Chriſto ſeruitis. Item, Qui iniuſtè egerit, mercedem iniquitatis recipiet. Prior ſententia hoc ſignificat, ita ſeruiri hominibus, vt Chriſtus tamen primatum in domino obtineat, ſitque primarius dominus. Eximia ſanè conſolatio omnibus qui in ſubiectione ſunt, dũ quòd libenter ſeruiunt dominis ſuis obſequia ſua perinde Chriſto grata eſſe audiunt, acſi illi præſtita eſſent. Vnde etiam colligit Paulus, mercedem ab ipſo recepturos: ſed mercedem hęreditatis. quo ſignificat, id ipſum quod operibus rependitur, gratuitò dari nobis à Deo. nam hæreditas ex adoptione eſt. Secundo membro iterum conſolatur ſeruos, quòd ſi premantur iniuſta dominorũ ſæuitia, Deus ipſe vltionem capiet, nec inflictas ipſis iniurias ideo negliget quòd ſerui ſint: quum apud eum non ſint perſonarum reſpectus. Poſſet enim hæc cogitatio illis animum minuere, ſi putarent nullam ſui, aut nõ magnam haberi rationem coram Deo, non eſſe curæ ſuas miſerias. Deinde ſæpe fit vt ſerui ipſi occupent vlciſci malam & inhumanam tractationem. Huic igitur malo occurrit, quum admonet expectandum eſſe Dei iudicium cum tolerantia.

CAP. IIII.

Domini, quod iuſtum eſt, ſeruis exhibete, mutuámque æquabilitatẽ, ſcientes quòd vos quoque Dominum habeatis in cælis.

2 *Orationi inſtate, vigilantes in ea, cum gratiarum actione.*

3 *Orate ſimul & pro nobis, vt Deus aperiat nobis ianuam ſermonis ad loquendum myſterium Chriſti, cuius etiam cauſa vinctus ſum,*

4 *Vt manifeſtum illud, quemadmodum oportet me loqui.*

1 *Domini, quod iuſtum eſt.*) Quod iuſtum eſt, priori loco ponit, qua voce humanitatem illam deſignat de qua præcepit in epiſtola ad Epheſios. Sed quia ſeruilis conditio ab heris deſpicitur quaſi è ſublimi, vt nulla ſe lege obſtringi putent: in ordinem eos cogit Paulus: quia vtrique pariter ſubiaceant Dei imperio. hinc iſta cuius meminit æquabilitas. *Mutuámque æquabilitatem.* Alii ſecus exponunt: ſed nõ dubito quin Paulus ἰσότητα hîc poſuerit pro iure analogo, aut diſtributiuo: quemadmodũ ad Epheſios τὰ αὐτά. Neque enim ſic habent domini obnoxios ſibi ſeruos, quin viciſsim aliquid ipſis debeant: quemadmodum ius analogum valere debet inter omnes ordines. Epheſ. 6. a. 8.

2 *Orationi inſtate.*) Redit ad generales exhortationes, in quibus non debemus requirere exactum ordinem: fuiſſet enim hoc modo ab oratione incipiendum. ſed Paulus id minimè ſpectauit. Porrò hîc in oratione duo commendat, primò aſsiduitatem: deinde alacritatem, vel ſeriam intentionem. Nam quum dicit, Inſtate, ad perſeuerandum hortatur. Vigilantiam autem opponit frigori & oſcitantiæ. Addit *Gratiarum actionem*, quia ſic pro neceſsitate præſenti rogandus eſt Deus vt nõ obliuiſcamur interim accepta beneficia. Deinde non debemus ita eſſe importuni, vt fremamus & indignemur ſi protinus votis noſtris Deus non obtemperet, ſed æquis animis excipere quicquid dederit. Ita duplex gratiarum actio neceſſaria eſt. Qua de re aliquid etiam dictum fuit ad Philippenſes capite 4. a. 6.

3 *Orate ſimul & pro nobis.*) Non facit hoc per ſimulationem: ſed quia neceſsitatis ſuæ ſibi conſcius, ſeriò optabat illorum precibus iuuari, & perſuaſus erat eas ſibi profuturas. Quis ergo nunc audeat fratrum interceſsiones contemnere, quibus Paulus indigere ſe profitetur? Et certè non fruſtra inſtituit Dominus hoc charitatis exercitium inter nos vt alii pro aliis oremus. Non ergo tantùm debent ſinguli pro fratribus orare, ſed etiam viciſsim ex aliorum quoque precibus ſuppetias, quoties ita res tulerit, ſedulò expetere. At puerile eſt Papiſtarum argumentum, qui inde mortuos implorandos eſſe colligunt, vt pro nobis orent. Quid enim ſimile? fratrum precibus ſe Paulus commendat, quibuſcum ſibi ex Dei mandato

mutuam

mutuam communicationem eſſe nouit, quis negabit in mortuis ceſſare hanc rationem? Omiſſis ergo talibus ineptiis, redeamus ad Paulum. quemadmodum inſigne modeſtiæ exemplum in eo habemus, quod Paulus alios ad opem ſibi ferendam aduocat: ita etiam admonemur, rem eſſe plenam maximæ difficultatis, conſtanter perſtare in defenſione Euangelij, præſertim quum vrget periculum. Non enim ſine cauſa Eccleſias ſibi in hoc adeſſe cupit. Et ſimul mirum zeli ardorem conſidera. Non eſt de ſua ſalute ſolicitus, non petit pro ſe fundi ab Eccleſiis preces vt eripiatur ex periculo mortis. hoc vno contentus eſt, ſi perſtet inuictus & intrepidus in confeſſione Euangelij. adeò vitam ſuam Chriſti gloriæ & Euangelij propagationi ſecurè poſtponit. Cæterùm per *Ianuam ſermonis*, ſimpliciter ſignificat quod ad Epheſios dicit, oris apertionem: Chriſtus autem vocat os & ſapientiam. Senſu enim nihil differt hæc loquutio ab illa, ſed forma tantùm. Eleganti ſiquidem metaphora hîc expreſſit, nihilo facilius nobis eſſe, confidenter de Euangelio loqui, quàm per clauſam & obſeratam ianuam irrumpere. Eſt enim hoc verè Diuinum opus quemadmodum & Chriſtus dicebat, Non eſtis vos qui loquimini, ſed Spiritus Patris veſtri qui loquitur in vobis. Propoſita igitur difficultate, magis Coloſſenſes ad orandum ſtimulat, quum teſtatur non aliter ſe rectè poſſe loqui, niſi dirigatur à Domino ſua lingua. Secundò argumentatur à rei dignitate quum Euangelium vocat *Myſterium Chriſti*. Neque enim perfunctoriè laborandum eſt in re tanta. Tertiò commemorat etiam ſuum periculum. *Eph. 6. cap. 19.* *Mat. 10. c. 20.*

4 *Quemadmodum oportet.*) Hæc particula difficultatem amplificat: nam innuit non eſſe rem vulgarẽ. Ad Epheſios addit ἵνα παῤῥησιάσωμαι. vnde patet eum intrepidam fiduciam ſibi optaſſe, qualis Euangelij maieſtatem decet. Porrò quum hîc nihil aliud agat Paulus, quàm quòd ſibi dari cupit gratiam implendi ſui officij: meminerimus regulam ſimiliter nobis præſcribi, vt non cedamus aduerſariorũ furori, ſed ad mortem vſque enitamur ad publicandum Euangelium. Quia autem id ſuperius eſt noſtris facultatibus, precibus inſtare conuenit ne deſtituat nos Dominus Spiritu fiduciæ.

5 *Sapienter ambulate erga extraneos, tempus redimentes.*

6 *Sermo veſter ſemper in gratia ſit ſale conditus: vt ſciatis quomodo oporteat vos vnicuique reſpondere.*

7 *Res meas omnes patefaciet vobis Tychicus dilectus frater & fidelis miniſter ac conſeruus in Domino,*

8 *Quem miſi ad vos hac de cauſa, vt ſciretis ſtatum meum, & conſolaretur corda veſtra,*

9 *Cum Oneſimo fideli & dilecto fratre, qui eſt ex vobis. Omnia patefient vobis quæ hîc ſunt.*

5 *Sapienter ambulate.*) Extraneos opponit domeſticis fidei. Ciuitatis enim inſtar eſt Eccleſia, cuius incolæ ſunt omnes fideles, mutua propinquitate inter ſe coniuncti: alieni autem ſunt infideles. Sed cur Paulus iſtos præ fidelibus vult reſpici? Tres ſunt cauſæ. primùm ne ponatur cæcis offendiculum. quia nihil magis procliue quàm incredulos noſtra imprudentia in deterius impelli, ac vulnerari eorum animos, vt magis ac magis à religione abhorreant. Deinde ne illis præbeatur materia obtrectandi Euangelio, atque ita proſtituatur ludibrio Chriſti nomen, infectiores reddantur, excitentur turbæ & perſequutiones. Poſtremò ne dum illis ſumus permiſti in conuictu & aliis negotiis, inquinemur eorum ſordibus, ac ſenſim profaneſcamus. Quò pertinet etiam quod ſequitur, *Redimentes tempus.* Quia videlicet eorum conuerſatio ſit periculoſa. Nam ad Epheſios rationem aſſignat, Quia dies mali ſunt. acſi diceret, In tanta ſeculi corruptela eripiendam eſſe benefaciendi occaſionem, & cum obſtaculis luctandum. Quo itaque pluribus ſcandalis obſepta eſt via noſtra, eo intentius cauendum eſt ne pedes noſtri impingant, vel per ignauiam ceſſemus. *Epheſ. 5. d. 16.*

6 *Sermo veſter.*) Requirit ſermonis ſuauitatem quæ ſua vtilitate alliciat auditores. neque enim ſermones tantùm palàm improbos aut impios damnat, ſed etiam nihili & otioſos. Ideo ſale conditos eſſe iubet. Habent ſuos ſales profani homines, ſed de illis non loquitur: imò quia plauſibiles ſunt, ac fauorẽ vt plurimùm conciliant faceriæ, ab earum vſu & conſuetudine obliquè arcet fideles. Inſulſum enim ducit quicquid non ædificat. Eodem ſenſu ponitur nomen *Gratiæ*: vt contrarium ſit dicacitati, lœdoriis, & quibuſlibet nugis quæ vel lædunt, vel euaneſcunt.

Vt ſciatis quomodo. Qui ſe aſſuefecit circunſpectis ſermonibus, non incidet in multas abſurditates, in quas ſubinde labuntur homines loquaces & garruli: ſed continuo vſu acquiret ſibi rectè & appoſitè reſpondendi peritiam. Quemadmodum rurſus neceſſe eſt vt futiles homines ridendos ſe propinent, quoties de re aliqua interrogantur. qua in re iuſtas pœnas luunt ineptæ ſuæ loquacitatis. Nec dicit tantùm quid, ſed etiam *Quomodo*: nec omnibus indifferenter, ſed *Vnicuique*. Nam hæc pars eſt non vltima prudentiæ, ſingulorum habere reſpectum.

7 *Res meas*) Vt ſciant Coloſſenſes quantam habeat ipſorum curam, quaſi dato pignore eos confirmat. Nam quum eſſet in carcere, & de vita periclitaretur, poſthabita ſui ratione, illis proſpicit, Tychicũ ad eos mittendo. In quo elucet tam ſingularis ſancti Apoſtoli zelus, quàm prudentia. neque enim hoc parum eſt, quòd dum captiuus tenetur, & verſatur in extremo diſcrimine ob Euangelium, non tamen ceſſat quin promouendo Euangelio incumbat, curet omnes Eccleſias. Ita corpus quidem eſt incluſum, ſed animus ad ſatagendum ſolicitus ſe longè latéque diffundit. Prudentię eſt, quòd idoneum mittit hominem & cordatum qui eos cõfirmet quantum opus erat, & pſeudoapoſtolorũ aſtutiæ reſiſtat: deinde quòd Epaphram apud ſe retinet, donec perſpexerint qualis & quantus in doctrina conſenſus foret inter omnes veros doctores: idémque audierint à Tychico quod priùs ab Epaphra didicerant. Hæc exempla diligenter meditemus, vt nos accendant ad imitationem ſimilis ſtudij. Addit *Oneſimum*, quo plus habeat ponderis legatio. Quanquam incertum eſt quis fuerit hic Oneſimus, nam vix eſt credibile, hunc

eſſe ſeruum illum Philemonis, quia furis & fugitiui nomen dedecori ſubiectum fuiſſet. Ambos ornat honeſtis titulis, quo magis proſint: ac Tychicum præſertim, qui docendi munere functurus erat.

10 *Salutat vos Ariſtarchus concaptiuus meus, & Marcus cognatus Barnabæ: de quo accepiſtis mandata, ſi venerit ad vos, vt ſuſcipiatis ipſum:*

11 *Et Ieſus qui dicitur Iuſtus: qui ſunt ex Circunciſione. hi ſoli cooperarij in regnum Dei, qui mihi fuerunt ſolatio.*

12 *Salutat vos Epaphras qui eſt ex vobis ſeruus Chriſti, ſemper decertans pro vobis in precationibus: vt ſtetis perfecti & completi in omni voluntate Dei.*

13 *Teſtimonium enim illi reddo, quòd multum ſtudium veſtri habeat, & eorum qui ſunt Laodiceæ & Hierapoli.*

1 *Concaptiuus.*) Hinc apparet, acceſſiſſe alios Paulo, poſtquam Romam fuit perductus. Et credibile eſt, in hoc incubuiſſe hoſtes principio vt periculi ſocietate abſterrerẽt omnes pios ab ipſo iuuando, idque ad tempus valuiſſe: poſtea collectis animis quoſdam ſpreuiſſe quicquid terroris obiiciebatur. *Vt ſuſcipiatis ipſum.* Nonnulli codices habent, Suſcipite, imperatiuo modo: ſed perperam. exprimit enim ſpeciem illius mandati quod acceperant Coloſſenſes: nempe quòd fuerit cõmendatio vel Barnabæ, vel Marci: quod ſecundum probabilius eſt. Græcè eſt modus infinitiuus, ſed qui ſic reſolui debet vt poſui. Obſeruemus autem, ſedulos fuiſſe in reddendis teſtimoniis: vt probos viros à falſis fratribus, à fucis, ab impoſtoribus, & multis erronibus diſcernerent. Quæ ſolicitudo hodie pluſquam neceſſaria eſt: ſiue quòd frigidè excipiuntur probi doctores. ſiue quòd impoſtoribus creduli & ſtulti homines nimis liberaliter ſunt expoſiti.

11 *Hi ſoli cooperarij.*) Ex Circunciſione ſcilicet. alios enim poſtea nominat, ſed ex Præputio. Paucos ergo Iudæos Romæ eſſe ſignificat qui Euangelio ſe præbeant adiutores: quin potius totam gentem Chriſto aduerſam eſſe. Quanquam per Operarios intelligit eos duntaxat qui pollebant neceſſariis ad promouendum Euangelium dotibus. Vbi autem Petrus eo tempore? Certè aut indignè præteritus hìc fuit, nec ſine iniuria: aut fabulantur qui Romæ tunc fuiſſe aſſerunt. Euangelium pòrrò vocat *Regnum Dei.* nam & ſceptrum eſt quo Deus ſuper nos regnat, & per ipſum cooptamur in vitam æternam. Verùm de hac loquutione plura alibi.

12 *Semper decertans.*) Boni paſtoris exemplum, cui locorum diſtantia Eccleſiæ obliuionem minimè inducit quin trans mare eius curam ſecũ deferat. Et notanda vis orationis, quæ exprimitur in verbo Certandi. Tametſi enim hìc affectus vehementiam notare voluit Apoſtolus, ſimul tamen admonet Coloſſenſes, ne Paſtoris ſui preces irritas exiſtiment: quin potius exiſtiment, eas ſibi non pœnitendo eſſe ſubſidio. Poſtremò colligamus ex Pauli verbis, hanc Chriſtianorum eſſe perfectionem, dum ſtant completi in voluntate Dei: ne aliunde ſuſpendant viuendi conſilium.

14 *Salutat vos Lucas medicus dilectus, & Demas.*

15 *Salutate fratres qui ſunt Laodiceæ, & Nympham, & Eccleſiam quæ eſt domi ipſius.*

16 *Et quum lecta fuerit apud vos Epiſtola, facite vt etiam in Laodicenſium Eccleſia legatur: & eam quæ ex Laodicea eſt vt vos legatis.*

17 *Et dicite Archippo, Vide miniſterium quod accepiſti in Domino, vt illud impleas.*

18 *Salutatio, mea manu Pauli. Memores eſtote vinculorum meorum. Gratia vobiſcum, Amen.*

Miſſa è Roma per Tychicum & Oneſimum.

14 *Salutat vos Lucas.*) Non aſſentior iis qui Lucã Euangeliſtam intelligunt. nam & notiorem fuiſſe iudico, quàm vt opus fuerit tali indicatione: & ſplendidiore elogio fuiſſet inſignitus: certè coadiutorem ſuum, aut fidum ſaltem comitem, & certaminum participem vocaſſet. Potius conicio tunc abfuiſſe, & alterum Medici epithero ab illo diſcerni. Quanquam non contendo vt de re certa: ſed tantùm coniecturas aſſero. *Demas* cuius meminit, is eſt haud dubiè à quo ſe poſtea relictum fuiſſe conqueritur, 2. Tim. 4, b. 10. Quum de domeſtica Nymphæ Eccleſia loquitur, meminerimus, in vna familia præſcribi quales eſſe deceat omnes Chriſtianorũ familias: nempe vt totidem ſint paruæ Eccleſiæ. Quare ſciat vnuſquiſque hoc ſibi impoſitum eſſe onus, vt domum ſuam erudiat in timore Domini, contineat ſub ſancta diſciplina, denique Eccleſiæ imaginem illic formet.

16 *In Laodicenſium Eccleſia legatur.*) Ergo vtcunque inſcripta eſſet Coloſſenſibus, debuit tamen aliis prodeſſe. Idem & de omnibus epiſtolis ſentiẽdum. Certis quidem Eccleſiis ſemel fuerunt ſcriptæ: ſed quia perpetuam doctrinam continent, & communem ſeculis omnibus: nihil refert qualem habeant titulum. Argumentum enim ad nos pertinet. Alteram Epiſtolam cuius ſimul facit mentionem, falsò putarunt à Paulo ſcriptam eſſe. Bis autem hallucinati ſunt qui Paulum arbitrati ſunt ad Laodicenſes ſcripſiſſe. Non dubito quin Epiſtola fuerit ad Paulum miſſa, cuius lectio vtilis eſſet Coloſſenſibus: vt ſolent vrbes vicinæ multa habere inter ſe communia. Impoſtura autem nimis craſſa fuit, quòd nebulo neſcio quis, hoc prætextu Epiſtolam ſupponere auſus eſt adeò inſulſam, vt nihil à Pauli ſpiritu magis alienum fingi queat.

17 *Dicite Archippo.*) Quantum coniicere licet, hic Archippus, interea dum aberat Epaphras, Paſtoris vices obibat. Fortè autem non erat talis vt per ſe ſatis eſſet ſtrenuus, niſi excitaretur. Vult ergo ipſum Paulus totius Eccleſiæ cohortatione animari in melius. Poterat ipſe priuato ſuo nomine eum admonere: ſed has partes Coloſſenſibus iniungit, vt ſciant ſtimulos à ſe quoque ipſis addendos eſſe, ſi frigidũ videant ſuum

ſuum Paſtorem, & Paſtor ipſe non recuſet ab Eccleſia moneri. Eximia enim poteſtate prædíti ſunt Verbi miniſtri, ſed quæ legibus ſoluta non ſit. Ideo ſe dociles præbeant neceſſe eſt, ſi volunt alios probè docere. Quòd Paulus rurſum ſua vincula commendat, eo ſignificat ſe non leuiter laborare. Erat enim memor humanæ infirmitatis: ac quaſdam proculdubio eius punctiones in ſe ſentiebat quum tantopere flagitaret vt omnes pii ſuæ anguſtiæ memores eſſent. Cæterùm non eſt hoc ſignum diffidentiæ, quum præſidia à Domino ſibi deſtinata, vndique accerſit. Manus ſubſcriptio, vt alibi viſum eſt, ſignificat tunc iam ſuppoſititias Epiſtolas volitaſſe, vt fraudi occurrere neceſſe fuerit.

EXIMIÆ PIETATIS ET DOCTRINÆ VIRO, MATVRINO CORDERIO, LAVSANENSIS SCHOLÆ MODERATORI.

TE QVOQVE in partem laborum noſtrorum venire æquum eſt: cuius ductu, in literarum ſtadium ingreſſus, huc ſaltem vſque progreſſus ſum, vt Eccleſiæ Dei aliquid prodeſſem. Quum puer, guſtatis duntaxat Latinæ linguæ rudimentis, Lutetiam à patre miſſus eſſem, mihi Diuinitus ad exiguum tempus oblatus fuiſti præceptor, qui veram diſcendi rationem ſic traderes, vt deinde poſſem aliquanto melius proficere. Nam quum primo ordini ſumma cum laude præfuiſſes: quia diſcipulos ab aliis magiſtris ambitioſè formatos, meras tantùm ampullas, nihil ſolidi afferre videbas, vt tibi deintegro fingendi eſſent: huius moleſtiæ pertæſus, eo anno ad quartam claſſem deſcenderas. Tuum quidem hoc conſilium fuerat: ſed mihi ſingulari Dei beneficio talis diſciplinæ auſpicium contigit. Tametſi verò breuem eius vſuram capere licuit, propterea quòd ab homine ſtolido, cuius arbitrio, vel potius libidine, ſtudia noſtra regebantur, altius mox traducti fuimus: ſic tamen inſtitutione tua deinde fui adiutus vt progreſſus, qualeſcunque ſequuti ſunt, tibi meritò acceptos feram. Atque hoc poſteris teſtatum eſſe volui, vt ſiqua ex meis ſcriptis ad eos perueniet vtilitas, aliqua ex parte abs te manaſſe agnoſcant. Geneuæ, XIII. Calend. Martias M. D. L.

IN PRIOREM PAVLI AD THESSALONICENSES ARGVMENTVM.

MAIOR pars huius Epiſtolæ exhortationibus conſtat. Theſſalonicenſes inſtituerat Paulus in recta fide. quum autem perſequutiones illic graſſari audiret, Timotheum miſerat, qui eos ad certamen animaret, ne metu fatiſcerent: vt eſt hominum infirmitas. Admonitus poſtea à Timotheo de toto eorum ſtatu, variis argumentis ipſos confirmat, tum ad conſtãtiam fidei, tum ad tolerantiam, ſiquid pro Euangelii teſtimonio ferendum ſit. Hæc tribus primis capitibus. Principio quarti capitis generaliter eos hortatur ad vitæ ſanctitatem: deinde mutuam beneuolentiam, & quæ inde manant officia, illis commendat. Sub finem verò quæſtionem de reſurrectione attingit: vbi declarat qualiter excitandi ſimus omnes à morte. vnde apparet, fuiſſe impios homines aut leues qui importunè multa friuola ingerendo, fidem eorum labefactare tentarent. Quare vt ſtultis ac ſuperfluis diſputationibus anſam præcidat, breuiter tradit quid ſentire debeant. Et quinto capite ſeuerius etiamnum prohibet de temporibus inquirere: ſed perpetuò vigilandum eſſe admonet, ne ſubito & inopinato Chriſti aduentu opprimantur. Hinc deſcendit ad varias exhortationes: atque ita claudit Epiſtolam.

IN EPISTOLAM PAVLI AD THESSALONICENSES, IOH. CALVINI COMMENTARIVS.

CAPVT I.

PAVLVS & Siluanus & Timotheus Eccleſiæ Theſſalonicenſium, in De Patre, & Domino Ieſu Chriſto, gratia vobis & pax à Deo Patre noſtro, & Domino Ieſu Chriſto.

Breuitas inſcriptionis, reuerenter apud Theſſalonicenſes exceptam fuiſſe Pauli doctrinam indicat, & ſine controuerſia honorem illi ab omnibus habitum quẽ merebatur. Nam quòd in aliis Epiſtolis ſe Apoſtolum inſcribit, hoc facit autoritatis ſibi vendicandæ cauſa. Quòd ergo hîc ſimpliciter ſine honoris titulo priuatum nomẽ

vſurpat,id argumento eſt, fuiſſe vltro ab iis ad quos ſcribit, agnitum qualis erat. Conati quidem fuerant hanc quoque Eccleſiam turbare Satanæ miniſtri: ſed irritas fuiſſe eorum machinationes apparet. Duos autem ſibi adiungit, quaſi communes Epiſtolæ autores. Nihil præterea hîc habetur, quod non alibi expoſitum fuerit: niſi quod dicit, Eccleſiam *In Deo Patre & Chriſto*: quibus verbis (ni fallor) verè apud Theſſalonicenſes Eccleſiam Dei eſſe declarat. Eſt igitur hæc nota, veluti approbatio veræ & legitimæ Eccleſiæ. Simul tamen inde colligendum eſt, non alibi quærendam eſſe Eccleſiam, niſi vbi præeſt Deus, vbi Chriſtus regnat: non aliam denique eſſe niſi quæ in Deo fundata eſt, quæ Chriſti auſpiciis collecta eſt, & in eius nomen vnita.

2 *Gratias agimus Deo ſemper de omnibus vobis, memoriam veſtri facientes in precibus noſtris:*

3 *Indeſinenter memores veſtri, propter opus fidei, & laborem charitatis, & patientiam ſpei Domini noſtri Ieſu Chriſti coram Deo & Patre noſtro,*

4 *Scientes, fratres dilecti, à Deo eſſe electionem veſtram:*

5 *Quia Euangelium noſtrum non fuit erga vos in ſermone ſolùm, ſed in potentia, & in Spiritu ſancto, & in certitudine multa: quemadmodum noſtis quales fuerimus in vobis propter vos.*

2 *Gratias agimus.*) Fidem eorum & reliquas virtutes laudat ſuo more: non tam vt laudet, quàm vt ad perſeuerantiam hortetur. Hic enim ad pergendi ſtudium non leuis eſt ſtimulus, quum reputamus Deum præclaris nos donis ornaſſe, vt compleat quod cœpit: nos eo duce ac directore, in recto curſu progreſſos eſſe, vt perueniamus vſque ad metam. Nam ſicuti inanis virtutum, quas ſtultè ſibi arrogant homines, fiducia eos inflat ſuperbia, & in poſterum ſecuros ac ignauos reddit: ita donorum Dei agnitio pias mentes humiliat, & ad ſolicitudinem acuit. Ideo pro gratulatione gratiarum actionem ponit: vt Dei beneficium eſſe admoneat quicquid prædicat eſſe in ipſis laude dignum. Et ſtatim ſe ad futurũ tempus conuertit, dum meminit precationis. Ita videmus quorſum ſuperiorem vitam commendet.

3 *Indeſinenter memores veſtri.*) Quanquam aduerbium Indeſinenter coniungi poſſet ſuperioribus: melius tamen ſic cohæret. Quæ ſequuntur, ſic etiam verti poſſent, Memoria repetentes veſtrum opus fidei, laborem charitatis, &c. Nec obſtat articulus interpoſitus inter pronomen ὑμῶν, & nomen ἔργου: nam ita ſæpe inuenitur apud Paulum. Hoc ideo dico nequis inſcitiæ damnet Veterem interpretem qui ſic reddidit. Quia tamen ad rei ſummam parum intereſt, alterutrum eligas: ego Eraſmi verſionem retinui. Ceterùm cauſam reddit cur tantopere ſit eorum ſtudioſus, & ſedulò pro ipſis precetur: quia ſcilicet dona Dei in illis animaduerterit, quæ in ſui amorem ac reuerentiam incitare ipſum debeant. Et ſanè quo quiſque magis & pietate & aliis virtutibus excellit, eo maior nobis habenda eſt eius cura & ratio. Quid enim magis amabile quàm Deus? Ergo nihil eſt quod magis conciliare nobis homines debeat, quàm dum ſe Dominus in illis per Spiritus ſui dona manifeſtat. Hæc ſumma omnium apud pios eſt commendatio: hoc ſanctiſſimum neceſſitudinis vinculum quo maximè obſtringuntur. Proinde dixi parum referre vtrũ legas, Memores fidei veſtræ, an Memores veſtri propter fidem. *Opus fidei* accipio pro effectu. Sed hîc effectus duplici modo poteſt exponi, paſſiuè & actiuè: vel quòd fides in ſe illuſtre virtutis & efficaciæ Spiritus ſancti ſpecimen fuerit, quòd potenter operatus ſit in ea excitanda: vel quòd ipſa fructus deinde ſuos extra protulerit. Ego effectum in ipſa potius fidei radice, quàm in fructibus conſtituo: acſi diceret, Rara vis fidei potenter in vobis ſe exeruit. Adiungit Laborem charitatis: quo ſignificat in charitate colenda, nihil refugiſſe moleſtiæ vel laboris. Et certè experimento cognoſcitur quàm laborioſa ſit charitas. Illud verò ſeculum præſertim multiplicem dabat laborandi materiam fidelibus, ſi defungi vellent charitatis officiis. Plurimis afflictionibus mirè premebatur Eccleſia. multi opibus nudati, multi domo profugi: multi deſtituti conſilio, multi teneri & imbecilles erant. omnium ferè conditio perplexa erat. tot neceſſitates non patiebantur otioſam eſſe charitatem. Spei tribuit *Patientiam*: vt eſt illi ſemper annexa: nam quod ſperamus, per patientiam expectamus. Rom. capite 8. e, 24. ſic autem reſolui debet oratio, quòd eorum patientiam in ſperando Chriſti aduentu, recordetur Paulus. Hinc colligenda eſt breuis Chriſtianiſmi veri definitio, vt ſeria ſit ac vigoris plena fides, vt nullis laboribus parcatur dum iuuandi ſunt proximi, ſed in officiis charitatis ſtrenuè ſe occupent pii omnes, ſtudiáque ſua impendant, vt in ſpem manifeſtationis Chriſti intenti, reliqua omnia deſpiciant, & patientia armati, tam longi temporis tædium, quàm omnes mundi tentationes ſuperent. Particula, *Coram Deo & Patre noſtro*, vel ad recordationem Pauli, vel ad hæc tria proxima referri poteſt. Ego ſic expono, Quoniam de precibus loquutus erat, nunc affirmat, quoties mentem attollit in regnum Dei, Theſſalonicenſium fidem, ſpem & patientiam ſimul illi in memoriam venire. Quia autem fucum omnem faceſſere oportet, dum in conſpectum Dei venitur, hoc additum eſt vt affirmatio plus haberet ponderis. Porrò hoc beneuolentiæ ſuæ teſtimonio magis dociles ac promptos reddere voluit.

4 *Scientes fratres dilecti.*) Participium Scientes, tam Pauli quàm Theſſalonicenſium perſonæ poteſt accommodari. Eraſmus ad Theſſalonicenſes refert, ego Chryſoſtomum ſequi malo, qui de Paulo eiúſque collegis intelligit: eſt enim (vt mihi quidem videtur) amplior confirmatio proximæ ſententiæ. Nam hoc ad commendationem non parum valebat, quòd Deus ipſe, multis indiciis Theſſalonicenſes ſibi gratos ac charos eſſe teſtatus eſſet. *A Deo electionem.* Non mihi in totum diſplicet Chryſoſtomi interpretatio, quòd Deus eximios reddiderit Theſſalonicenſes, eorúmque excellentiam comprobarit. quanquam plus quiddam exprimere voluit Paulus. eorum enim vocationem attingit, in qua quoniam non vulgares virtutis Dei notæ apparuerant, inde colligit fuiſſe peculiariter vocatos cum certæ electionis teſtimonio. Nam ratio mox ſequitur, quòd non illis nuda tantùm allata eſſet prædicatio, ſed cum efficacia Spiritus ſancti coniuncta, vt ſolidam apud eos fidem obtineret. Quum dicit *In potẽtia & Spiritu ſancto*,

ſancto, hoc perinde, meo iudicio, valet atque In potentia Spiritus ſancti, vt poſterius ad prioris declarationem ſit additum. Certitudo quam tertio loco ponit, vel in re fuit, vel in Theſſalonicenſium affectu. Ergo magis notari puto, quòd ſolidis argumentis ſancitum fuerit illic Pauli Euangelium: acſi Deus è cęlo oſtenderet ratam ſibi eſſe eorum vocationem. Quum autem Paulus in medium argumenta profert, quibus electionem Theſſalonicenſium prorſus Diuinam eſſe certior factus erat: hac occaſione ſimul cõmẽdat ſuum miniſterium, vt ipſi quoque agnoſcant eum & collegas, Diuinitus fuiſſe excitatos. Quidam ſub *Potentiæ* nomine miracula intelligunt. Ego latius extendo, ad ſpiritualem doctrinæ energiam. Nam vt in priore ad Corinthios Epiſtola habuimus, eam ſermoni Paulus opponit: tanquam viuam Dei vocẽ, & cum effectu coniunctam, inani & mortuæ hominum facundiæ. Notandum autem eſt, electionem Dei quæ per ſe abſcondita eſt, ſuis notis patefieri, dum oues perditas ad ſe colligit, & gregi ſuo coadunat, vagisque & alienis manum porrigit. quare hinc petenda electionis notitia eſt. Cæterùm vt arcanum Dei conſilium, vocationem eius negligentibus labyrinthus eſt, ita peruerſè faciunt qui fidei & vocationis prætextu obſcurant primam illam gratiam vnde manat ipſa fides. Fide, inquiunt, ſalutem conſequimur: ergo nulla eſt æterna Dei prædeſtinatio quæ nos à reprobis diſcernat. Perinde acſi diceret, Ex fide eſt ſalus: ergo nulla eſt Dei gratia quæ nos in fidem illuminet. Quin potius, vt coniungi electio gratuita cum vocatione debet, tanquam cum ſuo effectu: ita primatum interim retineat neceſſe eſt. Particulam ὑπὸ coniungáſne cum participio Dilecti, an cum nomine Electionis, parum intereſt quoad ſenſum.

5 *Quemadmodum noſtis*, &c.) Nunc Paulus agit quod prius dixi, vt iiſdem adducti rationibus Theſſalonicenſes, non dubitent ſe à Deo electos eſſe. Nam hoc fuerat Dei conſilium in ornando Pauli miniſterio, vt manifeſtam illis faceret ſuam adoptionem. Ideo poſtquam dixit illos ſcire quales fuiſſent, continuo pòſt addit, talem ſe fuiſſe eorum cauſa: quo ſignificat totum hoc fuiſſe illis datum, vt certò perſuaſi eſſent amari ſe à Deo, ac eorum electio extra controuerſiam eſſet.

6 *Et vos imitatores noſtri facti eſtis & Domini, dum ſermonem amplexi eſtis in tribulatione multa, cum gaudio Spiritus ſancti:*

7 *Ita vt fueritis exemplaria omnibus credentibus in Macedonia & Achaia.*

8 *A vobis enim perſonuit ſermo Domini: nec in Macedonia tantùm & in Achaia, ſed etiam in omni loco, fides veſtra quæ in Deum eſt manauit: ita vt non opus habeamus quicquam loqui.*

6 *Et vos imitatores.*) Vt illis plus alacritatis addat, mutuum conſenſum & quaſi harmoniam prædicat inter ſuam prædicationem & eorum fidem. Niſi enim Deo reſpondeant homines, nullus profectus ſequetur ex oblata gratia. non quòd ex ſeipſis id poſſint, ſed quia Deus, vt ſalutem noſtram inchoat, nos vocando: ita perficit, corda noſtra formando in obedientiam. Summa ergo eſt, quòd Diuinæ electionis teſtimonium non modò in Pauli miniſterio apparuerit, eo quòd Spiritus ſancti virtute fuerit præditum: ſed in Theſſalonicenſium quoque fide, vt hæc conformitas ſolida ſit illius approbatio. Dicit autem, Imitatores Dei & noſtri fuiſtis, quo ſenſu dicitur crediſſe populus Deo & Moſi ſeruo eius. non quòd diuerſum aliquid à Deo habuerint Paulus & Moſes, ſed quia potenter per eos operatus eſt, tanquam miniſtros & organa. *Dum amplexi eſtis.* Promptitudo recipiendi Euangelij, imitatio Dei vocatur: quia ſicuti Deus liberaliter ſe Theſſalonicenſibus obtulerat, ſic illi voluntariè occurrerant. Dicit, *Cum gaudio Spiritus ſancti*, vt ſciamus non impulſu carnis, aut propriæ naturæ inſtinctu promptos & alacres fore homines ad obſequendum Deo, ſed hoc eſſe opus Spiritus Dei. Circunſtantia hæc, quòd in tribulatione multa nihilominus amplexi fuerint Euangelium, ad amplificationem facit. Videmus enim permultos non alioqui alienos ab Euangelio, qui tamen crucis metu territi, refugiunt. Ergo qui intrepidè inſtantes afflictiones cum Euangelio amplecti non dubitant, præclarum magnanimitatis ſpecimen in eo edũt. Atque hinc melius conſtat quàm neceſſarium ſit Spiritum hîc nobis opitulari. Euangelium enim non rite nec ſincerè, niſi læto animo, recipi poteſt. Atqui nihil magis ingenio noſtro aduerſum, quàm in afflictionibus gaudere.

7 *Ita vt fueritis.*) Altera amplificatio, quòd ſuo exemplo fideles quoque prouocauerint. hoc enim magnum eſt, ſic præcurrere eos qui viam prius ingreſſi erant, vt illis ſimus adiumento ad peragendum ſuum curſum. Typum (quo verbo vſus eſt Paulus) Græci appellant quod Latinis eſt Exemplar, Gallis *Patron* ſignificat, ergo tam illuſtrem fuiſſe Theſſalonicenſium virtutem, in excipiendis afflictionibus ſcribit, vt reliqui fideles inde conſtantiæ regulam mutuati fuerint. Ad verbum autem reddere placuit *Exemplaria*, ne fruſtra quid mutarem ex Græco Pauli ſermone. Deinde quia pluralis numerus (meo iudicio) plus quiddam exprimit, quàm ſi dixiſſet Eccleſiæ illius corpus ad imitationem eſſe propoſitum, quia ſenſus eſt, totidem fuiſſe typos, quot erant hominum capita.

8 *A vobis enim perſonuit.*) Elegans metaphora, qua ſignificat adeò viuam fuiſſe eorum fidem, vt ſuo veluti ſonitu, alias gentes excitauerit. Sermonem enim Dei perſonuiſſe ab eis dicit, quia ſonora fuerit eorum fides ad conciliandam Euangelio fidem. Dicit hoc non modò factum fuiſſe in vicinis locis, ſed etiam procul manaſſe, ac exauditum fuiſſe hunc ſonitum, vt res præconium ſuum non deſideret.

9 *Ipſi enim de vobis annuntiant qualem habuerimus ingreſſum ad vos: & quomodo conuerſi fueritis ad Deum ab idolis, vt ſeruiretis Deo viuenti & vero:*

10 *Et expectaretis è cælis Filium eius, quem excitauit à mortuis, Ieſum qui nos liberat ab ira ventura.*

Dicit celebrem vbique conuerſionis eorum famam fuiſſe. Quòd de ſuo ad eos ingreſſu meminit, ad illam Spiritus potentiam refertur, qua Deus Euangelium ſuum illuſtrauerat. Dicit verò vtrunque apud

alias gentes vltro narrari, quaſi memoratu dignum. In narratione quæ ſequitur, oſtendit primùm qualis ſit hominum conditio antequam Dominus ipſos Euangelii ſui doctrina illuſtret: deinde in quem finem nos doceri velit, & quiſnam ſit Euangelii fructus. Nam etſi non eadem omnes colunt idola, omnes tamen idololatriæ addicti ſunt, atque in cæcitate & dementia demerſi. Ergo quòd à diaboli impoſturis & omni ſuperſtitionum genere liberi ſumus, Dei beneficium eſt. Alios quidem citò, alios ſerius cõuertit: ſed quia communis eſt omnium auerſio, nos prius conuerti neceſſe eſt, quàm Deo ſeruiamus. Hinc etiam veræ fidei colligitur vis & natura: quia ſcilicet Deo rite nemo credit, niſi qui abnegata ſenſus ſui vanitate, purum Dei cultum amplectitur ac ſuſcipit.

9 *Ad Deum viuentem.*) Hic legitimæ conuerſionis ſcopus eſt. multos quidem videmus à ſuperſtitionibus deſciſcere, qui tamen hoc gradu facto adeò in pietate non proficiunt, vt in deterius labantur. Nam depoſito omni Dei ſenſu, in profanum & brutum contemptum ſe proiiciunt. ſic olim ab Epicuro, Diogene Cynico, & ſimilibus deriſæ fuerunt vulgi ſuperſtitiones: ſed ita vt Dei cultum promiſcuum cum peruerſis ineptiis miſcerent. Ergo videndum eſt vt ruinam errorum ſequatur ædificium fidei. Porrò Apoſtolus, dum hæc epitheta Veri & Viuentis tribuit Deo, idola obliquè perſtringit, quòd mortua ſint & nihili figmenta, & falſò dii nuncupentur. Finẽ conuerſionis ponit quẽ attigi, vt Deo ſeruirent. Ergo huc tendit Euangelii doctrina vt nos in cultũ obſequiúmq; Dei traducat. Quandiu enim ſerui ſumus peccati, liberi ſumus à iuſtitia: quia ſine iugo laſciuimus ac vagamur. Quare nemo rite ad Deũ conuerſus eſt, niſi qui ſe illi totum in ſeruitutẽ tradere didicit. Sed quia res eſt pluſquã difficilis, in tanta naturæ corruptione: ſimul oſtendit quid nos in timore Dei & obſequio retineat ac cõfirmet, nempe Chriſti expectatio. Niſi enim in ſpem vitæ æternæ erecti ſimus, mundus nos protinus ad ſe rapiet. Quemadmodũ enim ſola eſt Diuinæ bonitatis fiducia quæ nos ad Deum colendum inducit: ita ſola vltimæ redemptionis expectatio facit ne defatigemur. Ergo quiſquis in vitæ ſanctæ curſu perſeuerare volet, totam mentem applicet ad ſpem aduentus Chriſti. Atque hoc notatu dignum, quòd pro Spe æternæ ſalutis ponit Chriſti expectationem, nam certè ſine Chriſto perditi ſumus ac deſperati: vbi autem prodit Chriſtus, ſimul affulget vita & proſperitas. Sed hoc fidelibus tantùm dici meminerimus: nam ſicuti impiis venturus eſt iudex, ita nihil quàm expaueſcere ad eius expectationem poſſunt. Atque hoc eſt quod poſtea ſubiicit, Chriſtum nos liberare ab ira ventura. Hoc enim non alii ſentiunt, niſi qui per fidem Deo reconciliati, iam pacatam conſcientiam habeant: aliàs formidabile eſt eius nomen. Cæterùm liberauit nos quidem morte ſua Chriſtus ab ira Dei: ſed quid liberatio illa valeat, patebit extremo die. Conſtat autem ſententia hæc duobus membris. Prius eſt, quòd ira Dei, æternúmque exitium humano generi imminet: quia peccarunt omnes ac deſtituuntur gloria Dei. Alterum quòd non alia effugiendi ratio eſt niſi per Chriſti gratiam: quia non fruſtra has illi partes Paulus vendicat. Sed hoc inæſtimabile eſt donum, quòd pii quoties iudicii fit mentio, Chriſtum ſibi redemptorem venturum ſciunt. Adde quòd diſertè ponit iram venturam, vt pias mentes ſurſum erigat, ne ſubſidant in præſentis vitæ intuitu. Nam quum fides viſio ſit rerum non apparentium, nihil minus conſentaneum eſt quàm vt iram Dei metiamur, prout quiſquam affligitur in mundo, ſicuti nihil magis abſurdum quàm arripere caduca bona quibus fruimur, vt inde æſtimemus Dei gratiam. Diſcamus ergo, dum ſecurè luxuriantur impii & nos miſerè languemus, vindictam Dei quæ oculis carnis abſcondita eſt, timere, & acquieſcere in arcanis ſpiritualis vitæ deliciis.

Heb.11.c.1.

10 *Quem ſuſcitauit.*) Chriſti reſurrectionem hìc commemorat, in qua noſtræ reſurrectionis ſpes fundata eſt: nam vndique mors nos obſidet. Itaque niſi in Chriſtum reſpicere diſcamus ſingulis momentis concident nobis animi. Eadem ratione admonet, Chriſtum è cælo eſſe expectandum: quia nihil in mundo reperiemus quod nos ſuſtineat, ſunt autem infinitæ tentationes quæ nos exanimient. Alia quoque circunſtantia notanda eſt. nam quia in hunc finem reſurrexit Chriſtus, vt eiuſdem gloriæ nos omnes tandem conſortes faciat qui ſumus eius membra: ſignificat Paulus, irritam fore reſurrectionem, niſi iterum appareat ſuorum redemptor, fructúmque & effectum eius quam in ſe exhibuit virtutis, ad totum Eccleſiæ corpus extendat.

CAP. II.

IPSI enim noſtis, fratres, quòd ingreſſus noſter ad vos, non inanis fuerit:

2 *Imò quòd perſequutionem paßi, & probro affecti Philippis (vt ſcitis) fiduciam ſumpſimus in Deo noſtro proferendi apud vos Euangelium Dei, cum multo certamine.*

3 *Nam exhortatio noſtra, non ex impoſtura, neque ex immunditia, neque in dolo.*

4 *Sed quemadmodum probati fuimus à Deo vt crederetur nobis Euangelium, ſic loquimur, non quaſi hominibus placentes, ſed Deo qui probat corda noſtra.*

1 *Ipſi enim noſtis.*) Nunc omiſſo aliarum Eccleſiarum teſtimonio, in memoriam reuocat Theſſalonicenſibus quæ ipſi experti erant, ac fuſius exponit qualiter ſe geſſerit apud eos, & ſimiliter alii duo collegæ, quia hoc plurimum habebat ponderis ad confirmandum eorum fidem. Nam hoc conſilio ſuam integritatem prædicat, vt Theſſalonicenſes ſe non tam ab homine mortali quàm à Deo, ad fidem fuiſſe vocatos agnoſcant. Dicit ergo ſuum ad eos ingreſſum non fuiſſe inanem, vt ambitioſi homines multum pompæ oſtendunt, quum nihil habeant ſolidi: nam *Inane* Actuoſo hìc opponit. Probat hoc duobus argumentis. prius eſt quòd Philippis perſequutionem & ignominiam ſuſtinuerat: alterum, quòd Theſſalonicæ magnum certamen paratum erat. Scimus ignominia & perſequutionibus debilitari, adeóque penitus frangi hominum animos. Diuinum itaque opus fuit, quòd Paulus variis malis & ignominia affectus, quaſi integer, magnam & opulentam vrbem aggredi non dubitauit, vt eius populum Chriſto ſubiugaret. In hoc ingreſſu nihil cernitur quod vanam oſtentationem redoleat. In ſecundo membro eadem vis Di-

vis Diuina inſpicitur: neque enim cùm applauſu aut fauore munus ſuum obiit, ſed opus fuit acriter luctari. Interea ſtetit firmus ac imperterritus: vnde apparet, manu Dei fuiſſe ſuffultum. nam hoc ſignificat, qùum dicit ſe *Fiduciam ſumpſiſſe*. Et ſanè ſi omnes iſtæ circunſtantiæ diligenter expendantur, negari non poteſt quin magnificè Deus ſuam illic virtutem exeruerit. Quantum ad hiſtoriam pertinet, petenda eſt ex Actorum capite 16 & 17.

3 *Nam exhortatio noſtra.*) Alio argumento Theſſalonicenſes in ſuſcepta fide confirmat: quòd ſcilicet fideliter ac purè in verbo Domini inſtituti fuerint: ſuam enim doctrinam omni deceptione & immunditia vacuam fuiſſe aſſerit. Atque vt tollatur omnis huius rei dubitatio, conſcientiam eorum teſtem aduocat. Tria porrò quæ commemorat, ſic videntur poſſe diſtingui: vt *Impoſtura* ad ipſam doctrinæ ſubſtantiam referatur, *Immundities* ad animi affectum, *Dolus* ad modum agendi. Primò itaque deluſos fuiſſe aut fallaciis circumuentos negat, quum genus doctrinæ amplexi ſunt à ſe traditum. Suam deinde integritatem prædicat, quòd nulla impura cupiditate, ſed ſincero tantùm affectu inductus, ad eos venerit. Tertiò, quòd nihil fraudulenter aut malitioſè egerit ſed potius ſimplicitatem exhibuerit dignam Chriſti miniſtro. Hæc quum eſſent Theſſalonicenſibus comperta, ſatis firmum habebant fidei ſuæ fundamentum.

4 *Quemadmodum probati.*) Altiùs etiamnum conſcendit: nam Deum Apoſtolatus ſui authorem citat. Atque ita ratiocinatur, Deus quum mihi hoc munus iniunxit, mihi teſtimonium reddidit fidelis ſerui: non eſt igitur quòd de fide mea dubitent homines, quam ſciunt Deo probatam. Non gloriatur tamen Paulus ſe probatum fuiſſe quaſi talis à ſeipſo fuerit: neque enim quid à natura habuerit, hîc diſputat: nec propriam virtutem cum Dei gratia in certamen committit: ſed tantùm dicit, ſibi non aliter quàm fido & probato ſeruo, commiſſum fuiſſe Euangelium. Probat autem Deus quos ſibi ad arbitriũ ſuum formauit. *Non quaſi hominibus.* Quid ſit hominibus placere, dictum eſt in Epiſtola ad Galatas: & hic locus quoque optimè oſtendit. Nam Paulus Deo & hominibus placere, tanquam res oppoſitas inter ſe confert. Deinde quum dicit, *Deo qui probat corda*: ſignificat eos qui captant hominum gratiam, non duci recta cõſcientia, nec quicquam agere ex animo. Sciamus ergo hoc veris Euangelii miniſtris debere eſſe propoſitum, vt Deo ſua ſtudia impendant, idque faciant ex animo, non externo aliquo mundi reſpectu: ſed quia conſcientia hoc rectũ & æquũ eſſe dictat. Ita fiet vt non ſtudeant placere hominibus: hoc eſt nihil ambitioſè agant in hominum gratiam. Gal.1.b.10.

5 ***Neque enim vnquam in ſermone adulationis fuimus, quemadmodum noſtis, neque in occaſione auaritiæ: Deus teſtis.***

6 ***Nec quæſiimus ab hominibus gloriam, neque à vobis, neque ab aliis.***

7 ***Quum poſſemus in pondere eſſe tanquam Chriſti Apoſtoli, facti tamen ſumus mites in medio veſtri, perinde acſi nutrix aleret filios ſuos.***

8 ***Ita erga vos affecti, libenter voluiſſemus diſtribuere vobis non ſolùm Euangelium Dei, ſed noſtras ipſorum animas, propterea quòd chari nobis facti eſtis.***

5 *Neque enim vnquam.*) Non ſine cauſa toties repetit ſcire Theſſalonicenſes vera eſſe quæcunque narrat. Nullum enim certius teſtimonium quàm eorum experientia quibuſcum loquimur. Et hoc ipſorum maximè intererat, quia non alio conſilio refert Paulus quàm integrè verſatus ſit, niſi vt ſua doctrina plus reuerentiæ obtineat in ædificationem fidei eorum. Eſt autem proximæ ſententiæ confirmatio. nam qui placere hominibus cupit, neceſſe eſt vt ſe turpiter in adulationem flectat. Qui autem ſerio & recto animo in officium intentus eſt, procul ab omni aſſentationis ſpecie aberit. Quum addit, *Neque in occaſione auaritiæ*, ſignificat ſe nihil priuati lucri venatum eſſe apud eos, docendo, πρόφασις tam occaſio quàm prætextus Græcis dicitur: ſed huic loco prior ſenſus meliùs quadrat, vt ſit quaſi aucupium: acſi diceret, Non abuſus ſum Euangelio ad lucri captandi occaſionem. Quoniam autem tot habet flexuoſos receſſus hominum malitia, vt ſæpe auaritia & ambitio lateant: ideo Deum teſtant aduocat. Ponit autem hîc duo vitia: à quibus dum ſe immunem fuiſſe teſtatur, debere à Chriſti ſeruis aliena eſſe admonet. ita ſi germanos Chriſti ſeruos à fictis & adulterinis velimus diſcernere, ad hanc regulam exhibendi ſunt: & quiſquis probè Chriſto ſeruire volet, ad eandem quoque regulam formare ſua ſtudia debet, ſuáſque actiones. Quia vbi regnat auaritia aut ambitio, ſequuntur innumeræ corruptelæ, ac totus homo in vanitatem effluit: duo enim ſunt iſti fontes ex quibus manat totius miniſterii corruptio.

7 *Quum poſſemus in pondere.*) Quidam exponunt, Quum poſſemus eſſe oneri, id eſt vos grauare ſumptibus, ſed contextus poſtulat, vt τὸ βαρὺ pro authoritate ſumatur. Dicit enim Paulus ſe adeò abfuiſſe ab inani pompa, à iactantia, à faſtu, vt legitimo etiam iure ſuo ceſſerit, quod ad vendicandam autoritatẽ pertinet. Nam quum eſſet Chriſti Apoſtolus, maiori quadam reuerentia excipi merebatur, atqui ab omni dignitatis ſpecie abſtinuerat acſi gregarius aliquis fuiſſet miniſter. Hinc apparet quantum ab elatione alienus fuerit. Vbi nos vertimus, *Mites*, Vetus interpres reddidit, Fuimus paruuli: ſed illa quam poſui lectio, apud Græcos magis recepta eſt. Vtrumuis tamen legas, non dubium quin voluntariam ſubmiſſionem commendet. *Quemadmodum ſi nutrix.* Hac ſimilitudine duo membra comprehendit quæ attigerat: quòd ſcilicet nec gloriam nec lucrum apud Theſſalonicenſes quæſierit. Mater enim in alendo infante nullum imperium, nullam dignitatem præ ſe fert. Talem ſe fuiſſe Paulus memorat, qui honore ſibi debito ſponte abſtinens, placidè ſe & moleſtè ad quæuis officia demiſerit. Secundò, mater in liberis ſuis educandis rarum quendam & mirificum amorem demonſtrat: quia nullis parcit laboribus ac moleſtiis nullam ſolicitudinem refugit, nulla aſſiduitate fatigatur; ſuúmque adeò ſanguinem hilari animo ſugendum præbet. Hoc modo Paulus ſe ita erga Theſſalonicenſes affectum fuiſſe prædicat, vt propriam vitam in eorum bonum impendere paratus fuerit. Hoc certè non ſordidi aut aua-

ri,ſed gratuitò amatis erat:& hoc in clauſula exprimit.*Propterea quòd chari nobis facti eſtis.* Interim memoria repetendum,quicunque inter veros Paſtores cenſeri volunt, debere hunc Pauli affectum induere, vt pluris ſalutem Eccleſiæ habeant quàm ſuam vitam.Nec priuati commodi ſtudio ad officium agantur: ſed ſincero eorum amore,quibus ſe coniunctos & obſtrictos eſſe ſciunt.

9 *Memoria enim tenetis,fratres,laborem noſtrum & ſudorem:nam die ac nocte opus facientes, ne grauaremus quenquam veſtrum,prædicauimus apud vos Euangelium Dei.*

10 *Vos teſtes eſtis & Deus,vt ſancte & iuſtè,& ſine querela vobis qui creditis,fuerimus.*

11 *Quemadmodum noſtis,vt vnumquemque veſtrum,quaſi pater ſuos liberos,*

12 *Exhortati ſimus,& monuerimus,& obteſtati ſimus, vt ambularetis dignè Deo qui vocauit vos in ſuum regnum & gloriam.*

9 *Memoria enim.*) Hæc ad ſuperiorem probationem pertinent,quòd ſibi non pepercerit vt illis parceret.Certè miro & pluſquam humano zelo feruere ipſum oportuit,dum vnà cum docendi labore, artes etiam manuarias tractat, victus quærendi cauſa. atque in hac etiam parte,iure ſuo abſtinuit. Lex enim Chriſti eſt,quemadmodum alibi docet,vt vnaquæque Eccleſia miniſtris ſuis victum & reliqua neceſſaria ſuppeditet.Paulus ergo quum nullum Theſſalonicenſibus onus imponit,plus quiddam præſtat,quàm ex officii neceſſitate exigi ab eo poſſet.Adde quòd non tantùm ſumptibus publicis parcit, ſed neminem priuatim grauat. Porrò non dubium eſt quin recta aliqua & ſpeciali cauſa ad hanc iuris ſui abſtinētiam adductus fuerit:nam in aliis Eccleſiis conceſſa ſibi libertate vſus eſt,quemadmodum reliqui. A Corinthiis nihil accepit,ne pſeudoapoſtolis anſam in hac parte gloriandi præberet. Interea non dubitauit ab aliis Eccleſiis petere quod opus erat: ſcribit enim dum gratuitam operam impendit Corinthiis, ſe Eccleſias quibus non ſeruiebat, prædatum eſſe.Ergo vtcunque non exprimatur hîc ratio, coniicere tamen licet,ideo Paulum noluiſſe neceſſaria ſibi miniſtrari,ne ea res impedimentum Euangelio adferret. Nam & hoc bonis Paſtoribus ſemper curæ eſſe debet,non tantùm vt ſtrenuè in miniſterio ſuo currant, ſed vt omnes curſus ſui remoras tollant quantum in ſe eſt.

2.Cor.11.b.14.

1.Cor.9.b.8.

10 *Vos teſtes eſtis.*) Iterum Dei & eorum teſtimonio ad ſuam integritatem aſſerendam vtitur:ac Deū quidem conſcientiæ,illos verò rei compertæ teſtes facit.*Vt ſancte,* inquit,*& iuſtè,* id eſt, quàm ſincero Dei timore,& quanta fide atque innocentia erga homines:tertiò,*Et ſine querela,* quo ſignificat ſe nullis dediſſe conquerendi vel obloquendi cauſam. Calumnias enim & ſiniſtros rumores vitare nequeunt Chriſti ſerui.nam quum mundo exoſi ſint,apud improbos malè audire neceſſe eſt.Ideo hoc ad credentes reſtringit qui rectè & ſincerè iudicant,non autem malignè obtrectant abſque cauſa.

11 *Vnumquemque quaſi Pater.*) In iis maximè inſiſtit quæ ſunt officij ſui propria. comparauit ſe nutrici,nunc patri ſe comparat.Hoc autem vult,ſe non aliter de ipſis fuiſſe ſolicitum,quàm pater de filiis eſſe ſoleat:& verè paterna cura ſe defunctum eſſe in illis docendis ac monendis.Et certè nemo vnquam bonus erit Paſtor,niſi qui patrem ſe Eccleſiæ ſibi creditæ præſtabit.Nec verò vniuerſo modò corpori talem ſe fuiſſe aſſerit,ſed etiam ſingulis. Neque enim ſatis eſt,ſi Paſtor omnes pro ſuggeſtu in communi doceat, niſi particularem quoque adiungat doctrinam prout vel neceſſitas poſtulat,vel occaſio ſe offert.Quare idem Paulus Act.20.e.26,mundum ſe profitetur à ſanguine omnium:quia publicè omnes & priuatim ſingulos,domi admonere non ceſſauerit. Communis enim doctrina interdum friget,nec corrigi aut ſanari quidam poſſunt niſi peculiari medicina.

12 *Exhortati ſimus.*) Oſtendit quàm ſeriò incubuerit in eorum ſalutem. neque enim ſe perfunctoriè de pietate erga Deum & vitæ Chriſtianæ officiis concionatum eſſe narrat,ſed exhortationes & conteſtationes adhibuiſſe dicit.Hæc viua eſt Euangelij prædicatio,quum homines non modò audiunt quid rectū ſit,ſed exhortationibus punguntur & reuocantur ad Dei iudicium,ne vitiis ſuis indormiant. nam hoc eſt propriè obteſtari.Quòd ſi pii homines quorum promptitudinem tantopere laudat Paulus, neceſſe habebant exhortationum ſtimulis incitari,imò obteſtationum, quid nobis agendum eſt, in quibus magis regnat carnis pigrities? reprobis interea quorum inſanabilis eſt contumacia, horribilem Dei vindictam denuntiare oportet,non tā ſpe profectus,quàm vt reddantur inexcuſabiles. Participiū παραμυθούμενοι,quidam Conſolari vertunt. Quod ſi recipimus,conſolationibus vſum eſſe intelligit apud afflictos,qui Dei gratia ſuſtinendi ſunt,& reficiendi cæleſtium bonorum guſtu,ne deſpondeant animos, aut patiētiam abiiciant.Contextui tamen altera ſignificatio aptior eſt,quòd monuerit ſcilicet: nam tria verba ad idem referri conſtat.*Vt ambularetis.* Summam exhortationum ſuarum breuiter perſtringit: nempe quòd Dei miſericordiam commendans,illos monuerit ne ſuæ vocationi deeſſent. Commendatio gratiæ in hoc membro ſita eſt,*Qui vocauit vos in ſuum regnum.* Nam quum in gratuita Dei adoptione fundata ſit noſtra ſalus, ſub hoc vno verbo comprehenditur quicquid bonorum nobis Chriſtus attulit. Reſtat nunc vt Deo vocanti reſpondeamus:hoc eſt,vt nos illi tales exhibeamus filios,qualis nobis Pater eſt. Abdicari enim meretur ex Dei familia qui aliter viuit quàm Dei Filium deceat.

13 *Quapropter nos quoque indeſinenter gratias agimus Deo, quòd quum ſermonem Dei prædicatum à nobis percepiſtis,amplexi eſtis,non vt ſermonem hominum,ſed quemadmodum re vera eſt,ſermonem Dei:qui etiam efficaciter agit in vobis credentibus.*

14 *Vos enim imitatores facti eſtis,fratres,Eccleſiarum Dei quæ ſunt in Iudæa in Chriſto Ieſu:quia eadem paſſi eſtis & vos à propriis tribulibus quemadmodum & ipſi à Iudæis.*

15 *Qui Dominum Ieſum occiderunt, & proprios Prophetas, & nos perſequuti ſunt, & Deo non placent,& cunctis hominibus aduerſi ſunt,*

16 *Qui obſiſtunt ne Gentibus loquamur vt ſaluæ fiant,vt compleantur eorum peccata ſemper: peruenit enim in eos ira vſque in finem.*

13 Qua-

13 *Qua propter nos.*) Poſtquam de ſuo miniſterio loquutus eſt,rurſum ad Theſſalonicenſes ſe conuertit:vt ſemper mutuam illam harmoniam cuius antè meminit, commendet. Dicit ergo ſe *Gratias Deo agere, quòd ſermonem ex ore ſuo auditum amplexi ſint, tanquam ſermonem Dei vt verè erat.* Significat autem his verbis,reuerenter, & qua decet obedientia, fuiſſe ab illis exceptum. Fieri enim non poteſt ſimul ac inualuit hæc perſuaſio,quin obſequendi religio animos noſtros ſubeat. Quis enim non horreat Deo reluctari? quis non etiam Dei contemptum deteſtetur? Quòd ergo tam contemptui apud pleroſque habetur verbum Dei, vt nullo ferè in pretio ſit, quòd multi nullo timore tanguntur,inde contingit quia ſibi cum Deo negotium eſſe non reputant.Proinde ex hoc loco diſcimus qualis Euangelio habenda ſit fides: nempe quæ ab hominum autoritate non pendeat,ſed certæ & cognitæ Dei Veritati innixa ſupra mundũ ſe attollat.denique tantum ab opinione diſtet,quantum cælum à terra.Secundò,quæ reuerentiam, timorem, & obedientiam ex ſe generet:quia homines Diuinæ maieſtatis ſenſu tacti,nunquam ſibi cum ea ludere permittent.Viciſſim admonentur doctores,nequid niſi purumDei ſermonem proferre audeant:nam ſi hoc licitum Paulo non fuit,nemini hodie erit.Probat autem ab effectu,fuiſſe Dei ſermonem quem tradiderat:quia fructum illum cæleſtis doctrinæ protulerat quem Prophetæ commendant in renouanda eorum vita:nam hominum doctrina nihil tale poſſet. Relatiuum nomen tam Deo quàm ſermoni eius aptari poteſt. Sed vtrumuis eligas, eódem redibit ſenſus: nam quum in ſe Theſſalonicenſes Diuinam vim ſentirent,quæ ex fide manabat,ſtatuere poterant non euanidum fuiſſe humanæ vocis ſonitum quem perceperant,ſed viuam & efficacem doctrinam Dei.Quod ad verba ſpectat, Sermo prædicationis Dei, nihil aliud eſt quàm ſermo Dei prædicatus ab homine,vt reddidi. Voluit enim Paulus nominatim exprimere contemptibilem apud eos non fuiſſe doctrinam,licèt ab ore mortalis hominis prodiret,quòd eius authorem agnoſcerent Deum.Laudat igitur Theſſalonicenſes, quòd non ſubſtiterint in reſpectu Miniſtri, ſed oculos ad Deum ſuſtulerint, vt eius ſermonem reciperent. Quare particulam *Vt*, quæ ad ſenſum explanandũ valebat,inſerere non dubitaui.Malè Eraſmus qui vertit ſermonem auditus Dei:acſi Deũ intelligeret Paulus patefactum. poſtea mutauit, ſermonem quo Deum diſcebatis. non enim ab eo animaduerſa fuit Hebraica phraſis.

14 *Vos enim imitatores.*) Si hoc ad proximam clauſulam reſtringere libeat, ſenſus erit, quòd virtus Dei vel ſermonis eius in eorum tolerantia ſe proferat, dum magno & infracto animo perſequutiones ſuſtinent. Ego tamen ad totam ſuperiorem ſententiam extendere malo. confirmat enim quod dixit, Theſſalonicenſes ſeriò Euangelium tanquam à Deo ſibi oblatum fuiſſe amplexos, quia fortiter ſuſtineant contrarios Satanæ inſultus, nec recuſant quiduis pati potiùs quàm ab eius obedientia diſcedant. Et certè hoc non leue eſt fidei examen, quum Satan omnia machinando, nihil proficit, vt nos à Dei timore dimoueat. Interea periculoſæ tentationi prudenter occurrit, quæ illos percellere vel turbare poterat. nam ab ea gente graues moleſtias ſuſtinebant, quæ ſola in mundo Dei nomine gloriabatur. Poterat, inquam. illis hoc venire in mentem, Si hæc vera eſt religio; cur eam tam infeſtis animis oppugnant Iudæi, qui ſunt ſacer Dei populus? Vt hoc offendiculum tollat, primùm admonet, hoc eos commune habere cum primis Eccleſiis quæ in Iudæa erant: poſtea Iudæos dicit obſtinatos eſſe Dei & omnis ſanæ doctrinę hoſtes.Tametſi enim quum dicit *Ipſos eſſe paſſos à ſuis tribulibus*,id de aliis quàm de Iudæis exponi poteſt,certè non ad ſolos Iudæos debet reſtringi: quia tamen longius in deſcribenda eorum peruicacia & impietate inſiſtit, apparet eoſdem notari ſtatim ab initio. Credibile eſt aliquos ex ea gente ad Chriſtum fuiſſe Theſſalonicæ conuerſos. Atqui ex hiſtoria Actorum patet,illic non minus quàm in Iudæa perſequutores Euangelij Iudæos fuiſſe.Ergo hoc promiſcuè tam de Iudæis quàm de Gentibus dictum accipio, quia vtrique à ſuis tribulibus magna certamina & atroces impetus ſuſtinebant.

15 *Qui Dominum Ieſum.*) Quia populus ille tot Dei beneficiis ornatus fuerat, propter veterum Patrum gloriam, autoritate pollebat apud multos nomen ipſum. Necui ergo oculos hic fucus perſtringat, ita ſpoliat Iudæos omni honore, vt nihil illis relinquat præter odium & extremam infamiam. En, inquit, virtutes quibus laudem apud bonos & pios merentur, Prophetas ſuos & tandem Filium Dei occiderunt, me eius ſeruum perſequuti ſunt, bellum cum Deo gerunt, cuncto mundo ſunt exoſi, ſunt inimici ſalutis Gentium:denique ſunt deuoti æterno exitio. Quæritur cur Chriſtum & Prophetas ab iiſdem occiſos fuiſſe dicat. Reſpondeo, ad totum corpus hoc pertinere:ſignificat enim Paulus non eſſe nouum aut inſolens, quòd Deo repugnant, ſed ita implere Patrum menſuram, quemadmodum Chriſtus loquitur. *Mt.23.d.32.*

16 *Qui obſiſtunt ne Gentibus loquamur.*) Non abs re (vt dictum eſt) tam prolixè immoratur in exagitanda Iudæorum malitia. Nam quum vbique furioſè Euangelio ſe opponerent,ingens inde ſcandalum oriebatur: præſertim quum Euangelium clamarent profanari à Paulo, dum illud Gentibus vulgabat. Hac calumnia ſcindebant Eccleſias, ſpem ſalutis eripiebant Gentibus, & Euangelio viam obſtruebant. Hoc ergo crimine eos grauat Paulus, quòd inuideant Gentibus ſalutem: ſed addit, hoc fieri vt compleantur eorum peccata, vt illis omnem pietatis opinionem adimat. Quemadmodum vbi priùs dicebat,Non placere Deo: hoc volebat,indignos eſſe quorum ratio inter Dei cultores haberetur.Loquutio tamen notanda eſt, quòd qui malè agendo pergunt, menſuram hoc modo iudicij ſui implent,donec ad cumulum perueniant. Hæc cauſa eſt cur ſæpe differatur impiorum pœna, quia nondum maturæ ſunt (vt ita dicam)eorum impietates. Hinc monenur, ſedulò cauendum eſſe ne ſi peccata ſubinde peccatis addamus,quemadmodum paſſim fieri ſolet, cumulus tandem vſque in cælum conſcẽdat.*Peruenit enim.*Significat prorſus eſſe deſperatos,quia vaſa ſint iræDomini.perinde enim hoc valet acſi diceretur, Vrget eos ac perſequitur iuſta Dei vltio, neque deſinet vſque dum pereant: quod in omnes reprobos competit;qui in mortem cui deſtinati ſunt,præcipites ruunt.Hoc autem ſic de vniuerſo Gentis corpore pronuntiat Apoſtolus, vt tamen electis ſpem non præcidat. Nam quia maior pars reſiſtebat

Chriſto, generaliter quidem de tota gente loquitur. Sed tenenda eſt illa exceptio quã ipſe ponit ad Romanos capite 11.a.5. quòd ſemper Dominus reliduum aliquod habebit ſemen. Tenendum ſemper eſt Pauli conſilium, fugiendam ſedulò eſſe fidelibus eorum ſocietatem quos iuſta Dei vindicta perſequitur, donec in cæca ſua obſtinatione pereant. *Ira* ſine adiecto, Dei iudicium ſignificat, ſicut ad Roma. cap. 4.c.15, Lex iram operatur. Item 12.d.19. Date locum iræ.

17 *Nos verò, fratres, orbati vobis ad tempus horæ aſpectu, non corde, abundantius ſtuduimus faciem veſtram videre in multo deſiderio.*
18 *Itaque voluimus venire ad vos, ego quidem Paulus, & ſemel & bis, & obſtitit nobis Satan.*
19 *Quæ enim noſtra ſpes, vel gaudium, vel corona gloriationis? ánnon etiam vos coram Domino noſtro Ieſu Chriſto in eius aduentu?*
20 *Vos enim eſtis gloria noſtra, & gaudium.*

17 *Nos verò.*) Opportunè hæc excuſatio addita eſt, ne ſe à Paulo deſertos eſſe putarent Theſſalonicenſes, quum tanta neceſſitas eius præſentiam flagitaret. Loquutus eſt de perſequutionibus quas patiebantur à ſuis: aberat interea ipſe, cuius officium erat ſupra alios omnes opitulari. Patrem ſe antehac vocauit: atqui patris non eſt filios in tantis anguſtiis deſerere. Suſpicionem ergo contemptus ac negligentiæ præuenit, dicens, non animum ſibi defuiſſe, ſed negatam eſſe facultatem. Nec ſimpliciter ita loquitur, Volui ad vos venire, iter fuit mihi obſtructũ: ſed vehementiam affectus ſui ſingularibus verbis exprimit, *Quum*, inquit, *Vobis orbatus eſſem.* Orbitatis verbo teſtatur quàm triſte ac durum illi fuerit ab illis abeſſe. Sequitur amplificatio deſiderij, quòd abſentiam eorum ægrè ad breue tempus tulerit. Non mirum eſt ſi diuturnitas tædium vel mœrorẽ afferat: at valde nos affectos eſſe oportet, vbi impatientes ſumus vnius horæ. *Tempus* autem *Horæ*, pro exiguo temporis ſpatio accepit. Sequitur correctio, quòd *Aſpectu, nõ corde* ſeparatus ab illis fuerit: vt ſciant loci diſtantiam minimè eius animum diſiungere. Quanquam non minùs aptè referri hoc ad Theſſalonicenſes poterit, quod viciſſim coniuncti fuerint Paulo eorum animi inter corporum diſſidia. Nam ad rem non parum interfuit, exprimi quantopere de mutuo erga ſe eorum amore confideret. Suum verò affectum melius demonſtrat quum dicit, *Abundantius ſe ſtuduiſſe*: nam ſignificat adeò non imminutum fuiſſe amorem diſceſſu, vt magis accenſus fuerit. Quum dicit, *Semel & bis voluimus*, teſtatur non ſubitum fuiſſe feruorem qui ſtatim refrixerit, (vt interdum accidere videmus) ſed huius propoſiti ſe fuiſſe tenacem, quum varias occaſiones captauerit.

18 *Obſtitit nobis Satan.*) Paulum ſemel fuiſſe impeditum narrat Lucas, quia Iudæi inſidias illi in itinere ſtruebant: ſæpius vel idem vel ſimile accidere potuit. Hoc verò totum, Satanæ non immeritò aſſignat: quia vt alibi docet, non eſt nobis lucta cum carne & ſanguine, ſed cum principibus aeris & nequitiis ſpiritualibus, &c. Impij enim quoties nobis moleſti ſunt, ſub vexillo Satanæ militant, ſúntque eius inſtrumenta ad nos vexandos. Præſertim quum ad opus Domini ſtudia noſtra contendunt, quicquid obſtat, certum eſt à Satana proficiſci. Atque vtinam hæc ſententia piorum omnium animis penitus inſideat: Satanàm nihil non aſſiduè moliri, quomodo Eccleſiæ ædificationẽ moretur vel perturbet: eſſemus profectò ad reſiſtendum magis intenti: maiori nobis curæ eſſet ſanæ doctrinæ conſeruatio, qua nos priuare hoſtis ille tam ardenter ſtudet. Sciremus etiam quoties Euangelij curſus remoras patitur, vnde impedimentum proueniat. Alibi dicit non fuiſſe ſibi à Deo permiſſum: ſed vtrunque verum eſt. Quanuis enim ſuas partes agat Satan, Deus tamen ſupremum ius retinet, vt quoties viſum eſt, inuicto ac reluctante Satana, viam nobis aperiat. Verè ergo dicit Paulus Deum non permittere: vtcunque obſtaculum ſit à Satana.

19 *Quæ enim ſpes.*) Illum deſiderij ardorem cuius meminit, inde confirmat, quia in ipſis fœlicitatem ſuam quodammodo repoſitam habeat. Perinde enim valet hæc ſententia acſi dixiſſet, Niſi meipſum obliuiſcar, neceſſe eſt vt vos expetam. *Vos enim eſtis gloria noſtra & gaudium.* Porrò quòd *Spem & Coronam gloriæ ſuæ* eos appellat, non ita accipiendum quaſi alibi quam in ſolo Deo glorietur: ſed quia ita omnibus Dei beneficiis gloriari in ſuo gradu licet, ita vt ſemper ſit ipſe ſcopus: quemadmodum fuſius expoſui in priorem ad Corinthios. Hinc verò colligendum eſt Chriſti miniſtros, prout quiſque eius regnum propagauerit, gloriæ & triumphi in extremo die fore participes. Quare gaudere & gloriari non alibi iam nunc diſcant, quàm in proſpero laborum ſuorum ſucceſſu, dum ſua opera Chriſti gloriam promoueri vident. Ita fiet vt quo decet amoris affectu, in Eccleſiam affecti ſint. Particula *Etiam*, denotat non ſolos eſſe Theſſalonicenſes in quibus triumphet Paulus, ſed eſſe ex multorum numero. Cauſalis verò particula γὰρ quæ paulo pòſt ſequitur, impropriè loco affirmatiuæ poſita eſt, Certè vos eſtis.

CAP. III.

QVare non amplius ſufferentes, cenſuimus vt Athenis relinqueremur ſoli:
2 *Et miſimus Timotheum fratrem noſtrum, & miniſtrum Dei, & cooperarium noſtrum in Euangelio Chriſti, vt confirmaret vos, & vobis animum adderet ex fide noſtra,*
3 *Vt nemo turbaretur in his afflictionibus: ipſi enim noſtis quòd in hoc ſumus conſtituti.*
4 *Etenim quum eſſemus apud vos, prædiximus vobis quòd eſſemus afflictiones paſſuri, quemadmodum etiam accidit, & noſtis.*
5 *Quamobrem & ego non amplius ſuſtinens, miſi vt cognoſcerem fidem veſtram: ne fortè tentaſſet vos is qui tentat, & exinanitus eſſet labor noſter.*

1 *Quare non amplius ſufferentes.)* Hac narratione quæ ſequitur, deſiderij illius ſui fidem facit. Nam ſi alibi retentus, alium neminem ſuo loco miſiſſet Theſſalonicam, poterat videri non adeò ipſos curare: ſed quum Timotheum in vicem ſuam ſubrogat, ſuſpicionem illam auertit: præſertim quum ſibi ipſos præfert. Porrò ſe maiorem illorum, quàm ſui rationem habuiſſe oſtendit, quòd maluerit relinqui ſolus, quàm ipſos deſtitui. Habent enim pondus hæc verba, *Placuit vt ſolus relinquerer*: Timotheus valde fidus illi erat comes, nullos tunc alios ſecum habebat: ergo incommodum & moleſtum erat eo carere. Signum ergo rari amoris eſt & anxij deſiderij, quòd ſe omni ſolatio priuare non recuſat, vt ſubueniat Theſſalonicenſibus. eodem pertinet verbum εὐδοκήσαμεν, quod promptam animi inclinationem deſignat.

2 *Fratrem noſtrum.)* Has laudes ideo adſcripſit quo melius oſtenderet quàm bene illis conſultum voluerit. Nam ſi vulgarem quempiam hominem illis miſiſſet, non multum iuuare illos poterat. & quia Paulus ſine ſuo incommodo hoc feciſſet, nullum inſigne dediſſet paternæ erga eos curę teſtimonium. Hoc verò magnum quòd fratrem & cooperarium ſibi detrahit, & cui neminem (vt alibi teſtatur) parem reperiebat, quum ſuis commodis omnes ſtuderent. Interea autoritatem conciliat doctrinæ quam à Timotheo perceperant, vt melius infixa eorum memoriæ maneat. Meritò autem dicit, ſe ideo *Miſiſſe Timotheum*, vt à ſuo exemplo confirmationem fidei acciperent. Terrere eos poterant parum læti rumores de perſequutionibus, ſed magis eos animare debebat intrepida Pauli conſtantia, ne fatiſcerent. Et certè huc etiam ſe extendit communicatio quæ inter ſanctos & membra Chriſti eſſe debet, vt fides vnius, aliorum ſit conſolatio. Ita quum audirent Theſſalonicenſes Paulum indefeſſo ſtudio pergere, ſuperare fortitudine fidei, omnia diſcrimina omnéſque difficultates, fidem eius vbique aduerſus Satanam & mundum victricem ſtare: hoc non parum conſolationis illis afferebat. Præſertim verò nos mouent, vel ſaltem mouere debent eorum exempla à quibus ſumus in fide inſtituti: quemadmodum dicitur in fine Epiſtolæ ad Hebræos. Intelligit itaque Paulus ſuo exemplo debuiſſe ſuſtineri, ne in afflictionibus fatiſcerent. Quia autem offendi poterant ſi veritus fuiſſet Paulus ne ſuccumberent omnes perſequutioni, (quia hoc ſcilicet nimiæ diffidentiæ erat) temperat hanc aſperitatem quum dicit, Nequis, vel vt nemo. Meritò autem hoc timendum fuit, quando ſemper in quouis cœtu aliqui ſunt infirmi.

1.Tim.2.c.19.

Heb.13.b.7.

3 *Ipſi enim noſtis.)* Quia libenter ſe omnes ſubeundæ crucis neceſſitate eximerent: admonet Paulus non eſſe cur in perſequutionibus expaueſcant fideles quaſi ad rem nouam aut inſolitam, quia hæc noſtra ſit conditio quam nobis Dominus impoſuit. Nam hæc loquutio, *In hoc ſumus conſtituti*, tantundem valet acſi dixiſſet, hac lege nos eſſe Chriſtianos. Dicit autem ipſos ſcire: quia fortius pugnare ipſos decebat, quum in tempore fuiſſent præmoniti. Adde quòd apud rudes & ignaros, Paulum aſſiduæ afflictiones reddebant contemptibilem: ideo nihil ſibi vſu veniſſe commemoret, niſi quod tanquam vates multo antè prædixerit.

5 *Ne fortè tentaſſet.)* Hoc verbo docet timendas ſemper eſſe tentationes, quia proprium Satanæ officium ſit tentare. Quemadmodum autem ille vndique inſidias nobis ſtruere, & laqueos circumcirca tendere nobis non ceſſat: ita nos in excubiis eſſe oportet intentos ad cauendum. Ac iam apertè dicit quod initio quaſi nimis aſperum refugerat, nempe ſe fuiſſe ſolicitum ne irriti eſſent ſui labores, ſi fortè præualeret Satan. Atque hoc facit vt ſedulò aduigilent ipſi, & acriùs ſe extimulent ad reſiſtendum.

6 ***Nuper autem quum veniſſet Timotheus ad nos à vobis, & annuntiaſſet nobis fidem & dilectionem veſtram, & quòd bonam noſtri memoriam habetis ſemper, deſiderantes nos videre, quemadmodum & nos ipſi vos:***

7 ***Inde conſolationem percepimus fratres de vobis, in omni tribulatione & neceſſitate noſtra per veſtram fidem:***

8 ***Quia nunc viuimus, ſi vos ſtatis in Domino.***

9 ***Quam enim gratiarum actionem poſſumus Deo reddere de vobis, in omni gaudio quod gaudemus propter vos coram Deo noſtro,***

10 ***Nocte ac die ſupramodum precantes, vt videamus faciem veſtram, & ſuppleamus quæ fidei veſtræ deſunt.***

Hîc alio argumento demonſtrat quàm ſingulari erga eos amore ſit affectus, quòd ſcilicet læto proſperi eorum ſtatus nuntio quaſi extra ſe raptus fuerit. Notandæ enim ſunt circunſtantiæ quas recenſet. in afflictione ac neceſſitate erat: non ergo videbatur hilaritati eſſe locus. Sed quum de Theſſalonicenſibus audit quod optabat, quaſi extincto malorum ſenſu, in gaudium & gratulationem effertur: quanquam gradatim ad hanc gaudij magnitudinem exprimendam procedit. Nam primò dicit, *Conſolationem percepimus*: poſtea effuſum vbertim gaudium prædicat. Cæterùm hæc gratulatio vim exhortationis habet: atque hoc conſilium fuit Paulo vt Theſſalonicenſes ad pergendum inuitaret. Et certè hic acerrimus eſſe ſtimulus debuit, quũ intelligerent ſancto Apoſtolo, tantum ſolatij & gaudii accidere ex pietatis ſuæ profectu.

6 *Fidem & dilectionem.)* Quo frequentius apud Paulum occurrit hæc loquendi forma, eò diligentius notanda eſt: totam enim pietatis ſummam breuiter indicat his duobus verbis. Quare quicunque ad hunc duplicem ſcopum collimant, in tota vita ſunt extra errandi periculum. Alii omnes quantumuis ſe torqueant, miſerè vagantur. Tertium quod addidit de bona ſui memoria, ad Euangelij reuerentiam ſpectat. Non enim alio nomine Paulum tam charum, & in tanto pretio habebant.

8 *Quia nunc viuimus.)* Hîc clarius adhuc patet vt ſeipſum propè oblitus fuerit Paulus Theſſalonicenſium cauſa, vel ſaltem poſthabito ſui reſpectu, primam ac potiſſimam ſuam cogitationem ad ipſos adiecerit. Quanquam non tam hominum ſtudio id fecit quàm gloriæ Domini. Sic enim in ſancto pectore

ſeruebat Dei & Chriſti zelus,vt reliquas omnes curas quodámodo abſumeret. Viuimus, inquit, hoc eſt recte valemus,ſi vos in Domino perſeueratis. Et ſub aduerbio Núc,repetit quod priùs dixerat,ſe afflictione & neceſſitate grauiter fuiſſe oppreſſum:quicquid tamen mali patiatur in ſua perſona, id ſuo gaudio obſtare negat.acſi diceret,Ego etiamſi in me ſim mortuus, in ſalute veſtra viuo. Hinc admonetur omnes Paſtores qualis inter ipſos & Eccleſiam coniunctio eſſe debeat,nempe vt ſe beatos reputent quum Eccleſiæ bene eſt, etiamſi multis alioqui miſeriis ſint circundati. Contrà verò, quanuis alioqui res lætæ ſint ac ſecundæ, ſi cadere vident extructum à ſe ædificium, luctu & mœrore tabeſcant.

9 *Quam enim.*) Non contentus ſimplici affirmatione,quàm ingens ſit gaudij ſui magnitudo exprimit,dum ſeipſum interrogat quales poſſit agere gratias Deo ſic enim loquendo,nullam ſe inuenire gratiarum actionem teſtatur quæ ad æquandum gaudium ſufficiat. *Gaudere ſe coram Deo* dicit,pro eo quod eſt,verè & abſque ſimulatione vlla.

10 *Supra modum precantes.)* Redit ad ſuum deſiderium:nunquam enim ita in ſolidum gratulari hominibus licet quandiu in mundo viuunt,quin melius ſemper aliquid optemus. Sunt enim adhuc in via: labi vel errare poſſunt,aut etiam retrocedere.Optat ergo Paulus ſibi facultaté dari vt defectus fidei Theſſalonicenſium inſtauret: vel(quod idem eſt)fidem eorum quæ adhuc imperfecta eſt,ſuis numeris abſoluat. Atqui hæc fides eſt quam mirè antehac celebrauit.Sed hinc colligimus,qui alios longo ſpatio antecedunt,multum adhuc à meta diſtare. Itaque quantumuis progreſſi ſimus,veniant nobis ſemper in mentem noſtra ὑςερήματα:ne vltra eniti pigeat.Hinc etiam patet quàm neceſſaria ſit nobis doctrinæ aſſiduitas: neque enim in hoc tantùm ordinati ſunt doctores vt vno die vel menſe homines adducant ad fidé Chriſti,ſed vt fidem inchoatam perficiant. Cæterùm quòd ſibi Paulus adſcribit quod Spiritus ſancti propriú eſſe alibi prædicat: hoc ad miniſteriú reſtringere oportet. Porrò quum hominis miniſteriú inferius ſit Spiritus efficacia, & illi(vt vulgò loquuntur)ſubalternú,nihil ex ea imminuit. Quú dicit ſe *Die ac nocte,* pluſquam abundè fuiſſe precatum: ex his colligi poteſt quàm aſſiduus fuerit in orando Deo,& quàm ardenter ac ſeriò id fecerit.

1.Cor.14.c.16.

11 ***Ipſe autem Deus & Pater noſter, & Dominus noſter Ieſus Chriſtus viam noſtram ad vos dirigat.***

12 ***Vos autem Dominus impleat & abundare faciat charitate mutua inter vos & erga omnes: quemadmodum & nos ipſi affecti ſumus erga vos.***

13 ***Vt confirmet corda veſtra irreprehenſibilia, in ſanctitate coram Deo & Patre noſtro, in aduentu Domini noſtri Ieſu Chriſti,cum omnibus ſanctis eius.***

11 *Ipſe autem Deus.*) Nunc precatur vt remotis Satanæ obſtaculis, Dominus viam ſibi aperiat, & quodammodo dux ſit ac rector itineris ad Theſſalonicenſes: quo ſignificat nuſquam poſſe nos mouere pedem cum ſucceſſu,niſi Dei auſpiciis:vbi tamen ipſe manum porrigit, Satanã fruſtra omnia moliri vt curſum noſtrum auertat. Notandum quòd eaſdem Deo & Chriſto partes aſſignat: vt certè nihil bonorum nobis pręſtat Pater quàm per manum Chriſti.Sed quum ita de vtroque pariter loquitur, communem Chriſti Diuinitatem & potentiam cum Patre eſſe docet.

12 *Vos autem Dominus.*) Altera precatio,vt interea dum obſtructú illi eſt iter,ſe tamé abſente,Dominus Theſſalonicenſes cófirmet in ſanctitate,& charitate impleat.Atq; hinc rurſum diſcimus in quo poſita ſit Chriſtianæ vitæ perfectio,nempe in charitate & pura ſanctitate cordis quæ ex fide manat. Charitatem illis mutuam primò inter ſe commendat,deinde erga omnes: nam vt initium fieri decet à domeſticis fidei,ita diffundere ſe animus noſter debet ad vniuerſum humanum genus. Deinde vt colenda eſt propior coniunctio, ita præterire non debemus eos qui procul ſunt diſſiti, quin ipſi in ſuum ordinem veniant. Vult abundare & impleri Theſſalonicenſes charitate:quia quantum proficimus in Dei notitia, creſcere ſimul debet in nobis fratrum amor,donec peruerſo noſtri amore profligato, totú cor occupet. Theſſalonicenſibus precatur à Deo charitatem perfectam:ſignificans tam eius incrementa, quàm initiú ab vno Deo eſſe. Vnde apparet quàm præpoſterè faciant qui vires noſtras Legis Diuinæ præceptis metiuntur. Finis Legis,charitas, inquit Paulus:idem tamen Dei opus aſſerit. Ergo Deus quum vitam noſtram format, non reſpicit quid poſſimus,ſed quod ſupra vires noſtras eſt,à nobis exigit:vt à ſe petere diſcamus pręſtandi facultatem.. Quum dicit, *Quemadmodum & nos ipſi erga vos*, ſuo exemplo eos ſtimulat.

1. Tim.1.a.5.

13 *Vt confirmet corda veſtra.*) Corda hîc pro Conſcientia poſuit, vel intima animæ parte:ſignificat enim ita placere demum hominem Deo,ſi cordis ſanctitatem,id eſt non externam modò,ſed interiorem adfert. Sed quæritur an ſanctitate ſtemus apud Dei tribunal:nam ſi ita eſt, quorſum remiſſio peccatorú? atqui hoc videntur innuere Pauli verba,vt ſint irreprehenſibiles conſcientiæ in ſanctitate. Reſpondeo, nó excludi à Paulo remiſſionem peccatorú, qua fit vt ſanctitas noſtra quæ alioqui aſperſa eſt multis inquinamentis,Dei cóſpectum ſuſtineat:ſemper enim fides,qua placatur nobis Deus vt vitiis noſtris ignoſcat,reliqua omnia præcedit:ſicuti fundamentú prius ædificio eſt. Cæterùm non docet Paulus qualis in hoc múdo,vel quanta poſſit eſſe fidelium ſanctitas,ſed eam cupit augeri,donec euadat in ſuam perfectionem.Ideo dicit,*In aduentu Domini*:ſignificans eo vſque differri eorum complementum quæ nunc in nobis Dominus inchoat. *Cum omnibus ſanctis.* Bifariam exponi poteſt hæc particula, vel vt pura habeant corda Theſſalonicenſes, cum omnibus ſanctis in Chriſti aduentu: vel quòd Chriſtus venturus ſit cum ſanctis ſuis. Tametſi hoc ſecundum recipio,quod ad verborum ſyntaxin pertinet: nó tamen dubito quin ſanctos ideo nominauerit Paulus, vt admoneret nos in eum finem vocari à Chriſto, vt cum omnibus ſanctis colligamur:hęc enim cogitatio,ſtudium ſanctitatis acuere in nobis debet.

CAP.

CAP. IIII.

Ergo quod reliquum eſt, fratres, rogamus vos & obſecramus in Domino Ieſu, quemadmodum accepiſtis à nobis, quomodo oporteat vos ambulare & placere Deo, vt abundetis magis:
2 *Noſtis enim quæ præcepta dederimus vobis per Dominum Ieſum.*
3 *Hæc enim eſt voluntas Dei, ſanctificatio veſtra: vt vos abſtineatis ab omni ſcortatione,*
4 *Et ſciat vnuſquiſque veſtrum, ſuum vas poſſidere in ſanctificatione & honore:*
5 *Non in affectu concupiſcentiæ, quemadmodum & Gentes quæ non nouerunt Deum.*

1 *Quod reliquum eſt.*) Hoc caput varias præceptiones continet: quibus Theſſalonicenſes ad ſanctam vitam inſtituit, vel in eius ſtudio confirmat. Priùs didicerant quæ nam eſſet piè viuendi regula & ratio: hoc illis in memoriam reuocat: Quemadmodum, inquit, edocti eſtis. Portò ne videatur illis adimere quod dederat, non ſimpliciter hortatur vt ſic ambulent, ſed vt abundent magis. Quum ergo profectum vrget, innuit iam eos in via eſſe. Summa eſt, hoc in primis curandum, vt in ſuſcepta doctrina proficiant: quam Paulus videtur friuolis & inanibus ſtudiis opponere, quibus videmus bonam mundi partem adeò vt plurimum occupari, vt vix poſtremum locum teneat vtilis ſanctáque vitæ rite formandæ meditatio. Admonet ergo Paulus quomodo inſtituti fuerint, atque huc toto ſtudio iubet eniti. Porrò hic nobis lex præſcribitur, vt obliuiſcentes quæ retro ſunt, ſemper tendamus ad vlteriorem progreſſum: atque huc ſimul incumbere Paſtores debent. Quòd autem rogat quum iure imperare poſſit, humanitatis ac modeſtiæ eſt: quam imitari debent Paſtores, vt comiter, ſi fieri poteſt, populum alliciant magis quàm violenter cogant.

3 *Hæc enim eſt voluntas Dei.*) Hæc generalis eſt doctrina, ex qua tanquam fonte, particulares admonitiones ſtatim deducit. Quum dicit hanc eſſe Dei voluntatem, ſignificat nos hoc conſilio vocatos à Deo eſſe: acſi diceret, In hoc eſtis Chriſtiani, huc tendit Euangelium, vt vos ſanctificetis Deo. Quid valeat nomen *Sanctificationis*, iam alibi ſæpius dictum eſt, nempe vt renuntiantes mundo, & carnis inquinamentis exuti, nos Deo velut in ſacrificium offeramus. nihil enim illi offerri decet, niſi purum ac ſanctum. *Vt abſtineatis.* Hæc vna præceptio eſt quam ex proximo fonte deriuat. ſanctitati enim nihil magis contrariũ eſt quàm ſcortandi fœditas, quæ totum hominem polluit. Ideo affectum concupiſcentiæ ad Gentes ablegat quæ Deum ignorant: acſi diceret, Vbi regnat Dei cognitio, domari oportere concupiſcentias. Per *affectum concupiſcentiæ*, fœdas omnes carnis libidines deſignat: ſed tamen hoc modo infamat deſideria omnia quæ nos ad voluptatem & delicias ſolicitant, ſicuti ad Romanos capite 13. d. 14, carnis haberi curam vetat pro eius concupiſcentia. Nam vbi ſibi appetere homines permittunt, nullus eſt modus laſciuiæ. Quare hæc vna temperantiæ ratio eſt, cupiditates omnes frænare. Particulam hanc, *Et ſciat vnuſquiſque veſtrum ſuum vas poſſidere*, nõnulli de vxore exponunt: acſi dictũ eſſet, Mariti cum vxoribus pudicè habitent. Sed quum promiſcuè alloquatur viros & mulieres, non dubium eſt quin vas pro corpore accipiat. Eſt enim ſuum cuique corpus veluti domicilium in quo habitat: vult ergo vt corpus noſtrum ab omni fœditate purum ſeruemus. *Et honore*, id eſt honeſtè: quia corpus ſuum probro & macula aſpergit qui ipſum proſtituit ad ſcortationem.

6 *Ne quis opprimat vel circunueniat in negotio fratrem ſuum: quia vindex erit Dominus iſtorum, quemadmodum & prædiximus vobis, & obteſtati ſumus.*
7 *Non enim vocauit nos Deus ad immunditiam, ſed ad ſanctificationem.*
8 *Itaque qui hoc repudiat, non hominem repudiat, ſed Deum, qui etiam dedit Spiritum ſuum ſanctum in nos.*

6 *Ne quis opprimat.*) Alia exhortatio quæ tanquam riuus ex ſanctificationis doctrina ducitur. Vult, inquit, Deus nos ſanctificare, ne quis fratri ſuo, iniuriam inferat. Nam quòd Chryſoſtomus ſententiam hanc conuertit cum priore: & ὑπερβαίνειν καὶ πλεονεκτεῖν exponit, alienis vxoribus inhiare, & eas appetere, nimis coactum eſt. Poſtquam erga vnum immunditiei exemplum in laſciuiis & libidine attigit Paulus, hãc quoque docet ſanctitatis partem eſſe, vt iuſtè & innocenter agamus cum proximis. Prius verbum ad violentas oppreſſiones refertur: vbi qui potentior eſt, audaciam ſumit ad nocendum. Alterum immodicas omnes & iniuſtas cupiditates ſub ſe continet. Quum autem homines ſibi vt plurimum in libidine & auaritia indulgeant, reuocat illis in memoriam quod priùs docuerat: Deum ſcilicet horum fore vltorem. Notandum verò quod dicit, *Obteſtati ſumus.* tanta enim eſt hominum tarditas, vt niſi acriter perculſi, nullo Diuini iudicii ſenſu tangantur.

7 *Non enim vocauit.*) Videtur eadem eſſe hæc ſententia cum ſuperiore, quòd Dei voluntas ſit noſtra ſanctificatio: paulum tamen differt. Nam vbi de corrigendis carnis vitiis diſſeruit, Deum hoc velle probat à fine vocationis. nos enim quaſi in peculium ſibi ſegregat. Rurſum quòd Deus nos ad ſanctitatẽ vocet, probat à contrariis, quia ab immunditia nos eripit ac reuocat. vnde concludit, Quicunque hanc doctrinam repudiant, non homines repudiare, ſed Deum vocationis ſcilicet authorem, quæ tota concidit euerſo de vitæ nouitate principio. Ideo autem tam vehementer inſurgit, quia ſemper ſunt proterui homines, qui cùm ſecurè Deum contemnant, minas omnes ſubſannant iudicij eius, & ſimul omnia ſanctæ ac piæ vitæ præcepta ludibrio habent. Tales docendi non ſunt, ſed ſeuera obiurgatione tanquam ictu mallei feriendi.

8 *Qui etiam dedit.*) Quo melius à tali contemptu & peruicacia reuocet Theſſalonicenſes, Spiritu Dei præditos eſſe admonet, quo diſcernant primùm quid à Deo ſit, deinde inter ſanctitatem & immunditiam, diſcrimen quale oportet ſtatuant, tertiò iudicium cæleſti authoritate ferant contra omne inquinamenti genus, quod in ipſorum capita recidet, niſi alieni ſint à contagio. Ergo vtcunque impii quæcun-

que de ſancta vita & timore Dei docentur,rideant,qui donati ſunt Spiritu Dei longè aliud teſtimonium habent in cordibus ſuis obſignatum.Cauendum igitur ne illud extinguant,vel obliterent. Quanquam ad Paulum & reliquos doctores referri hoc poteſt, acſi dixiſſet eos non ex humano ſenſu immunditiem damnare, ſed ex Dei authoritate pronuntiare quod ab eius Spiritu dictatum eſt: ego tamen libenter vtroſque complector.Quædam exemplaria pronomen habent ſecundæ perſonæ, Vos,quod ad Theſſalonicenſes donum Spiritus reſtringit.

9 *De fraterno autem amore, non opus habetis vt ſcribam vobis: ipſi enim vos à Deo eſtis edocti,vt diligatis inuicem.*

10 *Etenim hoc facitis erga omnes fratres qui ſunt in tota Macedonia.hortamur autem vos,fratres,vt abundetis magis,*

11 *Et altius contendatis vt colatis quietem,& agatis res veſtras, & laboretis manibus veſtris, quemadmodum vobis denuntiauimus,*

12 *Vt ambuletis decenter erga extraneos,& nulla re opus habeatis.*

9 *De fraterno autem.)* Quum prius magnificè extulerit eorum charitatem,nunc occupatione vtitur, dicens, *Non opus habetis vt ſcribam vobis.* Reddit cauſam, *quia diuinitus edocti ſint*, quo ſignificat inſculptam eſſe eorum cordibus charitatem,vt ſuperuacuæ ſint literæ in charta ſcriptæ.Neque enim tantùm intelligit quod Iohannes in ſua Canonica,Vnctio docebit vos,ſed formata eſſe eorum corda ad charitatem, vt appareat Spiritum ſanctum intus dictare cum effectu quid agendum ſit, vt ſcripto præcipere non ſit opus. Subiicit argumentum à maiori ad minus.nam quum eorum charitas per totam Macedoniam ſe diffundat, colligit non eſſe dubitandum quin ipſi mutuò inter ſe ament. Quare particula *Etenim*, valet Quinetiam,vel Imo:augendi enim cauſa (vt dixi) eam addidit.

10 *Hortamur autem.)* Quanquam ſatis voluntarios eſſe teſtatur ad omnia charitatis officia, non tamen deſinit hortari vt proficiant, quia nihil in hominibus perfectum. & certè quod optimum in nobis apparet,optandum eſt vt ſit melius.Verbum φιλοτιμεῖσθαι alij ſequentibus coniungunt,acſi iuberet eos eniti ad colendam quietem, ſed aptius cum priori verbo cohæret. Poſtquam enim admonuit vt creſcant in charitate, ſanctam æmulationem illis commendat, vt mutuo inter ſe amore certent,vel certè præcipit vt ſeipſum vnuſquiſque vincere contendat:atque hoc poſterius magis amplector.Ergo vt perfecta ſit eorum charitas, contentionem in illis requirit, qualis eſſe in iis ſolet qui ad victoriam cupidè aſpirant. Hæc optima eſt æmulatio, quum ſinguli benefaciendo, ſeipſos vincere conantur. Cur eorum ſententiæ non ſubſcribam, qui exponunt, enitamini quietem agere, hæc vna ratio ſatis valida mihi eſſe videtur, quòd Paulus non poſuiſſet in re minus difficili tam arduum certamen: quod ad profectum charitatis optimè congruit, vbi tot obſtacula ſe ingerunt. Neque etiam diſplicet altera verbi ſignificatio, vt ſint in commune liberales.

11 *Colatis quietem.)* Iam dixi hoc membrum ſeparandum eſſe à prioribus.nam hæc noua ſententia eſt. Quieſcere autem hoc loco ſignificat placidè & ſine tumultu agere: quemadmodum etiam Gallicè loquimur, *ſans bruit.* In ſumma, iubet eos pacatos eſſe & tranquillos. huc pertinet quod continuo pòſt adiungit, *Et agatis res veſtras.* Videre enim eſt eos qui ſe in aliena negotia importunè ingerunt, multum tumultuari, ſibíque & aliis moleſtos eſſe. Hæc igitur optima tranquillæ vitæ ratio, dum vnuſquiſque vocationis ſuæ officiis intentus, exequitur quæ ſibi à Domino mandata ſunt, & in iis ſe occupat: dum agricola ſe in operibus ruſticis exercet, opifex artem ſuam tractat: atque ita ſinguli intra proprios fines ſe continent. Simulátque hinc deflectunt homines, omnia incompoſita ſunt ac turbulenta. Cæterùm non ita vult ſingulos agere ſua vt ſibi quiſque ſeorſum viuat, omiſſa aliorum cura: ſed tantùm otioſam leuitatem corrigere vult, quæ tumultuoſos in publicum homines reddit qui domi ſedatam vitam agere debebant. *laboretis manibus.* Manuarium laborem duabus de cauſis commendat:vt ſibi ſufficiant ad tolerandam vitam, & honeſtè ſe gerant etiam coram infidelibus. Nihil enim turpius inerti ac nihili homine, qui nec ſibi nec aliis vtilis:tantùm ad edendum & bibendum natus videtur.Porrò hic labor vel operandi ratio latè patet:quòd enim de manibus loquitur, in eo eſt ſynecdoche: ſed non dubium quin omnem exercitationem comprehendat humanæ vitæ vtilem.

13 *Nolo autem vos ignorare, fratres, de iis qui obdormierunt, vt ne contriſtemini, ſicut & cæteri qui ſpem non habent.*

14 *Nam ſi credimus quòd Ieſus mortuus eſt, & reſurrexit: ita & Deus eos qui dormierunt per Chriſtum, adducet cum eo.*

13 *Nolo autem vos.)* Non eſt veriſimile ſpem reſurrectionis conuulſam fuiſſe apud Theſſalonicenſes à profanis hominibus:quemadmodum Corinthi factum fuerat. Videmus enim vt Corinthios ſeuerè caſtiget:hic autem tanquam de re non dubia loquitur. fieri tamen poteſt vt non ſatis infixa eorum animis fuerit hæc perſuaſio:atque ideo in lugendis mortuis aliquid ex veteri ſuperſtitione retinuerint. Hæc enim eſt ſumma,non eſſe lugendos vltra modum mortuos,quia ſimus omnes excitandi. Vnde enim fit vt nullum finem nec modum habeat infidelium luctus, niſi quia nulla apud eos reſurrectionis ſpes eſt? Nos ergo qui de reſurrectione edocti ſumus,nonniſi moderatè lugere decet.Poſtea de modo reſurrectionis diſſeret:propterea aliquid attinget de temporibus. Sed hoc loco tantùm cohibere nimium mœrorem voluit, qui nunquam ita apud eos regnaſſet, ſi viguiſſet ſeria reſurrectionis cogitatio & memoria. Non autem prorſus lugere vetat, ſed moderationem requirit in luctu:dicit enim, *Vt ne contriſtemini ſicut alij qui ſpem non habent.* More infidelium eos triſtari vetat, qui fræna dolori laxant: quia mortem habent pro vltimo interitu, & perire exiſtimant quicquid è mundo tollitur. Quum autem ſciant fideles

fideles ſe ex mundo migrare, vt tandem colligantur in regnum Dei, ſimilem lugendi cauſſam non habent: quare doloris temperamentum eſſe debet reſurrectionis cognitio. Dormientes vocat mortuos, communi Scripturæ more, quo verbo mortis acerbitas mitigatur: multum enim differt ab interitu dormitio. Cæterùm non ad animam, ſed corpus refertur: iacet enim in ſepulchro cadauer, quaſi in lecto, donec hominem Deus excitet. Itaque deſipiunt qui inde colligunt animas dormire. Tenemus nunc Pauli mentem: nempe quòd fidelium mentes ad conſiderandam reſurrectionem attollit, ne in ſuorum morte nimio mœrori indulgeant. abſurdum enim eſſe vt nihil differant ab infidelibus, qui ideo nullum adhibent mœrori finem vel modum, quia in morte nihil niſi interitum agnoſcunt. Qui hoc teſtimonio abutuntur vt Stoicam indolentiam, hoc eſt ferream duritiem ſtatuant inter Chriſtianos, nihil tale reperient in Pauli verbis. Quòd obiiciunt dolendum non eſſe in morte noſtrorum, ne Deo reſiſtamus, id in omnibus rebus aduerſis valeret: ſed aliud eſt frænare dolorem noſtrum vt ſubiiciatur Deo, aliud abiecto humano ſenſu, inſtar lapidum obdureſcere. Sit ergo piorum dolor conſolatione miſtus, quæ eos ad patientiam erudiat. Id efficiet ſpes beatæ immortalitatis, quæ patientiæ mater eſt.

14 *Nam ſi credimus.)* Illud fidei noſtræ axioma ſumit, Ideo excitatum eſſe Chriſtum à mortuis, vt eiuſdem ſimus reſurrectionis participes: vnde infert, nos cum eo æternùm victuros. Hæc porrò doctrina (quemadmodum prioris ad Corinthios capite 15.b.13, dictum eſt) ex alio principio pendet, quòd non ſibi Chriſtus, ſed nobis mortuus eſt ac reſurrexit. Proinde qui de reſurrectione dubitant, magnam faciunt Chriſto iniuriam, imò quodammodo ipſum è cælo detrahunt quemadmodum ad Romanos cap. 10. b. 6, habetur. *Dormire per Chriſtum*, eſt retinere in morte coniunctionem, quam habemus cum Chriſto: nam qui fide in Chriſtum inſerti ſunt, mortem cum eo communem habent, vt ſint vitæ ſocii. Quæritur autem an non reſurrecturi etiam ſint infideles: nam reſurrectionem Paulus non aſſerit niſi in Chriſti membris. Reſpondeo, Paulum non aliud hîc attingere niſi quod præſenti inſtituto congruebat. Neque enim hîc terrendi erant impii, ſed corrigendus piorum immodicus dolor, ac ſanandus conſolationis medicina, vt facit.

15 ***Hoc enim vobis dicimus in ſermone Domini, quòd nos qui viuemus & ſuperſtites erimus in aduentum Domini, non præueniemus eos qui dormierunt.***

16 ***Quoniam ipſe Dominus cum clamore, cum voce Archangeli & tuba Dei deſcendet è cælo: ac mortui qui in Chriſto ſunt, reſurgent primùm.***

17 ***Deinde nos qui viuemus, ac reſidui erimus, ſimul cum ipſis rapiemur in nubibus, in occurſum Domini in aera: & ſic ſemper cum Domino erimus.***

18 ***Itaque conſolamini vos mutuò in ſermonibus iſtis.***

18 *Hoc enim vobis*, &c.) Modum nunc breuiter deſcribit quo excitandi ſunt fideles ex morte. Quũ autem de re maxima & humano ingenio incredibili verba facit, & ſimul promittit quod eſt ſupra hominum poteſtatem & arbitrium: præfatur nihil ſe proferre ſuum vel humanum, ſed Dominum eſſe authorem. Probabile autem eſt, *Sermonem Domini* vocari, ſumptum ex eius concionibus. Tametſi enim ex reuelatione didicerat Paulus omnia regni cæleſtis arcana: hoc tamen ad fidem reſurrectionis adſtruendam aptius erat apud fideles, quum referret quæ proprio Chriſti ore prodita fuerant: acſi diceret, Non primi extitimus reſurrectionis teſtes, ſed Magiſter ipſe eam aſſeruit. *Nos qui viuemus.* Hoc ideo dictum eſt, ne putarent eos ſolos reſurrectionis fore compotes qui vſque ad Chriſti aduentum ſuperſtites forent: alienos verò ab ea eſſe qui priùs morte ſublati eſſent. Ab illis, inquit, reſurrectionis ordo incipiet: non ergo nos ſine illis reſurgemus. Hinc apparet tenuem & obſcuram, variiſque erroribus implicitam fuiſſe fidem vltimæ reſurrectionis apud nonnullos, quum fingerent mortuos ea priuatos eſſe. Vitam enim æternam ad eos ſolos pertinere imaginabantur, quos Chriſtus vltimo aduentu viuos adhuc in terris deprehenderet. His erroribus vt medeatur Paulus, priorem mortuis ordinem aſſignat. deinde ſequuturos docet qui tunc in vita hac reſtabunt. Quòd autem in prima perſona loquens, ſe quaſi vnum facit ex eorum numero qui vſque ad diem extremum victuri ſunt: eo vult Theſſalonicenſes in expectationem exigere, adeóque pios omnes tenere ſuſpenſos, ne ſibi tempus aliquod promittant. Nam vt demus ipſum ex peculiari reuelatione ſciuiſſe venturum aliquanto ſerius Chriſtum: hanc tamen Eccleſiæ communem doctrinam tradi oportuit, vt fideles omnibus horis parati eſſent. Interea ſimul anſam curioſitati multorum præcidi oportuit, quod prolixius deinde faciet. Cæterùm quum dicit, Nos qui ſumus ſuperſtites, tempus præſens loco futuri, more Hebraico vſurpat.

16 *Quoniam ipſe Dominus.)* Ponit vocem κελεύσματος: mox ſubiungit *vocem archangeli*, expoſitionis vice, ſignificans qualis futurus ſit ille hortatorius clamor: nempe quòd Archangelis præconis fungetur officio, vt citet viuos & mortuos ad Chriſti tribunal. Quanquam enim hoc Angelis omnibus commune erit, tamen vt in ordinibus fieri ſolet, primarium vnum ſtatuit qui aliis præcinat. Cæterùm de *Tuba* relinquo aliis ſubtiliùs diſſerendum: neque enim aliud habeo, quàm quod in priorem ad Corinthios breuiter attigi. Certè non aliud fuit hoc loco Apoſtoli conſilium, quàm magnificam & reuerentiæ plenam Iudici ſpeciem guſtandam præbere, donec eam plenè cernamus. Hoc guſtu interea contentos eſſe nos decet. *Mortui qui in Chriſto.* Iterum aſſerit mortuos qui in Chriſto ſunt, hoc eſt in Chriſti corpore continentur, priores reſurrecturos: vt ſciamus non illis minus quàm viuis repoſitam eſſe in cælo ſpem vitæ. De reprobis tacet, quia nihil hoc ad piorum conſolationem in qua nunc verſatur. Superſtites dicit cum illis ſimul raptum iri: in his nulla mortis mentio, quare innuere videtur mortis fore expertes. Hîc multum ſe torquet Auguſtinus, tum libro De ciuitate viceſimo, tum in reſponſione ad Dulcitium: quia ſecum pugnare videatur Paulus, qui alibi negat renaſci poſſe ſemen niſi moriatur. Verùm ſolutio facilis eſt, quia ſubita immutatio, mortis inſtar erit. Mors quidem ordinaria, ſeparatio eſt animæ à corpore.

Verùm nihil obſtat quominus aboleat Dominus momento corruptibilem hanc naturam, vt nouam ſua
1.Cor.15.ca.36. virtute creet: ſic enim impletur quod fieri oportere, idem Paulus docet, vt abſorbeatur mortalitas à vita.
2.Cor.5.a.4. Quod in confeſſione noſtra habetur, Chriſtum iudicem mortuorum fore ac viuorum, Auguſtinus ſine figura verum eſſe agnoſcit: tantùm in illo ſcrupulo hæret, quomodo reſurgant qui non ſunt mortui. Verùm (vt dixi) illa eſt mortis ſpecies, dum in nihilum redigitur hæc caro, vt nunc eſt corruptioni obnoxia. Tantùm hoc eſt diſcrimen, quòd qui dormiunt aliquo temporis ſpatio, corporis exuunt ſubſtantiam, qui autem ſubitò innouabuntur, non niſi qualitatem exuent.

17 *Et ſic ſemper.*) Semel ad Chriſtum aggregatis promittit æternam cum eo vitam: quibus verbis abundè Origenis & Chiliaſtarum deliria refutantur. Neque enim alium finem habitura eſt fidelium vita quàm Chriſti, ex quo ſemel in vnum regnum collecti fuerint. Chriſto autem mille annos tribuere, vt poſtea regnare deſinat, pluſquam horrendum dictu eſt. Atqui in hanc abſurditatem cadunt qui mille annis terminant fidelium vitam, quia viuere eos cum Chriſto oportet quandiu erit Chriſtus ipſe. Notandum etiam quod dicit, *Erimus*: nam ſignificat tunc nos vitam æternam vtiliter ſperare, quum nobis ſperamus propriè eſſe deſtinatam.

18 *Conſolamini.*) Apertius iam demonſtrat quod priùs dixi, in fide reſurrectionis eſſe nobis iuſtam conſolationis materiam: modò Chriſti ſimus membra, & illi tanquam capiti noſtro verè vniti ſimus. Quã quam Apoſtolus non modò vnumquemque ſibi quærere doloris ſolatiũ iubet, ſed aliis etiam miniſtrare.

CAP. V.

Porrò de temporibus & articulis temporum, non opus habetis vt vobis ſcribatur.
2 *Ipſi enim optimè ſcitis quòd dies Domini tanquam fur in nocte, ſic veniet.*
3 *Quando enim dixerint, Pax & ſecuritas: tunc repentinus ipſis ſuperueniet interitus, quaſi dolor partus mulieri prægnanti, nec effugient.*
4 *Vos autem, fratres, non eſtis in tenebris, vt dies ille vos quaſi fur opprimat.*
5 *Omnes vos filij lucis eſtis, & filij diei: non ſumus noctis, neque tenebrarum.*

1 *Porrò de temporibus.*) Nunc tertio loco eos à curioſa & inutili temporum inquiſitione retrahit: interea verò admonet vt aſsiduè ad Chriſtum excipiendum ſint parati. Quanquam occupatione vtitur opus eſſe negans de illis ſcribi quæ curioſi homines deſiderant. Nam hoc nimiæ incredulitatis ſignum, nõ credere quæ Dominus prædicit, niſi diem certis circunſtantiis deſignet, ac veluti digito oſtendat. Quia ergo inter ambiguas opiniones vacillant qui ſibi flagitant notari temporum articulos, acſi ex probabili demonſtratione coniecturam capere vellent, ideo piis ſuperuacuas eiuſmodi diſputationes eſſe dicit. Alia etiam ratio eſt, quòd fideles non plus ſcire appetunt, quàm in Dei ſchola diſcere licet, diem porrò aduentus ſui nobis eſſe abſconditum voluit Chriſtus, vt ſuſpenſi quaſi in excubiis ſtemus.

2 *Optimè ſcitis.*) Exactam notitiam opponit anxio inueſtigandi ſtudio. Quid autem Theſſalonicẽſes probè tenere aſſerit? nempe diem Chriſti repente & ex inſperato venturum, vt incredulos, quaſi fur dormientes, opprimat. Hoc autem contrarium eſt euidentibus ſignis, quæ eius aduentum mundo eminus oſtentent: ſtultum ergo eſſet, ex præſagiis vel oſtentis velle ſtatum habere tempus.

3 *Quando enim dixerint.*) Explicatio ſimilitudinis: ſimilis erit dies Domini furi nocturno. Cur hoc? quia minimè expectatus ſubitò incredulis adueniet, vt eos quaſi dormientes occupet. Vnde autem dormitio? nempe ex alto Dei contemptu. Supinam hanc oſcitantiam ſæpe impiis exprobrant Prophetæ: & certè non extremum modò illud iudicium, ſed quotidiana ſecurè expectant. Quanuis Dominus exitium denuntiet, pacem & omnia proſpera ſibi polliceri non dubitant. Atque in hanc exitialem ſocordiam ideo labuntur, quia non ſtatim quæ Dominus futura pronuntiat, impleri vident: ſtatuunt enim fabuloſum eſſe quod non mox oculis apparet. Ideo Dominus, vt hanc ſecuritatem contumaciæ
Mat.24. plenam vindicet, ſubitò irruit: & ex ſumma fœlicitate impios præter ſpem omnium præcipitat. Talia interdum repentini aduentus documenta edit: ſed præcipuum erit illud, quum Chriſtus ad iudicandum orbem deſcendet. Quod ipſe etiam teſtatur, tempus illud ſeculo Noe comparans: quia tanquam in altiſſima pace luxuriabuntur omnes. *Quaſi dolor partus.* Aptiſſima ſimilitudo, quia nullum malum eſt quod magis repente corripiat, & quod acrius & infeſtius primo ſtatim impetu vrgeat. Adde quòd *mulier prægnans* doloris materiam intus in vtero geſtat abſque ſenſu, donec inter epulas & riſus, vel in medio ſomno corripitur.

4 *Vos autem fratres.*) Nunc quale ſit fidelium officium admonet: vt ſcilicet diem illum quanuis remotum, ſpe aſpiciant. Atque huc pertinet metaphora *Diei & lucis.* impios ſecurè deliciantes opprimet Chriſti aduentus, quia tenebris obruti, nihil cernunt: nulla enim denſior caligo quàm Dei ignorantia. At nos quibus per Euangelij ſui fidem Chriſtus illuxit, multum ab illis differimus: verè enim imple-
Ie.60.a.1. tur in nobis illud Ieſaiæ, quòd dum tenebræ operiunt terram, ſuper nos oritur Dominus, & gloria eius in nobis conſpicua eſt. Abſurdum ergo eſſe admonet, nos velut ſopitos à Chriſto deprehendi, vel nihil vidẽtes, quum plena lux nobis affulgeat. *Filios lucis* appellat more Hebraico luce præditos: ſicut filios diei, qui die fruuntur. Atque hoc rurſum confirmat, quum dicit nos non eſſe *noctis vel tenebrarum*: quia ſcilicet Dominus nos inde eripuit. Perinde enim eſt acſi diceret, non eſſe nos hac conditione illuminatos à Domino vt in tenebris erremus.

6 *Ergo ne dormiamus vt reliqui, ſed vigilemus, & ſobrii ſimus.*
7 *Qui enim dormiunt, nocte dormiunt: & qui ebrii ſunt, nocte ebrii ſunt.*
8 *Nos autem qui ſumus diei, ſobrii ſimus, induti thorace fidei & charitatis, & galea, ſpe ſalutis:*

9 Quia

9 *Quia non conſtituit nos Deus in iram, ſed in acquiſitionem ſalutis, per Dominum noſtrum Ieſum Chriſtum:*

10 *Qui mortuus eſt pro nobis, vt ſiue vigilemus, ſiue dormiamus, ſimul cum ipſo viuamus.*

6 *Ergo ne dormiamus.*) Alias metaphoras adiungit priori affines. Sicut enim nuper oſtendit minimè conſentaneum eſſe vt in luce cæcutiant, ſic nunc admonet indecorum ac turpe eſſe, dormire medio die, aut inebriari. Quemadmodum verò Euangelii doctrinam qua nobis ſol iuſtitiæ Chriſtus patefit, diem appellat: ita quum de ſomno & ebrietate loquitur, non ſomnum naturalem, neque ebrietatem ex vino intelligit, ſed mentis ſtuporem: quum Deum & nos ipſos obliti, ſecurè vitiis noſtris indulgemus. Ne dormiamus, inquit: hoc eſt, ne in ſocordiam demerſi, obſtupeſcamus in mundo, quemadmodum reliquit: hoc eſt, infideles, quibus ignorantia Dei inſtar obſcuræ noctis, ſenſum & rationem adimit. *Sed vigilemus*, hoc eſt, intento animo reſpiciamus in Dominum. *Et ſobrii ſimus*: hoc eſt, abiectis huius mundi curis quæ onere ſuo nos degrauant, excuſſis prauis cupiditatibus, ſoluti & alacres tendamus in cælum. Hæc enim ſpiritualis eſt ſobrietas, dum ita parcè & continenter vtimur hoc mundo, ne eius illecebris ſimus impliciti.

8 *Induti thorace.* Hoc addit quo meliùs torporem nobis excuteret: nam veluti ad arma conclamat, vt oſtendat non eſſe dormiendi tempus. Belli quidem nomen ſubiicet, verùm dum nos armat thorace & galea, præliandum eſſe admonet. Quare quiſquis opprimi ab hoſte timet, expergefieri debet, vt ſit aſſiduè in excubiis. Sicuti ergo hortatus eſt ad vigilantiam, eo quòd Euangelii doctrina ſit inſtar diurnæ lucis: ita nunc altero argumento nos excitat, quia bellandum ſit cum hoſte, vnde ſequitur, nimis periculoſam eſſe ſegnitiem. Videmus enim vt milites, etiamſi alioqui ſint intemperantes, propinquo tamen hoſte, exitii metu, à crapula & deliciis omnibus ſe abſtineant, & ſedulò excubent ad cauendum. Quum ergo ſemper nobis inſtet Satan, & mille pericula intentet, ſaltem non minùs ſedulos & vigilantes eſſe oportet. Cæterùm in armorum nominibus, fruſtra à quibuſdam ſubtilior quæritur interpretatio: nam hîc Paulus aliter loquitur, quàm ad Epheſios capite 6.c.17. illic enim iuſtitiam, thoracem facit. Hoc ergo ad tenendam eius mentem ſufficiet, quod docere vult, Chriſtianorum vitam ſimilem eſſe perpetuæ militiæ, quia Satan moleſtus & infenſus illis eſſe non deſinit. Sedulò itaque paratos & rectos ad reſiſtendum eſſe vult: deinde armis opus eſſe admonet, quia tam potentem hoſtem ſuſtinere nequeant, niſi bene muniti. πανοπλίαν verò hîc non enumerat: ſed tantùm recenſet duas armaturæ partes, *thoracem* & *galeam*. Interea quod ad ſpiritualem munitionem ſpectat, nihil omittit: nam qui *fide*, *charitate*, & *ſpe* inſtructus eſt, nulla ex parte inermis deprehendetur.

9 *Quia non conſtituit.*) Quia de ſpe ſalutis loquutus erat, proſequitur illam partem: ac dicit nos huc deſtinatos eſſe à Deo vt ſalutem per Chriſtum conſequamur. Poſſet autem ſimpliciter locus exponi hoc modo, induendam eſſe ſalutis galeam, quia Deus nos perire nolit, ſed potius ſaluos eſſe. Et hoc quidem vult Paulus: ſed vlterius (meo iudicio) tendit. Quia enim nobis vt plurimùm formidoloſus eſt Chriſti dies, finem eius mentione facere volens, nos in ſalutem conſtitutos eſſe dicit. Vox Græca περιποίησις, tam fruitionem (vt loquuntur) quàm acquiſitionem ſignificat. Certè non intelligit Paulus nos à Deo vocatos eſſe vt comparemus nobis ſalutem: verùm vt eam obtineamus, ſicuti acquiſita eſt per Chriſtum. Animat verò Paulus fideles ad ſtrenuè pugnandum, propoſita victoriȩ fiducia: nam ſemiuictus eſt qui timidè ac dubitanter pugnat. His ergo verbis trepidationem quæ ex diffidentia naſcitur, eximere voluit. Non aliundè autem melior ſalutis certitudo, quàm ex decreto Dei colligi poteſt. *Ira* hoc loco, vt alibi, pro iudicio aut vindicta Dei aduerſus reprobos capitur.

10 *Qui mortuus eſt.*) A fine mortis Chriſti confirmat quod dixit. nam ſi ideò mortuus eſt vt nos participes faceret ſuæ vitæ, non eſt quod de ſalute noſtra ambigamus. Dubium tamen eſt quid nunc per ſomnium & vigilias intelligat: videri enim poſſet vitam & mortem deſignare, & hic ſenſus eſſet plenior. Quanquam de quotidiano ſomno non ineptè etiam exponere liceat. Summa eſt, in hoc mortuum eſſe Chriſtum, vt ſuá vita quæ perpetua eſt, & fine caret, nos donaret. Porrò non mirum eſt quòd iam nunc affirmat nos cum Chriſto viuere: quia fide in regnum Chriſti ingreſſi, tranſimus à morte in vitam: Chriſtus ipſe in cuius corpus inſiti ſumus, ſua virtute nos viuificat: & Spiritus qui in nobis habitat, vita eſt propter iuſtitiam.

11 *Quare* "*exhortamini vos inuicem, & ædificate ſinguli ſingulos, ſicut & facitis.*

12 *Rogamus autem vos fratres, vt agnoſcatis eos qui laborant in vobis, & præſunt vobis in Domino, & admonent vos:* "*Vel, conſolamini.*

13 *Vt eos habeatis in ſummo pretio cum charitate propter opus ipſorum: pacem habete* "*cum ipſis.* "*Vel inter vos*

14 *Hortamur autem vos fratres, monete inordinatos, conſolamini puſillanimes, ſuſcipite infirmos, patientes eſtote erga omnes.*

11 *Exhortamini.*) Idem eſt verbum quod habuimus in fine proximi capitis: quod illic Conſolari vertimus, quia contextus id exigebat: nec malè etiam huic loco eadem ſignificatio quadraret. Nam quæ hactenus tractauit, vtriuſque materiam ſuppeditant, tam conſolationis quàm exhortationis. Quod ergo illis datur à Domino, inter ſe communicare iubet. Addit, vt ſe *ædificent*: hoc eſt confirment in ea doctrina. Sed ne videatur eorum negligentiam perſtringere, ſimul dicit eos ſponte facere quod præcipit. Verùm quæ noſtra eſt ad bonum ſegnities, qui optimè omnium ſunt animati, ſtimulis tamen ſemper indigent.

12 *Rogamus autem.*) Admonitio valde neceſſaria. Quia enim parui ducitur regnum Dei, vel ſaltem

non æſtimatur pro ſua dignitate: hinc etiam ſequitur contemptus piorum doctorum. Plerique vero eorum hac ingratitudine offenſi, non tam quia ſe contemni vident, quàm quòd inde colligunt, non haberi Domino ſuo honorem, tepidiores redduntur. Et Deus etiam iuſtè mundum vlciſcitur, quòd bonis miniſtris, quibus ingratus eſt, eum priuat. Quare non tam miniſtrorum intereſt, quàm totius Eccleſiæ, haberi in pretio eos qui fideliter præſunt. Atque hac de cauſa Paulus tam ſolicitè ipſos commendat. *Agnoſcere* hîc ſignificat Habere rationem aut reſpectum: ſed innuit Paulus ideo minus honoris exhiberi ipſis doctoribus quàm deceat, quoniam vulgò non conſideratur eorum labor. Sed notandum eſt quibus titulis Paſtores deſignet. Primò dicit eos laborare: vnde ſequitur è numero Paſtorũ excludi omnes otioſos ventres. Porrò ſpeciem laboris exprimit, quum addit, *qui vos admonent*, vel inſtituunt. Quicunque ergo munus docendi non obeunt, fruſtra ſe Paſtorum nomine venditant. Tales quidem Papa facilè in ſuum catalogum recipit, ſed eos è ſuo expungit Spiritus Dei. Quia autem contemptim (vt dictum eſt) habentur in mundo, ſimul præfecturæ nomine illos ornat. Tales qui docendo impendunt operam, nec aliter præſunt niſi vt ſeruiant Eccleſiæ, Paulus in pretio non vulgari haberi iubet. Nam ad verbum ſic loquitur, pluſquam abundè honore proſequi. nec immeritò: obſeruanda enim eſt ratio quam mox ſubiicit, nempe *propter opus ipſorum.* Eſt autem Opus hoc, ædificatio Eccleſiæ, æterna animarum ſalus, mundi reparatio, denique regnum Dei & Chriſti. Huius operis inæſtimabilis eſt excellentia ac dignitas: ergo quos tantæ rei miniſtros facit Deus, nobis eximios eſſe oportet. Verùm ex Pauli verbis colligere licet iudicium Eccleſiæ mandari, vt veros Paſtores diſcernat. Nam fruſtra notæ iſtæ adſcriberentur, niſi vellet à fidelibus eas animaduerti. Et quum iubet honorem deferri laborantibus, & iis qui docendo, rite & fideliter gubernant: otioſos certè & improbos neque dignatur vllo honore, neque dignos eſſe oſtendit. *Præſunt in Domino.* Hoc additum videtur ad notandum ſpirituale regimen. Tametſi enim Reges quoque & Magiſtratus Dei ordinatione præſunt: quia tamen Eccleſiæ gubernationem Dominus peculiariter vult ſuam agnoſci, ideo nominatim *præeſſe in Domino* dicuntur qui Chriſti nomine & mandato Eccleſiam gubernant. Cæterùm hinc colligere licet quantum abſint à Paſtorum ac Præſulum ordine qui tyrannidem à Chriſto prorſus alienam exercent. Certè vt quis inter legitimos Paſtores cenſeatur, neceſſe eſt vt ſe in Domino præeſſe oſtendat, nec ab eo quicquam habeat ſeparatum. Hoc autem quid aliud eſt quàm pura doctrina Chriſtum in ſua ſede collocare, vt ſolus ſit Dominus & Magiſter?

13 *Cum charitate.*) Alii vertunt, Per charitatem. Paulus enim dicit, In charitate: quod ſecundum Hebraicæ linguæ phraſim valet, Per aut Cum. Ego tamen malo ita exponere, quòd non tantùm ipſos reuereri, ſed etiam amare iubeat. Nam vt amabilis eſt Euangelii doctrina, ſic eius miniſtros diligere conuenit. Durius autem eſſet illud: Per charitatem habere in pretio, quum aptè cohæreat amoris cum honore coniunctio. *Pacem habete.* Quanquam hic locus variè legitur etiam apud Græcos, mihi tamen magis arridet ea lectio quam reddidit Vetus interpres, & ſequutus eſt Eraſmus: nempe Pacem habete cũ eis, vel colite. Voluit enim (meo iudicio) Paulus Satanæ artibus obuiam ire, qui non ceſſat omnia moliri, vt vel iurgia, vel diſſidia, vel ſimultates excitet inter plebem & Paſtorem. Itaque quotidie videmus quàm leui aut nulla de cauſa Eccleſiæ ſuis Paſtoribus ſint infenſæ: quia ſcilicet minus quàm par ſit, viget hoc pacis colendæ ſtudium quod tantopere Paulus commendat.

14 *Monete inordinatos.*) Communis eſt doctrina, vt nobis curæ ſit fratrum ſalus. Id fit docẽdo, monendo, corrigendo, erigendo: ſed quoniam varia ſunt hominum ingenia, non abs re præcipit Apoſtolus vt ſe fideles ad hanc varietatem accommodent. Iubet ergo inordinatos moneri, hoc eſt eos qui diſſolutè viuunt. Et Monitio pro Obiurgatione capitur, quæ eos in ordinem reducat: nam & digni ſunt maiori ſeueritate, nec alio remedio adduci poſſunt ad reſipiſcentiam. Erga *Puſillanimes* alia moderatio tenenda eſt: nam conſolatione opus habent: infirmi quoque ſunt ſubleuandi. Puſillanimes autem vocat qui fracto ſunt & afflicto animo. His itaque *infirmis* ſic indulget, vt inordinatos duriùs compeſci velit. Rurſum ita inordinatos aſperè moneri iubet, vt infirmi comiter & humanè tractentur, vt puſillanimes conſolationem accipiant. Fruſtra ergo qui præfracti ſunt & indomiti, blandè ſe mulceri poſtulant: quoniam remedia morbis ſunt accommodanda. Patientiam tamen erga omnes commendat: nam ſeueritas quoque aduerſus inordinatos aliqua lenitate temperanda eſt. Quanquam patientia hæc tædio propriè opponitur. nihil enim procliuius eſt quàm fatigari in curandis fratrum morbis. Qui ſemel atque iterum puſillanimem ſolatus eſt, ſi tertiò idem agendum ſit, ſentiet neſcio quam moleſtiam, adeóque indignationem quæ eum in officio pergere non patitur. Ita ſi monendo vel obiurgando non proficimus ſtatim quantum optandum eſſet, ſpem de vlteriore profectu abiicimus. Eiuſmodi patientiæ frænum iniicere Paulus voluit, moderationem erga omnes nobis commendans.

15 *Videte ne quis malum pro malo cuiquam reddat: ſed ſemper benignitatem ſectamini, & mutuam inter vos, & in omnes.*

16 *Semper gaudete.*

17 *Indeſinenter orate.*

18 *In omnibus gratias agite: hæc enim Dei voluntas in Chriſto Ieſu erga nos.*

19 *Spiritum ne extinguatis:*

20 *Prophetias ne contemnatis.*

21 *Omnia probate, quod bonum eſt tenete:*

22 *Ab omni ſpecie mala abſtinete.*

15 *Videte ne quis.*) Quia difficilis eſt huius præcepti obſeruatio in tanta ingenii noſtri ad vindictam propenſione, ideo attentos ad cauendum eſſe iubet. Nam iſtud Videre, ſedulum ſtudium ſignificat. Tametſi autem ſimpliciter prohibet ne certent inter ſe iniuriis: non tamen dubium quin omnes ſimul noxios af-

xios affectus damnare voluerit. Nam ſi *malum malo reddere* fas non eſt, vitioſa eſt omnis nocendi cupiditas. Propria Chriſtianorum eſt hæc doctrina, non retaliare iniurias,ſed æquo animo perferre. Ac ne putarent Theſſalonicenſes vltionem tantùm aduerſus fratres ſuos prohiberi: nominatim exprimit, Ne cuiquam malefaciant: ſpecioſæ enim interdum excuſationes obtendi ſolent. Quid? illum adeò nequam, ſceleſtum & crudelem cur non liceat mihi vlciſci? Verùm quia vltio ſine exceptione nobis interdicitur, qualiſcunque ſit is qui nos læſit, abſtinendum eſt à noxa. *Sed ſemper benignitatem.* Hoc poſteriore membro non tantùm à vindicta abſtinendum eſſe docet, ſi quis nos læſerit: ſed colendam erga omnes beneficentiam. Etſi enim mutuam inter fideles primò eſſe vult, poſtea tamen ad omnes, quamuis indignos, eam extendit: vt ſtudeamus malum bono vincere, quemadmodum idem alibi docet. Primus ergo patientiæ gradus eſt non vlciſci iniurias: ſecundus verò, etiam hoſtes beneficiis Rom.12. d.21.
proſequi.

16 *Semper gaudete.*) Hoc ad moderationem animi refero, dum placidè in rebus aduerſis ſe retinet, neque fræna dolori laxat. Ideo hæc tria ſimul connecto: ſemper Gaudere, *Indeſinenter orare*, & *Gratias Deo agere in omnibus*. Nam quum aſſiduas preces commendat, rationem oſtendit perpetuò gaudendi: quia hoc modo leuationem in omnibus malis noſtris à Deo petimus. Sic ad Philip. 4.a.4, vbi dixit, Gaudete in Domino:iterum dico gaudete,Moderatio veſtra nota ſit omnibus.Ne ſitis ſoliciti:Dominus prope eſt, poſtea rationem demonſtrat, Sed in omni precatione veſtræ poſtulationes innoteſcant Deo, cum gratiarum actione. Illic, vt videmus, cauſam gaudii ponit animum tranquillum ac ſedatum, qui vel iniuriis, vel rebus aduerſis vltra modum non turbetur. Cæterùm ne dolor, triſtitia, anxietas, metus nos opprimant, iubet in prouidentiam Dei recumbere. Porrò quia ſæpe obrepunt dubitationes, an curæ ſimus Deo, remedium quoque præſcribit, vt precando, noſtras ſolicitudines quaſi in eius ſinum exoneremus, quemadmodum Dauid Pſalm. 37. a. 5,& 55. d. 23. præcipit, & eius exemplo Petrus. Quia autem in votis nimium ſumus præcipites, temperamentum adſcribit, vt quæ deſunt expetentes, non tamen deſinamus gratias agere. Eandem ſeriem, licet paucioribus verbis, hìc contexit. Nam primo loco, tanti vult à nobis æſtimari Dei beneficia, vt eorum agnitio & meditatio triſtitiam omnem ſuperet. Et ſanè ſi reputamus quid nobis Chriſtus contulerit, nulla erit tanta doloris acerbitas quæ non leniatur, & locum cedat ſpirituali gaudio. Niſi enim regnet in nobis hoc gaudium, ſimul à nobis regnum Dei exulat, vel nos ab ipſo. Et valde ingratus eſt Deo, cui non tanti eſt Chriſti iuſtitia & ſpes vitæ æternæ, vt in media triſtitia gaudeat. Sed quoniam facilè animi noſtri fatiſcunt, donec impatientiæ ſuccumbant: notandum eſt remedium quod mox adiungit. Iacentes enim & proſtrati erigimur precibus, quia in Deum reiicimus quod nos grauabat. Quoniam autem multa quotidie, imò ſingulis momentis pacem noſtram inquietare, & gaudium excuterè nobis poſſent: ideo continenter nos orare iubet. De hac autem precandi aſſiduitate alibi diximus. Gratiarum actio, vt dixi, quaſi temperamentum ſubiicitur. Multi enim ſic orant, vt tamen obmurmurent Deo, ac frement, niſi protinus obſequatur eorum votis. Atqui deſideria noſtra ſic frænari conuenit, vt contenti eo quod datur, gratiarum actionem ſemper miſceamus votis. Petere quidē licet, gemere etiam & conqueri: ſed ita vt nobis magis adlubeſcat Dei voluntas, quàm noſtra.

18 *Hæc enim Dei voluntas.*) Nempe vt gratias agamus, ſecundum Chryſoſtomi ſententiam. Ego pleniorem ſenſum contineri puto ſub his verbis: quòd talis ſit erga nos Dei affectus in Chriſto,vt in afflictionibus quoque largam habeamus materiam gratias agendi. Quid enim ad nos placandos aptius aut magis appoſitum, quàm dum audimus Deum ſic nos in Chriſto complecti, vt in bonum ac ſalutem vertat quicquid nobis accidit? Meminerimus ergo, hoc ſingulare eſſe corrigendæ impatientiæ remedium, ab intuitu præſentium malorum quæ nos cruciant, oculos referre in diuerſam conſiderationem, qualiter erga nos affectus ſit Deus in Chriſto.

19 *Spiritum ne extinguatis.*) Hæc metaphora ducta eſt à vi & natura Spiritus: nam quum proprium Spiritus officium ſit illuſtrare mentes, atque ideo vocetur lux noſtra: propriè dicimur eum extinguere dum eius gratiam exinanimus. Sunt qui putant idem dici, hoc & proximo membro. Ergo ſecundum eos, Spiritum extinguere nihil aliud eſt quàm contemnere prophetias. Verùm quia diuerſis modis extinguitur Spiritus, hæc duo inter ſe diſtinguo, tanquam genus & ſpeciem. Tametſi enim contemptus, Prophetiæ, eſt extinctio Spiritus, Spiritum tamen illi etiam extinguunt qui quum profectu quotidiano magis ac magis accenſas à Deo ſcintillas excitare debeant, ſua ignauia in nihilum redigunt dona Dei. Itaque latius patet hæc admonitio, de non extinguendo Spiritu, quàm proxima de non ſpernendis prophetiis. Senſus prioris eſt, Eſtis Spiritu Dei illuminati: videte ne veſtra ingratitudine lux iſta vobis pereat. Valde vtilis admonitio: nam eos qui ſemel illuminati fuerant, vbi reſpuunt tam pretioſum Dei donum, vel clauſis oculis ſe abripi ſinunt in mundi vanitatem, horrenda cæcitate percuti cernimus, vt ſint aliis in exemplum. Cauendum igitur à ſocordia qua Dei lumen in nobis ſuffocatur. Cæterum qui hinc colligunt, in hominis arbitrio eſſe vel extinguere, vel fouere lucem oblatam, vt gratiæ efficaciam extenuent, ac facultates extollant liberi arbitrij, malè ratiocinantur. Quanquam enim efficaciter in ſuis electis operatur Deus, neque tantùm lucem illis admouet, ſed facit vt videant, oculos cordis illis aperit, apertóſque tenet: quia tamen ſemper ad deſidiam caro inclinat, exhortationum ſtimulis opus habet. Verùm quod Pauli voce Deus præcipit, intus ipſe præſtat. Interea partes noſtræ ſunt petere à Domino, vt lampadi accenſæ oleum ſuppeditet, ſeruet purum ellychnium, atque etiam promoueat.

20 *Prophetias ne contemnatis.*) Opportunè hæc ſententia alteri ſubnectitur. nam quum per doctrinam, Spiritus Dei nobis maximè illuceat:qui doctrinæ locū negant,quantum in ſe eſt,extinguunt Spiritum: ſemper enim conſiderandum qualiter aut quibus mediis ſe nobis communicare Deus velit. Ergo quicunque ſub magiſterio Spiritus ſancti proficere cupit, Prophetarū ſe miniſterio doceri ſuſtineat.Cæterùm Prophetiæ nomine non intelligo vaticinandi donum, ſed quemadmodum prioris ad Corinthios,

cap.14.a.3.ſcientiam interpretandæ Scripturæ:vt Propheta ſit Diuinę voluntatis interpres.Nam eo quem citaui loco,Paulus doctrinam ad ædificationem,& exhortationem Prophetis tribuit, & has quaſi partes enumerat. ſit ergo Prophetia in hoc loco,Scripturæ interpretatio in vſum præſentem accõmodata. Eam ſperni vetat Paulus,niſi ſponte velimus errare in tenebris.Eſt autem inſignis ſententia ad externæ prædicationis commendationem.Somniant fanatici homines,pueros eſſe qui in Scripturæ lectione vel auditu verbi retinentur:quaſi nemo ſit ſpiritualis,niſi doctrinæ contemptor.Superbè igitur humanum miniſterium,adeóque Scripturam ipſam deſpiciunt,vt Spiritum aſſequantur. Deinde quotquot illis deliria ingerit Satan,pro arcanis Spiritus reuelationibus faſtuoſè venditant. Tales ſunt Libertini & ſimiles furiæ. Et quo quiſque indoctior,eo maiore arrogantia inflatus ac turgidus. Nos verò Pauli exemplo diſcamus Spiritum cum voce hominum coniungere, quæ nihil eſt quàm illius organum.

21 *Omnia probate.*) Quoniam ſæpe temerarij homines & ſpiritus impoſtores,nugas ſuas prophetiæ titulo prætexunt,poſſet hac ratione vel ſuſpecta vel etiam odioſa reddi prophetia. Quemadmodum hodie multi ad ipſum prædicationis nomen propemodum nauſeant,quia tam multi ſunt inſulſi ac imperiti,qui ſua nihili commenta pro ſuggeſtu effutiunt:alij etiam impij ac ſacrilegi, qui execrandas blaſphemias deblatterant.Quoniam itaque talium hominum vitio fieri poterat vt faſtidioſè exciperetur prophetia,imò vix locum teneret,Paulus iubet Theſſalonicenſes probare omnia:ſignificans,etiamſi non omnes exactè loquantur ad abſolutam regulam,priùs tamen iudicandum eſſe,quàm damnetur vlla doctrina vel reſpuatur.Bifariam hîc peccari ſolet:nam alij,quia falſo nominis Dei prætextu vel decepti ſunt,vel ſciunt vulgò pleróſque decipi, promiſcuè reiiciunt quamlibet doctrinam: alij ſtulta credulitate quicquid Dei nomine propoſitum eſt abſque delectu amplectuntur.Vtrúmque vitioſum eſt:nam priores faſtuoſo illo præiudicio imbuti,viam ad proficiendum ſibi præcludunt:alteri verò ad omnes errorum ventos ſe temere exponunt.Paulus ab his duobus extremis ad medium reuocat Theſſalonicenſes, dum vetat quicquam dãnare,niſi priùs examinatũ:& rurſum admonet,iudicium adhibendũ eſſe priuſquam quòd in mediũ affertur,pro indubio recipiant.Et ſanè hæc Dei nomini ſaltem reuerentia debetur,vt prophetiam quæ dicitur ab eo profecta,non aſpernemur. Verùm ſicuti reiectionem debet præcedere examen vel diſcretio, ita & ſuſceptionem veræ & ſanæ doctrinæ. Neque enim ea leuitate pios eſſe conuenit, vt indifferenter falſum non minus quàm verum arripiant.Hinc colligimus,Spiritu iudicij eos donari à Deo vt diſcernant ne circumueniantur hominum impoſturis.Niſi enim diſcretione eſſent præditi,fruſtra Paulus diceret, *Probate,& tenete quod bonum eſt.* Quòd ſi rectè probandi facultate deſtitui nos ſentimus, ab eodem Spiritu qui per Prophetas ſuos loquitur,petenda eſt.Pronuntiat autem hoc loco Dominus per os Pauli,nullis hominum vitiis,nulla vel temeritate,vel inſcitia,nullo denique abuſu debere impediri doctrinæ curſum,quin ſemper in Eccleſia vigeat.Nam quum prophetiæ abolitio,Eccleſiæ ſit interitus,potiùs cælũ ſinamus terræ miſceri,quàm vt ceſſet prophetia.Sed videtur hîc Paulus nimis vagam in docendo licentiam permittere, dum vult probari omnia: nam audienda ſunt vt probentur. atqui hoc modo ianua impoſtoribus aperta foret ad ſpargenda ſua mendacia.Reſpondeo,eum nunc minimè poſtulare audientiam falſis doctoribus, quorum os alibi obſtruendum eſſe docet:& quos tam ſeuerè excludit, nihilo etiam magis tollere ordinem in eligendis doctoribus,quem tantopere alibi commendat. Sed quoniam tanta diligentia nunquam adhiberi poteſt quin prophetent interdum qui minus quàm deceat ſunt inſtructi,&interdum boni & pij doctores à ſcopo aberrent:eam modeſtiam requirit à fidelibus, vt tamen audire non detrectent. Nihil enim periculoſius quàm ea moroſitas: qua fit vt nobis inſipida ſit quæuis doctrina, dum probare quæ recta ſit,non ſuſtinemus.

22 *Ab omni ſpecie mala.*) Nonnulli vniuerſalem eſſe ſententiam putant,acſi abſtinere præciperet ab omnibus quæ mali ſpeciem præ ſe ferunt.Ita ſenſus eſſet,non ſufficere interius conſcientiæ teſtimonium niſi habeatur & fratrum ratio,vt obuiam eatur offendiculis,fugiendo quicquid malum videri poteſt.Qui Speciem dialecticè exponunt generi ſubiectam, nimis craſſè hallucinantur. Speciem enim dixit quæ vulgò Apparentia.Et poteſt legi tam Mala,quàm Mali in genitiuo:eadem tamen ſignificatione.Ego potius Chryſoſtomum & Ambroſium ſequor, qui cum proxima ſententia contexunt. Quanquam neuter eorum explicat Pauli mentem:& fortè quid ſibi velit,non prorſus aſſequuti ſunt. Breuiter dicam quod ſentio.Primùm ſpeciem mali,vel malam, interpretor. quum nondum ita comperta eſt doctrinæ falſitas vt meritò reiici queat:ſed tamen aliqua hęret ſiniſtra ſuſpicio,& timetur nequid veneni lateat.Ergo ab eo genere doctrinæ,quod malum etiamſi non ſit,apparet,abſtinere præcipit:non quòd in totum reiici permittat,ſed quia recipi,aut fidem obtinere non debet.Cur enim prius quod bonum eſt teneri iuſſit, nunc abſtineri vult non ſimpliciter à malo,ſed à mali ſpecie? quia vbi diiudicatione in lucem producta fuerit veritas,tunc demum ei fidem haberi decet. vbi autem ſubeſt falſi metus, aut mens dubitatione eſt implicita,pedem referre,vel gradum (vt loquuntur) ſuſpendere conuenit, nequid dubia perplexáque conſciẽtia amplectamur. In ſumma, docet qualiter nobis vtilis futura ſit prophetia citra periculum: nempe ſi attenti erimus ad omnia probanda, & ſi leuitas ac feſtinatio aberit.

13 *Ipſe autem Deus pacis ſanctificet vos totos: & integer ſpiritus veſter,& anima, & corpus ſine reprehenſione in aduentu Domini noſtri Ieſu Chriſti cuſtodiatur:*

14 *Fidelis qui vos vocauit,qui & faciet.*

15 *Fratres,orate pro nobis.*

16 *Salutate fratres omnes in oſculo ſancto.*

17 *Adiuro vos per Dominum vt legatur epiſtola omnibus ſanctis fratribus.*

18 *Gratia Domini noſtri Ieſu Chriſti vobiſcum. Amen.*

Ad Theſſalonicenſes prima ſcripta fuit ex Athenis.

23 *Ipſe autem Deus.* Poſtquam varia præcepta dedit,tandem deſcendit ad precationem. Et certè fruſtra ſpargitur doctrina,niſi eam Deus in animos noſtros inſerat. Vnde apparet quàm præpoſterè faciant qui ex Deis præceptis metiuntur hominum vires. Paulus ergo quum ſciret inutilem eſſe omnem doctrinam, donec cordibus noſtris eam Deus quaſi digito ſuo inſculpat, precatur Deum vt Theſſalonicenſes ſanctificet. Cur Deum *pacis* hîc nominet, mihi non ſatis conſtat: niſi referre ad ſuperiora libeat, vbi fraterni conſenſus, & patientiæ & æquitatis meminit. Scimus autem ſub verbo *Sanctificandi*, contineri totam hominis renouationem. Iam ex parte quidem renouati erant Theſſalonicenſes: ſed optat Paulus vt quod reliquum eſt, Deus perficiat: vnde colligimus, tota vita proficiendum eſſe in ſanctitatis ſtudio. Cæterùm ſi Dei officium eſt totum hominem reformare,nihil libero arbitrio reſiduum fit. Nam ſi noſtrum eſſet Deo cooperari,ita loquutus eſſet Paulus,Sanctificationem veſtram Deus adiuuet,vel promoueat. Quum autem dicit,*Sanctificet totos*,ſolum illum facit ſolidi operis authorem. *Et integer ſpiritus.* Hoc expoſitionis vice additum eſt, vt ſciamus quænam ſit totius hominis ſanctificatio: nempe quùm ipſe ſpiritu,anima,& corpore integer,vel purus ac impollutus ſeruatur vſque ad diem Chriſti. Quia autē nunquam in hac vita conſtat tanta integritas, quotidie aliquid addi ad puritatem, & ex ſordibus aliquid repurgari conuenit quandiu in mundo viuimus. Notanda eſt autem hæc hominis partitio:nam aliquādo homo ſimpliciter corpore & anima conſtare dicitur: ac tunc anima ſpiritum immortalem ſignificat, qui in corpore habitat tanquam in domicilio. Quoniam autem duæ præcipuæ ſunt animæ facultates intellectus & voluntas: Scriptura interdum diſtinctè hæc duo ponere ſolet, quum exprimere vult animæ vim ac naturam: ſed tunc anima, pro ſede affectuum capitur, vt ſit pars ſpiritui oppoſita.Ergo quū hîc audimus nomen Spiritus, ſciamus notari rationem, vel intelligentiam: ſicut Animæ nomine deſignatur voluntas & omnes affectus. Scio à multis ſecus exponi Pauli verba: nam animam vocari putant motum vitalem, ſpiritum verò, partem hominis renouatam: atqui tunc abſurda eſſet Pauli precatio. Deinde alius eſt Scripturæ vſus, quemadmodum dixi: quum Ieſaias dicit capite 25.b.9.Anima deſiderauit te nocte, ſpiritus meus te cogitauit: nemo dubitat quin de intelligentia & affectu ſuo loquatur, atque ita duas animæ partes enumeret: eodem ſenſu in Pſalmis iunguntur duæ iſtæ voces. atque hoc Pauli ſententiæ melius quadrat. Quomodo enim totus homo integer, niſi quum puræ ſunt & ſanctæ cogitationes,quum recti omnes & bene compoſiti affectus, quum ipſum denique corpus nonniſi bonis operibus ſuam operam miniſteriúmque impendit? Nam facultas intelligendi à Philoſophis tanquam domina ſtatuitur: affectus ſunt medii ad imperandum: corpus obſequium præſtat. Videmus nunc quam bene conueniant omnia.Tunc enim purus & integer eſt homo,ſi nihil mente cogitat, nihil corde appetit,nihil corpore exequitur,niſi quod probatur Deo. Quod autem totius hominis cuſtodiam & omnium eius partium ita Deo commendat Paulus, inde colligendum eſt, nos innumeris periculis eſſe expoſitos, niſi illius tutela nos protegeret.

24 *Fidelis qui vos vocauit.*) Sicuti precando teſtatus eſt quantum de ſalute Theſſalonicenſium curā haberet:ita nunc in fiducia Diuinæ gratiæ eos confirmat. Obſerua autem quo argumento perpetuum illis Dei auxilium promittat,nempe quia eos vocauit.quibus verbis ſignificat, ſperandam eſſe gratiæ continuationem,ex quo ſemel Dominus nos ſibi in filios cooptauit. Neque enim vnius diei ſe Patrem nobis fore pollicetur,ſed hac lege nos adoptat,vt perpetuò nos foueat. Ergo vocatio teſtimonium nobis æternæ gloriæ eſſe debet,nam opus manuum ſuarum non vult mutilum deſerere. Porrò fideles alloquitur Paulus,qui non externa modò prædicatione vocati fuerant, ſed efficaciter fuerant à Chriſto ad Patrem adducti,vt eſſent ex filiorum numero. De *Oſculo*,vt ſolenne fuit ſalutationis ſymbolum, alibi dictum eſt. His autem verbis ſuum erga ſanctos omnes amorem declarat.

27 *Adiuro vos per Dominum.*) Incertum eſt timueritne (quod ſæpe accidit) ne maligni ac inuidi homines epiſtolam ſupprimerent: an aliud præcauere voluerit periculum, ne peruerſa quorundam prudentia,& cautione contineretur inter paucos.Semper enim reperiuntur qui negent vtile eſſe vulgari quę alioqui optima agnoſcant. Certè quocunque artificio vel prætextu tunc machinatus fuerit Satan, ne in omnium notitiam perueniret Epiſtola, colligere ex Pauli verbis licet quàm ſeriò & acriter ſe opponat. Neque enim res leuis aut friuola eſt adiuratio per Dei nomen.Habemus itaque,Spiritum Dei,qui Pauli miniſterio in hac Epiſtola prodidit,velle toti Eccleſiæ publicari.Vnde apparet,diabolis quoque ipſis prę fractiores eſſe qui à lectione ſcriptorum Pauli hodie populum Dei arcent: vtpote qui tam ſeuero exorciſmo non mouentur.

EXIMIO VIRO BENEDICTO TEXTORI, MEDICO.

QVum te in artis tuæ ſcientia excellere iudicent qui ſunt idonei eius rei cognitores:ego exactam fidem ac diligentiam,quam tum in curandis ægrotis,tum in reſponſis dandis adhibere ſoles,pro ſumma virtute ſemper duxi. Sed in mea præſertim valetudine vel reſtituenda, vel tuenda,ſic te ſedulò intentum fuiſſe perſpexi:vt facilè conſtaret, nō tam vnius hominis abs te haberi rationem,quàm commune Eccleſiæ bonum ſtudio ac curę tibi eſſe. Putaret forte alius quiſpiam,leuius ideo eſſe officium,quod non priuatim ſibi duntaxat impenſum foret.Ego autem bis me potiùs tibi obſtrictum eſſe ſentio: quòd quum in obeundis amicitiæ partibus nihil omnino prætermitteres,de miniſterio quoque meo quod mihi propria vita charius eſſe debet,fueris perinde ſolicitus.Mortuæ præterea vxoris memoria, quantum tibi debeam,quotidie admonet, non modò quòd ope tua ſæpius leuata,ſemel ex graui ac periculoſo morbo reſtituta fuit: ſed quòd in poſtremo etiam qui nobis eam eripit,nihil in ipſa iuuanda,ad induſtriam,laborem,ſtudium,reliqui feceris. Porrò quia non aliā à me tibi mercedem ſolui pateris:vt mutuum aliquod eſſet meæ erga te beneuolentiæ teſtimonium,huic commentario nomen tuum inſcribere volui. Geneuæ,Calendis Iuliis. M.D.L.

IN POSTERIOREM PAVLI AD THESSALONICENSES,

ARGVMENTVM.

HAnc Epiſtolam Roma eſſe miſſam, vt vulgò habent Græci codices, mihi non eſt probabile: nam de ſuis vinculis aliquid attigiſſet, ſicuti in aliis ſolet. Deinde circa initium tertii capitis ſibi inſtare periculum ſignificat ab hominibus importunis: vnde coniici poteſt, quum Hieroſolymam tenderet, ex itinere ſcripſiſſe. Et iam olim Athenis fuiſſe ſcriptam, paſsim receptum fuit apud Latinos. Hæc autem ſcribendi cauſa fuit: ne ſe neglectos putarent Theſſalonicenſes, quòd aliò feſtinans Paulus, ad eos non veniſſet. Primo capite hortatur eos ad patientiam. Secundo, vanam & fabuloſam opinionem quæ de propinquo Chriſti aduentu ſparſa inualuerat, hoc argumento refellit, quia prius oporteat fieri diſceſsionem in Eccleſia, & bonam orbis partem perfidè à Deo deficere: imò Antichriſtum regnare in templo Dei. Tertio capite, poſtquam ſe precibus eorum commendauit, & breuiter animauit ad conſtantiam, ſeuerè corrigi iubet eos qui otioſè ex alieno viuunt: quod ſi non obtemperent monitionibus, excommunicandos eſſe docet.

IN POSTER. PAVLI AD THESSALONICENSES, IOH. CALVINI COMMENTARIVS.

CAPVT I.

PAVLVS & Syluanus, & Timotheus, Eccleſiæ Theſſalonicenſium in Deo patre noſtro & Domino Ieſu Chriſto,

2 *Gratia vobis & pax à Deo Patre noſtro & Domino Ieſu Chriſto.*

3 *Gratias agere debemus Deo ſemper de vobis, fratres, quemadmodum dignum eſt, quia vehementer augeſcit fides veſtra, & exuberat charitas mutua vniuſcuiuſque omnium veſtrum:*

4 *Vt noſipſi de vobis gloriemur in Eccleſiis Dei, de tolerantia veſtra & fide in omnibus perſequutionibus veſtris & afflictionibus, quas ſuſtinetis,*

5 *Oſtenſionem iuſti iudicij Dei: vt digni habeamini regno Dei, pro quo & patimini.*

6 *Siquidem iuſtum eſt apud Deum reddere iis qui vos affligunt, afflictionem:*

7 *Et vobis qui affligimini, relaxationem nobiſcum.*

1 *Eccleſiæ in Deo.*) De forma ſalutationis verba facere, ſuperuacuum foret. Hoc modò notatu dignum eſt, Eccleſiam in Deo & Chriſto dici quæ non tantùm collecta eſt ſub fidei vexillo, vt Deum vnum Patrem colat, & in Chriſtum confidat: ſed quę opus ac ædificium eſt tam Patris quàm Chriſti, quia dum nos ſibi Deus adoptat & regenerat, ex ipſo eſſe incipimus in Chriſto. 1. Corin. 1. d. 30.

2 *Gratias agere.*) Incipit à laude, vt ſibi tranſitum ad cohortationem faciat: ſic enim plus proficimus apud eos qui iam in curſu ſunt, dum ſuperiores eorum progreſſus nō tacendo, admonemus quantum adhuc diſtent à meta, & ſtimulamus ad pergendum. Quoniam autem priore Epiſtola fidem eorum & charitatem laudauerat, nunc prædicat vtriuſque incrementa. Et ſanè hæc piis omnibus tenenda eſt ratio, vt ſe quotidie examinēt, ac videant quouſque ſint progreſsi. Hæc igitur vera laus fidelium, ſi indies creſcant in fide & charitate. Quum dicit, *Semper*, ſignificat ſibi aſsiduè ſuppeditari nouam materiam. Prius gratias de ipſis egerat Deo: nunc dicit eſſe quare rurſus agat, nempe propter quotidianos progreſſus. Quum autem gratias agit Deo hoc nomine, ab ipſo eſſe teſtatur non minus incrementa, quàm initium fidei & charitatis. nam ſi eſſent ex virtute hominum, ficta eſſet, aut certè de nihilo gratiarum actio. Præterea oſtendit, non vulgares, ac ne mediocres quidem ſolùm, ſed vberrimos eſſe illorum profectus, quo turpior eſt noſtra ſegnities, dum vix pedem vnum longo tempore promouemus. *Quemadmodum dignum eſt.* His verbis oſtendit Paulus nos ad gratias Deo agendas obſtringi, non modò quum nobis benefacit, ſed etiam quum eius erga fratres noſtros beneficia reputamus. Vbicunque enim relucet Dei bonitas, laude ipſam proſequi decet. Deinde ſic chara nobis eſſe debet fratrum ſalus, vt quicquid illis datum eſt, debeamus inter bona noſtra cenſere. Quinetiam ſi reputamus qualis & quàm ſancta ſit corporis Chriſti vnitas, vigebit hæc mutua inter nos communicatio, vt vniuſcuiuſque membri bona, in lucro totius Eccleſiæ deputemus. Ergo in laudandis Dei beneficiis ſemper reſpicienda eſt Eccleſiæ vniuerſitas.

4 *Vt noſipſi de vobis.*) Nō potuit ampliorem illis laudem tribuere, quàm quum dicit ſe aliis Eccleſiis ipſos proponere in exemplar. id enim ſibi volunt hæc verba, Gloriamur in vobis apud alias Eccleſias. neque enim ambitioſè Theſſalonicenſium fidem iactabat Paulus: ſed quatenus eorum prædicatio ſtimulus eſſe poterat ad imitationis ſtudium. Cæterùm non dicit ſe gloriari de fide ipſorum & charitate,

ſed

ſed de patientia & fide: vnde ſequitur, patientiam fructum eſſe ac teſtimonium fidei. Ideo ſic reſolui debent hæc verba, Gloriamur de patientia quæ ex fide prouenit, & eam teſtatur in vobis excellere: alioqui non congrueret contextus. Et certè nihil eſt quod nos ſuſtineat in tribulationibus, quàm fides. Quod inde ſatis patet, quia ſimulac Dei promiſsiones fugiunt, toti collabimur. Ergo quo quiſque magis in fide profecerit, eo ad ferenda fortiter omnia erit patientia inſtructior. Quemadmodum rurſus, mollities & impatientia in aduerſis, infidelitatem noſtram arguit: præſertim verò vbi ſuſtinendæ ſunt pro Euangelio perſequutiones, illic ſe profert vis fidei.

5 *Oſtenſionem iuſti iudicii Dei.*) Aliorum expoſitiones omitto: hunc puto genuinum eſſe ſenſum, quòd iniuriæ & perſequutiones quas innocentes & pii ab improbis & ſceleratis ſuſtinent, quaſi in ſpeculo demonſtrent Deum fore aliquando mundi iudicem. Ac omnino hæc ſententia antiſtrophos eſt profanæ opinioni, quam concipere ſolemus quoties bonis malè, & malis bene eſt. Putamus enim fortuitò volui mundum, nullámque Deo gubernationem relinquimus. Hinc fit vt corda hominum occupet impietas & contemptus, vt inquit Solomo: nam qui indignè aliquid patiũtur, vel Deum incuſant, vel non putant ab eó curari res hominum. Audimus quid Ouidius dicat, Solicitor nullos eſſe putare deos. Imò fatetur Dauid, propterea quòd res ita confuſas in mundo videbat, pedem ſuum, quaſi in lubrico ferè lapſum eſſe. *Pſal.73.a.2.*
Contrà impii ſucceſſu magis inſoleſcunt, quaſi nulla ſcelerum pœna eos maneret: quemadmodum Dionyſius in proſpera nauigatione deos iactabat ſacrilegis eſſe amicos. Denique quum videmus impune graſſari impiorum ſæuitiam aduerſus innoxios, ſenſus carnis ſtatuit nullum eſſe Dei iudiciũ, nullas ſcelerum eſſe pœnas, nullam iuſtitiæ eſſe mercedem. Paulus autem ex aduerſo pronuntiat, quum Deus ita ad tempus impiis parcit, & ad ſuorum iniurias diſſimulat, velut in ſpeculo nobis oſtendi futurum eius iudicium. Nam iſtud pro confeſſo ſumit, fieri non poſſe quin Deus, vt æquus eſt iudex, quietem aliquando reſtituat miſeris qui iniuſtè nunc vexantur: & piorum oppreſſoribus præmium rependat quod meriti ſunt. Ergo ſi tenemus hoc fidei principium, quòd Deus ſit iuſtus mundi iudex, ac eius officium ſit mercedem cuique ſecundũ opera ſua rependere: hoc alterum ſine controuerſia ſequetur, præſentem ἀταξίαν eſſe demonſtrationem iudicii quòd nondum apparet. Nam ſi iuſtus eſt mundi iudex Deus, reſtitui oportet, quæ nunc ſunt confuſa: atqui nihil magis inordinatum quàm impios impunè moleſtos eſſe bonis, & effræni violentia graſſari: bonos autem nulla ſua noxa crudeliter vexari. Hinc colligere promptum eſt, Deum aliquando conſcenſurum tribunal, vt ſtatum huius mundi corrigat in melius. Proinde ſententia illa quam ſubiicit, iuſtum eſſe Deo reddere afflictionem, & cætera: fundamentum eſt eius doctrinæ, quòd Deus futuri iudicii ſigna oſtendat, quum nunc abſtinent ab officio iudicis. Et ſanè ſi nunc res tolerabilem in modum eſſent compoſitæ, vt agnoſci poſſet abſolutum Dei iudicium: eiuſmodi temperamentum nos in terra detineret. Deus itaque vt nos excitet ad ſpem futuri iudicii, nunc tantùm aliqua ex parte mundum iudicat. Multa quidem documẽta edit ſui iudicii: ſed ita vt nos cogat longiùs ſpem noſtram extendere. Inſignis certè locus, quia docet quemadmodum excitãdæ ſint mentes noſtræ ab omnibus mundi obſtaculis, quoties aliquid aduerſi patimur: nempe vt in mentem nobis veniat iuſtum Dei iudicium, quod nos extra hunc mundum tollet. Ita mors nobis erit vitæ imago. *Digni habeamini.* Non tanti ſunt vllæ perſequutiones, vt nos regno Dei dignos faciant. neque hîc Paulus diſputat de cauſa dignitatis, ſed tantùm ſumit communem Scripturæ doctrinam, quòd Deus abolet in nobis quæ mundi ſunt, vt meliorem in nobis vitam inſtauret. deinde quòd pretium vitæ æternæ per afflictiones nobis oſtendit. Denique modum ſimpliciter deſignat quo aptantur & quaſi expoliuntur fideles ſub Dei incude: quia per afflictiones mundo renuntiare, & ad cæleſte Dei regnum tendere docentur. Deinde confirmantur in ſpe æternæ vitæ, dum pro ea militant. Nam hic eſt ingreſſus de quo concionatus eſt ſuis diſcipulis Chriſtus. *Luc.8.c.13.*

6 *Reddere afflictionem.*) Iam diximus cur Dei vltionem aduerſus reprobos attingat: vt ſcilicet diſcamus recumbere in expectationem futuri iudicii, quia Deus malos nondum vlciſcitur, quos tamen ſcelerum pœnas dare neceſſe eſt. Simul tamen intelligunt fideles, non eſſe cauſam cur momentaneæ & fluxæ impiorum fœlicitati inuideant, quæ paulo pòſt in horrendum exitium mutanda eſt. Quod ſubiicit de piorum *relaxatione*, conuenit cum illa Petri ſententia, vbi diem vltimi iudicii, diem refrigerii vocat. *Act.3.c.20.* In hac tamen bonorum & malorum declaratione clariùs exprimere voluit quàm iniqua & præpoſtera eſſet mũdi gubernatio, niſi Deus pœnas & præmia in aliud iudicium differret. nam hoc modo mortuum eſſet Dei nomen. Itaque eum officio ſuo virtutéque ſpoliant quicunque non intenti ſunt ad hanc de qua Paulus loquitur, iuſtitiam. Addit, *Nobiſcum*, vt fidem doctrinæ ex fidei ſuæ ſenſu conciliet. Oſtendit enim ſe non philoſophari de rebus ignotis, dum in eadem cauſa & in eodem ordine, ſe cum illis locat. Scimus autem quanto plus authoritatis mereantur qui & longo vſu exercitati ſunt in iis quæ docent, nec quicquã poſtulant ab aliis niſi quod parati ſunt ipſi præſtare. Non ergo in vmbra præcipit Paulus qualiter ſub ſole pugnare debeant Theſſalonicenſes: ſed ſtrenuè pugnans, ad eandem ipſos militiam hortatur.

quum manifeſtabitur Dominus Ieſus è cælo cum Angelis potentiæ ſuæ.

8 *In igne flammãti, qui vltionem infliget iis qui non nouerunt Deum, & non obediunt Euangelio Domini noſtri Ieſu Chriſti:*

9 *Qui pœnam dabunt interitum æternum à facie Domini, & à gloria potentiæ ipſius,*

10 *Quum venerit vt ſanctificetur in ſanctis ſuis, & admirabilis reddatur in omnibus qui credunt (quia fides habita ſit teſtimonio noſtro erga vos) in illa die.*

Quum manifeſtabitur.) Proximæ ſententiæ confirmatio. Nam quum vnum ſit hoc ex fidei noſtræ capitibus, venturum è cœlo Chriſtum, nec fruſtra venturus ſit: finem aduentus eius quærere debet fides. Hic porrò eſt, vt ſuis adueniat redemptor, imò vt totum orbem iudicet. Deſcriptio quæ ſequitur, huc ſpectat, vt pii intelligant, quo magis formidabile iudicium hoſtes ſuos manet, eo maiori curæ eſſe Deo ſuas afflictiones. Nam hæc ſumma ægritudinis & mœſtitiæ cauſa eſt, quòd putamus Deum leuiter

malis noſtris tangi. Videmus in quas querimonias ſubinde erumpat Dauid, dum faſtu & inſolentia hoſtium ſuorum vritur. Ergo hoc totum ad fidelium conſolationem poſuit, quòd tribunal Chriſti depingit horrore plenum, ne præſenti ſua deiectione frangantur, dum vident ſuperbè ſe ac contumelioſè ab impiis calcari. Qualis verò futurus ſit *ignis* ille, & ex qua materia: diſputãdum relinquo hominibus ſtultè curioſis. mihi tenere ſufficit quod docere in animo habuit Paulus, Chriſtum iniuriarum quas nobis reprobi inferunt ſeuerißimum fore vltorem. Metaphora autem flammæ & ignis, vbi de ira Dei agitur, Scripturæ ſatis trita eſt. *Angelos potentiæ* vocat, in quibus ſuam potentiam exeret. Angelos enim ſecum adducet ad illuſtrandam regni ſui gloriam: vndè & alibi Angeli maieſtatis dicuntur.

8 *Qui vltionem infliget.*) Quo meliùs perſuadeat fidelibus, non impunitas fore perſequutiones quas ferunt, hoc quoque Dei ipſius intereſſe docet: quia iidem qui pios perſequuntur, Deo ſunt rebelles. Ergo Deum, non ſalutis modò noſtræ, ſed gloriæ etiam ſuæ cauſa, vindicem aduerſus eos eſſe oportet. Porrò hoc ad Chriſtum refertur, Qui reddet vltionẽ. ſignificat enim Paulus, has illi à Deo Patre iniunctas eſſe partes. Quæri autem poteſt an vindictam appetere nobis liceat, quia Paulus eam permittit, quaſi iure appetatur. Reſpõdeo, fas non eſſe de quoquam vindictam appetere: quia omnibus bene precari iubemur. Deinde tametſi in genere vindictam aduerſus reprobos expetere poſsimus: quia tamen nondum eos diſcernimus, ſalutem omnibus optare oportet. Interea impiorum exitium cum deſiderio licitè ſperari poteſt, modò regnet in cordibus noſtris purus & rectè compoſitus Dei zelus, abſit autem omnis inordinata cupiditas. *Qui non nouerunt.* Incredulos his duobus titulis deſignat: quòd Deum ignorent, & non obediant Euãgelio Chriſti. Nam ſi per fidem Euangelio obeditur, quemadmodum docet primo capite & vltimo ad Romanos: incredulitas, reſiſtendi cauſa eſt. Eoſdem damnat ignorantiæ Dei: nam viua Dei cognitio reuerentiam ex ſe gignit. Itaque ſemper cæca eſt incredulitas, non quòd prorſus omni luce & intelligentia vacui ſint increduli, ſed quia ſic obtenebratã habent mentẽ, vt videndo non videant. Non abs
Ioan.17.a.3. re pronuntiat Chriſtus hanc eſſe vitã æternam, noſſe verũ Deum, &c. Ergo ex defectu huius ſalutaris notitiæ, ſequitur Dei contemptus, & tandem mors. Qua de re plura diſſerui primo capite prioris ad Corint.

9 *Interitum æternum à facie.*) Per appoſitionem oſtendit qualis ſit pœna cuius meminerat, nempe interitus fine carens, & mors immortalis. Mortis perpetuitas ex eo probatur, quòd Chriſti gloriam habet ſibi aduerſam. atqui ea æterna eſt, nec finem habet. itaque vis eius nunquam ceſſabit. Inde & terribilis pœnæ atrocitas colligi poteſt: quia tanta futura eſt quanta eſt Chriſti gloria & maieſtas.

10 *Quum venerit vt ſanctificetur.*) Quia hactenus de pœna reproborum concionatus eſt, nunc reuertitur ad pios, ac dicit venturum Chriſtum vt in illis glorificetur: hoc eſt, vt gloria ſua illos irradiet, vt ſint eius participes: acſi diceret, Chriſtum non ſibi priuatim habiturum hanc gloriam, ſed communem fore *ſanctis omnibus.* Hæc ſumma eſt & ſingularis piorum conſolatio, quòd quum in gloria regni ſui manifeſtabitur Dei Filius, in eandem ſecum ſocietatem eos colliget. Subeſt autem antitheſis inter præſentem ſtatum ſub quo laborant ac gemunt fideles, & illam vltimam reſtitutionem. Nunc enim mundi probris ſunt expoſiti, viles ac nihili ducuntur: tunc autem pretioſi erunt, pleníque dignitatis, quum ſuam gloriã in eos Chriſtus diffundet. Finis eſt, vt pii quaſi oculis clauſis prætereant breue hoc terreſtris vitæ iter, ſemper mente ad futuram regni Chriſti manifeſtationem intenti. Quorſum enim pertinet mentio aduentus in potentia, niſi vt ſpe tranſiliant ad beatam illam reſurrectionem quæ adhuc abſcondita eſt? Et notandum quòd poſtquam ſanctos dixit, vice expoſitionis addit, *Credentes*: quo ſignificat nullam ſine fide ſanctitatem eſſe in hominibus, ſed omnes eſſe profanos. In fine iterum repetit, *In die illa:* nam cum hac ſententia illud cohæret. Ideo autem repetit, vt fidelium vota cohibeat, ne vltra modum feſtinent. *Quia fides habita.* Quod generaliter de ſanctis dixit, nunc ad Theſſalonicenſes accommodat: ne dubitent ſe ex illo eſſe numero. Quia fidem, inquit, apud vos obtinuit mea prædicatio, iam vos aggregauit Chriſtus ad ſuorum numerum, quos facturus eſt gloriæ ſuæ conſortes. *Teſtimonium* vocat doctrinam: quia Apoſtoli ſunt Chriſti teſtes. Diſcamus ergo tunc ratas in nobis eſſe Dei promiſsiones quum fidem apud nos inueniunt.

11 *In quam rem etiam oramus ſemper pro vobis, vt vos habeat dignos vocatione Deus noſter, & impleat omne beneplacitum bonitatis, & opus fidei cum potentia:*

12 *Quo glorificetur nomen Domini noſtri Ieſu Chriſti in vobis, & vos in ipſo, ſecundum gratiam Dei noſtri, & Domini Ieſu Chriſti.*

11 *In quam rem.*) Vt ſciant ſibi opus eſſe continuo Dei auxilio, teſtatur ſe pro illis precari. Quum dicit In hanc rem, intelligit vt perueniant ad ſupremam illam curſus ſui metam, quemadmodum ex reliquo contextu patet, *Vt impleat omne beneplacitum,* &c. Videtur tam quod primo loco poſuit eſſe ſuperuacuum: iam enim Deus ipſos ſua vocatione dignatus erat. Sed de fine vel complemento loquitur quod in perſeuerantia ſitum eſt. Nam vt ſumus ad deficiendum proni, per nos non ſtaret quominus irrita ſubinde fieret noſtra vocatio, niſi eam ſtabiliret Deus. Quare nos habere dignos dicitur quum ad ſcopum vſque perducit. *Et impleat.* Mirus eſt Paulus in extollenda Dei gratia: nam Beneplaciti nomine non contentus, ex bonitate Dei manare dicit. niſi fortè quis malit beneficentiam ex beneplacito, quod idem valet. Nos verò quum gratuitum Dei placitum, cauſam audimus eſſe noſtræ ſalutis, & illud in eiuſdem Dei bonitate eſſe fundatum, nónne ſumus pluſquam inſani ſi vel minimum quicquam arrogare noſtris meritis audemus? Neque enim leue his verbum ineſt pondus. poterat vno verbo dicere vt impleatur fides veſtra, ſed Beneplacitum vocat. Deinde clariùs adhuc exprimit, nõ aliunde inductum fuiſſe Deum, quàm ſua bonitate: in nobis enim nihil inuenit præter miſeriam. Nec verò ſalutis noſtræ principium duntaxat gratiæ Dei adſcribit Paulus, ſed omnes eius partes. Ita refutatur illud Sophiſtarum commentum, nos quidem præueniri Dei gratia, ſed eam ſubſequentibus meritis adiuuari. At Paulus in toto ſalutis curſu nihil præter meram Dei gratiam agnoſcit. Quia autem Dei beneplacitum iam in ipſo perfectum eſt,

proxima particula ad effectum qui in nobis apparet,referens mentem ſuam exponit quum addit,*Opus fidei*.Et opus quidem vocat,Dei reſpectu,qui fidem in nobis operatur,vel efficit:acſi diceret,Vt ædificium fidei quod cœpit abſoluat.Nec temere dicit,*Cum potentia*: innuit enim fidei perfectionem rem eſſe arduã & ſummæ difficultatis.quod nos etiam plus ſatis experimur: & ratio etiam in promptu eſt,ſi expẽdimus quanta ſit noſtra imbecillitas,quàm varia vndique obſtacula nobis ingerantur, quàm graues ſint Satanæ inſultus. Ergo niſi nobis non vulgariter ſubueniat Dei virtus, nunquam ad ſuum culmen conſurget fides.Nihilo enim facilius eſt,fidem in homine perficere, quàm turrim ex aqua ſtruere, quæ ſoliditate ſua procellas omnes & tempeſtatum impetus ſuſtineat,& altitudine nubes ſuperet. neque enim nos minus fluidi quàm aqua:& fidei altitudo cœlos penetret neceſſe eſt.

12 *Quo glorificetur.*) Reuocat nos ad præcipuum totius vitæ noſtræ finem, vt Domini gloriæ ſeruiamus.Notatu verò in primis dignum quod addit, viciſſim in Chriſto glorificandos eſſe qui eius gloriam illuſtrauerint.Nam in eo primùm relucet admirabilis Dei bonitas,quòd gloriam ſuam in nobis qui cooperti ſumus ignominia,vult eſſe conſpicuam.Sed duplex hoc miraculum eſt,quòd deinde ſua nos gloria irradiat,ac ſi mutuas vices referret.Ideo addit,*Secundum gratiam Dei & Chriſti.* Nihil enim hîc noſtrum, tam in ipſa actione quàm in effectu vel fructu. ſolo enim Spiritus ſancti ductu vita noſtra componitur in Dei gloriam.Et quòd tantus inde fructus prouenit, hoc ingenti Dei miſericordiæ acceptum ferre cõuenit. Interea niſi ſumus pluſquam ſtupidi, toto ſtudio ad prouehendam Chriſti gloriam nos eniti par eſt,quæ cum noſtra coniuncta eſt.Quo ſenſu communem faciat Dei & Chriſti gloriam,nunc dicere ſuperſedeo,quia alibi dictum eſt.

CAP. II.

R*ogo autem vos,fratres,*[v] *per aduentum Domini noſtri Ieſu Chriſti, & noſtri in ipſum aggregationem,* Vel de aduentu.

2 *Ne citò dimoueamini à mente,neque turbemini vel per ſpiritum,vel per ſermonem, vel per Epiſtolam,tanquam à nobis ſcriptam,quaſi inſtet dies Chriſti.*

1 *Rogo autem.*) Quanquam legi poteſt, de aduentu,vt in margine annotaui,meliùs tamen quadrat obſecratio,quæ ex re præſenti ſumpta eſt. Quemadmodum in priore ad Corinthios, vbi de ſpe reſurrectionis diſſerit,iuſiurandum vſurpat per illam gloriam quæ ſperanda eſt fidelibus. Atque hoc multo plus habet efficaciæ,quum fideles per Chriſti aduentum adiurat,ne eius diem temere adeſſe credant. ſimul enim admonet de eo nonniſi religioſè & ſobriè eſſe cogitandum. Obteſtatio enim per eas res fieri ſolet quæ reuerentiam apud nos habent.Senſus ergo eſt,Sicuti res vobis pretioſa eſt Chriſti aduentus, quo nos ſimul ad ſe colliget,& reipſa perficiet corporis vnitatem, quam ex parte adhuc fide colimus, ita per eum vos obſecro,ne creduli nimium ſitis ſiquis quocunque colore diem eius inſtare affirmet. Quia nonnihil attigerat priore Epiſtola de reſurrectione: fieri poteſt vt leues quidam & phanatici homines occaſionem inde arripuerint,propinquum & certum diem ſtatuendi.Neque enim veriſimile eſt, priùs exortum fuiſſe hunc errorem apud Theſſalonicenſes.Nam reuerſus illuc Timotheus,Paulum certiorem fecerat de toto eorum ſtatu:atque vt homo prudens & exercitatus,nihil omiſerat quod ad rem faceret. Paulus autem ſi admonitus fuiſſet, tacere non poterat de re tam ſeria.Ita exiſtimo,quum lecta eſſet Pauli Epiſtola, vbi continebatur viua reſurrectionis deſcriptio, cœpiſſe curioſos homines de tempore intempeſtiuè philoſophari.Fuit autem prorſus hoc exitiale commentum,ſicut & alia eius generis,quę poſtea non ſine Satanæ artificio ſparſa fuerunt.Nam vbi dies aliquis propinquus eſſe dicitur,niſi ſtatim adueniat, vt impatiẽs eſt longioris moræ hominum natura, langueſcunt animi, & languorem paulo pòſt ſequitur deſperatio. Hîc ergo Satanæ aſtus fuit,quia ſpem reſurrectionis palàm euertere non poterat, vt eam furtim quaſi per cuniculos labefactaret,diem eius propinquum & mox futurum promittere.Et poſtea non deſiit varia machinari,quibus reſurrectionis fidem paulatim ex hominum animis deleret: quia apertè euellere non poterat.Eſt quidem hoc ſpecioſum,diem noſtræ redemptionis præfigi,ideóque vulgi plauſu excipitur.ſicuti videmus Lactantij & Chiliaſtarum deliria, multùm olim placuiſſe: atqui non alio tendebant, quàm ad diruendam ſpem reſurrectionis. Non fuit hoc Lactantij conſilium,ſed abuſus eſt pro ſua vafricie Satã, eius & ſimilium curioſitate,vt nihil in religione certum aut fixum relinqueret: & hodie quoque eundem mouere lapidem non ceſſat.Nũc videmus quàm neceſſaria fuerit Pauli admonitio: quoniã alioqui ſpecioſo prætextu ſubuerſa fuiſſet tota religio apud Theſſalonicenſes. 1.Cor.15.d.31.

2 *Ne citò dimoueamini à mente,neque turbemini.*) Mentem vocat compoſitam fidem quæ in ſana doctrina acquieſcit. Illo autem figmento quod repudiat, quaſi in ecſtaſin rapti fuiſſent. Et tres impoſturæ ſpecies notat, à quibus cauere debeant : *Spiritum, ſermonem, & ſuppoſititiam Epiſtolam.* Spiritus nomine fictas Prophetias intelligit: ac modum illum loquendi inter pios tritum fuiſſe apparet, vt vaticiniis imponerent nomen Spiritus, honoris cauſa. Nam vt iuſtam habeant autoritatem prophetiæ,in Spiritum Dei potiùs quàm in homines reſpicere conuenit. Verùm vt mos diaboli eſt,ſe transfigurare in Angelum lucis,hunc titulum furati ſunt impoſtores, vt fucum ſimplicibus facerent. Quanquam autem hanc laruam Paulus illis detrahere poterat,tamen per conceſſionem ſic loqui maluit.acſi diceret,vtcunque ſpiritum reuelationis obtendant,ne credite.Quemadmodum & Ioannes,Probate,inquit,Spiritus nũ quid ex Deo ſint.Sermo doctrinam quamlibet(meo iudicio)comprehendit: dum rationibus, vel coniecturis,vel aliis coloribus inſiſtunt falſi doctores, vt ſua commenta perſuadeant. Quod addit de Epiſtola, teſtimonio eſt,veterem fuiſſe hanc impudentiam,aliena nomina ſupponendi. Quo magis admiranda eſt Dei erga nos miſericordia,quòd quum viuo adhuc & viuente Paulo,falsò eius nomen in ſcriptis adulterinis prætenderent, integra eius ſcripta ad noſtram vſque ætatem ſeruata ſunt. Certè neque fortuitò, 1.Ioan.4.a.1.

neque hominum induſtria fieri hoc poterat:niſi Deus ipſe, virtute ſua, Satanam & omnes eius miniſtros compeſcuiſſet. *Quaſi inſtet dies Chriſti.* Videtur hoc pugnare cum multis Scripturæ locis, vbi Spiritus diem illũ inſtare pronunciat. Sed facilis eſt ſolutio: inſtar enim Dei reſpectu, apud quem mille anni ſunt tanquam dies vnus. Interea ſic vult Dominus à nobis aſſiduè expectari, vt certum ſpatium minimè præfiniamus. Vigilate, inquit: quia neſcitis diem neque horam. Falſi autem iſti vates quos Paulus refellit, quum ſuſpenſos tenere deberent hominum animos, ne moræ tædio fatigarentur, iubebant de breui aduentu ſecuros eſſe.

3 *Ne quis vos decipiat vllo modo: quia niſi prius venerit diſceſſio, & niſi reuelatus fuerit ſceleratus ille filius perditus,*

4 *Aduerſarius, & qui ſe extollit aduerſus omne quod dicitur Deus aut numen: ita vt ipſe in templo Dei tanquam Deus ſedeat, oſtendens ſeipſum quaſi ſit Deus.*

6 *Ne quis vos.*) Ne ſibi lætum redemptionis diem fruſtra tam breui promittant, triſte illis vaticiniũ proponit de futura Eccleſiæ diſſipatione. Eadem prorſus hæc concio eſt cum illa Chriſti qua vſus eſt apud diſcipulos, quum rogaſſent de fine ſeculi. Hortatur enim vt ſe ad dura certamina comparent. & poſtquam de maximis & priùs inauditis calamitatibus diſſeruit, quibus propè in vaſtitatem redigenda erat terra, ſubiicit. Nondum eſſe finem: ſed hæc initia eſſe dolorum. In hunc modum Paulus diu militandum fidelibus eſſe pronuntiat, antequam ad triumphum veniant. Eſt autem hic inſignis locus, & apprimè dignus obſeruatu. Fuit hæc grauis & periculoſa tentatio, quæ vel maximè cordatos poſſet cõcutere, ac deiicere è ſtatu: videre Eccleſiam quæ tantis laboribus ſenſim ac difficulter erecta fuerat mediocrem in ſtatum, ſubitò quaſi tempeſtate conuulſam, ruere. Præmunit ergo Paulus non Theſſalonicenſium modò, ſed piorum omnium mentes: vt quum Eccleſiam diſſipari contigerit, non terreantur quaſi re noua, vel non expectata. Sed quia hunc locum variè torſerunt interpretes, hoc primò agendum eſt, vt teneamus genuinam Pauli mentem. Negat venturum Chriſti diem, donec in apoſtaſiam prolapſus fuerit mundus, ac regnum Antichriſti in Eccleſia obtinuerit: nam quod de imperij Romani defectione locum hunc expoſuerunt, magis friuolum eſt, quàm vt longa refutatione opus habeat. Ac miror tam multos ſcriptores, doctos alioqui & acutos, in re tam facili hallucinatos eſſe: niſi quòd quum erraſſet vnus, turmatim alii ſine iudicio ſequuti ſunt. Apoſtaſiam ergo vocat Paulus, perfidã à Deo defectionem: nec eam vnius hominis vel paucorum, ſed quæ longè lateque in maiori hominum multitudine graſſetur. Nam quum apoſtaſia ſine adiectione nominatur, non poteſt reſtringi ad paucos. Iam non alii poſſunt intelligi apoſtatæ, quàm qui priùs nomen Chriſto & Euangelio dederunt. Prædicit ergo Paulus generalem quandam viſibilis Eccleſiæ defectionem. acſi diceret, Eccleſiam priùs in deformes & horrendas ruinas oportet redigi, quàm adueniat plena eius reſtitutio. Hinc colligere promptum eſt quàm vtile ſit hoc Pauli vaticinium: videri enim poſſet non fuiſſe Dei ædificium quod repètè dirutum fuit, quod tandiu in ruinis iacuit, niſi multo antè Paulus hoc futurum monuiſſet. Imò plerique hodie, quum diuturnam Eccleſiæ diſſipationem ſecum reputant, vacillare incipiunt, acſi Dei conſilio non fuiſſet hoc gubernatum. Romanenſes verò vt idoli ſui tyrannidem excuſent, prætexunt hunc colorem: fieri non potuiſſe vt Chriſtus ſponſam ſuam deſereret. Verùm habent hîc infirmi quo ſe ſuſtineant, quum audiunt iam olim fuiſſe prædictam, quam cernunt deformitatem in Eccleſia: Romanenſium verò impudentia apertè refellitur, quia pronunciat Paulus venturam defectionem, vbi ſub Chriſti imperium redactus fuerit mundus. Cur autem Dominus Eccleſiam (quæ ſaltem videbatur) ita fœdum in modum prolabi paſſus fuerit, mox videbimus. *Reuelatus fuerit.* Prorſus anile commentum fuit de Nerone, quòd raptus eſſet de mundo. iterum proditurus ad vexandam ſua tyrannide Eccleſiam: & tamen ſic faſcinatæ erant veterum mentes, vt Neronem putarent fore Antichriſtum. Paulus autem non de vno homine loquitur, ſed de regno quod à Satana occupandum ſit, vt ſedem abominationis in medio Dei templo erigat: quod videmus impletum in Papatu. Latius quidem defectio graſſata eſt: nam Mahometes, vt erat apoſtata, Turcas ſuos à Chriſto alienauit. Omnes hæretici ſuis ſectis Eccleſiæ vnitatem ſciderunt. Ita totidem fuerunt à Chriſto diſceſſiones. Sed Paulus vbi admonuit talem fore diſſipationem vt maior pars à Chriſto diſcederet, maius quiddam addit: tantam fore perturbationem, vt Satanæ vicarius Eccleſiæ dominium occupet, atque illic præſideat loco Dei. Regnum autem iſtud abominationis, ſub vnius perſonæ nomine deſcribi: quia vnum eſt, vtcunque alii aliis ſuccedant. Nunc intelligunt Lectores ſectas omnes quibus ab initio imminuta fuit Eccleſia, totidem fuiſſe defectionis riuos, quæ aquam à recto curſu abducere incepit: ſectam verò Mahometis, inſtar violentiç exundationis fuiſſe, quæ dimidiam plus minus partem ſuo impetu raperet. Reſtabat verò vt reſiduam partem veneno ſuo Antichriſtus inficeret: ita oculis noſtris cernimus, euentu comprobatum fuiſſe hoc memorabile Pauli vaticinium. In hac expoſitione quam affero, nihil coactum eſt. Somniabant eius ætatis fideles, ſe poſt exigui temporis moleſtias, in cœlum eſſe transferendos: Paulus autem contra prædicit, vbi hoſtes extraneos aliquandiu infeſtos habuerint, plus malorum inſtare domi: quia paſſim abripiendi ſint ad fœdam perfidiam qui fidem Chriſto dederunt: quia ipſum Dei templũ ſacrilega tyrannide polluendum ſit, ita vt illic dominetur ſummus hoſtis Chriſti. Reuelatio hîc pro aperta tyrannidis poſſeſſione capitur: acſi dixiſſet Paulus non venturum diem Chriſti donec palàm ſe oſtenderit hic tyrannus, & quaſi ex profeſſo totum Eccleſiæ ordinem euerterit.

Mat. 24. a. 36.

4 *Aduerſarius, & qui ſe extollit.*) Duo epitheta, ſcelerati & filij perditi, primùm exprimunt quàm horrenda ſit futura confuſio, ne rei indignitas infirmos animos percellat: deinde pios ad deteſtationem inducunt, ne degenerent vnà cum aliis. Nunc verò Paulus, quaſi in tabula depingit viuam Antichriſti effigiem: nam ex his verbis colligere promptum eſt, quale ſit eius regnum & quibus in rebus conſiſtat. Quum enim aduerſarium nominat, quum dicit arrogaturum ſibi quæ Dei propria ſunt, vt pro numine in templo colatur: directè eius regnum Chriſti regno opponit. Ergo vt ſpirituale regnũ Chriſti, ita hanc

tyrannidem in animas eſſe oportet, vt Chriſti regnum æmuletur: & poſtea vim fallendi per impias doctrinas & ficta portenta, illi attribuet. Ergo vt Antichriſtum cognoſcas, Chriſtum ex diametro illi opponere conuenit. Vbi tranſtuli, *Omne quod dicitur Deus*: magis recepta eſt apud Græcos lectio, Omnem qui dicitur. Coniici tamen poteſt tam ex Veteri translatione, quàm ex nonnullis Græcorum commentariis, corrupta fuiſſe Pauli verba. Et procliuis fuit vnius literæ lapſus, præſertim vbi magna erat figuræ affinitas: nam vbi ſcriptum erat πᾶν τὸ, librarius quiſpiam, vel nimium audax lector, fecit πάντα. Quanquam hæc varietas, quantum ad ſenſum, non ita multum habet momenti: hoc enim ſine controuerſia voluit Paulus, Antichriſtum ſibi rapturum quæ vnius Dei propria ſunt, vt ſupra omne Diuinum numen ſe efferat: quo tota religio totúſque Dei cultus ſub eius pedibus iaceat. Hæc igitur particula, Omne quod cenſetur Deus, perinde valet acſi dixiſſet, Omne quod cenſetur Diuinitas, & σέβασμα, hoc eſt in quo Dei veneratio conſiſtit. Hîc autẽ non agitur de ipſius Dei nomine, ſed de maieſtate & cultu, ac in vniuerſum de omnibus quæ ſibi vendicat: acſi dixiſſet Paulus, Religio vera eſt qua ſolus verus Deus colitur: hanc ad ſe filius perditus transferet. Nunc quiſquis ex Scriptura edoctus erit, quænam Deo maximè ſint propria, & ex aduerſo intuebitur quid ſibi Papa vſurpet: etiamſi puer ſit decennis, non multum laborabit in noſcendo Antichriſto. Scriptura Deum pronuntiat vnicum eſſe Legiſlatorem qui ſeruare poteſt ac perdere: vnicum Regem, cuius officium eſt verbo ſuo regere animas: eundem facit omnium ſacrorum autorem: iuſtitiam & ſalutem ab vno Chriſto petendam docet: modum ſimul & rationem aſſignat. *Iacob. 4. b. 12.* Nihil horum eſt quod non ſui iuris Papa eſſe aſſerat. Suum eſſe gloriatur ligare quibus viſum eſt legibus cõſcientias, & æternis pœnis ſubiicere. Sacramenta pro libidine ſua vel noua inſtituit, vel quæ à Chriſto inſtituta erant, corrumpit & vitiat, imò penitus abolet, vt in eorum vicem ſubſtituat, quæ finxit ipſe ſacrilegia: media conſequendæ ſalutis aliena prorſus à doctrina Euangelii comminiſcitur: totam denique religionem pro ſuo nutu mutare non dubitat. Quid obſecro eſt ſe efferre ſupra omne quod numen reputatur, ſi hoc Papa non facit? Quum ita Deum ſpoliat ſuo honore, nihil præter inanem Dei titulum reſiduum facit, totam verò eius poteſtatem ad ſe transfert. Atque hoc eſt quod paulo pòſt ſubiicit Paulus, fore vt ſe filius perditus pro Deo oſtentet. neque enim (vt dictum eſt) inſiſtit in vocula iſta, Deus: ſed eam fore ſuperbiam Antichriſti ſignificat, vt ſe eximens è ſeruorum numero & ordine, & Dei tribunal conſcendens, Diuina non humana poteſtate imperet. Scimus enim idolum eſſe quicquid erigitur in Dei locum, etiamſi Dei nomen non habeat. *In templo Dei.* Hoc vno verbo abundè refellitur eorum error, imò ſocordia, quibus Papa ideo Chriſti vicarius eſt quia ſuam in Eccleſia ſedem habeat, qualitercunque ſe gerat. nam Paulus non alibi Antichriſtum locat, quàm in ipſo Dei Sanctuario. Non enim externus eſt hoſtis, ſed domeſticus, qui ſub ipſo Chriſti nomine Chriſtum oppugnat. Sed quæritur quomodo vocetur Eccleſia ſpecus tot ſuperſtitionum, quæ columna debebat eſſe veritatis. Reſpondeo, ſic vocari, non quòd retineat omnes Eccleſiæ qualitates: ſed quia aliquid reſiduum habeat. templũ ergo Dei eſſe fateor, in quo dominatur Papa, ſed innumeris ſacrilegiis profanatum.

5 *An non memoria tenetis, quòd quum adhuc eſſem apud vos, hæc vobis dicebam?*
6 *Et nunc quid detineat ſcitis, donec ille reueletur ſuo tempore.*
7 *Myſterium enim iam operatur iniquitatis, ſolum tenens modo donec è medio tollatur.*
8 *Et tunc reuelabitur iniquus ille, quem Dominus deſtruet ſpiritu oris ſui: & abolebit illuſtratione aduentus ſui.*

5 *An non memoria.)* Hoc doctrinæ addebat non parum ponderis, quòd eam priùs audierant ex ore Pauli, ne ad tempus excogitatum putarent. Quod autem maturè eos de Antichriſti regno admonuerat, & futura Eccleſiæ vaſtatione: quum nulla adhuc de his rebus mota eſſet quæſtio, proculdubio videbat doctrinam eſſe cognitu in primis vtilem. Et ſanè ita res habet. multa viſuri erant illi quos alloquebatur, quæ eos turbarent: poſteritas verò, quum bonam eorum partem qui Chriſti fidem profeſſi erant, quaſi œſtro, vel potius furia percitam, à pietate deſciſcere, & in exitium ruere cerneret, quid aliud quàm titubare poterat? Verùm hic erat murus aheneus: ſic fuiſſe conſtitutum à Deo, quia digna tali vltione erat hominum ingratitudo. Hîc videre eſt quàm obliuioſi ſint homines, vbi de æterna eorum ſalute agitur. Obſeruanda etiam Pauli manſuetudo, qui quum acriùs excandeſcere poſſet, tantùm leniter eos caſtigat: eſt enim hæc paterna exprobratio, quòd obliuio rei tam ſeriæ & vtilis obrepſerit.

6 *Et nunc quid detineat.)* τὸ κατέχον propriè Impedimentum, vel cauſam moræ hoc loco ſignificat. Chryſoſtomus, qui putat poſſe non niſi de Spiritu, vel Romano imperio intelligi, mauult in hãc alterã partem inclinare. Rationem habet probabilem, quia de Spiritu ænigmaticè non loquutus eſſet Paulus, ſed de imperio loquens, odium fugere voluerit. Cur autem Romani imperii ſtatus moretur Antichriſti reuelationem, cauſam aſſignat: quia ſicuti à Perſis & Medis euerſa fuit Babylonis monarchia, Macedones rurſum, victis Perſis, monarchiam occuparunt, & tandem à Romanis ſubacti fuerunt Macedones: ita Antichriſtus vacantem Romani imperii principatum ad ſe rapturus ſit. Nihil horum eſt quod non re ipſa comprobatum poſtea fuerit: verè ergo loquitur Chryſoſtomus, quod ad hiſtoriam ſpectat. Sed ego aliam fuiſſe Pauli mentem arbitror: nempe quòd Euangelii doctrinam huc & illuc propagari oportuerit, donec totus ferè orbis reus contumaciæ & deſtinatæ malitiæ peractus foret. Neque enim dubium quin hoc impedimentum, qualecunque eſſet, ex ore Pauli Theſſalonicenſes audiſſent: nam illis reducit in memoriam quæ priùs coràm docuerat. Nunc expendant lectores vtrum ſit probabilius, Paulum concionatum eſſe, priùs circunferendam per omnes terræ partes Euangelii lucem antequam Deus ita Satanæ fræna laxaret, an Romani imperii potentiam obſtare quominus ſurgeret Antichriſtus. quia non poſſet niſi vacuam poſſeſſionem irrumpere. Ego certè Paulum audire mihi videor, verba facientem de vniuerſali Gentium vocatione, Quòd omnibus offerenda eſſet Dei gratia, quòd orbem Chriſtus perluſtraturus eſſet

ſuo Euangelio: quo magis teſtata eſſet ac conuicta hominum impietas. Hæc igitur dilatio erat, donec cõpletus eſſet Euangelij curſus: quia gratuita ad ſalutem inuitatio ordine prior erat. Ideo addit, *Suo tempore*, quia matura erat vltio poſt repudiatam gratiam.

7 *Myſterium iniquitatis.*) Hoc reuelationi opponitur: quia enim nondum tantas vires collegerat Satan, vt palàm Antichriſtus Eccleſiam opprimeret, dicit eum furtim & clanculum moliri quod apertè ſuo tempore facturus erat. Iaciebat igitur tunc in occulto fundamenta, quibus poſtea ædificium ſuperſtrueret, vt factum eſt. Atque hinc pleniùs confirmatur quod iam dixi, non vnum notari hominem ſub Antichriſti nomine, ſed regnum vnum quod ſe in multas ætates extendit. Eodem ſenſu dicit Ioannes vẽturum quidem Antichriſtum, ſed iam ſuo tempore plures fuiſſe. Monet enim eos qui tunc viuebant, vt ſibi caueant ab hac exitiali peſte quæ tunc variè pullulabat. exoriebantur enim ſectæ, quæ veluti ſemina erant eius infauſti lolij, quod totam Dei ſegetem propè ſuffocauit ac perdidit. Cæterùm quamuis occultam operationem ſignificet Paulus, Myſterii tamen potius nomine, quàm alio vſus eſt, alludens ad myſterium ſalutis, de quo alibi loquitur: ſedulò enim conflictum repugnantiæ inculcat inter Filium Dei & hunc filium perditum. *Solum tenens modo.* Quum vtrunque de vno dicat, tenere ad tempus principatum, & breui ſublatum iri è medio, non dubito ad Antichriſtum referre: & participium Obtinens reſolui debet in futurum tempus. Nam hoc (meo iudicio) in conſolationem fidelium addidit, temporale fore Antichriſti regnum, cui præfixus ſit à Deo finis: poterant enim obiicere fideles, Quorſum attinet Euangelium prædicari, ſi nunc tyrannidem molitur Satan, quam perpetuò obtineat? Hortatur ergo eos ad patientiam, quia Deus Eccleſiam ſuam ad tempus ſolùm affligat, vt aliquando liberet: ex aduerſo autem regni Chriſti perpetuitas conſideranda eſt, vt in eam recumbant fideles.

1. Ioan. 2. c. 18.

Coloſſ. 1. d. 28.

8 *Et tunc reuelabitur.*) Quum ſcilicet illud τὸ κατέχον ceſſauerit: neque enim tempus reuelationis deſignat, quum è medio ſublatus fuerit qui nunc principatum tenet: ſed ad ſuperiora reſpicit. Dixerat enim aliquid obſtare quominus apertam regni poſſeſſionem Antichriſtus inuaderet. Addidit poſtea, iam clandeſtinum impietatis opus moliri. Tertiò conſolationem interpoſuit, ex eo quòd finienda eſſet tyrannis. Nunc iterum repetit, ſuo tempore reuelandum qui adhuc occultus erat: & repetitio huc pertinet, vt armis ſpiritualibus inſtructi fideles, ſtrenuè nihilominus ſub Chriſto militent, nec ſe patiãtur ſubmergi, vtcunque impietatis diluuium ita exundet. *Quem Dominus.* Interitum regni Antichriſti prædixerat: nunc modum interitus deſcribit, quòd ſcilicet Verbo Domini in nihilum redigetur. Incertum eſt autem loquatúrne de vltima Chriſti apparitione, quum iudex è cælis patefiet. Videntur quidem ita ſonare verba: ſed non intelligit Paulus Chriſtum, hoc, vno momento facturum. Itaque ſic habendum eſt, abolendum penitus & omni ex parte Antichriſtum, quum vltimus ille inſtaurationis omnium dies adueniet. Significat tamen Paulus, interea Chriſtum ſuis radiis, quos ante aduentum ſuum emittet, tenebras in quibus regnabit Antichriſtus, profligaturum: quemadmodum ſol priuſquam appareat nobis, irradiatione ſua fugat noctis tenebras. Hæc itaque verbi victoria in hoc mundo ſe profert: nam *Spiritus oris*, non aliud quàm verbum ſignificat: quemadmodum & vndecimo capite Ieſaiæ, ad quem locum alludere videtur Paulus: nam illic Propheta ſceptrum oris, & ſpiritum labiorum, pro eodem accipit: atque is quoque ipſis armis inſtruit Chriſtum, vt hoſtes ſuos profliget. Hæc inſignis eſt veræ ſanęque doctrinæ commendatio, quòd ad omnem impietatem abolendam ſufficere, & contra omnes Satanæ machinas ſemper fore victrix dicitur: ſicuti dum paulò pòſt, eius prædicatio dicitur Chriſti ad nos aduẽtus. Quum addit Paulus, *Illuſtrationem aduentus*, ſignificat eam fore aſpectus Chriſti lucem quæ tenebras Antichriſti abſorbeat: interea tacitè ſubindicat Antichriſto permiſſum iri regnandi vices, quum ſe Chriſtus veluti ſubduxerit, quemadmodum accidere ſolet, quoties ſe offerenti tergum obuertimus. Et certè fuit triſtis ille Chriſti diſceſſus, quum lucem ſuam malè & indignè exceptam hominibus abſtulit: quemadmodum ſequitur. Interim docet Paulus, ſola eius præſentia contra omnes Satanæ aſtutias ſatis tutos fore omnes Dei electos.

Ieſa. 11. a. 4.

Vel, efficacaim

9 *Cuius aduentus eſt ſecundum*" *operationem Satanæ, in omni potentia, & ſignis, & prodigijs mendacibus,*

10 *Et in omni deceptione iniuſtitiæ in ijs qui pereunt: pro eo quòd dilectionem veritatis non ſunt amplexi, vt ſalui fierent.*

Vel, efficaciam

11 *Propterea mittet illis Deus*" *operationem impoſturæ, vt credant mendacio:*

12 *Vt iudicentur omnes qui non crediderunt veritati, ſed oblectati ſunt iniuſtitia.*

9 *Cuius aduentus.*) Confirmat quod dixit, argumento à contrariis. Nam quum Antichriſtus non conſiſtat, niſi Satanæ impoſturis: ſimulátque illucet Chriſtus, neceſſe eſt ipſum euaneſcere. Denique quia tantùm in tenebris regnat, dies exoriens regnum illius caliginem profligat & extinguit. Tenemus nunc Apoſtoli conſilium: docere enim voluit, nullam fore Chriſto difficultatem in deſtruenda Antichriſti tyrannide, quæ nullis niſi Satanæ præſidiis fulta eſt. Interea tamen notas adſcribit quibus ille perditus diſcerni queat. Poſtquam enim de operatione, vel efficacia Satanæ loquutus eſt, ſpecialiter eam deſignat, quum addit, *In ſignis & prodigiis mendacibus, & in omni deceptione.* Et ſanè vt regno Chriſti hoc ſit contrarium, partim in falſa doctrina & erroribus, partim in fictis miraculis ſitum eſſe oportet. Continetur enim Chriſti regnum doctrina veritatis, & Spiritus virtute. Ergo Satã vt in vicarii ſui perſona, Chriſto ſe opponat, induit Chriſti laruam: ſimul tamen arma deligit quibus rectà Chriſtum oppugnet. Chriſtus Euangelii ſui doctrina mentes noſtras in vitam æternam illuſtrat: Antichriſtus Satanæ magiſterio edoctus, impia doctrina impios conſtringit in exitium. Chriſtus Spiritus ſui potentiam ad ſaluandam exerit, & miraculis Euangelium ſuum obſignat: aduerſarius, Satanæ efficacia, nos à Spiritu ſancto alienat, & ſuis præſtigiis confirmat miſeros homines in errore. Signa mendacii appellat, non tantùm

quæ

quæ falsò & mendaciter finguntur ab aſtutis hominibus ad ludendos ſimplices (cuiuſmodi fallaciis ſcatet totus Papatus: ſunt enim pars eius potentiæ quam priùs attigit) ſed mendacium in eo ſtatuit, quòd Satan, quæ alioqui verè ſint Dei opera, in aduerſum finem trahit, & miraculis abutitur ad obſcurandam Dei gloriam. Non tamen interea dubium eſt quin præſtigiis illudat: vt in Magis Pharaonis habemus exemplum.

10 *In iis qui pereunt.*) Limitat Satanæ potentiam, ne electis Dei noceat: quemadmodum & Chriſtus eos ab hoc periculo eximit. Vnde apparet non niſi eius permiſſu tantùm valere Antichriſtum. Fuit autem hæc neceſſaria conſolatio. Nam alioqui pauore exanimari pios omnes neceſſe foret, ſi viderent apertum gurgitem totam viam occupantem, quà ſibi tranſeundum eſſet. Paulus ergo vtcunque ſolicitos eſſe velit, quò ſibi caueant ne ſecuritate nimia defluant, imò ſe proiiciant in exitium: iubet tamen bene ſperare, quia frænata eſt Satanæ potentia, ne alios quàm reprobos in ruinam dare poſſit. *Pro eo quòd dilectionem veritatis, &c.* Ne conquerantur reprobi ſe innoxios perire, & Dei ſæuitia potius quam proprio delicto eſſe morti deuotos: oſtendit Paulus quàm iuſtis de cauſis adeò ſeuera Dei vindicta in illos ventura ſit: quia ſcilicet veritatem ſibi oblatam, quo decet affectu non fuerint amplexi, imò ſponte ſalutem recuſauerint. Atque hinc clàrius apparet quod iam dixi, oportuiſſe mundo prædicari Euangelium, antequam Deus Satanæ tantum permitteret: quia nonniſi extrema hominum ingratitudine prouocatus, tam fœdam templi ſui profanationem vnquam paſſurus eſſet. In ſumma, teſtatur Paulus Antichriſtum iuſtæ Dei vindictæ miniſtrum fore aduerſus eos qui ad ſalutem vocati, Euangelium reſpuerint, ac potius adiecerint animum ad impietatem & errores. Quare non eſt quòd nunc obiiciant Papiſtæ, indignũ fuiſſe Chriſti clementia, Eccleſiam ſuam ſic abiicere. Nam quanuis immanis fuerit Antichriſti dominatio, non tamen perierunt niſi qui digni erant: imò qui ſponte mortem oppetierunt. Et certè quum vox Filii Dei vbique perſonuiſſet, ſurdas, imò obſtinatas reperit hominum aures: & quanquam vulgaris fuit Chriſtianiſmi profeſſio, pauci tamen verè, & ex animo ſe Chriſto addixerunt. Nihil itaque mirum ſi tam ſceleratum contemptum mox ſubſequuta eſt ſimilis vltio. Quæritur an non in alios cadat excæcationis pœna, niſi qui data opera Euangelio fuerunt rebelles. Reſpondeo, peculiare hoc iudicium quo apertam contumaciam vltus eſt Deus, non obſtare quin ſtupore percutiat, quoties viſum eſt, qui nunquã verbum de Chriſto audierunt. quia Paulus non diſputat in genere, quibus de cauſis ab initio Deus Satanam cum ſuis mendaciis graſſari ſiuerit: ſed quàm horribilis vindicta immineat craſſis nouæ & priùs inſolitæ gratiæ contemptoribus. Recipere dilectionem veritatis dixit, pro eo quod eſt, Animum adiicere ad eam diligendam. Vnde diſcimus, fidem ſemper cum ſuaui & ſpontanea Dei reuerentia eſſe coniunctam: quia non rite creditur verbo Dei, niſi dum amabile & iucundum eſt.

11 *Operationem impoſturæ.*) Significat non modò locum fore erroribus, ſed excæcatum iri reprobos, ita vt abſque iudicio in mortem ruant. Quemadmodum enim Spiritu ſuo nos intus illuminat Deus, vt efficax ſit apud nos ſua doctrina: oculóſque & corda nobis aperit, vt illuc penetret: ita iuſto iudicio tradit in ſenſum reprobum quos exitio deſtinauit, vt clauſis oculis, & ſtupida mente, quaſi faſcinati, Satanæ & eius miniſtris ſe fallendos tradant. Et certè illuſtre eius rei ſpectaculum in Papatu habemus. Nullis verbis exprimi poteſt quàm portentoſa illic ſit eorum colluuies, quàm craſſa & pudenda ſit ſuperſtitionum abſurditas, quàm aliena à ſenſu communi deliria. Quicunque mediocrem habent ſanæ doctrinæ guſtum, de portentis illis cogitare nequeunt ſine ſummo horrore. Quî fit ergo vt totus mundus in illis obſtupeſcat, niſi quòd homines cæcitate percuſſi ſunt à Domino, & quaſi in truncos conuerſi?

12 *Vt iudicentur omnes.*) Hoc eſt, vt pœnam luant impietate ſua dignam. Ita non eſt quòd expoſtulent cum Deo qui pereunt, quia adepti ſunt quod quærebant. Tenendum eſt enim quòd Deuter. cap. 13. a. 3. habetur, Examinari corda hominum, quum prodeunt falſæ doctrinæ: quia non præualent niſi apud eos qui corde ſincero Deum non diligunt. quibus ergo placet iniuſtitia, fructum eius colligant. Quum dicit Omnes, ſignificat non excuſari contemptum Dei immenſa eorum turba & multitudine, qui obedire Euangelio renuunt. totius enim mundi iudex eſt Deus, vt non minus de centum millibus, quàm de vno homine pœnas ſumat. Participium εὐδοκήσαντες vltroneam (vt ita loquar) propenſionem ad malum ſonat: ita enim ingratis præciditur omnis excuſatio, dum tantam ex iniuſtitia voluptatem capiunt, vt illam præferant Dei iuſtitiæ. Nam qua vi impulſos ſe fuiſſe dicent, vt ſe veſana defectione alienarent à Deo, ad quem naturæ ductu agebantur? certè volentes & ſcientes mendaciis aurem præbere conſtat.

13 *Nos autem debemus gratias agere Deo ſemper de vobis, fratres dilecti à Domino, quia elegit vos Deus ab initio in ſalutem, in ſanctificatione Spiritus, & fide veritatis:*

14 *Quo vocauit vos per Euangelium noſtrum in poſſeſſionem "gloriæ Domini noſtri Ieſu Chriſti.* Vel, glorioſam.

13 *Nos autem debemus.*) Nunc apertiùs Theſſalonicenſes à reprobis ſegregat, ne fides eorum futuræ defectionis metu titubet. quanquam non ipſis tantùm conſulere, ſed etiam poſteris voluit. Nec tantùm illos confirmat, ne in idem ferantur cum mundo præcipitium, ſed hac comparatione gratiam Dei erga eos magis commendat: quòd quum cernant totum ferè orbem quaſi violenta tempeſtate ſimul in mortem abripi, ipſi Dei manu in quieto & firmo vitæ ſtatu retineantur. Ita conuenit Dei iudicia in reprobis intueri, vt nobis veluti ſpecula ſint ad conſiderandam eius ergà nos miſericordiam. Sic enim ſtatuendum eſt, quòd miſerè cum illis non perimus, nonniſi ſingulari Dei gratia fieri. Hac ratione *Dilectos à Domino* vocat, vt melius cogitent, non alia ſe cauſa ab illa quaſi vniuerſali mundi clade eripi, niſi quia Deus illos gratuitò amauit. Sic Moſes Iudæos monebat, Non ideo tam magnificè extulit vos Deus, quia ſitis aliis potentiores, vel maiore numero: ſed quia Patres veſtros dilexit. Deut. 7. b. 8. Nam quum audi-

1.Ioan.4.d.19. mus Amoris nomen, protinus in mentem venire debet illud Ioannis, Non quòd priores dilexerimus eũ. In ſumma, duo hîc agit Paulus: fidem enim confirmat, ne pii metu perculſi deficiant: & eos ad gratitudinem hortatur, vt pluris Dei erga ſe miſericordiam æſtiment. *Elegit vos.* Cauſam exprimit cur non eadem omnes ruina inuoluat & opprimat, quia ſcilicet quoſcunque elegit Deus, in eos nihil poteſt Satan quin ſalui fiant, etiamſi cælum terræ miſceatur. Variè legitur hic locus. Vetus interpres reddidit Primitias, tanquam Græcè eſſet ἀπαρχὴν. ſed quia omnes ferè Græci codices habent ἀπ' ἀρχῆς, hanc potius lectionem ſequutus ſum. Siquis malit Primitias, ſenſus erit, fideles quaſi ſepoſitos eſſe in ſacram oblationem: metaphora à veteri Legis ritu ſumpta. Teneamus tamen quod magis receptum eſt, nempe quòd ab initio electos eſſe Theſſalonicenſes dicat. Quidam exponunt, quòd inter primos vocati fuerant: ſed hoc alienum eſt à ſenſu Pauli, nec circunſtantiæ loci conuenit. Neque enim paucos tantùm qui ſtatim ab exordio Euangelii ad Chriſtum adducti fuerint, metu liberat: ſed hęc conſolatio pertinet ſine exceptione ad omnes Dei electos. Quòd ergo dicit *Ab initio*, ſignificat non eſſe periculum ne eorum ſalutem, quæ in æterna Dei electione fundata eſt, euertat quantumuis turbulenta rerum mutatio. acſi diceret, Vtcunque omnia miſceat Satan in mundo & confundat, ſalus veſtra tamen in tuto repoſita eſt, priuſquam crearetur mundus. Hic ergo verus eſt ſecuritatis portus, quòd Deus qui pridem nos elegit, ab omnibus quæ nobis impendent malis nos eripiet. Electi enim ſumus in ſalutem: tuti ergo erimus ab interitu. Sed quia noſtrum non eſt penetrare in arcanum Dei conſilium, vt illic ſalutis noſtræ quæramus certitudinem: ſigna vel teſſeras electionis ponit, quæ ad eius fiduciam ſufficere nobis debent. *In ſanctificatione Spiritus*, inquit, *& fide veritatis*. quod duobus modis exponi poteſt, cum ſanctificatione, vel, per ſanctificationẽ. Non tamen magni refert vtrumuis eligas: quando certum eſt, nihil aliud velle Paulum, quàm electioni ſubiicere propiora ſigna, quæ illam per ſe incomprehenſibilem nobis patefaciunt, & cum ea indiuiduo nexu cohærent. Ergo vt ſciamus nos à Deo electos eſſe, non eſt quòd ſciſcitemur quid ante mundi creationem decreuerit: ſed in nobis reperimus legitimam probationem, ſi nos Spiritu ſuo ſanctificauerit, ſi in fidem Euangelii ſui illuminauerit. Nam & Euangelium, nobis adoptionis noſtræ teſtimonium eſt, & Spiritus eam obſignat: & qui aguntur Dei Spiritu, filii Dei ſunt: & qui fide Chriſtum poſſidet, is habet vitam æternam. Hæc diligenter notanda ſunt, ne præterita voluntatis Dei reuelatione, in qua acquieſcere nos iubet, eam ex arcano eius conſilio eruere volentes (à cuius inquiſitione nos ſubmouet) in profundum labyrinthum nos ingurgitemus. Fide ergo Euangelii, & Spiritus gratia qua regenerati ſumus, contentos nos eſſe decet. Atque hinc refellitur eorum improbitas qui electionem Dei prætextum faciunt omnis nequitiæ: quando Paulus illam cum fide & regeneratione ſic coniungit, vt non aliunde velit eam æſtimari.

14 *Quo vocauit vos.*) Idem repetit, licet paulo aliis verbis. Non enim vocantur Filii Dei, niſi in fidem veritatis. Sed hîc Paulus oſtendere voluit quàm idoneus ſit teſtis ad eam rem confirmandam cuius miniſter fuerat. Itaque ſe veluti ſponſorem conſtituit, ne dubitent Theſſalonicenſes Euangeliũ quod ab eo edocti erant, ſaluificam eſſe Dei vocem qua excitentur à morte, & à Satanæ tyrannide aſſerantur. Euangelium appellat ſuum, non quaſi apud ſe natum: ſed cuius illi mandata prædicatio fuerat. Quòd addit, In acquiſitionem, vel poſſeſſionem gloriæ Chriſti: tam actiuè quàm paſſiuè capi poteſt: vel quòd vocati ſint, vt ſemel communem poſſideant gloriam cum Chriſto: vel quòd eos Chriſtus acquiſierit in ſuam gloriam. Atque ita altera erit confirmationis ratio, quòd non ſecus eos ac propriam hæreditatem tuebitur, & in ſalute eorum aſſerenda, gloriæ ſuæ vindex erit. qui poſterior ſenſus (meo iudicio) melius conuenit.

15 *Itaque fratres, ſtate, & tenete inſtitutiones quas didiciſtis vel per ſermonem, vel per Epiſtolam noſtram.*

16 *Ipſe vero Dominus noſter Ieſus Chriſtus, & Deus, ac Pater noſter, qui dilexit nos, & dedit conſolationem æternam, & ſpem bonam per gratiam,*

17 *Conſoletur corda veſtra, & ſtabiliat vos in omni opere & ſermone bono.*

Exhortationem iſtam meritò infert ex ſuperioribus: quia conſtantia noſtra & perſeuerandi virtus, non alia re quàm Diuinæ gratiæ fiducia nititur. Vbi autem Deus ad ſalutem, quaſi porrecta manu nos vocat, vbi ſe Chriſtus fruendum offert Euangelii doctrina, vbi Spiritus in ſigillum & arrham vitæ æternæ nobis datus eſt: etiam cælum ruat, non tamen nos animis labaſcere oportet. Itaque Paulus ſtare Theſſalonicenſes iubet, non ſtantibus modò aliis, ſed magis robuſta firmitudine: vt quum viderint ferè omnes à fide excidere, plenáque confuſionis eſſe omnia, nihilominus in ſtatu maneant. Et certè ſic nos aduerſus omnia ſcandala munire debet vocatio, vt ne vniuerſalis quidem mundi ruina noſtram firmitudinem concutiat, nedum euertat.

15 *Tenete inſtitutiones.*) Quòd nonnulli ad præcepta externæ politiæ reſtringunt, mihi non placet: modum enim ſtandi indicat. Atqui ad inflexibile robur inſtrui, res longè altior eſt externa diſciplina. Quare totam doctrinam (meo iudicio) hoc nomine complectitur: acſi diceret, habere eos in quo firmi conſiſtant, ſi vt erant ab eo inſtituti, pergant in ſana doctrina. Non nego aptè vocari παραδόσεις quæ fouendæ pacis & retinendi ordinis cauſa ab Eccleſiis ſtatuuntur: & ſic accipi fateor quum de humanis traditionibus agitur, Mat. 15.a.6. Cæterùm Paulus capite proximo Traditionem pouet, pro regula à ſe tradita: & ipſa verbi ſignificatio generalis eſt. Contextus autem (vt dixi) poſtulat vt hîc ſumatur de tota doctrina in qua inſtituti fuerant. De re enim omnium maxima agitur, vt in horribili Eccleſiæ concuſſione ſtabilis maneat eorum fides. Inepti autem ſunt Papiſtę qui hinc ſuas traditiones ſeruandas eſſe colligunt. Sic quidem ratiocinantur, Si Paulo traditiones mandare licuit, aliis etiam doctoribus licere. & ſi illas ſeruari pium fuit, has quoque non minus ſeruandas eſſe. Verùm vt illis concedam, Paulum de præceptis ad externum Eccleſiæ regimen pertinentibus loqui: non tamen ab eo fabricata, ſed Diuinitus tradita

fuiſſe

fuiſſe dico. Teſtatur enim alibi, non eſſe ſibi propoſitum, conſcientiis laqueum iniicere: quemadmodum 1.Cor.7.f.35.
nec illi nec Apoſtolis omnibus fas fuit. Magis etiamnum ridiculi ſunt, dum fœtidam ſuperſtitionum ſuarum colluuiem volunt hoc titulo venditare, acſi Paulinæ eſſent traditiones. Sed valeant nugæ illæ, quando ſincerum Pauli ſenſum tenemus. Et partim ex Epiſtola iudicium fieri poteſt quâſnam traditiones commendet. dicit enim, *Siue per ſermonem*: hoc eſt conciones, *Siue per Epiſtolam.* Quid autem continent Epiſtolæ, niſi puram doctrinam, quæ totum Papatum, & quæuis aliena ab Euangelii ſimplicitate figmenta funditus proſternit.

16 *Ipſe verò Dominus noſter.)* Quòd opus maximè Diuinum Chriſto adſcribit, & eum indifferenter cum Patre facit ſummorum bonorum autorem: vt nobis eo luculenter probatur Chriſti Diuinitas: ita admonemur, non aliter obtinere nos poſſe quicquam à Deo, niſi in Chriſto ipſo quæramus. Et quum à Deo illis dari petit quæ præceperat, ſatis innuit quàm parum valeant exhortationes, niſi Deus corda intus moueat & afficiat. Certè inanis tantùm ſonitus aures feriet, niſi efficaciam habeat à Spiritu doctrina. Quæ poſtea addit, *Qui dilexit vos, & dedit conſolationem*, &c. ad impetrandi fiduciam ſpectant. Vult enim perſuaſum eſſe Theſſalonicenſibus, Deum facturum quæ precatur. Vnde autem probat? quia ſemel eos ſibi charos eſſe monſtrauit, dum iam præclaris eos beneficiis proſequutus eſt, atque hoc modo ſe illis in poſterum deuinxit. Id ſibi vult *Aeterna conſolatio.* eódem & *Spei* nomen ſpectat: vt perpetuam donorum continuationem certò expectent. Quid autem petit? vt Deus conſolatione ſua eorum corda ſuſtineat. nam hoc eius officium eſt, ne anxietate vel diffidentia concidant: deinde vt det illis perſeuerare, tam in piæ & ſanctæ vitæ curſu, quàm in ſana doctrina. De hac enim potius, quàm de communi ſermone eum loqui puto: vt cohæreat cum ſuperioribus.

CAP. III.

Quod reliquum eſt, orate fratres pro nobis: vt ſermo Domini currat & glorificetur, quemadmodum & apud vos:
2 *Et vt liberemur ab importunis & malignis hominibus. non enim omnium eſt fides.*
3 *Fidelis autem Dominus, qui confirmabit vos, & cuſtodiet à maligno.*
4 *Confidimus autem in Domino de vobis, quòd quæ vobis præcipimus, & facitis, & facturi eſtis:*
5 *Dominus autem dirigat corda veſtra in dilectionem Dei, & expectationem Chriſti.*

1 *Orate pro nobis.)* Quanquam potenter illi aderat Dominus, & precandi ardore ſuperabat alios omnes: non tamen negligit fidelium preces, quibus nos Dominus vult adiuuari. Nos quoque eius exemplo hoc adminiculum ſedulò expetere conuenit, & fratres ſtimulare vt pro nobis orent. Cæterùm, quum addit, *Vt ſermo Dei currat*: oſtendit, ſe non tam priuatam habere ſui curam & rationem, quàm totius Eccleſiæ. Cur enim Theſſalonicenſium precibus commendatus eſſe cupit? vt ſcilicet Euangelii doctrina ſuum curſum habeat. Non tam igitur ſe vnum reſpici vult, quàm & Chriſti gloriam, & communem Eccleſiæ ſalutem. Curſus, propagationem ſignificat: Gloria, quiddam amplius. nempe vt vim efficaciámque ſuam habeat prædicatio ad reformandos in imaginem Dei homines. Itaque ſanctitas vitæ & integritas in Chriſtianis, eſt Euangelii decus: ſicuti Euangelium infamant qui ore illud profitentur, flagitioſè interea & nequiter viuentes. Dicit, *Quemadmodum apud vos*: nam incitamentum hoc eſſe debet piis, vt omnes alios ſui ſimiles videant. Ideo qui iam ingreſſi ſunt in regnum Dei, quotidie iubentur orare vt illud adueniat.

2 *Vt liberemur.)* Non malè, meo iudicio, Vetus interpres ἀτόπους reddidit Importunos, Hoc autem nomine, ſicut & proximo τῶν πονηρῶν, deſignat Paulus improbos ac perfidos homines, qui ſub Chriſtianorum nomine in Eccleſia latebant: aut certe Iudæos, qui inſano Legis zelo Euangelium furioſè perſequebantur. Sciebat autem quantum ſibi periculi ab vtriſque inſtaret. Quanquam Chryſoſtomus eos tantùm notari putat qui malitioſè oppugnabant Euangelium prauis dogmatibus: non autem manu armata, vt Alexander, Hymenæus, & ſimiles: ſed ego generaliter ad quoduis diſcriminum & hoſtium genus extendo. Tunc Ieroſolymam proficiſcebatur, & ſcribebat ex medio itinere. Atqui iam Diuinitus fuerat admonitus, ſibi illic inſtare vincula & perſequutiones. Liberationem porrò intelligit, vt victor euadat, ſiue per mortem, ſiue per vitam. *Non omnium eſt fides.* Poſſet ita reſolui: Non in omnibus eſt fides. Verùm hæc loquutio & ambigua & magis obſcura foret. Retineamus ergo Pauli verba, quibus ſignificat fidem rarius eſſe Dei donum, quàm vt in omnibus reperiatur. Multos ergo vocat Deus, qui fide non accedunt: multi accedere ſe ſimulant qui cor habent remotiſſimum. Porrò non de quibuſuis loquitur: ſed tantùm domeſticos perſtringit. Videbant enim Theſſalonicenſes plurimos à fide abhorrere: imò videbant quàm exiguus eſſet credentium numerus. Quare de exteris fuiſſet hoc dictu ſuperuacuum: ſed Paulus negat, omnes qui fidem profitentur, tales reuera eſſe: ni Iudæos omnes comprehendas, videbantur illi propinqui eſſe Chriſto: quia ex Lege & Prophetis ipſum agnoſcere debebant. Certè peculiariter eos notat Paulus quibuſcum ſibi futurum erat negotium. illos autem fuiſſe veriſimile eſt, qui quum ſpeciem haberent ac titulum pietatis, ab ea tamen procul aberant. hinc conflictus. Ergo vt oſtendat, non fruſtra vel abſque re ſe timere certamina cum improbis hominibus ac peruerſis, dicit fidem non eſſe communem omnium: quia ſemper bonis permiſti ſint nequam & reprobi, tanquam bonæ ſegeti zizania. Et hoc nobis in memoriam venire debere, quoties negotium nobis faceſſunt improbi, qui tamen in Chriſtianorum grege cenſeri volunt, non omnium eſſe fidem. Imò quum interdum audimus turbari prauis factionibus Eccleſias, ſit hic nobis clypeus aduerſus eiuſmodi ſcandala. Non enim ſolùm piis doctoribus ſæpe erimus iniurii, ſi de eorum fide dubitemus, quoties illis domeſtici

hoſtes iniuriam faceſſunt:ſed ſubinde vacillabit fides noſtra, niſi multos in iis qui Chriſtianorum nomē iactant,perfidos eſſe meminerimus.

3 *Fidelis autem Dominus.*) Quoniam fieri poterat vt ſiniſtris rumoribus perculſi eorum animi,in aliquam dubitationem de Pauli miniſterio venirent: poſtquam admonuit, non ſemper inueniri fidem in hominibus, ipſos ad Deum reuocat, ac fidelem eſſe dicit, qui eos confirmet aduerſus omnes hominum machinas,quibus eos concutere molientur.acſi diceret, Illi quidem perfidi:ſed firma ſatis in Deo fultura eſt,ne concidatis. Fidelem Dominum appellat, qui ſibi vſque in finem conſtat in tuenda ſuorum ſalute, illis in tempore opitulatur,& nunquam in periculis deſerit. Sicuti ad Corinthios,Fidelis Dominus qui non ſinet vos tentari ſupra quàm ferre poſſitis.Cęterùm de aliis magis quàm de ſe anxium fuiſſe Paulum, oſtendunt hæc ipſa verba. In eum maligni homines improbitatis ſuæ aculeos dirigebant, in eum totus impetus irruebat: curam interea ſuam ad Theſſalonicenſes conuertit, nequid hæc illis tentatio noceat. Nomen *Maligni*,tam ad rem,hoc eſt malitiam,quàm ad perſonas improborum referri poteſt.Ego tamen de Satana improborum omnium capite,libenter interpretor.Parum enim foret ab aſtu aut violentia hominum eripi,niſi nos Dominus ab omni ſpirituali noxa protegeret.

1.Cor. 10.c.13.

4 *Confidimus autem.*) Hac præfatione tranſitum ſibi facit ad præceptionem quam mox ſubiiciet. Fiducia enim,quam ſe de illis habere dicit,multò eos reddebat promptiores ad parendum,quàm ſi obediētiam,quaſi dubitans aut diffidens, poſtulaſſet. Spem verò hac quam de illis concepit,dicit in Domino eſſe fundatam:quoniam illius eſt corda flectere ad ſubmiſſionem, & in ea retinere. vel hac voce(quod mihi probabilius eſt)teſtari voluit,non eſſe ſibi in animo quicquam mandare,niſi ex imperio Domini.Ergo hoc & ſibi iubendi & illis parendi terminos ſtatuit,ne quid niſi in Domino. Quicunque ergo hanc modeſtiam non tenent,fruſtra obtendunt Pauli exemplum,vt Eccleſiam legibus ſuis adſtringant ac ſubiiciāt. Fortè huc etiam ſpectauit,vt ſalua apud Theſſalonicenſes maneat Apoſtolatus ſui reuerentia,quantumuis improbi eius honorem deiicere conentur:nam precatio quam ſtatim ſubnectit,in hunc tendit finem. Modò enim corda ad Dei amorem & Chriſti patientiam formata maneant,reliqua habebunt:ſéque Paulus nihil aliud cupere profitetur.Vnde apparet quàm non ſibi propriam dominationem quærat.Contentus enim eſt,modò in Dei amore & ſpe aduentus Chriſti perſeuerent. Precatio fiduciæ adiuncta admonet non remittendum eſſe precandi ſtudium propterea quod bene ſperemus. Quum autem hîc ſummatim exprimat quæ nouerat Chriſtianis eſſe maximè neceſſaria:quantum quiſque ad perfectionem promouere cupit,in his duobus proficere ſtudeat. Et certè regnare non poteſt in nobis amor Dei quin fraterna quoque charitas vigeat.Expectatio autem Chriſti nos ad mundi contemptum, carnis mortificationem, & crucis tolerantiam inſtituit. Quanquam patientia Chriſti exponi poſſet quam in nobis gignit Chriſti doctrina: ſed ego de ſpe vltimæ redemptionis intelligere malo. Nam hoc vnum in præſentis vitæ militia nos ſuſtinet,quòd Redemptionem expectemus: deinde hæc expectatio tolerantiam requirit inter continua crucis exercitia.

6 *Præcipimus autem vobis, fratres, in nomine Domini noſtri Ieſu Chriſti, vt vos ſubducatis ab omni fratre qui inordinatè ambulat,& non iuxta inſtitutionem quam accepit à nobis.*

7 *Ipſi enim ſcitis quomodo oporteat nos imitari,quia non inordinatè egimus inter vos,*

8 *Neque gratis panem comedimus à quoquam, ſed cum labore & ſudore, nocte diéque facientes opus,ne cui veſtrum graues eſſemus.*

9 *Non quòd non habeamus poteſtatem,ſed vt nos ipſos exemplar proponeremus vobis ad imitādum nos.*

10 *Etenim quum eſſemus apud vos,hoc vobis præcepimus vt qui laborare non vult, is neque comedat.*

Nunc ad particularis vitii correctionem deſcendit:quia ignaui erant homines quidam,& ſimul curioſi & garruli,qui vt ſibi victum ex alieno corraderent,per domos oberrabant: eorum ſegnitiem foueri indulgentia vetat:ſanctéque eos viuere docet qui honeſto & vtili labore, vitæ neceſſaria ſibi comparant. Ac primùm *Inordinatos* vocat,non qui diſſolutæ ſunt vitæ,aut manifeſtis flagitiis infames,ſed ignauos,& nihili homines, qui nulla honeſta & vtili occupatione ſe exercent.Hæc enim verè eſt ἀταξία, non reſpicere quorſum conditi ſimus,& vitam noſtram ad hunc finem non componere: quando hæc demum ordinata eſt vita,quum viuimus ad Dei præſcriptum.Extra hunc ordinem nihil eſt in vita humana niſi cōfuſum.Atque id notatu dignum eſt,nequis ſibi extra legitimam Dei vocationem placeat. Ita enim Deus vitam hominum diſtinxit,vt ſe quiſque proximis addicat.Ergo qui ſibi tantùm viuit,nullam ad rem vtilis generi humano,imò aliis oneri eſt,neminem iuuans,meritò cenſetur ἄτακτος. Quare tales Paulus arcendos pronuntiat à fidelium conſuetudine,ne dedecore Eccleſiam afficiant.

6 *Præcipimus autem vobis.*) Eraſmus vertit, Per nomen: acſi eſſet obteſtatio. quòd ego tametſi non omnino reiicio,tamen potius exiſtimo particulam *In*,eſſe ſuperuacuam,vt plurimis aliis locis: ídque ex vſu linguæ Hebraicæ. Ita ſenſus erit, Præceptionem hanc non vt ab homine mortali,ſed à Chriſto ipſo profectam,reuerenter debere excipi.atque ita Chryſoſtomus interpretatur. Porrò ſubductio hæc de qua loquitur,non ad publicam excommunicationem pertinet,ſed ad conſuetudinem priuatam. Vetat enim ſimpliciter, nequid familiaritatis habeant fideles cum eiuſmodi fucis,qui nullum habent honeſtum vitæ genus, in quo ſe exerceant.Nominatim verò dicit,*Ab omni fratre*:quia ſi Chriſtianos ſe profitentur, minimè omnium ſunt tolerabiles:quia ſunt veluti religionis probra & maculæ.*Non iuxta inſtitutionem*,nēpe quam mox ſubiicit, Ne cibus detur laborem recuſanti.Sed antequam huc veniat, quale illis exemplū in ſe præbuerit,refert. Nam multo plus fidei & authoritatis obtinet doctrina,quum nihil aliud imponimus oneris aliis,quàm in nos ſuſcipimus ipſi. Commemorat autem ſe dies & noctes fuiſſe in opere ma-

nuario,

nuario,ne quem ſumptibus grauaret. Qua de re aliquid etiam priore Epiſtola attigerat, vnde petenda lectoribus eſt plenior huius rei explicatio. Quòd *ſe panem vllius gratis comediſſe* negat: certè etiamſi manibus non laboraſſet, non erat id facturus. Neque enim gratuitum eſt quod iure debetur & laboris quem Eccleſiæ impendunt doctores, longè maius eſt pretium, quàm victus quem ab ea recipiunt. Sed hîc Paulus inconſideratos homines reſpexit. neque enim tantum eſt in omnibus æquitatis ac iudicij, vt quæ Verbi miniſtris debeatur merces, agnoſcant. Quin potius ea eſt quorundam malignitas, vt etiamſi nihil de ſuo conferant, victum tamen illis inuideant, tanquam otioſis hominibus. Et mox ſatis declarat ſe proprio iure ceſſiſſe, quum à ſtipendio abſtinuit. quo ſignificat multo minus ferendum eſſe, vt qui nihil agunt, de alieno viuant. Quum *Ipſos ſcire* dicit *Quomodo imitari ſe oportet*, non ſimpliciter contendit, exemplum ſuũ legis inſtar debere haberi: ſed ſenſus eſt, eos tenere quid imitatione dignum ſpectauerint: imò hoc ipſum de quo nunc agitur, propoſitum ad imitationem fuiſſe.

9 *Non quòd habeamus.*) Quemadmodum labore ſuo exemplum edere Paulus voluit ne alienum panem ignaui homines, tanquam fuci ederent: ita illud idem nocere Verbi miniſtris noluit, vt eos legitimo victu fraudarent Eccleſiæ. In quo perſpicitur ſingularis eius moderatio & humanitas: & quàm procul ab eorum ambitione abfuerit qui in hoc abutuntur ſuis virtutibus, vt fratrum ius imminuant. Periculum erat ne Theſſalonicenſes, quia gratuitam initiò prædicationem Euangelij habuerant ex Pauli ore, legem in poſterum ſtatuerent aliis miniſtris: vt maligna eſt hominum natura. Occurrit ergo Paulus, & ſibi plus licuiſſe docet quàm vſurpauerit, vt reliquis ſua libertas integra maneat. Eadem ratione plus incutere pudoris nihil agentibus voluit, quemadmodum ſuprà attigi. eſt enim argumentum à maiori ad minus.

10 *Qui non laborare non vult.*) Quum ſcriptum ſit, Beatus es, laborem manuum tuarum comedens: item, Benedictio Domini ſuper manus laborantis: certum eſt deſidiam ac inertiam à Deo maledici. Deinde ſcimus ad hoc creatum eſſe hominem vt aliquid agat. quod non modò Scriptura nobis teſtatur, ſed natura etiam Gentes docuit. Aequum ergo eſt, vt qui ſe à communi lege eximere volunt, victu etiam, laboris mercede priuentur. Quum autem præcipit Apoſtolus, ne tales ederent, non ſignificat præceptum illis dediſſe, ſed vetuiſſe ne Theſſalonicenſes illis victum ſuppeditando, ignauiam alerent. Porrò notandum eſt varias eſſe laborandi ſpecies. Quiſquis enim hominum ſocietatem induſtria ſua iuuat, ſiue familiam regendo, ſiue publica, ſiue priuata negotia adminiſtrando, ſiue conſulendo, ſiue docendo, & quacunque alia ratione, is inter otioſos numerandus non eſt. Nam inertes fucos taxat Paulus qui alienis viuunt ſudoribus, quum ipſi in commune nihil conferant officii ad iuuandum humanum genus. Quales ſunt noſtri monachi & ſacrifici, qui nihil agendo, largè ſaginantur: niſi quòd tædii fallendi cauſa in templis cantillant. Hoc ſanè eſt (vt Plautus inquit) muſicè viuere.

Pſal.128.a.2.
Prou.10,a.4.

11 ***Audimus enim quoſdam verſantes inter vos inordinatè, nihil operis agentes, ſed curioſè ſatagentes.***

12 ***Talibus autem præcipimus, & obſecramus per Dominum noſtrum Ieſum Chriſtum, vt cum quiete operantes, ſuum ipſorum panem edant.***

13 ***Vos autem fratres, ne defatigemini benefaciendo.***

11 *Audimus quoſdam.*) Veriſimile eſt, hoc fucorum genus, quoddam fuiſſe otioſi monachatus ſemen. Nam ſtatim ab initio extiterunt qui religionis prætextu vel arroderent alienas menſas, vel ad ſe callidè attraherent ſimplicium ſubſtantiam. Et Auguſtini tempore iam adeò inualuerant, vt coactus fuerit proprium librum ſcribere aduerſus otioſos monachos: vbi meritò de eorum ſuperbia conqueritur, quòd Apoſtolum monentem ſpernentes, non tantùm ab infirmitate ſe excuſant: ſed ideo ſanctiores aliis omnibus videri volunt, quia vacant à laboribus: meritò inuehitur in hanc indignitatem, quòd vbi laborioſi ſunt ſenatores, opifex aut ſordidus non tantùm otioſus viuat, ſed deſidiam pro ſanctitate venditet. Hæc quidem ille. Sed interea ſic graſſatum eſt malum, vt decimam ferè partem occupent ignaui ventres, quibus vnica religio eſt bene refertos vacationem habere ab omni laboris moleſtia. Atque huiuſmodi vitæ genus, huius vel illius nunc Ordinis, nunc Regulæ nomine inſigniunt. Quid autem ex aduerſo Spiritus per os Pauli? nempe irregulares & inordinatos omnes pronuntiat, quocunque titulo cenſeantur. Nihil hic referre neceſſe eſt quantum ſemper otioſa monachorum vita ſanioribus diſplicuerit. Memorabile eſt illud veteris monachi dictum, quod à Socrate refertur hiſtoriæ tripartitæ libro 8, Monachũ qui manibus non laborat, prędoni eſſe ſimilem. Alia non commemoro, neque opus eſt: ſufficiat nobis hęc Apoſtoli ſententia qua pronuntiat diſſolutos eſſe & quaſi exleges. *Nihil operis.* In Græcis participiis elegans eſt περιεργασία, quam ego vtcunque imitari ſum conatus, quum tranſtuli, Nihil eos agere operis, ſed curioſè ſatagere. Vitium autem notat quo vtplurimum laborant otioſi homines, nempe quod importunè tumultuando, ſibi & aliis ſunt moleſti. Videmus enim eos qui nihil habent negotii, longè plus fatigari, nihil agendo, quàm ſi in opere valde ſerio occuparentur. Huc illuc curſitant: quocunque veniunt, magnam laſſitudinem præ ſe ferunt: colligunt omnes rumores, eos turbulentè diſſipant: dicas eos regni vnius molem humeris ſuſtinere. Huius rei an vllum poteſt illuſtrius ſpeculum haberi quàm in monachis? quod enim hominum genus magis inquietum? vbi maior regnat curioſitas? Quum autem morbus hic in publicum exitialis ſit, otio non eſſe alendum admonet Paulus.

12 *Talibus autem præcipimus.*) Vtrunque vitium cuius meminerat, corrigit: tumultuoſam inquietudinem, & otium ab vtili labore. Iubet ergo primùm vt quietem colant: hoc eſt placidè ſe contineant intra vocationis ſuæ terminos: quod lingua noſtra dicimus, *ſans faire bruit.* Ita enim res habet: maximè omnium pacati ſunt qui iuſtis ſe laboribus exercent: ſe autem & alios perturbant qui nihil habent operis. Deinde alterum præceptum ſubiicit, vt laborent, hoc eſt intenti ſint in ſuam vocationem, ac iuſtis honeſtiſque exercitiis incumbant, ſine quibus erronea eſt hominis vita. Vnde & hoc tertium ſequitur,

vt *ſuum ipſorum panem edant.* quo ſignificat oportere ſuo eſſe contentos, ne aliis graues ſint vel importuni. Bibe aquam ex tuis fontibus, inquit Solomo: & defluant riui ad vicinos. Hæc prima lex æquitatis, Ne quis aliena vſurpet, ſed eo tantùm vtatur quod ſuum vocare iure poteſt. Altera, Ne quiſque ſeorſum, tanquam gurges aliquis, abſorbeat quod habet: ſed in proximos ſit beneficus, eorúmque inopiam ſua abundantia ſubleuet. Ita iubet Apoſtolus eos qui priùs otioſi fuerant, laborare, non tantùm vt ſibi victum acquirant, ſed vt fratrum quoque neceſſitati opitulentur: quemadmodum & alibi docet.

Prouerb.5.c.15 *Ephes.4.f.28.*

13 *Vos autem fratres.)* Ambroſius hoc additum putat, ne opem ſuam malignè pauperibus ſubtraherent diuites, quia iuſſerat *Quenque ſuum panem edere.* Et ſanè videmus quam multi ad captandum inhumanitatis prætextum plus æquo ingenioſi ſint. Chryſoſtomus ita interpretatur, quòd iuuandi ſint nihilominus ignaui homines ſi eſuriunt, vtcunque meritò damnentur. Ego ſimpliciter exiſtimo, Paulum offendiculo quòd ex paucorum ignauia naſci poterat, voluiſſe occurrere. Fieri enim ſolet, vt qui alioqui ad beneficentiam maximè prompti ſunt & alacres, dum vident malè collocando ſe beneficia perdere, refrigeſcant. Admonet ergo Paulus, vtcunque multi ſint indigni, alii noſtra liberalitate abutantur, non eſſe propterea ceſſandum, quin iuuemus eos qui ope noſtra indigent. Sententia obſeruatu digna, vtcunque pauperum ingratitudo, moroſitas, ſuperbia, proteruia, aliæque indignitates fatigare nos poſſint, aut tædio frangere, contrà tamen eſſe luctandum: vt nunquam deſiſtamus à benefaciendi ſtudio.

14 ***Siquis autem non obedit ſermoni noſtro, per Epiſtolam hunc notate: & ne commiſceamini illi, vt pudefiat.***

15 ***Et ne tanquam inimicum cenſeatis, ſed admonete tanquam fratrem.***

16 ***Ipſe autem Deus pacis det vobis pacem ſemper omnibus modis. Dominus ſit cum omnibus vobis.***

17 ***Salutatio, mea manu Pauli: quod eſt ſignum in omni Epiſtola.***

18 ***Gratia Domini noſtri Ieſu Chriſti cum omnibus vobis. Amen.***

Ad Theſſalonicenſes ſecunda miſſa fuit ex Athenis.

14 *Si quis non obediet ſermoni noſtro.)* Iam teſtatus eſt prius ſe nihil præcipere niſi ex Domino. Quare non in hominem contumax futurus erat, qui parere nollet, ſed Deo ipſi rebellis: ideóque tales ſeuerè caſtigandos eſſe docet. Ac primùm quidem eos vult apud ſe deferri, vt ſua authoritate eos coerceat: deinde excommunicari iubet, vt pudore tacti reſipiſcant. Vnde colligimus non eſſe parcendum eorum famæ qui aliter corrigi nequeunt, niſi eorum vitia retegantur: ſed videndum vt medico indicemus morbos, qui ſanare eos ſtudeat. *Ne commiſceamini illi.* Non dubito quin de excommunicatione agat. præterquam enim quòd ſeueram caſtigationem merebatur ἀταξία, quam notauit, contumacia intolerabile vitium eſt. Prius dixerat, Subducite vos ab illis, quia inordinatè viuunt. Nunc verò, Ne commiſceamini quia monitionem meam reſpuunt. Plus ergo quiddam hac ſecunda loquutione exprimit quàm priori. aliud enim eſt, ſubducere ſe à familiaritate cuiuſpiam, aliud arcere prorſus à ſocietate ſua. In ſumma, qui moniti non obediunt, eos à communi fidelium cœtu excludit. Quo docemur excommunicationis diſciplina vtendũ eſſe aduerſus omnes præfractos, qui aliter in ordinem cogi non ſuſtinent, & ignominia notandos, donec ſublati & domiti parere diſcant. *Vt pudefiat.* Sunt quidem alii excommunicandi fines: ne contagio ſcilicet latius ſerpat, & ne priuatum vnius hominis flagitium in commune Eccleſiæ dedecus redundet, atque vt ſeueritatis exemplum alios ad timorem erudiat: ſed Paulus hîc vnum attigit, vt pudore ad reſipiſcẽtiam cogantur qui peccarunt. Nam qui ſibi in vitiis placent, magis ac magis redduntur obſtinati. ſic alitur peccatum indulgentia & diſſimulatione. Optimum ergo hoc remedium eſt, quum pudor incutitur peccatori, vt ſibi diſplicere incipiat. Eſſet quidem hic per ſe tenuis profectus, habere hominum verecundiam: ſed Paulus vlteriorem progreſſum reſpexit, dum ſcilicet agnitione ſuæ turpitudinis confuſus peccator, hoc modo ad plenam correctionem adducitur. Eſt enim pudor ſicuti triſtitia vtilis ad peccati odiũ præparatio. Quare hoc fræno coercendi ſunt (vt dixi) quicunque laſciuiunt, ne ex impunitate creſcat audacia.

2.Cor.2.b.7.

15 *Ne tanquam inimicum cenſeatis.)* Rigori temperamentum mox adhibet: nam ſicut alibi præcipit, cauendum eſt ne abſorbeatur mœrore qui peccauit: quod fieret ſi immodica eſſet ſeueritas. Itaque videmus talem debere eſſe huius diſciplinæ vſum, vt eorum ſaluti conſulatur in quos animaduertit Eccleſia. Fieri autem non aliter poteſt quin exulceret ſeueritas, vbi modum excedit. ergo ſi prodeſſe volumus, neceſſaria eſt manſuetudo & lenitas, vt qui reprehenduntur, nihilominus ſe amari intelligant. In ſumma, huc non tendit excommunicatio, vt alienet homines à grege Domini, ſed potiùs vt palatos & vagos reuocet. Sed notandum eſt quo ſigno fraternum amorem probari iubeat: non blanditiis ſcilicet, vel adulatione, ſed monitionibus. ſic enim fiet vt ſalutis ſuæ curam haberi ſentiant quicunque non erunt incurabiles. Interim ab anathemate diſcernitur excommunicatio. Nam quos cenſuræ ſuæ ſeueritate notat Eccleſia, Paulus non prorſus abiici debere admonet, quaſi à ſpe ſalutis abdicati eſſent: ſed dandam operam vt ad ſanam mentem reuocentur.

16 *Ipſe autem Dominus pacis det vobis pacem.)* Videtur hæc precatio proximæ ſententiæ annexa, vt concordiæ & lenitatis ſtudium commendet. Vetuerat hoſtilem in modum tractare etiam contumaces, donec fraternis monitionibus ad ſanam mentem reducerentur. Opportunè ſubiicere præceptum potuit de colenda pace: ſed quia hoc verè Diuinum eſt opus, ad precationem confugit, quæ tamen ipſa vim quoque præcepti habet. Quanquam aliò etiam ſpectare poteſt, vt homines immorigeros Deus compeſcat, ne quietem Eccleſiæ perturbent.

17 *Salutatio mea manu.)* Hîc periculum rurſus cauet, cuius prius meminerat, ne ſcilicet Epiſtolæ illi fal-

illi falſò adſcriptæ,in Eccleſias obreperet. Hoc enim vetus fuit Satanæ artificium, ſuppoſititia ſcripta obtrudere,vt veris fidem derogaret. Deinde ementitis Apoſtolorũ titulis, impios errores ſpargere ad ſanam doctrinam adulterandam. Atqui ſingulari Dei beneficio factum eſt vt irritis eius fraudibus,ſana & integra Chriſti doctrina,per miniſterium Pauli & aliorum ad nos perueniret. Vltima precatio exponit quomodo Deus fidelibus ſuis adſit,nempe gratiæ Chriſti præſentia.

ILLVSTRISS. ET VERE CHRISTIANO PRINCIPI, DO. EDVARDO SOMMERSETI DVCI, COMITI HERTPHORDIÆ, &c.

Angliæ & Hyberniæ Protectori, tutoríque regio, Iohannes Caluinus ſalutem.

CVM præclari iſti ſermones,qui tum de aliis tuis virtutibus planè heroicis, tum verò de ſingulari tua pietate habentur, Illuſtriſſ. Princeps,tãtum vbique tui amorem in bonorum omnium animis,quibus alioqui de facie ignotus es,excitent:neceſſe eſt incredibili te charitatis ac reuerentię affectu proſequantur quicunque in regno Angliæ rectè ſapiunt: quibus modò palàm cernere quæ alii audientes mirantur bona , datum eſt: ſed fructum inde percipere,quantus à præſtantiſſimo gubernatore prouenire, cum ad totum populi corpus, tum ad vnumquodque membrum ſolet. Neque enim quæ conſtanti fama celebrantur tuæ laudes , vanitatis ſuſpectæ eſſe poſſunt, quaſi ab adulatoribus profectæ, quum in rebus tuis geſtis illuſtre extet earum teſtimonium. In priuato & mediocris fortunæ pupillo difficilis eſt adminiſtratio tutelæ: tu verò non Regis modò, ſed ampliſſimi regni tutelam tibi iniunctam ea dexteritate ac prudentia ſuſtines,vt ſucceſſum omnes mirentur. Ac ne inter leges modò & in tranquillo reipublicæ ſtatu niteret tua virtus, eam in bello quoque ſpectãdam propoſuit Deus,quod pari fœlicitate ac fortitudine hactenus auſpiciis tuis geſtum eſt. Neque tamen interea tot tãtæque difficultates, quas reputare cuiuis promptum eſt, tu verò expertus es, impedimento tibi fuerunt quominus inſtaurandę religionis curam in primis ſuſciperes. cogitatio ſanè non magis principe viro digna,quàm publico regni bono vtilis. Nam hæc demum ſtabilis eſt regnorum fœlicitas,fideliſque cuſtodia, ſi is in quo fundata ſunt & per quem ſeruantur, Filius Dei illis præſideat. Itaque melius rem Anglicanam ſtabilire non poteras, quam profligatis idolis purum ibi Dei cultum erigendo. Nam id fieri non poteſt quin reſtituatur genuina pietatis doctrina,quæ ſacrilega Antichriſti Romani tyrannide nimis diu oppreſſa iacuit: quod eſt Chriſtum in ſuo tribunali collocare. Atque hoc eximium alioqui facinus eo maiori laude propterea dignum eſt,quo pauciores hodie inter eos qui gubernacula tenent,reperiuntur qui principatus ſui inſignia ſpirituali Chriſti ſceptro ſubmittant. Præclarè igitur ſereniſſimo Regi conſultum eſt, cuius pueritiæ talis ex ſua cognatione obtigit moderator. Nam tametſi indolem eius in primis generoſam omnes prædicant:tamen & formandis ad virilem conſtantiam eius moribus,& conſtituendæ Anglicanæ Eccleſiæ,dum ætas ipſum non patitur has obire vices, talis artifex erat pluſquam neceſſarius. Nec dubito quin ipſe iam nũc agnoſcat, Diuinitus te ſibi datum eſſe,ex cuius manu res ex voto compoſitas paulo pòſt reciperet. Me verò nec tanta locorum diſtantia , nec conditionis meæ humilitas impedire potuit quominus præſtantiſſimum hunc propagandæ Chriſti gloriæ affectum tibi gratularer. Et ſanè quum me vnum ex iis eſſe voluerit Deus, quorum opera laboréque ſinceriorem Euangelii doctrinam hodie mundo reſtituit:cur non te quoque ſingulari Dei beneficio eiuſdem doctrinæ patronum ac vindicem ordinatum, qualicunque locorum interuallo ſim abs te diſſitus, qua poſſum obſeruantia proſequar? Et quoniam non aliud huius rei teſtimonium reddere licebat,ſaltem arrhæ loco, hos in duas Pauli Epiſtolas meos Commentarios tibi offerendos eſſe putaui. Nec verò fortuitum munus quod offerrem arripui, ſed iudicio elegi quod videbatur optimè conuenire. Hîc Timotheum ſuum admonet Paulus quali doctrinæ genere ædificanda ſit Eccleſia Dei, quibus & vitiis & hoſtibus reſiſtendũ, quàm multa deuoranda tædia: hortatur ne vllis difficultatibus cedat,vt omnia diſcrimina animi fortitudine ſuperet,vt improborum proteruiam authoritate coerceat, nequid hominum gratiæ ambitioſè largiatur. Denique in his duabus Epiſtolis,quaſi in viua tabula depictum habemus verũ Eccleſiæ regimen. Tu quum inſtaurãdæ Eccleſiæ Anglicanæ,quam ſcelerata Papatus impietas, vt alias ferè omnes Chriſtiani orbis, miſerè corruperat, ſtrenuam operam impendas ſub Regis tui auſpiciis, & multos ad eam rem Timotheos in opere habeas:ſancta certè veſtra ſtudia melius componere non poteſtis,quàm ad hoc Pauli quaſi præſcriptum exigendo. Nam neque hîc quicquam habetur quod non ſit temporibus noſtris valde aptum : & rurſus nihil fermè in Eccleſiæ architectura neceſſarium eſt, quod non hinc etiam haurire liceat. Labor autem meus mediocre ſaltem adiumẽtum(vt ſpero)afferet. quod experientia tamen cognoſci malo,quàm verbis iactare. Tibi porrò(nobiliſs. Princeps)ſi fuerit probatus, erit cur mihi plurimum gratuler. Pro ſingulari quidem tua humanitate quin officium hoc meum boni conſulturus ſis,non dubito,Dominus,in cuius manu ſunt fines terræ, ſtatum Regni Anglicani diu incolumẽ florentémque tueatur:Regem ſereniſſimum tuum Spiritu principali ornet,tum bonis omnibus cumulet:tibíque in præclaro iſto curſu det fœliciter pergere,vt per te nomen eius magis ac magis propagetur. Geneuæ, VIII. Calend. Auguſti. M. D. LVI.

IN EPISTOLAM PAVLI AD TIMOTHEVM

ARGVMENTVM.

HANC Epiſtolam aliorum magis quàm Timothei cauſa ſcriptam fuiſſe iudico: & mihi aſſentiētur qui diligenter omnia expenderint. Non equidem nego quin eius quoque docendi & mouendi rationem Paulus habuerit: ſed multa hîc contineri dico quæ ſuperuacuum fuiſſet ſcribere,ſi cum ſolo Timotheo habuiſſet negotium. Iuuenis erat,nondum ea autoritate inſtructus quæ ſufficeret ad cohibēdos homines proteruos qui contrà inſurgerent. Apparet autem ex Pauli verbis,fuiſſe tunc nonnullos qui quum oſtentatione pollerent, non libenter cuiuis erant ceſſuri: qui tanta deinde ambitione flagrabant, vt nullum turbandæ Eccleſiæ finem facturi eſſent, niſi quiſpiam maior Timotheo ſe interponeret. Apparet ſimiliter, multa Epheſi fuiſſe conſtituenda quæ Pauli calculum & nomen deſiderarent. Ergo quum Timotheum multis de rebus monere haberet in animo,ſub eius quoque nomine alios eadem opera monere voluit. Ac primo quidem capite,aduerſus quoſdam ambitioſos armat,qui vanis quæſtionibus agitandis ſe venditabant. Eos porrò Iudæos fuiſſe colligi poteſt,qui quum Legis zelum ſimularent, neglecta ædificatione, tantùm curioſas diſputationes ingerebant. Hæc autem profanatio eſt Legis Dei minimè ferenda,ex ea nihil excerpere quod proſit: ſed tantùm garriendi materiam captare, eiúſque prætextu ad onerandam friuolis nugis Eccleſiam abuti. Cuiuſmodi ſcilicet corruptela pluribus quàm oportuit ſeculis regnauit in Papatu. Quid enim aliud fuit ſcholaſtica theologia,quàm immenſum inanium & nihili ſpeculationum chaos? Et hodie extant plerique, qui vt acumen ſuum oſtentent in tractando Dei verbo, non ſecus ac in profana philoſophia, ludere ſibi permittunt.In eiuſmodi vitio coarguendo authorē ſe Timotheo profitetur Paulus:& quid ex Lege præcipuè diſcendum ſit, admonet: vt appareat Legis eſſe corruptores qui ea ſecus vtuntur. Porrò ne contemptui ſit ſua autoritas, poſtquam indignitatem ſuam confeſſus eſt, ſimul qualis eſſe cœperit per Dei gratiam, honorificè prædicat. Tandem caput concludit graui denuntiatione,qua & Timotheum in ſana doctrina & bona conſcientia confirmat:& alios terret, propoſito Hymenæi & Alexandri exemplo. Secundo capite, iubet omnes in precibus publicis commendari Deo, & nominatim Principes ac Magiſtratus: vbi obiter etiam attingit quid vtilitatis percipiat mundus ex ciuili gubernatione. Cur autem pro omnibus concipi debeant preces,ratio additur quia Deus Euangelium omnibus offerendo & Chriſtum mediatorem, omnes ſe velle ſaluos fieri demonſtret. quod etiam confirmat à ſuo Apoſtolatu, qui Gentibus propriè deſtinatus erat. Inde omnes, cuiuſcunque ſint loci aut regionis, ad Deum orandum inuitat:& hac occaſione qualem modeſtiam & ſubiectionem in ſacro cœtu præ ſe ferre debeant mulieres,diſſerit. Capite tertio,vbi indicauit quàm præclarum ſit munus epiſcopatus,verum Epiſcopum depingit,ac dotes enumerat quæ in eo requiruntur. Poſtea quales eſſe debeant Diaconi & vxores tam horum quàm illorum,præſcribit.Ac quo plus diligentiæ ac religionis in omnibus obſeruandis adhibeat Timotheus,reducit illi in memoriam quid ſit in Eccleſiæ adminiſtratione quæ domus Dei eſt ac columna veritatis, verſari. Tandem totius cæleſtis doctrinæ præcipuum caput & quaſi cardinem de Filio Dei in carne manifeſtato commemorat: præ quo reliqua omnia quibus ſolis immorari videbat homines oſtentationi deditos, leuia ducenda ſint. Iam quod ad ſequentia pertinet, initio capitis quarti tam falſas doctrinas de coniugii & ciborum prohibitione,quàm ineptas fabulas cum hoc capite non congruentes,ſeuerè damnat. Et deinde ſubiicit eos ſibi & piis omnibus qui caput hoc tenent, ſolos eſſe aduerſarios qui ferre nequeunt vt ſpes collocetur in Deum viuum. In fine capitis rurſus noua exhortatione Timotheum confirmat. Quinto capite, vbi modeſtiam in reprehenſionibus & lenitatem illi commendauit,de viduis diſputat,quæ tunc in Eccleſiæ miniſterium cooptabantur. Ac vetat omnes promiſcuè recipi,ſed quæ tota vita probatæ ad annum ſexageſimum peruenerint,& nullum habeant onus domeſticū. Inde ad preſbyteros tranſit, & qualiter tractandi ſint tum in victu, tum in diſciplina admonet. Hanc doctrinam graui cōſtatione quaſi ſancit: & iterum prohibet nequos temere in ordinem presbyterii recipiat. Hortatur vt leuandæ valetudinis cauſa vinum bibat aquæ loco. In fine capitis hortatur vt in peccatis occultis iudicium ſuſpendat. Sexto capite, de ſeruorum officio præcipit:& hac occaſione in falſos doctores inuehitur,qui de otioſis ſpeculationibus litigando,quæſtui magis quàm ædificationi intenti ſunt, & quàm exitioſa ſit peſtis auaritia, docet. Inde iterum ad conteſtationem priori ſimilem reuoluitur, ne fruſtra Timotheo hæc præceperit. Sub finem, poſtquam obiter de diuitibus meminit, iterum prohibet Timotheo ne ſe inanibus doctrinis impediat. Vulgatæ Græcorum inſcriptioni quæ habet hanc Epiſtolam fuiſſe Laodicea miſſam,non aſſentior. Nam quum Paulus ex vinculis ſcribens Coloſſenſibus,teſtetur Laodicenſes nunquam ſibi fuiſſe viſos: coguntur qui in illa ſunt opinione quam repudio,duplicem facere Laodiceā in Aſia minori,quum alteram non celebrent ſcriptores. Deinde Paulus Timotheum Epheſi reliquerat, vt declarāt eius verba,quum iret in Macedoniam.Hanc Epiſtolam aut ſcripſit ex itinere,priuſquam illuc appuliſſet,aut iam profectione cōfecta,reuerſus.atqui longius à Macedonia diſtare Laodiceam conſtat,quàm Epheſum ipſam. Neque rurſus veriſimile eſt,ipſum in reditu præterita Epheſo Laodiceam ſe contuliſſe: præſertim quum illuc eum multæ cauſæ vocarent. Itaque magis exiſtimo aliunde eum ſcripſiſſe. Quāquam hoc ipſum non eſt tanti vt velim cum diſſentientibus contendere,fruatur quiſque ſuo iudicio,tantùm indico quid magis ſit(meo iudicio)probabile.

IN

IN PRIOREM PAVLI AD TIMOTHEVM, IOHANNIS CALVINI Commentarius.

CAPVT I.

PAulus Apoſtolus Ieſu Chriſti ſecundum ordinationem Dei Saluatoris noſtri, & Domini Ieſu Chriſti ſpei noſtræ,

2 Timotheo germano filio in fide, gratia, miſericordia, pax à Deo Patre noſtro, & Chriſto Ieſu Domino noſtro.

3 Quemadmodum rogaui te vt maneres Epheſi, quũ proficiſcerer in Macedoniam, volo denunties quibuſdam, ne aliter doceant:

4 Neque attendant fabulis & genealogiis nunquam finiendis: quæ quæſtiones præbent magis, quàm ædificationem Dei, quæ in fide conſiſtit.

1 *Paulus Apoſtolus.*) Si ſoli Timotheo ſcripſiſſet, nõ opus erat adſcribere hoc epithetum, & ita aſſerere vt facit. Contentus enim proculdubio fuiſſet Timotheus ſolo nomine. Sciebat enim eſſe Chriſti Apoſtolum: nec indigebat vlla probatione, quo fidem illi deferret, ſatis iam ad id ſponte propenſus & diuturno vſu aſſuetus. Alios ergo potius reſpici, qui non tam erant ad ipſum audiendum voluntarii, vel non tam facilè eius dictis acquieſcebant. Talium hominum cauſa ſe Apoſtolum Chriſti eſſe teſtatur, ne paruipendere auſint quod ſcribit. Et Apoſtolatum ſuum confirmat ordinatione, vel Decreto Dei: quia nemo Apoſtolum creare ſeipſe poteſt: ſed quem Deus ordinauit, ille verus eſt Apoſtolus, dignúſque honore. Neque Deum patrem ſolum Apoſtolatus ſui facit authorem, ſed illi Chriſtum adiungit. Et certè Eccleſiæ gubernatione nihil agit Pater, niſi per Filium, & ita communiter cum Filio, *Deum Saluatorem* vocat: quem titulum Filio tribuere ſæpius ſolet: Patri tamen eo ipſo conuenit, quia is eſt qui nobis dedit Filium. Meritò igitur illis ſalutis noſtrę gloria adſcribitur. Vnde enim ſalui ſumus? nempe quia ſic nos dilexit Pater, vt per Filium nos redimere voluerit, ac ſaluare. Quòd autem *Chriſtum* appellat *ſpem noſtram*, propriè illi conuenit. tunc enim incipimus bene ſperare, quum in Chriſtum reſpicimus: quandoquidem in eo ſolo reſidet tota ſalutis noſtræ materia.

2 *Timotheo germano filio.*) Non eſt hoc paruæ laudis elogium, quo ſignificat Paulus ſe pro vero ac nõ degenere filio agnoſcere Timotheũ. & talem ab aliis vult agnoſci. imò perinde Timotheum commendat acſi eſſet alter ipſe. Sed quî conueniet hoc cum ſententia Chriſti? Nolite vobis patrem vocare in terra. Item cùm illo Apoſtoli teſtimonio? Etſi multos habetis patres ſecundum carnem: vnus tamen eſt Pater Spirituum. Reſpondeo Paulum ita ſibi vſurpare nomen patris, vt Deo nullam honoris ſui particulam abroget, aut minuat. Vulgare dictum eſt, Non pugnare quod ſubordinatur. Tale eſt paternum in Paulo nomen, reſpectu Dei. Vnicus in fide Pater omnium eſt Deus, quia omnes verbo ſuo & Spiritus ſui virtute regenerat: quia ſolus eſt qui fidem confert. Sed quibus ad eam rem dignatur vti miniſtris, eos in honoris ſui communicationem etiam admittit, nihil tamen ſibi derogando. Erat ergo Deus ſpiritualis Timothei pater: & quidem ſolus, propriè loquendo. ſed Paulus qui miniſter fuerat Dei in gignendo Timotheo, quaſi ſubalterno iure titulum ſibi vendicat. *Gratia, miſericordia.* Secundum hoc, hoc eſt, Miſericordiæ nomen, præter ſuum morem interpoſuit, fortè ſingulari erga Timotheum amore impulſus. Porrò non ſeruat exactum ordinem: quod enim poſterius eſt, priore loco poſuit, gratiam ſcilicet quę ex miſericordia manat. Nam ideo nos in gratiam initio recipit Deus, & deinde amore nos proſequitur, quia miſericors eſt. Verùm nõ eſt inſolitum, cauſam ſubiungi effectui, explicationis cauſa. De vocabulis Gratiæ & Pacis, alibi dictum eſt.

Mat.23.a.9. 1.Cor.4.c.15. Heb.12.c.9.

3 *Quemadmodum rogaui te.*) Vel oratio eſt defectiua: vel particula ἵνα abũdat. Vtroque modo ſenſus erit clarus. Primò reducit Timotheo in memoriam qua de cauſa Epheſi manere rogatus fuerit. Nam quia adiutorem ſibi tam charum & fidelem nonniſi ægrè & neceſſitate coactus à ſe dimiſerat, vt vices illic ſuas, quibus ſuſtinendis non alius quilibet par fuiſſet, ſtrenuè obiret: acriter ſtimulari hac cogitatione debuit Timotheus, non ſolùm ne fruſtra tempus tereret, ſed præclarè nec vulgari modo ſe gereret. Hinc itaque quaſi per modũ illationis hortatur, vt ſe opponat falſis doctoribus qui puram doctrinam adulterabant. In eo quòd Timotheo Epheſi mandauerat ſuas partes, obſeruanda eſt pia eius ſolicitudo. Sic enim ſatagebat in colligendis pluribus Eccleſiis, vt priores non relinqueret deſtitutas Paſtore. Et ſanè (vt ille inquit) Non minor eſt virtus quàm quærere, parta tueri. *Denuntiandi* verbum poteſtatem ſignificat.

Vult enim Paulus eum inſtruere poteſtate ad alios coercendos. *Ne aliter doceant.* Verbum Græcum quo vſus eſt Paulus, eſt compoſitũ: ideóque transferri poteſt, vel Secus docere, ac nouo modo: vel Tradere diuerſam doctrinam. Quod Eraſmus vertit Sectari, non placet: quia de auditoribus poſſet accipi. Paulus autem eos intelligit qui ambitionis cauſa nouam doctrinam ingerebant. Si legamus Aliter docere, latius hoc patebit. nam prohibebit hoc verbo ne patiatur Timotheus nouas docendi formas induci, quæ cum vera & genuina quam tradiderat, minus congruant. Sic in altera Epiſtola hypotypoſin, hoc eſt viuam effigiem doctrinæ ſuæ commendat. Sicut enim vna eſt Dei veritas, ita ſimplex eius tradendæ ratio, minimè fucata ſcilicet, & quæ Spiritus maieſtatem potiùs quàm humanæ eloquentiæ pompam reſipiat. Ab hac quiſquis recedit, deformat ipſam doctrinam & vitiat. Ergo Aliter docere, referre oportebit ad formam. Si legamus Aliud docere, ad materiam referetur. Notandum tamen eſt, non vocari aliam doctrinam tantùm quæ palàm cum pura Euangelii doctrina pugnet, ſed quæcunque purum Euangelium vel corrumpit nouis & aduentitiis figmentis, vel profanis ſpeculationibus obſcurat. Omnia enim hominum figmenta totidem ſunt Euangelii corruptelæ. Et qui Scripturis ludunt profano more, vt Chriſtianiſmum in artem oſtentationis conuertant, Euangelio tenebras inducunt. Totum itaque hoc docendi genus alienum eſt à verbo Dei, & ab illa doctrinæ puritate in qua Epheſios manere iubet Paulus.

4 *Neque attendant fabulis.*) Fabulas vocat (meo iudicio) non tam mẽdacia confícta, quàm nugas aut ineptias quæ nihil habent ſolidi. Fieri enim poteſt vt non ſit aliquid falſum, quod tamen erit fabuloſum. qua ſignificatione Tranquillus fabularem hiſtoriam poſuit: & Liuius fabulari, pro ineptè & abſque ratione garrire. Nec dubium eſt quin μῦθος (quo verbo hîc vſus eſt Paulus) Græcis ſignificet φλυαρίαν, hoc eſt, nugas. Porrò quum ſpeciem vnam addidit exempli cauſa, omnem dubitationem ſuſtulit. Diſputationes enim de genealogiis numerat inter fabulas: non quia commentitium ſit quicquid de illis dici poteſt, ſed quia inane & infructuoſum. Sic ergo reſoluere licebit hunc locum, Non attendant fabulis, quales, aut cuius generis ſunt genealogiæ. Atque illa eſt fabularis hiſtoria cuius meminit Suetonius, quæ etiam inter grammaticos à ſanis hominibus meritò ſemper deriſa fuit. Neque enim poterat non ridicula videri hæc curioſitas, vtili rerum cognitione poſthabita, ætatem conſumere in quærenda Achillis vel Aiacis proſapia, ingenium ſuum fatigare in numerandis Priami filiis. Si hoc non fertur in puerili ſcientia, vbi oblectationi eſt locus, quanto minus in cæleſti ſapientia erit tolerabile? *Genealogias* vocat *infinitas*, propterea quòd inanis curioſitas nullum habet modum, ſed ex labyrintho ſubinde in labyrinthum reuoluitur.

5 *Quæ quæſtiones.*) Æſtimat à fructu doctrinam. quæcunque enim non ædificat, repudianda eſt, etiamſi nihil aliud habeat vitii: quæcunque verò ad cõcertationes ſolùm excitandas valet, duplici nomine damnanda eſt. Tales porrò ſunt omnes argutiæ quibus ingenium ſuum ambitioſi homines exercẽt. Meminerimus ergo ad hanc regulam exigendas eſſe omnes doctrinas, vt ea demum probetur quæ ad ędificationem facit: quæ verò diſceptationum materiam præbent abſque fructu, reſpuantur tanquam Eccleſia Dei indignæ. Hoc examen ſi fuiſſet aliquot ſuprà ſeculis obſeruatum, etiamſi multis erroribus contaminata fuiſſet religio: ſaltem non adeò inualuiſſet diabolica iſta ars litigandi, quæ Scolaſticæ theologię nomen obtinuit. Quid enim illic continetur præter rixas, aut otioſas ſpeculationes, vnde nullus profectus redit? Proinde quo quiſque in ea doctior, eo miſerior iudicandus eſt. Scio quibus eam coloribus excuſationum prætexant: ſed nunquam efficient vt Paulus cunctas tales damnando, ſit mentitus. *Ædificationem Dei.* Ædificant enim eiuſmodi argutiæ in ſuperbia, ædificant in vanitate: ſed non in Deo. Ædificationem Dei nominat, vel quæ Deo probatur, vel quæ ſecundum Deum eſt. Eam porrò docet in fide conſiſtere, quo dicto non excludit charitatem, nec timorem Dei, nec pœnitentiam: nam hæc omnia quid aliud ſunt quàm fructus fidei quæ pietatem ſemper ex ſe parit? Quia ergo in ſola fide ſciebat fundatum eſſe totum Dei cultum, ideo ſatis habuit fidem nominare, vnde reliqua dependent.

5 *Porrò finis præcepti eſt charitas, ex puro corde, & conſcientia bona, & fide non ſimulata.*

6 *A quibus poſtquam nonnulli aberrarunt, deflexerunt ad vaniloquium,*

7 *Volentes eſſe Legis doctores, non intelligentes quæ loquuntur, neque de quibus affirmant.*

8 *Scimus autem quòd Lex bona ſit, ſiquis ea legitimè vtatur:*

9 *Sciens illud, quòd iuſto non ſit Lex poſita, ſed iniuſtis & inobſequentibus, impiis & peccatoribus, irreligioſis & profanis, parricidis & matricidis, homicidis,*

10 *Scortatoribus, maſculorum concubitoribus, plagiariis, mendacibus, periuris, & ſiquid aliud eſt quod ſanæ doctrinæ aduerſetur,*

11 *Secundum Euangelium gloriæ beati Dei, quod concreditum eſt mihi.*

Quoniam nebulones illi, quibuſcum negotium habebat Timotheus, Legis prætextu ſe iactabant: ideo anticipat Paulus, ac docet Legem non modò illis nihil ſuffragari, ſed potius eſſe aduerſam: cum Euangelio autem quod ipſe docuerat, optimè conuenire. Neque enim abſimilis erat illorum defenſio ei quam hodie nobis quæſtionarii opponunt: nos ſcilicet nihil moliri aliud quàm vt aboleatur ſacra theologia: quaſi eam ſoli in ſinu ſuo fouerent. Ita illi de Lege loquebantur vt inuidiam Paulo conflarent. Quid autem ille? quo fumos illos diſcutiat, vltro per occupationem, ſuam doctrinam optimè cum Lege congruere demonſtrat: & eos omnes perperam Lege abuti qui in alium finem ea vtuntur. Quemadmodum hodie poſita veræ theologiæ definitione, palàm apparet, nos cupere ipſam reſtitutam, quæ miſerè lacerata & deformata fuit ab iſtis nugatoribus, qui theologorum titulo fruſtra inflati, nihil præter dilutas ac frigidas nugas tenent. *Præceptum* hîc pro Lege accepit, partem pro toto.

5 *Charitas*

5 *Charitas ex puro corde.*) Ad hunc ſcopum ſi Lex dirigenda eſt vt inſtituamur in charitate, quæ ex fide & bona conſcientia procedat: ſequitur ex aduerſo, peruerſos eſſe Legis interpretes qui ad curioſas quæſtiones eius doctrinam conuertunt. Cæterùm non magni intereſt, charitatem hoc loco ad vtramque Legis tabulam, an ad ſecundam tantùm referas. Iubemur Deum ex toto corde diligere, & proximos vt nolmetipſos. Sed quum de charitate ſit mentio in Scriptura, ſæpius ad ſecundum membrum reſtringitur. Hîc quidem non dubitarem Dei & proximi charitatem intelligere, ſi ſolum charitatis nomen poſitum eſſet a Paulo. ſed quum addat fidem, & bonam conſcientiam, & cor purum: non erit hæc quam ſubiiciam, interpretatio aliena ab eius mente, & circunſtantiæ loci aptè quadrabit. Hæc Legis ſumma eſt, vt Deum colamus ſincera fide, & pura conſcientia: deinde vt nos mutuò amemus. quiſquis hinc deflectit, ille deprauat Legem Dei, in alienum finem detorquendo. Sed hîc exoritur dubitatio, quòd charitatem fidei præferre videtur Paulus. Reſpondeo, eos qui ita ſentiunt, nimis pueriliter ratiocinari. Neque enim ſi charitas priore loco nominatur, ideo priorem habet honoris gradum: quandoquidem ſimul docet Paulus, ex fide eam manare. Cauſa autem effectum ſuum profectò ordine antecedit. Et ſi rite expendatur totus contextus, perinde valet quod Paulus dicit ac ſi dixiſſet, Hoc conſilio data nobis eſt Lex vt in fide nos erudiret, quæ mater eſt bonæ conſcientiæ & charitatis. Ita exordium à fide, non à charitate fieri debet. Cor purum & bona conſcientia parum inter ſe differunt. Vtrunque ex fide manat. Nam de puro corde habetur Actorum 15.b.9, quòd Deus fide corda purificet. De bona conſcientia teſtatur Petrus, quòd fundata ſit in reſurrectione Chriſti. Hinc porrò docemur, nuſquam eſſe veram charitatem, vbi non eſt timor Dei, & conſcientiæ integritas. Nec leuiter prætereundum eſt, quòd ſingulis addit epitheta. Nihil enim magis vulgare, ſicuti nihil magis facile eſt, quàm fidem & bonam conſcientiam iactare. Sed quotuſquiſque eſt qui factis ab omni ſe hypocriſi remotum eſſe demonſtret? Præſertim notandum eſt epithetum fidei: quo ſignificat fallacem eſſe eius profeſſionem, vbi non apparet bona conſcientia, vbi charitas ſe non exerit. Iam quum fide conſtet ſalus hominum, fide autem & bona conſcientia & charitate conſtet perfectus Dei cultus, nihil mirum ſi in his Paulus conſtituat Legis ſummam. 1. Pet.3.d.21.

6 *A quibus poſtquam.*) Perſtat in metaphora ſcopi, vel finis. Nam verbum ἀστοχεῖν, cuius participiũ hîc habetur, ſignificat à ſcopo deflectere, vel aberrare. Eſt autem inſignis locus, quo *vaniloquii* condemnat doctrinas omnes quibus hic vnus finis non eſt propoſitus. Et ſimul omnium ingenia & cogitationes euaneſcere admonet, vbi aliò reſpiciunt. Fieri quidem poterit vt multos ſui admiratione percellant inutiles argutiæ: ſtat tamen Pauli ſententia, Quicquid in pietate non ædificat, eſſe ματαιολογίαν. Quare ſummopere cauendum ne aliud quæramus in ſacroſancto Dei verbo, quàm ſolidam ædificationem, ne ipſe alioqui in nobis vindicet eius abuſum tam ſeuero exemplo.

7 *Volentes eſſe.*) Non taxat eos qui apertè impugnant Legis doctrinam, ſed qui potiùs ſe eius titulo venditant. Tales negat quicquam intelligere, quum inutiliter in quæſtionibus curioſis ingenium fatigant. Et ſimul eorum arrogantiam perſtringit, quum addit, *De quibus affirmant.* Nulli enim audaciores reperientur ad res incognitas temerè aſſerendas, quàm eiuſmodi fabularum magiſtri. Videmus hodie quo faſtu & ſupercilio magiſtrales ſuas determinationes crepent Sorbonicæ ſcholæ. Quibus autem de rebus? nempe quæ penitus abditæ ſunt humanis ingeniis, nullo Scripturæ verbo, nulla vnquam reuelatione patefactæ. Maiore confidentia purgatorium ſuum affirmant, quàm mortuorum reſurrectionem. Quod de Sanctorum interceſſione commenti ſunt, niſi habeatur pro certo oraculo, totam religionem conuulſam eſſe clamitant. Quid de cæleſtibus hierarchiis, de relationibus, & ſimilibus commentis commentis commemorem immenſos labyrinthos? genus ipſum eſt infinitum. In his omnibus pronuntiat Apoſtolus impleri quod veteri prouerbio celebratum eſt, Audacem eſſe inſcitiam. ſicuti & ad Coloſſ.cap. 2.a.4, dicit, Inflatos ſenſu carnis, in ea quæ neſciunt ſe ingerere.

8 *Scimus quod lex bona.*) Iterum calumniam præoccupat, qua ipſum grauabant. Nam quoties eorum oſtentationi reſiſtebat, hoc quaſi clypeo ſe tuebantur, Quid ergo? víſne ſepultam eſſe Legem, & deletam ex hominum memoria? Fatetur ergo Paulus, vt hac calumnia eos depellat, bonam eſſe Legem, ſed vſum eius legitimum requiri. vbi argumentatur à coniugatis. Nomen enim *Legitimi* ab ipſa *Lege* deductum eſt. verùm vltrà progreditur: nam & Legem pulchrè cum ſua doctrina conuenire docet, & eandem in ipſos retorquet.

9 *Quod iuſto non ſit Lex po.*) Non inſtituit Apoſtolus diſputare de toto Legis officio: ſed homines ipſos reſpicit. Ferè enim contingit vt qui ſummi Legis zelotæ videri affectant, tota vita ſe prodant ſummos eſſe contemptores. Cuius rei præclarum hodie ſpecimen relucet in aſſertoribus iuſtitiæ operum, & liberi arbitrii patronis. Perpetuò in ore habent perfectam vitæ ſanctitatem, merita, ſatisfactiones: tota autem vita clamitat, eos pluſquam impios & profanos eſſe, prouocare quibuſcunque modis iram Dei, & iudicium eius ſecurè contemnere. Magnificè extollunt liberam boni & mali electionem: factis autem produnt ſe eſſe Satanæ mancipia, & quidem arctiſſimis ſeruitutis compedibus diſtricta. Quum tales eſſent Pauli aduerſarii, vt ſtolidam eorum inſolentiam compeſceret, admonuit Legem eſſe quaſi Dei gladium ad ipſos iugulandos exertum: ſibi verò ſuique ſimilibus non eſſe cauſam cur Legem horrori vel odio haberent, quæ iuſtis, hoc eſt piis & voluntariis Dei cultoribus non ſit aduerſa. Nec me latet, doctos quoſdam viros ſubtiliorem ex his verbis ſenſum elicere: quaſi penitus theologicè de Legis natura diſputaret Paulus. Colligunt enim, Legem nihil ad filios Dei, qui Spiritu ſunt regenerati, pertinere: quia iuſtis non ſit lata. Sed loci circunſtantia ſimplicius me accipere cogit hanc ſententiam. Sumit enim vulgare illud principium, Ex malis moribus natas eſſe bonas leges: ac Legem Dei aſſerit latam eſſe ad coercendam impiorum nequitiam: quia qui ſponte boni ſunt, Legis imperio non indigent. Nunc quæritur an vnus quiſpiam mortalium eximatur ab hoc numero. Reſpondeo, Paulum hîc nominare iuſtos, non qui ſint omnibus numeris abſoluti (qualis nemo reperietur) ſed qui præcipuo cordis affectu ad bonum aſpirant: vt illis pium deſiderium ſit quaſi lex voluntaria, abſque alieno impulſu aut fręno. Ergo aduerſariorũ

impudentiam coarguere voluit, qui Legis nomine ſe armabant aduerſus pios viros, veram Legis regulam tota vita exprimentes: quum ipſi maximè opus haberent Lege, & tamen eam non magnopere curarent. quod melius oppoſito membro exprimitur. Quòd ſi quis non admittat, tacitè vel obliquè exprobari aduerſariis quæ hic flagitia recenſet Paulus, ſimplex tamen manebit calumniæ depulſio. quòd ſi recto & non fucato Legis ſtudio ducerentur, inſtruere ſe potius illius armis debuiſſent ad gerendum cum ſceleribus & maleficiis bellum, quàm eius colorem ſuæ ambitioni & ineptæ garrulitati prætexere. *Iniuſtis & inobſequentibus.* Pro Iniuſtis melius vertere interpretes poterant Exleges: nam Græcè habetur ἀνόμοις à quibus parum differunt inobſequentes, quos ſecundo loco poſuit. *Peccatores* accipit pro ſceleratis, aut qui vitæ ſunt turpis ac flagitioſæ. Pro *irreligioſis & profanis*, non abſurdè qui transferret Profanos & impuros: ſed ego in vocibus leuis momenti nolui eſſe tam moroſus. Plagium apud veteres alieni ſerui ſubreptio aut ſolicitatio vocabatur, aut falſa liberi hominis venditio. Siquis plura requirat, petat à Iureconſultis, Ad legem Flauiam. Cæterùm genera quædam attingit hîc Paulus, quæ breuiter omnes tranſgreſſiones comprehendunt. Radix eſt contumacia & rebellio, quam primis duobus vocabulis notauit. Per impios & peccatores, videntur prioris & ſecundæ tabulæ tranſgreſſores deſignari. His ſubiicit profanos & impuros, vel turpi vita inquinatos. Quum autem tribus præcipuè modis lædantur proximi, violentia, fraudibus, & libidine, tres iſtos modos ordine taxauit, vt promptum eſt videre. Violentia enim eſt in homicidiis & parentum percuſſoribus: ſecundò fœdæ libidines notantur: tertiò ad fraudes aliáque maleficia deſcendit.

10 *Si quid eſt aliud.*) Hoc membro contendit, adeò non pugnare ſuum Euangelium cum Lege, vt ſit optima eius confirmatio. Teſtatur enim ſe comprobare ſua prædicatione eandem ſententiam quam Dominus Lege ſua tulit aduerſus ea omnia quæ ſanæ doctrinæ contraria ſunt. Vnde ſequitur, eos Legis animam minimè tenere qui ab Euangelio recedunt, ſed vmbram duntaxat ſectari. *Sana doctrina* frigidis quæſtionibus opponitur, circa quas alibi præpoſteros doctores languere dicit, quæ ab effectu
Infrà.6.a.4. meritò morbidæ cenſentur. *Euangelium gloriæ*, pro glorioſo. in quo tamen acriter eos perſtringit qui extenuando Euangelio imminebant, in quo Deus ſuam gloriam exerit. Nominatim addit ſibi *fuiſſe creditum*, vt omnes intelligant non aliud eſſe Dei Euangelium, quàm quod prędicat: ideóque fabulas omnes quas prius reprehendit, alienas eſſe tam à Lege quàm ab Euangelio Dei.

12 *Et gratiam habeo, qui me potentem reddidit, Chriſto Ieſu Domino noſtro, quòd fidelem me iudicauit, ponendo in miniſterium,*

11 *Quia prius eram blaſphemus & perſequutor, & violentus: ſed & miſericordiam adeptus ſum, quòd ignorans feci in incredulitate.*

12 *Gratiam habeo.*) Magna eſt Apoſtolatus dignitas, quam ſibi Paulus vendicauit. ipſe autem ſuperioris vitæ reſpectu, nequaquam tanto honore dignus cenſeri poterat: ideo, ne arrogantiæ damnetur, neceſſariò ad perſonæ ſuæ mentionem deſcendit: & ſuæ quidem indignitatis liberam confeſſionem edit. Cæterùm nihilominus ſe gratia Dei eſſe Apoſtolum prædicat. imò quod videbatur authoritatem illi abrogare, in ſuum commodum transfert, quòd eo magis in ſe reluceat Dei gratia. Chriſto gratias dum agit, à ſeipſo remouet inuidiam, & anſam huic quæſtioni præcidit, Dignus ſit néc ne functione tam honorifica. quoniam vtcunque per ſe non excellat, ſufficit tamen à Chriſto fuiſſe electum. Multi quidem eadem verborum forma humilitatem prę ſe ferunt, ſed procul abſunt à Pauli ſinceritate, cuius conſilium fuit, non tantùm animoſè gloriari in Domino, ſed omni propria gloria cedere. Qua de re autem agit gratias? quòd in miniſterio fuerit collocatus. inde enim colligit, ſe fidelem iudicatũ. Neque enim Chri-
Pſal.10.9.c.9. ſtus ambitioſè quoſuis aſſumit, ſed tantùm eligit idoneos: ergo quoſcunque honore dignatus eſt, hos tā-
Act.9.c.15. quam dignos amplectamur. Neque his repugnat, quòd Iudas ſecundum Pſalmi vaticinium ad breue tēpus euectus eſt, vt mox caderet. Diuerſa enim fuit Pauli ratio, ſicut in alium finem, & alia lege honorem adeptus eſt, dum pronuntiauit Chriſtus, ſibi vas fore electum. Atqui videtur hoc modo Paulus fidelitatem qua prius pollebat, cauſam facere ſuæ vocationis. Si ita eſſet, ficta eſſet atque abſurda gratiarum actio. neque enim tam Deo acceptum referret ſuum Apoſtolatum, quàm proprio merito. Nego igitur
Ioan.15.c.16. hunc eſſe ſenſum, quòd ideo in ordinem Apoſtolicum fuerit cooptatus, quia præcognita eſſet Deo eius fides, nihil enim præuidere boni in illo potuit Chriſtus, niſi quod Pater in eum contulerat. Quare manet illud ſemper verum, Non vos me elegiſtis, ſed ego elegi vos. Potiùs argumentum ſuæ fidei inde ducere voluit, quia Apoſtolus creatus erat à Chriſto. nam quos ita creat, quaſi ſuo decreto pronuntiat habendos eſſe fideles. In ſumma, iudicium hoc non refertur ad præſcientiam, ſed potiùs teſtimonium ſignificat, quod hominibus redditur. acſi dixiſſet, Gratiam habeo Chriſto, qui me in miniſterium vocando, palàm fecit meam ſibi fidem probari. Interponit & aliud Chriſti beneficium, quod ipſum confirmauerit, vel *potentem reddiderit*: quo verbo non modò intelligit ſe Dei manu principio ſemel fuiſſe formatum, vt idoneus ad munus ſuum foret, ſed ſimul complectitur continuam gratiæ ſubminiſtrationem. Neque enim ſatisfuiſſet, ſemel eſſe fidelem declaratum, niſi eum perpetuo auxilio confirmaſſet Chriſtus. Vtrunque ergo ſe ex Chriſti gratia fatetur habere, quòd ſemel euectus eſt, & quòd permaneat in ſtatu.

13 *Blaſphemus & perſequutor.*) Blaſphemus aduerſus Deum, perſequutor & violentus aduerſus Eccleſiam. Videmus quàm ingenuè agnoſcat quod illi probro dari poterat, quàm non extenuet ſua peccata, quàm libenter ſuam indignitatem fatendo, magnitudinem gratiæ Dei amplificet. Nam *Perſequutoris* nomine non contentus, furorem ſuum ac ſæuitiam altero nomine magis exprimere voluit, *Quia ignorans feci in incredulitate.* Veniam, inquit, meæ incredulitatis obtinui, quia ex ignorantia manabat. Nam perſequutio & violentia, nihil quàm incredulitatis fructus erant. Atqui videtur innuere, nullum eſſe veniæ locum niſi vbi ſuppetit ignorantiæ excuſatio. Quid ergo? an ſi quis ſciens peccauerit,

nunquam

nunquam ignoſcet Deus? Reſpondeo, notandum eſſe Incredulitatis nomen, quod dictum Pauli ad priorem Legis tabulam reſtringit. Secundæ tabulæ tranſgreſſiones, etiamſi voluntariæ ſunt, condonantur: qui ſciens & volens priorem tabulam violat, quia rectà ſe Deo opponit, peccat in Spiritum ſanctum. Neque enim infirmitate labitur, ſed aduerſus Deum impiè ruendo, certum reprobationis ſuæ ſignum edit. Et hinc colligi poteſt definitio peccati in Spiritum ſanctum: primùm, quòd ſit directa in Deum cõtumacia in tranſgreſſione prioris tabulæ: deinde quòd ſit malitioſa veritatis reiectio. Vbi enim non reſpuitur, deſtinata malitia, Dei veritas: non reſiſtitur Spiritu ſancto. Denique incredulitas loco generis ponitur: malitioſum autem propoſitum quod opponitur ignorantiæ, eſt quaſi differentia. Perperam itaque faciunt qui peccatum in Spiritum ſanctum conſtituunt in tranſgreſſione ſecundæ tabulæ. Perperã & illi qui inconſideratum & cæcum impetum damnant tanti criminis. nam tunc demum peccatur in Spiritum ſanctum, quum voluntarium bellum ſuſcipiunt aduerſus Deum homines mortales, vt lucem Spiritus ſibi oblatam extinguant. Horrenda eſt enim eiuſmodi impietas, & immanis audacia. Nec dubium eſt quin tacita denuntiatione terrere voluerit omnes qui ſemel illuminati fuerunt, ne aduerſus cognitam veritatem impingant: quia exitialis ſit caſus. Nam ſi propter ignorantiam Paulo ſuas blaſphemias ignouit Deus: qui ſcienter dataque opera blaſphemant, nullam veniam ſperare debent. Sed videtur id fruſtra dici: nuſquam enim ſine ignorantia poteſt eſſe incredulitas, quæ ſemper cæca eſt. Reſpõdeo, ex infidelibus alios ita eſſe cæcos, vt falſa recti imaginatione fallantur: alios autem ſic excæcatos, vt malitia tamen præualeat. Paulus non omnino vacuus erat prauo affectu: ſed inconſideratus zelus abripiebat hominem, vt rectum eſſe putaret quod agebat. Non erat ergo aduerſarius Chriſti propoſito, ſed errore & inſcientia. Phariſæi qui mala conſcientia Chriſtum calumniabantur, non omnino erant immunes ab errore & ignorantia: ſed ambitio, & impium ſanæ doctrinæ odium, imò furioſa aduerſus Deum cõtumacia illos incitabat, vt malitioſè & conſultò, non inſcienter, Chriſto ſe opponerent.

14 *Exuberauit autem ſuprà modum gratia Domini noſtri cum fide & dilectione quæ eſt in Chriſto Ieſu.*

15 *Fidelis ſermo, & dignus omnino qui accipiatur, quòd Chriſtus Ieſus venit in mundum vt peccatores ſaluos faceret, quorum primus ſum ego.*

16 *Verùm ideo miſericordiam ſum adeptus, vt in me primò oſtenderet Ieſus Chriſtus omnem clementiam, in exemplar iis qui credituri eſſent in ipſo in vitam æternam.*

17 *Regi autem ſeculorum immortali, inuiſibili, ſoli ſapienti Deo, honor & gloria in ſecula ſeculorum. Amen.*

14 *Exuberauit autem.*) Iterum Dei erga ſe gratiam amplificat, non modò inuidiæ tollendæ ac gratitudinis ſuæ teſtandę cauſa: ſed etiam vt eam opponat improborum calumniis, qui toti in hoc erant vt eius Apoſtolatum deprimerent. Quùm autem dicit exuberaſſe, & quidem ſupràmodum, innuit deletam eſſe ſuperiorum memoriam, adeóque abſorptam, nequid illi obeſſet apud bonos talem priùs fuiſſe: *Cum fide & dilectione.* Vtrunque poteſt ad Deum referri, hoc ſenſu, quòd Deus veracem ſe præſtiterit, & dilectionis in Chriſto ſuæ ſpecimen præbuerit, quum dignatus ipſum fuerat ſua gratia. Malo tamen ſimplicius accipere, vt fides & dilectio ſigna ſint ac teſtimonia eius gratię. cuius meminerat, nequid fruſtra & temere iactare putaretur. Ac fides quidem incredulitati opponitur: dilectio in Chriſto, ſæuitiæ quam exercuerat aduerſus fideles: acſi diceret, ſe ita fuiſſe à Deo mutatum, vt alius ſit ac nouus homo. A ſignis ergo & effectis eminentiam gratiæ commendat, quæ abolere debet ſuperioris vitæ memoriam.

15 *Fidelis ſermo.*) Poſtquam ſuum miniſterium ab infamia & iniquis obtrectationibus aſſeruit: eò non contentus, retorquet in ſuum commodum quod illi poterat ab aduerſariis obiici probri loco. Vtile enim Eccleſiæ fuiſſe docet, ſe prius talem extitiſſe, quàm ad Apoſtolatũ vocaretur, quia hoc modo Chriſtus peccatores omnes, tanquam dato pignore, ad certam ſpem veniæ obtinendæ vocauerit. Nam quum velut ex immani truculentáque bellua verſus fuerat in Paſtorem, inſigne gratiæ ſuæ ſpecimen ediderat Chriſtus, vnde fiduciam omnes conciperent, nullis quamlibet grauibus & atrocibus peccatis aditum ſibi ad ſalutem præcludi. Verùm primò generalem ſententiam profert, *Chriſtum veniſſe vt ſaluos faceret peccatores*: & eam præfatione ornat, qua vti ſolet in rebus maximè ſeriis. Vt certè in religionis doctrina hoc præcipuum eſt caput, ad Chriſtum venire, vt in nobis perditi, ſalutem ab eo recuperemus. Præfatio erga hæc nobis ſit inſtar buccinæ ſonantis ad publicandum gratiæ Chriſti præconium, quo plus fidei apud nos habeat: ſit nobis quaſi ſigillum ad imprimendam cordibus noſtris de remiſſione peccatorum fiduciam, quæ difficulter alioqui in animos hominum penetrat. Quæ etiam cauſa fuit Paulo cur attentionem excitaret his verbis, *Fidelis ſermo*, niſi quia ſemper homines ſecum diſceptant de ſua ſalute? Nam vt millies in Chriſto ſalutem nobis offerat Deus pater, & Chriſtus ipſe de officio ſuo concionetur: non tamen propterea definimus trepidare, vel ſaltem diſputare nobiſcum an ita ſit. Proinde quoties nobis in mentem veniet vlla de peccatorum remiſſione dubitatio, hoc veluti clypeo fortiter eam repellere diſcamus: veritatem eſſe indubiam, & dignam quæ abſque controuerſia recipiatur. *Peccatores ſalſos faceret.* Subeſt in hoc verbo emphaſis. nam qui officium Chriſti eſſe fatentur, ſaluare, cogitationem tamen hanc difficiliùs admittunt, quòd eiuſmodi ſalus ad peccatores pertineat. Semper enim abripitur ſenſus noſter ad reſpectum dignitatis. ſimulátque indignitas apparet, concidit fiducia. Proinde quo quiſque peccatis ſuis magis grauatur, eo maiore animo ad Chriſtum confugiat, hac ſcilicet doctrina fretus, veniſſe vt ſalutem non iuſtis, ſed peccatoribus afferat. Notandum etiam eſt, Paulum à generali Chriſti officio argumentum ducere, ne abſurdum nouitas faceret quod de ſua perſona nuper teſtatus eſt. *Quorum primus ſũ ego.* Caue exiſtimes, modeſtiæ cauſa Apoſtolum mentitum eſſe. Veram enim non minus quàm humilẽ

confeſſionem edere voluit, atque ex intimo cordis ſenſu depromptam. Sed quæret hîc quiſpiam, curnam ſe inter peccatores præcipuum numerat, qui tantùm ſanæ doctrinæ ignorantia lapſus eſt, alioqui tota vitæ inculpabilis apud homines? Atqui his verbis admonemur quàm graue ſit apud Deum & atrox crimen infidelitas: præſertim vbi accedit obſtinatio & ſæuiendi rabies. Facilè quidem eſt apud homines, totum id quod de ſe confeſſus eſt Paulus extenuare colore zeli inconſiderati. Sed pluris obedientiam fidei facit Deus, quàm vt pro leui delicto incredulitatem cum peruicacia coniunctam ducat. Quare diligenter notandus eſt hic locus, hominem coram mundo, non modò innoxium, ſed eximiis virtutibus præſtantem, vitæque laudatiſſimæ, quia Euangelii doctrinæ fuerit aduerſarius, propter incredulitatis ſuæ contumaciam, vnum ex grauiſſimis peccatoribus cenſeri. Nam inde colligere promptum eſt quid valeat coram Deo omnes hypocritarum pompæ, dum contumaciter Chriſto reſiſtunt.

16 *Vt in me primo oſtenderet Ieſus.*) Quum dicit, Primo, alludit ad id quod nuper dixerat, ſe primũ eſſe inter peccatores. Ideo tantundem valet ac Præcipuè vel In primis. Significat autem, ſtatim ab initio Deum propoſuiſſe tale exemplar, quod tanquam ex illuſtri ex celsóque theatro conſpici poſſet, ne quis diffideret paratam ſibi fore veniam, modò fide accederet ad Chriſtum. Et certè præuenitur noſtra omniũ diffidentia dum eius, quam quærimus gratiæ, typum, in Paulo ſic videmus expreſſum.

17 *Regi autem ſeculorum.*) Præ ardore erumpit in iſtam exclamationem: quia deerant verba quibus ſuam gratitudinem exprimeret. Nam epiphonemata præcipuè locum habent vbi abrumpere orationem cogimur, quia rei magnitudo ſuperat. Quid autem Pauli conuerſione admirabilius? Quanquam nos ſimul omnes admonet ſuo exemplo, nunquam de gratia Diuinæ vocationis eſſe cogitandum, quin tãdem efferamur admiratione. Adde quòd hoc tam magnificum encomium, totius ſuperioris vitæ memoriam abſorbet. Qualis enim abyſſus eſt Dei gloria? Epitheta quæ hîc tribuit Deo, tametſi perpetua ſunt, tamen propriè conueniunt loci circunſtantiæ. Vocat Regem æternum vel ſeculorum, in quem nulla cadit mutatio, *inuiſibilem,* quia lucem habitat inacceſſam, vt poſtea dicet: *ſolum ſapientem*, quia infatuet ac vanitatis damnet omnem hominum ſapientiam. Summa verò redit ad eam clauſulam, qua vtitur ad Romanos 11. d. 33. O profunditatem diuitiarum, &c. quàm abſcondita ſunt Dei conſilia, quàm inſcrutabiles viæ eius? Vult enim immenſam ac incomprehenſibilem Dei ſapientiam ita reuerenter à nobis ſuſpici, vt ſi opera eius ſenſus noſtros ſuperant, admiratio tamen nos contineat. Dubium tamen eſt: quum in poſtremo epitheto dicit Soli, velitne Deo gloriam omnem ſoli vendicare, an vocet ipſum ſolum ſapientem, an verò ſolum Deum eſſe dicat. Secundus ſenſus magis mihi probatur. Præſentis enim cauſæ maximè interfuit, arcano Dei conſilio ſubiici quamuis hominum intelligentiam. Neque tamen inficior quin Deum vnum omni gloria dignum eſſe prædicet. ſic enim gloriæ ſuæ ſcintillas huc illuc in creaturas ſpargit, vt tota penes eam & in ſolidum maneat. Sed vtrunque exprimit, nihil gloriæ eſſe extra Deum.

18 ***Hoc præceptum commendo tibi, fili Timothee, ſecundum præcedentes ſuper te prophetias, vt milites in illis bonam militiam,***

19 ***Habens fidem & bonam conſcientiam: à qua auerſi quidam circa fidem naufragium fecerunt:***

20 ***Ex quibus ſunt Hymenæus & Alexander, quos tradidi Satanæ, vt diſcant non maledicere.***

18 *Hoc præceptum.*) Quicquid de perſona ſua interpoſuit, fuit quaſi digreſſio ab inſtituto. Nam quum Timotheum inſtruere authoritate vellet, ſumma ipſum præditum eſſe oportuit. maturè itaque opinionem refutauit, quæ ſibi obſtare poterat. Nunc autem poſtquam probauit, nihilo minoris apud pios æſtimandum eſſe ſuum Apoſtolatum, quia aliquando Chriſti regnum oppugnaſſet, quaſi ſublato obſtaculo ad exhortationis ſuæ contextum redit. Ergo præceptum eſt cuius initio meminit. *Filiũ* vocando, nõ ſuam modò beneuolentiam apud eum teſtatur, ſed aliis etiã commendat ipſum hoc nomine. Porrò vt magis eum animet, reducit in memoriam quale à Spiritu Dei teſtimonium habuerit. Nam erat hic non paruus ſtimulus, quòd Diuinitus miniſteriũ eius fuerat approbatũ: & quòd prius Dei oraculis vocatus fuerat, quàm electus hominum ſuffragiis. Turpe eſt non reſpondere hominum expectationi: quanto itaque turpius erit irritum, quoad in te ſit, facere Dei iudicium? Sed primùm ſciendum eſt de quibus loquatur *Prophetiis*. Putant aliqui reuelatione admonitum fuiſſe Paulum, vt Timotheo munus iniungeret. quod verum eſſe fateor: ſed addo reuelationes ab aliis proditas. neque enim Paulus numero plurali fruſtra vſus eſt. Proinde ex eius verbis colligimus, plures fuiſſe editas prophetias de Timotheo, quæ ipſum Eccleſiæ commendarent. Nam quum iuuenis adhuc eſſet, poterat contemptui eſſe illius ætas: expoſitus etiam calumniis fuiſſet Paulus, quòd adoleſcentulos ante tempus promoueret ad ſenile officium. Præterea Deus illũ ad res magnas & arduas deſtinauerat. non enim fuit vnus ex vulgo, ſed Apoſtolis proximus, qui Paulo abſente ſæpe eius perſonam ſuſtinebat. Quare opus habuit ſingulari teſtimonio, vnde pateret non hominum temeritate tantùm illi deferri, ſed electum ab ipſo Deo eſſe. Neque enim tunc ordinarium fuit aut multis commune, ornari Prophetarum encomiis: ſed quia in Timotheo peculiares erant cauſæ, noluit eũ Deus ab hominibus admitti, niſi ſua voce iam probatum: noluit eam ad obeundam functionem accedere, niſi propheticis oraculis accitum. Sicuti etiam Paulo & Barnabæ contigit, dum Gentibus ordinati ſunt doctores. Erat enim res noua & inſolens, nec alioqui potuiſſent famam temeritatis effugere. Obiiciet nunc quiſpiam, Si Deus per ſuos Prophetas antè pronuntiauerat qualis futurus eſſet miniſter Timotheus, quorſum attinebat eum moneri vt ſe talem præſtaret? an potuit Dei oraculis fidem abrogare? Reſpondeo, non aliter potuiſſe euenire quàm Deus promiſerat: ſed interim non debuit Timotheus deſidiæ ſe ac torpori dare, ſed viuum agiléque organum Dei prouidentiæ obſequendo ſe exhibere. Quare Paulus non abs re, dum calcar illi addere vult, prophetias commemorat quibus ſe pro illo Deus

quaſi

quaſi ſponſorem Eccleſiæ conſtituerat. Nam inde admonebatur ad quid vocatus foret. Ideóque addit, *Milites in illis*: quo ſignificat Timotheum tali Dei approbatione fretum, animoſius debere pugnare. Quid enim plus alacritatis addere nobis vel debet, vel poteſt, quàm quum ſcimus nos Diuinitus ordinatos ad agendum quod agimus? Hæc arma ſunt noſtra, hæc præſidia quibus muniti non deficimus. *Militiæ* nomine ſubindicat certandum eſſe. Atque in vniuerſum piis id conuenit: propriè tamen Chriſtianis doctoribus, qui ſunt velut anteſignani aut duces. Perinde ergo eſt acſi diceret, Tu ſi non potes abſque certamine munus tuum exequi, memineris te Dei oraculis ad victoriæ ſpem certiſſimam eſſe inſtructum: atque hac recordatione te excites. Bona enim eſt militia, hoc eſt glorioſa & ſalutaris, quam ſub Dei auſpiciis militamus.

19 *Habens fidem & bonam conſcientiam.*) Fidei nomen generaliter accipio pro ſana doctrina. Qua ſignificatione & capite 3.c.8, myſterium fidei ponit. Et certè duo hæc præcipuè in Doctore requiruntur: vt puram Euangelii veritatem retineat, deinde eam adminiſtret bona conſcientia & ſincero zelo. Vbi vtrunque iſtorum aderit, ſponte etiam reliqua ſequentur. *A qua auerſi quidam.* Oſtendit quàm neceſſarium ſit bonam conſcientiam cum fide coniungi: quia econuerſo malæ conſcientiæ pœna ſit à recto defectio. Qui non pura animi integritate ſeruiũt Domino ſed prauis affectibus indulgent, etiamſi priùs ſanam intelligentiam habuerint, ab ea prorſus excidunt. Locus diligenter obſeruandus. Scimus incomparabilem eſſe ſanæ doctrinæ theſaurum. quare nihil magis timendum quàm vt nobis auferatur. atqui vnicam eius cuſtodiendi rationem Paulus hìc præſcribit, ſi obſeratus fuerit bona conſcientia: ídque quotidie experimur. Vnde enim fit vt abiecto Euangelio tam multi ad impias ſectas proruant, vel errorum portentis implicentur? Nempe quia hoc excæcationis genere hypocriſin vlciſcitur Deus: quemadmodum ſincerus Dei timor ad perſeuerantiam confirmat. Duo hinc diſcenda ſunt. Primum admonentur Doctores & Euãgelii miniſtri, atque in eorum perſona tota Eccleſiæ, quantopere fucatam & fallacem veræ doctrinæ profeſſionem horrere debeant, quam adeo puniri audiunt. Deinde tollitur ſcandalum, quod pleroſque non leuiter turbat, dum aliquos vident qui priùs Chriſto & Euangelio nomen dederant, non modò relabi ad priſtinas ſuperſtitiones, ſed quod longè deterius eſt, prodigioſis erroribus faſcinatos teneri. Nam talibus exemplis Euangelii maieſtas palàm vindicatur, ac palàm oſtendit Deus ſe eius profanationem nullo modo ferre poſſe. Atque id omnium ſeculorum experientia docuit. quicquid errorum ab exordio Chriſtianę Eccleſiæ extitit, ab hoc fonte manauit: quia in aliis ambitio, in aliis auaritia ſincerũ Dei timorem obruebat. Mala igitur conſcientia, omnium hæreſeon mater. & hodie permultos videmus, qui rectam fidem non ſincerè amplexi fuerant, pecudum inſtar ad Epicureorum deliria rapi, vt ipſorum hypocriſis detegatur. Quinetiam quum paſſim graſſetur Dei contemptus, & flagitioſi perditíque omnium ferè ordinum mores demonſtrent nihil aut quàm minimum eſſe integritatis in mundo, valde timendum eſt ne breui lux quæ accenſa fuerat, extinguatur, & pauciſſimis Deus puram Euangelii intelligentiam relinquat. Metaphora à naufragio ſumpta aptiſſimè quadrat, nam innuit, vt ſalua fides ad portum vſque perueniat, nauigationis noſtræ curſum bona conſcientia regendum eſſe: aliàs naufragii eſſe periculum: hoc eſt ne fides mala conſcientia tanquam gurgite, in mari proceloſo mergatur.

20 *Hymenæus & Alexander.*) Priorem iterum nominabit in ſecunda Epiſtola: vbi etiam naufragii quod fecerat, ſpecies notatur. dicebat enim reſurrectionem eſſe factam. Credibile eſt Alexandrum quoque tam abſurdo errore fuiſſe dementatum. Et hodie miramur ſi quoſdam variis præſtigiis deludat Satan, quum vnum ex Pauli comitibus tam horrendo præcipitio periiſſe cernamus? Cæterùm ambos Timotheo nominat tanquam homines notos. Ego quidem non dubito quin hic ille ſit Alexander cuius mentionem facit Lucas Actorum 19.f.33, qui tumultum niſi repulſus eſſet, componere voluit. erat autem Epheſius. Et hanc Epiſtolam diximus maximè ſcriptam fuiſſe Epheſiorum cauſa. Nunc audimus qualem habuerit exitum. audientes colamus bona conſcientia fidei noſtræ poſſeſſionem, vt ſalua nobis ad extremum maneat.

Quos tradidi Satanæ.) Quemadmodum diximus in quintum caput prioris epiſtolæ ad Corinthios, ſunt qui interpretantur extraordinariis flagellis fuiſſe coercitos: ídque referunt ad δύναμιν, cuius meminit Paulus eiuſdem epiſtolæ capite 12.d.28. Nam vt dono ſanationis præditi erant Apoſtoli ad teſtandam erga pios Dei gratiam & beneficentiam: ita aduerſus impios & rebelles armati erant potentia, vel vt vexandos diabolo traderent, vel vt aliis flagellis in eos animaduerterent. Cuius potentiæ ſpecimen edidit Petrus in Anania & Sapphira: Paulus verò in Barieſu mago. At mihi de excommunicatione exponere magis placet: nam vt credamus aliter quàm excommunicatione caſtigatum fuiſſe Corinthium illum inceſtum, nulla probabilis coniectura affertur. Si autem illum excommunicando, Satanæ tradidit Paulus, cur non eadem loquutio idem hìc valebit? Adde quòd vim excommunicationis optimè explicat. Nam quum in Eccleſia ſedem regni ſui habeat Chriſtus, extrà, non eſt niſi Satanæ dominium. Proinde qui ab Eccleſia exterminatur, eum tantiſper ſub tyrannide Satanæ degere neceſſe, dum Eccleſiæ reconciliatus, ad Chriſtum redeat. Vnum excipio, quòd pro mali atrocitate perpetuum iſtis anathema denuntiare potuit, de quo nihil tamen auſim pro certo aſſerere. Sed quid ſibi vult proxima particula, *vt diſcant non maledicere?* nam qui ab Eccleſia ciectus eſt, plus licentiæ ſibi vſurpat: quia tanquam communis diſciplinæ iugo ſolutus, petulantius inſurgit. Reſpondeo, vtcunque exultet eorum improbitas, additum tamen præcludi, ne ſua contagione gregem inficiant. Nam eo maximè nocent improbi, dum eiuſdem fidei prætextu ſe inſinuant. Nocendi ergo facultas illis eripitur, dum notantur publica infamia, vt nemo ſimplicium ignoret profanos eſſe homines & execrandos: ideóque omnes ab eorum communicatione abhorreant. Ipſos etiam interdum contingit, irrogata ſibi talis ignominiæ nota confuſos, à proteruia deſiſtere, Ergo etiamſi improbiores reddantur aliquando: tamen non ſemper inutile eſt, ad domandam ferociam remedium.

1.Cor.5.b.5.

Act.5.a.1.
Act.13.a.6.

ADhortor igitur vt ante omnia fiant deprecationes, obſecrationes, interpellationes, gratiarum actiones pro omnibus hominibus,

2 *Pro Regibus & omnibus in eminentia conſtitutis, vt placidam & quietam vitam degamus cum omni pietate & honeſtate.*

3 *Hoc enim bonum & acceptum coram Saluatore noſtro Deo,*

4 *Qui omnes homines vult ſaluos fieri, & ad agnitionem veritatis venire.*

1 *Adhortor igitur.*) Hæc pietatis exercitia continent nos atque etiã confirmant in ſincero cultu Dei, ac timore, fouéntque bonam conſcientiam de qua dixerat. Quare non abs re illatiua particula vtitur: quia ex ſuperiore præcepto exhortationes iſtę pendent. Ac initio quidem de publicis orationibus diſſerit: quas iubet non pro fidelibus modò concipi, ſed pro vniuerſo genere humano. Poterant enim nonnulli ita ſecũ reputare, Cur de infidelium ſalute eſſemus ſoliciti, quibuſcum nihil eſt nobis neceſſitudinis? Nónne ſatis eſt, ſi fratres pro fratribus mutuò oremus, ac cõmendemus Deo totam ſuam Eccleſiam? nihil enim ad nos extranei. Huic ſiniſtræ opinioni occurrit Paulus, ac iubet Epheſios ſuis precibus complecti omnes mortales, nec eas ad corpus Eccleſiæ reſtringere. Porrò quid inter ſe differant tres ſpecies ex quatuor quas Paulus enumerat, fateor me non penitus tenere. Puerile quidem eſt, quòd Pauli verba Auguſtinus ad ritus ſuo tempore vſitatos detorquet. Simplicior eſt eorum expoſitio qui Deprecationes eſſe putant, quibus petimus liberari à malis: Obſecrationes, quibus vtilia nobis poſcimus: Interpellationes, quibus ad Deum iniurias nobis illatas deploramus. Quanquam ego non ita ſubtiliter diſtinguo, vel ſaltem aliam diſtinctionem magis probo. προσευχὰς ſanè Græci vocant omne genus orationes: δέησις autem eas precationum formas vbi certum aliquid petitur. Hoc modo inter ſe conuenirent hæc duo nomina, tanquam genus & ſpecies. ἐντεύξεις vocare ſolet Paulus quas alii pro aliis ſuſcipimus preces. Pro quo Latina tranſlatio habet. Interceſſiones. Quanquam Plato in Alcibiade ſecundum aliter accipit, nempe pro ſeipſo certam precationem concipere. In ipſa autem libri inſcriptione & compluribus locis ſatis quod dixi, oſtendit, προσευχὴν nomen eſſe generale. Sed ne plus æquo laboremus in re non neceſſaria, Paulus (meo iudicio) ſimpliciter iubet, quoties publicæ orationes habentur, ſupplicare & deprecari pro omnibus, etiam qui in præſentia nihil nobiſcum habent coniunctionis. Neque tamen ſuperuacua eſt verborum congeries: ſed mihi videtur Paulus conſultò tres voces in eundem finem ſimul coniungere, vt precandi ſtudium & aſſiduitatem magis commendet, ac vehementius vrgeat. Scimus enim quanta ſit in hoc pietatis officio noſtra ſegnities. Nihil igitur mirum ſi eam pluribus ſtimulis excitet Spiritus ſanctus per os Pauli. In *Gratiarum actione* nihil eſt obſcurum. Nam quemadmodum vult infidelium ſalutem commendari Deo, ita & propter lætos eorum ac proſperos ſucceſſus gratias agi. Iſta enim admirabilis Dei bonitas quam quotidie oſtẽdit, quum Solem ſuum oriri facit ſuper bonos & malos, digna eſt quam laude proſequamur. & charitas noſtra vſque ad indignos extendere ſe debet.

Mat. 5. g. 45.

2 *Pro regibus.*) Nominatim de regibus meminit, & magiſtratibus reliquis, quia præ aliis exoſi eſſe poterant apud Chriſtianos. Quotquot enim erant illo tempore magiſtratus, totidem erant quaſi iurati Chriſti hoſtes. Poterat igitur obrepere iſta cogitatio, non eſſe pro illis orandum qui totas vires opéſque ſuas conferrent ad oppugnandum Chriſti regnum, cuius propagatio in primis optanda eſt. Occurrit autem Apoſtolus, ac diſertè iubet pro illis etiam precari. Et certè non efficit hominum prauitas quominus amanda ſit Dei inſtitutio. Proinde quum magiſtratus ac principes Deus ad conſeruationem humani generis creauerit, vtcunque multi degenerent à Diuina ordinatione, non tamen ceſſare propterea debemus quin & amemus quod Dei eſt, & ſaluum cupiamus. Hæc cauſa eſt cur debeant fideles in quacunque regione degant, non modò legibus & magiſtratuum imperio parere, ſed in ſuis etiam precibus eorum ſalutem commendare Deo. Dicebat Iſraelitis Ieremias, Orate pro pace Babylonis: quoniam in pace eius, pax veſtra. Hæc vniuerſalis eſt doctrina, vt ordinatas à Deo poteſtates cupiamus ſaluas & pacatas ſtare. *Vt placidam.* Propoſita vtilitate ſtimulum nobis addit. fructus enim enumerat qui ex principatu rite cõpoſito nobis proueniunt. Primus eſt tranquilla vita. gladio enim ſunt armati magiſtratus vt nos in pace contineant. Niſi compeſcerent improborum audaciam, latrociniis & cædibus omnia eſſent plena. Hæc igitur pacis tuendæ ratio, quum vnicuique redditur quod ſuum eſt, nec impune graſſatur potentiorum violentia. Secundus fructus eſt *pietatis* conſeruatio: dum ſcilicet incumbunt magiſtratus ad fouendam religionem, ad aſſerendum Dei cultum, ad ſacrorum reuerentiam exigendam. Tertius eſt cura publicæ *Honeſtatis.* Nam hoc etiam fit magiſtratuum beneficio, ne ad belluinas fœditates ſe homines proſtituant, aut indecore laſciuiant: ſed potiùs vigeat modeſtia & moderatio. Hæc tria ſi tollantur, qualis erit humanę vitæ ſtatus? Si qua ergo vel publicæ tranquillitatis, vel pietatis, vel honeſtatis cura nos tangit: meminerimus eorum quoque habendam eſſe curam quorum miniſterio tam præclara bona ad nos perueniunt. Vnde colligimus omnis humanitatis expertes eſſe fanaticos homines, nec aliud quàm feram barbariem ſpirâre, qui magiſtratus è medio ſublatos cupiunt. Quantum enim hæc diſcrepant, vt vigeat ius & honeſtum, vt floreat religio, orandum eſſe pro Regibus: & non modò regni nomen, ſed totam politiam religioni eſſe aduerſam? atqui prioris ſententiæ authorem habemus Spiritum Dei: ſecundam ergo à diabolo eſſe oportet. Si roget quiſpiam an etiam pro Regibus orandum ſit, à quibus nihil tale percipimus: Reſpódeo, huc tendere vota noſtra, vt Spiritu Dei gubernati, bonorum quibus antea nos priuabant, miniſtri nobis eſſe incipiant. Non ergo pro iis tantùm qui iam digni ſunt, orare nos decet: ſed rogandus Deus vt ex malis bonos faciat. Tenendum enim ſemper iſtud principium, tam ad religionis quàm ad tranquillitatis & honeſtatis publicæ cuſtodiam deſtinatos eſſe à Deo magiſtratus, non aliter quàm terra procreandis alimentis ordinata eſt. Quemadmodum itaque pro pane quotidiano orantes, Deum rogamus vt terram ſua benedictione fœcundet: ſic in illis prioribus beneficiis ordinarium medium quod ſua prouidentia con-

Ierem. 29. b. 7.

conſtituit, reſpicere debemus. Huc accedit, quod ſi beneficiis iſtis, quorum diſpenſationem magiſtratibus Paulus aſſignat, deſtituimur: id contingit noſtra culpa: Inutiles enim magiſtratus nobis reddit ira Dei, non ſecus ac terram ſterilem. Quare noſtrum eſt eiuſmodi flagella deprecari quæ peccatis noſtris irrogātur. Præterea hîc officii ſui viciſſim admonentur principes, & quicunque magiſtratum gerunt. Neque enim ſatis eſt, ſi ius cuique ſuum reddendo, iniurias omnes coerceant, pacémque foueant: niſi & religionē promouere, & honeſta diſciplina mores componere ſtudeant. Neque enim fruſtra hortatur Dauid, vt Filium oſculentur: nec fruſtra Ieſaias denuntiat fore Eccleſiæ nutritios. Quare non eſt quòd ſibi blandiantur, ſi ad cultum Dei aſſerendum adiutores ſe præbere neglexerint. *Pſal.2.c.12.* *Ieſa.49.f.23.*

3 *Hoc enim bonum eſt.)* Poſtquam vtile eſſe docuit quod præcipiebat, iam validius argumētum proponit, Deo ita placere. nam vbi conſtat de eius voluntate, inſtar omnium rationum eſſe nobis debet. Bonum accipit pro recto & legitimo. Quia autem Dei volūtas regula eſt, ad quam exigenda ſunt officia noſtra omnia: rectum inde eſſe probat, quia Deo acceptum eſt. Locus notatu apprimè dignus: vnde & generalis doctrina elicitur, veram demum regulam bene ritéque agendi eſſe, reſpicere ad Dei placitum, nec aliud ſuſcipere niſi quod probat: & lex etiam piè orandi ſtatuitur, vt preeuntem ſequamur Deum, vtque omnes noſtræ preces ad eius nutum & preſcriptum ſint compoſitę: quæ ratio ſi valuiſſet, non tot hodie corruptelis ſcaterent preces in Papatu. Vnde enim quæſo probabunt, Deo ſe authore ad mortuos patronos confugere? deinde pro mortuis intercedere? Denique quid in tota ſua precandi forma Deo placere oſtendent? Sequitur deinde huius etiam ſecundi membri confirmatio: quia velit Deus omnes homines ſaluos facere. Quid autem magis æquum quàm vt huic Dei decreto vota noſtra ſubſeruiant? Poſtremò autem Deo cordi eſſe omnium ſalutem demonſtrat, quia omnes ad veritatis ſuæ agnitionem vocet. argumentum eſt à poſteriori. Nam ſi Dei potentia eſt Euangelium in ſalutem omni credenti: certum eſt inuitari omnes ad ſpem vitæ æternæ quibus Euangelium offertur. Denique ſicut vocatio documentum eſt arcanæ electionis, ita quos facit Deus Euangelii ſui participes, eos ad ſalutis poſſeſsionem admittit: quia Euangelium iuſtitiam Dei nobis reuelat, quæ certus eſt in vitam ingreſſus. Hinc apparet quàm pueriliter hallucinentur qui locum hunc prædeſtinationi opponunt. Si Deus, inquiunt, omnes indifferenter vult ſaluos fieri, falſum eſt alios ad ſalutem, alios ad exitium æterno eius conſilio eſſe prædeſtinatos. Aliquid fortè dicerent, ſi Paulus hîc de ſingulis hominibus ageret: quanquàm tunc quoque non deeſſet ſolutio. Nam etſi Dei voluntas non ex occultis ipſius iudiciis æſtimanda eſt, vbi externis ſignis eam nobis patefacit: non tamen propterea ſequitur quin conſtitutum intus habeat quid de ſingulis hominibus fieri velit. Cæterùm id, quia nihil ad præſentem locum facit, pretereo. nam Apoſtolus ſimpliciter intelligit, nullum mundi vel populum, vel ordinem à ſalute excludi: quia omnibus ſine exceptione Euangelium proponi Deus velit. Eſt autem Euangelii prædicatio viuificà. meritò itaque colligit, Deum omnes pariter ſalutis participatione dignari. at de hominum generibus, non ſingulis perſonis, ſermo eſt. nihil enim aliud intendit, quàm principes & extraneos populos in hoc numero includere. Quòd autē his quoque Euangelii doctrinam communem eſſe velit Deus, conſtat ex teſtimoniis iam citatis, & ſimilibus. Neque enim de nihilo dictum eſt, Nunc Reges intelligite. Item eodem Pſalmo, Dabo Gentes tibi in hæreditatem, & in poſſeſsionem terminos terræ. In ſumma, indicare Paulus voluit, non eſſe conſiderandū quales tunc eſſent principes, ſed quales eſſe Deus vellet. Eſt autem officium charitatis, quoſcunque vocatione ſua complectitur Deus, eorum ſalutis curam ſtudiúmque ſuſcipere, idque piis votis teſtari. Atque huc pertinet, quòd *Deum* vocat *noſtrum Saluatorem*. Vnde enim nobis ſalus, niſi ex gratuità Dei beneficentia? Atqui Deus idem qui iam nos ſalutis fecit compotes, ad eos quoque gratiam ſuam extendere aliquādo poterit. Qui iam nos ad ſe traxit, poterit illos nobiſcum adducere. Facturum autem pro confeſſo ſumit: quia Prophetarum vaticiniis ita prædictum erat de vniuerſis tam ordinibus quàm nationibus. *Pſal.2.c.10.*

5 *Vnus enim Deus, vnus & Mediator Dei & hominum, homo Chriſtus Ieſus,*

6 *Qui dedit ſemetipſum pretium redemptionis pro omnibus*, vt eſſet *teſtimonium temporibus ſuis,*

7 *In quod poſitus ſum præco & Apoſtolus. veritatem dico in Chriſto, non mentior, Doctor Gentium in fide & veritate.*

5 *Vnus Deus.)* Parum valida in ſpeciem foret hæc ratio, Deū ideo velle omnes ſaluos eſſe quia vnus eſt: niſi à Deo ad homines tranſitus fieret. Chryſoſtomus, & poſt eum alii ſic accipiunt: non eſſe plures deos, ſicuti idololatræ cōminiſcuntur. Sed aliud fuiſſe Pauli conſilium arbitror: vt hîc ſit tacita comparatio vnius Dei cum toto mundo diuerſíſque nationibus, ex qua naſcitur mutuus reſpectus. Quemadmodum ad Romanos, capite 3.d.29, Nunquid Iudæorum Dei tantùm? ànnon & Gentium? imò vnus Deus, qui iuſtificat Circuncifionem ex fide, & Præputium per fidem. Ergo vtcunque in hominibus tunc eſſet diuerſitas, quia multi ordines alieni erant à fide, multæque gentes: ad vnitatem Dei fideles reuocat Paulus, vt ſciant cum omnibus ſibi eſſe coniunctionem, quia vnus ſit omnium Deus: vt ſciant non in perpetuū à ſpe ſalutis excluſos qui ſub eiuſdem Dei ſunt poteſtate. Idem ſibi vult quod de vno Mediatore cōtinuò ſubiicit: nam ſicuti vnus eſt Deus omnium creator & pater, ita vnicum Mediatorem eſſe dicit, per quem acceſſus nobis ad Deum patet: atque hunc Mediatorem non vni tantùm genti vel paucis hominibus certæ cōditionis eſſe datum, ſed omnibus: nam ſacrificii, quo peccata expiauit, fructum ad omnes pertinere. imò quoniam magna pars mundi ſe tunc alienauerat à Deo, Mediatoris diſertè meminit, per quem appropinquant qui longè diſtabant. Particula vniuerſalis ſemper ad hominum genera referri debet, non ad perſonas: acſi dixiſſet, non ſolos Iudæos, ſed Gentiles quoque: non ſolos plebeios, ſed etiam Principes redemptos eſſe morte Chriſti. Quum itaque commune mortis ſuæ beneficium omnibus eſſe velit, iniuriam illi faciunt qui opinione ſua quempiam arcent à ſpe ſalutis. *Homo Ieſus.* Hominē dum prędicat, non negat eſſe Deum: ſed quum vinculum notare vellet noſtræ cum Deo coniunctionis, humanæ

potius naturæ meminit, quàm Diuinæ. quod ſedulò obſeruandum eſt. Hinc enim factum eſt ab initio, vt homines ſibi hos vel illos fingendo mediatores, longius à Deo receſſerint, quia hoc errore præoccupati, Deum procul abeſſe, quò ſe verterent neſciebant. Huic malo Paulus medetur, quum nobis Deum quaſi præſentem ſiſtit, qui ad nos vſque deſcendit, ne ſupra nubes quærendus eſſet. Idem ergo hìc dicitur quod ad Hebræos capite 4.d.15, Non habemus Pontificem qui compati infirmitatibus noſtris nequeat: quum tentatus fuerit per omnia. Et ſanè ſi id omnium animis inſideret, porrigi nobis fraternam manum à Filio Dei, & naturæ ſocietate nobis coniunctum, vt nos ex hac noſtra tam abiecta conditione in cælum vſque attollat: quis non rectam hanc viam tenere mallet, quàm in deuiis ſalebris vagari? Proinde quoties orandus eſt Deus, ſi in mentem venit ſublimis illa & inacceſſa maieſtas, ne eius formidine abſterreamur: ſimul occurrat etiam homo Chriſtus qui comiter nos inuitat, nóſque veluti manu prehenſat, qui Patrem ex formidabili ac tremendo propitium & facilem nobis reddat. Hæc ſola clauis eſt, qua nobis ianua cæleſtis regni reſeratur, vt appareamus cum fiducia in Dei conſpectum. Proinde etiam videmus Satanam omnibus ſeculis hunc lapidem voluiſſe, vt inde homines auerteret. Omitto quàm variis artibus, ante Chriſti aduentum diſtraxerit hominum mentes ad media comminiſcenda quibus ad Deum peruenirent. Iam ab Eccleſiæ Chriſtianæ exordio, quum nuper apparuiſſet Chriſtus cum tam præclaro pignore: & ad-
Mat.11.d.28. huc in terris ex eius ore ſuauiſsima illa vox propemodum reſonaret, Venite ad me omnes, &c. erant ta-
Colo.2.c.18. mē quidam fallendi artifices, qui Angelos pro mediatoribus obtruderent ipſius loco: quemadmodum ex Epiſtola ad Coloſſenſes colligere promptum eſt. Sed quod tunc clanculum moliebatur Satan, ſub Papatu eò vſque perduxit, vt vix milleſimus quiſque mediatorem Chriſtum, vel titulo tenus agnoſceret. atque ita ſepultum erat nomen, vt res magis eſſet ignota. Nunc poſtquam ſanos pióſque Doctores excitauit Deus, qui tanquam poſtliminio reuocare in hominum memoriam ſtuduerunt quod vnum ex notiſsimis fidei noſtræ principiis eſſe debuerat: omnia excogitant Romanēſes ſophiſtæ quibus rem clariſsimam obſcurent. Primùm ita illis nomen eſt inuiſum, vt ſi quiſpiam Chriſti mediatoris faciat mentionem præteritis ſanctis, mox ſuſpicione grauatus hæreſeos. Quia autem repudiare in totum non audent quod hìc à Paulo docetur, inſulſo commento eludunt: vnum vocari non ſolum. Quaſi vnum ex magna turba Deum nominauerit: cohærent enim hæc duo mēbra: Vnum eſſe Deum, & vnum Mediatorem. Quare qui Chriſtum vnum aliquem ex multis faciunt, idem ad Deum quoque trahant oportet. An eo prorumperent impudentiæ, niſi cæcus furor ad opprimendam Chriſti gloriam eos raptaret? Alii ſibi videntur acutiores, dum Chriſtum vnicum ſtatuunt Mediatorem redemptionis: ſanctos autē interceſsionis mediatores nominant. atqui horum quoque inſulſitatem coarguit loci circunſtantia, quandoquidem hìc de precibus ex profeſſo tractatur. Pro omnibus, inquam, orare Spiritus præcipit, quia vnicus noſter Mediator omnes ad ſe admittat: ſicuti morte ſua omnes reconciliauit Patri. Et adhuc Chriſtiani cenſeri volunt qui tam ſacrilega audacia Chriſtum ſpoliant ſuo honore. Obiicitur tamen quod ſpeciem repugnātiæ habeat. nam hoc ipſo loco Paulus iubet nos pro aliis intercedere: quod ad Romanos capite 8.f.34, Chriſto quaſi proprium aſsignat. Reſpondeo, ſanctorum interceſsiones, quibus ſe mutuò iuuant, apud Deum minimè obſtare quominus tamen vnicum omnes interceſſorem habeant. Nemo enim vel pro ſe, vel pro alio, niſi Chriſti patrocinio fretus, exauditur. Quòd itaque alii pro aliis intercedimus, adeò non tollit vnicam Chriſti interceſsionem, vt inde maximè pendeat, eóque referatur. Putabit quiſpiam, nos igitur poſſe facilè conciliari cum Papiſtis, ſi vnicæ Chriſti interceſsioni ſubiiciant quaſcunque ipſi ſanctis tribuunt. Non ita eſt. nam ideo transferunt intercedendi officium ad ſanctos, quoniā aliàs deſtitui nos aduocato fingunt. Hoc eſt vulgare inter ipſos principium, nos patronis opus habere, quia indigni ſumus qui per nos appareamus in Dei cōſpectum. Ita loquendo, Chriſtum honore ſuo priuant. Deinde execranda eſt blaſphemia, affingere ſanctis dignitatem quæ nobis apud Deum gratiam cōciliet. à quo tam longè abſunt tam Prophetæ omnes quàm Apoſtoli & Martyres, vſque ad ipſos Angelos, vt patrono ipſi quoque eodem nobiſcum opus habeant. Deinde merum eſt figmentum, natum in eorum cerebris, mortuos pro nobis intercedere. Ergo in eo fundare preces noſtras, eſt fidem penitus à Dei inuocatione auellere. Atqui Paulus regulam Dei rite inuocandi præſcribit, fidē ex verbo Dei conceptam, Rom. cap. 10. c. 17. Meritò itaque repudiamus quod curioſi homines extra Dei verbum imaginantur. Sed ne prolixior ſim quàm loci expoſitio flagitat, ſumma ſit, Chriſto vno fore contentos qui verè didicerint eius officium; mediatores ſibi propria libidine fabricari, eorum eſſe qui nec Deum nec Chriſtum nouerunt. Vnde conſtituo, Papiſtarum doctrinam quæ & Chriſti patrocinium obſcurat, imò ferè ſepelit, & fictitios induerit patronos abſque vllo Scripturæ teſtimonio: tum impiæ diffidentiæ, tum etiam impiæ temeritatis plenam eſſe.

Pſal.10.c.14. Heb.7.17. 6 *Qui dedit ſemetipſum.*) Non eſt ſuperuacua hoc loco Redemptionis commemoratio. Sunt enim res neceſſariò coniunctæ, ſacrificium mortis Chriſti, & perpetua interceſsio: ſúntque duæ ſacerdotii partes. nam hac ſignificatione ſacerdos noſter Chriſtus vocatur, quòd ſemel peccata noſtra morte ſua expiauit, vt Deum nobis propitium redderet: & nunc ſanctuarium cæli ingreſſus, ad ingreſſus, ad impetrandā nobis gratiam coram Patre apparet, vt eius nomine exaudiamur. Quo melius detegitur ſacrilega Papiſtarum impietas, qui dum in hoc officio ſanctos qui mortui ſunt, Chriſto ſocios adiungūt, ſimul ad eos trāſferunt ſacerdotii gloriam. Lege quartum caput ad Hebræos circa finem & initium quinti: reperies quod dico, interceſsionem qua propitiatur nobis Deus, in ſacrificio fundatam eſſe. quinetiam tota veteris ſacerdotii ratio hoc demonſtrat. Sequitur ergo, nihil ex officio intercedendi à Chriſto tranſcribi poſſe ad alios, quin ſacerdotii titulo nudetur. Præterea quum ἀντίλυτρον appellat, alias omnes ſatisfactiones euertit. Quanquam non me latet Papiſtarum argutia: fingent enim redemptionis pretium quod morte ſua perſoluit Chriſtus, in Baptiſmo nobis applicari, vt deleatur originale peccatum: poſtea ſatisfactionibus nos reconciliari Deo. Hoc modo, quod erat vniuerſale & perpetuum beneficium, ad exiguum tempus & ſpeciem vnam reſtringunt. Sed plenam huius rei tractationem ex Inſtitutione pete. Vt eſſet *teſtimonium.* Hoc eſt, vt hæc gratia pateſieret tempore conſtituto. Dixerat, pro omnibus, quæ particula quæſtionem mouere

poterat,

poterat, cur ergo peculiarem vnum populum elegiſſet Deus, ſi omnibus communiter ſe propitium patrem exhibeat, ac viua omnibus communis erat redemptio in Chriſto? Huic quæſtioni anſam præcidit, quum reuelandæ gratiæ opportunitatem refert ad Dei conſilium. Nam ſi hyeme non miramur emarcidas arbores, agros niue coopertos, prata gelu rigentia: veris temperie reuireſcere quæ ad tempus quodammodo emortua fuerant, quia ordinatæ ſunt à Deo temporum vices: cur non ipſius prouidentiæ in aliis idem iuris concedemus? an propterea Deum inconſtantiæ arguemus, quia quod ſemper apud ſe decretum fixúmque habuit, ſuo tempore profert in medium? Quare etſi hoc repentinum mundo accidit & minimè expectatum, quòd Chriſtus Iudæis ac Gentibus promiſcuè redemptor apparuit: ne tamen putemus ſubitum hoc fuiſſe Deo: ſed potiùs admirabili eius prouidentiæ diſcamus ſubiicere ſenſus omnes noſtros. Ita fiet vt nihil quod ab ipſo proditum erit, nobis non ſit maximè tempeſtiuum. Ideo frequenter apud Paulum occurrit hæc admonitio: præſertim quum de Gentium vocatione agitur, quæ ſua nouitate multos tunc percellebat & quaſi reddebat attonitos. Quibus hac ſolutione non ſatiſfit, Deum occulta ſua ſapientia diſtribuiſſe temporum vices: hi aliquando experientur quo tempore otioſum fuiſſe putant, fabricaſſe inferos curioſis.

7 *In quod poſitus ſum.)* Ne temere (vt multi ſolent) de re ſibi parum comperta aſſerere videatur, ſe ad hoc prædicat Diuinitus ordinatum, vt Gentes priùs à regno Dei alienas, Euangelii participationem adducat. Nam Apoſtolatus eius ad Gentes, certum erat Diuinæ vocationis fundamentum. Et ideo tantopere in ipſo aſſerendo laborat: vt certè apud multos non abſque difficultate recipiebatur. Iuſiurandum quoque vel obteſtationem adhibet, vt in re maximè ſeria, doctorem ſe eſſe Gentium: idque *in fide & veritate.* quæ duo bonam conſcientiam ſignificant, ſed eam quoque fultam eſſe oportet certitudine Diuinæ voluntatis. Proinde non tantùm ſincero affectu ſe Gentibus Euangelium prædicare intelligit: ſed etiam ſana & intrepida conſcientia, eo quòd nihil agat niſi Dei mandato.

8 ***Volo igitur orare viros in omni loco, ſuſtollentes puras manus, abſque ira & diſceptatione.***

9 ***Conſimiliter & mulieres in amictu decoro cum verecũdia & temperantia ornare ſemetipſas, non tortis crinibus, aut auro, aut margaritis, aut veſtitu ſumptuoſo:***

10 ***Sed quod decet mulieres profitentes pietatem per bona opera.***

8 *Volo igitur, &c.)* Pendet hæc illatio ex proxima ſententia, nam, vt in Epiſtola ad Galatas vidimus, Spiritu adoptionis præditos eſſe nos oportet, vt Deum rite inuocemus. Poſtquam ergo Chriſti gratiam omnibus expoſuit, ideóque ſe Gentibus datum eſſe Apoſtolum meminit, vt eodem redemptionis beneficio promiſcuè cum Iudæis fruerentur: omnes pariter ad orandum inuitat. Fides enim inuocationem parit. Vnde & ad Romanos capite 15. b.9, Gentium vocationem probat iſtis teſtimoniis, Exultent Gentes cum populo eius. Item, Omnes Gentes laudate Dominum. Item, Confitebor tibi inter Gentes. Valet enim reciprocũ argumentũ à fide ad inuocationẽ, & ab inuocatione ad fidem, tanquã à cauſa ad effectũ, & ab effectu ad cauſam. quod obſeruatione dignũ eſt: quia inde admonemur, Deũ ſe nobis patefacere verbo ſuo vt à nobis inuocetur: & hoc præcipuũ eſſe exercitium fidei. Quare particula, *in omni loco*, peræquè hîc valet atque initio prioris ad Corinthios: vt nullum ſit iam diſcrimen inter Gentilem & Iudæum, inter Græcum & Barbarum: quia Deus communis eſt omnium Pater: & iam in Chriſto impletum ſit quod vaticinatus erat Malachias, non modò in Iudæa, ſed in toto orbe offerri Deo pura ſacrificia. *Suſtollentes puras manus.* Acſi diceret, modò adſit bona conſcientia, nihil obſtare quominus vbique inuocent Deum omnes Gentes. Sed rei loco ſignum poſuit: nam puræ manus ſunt puri cordis indices. quemadmodum ecõuerſo Ieſaias exprobrat Iudæis, quòd manus ad Deum ſanguinolentas extollant, dum inuehitur in eorum crudelitatẽ. Porrò cæremonia hæc viſitata fuit omnibus ſeculis, quia natura hic nobis ingenitus eſt ſenſus, quum Deum quærimus, ſurſum aſpicere. adeóque ſemper valuit, vt ipſi quoque idololatræ, quum alioqui Deum affigerent ligneis & lapideis ſimulachris, morem tamen in cælum tollendi manus retinerent. Diſcamus ergo cæremoniã eſſe veræ pietati congruentem, modò reſpondeat quæ per eam figuratur veritas: nempe vt admoniti Deum in cælo quærendum eſſe, primùm de ipſo terrenum vel carnale nihil imaginemur: deinde exuamus affectus carnales, nequid impediat quominus animi noſtri ſupra mundum aſſurgant. Idololatræ verò & hypocritæ manus inter orandum attollendo, ſimiæ ſunt: quia dum externo ſymbolo profitentur ſe mentes ſurſum habere erectas, priores in ligno & lapide hærent, quaſi illic incluſus eſſet Deus: ſecundi aut inanibus curis, aut prauis cogitationibus impliciti, in terra iacẽt: proinde contrario guſtu teſtimonium aduerſum ſe ferunt. *Abſque ira.* Nonnulli fremitum indignationis exponunt, dum ſecum tumultuatur conſcientia, & quaſi cum Deo expoſtulat: quod accidere ſolet quum res aduerſæ grauius nos premunt. Tunc enim ęgre ferimus, non ſtatim Deum nobis ſuccurrere, & impatiẽtia turbamur. Concutitur etiam fides variis inſultibus: nam quia non apparet eius auxiliũ, obrepunt nobis dubitationes, an curam noſtri habeat, an ſaluos velit nécne, & ſimiles. Talẽ conſternationem hæſitantis animi, *diſceptationis* voce notari putant. Ita ſecundum eos ſenſus eſſet, pacata conſcientia & intrepida fiducia orandum eſſe. Alii (vt Chryſoſtomus) requiri putant non tam erga Deũ quàm homines placidos animos, & omni perturbatione vacuos. quia nihil eſt quod puram Dei inuocationem magis impediat, quàm rixæ & cõtentiones. Vnde etiã iubet Chriſtus, ſiquis diſsideat cũ fratre, prius recõciliari quàm munus ad altare offerat. Horum vtrunque veriſsimum eſſe fateor: ſed dum præſentis loci circunſtantiam expendo, nõ dubito quin reſpexerit Paulus ad diſceptationes quæ inde oriebãtur, quòd Iudæi Gẽtes ſibi æquari indignabantur, & ideo controuerſiam mouebant de earum vocatione: imò eas repudiabant, arcebántque à gratiæ conſortio. Vult ergo Paulus, ſedatis eiuſmodi contentionibus, omnes vbiuis Gentium ac terrarum Dei filios vnanimes orare. Quanquã nihil prohibet quin ex particulari ſententia eliciamus generalẽ doctrinã.

9 *Conſimiliter & mulieres.)* Quemadmodum viros iuſsit tollere puras manus, ita nunc præſcribit qualiter mulieres ad rite orandum comparatas eſſe deceat. Ac videtur inter virtutes quas commendat, &

Gal.4.a.5. Pſal.67.a.5. Pſal.117.a.1. Pſal.18.d.50. 2.Sam.22.d.50. 1.Cor.1.a.1. Ieſ.1.d.15. Mat.5.d.24.

externam Iudæorum ſanctificationem, tacita ſubeſſe antitheſis. Nam innuit nullum eſſe profanum locum, & vnde non ad Deum acceſſus pateat, modò ſuis vitijs non arceātur tam viri quàm mulieres. Porrò ſumpta occaſione vitium quo ferè laborare ſolent mulieres, corrigere voluit. Fieri quoque poteſt vt Epheſi, in vrbe opulenta & celebri emporio, magis graſſatum ſit. Eſt autem nimia ornatus cura & cupiditas: vult ergo vt ad pudorem & temperantiam compoſitus ſit earum ornatus. Nam inde luxuria & immodicus ſumptus, vel quòd ſuperbiæ, vel quòd laſciuiæ cauſa oſtentare ſe appetunt. Atque inde petenda eſt regula mediocritatis. Nam quia res eſt indifferens, veſtitus (vt ſunt res omnes externæ) difficile eſt præſcribere certum modum quouſque liceat. Magiſtratus quidem leges ſumptuarias ferre poterit, quibus libidinem vtcunque coërceat: ſed pii doctores, quorum eſt regere conſcientias, ſemper debent vſus legitimi finem reſpicere. Ita hoc ſaltem erit extra controuerſiam, quicquid non eſt cum pudore & temperantia conſentaneum in veſtitu, eſſe improbandum. Quanquam ab effectu ſemper eſt incipiendum. nam vbi intus regnat proteruia, illic nullus pudor: vbi regnat intus ambitio, illic nulla modeſtia in externo veſtitu extabit. Sed quia hypocritæ vitioſos ſuos affectus quibuſcunque poſſunt coloribus fucare ſolent, neceſſariò protrahēdi ſunt ad id quod apparet. Magnæ improbitatis erit negare, honeſtis & caſtis mulieribus pudorem conuenire, tanquam proprium & perpetuum ornamentum: ſimiliter moderationem ab omnibus ſeruandam eſſe. Quicquid ergo erit his contrarium, fruſtra excuſabunt. Certas deinde ſpecies exceſſus nominatim reprehendit: vt ſunt capilli complexi, margaritæ, & aurea monilia: non quòd vetitus ſit in totum auri vel margaritarum vſus, ſed quod hæc vbicunque refulgent, ſecum ferè trahunt alia mala quæ dixi, & ex ambitionis fonte naſcuntur aut impudicitiæ.

10 *Quod decet mulieres.*) Nam certè cultum honeſtæ & piæ mulieris à meretricio differre oportet. Illæ autem ſunt diſcretionis notæ quas poſuit, deinde ſi operibus teſtanda eſt pietas, in veſtitu etiam caſto apparere hæc profeſsio debet.

11 *Mulier in quiete diſcat, cum omni ſubiectione.*

12 *Docere autem mulieri non permitto, neque authoritatem ſibi ſumere in virum: ſed quietam eſſe.*

13 *Adam enim creatus fuit prior, deinde Eua.*

14 *Et Adam non fuit deceptus: ſed mulier decepta, tranſgreſsionis rea fuit.*

15 *Seruabitur autem per generationem, ſi manſerint in fide, & charitate, & ſanctificatione, cū temperantia.*

11 *Mulier in quiete.*) Poſtquā de veſtitu loquutus eſt, nunc addit qua ſe modeſtia gerere in ſacro cœtu debeāt mulieres. Ac primùm iubet eas placidè diſcere: nam quies ſilentium ſignificat, ne loquendi vices ſibi vſurpent in publico. quod ſtatim clarius exponit, dum eas vetat docere. Non vt illis auferat munus inſtituendæ familiæ, ſed tātùm vt à munere docendi arceat, quod ſolis viris Deus mandauit. qua de re tractauimus in Epiſtola ad Corinthios priore. Si quis Deboram & ſimiles obiiciat, quas aliquando gubernando populo, Dei mandato præfectas legimus: reſponſio eſt facilis, extraordinariis Dei factis non euerti cōmunem politiam cui nos voluit alligatos. Ergo ſi aliquando prophetandi & docendi locum tenuerunt mulieres, idque Dei Spiritu excitatæ: potuit hoc qui ab omni lege immunis eſt. ſed quia hoc ſingulare eſt, non pugnat cum perpetua & vſitata politia. Addit quod proximum eſt officio docendi: *Ne ſibi authoritatem ſumant in viros.* Nam iſta eſt ratio, cur docere prohibeantur quia hoc non patitur earum cōditio. Subiectæ enim ſunt: docere autem eſt poteſtatis, vel ſuperioris gradus. Quanquam videtur ratio non ſatis firma: quum Prophetæ quoque & doctores Regibus ſint ſubiecti, aliiſque magiſtratibus. Reſpondeo, nihil eſſe abſurdi quin præſit aliquis, & ſimul pareat, ſecundum diuerſos reſpectus: ſed in muliere id non valet, quæ natura (hoc eſt, ordinaria Dei lege) ad parendum nata eſt. Nam γυναικοκρατίαν omnes prudentes ſemper inſtar portenti repudiarunt. Quare cælum quodammodo terræ miſcebitur, ſi docendi ius arripiant mulieres. Iubet ergo eas quieſcere: hoc eſt ſe continere intra ſuum ordinem.

13 *Adam enim creatus.*) Duas rationes adducit cur viris mulieres ſubeſſe oporteat: quia & hanc legem Deus impoſuit ab initio: & pœnam quoque mulieri inflixit. Docet igitur, etiamſi in prima & originali integritate ſtetiſſet humanum genus, ita ferre genuinum naturæ ordinem, qui à Dei præſcripto fluxit, vt mulieres ſubiectæ ſint. Neque obſtat quòd Adam à prima dignitate excidens, imperio ſe ipſe priuauit. nam in ruinis quæ peccatum ſequutæ ſunt, manent adhuc quædam Diuinæ benedictionis reliquiæ: & mulieri ſua culpa prodeſſe non debuit. Quòd tamen adducit Paulus, mulierem ſecundo loco creatam eſſe: videtur hæc parum valida eſſe ſubiectionis ratio: nam & Iohannes Baptiſta tempore Chriſtum præceſſit, dignitate tamen longe inferior. Sed Paulus circunſtantias omnes quæ à Moſe referuntur, tametſi non exprimat, voluit tamen à lectoribus expendi. Moſes autem docet, ita poſteriore loco creatam eſſe mulierem, vt ſit quaſi viri acceſſio: & hac lege fuiſſe viro adiunctam, vt præſtò adſit ad exhibenda obſequia. Quum ergo non duo capita Deus æqua poteſtate creauerit, ſed viro addiderit adiumentum inferius, meritò ad illum creationis ordinem nos Apoſtolus reuocat, in quo relucet æterna & inuiolabilis Dei inſtitutio.

Gen.3.c.16. 14 *Et Adam non fuit deceptus.*) Reſpicit ad pœnam mulieri inflictam, Quia obediſti voci ſerpentis, ſub viri poteſtate eris, & ad illum appetitus tuus. Nam quia exitiale conſilium dederat, digna fuit quæ ab alieno iure & arbitrio pendere diſceret: quia virum abduxerat à Dei imperio, digna fuit quæ omni libertate priuata, ſub iugum redigeretur. Cæterùm non ſimplicem aut nudam tranſgreſsionis cauſam, hîc Apoſtolus obtendit: ſed pronuntiata à Deo ſententia nititur. Quanquā videntur hæc duo nonnihil pugnare, quòd mulieris ſubiectio pœna ſit tranſgreſsionis: & tamen illi fuerit à creatione impoſita. nam inde

ſequitur,

ſequitur, prius addictam fuiſſe ſeruituti, quàm delinqueret. Reſpondeo, nihil impedire quominus & naturalis ab initio fuerit conditio parendi: & deinde propter peccatum accidentalis ſeruiendi eſſe cœperit, vt iam minus liberalis ſit ſubiectio, quàm prius fuiſſet. Cæterùm locus hic quibuſdam occaſionem præbuit vt negarent Adam errore lapſum eſſe, ſed vxoris tantùm illecebris fuiſſe victum. Putant igitur mulierem tãtùm aſtu diaboli deceptam, vt ſe, & virũ diis ſimiles fore crederet, Adæ verò nihil fuiſſe perſuaſum, ſed fructum guſtaſſe vt morem vxori gereret. Atqui hanc opinionem promptum eſt refellere. Niſi enim fidem habuiſſet Satanæ mendacio, non illi exprobraret Deus, Ecce Adam quaſi vnus ex nobis. Sunt aliæ rationes quas taceo: quia non longa refutatione indiget error, nulla probabili coniectura fultus. Paulus enim ſuis verbis non ſignificat Adam non eadem implicitum fuiſſe diaboli fallacia, ſed tantùm, cauſam vel originem tranſgreſsionis ab Eua profectam eſſe. Gen.3 d.22

15 *Seruabitur autem.)* Quia imbecillitas ſexus mulieres reddit magis ſuſpicioſas & timidas: & talis erat ſuperior ſententia, quæ vehementer percellere & conſternare vel maximè viriles animos poſſet: ideo adhibita conſolatione temperat quod dixit. neque enim nos ideo accuſat vel coarguit Spiritus Dei, vt pudore confuſis inſultet: ſed proſtratos mox exigit. Poterat hoc (vt iam dixi) exanimare mulieres, quum ſibi imputari audirent totius humani generis éxitium. qualis enim eſt hic reatus? præſertim quũ in ſubiectione ira Dei aſsiduè verſetur ob oculos. Ergo Paulus vt illas ſoletur, ac ſuam illis conditionem tolerabilem reddat, ſpem ſalutis relictam eſſe admonet, vtcunque ſuſtineant pœnam temporalem. Duplex iſte conſolationis fructus notandus eſt. quòd propoſita ſalutis ſpe retinentur, ne reatus ſui commemoratione perterritæ, in deſperationem ruant: deinde quòd aſſueſiunt ad tolerandam æquis & tranquillis animis ſeruiendi neceſsitatem, vt libenter ſe viris ſubmittant, quum admonentur hoc genus obſequii & ſibi eſſe ſalutare, & Deo acceptum. Si ad operum adſtruendam iuſtitiam hic locus torqueatur, vt faciunt Papiſtæ, ſimplex eſt ſolutio: quia hîc non diſputat Apoſtolus de cauſa ſalutis, non poſſe nec debere ex eius verbis colligi quid mereantur opera: ſed tantùm oſtendi qua nos via perducat Deus ad ſalutem, cui nos ſua gratia deſtinauit. *Per generationem.* Ridiculum hoc foret hominibus naſutis, Chriſti Apoſtolum non modò hortari mulieres ad dandam operam procreandæ ſoboli, ſed hoc opus tanquam pium & ſanctum ita vrgere, vt rationem eſſe dicat obtinendæ ſalutis. quinetiam videmus quibus probris thorum coniugalem infamauerint hypocritæ, qui ſanctiores videri præ aliis omnibus volebãt. Sed aduerſus ſannas impiorum facilis eſt defenſio. Primùm enim non tantùm de gignenda prole hîc tractat Apoſtolus, ſed de perferendis moleſtiis omnibus, quæ & duræ ſunt & multiplices, tam in partu quàm in educatione liberorum. Deinde quicquid hypocritę iudicent, vel mundi ſapientes, pluris hanc obedientiam facit Deus, quum mulier quid vocata ſit reputans, impoſitę ſibi Diuinitus conditioni ſe ſubiicit, nec tædium geſtationis, nec ciborum faſtidium, nec morbos, nec difficultatem pariendi, imò potiùs dirum cruciatum, nec ſolicitudinem pro fœtu, nec alia quæ ſunt officii ſui detrectat, quàm ſi heroicis alioqui virtutibus ſe oſtentaret, Dei interim vocationi obſequi detrectans. Adde quòd non potuit aptior afferri conſolatio, nec efficacior, quàm ſi rationem & medium (vt ita loquar) ſalutis conſequendæ in ipſa pœna oſtenderet. *Si manſeritis in fide.* Quia vetus interpres Generationem liberorum poſuerat, vulgo receptum fuit vt ad liberos referrent hoc membrum. atqui vnica vox eſt apud Paulum τεκνογονία. Proinde ad mulieres referri neceſſarium eſt. Quod autem plurale verbum eſt, nomen verò ſingulare nihil habet incommodi. Siquidem nomen indefinitum, vbi ſcilicet de omnibus communis eſt ſermo, vim collectiui habet: ideóque mutationem numeri facilè patitur. Porrò ne totam mulierum virtutem in coniugalibus officiis includeret, continuò pòſt etiam maiores adiicit virtutes, quibus pias mulieres excellere conuenit, vt à profanis differant. Imò tunc demum generatio gratum eſt Deo obſequium, quum ex fide & charitate procedit. His duobus adiungit *Sanctificationem*, quæ totam vitæ puritatem continet, dignam Chriſtianis mulieribus. Poſtremò ſequitur *Temperantia*, cuius paulo antè meminerat, de veſtitu loquens: ſed nunc eam latiùs ad alias vitæ partes extendit.

CAPVT III.

Certus ſermo, ſiquis epiſcopatum appetit, præclarum opus deſiderat.

2 *Oportet ergo Epiſcopum irreprehenſibilem eſſe, vnius vxoris maritum, ſobrium, temperantem, "compoſitum, hoſpitalem, aptum ad docendum,* Vel, honeſtum.

3 *Non "vinolentum, non percuſſorem, non turpiter lucri cupidũ, ſed æquum, alienum à pugnis, alienum ab auaritia.* Vel, ferocem.

4 *Qui domui ſuæ bene præſit, qui filios habeat in ſubiectione, cum omni reuerentia.*

5 *Quòd ſi quis propriæ domui præeſſe non nouit, Eccleſiam Dei quomodo curabit?*

6 *Non nouitium, ne inflatus in condemnationem incidat diaboli.*

7 *Oportet autem illum & bonum teſtimonium habere ab extraneis: ne in probrum incidat & laqueum diaboli.*

1 *Certus ſermo.)* Quòd Chryſoſtomus clauſulam eſſe putat ſuperioris doctrinæ, mihi non placet. Solet enim Paulus hanc formulam præfando magis vſurpare. deinde non erat illi tantæ affirmationis vſus: quod autem nunc dicturus eſt, plus habet aliquanto ponderis. Sic igitur præfatio ad notandam rei grauitatem habita, quia iam Paulus nouum ſermonem ingreditur de Paſtoribus creandis, & ordinando Eccleſiæ regimine. *Siquis Epiſcopatum.* Quoniam mulieribus interdixerat officium docendi, ſumpta inde occaſione, nunc de Epiſcopatu ipſo diſſerit. primò, quò melius appareat quàm non ſine cauſa mulieres admittere noluerit ad tam arduum munus exercendum: deinde ne ſolas mulieres arcendo, viros omnes promiſcuè admittere videatur: tertiò, quia expediebat, Timotheum & alios admoneri quãta in eligendis

Epiſcopis religio ſeruāda eſſet. Talis ergo eſt contextus, mea ſententia, acſi diceret Paulus, adeò non eſſe idoneas mulieres obeundæ tantæ functioni, vt ne viris quidem ipſis indiſcriminatim patefieri aditum oporteat. Proinde admonet, non vulgare eſſe opus, vt ſibi quilibet permittat id ſuſcipere. Nam quum dicit καλὸν, non dubito quin ad vetus prouerbium alludat, quod ſæpius à Platone repetitur, δύσκολα τὰ καλά. quo Græci ſignificant, quæ pulchra ſunt, eadem ardua & difficilia eſſe: atque ita difficultatem cum excellentia coniungit. imò ſic argumentatur, non eſſe cuiuſuis Epiſcopatu fungi, quia res ſit eximia. Iam puto ſenſum Pauli eſſe ſatis perſpicuum: quem tamen nemo interpretum aſſequutus eſt, quod videam. Summa eſt, habendum eſſe in recipiendis Epiſcopis delectum, quia munus ſit laborioſum ac difficile: ac diligenter, qui ad illud aſpirant, debere ſecū reputare an pares futuri ſint ferendo tanto oneri. Audax ſemper eſt imperitia: & circunſpecta rerum cognitio modeſtum reddit hominem. vnde fit vt tanta confidentia ſæpe munus gubernandi ambiant qui nihil habent vel ingenii, vel prudentiæ, niſi quòd clauſis oculis ruunt? Sic dicebat Quintilianus, Indoctos fortius dicere: quūm trepident ſummi oratores. Vt in appetendo Epiſcopatu eiuſmodi temeritatem cohibeat Paulus, admonet primò, non otioſam eſſe dignitatem, ſed *Opus*. deinde non quoduis opus, ſed *Præclarum*, & ideo arduum, plenúmque difficultatis: vt eſt re vera. Neque enim leue eſt, in tanta adminiſtratione ſuſtinere perſonam Filii Dei, vbi agitur de regno Dei erigendo & propagando, vbi de animarum ſalute curanda, quas ſanguinis ſui pretio Dominus ipſe dignatus eſt, de regenda Eccleſia quæ eſt Dei hæreditas. Sed non eſt hîc propoſitum concionari: & hoc argumentum rurſus attinget Paulus proximo capite. Verùm quæritur an vllo modo Epiſcopatum appetere liceat. Videtur enim abſurdum vt quis voto præueniat Dei vocationem. atqui Paulus, dum temerarium deſideriū reprehendit, permittere videtur vt circunſpectè & modeſtè quis appetat. Reſpondeo, ſi aliis in rebus damnatur ambitio, in Epiſcopatu multò grauius damnandam eſſe. Atqui Apoſtolus de pio deſiderio loquitur, quo ſtudent ſancti homines quicquid habent doctrinæ conferre ad Eccleſiæ ædificationem. Nam ſi docendi munus appetere omnino nefas eſſet, quorſum ſe diſcendo cōpararent qui totam adoleſcentiā in ſacræ Scripturæ lectione cōſumunt? ánnon Theologicæ ſcholæ, Paſtorū ſunt ſeminaria? Proinde qui ita ſunt inſtituti, non modò licitè poſſunt, ſed etiam debēt, etiam antequā in munus ſint cooptati, voluntaria oblatione ſe ac ſuam operam ſacrare Deo, modò tamen non ſe ingerant ipſi, ac ne voto quidem ſuo ſe deſignent Epiſcopos: ſed tantùm parati ſint ad munus obeundum, ſi eorum opera flagitetur. Quòd ſi legitimo ordine non fuerint vocati, ſciant aliter viſum eſſe Deo, neque indignè ferant ſe fuiſſe aliis poſthabitos. Verùm ita affecti erunt, qui nullo ſui reſpectu, Deo & Eccleſiæ tantùm ſeruire optabunt: & ſimul erunt ea modeſtia, vt minimè inuideant ſi alii tanquam digniores præferantur. Si obiiciat quiſpiam, tantæ molis eſſe Eccleſiæ regimen, vt horrorem ſanis hominibus incutere potius debeat quàm prouocare ad ſui deſiderium: reſpondeo, piorum deſiderium non recumbere in fiduciam propriæ induſtriæ aut virtutis, ſed Dei auxilio, à quo noſtra eſt ſufficientia: quemadmodum alibi tractat Paulus. Cæterùm obſeruandum eſt quid Paulo ſit Epiſcopatus: eóque magis: quòd veteres ſuorum temporum cōſuetudine à vero ſenſu abducti fuerunt. Nam quum Paulus generaliter comprehendat omnes Paſtores, ipſi Epiſcopum accipiunt qui ex vnoquoque collegio eligebatur vt fratribus præeſſet. Meminerimus ergo perinde valere hoc nomen, acſi Miniſtros, vel Paſtores, vel Preſbyteros nominaſſet.

2.Cor.3.b.5.

2 *Oportet ergo.*) Illatiua particula expoſitionem quam poſui confirmat. nam pro muneris dignitate colligit, hominem requiri præditum raris dotibus, & nō quemlibet ex vulgo. Si eſſet Bonum opus, vt habet communis tranſlatio, vel Honeſtum, vt reddidit Eraſmus: illatio non quadraret. Vult autem *Epiſcopum eſſe irreprehenſibilem*: pro quo ad Titum poſuit: ἀνέγκλητον: vtroque nomine ſignificans, non debere vlla infamia notatum eſſe, quæ autoritatem illi deroget. Neque enim inter homines reperietur qui purus ſit omni vitio. ſed aliud eſt, laborare communibus vitiis quæ exiſtimationem non lædunt, quia cadunt in homines honeſtiſſimos: aliud probroſi eſſe nominis, vel aliqua turpitudine eſſe fœdatum. Ergo ne autoritate careat Epiſcopus, iubet eligi qui ſit honeſtæ & integræ famæ, nulliſque notabili vitio obnoxius. Porrò non tantùm præſcribit Timotheo quales eligere debeat, ſed etiam ſingulos admonet qui ad gradū illum aſpirant, vt ſe vitámque ſuam diligenter examinent. *Vnius vxoris maritum.* Puerile eſt commentum, interpretari Vnius Eccleſiæ Paſtorem. Receptior eſt altera expoſitio, debere recipi qui non fuerit duplici coniugio implicitus, iam tamen cælibem, vnica vxore mortua. Sed enim tam hîc quàm primo ad Titum capite, verba ita ſonāt, Qui ſit: non autem, Qui fuerit. Et infra capite quinto, quum aget de viduis, diſtinctè vtetur præteriti temporis participio. Præterea hoc modo pugnaret ipſe ſecum: vtpote qui alibi teſtatur ſe talē nolle iniicere laqueum conſcientiis. Sola igitur Chryſoſtomi expoſitio vera eſt, polygamiam hîc nominatim in Epiſcopo damnari, quæ tūc apud Iudæos pro lege ferè obtinuerat. Partim hoc habebant ex peruerſa Patrum imitatione: (nam qui legebant, Abraham, Iacob, Dauidem & ſimiles pluribus ſimul vxoribus fuiſſe coniugatos, idem ſibi quoque licere arbitrabantur) partim hanc corruptelam ex vicinis gentibus traxerant. nunquam enim apud Orientales qua decebat religione & fide, culta fuerunt coniugia. Quicquid ſit, polygamia apud eos vulgò inualuerat. Itaque non immeritò Paulus maculam hanc ab Epiſcopi perſona alienam eſſe iubet. Neque tamen eorum opinionem improbo qui putant Spiritum ſanctum diabolicæ ſuperſtitioni voluiſſe occurrere, quæ poſtea obrepſit. acſi dixiſſet, adeò non cogendos ad cælibatum Epiſcopos, vt maximè pios deceat coniugium. Hoc modo non exigeret ab illis tanquam rem neceſſariam, ſed tantùm laudaret tāquam ab officii dignitate minimè alienam. Simplicius tamen eſt ac firmius quod iam dixi, ab ordine Epiſcopali arceri polygamiam à Paulo, quia ſignum ſit hominis libidinoſi, & fidem coniugalem non ſeruantis. Verùm hic obiicitur, non debuiſſe quod in omnibus eſt vitioſum, in ſolis Epiſcopis damnari vel prohiberi. Solutio facilis eſt, non ideò protinus aliis fieri licentiam, quum Epiſcopis nominatim hoc interdicitur. Neque enim dubium eſt quin Paulus in vniuerſum damnauerit quod cum perpetua Dei Lege pugnabat. Fixum enim eſt decretum, Erunt duo in carnem vnam. Sed potuit in aliis vtcunque tolerare quod in Epiſcopo nimis turpe, ideóque non ferendū fuiſſet.

fuiſſet. Neque enim hîc lex in poſterum ſancitur, ne Epiſcopus qui vnam habet vxorem, ſecundam aut tertiam inducat: ſed ab ordine Epiſcopali repellit Paulus quicunque tale flagitiũ admiſerint. Quod itaque iam factum corrigi non poterat, fert coactus, ſed non niſi in plebe. Quid enim remedii? an ſecundas ac tertias vxores repudiaſſent, qui ſub Iudaiſmo in polygamiam ſe coniecerant? atqui tale repudium non caruiſſet iniuria. Quod ergo integrum non erat, intactum reliquit: tantùm excepit, nequis Epiſcopus tali macula aſperſus eſſet. *Sobrium.* Eraſmus reddidit Vigilantem. Quando νηφάλεος Græcis vtrunque ſignificat, eligant vtrum volent lectores. σώφρονα malui reddere *Temperantem*, quàm Sobrium: quia σωφροσυνη latius patet quàm ſobrietas *Compoſitus* eſt, qui decenter & honeſtè ſe gerit. *Hoſpitalitas* eſt erga extraneos: cuius frequentior apud veteres vſus fuit. turpe enim fuiſſet honeſtis hominibus, & præſertim notis, in cauponas diuertere. Hodie alia ratio. eſt tamen, ſempérque erit virtus hæc in Epiſcopo multas ob cauſas neceſſaria. Adde quòd in crudeli piorum vexatione neceſſe fuit multos ſubinde mutare locum: ideóque domos epiſcopales neceſſe fuit eſſe exulum perfugia. Imò Eccleſias ipſa temporum neceſſitas ad mutuum leuamen coegit, vt aliæ aliis præberent hoſpitia. Porrò niſi in hoc officii genere viã aliis monſtraſſent Epiſcopi, plerique humanitatem, illorum exemplo neglexiſſent: atque ita exanimati fuiſſent miſeri exules. *Aptum ad docendum.* Doctrinæ in Epiſtola ad Titum expreſſior fit mentio: hîc tantùm breuiter dexteritatem ponit. Neque enim ſatis eſt ſiquis recondita eruditione polleat, niſi accedat etiam docendi gratia. Multi enim, vel quia linguæ ſunt impeditæ, vel quia non ſatis perſpicacis ingenii, vel quia non ſatis populares, intus ſuppreſſum retinent quod norunt. Tales ſibi (vt aiunt) & muſis canere decet. Qui populi regendi curam habent ad docendum, appoſiti ſint oportet. Neque verò linguæ tantùm volubilitas hîc requiritur: nam pleroſque videmus diſertos, quorum prompta loquacitas nihil habet ædificationis: ſed potius commendatur prudentia, vt ſcitè ad vſum populi accommodetur Dei verbum. Operæpretium autem eſt reputare quàm nihil ad ſe pertinere ducant Papiſtæ quicquid Apoſtolus præſcribit. Neque verò ſingulis vel excutiendis, vel enumerandis inſiſtam. vnum hoc, qua diligentia apud eos ſeruatur? Et ſanè dos ſuperuacua iſta foret, quando miniſterium docendi quaſi vile & ſordidum à ſe depellunt, quod tamen Epiſcopi maximè proprium erat. At neminem latet quantum abſit à Pauli regula, Epiſcopali titulo κωφὸν πρόσωπον ſuperbè gloriari: ſi modò theatrico habitu appareat. Quaſi cornuta mitra, annulus bene gemmatus, argenteum pedum, & ſimiles nugæ cum luſoria pompa, ſpirituale Eccleſiæ regimen conſtituant: quod nihilo magis à doctrina poteſt auelli, quàm noſtrum vnuſquiſque à propria anima.

3 *Non vinolentum.*) Non tantùm ebrietatem hoc verbo notant Græci, ſed quanuis intemperiem in vino ingurgitando. Et certè non tantùm Paſtori nimis indecora eſt immodica vini potatio, ſed etiam quod ferè multa peiora ſecum trahit: vt ſunt rixæ, ineptæ geſticulationes, laſciuiæ: & quæ recenſere non eſt neceſſe. Verùm antitheſis quæ paulo pòſt ſubiicitur, Paulum vltrà progredi oſtendit. Nam ſicuti percuſſori alienum à pugnis, & turpis lucri cupido ἀφιλάργυρον opponit: ita & τῷ παροίνῳ manſuetum, vel æquum. Vera igitur eſt Chryſoſtomi interpretatio, temulenti ac ferocis ingenii homines ab Epiſcopatu reiici. Quòd percuſſorem accipit idem Chryſoſtomus, pro eo qui lingua ferit (hoc eſt, conuiciatur, aut iurgiis proteruius inſurgit) non recipio. Nec me mouet eius ratio: nihil fore magnum, ſi manu non cædat Epiſcopus. Generaliter enim puto hîc reprehendi militarem ferociam, qua nihil minùs decet Chriſti ſeruos. Quanto enim ſe ludibrio exponant, notum eſt, qui ad infligendum pugni ictum, ne dicam ad gladium exerendum, ſunt promptiores quàm ad pacandas ſua grauitate aliorum lites. *Percuſſores* ergo vocat minaces, & Martii caloris. *Turpiter lucri cupidi*, ſunt auari omnes: nam vbicunque erit auaritia, ſimul erit hoc turpe cuius meminit Apoſtolus. Qui diues fieri vult, & citò vult fieri: inquit ille. Hinc fit vt auari omnes, etiamſi palàm id non appareat, ad fœdos & illicitos quæſtus animum adiiciant. Quare huic vitio opponit contemptum pecuniæ: ſicuti nullum eſt aliud remedium, quo corrigatur. Qui paupertatem, inquam, æquo libentíque animo non feret, nunquam effugiet morbum illum ſordidæ ac ſeruilis cupiditatis. Percuſſoris vocabulo oppoſuit *Aequum & alienum à pugnis*. Æquus autem, quem temulento diximus opponi, vocatur qui placido & moderato animo iniurias ferre nouit, qui multa condonat, qui indignitates deuorat, qui nec aſpero rigore formidabilis eſt, nec ad ſummum ius omnia exigit. Alienus à pugnis, qui fugit contentiones & certamina. Nam vt alibi ſcribit, Non decet ſeruos Domini eſſe pugnaces. *2.Tim.2.d.24*

4 *Qui domui ſuæ bene præſit.*) Hinc apparet, non requiri à Paulo Epiſcopum humanæ vitæ expertem, ſed bonum & probatum patremfamiliâs. Nam vtcunque vulgò plus habeat admirationis cælibatus & vita philoſophica, quæ prorſus remota ſit à communi more: experientia tamen ipſa prudentibus quidem & conſideratis hominibus hoc demonſtrat, eos ad regendam Eccleſiam magis formatos eſſe & aptiores qui communem vitam non ignorant, ſed in humanæ conuerſationis officiis ſunt exercitati. Ideóque obſeruanda eſt ratio quæ paulo pòſt additur, Minimè parem fore gubernandæ Eccleſiæ Dei, qui familiæ præeſſe neſciet. Atqui tales ſunt permulti, imò ferè omnes qui ex otioſa & ſolitaria vita, quaſi ex latebris, extrahuntur: ſylueſtres ſcilicet quodammodo & nullius humanitatis. Non tamen hîc aſtutum hominem probat Apoſtolus, & rei domeſticæ callentem, ſed qui familiam gubernare didicerit honeſta diſciplina. De *Liberis* etiam præcipuè loquitur, qui debent patris referre ingenium. Proinde magnum erit dedecus Epiſcopi, ſi filios habeat flagitioſæ & infamis vitæ. De vxoribus aget poſtea: nunc (vt dixi) præcipuam domus partem attingit. Primo capite ad Titum, oſtendit quid hîc ſignificet per nomen *Reuerentiæ*. Nam poſtquam dixit non oportere præfractos & immorigeros eſſe filios Epiſcopi, ſimul addit, Neque obnoxios probro diſſolutionis, aut intemperantiæ. Vult ergo in ſumma, moribus eſſe ad omnem caſtitatem, modeſtiam, & grauitatem compoſitis. Argumentum quod ſequitur à minori ad maius, per ſe clarum eſt, Nequaquam fore parem regendo populo, qui ad regendam familiam ſit ineptus. Præterquam enim quòd inde conſtat, neceſſariis virtutibus deſtitui: quid autoritatis habere poterit in

populo, quum propria domus contemptibilem eum reddat?

6 *Non nouitium.)* Quia multi tunc præſtanti ingenio & doctrina adducebantur ad fidem, tales Paulus ad Epiſcopatum, ſtatim atque Chriſto nomen dederint, admitti prohibet. nam oſtendit quantum ſit in ea re periculi: ventoſos enim ferè eſſe conſtat, plenóſque oſtentatione. Ita fiet vt arrogantia & ambitio præcipites eos agat. Quod dicit Paulus, nos experimur. neque enim ad audendum modò feruidi ſunt nouitii, ſed etiam ſtulta confidentia turgidi, acſi nubes tranſuolare poſſent. Proinde non ſine cauſa ab honore Epiſcopatus arcentur, donec temporis ſucceſſu domita ſit ingenii altitudo. *Iudicium diaboli* tribus modis interpretari licet. Nam diabolum quidam pro Satana accipiunt, alii pro calumniatoribus. Priorem ſenſum magis amplector, quia rarum eſt vt iudicium maledicentiam ſignificet. Sed rurſus iudicium Satanæ tam actiuè quàm paſſiuè ſumi poteſt. Hunc poſteriorem ſenſum Chryſoſtomus ſequitur, cui ego facilè aſſentior. Eſt enim elegans antitheſis, quæ indignitatem auget, Si is qui præficitur Eccleſiæ Dei, ſua elatione in eandem cum diabolo condemnationem ruat. Quanquam actiuam ſignificationem non reiicio, fore vt diabolo cauſam ſui accuſandi præbeat. Sed verior Chryſoſtomi opinio.

7 *Teſtimonium ab extraneis.)* Difficilimum hoc eſſe videtur, vt pius vir teſtes habeat infideles ſuę integritatis, qui mentiendi aduerſum nos libidine inſaniunt. Sed intelligit Apoſtolus, vt quod ad externam conſuetudinem, etiam infideles cogantur eum agnoſcere probum virum. Nam etſi omnibus Dei filiis ſine cauſa obtrectant: non poſſunt tamen ſceleratum iudicare qui honeſtè & innocenter inter eos verſatus ſit. Talem probitatis notitiam hîc Paulus notat. Ratio additur, *Ne in probrum incidat*, &c. Quod ego ita expono, Infamiæ expoſitus, perfrictæ frontis eſſe incipiat, tantóque maiore licentia ſe proſtituat ad omnem nequitiam. quod eſt diaboli plagis ſe irretire. Quid enim ſpei reſtat vbi nullus eſt peccandi pudor?

8 *Diaconos ſimiliter graues, non bilingues, non multo vino deditos, non turpiter lucri cupidos.*

9 *Habentes myſterium fidei in pura conſcientia.*

10 *Et hi probentur primùm: deinde miniſtrent vbi irreprehenſibiles comperti fuerint.*

11 *Vxores ſimiliter graues, non calumniatrices, ſobrias, fideles in omnibus.*

12 *Diaconi ſint vnius vxoris mariti, qui honeſtè præſint liberis & domibus ſuis.*

Vel, honeſtum. 13 *Nam qui bene miniſtrauerint, gradum ſibi " bonum acquirunt, & multam libertatem in fide, quæ eſt in Chriſto Ieſu.*

8 *Diaconos ſimiliter.)* Non eſt quòd variæ interpretationes ſcrupulum nobis iniiciant. Certum eſt, Apoſtolum de iis tractare qui publicam in Eccleſia functionem exercent. quo refellitur eorum opinio, qui miniſtros domeſticos putant hoc nomine deſignari. Quòd autem alii ad Presbyteros referunt Epiſcopo inferiores, caret fundamento. nam ex aliis locis patet, commune omnibus Presbyteris fuiſſe nomen: idque fateri omnes coguntur: præſertim locus in primo capite ad Titum eam ſignificationem eſſe comprobat. Reſtat vt Diaconos intelligamus quorum mentionem facit Lucas Actorum capite 6. a.3. ii ſunt qui curam pauperum habebant. Sed de officio eorum qui plura volet, petat ex Inſtitutione. Quatuor primæ virtutes, quibus ipſos vult eſſe præditos, ſatis per ſe notæ ſunt. niſi quòd ſedulò notandum eſt, eũ admonere ne ſint *Bilingues*: quia vitium eſt quod in illa adminiſtratione difficulter cauetur: & tamen ab ea remotiſſimum (ſi quod aliud) eſſe debebat.

9 *Habentes myſterium fidei.)* Perinde eſt acſi dixiſſet, Qui puram religionis doctrinam teneant, & quidem ex animo, cum ſerio Dei timore: vel, Qui rite ſint in fide inſtituti: nequid ignorent quod hominibus Chriſtianis eſt cognitu neceſſarium. Summam tamen piæ doctrinæ honorificè myſterium appellat: vt certè Deus per Euangelium ſapientiam terrenis hominibus patefacit, quam in cælo ſuſpiciunt Angeli. quare nihil mirum ſi humanum captum ſuperet. Proinde eam cum ſumma reuerentia amplectendam eſſe meminerimus: & quia ad tantam altitudinem nunquam conſcenderemus proprio marte, ſuppliciter Deum rogemus vt eam Spiritu reuelationis nobis reſeret. Rurſus quum videmus impios vel ridere, vel nihili guſtare, Diuinæ eſſe gratiæ agnoſcamus: quòd quæ aliis ſunt abſcondita, nobis in corde ſunt & in oculis, vt inquit Moſes. Ergo Diaconos in myſterio fidei vult eſſe eruditos: quia etſi docendi munus non habent, nimis tamen abſurdum foret, publicam in Eccleſia perſonam ſuſtinere, & rudes eſſe in fide Chriſtiana: præſertim quum ſæpe incidat neceſſitas monendi & conſolandi, niſi partibus ſuis deeſſe velint. Additur *Pura conſcientia*, quæ extenditur ad totam vitam: tum verò vt ſciant ſe Deo ſeruire.

Deut. 30.c.11.

10 *Et hi probentur.)* Vult non ignotos ſed compertæ probitatis eligi, quemadmodum Epiſcopos. Et hinc apparet *Irreprehenſibiles* dici qui nullo notabili vitio laborent. Porrò hęc probatio non eſt vnius horæ, ſed in longa experientia conſiſtit. Summa eſt, Vbi de creandis Diaconis agetur, non debere quoslibet temere & ſine delectu obtrudi, ſed deſignandos eſſe quos anteacta vita ſic commendet, vt iam quaſi habito examine conſtet eſſe idoneos.

11 *Vxores ſimiliter graues.)* Vxores intelligit tam Diaconorum quàm Epiſcoporum. debent enim maritis eſſe adiutrices in officio: quod fieri nequit, niſi præ aliis bene ſint moratæ. Et quoniam vxorum meminerat, idem præcipit de *Diaconis* quod antè de Epiſcopis: nempe vt *vnica vxore* quiſque eorum contentus, caſti & honeſti patris familiàs ſit exemplum: *Liberóſque* & totam *domum* in ſancta diſciplina contineat. Atque hinc refellitur eorum error qui de famulis domeſticis locum hunc accipiũt.

13 *Qui bene miniſtrauerint.)* Quia vno aut altero ſeculo poſt Apoſtolorum mortem inualuerat vſus vt ex Diaconorum ordine eligerentur Presbyteri, vulgò hunc locum expoſuerunt de tranſitu ad gradum ſuperiorem, quaſi Apoſtolus ad honorem Presbyterii vocet qui fideles ſe Diaconos præſtiterint.

Ego, etſi

Ego, etſi non nego Diaconorum ordinem interdum ſeminarium eſſe poſſe ex quo ſumantur Preſbyteri: tamen ſimplicius accipio Pauli verba, qui probè defuncti fuerint hoc miniſterio, non paruo honore dignos eſſe: quia non ſit ſordidum aliquod exercitium, ſed honorificum in primis munus. Porrò hac particula ſignificat quantum Eccleſiæ interſit, hoc munus à viris ſelectis adminiſtrari: quia exiſtimationem & reuerentiam conciliat ſancta adminiſtratio. Cæterùm pluſquam ridiculi ſunt Papiſtæ, dum in Diaconis ſuis facere ſe obtendunt quod Paulus præſcribit. Initiò quorſum Diaconos ſuos creant, niſi vt in pōpa calicem geſtent, & ludicris neſcio quibus ſpectaculis paſcant oculos imperitorum? Adde quòd ne id quidem ſeruant. neque enim ab annis quingentis Diaconus vnus creatus eſt, niſi vt hoc gradu facto mox ad Presbyterium conſcenderet. Quantæ igitur impudentiæ eſt quòd iactant ad gradum altiorem eos euehi qui probè miniſtrauerint, quum eos tantum ſacerdotio ſuo dignentur qui nullam prioris officii partem vnquam attigerunt? *Et libertatem in fide.* Meritò hoc addidit. nihil enim eſt quod æquè libertatē pariat, vt bona conſcientia & vita à crimine probróque immunis. quemadmodum econuerſo timidos eſſe oportet qui malè ſibi conſcii ſunt. Quòd ſi licentia interdum exultant, neque æquabilis ea eſt ac perpetua, nec quicquam habet ponderis. Ideo etiam exprimit libertatis ſpeciem. In fide, inquit, *quæ eſt in Chriſto,* quò ſcilicet maiore fiducia Chriſto ſeruiant. Sicuti rurſus os habent quaſi obturatum & conſtrictas manus, ſúntque ad bene agendum inhabiles, qui turpiter in ſua functione verſati ſunt: quia nihil illis habetur fidei, nihil autoritatis tribuitur.

14 *Hæc tibi ſcribo, ſperans breui ad te venire.*

15 *Quòd ſi tardauero, vt videas quomodo oporteat in domo Dei verſari, quæ eſt Eccleſia Dei viuentis, columna & firmamentum veritatis.*

16 *Et ſine controuerſia magnum eſt pietatis myſterium: Deus manifeſtatus eſt in carne, iuſtificatus in ſpiritu, viſus Angelis, prædicatus Gentibus, fidem obtinuit in mundo, receptus eſt in gloria.*

14 *Hæc tibi ſcribo.*) Spem aduentus ſui facit Timotheo, partim vt eum animet, partim vt eorum proteruiam comprimat quia ſua abſentia magis inſoleſcebant. Neque tamen fictè quicquam Timotheo promittit, vel per ſimulationem alios territat. Omnino enim ſperabat ſe venturum: vt veniſſe probabile eſt, ſi hanc Epiſtolam ſcripſit quo tempore Phrygiam peragrabat. ſicuti refert Lucas Actor. 18.f. 38. Hoc autem nobis argumento ſit quanta ſolicitudine curauerit Eccleſias, qui præſenti malo remedium in breue tempus differre non ſuſtinuerit. Quanquam continuò pòſt addidit, Epiſtolam inſtruendo Timotheo ſcriptam eſſe, ſi fortè ſibi contingeret moram facere opinione ſua longiorem.

15 *Quomodo oporteat in domo Dei verſari.*) Hac locutione commendat officii pondus ac dignitatem: quia ſint Paſtores veluti œconomi quibus regendam ſuam domum commiſit Deus. Si quis amplæ familiæ curam ſuſtineat, noctes ac dies anxio ſtudio incumbit, ne quid ſua negligentia, vel imperitia, vel ſocordia peſſum eat. Si hominibus tantùm datur, quanto plus Deo ipſi dandum erit? Porrò Eccleſiam ſuam hoc nomine non fruſtra Deus ipſe dignatur: vtpote qui non modò nos adoptionis gratia in filios recepit, ſed etiam in medio noſtri habitat. Accedit non vulgaris amplificatio, ex eo quòd vocat *Columnam & firmamentum veritatis.* Quid enim magnificentiùs potuit dici? quid æterna illa veritate auguſtius, magíſque ſacroſanctum, qua & Dei gloria & hominum ſalus continetur? Si in vnum cumulum congerantur omnes profanæ philoſophiæ laudes quibus à ſuis ſectatoribus ornatur, quid hoc ad dignitatem cæleſtis huius ſapientiæ, quæ ſola & lux, & veritas, & doctrina vitæ, & via, & regnum Dei prædicari meretur? Atqui ea ſolius Eccleſiæ miniſterio in terris conſeruatur: quantum ergo onus Paſtoribus incumbit, qui tam inæſtimabilis theſauri cuſtodiæ præſunt? Impudenter autem nugantur Papiſtæ, qui colligunt ex Pauli verbis ſua omnia deliria pro Dei oraculis habenda eſſe quia ſint columna veritatis, ideóque errare nequeant. Primò videndum eſt quorſum Paulus Eccleſiam inſigniat tam ſplendido titulo. Proculdubiò voluit, propoſita officii magnitudine, admonitos eſſe Paſtores quanta illud fide, diligentia, reuerentia adminiſtrare debeant. Etenim quàm horribilis futura eſt vltio, ſi eorum culpa intercidat illa veritas quæ imago eſt Diuinæ gloriæ, lux mundi, ſalus hominum? Hæc ſanè cogitatio trepidationem aſſiduam debet incutere Paſtoribus: non vt eos exanimet, ſed ad maiorem vigilantiam acuat. Inde colligere promptum eſt quo ſenſu Paulus ita loquatur. Eccleſia enim ideo columna eſt veritatis, quia ſuo miniſterio eam tuetur ac propagat. Deus non deſcendit ipſe è cælo ad nos, neque Angelos quotidie mittit ad ſuam veritatem promulgandam: ſed vtitur Paſtorum opera, quos in hunc finem ordinauit. Vt craſſius exprimam: nónne Eccleſia mater eſt piorum omnium, quæ ipſos regenerat Dei verbo, quæ educat alítque tota vita, quæ confirmat, quæ ad ſolidam perfectionem vſque perducit? Eadem quoque ratione columna veritatis prædicatur: quia doctrinæ adminiſtrandæ munus quod Deus penes eam depoſuit, vnicum eſt inſtrumentum retinendæ veritatis, ne ex hominum memoria pereat. Ergo elogium hoc ad miniſterium Verbi refertur: quo ſublato, concidet Dei veritas. Non quia per ſe minus firma ſit, niſi hominum humeris fulciatur, quemadmodum etiam iidem Papiſtę blatterant. nam iſta eſt execrabilis blaſphemia, Incertum eſſe Dei verbum donec ab hominibus certitudinem quaſi precariò mutuetur. Simpliciter intelligit Paulus quod aliis verbis tradit decimo ad Romanos capite: Quoniam fides eſt ex auditu, nullam fore niſi ſit prædicatio. Itaque hominum reſpectu ſuſtinet Eccleſia veritatem: quia eam præconio ſuo celebrat, quia puram & ſinceram retinet, quia tranſmittit ad poſteros. Quòd ſi non reſonet Euangelii doctrina, ſi nulli ſint pii Miniſtri qui ſua prædicatione veritatem à tenebris & obliuione vindicent, ſtatim mendacia, errores, impoſturę, ſuperſtitiones, omnéque genus corruptelæ regnum vendicabunt. Denique ſilentium in Eccleſia, eſt exilium oppreſſióque veritatis. In hac expoſitione quid omnino eſt coactum? Nunc quando tenemus Pauli mentem, redeamus ad Papiſtas. Primùm dum ad ſe transferunt hoc encomium, improbè faciunt, alienis plumis ſe veſtiendo. Nam vt euehatur Eccleſia

Rom.10. c.17.

ſupra tertium cælum, nego id totum ad eos vllo modo pertinere. Quinetiam locum præſentem aduerſus eos retorqueo. Nam ſi Eccleſia columna eſt veritatis: ſequitur non eſſe apud eos Eccleſiam, vbi non modò ſepulta iacet veritas, ſed horrendum in modum diruta & euerſa, pedibus calcatur. An hoc eſt vel ænigma, vel cauillum? Paulus Eccleſiam non vult agnoſci, niſi in qua excelſa & conſpicua ſtat Dei veritas: in Papatu nihil tale apparet, ſed diſiectio tantùm & ruinæ: ergo genuina Eccleſiæ nota illic non extat. Sed inde hallucinatio, quia quod præcipuum erat, non conſiderant, Suſtineri Dei veritatem pura Euangelii prędicatione: neque hominum ingenio aut ſenſu niti fulturam, ſęd ex alto magis pendêre, nempe ſi à ſimplici Dei verbo non diſceditur.

16 *Magnum pietatis myſterium.)* Alia rurſus amplificatio. Ne enim minoris quàm decebat, hominum ingratitudine fieret Dei veritas, extollit eius pretium, quum admonet, magnum eſſe pietatis arcanum: quia ſcilicet non agatur de rebus abiectis, ſed de reuelatione Filii Dei, in quo abſconditi ſunt theſauri omnes ſapientiæ. Ex tantarum rerum magnitudine munus ſuum æſtimare debent Paſtores, quo plus religionis & timoris adhibeant ad illud exercendum. *Deus manifeſtatus.* Vulgaris interpres, omiſſo Dei nomine, ad myſterium refert quæ ſequuntur, inſcitè omnino & perperam, vt clariùs ex ipſa tractatione patebit. quanquam Eraſmum habet ſuffragatorem : qui tamen ipſe ſibi fidem eleuat, vt mea refutatione opus non ſit. Græci certè omnes in hanc lectionem conſentiunt, Deus manifeſtatus in carne. Verùm vt demus nomen Dei non fuiſſe expreſſum à Paulo, ſubaudiendum tamen eſſe Chriſti nomen fatebitur quiſquis prudenter omnia expendet. Ego tamen ſine difficultate, receptam à Græcis lectionem ſequor. Quòd manifeſtationem Chriſti qualem poſtea deſcribit, vocat magnum arcanum, ratio in promptu eſt: hæc enim eſt altitudo, profunditas, & latitudo ſapientiæ, cuius meminit ad Epheſios 3.d. 18. ad quam ſenſus omnes noſtros obſtupeſcere neceſſe eſt. Nunc ordine excutiamus ſingula. Non potuit magis propriè de Chriſti perſona loqui, quàm his verbis: Deus manifeſtatus in carne. Nam primò, diſertum hîc teſtimonium habemus vtriuſque naturę: verum enim Deum & verum hominem ſimul pronuntiat. Secundò, notatur inter duas naturas diſtinctio: quum hinc vocat Deum, inde manifeſtationem in carne ponit. Tertiò, vnitas perſonæ ſignificatur, quum vnum eundémque eſſe tradit: qui quum Deus eſſet, manifeſtatus fuit in carne. Ita hoc vno teſtimonio vera & orthodoxa fides aduerſus Arrium, Marcionem, Neſtorium, & Eutychem egregiè munitur. Cæterùm magnam emphaſin continent iſta antitheta, *Deus in carne.* Quantum enim intereſt inter Deum & hominem? Et tamen immenſam Dei gloriam ſic videmus in Chriſto coniunctam cum hac noſtra carnis putredine, vt vnum efficiant. *Iuſtificatus in Spiritu.* Sicuti carnem induendo, ſe exinaniuit Filius Dei: ita & in ipſo ſpiritualis apparuit virtus quæ Deum eſſe teſtaretur. Porrò locum hunc variè exponunt. ſed ego germanum Apoſtoli ſenſum, vt à me quidem percipitur, contentus explicaſſe, nihil præterea addam. Primùm iuſtificatio hîc approbationem Diuinæ potentiæ ſignificat. Vt Pſal.19.c. 10, Iudicia Dei iuſtificata: hoc eſt, exquiſitè & ad vnguem perfecta. Et Pſalm.51. a.6. Iuſtificari Deum, pro eo quod eſt laudem iuſtitiæ eius conſpicuam reddi. Sic & Matthæi 11.c.19, quum dicit Chriſtus iuſtificatam eſſe ſapientiam à filiis ſuis, intelligit honorem illi ſuum exhibitum. Item Lucas cap.7. e.35, quum publicanos iuſtificaſſe Deum commemorat, intelligit, debita reuerentia & gratitudine proſequutos eſſe Dei gratiam quam in Chriſto cernebant. Ergo tantundem valet quod hîc legimus, acſi dixiſſet Paulus, eundem qui humana carne veſtitus apparuit, ſimul tamen declaratum fuiſſe Dei Filium, vt carnis infirmitas nihil derogauerit eius gloriæ. Spiritus nomine comprehendit quicquid in Chriſto Diuinum fuit ac ſupra hominem: ídque duas ob cauſas. Nam quia in carne humiliatus fuerat, nunc exaduerſo illuſtrationem gloriæ ponens, Spiritum oppoſuit. Deinde gloria illa vnigenito Dei Filio digna, quam Ioannes in Chriſto ſpectatam fuiſſe docet, non externa pompa, non terreno ſplendore conſtabat, ſed ſpiritualis ferè tota erat. Eadem loquendi forma vſus eſt primo ad Romanos, Qui factus eſt ex ſemine Dauid ſecundum carnem, declaratus autem Filius Dei in potentia Spiritus: niſi quòd ſpeciem vnam illic adiicit, nempe reſurrectionem. *Viſus Angelis prædicatus Gentibus.* Mira omnia & ſtupenda: quòd Gentes quæ hactenus in cæcitate mentis errauerant, dignatus eſt Deus reuelatione Filii ſui, quæ cæleſtes quoque Angelos latuerat. Nam quòd Angelis viſum eſſe dicit, intelligit tale ſpectaculum fuiſſe, quod tam nouitate quàm præſtantia ſua Angelos in ſe conuerterit. Quàm verò noua res & inſolens fuerit Gentium vocatio, diximus ſecundo ad Epheſios capite. Nec mirum eſt, Angelis fuiſſe nouum ſpectaculum: qui tametſi de humani generis redemptione cognouerant, modum tamen non tenuerunt ab initio: & celatos ideo oportuit, quo plus admirationis haberet tanta Dei bonitas. *Fidem obtinuit in mundo.* Iam illud erat in primis admirabile, quòd eiuſdem reuelationis & Gentes profanas, & Angelos perpetuos regni ſui hæredes, æquè compotes fecerat Deus. Sed tanta etiam Euangelii prædicati efficacia miraculum fuit non vulgare, quum Chriſtus tot ſuperatis impedimentis, in obedientiam fidei ſubegit, qui videbantur eſſe prorſus indomabiles. Nihil certè minus credibile videbatur: adeò aditus omnes præcluſi erant & obſerati. Fides tamen eluctata eſt, ſed incredibili victoriæ genere. Poſtremò *in gloriam receptum eſſe* dicit: nempe ab hac mortali & ærumnoſa vita. Ergo ſicuti in mundo quoad fidei obedientiam, ita & in Chriſti perſona mira fuit conuerſio, dum ex tam abiecta ſerui conditione euectus eſt ad dexteram Patris, vt illi flectatur omne genu.

Coloſſ. 1.a.3.
Ioan. 1.b. 14.
Rom. 1.a. 3.

CAP. IIII.

SPiritus autem clarè dicit quòd in poſterioribus temporibus deſciſcent quidam à fide, attendentes ſpiritibus impoſtoribus, & doctrinis dæmoniorum,

2 *In hypocriſi falſiloquorum, cauterio notatam habentium conſcientiam,*

3 *Prohibentium matrimonia contrahere, iubentium abſtinere à cibis quos Deus creauit ad percipiendum cum gratiarum actione fidelibus, & qui cognouerunt veritatem.*

4 Quòd

4 *Quòd omnis creatura Dei bona, & nihil reiiciendum quod cum gratiarum actione ſumatur.*

5 *Sanctificatur enim per ſermonem Dei & precationem.*

1 *Spiritus autem.*) Diligenter admonuerat de multis Timotheum. Iam neceſſitatem oſtendit: quia occurrendum ſit periculo quod imminere Spiritus ſanctus denuntiat, venturos ſcilicet falſos doctores qui nugas pro fidei doctrina obtrudant: qui totam ſanctitatem collocantes in externis exercitiis, ſpiritualem Dei cultum, qui ſolus eſt legitimus, obſcurent. Et ſanè fuit hoc ſeruis Dei perpetuum certamen cum talibus quales hîc depingit Paulus. Quia enim natura homines ad hypocriſin feruntur, facilè illis perſuadet Satan, cæremoniis & externa diſciplina rite coli Deum: imò abſque magiſtro hanc omnes ferè perſuaſionem animis infixam habent. Accedit poſtea Satanæ aſtus ad errorem confirmandum. Inde factum eſt vt ſeculis omnibus extiterint impoſtores qui fictitios cultus commendarent quibus obruebatur vera pietas. Porrò hæc peſtis alteram parit, quòd in rebus liberis imponitur neceſſitas. Nam mundus facilè ab eo ſe prohiberi ſinit quod per Deum licitum erat, vt impune Dei leges ſibi transgredi liceat. Hîc ergo Paulus in perſona Timothei non Epheſios modò, ſed omnes vbique terrarum Eccleſias præmonet de fucatis doctoribus qui fictitios cultus inſtituendo, & conſcientias illaqueando nouis legibus, verum Dei cultum adulterant, & corrumpunt putam fidei doctrinam. Hic proprius eſt ſcopus: quem notari in primis neceſſe eſt. Porrò quo maiore attentione excipiant omnes quod dicturus eſt, præfatur certum eſſe & minimè obſcurum oraculum Spiritus ſancti. Non eſt quidem dubium quin reliqua ex eodẽ Spiritu hauſerit: verùm vtcunque ſemper audiendus ſit tanquam Chriſti organum, tamen in cauſa magni ponderis peculiariter voluit hoc teſtatum, nihil ſe proferre niſi ex Spiritu prophetiæ. Solenni itaque præconio nobis hanc prophetiam commendat: nec eo contentus, addit eſſe claram: nec vllo ænigmate implicitam. *In poſterioribus.* Hoc verò nemo tunc expectaſſet, vt in tanta Euangelii luce deficerent. Sed hoc eſt ſcilicet quod dicit Petrus, falſos doctores, ſicut populo Iſraelitico moleſti olim fuerunt, ita Chriſtianæ Eccleſiæ ſemper fore infeſtos. Perinde ergo eſt acſi diceret, Nunc floret Euangelii doctrina: ſed non diu quieſcet Satan, quin zizaniis ſuffocare ſtudeat purum ſemen. Proderat hæc admonitio ſeculo Pauli, vt ſedulò inſtantes puræ doctrinæ tam Paſtores quàm reliqui, non circumuenirentur. Nobis hodie nō minus eſt vtilis, quum nihil cernimus accidiſſe quod non fuerit diſerto Spiritus vaticinio prædictum. Animaduertere præterea hîc licet quantam Eccleſiæ ſuæ curam agat Deus, dum ita maturè occurrit periculis. Multiplices quidem artes habet Satan quibus in errorem nos inducat, & miris inſidiis nos adoritur: verùm exaduerſo ſatis munit nos Dominus, niſi ſponte decipi nobis libèret. Quare non eſt quòd queramur potentiores eſſe tenebras luce, aut ſuperari veritatem à mendacio: ſed potius noſtræ incuriæ ignauiæque pœnas damus, quum abducimur à recta ſalutis via. Sed obiiciunt qui ſibi in ſuis erroribus indulgent, vix poſſe diſcerni quóſnam aut quales deſignet Paulus. quaſi verò Spiritus hanc prophetiam de nihilo ediderit, & tanto antè promulgauerit. Nam ſi nullum eſt certum diſcrimen, ſuperuacua foret, adeóque ridicula tota præſens admonitio: ſed abſit vt fruſtra nos irritari putemus à Dei Spiritu, periculi denuntiatione non ſimul oſtendi cauendi rationem. Atqui illam calumniam ſatis per ſe refutant Pauli verba. nam quaſi digito oſtendit malum quod fugiendum monet. Neque enim in genere de pſeudoprophetis verba facit, ſed clarè ſpeciem exprimit falſæ doctrinæ: nempe quæ pietatem alligando externis elementis, ſpiritualem Dei cultum peruertit ac profanat, vt iam dixi. *Deſciſcent quidam à fide.* Incertum de magiſtríſne loquatur, an de auditoribus. malo tamen ad poſteriores referre: quia magiſtros deinde vocat *Spiritus impoſtores.* Et hoc eſt ἐμφατικώτερον, non modò fore qui ſpargant impia dogmata, & fidei puritatem inficiant: ſed diſcipulos etiam non defore quos trahant in ſuam ſectam. Hinc autem naſcitur maior perturbatio, quum ita mendacium inualeſcit. Porrò non leue eſt vitium quod notat, ſed attociſſimum crimen, apoſtaſia *A fide:* & tamen prima ſpecie non videtur in ipſa doctrina quam attingit, tantum eſſe mali. Quid enim? an propter ciborum vel coniugii prohibitionem funditus euerſa eſt fides? Sed conſideranda eſt altior ratio: quòd peruerſum Dei cultum homines pro libidine comminiſcuntur, quòd regnum inuadunt in conſcientias, quòd vſum bonarum rerum à Domino permiſſum vetare audẽt. Vbi ſemel vitiatus eſt cultus Dei, nihil amplius integrum aut ſanum: imò tota fides periit. Quare rideant nos Papiſtæ licet, quum tyrannicas eorum leges exagitamus de obſeruationibus externis: ſcimus tamen cauſam maximè ſeriam & grauiſſimam nos agere: quia diſſipatur fidei doctrina ſimulatque talibus corruptelis inficitur Dei cultus. Neque enim de carne aut piſcibus lis eſt, neque de nigro aut cineritio colore, neque de die veneris aut mercurii: ſed de inſanis hominum ſuperſtitionibus qui Deum talibus nugis placare volunt: & cultum illi carnalem fingendo, idolum Dei loco ſibi fingunt. Quis hanc à fide diſceſſionem eſſe neget? *Spiritus.* Prophetas aut Doctores intelligit: quos ideo ſic nominat, quia Spiritum iactant, atque hoc titulo ſe venditant ad populum. Eſt quidem hoc perpetuò verum, qualeſcunque ſint homines, ſpiritus inſtigatione loqui ſed non idem ſpiritus omnes inſtigat. Nam Satan aliquando Spiritus eſt mendax in ore pſeudoprophetarum ad decipiendos infideles qui decipi merentur. quiſquis autem debitam Chriſto gloriam tribuit, ex Spiritu Dei loquitur, teſte Paulo. Verùm loquutio iſta de qua nunc agimus, hinc initio manauit, quòd ſerui Dei, vt res erat, ſe habere ex Spiritus reuelatione profitebantur quæcunque in medium afferebant. vnde illis inditum fuit Spiritus nomen cuius erant organa. Satanæ verò miniſtri falſa æmulatione, tanquam ſimiæ, idem poſtea iactare cœperunt: & nomen quoque falsò ad ſe traxerunt. Secundum hanc rationem dicit Iohannes, Probate ſpiritus, nunquid ex Deo ſint. Et Paulus ſe ipſum exponit, addendo, *Doctrinis dæmoniorum*; quod perinde eſt acſi dixiſſet, attendentes pſeudoprophetis, & diabolicis eorum dogmatibus. Iterum obſerua quàm non leuis ſit error nec diſſimulandus, quum alligantur hominum figmentis conſcientiæ, & ſimul vitiatur cultus Dei.

2.Petr.3.a.3.

1.Reg.22.d.23
1.Cor.12.a.3.

1.Ioan.4.a.1.

2 *In hypocriſi falſiloquorum.*) Si ad dæmonia referas, tunc ſignificabit hoc nomen homines diaboli inſtigatione fallentes. Poteſt tamen etiam ſubaudiri, hominum loquentium. Porrò ad ſpeciem nunc deſcendit, quum dicit eos mentiri in hypocriſi, & *Cauterio notatum habere conſcientiam.* Et quidem ſciendum eſt, hæc duo ita eſſe coniuncta, vt prius ex ſecundo naſcatur. Nam malæ conſcientiæ, & ſcelerum cauterio aduſtæ, ſemper ad hypocriſin, tanquam ad promptum aſylum, confugiunt: hoc eſt, fucos excogitant quibus fallantur Dei oculi. Quid enim aliud faciunt qui ſtudent eum placare externis obſeruationum fucis? Ergo hypocriſis pro loci præſentis circunſtantia, definienda eſt. Nam primò ad doctrinā referri debet: deinde eam doctrinæ ſpeciem ſignificat quæ ſpirituale Dei cultum exercitiis corporalibus mutādo, genuinā eius puritatem adulterat. ita factitios omnes placandi aut promerendi Dei modos comprehendit. Summa hæc ſit, diaboli inſtigatione ferri quicunque fucatam ſanctimoniam inducunt: quia
Ioan. 4. d. 24. externis ritibus nunquam rite Deus colitur. Nam veri cultores eum adorant in Spiritu & veritate. Secundò, hoc eſſe inutile medicamentum quo dolores ſuos mitigant hypocritæ, vel potiùs emplaſtrum quo malæ conſcientiæ vulnera nullo profectu ſumma ſua pernicie occultant.

3 *Prohibentium matrimonia contrahere.*) Speciali deſignatione poſita, nunc duo quoque indiuidua notat, coniugii ſcilicet prohibitionem, & ciborum. Sunt enim ex illa hypocriſi, quæ relicta vera ſanctitate, alienos colores in fucum accerſit. Nam qui ab ambitione, odio, auaritia, crudelitate, aliiſque ſimilibus non abſtinent, earum rerum abſtinentia quarum libertatem permiſit Deus, iuſtitiam acquirere ſibi tentant. Quorſum enim iſtis legibus onerantur conſcientiæ, niſi quia perfectio extra Dei Legem quæritur? Hoc autem non fit niſi ab hypocritis, qui vt impune tranſgrediantur cordis iuſtitiam quam Lex requirit, interiorem ſuam nequitiam obſeruatiunculis iſtis tegere, quaſi velis oppoſitis, tentant. Clara fuit hæc periculi denunciatio, vt non fuerit difficilis cautio, ſi quidem aures Spiritui ſancto tam disertè monenti, homines præbuiſſent. Videmus tamen in plurimis præualuiſſe Satanæ tenebras, vt nihil tanta lux inſignis & memorandi oraculi profuerit. Etenim non multo poſt Apoſtoli mortem exorti ſunt Encratitæ (qui nomen ſibi à continentia indiderunt) Taciani, Catharí, Montanus cum ſua ſecta, & tādem Manichæi, qui ab eſu carnium & coniugio abhorrerent, & tanquam res profanas damnarent. Quanquam autem propter ſuam arrogantiam, quòd alios ſuis placitis obnoxios facere volebant, ab Eccleſia fuerunt repudiati: eos tamen ipſos qui illis reſtiterunt, plus æquo in eorum errorem declinaſſe conſtat. Nolebant quidem iſti quos dico, Legem imponi Chriſtianis: ſed interea pluſquam par eſſet ſuperſtitioſis obſeruationibus deferebant, ſiquis fugeret coniugium, ſi quis carnem non guſtaret. Tale eſt ingeniū mundi: ſemper carnali more Deum, quaſi carnalis eſſet, ſibi colendum ſomniat. Paulatim rebus in deterius collapſis, obtinuit hæc tyrannis ne ſacerdotibus aut monachis fas eſſet matrimonium contrahere: ne quiſpiam carnem guſtare certis diebus audiret. Quare non immeritò Papiſtis hodie obiicimus hanc prophetiam, quando cælibatum & ciborum abſtinentiam ſeuerius vrgent quàm vllum Dei præceptum. Ipſi autem ingenioſo cauillo effugere ſe putant, quum Pauli verba torquent aduerſus Tacianos, aut Manichæos, ac ſimiles. quaſi verò non idem patuiſſet Tacianis effugium, reiiciendo etiam Pauli ſententiam ad Cataphryges & autorem illorum Montanum. quaſi non promptum fuiſſet Cataphrygibus, Encratitas ſupponere, veluti reos, ſuo loco. At Paulus non de perſonis hîc agit, ſed de re ipſa. Quamobrem etiamſi centum diuerſæ ſectæ proferātur, quæ tamen eadem laborent hypocriſi in cibis prohibendis, omnes eundem ſuſtinebunt reatum. Vnde ſequitur, nullo profectu obtendi à Papiſtis veteres hæreticos, quaſi ſoli illi taxentur. ſemper videndum eſt an ſint in eadem noxa. Excipiunt, ſe Encratitis & Manichæis eſſe diſſimiles: quia non ſimpliciter vſum coniugii & carnium interdicunt, ſed certis tantùm diebus cogunt ad carnis abſtinentiam: ſolos autem monachos & ſacerdotes cum monialibus ad votum cęlibatus cogūt. Verùm hæc quoque nimis friuola eſt excuſatio. Nam ſanctimoniam nihilominus in his rebus locant: deinde falſum & adulterinum Dei cultum inſtituunt: poſtremò conſcientias alligant neceſſitati, à qua debebant eſſe liberæ. Extat apud Euſebium libro quinto fragmentum quoddam ex ſcriptis Apollonii, vbi inter cætera Montano exprobrat, primùm fuiſſe qui nuptias ſoluerit, & ieiuniorum leges impoſuerit. Nō dicit, in vniuerſum prohibuiſſe matrimonium aut cibos. Satis eſt ſiquis religionem cōſcientiis iniiciat, & earum obſeruatione Deum colere præcipiat. Nam rerum liberarum prohibitio, ſiue generalis ſit, ſiue ſpecialis, ſemper eſt tyrannis diabolica. Clarius tamen id de cibis verum eſſe, ex proximo membro patebit. *Quos Deus creauit.* Notanda ratio, debere nos in vſu ciborum conceſſa à Deo libertate eſſe contentos, quia eos creauerit in hunc finem. Hoc piis omnibus ineſtimabile gaudium eſt, quum ſciunt alimenta omnia quibus veſcuntur, ſibi de manu in manum à Domino porrigi, vt purus ſit ac legitimus illorum vſus. Quanta verò hominum arrogantia eſt, eripere quod Deus largitur? an cibos ipſi crearunt? an Dei creationē poſſunt irritam facere? Semper itaque nobis in mentem veniat, eum qui creauit, liberum quoque vſum feciſſe, quem fruſtra impedire conātur homines. Creauit inquam cibos Deus *ad percipiendum:* hoc eſt vt illis fruamur. Hunc finem euertere nunquam poterit humana autoritas. Addit autem, *Cū gratiarum actione:* quia nihil Deo pro ſua liberalitate rependere poſſumus, quàm gratitudinis teſtimonium. Atque ita maiore odio grauat impios legiſlatores, qui ſacrificium laudis quod Deus in primis poſtulat ſibi offerri, nouis & abortiuis edictis impediunt. Porrò non poteſt eſſe gratiarum actio, ſine ſobrietate & temperantia: neque enim Dei beneficentiam verè agnoſcit qui ea perperam abutitur. *Fidelibus & iis qui cognouerunt.* Quid ergo? ānnon ſolem ſuum quotidie oriri facit Deus ſuper bonos & malos? ānnon eius
Mat. 5. g. 45. iuſſu terra impiis panem producit? ānnon eius benedictione etiam peſſimi aluntur? Eſt enim vniuerſale illud beneficium quod Dauid Pſal. 104. b. 14, decantat. Reſpondeo, Paulum de vſu licito hîc agere, cuius ratio coram Deo nobis conſtat. Huius minimè compotes ſunt impii, propter impuram cōſcientiam quæ omnia contaminat: quemadmodum habetur ad Titum capite primo. b. 15. Et ſanè, propriè loquendo ſolis filiis ſuis Deus totum mundum & quicquid in mundo eſt, deſtinauit. qua ratione etiam vocātur mūdi hæredes. Nā hac cōditione cōſtitutus initio fuerat Adā omniū dominus, vt ſub Dei obedictia maneret.

Proinde rebellio aduerſus Deum, iure quod illi collatum fuerat, ipſum vnà cum poſteris ſpoliauit. Quoniam autem ſubiecta ſunt Chriſto omnia, eius beneficio in integrum reſtituimur, idque per fidem. Quare veluti alienum furantur, aut prædantur, infideles quodcunque vſurpant. Poſteriore membro definit quos vocet fideles, nempe qui notitiam habent ſanæ doctrinæ. Neque enim fides, niſi ex verbo Dei: ne falsò putemus confuſam eſſe opinionem, quemadmodum fingunt Papiſtæ.

4 *Quia omnis creatura.*) Ciborum vſus exiſtimari debet partim ex illorum ſubſtantia, partim ex eius perſona qui veſcitur. Vtroque igitur argumēto pugnat Apoſtolus. Nam quod ad cibos attinet, puros eſſe aſſerit, quia ſint à Deo conditi: conſecrari verò nobis illorum vſum fide & precatione. Bonitas creaturarum cuius meminit, relationem habet ad homines: & eam quidem nō ad corpus aut valetudinem, ſed ad conſcientias: ne quis ſcrupuloſè extra loci circunſtantiam philoſophetur. nam vno verbo ſignificat Paulus, non eſſe immunda nobis coram Deo vel polluta quæcunque ex Dei manu proueniunt, & nobis in vſum deſtinantur, quin illis veſci, quoad cōſcientiam, liceat. Siquis obiiciat, multa animalia olim pronunciata fuiſſe immunda in Lege: & fructum quem arbor ſcientiæ boni & mali proferebat, exitialem homini fuiſſe, reſponſio eſt, non ideo tantùm puras vocari creaturas quia Dei ſint opera, ſed quia eius beneficentia nobis ſint datæ. Semper enim reſpicienda eſt Dei ordinatio, & quid iubeat, aut prohibeat.

5 *Sanctificatur enim.*) Confirmatio eſt proximæ particulæ, Si cum gratiarum actione ſumatur. Et eſt argumentum à contrariis: ſunt enim contraria Sanctum & Profanum. Nunc videamus qualis ſit omniū bonorum quæ ad ſuſtinendam præſentem vitam pertinent, ſanctificatio. Eam Paulus ſermone Dei & oratione conſtare teſtatur. ſed notandum eſt, fide oportere apprehendi hunc ſermonem, vt proſit. Tametſi enim Deus ipſe ſolo Spiritu oris ſui omnia ſanctificat: nos tamen id beneficium nōniſi fide percipimus. Huc accedit oratio: quia & à Deo panem noſtrum quotidianum petimus ex Chriſti mandato: & gratiarum actione proſequimur eius bonitatem. *Mat.6.b.11.* Porrò doctrina Pauli ex hoc principio manat, quòd nullius boni legitima eſt poſſeſſio, niſi quod teſtetur conſcientia iure noſtrum eſſe. Iam verò quis noſtrum ſibi vel granum vnum tritici vendicare audeat, niſi verbo Dei ſit doctus, ſe mundi eſſe hæredem? Dictat quidem hoc communis ſenſus mundi copias naturaliter deſtinatas eſſe in vſus noſtros: ſed quum in Adam nobis ademptum ſit mundi dominium, quicquid attingimus donorum Dei, polluitur noſtris ſordibus: & nobis viciſſim impurum eſt, donec liberaliter Deus ſuccurrat, & nos in corpus Filii ſui inſerens, de integro conſtituat mundi dominos: vt omnibus quę ſuppeditat, tāquam noſtris opibus licitè fruamur. Quare meritò Paulus iuſtam fruitionem verbo alligat, quo ſolo recuperamus quod in Adam erat perditum. Deum enim Patrem agnoſci oportet, vt ſimus eius hæredes: & Chriſtum caput, vt quæ eius ſunt, noſtra fiant. Vnde colligendum eſt, impuram eſſe vſurpationem omnium donorum Dei, niſi adſit vera cognitio, & inuocatio nominis Dei: ac belluinum eſſe veſcendi morem, quū homines ſine vlla precatione ad mēſam ſe ingerunt, ac bene ſaturi, ſepulta Dei mentione, aliò ſe proripiunt. Quòd ſi in alimentis communibus quæ vnà cum ventre corruptioni ſunt obnoxia, requiritur talis ſanctificatio: quid de ſpiritualibus ſacramentis eſt ſentiendum? Si verbum abſit, & inuocatio Dei ex fide, quid reſtat niſi profanum? Hîc notanda eſt diſtinctio inter benedictionem myſticæ & communis menſæ. Cibos enim quibus ad corpus paſcendum veſcimur, in hunc finem benedicimus, vt pura ſit ac legitima perceptio. at panem & vinum in myſtica Cœna auguſtiore modo conſecramus, vt nobis ſint corporis ac ſanguinis Chriſti pignora.

6 *Hæc ſuggerens fratribus, bonus eris Ieſu Chriſti miniſter, innutritus ſermonibus fidei, & bonæ doctrinæ quam ſequutus es.*

7 *Profanas autem & aniles fabulas deuita. quin potius exerce teipſum ad pietatem.*

8 *Nam corporalis exercitatio paululum habet vtilitatis: at pietas ad omnia vtilis eſt, vt quæ promiſſiones habeat vitæ præſentis ac futuræ.*

9 *Fidelis ſermo, dignúſque qui modis omnibus approbetur.*

10 *Nam in hoc & laboramus, & probris afficimur, quòd ſpem fixam habemus in Deo viuente, qui ſeruator eſt omnium hominum, maximè fidelium.*

6 *Hæc ſuggerens.*) Hoc verbo ad frequentem earum rerum commonefactionem hortatur. quod iterū paulo poſt, & tertiò repetet. ſunt enim res eiuſmodi quas ſæpius in memoriam reuocari expediat. Ac notanda eſt antitheſis quæ ſubeſt. non enim doctrinam quam commendat, falſis opponit aut impiis dogmatibus, ſed nihili argutiis quæ non ædificant. Eas vult longa obliuione ſepultas eſſe, quum Timotheum aliis ſuggerendis intentum eſſe iubet.

Bonus eris miniſter.) Quiduis potius ſæpenumero affectant homines, quàm ſe Chriſto probare. hinc fit vt ingenii, facundiæ, reconditæ ſcientiæ laudem plures aucupentur. Atque eadem ratio eſt cur poſthabeantur res neceſſariæ, quæ ad conciliandam vulgi admirationem minus valent. At Paulus hoc vno contētum eſſe Timotheum iubet, vt fidelis ſit Chriſti miniſter. Et profectò titulus hic longè honorificentior nobis eſſe debet, quàm ſi millies Seraphici ſubtileſq; vocaremur. Meminerimus ergo, ſicuti ſummus eſt honos pii Paſtoris, cenſeri bonum Chriſti ſeruum: ita nihil aliud in tota ſua adminiſtratione captandum illi eſſe. Nam quiſquis aliò tendet, fieri poterit vt plauſum reportet ab hominibus, ſed Deo non placebit. Quare, ne priuemur tanto bono, diſcamus nihil aliud expetere, aut tam pretioſum ducere, quin præ hoc vno vileſcant nobis omnia. *Innutritus.* Quia participium eſt medium, transferri etiam actiuè poſſet, Enutriens: ſed quum nulla addita ſit conſtructio, videtur id mihi eſſe nonnihil coactum. Quare malo paſſiuè accipere, vt confirmet proximam exhortationem ab educatione Timothei: acſi diceret, Quemadmodum ab incunabulis fuiſti rectè inſtitutus in fide, & quaſi vnà cum lacte imbibiſti ſanam doctrinam, & continuos in ea progreſſus hucuſque feciſti: da operam vt fideliter miniſtrando,

talem eſſe te comprobes. Hûc etiam conuenit verbi compoſitio. *Fides* hîc pro ſumma doctrinæ Chriſtianæ capitur. Et quod de *bona doctrina* mox addidit, exegeticum eſt.nam ſignificat aliis omnibus doctrinis nihil vtilitatis ineſſe:quantumuis ſint plauſibiles. Particula hæc, *Quam ſequutus es*, perſeuerantiam ſignificat. Nam multi qui à pueritia Chriſtum purè didicerant, poſtea degenerant temporis progreſſu: quibus diſſimilem facit Timotheum.

7 *Exerce teipſum.)* Poſtquam de doctrina præcepit, qualis eſſe debeat, nunc etiam admonet quale aliis exemplum conueniat dare. Laborandum autem in pietate eſſe docet. Nam quum dicit, Exerce, ſignificat hanc eſſe iuſtam occupationem, hoc ſtudium, hanc curam: acſi diceret, Non eſt quòd fruſtra in aliis te fatiges: ſummum operæpretium facturus es, ſi toto affectu totáque facultate in vnam pietatem incumbas. Cæterùm nomine *Pietatis* intelligit ſpiritualem Dei cultum, qui poſitus eſt in pura conſcientia:quod melius ex ſequentibus patet, dum illi opponitur corporalis exercitatio. Neque enim corporis exercitationem cõſtituit aut in venatu, aut in curſu, aut in foſſione, aut in lucta, aut in laboribus mechanicis:ſed hoc nomine appellat quæcunque religionis cauſa ſuſcipiuntur externæ actiones: vt ſunt vigiliæ, longa inedia, humi cubatio, & ſimilia. Quanquam hîc non taxat ſuperſtitioſam earum rerum obſeruationem:alioqui in totum damnaret: quemadmodum in Epiſtola ad Coloſſenſes facit. nunc autem tantùm extenuat, admonens nõ multum prodeſſe. Ergo vt maximè integer ſit animus, & rectus finis, tamen in externis actionibus nihil reperit Paulus quod magnifaciat. Valde neceſſaria admonitio. nam ſemper propendet mundus in illam partem, vt Deum externis obſequiis velit colere: quod eſt exitiale figmentũ. Verùm vt prauam merendi opinionem omittam: ſemper huc nos rapit natura, vt pluſquam oportet, tribuamus auſteræ viuendi formæ: quaſi eſſet non vulgaris Chriſtianæ ſanctitatis portio. Cuius rei non poteſt haberi certius documentum, quàm quòd recèns adhuc publicato hoc edicto, immodica tamen ſui admiratione totum mundum obſtupefecit inanis corporalium exercitationum ſpecies. Inde monachatus, & tota ferè præſtantior veteris Eccleſiæ diſciplina: ſaltem quæ vulgi opinione maximo in pretio habebatur. Niſi Diuinam neſcio quam, aut Angelicam perfectionem ſomniaſſent monachi veteres in ſua illa auſtera viuendi norma, nunquam tanto ardore eam expetiiſſent. Niſi etiam plus æquo æſtimaſſent Paſtores vſitatos macerandæ carnis ritus, nũquam in illis exigendis fuiſſent tam rigidi. Quid autem Paulus contrà? vbi ſe quiſpiam diu in illis multúmque fatigauerit, exiguum tenuémque profectum fore. Sunt enim nonniſi puerilis diſciplinæ rudimenta.

Col. 2. d. 21.

8 *At pietas ad omnia vtilis.)* Hoc eſt, qui pietatem habet, illi nihil deeſt, etiamſi careat iſtis adminiculis. Nam pietas ſe ſola contenta eſt ad ſolidam perfectionem. Principium eſt, medium, & finis Chriſtianæ vitæ. ideo vbi integra eſt, nihil eſt mutilum. Chriſtus non adeò auſteram vitæ rationem tenuit, quàm Ioannes Baptiſta: an ideo pilo deterior? Summa ſit, incumbendum eſſe prorſus in vnam pietatem: quia vbi ſemel eam aſſequuti fuerimus, nihil Deus in nobis amplius deſideret: corporalibus verò exercitiis dandam eatenus operam, ne pietatis ſtudium impediant vel morentur. *Quæ promiſſiones habeat.* Summa cõſolatio, quòd Deus nuſquam deeſſe piis velit. Nam vt perfectionem noſtram in pietate ſtatuerat, ita nũc eam facit veræ fœlicitatis complementum. Quia autẽ initium fœlicitatis eſt in hac vita, ideo ad hãc quoque extendit promiſſiones Diuinæ gratię, quæ ſolæ nos efficiunt beatos, & ſine quibus ſumus miſerrimi. Nam Deus in hac quoque vita ſe nobis fore patrem teſtatur. Verùm meminerimus, inter bona vitæ præſentis & futuræ diſcernere. nam eatenus nobis benefacit Deus in hoc mundo, vt guſtum duntaxat ſuæ bonitatis præbeat: & tali guſtu nos alliciat ad cæleſtium bonorum deſiderium, vt in illis acquieſcamus. Ita fit vt bona præſentis vitæ non modò permixta ſint plurimis ærumnis, ſed quaſi obruta. Neque enim nobis expedit hîc abundare, ne luxuriemur. Porrò ne quis operum merita hinc efferat, tenendum eſt quod iam diximus, pietatem non modò bonam conſcientiam erga homines ac Dei timorem, ſed fidem quoque & inuocationem complecti.

9 *Fidelis ſermo.)* Nunc in ſententiæ clauſula ponit quod antè initiò bis præfatus eſt: idque conſultò facere videtur, quia mox contrariam obiectionem ſubnectet. Cæterùm non abs re, tanta aſſeueratione vtitur. eſt enim paradoxum valde pugnans cum ſenſu carnis, Deum ſuis in hoc mundo ſuppeditare quæ ad beatè & fœliciter viuendum pertinent: quum ſæpenumero deſtituti ſint bonis omnibus, ideóque putentur à Deo abiecti. Ergo non contentus ſimplici doctrina, hoc veluti clypeo cõtrarias omnes tentationes propulſat: atque hoc modo fideles admonet, vt ianuam aperiant Dei gratiæ quam infidelitas noſtra præcludit. Nam certè ſi beneficiorum Dei eſſemus capaces, liberalius nobiſcum ageret.

10 *Nam in hoc laboremus.)* Anticipatio eſt qua ſoluit illam quæſtionem, fideles quia premantur omne genus ærumnis, omnium eſſe miſerrimos. Ergo vt oſtendat non debere ab externa ſpecie æſtimari eorum conditionem, ſeparat eos à reliquis: primùm in cauſa, deinde in exitu. vnde ſequitur, nihil illis decedere ex promiſſionibus quas dixit, quum rebus aduerſis vexantur. Summa eſt, non eſſe miſeros fideles in afflictionibus, quia bona conſcientia eos ſuſtentat, & proſper lætúſque exitus eos manet. Quia autem fœlicitas vitæ præſentis duobus potiſſimùm membris conſtat, honore & commoditatibus: ponit duo cõtraria, *Labores & probrum*: priore vocabulo ſignificans incommoda quæuis & moleſtias: vt ſunt paupertas, frigus, nuditas, fames, exilia, ſpoliationes, vincula, verbera, & aliæ perſequutiones. Conſolatio hæc, *Spem fixam habemus in Deo viuente*, ad cauſam refertur. Nam adeò non ſumus miſeri quum patimur propter iuſtitiam, vt potiùs ea ſit iuſta materia gratulationis. Adde quòd afflictiones noſtræ cum ſpe in Deũ viuum coniunctæ ſunt: imò ſpes eſt quaſi fundamentum. atqui ea nunquam pudefacit: ſequitur ergo, piis in lucro deputanda eſſe omnia. *Qui ſeruator eſt.* Secunda conſolatio, quæ tamen ex priore dependet. nam liberatio de qua loquitur, eſt quaſi fructus ſpei. Quod vt clarius pateat, ſciendum eſt eſſe argumentum à minori ad maius. Nam σωτῆρος nomen, hîc eſt generale, pro eo qui tuetur ac conſeruat. Intelligit Dei beneficentiam ad omnes homines peruenire. Quòd ſi nemo eſt mortalium qui non ſentiat Dei erga ſe bonitatem, ciúſque ſit particeps, quanto magis eam experientur pii qui in eum ſperant?

Rom. 5. a. 5.

An non

An non peculiarem ipſorum geret curam? an non multò liberalius ſe in eos effundet? an non denique omni ex parte ſaluos ad finem præſtabit?

11 *Præcipe hæc & doce.*

12 *Nemo tuam iuuentutem deſpiciat: ſed eſto exemplar fidelium, in ſermone, in conuerſatione, in charitate, in ſpiritu, in fide, in caſtitate.*

13 *Donec venio, attende lectioni, exhortationi, doctrinæ.*

14 *Ne donum quod in te eſt, negligas, quod tibi datum eſt per prophetiam cum impoſitione manuum Presbyterij.*

15 *Hæc cura, in his eſto: vt profectus tuus in omnibus manifeſtus fiat.*

16 *Attende tibiipſi & doctrinæ: permane in his: hoc enim ſi feceris, & teipſum ſeruabis, & eos qui te audiunt.*

11 *Præcipe hæc.*) Intelligit eius generis eſſe doctrinã, cuius nullum debeat eſſe faſtidium, etiamſi quotidie audiatur. Nam & alia docenda ſunt: ſed emphaſin habet demonſtratiuum Hæc: quia ſignificat non eſſe res leuis momenti, quas ſemel quaſi tranſeundo attigiſſe ſufficiat: ſed potius quotidiana repetitione dignas eſſe, quia non poſſint nimiùm inculcari. Prudentem itaque Paſtorem decet expendere quæ maximè ſunt neceſſaria, vt illis inſiſtat. Nec eſt quòd vereatur faſtidium, nam quiſquis Dei eſt, libenter identidem audiet quæ toties dicere expedit.

12 *Nemo tuam iuuentutem.*) Hoc dicit tam aliorum reſpectu, quàm ipſius Timothei. Quantum ad alios, non vult Timothei ætatem eſſe obſtaculo quominus eam quam meretur reuerẽtiam obtineat: modò ſe aliâs ita gerat, vt decet Chriſti miniſtrum. Et ſimul ipſum Timotheum admonet, vt quod deeſt ætati, compenſet grauitate morum acſi dixiſſet, Fac vt morum grauitate tantùm reuerentiæ tibi concilies, nequid ætas tua iuuenilis, quæ alioqui contemptui obnoxia eſſe ſolet, de tua authoritate minuat. Vnde agnoſcimus & iuuenem adhuc fuiſſe Timotheum, qui tamen inter multos Paſtores longè eminebat: & perperam eos facere qui annorum numero metiuntur quantùm homini debeant. Porrò quæ vera ſint decora, mox præſcribit: Non externæ ſcilicet laruæ, vt ſunt lituus, infulæ, annulus, pallium, & eiuſmodi ineptiæ, puerorum crepundia: ſed doctrinæ ſanitas & ſanctitas vitæ. *Sermone & conuerſatione* quum dicit, hoc perinde valet acſi dixiſſet, dictis & factis, adeóque tota vita. Quæ ſequuntur, partes ſunt piæ conuerſationis, *Charitas, ſpiritus, fides, caſtitas.* Nomine Spiritus, intelligo feruorem zeli Dei. ſiquis tamen generalius malit accipere, non repugno. Caſtitas non tantùm libidini opponitur, ſed puritatem totius vitæ ſignificat. Hinc diſcimus ineptos eſſe & ridiculos qui nihil honoris ſibi exhiberi conqueruntur, quum nihil habeant laude dignum: ſed potius contemptui ſe exponant tum ſua inſcitia, tum impuro vitæ exemplo, aut leuitate, aut aliis ſordibus. Vnica enim hæc via eſt comparandæ reuerentiæ, ſi virtutum præſtantia nos à contemptu vindicemus.

13 *Donec venio.*) Nouerat Timothei diligentiam, & tamen illi commendat aſſiduam Scripturæ lectionem. Quid enim Paſtores docebunt alios, niſi diſcẽdo ſint intenti? Quòd ſi tantus vir admonetur vt proficere in dies ſtudeat, quanto magis in nos competit iſta admonitio? Væ igitur eorum ſocordiæ qui Spiritus oracula non reuoluunt dies & noctes, vt inde inſtruantur ad munus ſuum exercendum. Pondus etiam addit circunſtantia temporis. nam quum ſe Paulus breui venturum ſperaret, noluit tamen interea, licet exiguo tempore, reſidem manere Timotheum. quantò itaque diligentius in totam vitam proſpicere conuenit? Cæterùm ne otioſa lectio ſufficere credatur, ſimul oſtendit, in vſum eſſe explicandam, quum doctrinæ & exhortationi inſtare præcipit. acſi præciperet ipſum diſcere quod aliis communicaret. Notandus etiam eſt hic ordo, quòd *Lectionem, doctrinæ & exhortationi* præponit. Nam certè fons omnis ſapientiæ eſt Scriptura, vnde haurire debent Paſtores quicquid proferunt ad gregem.

14 *Ne donum quod in te eſt.*) Hortatur vt in Eccleſiæ ædificationem conferat gratiam qua præditus eſt. Neque enim perire vult Dominus talenta aut inutiliter ſub terra defodi, quæ apud vnum quenque depoſuit vt lucrum afferant. *Negligere* donum, eſt neglectim ſuppreſſum habere per deſidiam: ita vt quaſi rubigine contracta, nullo vſu deteratur. Ergo cõſideret quiſque noſtrum quid facultatis habeat, vt id ſedulò in vſum applicet. Dicit gratiam illi *datam eſſe per prophetiam.* Quomodo? quia ſcilicet (vt antè diximus) Spiritus ſanctus oraculo Timotheũ deſtinauerat vt in ordinem Paſtorum cooptarent. Neque enim delectus tantùm fuerat hominum iudicio, vt fieri ſolet: ſed præceſſerat Spiritus nuncupatio. Dicit collatam eſſe *cum impoſitione manuum.* quo ſignificat, vnà cum miniſterio neceſſariis etiam dotibus ornatum fuiſſe. Vſitatum fuit ac ſolenne Apoſtolis, Miniſtros per impoſitionem manuum ordinare. Ac de hoc quidem ritu, eiúſque origine & ſignificatione, aliquid prius attigi: & reliqua ex Inſtitutione petere licet. *Presbyterium* qui hìc collectiuum nomen eſſe putant, pro collegio Presbyterorum poſitum, rectè ſentiunt meo iudicio. Tametſi omnibus expenſis, diuerſum ſenſum non malè quadrare fateor, vt ſit nomen officii. Cæremoniam pro ipſo actu ordinationis poſuit. Itaque ſenſus eſt, Timotheum, quum Prophetarum voce aſcitus fuit in miniſterium, & deinde ſolenni ritu ordinatus, ſimul gratia Spiritus ſancti inſtructum fuiſſe ad functionem ſuam exequendam. Vnde colligimus non inanem fuiſſe ritum: quia conſecrationem quam homines impoſitione manuum figurabant, Deus Spiritu ſuo impleuit.

15 *Hæc cura.*) Quò plus eſt difficultatis in fideli Eccleſiæ adminiſtratione, eò magis inſtare ſibi debet Paſtor, neruóſque omnes intendere: ídque non ad exiguum modò tempus, ſed perſeuerãter. Ergo admonet Paulus non eſſe locum oſcitantiæ vel remiſſioni: ſed requiri ſummam diligentiam & aſſiduitatem. Quum addit, *Vt profectus tuus manifeſtus fiat,* ſignificat in hoc eſſe elaborandum vt per eius manum magis ac magis promoueatur Eccleſiæ ædificatio, atque dignum operæpretium extet. Eſt enim non

vnius diei opus:quare ad quotidianos progreſſus enitendum eſt. Alii referunt ad Timothei perſonam,vt in melius proficiat.ſed malo de miniſterii effectu interpretari. *In omnibus manifeſtus fiat*,tam maſculinum eſſe poteſt,quàm neutrum.ita duplex erit ſenſus: vel vt omnes perſpiciant quæ ex eius laboribus prouenient incrementa:vel vt omni ex parte,aut modis omnibus(quod idem eſt)ſe oſtendant.atque hoc poſterius magis quadrat.

16 *Attende tibipſi & doctrinæ.*) Duo ſunt curanda bono Paſtori : vt docendo inuigilet, ac ſeipſum purum cuſtodiat. Neque enim ſatis eſt ſi vitam ſuam componat ad omnem honeſtatem, ſibíque caueat nequod edat malum exemplum: niſi aſſiduum quoque docendi ſtudium adiungat ſanctæ vitæ. Et parum valebit doctrina,ſi non reſpondeat vitæ honeſtas & ſanctitas. Non ergo abs re Paulus Timotheum incitat vt tam priuatim ſibi attendat,quàm doctrinæ in communem Eccleſiæ vſum. Et rurſus cómendat illi conſtantiam , ne vnquam defatigetur. Multa enim identidem accidunt quæ poſſint nos abducere à recto curſu,niſi fixo pede fortiter ſtemus ad reſiſtendum. *Hoc ſi feceris.* Hic non leuis eſt ſtimulus ad excitandã Paſtorum ſolicitudinem,quum audiunt ſuam & populi ſalutem in eo conſiſtere, ſi muneri ſuo gnauiter & continenter incumbant. Quia autem vt plurimùm non multa oſtentatione pollet doctrina quæ ſolidè ædificat,quid vtile ſit ſpectandum admonet Paulus : acſi diceret , Paſcat homines gloriæ cupidos ſua ambitio,ſibi in argutiis applaudant:tibi ſatis ſit in tuam & populi ſalutem incũbere. Pertinet autem admonitio ad totum Eccleſiæ corpus,ne faſtidio ſit ſimplicitas quæ & animas viuificat,& ſuam illis ſanitatem fouet. Nec abſurdum videri debet quòd Timotheo has partes aſſignat ſaluandæ Eccleſiæ. Nam certè quicquid Deo acquiritur,ſaluũ eſt. prædicatione autem Euangelii colligimur ad Chriſtum. Et ſicuti Paſtoris infidelitas aut negligentia , Eccleſiæ eſt exitialis : ita meritò fidei & diligentiæ adſcribitur ſalutis cauſa. Solus quidem Deus ſaluat , cuius gloriæ ne minimam quidem portionem ad homines transferri fas eſt. Sed nihil gloriæ ſuę Deus derogat,quum ad ſalutem adminiſtrandam vtitur hominum opera. Dei ergo ſolius beneficium eſt ſalus noſtra,quia & ab ipſo ſolo eſt, & ſola eius virtute peragitur : ideóque illi tanquam vnico autori ferenda eſt accepta. Sed non excluditur propterea hominum miniſterium, nec id totum obſtat quin ſalutare ſit regimen illud quo conſtare Eccleſię integritatem alibi Paulus docet ad Ephesios capite 4.d.11. Quinetiam & hoc quoque in ſolidum Dei eſt opus: quia & ipſe eſt qui format bonos Paſtores, & agit ſuo Spiritu: & eorum labori, ne irritus ſit,benedicit. Quòd ſi ſuis auditoribus ſaluti eſt bonus Paſtor,ſciant mali & ignaui, eorum quibus preſunt imputandum ſibi eſſe exitium. Nam ſicuti gregis ſalus,Paſtoris eſt corona: ita quicquid perierit,ab ignauis paſtoribus repoſcetur. *Seruare* autem ſe Paſtor dicitur,quũ fideliter munus ſibi iniunctum exequendo,vocationi ſuæ ſeruit. non modò quia horrendam illam vltionem effugit(quam Dominus per Ezechielem minatur,Sanguinem de manu tua repoſcam)ſed quia illud vſitatum eſt,ſalutem ſuam fideles peragere,quum in curſu ſalutis ſuæ pergunt.de qua loquutione diximus in ſecundum caput ad Philippenſes.

Ezec.33.b.8.
Phil.2.c.12.

CAP. V.

SEniorem ne aſperè obiurges,ſed hortare vt patrem,iuniores vt fratres:
2 *Mulieres natu grandiores,vt matres:iuniores,vt ſorores,cum omni caſtitate.*
3 *Viduas honora,quæ verè ſunt viduæ,*
4 *Porrò ſiqua vidua liberos aut nepotes habet,diſcant primùm erga propriam domum pietatem colere,& mutuum rependere progenitoribus.hoc enim bonum & acceptum eſt coram Deo.*

1 *Seniorem ne aſperè.*) Nunc lenitatem & moderationem Timotheo commendat in corrigendis vitiis. Medicina eſt correctio, quæ ſemper amari aliquid habet,ideóque minus adlubeſcit: deinde quia iuuenis erat Timotheus,minus tolerabilis fuiſſet eius ſeueritas,niſi admodum temperata. Præcipit ergo vt maiores natu reprehendat tanquam parentes : imò vtitur mitiore verbo , *Hortandi* ſcilicet. Fieri autem nequit quin reuerentia tangamur,vbi repræſentamus nobis ob oculos, patris vel matris perſonam. ita fit vt in locum durioris vehemẽtiæ mox ſuccedat modeſtia. Notandum tamen quòd non ita parci vult ſenibus aut indulgeri,vt impunè & ſine correctione peccent: tãtùm vult eorum ætati haberi nonnihil honoris,quo æquiore animo ſe admoneri ſinant. Quinetiam in minori ætate vult moderationem adhiberi,tametſi non æquali modo. Semper enim oleo temperandum eſt acetum. ſed hoc intereſt , quòd maioribus deferenda eſt reuerentia,æquales fraterna manſuetudine excipi debent. Hinc admonentur Paſtores,non muneris tantùm habendam eſſe rationem , ſed peculiariter etiam videndum eſſe ſingulis quid ætatem ſuam deceat.neque enim eadem omnibus conueniunt. Veniat ergo illud in mentem, ſi decorum ſeruant in ſcena hiſtriones, non eſſe Paſtoribus in tam excelſo loco negligendum. Particula, *Cum omni caſtitate*, ad iuniores pertinet : nam in illa ætate ſemper timenda eſt omnis ſuſpicio. Neque tamen vetat Paulus ne quid Timotheus agat libidinoſè,aut ne laſciuiat cum iuuenculis(hac enim prohibitione nõ fuit opus) ſed tantùm præcipit cauendum ne improbis detur obloquendi anſa.Quod vt fiat,requirit caſtam grauitatem quæ reluceat in omni congreſſu & colloquio: quò liberiùs cum iuuenibus communicet abſque vlla ſiniſtra fama.

3 *Viduas honora.*) Honoris nomen hoc loco nõ quamuis obſeruantiam ſignificat,ſed peculiarem curam quam ſuſcipiebant Epiſcopi in veteri Eccleſia. Recipiebantur enim viduæ in Eccleſiæ fidem , vt ex publico alerentur. Tantundem ergo valet hæc loquutio acſi dixiſſet, In eligendis viduis,quę ſint ſub tua & Diaconorum cura, earum tibi habenda eſt ratio , *quæ verè ſunt viduæ*. Qualis autem fuerit earum conditio, fuſius deinde tractabimus. Hîc tamen notanda eſt ratio cur Paulus non admittat niſi prorſus viduas & orbas ſimul, quę ſobole ſint deſtitutę. Nam ea conditione ſe Eccleſiæ addicebant,vt abdicarent

ſe omni

ſe omni priuatæ familiæ cura, & omnia impedimenta abiicerent. Proinde meritò Paulus matresfamiliâs recipi prohibet quæ iam diuerſo officio obſtrictæ ſunt. Quum nominat verè viduas, alluſio eſt ad nomen Græcum quod deducitur ἀπὸ τοῦ χηρεῦσθαι, quod eſt deſtitui & priuari.

4 *Siqua vidua.)* Variè exponitur hic locus. inde autem naſcitur ambiguitas, quòd poſterius membrum tam ad viduas referri poteſt, quàm ad earum liberos. Nec obſtat quod verbum *Diſcant*, eſt plurale, quum de vidua loquutus ſit Paulus in numero ſingulari. Numeri enim mutatio ſatis vſitata eſt in oratione indefinita, hoc eſt vbi de toto genere, non de indiuiduo tractatur. Qui de viduis accipiunt, hunc putant eſſe ſenſum, Diſcant pia familiæ adminiſtratione beneficium educationis quod à maioribus acceperunt, erga minores rependere. ita Chryſoſtomus & alii quidam. Simplicius tamen aliis videtur de liberis & nepotibus accipere. Matrem itaque eorum iudicio, aut auiam, materiam eſſe docet in qua exerceant ſuam pietatem. Nihil enim magis eſt naturale quàm ἀντιπελαργία: quare minimè æquum eſt eam ab Eccleſia impediri. prius ergo quàm oneretur Eccleſia, faciant illi ſuum officium. Hactenus retuli quid alij ſentiant. Velim tamen Lectores expendere an non aptior ſit hoc modo cohærentia, Diſcant piè ſe domi gerere: quaſi diceret, hoc vtile fore rudimentum quo ſe ad cultum Dei aſſuefaciant, ſi domi erga ſuos piis officiis fungantur. Natura enim præcipit vt parentes noſtros ſecundum Deum colamus: vt hæc ſecundaria pietas ad primam nos deducat. Quia autem religionis prætextu ipſa naturę iura violari cernebat Paulus: vt hoc vitium corrigeret, domeſtico tyrocinio exerceri iuſſit viduas ad Deum colendum. Porrò verbum εὐσεβεῖν, actiuè omnes ferè accipiunt, quia ſequitur accuſatiuus. verùm illa ratio cogit, quia Græcis familiare eſt ſubaudire præpoſitionem. Et aptè contextui quadrat hæc expoſitio, vt pietatem humanam colendo, ſe in Dei cultu exerceant: ne ſtulta & nugatoria deuotio (vt loquuntur) eas humanitatis ſenſu exuat. Porrò viduæ mutuam vicem ſuis maioribus rependere diſcunt, ſobolem ab illis progenitam educando. *Hoc enim acceptum.* Monſtrum eſſe fatetur omnes, ſi quis ingratum ſe maioribus præbeat. id enim dictat ſenſus naturæ. Nec modò ingenita eſt omnibus hęc perſuaſio, ſecundum pietatis gradum eſſe erga parentes: ſed ipſæ quoque ciconiæ gratitudinem ſuo exemplo nos docent. Vnde & nomen ἀντιπελαργία. Verùm Paulus eo non cõtentus, idem à Deo ſancitum eſſe pronuntiat: acſi diceret, Non eſt quòd putet quiſpiam id natum eſſe ex hominum opinione: ſed Deus ita ordinauit.

5 ***Porrò quæ verè vidua eſt ac deſolata, ſperat in Deo, & perſeuerat in orationibus & obſecrationibus noctu & die.***

6 ***Quæ autem in deliciis verſatur, viuens mortua eſt.***

7 ***Et hæc præcipe, vt irreprehenſibiles ſint.***

8 ***Quòd ſi quis ſuis, & maximè familiaribus non prouidet, fidem abnegauit, & eſt infideli deterior.***

5 *Quæ verè vidua eſt ac deſolata.)* Explicatiùs quàm antea, loquitur: quia verè eas demum viduas eſſe docet quæ ſolitariæ ſint & familia orbatæ. Tales *in Deo ſperare* dicit: non quòd omnes id faciant, vel ſolę. pleraſque enim viduas cernere licet orbas ac omni cognatione deſtitutas, quæ tamen & ſuperbæ ſunt & proteruæ, & tam animo quàm vita prorſus impiæ. Et qui progenię abundant, non impediuntur quominus ſpem habeant in Deo repoſitam: vt Iob, & Iacob, & Dauid. Alioqui maledicta eſſet πολυτεκνία quam Scriptura paſsim inter eximias Dei benedictiones recẽſet. Verùm Paulus hoc loco viduas in Deo ſperare dicit, quemadmodum prioris ad Corinthios capite 7.f.32, ſcribit, cælibes tãtùm ſtudere vt Deo placeant, quia non ſint inſtar coniugatorum diuiſi. Senſus eſt igitur, nullo eas auocamento diſtrahi quin reſpiciant in ſolum Deum: quia in mundo nihil reperiunt quo fulciantur. Hoc argumento ipſas commendat. nam vbi deficiunt humanæ opes omniáque præſidia, Eccleſiæ officium eſt manum porrigere ad opem ferendam, ideóque viduæ orbitas, & ſolitudo, Paſtoris opem implorat. *Perſeuerat in orationibus.* Secundum argumentum commendationis: quia aſsiduè precibus incumbunt. Vnde ſequitur, iuuandas eſſe ac ſuſtentandas Eccleſiæ impenſis. Interea his duabus notis diſcernit inter dignas & indignas. perinde enim valent hæc verba, acſi tãtùm eas recipi præciperet quæ nihil expectant opis ab hominibus, ſed pendent à ſolo Deo: & depoſitis aliis curis & occupationibus, intentæ ſunt ad precandum: alias minimè idoneas eſſe aut commodas. Hæc quoque precandi aſsiduitas requirit ab aliis curis vacationem. Nam quæ circa familiam regendam occupantur, minus habent libertatis & otii. Omnes quidem iubemur aſsiduè orare, ſed videndum quid ferat vniuſcuiuſque conditio dum ad orandum ſeceſſus quæritur, & ab omnibus aliis negotiis immunitas. Quod in viduis laudat Paulus, Lucas de Hanna filia Phanuelis prędicat. atqui non idem omnibus cõueniret: quia diuerſa eſſet vitæ ratio. Erunt ineptæ mulierculæ, Hannæ ſimiæ magis quàm imitatrices, quę circum altaria curſitabunt, & vſque ad meridiem ſuſurris ſuis ac murmuribus dabunt operã. Luc.2.c.36.
Hoc prætextu ab omnibus domeſticis moleſtiis ſe eximent. reuerſæ domum, niſi omnia ad nutum compoſita offenderint, inſanis clamoribus exagitabunt totam familiam, proſilient interdum ad verbera. Meminerimus ergo viduis & orbis non ſine cauſa hoc quaſi proprium tribui, vacare dies & noctes precibus, quia ſolutæ ſunt à multis impedimentis, quæ non idem permitterent familiam regentibus. Neque tamen monachis aut monialibus ſuffragatur hæc ſententia, qui murmura ſua vel boatus ita vendunt vt otioſi alantur. Quales olim fuerunt Euchitę vel Pſalliani. Nihil enim ab Euchitis differunt monachi & ſacrifici Papales, niſi quòd illi continenter precando, ſolos ſe pios ac ſanctos putabant: hi autem minori aſsiduitate ſe alios quoque ſanctificare fingunt. Nihil tale in mentẽ venit Paulo, ſed tantùm indicare voluit quantò liberiùs vacare queant precibus quę nihil aliunde habent diſtractionis.

6 *Quæ autẽ in deliciis.)* Poſtquam ſua nota veras viduas inſigniuit, nunc alias opponit quę reiiciendæ ſint. Participium quo vtitur, σπαταλῶσα ſignificat eam quę ſibi indulget, mollitérque ac delicatè viuit. Quare eos (meo iudicio) taxat Paulus quæ viduitate ſua in hoc abutuntur, vt ſolutæ iugo maritali, & omni moleſtia vacuę, ſuauem in otio vitam degant. Multas enim videmus libertati ſuæ conſulere &

commoditati,ſeque nimium hilariter tractare. Tales Paulus *viuendo mortuas eſſe* pronuntiat.quod aliqui de infidelitate intelligunt: cui opinioni minimè aſſentior. Mortuam enim congruentiùs dici puto, quæ inutilis ſit ac nihili. Quorſũ enim viuimus,niſi vt frugi ſit noſtra opera? Et quid, ſi eſſet emphaſis in participio Viuens? Nam qui deſidem vitam appetunt quò viuant commodius, habent illud in ore dicteriũ, Non eſt viuere,ſed valere vita. Ita ſenſus eſſet,Si beatæ ſibi videntur dum agunt ex animi ſui voto,atque hanc demum vitam reputant in quiete deliciari,ego mortuas eſſe pronuntio. Quia tamen ſenſus hic nimium fortè argutus eſſet:tantùm volui obiter attingere,nihil aſſerens. Certum quidem eſt ignauiam hîc damnari à Paulo,vt mortuas vocet quæ nulli ſunt vſui.

7 *Et hæc præcipe.)* Significat non tantùm ſe præſcribere Timotheo quid ſequi debeat: ſed diligenter admonendas eſſe ipſas mulieres,ne eiuſmodi vitiis laborent. Neque enim ſe tantùm Paſtor opponere debet prauis ſtudiis, aut ambitioni eorum qui ſe præter rationem ingerunt: ſed doctrina & continuis admonitionibus omnia pericula, quantum in ſe eſt, præuenire. Fuit quidem hoc grauitatis & conſtantiæ, non admittere viduas niſi quæ dignæ forent:ſed interim reddenda fuit ratio cur non admitterentur: imò priùs monenda Eccleſia ne obtruderentur indignæ,vel ſeipſas ingererent. Cæterùm Paulus hanc doctrinæ partem rurſus ab vtilitate commendat: acſi dixiſſet, minimè eſſe contemnendam, quia ſit vulgaris, quando ad ſummam rectæ & perfectæ vitæ ſpectat. Nihil autem in Dei ſchola magis diſcendum, quàm ſanctæ & integræ vitæ meditatio: denique moralis doctrina argutis ſpeculationibus confertur, quarum nullus in vita profectus apparet, ſecundum illud,Omnis Scriptura vtilis eſt, vt perfectus reddatur homo Dei,&c.

8 *Quod ſiquis.)* Eraſmus tranſtulit in fœminino genere:mihi generalis ſententia magis probatur. Solet enim Paulus etiam quum aliquod particulare argumẽtum tractat, probationes ex generalibus principiis afferre: & rurſus elicere ex particularibus ſententiis vniuerſalem doctrinam. Et certè plus habebit hoc ponderis,ſi conueniat tam viris quàm mulieribus.Dicit ergo eos *fidem abnegaſſe*,qui ſuos omnes, maximéque domum propriam non curant. Et meritò:nulla enim in Deum eſt pietas,vbi quis ita humanitatis ſenſum exuere poteſt.An fides,quæ filios Dei nos facit, deteriores redderet brutis pecudibus? Ma- 2.Tim.3.c.36. nifeſtus ergo Dei contemptus eſt talis inhumanitas, & fidei abnegatio. Necdum eo contentus Paulus, crimen exaggerat,dicens,*infideli eſſe deteriorem*,qui ſuorum obliuiſcitur. Quod duabus de cauſis verum eſt:nam quò plus quiſque in cognitione Dei profecit,eò minus habet excuſationis. Ergo infidelibus ſunt peiores, qui in clara Dei luce cæcutiunt. Deinde hoc genus officii eſt quod natura ipſa dictat. ſunt enim στοργαὶ φυσικαί. Quòd ſi natura duce infideles vltro propenſi ſunt ad ſuos amandos, quid de iis ſentiendum qui nullo tali affectu tanguntur:nónne impios ipſos feritate ſuperant? Siquis obiiciat,multos quoque ex incredulis ſæuos parentes eſſe ac belluinos:facilis ſolutio eſt,Paulum de parentibus loqui ſolis, qui duce natura & magiſtra,ſobolis ſuę curã gerunt. Nam ſiquis ab hac integritate degeneret,pro monſtro habendus eſt. Quęritur autem cur domeſticos filiis ipſis præferat Apoſtolus. Reſpondeo, *Quum ſuos,& maximè familiares* nominat, vtroque loco de filiis & nepotibus ipſum loqui. Nam vtcunque mancipati ſint liberi,aut in alienam familiam per cõiugium tranſierint, aut quouis modo emigrarint ex ædibus parentum: nunquam tamen prorſus extinguitur ius naturæ, quin debeant maiores natu, tanquam ſibi à Deo commiſſos,regere, aut ſaltem conſulere quoad poſſunt. In domeſticis autem arctior eſt obligatio. nam eos duplici nomine curare debent.eo quòd ipſorum ſunt ſanguis,& ſimul pars familiæ cui præſunt.

9 ***Vidua deligatur non minor annis ſexaginta,quæ fuerit vnius viri vxor,***

10 ***In operibus bonis habens teſtimonium,ſi liberos educauit, ſi fuit hoſpitalis,ſi ſanctorum pedes lauit,ſi afflictis ſubminiſtrauit,ſi in omni bono opere fuit aſſidua.***

11 ***Porrò iuniores viduas reiice. quum enim laſciuire cœperint aduerſus Chriſtum, nubere volunt,***

12 ***Habentes condemnationem,quòd primam fidem reiecerint.***

13 ***Simul autem & otioſæ diſcunt circuire domos:nec ſolùm otioſæ, verùm etiam garrulæ & curioſæ,loquentes quæ non oportet.***

9 *Vidua deligatur.)* Iterum quales viduæ recipiendæ ſint in Eccleſiæ curã,oſtendit:& quidem explicatius quàm antea. Ac primò ętatem deſignat,*ſexaginta annos*:nam quia publicis ſumptibus alebãtur, decebat iam ſenio confectas eſſe.Deinde erat altera etiamnum validior ratio:nam ſe in miniſterium Eccleſię conſecrabant.quod minimè ferendum erat,ſi adhuc ad coniugium idoneæ fuiſſent. Ea conditione recipiebantur, vt earũ inopiæ ſubueniret Eccleſia,& ſuam interim operam pauperibus impenderent, quoad patiebatur valetudo. Ita mutua erat obligatio inter ipſas & Eccleſiam.Robuſtiores,& quæ per ætatem adhuc erãt vegetæ,iniquum erat aliis eſſe oneri. Præterea timendum erat ne mutato animi propoſito, ad nouas nuptias aſpirarent.Hæc ſunt duæ cauſæ cur non velit niſi ſexagenarias recipi.Quo ad nubendi cupiditaté,ſatis occurſum eſt periculo,vbi annum ſexageſimum exceſsit mulier: ſi præſertim vnum duntaxat maritum tota vita experta fuerit. Eſt enim quoddam veluti pignus continentiæ & pudoris, quũ mulier ad eam vſque ætatem peruenit, vnico marito contenta. Non quòd ſecundum coniugium improbet: aut ignominiæ notam aſpergat bis nuptis: quin potiùs iuniores viduas ad nubendum hortatur, ſed quia ſolicitè cauere voluit ne vllis neceſsitatem imponeret cælibatus,quæ maritis opus haberent. Qua de re mox plura.

10 *In operibus bonis.)* Quę ſequũtur dotes,partim ad honorem,partim ad onus reſpiciunt. Non dubium eſt quin fuerint honeſta viduarum collegia, plenáque dignationis. Ideo non vult Paulus illuc cooptari niſi quę ornatæ ſint egregio teſtimonio totius anteactæ vitæ. Iam nõ ad ſegne & ignauum otium

deſtinabantur:

deſtinabantur: ſed vt pauperibus & ægrotis miniſtrarent, donec viribus defectæ, tanquam emeritæ quieſcerent. Itaque vt ad obeundam functionem ſint aptiores, in officiis omnibus quæ ſunt illius propria, longo vſu exercitatas eſſe vult: qualia ſunt labor & ſedulitas in liberis educandis, hoſpitalitas, miniſteria erga pauperes, & reliqua beneficentiæ opera. Siquis hîc interroget, Ergóne repudiabuntur omnes ſteriles, quia nullos vnquam liberos ſuſtulerint? reſpondendum, non ſterilitatem hîc damnari à Paulo, ſed matrum delicias, quæ ſobolis alendæ tædia deuorare dum recuſant, ſatis oſtendunt ſe minùs officioſas fore erga extraneos. Et ſimul hanc piis matronis honorariam mercedem proponit, quæ ſibi non pepercerint: vt viciſſim ætas earum ſenilis Eccleſiæ gremio fouenda excipiatur. Per *lotionem pedum*, ſynecdochicῶs obſequia intelligit quæ ſanctis præſtari ſolent. moris enim tunc erat pedes lauare. Hoc officii genus in ſpeciem ſordidum & propè ſeruile videri poterat: itaque hac quaſi nota inſignit ſedulas & minimè delicatas aut molles fœminas. Quod proximè ſequitur, ad liberalitatem pertinet. Atque idem poſtremò generalius exprimit, quum dicit *Si in bono opere fuit aſſidua.* Nam hîc de beneficentia loquitur.

11 *Iuniores viduas reiice.*) Non iubet excommunicari ab Eccleſia, aut aliqua ignominia notari. ſed tantùm in illo honore, cuius ſuprà meminit, impertiendo, habendam eſſe earum rationem negat. Quòd ſi Dei Spiritus per os Pauli mulierem nullam ſexagenaria minorem, ordine illo dignam eſſe pronũtiat, quòd in illa ætate periculoſus ſit cælibatus: cuius audaciæ fuit, legem perpetui cælibatus iuuenculis in ſummo ætatis feruore poſtea imponere? Non admittit inquam cælibatum Paulus, niſi in ætate iam effœta, & quæ periculum omne incontinentiæ iam euaſit. in velandis virginibus ad quadraginta deinde annos ventum eſt, poſtea ad triginta. tandem promiſcuè ſine vlla exceptione ætatis, velare omnes cœperunt. Obtendunt continentiam virginibus quæ nunquam virum expertæ ſunt, multo faciliorē eſſe quàm viduis. Sed non efficient quin timendum ſit periculum quod hîc Paulus cauet, ac cauendum præcipit. Temere itaque, adeóque crudeliter laqueum iniiciunt teneris adhuc puellis, quæ coniugio futuræ erant aptiores. *Quum enim laſciuire.* Laſciuire eas aduerſus Chriſtum dicit, quæ conditionis ad quam vocatæ ſunt, oblitæ hilarius quàm decet exultant. Debuerant enim ſe continere ſub modeſtiæ iugo, vt grauibus matronis dignum eſt. Proinde mollior & ſolutior vita, quaſi laſciuia eſt aduerſus Chriſtum, cui fidem ſuam obſtrinxerant. Quoniam aliquot eiuſmodi exempla viderat Paulus, generali remedio occurrit: nequa recipiatur quam ætatis ratio vnquam ſolicitare poſſit ad nubendi appetitum. Quot flagitiorum monſtra quotidie in Papatu coactus ille monialium cælibatus parit? quæ clauſtra non refringit libido? Ergo etiamſi res initio placuiſſet: tot tamen atque tam grauibus experimentis edocti, aliquando Pauli conſilio obtemperare debuerant. Atqui hoc adeò non faciunt, vt in dies magis ac magis iram Dei ſua obſtinatione prouocent. Nec de ſolis Monialibus loquor: ad perpetuum cælibatum Sacerdotes quoque & Monachos cogunt. Ebulliunt interea fœdæ libidines, vt vix decimus quiſque caſtè ſe habeat. In monaſteriis autem minimum malorum eſt vulgaris ſcortatio. Si Deum per os Pauli loquentem audire in animum inducerent, mox confugerent ad hoc remedium quod præſcribit. ſed tanta eſt ſuperbia, vt furioſè perſequantur quicunque huc eos reuocant. Aliqui particulam *Aduerſus Chriſtum*, coniũgunt cum verbo *Nubendi.* quod tametſi ad Pauli mentem non multum refert: prior tamen ſenſus eſt probabilior.

12 *Habentes condemnationem.*) Habere damnationem aliqui exponunt Reprehenſionem mereri. Ego tamen ſeuerius dictum accipio, vt æternæ mortis damnatione eas terreat Paulus: acſi hoc ipſum reprehenderet, eximium illum ordinem qui propius Chriſto vnire debuerat, illis damnationis eſſe materiam. Et ratio additur, quia à fide Baptiſmi & Chriſtianiſmo prorſus deficiant. Scio ab aliis ſecus intelligi, nempe quòd fallant datam Eccleſiæ fidem, nubendo: quum prius eſſent pollicitæ ſe ad mortem vſque cælibes victuras: quod nimis eſt frigidum. deinde cur vocaret *primam fidem?* Vehementius itaque inſurgit Paulus, & mali grauitatem amplificat, quòd non tantùm ignominia Chriſtum & Eccleſiam afficerēt reſiliendo à ſuſcepta conditione, ſed primam quoque fidem impia defectione fallerent. Ita enim fieri ſolet vt qui ſemel pudoris fines tranſiliit, ad omnem impudentiam ſe proſtituat. Malè eas habebat, probroſam eſſe ſuam leuitatem apud pios, & ſuam ſalacitatem reprimi, aut ſaltem vituperationi eſſe obnoxiam. Hæc illis proteruius exultandi erat occaſio, donec Chriſtianiſmum abiicerent. Optimè quadrat iſta amplificatio. quid enim magis abſurdum quàm dum volumus perſonis conſulere, ianuam aperire Chriſti abnegationi? Quòd votum perpetui cælibatus hinc ſtabilire volunt Papiſtæ, friuolum eſt. Vt demus ſolitam fuiſſe diſertis verbis interponi talem pactionem: id tamen nihil ad ipſos. Primùm conſiderandus eſt finis. non ideo cælibes ſe fore promittebant olim viduæ vt ſanctiorem agerent vitam quàm in coniugio: ſed quòd non poterant maritis & Eccleſiæ ſimul eſſe addictæ. ſub Papatu autem vouetur cõtinentia, quaſi virtus per ſe accepta eſſet Deo. Deinde ea ætate ſe abdicabant tunc nubendi libertate, qua deſierant eſſe nubiles. Sexagenarias enim ad minimum eſſe oportebat: & quæ vnico matrimonio contētæ, ſpecimen iam caſtitatis ſuæ dediſſent, nunc autem vota in hoc eduntur apud Papiſtas, vt coniugiis vel ante tempus, vel in medio ętatis feruore renuntient. Duabus autem maximè de cauſis tyrannicam de cęlibatu legem improbamus: quòd ſcilicet cultum eſſe fingunt coram Deo meritorium, & quòd vouendi temeritate pręcipitaut animas in exitium. Neutrum erat in veteri inſtituto. non edebant directũ continentię votum, quaſi minus Deo placeret vita coniugalis: ſed tantùm quatenus exigebat functio ad quã eligebantur, coniugii vinculo ſe in totam vitam ſoluebant. nec ſe priuabant nubendi libertate, niſi quũ nubere vel maximè liberis iam abſurdum erat & intempeſtiuum. Denique tantùm à monialibus differebant iſtæ viduę, quantùm Hanna prophetiſſa à Claudia veſtali.

13 *Simul & otioſæ.*) Nihil eſt quod mulieres magis deceat quàm domus cuſtodia. vnde apud veteres teſtudo honeſtę & probę matris familiâs imago fuit: atqui multę contrario morbo laborant. Nihil enim eſt quod magis eas delectet quàm huc & illuc curſitandi licentia: prę ſertim vbi exoneratę familia, nihil habent domi quod agant. Adde quòd iſtis viduis, honoris prętextu, quòd veluti publicam perſonam

gerebant, facilior quouis aditus parebat. Hanc opportunitatem nactæ, beneficio Eccleſiæ abutebantur ad deſidiam, deinde (vt fieri ſolet) ex otio naſcebatur *curioſitas*, quæ ipſa *garrulitatis* eſt mater. Veriſſimum enim eſt illud Horatii, Percontatorem fugito: nam garrulus idem eſt. Omni enim fide curioſos (vt inquit Plutarchus) carere æquum eſt, qui ſimulátque aliquid hauſerunt, nunquam ceſſant donec effutiuerint. Præſertim mulieribus hoc contingit, quæ natura iam propenſæ ſunt ad loquacitatem, nulliúſque arcani capaces. Ergo non abs re hæc tria ſimul coniuncta ſunt à Paulo, otium, curioſitas, & garrulitas.

14 *Volo igitur iuniores nubere, liberos gignere, domum adminiſtrare, nullam occaſionem dare aduerſario, vt habeat maledicendi cauſam.*

15 *Nonnullæ enim iam deflexerunt poſt Satanam.*

16 *Quòd ſiquis fidelis, aut ſiqua fidelis habet viduas, ſuppeditet illis, & non oneretur Eccleſia, vt iis quæ veræ viduæ ſunt, ſuppetat.*

14 *Volo iuniores nubere.*) Rident naſuti homines hoc Apoſtoli præceptum: Quaſi verò (inquiũt) calcar addendum ſit nimis citatæ earum cupiditati. quis enim neſcit omnes ferè viduas ſponte nupturire? Superſtitioſi autem homines iudicarent hanc nuptialem doctrinam Chriſti Apoſtolo parum congruere. Verùm omnibus rite expenſis, agnoſcent ſani homines, Paulum nihil hîc niſi neceſſarium & maximè ſalutare tradere. Nam & viduitas multis liberius proteruiendi dat facultatem: & ab altera parte ſubinde emergunt ſpiritus in hypocriſi mentientes, qui ſanctimoniam conſtituunt in cælibatu, quaſi Angelica eſſet perfectio: matrimonium verò aut damnant in totum, aut vilipendunt, acſi carnis inquinamentum ſaperet. Pauci ſunt tam ex viris quàm mulieribus qui vocationem ſuam reſpiciant. quotuſquiſque eſt virorum qui onus regendæ vxoris libenter ſuſcipiat? quia ſcilicet res eſt innumeris moleſtiis implicita. Quàm ægrè iugum ſubit mulier? Paulus ergo quum iuniores nubere iubet, non ad nuptialem lætitiam eas inuitat: nec hortatur vt libidini indulgeant, quum iubet eas liberos gignere: ſed dum ſexus infirmitatem & ætatem lubricam reputat, eas ad caſtum coniugium hortatur: & ſimul ad ſubeunda ſancti coniugii onera. Atque id præſertim facit ne contumelioſa videatur ipſarum reiectio ab ordine viduarum. Significat enim, earum vitam non minus Deo probatum iri ſi œconomiæ dent operam, quàm ſi in viduitate maneant. Et ſanè Deus ſuperſtitioſas hominum opiniones nihil moratur: ſed hanc obedientiam pluris æſtimat quàm omnia, vbi ſuæ vocationi obſequimur potius, quàm ferri nos ſinamus animi noſtri voto. Hac conſolatione audita, nihil habent cauſæ cur conquerantur ſibi fieri iniuriam, aut moleſtè ferant ſe excludi vno genere honoris. Audiunt enim, in vita coniugali non minus ſe placere Deo, quia eius vocationi pareant. Quum de *liberis gignendis* loquitur, moleſtias omnes ſub vno verbo comprehendit, quæ perferendæ ſunt in educanda ſobole. quemadmodum ſub *domus adminiſtratione*, omnia œconomiæ officia. *Nullam occaſionem dare.* Nam ſicuti maritus vxoris quaſi velamen eſt: ita viduitas multis ſiniſtris ſuſpicionibus eſt obnoxia. Quorſum autem attinet, nulla neceſſitate calumniis armare Euangelii hoſtes? Atqui difficillimum eſt, mulierem viduam, florenti ætate:tam circunſpectè ſibi cauere quin reperiant improbi aliquam obloquendi colorem. Proinde ſi illis eſt cordi ædificatio, vt maledicis hominibus os obſtruant, genus vitæ eligant minùs ſuſpicioſum. Communes hîc Euangelii aduerſarios potius intelligo, quàm priuatos cuiuſque mulieris, quia indefinitè loquutus eſt Paulus.

15 *Nonnullæ enim.*) Certum eſt, nullum eſſe tam ſanctum inſtitutum ex quo non aliquid prodeat mali, hominum prauitate. Verùm quæ neceſſaria ſunt debent fixa manere, quicquid inde contingat, etiamſi cælum rueret. At vbi liberum eſt vtramuis partem eligere, prout hoc vel illud eſſe vtile, experientia compertum fuerit: etiam quæ antè placuerant, abrogare, prudentiæ eſt: ſicuti in cauſa præſenti. Minus prouectæ ętatis mulieres in ordinem viduarum allegi, nihil neceſſe erat: vſus docebat rem eſſe periculoſam & noxiam: meritò itaque Paulus in poſterum caueri vult nequid tale contingat. Quòd ſi quarundam defectio ſatis validum illi argumentum fuit vt remedium vniuerſale quæreret: quàm multa hodie Papiſtis argumenta eſſent abolendi impuri ſui cælibatus, ſi quem ędificationis haberent reſpectum? Sed crudelibus impiis ac diabolici decerti laqueis, malunt ſtrangulari innumeras animarum myriades, quàm nodum vnum laxare. vnde conſtat quàm aliena ſit à ſancto Pauli affectu tyrannica eorum ſęuitia. *Poſt Satanam.* Notanda loquutio: quia nemo vel tantillum poteſt à Chriſto deflectere quin Satanam ſequatur. nam regnum in omnes habet qui Chriſti non ſunt. Hinc admonemur quàm exitialis ſit deflexio à recto curſu, quę ex Dei filiis nos facit Satanę mancipia: & à Chriſti gubernatione abductis Satanã nobis ducem præficit.

16 *Si quis fidelis.*) Quia fieri ſolet vt ſinguli propria onera libenter reiiciant in totam Eccleſiam, ideo nominatim id cauendum pręcipit. De fidelibus loquitur qui ſuas viduas alere debeant. Nam quæ impię cognationi renuntiauerant, eas ab Eccleſia ſuſcipi ęquum erat. Quòd ſi peccant qui ſibi parcentes, Eccleſiam patiuntur ſumptibus grauari: hinc colligamus quanto ſacrilegio ſe implicent qui fraude aut rapinis profanant quod ſemel dicatum erat Eccleſiæ.

17 *Presbyteri qui bene præſunt, duplici honore digni habeantur: maximè qui laborant in verbo & doctrina.*

Deu.25.a.4. Mat.10.a.10.

18 *Dicit enim Scriptura, Non obligabis os boui trituranti: &, Dignus eſt operarius mercede ſua.*

19 *Aduerſus Presbyterum accuſationem ne admittas, niſi ſub duobus aut tribus teſtibus.*

20 *Peccantes, coram omnibus argue, vt & cæteri timorem habeant.*

21 *Conteſtor coram Deo, & Domino Ieſu Chriſto, & electis Angelis, vt hæc cuſtodias abſque præcipitatione iudicii, nihil faciens, alteram in partem declinando.*

17 *Presbyteri qui bene.*) Hoc quoque ad retinendum Eccleſiæ ordinem in primis eſt neceſſarium: non negligi Presbyteros, ſed eorum haberi rationem. Quid enim inhumanius quàm eos non eſſe curę, qui totius Eccleſiæ curam gerunt? neque enim hîc ætatis nomen eſt πρεσβύτερος, ſed officii. Quòd *duplicem honorem* interpretatur Chryſoſtomus victum & reuerentiam, non impugno: ſequatur eius opinionem qui volet. Mihi tamen probabilius videtur, hîc fieri comparationem inter viduas & Preſbyteros. Prius iuſſerat Paulus, honorem haberi viduis: atqui honore digniores ſunt Presbyteri quàm illæ: quare his duplex honor earum reſpectu exhibendus. Sed vt oſtendat ſe laruas non commendare, addit, *Qui bene præſunt*: hoc eſt qui fideliter & ſtrenuè incumbunt ſuo muneri. nam vt centies quis locum obtineat, & titulum iactet, niſi munus ſimul exerceat, nullo iure ſtipendiis Eccleſiæ ſe ali poſtulabit. Denique ſignificat non titulo deberi honorem, ſed operæ quam impendunt qui ſunt in officio conſtituti. Præfert tamen eos qui *in verbo & doctrina laborant*: hoc eſt, qui docendo verbo ſunt intenti. Nam duæ iſtæ voces rem vnam ſignificant, nempe Verbi prædicationem. Sed ne verbi nomine otioſum ſtudium & ſpeculatiuum (vt vocant) quiſpiam intelligeret, adiecit *doctrinam*. Colligere autem hinc licet, duo fuiſſe tunc Presbyterorum genera: quia non omnes ad docendum ordinabantur. Nam apertè verba ſonant, quoſdam bene & honeſtè præfuiſſe: quibus tamen non erant commiſſæ docendi partes. Et ſanè ex populo deligebantur graues & probati homines, qui vnà cum Paſtoribus communi conſilio & authoritate Eccleſię, diſciplinam adminiſtrarent, ac eſſent quaſi cenſores moribus corrigendis. Hunc morem Ambroſius obſoleuiſſe conqueritur Doctorum ignauia, vel potius ſuperbia, dum ſoli volunt eminere. Nunc vt ad Paulum redeam, victum præcipuè ſuppeditari iubet Paſtoribus qui docendo ſunt occupati. Ea enim eſt mundi ingratitudo, vt de fouendis Verbi miniſtris non multum ſit ſolicitus: & Satan hac arte tentat doctrina priuare Eccleſiam, dum inopiæ & famis metu plurimos abſterret ne id oneris ſuſcipiant.

18 *Non obligabis os*, &c.) Præceptum eſt politicum, quod nobis in genere æquitatem commēdat: ſicuti in priorem ad Corinthios Epiſtolam diximus. Nam ſi prohibet ne inhumani ſimus brutis animalibus, quantò plus humanitatis exigit erga ipſos homines? Ergo perinde valet hæc ſententia, ac ſi generaliter diceretur, non eſſe labore alieno abutendum. Triturandi mos hodie multis Galliæ partibus eſt ignotus, vbi flagellis triticum excutiunt: ſoli Prouinciales norunt quid ſit triturare. ſed hoc nihil ad ſenſum: quia tantundem de aratione dici poteſt. Quod ſubiicit continuò pòſt, *Operarium dignum eſſe mercede ſua*, non citat quaſi Scripturæ teſtimonium: ſed quaſi dictum prouerbiale. quod omnibus dictat communis ſenſus. Quemadmodum teſtimonium & Chriſtus quū idem dicebat Apoſtolis, nihil aliud quàm ſententiam proferebat omnium conſenſu approbatam. Ergo crudeles ſunt & omnis æquitatis immemores, qui iumenta, nedum homines eſurire ſinunt, quorum ſudorem exugunt in ſuum commodum. Quātò autem minus ferenda eorum ingratitudo qui victum Paſtoribus ſuis negant, quibus nullam ſatis dignam mercedem poſſunt rependere?

19 *Aduerſus Presbyterum.*) Poſtquam ſtipendia iuſſit erogari Paſtoribus, Timotheum etiam admonet, ne ſinat eos infamari calumniis, nec vlla criminatione grauari, niſi quæ nitatur legitimo teſtimonio. Sed poſſet hoc videri abſurdum, quòd legem, quæ omnium eſt communis, Presbyteris quaſi peculiarem facit. Hoc iuris in cauſis omnibus Deus præſcribit: vt ex ore duorum aut trium teſtium definiantur. Cur ergo hoc quaſi ſingulari priuilegio ſolos Presbyteros munit Apoſtolus, vt à falſis delationibus tuta ſit eorum innocentia? Reſpondeo, hoc eſſe neceſſarium remedium aduerſus hominum malignitatem. Nulli enim calumniis & obtrectationibus magis ſunt obnoxii, quàm pii Doctores. Præterquam enim quòd muneris difficultas facit vt interdum vel ſuccumbant, vel titubent, vel claudicent, vel hallucinentur, vnde multas carpendi anſas arripiunt improbi: huc etiam accedit quòd quantumuis exactè fungantur ſuis partibus, vt ne minimum quidem erratum admittant, nunquam mille reprehenſiones effugiunt. Atque hic eſt aſtus Satanę, alienare hominum animos à Miniſtris, vt doctrina paulatim veniat in contemptum. Ita non tantùm fit iniuria innocentibus, quòd immeritò lęditur eorum exiſtimatio (quod tamen ipſum perquàm indignum eſt in tam honeſto ordine) ſed detrahitur authoritas ſacroſanctę Dei doctrinę. Atque id pręcipuè (vt dixi) molitur Satan. Neque enim hîc tantùm valet illud Platonis, Malignum eſſe vulgus, ac pręſtantioribus inuidere: ſed quò ſincerius quiſque Paſtorum promouere ſtudet regnum Chriſti, eò maiore oneratur inuidia, & proteruiores aduerſus eum fiunt inſultus. Iam verò ſimulatque aliqua de Verbi miniſtris criminatio exiit, perinde ac ſi iam conuicti forent, certa fide excipitur. Id accidit non tantùm quia maior ab illis exigitur integritas: ſed quia pleroſque ferè omnes Satan ad nimiam credulitatem inſtigat, vt nulla inquiſitione habita, cupidè damnent ſuos Paſtores, quorum tueri famam potius debuerant. Ergo tantę iniquitati non fruſtra ſe Paulus opponit: ac prohibet ſubiici improborum maledicentię Presbyteros, donec legitimis teſtimoniis ſint conuicti. Neque enim mirum eſt ſi multos habeant hoſtes, quorum officium eſt, omnium vitia reprehendere, prauis omnium cupiditatibus aduerſari, ſeueritate ſua cohibere quoſcunque errare vident. Quid ergo fiet ſi promiſcuè audientur quęcunque de illis ſparſę fuerint calumniæ?

Deu.17.b.6. Matt.18.c.16.

20 *Peccantes argue coram omnibus.*) Quoties bonis cauetur, hoc mali ad immunitatem ſuam arripiunt. Itaque quod de repellendis iniuſtis accuſationibus dixerat Paulus, ſic temperat hac ſententia, ne cui tamen impune hoc prętextu peccare liceat. Et ſanè videmus quantis & quàm multiplicibus priuilegiis ſuum clerum munierit Papatus: vt quum nequiſſimè viuant, ſint tamen ab omni reprehenſione immunes. Certè ſi cautiones obſeruentur quas colligit Gratianus (cauſa ſecunda, quæſt. 4. item quęſt. 7.) non erit periculum ne vnquam ad reddendam vitæ rationem cogantur. Vbi enim ſeptuaginta duo teſtes reperientur, quos in Epiſcopo damnando requirit putidum edictum ſub nomine Syluestri? deinde quum totus laicorum ordo ab accuſatione arceatur, in clero etiam minores maioribus prohibeantur moleſtiam faceſſere: quid impedit quominus ſecuri iudicia omnia rideant? Proinde ſedulò hęc moderatio tenenda eſt, vt coerceantur linguę petulantes, ne fictis criminibus Presbyteros infament: & tamen vt quiſquis

inter eos malè ſe gerеt, ſeuerè corrigatur. Nam de Presbyteris hoc dictum accipio, palàm arguendos eſſe qui diſſolutè viuunt. Quare? vt reliqui, dum ne illis quidem parci vident qui gradu & dignitate ſunt ſuperiores, tali exemplo moniti magis timeant. Nam ſicuti honeſtæ vitæ exemplo præire aliis debent Presbyteri: ita ſi delinquunt, ſeueritatem diſciplinæ exerceri erga ipſos conuenit quæ omnibus ſit exemplo. Cur enim plus illis indulgeatur licentiæ, quorum peccata longè grauius quàm aliorum nocent? Intellige autem quod dicit Paulus de ſceleribus aut flagitioſis peccatis, quæ publicum offendiculum ſecum ferunt. nam ſiquis ex Presbyteris abſque flagitio deliquerit, priuatim magis admonendum eſſe certum eſt, quàm palàm redarguendum.

21 *Conteſtor coram Deo.*) Hæc obteſtatio interpoſita fuit à Paulo, non tantùm vt in re maximè ſeria, ſed etiam propter ſummam difficultatem. Nihil enim difficilius quàm tanta æquitate exercere iudicia, vt neque gratia vnquam flectaris, nec ſuſpicionibus des aditum, nec delationibus mouearis, nec rigore ſis nimius, nec aliud in omnibus cauſis quàm ipſam cauſam reſpicias. Nam inde ius æquabile, quum perſonis clauſi ſunt oculi. Meminerimus autem, hìc ſub Timothei perſona admoneri omnes Paſtores, & Timotheum armari veluti clypeo, aduerſus prauas omnes ſolicitationes, quæ non raro plurimum negotii ſolent vel optimis quibuſque exhibere. Timotheo igitur Deum ponit ante oculos, vt ſciat nõ minori religione ſibi adminiſtrandum eſſe ſuum munus, quàm ſi ageret in conſpectu Dei & Angelorum. Poſtquam Deum nominauit, addit etiam Chriſtum. nam is eſt cui Pater omnem iudicandi poteſtatem detulit, & coram cuius tribunali ſemel apparebimus. Angelos Chriſto adiungit, non tanquam iudices, ſed tanquam futuros teſtes negligentiæ, aut temeritatis, aut ambitionis, aut malæ fidei. Adſunt enim ſpectatores, propter iniunctam ſibi Eccleſiæ curam. Et ſanè pluſquam ſtupidum & ſaxeum eſſe oportet, cui non excutiat torporem & oſcitantiam ſola hæc cogitatio: theatrum Dei & Angelorum eſſe Eccleſiæ gubernationem. vbi verò accedit ſolennis iſta conteſtatio, timorem ac ſolicitudinem duplicari neceſſe eſt. *Electos* vocat *Angelos*, non tantùm vt à reprobis diſcernat, ſed excellentiæ cauſa, vt plus reuerentiæ habeat eorum teſtimonium. *Abſque præcipitatione.* πρόκριμα Græcis, ſi verbum de verbo exprimas, Latinè ſonat præiudicium. Verùm potius ſignificat feſtinationem nimiam, dum re nondum bene perſpecta, temere pronuntiamus, aut ſignificat immodicum fauorem, quum deferimus perſonis pluſquam æquum eſt, vel alios tanquam eximios, aliis præferimus: quod in iudiciis ſemper eſt iniquum. Ergo hìc vel leuitatem, vel perſonarum acceptionem damnat Paulus. Eodem ſpectat ferè quod ſequitur, non eſſe huc vel illuc declinandum. Dici enim vix poteſt quàm difficulter ſe retineant qui iudicandi munus ſuſtinent, inter tot ac tam varios impulſus. Nonnulli Codices habent πρόσκλησιν. Sed prior lectio magis conuenit.

22 ***Manus citò ne cui imponas: neque communices peccatis alienis, temetipſum purum cuſtodi.***

23 ***Ne poſthac bibas aquam, ſed paululo vino vtere propter ſtomachum tuum, & crebras tuas infirmitates.***

24 ***Quorundam hominum peccata antè manifeſta ſunt, feſtinantia ad iudicium: in quibuſdam verò etiam ſubſequuntur.***

25 ***Similiter & bona opera antè manifeſta ſunt, & quæ ſecus habent, latere nequeunt.***

22 *Manus citò ne cui imponas.*) Non dubium eſt quin depellere à Timotheo inuidiam voluerit, & obuiam ire multis querimoniis, quæ ſubinde oriuntur aduerſus pios Chriſti ſeruos, qui ambitioſis quorumuis precibus obſequi recuſant. Nam alii moroſitatis eos inſimulant, alii inuidiæ, nonnulli etiã crudeles eſſe clamitant, quia non ſtatim admittant qui ſe venditant qualicunque commendatione: quod hodie plus ſatis experimur. Paulus ergo Timotheum hortatur ne à grauitate diſcedat, nec ſe patiatur vinci præpoſteris ſtudiis: non tam quòd opus haberet Timotheus eiuſmodi admonitione, quàm vt ſua authoritate compeſcat, qui aliàs ipſi Timotheo moleſti eſſe poterant. Primùm impoſitio manuum, ordinationem ſignificat: hoc eſt ſignum pro re ipſa capitur. Prohibet enim nequem minus adhuc probatum, nimia facilitate admittat. Sunt enim qui nouitatis ſtudio promoueri cuperẽt vel ignotiſſimum quemque, ſimulátque ſpecimen vnum vel alterum ediderit quod arrideat. Huic importunæ cupiditati grauem & prudentem Epiſcopum reſiſtere conuenit: quemadmodum hìc Paulus iubet Timotheum facere. *Neque communices.* Significat eodem implicari reatu qui illicitæ promotioni aſſentitur, atque ipſos præcipuos authores. Quanquam ita exponunt quidam: ſi indignos admittat, quicquid poſtea deliquerint, culpam illi aut culpæ partem imputatum iri. Sed mihi hoc videtur ſimplicius: etiamſi in hanc temeritatem alii prorumpant, noli te illis ſocium addere, ne ſimul reus fias. Sæpe enim accidit, vt nos, etiam rectè alioqui ſentientes, abripiat aliorum ſtultitia, & leuitas. Huc etiam refero quod continuò pòſt ſequitur. *Temetipſum purum cuſtodi*: acſi dixiſſet, Siquid perperam fiat ab aliis, vide ne vlla ex conſenſu, vel approbatione contagio ad te perueniat. Si impedire non potes quominus ſe polluant, ſaltem tua conſilia ab illis conſtanter ſeparata eſſe conuenit, quò purum te ſerues. Si quis generalem eſſe malit ſententiam, fruatur ſuo ſenſu: ſed magis conſentaneum eſt, meo iudicio, ad circunſtantiam præſentis loci reſtringere.

23 *Ne poſthac bibas aquam.*) Quoniam hæc ſententia contextum abrumpit, quidam non eſſe Pauli ſuſpicantur. Atqui videmus Paulum non adeò fuiſſe curioſum in texenda orationis ſerie: atque hoc illi non eſſe infrequens vt diuerſas ſententias abſque ordine permiſceat. Deinde fieri poteſt, vt quod ſcripta iam Epiſtola appoſitum fuerat extra ordinem verſuum, deinde librariorum errore in hunc locum obrepſerit. In eo tamen non ita anxiè laborandum eſt, ſi illum quem dixi Pauli morem conſideramus: nempe quòd res varias interdum miſcere ſolet. Porrò ſumma eſt, vt Timotheus aliquantulum vini bibere aſſueſcat, valetudinis ſuſtentandæ cauſa. Non enim prohibet in totum ne bibat aquam, ſed ne vtatur hoc

ordinario

ordinario potu. nam verbum ὑδροποτεῖν hoc ſignificat. Sed cur non ſimpliciter conſulit vt bibat vinum? Videtur enim, quum pauxillum addit, velle obuiam ire intemperantiæ: quod non fuit verendum in Timotheo. Reſpondeo, hoc potius fuiſſe expreſſum vt occurreret improborum calumniis, quibus promptum alioqui fuiſſet eius conſilium ſubſannare, hoc ſcilicet colore, aut ſimili, Qualis iſthæc eſt philoſophia, quæ ad potandum vinum incitat? hæc ne via eſt qua in cælum conſcenditur? Vt eiuſmodi ſannas præueniat Apoſtolus, teſtatur ſe neceſſitati duntaxat conſulere: & mediocritatem ſimul commendat. Apparet autem Timotheum non frugalem tantùm in victu,ſed etiam auſterum fuiſſe: vt qui ne valetudini quidem ſuæ parceret. Ac certum eſt neque ambitione id ab eo, neque ſuperſtitione fuiſſe factum. Vnde colligimus, non modò à luxu & deliciis fuiſſe alieniſſimum: ſed quo ſolutior eſſet ad opus Domini aliquid etiam ex ordinariis alimentis reſcidiſſe. Neque enim natura, ſed continentiæ ſtudio erat abſtemius. At quàm pauci hodie ſunt quibus neceſſe ſit aqua interdicere. quàm multi verò qui reſtringendi ſint ad ſobrium vini potum? Porrò hîc apparet quàm ſit neceſſe nobis etiam vbi rectè agere cupimus, ſpiritum prudentiæ à Domino petere, qui nos mediocritatem doceat. Rectum quidem ſcopum Timotheus ſpectabat: ſed quia reprehenditur à Spiritu Dei, exceſſum auſteri victus cognoſcimus in eo fuiſſe vitioſum. Simul traditur generalis regula, Sic in cibo & potu temperandum nobis eſſe, vt ſinguli valetudinis ſuæ rationem habeant, non vitæ prorogandæ cauſa, ſed vt quandiu viuunt, Deo & proximis frugi ſint atque vtiles. Quòd ſi improbatur nimia continentia, dum morbos accerſit vel fouet, quanuis abſit ſuperſtitio quo loco habenda erit Cartuſianorum obſtinatio, quibus mori ſatius eſt quàm in extrema neceſſitate pauxillum carnis guſtare? quòd ſi parcis & ſobriis præcipitur ne valetudinem grauent nimia parſimonia, non leuis pœna intemperantes manet,qui vires ſuas,ingluuiem farciendo, opprimunt. Nec verò monendi ſunt, ſed tanquam brutæ pecudes à pabulo arcendi.

24 *Quorundam hominum peccata.*) Quoniam nihil eſt quod magis excruciet fideles Eccleſiæ miniſtros, quàm vbi malis corrigendis nullam vident rationem: vbi coguntur ferre hypocritas, quorum nequitiam intelligunt: multos qui ſunt noxiæ peſtes, nequeunt arcere ab Eccleſia, ac ne impedire quidem quominus clandeſtinis artibus venenum ſuum ſpargant. hac conſolatione ſuſtĕtat Paulus Timotheum, fore vt aliquando, vbi Deo viſum fuerit, protrahantur in medium. Ita ad tolerantiam eum confirmat: quia æquo animo expectanda eſt opportunitas, quam Deus pro ſua ſapientia præſtituit. Mirè etiam pros & ſanctos Paſtores torquet altera indignitas, quòd vbi ſumma integritate, officio perfuncti ſunt, multis iniquis ſermonibus perſtringuntur, onerantur multiplici inuidia. vident rapi in contrariam partem quæ laudem merebantur. Hac etiam ex parte ſubuenit Paulus,quum admonet Timotheum,quibuſdam bonis operibus, lucem in aliud tempus reſeruari. Itaque ſi laus eorum quaſi ſub terram defodiatur hominum ingratitudine, id quoque placido animo eſſe ſuſtinendum, donec reuelationis tempus adueniat. Quanquam non his ſolùm malis medetur: ſed quia nos ſæpe falli contingit in eligendis Miniſtris, dum ſe indigni aſtutè inſinuant, boni autem nobis ſunt ignoti: deinde etiamſi non erremus ipſi iudicando, non tamen aliis probare iudicium noſtrum poſſumus: ſed qui optimi ſunt, repudiantur, nobis contrà nitentibus: mali autem vel obrepunt, vel ſe obtrudunt: fieri non poteſt quin nos magnopere angat noſtra & Eccleſiæ conditio. Itaque Paulus in offenſione vel tollenda, vel ſaltem ſubleuanda laborat. Hæc igitur ſumma ſit, ferenda eſſe quæ ſtatim corrigi nequeunt, gemendum vbi nondum remedio idoneum eſt tempus. morbis non eſſe vim adhibendam donec vel maturuerint, vel patefacti ſint: rurſus quoties virtuti non habetur ſuus honor, expectandum eſſe maturum reuelationis tempus, ac tolerandum eſſe mundi ſtuporem, ac quieſcendum eſſe in tenebris donec illuceat dies. Venio nunc ad verba,poſtquam rē breuiter complexus ſum. Quum dicit *peccata quorundam hominum antè manifeſtata eſſe*,intelligit maturè patefieri, & quaſi ante tempus prodire in notitiam hominum. Et hoc ſimilitudine exprimit, quaſi currendo feſtinent ad ſuum iudicium. Videmus enim vt multi præcipites ruant, ſpontéque accerſant ſibi damnationem: etiamſi totus mūdus ſaluos cupiat. Quoties autem id accidit, ſuccurrat nobis,arcano Dei prouidentiæ motu inſtigari reprobos vt ſpumas ſuas proiiciant. *In quibuſdam ſubſequuntur.* Quòd Eraſmus vertit,Quoſdam ſubſequuntur, non recipio. Tametſi videtur id Græcæ conſtructioni magis quadrare, ſenſus tamen poſtulat vt ſubaudiatur particula ἐν. caſus enim mutatio non tollit antitheſin. Nam ſicuti dixerat quorundam peccata celeriter ad iudicium ſuum feſtinare: quorundam (vel aliorum) tardius venire in notitiam, ita nunc econuerſo addit. Sed loco genitiui, poſuit datiuum, in aliis. Significat autem, vtcunque diutius quàm optemus lateant quorundam peccata, & tardè proferantur in lucem, non tamen perpetuò fore occulta, nam & ipſa tempus ſuum habebunt. Quòd ſi tamen magis placeat Eraſmi verſio, idem maneat ſenſus neceſſe eſt: nempe quanuis non properet Dei vindicta, à tergo tamen lentè ſubſequi.

25 *Similiter & bona.*) Significat, interdum pietatem & alias virtutes maturè ac tempeſtiuè ſuam laudem apud homines habere, vt in pretio ſint boni. Quòd ſi ſecus accidat, non tamen paſſurum Dominum vt perpetuò opprimatur innocentia & integritas. ſæpe enim calumniis, tanquam nubibus, obſcuratur: ſed tandem impletur illud, Deum facere vt refulgeat inſtar auroræ: verùm animo tranquillo opus eſt ad ſuſtinendum. Homines enim ſumus: itaque ſemper videndum quem modum habeat noſtra cognitio,ne vltrà progrediamur: nam id eſſet Dei officium nobis arrogare. *Deut. 12.a.3. Mat. 13.f.43.*

CAP VI.

QVicunque ſub iugo ſunt ſerui, ſuos dominos omni honore dignos exiſtiment: vt ne Dei nomen & doctrina blaſphemetur.

2 *Qui autem fideles habent dominos, ne deſpiciant eo quòd fratres ſunt: ſed magis ſeruiant, quòd fideles ſint & dilecti, & beneficentiæ participes.*

Apparet, initio Euangelii ſeruos, quaſi dato manumiſſionis ſigno, animos ſuſtuliſſe. nam paſſim multum laborat Paulus in cupiditate illa frænanda. Et ſanè tam dura erat ſeruitutis conditio, vt non mirum ſit fuiſſe in primis odioſam. Porrò vſitatum eſt, arripere in carnis noſtræ commodum quicquid habet minimam ſpeciem. Ita quum audiebant, omnes nos eſſe fratres, protinus inferebant, indignum eſſe vt fratrum eſſent mancipia. Verùm vt nihil tale veniſſet illis in mentem, ſemper tamen miſeris hominibus neceſſaria eſt conſolatio, quæ temperet ærumnarum acerbitatem. Deinde non ſine difficultate adduci poterant vt libenter & alacri animo, tam aſpero iugo ſubiicerent ceruices. Huc igitur ſpectat præſens doctrina.

1 *Quicunque ſub iugo*, &c. Quia ſibi quiſque præſtantiam falſa opinione arrogat, nemo eſt qui æquo animo ferat, alios ſibi imperare. Qui effugere neceſſitatem nequeunt, parent illi quidem inuiti ſuperioribus: ſed intus fremunt & indignantur, quia ſibi putant fieri iniuriam. Omnes eiuſmodi diſputationes vno verbo præcidit Apoſtolus, quum voluntariam ſubiectionem exigit ab omnibus qui ſub iugo ſunt. Significat enim non eſſe inquirendum ſintne digni tali fortuna an meliore: quia ſufficiat, hac conditione eſſe obſtrictos. Et quum præcipit vt *dignos honore exiſtiment dominos* quibus ſeruiant: non modò fidem & diligentiam in præſtandis obſequiis requirit: ſed vt eos ſuſpiciant & venerentur ex animo tanquam in altiore gradu collocatos. Nemo enim vel principi vel domino præſtat quod debet, niſi eminentiam inſpiciens ad quam illos Deus euexit, honore ideo proſequitur, quia illis ſubeſt. Nam vtcunque ſæpe indigni ſint, ipſa tamen præfectura qua dignatur ipſos Deus honorem ſemper meretur. Adde quòd nullus operam ſuam vel obſequia Domino ſponte impendet, niſi perſuaſus fuerit ſe debere. Vnde ſequitur, ſubiectionem ab hoc honore incipere quo Paulus dignos vult cenſeri qui præſunt. *Ne Dei nomen.* Semper in noſtrum commodum pluſquam oporteret ingenioſi ſumus. Ita ſeruis, ſi infideles habeant dominos, prompta eſt obiectio, indignum eſſe vt qui diabolo ſeruiunt, imperent filiis Dei. Paulus autem in contrariam partem retorquet argumentum, ideo infidelibus dominis parendum eſſe ne malè audiat nomen Dei & Euangelium: quaſi Deus ille quem colimus, ad rebellandum nos incitet: quaſi Euangelium contumaces reddat & præfractos qui aliis ſubiecti eſſe debent.

2 *Qui autem fideles.*) Fraternum nomen videtur æqualitatem ſtatuere, atque ita tollere dominiũ. Paulus ex aduerſo ratiocinatur, eo libentius debere ſeruos fidelibus dominis ſe ſubiicere, quia filios Dei agnoſcunt, & fraterno amore illis ſunt deuincti, & eiuſdem gratiæ conſortes. Neque enim vulgaris eſt iſta dignatio, quòd Deus nos terrenis heris in eo quod præcipuum eſt, æquauit: nam communem ſimul adoptionem habent. Hoc ergo non leue illis incitamentum eſſe debet ad ſeruitutem æquo animo ferendam. Adde quòd ſeruitus magis tolerabilis eſt ſub manſuetis heris, qui nos diligunt, & quos mutuò diligimus. Ipſum etiam fidei vinculum optimè inter ſe conciliat quibus diuerſa eſt conditio.

Hæc doce & exhortare.

3 *Si quis* " *aliter docet, nec acquieſcit ſanis ſermonibus Domini noſtri Ieſu Chriſti, & ei quæ ſecundum pietatem eſt, doctrinæ,*

" Vel alia.

4 *Inflatus eſt, nihil ſciens, ſed languens circa quæſtiones & pugnas verborum, ex quibus oritur inuidia, contentio, maledicentiæ, ſuſpiciones malæ,*

5 *Superuacuæ conflictationes hominum mente corruptorum, & qui veritate priuati ſunt, exiſtimantium quæſtum eſſe pietatem, ſeiungere à talibus.*

Hæc doce.) Intelligit hæc eſſe quibus docendis inſiſtere debeat: & doctrinæ vult exhortationes coniungi. Perinde ergo eſt acſi dixiſſet, quotidie inculcandum eſſe hoc doctrinæ genus. nec docendos modò eſſe homines, ſed exhortationibus quoque aſſiduis ſtimulandos ac vrgendos.

3 *Si quis aliter.*) Quia verbum eſt compoſitum, poteſt etiam non malè transferri, alia docet. quanquam in ſenſu nulla eſt ambiguitas. Damnat enim eos omnes qui in hac docendi ratione non conueniunt: etiamſi non apertè neque ex profeſſo oppugnent ſanam doctrinam. Fieri enim poteſt vt qui nullum alio qui profitetur impium vel manifeſtum errorem, futili tamen garrulitate ſe venditando, pietatis doctrinam adulteret: Nam vbi in ipſa doctrina profectus nullus apparet, nulláque ædificatio, iã à Chriſti inſtituto diſceditur. Quum autem non de profeſſis impiorum dogmatum authoribus loquatur Paulus, ſed de vanis doctoribus ac profanis, qui ambitione ſua vel auaritia ſimplicem & genuinam pietatis doctrinam deformant: videmus tamen quàm acriter ac ſeuerè inuehatur aduerſus eos: nec mirum. dici enim vix poteſt quantùm noceat fucoſa, & prorſus ad oſtentationem & inanem pompam cõpoſita prædicatio. Verùm quos perſtringat, meliùs patet ex contextu. nam quod proximè ſequitur, *nec acquieſcit ſanis ſermonibus*, exegetium eſt. Fieri enim ſolet vt eiuſmodi homines præpoſtera curioſitate abrepti, quicquid vtile eſt ac ſolidum, deſpiciant: itaque inſtar petulantium equorum, ſine ratione laſciuiunt. id verò quid aliud eſt quàm reſpuere *ſanos Chriſti ſermones*? nam ſani vocantur ab effectu, quia ſanitatem nobis conferant, vel apti ſint ad eam fouendam. Idem ſignificat *doctrina quæ ſecundum pietatem eſt*. Neque enim pietati conſentanea erit, niſi in timore cultúque Dei nos inſtituat, niſi fidem noſtram ædificet, niſi ad patientiam, humilitatem, omnia charitatis officia nos erudiat. Ergo quiſquis vtiliter docere non ſtudet, ſecus docet quàm oportebat: imò nec pia, nec ſana eſt doctrina quocunque colore fulgeat, quæ ad profectum audientium non tendit. Tales primùm ſuperbiæ damnat Paulus, & quidem inanis & ventoſæ: deinde quia nulla excogitari poteſt aptior ad caſtigandos ambitioſos pœna, quàm dum inſcitiæ damnatur totum id quo ſibi placent: Paulus eos *nihil ſcire* pronuntiat, vtcunque multis argutiis turgeant. Nihil enim habent ſolidum, ſed meros tantùm flatus. Et ſimul pios omnes admonet, ne ſe ventoſa iſta oſtentatione efferri patiantur quominus in Euangelii ſimplicitate defixi maneant.

4 *Sed languens*). Eſt obliqua antitheſis inter ſanitatem doctrinæ Chriſti ac languorem iſtũ: Nam,

quum multum diúque ſe fatigauerint ſubtiles iſti quæſtionarii: quem tandem fructum reportant ex ſuo labore,niſi quòd ſubinde creſcit morbus? Ita non fruſtra tantùm ſe macerant:ſed languorem contrahunt ex peruerſa ſua curioſitate.ſequitur ergo longè abeſſe vt rite proficiant,quemadmodum oportebat Chriſti diſcipulos. *Quæſtiones & verborum pugnas* non abs re ſimul cõiungit: priore enim vocabulo nõ quaſuis quæſtiones ſignificat quæ vel ex ſobrio moderatóque dicendi ſtudio naſcuntur, vel ad puram rerum vtilium explicationem faciunt: ſed quales hodie in Sorbonicis ſcholis agitantur ad oſtentandum acumen. Illic quæſtio quæſtionẽ parit: quia nullus eſt modus, vbi quiſpiam plus ſcire quàm expediat appetens,ſuæ vanitati indulget:hinc poſtea emergunt infinitæ rixæ. Quemadmodum enim craſſæ in calore nubes nõ ſine tonitru diſcutiuntur:ita neceſſe eſt vt ſpinoſæ iſtæ quæſtiones in certamina ebulliant. Cæterùm λογομαχίας nominat contentioſas diſputationes de verbis magis quàm de rebus, vel (vt vulgò loquuntur) ſine materia, aut ſubiecto. Nam ſiquis diligenter expendat quæcunque inter ſophiſtas feruent contentiones,deprehendet nõ ex rebus eas prouenire,ſed ex nihilo eas excudi. In ſumma quæſtiones omnes damnare voluit Paulus quæ nos ad nihili contentiones acuunt. *Ex quibus oritur inuidia.* Ab effectis demonſtrat quantopere fugienda ſit ambitioſa ſciendi cupiditas.mater enim inuidiæ eſt ambitio. Vbi autem regnat inuidia,illic ſimul feruent conuitia,rixæ, & reliqua mala quæ hîc à Paulo numerantur. Addit,talibus *corruptam eſſe mentem, & eſſe veritate priuatos.* Porrò certũ eſt hîc taxari ſophiſtas,qui poſthabita ædificatione,verbum Dei in artem ſubtiliter diſſerendi & friuolas argutias conuertunt.Si tantùm oſtenderet Apoſtolus,inutilem reddi hoc modo ſalutis doctrinam, iam iſta eſſet minimè tolerabilis profanatio: ſed longè grauior ac vehementior eſt iſta reprehenſio, quòd tam pernicioſa mala quæ inde manant, & tam noxias peſtes recenſet. Ex hoc itaque loco diſcamus ſophiſticen deteſtari vt rem Eccleſiæ Dei magis peſtiferam quàm ſatis credi poſsit.

5 *Quæſtum eſſe pietatem.*) Sic reſolue, Pietatem eſſe quęſtum,vel artem quęſtuoſam: quia ſcilicet totum Chriſtianiſmũ lucro metiuntur. Perinde enim acſi non alium in finem prodita fuiſſent Spiritus ſancti oracula,quàm vt eorum auaritiæ ſeruirent,tanquam merce venum expoſita,negotiãtur. Cum talibus vetat Paulus ſeruos Chriſti quicquam habere cõmercii. Neque enim modò Timotheum iubet eſſe diſſimilem, ſed eos fugere quaſi noxias peſtes. Nam etſi palàm non aduerſentur Euangelio, quin potiùs falſa eius profeſſione ſe iactent: contagioſa tamen eſt eorum ſocietas. deinde ſi nos vulgus hominũ familiares illis eſſe videat,periculum eſt ne ſe amicitiæ noſtræ prætextu inſinuent. Summa igitur danda eſt à nobis opera,vt omnes intelligant adeò nos eſſe ab illis alienos,vt nihil nobiſcum habeant commune.

6 *Eſt autem quæſtus magnus pietas cum ſufficientia.*

7 *Nihil enim intulimus in mundum: certum quòd neque efferre quicquam poſſumus.*

8 *Habentes autem alimenta & tegmina, his contenti erimus.*

9 *Nam qui volunt diteſcere, incidunt in tentationem & laqueum, & cupiditates multas ſtultas & noxias, quæ demergunt homines in exitium & interitum.*

10 *Radix enim omnium malorum eſt auaritia: cui addicti quidam, aberrarunt à fide, & ſeipſos implicuerunt doloribus multis.*

6 *Eſt autem quæſtus.*) Eleganter non ſine ironica correctione in contrarium ſenſum eadem verba mox retorquet: acſi dixiſſet, Perperam illi & nequiter,qui venalem habent Chriſti doctrinam: quaſi verò pietas eſſet quæſtus. quanquam certè,ſiquis rectè æſtimet,pietas magnus eſt ac vberrimus quęſtus. Ideo autem ſic vocat, quòd plenam & abſolutam beatitudinem nobis affert. Sacrilegi ergo illi, qui lucro nummario addicti, pietatem conferunt ad ſuum quæſtum. Nobis autem pietas ſatis magnum per ſe lucrum eſt, quia per eam conſequimur non tantùm vt ſimus hæredes mundi, ſed etiam vt fruamur Chriſto omnibúſque eius diuitiis. *Cum ſufficientia.* Tam ad affectum animi, quàm ad rem ipſam referri poteſt. Si ad animum referas,ſenſus erit: pios,dum nihil appetunt,ſed contenti ſunt ſua tenuitate,ſatis magnum lucrum eſſe conſequutos. Si rerum ſufficientiam accipias (quod mihi non minus arridet) erit promiſſio, qualis illa Pſal.34.b.11, Leones eſuriunt,& famelici vagantur: qui autem Dominum inquirunt, non deſtituentur omni bono. Semper enim adeſt ſuis Dominus: & quantum illorum neceſsitati ſufficit,ex ſua plenitudine ſuum cuique demẽſum erogat. Ita vera fœlicitas in pietate ſita eſt: hæc verò ſufficientia veluti quoddam eſt auctarium.

7 *Nihil enim intulimus in mundum.*) Hoc ad finiendum ſufficientiæ modum addidit. Gurges eſt inexplebilis noſtra cupiditas,niſi coerceatur:hoc autem optimum frænum,ſi nihil plus appetamus quàm poſtulat vitæ huius neceſsitas. Nam ideo fines tranſilimus, quia ad mille vitas quas falſa imaginatione concipimus,ſolicitudo noſtra ſe extendit. Nihil eſt magis vulgare,nihil etiam magis cõfeſſum hac Pauli ſententia.verùm ſimulátque omnes confeſsi fuerint,quod etiam oculis quotidie cernitur:vnuſquiſque votis immenſa latifundia non ſecus abſorbet, quàm ſi aluum haberet dimidii mundi capacem. Atque hoc eſt quod habetur Pſal.49.b.14, Quum ſtultitia patrum appareat in eo quòd ſperabant hîc ſe perpetuò manſuros:nihilominus poſteros illorum viam approbare. Ergo vt conſtet nobis ſufficientia, diſcamus animũ ita compoſitum habere,ne plus appetamus quàm quod ad tolerandam vitam neceſſarium eſt. Quum *alimenta & tegmina* nominat, delicias & abundantem copiam excludit. Natura enim paruo contenta eſt:ſuperfluum autem,quicquid exuperat naturalem vſum.non quòd liberalior vſus per ſe damnari debeat:ſed appetitus ſemper vitioſus eſt.

8 *Qui volunt diteſcere.*) Poſtquam ad continentiam hortatus eſt ac diuitiarum contẽptum,nunc admonet quàm pernicioſa ſit habendi cupiditas, ac præſertim in Eccleſiæ miniſtris de quibus nominatim hîc tractat. Non ſunt autem diuitiæ, malorum quæ hîc commemorat,cauſa:ſed appetitus, etiamſi quis aliàs ſit pauper. Nec verò Paulus tantum quid plerunque accidere ſoleat, ſed quid perpetuò accidere ne-

ceſſe ſit,docet. Quiſquis enim hoc habet propoſitum vt diteſcat,diabolo ſe captiuum tradit. Veriſsimum eſt illud ethnici Poetæ, Qui diues fieri vult,& citò vult fieri. vnde ſequitur, omnes qui feruntur ad diuitias expetendas,præcipites ruere.hinc etiam ſtultæ illæ, imò inſanæ cupiditates,quæ tandem eos in exitium demergunt. Hoc quidem malum eſt vniuerſale: ſed in Eccleſiæ Paſtoribus magis conſpicuum eminet. Ita enim eos dementat auaritia, vt nihil quantumuis abſurdum refugiant,ſimulatque auri fulgor vel argenti oculos perſtrinxit.

10 *Radix enim malorum.)* Non eſt cur in aliorum vitiorum comparatione nimis ſcrupuloſè laboremus.Certum eſt,ambitionem ac ſuperbiam ſæpe deteriores proferre fructus: atqui non prouenit ex auaritia ambitio. De libidine venerea idem poteſt dici: ſed Pauli conſilium non fuit, quæcunque nominari poſsint vitiorum ſpecies,eas ſub auaritia includere. Quid igitur? ſimpliciter intellexit,infinita mala inde oriri,quemadmodum vulgò loquimur,nihil eſſe malorum quod non pariat vel diſcordia,vel gula,vel ebrietas,vel aliud quoduis ſimile vitium, Et profectò de ſcelerata habendi cupidine veriſsimè hoc prædicare licet,nullam eſſe malorum ſpeciem quæ non ab ea quotidie ſcaturiat. vt ſunt innumeræ fraudes,fallaciæ,periuria,circumuentiones, rapinæ, crudelitas, corruptelæ in iudiciis, lites,odia, veneficia,cædes: denique omnes ferè nocendi artes. Similes paſsim ſententiæ apud profanos ſcriptores occurrunt. Quare improbè faciunt quidam,hyperbolicè hoc à Paulo dictum inſimulantes,qui Horatio vel Ouidio applauderent ſic loquenti. Vtinam verò non comprobaret quotidiana experientia, rem ipſam vt eſt ſimpliciter fuiſſe indicatam. Sed meminerimus eadem ſcelera quæ ab auaritia manant,poſſe etiam vel ab ambitione vel aliis prauis affectibus oriri,vt certè oriuntur. *Cui addicti quidam.* Græca loquutio impropria eſt: quũ dicit,appeti auaritiam ſed quæ ſenſum nihil obſcurat. Malum enim omnium atrociſsimum ab auaritia naſci pronuntiat,defectionem à fide. Nam qui laborant hoc morbo, paulatim degenerant, donec abiiciant penitus fidem. Hinc *dolores* illi quos cõmemorat:quo nomine intelligo dira conſcientiæ tormenta quæ ſolent deſperatis hominibus accidere: quanquam aliis quoque præludiis auaros Deus exercet, dum ſibi ſunt ipſi carnifices.

11 ***Tu verò,ô homo Dei,hæc fuge:ſectare verò iuſtitiam,pietatem,fidem,charitatẽ,patientiam, manſuetudinem.***

12 ***Certa bonum certamen fidei: apprehende vitam æternam,ad quam etiam vocatus es,& confeſſus bonam confeßionem coram multis teſtibus.***

13 ***" Denuntio tibi coram Deo qui viuificat omnia, & Chriſto Ieſu qui teſtificatus eſt bonam cõfeßionem coram Pontio Pilato,***

" Vel, præcipio.

14 ***Vt ſerues mandatum immaculatus & irreprehenſibilis,vſque ad reuelationem Domini noſtri Ieſu Chriſti:***

15 ***Quam ſuis temporibus manifeſtabit beatus & ſolus princeps, Rex regnantium, & Dominus dominantium,***

16 ***Qui ſolus habet immortalitatem,qui lumen habitat inacceſſum,quem vidit nullus hominũ, nec videre poteſt,cui honor & " potentia æterna. Amen.***

" Vel imperiũ æternum.

11 *Tu verò, ô homo Dei, hæc fuge.)* Hominem Dei vocando, pondus addit cohortationi. Porrò ſi ad proximam ſententiam reſtringere placet quod de *Sectanda iuſtitia, pietate, fide, patientia* præcipit, remedium opponit corrigendæ auaritiæ,admonens ſcilicet quales appetere diuitias debeat,nempe ſpirituales. Poteſt tamen ad alia quoque membra extendi hæc præceptio, vt ſe ab omni vanitate ſubducens Timotheus,illam quæ nuper damnata eſt, περιεργίαν fugiat. Nam qui neceſſariis ſtudiis erit intentus,ſuperuacuis facilè abſtinebit. Nominat autem quaſdam virtutum ſpecies exempli cauſa, ſub quibus alias etiam intelligere conuenit. Ergo quiſquis iuſtitiæ ſtudio tenebitur,& ad pietatem, fidem, charitatem aſpirabit, tolerantiam & manſuetudinem ſectabitur: fieri non poterit quin ab auaritia eiúſque fructibus abhorreat.

2.Tim.2. a.4.

12 *Certa bonum certamen.)* Quemadmodum in proxima Epiſtola dicet,Qui militiæ nomen dedit,nõ implicatur alienis à ſua profeſsione negotiis. Itaque vt Timotheum retrahat à nimia rerum terreſtrium cura,certandũ eſſe admonet. Nam inde ſecuritas & indulgentia,quòd maior pars in otio quaſi per luſum Chriſto ſeruire vult,quum ſeruos omnes ſuos Chriſtus ad militiam vocet. Quo autẽ eum animet ad obeundum fortiter eiuſmodi certamen,bonum appellat: hoc eſt fœlix,& ideo minimè fugiendum. Nam ſi dubio euentu & cum mortis periculo pugnare non dubitant terreni milites,quanto meliore animo certare nos conuenit ſub Chriſti auſpiciis & vexillo, poſtquam de victoria certi ſumus? Præſertim quum nos præmium maneat,non quale militibus ſuis perſoluere ſolent alii imperatores:ſed glorioſa immortalitas,& cæleſtis beatitudo. Indignum ſanè foret,tali ſpe propoſita nos fatigari vel labaſcere. atque id eſt quod cõtinuò pòſt ſubiicit, *Apprehende vitam æternã.*perinde enim eſt acſi diceret, Deus ad vitam ęternam te vocat:igitur contempto mundo,illuc enitere. Apprehendere autem quum ipſam iubet, vetat in medio curſu ceſſare aut pigreſcere.acſi diceret,nihil actum eſſe donec futuram vitam adepti ſimus ad quã nos Deus inuitat. Sic & Philip. cap.3. c. 12, ſe vlterius eniti prædicat, quia nondum apprehenderit. Sed quia temere & fruſtra currerent homines niſi Deum haberent ſui curſus authorem,incitandæ alacritatis cauſa, meminit etiam *vocationis.* Nihil eſt enim quod plus animi facere nobis debeat, quàm dum audimus nos à Deo vocatos. Nam inde colligimur,non irritum fore laborem noſtrum cui præeſt Deus,& in quo nobis manum porrigit. Iam & iſta eſſet grauis exprobratio, Dei vocationem repudiaſſe. Quare hic acerrimus ſtimulus eſſe debet, Deus te ad vitam æternam vocat: caue ne aliò abſtraharis, aut alioqui deficias priuſquam eam fueris conſequutus. *Et confeſſus bonam confeßionem.* Commemoratione

etiam

etiam ſuperioris vitæ magis ad pergendum ſtimulat. Turpius enim eſt deficere poſtquam rectè cœperis, quàm nunquam cœpiſſe. Ergo hoc argumento acuit Timotheum, quòd ſtrenuè & cum laude hactenus ſe geſſerit: vt primis vltima reſpondeant. Confeſſionem intelligo non verbis conceptam, ſed potius reipſa editam: neque id ſemel duntaxat, ſed in toto miniſterio. Senſus ergo eſt, Habes præclaræ tuæ confeſſionis multos teſtes cùm Epheſi tum in aliis regionibus, qui te fideliter & ſeriò in Euangelii profeſſione verſantem ſpectarunt. Quamobrem tali ſpecimine edito, iam tibi non licet, niſi cum ſummo pudore & dedecore, alium te præſtare quàm egregium Chriſti militem. Hinc generaliter docemur, vt quiſque noſtrum magis excellit, minus eſſe excuſabilem ſi deficiat, magíſque ad rectè pergendum Deo obſtrictum eſſe.

13 *Denuntio tibi.)* Tanta obteſtationum vehementia qua Paulus vtitur, argumento eſt quàm difficilis ſit ac rara virtus, perſtare in Euangelii miniſterio vt decet, vſque ad extremũ. Tametſi enim alios quoque hortatur ſub Timothei perſona: ſimul tamen eum compellat. Porrò quæ de Chriſto & Deo prædicat ex circũſtantia pręſentis cauſæ dependent. Nam quum Deo hoc tribuit quòd *viuificet omnia,* vult occurrere crucis offendiculo, quę nihil quàm mortis ſpeciem præ ſe fert. Oculos ergo claudẽdos eſſe ſignificat, vbi mortem oſtentant ac minantur impii: vel potius in Deum ſolum eſſe defigendos, quia ipſe eſt qui mortuos reſtituit in vitam. Summa huc tendit, vt omiſſo mundi intuitu, in ſolum Deum reſpicere diſcamus. Quod de *Chriſto* mox ſubiicit, continet eximiam cõfirmationem. Admonemur enim, non ſub Platone aliquo nos philoſophari, qui otioſas diſputationes in vmbra tractet: ſed doctrinam quam profitetur, morte Filii Dei ſancitam eſſe. Non enim multis verbis Chriſtus ſuam *confeßionem ſub Pilato,* ſed re ipſa (voluntariã ſcilicet mortem obeundo) aſſeruit. Nam etſi tacere Chriſtus coram Pilato, maluit quàm pro ſua defenſione verbum facere, quia certę damnationi iam deuotus illuc venerat: in eius tamen ſilentio ęquè magnificum patrocinium doctrinæ fuit, acſi clamosè eam tutatus foret. Nam ſuo illam ſanguine & mortis ſacrificio melius quàm voce ſanciuit. Hanc vocat *bonam* confeſſionem. Nam Socrates quoque mortuus eſt: neque tamen mors eius legitima fuit doctrinę quam tenebat, comprobatio. At quum audimus fuſum eſſe ſanguinem Filii Dei, illud ſacroſãctum eſt ſigillum quod omni dubitatione nos eximit. Ergo quoties vacillant animi, meminerimus, à Chriſti morte confirmationem eſſe ſubinde petendã. Cuius enim ignauię foret, talem ducem nobis pręeuntem deſerere?

14 *Vt ſerues mandatum.)* Nomine Mandati ſignificat quæ hactenus de officio Timothei diſſeruit: quorum hæc fuit ſumma, vt ſe fidelem Chriſto & Eccleſiæ miniſtrum præberet. Quid enim opus eſt hoc extendere ad totam Legem? niſi fortè ſimpliciter accipere quis malit pro functione illi iniuncta. Neque enim conſtituimur Eccleſiæ miniſtri, quin ſimul nobis Deus præſcribat quidnam agere nos velit. Ita Seruare mandatum, nihil aliud eſſet quàm munus ſibi commiſſum bona fide exequi. Omnino certè ad miniſterium Timothei refero. Quæ ſequuntur epitheta, quod ad caſum & terminationem ſpectat Græcè tam mandato quàm perſonæ Timothei conueniunt: ſenſus tamen quem reddidi, multo eſt aptior. Admonet autem Paulus, vitæ ſanctitati & puris moribus ſtudendum eſſe, ſi velit Timotheus rite ſuo muneri ſatisfacere. *Vſque ad reuelationem Domini noſtri Ieſu Chriſti.* Dici non poteſt quàm fuerit piis omnibus neceſſarium illo tempore, mentes habere in diem Chriſti prorſus defixas: quum in mundo quaquauerſum occurrerent innumera ſcandala. Vndique impetebantur, omnibus odio erant & execrationi, omnium ludibriis expoſiti erant, quotidie premebantur nouis ærumnis: nullus interea tot laborum & moleſtiarum fructus apparebat. Quid igitur erat reliquum, niſi vt cogitatione tranſuolarent ad beatum illum diem redemptionis noſtræ? Quanquã eadem hodie quoque ratio apud nos valet: imò ferè omnibus ſeculis eſt cõmunis. Quàm multa enim aſſiduè oculis noſtris ingerit Satan, quæ alioqui nos à recto propoſito centies abducerent? Omitto ignes, gladios, exilia, & omnes furioſos hoſtium impetus: omitto calumnias & alias vexationes: quàm multa ſunt intus longè peiora? inſurgũt ambitioſi homines, ſubſannant Epicurei & Lucianici, inſultant proterui, fremunt hypocritæ, qui ſecundum carnem ſapiunt, obliquè nos mordent, ſolicitamur variis artibus huc & illuc: denique ingens eſt miraculum quum in tam arduo & periculoſo munere quiſpiam infractus perſeuerat. Hic tot difficultatibus vnicum eſt remedium, oculos coniicere in Chriſti apparitionem, & illuc ſemper pendere. Quia autem præcipites in votis noſtris ſolemus ferri, & parum abeſt quin diem & horam præſtituamus Deo ne præſtare differat ſi quid promiſit: ideò nimiam feſtinationem maturè cohibet in expectando Chriſti aduentu. Nam hoc ſibi volunt hæc verba, *Quam ſuis temporibus repræſentabit beatus,* &c. Æquiore enim animo expectant homines cuius nondum opportunum adeſſe tempus ſciunt. Quî fit vt in ſuſtinendo naturæ ordine ſimus tam patientes, niſi quòd nos retinet iſta cogitatio, intempeſtiuè nos facturos ſi contrà deſideriis noſtris luctemur? Ita ſcimus, Chriſti reuelationi ſuum eſſe tempus deſtinatum quod patienter expectare nos oporteat.

15 *Beatus & ſolus princeps.)* Iſtis elogiis ideo extollit Dei principatũ, ne principum huius ſeculi fulgor oculos nobis perſtringat. Ac præcipuè illo tempore neceſſaria fuit eiuſmodi admonitio. quanta enim tunc fuit regnorum omnium magnitudo & potentia, tantundem Dei maieſtas & gloria obſcurabantur. Nam quotquot rerum potiebantur, non modò infeſtiſsimi erant regni Dei hoſtes: ſed ſuperbè inſultabant Deo, ſacrúmque eius nomen pedibus calcabant. Ac quo maiore faſtu deſpiciebant veram religionem, eo beatiores ſibi videbantur. Quis non ex tali rerum facie iudicaſſet, Deum miſerè victum & oppreſſum? Videmus quàm inſolenter efferatur Cicero aduerſus Iudæos propter afflictas eorum fortunas, in oratione pro Flacco. Dum ita rebus ſecundis inflatos eſſe impios vident boni, interdũ exanimantur: quare Paulus, vt ab euanido iſto ſplendore piorum oculos auertat, beatitudinem, principatum, & regnum vendicat vni Deo. Solum principem quum vocat, non euertit politicum ordinem, quaſi nulli in mundo eſſe debeant magiſtratus aut Reges: ſed eum eſſe ſolum ſignificat qui à ſeipſo regnat ac ſuapte virtute. Quod etiam ex ſequentibus patet, quæ vice expoſitionis addidit, *Rex regnantium & Dominus dominantium.* Summa eſt, omnes mundi poteſtates ſummo eius imperio ſubeſſe, ab ipſo pendere, ſtare denique

& cadere eius nutu. hoc verò imperium eſſe incomparabile, quia ad eius gloriam nihil ſint reliqua omnia:& quum hæc caduca ſint & breui interitura,illud perpetuò duret.

16 *Qui ſolus habet immortalitatem.*) In hoc incumbit Paulus vt nihil extra Deum fœlicitatis,nihil dignitatis aut excellentiæ,nihil vitæ reliquũ faciat. Ideo nunc dicit ſolum Deum eſſe immortalem,vt ſciamus nos cum omnibus creaturis,non propriè viuere,ſed vitam ab ipſo mutuari duntaxat. Hinc ſequitur, dum aſpiramus ad Deum fontem vitæ immortalis,hanc præſentem vitam pro nihilo ducendam eſſe.Sed obiicitur,ſuam humanæ animæ & Angelis eſſe immortalitatem: ideo hoc non verè de ſolo Dei prædicari. Reſpódeo non hic negari quin Deus in quas velit creaturas immortalitatem diffundat,quum eam ſolus habere dicitur: perinde enim hoc valet acſi dixiſſet Paulus,ſolum Deum non à ſeipſo tantùm eſſe immortalem & ſuapte natura,ſed immortalitatem in poteſtate habere:vt in creaturas nõ competat,niſi quatenus ſuam illis virtutem inſpirans, eas vegetat. Nam ſi vim Dei quæ indita eſt hominis animæ, tollas, ſtatim euaneſcet. idem & de Angelis ſentiendum. Ergo propriè loquendo non ſubeſt animarum vel Angelorum naturæ immortalitas,ſed aliunde manat,nempe ab arcana Dei inſpiratione: iuxta illud, In ipſo viuimus & mouemur & ſumus. Si quis plura & ſubtiliora deſideret, legat duodecimum Auguſtini li-
Act. 17.f.28. brum De ciuitate Dei. *Lumen habitat.* Duo ſignificat,Deum nobis eſſe abſconditum, nec tamen cauſam obſcuritatis in ipſo eſſe,quaſi in tenebris lateat: ſed in nobis,quibus propter imbecillam mẽtis aciem,vel hebetudinẽ potius, nõ patet acceſſus ad eius lumen. Cæterùm *inacceſſum Dei lumen* intellige,ſiquis proprio marte ad ipſum cõtendat. Niſi enim ſua gratia patefaceret nobis Deus aditum,non diceret Propheta,Qui ad eum accedunt,illuminantur. Quanquam verum eſt,nunquam dum hac mortali carne circundamur,nos eoúſque penetrare in vltima adyta Dei,vt nihil nos fugiat. ex parte enim cognoſcimus,& vi-
Pſal.34.a.6. demus quaſi per ſpeculum & in ænigmate. Ingredimur ergo per fidem in lucem Dei,ſed ex parte. Interea
1.Cor.13.c.19.d.1. verum eſt illud,eſſe lucem illã homini inacceſſam. *Quẽ nullus hominum vidit.* Maioris explicationis cauſa hoc additum eſt,vt diſcant homines fide in eum reſpicere, cuius ſpeciem oculis non cernunt, adeóque nec mentis intellectu.Neque enim hoc tantùm ad corporeos oculos refero, ſed ad ipſam quoque animæ facultatem.Videndũ ſemper quorſum tendat Apoſtolus.Difficile eſt omnia quorum præſenti conſpectu fruimur, poſthabere & negligere,vt ad Deum enitamur qui nuſquam apparet.Nam ſubinde obrepit hæc cogitatio,Quî ſcis an Deus ſit,quum tantum audias ipſum eſſe non autem videas? Aduerſus hoc periculũ nos præmunit Apoſtolus,quum æſtimandum id eſſe negat ex ſenſu noſtro,quia id captum noſtrum ſuperet.Ideo enim non videmus,quia non eſt acies quæ in tantam altitudinem conſcendat.Longa eſt diſputatio apud Auguſtinum de hac ſententia: quia videtur pugnare cum eo quod habetur in prima Epiſtola Io-
1.Ioh.3.a.2. hannis,Tunc videbimus eum ſicuti eſt,quia ſimiles ei erimus.Eam diſputationem quum agitet pluribus locis,nullibi meliùs videtur expedire,quàm in Epiſtola ad Paulinam viduam.Quod tamẽ ad ſenſum præſentis loci attinet, ſimplex eſt reſponſio, nos videre Deum non poſſe in hac natura,quemadmodum alibi
1.Cor.15.f.50. dicitur,Caro & ſanguis regnum Dei non poſsidebunt.Renouari enim nos oportet,vt ſimus Deo ſimiles, priuſquam eum videre nobis detur. Et ne ſimus vltra modum curioſi,ſemper illud ſuccurrat, plus in hac inquiſitione valere viuendi quàm loquendi modum.Simul & illud cauere meminerimus quòd prudenter Auguſtinus cauendum præcipit, ne dum altercando veſtigamus quomodo poſsit Deus videri, ipſam pacem ſanctificationémque perdamus,ſine qua nemo Deum videbit vnquam.

" Vel denuntia. " Vel ad communicationẽ.

17 *Iis qui diuites ſunt in hoc ſeculo,"præcipe ne efferantur,néue ſperent in diuitiarum incertitudine,ſed in Deo viuo qui abundè ſuppeditat omnia ad fruendum:*

18 *Vt benefaciant,vt diuites ſint in operibus bonis,faciles ad largiendum,"libenter communicantes,*

19 *Recondentes ſibiipſis fundamentum bonum in poſterum,vt vitam æternam apprehendant.*

20 *O Timothee,depoſitum cuſtodi,deuitans profanas clamorum inanitates,vaniloquia,& oppoſitiones falsò nominatæ ſcientiæ:*

21 *Quam quidam profitentes,aberrarunt à fide. Gratia tecum, Amen.*

Ad Timotheum prima miſſa fuit ex Laodicea,quæ eſt metropolis Phrygiæ Pacatianæ.

17 *Iis qui diuites ſunt.*) Veriſimile eſt,quum multi inter Chriſtianos tenues eſſent & abiecti,à diuitibus(vt fieri ſolet)fuiſſe contemptos.idque Epheſi potiſsimùm in vrbe opulenta vſu venire potuit: illic enim vt plurimum magis regnat faſtus. Atque hinc colligimus quàm periculoſa res ſit,bonorum affluentia. Neque enim fruſtra Paulus tam ſeuera admonitione peculiariter diuites compellat: ſed vitiis medetur, quæ perpetuò ferè ſequuntur diuitias,non ſecus atque vmbra corpus:idque ingenii noſtri prauitate, qui ex Dei donis peccandi materiam ſemper arripimus. Duo autem nominatim ponit quæ debeant cauere diuites,ſuperbiam & ſpem fallacem: quorum prius ex poſteriore naſcitur: & ideo videtur ſecundo loco additum,*neue ſperent*,&c. vt fontem omnis ſuperbiæ notaret Paulus.Vnde enim ſit vt inſoleſcant diuites,& alios deſpiciendo,ſibi nimiùm placeant,niſi quia beatos ſe eſſe imaginantur? Pręcedit igitur inanis fiducia,deinde elatio ſequitur. Hæc vitia dum vult Paulus corrigere,primùm contemptim de diuitiis loquitur.nam particula,*in hoc ſeculo*,ad extenuationẽ tendit. quicquid enim ex ſeculo eſt, eius naturam reſipit:vt ſcilicet fluxum ſit, ac citò prætereat. Spei quæ in diuitiis locatur,fallaciam & vanitatem ex eo oſtendit,quòd earum poſſeſsio tam eſt euanida,vt ſimilis ſit rei incognitæ. Nam dũ eas tenere nos putamus,effluunt momento.quàm igitur ſtultum eſt ſpem in illis figere? *Sed in Deo viuo.* Qui hoc tenebit, facilè ſpem à diuitiis ſuam abſtrahet.Nam ſi ſolus Deus eſt qui nobis ad neceſſarios vitæ vſus omnia ſuppeditat,transfertur eius officium ad diuitias, ſi ſpes in illis locatur. Obſerua autem eſſe tacitam antitheſin, quum prædicat Deum omnibus affatim dare. Senſus enim eſt, etiamſi plena rerum omnium copia

affluamus,

affluamus, nos tamen nihil habere niſi ex ſola Dei benedictione: quoniam ea ſola eſt quę nobis ſubminiſtrat quicquid opus eſt. Vnde ſequitur valde falli qui in diuitias recumbunt, & non toti pendent à Dei benedictione: in qua nobis ſita eſt victus & rerum omnium ſufficientia. Hinc etiam colligimus, non ideo tantùm à ſpe diuitiarum nos reuocari, quia nonniſi ad vſum mortalis vitæ pertineant: ſed etiam quia nihil ſint niſi fumus. Neque enim pane alimur tantùm, ſed Dei benedictione. Quum dicit *abunde*, εἰς ἀπόλαυσιν, ſignificat quàm liberalis ſit erga nos Deus, imò erga vniuerſos mortales, adeóque bruta animalia. nam vltra neceſſitatem longè latéque ſe diffundit eius beneficentia.

18 *Vt benefaciant.)* Superioribus remediis aliud etiam adiungit ad prauos diuitũ affectus corrigendos, dum præſcribit quis legitimus ſit bonorum vſus. Nam quò quiſque plus opibus abũdat, eo amplior illi beneficentię materia ſuppetit. & quia ſemper ad erogandum pigriores ſumus quàm deceat: pluribus verbis eam virtutem commendat. Addit prçterea ſtimulum ex mercedis promiſſione: Largiendo, inquit, & communicando meliorem ſibi theſaurum in cælo comparent, quàm habere poſſint in terra. *Fundamenti* nomine ſtabilem & firmam durationem ſignificat. neque enim tineis, aut furibus, aut incẽdiis obnoxiæ ſunt diuitiæ ſpirituales quas nobis in cælo recondimus, ſed perpetuò manent extra periculum cõſtitutę. Contrà autem nihil in terra verè fundatum eſt, ſed omnia quodammodo fluctuant. Porrò quod inde inferunt Papiſtæ, nos igitur bonis operibus vitam æternam promereri, nimis friuolum eſt. Acceptũ certè fert Deus quicquid pauperibus impenſum fuerit: ſed quia vix centeſima ex parte officio ſuo ſatisfaciunt etiam perfectiſſimi, indigna eſt noſtra benignitas quæ in rationem per ſe coram Deo veniat. imò ſi ad calculum nos vocaret Deus, nemo erit qui non conturbetur. adeò longè abſumus à plena ſolutione. Sed poſtquam nos gratuitò ſibi conciliauit Deus, officia noſtra qualiacunque ſint, ſic accepta habet, vt indebita mercede dignetur. Proinde remuneratio non ex meriti ratione pendet, ſed ex liberali Dei acceptione: adeóque fidei iuſtitiæ non repugnat, vt eius ſit quaſi appendix.

20 *O Timothee.)* Tametſi variè exponunt *depoſiti* nomen, ego ſimpliciter eo notari puto gratiam qua inſtructus erat Timotheus ad munus ſuum exequendum. Eadem verò ratione depoſitum nominatur qua & talentum. nam ea lege nobis committit quicquid donorum in nos confert Deus, vt reddenda ſit olim ratio, ſi noſtra ignauia perierit vtilitas quæ inde prouenire debuerat. Admonet igitur vt diligenter conſeruet quod ſibi datum eſt, vel potius apud ſe depoſitũ ne patiatur corrumpi vel adulterari: vel ne ſeipſum priuet ac ſpoliet propria culpa. Sæpe enim ingratitudo noſtra, aut donorum Dei abuſus facit vt ipſa nobis auferantur. Proinde Timotheum admonet Paulus, vt bona conſcientia rectóque vſu, quod ſibi commiſſum eſt conſeruare ſtudeat. *Deuitans profanas.* Huc ſpectat admonitio, vt intentus ſit in ſolidam doctrinam: quod fieri non poteſt quin ab oſtentatione abhorreat. nam vbi regnat placendi ambitio, nullum ampliùs viget ædificationis ſtudium. Proinde quum mentionem faceret cuſtodiendi depoſiti, nõ abs re hanc cautionem mox adhibuit de fugienda profana garrulitate. Porrò quod κενοφωνίας vertunt Inanitates vocum, non adeò diſplicet, niſi quòd poſtea ambiguitate decepti, perperam exponunt. voces enim accipiunt pro vocabulis, vt eſt fatum, vel fatuna. Ego autem grandiloquentiã eorũ, & inflatam magnis ampullis garrulitatem notari exiſtimo, qui Euangelii ſimplicitate non contenti, ipſum in profanam philoſophiam conuertunt. Ergo κενοφωνίαι ſunt non in ſingulis vocibus, ſed in perpetua reſonantia quam deſpumant ambitioſi homines qui plauſum magis captant quàm Eccleſiæ profectum. Et aptiſsimè expreſsit Paulus rem ipſam. nam quum grande neſcio quid reſonent, nihil tamen ſubeſt. eſt igitur inanis tinnitus, quem profanum etiam vocat, quoniam extincta eſt vis Spiritus ſimulátque Doctores ita inflant ſuas tibias ad ſuam eloquentiam venditandam. Contra tam claram ac teſtatam Spiritus ſancti prohibitionem perrupit nihilominus hæc peſtis: ac ſtatim quidem ab initio cœpit pullulare: ita verò demum graſſando obtinuit in Papatu, vt adulterina theologiæ larua quæ illic regnat, viuum ſit ſpeculum profanæ iſtius & inanis reſonantiæ, cuius meminit Paulus. Omitto quod innumeris erroribus, deliriis, ac blaſphemiis ſcatent eorum libri, ac clamoſæ illæ diſputationes. Verùm etiam ſi aliâs nihil docerent impium: quoniam tamen tota eorũ doctrina nihil continet præter ſeſquipedales ampullas: quoniam à maieſtate Scripturæ, ab energia Spiritus, à prophetica grauitate, à ſinceritate Apoſtolica prorſus aliena eſt: eo ipſo mera eſt genuinæ theologiæ profanatio. Quid enim obſecro de fide, aut pœnitentia, aut inuocatione Dei: quid de hominum imbecillitate, Spiritus ſancti auxilio, gratuita peccatorum remiſsione: quid de officio Chriſti tractant quod ad ſolidam pietatis ædificationem valeat? Sed de his adhuc dicendum erit in altera Epiſtola. Certè quiſquis mediocri intelligentia & ingenuitate erit præditus, fatebitur totam magniloquentiam Papalis theologiæ, & omnes quæ in Scholis eorũ tonant magiſtrales determinationes, nihil aliud quàm profanas κενοφωνίας, nec alio titulo poſſe aptiùs deſignari. Et certè hæc iuſtiſsima eſt humanæ arrogantiæ pœna, vt quicunque degenerant à Scripturæ puritate, profaneſcant. Quare non poſſunt nimis ſedulò intenti eſſe Eccleſiæ Doctores ad cauendas eiuſmodi corruptelas, & arcendã inde iuuentutem. Vetus interpres καινοφωνίας legens cum diphthongo, trãſtulit Nouitates. Et apparet ex veterum commentariis, lectionem hanc olim fuiſſe receptam inter multos, quam nunc etiam Græci quidam codices retinent. Verùm prior illa quam ſequutus ſum, longè meliùs quadrat. *Et oppoſitiones.* Hoc quoque admodum propriè & eleganter. tãtum enim tumoris habent argutiæ quibus ſe iactant homines gloriæ cupidi, vt germanam Euangelii doctrinam, quæ ſimplex eſt & ſubmiſſa, obruant. Pompam ergo illam quæ eminet, & quæ cum plauſu excipitur à mundo, vocat Apoſtolus oppoſitiones. Ambitio quidem ſemper contentioſa eſt, ac certaminum mater: vnde fit vt qui ſe iactare appetunt, quacunque de re digladiari ſint parati. Huc tamen præcipuè reſpexit Paulus, quòd inanis ſophiſtarum doctrina altius in aereas ſpeculationes & argutias exurgens, ſua ſpecie non obſcurat modò ſimplicitatem veræ doctrinæ, ſed etiam opprimit ac reddit deſpicabilem: vt mundus ferè externo ſplendore ducitur. Non vult Paulus Timotheum propterea æmulatione pungi, vt ſimile aliquid tentet. Quum autem humanæ curioſitati magis adlubeſcant quę ſubtilitatis ſpeciem præ ſe ferunt, vel ſunt ad oſtentationem compoſita: Paulus exaduerſò pronuntiat,

Falſò nominari ac putari *ſcientiam*, quæ ſe extollit aduerſus ſimplicem & humilem pietatis doctrinam: quod diligenter obſeruandum eſt, vt diſcamus ſecurè ridere ac contemnere totam iſtam fucatam ſapientiam, cuius admiratione mundus obſtupeſcit, in qua tamen nulla ſubeſt ædificatio. Ea enim demũ (autore Paulo) verè & meritò nominatur ſcietia, quæ in fiducia timoréque Dei (hoc eſt in pietate) nos inſtituit.

21 *Quam quidam profitentes.*) Ab exitu etiam demonſtrat quàm noxioſa res ſit, & quantopere fugienda. Deus enim ita eorum arrogantiam vlciſcitur qui comparandæ famæ ſtudio, pietatis doctrinam corrumpunt ac deformãt, quòd eos excidere patitur à ſanitate mentis, vt multis abſurdis erroribus ſe inuoluant. Quod etiam videmus accidiſſe in Papatu. nam poſtquam cœperunt profano more de myſteriis religionis noſtræ philoſophari, ſequuta ſunt innumera falſarum opinionum portenta. *Fides* hîc, vt ſuperioribus aliquot locis, pro ſumma religionis & ſana doctrina capitur. Eiuſmodi exemplis moniti, ſi defectionem horremus à fide, maneamus in puro Dei verbo: ſophiſticen verò & omnes argutias, quum nefandæ ſint pietatis corruptelæ, deteſtemur.

IN POSTERIOREM PAVLI AD TIMOTHEVM

ARGVMENTVM.

EX hiſtoria Lucæ vix certò colligi poteſt quando ſcripta fuerit prior Epiſtola. Non tamen dubito quin ab eo tempore Timotheum coràm alloquutus fuerit Paulus, & fieri quoque poteſt (ſi receptę famę creditur) vt eo comite ac adiutore multis in locis vſus fuerit. Fuiſſe tamen adhuc Epheſi quum ad eum ſcriberetur hæc Epiſtola, colligere promptum eſt: quia Paulus ſub finem Priſcillam & Aquilam & Oneſiphorum ſalutat. quorum vltimus fuit Epheſius, alios autem illic ſubſtitiſſe quũ in Iudæam nauigaret Paulus, teſtis eſt Lucas. Hic autem præcipuus eſt cardo in quo verſatur, vt Timotheum tam in fide Euangelii, quàm in conſtanti ſinceráque eius prędicatione confirmet. Sed nõ parum his exhortationibus momenti addit temporis circunſtantia. Mortem habebat Paulus ante oculos, quam ſubire paratus erat pro Euangelii teſtimonio. Quæcunque igitur hîc legimus de Chriſti regno, de ſpe vitæ æternæ, de Chriſtiana militia, de fiducia confeſſionis, de certitudine doctrinæ: non tanquam atramento ſcripta, ſed ipſius Pauli ſanguine, accipere conuenit. nihil enim aſſerit pro quo mortis ſuæ pignus non opponat. Proinde hæc Epiſtola quaſi ſolennis quędam eſt ſubſcriptio Paulinæ doctrinæ: eáque ex re præſenti. Iam verò memoria tenere operæpretium eſt quod in priore Epiſtola admonuimus, non vnius tantùm hominis cauſa ſcripſiſſe Apoſtolum, ſed propoſuiſſe ſub vnius perſona communem doctrinam, quæ poſtea aliis per eius manum traderetur. Ac primùm quidem laudata fide Timothei in qua educatus fuerat à puero, vt in doctrina quam didicerat, & in munere ſibi cõmiſſo fideliter perſeueret, cum hortatur: & ſimul ne propter ſua vincula aut aliorum defectiones labaſcat, de ſuo Apoſtolatu & mercede ſibi repoſita gloriatur. Laudat etiam Oneſimũ, vt reliquos animet eius exemplo. Et quoniam dura eſt eorum conditio qui ſeruire Chriſto volunt, ſimilitudines ſumit tam ab agricolis quàm à militibus: quorum priores multum laboris in culturam terra impendere non dubitant, priuſquã vllus fructus appareat: hi verò ſe abdicant curis & negotiis omnibus, vt ſe totos armis & imperatori ſuo addicant. Poſtea breuem Euangelii ſui ſummam complexus: Timotheo præcipit vt eam aliis quoque tradat, & curet ad poſteros propagari. Hinc iterum mentione vinculorum ſuorum facta, in ſanctam iactantiam exurgit, vt animi ſui magnitudine pios erigat. nam quæ nos in cælo corona maneat, omnes ſecum intueri iubet. Adhæc iubet à diſputationum pugnis & vanis quæſtionibus abſtinere, ædificandi ſtudium exaduerſo commendans. Et quò melius conſtet quàm capitale ſit malum, quoſdam refert fuiſſe eò perditos, & nominatim duos commemorat, Hymenæum & Philetum: qui in prodigioſum delirium prolapſi, ita vt ſubuerterent fidem reſurrectionis, horrendam ſuæ vanitatis pœnam dederant. Sed quia graue offendiculum afferre ſolent eiuſmodi lapſus, præſertim hominum inſignium & qui in aliqua exiſtimatione fuerunt, docet non debere hinc pios turbari: quia non omnes qui profitentur Chriſti nomen, verè Chriſti ſint: & Eccleſiam huic miſeriæ obnoxiam eſſe oporteat, vt inter malos & impios habitet in hoc mundo. quod tamen ne vltra modum percellat infirmas mentes, prudenter tẽperat: quia Dominus ſuos quos elegit, ad finem vſque ſeruet. Redit poſtea ad Timotheum exhortandum quò fideliter miniſterium ſuum exequi pergat. Et quò plus illi ſolicitudinis incutiat, prædicit quàm infeſta bonis & piis tempora immineant, quàm pernicioſi homines mox ſint emerſuri. Sed aduerſus omnia eum confirmat ſpe læti & proſperi exitus. Præſertim verò aſſiduam in ſana doctrina exercitationem illi commendat, rectum Scripturę vſum indicans, vt ea ſe omni ex parte inſtructũ eſſe ſciat ad ſolidam Eccleſiæ ædificationem. Poſtea mortem iam ſibi propinquam eſſe commemorat. ſed ita vt quaſi victor ad glorioſum triumphum properet. quod miræ fiduciæ ſpecimen eſt luculentum. Tandem, poſtquam Timotheum rogauit vt ad ſe quàmprimùm veniat, neceſſitatem oſtendit ex præſenti ſuo ſtatu. Hæc præcipua eſt Epiſtolæ clauſula.

IN POSTER: PAVLI AD TIMOTHEVM, IOHANNIS CALVINI Commentarius.

CAPVT I.

PAVLVS Apoſtolus Ieſu Chriſti per voluntatem Dei, ſecundum promiſſionem vitæ quæ eſt in Chriſto Ieſu:

2 Timotheo dilecto filio gratia, miſericordia, pax à Deo Patre, & Chriſto Ieſu Domino noſtro.

1 *Paulus.*) Iam ex ipſo prooemio perſpicimus Paulum non ſolius Timothei habuiſſe rationem: alioqui ſuum Apoſtolatum non tam magnificè aſſereret. Quid enim verborum ornamentis opus fuiſſet apud eum cui res ſatis perſuaſa erat? Publicam ergo ſibi authoritatem hîc apud omnes vendicat: & eo diligentius facit, quòd iam morti vicinus, totum miniſterii ſui curſum vult approbare: doctrinam in qua tradenda tantopere laborauerat, obſignare vult, vt ſancta ſit ad poſteros, eiúſque veram effigiem in Timotheo relinquere. Ac primùm quidem ſuo more *Apoſtolum* ſe *Chriſti* nominat: vnde ſequitur, non eum inſtar priuati hominis loqui, vel contemptim hominis inſtar eſſe audiendum. ſed tanquam eum qui perſonam Chriſti ſuſtineat. Verùm quia maior eſt officii dignitas quàm vt in vllum hominem competat, niſi Dei beneficio & certa deſignatione: ſimul elogium ſuæ vocationis profert, quum addit ſe *Dei voluntate* eſſe ordinatum. Proinde extra controuerſiam eſt eius Apoſtolatus, quum Deum habeat autorem & vindicem. *Secundum promiſſionem.* Quò certior ſit ſua vocatio, eam cum promiſſionibus vitæ æternæ coniungit, acſi diceret, Quemadmodum ab initio Deus vitam æternã promiſit in Chriſto, ita nunc eius promiſſionis publicandæ me conſtituit miniſtrum. In quo etiam finem oſtendit ſui Apoſtolatus: nempe vt homines Chriſto adducat, in quo vitam reperiant. Loquitur autem admodum propriè, quum promiſſionem vitæ iam olim quidem fuiſſe datam Patribus meminit: ſed vitam tamen hanc *in Chriſto* eſſe teſtatur: vt ſciamus, eorum fidem qui ſub Lege vixerunt, debuiſſe tamen in Chriſtum reſpicere: & vitam quæ promiſſionibus continebatur, fuiſſe quodammodo ſuſpenſam, donec in Chriſto fuit exhibita.

2 *Dilecto Filio.*) Hoc nomine non amorem modò ſuum teſtatur erga Timotheum, ſed authoritatem illi conciliat: quia in eo, tanquam in germana ſua progenie, vult agnoſci. Ratio autem appellationis eſt, quia eum in Chriſto genuerat. Nam etſi vni Deo conuenit hic honor: ad Miniſtros tamen etiam transfertur, quorum opera vtitur ad nos regenerandos. *Gratia, miſericordia.* Nomen Miſericordiæ quod hic poſuit, ſolet in vſitatis ſalutationibus omittere: quod factum fuiſſe puto, quum ſolito maiore vehementia affectum ſuum profunderet. Cæterùm videtur inuerſus eſſe ordo. nam quum miſericordia ſit cauſa gratiæ, præcedere debuit in contextu. Verùm hoc quoque non malè quadrat vt gratia ſubiiciatur, quò melius exprimat qualis ſit illa gratia, & vnde manet: acſi per modum declarationis attexuiſſet, nos ideo amari à Deo quia eſt miſericors. Quanquam poteſt hoc etiam exponi de quotidianis Dei beneficiis, quæ totidem ſunt miſericordiæ eius teſtimonia. Nam quoties nobis opitulatur, quoties à malis liberat, ignoſcit peccatis noſtris, infirmitati indulget: hoc facit, quia noſtri miſeretur.

3 *Gratiam habeo Deo quem colo à progenitoribus in pura conſcientia, vt aſſiduam tui mentionem facio in precibus meis die & noctu,*

4 *Deſiderans te videre, memor tuarum lachrymarum, vt gaudio implear:*

5 *Memoria repetens eam quæ in te eſt ſinceram fidem, quæ habitauit primùm in auia tua Loide, & in matre tua Eunica: perſuaſum autem habeo quod etiam in te.*

3 *Gratiam habeo.*) Vulgò ita exponunt, quòd Paulus gratiam Deo habeat: deinde mox ſequatur cauſæ redditio, vel argumentum gratiarum actionis: quia ſine intermiſſione memor ſit Timothei. Sed expendant Lectores an non æquè bene, ac etiam melius quadret hic ſenſus, Quoties tui recordor in precibus meis, id autem facio continenter, ſimul etiam de te gratias ago. nam particula ὡς frequentius ita accipitur. Et ſanè ex altera verſione nonniſi frigidus ſenſus elici poteſt. Secundum hanc expoſitionem precatio ſignum erit ſolicitudinis: gratiarum actio ſignum gaudii: quia ſcilicet de Timotheo nunquam cogitabat, quin venirent in mentem præclaræ virtutes quibus ornatus erat. Hinc gratulationis materia. ſuauis enim & iucunda ſemper eſt piis donorum Dei recordatio. Vtrunque porrò eſt veræ beneuolentiæ argumentum. *Mentionem* vocat ἀδιάλειπτον, quia nunquam eum prætereat quoties precatur. *Quam colo à progenitoribus.* Hanc teſtificationem oppoſuit notis illis calumniis quibus eum paſſim Iudæi graua-

bant,quaſi deſertor eſſet patriæ religionis, & à Lege Moſis apoſtata. Ex aduerſo teſtatur ſe Deum colere quem à maioribus acceperat:Deum ſcilicet Abrahæ,qui ſe patefecit Iudæis,qui Legem ſuam tradidit per manum Moſis:non autem nouitium aliquem Deum, quem ſibi ipſe nuper fabricauerit. Sed hîc quæri poteſt, quum glorietur Paulus ſe religionem ſequi à maioribus proditam,an hoc ſatis firmum ſit fundamentum. nam inde ſequitur, hunc fore ſpecioſum colorem ad excuſandas omnes ſuperſtitiones: & crimen fore ſiquis à maiorum ſuorum inſtitutis,qualiacunque ſint, vel minimùm diſcedat. Reſponſio facilis eſt, non hic conſtitui certam legem, vt quiſquis receptam à patribus ſuis religionem ſequitur, is rite Deum colere cenſeatur: & rurſum qui deſciuerit à conſuetudine maiorum, crimen inde aliquod ſuſtineat. Nam circunſtantia hæc ſemper obſeruari debet, quòd Paulus non ab idololatris ducebat originem, ſed à filiis Abrahæ qui verum Deum adorabant. Scimus autem quid pronunciet Chriſtus Ioannis 4, c.22, ſolos ſcilicet Iudęos tenere veram adorandi rationem,quum fictitios omnes Gentium cultus improbat. Non ergo hic Paulus nuda Patrum autoritate nititur, nec quoslibet patres in medium adducit, ſed tollit falſam illam opinionem, qua ſciebat ſe iniuſtè grauari, quòd relicto Deo Iſraelis, alienum ſibi Deum aſciuerit. *In pura conſcientia.* Certum eſt, non ſemper puram fuiſſe Pauli conſcientiam:vtpote qui fatetur ſe per hypocriſin fuiſſe deceptum quum ſibi concupiſcendi licentiam indulgeret. Nam quòd excuſat Chryſoſtomus eius Phariſaiſmum, eo quòd non malitia, ſed ignoratione Euangelium oppugnabat: id non ſatisfacit. neque enim vulgare elogium eſt purę conſcientię, nec poteſt à ſincero & ſerio Dei timore ſeparari. Itaque ad præſens tempus reſtringo, hoc modo, quod vnum cum proauis ſuis & eũdem Deum colat: ſed nunc colat ſincero cordis affectu, ex quo per Euangelium erat illuminatus. Nam eodem pertinent tot conteſtationes quibus vtitur in Actis, Deſeruio Patrio Deo, credens omnibus quæ in Lege ſunt ac Prophetis. Item, Et nunc de ſpe promiſſionis, quæ ad Patres noſtros facta eſt, iudicio ſto ſubiectus, ad quam duodecim Tribus noſtræ deuenire ſperant. Item, Propter ſpem Iſraelis vinctus ſum hac catena.

Rom.7.b.8.
Act. 24.d.14.
Act.26.b.6.
Act.28.e.20.

In precibus meis die & noctu.) Hinc apparet quanta illi fuerit precandi aſſiduitas. nec tamen aliud de ſe prædicat, quàm quod ſuis omnibus commendat Chriſtus. Quare acui nos & accendi talibus exemplis ad imitationem decet, vt ſaltem frequentior ſit inter nos tam neceſſaria exercitatio. Siquis diurnas & nocturnas preces intelligat quas Paulus ſtatis horis concipere ſolitus fuerit, nihil erit abſurdi: quanquam ſimplicius interpretor nullum ei à precibus vacuum tempus fuiſſe.

4 *Memoria repetens.*) Non tam laudandi quàm exhortandi Timothei cauſa, tum eius fidem, tum auiæ matríſque commendat. nam vbi quis bene & ſtrenuè cœpit, progreſſus ei debet animum addere, & exempla domeſtica acriores habent ſtimulos ad incitandum. Ideo proponit illi auiam Loidam,& matrẽ Eunicam, à quibus ſic fuerat educatus ab infantia, vt potuerit cum lacte imbibere pietatem. Ergo, hac pia educatione admonetur Timotheus, ne à ſeipſo & à ſuis degeneret. Dubium autem eſt an fuerint hæ mulieres ad Chriſtum conuerſę, & hoc fidei quam laudat Paulus, fuerit initium: an verò fides illis extra Chriſtianiſmum tribuatur. Hoc tamen poſterius mihi magis eſt veriſimile. Tametſi enim multis ſuperſtitionum corruptelis tunc ſcatebant omnia: Dominus tamen ſuos habebit ſemper, quos non paſſus eſt cum vulgo corrumpi, ſed peculiariter ſibi ſanctificauit, vt in Iudæis ſemper extaret aliquod huius gratiæ pignus, quem ſemini Abrahæ promiſerat. Vixiſſe igitur & mortuas eſſe in fide Mediatoris, etiamſi nondum reuelatus illis erat Chriſtus, non eſt abſurdũ. Nihil tamen aſſero,nec poſſem,niſi temere.

5 *Perſuaſum autem habeo.*) Hoc membrum proximam coniecturam apud me confirmat. Neque enim, meo iudicio, de pręſenti fide Timothei hic loquitur. Minuerat enim de certa illa prioris elogii fide, ſi tantùm diceret ſe fidem Timothei parem exiſtimare fidei auię & matris: ſed intelligo, ipſum à puero, quum nondum Euangelii notitiam adeptus eſſet, fuiſſe Dei timore & fide tali imbutum, vt eſſet viuum ſemen quod poſtea emerſit.

6 ***Propterea commonefacio te vt exuſcites donum Dei quod in te eſt, per impoſitionem manuum mearum.***

7 ***Non enim dedit nobis Deus ſpiritum timiditatis: ſed potentiæ, & dilectionis, & ſobrietatis.***

8 ***Non ergo te pudeat teſtimonii Domini noſtri, neque mei qui ſum vinctus ipſius: ſed eſto particeps afflictionum Euangelii, ſecundum potentiam Dei,***

9 ***Qui nos ſeruauit ac vocauit vocatione ſancta: non ſecundum opera noſtra, ſed ſecundum propoſitum ſuum, & gratiam quæ data fuit nobis in Chriſto Ieſu ante tempora ſecularia,***

10 ***Reuelata autem nunc fuit per apparitionem Seruatoris noſtri Ieſu Chriſti, qui mortem quidẽ aboleuit, illuminauit autem vitam & immortalitatem per Euangelium.***

11 ***In quod poſitus ſum præco & Apoſtolus, & Doctor Gentium.***

12 ***Quam etiam ob cauſam hæc patior, ſed non pudefio. noui enim cui crediderim: & perſuaſus ſum quòd potens ſit depoſitum meum ſeruare in diem illum.***

6 *Propterea.*) Quò ampliore Dei gratia prędıtus erat Timotheus eò magis illum intentum eſſe debere ſignificat ad quotidiani profectus ſtudium. Notanda eſt enim illatiua particula Propterea. Eſt autem pluſquam neceſſaria hęc exhortatio. fieri enim ſolet, & eſt quodammodo naturale, vt donorum excellentia ſecuritatem pariat, cui deinde accedit comes ignauia. & in hoc perpetuò incumbit Satan, vt quicquid in nobis eſt Dei, ſuffocet. Sedulò itaque nos contra eniti decet, vt quicquid inchoatum eſt boni in nobis, expoliamus: vt quod tepet, accendamus. nam metaphora qua Paulus vtitur ſumpta eſt ab igne exiguo, vel qui paulatim extingueretur, niſi flabellum ſubinde admouendo, & lignum nouum ingerẽdo, vires reſumeret ac flãmã. Proinde meminerimus in vſũ applicãda eſſe dona Dei, ne rubiginẽ otioſã & ſuppreſſa cõtrahãt. Meminerimus etiã ſtudioſè in illis proficiẽdũ eſſe, ne ignauia noſtra ſuffocentur.

Quod in

Quod in te eſt per impoſitionem.) Non dubium eſt quin fuerit communibus Eccleſiæ votis expetitus Timotheus, non autem electus priuato vnius Pauli arbitrio. ſed non eſt abſurdum vt ſibi Paulus electionem priuatim adſcribat, cuius præcipuus fuerat author. Quanquam hîc de ordinatione potius quàm de electione agit: hoc eſt de ſolenni inſtituendi ritu. Porrò non liquidò conſtat, an quum aliquis conſecrãdus erat miniſter, omnes ſoliti fuerint manum imponere eius capiti: an vnus duntaxat loco & nomine omnium. Imò huc magis inclinat coniectura, vnum tantùm fuiſſe qui manus imponeret. Quòd ad ceremoniam pertinet, eam mutuati fuerant Apoſtoli ex veteri gentis ſuæ conſuetudine: vel potius quum in vſu foret, retinuerant. Eſt enim hæc pars decori quod Paulus alibi commendat. Quanquam dubitari poteſt an referatur præſens manuum impoſitio ad ordinationem, qua tunc Spiritus gratię de quibus ad Romanos capite 12, & 1. Corinth. 13. diſſerit, per manuum impoſitionem conferebantur multis etiam aliis qui non inſtituebantur Paſtores. Sed ego ex priore Epiſtola facilè colligo, Paulum de officio Paſtoris hic agere. nam quadrat hic locus cum illo, Noli negligere gratiam quæ data eſt tibi cum impoſitione manuum Presbyterii. Hoc conſtituto, quæritur an per externum ſignum gratia fuerit data. Ad quam quęſtionem reſpondeo, quoties ordinabantur miniſtri, precibus totius Eccleſiæ fuiſſe Deo commendatos: atque hoc modo impetratam illis fuiſſe gratiam à Deo, non autem virtute ſigni fuiſſe illis datam. Quanquam ſignum non fruſtra nec inutiliter adhibebatur: ſed teſſera erat minimè fallax eius gratiæ quam ex ipſa Dei manu percipiebant. Neque enim profana quædam fuit inauguratio ritus ille, ad conciliandam modò in hominum oculis autoritatem inuenta: ſed conſecratio coram Deo legitima, quæ non perficitur niſi Spiritus ſancti virtute. Præterea ſignum pro tota re vel actione accipit Paulus. ſignificat enim inſtructum fuiſſe gratia Timotheum, quum oblatus fuit Deo miniſter. Ita in hac loquutione eſt ſynecdoche. Sed obiicitur alia etiamnum quęſtio. Nam ſi in ſua demum ordinatione gratiam conſequutus eſt Timotheus muneri ſuo peragendo neceſſariam: qualis fuit electio hominis nondum idonei aut formati, ſed Dei dono adhuc vacui & deſtituti? Reſpondeo, non ita fuiſſe tunc illi datum, quin priùs haberet. certum eſt enim doctrina & aliis dotibus priùs eum excelluiſſe, quàm Paulus eum miniſterio deſtinaret. Sed minimè abſurdum eſt, quum Deus opera ipſius vti vellet, adeóque eum vocaſſet, tunc quoque magis aptaſſe & cumulaſſe eum nouis donis: vel priora quę contulerat, duplicaſſe. Non ergo prius in Timotheo nullum erat donum, ſed magis tunc enituit quum illi impoſitum fuit docendi onus. *1.Cor.14.g.40*

7 *Non enim dedit nobis.*) Confirmatio eſt proximæ ſententiæ, qua Timotheum incitare pergit ad vim donorum quę accepit explicandam. Vtitur autem hoc argumento, quòd Deus miniſtros ſuos gubernet *Spiritu potentiæ*: quę contraria eſt *Timiditati*. Vnde ſequitur, non debere per ignauiam iacere, ſed magna confidentia & alacritate erectos, illam Spiritus virtutem manifeſto effectu proferre & exerere. Locus eſt ad Romanos capite 8.c.14, in ſpeciem ferè ſimilis: ſed tamen qui diuerſum ſenſum habet ex ſuà circunſtantia. Tractat enim illic de adoptionis fiducia, quam habent omnes fideles: nunc autem peculiariter agit de miniſtris, ac eos hortatur ſub Timothei perſona, vt ſe gnauiter acuant ad magnanimitatem: quia non velit eos Dominus frigidè obire munus ſuum, ſed poteter inſtare fretos Spiritus efficacia. Hinc admonemur nequaquam vlli noſtrum ſuppetere eam Spiritus altitudinem & infractam conſtantiã, quę ad exercendum miniſterium noſtrum requiritur, donec cęlitus induamur noua virtute. Et ſanè maiora ſunt & plura obſtacula, quàm vt illis ſuperandis par futura ſit vlla hominis fortitudo. Deus eſt igitur qui nos inſtruit Spiritu potentiæ. Nam qui alioqui multum robur oſtentant, concidunt momento, vbi non ſuſtinentur Diuini Spiritus potentia. Secundò colligimus, quicunque ſeruilem in modum timidi ſunt & abiecti, vt nihil pro defenſione veritatis audeant quum opus eſt, minimè gubernari illo Spiritu à quo reguntur Chriſti ſerui. Vnde ſequitur pauciſſimos hodie eſſe ex iis qui titulum gerunt Miniſtrorum, qui genuinam probationis notam habeant. Quotus enim quiſquè reperitur qui fretus Spiritus potentia, cõſtanter omnem altitudinem deſpiciat quę inſurgit aduerſus Chriſtum? nónne plerique ferè omnes ſibi & otio ſuò conſulunt? nónne ſimulac increpuit aliquid, proſtrati ſilent? Ita fit vt in eorum miniſterio nulla appareat Dei maieſtas. Nomen Spiritus metonymicè hîc ponitur, vt multis locis. Sed cur *Dilectionem* poſtea addit *& ſobrietatem*? meo iudicio, vt illam Spiritus potentiam diſcerneret ab intemperie fanaticorum hominum, qui quum ruant impetu turbulento, Spiritum Dei ferociter iactant. Ergo nominatim expreſſit, vim illam potentem ſobrietate & dilectione, hoc eſt placido ędificandi ſtudio, eſſe temperatam. Cęterùm non negat Paulus quin eodem fuerint Spiritu donati Prophetę & Doctores ante Euangelii promulgationem: ſed hanc gratiam ſignificat nunc vigere potiſſimùm debere & eminere ſub Chriſti regno.

8 *Non ergo te pudeat.*) Hoc dicebat quum probroſa res eſſet Euangelii confeſſio. prohibet igitur ne ambitio vel infamię metus eum impediat, vel remoretur à libertate prędicandi Euangelii. & hoc infert ex ſuperioribus. Nam qui armatus erit Dei virtute, non trepidabit obſtrepẽte mundo: ſed glorioſum ſibi ducet quod impii notabunt ignominia. Et meritò Euangeliũ appellat *Domini teſtimonium*: quia tametſi minimè nobis adiutoribus indiget, nobis tamen has partes imponit, vt teſtimonium reddamus ſibi ad gloriam ſuam aſſerendam. Hic magnus & ſingularis honor eſt quo nos dignatur, & quidem omnes (nemo enim Chriſtianus, qui non reputare debeat ſe eſſe Chriſti teſtem) ſed pręcipuè tamen Paſtores & Doctores. quemadmodum Chriſtus Apoſtolis dicebat, Vos eritis mihi teſtes. Proinde quo odioſior eſt in mundo Euangelii doctrina, eo fortiùs eluctari debent ad ingenuam eius confeſſionem. Quum addit, *Act.1.b.8.* *Neque mei*, hoc verbo Timotheum admonet ne ſibi, tanquam in communi cauſa, recuſet eſſe ſocius. Nam quum incipimus ſubducere nos ab eorum ſocietate qui propter Chriſti nomen perſequutionem ſuſtinent, quid aliud quàm Euangelium quęrimus ab omni perſecutione immune? Atqui quum non deeſſent multi impii qui ita inſultarent Timotheo, Non vides quid magiſtro tuo acciderit? an neſcis idẽ pręmium te quoque manere? quid nobis doctrinam obtrudis quam exibilari vides à toto mundo? neceſſe fuit eum erigi hac exhortatione, Non eſt quòd te mei pudeat in quo nihil eſt pudendum. *Sunt* enim

vinctus Chriſti: hoc eſt, non ob maleficium aliquod vel crimen, ſed propter eius nomen in vinculis te-
neor. *Sed eſto particeps afflictionum.* Rationem præſcribit qua fiat quod præcipit: nempe ſi ad tolerã-
das afflictiones ſe comparet Timotheus, quæ ſunt cum Euangelio coniunctæ. Quiſquis enim crucem
horrebit ac refugiet, ſemper eum pudebit Euangelii. Quare non immeritò Paulus, dum hortatur ad fi-
duciam confeſſionis, ne fruſtra id faciat, ſimul etiam concionatur de crucis tolerantia. Et addit, *Secundũ
potentiam Dei*: quia ſtatim alioqui ſuccumberemus, niſi ille nos attolleret. Et continet hæc particula tã
admonitionem quàm conſolationem. Admonitio eſt vt oculos à præſenti infirmitate auertat, & fultus
Dei auxilio, ſupra vires audeat ac nitatur. Conſolatio eſt quòd ſiquid propter Euangelium patimur, Deus
aderit liberator, cuius virtute futuri ſimus victores.

9 *Qui nos ſeruauit, &c.*) Ex beneficii magnitudine oſtendit quantum debeamus Deo. Salus enim
qua nos dignatus eſt, quicquid in hoc mundo ſuſtinendum eſt malorum, facilè abſorbet. *Seruandi*, aut
Saluandi verbum, tametſi generale eſt, hîc tamen pro loci circunſtantia, ad æternam ſalutem reſtringi-
tur. Itaque nimium ingratos fore ſignificat, quicunque ſalutem per Chriſtum adepti non caducam nec
fluxam, ſed æternam, vitæ ſuæ euanidæ aut honori pepercerint potius, quàm Redemptorem ſuum agno-
ſcerent. Salutis obſignationem ponit in *Vocatione.* ſicuti enim in morte Chriſti perfecta eſt ſalus ho-
minum: ita Deus per Euangelium facit nos illius compotes. Et *Sancta* nominatur vocatio, amplificandi
cauſa. Hoc verò diligenter notandum eſt: quia ſicut non alibi quàm in Chriſto quærenda eſt ſalus: ita
rurſum ſine fructu mortuus eſſet ac reſurrexiſſet, niſi quatenus in huius gratiæ ſocietatẽ nos vocat. Poſt-
quam ergo ſalutem nobis peperit, reſtat hoc ſecundum, vt nos in corpus ſuum inſerens, bona ſua nobis
fruenda communicet. *Non ſecundum opera.* Originem tam vocationis noſtræ quàm totius ſalutis de-
ſignat. non enim erant nobis opera quibus Deum præueniremus: ſed totum à gratuito eius propoſito &
electione pendet. Nam in duobus verbis, *Propoſito & gratia*, eſt hypallage: ac poſterius in epithetum re-
ſolui debet, acſi dixiſſet Gratuitum. Quanquam enim propoſitum ſolet Paulus accipere pro arcano Dei
conſilio, cuius cauſa eſt penes ipſum: maioris tamen explicationis cauſa adiicere voluit Gratiam, quo
certius omnem operum reſpectum excluderet. Et ipſa antitheſis ſatis apertè clamat non eſſe locum ope-
ribus, vbi regnat Dei gratia. præſertim vbi ad Dei electionem reuocamur, qua Deus nondum natos an-
teuertit: qua de re plura ad Epheſios capite 1. nunc enim breuiter tantùm attingo quę illic copioſius tra-
ctaui. *Quæ data eſt.* Ab ordine temporis argumentatur, nobis ſalutem gratis eſſe datam, quam mini-
mè eramus promeriti. Nam ſi ante mundi creationem elegit nos Deus, non potuit operum habere ratio-
nem, quæ nulla erant quum nondum eſſemus ipſi. Nam quòd ſophiſtæ cauillantur, Deum operibus quę
præuidebat, fuiſſe adductum, non longa ſolutione indiget. Qualia enim futura erant opera ſi eſſemus à
Deo præteriti, quum omnium bonorum fons & initium ſit ipſa electio? Donatio hęc gratię cuius memi
nit, nihil aliud eſt quàm prædeſtinatio qua ſumus adoptati in Dei filios. Qua de re admonitos volui le-
ctores, quia ſæpe Deus gratiam tunc demum nobis dare dicitur, vbi eius effectum percipimus. Sed hîc
tractat Paulus quid apud ſe ſtatuerit ab initio. Dedit ergo quod nullo merito prouocatus, nondum natis
aſſignauit: ac in theſauris ſuis habuit repoſitum, donec re ipſa patefaceret nihil ſe fruſtra ſtatuere. *Tem-
pora ſecularia* hîc nominat, ſicuti ad Titum capite 1, perpetuam annorum ſeriem à mundo condito. Nam
illa ſubtilior diſputatio quam agitat pluribus locis Auguſtinus, aliena eſt à mente Pauli. Senſus ergo eſt,
Antequam ab omnibus retro ſeculis tempora fluere inciperent. Porrò notandum eſt quòd ſalutis fun-
damentum in Chriſto conſtituit: neque enim extra ipſum vlla eſt hominum vel adoptio, vel ſalus: quem-
admodum etiam ad Epheſios capite 1, dictum eſt.

10 *Reuelata autem nunc.*) Obſerua vt aptè connectat fidem quam habemus ex Euangelio, cum ar-
cana Dei electione, ac ſuum vtrique locum aſſignet. Nunc Deus per Euangelium nos vocauit: non quia
repentinum ceperit ſalutis noſtrę conſilium, ſed quia ſic ab vltima vſque ęternitate ſtatuerat. Nunc ap-
paruit Chriſtus in ſalutem noſtram, non quia nuper in eum ſaluandi virtus collata fuerit: ſed quia ante
creatum mundum hęc gratia nobis erat in eo repoſita. Earum rerum cognitio per fidem nobis reuelatur.
Atque ita prudenter coniungit Apoſtolus Euangelium cum vetuſtiſſimis promiſſionibus Dei, ne ipſum
contemptibile reddat nouitas. Sed quęritur an Patres latuerit ſub Lege. nam ſi Chriſti demum aduentu
fuit reuelata, ſequitur antè fuiſſe abſconditam. Reſpondeo, de plena exhibitione rei ipſius Paulum loqui,
13.b.8. à qua Patrum quoque fides pendebat: ita nihil ipſis derogatur. Ideo enim Abel, Noha, Abraham, Moſes,
Dauid, & pii omnes vnam nobiſcum ſalutem adepti ſunt, quia fiduciam locarunt in hac apparitione. Nõ
igitur dum nobis reuelatam eſſe Chriſti apparitione gratiam dicit, Patres arcet ab eius cõmunione, quos
eadem fides huius apparitionis nobiſcum participes facit. Chriſtus enim heri ſicut hodie: ſed non ante
pręfixum à Patre tempus, quum morte & reſurrectione ſua nobis ſe exhibuit. Atqui huc communiter
tanquam in vnicum ſalutis pignus & complementum, tam noſtra quàm Patrum reſpicit fides. *Qui mor-
tem quidem aboleuit.* Quum Euangelio adſcribit vitæ illuſtrationem, non intelligit, à Verbo faciendum
eſſe exordium, omiſſa Chriſti morte & reſurrectione (nam Verbum potius in ſubiectam materiam re-
cumbit) ſed tantùm ſignificat, non aliter fructum huius gratię peruenire ad homines quàm per Euan-
gelium. iuxta illud, Erat Deus in Chriſto mundum ſibi reconcilians: & depoſuit apud nos ſermonem re-
2. Cor.5.d.19. conciliationis. Atque hoc inſigne eſt ac memorabile Euangelii encomium, quòd vocatur vitæ illuſtra-
tio. *Vitæ* ſubiicit *immortalitatem*: acſi diceret, veram & immortalem vitam. Niſi fortè per vitam in-
telligere malis regenerationem, quam ſequitur beata immortalitas quę adhuc ſperatur. Et certè, hoc nõ-
ſtrum viuere eſt non quod habemus cum brutis animalibus commune, ſed quod participatione imagi-
nis Dei conſtat. Quia autem in hoc mundo non apparet quid ſit, aut quid valeat talis vita: meritò ex-
primendi cauſa, immortalitatem addidit, quę eſt eius vitę quę nunc abſcondita eſt, reuelatio.

11 *In quod poſitus.*) Non fruſtra tantopere Euangelium vnà cum Apoſtolatu ſuo cõmendat. Nihil
enim vſque adeò molitur Satan, quàm vt ſanæ doctrinę fidẽ quoquo modo ex animis noſtris exterminet:
quia

quia verò hoc non ſemper illi promptum eſt, ſi nos inuadat aperto marte, clandeſtinis & obliquis artibus nos adoritur. Nam vt fidem abroget doctrinæ, piorum doctorum vocationem labefactat. Paulus ergo quum mortem haberet præ oculis, non ignorans veteres & vſitatas Satanæ inſidias, tam Euangelii doctrinam in genere, quàm vocationem ſuam aſſerere voluit: ſicuti vtrunque erat neceſſarium. Nam vt longæ conciones habeantur de Euangelii dignitate, non multum nobis proderunt, niſi teneamus quale ſit Euangelium. Multi enim conſentient in iſtud vniuerſale principium de certa Euangelii autoritate, qui poſtea tamen nihil habebunt certi quod ſequantur. Hæc ratio eſt cur nominatim velit ſe agnoſci Paulus fidum & legitimum miniſtrum viuificæ illius doctrinæ cuius meminerat. Atque huc pertinet quòd variis titulis ſe ornat in re vna exprimenda. *Præconem* ſe vocat, cuius partes ſunt, principum & magiſtratuum decreta publicare. *Apoſtoli* nomen proprium eſt. Porrò quia inter *Doctorem* & diſcipulos eſt relatio, hoc quoque tertium nomen ſibi adſcribit, vt ſciant qui ab eo diſcunt, habere ſe magiſtrum Diuinitus ſibi ordinatum. Quibus autem ſe poſitum eſſe teſtatur? Gentibus. nam de illis præcipua erat controuerſia; quòd Iudæi negabant vitæ promiſſiones ad alios, niſi ad carnales Abrahæ filios, pertinere. Ergo ne dubia ſit Gentium ſalus, affirmat ſe ad eas peculiariter à Deo fuiſſe miſſum.

12 *Quam etiam ob cauſam hæc patior.*) Satis notum eſt, hinc magis quàm vlla alia de cauſa fuiſſe accenſam Iudæorum rabiem aduerſus Paulum, quòd Euangelium Gentibus commune faceret. quanquam particula, Ob quam cauſam, refert totum complexum: ideóque ad hoc poſtremum membrum de Gentibus reſtringi non debet. Ergo ne vincula quibus detinebatur, aliquid de ſua authoritate minuerent, duobus argumentis contrà pugnat. Cauſam enim ſibi glorioſam potius quàm turpem eſſe oſtendit: quia non ob maleficium aliquod vinctus ſit, ſed quòd Deo vocanti ſit obſequutus. Eſt autem incredibile ſolatium, quum poſſumus bonam conſcientiam iniquis hominum iudiciis opponere. Secundò à ſpe proſperi euentus argumentatur, nihil eſſe in ſuis vinculis pudendum. Hoc præſidio quiſquis munitus erit, poterit maximas quaſque tentationes ſuperare. Et quum ſe *Pudefieri* negat, alios animat ſuo exemplo ad eandem fortitudinem.

Noui enim cui crediderim.) Hoc vnicum eſt aſylum quò ſe recipere debent omnes pii, quoties eos mundus habet pro damnatis & deſperatis: vt ſcilicet ſatis habeant quòd Deo probantur. quis enim finis ſi ab hominibus pendeant? Atque hinc colligendum eſt quantum ab opinione diſtet fides: quia quum dicit Paulus, Noui cui crediderim, ſignificat nequaquam ſufficere ſi credas, niſi Deum habeas autorem: atque eius rei tibi conſtet certitudo. Fides ergo neque hominum autoritate nititur, neque ita in Deum recumbit vt hæſitet: ſed cum ſcientia coniuncta eſſe debet. alioqui parum eſſet firma aduerſus innumeros Satanæ inſultus. Cui autem cum Paulo conſtat hæc ſcientia, is experietur non fruſtra vocari fidem noſtram, victoriam qua mundus vincitur: nec fruſtra dictum eſſe à Chriſto, Portæ inferorum non præualebunt. Is inquam, inter omnes procellas & tempeſtates tranquillus quieſcet, cui hoc erit cõſtitutum, Deum qui mentiri ac fallere nequit, loquutum eſſe, ac indubiè præſtaturum quod promiſit. Rurſum ſi cui non erit obſignata hæc veritas, inſtar arundinis huc & illuc perpetuò nutabit. Proinde hic locus obſeruatione dignus eſt quia optimè exprimit vim fidei, quum docet eam gloriam nos debere Deo tribuere in rebus maximè deploratis, vt non dubitemus ipſum fore veracem ac fidelem: deinde quum docet in Verbo perinde eſſe acquieſcendum, acſi Deus è cælo nobis apparuiſſet. Nam quiſquis hac perſuaſione non eſt inſtructus, nihil tenet. Semper autem meminerimus, Paulum non in vmbra philoſophari, ſed quaſi in re præſenti conſtitutum, ſeriò teſtari quid valeat æternæ vitæ fiducia. *Perſuaſus ſum quòd potens ſit.* Quoniam periculorum vis & magnitudo nos ſæpe conſternant, vel ſaltem ad diffidentiam ſolicitãt animos noſtros: ideo neceſſe eſt hoc clypeo nos munitos eſſe, ſatis in Dei virtute nobis eſſe præſidii. quemadmodum Chriſtus vbi nos ſecuros eſſe iubet, hoc vtitur argumento, Pater qui vos mihi dedit, maior omnibus eſt. Quo ſignificat nos eſſe extra periculum, quum Dominus qui nos in tutelam ſuam recepit, ad reſiſtendum abundè ſit potens. Non audet quidem Satan rectà hanc cogitationem ingerere, Deum non poſſe, vel impediri quo minus impleat quod promiſit (quoniam à tanta in Deum blaſphemia ſenſus noſter abhorret) ſed oculos mentéſque noſtras præoccupando, ſenſum omnem Diuinæ potentiæ adimit. Purgatum igitur animum eſſe oportet, qui non modò eam guſtat, ſed eius guſtum inter quaſuis tentationes retinet. Cæterùm de potentia Dei quoties loquitur Paulus, actualem (vt ſic dicam) intellige: vel ἐνεργουμένην, quemadmodum ipſe alibi vocat. Fides enim Dei virtutem cum Verbo ſemper coniungit, quod non procul imaginatur, ſed intus conceptum habet ac poſſidet. Ita Rom. 4.d.20, de Abraham, Non hæſitauit nec diſceptauit, ſed dedit gloriam Deo, certò perſuaſus quòd qui promiſerat, potens eſſet etiam implere. Obſerua etiam nomen *Depoſiti* pro vita æterna. nam inde colligimus, non aliter in manu Dei ſalutem noſtram eſſe, ac ſunt in manu depoſitarii quę ipſius fidei cuſtodienda tradimus. Si penes nos eſſet ſalus noſtra, quot aſſiduè periculis expoſita foret? nunc verò bene eſt quòd apud talem cuſtodem repoſita, omni diſcrimine eſt ſuperior.

Mat.16.c.18.

Ioh.10.c.29.

Col.1.d.29.

13 ***Formam habe ſanorum ſermonum, quos à me audiſti in fide & charitate, quæ eſt in Chriſto Ieſu.***

14 ***Egregium depoſitum cuſtodi, per Spiritum ſanctum qui inhabitat in nobis.***

15 ***Noſti hoc quòd auerſati me fuerint omnes qui ſunt in Aſia: quorum ſunt Phygellus & Hermogenes.***

16 ***Det miſericordiam Dominus Oneſiphori familiæ: quoniam ſæpe me refocillauit, & de catena mea non erubuit.***

17 ***Sed quum eſſet Romæ, ſtudioſius quæſiuit me, & inuenit.***

18 ***Det ei Dominus vt inueniat miſericordiam apud Dominum in die illo. & quàm multa mihi***

Epheſi miniſtrauerit, melius tu noſti.

13 *Formam habe.*) Quòd alii exponunt, Doctrina tua ſit veluti exemplar ad quod alii ſe forment, non recipio. Nihilo etiam propius accedit ad Pauli mentem expoſitio Chryſoſtomi, vt habeat in promptu Timotheus virtutum imaginem cordi ſuo inſculptam, ex Pauli doctrina. Mihi potius videtur præcipere Apoſtolus Timotheo, vt tenax ſit doctrinæ quam didicit, non modò quod ad ſubſtantiam, ſed etiam quod ad figuram ipſam orationis. Nam ὑποτύπωσις, quod verbum hic vſurpat, eſt viua rerum expreſſio, acſi oculis præſentes ſubiicerentur. Sciebat Paulus quàm procliuis ſit à pura doctrina vel lapſus, vel deflexio. Hanc ob cauſam ſolicitè cauet ne declinet Timotheus ab ea docendi forma quam acceperat: ſuámque docendi rationem quaſi ad illud præſcriptum exigat: non quòd in verbis tanta ſit religio, ſed quia ſupramodum noxia eſt doctrinæ vel minima deformatio. Hinc apparet qualis ſit in Pepatu theologia, quæ vſque eò degenerauit ab iſto exemplari quod Paulus commendat, vt ſimilior ſit augurum vel aruſpicum ænigmatibus, quàm doctrinæ ex Dei verbo ſumptæ. Quid enim obſecro Paulinum reſipiunt omnes ſcholaſticorum libri? Hac adulterandæ doctrinæ licentia oſtendit quàm non abs re Paulus ad natiuam formam retinendam Timotheum inuitet. Et *ſanos ſermones* opponit non tantùm dogmatibus palàm impiis, ſed frigidis quæſtionibus, quę pro ſanitate nihil aliud quàm languorem afferunt. *In ſide & charitate.* Scio particulam ἐν ſæpenumero ex phraſi linguæ Hebraicę ſumi pro Cum: ſed hic alia mihi videtur ſignificatio. ſiquidem hanc quaſi notam adſcripſit Paulus ſanę doctrinę, vt ſciamus quid contineat, & quę ſit eius ſumma: quam totam ſuo more ad fidem & charitatem reuocat. Et vtranque conſtituit in Chriſto: vt certè eius cognitio duobus his membris pręcipuè conſtat. Tametſi enim eſt articulus ſingularis, qui cohęret cum Charitatis nomine: idem tamen de fide ſubaudiendum eſt. Qui vertũt Cum fide & charitate, hunc faciunt ſenſum, vt Timotheus ſanę doctrinę adiungat pietatis & charitatis affectum. Fateor quidem neminem poſſe in ſana doctrina fideliter perſeuerare, niſi qui vera ipſe fide & ſincera charitate præditus eſt. Verùm prior expoſitio (meo iudicio) melius quadrat: vt Paulus exegeticè exprimat quales ſint illi ſermones, & cuius ſint argumenti. Summam autem in fide & charitate ſitam eſſe pronuntiat: quarum fons ac principium eſt, Chriſti cognitio.

14 *Egregium depoſitum cuſtodi.*) Latius patet iſta exhortatio. hortatur enim vt reſpiciat quid ſibi datum ſit à Deo, & tantò plus ſtudii & diligentiæ impendat, quantò excellentius eſt depoſitum. neque enim rei vulgaris tam ſeuerè ſolet exigi ratio. Ac Depoſiti quidem nomine, tam miniſterii honorẽ quàm dotes omnes intelligo, quibus inſtructus erat Timotheus. Alii ad miniſterium ſolum reſtringunt: atqui potiſſimùm ea notari puto quę ipſo miniſterio potiora erant, nempe omnia Spiritus dona quibus excellebat. Nomen depoſiti alio quoque reſpectu vſurpat, vt meminerit Timotheus reddendam aliquandò eſſe rationem. fideliter enim adminiſtrandum eſt quicquid nobis commiſit Deus. Et τὸ καλὸν pro eximio vel pręclaro capitur. itaque non malè Eraſmus Egregium poſuit, notandę pręſtantię cauſa: quam verſionem ſequutus ſum. Sed quę eſt cuſtodiendi ratio? ne ſcilicet inertia noſtra pereat quod in nos Deus contulit: vel propter ingratitudinem vel abuſum auferatur. Multi enim abiiciunt Dei gratiam, multi ea iam accepta ſe priuant ac ſpoliant. Quoniam tamen eius cuſtodiæ difficultas vires noſtras ſuperat, ideo adiicit, *Per Spiritum ſanctum.* acſi diceret, Non requiro abs te pluſquam poſſis. nam quod ex te non habes, Spiritus Dei ſufficiet. Hinc ſequitur, non æſtimandas eſſe hominum vires ex Dei præceptis: quia ſicuti verbis iubet, ita etiam verba ſua cordibus inſcribit, ac vires ſuppeditando, efficit ne fruſtra iubeat. Quod ſequitur de *habitatione* Spiritus *in nobis*, ſignificat præſens eſſe eius auxilium fidelibus: modò ne ſibi oblatum reſpuant.

15 *Noſti hoc.*) Defectiones iſtæ quas commemorat, poterant multorum concutere animos: & ſimul gignere varias ſuſpiciones: vt ſolemus ferè omnia in ſiniſtram partem arripere. Eiuſmodi offendiculis occurrit Paulus cum heroica animi fortitudine: vt boni omnes eorum perfidiam deteſtari diſcant, qui ſeruum Chriſti ita deſeruerant, quum ſolus capitis ſui periculo communem ſuſtineret cauſam: neque ideo vt vacillent, dum Paulum ipſum intelligunt minimè Dei ope deſtitui. Nominat autem duos quos credibile eſt fuiſſe præ aliis celebres, vt aditum præcludat eorum calumniis. Eſt enim vſitatum transfugis ac militiæ Chriſtianæ deſertoribus, quo ſuam turpitudinem excuſent, quaſcunque poſſunt criminationes fingere aduerſus fideles & probos Euangelii miniſtros. Phygellus & Hermogenes, quia ſciebant ignauiam ſuam meritò infamem eſſe poſſe apud fideles, adeóque flagitioſæ perfidię damnari: non dubitaſſent Paulum grauare falſis rumoribus, & impudenter lædere eius innocentiam. Ergo Paulus vt fidem eorum mendaciis deroget, notam quam merentur, illis inurit. Sic etiam hodie permulti, quia vel nõ admittuntur hîc in miniſterium, vel etiam abdicantur honore propter ſuam nequitiam, vel non aluntur otioſi, vel perpetrato furto aut ſcortatione aufugere coguntur: per Galliam deinde & alias regiones volitant, ac quaſcunque poſſunt criminationes in nos regerendo, ſuæ innocentię approbationem inde mutuantur. Et tanta eſt quorundam fratrum imperitia, vt nos crudelitatis inſimulent, ſiquis noſtrum tales pingat ſuis coloribus. Atqui optandum foret vt frontem omnes haberent ſtigmate notatam, vnde agnoſcerentur primo ſtatim congreſſu.

16 *Det miſericordiam Dominus.*) Ex hac precatione colligimus minimè perire officia ſanctis impẽſa, etiamſi gratiam ipſi referre nequeant. Nam quòd Deum precatur vt mercedem rependat, hoc vim habet promiſſionis. Et ſimul oſtendit Paulus ſuam gratitudinem, quum remunerandi vices in Deum tranſcribit, quia impar eſt ſoluendo. Quid ſi adfuiſſet remunerandi facultas? certè re ipſa teſtatus fuiſſet hominem ſe ingratum non eſſe. Porrò notandum eſt quòd quum Oneſiphori ſolius beneficentiam laudet, ob eum toti familiæ bene precatur. Vnde colligimus, Dei benedictionem non tantùm ſuper caput iuſti, ſed ſuper totam domum reſidere. tantus eſt Dei amor erga ſuos, vt ſe ad omnes qui cum illis ſunt cõiuncti, diffundat. Quòd Oneſiphorum dicit *Non erubuiſſe de ſua catena*, id non modò liberalitatis

ſignum

ſignum eſt,ſed etiam zeli: quandoquidem periculo ſe libenter obiecerit ac hominũ infamiæ, vt Paulum ipſum iuuaret.

18 *Det ei Dominus vt inueniat.)* Quidam ita exponunt,Det illi Deus, vt apud Chriſtum iudicem miſericordiã reperiat. Et ſanè hoc aliquanto eſt tolerabilius,quàm locũ illum Moſis, Pluit Dominus à Domino, ita exponere,Pluit Pater à Filio. Fieri tamen poteſt vt vehementia affectus Paulum ad repetitionẽ ſuperuacuam impulerit,vt fieri ſolet. Hæc autem precatio nos docet, quanto vberior merces eos maneat qui ſine ſpe terreni præmii ſanctis exhibent ſua officia, quàm ſi præſentem ex manu hominũ reciperent. Quid autem precatur? vt miſericordiam inueniat. Qui enim erga proximos fuerit miſericors,talem erga ſe experietur Deum. quæ promiſſio niſi ad benignitatem exercendam acriter nos ſolicitet ac ſtimulet, pluſquam ſtupidi ſumus. Vnde ſequitur etiam, Deum non merita noſtra ex dignitate præmiari: ſed hoc eſſe optimum & præſtantiſſimũ quod nobis rependit præmium, dum nobis ignoſcit: ſeque non tam ſeuerum oſtendit iudicem,quàm Patrem indulgentem ac propitium. *Gen.19.c.24.*

CAP. II.

TV ergo,fili mi,fortis eſto in gratia quæ eſt in Chriſto Ieſu:

2 *Et quæ à me audiſti per multos teſtes, hæc commenda fidelibus hominibus qui idonei erunt ad alios etiam docendos.*

3 *Tu igitur feras afflictiones,vt bonus miles Ieſu Chriſti.*

4 *Nemo qui militat,implicatur vitæ negotiis, vt imperatori placeat.*

5 *Quòd ſiquis etiam certauerit,non coronatur: niſi legitimè certauerit.*

6 *Laborare prius agricolam oportet quàm fructus percipiat.*

7 *Intellige quæ dico. det enim tibi Dominus intellectum in omnibus.*

1 *Tu ergo.)* Sicuti antea iuſſerat depoſitum ſeruare per Spiritum: ita etiam nunc præcipit vt in gratia roboretur. Quo dicto vult torporem & inertiam excutere. adeò enim ignaua eſt caro, vt in medio in curſu flacceſcant etiam qui præditi ſunt egregiis donis, niſi identidem excitentur. Dicet quiſpiã, Quorſum attinet hominem hortari vt *in gratia ſit fortis*, niſi aliquæ eſſent ad cooperandum liberi arbitrii partes? Reſpondeo,hoc ipſum quod flagitat Deus verbo ſuo à nobis,etiã Spiritu præſtare, vt in gratia quam nobis contulit,roboremur.neque tamen ſuperuacuæ ſunt exhortationes:quia Spiritus Dei nos intus docens,facit ne fruſtra & inutiliter illæ inſonent auribus. Quiſquis ergo agnoſcet præſentem exhortationẽ non aliter potuiſſe eſſe fructuoſam quàm arcana Spiritus virtute,nunquam in ea liberum arbitrium ſtabiliet. Addit,*Quæ eſt in Chriſto Ieſu*,ob duas cauſas: vt doceat non aliunde contingere quàm à ſolo Chriſto: & nemini Chriſtiano eam defuturam. Nam quum ſit vnus Chriſtus omnibus communis, ſequitur omnes eius gratiæ eſſe participes,quæ ideo in Chriſto eſſe dicitur, quòd ipſam habere debeant quicũque ſunt Chriſti. Blanda hæc filii appellatio qua vtitur,non parum ad conciliandam gratiam valet, quò meliùs in animum doctrina penetret.

2 *Et quæ à me audiſti.)* Iterum oſtendit quantum ſit de propaganda ad poſteros ſana doctrina ſolicitus:nec tantùm hortatur Timotheum vt figuram eius & lineamenta retineat,quemadmodum priùs fecit: ſed etiam vt piis doctoribus eam per manus tradat,quò paſſim diffuſa, in multorum animis radices agat. Videbat enim fore vt facilè intercideret, niſi maturè plurium miniſterio ſpargeretur. Et ſanè videmus quid paulo poſt Apoſtolorum mortem egerit Satan. Perinde enim acſi aliquot iam ſeculis eorum fuiſſet ſepulta prædicatio,innumera deliria inuexit, quæ prodigioſa abſurditate Gentium omnium ſuperſtitiones vincerent. Non igitur mirum eſt ſi Paulus, vt tale tantúmque malum præcaueat, ſtudioſè vult ſuam doctrinam apud omnes pios Miniſtros deponi,qui ad eam tradẽdam idonei ſint. acſi diceret, Vide vt poſt mortem meam certa extet doctrinæ meæ teſtificatio. Id autem fiet, ſi quæ à me didiciſti, non ipſe modò fideliter doceas, ſed latius per alios cures publicanda.ergo quoſcunque videbis aptos ad eam rem, illorũ fide commendes hunc theſaurum. *Fideles homines* nominat, non à fide quæ inter omnes Chriſtianos eſt communis:ſed per excellentiam,qui rara fide polleant.Poſſemus etiam Fidos vertere:quia pauci ſunt qui ſincerè creditam ſibi doctrinam perpetuæ memoriæ conſeruare ſtudeant. Alios impellit ambitio, eáque multiplex:alios auaritia,alios malignitas, alios periculorum metus tardat. ſingularis ergo hîc requiritur fidelitas. *Per multos teſtes.* Non ſignificat teſtes à ſe fuiſſe adhibitos ſolenni ritu, Timothei cauſa:ſed quoniam nonnulli controuerſiam mouere poterant, eſſétne à Paulo profectum quod doceret Timotheus, an ab ipſo confictum:omnem dubitationem eximit hac ratione, quòd non clanculùm in angulo fuerat loquutus, ſed multi viuebant qui poſſent teſtari nihil proferre Timotheum, quod non ex Pauli ore prius audiſſent ipſi quoque. Ergo extra ſuſpicionem futura erat Timothei doctrina, quum haberet permultos cõdiſcipulos qui teſtimonium illi poſſent reddere. Hinc diſcimus quantùm laborare debeat ſeruus Chriſti pro conſeruanda ac tuenda doctrinæ puritate. neque ſolùm quandiu viuit, ſed quàm longiſſimè eius cura & ſtudium extendere ſe poterit.

3 *Tu igitur feras afflictiones.)* Non ſine magna neceſſitate hanc ſecundã exhortationem attexuit. Se enim ad ferendas afflictiones comparent oportet qui ſua obſequia Chriſto offerunt.itaque nunquam erit perſeuerantia ſine tolerantia malorum.Et ideo addit, Sicuti decet *Bonum militem Chriſti*:quo verbo ſignificat militare omnes qui Chriſto ſeruiunt: & eorum militiam non malis inferendis, ſed magis patientia conſtare.Harum rerum meditatio pluſquam neceſſaria nobis eſt. Videmus quàm multi haſtas quotidie abiiciant,qui magnum neſcio quid præ ſe ferebant. Vnde id? quia cruci aſſueſcere nequeunt. Primùm tanta eſt mollities, vt militiam horreant. deinde non aliam tenent militandi rationem, quàm vt ferocia cum aduerſariis certent.quid autem ſit poſſidere animas in patientia,diſcere non ſuſtinent.

4 *Nemo qui militat.)* Perſtat in ſimilitudine quam à militia ſumpſerat. Quanquam propriè loquendo, metaphoricè prius dixit Chriſti militem: nunc verò comparatione vtitur profanæ militiæ cum ſpirituali & Chriſtiana, hoc ſenſu, Ea eſt diſciplinæ militaris ratio, vt ſimulatque miles imperatori nomẽ dedit, relicta domo & negotiis omnibus, nonniſi de bello cogitet: ita vt Chriſto penitus addicti ſimus, omnibus huius ſeculi impedimentis ſolutos eſſe oportet. Per *negotia vitæ* intelligit familiæ adminiſtrandæ curam & ordinarias occupationes: vt agriculturam ſuam ruſtici, mercatores ſua commercia tabernáſque deſerunt, donec ſtipendiis ſuis ſint perfuncti. Nunc applicanda eſt comparatio ad rem præſentem: quòd quiſquis vult ſub Chriſto militare, debet relictis omnibus mundi tricis & auocamentis, ſe illi totum ſuáque ſtudia addicere. Denique meminerimus veteris prouerbii, Hoc age: quod ſignificat ita ſeriò incumbendum eſſe peragendis Sacris, vt ſtudium noſtrum & intentionem nihil aliud impediat. Lectio illa vulgaris, Nemo militans Deo, &c. corrumpit totum Pauli ſenſum. Porrò Eccleſiæ paſtores ſub Timothei perſona alloquitur hîc Paulus. Generalis quidem eſt ſententia: ſed quæ peculiariter Verbi miniſtris cõpetit. Videant ergo hi primùm quæ ſint à ſua functione aliena, vt ſoluti Chriſtum ſequantur. deinde videant alii, quiſque in ſuo ordine, quid eos à Chriſto abſtrahat: ne his cæleſtis Imperator minus habeat in nos iuris, quàm ſibi vendicat homo quiſpiam mortalis in profanos milites qui in eius nomen iurarunt.

5 *Quòd ſiquis etiam certauerit.)* Nunc agit de perſeuerantia: ne quis putet ſe vno aut altero conflictu eſſe perfunctum. Ac ſimilitudinem quidem ab athletis mutuatur, quorum nemo præmium obtinet, niſi ad extremũ victor perſtiterit. Sic prioris ad Corinthios 9. cap. d. 24, Omnes quidem in ſtadio currunt, ſed vnus accipit brauium. ſic currite, vt comprehendatis. Siquis itaque primo conflictu fatigatus, ſtatim ex campo ſe ad quietem ſubducat, inertiæ damnabitur potius quàm ornabitur corona. Ita quum certare nos velit Chriſtus tota vita: qui in medio victoriæ curſu defecerit, honore ſe priuat, etiamſi ſtrenuè cœperit. *Legitimè certare*, eſt proſequi certamen quantum vel quoad lex præſcribit: nequis ſibi modum ante tempus definiat.

6 *Laborare prius agricolam.)* Non ignoro ſecus verti hunc locum ab aliis: & fateor eos ad verbum transferre quod Græcè Paulus ſcripſit. ſed qui diligenter contextũ expẽdet, mihi aſſentietur. Deinde nota eſt Græca iſta phraſis, Laborantem, pro Laborare. participium enim loco infinitiui ſæpe Græci vſurpant. Senſus eſt igitur, non antè agricolas fructum colligere, quàm in terræ cultura, in ſatione, & aliis ſudauerint. Quòd ſi non parcunt laboribus agricolæ, vt aliquando fructu potiantur, & patienter tempus meſſis expectant: quantò abſurdius eſt nos labores refugere, quos nobis iniungit Chriſtus tanta mercede propoſita?

7 *Intellige quæ dico.)* Hoc non addidit propter ſimilitudinum quas poſuit, obſcuritatem: ſed vt ſibiipſe ſuggereret Timotheus quantò præſtantior ſit ſub Chriſti auſpiciis militia, & quantò amplior merces. nam vix aſſidua meditatione hoc tandẽ ſentimus. Quæ ſubiicitur precatio, quaſi vice correctionis addita eſt. quia enim vſque ad incorruptibilem illam vitæ futuræ coronã non conſcendunt noſtræ mentes: Paulus ad Deum confugit, vt Timotheo det intellectum. Atque hinc colligimus non minus fruſtra nos doceri niſi Dominus mẽtes aperiat, quã fruſtra daretur præcepta, niſi ipſe ſuppeditaret vires implendi. Quis enim Paulo melius id potuit? atqui vt aliquo profectu doceat, diſcipulum ſibi à Deo formari poſtulat.

8 ***Memento Ieſum Chriſtum excitatum à mortuis, ex ſemine Dauid ſecundum Euangelium meum,***

9 ***In quo laboro vſque ad vincula, tanquam maleficus: ſed ſermo Dei non eſt vinctus.***

10 ***Quamobrẽ omnia tolero propter electos, vt ipſi quoque ſalutẽ cõſequantur, quæ eſt in Chriſto Ieſu, cum gloria æterna.***

11 ***Fidelis ſermo: ſi enim commortui ſumus, etiam ſimul cum ipſo viuemus:***

12 ***Si ſufferimus, etiam ſimul regnabimus: ſi negamus, ille quoque negabit nos:***

13 ***Si increduli ſumus, ille fidelis manet: negare ſeipſum non poteſt.***

8 *Memento Ieſum.)* Aliquam eius doctrinæ partem, quàm volebat ſaluam & integram ad poſteros peruenire, nominatim exprimit. Veriſimile autem eſt, eam potiſſimùm attingi de qua maximè timebat. quod etiam ex ſequentibus patebit, quum de errore Hymenæi & Phileti loquetur. Negabant enim reſurrectionem, cuius habemus certum in hac confeſſione pignus, dum factam eſſe mentiebantur. Cæterùm quàm neceſſaria fuerit hæc Pauli admonitio, veteres hiſtoriæ oſtendunt. quaſcunque enim maculas potuit Satan, admouit ad deſtruendam hanc fidem. Nam quum ſint duo eius membra, Chriſtum ex ſemine Dauid eſſe genitum, & ex morte reſurrexiſſe: ſtatim à tempore Apoſtolorum exortus eſt Marcion, qui humanæ in Chriſto naturæ veritatem abolere conatus eſt. ſequuti ſunt deinde Manichæi. Et hæc peſtis hodie quoque graſſatur. Quod ad reſurrectionem ſpectat, quàm multi & quàm variis artibus eius ſpem labefactare conati ſunt? Tantundem igitur valet iſta Pauli atteſtatio. acſi dixiſſet, Nequis Euangelium meum calumniis deprauet aut adulteret: ita docui, ita prædicaui, Chriſtum qui ex ſemine Dauid natus homo erat, reſurrexiſſe à mortuis. *Euangelium* vocat *ſuum*, non vt ſe authorem profiteatur, ſed miniſtrũ. Cæterùm in Chriſti reſurrectione certum habemus noſtræ omniũ pignus. Proinde qui fatetur Chriſtum reſurrexiſſe, idem etiam de nobis futurum affirmat: quia non ſibi reſurrexit Chriſtus, ſed nobis. Non enim à membris ſuis auelli caput debet. Præterea in Chriſti reſurrectione continetur redemptionis & ſalutis noſtræ complementũ. nam mors quoque adiũgitur. Chriſtus ergo qui mortuus eſt, reſurrexit: cur? & in quem finem? hîc ad nos veniendum eſt, atque hîc etiam emergit vis & fructus vtriuſque, nempe tam reſurrectionis quàm mortis. Nam hoc principium ſemper tenendum eſt, Scripturam non ſolere de illis hiſtoricè tantum ac frigidè loqui, ſed fructum ſubaudiendo. *Ex ſemine Dauid.* Hac particula

non modò aſſeritur humanæ naturæ veritas in Chriſto; ſed etiam illi vendicatur honos & nomen Meſſiæ. Negant hæretici Chriſtum fuiſſe verum hominem, alii delapſum è cælo fingunt, alii tantùm apparuiſſe in ipſo hominis ſpeciem: Paulus ex aduerſo clamat, ex ſemine Dauid fuiſſe. quo haud dubiè pronuntiat verum fuiſſe hominem, ex homine progenitum, nempe ex Maria. Hoc tam diſertum teſtimoniũ quò magis eludere conantur hæretici, impudentiã ſuam magis produnt. Iudæi & alii Chriſti hoſtes eum eſſe negant, qui olim promiſſus fuerat: Paulus autem affirmat Dauidis eſſe filium, & ex ea familia ducere originem, ex qua Meſſiam deſcendere oportuit.

9 *In quo laboro.)* Eſt anticipatio. vincula enim apud imperitos fidem detrahebant illius Euangelio. Fatetur ergo ſe, quod ad externam ſpeciem, inſtar ſcelerati hominis vinctum eſſe: ſed addit, ſua vincula non obſtare quominus libero curſu procedat Euangelium: imò electis ſalutare eſſe quod patitur, quia ad eorum confirmationem valeat. Hæc inuicta eſt Martyrum Chriſti fortitudo, dum conſcientia bonæ cauſæ quam agunt, eos ſupra mundum attollit: vt non tantùm corporis dolores & cruciatus, ſed quanuis ignominiam quaſi ex alto deſpiciant. Imò hac cogitatione erigere ſe debent omnes pii, dum Euangelii miniſtros contumelioſè tractari vident ab aduerſariis, ne propterea minus reuerenter de doctrina ſentiant: ſed dent gloriam Deo, cuius virtute illam erumpere vident per omnia mundi obſtacula. Et ſanè niſi nimium carni addicti eſſemus, ſola hæc cõſolatio ſufficere nobis in perſequutionibus deberet: quòd ſi impiorum ſæuitia opprimimur, nihilominus propagatur Euangeliũ, & latius ſe diffundit. Nam quicquid illi moliantur, adeò non obruunt neque extinguunt Euangelii lucem, vt clariùs emicet. Libenter ergo, vel ſaltem placatis animis feramus, tam corpus noſtrũ quàm nomen carcere occluſum teneri, modò perrumpat Dei veritas, ac longè lateque ſe diffundat.

10 *Quamobrem omnia tolero.)* Ab effectu demonſtrat quàm nihil ſit in ſuis vinculis probroſum, quum ſcilicet electis magnopere ſint vtilia. Quòd ſe *propter electos tolerare* dicit, hoc argumento eſt, quantò pluris faciat Eccleſiæ ædificationẽ quàm ſeipſum. Neque enim mori tantùm, ſed etiam inter ſceleſtos deputari paratus eſt, vt Eccleſiæ ſalutem promoueat. Cæterùm idem hoc loco docet Paulus quod primo ad Coloſſ.d.24, vbi dicit ſe implere quæ deſunt Chriſti paſſionibus, pro corpore eius quod eſt Eccleſia. Vnde Papiſtarum impudentia abundè refellitur, qui inde colligunt mortem eius fuiſſe pro peccatis noſtris ſatisfactoriam. quaſi verò aliud morti ſuæ arroget Paulus, quàm quòd piorum fidem ſit confirmatura. Nam mox additur expoſitio, quum ſalutem non alibi ſtatuit quàm in Chriſto. Sed petat plura qui volet ex eo capite quod citauimus. *Cum gloria æterna.* Hic finis eſt ſalutis quam in Chriſto conſequimur. Salus enim noſtra eſt Deo viuere, quæ incipit à regeneratione noſtra: abſoluitur autem plena noſtri liberatione, quum nos Deus ex mortalis vitæ ærumnis ſubductos, in regnum ſuum colligit. Ad hanc ſalutem accedit participatio cæleſtis, adeóque Diuinæ gloriæ. Ergo vt Chriſti gratiam amplificaret, nomen Æternæ gloriæ ſaluti appoſuit.

11 *Fidelis ſermo.)* Præfationem adhibet ſententiæ quam mox proferet, quia nihil à ſenſu carnis magis eſt alienum, quàm moriendum eſſe vt viuamus, ac mortem eſſe vitæ aditum. Nam ex aliis locis colligere licet, Paulum in rebus valde ſeriis, aut creditu minus facilibus, ita præfari ſolitum. Summa autem eſt, non aliter nos vitæ & gloriæ Chriſti fore ſocios, niſi prius cum eo mortui & humiliati fuerimus. Sicut dicit ad Romanos 8.f.29, electos omnes eſſe præordinatos, vt cõfigurentur imagini eius. Hoc tam exhortandis fidelibus quàm conſolandis dictum eſt. Quem enim non acuat iſta exhortatio, non moleſtè ferendas eſſe afflictiones, quarum tam fœlix erit exitus? Eadem cogitatio ſuauiter temperat quicquid acerbitatis eſt in cruce: quia neque dolores, neque tormenta, neque probra, neque mors horrori nobis eſſe debent, in quibus communicamus cum Chriſto. præſertim quum omnia hæc, præludia ſint triũphi. Suo igitur exemplo pios omnes animat Paulus, vt hilari animo afflictiones pro Chriſti nomine ſuſcipiãt, in quibus iã guſtum habent futuræ gloriæ. Quòd ſi ab opinione noſtra id abhorret, ac crux ipſa adeò nos cõſternat & oculos perſtringit, vt Chriſtum nos ſentiamus: meminerimus hunc clypeum opponere, Fidelis ſermo. Et ſanè vbi adeſt Chriſtus, illic agnoſcere debemus vitam & fœlicitatem. Ergo mordicus tenenda eſt iſta cõmunicatio: quòd non ſeorſum morimur, ſed cum Chriſto, vt nobis cum eo pòſt ſit communis vita: nos cum eo pati, vt gloriæ ſimus conſortes. Cæterùm per mortem intelligit totam illam externam mortificationem, de qua loquitur ſecundæ ad Corinthios 4. c.10.

12 *Si negamus.)* Comminatio quoque additur, ad excutiendam ignauiam. Nihil enim iis cum Chriſto eſſe denuntiat, qui perſequutionis terrore confeſſionem nominis eius abiiciunt. Quàm enim eſt indignum, pluris eſſe nobis caducam hanc mundi vitam, quàm ſacroſanctum Filii Dei nomen? Et cur cenſeret inter ſuos qui perfidè eum repudiant? Nihil hîc valet infirmitatis patrocinium. niſi enim ſe vanis blanditiis ſponte fallerent homines, inſtructi Spiritu fortitudinis conſtanter reſiſterent. Quòd flagitioſè Chriſtum abnegant, id non infirmitatis modò, ſed infidelitatis eſt: quia mundi illecebris excæcati, nullam in regno Dei vitam cernunt. Sed hæc doctrina meditatione opus habet magis quàm explicatione. Clara enim ſunt Chriſti verba: Qui me negauerit, negabo & ego illum. Reſtat vt quiſque apud ſe reputet, non eſſe hoc puerile terriculamentum, verùm ſeriò pronuntiari à iudice, quod ſuo tempore verum fuiſſe conſtabit. Quod ſequitur continuò, *Fidelem manere illum*, etiamſi fuerimus increduli, hunc habet ſenſum, Nihil Filio Dei aut eius gloriæ decedere noſtra perfidia: quia ſeipſo cõtentus, minimè noſtra cõfeſſione indigeat. acſi dixiſſet, Deſerant Chriſtum qui volent, nihil illi auferunt. ſiquidem ipſis perditis, integer manet. Quanquam plus exprimit, Chriſtum ſcilicet non eſſe noſtri ſimilem, vt à veritate ſua deſciſcat. Vnde patet, alienari à Chriſto quicunque eum abnegant. Atque ita impiis defectoribus blanditias quibus ſe demulcẽt, excutit: quia vt ſunt verſipelles, Chriſtum ſimiliter multiformem & varium libenter fingerent. quod fieri poſſe negat Paulus. Interea tamen tenendum eſt quod priore loco attigi, fidẽ noſtram ideo fundari in perpetua & inflexibili Chriſti veritate, ne inconſtantia hominum vel defectione vacillet.

Mat. 10.d.33.

14 *Hæc admone, conteſtans coram Domino, ne verbis diſceptent, ad nullam vtilitatem, ad ſubuerſionem audientium.*

15 *Stude teipſum probatum exhibere Deo, operarium non erubeſcentem, rectè ſecantem ſermonem veritatis.*

6 *Cæterùm profanas clamorum inanitates omitte. ad maiorem enim proficient impietatem.*

17 *Et ſermo eorum, vt gangræna, paſtionem habebit: quorum de numero eſt Hymenæus & Philetus,*

18 *Qui circa veritatem aberrarunt, dicentes reſurrectionem iam eſſe factam, & ſubuertunt quorundam fidem.*

14 *Hæc admone.)* Demonſtratiuum Hæc, habet pondus: ſignificat enim ſummam illam Euangelii quam poſuit, & quas addidit exhortationes, eſſe tanti momenti, vt illis ſuggerendis nunquam debeat fatigari bonus Miniſter. res enim dignas eſſe quæ aſſiduè tractentur, & quarum non poſſit eſſe nimia cõmemoratio. Hæc ſunt, inquit, quibus non tantùm ſemel tradendis, ſed frequenter inculcandis te operam dare volo. Solam enim ædificationem reſpicere debet bonus doctor, & in eam ſolam inſiſtere. Exaduerſo, non tantùm à frigidis quæſtionibus eum abſtinere iubet, ſed alios etiam prohibere ne ipſas ſectentur. λογομαχεῖν eſt operam dare contentioſis diſputationibus, quas ferè parit argutiarum ſtudium. *Conteſtatio coram Deo,* ad terrendum valet: atque ex hac ſeueritate colligimus quàm pernicioſa res ſit Eccleſiæ, litigioſa ſcientia: hoc eſt, quæ poſthabita pietate oſtentationi ſeruit, qualis eſt tota ſpeculatiua (quã vocant) theologia Papatus. *Ad nullam vtilitatẽ.* Duplici nomine λογομαχίαν damnat, quòd fructu careat, & quòd valde ſit noxia, infirmos turbando. Tametſi autem in verſione ſequutus ſum Eraſmum, quia minimè diſſidebat à mente Pauli: volo tamen monitos Lectores, ita reſoluenda eſſe Pauli verba, Quod nullam ad rem vtile eſt. Dicit enim Græcè, εἰς οὐδὲν χρήσιμον. ego iſtud χρήσιμον in nominatiuo caſu lego, non accuſatiuo. & certè oratio ſic melius fluet: acſi dixiſſet, Quid enim attinet, quum nullus inde profectus veniat, multum autem mali? quia ſubuertitur multorum fides. Notemus primùm, hac ſola de cauſa meritò improbari doctrinam, quòd nihil proſit. Neque enim curioſitati noſtræ obſequi vult Deus, ſed vtiliter nos inſtituere. Valeant ergo ſpeculationes omnes ac faceſſant quæ ædificationem nullam afferunt. Sed hoc ſecundũ lõgè deterius eſt, quũ *ad ſubuerſionem audientium* agitantur quęſtiones, alioqui iam infructuoſæ. Atque vtinam animum huc aduerterent qui ſemper ad digladiandum lingua ſunt armati: imò certandi materiam quauis ex quæſtione aucupantur: adeóque in ſingulis verbis aut ſyllabis aucupia tendunt. Sed aliò rapit eos ambitio, & interdum etiam fatalis penè quidam morbus. quod in nonnullis expertus ſum. Quod autem de ſubuerſione tradit Apoſtolus, veriſſimum eſſe res ipſa quotidie docet. Nam & naturale eſt, altercando admitti veritatem: & Satan diſſidiorum prætextu ad turbandos infirmos abutitur, & deſtruendam eorum fidem.

1 *Stude teipſum.)* Quoniam ex hoc fonte naſcuntur omnes pugnæ in doctrina, quòd ingenioſi homines ſe venditare coram mundo cupiunt, optimum & aptiſſimũ remediũ opponit hîc Paulus, dũ præſcribit Timotheo vt in Deum coniectos habeat oculos. acſi diceret, Alii plauſum captant theatri, tu autem ſtudeas approbare te ac tuum miniſterium Deo. Et certè nihil eſt quod vanam eminendi cupiditatẽ magis coerceat, quàm dum reputamus nobis eſſe cum Deo negotiũ. Quod ἀνεπαίσχυντον Eraſmus tranſtulit, Non erubeſcendum, tametſi non impugno: malui tamen actiuè exponere *Non erubeſcentem,* quia & magis vſitata eſt ſignificatio apud Græcos, & melius viſa eſt præſenti loco conuenire. Subeſt enim adhuc antitheſis, Qui contentionibus Eccleſiam, ideo tam acriter feruent, quòd pudet eos vinci, ac ſibi turpe ducunt aliquid neſcire. Paulus contrà ad Dei iudicium nos reuocat. ac primò quidem iubet eſſe non otioſos diſputatores, ſed *Operarios*: quo nomine obliquè perſtringit eorum ſtultitiam qui nihil agendo tantopere ſe torquent. Simus ergo operarii in ædificanda Eccleſia, atque ita operam noſtram impendamus Deo, vt fructus aliquis appareat: tunc nulla erit erubeſcendi cauſa. Quia vtcunque garrulis oſtentatoribus diſputando pares non ſimus, ſufficiet tamen ædificandi ſtudio, induſtria, fortitudine, & doctrinæ efficacia eſſe ſuperiores. In ſumma, iubet Timotheum gnauiter laborare, vt coram Deo non pudefiat: quum ambitioſi vnum hunc pudorem horreant, nequid deperdant ex opinione acuminis vel reconditæ ſcientiæ. *Rectè ſecantem.* Pulchra metaphora, & quæ ſcitè exprimit præcipuũ docendi finem. Nam quũ ſolo Dei verbo contentos eſſe nos oporteat, quorſum quotidianæ conciones, & ipſum quoque Paſtorũ munus? nónne in medio poſita eſt Scriptura? At Paulus ſecandi partes Doctoribus aſſignat: acſi pater alendis filiis panem in fruſta ſecando, diſtribueret. Commendat autem rectam ſectionem Timotheo, ne in ſecando cortice occupatus (vt ſolent inepti homines) ipſam interiorẽ medullam intactam relinquat. Quanquam generaliter hoc nomine prudentem verbi diſtributionẽ, & quæ ritè ad auditorum profectũ attemperatur, intelligo. Alii enim mutilant, alii diſcerpunt, alii contorquent, alii diſrumpunt, alii in cortice (vt dixi) hærentes, non perueniunt ad ipſam animam. His omnibus vitiis opponitur recta ſectio: hoc eſt explicandi ratio ad ædificationem formata. Eſt enim quaſi regula ad quam exigere conuenit omnem Scripturæ interpretationem.

16 *Cæterùm profanas.)* Quid de his vocabulis ſentiam, dixi vltimo capite Epiſtolæ prioris: inde igitur petant Lectores. Quò autẽ magis deterreat Timotheum ab iſta profana & ſonora garrulitate, admonet quendam eſſe veluti labyrinthum, vel potiùs profundum gurgitem, vnde nullus patet exitus, ſed in quem magis ſe ac magis demergant homines.

17 *Et ſermo eorum, vt gangræna.)* Admonuit me Benedictus Textor medicus hunc locum malè ab Eraſmo verſum fuiſſe, qui ex duobus morbis planè diuerſis vnum fecit. Cancrum enim poſuit loco gangrænæ. Atqui Galenus cùm in aliis locis paſſim, tũ verò vbi definitiones ponit in libello De tumoribus

præter

præter naturam, alterum diſtinguit ab altero. Et Paulus Ægineta, illius autoritate libro 6. cancrum ita definit: tumorem eſſe inæqualem, oris tumidis, aſpectu tetrum, liuidum & abſque dolore. Poſtea duas ſpecies recenſet, vt faciunt alii medici: quoſdam enim cancros eſſe latentes ſine vlcere: quoſdam verò vlceroſos, vbi ſcilicet prævalet atra bilis ex qua gignuntur. De gangræna autē Galenus tam in libello iam citato, quàm libro ſecundo ad Glauconem, Aetius item libro decimoquarto, & idem Ægineta libro quarto ſic loquuntur: eam prouenire ex magnis phlegmonis, ſi in aliquod membrum violenter incubuerint, ita vt pars illa deſtituta calore & ſpiritu vitali, ad extinctionem tendat. Quòd ſi emortua penitus fuerit, tunc morbum Græci ſphacelon vocant, Latini ſyderationem, vulgus ignem ſancti Antonii. Reperio quidem Cornelium Celſum ita diſtinguere, vt cancer ſit genus, gangræna ſpecies. verùm eius error ex compluribus probatæ fidei medicorum locis palàm refellitur. Potuit autē eum fallere vocum affinitas Cancer & Gangræna. Sed in Græcis vocibus non poteſt ſimilis eſſe hallucinatio. καρκῖνον enim illi cancrum appellant, tam animal quàm morbū: quum gangrenam putent Grammatici deduci ἀπὸ τοῦ γραίνειν, quod eſt edere. Proinde retinendum eſt hîc vocabulum Gangrænæ quo vſus eſt Paulus: quod etiam Paſtioni optimè conuenit. Iam etymologiam notauimus. ſed omnes medici talem eius naturam eſſe affirmant, vt niſi quàm ocyſſimè ſuccurras, ad contiguas partes ſerpat, adeóque in oſſa penetret, nec graſſandi finem faciat, niſi homine extincto. Quū ergo gangrænam protinus ſequatur νέκρωσις, vel ſyderatio, quæ mox ſuo contagio inficit reliqua membra vſque ad vniuerſalem corporis interitum, eleganter cum tam exitiali contagione Paulus adulterinas doctrinas comparat. Nam ſi aditum illis ſemel dederis, peruadunt vſque ad totius Eccleſiæ exitium. Quum igitur tam noxia ſit cōtagio, maturè occurrere cōuenit: neque expectare dum progreſſu ipſa vires acquiſierit. non enim tunc erit ſubueniendi tempus. Hinc horribilis Euangelii extinctio in Papatu, quòd inſcitia Paſtorum vel inertia diu & licenter graſſatæ ſunt corruptelæ quæ puritatem doctrinæ paulatim abolerent.

Quorum de numero.) Monſtrat digito peſtes ipſas, vt ſibi ab illis omnes caueant: nam ſi latere tales homines qui perniciem machinantur toti Eccleſiæ, patimur: quodammodo illis facultatem damus ad nocendum. Tegenda quidem ſunt fratrum vitia: ſed quorum contagio latius non graſſatur. Vbi autē multis eſt periculum, crudelis eſt noſtra diſſimulatio, niſi in tempore malū ipſum latens prodimus. Quid enim? an vt vni parcam, meo ſilentio peribunt centum aut mille? Neque verò ſoli Timotheo hoc dictum Paulus voluit: ſed omnibus gentibus ac ſeculis teſtatam eſſe voluit duorum hominum impietatem, vt viam præcluderet prauæ & exitiali eorum doctrinæ. Poſtquam autem receſſiſſe eos à veritate dixit, ſpeciem ipſam erroris deſignat, quòd iactarent *reſurrectionem eſſe factam:* proculdubio allegoricam neſcio quam reſurrectionem fingendo. quod etiam hac ætate tentarunt impuri quidam canes. Atque hoc artificio præcipuum illud fidei noſtræ caput de reſurrectione carnis ſubruit Satan. Quòd vetus eſt ac obſoletum hoc delirium, quòd tam ſeuerè damnatum à Paulo, minus turbare nos debet: ſed quum audimus, iam tunc ab Euangelii exordio *ſubuerſam fuiſſe quorundam fidem*, tale exemplum acuere debet noſtram diligentiam, vt maturè à nobis & aliis tantam peſtem arceamus. Nam (quæ ad vanitatem eſt hominum propenſio) nulla eſt tam monſtroſa abſurditas, cui non apertæ ſint quorundam aures.

19 *Firmum tamen fundamentum Dei ſtat, habens ſigillum hoc, Nouit Dominus qui ſint ſui,*
Et, Diſcedat ab iniuſtitia quicunque inuocat nomen Chriſti.
20 *In magna quidem domo non ſolùm ſunt vaſa aurea & argentea, ſed etiam lignea & fictilia: & alia quidem in honorem, alia in contumeliam.*
21 *Siquis ergo expurgauerit ſeipſum ab his, erit vas in honorem ſanctificatum, & vtile Domino ad omne opus bonum comparatum.*

19 *Firmum tamen.*) Plus ſatis experimur quantum pariant offendiculi eorum defectiones qui eandem nobiſcum fidem aliquando ſunt profeſſi. præſertim verò id in hominibus notis contingit, & quorum nomen præ aliis celebratum fuit. Nam ſiquis ex vulgo deficiat, non ita mouemur. At verò qui excelluerunt communi hominum opinione, ſicuti priùs columnæ videbantur: ita cadere nequeunt quin alios in commune præcipitium trahant: ſaltem niſi aliunde fulciatur eorum fides. Hoc nunc agit Paulus. ſignificat enim non eſſe cauſam cur labaſcant pii, etiamſi videant ruere quos putabant eſſe firmiſſimos. Porrò hac conſolatione vtitur, hominum leuitatem aut perfidiam non poſſe obſtare quominus Eccleſiam ſuam Deus ad extremum vſque ſeruet. Ac primùm quidem nos reuocat ad Dei electionem quam metaphoricè appellat *Fundamentum*, firmam & ſtabilem eius conſtantiam hoc nomine indicans. Quanquam hoc totum pertinet ad certitudinem ſalutis noſtræ comprobādam, ſiquidem ex electis Dei ſumus. acſi diceret, non pendere electos Dei ex variis euentis, ſed inniti ſolido & immobili fundamento: quia in manu Dei ſit eorum ſalus. Nam ſicuti omnem plantationem quam non plantauit cæleſtis Pater, eradicari oportet: ita nullis ventis aut procellis obnoxia eſt radix quæ manu eius eſt fixa. Sit ergo hoc primū: *Mat.15.b.13.* in hac tanta infirmitate carnis noſtræ electos tamen eſſe extra periculum, quia non ſtent propria virtute, ſed in Deo ſint fundati. Quòd ſi fundamenta hominum manu iacta tantum habent firmitudinis, quantò ſolidius erit quod ab ipſo Deo poſitum eſt? Scio à nonnullis referri hoc ad doctrinam: nequis eius veritatem æſtimet ex hominum inconſtantia. verùm ex cōtextu facilè colligitur Paulum de Eccleſia Dei loqui, aut de electis. *Habens ſigillum hoc.* Quia nomen Signaculi quoſdam fefellit, qui notam vel inſigne ita vocari putarunt, ego Sigillum reddidi, quod minus habet ambiguitatis. Et ſanè intelligit Paulus ſub arcana Dei cuſtodia, tanquam ſignatorio annulo, contineri ſalutem electorum, quemadmodum Scriptura teſtatur ſcriptos eſſe in libro vitæ. Cæterùm tam nomen Sigilli, quàm ſententia quæ ſequitur, admonet nō eſſe ex ſenſu noſtro iudicandū de electorū vel multitudine vel paucitate. Quod enim obſignauit Deus, nobis vult quodammodo eſſe clauſum. Deinde ſi proprium Dei eſt, *Noſſe quinam ſint ſui*, non *Pſal.69.d.29.* *Philip.4.a.23.*

mirum eſt ſi nos ſæpe magnus numerus lateat, ſi fallamur etiam in delectu habendo. Semper tamen notandum cur, & in quem finem, ſigilli mentionem faciat: nempe quum videmus tales caſus, vt mox veniat
1.Ioan.2.c.19. nobis in menté quod docet Iohánes, Ex nobis non fuiſſe qui à nobis exierunt. Vnde ſequetur duplex fructus, quòd non concutietur fides noſtra, acſi ab hominibus penderet: neque etiam conſternabimur vt in rebus inopinatis fieri ſolet: deinde quòd Eccleſiá nihilominus ſaluá fore perſuaſi, æquiore animo patiemur reprobos abire in ſuá ſorté cui deſtinati erant: quia manebit integer numerus quo Deus contentus eſt. Ergo quoties aliquid ſubitæ mutationis præter opinioné ac ſpem noſtram in hominibus accidit, ſtatim hoc nobis in menté veniat, Nouit Dominus qui ſui ſint. *Diſcedat ab iniuſtitia.* Sicuti priùs ſcandalo occurrit, ne vllius hominis defectio trepidationé nimiá incuteret fidelibus, ita nunc propoſito tali hypocritarú exemplo, docet non eſſe ficta profeſsione Chriſtianiſmi cum Deo ludendum: acſi diceret: Quum ita hypocritas Deus vlciſcitur, eorum nequitiam detegendo, diſcamus ſincera conſcientia eum timere, nequid nobis ſimile contingat. Quiſquis ergo Deum inuocat, hoc eſt, ſe ex populo Dei eſſe profitetur ac cenſeri vult, ab omni impietate procul abſit. Nam hîc *inuocare nomen Chriſti*, perinde valet atque gloriari eius titulo, vel iactare ſe eſſe ex grege illius: quemadmodum Ieſaiæ 4.a.1. & Geneſ.48.c.19, Inuocari nomen viri ſuper mulieré, ſignificat mulierem céſeri legitima cóiugis appellatione, & nomen Iacob inuocari ſuper totam ſobolem, eſt familiæ nomen retineri perpetua ſerie, eo quod originem ab ipſo ducat.

20 *In magna quidem domo.*) Iam vlteriùs pergit, ac ſimilitudine demonſtrat, adeo non debere nos turbari, quum aliquos videmus qui ad tempus eximiam pietatem & ſummum zelum præ ſe tulerunt, turpiter retroagi: vt potiùs debeamus agnoſcere decoram & aptam prouidentiæ Diuinæ adminiſtrationem. Quis enim amplam domum vituperabit, ſi omni genere ſupellectilis abundet, ideóque vaſa habeat non tantùm ad ſplendidos vſus accommodata, ſed etiam viles ac pudendos? Imò hæc diſtinctio ad ornatum pertinet, ſi quemadmodum fulget abacus & menſa auro & argento, ſic culina fictilibus & teſtaceis inſtructa eſt. Quid ergo miramur ſi Deus tam diues ac copioſus paterfamiliâs, in hoc mundo tanquam in ampla domo, varios habeat homines, tanquam multiplicem ſupellectilem? Cæterùm non conuenit inter Interpretes, an domus magna Eccleſiam ſolam, an totum mundum ſignificet. Ac contextus quidem huc potiùs nos ducit, vt de Eccleſia intelligamus. neque enim de extraneis diſputat Paulus, ſed de ipſa Dei familia. Quod tamen pronuntiat, generaliter verum eſt: adeóque alibi ab eodem Apoſtolo ad totum mundum extenditur: ad Romanos ſcilicet capite 9.e.21, vbi reprobos omnes hoc nomine comprehendit. Proinde non valde pugnandum eſt ſiquis ad mundum ſimpliciter referat. Quanquá non dubium eſt quin Paulus huc tendat, non debere adeò videri abſurdum quod mali bonis permiſti ſint: quod præcipuè fit in Eccleſia.

21 *Siquis ergo expurgauerit.*) Si reprobi, vaſa ſunt in cótumeliam, eam in ſe incluſam habent, domum tamen non deformát: nec dedecus vllum afferunt patrifamiliâs, qui in varietate ſuppellectilis vnúquodque vas ad vſum quem meretur, deſtinat. Sed nos eorum exemplo diſcamus ad honeſtos & meliores vſus nos aptare. nam in reprobis, perinde ac in ſpeculis, conſpicimus quàm deteſtanda ſit hominis conditio, niſi Dei gloriæ ex animo ſeruiat. Ergo eiuſmodi exempla optimam exhortationis materiam nobis
Rom.9.d.16. præbent, vt ſanctitati & innocentiæ ſtudeamus. Quòd autem multi abutuntur hoc teſtimonio, vt penes volentem & currentem conſtituant quod alibi teſtatur Paulus eſſe miſerentis Dei, per quàm friuolum eſt. Neque enim hîc Paulus de electione hominem diſputat, vt doceat quæ nam ſit eius cauſa, quemadmodum ad Romanos capite 9. ſed tátùm vult nos diſsimiles eſſe impiis, quos exitio ſuo natos eſſe cernimus. Proinde ſtultum eſt, ex his verbis colligere ſitne in hominis poteſtate ſe aggregare in numerum filiorum Dei, ſibíque authorem eſſe ſuæ adoptionis. non hoc agitur in præſentia. Sufficiat breuis iſta admonitio aduerſus eos qui iubent hominem facere vt prædeſtinetur. quaſi verò præſcribat Paulus hominibus quid agere debuerint antequam nati eſſent, imò ante conſtituta mundi fundamenta. Alii, qui liberum arbitrium hinc colligunt homini ſuppetere ad ſe pręparandum, vt aptus ſit & formatus in obſequiú Dei, minùs quidem inepti ſunt prima ſpecie quàm illi priores: nihil tamen firmum afferunt. Præcipit Apoſtolus vt ſe expurgent ab immunditie impiorum quicunque Domino ſe conſecrare cupiunt: idem paſsim Deus præcipit. Neque enim aliud hîc audimus, quàm quod habuimus iam apud eundem Paulú compluribus locis, ac præſertim in ſecunda ad Corinthios, Mundamini qui fertis vaſa Domini. Hinc ſine controuerſia patet, nos vocari ad ſanctitatem, Sed alia eſt de vocatione officióque Chriſtianorum, alia de facultate vel potentia quæſtio. Requiri à fidelibus vt ſe purificent, non negamus: ſed has eſſe ſuas partes,
Ezec.36.c.25. alibi Dominus pronuntiat, quum per Ezechielem promittit ſe miſſurum aquas mundas, vt mundemur. Quare potius à Domino flagitandum vt nos purget, quàm fruſtra in hoc tentandæ abſque eius auxilio vires noſtræ. *Vas in honorem ſanctificatum* ſignificat ſeparatú in vſus honeſtos ac ſplendidos. Ita & patrifamiliâs *vtile*, pro eo quod eſt ad gratos vſus accommodum. Poſtea metaphoram explicat, quú addit nos debere eſſe formatos *ad omne opus bonum.* Faceſſant ergo inſanæ fanaticorum hominum voces, Seruiam gloriæ Dei vt Pharao. quid enim intereſt modò glorificetur Deus? Nam hîc apertè Deus oſtendit qualiter nos ſibi ſeruire velit, piè ſcilicet ac ſanctè viuendo.

22 ***Iuueniles cupiditates fuge. ſequere autem iuſtitiam, fidem, dilectionem, pacem cum omnibus inuocantibus Dominum ex puro corde.***

23 ***Stultas verò & ineruditas quæſtiones vita, ſciens quòd generant pugnas.***

24 ***Atqui ſeruum Domini non oportet pugnare: ſed placidum eſſe erga omnes, propenſum ad docendum, tolerantem malorum,***

a Vel caſtigantem. 25 ***Cum manſuetudine [a] erudientem eos qui obſiſtunt: ſiquando det illis Deus pœnitentiam in agnitionem veritatis.***

26 Et

26 *Et" excitationem à laqueo diaboli: à quo capti tenentur ad ipſius voluntatem.* "*Vel reditum, ad ſanam mentem.*

22 *Iuueniles cupiditates.*) Concluſio ſuperborum. nam quùm facta inanium quęſtionum mentione, per hanc occaſionem ad notandos Hymenæum & Philetum delapſus eſſet, quos ambitio & vana curioſitas à recta fide abduxerat: iterum hortatur Timotheum vt à peſte tam noxia abſtineat. Atque in hunc finem vitandas admonet iuueniles cupiditates: quo nomine non intelligit vel proteruiam in venerem, vel alias turpes laſciuias, vel diſſolutas libidines quibus vt plurimum iuuenes laborant: ſed quoſuis impetus ad quos feruidior illa ætas plus æquo propenſa eſt. Si quod certamen motum fuerit, multò citius incaleſcunt iuuenes quàm maturæ ætatis viri: facilius irritantur, ſæpius labuntur imperitia, maiore etiam confidentia & temeritate ruunt. Quare non immeritò iuuenem admonet Paulus vt ab ætatis vitiis diligenter ſibi caueat, quæ facilè alioqui ad contentiones inutiles poſſent eum abripere. *Sequere iuſtitiam.* Contrarios affectus commendat, qui mentem eius retinere poſſint, ne exultet iuuenili aliqua intemperie. acſi diceret, Hæc ſunt quibus totus addictus eſſe debes, tuúmque ſtudium impendere. Ac primò quidem Iuſtitiam nominat: hoc eſt rectam viuendi rationem. poſtea adiungit *fidem & dilectionem*, quibus illa propriè conſtat. Pax ad præſentem cauſam maximè pertinet. contentioſos enim eſſe oportet ac litigandi cupidos qui quæſtionibus quas prohibet, delectantur. Hic Dei inuocatio per ſynecdochen generaliter pro cultu capitur: niſi ad profeſſionem referre malis. Sed quia in cultu Dei hoc præcipuum eſt caput, ideo ſępe Dei inuocatio totam religionem vel cultum Dei ſignificat. Cæterùm dubium eſt, quũ *pacem* quærere iubet *cum omnibus dominum inuocantibus*, proponátne in exemplum omnes fideles, acſi diceret hoc debere omnibus veris Dei cultoribus commune eſſe ſtudium: an verò præcipiat vt cum illis Timotheus colat pacem. hîc poſterior ſenſus videtur meliùs conuenire.

23 *Stultas vero quæſtiones.*) Ideo ſtultas vocat, quia ſunt *inerudita*: hoc eſt, nihil ad pietatem conferunt, qualicunque aliàs acumine ſint vendibiles. Hoc enim verè demum ſapere eſt, quum vtiliter ſapimus: quod diligenter notandum eſt. Videmus eum quàm præpoſtera futilium argutiarum admiratione ducatur mundus, & quantopere eas appetat. Ne ergo nos placendi ambitio ad captandam ex tali oſtentatione gratiam ſolicitet, ſemper nobis occurrat hoc Pauli elogium: quæ in maximo pretio habentur quæſtiones, eſſe tamen inſulſas, eo quòd ſint infructuoſæ. deinde malum etiam quod parere ſolent, exprimit: nec aliud dicit quàm quòd experimur quotidie: eas ſcilicet iurgandi & digladiandi præbere materiam. Neque tamen quicquam proficit maior pars tot documentis admonita.

24 *Atqui ſeruum domini.*) Hoc eſt Pauli argumentum, Seruum Dei alienum à litibus eſſe oportet: ſtultæ autem quæſtiones ſunt litigioſæ: ergo quiſquis ſeruus Dei eſſe & haberi cupit, ab illis abhorrere debet. Quòd ſi vel vno hoc nomine fugiendæ ſunt ſuperuacuæ quæſtiones, quòd ſeruo Dei pugnare eſt indecorum: quàm impudenter faciunt qui aſſidua certamina mouendo, venditare ſe data opera audent? Nunc prodeat in medium Papiſtarum theologia: quid omnino in ea reperietur præter litigandi & pugnandi artem? Ergo quo quiſque magis in ea profecerit, eò magis erit ineptus ad ſeruiendum Chriſto. Quum *placidum eſſe* iubet ſeruum Chriſti, virtutem requirit, contentionum morbo aduerſam. Eodem pertinet quod mox ſequitur, vt ſit διδακτικός. Neque enim doctrinæ locus erit, niſi adſit moderatio & æquabile quoddam temperamentum. Quem enim modum tenebit doctor, vbi ad pugnam efferbuerit? Proinde vt quiſque ad docendum maximè eſt appoſitus, ita à rixis & certaminibus maximè abhorret. Verùm quia interdum vel bilem, vel faſtidium mouere poteſt quorundam hominum importunitas: ideo *tolerantiam* adiungit, ſimul cauſam notans cur ſit neceſſaria: nempe quia pius Doctor tentare etiam debet, an reducere in viam poſſit contumaces & prefractos: quod fieri nequit niſi adhibita máſuetudine.

25 *Siquando det illis.*) Hac particula Siquando, vel Si fortè, rei difficultatem notat: vt propè incredibilis ſit vel deſperata. Ergo intelligit Paulus, etiam erga indigniſſimos eſſe *manſuetudine* vtendum: atque vt nulla principiò ſpes appareat profectus, debere tamen periculum fieri. Eadem ratione *daturum Deum* commemorat. quia enim in manu Dei eſt hominis conuerſio: quis ſcit an qui hodie videntur indociles, Dei virtute ſubitò in alios homines mutandi ſint? Quiſquis ergo cogitabit donum & opus Dei eſſe pœnitentiam, plus ſperabit multò: & hac fiducia animatus, plus laboris & ſtudi iimpendet ad erudiendos rebelles. Sic enim habendum eſt, noſtras eſſe partes, ferendo & rigando incumbere: hoc dum agemus, expectandum eſſe à Domino incrementum. Ita nihil ex ſe proficiunt conatus omnes noſtri ac labores: & tamen Dei beneficio non ſunt irriti. Simul hinc colligere licèt quæ ſit vera eorum pœnitentia qui ad tempus immorigeri fuerunt Deo. Nam eius initium conſtituit Paulus *in agnitione veritatis.* quo ſignificat excæcatam eſſe hominis mentem, quandiu aduerſus Deum & eius doctrinam proteruè exultat. Illuminationem ſequitur liberatio à diaboli ſeruitute. Nam infideles ita inebriat Satan, vt ſopiti, mala ſua non ſentiant. contrà Dominus, vbi nobis veritatis ſuæ luce affulget, ab illo exitiali veterno nos expergefacit, abrumpit laqueos quibus detinebamur, & impedimentis omnibus ſublatis, nos in obſequiũ ſuum format.

26 *A quo captiui.* Horrenda ſanè conditio: quum diabolo tantum in nos licet, vt pro ſua libidine huc & illuc tanquam captiua mancipia impellat. Atqui talis eſt omnium eorum quos à Deo emancipat, cordis ſui ferocia. atque hanc tyrannicam Satanæ dominationem quotidie palàm cernimus in reprobis. Neque enim belluino impetu ac tam furioſe ruerent in fœda quæuis & pudenda flagitia, niſi occulta vi Satanæ impulſi. Id eſt quod ad Epheſios capite 2.a. 2, vidimus, Satanam in incredulis efficaciam ſuam exercere. Talia exempla nos monent, vt ſolicitè nos contineamus ſub Chriſti iugo, eiúſque Spiritui nos gubernãdos tradamus. Neque tamen eiuſmodi captiuitas excuſat impios, vt ideo nõ peccẽt, quia Satanę impulſu peccant. Tametſi enim quòd tã impotenter feruntur ad malum, id à Satanæ dominatu prouenit: nihil tamẽ coacti agũt, ſed toto affectu inclinãt quò Satan eos rapit. ita fit vt volũtaria ſit eorũ captiuitas.

CAPVT III.

vel grauia.

1 *Illud autem ſcito, quòd extremis diebus inſtabunt tempora* "*periculoſa.*

2 *Erunt enim homines ſui amantes, auari, faſtuoſi, ſuperbi, maledici, parentibus immorigeri, ingrati, impii,*

3 *Carentes affectu, neſcii fœderis, calumniatores, intemperantes, immites, negligentes bonorum,*

4 *Proditores, præcipites, inflati, voluptatem amantes potius quàm Dei:*

5 *Habentes formam pietatis, quum vim eius abnegarint. & iſtos auerſare.*

6 *Ex iis enim ſunt qui ſubintrant in familias, & captiuas ducunt mulierculas oneratas peccatis, quæ ducuntur concupiſcentiis variis,*

7 *Semper diſcentes, quum tamen nunquam ad cognitionem veritatis peruenire valeant.*

1 *Illud autem ſcito.)* Hac denuntiatione diligentiam eius magis acuere voluit. Vbi enim res ex voto noſtro habent, magis ſecuri reddimur: neceſſitas autem acrius pungit. Ergo admonet Paulus Eccleſiã fore obnoxiam grauibus morbis, qui raram Paſtorum fidem ſedulitatem, vigilantiam, prudentiam, & conſtantiam indefeſſam requirant, acſi Timotheo præciperet vt ſe pararet ad certamina quæ ardua ipſum manent, plenáque maximæ ſolicitudinis. Atque hinc diſcamus quàm non deceat nos vllis difficultatibus vel cedere, vel terreri: ſed potiùs ad reſiſtendum animos colligere. Sub *extremis diebus* comprehendit vniuerſum Chriſtianæ Eccleſiæ ſtatum. Neque verò ætatem ſuam cum noſtra comparat, ſed potiùs qualis futura ſit regni Chriſti conditio, docet. Multi enim imaginabantur beatam neſcio quam pacem, & immunem omni moleſtia. Breuiter, intelligit non ita bene etiam ſub Euangelio res fore compoſitas, vt profligatis omnibus vitiis, floreant omne genus virtutes. quare Paſtores Eccleſiæ Chriſtianæ non minus habituros negotii cum improbis & ſceleratis hominibus, quàm olim habuerint Prophetæ & pii Sacerdotes. vnde ſequitur, non eſſe otiandi tempus.

2 *Erunt homines.)* Notandum in quo aſperitatem vel duritiem temporum conſtituat: non in bello ſcilicet, nec fame, nec morbis, nec aliis calamitatibus vel incommodis quæ corpori accidunt: ſed in malis & prauis hominum moribus. Et ſanè piis hominibus, Deúmque verè timentibus nihil acerbius eſt quàm cernere tales morum corruptelas. Sicuti enim nihil illis priùs eſt Dei gloria: ita eius contumelia vel contemptu ipſos maximè cruciari par eſt. Secundò notandum eſt de quibus loquatur. neque enim externos hoſtes, qui ex profeſſo Chriſti nomen oppugnant, ſed domeſticos perſtringit, qui cenſeri volunt inter Eccleſiæ membra. Nam euſque ſuam Eccleſiam exercere vult Deus, vt intus tales peſtes in ſinu ſuo gerat, etiamſi eas fouere horreat. Ergo ſi hodie nobis plerique ſunt permiſti quos meritò execramur: diſcamus patienter gemere ſub iſto onere, quando hanc Chriſtianæ Eccleſiæ ſortem audimus. Porrò mirum eſt, poſſe eos quorum tot ac tanta probra commemorat Paulus, pietatis ſpeciem retinere eiuſdem teſtimonio. Sed quotidiana experientia facit ne ſit hoc tam mirum. Nam incredibilis eſt hypocritarum proteruia & improbitas: vt etiam in craſſiſſimis vitiis excuſandis ſint pluſquam impudentes, poſtquam ſemel Dei nomen falsò obtendere didicerunt. Quot probris olim ſcatebat Phariſæorum vita? & tamen, quaſi eſſent puri ab omni noxa, eximiæ ſanctitatis opinione pollebant. Hodie quoque quum tanta ſit ſpurcities in clero Papali, quæ vel ſuo fœtore totum mundum inficit: non deſinunt tamen cum ſua nequitia titulos iuráque omnia ſanctorum faſtuoſè ſibi arrogare. Quod ergo dicit Paulus hypocritas, etiam dum laborant craſſiſſimis vitiis, ſub pietatis larua nihilominus fallere, non debet videri inſolens, quando exempla ſunt ante oculos. Et ſanè dignus eſt mundus cui ita ſceleſti nebulones illudant: quando veram ſanctitatem vel contemnit, vel ferre non poteſt. Deinde eiuſmodi vitia enumerat Paulus quæ non protinus apparent: imò quæ fictam ſanctitatem vt plurimùm comitantur. Quis enim hypocrita non ſuperbus? non amans ſui? non aliorum contemptor? non ferox ac crudelis? non fraudulentus? ſed hæc omnia latent hominum oculos. Cæterùm ſingulis vocibus exponendis inſiſtere, ſuperuacuum eſſet: neque enim expoſitione indigent. Tantùm notent Lectores φιλαυτίαν quæ primo loco ponitur, eſſe quaſi fontem ex quo manant quæ deinde ſequuntur. Qui enim ſe amat, is arrogat ſibi omnia, reliquos omnes contemnit, immitis eſt, ſibi indulget in auaritia, perfidia, iracundia, contumacia aduerſus parentes, neglectu bonorum, & ſimilibus. Quoniam autem Pauli conſilium fuit, talibus notis inurere pſeudoprophetas, vt conſpicui omnibus fiant: noſtrum eſt aperire oculos, vt cernamus qui digito monſtrentur.

5 *Et iſtos auerſare.)* Hæc admonitio ſatis oſtendit, Paulum non de longa poſteritate loqui, neque vaticinari quid futurum eſſet multis pòſt ſeculis: ſed quod de extremis temporibus dixerat, præſentibus malis oſtenſis, applicare ad ſuam ætatem. nam qui potuit auerſari Timotheus qui multis pòſt ſeculis demum exorituri erant? Ergo ſtatim ab exordio Euangelii talibus corruptelis laborare cœpit Eccleſia.

6 *Ex iis enim ſunt.)* Diceres, ex profeſſo Paulum hîc viuam monachiſmi effigiem pingere. Verùm vt monachorum nomen omittamus, notæ ipſæ quibus falſos & adulterinos doctores inſignit Paulus, ſatis apertæ ſunt: inſinuatio in familias, illecebræ captandis mulierculis, illiberalis adulatio, circũductio per varias ſuperſtitiones. Has notas ſedulò animaduertere conuenit, ſi diſcernere cupimus inter fucos inutiles, & probos Chriſti miniſtros. Qui autem tales ſunt, tam atro carbone hîc notantur, vt tergiuerſando parum proficiant. *Subintrare in familias,* eſt penetrare aut obrepere captioſis artibus. Porrò de mulieribus potiùs loquitur quàm de viris, quòd illæ talibus impoſturis magis ſunt expoſitæ. Dicit eas *Captiuas duci,* propterea quòd variis artificiis eiuſmodi pſeudoprophetæ eas ſibi obnoxias reddunt, partim curioſè omnia rimando, partim blandiendo. Atque hoc eſt quod ſubiicit, *Oneratas peccatis.* Niſi enim malæ cõſcientiæ vinculo ſtringerẽtur, non ita paterentur ſe ad aliorũ nutũ quolibet duci. *Concupiſcẽtias*

generaliter

generaliter accipio pro ſtultis & leuibus deſideriis, quibus circunferuntur mulieres quæ Deum ex animo non quærunt, & tamen religioſæ & ſanctæ volunt haberi. Nullus enim finis, dum à conſcientia recedētes, nouas ſubinde laruas induunt. Chryſoſtomus ad fœdas & obſcœnas cupiditates referre mauult: ſed mihi contextum intuenti, magis placet illa prior expoſitio. nam mox ſequitur, quòd *ſemper diſcant*, nunquam diſcant verè ſapere. Iſta igitur eſt agitatio inter varias cupiditates, dum nihil habentes apud ſe cōpoſitum, huc & illuc fluctuantur. Diſcunt inquam, vt ſunt curioſæ, deinde animo inquieto: ſed ita vt nihil vnquam certi nec veri aſſequantur. Hoc autem præpoſterum eſt ſtudium, cui non reſpondet ſciētia. Quanquam videntur ſibi tales egregiè ſapere: ſed nihil eſt quod ſciunt, dum veritatem non tenent, quæ fundamentum eſt omnis ſcientiæ.

8 *Quemadmodum autem Iannes & Iambres reſtiterunt Moſi, ita & hi reſiſtunt veritati, homines corrupti mente, reprobi circa fidem.*

9 *Sed non proficient amplius: amentia enim eorum manifeſta erit omnibus, ſicut & illorum fuit.*

10 *Tu autem aſſectatus es meam doctrinam, inſtitutionem, propoſitum, fidem, tolerantiam, dilectionem, patientiam.*

11 *Perſequutiones, afflictiones quæ mihi acciderunt Antiochiæ, Iconii, Liſtris: quas, inquam, perſequutiones ſuſtinuerim: ſed ex omnibus eripuit me Dominus.*

12 *Et omnes qui piè volunt in Chriſto Ieſu viuere, perſequutionem patientur.*

8 *Quemadmodum Iannes.*) Hæc comparatio confirmat quod iam priùs dixi de nouiſſimis temporibus. Significat enim idem nobis accidere ſub Euangelio, quod experta eſt Eccleſia ferè à prima ſua origine: ſaltem ex quo Lex pulicata fuit. quemadmodum etiam de perpetuis Eccleſiæ certaminibus Pſalmus diſſerit, Sæpe oppugnarunt me à iuuentute mea, dicat nunc Iſrael. ſupra dorſum meum arauerunt impii, protraxerunt ſulcos ſuos. Proinde non mirum eſſe admonet Paulus ſi exoriuntur aduerſus Chriſtum hoſtes qui reſiſtunt Euangelio, quum ſuos Antagoniſtas ſimiliter habuerit Moſes. Nam hęc vltimę vetuſtatis exempla non parum ad conſolationem valent. Porrò duos qui nominantur, magis fuiſſe à Pharaone ſubornatos, ſatis conuenit. Sed vnde habuerit Paulus eorum nomina incertum eſt: niſi quòd probabile eſt, de talibus hiſtoriis multa fuiſſe per manus tradita, quæ Deus nunquam paſſus fuiſſet intercidere. Et fieri poteſt vt Pauli tempore extiterint Prophetarum commentarii, qui vberius narrarent quæ breuiter tantùm perſtringit Moſes. Quicquid ſit, non temere ſuis nominibus eos appellat. Duos autem ideo fuiſſe coniicere licet, quod quum Dominus populo ſuo duos duces Moſem & Aaronem excitaſſet totidem Pharao magos opponere illis voluerit. *Pſal.129.a.1.*

9 *Sed non proficient amplius.*) Fiducia victoriæ Timotheum animat ad certamen. nam etſi ei moleſtiam exhibeant falſi doctores, promittit fore, & quidem breui vt ignominioſè concidant. quanquā huic promiſſioni minimè euentus reſpondet. Et videtur Apoſtolus paulò pòſt aliud longè diuerſum pronuntiare, quum dicit in peius profecturos. Nec valet Chryſoſtomi ſolutio, ipſos in dies fore deteriores, ſed nihil aliis nocituros. nominatim ſiquidem addit, errantes, & in errorem mittentes. & ſanè idipſum cōprobat experientia. Verius eſt itaque, Paulum diuerſos habuiſſe reſpectus. nam quòd profecturos negat, non eſt generale, ſed tantùm intelligit Dominum patefacturum ipſorum amentiam multis, quos ſuis præſtigiis initio deceperant. Itaque vbi dicit, *Omnibus fore manifeſtam eorum amentiam*, eſt ſynecdoche. Et certè qui maximè ad fallendum valent, initiò quidem proiiciunt magnas ampullas, magnos plauſus excitant: denique nihil non videntur facturi: ſed mox euaneſcunt eorum offuciæ. Aperit enim Dominus oculos multis, vt cernere incipiant quod eos pauliſper latuit. Nunquam tamen euſque detegitur ſtultitia pſeudoprophetarum, vt omnibus innoteſcat. Deinde nunquam profligatus eſt vnus error, quin ſubinde noui emergant. Ergo vtraque admonitio neceſſaria eſt, ne deſpondeant animum pii Paſtores, quaſi fruſtra cum erroribus bellum gererent: docendi ſunt de proſpero ſucceſſu quem Dominus ſuæ doctrinæ dabit. Sed ne rurſus perfunctos ſe putent vno aut altero prælio, admonendi ſunt, nouam ſemper militandi materiam fore. ſed de hoc ſecundo poſteriùs, in præſentia hoc nobis ſufficiat, proponi certam ſpem fœlicis exitus Timotheo. quò ſit ad pugnandum animoſior. Atque id confirmat eodem quod citauerat exemplo. Nam ſicuti præualuit Dei veritas contra impoſturas magorum, ita victricem fore Euangelii doctrinam promittit contra quælibet noua figmenta.

10 *Tu autem aſſectatus.*) Hoc quoque argumento vtitur ad incitandum Timotheum, quòd non rudis & imperitus tyro, in arenam prodeat: vtpote quem Paulus ipſe ſua diſciplina diu formauerit. Nec tantùm de doctrina agitur: nam quæ ſimul commemorat, non parum addunt ponderis: adeóque viuam boni doctoris imaginem nobis depingit hac ſententia: nempe qui non oratione modò formet ac inſtituat ſuos diſcipulos, ſed pectus quoque ſuum quodammodo illis aperiat, vt intelligant, ex animo ipſum docere quæ docet. Atque hoc ſignificat nomen *Propoſiti*. Addit, etiam experimenta alia ſerii & minimè ficti affectus: vt ſunt *Fides, dilectio, tolerantia, patientia*. Talibus rudimentis imbutus fuerat Timotheus ſub Pauli magiſterio. Quanquam non tantùm in memoriam reuocat quæ abs ſe didicerit: ſed teſtimonium illi reddit ſuperioris vitæ, vt hoc modo ad perſeuerantiam incitet. Laudat enim tanquam ſuarum virtutum imitatorem. acſi diceret, Iampridem aſſuefactus es ad mea inſtituta: perge modò quà cœpiſti, Vult tamen vt fidei dilectionis & patientiæ ſuæ exemplum ſemper verſetur ante oculos Timothei: & ideo eas maximè perſequutiones commemorat, quæ illi magis notæ erant.

11 *Sed ex omnibus.*) Conſolatio quæ temperat afflictionum acerbitatem: quòd ſcilicet proſperum ſemper finem habent. Si quis obiiciat, non ſemper eundem de quo gloriatur ſucceſſum ſpectari: verùm id quidem eſſe fateor, quod ad ſenſum carnis: neque enim tandem liberatus fuit Paulus ipſe. Verùm

quum aliquoties nos Deus liberat, hoc modo teſtatur ſe nobis adeſſe, & porrò adfuturum. nam ex præſentis auxilii ſenſu vel experimento fiducia noſtra in futurum extendere ſe debet. Ergo perinde hoc valet acſi dixiſſet, Expertus es Deum mihi nunquam defuiſſe, ita non eſt quòd dubites meo exemplo ipſum ſequi.

12 *Et omnes.*) Quia perſequutionum ſuarum meminerat, nunc quoque addit, nihil ſibi accidiſſe quod non maneat omnes pios. Atque hoc dicit partim vt ſe comparent fideles ad ſubeundam hanc ſortem, partim ne ob perſequutiones quas ſuſtinet ab impiis, ipſum boni ſuſpectum habeant: quemadmodum ſæpe fit vt iniquam fortunam ſequantur iniqua iudicia. Nam qui minùs propitios habet homines, mox quoque vulgò iudicatur Deo exoſus. Quare Paulus ſe filiis Dei aggregat, in hac generali ſententia: & ſimul filios Dei hortatur vt ferendis perſequutionibus ſe parent. Nam ſi hæc lex præſcribitur omnibus qui *in Chriſto piè volunt viuere*, neceſſe eſt vt Chriſto renuntient qui volunt immunes eſſe à perſequutionibus. Fruſtra enim Chriſtum diſiungere à cruce ſua conabimur: quando hoc quaſi naturale eſt, vt mundus Chriſtum oderit etiam in ſuis membris. Odii verò comes eſt crudelitas, hinc perſequutiones. Denique ſciamus hac conditione nos eſſe Chriſtianos, vt multis ærumnis ac certaminibus variis ſimus obnoxii. Sed quæritur an omnes oporteat eſſe Martyres. conſtat enim multos fuiſſe pios, qui nec exilium vnquam, nec carcerem, nec fugam, nec aliud perſequutionis genus ſubierint. Reſpondeo, non vnam eſſe rationem qua Satan perſequitur ſeruos Chriſti: ſed tamen omnino neceſſe eſt, omnes qualicunque modo habere ſibi infeſtum mundum, vt eorum exerceatur fides, ac probetur conſtantia. Satan enim qui perpetuus eſt Chriſti hoſtis, neminem vnquam patietur tota vita eſſe quietum: & ſemper erunt improbi qui nos tanquam ſpinæ pungant. Quinetiam ſimulátque ſe profert in homine fideli Dei zelus, impiorum omnium rabiem inflammat. atque vt non habeant gladium exertum, ſuum tamen virus euomunt vel fremendo, vel maledicendo, vel tumultuando, vel aliis modis. Ergo vtcunque non eoſdem omnes ſuſtineant inſultus, nec iiſdem immiſceantur præliis, communem tamen habent militiam: nec omni ex parte quieti & à perſequutionibus immunes erunt.

13 *Mali autem homines & impoſtores proficient in peius, errantes, & mittentes in errorem.*

14 *Tu autem mane in iis quæ didiciſti, & quæ credita ſunt tibi, ſciens à quo didiceris.*

15 *Et quòd à pueritia Sacras literas nouiſti, quæ poſſunt te eruditum reddere ad ſalutem per fidem quæ eſt in Chriſto Ieſu.*

16 *Omnis ſcriptura Diuinitus inſpirata eſt ac vtilis ad doctrinam, ad redargutionem, ad correctionem, ad inſtitutionem quæ eſt in iuſtitia:*

17 *Vt integer ſit Dei homo, ad omne opus bonum formatus.*

13 *Mali autem homines.*) Iſta eſt vel acerbiſſima perſequutio, dum videmus impios cum ſacrilega ſua audacia, cum blaſphemiis & erroribus inualeſcere. Ita Paulus alibi non gladio Iſmaelis, ſed ludibrio, Iſaac fuiſſe vexatum tradit. Vnde etiam colligere licet, proximè non vnam duntaxat perſequutionis ſpeciem notaſſe: ſed generaliter loquutum eſſe de moleſtiis quas ſuſtinere coguntur filii Dei, dum pro gloria Patris ſui certant. Dixi autem paulò antè qualis ſit iſte profectus. neque enim tantùm obſtinatos ad reſiſtendum fore prædicit: ſed nocendo quoque & aliis corrumpendis habituros ſucceſſum. Plus enim ſemper ad deſtruendum valebit vnus nebulo, quàm decem fidi Doctores ad ædificandum, quamlibet ſtrenuè laborent. Nec vnquam deſunt Satanæ zizania, quæ puram ſegetem infeſtent. imò quum videntur profligati pſeudoprophetæ, alii ſubinde ex aliis pullulant. Cæterùm inde nocendi facultas, non quòd ſuapte natura validius ſit mendacium veritate, aut diaboli artes Spiritus Dei efficaciam ſuperent: ſed quòd homines ſponte iam ad vanitatem & errores propenſi, faciliùs longè amplectuntur quod ingenio ſuo congruit. deinde quòd iuſta Dei vindicta excæcati, trahuntur tanquam captiua mancipia ad Satanæ libidinem. Atque hæc præcipua eſt cauſa cur tam efficax ſit impiarum doctrinarum peſtis, quòd ita meretur hominum ingratitudo. Operæ pretium autem eſt, huius rei admoneri pios Doctores, vt ad continuam militiam ſe parent: nec diuturnitate frangantur, vel ſuccumbant proteruiæ hoſtium ac inſolentiæ.

Gal.4.d.29.

14 *Tu autem mane.*) Vtcunque graſſetur impietas, & vlterius perrumpat, iubet nihilominus Timotheum ſtare. Et certè hæc vera eſt fidei probatio, vbi contra Diabolum omnia machinantem indefeſſo ſtudio obnitimur: nec curſum reflectimus ad quemlibet venti flatum, ſed fixi manemus in Dei veritate, tanquam in ſacra anchora. Particula, *Sciens à quo didiceris*, poſita eſt ad commendandam doctrinæ certitudinem. Neque enim ſiquis perperam fuerit inſtitutus, in eo pergere debet. Dediſcere enim nos oportet quæcunque extra Chriſtum habuimus, ſi velimus eſſe eius diſcipuli. quemadmodum hoc nobis puræ in fide inſtitutionis fuit exordium, obliuiſci & abiicere totam Papatus inſtitutionem. Quare non indifferenter præcipit Apoſtolus Timotheo vt traditam ſibi doctrinam retineat: ſed eam demum cuius conſtat illi veritas: quo ſignificat adhibendum eſſe delectum. Porrò non hoc ſibi arrogat tanquam homini priuato, vt quod docuerit, ſit habendum pro oraculo: ſed confidenter apud Timotheum ſuam authoritatem prædicat, cui ſciebat notam eſſe ſuam fidem, & ſuam vocationem probatam. Quòd ſi certò perſuaſus erat ſe edoctum eſſe à Chriſti Apoſtolo, inde ſtatuebat non hominis eſſe, ſed Chriſti doctrinam. Hic locus admonet, tam ſedulò cauendam eſſe obſtinationem in rebus minùs compertis (vt ſunt omnes hominum doctrinæ) quàm Dei veritatem inflexa conſtantia retinendam eſſe. Præterea hinc diſcimus, fidei ad iunctam debere eſſe prudentiam, quæ inter Dei & hominum ſermonem diſcernat, ne temere arripiamus quicquid proponitur in medium. Nihil enim à fide magis alienum quàm leuis credulitas quæ promiſcuè quiduis & à quouis amplecti ſuſtinet. quia hoc præcipuum eſt fidei fundamentum, ſcire Deum ſibi eſſe authorem. Quod addit, *creditum fuiſſe* doctrinam ipſam Timotheo, ad ἀὔξησιν valet.

valet. Plus enim quiddam eſt, committi inſtar depoſiti, quàm ſimpliciter tradi. Porrò Timotheus non quaſi vnus quiſpiam è vulgo edoctus fuerat: ſed vt aliis fideliter per manus traderet quod acceperat.

15 *Et quod à pueritia.*) Hoc quoque non vulgare erat adiumentum, quòd à pueritia aſſuefactus erat Scripturæ lectioni. nam hæc longa exercitatio multo inſtructiorem reddere hominem poteſt aduerſus omnes circumuentiones. Itaque prudenter olim cautum fuit, vt qui deſtinabantur Verbi miniſterio, à pueris erudirentur in ſolidiore pietatis doctrina, adeóque Sacras literas penitus imbiberent, ne ad ipſum munus accederent noui adhuc & tyrones. Atque hoc in ſingulari Dei beneficio ponendum eſt, ſiquis ita fuerit à teneris Scripturæ cognitione imbutus.

Quæ poſſunt te.) Inſigne Scripturæ ſacræ encomium, quòd non aliunde petenda ſit ſapientia quæ ad ſalutem ſufficiat: ſicuti etiam proxima ſententia pleniùs exprimit. Verùm ſimul quid in Scriptura ipſa quærendum ſit, admonet. nam & pſeudoprophetæ eam prætexunt. Quare vt nobis ad ſalutem ſit vtilis, tenere rectum ipſius vſum neceſſe eſt. Quid enim ſi curioſis tantùm quæſtionibus quis indulgeat? ſi in litera modò Legis hæreat, nec quærat Chriſtum? quid ſi peruertat genuinum ſenſum alienis commentis? Proinde non immeritò nos ad fidem Chriſti reuocat, tanquam ad ſcopum atque adeò ſummam. Nã & ex ea dependent quæ mox ſequuntur.

16 *Omnis Scriptura.*) Vel, Tota. quanquam ad ſenſum nihil intereſt. Proſequitur illud encomium quod breuiter perſtrinxerat. Ac primùm quidem ab authoritate Scripturam commendat: deinde ab vtilitate quæ inde prouenit. Vt Scripturæ authoritatem aſſerat, *Diuinitus eſſe inſpiratam* docet. Nam ſi ita eſt, nihil ampliùs reſtat controuerſiæ quin reuerenter ſuſcipienda ſit ab hominibus. Hoc principium eſt quod religionem noſtram ab aliis omnibus diſcernit, quòd ſcimus Deum nobis loquutum eſſe, certóque perſuaſi ſumus, non ex ſuo ſenſu loquutos eſſe Prophetas, ſed vt erant Spiritus ſancti organa, tantùm protuliſſe quæ cælitus mandata fuerant. Quiſquis ergo vult in Scripturis proficere, hoc ſecum in primis cõſtituat, Legem & Prophetias non eſſe doctrinam hominum arbitrio proditam: ſed à Spiritu ſancto dictatam. Siquis obiiciat, vndénam id ſciri poſſit: reſpondeo, eiuſdem Spiritus reuelatione, tam diſcipulis quàm Doctoribus Deum patefieri authorem. Neque enim Moſes & Prophetæ temere prodiderunt quæ habemus ex eorum manu: ſed quum Dei impulſu loquerentur, confidenter ac intrepidè, vt res erat, teſtati ſunt, os Domini loquutum eſſe. Idem ergo Spiritus qui Moſen & Prophetas vocationis ſuæ reddidit certiores, nunc quoque teſtatur cordibus noſtris, eorum ſe miniſterio vſum eſſe ad nos docendos. Itaque non mirum ſi plerique de authore Scripturæ dubitent. Nam vtcunque illic Dei maieſtas ſe oſtendat: non tamen habent oculos niſi qui ſunt à Spiritu ſancto illuminati, vt cernant quod omnibus quidẽ eſſe debebat, ſolis tamen electis eſt conſpicuum. Hoc prius eſt membrum: eandem Scripturæ reuerentiam deberi quam Deo deferimus, quia ab eo ſolo manauit, nec quicquam humani habet admiſtum. *Et vtilis,* &c. Sequitur nunc altera pars commendationis, quia perfectam bene beatéque viuendi regulã contineat. Quod quum dicit, ſignificat eam corrumpi prauo abuſu, vbi non quæritur hæc vtilitas. Atque ita obliquè nebulones illos perſtringit, qui vanis ſpeculationibus, tanquam vento, populum paſcebant. Qua ratione poſſumus hodie damnare omnes qui poſthabito ædificationis ſtudio, argutas tantùm & friuolas quæſtiones agitant. Imò quoties friuolæ eiuſmodi argutiæ ingeruntur in medium, hoc clypeo repellendæ ſunt, quòd vtilis ſit Scriptura. vnde ſequitur, nefas eſſe eam tractare inutiliter. Neque enim vel curioſitati noſtræ obſequi, vel oſtentationi indulgere, vel fabulandi & garriendi dare materiam voluit Dominus, quum Scripturas nobis tradidit: ſed prodeſſe. proinde rectus Scripturæ vſus ad profectum tendere ſemper debet. *Ad doctrinam.* Hìc per ſpecies enumerat quàm varia ſit ac multiplex vtilitas. Ac primo quidem loco ponit doctrinam: ſicuti ordine alia omnia præcedit. fruſtra enim horteris, vel arguas, niſi priùs docueris. Sed quia ſæpe friget per ſe doctrina, addit *redargutionem*, & *correctionem*. Porrò quid ex Scripturis diſcamus, nimis longum eſſet explicare: & iam priùs breuiter ſummam notauit ſub Fidei nomine. Hæc igitur præcipua eſt ſcientia, fides in Chriſto. Hanc ſequitur inſtitutio formandæ vitæ: accedunt ſtimuli exhortationum & reprehenſionum. Ita qui Scripturis rite vti ſcit, huic nihil ad ſalutem, nihil ad bene viuendum deeſt. Redargutio & correctio parum differunt, niſi quod poſterius ex priore manat. nam reſipiſcentiæ initium, eſt malorum noſtrorum agnitio, & Diuini iudicii ſenſus. *Inſtitutio in iuſtitia,* piè ſanctéque viuendi rationem ſignificat.

17 *Vt integer ſit.*) Integer pro abſoluto capitur, in quo nihil ſit mutilum. ſimpliciter enim aſſerit, Scripturam ad perfectionem ſufficere. Ergo quiſquis Scriptura contentus nõ eſt, plus ſapere expetit quàm oporteat vel expediat. Verùm hìc obiicitur quæſtio: quum Paulus de Scriptura loquatur, quę cenſetur ſub nomine Veteris teſtamenti, quomodo ea dicitur hominem omni ex parte abſoluere. nam ſi ita eſt, videtur eſſe ſupernacuum quicquid deinde per Apoſtolos acceſſit. Reſpondeo, quantum ad ſubſtantiam ſpectat, nihil fuiſſe additum. nihil enim continent Apoſtolorum ſcripta quàm meram ac germanam Legis & Prophetarum explicationem vnà cum rerum exhibitione. Proinde hoc elogio non malè Scripturam Paulus ornauit: & quum hodie plenior ſit & luculentior Euangelii acceſſione eius doctrina, quid dici poteſt, niſi certò ſperandum vt multò magis ſe exerat iſta vtilitas quam Paulus prædicat, ſi nobis ipſam experiri libeat ac percipere?

CAP. IIII.

Obteſtor igitur ego coram Deo & Domino Ieſu Chriſto, qui iudicaturus eſt viuos & mortuos in apparitione ſua & in regno ſuo,

2 *Prædica ſermonem, inſta tempeſtiuè, intempeſtiuè, argue, increpa, hortare cum omni lenitate & doctrina.*

3 *Nam erit tempus quum ſanam doctrinam non ſuſtinebunt: ſed iuxta concupiſcentias ſuas coacervabunt ſibi doctores, vt qui prurient auribus:*
4 *Et à veritate quidem aures auertent: ad fabulas autem conuertentur.*

1 *Obteſtor igitur.)* Notanda eſt diligenter illatio, quia aptè Scripturam cum prædicatione connectit, quo etiam refellitur quorundam fanaticorum arrogantia, qui doctorum opera ſe nihil ampliùs indigere iactant, quia abundè Scripturæ lectio ſufficiat. Atqui Paulus vbi de Scripturæ vtilitate diſſeruit, non tantùm infert ipſam eſſe omnibus legendam, ſed Doctores eam debere adminiſtrare: quod ſibi iniunctum eſt. Ergo ſicuti tota noſtra ſapientia in Scripturis incluſa eſt, nec aliunde vel nos ſapere debemus, vel Doctores haurire quod tradant: ita qui prætereito viuæ vocis adminiculo, muta Scriptura contentus erit, experietur quantum malum ſit, præſcriptam à *Deo & Chriſto* diſcendi viam negligere. Meminerimus inquam, ſic omnibus commendari Scripturæ lectionem, vt Paſtorum miniſterium eam minimè impediat. Ideóque tam legendo quàm audiendo proficere ſtudeant fideles: quia vtrunque non fruſtra Deus ordinauit. Atque vt in re maximè ſeria, obteſtationem adhibet Paulus, Timotheo Deum vindicem Chriſtúmque iudicem proponens, ſi in officio docendi ceſſauerit. Et certè quemadmodum inæſtimabili pignore oſtendit Deus, quum Filio vnigenito non pepercit, quantæ curæ ſalutem Eccleſiæ ſuę habeat: ita impune non ſinet perire animas vel exponi in prædam, Paſtorum negligentia, quas tam charo pretio redemit. Præſertim autem inſiſtit in Chriſti iudicio: quia ſicuti eius perſonam ſuſtinemus, ità rationem malæ adminiſtrationis ſeuerius repoſcet. *Iudicabit Chriſtus*, &c. hoc eſt, quos ſuperſtites adhuc in ſuo aduentu reperiet, atque etiam qui antè mortui fuerint. nemo itaque iudicium eius effugiet. *Apparitio* Chriſti & *regnum* idem valent. nam tametſi nunc regnat in cælo & in terra: nondum tamen conſtat clara regni eius manifeſtatio: quin potiùs & ſub cruce latet obſcurum, & violenter ab hoſtibus oppugnatur. Ergo tunc verè ſtabilietur eius regnum, quum proſtratis inimicis, & omni aduerſaria poteſtate vel ſublata, vel in nihilum redacta, ſuam maieſtatem proferet.

2 *Inſta tempeſtiuè.)* His verbis non aſſiduitatem modò commendat, ſed etiam contentionem quæ omnia difficultatum obſtacula ſuperet. Nam quum ſimus natura molles nimium vel deſides, minimis quibuſque impedimentis facilè cedimus: imò libenter interdum accerſimus deſidiæ noſtræ patrocinia. Iam conſideremus quot artibus inſtructus ſit Satan ad curſum noſtrum interpellandum: deinde quàm tardi ſint ad ſequendum qui vocantur, & quàm faſtidioſi. Quare non multum loci reſtabit Euangelio, niſi importunè inſtent Paſtores. Iſta porrò importunitas tam ad Paſtorem quàm ad populum referenda eſt. Ad Paſtorem quidem, ne ſuis tantùm horis & pro ſua commoditate, docendi muneri incumbat: ſed nullis parcens laboribus nec moleſtiis. vrgeat ſeipſum. Populi reſpectu aſſiduitas eſt importuna, dum ſolicitantur torpentes, dum aliò properantibus manus iniicitur, dum vanæ mundi occupationes corriguntur. Inſtare autem iubet *arguendo, increpando, hortando*: quibus verbis ſignificat, multis ſtimulis opus eſſe ad nos impellendos vt in recto curſu progrediamur. Nam ſi eſſet in nobis ea docilitas quæ eſſe debebat, nutu ſolo nos traheret Chriſti miniſter. Nunc autem ne moderatæ quidem exhortationes, ne dicam ſana conſilia, excutiendæ noſtræ tarditati ſufficiunt. niſi accedat maior reprehenſionum & obiurgationum vehementia.

Cum omni lenitate.) Valde neceſſaria exceptio. nam vel ſuo ipſæ impetu concidunt redargutiones, vel in fumum abeunt, niſi *doctrina* fulciantur. Sunt enim tam exhortationes quàm reprehenſiones adiumenta doctrinæ tantùm: ideóque ſine ea parum ſunt validæ. Cuius rei exemplo ſunt qui feruore tantùm & acrimonia pollent. ſolida autem doctrina non ſunt muniti. Strenuè enim ſe fatigant. magnos edunt clamores, tumultuantur: ídque ſine profectu, quia ædificant abſque fundamento. Loquor de bonis alioqui, ſed parum eruditis & nimium feruidis. nam qui ad oppugnandam ſanam doctrinam conferunt quicquid habent vehementiæ, longè ſunt nocentiores, & indigni quorum hîc fiat mentio. In ſumma, Paulus vult reprehenſiones fundatas eſſe in doctrina, ne merito ſpernantur tanquam futiles. Secundò acrimoniam vult leuitate temperatam eſſe. nihil enim difficiliùs eſt quàm, vbi ſemel incaluimus, modum imponere noſtro feruori, Iam vbi nos rapit impatientia, ſine profectu contendimus. præterquam enim quòd ludibrio eſt noſtra aſperitas, irritat etiam populi animos. Adde quòd acres & ſeueri homines vt plurimùm tolerare nequeunt eorum quibuſcum agunt, duritiem, nec multa tædia & indignitates deuorare ſubſtinent, quę tamen concoquenda nobis ſunt, ſi prodeſſe cupimus. Proinde adhibeatur ſeueritati hoc lenitatis condimentum: vt illam appareat ex placido animo prodire.

3 *Nam erit tempus.)* Ex ipſa hominum prauitate oſtendit quàm ſoliciti debeant eſſe Paſtores, breui enim fore vt extinguatur Euangelium, intereátque ex hominum memoria, niſi ſummo ſtudio adnitantur pii Doctores ipſum tueri. Interea autem dum eſt aliqua Chriſti reuerentia, vtendum occaſione ſignificat: acſi ingruente procella quiſpiam diceret non eſſe remiſsè laborandum, ſed gnauiter feſtinandum: quia mox non eadem futura ſit opportunitas. Quum dicit *ſanam doctrinam non recepturos*, ſignificat non modò faſtidium & contemptum fore ſanæ doctrinæ, ſed etiam odium. & ſanam doctrinam ſuo more appellat ab effectu, quę verè ad pietatem nos inſtituit. Eandem paulò pòſt nominat *Veritatem*, acſi diceret ſinceram ac genuinam tractationem verbi Dei. & *fabulis* opponit, hoc eſt commentis inutilibus, quibus corrumpitur Euangelii ſimplicitas. Primùm hinc diſcamus, quo maior vulgò eſt hominum proteruia ad ſpernendam Chriſti doctrinam, eò magis intentos eſſe debere ad eandem aſſerendam pios Miniſtros, & eò ſtudioſius inſtare, vt ſalua maneat. neque id modò, ſed ſua quoque ſedulitate prętenire Satanę conatus. Quòd ſi quando aliàs agendum fuit, nunc in tanta hominum ingratitudine pluſquam neceſſe eſt. Nā qui initio auidè Euangelium arripiunt, & neſcio quid non vulgaris zeli oſtentant, paulo pòſt concipiũt faſtidium: ex quo tandem & nauſea ſequitur. alii ſtatim ab initio vel furioſè reiiciunt, vel contemptim aurem accommodantes, ludibrio habent. alii non ſubſtinentes iugum ſibi imponi, calcitrant, & odio ſan-

odio ſanctæ diſciplinæ à Chriſto prorſus alienantur: quinetiam ex amicis fiunt profeſſi hoſtes. Aduerſus tantam ingratitudinem nihilominus luctandum eſt: imò maiore neruorum contentione eſt enitendum, quàm ſi ſponte omnes amplecterentur oblatum Chriſtum: tantùm abeſt vt debeamus fracti cedere. Deinde admoniti de tali verbi Dei contemptu, adeóque reiectione, non debemus conſternari quaſi ad nouum ſpectaculum, quum re ipſa impletur quod hîc futurum Spiritus pronuntiat. Et ſanè quum natura propenſi ſimus ad vanitatem, nihil nouum accidit nec inſolitũ, ſi fabulis nos libentius damus quàm veritati. Huc accedit quòd ſimplex & humilis in ſpeciem Euangelii doctrina, noſtræ partim ſuperbiæ, partim curioſitati minimè ſatisfacit. Iam verò quàm pauci ſpirituali guſtu præditi ſunt, vt illis ſapiat vitæ nouitas, & quicquid ad eam pertinet! quanquam Paulus de maiori quadam vnius ſeculi impietate vaticinatur, quæ nondum eruperat: cui iubet Timotheũ maturè occurrere. *Coaceruabunt ſibi doctores.* Notandum eſt Coaceruandi verbum, quo ſignificat tantã fore inſaniam vt paucis impoſtoribus minimè cõtenti ſint futuri, ſed appetituri ingentem turbam. Nam vt eſt inexplebilis rerum vanarum & noxiarum cupiditas: ita ſibi hinc inde ſine vllo fine accerſit mundus quæcunque excogitare & fingere poteſt media, quibus ſeipſum perdat. & diabolus ſemper ad manum habet ſatis magnam talium doctorum copiam, quales à mundo expetuntur. ſemper enim fertilis impiorum hominum fuit ſeges, vt hodie eſt. Proinde nunquam Satanæ deſunt miniſtri ad fallendum: ſicuti nunquam deeſt fallendi materia. Nam hoc meretur tanta prauitas quæ perpetuò ferè regnat inter homines, vt Deum cum ſalutari ſua doctrina vel repudient, vel deſpiciant: mendacium libentius amplexentur. Itaque quòd ſubinde emergunt falſi doctores, atque etiam interdũ quædam veluti examina ſcaturiunt, id iuſtę Dei vltioni feramus acceptum. Digni enim ſumus qui vel obruamur eiuſmodi colluuie, quando nullum apud nos locum inuenit Dei veritas: aut ſi iam obtinuerit, ſtatim poſſeſsione pellitur. fabuloſis autem dogmatibus ita ſumus dediti vt nulla impoſtorum multitudo nobis ſit nimia. Ita in Papatu quanta eſt monachorum colluuies? Si alendus eſſet pius vnus Paſtor pro decem monachis & totidem ſacrificis, ſtatim orirentur querimoniæ de impenſis. Ergo tale eſt mundi ingenium, vt cupidiſsimè innumeros impoſtores coaceruando, quicquid Dei eſt, exterminare cupiat. Nec verò alia tot errorum cauſa eſt, niſi quòd vltro decipi malunt homines, quàm rectè doceri. Atque hoc eſt quod addit Paulus, de *aurium pruritu.* Cauſam enim tanti mali dum vult aſsignare, eleganti metaphora vtitur, qua ſignificat tam delicatis auribus mundum fore, támque rerum nouarum perperam cupidis, vt varios ſibi magiſtros accumulet, atque ad noua identidem figmenta circunferatur. Vnicum huius vitii remedium: ſi doceantur fideles acquieſcere in pura Euangelii doctrina.

5 ***Tu verò vigila in omnibus, perfer afflictiones, opus fac Euangeliſtæ, miniſterium tuum probatum redde.***

6 ***Ego enim iam immolor, & tempus meæ reſolutionis inſtat:***

7 ***Bonum certamen certaui, curſum conſummaui, fidem ſeruaui.***

8 ***Quod ſupereſt, repoſita eſt mihi iuſtitiæ corona, quam reddet mihi Dominus in illa die iuſtus iudex: nec ſolùm mihi, ſed etiam omnibus qui diligunt aduentum eius.***

5 *Tu verò vigila.)* Pergit in ſuperiori exhortatione, vt quò magis ingraueſcunt morbi, maiori ſedulitate incumbat Timotheus ad eos curandos: & quò propiùs inſtant pericula, eò intentiores agat excubias. Et quia parata mox ſunt Chriſti miniſtris certamina dum fideliter ſe gerunt in ſuo officio: ſimul admonet vt malis tolerandis conſtans ſit ac infractus. *Opus facere Euangeliſtæ,* eſt præſtare quod Euangeliſta dignum eſt. Cęterùm an hoc nomine generaliter ſignificet quoſuis Euangelii miniſtros, an verò ſpeciale aliquod fuerit munus, incertum eſt. Magis tamen in hanc ſecundam partem inclino: quia ex quarto capite ad Epheſios haud dubiè conſtat, ordinem fuiſſe inter Apoſtolos & Paſtores medium: ita vt eſſent Euangeliſtæ Apoſtolis ſecundi adiutores. Iam verò probabilius eſt Timotheum, quem ſibi Paulus proximum in omnibus collegã adſciuerat, gradu & officii dignitate antecelluiſſe vulgares Paſtores, quàm fuiſſe vnum quemlibet ex eorum numero. Deinde honorifica officii mentio tam ad eum animandũ, quàm ad commendandam aliis eius authoritatem valet: quorum vtrunque ſpectauit Paulus. In vltimo membro ſi cum Veteri interprete legamus Imple, ſenſus erit, Non aliter ad plenum defungi munere tibi iniuncto potes, niſi hæc agendo quæ præcepi: itaque vide ne in medio curſu deficias. Sed quia πληροφορεῖν ferè accipitur pro fidem facere aut comprobare: hic magis placet ſenſus, qui & ipſe quoque optimè quadrabit contextui, Timotheum vigilando, & patienter ferendo afflictiones, ac doctrinæ inſtando, hoc conſequuturum vt miniſterii ſui veritas ſtabiliatur: quia ſcilicet ex talibus notis omnes eum probum Chriſti miniſtrum agnoſcent.

6 *Ego enim iam immolor.)* Reddit cauſam tam ſeriæ obteſtationis qua vſus eſt: ac ſi diceret, Ego quamdiu vixi, manum tibi porrexi: tibi meæ aſsiduæ exhortationes non defuerunt: tibi mea cõſilia fuerunt magno adiumento, & exemplum etiam magnæ confirmationi: iam tempus eſt vt tibi ipſe magiſter ſis atque hortator, nataréque incipias ſine cortice: caue nequid morte mea in te mutatum animaduertatur. Cæterùm notandæ ſunt locutiones quibus mortem ſuam deſignat. Nomine *reſolutionis* ſignificat nos moriendo non prorſus interire, quia tantùm anima à corpore ſoluitur. vnde colligimus, mortem nihil eſſe quàm animæ à corpore migrationem. quæ definitio teſtimonium continet de animæ immortalitate. Immolatio peculiariter Pauli morti congruebat, quam obibat pro aſſerenda Chriſti veritate. Nam quanuis pii omnes tam viuendo obedienter, quàm moriendo, hoſtiæ ſint Deo acceptæ: præſtantiore tamen modo immolantur Martyres, ſanguinem fundendo pro Chriſti nomine. Adde quòd verbum σπένδεσθαι quod Paulus hîc vſurpat, non quamuis immolationem ſignificat, ſed quæ fit in fœderibus ſanciendis. Ergo idem hoc loco ſignificat, quod clariùs exprimit ad Philipp. cap. 2. c. 17, quum dicit, Quinetiam ſi immolor ſuper ſacrificio fidei veſtræ gaudeo. Nam illic intelligit fidem Philippenſium non aliter morte ſua

ſancitum iri, quàm cæſis victimis fœdera olim ſanciebantur, non quòd in Martyrum conſtantia propriè fundata ſit fidei noſtræ certitudo: ſed quia non parum ad confirmationem noſtram valet. Præclaro itaque elogio mortem ſuam hîc ornauit Paulus, quũ vocauit doctrinæ ſuæ ſanctionẽ, vt inde pii magis animarentur ad perſeuerandũ, quàm labaſcerẽt: vt ſæpe fieri ſolet. *Tẽpus reſolutionis.* Hæc quoque loquutio notanda eſt: quia eleganter nimiũ mortis horrorẽ eleuat, vim naturámque eius indicando. Qui fit enim vt tantopére conſternentur homines ad quamuis mortis mentionem, niſi quia in morte cogitant interitũ? Contra Paulus, reſolutionem vocans, negat hominem interire: ſed animam tantùm à corpore ſuo ſolui docet. Atque huc facit quòd ſecurè pronuntiat *tempus inſtare*: quod facere non poſſet ſine mortis contẽptu. Quanquam enim hic naturalis eſt affectus, qui exui in totum nunquam poteſt, vt mortem refugiat homo atque horreat: fide tamen vincendus eſt metus ille, ne impediat quominus obedienter hinc migremus quoties nos Deus vocauerit.

7 *Bonum certamen.*) Quia vulgò ſolet ex euentu fieri iudiciũ, poterat damnari Pauli certamen, quũ minùs proſper eſſet exitus. Ideo iactat præclarum eſſe, qualecunque videatur mundo, quæ prædicatio, eximiæ fidei teſtimonium eſt. Neque enim tãtùm miſer habebatur Paulus, omnium opinione, ſed mors quoque eius probroſa futura erat. quis ergo non dixiſſet ipſum infœliciter contendere? Sed ipſe à peruerſis hominum iudiciis non pendet: quin potiùs magnitudine animi ſe erigit ſupra omnes calamitates, vt nihil eius fœlicitati ac gloriæ obſiſtat. Certamen igitur quod *certauit*, bonũ & decorum eſſe pronuntiat: adeóque ſibi de morte ipſa gratulatur, quia ſit veluti ſtadii ſui meta. ſcimus autem tunc voti compotes eſſe curſores, quum metam aſſequuti ſunt. Hoc quoque modo Chriſti athletis mortem eſſe optabilem ſignificat, quoniam finiat eorum labores: & ſimul exaduerſo admonet, nunquam eſſe in hac vita quieſcendum: quia nihil proſit à carceribus vſque ad dimidium ſpatiũ ſtrenuè concurriſſe, niſi ad metam vſque peruentum fuerit. Quod ſequitur de *fide ſeruata*, duplicem poteſt habere ſenſum, vel quòd fidelis ad extremum fuerit miles duci ſuo, vel quòd in recta doctrina perſtiterit. vterque ſenſus non malè conueniet. Et certè non aliter potuit ſuam fidelitatem approbare Domino, quàm conſtanter profitendo puram Euangelii doctrinam. Neque tamen dubito quin ad ſolenne militiæ iuſiurandũ alludat: acſi diceret ſe probum & fidum Duci ſuo militem fuiſſe.

8 *Quod ſupereſt.*) Sicuti & de certamine ſuo, & curſu completo, & fide ſeruata gloriatus eſt: ita nũc ſe non fruſtra laboraſſe affirmat. Poteſt enim fieri vt ſtrenuam quis operam nauet, mercede tamen ſibi debita fruſtretur. At Paulus certam ſibi eſſe mercedem dicit, hæc autem certitudo inde illi conſtat, quod oculos ad diem reſurrectionis conuertit: quod idem nobis agẽdum eſt. Nam circumcirca nihil aliud apparet quàm mors: ergo non debemus hærere in mundi aſpectu, ſed potiùs Chriſti aduentum nobis proponere, ita fiet vt nihil noſtræ fœlicitati deroget. Cæterùm quia & *coronam iuſtitiæ* & *iuſtum iudicem* nominat, & *reddendi* verbo vtitur, hinc operum merita aduerſus Dei gratiam conantur Papiſtæ aſtruere: ſed futilis eſt ipſorum argumentatio. Neque enim gratuita iuſtificatio quæ nobis per fidem confertur, cum operum remuneratione pugnat. quin potiùs rite conueniunt iſta duo: gratis iuſtificari hominem Chriſti beneficio, & tamen operum mercedem coram Deo relaturum. Nam ſimulátque nos in gratiam recepit Deus, opera quoque noſtra grata habet, vt præmio quoque (licet indebito) dignetur. Quanquam bis hîc hallucinantur Papiſtæ: primùm quòd inde colligunt, ideo nos Deum promereri, quia liberi noſtri arbitrii virtute bene agamus: deinde quòd Deum nobis perinde obſtringunt, acſi nobis aliunde quàm ex eius gratia ſalus conſtaret. Atqui non ſequitur Deum nobis quicquam debere, quia iuſtè reddat quod reddit. iuſtus enim eſt, etiam gratis benefaciendo. Et reddit quam promiſit mercedem, non quòd vllo ipſum obſequio præueniamus, ſed quia eodem quo erga nos cœpit liberalitatis tenore, priora ſua dona poſterioribus cumulat. Fruſtra igitur & perperam hinc Papiſtæ probare contendunt, à virtute liberi arbitrii proficiſci bona opera: quando minimè abſurdum eſt vt Deus ſua dona in nobis coronet. Nec minùs etiam fruſtra & ſtultè conãtur hinc deſtruere fidei iuſtitiam, quando nihil diſsidet Dei bonitas, qua gratis hominem amplectitur, peccata non imputando, ab ea operum remuneratione quam eadem liberalitate reddet qua promiſit. *Nec ſolùm mihi.* Vt eodem reliqui omnes animo ſecum militent, ad coronæ ſocietatem eos inuitat. Neque enim poſſet infracta eius conſtantia nobis eſſe exemplo, niſi eadem ſpes coronæ propoſita omnibus eſſet. Inſigni autem nota pios deſignat, quũ dicit, *Omnibus qui diligunt aduentum eius.* Et certè vbicunque vigebit fides, non ſinet animos in mundo torpere, ſed ad ſpem vltimæ reſurrectionis attollet. Significat igitur, omnes qui mundo ita ſunt addicti, & fluxam hanc vitam amant, vt non curent aduentum Chriſti, nec vllo eius deſiderio tangantur, ſeſe priuare immortali gloria Væ igitur ſtupori noſtro qui nos oppreſſos tenet ne vnquam de Chriſti aduentu ſeriò cogitemus, ad quem decebat totos intendere. Adde quòd è fidelium numero excludit quibus formidabilis eſt Chriſti aduentus, qui diligi non poteſt quin ſuauis ſit ac iucundus.

9 *Da operam vt ad me venias citò.*

10 *Demas enim me reliquit, amplexus hoc ſeculum, & profectus eſt Theſſalonicam: Creſcens in Galatiam, Titus in Dalmatiam:*

11 *Lucas eſt ſolus mecũ. Marcũ aſſume vt tecũ adducas: eſt enim mihi vtilis in miniſteriũ.*

12 *Tychicum autem miſi Epheſum.*

13 *Penulã quam Troade reliqui apud Carpum, quum venies, affer, & libros, & membranas.*

9 *Da operam.*) Quũ mortis tempus inſtare ſciret, non dubito quin multa habuerit de quibus in Eccleſiæ bonum coràm cõferre cum Timotheo vellet. Itaque non dubitat ex tranſmarina regione eum acceſſere. Non erat certè leuis cauſa cur eum ab Eccleſia cui præerat, euocaret: & quidem tam procul. inde licet colligere quantum habeant momenti talium virorum colloquutiones. Nam omnibus Eccleſiis diu pro-

diu profuturum erat quod breui temporis ſpatio didiciſſet Timotheus: vt leuis eſſet dimidii vel totius anni iactura præ cōpenſatione. Et tamen ex ſequentibus apparet, Paulum ſua etiam priuata cauſa Timotheum vocare, quia fidis adiutoribus deſtituebatur. tametſi quod ſuæ perſonæ proprium erat, non præferebat Eccleſiæ commodis: ſed quia agebatur communis Euangelii cauſa. Nam ſicuti ipſe ex vinculis eam defendebat: ſic opus habebat aliorum opera ad defenſionem adiuuandam.

10 *Amplexus hoc ſeculum.)* Turpe ſanè tali viro, Chriſtū amori ſeculi poſthabuiſſe. neque tamen cogitandum eſt, eum abnegato prorſus Chriſto, iterum ſe vel impietati, vel illecebris mundi addixiſſe: ſed tantùm priuata ſua commoda, vel ſuam ſecuritatem Pauli vitæ prætulerat. Paulo adeſſe non poterat ſine multis moleſtiis & angoribus, ac cum præſenti vitæ ſuæ periculo: expoſitus erat multis probris, multas indignitates deuorabat, cogebatur rerum ſuarum curam relinquere: tædio itaque crucis victus, rebus ſuis proſpicere voluit. nec dubiū quin haberet propitiam auram quæ illi à mundo afflabat. Porrò fuiſſe vnum ex præcipuis, inde coniicere licet, quòd eum inter paucos nominat Paulus ad Coloſſ. 4. d. 24, ſimiliter in Epiſtola ad Philem. d. 24, vbi etiam adiutoribus ſuis eum annumerat. Quare non mirum eſt ſi eum tam duriter hîc perſtringat, quoniam maiorem ſui quàm Chriſti rationē habuerat. alii de quibus poſtea meminit, non diſceſſerant ab eo niſi iuſtis de cauſis, & ipſo ſic volente. Vnde apparet, nō ita ſtuduiſſe ipſum ſibi, vt ſpoliaret Eccleſias ſuis Paſtoribus, duntaxat vt leuationem inde aliquā ſentiret. Proculdubio ſemper hoc curæ habuit, eas ad ſe vocare, aut retinere ſecum, quorum abſentia aliis Eccleſiis non obeſſet. Hac ratione *Titum* ablegauerat *in Dalmatiam*, & alios aliò, quum Timotheum accerſeret. Imò ne Timotheo abſente deſtituta aut nudata maneat Epheſiorum Eccleſia, *Tychicum* illuc *mittit*: atque id indicat Timotheo, vt ſciat non defuturum qui ſuas vices expleat.

13 *Penulam quam Troade.)* De vocabulo Penulæ non conſentiunt Interpretes: quia nonnulli volunt arculam eſſe, aut thecam librariam: alii genus veſtis viatorię frigoribus & pluuiis arcendis aptum. Vtrauis autem interpretatio magis placeat, quî fit vt ſibi aut veſtem, aut arculam ex loco tam remoto aduehi iubeat Paulus? quaſi Romæ nulli eſſent opifices, vel nulla panni aut lignorum copia. Si arculam dixerimus libris, aut chartis, aut epiſtolis refertam, ſoluta erit quæſtio: (nullo enim pretio comparari poterat) ſed quia multi hanc coniecturam non recipient, facilè amplector nomen Penulæ. Nec abſurdum eſt, tam procul à Paulo petitam fuiſſe, eò quòd ex diuturno vſu futura eſſet illi commodior, vellet autem ſumptū effugere. Quanquam (vt verum fatear) mihi prior interpretatio magis arridet: præſertim quum mox ſubiiciat *libros & membranas*. vnde apparet Apoſtolū, quum iam ad mortem ſe pararet, non tamen à lectione deſtitiſſe. Vbi ergo ſunt qui ſe eoúſque profeciſſe putant vt nulla ampliùs exercitatione indigeant? quis ſe cum Paulo conferre auſit? Magis etiam refellitur fanaticorum hominum furor, qui libris contēptis, damnatáque omni lectione, ſolos ſuos ἐνθουσιασμοὺς iactant. Nos verò ſciamus hoc loco piis omnibus commendari aſsiduam lectionem ex qua proficiant. Quæret hîc quiſpiam quid ſibi velit Paulus veſtem petendo, ſi mortem ſibi inſtare ſentiebat. Hęc quoque difficultas me mouet vt de arcula accipiam. quanquam potuit aliquis eſſe tunc vſus veſtis, qui hodie nos latet. Itaque de his rebus minus laboro.

14 *Alexander faber ærarius multis me malis affecit: reddat illi Dominus iuxta facta ipſius.*

15 *Quem & tu caue: vehementer enim reſtitit ſermonibus noſtris.*

16 *In prima defenſione nemo mihi adfuit, ſed omnes me deſeruerunt: ne illis imputetur,*

17 *Sed Dominus mihi adfuit, & corroborauit me: vt per me præconium confirmaretur, & audirent omnes Gentes.*

18 *Et ereptus fui ex ore Leonis: & eripiet me Dominus ex omni* "*facto malo, ſeruabitque in regnum ſuum cæleſte: cui gloria in ſecula ſeculorum, Amen.* "Vel opere.

19 *Saluta Priſcam & Aquilam, & familiam Oneſiphori.*

20 *Eraſtus manſit Corinthi: Trophimum autem reliqui in Mileto languentem.*

21 *Da operam vt ante hyemem venias. Salutat te Eubulus, & Pudens, & Linus, & Claudia, & fratres omnes.*

22 *Dominus Ieſu Chriſtus cum ſpiritu tuo. Gratia vobiſcum, Amen.*

Scripta è Roma ſecunda ad Timotheum qui primus Epheſi ordinatus fuit Epiſcopus, quum Paulus iterum ſiſteretur Cæſari Neroni.

14 *Alexander.)* In hoc homine proditum fuit horribile defectionis exemplum. Præ ſe tulerat aliquod ſtudium in promouendo Chriſti regno, quod deinde hoſtiliter impugnauit, quo hoſtiū genere nullum eſt nocentius, nec magis virulentum. Sed ab initio voluit Dominus Eccleſiam ſuam huius mali non eſſe expertem: ne quum ſimilibus tentamur, animi nobis labaſcant. Obſeruandum autem quę ſint iſta multa mala quæ ſibi Alexandrum intuliſſe Paulus conqueritur, nempe quòd ſuę doctrinæ aduerſatus ſit. Faber erat, non eruditus in ſcholis, vt multum diſputando valeret: ſed hoſtes domeſtici ſemper plus ſatis inſtructi ſunt ad nocendum. Et talium hominum improbitas ſemper fidem in mundo inuenit vt interdū plus difficultatis & negotii exhibeat maligna & impudens inſcitia, quàm ſummum acumen cum doctrina coniunctum. Adde quod Dominus ſeruos ſuos cum talibus quiſquiliis in certamen committēs, conſultò eos à mundi intuitu reuocat, ne ſibi in pompa & ſplendore placeant. Iam ex Pauli verbis colligere licet grauius eum nihil tuliſſe, quàm ſanæ doctrinę oppugnationē. Nam ſi eius perſonā læſiſſet Alexander, aut aliqua contumelia affeciſſet, toleraſſet hoc totum æquiore animo: ſed vbi impetitur Dei veritas, ardet indignatione ſanctum pectus: quia illud impleri in omnibus Chriſti membris oportet, Zelus domus tuæ comedit me. Atque huc pertinet tam ſeuera interpretatio in quam erumpit, vt Dominus illi Pſal. 69. b. 10.

rependat. Paulo pòſt,quum ſe deſertum ab omnibus fuiſſe conqueritur, non imprecatur tamen illis Dei vindictam:quin potiùs ſe interceſſorem opponit pro venia impetranda. Quum in alios tam mitis ſit ac miſericors,quî fit vt in hunc vnum tam durum & inexorabilem ſe præbeat? Nempe quoniam alii metu & infirmitate lapſi erant, cupit illis à Domino ignoſci. nam ita fratrum infirmitati condoleſcere nos decet.Quia autem ille malitioſè ſacrilega audacia inſurrexerat aduerſus Deum, & agnitam veritatē ex profeſſo oppugnabat, nullam miſericordiam merebatur talis impietas. Non eſt itaque exiſtimandum, Paulum nimio calore proſiliiſſe in iſtam imprecationem. nam ex Dei Spiritu & zelo rectè compoſito, tam Alexādro exitium æternū quàm aliis miſericordiā optauit. Quum autem duce Spiritu,Paulus cæleſte iudicium hîc proferat: colligere licet quàm pretioſa ſit Deo ſua veritas, cuius oppugnationem tam ſeuerè vlciſcitur. præſertim notandum eſt quàm deteſtabile crimen ſit,contra puram religionem deliberata malitia inſurgere. Cæterùm nequis Apoſtolum perperā æmulando, temere ſimiles imprecationes cōcipiat: tria hîc ſunt obſeruāda. Primùm ne proprias iniurias perſequamur, ne ſcilicet amor noſtri & priuatę vtilitatis reſpectus (vt ſolet)nos abripiat. Deinde ne Dei gloriā aſſerēdo,vllos noſtros affectus admiſceamus, qui ſemper rectum ordinem perturbant. Tertiò,ne aduerſus quemlibet præcipites iudicio feramus: ſed tantùm aduerſus reprobos qui ſua impietate tales ſe eſſe produnt vt vota noſtra cum ipſo Dei iudicio cōſentiant.alioqui timendum ne idem nobis reſpondeatur quod diſcipulis Chriſtus reſpondit, qui promiſcuè in omnes parum ſibi morigeros voto fulminabant, Neſcitis cuius ſpiritus ſitis. Videbantur quidem habere Eliam authorem qui idem petierat à Domino,ſed quoniam multum diſtabant à ſpiritu Eliæ,præpoſtera erat imitatio. Proinde neceſſe eſt vt antè nobis iudicium ſuum Dominus patefaciat, quàm erumpamus ad tales imprecationes:deinde vt Spiritu ſuo,tanquam fræno,zelum noſtrum moderetur. Et quoties in memoriam noſtram ſubit Pauli in vnum hominem vehementia: ſimul etiam mira iſta erga eos à quibus tam fuerat turpiter deſertus, manſuetudo occurrat: vt fratrum infirmitatibus compati eius exemplo diſcamus,Porrò ex his qui Petrum fingunt Romanæ Eccleſiæ præfuiſſe,ſcire velim vbi tūc fuerit.Necdum enim ſecundum eos mortuus erat:quum dicant annum vertentem inter illius & Pauli mortem interfuiſſe.Deinde ad ſeptem annos extendunt eius pōtificatum. Primæ defenſionis mentionem hîc Paulus facit: cauſam non tam citò dicturus erat. An reatum tam perfidæ defectionis ſuſtinebit Petrus,ne Papæ titulum amittat? Certè omnibus rite expenſis,reperiemus fabuloſum eſſe quicquid de eius Papatu creditum eſt.

Luc.9.g.55.
2.Reg.1.b.10.

17 *Dominus mihi adfuit.)* Hoc ad ſcandalum, quod ex turpi illa cauſæ deſertione oriri poſſe videbat, tollendum addidit, Quanuis enim ab officio ceſſaſſet Romana Eccleſia, quicquam inde iacturæ allatum fuiſſe Euangelio negat,quia vnus ipſe cæleſti virtute fretus, ad totam molem ſuſtinendam par fuerit: & adeò in communi omnium metu fractus non fuerit,vt meliùs inde conſtiterit,Dei gratiam alienis ſubſidiis minimè egere.Non enim iactat ſuam fortitudinem: ſed Domino gratias agit quod ad extrema redactus non ſuccubuerit, nec fractus fuerit tam periculoſa tentatione. Fatetur ergo ſe manu Domini fuiſſe ſuſtentatum, atque hoc vno contentus eſt, quòd interior Spiritus gratia ad ſuſtinendos omnes inſultus vice clypei fuerit. Addit cauſam, *vt præconium confirmaretur.* Vocat autem Præconium,munus publicandi inter Gentes Euangelii quod illi peculiariter mandatum erat. Aliorum enim prædicatio, quia continebatur inter Iudæos, non tam ſimilis erat præconio. & hoc nomine paſsim non ſine cauſa vtitur. Erat autem non vulgaris miniſterii eius confirmatio,quòd quum totus mundus furioſè in eum inſaniret, humana verò omnia præſidia ipſum deficerent, inuictus tamen ſteterat. Re ipſa enim comprobabat ſuum Apoſtolatum eſſe à Chriſto. Modum quoque confirmationis addit, vbi *Gentes audierint*, Dominum illi tam potenter adfuiſſe. Nam inde colligere licebat, à Domino quoque eſſe vocationem tam Pauli quàm ipſarum.

18 *Ereptus fui ex ore.)* Multi ſub nomine *Leonis* Neronem intelligunt. Ergo potius hac loquutione generaliter periculum deſignari exiſtimo:acſi diceret,ex præſenti incendio,vel ex faucibus mortis.Significat nō ſine admirabili Dei auxilio ſe euaſiſſe:quoniam eiuſmodi erat periculū, à quo ſtatim aliâs poterat abſorberi.Idem quoque in poſterum ſperare ſe prædicat:non vt mortem effugiat:ſed ne vincatur à Satana,aut declinet à recto curſu. En quid potiſsimùm expetere debeamus, non vt corpori ſit conſultum, verùm vt omni tentatione ſtemus ſuperiores,potiúſque centum mortes oppetere ſimus parati,quàm vllo malo opere nos polluere in mentem veniat. Quanquam non ignoro eſſe qui paſsiuè accipiant *opus malum* pro impiorum violentia:acſi dixiſſet Paulus,Non patietur Dominus mihi impios malefacere.ſed alter ſenſus longè meliùs quadrat,quòd eum ab omni ſcelere purum & immunem ſeruabit. Nam & cōtinuò pòſt ſubiicit,*in regnum ſuum cæleſte*:quo ſignificat veram eſſe demum illam ſalutem,vbi ſiue per vitam,ſiue per mortem,in regnum ſuum Dominus nos ducit. Inſignis etiam locus eſt ad continuam gratiæ Dei ſeriem contra Papiſtas aſſerendam. Vbi enim confeſsi ſunt, ſalutis exordium eſſe à Deo, continuationem libero arbitrio adſcribūt:vt hoc modo perſeuerantia non donum ſit cæleſte, ſed hominis virtus. Atque Paulus hoc Deo munus aſsignans,vt nos ſeruet in regnum ſuum,palàm aſſerit, toto vitæ curriculo nos eius manu regi,donec tota militia perfuncti,victoria potiamur. Atque huius rei memorabile exemplum in Dema extat,cuius paulò antè meminit: quia ex nobili Chriſti athleta factus eſt turpis deſertor. Quæ ſequuntur,quia alibi vidimus,noua tractatione non indigent.

EXIMIIS DVOBVS SERVIS CHRISTI, GVILLELMO FARELLO ET PETRO VIRETO

Symmystis Et Fratribvs Charissimis

Iohannes Caluinus S.

QVOD meus hic commentarius cum nominis veſtri inſcriptione in publicum exit, munus quanuis exiguum, ideo vobis non ingratum fore confido, quia vt id facerem, ipſum Epiſtolæ argumentum admonuit. Has in Creta partes ſuſcepit Titus, vt ædificio quod illic Paulus inchoatum reliquerat, extremam manum imponeret. Mihi eadem ferè vobiſcum ratio eſt. quum enim magnis laboribus atque etiam periculis hanc Eccleſiam extruere exorſi eſſetis, ego poſt aliquod temporis ſpatium adiutor vobis primùm acceſſi: deinde ſucceſſor ſum relictus vt opus bene ac fœliciter à vobis cœptum, in melius pro mea virili promouere ſtuderem. Hoc hodie quoque ego & collegæ mei agere contendimus: ſi minore quàm optandum eſſet profectu, ex animo tamen ac fideliter, quantum noſtra fert mediocritas. Vt tamen ad vos redeam: quando eandem quã Tito Paulus impoſuit perſonam, vobis cõparatus ſuſtineo, hæc ſimilitudo me inuitare viſa eſt ad vos maximè deligendos quibus laborem hunc meum dicarem. Interea ſanctæ quę inter nos eſt, coniunctionis erit ſaltem aliquod & huic ſeculo & forſan ad poſteros teſtimonium. Nunquam par amicorum tam ſincerè inter ſe cõiunctum in communi vita fuiſſe puto, quàm nos in miniſterio noſtro fuimus. Cum vtroque veſtrum hîc functus ſum Paſtoris munere: adeo nulla æmulationis ſpecies, vt mihi vnus vobiſcum eſſe viſus ſim. Locis poſtea diiuncti fuimus: nam te Farelle, Neocomẽſis Eccleſia, quam ex tyrannide Papatus Chriſto vendicaſti, ad ſe reuocauit: Viretum Lauſanenſis Eccleſia eodem iure ſibi obſtrictum tenet. Cæterùm ita ſinguli tuemur noſtras ſtationes, vt noſtra vnitate in Chriſti ouile aggregẽtur filii Dei, imò in eius corpus coaleſcant: diſrumpantur verò hoſtes non extranei modò qui bellum ex profeſſo nobiſcũ gerunt, ſed propiores iſti ac domeſtici qui nos intus exercent. Nam & hoc inter coniunctionis noſtræ bona numero, quòd impuri canes, quorum morſus ad eam ſcindendam ac lacerandam penetrare nequeunt, latratu eam ſuo fruſtra exagitant. Sanè eorum proteruiam ſúſque déque ferre nos decet: quando verè coram Deo gloriari licet, & luculentis apud homines documentis probauimus, non aliam nos ſocietatẽ vel amicitiam colere, quàm quæ auſpiciis Chriſti conſecrata, eius Eccleſiæ hactenus fuit vtilis: neque aliò ſpectat, niſi vt omnes nobiſcũ vnum ſint in ipſo. Valete optimi & integerrimi fratres. Dominus Ieſus piis veſtris laboribus benedicere pergat. Geneuæ, III. Calend. Decemb. M. D. XLIX.

Farel / viret / Calvin

IN EPISTOLAM AD TITVM.

Argvmentvm.

CVM in Creta Eccleſiæ duntaxat fundamenta ieciſſet Paulus, aliò properans (vt erat non vnius tantùm inſulæ Paſtor, ſed Gentium Apoſtolus) Tito proſequendi operis partes, tanquam Euangeliſtæ, mandauerat. Apparet autem ex hac Epiſtola, ſtatim poſt diſceſſum Pauli, Satanam incubuiſſe, non tantùm vt peruerteret Eccleſiæ regimen, ſed vt doctrinam quoque corrumperet. Erant qui per ambitionem emergere cuperent in Paſtorum ordinem: prauis illorum ſtudiis quia non obſequebatur Titus, malè apud pleroſque audiebat. Erant rurſum ex Iudæis qui Legis Moſaicæ prætextu, multas nugas ingerebant: tales verò cupidè & multo cũ fauore audiebantur. Hoc itaque conſilio ſcribit Paulus, vt Titum ſua authoritate armet ad tantum onus ſuſtinendum. Neque enim dubium eſt quin ſecurè à quibuſdam contemptus fuerit, quaſi vnus quilibet ex vulgo Paſtorum. Fieri etiam poteſt vt de eo volitarent querimoniæ, ipſum plus ſibi arrogare quàm fas eſſet, quòd Paſtores non reciperet niſi ſuo iudicio probatos. Hinc colligere licet, Paulum non tam priuatim ſcripſiſſe Tito, quàm publicè Cretenſibus, Neque enim probabile eſt Titum reprehendi quòd nimia facilitate indignos eueheret ad Epiſcopatum: vel illi, tanquam rudi & nouitio, præſcribi quo doctrinæ genere inſtituere populum debeat: ſed quia iuſtus illi honor non habebatur, Paulus ſuam ei perſonam imponit tam in creandis Miniſtris, quàm in tota Eccleſiæ adminiſtratione. Quia multi ſtultè aliam, quàm traderet, doctrinæ formam appetebant: hanc Paulus aliis repudiatis, ſolam approbat: ac pergere, ſicuti cœpit, hortatur. Primùm ergo docet quales eligere Miniſtros oporteat. Inter alias dotes, vult ſana doctrina inſtructum eſſe, qua reſiſtat aduerſariis, Hac occaſione perſtringit Cretenſiũ mores peculiariter tamen Iudæos notat, qui in ciborum diſcrimine aliíſque externis ſanctitatem locabant. Refellendis eorum ineptiis, vera pietatis & Chriſtianæ vitæ exercitia opponit. Et quo propius vrgeat, quæ ſingulis vocationibus conueniant officia, deſcribit. his Titum iubet ſedulò & aſsiduè inſiſtere: ſimúlque rurſum alios admonet ne audiendo fatigentur. atque hunc redemptionis & ſalutis per Chriſtum partæ finem eſſe docet. Quòd ſi quis contentioſus reclamet, vel obtemperare renuat, illum iubet omitti. Nunc videmus, non aliud ſpectare Paulũ quàm vt Titi cauſam ſuſcipiat, illíque ad peragendum Domini opus adiutricem porrigat manum.

IN EPISTOLAM PAVLI AD TITVM, IOHANNIS CALVINI Commentarius.

CAPVT I.

PAVLVS *ſeruus Dei, Apoſtolus autem Ieſu Chriſti, ſecundum fidem e-*
lectorum Dei, & agnitionem veritatis eius quæ ſecundum pietatem eſt,
“ Vel, propter ſpem. 2 *” In ſpe vitæ æternæ quam promiſit is qui mentiri non poteſt, Deus*
ante tempora ſecularia,
“ Vel, per ſermonem. 3 *Manifeſtauit autem proprijs temporibus, ” ſermonem ſuum in prædi-*
catione, quæ mihi commiſſa eſt ſecūdū ordinationē Seruatoris noſtri Dei:
4 *Tito germano filio, ſecundum communem fidem, gratia, miſericor-*
dia, pax à Deo Patre, & Domino Ieſu Chriſto Seruatore noſtro.

1 *Seruus Dei.)* Indicat tam longa & accurata Apoſtolatus commendatio, Eccleſiæ magis quàm vnius Titi, habitā à Paulo rationem. nam eius Apoſtolatus extra controuerſiam apud Titum erat. Solet autem Paulus ſuæ vocationis elogia prædicare ad autoritatem ſibi aſſerendam. Itaque vt affectos eſſe videt quibus ſcribit, ita multus eſt in ſe ornando, vel parcus. Hîc quoniam illi propoſitum eſt in ordinem eos cogere, qui ſe proteruè efferebant, ideo magnificè Apoſtolatum ſuum extollit. Scribit ergo non quæ Titus in cubiculo ſolus legat, ſed quæ proferat in publicum. Primò ſe Dei ſeruum appellat: deinde miniſterii ſui ſpeciem addit, nempe quòd ſit *Chriſti Apoſtolus.* Sunt enim varii gradus inter Dei ſeruos. ſic à genere ad ſpeciem deſcendit. Tenendum etiam memoria eſt quod alibi dixi, Serui nomen hîc aliud ſonare quàm communem ſubiectionem, qualiter ſerui Dei vocantur omnes fideles: ſed accipi pro miniſtro cui certum aliquod munus iniunctum eſt. Quo ſenſu olim Prophetæ hoc titulo inſigniebantur: & Chriſtus ipſe Prophetarum caput, Ecce ſeruus meus, elegi eum. Sic Dauid Regiæ dignitatis intuitu, ſeruum Dei ſe nominat. Fortaſſis etiam propter Iudæos ſeruum Dei ſe prædicat: quoniam ſolebant oppoſita Lege extenuare eius fidem. Ergo ita vult haberi Chriſti Apoſtolus, vt tamen glorietur ſe Deo æterno ſeruire. Ita hæc duo elogia non modò inter ſe conciliat, ſed nexu indiuiduo cōiuncta eſſe docet. *Secundum fidem.* Siquis de eius Apoſtolatu dubitet, optima ratione fidem illi conciliat, ipſum cum ſalute *electorum Dei* cōiungens. acſi diceret, Mutuus eſt inter meum Apoſtolatum & fidem electorum Dei conſenſus: quare illū nemo niſi reprobus & à recta fide alienus, reiiciet. Electos porrò intelligit, non modò qui tunc erant ſuperſtites, ſed quicunque fuerant ab initio mundi. Significat enim nullam ſe doctrinam afferre quæ non congruat cum fide Abrahæ & omnium Patrum. Ita ſiquis hodie haberi vult ſucceſſor, eiuſdem ſe doctrinæ miniſtrum probet neceſſe eſt. Sed in his verbis tacita quoque antitheſis incluſa eſt nequid Euangelio deroget multorum incredulitas & contumacia. Nam tunc infirmos (vt hodie) ſcandalum hoc valde turbabat, quum eorum qui ſe Eccleſiæ titulo venditabant, maior pars puram Chriſti doctrinam reſpueret. Quare Paulus, licèt promiſcuè Dei nomen omnes iactent, plurimos ex turba illa reprobos eſſe docet: quemadmodum alibi tradit, non omnes qui genus ducunt ab Abraham ſecundum carnem, eſſe legitimos
Rom. 9. b. 7. Abrahæ filios. *Et agnitionem.* Copulam hìc exegeticæ particulæ loco poſitam accipio, Nempe vel Scilicet. exponit enim qualis ſit illa fides cuius meminit. Quanquam non eſt plena eius definitio: ſed deſcriptio ad loci præſentis circunſtantiam accommodata. Suum enim Apoſtolatum vt ab omni impoſtura & errore aſſerat, nihil continere teſtatur niſi certam & compertam veritatem, quæ homines ad purum Dei cultum inſtituat. Sed quia ſingulis verbis ineſt ſuum pondus, ſigillatim excutere operæpretium eſt. Primùm quum fides agnitio nominatur, non ab opinione diſcernitur tantùm, ſed ab informi illo Papiſtarū figmento. Fidem enim implicitam commenti ſunt omni intelligentiæ luce vacuā. At Paulus dum iſtud fidei quaſi proprium aſſignat, veritatē cognoſcere, nullam certè abſque notitia eſſe fidem, palàm oſtendit. Et in nomine *Veritatis*, meliùs exprimitur certitudo quā exigit fidei natura. Neque enim fides probabili ratione contenta eſt, niſi verum ipſum teneat. Porrò non de qualibet veritate hîc loquitur, ſed de cæleſti doctrina quæ humanæ mentis vanitati opponitur. Nam ſicuti per illam ſe nobis Deus patefecit, ita ſola hoc honore digna eſt: ſicuti paſſim Scriptura tribuere illi ſolet, Iohan. 16. b. 13, Et, Spiritus vos ducet in omnem veritatem. Idem 17. c. 17, Sermo tuus veritas eſt. Galat. 3. a. 1, Quis vos faſcinauit vt non obediatis veritati? Coloſſ. 1. a. 5, Audito ſermone veritatis, Euangelio Filii Dei. 1. Timoth. 2. b. 4, Vult omnes ad agnitionem veritatis peruenire. Et 3. d. 15, Eccleſia columna eſt & firmamentum veritatis.

Breuiter

Breuiter veritas iſta, recta eſt ac ſincera Dei cognitio quæ nos ab omni errore mendacióque liberat. Quò maiore apud nos in pretio eſſe debet: quando nihil miſerius eſt quã tota vita inſtar pecudũ errare. Quod ſequitur, *Secundum pietatem*, veritatem de qua loquutus fuerat, ſpecialiter reſtringit: ſimul tamen à fructu vel à fine commendat doctrinam Pauli: quia non aliò ſpectet quàm vt rite Deus colatur, puráque vigeat inter homines religio, quò ſuam doctrinam ab omni profanæ curioſitatis nota vindicat. Sicuti Act. 24.c.10, coram Felice: & deinde coram Agrippa facit, capite 26. a. 1. Nam quum meritò piis ſuſpectæ, adeóque odioſæ eſſe debeant ſuperuacuæ omnes quæſtiones quæ ad ædificationem non faciunt: hæc ſola eſt legitima doctrinæ commendatio, quòd ad reuerentiam & timorem Dei nos inſtituat. Atque hinc etiam monemur, vt quiſque in pietate optimè profecit, ita optimum eſſe Chriſti diſcipulum, ſicut is demum verus theologus cenſendus eſt qui in timore Dei conſcientias ædificat. Quòd addit, *In ſpe vitæ æternæ*, non dubium eſt quin cauſam notet: id enim Græcis ſignificat ἐπὶ. Ideo vertere licebit, Propter ſpem, aut ſuper ſpe. nam à meditatione vitæ cæleſtis incipit & vera religio, & pietatis ſtudium: ſicuti Coloſſenſium fidem & charitatem laudans, earum cauſam & fundamentum ſtatuit ſpem in cælis repoſitam. Sadducæi enim & qui ſpem noſtram in hoc mundo includunt, quicquid ſimulent, nihil poſſunt quàm contemptum Dei inducere, dum homines in pecudum conditionem aggregant. Proinde bono doctori hoc ſemper propoſitum eſſe debet, vt homines è mundo abductos, in cæli aſpectum conuertat. Fateor quidem Dei gloriam nobis pluris eſſe debere quàm ſalutem noſtram. Verùm hoc minimè nunc agitur, vtrum dignitatis ordine præcedat. tantùm dico, Nunquam homines verè Deum quærere, niſi ad eum peruenire confidant: idcóque ad pietatem nunquam animum adiicere, niſi de ſpe cæleſtis vitæ edoctos. Coloſſ. 1. a. 5.

2 *Quam promiſit Deus.)* Quoniam Auguſtinus æterna pro ſecularibus tempora hìc legebat, multum ſe torquet in temporum æternitate: niſi quòd æterna tandem exponit quæ omnem antiquitatem ſuperant. In ſenſu verò ipſe & Hieronymus & alii conſentiunt, quòd Deus ante mundi creationem ſtatuerit ſalutem dare, quam nunc per Euangelium manifeſtauit. Ita Promitttendi verbo abuſus eſſet Paulus pro Decernere: ſiquidem ante homines natos nemo erat cui promitteret. Ego ſicuti non reiicio hanc expoſitionem, ita dum omnia propiùs expendo, aliter ſentire cogor: nempe quòd à multis retro ſeculis vita ęterna hominibus promiſſa fuerit: neque iis modò qui tunc viuebant, ſed in noſtram quoque ætatẽ: Neque enim ſoli Abrahæ conſulit Deus, quum dicit, In ſemine tuo benedicentur omnes Gentes, ſed poſteros omnes reſpicit. Nec obſtat quòd ſecundæ ad Timotheum primo capite datam fuiſſe ſalutem dicit ante tempora ſecularia, diuerſo ſenſu. Eadem enim nihilominus eſt verbi ſignificatio vtroque loco. nam quum αἰὼν Gręcis continua ſit temporis ſeries ab initio ad finem vſque mundi, illic Paulus datam vel ordinatam fuiſſe ſalutem electis Dei tradit, antequam fluere cœperint tempora. Hìc verò quia de promiſſione tractat, non omnia ſecula comprehendit, vt nos abducat extra mundi creationem: ſed docet multa ſecula pręteriiſſe ex quo ſalus fuit promiſſa. Siquis breuius malit, *Secularia tempora* pro ſeculis ipſis accipere licet. Sed quoniam priùs ęterna Dei electione data fuit ſalus quàm promiſſa: ideo in loco illo Epiſtolę ad Timotheum, prior omnibus ſeculis donatio ſtatuitur: & ita ſubaudienda eſt nota vniuerſalis. Hìc verò nihil aliud ſignificat quàm promiſſionem in longo ſeculorum ordine antiquiorem eſſe: quia ſtatim à condito mundo cœpit. Eodem ſenſu ad Rom. capite 1. a. 2, Euangelium quod ſuſcitato demum ex mortuis Chriſto publicari debuit, promiſſum in Scripturis per Prophetas fuiſſe docet. Plurimum enim à præſenti gratiæ exhibitione differt Patribus facta olim promiſſio. *Qui mentiri non poteſt.* Epithetum ἀψευδὴς non tam ornando Deo, quàm fidei noſtræ confirmandæ additum eſt. Et certè quoties de ſalute noſtra agitur, nobis in mentem venire debet, eius verbo fundatam eſſe, qui nec fallere poteſt, nec mentiri. imò hæc vnica eſt totius religionis comprobatio, immutabilis Dei veritas. Gen. 22. d. 18.

3 *Manifeſtauit autem.)* Erat quidem iam hæc aliqua manifeſtatio, quum olim Deus per Prophetas ſuos loquutus eſt: ſed quia palàm aduentu ſuo exhibuit Chriſtus quæ illi obſcurè prædixerant: deinde Gentes in fœderis ſocietatem aſcitę fuerunt: hoc ſenſu nunc manifeſtatum eſſe dicit Paulus, quod priùs tamen aliqua ex parte oſtenſum fuerat. *Tempora propria* idem hìc ſignificat, quod ad Galat. 4.a.4, Plenitudo temporum. Admonet enim hoc maximè opportunum agendi fuiſſe tempus, quum Domino agere placuit: vt hominum temeritati occurrat, qui ſemper inquirere audent cur non citiùs, cur potiùs hodie quàm cras. Ergo ne præter modum ſimus curioſi, tempora in manu arbitrióque Dei ſic poſita eſſe docet, vt nihil non ordine ac tempeſtiuè agere cenſendus ſit. *Sermonem ſuum.* Vel ſubaudienda eſt præpoſitio Per (quod Græcis non eſt inſolens) vel Sermonem vocat Chriſtum: niſi fortè aliquid ſubaudire placeat, ſententiæ implendæ cauſa. Mihi ſecunda expoſitio, niſi quòd paululum coacta eſt, alioqui non diſpliceret. Sic Iohannes initio ſuæ Epiſtolæ, Quod audiuimus, quod vidimus oculis noſtris, quod manus noſtræ contrectarunt de ſermone vitæ, & vita manifeſtata eſt. Itaque præfero quod ſimplicius eſt, Deum vitam per ſermonem manifeſtaſſe, vel ſermonem de vita manifeſtaſſe per Euangelii prædicationem. *Prædicatio* de qua loquitur, eſt Euangelium promulgatum: vt certè hoc præcipuum eſt quod illic audimus, Chriſtum nobis dari, & in eo vitam. Porrò quia non omnes promiſcuè ad tantum munus ſunt idonei, nec ſe quiſquam ingerere debet: vocationem ſuam pro more aſſerit. Vbi diſcendum eſt quod ſæpe aliâs monuimus, nemini deberi honorem niſi qui ſe diuinitus inſtitutum probauerit. Nam & Satanę miniſtri faſtuoſè à Deo ſe vocatos eſſe iactant: ſed nulla eorum dictis fides cõſtat. Paulus autem nonniſi rem notam & teſtatam profert, quoties ſuę vocationis meminit. Pręterea ex hoc loco elicimus quorſum Apoſtoli creati ſunt, nempe Euangelii promulgandi cauſa: vt alibi, Vę mihi niſi euangelizem: diſpenſatio enim mihi credita eſt. Quare qui mutas perſonas in otio & deliciis agunt, pluſquam impudenter ſe iactant illorum ſucceſſores. *Seruatoris noſtri.* Idem Patri & Chriſto epithetum accommodat: vt certè vterque ſeruator eſt, ſed diuerſa ratione. ideo enim ſeruator Pater, quia Filii ſui morte nos redemit, vt vitæ æternæ hæredes efficeret. Filius autem, quia ſanguinem ſuum 1. Ioh. 1. a. 1. 1. Cor. 9. c. 16.

interpoſuit pignus ac pretium ſalutis noſtræ: ita nobis à Patre ſalutem attulit Filius: Pater verò per Filium contulit.

4 *Filio ſecundum communem fidem.*) Hinc conſtat quo ſenſu dicatur ſpiritualiter gignere miniſter Verbi quos in Chriſti obedientiam adducit, nempe vt ſimul ipſe gignatur. Patrem ſe Titi facit Paulus, fidei reſpectu. Verùm mox addit, hanc fidem ambobus eſſe communem: vt eundem ambo in cælis Patrẽ ex æquo habeant. Quare Deus de iure ſuo nihil minuit quum Patres ſpirituales ſecum appellat, quorum miniſterio regenerat quos vult: ſicuti per ſe hi nihil agunt, ſed ex Spiritus efficacia duntaxat. Reliqua ex ſuperioribus Epiſtolis petenda erunt: ac præſertim ex priore ad Timotheum.

5 ***Huius rei gratia reliqui te in Creta, vt quæ deſunt, pergas corrigere, & conſtituas oppidatum Presbyteros: quemadmodum tibi ordinaui:***

6 ***Si quis eſt à crimine immunis, vnius vxoris vir, liberos habens fideles, non infames ob laſciuiam, non immorigeros.***

5 *Huius rei gratia.*) Hoc exordium clarè demonſtrat Titum non tam admoneri ſua cauſa, quàm commendari apud alios, ne quis eum impediat. teſtatur enim Paulus ſe illi mandaſſe ſuas vices: quare vt Apoſtoli vicarium agnoſci ab omnibus, & reuerenter excipi conuenit. Nam quia Apoſtolis nulla certa ſtatio erat aſſignata, ſed Euangelii per totum orbem ſpargendi munus iniunctum: ideo quum ex vrbe aut regione vna ſe in aliam conferrent, ſubrogare in ſuum locum ſolebant idoneos homines, quorum opera abſolueretur quod inchoatum erat. Sic Paulus ſe Eccleſiam Corinthiorum fundaſſe prædicat: alios verò eſſe architectos qui ſuperædificare debeant, hoc eſt ædificium promouere. Hoc quidem in omnes Paſtores competit: quoniam ſemper incrementis & profectu opus habebunt Eccleſiæ quandiu mundus durabit. Sed vltra ordinarium Paſtorum munus, cura Eccleſiæ conſtituendæ Tito mandata erat. Paſtores enim conſtitutis iam Eccleſiis & in aliquem ordinem formatis præfici ſolent. Titus verò plus quiddam oneris ſuſtinebat, nempe vt Eccleſiis nondum rite compoſitis formam daret, vt certam politiæ rationem vnà cum diſciplina conſtitueret. Iacto enim fundamento diſceſſerat Paulus: proinde Titi partes erant, opus in ſuperficiem attollere, vt iuſta ſtructuræ proportio extaret. Hoc vocat *corrigere quæ* adhuc *deſunt.* Neque enim tam facile eſt opus Eccleſiæ ædificatio, vt ſtatim ad ſummum perduci queat. Quandiu in Creta fuerit Paulus: incertum eſt: aliquantum tamen temporis illic tranſegerat, fidelem impenderat operam erigendo Chriſti regno, non deerat ſumma peritia, quanta in homine poteſt inueniri, laborando erat indefeſſus: opus tamen fatetur ſe rude ac mutilum reliquiſſe. Hinc apparet difficultas, & nos hodie experimur non vnius anni vel duorum eſſe laborem, collapſas Eccleſias in mediocrẽ ſtatum reſtituere. Quare qui per annos complures aſſiduè progreſſi ſunt, adhuc ad multa corrigenda intentos eſſe oportet. Porrò operæpretium eſt notare Pauli modeſtiam, qui libenter ab alio abſolui patitur quod ipſe inchoauit. Et quidem quum ipſo longè inferior eſſet Titus, non recuſat eum habere ἐπανορθωτὴν qui operi ſuo extremam manum imponat. Sic affecti eſſe debent pii doctores, vt non ambitiosè quiſque ad ſe trahat omnia, ſed alii alios certatim iuuent: & quiſquis maiore ſucceſſu laborauerit, reliqui gratulentur potiùs quàm inuideant. Neque tamen corrigi voluit Paulus quæ ipſe vel inſcitia, vel obliuione, vel incuria omiſerat: ſed quæ per temporis breuitatem exequi non potuerat. Denique eam correctionem Tito iniunxit qua fuiſſet ipſe perfunctus ſi in Creta diutius ſtetiſſet, non variando, non mutando quicquam, ſed quod deerat, addendo: quia non fert operis difficultas vt ſimul vno die omnia. *Conſtituas oppidatim.* Hoc in ſpirituali ædificio ferè à doctrina ſecundum eſt, Paſtores creari qui Eccleſiæ gubernandæ curam habeant. Ideo præ aliis eius mentionem hîc Paulus facit. Diligenter hoc notandum, non poſſe incolumes ſtare Eccleſias ſine Paſtorum miniſterio: proinde vbicunque fuerit aliquod plebis corpus, illic præficiendum eſſe Paſtorem. Neque tamen ſingulis oppidis ſingulos attribuit Paſtores, ita vt nullus locus plus vno habeat: ſed nullas vrbes vult Paſtoribus deſtitui. *Presbyteros* vel Seniores ſatis notum eſt non ab ætate dici: vtpote quum in eum ordinem interdum iuuenes legerentur, ſicuti Timotheus. verùm hoc omnibus linguis ſemper receptum fuit, ſic vocari honoris cauſa omnes gubernatores. Quum autem duplices fuiſſe Presbyteros, ex priore ad Timotheum Epiſtola colligamus: contextus ſtatim oſtendet hîc non alios quàm Doctores intelligi, hoc eſt qui ad docendum ordinabantur: quia eoſdem mox vocabit Epiſcopos. Sed videtur nimiùm Tito permittere, dum iubet eum præficere omnibus Eccleſiis miniſtros. hæc enim ferè regia eſſet poteſtas: deinde hoc modo & ſingulis Eccleſiis ius eligendi, & Paſtorum collegio iudicium tollitur: id verò eſſet totam ſacram Eccleſiæ adminiſtrationem profanare. Verùm reſponſio facilis eſt, non permitti arbitrio Titi vt vnus poſſit omnia, & quos voluerit Epiſcopos Eccleſiis imponat: ſed tantùm iubet vt electionibus præſit tanquam moderator, ſicuti neceſſe eſt. Hæc loquutio ſatis trita eſt: ſic dicitur Conſul, aut Interrex, aut Dictator Conſules creaſſe, qui comitia eligendis illis habuit. Sic quoque de Paulo & Barnaba loquitur in Actis Lucas: non quòd
Act.14.d.23. ſoli præficerent, quaſi pro imperio, Paſtores Eccleſiis nec probatos nec cognitos: ſed quia idoneos homines, qui à populo electi vel expetiti fuerant, ordinarent. Diſcimus quidem ex hoc loco, non eam fuiſſe tunc æqualitatem inter Eccleſiæ miniſtros, quin vnus aliquis autoritate & conſilio præeſſet: nihil tamen hoc ad tyrannicum & profanum collationum morem, qui in Papatu regnat. longè enim diuerſa fuit Apoſtolorum ratio.

6 *Si quis à crimine immunis.*) Nequis Tito ſuccenſeat. quaſi nimiùm ſit moroſus aut ſeuerus quoſdam repellendo, totam in ſe inuidiam Paulus transfert. Se enim ita disertè mandaſſe pronuntiat ne quis admittatur, niſi qualem hîc deſcribit. Ergo ſicut nuper Titum prǽfectum à ſe moderatorem creandis Paſtoribus fuiſſe teſtatus eſt, vt hoc illi ius concederetur ab aliis: ita nunc quid prǽſcripſerit narrat, ne malorum calumniis vel imperitorum inuidię expoſita ſit eius ſeueritas. Cęterùm quia locus hic quaſi in tabula imaginem legitimi Epiſcopi nobis depingit, diligenter obſeruãdus eſt. Quia tamẽ quę hîc habẽtur,

in priore ad Timotheum Epiſtola omnia ferè expoſui,nunc leuiter attingere ſatis fuerit. ἀνέγκλητον intelligit, non qui ab omni vitio ſit immunis (talis enim inueniri nemo vſquam poſſet) ſed qui nulla infamia notatus ſit quæ illi autoritatem deroget, vult ergo integræ eſſe exiſtimationis. Cur iubeat *vnius vxoris maritum* eſſe, in priore ad Timotheum diximus. Trita adeo inter Iudæos polygamia erat, vt praua conſuetudo in legem propemodum verſa eſſet. Siquis duas, priuſquam Chriſto nomen dediſſet, vxores duxerat, eum cogere ad alteram repudiandam fuiſſet inhumanum: itaque quod alioqui vitioſum erat, tolerabant Apoſtoli, quia corrigere non poterant. & qui ſe iam implicauerant multiplici coniugio, etiamſi retenta vnica vxore pœnitentiam ſuam teſtari parati eſſent: dederant tamen intemperantiæ ſuæ ſignum,quod poſſet eorum famæ notam aliquam inurere. Perinde eſt igitur acſi iuberet Paulus, eos eligi qui pudicè matrimonium coluerint contenti ſingulis vxoribus: arceret autem eos quorum libido in plures vxores graſſata fuerit. Interea verò qui defuncta vxore alteram iam cælebs inducit, nihilominus vni vxoris maritus cenſeri debet. non enim eligendum docet qui fuerit maritus vnius vxoris, ſed qui ſit.

Liberos habens fideles.) Quum prudentia & grauitas requiratur in Paſtore, eius ſpecimen in familia ſpectari conuenit. Nam qui domum ſuam regere non poteſt, quomodo regendæ Eccleſiæ par erit? deinde non ipſum modò Epiſcopum probro carere, ſed totam domum quaſi honeſtæ & caſtę diſciplinæ ſpeculum eſſe oportet. ideò ad Timotheum non minùs accuratè vxoribus præcipit quales eſſe debeant. Primùm verò hìc in liberis requirit vt ſint fideles: vnde appareat,in ſana pietatis doctrina & timore Domini eſſe educatos. Secundò, ne ſint profuſi in luxum: vt hinc quoque agnoſci queat temperans & frugalis educatio. Tertiò, ne ſint *immorigeri*: quia vix populum fræno diſciplinæ contineret qui à liberis nullam reuerentiam vel ſubiectionem poteſt impetrare.

7 ***Oportet enim Epiſcopum eſſe à crimine immunem, tanquam Dei œconomum, non præfractũ, non iracundum, non vinoſum, non percuſſorem, non turpiter lucro deditum:***

8 ***Sed hoſpitalem, ſtudioſum benignitatis, temperantem, iuſtum, ſanctum, moderatum,***

9 ***Tenacem fidelis ſermonis qui ſecundum doctrinam eſt: vt potens ſit & exhortari per doctrinam ſanam, & contradicentes conuincere.***

7 *Oportet Epiſcopum.*) Iterum repetit, eos qui ad Epiſcopum aſpirant, debere illæſam famam afferre: ídque ratione confirmat, quia quum Eccleſia ſit domus Dei, quiſquis eius gubernationi præficitur, veluti œconomus Dei conſtituitur. Atqui malè audiret inter homines qui œconomum aſſumeret probroſum & aduerſæ famæ: longè ergo magis indignum, & minùs tolerabile,Dei familiæ tales imponi præfectos. Nomen Diſpenſatoris, quod Eraſmus ab Antiquo interprete poſitum retinuit, minimè exprimit Pauli mentem. Nam quo maior in habendo delectu adhibeatur cura, hoc tam honorifico encomio Epiſcopatum ornat, quòd ſit præfectura domus Dei: ſicuti ad Timotheum, Vt ſcias quomodo te verſari oporteat in domo Dei quæ eſt Eccleſia Dei viui, columna & firmamentum veritatis. Porrò locus hic abundè docet, nullum eſſe Preſbyteri & Epiſcopi diſcrimen: quia nunc ſecundo nomine promiſcuè appellat quos priùs vocauit Preſbyteros. Imò idem proſequens argumentum,vtrunque nomen indifferenter eodem ſenſu vſurpat:quemadmodum & Hieronymus tum hoc loco,tum in Epiſtola ad Euagrium annotauit. Atque hinc perſpicere licet quantò plus delatum hominum placitis fuerit quàm decebat, quia abrogato Spiritus ſancti ſermone, vſus hominum arbitrio inductus,præualuit. Mihi quidẽ non diſplicet quòd ſtatim ab Eccleſiæ primordiis receptum fuit vt ſingula Epiſcoporum collegia vnum aliquem moderatorem habeant: verùm nomen officii quod Deus in commune omnibus dederat, in vnum ſolum transferri,reliquis ſpoliatis,& iniurium eſt & abſurdum. Deinde ſic peruertere Spiritus ſancti linguam, vt nobis eædem voces aliud quàm voluerit ſignificent, nimis profanæ audaciæ eſt. *Non præfractum.* Hoc vitium in Epiſcopo non abs re damnat: cuius officium eſt, non tantùm comiter eos qui vltro accedunt, excipere: ſed etiam allicere qui ſe ſubducunt,vt omnes pariter Chriſto adducat. Atqui αὐθάδεια (vt quadam ad Dionem Epiſtola inquit Plato) τῆς ἐρημίας ἐστὶ ξύνοικος. hoc eſt, pertinacia,dum ſibi quiſpiam nimiùm addictus eſt, contubernalis eſt ſolitudinis. Societas enim & amicitia foueri nequit vbi quiſpiam ita ſibi placet,vt aliis cedere ac ſe accommodare renuat. Et certè omnis αὐθάδης ſimulac ſe occaſio dederit, ſtatim fiet ſchiſmaticus. Vnde apparet quàm noxia ſit peſtis quæ diſſidiis Eccleſiã lacerat. Huic autem vitio primùm docilitas, & deinde erga omnes comitas & modeſtia opponitur. Neque enim vnquam bene docebit Epiſcopus, qui non paratus ſit etiam diſcere. Celebratur ab Auguſtino Cypriani ſententia, Tam patienter diſcat, quàm ſcienter doceat. Deinde opus ſæpe habent conſilio & monitionibus Epiſcopi.ſi recuſent moneri,ſi ſana conſilia reſpuant,ſubinde cum magna Eccleſiæ iactura præcipites ruent. Remedium ergo his malis eſt,ne ſibi ſapiant. φιλάγαθον vertere malui *ſtudioſum benignitatis*, quàm cum Eraſmo, bonarum rerum. Hanc enim virtutem cum hoſpitalitate Paulus auaritiæ & ſordibus opponere videtur. *Iuſtum* vocat qui innocenter verſatur inter homines. *Sanctitas*,ad Deum reſpectum habet. nam & Plato duo hæc ſic diſtinguit. 1. Tim.3.d.15.

8 *Tenacem*,&c.) Hæc verò prima dos eſt Epiſcopi qui propriè docendi cauſa eligitur: quando aliter regi non poteſt Eccleſia quàm Verbo. *Fidelem ſermonem* vocat puram & ore Dei proditam doctrinam. Eius tenacem vult eſſe Epiſcopum, vt non modò probè ſit inſtitutus, ſed conſtantem in ea aſſerenda ſe gerat. Sunt enim quidam leues qui facilè in varia doctrinæ genera traduci ſe ſinunt: alii vel metu franguntur, vel mouentur alia occaſione vt veritatis patrocinium deſerant. Eos itaque eligi Paulus iubet, qui veritatem Dei vtroque brachio amplexi, & mordicus tenentes, nunquam ſibi excuti patiantur, aut ab ea diuelli poſſint? Et certè nihil illa quam dixi, leuitate periculoſius eſt, vbi fixo pede non hæret Paſtor in ea doctrina cuius inuictus aſſertor eſſe debuerat. In ſumma, non tantùm requiritur in Paſtore eruditio, ſed tale doctrinæ puræ ſtudium, vt ab ea nunquam diſcedat. Sed quid ſibi vult, *Secundum*

doctrinam? nempe qui in Eccleſiæ ædificationem ſit vtilis. Quicquid enim nullo cum pietatis fructu diſcitur ac ſcitur, Doctrinæ nomine cenſere Paulus non ſolet: quin potiùs ſpeculationes omnes quæ nihil vtilitatis afferunt, quamlibet alioqui ſint acutæ, vanitatis damnat. Sic ad Romanos capite 12.b.7, Qui docet, id faciat in doctrina. hoc eſt, prodeſſe auditoribus ſtudeat. In ſumma, hoc primum eſt, vt ſanæ doctrinæ ſcientia inſtructus ſit Paſtor: alterum verò, vt firma animi conſtantia eius confeſſionem ad extremum vſque retineat: tertium, vt ſuam docendi rationem ædificando accommodet: nec ambitioſè volitet per argutias friuolæ curioſitatis, ſed ſolidum duntaxat Eccleſiæ profectum quærat. *Vt potens ſit.* Duplex eſſe vox Paſtoris debet: altera ouibus colligendis, altera arcendis fugandiſque lupis & furibus. Vtranque facultatem Scriptura ſuppeditat. nam qui probè in ea fuerit exercitatus, tam ad regendos dociles ſufficiet, quàm ad hoſtes veritatis refellendos. Hunc duplicem Scripturæ vſum Paulus notat, quũ dicit, Vt potens ſit *exhortari & aduerſarios conuincere*, Atque hinc diſcamus, primùm quænam vera ſit Epiſcopi ſcientia, deinde in quem vſum conferenda ſit. Verè ſapit Epiſcopus qui rectam fidem tenet: ritè ſcientia ſua vtitur, dum ad populi ædificationem eam accommodat. Et hîc eſt inſigne verbi Dei encomium, dum non ad regendos modò dociles, ſed frangendam hoſtium peruicaciam ſufficere prædicatur. Et certè ea eſt patefactæ à Domino veritatis potentia, vt facilè aduerſus mendacia omnia præualeat. Eãt nunc Papales Epiſcopi, & Apoſtolorũ ſucceſſione glorientur: quorum bona pars adeò expers eſt omnis doctrinæ, vt inſcitiam, dignitatis ſuæ non minimam partem eſſe ducant.

10 *Sunt enim multi immorigeri, & vaniloqui, & mentium ſeductores, maximè qui ſunt ex Circunciſione,*

11 *Quibus oportet obthurare os: qui totas domos ſubuertunt, docentes quæ non oportet, turpis lucri gratia.*

12 *Dixit quidam ex ipſis, proprius eorum propheta, Cretenſes ſemper mendaces, malæ beſtiæ, ventres pigri.*

13 *Teſtimonium hoc eſt verum.*

10 *Sunt autem.*) Poſtquam communem regulam præſcripſit, quæ vbique obſeruanda eſt, quò tamen ad eam ſeruandam magis intentus ſit Titus, peculiarem neceſſitatem illi proponit, quæ vrgere ipſũ præ aliis debeat. Admonet enim, illi negotium eſſe cum multis refractariis & indomitis capitibus, multos eſſe ventoſos & vana garrulitate inflatos, multos impoſtores: deligendos proinde ex oppoſito eſſe duces qui ad reſiſtendum idonei ſint ac bene inſtructi. Nam ſi filiis huius ſeculi pericula curam ac vigilantiam augent: turpe eſſet, dum omnia molitur Satan, nos quaſi rebus pacatis ſecuros torpere. *Immorigeri.* Pro quo Vetus interpres reddidit Inobedientes, Eraſmus, Intractabiles. Significat autem eos qui in ordinem ſe cogi non ſuſtinent, ac ſubiectionis iugum excutiunt. *Vaniloquos* appellat, non falſorum dogmatum autores, ſed qui ambitioſæ oſtentationi dediti, inanes tantùm argutias ſectantur. *ματαιολογία* enim vtili ac ſolidæ doctrinæ opponitur. Itaque frigidas omnes ſpeculationes & nugatorias comprehendit, quæ meris tantùm ampullis turgent, quum ad pietatem timorémque Dei nihil conducant. qualis eſt hodie in Papatu tota Scholaſtica theologia. Eoſdem tamen ſimul vocat *Mentium ſeductores*: niſi malis de diuerſis accipere: ſed ego eoſdem puto deſignari, quia eiuſmodi nugarum magiſtri ſuis illecebris mentes hominum demulcent & quaſi incantant, ne ampliùs admittant ſalubrem doctrinam. Dicit eos maximè eſſe ex Iudæis: quia magni intereſt, ab omnibus tales peſtes cognoſci. Neque enim audiẽdi ſunt qui parcendum paucorum famæ cauſantur, vbi agitur magnum totius Eccleſię periculum. & eo nocentior erat gens illa quæ ſe aliis propter generis ſanctitatem præferebat. Hęc igitur ratio eſt cur acriùs Iudęos Paulus vexet, vt illis adimat nocendi facultatem.

11 *Quibus oportet obthurare os.*) Ergo in excubiis eſſe decet bonum Paſtorem, ne prauas ac noxias doctrinas ſerpere tacitus ſinat: néue improbis moram concedat eas ſpargendi. Sed quęritur quî fieri poſſit vt obſtinatos & præfractos tacere cogat Epiſcopus. neque enim tales, vtcunque ratione victi ſint, tamen conticeſcunt: imò ſępe quo apertiùs conuicti ſunt ac fracti, redduntur petulantiores. Pręterquam enim quòd creſcit & accenditur malitia, ad impudentiam ſe proſtituunt. Reſpondeo, vbi verbi Dei gladio proſtrati, ac vi veritatis confuſi fuerint, poſſe illis ab Eccleſia imperari ſilentium: quod ſi pergant, ſaltem à fidelium conſuetudine arceri poſſe, ne quis illis ad nocendum aditus pateat. Quanquam obſtruere os, ſimpliciter accipit Paulus pro refellere ipſorum vaniloquentiam: vtcunque nullum obſtrependi finem faciant. Nam qui verbo Dei conuictus eſt, quicquid obloquatur, non habet quod dicat. *Totas domos ſubuertunt.* Si vnius hominis fides ſubuerteretur, quia agitur de exitio animę vnius Chriſte ſanguine redemptę, mox ſe accingere deberet Paſtor ad reſiſtendum: quantò itaque minùs tolerabile eſt, videre totas domos ſubuerti? Modum ſubuerſionis deſignat, quia *doceant quæ non oportet.* vnde colligere licet quàm periculoſa res ſit, vel minimum à ſana doctrina deflectere. Neque enim palàm impia fuiſſe dogmata pronuntiat, quibus multorum fidem ſubuerterint: ſed quaſuis corruptelas intelligere poſſumus, quum à ſtudio ædificationis receditur. Ita eſt ſane: in hac tanta carnis infirmitate pluſquam procliue eſt labi: vnde fit vt citò ac facilè deſtruat Satan per ſuos miniſtros quod magno & diuturno labore pii Doctores erexerant. Fontem etiam mali indicat *Turpis lucri* cupiditatem. quo admonet quàm exitioſa ſit peſtis in doctoribus. Simul enim atque ſe ad quęſtum proſtituunt, neceſſe eſt vt ſe componant ad hominum gratiam & obſequium. hinc protinus ſequitur purę doctrinę adulteratio.

12 *Proprius eorum Propheta.*) Non dubito quin hic ſit Epimenides, qui Cretenſis erat. Nam quum ex ipſis fuiſſe dicit, & proprium eorum Prophetam, ſignificat proculdubio fuiſſe gentilem Cretenſium. Cur Prophetam appellet ambigitur. Quidam rationem afferunt: quia liber vnde ſumpſit hoc teſtimonium Paulus, inſcriptus ſit περὶ χρησμῶν. Alii ironicè Paulum loqui putant, qui talem ipſis prophetam aſſignet,

aſſignet, dignum ſcilicet ea gente quæ Dei ſeruos audire renuit. Sed quum Poetæ interdum Græcis prophetæ dicantur, quemadmodum apud Latinos, Vates: ſimpliciter pro doctore hîc accipio. Hinc autem appellatio (vt videtur) orta eſt, quòd ſemper habiti ſunt genus θεῖον ϗ ἐνθουσιαστικόν. Vnde & Adimantus apud Platonem 2. De Rep. poſtquam vocauit Poetas Deorum filios, addit eorum quoque factos fuiſſe prophetas. Quare mihi videtur Paulus ad communem vſum ſermonem accommodare. Nec refert qua occaſione Epimenides ſuos conterraneos vocet mendaces: nempe quia Iouis ſepulchrum ſe habere iactent: ſed quoniam Poeta ex trita & veteri fama iſtud ſumit, Apoſtolus tanquam prouerbiale aliquod dictum citat. Si verſum Latinum Græco reſpondētem habere placet, ſic nō incōmodè reddetur,

Mendax, venter iners, ſemper mala beſtia Cres eſt.

Cæterùm colligimus ex hoc loco, ſuperſtitioſos eſſe qui ex profanis ſcriptoribus nihil mutuari audent. Nam quum omnis veritas à Deo ſit, ſiquid ſcitè & verè ab impiis dictum eſt, non debet repudiari, quia à Deo eſt profectum. Deinde quum omnia Dei ſint, cur fas non eſſet in eius gloriam applicare quicquid in eum vſum aptè conferri poteſt? Sed ea de re legatur Baſilii Oratio πρὸς τοὺς νέους ὅπως ἂν ἐξ ἑλλ. &c.

13 *Teſtimonium hoc eſt verum.)* Vtcunque vanus ſit teſtis: quod tamen verè ab eo dictum eſt, Paulus amplectitur. Porrò dubium non eſt quin deterrimi fuerint Cretenſes, quos tam aſperè tractat. Nunquam enim tam durus fuiſſet aduerſus eos, niſi prouocatus maximis cauſis, qui clementer alioqui populos extrema ſeueritate dignos taxare ſolet. Quid contumelioſius his probris fingi poteſt, Ignauos eſſe, ventri deditos, nullius fidei, malas beſtias? Neque vni aut alteri hæc vitia exprobrantur, ſed damnatur tota gens. Admirabile ſanè Dei conſilium, quòd gentem adeò prauam, & ob vitia ſua infamem, in Euangelii ſui participationem inter primas vocauit: ſed æquè mirifica bonitas, quod indignos communi vita, cæleſti gratia dignatus eſt. In illa ergo tam corrupta regione, quaſi in mediis inferis, ſtationem aliquam habuit Chriſti Eccleſia: nec propagari deſiit, tametſi malorum quæ illic regnabant, contagione infecta erat. Neque enim alienos ſolùm hîc taxat Paulus, ſed eos nominatim qui Chriſto nomen dederant. Quia autem videbat hæc tam fœda vitia pridem egiſſe radices, & paſſim graſſari: vt ſanabiles ab ipſis curet, totius gentis famæ non parcit.

Quamobrem argue eos ſeuerè, vt ſani ſint in fide,

14 *Neque attendant Iudaicis fabulis, & præceptis hominum auerſantium veritatem.*

15 *Omnia quidem pura puris: inquinatis autem & infidelibus nihil purum: ſed inquinata ſunt eorum mens & conſcientia.*

16 *Deum profitentur ſe noſſe, operibus verò negant, quum ſint abominabiles, inobſequentes, & ad omne opus bonum reprobi.*

Quamobrem argue.) Hæc pars eſt non poſtrema eius circunſpectionis & prudentiæ qua præditum eſſe decet Epiſcopum: vt ſcilicet docendi rationem ad hominum ingenia moréſque inflectat. Neque enim ſic cum proteruis & indomitis agendum, vt cum manſuetis ac docilibus. In his enim docendis adhibenda eſt lenitas quæ eorum docilitati reſpondeat: illorum proteruia ſeuerè corrigenda eſt, malóque nodo (vt aiunt) aptandus eſt ſimilis cuneus. Cauſa enim notatur cur acriorem & magis rigidum eſſe Titum velit in illis arguendis: quia ſint malæ beſtiæ. *Vt ſani ſint in fide.* Incertum eſt taciténe hanc ſanitatem opponat morbis quorum meminit: an ſimpliciter præcipiat vt in ſana fide maneant. hoc poſterius mihi magis placet. Quum ergo iam per ſe plus æquo ſint vitioſi, & facilè magis ac magis deprauentur: vult eos ſeueriùs magíſque præciſè in ſincera fide contineri. Poſtea oſtendit quomodo ſana conſtet fides: nempe vbi nullis fabulis corrumpitur. ſed cauendo periculo hoc remedium præſcribit, ne animum aduertant. vult enim Deus ita nos verbo ſuo intentos eſſe, vt præcluſus ſit nugis aditus. Et certè vbi ſemel obtinuit Dei veritas, inſipidum erit quicquid contrà afferetur, vt mentes noſtras minimè ad ſe conuertat. Proinde ſi cupimus fidem integram retinere, ſenſus omnes noſtros ſolicitè cohibere diſcamus, ne alienis commodis ſe dedant. Nam ſimulac quiſpiam fabulis attendere cœperit, fidei puritatem amittet.

14 *Fabulis Iudaicis.)* Fabulas appellat friuola omnia commenta: acſi quis nugas Latinè diceret. Nam quod continuo pòſt addit de *Præceptis hominum*, idem ſignificat. Et *veritatis* hoſtes appellat, qui pura Chriſti doctrina non contenti, ſuas nænias admiſcent. Nam pro fabuloſo ducendum eſt quicquid ex ſe comminiſcuntur homines. Iudæis præcipuè hoc vitium adſcribit, quia Diuinæ Legis prætextu ſuperſtitioſos ritus ingerebant. Gentiles enim quum intelligerent ſe tota vita miſerè fuiſſe deceptos, faciliùs prioris vitæ inſtituto renuntiabant. Iudæi autem, quoniam in vera religione fuerant educati, ritus quibus aſſueuerant, pertinaciter tuebantur: Legis abrogatio perſuaderi illis non poterat. Hoc modo turbabant omnes Eccleſias: quia ſimulatque emergere alicubi Euangelium cœperat, eius ſinceritatem admiſto ſuo fermento corrumpere non deſinebant. Quare Paulus non in genere modò prohibet ne à ſana doctrina degenerent, ſed præſens malum cui occurrere neceſſe erat, quaſi digito oſtendit, vt caueant.

15 *Omnia quidem pura.)* Speciem vnam ex fabuloſis dogmatibus attingit. Ciborum enim delectū, qualis à Moſe ad tempus præſcriptus erat, purificationes & lauacra: quaſi res adhuc neceſſarias vrgebāt: imò totam ferè ſanctitatem collocabant in his obſeruatiunculis. Quàm verò pernicioſum hoc eſſet Eccleſiæ, alibi diximus. Primùm laqueus ſeruitutis conſcientiis iniiciebatur: deinde imperiti hac ſuperſtitione illigati, velum habebant oculis obductum, ne in pura Chriſti notitia proficerent. Siquis ex Gentibus hoc iugum, quia aſſuetus non eſſet, ſubire recuſabat, Iudæi tanquam pro ſummo religionis capite acriter dimicabant. quare non immeritò Paulus conſtanter talibus Euangelii corruptoribus ſe opponit,

Hoc quidem loco non eorum modò errorem refutat, ſed vanitatem lepidè ridet, quòd nullo profectu in ciborum abſtinentia & ſimilibus, anxiè laborent. Priore membro aſſerit Chriſtianam libertatem, dum nihil immundum eſſe fidelibus pronuntiat. ſed interim pſeudoapoſtolos obliquè perſtringit, quibus interior puritas, quam ſolam Deus æſtimat nullius erat pretii. Ergo coràm inſcitiam arguit, quòd non intelligant Chriſtianos abſque legalibus cæremoniis puros eſſe: deinde hypocriſin exagitat, quòd neglecta cordis integritate in friuolis exercitiis ſe occupent. Quia autem non agitur hîc de valetudine corporis, ſed de conſcientiæ quiete, non aliud intelligit, quàm ciborum diſcrimen quod ſub Lege valuit, eſſe iam ſublatum. Eadem tamen ratione conſtat, perperam facere eos qui religionem hac in parte conſcientiis iniiciunt. Eſt enim hæc non vnius ſeculi doctrina, ſed æternum Spiritus ſancti oraculum, cui nulla noua lege derogare fas eſt. Quare hoc vſque ad finem mundi verum eſſe oportet, nullius cibi vſum coram Deo illicitum eſſe. Ideo aptè & congruenter hic locus aduerſus tyrãnicam Papæ legem citatur, quæ carnium eſum certis temporibus prohibet. Neque verò me latet quid cauillentur. negant ſe carnium eſum interdicere quia immundas eſſe dicant (fatentur enim cibos omnes per ſe mundos ac puros eſſe) ſed alio reſpectu carnium abſtinentiam edici, vt ſcilicet dometur carnis laſciuia. Quaſi vèrò Dominus vetuerit olim ſuilla veſci quia immundos ſues iudicaret. Purum enim per ſe ac mundum eſſe quicquid creauit Deus, Patres etiam ſub Lege duxerunt: ſed ideo immundos habebant, quia vſus à quo ipſos Dei prohibitio arcebat, erat illicitus. Puros ergo omnes non alio ſenſu Apoſtolus vocat, niſi quia liber omnium vſus eſt, quo ad conſcientiam. Ita ſiqua lex ad aliquam abſtinendi neceſſitatem conſcientias obſtringit, conceſſam à Deo libertatem impiè eripit fidelibus. *Inquinatis autem.* Secundum membrum eſt, quo inutiles ac irritas talium magiſtrorum cautiones ſubſannat. Dicit enim, nihil illos proficere, cauendo in cibis certis immunditiem, quia nullum mundum attingere queant. Cur iſtud? polluti enim ſunt: ideo ſolo ipſorum attactu, quæ alioqui pura erant, inquinantur. Porrò *Infideles* non adiungit impuris quaſi diuerſos, ſed exegetica eſt additio. Quia enim nulla eſt coram Deo quàm fidei puritas, ſequitur infideles omnes eſſe immundos. quare nullis legibus vel regulis obtinebunt quam captant munditiem: quia quũ impuri ſint ipſi, nihil ſibi in mundo purum reperient. *Sed inquinatæ ſunt.* Fontem oſtendit vnde manant omnes ſordes quæ per totam hominis vitam ſparguntur. Niſi enim cor bene purgatum ſit, etiamſi maximè fulgeant & optimi ſint odoris opera coram hominibus: tamen apud Deum fœditate ſua & fœtore nauſeam prouocabunt. Dominus enim cor intuetur, 1. Samuelis 16. b. 7. &, Oculi eius veritatem reſpiciunt, Ieremiæ 5.a.3. Vnde fit vt quæ alta ſunt hominibus, abominatio ſint coram ipſo. *Mens* intellectum ſignificat. *Conſcientia* magis ad cordis affectus pertinet. Duo autem hîc ſunt notanda: ex ſincero cordis affectu hominem æſtimari apud Deum, non operibus externis: deinde tantas eſſe infidelitatis ſordes, vt non hominem modò inficiant, ſed quicquid etiam attrectat. Qua de re legatur caput Aggæi ſe-
1.Tim.4.b.5. cundum. Ideò alibi docet Paulus, Verbo nobis ſanctificari omnia: quia nihil purè vſurpant homines, niſi quod è manu Dei, fide ſuſcipiunt.

16 *Deum profitentur ſe noſſe.)* Tractat eos vt merentur: nam hypocritæ qui minutis obſeruationibus inſiſtunt, quæ præcipuæ erant Chriſtianæ vitæ partes, ſecurè contemnunt. Ita fit vt vanitatem ſuam prodant, dum in apertis flagitiis apparet Dei contemptus. Et hoc eſt quod intelligit Paulus: qui in vna cibi ſpecie continentes videri volunt, contumaciter (velut excuſſo iugo) laſciuire, fœdos & nequitiæ plenos eſſe ipſorum mores, nullam in tota eorum vita virtutis ſcintillam ſpectari. Dum βδελυκτοὺς nominat, videtur alludere ad fictitiam ſanctitatem, cui ſedulò dabant operam. Sed Paulus nullo profectu eos ſatagere pronuntiat, quia non deſinant eſſe profani & deteſtabiles. Non abs re contumaciæ eos inſimulat: quia hypocritis nihil ſuperbius, qui etiam tantopere ſe fatigant in cæremoniis vt præcipua Legis impune contemnere liceat. Vocem ἀδοκίμους commodè accipere licebit in actiua ſignificatione: quaſi dixiſſet, Iudicio & mente deſtitui quo ad bona opera: qui in nugis volunt tam perſpicaces magiſtri videri.

CAP. II.

TV verò loquere quæ decent ſanam doctrinam.
2 *Senes vt ſobrii ſint, graues, temperantes, ſani fide, dilectione, patientia.*
3 *Anus ſimiliter, vt ſint in habitu religioſè decoro, non calumniatrices, non multo vino ſeruientes, honeſti magiſtræ:*
4 *Quo adoleſcentulas temperantiam doceant, vt ament maritos & liberos.*
5 *Sint tẽperantes, puræ domus cuſtodes, benignæ, ſubiectæ ſuis maritis: ne ſermo Dei malè audiat.*

1 *Tu verò loquere.)* Remedium abigendis fabulis oſtendit, vt Titus ædificationi inſiſtat. *Sanam* enim *doctrinam* appellat, quæ ad pietatem erudire homines poteſt. Euaneſcunt enim omnes nugæ, quum id quod ſolidum eſt traditur. Porrò dum loqui præcipit quæ ſanæ doctrinæ conueniunt, perinde valet, acſi diceret oportere in hac prædicatione Titum eſſe aſſiduum. neque enim ſufficeret ſemel aut iterũ fieri iſtarum rerum mentionem. Et Paulus non de vnius diei ſermone agit, ſed quandiu Paſtoris officium aget Titus, vult in hac doctrina occupari. Sana doctrina dicitur ab effectu, quemadmodum econuerſo dicit homines ineptos languere circa quæſtiones quæ nihil proſunt. Sana ergo Salubrem ſignificat, quæ animas verè paſcit. Ergo hac vna voce, tanquam ſolenni edicto, ſpeculationes omnes quæ oſtentationi ſeruiunt magis quàm pietatem iuuent, ab Eccleſia exterminat, ſicuti in vtraque ad Timotheum fecit. Sanæ verò doctrinæ duas facit partes: alteram qua Dei gratia in Chriſto commendetur, vnde ſciamus vbinam quærenda ſit ſalus: alteram qua formetur vita ad timorem Dei & innocentiam. Tametſi autem prior illa quæ fidem continet, longè antecellit, ideóque ſtudio maiore inculcanda eſt: Paulus tamen quum ad Titum ſcriberet, in ſeruando ordine ſolicitus non fuit. Eſt enim illi cum perito homine

negotium:

negotium: cui iniuriam faceret ſi illi ſingula dictaret, vt nouitiis aut tyronibus fieri ſolet. Docet quidem ſub Titi perſona totam Cretenſem Eccleſiam: decorum tamen ſeruat, ne diffidere eius prudentiæ videatur. Præterea in exhortationibus ideo eſt longior, quia præcipuè ad ſanctæ & honeſtæ vitæ ſtudium reuocandi erant qui otioſis tantùm quæſtionibus erant intenti. Nihil enim eſt quod vagam hominum curioſitatem meliùs compeſcat, quàm dum agnoſcunt in quibus ſe officiis exercere debeant.

2 *Senes vt ſobrij ſint.)* Ab officiis particularibus incipit, quò magis copularis ſit ſermo. id autem facit non modò vt ſe attemperet ad eorum captum, ſed vt magis vnumquenque premat. Generalis enim doctrina minus afficit. vbi autem paucis exemplis propoſitis, ſingulos vocationis ſuæ admonuit, nemo eſt cui non promptum ſit colligere, ſibi à Domino ſatis mandari negotii in quo ſe exerceat. Proinde non eſt quòd hic methodum requiramus: quia conſilium Pauli duntaxat fuit, breuiter indicare quibus de rebus loqui debeant pii doctores, non autem plenam rerum tractationem ſuſcipere. Senum meminit primo loco eos vult eſſe ſobrios: quia vitium ſenectuti eſt nimis familiare bibacitas. Grauitatē quam ſubiicit, conciliant mores bene compoſiti. Nihil enim fœdiùs quàm ſenex iuueniliter laſciuiens, & qui ſua incontinentia adoleſcentum impudentiam auget. Ergo in ſenum vita reluceat σεμνότης, hoc eſt dignitas quædam quæ adoleſcentes ad verecundiam cogat: Id potiſſimùm conſequentur temperantia quam mox ſubiicit. *Sani fide.* Neſcio an obliqua ſit alluſio ad varios ſenum morbos, quibus opponat hanc animæ ſanitatem: mihi certè ita videtur, tametſi nihil affirmo. Summam autem Chriſtianæ perfectionis his tribus partibus comprehendit, non ſine cauſa. Fide enim Deum colimus. quia neque inuocatio, neque alia pietatis exercitia ſeparari ab ea poſſunt. *Dilectio* extenditur ad omnia ſecundæ tabulæ præcepta. Sequitur *Patientia*, quaſi vtriuſque condimentum. Nam nec abſque ea diu ſtaret fides: & quotidie multa accidunt, quorum vel indignitate, vel acerbitate offenſi ad charitatis officia non languidi modò, ſed exanimes eſſemus, niſi eadem patientia nos ſuſtineret.

3 *Anus ſimiliter.)* Matronas ætate prouectas vt plurimùm videre eſt aut laſciuè adhuc ſe colere, aut aliquid habere in veſtitu ſuperſtitioſum: rarò medium tenent. Vtrique vitio occurrere Paulus voluit, modum præſcribens qui & decoro & religioni cōgruat: aut ſi mauis ſimpliciùs, vt ipſo quoque habitu ſanctas & pias ſe eſſe teſtentur. Alia etiam duo vitia quibus ferè obnoxiæ ſunt, corrigit, dum *calumniatrices* ac vinoſas eſſe vetat. Loquacitas, morbus eſt muliebris: eum ſenectus augere ſolet. Huc accedit quòd ſibi nunquam ſatis diſertæ videntur mulieres, niſi dicaces ſint ac maledicæ, niſi de omnibus detrahant. ita fit vt vetulæ ſæpenumero calumnioſa ſua garrulitate, quaſi face ardenti, multas domos inflamment. Multæ etiam bibulæ ſunt: quo fit vt modeſtiæ & grauitatis oblitæ, indecenter proteruiant. Cæterùm quò magis attentæ ſint ad officium, docet, non ſatis eſſe ſi honeſtè ſibi viuant, niſi etiam *adoleſcentulas* inſtitutis ſuis forment ad honeſtam ac pudicam vitam. Ideo addit, vt ſuo exemplo iuniores reddant temperantes & graues: quæ ſcilicet alioqui ætatis feruore exultant.

4 *Ament maritos.)* Non aſſentior iis qui pręcepta recenſeri putant quæ tradere debeant matronæ adoleſcentulis: nam ſiquis contextum diligenter expendat, facilè animaduertet Paulum officia mulierū perſequi, quæ ſenioribus etiam cōueniunt. Deinde cōſtructio inepta eſſet, σωφρονίζωσι, σώφρονας εἶναι. Quanquam dum prouectioribus matronis quales eſſe debeant, præſcribit, ſimul iunioribus proponit quod ſequantur exemplum, ita promiſcuè vtraſque docet. In ſumma, vult mulieres amore coniugali, & liberorum charitate retineri, ne libidinoſis amoribus ſe occupent: vult ſobriè & continenter domum ſuam regere: prohibet in publico vagari: caſtas eſſe iubet, ſimul tamen modeſtas, vt ſubiectæ ſint virorum imperio. Nam quæ aliis virtutibus pollent, interdum ferociendi inde occaſionem arripiunt, vt maritis parum ſint morigeræ. Quòd autem addit, *Ne ſermo Dei malè audiat*, propriè ad mulieres ſpectare putant, quæ iunctæ erant viris incredulis qui ex malis vxorum moribus poterant Euangelium æſtimare. idque videtur Petri verbis confirmari, prioris Epiſtolæ cap. 3. a. 1. Verùm quid ſi non de ſolis maritis loquatur? Et certè probabilius eſt talem requiri vitę probitatem, ne ſuis vitiis Euangelium vulgò infament. reliqua petantur ex quinto capite prioris Epiſtolæ ad Timotheum.

6 *Iuniores ſimiliter hortare vt temperantes ſint:*

7 *In omnibus teipſum exhibens exemplar bonorum operum in doctrina, integritatem, grauitatem.*

8 *Sermonem ſanum, irreprehenſibilem: vt aduerſarius pudefiat, nihil habens quòd de nobis obloquatur.*

9 *Seruos vt Dominis ſuis ſubiecti ſint, in omnibus placere ſtudentes, non reſponſatores,*

10 *Non furaces, ſed fidem omnem oſtendentes bonam: vt doctrinam Seruatoris noſtri Dei ornent in omnibus.*

6 *Iuniores.)* Iuuenes tantùm ad temperantiam inſtitui præcipit: quia hæc virtus (vt docet Plato) totam hominis mentem ſanat. Ergo perinde eſt ac ſi diceret, bene compoſitos & rationi obtemperantes.

7 *Teipſum exhibens.)* Nam parum alioqui autoritatis habebit doctrina, niſi in vita Epiſcopi, tanquā in ſpeculo, vis eius & maieſtas eluceat. Vult ergo doctorē eſſe exemplar, cui ſe diſcipuli conformēt. Quę ſequūtur, propter obſcurum orationis cōplexum ambigua ſunt. Ponit enim *In doctrina.* mox ſubiicit in accuſatiuo caſu, *Integritatem, grauitatem,* &c. Omiſſis aliorum interpretationibus afferam quod mihi videtur maximè probabile. Primùm hæc verba ſimul connecto, *Bonorum operum in doctrina.* Nam quum iuſſerit bonorum operum ſtudium, docendo vrgeri: vult bona opera quæ huic doctrinæ reſpondeant, ſpectari in eius vita. Proinde particula In, conuenientiam denotat. Iam quę ſequuntur, nihil habent obſcuritatis. Nam vt doctrinę ſuę typum in moribus referat, integrum & grauem eſſe iubet. *Sanus*

ſermo ad communem vitam (meo iudicio) & priuata colloquia refertur. Abſurdũ enim foret, de publica doctrina interpretari: quum tantùm velit Titum in factis & dictis congruentem habere vitam ſuæ prædicationi. Quare ſermones eius puros eſſe iubet ac remotos ab omni corruptela. *Irreprehenſibilis* tam ad ſermonem quàm ad perſonam Titi aptari poteſt. Hoc poſterius magis amplector: vt reliqui accuſatiui (quod ſyntaxis Græca facilè patitur) inde pendeant, hoc ſenſu: Nempe vt te irreprehenſibilem præbeas grauitate, integritate, ſanis ſermonibus.

8 *Vt aduerſarius.)* Tametſi alii fines ſpectandi ſunt homini Chriſtiano: non tamen hic negligi debet, vt impiis os obſtruatur: ſicuti paſſim admonemur non eſſe illis dandam occaſionem maledicendi. Quæcunque enim probra in noſtris moribus poſſunt arripere, ea in Chriſtum, eiúſque doctrinam torquent. Ita fit vt noſtra culpa, contumeliæ ſubiaceat ſacrũ Dei nomen. Proinde quò nos acriùs videmus ab hoſtibus obſeruari, eò magis intenti ſimus ad cauendas eorum calumnias: atque ita eorũ malignitas ſtudium bene agendi in nobis acuat.

9 *Seruos.)* Iam dictum eſt Paulum breuiter duntaxat quædam attingere exempli cauſa: non autẽ res totas explicare, quemadmodum ſi eas ex profeſſo tractandas ſuſciperet. Itaque dum ſeruos iubet *Dominis placere per omnia*, hoc placendi ſtudium ad ea reſtringi debet quæ recta ſunt: ídque ex aliis ſimilibus locis, vbi nominatim additur exceptio, nequid niſi ſecundum Deum. Obſeruare autem licet, præcipuè hic, Apoſtolum inſiſtere, vt qui ſub aliorum poteſtate ſunt, morigeri ſint ac obſequentes. quod non abs re facit. Nihil enim humano ingenio magis aduerſum ſubiectione: & periculum erat ne Euangelii prætextu magis præfracti redderentur, quia indignum putarent, ſe ſubiacere impiorum imperio. Quò plus ſtudii & diligentiæ adhibendum fuit Paſtoribus, ad contumaciam hanc vel frangendam, vel reprimendam. Cæterùm duo ſeruilia vitia perſtringit: tergiuerſandi proteruiam, & furandi cupidinem. Plenæ ſunt comœdiæ exemplis nimium promptæ dicacitatis, qua ſerui dominos eludunt. Nec ſine cauſa facta eſt olim nominum permutatio, vt ſeruos vocarent Fures. Ita præcepta ad ſingulorum mores accõmodare, prudentiæ eſt. *Fidem* pro fidelitate poſuit erga dominos. Ergo fidem *omnem oſtendere*, eſt verſari fideliter abſque fraude vel noxa, in tractandis domini rebus.

10 *Vt doctrinam.)* Acerrimus hic exhortationis aculeus eſſe nobis debet, quum audimus honeſtis noſtris moribus ornari Dei doctrinam, quæ tamen ſpeculum eſt gloriæ eius. Et certè id vſu venire communiter videmus: ſicuti rurſum flagitioſa vita noſtra illam dedecore afficit. Solent enim ex operibus noſtris æſtimari. Verùm hæc quoque circunſtantia notanda eſt, quòd ornamentum Deus à ſeruis accipere dignatur, quorum tam vilis & abiecta erat conditio, vt vix cenſeri ſoliti ſint inter homines. Neque enim famulos intelligit quales hodie in vſu ſunt: ſed mancipia, quæ pretio empta, tãquam boues aut equi poſſidebantur. Quòd ſi eorum vita ornamentum eſt Chriſtiani nominis, multò magis videant qui in honore ſunt, ne illud turpitudine ſua maculent.

11 ***Apparuit enim gratia Dei ſalutaris omnibus hominibus,***

12 ***Inſtituens nos, vt abnegata impietate, & mundanis cupiditatibus, temperanter, & iuſtè & piè viuamus in hoc ſeculo:***

13 ***Expectantes beatam ſpem, & apparitionem gloriæ magni Dei, & Seruatoris noſtri Ieſu Chriſti,***

14 ***Qui dedit ſeipſum pro nobis, vt redimeret nos ab omni iniquitate, & purificaret ſibi, populum peculiarem ſtudioſum bonorum operum.***

15 ***Hæc loquere, & exhortare, & argue cum omni authoritate, nemo te contemnat.***

11 *Apparuit enim*, &c.) A fine redemptionis argumentatur, quem docet eſſe ſtudium piè & rectè viuendi. Vnde ſequitur, boni doctoris officium eſſe, potius hortari ad ſanctam vitam, quàm vanis quæſtionibus occupare hominum mentes. Redemit nos (inquit Zacharias in ſuo cantico) vt in ſanctitate & innocẽtia ſeruiamus illi omnibus diebus vitæ noſtræ. Eiuſdem rationis eſt quod dicit Paulus, Gratia Dei apparuit: nos erudiens. Significat enim, vice inſtitutionis eſſe nobis debere ad vitam rectè formandam. Arripiunt alii in occaſionem licentiæ quod de miſericordia Dei prædicatur: alios impedit ſocordia, ne de vitæ nouitate cogitent. At verò Dei gratiæ manifeſtatio exhortationes ad piè viuẽdum neceſſariò ſecum trahit. *Salutaris omnibus.* Nominatim vniuerſis communem eſſe teſtatur, propter ſeruos de quibus loquutus erat. Interea non intelligit ſingulos homines, ſed ordines potiùs notat, aut diuerſa vitæ genera. Atque hoc non paruam emphaſin habet, quòd Dei gratia ad ſeruile vſque genus ſe demiſerit. Nam quum Deus ne infimos quidem & poſtremæ ſortis homines deſpiciat, pluſquam abſurdum foret, nos ad amplexandam eius bonitatem pigros eſſe ac deſides.

Luc.1.g.74.

12 *Vt abnegata impietate.)* Nunc regulam vitæ bene inſtituendæ tradit, & vnde fieri debeat initiũ: nempe à prioris vitæ abnegatione, cuius duas partes recenſet, impietatem & mundana deſideria. Sub impietate non tantùm ſuperſtitiones comprehendo, in quibus errauerant: ſed profanum Dei contemptum qualis regnat in hominibus, donec illuminati ſint in veritatis notitiam. Vtcunque enim aliquam religionem pręſe ferant, nunquam tamen ſincerè aut ex animo Deum timent ac reuerentur: quin potiùs ſopitas habent conſcientias, vt nihilominus reputent, quàm Deo eſſe ſeruiendum. *Mundanas cupiditates* vocat omnes carnis affectus: quoniam donec ad ſe nos Dominus traxit, nihil reſpicimus quàm mundum. Meditatio enim cæleſtis vitæ à regeneratione incipit. Priùs verò in mundum inclinant ſtudia omnia, & in mundo hærent. *Temperanter & iuſtè & piè.* Quemadmodum tria antè poſuit, quum vellet ſummam complecti Chriſtianæ vitæ: nunc eam definit tribus iſtis, pietate, iuſtitia, & temperantia. Pietas, erga Deum religio eſt: iuſtitia inter homines locum habet. vtraque harum qui præditus eſt, ei nihil deeſt ad perfectam virtutem. Et certè in Lege Dei ſumma perfectio traditur, cui nihil omnino addi

poteſt.

poteſt. Sed quemadmodum exercitia pietatis ſunt quaſi prioris tabulæ appendices:ita temperantia cuius hoc loco Paulus meminit, non aliò quàm ad Legis obſeruationem ſpectat: & quemadmodum ante de patientia dixi, prioribus additur veluti condimentum. Nec varius eſt Apoſtolus qui nunc patientiam, nunc temperantiam nominat,quaſi ſanctæ vitæ complementum,neque enim diuerſæ ſunt virtutes: quũ *σωφροσύνη* ſub ſe tolerantiam comprehendat. Addit, *In hoc ſeculo:* quia Dominus præſentem vitã fidei noſtræ probationi deſtinauit. Quanuis enim nondum fructus rectè factorum appareat: nobis tamen ad ſtudium bene agendi ſufficere ſpes debet. atque hoc eſt quod ſtatim addit.

13 *Expectantes beatam ſpem.)* A ſpe futuræ immortalitatis exhortationem deducit. Et certè fieri non poteſt quin illa ſi penitus animis noſtris inſideat,nos totos addicat Deo. Contrà,qui mundo & carni viuere non deſinunt, nunquam verè guſtarunt quid valeat æternæ vitæ promiſſio. Dominus enim in cælum vocãdo,à terra nos abducit.Spem hîc poſuit pro re ſperata:alioqui impropria eſſet loquutio: ſic autem appellat fœlicem vitam quæ nobis in cælo eſt repoſita. Simul declarat quando futuri ſimus eius cõpotes, & quid nos reſpicere deceat quoties ſalutis noſtræ ſubit deſiderium vel cogitatio. *Gloriam Dei* interpretor,non tantùm qua in ſe glorioſus ipſe erit, ſed quia tunc ſe quaquauerſum diffundet, vt omnes ſuos electos eius faciat participes. *Magnum* ideo nominat: quia eius magnitudo,quã nunc inani mundi fulgore excæcati homines extenuant,ac interdum quoque quantum in ſe eſt,exinaniunt:demum vltimo die ſe proferet. Mundi enim ſpecies,dum magna oculis noſtris apparet,ſic oculos perſtringit,vt Dei gloria quaſi in tenebris lateat. At Chriſtus aduentu ſuo fumos mundi omnes diſcutiet,nihil ampliùs obſcuret gloriæ ſuæ ſplendorem, nihil amplitudinem diminuat. Demonſtare quidem Dominus quotidie ſuis operibus ſuam maieſtatem:ſed quia homines impedit ſua cæcitas nè eam conſpiciant,latere nihilominus in obſcuro dicitur. At Paulus iam nunc fide vult à fidelibus conſiderari quod vltimo die manifeſtabitur: idcóque magnificari Deum quem mundus vel contemnit, vel ſaltem pro ſua dignitate minimè æſtimat. Porrò dubium eſt,coniunctímne hæc legenda ſint,*Chriſti magni Dei & Seruatoris:*an verò de Patre & Filio diſiunctim. Arriani hunc poſteriorem ſenſum arripientes, probare inde conati ſunt Filium eſſe Patre minorem:quia hîc diſtinctionis cauſa à Paulo dicatur Magnus Deus. Orthodoxi Eccleſiæ doctores,vt obſtruerent aditum huic calumniæ,vehementer contenderunt,vtrunque de Chriſto prædicari. Verùm breuius & certius refellere licet Arrianos, quia Paulus de reuelatione gloriæ Magni Dei loquutus, mox Chriſtum adiunxit,vt ſciremus in huius perſona fore illam gloriæ reuelationem: acſi diceret, vbi Chriſtus apparuerit, tunc patefactum nobis iri Diuinæ gloriæ magnitudinem. Hinc diſcimus primùm, nihil eſſe quod nos ad ſtudium bene agendi alacriores reddat, quàm ſpem futuræ reſurrectionis. Deinde in hanc debere ſemper eſſe intentos fideles, ne in recto curſu fatigentur: niſi enim toti inde pendeamus, ſubinde delabimur ad mundi vanitates. Sed quoniam formidabilis eſſe nobis poſſet Domini aduentus in iudicium,proponitur nobis Chriſtus Seruator, qui idem futurus eſt iudex.

14 *Qui dedit ſeipſum.)* Aliud exhortationis argumentum, à fine aut effectu mortis Chriſti. Ideo ſe obtulit pro nobis Chriſtus,vt nos redimeret à peccati ſeruitute,& acquireret ſibi quaſi in peculium. Ergo eius gratia neceſſariò ſecum affert vitæ nouitatem:quia redemptionis beneficium faciunt irritum qui ſeruiunt adhuc peccato. Iam verò à peccati ſeruitute vindicamur, vt ſeruiamus Dei iuſtitiæ. Proinde hoc ſecundũ mox addidit,de *Populo peculiari,bonorum operum ſtudioſo.* quo ſignificat,perire in nobis redẽptionis fructum,ſi mundi cõcupiſcentiis adhuc tenemur impliciti. Ac quò meliùs exprimeret,nos Chriſti morte ad bona opera fuiſſe cõſecratos,vſus eſt Purificandi verbo. nam indignum eſſet, iiſdem nos rurſum inquinari ſordibus,à quibus nos Filius Dei ſanguine ſuo purgauit.

15 *Hæc loquere.)* Perinde valet hæc clauſula acſi iuberet aſſiduè inſiſtere in illã ædificationis doctrinam,neque vnquam fatigari: quia nimium inculcari nequeat. Doctrinæ etiam addere iubet exhortationum & obiurgationum aculeos. neque enim ſatis eſt commonefieri de ſuo officio homines, niſi acriter etiam vrgeantur. Qui autem ſuperiora illa tenet,ſempérque in ore habet,materiam habebit non docendi modò, ſed etiam corrigendi. *Cum omni authoritate.* Non aſſentior Eraſmo qui *ἐπιταγὴν* vertit præcipiendi ſtudium. Probabilior Chryſoſtomi ſententia, qui Seueritatem interpretatur aduerſus atrociora peccata. Quanquam ne hîc quidem videtur Pauli mentem aſſequutus: vult enim vt ſibi autoritatem in his tradendis ac reuerentiam Titus vendicet. nam curioſi homines & argutiarum cupidi, piæ & ſanctæ vitæ præcepta quaſi trita & vulgaria faſtidiunt. Vt huic faſtidio occurrat Titus, iubetur pondus imperii ſuæ doctrinæ addere. Eódem etiam(meo iudicio) pertinet quod mox ſequitur, *Nemo te contemnat.* Putant alii admoneri Titum vt ſibi vitæ integritate audientiam ac dignitatem conciliet. ac verum quidem eſt,mores ſanctos & inculpatos facere doctrinæ autoritatem. verùm aliò reſpexit Paulus: nam populum ipſum magis quàm Titum hîc compellat. Quia tam delicatæ multis erant aures, vt illis deſpectui eſſet Euãgelii ſimplicitas: quia ſic pruriebant rerum nouarum deſiderio, vt ædificationi nullus ferè locus foret: eiuſmodi hominum ſuperbiam retundit,& ſeuerè denũtiat vt ab omni ſanæ & vtilis doctrinæ contemptu deſiſtant. Ita confirmatur quod initio præfatus ſum, Cretenſibus potiùs quàm vni priuatim homini ſcriptam eſſe hanc Epiſtolam.

CAPVT III.

ADmone illos vt principatibus & poteſtatibus ſubditi ſint,vt magiſtratibus pareãt, vt ad omne opus bonum ſint parati:

2 *Ne de quoquam malè dicant,vt ſint non pugnaces,humani, omnem exhibentes manſuetudinem erga omnes homines.*

3 *Nam eramus & nos ſtulti quondam,inobedientes,errantes,ſeruientes cupiditatibus & voluptatibus variis,in malitia & inuidia degentes,odioſi,inuicem odio proſequentes.*

1 *Admone illos.)* Ex compluribus locis apparet, multum negotii habuiſſe Apoſtolos, vt plebem ſub magiſtratuum & principatuũ imperio continerent. Natura enim appetentes principatus ſumus omnes: ita fit vt nemo ſe alteri libenter ſubiiciat. Pręterea quũ tunc viderent omnes ferè mundi poteſtates Chriſto eſſe aduerſas, putabant indignas eſſe quibus haberetur vllus honor. Iudæi præcipuè, vt erant gens indomita, fremere ac tumultuari non deſinebant. Poſtquã ergo de particularibus officiis Paulus meminit, generaliter nunc vult omnes moneri vt placidè colant ordinem politicum, legibus pareant, magiſtratibus obediant. Subiectio enim quam requirit erga Principes, & obedientia erga magiſtratus, ad edicta & leges, aliáſque politiæ partes extenditur. Quod continuo pòſt ſubiicit, ad eandem rem accommodari poteſt: quaſi diceret, Quicunque bene & honeſtè viuere non recuſant, libẽter fore magiſtratibus obſequentes. Nam quum ordinati ſint ad humani generis conſeruationẽ, qui eos ſublatos cupit, vel excutit eorum iugum, recti & æqui hoſtis eſt, adeóque omnis humanitatis expers. Siquis tamen abſque circunſtantia accipere malit, non repugno: & certè non dubium eſt quin in hac ſententia beneficentiam illis in tota vita ergà proximos commendet.

2 *Ne de quoquam.)* Modùm nunc fouendæ cum omnibus pacis & amicitiæ præſcribit. Scimus nihil eſſe procliuius humano ingenio, quàm præ ſe alios omnes deſpicere. Ita fit vt multi donis Dei cum fratrum contemptu ſuperbiant: contemptum mox ſequitur contumelia. Chriſtianos ergo, tametſi præ aliis excellant, vetat aliorum probris ſe iactare. interea non vult impiorum vitiis ipſos aſſentari: tantùm obtrectandi libidinem damnat. Quum alienos à pugnis eſſe iubet, perinde eſt acſi diceret, fugiendas eſſe lites ac iurgia. Ideo bene Vetus interpres, qui reddidit, Non litigioſos. aliis enim modis quàm gladio aut manu pugnatur. Et hunc eſſe ſenſum, ex ſequentibus liquet: remedia enim mali oſtendit, quum præcipit vt ſe æquos & manſuetos omnibus præbeant: æquitas enim ſummo iuris rigori opponitur, manſuetudo amarulentiæ. Ergo ſi omne genus contentionum ac pugnarum fugere placet, primùm diſcamus lenitate multa temperare: deinde multa etiam ignoſcere. Nam qui vltrà modum rigidi ſunt ac moroſi, ignem ſecum ferunt inflammandis certaminibus. Dicit autem, *Erga omnes:* vt ſignificet, infimis quoque & abiectiſſimis parcendum eſſe. Fideles, quia impios pro nihilo ducebant, non putabant vlla clementia eſſe dignos. Talem aſperitatem quæ nonniſi è faſtu naſcitur, corrigere Paulus voluit.

3 *Nam eramus & nos.)* Nihil eſt ſubigendæ noſtræ ſuperbiæ & ſimul rigori temperando aptius quàm quum oſtenditur, quicquid torquemus in alios, poſſe in caput noſtrum recidere. Veniam enim facilè dat qui mutuò petere cogitur. Et certè non alia cauſa eſt quæ nos fratribus inexorabiles reddat, niſi vitiorum noſtrorum ignorantia. Seueri quidem ſunt aduerſus peccantes qui verum habent Dei zelum: ſed quia à ſeipſis incipiunt, ſemper eorum ſeueritas cum miſericordia coniuncta eſt. Ergo ne fideles ſuperbè & inhumaniter aliis inſultent, qui adhuc in ignorantia & cæcitate detinentur, reducit illis Paulus in memoriam quales fuerint: acſi diceret, Si tam acriter exagitandi ſunt quos nondum fidei luce dignatus eſt Deus, eodem iure potuiſtis olim inclementer vexari: noluiſſetis certè quenquam eſſe vobis adeò inhumanum. eãdem igitur moderationem erga alios nunc tenete. Duo autẽ in verbis Pauli intelligenda ſunt. prius eſt, vt qui nunc illuminati ſunt à Domino, priſtinæ ſuæ ignorantiæ memoria humiliati, nõ ſe faſtuosè efferant, nec iniquiùs aut duriùs eos tractent, quàm ſe putarunt tractandos quum eſſent ſimiles: alterum, vt reputent ſuo exemplo poſſe cras inſeri in Eccleſiam qui hodie extranei ſunt, & correctis vitiis poſſe fieri donorum Dei participes, quibus nunc deſtituuntur. Vtriuſque rei ſpeculum elucet in fidelibus, qui aliquando tenebræ fuerunt, poſtea cœperunt lux eſſe in Domino. Quare debet priſtinæ ſuæ conditionis agnitio ad συμπάθειαν eos flectere. Præſens autem Dei gratia documento eſt, poſſe alios quoque ad ſalutem adduci. ita videmus oportere nos coram Deo humiliari, vt manſueti ſimus erga fratres. ſæua enim & omnium contemptrix eſt ſuperbia. Alibi quum nos ad lenitatem hortatur, ſuæ vnumquéque noſtrum infirmitatis commonefacit: hîc vltrà procedit, quoniam vitia à quibus iam liberati ſumus, vult nos recordari, vt quę adhuc in aliis reſident, non vltra modum inſectemur. Porrò quum hîc breuiter depingat Paulus hominis ingeniũ, quale eſt donec Chriſti Spiritu reformetur: intueri in hac deſcriptione licet quàm miſeri ſimus extra Chriſtum. Primò *Stultos* vocat infideles, quia mera ſit vanitas, tota hominum ſapientia, quandiu Deum non cognoſcunt. vocat deinde *Inobedientes*, quia ſicut ſola eſt fides quę verè Deo obedit: ita incredulitas ſemper contumax & rebellis eſt. quanquam ἀπειθεῖς poſſemus vertere Incredulos, vt ſtultitiæ ſpeciem exprimat. Tertiò dicit incredulos *errare:* ſolus enim Chriſtus via eſt, & lux mundi. quare neceſſe eſt omnes à Deo alienos, vagos & erraticos eſſe tota vita. Hactenus naturam infidelitatis indicauit: nunc etiam addit fructus qui ex ea manant, nempe varia deſideria, & *voluptates, inuidiam, malitiam,* & quę illis ſunt ſimilia. Verùm quidem eſt, non omnibus vitiis ſingulos pariter laborare: ſed quum omnes prauiś deſideriis ſeruiant, tametſi alii aliò ferantur, ſummatim complexus eſt Paulus quales paſſim fructus pariat incredulitas. qua de re dictum eſt circiter finem primi capitis ad Romanos. Cæterùm quum his notis Dei Filios Paulus ab incredulis diſcernat: ſi fideles volumus cenſeri, cor omni inuidia purgatum, omni malitia purum habere nos oportet, amare & mutuò amabiles eſſe conuenit. cupiditates verò in nobis dominari abſurdum eſt: quæ ideo variæ dicuntur (meo iudicio) quoniam libidines quibus homo carnalis circumagitur, veluti contrarii ſunt fluctus, qui dum inter ſe confligunt, hominem ipſum verſant huc & illuc, vt variet atque alternet ferè in ſingula momenta. Talis certè eſt omnium inquietudo qui ſe carnis deſideriis permittunt, quia nulla niſi in Dei timore ſtabilitas.

Galat. 6.

Ioan. 8.b.12. & 14.a.6.

4 *Sed poſtquam bonitas & amor erga homines apparuit Seruatoris noſtri Dei,*

5 *Non ex operibus quæ eſſent in iuſtitia, quæ nos feciſſemus, ſed ſecundũ ſuam miſericordiam ſaluos nos fecit per lauacrum regenerationis ac renouationis Spiritus ſancti.*

4 *Sed poſt-*

6 "*Quod effudit in nos opulentè per Ieſum Chriſtum Seruatorem noſtrum.* "Vel quem

7 *Vt iuſtificati illius gratia, hæredes efficeremur ſecundum ſpem vitæ æternæ.*

Aut verbum principale in hac ſententia eſt, Deum nos ſua miſericordia ſaluos feciſſe, aut oratio eſt defectiua. Ita ſubaudiendum erit, mutatos fuiſſe in melius, nouóſque factos fuiſſe homines, ex quo eorum miſertus eſt Deus: acſi diceret, Tunc cœpiſtis demum ab illis differre, quum vos Deus Spiritu ſuo regenuit. Quia tamen in verbis Pauli conſtat plenus ſenſus, nihil addere neceſſe eſt. Porrò ſe inter alios numerat, quo efficacior ſit exhortatio.

4 *Poſtquam apparuit.)* Principio quæri poſſet an tunc cœperit innoteſcere mundo Dei bonitas, quũ exhibitus fuit Chriſtus in carne. nam certè & bonum, & clementem, & ſibi propitium ab initio ſenſerunt Patres & experti ſunt. non fuit igitur hæc prima bonitatis paternique erga nos amoris manifeſtatio. Reſponſio facilis eſt, quòd non aliter guſtarunt Dei bonitatem Patres ſub Lege, quàm in Chriſtum reſpiciendo, à cuius aduentu pendebat tota eorum fides. Ita dicitur apparuiſſe Dei bonitas, quum eius pignus exhibuit, ac re ipſa comprobauit ſe nõ fruſtra toties hominibus ſalutem eſſe pollicitum. Sic Deus dilexit mundum (inquit Iohannes) vt Filium vnigenitum traderet. Alibi etiam Paulus, Confirmat Deus charitatem ſuam erga nos, quòd quum inimici eſſemus, Filium ſuum miſit, &c. Hæc vſitata eſt loquendi ratio in Scripturis, quòd per Chriſti mortem reconciliatus fuit mundus Deo: quem tamen ſeculis omnibus ſcimus benignum fuiſſe Patrem. Sed quia Diuini erga nos amoris cauſam & materiam ſalutis noſtræ nonniſi in Chriſto inuenimus, nõ abs re dicitur Deus Pater bonitatem ſuam in eo nobis oſtendiſſe. Quãquam alia eſt loci huius ratio, vbi Paulus non de communi illa Chriſti manifeſtatione loquitur, quum homo in mundum prodiit, ſed de manifeſtatione quæ fit per Euangelium, dum ſe peculiariter electis offert ac patefacit. Neque enim priore illo Chriſti aduẽtu, renouatus fuit Paulus: imò Chriſtus reſurrexerat in gloriam, ſalus in nomine ipſius plurimis non in Iudæa tantùm, ſed per vicinas regiones affulſerat, quũ Paulus infidelitate cæcus, gratiam hanc modis omnibus extinguendam curabat. Ergo tunc ſibi & aliis apparuiſſe Dei gratiam intelligit, dum illuminati ſunt in Euangelii notitiam. Nec verò aliter quadraret applicatio: quia non indifferenter de ſuæ ętatis hominibus agit, ſed propriè compellat eos qui ſegregati erant ex reliquo numero: acſi dixiſſet, olim fuiſſe ſimiles incredulis qui adhuc in tenebris demerſi ſunt: nũc autem non proprio merito, ſed Dei gratia ab illis differre, quemadmodũ ad Corinthios 4.b.7. eadem ratione arrogantiam omnem carnis retundit. Quis enim te diſcernit, vel reddit aliis præſtãtiorem? *Bonitas & amor.* Bonitatẽ priore loco rectè poſuit, quæ Deum ad nos amandos inclinat. neque enim in nobis inueniet quod amare debeat: ſed ideo amat, quia bonus eſt & miſericors. Cęterùm vtcũque ſuam omnibus bonitatem & dilectionem teſtetur, non tamen eam agnoſcimus niſi fide, dum ſe in Chriſto Patrem declarat. Fruebatur Paulus, antequam vocatus eſſet ad fidem Chriſti, innumeris Dei bonis, quæ paternæ Dei clementiæ guſtum illi dare poterant: eruditus fuerat à puero per Legis doctrinam. Errat tamen in tenebris ne ſentiat Dei bonitatem, donec Spiritus mentem eius illuſtret, atque interueniat Chriſtus teſtis ac ſponſor gratiæ Dei Patris, à qua, ſine ipſo, ſumus omnes alieni. Ita humanitatem Dei nonniſi fidei luce patefactam intelligit. Ioan.3.b.16. Rom.5.a.8.

5 *Non ex operibus.)* Meminerimus Paulum hîc ſermonem habere ad fideles, ac modum deſcribere quo in regnum Dei ingreſſi ſint. Negat eos quicquam operibus fuiſſe promeritos vt ſalutis fierent participes, vel vt Deo reconciliarentur per fidem: ſed hoc bonum adeptos fuiſſe dicit ſola Dei miſericordia. Proinde ex eius verbis colligimus, nihil nos afferre ad Deum, ſed mera eius gratia præueniri, nullo operum reſpectu. Nam quum dicit, Non ex operibus *quæ feciſſemus*, ſignificat nihil poſſe nos quàm peccare, donec regeniti ſimus à Deo. Pendet enim hæc negatio ex ſuperiori affirmatione, vbi dixerat, ſtultos & immorigeros eſſe, variiſque cupiditatibus addictos qui nondum reformati ſunt in Chriſto: ac ſanè ex tam corrupta maſſa quódnam prodiret bonum opus? Inſaniunt ergo qui hominem ſuis (vt vocant) præparationibus accedere ad Deum fingunt. Tota enim vitæ periodo longius ab eo diſcedunt, donec ſua manu ab errore eos in viam retrahit. Denique quòd nos potiùs quàm alii, cooptati ſumus in Chriſti participationem, id totum Paulus aſſignat Dei miſericordiæ, quia nulla in nobis fuerint iuſtitiæ opera: quæ ratio non valeret, niſi ſumeret illud pro confeſſo, iniuſtum & Deo exoſum eſſe quicquid ante fidem molimur. Inepti verò ſunt qui ex præterito verbi tempore cauillantur futura hominum merita à Deo reſpici quum ipſos vocat Paulus, inquiunt, dum prouocari Deum negat noſtris meritis, quo ſuæ gratia nos dignetur, reſtringit hoc ad tempus præteritum. Ergo ſi præcedenti tantùm iuſtitiæ non eſt locus, futura iuſtitia in rationem venit. Atqui principium vſurpant quod Paulus vbique reiicit, quum gratuitam electionem ſtatuit bonorum operum fundamentum. Si ex ſola Dei gratia hoc habemus, vt ad bene viuendum ſimus idonei: quæ futura noſtra merita intueri poterit Deus? Si ante Dei vocationem tale in nobis regnum occupat iniquitas, vt nullum progrediendi finem factura ſit donec culmen ſuum impleat: quo futuræ iuſtitię noſtræ reſpectu allici Deus poterit ad nos vocandos? faceſſant igitur tales nugæ. Paulus non alia ratione præterita opera nominauit, niſi vt omne meritum excluderet. Perinde enim valent eius verba, acſi dixiſſet, Si vllum meritum iactamus, qualia fuerunt noſtra opera? Stat enim axioma illud, non meliores fore homines quàm fuerint, niſi eos Dominus ſua vocatione corrigeret. *Saluos nos fecit.* De fide loquitur: & nos iam ſalutem adeptos eſſe docet. Ergo vtcunque peccato impliciti corpus mortis circunferamus, certi tamen de ſalute noſtra ſumus, ſi modò fide inſiti ſimus in Chriſtum: ſecundum illud, Qui credit in Filium Dei, tranſiuit de morte in vitam. Paulo pòſt tamen, Fidei nomine interpoſito, nos reipſa nondum adeptos eſſe oſtendet quod Chriſtus morte ſua præſtitit. Vnde ſequitur, ex parte Dei ſalutem noſtram impletam eſſe, cuius fruitio in finem vſque militię noſtrę differtur. Atque id eſt quod alibi quoque idem Paulus docet, nos ſpe ſaluos eſſe factos. *Per lauacrum regenerationis.* Non dubito quin ſaltem ad Baptiſmum alludat. imò facilè patiar de Baptiſmo locum exponi: Ioan.5.d.24. Rom.8.e.24.

non quòd in externo aquæ ſymbolo incluſa ſit ſalus, ſed quia partam à Chriſto ſalutem Baptiſmus nobis obſignat. Tractat Paulus de exhibitione gratiæ Dei, quam fide conſtare diximus. Quum ergo pars reuelationis Baptiſmo conſtet, quatenus ſcilicet fidei confirmandæ deſtinatus eſt, meritò eius mentionem facit. Deinde quum Baptiſmus veluti ingreſſus ſit in Eccleſiam, ac ſymbolum noſtræ in Chriſtum inſitionis, tempeſtiuè hìc adducitur à Paulo, dum oſtendere vult quomodo apparuerit nobis Dei gratia, vt talis ſit orationis contextus, Deus nos ſaluos fecit ſua miſericordia, cuius ſalutis ſymbolum ac pignus dedit in Baptiſmo, nos in ſuam Eccleſiam cooptans, & inſerens in corpus Filii ſui. Solent autem Apoſtoli à Sacramentis ducere argumentum, vt rem illic ſignatam probent: quia principium illud valere debet inter pios, Deum non inanibus nobiſcum figuris ludere, ſed virtute ſua intus præſtare quod externo ſigno demonſtrat. Quare Baptiſmus congruenter & verè lauacrum regenerationis dicitur. Vim & vſum Sacramentorum rectè is tenebit qui rem & ſignum ita connectet, vt ſignum non faciat inane aut inefficax: neque tamen eius ornandi cauſa, Spiritui ſancto detrahat quod ſuum eſt. Tametſi autem neque abluuntur Baptiſmo impii, neque renouantur, nihilominus vim iſtam quod ad Deũ retinet: quia vtcunque Dei gratiam reſpuant, illis tamen offertur. Porrò hìc fideles Paulus compellat, in quibus quia ſemper Baptiſmus eſt efficax, meritò cum ſua veritate & effectu coniungitur. Monemur autem hac loquutione, niſi velimus exinanire ſacrum Baptiſmum, virtutem eius nouitate vitæ eſſe comprobandam. *Renouationis Spiritus ſancti.* Quanquam ſigni meminit vt conſpicuam nobis Dei gratiam faceret: tamen ne in illo hæreamus, mox ad Spiritum nos reuocat: vt ſciamus nos eius virtute non aqua mundari, iuxta illud Ezechielis, Effundam ſuper vos aquas mundas: nempe Spiritum meum. Et certè ſic cum Prophetæ verbis congruunt Pauli verba, vt idem ab vtroque dici appareat. Quare initio dixi, Paulum, quum propriè de Spiritu ſancto agat, ſimul alludere ad Baptiſmum. Ergo Spiritus Dei eſt qui nos regenerat, facitque nouas creaturas: ſed quia inuiſibilis & occulta eſt eius gratia, viſibile in Baptiſmo eius ſymbolum conſpicitur. Alii Renouationem legunt in accuſatiuo, quod ego quidem non improbo: ſed altera lectio meliùs (iudicio meo) conuenit.

Ezec. 36. c. 25.

6 *Quod effudit.)* Relatiuum apud Græcos tam lauacro quàm Spiritui conuenit: nam illis vtrunque nomen eſt neutrum, tametſi quo ad ſenſum, non multum refert: elegantior tamen erit metaphora ſi lauacro aptetur relatiuũ. Neque verò huic ſententiæ repugnat quòd omnes promiſcuè baptizantur: nam quũ effuſum lauacrum docet, non tam de ſigno quàm de re ſignata loquitur, in qua ſita eſt ſigni veritas. Quum dicit *opulentè*, ſignificat quò quiſque noſtrum maioribus donis excellit, eò magis Dei miſericordiæ eſſe obſtrictum, quæ ſola nos locupletat, quum à nobis prorſus bonorum omnium inopes ac vacui ſimus. Siquis obiiciat, nõ omnes Dei filios tantæ opulentiæ eſſe cõpotes, quin potiùs Dei gratiam tenuiter in multos ſtillare: reſponſio eſt, nemini diſtribui tam exiguam menſuram, quin verè cenſeri poſsit diues: quoniam minima Spiritus gutta (vt ita loquar) veluti perennis fons eſt qui nunquam areſcit. Ergo ad opulentiam ſufficit, quòd, quãtulumcunque nobis detur, nunquam deficiat. *Per Ieſum Chriſtum.* Is enim ſolus eſt in quo adoptamur. ergo idem eſt per quem efficimur Spiritus participes, qui adoptionis noſtræ arrha eſt & teſtis. Docet itaque Paulus hoc verbo, non alios donari Spiritu regenerationis, quàm qui ſunt Chriſti membra.

7 *Vt iuſtificati.)* Si regenerationem accipimus proprio & vſitato ſenſu, videri poſſet Apoſtolus iuſtificatos ponere pro regeneratis: atque hoc aliquando ſignificat, ſed rarius. nulla tamen neceſsitas cogit à propria & magis genuina ſignificatione diſcedere. Conſilium Pauli eſt, quicquid ſumus & habemus, acceptum ferre gratiæ Dei, ne ſuperbè extollamur aduerſus alios. Commendat ergo hìc Dei miſericordiam, illi cauſam ſalutis noſtræ in ſolidum tribuens. Sed quia de infidelium vitiis loquutus erat, non debuit gratiam regenerationis omittere, quæ medicina eſt illis ſanandis. Verùm hoc non obſtat quominus ſtatim ad cõmendationem miſericordiæ redeat: imò vtrunque permiſcet, nobis gratuitò remiſſa eſſe peccata, & nos in obedientiam Dei fuiſſe renouatos. Hoc quidem conſtat Paulum iuſtificationem aſſerere gratuitum eſſe Dei donum: tantùm quæritur quid per nomen Iuſtificationis ſignificet. Contextus videtur poſtulare vt longius quàm ad iuſtitiæ imputationem extendat: in quo ſenſu raro (vt dixi) inuenitur apud Paulum. nihil tamen impedit quominus ad remiſsionem peccatorum poſsit reſtringi. Quod dicit *eius gratia*, tam Chriſto quàm Patri conuenit: neque de alterutra expoſitione pugnandum eſt. quia ſemper hoc ſtabit, nos Dei gratia per Chriſtum iuſtitiam adeptos eſſe. *Hæredes ſecundum ſpem.* Particula hæc vice expoſitionis addita eſt. dixerat nos Dei miſericordia ſaluos factos eſſe: atqui ſalus noſtra adhuc abſcondita eſt: ideo nunc vitæ hæredes nos eſſe dicit, non quia præſentem eius poſſeſsionem adierimus, ſed quia ſpes plenam, & ſolidam eius certitudinem nobis affert. Summa eſt, quũ mortui eſſemus, reſtitutos fuiſſe in vitam, Chriſti beneficio: quum Deus Pater Spiritu ſuo nos donauit, cuius virtute purgati & renouati ſumus, in eo poſitam eſſe noſtram ſalutem: ſed quia adhuc in mundo verſamur, nondum nos frui vita æterna, tantùm eam ſperando obtinere.

8 *Fidelis ſermo: de his volo vt cõfirmes, quo bonis" operibus præeſſe curent qui crediderũt Deo: hæc enim honeſta ſunt & vtilia hominibus.*

" Vel, bona opera extollere, vel illis dare primatum.

9 *Stultas autem quæſtiones & genealogias, & cõtentiones ac pugnas legales omitte: ſunt enim inutiles ac ſuperuacua.*

8 *Fidelis ſermo.)* Hanc loquutionem vſurpat quum aliquid vult ſeriò aſſerere: quemadmodũ in vtraque ad Timotheum Epiſtola vidimus. Ideo mox ſubiicit, *Volo vt confirmes.* διαβεβαιοῦσθαι ſub paſsiua terminatione actiuam ſignificationem habet. Significat autẽ aſſeueranter aliquid dicere. Quare iubetur Titus, aliis omiſsis, hæc quę certa ſunt & indubia tradere, hęc vrgere, his inſiſtere, dum alii de rebus vanis fabulantur. Vnde etiam colligimus, nõ temere quiduis aſſerendum eſſe Epiſcopo: ſed quorum illi comperta

eſt ve-

eſt veritas. Hæc, inquit, affirma: quoniam vera ſunt ac fide digna. Sed rurſum admonemur, hoc eſſe Epiſcopi officium: fortiter ac ſtrenuè affirmare ac tueri quæ & certæ ſunt fidei, & pietatem ędificant. *Quò bonis operibus.* Complectitur quæcunque de vniuſcuiuſque officio, & de ſtudio piè ſanctéque viuendi antè diſſeruit: acſi Dei timorem ac rectè compoſitos mores otioſis ſpeculationibus opponeret. Sic enim vult inſtitui populum, vt primam bonorum operum curam habeant qui crediderunt Deo. Cæterùm quoniam verbũ προΐστασθαι variè accipitur apud Græcos, hic quoque locus diuerſas interpretationes admittit. Chryſoſtomus exponit, vt ſtudeant eleemoſynis iuuare proximos. Et quidem προΐστασθαι interdum ferre opem: ſed tunc conſtructio exigeret vt bona opera intelligamus iuuari: quod durum eſſet: Melius quadraret Promouendi verbum, quod Gallicè dicimus *Aduancer.* Quid ſi dicamus Intenti ſint? vt qui præfecturam gerunt: quæ etiam vna eſt verbi ſignificatio. Niſi quis malit quod ego in margine appoſui, curent bonis operibus dare principatum. Nec certè malè conuenit, vt iubeat ea Paulus regnare in vita fidelium, quum negligi alioqui ſoleant. Vtcunque autem ambigua ſit loquutio, mens Pauli ſatis liquet, finem eſſe Chriſtianæ doctrinæ, vt ſe bonis operibus exerceant fideles. Ita vult eos ſtudium ſuum curámque huc applicare. & videtur Apoſtolus, quum dicit φροντίζωσι, eleganter alludere ad inanes eorum contemplationes, qui ſine fructu & extra vitam philoſophantur. Cæterùm non ita de bonis operibus ſolicitus eſt, vt dum fructus colligit, radicem contemnat, nempe fidem. Vtriuſque partis rationem habet: & fidei quoque priorem locum, vt par eſt, tribuit. Nam ſtudioſos bonorum operum eſſe iubet qui crediderunt Deo: quo intelligit ſic debere fidem præire, vt opera ſubſequantur. *Hæc enim honeſta ſunt.* Ego ad doctrinam potiùs quàm ad opera refero, hoc ſenſu: Præclarum eſt ac vtile ſic inſtitui homines. ergo eadem ſunt iſta bona & vtilia hominibus, quibus aſſerendis Titum priùs docuit incumbere. τὰ καλὰ vertere poſſumus aut Bona, aut ſpecioſa, vel honeſta: quanquam melius (vt arbitror) vertemus Præclara: Innuit enim quæcunque alia traduntur, nullius pretii eſſe quia nulli ſint vſui vel fructui: ſicuti è conuerſo laude dignum quod conducit ad ſalutem.

9 *Stultas autem.*) Non longa diſputatione opus eſt ad huius loci expoſitionem: quæſtiones opponit ſanæ certæque doctrinæ. Tametſi enim vt inuenias, quærere neceſſe eſt: eſt tamen quærendi modus, vt teneas quod eſt vtile cognitu: deinde, vt fixus in veritate agnita maneas. Qui autem curioſè omnia veſtigant, deinde nuſquam conſiſtunt, verè ſunt quęſtionarii. Denique quod præcipua in laude ducunt ſcholæ Sorbonicæ, damnatur hîc à Paulo. tota enim Papiſtarum theologia nihil eſt aliud quàm quæſtionum labyrinthus, Stultas vocat, non quòd primo aſpectu tales appareant (quin ſæpe inani ſapientiæ oſtentatione fallunt) ſed quia nihil ad pietatem conducunt. Quum addit *Genealogias*, ſpeciem vnam ſtultarum quæſtionum ponit, exempli cauſa, dum ſcilicet curioſi homines fructum ex Sacris hiſtoriis colligere negligentes, generum origines, & eiuſmodi nugas arripiunt, quibus ſe fatigent abſque fructu. de qua vanitate diximus initio prioris Epiſtolæ ad Timotheum. *Contentiones* meritò adiungit: quia quum ambitio regnet in quæſtionibus, fieri non poteſt, quin mox erumpant in contentionem & rixas: vult enim illic quiſque vincere. Huc accedit audacia de rebus incertis affirmandi, quæ neceſſariò conflictus mouet. *Pugnas legales* odioſè vocat, quæ Legis prætextu concitabantur à Iudæis: non quòd Lex eas ex ſe gignat, ſed quia illi Legis defenſionem ſimulantes, turbabant pacem Eccleſiæ præpoſteris ſuis certaminibus de cæremoniarum obſeruatione, de ciborum delectu, & ſimilibus. *Sunt enim inutiles.* Ergo in doctrina ſemper vtilitas ſpectanda eſt: vt quicquid ad pietatem nihil confert, nullo ſit loco. Neque tamen dubium eſt quin ſophiſtæ illi de rebus nihili garriendo, dignas in primis & vtiles cognitu eſſe iactarent: ſed Paulus nullam, niſi in ædificanda fide & ſancta vita vtilitatem agnoſcit.

10 *Hæreticum hominem poſt vnam & alteram admonitionem fuge.*

11 *Sciens quod euerſus ſit qui eſt eiuſmodi, & peccet, à ſeipſo damnatus.*

12 *Quum miſero ad te Artemam vel Tychicum, da operam vt ad me venias Nicopolim. illic enim decreui hyemare.*

13 *Zenam Legiſperitum & Apollo ſtudioſè deducito: nequid illis deſit.*

14 *Diſcant autem & noſtri, bonis "præeſſe, in neceſſarios vſus, ne ſint infructuoſi.*

15 *Salutant te qui mecum ſunt omnes. ſaluta eos qui nos diligunt in fide. Gratia cum omnibus vobis, Amen.*

" *Vel, (vt priùs) dare illis principatum vt emineant;*

Ad Titum, qui primus Cretenſium Eccleſiæ ordinatus fuit Epiſcopus, ſcripſit ex Nicopoli Macedoniæ.

10 *Hæreticum hominem.*) Hoc meritò adiecit: quia iurgiis & altercationibus nullus finis erit, ſi velimus obſtinatos vincere diſputando. Nam neque illis vnquam deerunt verba, & illis animos addet improbitas, ne vnquam pugnando fatigentur. Poſtquam ergo Tito præſcripſit qualem tradere doctrinæ formam debeat, nunc vetat, cum hæreticis confligendo, multum temporis terere, quia ſemper pugna pugnam, & diſputatio diſputationem pareret. Nam hæc Satanæ aſtutia eſt, improba talium hominum loquacitate implicare bonos ac fidos Paſtores, vt eos à docendi ſtudio abducat. Cauendum itaque ne rixoſæ nos diſputationes occupent: quia neque interea vacabit, operam noſtram Domini gregi impendere, & contentioſi homines nunquam moleſti nobis eſſe deſinent. Quòd ergo vitari iubet, perinde valet acſi negaret, magnopere eſſe laborandum vt illis ſatisfiat: imò nihil eſſe melius quàm digladiandi anſam, quam captant, illis præcidi. Valde neceſſaria admonitio. nam & qui libenter alioqui à pugnis verborum abſtinerent, pudore interdum trahuntur in arenam: quia cedere turpis ignauiæ videtur. Irritant præterea quanuis placidum ingenium feroces hoſtium iactantię: quia ferendum non videtur vt impunè veritati (vt faciunt) inſultent. Nec deſunt interea homines aut cupidi, aut nimium feruidi, qui ad conflictum ſolicitent. Atqui Paulus non vult, multum ac diu cum hæreticis diſputando, Chriſti

ſeruum occupari. Nunc videndum quid per Hęretici nomen intelligat. Vulgò trita eſt diſtinctio inter hęreticum ac ſchiſmaticum: quę tamen hîc à Paulo (ni fallor) confunditur. Neque enim tantùm eos deſignat qui certum errorem aut peruerſum aliquod dogma fouent ac tuentur: ſed in vniuerſum quicúque ſanę doctrinę non acquieſcunt, quam nuper propoſuit. Ita ambitioſos omnes, pręfractos, contentioſos, qui libidine impulſi turbant Eccleſiæ pacem, ac diſſidia concitant, hoc nomine comprehendit. In ſumma, quiſquis ſua proteruia vnitatem Eccleſiæ abrumpit, is hæreticus vocatur à Paulo. Sed moderatio adhibenda eſt, ne quiſquis ſententiæ noſtræ non ſubſcribit, eum protinus faciamus hæreticum. Sunt enim quædam de quibus ſi diſſentiant inter ſe Chriſtiani, non tamen in ſectas diuidentur. Sic enim fieri alibi præcipit idem Paulus, quum iubet expectare, ſalua concordia, Dei reuelationem ad Philipp. capite 3.d.16. Verùm quoties eouſque procedit peruicacia, vt quiſpiam ſibi addictus, vel diſceſſionem faciat à corpore, vel à grege quoſdā ſubſtrahat, vel impediat ſanæ doctrinæ curſum: hîc ſtrenuè obuiandum eſt. In ſumma, hæreſis vel ſecta, & Eccleſiæ vnitas, res ſunt inter ſe oppoſitæ. Quum hæc Deo pretioſa ſit, & nobis ſummo in pretio eſſe debeat, illam ſummopere deteſtari conuenit. Quare ſectæ vel hæreſeωs nomen, quamuis inter philoſophos & politicos homines ſit honorificum, meritò infame eſt inter Chriſtianos. Tenemus nunc quoſnam intelligat Paulus, quum iubet hæreticos omitti & vitari. Sed notandum ſimul eſt quod continuò pòſt ſequitur: nempe, *poſt vnam & alteram admonitionem.* nam neque aliter diſcernere licebit quiſnam ſit hæreticus, nec reiicere fas eſſet niſi quem priùs conati eſſemus ad ſanam mentem reducere. Admonitionem porrò intelligit non quamlibet, vel hominis priuati, ſed quæ fit à Miniſtro, publica Eccleſiæ authoritate. Perinde enim valent eius verba acſi diceret, grauiter quaſi cenſoria correctione reprimendos eſſe. Qui autem colligunt ex hoc loco, ſola excommunicatione compeſcendos eſſe prauorum dogmatum authores, nec eſſe vltra in eos ſæuiendum: non ſatis appoſitè ratiocinantur. Aliæ enim Epiſcopi, aliæ magiſtratus ſunt partes Tito ſcribens Paulus, non diſſerit de officio magiſtratus, ſed quid Epiſcopo conueniat. Quanquam moderatio ſemper optima: ne tam vi & armata manu coerceantur, quàm corrigantur diſciplina Eccleſiæ, ſi quidem ſint ſanabiles.

11 *Sciens quod euerſus ſit.)* Euerſum nominat in quo nulla reſipiſcentiæ ſpes eſt: quia ſi reſtitui poſſet quiſpiam noſtro labore, nequaquam eſſet omittendus. Metaphora ſumpta eſt ab ædificio, quod non modò aliqua ſui parte collapſum eſt, ſed funditus dirutum, vt inſtaurationi non ſit locus. Huius euerſionis ſignum addit, malam conſcientiam, quum dicit, tales qui monitionibus non obtemperant, *per ſe* eſſe *damnatos.* nam quum peruicaciter reſpuant veritatem, certum eſt ſponte & data opera peccare: nullo itaque profectu monerentur. Simul autem colligimus ex Pauli verbis, non eſſe quenquam temere aut præcipitanter pro hæretico habendum. Dicit enim, Sciens quòd euerſus ſit. Caueat ergo Epiſcopus ne moroſitati ſuæ indulgens, durius tractet, tanquam hæreticum quem nondum eſſe nouit.

12 *Zenam Legiſperitum.* Incertum eſt iuriſne ciuilis an Legis Moſaicæ peritum intelligat: ſed quum ex Pauli verbis elicere liceat, hominem tenuem fuiſſe & alienæ opis indignum: probabilius eſt ipſum eiuſdem fuiſſe ordinis cuius erat Apollos: hoc eſt, apud Iudæos Diuinæ Legis interpretem. Tales enim frequentius eſurire ſolent, quàm qui forenſes cauſas ſuo conſilio gubernant. Zenę egeſtatem dixi ex Pauli verbis colligi poſſe: quia deducere hîc viatico proſequi ſignificat: quemadmodum ex contextu liquet. Ne enim ſumptu grauari ſe querantur Cretenſes, quibus id oneris iniungit, admonet non debere eſſe infructuoſos: ideóque vrgendos eſſe vt bonis operibus ſint intenti. verùm de hac loquutione priùs dictum eſt. Siue ergo excellere bonis operibus eos iubeat, ſiue eminentem locum dare: ſignificat vtile illis eſſe, pręberi exercendę liberalitatis materiam, ne ſint infrugiferi, hoc prętextu quia deſit occaſio, vel neceſſitas non poſtulet. Quę ſequuntur: iam in aliis Epiſtolis fuerunt expoſita.

IN EPISTOLAM PAVLI AD PHILEMONEM,

IOHANNIS CALVINI Commentarius.

PAVLVS vinctus Chriſti Ieſu & Timotheus frater, Philemoni amico & cooperario noſtro,

2 *Et Apphiæ dilecto, & Archippo commilitoni noſtro, & Eccleſiæ quæ domi tuæ eſt:*

3 *Gratia vobis & pax à Deo Patre noſtro & Domino Ieſu Chriſto.*

4 *Gratias ago Deo meo, ſemper memoriam tui faciens in precibus meis,*

5 *Audiens tuam dilectionem & fidem quam habes erga Dominum Ieſum & erga omnes ſanctos:*

6 *Vt communicatio fidei tuæ efficax ſit omnis boni quod in vobis eſt erga Chriſtum Ieſum.*

7 *Gratiam enim habemus multam & conſolationem ſuper dilectione tua : quia viſcera ſanctorũ per te refocillata ſunt, frater.*

Quanta fuerit ſpiritus Paulini celſitudo, etſi ex grauioribus eius ſcriptis perſpici melius poteſt, hæc quoque Epiſtola teſtis eſt: in qua argumentum tractans humile aliâs & abiectum, ſuo tamen more ſublimis ad Deum euehitur. Fugitiuum ſeruum & furem Domino remittens, pro illo deprecatur veniam. verùm hanc cauſam agens, tam grauiter de æquitate Chriſtiana concionatur, vt videatur magis totam Eccleſiam reſpicere, quàm priuatim curare vnius hominis negotium: ita modeſtè & ſuppliciter pro infimo homine ſe demittit, vt vix alibi vſquam magis ad viuum ſit expreſſa ingenii eius manſuetudo.

1 *Vinctus Ieſu Chriſti.)* Eodem ſenſu quo alibi Apoſtolum Chriſti vel miniſtrum, hîc ſe vinctum Chriſti appellat: quia eius vincula quibus propter Euangelium detinebatur, legationis quam pro Chriſto obibat, inſignia erant vel teſſeræ. Itaque ea commemorat comparandę ſibi authoritatis cauſa: non quòd contemptum timeret (quia minimè dubium eſt maiorem fuiſſe eius reuerentiam & pretium apud Philemonem, quàm vt vllo elogio fuerit opus) ſed quia cauſam acturus erat ſerui fugitiui, in qua plurimum valebat deprecatio. *Philemoni.* Hunc Philemonem credibile eſt fuiſſe ex ordine Paſtorum, neque enim titulum hunc quo eum ornat Paulus, *cooperarium* vocans, ſolet tribuere homini priuato. *Archippum* etiam adiungit, quem eundem fuiſſe Eccleſię miniſtrum apparet: ſi tamen is eſt cuius fit mentio circiter finem Epiſtolæ ad Coloſſenſes: quod à probabili coniectura non abhorret. nam quòd hunc ſecundum vocat *commilitonem*, in miniſtros id quoque peculiariter competit. Tametſi enim communis eſt omnibus Chriſtianis militia: quia tamen in ea velut ſigniferi ſunt doctores, ideo prę aliis ad bellandum parati eſſe debent: & Satan quoque illis vt plurimum infeſtior eſt. ac fieri poteſt vt Archippus quorundam certaminum quę ſuſtinuit Paulus, ſocius fuerit ac particeps. & certè hac voce vtitur Paulus quoties de perſequutionibus meminit. Familiæ autem Philemonis ſummam tribuit laudem, quum *domeſticam Eccleſiam* nominat. Neque etiam hæc parua laus patrifamiliâs, quòd ita familiam ſuam inſtituit, vt ſit Eccleſiæ imago, & Paſtoris quoque munus intra priuatos parietes obeat. neque etiam omittendum quòd vxor ſimilis fuerit: quia non abs re eam Paulus commendat.

2 *Gratias ago.)* Notandum quod pro quo gratias agit, pro eodem ſimul precatur. Nunquam enim tanta eſt vel perfectiſſimis gratulandi materia, quandiu in hoc mundo viuunt, quin precibus indigeant vt det illis Deus non tantùm perſeuerare vſque in finem, ſed in dies etiam proficere. Hæc autem laus quam Philemoni tribuit, breuiter complectitur totam Chriſtiani hominis perfectionem. Ea duabus partibus continetur, fide in Chriſtum, & charitate erga proximos. Nam huc omnes vitæ noſtrę actiones omniáque officia referuntur. Et fides in Chriſtum, quia in eum propriè intuetur: ſicuti neque aliter quàm per eum ſolum cognoſci poteſt Deus Pater, neque alibi quàm in eo reperitur quicquid bonorum quęrit fides. Charitatem verò non ita ad ſanctos reſtringit, quaſi erga alios nulla eſſe debeat. Nam quum hęc ſit charitatis doctrina, carnem noſtram non deſpicere, & honore proſequi Dei imaginem, quę naturæ noſtræ inſculpta eſt: certè totum genus humanum comprehendit. Sed quoniam arctiore neceſſitudinis vinculo nobiſcum coniuncti ſunt domeſtici fidei, & eos peculiariter Deus commendat, ideo iure primas obtinent. Contextus orationis aliquantum eſt confuſus: ſed in ſenſu nihil eſt obſcuritatis. niſi quòd dubium eſt an aduerbium *Semper* vel cum priore membro, vel cum ſequenti cohęreat. Poteſt enim hic ſenſus elici, quoties pro Philemone preces conciperet Apoſtolus, gratiarum actionem ab eo fuiſſe inſertam, quia ſcilicet gaudii materiam præbebat eius pietas. Precamur enim ſępe pro quibuſdam in quibus nihil reperitur niſi dolore & lachrymis dignum. quanquam altera diſtinctio magis recepta eſt, Paulum gratias agere pro Philemone, & ſemper eius mentionem facere in precibus. Libera ergo ſit optio Lectoribus: ſed mihi prior ſenſus meliùs congruere videtur. In reliquo contextu eſt ordinis inuerſio: quia poſtquam de charitate & fide loquutus eſt, adiungit, *erga Chriſtum & ſanctos*: quum potiùs antitheſis requireret, ſecundo loco poni Chriſtum, in quem fides noſtra reſpicit.

6 *Vt communicatio fidei.)* Hoc verò membrum nonnihil obſcurum eſt. ſed conabor ita elucidare, vt mentem Pauli vtcunque teneant Lectores. Primò ſciendum eſt, non pergere Apoſtolum in laude Philemonis: ſed potiùs exprimere quid illi à Domino poſtulet. Cohęrent enim hęc verba cũ eo quod priùs dixerat, ſe illius eſſe memorem in orationibus. Quid ergo Philemoni precatus eſt? vt fides eius ſe exerens per bonos fructus, vera, non inanis comprobaretur. Fidei enim communicationem appellat quũ intus non latet otioſa, ſed per veros effectus ſe profert ad homines. Tametſi autem fides occultam in corde ſedem habet, ſe tamen hominibus communicat per bona opera. Ergo perinde eſt ac ſi dixiſſet, Vt fides tua ſe communicando, efficaciam ſuam in omni bono demonſtret, Cognitio autem omnis boni pro experientia capitur. Optat enim vt ab effectis fides comprobetur efficax. quod fit, dum homines quibuſcum verſamur, piam & ſanctam vitam noſtram cognoſcunt. Ideo dicit, *Omnis boni quod in vobis eſt.* Nam quicquid in nobis boni eſt, fidem noſtram patefacit. Particula εἰς Χριστὸν, poteſt exponi, erga Chriſtum. Ego tamen, ſi liceat, malim accipere pro ἐν Χριστῷ. Nam ſic in nobis reſident Dei dona, vt tamen eorum non ſimus participes, niſi quatenus ſumus membra Chriſti. Quia tamen præceſſit In vobis, vereor ne loquutionis aſperitas offendat. itaque in verbis nihil mutare auſus ſum: tantùm admonitos volui Lectores, vt omnibus expenſis, eligant vtrum placuerit.

7 *Gratiam habemus.)* Tametſi apud Græcos receptior eſt hæc lectio: vertendum tamen cenſeo, Gaudium, nam quia inter χάριν & χαρὰν parum eſt diſcriminis, procliue fuit in vna litera hallucinari: deinde alibi χάριν pro gaudio vſurpat Paulus, ſi tamen Chryſoſtomo creditur. Iam quid gratia ad conſolationem? Satis autem conſtat quidnam hîc ſibi velit: nempe magna ſe lætitia & conſolatione affici, quia

Philemon piorum neceſſitatibus opem tulerit. Hoc autem raræ eſt charitatis, ex aliorum bono tantum percipere gaudii. Adde quòd non priuatum modò gaudium profert Apoſtolus, ſed complures fuiſſe lætatos quòd humaniter & benignè piis hominibus opitulatus eſſet Philemon. *Refocillare viſcera* accipitur apud Paulum, pro Afferre leuationem à moleſtiis: vel miſeris ita ſuccurrere, vt pacatis animis & omni moleſtia ac triſtitia vacuis quieſcant. Nam Viſcera affectus ſignificant. ἀνάπαυσις verò tantundem valet ac tranquillitas: ideo longè falluntur qui ad ventrem & alimenta hoc torquent.

8 *Quapropter multam in Chriſto fiduciam habens imperandi tibi quod decet.*

9 *Propter charitatem magis rogo, quum talis ſim, nempe Paulus ſenex: nunc verò etiam vinctus Ieſu Chriſti.*

10 *Rogo autem te pro filio meo quem genui in vinculis meis, Oneſimo:*

11 *Qui aliquando tibi inutilis fuit: nunc autem & mihi & tibi vtilis.*

12 *Quem remiſi: tu verò illum, hoc eſt mea viſcera, ſuſcipe.*

13 *Quem ego volebam apud meipſum retinere, vt pro te mihi miniſtraret.*

14 *Sed abſque tua ſententia nihil volui facere, vt non quaſi ſecundum neceſſitatem eſſet bonum tuum, ſed voluntarium.*

8 *Multam in Chriſto fiduciam.*) Hoc eſt, quum imperare tibi pro iure meo poſſim, facit charitas tua vt malim rogare. Iubendi verò poteſtatem duplici nomine ſibi vendicat: quia & *ſenex ſit* & *pro Chriſto vinctus*. Ideo ſe propter Philemonis charitatem magis rogare dicit, quia iniungimus pro imperio quæ neceſſitate extorquere volumus etiam ab inuitis: apud eos autem qui vltro parent, iuſſu opus non eſt. Et quia libentius qui vltro parati ſunt ad officium, placidè ſibi oſtendi audiunt quid factu opus ſit, quàm imperio interpoſito: non abs re Paulus apud hominem morigerum preces adhibet, ſuóque exemplo docet, dandam eſſe operam Paſtoribus vt diſcipulos blandè alliciant potius quàm trahant. Et certè dum ad preces deſcendens, iure ſuò cedit, hoc ad impetrandam multò plus valet quàm ſi iuberet. Porrò nihil ſibi arrogat niſi in Chriſto: hoc eſt propter impoſitam ſibi perſonam. Neque enim quos Chriſtus Apoſtolos conſtituit, authoritate vult carere. Sed quum addit, τὸ ἀνῆκον, ſignificat non quiduis licere doctoribus, ſed his finibus contineri ipſorum poteſtatem, nequid niſi quod decet, atque alioqui cuiuſque officio conſentaneum eſt, præcipiant. Hinc (vt nuper dixi) admonentur Paſtores, qua fieri poteſt ſumma comitate mulcendos eſſe animos, quoties hac ratione plus proficitur: ſed ita vt ſciant qui tam blan-
Ro.10.c.17. dè tractantur, minus à ſe exigi quàm debeant. Nomen *Senis* non ætatem, ſed officium hîc ſignificat. Quòd autem ſe non Apoſtolum nominat, ideo fit quia cum collega in Verbi miniſterio illi negotiũ eſt, cum quo familiariter loquitur.

10 *Rogo pro filio.*) Quoniam minus ponderis habere ſolent preces quibus nulla iuſtæ commendationis cauſa ſubeſt, oſtendit Paulus ſe neceſſario officio adduci vt pro Oneſimo intercedat. Hîc verò operæpretium eſt expendere quantùm ſe demittat, dum filii nomen & ſeruo, & fugitiuo, & furi defert. Quòd autem eum à ſe genitum prædicat miniſterio id factum eſt, non virtute. Neque enim humanum eſt opus, hominis animam refingere & reformare ad Dei imaginem. atqui de hac ſpirituali generatione nunc agitur. Quia tamen fide regeneratur anima, & fides eſt ex auditu, ideo doctrinæ adminiſter Patris vices gerit. Deinde quum ſermo Dei ab homine prædicatus, ſemen ſit vitæ æternæ: non mirum eſt eum vocari patrem, ex cuius ore ſemen illud concipimus. Quanquam interea tenendum eſt, ſic efficax eſſe in anima regeneranda, hominis miniſterium, vt propriè Deus ipſe Spiritus ſui virtute regeneret. Quare iſtæ loquutiones Deum cum hominibus in certamen minimè committunt: ſed tantùm oſtendunt quid per homines Deus agat. Quum dicit, ſe *in vinculis genuiſſe*, circunſtantia hæc commendationi addit pondus.

12 *Illum, hoc eſt viſcera mea.*) Nihil ad molliendam Philemonis iracundiam efficacius dici potuit. nam ſi in ſeruum ſuũ fuiſſet implacabilis, in Pauli viſcera hoc modo ſæuiebat. Mira verò Pauli bonitas, quòd vile mancipium, deinde furem & erronem, recipere quodammodo in ſua viſcera non dubitauit, vt ab iracundia Domini ſui protegeret. Et certè ſi ſuo pretio à nobis æſtimaretur hominis ad Deum cõuerſio, eodem modo nos quoque amplecteremur quos ſincerè & abſque fuco reſipuiſſe conſtaret.

13 *Quem volebam apud me.*) Aliud argumentum mitigando Philemoni, quòd ſeruum illi remittat Paulus, cuius miniſterio maximè alioqui indigebat. fuiſſet enim inhumanum, tale Pauli ſtudium reiicere. Et ſubindicat non ingratum ſibi fore munus ſi remittatur: vt id fiat potiùs quàm domi aſperè tractetur. Quanquam addit etiam alias circunſtantias, quòd domini vices in eiuſmodi officio ſupplebat Oneſimus: deinde quod ipſe modeſtiæ cauſa, nihil de iure Philemonis detrahere voluerit: tertiò, quòd plus laudis hebiturus ſit Philemon, ſi redditum ſuæ poteſtati ſeruum, vltro & liberaliter remittat. Ex hoc autem poſtremo colligimus, quibuſcunque poſſumus officiis iuuandos eſſe Chriſti martyres, dum pro Euangelii teſtimonio laborant. Nam ſi exilia, carceres, flagella, contumelias, bonorum ſpoliationes reputamus eſſe Euangelii, quemadmodum hîc vocat Paulus: quiſquis eorum ſocius recuſat eſſe & particeps, ſe à Chriſto ipſo ſeparat. Commune certè omnibus eſt Euangelii patrocinium. Itaque qui eius cauſa perſequutionem ſuſtinet, non iam vt priuatus quiſpiam habendus eſt, ſed qui publicas Eccleſiæ vices obit: vnde ſequitur, communem piis omnibus curam pro ipſo incumbere, ne in vnius hominis perſona Euangelium deſerant: ſicuti ſæpe fieri ſolet.

14 *Vt non quaſi.*) Hoc ex generali regula ſumptum eſt, non alia placere Deo ſacrificia niſi quæ voluntaria ſunt. Ita & de eleemoſynis idem Paulus loquitur, 2. Corinth. 9. b. 7. τὸ ἀγαθὸν hîc pro beneficentia capitur. Et *neceſſitas* voluntati opponitur, vbi liberæ alacritatis experimentum capi non poteſt. Nam quod liberaliter ſuſcipitur officium, non alieno impulſu, ſolidam laudem demum meretur. Notatu etiã

dignum

dignum eſt quòd Paulus præteriti temporis culpam pro Oneſimo agnoſcens, mutatum eſſe affirmat: ac ne dubitet Philemon, alio ingenio & nouis moribus ſeruum ad ſe redire, Paulus eius reſipiſcentiam pro prio experimento ſibi compertam eſſe dicit.

15 *Fortè enim ideo ſeparatus fuit ad tempus, vt perpetuò eum retineres.*

16 *Non iam vt ſeruum, ſed ſuper ſeruum fratrem dilectum maximè mihi, quanto magis tibi in carne & in Domino?*

17 *Si igitur me habes conſortem, ſuſcipe eum tanquam me.*

18 *Si verò qua in re te læſit, vel aliquid debet, id mihi imputa.*

19 *Ego Paulus ſcripſi mea manu, ego ſoluam: vt ne dicam tibi quòd & teipſum mihi debes.*

15 *Forte enim ideo ſeparatus.*) Siquid ex hominum peccatis iracundiæ contraximus, mitigari conuenit, vbi videmus quæ peruersè alioqui egerant, Dei conſilio in alium finem conuerſa eſſe. Læta etiam cataſtrophe in malis quaſi remedium eſt, quod nobis ad delendas offenſas, Dei manu porrigitur. Ita Ioſeph, dum admirabili Dei prouidentia factum eſſe reputat vt pro mancipio venditus, in eum tamen locũ euectus foret vnde fratres & patrem alere poſſet, perfidiæ & crudelitatis fratrum oblitus, ſe præmiſſum eſſe dicit eorum cauſa. Paulus ergo ſerui fuga non debere tantopere Philemonem offendi admonet, quia boni non pœnitendi cauſa fuerit. Nam quum animo eſſet fugitiuus, illum domi ſuæ habens Philemon, non verè poſſidebat: quum prauus eſſet ac infidus, non poterat ipſo commodè frui. dicit ergo paulisper vagatum eſſe, vt locum mutando, alius fieret, ac rediret nouus homo. Et prudenter omnia temperat, quum fugam vocat diſceſſum: & addit illum *ad tempus fuiſſe.* Poſtremò breui iacturæ, commodi vſus perpetuitatem opponit. Fugæ quoque vtilitatem aliam in medium citat, quod non modò eius occaſione correctus ſit Oneſimus, vt frugi ſeruus eſſe incipiat: ſed quòd factus ſit domini frater. Porrò ne recẽti adhuc offenſa exulceratus animus fraternum nomen ægrè admitteret. Paulus illum primo loco *fratrem* agnoſcit. Hinc colligit, Philemonem multò illi coniunctiorem eſſe, quia par & eadem in Domino ſit neceſſitudo vtrique vel ſecundum Spiritum: ſecundum carnem verò Oneſimus membrum ſit ipſius familiæ. Hîc demum perſpicitur rara Pauli modeſtia, qui fraterno titulo nullius pretii mancipium dignatur: imò fratrem ſibi coniunctiſſimum nominat. Et certè nimiæ ſuperbiæ foret, ſiquos pro fratribus habere pudeat quos Deus in filiis ſuis cenſet. Quòd autem dicit, *quanto magis tibi*, his verbis non ſignificat Philemonem gradu ſuperiorem eſſe ſecundum Spiritum: verùm ſenſus eſt, Quum mihi potiſſimùm ſit frater, tibi magis eſſe debet, quum duplex ſit inter vos cõiunctionis vinculum. Cæterùm quia certò ſtatuendum eſt Paulum non temere nec futiliter (vt plerique ſolent) pro homine non ſatis cognito ſpondere, ac extollere eius fidem, antequam firmis documentis eam expertus eſſet. memorabile pœnitentiæ ſpecimen nobis in Oneſimo proponitur. Scitur quàm praua fuerint ſeruorum ingenia, vt vix centeſimus quiſque ad bonam frugem vnquam veniret. Iam ex fuga, coniicere licet, conſuetudine & habitu obduruiſſe Oneſimum ad malitiam. Rara ergo & admirabilis virtus, ſic repente exuere quæ imbiberat vitia, vt verè teſtari poſſit Apoſtolus, iam alium hominem eſſe factum. Ex eodem fonte nobis oritur vtilis doctrina, Dei electos interdum modo incredibili præter communem ſenſum per flexuoſas ambages, imò per labyrinthos ad ſalutem adduci. Viuebat Oneſimus in domo pia & ſancta: inde ſuis maleficiis exulans, quaſi data opera procul ſe à Deo & vita æterna ſubducit. Atqui exitialem eius fugã Deus occulta prouidentia mirabiliter dirigit, vt in Paulum incidat. Gene.45.b.5.

17 *Si ergo me habes conſortem.*) Hîc ſe magis adhuc ſubmittit, fugitiuo ius honorémque ſuum reſignans, & quaſi eum ſubſtituens ſuo loco: quemadmodum ſe paulò pòſt ſponſorem eius loco ſubiiciet. Magni enim referebat, Oneſimo placabilem & humanum eſſe dominum, ne eum immodicus rigor ad deſperationem impelleret. idcirco tam anxiè laborat Paulus. Et nos eius exemplo monemur quanto ſtudio adiuuandus ſit peccator qui repiſcentiam nobis ſuam probauit. Quòd ſi noſtrarum partium eſt, apud alios intercedere ad impetrandam pœnitentibus veniam, multo magis benignè & clementer excipiendi à nobis ſunt.

18 *Si verò qua in re te læſit.*) Hinc colligere licet, aliquid etiam domino furatum eſſe Oneſimum, vt mos fugitiuis fuit. & tamen ſceleris inuidiam mitigat quum addit, *Vel ſiquid debet.* Neque enim contracta erat ciuilis ratio inter eos, ſed tantùm propria noxa obſtrictus erat ſeruus domino. Tanto itaque maior Pauli humanitas, qui pro maleficio quoque ſatisfacere paratus eſt. Particula iſta, *Ne dicam quod & teipſum mihi debes*, exprimere voluit quantam habeat impetrandi fiduciam, acſi diceret, Nihil eſt quod mihi negare ſuſtineas, etiamſi teipſum poſcerem. Eodem ſpectant quæ ſequuntur de hoſpitio & aliis, vt mox videbimus. Reſtat vna quæſtio, quomodo pecuniæ ſolutionem promittat qui niſi adiutus fuiſſet ab Eccleſiis, non habebat vnde parcè & frugaliter viueret. Videtur certè in hac penuria & egeſtate, ridicula eſſe promiſſio: ſed facilè eſt videre hac loquendi forma Paulum deprecari nequid à ſeruo repoſcat Philemon. etſi enim non ironicè loquitur, obliqua tamen figura petit vt nomen hoc inducat & deleat. Senſus ergo eſt, Nolo vt cum ſeruo tuo litiges, niſi me velis eius loco habere debitorem. Nam ſtatim addit Philemonem eſſe prorſus ſuum. qui verò totum hominem ſibi vendicat, non eſt cur de ſoluenda pecunia ſit ſolicitus.

20 *Certè frater ego te fruar in Domino: refocilla mea viſcera in Domino.*

21 *Perſuaſus de tua obedientia ſcripſi tibi, ſciens etiam quòd ſupra id quod ſcribo, facturus ſis.*

22 *Simul verò præpara mihi hoſpitium: ſpero enim quod etiam per veſtras precationes donabor vobis.*

23 *Salutant te Epaphras concaptiuus meus in Chriſto Ieſu.*
24 *Marcus, Ariſtarchus, Demas, Lucas cooperarii mei.*
25 *Gratia Domini noſtri Ieſu Chriſti cum ſpiritu veſtro. Amen.*
Ad Philemonem miſſa fuit è Roma per Oneſimum ſeruum.

20 *Certè frater.)* Hæc affirmatio ad hortandi vehementiam poſita eſt: acſi dixiſſet, Tunc conſtabit demum, nihil à me tibi ſeparatum eſſe, quin & ipſe mihi verè ſis addictus, & tua omnia mei arbitrii ſint, ſi abolitis offenſis in gratiam recipias qui ſic mihi coniunctus eſt. Ac iterum repetit idem loquendi genus de *viſcerum refocillatione*. hinc verò colligimus, fide Euangelii non euerti politicum ordinem, neque ius ac imperium abrogari dominis in ſeruos. Neque enim vnus ex plebe erat Philemon, ſed in excolenda Chriſti vinea Pauli cooperarius: & tamen non eripitur dominatio in ſeruum quæ Legibus permiſſa erat, ſed tantùm humaniter data venia, eum recipere iubetur. imò ſuppliciter deprecatur Paulus vt priſtinum locum obtineat. Porrò tam ſubmiſſa Pauli deprecatio admonet quàm à vera reſipiſcētia procul adhuc abſint qui contumaciter ſua vitia excuſant: vel ſine pudore & ſine humilitatis ſigno ſic fatentur ſe peccaſſe acſi nunquam peccaſſent. Certè quum tam illuſtrem Chriſti Apoſtolum videret Oneſimus, tam anxiè ſua cauſa rogare, multo magis humiliati oportuit, quò heri ſui animum ad clemētiam flecteret. Huc pertinet, quòd excuſat ſe confidentius ſcripſiſſe, quia ſciret Philemonem, pluſquam rogatus eſſet, facturum.

22 *Simul verò præpara.)* Hæc fiducia inſtar ſtimuli eſſe debuit ad permouendum Philemonem deinde ſpem gratulationis ei facit ſuo aduentu. Quanquam autem naſcitur an ſolutus poſtea fuerit Paulus ex vinculis: nihil tamen eſt abſurdi, ſi ſpes qualem de temporali Dei beneficio conceperit, eum fruſtrata fuerit. Neque enim de ſua liberatione aliter fuit perſuaſus, quam ſi ita Deo viſum eſſet. Itaque ſemper animum ſuum ſuſpenſum tenuit, donec euentu patefieret Dei voluntas. Notandum etiam eſt quod dicit, fidelibus donari quicquid ſuis precibus impetrant: nam hinc colligimus, quanuis effectu non careant preces noſtræ non valere tamen ſuo merito: quia gratuitum eſt quod illis conceditur.

2.Tim.4.b.10. 24 *Demas.)* Hic eſt à quo poſtea deſertus fuit, quemadmodum in ſecunda ad Timotheum Epiſtola conqueritur. Quòd ſi vnum ex Pauli adiutoribus tædio fractum ad ſe iterum retraxit mundi vanitas, nemo vnius anni feruori nimiùm confidat: ſed reputans quantum ſibi adhuc itineris in ſtadio ſuperſit, petat à Domino conſtantiam.

POTENTISS· AC SERENISS· PRINCIPI SIGISMVNDO AVGVSTO, DEI GRATIA, POLONIÆ REGI, MAGNO DVCI LITHVANIÆ, RVSSIÆ, PRVSSIÆ ac Mazouiæ, &c. domino & hæredi Iohannes Caluinus S.

CVM tam multi hodie inſulſi homines, paſſim ac temere ſcripturiēdo, imperitos & minus acutos Lectores ſuis nugis occupent, Clariſſ. Rex, ad hoc vitiū alia quoque indignitas accedit. quòd dum Regibus aliiſque principibus viris inſcribunt ſuas ineptias, vt his fucādis, vel ſaltem tegendis ſplendorem inde mutuentur: non tantùm Sacra alioqui nomina profanant, ſed partem illis quodammodo ſui dedecoris aſpergunt. Facit ergo importuna talium hominum temeritas vt excuſatione opus habeant graues ac moderati ſcriptores, ſi quando magnis viris publicè dicare inſtituunt labores ſuos: in quibus tamen adeò nihil eſt pœnitendum, vt eorum quibus offeruntur, magnitudini luculentè reſpondeant. Hoc ideo præfari libuit, ne ex eorum numero vnus eſſe videar, qui perinde acſi liceret quicquid vulgò fieri, quamlibet perperam, conſueuit, aliorum exemplo audere ſibi permittunt. Neque verò me fugit quantam hoc ſtultæ confidentiæ ſpeciem habeat, quòd ego (vt reliqua taceam) ignotus homuncio & obſcurus, Regiam tuam maieſtatem compellare non dubito. Verùm auditis conſilii mei rationibus, ſi meum factum, ô Rex, probaueris, quid alii iudicent non eſt quòd magnopere laborem. Principio itaque, tametſi neque meæ tenuitatis ſum immemor, neque rurſum quæ tuæ Maieſtati reuerentia debeatur, ignoro: vna tamen pietatis tuæ fama quæ ferè apud omnes ſinceræ Chriſti doctrinæ ſtudioſos obtinuit, ad eximendum quemuis metum ſatis eſt munus enim mecum affero, quod illa repudiare tibi non permittet. Quum Epiſtola quæ ad Hebræos inſcribitur, vberem de æterna Chriſti Diuinitate, ſummóque magiſterio, & vnico ſacerdotio diſputationem contineat (quæ præcipua ſunt cæleſtis ſapientiæ capita) & in his explicandis ſic verſetur, vt totam Chriſti virtutem ac officium nobis ad viuum exprimat: meritò incomparabilis theſauri locum atque honorem in Eccleſia obtinere debet. Apud te verò, qui Filium Dei regnare, atque eminere vnicè cupis, quin ſuum pretium habitura ſit non dubito. Eius ego interpretatione ſuſcepta non dico quid profecerim: niſi quod fidem ſaltem ac diligentiam, vbi guſtum ceperis, tibi probatum iri certò confido. Atque vt mihi neque ingenii, neque eruditionis laudem arrogo, ita quid mihi in Scriptura intelligenda à Domino datum ſit (quando hoc non eſt niſi in eo gloriari) vbi res ita fert, profiteri non pudet. Si qua autem ad iuuandam hac in parte Dei Eccleſiam in me eſt facultas, eius ſpecimen non obſcurum in hac mea lucubratione edere ſtudui. Quare munus (vt dixi) fore ſpero quod mihi apud tuam Maieſtatem, ô Rex, non tantùm ad excuſationem ſatis valeat, ſed gratiæ quoque non parum conciliet. Forſan & Maieſtati tuæ, ad inſtaurādum Chriſti regnum vltro iam properanti, & plurimis qui ſub tuo imperio degunt, ad illud ſuſcipiendum, hoc nouum quaſi inuitamentum erit. Regnum habes amplum atque illuſtre, multíſque ornamentis refertum: ſed hæc ſolida eius demum erit fœlicitas, ſi Chriſtum ſibi, vt eius fide tutelâque muniatur,

præſidem

præſidem ſummúmque gubernatorem adoptet. Nam hic eſt cui ſceptrum tuum ſubmittere, adeò iſta in qua collocatus es,celſitudine nõ eſt alienũ,vel longè omnibus mundi triumphis ſit glorioſius. Nã quũ inter homines propria magni & excelſi animi virtus cenſeatur,gratitudo:quid Regibus magis eſſet indecorũ,quàm ſi aduerſus Dei Filium,à quo in ſummum honoris faſtigium euecti ſunt, ingratos ſe præberent? Proinde non ingenua modò,ſed pluſquam regia ſeruitus hæc eſt, quæ nos in Angelorum ordinem attollit,dum inter nos erigitur Chriſti thronus,vt vox eius cæleſtis, vnica ſummis perinde ac infimis viuendi ſit & moriendi regula. Nam etſi trita hodie ac omnibus ferè vulgaris hæc profeſsio eſt, Chriſti ſe imperio parêre: paucißimi tamen ſunt qui eam quam iactant,obediẽtiam illi præſtent. Id autem non aliter fit,quam vbi ad certum Sacræ eius doctrinæ præſcriptum tota componitur religio. Hîc verò emergunt miri cõflictus,dum homines,non ſuperbia modò inflati,ſed prodigioſa inſania faſcinati, minus per petuis cæleſtis Magiſtri oraculis, quàm inanibus ſuis figmentis deferunt. Nam quoſcunque obtendant colores,qui ad nos oppugnandos operam ſuam locant Romano Antichriſto:hic omnium cõtentionum, quibus iam per triginta annos tam acriter vexata eſt Eccleſia,fons reperietur,quòd qui primi inter Chriſti diſcipulos haberi volunt, eius ſe doctrinæ ſubiicere non ſuſtinent. Eouſque graſſata eſt tum ambitio, tũ audacia, vt ſub innumeris mendaciis ſepulta lateat Dei veritas,vt omnia eius inſtituta fœdiſsimis corruptelis ſint inquinata, vitiatus omni ex parte eius cultus, euerſa penitus fidei doctrina, adulteratus Sacramentorum vſus,regimen Eccleſiæ in barbaram tyrannidem conuerſum, fœda ſacrorum omnium nũdinatio inſtituta,ad effrænatam impiorum tyrannidem traducta ſit Chriſti poteſtas,in Chriſtianiſmi locum horrenda & craſsiſsimis ludibriis plena rerum omnium profanatio ſubierit. His dum tot ac tam atrocibus malis vnum afferimus remedium,vt loquenti è cœlis Dei Filio detur in terris audientia,inſurgunt extemplò magni iſti Atlantes: non qui Eccleſiam humeris fulciant,ſed qui confictum a ſe Idolum vanis titulorum ampullis in ſublime efferant. Hunc porrò tam acriter nobis reclamandi prætextum habent,quòd pacem ſtatúmque Eccleſiæ noſtra interpellatione turbamus. Vbi ad cognitionẽ ventũ eſt,ingenioſi artifices Eccleſiam nobis pingunt quæ totam gubernandi rationẽ à Chriſto ſeparatam alienámque habeat. Hoc autem quid aliud eſt quam nefariam ac ſacrilegam corporis à ſuo capite diuulſionem moliri? Hinc quàm friuola ſit apud multos Chriſtianiſmi iactantia,liquet:quum maxima pars nihil minus quàm pura Euãgelii doctrina regi ſe patiatur.Quòd verò agnoſcis, ô Rex, vt integrã regni ſui poſſeſsionẽ adeat Chriſtus,ſeria tot ſuperſtitionum repurgatione opus eſſe,ſingularis id prudentiæ eſt:ſuſcipere verò atque aggredi quod ita neceſſarium verè iudicas, raræ cuiuſdam virtutis. Te quidem diuinitus inſtar Ezechiæ cuiuſdam aut Ioſiæ eſſe deſtinatum,qui puriorem Euangelii doctrinam,quæ Satanæ aſtu hominúmque perfidia in toto mundo vitiata fuit,breui in regno Poloniæ reſtituas:multa ſunt quæ ſpem bonis omnibus propemodum certam faciant. Nam vt alias omittam præclaras tuas virtutes, quas exteri quoque prædicant, tuæ autem ditionis homines magno cum fructu ſentiunt: cum ſemper in te mirum pietatis ſtudiũ enituit,tum verò pietas ipſa hodie refulget.Sed iſtud præcipuum ,quod mentem tuam ita irradiarit Euangelii ſui luce Sol iuſtitiæ Chriſtus,vt & veram adminiſtrandæ Eccleſiæ rationem non aliunde quàm ab ipſo petendam ſcias, & ſimul diſcernas quãtum inter germanam quam inſtituit, religionis formam,& hanc quæ poſtea inuecta eſt, commentitiam ac degenerem interſit. Nam & corruptu deformatúmque Dei cultum, quia innumeræ in eius locum ſuperſtitiones irrepſerint , intelligis: gratiam Chriſti multis tenebris indignè obrutã, vim mortis eius imminutam,ipſum ferè laceratum ac diſcerptũ, euerſa funditus ſalutis fiducia:cõſcientias miſerè, imò horrendum in modum vexatas fuiſſe atque cruciatas,à ſincera rectáque Dei inuocatione in varias perplexáſque ambages miſeros homines abductos, Eccleſiam crudeli tyrannide oppreſſam: denique nullam Chriſtianiſmi partem ſinceram relictam eſſe. Hac te intelligentia,ô Rex nobiliſsime non fruſtra à Deo fuiſſe inſtructum credibile eſt, quin miniſtrum ad res magnas elegerit.Ac ne innoxius piorum ſanguis de inclyto Poloniæ regno vindictam expoſcens, tãtam eius fœlicitatem nunc retardet :nequa illic gutta funderetur, hactenus mirifica Dei prouidentia factum fuit. Ea fuit clementia & manſuetudine fœlicis memoriæ Rex Sigiſmundus maieſtatis tuæ pater, vt quum ſæuitiæ contagio tot Chriſtiani orbis regiones occupaſſet, ipſe puras manus continuerit. Iam verò tua nobilitas, adeóque eximii quique inter tuos proceres non modò Chriſtum ſe illis offerentem facilè admittent:ſed cupidè iam ad eum aſpirant. Quinetiam video Iohannem à Laſco,ex illuſtri Comitum familia genitum , aliis quoque gentibus facem prætuliſſe. Quominus ferenda eſt Eccii improbitas, qui ſuum de ſacrificio Miſſæ libellum Sigiſmundo Regi maieſtatis tuæ patri inſcribendo, fœdam,quantum in ſe fuit,tam illuſtri regno maculam inuſsit.quanquã nõ fuit hoc mirum in Sileno illo,qui ebrioſorum princeps,non minus in altare quàm in ſterquilinium vomere ſolebat.Ego verò ſi hunc meum laborem tuæ Maieſtati nuncupans ac dicans,hoc ſaltem profecero vt à nomine Polonico eluantur fœtidæ ſuæ Eccii ſordes,ne illic hæreant quò tam indignè fuerant cõgeſtæ: mihi non parum videbor conſequutus & ſanè vix ex tota Scriptura eligi ad eam rem aptior potuit vllus liber. Huc enim potiſsimùm incũbit Apoſtolus noſter,vt quod Eccius aſſerit,ſacrificium,cum Chriſti ſacerdotio manifeſtè pugnare oſtendat.Miſſæ quidem nulla hic fit mentio,quam tunc Satan ex inferis nondum eructauerat. Sed dum vnico ſacrificio,quod in cruce peregit Chriſtus,contentam eſſe Eccleſiam iubet,vt omnes immolandi ritus deſinant:nouis certè iſtorum commentis viam præcludit. Clamat hîc Apoſtolus, ſemel duntaxat in cruce immolatum fuiſſe Chriſtum:Eccius victimam hanc quotidie renouari fingit. Pronuntiat Apoſtolus ſolum Dei Filium fuiſſe idoneum Sacerdotem qui ſe Patri offerret,ideóque iureiurãdo conſtitutum:Eccius ſacerdotium in eius perſona reſidere negat,ſed eius functionem ad conductitios ſacrificos tranſcribit. Neque verò me latet quibus cauillis & hæc & alia eiuſmodi argumenta eludere conetur. Sed timendum non eſt ne alios eludat quàm qui ſponte vel cæcutiunt, vel lucem fugitant. Quanquam ſic Thraſonico ſuo faſtu inebriatus fuit,vt ſe inſolenter iactando,plus operæ inſumeret, quàm ſubtiliter diſputando. Ego tamen ne fruſtra cani mortuo inſultare videar, non aliud addam in præſentia, niſi hunc quoque fore

Commentarii mei vſum,vt quam nebulo ille crapulæ ſuæ labem,putidum ſuum librum exhalando, ingeſsit in nomen Polonicum,abſtergat.Qui autem legere ſuſtinuerint,ne eius decipulis capiantur,timẽdum non eſt.Portò quum laborem hunc meum tuæ Maieſtati offerendo,non tibi modò priuatim,ô Rex, aliquam obſeruantiæ ſignificationem dare voluerim,ſed toti eam mundo teſtatam facere: nunc ſupereſt ſuppliciter vt Maieſtatem tuam rogem, ne meum hoc qualecunque ſtudium repudiet. Certè ſi quem ad pios tuos conatus incitandos ſtimulum attulerit:ampliſsimum eius fructum tuliſſe me putabo.Agedum ergo, Magnanime Rex, fauſtis Chriſti auſpiciis curam cum regia tua celſitudine, tum heroica virtute dignam ſuſcipe:vt æterna Dei veritas,quia & eius gloria,& hominum ſalus continetur,quacunque imperium tuum patet,ius ſuum Antichriſti latrocinio ereptum recuperet. Arduum ſanè opus, tantæque molis vt meritò ſolicitudinem ac metum vel cordatiſsimis iniiciat. Sed primò,nullum eſt tantum diſcrimẽ quod non alacriter ſubire, nulla tanta difficultas quam non conſtanter perferre, nullum tantum certamen cui non intrepidè nos offerre, pro tam neceſſaria cauſa deceat & oporteat. Deinde quia proprium eſt Dei opus,nõ tam hic reſpiciendum quouſque ſe humanæ facultates extendant, quàm danda eius virtuti gloria,vt ea non adiutrice modò,ſed directrice etiam freti,vltra vires audeamus: Eccleſiæ inquam & fundandæ, & inſtaurandæ munus non abs re paſsim Scriptura Deo vendicat. Præterquã enim quòd res eſt per ſe omnino Diuina, & quæ omnem mundi captum longè ſuperat: ſimul atque initium aliquod emergit,quaſcunque nocendi artes habet Satan,eas quaſi in aceruum congerit, vt longiorem progreſſum vel abrumpat, vel moretur. Scimus autem mundi principi nunquam deeſſe innumeros ſatellites qui ad oppugnandum Chriſti regnum operam ſuam locare ſemper ſint parati.alios inſtigat ambitio ,alios venter impellit. Hæc nos certamina, pro noſtra tenuitate, mediocriter exercent: tua verò Maieſtas, longè maiores difficultates proculdubio experietur. Ergo quiſquis ad promouendam & ſalutis doctrinam, & Eccleſiæ ſalutem accingitur,inuicta conſtantia armatum eſſe oportet. Atqui quoniam res eſt viribus noſtris ſuperior, idem è cælo nobis arma ſuppeditat. Noſtrum eſt interea quæ paſsim in Scripturis occurrunt promiſsiones animis habere inſculptas: Dominum ſicuti Eccleſiæ fundamenta manu ſua iecit, ita non paſſurum vt diruta maneat,quin de colligendis inſtaurandiſque ruinis ſit ſolicitus. Nam ita loquẽdo, ſe nunquam in hoc opere nobis defuturum promittit. Sicuti enim otioſos ſuæ virtutis ſpectatores nos ſedere nõ vult:ita laborantes manus fulciendo auxilii præſentia,ſatis clarè ſe principem architectum eſſe demonſtrat. Proinde quod toties ipſe non temere repetit atque inculcat, ne pigeat memoria repetere,quoties cum hoſtibus congrediendum eſt, qui aſsiduè infeſti prorumpunt. ſunt enim & copia propè infiniti (vt dictum eſt) & genere varii. Vnum autem hoc ad nos animandos abundè ſufficiet,quòd ducem habemus adeò inuictum,vt quo pluribus impetitur præliis,eo plures in manu habeat & victorias & triumphos. Vale inuictiſſ. Rex.Dominus Ieſus te Spiritu prudentiæ gubernet, Spiritu fortitudinis ſuſtineat,omni benedictionum genere proſequatur,Maieſtatem tuam florentiſſ.diu conſeruet,regnúmque tueatur. Amen. Geneuæ X. Calend. Iunii. M. D. XLIX.

IN EPISTOLAM AD HEBRÆOS ARGVMENTVM.

NON tãtùm de authore huius epiſtolæ variè olim diſputatum fuit, ſed ipſa quoque vix ſerò recepta fuit in Latinis Eccleſiis. Suſpectam habebant quaſi Nouato ſuffragaretur in neganda lapſis venia: ſed quàm vana fuerit illa ſuſpicio, ſuis locis tractabitur. Ego verò eam inter Apoſtolicas,ſine cõtrouerſia amplector:nec dubito Satanæ artificio fuiſſe quõdam factum vt illi authoritatem quidam detraherent. Nullus enim eſt ex Sacris libris qui de Chriſti ſacerdotio tam luculentè diſſerat, vnici quod morte ſua obtulit, ſacrificii vim dignitatémque tam magnificè extollat, de cæremoniarum tam vſu quàm abrogatione vberius tractet: qui denique pleniùs explicet Chriſtum eſſe finem Legis. Quare, ne patiamur Dei Eccleſiam, & nos ipſos tanto bono ſpoliari:ſed eius poſſeſsionem conſtanter nobis aſſeramus.Quis porrò eam compoſuerit,non magnopere curandum eſt. Putarunt alii Paulum eſſe,alii Lucam, alii Barnabam,ali Clementm ,vt refert Hieronymus. Quanquam Lucæ tantùm & Clementis Euſebius meminit, libro ſexto Eccleſiaſticæ hiſtoriæ. Scio Chryſoſtomi tempore paſsim inter Paulinas à Græcis fuiſſe receptam.ſed Latini aliter ſenſerunt:præſertim qui propiores fuerunt Apoſtolorum temporibus. Ego vt Paulum agnoſcam authorem, adduci nequeo.Nam qui dicunt nomen fuiſſe de induſtria ſuppreſſum, quòd odioſum eſſet Iudæis, nihil afferunt. Cur enim mentionem feciſſet Timothei,ſi ita eſſet? Hoc enim indicio ſe prodebat. Sed ipſa docendi ratio & ſtylus alium quàm Paulum eſſe ſatis teſtantur:& ſcriptor ipſe vnum ſe ex Apoſtolorum diſcipulis profitetur, capite ſecũdo:quod eſt à Paulina cõſuetudine longè alienũ.Præterea quæ de catechiſmi cõſuetudine adducit capite 6,Pauli ætati minùs cõgruerent.Alia ſunt quæ ſuis locis adnotabimus.Scio qualis de ſtylo excuſatio adduci ſoleat:nõ poſſe ſcilicet iudicium inde fieri, eo quòd Epiſtolam hãc ex Hebraica lingua in Græcam vel Lucas, vel alius quiſpiam trãſtulerit.Atqui ea coniectura nullo negotio refellitur. Vt enim alios locos qui ex Scriptura citantur,prætercam:ſi Hebraicè ſcripta fuiſſet Epiſtola,nulla in nomine Teſtamẽti fuiſſet alluſio,in qua ſcriptor immoratur. Nõ potuit inquã ex alio fonte hauriri quod de iure Teſtamenti capite nono diſputat,quàm ex Græca voce. Nam διαθήκη ambiguam apud Græcos ſignificationem habet. ברית autem Hebræis non niſi fœdus ſignificat. Hæc vna ratio ſani iudicii hominibus ſufficiet

ſufficiet ad probandum quod dixi, Græco ſermone ſcriptam fuiſſe Epiſtolam. Quòd autem obiicitur ex aduerſo, probabilius eſſe Iudæis nonniſi ſua lingua Apoſtolum ſcripſiſſe, nihilo plus habet ponderis: quotus enim quiſque tunc fuit qui auitam linguam intelligeret? quam quiſque regionẽ incolebat, eius idioma didicerat. Porrò lingua Græca latius patebat quàm aliæ omnes. Iam venio ad argumẽtum. Principiò, non hic eſt ſtatus cauſæ, vt Ieſum filium Mariæ Iudæis perſuadeat eſſe Chriſtum & Redemptorem illis promiſſum. quia enim ad eos ſcribit qui iam Chriſto nomen dederant, caput illud pro confeſſo ſumit. Sed in hoc cardine verſatur, vt probet quale ſit officium Chriſti: vnde pateat, eius aduentu finem eſſe cæremoniis impoſitum. Hanc diſtinctionem notare operæpretium eſt. Nam ſicuti Apoſtolo ſuperuacuus fuiſſet labor, hunc eſſe Chriſtum qui exhibitus fuerat, apud eos probare qui iam ita perſuaſi erant: ſic eos doceri qualis eſſet oportuit, quia finem, vim & fructum aduentus eius nondum tenebant, ſed falſa Legis interpretatione occupati, vmbram pręhenſabant pro corpore. Eiuſmodi hodie negotium nobis eſt cum Papiſtis. nobiſcum enim fatentur Chriſtum eſſe Filium Dei qui redemptor mundo promiſſus fuerat: ſed quum ad rem ventum eſt, eum pluſquam dimidia virtutis ſuæ parte nudant. Orditur autem à Chriſti dignitate: quia Iudæis abſurdum videbatur, Legem Euangelio poſthaberi. Ac primùm quidem illud ſtatuit de quo erat diſceptatio, allatam à Chriſto doctrinam primas tenere, quia ſit omnium prophetiarum clauſula. Sed quoniam reuerẽtia quam Moſi deferebant, obſtare poterat, docet, Chriſtũ longè omnibus pręcellere. Ac poſtquã ſummatim attigit quibus nominibus pręcellat, nominatim Angelos illi ſubmittit, vt cũ illis reliquos omnes cogat in ordinẽ. Prudenter autem hac ratione progreditur: nam ſi à Moſe cœpiſſet, magis odioſa fuiſſet cõparatio. Vbi autem ex Scripturis conſtat, cęleſtes quoque principatus ſubſidere infra Chriſtum: non eſt cur recuſet Moſes, vel vllus quiſpiam mortalium illis aggregari: vt ſupra omnes tam homines quàm Angelos Filius Dei emineat. Itaque poſtquam Angelos Apoſtolus ſub Chriſti dominium & poteſtatem redegit, mox quaſi ſumpta fiducia, quanto inferior ſit Moſes, pronuntiat: nempe quantum differt ſeruus à Domino. Quod ergo tribus primis capitibus Chriſtum in ſummo gradu principatus collocat, huc tendit, vt eo loquẽte omnes ſileant, nec quicquam nos impediat quominus eius doctrinæ ſolidam audientiam præſtemus. Quanquam ſecundo capite eum nobis fratris loco in carne noſtra proponens, hoc modo nos allicit, vt libentius nos totos illi deuoueamus ac tradamus. & ſimul exhortationes mináſque admiſcet, ſiquis vel ad obſequendum ſit tardior, vel cõtumaciter repugnet: ídque agit propè ad finem vſque quarti capitis. Inde tranſit ad explicandum Chriſti ſacerdotium, cuius vera & pura cognitio omnes Legis cæremonias abolet. Sed vbi breuiter tantùm indicauit quàm debeat nobis illud eſſe amabile, & quàm ſuauiter acquieſcere in eo liceat, pauliſper ad increpandos Iudæos digreditur, eò quòd in primis elementis tanquam pueri, hæſitarent, vbi etiam graui & ſeuera denunciatione eos terret. periculum enim eſſe ne ſi ad proficiendum adeò ſint ſegnes, tandem abiiciantur à Domino. Verùm hanc aſperitatem mox temperat, quum dicit meliora ſe ſperare: vt eorum potius animos erigat ad ſtudium profectus, quàm deiiciat. Poſtea ad ſacerdotii tractationem redit, in qua docet primò, differre ipſum à veteri ſacerdotio quod ſub Lege fuit. deinde eſſe præſtantius, quòd in eius locum ſuccedat, & iureiurando ſanciatur: quòd æternum ſit, ſempérque vigeat: quòd qui eo fungitur, Aaronem & reliquos omnes ex genere Leuitico, honore ſuperet. quorum omnium adumbratam fuiſſe imaginem in perſona Melchiſedec oſtendit. Quo autem certius abrogatas eſſe Legis cæremonias probet, in alium finem inſtitutas vnà cum tabernaculo fuiſſe commemorat: nempe vt cæleſti prototypo ſeruirent. Vnde ſequitur, non eſſe in illis manendum: niſi velimus contempta meta, in medio viæ deſidere. Ad hoc Ieremiæ locum adducit, vbi promittitur Nouum teſtamentum, quod nihil aliud eſt quàm Veteris correctio. vnde ſequitur, infirmum illud fuiſſe & caducum. Poſtea de ſimilitudine congruentiáque vmbrarum & veritatis in Chriſto exhibitæ diſputans, concludit, vnico Chriſti ſacrificio abrogatos fuiſſe ritus omnes à Moſe inſtitutos: quia perpetua ſit huius ſacrificii efficacia, & in eo nõ modò abſoluta ſit Noui teſtamenti ſanctio, ſed verum & ſpirituale complementum externi illius ſacerdotii quod ſub Lege viguit. Doctrinæ rurſus exhortationem annectit inſtar ſtimuli vt impedimentis omnibus valere iuſſis, Chriſtum qua decet reuerentia excipiant. Tot Patrum exempla quæ recenſet capite vndecimo, mihi videtur in hunc finem eſſe adducta, vt agnoſcerent Iudæi, ſi à Moſe traducti eſſent ad Chriſtum, adeò ſe à ſanctis Patribus non diſcedere vt hac maximè in re illis coniuncti forent. Nam ſi præcipua in illis virtus fuit fides, radíxque omnium virtutum: ſequitur, hanc eſſe præcipuè qua cenſeantur Abrahæ & Prophetarum filii. Contrà, degeneres eſſe omnes qui Patrum fidem non ſequuntur. Hoc ad Euangelii commendationem non parum valet, quòd nobis in eo cum vniuerſa quæ ab initio mundi fuit, Eccleſia conſenſus eſt ac ſocietas. Duo quæ ſuperſunt capita, varias formandæ vitæ præceptiones continent, de ſpe, de tolerantia crucis, de perſeuerantia, de gratitudine erga Deum, de obedientia, de miſericordia & charitatis officiis, de caſtitate, & ſimilibus. Demum Epiſtolam precatione claudit: niſi quòd ſpem illis facit aduentus ſui.

IN EPISTOLAM AD HEBRAEOS, IOHANNIS CALVINI Commentarius.

CAPVT I.

D*EVS olim multifariam multiſque modis loquutus Patribus per Prophetas,*

2 *Extremis hiſce diebus loquutus eſt nobis per Filium, quem conſtituit hæredem omnium, per quem etiam ſecula condidit.*

1 *Deus olim,* &c.) Hoc exordium ad commendationem doctrinæ Chriſti pertinet. neque enim reuerenter tantùm excipiendam eſſe docet, ſed in ea ſola acquieſcendum. Quo id melius intelligatur, notanda eſt ſingulorum membrorum antitheſis. Primùm, Filium Dei Prophetis opponit: deinde nos Patribus: tertiò variam ac multiplicem loquẽdi rationem quam Deus apud Patres tenuit, poſtremæ reuelationi quæ nobis per Chriſtũ allata eſt. Sed in hac diuerſitate, vnum tamen Deum nobis proponit: ne quis putet Legem cum Euangelio pugnare, vel alium eſſe huius, quàm illius authorem. Itaque vt ſummam huius propoſitionis teneas, hæc tibi figura pingenda eſt.

Deus loquutus eſt

Olim per Prophetas:	Nunc per Filium.
Tunc Patribus:	Nunc autem nobis.
Tunc multifariam:	Nunc vt in fine temporum.

Hoc iacto fundamento, conſenſus inter Legem & Euangelium ſtatuitur: quia Deus qui ſemper eſt ſui ſimilis, & cuius ſermo conſtans eſt, ac immobilis veritas, vtriſque communiter eſt loquutus. Sed notandum eſt inter nos & Patres diſcrimen: quia aliter olim apud eos ſermonem temperauit, quàm hodie apud nos. Ac primùm quidem apud illos Prophetis vſus eſt: nobis verò proprium Filium legatum conſtituit. Conditio igitur noſtra in hac parte iam potior eſt. Porrò in ordine Prophetarum cenſetur & Moſes: vt ſit vnus ex eorum numero qui Filio ſunt longè minores. In modo quoque reuelationis excellimus. nam viſionum & reliqui regiminis diuerſitas quæ fuit ſub Veteri teſtamento, argumento erat, nõdum ſtatum eſſe, fixúmque regimen, quale rebus optimè compoſitis eſſe decet. Huc pertinet quod dicit, *Multifariam multiſque modis.* Eandem enim formam perpetuò vſque in finem proſequutus eſſet Deus, ſi fuiſſet illa numeris omnibus abſoluta. ſequitur ergo, varietatem fuiſſe imperfectionis notam. Porrò has duas voces ita accipio, vt Multifariam referam ad diuerſas temporum vices. Eſt enim Græcè πολυμερῶς: quod licebit ad verbum transferre, Per multas partes: quemadmodum fieri ſolet, quum in poſterum plenius loqui inſtituimus. πολυτρόπως verò diuerſitatẽ (meo iudicio) in forma ipſa deſignat. Quum *nobis loquutum eſſe* dicit, *his, poſtremis temporibus*, ſignificat non ampliùs eſſe cauſam cur expectatione nouæ reuelationis ſimus ſuſpenſi. Neque enim particularis eſt ſermo quem attulit Chriſtus, ſed extrema clauſula. Hoc ſenſu, nouiſsimum tempus & dies nouiſsimos accipiunt Apoſtoli. Atque id etiam eſt quod in-
1.Cor.10.c.11. telligit Paulus quum ſcribit, in nos fines ætatum incidiſſe. Quòd ſi nunc poſtremùm loquutus eſt Deus, huc vſque progredi conuenit: quemadmodum etiam quum eò perueneris, ſiſtendus eſt gradus. Quorum vtrunque cognitu valde neceſſarium eſt. Nam & Iudæis magnum erat impedimentum quòd non reputabant Deum in aliud tempus diſtuliſſe pleniorem doctrinam. Itaque lege ſua contenti, non properabant ad metam. Ex quo autem Chriſtus apparuit, contrarium malum graſſari cœpit in mundo. appetunt enim homines vltra Chriſtum pergere. Quid enim eſt aliud totus Papatus, quàm huius limitis trãſgreſsio, quẽ figit Apoſtolus? Proinde ſicuti omnes inuitat hoc loco Spiritus Dei vt ad Chriſtum vſque perueniant: ita nouiſsimum cuius meminit, tranſilire prohibet. Denique ſapientiæ noſtræ terminus, hîc in Euangelio locatur.

2 *Quem conſtituit hæredem.*) His encomiis ornat Chriſtum, vt nos in eius reuerentiam adducat. Nã quum illi omnia ſubiecerit Pater, ad eius imperium nos quoque pertinemus. & ſimul indicat, nihil inueniri poſſe extra ipſum boni, quum hęres ſit vniuerſalis. Vnde ſequitur, nos & miſerrimos eſſe, & bonorum omnium inopes, niſi ille nos ſuis opibus iuuet. Porrò hunc honorem iure deberi Filio Dei addit, vt omnium habeat poteſtatem, quia per ipſum omnia ſint condita: quanquam hæc duo Chriſto tribuuntur diuerſo reſpectu. Per ipſum enim creatus eſt mundus, quatenus æterna eſt Dei ſapientia: quæ omnium eius operum ab initio directrix fuit. atque hinc colligitur Chriſti æternitas. fuiſſe enim priùs oportet, quàm per ipſum mundus crearetur. Quòd ſi diuturnitas temporis quæritur, nullum inuenietur principium. Neque hoc eius derogat poteſtati. quod per ipſum dicitur creatus mundus: quaſi non ipſe creauerit. Hæc vſitata eſt loquendi ratio, Patrem vocari Creatorem: quòd autem quibuſdam locis additur,

per Sa-

per Sapientiã, vel Sermonẽ, vel Filium, perinde valet acſi ipſa Sapientia creatrix nominaretur. Sed interea perſonalis diſtinctio notatur non tantùm reſpectu hominum, ſed vt eſt in Deo ipſo, inter Patrem & Filium. Vnitas ergo eſſentiæ facit vt quicquid eſſentiale in Deo eſt, tam Patri quàm Filio cõpetat: deinde vt *Prou.8.c.27.* quicquid ſimpliciter Deo competit, vtrique ſit commune. Sed hoc non impedit quin vtrique perſonæ *Ioan.1.a.3.* *Colo.1.b.16.* ſua ſit proprietas. Nomen verò *Hæredis* Chriſto in carne manifeſtato tribuitur. nam quatenus homo factus eandem nobiſcum induit naturam, hæreditatem hanc accepit: idque vt nobis recuperaret quod perdideramus in Adam. Hominem enim quaſi filium Deus conſtituerat initiò, bonorum omnium ſuorum hæredem: ſed per peccatum à Deo alienatus primus homo, ſe & poſteritatem ſuam tam Dei benedictione quàm bonis omnibus priuauerat. Tunc ergo incipimus iure frui Dei bonis, quum nos Chriſtus, qui vniuerſalis eſt hæres, in ſocietatẽ ſuam admittit. Nam ideo ille hæres, vt nos ſuis opibus ditet. Quin hoc elogio nunc eum ornat Apoſtolus vt ſciamus nos ſine ipſo, bonorum omnium eſſe inopes. Si *omnium* in maſculino genere accipias, huc ſpectabit membrum iſtud; debere nos Chriſto ſubiectos eſſe, quia illi à Patre dati ſimus. Sed ego potius in neutro genere lego: vt ſignificet legitima cæli & terræ omniúmque creaturarum poſſeſsione nos arceri, niſi Chriſto communicemus.

3 *Qui quum ſit ſplendor gloriæ, & character ſubſtantiæ eius, portétque omnia verbo ſuo potenti, peccatorum noſtrorum purgatione per ſeipſum facta, conſedit in dextera magnificentiæ in excelſis.*

3 *Qui quum ſit ſplendor gloriæ.)* Hæc partim de Diuina Chriſti eſſentia, partim de ipſo carne noſtra induto prædicantur. Nam quòd vocatur Splendor gloriæ, *& character ſubſtantiæ*, Diuinitatis eſt proprium: alia ad humanam quoque naturam pertinent. omnia tamen ad commendandam Chriſti dignitatem ſunt poſita. Porrò eadem ratione Filius ſplendor gloriæ dicitur, & ſubſtantiæ character. Vtraque loquutio tranſlatitia eſt. Nam de tantis rebus támque reconditis nihil poteſt dici, niſi ſimilitudine a creaturis mutuò ſumpta. Quare non eſt quòd nimis ſubtiliter diſputemus qualiter Filius qui vnam cum Patre eſſentiam habet, ſplendor ſit ex illius lumine refulgens. Fatendũ eſt, improprium quodammodo eſſe quòd à creaturis ad arcanam Dei maieſtatem transfertur. Sed tamen hæc quæ ſenſibus noſtris conſpicua ſunt, aptè ad Deum accõmodantur: vt ſciamus quid in Chriſto quærendum ſit, & quid nobis vtilitatis afferat. Nam hoc quoque notãdum eſt, non hîc doceri friuolas ſpeculationes: ſed tradi ſolidam fidei doctrinam. Quare debemus in vſum noſtrum hæc Chriſti elogia applicare; ſicuti ad nos relationem habent. Dum igitur audis Filium eſſe ſplendorem paternæ gloriæ, ſic apud te cogita, gloriam Patris eſſe tibi inuiſibilem donec in Chriſto refulgeat: ideo vocari characterem ſubſtantiæ, quòd Patris maieſtas ſit recondita donec ſe veluti in imagine impreſſam oſtendat. Qui hac relatione nõ obſeruata, altius philoſophãtur, fruſtra ſe macerant, quia non tenet Apoſtoli conſiliũ. Neque enim hîc tradere voluit quid ſimile intus habeat Pater cum Filio: ſed quemadmodum dixi, fidem noſtram ædificare cum fructu voluit: vt diſcamus, non aliter Deum nobis patefieri, quàm in Chriſto. Tam enim in Dei eſſentia immenſus eſt fulgor, vt oculos noſtros perſtringat donec irradiet nos in Chriſto. Vnde ſequitur, nos cæcutire ad lucem Dei, niſi in Chriſto nobis affulgeat. Hæc verè vtilis eſt philoſophia, ex ſerio fidei ſenſu & experimento diſcere Chriſti excellentiam. Idem (vt iam dixi) & de charactere ſentiendum eſt. nam quum Deus per ſe nobis ſit incõprehenſibilis, in Filio demũ eius forma nobis apparet. Ergo ἀπαύγασμα hîc nihil aliud ſignificat quã lumen viſibile, aut refulgentiã, cuius oculi noſtri ſint capaces: & χαρακτὴρ, viuã formã occultæ ſubſtantiæ. Priore voce admonemur, extra Chriſtum nihil eſſe lucis, ſed meras tenebras. Nam quũ Deus vnica lux ſit qua nos omnes illuminari oportet, hac tantùm irradiatione (vt ita loquar) ſe in nos diffundit. Secundò admonemur, verè & ſolidè Deum in Chriſto cognoſci. Neque enim obſcura eſt vel adumbrata eius imago duntaxat: ſed expreſſa effigies quę ipſum refert, quemadmodũ nummus matricẽ cunei quo percuſſus eſt, formam. Quanquam plus etiam dicit Apoſtolus: nempe Patris ſubſtantiam quodammodo Chriſto inſculptam eſſe. Nomen ὑποστάσεως, quod ego alios ſequutus verti Subſtantiam (meo iudicio) non Eſſe vel eſſentiã Patris denotat, ſed perſonã. Nam illud abſurdè diceretur, Dei eſſentiam in Chriſto impreſſam eſſe: quũ eadẽ ſit & quidem ſimplex vtriuſque eſſentia. Sed verè aptéque dicitur, quicquid propriũ habet Pater, in Chriſto expreſſum eſſe: vt qui hunc tenet, quicquid in Patre eſt, ſimul teneat. Atque in hac ſignificatione orthodoxi Patris hypoſtaſin vſurpant: vt triplex in Deo ſit, vnica verò οὐσία. Et Hilarius paſsim Latinũ nomẽ Subſtãtiæ pro Perſona accipit. Cæterùm etſi hîc non eſt propoſitũ Apoſtolo, diſſerere qualis in ſe ſit Chriſtus: ſed qualem ſe nobis reipſa declaret: tamen Arrianos & Sabellianos ſatis cõfutat, quũ Chriſto vendicat quæ ſolius ſunt Dei, & ſimul duas in Patre & Filio diſtinctas hypoſtaſeis notat. Nam hinc colligimus, Filium eſſe vnum cum Patre Deum, & proprietate nihilominus diſtingui: ita vt ſua cuique ſubſiſtentia conſtet. *Portétque omnia.* Portare hîc pro Tueri accipitur, facerèque vt in ſuo ſtatu maneant creaturæ. intelligit enim omnia mox caſura, niſi eius virtute ſuſtinerentur. Quanquam pronomen demonſtratiuum αὐτοῦ tã de Patre quàm de Filio exponi poteſt: verti enim poteſt, vel ipſius, vel Suæ. Quia tamen ſecunda expoſitio magis eſt recepta, & optimè quadrat contextui: ego eam libenter amplector. Ad verbum eſt, Verbo potentiæ. ſed genitiuus more Hebraico epithetum valet. Nam quòd nonnulli ita torquent, Chriſtum omnia ſuſtinere verbo Patris, hoc eſt ſeipſo qui verbum eſt: nihil habet coloris. Deinde nihil opus eſt tam coacta expoſitione. neque enim ſolet Chriſtus vocari ῥῆμα ſed λόγος. Quare Verbum hîc ſimpliciter nutũ ſignificat. & ſenſus eſt, Chriſtũ, qui ſolo nutu totũ mundũ conſeruat, nõ tamen recuſaſſe munus peragendæ noſtræ purgationis. Atque hoc ſecundũ eſt membrũ doctrinæ quæ in hac Epiſtola tractatur. Status enim totius diſputationis in his duobus capitibus verſatur: Chriſtũ, quia ſumma autoritate præditus eſt, præ omnibus aliis eſſe audiendũ: & quia morte ſua nos Patri reconciliauit, veteribus ſacrificiis finẽ impoſuiſſe. Ideo prima hæc ſententia, quũ ſit generalis propoſitio, etiã bimẽbris eſt. Porrò quũ dicit, *Per ſe ipſũ,* ſubaudiẽda eſt antitheſis: quòd legis Moſaicę vmbris ad id nõ fuerit adiutus. Preterea

diſcrimen inter ipſum & Leuiticos ſacerdotes oſtendit. nam & hi dicebantur peccata expiare: ſed hanc vim aliunde mutuabantur. Denique excludere voluit omnia alia media, vel adminicula, quũ purgationis & pretium & virtutem in Chriſto ſtatuit. *Conſedit in dextera.* Acſi diceret, Salute hominibus parta in mundo, receptus eſt in gloriam cæleſtem, vt omnia gubernet. Hoc autem ſubiecit, vt indicaret non eſſe temporariam ſalutem quam nobis acquiſiuit. nam alioqui poteſtatem metiri ſolemus ex præſenti aſpectu. Chriſtum ergo non ideò minoris faciendum admonet quia oculis non cernatur: ſed potiùs hunc eſſe cumulum eius gloriæ, quòd receptus eſt, ac euectus in ſummum illud imperii faſtigium. Nam dextera per ſimilitudinem ad Deum transfertur, qui neque incluſus eſt loco, nec latus habet vel dextrum vel ſiniſtrum. Seſsio itaque Chriſti nihil aliud eſt quàm regnum quòd illi à Patre datum eſt, ac poteſtas illa cuius meminit Paulus, vt in nomine eius omne genu flectatur. Ergo Sedere ad Patris dexteram, nihil aliud eſt quàm gubernare vice Patris: qualiter ſolent principum legati, quibus libera rerũ omnium poteſtas eſt conceſſa. Et ideo additum eſt epithetum *magnificentiæ*, deinde, *In excelſis*: vt ſignificet collocatũ eſſe in excelſo throno Chriſtum, vnde maieſtas Dei refulgeat. Ergo ſicuti amandus eſt redemptionis nomine, ita in hac magnificentia adorandus.

Philip.2.b.10.

Pſal.2.b.7. 2.Sam.7.b.14. Pſal.97.a.7.

4 *Tanto præſtantior Angelis factus, quanto excellentius præ ipſis ſortitus eſt nomen.*

5 *Cui enim vnquam Angelorum dixit, Filius meus es tu, ego hodie genui te? Et rurſus, Ero illi in patrem, & ipſe erit mihi in Filium?*

6 *Rurſus autem quum introducit Filium in orbem, dicit, Et adorent eum omnes Angeli Dei.*

4 *Tanto præſtantior.*) Poſtquam Chriſtum Moſi & reliquis omnibus prætulit, nunc Angelis etiam comparando, gloriam eius magis amplificat. Tritum erat apud Iudæos, Legem per Angelos eſſe datam: audiebant quæ paſsim de ipſis in Scriptura leguntur honorificè dicta: & vt mirè in ſuperſtitionem procliuis eſt mundus, Angelos nimium extollendo, Dei gloriam obſcurabant. Ergo oportuit ipſos cogi in ſuum ordinem, ne Chriſti ſplendori obſtarent. Ac primùm ex nomine argumentatur, Chriſtum longè ſupra eos excellere: quia vocetur Filius Dei. Hoc autem titulo Chriſtum fuiſſe inſignitum probat duobus Scripturæ teſtimoniis: quorum vtrunque excutiendum nobis eſt: deinde ſummam rei colligemus.

5 *Filius meus es tu.*) Nõ eſt negãdum quin de Dauide hoc prædicetur: nempe quatenus Chriſti perſonam ſuſtinuit. Ergo quæ habentur in hoc Pſalmo, in Dauide oportuit adumbrari: ſed in Chriſto ſunt expreſſa. Nam quòd multis hoſtibus circuncirca domitis, regni ſui fines ampliauit ille: fuit aliqua huius promiſsionis adumbratio, Dabo tibi Gentes in hæreditatem. Sed quantulum hoc fuit præ amplitudine regni Chriſti, quæ ab Oriente in Occidentem vſque patet? Eadem ratione Filius Dei vocatus fuit: hoc eſt, peculiariter à Deo ſelectus ad res egregias gerendas. Sed hæc vix modica ſcintilla fuit eius gloriæ quæ in Chriſto refulſit, cui Pater imaginem ſuam inſculpſit. Ita nomen Filii ſingulari prærogatiua in ſolum Chriſtum competit: nec poteſt in alium quemuis transferri quin profanetur. hunc enim & neminem alium ſignauit Pater. Sed parum adhuc firmum etiam hoc modo videtur argumentum Apoſtoli. vnde enim Chriſtum ſuperiorem eſſe Angelis contendit, niſi quia nomen habet Filii? Quaſi verò non ſit hoc illi commune cum Principibus, & quicunque poteſtate eminent: de quibus ſcriptum eſt, Vos dii eſtis, & filii Excelſi omnes. quaſi non honorificentius de toto Iſraele loquutus ſit Propheta, quum dixit Primogenitum Dei. Nam Filii appellatio paſſim illi tribuitur. Quinetiam Angelos ipſos Dauid alibi nominat Dei filios, Pſalmo 89.b.7, Quis ſimilis, inquit, Iehouæ inter filios Elohim? Reſponſio eſt facilis, Principes ſecundum quid vocari hoc nomine: in Iſraele deſignari communem electionis gratiam: Angelos vocari deorum filios figuratè, propterea quòd ſpiritus ſint cæleſtes, & qui in beata immortalitate guſtum aliquem habent Diuinitatis. Verùm quum Dauid ſine adiectione ſe in Chriſti perſona Dei Filium appellat, ſingulare quiddã deſignat, & honore tam Angelorum quàm Principum, nedum totius Iſraelis excellentius. Alioqui impropria eſſet ac inepta loquutio, ſi per excellentiam vocaretur Dei Filius qui nihilo plus haberet quàm alii: eximitur enim ex grege & numero aliorum. Quum itaque excluſiuè hoc dictum ſit de Chriſto, Filius meus es tu: ſequitur nulli Angelorum conuenire talem honorem. Si quis rurſum excipiat, Dauidem quoque hoc modo ſupra Angelos euehi: reſpondeo, nihil eſſe abſurdi ſi Angelis præferatur, quatenus imago eſt Chriſti: quemadmodum nulla fiebat Angelis iniuria, quum ſummus Sacerdos Mediator vocabatur qui peccata expiaret. Neque enim id habebant proprio iure: ſed quũ referrent Chriſti regnum, nomen quoque ab ipſo mutuabantur. Quinetiam Sacramenta, quum res ſint per ſe mortuæ, inſigniuntur titulis quos Angeli ſibi abſque ſacrilegio non arrogarent. Hinc apparet validum eſſe argumentum à Filii nomine. De generatione ſic breuiter habendum eſt: relatiuè hoc loco accipi. Friuola enim Auguſtini argutia eſt, qui hodie æternum & continuum fingit. Chriſtus certè æternus eſt Dei Filius: quia ſapientia eius eſt ante tempus genita. ſed hoc nihil ad præſentem locum, vbi reſpectus habetur ad homines: à quibus agnitus fuit Chriſtus pro Filio Dei, poſtquam eum Pater manifeſtauit. Hæc igitur declaratio, cuius etiam Paulus meminit ad Romanos cap.1.a.4, ſpecies quædam fuit æternæ (vt ita loquar) generationis. Nam arcana illa & interior quæ præceſſerat, hominibus erat incognita: nec in rationem venire poterat, niſi eam Pater viſibili reuelatione approbaſſet. *Ero illi in Patrem.* In hoc etiam ſecundo teſtimonio valere debet illa obſeruatio. tametſi deſignetur hìc Solomo, qui alioqui erat Angelis inferior, tamen ipſum ex communi omnium ordine ſegregari, quum Deus ſe promittit illi fore in Patrem. Neque enim illi in Patrem futurus erat tanquam vni ex Abrahæ filiis, aut vni ex principibus: ſed tanquam ei qui reliquos omnes ſupereminet. Priuilegio igitur eodem quo Filius conſtituitur, omnes alii excluduntur à pari honore. Porrò non aliter id de Solomone eſſe dictum, niſi quatenus Chriſtum figurabat, patet ex loci contextu. nam & totius mundi imperium Filio cuius illic fit mentio, deſtinatur, & aſſeritur imperii perpetuitas. Conſtat autem exaduerſo, regnum Solomonis anguſtis finibus fuiſſe

Pſal. 82.b.6. Iere.31.b.9.

fuiſſe incluſum: & adeò non fuiſſe diuturnum, vt ſtatim poſt eius mortem acciſum, aliquanto pòſt tempore conciderit. Atqui in Pſalmo citantur teſtes ſol & luna, iuràtque Dominus quandiu in cælo fulgebunt, regnum illud ſtaturum incolume. contrà verò regnum Dauidis breui temporis ſpatio collapſum, tandem prorſus interiit. Deinde ex compluribus Prophetarum locis colligere promptum eſt, illam promiſſionem nunquam aliter quàm de Chriſto fuiſſe acceptam: vt cauillari nemo queat, eſſe iſtud nouum commentum. nam & inde inualuerat vulgò apud Iudæos hic vſus, vt Chriſtum appellarent Filium Dauidis.

6 *Rurſus autem quum introducit Filium.*) Nunc alia ratione Chriſtum ſupra Angelos attollit: quià iubeantur Angeli ipſum adorare. Sequitur enim, ipſorum eſſe caput ac principem. Verùm videri poſſit perperam hoc ad Chriſtum torquere quod ſimpliciter de Deò prædicatur. Si reſpondeamus Chriſtum eſſe Deum æternum, ideóque iure in eum competere quæcunque Dei ſunt: nondum omnibus ſatiſfactum erit. parum enim ad rei dubiæ probationem valeret, ex communibus Dei elogiis in hac cauſa argumentari. Agitur enim de Chriſto in carne manifeſtato: & nominatim dicit Apoſtolus, ita loquutum Spiritum, quum introducitur in orbem: quod non eſſet verè dictum, niſi propriè Pſalmus de Chriſti manifeſtatione diſſerat. Et ſanè ita eſt: exordium enim Pſalmi, exhortatio eſt ad lætitiam. Neque Iudęos alloquitur Dauid: ſed totam terram vſque ad inſulas: hoc eſt, tranſmarinas regiones. Ratio ponitur: quià Dominus regnabit. Si deinde totum Pſalmum percurras, nihil aliud videbis quàm regnum Chriſti quod ab Euangelii publicatione cœpit: nec aliud eſt argumentum Pſalmi, quàm velut ſolenne diploma quò in eius regni poſſeſſionem mittitur Chriſtus. Porrò quæ lætitiæ materia ex eius regno, niſi toti mundo ſalutare foret, hoc eſt tam Gentibus quàm Iudæis? Quamobrem aptè hîc Apoſtolus quum dicit ipſum introduci in orbem: quià ſcilicet illic eius ad homines aduentus deſcribitur. Cæterùm vox Hebraica pro qua hîc Angelos reddidit, eſt Elohim, quæ & deos ſignificat. Sed minimè dubium quin de Angelis loquatur Propheta: quia ſenſus eſt, nullam eſſe tam ſublimem potentiam quæ non ſubiici debeat huius Regis imperio, cuius aduentus totum orbem exhilarare debet.

7 *Et ad Angelos quidem dicit, Qui facit Angelos ſuos ſpiritus, & miniſtros ſuos flammam ignis.* Pſal. 104.a.4.

8 *Ad Filium verò, Thronus tuus ô Deus in ſeculum ſeculi: virga directionis, virga regni tui.* Pſal. 45.b.7.

9 *Dilexiſti iuſtitiam & odiſti iniquitatem, propterea vnxit te Deus, Deus tuus oleo lætitiæ præ conſortibus tuis.*

7 *Ad Angelos quidem.*) Ad Angelos, pro De Angelis. ſed locus quem citat, videtur in alienum ſenſum trahi. Nam quum illic Dauid ordinem deſcribat quem in mundi adminiſtratione cernimus: nihil certius eſt quàm hîc fieri mentionem ventorum, quos dicit à Domino fieri nuntios, quia pro curſoribus illis vtatur: quemadmodum fulminibus dum terram perluſtrat, quàm celeres & expeditos ad obeunda ſua iuſſa miniſtros habeat, oſtendit. nihil hoc ad Angelos pertinet. Quidam ad allegoriam confugiunt, quaſi Apoſtolus apertum & literalem (vt vocant) ſenſum allegoricè de Angelis exponeret. Mihi autem magis placet hoc teſtimonium ſic adductum eſſe, vt per ſimilitudinem Angelis accommodetur, hoc modo, Dauid Angelis comparat ventos, vt hîc in mundo idem exerceant officium quod in cęlo Angeli: ſunt enim venti quaſi viſibiles ſpiritus, Et ſanè quemadmodum Moſes in creatione mundi tantùm ea commemorat quæ ſub ſenſus noſtros cadunt, & tamen vult ſuperiora etiam intelligi: ſic Dauid in illa mundi & naturæ deſcriptione, quaſi in tabula nobis depingit quod etiam ex ordine cæleſti intelligendum eſt. Quare argumentum à ſimili eſſe puto, quum ad Angelos transfert Apoſtolus quod propriè de ventis dictum eſt.

8 *Ad Filium verò.*) Fatendum eſt quidem de Solomone hunc Pſalmum fuiſſe compoſitum inſtar epithalamii: quia illic celebratur eius coniugium cum filia Regis Ægypti. Sed negari rurſus non poteſt quod hic refertur, multo eſſe excelſius, quàm vt in Solomonem competat. Iudæi ne cogantur agnoſcere Chriſtum eſſe Deum, cauillantur dici thronum Dei, vel ſubaudiendum eſſe verbum Stabiliuit. Ita ſecundum priorem expoſitionem, nomen אלהים vertendum foret *Thronus tuus*, in genitiuo caſu Thronus Dei. Altera expoſitio fingit orationem defectiuam. verùm apparet eos quærere mera effugia. Quiſquis ergo compoſito animo, & citra rixandi ſtudium hunc verſum leget, non inficiabitur Meſſiam vocari Deum. Nec eſt quòd excipias nomen hîc poni Angelis & iudicibus promiſcuum. nuſquam enim legitur vni & ſimpliciter attributum, niſi ſoli Deo. Præterea vt de voce non pugnem, cuius thronus in perpetuum ſtabilis prædicabitur, niſi ſolius Dei? ergo regni perpetuitas teſtimonium eſt Diuinitatis. Poſtea ſceptrum regni Chriſti, vocatur ſceptrum rectitudinis cuius rei in Solomone quædam fuerunt lineamenta, ſed obſcura: quatenus ſcilicet iuſtum & æquitatis ſtudioſum Regem ſe præſtitit. Sed rectitudo in regno Chriſti latius patet: quia ſcilicet Euangelio ſuo, quod ſceptrum eſt ſpirituale, nos in Dei iuſtitiam reformat. Idem & de directione iuſtitiæ ſentiendum. ideo enim quià diligit, facit vt in ſuis regnet.

9 *Propterea vnxit.*) Hoc quidem verè de Solomone dictum fuit: qui ideo Rex creatus eſt quòd Deus ipſum reliquis fratribus prætulit, qui alioqui æquales erant, & perinde vt ipſe, Regis filii. Sed hoc in Chriſtum magis propriè competit, qui nos ſibi adoptauit conſortes, tametſi iure proprio non eramus. Vnctus autem fuit ſupra nos omnes, quia ſine menſura, nos autem ad certam quiſque portionem, prout ſingulis ipſe diſtribuit. Deinde noſtra cauſa vnctus fuit, vt hauriamus omnes ex eius plenitudine. Quare ipſe Chriſtus, nos ab eo Chriſtiani, quaſi riuuli à fonte: quia verò vnctionem hanc in carne ſua recepit Chriſtus, ideo dicitur hic vinctus à Deo ſuo. Abſurdum enim eſſet Deo ſubiici, niſi humanæ naturæ reſpectu.

10 *Et tu ab initio, Domine, terram fundaſti: & opera manuum tuarum ſunt cæli.*
Pſal.102.d.26 11 *Ipſi peribunt, tu autem permanes: & omnes quaſi veſtimentum veteraſcent,*
12 *Et tanquam amictum inuolues eos, & mutabuntur: tu autem idem es, & anni tui non deficient.*
13 *Ad quem verò Angelorum dixit vnquam, Sede à dextris meis, donec ponam inimicos tuos*
Pſal. 110. a.1. *ſcabellum pedum tuorum?*
14 *Annon omnes ſunt adminiſtratorii ſpiritus, qui in miniſterium emittuntur, propter eos qui hæreditatem capiunt ſalutis?*

10 *Et tu ab initio.*) Hoc teſtimonium prima ſpecie ad Chriſtum ineptè trahi videri poſſet, præſertim in cauſa dubia qualis hic tractatur. neque enim diſputatio eſt de gloria Dei, ſed quid propriè Chriſto conueniat. atqui nulla illic Chriſti mentio, ſed nuda proponitur Dei maieſtas. Fateor quidem, toto Pſalmo non nominari Chriſtum. ſed palàm eſt ita deſignari, vt nemo dubitet, ex profeſſo nobis commendari eius regnum. Itaque accommodanda ſunt eius perſonæ quæcunque illic habentur. Non enim hoc niſi in Chriſto impletum eſt, Tu exurgens miſereberis Sion, vt timeant Gentes nomen tuum, & omnes Reges terræ gloriam tuam. Item, Quum populi congregati fuerint ſimul, & regna vt ſeruiant Domino. Fruſtra certè hunc Deum per quem totus mundus in vnam fidem ac Dei cultum coaluit, niſi in Chriſto quæramus. Ergo reliqua etiam quæ in Pſalmo continentur, aptè quadrant Chriſti perſonæ: atque hoc inter alia, quòd Deus eſt æternus, cæli & terræ creator: quòd illi perpetuitas tribuitur ab omni mutatione exempta, quo & eius maieſtas extollitur in ſummum faſtidium, & ipſe ab ordine omnium creaturarum eximitur. Quòd Dauid cælos perituros docet, ita quidam reſoluunt, Etiamſi ita contingeret: quaſi nihil affirmet. Verùm quid opus eſt hac coacta expoſitione, quum ſciamus creaturas omnes vanitati eſſe ſubiectas? quorſum enim renouatio, quam cæli quoque veluti parturientium deſiderio expectant, niſi quòd ad interitum nunc inclinant? Cæterùm perpetuitas Chriſti quæ hîc commendatur, eximiam affert piis conſolationem, quos eius fore participes Pſalmus tandem concludit. quemadmodũ Chriſtus ſe & ſua corpori ſuo communicat.

13 *Ad quem verò Angelorum.*) Rurſus alio teſtimonio Chriſti præſtantiam extollit: vt inde pateat
2. Para. 26.c. 18. quantùm emineat ſupra Angelos. Locus eſt ex Pſalmo 110. a. 1, qui nonniſi de Chriſto exponi poteſt. Nam quum Regibus nefas fuerit attingere ſacerdotium, teſte Vziæ lepra: & conſtet neque Dauidem, neque alium quempiam ex regni ſucceſſoribus ſacerdotem fuiſſe ordinatum: ſequitur, tam nouum regnum quàm nouum ſacerdotium hîc induci, quum idem Rex & Sacerdos conſtituitur. Præterea æternitas ſacerdotii in ſolum Chriſtum competit. Iam initio Pſalmi collocatur ad Dei dexteram. quæ loquutio (vt iam dixi) perinde valet ac ſi daretur illi ſecundus à Patre locus. Eſt enim metaphora quæ ſignificat illum Patris eſſe vicarium, & primarium legatum in poteſtate exercenda, vt Pater regnet per manũ eius. Nemo eſt Angelorum qui tam honorificam perſonã ſuſtineat. ergo longè omnibus præcellit Chriſtus. *Donec ponam.* Quoniam nunquam deſunt hoſtes Chriſto qui regnum eius oppugnent, videri poſſet non eſſe extra periculum: præſertim quum polleant magnis viribus qui illud euertere moliũtur, varias habeant artes, furioſo rurſum impetu omnia conentur. Certè ſi reputemus quæ ſunt ante oculos, videtur ſubinde ruiturum Chriſti regnum. Sed hæc promiſſio metum nobis omnem adimit, quòd nunquam detrahetur Chriſtus ex ſua ſede: quin potius hoſtes ſuos omnes proſternet. Duo igitur hæc notanda ſunt, nunquam quietum fore Chriſti regnum, ſed multos fore illi infeſtos à quibus turbetur: deinde quicquid agant hoſtes, nunquam præualituros: quia Chriſti ſeſſio ad Patris dexteram non eſt temporaria, ſed vſque ad finem mundi. itaque omnes qui eius imperio ſe non ſubmiſerint, proterendos eſſe & pedibus eius calcandos. Siquis autem roget an tunc finiendum ſit Chriſti regnum quum hoſtes ſuos proſtrauerit: reſpondeo, perpetuum quidem fore, ſed eo modo quem Paulus declarat prioris ad Corinthios capite 15.c. 25. Sic enim habendum eſt, Deum tunc nobis in ſeipſo appariturum, qui nunc in Chriſto tantùm vult cognoſci. Neque tamen deſinet Chriſtus caput eſſe hominum & Angelorum: nec propterea quicquam ex eius honore minuetur. verùm huius quæſtionis ſolutio ex eo loco petenda eſt.

14 *Annon omnes.*) Quo meliùs eluceat comparatio, nunc ſubiicit qualis ſit conditio Angelorum. Quòd *Spiritus* vocat, id quidem eſt excellentiæ. nam hac parte ſuperiores ſunt corporeis creaturis. Sed λειτουργία quam ipſis continuò pòſt aſſignat, cogit eos in ordinem: vtpote quæ oppoſita eſt dominio. idque expreſſiùs declarat quum dicit *In miniſterium.* Prius enim epithetum perinde valet acſi dixiſſet eſſe officiarios. Miniſtri verò nomen humilius eſt ac abiectius. Eſt quidem honorifica ſeruitus quam iniungit Deus Angelis: hoc tamen ipſo quòd ſeruiunt, patet longè diſpares eſſe Chriſto qui Dominus eſt omnium. Siquis obiiciat, Chriſtum ſimiliter vocari compluribus locis & ſeruum & miniſtrum, nec Dei modò, ſed noſtrum quoque: ſolutio in promptu eſt, non eſſe hoc naturæ, ſed voluntariæ exinani-
Philip. 2.a.7. tionis, quemadmodum teſtatur Paulus: & interea manere illi nihilominus illibatum ſuum principatũ, contrà autem Angelos in hunc finem creatos eſſe vt ſeruiant, totámque eorum conditionem miniſterio contineri. Ergo magnum eſt diſcrimen: quia quod his naturale eſt, Chriſto eſt quaſi aduentitium, carnis noſtræ quam induit, reſpectu. quod illis eſt neceſſarium, hic ſponte ſubiit. Præterea ſic miniſter eſt Chriſtus, vt nihil illi ex imperii maieſtate decedat etiam in carne. Ex præſenti loco eximiam conſolationem percipiunt fideles, quum miniſtros ſibi attribui audiunt cæleſtes exercitus, vt ſalutem ipſorum procurent. Eſt enim non vulgare Diuini in nos amoris pignus, habere illos noſtra cauſa aſſiduos in opere. Hinc etiam manat rara fidei confirmatio, quòd ſalus noſtra talibus præſidiis munita, ſit extra periculum. Optimè ergo infirmitati noſtræ conſulit Deus quũ tales dat nobis adiutores qui Satanæ nobiſcũ

reſiſtant,

reſiſtant, ſuámque operam nobis omnibus impendant ad nos tuendos. Sed hoc beneficiô electos ſuos peculiariter dignatur. ergo vt Angeli, noſtri ſint, Chriſti membra nos eſſe oportet. Quanquam poſſent exaduerſo obiici Scripturæ teſtimonia: vnde conſtat reproborum etiam cauſa Angelos interdum emitti. Nam apud Danielem commemorantur Angeli Perſarum & Græcorum. Sed reſpondeo, ita Angelorum ope illos fuiſſe adiutos, vt Dominus hoc modo populi ſui ſalutem promoueret. Succeſſus enim & victoriæ quas obtinebant, ſemper ad Eccleſiam tanquam ad ſcopum ſuum referebantur. Hoc certum eſt, quia exulamus à regno Dei per peccatum, nullam nobis cum Angelis eſſe communicationem, niſi reconciliatione per Chriſtum facta: idque in ſcala quæ in viſione Patriarchæ Iacob propoſita fuit, cernere licet. Dan.10.d.20. Gen.28.c.12.

CAPVT II.

QVamobrem oportet nos magis attendere iis quæ audiuimus, ne quando diffluamus.

2 *Si enim qui per Angelos enuntiatus erat ſermo, firmus fuit, & omnis tranſgreſſio & inobedientia iuſtam accepit repenſionem mercedis:*

3 *Quomodo nos effugiemus tanta neglecta ſalute? quæ quum initiò cœpiſſet enarrari per Dominum, ab iis qui audierant, erga nos confirmata fuit:*

4 *Simul atteſtante Deo, ſignis & prodigiis & virtutibus variis & diſtributionibus Spiritus ſancti, ſecundum eius voluntatem.*

1 *Quamobrem oportet.*) Iam declarat quorſum hactenus ſpectauerit, Chriſtum cum Angelis comparando: nempe vt eius doctrinæ ſummam autoritatem comparet. Nam ſi Lex quæ per Angelos data fuit, non debuit contemptim recipi, & eius tranſgreſſio grauibus pœnis ſancita fuit: quid futurum eſt, inquit, Euangelii contemptoribus, quod & Filium Dei habet autorem, & tot miraculis fuit confirmatum? Hæc ſumma eſt, quo maior eſt Chriſti dignitas quàm Angelorum, eo plus reuerentiæ deberi Euangelio quàm Legi. ita ab autoris perſonâ doctrinam commendat. Si cui autem videatur abſurdum, quum vtraque doctrina, tam Legis quàm Euangelii ex Deo ſit, alteram alteri præferri, quaſi Lege poſthabita imminuatur Dei maieſtas: reſponſio facilis eſt, ſemper quidem æquè audiendum quoties loquitur: quo tamen plenius ſe nobis manifeſtat, æquum eſſe vt pro modo reuelationis ſimul creſcat timor, & obediendi ſtudium. non quòd Deus ſeipſo minor ſit vno tempore quàm alio: ſed quia nos eius magnitudinem non æqualiter ſemper agnoſcimus. Exoritur etiam hîc quæſtio, ânnon Lex etiam data ſit per manum Chriſti, quod ſi ita eſt, videtur abſurdum eſſe argumentum Apoſtoli. Reſpondeo, in hac comparatione haberi rationem hinc occultæ, illinc manifeſtæ reuelationis. Iam quum in Lege ferenda Chriſtus obſcurè ſe & quaſi ſub inuolucris inſinuauerit: non mirum eſt ſi præterita eius mentione, dicatur per Angelos allata. neque enim palàm illic apparuit. At verò in Euangelii promulgatione conſpicua fuit eius gloria, vt iure cenſeatur eius autor. *Ne quandò diffluamus.* Si mauis, Præterfluamus, quanquam in ea re parum eſt momenti: quia ex antitheto verus ſenſus colligi poteſt. Nam *Attendere* & præterfluere ſunt oppoſita. prius ſignificat continere, ſecundum verò inſtar cribri aut pertuſi dolii effundere quicquid iniectum eſt. Neque enim eorum opinionem probo qui pro Interire accipiunt, qualiter dicitur ſecundi Samuelis 14. c.14, Omnes perimus, & quaſi aqua dilabimur. Potiùs (vt dixi) conſideranda eſt antitheſis inter attentionem & profuſionem. nam attenta mens ſimilis eſt vaſi bene obſtructo: vaga autem & ignaua, perforatio.

2 *Firmus fuit.*) Hoc eſt, obtinuit pondus ſuum: quia Deus fidem illi aſſeruit. quod ex ſanctionibus melius patet: quia nemo impune contempſit Legem. Ergo firmitas hæc autoritatem ſignificat: & quod de pœnis additur, expoſitiuè intelligi debet, quia doctrinam minimè inanem vel irritam eſſe conſtat, cuius Deus vindicem ſe oſtendit.

3 *Tanta neglecta ſalute.*) Non tantùm Euangelii reiectio, ſed etiam neglectus grauiſſimam pœnam meretur: nempe pro magnitudine gratiæ quæ illic offertur. Ideo dicit, Tanta ſalute. Deus enim dona ſua vult à nobis pro dignitate æſtimari. Ergo quò precioſiora ſunt, eò fœdior eſt noſtra ingratitudo, ſi pretium ſuum apud nos non habent. Denique quantus eſt Chriſtus, tam ſeuera erit Dei vindicta in omnes Euangelii contemptores. Et obſerua Salutis nomẽ hîc metonymicè ad doctrinam trãsferri. quia ſicuti non aliter Dominus ſaluos vult fieri homines, quàm per Euangelium: ita ipſo neglecto reſpuitur omnis Dei ſalus: potentia enim Dei eſt in ſalutem credentibus. Ergo qui alibi ſalutem quærit, vult eam conſequi alia quàm Dei virtute, quod nimiæ eſt dementiæ. Hoc verò encomium non modò ad Euangelii commendationem valet, ſed eſt eximia fidei noſtræ fultura: quia teſtatur verbum minimè eſſe inane, ſed in eo contineri certam ſalutem. Rom.1.b.16. *Quæ quum initio.* Hîc Filium Dei primum Euangelii præconem Angelis opponit, & ſimul anticipatione vtitur ad tollendam dubitationem quæ multis obrepere poterat. Neque enim edocti erant ore Chriſti ipſius: quem magna ex parte nunquam viderant. Si ergò ſolos homines intuiti eſſent, quorum magiſterio adducti erant ad fidem, minoris feciſſent quod ab illis didicerant. Ergo admonet Apoſtolus, à Chriſto nihilominus profectam eſſe doctrinam, quæ ſibi per aliorum manus fuit tradita. Dicit enim fuiſſe Chriſti diſcipulos, qui à Chriſto ſibi mandata fideliter pertulerint. Ideo verbum *Confirmandi* vſurpat: acſi diceret, non fuiſſe rumorem ſparſum ſine capite, vel à dubiæ fidei teſtibus, ſed qui graues habeat autores. Cæterùm hic locus indicio eſt, Epiſtolam à Paulo non fuiſſe compoſitam. neque enim tam humiliter loqui ſolet vt ſe vnum fateatur ex Apoſtolorum diſcipulis: neque id ambitione: ſed quia improbi eiuſmodi prætextu, tantundem detrahere eius doctrinæ moliebantur. Apparet igitur non eſſe Paulum qui ex auditu ſe habere Euangelium ſcribit, non autem ex reuelatione.

4 *Simul atteſtante.*) Præterquam quòd habebant à Filio Dei Apoſtoli quod prædicarunt, Dominus

etiam miraculis tanquam ſolenni ſubſcriptione, eorum prædicationem approbauit. Ergo iniuriam faciunt non tantùm verbo Dei, ſed etiam operibus, qui non reuerenter amplectuntur Euangelium quod talibus teſtimoniis commendatur. Tribus nominibus miracula deſignat ad maiorem amplificationem. Porrò *Signa* ideo vocantur, quòd hominum mentes excitant ad conſiderandum altius quiddam quàm quod apparet: *Prodigia* autem, quòd nouum aliquid & inuſitatum continent: *Virtutes*, quòd Dominus in illis ſingulare & extraordinarium virtutis ſuæ ſpecimen edit. In vocabulo Atteſtandi, notatur rectus miraculorum vſus, nempe quòd ſtabiliendo Euangelio ſeruire debent. Ferè enim omnia quibuſcunque ſeculis edita fuerint miracula, hunc finem habuiſſe reperiemus, vt verbi Dei eſſent ſigilla. Quo magis præpoſtera eſt Papiſtarum ſuperſtitio, qui fictitia ſua miracula ad veritatem Dei labefactandam detorquent. Coniunctio σὺν vel Simul, hunc habet ſenſum, nos in fide Euangelii confirmari ſymphonia quadam Dei & hominum: quoniam miracula Dei quaſi teſtimonii vice, cum hominum voce conſentiant. Addit *Spiritu ſancti diſtributiones*, quibus etiam ornata fuit Euangelii doctrina, cuius appendices fuerũt. Quorſum enim diſtribuit Deus Spiritus ſui dona, niſi partim vt illius promulgandæ adiumenta eſſent, partim verò vt admiratione promouerent hominum animos ad obſequendum? vnde Paulus dicit, linguas eſſe in ſignum infidelibus. Particula *Secundum eius voluntatem*, admonet, virtutes iſtas quarum meminit, non poſſe adſcribi niſi Deo: nec temere fuiſſe editas, ſed certo eius conſilio, vt Euangelii fidem obſignarent.

5 *Non enim Angelis ſubiecit orbem futurum de quo loquimur.*

Pſal.8.b.5. 6 *Teſtatus eſt autem quidam alicubi, dicens, Quid eſt homo quòd memores eius? aut filius hominis, quòd viſitas eum?*

7 *Minuiſti eum paululum ab Angelis: gloria & honore coronaſti eum, & conſtituiſti eum ſuper opera manuum tuarum,*

8 *Omnia ſubieciſti ſub pedibus eius. Subiiciendo certè illi omnia, nihil reliquit non ſubiectum. atqui nunc nondum videmus illi omnia ſubiecta:*

9 *Ieſum autem qui paululum imminutus fuit ab Angelis, intuemur propter paſſionẽ mortis gloria & honore coronatum: vt gratia Dei pro omnibus guſtaret mortem.*

5 *Non enim Angelis.*) Alio argumento rurſus probat obediendum Chriſto eſſe: quia illi Pater totius orbis imperium contulit, à quo honore procul abſunt Angeli. Vnde ſequitur, nihil Angelicum debere eſſe impedimento quominus is qui primatum ſolus tenet, emineat. Sed primo loco excutiendus eſt Pſalmus quem adducit: quia videtur ineptè ad Chriſtum trahi. Commemorat illic Dauid beneficia quibus humanum genus proſequitur Deus. Poſtquam enim in cælo & ſtellis conſiderauit Dei potentiã, ad homines deſcendit, in quibus peculiariter apparet mirabilis eius bonitas. Ergo non de vno quopiam homine loquitur, ſed de vniuerſis. Reſpondeo, hoc totum non obſtare quominus reſtringi debeant iſtæ ſententię ad Chriſti perſonam. Fateor quidem initiò collocatum fuiſſe hominem in poſſeſſione mũdi, vt omnibus Dei operibus præeſſet: verùm ſua defectione promeruit vt dominio hoc abdicaretur. Hęc enim iuſta in beneficiario ingratitudinis pœna eſt, vt Dominus quem agnoſcere & debita fide colere recuſat, iure priùs à ſe conceſſo eum ſpoliet. Ergo ſimulatque Adam ſe per peccatum adeò alienauit, bonis omnibus quæ acceperat, meritò priuatus eſt. non quòd vſum perdiderit, ſed quia ius legitimum retinere non potuit poſtquam Deum reliquerat. In vſu etiam ipſo Deus ſigna extare priuationis voluit: quale eſt quòd belluæ ferociter in nos inſurgunt, & quæ noſtrum conſpectum reuereri debuerant, ſunt nobis formidabiles: quòd ad obſequium aliæ nunquam, aliæ vix aſſueſcunt: quòd nocent variis modis: quòd terra culturæ non reſpondet: quòd cælum, aer, mare, & alia nobis ſæpe infeſta ſunt. Verùm vt omnes creaturæ in officio ſubiectionis manerent, quicquid tamen vſurpant filii Adæ, illis in furtum imputatur. quid enim ſuum eſſe dicent, quum ipſi Dei non ſint? Hoc iacto fundamento, patet iſtam Dei beneficentiam nihil ad nos pertinere, donec per Chriſtum reſtitutum fuerit ius quod in Adam perdidimus. qua ratione docet Paulus, ſanctificari nobis cibos per fidem. & alibi pronuntiat infidelibus nihil eſſe mundum, quia pollutam habeant conſcientiam. Hoc eſt quod habuimus initio huius Epiſtolæ, Chriſtum à Patre ordinatum eſſe hæredem vniuerſorum. Certè totam vni hæreditatem vendicando, reliquos omnes excludit tanquam alienos. & meritò: exulamus enim omnes à regno Dei. quæ ergo ſuis domeſticis alimenta deſtinauit, ad nos rapere fas non eſt. At Chriſtus per quem in familiã cooptamur, ſimul in ſocietatem iuris ſui nos admittit, vt toto mundo cum Dei benedictione fruamur. Vnde & Paulus fide docet Abraham factum eſſe hęredem mũdi: quatenus ſcilicet in Chriſti corpus inſitus fuit. Quòd ſi ab omni Dei beneficentia arceantur homines, donec per Chriſtum facti compotes fuerint: ſequitur, dominium illud cuius Pſalmus meminit, nobis periiſſe in Adam: ideóque deintegro oportere nobis donationem inſtaurari. Porrò inſtaurario à Chriſto tanquam à capite incipit. Non eſt ergo dubium quin reſpicere in ipſum debeamus quoties agitur de hominis principatu in omnes creaturas. Huc quoque pertinet quòd nominatim dixit Apoſtolus, *Orbem futurum*: accipit enim pro renouato. Quod vt clarius fiat, concipiamus animis duplicem mundum: priorem vetuſtum qui peccato Adæ corruptus eſt: alterum ordine poſteriorem, vt eſt per Chriſtum inſtauratus. Status enim primæ creationis obſoleuit, & vnà cũ homine cecidit quo ad ipſum hominem. Ergo quoad noua fiat reſtitutio per Chriſtum, Pſalmus hic locum non habebit. Nunc apparet non vocari orbem futurum duntaxat qualem è reſurrectione ſperamus, ſed qui cœpit ab exordio regni Chriſti: complementum verò ſuum habebit in vltima redéptione. Cæterùm cur nomen Dauidis ſuppreſſerit, mihi non conſtat. Certè *quendam* non contemptim, ſed honoris cauſa, tanquam vnum ex Prophetis vel claſſicis ſcriptoribus appellat.

1.Tim.4.b.5. Tit.1.d.15. Rom.13.c.4.

7 *Minuiſti eum paululum ab Angelis.*) Nunc in verborum expoſitione emergit noua difficultas.

Iam qui-

Iam quidem oſtendi locum aptè exponi de Filio Dei: ſed nunc videtur Apoſtolus verba trahere in diuerſum ſenſum quàm intellexerit Dauid. Nam βραχύ τι videtur ad tempus referre, vt ſit Pauliſper, & imminutionem intelligit quum exinanitus fuit Chriſtus: & gloriam ad reſurrectionis diem reſtringit, quũ Dauid generaliter extendat ad totam hominis vitam. Reſpondeo, non fuiſſe propoſitum Apoſtolo, genuinam verborum expoſitionem referre. Nihil enim eſt incommodi, ſi alluſiones in verbis quærat ad ornandam præſentem cauſam. quemadmodum Paulus quum Rom. 10.a.6, teſtimonium citat ex Moſe, Quis aſcendet in cælum, &c. ſtatim non interpretationem, ſed exornationem attexit, de cælo & inferis. Mens Dauidis hæc eſt, Domine eò dignitatis extuliſti hominem, vt parum diſtet à Diuino vel Angelico honore: quandoquidem præfectus eſt toti mundo. Hunc ſenſum noluit euertere Apoſtolus, neque aliò deflectere: ſed tantùm in Chriſto conſiderare iubet diminutionem quæ ad exiguum tempus apparuit, deinde gloriam qua in perpetuum coronatus eſt. idque facit alludens magis ad verba, quàm exprimens quid intellexerit Dauid. *Memorem eſſe & viſitare* pro eodem accipit, niſi quòd ſecundum aliquãto plenius eſt: quia Dei præſentiam ab effectis deſignat.

8 *Subiiciendo certè illi omnia.*) Poſſet aliquis putare tale eſſe argumentum, Homini de quo loquitur Dauid, omnia ſubiiciuntur. atqui humano generi non ſunt omnia ſubiecta. ergo non de quolibet homine ſermo eſt. Verùm non ſtaret hoc argumentum, quia minor etiam Chriſto conuenit. Nam ne huic quidem ſubiecta ſunt adhuc omnia: ſicuti Paulus tractat, prioris ad Corinthios 15. d.28. quare alius eſt contextus. Nam poſtquam illud poſuit, Chriſtum ſine exceptione dominari omnibus creaturis, vice contrariæ obiectionis addit, Atqui nondum omnia parent Chriſti imperio. cui vt ſatiſfaciat, docet, in Chriſto tamen iam cerni completum quod continuo pòſt ſequitur de *Gloria & honore.* acſi dixiſſet, Tametſi nondum vniuerſalis illa ſubiectio nobis patet, contenti ſimus quòd morte obita, in ſupremum honoris gradum fuerit euectus nam quod adhuc deeſt, tandem ſuo tempore complebitur. Sed primùm hoc quoſdam offendit, quòd nimis argutè colligit Apoſtolus, nihil eſſe non ſubiectum Chriſto, quoniam generaliter omnia comprehendat Dauid. Nam ſpecies quas poſtea enumerat, nihil tale oſtẽdunt: nempe agreſtia animalia, piſces maris, & aues cæli. Reſpondeo, generalem ſententiam non debere ad iſtas ſpecies reſtringi: quia nihil aliud voluit Dauid, quàm dominationis illius ſpecimen monſtrare in rebus maximè conſpicuis: vel certè extendere ad res vſque infimas, vt ſciamus nihil eſſe noſtrum niſi Dei beneficio & Chriſti participatione. Quare ſic orationem reſoluere liceat, Omnia ſubiecisti, non modò quæ ad æternam beatitudinem faciunt, ſed vſque ad hæc minuta quæ ſeruiunt corporis vſibus. Quicquid ſit, inferius iſtud in animalia dominium ex ſuperiore pendet. Quæritur iam quomodo neget videre nos omnia Chriſto ſubeſſe. ſed huius quæſtionis ſolutionem inuenies in loco Pauli nuper citato. Et primo capite huius Epiſtolæ aliquid attigimus. quia aſſiduum cum variis hoſtibus bellum gerit Chriſtus: nondum illi certè conſtat tranquilla regni ſui poſſeſſio. Quanquam neceſſitate non cogitur ad bellandum, ſed hoc fit eius voluntate quòd non ſubiguntur hoſtes eius vſque ad extremum diem: vt nos talibus exercitiis probemur.

9 *Ieſum autem qui paululum imminutus fuit.*) Quia ambigua eſt huius particulę ſignificatio βραχύ τι, rem ipſam qualis extitit in Chriſti perſona, magis intuetur quàm germanam verborum expoſitionem, vti iam dixi. Et gloriam in reſurrectione conſiderandam proponit, quam Dauid extendit ad omnes dotes quibus Dei beneficentia ornatus eſt homo. Verùm nihil in hac exornatione eſt abſurdi, quę ſenſum literalem integrum relinquit. *Propter paſſionem mortis,* tantundem valet acſi dictũ eſſet, Chriſtum obita morte ad hanc gloriam quam adeptus eſt, fuiſſe euectum: ſicut & Paulus docet ad Philip. cap. 2.a.8. non quòd ſibi quicquam priuatim acquiſierit Chriſtus, ſicut ſophiſtæ fingunt, primò ſibi vitam æternam fuiſſe promeritum, deinde nobis medium enim (ita vt loquar) obtinendę gloriæ tantummodo indicatur. Porrò in hoc coronatus gloria Chriſtus eſt, vt omne genu coram eo flectatur. Itaque à cauſa finali ratiocinari licet, omnia illi in manum eſſe data. *Vt gratia Dei.* Cauſam fructúmque mortis Chriſti refert, nequid putetur eius dignitati detrahere. Nam quum audimus tantum boni nobis partum eſſe, nullus deſpectui locus relinquitur, quia totum occupat Diuinæ bonitatis admiratio. Quum dicit, *Pro omnibus,* non tantùm intelligit vt aliis exemplo eſſet: quemadmodum Chryſoſtomus ſimilitudinem medici adducit, qui potionem amaram prægustat, ne recuſet ægrotus bibere: ſed intelligit Chriſtum pro nobis eſſe mortuum, quia vicem noſtram ſubeundo, à mortis maledictione nos redemit. Et ideo additur, Gratia Dei id eſſe factum: quia redemptionis cauſa fuit immenſus ille erga nos Dei amor, quo factum eſt vt ne proprio quidem Filio pepercerit. Quòd Chryſoſtomus *Guſtare mortem* exponit, quaſi ſummis labris delibare, eo quòd Chriſtus victor è morte emerſerit, non refello, neque improbo. quanquam neſcio an adeò ſubtiliter loqui voluerit Apoſtolus. *Philip. 2.b.10.* *Rom. 8.f.32*

10 ***Decebat enim eum propter quem omnia, & per quem omnia, quum multos filios in gloriam adduceret, ducem ſalutis eorum per paſſiones conſecrare.***

11 ***Nam qui ſanctificat, & qui ſanctificantur, ex vno omnes: propter quam cauſam non erubeſcit fratres ipſos vocare,***

12 ***Dicens, Nuntiabo nomen tuum fratribus meis: in medio Eccleſiæ canam te.*** *Pſal. 22.c.23.*

13 ***Et rurſum, Ego ero fidens in ipſo. Et rurſum, Ecce ego & pueri quos mihi dedit Deus.*** *Pſal. 18.a.3.* *Ieſa. 8.d.18.*

10 *Decebat enim.*) Hic ſtatus eſt, vt Chriſti humiliationem apud pios glorioſam reddat. nam quũ induiſſe carnem noſtram dicitur, videtur vulgò hominum aggregari. Crux autem infra omnes homines eum deiicit. ergo cauendum ne minor cenſeatur Chriſtus, quia ſponte ſe propter nos exinaniuit, quod nunc agitur. Nam oſtendit Apoſtolus hoc ipſum debere Filio Dei eſſe honorificum, quia ita cõſecratus ſit dux ſalutis noſtræ. Principiò iſtud pro confeſſo ſumit, ſtandũ eſſe Dei decreto: quia ſicuti eius virtute

ſuſtinentur omnia, ita illius gloriæ ſeruire debeant. Ergo non alia melior cauſa inueſtiganda eſt, quàm ita placuiſſe Deo. Huc pertinet periphraſis qua vtitur, *Propter quem, & per quem omnia.* Poterat vno verbo Deum appellare: ſed admonere voluit pro optimo id habendum quod ſtatuit ipſe, cuius & voluntas & gloria rectus eſt omnium finis. Nondum tamen videtur conſtare quod intendit, docuiſſe Chriſtum hoc modo conſecrari: ſed hoc pendet ex ordinaria ratione quam Deus in tractandis ſuis tenet. Vult enim eos variis ærumnis exerceri, totámque vitam ſub cruce degere. Chriſtum ergo vt eſt primogenitus, oportuit cruce inaugurari in ſuum primatum: quando iſta eſt communis omnium lex & conditio. Hæc eſt confirmatio capitis cum membris, de qua diſſerit Paulus ad Romanos capite 8.f.29. Hęc autem eſt eximia conſolatio ad mitigandam acerbitatem crucis, quum audiunt fideles miſeriis & tribulationibus ſe vnà cum Chriſto ſanctificari in gloriam: adeóque vident cauſam eſſe cur amanter oſculentur potius crucem quàm horreant. Id porrò fieri nequit quin opprobrium crucis Chriſti protinus abſorbeatur, & gloria refulgeat. Quis enim vilipendat quod ſacrum eſt, imò quod Deus ſanctificat? quis ignominioſum ducat quo præparamur ad gloriam? Atqui vtrunque hîc de Chriſti morte prædicatur. *Per quem omnia.* Quum de creatione agitur, hoc Filio tribuitur quaſi proprium, quòd per ipſum creata ſint omnia]: ſed hic nihil aliud ſignificat Apoſtolus quàm ſtare omnes creaturas, vel conſeruari in ſuo ſtatu Dei virtute. Vbi nos *conſecrare* vertimus, alii reddunt Perficere. Sed quum verbum τελειῶσαι, quo vſus eſt, ambiguæ ſit ſignificationis, perſpicuum eſſe arbitror quam poſui melius contextui quadrare. Nam ſolennis quædam & legitima ordinatio notatur, qua initiantur filij Dei, vt gradum ſuum obtineant, adeóque ſeparentur à reliquo mundo: & mox ſubiicitur mentio ſanctificationis.

11 *Nam qui ſanctificat.*) Probat quod dixerat, decuiſſe impleri in Chriſti perſona, propter coniunctionem ipſius cum membris. Et interea docet ſingulare hoc eſſe ſpecimen Diuinæ bonitatis, quòd carnem noſtram induit. Dicit ergo *Ex vno eſſe*, hoc eſt ex vna natura (vt ego quidem interpretor) authorem ſanctitatis, & nos qui ſumus eius participes. Communiter intelligunt ex vno Adam: nonnulli ad Deum referunt, neque abſurdè. Sed ego potiùs eandem naturam deſignari exiſtimo, & vnum intelligo in neutro genere: acſi diceret ex vna maſſa nos eſſe compoſitos. Hoc verò ad augendam noſtram fiduciam non parum valet, nos cum Filio Dei tam arcto neceſſitudinis vinculo cohærere, vt ſanctitatē qua indigemus, reperire in natura noſtra liceat. Neque enim tantùm quatenus Deus eſt, nos ſanctificat, ſed humanæ quoque naturæ vis ſanctificandi ineſt: non quòd eam habeat à ſeipſa, ſed quòd ſolidam plenitudinem ſanctitatis in eam effudit Deus, vt inde hauriamus omnes. Quò pertinet illa ſententia, Ego propter eos ſanctifico meipſum. Ergo ſi nos profani & immundi, non procul quærendum eſt remediū quod nobis offertur in carne noſtra. Si de vnitate ſpirituali accipere quis malit, quæ alia eſt piis cum Filio Dei, quàm ſit hominibus vulgò inter ſe, non repugno. Libenter tamen ſequor quod magis receptum eſt, vbi non eſt à ratione diſſentaneum. *Non erubeſcit fratres ipſos vocare.* Locus hic ſumptus eſt ex Pſalmo 22. c.23. Chriſtum autem illic, vel Dauidem in Chriſti perſona loquentem induci, teſtes primùm ſunt Euangeliſtæ, qui plures verſus inde citant: nempe, Partiti ſunt ſibi veſtimenta. Item, Dederunt in eſcam meam fel. Item, Deus meus, Deus meus vtquid me dereliquiſti? deinde res ipſa idem oſtendit. nam in hiſtoria Paſſionis cernere licet viuam rerum omnium quæ illic narrantur, effigiem. Et Pſalmi clauſula quæ eſt de vocatione Gentium, nonniſi vni Chriſto aptari poteſt, Conuertentur ad Dominum vniuerſi fines terræ: adorabunt coram eo cunctæ familiæ Gentium. Domini eſt regnum, & ipſe dominabitur Gentibus. Horum omnium veritas in ſolo Chriſto extat, qui non exiguis ſpatiis (vt Dauid) ampliauit regnum Dei, ſed extendit per totum mundum: quum antè certis finibus quaſi concluſum foret. Quare non dubium quin hæc quoque ſit vox ipſius quæ hoc loco adducta eſt. Propriè autem & ſignificanter dicit eum non erubeſcere. quantùm enim inter nos & ipſum intereſt? Multum ergo ſe demittit, quum nos dignatur fratrum nomine: aliâs indigni ſumus quos infra ſeruos habeat. Atque hanc tantam eius erga nos dignationem amplificat circunſtantia: loquitur enim Chriſtus non amplius mortalis homo in ſpecie ſerui, ſed indutus immortali gloria poſt reſurrectionem. Itaque perinde valet hic titulus, acſi nos ſecum in cælum eueheret. Et nos quoties audimus fratres nos à Chriſto vocari, meminerimus eum hac (vt ita dicam) qualitate veſtire, vt ſimul cum fraterno nomine beatam vitam & quicquid eſt cæleſtium bonorum, apprehendamus. Præterea notandum eſt quas ſibi partes ſumat Chriſtus: hoc eſt prædicandi nominis Dei. quod fieri cœptum eſt promulgato Euangelio, & fit quotidie miniſterio Paſtorum. Vnde colligimus, in hunc finem offerri nobis Euangelium, vt in Dei notitiam nos adducat, quo bonitas eius inter nos celebretur. deinde Chriſtum eſſe Euangelii autorem, vtcunque offeratur per homines. Atque hoc eſt quod dicit Paulus, ſe & alios pro Chriſto legatione fungi, & tanquam Chriſti nomine exhortari. Quod non parum addere debet reuerentiæ Euangelio: ſiquidem non tam homines ipſos loqui reputandum eſt, quàm Chriſtum ipſorum ore. Nam quo tempore prædicaturum ſe hominibus Dei nomen promittit, deſiit verſari in mundo: neque tamen fruſtra hoc ſibi officium vendicat. ergo verè hoc per diſcipulos ſuos præſtitit. *In medio Eccleſiæ.* Hinc melius etiamnum patet, ſemper in Euangelii doctrina contineri laudum Dei præconium: quia ſimulatque innoteſcit nobis Deus, perſonant in cordibus & auribus noſtris infinitæ eius laudes. Ac interea ſuo exemplo nos hortatur Chriſtus ad eas publicè canendas, ita vt à quamplurimis exaudiantur. Neque enim ſatis fuerit, vnūquenque apud ſe Deo eſſe gratum pro acceptis beneficiis, niſi gratitudinis noſtræ teſtimonium palàm edentes, mutuò alij alios inuitemus ad idem agendum. Atque hæc doctrina acerrimi ſtimuli vice nobis eſt, quo feruentiore ſtudio feramur ad laudandum Deum, quum audimus Chriſtum nobis præcinere, & primum eſſe hymnorum modulatorem.

Ioan.17.c.19.

2. Cor.5.d.20.

13 *Ero fidens in ipſo.*) Quando hæc ſententia habetur Pſalmo 18.a.3. credibile eſt inde huc fuiſſe adductam. Præterquam enim quòd Paulus ad Rom.cap.15.b.9, alium verſum de Gentium vocatione regno Chriſti accommodat, ipſa argumenti ſeries ſatis demonſtrat Dauidē ſub aliena perſona illic loqui. Siqui-

Siquidem tantæ amplitudinis quæ illic magnificè prædicatur, vix tenuis vmbra in Dauide apparet. Gloriatur ſe caput fuiſſe conſtitutum Gentibus, & quidem alienos & incognitos vltro ad ſolam nominis famam in deditionem veniſſe. Dauid paucas Gentes ſibi vicinas & notiſſimas vi armorum ſubegit, ac tributarias reddidit. ſed quid hoc ad aliorum multorum Regum amplitudinem? deinde vbi voluntaria ſubiectio? vbi populi tam remoti vt eos non cognoſceret? vbi denique ſolenne gloriæ Dei præconium inter Gentes, cuius mentionē facit Pſalmi clauſula? Chriſtus ergo eſt qui populis diuerſis in caput pręficitur, cui ſe alienigenæ ſubiiciunt ab vltimis vſque terræ finibus, & quidem ſolo auditu exciti: quia nō armis coguntur ad ſuſcipiendum iugum, ſed doctrina ſubacti, in ſpōtaneum obſequium ſe offerunt. Perſpicitur etiam in Eccleſia ſimulata illa & mendax obediendi profeſſio quæ ibidem notatur, quia multi quotidie dant nomen Chriſto non ex corde. Sit igitur extra controuerſiam, Pſalmum aptè de Chriſto exponi. Sed quid hoc ad præſentem cauſam? neque enim videtur ſequi, nos & Chriſtum ex vno eſſe, vt maximè ipſe in Deum fidat. Reſpondeo, valere argumentum: quia niſi homo eſſet neceſſitatibus humanis obnoxius, nequaquam opus haberet tali fiducia. Ergo quum ab auxilio Dei pendeat cōmunis illi nobiſcum eſt conditio. Non fruſtra certè aut de nihilo in Deo fidimus: ſed quia deſtituti eius gratia, miſeri & perditi eſſemus. Fiducia ergo quam reponimus in Deo, noſtræ inopiæ teſtimonium eſt. Quanquā in hoc differimus à Chriſto, quòd infirmitatem quæ neceſſitate nobis eſt impoſita, ſponte ipſe ſubiit. Porrò non leuiter hoc animare nos debet ad fidendum Deo, quòd Chriſtum habemus ducem & magiſtrum. quis enim vereatur eius veſtigia ſequendo ne erret? Periculum inquam non eſt ne fides noſtra ſit irrita, quam habemus cum Chriſto cōmunem, quem ſcimus non poſſe falli. *Ecce ego & pueri.* Certum eſt quidē Ieſaiam de ſe loqui. Nam quum ipſe ſpem liberationis daret populo, & promiſsio nullam inueniret fidem: ne tam obſtinata vulgi incredulitate fractus deficiat, iubet Dominus illum obſignare inter paucos fideles doctrinam quam annuntiat: acſi diceret, Etiamſi à multitudine reſputatur, fore tamen aliquos *Ieſ.8.d.18.*
quanuis paucos, qui recipiant. Hoc reſponſo fretus Ieſaias animum colligit: ſéque & diſcipulos qui ſibi dati ſunt, teſtatur fore ſemper promptos ad ſequendum Deum. Nunc videndum cur ſententiam hāc Apoſtolus ad Chriſtum trahat. Primùm, quod ibidem legitur, Dominū fore in petram ſcandali & lapidem offenſionis regnō Iſrael & Iuda, in Chriſto impletū eſſe nemo ſanus negat. Et ſanè ſicuti reſtitutio ab exitio Babylonico, præludium quoddam fuit præcipuæ redemptionis quæ nobis ſimul & Patribus, Chriſti manu fuit cōparata: ita etiam quòd tam pauci ex Iudæis illo Dei beneficio vſi ſunt, vt pauxillæ tātùm reliquiæ ſaluæ fuerint, præſagium fuit excæcationis futuræ: qua factum eſt vt Chriſtum reiicientes, ipſi viciſſim à Deo reiecti perirent. Obſeruandum eſt enim, quæ de inſtauratione Eccleſiæ apud Prophetas extant promiſſiones, à tempore quo reducti ſunt ab exilio Iudæi, ad regnū vſque Chriſti pertinere, quēadmodum hunc reducendi populi finem habuit Dominus, vt ſtaret Eccleſia ad Filij ſui aduentum, per quem verè demum conſtitueretur. Quum ita ſit, non ſolùm Ieſaiam alloquitur Deus, quū iubet obſignari Legem & teſtimonium: ſed in eius perſona omnes ſuos miniſtros, quibus futurum erat certamē cum populi incredulitate. ideóque Chriſtum in primis, quem maiore contumacia impetituri erant Iudæi, quàm ſuperiores omnes Prophetas. Et nunc videmus qui in locum Iſraelis ſubrogati ſunt, non modò repudiare eius Euangelium, ſed furioſè quoque in ipſum ruere. Verùm vtcunque Euangelii doctrina Eccleſiæ domeſticis lapis ſit ſcandali: non vult tamen Deus ipſā intercidere, quin potiùs obſignari iubet inter diſcipulos. & Chriſtus doctorum omniū nomine, tanquam eorum caput, imò vnicus Doctor qui eorū miniſterio nos regit: pronuntiat in tam deplorata mundi ingratitudine ſemper tamen fore aliquos qui ſe Deo obſequentes reddant. En quomodo locus Ieſaiæ Chriſto rectè aptetur. hinc colligit Apoſtolus nos cum eo vnum eſſe, quia ſe nobis aggregat, dum ſe & nos pariter offert Deo Patri. Vnū enim corpus efficiunt qui ſub eadem fidei regula Deo obſequuntur. Quid aptius ad fidei commendationē dici poſſit, quàm in ea nos eſſe Filio Dei comites, qui ſuo exemplo nos hortatur ac viam præmonſtrat? Ergo ſi verbum Dei ſequamur, certò ſcimus nos habere Chriſtum ducem: quemadmodū nihil ad Chriſtum pertinent qui à Verbi obedientia deflectunt. Quid obſecro magis optabile quàm vt conſentiamus cum Filio Dei? hic autem conſenſus fide conſtat. ergo infidelitate ab eo diſſidemus, quo nihil eſt magis deteſtabile. Nomen Pueri, quod ſeruum multis locis ſignificat, hîc pro diſcipulo capitur. *Quæ dedit.* Hic notatur prima obedientiæ cauſa: nēpe quòd Deus ſibi nos adoptauit. Nullos adducit Chriſtus ad Patrem, niſi ab ipſo ſibi datos. hanc verò donationem ex æterna electione pendere ſcimus: quia quod Pater deſtinauit ad vitam, eos in cuſtodiam Filio ſuo tradit, vt ipſos tueatur. Hoc eſt quod dicit apud Ioannem, Quicquid dedit mihi Pater, ad me veniet. Quòd ergo nos Deo ſubiicimus in obſequium fidei, diſcamus hoc totum eius miſericordiæ acceptum ferre: quia nunquam aliter ad eum adduceremur Chriſti *Ioan.6.d.37.*
manu. Pręterea raram fiduciæ materiam ſuppeditat hæc doctrina. Quis enim ſub fide tutelâque Chriſti trepidet? quis tali cuſtode fretus, ſecurè pericula omnia non contēnat? Et ſanè quū dicit Chriſtus, Ecce ego & pueri: implet reipſa quod alibi promittit, ſe non paſſurum vt quiſquam ex iis quos à Patre *Ioan.10.e.28*
accepit, pereat. Poſtremò hinc notandum eſt, etiamſi mundus furioſa contumacia reſpuat Euangelium, oues tamen ſemper agnituras vocem Paſtoris. Quare ne ordinum ferè omnium & ętatum & gentium impietas nos conturbet, modò ſuos colligat Chriſtus, qui eius fidei commiſſi ſunt. Si runt in mortem ſua impietate reprobi, eradicantur hoc modo plantæ quas Deus non plantauit. interea ſciamus ſuos illi *Mat.15.b.13.*
notos eſſe, & obſignatam apud eum omnium ſalutem, ne quis excidat. hoc ſigillo contenti ſimus. *2.Tim.2.c.19.*

14 *Quando igitur pueri carni & ſanguini communicant, ipſe quoque ſimiliter eorundē fuit particeps, vt per mortem aboleret eum qui habebat mortis imperium, hoc eſt diabolum:*

15 *Et redimeret quicunque metu mortis per totam vitam obnoxii erant ſeruituti.*

14 *Quando igitur pueri.*) Concluſio eſt ſuperiorū, & ſimul plenior cauſę redditio quam priùs breuiter attigerat, cur oportuerit Filium Dei carnem noſtram induere: nempe vt eadem nobiſcum partici-

paret natura,& mortem ſubeundo,nos ab ea redimeret. Locus hic obſeruatu dignus eſt:quia nõ tantùm veritatem humanæ in Chriſto naturæ aſſerit, ſed quia fructum quoque oſtendit qui inde ad nos emanat. Factus,inquit,homo eſt Filius Dei,vt conditionis eiuſdem ac naturæ nobiſcum eſſet particeps. Quid ad fidei noſtræ confirmationem aptiùs dici poterat? Inæſtimabilis enim erga nos eius amor hîc apparet. Sed cumulus extat in eo,quòd naturam noſtram induit,vt moriendi conditioni ſe ſubiiceret: mortem enim ſubire Deus non poterat. Quanquam autem breuiter fructum mortis attingit, eſt tamen in hac verborum breuitate viua in primis & efficax rei expreſſio: nempe quòd nos à diaboli tyrannide ita aſſeruerit,vt iam ſimus ab eo ſecuri:& ita à morte redemerit, ne amplius nobis ſit timenda. Cæterùm quia pondus habent ſingulæ particulæ, diligentiùs paulò excutiendæ ſunt. Primùm, iſta diaboli abolitio de qua loquitur,huc pertinet,nequid in nos poſſit. Tametſi enim viget adhuc diabolus, & nobis aſſiduè exitium molitur:tamen extinctæ vel retuſæ ſunt eius vires ad nocendum. Hæc ingens eſt conſolatio, quòd ſcimus, cũ eo nobis hoſte eſſe negotium qui nihil in nos poteſt.nam id dictum eſſe reſpectu noſtri,colligere licet ex proximo membro. *Aboleret eum qui habebat mortis imperium.* Significat enim Apoſtolus abolitum eſſe diabolum quatenus in noſtrũ exitium regnabat. nam ab effectu ſic vocatur, eo quòd nobis ſit exitiale & mortiferum. Non ergo tantùm abrogatam morte Chriſti fuiſſe docet Satanæ tyrannidem, ſed ipſum quoque ita proſtratum,vt pro nihilo habendus ſit, acſi nullus foret. De *Diabolo* in ſingulari numero loquitur, vſitato Scripturę more:non quia vnus tantùm ſit, ſed quia omnes ſimul corpus vnum efficiunt,quod ſine capite non poteſt cogitari.

15 *Quicunque metu mortis.*) Hic locus optimè exprimit quàm miſera ſit eorum vita qui mortem horrent:vt neceſſe eſt omnibus ſentiri horribilem, qui eam extra Chriſtum cõſiderant:nam tunc in ea nihil apparet niſi maledictio.vnde enim mors niſi ex ira Dei aduerſus peccatum? Hinc iſta ſeruitus per totam vitam: hoc eſt perpetua anxietas qua conſtringuntur infœlices animæ,nam ſemper ex peccati conſcientia Dei iudicium obuerſatur. Ab hoc metu nos Chriſtus liberauit, qui maledictionem noſtram ſubeundo,ſuſtulit quod in morte formidabile erat. Tametſi enim nunc quoque morte defungimur,viuendo tamen & moriendo tranquilli ſimus & ſecuri, vbi Chriſtum habemus nobis præeuntem. Quòd ſi quis animum pacare non poteſt mortis contemptu,is ſciat parum ſe adhuc profeciſſe in Chriſti fide. Nam vt nimia trepidatio ex ignorantia gratiæ Chriſti naſcitur: ita certum eſt infidelitatis ſignum. *Mors* hic nõ ſeparationem modò animæ à corpore ſignificat,ſed pœnam quæ ab irato Deo nobis infligitur,vt æternũ exitium comprehendat. Vbi enim coram Deo reatus,protinus etiam inferi ſe oſtendunt.

16 *Nuſquam enim Angelos aſſumit:ſed ſemen Abrahæ aſſumit.*

17 *Vnde fratribus debuit per omnia eſſe ſimilis,vt miſericors eſſet & fidelis Pontifex in iis quæ ſunt erga Deum,vt peccata expiet populi.*

18 *Ex quo enim ipſi contigit tentari,poteſt & iis qui tentantur,ſuccurrere.*

19 *Nuſquam enim Angelos.*) Hac comparatione amplificat beneficium ac honorem quo nos dignatus eſt Chriſtus,carnem noſtram induendo:quia nunquam Angelis tantum præſtitit. Quo igitur magis neceſſarium erat ſingulare remedium tam horrendæ hominis ruinæ,voluit extare Filius Dei incomparabile quoddam amoris erga nos ſui pignus quod ne Angelis quidem eſſet commune. Quòd ergo nos Angelis prætulit,non factum eſt excellentiæ noſtræ,ſed miſeriæ reſpectu. Quare non eſt quòd nos Angelis ſuperiores gloriemur: niſi quia ampliore miſericordia qua indigebamus,nos proſequutus eſt cæleſtis Pater,vt tantam bonitatem in terras effuſam Angeli ipſi ex alto ſuſpicerent. Præſens verbi tẽpus ad Scripturæ teſtimonia refero, acſi ante oculos ſtatueret quod antè à Prophetis teſtatum fuerat. Cæterùm hic locus vnus ad proſternendum Marcionem, Manichæum,& eiuſmodi deliros homines qui Chriſtum negant verum hominem ex ſemine humano procreatum, abundè ſufficit. Si enim hominis figuram geſtauit duntaxat: priùs etiam ſub Angeli ſpecie ſæpius apparuit. itaque nullum eſſet diſcrimen. Sed quia dici non poteſt, verè vnquam Angelum fuiſſe Chriſtum, angelica natura veſtitum:ideo dicitur hominem potius aſſumpſiſſe quàm Angelos. Loquitur autem Apoſtolus de natura: ac ſignificat Chriſtum carne indutum,verum fuiſſe hominem,vt in duabus naturis ſit perſonæ vnitas. Neque enim hic locus Neſtorio ſuffragatur qui duplicẽ fingebat Chriſtum, acſi Filius Dei non verus fuiſſet homo, ſed tantùm in hominis carne habitaſſet. Videmus longè aliud fuiſſe conſilium Apoſtoli:docere enim vult in perſona Filii Dei nos fratrem, propter ſocietatem communis naturæ inuenire. Quare hominem vocare non contentus,dicit ex humano ſemine primogenitum. Nominatim exprimit *Semen Abrahæ*,quò plus fidei habeat quod dicit,quia ex Scriptura ſumptum.

17 *Vnde fratribus.*) In humana Chriſti natura duo conſideranda ſunt,eſſentia carnis & affectus.Quare Apoſtolus docet,non carnem modò hominis ipſum induiſſe,ſed affectus quoque omnes qui ſunt hominum proprii.Fructum quoque inde manantem oſtendit.quæ vera eſt fidei doctrina,dum in nobis ſentimus cur noſtras infirmitates ſuſceperit Filius Dei. Friget enim ſine hoc fructu omnis ſcientia. Porrò obnoxium fuiſſe Chriſtum docet paſſionibus humanis. *Vt miſericors eſſe ac fidelis pontifex.* quæ verba ſic interpretor: vt miſericors eſſet, ideóque fidelis. Nam in Sacerdote,cuius partes ſunt iram Dei placare, opitulari miſeris, erigere lapſos, ſubleuare laborantes: miſericordia in primis requiritur, quam in nobis generat communis ſenſus. Rarum enim eſt vt tangantur aliorum ærumnis qui perpetuò beati fuerint. Certè hoc Virgilianum ex quotidiana hominum conſuetudine ſumptum eſt:

Non ignara mali,miſeris ſuccurrere diſco.

Non quòd experimentis neceſſe habuerit Filius Dei formari ad miſericordiæ affectum:ſed quia non aliter perſuaderi nobis poſſet, ipſum eſſe clementem & propenſum ad nos iuuandos, niſi exercitatus fuiſſet in noſtris miſeriis.hoc enim vt alia,nobis datum eſt.Itaque quoties nos vrgent quæuis malorũ generà, mox ſuccurrat,nihil nobis accidere quod non in ſe expertus ſit Filius Dei, vt nobis condoleſcat: nec

dubitemus

dubitemus ipſum nobis perinde adeſſe acſi nobiſcum ageretur. Fidelis, verum & legitimum ſignificat: Ficto enim, aut partes ſuas non implenti opponitur. ¡Experientia noſtrarum miſeriarum ita ad compaſſionem Chriſtum flectit, vt de imploranda nobis Dei ope ſit ſolicitus. Quid præterea? Peccatorum expiationem facturus, naturam noſtram induit, vt reconciliationis pretium haberemus in carne noſtra: denique vt communis naturæ iure nos ſecum in Dei ſanctuarium introduceret. τὰ πρὸς τὸν θεὸν intelligit quæ huc ſpectant vt conciliet homines Deo. quia autem primus ad Deum acceſſus eſt fidei libertas, mediatore opus eſt qui omnem dubitationem eximat.

18 *Ex quo ipſi contigit.*) Exercitatus, inquit, malis noſtris, propenſus eſt ad opem ferendam. Nam hîc *Tentatio*, nihil aliud quàm experimentum vel probationem ſignificat: & *Poſſe* pro Idóneum eſſe, vel procliuem, vel accommodatum.

CAP III.

VNde fratres ſancti, vocationis cæleſtis participes, conſiderate Apoſtolum & Sacerdotem con-
feſsionis noſtræ, Chriſtum Ieſum,
2 *Qui fidelis eſt ei qui conſtituit ipſum: quemadmodum & Moſes in tota domo eius.*
3 *Maiore quippe gloria hic dignus habitus eſt quàm Moſes, quanto maiorem habet honorem ar-*
chitectus domus quam ipſa.
4 *Omnis enim domus conſtruitur ab aliquo. qui autem omnia conſtruxit, Deus eſt.*
5 *Et Moſes quidem fidelis in tota domo eius tanquam miniſter, in teſtimonium eorum quæ pòſt*
dicenda erant.
6 *Chriſtus autem tanquam Filius ſupra domum ipſius: cuius nos domus ſumus, ſi fiduciam &*
gloriationem ſpei ad finem vſque firmam tenuerimus.

1 *Vnde fratres ſancti.*) Claudit ſuperiorem doctrinam vtili exhortatione, vt attentè agnoſcant Iudæi qualis & quantus ſit Chriſtus. Quia enim priùs eum Doctorem & Pontificem nominando, breuiter contulit cum Moſe & Aarone, nunc vtrunque membrum complectitur. Duobus enim elogiis ipſum ornat, ſicuti duplicem ſuſtinet perſonam in Eccleſia Dei. Moſes Prophetæ & Doctoris officio, Aaron ſacerdotio functus eſt. At Chriſto vtrunque munus eſt impoſitum. proinde ſi volumus eum ritè ſuſcipere, conſiderare oportet qualis ſit: ſua inquam virtute induendus eſt ne pro ipſo inanem eius vmbrā apprehendamus. Principio verbum *Conſiderandi* pondus habet: ſignificat enim ſingularem attentionem requiri, quia impunè contemni nequeat: & ſimul veram Chriſti notitiam diſcutiendis omnium errorū tenebris ſufficere. Quo autem magis eos animet ad hoc ſtudium, admonet ſuæ ipſorum vocationis. acſi diceret, Deus non vulgari gratia vos dignatus eſt, quum in regnum ſuū vocauit. nunc reſtat vt in Chriſtum tanquam viæ ducem, coniectos habeatis oculos. Neque enim aliter rata eſſe poteſt piorum vocatio, quàm ſi totos ſe ad Chriſtum conuertant. Ideo non debemus exiſtimare hoc Iudæis ſolis dici: ſed generalem proponi omnibus doctrinam qui in regnum Dei peruenire cupiunt, vt ſedulò attendant ad Chriſtum: quia & vnicus fidei noſtræ magiſter eſt, & eam ſacrificio ſuo ſanciuit.. *Confeſsio* enim pro fide hîc capitur. acſi diceret, Fidem quam profitemur, vanam & nihili eſſe niſi in Chriſtum referatur.

2 *Qui fidelis eſt.*) Commendatio eſt Apoſtolatus Chriſti, vt tutò acquieſcant in eo fideles. ac duplici quidem nomine eum cōmendat: quòd Pater eum nobis Doctorem præfecerit, & Chriſtus ipſe iniunctum ſibi munus fideliter exequutus ſit. Duo hæc ſemper neceſſaria ſunt ad comparandam doctrinæ autoritatem. Deus enim ſolus audiendus eſt, vt tota Scriptura clamat. ideo teſtatur Chriſtus, non ſuam eſſe doctrinam quam profert, ſed Patris. Et alibi, Qui me recipit, eum recipit qui miſit me. Loquimur enim de Chriſto, quatenus carne noſtra indutus, Patris miniſter eſt ad perferenda eius mandata. Ad Dei vocationē accedit fidelis ſinceráque in Chriſto adminiſtratio, quę in veris miniſtris requiritur, vt fidē in Eccle- Ioan. 7.c.16.
ſia obtineāt. Quòd ſi vtrūque in Chriſto inuenitur, cōtemni certè nō poteſt quin Deus in ipſo ſpernatur. Luc. 9. f. 48.

Quemadmodum Moſes.) Omiſſa paulisper ſacerdotii mentione, de Apoſtolatu hîc diſſerit. Nam quum duæ ſint partes fœderis Dei, promulgatio doctrinæ, & realis (vt ita loquar) confirmatio: non aliter conſtaret ſolida fœderis perfectio in Chriſto, niſi vtrunque ius in eum competeret. Poſtquam ergo vtriuſque meminit ſcriptor Epiſtolæ, tandem quoque breui exhortatione attentionem excitauit. Nunc verò longiorem tractationem ingreditur. & à doctoris quidē officio incipit: ideo cū Moſe tantùm nunc Chriſtum comparat. Quòd autem dicit, *In tota domo*, ad Moſen poſſet referi. ego tamen ad Chriſtum malo: vt dicatur fidelis Patri in tota domo adminiſtranda. Vnde ſequitur, nullos ex Eccleſia Dei eſſe niſi qui Chriſtum agnoſcunt.

3 *Maiore quippe.*) Ne videatur parem facere Chriſtum Moſi, admonet quanto ſit excellentior. ídque duobus argumentis probat: quia Moſes ſic præfuit Eccleſiæ, vt tamen pars eius ac membrum eſſet: Chriſtus verò architectus eſt toto ædificio ſuperior. Ille alios regendo, ſimul regebatur, quia ſeruus: hic autem, quia Filius eſt, principatum obtinet. Frequens eſt & Scripturæ familiaris metaphora, vt vocetur Eccleſia domus Dei: quia autem ex fidelibus componitur, ideo ſinguli nominantur viui lapides: interdū 1. Tim. 3. d. 15.
etiam vaſa quibus inſtruitur domus. Nemo ergo vnus ſic eminet quin membrum ſit, & ſub corpore vni- 1. Pet. 2. a. 5.
uerſo contineatur. ſolus Deus architectus ſupra opus ſuum collocandus eſt. Porrò Deus in Chriſto ha- 2. Tim. 2. c. 10.
bitat: vt in eum competat quicquid de Deo prædicatur. Siquis obiiciat, Chriſtum quoque eſſe partem ædificii, quia fundamentum eſt, quia frater noſter, quia ſocietatem nobiſcum habet: deinde non eſſe architectum, quia & ipſe à Deo formatus ſit: prompta eſt ſolutio, fidem noſtram ita in eo fundatam eſſe, vt nihilominus nobis præſideat: ſic eſſe fratrem noſtrum, vt ſit interea & dominus: ſic formatum eſſe à Deo quatenus homo eſt, vt Spiritu ſuo viuificet tamen omnia & inſtauret quatenus

æternus eſt Deus. Variis tranſlationibus vtitur Scriptura ad exprimendam erga nos Chriſti gratiam: ſed nulla eſt quæ deroget ipſius honori de quo nunc diſſerit Apoſtolus. Hic enim ſtatus eſt, ideo cogendos eſſe omnes in ordinem, quia ſubeſſe debent capiti: ſolum Chriſtum eximi hac conditione, quia caput eſt. Si rurſus obiicitur, Moſen non minus fuiſſe architectum quàm Paulum qui hoc titulo gloriatur: reſpondeo, transferri ad Prophetas & Doctores hoc nomen, ſed impropriè: quum ſint duntaxat organa & quidem mortua, niſi Dominus è cælo efficaciam inſpiret: deinde ſi eos laborare in extruenda Eccleſia, vt ipſi quoque ad ædificium accedant: at Chriſti diuerſam eſſe rationem. ipſum enim propria Spiritus ſui virtute ſemper ædificaſſe Eccleſiam: præterea eum extitiſſe ſupra communem ſortem. quoniam ita erat verum Dei templum, vt ſimul Deus eſſet inhabitans.

4 *Qui autem omnia conſtruxit.*) Quanquam ad totius mundi creationem extendi poſſunt hæc verba, tamen ad præſentem cauſam reſtringo, vt intelligamus nihil fieri in Eccleſia quod non Dei virtuti acceptum ferri debeat. Is enim eſt ſolus qui manu ſua fundauit eam, Pſalmo 87.5. Et de Chriſto Paulus dicit, eum eſſe caput ex quo totum corpus compactum & cõnexum per omnem iuncturam ſubminiſtrationis, ſecundum effectum in menſura cuiuſque membri augmentum ſumit. quare & miniſterii ſui ſucceſſum illius eſſe opus ſæpe prædicat. Denique ſi verè reputemus, vtcunque hominum opera vtatur in Eccleſiæ ædificationem, ſolus tamen ipſe peragit omnia: nam inſtrumentum opifici nihil derogat.

Epheſ.4. d.15.

5 *Moſes fidelis vt miniſter.*) Secundum diſcrimen, quòd Moſi commiſſa fuit doctrina, cui ipſe quoque vnà cum aliis ſubeſſet. Chriſtus verò tametſi perſonam ſerui induit, magiſter tamen eſt ac dominus cui ſubeſſe omnes oportet. Conſtitutus eſt omnium hæres, vt habuimus capite 1.a.2. *In teſtimonium eorum quæ poſt dicenda erant*, ſimpliciter interpretor, vt Moſes dum eſt eius doctrinę præco, quę pro temporis ratione veteri populo erat publicanda: ſimul teſtimonium Euangelio, cuius nondum matura prædicatio erat, reddidit. Nam certè conſtat, finem & complementum Legis eſſe hanc perfectionem ſapientiæ quæ Euangelio continetur. Atque hanc expoſitionem exigere videtur futurum participii tempus. Summa verò eſt, Moſen ſcilicet fideliter populo tradidiſſe quæ illi Dominus mandauerat: ſed menſuram illi præſcriptam fuiſſe, quam excedere fas non fuerit. Multifariam multiſque modis loquutus eſt olim Deus per Prophetas: ita vt differret in tempus plenitudinis ſolidam Euangelii reuelationem.

Philip.2.a.2.

6 *Cuius nos ſumus domus.*) Quemadmodum Paulus vbi ſe Gentibus deſtinatũ eſſe Apoſtolum præfatus eſt, adit ex earum numero eſſe Romanos quibus ſcribit, vt fidem ſibi apud eos conciliet: ita nunc author Epiſtolæ Iudæos hortatur qui iam Chriſto nomen dederant vt perſeuerent in fide, quo in Dei familia cenſeantur. Dixerat priùs Chriſti imperio domum Dei ſubiectam eſſe. Huic ſententiæ commodùm additur hæc admonitio, tunc eos in Dei familia locum habituros ſi Chriſto pareant. Porrò quum iam cœpiſſent Euangelium amplecti, conditionem apponit, *Si in eius fide perſtiterint.* Nam *Spei* vocabulum, pro fide accipio: & profectò Spes alioqui nihil aliud eſt quàm fidei conſtantia. *Fiduciam & gloriationem* ponit, ad vim eius magis exprimendam. Atque hinc colligimus, eos qui trepidè & vacillantium inſtar aſſentiuntur Euangelio, nihil minus quàm credere. Fides enim ſine compoſita animi trãquillitate eſſe non poteſt, vnde ſecura gloriandi audacia emergit. Adeóque iſti ſunt duo perpetui fidei effectus, fiducia & gloriatio, vt diximus in quintum caput ad Romanos, & tertium ad Epheſ. Quibus quum tota Papiſtarum doctrina ſit aduerſa, hoc ipſo etiam ſi nihil aliud haberet mali, Dei Eccleſiam diruit potius quàm ædificat. Certitudinem enim qua ſola nos in templa Deo conſecrari docet Apoſtolus, non obſcurant modò ſuis commentis, ſed palàm temeritatis damnant. Præterea qualis confidentiæ firmitudo eſſe poteſt, vbi ignorant homines quid credendum ſit? Atqui monſtrum illud fidei implicitæ quod comminiſcuntur, nihil aliud eſt quàm errandi licentia. Hic locus admonet ſemper ad mortem vſque eſſe progrediendum: quia tota vita quidam eſt veluti curſus.

Rom.1.a.6.

Pſal. 95.b.8.

7 *Quare (ſicut dicit Spiritus ſanctus, Hodie ſi vocem eius audieritis,*

8 *Ne obduretis corda veſtra, ſicut in exacerbatione in die tentationis in deſerto,*

9 *Vbi tentauerunt me patres veſtri, probauerunt me, & viderunt opera mea.*

10 *Quadraginta annis. quamobrem infenſus fui generationi illi, & dixi, Semper errant corde. ipſi verò non cognouerunt vias meas:*

11 *Sicut iuraui in ira mea, Si ingreſſuri ſint in requiem meam.)*

12 *Videte fratres, nequando ſit in vllo veſtrum cor" prauum incredulitatis, deficiendo à Deo viuente:*

vel, prauum & incredulum.

13 *Sed exhortamini vos ipſos quotidie, quandiu vocatur dies hodiernus: nequis ex vobis induretur deceptione peccati.*

Pergit in ſua exhortatione, vt Chriſto loquenti obediant. ac quo plus grauitatis habeat, confirmat eam Dauidis teſtimonio. Nam quum acriùs pungendi eſſent, meliùs fuit vitandæ offenſionis cauſa opponere alienam perſonam. Si ſimpliciter illis exprobraſſet patrum incredulitatem, minus benignè fuiſſet auditus. at quum Dauidẽ adducit, res minus eſt odioſa. Summa autem eſt, Sicut ab initio Deus voci ſuæ obediri voluit, peruicaciam autem ferre non potuit quin ſeuerè vlciſceretur: ita hodie niſi dociles nos illi præbeamus, non leuiores de noſtra cõtumacia pœnas ſumpturum. Cæterùm ſuſpenſa eſt oratio vſque ad illam partem vbi dicit, Videte fratres, nequando ſit in vllo, &c. ideo vt melius contextus fluat, reliqua in parentheſin includere conueniet. nunc ſingula ordine tractemus.

7 *Sicut dicit Spiritus.*) Hoc longè plus afficiendis animis valet, quàm ſi Dauidem nomine citaret. Et his loquutionibus vtile eſt aſſueſcere, vt meminerimus Dei, non hominum eſſe voces quæ ex Prophetarum libris proferuntur. Porrò quia hæc ſententia, *Hodie ſi vocem eius audieritis*, pars eſt ſuperioris verſus, quidam non malè vertunt, Vtinam. Certum quidem eſt, quum Dauid Iudæos appellaſſet Dei populum

pulum & oues, inde ſtatim inferre, audiendam ergo ab illis eſſe Dei vocem. Illic enim quos ad canendas Deo laudes bonitatémque eius celebrandam inuitat, ſimul admonet obedientiam præcipuum eſſe cultū quem exigit, & ſacrificiis omnibus potiorem. Hoc ergo primum eſt, vt ſe Dei verbo ſubiiciant. Sequitur deinde, *Ne obduretis corda*: quibus verbis indicatur non ex alio fonte manare noſtram aduerſus Deum rebellionem, quàm ex voluntaria improbitate, dum illius gratiæ aditum obſtruimus. Natura quidem iam cor habemus lapideum: éſtque omnibus ingenita hæc durities ab vtero, quam ſolus Deus emollire & corrigere poteſt. Quòd tamen reſpuimus Dei vocem, id fit ſpontanea contumacia, non extraneo impulſu. cuius rei quiſque ſibi teſtis eſt. Proinde meritò Spiritus omnes incredulos accuſat quòd ſe Deo opponāt, & peruicaciæ ſibi magiſtri ſint ac autores, ne fortè culpam aliò deriuent. Inde tamen perperam colligitur, penes nos viciſſim eſſe liberam formandi in Dei obſequium cordis facultatem. Quin potiùs id perpetuò accidere hominibus neceſſe eſt, vt cor ſuum obdurent, donec aliud è cælo datum fuerit. Nam vt ſumus ad malitiam propenſi, nunquam deſinemus Deo reſiſtere, donec eius manu domiti ſubactíque fuerimus.

8 *Sicut in exacerbatione.*) Duplici ratione vtile fuit eos de patrum ſuorum inobedientia commonefieri. nam quum ſtultè generis ſui gloria inflati eſſent, patrum vitia ſæpe imitabantur pro virtutibus, & ab eorum exemplis defenſionem captabant. deinde quum audiebant patres Deo fuiſſe tam immorigeros, meliùs inde agnoſcebant quàm non ſuperuacua foret iſta admonitio. Quoniam tempore quoque Apoſtoli vtraque ratio valebat, libenter accommodat quod olim dictum erat à Dauide in ſuum vſum: ne patribus nimiū addicti ſint iſti quoq; quos alloquitur. Atque hinc colligēda eſt generalis doctrina, Quouſque patrum autoritati deferendum ſit, ne ſcilicet nos ab vno Deo abducat. Nam ſiqui vnquam patres fuerunt honore digni, Iudæi certè inter alios principatum obtinent. Atqui nominatim filiis præcipit Dauid cauendum eſſe ne ſint illorum ſimiles. Non dubium autem mihi eſt quin hîc ad hiſtoriam reſpiciat, quæ legitur Exod. cap. 17. Nam duobus hîc nominibus vtitur Dauid, quæ loco fuiſſe ex re impoſita, narrat Moſes: מרבה, quod iurgium aut exacerbationem ſignificat: מסה, quod perinde valet ac tentatio. Nam & Deum tentarunt, illum negantes in medio ſui eſſe, propterea quòd aquæ penuria laborabant, & eundem exacerbarunt, cum Moſe rixando. Porrò quum plurima ſuæ incredulitatis exempla edidiſſent, hoc præcipuè eligit Dauid, quia præ aliis memorabile erat. deinde quoniam reliqua, magna ſaltem ex parte, temporis ordine ſubſequutū eſt, quemadmodum ex quarto libro Moſis melius cōſtat: vbi perpetua multarum tentationum ſpecies contexitur à capite decimo, hæc autem habentur viceſimo. Quæ circunſtantia non parum ſceleris indignitatem auget. nam quòd toties experti Dei virtutem, adhuc tam proteruè cum eo diſceptant, & omnem illi fidem derogant, quantæ eſt ingratitudinis? Ergo ſpeciem vnam poſuit pro omnibus. *Tentandi* verbum in malam partem capitur, pro eo quod eſt ſuperbè & quaſi per contumeliam prouocare: quod Gallicè dicimus, *Desfier comme en deſpitant.* Nam quum ſæpius illis auxilium Deus tuliſſet, omnium immemores, per ludibrium quærebant vbinam eſſet eius potentia.

9 *Probauerunt.*) Ita reſolui debet hoc membrum, Quum tamen probaſſent & vidiſſent opera mea. Nam impietatis crimen exaggerat, quòd tot experimentis edocti, tam malè profecerant. Mira enim ſocordia fuit ac ſtupiditas, quòd Dei virtutem tam ſolidè comprobatam nihili æſtimabant. Quod ſequitur de *quadraginta annis*, apud Dauidem cum ſequentibus cohæret. Scimus autem Apoſtolos in citandis teſtimoniis magis attendere ad ſummam rei, quàm de verbis eſſe ſolicitos. Et certè ideo populum hunc annis quadraginta moleſtum ſibi fuiſſe Deus conqueritur, quòd tot beneficia nihil ad eum erudiendū profecerint. quum enim aſſiduè indignis benefaceret Deus, in eum inſurgere non deſinebant. Hinc continua indignatio. acſi diceret, Non ſemel aut exiguo tempore me prouocarunt: ſed aſſiduis per annos quadraginta ſceleribus. *Generatio* ætatem ſonat, vel vnius ſeculi homines.

10 *Et dixi.*) Sententia Dei, qua eos pronuntiat ſana mente alienatos eſſe: & rationem addit, *Quia vias ſuas non cognouerint.* In ſumma, pro deſperatis ipſos habet, quia ſenſu & ratione careant. Atque hîc perſonam hominis ſuſcipit qui poſt longa demum experimenta ſe agnoſcere dicit obſtinatam amentiam. dicit enim eos ſemper errare, quia nulla ſpes reſipiſcentiæ appareat.

11 *Sicut iuraui.*) Amentiæ pœna, quòd promiſſa ſibi requie fuerunt priuati. Porrò Dominus *Requiem ſuam* appellat terram vbi illis debuerat fixa eſſe ſedes. Peregrinati enim erant in Ægypto, per deſertum vagabantur. at terra Chanaan illis ex promiſſione perpetua eſſe hæreditas debebat. Et promiſſionis reſpectu Deus ſuam vocat, quia nuſquam ſtabilis eſt nobis ſedes, niſi vbi ſumus eius manu collocati. Ius autem certæ poſſeſſionis in eo fundatum erat, quòd Abrahæ dixerat Deus, Semini tuo dabo terram hanc. Quòd Deus iurat, eo clariùs & vehementius exprimitur atrocitas mali. eſt enim ſignum iræ magis inflammatæ. *Si ingreſſuri ſint.* Formula eſt iuramenti, in qua aliquid ſubaudiendum eſt: vt imprecatio, vel aliquid ſimile quū homines loquuntur: vbi autem loquitur Deus ipſe, perinde valet acſi diceret, Ne exiſtimet verax, aut nulla poſthac fides habeatur mihi, niſi ita ſit. Defectiua tamen loquutio timorem & reuerentiam commendat, ne temerè proſiliamus ad iurandum, quemadmodum multi horrendas execrationes ſubinde effutire ſolent. Sed quod ad præſentem locum attinet, nō debemus exiſtimare, tunc primùm Dei iureiurādo fuiſſe deiectos à Terræ ingreſſu quū eum tentaſſent in Raphidim. iam multo antè excluſi fuerant: ex quo ſcilicet auditis exploratoribus vltrà progredi detrectauerant. Non ergo aſſignat hîc Deus tentationi, tanquam primæ cauſæ, depulſionem à Terra: ſed nulla caſtigatione ad ſanam mentem reuocari potuiſſe ſignificat, quin priores offenſas nouis ſubinde cumularent. atque ita digniſſimos fuiſſe oſtendit quos tam ſeuerè mulctaret, quia non ceſſauerint iram eius variis peccatis magis ac magis augere: acſi diceret, Hæc eſt generatio cui negaui promiſſæ Terræ poſſeſſionem, quæ per totos poſtea quadraginta annos innumeris peccatis obſtinatam ſuam amentiam prodidit. *Gen. 12. b. 7.*

12 *Videte fratres nequando.*) Retinere malui quod ad verbum poſuit Apoſtolus, quàm periphraſin accerſere, nempe *Cor prauum incredulitatis*: quo ſignificat coniunctam cum prauitate & malitia

fore incredulitatem, ſi percepto Chriſti guſtu,ab eius fide diſcedant. Eos enim alloquitur qui imbuti erant Chriſtianiſmi rudimentis.Ideo mox ſubiicit, *Deficiendo*: nam defectionis crimen perfidia non caret. Remedium quoque hoc eſſe oſtendit,ne labãtur in hanc prauitatẽ:vt ſcilicet exhortentur ſe mutuò.Nam vt naturâ ſumus ad malum procliues, opus habemus variis adminiculis quæ nos in Dei timore retineãt. Niſi ſubinde erigatur fides noſtra,iacet:niſi calefiat,congelaſcit:niſi excitetur,torpet. Vult ergo vt ſe mutuis hortationibus acuant,ne in eorũ corda obrepat Satan,& ſuis fallaciis à Deo abducat. Quæ ratio loquendi notanda eſt. neque enim primo ſtatim impetu ruimus in hunc furorem vt Deo reluctemur: ſed obliquis artibus ſenſim nos adoritur Satan,donec irretitos ſuis impoſturis teneat. Tum verò excæcati,in manifeſtam rebellionẽ erumpimus.Ergo maturè occurrendum eſt.Et omnibus imminet periculum,quia nihil facilius eſt quàm decipi.atqui ex deceptione demum naſcitur cordis durities. Hinc videmus quàm neceſſarium nobis ſit aſſiduis exhortationum ſtimulis incitari. Nec tantùm in vniuerſum præcipit Apoſtolus vt ſibi omnes caueant:ſed vult ita de ſalute cuiuſque membri eſſe ſolicitos,ne quem omnino ex iis qui ſemel vocati fuerint,ſua negligentia perire ſinant. Atque in eo boni Paſtoris officium facit, qui ita excubare pro totius gregis ſalute debet,vt nullam ouem negligat.

13 *Quandiu vocatur.)* Iam propius ad ſuum inſtitutum ſententiam Dauidis accommodat. Nam illud Hodie cuius mentio fit in Pſalmo,admonet non debere ad ſeculum Dauidis reſtringi: ſed complecti totum tempus quo nos Deus compellat.Ergo quoties & quandiu ſacrum os aperit ad nos docendos,veniat

2.Cor.6.a.2. iſtud in mentem,Hodie ſi vocem eius audieritis. Eadem ratione Paulus, quum nobis prædicatur Euangelium,tempus eſſe illud acceptum docet quo nos Deus exaudit,& diem ſalutis quo adiuuat. Porrò hac opportunitate vtendum eſt:quia ſi per noſtram ſocordiam elabi paſſi fuerimus,fruſtra poſtea deplorabi-

Ioan.12.e.35. mus ablatam.quemadmodum Chriſtus dicit,Ambulate dum lucem habetis:veniet breui nox. Ergo particula Quandiu, ſubindicat non ſemper fore commodum ſi pigri fuerimus ad ſequendum vbi Dominus nos vocabat. Pulſat nunc Deus ad oſtium noſtrum. niſi illi aperiamus, fiet vt viciſſim regni ſui ianuam nobis claudat. Denique ſeri erunt eorum gemitus qui oblatam hodie gratiam contemnunt. Ergo quia neſcimus an Deus in craſtinum vſque protendere vocationem ſuam velit, ne differamus. Hodie vocat, quamprimum reſpondeamus. neque enim fides eſt, niſi vbi talis eſt ad obſequendum promptitudo.

Vel, ſubſiſtentiæ. 14 ***Participes enim facti ſumus Chriſti: ſiquidem initium" fiduciæ ad finem vſque firmum tenuerimus,***

Pſal.95.b.8. 15 ***In hoc quod dicitur,Hodie ſi vocem eius audieritis, ne obduretis corda veſtra, ſicut in exacerbatione.***

16 ***Quidam enim quum audiſſent, exacerbarunt: at non omnes qui egreſſi fuerant ex Aegypto per Moſen.***

17 ***Quibus autem infenſus fuit quadraginta annis? annon iis qui peccauerant, quorum mẽbra ceciderunt in deſerto?***

Aut, inobedientibus. 18 ***Quibus autem iurauit,non ingreſſuros in requiem ſuam,niſi" incredulis?***

19 ***Et videmus non potuiſſe ingredi propter infidelitatem.***

14 *Participes enim.)* Laudat quòd bene cœperint. ſed ne prætextu gratiæ quam conſequuti ſunt, carnis indulgeant ſecuritati,dicit opus eſſe perſeuerantia. Nam plérique delibato tantùm Euangelio, quaſi ad ſummum peruenerint,de profectu non cogitant. Ita fit vt non modò in medio ſtadio, adeóque prope ipſos carceres deſideant,ſed aliò vertant curſum ſuum.Specioſa quidem eſt iſta obiectio, Quid vltrà volumus poſtquam adepti ſumus Chriſtum? Verùm ſi fide poſſidetur,in ea perſtandum eſt,vt nobis perpetua maneat poſſeſſio. Ergo hac lege ſe nobis fruendum dedit Chriſtus,vt eadem qua in eius participationem admiſſi ſumus fide,tantum bonum conſeruemus vſque ad mortem. Ideo dicit *Initium*, ſignificans fidem duntaxat eſſe inchoatam. Quum hypoſtaſis *Fiduciam* interdum ſignificet, poſſet hîc in eo ſenſu accipi. Non tamen diſplicet nomen Subſtantiæ quod alii reddiderunt.quanquam paulo ſecus interpretor. Illi enim ſic dici fidem putant, quia totum eſſe hominis abſque ea,nihil aliud ſit quàm vanitas. ego autem, quia in eam recumbamus, ſicuti nulla eſt alia fultura in qua poſſimus ſtare.Et conuenit epitheton *Firmi*. ſtabiles enim & extra vacillandi periculum erimus,modò in fide ſimus fundati. Summa igitur eſt, vt fides cuius initia duntaxat nobis conſtant,vſque in finem conſtans & firma progrediatur.

15 *In hoc quod dicitur.)* Significat proficiendi occaſionem quandiu viuimus,nunquam ceſſare, quia non quotidie Deus vocat.Nam quum Euangelii prædicationi reſpondeat fides,ſicuti continuus eſt prædicationis vſus toto vitæ curſu, ita fidei incrementis pergendũ eſt. ἐν τῷ λέγεσθαι perinde valet acſi dixiſſet, Quandoquidem loquendi finem nunquam Deus facit, non ſatis fuerit prompto animo fuiſſe amplexos eius doctrinam, niſi eadem docilitate cras & perendie illi nos obſequentes præbeamus.

16 *Quidam enim quum audiſſent.)* Ita loquitur Dauid de Patribus,acſi tota illa ætas fuiſſet incredula. atqui conſtat fuiſſe aliquos malis permiſtos qui Deum verè timerent. Hoc commemorat Apoſtolus temperans quod aſperius fuerat dictum à Dauide, vt ſciamus in hunc finẽ omnibus proponi Verbum vt omnes obediant vno conſenſu: atque meritò damnari incredulitatem in toto populo dũ magnæ partis defectione lacerum eſt ac mutilum corpus. Cæterùm quòd dicit quoſdam *exacerbaſſe*, quum tamen longè maior hæc fuerit multitudo: id facit non tantùm vitandæ offenſionis cauſa, ſed vt Iudæos animet ad eorum imitationem qui crediderunt:acſi diceret, Sicuti vos patrum incredulitatem ſequi Deus vetat, ita Patres alios vobis proponit in medium quorum fides ſit exemplo. Ita mitigatur quod alioqui nimis durum in ſpeciem videri poterat,ſi in totum iuſſi fuiſſent à Patribus recedere. *egredi per Moſen*, ſignificat

ſignificat per manum Moſis: quia fuit miniſter liberationis. Eſt autem tacita comparatio eius beneficii quod illis Deus contulerat per Moſen, & participationis Chriſti cuius prius meminit.

17 *Quibus autem infenſus.*) Significat nunquam iratum fuiſſe Deum populo ſuo niſi iuſtis de cauſis: quemadmodùm & Paulus monet prioris ad Corinthios, cap. 10. a. 5. 6. Ergo quot Dei animaduerſiones leguntur in populum veterem, tot reperiemus grauiſſima peccata quæ Dei vindictam prouocauerunt. Quanquam huc redeundum eſt ſemper, incredulitatem malorum omnium eſſe caput. Nam quanuis hanc poſteriùs recenſeat, intelligit tamen primam fuiſſe maledictionis cauſam. Et certè ex quo ſemel fuerunt increduli, non deſtiterunt aliud ex alio peccare, & ita noua ſubinde flagella ſibi accerſere. Iidem ergo illi qui per diffidentiam reſpuerant oblatam ſibi terræ poſſeſſionem, nunc concupiſcendo, nunc murmurando, nunc ſcortando, nunc profanis ſuperſtitionibus ſe polluendo, contumaciam ſuam proſequuti ſunt, quò magis teſtata eſſet eorum prauitas. Illa igitur incredulitas quam ab initio prodiderunt, illis obſtitit quominus fruerentur Dei beneficio: quia Verbi contemptus eos ad peccandum ſemper incitauit. Ac ſicut incredulitate primùm ſua meriti ſunt vt requie promiſſa Deus eos priuaret: ita quicquid poſtea peccarunt, ex eodem fonte manauit. Porrò quæritur an Moſes & Aaron, ac ſimiles, in hoc numero comprehendantur. Reſpondeo, Apoſtolum de vniuerſo magis corpore quàm de ſingulis membris loqui. Certum eſt complures fuiſſe pios qui vel communi impietate non fuerunt impliciti, vel mox reſipuerunt. Moſis quidem ſemel tantùm concuſſa fuit fides, ídque ad momentum. Quare in verbis Apoſtoli eſt ſynecdoche, cuius ſatis frequens eſt vſus quoties de aliqua multitudine aut corpore populi habetur ſermo.

CAPVT IIII.

Timeamus ergo ne derelicta promiſſione introeundi in requiem eius, videatur quiſpiam noſtrum eſſe fruſtratus.

2 *Nobis enim annuntiata eſt promiſſio quemadmodum & illis. at illis nihil profuit ſermo auditus, quia non fuit cum fide coniunctus in iis qui audierant.*

1 *Timeamus ergo.*) Concludit timendum eſſe ne priuentur Iudæi ad quos ſcribit, benedictione ſibi oblata. Et iterum dicit, Ne quis, ſignificans ſibi hoc eſſe in animo, vt omnes ad vnum Deo adducat. quemadmodum boni paſtoris officium eſt, totum gregem curando ita intentum eſſe ſingulis ouibus, nequa omnino pereat: imò ſic nos quoque alii erga alios viciſſim affecti eſſe debemus, vt quiſque proximis perinde ac ſibi timeat. Cæterùm hîc nobis commendatur timor, non qui fidei certitudinem excutiat, ſed tantam incutiat ſolicitudinem ne ſecuri torpeamus. Metuendum ergo, non quia trepidare aut diffidere nos oporteat quaſi incertos de exitu, ſed ne Dei gratiæ deſimus. Quum dicit, *Ne deſtituamur relicta promiſſione*, ſignificat neminem deſtitui niſi qui gratiam reſpuendo, prior ſe à promiſſione abdicauerit. Adeò enim à pœnitentia benefaciendi abeſt Deus, vt ſua dona continenter proſequatur, niſi quum eius vocationem contemnimus. Illatiua particula ſignificat, aliorum lapſu nos ad humilitatem & vigilantiam erudiri. quemadmodum & Paulus loquitur, Iſti per incredulitatem corruerunt: tu ergo noli ſuperbire, ſed time. *Ro. 11.c.20.*

2 *Nobis enim.*) Eandem eſſe doctrinam admonet qua hodie nos ad ſe Deus inuitat, & quam olim Patribus deſtinauit. Quorſum hoc dicitur? vt ſciamus nihilo plus nobis profuturam Dei vocationem quàm illis profuit, niſi eam fide ratam faciamus. Eſt igitur hoc per modum conceſſionis additum, Nobis quidem Euangelium proponi: ſed ne fruſtra gloriemur, mox excipit incredulos quos tantorum bonorum participatione Deus olim dignatus eſt, nullum inde tamen fructum ſenſiſſe. Proinde nos quoque expertes fore benedictionis, niſi fide eam recipiamus. Ideo auditionem ſecundò repetit, vt ſciamus auditum eſſe inutilem, etiamſi Verbum ad nos dirigatur, niſi fides accedat. Cæterùm hîc obſeruanda eſt relatio inter Verbum & fidem, quæ talis eſt vt fides à Verbo ſeparari nequeat: Verbum autem à fide ſeparatum nihil conferat. Non quòd Verbi efficacia à nobis pendeat. neque enim ſi totus mundus ſit mendax, ideo verax eſſe deſinet qui mentiri non poteſt. ſed vim ſuam non aliter profert Verbum erga nos, quàm vbi fides aditum facit. Eſt enim potentia Dei in ſalutem, ſed credentibus. In eo reuelatur Dei iuſtitia, ſed ex fide in fidem, Ita fit vt perpetuò ſit efficax Verbum Dei & ſalutare hominibus, ſi ex ſe æſtimetur ac ſua natura: ſed fructus non ſentiatur niſi à credentibus. Quod ad prius membrum attinet, vbi dixi nullam amplius eſſe fidem vbi deeſt Verbum: & qui tale diuortium facere conatur, fidem prorſus extinguere redigeréque in nihilum: res eſt obſeruatu digna. Nam hinc apparet fidem eſſe non poſſe niſi in filiis Dei, quibus ſolis offertur adoptionis promiſſio. Qualem enim fidem haberent diaboli, quibus nulla ſalus promittitur? qualem etiam omnes impii qui Verbum ignorant? Ergo fidem ſemper præcedere debet auditus: & quidem vt ſciamus Deum loqui, non homines. *Ro 1.c.16.*

3 *Ingredimur enim in eius requiem poſtquam credidimus: ſicut dixit, Itaque iuraui in ira mea, ſi introibunt in requiem meam: tametſi operibus à creatione mundi perfectis.* *Pſal.95.b.11.*

4 *Dixit enim alicubi ſic de die ſeptimo, Et requieuit Deus ſeptimo die ab omnibus operibus ſuis.* *Ge.2.a.2. Deu.5.b.14*

5 *Et in hoc rurſum, Si introibunt in requiem meam.*

6 *Quando igitur reliquum ſit vt quidam ingrediantur in ipſam, & quibus prius euangelizatum fuit, non intrarunt propter incredulitatem:*

7 *Rurſum quendam præfinit diem hodiernum in Dauid dicens poſt tantum temporis (quemadmodum dictum eſt) Hodie ſi vocem eius audieritis, ne obduretis corda veſtra:* *Supra 3.b.7*

8 *Nam ſi Ieſus requiem illis præſtitiſſet, non de alia loqueretur poſt illos dies.*

9 *Ergo relinquitur ſabbathiſmus populo Dei.*

10 *Nam qui ingreditur in requiem eius, requieuit & ipſe ab operibus propriis, quemadmodum*
à ſuis Deus.

Iam locum illum quem citauerat ex Dauide, exornare incipit. hactenus eum tractauit ſecundum literam, vt loquuntur, hoc eſt in genuino ſenſu: nunc autem expoliendo amplificat, ideóque alludit magis ad verba Dauidis quàm interpretetur. Eiuſmodi ἐπεξεργασία eſt apud Paulum, ad Rom. capite 10. a. 6, in tractando Moſis teſtimonio, Ne dicas, Quis aſcendet in cœlum? Nec verò abſurdum eſt, vt ad præſentem vſum accommodetur Scriptura, ſimilitudinum (vt ita dicam) coloribus illuſtrare quod illic ſimpliciùs dicitur. Porrò ſumma omnium huc redit, ad nos quoque pertinere quod de priuatione requietis ſuæ minatur Deus in Pſalmo: ſicuti nos ad quandam requiem hodie quoque inuitat. Præcipua huius loci difficultas hinc prouenit, quòd violenter a multis torquetur: quum Apoſtolus nihil aliud velit quàm requiem nobis quandam aſſerendo, eius deſiderio nos acuere, & ſimul metu pungere, ne per incredulitatem ab ea prohibeamur. Interea tamen longè pluris eſſe requiem iſtam docet, in quã nunc ingreſſus nobis patet, quàm fuerit terræ Chanaan. ſed veniamus ad ſingula.

3 *Ingredimur poſtquam credidimus.*) Argumentum eſt à contrariis. Sola incredulitas arcet. ergo fide patet ingreſſus. Repetendum enim memoria quod iam expoſuit, Deum incredulis iratum, iuraſſe non fore illius boni compotes. Intrant ergo quos non impedit incredulitas, ſi modò Deus inuitet. ſed in prima perſona loquendo, maiori eos dulcedine allicit, ab alienis ipſos ſeparans. *Tametſi operibus.* Vt definiat qualis ſit noſtra requies, reuocat nos ad id quod refert Moſes, Deum ſtatim à creatione mũdi requieuiſſe ab operibus ſuis: & tandem concludit hanc eſſe veram fidelium requiem quæ omnibus ſeculis durat ſi Deo ſint conformes. Et ſanè vt hæc ſumma eſt hominis fœlicitas Deo ſuo adhærere: ita vltimus finis eſſe debet, quò conſilia omnia & actiones referantur. Hoc probat, quia Deus qui requieuiſſe dicitur, longo pòſt tempore incredulis requiem ſuam negat. quod fruſtra faceret, niſi exemplo ſuo fideles vellet quieſcere. Ideo dicit, *reliquum fieri vt quidam ingrediantur.* Nam ſi non intrare, pœna eſt incredulitatis, vt iam dictum eſt, credentibus ingreſſus patet. Sed paulo plus habet difficultatis quod ſubiicit continuò pòſt, alium nobis diem hodiernum ſtatui in Pſalmo, quia priores excluſi fuerint nihil enim tale exprimere videntur verba Dauidis: tantum enim hoc ſonant, quòd Deus infidelitatem populi vltus ſit, eum terræ poſſeſſione abdicando. Reſpondeo, valere conſequentiam: nobis offerri quod illis ablatum eſt. quum admoneat Spiritus ſanctus, non eſſe committendum noſtra culpa, vt eodem pœnæ genere mulctemur. Quid enim? ſi nobis hodie nihil promitteretur, an locum haberet hæc admonitio, Videte ne vobis idem quod Patribus contingat? Proinde meritò dicit Apoſtolus, quia Patrum infidelitas vacuam & deſertam poſſeſſionem reliquit, filiis renouari promiſſionem, vt obtineant quod ab illis neglectum fuit.

8 *Nam ſi Ieſu requiem.*) Non vult negare quin per requiem Dauid terram Chanaan intelligat, in quam Ioſue populum induxit: ſed hanc fuiſſe vltimam requiem negat, ad quam aſpirant fideles: quę illius etiam ſeculi fidelibus nobiſcum fuit communis. Certum eſt enim, altius eos reſpexiſſe quàm ad terram illam. imò terra Chanaan non aliunde tanti æſtimabatur, niſi quòd ſpiritualis hæreditatis imago erat ac ſymbolum. Ergo poſſeſſionem adepti non debuerunt quieſcere, acſi ad ſummam votorum peruentum foret: ſed potiùs meditari quod erat in ea ſpirituale. Poſſeſſione fruebantur illi quibus Dauid Pſalmum dictauit: ſed admonebantur de quærenda meliori requie. Videmus vt terra Chanaan fuerit requies: ſed vmbratilis, & vltra quam fideles progredi oportuit. Hoc ſenſu negat Apoſtolus requiem fuiſſe præſtitam à Ioſue, quia ipſius auſpiciis ideo terram promiſſam ingreſſus eſt populus, vt in cælum alacriore ſtudio contenderet. Atque hinc colligere promptum eſt quale ſit inter nos & illos diſcrimen. Nam quum vtriſque idem ſcopus ſit præfixus, illis additi ſunt externi typi quibus dirigerentur: nobis non item. nec ſanè opus fuit: quum res ipſa nuda ponatur ante oculos. Nam etſi in ſpe adhuc poſita eſt ſalus noſtra, tamen quod ad doctrinam ſpectat, rectà, nos in cælum ducit, nec Chriſtus manum ideo nobis porrigit, vt nos per figuras circunducat: ſed vt è mundo abductos in cælum erigat. Quòd autẽ vmbram ſeparat Apoſtolus à veritate, id facit quia illi cum Iudæis erat negotium qui in externis rebus nimium hærebant. Concludit, relinqui populo Dei ſabbathiſmum, hoc eſt eſſe quandam ſpiritualem requiem ad quam nos quotidie Deus inuitat.

10 *Nam qui requieuit.*) Eſt illius perpetui Sabbathi definitio, in quo ſumma hominum beatitudo conſiſtit, vbi quædam eſt inter illos & Deum ſimilitudo, qua cum ipſo cohæreant. Quicquid enim vnquam de ſummo bono diſputarunt Philoſophi, inſipidum ac nugatorium fuit, quia hominem in ſeipſo detinebant: quum neceſſe ſit extra nos exire vt fœlicitatem reperiamus. Summum ergo hominis bonũ nihil aliud eſt quàm cum Deo coniunctio. eò peruenitur quum ad eius exemplar ſumus compoſiti. Porrò iſtam confirmationem Apoſtolus in eo ſitam eſſe docet, ſi ab operibus noſtris quieſcamus. vnde tandem ſequitur, hominem ſe abnegando, beatum fieri. Quid enim aliud eſt ceſſatio ab operibus noſtris, quàm carnis mortificatio, dum ſibi homo renuntiat vt viuat Deo? Nam hinc ſemper faciendum eſt exordium, quum de regula piè ſanctéque viuendi agitur, vt homo ſibi quodammodo mortuus, Deum patiatur viuere: ferietur ob operibus propriis, vt locum Deo agenti concedat. Fateri enim neceſſe eſt, tunc rectè demum conſtitutam eſſe vitam quum Deo ſubiecta eſt. Atqui propter ingenitam prauitatem hoc nunquam fit, donec à propriis operibus ſuper ſedemus. talis inquam repugnantia eſt inter Dei gubernationem & noſtros affectus, vt in nobis agere, niſi otioſis, nequeat. Quia verò huius quietis complementum nunquam extat in hac vita, ſemper eò nitendum eſt. Ita fideles ingrediuntur, ſed hac conditione, vt currendo aſſiduè proficiant. Cæterùm non dubito quin ad Sabbathum data opera alluſerit Apoſtolus, vt

ſtolus, vt Iudæos reuocaret ab externa eius obſeruatione. neque enim aliter poteſt eius abrogatio intelligi, quàm cognito ſpirituali fine. Proinde duo ſimul agit: nam & gratiæ excellentiam commendando, nos ad eam fide recipiendam ſtimulat: & obiter interea oſtendit quænam vera ſit Sabbathi ratio: ne præpoſterè Iudæi in externa cæremonia hæreant. De abrogatione quidem non apertè diſſerit: quia non hoc agit ex profeſſo. ſed quum aliò ſpectaſſe docet illam cæremoniam, paulatim ita eos à ſuperſtitioſa opinione abducit. Qui enim alium fuiſſe finem præcepti tenet, quàm externum otium vel cultum terreſtrem, is in Chriſtum reſpiciendo, mox facilè eius aduentu cæremoniæ vſum abolitum eſſe perſpicit: corporis enim aſpectu vmbræ protinus euaneſcunt. Ergo hoc primò ſemper agendum eſt, vt Chriſtum doceamus eſſe Legis finem.

11 *Studeamus ergo ingredi in illam requiem, nequis eodem cadat incredulitatis exemplo.*

12 *Viuus enim ſermo Dei & efficax, & penetrantior quouis gladio vtrinque ſcindente, & pertingens vſque ad diuiſionem animæ & ſpiritus, compagúmque & medullarum, ac diſcretor cogitationum & intentionum cordis.*

13 *Nec vlla eſt creatura quæ non appareat coram ipſo: imò omnia nuda & reſupina in oculis eius cum quo nobis eſt ratio.*

Poſtquam ſcopum oſtendit quò tendere debemus, nunc vt viam ineamus admonet: quod fit dum aſſueſcimus ad noſtri abnegationem. Quia autem ingreſſum in requiem comparat recto curſui, huic caſum opponit: atque ita vtroque membro metaphoram continuat. Quanquam ſimul alludit ad hiſtoriam quam ex Moſe retulit de iis qui ceciderunt in deſerto qui fuerant Deo rebelles. Ideo dicit τῷ ἀυτῷ ὑποδείγματι, ſignificans quaſi in tabula nobis illic depictam repræſentari pœnam infidelitatis & contumaciæ: nec verò dubium eſſe quin idem nos maneat exitus, ſi reperietur in nobis ſimilis incredulitas. Ergo *cadere* pro Perire accipitur: vel, vt clariùs dicam, non pro peccato, ſed pro pœna. Sed tam priori verbo Ingrediendi translatio reſpondet, quàm triſti excidio Patrum, quorum exemplo terrere voluit Iudæos. Nu.26.g.65.

12 *Viuus enim,* &c.) Quicquid hîc de Verbi efficacia diſſerit, huc pertinet, vt ſciant impunè non poſſe contemni. acſi diceret, Quoties nos Dominus voce ſua compellat, ſeriò agit nobiſcum, vt omnes interiores ſenſus noſtros afficiat. itaque nulla eſt pars animæ quam non oporteat permoueri. Cæterùm antequam vltrà progredimur, videndum eſt loquatúrne generaliter Apoſtolus de Verbo, an peculiariter ad fideles hoc referat. Conſtat enim non peræquè in omnibus efficax eſſe Dei verbum. nam erga electos vim ſuam exerit, vt vera ſui agnitione humiliati, ad Chriſti gratiam confugiant. quod fieri nequit quin vſque ad intimum cor penetret: excutienda eſt enim hypocriſis, quæ miros habet ac pluſquam flexuoſos receſſus in cordibus hominum: deinde non leuiter nos pungi vel lancinari, ſed penitus vulnerari oportet, vt mortis æternæ ſenſu proſtrati, nobis mori diſcamus. Denique nunquam renouabimur tota mēte (quod tamen Paulus præcipit) donec huius ſpiritualis gladii acie confectus fuerit vetus noſter homo. Ephe.4.f.23. Vnde fideles alibi Paulus dicit Deo immolari per Euangelium: quia non poſſunt aliter in obſequium Philip.2.c.17. Dei redigi, quàm ſi intereat propria ipſorum voluntas: nec aliter poſſunt lucem Diuinæ ſapientiæ percipere, niſi extincta carnis prudentia. In reprobis nihil tale apparet: nam vel ſecurè deſpiciunt loquentem Deum, adeóque ſubſannant: vel obſtrepunt eius doctrinæ, ac contumaciter in eam inſurgunt. Denique ſicuti verbum Dei malleus eſt, ita cor illi habent incudis inſtar, vt ictus quantumuis validos ſua duritia repellat. Ergo multum abeſt quin verbum Dei penetret in ipſos *ad diuiſionem vſque animæ & ſpiritus.* Vnde videtur hoc elogium reſtringendum ad ſolos fideles, quando ſoli ita ad viuum examinantur. Verùm contextus Apoſtoli oſtendit hanc ſententiam eſſe vniuerſalem, & quæ ad reprobos quoque ipſos patet. Nam vtcunque non emolliantur, ſed ferreum cor aut chalybeum verbo Dei opponant: neceſſe eſt tamen ipſos reatu ſuo conſtringi. Rident quidem, ſed riſum Sardonium, quia intus ſe quaſi ſtrangulari ſentiūt: tergiuerſantur variis modis, ne ad Dei tribunal accedant: ſed inuiti ab hoc ipſo Verbo cui proteruè inſultant, protrahuntur: vt aptè rabidis canibus conferri poſſint, qui mordentes, vel vnguibus appetentes catenam cui ſunt alligati, nihil tamen proficiunt, quia nihilominus manent conſtricti. Deinde etiamſi non primo ſtatim die extet hic verbi effectus, tandem ex euentu iudicare licebit, non fruſtra cuiquam fuiſſe prædicatum. Generale certè eſt quod Chriſtus pronuntiat, Spiritus quum venerit arguet mūdum. Atqui Spiritus hoc iudicium per Euangelii prædicationem exercet. Poſtremò etiamſi hanc vim non ſemper exerat erga homines verbum Dei, habet tamen in ſe quodammodo incluſam. Apoſtolus autem hîc Ioh.16.a.8. de eius natura proprióque officio diſputat in hunc tantùm finem, vt ſciamus conſcientias noſtras ſimulátque auribus inſonuit, reas ad Dei tribunal citari. acſi diceret, Siquis putet aerem inani ſonitu verberari quum profertur Dei verbum, valde errat: res enim viua eſt, & occultæ energiæ plena, quæ nihil in homine intactum relinquat. Hæc ergo ſumma eſt, Simulátque ſacrum os aperuit Deus, debere ſenſus omnes noſtros recipiendo eius verbo patefieri: quia non velit fruſtra voces ſpargere quæ aut euaneſcāt, aut neglectæ in terram cadant: ſed efficaciter compellare hominum conſcientias, vt imperio ſuo ſubiiciat: itaque hanc vim indidiſſe verbo ſuo, vt omnes animæ partes excutiat, examinet cogitationes, affectus diiudicet, ſe denique iudicem oſtendat. Sed hîc exoritur noua quæſtio, de Legéne an de Euangelio hoc ſit intelligendum. Qui de Lege Apoſtolum loqui putant, adducunt illa Pauli teſtimonia: Miniſterium eſſe mortis, Literam eſſe quæ occidat, Nihil præter iram afferre, & reliqua eiuſmodi. Sed hîc diuerſos etiam effectus Apoſtolus notat: eſt enim (vt diximus) viuifica quædam occiſio animæ, quæ fit per 2.Cor.3.b.6.7. Euangelium. Sciamus ergo Apoſtolum de vniuerſa Dei doctrina concionari, quum dicit viuam eſſe & Ro.4.c.15. efficacem. Ita Paulus teſtatur, ex ſua prædicatione prodire odorem mortis in mortem incredulis, vitæ in vitam fidelibus: vt Deus nunquam fruſtra loquatur quin alios ad ſalutem adducat, alios præcipitet

1. Cor.2.d.16. in exitium. Hæc eſt ligandi & ſoluendi poteſtas qua Dominus Apoſtolos ſuos inſtruxit. Hæc eſt ſpiri-
Matt.18.c.18. tualis potentia de qua Paulus gloriatur, 2. ad Corinth. ca. 10. a. 4. Et ſanè nunquam in Chriſto ſalutem
nobis promittit quin exaduerſò vindictam incredulis denunciet, qui Chriſtum reſpuendo mortem ſibi
accerſunt. Præterea notandum eſt Apoſtolum hîc de verbo Dei diſſerere quod hominum miniſterio ad
nos affertur. Deliræ enim ſunt illæ cogitationes, atque etiam pernicioſæ, internum quidem Verbum eſ-
ſe efficax: ſed quod prodit ex ore hominis eſſe mortuum, omníque carere effectu. Fateor ſanè efficaciam
non prouenire ex lingua hominis, nec in ſonitu ipſo reſidere: ſed totam Spiritui ſancto debere acceptam
ferri. hoc tamen non impedit quominus Spiritus virtutem ſuam proferat in Verbo prædicato. Deus e-
nim quia non per ſe loquitur, ſed per homines, ſedulò huc incumbit, ne ideo contemptim excipiatur
Ro.1.b.16. ſua doctrina quòd homines ſint eius miniſtri. Sic Paulus, quum Euangelium nominat potentiam Dei,
Ro.10.b.8. data opera ornat hoc titulo ſuam prædicationem, quam aliis probroſam videbat eſſe, ab aliis contemni.
Et quum alibi docet ſalutem nobis conferri per fidei doctrinam, nominatim eam eſſe exprimit quæ præ-
dicatur. Videmus vt ſemper Deus ex profeſſo doctrinam, quæ nobis hominum opera adminiſtratur,
commendet, quo nos contineat in eius reuerentia. Porrò quum *viuus ſermo* vocatur, ſubaudienda eſt re-
latio ad homines, quod melius patet ex ſecundo epitheto: oſtendit enim qualis hæc ſit vita, quũ *efficacem*
deinde nominat. Nam Apoſtoli conſilium eſt docere qualis ſit erga nos Verbi vſus. Metaphoram *gladii*
aliis etiam in locis Scriptura vſurpat: ſed Apoſtolus ſimplici comparatione non contentus, ſermonẽ Dei
quouis gladio penetrantiorem eſſe dicit, & quidem *vtrinque ſcindente:* quia tunc frequens erat gladiorum v-
ſus, qui partem vnam obtuſam habentes, altera tantùm ſcindebant. *pertingens vſque,* &c. Nomen *animæ*
ſæpe idem valet quod *ſpiritus:* ſed quum ſimul iunguntur, prius comprehendit ſub ſe affectus omnes: po-
ſterius facultatem quam vocant intellectualem, ſignificat. Ita Paulus, 1. Theſſa. cap. 5. d. 23, quum Deum
precatur vt integrum eorum ſpiritum & animam & corpus conſeruet vſque in aduentum Chriſti, nihil
aliud ſibi vult quàm vt intellectu & voluntate externíſque actionibus puri & caſti maneant. Similiter
Ieſaias, cap. 26. b. 9, quum dicit, Anima mea deſiderauit te noctu, ſpiritu meo quæſiui te, hoc certè intelli-
git, ſe ita quærendo Deo intentum eſſe, vt mentem ſimul & cor illuc applicet. Scio alios ſecus interpre-
tari: ſed mihi facilè omnes ſani, vt ſpero, aſſentientur. Nunc veniamus ad præſentem locum. Pertingit
verbum Dei ad diuiſionem animæ & ſpiritus: hoc eſt, examen habet de tota hominis anima: inquirit e-
nim in cogitationes, voluntatem cum ſuis omnibus deſideriis ſcrutatur. Eodem pertinet quod ſubiicit
de *compagibus & medullis.* ſignificat enim nihil eſſe tam durum aut ſolidum in homine, nihil tam recon-
ditum quò non perueniat hæc Verbi efficacia. hoc eſt quod dicit Paulus, 1. ad Corinthios capite 14. e. 24.
valere prophetiam ad coarguendos & diiudicandos homines: vt occulta cordis in lucem prodeant. Et
quum officium Chriſti ſit retegere, proferréque in medium cogitationes ex cordis latebris: id per Euan-
gelium magna ex parte efficit. Eſt igitur ſermo Dei κριτικὸς, quia mentem hominis quaſi ex labyrintho
quo prius tenebatur implicita, in lucem cognitionis educit. Nullæ enim denſiores ſunt tenebræ, quàm
infidelitatis: & hypocriſis horrendum in modum nos excæcat. Tenebras illas diſcutit ſermo Dei, hypo-
criſin profligat. Hinc diſcretio vel diiudicatio hæc, cuius meminit Apoſtolus quoniam vitia quæ ſub
falſa virtutũ ſpecie latebant, cognoſci incipiunt abſterſo fuco. Quòd ſi in ſuis latebris ad tẽpus manent
reprobi, ſentiunt tamen demũ illuc quoque Verbi lucẽ penetraſſe, vt non effugiant Dei iudicium. Hinc
fremitus eorũ, adeóque furor: quia niſi Verbo perculſi eſſent, non ita proderent ſuam inſaniam: cupe-
rent enim eludere, vel tergiuerſando effugere vim ipſius: diſſimulare etiam cuperent: hoc illis Deus non
permittit. Ergo quoties vel obloquuntur, vel excandeſcunt aduerſus Dei verbum, vim eius, quamlibet
inuitos ac repugnantes, intus ſentire ſe fatentur.

13 *Nec vlla eſt creatura,* &c.) Copula hîc (meo iudicio) cauſalem particulam valet: nam vt con-
firmet illud, verbo Dei quicquid in homine abſconditum eſt, diiudicari, argumentum à natura Dei ſu-
mit. Nulla, inquit, creatura eſt quæ lateat oculos Dei. Ergo nihil tam profundum erit in anima hominis
quod non extrahatur in lucem eius verbo quod authorem ſuum refert. Sicuti enim officiũ Dei eſt ſcru-
tari corda: ita hanc cognitionem verbo ſuo exercet. Hoc dum non conſiderant Interpretes, verbum Dei
ſcilicet inſtar conti eſſe, quo experitur & inquirit quid in cordibus noſtris lateat: violenter torſerũt hũc
totum locum, nec tamen ſe expediunt. Ac omnem difficultatem tollit ratiocinatio iſta, verbo Dei ſin-
cerè & ſerio cordis affectu eſſe obediendum: quia Deus qui cordium eſt cognitor, has partes aſſignaue-
rit verbo ſuo, vt penetret ad intimas vſque cordis cogitationes. Fefellit etiam Interpretes ambigua lo-
quutio, πρὸς ὃν ἡμῖν ὁ λόγος. nam verterunt, Ad quem nobis eſt ſermo. Atqui potius vertendum erat, Cum
quo nobis eſt ratio: cuius orationis hic eſt ſenſus, Deum eſſe qui nobiſcum agit: vel cum quo nobis eſt
negotium, ideóque non eſſe ludendum quaſi cum homine mortali. Sed quoties verbum eius nobis pro-
ponitur, contremiſcendum eſſe: quia nihil ipſum lateat.

14 *Habentes igitur Pontificem magnum qui cælos ingreſſus eſt, Ieſum Filium Dei, teneamus confeſſionem.*

15 *Neque enim habemus Pontificem, qui compati non poſſit infirmitatibus noſtris: ſed in omnibus tentatum, ſecundum ſimilitudinem, abſque peccato.*

16 *Accedamus igitur cum fiducia ad thronum gratiæ, vt obtineamus miſericordiam, & gratiam inueniamus in auxilium opportunum.*

14 *Habentes igitur.*) Hactenus diſſeruit de Chriſti Apoſtolatu, nunc ad ſecundum eius munus tran-
ſit. Diximus enim duplicem perſonam Filio Dei fuiſſe impoſitam quum ad nos miſſus fuit, nempe Do-
ctoris & Sacerdotis. Itaque poſtquam hortatus eſt Apoſtolus Iudæos vt obedienter amplectantur Chri-
ſti doctrinam; nunc demonſtrat quem fructum eius Sacerdotium attulerit. Atque hoc ſecundum ex
duobus

duobus membris diſputationis quam tractat. Appoſitè autem ſacerdotium connectit cum Apoſtolatu, quum admonet hunc vtriuſque eſſe finem, vt perueniamus ad Deum. Illatione vtitur, quia prius hoc etiam caput attigerat, Chriſtum eſſe nobis Pontificem: ſed quia Sacerdotii vis non percipitur niſi ex doctrina, hanc viam ſterni oportuit, vt animos ad Chriſtum audiendum præpararet. Nunc reſtat, vt qui magiſtrum eum agnoſcunt, ſéque dociles illi præbent diſcipulos, diſcant quoque ex ore eius vel ſchola, quænam ſit vtilitas ſacerdotii eius, & qualis vſus ac finis. Primò dicit, *Habentes Pontificē Ieſum Filium Dei, confeſsionem teneamus.* Confeſſio hîc, vt antea, pro fide capitur metonymicè. Quia autem ſacerdotium ad ſanciendam doctrinam valere debet, hinc colligit Apoſtolus, non eſſe cur hæſitemus aut vacillemus in fide Euangelii quam Filius Dei comprobauit ac ſanciuit. Quiſquis enim ratam non habet hanc doctrinam, detrahit Filio Dei, ac ſacerdotis honore ipſum ſpoliat: tale inquam, ac tantum pignus fiduciam addere nobis debet, vt intrepidè recumbamus in Euangelium.

15 *Neque enim habemus,* &c.) In nomine Filii Dei quod poſuit, ſubeſt ea maieſtas quæ nos ad timorem & obſequium adigat. Verùm ſi nihil in Chriſto aliud conſideremus, nondum pacatæ erunt conſcientiæ. quis enim non reformidet Filii Dei conſpectum, præſertim quum reputamus qualis ſit noſtra conditio, nobíſque in mentem veniunt peccata noſtra? Deinde Iudæis aliud obſtare poterat, quia Leuitico ſacerdotio aſſueuerant: illic cernebant hominem mortalē vnum ex aliis electum qui Sanctuarium ingrediebatur, vt ſua deprecatione reconciliaret fratres ſuos Deo. Hoc magnum eſt, quum mediator qui placare erga nos Deum poteſt, vnus eſt ex nobis. Hæc illecebra poterat Iudæos illaqueare, vt ſacerdotio Leuitico ſemper eſſent addicti, niſi occurreret Apoſtolus, ac oſtenderet Filium Dei non modò excellere gloria, ſed æqua bonitate & indulgentia erga nos eſſe præditum. In hoc igitur capite verſatur quum dicit, illum exercitatum eſſe noſtris infirmitatibus, vt nobis condoleat. Quod ad συμπάθειαν pertinet, nolo ſubtilius de ea diſputare. friuola enim non minùs quàm curioſa eſt iſta quæſtio, Num obnoxius ſit nunc Chriſtus noſtris miſeriis. Nec verò Apoſtolus talibus argutiis & otioſis ſpeculationibus fatigare nos voluit: ſed tantùm docere, non procul quærem. dum eſſe mediatorem, quum nobis Chriſtus vltro manum porrigat: non eſſe cauſam cur Chriſti maieſtate abſterreamur, quum nobis ſit frater: non eſſe timendum, ne quaſi malorum expers nullo tangatur humanitatis ſenſu ad opem nobis ferendam, quum infirmitates noſtras ſuſceperit, quo eſſet ad ſuccurrendum propenſior. Tota igitur Apoſtoli oratio ad fidei ſenſum referenda eſt: quia non diſputat qualis ſit in ſe Chriſtus, ſed qualem ſe nobis oſtendat. Similitudinem naturæ intelligit: quo ſignificat Chriſtum ſimul cum carne noſtra affectus quoque induiſſe, vt non modò ſe verum hominem comprobaret, ſed ipſo experimento ad iuuandos miſeros erudiretur: non quia opus talibus rudimentis habuerit Filius Dei : ſed quia nos aliter quàm de ſalute noſtra curam gerit, mente apprehendere non poſſumus. Quoties ergo ſub carnis noſtræ infirmitatibus laboramus, nobis in mentem veniat, eaſdem Filium Dei expertum eſſe: vt nos ſua virtute erigat, ne illis obruamur. Sed quæri poteſt quid per *infirmitates* intelligat: variè enim accipitur hoc nomen. Quidam frigus & calorem, famem, & alias corporis neceſſitates: deinde contemptum, inopiam, & reliqua eius generis intelligunt, ſicuti apud Paulum multis locis: ac præſertim 2. ad Corinth. cap.12.c.10. Sed verius ſentiunt qui ſimul cum externis ærumnis comprehendunt animi affectus, quales ſunt metus, triſtitia, horror mortis, & ſimiles. Et certè fruſtra alioqui addita eſſet reſtrictio, *Abſque peccato*: niſi de affectibus ſermo eſſet, qui ſemper in nobis vitioſi ſunt propter naturæ prauitatem: in Chriſto autem in quo ſumma rectitudo & abſoluta puritas fuit, immunes fuerunt ab omni vitio. Paupertas certè, & morbi, & quæ extra nos ſunt, in peccatum non imputantur. Ergo quum de infirmitatibus loquitur quæ peccato ſunt affines, minimè dubium eſt quin affectus animi deſignet, quibus obnoxia eſt hominum natura, ídque propter infirmitatem ſuam. Nam potior in eo eſt Angelorum conditio quàm noſtra, quòd non dolent, non metuunt, non torquentur variis curis, mortem non formidant. Has infirmitates vltro Chriſtus ſuſcepit. & cum illis certare voluit: non modò vt de illis victoriam nobis acquireret, ſed etiam vt certò ſimus perſuaſi illum nobis propè adeſſe quoties illas experimur. Ita non eſſentia tantùm factus eſt homo, ſed humanæ etiam naturæ qualitates in ſe recepit. Reſtrictio tamen additur, Abſque peccato: quia ſemper tenendum eſt hoc diſcrimen inter affectus Chriſti & noſtros: quòd illi rectè ſemper compoſiti fuerunt ad veram iuſtitiæ regulam: noſtri autem qui ex turbido fonte manant, ſemper reſipiunt originis ſuæ naturam, quia turbulenti ſunt & effrænes.

16 *Accedamus igitur cum fiducia,* &c.) Concludit, acceſſum omnibus ad Deum patere, qui freti mediatore Chriſto ad eum accedunt: imò hortatur fideles, vt ſe in Dei conſpectum offerre ſine vlla dubitatione audeant. Atque hic præcipuus eſt ſpiritualis doctrinæ fructus, certa inuocandi Dei fiducia: ſicuti rurſum concidit ac perit tota religio quum eripitur hæc certitudo conſcientiis. Vnde colligere promptum eſt, in Papatu extinctam fuiſſe Euangelii lucem, vbi iubentur miſeri homines dubitare ſíntne propitium Deum an infenſum habituri. Præcipiunt quidem vt Deus quæratur: ſed neque via oſtēditur qua perueniri ad eum poſſit, & obſeratur ianua qua ſola ingredi licebat. Verbo fatentur Chriſtum mediatorem, ſed reipſa ſacerdotii eius virtutem abolent, ipſúmque honore ſpoliant. Nam ita ſtatuendum eſt, Chriſtum verè mediatorem non cognoſci quin eximatur hominibus dubitatio, an adire ad Deum nécne ipſis liceat. Alioqui non ſtaret hæc conſequentia, Habemus Pontificem qui ad nos iuuandos voluntarius eſt: ergo ſecurè & citra vllam hæſitationem adeundum nobis eſſe *thronum Dei.* Et ſanè ſi ita perſuaſi eſſemus, Chriſtum vltro nobis manum protendere, quis non plenam adeundi fiduciam conciperet? Verum eſt igitur quod dixi, Chriſti ſacerdotio ſuam adimi virtutem, quandiu hæſitant homines & anxii ſunt in quærendis mediatoribus: quaſi vnus ille non ſufficiat, cuius patrocinio quicunque verè ſuffulti ſunt (quemadmodum hîc Apoſtolus præcipit) certò conſtituunt exaudiri ſuas preces. Fundamentum huius fiduciæ eſt, quòd Dei thronus non maieſtate nuda inſignitur quæ nos obſtupefaciat: ſed ornatur nouo titulo, nempe *gratiæ*, qui ſemper nobis in memoriam venire debet quū Dei conſpectū

refugimus. Nam fieri non poteſt quin Dei gloria, ſi eam ſolam mente apprehendamus, nos protinus deſperatione abſorbeat: ita thronus eius erit formidabilis. Apoſtolus ergo vt diffidētiæ medeatur, omníque trepidatione mentes noſtras liberet, illum veſtit gratia, noménque illi imponit quod ſuauitate nos ſua alliciat: acſi diceret, Quandoquidem Deus throno ſuo quaſi inſigne gratiæ paternique erga nos amoris præfixit, non eſt quòd ab aditu nos arceat eius maieſtas. Summa eſt, tutò nos inuocare Deum, quum nobis proprium eſſe ſcimus: id autem fieri Chriſto beneficio, quemadmodum habetur ad Epheſios capite 3.c.12. quia dum in ſuam fidem ac clientelam nos Chriſtus recipit, Dei maieſtatē quæ formidabilis alioqui eſſe poterat, bonitate velat, nequid illic appareat, præter gratiam paternúmque fauorem. *Vt obtineamus miſericordiam*, &c. Hoc non ſine magna cauſa additur, vt nominatim eos confirmet qui miſericordia indigent, nequis miſeriæ ſuæ ſenſu deiectus, viam ſibi ſua diffidentia obſtruat. Loquutio hæc, Vt obtineamus miſericordiam, primò ſuauiſsimam doctrinam continet: quicunque Chriſti patrocinio ſubnixi Deū precati fuerint, de obtinenda miſericordia certos fore. omnibus tamen qui hanc viam non tenuerint, oblique minatur Apoſtolus, ac Deum illis fore inexorabilem ſignificat, quia vnicam eius placandi rationē cōtempſerint. Addit, *in auxilium opportunum*: hoc eſt ſi velimus impetrare quæcunque ſunt in ſalutem noſtrā neceſſaria. Opportunitas autem iſta ad tempus vocationis reſpicit, ſecundum illud Ieſaiæ quod Paulus ad Euangelii publicationem accōmodat, Ecce nunc tempus acceptum, &c. Reſpicit enim Apoſtolus ad diem hodiernum quo Deus nobiſcum loquitur. Quòd ſi Deo hodie loquente in craſtinum differimus, veniet nox intēpeſta, qua non amplius licebit quod iam licet, fruſtráque oſtio clauſo pulſabimus.

Ieſa.49.c.8.
2.Cor.6.a.2.

CAPVT V.

*Vel, ordinat ea quæ.
**Vel, moderatum.

OMnis namque Pontifex ex hominibus aſſumptus, pro hominibus conſtituitur ad ea quæ ad Deum pertinent, vt offerat dona & ſacrificia pro peccatis,*

2 *Qui poſſit** placabilem ſe præbere ignorantibus & errantibus: quādo ipſe quoque circundatus eſt infirmitate.*

3 *Et propter hanc debet, quemadmodum pro populo, ita & pro ſeipſo offerre pro peccatis,*

4 *Ac nemo ſibi vſurpat honorem: ſed qui vocatur à Deo, ſicut & Aaron.*

Pſal.2.b.7.

5 *Quare nec Chriſtus ſeipſum glorificauit vt eſſet Pontifex: ſed qui loquutus eſt ad eum, Filius meus es tu, ego hodie genui te.*

Pſal. 110.b.4

6 *Quemadmodum & alibi dicit, Tu es Sacerdos in æternum ſecundum ordinem Melchiſedec.*

1 *Omnis nánque pontifex.*) Comparat Chriſtum cum ſacerdotibus Leuiticis: ac docet quid cum illis ſimile habeat vel diuerſum. huc autem ſpectabit tota diſputatio vt probè intelligatur officiū Chriſt: deinde quicquid ſub Lege inſtitutum fuit, eius cauſa fuiſſe inſtitutum. hinc tandem ſibi tranſitum faciet Apoſtolus ad docendam veteris ſacerdotii abrogationem. Primò dicit, *aſſumi ex hominibus* Sacerdotes: deinde non rem priuatam, ſed totius populi agere. tertiò non debere inanes accedere ad placandum Deum, ſed ſacrificiis inſtructos. quartò infirmitatum noſtratum non debere eſſe expertes. quo libentius ſuccurrant laborantibus. poſtremò non temere ad munus obeundum debere proſilire: ſed tunc demum honorem eſſe legitimum, vbi à Deo electi ſunt & comprobati. Nunc de ſingulis membris breuiter tractemus. Prius tamen coarguenda eſt eorum inſcitia qui hæc traduut ad tempus noſtrum, quaſi idem hodie eſſet ſacerdotium vſus ad victimas offerendas: quanquam non longa refutatione opus habet. quid enim apertius quàm veritatem quæ in Chriſto eſt, cum figuris conferri: quæ vt tempore fuerunt priores, ita nunc ceſſarunt? atque id melius ex cōtextu patebit. Quare plus quàm ridiculi ſunt qui Miſſæ ſacrificium ſtabilire volunt ex hoc loco. Redeo ad verum Apoſtoli ſenſum. Sacerdotes ex hominibus dicit aſſumi. hinc ſequitur Chriſtum oportuiſſe verum eſſe hominem. nam quia longè à Deo diſtamus, in eius conſpectu quodammodo ſiſtimur in Sacerdotis perſona: quod non fieret niſi vnus eſſet ex nobis. Itaque quòd communem nobiſcum habet naturam Filius Dei, adeo hoc non minuit eius dignitatem, vt magis nobis commendet. nam ideo ad conciliandum nobis Deum eſt idoneus, quia homo eſt idoneus, quia homo eſt. Ideo nominatim Paulus vt ipſum mediatorem eſſe probet, hominem vocat: quandoquidem ſi ex Angelis vel aliunde aſſumptus eſſet, quia ad nos vſque non pertingeret, non poſſemus per ipſum Deo coniungi. *Pro hominibus.* Secundum membrum, Quod non ſibi priuatim miniſtret Sacerdos, ſed in commune populi bonum ſit inſtitutus. Atque hoc notare operæpretium eſt, vt ſciamus noſtram omnium ſalutem agi ac verti in Chriſti ſacerdotio. Speciem vtilitatis exprimunt hæc verba, *Ordinat ea quæ ad Deum pertinent:* quanquam hîc poteſt eſſe duplex lectio, quia verbum *καθίσαται*, tam paſſiuam quàm actiuam ſignificationem habet. Qui paſſiuè accipiunt ita vertunt, Conſtituitur in his: atque ita ſubaudiunt præpoſitionem quæ ſeruiat articulo *τά*. Mihi altera interpretatio non minus placet, Curat Pontifex vel ordinat quæ ad Deum pertinent: nam conſtructio melius fluit, & ſententia eſt plenior. Vtrouis tamen modo accipere libeat, huc tendit Apoſtolus, nobis cum Deo nihil eſſe niſi adſit Sacerdos. nam quum profani ſimus, quid nobis cum Sacris? Denique alieni ſumus à Deo eiúſque cultu donec ſe interponat Sacerdos, vicéſque noſtras ſuſcipiat. *Vt offerat dona.* Tertium quod in Sacerdote ponit, eſt donorum oblatio. Duæ tamen hîc ſunt voces, Dona & victimæ: quarum prior (meo iudicio) complectitur varias ſacrificiorum ſpecies: ita eſt quaſi genus. ſecunda autem expiationis ſacrificia ſpecialiter deſignat. Summa tamen eſt, Sacerdotem nonniſi intercedente victima, pacificatorem eſſe inter Deum & homines, quia ſine ſacrificio non expiantur peccata, nec placatur ira Dei. Proinde quoties de recōciliatione Dei & hominū agitur, præeat ſemper hoc pignus neceſſe eſt. Ita videmus Angelos impetrando Dei fauori minimè pares eſſe, quia ſacrificio nullo inſtructi ſunt. idem & de

Prophetis

Prophetis atque Apoſtolis ſentiendum. Solus ergo Chriſtus eſt qui ſublatis per ſacrificium ſuum peccatis, Deum nobis exorat.

2 *Qui poſsit.*) Quartum hoc membrum nonnullam habet cũ primo affinitatem: diſtingui tamen debet. nam illi docebat Apoſtolus, in vnius hominis perſona coniungi Deo genus humanum: quia ex eadem carne & natura omnes homines conſtent. Nunc aliud attingit, Sacerdotem peccatoribus æquum & facilem eſſe debet, quia ſocius ſit infirmitatũ. μετριοπαθεῖν, quod verbum hîc Apoſtolus vſurpat, variè exponunt tam Græci quàm Latini interpretes. Ego tamen ſimpliciter idem valere puto, acſi dictum eſſet accommodare ſe ad συμπαθεῖν. Non omnia quidem quæ hîc de Leuiticis ſacerdotibus prædicantur, Chriſto conueniunt. ſcimus enim Chriſtum ab omni peccati contagione fuiſſe immunem. quare in hoc differt ab aliis, quòd non opus habuit ſacrificiũ pro ſe offerre. Verùm ſatis eſt quòd infirmitates noſtras ipſe quoque ſuſtinuerit, tametſi à peccato vacuas & puras. Ergo quod ad veteres illos & Leuiticos pertinet, dicit Apoſtolus infirmitati humanæ fuiſſe obnoxios. Et ideo propria quoque peccata expiaſſe ſacrificiis, vt aliorum erratis non tantùm æquiores eſſent, ſed etiam condoleſcerent. Hæc pars ad Chriſtum eatenus debet accommodari, vt inſeratur illa exceptio cuius prius meminit: nempe quòd ſine peccato expertus ſit noſtras infirmitates. Quanquam autem peccati ſemper expers fuerit: ſolus tamen ille infirmitatum ſenſus de quo dictum eſt, abundè in eo valet, vt propenſus ſit ad nos iuuãdos, clemens & facilis ad ignoſcendum, ſolicitus de malis noſtris. Summa hæc eſt, Chriſtum non modò propter carnis & naturæ vnitatem nobis fratrem eſſe: ſed infirmitatum noſtrarum ſocietate ad indulgentiam & facilitatem induci & quaſi formari. Participium δυνάμενος plus valet quàm in communi noſtro ſermone. ſumitur enim pro idoneo vel apto. *Errantes & ignorantes* pro peccantibus accepit, more Hebraico. Nam שגגה pro quouis delicti genere Hebræi accipiunt: de qua re erit paulo pòſt dicendi locus.

4 *Et nemo ſibi honorem.*) In hoc membro partim ſimilitudo, partim diuerſitas notanda eſt. Munus legitimum facit Dei vocatio: vt nemo ritè & ordine illo fungatur niſi à Deo creatus. Hoc Chriſto & Aaroni commune eſt, quòd vtrunque Deus vocauit. In hoc differunt, quòd quum ſecundum nouam & diuerſam rationem ſucceſſerit Chriſtus, & conſtitutus fuerit perpetuus Sacerdos: inde patet, temporale fuiſſe Aaronis ſacerdotiũ, quòd ceſſare debuerit. Videmus quorſum tendat Apoſtolus. Ius ſacerdotij vendicandum erat Chriſto. id facit oſtendens Deum eſſe authorem. Sed hoc non ſufficit, niſi conſtet, vt illi ſit locus, finem veteri fuiſſe impoſitum. Id probat, quia reſpicienda eſt conditio qua inſtitutus fuit Aarõ: (neque enim noſtrum eſt longius extendere quàm ferat Dei decretum) mox autem palàm faciet quouſque durare priorem illum ordinem Deus voluerit. Chriſtus ergo legitimus eſt Sacerdos: quia Dei authoritate conſtitutus fuit. Quid de Aarone & reliquis eius ſucceſſoribus dicendum? nempe tantum habent iuris quantum illis à Domino conceſſum eſt: non quantum illis ſua opinione homines deferunt. Cæterùm tametſi hoc pro cauſæ præſentis circunſtantia dictum eſt, licet tamen generalem doctrinam inde colligere: nullum in Eccleſia regimen erigendum eſſe hominum arbitrio, ſed expectandum eſſe Dei iuſſum. deinde certam eligendi regulam ſequendam eſſe, vt ſe nemo propria libidine ingerat. Vtrunque diſtinctè notandum eſt. neque enim hîc de perſonis tantùm diſſerit Apoſtolus, ſed de ipſo officio. Negat inquam, probum & ſanctum eſſe munus quod ſibi homines finxerint abſque Dei mandato. Vt enim Dei proprium eſt Eccleſiam regere: ita ſibi vni hoc aſſerit, vt modũ rationémque adminiſtrationis præſcribat. vnde conſtituo Papale ſacerdotium adulterinum eſſe, quia in hominum officina fabricatum eſt. Nuſquam iubet Deus vt ſibi nunc ſacrificium offeratur expiandis peccatis: nuſquam mandat vt in hunc vſum inſtituantur ſacerdotes. Quum ergo ſuos ſacerdotes Papa ad ſacrificandum inauguret, pro legitimis eſſe habendos negat Apoſtolus. Niſi fortè nouo quodam priuilegio ſupra Chriſtum ſe efferant, qui vltro ſuſcipere honorem auſus non eſt, ſed Patris vocem expectauit. Hoc quoque in perſonis valere debet: ne ſibi quiſque priuatus honorem arripiat, ſed vt præcedat publica authoritas. Loquor de officiis alioqui Diuinitus ordinatis. Quanquam fieri interdum poterit vt qui à Deo non erit vocatus, ſit tamen tolerandus, vtcunque minus probetur: modò ſanctum & Deo probatũ ſit munus. Multi enim ſæpe vt ambitione, aut malis artibus obrepunt, quibus ſuæ vocationis ratio minimè conſtat: neque tamen protinus reiiciendi erunt: præſertim vbi id publico Eccleſiæ iudicio fieri nequit. Iam ducentis ante aduentũ Chriſti annis fœdiſsimæ corruptelæ regnauerant in occupando ſacerdotio. in ipſo tamen officio ius honoris manebat ex Dei vocatione. Homines ipſi quia oppreſſa erat Eccleſiæ libertas, tolerabãtur. Vnde apparet ſummũ defectum eſſe in ipſo genere officii: quum ſcilicet comminiſcuntur à ſeipſis homines quod nuſquam Deus præcepit. Quo minus ferendi ſunt ſacrifici Romanenſes, qui nihil quàm ſuos titulos crepãt vt ſacroſancti habeantur: quum tamen ſe ipſi legerint Deo inconſulto.

Filius meus es tu.) Videri poſſet longè petitum hoc teſtimonium. neque enim ſi à Deo Patre genitus fuit Chriſtus, ideo & Sacerdos ordinatus. Verùm ſi reputamus ad quid reuelatus fuerit Chriſtus mũdo, facilè conſtabit, illi qualitatẽ hanc neceſſariò conuenire, Primo tamẽ memoria repetendũ eſt quod primo capite diximus, hãc Chriſti genituram, de qua Pſalmus loquitur, fuiſſe teſtimonium quod illi Pater reddidit apud homines. Itaque nõ eſt hîc mutua inter Patrem & filiũ relatio: ſed potius hominum reſpectus habetur, apud quos illuſtratus eſt. Nũc qualem nobis Filium manifeſtauit Deus? an nullo honore, nullâque facultate præditum? imo vt inter ſe & homines mediator eſſet. ergo ſacerdotium continet genitura.

6 *Quemadmodum & alibi.*) Hic clarius exprimitur quod Apoſtolus intendit. Locus eſt celebris, & totus etiam Pſalmus vnde ſumptus eſt: quia vix aliud extat luculentius vaticinium de æterno Chriſto tã ſacerdotio, quàm regno. Et tamen Iudæi modis omnibus cauillari ſtudent vt obſcurent Chriſti gloriam: ſed nihil proficiunt. Nam quòd ad Dauidem trahunt, quaſi is ſit quem Deus ad dexteram ſuam ſedere iubeat: nimis craſſæ impudentiæ eſt. Scimus nefas fuiſſe Regibus ſacerdotium attingere. Quare Vſias hoc ſolo crimine quòd ſe immiſcuit in alienum munus, iram Dei prouocauit vt lepra percuteretur. Proinde certum eſt, neque Dauidem, neque alium quempiam ex Regibus hîc deſignari. Si excipiant כהנים 2. Para. 26. c. 18

interdum vocari principes: fateor id quidem, ſed nego præſenti loco quadrare. Comparatio enim nihil ambiguitatis relinquit. Melchiſedec Sacerdos fuit Dei. Pſalmus teſtatur hunc Regem quem in dextera Dei collocauit, fore בוחו *ſecundum ordinem Melchiſedec*. Quis non videt de ſacerdotio hoc debere intelligi? Nam quia rarum & propè ſingulare exemplum erat, vt idem Rex eſſet ac Sacerdos, ſaltem in populo Dei erat inuſitatum: ideo Meſchiſedec proponit Meſſiæ exemplar. acſi diceret, Non fore impedimento regiam dignitatem quominus ſacerdotio quoque fungatur, quia huius rei typus in Melchiſedec præceſſerit. Et certè quicunque inter Iudæos ſunt aliquantum verecundi, tum de Meſſia ſermonem hîc haberi concedunt, tum etiam ſacerdotium eius commendari non dubitant. Vbi Græci verterunt κατὰ τάξιν, Hebraicè legitur, על-רברתי, quod ſignificat Inſtar, vel pro ratione: quo confirmatur illud quod iam dixi, quia res erat minimè vſitata in populo vt idem Regis & Sacerdotis perſonam ſuſtineret, vetus illud proponi exẽplar, quo Meſsias fuit adũbratus. Reliqua ſubtilius Apoſtolus ipſe ediſſeret in contextu.

7 *Qui in diebus carnis ſuæ quum & precationes, & ſupplicationes obtuliſſet cum clamore valido & lachrymis, ei qui poterat eum ex morte ſeruare, & exauditus eſſet ex ſuo metu:*

8 *Tametſi Filius erat, didicit ex iis quæ paſſus eſt, obedientiam:*

9 *Et ſanctificatus, omnibus qui illi obediunt, factus fuit cauſa æternæ ſalutis,*

10 *Cognominatus à Deo Sacerdos, ſecundum ordinem Melchiſedec:*

11 *De quo nobis multus ſermo, & difficilis explicatu: quandoquidem tardi facti eſtis auribus.*

7 *Qui in diebus.)* Quia cruce vt plurimum deformatur Chriſti ſpecies, dum non conſiderant homines quem in finem humiliatus fuerit: iterum docet Apoſtolus quod prius attigerat, refulgere in hac parte miram illius bonitatem, quòd in bonum noſtrum ſe infirmitatibus noſtris ſubiecerit. vnde apparet, confirmari fidem noſtram: non imminui eius honorem, eo quòd mala noſtra ſubiecerit. Duas autẽ cauſas cur oportuerit Chriſtum pati, deſignat proximam & vltimam. Hæc proxima eſt, vt obedientiam diſceret: vltima, vt in ſalutem noſtram hoc modo conſecraretur Sacerdos. *Dies carnis*, nemini dubium eſt hîc accipi pro præſenti vita. Vnde ſequitur, Carnis nomine non ſubſtantiam notari, ſed qualitatem. quemadmodum 1. Corinth. cap. 15. f. 50, Caro & ſanguis regnum Dei non poſſidebunt. Deſipiunt ergo fanatici homines qui nunc Chriſtum ſomniant carne ſua exutum, quia dicatur ſuperaſſe dies carnis. Aliud enim eſt, eſſe verum hominem, tametſi beata immortalitate præditum: aliud eſſe obnoxium humanis ærumnis & infirmitatibus quas ſuſtinuit Chriſtus quandiu in mundo verſatus eſt, nunc verò in cælũ receptus depoſuit. Nunc rem inſpiciamus. Chriſtus qui Filius erat, qui remedium quæſiuit apud Patrẽ, qui fuit exauditus: tamen mortem paſſus eſt vt hoc modo erudiretur ad obedientiam. Singulis ineſt magnum pondus. Nam per Dies carnis ſignificat tempus noſtris miſeriis, finitum eſſe: quod non exiguam leuationem affert. Et certè dura eſſet ac minimè tolerabilis conditio ſi nullus patiendi finis oſtenderetur. Tria etiam quæ ſequuntur, non parum addunt conſolationis, Filius erat Chriſtus, quem ſua dignitas communi ſorte eximebat: & tamen huc ſe noſtra cauſa demiſit. Quis nunc mortalium eandem recuſare conditionem audeat? Accedit altera ratio, quòd ſi rebus aduerſis premimur, non expungimur è filiorum Dei numero: quum præeuntem cernamus eum qui ſolus natura Filius erat. Nam quòd nos filii cenſemur, id fit adoptionis duntaxat beneficio. quatenus nos in ſocietatem ſuam admittit qui ſolus iure ſuo hunc ſibi honorem vendicat. *Quum preces.* Secundum hoc in Chriſto ponit, ipſum vbi decebat, remedium quæſiiſſe vt à malis liberaretur. Atque hoc dicit nequis imaginetur Chriſtum ferreo fuiſſe animo, qui nihil ſenſerit. ſemper enim ſpectandum cur quicque dicatur. Si nullo dolore tactus fuiſſet Chriſtus, nulla ex eius paſſionibus conſolatio ad nos rediret. at quum audimus acerbiſſimos ipſum quoque animi cruciatus pertuliſſe, ſimilitudo iam nobis conſtat. Chriſtus, inquit, non ideo mortem & reliquas ærumnas ſubiit, quia contemneret, vel nullo mali ſenſu premeretur: deprecatus eſt enim cum lachrymis, quibus ſummum animi ſui angorem teſtatus eſt. Ergo per lachrymas & validum clamorem Apoſtolus vehementiam doloris exprimere voluit: vt ſatis vſitatum eſt, rem à ſignis notare. Nec dubito quin de illa precatione loquatur quam Euangeliſtæ referunt, Pater, ſi fieri poteſt, tollatur à me calix iſte. Item de altera, Deus meus, Deus meus, vt quid dereliquiſti me? Nam in ſecunda, mentio fit apud Euangeliſtas, validi clamoris: in priore non eſt credibile ſiccos fuiſſe oculos, quum præ ingenti mœſtitia guttæ ſanguineæ ex toto corpore fluerent. Certum quidem eſt, in extremas anguſtias tunc fuiſſe coactũ. ergo & veris doloribus preſſus fuit, & ſeriò orauit Patrẽ vt ſibi opem ferret. Quorſum hoc pertinet? nẽpe vt quoties nos vrgent ac excruciant noſtra mala, in memoriam nobis redeat Filius Dei qui iiſdem laborauit. quandiu autem ille nos præit, non eſt deficiendi cauſa. Simul tamen admonemur, non aliunde in malis ſalutem eſſe petendam, quàm ab vno Deo. quæ enim nobis melior orandi regula, quàm Chriſti exemplum? Ille autem rectà ad Patrem ſe contulit: atque ita debere fieri indicat Apoſtolus, quum dicit obtuliſſe preces ei qui eripere à morte poterat. Nam his verbis ſignificat, ritè eum oraſſe, quia ad vnum Deum liberatorem confugerit. *Lachrymæ & clamor* ardorem & intentius precandi ſtudium nobis commendant. Neque enim defunctoriè, ſed ardentibus votis orandus eſt nobis Deus. *Et exauditus.* Quod tranſtulerunt alii, Pro ſua reuerentia: mihi nequaquam placet. Primùm ſimpliciter εὐλάβειαν ponit, non ſuã: deinde eſt ἀπὸ, non ὑπὲρ, aut aliquid ſimile quod cauſam deſignet. Quũ igitur εὐλάβεια Græcis plerunque ſit metus vel ſolicitudo, non dubito quin ſignificet Apoſtolus exauditum fuiſſe Chriſtum ex eo quòd timebat: ne ſcilicet malis obrutus ſuccumberet, vel morte abſorberetur. Nam ad hoc quoque certamen deſcendit Filius Dei, non quòd diffidentia laborauerit, ex qua proueniunt omnes noſtri metus, ſed quòd ſenſu carnis ſuſtinuerit Dei iudicium cuius terror ſine arduo conatu vinci non poterat. Chryſoſtomus Chriſti dignitatem interpretatur, quam reueritus quodammodo fuerit Pater. quod eſt abſurdum. Alii pietatem intelligunt: verùm expoſitio quam adduxi multo aptior eſt, nec longà confirmatione indiget.

Mat. 26. d. 42.
Mat. 27. d. 46.

Porrò

Porrò hoc tertiũ addidit, ne putemus Chriſti preces fuiſſe repudiatas, quia non ſtatim exemptus à malis fuerit: nunquam enim illi Dei miſericordia auxiliúmque defuit. Atque hinc colligendum, ſæpe à nobis Deum exorari, etiam quum minimè apparet. Tametſi enim neque noſtrum eſt, certam quaſi formulam illi præſcribere, neque illum votis noſtris, qualiacunquẽ mente vel lingua concipere libuerit, obtemperare decet: quocunque tamen modo conſulat ſaluti noſtræ, ſe precibus annuiſſe oſtendit. Ita quum in ſpeciem videmur repulſam ferre, plus longè impetramus quàm ſi penitus nobis indulgeret. Sed quomodo exauditus fuit Chriſtus è ſuo metu, quum mortem quam horrebat, ſubierit? Reſpondeo, finem timoris ſpectandum eſſe. cur enim mortem refugiebat, niſi quòd in ea cernebat maledictionẽ Dei, quòd cum ſcelerum omnium reatu, ipſiſque adeò inferis luctandum erat? Hinc trepidatio & anxietas, quòd Dei iudicium pluſquam formidabile eſt. Ergo quod volebat obtinuit, vt è mortis doloribus victor emergeret, vt ſaluifica Patris manu ſuſtineretur, vt poſt breue certamen de Satana, peccato, & inferis glorioſum triumphum ageret. Ita ſæpe fit vt hoc vel illud petamus, ſed in alium finem. ipſe verò Deus quod petieramus non concedens, interea modum inuenit quo nobis ſuccurrat.

8 *Didicit obedientiam.)* Proximus finis paſsionum Chriſti, quòd aſſuefactus hac rationẽ fuit ad obſequium. non quòd vi cogẽdus eſſet, vel opus haberet talibus exercitiis: ſicuti boum vel equorum ferocia domatur. Satis enim ſupérque voluntarius fuit ad præſtandam Patri obedientiam quam debebat. verùm id factum eſt noſtri reſpectu, vt experimentum ſpeciménque ederet ſuæ ſubiectionis ad mortem vſque. Quanquã verè hoc dici poteſt, Chriſtum morte ſua ad plenum didiciſſe quid ſit obedire Deo quando tunc maximè ad ſui abnegationem adductus eſt. Nam abdicata voluntate propria, eouſque ſe Patri addixit, vt mortem, ad quam expaueſcebat, ſponte libentérque obierit. Senſus ergo eſt, paſsionum experiẽtia Chriſtum fuiſſe edoctum quouſque Deo nos ſubiici ac parere oporteat. Quare nos quoque eius exemplo, variis ærumnis, & tandem morte ipſa erudiri formaríque conuenit ad Dei obedientiam. imò nos multo magis, qui ingenio ſumus contumaci & indomito, niſi Dominus ad ferendum iugum ſuum talibus rudimentis nos ſubigat. Hæc vtilitas quæ ex cruce prouenit, debet eius acerbitatem in animis noſtris lenire. quid enim optabilius eſt quàm nos obſequentes reddi Deo? Id autem fieri nequit niſi cruce: nam in rebus proſperis quaſi laxato fræno exultamus: imò plerunque excuſſo prorſus iugo, proteruit carnis noſtræ laſciuia. Vbi autem vis noſtræ voluntati afferenda eſt, vt velimus quicquid Deo placet, in eo demum obedientia noſtra ſe verè prodit. Hoc inquam illuſtre eſt perfectæ ſubiectionis documentum, quum mortem, ad quam Deus vocat, tametſi horrori eſt, præferimus tamen vitæ quam natura expetimus.

9 *Et ſanctificatus.)* Finis vltimus vel remotior (vt vocant) cur pati Chriſtum neceſſe fuerit: nempe quòd in ſuum ſacerdotium hoc modo fuit inauguratus. acſi diceret Apoſtolus, crucis tolerantiam & mortem ſolenne fuiſſe conſecrationis genus in Chriſto. quo ſignificat omnes eius paſsiones ad ſalutem noſtram ſpectaſſe. vnde ſequitur, adeò nihil obeſſe eius dignitati, vt potius glorioſæ ſint. Nam ſi precioſa nobis eſt noſtra ſalus, quàm honorificè de eius cauſa ſentiendum? Neque emim hìc de exemplo tantùm diſputat, ſed altius conſcendit: nempe quòd ſua obedientia Chriſtus deleuerit noſtras tranſgreſsiones. Factus ergo fuit cauſa ſalutis, quia iuſtitiam nobis cõparauit apud Deum, quum inobedientiam Adæ contrario remedio ſuſtulit. Sanctificatus melius quadrat contextui, quàm Perfectus. eſt Græcè τελειωθεὶς, quod vtrunque ſignificat. ſed quia hìc de ſacerdotio ſermo eſt, aptè & eleganter ſanctificationis meminit. Et ita alibi loquitur Chriſtus ipſe, Propter eos ſanctifico meipſum. Vnde conſtat hoc ad humanam eius naturam propriè referendum eſſe, in qua Sacerdotis officio functus eſt, ſicut etiam paſſus. *Omnibus qui illi obediunt.* Ergo ſi prodeſſe nobis volumus Chriſti obedientiam, nos eam imitemur: hoc enim Apoſtolus ſignificat non peruenire ad alios eius fructum, quàm qui obediunt. Porrò hoc dicendo, fidem nobis commendat. neque enim noſter fit, neque eius bona, niſi quatenus hæc & ipſum fide amplectimur. Quanquam videtur appoſuiſſe vniuerſalem notam omnibus, vt indicaret neminem ab hac ſalute arceri, qui modò ſe Euangelio Chriſti docilem obſequentémque præbeat. Ioh.17.c.19.

10 *Cognominatus à Deo.)* Quia operæpretium eſt fuſius perſequi quam attigit comparationẽ Chriſti & Melchiſedec, erigendæ autem Iudæorum mentes ad maiorem attentionem: ſic ad digreſſionem trãſit, vt tamen hoc argumentum ſibi retineat. Itaque præfatur multa ſibi eſſe dicenda. ſed ipſos eſſe præparandos, ne fruſtra dicantur. Difficilem fore ſermonem admonet: non vt ipſos abſterreat: ſed magis vt acuat. Nam vt nos ſegniores facilitas reddere ſolet, ita acrius ad audiendum intenti ſumus, ſiquid obſcurum proponitur. cauſam tamen difficultatis, non rei, ſed ipſis aſſignat. Et certè ita clarè ſemper nobiſcum agit Dominus, & extra omnes ambages, vt eius verbũ meritò vocetur lux noſtra: ſed eius ſplendor tenebris noſtris ſuffocatur. Hoc fit partim noſtra hebetudine, partim ſocordia. Nam quũ pluſquam hebetes ſimus ad intelligendam Dei doctrinam, accedit ad hoc vitium, affectuum quoque noſtrorum prauitas. Nam ad vanitatem potius adiicimus animos, quàm ad veritatem Dei. Et nos vel contumacia, vel huius mundi curis, vel carnis cupiditatibus ſubinde impedimur. *De quo,* non refert Chriſtum, ſed Melchiſedec: quanquam non refert vt hominem priuatum, ſed quatenus Chriſti typus fuit: & quodammodo ſuſtinet eius perſonam.

12 *Nam quum debeatis eſſe doctores pro ratione temporis, rurſum opus habetis, vt quis vos doceat elementa initii ſermonum Dei: & facti eſtis ii quibus lacte opus ſit, & non ſolido cibo.*

13 *Nam quiſquis lactis eſt particeps, imperitus eſt ſermonis iuſtitiæ: infans eſt enim.*

14 *Perfectorum verò eſt ſolidus cibus, qui propter aſſuetudinem ſenſus habent exercitatos ad diſcretionem boni & mali.*

12 *Quum debeatis.)* Obiurgatio hæc non paruos aculeos continet,quibus ab ignauia ſua excitentur Iudæi. Abſurdum eſſe dicit & pudendum, vt adhuc elementarii ſint,quum doctores eſſe deberent. Vos, inquit, aliis magiſtros eſſe decuerat: atqui ne diſcipuli quidem eſtis mediocris doctrinæ capaces: nondum enim probè tenetis prima Chriſtianiſmi rudimenta. Quo tamen plus incutiat pudoris, dicit *elementa initii*, perinde acſi quis alphabetum diceret. Diſcendum quidem eſt tota vita: quia is verè demum ſapit, qui agnoſcit quantum à perfecta intelligentia diſtet. ſed ita proficiendum eſt diſcendo, ne ſemper in principiis hæreamus. Nec committendum eſt vt in nobis impleatur illud Ieſaiæ, Erit vobis præceptũ ad præceptum, præceptum ad præceptum, &c. quin potius danda opera, vt progreſſus noſtri tempori reſpondeant. Certè non anni modò,ſed dies ſinguli ad calculum vocandi erant, vt ſe quiſque ad profectum vrgeret: ſed pauci ſunt qui præteriti temporis rationem à ſe repoſcant, vel ſe in poſterum ſolicitent. itaque iuſtas ignauiæ noſtræ pœnas damus, quod maxima pars in puerilibus elementis ſubſiſtit. Admonemur præterea, vniuſcuiuſque officium eſſe, quo plus intelligentiæ conſequutus eſt,ſtudere fratribus impartiri,vt nemo ſibi priuatim ſapiat,ſed ſinguli in mutuam ædificationem.

Ieſa. 28. c.10.

Quibus lacte opus ſit.) Eadem metaphora vtitur Paulus prioris ad Corinthios capite 3.a. 1, quum illis idem quoque vitium exprobrat,vel ſaltem non multum diſsimile. Dicit enim quia carnales ſint,eos nõ ferre ſolidum cibum. Lac ergo eſt elementaris doctrina initiandis rudibus. Alio ſenſu Petrus accipit, quum iubet nos concupiſcere lac abſque fraude. quemadmodum etiam duplex eſt pueritia, nempe malitiæ & ſenſus. Sic enim alibi Paulus, Ne ſitis ſenſibus pueri, ſed malitia. Ergo qui adeò teneri ſunt vt altiorem doctrinam non recipiant,vocantur per ignominiam pueri. Hic enim verus eſt doctrinæ vſus, nos coaptare vt adoleſcamus in virum perfectum, in menſuram plenæ ætatis: nec ſimus pueri qui fluctuemus & circunferamur quouis vento doctrinæ, ad Epheſios 4. c.14, Ignoſcendum quidem eſt iis qui nondum Chriſtum guſtarunt ſi adhuc *ſolido cibo* ſunt impares. verùm qui per tempus creſcere debuit, ſi puer ſemper maneat, venia indignus eſt. Videmus enim Ieſaiam reprobis hanc notam inurere, quòd pueris ſint ſimiles recens à mamma abſtractis, cap. 28. c. 9. Doctrina quidem Chriſti tam pueris lac ſubminiſtrat, quàm adultis firmum cibum. ſed quemadmodum lacte nutricis alitur infans, non vt ſemper à mamma pendeat, ſed vt paulatim formetur ad robuſtiorem victum:ſic etiam initio lac è Scriptura ſugendum eſt, vt eius pane deinde veſcamur. Cæterùm ita inter lac & firmum cibum diſcernit, vt ſanam doctrinam vtroque nomine intelligat. ſed aliter inchoantur rudes, aliter qui iam docti ſunt confirmantur.

1.Pet.2.a.2.
1.Cor.14.d.20

13 *Qui lactis eſt particeps.)* Eos intelligit qui ob teneritudinem,ſolidam adhuc doctrinam reſpuunt: nam alioqui à lacte non abhorret qui adultus eſt. Sed pueritiam ſenſus hìc reprehendit, qua fit vt cogatur Deus perpetuò nobiſcum balbutire. Tales ergo pueros negat eſſe idoneos ad percipiendum *iuſtitiæ ſermonem*: Iuſtitiæ nomine perfectionem intelligens, de qua paulo pòſt loquetur. Neque enim, meo iudicio, Apoſtolus hìc diſputationem notat quomodo iuſtificemur coram Deo: ſed ſimplicius accipit hoc nomen pro integritate cognitionis,quæ nos ad perfectionem ducit. quod officium attribuit Euangelio Paulus, ad Coloſſ. capite 1.d.28. acſi diceret, eos qui ruditati ſuæ indulgent, à ſincera Chriſti cognitione excludi. & ideo infructuoſam illis eſſe Euangelii doctrinam, eo quòd ad metam nunquam pertingunt, ac ne propius quidem accedunt.

14 *Perfectorum verò*,&c.) Perfectos vocat adultos. nam infantibus opponit:quemadmodum prioris ad Corinthios capite 2.b.6,& 14 d.20: item ad Epheſios ca.4.c.13. Media enim ac virilis ætas eſt,quaſi humanæ vitæ ſtatus: ſed figuratè viros in Chriſtos appellat qui ſpirituales ſunt. Tales autẽ vult omnes Chriſtianos eſſe, qui habitum quendam ex continuo vſu contraxerint *ad boni & mali diſcretionem*. Neque enim aliter in veritate ritè ſumus edocti, quàm ſi eius præſidio muniamur aduerſus Satanæ mendacia. Nam & ideo gladius ſpiritualis dicitur. & Paulus hunc ſanæ doctrinæ vſum notat quum dicit, Ne circũferamur quouis vento: &c. Et ſanè qualis erit fides ſi inter verum & falſum ſuſpenſa nutet? annon ſingulis momentis labefactari poterit? Nec contentus mentem vno verbo dicere,ſenſus omnes ponit,vt oſtendat nunquam ceſſandum eſſe, donec vndique verbo Dei inſtructi armatíque ad pugnandum ſimus, ne quâ ſuis fallaciis Satan obrepat. Atque hinc apparet qualis ſit Chriſtianiſmus in Papatu,vbi non tantùm ſimplicitatis nomine commendatur craſſiſſima ignorantia: ſed à ſolidæ intelligentiæ ſtudio populus ſeueriſſimè arcetur. Iudicare inquam promptum eſt quo ſpiritu agantur qui vix attingere permittũt quod aſſiduè tractari præcipit Apoſtolus: qui laudabilem incuriã eſſe fingunt quàm hìc tantopere reprehendit: qui verbum Dei vnicam rectè diſcernendi regulam tollunt, quam hìc diſcretionem pronuntiet Chriſtianis omnibus eſſe neceſſariam. apud quos verò diabolica illa prohibitione abrogata diſcendi viget libertas, tam audiendo quàm legendo nihilominus eſt torporis. Ita exercitationis expertes, ſtupidi ſumus, omníque iudicio vacui.

Ephe. 4.c.14.

CAP VI.

QVare omiſſo ſermone principii Chriſti, ad perfectionem feramur, non iacientes rurſum fundamentum pœnitentiæ ab operibus mortuis & fidei in Deum,

2 *(Baptiſmatum doctrinæ, & impoſitionis manuum) & reſurrectionis mortuorum, & iudicii æterni.*

1 *Quare omiſſo*, &c.) Obiurgationi ſubiicit hortationem, vt præteritis initiis progrediantur ad metam. Nam *Sermonem principii*, prima tyrocinia vocat, quibus imbuendi ſunt rudes dum recipiuntur in Eccleſiam. Iubet autem omitti eiuſmodi rudimenta: non quòd eorum obliuiſci vnquam debeant fideles, ſed quia in illis minimè eſt hærendum, quod melius patet ex *fundamenti* ſimilitudine quæ mox ſequitur. Nam in extruenda domo nunquam à fundamento diſcedere oportet. in eo tamen iaciendo ſemper laborare,

laborare, ridiculum. Nam quum fundamentum ædificii cauſa ponatur, qui in illius ſtructura occupatus ad ſuperficiem non tranſcendit, ſtulto & inutili ſe labore fatigat. Denique ſicuti à fundamento inchoandum eſt, ſic properare debet labor architecti ad domum erigẽdam. Similis eſt Chriſtianiſmi ratio: nam in rudimentis quaſi fundamur: ſed continuò pòſt ſequi debet altior doctrina quæ ædificium perficiat. Itaque præpoſterè faciunt qui ſubſidunt in primis elementis, quia nullum finem propoſitum. acſi architectus totam operam in fundamento conſumeret, relicta ædificandi cura. Ergo ſic fidem noſtram vult initio fundari, vt ſurſum ſe attollat, donec quotidianis incrementis tandem abſoluatur.

Pœnitentiæ ab operibus mortuis.) Hic reſpexit ad vſitatam catechiſmi formulam. Vnde probabilis coniectura ſumi poteſt, Epiſtolam hanc non ſtatim ab exordio promulgati Euangelii ſcriptam eſſe, ſed quum iam aliquam politiæ rationem in Eccleſiis conſtituam haberent: ea erat vt catechumenus, priuſquam admitteretur ad Baptiſmum, fidei ſuæ confeſsionem ederet. Erant autem certa capita de quibus Paſtor catechumenum interrogabat: quemadmodum ex variis Patrum teſtimoniis conſtat. præſertim de Symbolo quod Apoſtolicum vocant, examen habebatur: ille primus quaſi ingreſſus erat in Eccleſiam iis qui iam adulti, Chriſto nomen dabant. quum prius alieni fuiſſent ab eius fide. Huius moris ideo meminit Apoſtolus, quia breue tempus catechumenis præfixum erat, quo ita initiarentur in pietatis doctrina, quemadmodum pueros magiſter in alphabeto inſtituit, vt ſtatim altius eos tranſmittat. Sed expendamus quæ dicit. *Pœnitentiam & fidem* nominat, quibus conſtat tota Euangelii perfectio. Quid enim aliud Apoſtolis ſuis mandat Chriſtus, quàm vt fidem & pœnitentiam prædicent? Itaque quum teſtari vult Paulus ſe officio ſuo fideliter eſſe perfunctum, ſuam in his duobus inculcandis diligentiam & aſsiduitatem allegat. Abſurdum ergo videtur quòd Apoſtolus pœnitentiam & fidem omitti iubet, in quibus pergendum erat toto vitæ curſu. Verùm quum addit, ab operibus mortuis, ſignificat ſe de initiali pœnitentia loqui. Tametſi enim omne peccatum mortuum eſt opus, vel quia mortem generat, vel quia ex ſpirituali animæ morte procedit: tamen fideles qui iam Spiritu Dei renati ſunt, non dicuntur propriè reſipiſcere ab operibus mortuis. Regeneratio quidem in illis eſt inchoata: ſed quanlibet exiguum nouæ vitæ ſemen hoc ſaltem facit vt non amplius mortui cenſeantur coram Deo. Ergo non generaliter totam pœnitentiam comprehendit Apoſtolus cuius meditatio vſque ad finem vigere debet, ſed initium tantùm pœnitentiæ notat, quo auſpicantur vitæ nouitatem qui nuper, imò iam primùm ad fidem conuerſi ſunt. Ita & fidei nomen breue illud compendium ſignificat pietatis doctrinæ quod vulgò Articulos fidei nominant. Huc pertinet *mortuorum reſurrectio, & iudicium æternum.* ſunt enim hæc ex ſummis cæleſtis ſapientię myſteriis: imò hic totius religionis noſtrę ſcopus eſt, ad quem tota vita intenti eſſe debemus. Verùm quia res eadem aliter rudibus traditur, aliter iis qui iam aliquantum profecerint: Apoſtolus vulgarem interrogandi ritum notat, Credíſne mortuorum reſurrectionem? credis vitam æternam? Hæc pueris conueniunt: & quidem ſemel. ergo ad ea iterum reuolui, nihil aliud quàm retrocedere eſt.

2 *Baptiſmatum doctrinæ.*) Aliqui diſiunctim legunt Baptiſmatum, & doctrinæ. Ego coniũctim malo: quanquam ſecus interpretor quàm alii, nempe vt ſit appoſitio, quam Grammatici vocant, hoc ſenſu, *Non iacientes rurſus fundamentum pœnitentiæ, fidei in Deum, mortuorum reſurrectionis:* quæ doctrina eſt Baptiſmi & impoſitionis manuum. Itaque ſi parentheſi includas hæc duo membra, Baptiſmatum doctrinę & manuum impoſitionis, contextus melius fluet. Niſi enim appoſitiuè legas, hoc erit abſurdi, quòd bis idem repetet. Quæ enim baptiſmatis eſt doctrina, niſi quam hìc recenſet de fide in Deum, de pœnitentia, & de iudicio, ac ſimilibus? Cæterùm Baptiſmos, plurali numero Chryſoſtomus dici putat, quia priorem Baptiſmum, redeundo ad principia, quodammodo abolerent. cui ego non aſſentior: neque enim pluribus Baptiſmis deſtinata eſt hæc doctrina: ſed Baptiſmos nominat ſolennes ritus vel ſtatos baptizandi dies. *Manuum impoſitionem* cum Baptiſmo coniungit: quia vt duo erant Cathecumenorum ordines, ita duplex erat cæremonia. Nam qui erant extranei, non antè perueniebant ad Baptiſmũ, quàm edita fidei profeſſione. In illis ergo Catecheſis Baptiſmum præcedere ſolebat. At liberi fidelium, quoniam ab vtero adoptati erant, & iure promiſsionis pertinebant ad corpus Eccleſiæ, infantes baptizabantur: tranſacta verò infantia, poſtquam inſtituit erant in fide, ſe quoque ad catecheſin offerebant, quæ in illis Baptiſmo erat poſterior. ſed aliud ſymbolum tunc adhibebatur, nempe manuum impoſitio. Hic vnus locus abundè teſtatur huius cæremoniæ originem fluxiſſe ab Apoſtolis: quæ tamen poſtea in ſuperſtitionem verſa fuit: vt mundus ſemper ferè ab optimis inſtitutis ad corruptelas degenerat. Finxerunt enim eſſe ſacramentum quo Spiritus regenerationis conferatur. quo figmento Baptiſmum lacerarunt: nam quod erat eius proprium, ad impoſitionem manuum tranſtulerunt. Sciamus ergo, à primis authoribus inſtitutum fuiſſe vt eſſet ſolennis precandi ritus. quemadmodum etiam Auguſtinus nuncupat. Fidei quidem profeſsionem quam adoleſcentes pueritiam egreſsi edebant, voluerunt approbare hoc ſymbolo: ſed nihil minus cogitarunt, quàm vim Baptiſmi diſcerpere. Quamobrem hodie retinenda pura inſtitutio eſt: ſuperſtitio autem corrigenda. Atque hic locus ad pædobaptiſmi approbationem facit. Quorſum enim eadem doctrina in aliis vocaretur Baptiſmi doctrina, in aliis verò impoſitionis manuum, niſi quia poſteriores accepto iam Baptiſmo in fide erudiebantur: vt non aliud reſtaret quàm illis manus imponere?

3 *Et hoc faciemus, ſiquidem permiſerit Deus.*

4 *Nam impoßibile eſt eos qui ſemel fuerunt illuminati, guſtauerúntque donum cæleſte, & participes facti fuerunt Spiritus ſancti,*

5 *Ac guſtarunt bonum Dei verbum, virtutéſque futuri ſeculi,*

6 *Et prolapſi ſunt: iterum renouari ad pœnitentiam, rurſum crucifigentes ſibi ipſis Filiũ Dei, & oſtentui habentes.*

5 *Hoc faciemus.)* Horribilis eſt iſta denuntiatio : ſed ita fulminat Apoſtolus , ne Iudæi dum ſibi nimium indulgent in ſua oſcitantia , Dei gratiæ illudant. acſi diceret , non eſſe hîc procraſtinandum. quia non ſemper futura ſit progrediendi opportunitas. neque enim hoc in hominis manu poſitum , vt quoties libuerit , à carceribus ad metam tranſiliat : ſed ſingulare eſſe Dei donum , curſus noſtri confectionem.

4 *Nam impoſſibile.)* Hic locus occaſionem multis præbuit repudiandæ Epiſtolæ:przſertim quum inde ſe armarent Nouatiani ad negandam lapſis veniam. Ideo Occidentales potiùs fidem Epiſtolæ abrogarunt,quòd illis infeſta erat Nouati ſecta:nec tantùm valebant doctrina , vt refellendo argumento pares forent.Sed patefacta Apoſtoli mente,mox patebit nihil hîc eſſe quod tam deliro errori ſuffragetur.Alii quibus ſancta erat Epiſtolæ authoritas dum abſurditatem conantur diluere,nihil quàm cauillis effugiunt. Nam Impoſſibile nonnulli pro raro & arduo accipiunt : quod à verbi ſignificatione longè eſt alienum. Plures ad pœnitentiam reſtringunt, qua ſolebant in veteri Eccleſia catechumeni ad Baptiſmum præparari. quaſi verò Apoſtoli ieiunium aut tale quiddam baptizandis indicerent. Deinde quid magnum diceret Apoſtolus, ſi negaret iterari pœnitentiam poſſe quæ Baptiſmi eſt appendix ? ſeueriſſimam Dei vindictam omnibus minatur qui receptam ſemel gratiam abiecerint.Ad incutiendum ſecuris & oſcitantibus terrorem quid haberet hęc ſententia grauitatis,ſi admoneret primæ pœnitentiæ non eſſe amplius locum ? hoc enim ad quoduis delicti genus pateret. Quid ergo dicendum eſt? Nam quum omnibus ſine exceptione Dominus ſpem miſericordię faciat:abſurdum eſt,quenquā omnino vlla de cauſa arceri. Nodus huius quæſtionis eſt in verbo *Prolapſi ſunt.* Ergo quiſquis vim eius intellexerit , facilè ſe omni difficultate expediet.Porrò notandum eſt,duplicem eſſe lapſum:alter eſt particularis, alter vniuerſalis. Qui in ſpecie aliqua, aut etiam pluribus modis deliquit, à Chriſtiani hominis ſtatu lapſus eſt. itaque omnia peccata totidem ſunt lapſus. verùm Apoſtolus non de furto,aut periurio,aut cæde, aut ebrietate,aut adulterio hîc diſputat : ſed notat vniuerſalem ab Euangelio defectionem , vbi non vna aliqua in parte Deum offendit peccator,ſed eius gratia ſe penitus abdicat. Atque vt hoc melius intelligatur , ſubaudienda eſt antitheſis inter Dei gratias quas recenſuit,& hunc lapſum. Labitur enim qui deficit à verbo Domini,qui lucem eius extinguit,qui ſe guſtu doni cæleſtis priuat,qui participationem Spiritus deſerit. Hoc autem eſt in totum Deo renuntiare. Nunc videmus quoſnam à ſpe veniæ excludat : nempe apoſtatas qui ſe à Chriſti Euangelio quod prius amplexi erant, & à Dei gratia alienarunt:quod nemini cōtingit quin peccet in Spiritum ſanctum. Nam qui ſecundam Legis tabulam violat,vel primam ignorantia tranſgreditur,nondum reus eſt huius defectionis:nec certè Deus alios ita gratia ſua ſpoliat niſi reprobos,vt illis nihil faciat reſiduum. Siquis roget cur talis apoſtaſiæ mentionem hîc faciat Apoſtolus,quum fideles compellet qui procul aberant à tam ſcelerata perfidia : reſpondeo, maturè ab eo indicari periculum, vt ſibi præcaueant. quod notatu operæpretium eſt: nam quum à recta via deflectimus, non tantùm excuſamus apud alios noſtra vitia, ſed nobis quoque ipſis imponimus. Furtim Satan obrepit,ſenſim nos allicit clandeſtinis artibus: ita vt errando neſciamus nos errare. ita gradatim delabimur , donec tandem ruimus præcipites.Hoc quotidie animaduertere in multis licet.proinde non immeritò Apoſtolus omnibus Chriſti diſcipulis prædicit , vt ſibi in tempore caueant : nam diuturnus torpor ferè veternum generat,quem ſequitur mentis alienatio. Cæterùm obiter notandum eſt quibus elogiis Euangelii cognitionem inſigniat. Vocat *illuminationem*: vnde ſequitur, cæcos eſſe homines donec Chriſtus qui lux eſt mundi , illis affulgeat. Vocat *guſtum doni cæleſtis*: quo ſignificat, ſupra naturam & mundum eſſe quæ nobis in Chriſto conferuntur: & tamen fide guſtari. Vocat *participationem Spiritus*: quia is eſt qui vnicuique diſtribuit prout vult quicquid eſt lucis & intelligentiæ:ſine quo nemo poteſt dicere Dominum Ieſum,qui
1.Cor.12.a.3. nobis aperit oculos mentis, quia patefacit Dei arcana. Vocat *guſtum boni Dei verbi*:quo ſignificat , non quouis modo illic manifeſtari Dei voluntatem:ſed quæ ſuauiter nos delectet. Denique hoc epitheto notatur diſcrimē Legis & Euangelii:quoniam illa nihil præter ſeueritatem & iudicium continet, hoc autē ſuaue eſt Diuini erga nos amoris & paternæ indulgentiæ teſtimonium.Vocat poſtremò *guſtum virtutum futuri ſeculi*: quo ſignificat nos fide quaſi admitti in regnum cæleſte, vt beatam immortalitatē quæ ſenſus noſtros latet,ſpiritu cernamus. Sciamus ergo Euangelium non aliter ritè cognoſci,quàm illuminatione Spiritus: & ita vt è mundo abducti erigamur in cælum. & agnita Dei bonitate in eius verbum recumbamus. Sed hîc oritur noua quæſtio , quî fieri poſſit vt qui ſemel eò peruenerit , poſtea cadat. neque enim
Ro.8.c.14. Dominus efficaciter vocat niſi electos:& Paulus teſtatur verè eſſe eius filios qui aguntur eius Spiritu:docétque hoc certum eſſe pignus adoptionis, ſiquem Spiritus ſui participem Chriſtus fecerit. Atqui electi
Ioh.17.b.12. ſunt extra exitialis lapſus periculum. Pater enim qui eos Chriſto Filio ſeruandos dedit , maior omnibus eſt : & Chriſtus curæ ſibi omnes fore promittit nequis pareat. Reſpondeo, ſolos quidem electos Deum Spiritu regenerationis dignari: & in hoc diſcerni à reprobis, quia reformantur ad illius imaginem,& arrham Spiritus accipiunt in ſpem futuræ hæreditatis, & eodem Spiritu obſignatur in eorum cordibus Euangelium. Sed hoc obſtare nego quominus reprobos etiam guſtu gratiæ ſuæ aſpergat , irradiet eorum mentes aliquibus lucis ſuæ ſcintillis, afficiat eos bonitatis ſuæ ſenſu, verbúmque ſuum vtcunque eorum
Mar.4.b.17. animis inſculpat. Alioqui vbi eſſet illa temporaria fides cuius meminit Marcus ? Eſt igitur aliqua etiam in reprobis cognitio quæ poſtea euaneſcit : vel quia minus altas radices quàm oportebat egit , vel quia ſuffocata degenerat. Atque hoc fræno in timore & humilitate nos Dominus retinet : & certè videmus quàm procliue alioqui ſit humanum ingenium ad ſecuritatem, ſtultámque confidentiam:quanquam talis debet eſſe noſtra ſolicitudo quæ conſcientiæ pacem non turbet. Nam Dominus ſimul fidem in nobis erigit, & carnem domat: ideóque illam vult tranquillam quaſi in tuto portu manere & quieſcere: hanc exercet variis certaminibus ne otio laſciuiat.

6 *Renouari ad pœnitentiam.*) Tametſi durum hoc videtur,non eſt tamen cur Deum inſimulet crudelitatis quiſquis talem dat defectionis ſuæ pœnam. Neque hoc pugnat cum aliis Scripturæ locis , vbi Dei mi-

Dei miſericordia peccatoribus offertur ſimulatque ingemuerint. Illic enim requiritur pœnitentia,qua nunquam verè tangitur qui ab Euangelio prorſus ſemel defecit. Tales enim Dei Spiritu priuati vt merentur,coniiciuntur in ſenſum reprobum,vt diabolo mancipati ruere in ſuum exitium pergant.Ita fit vt Ezech.18.f.27 non deſinant aliud ex alio peccare, donec obſtupefacti Deum contemnant, vel deſperatorum in morem furioſè oderint. Hunc habent exitum omnes apoſtatæ,vt vel ſtupore percuſſi,nihil timeāt:vel Deum execrentur iudicem,quia fugere nequeunt. Denique admonet Apoſtolus,pœnitentiam non eſſe in hominis arbitrio:ſed iis à Deo ſolis dari qui non prorſus exciderint à fide. Quæ admonitio perquam nobis vtilis eſt,ne in craſtinum ſubinde differendo, magis ac magis nos à Deo alienemus. His quidem prouerbiis ludunt impii:ſatis fore ſi inter vltimos ſpiritus ipſos ſceleratæ vitæ pœniteat. ſed quum eò ventum eſt, diris conſcientiæ tormentis excruciati, documento ſunt quàm non vulgare ſit opus, hominis conuerſio. Ergo quum Dominus nullis veniā promittat niſi qui ab iniquitate reſipiſcunt:non mirum eſt ſi pereant qui vel deſperatione, vel contemptu feruntur obſtinati in ſuum interitum. Quòd ſiquis à lapſu reſurgit,inde colligendum eſt,à defectione abfuiſſe,quamlibet grauiter aliàs peccarit. *Rurſum crucifigentes ſibi.* Hoc quoque addit, vt Dei ſeueritatem vindicet ab hominum calumniis. Eſt enim indignum vt Deus ignoſcendo defectoribus, Filium ſuum ludibrio exponat. indigni ergo ſunt qui miſericordiam cõſequātur. Porrò hæc ratio eſt cur iterum dicat Chriſtum crucifigi quia nos hac conditione illi commorimur, vt meditemur perpetuam vitæ nouitatem. qui ergo in mortem recidunt,opus habent ſecundo ſacrificio: vt capite decimo habebimus.Crucifigentes ſibi, hoc eſt quantum in ſe eſt. Nam hoc fieret, quaſíque in triumpho traduceretur Chriſtus, ſi hominibus liberum eſſet, poſt defectionem ad eum redire.

7 *Siquidem terra,quæ imbrem ſæpius in ſe venientem combibit, & progignit herbam commodam iis opera quorum & colitur,recipit benedictionem à Deo.*

8 *At quæ produxerit ſpinas & tribulos,reproba eſt,& obnoxia maledictioni, cuius exitus tendit ad combuſtionem.*

9 *Cæterùm perſuaſimus nobis de vobis dilecti,quæ ſint iis meliora,& cũ ſalute cõiuncta: tametſi ſic loquamur.*

10 *Non enim iniuſtus eſt Deus,vt obliuiſcatur operis veſtri,& laboris in charitatem impenſi: quam oſtendiſtis erga nomen eius, dum miniſtraſtis ſanctis,& miniſtratis.*

7 *Siquidem terra.*) Aptiſſima ſimilitudo ad excitandum maturè proficiendi ſtudium.nam ſicut terra bonam ſegetem proferre in meſſe nequit, niſi mox ſemente facta germinauerit:ita ſi peruenire ad bonam frugem volumus,ſimulatque verbum ſuum ſerit Dominus,radices in nobis agere debet quæ ſtatim emergant. Neque enim ſperandum eſt vt fructificet, ſi vel ſuffocatur vel degenerat. Sed quemadmodum valde propria eſt ſimilitudo: ita prudenter ad inſtitutum Apoſtoli accommodanda eſt. Terra,inquit, quæ pluuiam ſugendo, ſtatim à ſatione non degenerem herbam profert, Dei benedictione tandem ad ſegetis maturitatem perducitur. ita qui concipiunt Euangelii ſemen in cordibus ſuis,& genuinam inde herbam proferunt,ſemper augeſcent in melius,donec maturum fructum edant.Exaduerſò,terra quæ poſt culturam & irrigationem nihil affert præter ſpinas,ſpem nullam meſſis relinquit:imò quo magis creſcit quod illic natum eſt,eo magis eſt deſperata. ideo vnicum remedium eſt, vt vitioſis ac inutilibus herbis cultor ignem ſubiiciat. ita qui Euangelii ſemen corrumpunt vel torpore ſuo, vel prauis affectibus, vt nullum boni profectus ſignum in vita ſua edant:ſe reprobos eſſe oſtendunt,vt nulla inde meſſis ſperanda ſit.Non ergo hîc de ſolo Euangelii fructu Apoſtolus diſputat : ſed exhortationem ſuam proſequitur vt prompto alacríque animo amplectamur Euangelium. deinde vt mox poſt ſementem factam herba appareat. tertiò, vt quotidianas irrigationes ſequatur incrementum. βοτάνην εὔθετον , alii Opportunam vertunt, alii commodam. vtraque ſignificatio conuenit : ſed prior ad tempus , poſterior ad qualitatem referenda erit. Senſus allegoricos , quibus hîc ludunt Interpretes , omitto , quià à mente Scriptoris procul abſunt.

9 *Perſuaſi autem ſumus.*) Quia ſuperiores ſententiæ quaſi fulmina fuerunt , quibus exanimari poterant Lectores, temperanda fuit illa aſperitas:ideo nunc dicit non ita ſe loquutum quaſi talem de ipſis opinionem conceperit. Et certè quiſquis docendo prodeſſe cupit , ſic tractare debet ſuos diſcipulos, vt animum illis ſemper addat potius quàm diminuat. nihil enim eſt quod nos magis alienet ab audienda doctrina , quàm dum videmus nos haberi pro deſperatis. Teſtatur ergo Apoſtolus ſe ideo monere Iudæos , quia de illis bene ſperet, atque ad ſalutem adducere cupiat. Hinc colligimus , non reprobos tantùm aſperè & acri vehementia obiurgandos eſſe, ſed electos quoque ipſos , & quos in filiis Dei cenſemus.

10 *Non enim iniuſtus.*) Hæc verba tantundem valent acſi diceret, ex bonis principiis ſe bonum finem ſperare. Sed hinc naſcitur difficultas, quòd videtur hominum officiis Deum obſtringere. Ego, inquit,de ſalute veſtra ſum perſuaſus,quia Deus operum veſtrorum non poteſt obliuiſci:hoc modo videtur eorum ſalutem in operibus fundare, & Deum ſtatuere illis debitorem. Sophiſtę etiam qui operum merita opponunt Dei gratiæ, exagitant hanc partem, Non eſt iniuſtus Deus. Nam inde colligunt iniuſtum fore niſi pręmium æternæ ſalutis operibus rependat. Ego breuiter reſpondeo, Apoſtolum nõ hîc ex profeſſo diſputare quænam ſit ſalutis noſtrę cauſa. ideo non debere ex hoc loco iudicium fieri de operum meritis, neque hinc poſſe ſtatui quid operibus debeatur. Scriptura vbique non alium ſalutis fõtem oſtendit, quàm gratuitam Dei miſericordiam. Quòd autem paſſim Deus mercedem operibus promittit ,pendet id à gratuita promiſſione qua nos adoptat in filios , nóſque ſibi reconciliat, peccata non imputando. Merces ergo repoſita eſt operibus, non ex merito, ſed mera Dei liberalitate. quanquam ne hæc quidem liberalis operum retributio locum habet niſi poſtquam Chriſti beneficio recepti ſumus in

gratiam. Hinc colligimus, Deum non ſoluere nobis quod debeat, ſed præſtare fidem vltro datam: & ideo præſtare, quoniam & nobis & noſtris operibus ignoſcat: imò non tam opera intuetur, quàm ſuam in operibus gratiam. Hinc fit vt non obliuiſcatur operum, quia ſe & opus Spiritus ſui in illis agnoſcit. Hæc etiam eſt iuſtitia quam Apoſtolus intelligit, quia ſeipſum non poteſt abnegare. Itaque reſpondet hic locus Pauli ſententiæ, Qui cœpit in vobis opus bonum, perficiet. Quid enim aliud reperiet in nobis Deus quo prouocetur ad nos amandos, niſi quod prius nobis contulit? In ſumma, falluntur ſophiſtæ qui mutuam relationem imaginantur inter Dei iuſtitiam & operum noſtrorum merita: quum potius ſe & ſua dona reſpiciat Deus, vt proſequatur vſque in finem quod ſponte, nullo noſtro officio prouocatus, in nobis cœpit. Hæc inquam Dei iuſtitia eſt in cõpenſandis operibus, quia fidelis eſt ac verax: ſe autem nobis debitorem fecit, non aliquid à nobis accipiendo, ſed omnia liberaliter promittendo, vt Auguſtinus inquit. *Laboris in charitatem.* Ad verbum eſt, Labor charitatis: quo nomine ſignificat labori non eſſe parcendum, ſi officioſi eſſe volumus erga proximos. neque enim pecunia modò iuuandi ſunt, ſed conſilio, opera, & rebus variis. Multa igitur adhibenda eſt ſedulitas, deuorandæ multæ moleſtiæ, ſubeunda etiam interdum multa diſcrimina. Ita qui ſe volet exercere in officiis charitatis, ad laborioſum vitæ genus ſe comparet. Charitatem eorum probat ex eo quòd ſanctis miniſtrauerint, ac miniſtrent. Vnde admonemur non eſſe recuſandum quin fratribus noſtris ſeruiamus. Quum *Sanctos* exprimit, non ſignificat his ſolis nos eſſe debitores: charitas enim noſtra patere & diffundi ad vniuerſum humanum genus debet, ſed quia nobis præcipuè commendantur domeſtici fidei, horum peculiaris habenda eſt cura. Nam cùm charitas vt ad benefaciendum prouocetur, partim Deum reſpiciat, partim communem naturam: quo propius quiſque ad Deum accedit, eo dignior eſt qui à nobis iuuetur. Denique vt quemque agnoſcimus Dei filium, ita fraterno eum amore amplecti decet. Quum dicit, *Miniſtraſſe & adhuc miniſtrare,* perſeuerantiam laudat, quæ hac in parte maximè neceſſaria eſt. nihil enim procliuius eſt quàm benefaciendo fatigari. Itaque quum ſatis multi reperiantur prompti ad iuuandos fratres: adeò tamen rara eſt virtus conſtantia, vt bona pars mox quaſi refrigerato calore flacceſcat. Atqui vel hæc vna vox aſſiduè ſtimulare nos debebat, quum teſtatur Apoſtolus, charitatem quæ exhibetur ſanctis, oſtendi erga nomen Domini. Nam ſignificat Deum nobis acceptum ferre quicquid impendimus proximis: ſecundum illam ſententiam, Quod vni ex minimis iſtis feciſtis, mihi feciſtis. Item, Qui largitur pauperi, fœneratur Domino.

Philip. 1. a, 6. — *Mat. 25. d. 40.* — *Prou. 19. c. 17.*

11 *Deſideramus autem vnumquenque veſtrum idem oſtendere ſtudium ad certitudinem ſpei vſque in finem.*

12 *Ne ſegnes reddamini, ſed potius imitatores eorum qui per fidem & patientiam hæreditariò obtinuerunt promiſsiones.*

Vel, molles & laxi.

13 *Abrahæ enim promittens Deus, quandoquidem maiorem per quem iuraret, nõ habebat, iurauit per ſeipſum.*

14 *Dicens, Niſi benedicens benedixero tibi, & multiplicans multiplicauero te.*

15 *Atque ita quum patienter expectaſſet, conſequutus eſt promiſsionem.*

11 *Deſideramus autem,* &c.) Quemadmodum laudes permiſcuit exhortationi, ne immodicè exaſperaret eorum animos: ita nequid aſſentationis habeat illa comitas, liberè quid adhuc illis deſit admonet. Charitatem, inquit, veſtram multis experimentis teſtatam feciſtis: ſupereſt tamen vt fides reſpondeat. ſedulò ne deeſſent hominibus veſtra officia, laboraſtis: ſed non minore ſtudio incumbere vos decet ad fidei profectum, vt firmam plenámque eius certitudinem approbetis Deo. Atque his verbis oſtendit Apoſtolus duas eſſe Chriſtianiſmi partes quæ duabus Legis tabulis reſpondeant. Itaque qui alteram ab altera ſeparat, nihil habebit niſi mutilum & lacerum. Atque hinc apparet quales ſint magiſtri qui præterita fidei mentione, ſolam vrgent innocentiam & probitatem erga homines. Hæc inquam profana eſt philoſophia quæ in externæ iuſtitiæ larua ſubſiſtit. ſi tamen philoſophia dici meretur, quæ adeò perperam officia ſua diſtribuit, vt Deum qui primas tenebat, iure ſuo fraudet. Maminerimus ergo, non aliter conſtare ſuis partibus Chriſtianam vitam, quàm ſi ſtudium noſtrum in fidem ſimul & charitatem conferamus.

Ad certitudinem ſpei.) Quia fidem Chriſtianam profeſſi, variis opinionibus diſtrahebantur, vel multis adhuc ſuperſtitionibus impliciti erant: iubet in certa fide ita eſſe fixos, vt amplius non vacillent, neque ſuſpenſi inter alternos dubitationum ventos agantur. Omnibus tamen commune eſt hoc præceptũ. nam vt ſtabilis eſt Dei veritas: ita fidem quæ illi innititur, vt vera ſit, certam & omni dubitatione ſuperiorem eſſe oportet. Hæc eſt πληροφορία, indubia ſcilicet perſuaſio, vbi ſecum pia mens conſtituit, fas non eſſe vocare in controuerſiam quæ Deus qui fallere aut mentiri nequit, loquutus eſt. Spei nomen hìc pro fide capitur, propter affinitatem. Videtur tamen data opera Apoſtolus poſuiſſe, quia de perſeuerantia ſermo erat. Hinc etiam colligere licet quantum à fide diſtet generalis illa apprehenſio, quæ impiis etiam & diabolis communis eſt. nam & illi Deum eſſe credunt iuſtum & veracem: nihil tamen inde concipiũt bonæ ſpei, quia paternam eius gratiam in Chriſto non apprehendunt. Sciamus ergo veram fidem cum ſpe ſemper coniunctam eſſe. Dicit, *Vſque in finem*, vel perfectionem: vt ſciant nondum ſe metam attigiſſe, ideóque de vlteriore progreſſu cogitent. Meminit *Studii*, vt ſciant non ſegniter deſidendum eſſe, ſed feriò nitendum. Neque enim parua res eſt, ſupra cælos conſcendere, præſertim vix humi reptantibus. accedunt innumera obſtacula. Nihil verò difficiliùs quàm mentes in cælo tenere eleuatas, quum tota naturæ noſtræ vis deorſum inclinet, & nos infinitis machinis Satan in terram retrahat. Ideo ſegnitiem vel mollitiem animi cauere præcipit.

12 *Sed imitatores eorum.*) Torpori hanc imitationem opponit. Ergo perinde eſt acſi diceret cõſtanti animi

animi alacritate opus eſſe. Sed hoc longè plus habet ponderis, quum admonet, Patres nonniſi inuicta fidei fortitudine, compotes promiſſionum eſſe factos. nam exempla rem nobis meliùs exprimunt. Si nuda doctrina proponeretur, non ita afficeret: quemadmodum vbi cernimus in perſona Abrahæ impletum quod à nobis exigitur. Porrò exemplum Abrahæ adducitur: non quia vnicum ſit, ſed quia præ aliis illuſtre. Habuit enim Abraham hoc commune cum omnibus piis: ſed non immeritò conſtitutus fuit Pater fidelium. Quare non mirum eſt ſi eum peculiariter Apoſtolus deligat ex omnibus in quem lectorum oculos conuertat, vbi de clariſſimo fidei ſpeculo agitur. *Fides & patientia* per hypallagen, pro fide cõſtanti, & quæ patientiam comitem ſecum habet. Nam fides primùm requiritur: ſed quia multi qui fidem initio mirificam præ ſe tulerant, mox fatiſcunt, vera fidei non fluxæ nec euanidæ probatio eſt tolerantia. Quum *Fide obtineri* dicit *promiſsiones*, tollit opinionem meritorũ: ſed multo id clariùs quum dicit, hæreditate obuenire. neque enim alio quàm adoptionis iure hæredes ſumus.

13 *Abrahæ enim.*) Vult probare, fruſtra nobis offerri Dei gratiam, niſi fide amplexi promiſſionẽ, patienter eam foueamus in cordis noſtri ſinu. Probat autem hoc argumento, quia quum Deus immenſam Abrahæ ſobolem pollicitus eſt, videri poterat res incredibilis. Sara toto vitæ ſuæ decurſu ſterilis fuerat, ambo ad effœtam ſenectutem peruenerant: quum ſepulchro ferè propiores eſſent quàm thoro coniugali, nullus eſſet ad generandum vigor, Saræ vulua quæ vegeta ætate ſterilis fuerat, iam eſſet emortua: quis crederet gentem ex illis prodituram quæ numerum ſtellarum æquaret, ac par eſſet arenæ maris? Id verò abhorrebat ab omni ratione. Abraham nihilominus expectat: nec fruſtrationẽ veretur, quandiu ab ore Dei pendet. Notanda ergo eſt iſta temporis circunſtantia: vt conſtet Apoſtoli ratiocinatio. Atque huc pertinet quòd ſubiicit, compotem huius benedictionis eſſe factum: ſed poſtquam expectaſſet quod nemo putaſſet vnquã fore. In hunc modum danda eſt Deo gloria, vt quieti ſperemus quod nondum ſenſibus noſtris oſtendit: ſed occultat & in longum tẽpus differt, quo noſtra tolerantia exerceatur. Cur Deus per ſeipſum iuret, ſtatim videbimus. Quid valeat hæc iurandi formula, *Niſi benedicens benedixero*, expoſuimus in tertium caput. Neque enim exprimitur hìc Dei nomen, ſed ſubaudiendum eſt: quia niſi præſtet quod promittit, ſe veracem non habendum teſtatur.

16 ***Nam homines quidem per eum iurant qui maior eſt, & omnis ipſis cõtrouerſiæ finis eſt iuſiurandum, in confirmationem.***

17 ***In quo Deus volens vberius oſtendere hæredibus promiſsionis immutabilem conſilii ſui firmitudinem, interpoſuit iuſiurandum:***

18 ***Vt per duas res immutabiles, in quibus impoſsibile ſit Deum mentiri, validam conſolationẽ habeamus nos qui confugimus ad obtinendam propoſitam ſpem.***

19 ***Quam velut anchoram habemus tutam & firmam, & quæ ingreditur ad ea quæ intra velum ſunt:***

20 ***Quò Præcurſor noſter ingreſſus eſt Ieſus, ſecundum ordinem Melchiſedec, factus in æternum Pontifex.***

16 *Nam homines.*) Argumentatur à minori ad maius, Si homini qui natura mendax eſt, iuranti habetur fides, quia intercedit confirmatio per Dei nomen: quanto plus fidei meretur Deus ipſe qui æterna eſt veritas, quum per ſeipſum iurat? Pluribus autem verbis exornat hanc ſententiam. ac primùm quidem dicit, homines *Iurare per maiorem.* quo ſignificat, eos, quia iuſta autoritate apud ſe carent, aliunde mutuari. Addit tantùm religionis ſubeſſe iuramento, vt ad confirmationem ſufficiat, finémque imponat omnibus controuerſiis, vbi deſunt hominum teſtimonia & aliæ probationes. Ergo quem omnes teſtem aduocant, ánnon ſibi ipſe idoneus erit teſtis? qui ſua autoritate dubitationem omnem tollit inter alios, ánnon ſuis dictis fidem faciet? ſi tantum habet præſtantiæ Dei nomen, hominis lingua pronuntiatum: quanto plus habere debet, vbi Deus ipſe per nomen ſuum iurat? hoc quantum ad principalem cauſam. Sed hìc obiter duo notanda ſunt: iurandum eſſe per Dei nomen, quum vſus poſtulat vt iuremus: deinde iuramentũ Chriſtianis permitti, quia legitimum eſt dirimendis litibus remedium. Iubet Deus claris verbis per nomen ſuum iurare: ſi admiſceantur aliena nomina, iuſiurandi profanationem eſſe teſtatur. Huius rei tres potiſſimùm ſunt cauſæ. nam vbi nos proferendæ in lucem veritatis deficit ratio: non aliò eius aſſerendæ cauſa fas eſt confugere, quàm ad Deum qui ipſe eſt æterna veritas. Deinde quum ſolus ſit cordium cognitor, eripitur illi ſuum officium, ſi in rebus occultis & quę hominum iudicium latent, prouocamus ad alium iudicem. Terriò quia iurando, non ipſum modò citamus teſtem, ſed etiam obteſtamur vt ſit periurii vindex ſi fallimus. Quare non mirum eſt ſi tam vehementer excandeſcat aduerſus eos qui per aliud nomen iurant. tantundem enim illi adimitur ex ſuo honore. Quòd autem diuerſæ interdum formulæ vſurpantur in Scriptura, nihil cum hac doctrina pugnat. Neque enim iurant per cælum & terram, quaſi numen illis aliquod deferant, vel minimam Diuinitatis partẽ illis attribuant: ſed hac obliqua (vt ita dicam) obteſtatione in vnum Deum reſpiciunt. Sunt enim variæ obteſtationis ſpecies, præcipuã illa, dum iudicem appellamus, & rectà prouocamus ad eius tribunal. altera eſt, dum nominamus res maximè nobis charas, vt vitam noſtram, aut caput, aut aliquid ſimile. tertia, dum creaturas ſtatuimus teſtes coram Deo. Sed his omnibus modis propriè non per alium quàm per Deum iuratur. Quare ſuam improbitatem non minus quàm inſcitiam produnt qui licitum eſſe contendunt, ſanctos mortuos Deo adiungere, vt ius illis puniendi deferatur. Præterea hic locus (vt dictum eſt) docet aliquem inter Chriſtianos iuriſiurãdi vſum eſſe legitimum. quod obſeruandum eſt contra homines fanaticos qui regulam ſanctè iurandi quam Deus Lege ſua pręſcripſit, libenter abrogarent. Nam Apoſtolus certè hìc de ratione iurandi tanquam de re pia & Deo probata diſſerit. Porrò non dicit olim fuiſſe in vſu, ſed adhuc vigere pronuntiat. Sit ergo hoc ſubſidium aſſerendæ veritatis vbi nos aliæ probationes deficiunt.

Ier.17.b.10.

17 *Deus volens vberius.)* En quàm indulgenter vt optimum patrem decet, ſe Deus accommodet noſtræ tarditati. quia nos videt ſimplici ſuo ſermoni non acquieſcere, vt eum plenius ſanciat in cordibus noſtris, addit iuſiurandum. Vnde etiam apparet quantopere noſtra interſit, tantam extare certitudinem eius erga nos beneuolentiæ, vt nulla ſit amplius vacillandi aut trepidandi occaſio. Nam vt Deus vetat nomen ſuum nulla vel leui de cauſa ſumi, ſeueramque omnibus vltionem denuntiat qui eo temere abuſi fuerint, vt reuerentiam deferri præcipit eius maieſtati: ita ſibi in ſummo eſſe pretio ac honore docet. Neceſſaria ergo res eſt ſalutis certitudo, cuius fulciendæ cauſa iurare dignatus is qui temere iurare prohibet. Atque etiam hinc colligere licet quanti ſit illi noſtra ſalus: cui vt conſulat, nō modò incredulitati noſtræ ignoſcit, ſed iure ſuo cedens, nibiſque longè plus rribuens quàm oportuerat, comiter medetur. *Hæredibus.* Videtur peculiariter deſignare Iudæos. tametſi enim ad Gentes quoque tandem peruenit hæreditas, illi tamen ſui & primi legitimique hæredes fuerunt: hi autem extranei & ſecundi, ac præter ius naturæ facti. Sic Petrus, Act.2.f.29, Iudæos alloquens in prima ſua concione, Vobis, inquit, & filiis veſtris facta eſt promiſſio, & iis qui longè ſunt quos Dominus aduocauerit. Aduentitiis quidem hæredibus reliquit locum, ſed Iudæos ſtatuit in primo ordine. quemadmodum & capite 3. d. 25, Vos eſtis filii Prophetarum & Teſtamenti, &c. Sic & hoc loco Apoſtolus, vt promptiores habeat Iudæos ad recipiendum fœdus, eorum maximè cauſa iureiurando interpoſito ſancitum fuiſſe docet. Quanquam hodie ad nos quoque pertinet hæc ſententia: quia in locum, ipſorum incredulitate relictum ſumus ingreſſi. Obſerua *Conſilium Dei* vocari, de quo nobis teſtimonium in Euangelio redditur. nequis dubitet hanc doctrinam ex intimo Dei affectu eſſe depromptam. Sed potius certò ſtatuant fideles quoties audiunt Euangelii vocem, promulgari ſibi arcanum Dei conſilium quod apud eū latebat: atque hinc palàm fieri quid de ſalute noſtra ante mundi creationem decreuerit.

Pſal.12.b.7. 18 *Per duas res immutabiles.)* In Deo tam dicere quàm iurare, immutabile eſt: hominum longè a-
Num.23.c.19. lia eſſet ratio. Facit enim eorum vanitas vt parum firmus ſit eorū ſermo. at Dei ſermo his elogiis ornatur, quòd purus ſit & caſtus ſimilis auro ſepties purgato. Quin & Balaam quum profeſſus hoſtis eſſet, teſtimonium hoc illi reddere cogitur, Non eſt Deus ſimilis filiis hominum qui mentiatur: nec inſtar hominum vt variet. Dixit ergo, & non faciet? loquutus eſt, & non implebit? Numer. 23.c. 19. Ergo ſermo Dei certa eſt veritas, ϗ αὐτόπιςος. quum verò additur iuſiurandum quaſi cumulus ad plenam menſuram accedit. Hinc nobis valida cōſolatio, quòd Deus qui fallere loquendo nōn poteſt, promittere non contentus, etiam iurat. *Nos qui confugimus.* Hoc verbo ſignificat, non aliter Deo verè nos fidere, quàm dū præſidiis omnibus aliis deſtituti, ad ſolidam eius promiſſionē confugimus, & ſtatuimus illic nobis vnicum aſylum. Ergo in participio καταφύγοντες exprimitur noſtra inopia & neceſſitas: quia non confugimus ad Deum niſi ea coacti. Sed quum addit, *Ad propoſitam ſpem*, ſignificat non procul quærendum eſſe ſubſidium quo indigemus, quia Deus ſponte occurrat, & nobis quaſi in manum porrigat fidendi materiam. Sicuti autem hac ſententia animare voluit Iudæos ad amplectendum Euangelium, vbi illis ſa-
Deut.30.c.12. lus offerebatur: ita incredulis excuſationem ſuſtulit qui tam præſentem gratiam reſpuerent. Et certè hoc
Rom.10.a.6. veriùs dici potuit poſt Euangelii reuelationem, quàm in promulgatione Legis, Non eſt quod dicas amplius, Quis aſcendet in cælum, aut quis deſcendet in abyſſum, aut quis traiiciet mare? prope eſt Verbum in ore tuo & in corde tuo. Cæterùm in vocabulo Spei eſt metonymia. effectus enim pro cauſa accipitur. nam ego promiſſionem intelligo cui ſpes noſtra innititur. Neque enim iis aſſentior qui ſpem accipiunt pro re ſperata: imò & hoc ſimul addendum eſt, nan loqui Apoſtolum de promiſſione nuda vel in aere ſuſpenſa, ſed quæ fide à nobis recipitur: aut ſi mauis vno verbo, ſpes hîc ſignificat promiſſionem fide apprehenſam. In verbo κρατῆσαι, ſicut in momine Spei, eandem quam prius conſtantiam notat.

19 *Quam veluti anchoram.)* Elegans ſimilitudo, dum fidem verbo Dei innixam anchoræ comparat. nam certè quandiu peregrinamur in hoc mundo, non ſtamus in firma terra: ſed quaſi in medio mari, & quidem valde turbulento fluctuamur. Diabolus enim innumeras procellas excitare non ceſſat, quæ nauē noſtram protinus euerterent ac ſubmergerent niſi anchoram in fundo penitus figeremus. Neque enim vſquam oculis noſtris ſtatio apparet: ſed quaquauerſum ſe extendant ſenſus noſtri, ſola aqua ſe oſtendit, imò vndæ etiam inſurgunt ac minantur. Quemadmodum autem anchora per medias aquas proiicitur in locum obſcurum & abditum, & dum illic latet, nauem fluctibus expoſitam retinet in ſtatu ne obruatur: ita in Deo inuiſibili ſpes noſtra figenda eſt. Hoc intereſt, quòd anchora in mari deorſum iacitur, quia fūdum in terra habet: ſpes autem noſtra ſurſum attollitur & euolat, quia in mundo nihil cui inſiſtat, reperit: nec hærere debet in creaturis, ſed in ſolo Deo quieſcit. Quemadmodum autem funis ex quo pendet anchora, per longum & cæcum interuallum nauem ipſam coniungit cum terra: ſic Dei veritas ad nos cū ipſo colligandos vinculum eſt, vt nulla locorum diſtantia, nulla caligo impediat quominus illi adhæreamus. Sic cum Deo colligati, etiamſi confligandum nobis ſit cum aſſiduis procellis, ſumus tamen extra naufragii periculum. Ideo dicit, *Anchoram* hanc *tutam eſſe ac firmam.* Fieri enim poteſt vt fluctuum impetu aut reuellatur anchora, aut rumpatur funis, aut nauis concuſſa diſſiliat. hoc in mari accidit. ſed alia eſt Dei virtus ad nos fulciendos, alia eſt vis ſpei, alia verbi eius firmitas. *Qui ingreditur ad ea.* Quemadmodum diximus, donec ad Deum perueniat fides, nihil niſi inſtabile & fluxum reperit. ergo neceſſe eſt vt in cælum vſque penetret. Sed quia negotium habet Apoſtolus cum Iudæis, alludit ad vetus tabernaculum, ac dicit non debere in iis quæ videntur, immorari, ſed penetrare in vltima adyta quæ poſt velum latent. acſi diceret, ſuperandas eſſe externas omnes ac veteres figuras, vt fides in ſolo Chriſto ſiſtatur. Et hæc ratio diligenter notanda eſt: quia Chriſtus cælum ingreſſus eſt, fidem noſtram illuc quoque eſſe dirigendam. nam hinc docemur non aliò coniiciendum eſſe fidei intuitum. Et certè fruſtra Deum in ſua maieſtate quærerent homines, quia nimis procul ab ipſis eſt remota: ſed Chriſtus nobis manum porrigit vt nos in cælum ducat: atque hoc etiam olim ſub Lege adumbratum fuit. nam Pontifex non ſuo tantùm,

ſed po-

ſed populi etiam nomine in Sanctum ſanctorum ingrediebatur: vtpote qui duodecim tribus quodammodo in pectore & humeris geſtabat, quum in eorũ memoriam contexti eſſent in pectorali duodecim lapides, & in duobus onychinis lapidibus inſculpta eſſent ſuper humeros eorũ nomina, vt in vnius hominis perſona omnes Sanctuarium ſimul ingrederentur. Bene ergo Apoſtolus quũ Pontificem noſtrum cælos ingreſſum eſſe admonet: quia non ſibi tantùm ingreſſus eſt, ſed nobis. Et ideo timendum non eſt ne clauſus ſit fidei noſtræ cælorum aditus, quæ à Chriſto nunquam diſiungitur. Quia autem nos præeuntẽ Chriſtum ſequi decet, ideo *Præcurſor* vocatur.

CAPVT VII.

HIC enim erat Melchiſedec rex Salem, Pontifex Dei altiſsimi, qui occurrit Abrahæ reuertenti à cæde Regum, & benedixit illi.

2 *Cui & decimas ex omnibus impartitus eſt Abraham. qui primùm quidem ex interpretatione dicitur Rex iuſtitiæ: deinde etiam Rex Salem, quod eſt Rex pacis:*

3 *Sine patre, ſine matre, ſine genere, nec initium dierum, nec vitæ finem habens, ſed aſsimilatus Filio Dei manet Sacerdos in perpetuum.*

1 *Hic enim erat.*) Hactenus Iudæos ſtimulauit ſuis exhortationibus, vt attentè expenderent quid valeat Chriſti comparatio cum Melchiſedech. In fine proximi capitis, vt ex digreſſione illa rediret ad ſuum inſtitutum, rurſus citauit locum ex Pſalmo. nunc ergo ſermonem quem leuiter attigerat, copioſe proſequitur. nam ſingulatim enumerat quæ ſint conſideranda in Melchiſedec, in quibus ſimilis ſit Chriſto. Porrò mirum non eſt quòd tam accuratè in hoc ſermone inſiſtit. Non erat certè res vulgaris, in regione tot ſuperſtitionum corruptelis referta inueniri hominem qui purum Dei cultũ tueretur. erat enim hinc Sodomæ & Gomorrhæ, inde Chananæis vicinus. ita vndique ſeptus erat impiis hominibus. Deinde ſic totus mundus ad impietatem prolapſus erat, vt vix credibile eſſet Deum alibi ſincerè coli, quàm in familia Abrahæ. nam huius pater & auus, apud quos ſumma integritas eſſe debuerat, iampridem ad idololatriam degenerauerant. Ergo fuit hoc memorabile, adhuc Regem aliquem manere qui non tantùm veræ religioni ſeruiret, ſed obiret ipſe munus Sacerdotis. Et ſanè oportuit in eo qui typus erat Filii Dei, omnia eſſe præclara. Chriſtum verò fuiſſe hoc typo adumbratum patet ex Pſalmo. neque enim hoc temere Dauidi excidit, Tu es Sacerdos ęternus ſecundum ordinem Melchiſedec: quin potiùs hac voce ſublime myſterium Eccleſiæ commendatum fuit. Nunc ſingulas partes videamus, in quibus Apoſtolus Chriſtum ipſi Melchiſedec facit ſimilem. Prima ſimilitudo eſt in nomine. Neque enim myſterio caret quòd *Rex iuſtitiæ* vocatus eſt: quia etſi hoc honoris tribuitur Regibus qui moderatè & ex æquitate dominantur: hic tamen titulus verè in ſolum Chriſtum cõpetit, qui non modò iuſtum imperium exercet vt alii, ſed Dei iuſtitiam nobis communicat, partim dum efficit vt gratuita reconciliatione iuſti cenſeamur, partim dum nos renouat Spiritu ſuo, vt piè ſanctéque viuamus. Ergo Rex iuſtitiæ dicitur ab effectu, quia in omnes ſuos iuſtitiam diffundit. Vnde ſequitur, extra eius regnum nonniſi peccatum in hominibus regnare. Itaque Zacharias, quum eum velut ſolenni Dei edicto in regni ſui poſſeſſionem mittit, hoc elogio ipſum ornat, Lætare filia Sion, ecce Rex tuus venit tibi iuſtus: ſignificans iuſtitiam quæ alioqui nobis deeſt, ad ferri Chriſti aduentu. *Zach. 2.e.10.* Secũda ſimilitudo quam Apoſtolus notat, eſt in regno *Pacis*. hæc verò pax fructus eſt illius iuſtitiæ cuius meminit. Hinc ſequitur, quaquauerſum patet regnum Chriſti, illic debere eſſe pacem: vt habetur Ieſaiæ ſecundo & nono capite, ac ſimilibus locis. Cæterùm quum pax Hebræis etiam proſperum ac fœlicem ſtatum ſignificet, poſſet hoc loco ſic accipi. mihi tamen magis placet vt intelligatur pax interior quæ conſcientias tranquillas coram Deo & ſecuras reddit. Huius autem boni præſtantia ſatis pro merito æſtimari nequit, niſi exaduerſo conſideres quàm miſerum ſit aſſidua inquietudine torqueri: quod neceſſe eſt nobis omnibus accidere, donec per Chriſtum reconciliati Deo, conſcientias habeamus pacatas.

3 *Sine patre.*) Ita malo quàm Ignoti patris. expreſſiùs enim quiddam voluit dicere Apoſtolus, quàm genus Melchiſedec obſcurum fuiſſe vel ignotum. Nec me mouet obiectio, quòd ita non reſponderet figuræ veritas, quia Patrem in cælis habeat Chriſtus, matrem verò in terris. nam Apoſtolus vno verbo mẽtem ſuam mox explicat, vbi addit, *Sine genere.* Eximit ergo ipſum Melchiſedec à communi naſcendi lege. quo ſignificat æternum fuiſſe, vt recens eius origo in hominibus quærenda non ſit. Certũ quidem eſt à parentibus fuiſſe progenitum. ſed hîc de eo tanquam priuato homine Apoſtolus non diſputat: quin potius illum induit perſona Chriſti. Itaque nihil aliud ſibi in eo intueri permittit, quàm quod Scriptura docet. Nam in omnibus quæ ad Chriſtum pertinent, tractandis, ea adhibenda eſt religio, vt nihil ſapiamus niſi ex verbo Domini. Nunc quum Spiritus ſanctus Regem ſui temporis præſtantiſſimum inducens, de ortu eius taceat, nec poſtea mentionem vllam faciat mortis: nónne hoc perinde valet acſi accommodata eſſet eius æternitas? Quòd autem in Melchiſedec fuit adumbratum, verè in Chriſto exhibitum eſt. Ergo hac mediocritate contentos eſſe nos decet, quòd dum Scriptura Melchiſedec talem nobis proponit, quaſi qui nunquam vel natus ſit, vel mortuus: velut in pictura demonſtrat, nullum Chriſto eſſe nec principium nec finem. Cęterùm hinc quoque diſcimus quanta requiratur in ſpiritualibus Dei myſteriis reuerentia & ſobrietas. nam quod nuſquam ſcriptum legitur, non tantùm libenter ignorat Apoſtolus, ſed à nobis etiam neſciri vult. Et ſanè de Chriſto nihil ex ſenſu noſtro temere proferre fas eſt. Atqui Melchiſedec non hîc in priuata (vt aiunt) qualitate, ſed quatenus ſacer eſt Chriſti typus, conſideratur. Nec verò fortuitò vel per incogitantiam id videri omiſſum debet, quòd nulla illi cognatio tribuitur, nullus habetur de morte ſermo: verùm id potiùs conſultò fecit Spiritus vt nos ſupra vulgarem hominum ordinem attolleret. Ideo non videtur probabilis eorum coniectura qui Melchiſedec tradũt fuiſſe Sem filium

Noah. Nam ſi ad hominem certum ac notum ventũ fuerit, non ſtabit hæc tertia ſimilitudo Melchiſedec & Chriſti. *Aſsimilatus.* Nempe quoad ferebat ſignificandi ratio: ſemper enim analogia inter rem & ſignum tenenda eſt. Nam ridiculi ſunt qui è cælo delapſum comminiſcuntur, vt reipſa aſſimilent. Satis eſt quòd lineamenta Chriſti in eo conſpicimus: ſicuti viui hominis effigies in tabula cerni poteſt, & tamen procul diſtat homo à ſua pictura. Refutare eorum deliria qui vel Chriſtum tunc iam apparuiſſe ſomniant, vel Spiritum ſanctum, vel Angelum, nõ videtur operæpretium eſſe. Niſi fortè quis ſobrii hominis eſſe exiſtimet, cum Poſtello & ſimilibus phreneticis diſputare. neque enim minore ſupercilio ſe nebulo ille Melchiſedec eſſe aſſerit, quàm olim veſani illi ſpiritus (quorum meminit Hieronymus) Chriſtum ſe eſſe fingebant.

4 *Conſiderate autem quantus ſit hic, cui & decimas dedit de ſpoliis Abraham Patriarcha.*

5 *Atque ii quidem qui Sacerdotium accipiunt, qui ſcilicet ſunt ex filiis Leui, præceptum habent à populo decimas ſumendi iuxta Legem, hoc eſt à fratribus ſuis licet egreſsis ex lumbis Abrahæ.*

6 *Cuius autem genus non recenſetur ex ipſis, decimas ſumpſit ab Abraham, & habentem promiſsiones benedixit.*

7 *Porrò ſine controuerſia quod minus eſt à potiore benedicitur.*

8 *Atque hic quidem homines qui moriuntur, decimas accipiunt: illic autem is de quo teſtatum eſt quòd viuat:*

9 *Et vt ita loquar, in Abraham decimatus eſt ipſe Leui qui decimas ſolet accipere.*

10 *Nam is adhuc in lumbis patris erat quum occurreret Abrahæ Melchiſedec.*

4 *Conſiderate autem.)* Quarta notatio in comparatione Chriſti & Melchiſedec, quòd illi decimas obtulerit Abraham. Porrò quum pluribus de cauſis inſtitutæ fuerint decimæ, hîc eam duntaxat reſpicit Apoſtolus quæ præſenti cauſæ ſeruit. Vna illa cauſa fuit cur decimæ ſoluerentur Leuitis, quia & ipſi filii Abrahæ erant, cuius ſemini promiſſa erat terra. Ergo iure hæreditatio, terræ portio illis attribuenda erat. quoniam terræ poſſeſſione priuantur, fit in decimis compenſatio. Altera etiam hæc erat cauſa, quod quum in Dei cultu & publico Eccleſiæ miniſterio occuparentur, æquum fuit ipſos communi populi ſumptu ali. Decimas ergo illis reliqui Iſraelitæ debebant, tanquã iuſta muneris ſtipendia. Sed illæ cauſæ nihil ad præſentem diſputationem: ideo illas præterit Apoſtolus. Vna hæc in rationem nunc venire debet, quòd quum decimas populus quaſi ſacrum vectigal offerret Deo, eas Leuitæ recipiebant. Vnde apparet, non paruum fuiſſe honorem, quia in locum ſuum Deus eos quodammodo ſubrogabat. Ergo quod Melchiſedec Sacerdoti primarius Dei ſeruus & Propheta Abraham obtulit decimas, eo confeſſus eſt, honoris gradu ſupra ſe excellere. Quòd ſi præ illo in ordinem cogitur *Abraham Patriarcha*, raram & eximiam illius dignitatem eſſe oportet. Epithetum Patriarchæ ad amplificationem poſitum eſt. eſt enim hoc in primis honorificum, quòd Abraham in Eccleſia Dei pater nominatur. Tale igitur eſt argumentum, Abraham qui reliquos omnes antecellit, ipſo tamen Melchiſedec eſt inferior. ergo Melchiſedec ſummum honorem obtinet, ac Leuitis omnibus præferendus eſt. Antecedens probatur. nam quod debebat Abraham Deo, ſoluit in manum Melchiſedec. decimarum ergo ſolutione ſe minorem profeſſus eſt.

6 *Qui ſcilicet ſunt.)* Hoc aptiùs eſt quàm ita vertere, Eo quòd ſint ex numero filiorum. Neque enim cauſam reddit Apoſtolus, acſi decimas ideo Sacerdotes accipiant, quòd ſint ex filiis Leui: ſed totam illam tribum confert cum Melchiſedec, in hunc modum, Quum Leuitis Deus conceſſit ius exigendi à populo decimas, ita Iſraelitis omnibus eos præfecit, tametſi ex eodẽ parente eſſent omnes ſimul progeniti. atqui Abraham qui omnium pater eſt, Sacerdoti alienigenæ ſoluit decimas. ergo huic Sacerdoti omnes poſteri Abrahæ ſubiecti ſunt. Ita ius Leuitis delatum particulare fuit in reliquos fratres: ſed Melchiſedec ſine exceptione ſummo loco ſtatuitur vt ſibi omnes ſubiiciat. Quidam Apoſtolum loqui putant de decimis decimarum, quas maioribus Sacerdotibus Leuitæ ſoluebant: ſed nulla eſt ratio cur generalem ſermonem ita reſtringamus. ergo probabilius eſt quod attuli.

Benedixit.) Hoc quintum eſt quod in comparatione Chriſti & Melchiſedec Apoſtolus obſeruat. ſumit autem quaſi vnum ex confeſſis principiis, Quòd minus eſt benedici à maiori. Subiicit deinde, Melchiſedec benedixiſſe Abrahæ. vnde conficitur, Abraham eſſe minorem. Sed amplificandi cauſa iterum Abraham ornat ſingulari elogio. Nam quo præſtantior eſt Abraham, eo altius euehitur dignitas ipſius Melchiſedec. In hunc finem dicit Abraham promiſſiones habuiſſe: quo ſignificat illum eſſe primum ſanctæ gentis amorem, quocum Deus fœdus æternæ vitæ pepigit. Hæc enim non vulgaris fuit dignatio, quòd vnum elegit Deus ex omnibus, apud quem ius adoptionis & amoris ſui teſtimonium deponeret. Atqui hoc totum non obſtitit quominus ſe cum tota ſua excellentia ſubmitteret Sacerdotio Melchiſedec. Perſpicere igitur licet quantus hic ſit, cui duabus in rebus ceſſit Abraham & quod ſe benedici ab eo paſſus eſt, & quod decimas obtulit quaſi Dei vicario.

7 *Quòd minus eſt.)* Primo ſciendum eſt quid hoc loco ſignificet *Benedictionis* nomen. Eſt autem ſolennis precatio, qua is qui præditus eſt inſigni aliquo & publico honore, priuatos & ſuæ adminiſtrationis homines Deo commẽdat. Eſt aliud benedicendi genus, dum viciſſim alii pro aliis precamur: quod piis omnibus eſt promiſcuum. Sed hæc benedictio cuius Apoſtolus meminit, maioris eſt poteſtatis ſymbolum. Ita Iſaac benedixit filio ſuo Iacob, & Iacob ipſe benedixit ſuis nepotibus Ephraim & Manaſſe.
Ge.27.d.27. Ge.48.c.15. neque enim fuit illud mutuum, vt par referret filius patri: ſed maior autoritas ad legitimam benedictionẽ

require-

requiebatur. quod melius conſtare poteſt ex ſexto Numerorum capite, vbi poſtquam Sacerdotibus datū eſt mandatum benedicendi populi, ſtatim promiſſio additur, benedictos fore quibus benedixerint. Hoc inquam iure ſubnixa eſt Sacerdotalis benedictio, vt non tam hominis ſit quàm Dei. Nam vt Sacerdos in victimis immolandis Chriſti vices gerebat, ita in populo benedicendo, nihil quàm miniſter & legatus erat ſummi Dei. In hunc ſenſum accipi debet quod refert Lucas, Chriſtum ſublatis manibus Apoſtolos benedixiſſe. Ritum illum tollendi manus proculdubio à Sacerdotibus mutuatus eſt, vt ſe oſtenderet eum eſſe per quem Deus Pater nobis benedicat. De hac quoque benedictione mētio fit Pſal. 116. a. 17, & 118. a. 1. Nunc iſtam ſententiam accommodemus ad id quod Apoſtolus tractat, Benedictio ſacerdotalis quū Diuinum ſit opus, ſimul maioris eſt honoris teſtimonium. Ergo Melchiſedec Abrahæ benedicendo, ſuperiorem locum ſibi ſumpſit, non fecit hoc temere, ſed pro iure ſacerdotali. ergo eminet ſupra Abraham. Atqui Abraham is eſt cum quo dignatus eſt Deus ſalutis fœdus paciſci. ergo quum reliquis omnibus præcellat, à ſolo Melchiſedec ſuperatur. *Nu. 6. d. 23.* *Luc. 24. g. 50.*

8 *De quo teſtatum eſt quod viuat.*) Silentium de morte (vt iam priùs dixi) pro vitæ teſtimonio accipit. non valeret hoc quidem in aliis: ſed in Melchiſedec quatenus imago eſt Chriſti meritò valere debet. Nam quia hîc agitur de ſpirituali Chriſti regno & ſacerdotio, nihil loci humanis coniecturis relinquitur: nec ſcire aliud fas eſt quàm quod Scripturis proditum legimus. Neque verò hinc colligas, hominem illum qui Abrahæ occurrit, adhuc viuere: ſicuti pueriliter quidam nugati ſunt. nam hoc ad alienam perſonam quam ſuſtinebat, nempe Filii Dei, refertur. Cæterùm his verbis Apoſtolus contendit, dignitatem ſacerdotii Melchiſedec perpetuam eſſe, Leuitici verò temporalem. Sic enim ratiocinatur, Hi quibus decimas Lex aſſignat, homines ſunt mortales: quo indicatum fuit abrogandum eſſe aliquando ius ſacerdotii, quemadmodum finē habebat eorum vita. Scriptura autem nullam commemorat mortem Melchiſedec, quum narrat ſolutas illi fuiſſe decimas: ita ius ſacerdotii illius nullo temporis ſpatio terminat, quin potius ſubindicat æternæ eſſe durationis. Hoc autem ideo additum eſt ne videatur poſterior Lex (vt moris eſt) priori quicquam derogaſſe. Excipi enim alioqui poterat, ius illud quo potitus olim erat Melchiſedec, eſſe iam obſoletum: quia aliam Legem Deus per Moſem tuliſſet, qua illud transferebat ad Leuitas. Sed occurrit Apoſtolus quum dicit, ad tempus decimas Leuitis ſolutas fuiſſe, quia non ſemper viuerent, Melchiſedec verò, quia immortalis ſit, retinere vſque in finem quod à Deo ſemel illi datum eſt.

9 *Decimatus eſt ipſe Leui.*) Longiùs procedit, ne ipſum quidem Leui qui tunc *in lumbis Abrahæ erat*, immunem ab eadem ſubiectione fuiſſe: quia Abraham decimas ſoluendo, ſe & poſteros ſacerdotio Melchiſedec ſubiecerit. Sed hîc exaduersò poſſet obiici, eadem ratione Iuda quoque, ex cuius ſemine genitus fuit Chriſtus, fuiſſe decimatum. Verùm hic nodus facilè ſoluetur, ſi quis duo expendat quæ inter Chriſtianos extra controuerſiam conſtituta eſſe debent. neque enim ſimpliciter Chriſtus, vnus quilibet hominum inter Abrahæ filios cenſetur, ſed priuilegio ſingulari eximitur à communi ordine. Atque hoc eſt quod dicebat, Si filius eſt Dauidis, quomodo eum Dauid Dominum appellat? Videmus ergo iam vt argumentum perperam à Leui ad Chriſtum ducatur. deinde quum Melchiſedec Chriſti ſit figura, minimè conſentaneum eſſet rationi, illum quaſi committi cum hoc in certamen. tenendum eſt enim illud vulgare dictum, Quod ſubordinatur non pugnat. Itaque figura quum infra veritatem ſuam ſubſidat, illi nequaquam opponi debet, aut poteſt. parium enim eſt talis conflictus. His quinque membris Apoſtolus comparationem Chriſti & Melchiſedec abſoluit: quo refellitur eorum commentum qui præcipuam in oblatione panis & vini ſimilitudinem quærunt. Videmus Apoſtolum ſingula hîc accuratè & propemodum ſcrupuloſè excutere. Nomen hominis, ſedem regni, perpetuitatem vitæ, ius decimarum, benedictionem perſequitur. In his certè minus erat momenti quàm in oblatione. Dicemúſne obliuione lapſum eſſe Dei Spiritum, vt dum rebus minutis immoratur, quod præcipuum erat & maximè ad cauſam valebat, omiſerit? quo magis tot veteres Eccleſiæ doctores hac opinione occupatos fuiſſe miror, vt in oblationem panis & vini inſiſterent. Sic autem loquuntur, Chriſtus Sacerdos eſt ſecundum ordinem Melchiſedec. atqui panem & vinum Melchiſedec obtulit: ergo panis & vini ſacrificium Chriſti ſacerdotio conuenit. Copioſè poſthac de ſacrificiis veteribus Apoſtolus diſſeret: de hoc nouo ſacrificio panis & vini nullum faciet verbum. Vnde ergo hoc in mentem venit Eccleſiaſticis ſcriptoribus? Certè vt error errorem trahere ſolet, quum ipſi ſacrificium in Chriſti cœna nullo eius mandato finxiſſent, adeóque cœnam adulteraſſent addito ſacrificio: colores poſtea hinc inde accerſere conati ſunt, quibus errorem ſuum fucarent. Arriſit hæc panis & vini oblatio, & nullo iudicio protinus arrepta eſt. Nam quis concedat homines illos perſpicaciores Spiritu Dei fuiſſe? Atqui ſi recipimus quod tradunt, damnandus incogitantiæ erit Dei Spiritus à quo res tanta non eſſet animaduerſa: præſertim quum hanc quæſtionem tractaret ex profeſſo. Hinc conſtituo, veteres ſibi finxiſſe ſacrificium de quo nunquā Moſes cogitauerat. neque enim ſcribit Melchiſedec panem & vinum obtuliſſe Deo, ſed potius Abrahæ & comitibus. Hæc eius verba ſunt, Egreſſus eſt illi obuiam Melchiſedec Rex Salem, ac protulit panem & vinum: & erat idem Sacerdos Dei altiſſimi, & benedixit illum. Prius illud quod narrat, regium fuit, laſſos ex prælio & itinere reficere: benedictio ad munus ſacerdotale pertinebat. Ergo ſi quid myſterii habuit oblatio, non aliter in Chriſto completur, niſi dum eſurientes nos & laſſitudine confectos paſcit. Cæterùm bis ridiculi ſunt Papiſtæ, qui poſtquam negarunt in Miſſa eſſe panem & vinum, de panis & vini ſacrificio garriunt. *Mat. 22. d. 42.* *Gen. 14. d. 18.*

11 *Porrò ſi conſummatio per Leuiticum ſacerdotium erat (populus enim ſub eo Legem accepit) quid adhuc opus fuit ſecundum ordinem Melchiſedec alterum exoriri Sacerdotem, & non ſecundum ordinem Aaron dici?*

12 *Etenim dum transfertur ſacerdotium, neceſſariò etiam fit Legis tranſlatio.*

13 *Certè is de quo hæc dicuntur, alterius fuit tribus particeps, ex qua nemo adſtitit altari.*

14 *Clarum enim eſt quòd ex tribu Iuda natus ſit Dominus noſter, de qua tribu nihil loquutus eſt Moſes, quod ad ſacerdotium ſpectat.*

11 *Si conſummatio.*) Ex eodem teſtimonio colligit Apoſtolus, abrogatum fuiſſe Chriſti aduentu Vetus Teſtamentum. Hactenus de officio perſonáque Sacerdotis diſſeruit. ſed quia ſacerdotium Deus inſtituerat ſanciendæ Legis cauſa, illo abolito, ſequitur hanc quoque ceſſare. Hoc vt melius intelligatur, tenendum eſt axioma, Nullum fœdus inter Deum & homines firmum ratúmque eſſe niſi ſacerdotio fulciatur. Ideo dicit Apoſtolus, Legem fuiſſe veteri populo interpoſitam ſub Leuitico ſacerdotio: quo ſignificat non modò illud regnaſſe tempore Legis, ſed eius ſtabiliendæ cauſa, vt diximus, fuiſſe inſtitutum. Iam ſic ratiocinatur, Si perfecta fuiſſet Eccleſiæ adminiſtratio ſub ordine Aaron, quorſum oportuiſſet ad diuerſum ordinem redire? nam in perfectione nihil mutatur. ſequitur ergo, adminiſtrationem Legis non fuiſſe perfectam: quia nouus ordo erigendus fuit de quo loquitur Dauid. *Populus enim ſub eo Legem acc.* Hæc parentheſis ideo inſeritur vt ſciamus annexam fuiſſe Legem ſacerdotio. Vult Apoſtolus probare, in Lege Moſis non fuiſſe vltimum ſcopum in quo hærendum eſſet. id probat ex ſacerdotii abrogatione in hunc modũ, Si ea fuiſſet vis ſacerdotii veteris, vt Legi in ſolidum confirmandæ ſufficeret, nunquam Deus aliud ſubrogaſſet nouum & diuerſum. Nunc quia ambigere quiſpiam poterat an ex fine ſacerdotii conſequeretur Legis abolitio, dicit non modò ſub illo hanc fuiſſe latam, ſed per illud quoque confirmatam fuiſſe.

12 *Dum transfertur ſacerdotium.*) Quum eadem ſit Legis & ſacerdotii conditio, Chriſtus non Sacerdos modò, ſed Legiſlator etiam creatur. ita non tantùm ius Aaronis, ſed Moſis quoque ad eum transfertur. Summa eſt, non minus temporale fuiſſe Moſis quàm Aaronis miniſterium: ideóque abrogari Chriſti aduentu vtrunque oportuiſſe, quia alterum ſine altero ſtare non potuerit. *Legis* nomine intelligimus quod propriè ad Moſen ſpectabat. Lex enim & regulam bene viuendi, & gratuitum vitæ fœdus continet: illicque paſſim occurrunt multæ inſignes ſententię quibus tum ad fidem, tum ad timorem Dei inſtituimur. Horum nihil abolitum fuit à Chriſto, ſed tantùm pars illa quæ cum veteri ſacerdotio implicita erat. Nam hîc confertur Chriſtus cum Moſe. itaque quicquid commune eſt inter eos, in rationem non venit, ſed ea tantùm in quibus alter differt ab altero. Cõmune eſt ambobus offerre nobis Dei miſericordiam, regulam piè ſanctéque viuendi præſcribere, tradere verum Dei cultum, ad fidem, ad patientiam, ad omnia pietatis officia nos hortari. Hoc autem diuerſum à Chriſto habuit Moſes, quòd nondum patefacta Euangelii claritate, ſub inuolucris populum continuit: quòd re nondum exhibita, in figuris & vmbris guſtum propoſuit Chriſti: quòd denique ad rudis populi captum ſe attemperans, non vltra puerilia rudimenta conſcendit. Meminerimus ergo Legem dici partem illam miniſterii quam propriam habuit Moſes, & à Chriſto ſeparatam. ea quũ veteri ſacerdotio ſubiecta ſit, hoc abolito ſimul ceſſat. Et Chriſtus dum inſtituitur Sacerdos, Legiſlatoris etiam poteſtate inſtruitur, vt Noui Teſtamenti miniſter ſit ac interpres. quanquam impropriè ad Euangelium transfertur Legis nomen. Sed hæc catachreſis adeò nihil habet abſurdi, vt propter antitheſin gratiam orationi conciliet, ſicuti ad Romanos capite ſeptimo. Porrò nimis proterua fuit Papæ improbitas qui in ſuis Decretalibus hoc caput inſeruit, ſe nunc eadem præditũ eſſe poteſtate quam olim Aaron habuerit, quia Lex cum ſacerdotio ad ipſum ſit tranſlata. Videmus quidnam agat Apoſtolus: Cæremonias deſiiſſe cõtendit ex quo prodiit Chriſtus cum mandato noui fœderis publicandi. Perperam inde colligimus, ad Chriſti miniſtros quicquam tranſiiſſe. ſola enim Chriſti perſona Moſi & Aaroni opponitur. Quo igitur prætextu aliquid ſibi iuris Antichriſtus arrogabit? Neque hîc refellendæ tam craſſæ impudentiæ cauſa diſputo. ſed hanc ſacrilegam audaciam Lectoribus indicari operæpretium fuit, vt agnoſcant bonum hunc ſeruum ſeruorum Chriſti ſúſque déque habere magiſtri honorem, fœdè Scripturas lacerare vt ſuæ tyrannidi qualemcunque fucum inducat.

13 *De quo hæc dicuntur.*) Quia apud eos verba facit Apoſtolus, qui Ieſum Filium Mariæ fatentur eſſe Chriſtum: veteri ſacerdotio finem eſſe impoſitum probat, quia hic nouus Sacerdos qui ſubrogatur, ex alia ſit tribu quàm Leui. Nam ſecundum Legem, manere in illa tribu, ſingulari priuilegio debuit ſacerdotii dignitas. Porrò *Clarum eſſe* dicit, quòd ex tribu Iuda progenitus ſit Chriſtus: quia tũc vulgò res nota erat. præcipua tamen certitudo in promiſſione fundata erat. Ergo quum agnoſcerent eum eſſe Chriſtum, ſimul neceſſe erat vt perſuaſi eſſent eſſe Filium Dauidis. nam is qui promiſſus erat, non poterat aliunde ducere originem.

15 *Idque magis etiam liquet: ſiquidem ad ſimilitudinem Melchiſedec exoritur Sacerdos alius,*

16 *Qui non iuxta Legem mandati carnalis factus fuit, ſed ſecundum potentiam vitæ inſolubilis.* Pſal. 110.b.4.

17 *Teſtatur enim ad hunc modum, Tu Sacerdos in æternum ſecundum ordinem Melchiſedec.*

18 *Abrogatio enim fit prioris mandati, propter imbecillitatem & inutilitatem.*

19 *Nihil enim Lex perfecit, ſed acceſſit introductio ad ſpem potiorem per quam appropinquamus Deo:*

22 *Atque hoc potiorem, quòd non abſque iureiurando res acta ſit. nam illi quidem citra iuſiurandum Sacerdotes facti ſunt:*

20 *Hic verò cum iureiurando, per eum qui dixit illi, Tu Sacerdos in æternum ſecundum ordinem Melchiſedec.*

22 *Tanto*

22 *Tanto potioris Teſtamenti ſponſor factus eſt Ieſus.*

15 *Idque magis liquet.)* Alio argumento probat abolitam eſſe Legem. priùs à Sacerdotis perſona ratiocinatus eſt:nunc à natura ſacerdotii, & à ratione qua inſtitutum fuit. Sacerdotium vetus,inquit,externis ritibus inſtitutũ fuit:in Chriſti ſacerdotio nihil niſi ſpirituale eſt. Inde apparet illud fluxum fuiſſe & caducum:huius verò perpetuitas monſtratur. Mandatum carnale pro corporeis, hoc eſt, externis cæremoniis accipitur. Scimus quomodo inauguratus fuerit Aaron cum filiis ſuis. Quod arcana & cæleſti Spiritus virtute impletum eſt in Chriſto, illic oleo,multiplici veſtitu,ſanguinis aſperſione, aliiſque terrenis cæremoniis adumbratum fuit. Porrò hæc inſtitutio ſacerdotii, naturæ congruebat. vnde ſequitur ſacerdotium ipſum fuiſſe obnoxium mutationi.Quanquam vt poſtea videbimus,non ſic fuit carnale ſacerdotium quin ſimul ſpirituale eſſet: ſed hîc tantùm reſpicit Apoſtolus quid diuerſum à Chriſto Aaron habuerit. Ergo vtcunque ſpiritualis eſſet vmbrarum ſignificatio, vmbræ tamen ipſæ, vtpote quæ huius mundi elementis conſtarent,terrenæ meritò dicuntur.

16 *Secundum potentiam vitæ.)* Quia Chriſtus perpetuus eſt Sacerdos, diſcerni ab Aarone ipſum inſtitutionis ritu oportuit. hoc factum eſt,quia non Moſes homo mortalis ipſum conſecrauit, ſed Spiritus ſanctus:idque non oleo, nec ſanguine hircorum, nec externa veſtium pompa, ſed cæleſti virtute quam hîc Apoſtolus infirmis elementis opponit. Videmus ergo vt æternitas ſacerdotii in Chriſto commendata fuerit.

17 *Tu Sacerdos in æternum.)* In vna tantùm voce perpetuitatis hoc loco inſiſtit Apoſtolus: confirmat enim quod dixit de *Vita inſolubili.* differre ergo Chriſtum à toto genere Leuitico oſtendit, quia ſit creatus in perpetuum Sacerdos. Sed hîc poſſet obiici(quemadmodum Iudæi etiam obiiciunt) לעולם nõ ſemper æternitatem ſonare: ſed potius ſeculi vnius ſpatium,aut certè lõgum tempus. Huc accedit, quòd quum Moſes de veteribus ſacrificiis agit, ſæpe hac loquutione vtitur, Erit hæc obſeruatio in ſeculum. Reſpondeo,quoties de Legalibus ſacrificiis fit mentio, ſeculum ad tempus Legis reſtringi. neque in abſurdum videri debet:Chriſti enim aduentu facta eſt quædam mundi renouatio.Quoties ergo de miniſterii ſui ſtatu loquitur Moſes,longiſſimum tempus non extendit niſi ad Chriſtum. Quanquam ſimul obſeruandum eſt,nõ tam externæ cæremoniæ reſpectu quàm propter myſticam ſignificationem, ſeculi durationem attribui veteribus ſacrificiis. In præſentia tamen ſufficere nobis debet ea ratio, ſuum Moſi eiúſque miniſterio ſeculum fuiſſe cui finem attulit regnum Chriſti,ſub quo renouatus fuit mundus.Nũc vbi conſurgit Chriſtus, & ei defertur perpetuum ſacerdotium, finem in eius ſeculo non reperiemus,vt certo temporis ſpatio terminari queat.Ita nihil hac voce quàm æternitas intelligi debet:nam ex hac circunſtantia ſemper iudicandum eſt quid valeat particula לעולם. *Exod.12.c.17. 19.b.9.*

18 *Abrogatio fit.)* Quoniam in hoc cardine nunc verſatur Apoſtoli oratio, Legem vnà cum ſacerdotio ceſſaſſe:cauſam exponit cur hanc oportuerit aboleri:nempe quia infirma & inutilis fuerit. Sic autem loquitur cæremoniarum reſpectu,quæ in ſe nihil habebant ſolidum, nec per ſe quicquam ad ſalutẽ valebant. Quòd enim gratiæ promiſsio illis erat annexa,quòd paſsim teſtatur Moſes placatum iri Deum ſacrificiis,& expiatum iri peccata:id propriè non competebat ſacrificiis,ſed aduentitium erat.Nam vt ad Chriſtum referebantur figuræ omnes,ita ab eo mutuabantur vim ſuam & effectum.imò per ſe nihil poterant,vel agebant,ſed tota vis à Chriſto vno pendebat. Porrò quum Iudæi perperam eas Chriſto opponerent, Apoſtolus ſermonem,eorum opinioni accommodans,eas quoque à Chriſto diſcernit. Atqui ſimul ac ſeparatæ ſunt à Chriſto,nihil illis fit reliquum,præter hanc infirmitatem de qua loquitur. Denique nulla in cæremoniis veteribus reperietur vtilitas,donec ad Chriſtum ventum fuerit: adeóque ſic Iudæos reddebant certiores de gratia Dei, vt ſuſpenſos quodammodo tenerent. Meminerimus ergo inutilem vocari Legem quum Chriſto vacua eſt. Hoc quoque ad confirmationem huius doctrinæ facit, quòd vocat *Prius mandatum.* Nam tritum illud ac vulgare eſt, Priores leges poſterioribus abrogari. Longè ante Dauidem promulgata Lex fuerat. tunc erat in ſuo regno quum vaticinium iſtud proferret de creando nouo Sacerdote, eſt igitur noua Lex quæ priorem antiquat.

19 *Nihil enim perfecit.)* Quia paulò durius loquutus erat de Lege,nunc aſperitatem illam mitigat & quaſi corrigit. Concedit enim illi vtilitatem quandam,quòd viam præmonſtrauerit, quæ tandem ad ſalutem duceret.ea tamen fuit eiuſmodi,multum à perfectione diſtaret. Sic ergo argumentatur Apoſtolus, Lex inchoauit duntaxat: ergo aliquid perfectius,ſequi neceſſe fuit. neque enim filios Dei ſemper in rudimentis puerilibus hærere decet. *Introductionis* nomine ſignificat quandam fuiſſe in Lege præparationem: vt pueris traduntur elementa quæ ad altiorem doctrinam illis deinde viam ſternant. ſed quia præpoſitio ἐπὶ conſequentiam ſignificat,vbi vni alterum ſuccedit,ideo vertendum cenſui, *Sed acceſſit.*nã duas,meo iudicio, introductiones ponit:priorem in figura Melchiſedec,ſecundã in Lege, quæ poſterior tempore fuit. Porrò *Legis* nomine ſacerdotium Leuiticum deſignat, quod ſacerdotio Melchiſedec fuit ſuperadditum. Per *Spem potiorem* intelligitur conditio fidelium ſub regno Chriſti. ſed reſpectum habet ad Patres,qui pręſenti ſuo ſtatu non poterant eſſe contenti quin longiùs aſpirarent. Vnde illud,Multi Reges & Prophetæ optarunt videre quæ vos videtis. ergò Legis pædagogia manuducebantur, vt vltra tenderent. *Per quam appropinquamus.* Subeſt tacita antitheſis inter nos & Patres. hac enim dignitate eos antecellimus, quòd Deus ſe iam nobis familiariter communicat: quum eminus tantùm illis & obſcurè apparuerit. Et eſt alluſio ad formam tabernaculi vel templi. nam populus in atrio procul ſtabat, nec cuiquã propior Sanctuarii acceſſus patebat niſi Sacerdotibus. interius verò Sanctuarium ingrediebatur ſummus Sacerdos. nunc autem ſublato tabernaculo, Deus nos in familiarem ſui conſpectum admittit, à quo prohibiti fuerunt Patres. Ergo qui Legis vmbras adhuc retinet, vel reſtituit, non tantùm obſcurat Chriſti gloriam,ſed nos fraudat ingenti bono:quia interſtitium inter nos & Deum ponit, ad quem appropinquandi libertas per Euangeliũ nobis conceſſa eſt. Et quiſquis in Lege hæret ſciens ac *Luc.10.d.24.*

volens ſe priuat Dei propinquitate.

20 *Quod non abſque iureiurando.)* Aliud argumentum, cur cedere Lex Euangelio debeat: quia Deus ſacerdotium Chriſti Aaronis ſacerdotio prætulerit, quando in illius honorem iurare dignatus eſt. Nam quum veteres Sacerdotes inſtitueret, nullum iuſiurandum interpoſuit. de Chriſto autem dicitur, Iurauit Dominus: quod proculdubio fit eius ornandi cauſa. Videmus in quem finem Pſalmum rurſus adducat: nempe vt ſciamus, iurante Deo, plus dignationis attribui Chriſti Sacerdotio quàm reliquis. Porrò memoria repetendum eſt principium illud, Sacerdotem creari vt ſit ſponſor fœderis. ideo concludit Apoſtolus, fœdus quod per manum Chriſti nobiſcum Deus pepigit, illo veteri cuius interpres fuit Moſes, longè eſſe præſtantius.

23 *Et illi quidem plures facti fuerunt Sacerdotes, quòd prohiberentur morte permanere.*

24 *Hic autem quia perpetuò manet, immutabile habet ſacerdotium.*

25 *Vnde & ſeruare in æternum poteſt eos qui per ipſum Deo appropinquant: ſemper viuens vt intercedat pro nobis.*

26 *Talis enim nos decebat Pontifex, ſanctus, innocens, impollutus, ſegregatus à peccatoribus, & excelſior cælis factus,*

27 *Qui non neceſſe habeat quotidie, quemadmodum Sacerdotes, primùm pro ſuis peccatis hoſtias offerre, deinde pro populi. hoc enim ſemel fecit, quum ſeipſum obtulit.*

28 *Lex quidem homines conſtituit Sacerdotes habentes infirmitatem: ſermo autem iuſiurandi quod Lege poſterius eſt, Filium in æternum profectum.*

23 *Et illi quidem.)* Iam prius attigerat hanc comparationem: ſed quia res maiori animaduerſione digna eſt, iterum plenius explicat: quanquam alius eſt diſputationis ſenſus quàm antea. Tunc enim ſacerdotium vetus aliquando debuiſſe interire colligebat, quòd illi præeſſent homines mortales: nunc ſimpliciter oſtendit cur Chriſtus maneat perpetuò Sacerdos. id facit argumento à diſparatis ſumpto. Veteres ideo plures fuerunt, quia mors Sacerdotium finiebat: nulla eſt mors quæ impediat Chriſtum à ſua functione. ergo vnus eſt ac perpetuus. Ita cauſæ diuerſitatis diuerſos facit effectus.

25 *Vnde & ſeruare, &c.)* Hic fructus æterni ſacerdotii, nempe ſalus noſtra: ſi tamen fructum hunc fide colligimus vt oportet. Nam vbi interitus eſt vel mutatio, illic ſalutem fruſtra quæras: ideo qui in veteri ſacerdotio hærent, ad ſalutem nunquam peruenient. Quum dicit, *Eos qui appropinquant Deo*, hac periphraſi fideles deſignat qui ſoli ſoli fruuntur ſalute per Chriſtũ parta. ſed interea tamen indicat quid in Mediatore ſpectare debeat fides: hoc ſummum eſt hominis bonum, vt Deo ſuo ſit cõiunctus, apud quẽ fons vitæ eſt ac omnium bonorum, ſed omnes arcet ſua indignitas ab acceſſu. Ergo proprium Mediatoris officium, nobis hîc ſuccurrere, manúmque porrigere vt in cælum nos deducat. Et ſemper ad veteres Legis vmbras alludit. tametſi enim Pontifex nomina duodecim tribuum in humeris geſtabat, & ſymbola in pectore: ſolus tamen Sanctuarium ingrediebatur, quum populus in atrio ſtaret. Nunc verò Chriſto mediatore freti, fide in cælum vſque penetramus: quia nullum eſt amplius velum quod nobis obſtet, ſed Deus palàm nobis apparet, blandéque ad familiarem acceſſum nos inuitat. *Semper viuens vt intercedat.* Quale hoc & quantum amoris erga nos pignus eſt? quòd nobis Chriſtus, non ſibi viuit, quòd receptus eſt in beatam æternitatem vt in cælo regnet: id cauſa noſtra factum Apoſtolus pronuntiat. Ergo & vita, & regnum, & gloria Chriſti in ſalutem noſtram, tanquam in ſuum ſcopum, deſtinantur, nec quicquam habet Chriſtus quod non in vſum noſtrum accommodare liceat: quia hac conditione ſemel nobis à Patre datus eſt, vt omnia illius noſtra ſint. Simul ab effectu Chriſtum docet fungi Sacerdotis officio, quia proprium Sacerdotis eſt intercedere vt populo gratiam apud Deum conciliet. hoc ſemper facit Chriſtus, quia in hunc finem reſurrexit à mortuis. ergo iure propter aſſiduum intercedendi munus, Sacerdotii nomen ſibi vendicat.

26 *Talis enim Pontifex.)* Ab annexis ratiocinatur. Conditiones iſtæ vel qualitates (vt vulgò appellant) neceſſariò requirunt in Sacerdote vt iuſtus ſit, innocens & purus omni macula in ſolum Chriſtum competit hic honor. ergo Legis Sacerdotibus defuit quod ad munus verè obeundum requirebatur. Vnde ſequitur, non conſtare perfectionem Leuitico Sacerdotio: ac ne per ſe quidem fuiſſe legitimum, niſi quatenus Chriſto ſubſeruiebat. Et ſanè externus ornatus Pontificis, defectum hunc indicabat. Quorſum enim precioſæ ac ſplendidæ illæ veſtes quibus Aaronem in Sacris peragendis ornari Deus iubebat, niſi vt ſanctitatis ac in omni virtutum genere pręſtantiæ plus quàm humanæ eſſent ſymbola? ideo autẽ adhibebantur figuræ illæ, quia res non aderat. Apparet igitur Chriſtum ſolum eſſe idoneum Sacerdotẽ. Membrum iſtud, *Segregatus à peccatoribus*, reliqua comprehendit. Fuit enim aliqua Aaronis ſanctitas & innocentia & puritas, ſed nonniſi ad exiguum duntaxat modulũ: multis enim maculis fœdatæ erant. Chriſtus autem, qui exemptus eſt è vulgò hominum, ſolus eſt à peccato immunis. Ideo vera ſanctitas & innocentia in eo ſolo reperietur. Neque enim ſegergatus à nobis dicitur, quòd nos à ſocietate ſua repellat: ſed quia hoc habet pręnobis eximium, vt vacuus ſit omni immunditia. Atque hinc colligimus, repudiari omnes preces quæ non ſuffultæ ſunt interceſſione Chriſti. Quæri tamen poſſet de Angelis, an illi quoque à peccatoribus ſint ſegregati. quod ſi ita eſt, quid obſtat quominus ſacerdotio fungantur, & mediatores noſtri ſint apud Deum? Reſponſio facilis eſt: nemo enim legitimus Sacerdos eſt niſi mandato Dei ordinatus. nuſquam hunc honorem Angelis Deus detulit. Ergo ſacrilega eſſet vſurpatio, ſi vocatione deſtituti illuc ſe ingererent. Deinde vt ſtatim videbimus initio proximi capitis, hominem eſſe oportet qui Dei ſit & hominum mediator. Quanquam poſtrema conditio quam Apoſtolus hîc recenſet, abundè ſola ſufficeret ad ſoluendam hanc quæſtionem. nos enim coniungere Deo non poteſt niſi qui ad Deum pertingit, hoc ne Angelis quidem datũ eſt. quia non leguntur ſupra omnes cælos euecti.

Proinde

Proinde ſolius Chriſti eſt conciliare nobis Deum: quandoquidem ſupra omnes cælos conſcendit. Porrò hæc loquutio perinde valet acſi diceretur Chriſtus ſupra omnes creaturarum ordines collocatus, ita vt ſupra Angelos emineat.

27 *Qui non neceſſe habeat.)* Proſequitur antitheſin inter Chriſtum & Sacerdotes Leuiticos: in qua duos maximè(vt ita loquar)defectus notat veteris Sacerdotii, ex quibus conſtet non fuiſſe ſuis numeris abſolutum. Atque hîc quidem ſummam breuiter perſtringit, ſed poſtea ſingulas partes fuſiùs exponit: præſertim verò alteram de quotidianis ſacrificiis,ſicut de ea præcipuum erat certamen. Ego quoque ſingula capita breuiter attingam. Hic vnus fuit veteris Sacerdotii defectus quòd Pontifex pro ſuis peccatis ſacrificium offerebat. quo modo autem aliis Deum placaſſet qui ipſe ſibi iure infenſum habebat? ergo illi expiandis peccatis minimè pares fuerunt. Alter defectus, quòd varia quotidie ſacrificia offerebant. vnde ſequitur,nullam fuiſſe iuſtam expiationem, quia vbi repetitur purgatio, manent peccata. Diuerſa Chriſti eſt ratio.nā neque ſacrificio ipſe indiget, vtpote qui nullo peccati næuo ſit aſperſus. & tale fuit eius ſacrificium,cuius vnica oblatio ſufficeret ad finem mundi:ſeipſum enim obtulit.

28 *Lex quidem.)* Ex hominum vitiis colligit Sacerdotii infirmitatem,acſi diceret,Quando Lex non conſtituit veros Sacerdotes,aliunde hoc vitium corrigi neceſſe eſt. Corrigitur autem per ſermonem iuriſiurandi: creatur enim Chriſtus non ex communi hominum ordine, ſed Filius Dei non vlli vitio obnoxius,ſed ornatus & inſtructus ſumma perfectione. Iuſiurandum Lege poſterius eſſe iterum admonet, vt ſignificet Deum Legali ſacerdotio non contentum, melius aliquid voluiſſe ſtatuere. Nam in Dei inſtitutis quod ſuccedit,priora in meliorem ſtatum promouet,vel etiam abolet quæ nonniſi ad tempus vigere debebant.

CAP. VIII.

Porrò eorum quæ dicuntur, ſumma eſt,Talem habemus Pontificem qui conſedit in dextera throni maieſtatis in cælis.

2 *Sanctorum miniſter, & tabernaculi veri quod fixit Dominus, & non homo.*

3 *Omnis enim Pontifex ad offerendum dona & ſacrificia conſtituitur. vnde neceſſe eſt, hunc quoque habere quod offerat.*

4 *Sanè ſi in terra eſſet, ne Pontifex quidem eſſet quandiu eſſent Sacerdotes qui ſecundum Legem offerrent dona.*

5 *Qui in exemplari & vmbra miniſtrant cæleſtium: quemadmodum oraculo admonitus fuit Moſes, quum tabernaculum eſſet perfecturus. Vide,inquit, vt facias omnia ſecundum typum qui* Exo.25.d.40 *tibi oſtenſus fuit in monte.*

6 *Nunc autem excellentius obtinuit miniſterium, quanto & potioris teſtamēti Mediator,quod ſuper præſtantioribus promiſſionibus promulgatum fuit.*

1 *Porrò eorum.)* Vt ſciant Lectores qua de re diſputetur,admonet ſe hoc agere, vt probet ſpirituale eſſe Chriſti ſacerdotium quo illud Legale aboleatur.Pergit quidem in eodem argumento:ſed quia variis rationibus pugnat, ideo hanc admonitionem inſeruit, vt intentos ad ſcopum Lectores teneret. Iam euicit,Chriſtum eſſe Pontificem:nunc contendit cæleſte eſſe eius ſacerdotium. Vnde ſequitur,eius aduentu euaneſcere illud quod Moſes ſub Lege inſtituerat, quia terrenum fuit. Quia autem paſſus eſt Philip.2.a.7. Chriſtus in humilitate carnis,& aſſumpta etiam ſerui forma exinanitus fuit in mundo: ad eius aſcenſum nos Apoſtolus reuocat,quo non tantùm abſorpta fuit crucis ignominia, ſed abiecta illa & ignobilis cōditio quam ſimul cum carne noſtra induerat. Nam ex illa Spiritus virtute quæ in reſurrectione aſcenſúque Chriſti effulſit,æſtimanda eſt ſacerdotij eius dignitas. Sic ergo diſputat,Quum ad dexteram Dei cōſcenderit Chriſtus vt magnificè in cælo regnet, non eſt terreni Sanctuarij miniſter, ſed cæleſtis. Genitiuus *Sanctorum* hîc in neutro genere accipitur. Et Apoſtolus ſeipſum explicat quum addit,*veri tabernaculi.* Sed id quæri poteſt, an tabernaculum à Moſe extructum, falſum ac temere conſtructū fuerit. ſubeſt enim tacita oppoſitio in iſtis verbis. Reſpondeo,hanc veritatem de qua loquitur,non mendacio, ſed figuris tantùm opponi, quemadmodum Ioan.cap.1.b.17,Lex per Moſen data eſt,gratia & veritas per Ieſū Chriſtum facta eſt. Ergo vetus illud tabernaculum, non inane hominis cōmentum fuit,ſed effigies cæleſtis tabernaculi:quia tamen vmbra differt à corpore,& ſignificatio à re ipſa, ideo verum fuiſſe tabernaculum negat Apoſtolus.acſi diceret fuiſſe duntaxat vmbratile.

2 *Quod fixit Dominus.)* Quidnam ſibi vult Apoſtolus quòd ſacerdotiū Chriſti locat in cælo? Nam certè in terris paſſus eſt & ſanguine terreno (quòd ex ſemine Abrahæ originem traxerat) peccata noſtra expiauit:ſacrificium mortis eius viſibile fuit:denique vt ſe Patri offerret, è cælo deſcendere in terram, & hominem, mortalis vitæ ærumnis, ac tandem morti obnoxiū fieri ipſum oportuit.Reſpondeo,quicquid terrenū in Chriſto prima facie apparet,ſpiritualiter fidei oculo conſiderandum eſſe. Ita caro eius quæ ex ſemine Abrahæ orta erat,quū Dei templum eſſet,viuifica fuit: imò Chriſti mors totius mundi fuit vita. quod certè ſupra naturam eſt.Proinde Apoſtolus non humanæ tantùm naturæ proprietatem, ſed potiùs arcanam vim Spiritus reſpicit: quo fit vt mors Chriſti nihil terrenum ſapiat.Ideo quū de Chriſto agitur, diſcamus ſenſus omnes noſtros attollere in regnum Dei: ita nihil ſcrupuli in nobis reſtabit. In eundē ferè modum loquitur Paulus 2. ad Corinthios capite quinto,Deum huius tabernaculi opificem nominat, vt notet ſtabilē ac perpetuum fore eius ſtatum,quemadmodū econuerſo quæ manibus hominū extruuntur,caduca ſunt,vel ſaltem ruinæ ſubiecta. Hoc autē ideo dicit,quia verè Diuinum fuit opus redemptio 2.Cor.5.a.1 mortc Chriſti parta:& illic ſe mirificè Chriſti potentia exeruit.

3 *Omnis enim Pontifex.*) Hoc intendit Apoſtolus,non poſſe Chriſti ſacerdotium cum veteri illo Leuitico ſtare. Ratio probandi eſt,Inſtituit Lex Sacerdotes vt ſacrificia Deo offerant: vnde liquet,inanem fore ſacerdotii titulum ſine ſacrificio. Chriſtus autē nullam habet hoſtiam, quales ſub Lege viſitatæ fuerunt: hinc conficitur,non terrenum aut carnale eſſe eius Sacerdotium,ſed præſtantioris generis. Nunc excutiamus ſingulas ſententias. prima hæc obſeruatu digna eſt, quæ docet nullum inſtitui Sacerdotem niſi ad dona offerenda. Nam hinc conſtat non poſſe gratiam impetrari hominibus apud Deum niſi intercedente ſacrificio.Itaque vt preces noſtræ exaudiantur, in ſacrificio fundatas eſſe conuenit:vt ſit prorſus exitialis eorum audacia qui præterito Chriſto, & à mortis eius memoria auerſi, in Dei conſpectum perrumpunt. Nos autem ſi precari vtiliter velimus, diſcamus ſemper in medio ſtatuere Chriſti mortem quæ preces noſtras ſanctificet. Nūquam enim Deus nos exaudiet niſi propitius.atqui placari antè oportet,quoniam peccata noſtra eum nobis infenſum reddunt:ſic præeat ſacrificium neceſſe eſt,vt ſit aliquis orationis profectus. Hinc præterea colligendum eſt, nullum vel ex hominibus, vel ex Angelis idoneum eſſe pacificando Deo, quia omnes ſacrificio quod ad placandum Deum offerant, ſibi proprio carent. Quo abundè refellitur Papiſtarum impudentia, quia Apoſtolos & Martyres promiſcuè cum Chriſto interceſſionis mediatores faciunt. Fruſtra enim illis eiuſmodi partes aſſignant niſi inſtruant eos victimis.

4 *Sanè ſi in terra eſſet.*) Iam extra controuerſiam eſt, Chriſtum eſſe Pontificem. atqui ſicut iudicis munus ſine legibus & iudiciis non conſtat: ſic in Chriſto cum *Sacerdotis* nomine ſacrificandi officium coniungi debet.atqui nullum habet terrenum aut viſibile ſacrificium:terrenus ergo Sacerdos eſſe nō poteſt. Tenendum eſt ſemper illud axioma, Quū de Chriſti morte diſſerit Apoſtolus, non externam actionem,ſed ſpiritualem fructum ab ipſo reſpici. Mortem vulgati hominum more patiebatur,ſed Diuinitus expiabat peccata mundi vt Sacerdos: externa erat ſanguinis effuſio,ſed interior ac ſpiritualis erat purgatio:in terra denique moriebatur,ſed vis & efficacia mortis ex cælo manabat. Quod continuo pòſt ſequitur,alii ſic vertunt,Ex eorum numero qui ſecundum Legem, &c. Sed aliud ſonant Apoſtoli verba. proinde ſic malo reſoluere: Quandiu ſunt,vel quum ſint Sacerdotes. Vult enim alterutrum ex his duobus euincere, aut non eſſe Chriſtum Sacerdotem, ſi Legis Sacerdotium vigeat, quia ſacrificio deſtituitur: aut ceſſare Legis ſacrificia, ſimul ac prodit in medium Chriſtus. Prius membrum abſurdum eſt, quia nefas eſt ſpoliare Chriſtum honore Sacerdotii. Reſtat ergo vt fateamur Leuiticum ordinem nunc eſſe abolitum.

5 *Qui in exemplari,&c.*) λατρεύειν hîc accipio pro Sacra peragere:ideò in contextu Græco ſubaudienda eſt particula ἐν,vel ὅτι. Hoc certè longè meliùs quadrat,quàm quod alii vertunt,Vmbræ & exemplari ſeruiunt cæleſtium:& ſyntaxis Græca ſenſum hunc facilè patitur. In ſumma,docet verum Dei cultum non cōtineri legalibus cæremoniis:ideóque Leuiticos Sacerdotes,dum functionem ſuam exercent,nonniſi vmbram habere & ſecundarium exemplar quod prototypo eſt inferius. hoc enim ſignificat nomen ὑποδείγματος. Atque ita anteuertit quod contra obiici poterat. docet enim non ſuperuacuum fuiſſe Dei cultum in ſacrificiis veteribus,quia altius ſpectabat:nempe ad cæleſtem veritatem. *Quemadmodum oraculo*,&c. Extat hic locus Exodi cap.25.d.40, quem hoc conſilio huc Apoſtolus adducit, vt probet totum Legalem cultum nihil quàm picturam fuiſſe, quæ adumbrauerit quod ſpirituale eſt in Chriſto. Iubet Deus vt omnes tabernaculi partes primario exemplari, quod Moſi oſtenſum fuerat in monte, reſpondeant. Quòd ſi aliò refertur forma tabernaculi,eadem eſt rituum & totius Sacerdotii ratio. vnde ſequitur,nihil in illis eſſe ſolidi. Inſignis eſt hic locus,quia tres ſententias obſeruatu dignas continet. Inde enim primùm diſcimus,veteres ritus non temere fuiſſe confictos,vt in illis Deus populum ſuum quaſi in luſu puerili occuparet:nec inanem fuiſſe tabernaculi ſtructuram quæ tātùm externo ſplendore ſpectantium alliceret oculos ac teneret. Vera enim & ſpiritualis fuit omnium ſignificatio, quum omnia exigere iuſſus fuerit Moſes ad primum exemplar quod cæleſte erat. Quare nimis profana eſt eorum opinio qui cæremonias in hoc tantùm commendatas fuiſſe volunt,vt eſſent quaſi retinacula ad cohibendā populi laſciuiam,ne ſibi extraneos Gentium ritus acceſſeret. Hoc quidem eſt nonnihil, ſed non totum. nam quod longè pluris eſt,omittunt,exercitia fuiſſe ad retinendum in fide Mediatoris,populum. Non eſt tamen quòd hîc vltra modū ſimus curioſi,vt in ſingulis clauis ac ſimilibus minutiis quæramus ſublime aliquod myſterium,quemadmodum hac in re anxiè laborauit Heſychius,& bona pars veterum ſcriptorum.Nam dum argutè philoſophari in rebus ſibi ignotis volunt,pueriliter hallucinantur,ſéque,ineptiendo,faciunt ridiculos. Quare tenenda hîc eſt mediocritas:quod fiet ſi nō plus appetamus ſcire quàm quod in Chriſto nobis fuit reuelatum. Secundò hîc docemur, peruerſos eſſe omnes cultus & adulterinos quos ſibi proprio ingenio & citra Dei mandatum comminiſci homines permittunt. Nam quum præſcribat Deus vt fiant omnia ſecundum ſuam regulam,nihil penitus alienum facere licet. Idem enim valent iſtæ duæ loquutiones, *Vide vt facias omnia ſecundum typum*, &, Vide nequid præter typum facias. Ergo traditam à ſe regulam vrgēdo,prohibet ne ab ea vel minimum declinemus. Hac ratione concidunt cultus omnes ab hominibus proditi:item quæ vocantur Sacramenta,& tamen à Deo profecta non ſunt. Tertiò hinc diſcendum eſt,nulla eſſe vera religionis ſymbola niſi quæ ad Chriſtum conformantur. Sed cauendum eſt ne, dum volumus figmenta noſtra Chriſto aptare,ipſum (vt Papiſtæ faciunt) transfiguremus: ita vt iam non ſit ſui ſimilis. Neque enim noſtrum eſt fingere quicquid libuerit, ſed Dei ſolius eſt monſtrare. *Secundum exemplar*, inquit,*quod oſtenſum fuit.*

4 *Nunc autem excellentius,&c.*) Quemadmodum priùs ex Sacerdotii dignitate præſtantiam fœderis colligebat, ſic etiam nunc contendit excellentius eſſe Chriſti Sacerdotium,quia potioris fœderis interpres ſit ac mediator. Vtrunque fuit neceſſarium, quoniam abſtrahendi erant Iudæi à ſuperſtitioſa cæremoniarum obſeruatione, qua impediebantur ne ad ſinceram nudámque Euangelii veritatem rectà tenderent. Dicit autem Apoſtolus, æquum eſſe vt Moſes & Aaron Chriſto, tanquā præſtantiori cedant: quia &

quia & Euangelium fœdus ſit excellentius Lege, & mors Chriſti ſacrificium multo nobilius legalibus victimis. Sed difficultate non caret quod adiicit, fœdus Euangelii ſuper melioribus promiſſionibus fuiſſe promulgatum. Nam certum eſt, patribus qui ſub Lege vixerunt, eandem vitæ æternæ ſpem fuiſſe propoſitam, ſicuti communis fuit adoptionis gratia. Iiſdem ergo promiſſionibus ſubnixam fuiſſe oportet eorũ fidem. Verùm hæc Apoſtoli comparatio ad formam potiùs quàm ad materiam referenda eſt. Nã vtcũque eandem illis ſalutem Deus promiſerit quam hodie nobis promittit: non eadem tamen, nec æqualis fuit reuelationis vel menſura, vel ſpecies. Qua de re ſiquis plura deſideret, petat ex quarto & quinto capitibus Epiſtolæ ad Galatas, & ex noſtra Inſtitutione.

7 *Si enim primum illud reprehenſione caruiſſet, non fuiſſet ſecundo quæſitus locus.* Iere.31.f.31.
8 *Porrò incuſans eos, dicit, Ecce dies veniunt, dicit Dominus, quum perficiam ſuper domum I-* 32.33.34. Ro.11.d.27.
ſrael, & ſuper domum Iuda fœdus nouum.
9 *Non ſecundum fœdus quod feci cum patribus eorum, in die quo apprehendi manum eorum,*
vt educerem eos è terra Ægypti, quia ipſi non perſtiterunt in fœdere meo, & ego neglexi eos: di-
cit Dominus.
10 *Quia hoc eſt fœdus quod diſponam domui Iſrael illis diebus, dicit Dominus, Ponam Le-*
ges meas in mente ipſorum, & in cordibus eorum ſcribam eas: & ero illis in Deum, & ipſi erunt mi-
hi in populum,
11 *Et non docebunt vnuſquiſque ciuem ſuum & vnuſquiſque fratrem ſuum, dicendo, Cogno-*
ſce Dominum. quia omnes me ſcient, à paruo inter eos vſque ad magnum.
12 *Quoniam propitius ero iniuſtitiis eorum, & peccatorum eorum & iniquitatum non recor-*
dabor amplius.
13 *Dicendo nouum, antiquauit prius: quod autem antiquatur & veteraſcit, propè eſt vt e-*
uaneſcat.

7 *Si enim primum.)* Confirmat quod dixit de fœderis præſtantia quod nobiſcum Deus pepigit per manum Chriſti: confirmat autem, quia fœdus Legis non fuerit firmum nec ſtabile. Nam ſi nihil illi defuiſſet, quid attinebat aliud ſubrogari? atqui ſubrogatum eſt. vnde patet vetus illud non fuiſſe omni ex parte abſolutum. Ad id probandum citat teſtimonium Ieremiæ, quod mox excutiemus. Sed hoc parum videtur conſentaneum, quòd poſtquam præfatus eſt non fuiſſe quærendum ſecundo fœderi locũ, ſi prius reprehenſione vacaſſet: dicit populum reprehendi, & hac cauſa remedium afferri noui fœderis. atqui iniquum eſt, ſiquid vitii fuerit in populo, eius culpam in fœdus Dei conferri. Videtur ergo non ſtare argumentum quia vt centies Deus populum accuſet, non tamen propterea vitioſum erit fœdus. Huius obiecti facilis eſt ſolutio. tametſi enim crimen violati fœderis populo iure imputatur, qui ſua perfidia deſciuerat à Domino: tamen ſimul notatur infirmitas fœderis, quia cordibus inſcriptum non eſſet: ergo vt ſanctum ac ratum ſit, corrigi oportere pronuntiat Deus. Quare non abs re Apoſtolus contendit, quærendum fuiſſe ſecundo locum.

8 *Ecce dies veniunt.)* De futuro tempore loquitur Propheta; populum arguit perfidiæ, quòd poſt acceptam Legem in fide non ſtetiſſet. Lex ergo fœdus eſt illud quod à populo ruptum Deus conqueritur. Vt medeatur huic malo, fœdus nouum & ab hoc diuerſum promittit, cuius vaticinii complementũ, Veteris teſtamenti eſt abrogatio. Sed perperam torquere videtur Apoſtolus hoc vaticinium, vt ad inſtitutũ ſuum trahat. hîc enim agitatur de cæremoniis quæſtio: Propheta autem de tota Lege concionatur. Quid hoc ad cæremonias, ſi regulam piè ſanctéque viuendi hominum voce & literis proditam Deus cordibus inſcribit? Reſpondeo, argumentum eſſe à toto ad partem. non dubium eſt quin Propheta totum Moſis miniſterium comprehendat, quum dicit, Pepigi vobiſcum fœdus quod non ſeruaſtis. Porrò Lex cæremoniis quodammodo veſtiebatur. nunc poſt corporis interitum quis veſtium vſus erit? Tritum eſt illud vulgi prouerbium, Acceſſorium ſequi naturam ſui principalis. Non mirum igitur ſi cæremoniæ quæ nihil ſunt quàm appendices Veteris teſtamenti, ſimul cum toto Moſis miniſterio finem habeant. Neque hoc Apoſtolis eſt inſolitum, vbi de cæremoniis eſt controuerſia, ſuſcipere generalem diſputationem de tota Lege. Ergo tametſi latius patet hoc Ieremiæ vaticinium, quàm ad cæremonias: quia tamen eas includit ſub nomine Veteris teſtamenti, aptè ad præſentem cauſam accommodatur. Cæterùm per dies iſtos quorum meminit Propheta, fatentur omnes deſignari Chriſti regnum: vnde ſequitur, Chriſti aduẽtu corrigendum fuiſſe Vetus teſtamentum. *Domum Iſrael & domum Iuda* nominat, quòd poſteri Abrahæ in duo regna diuiſi erant. ita promiſſio eſt de omnibus electis in vnum corpus iterum colligẽdis, vtcunque priùs ſegregati fuerunt.

9 *Non ſecundum fœdus.)* Hoc verbo exprimitur diſcrimen inter fœdus quod tunc vigebat, & nouum, cuius ſpem facit: alioqui tantùm dixiſſet Propheta, Fœdus quod veſtra culpa concidit, inſtaurabo: nunc verò fore diſſimile nominatim pronuntiat. Quòd dicit fœdus percuſſum quo die manum eorum apprehendit vt eos à ſeruitute aſſereret, tanti beneficii commemoratione crimen defectionis exaggerat. Quanquam non accuſat vnius ſeculi ingratitudinem, ſed quum illi ipſi qui liberati fuerant, protinus defecerint, ſubinde in eadem exempla relapſi ſunt poſteri: quare tota gens fœdifraga fuit. Quum dicit *ſe neglexiſſe* vel amplius non curaſſe ipſos, ſignificat nihil hoc profuturum quòd ſemel in populum adoptati eſſent, niſi nouo remedii genere ipſis ſubueniat. Quanquam aliud Hebraicè dicit Propheta: ſed hoc ad præſentem quæſtionem parum intereſt.

10 *Fœdus quod diſponam.)* Duo præcipua ſunt huius fœderis capita: prius eſt de gratuita peccatorũ remiſſione, alterum de interiori cordium reformatione: tertium ex ſecundo pendet, de illuminandis in

Dei notitiam mentibus. Hîc multa ſunt notatu digniſſima. primum eſt, quod nullo profectu ad ſe nos Deus vocat, quandiu nonniſi hominū voce loquitur. Docet quidem ac præcipit quid rectum ſit: verùm apud ſurdos verba facit. quòd ſiquid videmur exaudire, tantùm feriuntur aures externo ſonitu: cor autem prauitatis & contumaciæ plenum, ſanam omnem doctrinam reſpuit. Denique ſermo Dei nunquam in corda noſtra penetrat quum ferrea ſint aut lapidea, donec ab ipſo emolliantur: imò cōtrariam legem inſculptam habent: regnant enim illic peruerſi affectus qui ad rebellandum nos impellunt. Fruſtra ergo Legem ſuam voce hominis, Deus promulgat, niſi eam Spiritu ſuo inſcribat cordibus noſtris: hoc eſt, niſi in obedientiam nos formet ac componat. Vnde patet quid valeat liberū arbitrium, & quæ ſit naturæ rectitudo priuſquā nos Deus regeneret. Volumus quidem & eligimus, idque ſponte: ſed furioſo propè impetu voluntas fertur ad repugnandum Deo, nec ſe eius iuſtitiæ ſubmittere vllo modo poteſt. Ita fit vt Lex exitialis nobis ſit ac mortifera, quandiu in tabulis lapideis ſcripta manet, quemadmodum etiam docet Paulus poſterioris ad Corinthios 3.a.3. Denique tunc obedienter amplectimur quod Deus iubet, quum ſuo Spiritu natiuam cordium prauitatem mutat & corrigit: alioqui nihil in nobis quàm vitioſos affectus & totum cor, malo addictum reperiet. Clara enim eſt ſententia, percutiendum eſſet nouum fœdus quo Leges ſuas cordibus Deus inſculpat: quia alioqui futurum ſit irritum. Secundum caput eſt de gratuita peccatorum venia. Etiamſi peccauerint, inquit Dominus, tamen ignoſcam. Hoc quoque caput pluſquam neceſſarium eſt: neque enim ſic vnquam in obedientiam iuſtitiæ ſuæ Deus nos format, quin ſuperſint multi vitioſi carnis affectus: imò tantùm aliqua ex parte corrigitur naturę noſtrę vitioſitas. ita ſubinde ebulliunt malæ cupiditates. Atque hinc certamen illud de quo Paulus conqueritur, vt pii non obſequantur Deo vt decebat, ſed variis modis offendant. Qualecunque ergo iuſtè viuendi ſit in nobis deſiderium: rei tamē æternæ mortis coram Deo erimus, quia ſemper procul abeſt vita noſtra à Legis perfectione. Nulla ergo fœderis erit ſtabilitas, niſi gratuitò nobis peccata Deus ignoſcat. Cæterùm hoc ſingulare priuilegium eſt fidelium qui ſemel oblatum in Chriſto fœdus amplexi ſunt, quòd Deum certò ſciunt ſibi propitium eſſe: nec ſibi obſtare peccatum cui ſunt obnoxij, quia promiſsionem veniæ habent. Ac notandum eſt, non in vnum diem tantùm hoc illis promitti, ſed vſque in finem vitæ, vt quotidiana ſit ipſorum cum Deo reconciliatio. Nam ad totum Chriſti regnum extenditur hæc gratia. quod etiam ſatis demonſtrat Paulus.2. ad Corinth. capite quinto. Et certè hoc vnicum fidei noſtræ aſylum eſt: quò niſi confugiamus, manet nos aſſidua deſperatio. Tenemur enim omnes ſub reatu: nec aliter poſſumus explicari, quàm ſi ad Dei miſericordiam confugiamus, quæ nos abſoluat. *Et ipſi erunt mihi*, &c. Hic fructus eſt fœderis, quòd nos Deus in populum cooptat, ſeque ſalutis noſtræ fore præſidem aſſerit. id enim valet hæc loquendi forma, *Ero illis in Deum*, quia non eſt mortuorum Deus, nec in tutelam ſuam nos recipit quin iuſtitiæ & vitæ nos faciat participes: vt meritò exclamet Dauid, Beatum eſſe populum cui Dominus eſt Deus. Porrò minimè dubiū eſt quin ad nos pertineat hæc doctrina. tametſi enim primas tenent Iſraelitæ, & proprii ſunt ac legitimi fœderis hæredes: eorum tamen prærogatiua nō impedit quominus locus nobis etiam pateat, Denique quàm longè latéque patet Chriſti regnum, ſimul viget ſalutare hoc fœdus. Sed quæritur an ſub Lege nulla fuerit certa & efficax ſalutis promiſsio, an Spiritus gratia deſtituti fuerint Patres, an nullum paternæ Dei indulgentiæ in remittendis peccatis guſtum habuerint. Imò cōſtat eos ſincero corde puráque conſcientia coluiſſe Deum, & ambulaſſe in eius mandatis. quod fieri non poterat, niſi intus edocti fuiſſent à Spiritu. conſtat etiam quoties reputabant peccata ſua, gratuitæ veniæ fiducia fuiſſe erectos. Atqui Apoſtolus prophetiam Ieremiæ reiiciendo in Chriſti aduentum, videtur vtroque bono illos priuare. Reſpondeo non ſimpliciter negari quin Deus olim ſuorum cordibus Legem inſcripſerit, & illis condonauerit peccata: ſed comparationem eſſe maioris & minoris. Quia ergo multò vberius ſub Chriſti regno potentiam Spiritus ſui exeruit Pater, ſuámque miſericordiam in homines effudit: hæc eminentia facit vt illa exigua gratiæ portio, qua Patres ſub Lege dignatus eſt, in rationem non veniat. Videmus etiam vt obſcuræ & inuolutæ fuerint tunc promiſſiones, vt tantùm emicarent inſtar lunæ & ſtellarum, præut eſt Euangelii claritas quæ nobis affulget. Siquis obiiciat, ita excelluiſſe Abrahæ fidem & obedientiam, vt par hodie in toto mundo exemplum inuenire non liceat: reſpondeo, hîc non diſputari de perſonis, ſed de œconomia regendæ Eccleſiæ. Præterea quicquid ſpiritualium donorum conſequuti ſunt patres, quaſi accidentale fuiſſe eorum ſeculo. neceſſe enim erat oculos in Chriſtum coniicere, vt eorum compotes fierent. Quare non abſurdè Apoſtolus, Euangelium cum Lege conferendo, huic adimit quod illius eſt proprium. Interea tamen nihil obſtat quominus noui fœderis gratiam Deus ad Patres extenderit. hæc vera eſt ſolutio.

11 *Et non docebunt*, &c.) Diximus hoc tertium caput eſſe quaſi ſecundi partem, vbi habetur, *Ponam leges meas in mente ipſorum.* Eſt enim opus Spiritus Dei, illuminare mentes noſtras, vt ſciamus quid Deus velit: & corda in obſequium flectere. Nam recta Dei cognitio, ſapientia eſt quæ humani ingenii captum longè exuperat: ideo eam adipiſci nemo poteſt, niſi arcana ſpiritus reuelatione. Quamobrem Ieſaias quum de Eccleſiæ inſtauratione concionatur, dicit filios Dei omnes eius fore diſcipulos. Eodem ſenſu Propheta noſter, quum Deum ita loquentem inducit, Cognoſcent me. Neque enim Deus promittit quod eſt in facultate noſtra poſitum, ſed quod ipſe ſolus nobis præſtat. Denique tantundem valent hæc Prophetæ verba, acſi dixiſſet, mentes noſtras cæcas eſſe, rectáque intelligentia vacuas, donec Spiritu Dei illuſtratæ fuerint. Ita ab iis ſolis rite Deus cognoſcitur, quibus ſe peculiari gratia patefacere dignatus eſt. Quum dicit, *à paruo ad magnum*: primùm ſignificat in omnes ordines effuſum iri Dei gratiam, ita vt nullum ſit hominum genus illius expers. Deinde admonet, neque rudes ac plebeios homines prohiberi à cœleſti ſapientia, & magnos ac nobiles ad eam ſua perſpicacia vel doctrinæ adiumentis non peruenire. Sic infimos & ignobiles ſummis Deus coniungit, vt neque illos ſua ruditas impediat, neque hi proprio acumine tam altè conſcendant: ſed vnus peræquè omnium magiſter ſit Spiritus. Quòd autem fanatici homines hinc occaſionem arripiunt abolēdæ externæ prædicationis, acſi ſub Chriſti regno eſſet ſuperua-

Ro.7.d.15.

Pſal.144.d.15

Ieſa.28.d.16.

ſuperuacua:facilè eorum inſania refellitur. Hæc eorum eſt obiectio, Poſt Chriſti aduentum non debet quiſque proximum ſuum docere: faceſſat igitur externũ miniſterium, vt internæ Dei inſpirationi detur locus. Atqui prætereunt quod in primis animaduerſione dignum erat. Neque enim in totum Propheta negat quin docturi ſint alii alios, ſed hæc ſunt verba. Non docebunt dicendo, Cognoſce Dominum. acſi diceret, Non amplius occupabit hominum mentes ignorantia qualis antehac, vt neſciant quis ſit Deus. Scimus autem duplicem eſſe doctrinæ vſum, primò, vt qui penitus rudes ſunt, à primis elementis incipiant:deinde, vt qui iam ſunt initiati, maiores faciant progreſſus. Quũ ergo Chriſtianis quandiu viuunt, proficiendum ſit, certum eſt, neminem vſque adeo ſapere quin doceri opus habeat, vt pars non poſtrema ſapientiæ noſtræ ſit docilitas. Quæ autem proficiendi ſit ratio ſi velimus Chriſti eſſe diſcipuli, Paulus oſtendit ad Epheſios capite 4.c.11, Conſtituit Paſtores & doctores, &c. Hinc apparet nihil minus Prophetæ veniſſe in mentem, quàm ſpoliare Eccleſiam tam neceſſario bono. Tantum indicare voluit Deum paruis ac magnis ſe patefacturum, quemadmodum & Ioel prædicit cap.2.g.28. Eſt autem obiter hoc quoque notandum, peculiariter hanc ſanæ intelligentiæ lucem Eccleſiæ promiti. quare hic locus nonniſi ad domeſticos fidei pertinet.

13 *Dicendo nouum.)* Ab vnius contrarii poſitione alterius euerſionem colligit: & ex nomine Veteris teſtamenti, argumentum aſſumit, oportuiſſe ipſum abrogari. vetuſtas enim ad interitum propendet. Deinde quia nouum ſubſtituitur, neceſſe eſt vt prius illud deſinat: quia hoc ſecundum, alterius eſt generis, quemadmodũ dictum eſt, Quòd ſi totum Moſis miniſterium, quatenus Chriſti miniſterio opponitur, interit: ceſſant etiam cæremoniæ.

CAPVT IX.

***H**Abebat quidem prius illud iuſtificationes cultus, & ſanctum mundanum.*

2 *Tabernaculum enim primum compoſitum erat, in quo candelabrum & menſa, & panum propoſitio, quod dicitur Sancta.*

3 *Poſt ſecundum autem velum, tabernaculum quod Sancta ſanctorum dicitur,*

4 *Aureum habens thuribulum, & arcam fœderis vndique coopertam auro, in qua vrna aurea habens Manna, & virga Aaron quæ floruerat, & tabulæ Teſtamenti.*

5 *Supra autem ipſam, Cherubin gloriæ obumbrantes propitiatorium: de quibus non attinet nunc dicere ſigillatim.*

1 *Habebat quidem prius.)* Poſtquam in genere de abrogatione Veteris teſtamenti loquutus eſt: nũc ſpecialiter ad cæremonias ſermonem illum accommodat. Conſilium autem eius eſt, oſtendere nihil tunc fuiſſe in vſu cui finem non impoſuerit Chriſti aduentus. Principio dicit in Veteri Teſtamento certã fuiſſe Diuini cultus regulam, & quæ peculiariter tempori congrueret. Poſtea ex comparatione patebit quales fuerint omnes illi ritus qui in Lege præſcripti erant. Quædam exemplaria habent, πρώτη σκηνή, primũ tabernaculum, ſed mendum eſſe exiſtimo in Tabernaculi nomine: nec dubito quin aliquis indoctus lector, quum adiectiuum ſine ſubſtantiuo legeret, pro ſua inſcitia ad tabernaculum referens quod de fœdere dictum erat, σκηνὴν perperam addiderit. Inualuiſſe verò errorem illum, vt magno conſenſu ita legatur apud Græcos, valde quidem miror: ſed neceſſitas cogit vetuſtam lectionem ſequi. Nam Apoſtolus (vt iam dixi) loquutus de Veteri teſtamento nunc ad cæremonias deſcendit, quæ erant ipſius veluti acceſſiones. Significat ergo, ritus omnes Legis Moſaicæ, partem eſſe Veteris teſtamenti: & eandem ſapere vetuſtatem, vt interire ipſos oporteat. λατρείας multi in accuſatiuo plurali accipiunt. Ego iis potius aſſentior qui δικαιώματα λατρείας ſimul coniungunt: nam inſtituta vel ritus quos Hebræi חקים vocant, Græci δικαιώματα verterunt. Senſus eſt, Veteri teſtamento annexam fuiſſe totam illam rationem colendi Dei, quæ ſacrificiis, ablutionibus, & reliquis ſymbolis conſtabat, vnà cum Sanctuario. *Et ſanctum mundanum* vocat, quia illis nondum ſuberat cæleſtis veritas. Quanquam enim imago erat primi exemplaris quod Moſi erat oſtenſum, tamen imago à reipſa differt: præſertim verò vbi inter ſe conferuntur tanquam res oppoſitæ, ſicuti hoc loco. Quare ſanctuarium in ſe quidem terrenum fuit, & iure cenſetur inter mundi elementa: cæleſte tamen fuit quo ad ſignificationem.

2 *Tabernaculum enim,* &c.) Quia hîc Apoſtolus tabernaculi ſtructuram leuiter tantùm attingit, neque plus in ea immoratur quàm ferat argumenti neceſſitas: ego etiam ab ea ſubtilius explicanda conſultò ſuperſedeo. Ergo quod ad præſentem locum ſatis eſt, tabernaculum diuidamus in tres partes: quarum prima ſit atrium populi: media ſit ſanctuarium communiter appellatum: poſtrema ſanctuarium interius, quod *Sancta ſanctorum* κατ' ἐξοχὴν vocant. Quod ad prius ſanctuarium attinet, quod atrio populi contiguum erat, dicit illic fuiſſe *candelabrum*, & *menſam* in qua *panes* erant collocati: ſed locum illum in plurali vocat τὰ ἅγια. Subſequebatur adytum illud quod Sancta ſanctorum vocabant, magis remotum à populi conſpectu: imò etiam Sacerdotum qui in priore ſanctuario miniſtrabant. Nam quum interpoſito velo clauderetur prius ſanctuarium, alterum velum Sacerdotes à Sanctis ſanctorum arcebat. Illic Apoſtolus dicit fuiſſe θυμιατήριον. quo nomine altare ſuffitus vel thymiamatis potius intelligo, quàm *thuribulum.* Deinde *arcam fœderis* cum ſuo operculo, duos Cherubim, *vrnam auream Manna refertam, virgam Aaron & duas tabulas.* Hucúſque Apoſtolus in tabernaculi deſcriptione progreditur. Cæterùm quòd vrnam vbi Manna repoſuerat Moſes, & virgã Aaron quę floruerat, dicit in Arca fuiſſe cum duabus tabulis, videtur pugnare cum ſacra hiſtoria, quæ priore Regum libro cap.8.a.9, refert nihil in arca fuiſſe præter duas tabulas. Sed facilis eſt horum locorum conciliatio: vrnam & virgam Aaron Deus iuſſerat coram Teſtimonio reponi. quare probabile eſt, in arca ſimul cum tabulis fuiſſe incluſas. quum autem

templum extructum eſt, tunc ordine ſingula digeruntur. Et certè hiſtoria hoc quaſi nouum cõmemorat, quod arca nihil præter duas tabulas habuerit.

5 *De quibus non attinet nunc*, &c.) Quoniam nihil ſatis eſt curioſis hominibus, argutiis præſenti inſtituto non congruentibus anſam Apoſtolus præcidit, ne longior harum rerum tractatio filum diſputationis abrumpat. Quare intempeſtiuè faciet ſiquis hîc contempta Apoſtoli admonitione, ſcrupuloſius immoretur. Eſſet fortaſſis alibi locus, ſed nunc ſatius eſt intendere ad cauſam quam agit. tametſi vltra iuſtum modum philoſophari (quod nonnulli faciunt) non inutile modò, ſed etiam periculoſum eſt. Quædam ſunt non obſcura, & apta ad fidei ædificationem: ſed delectus adhibendus eſt ac ſobrietas, ne plus ſapere appetamus quàm reuelare Domino placuit.

6 *His verò ſic compoſitis, in prius tabernaculum ſemper ingrediuntur Sacerdotes qui Sacra peragunt.*

7 *At in ſecundum ſemel quotannis ſolus Pontifex, non ſine ſanguine quem offert pro ſuis & populi ignorantiis:*

8 *Hoc declarante Spiritu ſancto, nondum manifeſtatam eſſe ſanctorum viam, ſtante adhuc priore tabernaculo.*

9 *Quæ ſimilitudo erat in præſens tempus, quo dona & hoſtiæ offeruntur quæ non poſſunt ſecundum conſcientiam ſanctificare cultorem:*

10 *Solùm in cibis & potibus, & diuerſis ablutionibus, & ſanctificationibus carnis, vſque ad tempus correctionis impoſita.*

11 *Chriſtus autem ſuperueniens Pontifex futurorum bonorum, per maius & perfectius tabernaculum non manufactum, hoc eſt non huius creationis,*

12 *Neque per ſanguinem hircorum & vitulorum, ſed per proprium ſanguinem intrauit ſemel in Sancta, æterna redemptione inuenta.*

6 *His verò ſic compoſitis.*) Aliis omiſſis ſibi tractandum ſumit de quo maxima controuerſia erat. dicit Sacerdotes qui ſacrificia peragunt, quotidie in prius tabernaculum ingredi ſolitos. at in Sancta ſanctorum quotannis ſummum Pontificem cum ſolenni ſacrificio ingredi. Hinc colligit, ſtante illo *tabernaculo* Legali Sanctuarium adhuc fuiſſe clauſum: nec aliter quàm illo euerſo, viam nobis in regnum Dei apertam fuiſſe. Videmus vt ipſa tabernaculi veteris forma Iudæos monuerit aliò aſpirandum eſſe. Stultè ergo faciunt qui vmbras Legis retinendo, ſponte ſibi viam obſtruunt. πρώτην σκηνὴν alio ſenſu hîc poſuit quàm nuper. nam prius ſignificabat Sanctuarium commune, nunc verò totum tabernaculi corpus. opponitur enim ſpirituali Sanctuario Chriſti, cuius ſtatim mentionem faciet. Contendit illud concidiſſe noſtro ſummo bono: quia per eius ruinam ſtratus nobis fuit ad Deum magis familiaris acceſſus.

7 *Pro ſuis & populi ignorantiis.*) Quum שגג Hebræis errare ſignificet, inde nomen שגגה deducunt, quod propriè errorem denotat: ſed tamen generaliter pro quouis peccato ſumitur. & certè nunquã peccamus niſi Satanæ illecebris decepti. Simplicem quidem (vt vocant) ignorantiam non intelligit Apoſtolus, quin potius voluntaria etiam peccata comprehendit hoc nomine: ſed (vt iam dixi) nullum vnquam peccatum errore vacat. Nam vt maximè ſciens ac volens quis peccet, excæcatum tamen ſua cupiditate eſſe oportet ne rectè iudicet, imò vt ſe ac Deum obliuiſcatur. Nunquam enim conſultò in ſuum exitium ruerent homines, niſi Satanæ fallaciis impliciti, à recto iudicio aberrarent.

9 *Quæ ſimilitudo erat*, &c.) Græcè eſt παραβολή: quod nomen hîc, meo iudicio, tantum valet acſi dixiſſet ἀντίτυπον. Intelligit enim, tabernaculum illud ſecundarium fuiſſe exemplar quod primo reſpõdeat. ſic enim conferri debet hominis imago cum ipſo homine, vt illa conſpecta, mentes noſtræ protinus ad hunc ſe referant. Præterea dicit illam ſimilitudinem fuiſſe in tempus præſens. nempe quandiu vigebat externa obſeruatio, vt eius vſum ac durationem reſtringat ad ætatem Legis. Nam idem valet atque quod addit paulo pòſt, cæremonias omnes impoſitas fuiſſe vſque ad tẽpus correctionis. Nec obſtat quod vſurpat præſens tempus quum dicit *offerri hoſtias*: nam quia illi negotium eſt cum Iudæis, per conceſſionem loquitur, quaſi vnus eſſet ex eorum numero qui ſacrificant. *Dona* & *hoſtiæ* inter ſe differunt vt genus & ſpecies. *Secundum conſcientiam ſanctificare.* Hoc eſt, quæ non penetrant in animas vt veram cõferant ſanctitatem. Alii legunt Perficere: quod ego non reiicio: Sanctificandi tamen verbum contextui aptius mihi viſum eſt. Porrò vt Apoſtoli mentem melius teneant Lectores, notanda eſt antitheſis inter carnem & conſcientiam. Sacrificiis Legalibus negat ſpiritualiter vel intus mundari potuiſſe cultores. Rationis vice additur, quia illi omnes ritus, carnis fuerint, vel carnales. Quid ergo reſidum illis facit? Vulgò intelligunt, vtilem duntaxat inter homines fuiſſe pædagogiam quæ honeſtate ac decoro ſeruiret. ſed qui ita ſentiunt, non expendunt ſatis pro merito additas promiſſiones. Quare hoc commentũ prorſus repudiandum eſt. Et perperam ac imperitè iuſtificationes carnis interpretantur, quæ corpus tantùm purgant vel ſanctificant: quum Apoſtolus hac voce terrena eſſe ſymbola intelligat quæ ad animam vſque non perueniunt. Nam vtcunque vera fuerint perfectæ ſanctitatis teſtimonia, eam tamen minimè in ſe continebant, vel conferre poterant hominibus. Oportuit enim talibus adminiculis fideles ad Chriſtum manuduci, vt ab eo peterent quod ſymbolis deerat. Si quærat quiſpiam, cur tam parũ honorificè & quaſi contemptim de Sacramentis Diuinitus inſtitutis loquatur Apoſtolus, vímque eorum extenuet: id fit quoniam ea à Chriſto ſeparat. Scimus autem quum per ſe æſtimantur, egena eſſe mundi elementa, ſicuti etiam Paulus vocat. Quum dicit *Tempus correctionis*, alludit ad vaticinium Ieremiæ. Nouum enim teſta-
Gal.4.d.9. mentum Veteri inſtar correctionis ſucceſſit. Nominatim *cibos ac potus* recenſet, ac ſimilia quibus minus
Iere.31.a37

inerat

inerat momenti: quia ex leuibus iſtis obſeruatiunculis certius iudicium fieri poterat,quàm procul ab Euangelii perfectione Lex diſtaret.

11 *Chriſtus autem ſuperueniens,&c.)* Iam veritatem earum rerum quæ ſub Lege fuerunt, in medium profert, quæ ab illis ad ſe oculos conuertat. Nam qui verè in Chriſto exhibita fuiſſe credit quæcunque tunc fuerunt adumbrata.non ampliùs in vmbris hæret, ſed corpus ipſum & ſolidam veritatem amplectitur. Notandæ autem ſunt diligenter partes in quibus Chriſtum cum veteri Pontifice comparat. Dixerat vnicum Pontificē ſemel quotannis in Sanctuarium ingredi cum ſanguine quo peccata expiaret. Hoc ſimile Chriſtus habet cum illo veteri, quòd ſolus dignitatem & munus Pontificis obtinet:hoc verò diuerſum quòd ſuperuenit,& æterna bona ſecum adfert quæ perpetuitatem conciliant eius ſacerdotio. Secundo hoc ſimile eſt inter veterem Pontificem & hunc noſtrum, quòd vterque per Sanctuarium ingreditur ad Sancta ſanctorum:ſed in hoc differunt, quòd Chriſtus ſolus in cælum ingreſſus eſt per templum corporis ſui. Quòd ſemel tantùm quotannis Sancta ſanctorum aperiebantur Pontifici ad peragendam ſolennem expiationem, id iam obſcurè figurabat vnicam Chriſti oblationem.ambobus igitur illud ſemel commune eſt, ſed terreno fuit anniuerſarium: cæleſti autem æternum eſt vſque ad finem mundi. ambobus communis eſt ſanguinis oblatio: ſed magnum in ſanguine diſcrimen,quia non pecuinum,ſed proprium ſanguinem Chriſtus obtulit. ambobus communis expiatio, ſed Legalis illa quia inefficax erat, quotannis reperebatur.expiatio autem per Chriſtum parta ſemper viget, & perpetuæ nobis ſalutis cauſa eſt. Ita ſingulis propè verbis magnum ineſt pondus. Quòd alii vertunt, Chriſtus aſsiſtens, non verè exprimit mentem Apoſtoli: ſignificat enim poſtquam munere ſuo ad præfixum tempus defuncti ſunt Leuitici Sacerdotes,Chriſtum fuiſſe ſubrogatum,ſicuti ſuprà 6.cap.habuimus. *Futura bona* pro æternis accipe. nam ſicuti μέλλων καιρὸς τῷ ἐνεστηκότι opponitur, ita futura bona præſentibus. Summa eſt, Chriſti ſacerdotio nos in cæleſte Dei regnum perduci,nóſque ſpiritualis iuſtitiæ & æternę vitæ ſic fieri compotes, vt quicquam appetere melius fas non ſit. Solus igitur Chriſtus habet quo nos in ſe retineat ac ſiſtat.

Per maius & perfectius.) Etiamſi variè exponitur hic locus,mihi non dubium eſt quin Chriſti corpus intelligat.Sicuti enim acceſſus erat olim Pontifici Leuitico in Sancta ſanctorum per ſanctuarium commune: ita per corpus ſuum Chriſtus in cæleſtem gloriam ingreſſus eſt. quia dum induit carnem noſtrā, & in ea paſſus eſt: hanc ſibi prærogatiuam comparauit,vt coram Deo nunc pro nobis mediator appareat. Primò Sanctuarii nomen aptè & congruenter ad Corpus Chriſti transfertur: eſt enim templum in quo tota Dei maieſtas habitauit. Dicitur autem per corpus ſuum iter feciſſe vt in cælum aſcenderet, quia in corpore illo ſe Deo conſecrauit: in eo fuit ſanctificatus in veram iuſtitiam, in eo ſe præparauit ad peragendum ſacrificium:denique quia in eo ſe exinaniuit, & mortem crucis pertulit, ideo extulit illum Pater, & dedit illi nomen quod ſit ſupra omne nomen,cui flectatur omne genu, &c. Itaque per corpus ſuū cælos ingreſſus eſt, quia ideo nunc ſedet ad Patris dexteram: ideo in cælo pro nobis intercedit, quòd carne noſtra indutus, eam Deo Patri in templum conſecrauit: & in ea ſanctificauit ſeipſum vt nobis æternam iuſtitiam,facta peccatorum expiatione acquireret. Mirū tamen videri poſſit cur neget corpus Chriſti huius fuiſſe creationis. nam certè creatum fuit ex Abrahæ ſemine, & paſſionibus mortíque obnoxiū. Reſpondeo, non hîc agi de corporis ſubſtantia, vel etiam corporea qualitate, ſed de virtute ſpirituali quæ inde ad nos manat. Quatenus enim eſt viuifica Chriſti caro, & cæleſtis cibus ad paſcendas animas, quatenus ſpiritualis potus eſt & lauacrum eius ſanguis, nihil in illis terrenum vel elementale imaginari licet. Deinde meminerimus hoc dici veteris tabernaculi reſpectu, quod ex ligno,ære,pellibus,variis texturis, auro & argento compoſitum erat, hoc eſt ex rebus mortuis. at Chriſti carnem,vt viuum ſit & ſpirituale templum, Dei potentia inſpirat. Philip. 2.a.8, 9.b.10.

12 *Nec per ſanguinem hircorum.)* Huc ſpectant iſta omnia, tantopere excellere quæ in Chriſto ſūt, vt meritò in nihilum redigant omnes Legis figuras. Quale enim ſanguinis Chriſti pretium erit, ſi brutorum ſanguini accenſeatur? qualis erit expiatio morte eius parta,ſi Legales purgationes vigorem ſuum retineant? Simul ergo atque in medium prodit Chriſtus cum effectu mortis ſuæ, figuras omnes ceſſare neceſſe eſt.

13 *Si enim ſanguis taurorum & hircorum, & cinis vitulæ aſperſus, eos qui communicant,ſanctificat ad carnis puritatem,*

14 *Quanto magis ſanguis Chriſti qui per ſpiritum æternum ſeipſum obtulit irreprehenſibilem Deo,mundabit conſcientiam veſtram à mortuis operibus, ad ſeruiendum Deo viuenti?*

15 *Ac propterea Teſtamenti noui Mediator eſt, vt morte intercedente in redemptionem tranſgreſſionum quæ ſub priore Teſtamento erant, qui vocati ſunt, promiſſionem accipiant æternæ hæreditatis.*

16 *Nam vbi eſt teſtamentum, illic neceſſe eſt mortem teſtatoris intercedere.*

17 *Teſtamentum enim in mortuis firmum eſt, quia nunquam validum eſt quandiu viuit teſtator.*

13 *Si enim ſanguis taurorum.)* Hic locus multis errandi occaſionem præbuit, quia non reputabant de Sacramentis tractari, quorum ſpiritualis eſt ſignificatio. Carnis emundationem exponunt quæ tantum inter homines valeat:ſicuti profani homines habebant ſua piacula quibus ſcelerum infamiam delerent. Hæc verò expoſitio nimis profana eſt. nam iniuria fit Dei promiſſionibus, ſi earum effectum reſtringimus ad politiam duntaxat. Subinde occurrit hæc ſententia apud Moſem, Quum ſacrificium ritè perfectum fuerit, expiabitur iniquitas. Hæc certè ſpiritualis eſt fidei doctrina. Præterea quum huc deſtinatæ fuerint omnes victimæ, vt ad Chriſtum ducerent: quemadmodum æterna eſt in Chriſto animæ ſalus, ita illa vera huius ſalutis teſtimonia erant. Quid ergo ſibi vult Apoſtolus quum de

carnis purgatione meminit? nempe ſymbolicum intelligit vel ſacramentalem: hoc ſenſu, Si pecudum ſanguis verum fuit purgationis ſymbolum, ita vt ſacramentali modo purgaret: quanto magis Chriſtus ipſe qui veritas eſt, purgationem non modò externo ritu reſtabitur, ſed re ipſa conſcientiis præſtabit? Itaque argumentum eſt à ſignis ad rem ſignatam, quia rei effectus longo interuallo præcedit ſignorum veritatem.

14 *Per ſpiritum æternum.*) Nunc clarè oſtendit vnde æſtimanda ſit mors Chriſti, non ab externo actu ſcilicet, ſed à Spiritus virtute. Paſſus enim eſt Chriſtus, vt homo, ſed vt mors illa nobis ſaluifica eſſet, proueniebat ex efficacia Spiritus. Sacrificium enim expiationis æternæ, opus fuit plus quàm humanum. Et ideo Spiritum vocat æternum, vt ſciamus, recōciliationē, cuius eſt effector, ęternam eſſe. Quū dicit *irreprehēſibilem*, tametſi alludit ad Legales victimas quæ mutilæ aut vitioſæ eſſe non debebant: tamē ſignificat, Chriſtum ſolum legitimam eſſe victimam ac idoneam placando Deo. Semper enim in aliis fuit quod deſiderari iure poſſet: vnde & prius dixit Legale fœdus non fuiſſe ἀμεμπτον. hæc autem vna nihil habet niſi ſummè perfectum. *Mortua opera* intellige vel quæ mortem generant, vel quæ fructus ſunt mortis. Nam quum animæ vita ſit noſtra cum Deo coniunctio: qui alienati ſunt per peccatum, verè cenſentur mortui. Notandus eſt autem purgationis finis *vt ſeruiamus Deo.* neque enim abluimur à Chriſto, vt in nouas ſubinde ſordes nos immergamus: ſed vt noſtra puritas, Dei gloriæ ſeruiat. Præterea docet, nihil poſſe à nobis prodire quod Deo gratum ſit, donec Chriſti ſanguine purgati ſimus. Nam quum inimici Deo ſimus omnes ante reconciliationem, exoſa quoque opera noſtra habet. quare initium legitimi cultus eſt reconciliatio. Deinde quia nullum opus ita purum eſt, omníque macula vacuum, vt per ſe Deo placeat, neceſſe eſt purgationem ex ſanguine Chriſti interuenire, quæ maculas omnes deleat. Et elegans eſt antitheſis inter Deum viuum & opera mortua.

15 *Ac propterea noui teſtamenti.*) Concludit non iam amplius alio ſacerdote opus eſſe, quia Chriſtus ſub Nouo teſtamento has partes impleat. neque enim Chriſto vendicat honorem Mediatoris vt alii cum eo interea maneant, ſed contendit alios omnes eſſe abdicatos quum iniunctum fuit munus Chriſto. Sed quo plenius id confirmet, ſimul recenſet quomodo Mediatoris officio defunctus ſit, nempe morte intercedente. Si hoc in ſolo Chriſto reperitur, aliis omnibus deeſt: ſequitur, ipſum ſolum iuſtum eſſe Mediatorem. Commemorat præterea vim & effectum mortis eius, quum dicit ſolutum eſſe pro peccatis pretium quæ ſub Priore teſtamento deleri pecudum ſanguine non poterant: quibus verbis Iudæos à Lege ad Chriſtum traducere volunt. Nam ſi tanta eſt Legis imbecillitas, vt quæcunque expiandis peccatis remedia adhibet, minimè præſtent quod figurant: quis in ea tanquam in portu quieſcat? Hoc inquam vnū abundè eos ſtimulare debuit ad expetendam Legis correctionem: quia fieri non poterat quin perpetuò anxii eſſent. Contrà vbi ad Chriſtum ventum eſt, quia in ipſo obtinemus plenam redemptionem, nihil eſt quod nos amplius ſolicitet. Ergo his verbis Legem infirmat, vt in eam recumbere Iudæi deſinant: & ſtare in Chriſto docet, quia in ipſo reperitur quicquid pacandis conſcientiis expeti poteſt. Siquis autem roget annon remiſſa fuerint patribus peccata etiam ſub Lege, tenenda eſt ſolutio quam antè dixi:

Coll.2.c.14. fuiſſe remiſſa, ſed Chriſti beneficio: ergo quod ad externas expiationes, ſemper tenebantur reatu alligati. Hac ratione Paulus dicit, Legem fuiſſe chirographum nobis contrarium. Nam quum prodiret in mediū peccator, ſéque Deo obnoxium palàm profiteretur, & innoxium animal mactando, ſe dignum æterna morte eſſe agnoſceret: quid conſequebatur ex ſua victima, niſi quòd mortem ſuam hoc quaſi chirographo obſignabat? denique tunc demum in peccatorum remiſſione acquieſcebant, quum reſpicerent in Chriſtum. Quòd ſi ſolus Chriſti reſpectus peccata abſtulit, nunquam illi fuiſſent liberati, ſi in Lege reſtitiſſent. Pronuntiat quidem Dauid, beatum eſſe hominem cui non imputantur peccata: ſed vt huius bea-

Pſal.32.a.1. titudinis ſit compos, neceſſe habet, relicta Lege, coniicere oculos in Chriſtum. Nam ſi in Lege hæreat, nunquam reatu eximetur. *Qui vocati ſunt, promißionem,* &c. Huc ſpectat Diuinum erga nos fœdus vt in filios adoptati, vitæ æternæ tandem ſimus hæredes. Hoc, Chriſti beneficio nos conſequi docet Apoſtolus: vnde patet, in eo eſſe fœderis complementum. Promiſſio autem hæreditatis, pro hæreditate promiſſa capitur. acſi dixiſſet, Promiſſio vitæ æternę non aliter nobis conſtat vt ea fruamur, quàm per Chriſti mortem. Vita quidem Patribus olim promiſſa fuit, & eadem ab initio fuit filiorum Dei hæreditas, ſed in poſſeſſionem non aliter ingredimur, quàm præeunte Chriſti ſanguine. Loquitur autem de vocatis, vt Iudæos qui huius vocationis erant participes, magis afficiat. Singularis enim eſt hæc gratia, quum Chriſti cognitione donamur. Itaque eo magis cauendum eſt ne tam inæſtimabili theſauro neglecto, alibi vagentur mentes noſtræ. Vocatos quidam pro electis accipiunt: ſed perperam meo iudicio. Idē enim hîc docet Apoſtolus quod habetur Rom. capite 3.d.25, Iuſtitiam & ſalutem Chriſti ſanguine partam eſſe, fide verò à nobis percipi.

19 *Nam vbi eſt teſtamentum.*) Vel hic vnus locus argumento eſt, Epiſtolam Hebraicè ſcriptam nō fuiſſe, ברית enim fœdus Hebræis, non teſtamentum ſignificat: ſed quia apud Græcos διαθήκη vtrunque comprehendit, Apoſtolus ad ſecundam ſignificationem alludens, promiſſiones non aliter potuiſſe ratas ac validas eſſe diſputat, quàm ſi Chriſti morte obſignatę eſſent. Idque probat ex communi iure teſtamētorum: quorum vis ſuſpenſa eſt vſque ad eorum mortem qui teſtantur. Quanquam videtur Apoſtolus nimis infirmæ rationi inniti, vt nullo negotio refutari queat quod dicit. neque enim teſtamentum condidit Deus ſub Lege, ſed fœdus pepigit cum veteri populo: ita neque ex re, neque ex nomine colligere potuit neceſſariam fuiſſe Chriſti mortem. Nam ſi ex re inferat, oportuiſſe Chriſtum mori, quia teſtamētum nonniſi morte teſtatoris ratum fit: prompta eſt exceptio, ברית (quo nomine paſſim vtitur Moſes) fœdus eſſe quod inter viuos percutitur, nec de re ipſa aliud ſentiendum eſt. Quod ad nomen ſpectat, ſimpliciter (vt iam dixi) ad ambiguam Grecæ vocis ſignificationem alluſit. quare in rem ipſam præcipuè inſiſtit. Nec obſtat quòd Deus cum populo ſuo fœdus paciſcebatur. quia fœdus hoc ſimile teſtamento erat, quippe quod ſanguine ſanciebatur. Hoc axioma tenendum eſt, Nulla vnquam ſymbola temere vel

abs re à

abs re à Deo fuiſſe vſurpata. Atqui Deus in ſtabiliendo Legis fœdere ſanguinem interpoſuit. ergo non fuit contractus inter viuos (vt loquuntur) ſed qui mortem poſtularet. Porrò hæc propria eſt conditio teſtamenti,vt à morte effectum ſuum habere incipiat. Si ex re cogitemus Apoſtolum pugnare, non ex verbo:deinde ſi reputemus illum pro conſeſſo ſumere (quod iam dixi) nihil fruſtra à Deo fuiſſe inſtitutum: non multum erit difficultatis. Siquis obiiciat, Gentes in alium ſenſum fœdera ſacrificiis mactaſſe:id quidem verum eſſe fateor,ſed Deus ritum ſacrificandi ex Gentium conſuetudine mutuatus non eſt: quin potius omnia Gentium ſacrificia degeneres fuerunt corruptelæ, quæ tamen initium traxerunt à Dei inſtitutis. Proinde ſemper huc redeundum eſt, fœdus Dei quod ſanguine percuſſum fuit,aptè cõferri teſtamento,quia eiuſdem conditionis ac naturæ fuerit.

18 *Vnde neque primum illud ſine ſanguine dedicatum fuit.*

19 *Nam poſtquam expoſuiſſet Moſes ſecundum Legem totum mandatum vniuerſo populo, accipiens ſanguinem vitulorum & hircorum,cum aqua, & lana coccinea, & hyſopo,librum & totum populum aſperſit,*

20 *Dicens, Hic eſt ſanguis Teſtamenti quod Deus mandauit vobis omnibus.*

21 *Quin & tabernaculum, & omnia vaſa miniſterij,ſanguine ſimiliter aſperſit:*

22 *Et propemodum ſanguine omnia purgantur ſecundum Legem, nec ſine ſanguinis effuſionè fit remiſſio.*

23 *Neceſſe igitur eſt, exempla eorum quæ ſunt in cælis, iſtis purgari: ipſa verò cæleſtia melioribus quàm illæ fuerint hoſtiis.*

18 *Neque primum illud.)* Hinc apparet rem præcipuè vrgeri, non autem verbi quæſtionem eſſe:etſi in ſuum commodum Apoſtolus vocem inflexerit ſibi oblatam in ea lingua qua ſcribebat. quemadmodum ſiquis de eodem Dei fœdere diſſerens, quod ſæpe μαρτυρία Græcè vocatur inter alia ipſum hoc elogio commendet. Verè ſanè μαρτυρία eſt cui teſtimonium è cælo Angeli reddunt: cuius tot locupletiſſimi fuerunt in terris teſtes, nempe omnes ſancti Prophetæ, Apoſtoli & ingens Martyrum turba: cuius ſe demum ſponſorem interpoſuit ipſe Dei Filius. nemo in tali ſermone quicquam reperiet abſurdi. Et tamem Hebraici verbi תעודה proprietas id non euincit: ſed quia nihil dicitur niſi rei ipſi conſentaneum,non tam ſcrupuloſa habetur vocabuli ratio. Itaque dicit Apoſtolus Vetus Teſtamentum *ſanguine dedicatum fuiſſe*. vnde colligit,iam tunc admonitos fuiſſe homines,non aliter ſtabile & efficax eſſe poſſe, quam ſi mors interueniret. Nam quòd tunc pecudum ſanguis fuit effuſus, id valuiſſe negat ad æterni fœderis confirmationẽ.Quod vt clarius pateat,obſeruandus eſt aſperſionis ritus quẽ hîc recitat ex Moſe. Primò tradit fœdus fuiſſe dedicatum:nõ quòd profanum in ſe quicquam haberet,ſed quia nihil tam ſanctum eſt quod nõ homines ſua immunditia profanent,niſi Deus ipſe facta omnium innouatione occurrat.quare dedicatio fit in hominum gratiam, qui ea ſoli indigent. Addit poſtea, *Tabernaculum cum omnibus vaſis*, adeóque *librum ipſum Legis fuiſſe aſperſum.* qua cæremonia iam tunc populus edocebatur, non aliter Deum poſſe in ſalutem quæri vel aſpici, nec aliter ritè coli poſſe, quàm ſi vbique fides in ſanguinem intermedium intueretur.Nam & Dei maieſtas meritò nobis eſt formidabilis:& via ad eam nihil quàm exitialis eſt labyrinthus,donec Chriſti ſanguine placatũ nobis ſciamus eſſe, & idem ſanguis facilẽ nobis acceſſum præbeat.Omnes etiã cultus vitioſi ſunt ac impuri, niſi Chriſtus ſanguinis ſui aſperſione eos mundet, Nã tabernaculum viſibilis quædam imago Dei fuit: *vaſa miniſterij* vt ad eum colendũ erant deſtinata,ſic veri cultus ſymbola erant. Quòd ſi nihil eorum populo ſalutare erat,ſine ſanguine, hinc facilè colligimus, vbi Chriſtus cum ſanguine ſuo non apparet, nihil nobis eſſe cum Deo. Sic neque doctrina ipſa,vtcunque immutabilis ſit Dei voluntas, nobis ac in vſum noſtrum efficax erit, niſi ſanguinẽ dedicata:quemadmodũ hoc verbo melius exprimitur. Scio alios ſecus interpretari. nam illis Tabernaculum eſt corpus Eccleſiæ: vaſa ſinguli fideles quorum Deus miniſterio vtitur, ſed illud quod dixi,longè aptius eſt, Nam quoties inuocandus erat Deus,ad Sanctuarium ſe vertebant.& trita eſt illa loquutio, Siſtere ſe coram facie Domini,quum in templo apparerent.

20 *Sanguis Teſtamenti quod mandauit.*) Si ille ſanguis Teſtamenti, ergo nec Teſtamentum ſine ſanguine ratum eſt, nec ſanguis ſine Teſtamento ad expiationem valet. Ideo neceſſe eſt vtrunque coniungi. Et videmus nonniſi expoſita Lege additum fuiſſe ſymbolum. Quale enim Sacramentum foret, niſi præeunte Verbo? proinde ſymbolum quædam ad verbum acceſſio eſt. Et obſerua hoc verbum non ad magicam incantationem ſuſurrari,ſed clara voce proferri: quemadmodum populo deſtinatur,ita verba ſonant fœderis, *Quod Deus mandauit vobis*. Quare peruerſus eſt Sacramentorum abuſus, adeóque impia corruptela,vbi nulla auditur mandati expoſitio,quæ eſt velut Sacramenti anima. Quare Papiſtæ qui à ſignis veram rerum intelligentiam tollunt, mortua duntaxat elementa retinent. Locus hic admonet, omnes Dei promiſsiones tunc demum vtiles nobis eſſe,dum ex Chriſti ſanguine acceſsit confirmatio. Nam quòd in Chriſto Paulus omnes Dei promiſſiones Etiam & Amen eſſe teſtatur, id fit quum eius ſanguis, inſtar ſigilli, cordibus noſtris inſculptus eſt: vel quũ non tantùm audimus loquentẽ Deum 2. Corint. 1. d. 20.
ſed Chriſtum cernimus ſe offerentem in pignus eorum quæ dicuntur. Hæc tantùm cogitatio ſi in mentem nobis veniret,non tam atramento quàm Filii Dei ſanguine ſcriptum eſſe quicquid legimus, quum Euangelium prædicatur, vnà cum voce ſacrum illum ſanguinem ſtillare: longè maior noſtra eſſet tũ attentio,tum reuerentia.Huius rei ſymbolum fuit aſperſio illa cuius mentio fit apud Moſem.quanquã plus hîc habetur quàm Moſis verba exprimant. Neque enim librum,ſed populũ fuiſſe aſperſum narrat: neque hircos nominat,neque lanã coccineam,neque hyſſopum.Quod ad librũ ſpectat:etſi clarè nõ poteſt euinci eius aſperſio, probabili tamen coniectura elicitur ex eo quod dicitur Moſes eum protuliſſe in mediũ

poſtquam ſacrificauerat,idque vt ſolenni ſtipulatione populum Deo obſtringeret. Quod ad reliqua attinet,videtur mihi Apoſtolus varias expiationes,quarum eadem erat ratio,permiſcuiſſe. Nec ſanè in eo quicquam eſt abſurdi:quum generalem quæſtionẽ tractet de Veteris teſtamenti purgatione,quę per ſanguinem fiebat.Quòd autem ex hyſſopo aſpergillum fiebat,& lana coccinea, non dubium eſt quin myſticam aſperginem quæ fit per Spiritum, repræſentauerit. Scimus hyſſopum ſingulari purgandi & excoquendi efficacia pollere: ita Chriſtus Spiritu ſuo vice aſpergilli vtitur ad nos ſanguine ſuo abluendos, dum ſeriò pœnitentiæ ſenſu nos afficit,dum excoquit prauas carnis noſtræ cupiditates,dum precioſo iuſtitiæ ſuæ colore nos tingit. neque enim de nihilo hoc Deus inſtituerat. Huc quoque alluſit Dauid Pſal.51.b.9,quum dicit, Aſperges me Domine hyſſopo,& mundabor. Hæc ſufficient quibus ſobriè philoſophari animus eſt.

22 *Et propemodum omnia.*) Quum dicit Propemodum, videtur indicare aliter quædam purgari. Et certè aqua ſe & alia res immundas ſæpenumero abluebant. Verùm & aqua illa vim abluendi habebat ex ſacrificiis,vt verè Apoſtolus tandem pronuntiet, nullam ſine ſanguine fuiſſe remiſsionem. Proinde imputabatur immunditiès, donec ſacrificio eſſet expiata. Et quemadmodum extra Chriſtum non eſt puritas neque ſalus, ita nihil ſine ſanguine vel purum, vel ſalutare eſſe potuit:quia nunquam à mortis ſuæ ſacrificio ſeparandus eſt Chriſtus.ſed Apoſtolus ſimpliciter dicere voluit,ferè ſemper adhibitũ fuiſſe hoc ſymbolum.Quòd ſiquando non fiebat purgatio,nihilominus erat in ſanguine: quandoquidẽ omnes ritus vim ſuam quodãmodo ex generali expiatione mutuabantur.Nã neque ſinguli ex populo aſperſi fuerunt, (quomodo enim modica ſanguinis portio ad tantam multitudinem ſufficere poterat?) purgatio tamen perueniebat ſimul ad omnes. Ergo particula Propemodum,tantundem valet acſi dixiſſet,frequẽtiſsimum huius cæremoniæ vſum fuiſſe,vt ea rarò abſtinerent in purgationibus.Nam quòd Chryſoſtomus improprietatem ita notati putat, quia figuræ tantùm illic fuerint, alienum eſt à mente Apoſtoli. *Non fit remiſsio.* Hoc modo prohibiti ſunt homines à Dei conſpectu: quia cum illis omnibus iure infenſus ſit, non eſt cur vllam ſibi gratiam apud eum promittant, donec placatus fuerit. Porrò vna eſt ratio placandi per ſanguinis expiationem: proinde nulla peccatorum venia ſperanda eſt niſi ſanguinem afferamus,hoc fit dum fide confugimus ad Chriſti mortem.

23 *Exempla eorum.*) Nequis obiiceret alium fuiſſe quàm teſtatoris ſanguinem quo Vetus teſtamẽtum dedicatum fuit:anticipat Apoſtolus,ac dicit non eſſe mirum ſi pecudum victimis conſecratum fuerit tabernaculum illud quod terreſtre erat: analogiam enim ac ſimilitudinem fuiſſe inter purgationem & res purgatas. At cæleſte illud de quo diſſerit, exemplar longè alio modo conſecrari oportuiſſe:hîc locum non habere hircos aut vitulos. vnde ſequitur, teſtatoris mortem eſſe neceſſariam. Hîc ergo ſenſus eſt, Quum in Lege terreſtres duntaxat rerum Spiritualium imagines fuerint,expiandi quoque ritus carnalis & figuratiuus(vt ita loquar)fuit.at quum cæleſte exemplar nihil terrenum admittat,alium poſtulat quàm pecudum ſanguinem qui eius reſpondeat præſtantiæ: ſic mors teſtatoris flagitatur, vt vera fiat teſtamenti conſecratio. *Cæleſtia* vocat regnum Chriſti quod ſpirituale eſt, ſolidámque habet veritatis reuelationem: *Potiores victimas* pro victima, quia tantùm vna eſt: ſed propter antitheſim plurali numero liberè abuſus eſt.

24 *Neque enim in manufacta ſancta ingreſſus eſt Chriſtus, exempla verorum: ſed in ipſum cælum, vt nunc appareat coram facie Dei pro nobis.*

25 *Neque vt ſæpe offerat ſeipſum, quemadmodum Pontifex ingreditur in ſancta quotannis cum ſanguine alieno.*

26 *(Quandoquidem oportuiſſet illum ſæpius pati à creatione mundi) nunc autem in conſummatione ſeculorum, ſemel in deſtructionem peccati, per victimam ſui ipſius apparuit.*

27 *Et quatenus conſtitutum eſt hominibus ſemel mori, poſt hoc verò, iudicium.*

28 *Ita & Chriſtus ſemel oblatus vt multorum auferret peccata: ſecundò abſque peccato conſpicietur iis qui eum expectant in ſalutem.*

24 *Neque enim,* &c.) Eſt confirmatio ſuperioris ſententiæ. Loquutus erat de vero Sanctuario, hoc eſt cæleſti:nunc addit, Chriſtum illuc ingreſſum eſſe. vnde ſequitur requiri etiam confirmationem quæ congruat. *Sancta* pro Sanctuario accipit. Vocat *Non manufactum* quod inter creaturas corruptioni obnoxias cenſeri non debet.neque enim *cælum* hîc intelligit quod oculis cernimus, & in quo ſtellæ lucent:ſed gloriam regni Dei quæ cælos omnes ſuperat. Sanctuarium vetus ἀντίτυπον veri, hoc eſt ſpiritualis,appellat:quia externæ omnes figuræ, quaſi in ſpeculo repræſentant quod alioqui ſub ſenſus corporeos non cadit. Eodem verbo interdum vtuntur ſcriptores Græci quum de Sacramẽtis noſtris diſputant: idque ſcitè & congruenter, quia omne Sacramentum viſibilis eſt rerum inuiſibilium imago, *Vt nunc appareat.* Sic olim Sacerdos Leuiticus, populi nomine ſe in Dei conſpectum ſiſtebat, ſed in figura: in Chriſto autem ſolida veritas & plenus figuræ effectus. Arca enim ſymbolum erat Diuinæ præſentiæ. at Chriſtus ſe in Dei conſpectum verè offert ac ſiſtit ad impetrandam nobis gratiam:vt iam nulla ſit cauſa cur fugiamus tribunal Dei,vbi tam bonũ habemus patronũ,cuius fide ac tutela ſalui ac tuti ſumus. Erat quidẽ iam tunc aduocatus noſter Chriſtus quũ in terris ageret: ſed hoc præterea infirmitati noſtræ conceſſum eſt, vt cælos conſcenderet ad ſubeundum patroni munus. ita quoties de eius in cælum aſcenſu fit mentio,debet hęc vtilitas nobis venire in mentem.quod illic coram Deo apparet,vt nos ſuo patrocinio defendat. Stultè ergo & intempeſtiuè à quibuſdam quæritur an non ſemper apparuerit, quia hîc tantùm de interceſsione Apoſtolus diſputat,cuius cauſa cæleſte Sanctuarium ingreſſus eſt.

25 *Neque vt ſæpe offerat.*) Quomodo igitur Sacerdos,dicet quiſpiam, ſi abſtinet à ſacrificiis? Reſpondeo,in officio vel perſona Sacerdotis non requiri continuum ſacrificandi actum. Nam & in Lege

præcipuis

præcipuis ſacrificiis ſtati erant quotannis dies: quotidianas etiam ſuas horas mane & veſperi præſcriptas habebant. Quum autem vnicum illud ſacrificium quod ſemel Chriſtus obtulit, ſemper vigeat, adeóque perpetuum ſit quod ad efficaciam: non mirum eſt ſi eius virtute quæ nunquam excidit, fulciatur æternum Chriſti ſacerdotium. Atque hîc rurſum quid & quibus in rebus differat Chriſtus à Leuitico Sacerdote, oſtendit. De Sanctuario iam dictum eſt prius: ſed vnum diſcrimen notat in ſacrificii genere: quia ſeipſum Chriſtus, non brutum animal, obtulerit. Deinde alterum, quòd ſacrificium hoc non repetat, quemadmodum ſub Lege frequens repetitio fuit, & propè aſsidua.

26 *Alioqui oportuiſſe.*) Oſtendit quanta ſequatur abſurditas, ſi non ſatis habeamus expiari vno Chriſti ſacrificio. Inde enim ſæpius mori oportuiſſe colligit, quia mors cum ſacrificio ſemper ſit coniuncta. Hoc autem poſterius eſt abſurdiſsimum. ſequitur ergo, virtutem vnius ſacrificii æternam eſſe, & ad omnia ſecula extendi. Dicit autem, *à mundi origine*: quia omnibus ſeculis ab initio fuerunt peccata quæ expiatione indigebant. Niſi ergo tunc efficax fuiſſet Chriſti ſacrificium, nemo ex Patribus ſalutem conſequutus eſſet. Nam quum iræ Dei obnoxii per ſe fuerint, deficeret eos liberationis remedium, niſi Chriſtus ſemel patiendo, quantum ad reconciliandam hominibus Dei gratiam, à mundi origine vſque in finem paſſus eſſet. Ergo niſi plures mortes expectamus, contenti ſimus vnico ſacrificio. Atque hinc patet quàm friuola ſit diſtinctio illa, in cuius argutia ſibi tantopere placent Papiſtæ, quum dicunt immolationem Chriſti in cruce fuiſſe ſanguineam: Miſſæ verò ſacrificium quod offerri quotidie Deo fingunt, eſſe incruentum. Nam ſi ſubtile illud effugium valeat, incogitantiæ arguendus erit Spiritus Dei cui non venit in mentem. quandoquidem hoc pro confeſſo Apoſtolus ſumit, nô eſſe abſque morte ſacrificium. Nihil moror, quòd ſic loquantur vetuſti ſcriptores, neque enim eſt in hominum arbitrio, cuiuſmodi ipſis libuerit ſacrificia fingere. Stat hoc Spiritus ſancti axioma, Non expiari ſacrificio peccata quin ſanguis fundatur. quare diabolicum eſt commentum, ſæpius Chriſtum offerri. *Nunc autem in conſummatione.* Perfectionem ſeculorum vocat, quæ ad Galatas cap.4.a.4, Plenitudo dicitur. fuit enim iſta quædam temporis maturitas quam Deus æterno ſuo decreto ſtatuerat. Atque hoc modo anſa præciditur hominum curioſitati, ne inquirere audeant cur non citius, cur illa potius ætate. Nos enim arcano Dei conſilio acquieſcere decet, cuius ratio tametſi nobis non eſt perſpicua, illi tamen conſtat. In ſumma, ſignificat Apoſtolus tẽpeſtiuam fuiſſe Chriſti mortem, quum à Patre hac de cauſa miſſus fuit in mundum, penes quem legitima, vt rerum omnium, ita & temporum gubernatio eſt: quum eorum ſeriem ſumma, etſi nobis ſæpe abſcondita, ſapientia ordinet. Præterea hæc conſummatio anteacti temporis imperfectioni opponitur. ſic enim ſuſpenſum tenuit Deus populum veterem, vt facilè iudicari poſſet, nondum ad fixam conditionem ventum eſſe. Ideo prioris ad Corinthios cap. 10. c. 11. Paulus fines ſeculorum in nos incidiſſe tradit. quo ſignificat, regnum Chriſti omnibus rebus complementum attuliſſe. Quòd ſi hæc fuit temporum plenitudo quum ad peccata expianda apparuit Chriſtus, atrocem illi iniuriam faciunt qui volunt renouari ſacrificium, acſi morte eius nondum completa eſſent omnia. Semel ergo apparuit: quià ſi fieret iterum vel tertiò, aliquid ad primam oblationem deeſſet quod plenitudini repugnat. *In deſtructionem.*

Congruit hoc cum Danielis vaticinio, quo poſtquam obſignatio & abolitio ſcelerum promiſſa eſt, finis ſacrificiis indicitur. quorſum enim piacula deſtructis ſceleribus? Porrò deſtructio hæc in eo conſi- *Dan.9.g.24.*
ſtit, quòd iam non imputantur peccata iis qui ad Chriſti ſacrificium confugiunt. Nam quamuis petendà ſit quotidie venia, vti quotidie iram Dei prouocamus: quia tamen non alio quàm vnicæ Chriſti mortis pignore reconciliamur Deo, meritò dicitur per eam deſtructum eſſe peccatum.

27 *Quatenus conſtitutum eſt.*) Senſus eſt, Quum patienter à morte hominis expectemus iudicii diem, quia hæc communis ſit lex naturæ cui reluctari fas non eſt: cur minus eſſet patientiæ in expectando ſecundo Chriſti aduentu? Nam ſi in hominum vulgo, beatæ reſurrectionis ſpei nihil derogat longum temporis interuallum: quàm abſurdum eſſet minus honoris deferri Chriſto? minus autem deferemus, ſi eum vocemus ad ſecũdam mortem, quum vna in perpetuum defunctus ſit. Siquis obiiciat, bis quoſdam eſſe mortuos, vt Lazarum & ſimiles: expedita eſt ſolutio, Apoſtolum hîc de ordinaria hominum conditione diſputare, quin etiam ab hoc ordine eximuntur quos ſubita immutatio corruptione exuet: quia non comprehendit niſi eos qui diu in puluere corporum ſuorum redemptionem expectant. *Secundò abſque peccato,* Hoc vnum Apoſtolus vrget, non debere nos inquietari inanibus prauiſque nouarum expiationum deſideriis, quia vna mors Chriſti nobis abundè ſufficiat. Ideo dicit, ſemel apparuiſſe cum ſacrificio ad delenda peccata: ſecũdo aduentu palàm facturum quid efficaciæ mors ſua habuerit, vt amplius non ſit peccato vis ad nocendum. *Auferre peccata* eſt liberare ſua ſatisfactione à reatu eos qui peccarunt. *Multos* dicit, pro Omnibus ſicuti ad Romanos cap.5.c.15. Certum quidem eſt, nô omnes ex Chriſti morte fructum percipere: ſed hoc ideo fit, quia eos impedit ſua incredulitas. Quanquam hîc de nihilo agitaretur illa quæſtio. quia non diſputat Apoſtolus quàm paucis, vel quàm multis proſit mors Chriſti: ſed intelligit ſimpliciter, aliis, non ſibi eſſe mortuum. Itaque multos vni opponit. Sed quid eſt quòd ſine peccato appariturum tradit? Quidam piaculum aut victimam peccati expiatricem exponunt, ſicuti ad Romanos cap.8.a.3, & 2.ad Corinth.cap.5.d.21. ac pluribus locis apud Moſem: ſed expreſsius quiddam (meo iudicio) dicere voluit: nempe Chriſtum, quum veniet, patefacturum quàm verè abſtulerit peccata, vt non alio ad placandum Deum ſacrificio iam opus ſit. acſi diceret, Vbi ad Chriſti tribunal ventum fuerit, ſentiemus nihil eius morti defuiſſe. Quò etiam pertinet quod continuò pòſt adiicit, *In ſalutem iis qui eum expectant.* Alii ſecus contexunt, hoc ſcilicet modo, Qui eum expectant in ſalutem. Sed alter ille ſenſus aptior: ſignificat enim eos plenam ſalutem ſenſuros ex Chriſti morte qui tranquillis animis in eam recumbunt. nam expectatio hæc ad circunſtantiam præſentis cauſæ refertur. Hoc quidem in commune fidelibus alibi tribuit Scriptura, quòd aduentum Domini expectent, vt eos ab impiis diſcernat. quibus formidabilis eſt eius mentio: ſed quia nunc Apoſtolus contendit debere nos quieſcere in

1.Theſ.1.d.10. vnico Chriſti ſacrificio, expectationem Chriſti vocat, quum vnica illa redemptione cõtenti, noua remedia vel ſubſidia non appetimus.

CAP. X.

" Vel ſanctificare.

Vmbram enim habens Lex futurorum bonorum, non ipſam viuam imaginem rerum ſacrificiis quæ quotannis eadem continenter offeruntur, nunquam poteſt eos qui accedunt, " *perficere.*

2 *Alioqui annon deſiiſſent offerri? propterea quòd nullam amplius conſcientiam peccatorum haberent cultores ſemel purgati.*

3 *Atqui in his fit quotannis commemoratio peccatorum.*

4 *Impoßibile enim eſt vt ſanguis taurorum tollat peccata.*

1 *Vmbram enim,* &c.) Similitudinem hãc mutuatus eſt ab arte pictoria. nam vmbra hîc aliter quàm ad Coloſſenſes capite 2.c.17, accipitur. vbi cæremonias veteres ſic appellat, quia ſolidam rerum quas figurabat, ſubſtantiam intus non habuerint. nunc verò ſimiles fuiſſe dicit rudibus lineamentis, quæ ſunt veluti adumbratio viuæ picturæ. ſolent enim pictores, antequam viuos colores penicillo inducant, carbone adumbrare quam ſibi proponunt exprimendam. Hæc obſcurior pictura Græcis σκιαγραφία vocatur: quaſi Latinè dicas, vmbratilem. ſicuti εἰκὼν illis eſt expreſſa effigies. Vnde & eiconicæ imagines etiam Latinis dictæ, quæ ad viuum repræſentabant vel hominum, vel animalium, vel locorum faciem. Hoc ergo diſcrimen inter Legem & Euangelium ſtatuit Apoſtolus, quòd ſub illa rudibus duntaxat & inchoatis lineis fuerit adumbratum quod hodie viuis & graphicè diſtinctis coloribus expreſſum eſt. Hoc modo iterum confirmat quod prius dixit, non otioſam fuiſſe Legem, nec inanes eius cæremonias. Nam etſi nõ fuit illic rerum cæleſtium effigies, quaſi extrema (quod aiunt) artificis manu abſoluta: tamen illa qualiſcunque indicatio patribus non parum vtilis fuit, etiamſi noſtra conditio ſit potior. Ac notandũ eſt, eaſdem illis res eminus fuiſſe oſtenſas quæ nunc ſub oculis nobis ponuntur. Idem itaque Chriſtus vtriſque, eadem iuſtitia, ſanctificatio & ſalus. tantùm in modo pingendi eſt diſsimilitudo. *Futura bona* pro æternis dici puto. Fateor, quidem, futurum Chriſti regnum quod nobis præſens eſt, olim annuntiatum fuiſſe. ſed Apoſtoli verba ſonant, viuam nos habere futurorum bonorum effigiem. Intelligit ergo ſpirituale illud exemplum, cuius plena fruitio vſque in reſurrectionem & futurum ſeculum differtur. Quanquã fateor, rurſus ab exordio regni Chriſti hæc bona reuelari cœpta eſſe. ſed hoc nunc agitur, non Veteris modò teſtamenti reſpectu futura bona dici: ſed quia à nobis adhuc quoque ſperantur. *Quæ quotannis eadem.* Maximè de anniuerſario ſacrificio loquitur, cuius mentio fit Leuit. capite 17: tametſi genus totum ſub ſpecie comprehenditur. Sic autem argumentatur, Vbi nulla eſt amplius peccati conſcientia, illic oblationis vſus non eſt. atqui ſub Lege, eiuſdem victimæ oblatio ſubinde repetebatur. Ergo nec Deo ſatisfactum erat, nec ſublatus reatus, nec pacatæ erant conſcientiæ: alioqui finis ſacrificandi factus eſſet. Porrò diligenter obſeruandum quòd eaſdem appellat victimas quarum ſimilis erat ratio. Nam ab eodem Dei inſtituto potius æſtimabantur quàm à diuerſis pecudibus: quod vnum abundè valet ad refutandam Papiſtarum argutiam, qua ſibi ingenioſè videntur effugere abſurditatem in excuſando Miſſæ ſacrificio. nam quum illis obiicitur, ſuperuacuam eſſe repetitionem ſacrificij, quum perpetuus ſit illius vigor quod ſemel Chriſtus obtulit: protinus excipiunt non aliud eſſe ſacrificium quod peragitur in Miſſa, ſed illud idem. Hæc eorum eſt ſolutio: ſed quid exaduerſo Apoſtolus? Sacrificium quod iteratò offertur, etiamſi idem ſit, efficax aut idoneum ad expiationem eſſe negat. Nunc vt millies millies clament Papiſtæ, idem non aliud eſſe ſacrificium quod ſemel in cruce peregit Chriſtus, & quod ipſi quotidie peragunt: ſemper ex ore Apoſtoli contendam, ſi ad placandum Deum valuit Chriſti oblatio, non tantùm ſiliis finem eſſe impoſitum, ſed illam iterari nefas eſſe: vnde conſtat ſacrilegam eſſe in Miſſa, Chriſti oblationem.

3 *Quotannis fit commemoratio.*) Quum Euangelium noſtræ cum Deo reconciliationis legatio ſit, nũc etiam quotidie peccata inter nos commemorari neceſſe eſt. ſed Apoſtolus ſignificat, proferri in medium peccata vt remedio præſentis ſacrificii tollatur reatus. Non igitur quamlibet memoriam deſignat: ſed quæ talem reatus confeſsionem affert coram Deo, vt ſacrificio ſit opus ad medicinam afferendam. Tale eſt Miſſæ ſacrificium apud Papiſtas. nam illic mortis Chriſti gratiam nobis applicari fingunt vt deleantur peccata. Quòd ſi Legis ſacrificia inde Apoſtolus ſcitè colligit infirma fuiſſe, quia quotannis repetebantur ad impetrandam veniam: eadem prorſus ratione colligi poterit infirmum fuiſſe mortis Chriſti ſacrificium, ſi quotidie peragendum eſt vt vis eius nobis applicetur. Quibuſcunque ergo fucis Miſſam ſuam colorent, nunquam poterunt atrocis in Chriſtum blaſphemiæ crimen effugere.

4 *Impoßibile enim.*) Confirmat ſuperiorem ſententiam eadem quam prius adduxit, ratione quòd ſanguis pecudum animas non purgarit. Habebant quidem Iudæi illic veræ purgationis ſymbolum ac pignus, ſed alio reſpectu: nempe quatenus vituli ſanguis Chriſti ſanguinem figurabat. Hîc verò diſputat Apoſtolus quid per ſe valuerit ſanguis pecudum. Proinde meritò vim illis purgandi detrahit. Eſt autẽ ſubintelligenda oppoſitio quæ non exprimitur: acſi dixiſſet, Veteres hoſtias non mirum eſt fuiſſe inualidas, vt cõtinenter illas offerri oportuerit: illic enim nihil erat quàm pecudum ſanguis qui vſque in animas non penetrat. at verò ſanguinis Chriſti longè alia virtus eſt. Oblationem ergo ab ipſo peractam ex prioribus illis metiri non conuenit.

5 *Quapropter ingrediens in mundum, dicit, Sacrificium & oblationem noluiſti, corpus autẽ*
Pſal. 40.b.7. *aptaſti mihi.*

6 He-

6 *Holocauſta & victimas pro peccato non probaſti:*
7 *Tunc dixi, Ecce adſum: in capite libri ſcriptum eſt de me, vt faciam, ô Deus, voluntatem tuam.*
8 *Quum prius dixiſſet, Sacrificium & oblationem, holocauſta & victimas pro peccato noluiſti, neque comprobaſti quæ ſecundum Legem offeruntur:*
9 *Tunc dixit, Ecce adſum vt faciam ô Deus, voluntatem tuam. tollit prius vt ſecundum ſtatuat.*
10 *In qua voluntate ſanctificati ſumus per oblationem corporis Ieſu Chriſti ſemel.*

5 *Quapropter ingrediens.*) Hic in mundum ingreſſus,fuit manifeſtatio Chriſti in carne. Nam quum hominis naturam induit vt Redemptorem mundo præſtaret,& apparuit hominibus: tunc dicitur mundũ veniſſe,ſicut alibi deſcendiſſe ex cælo. [*Ioh. 6.f.41.*] Pſalmus tamen quadrageſimus quem citat, videtur ad Chriſtũ violenter torqueri. nam in eius perſonam minimè competit quod illic habetur, Iniquitates meæ comprehenderunt me, niſi quòd membrorum vitia Chriſtus vltro in ſe recipit. Totum certè argumentũ propriè Dauidi conuenit:ſed quia notum eſt,Dauidem Chriſti fuiſſe typum,nihil abſurdi eſt ſi in Chriſtum transferantur quæ de ſe prædicat Dauid: ac præſertim vbi mentio fit de abrogandis ſacrificiis Legalibus, ſicuti hoc loco. Quanquam non concedunt omnes hunc verbis ſenſum ineſſe. putant enim non ſimpliciter hîc repudiari ſacrificia:ſed refutari ſuperſtitioſam opinionem quæ vulgò inualuerat,quòd vulgo in illis ſtatueretur totus Dei cultus. quod ſi ita eſſet,parum valeret hoc teſtimonium ad præſentem cauſam. Quare hunc locum propius excutere operæ pretium eſt, vt conſtet an appoſitè eum huc Apoſtolus adduxerit. Paſsim apud Prophetas occurrunt iſtæ ſententiæ, ſacrificia non placere Deo,nec ab eo requiri, nec quicquam pretii habere:imò potius abominationi eſſe. At tunc non vitium quod hæreat ſacrificiis à natura , ſed aduentitium potius notatur. Nam quum hypocritæ alioqui in ſua impietate obſtinati Deum, ſacrificiis placare vellent, hoc modo arguendi fuerunt. Quare Prophetæ ſacrificia reiiciunt: non quatenus inſtituta erant à Deo, ſed vt à ſceleratis hominibus vitiata erant & profanata ob impuras conſcientias. Hic diuerſa eſt ratio. neque enim ſacrificia per hypocriſin oblata, vel aliâs non ritè propter hominum prauitatem & nequitiam peracta, damnat: ſed negat à piis & ſinceris Dei cultoribus requiri. De ſe enim verba facit qui illa mundo corde puriſque manibus offerebat: & tamen Deo nõ placere dicit. Siquis excipiat, non per ſe, neque dignitate propria accepta eſſe, ſed propter alienum finem: rurſus dico, intempeſtiuè hoc loco ingeri eiuſmodi ſermonem. Tunc enim ad ſpiritualem cultum reuocantur homines, ſi externis cæremoniis plus æquo tribuerint. tunc cæremonias nihil apud Deũ eſſe pronuntiat Spiritus ſanctus,quum præter modũ efferuntur hominum errore.Dauid certè,quũ Legi ſubiectus eſſet,ſacrificandi morem negligere non debuit. Interiore cordis affectu Deũ,fateor,debuit colere: ſed præterire quod illi Deus mandauerat, fas non fuit. habuit autem commune vnà cum reliquis omnibus ſacrificandi mandatum. Ita colligimus,longius quàm ad ætatis ſuæ rationem ipſum reſpexiſſe,quum diceret,Sacrificium noluiſti. Iſtud quidem etiam tempore Dauidis verum aliqua ex parte fuit,Deũ ſacrificia non morari.ſed quia adhuc ſub iugo pædagogiæ tenebantur omnes:cultum Deo integrum præſtare non poterat Dauid niſi eiuſmodi forma (vt ita loquar) veſtitum. Ergo ad Chriſti regnum venire neceſſe eſt,vt penitus verum ſit,Deum nolle.Similis eſt locus Pſal.16.b.10, Non ſines Sanctum tuum videre corruptionem. Nã etſi aliquouſque Dauidem à corruptione Deus eripuit, non fuit tamen hoc niſi in Chriſto verè completum.Multum ponderis hoc habet,quòd quum ſe profiteatur facturum Dei voluntatem, ſacrificiis locum nullum aſsignat. nam inde colligimus, citra illam perfectam Dei obedientiam conſtare:quod nonniſi abrogata lege verum fuit. Neque tamen inficior, Dauidem,tam hoc loco quàm Pſal.51. d.18,externa ſacrificia ſic extenuaſſe,vt quod præcipuum erat præferret.ſed non dubium eſt quin vtroque loco oculos coniecerit in regnum Chriſti. Atque adeò in hoc Pſalmo iure Chriſtum loquentem induci teſtis eſt Apoſtolus,vbi inter Dei mandata ne infimus quidem locus relinquitur ſacrificiis quæ Deus ſub Lege tam ſeuerè exigebat. *Corpus aptaſti.* Verba Dauidis aliud ſonant,Aurem perforaſti mihi, quam loquutionem nonnulli ductam putant ab antiquo Legis ritu. [*Exo. 21.b.6.*] Nam ſi quis contempta Iubilæi manumiſſione, in perpetuam ſeruitutem addicere ſe volebat, illi auris ſubula perforabatur. Hunc itaque ſenſum eſſe volunt,Domine tu me ſeruum habes perpetuò tibi addictum. Ego tamen aliter accipio,pro eo quod eſt docilem & obſequentem reddere. ſurdi enim ſumus donec aures nobis Deus aperiat:hoc eſt,peruicaciam corrigat quæ in nobis hæret. Quanquam inter promiſcuum & craſſum vulgus(cui ſacrificia tantùm ſpectra erant ſine virtute) & inter Dauidem , cui ſubtilius oſtenderat Deus ſpiritualem & legitimũ vſum,ſubeſt tacita antitheſis. Apoſtolus autem Græcos ſequutus dixit, Corpus aptaſti. Neque enim in verbis recitandis adeò religioſi fuerunt, modò ne Scriptura in ſuum commodũ falsò abuterentur. Semper hoc ſpectandum eſt,quorſum citent teſtimonia: nam in ſcopo ipſo diligenter cauent ne Scripturam trahant in alienum ſenſum: ſed tam in verbis, quàm in aliis, quæ præſentis inſtituti non ſunt, ſibi liberius indulgent.

7 *In capite libri.*) Verbum Hebraicum propriè Volumen ſignificat. ſcimus enim libros antiquitus in morem cylindri fuiſſe complicatos. Porrò libri nomine Legem intelligi, quæ regulam ſanctè viuendi omnibus Dei filiis præſcribit,abſurdum non eſt. Quanquam mihi genuina magis videtur hæc expoſitio, vt dicat ſe in eorum catalogo cenſeri qui ſe Deo præbent obſequentes. Lex quidem iubet nos omnes Deo obedire.ſed intelligit Dauid,ſe inter eos numerari qui vocati ſunt vt Deo obediant. Deinde teſtatur ſe vocationi obtemperare, quum addit, Volui. quod in Chriſtum peculiariter competit. Nam vtcunque ad Dei iuſtitiam ſancti omnes aſpirent: vnus tamen eſt Chriſtus qui planè ſit ad faciendam Dei voluntatem compoſitus. Hic tamen locus nos omnes ad obſequii promptitudinem ſtimulare debet.

Nam ideo Chriſtus perfectæ obedientiæ exemplar eſt, vt quicunque eius ſunt, certatim ad eius imitationem contendant: vt ſimul reſpondeant Dei vocationi, totáque eorum vita hanc vocem comprobet, *Ecce adſum.* Eodem pertinet quod ſequitur, ſcriptum eſſe in libro vt Dei faciamus voluntatem.
Col.1.c.22. Quemadmodum alibi dicitur, hunc electionis noſtræ eſſe finem, vt ſancti & irreprehenſibiles ſimus in eius conſpectu.

9 *Tollit prius.*) En cur & quorſum citetur hic locus: nempe vt ſciamus plenam ſolidámque iuſtitiam ſub regno Chriſti ſacrificiis Legalibus non indigere. Nam Dei voluntas quo ad perfectionis regulam, illis ſublatis ſtatuitur. Sequitur itaque, à Chriſti ſacerdotio remouendas eſſe pecudum victimas: quia commune nihil cum eo habent. Non enim, vt diximus, cauſa erat cur ſacrificia reiiceret propter accidentale vitium: quia non agit cum hypocritis, nec ſuperſtitionem reprehendit cultus præpoſteri, ſed ab homine pio ritéque inſtituto poſtulari negat vſitata ſacrificia, perfectéque obediri Deo teſtatur illis præteritis.

10 *In qua voluntate.*) Poſtquam Dauidis teſtimonium cauſæ ſuæ accommodauit, nunc per occaſionem verba quædam inflectit ad ſuum commodum: ídque exornandi magis quàm explicandi cauſa. Profitetur Dauid non tam in ſua quàm Chriſti perſona, ſe ad faciendum Dei voluntatem paratum eſſe. Id ad omnia Chriſti membra extenditur: generalis enim eſt doctrina Pauli, quum dicit, Hæc voluntas
1.Thes.4.a.3 eſt Chriſti, ſanctificatio veſtra, vt quiſque ab immunditia abſtineat, Sed quia in Chriſto hoc illuſtre præ aliis obedientiæ ſpecimen fuit, offerre ſe ad mortem crucis, & hac potiſſimum de cauſa induit ſerui perſonam: dicit Apoſtolus, Chriſtum ſe offerendo, Patris mandato ſatisfeciſſe, atque ita nos fuiſſe ſanctificatos. Quum addit, *Per oblationem corporis*, alludit ad illam Pſalmi partem, Corpus aptaſti mihi: ſaltem vt Græcè habetur. Ita ſignificat Chriſtum in ſeipſo reperiſſe quod Deum placaret, vt externis adminiculis minimè opus habuerit. Nam ſi Leuiticus Sacerdos corpus habuiſſet aptatum, ſuperuacuæ fuiſſent pecudum victimæ. Chriſtus autem ſolus ſufficit, ac per ſe idoneus eſt ad præſtandum quicquid Deus requirit.

11 ***Et omnis quidem Sacerdos quotidie ad miniſtrandum adſtat, & eaſdem ſæpius offerendum victimas, quæ nunquam poſſunt tollere peccata.***

12 ***Ipſe autem vna pro peccatis oblata victima: perpetuò ſedet in dextera Dei,***

Pſal. 110.a.1. 13 ***Quod reliquum eſt expectans, donec ponantur inimici ſui ſcabellum pedum ſuorum.***

"Vel, perfecit. 14 ***Vna enim oblatione" conſecrauit in perpetuum eos qui ſanctificantur.***

15 ***Teſtimonium autem reddit nobis etiam Spiritus ſanctus. nam poſtquam prædixerat,***

Iere.31.f.33. 16 ***Hoc eſſe teſtamentum quod ſtatuam cum ipſis, Poſt dies illos, dicit Dominus, vt ponam leges meas in corda illorum, & in mentibus eorum inſcribam illas,***

17 ***Et peccatorum & iniquitatum eorum non recordabor amplius.***

18 ***Porrò vbi ſit horum remiſsio, non eſt amplius oblatio pro peccato.***

11 *Omnis quidem ſacerdos.*) Hîc eſt concluſio totius diſputationis, diſſentaneum eſſe & alienũ prorſus à Chriſti ſacerdotio quotidianum offerendi morem. Ideóque poſt eius aduentum abdicatos officio eſſe Leuiticos Sacerdotes, quorum ratio & inſtitutum eſt quotidie offerre. hæc enim eſt repugnantium natura, vt vno poſito, alterũ concidat. Hactenus ſatis ſupérque laborauit in aſſerendo Chriſti ſacerdotio: reſtat igitur vt ceſſet antiquum illud qud cum eo non congruit. plenam enim conſecrationem habent ſancti omnes in vnica Chriſti oblatione. Quanquam verbum τετελείωκεν, pro quo reddidi, *Conſecrauit*: poſſet exponi, Perfecit. Mihi altera ſignificatio magis placuit, quia nunc de ſacris agitur. Quum dicit, *Eos qui ſanctificantur*, comprehendit hoc nomine omnes Dei filios: & admonet fruſtra aliunde peti ſãctificationis gratiam. Sed ne otioſum nunc in cælo Chriſtum iacere ſibi fingant homines, iterum repetit eum *ſedere ad Patris dexteram.* qua loquutione (vt alibi viſum eſt) deſignatur imperium & poteſtas. Quare timendum non eſt ne vim mortis ſuæ extingui patiatur vel ſepultam iacere ſinat, qui ideo viuit vt virtute ſua impleat cælũ & terram. Deinde admonet ex varbis Pſalmi, quouſque durare hic ſtatus debeat: nempe donec inimicos omnes ſuos Chriſtus proſtrauerit. Ergo ſi fides noſtra Chriſtum in dextera Dei ſedentem quærat, & quieta recumbat in hanc ſeſſionem: tandem potiemur fructu huius victoriæ: vnà inquam cum capite noſtro, profligatis hoſtibus; Satana, peccato & morte, & toto mundo, carnis corruptione exuti triumphabimus.

15 *Teſtimonium reddit ſpiritus.*) Quòd ſecundò adducit teſtimonium Ieremiæ, non abs re, nec ſuperuacuum eſt. Prius in alium finem citauit, vt oſtenderet abrogari Vetus teſtamentum oportuiſſe: quandoquidem Nouum aliud promiſſum erat, ídque ad corrigendam Veteris infirmitatem. Nunc autem aliò reſpicit. pugnat enim tantum ex illo verbo, *Iniquitatum non recordabor.* ac inde colligit, nullum amplius eſſe ſacrificii vſum quum deleta ſint peccata. Videri quidem poſſit hæc parum firma illatio. nam quum olim innumeræ extarent in Lege & Prophetis de peccatorum remiſsione promiſsiones: victimas tamen pro illis offerre non deſinebat Eccleſia. Proinde remiſſio peccatorum ſacrificia non excludit. Verùm ſi ſingula propius conſideres, habebant etiam Patres ſub Lege eaſdem, quas hodie habemus, de peccatorum remiſſione promiſſiones. illis freti Deum inuocabant, & de impetrata venia gloriabantur. Atqui Propheta, quaſi nouum quiddam & prius inauditum adferat, promittit nullam ſub nouo fœdere peccatorum fore memoriam coram Deo. Hinc colligere licet, diuerſo modo nunc remitti peccata quàm olim. Hæc porrò diuerſitas non in verbo nec in fide ſita eſt, ſed in ipſo pretio remiſſionis. Nunc ergo peccatorum Deus non recordatur, quia omnium ſemel facta eſt expiatio. Alioqui fruſtra diceretur à Propheta, fore hoc Noui teſtamenti beneficium, quòd Deus peccatorum non recordabitur.

Porrò quando ad finem diſputationis ventum eſt quæ hîc habita eſt de ſacerdotio Chriſti: breuiter admonendi

monendi ſunt Lectores, nõ magis hîc abrogari Legis ſacrificia, quàm Papiſtarum commentum de ſacrificio Miſſæ refutari. Miſſam ſuam aſſerunt ſacrificium eſſe expiandis viuorum & mortuorum peccatis: Apoſtolus iam ſacrificio locum eſſe negat, ex quo impletum eſt Ieremiæ vaticinium, Cauillantur illi, non eſſe nouum aut aliud à Chriſti ſacrificio, ſed idem: at ex aduerſo contendit Apoſtolus, idem repeti nõ debere: nec vnum Chriſti ſarificium modò pronuntiat, ſed ſemel peractum. adde quod ſæpius vni Chriſto vendicat honorem ſacerdotii. vt nemo ad eum offerendum ſit idoneus niſi ſolus ipſe. Aliud effugium Papiſtæ habent, quum ſacrificium ἀναίματον appellant. atqui Apoſtolus ſine exceptione affirmat, morte opus eſſe ad ſacrificium. Tergiuerſantur etiam Papiſtæ, dum excipiunt Miſſam vnius ſacrificii quod peregit Chriſtus applicationem eſſe. Atqui Apoſtolus contrà docet, ideo morte Chriſti abolita fuiſſe Legis ſacrificia, quòd illic peccatorum recordatio fiebat. vnde apparet, genus hoc applicandi quod ſibi fingunt, ceſſaſſe. Denique, vt ſe in omnes formas vertant Papiſtæ, elabi nunquam poterunt quin præſens Apoſtoli diſputatio Miſſam ipſorum pluribus ſcatere ſacrilegiis planum faciat. Primum enim, teſte Apoſtolo, vnus Chriſtus ad ſe offerendum idoneus fuit: in Miſſa per alienas manus offertur. Secundò, non vnicum modò ſacrificium Chriſti Apoſtolus aſſerit, ſed nonniſi ſemel peractum, vt iterari ſit nefas: in Miſſa vtcunque idem ſacrificium eſſe garriant, tamen quotidie fieri apparet, & ipſi fatentur. Apoſtolus nullum ſine ſanguine & morte ſacrificium agnoſcit: iſti ergo fruſtrà nugantur, ſacrificium quod offerunt, eſſe incruentum. Apoſtolus quum de impetranda peccatorum venia agitur, confugere nos iubet ad vnum illud ſacrificium quo defunctus eſt Chriſtus in cruce: & nos hac nota diſcernit à Patribus, quòd aſſiduus ſacrificandi ritus, Chriſti aduentu obſoleuit. iſti, vt mors Chriſti nobis ſit efficax, quotidianas per ſacrificium applicationes requirunt, vt nihil niſi in externo ſymbolo differant à Iudæis Chriſtiani.

19 *Habentes itaque, fratres, fiduciam ingrediendi in Sancta per ſanguinem Ieſu,*

20 *Via quam dedicauit nobis recentem ac viuam per velum, hoc eſt carnem ſuam,*

21 *Et Sacerdotem magnum ſuper domum Dei:*

22 *Accedamus cum ſincero corde in certitudine fidei, aſperſi cordibus à conſcientia mala, & abluti corpore aqua munda,*

33 *Teneamus confeßionem ſpei inflexibilem, fidelis enim qui promiſit.*

39 *Habentes itaque, fratres.)* Superioris doctrinæ epilogum vel ſummam colligit, cui deinde opportunè ſubiicit grauem exhortationem, & ſeuerè iis minatur qui Chriſti gratiam abiecerint. Summa autẽ eſt, cæremonias omnes quibus ſub Lege patefiebat acceſſus in Sanctuarium Dei, in Chriſto habere ſolidam veritatem: vt Chriſtum habenti ſuperfluus ſit ac inutilis earum vſus. Id quo meliùs exprimat, allegoricè deſcribit acceſſum quem nobis Chriſtus patefacit. Cælum enim comparat veteri Sanctuario: & quæ in Chriſto ſpiritualiter impleta ſunt, ſub typicis loquutionibus proponit. Obſcurant quidem magis rem interdum allegoriæ, quàm illuſtrant. ſed hæc non parum habet gratiæ, nec parum lucis affert, quum veteres Legis figuras ad Chriſtum Apoſtolus transfert: vt in eo recognoſcamus verè nunc eſſe exhibita quæcunque Lex adumbrauit. Sicut autem ſingulis penè verbis pondus ineſt, ita meminerimus ſubeſſe antitheſin, vt veritas quę in Chriſto conſpicitur, veteres figuràs aboleat. Primò dicit, nos *Fiduciam habere ingrediendi in ſancta.* Hoc iuris Patribus nunquam conceſſum fuit ſub Lege: populo enim aditus in Sanctuarium viſibile prohibebatur niſi quòd nomina tribuum Pontifex in humeris, & duodecim lapides in eorum memoriam ante pectus geſtabat. Nunc verò longè alia ratio eſt. non enim ſymbolicè tantùm, ſed re ipſa in cælum ingreſſus nobis patet, Chriſti beneficio: quia nos fecit regale ſacerdotium. Dicit *Per ſanguinem Ieſu,* quia ad ſolennem Pontificis ingreſſum non aperiebatur oſtium Sanctuarii niſi ſanguine interpoſito. Sed poſtea diſcrimen notat inter hunc & pecudum ſanguinem. Nam pecudum ſanguis quum ſtatim tabeſceret, non potuit diu vigorem ſuum retinere: at Chriſti ſanguis qui nullo tabo corrumpitur, ſed puro ſemper colore fluit, nobis in finem vſque mundi ſufficiet. Nihil mirum ſi cæſæ pecudum victimæ viuificandi facultate non pollebant, quum eſſent mortuæ. at Chriſtus qui à morte reſurrexit, vt nobis vitam conferat, ſuam in nos diffundit. Hæc eſt perpetua viæ dedicatio, quòd coram facie Patris ſemper quodammodo ſtillat ſanguis Chriſti ad irrigandum cælum & terram.

20 *Per velum.)* Sicuti Velum operiebat arcana Sanctuarii, & tamen aditum illuc reſerabat: ſic quã in Chriſti carne Diuinitas latuerit, nos tamen in cælum vſque perducit: nec quiſquam Deum inueniet, niſi cui via & oſtium erit Homo Chriſtus. Ita admonemur, non æſtimandum eſſe Chriſti gloriam ab externo carnis aſpectu, nec deſpiciendam eſſe carnem, quia Dei maieſtatem quaſi velum occultet: quũ eadem nobis ad fruenda omnia Dei bona ſit directrix.

21 *Et ſacerdotem magnum.)* Quæcunque prius diſſeruit de abrogatione veteris ſacerdotii, nunc memoria repetere decet. Nam aliter Chriſtus, Sacerdos eſſe non poteſt quin priores illi munere abdicentur, quũ alius fuerit ordo. Significat igitur relinquẽda eſſe illa omnia quæ ſuo aduentu Chriſtus mutauit. ac ideo ipſum præficit vniuerſæ Dei domui, vt quiſquis locum in Eccleſia habere cupit, Chriſto ſe ſubiiciat, eúmque ſibi ducem ac præſidem eligat, non alium.

22 *Accedamus cum ſincero corde.)* Sicuti in Chriſto eiúſque ſacrificio nihil niſi ſpirituale, aut cæleſte eſſe oſtendit: ita quæ ex parte noſtra afferimus, vult cõgruere. Olim Iudæi variis aſperſionibus ſe purgabant, vt eſſent ad cultum Dei præparati. ritus purgandi carnales fuiſſe, nihil mirum eſt, quum ipſe Dei cultus vmbris inuolutus carnem adhuc quodammodo ſaperet. Sacerdos enim mortalis ex peccatoribus eligebatur qui ad tempus Sacra faceret: ornatus erat pretioſo quidem veſtitu, ſed tamen mundano, vt ſe in Dei conſpectum ſiſteret: tantùm ad arcam fœderis accedebat, vt ingreſſum ſanctificaret, victimã bruti animalis ex armento vel grege mutuabatur. In Chriſto omnia longè præcellunt. ipſe non modò purus & innocens, ſed fons omnis ſanctitatis & iuſtitiæ cæleſti oraculo conſtituitur Sacerdos, non ad

breue mortalis vitæ ſpatium, ſed perpetuò. Sanctionis cauſa iuſiurandum interponitur. Prodit in medium omnibus Spiritus ſancti donis ad ſummam perfectionem ornatus: ſanguine ſuo Deum propitiat, eúmque pacificat cum hominibus. ſupra cælos conſcendit, vt coram Deo pro nobis appareat mediator. Itaque viciſſim nihil à nobis afferendum eſt quod non reſpondeat: quandoquidem mutuus inter Sacerdotem & populum conſenſus eſſe debet. Proinde faceſſant externæ carnis lotiones, ac ceſſet totus ille cæremoniarum apparatus. nam externis illis figuris Apoſtolus ſincerum cor opponit & fidei certitudinem & abſterſionem omnium vitiorum. Atque hinc colligimus qualiter nos comparatos eſſe deceat, vt fruamur Chriſti beneficiis. neque enim ad eum acceditur, niſi integro corde ſeu veraci, certáque fide ac pura conſcientia. Porrò cor verax aut ſincerum fucato ac duplici opponitur. In voce πληροφορίας fidei naturam deſignat Apoſtolus: & ſimul nos admonet non poſſe percipi Chriſti gratiam, niſi ab iis qui fixam & indubiam perſuaſionem afferunt. Abſterſionem cordis à mala conſcientia appellat, vel quum impetrata peccatorum venia puri cenſemur coram Deo, vel dum cor ab omnibus prauis affectibus purgatũ, carnis ſtimulis non pungit. Ego libenter vtrunque comprehendo. Quod ſequitur de corpore aqua pura abluto, plerique de Baptiſmo accipiunt: ſed mihi probabilius videtur, Apoſtolum alludere ad veteres Legis cæremonias: atque ita ſub Aquæ nomine deſignare Spiritum Dei, quemadmodum Ezechiel loqui-
Ezech.36.c.25 tur, Effundam ſuper vos aquas mundas, &c. Summa eſt, nos fieri Chriſti participes, ſi corpore & anima ſanctificati ad eum accedimus. Hanc porrò ſanctificationem eſſe, non quæ viſibili cæremoniarum pompa conſtat, ſed firmam fidem, puram conſcientiam, corporis & animæ mundiciem, quæ à Spiritu Dei manat ac perficitur. Ita Paulus 2. ad Corinth. cap. 7.a.1, fideles hortatur vt ſe purgent ab omni inquinamento carnis & ſpiritus, quum ſint adoptati à Deo in filios.

23 *Teneamus confeſſionem ſpei.)* Quoniam hîc Iudæos ad perſeuerantiam hortatur, ſpem potius quàm fidem nominat. Nam ſpes ſicuti ex fide naſcitur ita eam ad extremum vſque alit ac ſuſtinet. Confeſſionem præterea requirit, quia non eſt vera fides, niſi quæ ſe exerit ad homines. Et videtur obliquè perſtringere eorum ſimulationem qui in gentis ſuæ gratiam Legales ritus nimis religioſè ſeruabant. Non ergo tantùm corde credere, ſed re ipſa quoque oſtendere ac profiteri eos iubet quantùm Chriſto deferant. Diligenter autem notanda eſt ratio quam ſubiicit, Deum *qui promiſit, fidelem eſſe.* Nam inde primùm docemur, hoc fundamento niti fidem noſtram, quòd Deus verax ſit. Porrò hæc veritas promiſſione continetur: nam vt credamus, præire Dei vocem oportet. nec quælibet vox ad gignendam fidem erit idonea: ſola promiſſio eſt in quam fides recumbit. Adeóque ex hoc loco mutua inter fidem hominum & Dei promiſſionem ratio colligi poteſt: niſi enim promittat Deus, nemo erit qui credat.

24 ***Et conſideremus nos mutuò in æmulationem charitatis & bonorum operum:***

25 ***Neque deſeramus aggregationem noſtri, quemadmodum mos eſt quibuſdam: ſed exhortemur, ídque eò magis, quia videtis appropinquantem diem.***

26 ***Voluntariè enim peccantibus nobis poſt acceptam veritatis notitiam, non amplius relinquitur pro peccatis hoſtia:***

27 ***Sed terribilis expectatio iudicii, & zelus ignis qui deuorabit aduerſarios.***

24 *Conſideremus nos mutuò.)* Non dubito quin Iudæos peculiariter compellet hac exhortatione. Scitur quanta fuerit gentis illius arrogantia. quia poſteri erant Abrahæ, gloriabantur ſe ſolos, excluſis reliquis omnibus, in fœdus vitæ æternæ à Domino eſſe cooptatos. Tali prærogatiua inflati quum præ ſe omnes alios populos deſpicerent, ſoli in Dei Eccleſia cenſeri volebant: imò ſuperciliosè ſibi vendicabãt Eccleſiæ titulum. In hoc faſtu corrigendo, multum operæ ſumere Apoſtolos oportuit: ídque nunc, meo iudicio, agit Apoſtolus, ne ægrè ferant Iudæi ſibi aſſociari Gentes, & in idem Eccleſię corpus ſecum coaleſcere. Ac primùm quidem dicit, Conſideremus nos mutuò: nam tunc Deus Eccleſiam colligebat ex Gentibus & Iudæis, inter quos ſemper fuerat magnum diſſidium: vt hæc ſocietas eſſet veluti ignis & aquæ coniunctio. Itaque Iudæi reſiliebant, quòd putarent indignum eſſe Gentes ſibi comparari. Huic peruerſæ æmulationis ſtimulo qui eos pungebat, alium contrarium opponit Apoſtolus, nempe *Charitatis.* Nam παροξυσμὸς, quo nomine vtitur, contentionis ardorem ſignificat. Ergo ne Iudæi inuidia accẽſi ad certamen efferantur, eos ad piam æmulationem hortatur: nempe vt ſe viciſſim ad charitatem extimulent. Hanc expoſitionem confirmat quod proximè ſequitur, *Ne deſeramus*, inquit, *aggregationem.*
Ephes.2.c.14. Notanda eſt nominis Græci compoſitio: nam ἐπὶ acceſſionem ſignificat. ideo ἐπισυναγωγὴ tantundem valet ac congregatio nouis incrementis aucta. Tunc pariete diruto, eos qui alieni ab Eccleſia fuerant, Deus ad filios ſuos aggregabat: ita Gentes nouum erant & inſolitum Eccleſiæ argumentum. Id Iudæi ſibi cõtumelioſum eſſe ducebant: vt multi ab Eccleſia diſceſſionem facerent, honeſtium ſe ex tali miſtura prætextum habere putantes. neque enim facilè adduci poterant, vt iure ſuo cederent. Porrò ius adoptionis peculiare ac proprium ſibi eſſe arbitrabantur. Monet igitur eos Apoſtolus ne æqualitas illa ad deſerendã Eccleſiam ipſos incitet: ac ne videatur fruſtra eos monere, commemorat hoc multis eſſe commune vitium. Tenemus nunc conſilium Apoſtoli, & quæ eum neceſſitas impulerit ad hanc exhortationem. nobis tamen hinc colligenda eſt vniuerſalis doctrina. Regnat enim hic morbus paſſim in humano genere, vt ſe quiſque aliis præferat: ac præſertim vt qui videntur in re aliqua excellere, inferiores ſibi æquari nõ niſi ægrè patiantur. Deinde tanta eſt ferè in omnibus moroſitas, vt ſibi libenter proprias Eccleſias ſinguli facturi ſint ſi liceat, quia difficile eſt ad aliorum mores ſe accommodare. Diuites inter ſe inuident. vix centeſimus quiſque diuitum reperietur qui pauperes dignetur fratrum nomine & numero. niſi morum ſimilitudo & aliæ blanditiæ, vel commoditates nos alliciant, difficillimum eſt alere perpetuam inter nos concordiam. Quare plus quàm neceſſaria nobis omnibus eſt iſta admonitio, vt ad charitatem potius

quàm

quam inuidiam ſtimulemur: neque ab iis faciamus diuortium, quos nobis Deus coniungit: ſed fraterna beneuolentia amplectamur eos omnes qui ſe fidei conſenſu nobis aſſociant. Et certè eò nos ad ſtudium vnitatis magis intentos eſſe decet, quò acriùs aduigilat Satan vt nos ab Eccleſia quouis modo vel auellat, vel furtim abducat. id fiet ſi nemo ſibi plus æquo placeat, ſed vnum hoc propoſitum habeamus omnes, vt mutuò nos incitemus ad charitatem: neque alia inter nos quàm benè agendi æmulatio vigeat. Nã certè fratrum contemptus, moroſitas, inuidia, immodica noſtri æſtimatio, & aliæ prauæ punctiones, aut frigere in nobis charitatem, aut nullam prorſus eſſe teſtatur. Quum dixit, Non deſerentes aggregationem, ſubiicit, *Sed exhortantes.* quo ſignificat, debere pios omnes, quibus poſſunt modis, ad colligendam vndique Eccleſiam eniti: nam hac conditione vocamur à Domino, vt poſtea ſtudeat vnuſquiſque alios adducere, errantes in viam reducere conetur, manum lapſis porrigat, alienos acquirat. Quòd ſi tãtum impendere debemus operæ erga eos qui adhuc extranei ſunt à grege Chriſti, quanto maior in exhortandis fratribus requiritur ſedulitas, quos iam nobis Deus adiunxit?

25 *Quemadmodum mos eſt.*) Hinc apparet primam ſchiſmatum omnium originem hanc fuiſſe, quòd ſuperbi homines cum aliorum contemptu ſibi plus iuſto placuerint. Sed quum audimus, iam à ſeculo Apoſtolorum fuiſſe perfidos homines qui ab Eccleſia diſcederent: minus percelli nos ac turbari conuenit ſimilibus defectionum exemplis quæ hodie cernere licet. Eſt quidem hæc non leuis offenſio, quum homines qui aliquod pietatis ſignum dederant, & eandem nobiſcum fidem erant profeſſi, deficiunt à Deo viuo: ſed quia nihil nouum contingit, minus (vt iam dixi) commoueri nos decet. Porrò hoc membrũ inſeruit Apoſtolus, vt oſtenderet ſe non abs re ita loqui: ſed morbo iam graſſanti neceſſariam medicinam afferre. *Idque eo magis.* Nonnulli locum hunc congruere putant cum illo Pauli, Hora eſt ſurgendi è *Rom.13.c.11.* ſomno. nunc enim propior nobis eſt ſalus quàm quum credidimus. Ego verò potius ſentio hîc mentionem de vltimo Chriſti aduentu fieri, cuius expectatio, maximè acuere nos debet tam ad ſanctæ vitæ meditationem, quàm ad curam & ardentem conatum Eccleſiæ colligendæ. Quorſum enim venturus eſt Chriſtus, niſi vt nos omnes ex hac in qua nunc vagamur diſperſione, in vnum colligat? Itaque quo propior eſt eius aduentus, eo magis elaborandum vt qui diſſipati ſunt, coeant & coadunentur, ſiátque vnum *Ioan.10.c.16.* ouile & vnus Paſtor. Siquis roget quomodo dicat Apoſtolus eos qui tam procul adhuc aberant à Chriſti reuelatione, vidiſſe propinquum diem, ac iam ferè inſtantem: reſpondeo, ſic ab initio regni Chriſti conſtitutam fuiſſe Eccleſiam, vt quaſi mox venturum iudicem ſibi proponere debuerint fideles. Nec verò fallaci imaginatione deluſi fuerunt, quum ad excipiendum Chriſtum ſingulis ferè momentis parati eſſent. talis enim ab Euangelii promulgatione fuit Eccleſiæ ſtatus, vt verè & propriè totum illud tempus vocetur extremum. Proinde qui iam à multis ſeculis ſunt mortui, non minus quàm nos, ſub nouiſſimis diebus vixerunt. Subſannant hac in parte ſimplicitatem noſtram vafri & naſuti homines, quibus fabuloſũ eſt quicquid de carnis reſurrectione & vltimo iudicio credimus. Sed ne ſuis ludibriis fidem noſtram labefactent, exaduerſo nos Spiritus ſanctus admonet, primùm mille annos coram Deo inſtar diei vnius eſſe, vt quoties de Regni cæleſtis æternitate cogitamus, nullum nobis tempus videri longum de- *2.Pet.3.b.8.* beat. Deinde ex quo Chriſtus expletis omnibus ſalutis noſtræ partibus in cælum aſcendit, æquum eſſe vt continua ſecundæ eius reuelationis expectatione ſuſpenſi, vnumquenque diem perinde reputemus ac poſtremum.

26 *Voluntariè enim.*) Oſtendit quàm ſeuera Dei vltio manet eos omnes qui à Chriſti gratia deficiunt: quia priuati vnica ſalute, iam quaſi certo exitio deuoti ſint. Hoc teſtimonio ſe olim armauit Nouatus cum ſua factione, vt omnibus poſt Baptiſmum lapſis promiſcuè ſpem veniæ tolleret. Qui diluere eius calumniam non poterant, fidem huic Epiſtolæ derogare maluerunt quàm tantæ abſurditati ſubſcribere. Atqui genuina loci expoſitio quanuis alieno ſuffragio non adiuta, ſatis per ſe ad refellendam Nouati impudentiam valebit. *Peccantes* vocat Apoſtolus: non qui in quouis genere delinquunt, ſed qui prorſus deſerta Eccleſia ſe à Chriſto alienant. Non enim hîc de hoc vel vllo peccati genere tractat, ſed eos nominatim arguit, qui vltro ſe ab Eccleſiæ ſocietate abdicabant. Porrò multum intereſt inter particulares lapſus, & vniuerſalem eiuſmodi defectionem, qua fit vt à Chriſti gratia in totum excidamus. Quia autem nemini hoc contingere poteſt niſi qui iam illuminatus fuit: ideo dixit, Voluntariè poſt acceptam veritatis notitiam peccantibus. acſi diceret, Qui ſciens ac volens gratiam quam adeptus erat, abiecerit. Nunc videre eſt quantùm hæc doctrina à Nouati errore diſſideat. Quòd autem ſolos apoſtatas hîc comprehendat Apoſtolus, patet ex contextu: hoc enim agit, ne Eccleſiam deſerant qui ſemel in eam fuerant cooptati, quemadmodum ſoliti quidam eſſent. Nunc talibus nullam reſtare amplius hoſtiam pronuntiat, quia voluntariè peccent poſt acceptam veritatis notitiam. atqui peccatoribus qui vno aliquo in genere lapſi ſunt, Chriſtus ſe quotidie offert, vt non alia hoſtia quærenda ſit expiandis eorũ peccatis. Hoſtiam ergo iis reſiduam eſſe negat, qui à Chriſti morte diſcedunt: quod non ſit particulari aliquo delicto, ſed abiecta in totum fide. Hæc Dei ſeueritas tametſi horrenda eſt, & ideo proponitur vt terrorem incutiat: non poteſt tamen inſimulari ſæuitiæ. Nam quum mors Chriſti vnicum ſit remedium quo ab æterna morte liberamur: qui vim illius ac beneficium, quantum in ſe eſt, abolent, nónne digni ſunt quibus præter deſperationem nihil reliquum fiat? Qui in Chriſto manent, eos ad quotidianam reconciliationem Deus inuitat, quotidie irrigantur Chriſti ſanguine, quotidie expiantur eorum peccata perpetuo eius ſacrificio. Si extra eum non eſt quærenda ſalus, ne miremur omnes qui eum ſpontè relinquent, omni ſpe veniæ priuari. Hoc ſibi vult aduerbium ἔτι, vel, Amplius. Chriſti enim ſacrificium vſque ad mortem piis eſt efficax, etiamſi ſubinde peccent. Imò propterea vigorem ſuũ ſemper retinet: quia fieri non poteſt vt vacui ſint peccato, quàndiu in carne habitant. Eos igitur ſolos notat Apoſtolus, qui Chriſtum impiè deſerendo, mortis eius beneficio ſe priuant. Membrum illud, *Poſt acceptam veritatis notitiam,* exaggerandæ ingratitudinis cauſa poſitum eſt. nam qui ſponte ac deliberata improbitate lucẽ Dei in corde ſuo accenſam extinguit, nihil habet quod ad ſe excuſandum Deo obiiciat. Proinde diſcamus

non modò oblatam nobis veritatem reuerenter promptáque animi docilitate amplecti, ſed in eius notitia conſtanter perſtare, ne tam atroces eius contemptæ pœnas demus.

27 *Sed terribilis expectatio.*) Cruciatum malæ conſcientiæ ſignificat quem ſentiunt impii, qui non modò guſtum gratiæ nullum habent, ſed percepto eius guſtu, ſua culpa in perpetuum ſe abdicatos eſſe norunt. Tales non pungi tantùm ac morderi, ſed horrendum in modum torqueri ac laniari neceſſe eſt. Hinc fit vt aduerſus Deum contumaciter fremant, quoniam tam ſeuerum iudicem ferre nequeunt. Tentant quidem omnia vt ſenſum iræ Dei à ſe amoliantur: ſed fruſtra id faciunt. nam ſimulac breues illis inducias Deus conceſſit, mox ad tribunal ſuum retractos, tormentis quæ maximè fugiunt, eos exagitat. Addit *Ignis zelum*: quo poſteriore nomine vehementem impetum, aut violentum ardorem (meo iudicio) ſignificat. In voce Ignis trita eſt metaphora. quemadmodum enim nunc impii Diuinæ iræ formidine æſtuant, ita præſenti ſenſu tunc conflagrabunt. Nec me latet, ſophiſtas argutè de hoc igne philoſophari: ſed eorum commenta nihil moror, quum palàm ſit, dum Scriptura Ignem cum Verme coniungit, eandem eſſe loquendi rationem. Atqui nemo dubitat quin metaphoricè Vermem appellet dirum illud conſcientiæ tormentum quo roduntur impii. *Qui deuorabit aduerſarios.* Sic vorabit vt perdat, non conſumat: quia inextinguibilis erit. Atque ita admonet, in Chriſti hoſtibus cenſeri quicunque datum ſibi inter fideles locum tenere recuſauerint. Neque enim media eſt conditio, quin Satanæ ſe addicant qui ab Eccleſia diſcedunt.

Eccl.7.b.19.

Deut.19.c.17. 28 *Qui abiecerit Legem Moſis, ſine miſericordia ſub duobus aut tribus teſtibus moritur.*

29 *Quanto putatis grauiore dignus iudicabitur ſupplicio qui Filium Dei conculcauerit, & ſanguinem Teſtamenti per quem fuerat ſanctificatus, profanum duxerit, & Spiritum gratiæ contumelia affecerit?*

30 *Nouimus enim quis dicat, Mihi vindictam, & ego rependam, dicit Dominus. Et rurſum,*

Deut.22.c.35. *Dominus iudicabit populum ſuum.*

31 *Horribile eſt, incidere in manus Dei viuentis.*

28 *Qui abiecerit.*) Argumentum à minori ad maius. nam ſi capitale fuit Legē Moſis violare, quanto grauiorem meretur pœnam Euangelii reiectio quæ tot ac tam atrocibus ſacrilegiis eſt implicita? Aptiſſima porrò ad Iudæos permouendos hæc ratiocinatio fuit. illa tam ſeuera in Legis apoſtatas animaduerſio neque noua illis, neque æquo durior videri poterat, Ergo iuſtam agnoſcere debent quantumuis ſeueram vltionem, qua hodie Euangelii ſui maieſtatem Deus ſancit. Cæterùm hinc confirmatur quod iam prius dixi, non de particularibus peccatis Apoſtolū diſputare, ſed de Vniuerſali abnegatione Chriſti. neque enim Lex quaſuis tranſgreſſiones morte puniebat, ſed apoſtaſiam, ſiquis prorſus à religione deſciſceret. Reſpexit enim Apoſtolus ad ſententiam illam quæ habetur Deut. cap. 17. a. 2, Siquis violet pactum Dei tui, vt ſeruiat diis alienis, educes eum extra portam, & lapidibus obrues. Quanquam autem Lex à Deo profecta eſt, nec author eius fuit Moſes, ſed miniſter duntaxat: Apoſtolus tamen Legem Moſis appellat, quia per manum eius tradita fuit: vt magis amplificet Euangelii dignitatem quod à Filio Dei proditum eſt. *Sub duobus aut tribus.* Hoc nihil ad præſentem locum facit, ſed pars eſt politiæ Moſaicæ, quòd duo vel tres flagitantur teſtes ad reum peragendum. Inde tamen certius colligimus quale crimen notare Apoſtolus voluerit: niſi enim hoc fuiſſet additum, aperta fuiſſet feneſtra pluribus falſis coniecturis. Nunc autem extra controuerſiam eſt, de apoſtaſia ſermonem haberi. Interea tamen obſeruanda eſt illa æquitas quam ſequuti ſunt politici ferè omnes, nequis niſi duorum teſtimonio conuictus, damnetur.

29 *Qui Filium Dei concul.*) Hoc ſimile eſt inter Legis & Euangelii apoſtatas, quòd vtrique ſine miſericordia pereunt. ſed genus interitus eſt diuerſum: nam contemptoribus Chriſti non corporis tantùm mortem denuntiat Apoſtolus, ſed æternum exitium. itaque hos deterius ſupplicium manere dicit. Tribus autem loquendi formulis Chriſtianiſmi deſertionem exprimit. Dicit enim hoc modo conculcari Filium Dei profanari eius ſanguinem, & *Spiritum gratiæ contumelia affici.* Grauius autem eſt conculcare, quàm abiicere: & longè alia eſt Chriſti dignitas, quàm Moſis. adde quòd non ſimpliciter Euangelium Legi, ſed Chriſti & Spiritus ſancti perſonam, vnius Moſis perſonæ opponit. *Sanguinem teſtamēti.* Comparatione beneficiorum ingratitudinem auget. Valde indignum eſt, ſanguinem Chriſti, qui ſanctificationis noſtræ materia eſt, profanare. hoc verò faciunt qui deſciſcunt à fide. nam fides noſtra non in nudam doctrinam reſpicit, ſed in ſanguinem quo ſancita eſt noſtra ſalus Ideo vocat Sanguinē teſtamenti, quia tunc demum ratæ ſunt nobis promiſſiones quum accedit pignus illud. ſed modum confirmationis notat, quum dicit nos ſanctificatos: quia nihil prodeſſet fuſus ſanguis niſi nos per Spiritum ſanctum eo irrigaremur. vnde & expiatio & ſanctitas. Simul tamen alludit Apoſtolus ad veterem aſperſionis ritum, qui ad veram ſanctificationem non valebat, ſed eius tantùm vmbra erat vel imago.

Spiritum gratiæ.) Spiritum gratiæ vocat ab effectu, per quem & cuius virtute oblatam in Chriſto gratiam percipimus. Nam is eſt qui fide mentes noſtras illuſtrat, qui Dei adoptionem obſignat cordibus noſtris, qui nos regenerat in vitæ nouitatem, qui nos in Chriſti corpus inſerit vt viuat in nobis, & nos in ipſo. Meritò itaque Spiritus gratiæ appellatur, per quem noſter fit Chriſtus cum omnibus ſuis bonis. hunc verò contumelia afficere, à quo tot tantíſque beneficiis affecti ſumus, nimis ſceleſta eſt impietas. Hinc collige, in Spiritum Dei contumelioſos eſſe omnes qui gratiam eius qua donati erant, ſponte inutilem reddunt. Quare nihil mirum ſi eiuſmodi ſacrilegia Deus tam acriter vindicet: nihil mirum ſi inexorabilem ſe iis præbeat qui Chriſtum mediatorem pedibus calcarunt, qui ſolus eum nobis exorat: non mirum ſi viam ſalutis præcludat iis qui vnicum ducem Spiritum ſanctum repulerunt.

30 *Nouimus enim quis dicat.*) Vterque locus ex Deut. cap. 23. e. 35, ſumptus eſt. Quum autem illic Moſes

Moſes Deum illatas populo ſuo iniurias vlturum promittat, videtur impropriè ac violenter huc torqueri quod meminit de vindicta. Quid enim nunc agit Apoſtolus? nempe eorum impietatem non fore impunitã qui Deo illuſerint. Et Paulus ad Rom.12.d.19, genuinam loci intelligentiam ſequutus, aliò accommodat. Nam dum vult ad patientiam nos hortari, iubet vt Deo locum demus ad vindictam ſumendam, quia hæ ſint eius partes: atque id probat hoc Moſis teſtimonio. Verùm nihil obſtat quominus ſpeciales ſententias transferamus ad doctrinam vniuerſalem. Tametſi ergo conſilium Moſis eſt fideles conſolari, quia Deum habituri ſint iniuriarum ſuarum vendicem: tamen ex eius verbis colligere ſemper licet, proprium Dei officium eſſe pœnas ſumere de impiis. Nec eius teſtimonio abutitur qui inde probat non impunitum fore contemptum Dei, quia ipſe iuſtus ſit iudex qui munus vindicandi ſibi aſſerat. Quãquam poſſet hîc etiam Apoſtolus ratiocinari à minori ad maius, hoc modo, Deus ſe paſſurum negat vt populus ſuus impunè lædatur: ſéque profitetur certum fore vltorem. Si multas hominum iniurias non ſinit, an ſuas ipſius non vindicaret? an adeò paruam habebit vel nullam gloriæ ſuæ curam ac rationem, vt, quum probro afficitur, diſſimulet ac negligat? Sed illud ſimplicius eſt ac minus coactum, vt Apoſtolus tantummodo oſtendat Deum non impunè ludibrio habitum iri, quum eius proprium ſit munus, impiis rependere quod meriti ſunt. *Iudicabit populum ſuum.* Hîc eadem aut maior oritur difficultas, quia non videtur congruere Moſis ſenſus cum præſenti inſtituto. Videtur Apoſtolus ita citare hunc locum, acſi Iudicare poneret Moſes pro Punire. Atqui quum expoſitionis vice continuò pòſt addat, Erga ſanctos ſuos erit miſericors: inde liquet, illud Iudicandi verbum accipi pro Gubernatorem agere: vt frequens eſt linguæ Hebraicæ vſus. videtur autem id parum facere ad præſentem cauſam. Verùm qui omnia rectè expenderit, hunc quoque locum aptè & commodè adduci agnoſcet. neque enim gubernare poteſt Deus Eccleſiam ſuam quin eam purget, ac quæ illic confuſa ſunt, in ordinem reſtituat. Proinde hæc gubernatio hypocritis meritò formidabilis eſſe debet, qui tunc daturi ſunt pœnas, quòd locum ſibi inter pios vſurpauerint, & ſacro Dei nomine perfidè fuerint abuſi: quum ipſe paterfamiliâs conſtituendæ domus ſuę curam ſuſcipiet. Hoc ſenſu dicitur Deus exurgere ad populum ſuum iudicandum, quum verè pios ab hypocritis diſcernit, Pſal.50.a.1. Et Pſal.125.a.3, vbi de exterminandis hypocritis loquitur Propheta, ne amplius gloriari audeant, quia ipſis Deus indulget, ſe ex Eccleſia eſſe: pacem Iſraeli denuntiat, poſtquam hoc iudicium completum fuerit. Non ergo intempeſtiuè Apoſtolus, dum admonet Deum Eccleſiæ ſuæ præeſſe, ac nihil omittere quod ad legitimam gubernationem faciat, quo ſolicitè ſe continere diſcant omnes ſub eius imperio, ac meminerint reddendam eſſe ſuo Iudici rationem. Inde concludit, *Horrendum eſſe incidere in manus Dei viuentis*: quia mortalis homo, vt ſit infeſtiſſimus, non poteſt tamen vltra mortem ſæuire: at Dei potentia tam anguſtis limitibus finita non eſt. Præterea ſæpe eludimus homines: Dei iudicium effugere non licebit. Itaque quiſquis ſibi cum Deo eſſe negotium reputabit, eum (niſi valde ſit ſtupidus) ſeriò trepidare & expaueſcere neceſſe eſt. imò fieri nequit quin ille Dei ſenſus totum hominem abſorbeat: vt nulli dolores vel cruciatus cum eo ſint conferendi. Denique quoties nobis delicias facit caro noſtra, vel nobis vllo modo in peccatis blandimur: hæc ſola admonitio ſufficere ad nos excitandos debet, quòd horribile ſit incidere in manus Dei viuentis: cuius ira tot ac tam horrendis in æternum exitium pœnis armata eſt. Videtur tamen vox illa Dauidis cum hac ſententia pugnare, dum melius eſſe exclamat incidere in manus Dei, quàm hominum. Sed huius quæſtionis facilis erit ſolutio, ſi cogitemus Dauidem fiducia miſericordiæ Dei fretum, potius eligere ipſum iudicem, quàm homines. tametſi enim Deum ſibi iure iratum eſſe nouerat, placatum tamen iri confidit: quia in ſe proſtratus, nihilominus promiſſione gratiæ erigebatur. Ergo cùm exorabilem ſibi Deum ſtatuat, non mirum eſt ſi eius iram minus reformidet quàm hominum. Hîc autem Apoſtolus iram Dei formidabilem reprobis eſſe pronuntiat, qui ſpe obtinendæ veniæ deſtituti, nihil præter extremam ſeueritatem expectant, quia iam gratiæ Dei aditum præcluſerint. Scimus autem Deum variè deſcribi pro ratione hominum ad quos ſermo habetur. Atque hoc eſt quod vult Dauid Pſal. 18.c.27, Cum benigno benignus eris, cum peruerſo peruerſus.

2. Sam.24.c.14.

32 *Recordamini dierum ſuperiorum, quibus illuminati multum certamen ſuſtinuiſtis paſſionum,*

33 *Partim dum probris & afflictionibus fuiſtis traducti, partim dum ſocii facti eſtis eorum qui ſic conuerſabantur.*

34 *Etenim vinculis meis compaſſi eſtis, & rapinam bonorum veſtrorum ſuſcepiſtis cum gaudio, ſcientes vos habere meliorem ſubſtantiam in cælis, & manentem.*

35 *Ne abiiciatis igitur fiduciam veſtram quæ remunerationem magnam habet.*

32 *Recordamini.)* Vt ſtimulos illis addat, & alacritatem excitet ad pergendum: reuocat illis in memoriam quæ prius ediderant pietatis ſpecimina. Turpe enim eſt quum benè cœperis, in medio curſu fatigari: turpiùs verò retrocedere, quum iam magnos feceris progreſſus. Hæc demum vtilis eſt anteactæ militiæ recordatio, ſi fideliter ac ſtrenuè nos ſub Chriſto geſſimus: non vt prætextum quæramus ignauiæ, quaſi defuncti iam eſſemus: ſed vt ad curſum qui nobis reſtat, perficiendum reddamur paratiores. Neque enim hac conditione nos Chriſtus aſciuit, vt poſt aliquot annos, tanquam milites emeriti, petamus miſſionem: ſed vt noſtra ſtipendia ad finem vſque perſequamur. Porrò exhortationem amplificat quum dicit, egregia ſtratagemata iã tunc edidiſſe ipſos quo tẽpore adhuc nouitii erant tyrones: quo magis pudendum eſſet, ſi nunc longo vſu exercitati deficiant. Nã participium *Illuminati*, ad tempus illud reſtringitur quo primùm cœperant Chriſto nomen dare. acſi diceret, Simulatque initiati fuiſtis in fidem Chriſti, ſubiiſtis dura arduáque certamina nunc vſus ipſe confirmare vos debuit, vt ſitis animoſiores. & tamen ſimul admonet, hoc Dei beneficio conſequutos, vt crediderint non proprio marte. illuminantur

enim qui & antè in tenebris erant demerſi: nec oculis præditi ſunt quibus videant, niſi lux aliunde affulgeat. Ergo quoties nobis in mentem veniunt quæ egimus, vel ſumus paſſi pro Chriſto, totidem ſint nobis ſtimuli qui nos ad meliorem profectum acuant.

33 *Partim dum probris.)* Videmus quos compellet, nempe quorum fides non vulgaribus experimentis probata fuerat: & tamen hortari eos ad maiora non deſinit. quare nemo ſe peruerſa adulatione fallat, acſi metam attigiſſet, vel non opus haberet alienis ſtimulis. Dicit autem ipſos *Fuiſſe traductos probris & afflictionibus*, acſi in theatrū producti eſſent. vnde colligimus inſignes fuiſſe perſequutiones quas ſuſtinuerant. Sed poſterius membrum diligenter notandum eſt, vbi dicit ſocios fuiſſe piorum in perſequutionibus. Nam quum Chriſti ſit cauſa pro qua certant pii omnes, & inter eos ſit communis: quicquid vnus eorum patitur, quaſi in ſuam perſonam transferre debent reliqui omnes. atque omnino ſic agendum eſt, niſi velimus nos à Chriſto ipſo diſiungere.

34 *Suſcepiſtis cum gaudio.)* Non dubium eſt quin vt homines erant affectibus obnoxii, mœrorem illis attulerit bonorum ſuorum iactura. Verùm talis fuit eorum triſtitia quæ gaudium hoc de quo loquitur Apoſtolus, non impediret: quia paupertas inter res aduerſas cenſetur, bonorum direptio in ſe conſiderata, dolore eos tangebat: ſed quum altius reſpicerent, gaudii materiam concipiebāt, quo illud quicquid erat doloris, leniebatur. ſic enim ſenſus noſtros cæleſtis remunerationis aſpectu à mundo abduci conuenit. Neque aliud dico quàm quod experiuntur pii omnes. Et certè læti amplectimur quod perſuaſi ſumus ceſſurum nobis in ſalutem: hunc autem proculdubio ſenſum habent filii Dei de certaminibus quæ pro Chriſti gloria ſuſcipiunt. Itaque nunquam in illis dolore obruendis ita pręualet carnis affectus, quin erectis in cælum mentibus emergant in ſpirituale gaudium. Atque hoc deſignat ratio quam ſubiicit, *Scientes*, inquit, *vos habere meliorem ſubſtantiam in cælis & manentem.*. Læti ergo, bonorum ſuorum direptionem tolerabant: non quòd libenter illis ſpoliari ſe viderent, ſed quia animis intenti in cōpenſationem, facilè conceptum ex præſentis mali ſenſu dolorem obliuiſcebantur. Et ſanè vbicunque viget cæleſtium bonorum guſtus, non vſqueadeò ſapit mundus cum ſuis illecebris, vt vel paupertatis, vel ignominiæ ſenſus dolore animos obruat. Ergo ſi patienter & æquis animis quiduis pro Chriſto velimus ferre, ad frequentem eius fœlicitatis meditationem aſſueſcamus, præ qua quiſquiliæ ſunt omnia mundi bona. Nec prætereundum eſt quod dicit, *Scientes vos habere*: niſi enim quis ſtatuat ad ſe pertinere quam Deus hæreditatem filiis ſuis promiſit, frigebit vniuerſalis cognitio.

35 *Ne abiiciatis igitur.)* Oſtendit quid nos maximè ad perſeuerantiam confirmet, nempe ſi fiduciam noſtram retineamus: quandoquidem ea abiecta, ipſi nos propoſita mercede fraudamus. vnde apparet, ipſam piè ſanctéque viuendi fundamentum eſſe. Quòd autem *Remunerationis* nomine vtitur, eo nihil diminuit de gratuita ſalutis promiſſione. ſic enim norunt fideles ſuum laborem in Domino non eſſe fruſtraneum, vt ſola Dei miſericordia nitantur. Sed hac de re alibi ſæpius dictum eſt, quomodo ſcilicet Mercedis nomen cum gratuita iuſtitiæ imputatione non pugnet.

36 ***Patientia enim opus habetis : vt quum voluntatem Dei feceritis , obtineatis promiſſionem.***

37 ***Adhuc enim puſillum temporis, quando qui venturus eſt, veniet, & non tardabit.***

Habac. 2. a. 4. 38 ***Iuſtus autem ex fide viuet· & ſi ſubductus fuerit, non oblectabitur anima mea in eo.***

39 ***Nos autem non ſumus ſubductionis in perditionem, ſed fidei in acquiſitionem animæ.***

CAPVT XI.

Porrò fides eſt rerum ſperandarum ſubſtantia, demonſtratio eorum quæ non videntur.

36 *Patientia enim opus.)* Patientiam dicit neceſſariam eſſe, non tantùm quia in finem vſque durandum eſt, ſed quia innumeras artes habet Satan quibus nos obturbet. itaque niſi mira tolerantia eſſemus inſtructi, millies frangeremur antequam ad dimidium curſus noſtri ſpatium ventum eſſet. Hæreditas quidem vitæ æternæ iam certa nobis eſt: ſed quia vita hæc inſtar ſtadii eſt, eniti ad metam oportet. In ipſa autem via plurima obſtacula & difficultates occurrunt, quæ non tantùm nos morentur, ſed curſum noſtrum prorſus abrumpant, niſi ingens adſit animi fortitudo ad eluctandum. Moleſtias omnegenus aſtutè ingerit Satan quibus nos exanimet. Denique nunquam duos paſſus conficient Chriſtiani abſque fatigatione, niſi ſe tolerantia ſuſtentent. Proinde hæc ſola ratio eſt qua conſtanter pergamus: aliter neque parebimus Deo, neque vnquam potiemur hæreditate promiſſa quæ hîc metonymicè *Promiſſio* vocatur.

39 *Adhuc enim puſillum temporis.)* Ne moleſtum nobis ſit tolerare, admonet non longum fore tempus. Porrò nihil eſt quod magis ad ſubleuandos animos valeat ſiquando labaſcant, quàm dum ſpes datur breuis ac propinqui exitus. quemadmodum ſi Imperator non procul eſſe finem belli militibus oſtēdat, modò paululum adhuc ſuſtineant: ita Apoſtolus, modò animi noſtri per mollitiem non concidant, breui Dominum venturum admonet, qui nos eripiat ex omnibus malis. Porrò vt plus fidei & authoritatis habeat conſolatio, teſtimonium Prophetæ Habacuc adducit ex capite 2. a. 4. Sed quum Græcā tranſlationem ſequutus, aliquantum diſcedat à Prophetæ verbis, primùm breuiter exponam quid dicat Propheta: deinde conferemus quæ Apoſtolus hîc recitat. Quum de horribili gentis ſuę clade diſſeruiſſet Propheta, expauefactus ſuo vaticinio, nihil habet reliquum, niſi vt quaſi mundum egreſſus, in ſpeculam ſe recipiat. Specula autem noſtra, Dei verbum eſt, quo in cælum vſque erigimur. Sic in ſtatione ſua collocatus, iubetur nouam prophetiam ſcribere, quæ ſalutis fiduciam piis afferat. Quoniam tamen natura importuni ſunt homines, ac vota ſua vſqueadeò præcipitant, vt ſemper tardum eſſe Deum putent, quanuis maximè feſtinet: promiſſionem ſine mora venturam dicit. Quanquam ſimul addit, Si morā fecerit, illā expe-

expecta. Quo ſignificat, non tam citò futurum quod Deus promittit quin videatur nobis ſerò venire, ſicut fertur veteri prouerbio, Etiam celeritas in deſiderio mora eſt. Sequitur poſtea, Ecce, eius qui ſe erigit, non erit anima in ipſo ſtabilis: at iuſtus per fidem ſuam viuet. Quibus verbis denuntiat, impios, quibuſlibet præſidiis muniti ſint, aut confidant, non ſtaturos: quia ſolida vita nonniſi in fide conſiſtat. Muniant ergo ſe increduli vt libuerit, nihil in toto mundo niſi caducum reperient, vt neceſſe habeant identidem trepidare. at pios fides ſua nunquam fruſtrabitur, quia in Deum recumbit. hic Prophetæ ſenſus eſt. Nūc Apoſtolus quod de promiſſione dicit Abacuc, ad Deum transfert. Verùm quia Deus promiſſiones ſuas implendo, ſeipſum quodammodo oſtendit: ideo quantum ad rei ſummam parum eſt diſcrimen. Venit inquam Dominus quoties manum ſuam exerit ad nos iuuandos. Breui hoc futurum dicit Apoſtolus poſt Prophetam: quia Deus auxilium ſuum non longius differt quàm expedit. neque enim tempus extrahendo, fruſtra nos lactat, ſicuti homines ſolent: ſed opportunitatem ſuam nouit, quam effluere non patitur quin ſubueniat in ipſo articulo. Dicit autem, *Qui venturus eſt, veniet, & non tardabit.* Cuius ſententiæ duo ſunt membra. priore docemur adfuturum nobis Deum, quia promiſit: ſecundò, id facturum tempeſtiuè, nec ſeriùs quam oportet.

38 *Iuſtus autem.*) Significat tolerantiam ex fide naſci, quod verum eſt. neque enim ad ſuſtinenda *Ioan. 5. a. 4.* certamina pares vnquam erimus niſi fide ſuffulti. Sicuti econuerſo Ioannes verè pronuntiat victoriam eſſe noſtram quæ vincit mundum. Hæc eſt qua in altum conſcendimus: hæc eſt qua tranſilimus omnia præſentis vitæ diſcrimina, omnéſque miſerias & moleſtias: hæc nobis in mediis procellis & tempeſtatibus quieta eſt ſtatio. Ergo Apoſtolus exprimere voluit, quicunque iuſti cenſentur coram Deo, non aliter quàm fide viuere. Cæterùm in verbo *Viuendi*, futurum tempus, vitæ perpetuitatem deſignat. Reliqua ex primo ad Romanos cap. b. 7, & ad Galatas 3. b. 11, petant Lectores, vbi idem citatur locus. *Et ſi ſubductus fuerit.* Pro eo quod dicit Propheta עפלה hoc eſt, vbi fuerit elatio vel munitio, recta hominis anima in eo non manebit: Græci reddiderunt quod hîc refert Apoſtolus: quod partim cum mente Prophetę cōgruit, partim verò ab ea eſt alienum. Nam ſubductio hæc nihil aut parum differt ab elatione qua turgent impii. ſiquidem quòd præfractè aduerſus Deum inſurgunt, ideo fit quia peruerſa confidentia inebriati ſe eximunt ab eius poteſtate, tranquillúmque ſibi & ab omni malo immunem ſtatum promittunt. Subduci ergo dicuntur, dum falſas eiuſmodi munitiores opponunt, quibus à ſe propulſent omnem Dei timorem ac reuerentiam. Itaque hoc verbo non minus fidei vis quàm impietatis ingenium exprimitur. Superba enim ideo eſt impietas, quòd debitum Deo honorem non tribuit, vt illi hominem ſubiiciat. Ex hac ſecuritate, ferocia & contemptu fit vt quandiu bene eſt iniquis, nubibus, vt inquit ille, oppedere audeant. Quòd ſi fidei nihil magis contrarium eſt quàm ſubductio, hæc eius natura eſt vt hominem à ſeipſo abductum Deo in obſequium tradat. Membrum illud, Non placebit animæ meæ: vel (vt ego plenius reddidi) *Non oblectabitur in eo anima mea*, perinde accipiendum eſt acſi ex ſuo ſenſu Apoſtolus proferret hanc ſententiam. neque enim illi propoſitum fuit exactè recitare Prophetæ verba, ſed duntaxat locum notare, vt ad propiorem intuitum inuitaret Lectores.

39 *Non ſumus ſubductionis.*) Libenter Apoſtolus Græca tranſlatione vſus eſt, quæ ſuperiori quam tractauit, doctrinæ aptiſſimè quadrabit, ſicut eam nunc eleganter accommodat. Prius admonuit ne Eccleſiam deſerendo, ſe tandem à fide & gratia Chriſti alienaret. nunc ita vocatos eſſe docet, vt nunquam ſubducant. Atque iterum fidem & ſubductionem inter ſe opponit, ſicuti acquiſitionem animæ, eiuſdem exitio. Notemus autem, hanc ſententiam ad nos quoque pertinere: nos enim quos ſemel dignatus eſt Deus Euangelii ſui luce, quia in ſalutem vocati ſumus, hunc agnoſcere debemus vocationis noſtræ finem, vt proficiamus magis ac magis in Dei obediētia, & aſſiduè propius ad eum accedere conemur. Hæc vera eſt animæ acquiſitio: quia ſic agendo effugimus æternum interitum.

1 *Porrò fides eſt.*) Quiſquis hîc fecit initium capitis vndecimi, perperam contextum abrupit. Nam Apoſtoli conſilium eſt probare quod dixerat, opus ſcilicet eſſe patientia. Citauit teſtimonium Habacuc: qui dicit iuſtum fide ſua viuere. nunc quod reſtabat oſtendit, non magis à patientia fidem auelli quàm à ſeipſa poſſe. Quare talis eſt orationis ſeries, Nunquam perueniemus ad ſalutis metam, niſi patientia ſimus inſtructi. Propheta enim iuſtum fide victurum aſſerit. atqui fides ad res procul remotas nos vocat, & quibus nondum potimur. neceſſariò igitur patientiam in ſe continet. Itaque in ſyllogiſmo hæc minor propoſitio erit, *Fides eſt ſubſtantia*, &c. Vnde etiam apparet longè falli eos qui iuſtam definitionem hîc poni exiſtimant: neque enim hîc de tota fidei natura diſſerit Apoſtolus, ſed partem elegit ſuo inſtituto congruentem: nempe quòd cum patientia ſemper coniuncta ſit. Nunc verba expendamus. Hypoſtaſin vocat *Rerum quæ ſperantur.* ſcimus autem ſperari non quæ nobis ad manum ſunt, ſed quæ adhuc latent: vel quorum ſaltem fruitio in aliud tempus reiicitur. Idem ergo nunc docet Apoſtolus quod Paulus ad Romanos capite 8. d. 24. poſtquā enim dixit, Non videri quod ſperatur: ex eo infert, per patientiam expectari. ſic Apoſtolus noſter admonet, non haberi Deo fidem de præſentibus, ſed quorum expectatio adhuc ſuſpenſa eſt. Nec verò gratia caret antilogiæ ſpecies. Fides, inquit, eſt hypoſtaſis, hoc eſt fultura vel poſſeſſio in qua pedem figimus, ſed quarum rerum? abſentium, quæ adeò pedibus noſtris non ſubiacent, vt longè ſuperent ingenii noſtri captum. Eadem eſt ratio ſecundi membri, vbi elenchum, id eſt demonſtrationem vocat rerum non apparentium. demonſtratio enim facit vt res appareant, vulgò pertinet niſi ad ea quæ ſub ſenſus noſtros cadunt. Itaque pugnant hæc duo in ſpeciem, & tamen optimè cōueniunt vbi de fide agitur. Res enim abſconditas nobis demonſtrat Spiritus Dei, quarum nulla ad ſenſus noſtros peruenire poteſt cognitio. Nobis vita æterna promittitur, ſed mortuis: nobis ſermo fit de beata reſurrectione, interea putredine ſumus obuoluti: iuſti pronūtiamur, & habitat in nobis peccatū: audimus nos eſſe beatos, interea obruimur infinitis miſeriis: promittitur bonorū omnium affluentia, prolixè verò eſurimus & ſitimus: clamat Deus, ſtatim ſe nobis adfuturum, ſed videtur ſurdus eſſe ad clamores noſtros. Quid fierent niſi ſpei inniteremur, ac mens noſtra prælucente Dei verbo ac Spiritu per medias tenebras

ſupra mundum emergeret? Quare meritò fides, ſubſiſtentia vocatur rerum quæ in ſpe adhuc poſitæ ſunt, & euidentia non apparentium. Quòd Auguſtinus pro elencho aliquoties conuictionem tranſtulit, non diſplicet: nam fideliter Apoſtoli mentem exprimit. ſed ego Demonſtrationis aut Euidentiæ nomen malo: quia minus eſt coactum.

2 *Per hanc enim teſtimonium conſequuti ſunt Seniores.*

Gen.1.a.3. 3 *Fide intelligimus aptata eſſe ſecula verbo Dei, vt non apparentium ſpectacula fierent.*

Ioan.1.a.10. Gen.4.a.4. Matt.23.d. 4 *Fide Abel præſtantiorem hoſtiam quàm Cain obtulit Deo: per quam teſtimonium obtinuit, quòd iuſtus eſſet, teſtimonium reddente Deo eius donis: & per ipſam mortuus adhuc loquitur.*

2 *Per hanc enim teſtimonium.*) Tractabit hoc argumentum vſque ad finem capitis, non aliunde ſalutem adeptos eſſe Patres, aut Deo gratos fuiſſe quàm ex fide. Erat aliqua ratio cur Iudæi Patribus ſuis multum deferrent: ſed præpoſtera quædam Patrum admiratio ſic inter eos obtinuerat, vt magnum impedimentum eſſet quominus ſe totos Chriſto gubernandos permitterent: ſiue hoc ambitio faciebat, ſiue ſuperſtitio, ſiue vtrunque. Nam quum audirent benedictum ac ſanctum eſſe Abrahæ ſemen: hoc elogio inflati, in homines potius quàm in Deum coniiciebant oculos. Deinde accedebat peruerſa æmulatio, quia non conſiderabant quid in Patribus maximè imitatione dignum eſſet: ita fiebat vt cæremoniis veteribus inſiſterent, acſi tota religio perfectáque ſanctitas illis conſtaret. Hunc errorem refellit Apoſtolus, ac docet quid in illis fuerit præcipuum, vt intelligant poſteri quomodo verè futuri ſint illorum ſimiles. Ergo meminerimus hunc eſſe ſtatum & quaſi cardinem in quo verſatur oratio Apoſtoli. Patres quicunque ab initio mundi Deo probati fuerunt, non aliter quàm fide illi fuiſſe coniunctos: vt ſciant Iudæi ſola fide ſe colligari cum Patribus in ſanctam vnitatem: ſimul verò atque à fide diſceſſerint, ſe abdicari ab Eccleſia, nec iam legitimos eſſe Abrahæ filios, ſed degeneres ac ſpurios.

3 *Fide intelligimus.*) Optima proximæ ſententiæ hęc probatio eſt, nihil enim à brutis animalibus differimus, ſi non tenemus mundum à Deo eſſe conditum. quorſum enim ratione ac intellectu præditi ſunt homines, niſi vt Creatorem ſuum agnoſcant? Atqui ſola fide percipimus mundum à Deo eſſe creatum, ergo nihil mirum ſi fides in Patribus emineat præ aliis virtutibus. Verùm hîc quæri poteſt cur fide intelligi afferat Apoſtolus quod infideles ipſi cognoſcunt. Nã impios etiam cogit cæli ac terræ aſpectus, vt opificem aliquem agnoſcant. Atque hinc Paulus reos ingratitudinis omnes peragit: quia poſtquam Deum cognouerint, debitum illi honorem non tribuant. Et certè non ita ſemper viguiſſet inter omnes populos religio, niſi hac perſuaſione occupatæ fuiſſent hominum mentes, Deum eſſe mundi conditorem. Videtur itaque extra fidem locum habere hæc cognitio quam Apoſtolus in fide includit. Reſpondeo, aliquam ſemper fuiſſe eiuſmodi opinionem inter Gentes, quòd mundus à Deo eſſet conditus, ſed euanidam. Simul enim ac Deum aliquem imaginati ſunt, mox euaneſcunt in ſuis cogitationibus, vt vmbram incerti numinis palpent in tenebris potius quàm verum Deum teneant. præterea quum fluxa tantùm ſit opinio quæ in eorum mentibus volitat, procul diſtat ab intelligentia. Adde quòd in mundo gubernando regnum fortunæ aſſignant: prouidentię Dei quę ſola eſt moderatrix, nulla mentio. Cæcutiunt itaque hominum mentes ad hanc naturæ lucem quæ in creaturis omnibus refulget, donec irradiatæ Spiritu Dei, fide intelligere incipiant quod alioqui nunquam caperent. Quare veriſſimè Apoſtolus, qui talem fidei intelligentiam adſcribit: nam fideles non tantùm leuiter opinatur Deum eſſe mundi architectum, ſed perſuaſionem penitus animis infixam habent, ac verum Deum intuentur. Deinde potentiam verbi eius apprehendunt, non quæ ſe ad momentum in creando mundo oſtenderit, ſed quæ perpetuò in eius conſeruatione ſe proferat: nec potentiæ modò ſenſum concipiunt, ſed bonitatis & ſapientiæ & æquitatis: vnde ad Dei cultum, amorem, ac reuerentiam incitantur. *Vt non apparentium.* In hoc membro hallucinati ſunt, meo iudicio, omnes Interpretes. Hinc autẽ natus eſt error quod prępoſitionem ἐκ ſeparant à participio φαινομένων. Ita exponunt, Vt fierent viſibilia ex non apparentibus. Atqui ex his verbis vix vllus ſenſus elici poteſt: ſaltem niſi, valde ieiunus. deinde orationis contextus hoc non patitur. dicendũ enim erat, ἐκ μὴ φαινομένων. alia autem apud Apoſtolum eſt ſeries. Quare aliter, ſiquis verbum è verbo transferre velit, non poteſt hoc membrum exponi quàm ſic, Vt non apparentium fierent viſa, hoc eſt ſpectacula: vt prępoſitio ἐκ ſit compoſita cum participio. Continent porrò hæc verba optimam doctrinam, quòd in hoc mundo conſpicuam habeamus Dei imaginem. Adeóque idem hoc loco docet Apoſtolus noſter quod Paulus ad Romanos capite 1. c. 20, quum tradit iuuiſibilia Dei nobis patefieri ex mundi creatione, dum in operibus cernuntur. Æternæ ſuæ ſapientiæ, bonitati, potentiæ Deus luculentũ teſtimonium reddit in tota mundi architectura: & quum in ſe ſit inuiſibilis, nobis quodammodo in ſuis operibus apparet. Quare eleganter mundus Diuinitatis ſpeculum nominatur: non quòd ſatis ſit hominibus perſpicaciæ ad Deum ex mundi aſpectu cognoſcendum: ſed ita ſe impiis patefacit, vt excuſatione careat eorum ignorantia. Fideles autem, quibus oculos dedit in ſingulis creaturis, velut emicantes glorię eius ſcintillas cernunt. Certè in hunc finem conditus eſt mundus, vt eſſet Diuinæ gloriæ theatrum.

Rom.1.c.21.

4 *Fide Abel.*) Poſthac diſputabit, quæcunque vnquam eximia fuerunt Sanctorum opera, pretium ſuum, dignitatem, & quicquid habuerunt pręſtantiæ, à fide mutuata eſſe. vnde conficitur quod iam prius dixit, Patres ſola fide placuiſſe Deo. Porrò duplici nomine fidem hîc commendat: propter obedientiam ſcilicet, quia nihil niſi ex præſcripto verbi Dei aggreditur aut ſuſcipit: deinde quia Dei promiſſionibus innixa, pretium ac dignitatem operibus ex mera Dei gratia conciliat. Ita quoties inculcabitur hoc capite Fidei nomen, meminerimus Apoſtolũ hoc agere vt Iudęi non aliam habeant fidei regulam quàm Dei verbum: deinde vt à ſolis eius promiſſionibus pendeant. Principiò dicit *Hoſtiam Abel* non alia ratione potiorem fuiſſe quàm fratris, niſi quòd fide ſanctificata fuit: nam certè adeps brutorum animalium

non

non ita ſuauiter olebat, vt odore ſuo placare Deum potuerit. Et Scriptura facilè oſtendit cur Deus gratas habuerit eius hoſtias. verba enim Moſis ſunt, Reſpexit Deus ad Abel & ad munera eius. ex quibus colligere promptum eſt, ideò placuiſſe eius hoſtias, quia ipſe gratioſus eſſet Deo. Vnde porrò illa gratia, niſi quòd habuit cor fide purgatum? *Teſtimonium perhibente.* Confirmat quod iam dixi, nulla à nobis proficiſci opera quæ Deo placeant, donec ipſi in gratiam recepti ſimus. vel (vt breuius loquar) nulla cenſeri coram Deo iuſta opera, niſi iuſti hominis. Sic enim ratiocinatur, Deus teſtimonium muneribus Abel reddidit: ergo iuſtitiæ laudem coram Deo obtinet. Vtilis eſt hæc doctrina, & eo diligentius notanda, quòd non facilè nobis perſuadetur: nam in quocunque opere ſplendor aliquis affulget, ſtatim admiratione rapimur, nec putamus poſſe à Deo iure improbari. Atqui Deus qui internam tantùm cordis puritatem reſpicit, non moratur externas operũ laruas. Diſcamus ergo nullũ à nobis prodire rectum opus, do nec iuſtificati ſimus coram Deo. *Per ipſam mortuus.* Hoc etiã fidei fert acceptum, quòd Deus Abelem ſibi curæ eſſe teſtatus eſt non minus poſt mortem, quàm in vita. Nam quum dicit ipſum clamaſſe mortuũ, ſignificat quod refert Moſes, Deum indigna eius morte fuiſſe commotum vt vindictam ſumeret. quòd ergo vel Abel, vel eius ſanguis clamare dicitur, vtrumque figuratum eſt. Porrò ſingulare Diuini erga eũ amoris hoc teſtimonium fuit, quòd Deus curam habuit mortui: atque inde patet reputari inter Dei ſanctos, quorum mors illi pretioſa eſt.

5 *Fide Enoch translatus eſt ne videret mortem: neque inuentus eſt, propterea quòd Deus illum tranſtulerat. nam ante translationem ſuam teſtimonium adeptus erat quòd placuiſſet Deo.* Gen. 5.d.24.

6 *Sine fide autem impoſſibile eſt placere Deo: nam qui ad Deum accedit, eum credere oportet quòd ſit, & quòd remunerator ſit iis qui eum quærunt.*

5 *Fide Enoch.)* Paucos deligit ex vetuſtiſſimis, vt ſibi ad Abraham & eius poſteros tranſitum faciat. Fidei beneficio factum eſſe docet vt Enoch tranſlatus fuerit. In primis verò tenenda eſt cauſa cur inſolito modo eum Deus è terra ſubduxerit. Inſigne hoc fuit ſpecimen, vnde omnes cognoſcerent quàm charus eſſet Deo. Impietas & omnes corruptelæ vbique tunc graſſabantur. ſi vulgari hominum more mortuus fuiſſet, nemini veniſſet in mentem, ita ſeruatum eſſe Dei prouidentia, ne contagione inficeretur: ſed quum rapitur ſine morte, palàm ſe oſtendit è cælo Dei manus, vt eum quaſi ex incendio eripiat. Quare non vulgare hoc honoris ſignum eſt quo Deus eum dignatur. id Apoſtolus fide conſequutum eſſe affirmat. Refert quidem Moſes iuſtum fuiſſe hominem, & coram Deo ambulaſſe: ſed quoniam iuſtitia à fide incipit, meritò hoc fidei tribuitur, quod dilectus fuerit Deo. Argutas quæſtiones quibus ſe curioſi homines torquere ſolent, negligere ſatius eſt. quærunt quid his duobus factum fuerit, Enoch & Elia. Poſtea ne videantur fruſtra quæſiiſſe, ſeruari diuinant vſque ad vltimum Eccleſiæ tempus: vt tunc repente prodeant in mundum. Ad hanc rem citatur Apocalypſis Ioannis. hanc aeream philoſophiam leuibus ingeniis relinquamus, quæ in ſolido ſtare nequeunt. Nobis ſufficiat quòd eorum raptus, mors quædam fuerit extraordinaria: nec dubitemus quin exuendi ſint mortali & corruptibili carne, vt cum aliis Chriſti membris in beatam immortalitatem renouentur.

6 *Sine fide autem.)* Hæc propoſitio exemplis omnibus quæ Apoſtolus hoc capite recenſet, communis eſt: ſed quoniam nonnihil obſcuritatis habet, operæpretium eſt eius ſenſum propius excutere. Nemo autem nobis melior erit interpres, quàm is ipſe qui loquitur. itaque probatio quam cõtinuò pòſt ſubiicit, nobis vice expoſitionis eſſe poteſt. Hæc inquam ratio eſt cur citra fidem nullus Deo placeat: quia nullus ad Deum vnquam accedet niſi qui credet Deum eſſe, & ſtatuet remuneratorem eſſe omnibus qui eum quærunt. Si acceſſus ad Deum non patet niſi fide, ſequitur, extra illam exoſos Deo eſſe omnes. Primum hinc oſtendit Apoſtolus quo modo gratiam nobis conciliet fides: nempe quia nobis ad colendum verum Deum magiſtra eſt. deinde quia nos de eius voluntate certiores reddit, ne fruſtra nobis videamur eum quærere. Hæc duo membra non leuiter prætereunda ſunt: nempe vt ipſum eſſe Deum credamus: ſecundò, vt perſuaſi ſimus, non fruſtra ipſum à nobis quæri. Videtur quidem nihil hîc magnum dici, quum poſtulat Apoſtolus vt credamus eſſe Deum. verùm ſi propiùs attendas, reperies huberem hîc ac reconditam ſublimémque doctrinam contineri. Tametſi enim Deum eſſe, extra controuerſiam ab omnibus ferè ponitur: niſi tamen nos Dominus in firma ſui cognitione retineat, ſubinde obrepunt variæ dubitationes quæ totum Diuinitatis ſenſum excutiant. Ad hanc certè vanitatem propenſum eſt hominis ingeniũ vt facilè Deum obliuiſcatur. Quanquam non hoc tantùm vult Apoſtolus, vt certò perſuaſum habeant homines eſſe aliquẽ Deum: ſed hoc de vero Deo prædicat. Non ſufficiet inquam ſi quemlibet apprehendas Deũ, niſi diſcernas quiſnam verus ſit Deus. quid enim proderit idolum fingere, cui Dei gloriam tranſcribas? Iam tenemus quid hoc membro Apoſtolus ſignificet. negat ad Deum nobis eſſe acceſſum, niſi penitus hoc in animis noſtris infixum habeamus, ipſum eſſe Deum: ne variis opinionibus huc & illuc circunferamur. Vnde patet, fruſtra homines in colendo Deo fatigari niſi rectam vim teneant. nec vanas modò, ſed vitioſas quoque eſſe omnes religiones quæ certam Dei notitiam coniunctam non habent: quoniam à Dei acceſſu prohibentur omnes qui eum ab idolis non diſcernunt. denique nulla eſt religio niſi in qua regnat veritas. Quòd ſi vera Dei cognitio cordibus noſtris inſideat, fieri non poterit quin nos afficiat reuerentia & timore. Deus enim ſine maieſtate ſua non verè cognoſcitur. hinc ſtudium eius colendi, hinc fit vt ad eum veluti ſcopum tota vita dirigatur. Secundum mẽbrum eſt, vt perſuaſi ſimus Deũ non fruſtra quæri. quæ perſuaſio ſalutis vitæque æternæ ſpem in ſe complectitur. Nemo enim, niſi percepto Diuinæ bonitatis ſenſu, ita vt ſalutem ab eo ſperet, ad eum quærendum erit animo comparatus. fugimus enim vel contemnimus Deum vbi nulla ſalus apparet. Meminerimus autem id credendum eſſe, non opinandum: quia impii etiam ſiquid tale interdum concipiant, non tamen ad Deum propterea accedunt, quia non vtuntur firma & ſtabili fide. Hæc altera eſt pars fidei qua gratiam conſequimur apud

Deum: nempe dum certò ſtatuimus ſalutem apud eum nobis eſſe repoſitam. Sed hoc membrum calumnioſè multi deprauant, dum inde operum merita & merendi fiduciam eliciunt. ſic enim ratiocinantur, Si ideo fide placemus Deo, quia illum credimus remuneratorem, ergo fides reſpectum habet ad operũ merita. Hic error non aliter melius poterit refutari, quàm ſi conſideremus quærendi modũ: neque enim ſi extra viam quis vagetur, Deum quærere putandus eſt. Hanc porrò quærendi Dei rationem aſſignat Scriptura, vt homo in ſe proſtratus, perculſúſque æternæ mortis reatu, ac de ſe deſperans, ad Chriſtum, tanquã vnicum ſalutis aſylum, confugiat. Nuſquam certè hoc reperiemus, afferendum eſſe vllum operis meritũ Deo quod nos apud eum in gratiam ponat. Ergo qui hanc definitionem quærendi Dei probè tenebit, expeditus erit omni difficultate: quia remuneratio non ad operum dignitatem vel pretium, ſed ad fidem refertur. Ita concidunt frigidæ illæ ſophiſtarum gloſſæ, Per fidem placemus Deo, quia merendo, intentionem habemus placendi. Longè altius nos Apoſtolus euehere voluit: nempe vt certò ſecum ſtatuat cõſcientia, in quærendo Deo non irritum eſſe curſum. quæ certitudo longè captum noſtrum ſuperat, præſertim quum in ſe quiſque deſcendit. Neque enim hoc in medio ponendum eſt, Deum iis eſſe remuneratorem qui ipſum quærunt: ſed priuatim ad ſe quiſque vſum & fructum eius doctrinæ acommodare debet, nempe vt ſciamus nos à Deo reſpici: tantæ illi curæ ſalutem eſſe noſtram, vt nobis nunquam ſit defuturus: preces ab eo noſtras exaudiri, illum nobis perpetuum fore liberatorem. Quum verò nihil horum ſine Chriſto nobis conſtet, neceſſe eſt vt ſemper ſe in eum fides noſtra referat, & in eo ſolo hæreat. Ex his duobus membris colligere nunc licet quomodo & cur impoſſibile ſit hominem ſine fide placere Deo. Nam omnes nos iure exoſos habet quum maledicti ſimus natura: nec verò in poteſtate noſtra eſt remedium. Quare neceſſe eſt vt nos Deus gratia ſua præueniat. id fit dum ipſum cognoſcimus Deum eſſe, vt nulla praua ſuperſtitio nos aliò ſubducat: deinde quum certam nobis ab eo ſalutem promittimus. Siquis pleniorem huius argumenti tractationem deſideret, hinc faciendum erit exordium, nos fruſtra tentare omnia & moliri, niſi in Deum reſpicimus. Hic enim vnicus eſt rectæ vitæ finis, eius gloriæ ſeruire. id nunquam fiet niſi præcedat eius cognitio. ſed hæc tantùm fidei dimidia eſt pars, parúmque prodeſſet niſi accederet fiducia. Ergò tunc demum ſuis numeris abſoluta eſt fides, vt gratiam nobis apud Deum comparet, quum certò confidimus, non fruſtra nos ipſum quærere, adeóque certam ab eo ſalutem nobis promittimus. Porrò nemo niſi excæcatus ſuperbia, peruerſóque ſui amore faſcinatus, Deum ſuis meritis remuneratorem fore confidet. Ergo fiducia hæc de qua loquimur, non in opera, neque in propriam hominis dignitatem, ſed in ſolam Dei gratiam recumbet. Quum autem Dei gratia nonniſi in Chriſto inueniatur, is vnus eſt in quem reſpicere debet fides.

7 ***Fide Noe, Diuinitus admonitus de iis quæ nõdũ videbãtur, veritus apparauit Arcã in ſalutẽ domus ſuæ: per quã condemnauit mundum, & eius (quæ ſecundũ fidem eſt) iuſtitiæ factus eſt hæres.***

7 *Fide Noe.*) Hoc admirabile virtutis exemplum fuit, quòd quum totus mundus impunitatem ſibi promittens, ſecurè & licenter deliciis indulgeret: ſolus Noe vindictam Dei, quæ diu tamen adhuc differenda erat, ſibi ante oculos propoſuit: quòd centum & viginti annos miſerè ſe fatigauit in conſtruenda Arca: quòd inter tot impiorum ſubſannationes ſtetit infractus: quòd in totius mundi interitu ſe ſaluum fore non dubitauit, imò ſibi vitam ſtatuit in ſepulchro, hoc eſt in Arca ipſa. Rem breuiter attingo: circunſtantias per ſe quiſque expendere melius poteſt. huius tam præclaræ virtutis laudem Apoſtolus fidei aſſignat. Hactenus diſſeruit de Patrum fide, qui ſub prima mundi ætate vixerunt: hæc verò quædam palingeneſia fuit, dum Noe cũ ſua familia emerſit ex diluuio. Hinc conficitur, omnibus ſeculis non aliter homines probatos fuiſſe Deo, nec quicquam laude dignum edidiſſe, quàm per fidem. Nunc videamus quid in Noe conſiderandum proponat: nempe quòd de futuris, necdum manifeſtis rebus admonitus timuit: deinde quòd conſtruxit Arcam: tertiò quòd mundum ea ſtructura condemnauit: quartò quòd iuſtitiæ quæ ſecundum fidem eſt, fuerit hæres. Quod ordine primum poſui, fidei vim maximè exprimit. ſemper enim ad principium illud nos reuocat, quòd fides euidentia ſit rerum non apparentium. Et certè proprium eius eſt, quæ latent, atque à ſenſibus noſtris remota ſunt, in verbo Dei intueri. Quum antè verò diluuium poſt centum & viginti annos futurum denuntiaretur, primùm tẽporis longitudo poterat metum demere: deinde res erat incredibilis: impios interea cernebat ſecurè deliciari: denique terribilis ille diluuii nuntius inane terriculamentum videri poterat. Atqui tantùm defert Noe Dei verbo, vt oculos à præſenti rerum aſpectu auertens, interitum quem Deus minatur, quaſi præſentem timeat. Fides ergo quã habet verbo Dei, ipſum ad Dei obedientiam format: cuius poſtea documentũ præbeat in fabricanda Arca. Sed hîc obiicitur quæſtio, cur fidem timoris cauſam faciat Apoſtolus, quum gratiæ promiſſiones potius quàm minas reſpiciat. qua ratione Paulus Euangelium quo iuſtitia Dei nobis offertur in ſalutem, verbũ fidei nuncupat. Impropriè ergo dictum hoc videtur, quòd Noe inductus fide fuerit ad timendum. Reſpõdeo, propriè quidem ex promiſſionibus fidem naſci, in illis eſſe fundatam, in illas collimare. ideo dicimus Chriſtum eſſe verum fidei ſcopum in quo nobis propitius eſt Pater cæleſtis, & in quo obſignatę ac ratę ſunt omnes ſalutis promiſſiones. Neque tamen id obſtat quominus fides Deum reſpiciat, ac reuerenter excipiat quicquid ipſe loquitur. aut ſi breuius habere mauis, proprium fidei eſt loquentẽ audire Deũ, & quicquid ex ſacro eius ore prodit, ſine dubitatione amplecti. Ita fides præceptis ac minis, non ſecus ac gratuitis promiſſionibus, ſubiicitur. Sed quia nemo vnquam vt decet, ac quantum ſatis eſt, Dei præceptis ad parendum afficitur, nec minis commouetur ad deprecandam eius iram, niſi qui gratię promiſſiones iam apprehendit, vt illum beneuolum Patrem agnoſcat, ſalutíſque autorem: ideo à præcipua parte Euangelium per ſynecdochen vocatur verbum fidei: & relatio inter hanc & illud mutua ſtatuitur. Fides tamẽ vtcũque rectà in Dei promiſſiones ſe conferat, ad minas nihilominus intenta eſt quatenus nos ad Dei timorẽ ac obſequium erudiri neceſſe eſt. *Apparauit Arcam.* Hîc obedientia notatur quæ ex fide manauit, tanquam ex fonte aqua. Longum erat & laborioſum opus ſtructura arcę: quotidianis impiorum

Rom. 10. b. 8.

ludibriis

ludibriis impediri, adeóque millies abrumpi poterat: nec dubium quin vndique ſancto viro inſultauerint. Quòd ergo proteruos eorum inſultus infracto animo ſuſtinuit, in eo prodidit non vulgare obſequendi ſtudium. Sed vnde id quòd tam conſtanter obediuit Deo,niſi quòd in promiſſione,quæ ſpem illi ſalutis dabat, priùs acquieuit, & in hac fiducia perſtitit vſque ad extremum? Neque enim ad ſubeundas ſponte tot moleſtias fuiſſet animatus, nec tot obſtaculis vincendis par fuiſſet, nec tandiu firmus ſtetiſſet in ſuo inſtituto, niſi præeunte fiducia. Sola igitur fides obedientiæ magiſtra eſt. vnde exaduerſo colligere licet, incredulitatem nobis obſtare quominus Deo pareamus. Atque hodie horrendum in modum hac in parte ſe prodit mundi incredulitas, quòd tam pauci Deo ſint obſequentes. *Per quam damnauit mundum.* Durum eſſet ad Noe ſalutem referre quòd mundum damnauerit:de fide intelligi contextus vix patitur. ergo de Arca intelligamus. Duplici autem nomine dicitur mundum per Arcam damnaſſe. Nam quòd in ea conſtruenda tandiu occupatus fuit, id excuſationem reprobis abſtulit: & euentus qui ſequutus eſt,iuſtum mundi exitium comprobauit. Cur enim Arca ſalutis cuſtodia fuit vni familiæ, niſi quòd viro iuſto parcit ira Domini,ne vnà cum impiis pereat? Ergo niſi reliquus ſuperfuiſſet, non tam conſpicua eſſet mundi damnatio. Quòd ergo Dei mandato obtemperat Noe,mundi contumaciam ſuo exemplo damnat: quòd mirabiliter eripitur ex media morte, id documento eſt, iuſtè perire totum mundum, quem proculdubio ſeruaret Deus, niſi indignus eſſet ſalute. *Quæ ſecundum fidē eſt, iuſtitiæ.* Hoc vltimum eſt quod obſeruandum admonet Apoſtolus in perſona Noe. Moſes refert illum fuiſſe iuſtum. cauſam ac radicem huius iuſtitiæ fidem fuiſſe quia ille hiſtoricè non refert, ex re ipſa Apoſtolus teſtatur. quod non adeo tantùm verum eſt quia nemo vnquam ſe Deo in obſequium ſincerè addicit, niſi qui paternæ eius beneuolentiæ promiſſionibus fretus acceptam illi ſuam vitam fore confidit: ſed quia nullius quamlibet ſancti hominis vita,quum ad Dei regulam exigitur,placere ſine venia poteſt. Ergo neceſſe eſt vt in fidem iuſtitia recumbat.

8 *Fide Abraham quum vocatus eſſet, obediuit vt exiret in locum quem accepturus erat in hæreditatem: & exiuit neſciens quò veniret.* Gen. 12.a.4

9 *Fide peregrinatus eſt in terra promiſſa quaſi aliena: in tabernaculis habitans cum Iſaac & Iacob cohæredibus eiuſdem promiſſionis.*

10 *Expectabat enim ciuitatem habentem fundamenta, cuius architectus & opifex eſt Deus.*

11 *Fide & ipſa Sara facultatem ad conceptionem ſeminis accepit, & præter tempus ætatis peperit: quia fidelem exiſtimauit eum qui promiſerat.* Gen.17.c.19 & 21.a.2.

12 *Propterea etiam ex vno geniti ſunt, & quidem emortuo, multitudine tanquam aſtra cæli, & quaſi arena quæ eſt iuxta marginem maris innumerabilis.*

8 *Fide Abraham.*) Iam ad ipſum Abraham deſcendit, qui præcipuus eſt in terris Eccleſiæ Dei Pater: & cuius nomine gloriabantur Iudæi, quaſi hoc ſolo titulo exempti eſſent à communi hominum ordine,quia erant ſancta Abrahæ progenies. quid autem potiſſimùm habere debeant admonet, vt reputentur inter Abrahæ filios: atque ita eos ad fidem reuocat, quia nihil habuerit eximium ipſe Abraham quod non ex fide proceſſerit. Principio docet,fidem fuiſſe cauſam cur ſtatim paruerit Deo, quum iuſſus eſſet ex patria migrare:deinde eadem fide fuiſſe factum vt conſtanter in vocatione ſua ad finem vſque pergeret. His duobus teſtimoniis luculentè comprobata fuit Abrahæ fides,obſequendi promptitudine & pergendi conſtantia. *Quum vocatus eſſet.* Vetus interpres & Eraſmus ad nomen referunt:quod nimis dilutum eſt & frigidum. ego potius de oraculo interpretor, quo euocatus fuit extra patriam. ita enim ſibi voluntarium exilium ſponte indixit,vt tamen nihil fecerit niſi Dei mandato. Et certè hoc vnum eſt ex fidei principiis, ne pedem moueamus niſi viam nobis præmonſtret Dei verbum, ac inſtar lucernæ nobis præluceat, quemadmodum inquit Dauid. Quare hoc obſeruare diſcamus tota vita, nequid aggrediamur niſi vocante Deo. *Vt exiret in locum.* Ad mandatum acceſſit promiſſio, quòd terram illi daturus eſſet Deus in hæreditatem. Hanc promiſſionem extemplo amplectitur, nec aliter feſtinat quàm ſi in poſſeſſionem ſimul mittendus eſſet. Hoc rarum eſt fidei experimentum,relinquere quod ſub manu eſt,vt quæ procul ſunt & nobis incognita, quæramus. Nam quum Deus illum migrare iubet,non deſignat locum in quo velit eum degere, ſed ſuſpenſum perplexúmque animi relinquit. Veni, inquit, in locum quem monſtrabo tibi. Quorſum loci notationem differt,niſi vt magis ac magis exerceatur eius fides? Et poterat natalis ſoli amor non modò retardare Abrahæ alacritatem, ſed prorſus tenere ligatum eius animum,ne domo exiret.Non vulgaris ergo fuit eius fides,quę ita omnibus abruptis impedimentis eum rapuit quò Dominus vocabat. Pſal.119.c.105 Gen.12.a.1.

9 *Fide peregrinatus eſt.*) Hoc eſt ſecundũ membrum: quòd terram ingreſſus,vix tanquam alienigena & inquilinus excipitur. Vbi illa hæreditas quam ſperauerat? protinus certè in mentem illi venire potuit,ſe fuiſſe à Deo deluſum:maior etiam illa fruſtrationis ſpecies quam Apoſtolus omittit,quòd paulo pòſt eum inde fames expellit, quòd ſecundò etiam cogitur fugere in terram Gerar. Sed Apoſtolus ſatis habuit vno verbo commendare eius perſeuerantiam, quum dixit fuiſſe inquilinum terræ promiſſæ: nam inquilini conditio promiſſioni erat contaria. Quòd ergo fortiter hanc tentationem ſuſtinuit Abraham, inſignis virtus fuit:ſed quæ prodiit ex ſola fide. *Cum Iſaac & Iacob.* Non ſignificat ſub iiſdem tabernaculis vel eodē tēpore eos habitaſſe,ſed comites Abrahę adiũgit filiũ & nepotē:quia peregrinati fuerint in hęreditate ſibi ꝓmiſſa,néque tamē defecerint, vtcũq; in lõgũ tēpus ipſos Deus extraheret. Nã quo lõgior fuit mora,eo magis creuit tētatio:niſi oppoſito fidei clypeo omnes dubitationũ inſultus repuliſſet.

10 *Expectabat enim.*) Reddit cauſam cur fidei adſcribat eorum tolerantiam : nempe quia in cælum reſpicerent.hoc verò fuit videre quæ non videntur. Quanquam enim hoc iam magnum erat,de

terræ poſſeſſione fidem ſibi à Deo datam fouere in animis, donec poſt aliquot ſecula res ipſa exhiberetur: tamen quum ne illic quidem ſubſidunt, ſed penetrant vſque in cælum, in eo luculentius fidem ſuam demonſtrant. Cælum vocat *Vrbem fundatam*, cuius ſtatus perpetuus eſt: quum in mundo nihil ſit niſi fluidum & caducum. Hoc autem abſurdum videri poſſet, quòd Deum facit cæli conditoré, quaſi non terram quoque creauerit. Reſpondeo, quia in terrenis ſtructuris ad materiem accedunt hominũ manus, illis Dei opificium non ineptè opponi. quicquid autem ab hominibus conſtruitur, autores ſuos ipſa inſtabilitate refert: ſicuti cæleſtis vitæ perpetuitas, Dei conditoris naturæ conuenit. Eius porrò expectatione ſubleuari omne tædium docet Apoſtolus, ne vnquam Deum ſequendo fatigemur.

11 *Fide & ipſa Sara.*) Vt ſibi non minus quàm viris mulieres hanc doctrinam communem eſſe intelligant, Saræ exemplum adducit: quam ideo præ aliis nominat, quòd omnium fidelium ſit mater. Sed mirum eſt commendari eius fidem quæ incredulitatis palàm arguitur: quia Angeli vocem velut fabuloſam rideat. neque enim admirationis riſus ille fuit: alioqui non tam ſeuerè reprehenſa fuiſſet ab Angelo. Fatendum eſt diffidentia mixtam fuiſſe eius fidem: ſed quoniam monita diffidentiam ſuam corrigit, nihilominus agnoſcitur à Deo, & laudatur eius fides. Quod ergo initio reiiciat quaſi incredibile, ſimulatque audit ex ore Dei profectum, obedienter recipit. Atque hinc vtilem doctrinam colligimus: quòd etiam ſiqua in parte vacillet aut claudicet fides noſtra, non deſinit probari Deo, modò ne diffidentiæ noſtræ indulgeamus. Summa autem eſt, miraculum quod tunc edidit Deus quum Iſaac genitus fuit, fructum fidei Abrahæ & vxoris fuiſſe, qua Dei virtutem apprehenderunt. *Quia fidelem.* Diligenter notandæ ſunt iſtæ rationes quæ vim naturámque fidei exprimunt. Siquis tantùm audiat Saram fide peperiſſe, nondum quid hoc ſibi velit aſſequetur: ſed hæc expoſitio quam Apoſtolus attexuit, tollit omnem difficultatem. Hanc enim fuiſſe Saræ fidem prædicat, quòd veracem iudicauit Deum, ídque in ſuis promiſſionibus. cuius ſententiæ duo ſunt membra. primùm enim hinc docemur, nullam abſque verbo Dei eſſe fidem: quia de eius veritate perſuaſi non erimus, donec loquutus ſit. quod vnum abundè valet ad refutandum ſophiſtarum commentum de fide implicita: ſemper enim tenenda eſt mutua inter verbũ Dei & fidem noſtrã relatio. Sed quia in Dei beneuolentia præcipuè (vt iã dictum eſt) fundatur fides, ideo non quodlibet verbum, quanuis profectum ex eius ore, ſufficeret: ſed requiritur promiſſio gratiæ teſtis. Quamobrem dicitur Sara veracem iudicaſſe Deum qui promiſerat. Hæc inquam vera eſt fides, quæ & Deum loquentem audit, & promiſſione eius nititur.

12 *Ex vno geniti ſunt.*) Iudæos etiam nunc admonet, fide eſſe factum vt ſint Abrahæ ſoboles. Erat enim iam quaſi ſemimortuus Abraham: Sara vxor quæ in flore ætatis ſterilis fuerat, iam ſenio effœta. Citius ergo oleum ex lapide fluere debebat, quàm ex illis prodire aliquis populus. atqui innumera multitudo naſcitur. Si nunc origine ſua ſuperbiunt Iudæi, cauſam attendant. certè quicquid ſunt, fidei Abrahæ & Saræ tribuendum eſt. Vnde ſequitur, non aliter quàm fide retinere ac tueri poſſe ipſos quem conſequuti ſunt ſtatum.

13 ***Secundum fidem mortui ſunt iſti omnes non acceptis promiſsionibus: ſed quum procul eas vidiſſent, & credidiſſent, & ſalutaſſent, & confeſsi eſſent quòd hoſpites & peregrini erant ſuper terram.***

14 ***Sanè qui hæc dicunt, oſtendunt ſe patriam inquirere.***

15 ***Et ſi quidem illius meminiſſent à qua exierant, habebant tempus reuertendi:***

16 ***Nunc verò meliorem appetunt, id eſt cæleſtem. quare non erubeſcit Deus, vocari Deus ipſorum: parauit enim illis ciuitatem.***

13 *Secundum fidem.*) Comparatione amplificat fidem Patriarcharum: quia quum Dei promiſsiones tantùm libaſſent, tanquam illarum dulcedine ſatiati, quicquid in mundo erat ſpreuerũt: nec vnquam illarum guſtum, quãtumuis tenuem, obliti ſunt vel in vita, vel in morte. Quanquam particula, Secundũ fidem, bifariam exponitur. quidam ſimpliciter intelligunt, ſecundum fidem eſſe mortuos, quia in hac vita nunquam promiſſis bonis potiti ſint. ſicuti hodie quoque ſub ſpe nobis abſcondita eſt ſalus. Ego tamen iis potius aſſentior, qui hìc notari inter nos & Patres diſcrimen putant: atque ita expono, Quũ Deus gratiam, quæ in nos largè effuſa eſt, Patribus duntaxat guſtandam præbuerit, quum eminus illis oſtéderit obſcuram Chriſti imaginem, qui nunc ſe conſpiciendum quaſi ſub oculos noſtros offert: tamen acquieuerunt, nec vnquam exciderunt à ſua fide: quanto nobis hodie amplior datur perſeuerandi materia? Si deficimus, bis ſumus inexcuſabiles. hæc ergo circunſtantia plurimum auget. quòd procul intuiti ſunt Patres ſpirituale Chriſti regnum, cuius hodie tam propinquus eſt aſpectus: quòd procul ſalutarunt promiſsiones, quæ tam familiariter nobiſcum habitant. Nam ſi illi nihilominus ad mortem vſque ſuſtinuerunt, quantæ nunc ignauiæ erit fatigari credẽdo, quum Dominus tot adminiculis nos fulciat? Siquis obiiciat, non potuiſſe eos credere niſi acceptis promiſsionibus. in quibus neceſſariò fundata eſt fides: reſpondeo, hoc per comparationem dici. Procul enim ab hoc gradu abfuerunt, in quem nos Deus euexit. Proinde, tametſi eadem illis ſalus fuit promiſſa, promiſsionum tamen claritatem, quia ſub Chriſti regno fruimur, non habebant: ſed contenti fuerunt eam procul aſpicere. *Et confeſsi quòd hoſpites.* Hoc Iacob confitetur quum Pharaoni reſpondet tempus peregrinationis ſuæ breue fuiſſe præ tempore peregrinationis Patrum ſuorum, plenúmque multis ærumnis, Geneſ. 47.b.9, Si Iacob peregrinum ſe agnoſcit in ea terra quæ illi in perpetuam hæreditatem promiſſa erat: ſatis patet, minimè in mundo fuiſſe defixũ, ſed mentem ſupra cælos extuliſſe. Ideo infert Apoſtolus, Patres, ita loquendo, palàm oſtendiſſe ſibi eſſe meliorem in cælo patriam: nam ſi hìc peregrinantur, alibi patria eſt ac fixa ſedes. Quòd ſi illi inter obſcuras nubes in cæleſtem patriam animis euolarunt, quid hodie nobis agendum eſt? quibus è cælo conſpicuam manum Chriſtus porrigit, vt nos ſecum attollat? Si illos non detinuit terra Chanaan, quãto magis expediti eſſe debemus, quibus nulla oſtenditur certa ſtatio in mundo?

15 Si

15 *Si quidem illius meminiſſent.*) Præuenit obiectionem quæ contrà opponi poterat: nempe illos fuiſſe alienigenas, qui patriam reliquiſſent. Excipit Apoſtolus, quum ſe peregrinos vocabant, de Meſopotamia nó cogitaſſe: quia ſi eius tacti fuiſſent deſiderio, integrum illis erat eò reuerti. atqui ſponte ab ea exulant, imò eam abnegant, quaſi nihil ad ſe pertineat. Aliam igitur patriam deſignant, quæ ſit extra mundum.

16 *Quare non erubeſcit.*) Reſpicit ad illam ſententiam, Ego ſum Deus Abrahæ, Deus Iſaac, & Deus Iacob. Rarus hic honor, quum Dominus ſe hominum nominibus inſignit, & hac veluti nota diſcerni vult ab idolis. Hand quoque prærogatiuam Apoſtolus fide niti docet: quia quum ſancti Patres ad cæleſtem patriam aſpirauerint, Deus viciſſim ſuorum ciuium ordine illos cenſeat. Sed hinc colligendum eſt, nobis inter filios Dei locum non fore, niſi mundo renuntiemus: nec fore nobis in cælo hæreditatem, niſi peregrinemur in terra. Cæterùm Apoſtolus ex verbis illis, Ego ſum Deus Abrahæ, Iſaac & Iacob: iure colligit ipſos eſſe cæli hæredes, quoniam qui ſic loquitur, non Deus eſt mortuorum, ſed viuorum. *Exod. 3. b. 6*

17 *Fide Abraham obtulit Iſaac quum tentatus eſſet: ac vnigenitum obtulit, quum promiſsiones* *Gen. 22. b. 10.*
accepiſſet.
18 *Ad quem dictum erat, In Iſaac vocabitur tibi ſemen:* *Gen. 21. b. 12.*
19 *Quum reputaſſet Deum etiam ex mortuis poſſe ſuſcitare. vnde eum quoque in ſimilitudi-*
ne recuperauit.
20 *Fide Iſaac de futuris benedixit Iacob & Eſau.*
21 *Fide Iacob moriens ſingulos filios Ioſeph benedixit, & adorauit ad ſummitatem vir-* *Gen. 27. d. 28. & f. 36.*
gæ eius. *Gen. 48. c. 15.*
22 *Fide Ioſeph moriens de exitu filiorum Iſrael meminit, & de oſſibus ſuis mandauit.* *Gen. 47. g. 31.* *Gen. 50. d. 24.*

17 *Fide Abraham.*) Proſequitur quod de Abraham reſtabat. refert enim filii immolationem. Eſt autem hoc tam ſingulare virtutis exemplum, vt vix aliud ſimile reperire liceat. Ideo amplificandi causâ addit, *Quum tentatus eſſet.* Iam multis quidem experimentis oſtenderat Abraham qualis eſſet. hanc tamen probationem, ſicut reliquis omnibus longè excellit, ita Apoſtolus præ omnibus vult æſtimari. Perinde ergo hoc valet acſi dixiſſet, Summa Abrahæ virtus fuit filii immolatio, quia tunc maximè Deus probaſſe eum dicitur. atqui hoc opus ex fide manauit. ergo nihil habuit Abraham fide præſtantius, quæ tam præclarum fructum edidit. Verbum *Tentationis* nihil quàm probationem ſignificat. Quod Iacobus negat nos à Deo tentari, alium ſenſum habet: nempe quòd nos ad malum non ſolicitet. Hoc enim verè fieri teſtatur ab vniuſcuiuſque concupiſcentia: neque tamen interea negat quin experimétum capiat Deus noſtræ integritatis & obedientiæ. Quanquam non ita nos explorat Deus, quaſi aliâs ignoret quid in corde noſtro lateat. nulla inquam probatione indiget Deus, vt nos cognoſcere incipiat: ſed quum in lucem nos producit, vt operibus palàm teſtemur quod antè abſconditum erat, dicitur nos experiri aut probare: deinde quod re ipſa palàm fit, Deo innoteſcere dicitur. Hæc enim ſatis familiaris eſt ac frequens Scripturæ loquutio, vt quod in homines competit, Deus in ſe transferat. Immolatio Iſaac ab animi affectu cenſetur: quia per Abraham non ſtetit quominus quod ſibi mandatum erat, peragerer. Hæc voluntas obſequendi perinde valet acſi immolaſſet filium. *Iac. 1. b. 13.*

Ac vnigenitum obtulit. His circunſtantiis notare voluit quãta fuerit & quàm acris probatio Abrahæ: quanquam aliæ etiam ex Moſis hiſtoria petendæ ſunt, quæ eodem pertinent. Iubetur Abraham accipere filium ſuum, vnigenitũ ſuum & ſibi dilectum Iſaac, ducere in locum qui poſtea monſtrandus erat, ibique manu propria eum mactare. Blandas illas appellationes data opera congerit Deus, vt intimum ſancti viri cor perfodiat totidem vulneribus. deinde quo magis eum excruciet, iubet eum conficere iter tridui. Quàm acre illi tormentum fuiſſe putamus, quòd filium ſemper habet in conſpectu, quem iam cruentæ neci deſtinauit? Quum ad locum ventum eſt, nouo adhuc vulnere pectus eius Iſaac transfigit, dum interrogat vbinam ſit hoſtia. Quælibet mors filii nimium acerba fuiſſet: mors ſanguinaria maiorem habuiſſet luctum: quòd autem eum ſua manu iubetur mactare, id verò atrocius eſt, quàm vt paterno animo ſit tolerabile. millies exanimari potuit, niſi fides cor eius extra mundum ſuſtuliſſet. ergo non abs re commemorat Apoſtolus tunc fuiſſe tentatum. Quæritur tamen cur Iſaac vnigenitus vocetur, quum ante eum genitus eſſet Iſmael, qui adhuc ſuperſtes erat. Reſpondeo, quum Dei oraculo abdicatus eſſet ex familia, quaſi inſtar mortui fuiſſe habitum: vt ſaltem inter filios Abrahæ locum non teneret. *Quum promiſsiones accepiſſet.* Quæcunque hactenus retulimus, vtcunque animum Abrahæ penitus vulnerauerint, præ hac tamen tentatione quaſi leues punctiones fuerant, quòd acceptis promiſsionibus, iubetur filium Iſaac interficere. Omnes enim promiſsiones in hac fundatæ erant, In Iſaac vocabitur tibi ſemen: quoniam hac ſublata, nulla ſpes benedictionis aut gratiæ reliqua fiebat. Hic nihil terrenum veniebat in quæſtionem: ſed æternæ Abrahæ ſalus, imò totius mundi. Quantis anguſtiis diſtrictum fuiſſe putamus ſanctum hominem, quum illi in mentem veniret, in filii perſona ſpem æternæ vitæ extingui? & tamen fide ſupra has cogitationes emergit, vt quod iuſſus eſt exequatur. Si hæc admirabilis fuit virtus, per tot ac tam ardua obſtacula eluctari: meritò ſummam laudem habet fides, quæ ſola fecit vt inuictus Abraham perſtaret. Sed hic exoritur non parua difficultas: quomodo laudetur Abrahæ fides, dum à promiſsione diſcedit. nam ſicuti ex fide obedientia, ita ex promiſsione fides naſcitur. Vbi ergo promiſſione deſtituitur Abraham, concidat eius fides neceſſe eſt. Porrò mors Iſaac, vt iam dictum eſt, omniũ promiſsionum quidam veluti interitus fuit: neque enim quaſi vnus aliquis ex vulgo hominum conſiderandus eſt Iſaac, ſed qui incluſum in ſe Chriſtum habet. Hanc quæſtionem, quæ difficilis alioqui ad ſoluendum eſſet expedit Apoſtolus, quum mox ſubiicit, Abraham tribuiſſe hoc honoris Deo, quòd filium poſſet ex *Gen. 21. b. 12.*

mortuis excitare. Ergo datam ſibi promiſſionem non abiicit: ſed vim eius ac veritatem extra filii vitam extendit, quia Dei potentiam tam anguſtis finibus non limitat, vt mortuo Iſaac vel alligata ſit vel extincta. Hoc modo promiſſionem retinuit, quia Dei potentiam non affixit vitæ Iſaac: ſed perſuaſum habuit, in eius mortui cineribus non minus quàm in viuo & ſpirante, fore efficacem.

19 *Vnde eum quoque.*) Acſi diceret, Neque hæc ſpes fruſtrata eſt Abrahamum, quia hæc quædam reſurrectionis fuit ſpecies, quòd ſubitò liberatus fuit ex media morte. Nomen parabolæ quod hîc ponitur, variè exponunt interpretes. Ego ſimpliciter accipio pro ſimilitudinis nota. tametſi enim verè non reſurrexit Iſaac, quodammodo tamen videtur reſurrexiſſe quum repentè ac mirabiliter inexpectata Dei gratia, eripitur. Neque tamen diſplicet quòd alii in ariete, qui ſubrogatus eſt in locum Iſaac, carnem noſtram deſignari putant, quæ morti ſubiicitur. Fateor etiam verum eſſe quod alii tradunt, in hac immolatione pictam fuiſſe Chriſti imaginem. Sed nunc quid ſenſerit Apoſtolus, non quid verè dici poſſit, diſputo. hic autem, meo iudicio, genuinus eſt ſenſus: quòd Abraham non aliter filium ſuum recepit, quàm ſi illi ex morte reſtitutus eſſet in nouam vitam.

20 *Fide Iſaac.*) Hoc etiam fidei opus fuit, de futuris benedicere, quia vbi res non extat, ſed nudũ verbum apparet, neceſſe eſt ſolam fidem regnare. Sed primo loco notandum eſt quid valeat benedictio de qua loquitur: nam ſæpe generaliter *Benedicere* pro bene precari accipitur. Sed longè alia ratio fuit benedictionis Iſaac: erat enim quaſi miſſio in poſſeſſionem eius terræ quam Deus illi & poſteris promiſerat. Atqui in ea nihil habet prorſus niſi ius ſepulchri. ridiculæ ergo videntur magnificæ illæ voces, Seruiant tibi populi, & tribus te adorent. Quale enim dominium tradere potuit, qui ipſe vix liber erat? Videmus itaque hanc benedictionem fide niti, quia nihil præter Dei verbum habet Iſaac quod in filios ſuos conferat. Dubitari tamen poteſt an vlla fuerit in benedictione Eſau fides, quum reprobus eſſet atque à Deo abdicatus. Solutio facilis eſt, quia in eo maximè enituit fides, quum gemellos ex ſe genitos diſcreuit: & ita quidem vt minori tribuerit priorem locum. nam Dei oraculum ſequutus, primogenito ordinarium ius naturæ ademit. Hinc autem pendet totius gentis conditio, quòd electus à Deo fuit Iacob, atque ea electio, patris benedictione ſancita fuit.

Ge.27. d. 29.

21 *Fide Iacob.*) Quæcunque memoratu digna acciderunt in populo, Apoſtoli conſilium eſt fidei aſcribere. quia tamen omnia recenſere nimis longum fuiſſet, pauca ex multis eligit: quale hoc eſt. nam tribus Ephraim ita reliquas ſuperauit, vt quodammodo laterent ſub eius vmbra. ſæpe enim decem tribus comprehendit Scriptura ſub hoc nomine. Atqui Ephraim ex duobus filiis Ioſeph minor natu fuit. quo tempore ipſum & fratrem Iacob benedicebat, ambo erant pueri. quid in minore cernebat Iacob cur primogenito eum præferret? Quinetiam id dum facit, oculos habet ſenio obtuſos & hebetes: nec fortuitò dextram manum imponit capiti Ephraim: brachia enim decuſſatim componit, vt dextram manum in ſiniſtram transferat. Præterea duas illi portiones aſſignat, acſi iam eius terræ eſſet dominus vnde eum fames abegerat. Nihil hîc rationi conſentaneum, niſi fides dominetur. Ergo ſiquid eſſe volunt Iudæi, non alibi quàm in fide glorientur. *Adorauit ad ſummitatem.* Hic vnus eſt ex iis locis vnde coniecturam facere licet, puncta olim apud Hebræos non fuiſſe in vſu: quia non ita hallucinari poterant Græci interpretes, vt virgam pro lecto redderent, ſi eadem tunc fuiſſet quæ hodie ſcribendi ratio. Nõ dubium eſt quin Moſes de lectuli capite loquatur, quum dicit על ראש המטה. Græci autem, quaſi ſcriptum eſſet, *Mathaeh*, tranſtulerunt caput virgæ. Quod vulgò receptum erat Apoſtolus non dubitat ſuo inſtituto accommodare. Iudæis quidem ſcribebat, ſed qui in varias regiones diſperſi, patriam linguam Græca mutauerant. Scimus autem Apoſtolos hac in parte non adeò fuiſſe ſcrupuloſos, quin ſe rudibus attemperarent, quibus adhuc lacte erat opus. & in ea re nihil eſt periculi, modò ſemper reuocentur Lectores ad ſincerã natiuámque Scripturæ lectionem. Cæterùm in re ipſa parum eſt diſcriminis: quia quod adorauit Iacob, id fuit gratiarum actionis ſymbolum: quare fide adductus eſt vt ſe filio ſubmitteret.

22 *Fide Ioſeph.*) Hoc vltimum eſt quod ex Patriarcharum geſtis Moſes, vt certè dignum eſt, narrat. nam quòd illa opulentia, deliciæ, honores: promiſſionis obliuionem ſancto viro non inducunt, neque eum in Aegypto remorantur: id verò non paruæ fidei argumentum eſt. Vnde enim tanta animi magnitudo, vt quicquid in mundo eſt ſublime, deſpiciat, quicquid pretioſum eſt, ducat pro nihilo, niſi quòd in cælum conſcenderat? Quòd oſſa ſua iubet exportari, in eo ſui rationem non habet, quaſi ſepulchrum ei dulcius futurum eſſet vel melius in terra Chanaan, quàm in AEgypto: ſed tantùm voluit gentis ſuæ deſiderium acuere, vt vehementius ad redemptionem aſpirarent. voluit & fidem confirmare, vt certò ſperarent ſe tandem liberatum iri.

23 *Fide Moſes, quum natus eſſet, occultatus fuit tres menſes à parentibus ſuis, quia videbant elegantem puellum, & non timuerunt edictum Regis.*

24 *Fide Moſes iam grandis, renuit vocari filius filiæ Pharaonis:*

25 *Potius eligens malis affici cum populo Dei, quàm temporales habere peccati delicias:*

26 *Maiores exiſtimans diuitias prrbrum Chriſti, quàm AEgypti theſauros: intuebatur enim in remunerationem.*

27 *Fide reliquit AEgyptum, nec timuit furorem Regis. quaſi enim inuiſibilem vidiſſet, obdurauerat.*

23 *Fide Moſes.*) Fuerunt etiam alii, & quidem profani homines, qui non Dei timore, ſed tantùm ſobolis propagandæ ſtudio liberos ſuos non abſque periculo ſeruarunt. ſed Apoſtolus alia ratione impulſos fuiſſe docet parentes Moſis vt eum ſeruarent: nempe quia Deus promiſerat, quum ſeruitute oppreſſi eſſent, vindicem aliquando ſe fore: hac fiducia freti, infantem ſaluti ſuæ prætulerunt. Sed videtur hoc fidei naturæ contrarium, quòd dicit eos formæ elegantia adductos. ſcimus enim reprehenſum fuiſſe Iſai,

quum

quum filios ſuos offerret Samueli, prout quiſque forma excellebat. & certè Deus nos in externis laruis non detinet. Reſpondeo, non illectos fuiſſe pulchritudine parentes Moſis, vt miſericordia tangerentur ad eum ſeruandum, qualiter vulgo ſolent affici homines: ſed aliquam veluti notam futuræ excellentiæ fuiſſe inſculptam in puero, quæ rarum neſcio quid de eo promitteret. Non ergo dubium eſt quin aſpectu ipſo in ſpem propinquæ liberationis excitati fuerint, eo quod puerum magnis rebus gerendis conſiderent deſtinatum eſſe. Porrò hoc multum ponderis apud Iudæos habere debuit, quum audirent Moſen redemptionis ſuæ miniſtrum mirabiliter ex morte fuiſſe ereptum fidei beneficio. Notandum tamen eſt fidem quæ hîc laudatur, valde fuiſſe imbecillam. Nam quum poſthabito mortis ſuæ metu Moſen deberent educare, eum exponunt. Patet igitur illorum fidem breui non tantùm vacillaſſe, ſed fuiſſe collapſam: ſaltem partes ſuas deſerunt, vbi infantem proiiciunt ad ripam fluminis. Sed eo magis nos animari conuenit, dum audimus fidem, licet infirmam, Deo tamen ſic probari, vt vitam Moſis impetret, ex qua pendebat Eccleſiæ liberatio.

24 *Moſes iam grandis.*) Memorabile præ aliis apud Iudæos eſſe debuit Moſis exemplum, per cuius manum fuerant ex ſeruitute manumiſſi, fœdus Dei cum illis renouatum, ſtatus Eccleſiæ publicata Lege conſtitutus. Quòd ſi fides in Moſe præcipuè eſt conſideranda: nimis abſurdum erit ſi inde ipſos aliò abducat. Vnde ſequitur, malè in Lege proficere omnes qui ab ipſa non diriguntur ad fidem. Nunc videndum eſt quibus in rebus Moſis fidem prædicet. Hanc ordine primam virtutem ponit, quòd iam grandis natu adoptionem filiæ Pharaonis contempſit. Ætatis meminit, quia ſi puer hoc feciſſet, leuitati aut ignorantiæ poſſet imputari: quandoquidem enim in pueris nondum viget conſilium aut ratio, temere ſe quouis proiiciunt: adoleſcentes etiam ſæpe huc vel illuc rapit inconſideratus feruor. Ergo vt ſciamus, nihil niſi conſultò factum fuiſſe, & quod longo iam tempore meditatus erat: refert Apoſtolus tunc fuiſſe grandem natu: quod etiam ex hiſtoria liquet. Porrò adoptionem ſpreuiſſe dicitur, quia quum inuiſeret fratres ſuos, quum ſubleuare ipſos ſtuderet, quum vindicaret eorum iniurias, huc ſpectabant omnia vt rediret potius ad genus ſuum, quàm in aula Regis maneret. ergo perinde id valuit, acſi vltrò ſe abdicaſſet. Id fidei aſcribit Apoſtolus quia multo ſatius erat in Ægypto manere, niſi genus Abrahæ benedictũ eſſe perſuaſus eſſet: cuius benedictionis ſola teſtis erat Dei promiſſio. nã oculis nihil tale cernebat. Hinc apparet fide eſſe intuitum quod longè à conſpectu remotum erat.

26 *Maiores exiſtimans diuitias probrum Chriſti.*) Sedulò notanda eſt hæc loquutio, qua docemur, inſtar lethalis veneni fugiendum eſſe quicquid obtineri nequit quin Dei offenſa redimatur. *Delicias* enim *peccati* vocat illecebras mundi omnes, quæ nos à Deo eiúſque vocatione abducunt. Nam commoda vitæ terrenæ quibus pura conſcientia & Dei permiſſu frui licet, ea hoc numero non cenſentur. Quare ſemper meminerimus diſcernere quid nobis Deus permittat. Sunt autem quędam per ſe licita, quorum vſum nobis prohibent vel temporis vel loci vel aliarum rerum circunſtantiæ. quare in omnibus præſentis vitæ commodis ſemper id ſpectandum, vt nobis ad ſequendum Deum adminicula ſint, non impedimenta. Et temporales quidem delicias peccati vocat, quæ citò euaneſcunt ſimul cum vita. His opponit probrum Chriſti, quod libenter in ſe ſuſcipere debent pii omnes. Nã quos elegit Deus, eos etiam præordinauit vt fiant imagini Filii ſui conformes: non quòd ad eundem omnes modum probris aut alio crucis genere exerceat, ſed quòd omnes ita comparatos eſſe decet vt crucis ſocietatem cum Chriſto ſubire non recuſent. Reputet igitur quiſque apud ſe quatenus ad hanc communicationem vocetur, vt obſtacula omnia abrumpat. Nec prætereundum eſt quod Chriſti probris annumerat quaſcunque ignominias fideles ab initio mundi pertulerunt. Nam ſicuti membra fuerunt eiuſdem corporis, ita nihil habebant à nobis ſeparatum. Sunt quidem omnes ærumnæ, ſicut præmia peccati, ita etiam maledictionis fructus, quæ primo homini fuit impoſita: ſed quaſcunque iniurias Chriſti nomine ſuſtinemus ab impiis, eas ipſe ſuas ducit, Vnde gloriatur Paulus ſe ſupplere quod paſſionibus Chriſti deeſt. id ſi rite expenderemus, non tam moleſtum nobis eſſet atque acerbum, pro Chriſto pati. Melius etiam hoc mẽbro declarat quid ſignificet per probrum Chriſti, vbi dicit, Malis affici cum Dei populo, Non poterat aliter Moſes ſe vnũ eſſe ex Dei populo profiteri, niſi gentis ſuæ miſeriis adiungeret ſe comitem. Ergo vbi hic finis eſt ne diſcedamus à corpore Eccleſiæ: quicquid patimur, ſciamus capitis nomine eſſe conſecratum. Ita ex aduerſo *Theſauros Aegypti* vocat: quos aliter poſſidere nemo poteſt quin Eccleſiæ renuntiet. *Intuebatur enim in remunerationem.*) Probat illam animi magnitudinem fuiſſe fidei affectum, ex deſcriptione quam poſuit, quia Moſes oculos in Dei promiſſionem defixos habebat. Neque enim ſibi melius fore ſperaſſet cũ populo Iſraelitico quàm apud AEgyptios, niſi ſola promiſſione confiſus. Porrò ſiquis inde inferat, fidem non in ſolam Dei miſericordiam recumbere, quia præmii reſpectum habeat: reſpondeo, non hîc diſputari de iuſtitia aut ſalutis cauſa: ſed Apoſtolum generaliter complecti quicquid fidei conuenit. Ergo fides quatenus quærenda eſt iuſtitia coram Deo, non remunerationem, ſed gratuitam Dei bonitatem: non opera noſtra, ſed Chriſtum ſolum intuetur. Sed fides extra iuſtificationis cauſam, quia generaliter ſe extendit ad quoduis Dei verbum, remunerationis quæ promittitur reſpectum habet: Fide inquam amplectimur quicquid Deus promittit: atqui operibus promittit remunerationem: ergo hanc apprehendit fides. Sed hoc totum in cauſa gratuitæ iuſtificationis locum nullum habet; quia nulla operum remuneratio ſperari poteſt, niſi gratuita iuſtitiæ imputatio præcedat.

27 *Fide reliquit Aegyptum.*) Tam de priore exitu hoc poſſet exponi quàm de ſecundo, quum ſcilicet ſecum populum eduxit. tunc enim propriè reliquit AEgyptum, quum ex domo Pharaonis aufugit. Huc accedit quòd ante celebrationem Paſchatis hic egreſſus recenſetur ab Apoſtolo. Videtur ergo de Moſis fuga loqui. nec obſtat quod addit, *Non timuiſſe furorem Regis*: quum Moſes ipſe narret terrore ſe fuiſſe compulſum. Nam ſi initium ſpectamus, non timuit quum ſe populi vindicem profiteretur. Omnibus tamen expenſis, ad ſecundum exitum referre malo. tunc enim intrepidè Regis ferociam deſpexit, tanta Spiritus Dei virtute armatus, vt furioſam illam beſtiam vltrò ſubinde laceſſeret. Hæc certè

mira fuit vis fidei, quòd imbellem multitudinem ſecum trahens ac multis impedimentis onuſtam, iter ſibi per innumeras difficultates, Dei manu patefactum iri ſperauit. Videbat potentiſſimum Regem impotenter furere:ſciebátque finem non facturum donec extrema quæque tentaſſet. verùm quia authorem ſuæ profectionis Deum eſſe nouit, euentum illi commendat, nec dubitat quin omnes Ægyptiorum impetus in tempore cohibiturus ſit. *Quaſi enim inuiſibilem.* Imò Deum viderat in medio rubi ardentis: quare impropriè hoc videtur dici, & parum aptè ad cauſam præſentem. Fateor ſanè, viſione illa confirmatum prius fuiſſe Moſen, quàm præclarum illud liberandi populi facinus aggrederetur. ſed nego talem fuiſſe Dei conſpectum, qui eum exueret ſenſu carnis, & extra mundi pericula educeret. Signum duntaxat quoddam præſentiæ ſuæ tunc illi Deus oſtendit: ſed multum abfuit quin Deum, qualis eſt, videret. Apoſtolus autem intelligit non ſecus obduruiſſe Moſen, quàm ſi in cælum raptus Deum ſolum haberet ante oculos, negotium verò cum hominibus non haberet, non ſubiiceretur huius vitæ periculis, nullum cum Pharaone haberet certamen. Atqui certũ eſt, eum tot difficultatibus fuiſſe obrutum, vt poſſet animo interdum concipere Deum procul abeſſe: aut certè ſuperiorem tandem fore Regis contumaciam, tot pręſidiis inſtructam ad reſiſtendum. Denique ita ſe Deus Moſi videndum præbuerat, vt fidei tamen locum relinqueret: at Moſes, quum vndique multi terrores inſtarent, omnes in Deum ſenſus ſuos conuertit. Adiutus quidem fuit ad eam rem viſione illa quam diximus: ſed tamen plus in Deo vidit, quàm ferebat ſignum illud viſibile. Potentiam enim eius apprehendit, quæ metus omnes omniáque diſcrimina abſorberet. Promiſſione fretus, certò ſtatuit populum, tametſi Ægyptiorum tyrannide premebatur, iam terræ promiſſæ eſſe dominum. Hinc colligimus, veram fidei naturam eſſe, Deum ſemper habere præ oculis. ſecundò, fidem altiora & magis recondita in Deo intueri, quàm quæ ſub ſenſus noſtros cadant. tertiò, ſolùm Dei conſpectum ſufficere ad mollitiem noſtram corrigendam: vt ſimus contra omnes Satanæ inſultus pluſquam ſaxei. Vnde ſequitur, quo quiſque mollior eſt ac minus virili animo, eo minus habere fidei.

28 *Fide fecit Paſcha & aſperſionem ſanguinis, vt qui perdebat primogenita, non tangeret eos.*

29 *Fide tranſierunt mare rubrum quaſi per terram ſiccam: quod quum tentaſſent Ægyptii, abſorpti ſunt.*

30 *Fide conciderunt mœnia Ierichο, circundata per ſeptem dies.*

31 *Fide Rahab meretrix non periit cum incredulis, quum excepiſſet exploratores cum pace.*

28 *Fide paſcha.*) Hoc ad fidei commendationem multum valere debuit apud Iudæos, quibus præcipuum & maximæ venerationis ſacrificium Paſcha erat. Porrò fide celebratum fuiſſe dicit, non quia agnus ille figura fuit Chriſti: ſed quia quum poſtes aſpergeret ſanguine, nondum extabat profectus. quare vbi veritas ipſa adhuc latebat, fide expectari neceſſe fuit. Imo ridiculum videri poterat, quòd Moſes paucas ſanguinis guttulas, Dei vindictæ in remedium opponeret: ſed ſolo tamen Dei verbo contentus immunem fore populum à plaga quæ Ægyptiis inſtabat, non dubitauit. vnde non immeritò fidem eius Apoſtolus hac in parte laudat. Qui fide celebratum fuiſſe Paſcha interpretantur, quia Moſes in Chriſtum reſpexerit, verum quidem dicunt: ſed Apoſtolus ſimpliciter hîc fidei meminit, quatenus in ſolo Dei verbo acquieſcit, vbi res ipſa non apparet. ideo intempeſtiuum eſt ſubtilius hoc loco philoſophari. Quod autem Moſen ſolum feciſſe Paſcha commemorat, hæc cauſa eſt: quòd per eius manum Deus Paſcha inſtituit.

29 *Fide tranſierunt.*) Certum eſt, complures in illa multitudine fuiſſe incredulos: at Dominus paucorum hoc fidei conceſſit, vt ſicco pede per mare tranſiret tota multitudo, Nam in eadem re magnũ inter Iſraelitas & AEgyptios diſcrimen fuit, quòd quum alii incolumes tranſiiſſent, alii paulò poſt demerſi ſunt. Vnde hoc diſcrimen? niſi quia verbum Dei priores amplexi ſunt, quo deſtituebãtur Ægyptii. Argumentũ igitur eſt à contrariis, quum dicit *Aegyptios fuiſſe ſubmerſos.* Nam infœlix ille euentus, pœna fuit temeritatis: quemadmodum exaduerſo ſalutem conſequuti ſunt Iſraelitæ, quòd verbo Dei freti, inter medias aquarum moles iter facere non recuſarunt.

30 *Fide conciderunt mœnia Iericho.*) Sicuti prius fide abruptum fuiſſe ſeruitutis iugum docuit, ita nunc eadem fide commemorat populum hæreditatis ſibi promiſſæ promiſsionem fuiſſe adeptum. Nam primo terræ ingreſſu obiecta erat vrbs Iericho munita & ferè inexpugnabilis, quæ progredi vltrà vetaret, quum nulla eſſet illius expugnandæ ratio. Præcipit Dominus vt ſemel quotidie omnes viri bellicoſi muros circumeant: ſeptimo autem die ſepties. Puerilis erat circuitus ille plenúſque ludibrio. parent nihilominus mandato Dei. neque ludunt operam: fœliciter enim ſuccedit vt promiſſum illis fuerat. Certum eſt non hominum clamore, vel ſtrepitu, nec clangore tubarum mœnia corruiſſe: ſed quia ſperauit populus quod ſe facturum Dominus promiſerat. Hæc quoque in vſum noſtrum accõmodare licet: quia neque aliter quàm ex fide ex diaboli tyrannide aſſerimur in libertatem & eadem fide hoſtes noſtros profligamus, omnéſque inferorum munitiones concidunt.

31 *Fide Rahab.*) Tametſi primo aſpectu videtur hoc exemplum ob perſonæ ignobilitatem minus illuſtre, ac propè indignum eſſe quod in hoc ordine recenſeatur, congruenter tamen neque abs re citatur ab Apoſtolo. Hactenus oſtendit, Patriarchas, quibus Iudæi plurimum honoris ac reuerentiæ deferebant, nihil geſsiſſe laude dignum niſi per fidem: quæcunque Dei beneficia erga eos memoratu digna extiterunt, fuiſſe eiuſdem fidei effectus. Nunc verò docet, mulierem alienigenã, & apud ſuos non infimæ tantùm conditionis, ſed quæ meretrix fuerat, in Eccleſiæ corpus per fidem fuiſſe inſitam. Vnde ſequitur, eos qui maximè excellunt, nullius coram Deo pretii eſſe, niſi ex fide ęſtimentur: contrà verò in ſocietatẽ Angelo-

Angelorum adoptari qui inter profanos & reprobos vix prius locum habebant. Porrò fidei Rahab Iacobus quoque teſtimonium reddit: & facile eſt ex ſacra hiſtoria colligere, mulierem hanc vera fide fuiſſe præditam. ſibi enim certò perſuaſum eſſe profitetur quòd Deus Iſraelitis promiſerat. & quaſi victores iã eſſent quos metus ab acceſſu terræ prohibebat, veniam ſibi ac ſuis dari petit: neque ea in homines conſiderat, ſed Deum ipſum. Huius fidei teſtimonium eſt, quòd non ſine vitæ periculo exploratores hoſpitio recepit. ergo fidei beneficio, à communi vrbis ſuæ interitu ſalua euadit. Nomen *meretricis* ad amplificandam Dei gratiam poſitum eſt. Sunt qui זונה vertunt hoſpitam, quaſi quæſtum ex caupona fecerit: ſed quũ hoc nomẽ vbique Scriptura pro meretrice vſurpet, nulla eſt ratio cur aliter hoc loco interpretemur. Rabini, quia hoc abſurdum turpéque ſuæ genti eſſe putabant, ſi dicerentur exploratores meretricis hoſpitio vſi eſſe: coactam etymologiam excogitarunt. Sed inanis fuit ille timor: ideo enim in hiſtoria Ioſuæ nominatim epithetum hoc הזונה additur, vt ſciamus exploratores clanculum veniſſe in vrbem Iericho, & ibi in domo meretricia latuiſſe. quanquam hoc ad anteactam vitam referri certum eſt: reſipiſcentiæ enim teſtis eſt fides. Iac.2.d.5.

32 *Et quid amplius dico? deficiet enim me tempus narrantem de Gedeon, Barac, & Sanſon, & Iephte, & Dauid, & Samuel & Prophetis:* Iud.6.b.11. Iud.4.a.6.

33 *Qui per fidem expugnauerunt regna, operati ſunt iuſtitiam, adepti ſunt promiſsiones: obturarunt ora leonum,* Iud.13.d.24. Iud.11.a.1. & 12.7.

34 *Extinxerunt vim ignis, effugerunt aciem gladii, robuſti facti ſunt ex infirmitate, fortes redditi ſunt in prælio, profligarunt exercitus alienorum.*

32 *Et quid amplius dico?)* Quia timendum erat ne ſingula exempla referendo, fidei laudes ad paucos homines reſtringeret, præoccupat, ac dicit, nullum fore finem ſi ſingulis inſiſtat: quũ idipſum quod de paucis narrauit, ad totam Dei Eccleſiam pertineat. Ac primum quidem medium illud tempus inter Ioſue & Dauidem deſignat, quo Dominus iudices excitauit ad gubernandum populum: quales fuerunt quatuor iſti de quibus meminit, *Gedeon, Barac, Samſon, & Iephte.* Ridiculum ſanè erat, Gedeonẽ cum trecentis hominibus ingentem hoſtium exercitum aggredi: lagenas manibus concutere, pluſquam inane erat terriculamentum. Barac longè impar erat hoſtibus, & tantùm mulieris vnius conſilio regebatur. Samſon homo ruſticanus, & qui non aliis quàm agriculturæ armis ſe exercuerat, quid poterat contra tã ſuperbos victores, quorum potentia ſubactus fuerat totus populus? Quis Iephte facinus initio temeritatis non damnaſſet, qui vindicem populi iam deplorati ſe profitetur? Sed quoniam Deũ omnes ſequuntur ducem, & eius promiſſione animati iniunctum ſibi munus ſuſcipiunt, Spiritus ſancti teſtimonio ornantur. Ergo quicquid laudabile geſſerunt, fidei Apoſtolus tribuit. quanquam nullus eſt eorum cuius fides non claudicauerit. Gedeon ad arma ſumenda tardior eſt quàm par ſit, nec ſe Deo committere, niſi difficulter, audet. Barac initio trepidat, vt ferè conuitiis Delboræ ſit cogendus. Samſon concubinæ blanditiis victus ſuam & totius populi ſalutem inconſideratè prodit. Iephte in concipiendo ſtulto voto præceps, in ſoluendo nimis pertinax, pulcherrimam victoriam crudeli filiæ ſuæ morte deformat. Ita in omnibus ſanctis ſemper inuenitur aliquid reprehenſibile. Fides tamen etiam ſi mutila ſit ac imperfecta, Deo probari non deſinit. Quare non eſt quòd nos frangant vel exaniment vitia quibus laboramus, modò fide pergamus in vocationis noſtræ ſtadio.

De Dauid.) Sub nomine Dauidis complectitur omnes pios Reges, quibus Samuelem & Prophetas adiungit. Proinde in ſumma docere vult, regnum Iuda in fide fuiſſe fundatum, & fide ad extremum ſtetiſſe. Vulgò notæ erant plurimæ Dauidis victoriæ, quas de hoſtibus reportauerat. nota erat Samuelis integritas, & ſumma virtus in gubernando populo. nota erant Dei beneficia quibus ſanctos Prophetas ac Reges proſequutus fuerat. Apoſtolus affirmat nihil horum eſſe, quod non fidei acceptum referri debeat. Porrò ex innumeris Dei beneficiis quædam duntaxat attingit, vt inde generaliter colligant Iudæi, quemadmodum ſemper Dei manu conſeruata fuit Eccleſia per fidem, ſic neque hodie aliam rationem eſſe qua illum erga nos beneficium ſentiamus. Dauid toties victor rediit domum, Ezechias ab infirmitate conualuit, Daniel ex fouea leonum ſaluus & intactus emerſit, ſocii eius in camino ardenti, non ſecus ac in roſido prato, læti ambularunt. Horum omnium ſi cauſa fuit fides, ſtatuendum eſt non aliter quàm fide, locum Dei bonitati dari, vt ſe erga nos exerat. Præcipuè notandum eſt membrum illud, vbi dicitur fide adeptos eſſe promiſsiones. Tametſi enim verax manet Deus, etiamſi omnes ſimus increduli: infidelitas tamen noſtra facit vt promiſsiones nobis ſint irritæ, hoc eſt, effectu careant.

34 *Robuſti facti ſunt ex infirmitate.)* Chryſoſtomus aliò refert: nempe quòd reducti ſint Iudæi ab exilio, in quo erãt quaſi deſperati. Mihi de Ezechia hoc accipi non diſplicet. Quanquam poſſemus latius extendere: quòd Dominus in altum manu ſua extulerit ſanctos, quoties proſtrati erant, opémque tulerit eorum infirmitati, vt pleno robore vigerent.

35 *Receperunt mulieres reſurrectione mortuos ſuos: alii verò diſtenti fuerunt, non amplexi redemptionem, vt meliorem reſurrectionem obtinerent.*

36 *Alii autem ludibria & flagella experti ſunt: præterea vincula & carceres.*

37 *Lapidati ſunt, diſſecti ſunt, tentati ſunt, occiſione gladii mortui ſunt, oberrarunt in pellibus ouillis, in tergoribus caprinis, deſtituti, afflicti, malis affecti:*

38 *Quibus mundus non erat dignus: in deſertis errantes, in montibus, & ſpeluncis, & cauernis terræ:*

39 *Et hi omnes teſtimonium conſequuti per fidem, non conſequuti ſunt promiſsionem:*

40 *Deo quiddam pro nobis prouidente, ne ſine nobis perficeretur.*

35 *Receperunt,* &c.) Nuper proſperos ſucceſſus recenſuit quibus muneratus eſt Deus ſuorum fidem nunc diuerſum argumentum tractat: nempe, Sanctos, quum ad extremas quaſque miſerias redacti eſſent, fide tamen eluctatos eſſe, vt etiam ad mortem vſque inuicti perſtiterint. Hæc quidem primo aſpectu multum inter ſe differunt: quòd alii de victis hoſtibus magnificè triumphant, variis miraculis cóſeruantur à Domino, eruuntur nouis & inſolitis modis ex media morte: alii autem probroſè tractantur, & propè conſpuuntur à toto mundo, conficiuntur inopia, exoſi ſunt omnibus, vt cogantur in latebras ferarum ſe abdere, trahuntur denique ad ſæua & truculenta ſupplicia. Nã hi poſteriores deſtituti prorſus videntur Dei auxilio, quum ita eòs exponit ſuperbiæ & crudelitati impiorum. Multum ergo videntur à prioribus diſtare: Fides tamen in vtriſque regnat, & in vtriſque perinde eſt efficax: imò in ſecundis melius vis eius relucet. Nam in mortis contemptu ſplendidior eſt fidei victoria: quàm ſi vita in quintum ſeculum propagetur. Hic præſtantior eſt fidei effectus, dignúſque maiori laude, probra, inopiam, & extremas ærumnas perferre æquo & conſtanti animo, quàm miraculo recuperare ſanitatem, vel aliquod ſimile Dei beneficium conſequi. Summa eſt, fortitudinem Sanctorum, quæ ſeculis omnibus enituit, fidei eſſe opus: quòd maior ſit noſtra imbecillitas quàm vt malis ſuperandis ſimus idonei, niſi nos fides ſuſtineat. Atque hinc colligimus, quicunque verè Deo fidunt, virtute qua oportet, inſtructos eſſe ad reſiſtendum, quibuſcunque ipſos modis impetat Satan ac præſertim ferendis malis nunquam nobis patientiam defore, ſi adſit fides. proinde infidelitatis nos conuinci vbi in perſequutionibus & cruce deficimus. Eadem enim hodie eſt fidei natura quæ olim apparuit in ſanctis Patribus, quos hîc Apoſtolus cõmemorat. Quare ſi eorum imitaremur fidem, nunquam ita turpiter ob ignauiam conciderem us. In verbo ἐτυμπανίσθησαν ſequutus ſum Eraſmũ: tametſi alii interpretantur Carceratos fuiſſe. Sed hoc (meo iudicio) ſimplicius, quòd diſtracti fuerint, quemadmodum corium in tympano diſtenditur. Quòd dicit fuiſſe tẽtatos, videtur eſſe ſuperfluum: nec dubito quin ſimilitudo duarum vocũ ἐπρίσθησαν & ἐπειράσθησαν in cauſa fuerit vt ſecunda malè ab imperito quopiam lectore addita, paulatim obrepſerit in textum: ſicuti etiam Eraſmus diuinat. Per ouillas & caprinas pelles, non tam puto deſignari tentoria quæ ex pellibus conſiciebantur, quàm viles & aſperos piorum amictus, quibus induebantur quum in deſerta fugerent. Tametſi autem lapidatum fuiſſe Ieremiam tradunt, Eſaiam verò diſſectum, & Sacra hiſtoria narrat, Eliam, Eliſæum atque Prophetas in montibus & ſpeluncis oberraſſe: non tamen dubito quin ſæuas illas perſequutiones deſignet, quibus graſſatus eſt Antiochus in populum Dei, & quæ poſtea ſequutæ ſunt. *Non amplexi redemptionem.* Aptiſſimè loquitur: breuem enim huius vitæ vſuram eos redimere oportuiſſet, Deum abnegando. Fuiſſet autem hoc nimis indignum pretium. Ergo vt perpetuò in cælis viuerent, vitam in terra repudiarunt quæ tanti illis conſtitiſſet: nempe abnegatione Dei, vt diximus, ſuæque vocationis deſertione. Audimus autem quid Chriſtus dicat, Si animas noſtras ſeruare cupimus in hoc mundo, nos in perpetuum eas perdere. Proinde ſi verus futuræ reſurrectionis amor ſedem in cordibus noſtris occupat: facilè nos ad mortis contemptum adducet. Et ſanè non aliter viuendum eſt quàm vt Deo viuamus: ſimulátque Deo viuere non licet, libenter aut non ægrè mors nobis oppetenda eſt. Porrò hac ſententia confirmat Apoſtolus quod dixit, Sanctos fide ſuperaſſe omnia tormenta: niſi enim ſpe beatæ reſurrectionis retenti fuiſſent eorum animi, ſtatim collapſi fuiſſent. Hinc præterea colligenda eſt vtilis exhortatio, qua nos in rebus aduerſis muniamus. Neque enim recuſandum eſt vt Dominus tot ſanctis hominibus nos aggreget, quos ſcimus tot miſeriis fuiſſe exercitatos & vexatos. Neque verò hîc nobis paucorum hominum miſeriæ narrantur, ſed communes Eccleſiæ perſequutiones: & hæ quidem non vnius aut alterius anni, ſed quæ ab auis vſque ad nepotes interdũ graſſatæ ſunt. Quare nihil mirum ſi iiſdem hodie experimentis fidem noſtram probare Deo placeat: nec cogitandum eſt nos ab eo deſeri, cui ſcimus fuiſſe curæ ſanctos Patres qui eadem ante nos paſſi ſunt.

38 *Quibus mundus non erat dignus.*) Quum ita profugi inter feras vagabantur ſancti Prophetæ, videri poterant indigni quos terra ſuſtineret. quî fit enim vt inter homines locum non inueniant? Sed Apoſtolus in contrariam partem hoc retorquet: nempe quòd mundus illis non eſſet dignus. nam quocũque veniant ſerui Dei, eius benedictionem, quaſi fragrantiam boni odoris, ſecum afferunt. Sic domus
Gen. 39. a. 5. Putiphar benedicta fuit in gratiam Ioſeph: & Sodoma ſalua futura erat, ſi in ea inuenti fuiſſent decem
Gen. 18. d. 32. iuſti homines. Vtcunque ergo mundus ſeruos Dei quaſi excrementa à ſe proiiciat: hoc tamen inter eius pœnas deputandum eſt, quòd illos ferre nõ poteſt: quia ſimul cum illis reſideret aliqua Dei benedictio. Proinde quoties è medio tolluntur iuſti, ſciamus totidem aduerſa nobis eſſe præſagia: quoniam indigni ſimus eorum contubernio, ne ſimul nobiſcum pereant. Interea habent pii amplam conſolationis materiam, ſi eos mundus quaſi catharmata eiiciat, quando vident idem accidiſſe Prophetis, qui in feris animalibus plus experti ſunt clementiæ quàm in hominibus ipſis. Hac ſe cogitatione erexit Hilarius, quum videret à ſanguinariis tyrannis occupari Eccleſiam, qui tunc imperatorem Romanum, velut carnificem, in manu habebant. tunc inquam ſanctus vir memoria repetebat quæ hîc de Prophetis recitat Apoſtolus, Montes & ſyluæ, dicebat, & lacus & carceres mihi tutiores ſunt, quàm magnus templorum ſplendor: nã in illis Prophetę aut manentes: aut demerſi, Dei ſpiritu prophetabant. Sic etiã nos animatos eſſe conuenit, vt mundum intrepidè ſpernamus: & ſi nos euomat, ſciamus nos ab exitiali gurgite exire, Deúmque ita proſpicere noſtræ ſaluti, ne eodem mergamur exitio.

39 *Et hi omnes.*) Argumentũ eſt à minori ad maius. nã ſi illi quibus nondũ tanta lux gratiæ affulſerat, tanta conſtantia in malis tolerandis excelluerunt: quid efficere in nobis debet plenus Euangelii fulgor? illos exigua lucis ſcintilla in cęlum duxit: quum Sol iuſtitiæ nobis luceat, quo nos prætextu excuſabimus ſi hæreamus adhuc in terra? Hæc eſt genuina mẽs Apoſtoli. Scio Chryſoſtomũ & alios quoſdam ſecus exponere ſed orationis contextus facilè oſtendit, hîc notari gratię diſcrimen: qua Deus ſub Lege proſequutus eſt fideles & qua nos hodie dignatur. Nam quum vberior in nos effuſa ſit gratia, minus

eſſe in

ſe in nobis fidei valde abſurdum eſſet. Dicit ergo, Patres illos qui tam eximia fide prædıti fuerunt, nondum habuiſſe tam vberem credendi materiam quàm nos habemus. Rationem continuò pòſt addit: quia Deus voluerit nos omnes coadunare in vnum corpus: ideóque exiguam illis gratiæ portionem diſtribuerit, vt ſolidam perfectionem in tempus noſtrum, hoc eſt in aduentum Chriſti differret. Atque hoc ſingulare Dei erga nos beneuolentiæ eſt documentum, quòd tametſi liberalem ſe ab initio mundi oſtenderit ſuis filiis, ſic tamen gratiam ſuam attemperauit, vt totius corporis ſaluti proſpiceret. Quid amplius deſiderare quiſquam noſtrum poſſit, quàm in omnibus beneficiis, quibus Deus Abraham, Moſen, Dauidem & omnes Patriarchas, Prophetas & pios reges proſequutus eſt, habitam eſſe ſui rationem, vt cum illis in Chriſti corpus coaleſcat? Sciamus ergo nos bis ac ter ingratos eſſe Deo, ſi minus in nobis fidei ſub Chriſti regno appareat, quàm ſe habere Patres ſub Lege tam inſignibus patientiæ exemplis probarunt. Quod dicit, nondum adeptos fuiſſe promiſsionem: de vltima promiſsionum clauſula intelligi debet, quæ nobis promulgata fuit in Chriſto. qua de re aliquid iam antè dictum eſt.

CAPVT XII.

PRoinde, nos quoque quum tanta circundati ſimus nube teſtium, depoſito omni onere & peccato quod nos circunſtat, per patientiam curramus in propoſito nobis certamine:

2 *Intuentes in principem & perfectorem fidei Ieſum, qui pro gaudio ſibi propoſito pertulit crucem, ignominia contempta, & in dextra throni Dei conſedit.*

3 *Ac reputate quis hic fuerit qui tantam in ſe ſuſtinuit ab impiis contradictionem, vt ne fatigemini animabus veſtris ſoluti.*

1 *Proinde nos quoque.*) Hæc concluſio eſt quaſi epilogus proximi capitis: vbi demonſtrat quorſum recitauerit illum Sanctorum catalogum, quorum fides ſub Lege excelluit: nempe vt ſe quiſque comparet ad eorum imitationem. Et metaphoricè copioſam multitudinem vocat nubem. denſum enim raro opponitur. Si pauci eſſent numero, tamen ſuo exemplo incitare nos deberent: ſed vbi ingens eſt turba, acriores ſtimulos addere nobis debet. Præterea dicit, nos denſitate illa vel copia circundari, vt quocunque oculos vertamus, ſtatim occurrant multa fidei exempla. Nomen *Teſtium* non accipio generaliter, ac ſi Martyres Dei nuncuparet: ſed refero ad præſentem cauſam. acſi diceret, ſatis eorum teſtimonio comprobatam eſſe fidem, vt non ſit hæſitandum. Sunt enim virtutes Sanctorum quaſi teſtimonia quæ nos confirment, vt illis vel ducibus vel ſociis freti, alacrius ad Deum pergamus. *Depoſito omni onere.* Quia ſimilitudinem curſus vſurpat, ſimul expeditos eſſe iubet. feſtinationi enim nihil magis aduerſum, quàm ſi ſarcinis oneſti ſimus. Porrò varia ſunt onera quæ ſpiritualem curſum noſtrum morantur ac impediunt: vt amor vitæ præſentis, mundi deliciæ, cupiditates carnis, curæ terrenæ, diuitiæ etiam ac honores, & quæcunque ſunt eiuſdē generis. Quiſquis ergo vult in Chriſti ſtadio currere, primùm ſe omnibus impedimentis abdicet: quia iam plus ſatis tardi ſumus, vt non aliunde accedant remoræ. Neque tamen iubemur diuitias ſimpliciter abiicere, aut alia vitæ cōmoda, niſi quatenus curſum noſtrum retardant: quia Satā illis, quaſi tricis, nos retinet atque implicat. Porrò metaphora curſus ſatis frequens eſt in Scripturis. hìc verò non quemlibet curſum deſignat, ſed curſorium certamen. quod ſtudia magis ſolet accendere. Summa igitur eſt, nos certamen ingreſſos eſſe, & quidē in celeberrimo ſtadio, vndique circunſtare multos teſtes, præſidem Dei Filium, qui ad præmium nos inuitat & hortatur. turpiſsimum igitur fore ſi in medio ſpatio fatigemur vel torpeamus. Quanquam autem ſancti homines, de quibus meminit, nō teſtes modò ſunt, ſed eiuſdem curſus ſocii, qui viam nobis præmonſtrant: teſtes tamen maluit quàm curſores, vt ſignificaret non æmulos eſſe qui palmam nobis præripiant, ſed approbatores potius, qui plaudant & gratulentur noſtræ victoriæ. quemadmodum etiam Chriſtus non tantùm agonotheta eſt, ſed manum nobis porrigit, vires ac ſtrenuitatem ſuppeditat: denique nos ad inchoandum curſum præparat atque idoneos reddit, & ſua virtute nos perducit vſque ad metam. *Peccato quod nos circunſtat.* Hoc grauiſsimū eſt onus quod nobis obſtat. Dicit autem nos eſſe implicitos, vt ſciamus, neminem currendo aptum eſſe, niſi qui exuerit hos laqueos. Non loquitur autem de externis vel actualibus (vt vocant) peccatis: ſed de ipſo fonte, hoc eſt concupiſcentia. quæ ita omnes noſtri partes occupat vt vndique ſentiamus nos teneri eius laqueis. *Per patientiam.* Hac voce ſemper monemur quid præcipuè in fide conſiderari velit Apoſtolus: nempe, vt regnum Dei, quod carni eſt inuiſibile ſenſúſque omnes noſtros ſuperat, ſpiritu quæramus. Nam qui in hac meditatione occupantur, facilè terrena omnia contēnunt. Ita Iudæos non poterat melius abſtrahere à ſuis cæremoniis, quàm ſi eos ad vera fidei exercitia reuocaret, ex quibus diſcerent ſpirituale eſſe Chriſti regnum, & huius mundi elementis longè ſuperius.

2 *Pro gaudio ſibi propoſito.*) Tametſi Latina loquutio nonnihil habet ambiguitatis, tamen in verbis Græcis perſpicuè apparet ſenſus Apoſtoli. Significat enim, quū integrum eſſet Chriſto ſe eximere omni moleſtia, vitámque fœlicē & bonis omnibus affluentem degere: ipſum tamen vltrò ſubiiſſe mortem acerbam & plenam ignominia. Nam, Pro gaudio, idem valet atque Loco gaudii: & Gaudium genus omne commoditatis comprehendit. Propoſitum autem dicit quod in manu Chriſti erat, vt ſi libuiſſet, facultas eſſet vtendi. Quanquam ſiquis particulam ἀντὶ cauſam finalem notare putet, non multū reclamo: vt ſit ſenſus, Chriſtum non recuſaſſe mortem crucis, quia videbat fœlicem eius exitum. Ego tamen priorem expoſitionem retineo. Duplici porrò nomine, Chriſti nobis tolerantiam cōmendat, quòd mortē acerbiſſimam pertulerit, & quòd ignominiam deſpexerit. Finem deinde mortis glorioſum commemorat, vt ſciant fideles in ſalutem & gloriam ceſſura ſibi mala omnia quæ ſuſtinent, modò Chriſtū ſequantur. Sic etiā Iacobus, Patientiam Iob audiſtis, & finem noſtis. Significat ergo Apoſtolus, eundem fore miſeriarū noſtrarum finē qui cernitur in Chriſto: ſecundum illud Pauli, Si compatimur, ſimul cū eo regnabimus. *Iacob. 5. c. 11.*

3 *Reputate quis hic.*) Amplificat ſuam exhortationem, Chriſtū nobiſcum conferendo. nam ſi Filius Dei, quem ab omnibus adorari decuit, ſponte ſubiit tā dura certamina: quis noſtrū recuſare audeat iiſdem *Ro. 8. d. 17.*

ſe cum illo ſubiicere? Vna enim hæc cogitatio ad vincendas omnes tentationes ſufficere debet, quum intelligimus nos Filii Dei eſſe comites: & eum qui ſupra nos adeò eminebat, voluiſſe ad conditionem noſtram deſcendere, vt ſuo nos exemplo animaret. Ita, inquam colligimus animos, qui alioqui liqueſcunt & quaſi in deſperationem ſoluuntur.

4 *Nondum ad ſanguinem reſtitiſtis aduerſus peccatum certando.*

5 *Et obliti eſtis exhortationis quæ vobis tanquam filiis loquitur, Fili mi, ne diſciplinam Domini negligas, & ne deficias dum ab eo argueris.*

6 *Quem enim diligit Dominus caſtigat: flagellat omnem filium quem ſuſcipit.*

7 *Si diſciplinam ſuſtinetis, Deus tanquam filiis offertur. quis enim eſt filius quem pater non caſtiget?*

8 *Quòd ſi diſciplinæ expertes eſtis, cuius participes ſunt omnes: ſpurii igitur eſtis, non filii.*

4 *Nondum ad ſanguinem.)* Vltra progreditur: admonet enim, etiam quum nos impii perſequuntur pro Chriſti nomine, tunc nos certare contra peccatum. in hanc luctam deſcendere Chriſtus non potuit, qui purus & immunis erat ab omni peccato. At nos hac in parte illi ſumus diſsimiles, quia ſemper in nobis habitat peccatum: cui domando & profligando conueniunt afflictiones. Principiò ſcimus, quicquid malorum eſt in hoc mundo, ex peccato prouenire, ac in primis mortem ipſam. Verùm id nunc non agit Apoſtolus: tantùm docet, perſequutiones quas pro Euangelio ſuſtinemus, alio quoque nomine eſſe nobis vtiles: quia remedia ſint ad deſtruendum peccatum. nam hoc modo Deus ſub diſciplinæ ſuæ iugo nos retinet, ne caro noſtra laſciuiat: interdum etiam ferocientes coercet: delicta interdum noſtra punit, vt in poſterum nos reddat cautiores. Siue ergo vitiis noſtris medeatur, ſiue antequam peccemus, occupet, ita nos exercet in hac cuius meminit Apoſtolus, contra peccatum lucta. Hoc quidem honore nos dignatur Filius Dei, vt quæ pro Euangelio ſuo patimur, minimè inter pœnas peccati deputet. Noſtrum tamen eſt agnoſcere quod hic audimus ex Apoſtolo, ſic nos agere ac defendere aduerſus impios Chriſti cauſam, vt interea cum peccato, hoſte inteſtino, bellum geramus. Hæc duplex erga nos eſt Dei gratia: quòd remedia quæ curandis vitiis noſtris adhibet, in Euangelii ſui defenſionem conuertit. Meminerimus autem quos hic compellet: nempe qui læto animo bonorum ſuorum iacturam fecerant, paſsíque fuerant multas cõtumelias. & tamen ignauiæ eos inſimulat quòd in medio certaminum curſu defeſsi, non ſtrenuè pergant ad mortem vſque. Quare non eſt quòd miſsionem nobis petamus à Domino, qualicunque militia perfuncti ſimus: quia nullos habere vult Chriſtus emeritos milites, niſi qui mortem ipſam vicerunt.

5 *Et obliti eſtis.)* Interrogatiuè lego, quærit enim an obliti ſint: ſignificans nondum eſſe obliuiſcendi tẽpus. Hic verò ingreditur in illam doctrinæ partem, quòd vtile nobis ſit cruce erudiri. ad eam rẽ vtitur teſtimonio Solomonis: cuius duo ſunt membra: prius eſt, non reiiciendum eſſe correctionem Domini: in ſecundo cauſa redditur, quia Dominus quos diligit caſtigat. Quoniam autem Solomon ſic præfatur, Fili mi: monet Apoſtolus, hac tam ſuaui blandáque appellatione debere nos allici vt hæc exhortatio penitus in animos noſtros penetret. Cæterùm Solomonis argumẽtũ hoc eſt, Si flagella Dei, eius erga nos amorẽ teſtantur: indignum eſt faſtidio vel odio ipſa haberi. Pluſquam enim ingratos eſſet oportet qui in ſuam ſalutem à Deo caſtigari non ſuſtinent: imò qui paternæ eius beneuolentiæ ſignum reſpuunt.

6 *Quem diligit Dominus.)* Hęc ratio videtur parum firma eſſe. promiſcuè enim animaduertit Deus tam in reprobos quàm in electos: & eius flagella iram eius ſæpius quàm amorem declarant. ſic enim & Scriptura loquitur, & experiẽtia etiam confirmat. Verùm vbi ſermo ad pios habetur, non mirum eſt eum duntaxat caſtigationis vſum attingi quem illi ſentiunt. Nam vtcunque ſeuerum ſe & iratum iudicem erga reprobos Deus oſtendat quoties eos punit: in electis tamen ſuis nõ alium finem ſpectat, quàm vt eorũ conſulat ſaluti. hæc paterni amoris demonſtratio eſt. Deinde reprobi quũ ſe Dei manu gubernari ignorent, fortuito vt plurimum putant ſe affligi. Quemadmodum ſiquis puer contumax, relicta patris domo, longè erret: fame & frigore vel aliis malis confectus, dabit quidem iuſtas ſtultitiæ ſuæ pœnas: ſuíſque malis diſcet quid ſit eſſe patri morigerum ac obſequentem: ſed tamen hanc eſſe paternam caſtigationem nõ agnoſcet. ita impii, quum ſe à Deo eiúſque familia quodammodo mancipar int, nõ intelligunt Dei manũ ad ſe vſque peruenire. Meminerimus ergo, Diuini erga nos amoris guſtum aliter à nobis percipi nõ poſſe in caſtigationibus, quàm dum illud nobis perſuaſum eſt, paternas eſſe ferulas quibus peccata noſtra caſtigat. Nihil tale reprobis euenire poteſt, quorum fugitiuæ ſunt mentes. Huc accedit quòd iudicium incipere oportet à domo Dei. proinde etiamſi communiter alienos & domeſticos feriat, ſic tamen manũ ſuam erga poſteriores exerit, vt demonſtret ſe peculiarem habere eorum curam. Sed illa eſt vera ſolutio, quòd quiſquis à Deo ſe caſtigari nouit & perſuaſus eſt, gradum protinus facere debet ad hanc cogitationem: id accidere, quoniam à Deo ametur. Nam quum Deum in pœnis medium ſentiãt fideles, habẽt certũ beneuolentiæ eius pignus, quia niſi amaret, non eſſet ſolicitus de eorũ ſalute. Ideo concludit Apoſtolus, Deum omnibus offerri Patrem qui correctionem ſuſtinent. Nam qui calcitrant, vt equi feroces ſolent, vel qui præfractè reluctantur, minimè pertinent ad hunc ordinem. Quare in ſumma docet tunc nobis demum paternas eſſe Dei correctiones, quum illi nos obedienter ſubiicimus.

7 *Quis enim eſt filius.)* A cõmuni hominum more ratiocinatur, minimè eſſe conſentaneum vt filii Dei à crucis diſciplina ſint immunes. nã ſi nemo inter homines inuenitur, prudens ſaltem, ſaníque iudicii, qui non liberos ſuos corrigat, quoniam ſine diſciplina ad bonã frugem adduci nequeunt: quanto minus hoc tam neceſſarium remediũ Deus, qui optimus & ſapientiſsimus eſt Pater, negliget? Siquis obiiciat, ceſſare inter homines eiuſmodi correctionẽ ſimulátque ex adoleſcẽtia egreſsi ſunt liberi: reſpondeo, nos, quandiu viuimus, Dei reſpectu eſſe magis quàm pueros atque hanc cauſam eſſe cur tergo noſtro ferulam ſemper hærere conueniat. Quare meritò infert Apoſtolus, quiſquis immunitatẽ à cruce appetit,

cum ſe veluti abdicare è numero filiorum Dei. Vnde ſequitur, non æſtimari à nobis vt decet adoptionis beneficium, totámque Dei gratiam repudiari quum nos ab eius ferulis ſubducere volumus. quod faciunt quicúque æquo animo afflictiones non tolerant. Cur autem ſpurios potius quàm alienos vocat qui correctioné refugiunt? nempe, quia eos alloquitur qui in Eccleſiam cooptati erant: ideóque filii Dei. quare ſignificat, falſam & ementitam fore Chriſti profeſsionem, ſi ſe à Patris diſciplina eximant, vt ſpurii magis ſint quàm legitimi.

9 *Quum carnis noſtræ patres habuerimus caſtigatores, & reueriti ſimus illos: annon multo magis ſubijciemur Patri ſpirituum, & viuemus.*

10 *Et illi quidem ad paucos dies pro ſuo arbitratu nos caſtigarunt: hic verò ad vtilitatem, vt nobis impertiat ſanctimoniam ſuam.*

11 *Porrò, omnis caſtigatio in præſens non videtur gaudii eſſe, ſed triſtitiæ: in poſterum tamen, fructum peccatam iuſtitiæ affert exercitatis.*

9 *Quum carnis noſtræ.*) Hæc comparatio multas habet partes. Prima eſt, ſi patribus ex quibus progeniti ſumus ſecundum carnem, tantum detulimus reuerentiæ vt paſsi fuerimus eorum diſciplinã: multo plus honoris deberi Deo, qui ſpiritualis eſt Pater. Altera, diſciplinam qua patres liberos ſuos erudiunt, ad vſum præſentis vitæ vtilẽ eſſe duntaxat: Deum verò longius reſpicere, vt ſcilicet in vitam æternam nos ſanctificet. Tertia, mortales homines liberos ſuos vt illis viſum eſt caſtigare: Deum verò temperare ſuam diſciplinam optima ratione ſummáque ſapientia, vt nihil in ea ſit niſi moderatum. Hoc ergo primo loco inter Deum & homines diuerſum ponit, quòd hi quidem, pâtres ſint carnis, ille autem, ſpirituum: idque amplificat, carnem cum ſpiritu conferendo. Sed quæritur annon carnis etiam Pater ſit Deus: neque enim fruſtra hominibus creationem inter præcipua Dei miracula commemorat hiſtoria Iob. quare hac quoque parte meritò Patris nomen ſibi vendicat. Si dicamus Patrem vocari ſpirituũ, quia ſolus animas creat & regenerat, ſine hominis opera: rurſus excipere licebit, Paulum non fruſtra gloriari, ſe ſpiritualem eſſe eorum patrem quos in Chriſto per Euangelium genuit. Reſpondeo, tam animæ quàm corporis Patrem eſſe Deum, & quidem vnicum propriè loquendo: ac nomen hoc quadam veluti conceſsione transferri ad homines, ſiue de corpore, ſiue de anima agatur. Quoniam tamen in creandis animabus non adhibet hominum operam, & eas etiam Spiritus ſui virtute mirabiliter reformat: peculiariter κατ' ἐξοχὴν Pater ſpirituum vocatur. Quum dicit, Et reueriti ſimus illos: affectum notat qui nobis à natura inſitus eſt: vt patres, etiam quum aſperè nos tractant, honore proſequamur. Quum dicit, Subiiciemur Patri ſpirituũ: ſignificat, hoc æquũ eſſe vt Deo imperium permittamus quod patris iure in nos obtinet. Quum dicit, *Et viuemus*, cauſam deſignat vel finem. itaque copula reſoluenda eſt in particulã Vt. Monemur autem hoc verbo, nihil eſſe nobis magis exitiale quàm ſi nos in Dei obſequium tradere recuſemus.

10 *Et illi quidem ad paucos dies.*) Hæc ſecunda eſt amplificatio, vt dixi quòd Dei caſtigationes carni domandæ & mortificandæ deſtinentur, vt renouemur in cæleſtem vitam. vnde apparet fructum eſſe perpetuum: idem ab hominibus non eſſe ſperandum, quum hominum diſciplina pars ſit ordinis politici, ideóque propriè ad præſenté vitam ſpectet. vnde ſequitur, illas longè plus vtilitatis adferre, quanto ſcilicet ſpiritualis Dei ſanctimonia corporis commodis præſtat. Siquis obiiciat, patrum munus eſſe filios inſtituere in timore & cultu Dei, ac propterea eorum diſciplinam ad tam breue tempus reſtringendam non videri: reſpondeo, id quidem eſſe verum: ſed hic de œconomia Apoſtolus loquitur, quemadmodum de politia ſolemus vulgò loqui. Nam etſi magiſtratuum eſt religionem tueri, eorum tamen officium huius vitæ finibus dicemus contineri: quia aliter ciuilis ac terrena gubernatio à ſpirituali Chriſti regno diſtingui non poſſet. Porrò quòd correctiones Dei dicuntur vtiles eſſe ad obtinendam eius ſanctimoniam, hoc non ita accipiendum eſt quaſi nos propriè ſanctificent: ſed quòd adminicula ſint ad nos præparandos, quia per ea Dominus nos exercet ad mortificationem carnis.

11 *Omnis caſtigatio.*) Hoc addit, ne Dei caſtigationes præſenti ſenſu metiamur. Nos enim pueris ſimiles eſſe docet, qui ferulam horrent ac refugiunt quantùm in ſe eſt: quia nondum per ætatem iudicant quantum ſibi ſit vtilis. Huc ergo tendit admonitio, non rectè æſtimatum iri caſtigationes ex præſenti carnis noſtro ſenſu: ideo coniiciendos eſſe oculos in finem: ita apprehendemus tranquillum hunc iuſtitiæ fructum. *Fructus* autem *iuſtitiæ* dicitur timor Domini, & pia ſanctáque vita: cuius crux magiſtra eſt. *Pacatum* vocat, quoniam in rebus aduerſis trepidamus & ſumus inquieti. Tentamur enim impatientia, quæ ſemper tumultuoſa eſt: caſtigati autem, compoſita mente agnoſcimus quàm vtile nobis fuerit quòd antè acerbum & moleſtum videbatur.

12 *Quare manus remiſſas & genua ſoluta ſurrigite.*

13 *Et rectas facite vias pedibus veſtris: ne claudicatio aberret, ſed magis ſanetur.*

14 *Pacem ſectamini cum omnibus, & ſanctimoniam: ſine qua nemo videbit Dominum.*

15 *Curam agentes ne quis deficiat à gratia Dei, ne qua radix amaritudinis ſurſum pullulans obturbet, & per eam inquinentur multis.*

16 *Ne quis ſcortatur vel profanus, vt Eſau, qui pro vno edulio vendidit primogeniturã ſuam.* Ge. 25. d. 33.

17 *Noſtis enim quòd quum poſtea vellet hæreditariam obtinere benedictionem, reprobatus ſit. Pœnitentiæ enim locum non inuenit, etiamſi cum lachrymis quæſiiſſet eam.*

12 *Quare manus remiſſas.*) Poſtquam docuit, Deum ſaluti noſtræ proſpicere dum nos caſtigat, inde nos ad alacritatem hortatur: nihil enim eſt quod nos magis debilitet, adeóque exanimet prorſus, quàm

quum falſa imaginatione occupati nullum gratiæ Dei guſtum habemus in rebus aduerſis. Ideo nihil eſt ad nos erigendos hac ſignificatione efficacius, Deum nobis adeſſe etiam quum nos affligit, ac de nobis eſſe ſolicitum. Cæterùm his verbis non tantùm ad ferendas magno animo afflictiones hortatur, ſed admonet non eſſe cauſam cur reſides ac pigri ſimus ad faciendum officium. Nam plus ſatis experimur quantùm nos impediat metus crucis ne Deo, ſicuti par erat, ſeruiamus. Libenter multi profitentur ſuam fidem: ſed quia ſibi a perſequutione timent, manus & pedes pium illum animi affectum deſtituunt. Libenter certarent multi pro Dei gloria, ſuſciperent bonas ac iuſtas cauſas priuatim & publicè, officia ſua Deo & fratribus impenderent: ſed quia periculum eſt ab odiis improborum, quia moleſtias & complures ſibi eſſe paratas vident, quaſi manibus complicatis, otioſi quieſcunt. Ergo ſi ſemel correctus fuerit in nobis nimius ille crucis timor, & ad tolerantiam compoſiti ſimus: nulla erit pars noſtri quæ non apta ſit ac formata ad munus ſuum Deo præſtandum. Hoc eſt ergo quod intelligit Apoſtolus. Manus, inquit, remiſſas ideo habetis, genua veſtra ideo labaſcunt, quia non agnoſcitis quæ vera ſit in rebus aduerſis conſolatio: ideo ad officium tardi eſtis. Nunc verò quum oſtenderim quam vtilis ſit vobis crucis diſciplina, debet hæc doctrina excitare nouum in omnibus veſtris membris vigorem. vt manibus ac pedibus ad ſequendam Dei vocationem alacres ac prompti ſitis. Porrò ad locum Iſaiæ alludere videtur, qui habetur capite 35.b.3, Præcipit illic Propheta piis doctoribus, vt propoſita ſpe gratiæ, genua trepidantia & debiles manus confirment. Apoſtolus vniuerſos fideles iubet id facere: nam ſi hic vſus eſt conſolationum quas nobis Dominus proponit: quemadmodum doctoris munus eſt totam Eccleſiam erigere, ita vnuſquiſque doctrinam peculiariter ſibi deſtinando, ſeipſum erigit atque animat.

13 *Rectas vias facite.*) Hactenus docuit nitendum eſſe Dei cõſolationibus, vt ſimus ad bene agendũ fortes ac ſtrenui: atque illam eſſe fulturam noſtram. nunc ſecundum adiungit: nempe, vt prudenter ambulemus ac teneamus rectum curſum. Nihilo enim minus vitioſus eſt inconſideratus feruor, quàm inertia & mollities. Quanquam hæc viæ rectitudo quam commendat, inde procedit quum mens hominis omni metu ſuperior, tantum quid Deo probetur reputat: nam timor ad quærenda diuerticula ingenioſus eſt plus ſatis. Quemadmodum ergo peruerſo metu impliciti flexuoſas nobis vias quærimus, ita econuerſo, quiſquis ſe ad tolerantiam malorum comparauit, recta pergit quocunque Dominus vocat, neque vel ad dexteram, vel ad ſiniſtram deflectit. In ſũma, hanc bene agendi regulam præſcribit, vt ad Dei voluntatem greſſus noſtros dirigamus, ne vel metus, vel mundi illecebræ, vel alia nos inde abducant. Ideo ſubiicit, *Ne claudicatio aberret:* hoc eſt, ne claudicando, tandem à via longius recedatis. Claudicationem vocat, quum mentes hominum alternant, nec ſincerè Deo ſe addicunt. Sic alloquebatur Elias illos duplices, qui cultum Dei cum ſuperſtitionibus ſuis miſcebant, Quouſque claudicatis in vtranque partem? Eſt autem elegans hæc loquutio. multò enim deterius eſt errare, quàm claudicare. iam, qui claudicare incipiunt, non ſtatim auertunt ſe à via, ſed paulatim magis ac magis ab ea recedunt, donec in errorem abrepti, in medio Satanæ labyrintho impliciti hæreant. Monet igitur Apoſtolus vt ſanandæ claudicationi maturè demus operam: quia ſi illi indulgeamus, longius nos à Deo tandem auertet. Poſſet etiam verti. Ne claudicatio degeneret, aut diſcedat: manebit tamen idem ſenſus: quoniam ſignificat Apoſtolus, eos qui rectum curſum non tenent, ſed paululum per incuriam huc vel illuc deflectere ſibi permittunt, temporis ſucceſſu penitus à Deo alienari.

1 *Pacem ſectamini.*) Ita nati ſunt homines vt videatur vnuſquiſque fugitare pacem: ſibi enim priuatim ſinguli ſtudent, mores ſuos volunt ferri, aliorum moribus ſe accommodare non dignantur. Ergo niſi magno labore ſectemur pacem, eam nunquam retinebimus: multa enim quotidie accident quæ occaſionem præbeant diſsidiis. hæc ratio eſt cur iubeat Apoſtolus pacem ſectari: acſi diceret, non colendam eſſe duntaxat quoad nobis erit commodum, ſed enitendum eſſe ſummo ſtudio vt ſalua inter nos maneat. Quod fieri non poteſt niſi multas offenſas obliuiſcamur, atque alii aliis in multis rebus mutuam demus veniam. Quia tamen pax ab impiis alia cõditione non poteſt impetrari, quàm ſi eorum vitiis ac ſceleribus aſſentiamur: ideo protinus addit Apoſtolus, *Sanctimoniam* vnà cum pace ſectandam eſſe: acſi nobis cum hac exceptione pacem cõmendaret, ne malorum amicitia nos inquinet aut polluat. Sanctimonia enim Deum propriè reſpicit. Quare etiamſi totus mundus bello flagrare debeat, non eſt deſerenda ſanctimonia, quæ vinculum eſt noſtræ cum Deo coniunctionis. Denique placidè foueamus cum hominibus cõcordiam, ſed vſque ad aras, vt habet Prouerbium. Negat quenquam poſſe Deum videre ſine ſanctimonia: quoniam non aliis oculis videbimus Deum, quàm qui reformati fuerint ad eius imaginem.

15 *Curam agentes nequis, &c.)* Vel, attentè prouidentes. Hic verbis indicat procliuem eſſe lapſum à Dei gratia: neque enim fruſtra attentionem requiri in hac parte, quia ſimulatque ſecuros eſſe aut remiſſos videt Satan, momento nos circunuenit. Denique contentione & vigilantia opus eſt, ſi velimus perſeuerare in Dei gratia. Porrò *Gratiæ* nomine, totam noſtram vocationem comprehendit. Si hinc quiſpiam inferat, non eſſe igitur efficacem Dei gratiam, niſi nos proprio motu cooperemur, friuolum erit argumentum. Scimus quanta ſit carnis noſtræ pigritia. continuis itaque ſtimulis indiget. ſed quum Dominus monendo & exhortando nos ſtimulat, ſimul etiam corda noſtra afficit ne vanæ ſint exhortationes, vel ſine effectu diffluant. Ergo à præceptis & exhortationibus colligendum non eſt quid per ſe valeat homo, aut quæ ſit liberi arbitrii facultas: nam certè attentio quam hîc Apoſtolus requirit, donum Dei eſt. *Ne qua radix.* Nõ dubito quin ad locũ Moſis reſpexerit, qui legitur Deuter. capite 29. nã promulgata Lege Moſes cauendũ eſſe docet ne qua radix fel & abſynthium germinans in populo Dei pullulet. Poſtea interpretatur quid ſibi velit, ne quis ſcilicet animæ ſuæ in peccato benedicens, & queadmodũ ebrii ſitim ſuam acuere ſolent, prauam cupiditatẽ irritans, impunitatis illecebra Dei conteptum inducat. Idem nũc agit Apoſtolus: prædicit enim fore vt ſi talem radicem altius creſcere ſinamus, multos corrumpat ac deprauet. nec tantùm iubet ſingulos eradicare ex cordibus ſuis talẽ peſtem, ſed prohibet etiam ne patiamur inter nos creſcere. Fieri quidem non poteſt quin radices iſtæ hæreant in Eccleſia Dei: quia bonis ſemper mixti ſunt hypocritæ & impii: ſed vbi erumpunt, reſecari debent, ne creſcendo ſuffocent bonum ſemen.

Amarulen-

Amarulentiam ponit pro eo quod Moſes dicit fel & abſynthium:ſed vterque venenoſam ac mortiferam radicem exprimere voluit. Quum ergo tam exitiale ſit hoc mali genus, eo acriore ſtudio occurrere decet, ne longius ſurgat vel ſerpat.

17 *Ne quis ſcortator vel profanus.)* Sicuti prius ad ſanctimoniam hortatus eſt, ita vt à cõtrariis inquinamentis reuocet, ſpeciem vnam ponit: ne quis ſit ſcortator. Sed mox ad genus ipſum deſcendit: ne quis ſit profanus. nam hoc nomen propriè Sanctimoniæ opponitur. In hunc finem Dominus nos vocat vt in ſuum obſequium ſanctificet. id fit dũ mundo renuntiamus. quiſquis autẽ in ſuis ſordibus ſibi ita placet vt in eas ſubinde reuoluatur, ſe profanat. Quanquã generaliter profanos definire licet, quicunque nõ tanti æſtimant Dei gratiam, vt ad eam, contempto mundo, aſpirent. Quoniam autem variis modis profaneſcunt homines, eo maior danda eſt opera ne Satanæ rima pateat ad nos ſuis corruptelis inquinandos, & quemadmodum ſine conſecratione nulla eſt vera religio, ſemper in timore Dei, mortificatione carnis, totáque pietatis exercitatione proficiendum eſt. Nam quemadmodum profani ſumus, donec ſeparemur à mundo, ita ſi reuoluimur in mundi ſordes, à ſanctificationis gratia deſciſcimus. *Vt Eſau.* Hoc exemplum vice expoſitionis eſſe nobis poteſt, quantùm ad *profani* nomen attinet: nam quum Eſau pluris edulium vnum primogenituram ſuam feciſſet, benedictione priuatus fuit. Profani ergo ſunt in quibus ita regnat mundi amor ac præualet, vt cælum obliuiſcantur: vt qui ambitione abrepti, addicti pecuniæ & diuitiis gulæ dediti, vel aliis deliciis irretiti, ſpirituale Chriſti regnum inter ſuas curas vel nullo vel poſtremo loco habent. Aptiſsimum porrò hoc exemplum eſt: nam quum Dominus vim amoris quo populum ſuum proſequitur, vult exprimere, primogenitos vocat omnes quos ad ſpem vitæ æternæ vocauit. Inæſtimabilis ſanè hìc honor eſt quo nos dignatur: ad quem ſi conferantur omnes mundi opes, omnia commoda, honores, deliciæ, & quæcunque ad beatam vitam pertinere vulgò exiſtimantur, erunt inſtar vilis edulii. Quod autem ea quæ propè nihili ſunt, habemus in tanto pretio, id fit quia praua cupiditas nobis perſtringit oculos, adeóque nos excæcat. Ergo ſi velimus locum in Dei ſanctuario tenere contemnere diſcamus eiuſmodi edulia, quibus ineſcare reprobos ſolet Satan.

17 *Quum vellet benedictionem.)* Initio ludicrum ducebat factùm illud, quo primogenituram vendiderat, acſi puerilis fuiſſet luſus: ſerò tandem quid damni feciſſet ſenſit, quum benedictio in Iacob à patre tranſlata illi abiudicaretur. Ita, qui illecebris huius mundi capti ſe à Deo alienant, & ſalutem ſuam vendunt vt ſe ingurgitent terrenis eduliis, non putant ſibi quicquã perire, imò quaſi tũc maximè beati eſſent, ſibi placent ac plaudunt. Serò illis Dominus aperit oculos, vt mali ſui conſpectu admoniti, etiam iacturæ quam negligebant ſenſu tangantur. Quandiu famelicus eſt Eſau, nihil curat niſi vt ventrem habeat bene refertum, ſatur ridet, ac fratrem qui ſe edulio ſponte priuauit, fatuum iudicat. Talis, inquam eſt impiorum ſtupor, quandiu prauis deſideriis æſtuant vel intemperanter ſe demergunt in ſuam lætitiam. poſt tempus, intelligunt quàm exitiale ſibi fuerit quicquid tam auidè expetebant. Quod dicit *Reprobatum*, perinde valet acſi dixiſſet Repudiatũ, vel repulſam paſſum eſſe. *Pœnitentiæ locum non inuenit*, Hoc eſt, nihil profecit vel conſequutus eſt ſera ſua pœnitentia: etſi cum lachrymis quæreret benedictionem, quã ſua culpa amiſerat. Quia autem omnibus gratiæ Dei contemptoribus idem periculum denuntiat: quæri poteſt an, ſi contemptim recepta fuerit Dei gratia, & poſthabitum mundo eius regnum, nulla ſpes veniæ ſuperſit. Reſpondeo, non præciſè veniam talibus negari: ſed admoneri vt ſibi caueant. ne idem illis quoque accidat. Et certè quotidie multa ſeueritatis Dei exempla cernere licet, quibus ludibria & ſannas profanorum hominum vindicat. Nam quũ ſibi craſtinum ſemper promittant, nouo & improuiſo mortis genere ſæpe eos repente è medio tollit: quum fabuloſum eſſe ducant quicquid audiunt de Dei iudicio, eos ita perſequitur vt cogantur agnoſcere iudicem: quum ſtupidas habeant cõſcientias, diros poſtea cruciatus ſentiunt huius ſtuporis vindices. Tametſi autem non accidit hoc omnibus: quia tamen periculum eſt ne accidat, meritò omnes monet Apoſtolus vt caueant. Altera etiam quæſtio occurrit: an pœnitentia ſua nihil proficiat peccator, quiſquis ea præditus eſt. Videtur enim hoc innuere Apoſtolus, quũ tradit nihil ipſi Eſau profuiſſe ſuam pœnitentiam. Reſpondeo, pœnitentiam hìc non pro ſincera ad Deũ conuerſione accipi: ſed tantum pro terrore quo Dominus impios percellit, poſtquam diu in ſua nequitia deliciati ſunt. Porrò mirum non eſt ſi inutilis dicatur hic terror quia interim neque reſipiſcũt, neque oderũt ſua vitia, ſed tantùm pœna ſenſu cruciantur. Idẽ & ad lachrymis dicendũ eſt: Quoties ingemuerit peccator. paratus eſt Dominus ad dandam veniam: nec fruſtra vnquã quæritur Dei miſericordia, quoniã ſanti aperietur. Verùm quia lachrymæ Eſau deſperati hominis fuerant, non dirigebantur de Deum: ſic impii vtcunque deplorent ſortem ſuam, conquerantur, eiulent, non tamen pulſant ad Dei ianuam: quia Matt. 7. b. 8.
hoc fieri nõ poteſt niſi fide. Atqui quo grauius pungit eos conſcientia, eo magis aduerſus Deum fremũt, illíque ſuccenſent. Cuperent quidem acceſſum ſibi dari ad Deum: ſed quia nonniſi eius iram apprehendunt, eius conſpectum fugitant: ita ſæpe videmus, eos qui per iocum dictitant ſatis opportunam inter extremos ſpiritus pœnitẽtiã fore: quum eò ventum eſt, inter ſæua tormenta clamitare nõ iam eſſe obtinẽdæ tempus: ſe enim exitio eſſe deuotos, quia nimis ſerò Deum quæſierint. Interdum quidem erumpunt in has voces, O ſi, ô ſi: ſed mox deſperatio illorum vota abrumpit, faucéſque illis præcludit, ne longius procedant.

18 *Non enim acceſsiſtis ad montem qui tangatur, vel ignem accenſum, ac turbinem, & caliginem, & procellam,* Exo. 19. c. 10.

19 *Et tubæ ſonitum, & vocem verborum: quam qui audierant, excuſarunt, ne illis proponeretur ſermo.*

20 *Non enim ferebant quod edicebatur, Etiamſi beſtia tetigerit montem, lapidabitur, aut iaculo configetur.* Exo. 19. b. 12.

21 *Ac ſic terribile erat viſum quod apparuit, Moſes dixit, Expauefactus ſum, & tremefactus.*

22 *Sed acceſsiſtis ad Sion montem, ciuitatem Dei viuentis, Ieruſalem cæleſtem,*

23 *Et ad conuentum innumerabilium Angelorum, & Eccleſiam primogenitorum qui ſcripti ſunt in cælis, & Iudicem omnium Deum, & ſpiritus iuſtorum'' conſecratorum,*

''Vel, perfectorum.

24 *Et Mediatorem noui Teſtamenti Ieſum: meliora loquentem quàm loquebatur ſanguis Abel.*

18 *Non acceſsiſtis.*) Alio argumento nunc pugnat. nam prædicat magnitudinem gratiæ quæ nobis patefacta fuit per Euangelium, vt reuerenter eam excipere diſcamus. ſecundo, eius nobis ſuauitatem cõmendat, vt alliciat in eius amorem ac deſiderium. Pondus vtrique addit ex cõparatione Legis & Euãgelii. nam quò altius ſupra Moſis adminiſtrationẽ excellit Chriſti regnum, & ſplendidior eſt noſtra quàm veteris populi vocatio: eò fœdior noſtra ingratitudo & minus excuſanda, niſi qua decet religione tantum bonum nobis oblatum amplectimur, ac humiliter ſuſpicimus tantam Chriſti maieſtatem, quæ hîc apparet. Deinde quum non ſe nobis formidabilem, vt olim Iudæis, Deus præbeat: ſed tam amicè & comiter nos ad ſe inuitet: ita quaſi duplicatur ingratitudinis crimen, niſi tam benignæ inuitationi vltrò ſtudioſè occurrimus. Primùm ergo meminerimus hîc Euangelium cum Lege conferri: deinde, huius comparationis duas eſſe partes, quòd ſe Dei gloria illuſtrius in Euangelio proferat quàm in Lege, & quòd amabilis hodie ſit eius vocatio, quũ olim nihil præter meros terrores habuerit. *Ad montem qui tangatur.* Variè exponunt hunc locum: ſed ego terrenum montem ſpirituali opponi arbitror: atque huc ſpectant quæ poſtea ſequuntur de *igne accenſo, turbine & procella*, & reliquis. Hæc enim ſigna quæ Deus edidit vt Legi ſuæ fidem conciliaret ac reuerentiam, ſi in ſe conſiderentur, magnifica ſunt ac verè cæleſtia: ſed quũ venitur ad regnum Chriſti, quæ illic Deus nobis proponit, cælos omnes ſuperant. Vnde fit vt tota Legis dignitas quaſi terrena eſſe incipiat. ita mons Sinai manibus palpari poteſt: mons verò Sion nonniſi ſpiritu comprehenditur. quæcũque Exodi decimo nono referuntur, fuerunt viſibiles figuræ: quæ autem habemus in regno Chriſti, à ſenſu carnis ſunt abſcondita. Siquis obiiciat, ſpiritualem illorum omnium ſignificationẽ fuiſſe, & hodie etiam externa eſſe pietatis exercitia quibus in cælum euehimur: reſpondeo, Apoſtolum loqui ſecundum maius & minus. Nemini autem dubium eſt, vbi in certamen veniunt Lex & Euangelium, quin præponderet in hac parte quod ſpiritus eſt: in illa autem priore, terrena ſymbola magis emineant.

19 *Qui audierant excuſarunt.*) Hoc ſecundum membrum eſt, in quo tractat Legem Euangelio valde fuiſſe diſsimilem, quia quum promulganda fuit, omnia terroribus variis plena erant. Huc enim ſpectant quæcunque legimus Exodi decimonono, vt ſciat populus Deum tribunal conſcendere, quo ſeuerũ iudicem ſe oſtendat. Si innoxium animal propius fortè acceſsiſſet, iubebat illud confodi. quanto durior pœna imminebat peccatoribus qui ſibi malè conſcii erant, imò qui ſe nouerant reos mortis æternæ agi per Legem? Euangelium autem nihil niſi amabile continet, ſiquidem fide recipitur. Reliqua pete ex 2. ad Corinth. capite 3. Cæterùm quòd dicit populum excuſaſſe: non ita debet accipi, quaſi populus renuerit audire Dei verba, ſed deprecatus eſt ne Deum ipſum loquentem audire cogeretur. Perſona enim Moſis interpoſita horrorem nonnihil mitigabat. Torquet tamen Interpretes quòd Moſi hæc verba Apoſtolus tribuit, *Expauefactus ſum & tremefactus*: quæ nuſquam legimus Moſem protuliſſe. Verùm ſolutio nõ erit difficilis, ſi conſideremus Moſem nomine populi ſic loquutum, cuius mandata, quaſi internuntius ad Deum referebat. Fuit igitur hæc communis totius populi querimonia: ſed Moſes inducitur, qui fuit veluti commune os omnium.

22 *Ad montem Sion.*) Reſpicit ad eas prophetias quibus olim Deus promiſerat Euangelium inde proditurum, vt Ieſaiæ ſecundo, & ſimilibus locis. Ergo montem Sion committit cum mõte Sinai: deinde *Ieruſalem cæleſtem*. & nominatim Cæleſtem vocat, ne Iudæi in illa terrena hæreant, quæ ſub Lege floruerat: nam quum pertinaciter ſub ſeruili Legis iugo manere appeteret, conuerſa erat in montem Sinai, ſicut Paulus docet ad Galatas capite 4. Cæleſtem ergo Ieruſalem intelligi, quæ per totum mundum extruenda erat, quemadmodum Angelus apud Zachariam funiculum eius ab Oriente vſque in Occidentem extendit.

23 *Conuentum Angelorum.*) Significat nos Angelis aſſociari, cooptari in Patriarchatum ordinem, & collocari in cælo inter omnes beatos ſpiritus, quum per Euangelium nos ad ſe Chriſtus vocat. Hic verò inæſtimabilis eſt honor quo nos dignatur cæleſtis Pater, vt Angelis & ſanctis Patribus nos accenſeat. Quòd autem myriadas Angelorum dicit, ex Daniele ſumptum eſt. quanquam ego Eraſmum ſequutus, *innumerabiles* verti. *Primogenitos*, non quoſuis Dei filios nominat, vt aliquando Scriptura ſolet: ſed peculiariter honoris cauſa Patriarchas & reliquos veteris Eccleſiæ proceres ornat, hoc titulo. Dicit *in cælis ſcriptos*, quia electos omnes Deus conſcriptos habere dicitur in libro ſuo vel in arcano catalogo, vt Ezechiel loquitur. *Ad iudicem omnium.* Hoc dictum videtur vt metum incutiat: acſi diceret, ita nobis offerri gratiam, vt cogitandum tamen ſit, nobis cum iudice noſtro eſſe negotium, cui reddenda ſit ratio, ſi polluti ac profani temere in eius ſanctuarium irrumpimus. Addit *Spiritus iuſtorum*, vt ſignificet nos aggregari ad ſanctas animas, quæ corporibus exutæ omnes mundi ſordes reliquerunt: ideóque vocat *Conſecratos* vel Perfectos: quia carnis infirmitatibus nõ ſint amplius obnoxii, depoſita ipſa carne. Atque hinc certò colligimus, pias animas, poſtquàm à corporibus ſunt ſeparatæ, viuere tamen apud Deum: quia aliter non poſſemus illis adiungi comites. Tandem ſubiicit *Ieſum mediatorem*: quoniam is ſolus eſt per quẽ nobis placatur Pater, & qui ſerenum atque amabilem eius vultum nobis reddit, ne metuamus ad ipſum accedere. Simul tamen exprimit qualiter ſe nobis mediatorem præbet Chriſtus: nempe ſuo ſanguine: quem *aſperſionis*, Hebraico more, pro aſperſo nominat: quia vt ſemel pro nobis fuſus eſt in expiationẽ, ita eo nunc animas noſtras irrigari per fidem oportet. Quanquam Apoſtolus interim ad veterem Legis ritum alludit, cuius antè facta fuit mentio.

24 *Meliora loquentem.)* Nihil prohibet quominus in aduerbium reſoluas, vt ſit meliora pro Melius: hoc ſenſu: Chriſti ſanguinem efficacius clamare & melius exaudiri à Deo quàm ſanguinem Abel. Magis tamen placet ſine figura accipere, vt vox ipſa ſonat. & meliora dicitur loqui, quoniam ad impetrandam nobis peccatorum veniam efficax eſt. Propriè non clamabat ſanguis Abel, ſed ipſum parricidium vindictam exigebat coram Deo: ſanguis autem Chriſti clamat, quia facta per ipſum expiatio quotidie exauditur.

25 *Videte ne aſpernemini loquentem: nam ſi illi, quia aſpernati ſunt eum qui loquebatur in terra, non effugerunt, multo magis nos ſi auerſemur loquentem è cælis:*

26 *Cuius vox tunc terram concuſſit, nunc autem denuntiauit, dicens, Adhuc ſemel ego moueo non ſolùm terram, ſed etiam cælum.* Agg. 2. b. 7.

27 *Illud autem, Adhuc ſemel, ſignificat eorum quæ concutiuntur tranſlationem, vt maneant ea quæ non concutiuntur.*

28 *Quare regnum quod non concutitur apprehendentes," habemus gratiam: per quam colamus Deum, placentes illi cum reuerentia & religione. Deus enim noſter, ignis conſumens eſt.* Alias, habeamus.

25 *Videte ne aſpernemini,*&c.) Vtitur eodem verbo quo prius, quum dicebat populum excuſaſſe, ne Deus verba ſibi faceret. Aliud tamen intelligit: meo iudicio, hoc eſt, ne repudiemus ſermonem qui nobis deſtinatur. Porrò hîc oſtendit quid ſpectauerit proxima comparatione: nempe grauiſſimam pœnam manere Euangelii contemptores: quum Legis contemptum veteres impune non tulerint. Et proſequitur ſuum argumentum à minori ad maius, quum dicit, Deum vel Moſen tunc in terra loquutum eſſe: nunc eundem Deum vel Chriſtum loqui è cælo. Quanquam ego vtrunque ad Deum referre malo. Dicitur autem Deus in terra loquutus, quia humilius loquebatur, Semper meminerimus de externa Legis adminiſtratione tractari: quæ talis fuit (ſi cum Euangelio conferatur) vt terrenum quiddam ſaperet: nondum ſupra cælos eueheret hominum mentes ad perfectam ſapientiam. Quanquam enim eandē Lex doctrinam continebat. quia tamen pædagogia tantùm fuit, perfectio ſemper illi detrahitur.

26 *Cuius vox terram.)* Quum Deus terram concuſſerit in Lege publicanda, probat nunc magnificentius ipſum loqui, quia terram ſimul & cælum concutiat. In eā rem citat teſtimonium Prophetæ Hagai. neque tamen ſingula verba refert, ſed quia Propheta conceſſionem terræ & cæli futuram prædicit, hoc ſumit Apoſtolus, vt doceat Euangelii vocem non in terra ſolùm tonare, ſed penetrare ſupra cælos. Porrò illic agi de Chriſti regno, extra controuerſiam eſſe debet: nam mox in contextu ſequitur, Commouebo omnes Gentes, & veniet deſiderium cunctarum Gentium, & implebo domū iſtam gloria. Atqui certum eſt neque Gentes omnes collectas fuiſſe in vnum corpus, niſi Chriſti auſpiciis: nec aliud eſſe deſiderium in quo acquieſcamus omnes quàm ipſum Chriſtum: nec templum Solomonis fuiſſe gloria ſuperatum, niſi quum eius magnitudo per totum orbem diffuſa fuit. Quare tempus Chriſti procul dubio deſignat Propheta, quòd ſi exoriente Chriſti regno, non inferiores tantùm mundi partes concuti, ſed vim eius in cælum vſque peruenire oportuit: meritò colligit Apoſtolus, ſublimiorem eſſe Euangelii doctrinam, & quæ ab omnibus creaturis clarius exaudienda ſit.

27 *Illud autem, Adhuc ſemel.)* Ad verbum ſic loquitur Propheta, Adhuc vnum modicum. Significat autem non diuturnam fore calamitatem populi, quin Dominus ſuccurrat, Sed Apoſtolus in hac voce non inſiſtit: tantum ex concuſſione cæli & terræ infert totius mundi ſtatum debere Chriſti aduentu mutari. nam quæ creata ſunt, corruptioni ſubiacent. at Chriſti regnum æternum eſt. ergo creaturas omnes in melius reformari neceſſe eſt. Inde ſibi tranſitum facit ad aliam exhortationem, vt regnum apprehendamus quod concuti non poteſt: quoniam ideo nos mouet Dominus, vt verè & perpetuò apud ſe ſtabiliat. Quanquam magis probo diuerſam lectionem quam vetus Interpres reddidit, Suſcipientes regnum habemus gratiam. Si affirmatiuè legas, ſenſus optimè fluet: nos, dum amplectimur Euangelium, donari Chriſti Spiritu, vt reuerenter & piè colamus Deum. Si in modo hortandi legas, Habeamus: coacta & obſcura erit loquutio. In ſumma, hoc, meo iudicio, vult Apoſtolus, modò fide ingrediamur in Chriſti regnum, nos firma gratia potituros, quæ nos efficaciter in Dei cultu retineat: quia ſicuti Chriſti regnum, ita & donum regenerationis mundo ſit ſuperius. Quum dicit, coli Deum εὐαρέστως cum reuerentia & timore, etſi promptitudinem & gaudium exigit in noſtris obſequiis, ſimul tamen nullum illi probari cultum ſignificat, niſi cum humilitate & modeſtia coniunctum. ita damnat tam præpoſteram carnis fiduciam, quam deſidiam, quæ inde gigni ſolet.

28 *Deus enim noſter, ignis.)* Quemadmodum blandè nuper Dei gratiam propoſuit: ita ſeueritatē denuntiat: ac videtur hanc ſententiam mutuatus ex Deuter. cap. 4. Ita videmus Deum nihil omittere, quò nos ad ſe trahat: qui à dulcedine quidem incipit, quo libentius ſequamur: quòd ſi alliciendo parum proficit, terret. Et ſanè expedit, nunquam à Deo nobis promitti gratiā, quin minæ admiſceantur. nam (vt nimiū ad indulgendum nobis procliues ſumus) niſi hi ſtimuli admouerentur, frigeret apud nos mitior doctrina. Ergo Dominus, vt timentibus ſe propitius eſt ac miſericors in mille generationes: ita zelotes eſt ac iuſtus vindex in tertiam & quartam generationem, vbi contemnitur.

CAP. XIII.

FRaterna charitas maneat.

2 *Hoſpitalitatis ne ſitis immemores: per hanc enim quoſdam latuit quum recepiſſent Angelos.* Rom. 12. c. 10. 1. Pet. 4. b. 9. Gen. 18. a. 3. & 19. a. 3.

3 *Memores eſtote vinctorum, tanquam vnà vincti: eorum qui affliguntur, tanquam ipſi quo-*

quę ſitis in corpore.

4 *Honorabile in omnibus coniugium & thorus impollutus: ſcortatores autem & adulteros iudicabit Deus.*

5 *Sint mores ſine auaritia. Contenti ſitis iis quæ adſunt: ipſe enim dixit, Non te deſero neque te derelinquo:* Ioſu. 1. a. 5.

6 *Vt fidentes dicamus, Dominus mihi adiutor, neque timebo quid faciat mihi homo.* Pſal. 118. a. 6.

1 *Fraterna charitas m.)* De amore fraterno fortè ideo præcipit, quia obſcura ex faſtu Iudæorum ſimultas Eccleſias ſcindere poterat. quanquam in genere hæc præceptio valde eſt neceſſaria, quia nihil facilius diffluit quàm charitas: dum ſibi quiſque plus æquo addictus, aliis minus tribuit. deinde quotidie interueniunt multæ offenſæ quæ nos ſeparent. Fraternam appellat, non tantùm vt ſingulari & intimo amoris affectu debere nos mutuò eſſe coniunctos doceat: ſed etiam vt meminerimus, non aliter nos Chriſtianos eſſe poſſe quàm ſi fratres ſimus. Nam de amore loquitur quem inter ſe colere debent domeſtici fidei: quemadmodum Dominus communi adoptionis vinculo arctius eos ſimul deuinxit. Itaque vtilis in prima Eccleſia fuit loquendi conſuetudo, quòd ſe Chriſtiani Fratres vocitabant: nunc vnà cum re nomen ipſum ferè obſoleuit, niſi quod vſum eius ab aliis relictum monachi ad ſe rapuerunt, ſuis interea diſcordiis & inteſtinis factionibus teſtantes ſe ex patre diabolo omnes eſſe natos.

2 *Hoſpitalitatis, &c.)* Hoc quoque humanitatis officium propriè coli inter homines deſiit: quia illa vetus hoſpitalitas quæ hiſtoriis celebratur, nobis ignota eſt: & cauponæ hodie ſunt pro hoſpitiis. Cæterùm non tantùm loquitur de iure hoſpitii quod tunc inter diuites erat vſitatum, ſed potius iubet excipi miſeros atque egentes, vt tunc multi domo profugi erant propter Chriſti nomen. Atque vt hoc officii genus magis commendet, addit, receptos aliquando fuiſſe Angelos hoſpitio ab iis qui putabant ſe homines recipere. Non dubito quin de Abraham & Lot hoc ſit intelligendum. nam quum ex quotidiano more hoſpitalitatem colerent, inſcii & nihil tale cogitantes in Angelos inciderunt: ita non vulgariter ornata fuit illorum domus. Et certè Deus probauit, hoſpitalitatem ſibi in primis cordi eſſe, quum tale præmium Abrahæ & Loth rependit. Siquis obiiciat, rarum illud fuiſſe: reſponſio in promptu eſt, non Angelos tantùm recipi, ſed Chriſtum ipſum, quum pauperes in eius nomine recipimus. In vocibus Græcis elegans eſt alluſio, quæ Latinè exprimi non poteſt.

3 *Memores vinctorum.)* Nihil eſt quòd nos ſerio miſericordiæ ſenſu magis afficiat, quàm ſi corũ qui affliguntur perſonam in nos transferamus. ideo dicit perinde cogitandum de vindictis acſi eſſemus corũ loco. Quod poſtea in altero membro ſequitur, *Tanquam ipſi quoque ſitis in corpore*, variè exponunt. quidam generaliter hoc modo, Vos quoque iiſdem eſtis malis obnoxii, vt fert communis humanæ naturæ conditio. Alii autem ſic reſtringunt, Acſi in corpore eorum eſſetis. Mihi neutrum placet: refero enim ad Eccleſiæ corpus, vt ſit ſenſus, Quandoquidem eſtis eiuſdem corporis membra, communiter vos affici decet alios aliorum malis, nequid inter vos ſit ſeparatum.

4 *Honorabile coniugium.)* Nonnulli exhortationem eſſe putant ad coniuges, vt pudicè & qua decet honeſtate matrimonium inter ſe colant: vt vir cum vxore temperanter & caſtè habitet, nec thorum maritalem indignis laſciuiis profanent. Ita ſubaudiendum eſſet hortandi verbum, Sit coniugium honorabile. Quanquam indicatiuus etiam modus non malè congrueret: dum enim audimus honorabile eſſe coniugium, ſimul in mentem venire debet, honorificè & reuerenter in eo verſandum eſſe. Alii per conceſſionem dictum accipiant, hoc modo, Quanuis honorabile ſit coniugium, non tamen ſcortari fas eſt. Quem ſenſum vident omnes frigidum eſſe. ego verò potius ſentio, Apoſtolum hìc coniugium ſcortationi, tanquam remedium morbo, opponere: & contextus clarè oſtendit hanc fuiſſe eius mentem. Nam priuſquam Dominum minetur pœnas de ſcortatoribus ſumpturum, præfatur quæ ſit vera effugiendæ huius vindictæ ratio: nempe ſi honeſtè in coniugio viuamus. Sit ergo vnum hoc membrum, ſcortationes non fore impunitas, quia Deum habeant vindicem. Et certè quũ ſocietatem viri & vxoris à ſe inſtitutam Deus benedixerit: ſequitur quamlibet ab ea diuerſam ab eo damnari & maledici. quare non adulteris tantùm, ſed ſcortatoribus quibuslibet pœnã denuntiat: quia vtrique à ſancto Dei inſtituto diſcedunt, imò illud violant atque euertunt, promiſcuè ſe miſcendo, quum vna ſit coniunctio legitima, quæ Dei nomine & auſpiciis ſancitur. Sed quoniam ſine coniugii remedio promiſcuæ ac vagæ libidines coerceri nequeunt, ideo nobis ipſum commendat, vocans Honorabile. Quod addit de thoro impolluto, libenter huc refero vt ſciant coniugati non quiduis ſibi licere, ſed vſum thori legitimi debere eſſe moderatum, nequid alienum à coniugii pudore & caſtimonia admittant. Quum dicit, *In omnibus*: intelligo nullum eſſe ordinem qui à coniugio prohibeatur. Nam quod Deus generi humano in vniuerſum conceſſit, omnes ſine exceptione decet. omnes intelligo, qui coniugio apti ſunt, eóque opus habent. Hoc autem diſertis verbis exprimi oportuit, vt ſuperſtitioni occurreret, cuius tunc iam fortè ſemina occultè iaciebat Satan, coniugium rem profanam eſſe, aut certè à Chriſtiana perfectione procul remotam. nam ſpiritus illi impoſtores de quibus vaticinatus erat Paulus, mox extiterunt, prohibentes coniugium. Ergo nequis ſtultè imaginaretur, coniugium vulgo duntaxat hominum permitti, qui autem in Eccleſia excellunt, debere eo abſtinere: omnem exceptionem tollit Apoſtolus: neque tantùm docet per indulgentiam concedi (ſicuti cauillatur Hieronymus) ſed honore dignum eſſe aſſerit. Hac tam præciſa denuntiatione nõ fuiſſe territos qui matrimonii prohibitionem inuexerunt mundo, pluſquam mirum eſt: niſi quòd frænũ ita Satanæ laxari oportuit ad puniendam eorum ingratitudinem qui Deum audire abnuerant.

5 *Mores ſine auaritia.)* Dum auaritiam vult corrigere, rectè & pudenter ſimul iubet nos præſentibus eſſe contentos. Hic enim verus eſt pecuniæ contemptus, vel ſaltem magnanimitas in recto & moderato illius vſu, dum eo contenti ſumus quod Dominus dedit, ſiue illud multum ſit, ſiue exiguũ. Nam hoc certè rarò contingit, vt auaro quicquam ſufficiat. Quin potius quibus non ſatis eſt mediocritas: etiamſi

tiamſi maximis opibus abundent,ſemper plus appetunt. Hæc eſt doctrina,quam ſe Paulus didiciſſe prædicat: nempe quod nouerat abundare & penuriam pati. Ergo qui ſuæ cupiditati modum impoſuit, vt æquo animo acquieſcat in ſua ſorte, is pecuniæ amorem ex ſuo animo expulit. *Ipſe enim dixit.* Citat hic duo teſtimonia: prius ſumptum putant ex Ioſue cap.1. ego verò magis arbitror ſententiam hanc adductam eſſe ex communi Scripturæ doctrina, acſi dixiſſet, Paſſim Dominus ſe nobis nunquam defuturum pollicetur. Ex hac promiſſione infert quod habetur Pſalmo 118, nobis ſuppetere timoris vincendi materiam, quum de auxilio Dei certi ſumus. Hic verò morbum à radice ipſa euellit: ſicuti neceſſe eſt, ſi volumus hominum animos eo verè purgatos eſſe. Fontem auaritiæ certum eſt eſſe diffidentiam. nam quiſquis hoc animo infixum habebit, nunquam ſe à Domino relictam iri, non erit vltra modum ſolicitus: quia pendebit ab illius prouidentia. Prudenter ergo Apoſtolus, nos ab auaritiæ morbo curare volens, ad Dei promiſſiones reuocat: quibus teſtatur ſe nobis præſentem fore. Poſtea inde colligit, quãdiu talis nobis eit adiutor, nullam eſſe timendi cauſam. Ita enim fiet vt nullæ nos prauæ cupiditates ſolicitent, quia ſola fides eſt quæ pacare hominum mentes poſſit:quarũ alioqui plus ſatis nota eſt inquietudo.

7 *Memores eſtote præfectorum veſtrorum qui loquuti ſunt vobis ſermonem Dei, quorum intuentes exitium conuerſationis, imitamini fidem.*

8 *Ieſus Chriſtus heri & hodie, idem etiam in ſecula.*

9 *Doctrinis variis & peregrinis ne circunferamini. Bonum enim gratia cor confirmari non cibis, qui nihil profuerunt ijs qui in illis verſati ſunt.*

7 *Memores eſtote.*) Quæ ſequuntur, non tam ad mores quàm ad doctrinam pertinent. Primo loco Iudæis exemplum eorum proponit à quibus edocti fuerant: ac videtur peculiariter de iis loqui qui doctrinam à ſe traditam proprio ſanguine obſignauerant. Quiddam enim memorabile deſignat quum dicit, *Intuentes exitum conuerſationis.* Tametſi nihil impedit quominus generaliter hoc intelligamus de iis qui in ſana fide ad extremum vſque perſtiterant, & tam in morte quàm tota vita, fidele ſanæ doctrinæ teſtimonium reddiderant. Hoc autem non parum valet, quòd ſuos illis doctores ad imitandum proponit. Nam qui nos in Chriſto genuerunt, quaſi patrum loco eſſe nobis debent. quum ergo eos vidiſſent partim inter ſæuas perſequutiones, partim inter varia certamina conſtantes & infractos, meritò debebant plus moueri.

8 *Ieſus Chriſtus heri.*) Hæc vnica eſt ratio qua in recta fide perſtemus, ſi retinemus fundamentum, neque ab eo vel tantillum diſcedimus. Qui enim Chriſtum non tenet, etiamſi cælum & terram comprehendat, nihil ſapit niſi meram vanitatem. In Chriſto enim incluſi ſunt omnes cæleſtis ſapientiæ theſauri. Proinde hic eſt inſignis locus, ex quo diximus non aliam rectè ſapiendi eſſe regulã, quàm vt ſiſtamus omnes noſtros ſenſus in ſolo Chriſto. Cæterùm quia cum Iudæis agebat, docet, Chriſtum ſemper eundem principatum tenuiſſe quem hodie tenet: ac ſemper ſui fore ſimilem vſque ad finem mundi. *Heri,* inquit, *& hodie, idem etiam in ſecula.* quibus verbis ſignificat, Chriſtum, qui nunc mundo fuit exhibitus, ab initio mundi regnaſſe: nec vlterius fas eſſe progredi, poſtquam ad eum peruentum eſt. Heri ergo totum Veteris teſtamenti tempus complectitur, ac nequis ſubitam paulo pòſt mutationem expectaret, quia recens adhuc erat Euangelii promulgatio, pronuntiat, ſic nuper reuelatum eſſe Chriſtum, vt perpetuò duret eadem eius cognitio. Hinc apparet, non de æterna Chriſti eſſentia Apoſtolum diſputare, ſed de eius notitia, quæ omnibus ſeculis viguit inter pios, ac perpetuum Eccleſiæ fundamentum fuit. Certum quidem eſt, prius fuiſſe Chriſtum quàm virtutem ſuam exereret. ſed nunc quæritur quid tractet Apoſtolus. ideo dico ad qualitatem (vt ita loquar) referri hunc ſermonem, non ad eſſentiam: quia non diſputatur an æternus fuerit apud Patrem, ſed qualis fuerit eius notitia inter homines. Cæterùm manifeſtatio Chriſti, quantum ad externam ſpeciem & modum, diuerſa quidem fuit ſub Lege, ab ea quam hodie habemus: ſed id non obſtat quominus verè & propriè dicat Apoſtolus, eundem ſemper eſſe Chriſtum in quem reſpiciunt fideles.

9 *Doctrinis variis.*) Colligit non eſſe fluctuandum: quandoquidem fixa eſt Chriſti veritas, in qua nos conſiſtere oportet. Et certè hinc opinionum varietas, hinc omne ſuperſtitionum genus, hinc omnia errorum monſtra, hinc denique omnes religionis corruptelæ, quum in ſolo Chriſto non ſtatur. Neque enim fruſtra docet Paulus, ipſum nobis eſſe datum à Deo in ſapientiam. Ergo huius loci ſumma eſt, vt nobis conſtet firma Dei veritas, in ſolo Chriſto acquieſcendum eſſe. Vnde colligimus omnes qui Chriſtum ignorant, omnibus Satanæ fallaciis eſſe expoſitos: quia extra eum nulla eſt fidei ſtabilitas, ſed innumeræ agitationes. Mirum ergo Papiſtarum acumen, qui contrarium remediũ profligandis erroribus excogitarunt, nempe ſi extincta ſit vel ſepulta Chriſti cognitio. Verùm hæc Spiritus ſancti admonitio cordibus noſtris inſideat, non aliter extra periculum nos fore, quàm ſi Chriſto adhæreamus. Porrò doctrinas quæ à Chriſto nos abducunt, varias appellat: quoniam non alia eſt ſimplex ac ſincera veritas, quàm Chriſti cognitio. Peregrinas autem, quoniã quicquid extra Chriſtũ eſt, Deus pro ſuo non agnoſcet. quo etiam monemur quorſum tendere nos deceat, ſi ritè volumus in Scriptura proficere. Peregrinatur enim quiſquis non rectà in Chriſtum collimat. Significat præterea Apoſtolus, Eccleſiæ Dei ſemper fore certamen cum peregrinis doctrinis: nec aliud eſſe cauendi remedium, quàm vt pura Chriſti cognitione munita ſit. *Bonum enim gratia.* Nunc à generali principio ad ſpeciẽ deſcendit. nimirum familiaris, vt notum eſt, Iudæis ſuperſtitio erat in habendo ciborũ delectu; quæ multis rixis ac diſſidiis occaſionem præbebat. Erat autem hæc vna ex peregrinis doctrinis: qui oriebatur ex ignorãtia Chriſti. Ergo poſtquam fidem noſtrã in Chriſto fundauit, ciborum obſeruationẽ ad ſummã ſalutis verãmque ſanctitatem pertinere negat. Quum *Cibis* opponit gratiam, non dubito quin ſpiritualem Dei cultum & regenerationẽ intelligat hoc nomine. *Cordis confirmationem* ponit, alludens ad verbũ *Circunferendi*: acſi diceret, Spiritualis Dei gratia verè nos ſtabiliet, non ciborum obſeruatio. Quod ſequitur, *Nihil profuiſſe*

cibos iis qui in illis verſati ſunt: incertum eſt ad quos referat. Nam certè patribus qui ſub Lege vixerunt, vtilis fuit pædagogia, cuius pars erat ciborum diſcrimen. Videtur ergo hoc potius de ſuperſtitioſis intelligi, qui reuelato Euangelio, perperam adhuc in veteribus cæremoniis hærebant. Quanquam ſi de patribus dexterè exponas, nihil erit abſurdi. profuit quidem illis, impoſitum à Domino iugum ſubire, & ſe obedienter continere ſub communi piorum & totius Eccleſiæ diſciplina: verùm Apoſtolus ſignificat, per ſe nihil valuiſſe ciborum abſtinentiam. Et certè nihil reputanda eſt, niſi quatenus rudimentum fuit, quo tempore ſimiles pueris erant filii Dei quoad externum regimen. *Verſari in cibis*, capitur pro habere illorum rationem, vt diſcrimen ſit inter mundum & immundum. Cæterùm quod de cibis tradit, licebit ad alios Legis ritus extendere.

10 *Habemus altare, de quo edendi non habent poteſtatem qui tabernaculo ſeruiunt.*

11 *Quorum enim animalium infertur ſanguis pro peccato in Sancta per Sacerdotem eorum corpora cremantur extra caſtra.*

12 *Quare & Ieſus, vt ſanctificaret per proprium ſanguinem populum, extra portam paſſus eſt.*

13 *Proinde exeamus ad eum extra caſtra, probrum eius ferentes.*

14 *Non enim habemus hîc manentem ciuitatem, ſed futuram inquirimus.*

15 *Per ipſum ergo offeramus ſemper hoſtiam laudis Deo, hoc eſt, fructum labiorum confitentiũ nomini eius.*

10 *Habemus altare.)* Elegans eſt anagoge à veteri Legis ritu ad præſentem Eccleſiæ ſtatum. Solẽne erat ſacrificii genus, cuius mentio fit Leuitici 16, vnde nulla portio ad Sacerdotes & Leuitas redibat. Hoc nunc impletum fuiſſe in Chriſto concinna alluſione docet, quoniam hac lege immolatus fuit, vt eo non veſcantur qui tabernaculo miniſtrant. Per miniſtros verò tabernaculi, intelligit omnes cæremoniarum cultores. Ergo vt Chriſto communicemus, tabernaculo renuntiandum eſſe ſignificat. Nam ſicuti altaris nomen immolationem & hoſtiam comprehendit: ſic tabernaculum externas omnes figuras quæ cum illo cõiunctæ erant. proinde ſenſus eſt, Nihil mirum ſi hodie ceſſant Legis ritus: nam illud figuratũ fuit in ſacrificio quod extra caſtra efferebant Leuitæ, vt illic cremarent. nempe quia ſicuti nihil inde guſtabant tabernaculi miniſtri: ita ſi tabernaculo ſeruimus, id eſt, retinemus eius cæremonias, non erimus participes eius ſacrificii quod ſemel Chriſtus obtulit, nec eius expiationis quam ſemel perfecit ſuo ſanguine. Sanguinem enim ſuum, vt mundi peccata expiaret, in cæleſte Sanctuarium intulit.

13 *Proinde exeamus ad eum.)* Ne frigeat ſuperior allegoria, vel anagogica ſimilitudo, coniungit ſerium exercitium, quod à Chriſtianis omnibus requiritur. Et hunc ſimiliter docendi ordinẽ tenere Paulus ſolet, vt fidelibus oſtendat quibus in rebus Deus exerceri eos velit, dum à friuolis cæremoniis eos abducere ſtudet. Perinde acſi diceret, Hoc eſt quod à vobis exigit Deus: non illud in quo fruſtra vos fatigatis. Ita nunc agit Apoſtolus. nos enim dum relicto tabernaculo ad ſequendum Chriſtum inuitat, lõge aliud à nobis poſtulari monet, quàm vt in vmbra Deum colamus ſub magnifico templi ſplendore: quia per exilia, fugas, probra, & omne genus ærumnas pergendum ſit. Hanc militiam, in qua vſque ad ſanguinẽ ſudandum eſt, vmbroſis meditationibus opponit, quas ſolas iactabant cæremoniarum magiſtri.

14 *Non enim habemus.)* Longius extendit exitium cuius meminerat: nempe vt in hoc mũdo peregrini ac vagi, nobis nuſquam eſſe fixam ſtationem, niſi in cælo, cogitemus. Itaque quoties vel pellimur ex aliquo loco, vel aliqua nobis mutatio accidit, meditemur quod hîc Apoſtolus docet, non eſſe nobis certam in terra ſedem, quia cælũ ſit nobis hæreditas: magiſque ac magis exercitati ad vltimũ ſemper exitum nos comparemus. Nam quibus nimis quieta eſt vita, nidum ſibi ferè in hoc mundo fingunt. quare nobis qui ad talem ſegnitiem propenſi ſumus, ſæpe huc illuc agitari prodeſt, vt in cælum conuertere oculos diſcamus qui nimium alioqui deorſum inclinant.

15 *Offeramus hoſtiam laudis.)* Redit ad ſpecialem illam doctrinam quam attigerat, de abrogatis cæremoniis veteribus. præuenit autem quod contra obiici poterat. nam quum ſacrificia tabernaculo ſubſint quaſi appendices: illo abolito, ſequitur hæc quoque deſinere. Atqui Apoſtolus docuerat, quum extra portam paſſus ſit Chriſtus, nos quoque illuc vocari, atque ideo ipſum ſequi volentibus, deſerendum eſſe tabernaculum. Hîc oriebatur quæſtio, nunquid Chriſtianis nulla ſuperſint ſacrificia. nam hoc abſurdum foret, quum inſtituta fuerint ad profeſſionem Diuini cultus. Maturè itaque Apoſtolus occurrit, ac dicit aliam ſacrificandi formam nobis relictam eſſe, quæ Deo non minus placeat: nempe vt illi vitulos labiorum offeramus, quemadmodum loquitur Oſeas Propheta. Porrò ſacrificiũ laudis non tãtùm peræquè gratum eſſe Deo, ſed pluris etiã quàm omnia externa quorum vſus fuit ſub Lege, ſatis apertè ex Pſalmo 50. conſtat. nam Deus illa omnia repudians tanquam nihil, ſibi laudis ſacrificium offerri iubet. Videmus ergo, hunc præſtantiſſimum eſſe Dei cultum, & qui meritò aliis quibuſlibet exercitiis præferendus ſit, quũ Dei bonitatem gratiarũ actione celebramus. Hic, inquã, ſacrificandi ritus eſt, quem Dominus hodie nobis commendat. Quanquã nõ dubium eſt quin tota nominis Dei inuocatio hîc notetur ſub vna parte. neque enim gratias illi agere poſſumus, niſi ab eo exauditi. nihil autem impetrat, niſi qui precatur. In ſumma, ſignificat ſine brutis animalibus nos habere quod offeramus Deo, & eum hoc modo ritè ac perfectè à nobis coli. Cæterùm vt Apoſtoli conſiliũ eſt docere qualis ſit ſub Nouo teſtamẽto legitima colendi Dei forma, ſic obiter admonet, non poſſe à nobis purè inuocari Deũ, & celebrari eius nomen, niſi per Mediatorem Chriſtum. Ille enim ſolus eſt qui labia noſtra, quæ alioqui polluta ſunt, ad canẽdas Deo laudes, ſanctificat: qui precibus noſtris dat aditum: qui denique Sacerdotis munus peragit, vt ſe in conſpectum Dei ſiſtat noſtro nomine.

Oſ.14.a.3.

16 *Beneficẽtiæ autẽ & cõmunicationis ne ſitis immemores. talibus enim hoſtiis delectatur Deus.*

17 *Parete præfectis veſtris, ac deferte. ipſi enim vigilant pro animabus veſtris, tanquam rationẽ reddituri:*

reddituri: vt cum gaudio hoc faciant, & non gementes. id enim vobis non expedit.

18 *Orate pro nobis. confidimus enim quod bonam habemus conſcientiam, cupientes in omnibus honeſtè verſari.*

19 *Magis autem vos hortor vt id faciatis, quo celerius vobis reſtituar.*

16 *Beneficentiæ.)* Hic alteram quoque rite atque ordine ſacrificandi rationem oſtendit nẽpe quòd omnia charitatis officia, totidem ſint hoſtiæ. quo ſignificat, ſtultè ac perperam cupidos eſſe qui ſibi aliquid deeſſe putant, niſi pecudes Deo ſecundum Legem offerant, quum tam vberem ac multiplicem ſacrificandi materiam nobis Deus ſuppeditet. Tametſi enim nihil habere à nobis commodi poteſt, tamen nominis ſui inuocationem in ſacrificium deputat: & quidem ſic præcipuum, vt vnum pro omnibus ſufficiat. deinde quicquid in homines beneficiorum conferimus, ſibi ipſi fert impenſum, & ſacrificii etiam nomine dignatur, vt Legis rudimenta nunc non ſuperuacua modò, ſed noxia eſſe appareat, quando à vera ſacrificandi regula nos abſtrahunt. Summa hæc eſt, ſi Deo ſacrificare libeat, ipſum eſſe inuocandũ, & cum gratiarum actione prædicandam eſſe eius bonitatem, deinde fratribus noſtris benefaciendum eſſe: hæc eſſe vera ſacrificia in quibus occupari veros Chriſtianos deceat: aliis iam non eſſe tempus vel locũ. Et quum dicit, *Talibus delectatur Deus,* ſubeſt tacita antitheſis, quòd nunc vetera illa quæ mandauerat vſque ad Legis abrogationem, amplius non poſtulet. Cæterùm huic doctrinæ annexa eſt exhortatio, quę vehementer ſtimulare nos debet ad exercendam erga proximos beneficentiam. Neque enim hæc vulgaris eſt dignatio, quòd quæ hominibus impendimus, Deus in ſacrificiis ſibi oblatis deputat: & quòd noſtra officia, quæ nullius erant pretii, tantopere ornat vt ſacra eſſe pronunciet. Quare vbi inter nos charitas non viget, non homines tantum fraudamus iure ſuo, ſed Deum ipſum, qui ſolenni elogio ſibi dicauerat quicquid iubebat hominibus impendi. *Communicationis* nomen latius patet quàm Beneficentiæ. omnia enim officia complectitur quibus ſe mutuò iuuant homines: atque hæc vera eſt charitatis nota, quam inter ſe communicant qui Dei Spiritu ſimul ſunt coniuncti.

17 *Parete.)* Non dubito quin de paſtoribus loquatur & reliquis Eccleſiæ gubernatoribus. Nam neque tunc Chriſtiani magiſtratus erant: & quod *vigilare eos* dicit *pro animabus*, ad ſpirituale regimen propriè pertinet. Primò obedientiam, deinde honorem illis deferri iubet. hæc duo neceſſariò requiruntur, vt plebs fidem ac ſimul reuerentiam paſtoribus habeat. Sed notandum eſt ſimul, Apoſtolum de iis tantùm agere qui munus ſuum fideliter exercent. nam qui nihil habent præter titulum, imò qui paſtorum titulo abutuntur ad perdendam Eccleſiam, parum reuerentiæ merentur, & aliquanto minus fidei. Et hoc etiam diſertè exprimit Apoſtolus, quum dicit eos pro animabus vigilare: quod non pertinet niſi ad eos qui verè præſunt, ac re ipſa ſunt quod vocantur. Bis igitur ſtulti Papiſtæ, qui ſui Idoli tyrannidem hinc ſtabiliunt. Iubet Spiritus, piorum ac fidelium Epiſcoporum doctrinam obedienter amplecti, ſaníſque conſiliis obtemperare. Iubet etiam honore illos proſequi. Qui hoc Epiſcoporum laruis ſuffragatur? atqui non modò tales ſunt omnes qui ſub Papatu vocantur Epiſcopi, ſed truculenti animarum carnifices, atque immanes lupi. Verùm vt taceam quales ſint, hoc tantùm in præſentia dico, dum paſtoribus noſtris iubemur ſubeſſe, ſedulò ac prudenter eſſe diſtinguendum quinam ſint veri ac fidi præfecti: quia ſi quibuſlibet hunc honorem promiſcuè deferimus, primùm iniuria bonis fiet, deinde non valebit ratio quæ hîc additur, ideo honore eſſe dignos, quia pro animabus vigilant. Proinde vt hoc teſtimonio iuuetur Papa cum ſuis, neceſſe prius habebant omnes, probare ſe ex eorum eſſe numero qui pro ſalute noſtra vigilant. hoc ſi conſtet: nihil iam erit controuerſiæ quin reuerenter ab omnibus piis colantur. *Ipſi enim vigilant.* Quo plus oneris ſuſtinent, eo maiori honore dignos ſignificat. nam quò quiſque plus laboris ſuſcipit noſtra cauſa, & quò maiori difficultate vel periculo ſe nobis impendit, eò ſumus illi magis obſtricti. Talis autem Epiſcoporum eſt functio, vt ſummas in ſe moleſtias, præter ſummũ periculum, cõprehẽdat. vix ergo, ſi grati eſſe volumus, licebit quantum illis debetur, rependere. Præcipuè verò quum rationem de nobis reddituri ſint Deo, indignũ eſſet nullam apud nos haberi eorum rationem. Admonet præterea, quanta in re nobis eorum opera proſit. nã ſi pretioſa nobis eſt animarum noſtrarum ſalus, minimè viles erunt qui pro illa excubant. Ideo autẽ nos dociles eſſe iubet promptóſque ad obſequẽdum, vt quod pro officii neceſſitate faciunt paſtores, libenter quoque & alacri animo faciant. Nam ſi reſtrictũ mœſtitia vel tædio animũ habeant, vt aliâs probi ſint ac fidi, reddentur tamen pigriores. quia vnà cũ hilaritate cõcidet in agendo vigor. Ideo inutile fore plebi denuntiat Apoſtolus, ſi ingratitudine ſua paſtoribus dolorẽ ac gemitũ afferat: vt ſignificet nos ſine propriæ ſalutis iactura, non fore paſtoribus moleſtos vel immorigeros. Quum vix decimus quiſque hoc cogitet, hinc apparet quantus vulgò ſit ſalutis neglectus. Nec mirũ eſt ſi tam pauci hodie reperiantur qui ſtrenuè pro Eccleſia Dei vigilent. præterquam enim quòd pauciſſimi ſint ſimiles Paulo, qui os apertum habeant clauſis populi auribus, & conſtricto populi corde, ſuũ ipſi dilatent: Dominus etiam ingratitudinem vindicat quæ vbique ferè inualuit. Quare meminerimus de noſtra peruicacia pœnas ſumi, quoties frigẽt in officio paſtores, vel minus ſunt ſeduli quàm expediret.

18 *Confidimus enim.)* Poſtquam ſe eorum precibus cõmendauit, vt eos ad precandum incitet, prædicat ſe bonã habere conſcientiam. Quanuis enim totũ mundum complecti debeant preces noſtræ, ſicuti charitas ex qua manãt: peculiariter tamẽ nos de piis & ſanctis hominibus conuenit eſſe ſolicitos, quorũ nobis comperta eſt probitas, aut aliæ virtutis notæ. In hunc ergo finem cõſcientiæ ſuæ integritatem cõmemorat, vt eos magis commoueat ad ſuſcipiendam ſui curam. Quum dicit, Perſuaſus ſum, vel cõfido, partim hoc modeſtiæ ſeruit, partim fiduciæ. Particula *In omnibus*, tam ad res quàm ad homines referri poteſt: itaque in medio relinquo. Aliud argumentũ addit, non tam ſibi vni priuatim, quàm illis omnibus vtiles fore preces quas pro ipſo concipient. acſi diceret, Non tã mihi conſulo quàm vobis omnibus: quia in hoc commune omniũ bonum agitur, vt vobis reſtituar. Hinc colligi fortè poſſet probabilis coniectura, Epiſtolæ authorem tunc fuiſſe aut negotiis implicitũ, aut detentum perſequutionis metu, quominus ſiſtere ſe tam citò coram poſſet quibus ſcribebat. Quãquam fieri poteſt vt liber & expeditus ſic loquatur, quia reputet hominis greſſus in manu Dei eſſe, idque veriſimilius apparet ex fine Epiſtolæ.

20 *Porrò Deus pacis, qui eduxit ex mortuis Paſtorem ouium magnum in ſanguine Teſtamenti æterni, Dominum noſtrum Ieſum.*

Aliàs, aptet, perficiat.

21 *"Confirmet vos in omni opere bono, vt faciatis eius voluntatem: faciens in vobis quod acceptum ſit coram ipſo, per Ieſum Chriſtum; cui gloria in ſecula ſeculorum. Amen.*

às, obſecro.

22 *"Hortor autem vos, fratres, ſuſcipite ſermonem exhortationis. etenim breuibus vobis ſcripſi.*

s, ſcitis.

23 *"Scitote fratrem Timotheum ſolutum eſſe, cum quo, ſi celerius venerit, videbo vos.*

24 *Salutate omnes qui præſunt vobis & omnes ſanctos. ſalutant vos Itali.*

25 *Gratia cum omnibus vobis, Amen.*

Ad Hebræos ſcripta ab Italia per Timotheum.

20 *Deus pacis.)* Vt mutuò faciat quod pro ſe fieri cupit, Epiſtolã claudit precatione. Petit autẽ à Deo vt illos in omni opere bono confirmet, vel aptet, vel perficiat. id enim valet καταρτίσαι. Vnde colligimus, nos ad bene agendũ minimè aptos fore, donec à Deo formati ſimus: nec in bono diu ſtaturos, niſi nos confirmet. eſt enim proprium eius donum, perſeuerantia. Nec dubium eſt, quum iam in illis non vulgaria lucerent dona Spiritus, vt viſum eſt, non primã formam qua inchoentur, ſed expolitionem qua perfecti reddantur, optari. Iam definitionem bonorum operum ponit, quum Dei voluntatem ſtatuit pro regula. Nam ita ſignificat, non alia eſſe habenda bona opera, niſi quæ ad Dei voluntatẽ exiguntur, ſicuti etiam Paulus ad Romanos 12.a.2, & pluribus aliis locis docet. Meminerimus ergo hanc eſſe bene & ſanctè viuendi perfectionem, dũ vita ad eius obedientiam eſt cõpoſita. Quod proximè ſequitur membrũ, ad explicationem valet. *Faciens,* inquit, *quod acceptum ſit coram illo.* Loquutus erat de volũtate, quæ in Lege patefacta eſt: nunc oſtendit, fruſtra Deo obtrudi quod nõ præcepit, quia ſua placita pluris facit quàm omnes mundi inuentiones. Quum dicit, *Per Ieſum Chriſtum*, bifariam hoc poteſt exponi: vel, faciẽs per Ieſum Chriſtum: vel, quod illi placeat per Ieſum Chriſtum. ac vterque ſenſus optimè congruit. Scimus enim & Spiritum regenerationis & omnes gratias nobis cõferri Chriſti beneficio. deinde certum eſt, quũ nihil omni ex parte abſolutum à nobis prodeat, nihil poſſe gratum eſſe Deo ſine venia, quàm per Chriſtum obtinemus. ita fit vt noſtra opera gratiæ Chriſti odore perfuſa, ſuauem fragrantiam ſpirent coram Deo, alioqui fœteant. Mihi non diſplicet ad vtrunque ſimul extendi. Clauſulam hanc precationis, *Cui gloria,* ad Chriſtum libenter refero. Quum autem hîc tribuat Chriſto quod in ſolum Deum competit, luculentum hoc modo teſtimonium reddit eius Diuinitati. quanquã ſiquis de Patre malit interpretari, non repugno. alterum potius amplector, quia minus eſt remotum. *Qui eduxit ex mortuis*, Hoc epithetum ad confirmationem additum eſt. ſignificat enim, tunc ritè demum à nobis Deum inuocari, vt nos ad perfectionem adducat, quum eius potentiam agnoſcimus in Chriſti reſurrectione, Chriſtúmque ipſum agnoſcimus Paſtorem. In ſumma, vult nos in Chriſtum reſpicere, vt bene de auxilio Dei ſperemus. nam ideo excitatus eſt Chriſtus à morte, vt nos eadem Dei virtute renouemur in vitam æternam, & magnus eſt omnium Paſtor, vt ſibi à Patre commiſſas oues tueatur. Vbi tranſtuli, *In ſanguine*, alii reddunt, Per ſanguinem: ſed quum ב plerunque ſumatur pro cum, in eo ſenſu hîc accipere magis placet. videtur enim mihi Apoſtolus hoc velle, Chriſtum ita reſurrexiſſe à mortuis, vt mors tamen eius non ſit abolita, ſed æternum vigorem retineat. acſi dixiſſet, Deus Filium ſuum excitauit, ſed ita vt ſanguis quem ſemel in morte fudit, ad ſanctionem fœderis æterni, poſt reſurrectionem vigeat, fructúmque ſuum proferat, perinde acſi ſemper flueret.

22 *Hortor autem vos.)* Quidam ita accipiunt acſi audientiam ſibi fieri peteret: ego aliter. nã meo iudicio, ſe paucis aut breuiter ſcripſiſſe commemorat, ne videatur minuere quicquam voluiſſe ex quotidiano more docendi: præſertim tamen de exhortationibus loquitur, in quibus fuit breuior. Diſcamus ergo non ideo traditam nobis Scripturam, vt ſileat inter nos vox Paſtorũ: nec ſimus faſtidioſi, quum eædẽ ſubinde auribus noſtris exhortationes inſonant. Sic enim moderatus eſt Spiritus Dei quæ Prophetis & Apoſtolis ſcripta dictabat, vt inſtituto à ſe ordini nihil derogaret. Hic autem ordo eſt, vt aſſiduæ in Eccleſia exhortationes ex ore Paſtorum audiantur. Fortaſſis & hac de cauſa exhortationis ſermonem cõmendat, quòd quum natura diſcendi cupidi ſint homines, ſemper nouum aliquid doceri malunt, quàm de rebus notis & ſæpius auditis moneri. Accedit etiam quod quum ſibi indulgeant in ſua pigritia, ægrè ſe pũgi & caſtigari ſuſtinent.

23 *Scitote fratrem.)* Quoniam terminatio verbi Græci γινώσκετε vtrique modo conuenit: legi poteſt Scitis, vel Scitote, atque hæc poſterior lectio mihi placet, rametſi priorẽ non reiicio. Probabile enim eſt, Iudæis tranſmarinis indicari quod nondũ ſciebant. Cæterùm ſi hic eſt Timotheus nobilis ille Pauli comes (quod ego libenter recipio) veriſimile eſt Lucẽ vel Clementẽ eſſe autorẽ huius Epiſtolæ. Paulus quidem filium magis vocare ſolet. deinde, quæ mox ſubiicit, Paulo non conuenirent. Apparet enim hunc qui ſcribit, liberum fuiſſe ac ſuæ poteſtatis, ac prçterea alibi potius tunc fuiſſe quàm Romç. imò veriſimile eſt circumiſſe per varias vrbes. & tunc paratum fuiſſe ad traiiciendum mare. Hæc autem omnia vel Lucæ vel Clementi poſt Pauli mortem accidere potuerunt.

24 *Salutate.)* Quum Hebræis communiter omnibus hanc Epiſtolam ſcribat, mirum eſt cur iubeat aliquos, quaſi è numero ſegregatos, ſalutari. ſed Præfectis, meo iudicio, ſalutationem hanc peculiariter adſcribit, honoris cauſa, vt eos ſibi conciliet, placidiúſque ad cõſenſum doctrinæ adducat. Quum addit *Sanctos omnes*: vel fideles intelligit qui erant ex Præputio, vt colere inter ſe diſcant vnitatem Iudçi & Gẽtiles: vel huc ſpectat, vt qui hanc Epiſtolam habuerint primi, cum aliis communicent.

FINIS.

INDEX

INDEX EORVM QVAE HIS EPISTOLIS ET IOHANNIS CALVINI IN EAS COMMENTARIIS CONTINENTVR. PRIOR NVMERVS, CAPVT: poſterior, verſum indicat.

A

ABBA pater Rom.8.15,& Gal.4.
Abire poſt Satanā 1.Tim.5.15
abire poſt alienam carnē quid Iud.7
Abnegatio Chriſti multiplex Ro.6.8
abnegatio Chriſti quàm noxia 2.Tim.2.12
abnegatio Chriſti non excuſanda Philip.1.20
abnegatio ſui præcipua laus Chriſtianorum 2.Cor.5.17
abnegatio noſtri præcipitur 2. Cor. 4.10,& Gal.5.17,& Epheſ.4.22,& Heb.4.10
Abraham pater fidelium,& quomodo Rom.4.1.16,& Heb.6.12,& 11.8
abraham quomodo iuſtificatus fuerit Gal.3.6
abraham ſola fide iuſtificatus Rom.4.3
abraham quomodo hæres mundi Ro.4.13,& Heb.2.5
abraham rege Melchiſedec inferior Heb.7.4.6
abrahæ vocatio Heb.11.8
abrahæ hoſpitalitas Heb.13.2
abrahæ riſus vitio caruit Rom.4.20
abrahæ corpus effœtum ante Dei benedictionem Rom.4.19
abrahæ fides Rom. 4.3,& Heb.11.8
abrahæ perſeuerantia Heb.11.9
Abſolutio Papalis prorſus magica 2. Cor.5.19
abuſus bonorum Dei 1.Tim.2.9
abuſus cognitionis Euangelij Ro. 2.21
abuſus donorum Dei 1.Tim.6.20,& 1. Cor.12.21
abuſus libertatis 1.Pet.2.13,& 2.Pet.2.19
Acceptio perſonarū damnatur 1.Tim.5.21
Acta apoſtolorum integram hiſtoriam non continent 2.Cor.11.25
Adam peccati figura Ro.5.14
adam quomodo typus Chriſti Ro.5.14
adam fidem habuit Satanæ mendacio 1.Tim.2.14
adæ lapſus nos à Deo alienauit Heb.2.5
adæ inobedientia quàm noxia Ro.5.19
adæ & Chriſti collatio 1.Cor.15.47
Adiuratio per Dei nomen quàm ſeria res ſit 1.Theſſ.5.24
Admonitio, doctrinæ confirmatio & ſtimulus Col.3.16
Adoptio pro ipſa poſſeſſione Gal.4.5
adoptio ex gratuita electione pendet Col.1.12
adoptio cauſa prima obedientiæ Heb.2.13
adoptio ſola homines efficit idoneos Col.1.13
adoptio hæredes vitæ facit Hebr.6.12
adoptio Iudæorum Ro.9.4
adoptionem expectare quid Rom. 8.23
Adoratio externa Rom.11.4
Adulatio vitanda Roma. 12.18,& 16.18
adulatores idoli Romani Epheſ.1.22
Adulterium crimen capitale 2.Cor.7.11
Ædificatio fructus doctrinæ 1.Tim.1.4
ædificatio Eccleſiæ ſemper ſpectanda 1.Cor.14.5
ædificatio piis neceſſaria Rom.14.19
ædificationis quatuor ſpecies 1. Corin.14.6
ædificationi ſemper ſtudendum Col.4.6,& 1.Theſſ.5.21,& 1.Tim.1.6,& 2.Tim.1.7, & 2.14,& Tit.1.9, & 2.1. & Heb.5.12
Æmulatio optima 1. Theſſalo. 4.10,& Heb.10.24
Æquabilitas quid ſit 2.Cor.8.13
Ætas nubilis ſecundum iuriſconſultos 1.Cor.7.36
ætas plenitudinis pro iuſta vel matura Epheſ.4.13
Affectus in fidelibus duplex Rom.8.23.& 9.2,& 11.19
Afflictiones animi 2 Cor.1.6
afflictiones piis ac impiis communes 2.Cor.1.5,& 2.Tim.3.12,& Hebr.12.6
afflictiones piorum probrum Chriſti Heb.11.25
afflictiones piorum, teſtimonia ſunt gratiæ Dei Philip.1.18
afflictiones piorum teſtantur Deum fore mundi iudicem 2. Theſ.1.5
afflictiones non ſemper ſunt iræ Dei ſigna Hebr.12.5
afflictiones ſalutis piorum adminicula Rom.8.28
afflictiones num ſalutis noſtræ cauſę 2. Cor.4.17
afflictiones gloriam fidelium promouent Rom.5.3.5
afflictiones pios miſeros non faciunt 1. Tim.4.10
afflictiones piorum varię 2.Timot.3.12
afflictiones piis quàm vtiles 1. Cor.11.32,& Phil.1.18,& 2.Timoth.2.9,& Hebr.18.& 12.4, & Iacob.1.3,& 5.10.13
afflictiones æquo animo ferendæ Ro.8.29.30, & Coloſſ.2.24, & Heb.12.6.12
afflictiones piorum leues & momentaneæ Rom.8.18,& 2.Cor.4.17
afflictiones Chriſti & martyrum communes 2.Cor.1.5,& 2. Corint.4.10.& 13.4,& Philip.1.7,& Col.1.24
afflictiones fidelium finis Rom. 5.3, & 8.30,& Galat.3.4, & 2.Timoth.1,& Heb.12.10.11
Agapæ quæ ſint 1.Cor.11.21
Agendi tres gradus 2.Cor.8.10
Agnoſcere pro habere rationem aut reſpectum 1.Theſſ.5.12
Aaron conſtitutus ſacerdos, ſed ad tempus Heb.5.4
Alexander hæreticus 1.Tim.1.20
alexāder faber Euangelij hoſtis 2.Tim.4.14
Allegoriæ rem interdum obſcurant Heb.10.19
allegoriæ intempeſtiuæ Gal.4.21
אלהים pro Angelis Heb.1.6
Ambitio contentionum mater 2. Tim.2.14,& Tit.3.9
ambitio Eccleſiæ quàm noxia 1. Cor.14.4.36,& Gal.5.26
ambitio cauenda Ro.13.13,& 1.Cor.8.1.2,& 14.19
ambitio paſtorum, Vide Paſtorum ambitio
Ambulare ſecundum carnem quid Rom.8.1
ambulare ſecundum Spiritum quid Rom.8.1
ambulare in cibis quid Heb.13.9
Amen quid 2. Cor.1.20,& 14.16
Amicitia mundi, Vide Mundi amicitia
Amor Dei, Vide Dei amor
amor mundi, Vide Mundi amor
Anabaptiſtæ perperam iuramentum damnant Rom.1.9
Anathema quid Rom.9.3,& Galat.1.8
anathema dicere Ieſum 1.Cor.12.3
Angelus Satanæ quid 2.Cor.12.7
angeli ſpiritus Heb.1.14
angeli immortales 1.Tim.6.16
angeli cur principatus dicantur Eph.1.21,& Col.1.16
angeli cur electi dicantur 1.Tim.5.21
angeli potentiæ, qui 2.Theſ.1.7
angeli iræ Dei miniſtri 1.Corint.10.10
angeli pro meditatoribus habiti Eph.1.21
angeli Chriſto ſubiecti Coloſſ.1.17,& Heb.1.4.13,& 7.26
angeli quomodo filij Dei Hebr.1.5
angeli quomodo proficiunt Epheſ.3.3
angeli in fide non ambulant Eph.3.10
angeli an à peccatoribus ſint ſegregati Heb.7.26
angelorum conditio Heb.1.14
angelorum conditio potior quàm noſtra Heb.4.25
angelorū cultus ſuperſtitioſus Col.2.18
angelorum dignitas Col.1.16
angelorum lingua pro ſingulari aut eximia 1.Cor.13.1
angelorū mediator Chriſtus Col.1.20
angelorum & hominum reconciliatio qualis per Chriſtum Col.1.20
angelis iniūcta Eccleſię cura 1.Tim.5.21
Anguſtia quid Rom.8.35
Anima pro homine Rom.13.1
anima pro voluntate ex omnibus affectibus 1.Theſſ.5.23
anima pro ipſis affectibus Heb.4.12
anima interdum Spiritui opponitur 1. Cor.2.4
animæ eſſentia immortalis 1. Corinth.15.18,& 2. Corinth.5.1.9,& 1.Timot.6.16
animæ patritio 1.Cor.1.10
animæ facultates 1.Theſ.5.23
animæ ornatus 1.Pet.3.4
animæ puritas à Spiritu ſancto 1.Pet.1.22

animæ ſalus quàm pretioſa Iac 5.19
animæ vitæ Chriſtus Epheſ.2.4
animæ vita, noſtra cum Deo coniunctio Heb.9.14
animæ hoſtes 1.Pet.2.11
animæ occiſio duplex Heb.4 12
animæ à corporibus ſolutæ vitam ſuã retinent 1.Corinth. 15.19, & 2. Cor. 5.8, & Philip.1.25, & 1. Theſſ.4.13, & Heb.12.23
animalis homo 1.cor.2.14
Antichriſtus quis 2.Theſſ.2.3
antichriſti deſcriptio 2.Theſſ.2.4
antichriſti tyrannis ſpiritualis 2.Theſſ. 2.4
antichriſti interitus 2.Theſſ.2.8
antichriſti ſæuitia in Dei populũ Heb. 11.35
Anus quales eſſe debeant Tit.2.3
anuum vitia Ibidem
Anxietas quid Rom.8.35
Apollinaris error de Chriſti anima 1. cor.15.45
Apollos ſucceſſor Pauli 1. cor. 1. 12, & 16.12
Apoſtaſia à fide 2. Theſſ.2.3, & 1. Tim. 4.1, & Heb.6.4, & 10.26
Apoſtolus quis cenſendus 1. Cor.1.1, & 12.28, & Epheſ.4.11
apoſtoli nomen latè extenditur Ro. 16. 7, & 1.Cor.15.5, & 2.Cor.8.22, & Philip.2.25
apoſtoli officium Rom. 1.1, & 15.20, & 1.cor.15.3
apoſtoli Eccleſiæ fundatores Rom. 15. 20
apoſtoli in recitandis Scripturæ verbis ſæpe liberiores Rom.3. 4, & 12. 26, & 1.cor.14.20, & Epheſ. 4.8, & Tit. 1.3, & Hebr.2.7, & 3. 9, & 10. 5. 38, & 1.21
Aqua pro Spiritu Dei Heb.10.22
Arbitrium liberum euertitur Rom. 6. 18, & 7. 15. Vide Liberum arbitrium.
Arca ſymbolum Diuinæ præſentiæ Heb.9.24
Archippus Eccleſiæ miniſter Philem.1
archippus officij admonetur coloſſ. 4. 17
Ariſtarchus, Pauli comes col.4.10
Ariſtotelis locus 1.cor.14.11, & Gal.5.19
Arma ſpiritualia 2. cor. 10.4, & Epheſ. 6.11
arma lucis quæ Rom.13.11
Arriani refelluntur, 2.cor. 4. 4, & 13.4, Epheſ.4.5, & Philip.2.6, & col.1.15, & 1.Tim.3.16, & Tit.2.13, & Heb.1.3
Arrogantia Iudæorum, Vide Iudæorũ arrogantia
Artes præclara Dei dona 1.cor.1.17
artes voluptuariæ damnantur Epheſ.4. 28
artium vſus 1.Cor.1.17
Aſperitas vide Seueritas
Ἄθεοι qui Epheſ.2.12
Auaritia malorum omnium radix 1. Tim.6.10
auaritia cur idolorum cultus Epheſ.5.5
auaritia damnatur Rom.1.28, & 2.Cor. 12.14, & Epheſ.5.3, & 1. Tim.3.3, & 6. 5.6.7, & Heb.13.5
auaritiæ fons diffidentia Heb.13.5
auaritiæ corrigendæ ratio 1.Timo.6.11
Auri vſus an prorſus damnandus 1.Pet. 3.3
Auſteritas nimia Iac.1.14.
Autoritas vni Deo deferenda Rom.3. 10
Axioma primarium totius philoſophiæ chriſtianæ Rom.3.4

B

Baptizari in Chriſti nomen quid 1. Corint.1.13
baptizari pro mortuis quid 1.Cor.15.19
baptiſmus olim in nube adumbratus 1.Cor.10.1
baptiſmus in mari figuratus 1.Cor.10.1
baptiſma vnum Epheſ.4.5
baptiſmus gratiæ Dei ſignum Coloſſ. 2.12
baptiſmus in Chriſti nomine 1. Cor.1. 13
baptiſmus circunciſioni ſucceſſit Ro. 4.13
baptiſmus infantibus minimè negandus 1.cor.7.14, & Heb.6.2
baptiſmus ſalutis obſignatio Tit.3.5.
baptiſmus cur lauacrum regenerationis dicitur Tit.3.5
baptiſmus cur ſpirituale lauacrum 1. Pet.3.21
baptiſmus non iuſtificat Ro.2.25
baptiſmus aliquibus dũtaxat literatis 1.Pet.3.21
baptiſmi nomen variè ſumptum Heb. 6.2
baptiſmi efficacia Eph.5.26
baptiſmi ſcopus chriſtus eſt 1. corint. 1.13
baptiſmi finis Rom.2. 25, & 6.3. 4, & Epheſ.5.26
Baſilides antichriſtus 1. Ioh.2.18
Baſilij locus 1. Cor.15.33, & Tit.1.12
Belial, pro diabolo 2.corinth.6.15
Benedicere variè acceptum Epheſ.1.3
benedicere pro bene precari 1.Pet.1.9
benedicendi genus duplex Heb.7.7, & 11.20
benedictio variè ſumpta Heb.11.20
benedictio quid Heb.7.7
benedictio pro adoptione Gal.3.8
benedictio pro beneficentia 2. Corint. 9.5.6
benedictio myſticæ menſæ & communis alia 1.Tim.4.5
benedictus Textor medicus 2. Tim.2. 17
Beneficentia commendatur 1. Corint. 16.2, & 2.Cor.9.5.6.7.8, & Gal.6.9, & Phil.4.18, & 1.Tim.6.18, & Tit.3.1, & Heb. 13.16
beneficentia erga omnes colenda Gal. 6.10, & 1. Theſſ. 5. 15, & 2.Theſſal.3.13
beneficentiæ regula 2. Corint.8.3
ברית quid Hebræis Heb.9.16
Blaſphemia quid ſit 1.Corin.4.12
Bonum pro benignitate Gal.6.9
bonũ pro recto & legitimo 1.Tim.2.3
bonum non ſemper malo aut vitioſo opponitur 1.Cor.7.1
bonũ omne ex Dei gratia Philipp.2.13
bonum omne à Deo eſt 1. Pet.5.10
bona quomodo apud homines comparanda Rom.12.17
bona Eccleſiæ quibus diſpenſanda 1. Timoth.5.16
bonorum communio num neceſſaria 2.Cor.8.13
boni malis permixti Rom. 16. 11, & 1. Cor.5.10, & Philipp.2.15, & 3.20, & 2. Tim. 2.20, & 3.2, & Heb.3.16, & 12.15
bonorum paucitas 1. Pet.3.19.21
Budæi locus Ro.9.3, & 1.Cor.4.13, & 9. 27, & 2.Cor.1.13, & Philip.3.9, & Col. 2.18

C

Cadere pro perire Heb.4.11
Cælibatus in quem finem appetendus 1.Cor.7.35
cælibatus num coniugio ſanctior 1. Cor.7.6
cælibatus quatenus coniugio melior 1. Cor.7.38
cælibatus paſtorum quot malorũ cauſa fuerit 1.Cor.7.7
cælibatus papiſtarum impurus 1.Tim. 5.15
cælibatus in iunioribus viduis periculoſus 1.Tim.5.11
cælibatus commoda 1.Cor.7.32
cælibatus ſtulti zelotæ 1.Cor.7.6
cælibatus lex tyrannica 1.Cor.7.15
Cælũ cur vrbs fũdata dicitur Heb.11.10
cæli de Dei potentia differunt Ro.10.18
cæli quomodo perituri Heb.1.10
Cæcitas humanæ mentis quãta 1.Cor. 1.21
Cæremoniæ ad quid inſtitutæ Heb.8.5
cæremoniæ cur elementa mundi Gal. 4.9, & Col.2.8
cæremoniæ vmbris ſimiles Hebr. 10.1
cæremoniæ abolitæ Col.2.14, & Heb. 13.10.15
cæremoniarum ſcopus Heb.8.5
cæremoniarum vſus Heb.9.9
Caiæ Afraniæ proteruia 1. Cor.14.34
Calix benedictionis quid 1.Cor.10.16
Calumniæ in Dei gratiam Rom.6.7
Canendi mos in Eccleſia 1.Corin.14.15
Canticum quid Coloſſ.3.16
Cantiones ſpirituales Deo acceptæ Epheſ.5.8, & Col.3.16
Capitum ſectiones ineptæ 1.Cor.4.22, & 11.1, & 13.1. & 2.Cor. 2.1, & Gal.4. 1, & Heb.11.1
Carbones in caput inim. con. Rom. 12.20
Caro pro humana natura 2. Cor. 13 4
caro pro ingenio vel naturæ inclinatione Epheſ.2.3
caro pro vita corporali Gal.2.20
caro pro corpore 2.Cor.7.1
caro pro reb. externis & caducis Gal.3.3
caro pro vita præſenti 1.Pet.4.2
caro pro eo omni quod eſt extra Chriſtum Philip.3.3
caro pro veteri homine 1.Corint.7.28
caro pro hominibus Rom.3.20
caro pro hominibus per contemptum 1.Cor.1.29
caro pro externo aſpectu Gal.4.13
caro pro humana apparentia Galat. 4. 29
caro pro corruptis hominibus Ro. 7. 14, & 8.3, & Gal.5.19.24, & Coloſſ. 11
caro pro toto homine non regenerato Rom.7.18

caro

caro pro parte hominis nondum regenerata 2.Cor.12.7
caro in bonam partem 2.Cor.3.3
caro & & ſanguis quid 1. Cor. 15.50,& Gal.1.16
carnis cura quatenus habenda Rom.13.14
carnis deſideria quæ 1.Pet.2.11
carnis opera Gal.5.19
carni ſeminare quid Galat 6.8
carneum in bonam partem ſumptum 2.Cor.3.3
Carolus quondam miniſter verbi Philip.1.18
Carpocrates hæreticus 1.Ioh.2.22
Caſtitas vera & Deo accepta quæ 1. Cor.7.4
Cataphryges hæretici 1.Tim.4.3
Catechiſmus Heb.6.1
Catechumenorum duo ordines olim Heb.6.2
Cathari refelluntur Rom.7.15,& Eph. 1.4.& 1.Tim.4.3,& 1.Iohan.3.8
Catonis locus 1.Pet.3.4
Celeſtini refelluntur Epheſ.1.4,& Col. 1.22
Cenſura Eccleſiaſtica 1.Cor.14.32
Cerinthus Antichriſtus 1.Ioan.2.18 22
Charitas vera quæ 1.Ioan.5.2
charitas donum Dei Coloſſ. 1. 3, & 1. Theſſ.1.2,& 2.Theſ.1.3
charitas vinculum perfectionis Ro.12. 19,& Col.3.14
charitas certum regenerationis ſymbolum 1.Ioan.3.14
charitas, vnica operum regula 1. Cor. 13.3.& 16.14
charitas exercitium fidelium Galat.5.6
charitas ædificat 1.Corin.8.10
charitas fidei coniuncta 1. Ioan.5.1. & Iud.20
charitas perfecta quæ 1.Theſ.4.10
charitas fidem adiuuat 1.Ioan.3.19
charitas non iuſtificat 1.Cor.13.13
charitas quomodo credit omnia 1. Cor.13.7
charitas quomodo tegit peccata Iac. 5. 20,& 1.Pet.4.8
charitas quomodo finis legis 1.Timot. 1.5
charitas quomodo mandatum vetus 1.Ioan.2.7
charitas quomodo nouum mandatum 1.Ioan.2.8
charitas erga omnes 1.Timot.2.1
charitas eſt laborioſa 1. Theſſal.1.3. & Heb.6.10
charitas commendatur Epheſ. 4.15, & 4.16,& 5.2,& Philip.2.2,& Col.3.14, & Heb.13.1, & Iac.1.27, & 1. Pet.4.8, & 5.6,& 1.Ioan.2.7.8.9.& 3.12.14.16. 23,& 4.19.21,& Iud.2.21
charitatis gradus Rom.16.1,& 12.13,& Galat.6.10, & Epheſ.1.15, & 6.18, & Coloſſ.1.14,& Philem. 1.4,& Hebr. 6.10,& 1.Pet.2.17.& 1.Ioan.5.1
charitas firma commendatur 1. Theſſ. 4.9
charitatis fructus eximius Iac.5.20
charitatis incrementa à Deo 2.Theſſal. 1.3
charitatis initium & incrementa à Deo ſunt 1.Theſ.3.12
charitatis officia 1.Cor.13.4,& Gal.2.3. & Heb.13.16, & Iac.2. 15,& 1.Ioan 3. 17
Chiliaſtarum delirium 1.Theſſ.4.17.& 2.Theſſ.2.1
Chloe mulieris nomen 1.Corint.1.11
Chriſtus, Deus æternus Rom.1.3. 4, & 8.11,& 9.5,& 14.11.& 15.12,& 1.Cor. 1.2,& 10.9,& Galat. 4.4, & Philip.2. 6.9,& Coloſſ.2.9.10, & 1.Theſſ.3.10, & 2.Theſſ.2.16, & 1.Timoth. 2.5, & 3.16,& Tit.2.13, & Heb 1.2.5.8,& 2. 10,& 10.20,& 13.20, & 1.Pet.3.18.& 1. Ioan.1.1,& 2.13.22,& 4.2,& 5.20
chriſtus cur nouiſſimus Adam 1. Cor. 15.45
chriſtus piorum aduocatus & interceſſor Rom.8.34
chriſtus vniuerſalis omnium anima 2. Cor.3.17
chriſtus anima Legis 1.Pet.1.18
chriſtus Angelorum caput 1. Corinth. 11.10
chriſtus Eccleſiæ caput Epheſ. 1.22, & Coloſſ.1.18,& 2.10.19,& Heb.3.4.
chriſtus quomodo caput viri 1. Corin. 11.3
chriſtus bonorum omnium complementum 1.cor.1.30
chriſtus fidelium cuſtos Iud.1.
chriſtus cur Dominus dictus Rom. 10. 9,& 14.9.11,& 1.Cor.1.13,& 8.6. & Epheſ.4.5
chriſtus dux populi Iſraelitici 1.Corin. 10.9
chriſtus vnicum rectè agendi exēplar 1.Cor.11.1
chriſtus vnicum exemplar fidelium Rom.8.29.& Epheſ.5.1,& Philipp.2. 5,& Heb.10.7,& 12.3
chriſtus Filius Dei Rom.1.4, & Hebr. 1.5
chriſtus Filius Dei primogenitus Ro. 8.29
chriſtus, Filius dilectionis Col.1.13
chriſtus, finis Legis Ro.10.4,& 2. Cor. 1.19,& 3.19,& Heb.4.10
chriſtus, frater piorum omnium Rom. 8.29,& Heb.2.11,& 3.3
chriſtus, vnicum Eccleſiæ fundamentū 1.Cor.3.11,& Epheſ.2.20
chriſtus promiſſionum omnium & ſpei fundamentum Epheſ.1.1
chriſtus ſalutis noſtræ fundamentum 2.Tim.1.9
chriſtus hæres vniuerſorum Heb.1.2
chriſtus homo Rom.1.3, & 9.5, & 2. Cor.5.16,& Gal.4.4, & Epheſ.1.16,& Coloſſ.1.22,& 1.Timoth. 2.5. & 3.16, & 2.Tim.2. 8, & Heb.2.11.16,& 5.1,& 1.Ioan.4.2
chriſtus imago Dei 2.Cor.4.4. & Col. 1.15,& 1.Pet.1, & 1. Ioan.2. 22,& 3. 23, & 5.20
Chriſtus verus Immanuel 2. Corint.5. 19
chriſtus totius mundi iudex Rom.2. 16,& 14.10, & Philip. 2. 10.& 3.20,& 1. Theſſal.4.16,& 2. Timoth. 4.1, & 1.Pet.4.4
chriſtus lapis angularis Epheſ. 2. 20, & 1.Pet.2.6.
chriſtus quomodo lapis offenſionis Rom.9. 32, & 1.Pet.2.8.20, & 1.Ioan. 4.1
chriſtus legiſlator Heb.7.12
chriſtus, vnicus Eccleſiæ magiſter 1. Cor.1.12.13,& 3.4.22
chriſtus vnicus fidei magiſter Hebr. 3.1
chriſtus quomodo maledictio. Galat. 3.13
chriſtus mediator 2. Cor.5.19.& Gal.3. 20,& Epheſ. 2.14.15.16,& 3.12,Col.1. 20.22,& 2.18,& 1.Tim.2.5,& Heb.4. 15,& 5.1,& 7.25,& 9.15, & 12.23,& 13. 15,& 1.Pet.1.3.21,& 2.5, & 4.10, & 1. Ioan.3.22,& 4.17
chriſtus circunciſionis miniſter Rom. 15.8
chriſtus quomodo hominum miniſter Heb.1.14
chriſtus peccati miniſter non eſt Gal. 2.17
chriſtus paſtor Hebr. 13. 20, & 1. Petr. 2.25
chriſtus ſolus pax noſtra Rom. 5. 1, & Epheſ.2.14
chriſtus quomodo peccatum factus 2. Cor.5.21
chriſtus Euangelij præco Heb.2.3
chriſtus fidelium præcurſor Heb. 6.22
chriſtus, primitiæ 1.Cor.15.21
chriſtus cur primogenitus vniuerſæ creaturæ Coloſſ.1.15
chriſtus primogenitus ex mortuis Col. 1.18
chriſtus paſtorum princeps 1. Pet.1. 5.4
chriſtus quomodo ante mundi creationem redemptor deſtinatus 1. Pet. 1.20
chriſtus quorum redemptor 1. Ioann. 1.7
chriſtus mortuis redemptor patefactus 1.Pet.4.6
chriſtus rex iuſtitiæ Heb.7.1
chriſtus rex & ſacerdos Heb.5.6
chriſtus, verus ſacerdos 1. Tim.2.6,& Heb.2.17,& 4.14, & 5.1, & 7.12.15.2, & 8.14,& 9.25,& 1.Ioan.2.20
chriſtus ſolus idoneus ſacerdos Hebr. 7.26
chriſtus cur cæleſtis ſacerdos Hebr 8. 1.4
chriſtus etiam noſter ſacerdos Heb.9. 25
chriſtus verum ſanctuarium 1. Ioann. 2.20
chriſtus baptiſmi ſcopus 1.Corinth.1. 1.13
chriſtus, propriæ fidei ſcopus Col. 1. 3. & Heb.3.1,& 1. Pet.2.6, & 1.Ioann.5. 13
chriſtus, verus ſcripturæ ſcopus Hebr. 13.9
chriſtus ſermo Dei æternus Tit.1. 3,& 1.Ioan.1.1
chriſtus ſeruator Tit.1.3
chriſtus ſol iuſtitiæ 2. Pet. 1. 19,& 1. Ioan.2.8
chriſtus ſpes fidelium 1.Tim.1.1
chriſtus ſpiritus ſeu anima legis 2.Cor. 3.17
chriſtus ſplendor paternæ gloriæ Heb. 1.3
chriſtus Euangelij ſubſtantia 1.Ioann. 1.1
chriſtus ſumma ac complementum

omnis ſpiritualis doctrinæ 2. Cor. 1.19
christus templum Dei Heb.3.3
christus veritas legis 1.Pet.1.18
christus patris vicarius & primarius legatus Heb.1.13
christus animæ vita 1.Cor.4.15
christus, vita æterna 1.Ioan.5.20
christus pro toto corpore 1.Ioan.3.5
christus adorandus Heb.1.3.6
christus quomodo à papiſtis adoratur 1.Pet.2.8
christus amandus & adorandus Hebr. 1.3
christus quomodo ſalutem omnibus acquiſierit Rom.4.25
christus ſolus in Eccleſia audiendus Epheſ.4.11
christus quomodo ſuam cauſam patri commendarit 1.Pet.2.23
christus cur paſſim contemnitur 1.Pet.2.6
christus quomodo in cælo Col.3.1
christus qualis nobis à Deo datus 1.Cor.1.30
christus quomodo patrem pro nobis deprecatur Rom.8.38
christus in Euangelio depictus Galat. 3.1
christus quomodo exinanitus Philip. 2.7
christus quomodo è ſuo metu exauditus Heb.5.7
christus peccati expers 2. Cor. 5.21. & Heb.5.2,& 7.26, & 1.Pet.1.19.& 2.22.
christus qualis fingitur à papiſtis 1.Ioan.2.22
christus è cœlo ſaluator expectandus Philip.3.20,& 1.Theſſ.1.10, & 3.13, & 2.Theſſ.1.7,& Tit.2.13,& Heb.9.28
christus quomodo in piis habitat Ro. 8.10,& Epheſ.3.17
christus quomodo circunciſis inutilis Galat.5.2
christus quatenus patre minor 1.Cor. 11.3
christus cæleſtis omnibus theſauris refertus ad nos miſſus Rom.8.32
christus ad quid miſſus Rom. 15.8.& 1.Tim.1.15,& 1.Ioan.3.5,& 4.2.9.
christus aliis non ſibi mortuus Heb.9.28
christus quomodo peccato mortuus Rom.6.10
christus ſuapte virtute reſurrexit Rom. 1.4,& 8.11
christus homo neceſſitatibus humanis obnoxius Heb.2.13
christus humanis paſſionibus obnoxius Heb.2.17,& 4.15
christus quomodo pauper factus 2.Cor.8.9
christus Angelis excellentior Heb.1.4. 13,& 3.3,& 7.26
christus fide recipitur 1.Ioan.14.14
christus in gloriam receptus 1.Tim.3. 16
christus vbi quærendus 1.Pet.3.22
christus in extremas anguſtias redactus Heb.5.7
christus ab initio mũdi regnauit Heb. 13.8
christus quatenus Deo ſubiectus 1.cor.3.23,& Epheſ.1.16
christus quomodo patri ſubiiciendus 1.cor.15.27
christus vnus piis omnibus ſufficit 2.cor.5.19,& Gal.2.21, & Philip.3.10, & coloſſ.1.27,& 2.3.9, & 1.Tim.2.5, & Hebr.13.8,& 1.Petr.1.8, & 1.Ioann. 2.24
christus vnus beatos nos facit Philipp. 1.21
christus qualiter regnum ſit patri traditurus 1.cor.15.24
christus nunquam Angelica natura veſtitus Hebr.2.16
christus quomodo duodecim Apoſtolis viſus poſtquam reſurrexit 1.cor. 15.5
christus quomodo Angelis viſus 1.Tim.3.16
christus in nobis viuit dupliciter Gal. 2.20
christus quomodo Spiritu viuificatus 1.Pet.3.18.21
christi abnegatio multiplex Ro.6.8, & 10.6,& Philipp.1.20,& col.2.19,& 2.Tim.2.12,& 2.Pet.2.1, & 1.Ioan.2.22, & 4.2,& Iud.4
christi aduentus in carnem 2.Pet.1.16
christi aduentus ad iudicium col.3.4, & 2.Timot.4.1,& Tit.2.13,& Heb.9. 27,& 10.5.25,& 2.Pet.3.4,& 1.Ioan 2. 18.& 3.2
christi aduentus cum gaudio expectandus 2.Pet.3.12
christi in cælum aſcenſus Epheſ. 4.8.9, & 1.Pet.3. 22
christi clamor validus Heb.5.7
christi cognitio efficax 2.Pet.1.8
christi cognitio vitæ nouitatem parit 1.Ioan.3.6
christi corpus quomodo dicitur non fuiſſe huius creationis Heb.9.11
christi corpus quod in cælo eſt, quomodo nobis in terra detur 1.cor.11. 24
christi crux pro redemptionis beneficio 1.cor.1.17
christi diuitiæ Heb.1.2
christi excellentia quanta Epheſ.1.21, & Heb.1.3.13
christi exinanitio Phil.2.7
christi expectatio pro ſpe ſalutis æternæ 1.Theſſ.1.9
christi gloria Heb.1.3, & 2.9.& 2.Pet.1. 17,& 3.18
christi gratia ſecum affert vitæ nouitatem Tit.2.14,& Heb.2.17
christi hoſtes cur ad extremum vſque diẽ aduerſus eũ pugnabunt Heb.2.8
christi hoſtes ſubigendi 1.cotin.15.25. 26,& Heb.1.15
christi humanitas duo comprehendit Gal.3.13
christi humanitatis fructus Hebr.2.14
christi humilitas Philip.2.6
christi humiliatio apud pios glorioſa Heb.2.10
christi humiliationis finis Heb.5.7
christi innocentia 1.Pet.2.22
christi inſignia quæ Gal.6.17
christi lachrymæ Heb.5.7
christi lex quæ Gal.6.2
christi manifeſtatio 1.Pet.1.20
christi manifeſtatio duplex Rom.3.21
christi manifeſtatio varia Heb.13.8
christi mortificatio quid 2.Cor. 4. 10, & 1.Pet.3.18
christi mors, initium noſtræ cum Deo reconciliationis Rom.5.10
christi mors, vitæ noſtræ initium 1.Ioan.4.10
christi mors, totius mundi vita Hebr. 8.2
christi mors peccatum in fidelibus extinguit Rom.6.4
christi mors peccata noſtra aboleuit Rom.4.25
christi mors vnde æſtimanda Hebr.9. 14
christi mors quibus prodeſt 1.Ioan.17
christi mors ſub reſurrectione continetur 1.Pet.3.21
christi mortis efficacia Roman. 6. 5,& Epheſ.5.2,& 1. Pet.2.24, & 1. Ioan.2. 12,& 5.8
christi mortis fœlix exitus 1.Pet.3.18
christi mortis finis 2.Cor. 5. 14,& Gal. 1.4, & 1.Theſſ.5. 10, & Tit. 2.14,& 1.Pet.2.24,& 3.18,& 2.Pet.1.9
christi mortis fructus Heb.2.9,& 1.Pet. 2.24
christi mortis communicatio duplex Rom.6.7; & Philip.3.10
christi mortis duplex ſimilitudo 1.Pet. 4.1
christi mortificatio quid 2.Corin.4.10
christi naturæ duæ Rom. 9.5,& Gal.4. 4,& Philip.2.6.7
christi nomen pro Eccleſia 1.Corin.12. 12
christi obedientia Rom.5.19,& Philip. 2.8,& Heb.5.8.9,& 10.5.7
christi officium Rom. 1.16, & 9.32, & 11.26, & 1. Cor.1. 30, & 2 Corinth.5. 19,& 1.Timoth. 1.15, & Heb.4.12, & 1.Pet.2.8
christi officium cur explicandum 1.Ioan.5.13
christi paſſionum finis proximus Heb. 5.8
christi perpetuitas Heb.1.10
Christi prædicationis fructus 1.Ioan. 1.2
christi preces Heb.5.7
christi probrum Heb.11.25
christi regnum, præcipuus Legis omniúmque prophetiarum ſcopus 1.Cor.10.11
christi regnum æternum Heb. 1.13.& 5. 6,& 2.Pet.1.10,& 3.18
christi regnum ſpirituale Heb. 9.23,& 1.Pet.1
christi regnum in dies prouehitur Philipp.2.16
christi regni conditio 2.Tim.3.1
christi reſurrectio Rom. 1.4.& 2.Tim. 2.8,& 1.Pet.3.21
christi reſurrectio, opus potentiæ Dei Rom.6.4,& 8.11, & 10.9,& Epheſ.1. 20,& Coloſſ.2. 12, & Heb.13.2.10,& Pet.1.21
christi reſurrectio, ſcopus piorum omnium 1.Pet.1.3
christi reſurrectio victoriam nobis peperit Rom.10.9
christi reſurrectio iuſtitiam nobis conciliauit Rom.4.25
christi reſurrectionis finis Rom. 11. 9, & 1.Theſſ.4.14

christi

Chriſti ſacerdotium æternũ Heb. 5.6.
Chriſti cæleſte ſacerdotium Heb. 8.1
Chriſti ſacerdotii partes duæ 1. Tim. 2.6
Chriſti ſanguis corda purificat Heb. 9.20
Chriſti ſanguis, ſalutis noſtræ pignus 1. Pet. 1. 18
Chriſti ſanguis quomodo clamat. Heb.12.24
Chriſti ſanguis vis Heb.10.19.& 12.24, & 13.20,& 1.Io.17.& 5.6.
Chriſti ſeſſio ad Patris dexteram Heb. 10.11
Chriſti Spiritus, prophetarum magiſter 1.Pet.1.11
Chriſti ſtigmata geſtare Galat. 6.17
Chriſti triumphus Rom.7.4, & Coloſſ.2.15
Chriſti timor Eph. 5. 21
Chriſti victoria Coloſſ.2.15
Chriſti virtus viuifica in pios diffunditur 1.Pet.3.19
Chriſti zelus Rom.15.3
Chriſti & Adæ collatio 1. Corinth. 15. 47
Chriſti & fidelium collatio 1 Pet. 4.1
Chriſti & fidelium afflictiones communes Philip.1.7,& Heb. 13.13, & 1. Pet.5.9.
Chriſti & fidelium coniunctio 1.Cor. 6.15.17,& Galat.3.17, & Epheſ. 5. 29, & Coloſſ. 1. 24, & 1. Theſſ. 4. 18,& 2.Tim.2.11, & Heb.2.11.13, & 5. 14, & 1.Pet.1.11
Chriſti & fidelium diſcrimen Heb.12. 4,&1.Ioan.3.16
Chriſti & Moſis diſcrimen Heb.3.3.5, & 7.12
Chriſti & veteris pontificis comparatio Heb. 9. 11
Chriſti & ſacerdotum Leuiticorum collatio 5.1
Chriſti & ſacerdotum Leuiticorum diſcrimen Heb.1.3, & 25. & 7 17.27
Chriſto perſona duplex impoſita Heb. 4.14
Chriſto quomodo omnia ſubiecta 1. Cor.15. 27, & Philip.3.21.Colo.1. 18, & Heb. 5. 8
Chriſto viuere & mori quid Philip. 1. 23
Chriſto viuendum & moriendum 2. Pet.2.1
Chriſto quomodo pii futuri ſimiles 1. Ioan.3 2
Chriſtũ rurſus crucifigere quid Heb. 6.6
Chriſtum induere quid Rom. 1.14
Chriſtum nunc carne ſua exutum ſomniant fanatici Heb.5.7
Chriſtiani à Chriſto dicti Heb 1.9
Chriſtiani veri qui Rom.8.9,& 1. Pet. 3.15,& 1.Ioan.3.19
Chriſtiani ſolebant antelucanos hymnos Chriſto canere 1.Corint.14.15
Chriſtianiſmus verus quis Gal.5.24,& 1.Theſſ.1.3
Chriſtianiſmus abſque cruce fingendus non eſt 2.Cor.4.12
Chriſtianiſmus qualis in Papatu Gal. 4.6,& Philip.3.5.& Heb. 5. 14
Chriſtianiſmi partes Heb.6.11
Chriſtianiſmi principium 2. Pet. 1.9
Chriſtianiſmi conditio 1.Pet.2.21
Ciborum delectus Rom.14.5
Ciborum delectus ſuperſtitioſus Tit. 1.15,Heb.13.9
Ciborum diabolica prohibitio 2. Tim.4 3
Ciborum vſus legitimus Tim. 4.4
Ciceronis locus 1.Cor.7.36,& Epheſ.4.28,& 1.Pet.4.4,& 1.Ioan.2. 16.
Circunciſio pro Iudæis Galat. 2. 7, & Epheſ.2.11
Circunciſio duplex Rom 2.28,& Epheſ.2.11, & Col.2.11, & Phi.3.3
Circunciſio vera quæ Rom.2. 25
Circunciſio ad tempus mandata Gal. 5.3
Circunciſio, ſanctificationis ſymbolũ Epheſ. 2.11
Circunciſio non iuſtificabat Rom. 2. 25.28
Circunciſionis vſus Rom. 4.11
¶ Claues miniſtris conceſſæ quid 2. Cor.5.20
Claues Papiſticæ 1 Ioan.1.7
Clerus quid veteribus 1. Pet. 5.3
Clerus Papalis ab omni reprehẽſione immunis 1.Tim.5.20
Cleri Papalis arrogantia 2.Tim.3.2
Cleri pro particularibus Eccleſiis 1. Pet.5.3
Cœna Papiſtarum mutila 1.Cor.10. 16
Cœnæ Domini ſignum duplex 1.Corinth. 11. 25
Cœnæ Domini abuſus apud Corinthios 1. Cor.11.20.21
Cœnæ horrenda in Papatu profanatio 1. Cor.11. 30
Cœnam ſuam cur Chriſtus nocte inſtituit 1.Cor.11.23
Cogitare ſecundum carnem quid 2. Cor.1.17
Cogitatio pro intentione Col. 1.21
Cogitationes in malam partem 2. Cor. 2. 11
Collectæ pro pauperibus. Rom. 15 25,& 1.Cor.16.1
Comitas commendatur Epheſ. 4.32
Comminatio grauiſſima 1.Pet.5.5
Comminationes interdum neceſſariæ Heb.12.29
Commune pro profano Rom.14 14
Communicatio inter fideles mutua 2. Cor. 9. 8
Communicatio proprietatum 1. Corinth. 10. 9
Communio ſanctorum 2. Cor.8.14
Communio Chriſti & fidelium 1. Cor.1.9
Compaſſio de reprobis hominibus piis licita Rom. 9. 2
Concilia Papiſtarum qualia 1.Ioan.4.1
Concordia piis quàm neceſſaria 1. Cor.1.10, & Philip.1.27, & 2.Theſſ. 3 16,& Tit. 3.2,& Heb. 10.24, & 12. 14,& 1.Pet.3.8
Concupiſcentia pro fonte omnium appetituum Iacobi.1.15
Concupiſcentiæ pro ſtultis & leuibus deſideriis 2.Tim.3.6
Concupiſcentia quã noxia Iacobi 4.2
Concupiſcentia peccatũ eſt Rom.7.7
Concupiſcentiæ partes 1. Ioan. 2.16
Condemnatio generis humani vniuerſis creaturis impreſſa Rom. 8.21
Confeſſio pro fide Heb. 3.1, & 4.14
Confeſſio Deo accepta quæ 1 Pet. 3.15
Cõfeſſio an ſalutis noſtræ cauſa Rom. 10. 10
Cõfeſſio piis omnibus neceſſaria 1. Ioan 4.15
Confeſſio externa neceſſaria Hebr.10. 23
Confeſſio peccatorum qualis requiritur Iacob.5.16
Confeſſio peccatorum neceſſaria 1. Ioan 1.8.9
Confeſſio auricularis 1. Cor. 11 28,& Iacob.5.16
Cõiectura mortalis commẽtũ ſcholaſticũ Rom.4.16,& 5.2, & 8. 16. 34, & 1.Cor.10.12,& 2. Cor.13.5, & Galat.4.6,& Epheſ.3.12, & Philip.1.10, & Coloſſ.1.23,& 22,& Iacob. 1.7, & 1.Ioan.5.19
coniugium ad quid inſtitutum 1. Cor.7.1.2
coniugium in omnibus honorabile Heb.13 4
coniugium miniſtris verbi licitum 1.Cor.9 4
coniugij mutua obligatio 1. Cor. 7. 5
coniugii vinculum quàm ſanctum 1. Cor.4.9
coniugii inſolubile vinculum 1. Cor. 7.10
coniugii tribulationes multæ 1. Cor. 7.32
coniugii diabolica prohibitio 1. Tim. 3.4
coniugii leges 1.Cor.7.3
coniugii verus vſus 1.Cor.7.29
coniugii moleſtiæ & tribulationes ex peccato 1.Cor.7 28.33
coniugia impiorum num immunda 1 Cor 7 14
coniugum officium Heb.13.4
Conſcientia quanti æſtimanda 2. Cor. 12.19,& Hebr.10.22,& 13.18,& 1.Pet. 3.13
conſcientiæ ſolius Dei imperio ſubiectæ Rom.6.17
conſcientia inſtar mille teſtium Rom. 2.15,& Galat.5.13,& Iacob 4.12
conſcientiæ vis 1.Cor. 4.5,& 14.24
conſcientiæ tranquillitas per Chriſtũ Epheſ 2.18, & Tit.1.15, & Heb. 7. 1, & 1.Pet.1.8,& 2.Pet.3.14,& 1.Ioan. 1.9,& 3.20.21,& 4.18
conſcientiæ tranquillitas ex ſola fide Heb.13 5
conſcientia bona commendatur 1. Tim.1.5.19,& 3.9,& 6.20,& 2. Ti. 1. 12,& 2.19,& 1.Pet.2.18,& 3.16. 17.21, & 1.Ioan.1.7,& 3.19.20
conſcientia bona libertatem parit 1. Tim.3.13
conſcientiæ bonæ gloriatio Gal. 6. 4
conſcientiæ bonæ vis magna Phil.1.23
conſcientia mala carnifex peſſimus Roman.2.15,& 6.22, & Epheſ. 4. 19, & 1.Timoth.4.2, & 6.10,& Tit. 3. 11,& Hebr.10.27, & Iacobi 2. 4, & 1.Pet.1.14,& 1.Ioan.1.5, & 4. 18
conſcientia mala omnium hæreſeon mater 1.Tim.1.19

Conſcientia Dei, Vide Dei conſcientia.
conſcientia dubia nihil aggrediendum Rom.14.23.
Conſenſio vera quæ Rom.15.5,& Philip.4.2
conſenſus in doctrina Philip.2.2
Conſecratio Papiſtis magia eſt à gẽtibus aſcita 1.Cor.10.16
Conſolatio pro vera tranquillitate Col.2.2
conſolatio vera per Chriſtum 2.Cor.1.3
Conſpiratio miſera quæ fit extra Deum Rom.15.5
Conſtantia à Domino petenda Phile.1.24
conſtantia commendatur 2.Corin.1.17,& Iacob.1.4, & 5.12,& 1.Pet.3.15 & 2.Petr.1.12,& 1.Ioan.2.24. & Iudæ 3
Conſuetudo vbi vitia impunè graſſantur,pro lege habetur 1. Cor.6.12
Contentio pro rebellione & peruicacia Rom.2.8
contentio damnatur Rom.1.28,& 13.13,& 14.1,& 1.Cor.6.1, & 11.16,& 14.33.& 2.Cor.12.20,& Galat.5.15, 19.22,& Philip.3.1.3.14,& 1.Tim.2.8,& 2.Tim.2.14.15.24,& Tit.3.9, & Iacob.1.19.& 3.14, & 4.1,& 1.Pet.3.16
contentioſus quis 1.Cor.11.16
Continentiæ votum quàm periculoſum 1.Cor.7.37
Contumelioſi qui Rom.1.28
Conuentus Eccleſiaſtici 1. Cor.11.17.22
Conuerſio hominis à Deo 2.Tim.2.25
conuerſio hominis quanti æſtimanda Phil.1.12
conuerſio Pauli, Vide Pauli conuerſio
Cor pro ſerio & ſincero affectu Ro.10.10
cor pro tota anima 1.Pet.3.4
cor pro conſcientia 1.Theſ.3.13
cor pro intellectu Rom.2.15.
Corinthus in Achaia 2.Cor.1.10
Corinthij diuites in Chriſto 1.Cor.1.14
corinthiorum conuentus vitioſi 1.Cor.11.17
corinthiorum vitia 1.Cor.6.9, & 2.Cor.12.20
corinthiorum ingratitudo 2.Cor.10.13,& 2.Cor.12.13
Corinthiorum vana gloriatio 1.Cor.5.6
Cornelius cur Deo acceptus 1. Ioan.5.12
cornelius Celſus taxatur 2.Timot.2.17
Corpus pro parte hominis non regenerata Rom.8.10
corpus pro maſſa ex omnibus vitiis conflata Coloſſ.2.11.
corpus etiam cæleſtis gloriæ particeps 1.Pet.1.9
corpus non minùs quàm anima Deo ſubiectum 1.Cor.6.20
corpus ab omni ſuperſtitionis immũditia impollutum ſeruari debet Rom.11.4
corpus carnis pro corpore humano Coloſſ.1.22
corpus mortis quid Rom.7.24
corpus peccati quid Rom.6.12
corpora ſanctorum Iud.9
corporaliter pro ſubſtantialiter Coloſſ.2.9
Correctio fratrum commendatur Iacob.5.19, & Iudæ 22
correctio & redargutio in quo differant 2,Tim.3.16
correctiones temperandæ 1.Corint.4.14
¶ Creatio duplex Epheſ.4.24
creatura noua 2.Cor.5.17
creaturæ vanitati ſubiectæ Rom.8.20
creaturæ Dei bonæ 1. Tim.4.34
Credere in hoc mundo quid 1. Cor.5.19
credulitas nimia damnatur 2.Tim.3.14
Cretenſes deterrimi Tit.1.12.13
Crudelitas odij comes 2.Ti.3.12
crudelitas auaritiæ comes Iacob.5.4
Crux pro Euangelij prędicatione Gal.6.12.& Philip.3.18.
crux fidei comes Philip.1.29
crux Chriſti pro redemptionis beneficio 1.Cor.1.17
crux Chriſti triumphus Coloſſ.2.15.
crucis abiectio 2.Cor.13.4
¶ Cultus rationabilis Rom.12.1
cultus quis Deo gratus Heb.8.5,& 9.1.8,& 12.27.& Iacob.2.10
cultus Dei.Vide Dei cultus
Cupiditas oculorum quid, 1. Ioan.2.16
cupiditates iuueniles quæ 2. Tim.2.22
Curioſitas vitanda Rom.9.14.& 11.33,& 12.3,& 1.Corinth.3.12.& 13.8, & 2.Cor.12.2,& Eph.6.14.& Col.1.16,& 2.18.& 3.16,& 1.Theſſ.4.11.15,& 5.1, & 2.Theſſ.1.7.& 2.1,& 3.11,& 1.Timoth.4.& 5.13, & 6.1.3.16.20 & 2.Timoth.3.16.& Tit.1.3,& 2.15,& Heb.4.15.& 7.3.& 8.5, & 9.5.& 26,& 10.27,& 11.5,13.22, & Iacob.3.2.17, & 1.Pet.1.& 2.13, & 4.15,& 2.Pet.2.4, & 1.Ioan.2.3.8,& 3.2
curioſitas mulierum, Vide Mulierũ curioſitas.
Cuſtodia domus quàm deceat mulieres 1.Tim.5.13.
¶ Cypriani locus 1. Cor.4.7.& Tit.1.7.

D

DÆmones à ſalute excluſi 1. Ioa.2.2
Dauid imago Chriſti Rom.11.9.& Heb.2.23,& 1.Pet.2.7
¶ Debilitas fidei duplex Rom.4.19
Decimæ cur Leuitis ſoluebãtur He.7.4
Decorum in Eccleſia ſeruandum 1.Corinth.14.40
Delbora gubernando populo præfecta 1.Tim.2.11.
Demas officij deſertor 2.Tim.4.10.& Philem.1.24
Demoſthenis nobile iuſiurandum 1.Cor.15.31
Depoſiti nomine quid Paulus intellexerit 1.Tim.6.20,& 2.Tim.1.12
Deprecationes quid 1. Tim.2.1
Determinationes magiſtrales Sorbonicæ Scholæ 1.Tim.1.7
Detractio, Vide Obtrectatio.
Deus vnus 1.Cor.7.4.& 1.Tim.2.5
deus arbiter vitę & mortis Rom.9.21
deus mirus artifex Rom.3.8
deus quomodo fidelis 1. Cor.1.9, & 10.13,& 2. Theſſal.3.3, & Hebr.10.23
deus quomodo ſolus immortalis 1.Tim.6.16
deus ſolus omni laude dignus Rom.16.21.
deus inuiſibilis Coloſſ.1.15
deus an omnino inuiſibilis 1. Tim.6.16
deus vnicus omnium iudex Rom.2.3.& 3.6.& 2.Theſſ.1.5.& 2.12, & Heb.12.23
deus quomodo iuſtus dicatur Rom.3.2.6
deus Iudæorum legiſlator Rom.9.4
deus vnicus legiſlator Coloſſ.2.23,& 2.Theſſ.2.4
deus in eligendo & reprobando liber Rom.9.11
deus in carne manifeſtatus 1.Timo.3.16
deus quomodo pater Heb.12.9
deus pater Chriſti 2. Cor.1.3, & Col.1.3
deus communis omnium pater 1.Timoth.2.8
deus cur patientię dictus Rom.15.5
deus Pauli Philip.4.19
deus pacis 1. Theſſ.5.23, & 2.Theſſ.3.16.& Heb.13.20
deus quomodo ſolus princeps 1.Tim.6.15
deus rerum omnium principium & finis Rom.11.36
deus cordium ſcrutator Heb.4.13
deus ſemper ſui ſimilis 1. Cor.10.11.& Gal.3.20,& Heb.1.1,& 6.18
deus quomodo verax dicitur Rom.3.4,& 2.Cor.1.20,& Tit.1.2
deus cur viuens dicitur 1. Theſſ.1.9

deus

deus perſonarum acceptor non eſt Rom.2.1.11;& Epheſ.6.9
deus ſolus in Eccleſia audiendus Galat.1.1
deus pacis author Philip.4.9.
deus quomodo agnoſcitur Rom. 1. 20
deus num ſe vlli ex gentibus patefecerit Epheſ.2.12
deus in ſpiritu colendus Rom.1.9
deus nemini mortaliũ debitor Rom. 9.15, & 11.32.34.35,& 1.Corint.4.7, & 6.10
deus variè deſcribitur Heb.10.30
deus quomodo ſuos exaudit Hebr. 5.7
deus nullo modo figurandus Rom.1. 23
deus ſuorum curam gerit 2.Cor.9.11, & Philip.4.5,& 1.Theſſ.5.16.
deus quomodo in piis habitat2. Cor. 6.16,& Epheſ.2.20
deus cor intuetur Rom. 14. 23, & 1. Cor. 9.17, & 2.Cor.8.11, & 9.7,& Epheſ. 1.4, & 4.24, & 6.5, & Tit. 1.15
deus cur iurare voluit Heb. 3.11, & 7. 20
deus cur per ſeipſum iurat Hebr. 6. 13.16
deus quomodo nos iuſtificat Rom. 4.5
deus nunquam fruſtra loquitur Heb. 4.12
deus antè placandus quam rogandus Heb.9.22
deus interdum miſericorditer negat ſuis quod impiis iratus concedit 2.Cor.12.8
deus homines prçuenit, non contrà Rom.11.35,& Gala.2.20,& 1.Tim. 1.16,& Tit.3.5,& Heb.11.6.
deus non fruſtra quæritur Heb.11.6
deus quomodo quçrendus Rom.15. 12,& 2. Cor.4.6, & Coloſſ.1.15, & Heb.11.6.
deus quomodo velit omnes ſaluos fieri 1.Tim.2.3
deus quomodo tentet Heb.11.17
deus quomodo hominem in vitium tradit Rom.1.24
dei amor extra Chriſtum quærendus non eſt Rom.8.35
dei amor ab hominum dilectione non ſeparandus Gal.5.14
dei amor erga nos victoriam parit Rom.8.37
dei auxilium duplex 1.Cor.10.13
dei benedictio ex inuocatione Col. 3.17
dei benedictio ſemper neceſſaria 1. Tim. 6.17
dei beneficentia immenſa Heb.4.1
dei erga omnes homines beneficentia 1.Tim.4.10
dei cognitio omnium mentibus inſculpta Rom.1.21
dei cognitio vera quæ Coloſſ.1.10
dei cognitio, ſumma ſapientia Heb. 8.11
dei cognitio humilitatem parit 1. Cor.8.2.& 14.25
dei cultus verus quis Ro.1.9. & Heb. 13.15
dei cultus humano ſenſu non metiendus Coloſſ. 2.23
dei cultus in ſola fide fundatus 1. Timo.1.4
dei cultus pro cçremoniis & ritibus Rom.9.4
dei dextra quid Epheſ.1.20,& Col.3. 1,& Heb.1.3
dei doctrina dupliciter corrumpitur 2.Cor.2.17
dei dona variè diſtribuuntur 1.Cor. 12.4.11
dei dona cur diuerſis diſtributa Ro. 1.11
dei dona honore afficienda Galat. 1. 24, & 28, & Philip. 2.3, & 4. 3, & Col.1.4
dei electio firmum fundamentum 2. Tim.2.19.
dei fauor triſtitiam omnem abſumit Rom.8.31
dei gloria quid Tit.2.13
dei gloria quanti nobis facienda Ro. 8.38
dei gloria vbique quærenda 1.Cor. 10.31,& Epheſ.1.5.14
dei gloria in reproborum interitu manifeſtatur Rom.9 23
dei gloria pro eius miſericordia. Ibi.
dei gratia quid Rom.1.6
dei gratia,fons & cauſa omnium bonorum Ibid.
dei gratia erga ſuos duplex Heb.12.4
dei gratia efficacior lapſu Adæ Rom. 5.15
dei gratia quomodo omnibus ſalutaris Tit.2.11.
dei gratia quomodo omnibus communis Rom.5.18,& Tit.3.6
dei gratia non omnibus ex æquo confertur Rom.9.11
dei gratia ſignis minimè affixa Ephe. 5.26
dei ignoratio periculoſa 1.Cor.15.34
dei imago in hoc mundo conſpicua Heb.11.3
dei imago quomodo in nobis inſtauratur Ephef.4.24
dei erga pios indulgentia Rom. 8.15, & Heb.6.17
dei inuocatio, robur fidelium Rom. 15.30
dei ira aduerſus incredulos Hebr. 3. 17
dei ira timenda Coloſſ.3. 6, & Hebr. 10.30
dei iudicium iuſtum in reprobis ſpectandum Rom.9.15
dei iuſtitia quid Rom.1.17.21
dei iuſtitia qualis Heb.6.10
dei iuſtitia hominum iuſtitiç contraria Rom.10.3
dei laudes publicè canendæ Hebr. 2. 12
dei liberalitas 1.Tim.6.17.& Tit.3.6
dei miſericordia quid Rom.1.21
dei miſericordia magna Epheſ.2.4
dei miſericordia in electis ſpectanda Rom.9.14
dei miſericordia quibus expoſita Rom.11 32,& Heb.6.6.
dei miſericordia peculiariter quibuſdam deſtinata Rom.9.15
dei miſericordia ſola conſcientias tranquillat Rom.3.21
dei miſericordiç finis Tit.3.7
dei myſteria omnia carni ſunt paradoxa Rom.3.5
dei nomen quomodo infamatur Ro. 2.24
dei nomen inuocare quid 2.Timoth. 2.19
dei officium 2. Corinth. 6, & Hebr. 10,30
dei potentia quid Rom.1. 21
dei potentia quomodo conſideranda Rom.4.21.& 9.21,& 11.23,Epheſ.1. 19. & 3.20.& 2.Tim.1.12.
dei prçcognitio quid Rom.8.29
dei prçcones peculiari dei prouidentia excitantur Rom.10.15
dei prçdeſtinatio proprio ſenſu non conſideranda Rom.11.34
dei prçſentia quàm neceſſaria Phil.4. 9
dei promiſſiones omnes ſolo Chriſto fulciuntur 2.Cor.1.10
dei prouidentia quomodo expendẽda Rom.3.8,& 8. 7,& 1.Cor.11.19,& 2.Cor 8.16, & 9.11. & Philip.4.5,& 1.Theſ.5.16,& 2.Theſ.2.2.& 1.Tim. 2.6,& 2.Timoth.2.20, & Tit.1.3,& Philem.1.15, & Heb.9. 26.& 11.3,& 12.6.& 13.5
dei regnum in quo ſitum Rom.14.17
dei regnum pro Euangelij adminiſtratione 1.Cor.4.20
dei ſapientia quid Rom.1.21
dei ſapientia pro totius mundi opificio 1.Cor.1.21
dei ſimplicitas quid 2. Cor.1.12
dei templum an ſit vbi papa dominatur 2.Theſſ.2.4
dei teſtimonium pro Euangelij doctrina 1.Cor.2.1
dei thronus quibus formidabilis Heb.4:16
dei timor,ſapientiæ caput Rom.3.10
dei timor piis quàm neceſſarius 2. Cor.7.1
dei erga homines tolerantia 1. Cor. 11.31
dei verbum tantùm in Eccleſia annuntiandum 1.Theſſ. 2.3
dei verbum nullibi prædicatur niſi ſpeciali Dei prouidentia Rom.10. 13
dei verbi certitudo vnde pendet Rom.3.4
dei verbi maieſtas quanta Gal.1.8

dei veritas quid rom.1.21
dei veritas pro vera Dei notitio ro.1.18
dei veritas firmiſſima Epheſ.5.12
dei veritas humana vanitate euerti nō poteſt rom.3.4.
dei veritas ſimpliciter tradenda 1.Tim.1.3
dei virtus in infirmitate perficitur 2.Cor.12.9
dei vita quid Epheſ.4.18
dei voluntas in omnibus ſpectanda rom.1.10
dei voluntas in eius verbo quærenda Coloſſ.1.9
dei voluntas quæ 1.Theſſ.5.18, & He.13.20
dei voluntas, ſumma iuſtitiæ regula Heb.2.10
dei voluntas in hominum ſalute vel exitio primas tenet ro.9.19
dei voluntas ſcopus vitæ fidelium ro.14.7
dei voluntatis agnitio quàm neceſſaria Epheſ.5.17
dei voluntati vota noſtra ſubiicienda 1.Cor.4.19,& 16.5
dei & hominum diſcrimen Hebr.6.28, & 12.9
dei & idolorum diſcrimen Hebr.11.16.
deo interdum tribuitur quod in homines competit Heb.11.17
deo vni fidendum Heb.2.13
deo viuere quid rom.6.10,& Gal.2.19.20
deum omnia eſſe in omnibus quid 1.Cor.15.28
deum nemo præuenit Heb.6.18
deum quærere quid rom.15.12
deum tentare quid Heb.3.8
Dextera Dei. Vide Dei dextera.
diabolus impiorum omnium caput Epheſ.2.2, & Heb.2.14.
diabolus accuſator piorum omnium rom.8.33,& Coloſſ.2.15
diaboli principatus qualis Epheſ.6.12
diaboli epitheta Ibidem
diabolum ſaluum fore quidam ex verbis Pauli perperam inferunt 1.Cor.15.28
diaboli fide carent Heb.4.2, & 6.11
diabolorū & impiorum diſcrimen Coloſſ.1.20
Diaconiæ ſpecies duæ 1.Cor.12.28
diaconi qui dicantur Philip.1.1
diaconi quales eſſe debeant 1.Timo.3.8
diaconi quomodo probandi 1.Tim.3.10
diaconi Papiſtici quales 1.Tim.3.11
diaconorum vxores quales eſſe debeāt 1.Tim.3.11
Dicacitas damnatur Epheſ.5.3
Dies pro cæleſtis vitæ claritate Ro.13.12
Dies carnis pro præſenti vita Hebr.5.7
Dies Chriſti quomodo inſtat 2.Theſ.2.2
Dies Domini quis 1.Cor.3.13,& 2.Cor.1.14,& Philip.16
Dies Domini furi nocturno ſimilis 1.Theſſ.5.3.
Dies Dominicus 1.Cor.16.2
Dies humanus quis 1.Cor.4.3
Dies iudicii horrendus Rom.2.5
Dies iudicii expectandus Rom.2.16, & 1.Theſſ.4.15,& 2.Theſſ.2.2
Dies pentecoſtes 1.Cor.16.8
Dies iræ quis Rom.2.5
Dies cur mali vocantur Epheſ.5.16, & Coloſſ.4.5
Dierum ſuperſtitioſa obſeruatio Ro.14.6
Dierum obſeruatio quatenus damnanda Gal.4.10
Dilectio quomodo Legis complementum Rom.13.8.10
Dionyſii blaſphemia 2.Theſſ.1.5
Dionyſii libri de cæleſti hierarchia 1.Tim.1.7
Diſciplina Eccleſiæ, vide Eccleſiæ diſciplina.
Diſcretio Chriſtianis omnibus neceſſaria Heb.5.14
Diſcrimen recti & iniqui quomodo cordibus omnium hominum inſcriptum Rom.2.15
Diſcrimen Noui & Veteris teſtamenti Rom.2.28
diſcrimen Iudæorum & Gentium Rom.3.1
Diſtinctiones neceſſariæ 1.Cor.9.22, & Galat.4.19, & Philip.3.8, & Heb.6.4
Diuites à regno Dei nō excluſi 1.Corinth.1.26
Diuites quomodo ſe gerere debeant 1.Tim.6.17
Diuites maius Deo tributum debent 2.Cor.8.11.
Diuitiæ cur periculoſæ 1.Timo.6.9
Diuitiæ an abiiciendæ vt Chriſtum ſequamur Philip.3.8
Diuitiæ maledictæ quæ cum fratrum iniuria congeruntur 2.Cor.8.15
Diuitiæ ſpirituales Rom.8.32,& 1.Cor.1.4,& 2.Corint.6.8,& 9.11, & Ephe.1.7.18,& 2.7,& Coloſ.1.27,& 2.2, & 1.Tim.6.11
Diuinitas Chriſti, Vide chriſtus Deus.
Docendi vera ratio 1.Cor.7.10, & 2.Cor.10.6,& Coloſſ.1.21,& Heb.5.13, & 6.11,& 12.29
Docendi finis præcipuus 2.Timo.2.15
Docilitas commendatur Coloſſ.1.6
Doctores qui Epheſ.4.11
Doctores falſi in Eccleſia 1.Timo.4.1.
Doctores falſi lenones Satanæ 2.Cor.11.3
Doctorum falſorū multitudo 2.Tim.4.3
Doctrina quæ vtilis 1.Tim.6.3
Doctrina pro vtili eruditione Coloſ.3.16
Doctrina cur ſana dicitur Tit.2.1
Doctrina ſuperuacua non eſt, etiam ſi ſola Spiritus ſancti gratia mentes illuminet Epheſ.3.14
Doctrina pura quomodo reſtituenda Coloſſ.1.12
Doctrina Dei dupliciter corrumpitur 2.Cor 2.17
Doctrina Euangelii cur teſtimonium dicitur 2.Theſſ.1.10
Doctrina duplex, Legalis & Euangelica Gal.4.24
Doctrina generalis ex particulari 1.Cor 5.7,& 6.7, & 1.Timo.2.8, & Heb.5.4,& 10.24.30
Doctrina particularis neceſſaria 1.Theſſ.2.11
Doctrina particularis ex generali Coloſſ.1.21,& 1.Theſſ.4.3
Doctrinæ authoritas quomodo comparatur Heb.3.c.2
Doctrinæ ſanæ partes duæ Ti 2.1
Doctrinæ certitudo quàm neceſſaria Ephe.4.14,& 2.Timo.3.14,& Heb.13.9
Doctrinæ corruptio vnde Gal.1.10
Doctrinæ examē 2.Cor.13.3,& 1.The.5.21,& 1.Tim.1.14
Doctrinæ vſus Heb.5.14
Doctrinæ vſus duplex Heb.8.11
Doctrinæ ſanæ vtilitas Tit.3.9, & Heb.9.18
Doctrinam ſimpliciter proponere nō ſufficit 2.Cor.6.1
Doctrina mala nihil peſtilētius 1.Cor.15.33
Doctrinæ impiæ cur tam efficaces 2.Tim.3.13,& Tit.1.11
Domitianus qua forma à Plinio deſcribitur Rom.13.10
Domini quatenus ſeruis debitores Ephe.6.9
Dominorum officium Col.4.1
Donatiſtæ refutantur Ephe.1.4, & Coloſſ.1.23
Donec particula quomodo ſumitur Rom.11.25, & 1.Cor.15.25
Donum negligere quid 1.Tim.4.14
Dona Dei variè diſtribuūtur Epheſ.4.7
Dona vocationibus coniuncta Ephe.4.11
Dona Dei ſemper honore proſequenda 1.Cor.16.15,& Philip.1.7
Donorum Dei diuerſitas Rom.12.6
Donorum Dei vſus rectus Philip.2.5
Donis Dei non abutendum 2.Timo.1.14
Dormire pro mori 1.Cor.7.39, & 1.Theſſ.4.13
Dubitatio incredulitas vocata à Paulo Rom.4.16

E

EBrietas damnatur Epheſ.5.18, & 1.Tim.3.3
Eccleſia quæ cenſenda 1.Cor.1.2, & 1.Theſſ.1.2
eccleſia nulla ſibi priuatim addicta eſſe debet, aliis neglectis 1.Cor.14.36
eccleſia quomodo rite conſtituatur Epheſ.4.12
eccleſia, corpus Chriſti Epheſ.1.22
eccleſia domeſtica 1.Corin.16.19, & Coloſſ.4.14
eccleſia domus Dei 1.Tim.3.15,& Heb.3.3.6
eccleſia ciuitati ſimilis Coloſſ.4.5
eccleſia cur cæleſtis vocatur Galat.4.26
eccleſia quomodo in cælo Ibidem
eccleſia quo ſenſu columna veritatis 1.Tim.3.15
eccleſia per totum orbem diffuſa Gal.4.26

eccleſia corpus vnum efficit 1. Cor. 12.12.13
eccleſia, arcana Dei prouidentia fouetur Rom. 11. 2
eccleſia, nonniſi in ſolo Chriſto fundata 1. Cor. 3. 11
eccleſia quælibet ſingulorum membrorum peccata lugere debet 1. Cor.6.2
eccleſia cur fidelium mater Gal. 4. 26,& Epheſ.4.12,& 1. Timo. 3. 15.
eccleſia Papalis qualis Coloſſ.1.23,& 1.Tim.3.15
eccleſia Papiſtarum qualis mater Gal. 4. 26
eccleſia omni macula carens in hoc mundo minimè quærenda 1.Cor. 1.2,& Gal.1.2
eccleſia à Deo per Chriſtum regitur 1.Tim.1.1
eccleſia vera fuit in populo Iſraelitico 1.Cor.10.11
eccleſiæ ædificatio, opus difficile Tit. 1.5
eccleſiæ ædificatio, opus paſtorum 1.Theſſ.5.12
eccleſiæ ædificatio paſtoribus ſpectanda 2.Cor.13.7
eccleſiæ bona quibus diſpenſanda 1. Tim.5.16
eccleſiæ decor Epheſ.5.27
eccleſiæ diſciplina qua æquitate & clementia temperanda 2.Cor.2.6
eccleſiæ diſſipatio à Paulo prædicta 2.Theſſ.2.3
eccleſiæ ſummus honor Epheſ. 1. 23
eccleſiæ nota Ephe.2.20,& 1.Theſ.1.1
eccleſiæ perfectio in hac vita Epheſ. 5.27
eccleſiarum poteſtas 1. Cor. 5.2
eccleſiæ pueritia Gal.4.1
eccleſiæ regimen ſpirituale Epheſ.1 23,& 1.Theſſ.5.13, & 1.tim.5.21, & Heb.10.30
eccleſiæ ſtatus 2.tim.2.20,& 3.1, & 4 14
eccleſiæ regimen à doctrina auelli nequit 1.tim.3.2
eccleſiæ ſymmetria, multiplici vnitate conſtat 1. Cor. 12. 4
eccleſiæ theſaurus quis Papiſtis 1. Cor.1.13,& Colo.1.14
eccleſiæ tituli 1. tim.3.15
eccleſiarum turbatores Gal.5.10. 12, & 2.tim 2.15,& tit.1.24
eccleſiæ vnitas vbi ſita 1.Cor.1.12, & 14.36,& Epheſ. 1. 22
Electio Dei arcana Rom.9.6
electio Dei arcana ſupra externam vocationem dominatur rom. 9. 7
electio Dei æterna, prima ſalutis noſtræ cauſa Epheſ.1.3.& 2.theſ. 2. 13
electio, omnium beneficiorum Dei cauſa Epheſ. 1. 4
electio, firmum fundamentum 2. tim.2.16
electio ſolo Dei beneplacito fundata rom.9 24
electio, futura opera non reſpicit rom.9.11
electio à iuſtitia operum non pēdet Epheſ.1.4
electio Dei gratuita rom.2.11,&9.11, & 11.5,& Gal.4.9
electio cauſis externis minimè alligata rom. 9. 15
electio piorum tota ad Dei conſiliū referenda rom.9. 16
electio fidelium quomodo certa 1. theſſ.1.4.5
electio ad munus 2. Cor.8. 18
electionis cauſa in Dei propoſito quærenda rom.9. 14
electionis certitudo vnde rom.8, 33
electionis finis Heb. 10. 7
electionis fines duo Epheſ.1.4
electionis fructus Ibidem
electionis ſigna 2.theſſ.2.13
electi, vaſa miſericordiæ Rom. 9. 23
electi ſunt non omnes, quanquam vniuerſalis eſt doctrina Ro. 10. 16
electi ſoli illuminantur 2.tim.3.16 & Heb.8.11
electi ſoli regenerationis capaces tit. 3. 6
electi ſoli interius vocantur Rom. 10.16,& Heb.6.4
electi ſoli ſalutem conſequuntur 1. Cor.1.24
electi quomodo afficiuntur verbo Dei Heb.4.12
electi interdum acri vehementia obiurgandi Heb. 6.9
electi pro ſegregatis Coloſſ. 3. 13
electorum excellentia Heb.1.14
electorum numerus ſoli Deo cognitus Rom.11.3
electorum & reproborum diſcrimē Ro.1.13,& 7.15,& 8.9.18,& 1.Cor. 15.51,& 2.Cor.4.16,& 5.4, & Gal. 3.27,& 5.21,& Epheſ.4.30,& 5.11, & Phil.1.23.27: & Coloſſ.3.6, & 1. theſſ.4.18,13,& 5.4,& 2. timo.3. 16 & 4.8.& tim. 2.11,& 3.3. & Heb.6. 4,& 9.28,& 10.37,& 11.3.29.&12.6
eleemoſyna, ſacrificium 2 Cor.9.7.11
eleemoſynæ, ſacrificia Phil.4. 18, & Heb. 13. 16
eleemoſynæ ſementi conferuntur 2. Cor.9 6
Elementa pro rudimentis Gal. 4. 3
elementa mundi pro cæremoniis Col. 2. 8
Eloquentia num cum Euangelii ſimplicitate pugnet 1.Cor.1.17
Encratitæ hoſtes coniugii 1.timo.4.3
Enoch raptus qualis Heb. 11.5
Epaphræ laus Coloſſ. 1. 6
Epaphroditi laudes Phil. 2. 25
Epicurei, Dei contemptores Galat. 4.29,& Iud. 17
epicureorum deliria 1.Tim.1.19
epicureorum vox 1. Cor. 15. 32
Epimenides Cretenſis Tit. 1. 12
Epiſcopatus quid Paulo 1.Tim. 3. 1
epiſcopatū an appetere liceat Ibidē
epiſcopus & presbyter, idem Tit.1.7
epiſcopus & paſtor, ſynonyma Phi. 1.1,& 1.Tim.3.1
epiſcopi nomen omnibus verbi miniſtris commune Philip.1.1
epiſcopi Papales, otioſi ventres Gal. 6. 6
epiſcopi Papales Apoſtolorum ſucceſſores non ſunt Rom. 1. 1, & 1. Cor.1.1,& 4.15,& 9.16, & Galat. 4.14,& 1.Theſſ.5.12.13,& 1.Tim.3. 2,& Tit.1.3.9, & Hebr.5.4, & 13. 17
Epiſtola prior ad Corinthios Epheſi ſcripta 1.Cor.16. 19, & Phil.4.3
epiſtola ad Galatas quando & vbi ſcripta Gal. 2. 1
epiſtola prior ad Timotheum quando ſcripta 1.Tim.3.14
epiſtola ad Hebræos cur à multis repudiata Heb.6.4, & 10.26
epiſtola ad Hebræos non eſt Pauli Heb.2.3
epiſtola ad Hebræos quando ſcripta Heb. 6.1
epiſtola ad Hebræos Hebraicè minimè ſcripta Heb.9. 16
epiſtolæ Pauli multæ exciderunt 1. Cor.5.9,& Epheſ.3.3
Epulæ & luſus, idololatriæ acceſſiones 1.Cor.10.7
Errores vnde 1. Tim.1.19
errores in Papatu vnde Coloſſ. 2. 4
Eſau cur fratri ſuo poſthabitus Ro. 9.13
eſau profanus Heb. 12. 16
Eſſe pro agnoſci & apertè conſpici 1.Cor.15.28
eſſe pro conſiſtere 1. Cor.2.5
eſſe pro cenſeri Rom. 4. 12
eſſe ex fide quid Galat.3.7
eſſe ex operibus Legis Gal.3.10
eſſe in carne, quid Rom. 1. 5
eſſe ſub Lege, quid Rom.6.14,& Gal.4. 12,& 5.18
eſſe ſub gratia quid Rom. 6. 14
eſſe ſub peccato quid Rom.3.9
Et pro quia 1.Cor.8.4,& 2. Corin.5. 6, & Col. 1. 24, & 2. 5, & Heb. 4. 13
Euangelium quid Rom.1.2
euangelium, arcana Dei ſapientia 1. Cor.1. 21
euangelium arcanum cur dicitur Epheſ.3.4, & Col.1.26, & 1.Tim.3.9
euangelium ſola fide capitur Col.2.2
euangelium nonniſi Spiritus ſancti teſtimonio comprehēditur 1.cor. 2.11
euangeliū in morte & reſurrectione chriſti præcipuè cōſiſtit 1.Cor.15.14
euangelium coram mundo contemptibile Rom.1.16
euangelium cur paſſim contemptū 1.Cor.1.14

euangelium totum in Chriſto continetur Rom.1.3
euangelium crux interdum dicitur Gal. 5. 11
euangelium quibus deſtinatum Ro. 1.14
euangelium, ſalutis doctrina Rom. 1.16
euangelium Chriſto incarnato exhibitum Ro. 1. 2
euangelium filii Dei cur dicitur Roma.1.9
euangelium, illuſtratio vitæ 2.Tim. 1.10
euangelium, reconciliationis miniſterium Rom. 5. 2
euangelium cur miniſterium vitæ 2. Cor. 3. 7
euangelium, myſterium Chriſti Coloſſ. 4. 3
euangelium nouum non eſt Ro. 16. 21,& Epheſ.3. 8
euangelium quomodo odor mortis eſſe poſſit, quum ſit miniſterium vitæ 2.Cor. 2.15
euangelium falſis calumniis obnoxium Rom. 3. 8
euangelium cur Pauli dicatur Rom. 2.16,& 2 Theſſ.2.14,& 2.Timo.2.8
euangelium pacis Ephe.6.15
euangelium non pluit fortuito ex nubibus Rom. 10. 15
euangelium cur prædicatur Rom. 1. 15
euangeliũ quomodo Lege præſtantius He.2.1, & 12.18
euangelium quale Papiſtis Gal. 2. 5
euangelium cur regnum Dei vocatur Colo. 4. 11
euangelium cur Spiritus dicitur 2. Cor.3. 6
euangelium quomodo prædicationis ſtultitia 1. Cor.1.21
euangelium cur Dei teſtimonium 1. Cor.2.1
euangelium cur teſtimonium Chriſti vocatur 1.Cor.1.6, & 2.Timot. 1.8
euangelii authoritas vnde pendet Epheſ.2.17,& Col.1.23,& 1.Theſſ. 2.13
euangelii confirmatio 1.Cor.1.6
euangelii confirmatio num ab hominum conſtantia pendeat Phili. 1. 7
euangelii confirmatio ex multitudine Colo. 1.6
euangelii contemptus graue crimen Heb.2.13, & 12. 25
euangelii defenſio Philip.1.16
euangelii deſcriptio Rom. 1.3.
euangelii dignitas 2.Corint.3.6.7, & Ephe.3.10,& Philip.3.8,& Colo.1. 26,& 4.3.4,& Heb.6.18
euangelii doctrina noua non eſt Ro. 1.2,& 2.Tim. 1. 10
euangelii doctrina ſimpliciter tradẽda 1. Tim. 1. 3
euangelij doctrina piis omnibus familiaris eſſe debet Coloſſ. 3. 16
euãgelii doctrina, lac & cibus He.5.12
euangelii doctrina exhortationibus adiuuatur 2.Co.6.1
euangelii doctrina quibus infructuoſa Heb.5.13
euangelii doctrina paſſim contempta 1. Cor. 2. 7
euangelii elogium 1.Cor.4.1.
euangelii effectus Epheſ. 2. 17
euangelii horrenda euerſio in Papatu Gal. 1.9
Euangelii finis Rom.15.16,& 1.Cor. 1.9.13.& 2.7.& 2.Cor.3.18,& 5. 18, & 10.6, & 1. Theſſ.1. 9, & 4.3,& Heb.2.12
euangelii humilitas 2. Timo. 4. 3
euãgelii lux extincta in Papatu Heb. 4.17,& 2.Tim. 2. 17
euangelij maieſtas Gal.4.14
euangelii verus miniſter quis 2.Cor. 4.1
euangelii miniſterium cum militia collatum 2.Cor.10. 4
euangelii proprium officium 2. Cor. 2.15
euangelii neglectus grauiſſimã pœnam meretur Heb. 2. 3
euangelii patrocinium piis omnibus commune Phil. 13
euãgelii viua prædicatio quę 1. The. 2. 12
euangelii prædicatio quanti æſtimãda Ro.10.15
euangelii prædicatio cultus Deo gratus, Ro. 1. 9
euangelii prædicatio, ſuauis eſt odor 2.Cor.2.15
euangelii prædicatio, certum ſalutis teſtimonium Ephe. 2. 17
euangelii reiectio multiplex 2.Tim. 4.3
euangelii ſimplicitas colenda 1.Cor. 1.17,& Tim.6.20,& Tit.2.15
euangelii ſumma 2.Tim.1. 13
euangelii theſaurus inæſtimabilis 2. Cor.4.7
euãgelii præclarus titulus 2.Cor.5.18, & Epheſ.1. 13, & 6.15, & Coloſſ.1. 5,& 1.Timo.1.9,& 2.Timo. 1. 10
euangelii veritas pro genuina eius puritate Gala.2. 5
euangelii & fidei mutua relatio Roma.1.17,& Coloſſ.1. 23.
euangelii & philoſophiæ diſcrimen Rom. 12. 1
euangelii & Legis cõſenſio Hebr.1.1
euãgelii & Legis collatio Roma.8.15
euangelii & Legis diſcrimen Hebr. 6.4,& 10.1
euãgeliſta quis 1. Cor.12.28,& Ephe. 4. 11
euangeliſtæ opus 2. Tim.4.5
Euchitæ ſeu Pſalliani 1. Ti. 5. 5
Eunicæ fides 2. Tim.1.5
Euſebii locus 1.Corint.9.4, & Philip.4.3
Eutyches refellitur 1. Tim. 3. 16
Excæcatio quomodo à Deo Rom. 11.32
Exciſio duplex Rom. 11. 22
Excommunicatio legitima quanti ſit momenti coram Deo 1.Cor.5.4
excommunicatio neceſſaria 1.Tim. 1.20.& 2.Theſſ.3.14, & Tit.1.11
excommunicatio quomodo fieri debeat 1. Cor. 5.4
excommunicatio Papalis nil metuenda Gal.6.16
excommunicationis Papiſticę interdicta tyrannica 1. Cor. 5. 11
excommunicationis finis 2.Cor.2.7
excommunicationis poteſtas vni tãtùm non permittenda 1.Cor.5.4
Excuſatio nulla hominibus relicta Rom.1.20.24
excuſatio inanis Rom.10.2
excuſatio impiis adempta, Vide Impii inexcuſabiles
Exemplorũ vſus Rom.4.23, & Heb. 12.1
Exercitationes corporales quæ laudandæ 1.Tim.4.7
Exhortationes piis neceſſariæ 2.Cor. 6.1,& 1.Theſſ.2.12, & Heb.3.12, & 13.22
exhortationes doctrinam ſequi debent Rom.6.12,& 8.12, & 1.Cor. 9.24.& Epheſ.4.25,& Phil.4.1, & 1.Theſ.2.12, & 1.Tim.6.2,& 2.Ti. 3.16,& 4.2,& Heb.13.16, & Tit.1. 9,& 2.1.15

F

FAbula quid Paulo 1.Tim.1.4.& Tit.1.14
fabula de Enoc & Elia Heb.11.5
Facetiæ quando licitæ Phil.3.1
Facundia ſine charitate Deo minimè grata 1.Cor.13.1
Famę quatenus habenda ratio Rom. 12.17, & 2. Cor.5.12,& 8.21, & 13.7
famæ alienæ quatenus parcendum 2. Theſ.3.14,& 2.Tim.2.17,& Tit.1.10
famæ immortalitatem morte emere diabolicus furor 1.Cor.15.30
Familiæ habendæ cura 1.Tim.5.8
familiæ piorum, totidem Eccleſiæ eſſe debent 1.Cor.6 19
Fanatici negant Legem & Prophetas ad nos pertinere Epheſ.2.20
fanatici externum verbi miniſteriũ ſtultè reſpuunt 1.Theſ.5.20
fanatici magiſtratuũ hoſtes 1.Ti.2.2
fanatici vnde animas à corporibus ſolutas, ſenſu & intelligentia carere probent 1.Cor.7.39
Faſtuoſi qui Rom.1.28
Feriæ Papiſtarum Deo abominabiles Gal.4.11
Fermenti nomen variè acceptum 1. Cor.5.5
Feſtinatio cauenda 1.Tim.5.21

Fide-

Fidelis quis verè dicatur Rom.5.2
fidelis pro veraci 1.Cor.7.25
fidelis pro vero & legitimo Hebr. 2. 17
fideles qui 1.Tim. 4.3,& 2.Tim.4.8
fideles Angelis aſſociati Heb.12.22
fideles certi ſunt de vita æterna Ro. 8. 14
fideles ſalutis ſuæ certiſſimi Roma. 8. 30
fideles quomodo imagini Chriſti cõformes Rom. 8 29
fideles ante mundum conditũ à Deo dilecti 2.Cor.13.13
fideles, domeſtici Dei Ephe.2.19
fideles quando ex morte excitandi 1.Theſſ.4.15.16
fideles, filii lucis Ephe.5.8,& 1.Theſſ. 5.4
fideles, fratres ſunt Heb. 13. 1
fideles, fratres Chriſti Heb.2.12
fideles gloria Dei 2.Cor.8.22
fideles mundi hæredes 1.Tim.4.3
fideles imperfecti Rom.6.14, & 7 14.15
fideles quomodo Chriſto inſiti Ro. 6.5
fideles quomodo Angelorum iudices 1. Cor.6.3
fideles quomodo mundi iudices 1. Cor.6.2
fideles luminaria in mundo Phi.2.15. 16
fideles ad ſalutem prædeſtinati Ro. 9.11
fideles cur primitiæ dicãtur Rom. 8. 23
fideles primogeniti He.12.16
fideles quomodo ſancti 1.Corint.1.2, & 2.Corinth.1.1, & Ephe.1.1, & Coloſſ.1.1,& 2.Theſſ.1.10, & He. 13.24
fideles Dei templa 1.Corinth.3.16,& 2.Cor.6.16,& Epheſ.2.20.21,& 4.30
fideles quomodo iuſtificantur Rom. 4.5
fideles quomodo peccato moriũtur Rom.6.10
fideles quomodo hominibus probati Rom.14.18
fidelium progreſſus Rom.1.17, & Epheſ.1.16.& 2.22,& 3.16,& 5 27,& Philip.3.12.12,& Coloſſ.1.3, & 2.2, & 1.Theſſ.3 10.& 4.1, & 5. 23. & 2. Theſſal.1.3,& Philem.4,& Heb.3. 15,& 6.7,& 8.10.11,& 10.39,& 13.20
fideles in Chriſto viuunt Gal. 2. 20
fidelium communicatio Rom. 12. 4. 15,& Epheſ.4.16,& 1. Theſſ.3 2,& 5.11,& 2.Theſſ.1.3,& Philem.6, & Heb.10.33, & 13.16
fidelium communio 2.Cor. 4.15, & Philip.1.5,& 2.1
fidelium concordia Philip.1.27
fidelium conditio in hac vita 2.Cor. 4.10,& 5.7,& 1.Theſſal.3.3,& 1.Timo.4.10, & 6.14,& 2.Timo.3.12
fideliũ cur miſera cõditio 1.Cor.15.19
fidelium coniunctio Heb.13 3
fidelium conſilia interdum conuertuntur à Domino Rom.1.13
fideliũ conſolatio Rom.2.5,& 4. 13, & 5.3,& 6.14,& 8.1,& 9.33,& 10.8, & 2.Cor.4.10,& 5.18,& 7.6, & 11. 15,& Gal.3.22,& Epheſ.1. 14. & 2. 6.& Phil.1.28,& 3.10.20,& 4.5, & Coloſſ.1.6,& 3.4,& 1.Theſſal.4.17, & 2.Theſſal.1.5.10,& 1.Timo.4.8. 10,& 5.25,& 6.14,& 2. Timoth. 2. 9.11.19,& Tit.2. 13, & Hebr.1.10. 14,& 2.10.11.14,& 5.7, & 6.18, & 10.36.37,& 11.38
fidelium dignitas 1.Corin.6.19,& Epheſ.2.19,& Heb.2.12
fidelium familiæ quales eſſe debeant Coloſſ.4.14
fidelium fœlicitas Deo adhærentiũ Coloſſ.1.20
fidelium gaudium quale Rom.12.12, & Philip.1.4,& 2.2,& 3.1, & 4. 4, & Col.1.11,& Hebr.10.34, & 12.2
fidelium gloria 2. Tim.4.8
fidelium gloria calamitatibus promouetur Rom.5.3
fidelium gloriatio vera Rom. 5.2.3. 11,& 8.23,& 1.Cor.1.31,& 4.7, & 2. Cor.1.11,& Gal.5.26, & Philip. 1. 26,& 3 8.15,& Coloſſ.1.23
fidelium præclara hæreditas Roma. 8.17
fidelium mutua interceſſio 2.Cor. 1.10
fidelium libertas qualis Rom.6.18,& 7.14
fidelium meditatio Philip. 4. 8, & Coloſſ.3.1,& 2.Tim.2.12,& Hebr. 6.1.6,& 12.3,& 13.14
fidelium militia Rom.6.13, & 12. 12,& 16.19.& 1.Corin.9.24.25,& 2. Corint.2.14, & Epheſ.6.11. 12,& 1. Theſſ.2.18,& 5.8,& 2.Theſſ.1 6, & 2.3,& Hebr.10.32,& 12,1,& 13.13
fidelium mors Deo pretioſa Hebr. 11.4
fidelium multitudo Heb.12.1
fidelium obedientia vnde Heb.2. 13
fidelium officium 1.Theſſal.5.4,& Heb.10.24
fidelium patientia qualis eſſe debeat Rom.15.4,& Philip.2.27
fidelium paucitas Rom.10. 16, & 1. Cor.1.21,& 2.Theſſ.2.10
fidelium perfectio qualis Rom. 7. 25,& 8.5.& 1.Cor.1.7.& 13.10.11,& Epheſ.1.4,& 3.17,& 4.13, & Colo. 1.22,& 4.12,& Hebr.4.10,& 6.1.11
fidelium periphraſis Heb. 7. 25
fidelium politia in cælis Philip.3.20
fidelium prærogatiua Rom. 1. 8, & Heb.8.10
fidelium preces quales eſſe debeant 1.Tim.2.8,& Heb.13. 18
fidelium preces quomodo exaudiantur Heb. 8.3
fidelium requies Heb.4.3
fidelium ſacrificia Heb.13.15.16
fideliũ ſalus in manu Dei 2. Tim.3.12
fidelium ſalus nota Heb.1.14
fidelium ſalus quibus gradibus promouetur Rom.8.30
fidelium ſalus non niſi patientia conſummatur Rom.8.25
fidelium ſalutis cauſæ Rom.8.28
fidelium ſanctitas qualis in hoc mũdo 1.Theſſ.3.13
fidelium ſapientia in Euangelio incluſa Coloſſ. 2. 3
fidelium ſapientia in Chriſti cruce incluſa 1.Cor.1. 17
fidelium vetus ſcopus Rom. 2. 7. & Hebr.4.10.11
fidelium ſermones quales eſſe debeant Coloſſ.4.6, & Epheſ. 4. 29. & 5. 4
fidelium ſimplicitas Rom.16.19,& 1. Cor.14.20
fidelium ſpes Chriſtus 1.Timoth.1.1
fidelium ſpes in Chriſti reſurrectione fundata 1. Theſſ. 1. 10
fidelium victoria Rom 8.37,& 12.21, & 16.19,& 1.Theſ 5.9, & Heb. 11 30
fidelium vita ſtadio ſimilis Phil. 3. 13
fidelium vita extra periculum Coloſ.3.3
fideliũ vita qualis eſſe debeat Rom. 12. 11, & Epheſ.5.15, & Phil.2.15
fidelium vitæ finis 2.Theſſ.1.12
fidelium vnitas cum Chriſto 1.Cor. 6.15.17
fidelium vnitas mutua Epheſ.4.4.6. 12.25,& 2.Theſſ.1.3
fidelium vocationis finis 1.Theſſ.3. 13,& 4.7
fidelibus in lucro omnia deputanda 1.Tim.4.10
Fides vera quæ Rom.10.10,& Epheſ. 4 13,& 1.Tim.4.3,& Heb.3.6,& 11.1
fides vna Epheſ. 4. 5
fides ex Dei verbo naſcitur Rom.10. 13.17,& Epheſ.2.20,& & Hebr.11.11
fides ex promiſſione naſcitur Hebr. 11.17
fides ex auditu Rom.10.17,& 1.Cor. 3.6,& 1.Tim.3.15
fides eſt donum Dei Rom.1.8, & 10. 16,& 2.Cor.4.13,& Epheſ.1. 18, & 6.23,& Philip.1.29, & 3.9, & Coloſſ.1.3,& 1.Theſſal.1.2,& 2. Theſſ. 1.3,& 3.2,& Heb.10.32
fides cur opus dicitur 2. Theſſ.1.11
fides in piis otioſa non eſt Gal. 3. 12
fides iuſtitiæ cauſa inſtrumentalis Gal.3. 6
fides quomodo timoris cauſa Heb. 11.7
fides quanuis imperfecta Deo placet Heb. 11. 11. 23. 32
fides ficta in impiis Heb.6.11
fides ab hominum iugo liberrima eſſe debet 2. Co.1.24
fides crucis comes Phil. 1. 29

fides particularis quid 1.Cor.12.8,& 12.2
fides temporaria Heb.6.4
fides pro primis religionis axiomatibus Rom.12.6
fides pro ſumma Chriſtianæ doctrinæ 1.Tim.4.6
fides pro ſumma religionis & ſana doctrina 1.Tim.6.21
fides pro ſana doctrina 1.Tim.1.19
fides pro conſtanti animi perſuaſione Rom.14.23
fides pro plena reuelatione eorum quæ olim ſub obſcuritate vmbrarum Legis latebant Gal.3.23
fides pro fidelitate Tit.2.9
fides ſola coram Deo æſtimatur He. 11.31
fides hominē Deo cōſecrat Phil.2.17
fides ſola iuſtificat Rom.1.17.21.28. & 4.6,& Gala.2.15.16, & 3.6, & Epheſ.2.10.
fides quomodo iuſtificat Rom.3.21, & Gal.3.6
fides ſola verè Deo obedit Tit.3.3
fides ſola obedientiæ magiſtra Heb. 11.7.8
fides inuocationis mater Ro.10.14
fides inuocatione Dei probatur Ro. 8.16
fides miraculis adiuuatur 2.Cor.1.22
fides non ſtatim reperitur vbicūque eſt verbum Rom.10.16
fides victoria mundi 2.Tim.1.12
fides electorum eſt Tit.1.1
fides quorum imaginaria Rom.10.10
fides piorum confirmatione indiget Rom.1.11
fides Corinthiorum quomodo opus Pauli 2.Cor.3.3
fides Papiſtarum implicita quàm inanis Ro 10.17,& Heb.3.6, & 11.11
fides an extra Chriſtianiſmum reperiatur 2.Tim.1.5
fides à fiducia non ſeparanda Ephe. 3.12
fides ab opinione diſtinguitur Col. 2.2
fides cur à ſermone diſtinguitur 2.Cor.8.7
fides & inuocatio res inter ſe coniūctiſſimæ Rom.10.14
fides & operum merita, res penitus contrariæ Rom.9.32
fidei certitudo vnde pendeat Gal.2. 2.& Epheſ.3.19,& Coloſſ.2.27, & 2.Tim.1.12,& Tit.1.1.& Heb.2.13, & 6.11
fidei certitudo vnde à Papiſtis concutitur 1.Cor.4.4
fidei confeſſio cur fidei præponitur Rom.10.9
fidei conſtantia vnde 2.Cor.1.21
fidei gradus Epheſ.3.12
fidei incrementa à Deo 2.Theſ.1.3
fidei iuſtitia quid Ro.1.17.& Phil.1.9
fidei myſterium pro ſumma piæ doctrinæ 1.Tim.3.9
fidei natura Rom.1.5.17,& Philip.2. 17,& 3.10,& Hebr.11.1.6.8.11.29
fidei nomen æquiuocum Rom.3.28
fidei proprium 1.Cor.2.5
fidei ſedes in corde. Rom.10.10
fidei verbum pro ipſo Euangelio Ro.10.8
fidei vis Heb.11.27
fidei vnitas Epheſ.4.13
fidei & Euangelii mutua relatio Ro. 1.17, & Coloſſ.1.23
fidei & promiſſionis relatio Ro.4.3
fidei & verbi relatio Heb.4.2
fidei & opinionis diſcrimen 1.Theſ. 2.13,& 2.Tim.1.12
fiducia in vera inuocatione requiritur Epheſ.3.12
Fiducia noſtri quantum Deo diſpliceat 2.Cor.1.9
Fieri pro in totum perfici 1.Corint. 15.54
Filius Dei, Vide Chriſtus.
filii carnis qui dicantur Rom.9.8
filii Dei qui propriè cenſenturRom. 9.25
filii promiſſionis qui ſint Rom.9.8
filii inobedientiæ qui Epheſ.2.2
filii iræ pro damnatis coram Deo Epheſ.2.3
filii piorum quomodo in vtero ſanctificati 1.Cor.7.14
filiorum officium Col.3.20
filias elocandi, Pauli conſilium 1. Cor.7.36
Fœderis Dei duæ partes Heb.3.2
Fœlicitas fidelium, Vide Fidelium fœlicitas.
Forma pro eo quod vulgò apparentia dicitur Rom.2.19
Fortitudo philoſophica contumacia eſt 2.Cor.12.10
Fortunam, iniquam iniqua ſequuntur iudicia 2.Tim.3.12
Fratres falſi 2.Tim.1.15
Fundamentum pro doctrina Epheſ. 2.20
Furtum damnatur 1.Cor.6.9,& Epheſ.4.28,& Tit.1.10

G

Galatia ampla regio Gal.1.2
galatarum inconſtantia Gal.1. 6, & 4.3
galatarum ingratitudo Ga.1.6
Gangræna quis morbus 2.Tim.2.17
Garrulitas vitanda 1.Tim.5.13
Gaudium duplex 2.Cor.7.10
gaudium pro ſpirituali conſolatione 2.Cor.2.8
gaudium pro hilaritate quam erga proximos exhibemus Gal.5.22
gaudium fidei fructus Gal.5.22
¶ Gedeon ſignum petens minimè reprehenſus 1.Cor.1.22
genealogiæ infinitæ 1.Tim.1.4
generatio pro ætate vel vnius ſeculi hominibus Heb.3.9
generatio liberorum gratum Deo obſequium 1.Tim.1.15
gentes prætextu ignorantiæ nō excuſantur Rom.2.14
gentes etiam Euangelii lumine inexcuſabiles Rom.2.12
gentes in Dei populum cooptatæ Epheſ.3.5
gentium vocatio à Deo 2.Tim.4.17
gentium vocatio à Deo ordinata 1. Tim.2.6
gentium vocatio prædicta 2.Theſſ. 2.6,& Heb.2.12
gentium vocatio prophetarum vaticiniis conteſtata Rom.9.25
gētium vocatio inſitioni ſimilis Ro. 11.19
gentium vocatio res noua & inſolēs 1.Tim.3.16
gentium vocatio, mirabile diuinæ bonitatis opus Epheſ.2.7
gentium vocatio, arcanum Chriſti Epheſ.3.4
gentium plenitudo pro ingenti concurſu Rom.11.25
gentium ſacrificia Heb.9.16
gentium vocationis loci Rom.10. 20,& 11.26,& 15.9,& Gal.4.23, & 2.Tim.1.11
gentium & Iudæorum diſcrimen Rom.3.1
genuflexio adorationis ſymbolum Phil.2.10
generis humani radices duæ, Adam & Chriſtus 1.Cor.15.45
gladii ius quo loco commodè probari poſſit Rom.13.4
gloria pro miſericordia Epheſ.3.16
gloria vni Deo debita Rom.1.25,& 16.21
gloria inanis fugienda Galat.5.26, & 6.1,& Phil.2.3
gloriari in Domino quid 2.Cor.10.17
gloriari ſecundum carnem quid 2. Cor.11.18
gloriari in paratis 2.Cor.10.16
gloriatio bonæ conſcientiæ Gal.6.4
gloriatio vera 2.Cor.12.9
gloriatio impiorum Rom.1.28, & 2. Cor.5.12
gloriatio fidelium, Vide fidelium gloriatio.
glorificatio fideliū certa Roma.8.30
gloſſæ papiſticæ, Satanæ commentum & ludibria Gal.4.22
gradatio Rom.10.13
græci pro omnibus gentibus Rō.1.16
græci pro gentibus Gal.3.28
gratia Dei, Vide Dei gratia Ephe.5.26
gratia Dei quid Rom.1.6, & 6.14
gratia quid ſcholaſticis Rom.5.15
gratia pro auxilio Spiritus ſancti 2. Cor.12.9
gratia pro redemptionis beneficio 2.Cor.13.13
gratia pro conſolatione & admonitione Epheſ.4.26

gratia

gratia pro ſpirituali Dei cultu & regeneratione Heb.13.9
gratia pro donis quæ gratuitò hominibus conferuntur à Deo 1.Co.1.4
gratia pro eleemoſyna 2.Cor.8.4
gratia pro gratuito Dei fauore Rom.4.16,& Epheſ.6.24
gratia pro gaudio Philem.1.7
gratia pro tota noſtra vocatione Heb.12.15
gratia hominum fortiter contemnenda Gal.1.10
gratiæ per Chriſtum agendæ Ro.1.8
gratiarum actio piis neceſſaria Rom.14.6,& 16.21,& 1.Cor.11.24,&1.Cor.1.3, & Galat.1.5, & Epheſ. 1.15, & 3.20, & 5.20, & Philipp. 4.6.20, & Coloſſ. 1.3.17, & 1.7, & 3.18,& 4.2,& 1.Theſſ.1.2,& 3.9,& 5.16, & 2.Theſſ.1.3, & 2.13, & 1. Tim.1.12, & 2.1,& 4.3.4,& 2.Tim.4.17,& He. 12.21, & 13.15
gubernationes quid Paulo 1.Cor.12.28
gynæcocratia vitioſa & turpis 1. Cor. 14.34,& 1.Tim.2.11

H

Habelis fides & ſacrificium Hebr. 11.4
Hęreſes quomodo eſſe oporteat 1. Cor. 11.19
hæreticus quis Tit.3.10
hæretici fugiendi Ibid.
hæretici an ſola excommunicatione compeſcendi Ibid.
hebræi vnde dicti 2.Cor.11.22
Hermogenes falſus frater 2.Tim.1.15
Hierarchia Papæ qualis 2.Cor.5.20,& Epheſ.4.11
Hilarius taxatur 2.Cor.4.4.
hilarij fortitudo Heb.11.38
hilarij locus Heb.1.3
Heſychius Heb.8.5
Hiſtoria vitæ magiſtra Rom.4.23
Hodie pro toto tempore quo nos Deus compellat Heb.13.8
Homo cur à Deo conditus Rom.1.19.
homo duplex Rom.7.22
homo ſpiritualis quomodo omnia diiudicat 1.Cor.2.15
homo animalis 1.Cor.2.14.
homo quomodo mendax dicitur Ro. 3.4
homo externus quid 2.Cor.4.16,& Epheſ.3.16
homo interior quid Rom.7.22,&Eph. 3.16
homo vetus quid Rom.6.6, & Epheſ. 4.22,& Col.3.9
homo vetus exuendus Epheſ.4.22, & Col.3.9
homo nouus quid ibid.
hominis dignitas Heb.2.16
hominis ingenium antequam illuminetur Tit.3.3
hominis partitio 1.Theſſ.5.23
hominis vires, Legis præceptis non metiendæ 1.Theſſ.3.12,& 5.23
hominis voluntas diuinæ voluntati per omnia aduerſatur Ro.8.7,& 12.2
homini interdum tribuitur quod ſolius Dei eſt Rom.11.14, & 1.Theſſ.3.10,& 1.Tim.1.2,& 4.16
homines omnes ad Dei imaginem formati Rom.3.29
homines in rogando Deo cæci Rom. 8.26
homines quatenus imitandi 1.Cor.4.16,& 11.1
homines omnes pacificatore indigent Col.1.21
homines quatenus filij Adæ,ſic peccato mancipati ſunt, vt nihil poſſint aliud quàm peccare Rom.6.6
homines obliuioſi vbi de æterna eorum ſalute agitur 2.Theſſ.2.5
homines decipi volunt 2.Tim.4.3
Honeſtas externa,pars politiæ Eccleſiaſticæ 1.Cor.11.3
Honor quid 1.Tim.5.3
honor pro cura Col.2.23
honor pro omni genere officij Rom. 12.10
honor parentibus debitus Epheſ.5.31, & 6.1
honoris nomen latè patet Eph.6.1
Horatij locus 1.Tim.5.13
Hoſpitalitas commendatur Rom.12. 13.& 1.Tim.3.2,& Heb.13.2
Humanitas mutua commendatur Galat.6.2
Humilitas vera quæ Phil.2.3
humilitas ex Dei cognitione 1.Cor.8. 2,& 14.25
humilitas vnitatis mater Epheſ.4.2
humilitas Paulo probri loco obiiciebatur 2.Cor.11.7,& 12.21
humilitas amplexanda Ro.12.16, & Epheſ.4.1,& Phil.2.3.5,& Coloſ.3.12,& Tit.3.3
humilitas ficta Col.2.18
Hymenæus hæreticus 1.Tim.2.20,& 2. Tim.2.17
Hymnus quid Coloſſ.3.16
Hypocriſis damnatur Heb.10.30
hypocriſis Deo abominabilis 1.Tim.1. 19
hypocriſis quàm execranda 1.Tim.4.2
hypocritæ ebria confidentia ſibi adulantur Rom.7.9
hypocritæ quàm abominabiles coram Domino 1.Tim.1.15
hypocritæ proſpero rerum ſucceſſu inflantur Rom.2 4
hypocritæ Eccleſiæ hoſtes Gal.4.30
hypocritæ factitios ſuos cultus veritati opponere non dubitant Rom.2.8
hypocritæ ad Dei tribunal retrahendi Rom.2.29
hypocritę fruſtra Deū inuocāt Ro.10.14
hypocritæ ſimiæ ſunt 1.Tim.2.8
hypocritæ piis permixti Heb.2.13
hypocritæ multi piis paſtoribus permixti 1.Tim.5.24
hypocritæ quomodo tractādi Tit.1.16
hypocritarum gloriatio 1.Cor.1.31
hypocritarum obedientia ficta Phil.2. 12
hypocritarum ſecuritas Ro.2.1
hypocritarum ſpecioſus zeli fucus Ro. 10.3
Hypoſtaſis quid Heb.1.3

I

Iacob cur fratri ſuo Eſau prælatus Rom.9.3
Iacobus Alphæi filius Gal.1.19
iacobus cur petro prælatus Gal.2.9
Idololatra quis 1.Cor.5.11
idololatrę Satanę ſeruiētes 1.Cor.10.20
idololatria fugienda 1.Cor.10.14
idololatria externa cauenda 1.Cor.10. 14,& 2.Cor.6.14.& 7.1.
idolum quid Coloſſ.1.15, & 2.Theſſ.2. 4,& Heb.11.6
idolum quo ſenſu nihil eſſe dicatur 1. Col.8.4
Ignauia, Vide Socordia.
Ignis inferni qualis futurus 2.Theſſ.1. 7,& Heb.10.27
ignis pro Spiritu Domini 1.Cor.3.13
Ignorantia duplex 1.Cor.2.8
ignorantia,pro quouis peccato Hebr. 9.7
ignorantia errorum omnium cauſa Col.2.4
ignorantia mors eſt Epheſ.4.18
ignorantia an peccatorem excuſet 1. Tim.1.13
ignorantia in fratribus infirmis tolleranda Phil.3.15
ignorantia quàm periculoſa 1.Cor.13. 34, & Epheſ.4.18, & Philip.3.7,& 2. Theſſ.1.8,& Heb.8.11,& 13.9
ignorantia Papiſtarum 1.Cor.14.10
ignorantia qualis in Papatu Col.1.12, & Heb.5.14,& 13.9
Illuminatio duplex 2.Cor.4.6
illuminatio opus Spiritus Dei Hebr.8. 11
Imagines quando in templis Chriſtianorum introductæ Gal.3.1
Imitandi qui Phil.3.17
Imitatio ſancta Epheſ.5.1,& 1.Theſ.1. 6,& 2.14,& 2.Theſſ.3.6,& Phil.3.16, & 2.Tim 3.10,& Heb.5.9,& 6.12,& 11.2,& 13.7
imitatio præpoſtera 1.Corin.11.1,& 2. Tim.4.14,& Heb.3.8
Impatientia frænanda Rom.7.25,& 1. Corint.10.9.15.24, & Phil.4.5, & 1. Theſſ.2.17,& 5.14,& 2.Theſſ.2.1,& 2.Tim.2.8,& 2.Tim.4.2, & Heb.10. 37,& 12.11
impatientiæ corrigendæ remedium 1. Theſſ.5.18
Impietas quid Tit.2.12
impietas ſuperba Heb.10.38
impietatis gradus Heb.3.12
impij fide carent Heb.4.2,& 6.11
impij deſtinatò creati vt perirent Ro. 9.18
impij ruinæ iuſto Dei iudicio deſtinati Rom.9.2
impij Dei benignitate deteriores Ro. 2.5
impij inexcuſabiles 2.Timot.2.25,& Heb.11.7
impij rerum ſucceſſu inſoleſcunt 2. Theſſ.1.5.
impij Satanæ inſtrumenta 1.Theſſ.2.18
impij honorificè de Chriſto loquentes an Spiritum Dei habeant 1.Cor.12.3
impij omnes mortui Col.2.13
impij interdum Euangelium promouent Phil.1.18
impij ſemper Dei iugum refugiunt Rom.2.8
impiorum horrenda conditio 2.Tim. 2.25
impiorū conſenſio maledicta Phi.1.27
impiorum conſortia vitanda 1.Cor.5. 19,& 2.Cor.6.17,& Ephe.5.11

impiorum gloriatio Rom.1.28
impiorum interitus grauis 2.Theſ.1.9
impiorum mors deſperatione plena Heb.12.17
impiorum multitudo 2.Theſ.2.12
impiorum obiectiones Rom.3.7,& 9.19
impiorum pœna cur ſæpe differtur 1.Theſ.2.16,& 2.Theſ.1.5
impiorum ſecuritas 1.Theſ.5.4, & 2.Theſſ.1.5,& 2.Tim.2.25,& Heb.6.4, & 12.17
impiorum ſtupor Heb.12.17
impiorum voces Epheſ.5.6, & 2.Tim.2.21,& Heb.6.6
impiorum & diabolorum diſcrimen Col.1.20
impios omnes ſaluos fore quidam ex verbis Pauli falsò inferunt 1.Cor.15.28
Impoſturæ tres ſpecies 2.Theſ.2.2
Imprecationes cauendæ 2.Timot.4.14
Impudentia extremum malum Rom.1.28
Inconſtantia damnatur 1.Cor.15.1.2.11,& 2.Cor.1.17,& Gal.1.6, & Eph.4.14
Incredulitas,malorum omnium caput Heb.3.17
incredulitas ſummum in Iudæis crimē Rom.11.28
incredulitas quàm atrox crimen apud Deum 1.Timot.1.15
incredulitas vita priuat homines Eph.2.1
incredulitas cæca 1.Timoth.1.13, & 2.Theſſ.1.8
increduli ſtulti Tit.3.3
increduli redarguendi Eph.5.11.13.14
increduli an ſint reſurrecturi 1.Theſ.4.14
incredulorum pœna & interitus 2.Theſſ.1.8,& 2.12
incredulitas Stoica damnatur 1.Theſſ.4.13
Indolentia reiectionis ſignum Epheſ.4.19
Indulgentia diſſoluta maximè noxia 2.Cor.11.32
indulgentiæ Papiſticæ euertuntur 1.Cor.1.13
Indurandi verbum quomodo vſurpet Scriptura Rom.9.18
Infidelitas,Vide incredulitas.
Infirmitas quid Paulo 1.Cor.2.5
infirmitas pro humilitate Gal.4.13
infirmitatis vocabulum variè acceptū 2.Cor.12.10,& Heb.4.15
infirmi vocabulum latè patet 2.Corin.11.20
infirmi pro impiis & indignis Ro.5.6
infirmorum in fide habenda ratio Ro.14.1,& 1.Cor.8.7.9,& 10.29,& Tit.3.2
infirma pro contemptis 1.Corint.12.21
Ingratitudo hominum inexcuſabilis Rom.1.24
ingratitudo errorum cauſa 2.Tim.3.13
ingratitudo damnatur Ro 1.18,& Gal.6.6,& Coloſſ.2.7.& 1.Tim.5.4.& 2.Tim.3.13,& Heb.10.26.29,& 21.18.& 13.4
Inhumanitas,Dei ignorantiam ferè ſequitur Rom.3.10
Inimicus noſter quis dici debeat Ro.12.20
inimici diligendi Ro.12.20
Iniuſti qui habendi 1.Corint.6.9
Inobedientia ſemper infidelitatis comes Epheſ.2.2
Inordinati qui 2.Theſſal.3.6
inordinati obiurgandi 1.Theſſ.5.14
Inquiſitores qui 1.Cor.1.20
Inſitio triplex Rom.11.22
Inſociabiles qui Rom.1.28
Intentiones bonæ quò homines abripiant Rom.10.2, & 1.Cor.2.8,& Epheſ.2.8
Inuidia à piis aliena eſſe debet Ro.10.12,& 1.Cor.13.4,& 14.31
Inuocatio pro vniuerſa fidei in Chriſtum profeſſione 1.Cor.1.2
inuocatio pro toto Dei cultu 2.Tim 2.22
inuocatio & fides, res inter ſe coniunctiſſimæ Rom.10.14
inuocatio fidem probat Rom.8.16
inuocationis fructus Philip.4.7
Ioſeph fides Heb.11.22
ioſephi locus Philip.3.5
Ira pro Dei iudicio Romanor.4.15,& 1.Theſſ.5.9
Iracundia damnatur Epheſ.4.26
Iſaac quomodo vnigenitus Heb.11.17
iſaac fides Heb.11.20
Iſrael duplex Gal.6.16
iſrael quomodo filius Dei Heb.1.5
Iſraelitæ omnes quo tempore Iudæi dici cœperint, & à quo ſic dicti ſint Rom.2.17
Iudæus verus vnde æſtimādus Ro.2.28
iudæi vnde ſic dicti Ro.2.17
iudæi à Gentibus ad certum tempus diuiſi Eph.2.14
iudæi quomodo promiſſionis filij Ro.9.6
iudæi gratiæ hæredes naſcūtur Ro.3.30
iudæi Euangelij perſequutores 1.Theſ.2.14
Iudæi in Dei familia primogeniti Ro.9.4,& 11.26
iudæi cur reiecti Ro.9.30,& Gala.4.23
Iudæi quomodo ſancti Rom.11.16.& Gal.2.15
iudæorum arrogantia Heb.10.24
iudæorum falſa confidentia Eph.2.14
iudæorū excæcationis cauſa 2.Ro.10.19
iudæorum excellentia Rom.9.5
iudæorum gens indomita Tit.3.1
iudæorum inanis gloriatio Ro.2.17
iudæorum indignatio erga Gentes 1.Tim.2.8
iudæorum odium in Euangelium 1.Theſſ.2.15
iudæorum peccatorum damnatio in Lege Rom.2.12
iudæorum prærogatiuæ Rom.9.4.5
iudæorum accenſa rabies aduerſus Paulum 2.Tim.1.12
iudæorum reiectio vnde Ro.9.30.Gal.4.23
iudæorum ſæuitia in Paulum 2.Corin.11.24
iudæorum & Gentium collatio Rom.3.32
iudæorum & Gentium æqualitas Ro.11.31,& Galat.3.14,& Epheſ.2.3.14,& Col.3.11,& Heb.10.24
iudæorum & Gentium diſcrimen Ro.3.1,& 1.Cor.1.22
Iudas Spiritu regenerationis minimè præditus 1.Cor.12.8,& 13.2
iudas Machabeus, nominis Iudaici author creditur Rom.2.7
Iudicare pro gubernatorē agere Hebr.10.30
iudicari pro damnari 1.Cor.10.29
iudicandi leuitas damnatur Rom.11.4,& 14.14,& 1.Tim.5.21
iudicium pro qualibet Dei vltione Rom.13.3
iudicij diuini nuntius, pars eſt Euangelij Rom.2.16
Iugum triplex Epheſ.5.22
Iulianus in Paulū blaſphemus Gal.2.6
Iurare per Dei nomen quid Rom.9.1
iurandi verus modus Heb.6.16
iurandi temeritas damnatur Hebr.3.11.
iurandi formulæ ſanctis familiares Gal.1.20
iuramentum quid Rom.1.9
iuramentum non illicitum Rom.9.1,& 1.Cor.1.23,& 11.10,& Heb.6.16.
iuramenti cauſæ tres Heb.6.16
Iuriſdictio officialium epiſcoporum vnde manarit 1.Cor.6.4
Iuſtificari quid Paulo Rom.30.33
iuſtificatio pro abſolutione Rom.5.18
iuſtificatio pro remiſſione peccatorum Tit.3.7
iuſtificationis cauſæ tres Ro.3.21.24
iuſtificationes carnis Heb.9.9
iuſtitia fidei, Vide Fidei iuſtitia.
iuſtitia fidei quid Phi.3.9
iuſtitia Legis duplex Philip.3.6
iuſtitia ex fide Heb.11.7
iuſtitia pro beneficentia 2.Cor.9.10
iuſtitia pro lege & regula iuſtè viuendi Rom.6.19
iuſtitia pro remiſſione peccatorum Rom.4.6
iuſtitia pro perfectione Heb.5.13
iuſtitia Dei, Vide Dei iuſtitia.
iuſtitia fidelium ex fide pendet Philip.1.11.
iuſtus quis verè dicatur 1.Tim.1.9
Iuuenalis locus 1.Cor.5.6
Iuuenes quales eſſe debeant Tit.2.6
Iuuentutis vitia 2.Tim.2.22

L

Labi & deficere differunt Heb.6.6
Labor manuarius an omnibus præceptus Epheſ.4.28, & 1.Theſſ.4.11,& 2.Theſſ.3.10
Lactantij locus Ro.10.2
Lactantij delirium 2.Theſ.2.1
Lapſus duplex Heb.6.4.& 10.26.
lapſus à Dei gratia procliuis Heb.12.15
Laqueus conſcientiis non iniiciēdus 1.Cor.7.35,& 14.40,& 2.Cor.1.24,& Col.2.16.22,& 2.Theſſ.3,4,& 1.Tim.4.1,& Tit.1.15
Laus pro prædicatione Epheſ.1.14
Lectio ſacræ Scripturæ quàm neceſſaria 1.Theſ.5.24
Lenitas in corrigendis fratribus commendatur Galat.6.1
Leui in Abraham decimatus Hebr.7.9
Leuitas damnatur 2.Cor.1.17
Leonis locus 1.Cor.1.13
Lex bifariam accipitur Rom.10.5

Lex

lex à Paulo quadruplex fingitur Rom. 7.21
lex pro Euangelio Heb.7.12
lex pro quinque libris Moſis Gal.4.22
lex pro diuinæ veritatis reuelatione Rom.13.11
lex pro ſacerdotio Leuitico Hebr.7.19
lex pro toto Veteri Teſtamento Rom. 3.19
lex in quem finem lata Rom.3.31
lex num per manum Chriſti data Heb. 2.1
lex omnibus ſuis partibus in Chriſtum reſpicit Ro.10.4
lex bene viuendi regula Rom.6.15,& 7.12,& Gal.3.19
lex cur Euangelio cedere debeat Hebræ.7.19.20
lex quo ſenſu ſpiritualis dicitur Rom. 7.10.14,& 2.Cor.3.7
lex quomodo abrogata Rom.6.15,& 7.1.2,& Gal.3.25,& Hebr.7.12.18
lex quatenus inutilis Heb.7.18
lex quomodo per fidem in Chriſtum ſtabilitur Rom.3.31
lex quomodo charitate impletur Ro. 13.8
lex quomodo lethale vulnus infligit Rom.7.10
lex quomodo mortifera Rom.7.11
lex quomodo pædagogus fuerit Patribus Gal 3.24
lex quomodo cum fide conſentiat Ro. 10.5,& Gal.3.12
lex Chriſti quæ Gal.6.2
lex fidei quid Rom.3.27
lex iuſtitiæ,pro iuſtitia Legis Ro.9.31
lex mandatorum in decretis ſita Epheſ. 2.15
lex cur Moſis dicitur Heb.10.28
lex operum quid Rom.3.27
lex peccati & mortis quid Rom.8.2
lex Spiritus pro Dei Spiritu Ibid.
lex & Prophetæ num etiam ad nos pertineant, Epheſ.2.20
legis excellentia Gal.3.19
legis infirmitas quæ Rom.8.3,& Heb. 9.15
legis iuſtitia duplex Phil.3.6
legis nomen variè ſumptum Rom.7.2
legis officium 2.Cor.3.7,& 1.Tim.1.9
legis opera quæ Paulo Gal.2.15
legis vſus multiplex Gal.3.19
legis & coniugij comparatio Ro.7.2
legis & Euangelij collatio Rom.8.15 & 2.Cor.3.3 & Heb.12.18
legis & Euangelij conſenſio Heb.1.1
legis & Euangelij diſcrimen 2.Cor.3. 12,& Heb.6.4,& 10.1,& 12.19
legi mori quid Gal.2.19
legum piarum & impiarum diſcrimen 1.Cor.14.40
Liber pro Lege vel catalogo Heb.10.7
liber vitæ quid Philip.4.3, & Hebr.12. 22
Liberalitas commendatur Tit.3.13
Liberi humaniter fouendi Epheſ.6.4
liberi fidelium quomodo in vtero ſanctificati 1.Cor.7.14,& Heb.6.2
liberorum in parentes officium Ephe. 6.1
liberi iuſtitiæ qui Rom.6.20
liberum hominis arbitrium vnde adſtruatur à Papiſtis 1.Cor.3.9,& 15.10, & 1.Theſſ.5.19,& 2.Tim.2.21,& 4.8, & Heb.3.7
liberum arbitrium euertitur Roman. 8 6.7,& 9 16,& 1.Corinth.15.10,& 2. Cor.3.5,& Epheſ. 2.2.8.10,& 4.17,& Philip.2.13, & 1. Theſſ.3.12, & 5. 23,& 2.Timoth.2.3, & Hebr.8.10,& 12.15
libertas vera quæ Gal.5.18
libertas ex conſcientia bona 1.Timot. 3.13
libertas vera ex fide Gal.3.26
libertas à Chriſto parta non dat peccandi licentiam Rom.6.19
libertas Chriſtiana aſſeritur Tit.1.15
libertas Chriſtiana charitati ſubiecta 1.Cor.8.1.9
libertas ſpiritualis 1.Cor.7.22
libertas ſpiritualis cum carnali ſeruitute non pugnat Epheſ.6.5
libertatis Chriſtianæ vſus Gal.5.13
Libertini, miniſterij contemptores 1. Theſſ.5.20
libertini quid de reſurrectione ſentiant 1.Cor.15.1,& 2.Tim.2.17
Lingua Angelorum pro ſingulari aut eximia 1.Cor.13.1
linguarum cognitio Spiritus donum 1.Cor.12.8
linguarum cognitio hodie quàm neceſſaria 1.Cor.14.5
Liuij locus 1.Tim.1.4
Lites fugiendæ Rom.13.13
litigare num ſemper malum ſit 1.Cor. 6.7
Litera pro veteri teſtamento 2.Corint. 3.6
litera pro externa ſine pietate obſeruatione Rom.2.28
literæ & Spiritus oppoſitio Rom.7.6
Λογομαχία quid 1.Tim.6.4
Loidis fides 2.Tim.1.5
Loquacitas morbus muliebris Tit.2.3
loquacitas damnatur Col.4.6
loqui ad ædificationem,quid 1.Corin. 14.3
loqui ſecundum hominem 1.Cor.9.8, Gal.3.15
Lucas medicus an idem Euangeliſta Col.4.14
Luctafidelium, Vide Fidelium militia.
Lycurgus cur ſacrilegus ab Ouidio dictus Rom.2.22

M

MAcedones in quem finem laudantur à Paulo 2.Cor.8.1
macedonum zelus 2.Cor.11.8
Magiſtratus in quem finem à Domino inſtitutus Rom.13.3
magiſtratus malus, flagellum Domini Ibid.
magiſtratus natiuum officium Rom. 13 3,& 1.Cor.6.1
magiſtratus vocatio qualis Rom.13.4
magiſtratus ſubditis ſunt debitores Rom.13.4
magiſtratibus obediendum Tit.3.1
Mahometes apoſtata 2.Theſſ.2.3
Maledicere in Sodoma vel Iſraele quid ſit Gal.3.16
maledicentia damnatur 1.Cor.6.9
Malum pro malo non reddendum Ro. 12.17,& 1.Theſſ.5.15
malum bono vincendum Roman.12. 21
mali bonis permixti, Vide boni malis permixti
Man figura Chriſti 1.Cor.10.3
man quomodo ſpiritualis cibus Ibidem
Mandatum carnale pro externis cæremoniis Heb.7.15
Manichæi qualem perfectionem ſomnient 1.Tim.4.3
manichæorum duo principia 2.Cor. 4.4,& Epheſ.2.2
manichæorum error de Chriſti corpore 1.Cor.15.47,& 2.Tim.2.8,& Hebr. 2.16
Manſuetudo piis neceſſaria Gal 6.1
Manuum impoſitio quid 2.Tim.1.6
manuum impoſitio vnde fluxit Hebr. 6.2
manuum impoſitio pro ordinatione 1. Tim.5.22
manus attollere 1.Tim.2.8
Maranatha quid 1.Cor.16.22
Marcionitæ refelluntur Epheſ.2.20,& Phil.2.7,& 1.Tim.3.16,& 2.Tim.2.3, & Heb.2.16
Martyres modis omnibus iuuandi Philem.13
martyres quo ſupplicij genere olim afficiebantur 1.Cor.13.3.
martyres non ſunt redemptores Col. 1.24
martyres quomodo pro Eccleſia paſſi Col.1.24
martyrum conſtantia vnde Philip. 1.7
martyrum Chriſti inuicta fortitudo 2. Tim.2.9
martyrum ſanguis ſemen Eccleſiæ Phi. 1.7
Matrimonium. Vide Coniugium.
matrimonium non eſt ſacramentum Epheſ.5.32
M diæ res quæ dicantur 1.Cor.8.1
Mediator vnus 1.Tim.2.5
mediator noſter Chriſtus, Vide Chriſtus mediator
mediatoris officium Heb.7.25
mediatores quando inuenti 1.Tim.2.5
Mediocritas tenenda 1.Tim.2.9
Melchiſedec typus Chriſti Heb.5.10
melchiſedec in quibus ſit ſimilis Chriſto Heb.7.1
melchiſedec Abrahamo ſuperior Heb. 7.4.6
melchiſedec à communi naſcendi lege exemptus Heb.7.3
melchiſedec nũ adhuc viuat Hebr.7.8
Menandri poetæ teſtimonium 1.Cor. 15.33
mendacium damnatur Coloſſ.3.9
Menenius Agrippa 1.Cor.12.15
Mens pro ratione Epheſ.2.3
mens carnis pro humani ingenij perſpicacia Col.2.18
mens hominis cæca 2.Tim.2.25
mentis renouatio neceſſaria Rom.12.2, & Epheſ.4.22
Merces operum quid 2. Corinth. 5. 10,& Galat.6.8,& 2. Timoth.1.18,& Heb.6.10,& 10.34.35,& 11.26
Meritum vnde à Papiſtis aſtruatur

Rom.10.5,& 2. Cor.5.10, & Col.1.5, & 1.Timoth.4.8.& 6.18,& 2.Timot. 4.8
meritum ex mercede non ſtatuendum Rom.2.6
meritum & fides,res penitus contrarię Rom.9.32
meritum humanum euertitur Rom. 2.6,& 3.27,& 4.2,& 5.5,& 8.18,& 9. 32,& Epheſ,2.8. Philipp.1.29,& 3.9, & 2.Theſſ.1.11, & 2.Tim.1.9,& Tit. 3.5,& Hebr.6.12
Migratio è vita fidelibus voluntaria 2. Cor.5.1
Militia ſpiritualis 2.Cor.10.4,& Epheſ. 6.11.12,& Heb.10.32,& 13.13
militia fidelium, Vide fidelium militia.
Miniſter verbi quomodo ſeruare dicitur Ro.11.14,& 1.Tim.4.16
miniſtri Chriſti qui cenſendi 1.Cor.1.1, & 4.2
miniſtrorum comitas & ſuauitas Ro. 16.18
miniſtrorum ſcopus 1.Cor.1.12
miniſterium verbi hominibus deſtinatum Epheſ.3.10
miniſterium verbi commendatur Ro. 1.16,& 10.15,& 11.14,& 1. Corinth.2. 13,& 3.5.9.1,& 13.3,& 2.Corinth.13.3, & Galat. 4.14.19, & Epheſ.4.12.& 1. Theſſ.3.10, & 5.20,& 1. Tim.4.16,& 2.Tim.4.1, & Tit.1.5, & Philem.10, & Heb.2.12.& 4.12,& 8.10.11.& 13.22
miniſterij contemptus vnde 1. Theſſal. 5.21
miniſterij efficacia Gal.4.19
miniſterij finis Col.1.25
miniſterij ſucceſſus opus Dei Heb.3.4
Miracula,doctrinæ ſigilla Heb.2.4
miracula cur ſigna dicantur 2.Corint. 12.12
miracula cur prodigia dicantur Ibidem.
miracula cur virtutes dicantur Ibidem
miracula Papiſtarum qualia Hebr.2.4
miraculorum vſus Rom.15.18,& 1.Cor. 1.22,& Heb.2.4
miſericordia virtus Chriſtiana Rom.1. 28
miſericordia Dei, vide Dei miſericordia.
Miſſa quo clypeo à Papiſtis protegitur 1.Cor.11.34
miſſa Papalis refellitur 1. Cori.5.7,& 11. 24,& Hebr.5.1,& 7.9,& 9.26,& .10.2 15
miſſæ ſacrificium incruentum Heb.9. 26
Moderatio in rebus omnibus tenenda Phil.4.5,& 1. Theſſ.5.16,& 1.Tim.5. 1,& Heb.6.9,& 7.19
moderatio in vitiis corrigendis neceſſaria 1.Tim.5.1
moderationes fucatæ Gal.2.5
Molles qui 1.Cor.6.9
Monachatus vnde fluxerit 2.Timoth. 4.7
monachatus impurus 1.Cor.7.5
monachatus effigies à Paulo depicta 2.Tim.3.6
monachatus ſanctitas Papalis Coloſſ. 2.23
monachatus otioſi ſemen tempore Pauli 2.Theſſ.3.11
monachi otioſi ventres 2. Theſ.3.10,& 1.Tim.5.6
monachi fratrum nomen ad ſe rapuerunt Heb.13.1
monachorum colluuies in Papatu 2. Tim.4.3
monachorum exercitia 1.Cor.9.27
monachorum voracitas 2.Cor.11.20
Moniales vnde fluxerint Rom. 16. 1,& 1.Tim.5.11
monitiones in Eccleſia quàm neceſſariæ 1.Theſſ.5.14,& 1.Tim.5.7
Montanus hoſtis coniugij 1. Timoth. 4.3
Mori Legi quid Gal.2.19
Mors quid Philipp.1.23,& 1.Theſſal.4. 16,& 2.Tim.4.6,& Heb.2.15
mors ex peccato Epheſ.2.
mors pro abrogatione Coloſ.2.20
mors pro externa mortificatione 2. Tim.2.11
mors optanda 1.Tim.4.8.
mors piis non timenda Philip.1.23,& 2. 18,& Heb.2.14.15
mors ſeruis Dei ferè ſemper præſentanea Ro.8.36
mors quo animo contemnenda 1.Cor. 15.30
mors in quem finem piis expetenda Rom.7.24
mors num Chriſto ſit dominata Rom. 6.9
mors quomodo per Chriſtum deſtructa 1.Cor.15.26
mors piis vitæ imago 2.Theſ.1.5
mors piorum non fuit pro peccatis ſatisfactoria 2.Tim.2.10
mors æterna impiis apparata 2. Theſ. 1.9
mors reprobis amplum præmium Ro. 6.23
mors peccati, vita hominis Rom.7.9
mors Chriſti, Vide Chriſti mors.
mortis origo Heb.2.15
mortis metus nimius certum infidelitatis ſignum Ibidem
mortis contemptus 1. Corint. 15. 30.31, & 2.Corinth.5.1.8, & 2. Tim.4.6, & Heb.11.35
mortuum eſſe, pro inutile eſſe 1. Tim. 5.6
mortui quomodo lugendi Philip. 2. 27,& 1.Theſſ.4.13
mortui non inuocandi Coloſ.4.3,& 1. Tim.2.5,& Heb.8.3
Mortificatio duplex Col.3.5
mortificatio externi hominis Phil.3. 10
mortificatio piis neceſſaria Rom. 6. 8, & Heb.4.10
mortificatio Chriſti, Vide Chriſti mortificatio
Moſes propheta Heb.1.1
moſes Euangelij præco Rom.10.5
moſes Chriſto longè inferior Hebr. 3.3
moſes quomodo è libro vitæ deleri cupiebat Rom.9.4
moſis fides Heb.11.24.28
moſis propria ac peculiaris functio Rom.10.5
moſis peccatum Heb.3.17
moſis & Chriſti diſcrimen Heb. 3.3.5, & 7.12
moſis & Pauli optima conſenſio Ro. 10.8
Mulier num etiam imago Dei 1. Cori. 11.7
mulieres à munere docendi arcendæ 1. Tim.2.11
mulieres impoſturis obnoxiæ 2.Tim. 3.6
mulieres ſuſpicioſæ & timidæ 1.Tim. 2.15
mulieres viris ſubiectæ 1. Cor. 13.34,& Epheſ.5.22,& 1.Tim.2.11
mulierum conſolatio 1.Tim.2.15
mulierum officium 1.Timot. 2.9.11,& Tit.2.4.4
mulierum ornatus Tim.2.9
mulierum ſanctificatio 1.Tim.2.15
mulieribus num prophetare liceat 1. Cor.11.5
Multitudo non ſemper Deo probatur 2.Tim.4.3
multitudo credentium fidem piorum confirmat Col.1.6.23
multi pro omnibus Heb.9.28
Mundus duplex Heb.2.5
mundus pro conditione terrenæ vitæ 1.Cor.7.33
mundus pro hominum ingenio ac more Rom.12.2
mundus pro eo omni quod ſpirituali Chriſti regno contrarium eſt Gal.6. 14
mundus diuinitatis ſpeculum Heb.11.3
mundus à Chriſto creatus Phil.3.21
mundus per Chriſtum creatus Heb. 1. 2,& 2.10
mundus piis ſemper infenſus 2.Tim.3. 12
mundus quomodo per arcam Noe damnatus Heb.11.7
mundus totus, tenebræ Coloſ.1.13
mundus totus, ſine Chriſto deforme chaos,& horrenda confuſio Epheſ. 10,& 3.15
mundi amor quàm noxius 2.Tim.4.10
mundi caduca & fluida conditio Heb. 11.10
mundi contemptus piis omnibus pręcipitur Col.3.1.2.3
mundi creatio fide apprehenditur Heb. 11.3
mūdi ingratitudo Gal.6.6,& Heb.11.38
mundi ordines Deo probantur 1.Cor. 8.6
mundi ſapiētia quid 1.Cor.1.20,& 3.19
mundi vanitas quanta 1.Cor.7.31
Munificentia nō tam æſtimatur à Deo ex ſumma, quàm ex animo 2.Cor.9.7
Murmur damnatur 1.Cor.10.10
Muſicę vis magna ad ſenſus hominum mouendos 1.Cor.14.7
Myſteria in malam partem ſumpta 1. Cor.14.14.2
myſteria omnia Dei, carni ſunt paradoxa Rom.3.5

N

NArciſſus Claudij libertus Ro.16.11
Natura bifariam conſideranda Epheſ.2.3
natura pro re ipſa ſeu ſubſtantia Galat. 4.8
Nequitia quid Rom.1.28
Neronis ſæuitia in Chriſtianos 1. Cor. 13.3

Neſtorius duplicem Chriſtum fingebat Heb.2.16
neſtorius refellitur 1.Tim.3.16
Nicodemitæ 1.Cor.8.13, & 9.22, & 10.20
Noe fides & iuſtitia Heb.11.7
noe obedientia Ibidem
Nobiles pauci à Deo vocati 1.Cor.1.26
Nomen pro notitia Rom.1.5
nomen pro amplitudine vel excellentia Epheſ.1.21,& Phil.2.6
nomen Dei, Vide Dei nomen.
Nonnæ, Vide Moniales
Noſſe pro cenſere 2.Cor.5.16
Nota vniuerſalis non ſemper vniuerſaliter ſumenda Col.1.23,& 1.Tim.2.3.5,& Tit.2.11,& Hebr.8.11,& 13.4
Nouati error refellitur Roman.3.25, & Heb.10.26
Nox pro ignoratione Dei Rom.13.11
Nubes quomodo baptiſmi ſignum 1.Cor.10.1
Numerus ternarius pro ſummo & perfectiſſimo 2.Cor.12.2
numeri mutatio 1.Tim.2.15
Nuptiæ ſecundæ, licitæ 1.Cor.7.39
nuptiæ ſecundæ apud veteres probro notatæ 1.Cor.7.28
nuptiæ ſecundæ olim inter Chriſtianos non benedicebantur 1.Corinth.7.39
nuptiis ſecundis quædam concilia vetuerunt intereſſe clericos 1.Cor.7.36

O

OBedientia qualis in piis requiritur Rom.14.5
obedientia ex fide Heb.3.13
obedientia præuaricatrix Coloſſ.2.23
obedientia piis neceſſaria Rom.6.16, & 2.Cor.9.13,& 10.5, & Epheſ.5.9.& Heb.3.7,& 5.9,& 10.7
obedientia magiſtratibus debita Rom.13.5.8
obedientia paſtoribus debita Heb.13.17
obedientiæ magiſtra ſola fides Heb.11.7.8
obedientiæ fidelium prima cauſa Heb.2.13
obedientiæ exemplum in mutis creaturis propoſitum Roman.8.20
Obſtinatio cauenda 2.Tim.3.14
Obtrectatores qui Rom.1.21
Occaſio arripienda Rom.2.4,& 12.11, & 2.Cor.6.2,& Galat.6.10,& Heb.3.13.15,& 4.16,& 6.3
Oda quid Coloſſ.3.16
Odium diuturnum morbus incurabilis Epheſ.4.27
OEconomia ſemper curæ Deo Epheſ.6.5
œconomia tribus iugis conſtat Eph.5.22
Offenſiones quomodo vitandæ Rom.3.8,& 6.1,& 9.1.14,& 10.2,& 16.17,& 1.Cor.9.22,& 1.Theſ.2.14,& 2.Tim.1.15,& 2.19,& Heb.3.7.16
Officiales Papiſtici 1.Cor.6.4
Omnes pro multis 1.Corinth.14.31,& Philip.2.21
omnes ſaluos fore quidam ex Pauli verbis perperam colligunt Rom.11.32
Oneſimus fugitiuus domino ſuo Philemoni aliquid furatus Philemon.18
Oneſiphori laudes 2.Tim.1.16
Opus idem quomodo Deo & Satanæ tribuitur 2.Corinth.4.4,& 1.Theſſ.2.18
opus Euangeliſtæ quid 2.Tim.4.5
opus operatum Papiſtæ in Sacramentis imaginantur Galat.5.3
opera quæ Deo grata Hebr.11.4
opera non iuſtificant,& quare Ro.2.13
opera bona quæ 1.Tim.6.18,& Hebr.13.20
opera bona vnde Tit.3.5
opera bona fidem ſequuntur Tit.3.8
opera bona, pars gratiæ Dei Epheſ.2.10
opera bona quomodo à Deo coronantur Rom.2.6
opera bona commendantur Epheſ.2.10,& Tit.2.14,& 3.13.& Hebræor.6.19
opera carnis Gal.5.19
opera Legis quæ Paulo Gal.2.15
opera mortua quæ Heb.9.14
opera ſupererogationis vnde ſtabiliant Papiſtæ 1.Cor.9.18
opera tenebrarum pro turpibus & flagitioſis Rom.13.11
operum iuſtificationem vnde Papiſtæ eliciant Roman.13.8, & 1.Timoth.2.15
operum merces qualis 1.Corin.3.8,& 2.Cor.5.10,& Gal.6.8,& 2.Tim.1.16.18, & Heb.6.10,& 11.26
operum præſcientia perperam cum electione miſcetur Rom.11.6
Opinatio fidei contraria Gala.1.9, Col.1.23
Opinionis & fidei diſcrimen 1.Theſſ.2.13,& 2.Tim.1.12
Oracula pro fœdere Dei Rom.3.2
Orandum pro omnibus, maximè pro ſanctis Ephe.6.18
oratio quid 1.Timo.2.1
oratio vera quæ Roma.8.27,& 10.14
oratio mentem requirit 1.Cor.14.14
oratio aſſidua Rom.12.11
orationis & precationis diſcrimen Epheſ.6.18
orationes quæ Deo acceptæ Rom.8.27
orationes publicæ 1.Cor.14.16
orationes piis quàm neceſſariæ Rom.15.31,& Philip.4.6,& Col.4.2
orationes piorum quomodo exaudiũtur 2.Cor.12.18
Orbis futurus pro renouato Hebr.2.5
Ordo non ſemper ſeruatus 1.Timo.1.2
ordini quem Deus inſtituit parendum 1.Cor.12.18
Origenis delirium 1.Theſſal.4.17
Os pro facie ſeu conſpectu Roman.10.9
oris apertio Epheſ.6.19
oris obſtructio quid Paulo Roman.3.19
oſculum ſanctum 1.Cor.16.20
oſculi vſus apud veteres Roman.16.16
Oſores Dei qui Rom.1.28
oſtium apertum quid Paulo 2.Cor.2.12
Otium damnatur 1.Theſſal.4.11,& 2.Theſſ.3.10.12
Ouidii locus Rom.7.16,& 2.Cor.10,& 9.Theſ.1.5

P

PActa quare à promiſſionibus differant Rom.9.4
Pæderaſtæ 1.Cor.6.9
Pædobaptiſmus, Vide Baptiſmus infantibus minimè negandus
Panis quomodo dicitur corpus Chriſti 1.Cor.11.24
panis fractio pro tota cœna 1.Corinth.10.17
Papa antichriſtus 2.Theſſ.2.4
papa quàm improbè Sacerdotium ſibi vendicet Heb.7.12
papa non eſt Eccleſiæ caput Epheſ.1.22 & 4.15,& Coloſſ.1.18,& 2.19
papæ regnum quanuis procerum ſit & amplum, Deo tamen abominabile eſt Col.2.19
papæ tituli 2.Cor.11.14
papæ tyrannis maxima 1.Cor.14.40,& 2.Corinth.11.20,& Gal.5.1,& Epheſ.4.11,& Coloſſ.2.20.21, & 1.Theſſ.5.24,& 2.Theſſ.2.4, & 1.Timot.4.1,& Tit.1.15,& Heb.13.17
Papatus deformis gibbus Epheſ.4.15
papatus Romanus proſternitur Gal.2.2.11
papatus ex Chriſti ignorantia conflatus Col.2.4
papatus doctrina qualis Heb.3.6
papatus impietas Epheſ.4.13
papatus religio qualis Heb.1.1
papatum vnde quidam ſtatuunt 1.Cor.9.5
papiſtæ fruſtra de antiquitate glorientur Epheſ.2.20
papiſtæ iudicium de ſua doctrina refugiunt Philip.3.1
papiſtæ homines fingunt extra Chriſtũ eſſe ſemimortuos Ephe.2.1
papiſtæ, ſe abſque Chriſti Spiritu Chriſtianos iactant Rom.8.9
papiſtæ acriter contendunt in regenitis non eſſe peccatum Roman.7.7
papiſtæ vnde merita ſua probent Ro.10.5
papiſtarum diabolica contumacia 1.Cor.14.16
papiſtarum crudelitas 2.Theſ.5.24
papiſtarum leges tyrannicæ 1.Timoth.4.1
Parabola pro ſimilitudinis nota Hebr.11.19
Paradiſus quid 2.Corint.12.4
Parentum officium Coloſſ.3.2
parentum in liberos poteſtas 1.Corint.7.36
parentum Moſis fides imbecillis Hebr.11.23
Paſſiones ignominiæ Rom.1.26
Paſtor bonus quis 1.Corinth.7.25.& 2.Tim.3.10
paſtor bonus & probatus paterfamilias eſſe debet 1.Timot.3.4
paſtor quomodo ſuos tractare debeat 1.Cor.4.22
paſtor & Epiſcopus ſynonyma Phil.1.1
paſtoris probi notæ 2.Tim.4.5
paſtoris familia qualis eſſe debeat Tit.1.6

paſtoris vox duplex eſſe debet Tit.1.9
paſtori duo curanda 1.Tim.4.16
paſtores veri qui 1.Cor.12.28,& Eph.4.11,& 1.Theſſ.5.12
paſtores veri pauci admodum 2.Tim.1.7,& Heb.13.17
paſtores quales eſſe debeant 1.Tim.3.2, & Tit.1.6
paſtores Angeli Gal.4.14
paſtores publicis ſumptibus alendi 1.Cor.9.11
paſtores frugali victu contenti eſſe debent Gal.6.6
paſtores an diuites eſſe poſſint 2.Cor.6.4
paſtores in pretio habendi 1.Theſ.5.12
paſtores amandi Gal.6.16
paſtores non coli tantùm, ſed & amari debent Gal.4.15,& Phil.2.22
paſtores qui diſſolutè viuunt, palàm arguendi 1.Tim.5.20
paſtores calumniis obnoxii 1.Tim.5.19 & 2.Tim.1.15
paſtores quomodo patres eorum quos docent 1.Cor 4.15,& Tit.1.4,& Phil.1.10,& Heb 13.7
paſtores miniſtri ſunt, non domini 1.Cor.4.1,& 2.Cor.4.5, & Col.1.25
paſtores quomodo miniſtri Spiritus 2.Cor.3.6
paſtores quomodo ſacerdotes Phil.2.17
paſtores ferè ſemper neglecti Gal.6.6
paſtores cur viliores habentur Col.1.24
paſtorum affectus in Eccleſiam 2.Cor.11.2.3,& 1.Theſſ.2.7.11
paſtorum ambitio quàm noxia 1.Theſ.2.5,& 1.Tim.3.6
paſtorum auaritia quàm noxia 1.Theſ.2.5,& 1.Tim.3.3,& Tit.1.11
paſtorum authoritas Tit.2.15
paſtorum comitas Tit.1.7
paſtorum concordia quàm neceſſaria 1 Cor 3 8,& 14.33,& Phil.2.1
paſtorum conditio Phil.2.25
paſtorum coniugia licita 1.Tim.3.2
paſtorum conſolatio Rom.1.9, & 2.Tim.3.9.11
paſtorum cõtemptus vnde 1.Tim.4.12
paſtorum dignitas 2.Cor.5.18, & Phil.2.29
paſtorum electio religioſè fieri debet 1.Tim.3.1
paſtorum fama optima eſſe debet 1.Timot.3.7
paſtorum fiducia 2.Cor.3.12,& 13.5
paſtorum fœlicitas 1.Theſſ.3.8
paſtorum labor non inanis 1.Cor.3.7
paſtorum lenitas 2.Tim.4.2
paſtorum liberi quales eſſe debeant 1.Tim.3.4,& Tit.1.6
paſtorum merces 1.Cor.3.8
paſtorum militia 2.Cor.6.7,& 10.4,& Gal.1.10,& Phil.2.25,& 1.Tim.1.18, & 6.12,& 2.Tim.2.3,& 3.13,& 4.8
paſtorum munus & officium Rom.3.10,& 15.16,& 1.Cor.3.2, & 4.1, & 9.18,& 2.Cor.1.18, & 2.2,& 5.19,& 6.1. & 10.2,& 11.2,& 12.14.15.26, & 13.7, & Gal.4.12.19,& 6.16,& Epheſ.3.14, & Phil.2.1, & 3.1, & Col. 4.12, & 1.Theſ.2.4.11.13, & 5.12.13,& 1.Tim.2.9,& 4.11, & 5.1.7,& 2. Tim.4.2.3 4, & Tit.1.1.11,& 2.11,& 3.8,& He.3.12, & 4.1,& 13.17
paſtorum opus 1.Theſſ.5.12
paſtorum orationes Ephe.3.14
paſtorum ornamenta 1.Tim.4.12
paſtorum patientia 1.Tim.5.24,& 2.Tim.2.24,& 42
paſtorum paupertas 1.Tim.3.3
paſtorum poteſtas 2.Cor.10.4.5.6.8,& 13.8.10,& Philem.8,& Hebr.4.12
paſtorum prudentia Tit.1.13
paſtorum habenda ratio Gal.6.6,& 1.Theſſ.2.9,& 1.Tim.5.17.18
paſtorum vera receptio 2.Cor.7.15,& 1.Theſſ.2.13
paſtorum ſcopus 1.Cor.1.12,& 3.8.
paſtorum timiditas damnatur 2.Tim.1 7
paſtorum triumphus 2.Cor.2.14,& 1.Theſſ.2.19
paſtorum vita Eccleſiis pretioſa eſſe debet 1.Cor.16.10,& Phil.2.29
paſtorum vita qualis eſſe debeat Tit.2.7
paſtorum vocatio ex Deo Heb.5.4
paſtorum ordinaria vocatio Gal.1.1
paſtorum vxores quales eſſe debeant 1.Tim 3.11
paſtorum zelotypia pro Chriſto 2.Corint.11.2
paſtorum bonorum & malorum diſcrimen 2.Tim.3.6
paſtoribus nullum in conſcientias imperium 2.Cor.1.24
paſtoribus quatenus liceat ſua quærere Phil.2.21
Patenæ oſculandæ ritus vnde fluxerit Rom.16.16
Patientia, Dei donum Phil.1.28.29
patientia ex fide naſcitur Heb.10.38,& 11.10.35
patientia quæ laudanda Rom.15.4
patientia quomodo probationem operetur Rom.5.4
patientia comes fidei indiuidua Rom.8.25
patientia ſpem neceſſariò conſequitur Rom.8.25,& 1.Theſſ.1.3
patientia fructus ac teſtimonium fidei 2.Theſſ.1.4
patientia Chriſtiana longè à philoſophica contumacia diſtat. Philip.2.27
patientia fidelibus neceſſaria Rom.2.7,& 8.18,& 12.19,& 1.Cor.6.7,& 13.7,& Gal.6.9.& Epheſ.4.1,& Col.3.3.12,& 1. Theſ.5.14, & 2.7, & 1.Tim.6.14,& Tit.2.2, & Hebr.10.34.36, & 12.1
patientiæ gradus 1.Theſ.5.15
patientiæ exemplum in mutis creaturis Rom.8.19
Patres veteris teſtamenti fide præditi Gal.3.23
patres in Chriſto ſeruati Rom.5.6.
patres gratiæ Chriſti participes Col.2.14
patres quomodo ſalutem ſunt conſequuti Heb.9.26,& 11.2
patres quo ſenſu dicantur promiſſiones non accepiſſe Heb.11.13
patrum authoritati quatenus deferendum Heb.3.8
patrum ſub veteri Lege conditio Tit.3.4
patrum fides qualis fuerit Gal.5.5,& 2.Tim.1.1.10
patrum ingratitudo Heb.3.8
patrum inobedientia Ibidem
patrum traditiones Gal.1.13.
patrum & fidelium huius ſeculi diſcrimen 1.Cor.2.7,& Gal.4.1,& Heb.1.1, & 8.6.10,& 10.15,& 11.13.39
Patriarchæ primogeniti Heb.12.22
Paulus cur ſe abortiuum dixit 1. Cor.15.8
paulus ſuperbiæ à Porphyrio & Iuliano accuſatus Gal.2.6
paulus verè Apoſtolus Chriſti Rom.1.1
paulus Gentium Apoſtolus Gal.2.7,& 1.Tim.2.7,& 2.Tim.1.31
paulus quando per Legis ignorantiam ſibi confidenter vitam arrogarit Ro.7.9
paulus in oratione quàm aſſiduus Ro.1.9
paulus non eſt author epiſtolæ ad Hebræos Heb.2.3
paulus cur paucos baptizauerit 1.Cor.1.14.17
paulus quondam aduerſus Deum blaſphemus 1.Tim.1.13
paulus cur Timotheum circuncidit Gal.2.3
paulus num coniugatus fuerit 1.Cor.7.8,& 9.4,& Phil.4.3
paulus mundo crucifixus Galat.6.14
paulus verus Dei cultor Rom.1.9
paulus velut ſui oblitus, Eccleſiam curat 1.Theſſ.3.1.8
paulus Scripturæ lectioni deditus 2.Tim.4.13
paulus quomodo Eccleſias deprædatus 2.Cor.11.8
paulus quomodo à Galatis exceptus Gal.4.14
paulus reuerenter à Teſſalonicenſibus exceptus 1.Theſſ.2.13
paulus ſe in exemplum proponit 1.Corint.4.16,& 11,& 14.6,& Philip.3.17
paulus pro Chriſti nomine & Iudæis & Gentibus exoſus 2.Cor.11.25
paulus quàm fidelis in verbi miniſterio 1.Cor.3.10
paulus quomodo ſermone imperitus 2.Cor.11.6
paulus germanus Iſraelita Roman.31.1
paulus bifariam de Circunciſione loquutus Gal.5.3.
paulus quomodo ſanctorum omnium minimus Epheſ.3.8
paulus quomodo quotidie moriebatur 1.Corin.15.31
paulus variis calumniis obnoxius Ro.15.30, & 1. Cor.1.2, & 4.17,& 7.17,& 2.Cor.12.16 19,& Gal.2.2,& Epheſ.3.2,& 1.Theſſ.2.10, & 2.Theſſ.3.3,& 1.Tim.1.8
paulus communibus hominum paſſionibus obnoxius 2.Cor.1.9
paulus humanis infirmitatibus obnoxius Phil.2.27
paulus quomodo omnibus omnia factus 1.Cor.9.22
paulus quomodo pro Eccleſia paſſus Col.1.24.25
paulus quomodo Corinthiorum pater 1.Cor.4.15

paulus quomodo Timothei pater 1. Tim.1.2,& 2.Tim.2.2
paulus pro ſe orari petit Rom.15.30,& Epheſ.6.19,& Col.4.3,& 3.Theſſal. 3.1
paulus Spiritu Dei præditus 1. Corint. 7.40
paulus quomodo peccatorum primus 1.Tim.1.15
paulus ſacerdos in Euangelij miniſterio Rom.15.16
paulus ad Laodicenſes nõ ſcripſit Col. 4.16
paulus, velut ſui oblitus, vni ædificationi Eccleſię ſtudebat 2.Timot. 2. 10
paulus timoris ſenſu vacuus non fuit 1.Cor.2.3
paulus pro Chriſto zelotypus 2. Cor. 11.2
pauli affectus in Eccleſiam 1.Theſſ.2.7. 11,& 3.6,& 1.Timot.1.3,& 2.10
pauli afflictiones vtiles Epheſ.3.13
pauli mira bonitas Philem.1.12.
pauli charitas maxima Rom. 9. 3, & 2. Cor.12.15,& Phil.1.23
pauli conſcientia tecta 1.Cor.4.4.5,& 1.Tim.9.7
pauli confidentia Gal.1.8
pauli mira conſtantia 1. Cor. 4. 9.& 2. Cori.1.17,& 11.31,& Galat.2.5.11,& 1. Theſſ.2.1
pauli mirifica conuerſio Gal. 1. 15, & 1. Tim.1.13.14.16
pauli doctrinæ perſpicuitas Gal.3.1
pauli dolor ex Iudæorum exitio Rom. 9.2
pauli epiſtolæ ſeculis omnibus communes Col.4.16
pauli epiſtolæ non omnes extant, Eph. 3.3
pauli fides 2.Tim.4.7
pauli mira fiducia Gal.6.17
pauli gaudium Phil.1.4.5,& 2.2,& 4.1, & Col.1.24
pauli generis nobilitas 2. Cor. 11. 22, & Phil.3.5
pauli gloria 1.Cor.9.16
pauli gloriatio 2.Corint.4.2,& 12.9,& Gal.6.14,& Phil.3.3. 4,& 1. Theſ. 2. 19,& 2.Theſſ.1.4,& 2.Tim. 1.3,& 4. 7,& Heb.11.5
pauli gratitudo 2.Tim.1.16
pauli humanitas 1.Theſ.4.1.
pauli humilitas Phil.2.1,& 2.Theſſ.3.9. & Philem.1.10.17
pauli ignorantia qualis 1.Tim.1.13
pauli integritas 1.Theſſ.2.3.10
pauli iuſiurãdum 1. Cor.15.31,& 2.Cor. 1.18.23,& Gal. 1. 20,& Phil. 1.8,& 1. Theſ.2.5.10,& 2.Theſſ.2.1
pauli lachrymæ 2.Cor.2.4,& Phil.3.18
pauli manſuetudo Rom.15.1
pauli moderatio 2.Theſ.3.9
pauli inſignis modeſtia 1.Cor.7.8.35,& Epheſ.3.5,& 1.Theſſ.4.1,& Tit.1.5,& Philem.1.15
pauli mors 2.Tim.4.6
pauli mos in docẽdo 1.Tim.5.8.23
pauli nomen cur & vnde Apoſtolo inditum Rom 1.1
pauli nomen cur Apoſtolus in epiſtolis ſuis frequentius vſurparit Ro.1.1
pauli origo Rom.11.1
pauli paruitas 1.Cor.15.9,& Epheſ.3.8
pauli patientia inuicta 2.Cor.12. 12
pauli pœnula quid 2.Tim.4.13
pauli poteſtas 2.Cor.10.8,& 13.2,& 8.10
pauli preces Rom.1.10,& 1.Theſſ.3.10, & 2.Theſſ.1,& 2.16,& 3.4,& 2.Tim. 1.3.16,& 2.7, & Philem.1.4
pauli profectio in Arabiam Gal.1.17
pauli prudentia Coloſſ.4.7
pauli ſcripta num cenſuræ noſtræ ſubiicienda 1.Cor.3.22
pauli ſinceritas 2.Cor.7.14
pauli traditiones 2.Theſſ.2.15
pauli triumphus 2. Cor.2.14, & Gal.6. 14,& Phil.4.1,& 1. Theſſ.2.19
pauli vaticinium de Eccleſiæ diſſipatione 2.Theſſ.2.3
pauli vaticinium de doctoribus falſis 1.Tim.1
pauli vincula magnifica Epheſ. 3. 1, & Philem.1
pauli vinculorum fructus Philip.1.13.5
pauli vita cunctis Gentibus pretioſa Rom.16.4
pauli vocatio ab arcana Dei electione pendet Gal.1.15.
pauli zelus Epheſ.6.1.9,& Col.4.7,& 1. Theſſ.3.8.
pauli & Moſis optima conſenſio Ro. 10.8.
pauli & aliorum Apoſtolorum diſcrimen Gal.7
paulo num licuerit tranſilire muros 2. Cor.11.31
Pauperum vitia 2.Theſſ.3.13
paupertas in Chriſto conſecrata 2.cor. 8.9
Pax quid Hebræis Heb.7.1
pax pro conſcientiæ ſerenitate Ro. 5.1
pax pro proſperitate Rom. 1.6, & 8.6, & Epheſ.6.23
pax Dei quid Philip. 4.7,& Coloſſ.3.15
pax quatenus cum hominibus fouenda Rom. 12.18,& 1. Cor.7.14,& 14.33, & 2.Cor.13.11,& Galat.5.22,& Hebr. 12.14
pacis fouendæ modus Tit.3.2
Peccator an pœnitentia ſua nihil proficiat Heb.12.7
peccator vbi reſipuit quanto ſtudio ad iuuandus Philem.1.17
peccatores pro omnino vitioſis & peccato addictis Rom.5.8, & Gal.2.15,& 1.Tim.1.9
peccatores quomodo tractandi 2.Cor. 7.12,& Gal.2.14,& 1.Theſſal.4.7,& 5. 14,& 2.Theſſ.3.15,& 1.Timot.5.20,& Tit.1.13,& 2.15
peccatum originale quid Rom.5.12
peccatum pro innata nobis prauitate Rom.6.12
peccatum pro expiatrice victima Ro. 8.3,& 2.Cor.5.21
peccatum hominibus ingenitum Epheſ.2.3
peccatum quomodo ante Legem non imputatum Rom.5.13
peccatum quomodo augetur per Legem Rom.5.20
peccatum, mortis cauſa Epheſ.2.1
peccatum omne voluntarium Rom. 7.14
peccatum in Spiritum ſanctum 1.Cor. 2.8,& Heb.6.4
peccatum opus mortuum Heb.6.1
peccatum quomodo Chriſti morte deſtructum Heb 9.26
peccatum in fidelibus interimitur Rom.6.3
peccati cognitio vnde Rom. 7.7
peccati notitia ſine Lege ſepulta Ro. 7.8
peccati deliciæ Heb.11.25
peccati natura Heb.9.7
peccati regnum quid Rom.6.13
peccato mori quid Rom.6.2
peccata nunc alio modo remittuntur quàm olim Heb.10.15
Pelagianorum error de peccato originali Rom.5.12,& 9.16,& Epheſ. 2.3.10,& 3.14,& 5.27,& Col.1.22.
Pentecoſtes feſtus dies 1.corint.16.8
Perfectio vbi quærenda 1.Tim.4.3
perfectio in Chriſto ſolo Col.2.9
perfectio ſumma in Lege Dei traditur Tit.2.12
perfectio in Dei voluntate ſtatuenda Rom.2.12
perfectio qualis in hac vita Epheſ.1. 4,& Phil.3.15,& 1,Theſſ.3.12
perfectio qualis fingitur à Monachis Phil.3.15
perfectio ſeculorum pro temporis plenitudine Heb.9.26
perfectionis Chriſtianæ ſumma Tit. 2.2
perfecti qui dicantur 1.Cor.2.6
perfecti pro adultis Heb. 5.14
permiſſione Dei ſola num in peccatum homines agantur Rom.1.24
Perſę à Macedonibus victi, Macedones verò à Romanis 2.Theſ 3.6
Perſequutio quid Rom.8.35
perſequutio interna Gal. 4.29, & 2. Tim.3.2
Perſeuerantia donum Dei Phil. 2. 13, & 1.Theſſ.5. 24, & 2. Theſſ.2.15.16, & Heb.13.20
perſeuerantia, rara virtus Phil.1.5
perſeuerantia ex fide Heb.11.8
perſeuerantia finalis certa eſſe debet Rom.16.21,& 1.Cor. 1.9
perſeuerantia finalis piis propria Ro. 8.38,& 1.Cor.9.24, & 15.16
perſeuerantia in ſanctis neceſſaria Rom.2.7,& 11. 22, & Epheſ. 6.18, & Phil.2.16,& 3. 13,& Col. 1.23, & 2.5,& 4.4,& 1.Theſſalon.1.2,& 2. Theſſ.1.11,& 1. Tim.4.6,& 2.Tim. 2.3.5,& 3.10.14
perſeuerantia in precibus neceſſaria Rom.12.12, & Heb 3. 6.14, & 6.10, 11.23.26,35,& 1.12.4
Perſona quid in Scripturis Rom.2.11, & Gal.2.6
perſonarum acceptio damnatur 1. Tim.5.21
perſonarum acceptio, Vide acceptio perſonarum
Peruerſitas quid Rom.8.28
Pedes pro aduentu Rom.10.15
pedum lotio quid 1 Tim.5.10

Petitiones pro deſideriis aut votis Phi.4.6
Petrus Iudæorum ApoſtolusGal.2.7
petrus quomodo Apoſtolorum primus 1.Cor.9.5,& Gal.2.7
petrus in quo peccauerit à Paulo reprehenſus Gal.2.14
petrus num Romæ fuerit Rom.16.11, & Phil.2.21, & Col.4.11, & 2. Tim. 4.14
Pharaonis induratio,& eius finis Ro. 9.17
Phariſæi vnde dicti Phil.3.5
Philetus hæreticus 2.Tim.2.17
Philippenſium obedientia Phil.2.12
Philoſophia quid Paulo Col.2.8
philoſophia profana quàm inanis Heb.6.11
philoſophiæ & Euangelij diſcrimen Rom.12.1
Phœbe miniſtra Cenchreenſis Eccleſiæ Rom.16.1
Phygellus falſus frater 2.Tim.1.15
Piaculum Latinis quid ſit 2.Cor.5.21
Pietas pro ſpiritualiDei cultu 1.Tim. 4.7
pietatis exercitia 1.Tim.2.1,& 4.7
pietatis myſterium 1.Tim.3.16
pietatis ſumma ſub Dei dilectione comprehenſa Rom.8.28
pietatis ſumma 1.Theſſ.3.6
Pii, Vide Fideles
Placere in carnę velle Gal.6.11
placere hominibus quid Gal. 1. 10,& 1.Theſſ.2.4
Placitum Dei gratuitum ſalutis noſtræ cauſa Rom.11.7
Plagiũ apud veteres quid 1.Tim.1.9
Platonis locus 1.Cor.10.20,& 14.7,& Epheſ.4.17,& Col.2.18, & 1.Tim. 2.1,& 5.19,& Tit.1.7.12, 2.6
Plauti locus 2.Theſſ.3.10
Plinij locus 1.Cor.8 5,& 14.15
Plutarchi loci Col.2.21,& 1.Tim.5.13
Pœnitere pro dolorem capere 2.Corint.7.8
pœnitentia donum Dei Heb.6.6
pœnitentia vera quę 2.Tim.2.25
pœnitentia num ſalutis cauſa 2. Cor. 7.10
pœnitentia ſera Heb.12.17
pœnitentiæ partes Epheſ.4.22
pœnitentiæ initium Heb.6.1
pœnitentiæ ſigna 2.Cor.7.11
Poetæ interdum Græcis prophetæ dicti Tit.1.12
Polybij locus 2.Cor.9.4
Polygamia damnatur 1.Cor.7.23,& 1.Tim.3.2,& Tit.1.6
Populus olim prohibitus ab ingreſſu ſanctuarij Heb.10.19
populi ingratitudo Heb.13.17
populi Chriſtiani officium 2.Cor.3.5
Porphyrius in Paulum blaſphemus Gal.2.6
Portare pro tueri Heb.1.3
Poſſe pro idoneum eſſe vel accommodatum Heb.2.18
Potationes largæ & immodicæ prohibentur Epheſ.5.18
Potentia pro ſpirituali doctrinæ energia 1.Theſſ.1.4
potentia Dei, Vide Dei potentia 2. Tim.1.12
Poteſtates quæ Paulo 1.Cor.12.28
poteſtates ſupereminentes quæ Ro. 13.1
Potus pro tota Cœna 1.Cor.12.13
Præcognitio quid Rom.11.2
Præconium quid 2.Tim.4.17
Prædeſtinatio quid Rom.8.30
prædeſtinatio 2.Tim.1.9
prædeſtinatio Dei, verè labyrinthus Rom.9.14
prædeſtinatio Pharaonis in exitium ad arcanum Dei conſilium referenda Rom.9.17
prædeſtinationis doctrina ſobriè tractanda Epheſ.1.4
prædeſtinationis doctrina vtiliſſima Epheſ.1.4
prædeſtinationis memoria minimè refugienda Rom.9.14
Præparationes fictitiæ euertuntur Epheſ.2.8
Præputium pro gentibus Gal.2.7
Præſcientia Dei, Vide Dei præſcientia
preſcientia operum perperam cum electione miſcetur Rom.11.6
Præſumptio ſancta Epheſ.3.12
Prætorium quid Phil.1.13
Precationis & orationis diſcrimen Epheſ.6.18
Presbyter & epiſcopus idem Tit.1.7
presbyteri duplices Tit.1.5
presbyterorum duo genera 2.Tim. 5.17
presbyterium pro presbyterorũ collegio 1.Tim.4.14
Pretij nomen bifariam ſumi poteſt 1.Cor.6.20
PrimatusPetri qualis fuerit 1.Cor.9.5
primatus papiſticus euertitur Epheſ. 4.11
Primogenitura Iacob ſecundum carnem parum profuit Rom.9.12
Primùm pro præcipuè vel præſertim Rom.3.2
Princeps malus, flagellum Domini Rom.13.3
principes quomodo filij Dei Heb.1.5
principes cur Iudæis ac gentibus exoſi Rom.13.1
principes mundi qui 1.Cor.2.6
principum officium Rom.13.3,& 1. Tim.2.2
principibus malis etiam parendum Rom.13.3
Principia duo Manichæorum, Vide Manichęi.
Priſca Acylę vxor quę Priſcilla à Luca dicitur Rom.16.3
Probatio duplex Rom.2.18
probatio quid Paulo, quid Iacobo Rom.5.4
Promiſſio deChriſto iuramento confirmata Heb.6.17
promiſſiones cum Euangelio confundi non debent Rom.1.2
promiſſiones fide obtinentur Hebr. 6.12
promiſſiones quibus irritę Heb.11.32
promiſſiones vitæ præſentis 1. Tim. 4.8
promiſſiones vtriuſque vitæ Ibidem
promiſſiones Dei, Vide Dei promiſſiones
promiſſiones & pacta differunt Ro. 9.4
Prophetæ qui Epheſ.4.11
prophetarum doctrina à ſancto Spiritu Heb.3.7
prophetarum minæ ſemper ludibrio habitæ Epheſ.5.6
prophetarum mos Rom.9.25
prophetia quid 1.Theſſ.5.20
prophetia pro recta Scripturæ intelligentia Rom 12.6
prophetia aliis donis præferenda 1. Cor.14.39
prophetare quid Paulo 1.Cor.11.4
προσονομασία elegans Phil.3.1
Proſperitas ſuperbiæ occaſio Ro.2.4
proſperitas interdum periculoſa 1. Tim.6.17
proſperitate non abutendum 1.Tim. 4.8,& Heb.5.8
Prouidentia Dei, Vide Dei prouidentia
Proximus quis Gal.5.14
Prudentia quid Col.1.9.
prudentia vera quæ Epheſ.5.17
prudentia fidei adiungẽda2.Tim.3.14
Pſalliani qui 1.Tim.5.5
Pſalmus quid Col.3.16.
pſalmorum canendorum ritus 1.Corint.14.15
Pſeudonicodemi 1.Cor.8.13, & 9.22, & 2.Cor.4.13
Pudefieri, pro feſtinare ſeu præcipitare Rom.9.33
pudor interdum vtilis Ro. 6.21, & 1. Cor.4.14, & 15.34, & Epheſ. 5.12, & 2.Theſſ.3.14
pudor, primus ad reſipiſcentiam gradus Epheſ.5.12
Pueri nomen in vtranque partem ſumitur 1.Cor.3.1
pueritia duplex Heb.5.12
pueritia quæ cauenda 1.Cor.14.20
Puncta apud Hebræos olim non erant in vſu Heb.12.11
Purgationis noſtrę finis Heb.9.14
purgatorium vnde Papiſtę adſtruant 1.Cor.3.15,& Phil.2.10
purgatorium euertitur Phil.2.10

Q

QVærere Deum eſt in ipſum ſperare Rom.15.12
quærere ſua, magnum Eccleſiæ miniſtris impedimentum Phil.2.21
Quęſtiones contentioſę & inutiles vitandę Rom.14.1, & 1.Cor.13.8, & 15.14,&

15.34,& Tim.6.4, & 2. Tim.2.14. 23,& Tit.3.9
quæſtionarii quàm vani 1.Tim.1.5, & 6.4
Querelæ quædam ſanctorum deſperationis plenæ Rom.5.3
Quieſcere quid Paulo 1.Theſſ.4.11
Quintiliani locus 1.Tim 3.1

R

RAhab fides Heb. 11. 31
Rapaces qui dicantur 1.Cor.6.9
Ratio hominis cæca Eph.4. 17
Rebellio aduerſus Deũ vnde Hebr. 3.7
Redargutio & correctio in quo differant 2. Timot.3.16
Redemptio morte Chriſti parta, opus verè diuinum Heb 8.2
redemptionis noſtræ finis Tit.2.11, & Heb.9.14
Regeneratio opus Dei Epheſ.1.19,& 2.10,& Philem.1.10
regeneratio quomodo opus hominũ 1.Cor. 9.1
regeneratio per Chriſtũ Coloſſ.2. 11
regeneratio omnibus neceſſaria Ga. 6.15, & Epheſ.3.8,& 4.21
regeneratio paulatim perficitur in ſanctis Rom.6.7,& 7.15,& 8. 10. 11, & 1.Cor.1.8
regenerationis excellẽtia 2.Cor.5.17
regenerationis noſtræ finis Col.3.10
Regimen Eccleſię, Vide Eccleſiæ regimen.
Regnum olim à Sacerdotio penitus diſtinctum Heb.1.13
regnum Dei, Vide Dei regnum Ro. 14.17
regnum Chriſti, Vide Chriſti regnũ
Relatio inter Patrẽ & Filiũ Heb.5.5
relatio inter fidem & verbum Heb. 4.2,& 10.23, & 11.7
relatio inter Dei iuſtitiam & meritũ operũ à ſophiſtis conficta Heb.6.10
Religio vera quæ coniuncta eſt cum Dei verbo Rom.10.2
religio Papatus qualis Heb.1.1
religionis conſenſio animos in pace retinet 1.Cor. 1.12
religionis Chriſtianæ antiquitas Epheſ.2. 20
religionis Chriſtianæ rudimenta Heb.6. 1
religionis Chriſtianæ ſcopꝰ Heb.6.1
Remiſſio peccatorum gratuita Col. 2. 13, & Heb.8.10
Repetitiones interdum neceſſariæ 1. Tim.4.11,& Tim. 2.14
Reprehenſiones neceſſariæ & vtiles 1. Cor. 4.22,& 2.Cor.2.4,& Eph. 5.11.12,& 2.Tim.3.16,& 4.2
reprehenſiones quomodo fieri debeant 1. Tim.5.1
Reprobatio cauſa exitii Rom.9.11
reprobationis cauſa in admirabili Dei conſilio abſcondita Rom.11.7
reprobationis cauſa in Dei propoſito quærenda Rom.9. 14
reprobationis cauſa propinqua Ro. 9.11
reprobationis ſignum 1.Tim.1.13
reprobi, vaſa iræ in interitum apparata Rom.9.22.23
reprobi, plantæ à Deo non plantatæ Heb.2.13
reprobi antequam naſcantur exitio deuoti Rom. 9. 23
reprobi deſtinatò creati vt perirent Rom. 9. 18
reprobi excæcati 2.Theſ.2.11
reprobi Dei gratia vacui Heb.6.4
reprobi exitio deuoti Rom.9. 18, & 1.Theſſ.16,& 2.Tim.2.16.21
reprobi ſunt qui Pauli doctrinæ pertinaciter reſiſtunt 2. Cor.4.3
reprobi quicunque dubitant num Chriſtum poſſideant 2. Cor. 13.5
reprobi quomodo afficiuntur verbo Dei Heb. 4. 12
reproborum captiuitas voluntaria 2. Tim. 2. 25
reproborum damnationis principiũ Rom. 11. 7
Requies noſtra qualis Heb.4. 2
Rerum externarum vſus 1.Cor.6.12
Reſpublica quomodo bene adminiſtretur Rom. 13. 3
Reſurrectio à ſolo Chriſto 1.Cor.15. 12
reſurrectio num etiam infidelibus communis 1.Theſſ.4.14
reſurrectio pro redemptionis complemento Phil.3.10
reſurrectio quędam allegorica à nõnullis conficta 2.Tim. 2. 17
reſurrectionis certitudo 1. Theſſ. 4. 13. 14
reſurrectionis fides ab impiis quibuſdã cõcuſſa apud Cor.1.Cor.15.1
reſurrectionis fides obſcura tempore Pauli 1.Theſſ.4.15
reſurrectionis fides quàm neceſſaria 2.Tim.2. 8
reſurrectionis futuræ ſpes Tit. 2.13
Reuelatio pro aperta tyrãnidis poſſeſſione 2. Theſſ. 2. 3
reuelationum & viſionum diſcrimẽ 2.Cor.12.1
Reges à Deo creati 1. Tim. 2.2
regum officium 1. Tim. 2. 2
Romanenſes quo prætextu idoli ſui tyrannidem excuſant 2. Theſſ.2. 3
romanorum obedientia Rom. 16. 19

S

SAbbathum perpetuũ quid Heb. 4.10
ſabbathi abrogatio Ibidem
Sabellii errores refelluntur Epheſ. 4.5,& Heb.1.3
Sacerdotes Papiſtici omnes ſacrilegi 1.Cor.9.13
ſacerdotium Leuiticum abrogatum Heb.7.11.12
ſacerdotiũ Chriſtianum Rom.15.16
ſacerdotium Papale adulterinum Heb.5.4
Sacramentum quid Heb.9.24
ſacramenta infirmitatis noſtræ adiumenta 1.Cor.11.24
ſacramenta noſtra præſentiæ Chriſti ſymbola Col.2.17
ſacramenta à verbo non ſeparanda Heb.9.20
ſacramenta à ſolis paſtoribus diſpenſanda 1. Cor.4.1.
ſacramenta qualia in Papatu Epheſ. 5.26
ſacramentorũ partes duæ Rom.4.11
ſacramentorum tituli Heb.1.5
ſacramenta veteris populi 1.Corint. 10.1.3
ſacramentorum vſus Rom.4.11.
ſacramentorum abuſus Heb.9.20
ſacrificium laudis Heb.13.15
ſacrificium Euangelicum Phil.2. 17
ſacrificium fidelium Rom.12. 1,& Heb.13.15
ſacrificium papiſticum ſacrilegio plenum Philip.2.17
Sacrilegium quid Rom.2.22
Sadducæi quales 1.Cor.15.1
Salus à ſolo Deo Rom.6.23,& Ephe. 2.8,& 1.Theſſ.5.9,& Heb.5.7
ſalus ex mero Dei beneplacito pendet Rom.11.7
ſalus hominum à libera Dei electione pendet Rom.9.14
ſalus fidelium ex gratuita Dei gratia Rom.1.6,& Epheſ.2.5.8
ſalus ex ſola Dei miſericordia 2.Cor 6.2
ſalus in ſolo Euangelio reperitur Rom.1.18
ſalus in ſpe poſita Heb.4.8
ſalus noſtra in manu Dei 2.Tim.1.12
ſalus pro Euangelii doctrina Heb.2.3
ſalus Iudæis ex pacto propria Ro.15.8
ſalus fratrum quanti nobis eſſe debeat 1.Cor.8.11
ſalutis noſtræ cauſæ Epheſ. 1. 5
ſalutis fidelium prima cauſa Rom.8. 28,& 11.7
ſalutis noſtrę partes omnes Dei gratiæ adſcribuntur 2. Theſſ. 2. 11
ſalutis partes omnes in Chriſto continentur Coloſſ.1. 14
ſalutis noſtrę portio cur fidei tribuitur Rom. 10. 10
ſalutis obtinendæ ratio Heb. 2. 3
ſalutis certitudo ex paterna Dei beneuolentia Rom. 8. 32
ſalutis certitudo duobus fundamentis incumbit Rom.10.6
ſalutis certitudo piis perſuaſa 1. Th. 5. 9, & Heb. 6. 17
ſalutis neglectus in mundo maximus Heb.3.17
Sanctificatio quid 1. Theſſ. 4. 3
ſanctificatio qualis in piis requiritur 1.Theſſ.5.23
ſanctificatio iuſtitiæ fructus Ro.6.22

ſanctificatio mulierum 1.Tim.2.15
Sanctimonia piis colenda Heb.12.14
Sanctitas pro dignitate Rom.11.16
ſanctitas quæ Deo grata 1.Theſſ.3.13
ſactitas,fructus electionis Epheſ.1.4
ſanctitas vitæ ab electionis gratia nõ ſeparanda Epheſ.1. 4
ſanctitas in piis inchoata tantùm Coloſſ.1.22
ſanctitas Papatus in monachatu ſita Col.2.23
Sancti ſpecialiter iuuandi Rom.12.13
ſãcti cur mortẽ exhorreãt 2.Cor.5.8
ſancti mutuis orationibus egent Epheſ.6.19
ſãcti quomodo ſuſpiciẽdi Galat.2.24
ſancti poſt hanc vitam adhuc ſunt in profectu Philip. 1. 6
ſancti mortui non inuocandi Epheſ. 6.19
ſancti non ſũt redẽptores Coloſ.1.24
ſanctorum communio 2.Cor.8. 14
ſanctorum dignitas qualis 1.Tim.2.5
ſanctorum mortuorum interceſſiones vnde Papiſtæ adſtruant Ro. 15. 32,& 1.Cor.13.8,& 2.Cor.1.10
ſanctum mundanum quid Heb. 9.1
ſanctuarium,corporis Chriſti imago Heb. 9.11
Sapientia quid 1.Cor.12.8,& Col.1.9
ſapientia vera quid Col.1.28,& Heb. 8.11
ſapientia Chriſtiana quid Phil.1.10
ſapientia carnalis quid 2.Cor.1. 12
ſapiẽtia mũdi quid 1.Cor.1.20,& 3.19
ſapientia ſermonis quid 1. Cor.1.17
ſapientia fidelium, Vide fidelium ſapientia
ſapientes ſeculi 1. Corin.1.20
Sapere ad ſobrietatem quid Ro.12.13
Saræ fides Heb.11.11
ſaræ riſus vitioſus Rom.4. 20
Satan quomodo deus huius mundi 2.Cor.4.4
ſatan huius mundi princeps Ro. 1.18
ſatan impiorum omnium caput Epheſ.2.2
ſatan iræ Dei miniſter Rom.1.24, & 9.18
ſatan Dei carnifex Epheſ.2.2
ſatan vincitur à fidelibus Rom.16. 19
ſatan quatenus abolitus Heb.2. 14
ſatanæ angelus quid 2.Cor.12. 17
ſatanæ iudicium quid 1.Tim. 3. 6
ſatanæ tyrannica dominatio 2.Tim. 2. 25
ſatanæ proprium tentare 1.Theſſ.3. 5
ſatanæ tradere quid 1.Cor. 5. 5 , & 1. Tim.1.20
Satisfactiones Papiſticæ euertuntur Rom.4.6,& 2.Corinth.5.20,& Galat.1.4,& Coloſſ.1.14, & 1.Timot. 2.6
Scala Iacob quid deſignarit Heb.1.14
Scandala vitanda Rom. 14. 20
ſcandala ob crucem Phil.1.12
Schiſma quid 1. Cor. 11. 19
ſchiſmata cauenda Heb. 10. 25
Scholaſtici culpa remiſſa pœnam retineri nugantur Rom.4.6
ſcholaſticorũ dogma de poſteriori-bus gratiis Phil.1. 29
Schuenclzfeldius hæreticus refellitur 1.Co. 10. 3
Scientia quid 1.Cor. 12.8
ſcientia vera quæ Coloſſ.2. 2. 3, & 1. Tim.6.20
ſcientia cur inflare dicatur 1 cor.8.1
ſcientia particularis in piis requiritur 2. cor. 5. 1
ſcientia pro doctrinæ ſubſtantia 2. cor. 11. 6
ſcientia pro vſu & peritia 2.cor.8.7
ſcientiæ fundamentum eſt pietas 1. cor.8. 1
ſcientiæ rerum omnium vanæ ſine Chriſto 1.Cor.1. 20
Scortatio damnatur, proinde fugienda eſt Rom.1.28,& 1.Cor.6.14.18, & Epheſ.5.3,& Colo.3.5,& 1. Th. 4.3,& Heb.13.4
ſcortatio quid cum ſacro coniugio ſimile habeat 1. Cor. 6. 16
ſcortationis apud Corinthios magna licentia 1.cor.10.8
Scriptura ad perfectionem ſufficit 2. Tim. 3. 17
ſcripturæ autoritas quãta 2. Ti. 3. 16
ſcripturæ encomium 2. Tim. 3. 15
ſcripturæ lectio paſtoribus neceſſaria 1.Tim.4.13
ſcripturæ lectio piis neceſſaria & vtilis Rom.15.4,& 2.Tim.3.15,& 4. 13,& Heb.5.14
ſcripturæ lectio nũ ſufficiens 2.Tim. 4. 1
ſcripturæ finis præcipuus Rom.15.4
ſcripturæ mos familiaris Heb.11. 17
ſcripturæ vtilitas magna 2.Tim.3.16
ſcripturæ quomodo tractandę Heb. 7. 3
Securitas duplex 2. cor.10.12
ſecuritas impiorum,exitialis eſt gurges Epheſ. 4. 19
Seminare carni quid Gal. 6. 8
Senectutis vitia Tit.2.2
Senes quomodo obiurgandi 1. Tim. 5.1
Senſus reprobus Rom.11.8
Sermo proprietatis doctrina Gal.6.6
ſermo pro dictionis ſplẽdore 2. cor. 11. 6
ſermo fidelis quis Tit. 1. 9
ſermo ſanus quis Tit. 2. 7
Serueti blaſphemiæ & errores refutantur Rom.1.3,& 2.Cor. 5. 16 , & Gal. 4. 1
Seruus in Domino 1.cor.6. 22
ſerui cur olim fures dicti Tit.2.9
ſeruorum dura olim cõditio 1. Tim. 6.1,& Tit. 2.10
ſeruorum officium Epheſ.6.5,& Col. 3.22,& Tit.2.9
ſeruorum conſolatio 1.Cor.7. 22 , & Coloſſ. 3. 22.& 1. Tim.6.1
ſeruorum merces Epheſ.6.5
ſeruorum vitia Tit. 1. 9
Seueritas interdum neceſſaria 2.Cor. 7.8,& 13.2,& Tit.2.15
Signum petere per ſe minimè malum 1. Cor. 1. 22
ſigna mendacii quæ 2.Theſ.2.9
Simplicitas diaconis neceſſaria 2. Cor.8.2
ſimplicitas Dei quid 2.Cor.1. 12
ſimplicitas fidelium quæ laudanda Rom. 16. 19 , & 1.Cor.14.20
Sobrietas piis neceſſaria Rom.13.14, & 1.Theſſ.5.6,& 1.Tim.3.2,& Tit. 2.2
ſobrietas mentis Heb. 7. 3
Socordia excutienda Rom. 8. 22 , & 9.16,& 17,& 1.Cor.1.9,& 10.12,& 15.34,& 16.13,& 2.Cor.7.11,& Galat.6.5, & Epheſ.6.10.12.13,& Philip.2.13,& 3.10,& 1.Theſſ.5.3.6 , & 19,& 2.The.2.8, & 1.Tim.4. 15, & 5.6,& 2.Timo.1.6.14,& 2.1,& 4.2, & Heb.3.13,& 5.10,& 6.3. 7.12. 12, & 13. 22
Solicitudo pro anxietate Phili.4.5
Solicitudinũ ſpecies tres 1. Cor.7.33
Solomo typus Chriſti Heb. 1. 5. 8
Sophiſtæ deteſtandi col. 1. 24
ſophiſtæ taxantur 1.Tim.6.4. 20
ſophiſtarum commentum de chriſti merito Phil. 2. 9
ſophiſtarum dogma de perpetua fidelium hæſitatione 1.cor.2.12
Sorbonica ſchola qualis 1.Tim.6.4
ſorbonicæ ſcholę arrogantia 1.Tim. 1. 7
ſorbonicum dogma impium de amore noſtri Gal. 5. 14
Soſthenes princeps Iudaicæ ſynagogæ 1. Cor. 1.1
Species pro apparentia 1.Theſſ.5.22
Spes ex fide naſcitur Heb. 10. 23
ſpes patientiam ſemper ſecum trahit Rom. 8. 25
ſpes non confundit Rom. 5. 5
ſpes cur anchoræ ſimilis Heb.6.19
ſpes quomodo creaturis ſenſu carentibus tribuitur Rom. 8. 19
ſpes piis omnibus neceſſaria Rom. 12.12,& Tit.3.7
ſpes ex præteritis Dei beneficiis cõcipienda 1.Cor.1.9,& 2.Cor.1.1,& 1. Theſſ. 5. 24
ſpes pro fide Heb.3.6, & 6.11
ſpes pro promiſſione Heb. 6.18
ſpes pro re ſperata Col.1.5,& Tit.2.13
ſpem ſalutis ex operibus pẽdere vnde ſophiſtæ colligant Coloſſ. 1. 5
ſpes vitæ æternæ dilectionem in piis parit Ibidem
ſpes fidelium Chriſtus 1.Tim.1.1
ſpei officium Heb.10.23
Spiritus pro anima 1. Cor.2.11, & 2. Cor.7.
ſpiritus pro donis ſpiritualibus 1.Corinth.

rinth.14.12
ſpiritus pro Euangelio 2.Cor.3.6
ſpiritus pro fide 2.Cor. 4. 13
ſpiritus pro ſpirituali fine cæremoniæ Rom.2.28
ſpiritus pro gratia regenerationis Gal.3.2
ſpiritus pro prophetis aut doctoribus 1.Tim.4.1
ſpiritus pro facultate intellectuali Heb.4.12
ſpiritus pro parte hominis regenerata Rom.7. 18
ſpiritus pro ratione vel intelligentia 1.Theſſ.5.25
ſpiritus pro vita ſpirituali Gal.6.8
ſpiritus ſanctus Deus 1.Cor.3.16,& 12. 11
ſpiritus potentia Dei eſſentialis 1. Cor.12.4
ſpiritus quibus epithetis notari ſolet Rom.1. 4
ſpiritus Dei aquę nomine deſignatur Heb.10.22
ſpiritus ſanctus cur arrha dicatur 2. Cor.1.21,& 5.5,& Galat.4.6,& Epheſ.1.14, & Phil.4. 7
ſpiritus ſanctus cur ſigillum dicatur 2.Cor.1.21,& Epheſ.3.30
ſpiritus ſanctus in piis minimè otioſus Gal.5.25
ſpiritus vnicuique fidus teſtis eſt electionis 1.Corint.1.9
ſpiritus quomodo extinguitur 1. Theſſ.5. 19
ſpiritus quomodo triſtitia afficitur Epheſ.4.30
ſpiritus quomodo pro nobis intercedit Ro. 8. 26
ſpiritus Chriſti piis omnibus cõmunis Philip. 1. 19
ſpiritus cõpunctionis quid Ro. 11. 8
ſpiritus gratiæ Heb.10.29
ſpiritus ſanctificationis quid Ro.1.4
ſpiritus ſeruitutis quid Ro. 8. 15
ſpiritus multiplex actio Rom.8.14
ſpiritus auxilium piis quàm neceſſarium Rom. 8. 26
ſpiritus ſancti dona Heb. 2. 4
ſpiritus ſancti officium 1.Cor.12.4,& 2.Cor.1.21,& 13.13,& Epheſ.1.13.14, & 1. Theſſ. 5.19, & Tit. 3. 5
ſpiritus vnitas Epheſ.4.1
ſpiritus & literæ oppoſitio Rom.7.6
ſpiritualis diſcretio 1.Cor.12.8
ſpirituales qui dicantur Gal. 6. 1
Stimulus carnis 2.Corint.12.7
Strabonis locus 1.Cor.14. 11
Stultiloquium damnatur Ephe.5.3
Suenclzfeldius in Sacramentis ſigna à rebus diuellit 1.Cor.10.3
Suetonii locus 1.Tim.1. 4
Sufficientia pietatis velut auctarium 1.Tim.6.6
Summum bonum quid Heb. 4. 10, & 7. 25
Superbia vitanda Ro.12.16,& Phil. 2.3,& Tit.3.3,& Philem.1.15
ſuperbiæ venenum quàm noxium 2. Cor.12.7
Supererogationis opera euertuntur 1.Cor. 9. 18
Superſtitiones ſimulatione non fouendæ 2.Cor.6.14
ſuperſtitiones quo prętextu à quibuſdam foueantur 1.Cor.8.13, & 10.14
Suſurrones qui Rom. 1.28
Symbolum Apoſtolicum Heb. 6.1
ſymbola nulla vnquam à Deo temere vſurpata Heb.9. 16
Symmetria Eccleſiæ multiplici vnitate conſtat 1. Cor. 12. 4
Sympathia piis neceſſaria Rom.12.15, & 1.Corinth.12.26.27,& & Heb.13.3
Syricius Papa blaſphemus 1. Corint. 9.3

T

TAbernaculi tres partes Heb.9.2
Taciani hoſtes coniugii 1.Tim. 4.3
תם pro quo Græci interpretes τέλειον vertunt, integrum ſignificat 1.Cor. 2.6
Templum Dei quale, in quo Papa dominatur 2. Theſſ. 2. 4
Tẽpus præſens pro futuro Col. 3. 6, & 1.Theſſ.4.15
tempus præteritum pro præſenti Ro. 8. 30
tempus præteritum pro futuro Ro. 10. 20
tempus extremum ſeu nouiſſimum quid 1.Cor.10.11,& 2.Timo.3.1, & Heb.1.1,& 10.25
tempus horæ pro exiguo temporis ſpatio 1.Theſſ.2.17
tempus plenitudinis pro maturo & opportuno Gal.4.4,& Ephe.1.19
tempori ſeruire quid Rom.12.11
tempus redimere quid Epheſ.5.16,& Coloſſ.4.5
tempore vtendum, Vide Occaſio arripienda.
tempora propria quæ Tit.1.3
tempora ſecularia quæ 2.Tim.1.9,& Tit.1.2
temporum ciuilis obſeruatio non damnanda Gal.4.10
Tenacitas damnatur 2.Cor.8.2,&9.5
Tentatio pro experimento vel probatione Heb. 2. 18
tentatio pro eo omni quod nos ſollicitat 1.Cor. 10. 13
tentatio in malam partem Heb. 3. 8
tentatio quomodo à Deo Heb. 11.17
tentationes ſẽper timendæ 1.The.3.5
tentationum tres gradus 1. Cor.7.9
Terra Chanaan ſpiritualis hæreditatis imago ac ſymbolum Hebr.4.8
Tertulliani locus 1.Cor.11.21 Philip.1.7
Teſtamentum vetus ſanguine dedicatum Heb. 9. 18
teſtamentum vetus num ad Chriſtianos pertineat Rom.15.4
teſtamenti veteris & noui comparatio Rom.3.46,& Gal 4.1
teſtamenti veteris & noui diſcrimen Ro.8.15,& 1.Cor.10.11,& 2.Tim. 3. 17
teſtamento veteri nihil quoad ad ſubſtantiam additum fuit 1.Tim.3.17
Teſtimonia ex profanis authoribus interdum mutuari licet Tit.1.12
Theologia Sorbonica ſeu ſcholaſtica qualis 1.Tim.1.4, & 2.Tim.1.13, & 2.14.24,& Tit.1.10,& 3.9
theologus verus quis Tit.1.1
Theſaurus Eccleſię fictitius 1.Cor.1. 13
Theſſalonicenſium laus 2.Theſſ.1.4
theſſalonicenſium obedientia 1.Th. 1.6, & 7
Theurgi quo prætextu ſuperſtitiones ſuas defendebant Col.2.18
Thronus pro cæleſti palatio maieſtatis Dei Col.1.16
Timor pro reuerentia Eph.5.33
timor non ſemper cum fidei ſecuritate pugnat Rom.11.19, & Philip. 2.13,& Heb.4.1,& 11.7
timor Dei, Vide Dei timor.
timoris duæ ſpecies Phil.2.13
Timotheus à puero Scripturæ lectioni aſſuefactus 2.Tim.3.15
timotheus cur circuncifus Gal.2.3
timotheus quomodo miniſter ordinatus 1.Tim.1.18,& 2.Tim.1.6
timotheus iuuenis Chriſti miniſter 1.Tim.4.12
timotheus non frugalis modò in victu, ſed etiam auſterus fuit 1.Tim. 5.23
timothei laudes 1.Cor.16.10, & Philip.2.20.22,& 1. Theſſ. 3. 1.2, & 1. Tit. 1. 2
Titus cur circuncifus Gal.2.3
Tondendi vſus quando cœperit 1. Cor.11. 14
Traditiones humanæ cur multis arrident Col.2.23
traditiones humanæ labyrinthus Col.2. 12
traditiones hominũ noxiæ Col. 2. 8
traditiones humanæ euertuntur col. 2.22, & 2. Theſſ. 2. 15
traditiones paternæ Gal.1. 13
Tranquilli locus 1.Tim.1.4
Tranſſubſtantiatio figmentum humanum 1.cor.11.24
Tribulatio quid Rom. 8.35
tribulatio quomodo patientiam operatur Rom. 5. 3
Trib⁹ Ephraim ampliſſima Heb.11.21
Tributa cur principibus penduntur Rom.13.6
Triſtitia duplex 2.corint.7.10
Tuba archangeli 1. Theſſ. 4. 16
tuba extrema quid 1.cor. 15. 52.
Turcæ fruſtra de antiquitate gloriãtur Epheſ.2.20

Tychicus, fidelis miniſter Chriſti Epheſ. 6. 21
tychici laus Col.4.7

V

Valerii locus 1. Cor. 7.28
Vaniloqui Tit.1.10
Vaſa pro inſtrumentis Ro.9.22
vaſa miſericordiæ Ibidem
vaſa iræ Ibidem
Ventres pigri Tit.1.12
Venti Angelis conferuntur Heb.1.7
Venus præpoſtera quàm execranda Rom.1.26
Verbum anima Sacramentorũ Heb. 9.20
verbum obiectum fidei Epheſ. 6. 16
verbũ Dei, ſpecula noſtra Heb.10. 37
verbum pro nutu Heb.1. 3
verbum pro promiſſione Epheſ.5.26
verbum fidei pro ipſo Euãgelio Ro. 10. 8
verbum cur omnibus proponitur Heb.3.16
verbum Dei quomodo diſpenſandum 2. Tim. 2. 15
verbum Dei hypocriſin detegit Heb. 4. 12
verbi certitudo vnde Rom. 10. 8, & 1.Tim.3.15, & 2. Tim.1. 12
verbi certitudo in Papatu abrogata Epheſ.4.13
verbi Dei encomium Tit.1.9
verbi difficultas vnde Heb. 5. 10
verbi perpetuitas quàm neceſſaria 1.Cor.3.6
verbi prædicatio quàm neceſſaria 1. Cor.3. 6
verbi Dei recta ſectio 2.Tim.2.15
verbi Dei vis 1.Cor.14.24, & Heb.4. 12
verbi Dei vſus Heb.4.12
verbi & fidei relatio Heb. 4. 2
verbum audire non ſufficit, niſi fides accedat Heb.4. 2
Verecundia, Vide Pudor.
Veritas pro regula diuinæ voluntatis Rom. 2. 8
veritas pro ſincero animo Epheſ. 6. 14, & Philip.4. 8
veritas an excludat Sacramenta Philip.3. 3
veritas cum ſignis coniũcta Gal.3.27
veritas conſenſus fundamentum Epheſ. 4. 15
veritas, vnitatis ſactæ vinculũ Co.2.2
veritas altercãdo amittitur 2.Ti.2.14
veritas diuini iudicii in quo ſita Ro. 2.1
Veſtitus mulierũ qualis eſſe debeat 1.Tim.2. 9
Vetularum loquacitas & bibacitas Tit.2.3
Vetuſtas quanti ſit à Papiſtis 1.Cor. 11.21
Via pro inſtituto vel ratione agendi Rom. 11. 33
Victoria fidelium. Vide Fidelium victoria
victoriæ genus pulcherrimum Ro. 12. 21
Viduæ quales in Eccleſiam recipiendæ 1. Tim. 5. 9
viduæ honorandæ 1.Tim. 5.3
viduarum habenda ratio 1.Tim.5.4 5
viduitas num coniugio melior 1. Cor.7.40
Vigilãtia piis neceſſaria 1.Theſ.5.6.8
Vinculorum Pauli fructus Philip. 1. 13.15, Vide Pauli vincula.
Vindicta prohibita Rom.12. 19, & 1. Cor.6.7, & 1.Theſſ.5.15
vindicta quæ laudanda 2.Cor.7.11
vindictam appetere num piis liceat 2.Theſſ.1. 8
Viri & vxoris ſancta coniunctio Epheſ.5.28. 31
Virga pro paſtoris ſeueritate 1.Cor. 4.21
Virginis & cõiugatæ mulieris diſcrimen 1. Cor.7. 33
Vires humanæ ex Dei præceptis nõ æſtimandæ 2.Ti.1.14, & Heb. 12. 15
Viſionum & reuelationum diſcrimẽ 2.Cor. 12. 1
Vita in ſolo Chriſto Epheſ. 2. 1
vita in Euangelio quærẽda Ro. 1. 17
vita prẹſens, curſus quidã eſt Heb.3.6
vita Chriſtiana actuoſa eſſe debet Rom.12.11
vita æterna ex Chriſti iuſtitia Ro.9.23
vita æterna piis tantùm præparata Rom. 2. 7
vita Dei quid Ephe.4.8
vitæ initium & origo ex luce fidei Rom. 10.19
vitæ præſentis breuitas 1.Cor.7. 29
vitæ longitudo quatenus optanda Epheſ. 6. 2, & Philip. 2.27
vitæ præſentis fœlicitas duobus mẽbris conſtat 1.Tim.4.10
vitæ humanæ finis 1.Cor.10. 31.32, & 2.Theſſ.3.6, & Heb.4.3
vitæ bene inſtituendę regula Tit.2.12
vitæ rectæ finis Heb.11.6
vitæ nouitas, Vide Abnegatio noſtri.
vitæ Chriſtianæ ſumma Tit.2.12
vitæ fidelium ſcopus Rom.14 7, & Tit.2.8.10
Vitia aliorum indulgentia aut ſimulatione minime fouenda Gal.6.2, & Tit. 3.2
vitia aliorum lugenda 1.Cor.5. 2, & 2.cor.12. 12
Viuere Domino quid Ro.14.7
viuere Deo quid Gal. 2.19.20
Vnitas fidei Epheſ. 4. 13
Vnitas Chriſti & fidelium 1.Cor. 6. 15.17
vnitatis veræ fundamentum, veritas Epheſ.4.15
Vnus quomodo in Eccleſia præſit Tit.1. 5
Vocatio quid Rom. 8. 30
vocatio interior & efficax ſolis electis propria Rom. 10. 16
vocatio, ſalutis eſt obſignatio 2. Tim.1.9
vocatio ex electione Ro. 1. 6
vocatio effectus & teſtimonium electionis 1.Cor.1.9, & Tit. 3. 5
vocatio teſtimonium æternæ gratiæ 1.Theſſ.5.24
vocatio Dei, cauſa ſanctificationis 1. Cor.1.2
vocatio Gentium, Vide Gentium vocatio.
vocationis certitudo quàm neceſſaria Epheſ. 3. 4
vocationis fidelium finis 1.Cor. 1. 8, & 1.Theſſ.3.13, & 4.7, & Hebr.10.39
vocationi propriæ inſeruiendum 1. Corinth.7.18.20, & 9.16, & 1.Theſ. 4.11, & Tit.1.3, & Heb.11. 8
vocare pro ſuſcitare Rom. 4. 17
Voluntas pro naturali inclinatione Rom.8.20
voluntas bona à Deo eſt Philip. 2. 13
voluntas Dei, Vide Dei voluntas.
voluntas hominis, Vide Hominis voluntas.
Votum continentiæ quàm periculoſum 1.Cor.7. 8, & 1.Tim.5.1. 12
Vri quid Paulo 1.Cor.7.9
Vrna mannæ, & virga Aharõ Heb.9.2
Vſus rerũ legitimus 1.Tim.2.9. & 4.3
Vxores viris ſubiectæ, Vide Mulieres.

Z

Zelus Chriſtianus Ro.12.11
zelus conſideratus Rom. 10. 3
zelotypia duplex 2. Cor. 11. 2
zelus pius 2. Cor. 7. 11
Zenas legiſperitus Tit.3.13

FINIS.

IN EPISTOLAS CANONICAS, SIVE CATHOLICAS COMMENTARIVS IOH. CALVINI.

SERENISSIMO ANGLIAE REGI EDVARDO SExto, Hyberniæ Domino, &c. Principi verè Chriſtiano, Ioh. Caluinus.

EN ITERVM ad te redeo, præſtantiſſime Rex. Neque enim ſi, quos nuper in Eſaiam Commentarios obtuli, gratum Maieſtati tuæ ſperaui fore munus; ideo tamen animi mei voto ſatisfactum eſt. Ergo Epiſtolas Canonicas (vt eas vocari vſu receptum eſt) quaſi auctarij vice quod iuſtam menſuram impleret, addendas putaui: vt ſimul vtrumque opus in manus tuas veniret. Et certè quum vel Gentibus procul diſſitis, vel Iudæis varias ac longinquas regiones ſparſim incolētibus ſcriptæ ſint, nihil illis nouum accidet, ſi & traiiciendum hodie ſit mare, & ſuperandi multiplices viarum anfractus, vt ad tuam Maieſtatem perueniant. Quanquam ſic tibi, Rex inclyte, priuatim offero meos labores, vt ſub tuo nomine publicati, omnibus proſint. Et ſanè ſi vllum vnquam fuit tempus quo fortiter liberéque aſſerenda eſſet Dei veritas, id quàm hodie neceſſarium ſit, omnes vident. Vt taceam de atroci quæ paſſim in eius profeſſores exercetur ſæuitia: vt omne genus machinationes quibus eam oppugnat Satan, hinc clandeſtinas inſidias, inde apertam armorum vim omittam: quibus in locis nuper domicilium habebat ſincera pietatis doctrina, nūc adulterina deformatione non ſecus Chriſto illudunt Romani Antichriſti ſatellites, quàm ſi & arundinē ſceptri loco illi in manum darent, & ſpineam coronam imponerent eius capiti. His artibus quum Euangelij puritatem verſuti iſti corruptores paulatim extinctum iri ſperent, ad tam indigna Chriſti ludibria quanta mollitie conniuent, qui vitam potius ſuam centies opponere debebant, quàm breuem neſcio quot dierum vſuram perfido ſilētio redimere? Ipſe interim Papa vt Filium Dei crucifigēdo extremum tragœdiæ actum abſoluat, laruatū ſuum Concilium rurſus ſubornare dicitur. Tametſi enim ad delendum Chriſti nomen, iugulandámque Eccleſiam efferato latrocinio graſſatur, illi tamen ad ſolennem mactationis ritum, qualiſcunque Concilij ſpecies, quaſi ſacer gladius eſt. Hoc modo Paulus tertius, quum mactandos ac trucidandos locaſſet omnes quibus vita ſua potior eſſet veritatis defenſio: putidum illud ſpectrum, qualicunque potuit colore fucatum, Tridenti oſtentauit, vt Euangelium, hoc quaſi vltimo fulmine afflictum diſſiparet. Sed totus ille apparatus, quum boni Patres quibuſdam ſeſſionum fulgetris ſimplicium oculos perſtringere cœpiſſent, arcano Sanctæ ſedis afflatu repentè excitato diſcuſſus, in fumū euanuit: niſi quòd ad continuandum terrorem, nubecula ad tempus Bononiæ incubuit. Iulius ergo ſucceſſor, qui primas in ſcena Tridentina partes egit (quaſi hoc ad delendam ex hominum memoria Euāgelij doctrinam vnum ſuperſit, diris ac terrificis Concilij decretis in nos fulminare) ad hoc ſtratagema nunc ſe accingere dicitur. Quanquam ſunt permulti, qui nihil quàm ſimulare ipſum putant. Nec verò multum refert fictène, an ex animo Concilium ſuum euocet. Res quidem hactenus

clara ac teſtata fuit, ex quo labefactari Papatus cœpit à Luthero, quotquot illam tyrannidis arcem occuparunt, quum nonnullam à Concilio (quale ſcilicet habituri erant) fulturam ſperare poſſent: non ſecus tamen hoc remedij genus fugiſſe, ac æger in corpore vbique vlceroſo omnem vel indulgentiſſimi medici tactũ reformidat. Itaque trita pueris etiam cantilena eſt, non aliter poſſe Concilio iuuari Papatum, quàm cauterio vel ſectione. Atqui nihil cauſæ video cur ſibi tantopere à Concilijs Papæ metuant, niſi quòd malæ conſcientiæ indiuidua comes eſt trepidatio. Quid enim, obſecro, nuper fuit Tridentina illa colluuies (cui tamen Sacroſanctæ, Generalis, & OEcumenicæ Synodi nomen indiderant) quàm inane terriculamentum, quod Papæ delicias non magis turbaret, quàm tubarum clangor, aut tympanorum ſonitus, quibus ſe quotidie oblectat? Siquando vndique Synodus ſeriò cogeretur, ſubeſſet fortè aliqua metus cauſa, ne ſubortus in magna turba fremitus, maiorem tumultum excitaret. Verùm fictitijs Concilijs, quale Tridentinum fuit, quis Papam magis quàm crepitaculis terreri credat, ac non potius tanquam quietioris ſomni blanditijs ſuauiter indormire? Nempe duo aut tres erunt Papæ arbitrio delecti, & ex intimo eius ſinu emiſſi Cardinales, qui gubernacula tenebunt. Idem tyrannus ex caterua ſua aulica ieiunum aliquem paucis in ſingulos menſes ducatis conducet, qui Patriarchæ larua indutus, quod dictatum erit, ſeruiliter loco ſententiæ recitet. Qualis Tridenti fuit Robertus ille cæcus: quem ego ridiculè non minus quàm improbè pro Papa ſatagentem aliquando Ratiſponæ vidi, quum me ſuis lenocinijs ad Contareni colloquium pellicere ſtuderet. Aduolabunt ex tota Italia triobolares Epiſcopi, quorum illic ſatis bona copia eſt. Venient etiam fortè ex Gallia & Hiſpania ventoſi aut fatui quidam: alij etiam ſuperioris vitæ flagitijs infames, qui poſtea domum reuerſi, bonam ſe & fidelem operam Catholicæ Eccleſiæ nauaſſe glorientur. Ex omnibus porrò monachorum ſpeluncis proſiliet magnus ranarum confluxus in illam paludem, quæ certatim ſua coaxatione omnem veritatem procul abigant. Quid? an ego nouam hîc ſpeciem affingo: ac non potius oculis ſubiicio conuentum illum qui Tridenti nuper viſus fuit? Quid eſt igitur, quòd ſibi ab iſtis ſui tribunalis cuſtodibus metuat Papa, quos ſibi omnes primùm addictos habet ac mancipatos: deinde nihil aliud captantes, niſi vt eius gratiam ſibi quouis modo concilient? Præſertim Iulius noſter, qui in hoc negotiandi genere veterator eſt, tale ſibi Concilium, quoties libitum fuerit, ludibundus componet, vt interea ex more iocari non deſinat. Et ſanè, quòd breui temporis ſpatio complures Dominicanos rubro pileo induit, eius rei non obſcurum eſſe præludium videtur. Fuit hic quidem ordo (vt aiunt) illi ſemper in delicijs: ſed ex altiore cauſa oritur tanta profuſio. nimirum ſatis tenet eiuſmodi mendicabulis nihil eſſe impudentius: vt ſæpe illiberalibus ac ſordidis eorum obſequiis ad nutum ſuum abuſus eſt. Rurſum vbi ad hunc eos honoris gradum extulerit, quocunque præter ius & fas progredi iubeat, nihil audacius illis fore nouit, vel importunius. Ad hæc futurum non ignorat, vt plerique famelici canes, eadem præmia liguriendo, ad quaſcunque ipſe volet, contentiones prorumpant. Neque tamen prorſus eos falli dico qui Concilium velle negant: ſed vbi theatrum ſuum compoſuerit, ſubitus alicunde imber nullo negotio excitabitur qui totam actionem diſturbet. Itaque in ipſo exordio, ſi ita ferat eius commoditas, aulæa complicabit. Hoc tamen quantuis inane Concilij ſimulacrum, ſibi ad Chriſtum proſternendum, conterendáſque Eccleſiæ reliquias, tanquam Herculis clauam eſſe putat. An quum hic impietatis princeps tam flagitioſè Dei gloriæ noſtræq́; omnium ſaluti inſultet, noſtrum eſt interea ſilendo ſacram hanc cauſam prodere? Imò centum potius, ſi fieri poſſit, oppetendæ mortes, quàm vt adeò indignam, nefariam, barbaram piæ doctrinæ oppreſſionem patiamur noſtra ignauia incognitam latere. Verùm vt d mus, quod parum credibile eſt, Papam cum ſua cohorte, ſeriò Concilij indictionem meditari: Chriſtus ſcilicet non ita craſſis ludibriis primo aſpectu ſubſannabitur, non minus tamen ſcelerata in eum conſpiratio hoc modo conflata erit. Imò quo plus ad grauitatis famam ſplendoris præ ſe feret Concilium Papale, eo nocentior ad perdendam Eccleſiam, & magis extimeſcenda

timeſcenda erit peſtis. Nam vt à Spiritu Dei gubernetur cœtus ille, qui Antichriſti auſpiciis coactus erit, vt ad moderatam aliquam rationem aſpirent Satanæ mancipia, minimè ſperandum eſt. Principiò ſummum illic tribunal occupabit qui profeſſus eſt ac iuratus Chriſti hoſtis, Papa. Ut ſe aſsidentium Patrum ſententias rogare maximè ſimulet, ſolo tamen eius conſpectu attoniti, quod vni ipſi libitum fuerit, omnes ſequentur. Verùm in cœtu ad omnem impietatem plus quàm concordi, quid ſimulatione opus erit? Qualis ſit vnuſquiſque Cardinalium non diſputo: in collegio ipſo, qui ſanctior erit Senatus, partim Epicureum Dei contemptum regnare, partim truculentum veritatis odium, & infeſtam aduerſus pios omnes rabiem, manifeſtum eſt. Iam Epiſcoporum ordo ánnon ex iiſdem ferè monſtris conſtat? niſi quòd multi ſunt inter eos ignaui aſini, qui nec Deum palàm contemnunt, nec hoſtiliter adeò ſanam doctrinam oppugnant: ſibi tamen in corruptiſsimo ſuo ſtatu ita placent, vt correctionē nullam ſuſtineant. Adde quòd authoritas penes paucos, qui ſcilicet à pietatis ſtudio maximè alieni, acerrimos ſe Romanæ ſedis patronos oſtendent, toto ferè reſidebit: alii numerus erunt. Ut illorũ quiſque atrociſsimam contra nos ſententiam dixerit, plurimos habebit non pedariorum modò, ſed etiam principum, qui vel ſponte ac cupidè pro animi ſui voto, vel ambitione inducti, vel metu coacti ſubſcribant. Neque tamen adeò ſum iniquus, quin aliquos ipſorum eſſe concedã & ſanioris iudicii, & non malè alioqui affectos: ſed quibus tantum non erit animi, vt totius corporis improbitati reſiſtere auſint. Erunt forſan inter mille, duo aut tres magis cordati, qui ſemiliberã pro Chriſto vocem emittere audeant (qualis Tridenti fuit Petrus Paulus Vergerius) ſed ſanctæ Patrum curiæ remedium in promptu erit, ne tales diutius quicquam moleſtiæ faceſſant. Nam vel in carcerem coniecti, ad palinodiam mox adigentur: vel morte ſancient nimiam verborum libertatem: vel æterni ſilentii poculum illis propinabitur. Hac verò æquitate nobiſcum agitur, vt indomitæ ſimus ac deploratæ peruicaciæ hæretici, niſi iuſtæ reformationis normã à ſancto Cõcilio petamus: niſi eius decretis (qualiacunq. tandem ſint) ſine mora acquieſcamus. Nos ſanè legitimi Concilii (ſi quod haberi poſſet) authoritatem non fugere, claris documentis antehac fecimus ſatis teſtatũ. Atqui dum manifeſti Chriſti aduerſarii ſummum & abſque prouocatione iudicium ſibi deferri poſtulant, & quidem hac lege vt religionem arbitrio ſuo, non Dei verbo, definiant: quæ nobis eſt obſequendi ratio, niſi vt Chriſtum ſcientes ac volentes abnegemus? Nec eſt quod obiiciat quiſpiam, Diffidere nos ante tempus. Conciliũ præbeant in quo nobis libera ad tuendam pietatis cauſam dicendi ſit facultas: ſi illuc venire, ac rationem omnium quæ geſsimus reddere abnuemus, contumaciæ tunc nos meritò damnabunt. Atqui tantum abeſt vt nobis ad rectè ſentiendum & loquendũ futura ſit authoritas, vt à legitima quoque defenſione nos prohibitũ iri minimè dubium ſit. Nam qui nullas quantumuis blãdas monitiones, quaſi tenues ſuſurros, vllo modo ferunt, clarè ſonantia veritatis tonitrua quibus auribus excipient? Atque hoc non diſsimulanter præ ſe ferunt. vocãt nos: an vt locum in ſubſelliis infimis aliquem concedant? imò quenquã ſeſſum admittere niſi vnctum & mitratum, fas eſſe negant. Sedeant ergo illi, modò nos ſtando quod verum eſt proferentes audiamur. Excipient, audientiam ſe liberaliter promittere: nempe vt libello ſupplici porrecto, ſtatim exire iuſsi, poſt turbulentos aliquot dierum clamores, damnandi reuocemur. Clamores dico, non quòd vlla diſsidẽtium altercatio in eo cœtu futura ſit: ſed quòd ſacras præſulũ aures tam irreuerenter à nobis offendi, indignitas illis videbitur non ferenda. Nec obſcurum eſt quàm tumultuoſa ſit eorum intemperies. certè vt cauſam ratione diſceptent, adeò nunquam impetrari ab ipſis poterit, vt ne vmbratilis quidem ſperanda ſit cognitio. Cultum Dei innumeris ſuperſtitionibus purgatum, quibus corruptus obrutúſque fuit, reuocare ad ſuam puritatem conabimur. Hic profani rhetores nihil quàm maiorum inſtituta, veteres ritus ac cæremonias crepabunt. Quaſi verò non aliam colendi Dei rationem Eccleſia cæleſti Prophetarum & Chriſti magiſterio edocta teneat, quàm fæx Romuli anilibus tantùm Numæ Pompilii deliriis faſcinata, bruto ſtupore ſequuta ſit. Ubi autem illa quam paſsim Dominus tantopere exigit,

támque præcisè vrget, obedientiæ ſimplicitas? Si de naturæ humanæ prauitate, & miſero perditóque ſtatu, de Chriſti gratia & virtute, de gratuita ſalutis noſtræ cauſa diſputatio habebitur: mox putida ſcholarum axiomata pro dictatoriis edictis, quibus extra controuerſiam ſtandum ſit, ſuperciliosè proferent. Spiritus ſanctus nobis in Scriptura author eſt, tanta cæcitate percuſſam eſſe mentem noſtram, ſic prauos eſſe & contortos affectus cordis, totam naturam ſic vitiatam eſſe, vt nihil quàm peccare poſſimus, donec nouam ipſe voluntatem in nobis formet. Idem nos ſub æternæ mortis reatu conſtrictos, abdicata omni operum noſtrorum fiducia, ad vnicum miſericordiæ Dei aſylum confugere, totámque iuſtitiæ noſtræ ſummã in ea reponere cogit. Idem nos ad Deum inuitans, non alia quàm ſanguinis Chriſti mercede eum nobis placari teſtatur: & ſimul Chriſti patrocinio fretos intrepidè ad cæleſte tribunal accedere iubet. Horum nequid audiatur, perpetuis illis decretis ſancitum eſt, quæ violare maius eſt nefas, quàm fidem Deo ſimul & Angelis omnibus abrogare. De Sacramentis verbum facere non permittent ab vſu recepto diſſentaneum: hoc autem quid aliud eſt, quàm vel modicæ correctioni viam præcludere? Atqui oſtendere promptum eſt quàm inuerſa ſit in Papatu ac præpoſtera Sacramentorum adminiſtratio, vt nihil propemodum genuinæ Chriſti regulæ affine habeat: quàm adulterinæ illuc corruptelæ obrepſerint, imò quàm fœda ſacrilegia irruperint. Quæſtionem hanc mouere ne liceat. Itaque theologaſtris vulgare eſt dictum, quod paſſim editis libris iactarunt, Vt incolumis Eccleſiæ maneat ſtatus, in primis cauendum eſſe ne quam de capitibus hodie controuerſis dubitationem Concilium admittat. Nuper etiam prodiit lingua Italica inſulſus cuiuſdam Mutij liber, meras lanienas ſine ſale ſpirãs, vbi hoc prolixè exequitur, Nihil reſtare aliud, niſi vt de tota cauſa iam ſibi liquere pronuntient, quum ad ſynodum celebrandam conuenerint, reuerendi Patres: illis tantùm nos ſanguinariis edictis ad ſubſcribendum cogant. Equidẽ raucos ſiniſtri huius bubonis garritus non dignarer in medium proferre, niſi quòd Iulius Papa Breue ſuum in operis commendationem adiunxit: vnde iudicium facient Lectores, Concilium quale Mutij præconio celebratur, à Iulio approbatore ſperandum eſſe. Quando igitur Antichriſtos iſtos videmus deſperata pertinacia ruere in ſanæ doctrinæ excidium, & pari inſolentia ſecurè exultare, nec alia de cauſa ſtruere fucatum Concilium niſi vt profligato Euangelio, vltimum victoriæ ſuæ pæana cantent: nos quoque viciſſim ad ſequendum ducis noſtri vexillum veris armis induti, animos colligamus. Si modò fulgeat, vt debet, pura ſimpléxque Scripturæ doctrina, Papatũ, quiſquis oculos aperire non abnuet, immane & execrabile monſtrum eſſe agnoſcet, ex innumera errorum congerie, Satanæ artibus conflatum. Nos enim pluſquam ſolidis teſtimoniis planum facimus, gloriam Dei illic ſacrilega laceratione ita eſſe inter fictitia idola diſtributam, vt vix penes eum centeſima iuris ſui portio reſideat. Adhæc ſi quem cultum reſiduum faciunt, nullam prorſus eius partem ſinceram manere: adeò ſuperſtitioſis hominum commentis referta ſunt omnia: iiſdem figmentis Legem Dei indignè eſſe obrutam oſtendimus. Quòd hominum iugo conſtrictæ potius tenentur miſeræ animæ, quàm Dei mandatis regantur: quòd ſub iniquo tot traditionum onere gemunt ac laborant, imò crudeli tyrannide premuntur: illa præuaricatrice obedientia adeò nihil proficere teſtamur, vt ſe in altiorem labyrinthum ſubinde immergant. Nihilo obſcurius docemus ex Scriptura, Chriſti virtutem illic ferè aboleri, exinaniri ex magna parte eius gratiam, infœlices animas ab ipſo abreptas exitiali propriæ virtutis operúmque confidentia inflari. Dei inuocationem, qualis verbo eius præcipitur (quum tamen vnicum ſit ſalutis aſylum) funditus euerſam eſſe conuincimus. Sacramenta partim extraneis figmentis adulterata eſſe palàm monſtramus: partim in alienum vſum traducta, quòd illis impiè alligatur vis Spiritus, & quod proprium Chriſti erat perperam adſcribitur. Numerum deinde ſeptenarium quem temere fabricarunt, illis excutimus. Miſſam verò, quod ſacrificium eſſe fingunt, probamus fœdam eſſe mortis Chriſti abnegationem: multíſque præterea ſacrilegiis ſcatere perſpicuũ facimus. Certè modò ſua

conſtet Scripturæ authoritas, horum nihil eſt in quo non obmuteſcere cogantur aduerſarij. Id-
q́ minimè ipſi diſsimulant, quum propter ambiguos Scripturæ ſenſus, vni Eccleſiæ iudicio ſtan-
dum eſſe contendunt. Quis, obſecro, non videt, poſthabito Dei verbo, totum definiendi ius ad eos
hoc modo transferri? Clauſos licet Scripturæ codices adorantium modo oſculētur: quum tamen
eam obſcuræ perplexæq́ue ambiguitatis inſimulent, nihilo plus deferunt authoritatis, quàm ſi
nullus omnino apex ſcriptus extaret. Quàm volēt ſpecioſos ſibi titulos induant, nequid videan-
tur præter Spiritus dictamen (vt iactare ſolent) in medium proferre: hoc tamen illis decretum
fixúmque eſt, vt rationibus omnibus valere iuſsis, αὐτόπιστος ſola ſit eorum libido. Ergo fideles, ne
quouis impoſturæ vento circunferantur, ne obnoxij ſint verſutis impiorum cauillis, quum Scri-
pturæ doctrina nihil eſſe firmius, certo fidei experimēto edocti norint: in hanc fulturam tutò re-
cumbant. Nos verò quādo eam videmus prauis Sophiſtarum commentis turpiter deformatam:
& hodie in hoc artificium incumbere conductitios Papæ rabulas, vt ſuis fumis lucem obſcurent:
eo magis ad reſtituendum eius nitorem intentos eſſe decet. Ego ſanè, quod mihi reliquum eſt vi-
tæ, ſi otium ſimul & libertas ſuppetet, huic præcipuè ſtudio deſtinaui. Primum huius laboris
fructum Eccleſia, cui ſum addictus, ita percipiet, vt longius deinde manet. Etſi enim à mune-
ris mei functione perquam exiguum mihi tempus reſtat, id tamen quantulumcunque eſt, inſti-
tui ad hoc ſcriptionis genus conferre. Atque vt ad te reuertar clariſsime Rex, hîc mediocre
pignus habes, meos Commētarios quibus Canonicas Epiſtolas, vbi multa obſcura alioqui & re-
condita habebantur, ita explicare conatus ſum, vt Lectori non prorſus ignauo familiaris ad ve-
rum ſenſum acceſſus pateat. Sicuti autem pro ſua facultate ad debellandum Antichriſtum
arma ſuppeditant Scripturæ Interpretes: has quoque Maieſtatis tuæ proprias eſſe partes me-
mineris, quò integra vigeat religio, ſinceram ac germanam Scripturæ interpretationem ab indi-
gnis calumniis vindicare. Non temerè per Moſem Deus mandat, ſimulatque Rex populi ſui
inauguratus fuerit, vt ſibi deſcribendum curet Legis volumen: quid ſi priuatus in eius ſelectione
iam diligenter exercuerit? Verùm ne ignorēt Reges, tum ſingulari doctrina ſe habere opus, tum
peculiare eius tuendæ & aſſerendæ munus ſibi iniungi, Legi ſuæ Dominus in eorum palatio ſa-
crum domicilium aſsignat. Porrò quum ætatis tuæ modum longè ſuperet in hac parte heroica
animi tui magnitudo: non eſt quòd plus verborum in te acuendo conſumam. Vale, Rex no-
biliſsime. Dominus maieſtatem tuam protegere fide ſua, vt cœpit, pergat: prudentiæ ac forti-
tudinis Spiritu te & conſiliarios gubernet: totúmque regni ſtatum incolumem pacatúmque
ſeruet. Geneuæ, nono Calendas Februarij. M. D. L I.

ARGVMENTVM IN EPISTOLAM PETRI PRIOREM.

COnſilium Petri eſt in hac epiſtola, fideles ad ſui abnegationem mundíque contemptum hortari, vt liberi carnis affectibus, terreníſque omnibus impedimentis ſoluti, ad cæleſte Chriſti regnum toto animo aſpirent: vt ſpe erecti, ſuffulti patiētia, fortitudine & conſtantia muniti, tentationes omne genus ſuperent, atque hoc ſtudium & meditationem tota vita proſequantur. Itaque ſtatim à principio, qua poteſt verborum amplitudine, Dei gratiam nobis in Chriſto patefactam prædicat. Simul autem addit, fide recipi ipſam, & ſpe poßideri, vt mentes & corda pij ſupra mundum attollant. Inde ad ſanctitatem hortatur, ne inane reddant pretium quo redempti ſunt: & ne incorruptibile verbi ſemen, quo regeniti ſunt in vitam æternam, corrumpi vel emori patiantur. Quia autem verbo Dei renatos dixerat, ſimul mentionem facit ſpiritualis infantiæ. Porrò ne vacillet aut titubet eorum fides, quia Chriſtum à toto ferè mundo vel contemni, vel reijci vident, admonet hoc modo impleri quod de eo ſcriptum eſt, Fore lapidem ſcandali. Sed rurſus docet ſtabile eſſe ijs qui in eum credunt ſalutis fundamentum. Hinc iterum commemorat in quantum honorem ipſos Deus extulerit, vt priſtini ſui ſtatus commemoratione, & præſentis beneficij ſenſu animentur ad piè viuendi ſtudiū. Poſtea delabitur ad particulares exhortationes: vt modeſtè & obedienter ſub Principum imperio ſe contineant: vt ſerui dominis ſint ſubiecti: vxores pareant maritis ſuis, pudicè & continenter ſe gerant: ac viciſſim mariti vxores humaniter tractent. Deinde præcipit vt mutuam inter ſe æquitatem colant: quod vt libentius faciant, fructum illis proponit proſperam vitam & quietam. Quia tamen Chriſtianis quaſi fatale eſt, vtcunque pacem quærant, multis iniurijs non raro vexari, mundúmque ſibi nulla de cauſa habere infeſtum: hortatur vt æquis animis ſuſtineant perſecutiones, quas ſciunt ſibi in ſalutem ceſſuras. In eam rem adducit Chriſti exemplum. Ex aduerſo admonet quàm infœlix exitus impios maneat, interea dum Eccleſiam ſuam Dominus mirabiliter per mortem à morte liberat. Longius deinde profert Chriſti exemplum, nempe ad carnis mortificationem. Huic exhortationi ſubnectit varias & breues ſententias: ſed paulò poſt redit ad patientiæ doctrinam, vt conſolatione mala ſua temperent fideles, dum reputant vtile ſibi eſſe paterña Dei manu caſtigari. Initio quinti capitis, ſeniores officij ſui admonet, ne imperium vſurpent in Eccleſiam, ſed moderatè ſub Chriſto præſint. Iuuenibus modeſtiam ac docilitatem commendat. Tandem breui exhortatione addita, epiſtolam precatione claudit. Vnde autem ſcribat, non conuenit inter omnes: nec tamen cauſam video cur dubitemus ipſum tum fuiſſe Babylone. diſertè enim hoc affirmat. Sed quoniam inualuerat perſuaſio, ipſum Antiochia Romam migraſſe, & Romæ fuiſſe mortuum: hoc ſolo argumento adducti veteres, Babylonem allegoricè Romam vocari finxerunt. Cæterùm quum nulla probabili coniectura temere perſuaſum habuerint quicquid tradunt de Romano Petri Epiſcopatu: pro nihilo quoque ducendum eſt hoc allegoriæ figmentum. Multo ſanè veriſimilius eſt, Petrum, vt ferebat Apoſtolatus ratio, peragraſſe eas regiones in quibus plures habitabant Iudæi. Scimus autem Babylone & in illis partibus magnam fuiſſe copiam.

PETRI

PETRI APOSTOLI EPISTOLA PRIOR, CVM IOAN. CALVINI COMMENTARIIS.

CAPVT PRIMVM.

PETRVS Apoſtolus Ieſu Chriſti, electis inquilinis qui diſperſi ſunt per Pontum, Galatiam, Cappadociam, Aſiam, & Bithyniam:

Secundum præcognitionem Dei Patris, in ſanctificatione Spiritus, in obedientiam & aſperſionem ſanguinis Ieſu Chriſti: gratia vobis & pax multiplicetur.

IOANNIS CALVINI COMMENTARII.

1.2 *Petrus Apoſtolus.* Quicquid commune habet hæc ſalutatio cum Paulinis, nouam expoſitionem nõ deſiderat. Quum Paulus gratiam & pacem precatur, verbum ſubticet: Petrus autem addit *vt multiplicetur*, ſed eodem ſenſu. Neque enim gratiæ aut pacis initium fidelibus Paulus optat, ſed augmentum, donec abſoluat Deus quod in illis cœpit.

1.2 *Electis.* Quæri poteſt vnde hoc compertum habuerit. nam arcana eſt Dei electio, nec aliter cognoſcitur quàm ſingulari Spiritus reuelatione. Atqui vt ſuæ quiſque electionis certior fit Spiritus teſtimonio, ita de aliis nihil certi tenet. Reſpondeo, de fratrum electione non eſſe anxiè quærendum, ſed à vocatione potius æſtimandam: vt pro electis habeantur quicunque per fidem in Eccleſiam ſunt cooptati. Eos enim Deus à reliquo mundo ſegregat, quod electionis ſignum eſt. Nec obſtat quòd plerique deficiunt, in quibuſdam mera eſt diſſimulatio: eſt enim hoc charitatis, non fidei iudicium, quum electos cenſemus omnes in quibus Diuinæ adoptionis nota apparet. Quòd autem electionem eorum non petat ex abſcondito Dei conſilio, ſed ex effectu eam colligat, patet ex contextu. nam paulo pòſt, eam *in ſanctificatione Spiritus* locat. Quatenus ergo præ ſe ferebant ſe Dei Spiritu regenitos, in electis Dei ipſos numerat: quia non ſanctificat Deus niſi quos prius elegit. Simul tamen admonet vnde fluat electio qua ſegregamur in ſalutem, ne cum mundo pereamus. dicit enim *ſecundum præcognitionem.* Hic, inquam, fons & hæc prima cauſa eſt, quòd Deus apud ſe ante creatum mundum cognouit quos eligere vellet in ſalutem. Sed prudenter notandum eſt qualis ſit hæc præcognitio. Sophiſtæ enim vt Dei gratiam obſcurent, cuiuſque merita à Deo præuideri fingunt: atque ita reprobos ab electis diſcerni, prout quiſque hac vel illa ſorte dignus eſt. Scriptura autem vbique Dei propoſitum in quo fundata eſt noſtra ſalus, meritis noſtris opponit. Quum ergo Petrus electos vocat ſecundum præcognitionem Dei, ſignificat non aliunde pendere eius cauſam, ſed in ſolo Deo quærendam eſſe: quia ipſe ſibi ſponte ad nos eligendos author fuerit. Ergo Dei præcognitio ſubmouet omnem humanæ dignitatis reſpectum. Qua de re diffuſius tractauimus Epheſiorum primo capite, & aliis in locis. Quemadmodum tamen in electione noſtra primas gratuito Dei beneplacito aſſignat: ita rurſum vult eam ex effectu à nobis cognoſci. Nihil enim periculoſius ac magis præpoſterum eſt quàm omiſſa vocatione, electionis noſtræ certitudinem quærere in abſcondita Dei præſciẽtia. hic enim nimis profundus eſt labyrinthus. Quare vt huic periculo occurrat Petrus, optimum temperamentum adhibet. Quanquam enim primo loco vult conſiderari Dei conſilium, cuius cauſa nonniſi in ipſo eſt: mox tamen ad effectum nos reuocat, quo electionem noſtram nobis declarat ac teſtatur. Effectus ille, eſt Spiritus ſanctificatio, hoc eſt, vocatio efficax, dum ad externam Euangelij prædicationem accedit fides, quæ ex interiore Spiritus motu naſcitur. *Inquilinis.* Qui metaphoricè ſic vocari putant quoſlibet pios, quia in mundo peregrini ſint qui ad cæleſtem patriam contendunt, longè falluntur: & ſatis refelli poteſt eorum error ex Diſperſionis nomine quod proximè ſequitur. Nam in ſolos Iudæos competit. non tantùm quia huc & illuc diſiecti exulabant à patria, ſed quoniam eiecti erant ex ea terra quæ illis in perpetuam hæreditatem à Domino promiſſa erat. Omnes quidem fideles poſtea vocabit inquilinos, quia in terra peregrinantur: ſed hîc alia eſt ratio. Ideo itaque inquilini erant, quòd pars in Pontum, pars in Galatiam, pars in Bithyniam diſperſa erat. Nec mirum quòd Iudæis hanc epiſtolam propriè deſtinet: quia ſciebat illis ſe conſtitutum Apoſtolum, quemadmodum Paulus docet ſecundo ad Galatas capite. Sub regionibus quas enumerat, comprehendit totum Aſiæ minoris tractum à Ponto Euxino vſque in Cappadociam. *Gala. 2.* *In obedientiam.* Quum ſanctificationi duo hæc ſubiiciat, videtur Obedientiæ nomine intelligere vitæ nouitatem: per Aſperſionem verò ſanguinis Chriſti, remiſſionem peccatorum deſignare. Quòd ſi iſtæ ſunt partes vel effectus ſanctificationis, aliter hîc Sanctificatio capitur quàm ſæpe apud Paulum, hoc eſt, magis generaliter. Sanctificat ergo nos Deus, efficaciter nos vocando. id autem fit dum renouamur in obedientiam iuſtitiæ eius, & Chriſti ſanguine aſperſi, mundamur à peccatis. Ac videtur tacita eſſe alluſio ad veterem aſperſionis ritum, quo ſub Lege vtebantur. Quemadmodum enim non ſatis tunc fuiſſet mactari hoſtiam & fundi ſanguinem, niſi aſperſus fuiſſet populus: ita nihil hodie nobis prodeſſet fuſum Chriſti ſanguinem fuiſſe, niſi ipſo conſcientię noſtræ abluerentur. Subaudiẽda igitur eſt antitheſis, Quòd ſicut olim ſub Lege manu ſacerdotis fiebat ſanguinis aſperſio: ita nunc Spiritus ſanctus animas noſtras Chriſti ſanguine in expiationem aſpergit. Nunc colligenda eſt ſumma, Salutem noſtram manare ex gratuita electione Dei: ſed eam ſimul conſiderandam eſſe fidei experientia, in eo quòd Spiritu ſuo nos ſanctificat. Poſtremò duos eſſe vocationis noſtræ effectus aut fines: nempe vt reformemur in obedientiam

Dei,& Chriſti ſanguine abluamur:præterea vtrunque eſſe opus Spiritus ſancti. Vnde colligimus nec electionem à vocatione,nec gratuitam fidei iuſtitiam à vitæ nouitate ſeparandam eſſe.

3 *Benedictus Deus & Pater Domini noſtri Ieſu Chriſti,qui ſecundum multam ſuam miſericordiam regenuit nos in ſpem viuam,per reſurrectionem Ieſu Chriſti ex mortuis:*

4 *In hæreditatem incorruptibilem,& incontaminatam, & immarceſcibilem, repoſitam in cælis erga vos,*

5 *Qui virtute Dei cuſtodimini per fidem in ſalutem, quæ parata eſt reuelari tempore vltimo.*

3 *Benedictus Deus.*Diximus præcipuum eſſe ſtatum epiſtolæ,vt nos ſupra mundum erectos, ad ſuſtinenda militiæ ſpiritualis certamina comparet atque animet. Ad eam rem non parum valet beneficiorũ Dei agnitio. Nam quum pretium ſuum apud nos obtinent, facilè reliqua omnia vileſcunt: præſertim quum reputamus quanti ſit Chriſtus cum ſuis bonis, quicquid extra ipſum eſt nobis erat inſtar ſtercoris.Hac de cauſa magnificè hîc extollit ingentem Dei gratiam in Chriſto,ne moleſtum nobis ſit nos ipſos & mundum abnegare,vt potiamur inæſtimabili vitæ futuræ theſauro. Deinde ne frangamur præſentibus ærumnis:ſed patienter eas feramus,in æterna fœlicitate acquieſcentes. Porrò quum gratias agit Deo,fideles ad ſpiritualem lætitiam inuitat,quæ omnes abſorbeat contrarios carnis affectus.*Et pater Domini.*Sic reſolue,Deus qui pater eſt Ieſu Chriſti. Nam ſicut olim ſe Deum Abrahæ vocando, hac nota à diis omnibus fictitiis diſcerni voluit:ita poſtquam ſe manifeſtauit in Filio ſuo, non aliter quàm in ipſo vult cognoſci.Itaque qui nudam Dei maieſtatem extra Chriſtum mente concipiunt, idolum habent loco Dei:ſicuti Iudæi & Turcæ.Proinde quiſquis verum Deum verè cognoſcere cupit, hoc Patris Chriſti titulo ipſum veſtiat.Niſi enim quoties mens noſtra Deum quærit,Chriſtus occurrat,vaga & confuſa errabit,donec prorſus deficiat.Simul etiam indicare Petrus voluit quomodo tam liberalis & beneficus erga nos ſit Deus.Niſi enim medius ſtatuatur Chriſtus,nunquam illius bonitas ſeriò à nobis ſentiri poterit.*Qui regenuit nos.*Significat vitam ſupernaturale eſſe donum: quia filij iræ naſcimur.nam ſi in ſpem vitæ geniti eſſemus ſecundum carnem,ſuperuacuum eſſet nos regigni à Deo. Docet itaque Petrus,nos qui natura morti æternæ eramus deſtinati,in vitam Dei miſericordia reſtitutos eſſe. Hæc autem veluti ſecunda eſt creatio:quemadmodum Epheſiorum primo habetur.*ſpes viua* pro ſpe vitæ capitur: quanquam videtur tacita eſſe antitheſis inter ſpem,quæ in regno Dei incorruptibili defixa eſt, & inter ſpes hominum fluxas ac euanidas. *Secundum multam miſericordiam.*Primò cauſam efficientem ponit:deinde medium (vt loquuntur)deſignat.Deum,inquam,nullis noſtris meritis fuiſſe prouocatum docet,vt nos regeneraret in ſpem viuam:quia hoc totum eius miſericordiæ aſſignat. Atque vt melius operum merita redigat in nihilum, dicit *multam miſericordiam.* Fatentur quidem omnes Deum eſſe vnicum ſalutis noſtræ authorem: ſed extraneas cauſas poſtea affingunt, quæ tantundem eius miſericordiæ detrahant. Petrus verò ſolam miſericordiam commendat,ſed modum protinus adſcribit,nempe reſurrectionem Chriſti. Neque enim alibi aut aliter ſuam erga nos miſericordiam explicat Deus:ideò ſemper ad hunc ſcopum Scriptura nos dirigit.Quòd autem prætterita Chriſti morte,ſolam reſurrectionem commemorat, in eo nihil eſt abſurdi.illa enim ſub hac includitur,quia perfectio non conſtat ſine ſuo initio: reſurrectionem verò potius adduxit,quia de noua vita agebat.

4 *In hæreditatem.*Tria epitheta quæ ſequuntur,ad gratiæ Dei amplificationem poſita ſunt. In hoc enim laborat Petrus(quemadmodum prius dixi)vt eius excellentiam animis noſtris bene ac penitus infigat.Porrò hæc duo membra,*in hæreditatem incorruptibilem,* & *in ſalutem quæ parata eſt reuelari,*appoſitiuè lego,vt poſterius ſit prioris expoſitio.nam rem vnam duobus modis exprimit. Singulis verbis quæ ſequuntur,ſuum ineſt pondus.Hæreditas dicitur in cælis conſeruata,vt ſciamus eam eſſe extra periculum. Niſi enim in manu Dei eſſet, infinitis periculis eſſet obnoxia:ſi eſſet in hoc mundo,quomodo ſecuri eſſe poſſemus inter tam varias inclinationes? Ergo vt nos omni trepidatione liberet, ſalutem noſtram extra Satanæ iniurias in tuto poſitam eſſe affirmat.Sed quia ſalutis certitudo parum nobis afferret conſolationis,niſi eam vnuſquiſque noſtrûm ad ſe pertinere ſciret,addit Petrus,*erga vos.*Huc enim placidè recumbunt conſcientiæ,quum Dominus è cælo clamat.En veſtra ſalus in manu mea eſt,vobiſque ſeruatur.Cæterùm,quia non omnium promiſcue eſt ſalus,ad fidem nos reuocat.vt quicunque fide præditi ſunt,à reliquis ſe diſcernant:nec dubitent quin veri ac legitimi ſint regni Dei hæredes. Nam vt fides in cælos vſque penetrat:ita & quæ in cælo ſunt bona,nobis applicat.

5 *Qui virtute Dei cuſtod.*) Notanda eſt relatio,quum dicit,Nos in mundo cuſtodiri,ſicut hæreditas noſtra in cælo ſeruatur:alioqui ſtatim obreperet hæc cogitatio,Quid iuuat ſalutem nobis eſſe in cęlo repoſitam,quum nos in mundo tanquam in turbulento mari iactemur?Quid iuuat ſalutem noſtram ſtatui in tranquillo portu,quum inter mille naufragia fluctuemur? Præuenit igitur Apoſtolus eiuſmodi obiectiones,quum docet nos etiam in mundo inter media diſcrimina fide tamen cuſtodiri: atque ita morti eſſe propinquos vt tamen ſub fidei cuſtodia tuti ſimus. Cæterùm, quia in hac carnis infirmitate ſæpe labaſcit ipſa fides,poſſemus ſemper eſſe de craſtino anxij:niſi hîc nobis quoque Dominus ſuccurreret. Ac videmus vt in Papatu obtinuerit diabolica opinio,De finali perſeuerantia dubitandum eſſe,quia incerti ſumus an ſtaturi cras ſimus in eadem gratia. Atqui non ita nos Petrus ſuſpenſos relinquit:nam ideo virtute Dei ſtare nos affirmat,nequa ex propriæ infirmitatis conſcientia hæſitatio nos ſolicitet. Quamlibet igitur infirmi ſimus,ſalus tamen noſtra non eſt inſtabilis,quia Dei virtute fulcitur. Ergo ſicuti fide pregimur,ita fides ipſa ſuam in Dei virtute ſtabilitatem habet. Vnde non in præſens modò,ſed etiam in futurum ſecuritas.*In ſalutem.*Quia natura impatientes ſumus moræ,& ſtatim tædio ſuccumbimus:ideo ſalutem admonet non differri quod nondum parata ſit, ſed quia nondum aduenerit iuſtum reuelationis tempus.

tempus.Hæc doctrina ad ſpem noſtram alendam ac ſuſtinendam pertinet.Porrò *vltimum tempus* diem iu dicij vocat,quia non antè ſperanda ſit rerum omnium inſtauratio.medium enim tēpus eſt adhuc in progreſſu.Quòd alibi totum à Chriſti aduentu tempus, Vltimum dicitur,id fit ſuperiorum ætatum comparatione:Petrus autem totum mundi curriculum aſpexit.

6 *In quo exultatis,pauliſper nunc,ſi opus eſt,contriſtati in variis tentationibus.*

7 *Vt probatio fidei veſtræ multo pretioſior auro quod perit,& tamen per ignem probatur,reperiatur in laudem & honorem & gloriam,quum reuelabitur Ieſus Chriſtus.*

8 *Quem quum non videritis,diligitis:in quem nunc credentes,quum eum non aſpicitis, exultatis gaudio inenarrabili & glorificato:*

9 *Reportantes finem fidei veſtræ,ſalutem animarum.*

6 *In quo exultatis.*Tametſi ambigua eſt Græci verbi terminatio,ſenſus tamen poſtulat vt legamus Exultatis potius quàm Exultate. Articulus *in quo*,refert totum illud complexum de ſpe ſalutis in cælo tepo ſitæ.Cæterùm,non tam eos laudat,quàm hortatur.conſilium enim eius eſt docere quiſnam ex ſpe ſalutis fructus nobis proueniat:nempe ſpirituale gaudium,quo non tantùm mitigatur malorum omnium acerbitas,ſed omnis etiam triſtitia vincitur.Quanquam Exultandi verbum plus exprimit,quàm Gaudere.Sed hoc nonnullam habet repugnantiæ ſpeciem,dum fideles qui gaudio exultant,ſimul triſtes eſſe dicit.ſunt enim contrarij affectus.Verùm melius experimento norunt fideles,illos ſimul cōſiſtere,quàm verbis exprimi queat.Et tamen vt paucis expediatur hæc quæſtio,ſic habendum eſt,Fideles non eſſe truncos,nec humanum ſenſum ita exuiſſe quin dolore tangantur, quin pericula metuant,quin moleſta ſit paupertas, quin difficiles ac duræ perſequutiones.Triſtitiam ergo ex malis ſentiunt:ſed quæ ita lenitur fide,vt gaudere propterea non deſinant.Ita non impedit triſtitia ipſorum gaudium,ſed potius locum illi cedit.Rurſus gaudium tametſi triſtitiam ſuperat:eam tamen non abolet:quia nos humanitate non ſpoliat. Atque hinc patet quæ ſit vera patientia.Initium eius & quaſi radix eſt beneficiorum Dei agnitio, præſertim dū gratuitam,qua nos dignatus eſt,adoptionem reputamus.Nam quicunque mentem huc attollunt, iis facile eſt placidè mala omnia deuorare.Vnde enim fit vt mœrore animi opprimantur,niſi quia nullum ſpiritualium bonorum guſtum habent?Verùm qui omnes ærumnas ſtatuunt exercitia eſſe ſibi vtilia in ſalutem,non tantùm ſupra illas ſe erigunt,ſed etiam vertunt in occaſionem gaudij.*Contriſtati.*An non etiam reprobis communis eſt triſtitia?neque enim à malis ſunt immunes.Verùm Petrus fideles ſpontaneam triſtitiam ſuſcipere intelligit:quum fremant impij,& contumaciter obluctentur Deo.Triſtantur ergo pij, quemadmodum bos domitus iugum ſuſcipit,vel equus ſubactus frænari ſe etiam à puero ſuſtinet.Triſtitia Deus reprobos afficit,quemadmodum equo feroci ac refractario violenta manu frænum imponitur. calcitrant enim & contrà nituntur:ſed fruſtra.Laudat ergo fideles Petrus,quia ſponte,non autem neceſſitate coacti,ſe triſtitiæ ſubiiciant.Quod dicit *pauliſper nunc,* ad conſolationem valet.Nam temporis breuitas,mala quantumuis alioqui dura,non parum temperat.Præſentis autem vitæ duratio inſtar momenti eſt.*Si opus eſt.*Conditio pro cauſa hîc capitur,oſtendere enim voluit,non temere fieri quòd ita Deus ſuos exercet.Nam ſi nulla cauſa nos affligeret Deus,id toleratu graue eſſet. Petrus ergo argumentum conſolationis ſumpſit ex Dei conſilio:non quòd ſemper ratio nobis appareat,ſed quia perſuaſum nobis eſſe debet,ſic fieri oportere,quia Deo placet.Notandum quòd non vnam tentationem ponit,ſed plures: neque vnum tentationis genus,ſed diuerſa.Quanquam huius loci expoſitionem ſatius eſt ex primo capite Iacobi petere.

7 *Pretioſior auro.*Argumentum eſt à minori ad maius.Nam ſi aurum,quod metallum eſt corruptibile, tanti ducimus vt velimus igne probari,quo ſuum apud nos pretium obtineat: quid mirum ſi Deus in fide eandem exigat probationem,quum tanta ſit apud eum fidei excellentia? Tametſi autem aliter ſonant verba,fidem tamen auro comparat,& eam auro magis pretioſam facit: vt inde inferat dignam eſſe quæ probè examinetur.Porrò incertum eſt quouſque extendat verbum δοκιμάζεσθαι & nomen δοκίμιον.ſiquidē bifariam probatur aurum igni:primò quum repurgatur à ſcoria: deinde quum de eius probitate faciendum eſt iudicium.Vterque probandi modus fidei optimè congruit.nam quum multæ incredulitatis fæces in nobis reſideant,dum variis afflictionibus quaſi excoquimur in fornace Dei,purgantur fidei noſtrę ſcoriæ,vt pura & nitida ſit coram Deo.ſimul experimentum eius capitur,veráne an ficta ſit.Vtranque ſpeciem libenter amplector: atque huc ſpectat quod mox ſequitur. nam vt ſuus argento honor non antè habetur,quàm purgatum fuerit:ita fidem noſtram honorificè habendam eſſe & coronandam apud Deum ſignificat,vbi ritè examinata fuerit.*Quum reuelabitur.*Hoc additum eſt vt animos ſuos in vltimum vſque diem ſuſpendere fideles diſcant.Nunc enim abſcondita eſt vita noſtra in Chriſto.latebitque velut ſepulta,donec è cælo Chriſtus apparuerit.& totus vitæ noſtræ curſus ad interitum externi hominis inclinat: & quæcunque patimur,quaſi mortis ſunt prælудia.Ergo neceſſe eſt vt in Chriſtum coniiciamus oculos, ſi in afflictionibus gloriam & laudem intueri volumus. Nam tentationes in nobis probri & pudoris ſunt plenæ,in Chriſto autem glorioſæ ſunt:ſed gloria illa nondum in Chriſto plenè conſpicitur, quia nondum aduenit conſolationis dies.

8 *Quem quum non videritis.*Duo ponit,Quòd Chriſtum quem non viderunt, diligant: in eum quem non conſpiciunt,credant.Sed prius ex poſteriore naſcitur.dilectionis enim cauſa eſt fides, non ideo tantùm quia nos beneficiorum quibus nos Chriſtus proſequitur, cognitio ad eum redamandum prouocat: ſed quia perfectam fœlicitatem offerendo,nos ad ſe rapit. Laudat ergo Iudæos quòd in Chriſtum credāt quem non aſpiciunt:vt cogitent hanc eſſe fidei naturam,In bonis quæ oculos noſtros latent, acquieſcere:nam eius rei aliquod habebant experimentum,quanquam magis laudando præcipit. Atque hoc prius ordine membrū eſt,non metiendā eſſe fidem aſpectu.Nam quū miſera in ſpeciē ſit Chriſtianorū vita,niſi

fœlicitas eorum in ſpe ſita eſſet, protinus conciderent.Habet quidem & fides ſuos oculos, ſed qui in regnum Dei inuiſibile penetrant,& qui ſpeculo verbi contenti ſunt.Eſt enim demonſtratio rerum inuiſibilium,vt habetur in Epiſtola ad Hebræos.Quare verum eſt illud Pauli,nos peregrinari à Domino quandiu hac carne ſumus circundati,quia per fidem ambulamus,& non per aſpectum. Secundum membrum Heb. 11. 1. 1.Cor.5.6. eſt,Fidem non frigidam eſſe notitiam,ſed quæ corda noſtra inflammat in amorem Chriſti. Neque enim (vt Sophiſtæ garriunt)fides confuſè & implicitè Deum apprehendit, (quia hoc eſt vagari per inuios errores)ſed Mat. 6. 21. Chriſtum pro ſcopo habet.Porrò non arripit nudum Chriſti nomen,aut nudam eſſentiam: ſed qualis ſit nobis,& quid afferat bonorum,conſiderat. quia fieri non poteſt quin eò feratur hominis affectus,vbi fœlicitatem ſuam ſtatuit:ſecundum illud,Vbi theſaurus tuus,ibi cor tuum. *Exultatis*.Iterum repetit fructum illum fidei cuius meminerat,nec immeritò:eſt enim incomparabile hoc bonum, quòd nō modò pacatæ ſunt coram Deo conſcientiæ,ſed iam vitæ æternæ fiducia ſecurè exultant. Vocat autem *Gaudium inenarrabile*,quia pax Dei ſenſum omnem exuperat.Quod hîc addit *glorificatum*,bifariam poteſt exponi:vel vt magnificum ac glorioſum ſignificet:vel vt inani fluxóque opponatur, cuius homines paulo pòſt pudet.Ita glorificatum perinde valebit atque Solidum & ſtabile,& extra periculum fruſtrationis. Qui hac lætitia non efferuntur ſupra cælos,vt ſolo Chriſto contenti,mundum deſpiciant,fruſtra iactant ſe habere fidem.

9 *Reportantes finem*.Admonet quorſum ſenſus omnes ſuos dirigere fideles debeant, nempe in ſalutē æternam.Mundus enim hic affectus noſtros ſuis illecebris irretitos tenet: vita hæc & quæcunque ad corpus pertinent.magna ſunt impedimenta , ne animus noſter ad futuræ & ſpiritualis vitæ cogitationem ſe applicet:hanc ergo nobis toto ſtudio meditandam proponit Apoſtolus : & tacitè ſubindicat ſúſque déque habendam aliorum iacturam,modò ſaluæ ſint animæ. Quum dicit *reportantes*,dubitationem illis eximit,quò alacrius contendant,dum certi ſunt de ſalute obtinenda. interea tamen hunc finem eſſe fidei docet,ne anxij ſint quòd adhuc differtur.Nunc enim ſufficere nobis debet noſtra adoptio:nec petendum eſt vt ante tempus mittamur in hæreditatis poſſeſſionem.Poſſet etiam pro Fine,legi Merces : ſed eodem ſenſu.Colligimus enim ex Apoſtoli verbis,non aliter nos quàm fide conſequi ſalutem. Scimus autem fidem ſola gratuitæ adoptionis promiſſione niti:quod ſi ita eſt, certè neque operum meritis debetur ſalus,neque inde ſperanda eſt.Cur autem animas tantum nominat,quum & corporibus promiſſa ſit reſurrectionis gloria?Quoniam immortalis eſt anima:propriè ſalus illi attribuitur: quemadmodum & Paulus 1.Cor.5.5. interdum loqui ſolet,Vt ſpiritus ſaluus ſit in die Domini. Atque hoc perinde valet acſi diceretur , Salus æterna.Eſt enim tacita comparatio vitæ mortalis & caducæ,quæ ad corpus pertinet. Interea tamen non excluditur à gloriæ ſocietate corpus,quatenus animæ eſt annexum.

10 *De qua ſalute exquiſierunt & ſcrutati ſunt Prophetæ, qui de futura erga vos gratia vaticinati ſunt:*

11 *Scrutantes in quem aut cuiuſmodi temporis articulum ſignificaret qui in illis erat Spiritus Chriſti:prius teſtificans venturas in Chriſtum afflictiones,& quæ ſequuturæ erant,glorias.*

12 *Quibus reuelatum eſt quòd non ſibiipſis , ſed nobis miniſtrabant hæc , quæ nunc annuntiata ſunt vobis per eos qui vobis prædicarunt Euangelium,per Spiritum ſanctum miſſum è cælo:in quæ deſiderant Angeli proſpicere.*

Salutis huius pretium inde commendat,quod in eam toto ſtudio intenti fuerunt Prophetę.Rem enim magnam & ſingularis excellentiæ fuiſſe oportet,quæ Prophetas ita ad ſui inquiſitionem accenderit.Clarius verò etiamnum in eo relucet ingens erga nos Dei bonitas , quod multò plus nobis patefactum hodie eſt,quàm olim diu & ſolicitè quærendo conſequuti ſint Prophetæ omnes. Interea certitudinem ſalutis confirmat ab ipſa vetuſtate : quoniam ab initio mundi legitimum à Spiritu ſancto teſtimonium habuerit.Duo hæc diſtinctè notanda ſunt:quod nobis plus datum eſſe quàm antiquis Patribus affirmat,vt hac comparatione Euangelij gratiam amplificet:deinde quod de ſalute nobis prædicatur , non poſſe aliqua nouitate eſſe ſuſpectum,quia iam olim teſtatus de ea fuerit Spiritus per Prophetas. Ergo quum dicit Prophetas ſciſcitatos eſſe,& ſedulò inquiſiiſſe,hoc ad eorum ſcripta aut doctrinam non pertinet , ſed ad priuatum deſiderium quo quiſque æſtuauit.Quæ poſtea ſequuntur , ad publicam functionem referenda ſunt.Verùm vt ſingula melius pateant,digerendus eſt hic locus in certas propoſitiones. Sit itaque hæc prima,Quòd Prophetæ qui de gratia,quam nobis exhibuit Chriſtus ſuo aduentu,vaticinati ſunt,ſedulò intenti fuerunt vt tempus plenæ reuelationis cognoſcerent.Secunda,Quòd Spiritus Chriſti per eos prædixit futurum regni Chriſti ſtatum,qualis partim iam cernitur,partim verò ſperatur adhuc:nempe quòd Chriſto & vniuerſo eius corpori deſtinatus ſit per varias paſſiones ad gloriam ingreſſus. Tertia, Quòd Prophetæ nobis vberius quàm ſuo ſeculo miniſtrarunt:idque Diuinitus illis patefactū fuit: quia in Chriſto demum eſt ſolida earum rerum exhibitio,quarum tunc obſcuram imaginem Deus adūbrabat. Quarta,Quòd non tantùm in Euangelio continetur luculenta propheticæ doctrinæ confirmatio,quando idē Spiritus eſt qui loquitur,ſed longè plenior & magis familiaris explicatio,quia ſalutem, quam eminus olim per Prophetas indicabat,nunc palàm & quaſi oculis demonſtrat. Vltima eſt,Inde ſatis cōſtare quàm admirabilis ſit ſalutis per Euangelium nobis promiſſæ gloria,quòd Angeli quoque ipſi,licet Dei conſpectu in cælis fruantur,illius tamen viſendæ deſiderio ardeant.Omnia verò in vnum ſcopum tendunt , vt Chriſtiani,dum in ſuæ fœlicitatis altitudinem efferuntur,omnia mundi obſtacula ſuperent. Quid enim eſt quod non extenuet incomparabile hoc beneficium?

10 *De qua ſalute*.Annon Patribus & nobis communis eadémque eſt ſalus? Cur ergo Patres quæſiiſſe dicit,quaſi non adepti ſint quod hodie nobis offertur?Facilis ſolutio eſt, Salutem pro conſpicua manifeſtatione accipi,quæ nobis obtigit Chriſti aduentu.Neque aliud ſibi volunt hæc Petri verba , quàm illa Chriſti,

Chriſti, Multi Reges & Prophetæ optarunt videre quæ videtis, nec tamen viderunt: beati igitur oculi veſtri, &c. Quũ ergo Prophetæ non niſi tenuem haberent guſtum allatæ per Chriſtum gratiæ, quantum ad reuelationis modum attinet, meritò vltrà votis ſuis tendebant. Dum Simeon poſt Chriſti conſpectũ placidè & animo pacato ſe ad mortem comparat, ſe prius inquietum & anxium fuiſſe oſtendit. Talis fuit omnium piorum ſenſus. Et modum inquiſitionis denotat, quum addit, *in quem aut cuiuſmodi temporis articulum*. Erat enim differentia Legis & Euangelij, quaſi interpoſitum velum, ne propius ea quæ oculis noſtris expoſita ſunt, aſpicerent. Nec ſanè æquum erat, abſente adhuc ſole iuſtitiæ Chriſto, plenam lucem tanquam in meridie fulgere. Tametſi autem ipſis neceſſe fuit intra præſcriptos fines ſe continere: nulla tamen religio fuit ingemiſcere propioris aſpectus deſiderio. Neque enim quum accelerari redemptionem, & quotidie eam videre cuperent, votum illud obſtitit, quin patienter ſuſtinerent, quandiu eam differre Domino placebat. Porrò in vaticiniis notationem temporum quærere, mihi ſuperuacuum videtur, quando hîc non quid docuerint Prophetæ, ſed quid optarint, agitur. Vbi Latini interpretes verterunt, De futura gratia: ad verbum legitur, De gratia quæ erga vos eſt. Verùm quia idem manet ſenſus, nolui quicquam mutare. Hoc magis obſeruatu dignum, quòd Prophetas non dicit proprio ſenſu ſcrutatos eſſe quo temporis articulo aduenerit Chriſti regnum, ſed tãtùm applicaſſe ſua ſtudia ad reuelationem Spiritus. Ita nos ſuo exemplo diſcendi ſobrietatem docuerunt, quia non vltrà progreſſi ſunt, quàm eos Spiritus ducebat. Et certè nullus humanæ curioſitatis erit modus, niſi Spiritus Dei ingeniis præſideat: ne quid aliunde quàm ab ipſo dicere appetant. Atque etiam res altior eſt ſpirituale Chriſti regnum, quàm vt in eius inueſtigatione quicquam mens humana proficiat, niſi Spiritum habeat directorem. Quare nos quoque huius fræni moderationi ſubiicere docet. *Matth.13. 16.*

11 *Qui in illis erat ſpiritus Chriſti.* Primùm, *Qui in illis erat*: deinde *teſtificans*, hoc eſt, ad reddendum teſtimonium. qua loquutione præditos Spiritu intelligentiæ fuiſſe Prophetas ſignificat, & quidem nõ vulgarem in modum, vt pote qui nobis magiſtri & teſtes fuerint: nec tamen lucis huius, quæ nobis manifeſtata eſt, fuiſſe compotes. Interea hæc eximia eſt doctrinæ eorum laus, dum vocatur Spiritus ſancti teſtimonium: nam quamuis homines præcones ac miniſtri, ille tamen author fuit. Nec temere Chriſti Spiritum tunc dominatum fuiſſe tradit: Euangelij autem doctoribus Spiritum præficit è cælo emiſſum. ſignificat enim Euangelium à Deo profectum eſſe, & veteres prophetias à Chriſto dictatas. *Venturas in Chriſtum afflictiones.* Vt æquiore animo ſuas afflictiones ferant, iam olim à Spiritu prædictas fuiſſe admonet. Sed multò plus complectitur: docet enim, hoc Chriſtianæ Eccleſiæ regimen ab initio diuinitus fuiſſe cõſtitutum, vt crux præparatio eſſet ad triumphum: & mors, tranſitus ad vitam: ídque clarè fuiſſe teſtatum. Quare non eſt cur nos afflictiones vltra modum deiiciant, quaſi in illis eſſemus miſeri: quandoquidem Spiritus Dei nos beatos pronunciat. Hic ordo notandus eſt, quòd paſſiones ſtatuit priore loco: deinde addit ſequuturas glorias. ſignificat enim non poſſe hanc rationem mutari vel præuerti, quin gloriam præcedant afflictiones. Ita duplex ſubeſt in his verbis ſententia: quòd prius multis ærumnis premi Chriſtianos oporteat, quàm gloria fruantur: & miſeras non eſſe eorum afflictiones, quia proximam gloriam ſibi annexam habeant. Quum hunc contextum Deus ordinauerit, alteram partem ab altera diuellere noſtrũ non eſt. Atque hoc raræ conſolationis eſt, quòd noſtra conditio, qualem experimur, tot antè ſeculis prædicta fuit. nam inde colligimus, non fruſtra fœlicem eius exitum nobis promitti. deinde agnoſcimus non fortuitò nos, ſed certa Dei prouidentia affligi. denique prophetiæ inſtar ſpeculi ſunt, ad repræſentandam nobis in tribulationibus cæleſtis gloriæ imaginem. Dicit quidem Petrus de venturis in Chriſtum afflictionibus Spiritum fuiſſe teſtificatum: ſed Chriſtum à ſuo corpore non ſeparat. Itaque non debet hoc reſtringi ad Chriſti perſonam: ſed initium faciendum eſt à capite, vt membra ſuo ordine ſequantur: quemadmodum Paulus docet oportere nos ei configurari qui primogenitus eſt inter fratres. Denique non tractat Petrus quid Chriſto ſit proprium, ſed de vniuerſali Eccleſiæ ſtatu diſſerit. Sed hoc ad fidei noſtræ cõfirmationem multo aptius, dum noſtras afflictiones in Chriſto conſiderandas proponit: quia melius in eo cernimus connexionem mortis & vitæ inter nos & ipſum. Et certè hoc ius atque hæc ratio eſt ſacræ vnitatis, quod in membris ſuis quotidie patitur, vt poſtquam in nobis abſolutæ fuerint eius paſſiones, ſuum viciſſim complementum habeat gloria. Qua de re plura ad Coloſſ.3.cap. & 1.ad Timoth.4. *Rom.1.19.*

12 *Reuelatum eſt quòd non ſibi.* Hunc locum perperam arripiunt fanatici homines, vt Patres, qui ſub Lege vixerunt, excludant à ſpe æternæ ſalutis. Neque enim ſimpliciter negat quin ſeculo ſuo vtiliter miniſtrauerint Prophetæ, atque Eccleſiam ædificauerint: ſed tantùm docere vult, vtilius nobis eſſe eorum miniſterium, quia in ſeculorum fines incidimus. Videmus quàm magnificè Chriſti regnum extollant, quàm ſint in illo ornando aſſidui, quàm ſtudioſè ad illud quærendum omnes ſtimulent. Atqui præſenti eius aſpectu priuati ſunt per mortem. quid hoc aliud fuit, quàm menſam ſternere, vt cibis appoſitis alij poſtea veſcerentur? Fide quidem delibarunt quæ nobis per eorum manum Dominus fruenda tranſmiſit: quinetiam in ſolidum animæ cibum Chriſti fuerunt participes. Sed nunc de rei exhibitione agitur. Scimus autem his quaſi finibus incluſum fuiſſe munus propheticum, vt ſe & alios in ſpem venturi Chriſti alerent. Ergo eum non niſi abſconditum, & quaſi abſentem poſſidebant. Abſentem dico, non virtute aut gratia: ſed quia nondum in carne manifeſtatus erat. quare & regnum eius ſub inuolucris adhuc latebat. Denique in terram deſcendens, quodammodo cælos nobis aperuit, vt ſpirituales diuitias, quæ non niſi ſub figuris procul oſtendebantur, propè cernere liceat. Hæc igitur Chriſti manifeſtati fruitio, diſcrimen inter nos & Prophetas oſtendit. Vnde colligimus quomodo nobis potius quàm ſibi miniſtrauerint. Cæterùm quum Diuinitus admoniti eſſent Prophetæ, differri in aliud ſeculum quam prędicabant gratiam, nihilo tamen ſegniores in eius prędicatione fuerunt, tantum abeſt vt fracti tędio fuerint. Quod ſi tanta fuit illorum patientia, nos certè bis & ter ingrati, niſi gratiæ quæ illis negata fuit fruitio, nos in omnibus quæ patiendæ ſunt ærumnis erectos ſuſtineat. *Quæ annuntiata ſunt.* Iterum diſcrimen notat inter veterem doctrinam & Euangelij prędicationem. Nam quemadmodum iuſtitia Dei in

Euangelio reuelatur,teſtimonium habens à Lege & Prophetis,ita & cæleſtis Chriſti gloria, de qua olim teſtificatus eſt Spiritus,nunc palàm annuntiatur.Simul autem certitudinem Euangelij inde comprobat, quòd nihil continet niſi iampridem à Spiritu Dei teſtatum. Deinde admonet,eiuſdem Spiritus auſpiciis,adeóque ipſo dictante & præeunte,promulgatum eſſe Euangelium, nequid hîc humanum cogitent. *In qua deſiderant Angeli.* Hoc verò maximũ Euangelij encomium eſt,quòd theſaurum ſapientiæ continet, Angelis adhuc clauſum & occultum. Sed obiiciet quiſpiam,minimè eſſe conſentaneum,nobis aperta & nota eſſe quæ Angelos lateant,qui ſemper vident faciem Dei,& in regenda Eccleſia,omniúmque bonorum adminiſtratione,eius miniſtri ſunt. Reſpondeo,aperta nobis eſſe quatenus ea in ſpeculo Verbi intuemur.nec verò noſtra altior notitia prædicatur,quàm Angelorum, tantùm intelligit Petrus ea nobis promitti,quorum complementum Angeli videre cupiunt. Dicit Paulus,in Gentium vocatione innotuiſſe Angelis admirabilem Dei ſapientiam. Nam hoc illis nouum erat ſpectaculum, quòd Chriſtus mundum perditum,& tot ſeculis à ſpe vitæ alienatum aggregabat ad ſuum corpus. Ita quotidie cum admiratione cernunt magnifica Dei opera in Eccleſiæ gubernatione: quantò igitur magis ſtupebunt ad ſupremum illud Diuinæ iuſtitiæ,bonitatis, & ſapientiæ ſpecimen, dum Chriſti regnum complebitur?Illud eſt igitur arcanum, cuius reuelationem adhuc expectant, & meritò exoptant. Tametſi duplex huius loci poteſt eſſe ſenſus:vel quòd referatur nobis theſaurus in Euangelio, qui in ſui deſiderium rapit ipſos Angelos,quia illis hoc maximè lætum eſt ſpectaculum : vel quòd regnum Chriſti,cuius viua in Euangelio effigies expreſſa eſt,cupidè videre appetunt. Atque hic ſecundus magis videtur congruere.

Eph.3.8.

13 *Quare ſuccincti lumbis mentis veſtræ,ſobrij, perfectè ſperate in eam quæ ad vos defertur gratiam,in reuelatione Ieſu Chriſti:*

14 *Tanquam filij obedientes,non confirmati priſtinis,quæ in ignorantia veſtra regnarunt, cupiditatibus:*

15 *Sed quemadmodum is qui vos vocauit ſanctus eſt, ita ipſi ſancti in tota conuerſatione reddamini.*

16 *Propterea quòd ſcriptum eſt,Sancti eſtote,quia ego ſanctus ſum.*

Leuit. 11. 44.& 19. 2.& 20.7.

Ex magnitudine & excellentia gratiæ deducit exhortationem: vt certè eo magis intentos eſſe nos decet ad excipiendam Dei gratiam,quo ſe liberalius in nos effundit. Ac notandus eſt contextus.Dixerat tãtam eſſe regni Chriſti altitudinem,ad quem nos vocat Euangelium, vt cæleſtes quoque Angeli in eius proſpectum aſſurgant:quid ergo nobis,qui in mundo verſamur,agendum eſt?Certè quandiu in terra viuimus,tanta eſt inter nos & Chriſtum diſtantia,vt fruſtra nos ad ſe inuitet. Ergo neceſſe exuere imaginẽ Adæ,& totum ſeculum,omniáque impedimenta abiicere,vt ſoluti,ſurſum ad Chriſtum feramur. Præcipit autem iis ad quos ſcribit,vt expediti & ſobrij in oblatam ſibi gratiam ſperent: deinde vt renuntiantes mundo & priori vitæ,ſe Deo conforment. Hoc ergo prius eſt exhortationis membrum, vt lumbis mentis ſuccincti,animos adiiciant ad ſpem gratiæ ſibi allatæ. In ſecundo modum præſcribit, vt mutato ingenio ad imaginem Dei formentur.

13 *Succincti lumbis.)* Similitudo ex more vetuſto ſumpta.nam quum oblongas haberent veſtes,neque iter facere,neque quicquam operis commodè ſuſcipere poterant,niſi ſuccincti. Vnde iſtæ loquutiones, Accingere ſe ad iter,vel ad opus & res gerendas. Ergo impedimenta tolli iubet,vt ſoluti ad Deum contendant. Qui in lumbis ſubtilius philoſophantur,quaſi præciperet libidines reſtringi debere & arceri, diſcedunt à genuina Apoſtoli mente. Neque enim aliud ſibi volunt hæc verba, quàm illa Chriſti:Sint lumbi veſtri præcincti,& lucernæ ardentes in manibus veſtris: niſi quòd Petrus metaphoram duplicat, Luc.12.35. quum menti lumbos attribuit.Significat autem mentes noſtras fluxis huius mundi curis,& ſuperuacuis cupiditatibus implicitas teneri, ne ſurſum ad Deum tendant.Ergo quiſquis verè ſperare cupit, in primis ſe extricare diſcat,mentémque ſuam aſtringere,ne in euanidos affectus diffluat.Eòdem & Sobrietas pertinet,quam mox ſubiicit.neque enim temperantiam ſolùm in cibo & potu commendat, ſed ſpiritualem potius ſobrietatem,quum ſenſus omnes noſtros continemus,ne ſe huius mundi illecebris inebrient.Nã ſi vel minimus earum guſtus furtim nos à Deo abducit,quiſque ſe in illas ingurgitat,neceſſe eſt vt ſopitus & ſtupidus,Deum & quæ Dei ſunt obliuiſcatur. *Perfectè ſperate.* Subindicat eos qui mentes ſuas laxãt ad vanitatem,non ſolidè,vt decebat,& ſincerè in Dei gratiam ſperare.etſi enim ſpem aliquam gratiæ cõcipiunt:quia tamen vacillant & fluctuantur in mundo,nulla eſt in ſpe eorum ſoliditas.Dicit autem *in gratiam quæ defertur,* quò ſint ad eam recipiendam promptiores. Procul quærendus eſſet Deus:ipſe autem obuiam vltrò accurrit.Quanta igitur noſtra ingratitudo, ſi gratiam nobis ita benignè expoſitam negligimus?Hæc igitur amplificatio ad ſpem noſtram acuendam plurimum valet. Quod addit *in reuelatione Chriſti,* bifariam exponi poteſt.Nam Euangelij doctrina Chriſtum nobis reuelat: & tamen quia adhuc cum per ſpeculum & in ænigmate videmus,differtur plena reuelatio vſque in vltimum diem. Prior ſenſus magis Eraſmo placuit,neque ego illum improbo:ſecundus tamen videtur melius quadrare.Conſiliũ enim Petri eſt,euocare nos extra mundum:ad eam rem aptiſſima eſt aduentus Chriſti memoria. Nam ſi illuc dirigimus oculos, mundus hic nobis crucifixus eſt,& nos mundo.Deinde in hac ſignificatione nuper accepit Petrus.Neque nouum eſt Apoſtolis particulam ἐν pro εἰς accipere.Sic itaque interpretor,Nõ eſt vobis emetiendum longum iter,vt perueniatis ad Dei gratiam:præuenit enim Deus,dum eam ad vos defert.Sed quoniam fruitio non conſtat,donec appareat è cœlo Chriſtus,in quo abſcondita eſt ſalus piorum,ſpe interea opus eſt:quoniam fruſtra alioqui nunc offertur nobis Chriſti gratia,niſi patienter vſque ad Chriſti aduentum ſuſtineamus.

14 *Tanquam filij obedientes.)* Primùm ſignificat nos in ius honorémque adoptionis vocari à Domino

per Euangelium.Deinde hac lege nos adoptari,vt nos viciſſim obſequentes ſibi filios habeat. Tametſi enim filios non facit obedientia, quum gratuitum ſit adoptionis donum:eos tamen ab alienis diſcernit. Quouſque verò hæc obedientia ſe extendat Petrus docet, quum vetat Dei filios huius ſeculi deſideriis configurari,vel ſe accommodare:ſed hortatur vt ſe potius Deo conforment.Summa totius Legis & omnium quæ à nobis exigit Deus,huc ſpectat,vt in nobis reluceat eius imago,ne ſimus filij degeneres. Hoc verò fieri non poteſt quin renouemur,& exuamus imaginem veteris Adæ.Hinc colligimus quem in tota vita ſcopum proponere ſibi Chriſtiani debeant,nempe vt ſanctimonia & puritate Deum referant.Sed quoniam omnes carnis noſtræ ſenſus Deo repugnant,totúmque mentis noſtræ ingenium aduerſus eum inimicitia eſt:ideo Petrus à mundi abnegatione incipit. Et certè quoties de inſtauratione imaginis Dei in nobis agit Scriptura,inde orditur,vt aboleatur vetus homo cum ſuis deſideriis.*Quæ in ignorantia.*)Tempus ignorantiæ vocat,antequam in fidem Chriſti vocati eſſent.vnde diſcimus, incredulitatem malorum omnium fontem eſſe.Neque enim ignorantiæ nomen vſurpat,vt ſolemus vulgò. Falſum enim illud eſt Platonicum dogma,Sola ignorantia peccati.Verùm vtcunque redarguat infideles conſcientia,errant nihilominus tanquam cæci in tenebris:quia neque viam tenent,& luce vera priuati ſunt. In hunc ſenſum dicit Paulus,Ne poſthac ambuletis,quemadmodum & Gentes in vanitate mentis ſuæ: quæ mentem habent obtenebratam,alienatæ à vita Dei propter ignorantiam quæ in illis eſt. Vbi non viget Dei notitia, illic regnum occupant tenebræ,error,vanitas priuatio lucis & vitæ. Neque tamen hæc impediunt quominus malè ſibi conſcij ſint impij peccando,ſuúmque in cælo Iudicem,& intus apud ſe carnificem ſentiant.In ſumma,quoniam regnum Dei,regnum eſt lucis:quicunque ab eo alieni ſunt,cæcos eſſe, & in labyrintho errare neceſſe eſt. Interea monemur,ideo nos illuminatos eſſe in Dei notitiam,ne amplius vagis deſideriis circunferamur.itaque quantum quiſque progreſſus eſt in vitæ nouitate, tantum profecit in Dei notitia. Verum hîc exoritur quæſtio:quum Iudæos alloquatur,qui ſemper in Lege verſati erant, & qui in vnius Dei cultu fuerant educati,cur illos tanquam profanos homines,ignorantiæ & cæcitatis dānet.Reſpondeo,hinc optimè conſtare quàm inſipida ſit extra Chriſtum omnis ſcientia. Meritò Paulus, dum refellere vult eorum oſtentationem qui ſine Chriſto ſapere volebant, vno verbo dicit ipſos non tenere caput.Tales erant Iudæi,qui innumeris aliâs corruptelis imbuti, velum habebant oppoſitum oculis,ne Chriſtum in Lege cernerent.Erat quidem vera lux ea doctrina in qua inſtituti erant, ſed cæcutiebant in luce,quandiu Sol iuſtitiæ illis erat abſconditus.Quòd ſi literales quoque Legis diſcipulos,quandiu Chriſtum ignorant vnicam Dei ſapientiam,Petrus tanquam profanos homines in tenebras ablegat: eo maiore ſtudio ad eius notitiam eniti nos decet.

Eph.4.17.

Colo.2.19.

16 *Qui vos vocauit ſanctus eſt.*)A fine vocationis argumentatur, Deus nos ſibi in peculium ſegregat: ergo inquinamentis omnibus puros eſſe oportet.Et ſententiam citat,quæ ſæpius à Moſe repetitur. Nam quia populus Iſrael vndique profanis gentibus cinctus erat,in quibus peſſima exempla & innumeras corruptelas haurire promptum erat,ſubinde eum ad ſe reuocat Dominus:acſi diceret, Mecum vobis negotium eſt:vos mei eſtis:ergo à Gentium pollutionibus abſtinete.Eſt hoc nobis nimium procliue,reſpicere in homines,vt communem eorum vitam ſequamur.Ita fit vt alij alios turmatim ad omne malum rapiant,donec ſua vocatione nos Dominus ſeparet. Quòd autem ſanctos inſtar ſui eſſe iubet,non eſt comparatio æqualium:ſed quantum fert captus noſter,huc tendere debemus.Et quoniam longè à ſcopo ſemper abſunt etiam perfectiſſimi,magis ac magis quotidie enitendum eſt.Meminerimus autem, non tātùm nobis præcipi quid officij noſtri ſit:ſed Deum quoque ſimul addere,Ego ſum qui vos ſanctifico.Addit *in tota conuerſatione*,vt nulla ſit pars vitæ,quæ non hunc bonum ſanctitatis odorem redoleat.Videmus enim vt in rebus minutis & propè nihili Dominus populum ſuum ad hanc meditationem aſſuefecerit, quò magis ſolicitè ſibi caueret.

17 *Et ſi patrem inuocatis eum qui ſine perſonæ acceptione ſecundum cuiuſque opus iudicat:in timore conuerſantes,tempus incolatus veſtri tranſigite.*

18 *Scientes quòd non corruptibilibus argento vel auro redempti ſitis à vana conuerſatione à patribus tradita:*

19 *Sed pretioſo ſanguine velut agni immaculati & incontaminati Chriſti:*

20 *Qui præordinatus quidem fuerat ante conditum mundum, manifeſtatus autem eſt extremis temporibus propter vos,*

21 *Qui per ipſum creditis in Deum qui eum ſuſcitauit ex mortuis,& gloriam illi dedit, vt fides veſtra & ſpes ſit in Deum:*

22 *Purificantes animas veſtras in obedientia veritatis per ſpiritum, in fraternam charitatem non fictam,ex puro corde diligite vos mutuò impensè.*

17 *Et ſi patrem inuocatis.*)Inuocare Deum patrem hîc dicuntur,qui ſe profitentur eius filios,quemadmodum dicit,Moſes,Gen.48.16,inuocandum eſſe nomen Iacob ſuper Ephraim & Menaſſem, vt in eius filiis cenſeantur.Quo ſenſu etiam Gallicè dicimus *réclamer*.Reſpicit autem ad id quod prius dixerat,Tāquam filij obedientes.Atque ex patris ipſius natura declarat quale obedientiæ genus præſtandum ſit.*Iudicat*,inquit,*abſque intuitu perſonæ*,hoc eſt,non ducitur externa larua,quemadmodum homines, ſed cor intuetur,1.Samuel.16.7.Et oculi eius in fidem reſpiciunt, Iere. 5.3. Hoc etiam eſt quod ſibi vult Paulus, Rom.2.2.quum Dei iudicium docet ſecundum veritatem eſſe. Nam illic in hypocritas inuehitur, qui Deum inani colore ludi poſſe ſperant.Summa eſt,nos minimè erga Deū defungi,ſi ei ad oculum obſequamur:nō enim hominē mortalē eſſe,cui ſatisfaciat perſona,ſed intus legere in corde noſtro quales ſumus:

non pedibus aut manibus leges præſcribere,ſed ſpiritualem requirere iuſtitiam. Quum autem dicit *ſecundum opus*,hoc nihil vel ad meritum,vel ad mercedem. Hîc enim non eſt de operum meritis diſputatio.neque ſalutis cauſa:ſed tantùm admonet Petrus,apud Dei tribunal perſonnæ reſpectui non eſſe locum,ſed veram cordis ſinceritatem æſtimari. Hoc loco Fides etiam ſub Operis nomine comprehenditur.Hinc facilè liquet quàm inepta ſit & puerilis conſequentia, Deus qualis ſit quiſque noſtrûm ex integra conſcientia non ex ſpecie externa iudicat.ergo operibus ſalutem conſequimur. Porrò *timor*, cuius meminit,ſecuritati opponitur:qualis obrepere ſolet vbi ſpes eſt impunè fallendi. Nam quũ tam perſpicax ſit Dei oculus,vt in abditos vſque cordis receſſus penetret, ſolicitè non perfunctoriè cum eo ambulandum.*Incolatum* vocat præſentem vitam,non quo ſenſu Iudæos,quibus ſcribit, vocauit initio Epiſtolæ inquilinos:ſed quia pii omnes in hoc mundo peregrinantur,Heb.11.13.38.

18 *Scientes.*) Aliud argumentum à redemptionis noſtræ pretio,quod nobis ſemper in memoriam venire debet quum de ſalute noſtra agitur.Nam qui Euangelij gratiam repudiat aut ſpernit, ei non modò vtilis eſt & abiecta ſua ſalus,ſed etiam ſanguis Chriſti,quo eam æſtimauit Deus. Scimus autẽ quàm horrendum ſit ſacrilegium,ſanguinem Filij Dei profanare. Quare nihil eſt quod nos ad ſanctitatis ſtudium acrius ſtimulare debeat,quàm huius pretij memoria. *Aurum* & *argentum* amplificandi cauſa opponit ex aduerſo:vt ſciamus totum mundum & quæcunque hominibus pretioſa ſunt,ad huius pretij excellentiã nihil eſſe. Dicit autem *redemptos* à vana conuerſatione:vt ſciamus totam hominis vitam, exitialem eſſe errorum labyrinthum,donec ad Chriſtum conuerſus fuerit. Deinde ſignificat, non meritis noſtris fieri vt in viam reducamur:ſed quia Deus pretium,quod pro ſalute noſtra impendit, vult in nobis eſſe efficax.Ergo ſanguis Chriſti non modò ſalutis noſtræ pignus eſt,ſed vocationis etiam noſtræ cauſa. Porrò monet Petrus cauendum eſſe ne ipſum incredulitas noſtra exinaniat, vel irritum reddat. Quum iactet Paulus ſe pura conſcientia Deum colere vſque à proauis: & idem Timotheo ad imitationem commendet pietatem auiæ Loidos & matris Eunices: dicat etiam Chriſtus de Iudæis,ipſos ſcire quem Deum adorent:videri poteſt hoc abſurdum, quòd Petrus Iudæos ſui temporis nihil ex patrum inſtitutione didiciſſe aſſerit præter meram vanitatem. Reſpondeo,Chriſtum,quum Iudæis rationem vel ſcientiam religionis quam tenent,conſtare prædicat,reſpicere ad Legem potius & mandatum Dei,quàm ad vulgus hominum.Quia enim templum non temere erectum fuerat Ieroſolymis,neque illic hominum arbitrio,ſed iuxta Legis præſcriptum colebatur Deus:ideo dicit Iudæos non errare in hac Legis obſeruatione. Quantum ad Pauli proauos, Loidem,Eunicem,& ſimiles,non dubium eſt quin exiguas ſaltem reliquias in populo illo Deus ſemper habuerit,in quibus ſincera pietas manebat:interea corpus ipſum populi mirè corruptum erat,& diffluerat in omne errorum genus. Regnabant innumeræ ſuperſtitiones, inualuerat hypocriſis,ſalutis fiducia ad nugas neſcio quas traducta erat: non modò prauis opinionibus imbuti erant, ſed craſſis etiam deliriis faſcinati.Qui verò in diuerſas mundi plagas diſperſi erant,maioribus corruptelis erant impliciti. Denique maxima ex parte gens iſta à vera pietate vel defecerat prorſus, vel multum degenerauerat.Quum ego patrum inſtitutionem damnat Petrus,ſeparat eam à Chriſto,qui ſolus eſt Legis anima & veritas.Hinc verò colligimus,ſimul atque diſcedunt homines à Chriſto, eos exitialiter errare.Fruſtra hîc vel patrum authoritas,vel mos antiquus prætexitur.Iudæis enim clamabat Propheta Ezechiel,In iuſtitiis patrum veſtrorum ne ambulate. Hoc quoque non minus hodie inter nos valere debet.nam vt efficax & fructuoſa nobis ſit Chriſti redemptio,priſtinæ vitæ renuntiandum eſt,vtcunque ex patrum inſtitutione fluxerit.Ter ergo ſtulti Papiſtæ,qui nudum Patrum nomen ita ſibi ad omnium ſuperſtitionum defenſionem ſufficere putant , vt hac fiducia ſecurè reſpuant quicquid ex verbo Dei adducitur.

2.Tim. 1. 3. 2.Tim. 1. 5. Ioan. 4. 22. Eze. 20. 18.

19 *Velut agni.*) Significat hac ſimilitudine,in Chriſto nos habere quicquid veteribus ſacrificiis adũbratum fuit,quanquam præcipuè alludit ad Agnum paſchalem. Atque hinc diſcendum eſt quid nobis prodeſt Legis lectio in hac parte.Tametſi enim abolitus eſt ſacrificandi ritus,non tamen parem hoc fidẽ noſtram iuuat,veritatem conferre cum figuris:vt quicquid illæ continebant, in hac quæramus.Agnum qui immolandus erat in Peſah,iubebat Moſes integrum & ſine macula deligi.Idem ſæpius de ſacrificiis repetitur:vt Leuitici 3,& 22,Numerorum vigeſimooctauo,& aliis locis. Hoc dum Petrus ad Chriſtum accommodat,ideo legitimam fuiſſe & Deo probatam victimam docet, quia integer & omni macula purus fuit.Nam ſi quid habuiſſet in ſe vitij,non poterat rite Deo offerri,nedum iram eius placare.

Exo. 12. 5.

20 *Qui præordinatus.*) Rurſum ex comparatione,Dei gratiam amplificat,qua peculiariter eius ſeculi homines dignatus fuerat.Neque enim aut vulgare aut paruum eſt, quòd Chriſti manifeſtationem Deus in illorum vſque ætatem diſtulit,quum tamen illum æterno ſuo conſilio in mundi ſalutem ordinaſſet. Simul tamen admonet,non eſſe hoc nouum vel ſubitum Dei reſpectu, quòd Chriſtus in ſalutem apparuit:quæ res in primis cognitu neceſſaria eſt.Præterquam enim quod ſuſpecta eſt ſemper nouitas. qualis poſſet ſtabilitas fidei noſtræ eſſe,ſi crederemus, poſt aliquot annorum milia repente tandem veniſſe Deo in mentem remedium quo ſuccurreret hominibus?Denique non poſſumus tranquilla fiducia recumbere in Chriſtum,quin ſtatuamus æternam in eo eſſe ſalutem,ſempérque fuiſſe. Præterea Iudæos alloquitur Petrus,qui iam olim promiſſum fuiſſe audierant:& quanquam nihil veri aut liquidi , aut certi de eius virtute & officio tenebant:reſidua tamen inter eos manebat hæc perſuaſio,Redemptorem Patribus à Deo eſſe promiſſum.Quæritur tamen,quum ante mundi creationem nondum lapſus eſſet Adam, quomodo deſtinatus fuerit Chriſtus redemptor:remedium enim malo poſterius eſſe debuit.Reſpondeo,hoc ad Dei præſcientiam referri.nam certè Deus antequam hominem creaſſet, non diu ſtaturum in ſua integritate præuidit.Ergo pro admirabili ſua ſapientia & bonitate Chriſtum ordinauit liberatorem , qui perditum genus humanum ab interitu eriperet. Nam in eo melius relucet incomparabilis Dei bonitas, quod malum noſtrum gratiæ ſuæ remedio anteuerterit:ac prius vitæ reſtitutionem ſtatuit , quàm in mortem cecidiſſet primus homo. Siquid præterea deſideret lector, ex Inſtitutione noſtra petat.

Mani-

Manifeſtatus. Sub hac voce tam exhibitionem ipſius Chriſti, quàm Euangelij promulgationem comprehendi puto. Nam Chriſti aduentu executus eſt Deus quod ſtatuerat: & quod obſcurius indicauerat Patribus, ad liquidum & plenum Euangelij doctrina nobis patefacit. Dicit hoc eſſe factum in his temporibus, eodem ſenſu quo Paulus, ad Galatas capite 4. verſu quarto, dicit, Tempore plenitudinis. Hæc enim matura eſt opportunitas, & vera perfectio, quam Deus ſuo decreto præfixit. *Propter vos.* Non excludit Patres, quibus inutilis fuit promiſſio, ſed quia nos illis prætulit Deus, quò maior erga nos eſt gratiæ amplitudo, eò plus reuerentiæ, ardoris, & ſtudij à nobis exigi ſignificat. Addit autem, *Qui creditis*: quia non ad omnes promiſcuè pertinet Chriſti manifeſtatio, ſed eorum eſt propria quibus per Euangelium illucet. Notanda autem hæc loquutio, *Qui per ipſum creditis in Deum*, qua breuiter fidei natura exprimitur. Nam quum incomprehenſibilis ſit Deus, nunquam ad eum perueniet fides, niſi in Chriſtum rectà ſe conferat. Imò duæ ſunt rationes cur nulla poſſit eſſe fides in Deum, niſi Chriſtus quaſi medius interueniat. nam primò conſideranda eſt Diuinæ gloriæ magnitudo, & ſimul ingenij noſtri tenuitas. Multum certè abeſt quin acies noſtra tam altè conſcendere poſſit, vt Deum apprehendat. Omnis itaque cogitatio de Deo extra Chriſtum, immenſa eſt abyſſus quæ ſenſus omnes noſtros protinus abſorbeat. Huius rei luculẽtum extat ſpecimen non in Turcis modò & Iudæis, qui ſub Dei titulo ſomnia ſua adorant, ſed etiam in Papiſtis. Tritum eſt illud Scholarum axioma, Deum eſſe obiectum fidei. Ita de abſcondita eius maieſtate, præterito Chriſto, prolixè & argutè philoſophantur: ſed quo ſucceſſu? Miris deliriis ſe intricant, vt nullus ſit errandi finis. Fidem enim nihil eſſe putant niſi imaginariam ſpeculationem. Ergò meminerimus, non fruſtra Chriſtum vocari inuiſibilis Dei imaginem: ſed ideo hoc nomen Col.1.15. illi eſſe impoſitum, quia Deus niſi in ipſo cognoſci nolit. Altera ratio eſt, quòd quum fides coniungere nos Deo debeat, omnem acceſſum refugimus & horremus, niſi occurrat Mediator qui nos metu liberet. Peccatum enim quod regnat in nobis, & nos Deo exoſos reddit, & illũ viciſſim nobis. Ergo ſimulatque mentio Dei facta eſt, neceſſe eſt nos horrore corripi. quòd ſi appropinquamus, iuſtitia eius inſtar ignis eſt qui nos penitus conſumat. Hinc apparet, non poſſe nos Deo credere niſi per Chriſtum, in quo ſe Deus quodammodo paruum facit, vt ſe ad captum noſtrum ſubmittat: & qui ſolus tranquillas reddit conſcientias, vt familiariter ad Deum accedere audeant.

21 *Qui eum ſuſcitauit.*) Addit, Chriſtum fuiſſe excitatum à mortuis, vt firmam haberent fulturam fides & ſpes noſtra, qua niterentur. Quo rurſus commentũ de vniuerſali & confuſa in Deum fide refellitur. nam vt nulla ſit Chriſti reſurrectio: Deus nihilominus in cœlo manet. Atqui Petrus negat in eum credi poſſe, niſi Chriſtus reſurrexit. conſtat ergo, fidem aliud quàm nudam Dei maieſtatem intueri. Et meritò ita Petrus loquitur: fidei enim eſt in cælos penetrare, vt illic Patrem inueniat. quomodo id poterit, niſi Chriſtum habeat ducem? Per ipſum (inquit Paulus) habemus adeundi fiduciam, Eph.3.12. Item Hebr.4. verſ.16. Freti noſtro Pontifice, accedere poſſumus ad thronum gratiæ cum fiducia. Spes eſt anchora animæ, quæ ad interius ſanctuarij adytum intrat: ſed non niſi præeunte Chriſto, Hebr. 6.19. Fides victoria eſt noſtra aduerſus mundum, 1.Ioan.5.4. Quid autem ita eam reddit victricem, niſi quòd Chriſtus, cæli & terræ Dominus, nos in fide tutelâque ſua habet? Quoniam ergo in Chriſti reſurrectione & ſummo imperio ſita eſt nobis ſalus, illic fides & ſpes inueniunt quo ſe fulciant. Niſi enim reſurgendo, de morte triumphaſſet, ac nunc ſummum principatum teneret ad nos ſua virtute protegendos, quid nobis fieret in tanta hoſtium potentia, & inter tam violentos inſultus? Diſcamus itaque in quem ſcopum collimare nos oporteat, vt verè fidamus Deo.

22 *Purificantes animas veſtras.*) Eraſmus malè vertit, Qui purificaſtis. Non enim prædicat Apoſtolus quales ſint, ſed quales debeant eſſe admonet. Eſt quidem participium præteriti temporis: ſed quod in Gerundium reſolui poteſt, Animas purificando, &c. Senſus autem eſt, non fore capaces gratiæ animas noſtras, donec purgatæ fuerint. quo immundities noſtra arguitur. Sed ne vim purificãdi animas videatur nobis adſcribere: mox correctionem addit, *Per Spiritum*, ac ſi diceret, Purgandæ ſunt animæ: ſed quia id non poteſtis, offerte eas Deo, vt per Spiritum ſuum tollat earum immunditiem. Animas tantùm nominat: quanquam à carnis etiam inquinamentis nos mundari oportet: quemadmodum iubet Paulus 2. Corinthiorum 7.1. ſed quia pręcipua eſt interior mundities, & externam ſecum neceſſariò tradit, eius tantùm mentionem facere ſatis habuit Petrus: acſi dixiſſet, non externas modò actiones corrigi oportere, ſed corda ipſa penitus reformari. Modum poſtea deſignat: nam in eo ſita eſt animæ puritas, ſi nos Deo in obedientiam addicimus. *Veritatem* accipit pro regula, quam nobis Dominus in Euangelio præſcribit. Neque tantùm de operibus agitur, quin potius hîc fides primatum tenet. Ideo ſpecialiter Paulus eam eſſe tradit, qua obedimus Deo, Romanorũ primo & vltimo capite, & Petrus in Actis 15. hoc elogium illi tribuit, quòd per eam Deus corda purificet. *In fraternam charitatem.* Breuiter admonet quid præcipuè in vita noſtra exigat Deus, & in quem ſcopum ſtudia omnia dirigenda ſint. Sic Paulus, quum de fidelium perfectione cõcionatur, ad Epheſios primo, eam in charitate ſtatuit. Quod eò diligentius notandum eſt, quia mundus ſuam ſanctitatem in nugis neſcio quibus concludens, hoc ſummum caput ferè negligit. Videmus vt Papiſtæ in mille commentitiis ſuperſtitionibus ſe abſque modo fatigent: interea vltima eſt charitas, quam in primis Deus commendat. Hęc ergo cauſa eſt cur nos ad eius ſtudium reuocet Petrus, quum de vita ritè inſtituẽda agitur. Prius de carnis mortificatione loquutus eſt, & noſtra cum Deo conformatione: nunc autem admonet qua in re exerceri nos velit Deus tota vita, nempe vt mutuam inter nos dilectionem colamus: nam ea teſtamur nos Deum quoque diligere. Atque hoc experimento probat Deus quinam ipſum verè diligant. Vocat eam ἀνυπόκριτον, ſicut Paulus prioris ad Timotheum capite primo, verſu quinto, quia nihil difficilius quàm ſincerè animum applicare ad proximos diligendos. Regnat enim amor noſtri, qui plenus eſt ſimulatione: deinde ſuum quiſque amorem, quo alios proſequitur, proprio commodo metitur potius quàm pio communicandi ſtudio. Addit, *impenſè.* nam quo ſumus natura ſegniores, eò magis ad feruorem & contentionem acuere ſe quiſque debet: neque id ſemel duntaxat, ſed in dies magis ac magis.

" *Vel, viuẽtem & manentem.*

23 *Regeniti non ex ſemine corruptibili, ſed incorruptibili, per ſermonem viuentis Dei & manentis in æternum.*

24 *Quandoquidem omnis caro tanquam herba, & omnis gloria eius tanquam flos herbæ. Exaruit herba & flos eius decidit:*

25 *Verbum autem Domini manet in æternum. Hoc autem eſt verbum quod annuntiatum eſt vobis.*

23 *Regeniti,* &c.) Aliud exhortationis argumentum, quòd quum noui ſint homines, & à Deo regeniti, vitam Deo & ſpirituali regeneratione dignam ipſos inſtituere deceat. Videtur autem connecti hoc debere cum ſententia quæ proximè ſequetur de rationali lacte appetendo, vt viuendi ratio genituræ reſpondeat. Poteſt tamen latius extendi, vt cohæreat etiam cũ ſuperioribus. nam in genere colligit Petrus quæ ad ſtudium rectæ & ſanctæ vitæ incitare nos poſſunt. Hoc ergo eſt Petri conſilium, vt doceat nos non ſine regeneratione eſſe Chriſtianos: quia non prædicatur Euãgelium vt tantùm audiatur à nobis, ſed vt animas noſtras, tanquam immortalis vitæ ſemen, penitus refingat. Porrò *ſemen corruptibile* ideo opponit verbo Dei, vt ſciant fideles priori naturæ renuntiandum eſſe, ac vt melius pateat quantum ſit diſcrimen inter Adæ filios qui tantùm in mundum naſcuntur homines, & filios Dei qui renouantur in cæleſtem vitam. Cæterùm, quia ambigua eſt Græcæ orationis ſyntaxis, poſſumus legere tam *ſermonem viuentem Dei*, quàm *Dei viuentis*. Quia tamen minus coacta eſt hæc poſterior lectio, eam potius amplector. quanquam notandum eſt, hæc epitheta Deo attribui pro loci circunſtantia. Nam ſicuti ad Hebræos capite 4.12, ex eo quòd Deus omnia perſpicit, ac nihil eſt illi abſconditum, ratiocinatur Apoſtolus ſermonem ipſius Dei ad intimas vſque medullas penetrare, vt cogitationes & affectus diſcernat: ita quum hoc loco Petrus eum viuentem nominat & ſemper manẽtem, hoc ad Sermonem refertur, in quo illa Dei perpetuitas relucet tanquam in viuo ſpeculo.

24 *Quandoquidem omnis caro.*) Locum Ieſaiæ aptè citat ad probationem vtriuſque membri: hoc eſt, vt conſtet quàm fluxa & miſera ſit prima hominis natiuitas, & quanta regenerationis gratia. Nam quia illic Propheta de reſtitutione Eccleſiæ concionatur, vt locum illi faciat, homines redigit in nihilum, ne ſibi placeãt. Scio à quibuſdam torqueri hęc verba in alium ſenſum. Quidam enim de Aſſyriis exponũt, acſi diceret Propheta, non eſſe cur Iudæi ſibi à carne tantopere metuant, quę ſimilis eſt flori caduco. Alij inanem fiduciam reprehendi putant, quam Iudæi locabant in humanis præſidiis. ſed vtrunque ſenſum refellit Propheta ipſe, dum ſubiicit, Vtique herba eſt populus. Disertè enim vanitatis Iudæos damnat, quibus promittit inſtaurationem à Domino. Hoc itaque eſt quod iam dixi, donec oſtenſa fuerit hominibus ſua inanitas, non eſſe ad recipiendam Dei gratiam comparatos. In ſumma talis eſt Prophetæ contextus, Quoniam Iudæis exilium inſtar mortis cuiuſdam erat, nouam de integro conſolationem illis promittit. Deum enim apud Prophetas miſſurum cum eiuſmodi mandato. Adhuc dicet Dominus, inquit Conſolamini populum meum. ac in deſerto & vaſtitate nihilominus vox Prophetica reſonabit, vt via
Iſa. 40. 6. Domino ſternatur. Quoniam autem purgari animos peruerſa ſuperbia, quia turgent, neceſſe eſt, vt Deo aditus pateat. ſubiicit quod hîc refert Petrus de euanida carnis gloria. Quid eſt homo? inquit gramen. Quid eſt hominis gloria? flos herbæ. Nam quia difficile perſuaſu erat hominem, in quo tantum præſtantiæ apparet, eſſe herbæ ſimilem, quadam Conceſſionis ſpecie vtitur Propheta: acſi diceret, Sit ſanè aliqua carnis gloria; ſed ne ea vobis oculos perſtringat, ſcitote emarcidum eſſe florem. Poſtea oſtẽdit qualiter ſubitò euaneſcat quicquid hominibus conciliat gratiam. nempe Spiritus Dei flatu. Quo ſignificat, hominem videri aliquid donec ad Deum accedat, ſed totum eius fulgorem nihili eſſe coram Deo: denique eius gloriam in mundo reſidere, locum non habere in regno cælesti. *Exaruit herba.* Putãt multi hoc non niſi ad externum hominem pertinere, ſed falluntur: ſpectanda eſt enim comparatio verbi Dei cum homine. Nam ſi corpus tantùm & ea quæ ſunt præſentis vitæ intelligeret, dicẽdum ſecundo loco fuerat, animam longè excellentiorem eſſe. Atqui flori & herbæ non niſi ſermonem Dei opponit: ſequitur ergo, in homine ſolam vanitatem inueniri. Ideo quum de carne & eius gratia loquitur Ieſaias, totum hominem, qualis & quatenus in ſe eſt, comprehendit. nam quod verbo Dei quaſi proprium adſcribit, vult homini detrahere. Denique idem agit Propheta quod Chriſtus Ioan. 3.3. hominem prorſus à regno Dei eſſe alienum, nihil niſi terrenum, caducum, & inane habere, niſi renatus fuerit.

25 *Verbum autem Domini.*) Non docet Propheta, quale ſit in ſe verbum Dei: ſed quale à nobis ſentiatur. poſtquam enim exinanitus eſt homo in ſeipſo, reſtat vt alibi quærat vitam. Hanc ergo vim atque efficaciam tribuit Petrus verbo Dei ex authoritate Prophetæ, vt eſſe ſolidum & ęternum nobis conferat. Huc enim reſpicit Propheta, non eſſe ſtabilem vitam niſi in Deo: eam verò nobis cõmunicari per verbum. Quamlibet ergo caduca ſit hominis natura, æternus tamen per verbum efficitur, quia refingitur in nouam creaturam. *Verbum quod annuntiatum eſt vobis.* Primùm admonet, quum verbi Dei fit mentio, perperam nos facere, ſi illud in aere aut in cœlo à nobis remotum imaginamur: debere enim agnoſci vt nobis patefactum eſt à Domino. Quid eſt igitur ſermo Domini, qui nos viuificat? Nempe Lex, Prophetę, Euangelium. extra hos reuelationis fines qui vagantur, pro verbo Domini non niſi Satanæ impoſturas & ſua deliria apprehendent. Quod eò diligentius notandum eſt, quia impij & Lucianici homines aſtutè relinquẽtes verbo Dei ſuum honorem, interea nos à Scripturis abducere conantur: vt impurus ille canis Agrippa, dum verbi Dei ęternitatem magnificè extollit, ſcurriliter illudit Prophetis, atque ita obliquè verbum Dei ſubſannat. In ſumma, quemadmodum iam admonui non fieri hîc de verbo mentionem quod in pectore Dei clauſum lateat, ſed quod ab ore eius profectum, ad nos manauit: ita rurſus habendum eſt, Deum per Apoſtolos & Prophetas voluiſſe nobis loqui, & illorum ora, os vnius Dei eſſe. Deinde quum dicit Petrus, *vobis annuntiatum eſt*, ſignificat, verbum non alibi quàm in prædicatione

quæ

quæ nobis offertur,quærendum eſſe. & ſanè non aliter vim illam æternitatis ſentimus,quàm fide. Atqui nulla erit fides,niſi verbum deſtinari nobis ſciamus. Eôdem pertinet quod dicebat Moſes populo. Ne dixeris in corde tuo,Quis aſcendet in cælū,&c.Propè eſt verbum in ore tuo & in corde tuo.Illam enim *Deut.30.12.*
concionem cum hac Petri congruere Paulus oſtendit, Ro.10.6. quū tradit illud eſſe fidei verbum quod prædicabat.Præterea hîc non vulgari elogio externa prædicatio ornatur, quum Petrus illam eſſe viuificam pronūtiat.Solus quidem eſt Deus qui nos regenerat,ſed ad eam rem vtitur hominum miniſterio. qua ratione gloriatur Paulus Corinthios ſpiritualiter à ſe genitos. Certum quidem eſt eos qui plantant *1.Cor.4.15.*
& rigant,nihil eſſe:ſed quoties Dominus benedicere vult eorum labori,Spiritus ſui virtute facit vt efficax ſit eorum doctrina: & vox quæ per ſe mortua eſt,vitæ æternæ ſit organum.

CAPVT II.

PRoinde depoſita omni malitia, & omni dolo, & ſimulationibus,& inuidiis, & omnibus obtrectationibus,
2 *Tanquam modò geniti infantes,lac rationale & dolo vacuum appetite,vt per illud ſuboleſcatis.*
3 *Si quidem guſtatis quòd benignus ſit Dominus:*
4 *Ad quem accedentes, qui eſt lapis viuus , ab hominibus quidem reprobatus, apud Deum verò electus ac pretioſus:*
5 *Ipſi quoque tanquam viui lapides ædificamini, domus ſpiritualis ,ſacerdotium ſanctum, ad offerendas ſpirituales hoſtias,acceptas Deo per Ieſum Chriſtum.*

Poſtquam fideles docuit verbo Dei eſſe regenitos, nunc hortatur ad ducendam vitam quæ geniture reſpondeat.Si enim ſpiritu viuimus,etiam ſpiritu ambulandum eſt, vt inquit Paulus. Ergo non ſufficit *Gal.5.25.*
nos ſemel à Domino reuocatos eſſe,niſi viuamus vt nouas creaturas decet.Hæc ſumma eſt. Verùm quod pertinet ad verba, metaphoram ſuam continuat Apoſtolus.Nam quia ſumus regeniti, puerilem à nobis vitam exigit: quo ſignificat exuendum eſſe cum operibus ſuis veterem hominem. Ideo congruit hæc ſententia cum illa Chriſti,Niſi efficiamini ſicut paruulus iſte,non intrabitis in regnum Dei. Et *infantia* *Matt.18.2.*
hæc carnis vetuſtati,quæ ad corruptionē tendit,à Petro opponitur.*Lactis* verò nomine,affectus omnes ſpiritualis vitæ comprehendit. Eſt enim in hac quoque parte antitheſis inter vitia quæ recenſet, & Lac rationale.Acſi dixiſſet,Malitia & ſimulatio, eorum eſt qui mundi corruptelis aſſuefacti,hæc vitia imbiberunt:infantiæ,ſincera & omni dolo pura ſimplicitas conuenit.Homines diu viuendo imbuuntur inuidia, diſcunt obtrectare alij aliis,erudiuntur ad nocendi artes: denique ad omne mali genus veteratores fiunt:infantes,nondum per ætatem capiunt quid ſit inuidere,nocere,& ſimilia. Vitia ergo in quibus exercitata eſt carnis vetuſtas,robuſtis cibis comparat: lac autem vocatur conſentanea innoxiæ naturæ & ſimplici infantiæ viuendi ratio.

1 *Omni malitia.*) Non eſt integra omnium enumeratio quæ deponi à nobis oportet : ſed quum de veteri homine diſputant Apoſtoli,quædam vitia proponunt in exemplum, quibus totum illius ingenium deſignant.Nota ſunt carnis opera,inquit Paulus:neque tamē omnia illic colligit,ſed in paucis illis,qua- *Gal.5.19.*
ſi in ſpeculo conſpicere licet immenſam colluuiem quæ ex carne noſtra ſcaturit. Ita & aliis locis,vbi reformare vult totam hominis vitam,paucas tamen ſpecies duntaxat attingit, vnde intelligi poſſit genus vniuerſum.Perinde ergo valet quod dicit,atque,Depoſitis prioris vitæ fructibus,quales ſunt malitia,dolus,ſimulationes,inuidiæ,& eiuſmodi reliqua,addicite vos contrariis ſtudii . bonitatem, modeſtiam colite.denique hoc contendit,vt nouam vitam ſequantur noui mores.

2 *Lac rationale.*) Vulgò exponunt hunc locum, qualiter Eraſmus tranſtulit, Lac non corporis,ſed animæ:quaſi Apoſtolus hoc verbo ſe metaphoricè loqui admoneat. Ego potius hoc verbū exiſtimo conuenire cum illa Pauli ſententia,Ne ſitis pueri ſenſu, ſed malitia. Nequis enim putaret intelligentiæ ex- *1.Cor.14.20*
pertem infantiam,fatuitatis verò plenam ab eo laudari,maturè occurrit:ita lac dolo vacuum iubet appetere,vt tamen recta intelligentia conditum ſit. Nunc videmus quorſum hæc duo epitheta ſimul connectat,λογικὸν καὶ ἄδολον. Sunt enim res in ſpeciem diuerſæ ſimplicitas & perſpicientia:verùm ſimul miſceri oportet,vt ne inſipida ſit ſimplicitas : nec pro intelligentia,malitioſa vafrities obrepat.Sic bene temperata erit conditura iuxta illud Chriſti, Eſtote prudentes vt ſerpentes,& ſimplices vt columbæ. Atque *Mat.10.16.*
hoc modo ſoluitur quæſtio,quæ alioqui obiici poterat.Paulus exprobrat Corinthiis,quòd pueris ſint ſi- *1.Cor.3.1.*
miles:ideóque ſolidum cibum ferre nequeant,ſed lacte alendi ſint.Eadem ferè ſententia habetur in epiſtola ad Hebræos 5.12.Verùm illic pueris comparātur, qui in pietatis doctrina ſemper nouitij ſunt ac rudes tyrunculi,qui in primis elemētis hærent,nec vnquam penetrant in altiorem Dei notitiam. *Lac* vocatur craſſior & puerilis docendi forma,quum vltra prima rudimenta nunquam fit progreſſus. Meritò itaque hoc vitio vertunt tam Paulus quàm Author epiſtolæ ad Hebræos. Hîc verò lac, non elementaris eſt doctrina,vt perpetuò quis diſcat,nūquam ad veritatis perueniat notitiam : ſed vitæ ratio quæ nouam genituram ſapiat,quum nos permittimus Deo educandos. Similiter *infantia*, non virili & planè adultæ Chriſti ætati(vt alibi Paulus vocat)ſed vetuſtati carnis & prioris vitæ opponitur. Porrò ſicuti perpetua *Ephes.4.13.*
eſt nouæ vitæ infantia,ita continuum lactis alimentum Petrus commendat:vult enim nos ipſo educatos grandeſcere.

3 *Si quidem guſtaſtis.*) Alludit ad illud Pſal.34. Guſtate & videte, &c. Hunc verò guſtum in Chriſto percipi ſignificat : vt certè nullam vnquam extra Chriſtum requiem animæ noſtræ inuenient. Duxit

autem exhortationis argumentum à Dei bonitate,quòd eius ſuauitas,quam in Chriſto ſentimus,allicere nos debeat.Nam quod ſubiicitur,*Ad quem accedentes*,non ſimpliciter ad Deum refertur:ſed ipſum deſignat qualis patefactus eſt in perſona Chriſti.Iam verò fieri nequit quin nos ad ſe totos rapiat Dei gratia,ſuíque amore inflammet,ex quo ſerium eius ſenſum concepimus. Hoc ſi Plato de ſuo Pulchro affirmat,cuius vmbratilem duntaxat ideam procul intuebatur: multò verius in Deum competit. Hoc ergo notandum,quòd Petrus acceſſum ad Deum cum bonitatis eius guſtu coniungit. Sicuti enim neceſſariò Deum horret ac fugit mens humana,quandiu rigidum ac ſeuerum ſibi fingit:ita ſimulac paternum ſuum amorem patefecit ipſe fidelibus,nihil reſtat niſi vt poſthabitis omnibus, ſeque adeo ipſos obliti, ad eum properent.In ſumma,profecit is demum in Euangelio,qui corde ad Deum accedit.Verùm ſimul oſtendit in quem finem,& qua conditione accedere nos ad Chriſtum oporteat:nempe vt in ipſo fundemur. Nam quum in lapidem conſtitutus ſit: hanc vim erga nos proferat oportet, ne fruſtrà & inutiliter quicquam illi à Patre iniunctum ſit.Occurrit autem ſcandalo,quum fatetur ab hominibus reprobatum. nam quia bona pars mundi Chriſtum reſpuit,multi etiam ab ipſo abhorrent: poſſet hac occaſione à nobis contemni.Quemadmodum videmus quoſdam imperitos alienari ab Euangelio, quia non ſit vbique plauſibile, neć gratiam ſuis profeſſoribus conciliet.Atqui Petrus minoris Chriſtum à nobis fieri vetat,vtcunque ſit mundo contemptibilis:quia nihilominus ſuum coram Deo pretium honorémque retineat.

5 *Tanquam viui lapides ædificamini.)* Verbum hoc tam indicatiui quàm imperatiui modi eſſe poteſt. nam apud Græcos quoque ambigua eſt terminatio.Cæterùm vtrouis modo ſumatur,non dubiū eſt quin hortari Petrus velit fideles,vt ſe in ſpirituale Deo templum conſecrent.nam à fine vocationis,quale noſtrum ſit officium aptè ratiocinatur.Porrò notandum eſt,quòd ex vniuerſo fidelium numero domum vnam conſtruit.Nam etſi quiſque noſtrùm Dei templum eſt ac dicitur,omnes tamen coadunari in vnum, & mutua charitate conglutinari neceſſe eſt,vt vnum ex omnibus templum fiat.Ergo ſicuti verum eſt ſingulos eſſe templa,in quibus Deus per Spiritum ſuum habitat:ita ſingulos inter ſe aptari neceſſe eſt,vt ad ſtructuram vniuerſalis templi conueniant.Hoc fit dum ſua quiſque menſura contentus, intra officii ſui terminos ſe continet:omnes tamen quicquid habent facultatis in commune conferunt. Quòd nos *Lapides viuos* appellat,& *ſpirituale* ædificium,ſicuti prius dixerat Chriſtum,viuum lapidem, in eo ſubeſt tacita comparatio veteris templi:atque id valet ad gratiæ amplificationem. Eódem pertinet quod ſubiicit de hoſtiis ſpiritualibus.Quanto enim figuris præſtantior eſt veritas:eo magis excellunt omnia ſub Chriſti regnum.Habemus enim cæleſte illud exemplar,cui ſubſeruiebat vetus ſanctuarium, & quicquid Moſes in lege inſtituit.*Sacerdotium ſanctum.* Hæc ſingularis eſt dignatio, quòd Deus non modò nos ſibi in templum conſecrat,in quo habitet ac colatur,ſed vult ſimul eſſe Sacerdotes. Atque hunc duplicem honorem ideò commemorat Petrus,vt nos ad Dei cultum acrius ſtimulet.Inter hoſtias ſpirituales primum locum obtinet generalis noſtri oblatio,de qua Paulus ad Rom.12.1. Neque enim offerre quicquam poſſumus Deo,donec illi nos ipſos in ſacrificium obtulerimus:quod fit noſtri abnegatione. Sequuntur poſtea preces & gratiarum actiones,eleemoſynæ,& omnia pietatis exercitia.*Acceptas Deo.* Hoc quoque non parum alacritatis addere nobis debet,quum ſcimus Deo placere quem illi præſtamus cultum : ſicuti dubitatio pigritiam ſecum neceſſariò trahit.Ergo hic tertius eſt exhortationis ſtimulus,quòd teſtatur accepta eſſe Deo noſtra officia,ne trepidatio ſegniores nos reddat. Magno quidem feruore idololatræ feruntur ad fictitios ſuos cultus:ſed hoc ideo fit,quia Satan inebriat eorum mentes,ne in operum ſuorum conſiderationem veniant.quoties autem in examen vocantur eorum conſcientiæ, labaſcere incipiunt. Certum quidem eſt fieri non poſſe vt quiſquam ſeriò & ex animo ſe Deo addicat, niſi certò perſuaſus ſit nō fruſtra ſe laborare.Sed addit Apoſtolus,*per Chriſtum.* Nunquam enim ea reperietur in ſacrificiis noſtris puritas,vt per ſe Deo grata ſint: nunquam integra ac plena eſt noſtri abnegatio : nunquam tam ſincerus precandi affectus,vt decebat:nunquam tam ardenter & ſtrenuè incumbimus ad bene agendum,quin mutila ſint ac multis vitiis implicita noſtra opera.Sed Chriſtus nihilominus illis gratiam conciliat. Diffidentiæ igitur,quam de operum noſtrorum acceptione concipere poſſemus, hîc Petrus occurrit, quum dicit accepta eſſe non præſtantiæ ſuæ merito,ſed propter Chriſtum. Atque hoc ſtudii noſtri ardorem magis accendere debet,quum audimus Deum tam indulgenter nobiſcum agere, vt in Chriſto æſtimet noſtra opera quæ in ſeipſis nihil merebantur.Quanquam particula hæc,*per Chriſtum*, aptè coniungi poſſet cum verbo Offerendi.Nam ſimilis loquutio habetur ad Hebræos cap.13.15. Per ipſum offeramus hoſtiam laudis Deo.Idem tamen manebit ſenſus,quia per Chriſtum offerimus,vt Deo ſacrificium placeat.

6 *Propterea etiam continet Scriptura,Ecce pono in Sion lapidem angularem,electum,pretioſum: & qui crediderit in illo,non pudefiet.*

7 *Vobis ergo qui creditis,pretioſus:incredulis verò,Lapis quem reprobauerunt ædificantes, hic poſitus eſt in caput anguli:*

8 *Et lapis impactionis,& petra offendiculi iis qui impingunt in Sermonem, nec credunt: in quod etiam ordinati fuerant.*

6 *Continet Scriptura.)* Qui verbum περιέχειν ad Chriſtum referunt, & exponunt Complecti, quia per ipſum inter ſe hi omnes cohæreant,procul diſcedunt à mente Apoſtoli.Nihilo magis recipienda eſt altera expoſitio,Chriſtum excellere.ſimpliciter enim Scripturæ teſtimonium citare voluit Petrus.Significat ergo proditum à Spiritu ſancto in Scripturis, vel (quod idem valet)illic comprehendi quod ſubiicit. Nec verò ſuperuacua fuit proximæ ſententiæ confirmatio.Videmus enim quàm leuibus de cauſis ac prò pè nullis abhorreant multi à Chriſto, nonnulli verò deficiant. ſed hoc offendiculum præ aliis maximè quoſdam impedit:abducit alios quòd Chriſtum non modò vulgus hominum contemnit ac reſpuit, ſed qui conſtituti ſunt in aliquo dignitatis gradu, videntúrque inter alios excellere. Hic error ſemper ferè viguit

viguit in mundo,& hodie nimium graſſatur,vt bona pars Chriſtum æſtimet ex peruerſo mundi iudicio. Porrò,quæ hominum eſt ingratitudo & impietas,paſſim contemnitur Chriſtus.ita fit, dum alii alios reſpiciunt,vt pauci iuſtum honorem illi habeant.Ideo admonet Petrus quid de Chriſto prædictum fuerit, ne eius contemptus aut reiectio à recta fide nos dimoueat.Cæterùm primus locus quem adducit, ſumptus eſt ex Ieſaiæ capit.28.18,vbi,poſtquam inuectus eſt Propheta in deploratam gentis ſuæ malitiam, tandem ſubiicit,Non efficiet veſtra perfidia quin Deus Eccleſiam ſuam inſtauret, quæ nunc per vos tota iacet in ruinis.Modum reparationis adſcribit,Ponam in Sion lapidē.Vnde colligimus,ſine Chriſto nullum eſſe Eccleſiæ ædificium:neque enim alibi quàm ipſo fundari poteſt,ſicuti Paulus teſtatur. Nec mirum:in eo enim comprehenduntur omnes ſalutis noſtræ partes.Ergo quiſquis vel minimùm ab eo deflectit,pro fultura præcipitium inueniet. Quare Propheta non tantùm lapidem angularem ipſum vocat cui præcipua ædificii moles incumbit:ſed lapidem probationis,ad quem exigi debet atque aptari ſtructuræ modus:deinde fundamentum ſolidum,quod ſtructuram vniuerſam continet. Proinde ita eſt lapis anguli,vt ſit totius ędificii regula,vt ſit vnicum fundamētum.Sed Petrus ex Prophetæ verbis ſumpſit quod præſenti inſtituto maximè quadrabat,nempe quòd ſit electus lapis,honoriſque & præſtantiæ plenus:deinde quòd in eo nos fundari oporteat.Honor huc pertinet,ne Chriſtus, vtcunque mundo ſit contemptibilis,a nobis ſpernatur,quando apud Deum ſummo in pretio eſt: Quum autem vocat *lapidem anguli*, ſignificat eos nullam habere ſuæ ſalutis curam qui in Chriſtum non recumbunt. Quod aliqui in voce Anguli ſubtilius philoſophantur, quaſi hoc ideo dictum ſit,quòd Chriſtus Iudæos & Gentes, tanquam duos parietes diuerſos,ſimul coniungat,non ſatis firmum eſt.Contenti ergo ſimus ſimplici expoſitione, ideo ſic vocari,quia ædificii pondus illo nititur.Obſeruandum præterea eſt,quod Propheta Deum inducit hîc loquentem.Solus enim ipſe opifex Eccleſiæ ſuæ eſt ac architectus:quemadmodum in Pſalmo habetur,quòd manus eius Sionem fundauit.Vtitur quidem hominum opera ad hanc ſtructuram,& miniſterio:ſed hoc non obſtat quin ſuum vnius opus eſſe, verè aſſerat. Chriſtus ergo nobis ſalutis eſt fundamentum,quia in hunc finem nobis ordinatus eſt à Patre.Dicit autem *in Sion*,quia illic inchoari oportuit ſpirituale Dei templum. Quare vt ſolidè fides noſtra Chriſto nitatur, veniendum eſt ad Legem & Prophetas.Tametſi enim totum orbem ad extremos vſque angulos occupat hic lapis: primò tamen in Sion locari neceſſe fuit,vbi tunc erat Eccleſiæ ſedes.Tunc enim poſitus fuiſſe dicitur, quum Pater eum manifeſtauit,vt Eccleſiam ſuam reſtitueret.Denique ſic habendum eſt,eos Chriſto niti ſolos,qui Eccleſiæ vnitatem colunt,quia non niſi in Sion poſitus eſt lapis fulturæ. Quia autem ex Sione prodiit Eccleſia quæ nunc quaquauerſum diffuſa eſt,illinc quoque fides noſtra habet exordium:ſicut dicit Ieſaias,E Sion exibit Lex,& Verbum Domini è Ieruſalem.Cui reſpondet illud Pſalm.110.2,Sceptrum virtutis tuæ emittet Dominus è Sion.*Qui crediderit*.Propheta non exprimit *in ipſo*:ſed generaliter dicit,Credens non feſtinabit.Quia tamen non eſt dubium,quin Deus Chriſtum illic nobis proponat in ſcopum fidei: fides de qua Propheta loquitur,in hunc ſolum intueri debet.Et certè nemo ritè credere poteſt,niſi qui Chriſtum ſibi ſtatuit in quo tota mente conſiſtat.Cæterùm Prophetæ ſententia bifariam poteſt exponi:nempe vt ſit vel promiſſio , vel exhortatio. Futurum tempus vſurpat,Non feſtinabit, ſed quod pro Imperatiuo ſæpe capitur apud Hebræos,Ne feſtinet.Ita ſenſus eſſet,Nolite in animis veſtris tumultuari, ſed placidè ſuſtinete veſtrum deſiderium:& cohibete veſtros affectus,donec præſtet Dominus quod promittit. Quemadmodum alibi dicit,In ſilentio & quiete erit fortitudo veſtra. Sed quoniam altera lectio propius ad Petri interpretationem accedere videtur,eam magis amplector. Et ſenſus non malè conueniet , Credens non nutabit,aut vacillabit: quia firmam ac ſtabilem fulturam habet. Atque hæc inſignis eſt doctrina,quòd Chriſto ſubnixi, extra lapſus periculum ſimus.Porrò idem valet *pudefieri* quod Trepidare. quare genuinum ſenſum Prophetæ retinuit Petrus,vtcunque Græcam verſionem ſequutus ſit.

1.Cor.3. 11. *Pſ.48.19.* *Eſa.2.3.* *Eſa.30.15.*

7 *Vobis ergo qui creditis.*) Quum Deus Chriſtum pronuntiet lapidem eſſe pretioſum & electum, talem nobis fore colligit Apoſtolus.Nam certè illic deſcribitur Chriſtus qualem ipſum apprehendimus fidei ſenſu,& qualem ſe veris experimentis probat.Quare diligenter notanda eſt illatio, Chriſtus coram Deo electus eſt lapis:ergo fidelibus talis eſt. ſola enim eſt fides, quæ pretium ac excellentiam Chriſti nobis patefacit.Quoniam autem Apoſtoli conſilium eſt obuiare ſcandalo quod nobis multitudo impiorū gignit,ſtatim alterum membrum ſubiicit de ipſis incredulis,quòd Chriſtum reſpuendo,non auferant tamen honorem illi à Patre datum.In eam rem citatur verſus ex Pſal.118.quòd Lapis quem reprobarunt ædificantes,ſtatuatur nihilominus in caput anguli.Vnde ſequitur, Chriſtum, inuitis hoſtibus, manere tamen in ſuo gradu,in quo Pater illum locauit. Quamquam duæ ſententiæ hîc notandæ ſunt. Prior eſt, Chriſtum oportuiſſe reiici ab iis qui regimen in Eccleſia Dei obtinebant. Altera verò, inanes fore ipſorum conatus,quia impleri oporteat quod Deus decreuit,vt tanquam lapis angularis ſuſtineat ædificium. Porrò locum hunc de Chriſto verè & propriè debere intelligi , non modò Spiritus ſanctus teſtis eſt, & Chriſtus ipſe qui ſic expoſuit:ſed ex eo etiam colligi poteſt , quòd antequam Chriſtus veniret in mundum,vulgò ita receptum erat. nec dubium quin à Patribus quaſi per manus tradita eſſet hæc expoſitio. Itaque videmus pueris quoque ipſis quaſi vulgarem fuiſſe de Meſſia cantilenam. quare ego de hac re nō longius diſputabo.Sumamus itaque pro confeſſo , Dauidem ſic fuiſſe ætate ſua lapidem reprobatum , vt Chriſti perſonam geſſerit.Redeamus nunc ad prius membrum. Chriſtus ab architectis reiicitur : hoc in Dauide fuerat prius adumbratum.nam qui rerum potiebantur , eum habebant pro damnato & perdito. Idem in Chriſto impletum fuit. nam qui præerant gubernandæ Eccleſiæ , ipſum quoque reprobarunt, quantum in ipſis fuit.Hoc valde percellere infirmos poterat,quum viderent totidem eſſe Chriſti hoſtes, quot erant Sacerdotes,Presbyteri & doctores,in quibus ſolis conſpicua erat imago Eccleſiæ. Huic ſcandalo dum mederi vult Petrus,Dauidis teſtimonio prędictum fuiſſe admonet quod tunc cernebant fideles.Præſertim autem Iudæos alloquitur, ad quos propriè hoc pertinebat : quanquam non minus hodie vtilis eſt hæc admonitio.Nam qui ſibi primatum arrogant in Eccleſia,infeſtiſſimi ſunt Chriſti hoſtes, ac

Mat.21.42.

diabolica rabie perſequuntur eius Euangelium.Papa ſe vicarium nominat:videmus autem quàm atrociter illi aduerſetur.Simplices ac imperitos conſternat hoc ſpectaculum.cur iſtud? nempe quia non reputant accidere quod Dauid prædixit. Meminerimus itaque hoc vaticinio non tantùm admonitos fuiſſe qui viderunt Chriſtum à Scribis & Phariſæis reiici: ſed nos etiam muniri aduerſus quotidiana ſcandala, quæ fidem noſtram alioqui labefactare poſſent. Quoties inquam videmus eos qui Præſulum titulo gloriantur,inſurgere aduerſus Chriſtum,veniat hoc nobis in mentem,reprobari lapidem ab architectis, ſicuti à Dauide prædictum eſt.Quemadmodum autem trita eſt metaphora ædificii, quum de politico vel ſpirituali regimine agitur:ita Dauid architectos vocat quibus commiſſa eſt gubernãdi cura & poteſtas: non quòd rectè ædificent,ſed quia nomen habent, & ordinaria poteſtate ſunt præditi. Vnde ſequitur, non ſemper fideles ac veros Dei miniſtros eſſe,qui ſunt in officio conſtituti. Bis ergo ridiculus eſt Papa cum ſuis,dum ſibi hoc ſolo prætextu ſummam & indubiam authoritatem arrogãt, quòd ordinarii ſunt Eccleſiæ præſides.Primùm nihilo iuſtior aut magis legitima eſt illorum vocatio ad regendam Eccleſiam quàm Heliogabali ad regendum imperium.Verùm vt illis demus quod impudenter obtendunt, ritè vocatos eſſe:videmus tamen quid de ordinariis Eccleſiæ præſulibus Dauid pronunciet: Chriſtum ſcilicet ab ipſis reiici:vt porcis haram magis quàm Deo templum ædificent.Sequitur altera pars,quòd non efficient magni omnes qui potentia & dignitate ſua ſuperbiunt,quin maneat Chriſtus ſuo loco.

8 *Lapis impactionis.)* Poſtquam fideles conſolatus eſt,quòd in Chriſto habituri ſint fundamentum ſolidum & ſtabile,quanuis maior pars, adeóque primores ipſi nullum illi in ædificio locum aſſignent: nunc pœnam denuntiat quæ manet omnes incredulos,vt horum exemplo illi terreantur. In hunc finem citat Eſaiæ teſtimonium ex capite 8.14.Illic Propheta Dominum minatur fore Iudæis in lapidem offenſionis & petram ſcandali.Hoc propriè in Chriſtum competere,colligi poteſt ex textu.& Paulus ad Chriſtum accommodat,Rom.9.32.Nam in eius perſona Deus exercituum ſe plenè manifeſtauit.Hîc ergo terribilis Dei vltio denuntiatur omnibus impiis, quòd illis Chriſtus in offendiculum & impactionem futurus ſit,quia in eo fundari renuunt.Qualis enim eſt Chriſti firmitudo ad ſuſtinendos omnes qui fide in ipſum recumbunt,talis eſt durities ad frangendos & conterendos omnes qui illi reſiſtunt.Nihil enim inter iſta duo medium eſt,quin vel ſuper eum nos extrui,vel ad ipſum collidi oporteat.*Qui impingunt in ſermonem.*Modum hîc deſignat quo in offendiculum Chriſtus cedit: nempe dum ſe peruicaciter opponunt homines verbo Dei.Hoc fecerunt Iudæi:quia tametſi Meſſiam ſe velle amplecti profitebantur,ipſum tamen à Deo ſibi oblatum,furioſè repellebant.In eadem hodie cauſa ſunt Papiſtæ:adorant nudum Chriſti nomen,Euangelii doctrinam audire non ſuſtinent.Significat ergo Petrus,omnes qui Chriſtum Euangelio ſuo veſtitum non recipiunt,Dei eſſe aduerſarios,& eius Verbo reluctari: deinde Chriſtum nullis eſſe exitio,niſi qui cæco malitiæ & obſtinationis impetu aduerſus Dei verbum irruunt. Atque hoc notatu in primis vtile eſt,ne vitii noſtri culpa Chriſto imputetur.nam quum nobis in fundamentum datus ſit, illi accidentale eſt eſſe petram ſcandali.In ſumma,proprium eius munus eſt nos in ſpirituale Deo templum aptare:fit autem hominum vitio,vt in ipſum impingant: quia ſcilicet incredulitas homines cum Deo in certamen committit.Itaque Petrus,vt conflictum exprimeret,dixit eſſe incredulos.*In quod etiam ordinati.*Bifariam exponi poteſt hic locus.Certum quidem eſt Petrum de Iudæis loqui. vulgò autem interpretantur,quòd poſiti fuerint ad credendum,quia illis deſtinata erat ſalutis promiſſio: ſed alter ſenſus peræquè quadrare poteſt,quòd ad incredulitatem ordinati fuerint: quemadmodum Pharao dicitur in hoc poſitus vt Deo reſiſtat,& reprobi omnes in ſuum finem deſtinati ſunt. Atque vt in hunc ſenſum inclinẽ, facit particula καὶ interpoſita. Quòd ſi tamen prior expoſitio magis arridet, vehemens exprobratio eſt.
Exod.9.16. Nam inde Petrus incredulitatem populi à Deo electi exaggerat, quòd ſalutem peculiariter ſibi ordinatã reſpuerit.Et certè hæc circunſtantia bis eos reddit inexcuſabiles,quòd præ aliis vocati, Deum audire recuſauerint.Cæterùm quòd dicit poſitos fuiſſe ad credendum, ad externam duntaxat vocationem refertur:nempe intuitu fœderis quod Deus promiſcuè cum tota gente pepigerat. Quanquam (vt dictum eſt) ſatis conuicta eſt hominum ingratitudo,quum Verbum ſibi propoſitum reiiciunt.

9 *Vos autem genus electum,regale ſacerdotium,gens ſancta, populus in acquiſitionem, vt virtutes enarretis eius qui vos ex tenebris vocauit in admirabile lumen ſuum.*

10 *Qui aliquando non populus,nunc autem populus Dei:qui non conſequuti eratis miſericordiam, nunc miſericordiam conſequuti eſtis.*

9 *Vos genus electum.)* Iterum eos ab incredulis ſeparat, ne eorum exemplo in tranſuerſum acti (vt plerunque fieri ſolet) à recta fide deficiant. Quoniam ergo abſurdum eſt vt ſe impiorum ſocietate inuol-
Exod.19.6. uunt quos Deus à mundo ſegregauit, fideles hîc Petrus admonet in quantum honorem euecti fuerint: deinde quorſum & ad quid vocati.Porrò iiſdem elogiis quæ in eos confert, veterem populum ornabat Moſes:ſed docere vult,ipſos Chriſti beneficio tantam dignationem,à qua exciderant,de integro recuperaſſe.Quanquam ſimul verum eſt,terrenum duntaxat honorum iſtorum guſtum præbuiſſe Deum Patribus,ſolidam exhibitionem in Chriſto conſtare.Perinde igitur valet hæc ſententia,acſi dixiſſet,Patres veſtros olim Moſes gentem ſanctam,regnum ſacerdotale,& Dei peculium vocabat:nunc maiori iure in vos competunt iſti omnes tituli: quare videndum eſt ne vos illis ſpoliet veſtra incredulitas. Interea tamen quia maior pars gentis incredula erat,Iudæos fideles Apoſtolus reliquis omnibus tacitè opponit,tametſi numero præualebant:acſi diceret,eos demum genuinos eſſe filios Abrahæ, qui in Chriſtum credunt: eóſque ſolos poſſeſſionem retinere bonorum omnium quæ Deus ſingulari quodam priuilegio in totam gentem contulerat.*Genus* electum vocat,quod ſibi Deus præteritis aliis,tanquam maximè eximium adoptauit:*gentem* ſanctam,quam dicauit ſibi & deſtinauit in puritatem vitæ ac ſanctimoniam:*populum* in acquiſitionem,vt illi ſit quaſi peculium & hæreditas.Sic enim ſimpliciter accipio, quòd Dominus nos vocauit,

cauit,vt tanquam verè ſuos & ſibi addictos poſſideat. Quem ſenſum comprobant verba Moſis, Si cuſto- *Exo. 19. 5.*
dieritis pactum meum,eritis mihi in theſaurum peculiarem præ cunctis populis.In *Sacerdotio* regali ele-
gans eſt verborum Moſis inuerſio.is enim dicit Regnum ſacerdotale:quod idem valet. Itaque hoc vult
Petrus,Patres veſtros Moſes vocabat ſacrum regnum, quia totus populus quaſi regia libertate præditus
erat,& ex eius corpore electi erant ſacerdotes. proinde vtraque dignitas ſimul permiſta erat. Nunc vos
eſtis ſacerdotes regii,& quidem præſtantiore modo:quia ſinguli in Chriſto conſecrati eſtis, vt ſitis & re
gni ſocii,& ſacerdotii participes. tametſi ergo aliquid vobiſcum ſimile habuerint Patres, illis tamen lon
gè præſtatis.Cæterùm poſtquam diruta eſt à Chriſto maceria,ex quacunque ſimus gente, his omnibus ti
tulis nos Dominus inſignit,dum nos populo ſuo accenſet. Porrò in his omnibus beneficiis conſideran-
da eſt antitheſis inter nos & reliquum genus humanum:vnde melius apparet quàm incomparabilis ſit er
ga nos Dei bonitas,qui nos ſanctificat,quum polluti ſimus natura:elegit, quum nihil inueniat in nobis
niſi fœdum & reprobum:nos ex nihili ſordibus peculium ſuum facit:profanis ſacerdotii honorem con-
fert:Satanæ,peccati,& mortis mancipia in regiam libertatem euehit. *Vt virtutes enarretis.* Sedulò finem
vocationis inculcat,vt eos ſtimulet ad dandam Deo gloriam.Summa autem eſt, Deum immenſis benefi-
ciis nos dignatum eſſe,& aſſiduè proſequi,vt per nos illuſtretur ſua gloria. Nam per *virtutes* ſapientiam
& bonitatem, & potentiam, & iuſtitiam intelligit,& quicquid tale eſt in quo refulget Dei gloria. Porrò
has virtutes non lingua modò narrare nos decet,ſed tota vita. Hæc doctrina quotidie meditanda eſt,ac
ſingulis momentis debet in memoriam recurrere,huc tendere omnia Dei beneficia quibus nos afficit, vt
per nos eius gloria prædicetur. Notandum etiam quod dicit, *Vocatos* eſſe ex tenebris in admirabile Dei
lumen.Nam his verbis gratiæ magnitudinem amplificat.Si Dominus in itinere nobis occurreret lumen
quærentibus,hoc mediocre eſſet beneficium:ſed hoc multo excellentius,quòd nos ex labyrintho cæci-
tatis & tenebrarum abyſſo eruit.Vnde diſcendum eſt qualis ſit hominum conditio,antequam in regnum
Dei transferantur.Atque hoc eſt quod ait Eſaias,Tenebræ operient terram,& caligo populos:ſuper te au *Eſa. 60. 2.*
tem videbitur Dominus,& gloria illius in te refulgebit.Et ſanè fieri aliter nequit quin ſimus in profun-
dis tenebris demerſi,poſtquam à Deo diſceſſimus,qui lux noſtra eſt.Qua de re fuſius Epheſ.cap.2.

10 *Aliquando non populus.*) Locum Oſeæ adducit in confirmationem:& optimè inſtituto ſuo accom-
modat.Nam poſtquam Oſeas Dei nomine repudium Iudæis indixit,ſpem illis facit futuræ reconciliatio-
nis.Hoc Petrus ſuo ſeculo impletum fuiſſe admonet:nam huc illuc diſperſi erant Iudæi, quaſi laceri cor
poris membra,imò videbantur reſecti eſſe ex Dei populo:nullus apud eos cultus reſtabat: Gentium cor-
ruptelis erant impliciti.Aliud ergo dici non poterat,quàm eſſe à Domino repudiatos. Quum autem in
Chriſto colliguntur,verè ex non populo fiunt populus Dei. Paulus ad Rom.cap.9.26,hoc vaticinium ad
Gentes quoque trahit,nec immeritò:ex quo enim ruptum eſt fœdus Domini, quo ſolo Iudæi excellunt,
Gentibus ſunt æquales. Vnde ſequitur,communiter ad vtroſque pertinere quod Deus promittit, vt fa-
ciat ſibi populum ex non populo.*Non conſequuti miſericordiam.* Hoc ideo additum fuit à Propheta, quo
melius exprimeret gratuitum eſſe Dei fœdus, quo nos in populum aſſumit: acſi dixiſſet,non aliam eſſe
cauſam cur Dominus nos pro ſuis reputet,niſi quia noſtri miſertus,gratis nos adoptat.Sola igitur eſt gra
tuita Dei bonitas quæ nos facit ex non populo,Dei populum,vel alienatos conciliat.

11 *Amici, adhortor vos tanquam inquilinos & peregrinos, vt abſtineatis à carnalibus deſiderijs,
quæ militant aduerſus animam.*

12 *Conuerſationem veſtram inter Gentes bonam habentes: vt in quo detrahunt de vobis tanquam* “
maleficis,ex bonis operibus “ *æſtimantes glorificent Deum in die viſitationis.* *d Vel conſi erantes.*

11 *Tanquam inquilinos.*) Duæ ſunt huius exhortationis partes:vt animi intus prauis & vitioſis cupi-
ditatibus vacui ac puri ſint:deinde vt honeſtè verſentur inter homines: ac bonæ vitæ exemplo non tan-
tùm confirment pios,ſed infideles quoque Deo lucrifaciant. Primùm autem vt à cupiditatibus carnis
eos reuocet,hoc argumento vtitur,quod aduenæ ſint & peregrini.Sic autem eos appellat,non quia à pa-
tria exularent,ac diſſipati eſſent in diuerſis regionibus:ſed quia filii Dei vbicunque terrarum agant,mun
di ſunt hoſpites.Priore quidem ſenſu,initio epiſtolæ eos vocauit inquilinos,quemadmodum ex circun-
ſtantia loci apparet:ſed quod hîc dicit,iis omnibus commune eſt.Ideo enim nos carnis deſideria implici
tos tenent,quia mente in mundo reſidemus,nec cogitamus cælum eſſe patriam: qui autem tanquam pe-
regrini per hanc vitam tranſeunt,carni nunquam erunt addicti. *Carnis* autem *deſideria* intelligit, non
tantùm craſſos & cum pecudibus communes appetitus,ſicuti Sophiſtæ exponunt: ſed omnes animæ no-
ſtræ affectus,ad quos natura ferimur ac ducimur.Certum enim eſt cogitationem omnem carnis,hoc eſt,
naturæ non correctæ,inimicitiam eſſe aduerſus Deum,Rom.8.7.*Quæ militant aduerſus animam.*Aliud ar-
gumentum,quod non poſſint carnis deſideriis morem gerere,niſi in ſuam perniciem. Neque enim cer-
tamen hîc notat quale deſcribitur à Paulo,ſeptimo ad Rom.capite,& quinto ad Galatas, vt animam ſta
tuat tanquam antagoniſtam:ſed hoc dicit,carnis affectus,vtcunque illis anima conſentiat, in eius exitiū
tendere.Socordiam enim noſtram in eo arguit,quòd quum anxiè intenti ſimus ad cauendos hoſtes à qui
bus timemus corporis periculum:ita ſponte admittimus ſonticos animæ hoſtes, vt nos interimant: imò
quaſi iugulum illis porrigimus.

12 *Conuerſationem veſtram.*) Alterum exhortationis membrum,vt ſe honeſtè gerāt apud homines.Hoc
quidem ordine præcedit, vt animi coram Deo purgati ſint: ſed habenda deinde eſt hominum ratio, ne
ſcandalo illis ſimus.Nominatim autem dicit *inter Gentes quæ detrahunt.* Erant enim vbique Iudæi non
tantùm exoſi,ſed ferè deteſtabiles.Eo itaque magis ſtudendum erat,vt ſancta vita & moribus rectè com
poſitis,odium ac infamiam nominis ſui delerent.Tenenda enim eſt illa Pauli admonitio, ne detur occa-
ſio iis qui eam captant.Itaque impiorum maledicentiæ & ſiniſtri ſermones, ſtimuli nobis eſſe debent ad

rectè viuendum. Neque enim ſecurè oſcitandi tempus eſt, dum illi ad obſeruandum quicquid delinquimus,acriter vigilant.*Glorificent Deum.* Significat non eſſe noſtra cauſa laborandum, vt bene de nobis ſentiant homines ac loquantur:ſed quærendam eſſe Dei gloriam:quemadmodum & Chriſtus docet. Modum autem oſtendit Petrus. nempe quòd bonis noſtris operibus adducti infideles, ſe quoque Deo ſubiicient:atque ita in ſuæ conuerſionis ratione dabunt Deo gloriam.Hoc enim ſignificat *dies viſitationis.* Scio quoſdam ad extremum Chriſti aduentum referre: ſed ego aliter accipio: quòd ſcilicet Deus ſancta & honeſta ſuorum vita, tanquam præparatione vtetur, vt in viam errantes reducat. Hoc enim conuerſionis noſtræ initium eſt, quum Deus paterno oculo reſpicere nos dignatur: ſi autem auerſa eſt eius à nobis facies,periimus. Quare dies viſitationis meritò dicitur, dum nos ad ſe reuocat.

13 *Subditi ergo eſtote omni humanæ ordinationi propter Dominum: ſiue Regi, tanquam ſupereminenti:*

14 *Siue Præſidibus,tanquam iis qui per ipſum mittuntur,in vindictam quidem maleficorum, laudem verò bene agentium.*

15 *Sic enim eſt voluntas Dei,vt benefaciendo obſtruatis ignorantiam ſtultorum hominum.*

16 *Vt liberi, & non quaſi prætextum habentes malitiæ, libertatem:ſed tanquam ſerui Dei.*

13 *Subditi ergo eſtote,*&c.) Nunc ad particulares exhortationes deſcendit. Et quoniam obedientia erga Magiſtratus,pars eſt honeſtæ conuerſationis,ideo ex hac colligit,Subditi ergo eſtote. nam imperij iugum detrectando,non paruam obloquendi occaſionem Gentibus dediſſent. Et ſanè hoc potiſſimùm nomine odioſi & infames erant Iudæi, quòd propter ſuam peruicaciam,indomiti habebantur.Et quoniam motus quos in prouinciis excitabant, magnarum calamitatum cauſæ erant: vt quiſque quieto ac pacato erat ingenio, ita ab illis tanquam à peſte aliqua abhorrebat. hæc etiam cauſa Petrum impulit vt de ſubiectione tam ſedulò præciperet. Adde quòd Euangelium multi putabant tale eſſe præconium libertatis, vt ſe quiſque à ſeruitute eximere poſſet. Indignum eſſe videbatur, ſeruire Dei filios,& mundi hæredes ne corporis quidem ſui liberam habere poteſtatem. Accedebat tunc alia tentatio,quòd Magiſtratus omnes, Chriſti erant aduerſarij, ſuóque imperio abutebantur: ita nulla in illis relucebat imago Dei, quæ præcipuam reuerentiam conciliat. Tenemus nunc Petri conſilium: nempe quòd neceſſariis de cauſis Iudæos hortatus fuerit ad colendum Politiæ ordinem. *Omni humanæ ordinationi.* Alij verterunt Creaturam:ſed in loquutione nimis obſcura & ambigua multum ſe torquent vt ſenſum aliquem eliciãt. Ego autem non dubito quin Petrus diſtinctã rationem notare voluerit, qua Deus gubernat humanum genus. Græcis enim verbum κτίζειν (vnde nomen κτίσεως deducitur)Fabricare ac ædificium ſtruere ſignificat. Conuenit ergo nomen *ordinationis*,quo admonet Petrus,Deum mundi opificem non reliquiſſe humanum genus confuſum vt belluino more viuat: ſed velut in ædificio rite diſpoſito, ſingulas partes ſuo loco eſſe diſtributas. Et *humana* dicitur *ordinatio*,non quòd humanitus inuenta fuerit: ſed quòd propria hominum eſt digeſta & ordinata viuendi ratio.*Siue regi.* Cæſarem ita appellat, meo iudicio,cuius imperium regiones illas continebat, quarum mentionem fecit initio Epiſtolæ. Tametſi enim nomen hoc odioſiſſimum erat Romanis:apud Græcos tamen in vſu erat. Vocabant quidem ſæpe αὐτοκράτορα,ſed interdum etiam βασιλεύς illis dicebatur. Quòd autem rationem ſubiicit, ideo parendum illi eſ-
Rom.13.1. ſe qua excellit vel eminet, non eſt comparatio Cæſaris cum aliis Magiſtratibus. Tenebat quidem ille ſummum imperium: ſed iſta eminentia quam Petrus commendat, omnibus communis eſt qui publicam poteſtatem exercent. itaque Paulus 13. ad Rom. cap.ad omnes Magiſtratus extendit. Senſus autem eſt,Deberi omnibus qui præſunt obedientiam, quia non fortuitò euecti ſunt ad honorem, ſed Dei prouidentia. Solent enim plerique nimium ſcrupuloſè inquirere quo quiſque iure adeptus ſit imperium: atqui hoc ſolo contentos eſſe decet,quòd videmus eos præſidere. Ideo Paulus anſam ſuperuacuis obiectionibus præcidit, dum pronuntiat,non eſſe poteſtatẽ niſi à Deo. Et hac ratione Scriptura toties commemorat, Deum eſſe qui Reges accingit balteo, qui erigit ipſos in ſublime,qui regna transfert quocunque voluerit. Præſertim quum de imperatore Romano ageret Petrus, hanc admonitionem addi neceſſe fuit. Certum enim eſt Romanos malis artibus potius quàm legitima cauſa penetraſſe in Aſiam, & ſibi regiones illas ſubegiſſe. Deinde Cæſares qui tunc rerum potiebantur, Monarchiam vi tyrannica ad ſe rapuerant. Petrus itaque hæc omnia in diſceptationem vocari prohibet: quoniam ſubditi abſque controuerſia obedire præfectis ſuis debeant,quia non eminent, niſi Dei manu in ſublime euecti.

14 *Siue Præſidibus.*) Quoſlibet Magiſtratus deſignat,acſi diceret nullam eſſe ſpeciem præfecturæ cui non ſubiicere ſe debeant. Hoc confirmat,quia Dei ſint miniſtri. Nam qui pronomen *eum*,ad Regem referunt, multum falluntur. Eſt igitur hæc communis ratio ad commendandam omnium Magiſtratuum authoritatem, quòd mandato Dei præſunt & ab eo mittuntur:vnde ſequitur(quemadmodum & Paulus docet)Deo reſiſtere qui poteſtati ab eo ordinatæ non ſe obedienter ſubmittunt. *In vindictam.* Secunda ratio eſt cur politicum ordinem reuerẽter amplecti & colere deceat: quia in commune bonum humani generis conſtitutus eſt à Domino. nimium enim feri & belluini ſumus, niſi nobis cordi ſit publica vtilitas. Hoc itaque in ſumma vult Petrus, quum Deus mundum conſeruet Magiſtratuum miniſterio, quicunque eorum imperium detrectant, eos eſſe humani generis hoſtes. Sumit autem duo illa membra,quibus Reipublicæ ſtatum contineri tradit Plato, bonorũ honorem ſcilicet, & malorum pœnam. Nam antiquitus non modò conſtitutæ erant pœnæ improbis, ſed bonis etiam præmia. Cæterùm quamuis ſæpe contingat non rectè diſtribui honores, nec rependi bene meritis præmia: hic tamen non pœnitendus eſt honor,quòd boni ſaltem ſub fide & tutela Magiſtratuum viuũt, quòd non expoſiti ſunt improborum violentiæ & iniuriis, quòd inter leges iudicia multo quietius viuunt, ſuámque exiſtimationem retinent melius, quàm ſi ſinguli nullo fræno cohibiti,ad ſuum arbitrium viuerẽt.In ſumma,hæc

ſingularis eſt Dei benedictio, quòd improbis non licet quicquid libet. Obiici tamen hîc poſſet, Reges & alios Magiſtratus ſæpe ſua potentia abuti & tyrannica ſæuitia graſſari magis quàm legitimum imperium exercere. Tales ferè erant Magiſtratus, quum ſcripta fuit hæc Epiſtola. Reſpondeo tyrannos & ſimiles non facere ſuo abuſu quin maneat ſemper firma Dei ordinatio: quemadmodum nõ euertitur perpetua coniugij inſtitutio,ſi vxor vel maritus aliter ſe gerat quàm decet. Ergo vtcunque aberrent homines, non tamen ſuo loco mouetur fixus à Deo ſcopus. Si quis iterum excipiat, non obediendum eſſe principibus qui ſacrũ Dei ordinem,quantum in ſe eſt,peruertunt, adeóque immanes ſunt belluæ,quum Magiſtratus imaginem Dei referre debeant. Reſpondeo, tanti debere fieri à nobis ordinem à Deo poſitum,vt tyrannis etiam qui imperium obtinent, honor habeatur.Quanquam alia eſt clarior ſolutio nullam vnquam fuiſſe vel poſſe cogitari adeò ſæuam & effrænem tyrannidem, in qua non appareat aliqua æquitatis ſpecies. Deus enim nunquam hominum improbitate ordinẽ iſtum ſic extingui patitur, quin lineamenta quædam ſemper appareant: deinde genus regiminis quamuis deforme & corruptum,melius tamen ſit & vtilius quàm ἀναρχία.

15 *Sic enim eſt voluntas.*) Redit ad ſuperiorem illam doctrinam,ne detur incredulis maledicendi occaſio:tametſi minus exprimit quàm prius dixerat. Tantùm enim dicit os obſtruẽdum eſſe ſtultis.Summa eſt, ſic viuendum eſſe, vt increduli qui obloqui nobis volunt, obmuteſcere cogantur. Loquutio quam vſurpat,*obſtruere ignorantiam*, quamuis propter nouitatem dura ſit, ſenſum tamen non obſcurat. Præterquam enim quòd incredulos appellat *ſtultos*,notare vult quam habeant cauſam maledicẽdi: nempe quia Deum ignorant.Cæterùm quòd mente & ratione incredulos priuat, inde colligimus,rectam intelligentiam non eſſe niſi in Dei notitia. Ergo quantumuis ſibi in ſuo acumine placeant increduli,& aliis etiam prudentes videantur: Spiritus tamen Dei ſtultitiæ ipſos damnat: vt diſcamus non alibi quàm in Deo ſapere, ſicuti extra ipſum nihil eſt ſolidi. Modum autem præſcribit cohibendæ infidelium maledicentiæ: nempe *benefaciendo.* Quo verbo complectitur omnia humanitatis officia, quibus defungi nos oportet erga proximos. In his continetur obedientia erga Magiſtratus, ſine qua vnitas inter homines coli non poteſt. Si quis obiiciat, numquam adeò ſtudioſos fore benefaciendi fideles quin malè audiant ab incredulis: prompta eſt reſponſio,Apoſtolum hîc eos minimè eximere à calumniis & probris: ſed intelligit non habituros incredulos obloquendi materiam,vtcunque maximè cupiant. Porrò nequis exciperet,incredulos nequaquam dignos eſſe ad quorum nutum vitam componant filij Dei:Petrus nominatim admonet,obſtringi nos Dei mandato,ad os illis obſtruendum.

16 *Vt liberi.*)Eſt prolepſis,qua occupat quæ à nónullis de libertate filiorũ Dei obtendi ſolebãt. Nã vt ingenioſi natura ſunt homines in ſuis commodis captãdis:multi,Euangelij initio liberos ſe putabant, vt ſibi tantùm viuerent.Hoc ergo delirium corrigit Petrus,breuiter oſtendens quãtum ab effræni licentia differat Chriſtianorum libertas.Ac primò velum aut prætextũ malitiæ eſſe negat:quo ſignificat, non ideo eſſe datam vt proximos lædamus, aut quicquam illis afferamus incommodi. Hæc igitur vera eſt libertas, quæ nemini damnoſa eſt vel noxia. vt hoc confirmet, eos pronuntiat liberos qui Deo ſeruiunt. Vnde colligere promptum eſt, hunc eſſe finem noſtræ libertatis,vt promptiores & magis expediti ſimus ad obſequium Dei. Neque enim aliud eſt quàm manumiſſio à peccato: atqui peccato dominium tollitur, vt ſe in ſubiectionem iuſtitiæ homines addicant. In ſumma,eſt libera ſeruitus,& ſerua libertas.Nam ſicuti ſeruos Dei eſſe nos oportet, vt hoc bono fruamur:ita moderatio requiritur in ipſius vſu. Hoc modo liberæ quidem ſint conſcientiæ, ſed hoc non obſtat quin Deo ſeruiamus, qui etiam hominibus nos ſubiicit.

17 *Omnes honorate,fraternitatem diligite,Deum timete, Regem honorate.*

Eſt breuis concluſio ſuperiorum. ſignificat enim, nec Deum timeri,nec ſuum ius reddi hominibus niſi ordo politicus inter nos vigeat,& ius imperij ſui Magiſtratus teneant. Quòd honorem omnibus haberi iubet,ſic interpretor, nullos eſſe negligendos. eſt enim generale præceptum quod ad fouendam hominum ſocietatem ſpectat, Honoris nomen Hebræis latè patet. Scimus autem Apoſtolos,licet Græcè ſcriberent, eius linguæ phraſim ſequutos eſſe. Quare mihi non aliud ſonat hæc loquutio, quàm vt omnium ratio habeatur:quandoquidem pacem cum omnibus & amicitiam, quantum in nobis eſt, colere debemus:concordiæ verò nihil magis aduerſum quàm contemptus. Quod ſubiicit de fratrum amore, ſpeciale eſt, prioris reſpectu.loquitur enim de ſingulari amore,quo domeſticos fidei proſequi iubemur: quia magis arcta neceſſitudine cum illis ſumus cõiuncti. Hos itaque gradus Petrus noluit omittere:ſed tamen admonet, vtcunque præferendi ſint fratres,hoc tamen non obſtare quin charitas noſtra ad totum humanum genus ſe extendat. Nomen *fraternitatis* collectiuè accipio pro ipſis fratribus. *Deum timete.* Iam dixi has omnes ſententias ad præſentem cauſam accommodari à Petro. Significat enim, honorem qui Regibus defertur,ex timore Dei, & hominum charitate oriri, atque ideo eſſe cum ipſis cõiunctum: acſi dixiſſet,Quiſquis Deum timet,fratres ſuos amat, & totum humanum genus quo decet affectu complectitur, is Regibus quoque honorem habebit. Atque interim Cæſarem nominat,quia hæc imperij ſpecies præ aliis erat odioſa,& ſub ea reliquæ continebantur.

18 *Famuli ſubiecti ſint cum omni timore Dominis* ſuis: *non ſolùm bonis & humanis, ſed etiam prauis.*

19 *Hæc enim eſt gratia,ſi propter conſcientiam Dei quiſpiam moleſtias ferat patiens iniuſtè.*

20 *Qualis enim gloria, ſi quum peccantes alapis cædemini, ſuffertis? Sed ſi benefacientes & malis affecti ſuffertis, hæc gratia apud Deum.*

18 *Famuli ſubiecti.*) Tametſi hæc eſt particularis admonitio, cohæret tamen cum proxima, ſicuti

aliæ quæ ſequentur. Nam quòd ſerui iubentur parere dominis, vxores item maritis, partes ſunt ſubiectionis politicæ. Primùm ſeruos vult eſſe *cum omni timore*: quo nomine ſignificat purum & voluntarium reuerentiæ affectum: quia id ſe ex officio debere agnoſcant. Ergo timorem tam ſimulationi quàm violētæ coactioni opponit. Nā ὀφθαλμοδουλεία (vt Paulus vocat) timori cōtraria eſt. Deinde ſi aduerſus neceſſitatē fremant ſerui, parati iugū excutere ſi liceret, propriè timere non dicuntur. In ſummā, hic timor ex officij cognitione naſcitur. Tametſi autē nulla exceptio additur hoc loco, tamen ex aliis locis ſubaudienda eſt. Neque enim eò vſque ſe extendit quæ hominibus debetur ſubiectio, vt Dei imperium minuat. Ergo ſubiecti ſint domino famuli, ſed in Deo, & vſque ad aras, vt loquuntur. Cæterùm quoniam non hîc habetur δοῦλοι, ſed οἰκέται, poſſumus intelligere libertos vnà cum ſeruis: quanquam in ea re parum eſt momenti. *Non ſolum bonis.* Tametſi eatenus parere debent ſerui dominis, nequid præter conſcientiam. ſi tamen iniuſtè tractantur, quantum ad ipſos ſpectat, non debent recuſare imperium. Qualeſcunque itaque ſint domini, nulla eſt ſeruis excuſatio quin fideliter illis obſequia ſua præſtent. Nam ſuperior ſi poteſtate ſua abutitur, rationem quidem olim reddet Deo, non tamen in præſentia ius ſuum amittit. Hæc enim conditio ſeruis impoſita eſt, vt dominis ſeruiant, licet indignis. *Prauos* æquis opponit vel humanis: atque hoc verbo ſæuos & intractabiles deſignat, vel qui nihil humanitatis & clementiæ habent. Mirum quid interpretem mouerit, vt pro Græco nomine alterū Græcum redderet: vertit enim Dyſcolos. Tacerem de turpi Sorbonicorum inſcitia, qui Dyſcolos vulgò intelligunt diſſolutos vel irregulares: niſi ex tam abſurda interpretatione, fidei articulum ſtruere nobis vellent: quòd Papæ & cornutis eius beſtiis obediendum ſit, quantumuis grauem & minimè ferendam tyrannidem exerceant. Hic ergo locus oſtendit quàm ſecurè verbo Dei illuſerint.

Coloſ. 3. 22.

19 *Hæc enim eſt gratia.*) Idem valet nomen Gratiæ quod Laudis. Intelligit enim nullam gratiam vel laudem cōciliari nobis coram Deo, ſi pœnam ſuſtinemus quam noſtris delictis ſimus promeriti: ſed qui patienter ferunt iniurias, eos laude dignos eſſe, & opus facere Deo acceptū. Quòd gratum hoc fore Deo teſtatur, ſiquis propter Dei conſcientiam retineatur in officio, etiamſi iniuſtè & indignè cum eo agant homines: valde neceſſarium fuit illo tempore. Erat enim perquàm dura ſeruorum conditio: contumeliosè habebantur non ſecus ac pecudes: talis indignitas ad deſperationem eos adigere poterat: hoc itaque vnum reliquum fuit, vt in Deum reſpicerent. Hoc enim valet *conſcientia Dei*, dum quis non hominum ſed Dei reſpectu, officio ſuo fungitur. Nam ſi vxor morigera ſit & marito obſequens, vt ſe illi commen-
Mat.6.16. det, habet in mundo mercedem ſuam: quemadmodum Chriſtus de ambitioſis loquitur, qui hominum fauorem ſpectant. Idem de reliquis ſentiendum. Si filius vt patrem habeat beneuolum ac ſibi fauentem, illi obſequitur, mercedem habebit à patre, non à Deo. Denique hæc generalis eſt ſententia, probari Deo noſtra officia, ſi hunc finem habemus propoſitum, vt illi ſeruiamus: non autē mouemur ſolo hominum reſpectu. Porrò qui ſibi negotium eſſe cum Deo reputat, neceſſe eſt vt ſtudeat malum bono vincere. Neque enim tantùm exigit à nobis Deus vt tales erga vnumquenque ſimus, qualem ſe ille viciſſim erga nos præbuerit: ſed etiam benefaciamus indignis, & qui nos perſequuntur. Hoc tamen difficultate non caret, quòd negat vllam patientiæ laudem fore, ſiquis iuſtè plectitur. nam certè quanuis Dominus peccata noſtra puniat: patientia tamen noſtra ſacrificium illi eſt boni odoris, ſi pœnas æquo animo ferimus. Reſpondeo, Petrum hîc non ſimpliciter, ſed comparatiuè loqui: quoniam tenuis & obſcura laus ſit, iuſtam pœnam æquo animo ferre, præut eſt hominis innoxij, qui non recuſat ferre hominum iniurias, tantùm quia Deum timet. Quāquam videtur finem quoque tacitè notare: quòd hominum metu cogantur, qui delictorum ſuorum pœnas luunt. Sed illa quam adduxi ſolutio ſufficit.

21 *In hoc enim vocati eſtis, quoniam Chriſtus quoque paſſus eſt pro vobis, relinquens vobis exemplum, vt ſequeremini veſtigia eius.*

22 *Qui quum peccatum non feciſſet, nec inuentus eſſet dolus in ore eius:*

23 *Quum probro afficeretur, non regerebat: quum pateretur, non comminabatur: cauſam verò commendabat ei qui iuſtè iudicat.*

21 *In hoc vocati.*) Tametſi de ſeruis erat ſermo, non tamen adeò reſtringi debet hæc ſentētia. Nam communiter pios omnes admonet Apoſtolus, qualis ſit Chriſtianiſmi conditio: acſi diceret, nos ea lege à Domino vocatos, vt patienter feramus iniurias: quemadmodum alibi dicit nos ad hoc ordinatos eſſe. Porrò ne id nobis ſit moleſtum, exemplo Chriſti nos conſolatur. Nihil magis indignum videtur atque ideo minus tolerabile, quàm pati præter meritum. ſed quum in Filium Dei conuertimus oculos, mitigatur illa acerbitas. Quis enim ipſum præeuntem ſequi renuat? Notanda autem eſt Particula *relinquēs vobis exemplum.* Nam quum de imitatione agitur, diſcernere opus eſt quid nobis in exemplum Chriſtus propoſuerit. Ambulauit ſiccis pedibus ſuper mare, mundauit leproſos, mortuos ſuſcitauit, cæcis reſtituit viſum: ſi eadem nos tentemus, præpoſtera erit æmulatio. Neque enim quum ſigna potentiæ ſuæ edidit, nobis proponere voluit quod imitaremur. Hinc factum eſt vt ieiunium quadraginta dierum temere in exemplum traherent. atqui longè alius erat finis. Quare iudicium adhibendum eſt: ſicuti etiam alicubi monet Auguſtinus, dum locum illum exponit, Diſcite à me quòd mitis ſum & humilis corde.
Mat.11.29. Atque id ex Petri verbis colligi poteſt: diſcretione enim opus eſſe notat, quum nominatim dicit, Chriſti patientiam nobis in exemplum ſtatui quod ſequamur. Hoc argumentum fuſius tractat Paulus ad Romanos cap. 8. 29, quum omnes Dei filios præordinatos eſſe docet vt conformes fiant Chriſti imagini, quò ſit ipſe primogenitus inter multos fratres. Ergo vt cum eo viuamus, prius nós commori oportet.

22 *Qui quum peccatum non feciſſet.*) Hoc ad præſentem cauſam pertinet. nam ſiquis innocentiam ſuam iactet, Chriſtus certè malefactorum pœnam non ſuſtinuit. Quanquam ſimul oſtendit quantum à Chriſto

à Chriſto diſtemus, quum dicit, *ne dolum quidem inuentum in ore eius*. Nam qui lingua non delinquit, hic perfectus eſt, vt inquit Iacobus. Summam ergo innocentiæ perfectionem in Chriſto fuiſſe notat, quam nemo noſtrûm arrogare ſibi auſit. hinc melius apparet quàm iniuſtè paſſus ſit præ aliis omnibus. Proinde non eſt cur recuſet quiſquam noſtrûm exemplo eius pati: quandoquidem nemo adeò ſibi benè conſcius eſt, quin vitio aliquo laboret. Iacob.3.2

23 *Quum probro afficeretur.*) Hîc deſignat Petrus quid nos in Chriſto deceat imitari: nempe vt placidè feramus iniurias, nec de illis vindicandis cogitemus. Ita enim fert ingenium noſtrum, vt accepta iniuria, protinus animi ebulliant ad cupiditatem vindictæ: at Chriſtus ab omni talione abſtinuit. frænandi igitur ſunt animi, ne malum pro malo rependere appetant. *Cauſam verò commendabat.* Nomen Cauſæ non exponitur, ſed facilè ſubintelligi poteſt. Addit autem hoc Petrus ad piorum conſolationem, quòd, ſi patienter ferant impiorum probra & violentiam, Deum habituri ſint vindicem. Eſſet enim iſtud valde durum, ſubiici nos improborum libidini, & Deo curæ non eſſe noſtras miſerias. ideo inſigni hoc epitheto Deum ornat Petrus, quòd iuſtè iudicet: acſi diceret, Noſtrum eſt æquo animo mala tolerare: Deus interea partes ſuas non negliget, quin ſe iuſtum iudicem oſtendat. ergo vtcunque ad tempus laſciuiant improbi, non tamen impunè illis cedet, quòd nunc Dei filiis moleſti ſint. Nec eſt quòd ſibi pij metuant, quaſi deſtituti eſſent omni præſidio. nam quum Dei officium ſit tueri eos, & ipſorum cauſam ſuſcipere, in patientia ſua poſſidebunt animas ſuas. Porrò ſicuti non parum conſolationis affert hæc doctrina: ita ad placandos & domandos carnis impetus plurimum valet. Nemo enim in fidem ac patrocinium Dei recumbere poteſt, niſi qui manſueto animo expectat eius iudicium. Nam qui ad vindictam proſilit, occupat ipſe Dei vices, nec patitur Deum quod ſui officij eſt, agere. Quò reſpicit etiam illud Pauli, Date locũ iræ. Significat enim quaſi viam præcludi Deo ne ipſe iudicet, quum ipſi anteuertimus. Itaque dictum illud confirmat Moſis teſtimonio, Mihi vindictam. Denique hoc vult Petrus, nos Chriſti exemplo moderationis fore ad tolerandas iniurias, ſi tribuamus Deo ſuum honorem: nempe ſi illum ſtatuentes eſſe iuſtum iudicem, ius noſtrum ac cauſam illi permittamus. Quæritur tamen quomodo cauſam ſuam Patri Chriſtus commendauerit. nam ſi vindictam ab eo poſtulabat, hoc ipſe nobis licere negat. Iubet enim benefacere iis qui nos lædunt, precari pro iis qui maledicunt. Reſpondeo, ſatis ex Euangelica hiſtoria conſtare, Chriſtum ita ſe retuliſſe ad iudicium Dei, vt tamen de hoſtibus ſuis vindictam non poſceret: quin potius deprecatorem ſe pro illis conſtituit: Pater, inquit, ignoſce. Et certè multum abeſt quin carnis noſtræ affectus cum iudicio Dei conſentiant. Ergo vt cauſam quis ſuam iuſtè iudicanti permittat, neceſſe eſt vt prius frænum ſibi impoſuerit, nequid alienum à iuſto Dei iudicio expoſcat. Nam qui ſibi ad expetendam vindictam indulgent, non iudicis officium Deo concedunt, ſed quodammodo facere volunt ſuum carnificem. Qui ergo ſic animo compoſitus eſt, vt cupiat amicos ſibi fieri qui nunc aduerſarij ſunt, reducere eos in viam conetur: is cauſam ſuam ritè Deo tradet, ſic precando, Tu Domine animum meum noſti, vt ſaluos optem qui me perditum volunt. Si conuerſi fuerint, illis gratulabor: quòd ſi obſtinati in malitia perſtiterint, quia ſcio te excubare pro ſalute mea, cauſam tibi meam relinquo. Hanc modeſtiam tenuit Chriſtus: ergo hæc nobis quoque regula ſeruanda eſt. Ro.12.19 Deu.32.35 Mat.5.44 Luc.23.34

24 *Qui peccata noſtra ipſe pertulit in corpore ſuo ſuper lignum, vt peccatis mortui, iuſtitiæ viuamus: cuius liuore ſanati eſtis.*

25 *Eratis enim tanquam oues errantes: ſed conuerſi eſtis nunc ad Paſtorem & Epiſcopum animarum veſtrarum.*

Si in morte Chriſti nihil commendaſſet præter exemplum, hoc nimis frigidum fuiſſet: ideo fructum eius longè excellentiorem prædicat. Tria igitur conſideranda ſunt in hoc contextu. Primum eſt, quòd nobis patientiæ exemplum Chriſtus morte ſua prodidit. Alterum, quòd à morte redemptos reſtituit in vitam: vnde ſequitur, nos ita illi obſtrictos eſſe, vt eius exemplum libenter ſequi debeamus. Tertiò finem mortis magis generalem commemorat, vt peccatis mortui, iuſtitiæ viuamus. Hæc autem omnia proximam exhortationem confirmant.

24 *Peccata noſtra pertulit.*) Hæc loquutio ad vim mortis Chriſti exprimendam apta eſt. Sicuti enim ſub Lege, peccator vt reatu ſolueretur, victimam ſubſtituebat ſuo loco: ita Chriſtus maledictionem peccatis noſtris debitam in ſe ſuſcepit, vt ea coram Deo expiaret. Et diſertè addit, *ſuper lignum*: quia non potuit tale piaculum impleri niſi in cruce. Ergo optimè expreſſit Petrus, mortem Chriſti fuiſſe ſacrificium expiandis peccatis noſtris: quoniam cruci affixus, & hoſtiam pro nobis offerens, reatum noſtrum & pœnam in ſe ſuſceperit. Eſaias, ex quo ſummam eius doctrinæ ſumpſit Petrus, pluribus vtitur loquendi formis: quòd percuſſus fuerit manu Dei propter ſcelera noſtra, vulneratus fuerit propter iniquitates noſtras: quòd afflictus & contritus noſtra cauſa fuerit: quòd caſtigatio pacis noſtræ illi fuerit impoſita. ſed Petrus idem exprimere voluit hoc verbo: nempe, hac lege nos fuiſſe reconciliatos Deo, quia apud eius tribunal Chriſtus ſe vadem ac reum pro nobis conſtituit, vt pœnam ſolueret cui obſtricti eramus. Hoc beneficium Sophiſtæ in ſuis ſcholis, quantum poſſunt, obſcurant: nam mortis Chriſti ſacrificio nos tantùm à culpa poſt Baptiſmum liberari garriunt, pœnam verò ſatisfactionibus redimi. Sed Petrus quum dicit ipſum tuliſſe peccata noſtra, non modò culpam illi imputatam fuiſſe intelligit, ſed pœna quoque defunctum, vt verè hoc modo eſſet expiatrix victima: ſecundum illud Prophetæ, Caſtigatio pacis noſtræ ſuper eum. Si excipiant, hoc duntaxat ante Baptiſmum valere: circunſtantia loci eos refellit, quia ſermo ad fideles dirigitur. Cæterùm hoc membrum, & quod proximè ſequitur, *liuore eius ſanati eſtis*, præſenti quoque inſtituto accommodari poteſt: quòd ſcilicet humeros noſtros ferendis aliorum peccatis ſupponere nos deceat, non ad peragendam eorum expiationem, ſed tantùm vt onus nobis impoſitum feramus. *Peccatis mortui.* Alterum finem prius notauerat, nempe tolerantiæ exemplum: ſed hîc (vt dictum eſt) latius Eſa.53.5.

Phil. 3. 10 Rom. 6. 4. patet, vt ſanctè & iuſtè viuamus. Vtriuſque mentionem aliquoties facit Scriptura: nempe quòd ærumnis & reb. aduerſis nos Dominus exerceat, vt configuremur morti Chriſti: deinde quod in morte Chriſti crucifixus ſit vetus homo noſter, vt in nouitate vitæ ambulemus. Quanquam hic finis de quo loquitur, non tantùm à priore differt, vt genus à ſpecie. nam in patientia ſimplex erat exemplum. quum autem paſſum eſſe Chriſtum dicit, vt peccatis mortui, iuſtitiæ viuamus, hanc vim ſubeſſe morti Chriſti ſignificat, vt carnem noſtram mortificet, quemadmodum fuſius tractat Paulus ad Rom. cap. 6. Neque enim hoc tantùm boni nobis contulit, quòd Deus gratis nos iuſtificat, non imputando peccata: ſed quòd mundo & carni morimur, vt reſurgamus in nouam vitam. Non quòd mortem dies vnus perficiat: ſed quia vbicunque viget mors Chriſti ad expianda peccata, ſimul in carnis mortificatione eſt efficax.

Eſa. 53. 6. 25 *Eratis enim tanquam oues.*) Hoc etiam mutuatus eſt Petrus ex Eſaia: niſi quòd Propheta vniuerſalem ſententiam ponit, Omnes quaſi errauimus. Cæterùm in Ouium nomine nulla eſt propria notatio: nam pecudibus nos comparat: ſed tota vis eſt in epitheto, quod Propheta exponit, addens, vnumquenque declinaſſe in ſuam viam. Senſus eſt igitur, Nos omnes alienos eſſe à via ſalutis, & tendere in exitium, donec Chriſtus nos ex diſſipatione colligat. idque melius patet ex membro oppoſito, quum dicit *conuerſos eſſe ad paſtorem.* Quicunque enim à Chriſto non reguntur, eos tanquam deuias pecudes in errore vagari pronuntiat. Ita erroris damnatur tota mundi ſapientia, quæ ſe Chriſto regendam non ſubmittit. Inſignes autem ſunt iſti duo tituli, quòd Chriſtus animarum ſit *Epiſcopus & Paſtor.* Neque enim timendum eſt quin fideliter vigilet pro eorum ſalute, qui in eius ouili & cuſtodia ſe continebunt. Etſi autem eius officium eſt, nos integros corpore & anima præſtare: Petrus tamen *animas* exprimit, quia ſpirituali ſuo præſidio nos cuſtodit hic cæleſtis Paſtor in vitam æternam.

CAPVT III.

SImiliter mulieres ſubiectæ ſint proprijs maritis: vt etiam ſiqui ſunt increduli ſermoni, per vxorum conuerſationem abſque ſermone lucrifiant.

“Vel, caſtā 2 *Conſiderantes “puram veſtram in timore conuerſationem,*

3 *Quarum ornatus ſit non externus, in plicatura capillorum & circumpoſitione auri, aut palliorum amictu:*

4 *Sed interior cordis homo, qui in incorruptione ſitus eſt placidi & quieti ſpiritus: “ qui ſpiritus coram Deo pretioſus eſt.*

“vel, quod eſt coram Deo pretioſum.

Alterum ſubiectionis ordinem nunc perſequitur, quum iubet vxores viris ſuis ſubeſſe. Et quóniam plus coloris ad excutiendum iugum habere videntur quæ viris infidelibus coniunctæ ſunt, nominatim eas admonet officij, ac peculiarem eſſe cauſam oſtendit cur magis ſedulò parere debeant, nempe vt probitate ſua viros alliciant ad fidem. Quòd ſi maritis impiis mulieres obedientiam debent, multo promptiores ad obſequium eſſe conuenit, ſi maritos habeant fideles. Sed abſurdum videri poſſit quod tradit Petrus, *lucrifieri* poſſe virum Domino *abſque ſermone.* Vbi enim erit illud, Fides ex auditu? Reſpondeo, Ro. 10. 17. non ſic intelligenda eſſe Petri verba, quaſi ſola vitæ ſanctitas incredulos adducat ad Chriſtum: ſed quia mollit ac temperat eorum animos, vt à pietate minus abhorreant. Nam ſicuti mala exempla offendiculo ſunt: ſic bona non parum adiuuant. Significat ergo Petrus, mulieres ſanctè & honeſtè viuendo hoc poſſe conſequi, vt etiam tacentes, maritos præparent ad amplexandam Chriſti fidem.

2 *Conſiderantes puram.*) Franguntur enim animi quantumuis à recta fide alieni, dum vident ita compoſitos fidelium mores. Nam quia Chriſti doctrinam non tenent, eam æſtimant ex vita noſtra. fieri ergo non poteſt quin Chriſtianiſmum laudent, qui ad puritatem & timorem inſtituit.

3 *Quarum ornatus.*) Alterum exhortationis membrum: vt mulieres parcè & modeſtè ſe ornent. ſcimus enim in hac parte plus iuſto curioſas eſſe ac cupidas: quare non abs re Petrus hanc in ipſis vanitatem corrigere ſtudet. Tametſi autem ſumptuoſum ornatum in genere reprehendit: ſpecies tamen quaſdam deſignat: ne capillos arte criſpent vel torqueant, vt ſolebant ad eam rem calamiſtro vti: aut aliàs componant in cincinnos. Deinde ne aurum circumponant capiti: in his enim præcipuè luxus eminet. Nunc quæritur an ſimpliciter vſum auri damnet Apoſtolus in ornatu corporis. Siquis verba vigeat, non minus pretioſas veſtes quàm aurum prohibet: ſubiicit enim continuò pòſt amictum palliorum. Atqui immodici rigoris eſſet, omnem in veſtibus nitorem & elegantiam ſimpliciter vetare. Si materia nimis ſumptuoſa dicitur, eam Dominus creauit. artificia etiam ſcimus ab ipſo prodiiſſe. Nō igitur quemuis cultum reprehendere voluit Petrus: ſed morbum vanitatis, quo mulieres laborant. Duo in veſtitu ſpectanda ſunt, commoditas & decorum: partes autem decori ſunt, mediocritas & modeſtia. Proinde ſi laſciuè pexa & compta incedit mulier, ſi luxum & pompam oſtentat, excuſari non poteſt eius vanitas. Qui obiiciunt, rem eſſe indifferentem ac liberam hoc vel illo modo ſe veſtire, nullo negotio refelli poſſunt. nimia enim elegantia & ſuperfluus ſplendor, omnis denique exceſſus: ex animi vitio oritur. Porrò ambitio, ſuperbia, luxus affectatio, & alia huiuſmodi, non ſunt res mediæ. Quorum igitur animi ab omni vanitate purgati erunt, rite temperabunt omnia, vt modum non excedant.

4 *Sed interior cordis homo.*) Hæc antitheſis diligenter notanda eſt. Dicebat Cato, qui anxiè occupantur in corporis cultu, animi cultum negligere: ita Petrus cohibēdæ mulierum cupiditati hoc remedium affert, vt excolendis animis ſtudium potius ſuum addicant. Cordis nomine, non dubium quin totam animam ſignificet. ſimul oſtendit in quo ſpiritualis mulierum ornatus conſiſtat, nempe in ſpiritus manſueti & quieti incorruptione. *Incorruptio* (meo iudicio) rebus fluxis & caducis, quæ ad corporis ornatum ſeruiunt

ſeruiunt,opponitur.Itaque Eraſmi verſio à genuino ſenſu diſſidet.In ſumma,intelligit Petrus animæ ornatum non ſimilem eſſe flori emarcido,nec in euanido ſplendore poſitum,ſed eſſe incorruptibilem.Quũ dicit *ſpiritum* tranquillum & *quietum*, proprias mulierum virtutes notat. nihil enim eſt quod hunc ſexum magis deceat,quàm placidum & ſedatum ingenium.Scimus enim quàm importunum ſit animal, imperioſa & refractaria mulier. Deinde nihil ad corrigendam vanitatem, de qua Petrus loquitur, aptius eſt quàm placida quies ſpiritus.Quod poſtea ſequitur *pretioſum* id *eſſe coram Deo*,tam ad totum complexum, quàm ad nomen Spiritus referri poteſt:idem tamen manebit ſenſus. Vnde enim mulieribus tanta ſe ornandi cura,niſi vt in ſe hominum oculos conuertant?Petrus autem contrà magis ſolicitas eſſe iubet vt in pretio ſint apud Deum.

5 *Sic enim aliquando & ſanctæ mulieres quæ ſperabant in Deum, ornabant ſeipſas,ſubiectæ proprijs maritis.*

6 *Quemadmodum & Sara obediebat Abrahæ,dominum ipſum appellans.cuius filiæ eſtis factæ, ſi benefeceritis:& non terreamini vllo pauore.*

Piarum mulierum exemplum illis proponit,quæ ſpiritualem potius ornatum ſectatæ ſint,quàm externi cultus lenociniis deditæ fuerint.Saram verò præ aliis nominat,quæ quum fidelium omnium ſit mater, præſertim apud ſuum ſexum honore & imitatione digna eſt.Porrò iterum ad ſubiectionem redit, cámque confirmat Saræ exemplo:quæ (vt habetur apud Moſem) maritum vocabat dominum.Non moratur quidem Deus iſtos titulos:& fieri interdum poteſt, vt quæ maximè petulans fuerit & immorigera, hanc appellationem lingua vſurpet: ſed intelligit Petrus, Saram ita loqui ſolitam eſſe,quia hanc ſibi legem à Domino impoſitam eſſe nouerat,vt viro ſubeſſet.Subiicit Petrus,filias eius fore, hoc eſt,locum inter fideles habituras,quæ eius probitatem imitatæ fuerint. Gen.18.12.

6 *Et non terreamini.*)Sexus imbecillitas facit vt magis ſuſpicioſæ ac timidæ ſint mulieres,ideóque magis moroſæ:quia verentur ne,ſi viris ſe ſubiiciant, magis contumelioſè ab illis tractentur. Huc reſpicere videtur Petrus,quum vetat ne turbentur vllo pauore.Acſi diceret,Libenter ſubiicite vos virorum imperio,nec vos timor ab obſequio impediat,quaſi deterior futura ſit veſtra conditio,ſi patientes ſitis.Poſſet magis generalis eſſe ſententia,Ne turbas domi concitent.nam vt ſunt ad conſternationem procliues,ſæpe ob rem friuolam tumultuantur,ſéque & familiam fruſtra turbant.Alii putant in genere corrigi mulierum timiditatem,quæ fidei contraria eſt: quaſi Petrus eas hortetur ad obeundam forti & intrepido animo ſuam vocationẽ.Mihi tamẽ prima expoſitio magis placet:quanquã ab hac poſtrema nõ multum differt.

7 *Viri ſimiliter cohabitent ſecundum ſcientiam,tanquam infirmiori vaſi muliebri impertientes honorem:tanquam etiam cohæredes*" *gratiæ vitæ,ne preces veſtræ interrumpantur.* "*Vel,multiplicis gratiæ & vitæ.*

7 *Viri cohabitent.*) A viris exigit prudentiam.neque enim illis dominium in vxores permiſſum eſt, niſi hac lege vt eas prudenter gubernent.Meminerint ergo mariti,ſibi ad officium præſtandum opus eſſe prudentia.Et ſanè multæ ineptiæ illis ferendæ ſunt,deuoranda multa tædia,& ſimul cauendum ne ſua indulgentia ſtultitiam foueant.Quare non ſuperuacua eſt Petri admonitio,vt ſcienter cohabitent viri.*Tanquam infirmiori.*Partem eius prudentiæ,de qua meminit,hîc deſignat.vt viri in honore habeant ſuas vxores.Nihil enim eſt quod magis dirimat vitæ ſocietatem quàm contemptus:nec poſſumus verè amare niſi quos habemus in pretio:vt ſit amor cum reuerentia coniunctus.Porrò duplici argumento vtitur,vt viris perſuadeat,honeſtè & comiter tractandas eſſe vxores.Prius eſt ab infirmitate ſexus: alterum, ab honore quo dignatur illas Deus.Videntur quidem hæc quodammodo contraria:impendi honorem debere mulieribus,quòd infirmæ ſint, & quòd excellant:ſed optimè inter ſe conſentiunt,vbi viget charitas. Hoc in confeſſo eſt,Deum contemni in ſuis donis,niſi honore afficimus quibus aliquid præſtantiæ contulit: verùm dum reputamus nos eiuſdem eſſe corporis membra,diſcimus nos ſufferre & obtegere mutuò noſtras infirmitates venia.Hoc eſt quod ſibi vult Paulus quum dicit membris infirmioribus maiorem honorem circundari.quòd ſcilicet magis ſoliciti ſimus de protegendo ipſorum pudore.Non ergo abſurdè Petrus,dum mulierum curam ideo haberi,& eas liberali tractatione cohoneſtari iubet, quia infirmæ ſunt. Deinde vt facilius pueris ignoſcimus,ſiquid per ætatis imperitiam delinquunt: ita ſexus infirmitas facere debet ne tam rigidi & auſteri ſimus erga vxores.*Vaſis* nomine, quoduis organum in Scriptura deſignari, ſatis notum eſt,*Cohæredes gratiæ vitæ.*Alii codices habent,Multiplicis gratiæ:alii,loco Vitæ habent epithetum Viuæ.Quidam in Datiuo legunt Cohæredibus:quæ varietas de ſenſu nihil mutat.In aliis interponitur copula inter Gratiam multiplicem & Vitam.Quæ lectio optimè congruit.nam quum Dominus viros communiter & mulieres iiſdem gratiis dignetur,illos ad colendam cum his æqualitatem inuitat.Scimus autem multiplices eſſe gratias, in quibus mulieres virorum ſunt ſociæ. Nam aliæ ad communis vitæ vſum,aliæ ad cæleſte Dei regnum pertinent.Poſtea ſubiicit, eſſe etiam vitæ cohæredes: quod eſt præcipuum.Tametſi autem aliquæ à ſpe ſalutis alienæ ſunt, quia tamen ipſis non minus ac viris à Domino offertur,hoc ad ſexus honorem ſufficit.*Ne preces veſtræ.*Nam ritè inuocari Deus nequit,niſi tranquillis ac ſedatis animis.Inter iurgia & lites,precibus non eſt locus.Alloquitur quidem Petrus maritum & vxorem, dum iubet concordes eſſe vt ſimul Deum vno animo precentur.Sed hinc colligi poteſt generalis doctrina,neminem ad Deum poſſe accedere,niſi qui fratribus ſuis coniunctus eſt.Ergo ſicuti hæc ratio domeſticas omnes turbas & iurgia debet componere, vt in ſingulis familiis inuocetur Deus:ita in communi omnium vita ad rixas omnes cohibẽdas,quaſi frænum eſſe debet.Sumus enim pluſquã inſani, ſi viã nobis ad inuocandum Deum ſcientes ac volentes præcludimus: quum ſit hoc vnicum ſalutis noſtræ aſylũ.Non nulli exponunt,Parcè & temperanter vxore vtendum eſſe, ne frequens coitus precandi ſtudiũ impediat: 1.Co.12.23.

1.Cor.7.5. iuxta illud Pauli, Ne vos fraudetis mutuò, niſi ex conſenſu ad tempus, vt vacetis ieiunio & precationi. Sed latius patet hæc Petri doctrina: deinde Paulus non intelligit preces abrumpi mutua cohabitatione. Ergo retineatur expoſitio quam attuli.

"Vel, amantes conſenſus. 8 *Denique ſitis omnes idem ſentientes, compatientes, fraternè vos diligentes, miſericordes, " humiles:*

9 *Non reddentes malum pro malo, vel conuitium pro conuitio: imò potius benedicentes: ſcientes quòd in hoc vocati ſitis, vt benedictionem hæreditate conſequamini.*

Sequuntur nunc generales præceptiones quæ promiſcuè ad omnes pertinent. Porrò ſummatim quædam recenſet, quæ maximè ad fouendam amicitiam & charitatem neceſſaria ſunt. Primum eſt, vt *idem omnes ſentiamus.* Tametſi enim amicis liberum eſt diuerſa ſentire: eſt tamen hæc nubecula, quæ amorem obſcurat: imò ex hoc ſemine facilè odium naſcitur. συμπάθεια ad omnes ſenſus extenditur, quum ea inter nos viget concordia, vt quiſque proximorum malis non ſecus ac ſuis condoleat, proſperis rebus lætetur: non ſeipſum modò curet, ſed alios etiam complectatur. Quod proximè ſequitur, *fraternè vos diligentes,* peculiariter inter fideles valet. Nam vbi Deus agnoſcitur Pater, illic demum verè regnat fraternitas. *Miſericordia* quam ſubiicit, non modò ad iuuandos fratres, leuandáſque eorum miſerias nos ſolicitat: ſed etiam ad tolerandas eorum infirmitates nos inſtituit. In eo quod ſequitur, duplex eſt lectio apud Græcos: mihi tamen probabilior videtur illa quam poſui in contextu: quandoquidem ſcimus hoc præcipuum cõſeruandæ amicitiæ vinculum, quum de ſe quiſque modeſtè & ſubmiſſe ſentit: ſicut rurſum nihil eſt quod plures pariat diſcordias, quàm dum nimium placemus nobis. Prudenter ergo Petrus, qui nos ταπεινόφρονας eſſe iubet, ne ſuperbia & animorum altitudo ad proximorum contemptum nos ſtimulet.

9 *Non reddentes malum pro malo.*) His verbis prohibetur omnis vindicta nam vt ſalua maneat charitas, neceſſe eſt multa ferre. Quanquam hîc non de mutua beneuolentia concionatur: ſed nos iniuriarũ vult eſſe patientes vbi impii homines nos laceſſunt. Tametſi autem vulgò exiſtiment puſilli hoc & abiecti eſſe animi, non vlciſci iniurias: ſumma tamen magnanimitas coram Deo cenſetur, quemadmodum ſuperius dictum eſt. Nec verò ſufficit abſtinere à vindicta: ſed hoc quoque Petrus poſtulat, vt iis bene precemur qui nos probris afficiunt. *Benedicere* hîc pro bene precari accipitur, quia opponitur ſecundo membro. Sed in genere hoc docet Petrus, mala beneficiis vincenda eſſe. Hoc quidem valde arduum: ſed Patrem noſtrum cæleſtem in eo nos imitari decet, qui Solem ſuum oriri facit ſuper indignos. Quòd autem Sophiſtæ conſilium eſſe fingunt, futile eſt cauillum. ſimul enim atque hoc dixit Chriſtus, Diligite inimicos, doctrinam ſuam confirmat, Vt ſitis filij Dei. *Scientes quòd in hoc vocati eſtis.* Significat hanc legem impoſitam eſſe fidelibus, quum à Deo vocati ſunt, vt ſe non eatenus tantùm manſuetos præbeant, ne retalient illatas ſibi iniurias: ſed etiam vt maledicentibus benedicant. Quia autem dura & propemo-
Matt.5.44. dum iniqua videri poſſet hæc conditio, ad præmium eos reuocat. Acſi diceret, non eſſe cur fideles querantur: quia in ſuum bonum remittant iniurias. In ſumma, oſtendit quantum ſit patientiæ lucrum: quia ſi æquo animo ſuſtinemus iniurias, Dominus nos ſua benedictione proſequitur. Verbum κληρονομεῖν poſitum videtur ad exprimendam perpetuitatem: acſi dixiſſet Petrus, nobis non ad breue tempus modò bene fore, ſed ſemper, ſi in ferendis iniuriis moderati ſimus. Porrò alio modo benedicit Deus quàm homines. noſtrum enim eſt vota ad eum concipere: ipſe effectum in manu habet. Ex aduerſo autem ſignificat Petrus, qui vlciſci iniurias volent, illis infœliciter ceſſurum quicquid tentabunt: quia hoc modo ſe Dei benedictione abdicant.

10 *Qui enim vult vitam diligere, & videre dies bonos, contineat linguam ſuam à malo, & labia ſua ne loquantur dolum.*

11 *Declinet à malo, & faciat bonum: quærat pacem, & perſequatur eam.*

12 *Quoniam oculi Domini ſuper iuſtos, & aures eius in preces eorum. Vultus autem Domini ſuper facientes mala.*

13 *Et quis eſt qui vobis malè faciat, ſi boni æmuli ſitis?*

14 *Verùm etiam ſi patiamini propter iuſtitiam, beati. timorem verò eorum ne timueratis, neque turbemini.*

Sed Dominum exercituum ſanctificate in cordibus veſtris.

10 *Qui enim,* &c.) Confirmat proximam ſententiam Dauidis teſtimonio. Locus ex Pſalmo 34. ſumptus eſt, vbi Spiritus teſtatur bene omnibus fore, qui ſibi temperabunt ab omni maleficio & noxa. Communis quidem ſenſus longè aliud dictat: nam homines ſe inimicorum proteruiæ expoſitos fore putant, niſi ſtrenuè ſe vindicent. At Spiritus Dei non aliis fœlicem vitam promittit, niſi manſuetis, & malorum patientibus. Neque enim aliter bene habere poſſumus, niſi Dominus vias noſtras proſperet. Atqui bonis & beneficis, non truculentis & ferocibus, vult adeſſe. Sequutus eſt autem Petrus Græcam verſionem: quanquam in ſenſu parum eſt diſcriminis. Ad verbum ſic habet Dauid, Qui diligit vitam, & cupit dies videre bonos. Eſt autem hoc optabile, quum Deus in hoc mundo nos collocauerit, curſum noſtrum in pace tranſigere. Modum ergo huius boni obtinendi indicat, ſi iuſtè & innoxiè cum omnibus nos geramus. Ac primùm notat quæ linguę vitia cauenda ſint: nempe ne contumelioſi ac petulantes ſimus: deinde ne fraudulenti ac duplices. Hinc ad facta deſcendit, ne quem lædamus, vel ne cui inferamus damnum: ſed ſtudeamus erga omnes eſſe benefici, ac humanitatis officia exerceamus.

11 *Quæ-*

11. *Quærat pacem.)* Neque enim ſatis eſt oblatam amplecti, ſed dum fugere à nobis videtur, ſectanda eſt. Sæpe etiam accidit, vt dum eam quærimus quantum in nobis eſt, alij non dent. Propter has difficultates & obſtacula, iubet eam quærere & perſequi.

12 *Quoniam oculi Domini ſuper iuſtos.)* Hoc ad mitiganda quæuis mala ſatis efficax ſolatium eſſe debet, nos à Domino reſpici, vt in tempore opem ferat. Summa ergo eſt, quòd proſperitas illa, cuius meminit, ex Dei pendeat tutela. Niſi enim ſuis proſpiceret Dominus, eſſent veluti oues lupis in prædam expoſitæ. Et ſanè quòd tam leuiter tumultuamur, quòd ſubitò accendimur ad iracundiam, quòd ardemus vindictę libidine, hinc fit quia non reputamus nos curæ eſſe Deo, nec in eius auxilio acquieſcimus. Itaque fruſtra docebitur tolerantia, niſi prius imbuti hac doctrina animi fuerint, Deum noſtri curam gerere, vt in tempore ſuccurrat. Cōtrà vbi hoc nobis perſuaſum eſt, iuſtorum cauſam Deum patrocinio ſuo tueri velle, primùm innocentiæ ſimpliciter ſtudemus: deinde quum moleſti & infeſti ſunt improbi, ad Dei præſidium confugimus. Nam quum dicit, *aures* Domini precibus apertas, ad precandi ſtudium nos incitat. *Vultus autem Domini ſuper*, &c. Hoc membro Dominum ſignificat, noſtrum fore vindicem, quia non ſemper paſſurus ſit impiorum proteruiam graſſari. Et ſimul denuntiat quid futurum ſit, ſi vitam noſtram maleficiis velimus tueri: nẽpe quòd Deum habituri ſimus nobis aduerſum. Atqui obiici contrà poſſet, nos longè aliud quotidie experiri: nam quo quiſque iuſtior eſt, paciſque amantior, eo magis vexatur à ſceleratis. Reſpondeo neminem adeò eſſe æquitatis & pacis ſtudioſum, quin peccet interdum aliqua in parte. Sed hoc præcipuè obſeruandũ eſt, promiſſiones huius vitę non longius extendi, quàm quoad nobis expedit præſtari quod continent. Sæpe ergo turbatur pax noſtra cum mundo, vt caro noſtra in Dei obſequium dometur, & alias ob cauſas, vt nihil nobis depereat.

13 *Et quis eſt qui vobis*, &c. Rurſum confirmat ſuperiorem ſententiam argumento à communi experientia ſumpto. Hoc enim vt plurimum vſu venit, vt nobis improbi negotium faceſſant, vel laceſſiti à nobis, vel quia illis demerendis operam non impendimus, vt decebat. nam qui beneficentiæ ſtudent, et iã ferreos alioqui animos emolliunt. Eandem rationem adducit Plato libro primo de Repub. στάσεις γάρ που ἥγε ἀδικία καὶ μίση καὶ μάχας ἐν ἀλλήλοις παρέχει. ἡ δὲ δικαιοσύνη ὁμόνοιαν καὶ φιλίαν. hoc eſt, Seditiones & odia & pugnas iniuſtitia excitat: concordiam verò & amicitiam iuſtitia. Hoc tamen etſi communiter accidit, non eſt tamen perpetuum. nam filij Dei quantumuis improbos placare beneficiis ſtudeant, adeóque erga omnes beneficos ſe præſtent: ſæpe tamen immeritò à multis impetuntur. Ideo addit Petrus, *ſi propter iuſtitiam patiamini*, &c. Summa eſt, fideles ad tranquillum vitæ ſtatum obtinendum plus beneficiis profecturos, quàm violentia & vlciſcendi promptitudine. Cæterùm, vbi nihil ad pacem comparandam omiſerint, ſi contingat ipſos pati, hoc ipſo beatos eſſe. quia patiuntur propter iuſtitiam. Hoc quidem poſterius membrum longè à carnis noſtræ ſenſu diſſidet: ſed non temerè ita Chriſtus pronuntiauit: nec temerè Petrus ex ore Magiſtri recitat. Aderit enim tandem Deus liberator, ac tum palàm conſtabit quod nunc incredibile videtur: fœlices fuiſſe piorum miſerias qui patienter ſuſtinuerunt. Pati propter iuſtitiam, non modò ſignificat damni aliquid vel incommodi propter bonæ cauſæ patrocinium ſubire: ſed iniuſtè pati, vbi quis innocenter ſub timore Dei verſatus ſit inter homines.

14 *Timorem verò eorum.)* Iterum fontem ac cauſam impatientiæ deſignat: nempe quòd vltra modũ turbamur, dum in nos inſurgunt impij. Talis enim conſternatio vel nos exanimat, vel de gradu deiicit, vel in nobis accendit vindictæ libidinẽ. Interea non acquieſcimus in Dei præſidio: hoc igitur ad turbulentos animorum motus cohibendos optimum erit remedium, ſi immodicos terrores, diuini auxilii fiducia vicerimus. Porrò non dubium eſt quin alludere Petrus ad locum Ieſaiæ voluerit, qui habetur cap. 8. Nam quum Iudæi aduerſus Dei prohibitionẽ profanis mundi opibus munire ſe appeterent, Prophetam ſuum admonet Deus, ne illorum exemplo trepidet. Quanquam Petrus Timoris nomen videtur in diuerſum trahere. paſſiuè enim accipitur à Propheta, qui populum incredulitatis ideo accuſat, quòd quum auxilio Dei fretus, fortiter deberet pericula contemnere, metu ſic proſtratus & fractus erat, vt vndique illicita ſubſidia accerſeret. Atqui Petrus aliter timorem accipit, nempe pro formidine, quam ſua violentia & truculentis minis impii nobis incutere ſolent. Ergo à Prophetæ ſenſu recedit: ſed in eo nihil eſt abſurdi. Neque enim eius conſilium fuit, exponere Prophetæ locum. tantùm iudicare voluit, nihil ad patientiam eſſe aptius, quàm quod Ieſaias præſcribit, nempe vt Deo tribuamus ſuum honorem, tota animi fiducia in eius potentiam recumbentes. Siquis tamen interpretari malit Petri verba, *ne timueritis eorum timorem*, ac ſi dixiſſet, Nolite quemadmodum infideles, vel filii huius mundi ſolent, expaueſcere, quia de prouidentia Dei nihil tenent, non valde repugno, niſi quòd (meo iudicio) coacta expoſitio foret. Nec verò de ea re laborandum eſt, quando hîc Petrus ſingula Prophetæ verba interpretari noluit: ſed tantùm in ea parte inſiſtere, quòd intrepidè ſtabunt fideles, nec vlla perturbatione vllóve metu à recta officii ſui linea dimoueri vnquam poterunt, ſi Dominum exercituum ſanctificent. Porrò hæc ſanctificatio ad circunſtantiam præſentis cauſæ reſtringi debet. Vnde enim fit vt metu obruamur, & putemus nos eſſe perditos, dum aliquid periculi impendet, niſi quia plus potentiæ ad nocendum homini mortali deferimus, quàm Deo ad ſeruandum? Salutis noſtræ cuſtodem ſe fore promittit Deus: eam contrà euertere impii conantur. Niſi nos ſuſtentet Dei promiſſio, ánnon eum afficimus iniuria & quodammodo profanamus? Docet igitur Propheta, honorificè ſentiendum eſſe de Domino exercituum, quòd vtcunque omnia machinentur impii ad nos perdendos, & magnis etiam viribus inſtructi ſint, ipſe vnus ad ſalutem noſtram ſatis ſupérque ſit potens. Ideo addit Petrus, *in cordibus veſtris*. Nam ſi penitus animis noſtris inſideat hæc perſuaſio, opem à Domino promiſſam nobis ſufficere, optimè ad repellendos omnes infidelitatis metus erimus muniti.

Parati autem ſitis ſemper ad reſponſionem cuiuis poſcenti à vobis rationem eius quæ in vobis eſt, ſpei,

16 *Cum manſuetudine & timore, conſcientiam habentes bonã: vt in quo de vobis obtrectant, tanquam maleficis, pudefiant, dum infamant bonam veſtram in Chriſto conuerſationem.*

Tametſi hæc noua præceptio eſt, pendet tamen ex ſuperioribus: nam exigit à fidelibus eam conſtantiam, vt aduerſariis intrepide reſpondeât de fide ſua. Hæc autẽ pars eſt eius ſanctificationis cuius nuper meminit: quia tunc verè ſuum honorẽ exhibemus Deo, cũ nec metus nec pudor à recta fidei profeſſione nos impedit. Cæterùm, non præcisè iubet Petrus vt vbique & ſemper, & apud omnes promiſcuè aſſeramus ac publicemus quicquid nobis à Domino datum eſt. Nam in hunc finem Dominus ſuos ſpiritu diſcretionis inſtruit, vt iudicent quando, & quouſque, & apud quos loqui expediat. Tantùm iubet paratos eſſe ad reſponſionem, ne ſua ſocordia vel ignauo carnis metu, Chriſti doctrinam impiorum ludibriis ſilẽdo exponant. Summa ergo huc tendit, debere nobis in promptu eſſe fidei confeſſionem, vt eam proferamus quoties opus eſt, ne increduli ex noſtro ſilentio totam religionem quam ſequimur damnent. Porrò notandum eſt, Petrum hîc non mandare, vt quacunque de re agitata fuerit quæſtio, parati ad eam ſoluendam ſimus. neque enim omnium eſt de quouis argumento diſſerere. Atqui hæc generalis eſt doctrina, quæ ad rudes & idiotas pertinet. ergo non aliud ſibi vult Petrus, niſi vt infidelibus palàm faciant Chriſtiani, ſe Deum purè colere, & religionem habere ſanctam ac rectam. Atque in eo nihil eſt difficultatis. eſſet enim nimis abſurdum, quum de fide noſtra quiſpiam inquirit, nihil nos proferre ad eius defenſionem. Danda enim ſemper opera eſt vt omnes agnoſcant nos Deum timere, piéque ac reuerenter ſentire de legitimo eius cultu. Hoc etiã exigebat temporis ratio. perquam odioſum & infame erat Chriſtianum nomen: multi nefariam multíſque ſacrilegiis refertam eſſe ſectam putabant. Summa igitur in Deum perfidia fuiſſet, ſi rogati neglexiſſent pietatis ſuæ teſtimonium reddere. Idque (meo iudicio) ſignificat Apologiæ nomen quo Petrus vtitur. nempe vt Chriſtiani teſtatum mundo facerent, ſe procul ab omni impietate, veræque pietatis corruptela abeſſe: quo nomine imperitis ſuſpecti erant. *Spes* hîc per Synecdochen pro Fide capitur. neque tamen (vt dictum eſt) requirit Petrus vt diſtinctè & ſubtiliter ſciant de ſingulis Fidei articulis diſputare: ſed tantùm vt oſtendant fidem in Chriſtum veræ pietati eſſe conſentaneam. Hinc verò colligimus, perperam Chriſtianorum nomine omnes abuti, qui nihil certi tenent, nec quicquam habẽt quod reſpondeant de fide ſua. Sed rurſum expendi ſedulò debet quod dicit, *eius quæ in vobis eſt ſpei*. ſignificat enim eam demum confeſſionem probari Deo, quæ ex corde manat: quia niſi intus reſideat fides, fruſtra garriet lingua: ergo radices in nobis agat, vt deinde proferat confeſſionis fructum.

16 *Cum manſuetudine.)* Valde neceſſaria admonitio. niſi enim ad modeſtiam compoſitæ ſint mentes, ſtatim contentiones ebulliunt. Manſuetudo autem tam ſuperbiæ & ventoſæ oſtentationi, quàm nimio feruori opponitur. Hunc meritò *timorem* coniungit: nam vbi obtinet Dei reuerentia, omnem animorum ferociam domat: præſertim verò efficit vt placidè tractemus Dei myſteria. Nam inde oriuntur contentioſæ diſputationes, quòd bona pars minus honorificè quàm decebat, de cæleſtis ſapientiæ magnitudine ſentiens, profana audacia effertur. Quare ſi Deo fidei noſtræ confeſſionem probare volumus, abſit omnis iactantia, faceſſat omnis contentio. *Conſcientiam habentes.* Quia parum authoritatis habet ſermo abſque vita, ideo fidei profeſſioni bonam conſcientiam adiungit. Videmus enim pleroſque ſatis prompta eſſe lingua, & multa liberè effutire, nullo tamen profectu, quoniam vita non reſpondit. Deinde ſola eſt conſcientiæ integritas, quæ nobis dat fiduciam loquendi vt oportet. nam qui multa garriunt de Euangelio, vita autem diſſoluta coargui poſſunt impietatis, non modò ſe faciunt ridiculos, ſed doctrinam ipſam proſtituunt impiorum calumniis. Cur enim nuper iubebat nos ad defenſionem paratos eſſe, ſiquis fidei noſtræ rationem poſtulet, niſi quòd Dei doctrinam noſtrum eſt vindicare à ſiniſtris ſuſpicionibus quibus eam grauant imperiti? Atqui parum hîc valebit linguæ patrocinium, niſi vita ſimul reſpondeat. Ideo dicit, *vt pudefiant* qui vituperant bonam veſtram in Chriſto conuerſationem, quia tanquam maleficis obloquuntur. Acſi diceret, Si nihil habent aduerſarij quod carpant in vobis, niſi quia Chriſtum ſequimini, tandem ipſos malitiæ ſuæ pudebit: vel ſaltem innocentia veſtra ad eos refutandos ſufficiet.

17 *Præſtat enim benefaciendo (ſi ita fert voluntas Dei) pati, quàm malefaciendo.*

18 *Quia & Chriſtus ſemel pro peccatis paſſus eſt, iuſtus pro iniuſtis, vt nos adduceret Deo, mortificatus quidem carne, viuificatus autem ſpiritu.*

17 *Præſtat enim.)* Hoc non ad proximam modò ſententiã: ſed ad totũ complexum pertinet. loquutus eſt de fidei profeſſione, quæ illo tempore periculoſa erat: nũc dicit multo eſſe melius, ſiquid incõmodi pro bonæ cauſæ defenſione ſuſtineant, ſic iniuſtè pati quàm ſi ob ſua flagitia plectantur. Hæc conſolatio arcana potius meditatione, quàm longo verborum circuitu percipitur. Paſſim quidem hoc apud profanos ſcriptores occurrit, ſatis eſſe præſidij in bona conſcientia, quicquid malorum accidat, & perferre neceſſe ſit. Loquuti ſunt illi animoſè, ſed tunc demum verè fortis erit animus, ſi in Deum reſpiciat. Ideo hanc exceptionem addidit Petrus, *ſi ita ferat voluntas Dei.* Nam his verbis admonet, ſiquid iniuſtè patimur, id non fortuitò accidere, ſed certo potius Dei arbitrio: Deum autem nihil velle aut ſtatuere niſi optima cauſa, pro confeſſo aſſumit. Quare hoc ſolatij ſemper habent in ſuis miſeriis fideles, quòd ſciunt ſe Deum habere teſtem: deinde quòd agnoſcunt ab eo ſe in arenam deduci, vt ſub eius auſpiciis fidei ſuæ ſpecimen edant.

18 *Quia & Chriſtus ſemel.)* Alia conſolatio, quòd ſi in afflictionibus noſtris ſumus nobis bene conſcij, exemplo Chriſti patimur: vnde ſequitur, nos beatos eſſe. Simul autem probat à fine mortis Chriſti, minimè conſentaneũ eſſe vt ob maleficia noſtra plectamur. Chriſtum enim paſſum eſſe docet, vt nos adduceret Deo. Quid hoc ſibi vult, niſi nos Chriſti morte ita fuiſſe Deo cõſecratos, vt illi viuamus & moriamur? Sunt igitur duo huius ſententiæ membra. Prius eſt, ferendas eſſe æquo animo perſequutiones, quia Filius Dei nobis viam monſtret. alterum verò, quòd quum in Dei obſequium addicti ſimus Chriſti morte,

te,non ob delicta noſtra,ſed ob iuſtitiam pati deceat. Hîc tamen moueri poteſt quæſtio, Annon fideles caſtiget Deus, quoties alicunde affligi patitur. Reſpondeo, ſæpe quidem fieri vt Deus pœnas ipſis quas meriti ſunt,irroget. neque hoc Petrus negat: ſed admonet quantum hoc ſit ſolatii, habere coniunctam cum Deo cauſam. Quomodo autem peccata Deus in iis non puniat qui perſequutionem ſuſtinent propter iuſtitiam,& quo ſenſu vocentur innocentes,proximo cap.videbimus. *Mortificatus quidem.* Hoc iam magnum erat,nos Filio Dei eſſe conformes,quum ſine cauſa patimur.ſed accedit aliud cōſolationis argumentum,fœlicem mortis Chriſti exitum fuiſſe:quia etſi paſſus eſt propter infirmitatem carnis, reſurrexit in virtute Spiritus.Ergo Chriſto nihil obfuit crux,neque mors,quum vita palmam obtinuerit. Hoc autem ideo dictum eſt,vt ſciamus(quemadmodum etiam Paulus admonet) nos in corpore noſtro ferre mortificationem Chriſti,quo vita eius manifeſtetur in nobis.*Caro* hîc pro externo homine capitur,*ſpiritus* pro diuina potentia,qua Chriſtus victor à morte emerſit. 2.Co.4.10.

19 *In quo & ijs qui in* "*ſpecula erant ſpiritibus,profectus prædicauit.* "Vel, in excubijs, vel carcere.
20 *Quum increduli fuiſſent olim,quum ſemel expectabatur Dei patientia in diebus Noe:dum ap*
parabatur arca,in qua paucæ,hoc eſt,octo animæ ſeruatæ ſunt per aquam.
21 *Cuius figuræ reſpondens Baptiſmus,nos quoque ſaluos reddit: non abiectio ſordium carnis,*
ſed bonæ conſcientiæ examen apud Deum per reſurrectionem Ieſu Chriſti:
22 *Qui eſt in dextra Dei,profectus in cælum,ſubiectis ſibi Angelis, & poteſtatibus,& virtutibus.*

vid: Coll...s Ba... pag. 169.

19 *In quo & ijs.*)Hoc addit Petrus,vt ſciamus viuificam illam,de qua loquutus eſt,Spiritus virtutem non exertam fuiſſe in ſola Chriſti perſona,ſed in nos etiam diffundi: quemadmodum & Paulus docet ad Romanos capite 5.5. Dicit ergo,non ſibi modò Chriſtum reſurrexiſſe, ſed vt vim eandem Spiritus ſui aliis patefaceret:adeóque ipſam vſque ad mortuos penetraſſe.vnde ſequitur,nos eam non minus ſenſuros, vt quicquid in nobis mortale eſt,viuificet.Cæterum quia loci huius obſcuritas varias expoſitiones(vt fieri ſolet) nobis peperit,priore loco quæ ab aliis afferuntur, refellam: deinde genuinum & verum ſenſum quæremus.Trita & vulgaris opinio fuit,hîc narrari Chriſti deſcenſum ad inferos:ſed verba aliud ſonant: neque enim animæ Chriſti fit mentio,ſed tantùm quòd Spiritu venerit. Sunt autem hæc longè diuerſa, animam Chriſti veniſſe,& Chriſtum prædicaſſe Spiritus ſui potentia. Nominatim ergo *Spiritum* exprimit Petrus vt imaginationem tollat realis(vt vocant) præſentię.Alii de Apoſtolis exponunt, quòd ſcilicet eorum miniſterio mortuis apparuit,id eſt,infidelibus.Fateor quidem Chriſtum per Apoſtolos, Spiritu ſuo veniſſe ad eos qui in carne detinebantur, ſed hæc expoſitio multis rationibus falſa coarguitur. Primùm dicit Petrus,ad Spiritus Chriſtum veniſſe:quo nomine ſignificat animas à corporibus ſeparatas. viuos enim homines ſpiritus vocari nuſquam receptum eſt.Deinde quod quarto capite in eundem ſenſum repetet Petrus, Allegoriā nō admittit.Ergo de mortuis propriè verba intelligi oportet.Tertiò,hoc valde abſurdum eſt,Petrum de Apoſtolis agentem,mox quaſi ſui oblitum tranſilire ad tempus Noe.Certè nimis intempeſtiuè hoc modo abrupta eſſet oratio. falſum ergo eſt illud commentum.Porrò eorum delirium qui putant incredulos Chriſti aduentu, poſt mortem ſuam à reatu liberatos eſſe, longa refutatione non indiget. Certa enim Scripturæ doctrina eſt,nos ſalutem non conſequi in Chriſto,niſi fide. ergo qui ad mortem vſque obſtinati fuerunt,his nulla ſpes relinquitur. Probabilius aliquanto loquuntur, qui redemptionem à Chriſto partam profuiſſe dicunt mortuis,qui tempore Noe diu fuerāt increduli:tamen reſipuerant demum paulo antè quàm diluuio mergerentur. Illos ergo intelligunt pœnas contumacię ſuæ dediſſe in carne,ſeruatos tamen Chriſti beneficio, ne æternùm perirent. ſed hæc parum firma eſt diuinatio: deinde pugnat cum orationis contextu. Petrus enim vni duntaxat familiæ Noe ſalutem attribuit:exitio autē addicit omnes qui extra arcā fuerunt.Ego itaque non dubito quin generaliter dicat Petrus,gratiæ Chriſti manifeſtationē ad pios ſpiritus perueniſſe,atque ita vitali Spiritus efficacia eſſe perfuſos.Quare timendū non eſt ne ad nos vſque emanet.Sed quæri poteſt, cúrnam piorum animas, poſtquā è corporibus migrarunt,in carcere collocet.Mihi quidem φυλακὴ potius ſpeculam ſignificat in qua aguntur vigiliæ,vel ipſum excubandi actum.Nam ſæpe ita capitur apud Græcos, & ſenſus optimè fluet, pias animas in ſpem ſalutis promiſſæ fuiſſe intentas, quaſi eminus eam conſiderarent. Neque enim dubium eſt quin ad hunc ſcopum ſancti Patres tam in vita,quàm poſt mortem,ſuas cogitationes direxerint. Verùm ſicui placeat retinere carceris nomen,non malè conueniet.ſicuti enim dum viuebant,Lex illis (teſte Paulo) quædam arctior fuit cuſtodia,in qua detinebantur:ita poſt mortem ſolicito Chriſti deſiderio conſtringi oportuit: quia nondum Spiritus libertatis plenè exhibitus erat. Ergo expectationis anxietas illis fuit veluti carcer. Hactenus Apoſtoli verba cum reipſa & filo argumenti bellè congruunt: ſed quod ſequitur nonnihil habet difficultatis.Neque enim hîc fideles,ſed incredulos ſolos commemorat. quo videtur tota illa ſuperior expoſitio euerti.Hac ratione adducti quidam,putarunt nihil hic dici aliud, niſi incredulos,qui olim piis moleſti infeſtíque fuerant,Spiritum Chriſti iudicem expertos eſſe. Quaſi hoc argumento conſoletur Petrus fideles,quia Chriſtus etiam mortuus,pœnas de ipſis ſumpſerit.Sed eorum errorem conuincet quod proximo capite videbimus, Mortuis Euangelium prædicatum, vt viuant ſecundum Deum ſpiritu:quod peculiariter in fideles competit.Porrò certum eſt,idem quod nūc dicit,illic repetere.Deinde non animaduertunt hoc præcipuè velle Petrum,quemadmodum potentia Spiritus Chriſti viuificam ſe in ipſo oſtendit,& talis à mortuis fuit cognita talem etiam erga nos fore.Videndum tamē quorſum hoc ſpectet,quòd incredulos tantùm nominat.videtur enim dicere, Chriſtum in ſpiritu apparuiſſe iis qui olim fuerāt increduli. Atqui ego aliter diſtingo:tunc quoque permiſtos fuiſſe incredulis puros Dei cultores, imò eorum multitudine ferè opertos. Diſcrepat (fateor) ab hoc ſenſu Græca ſyntaxis:debuerat enim Petrus,ſi hoc vellet,genitiuum abſolutum ponere.Sed quia Apoſtolis nouum non eſt liberius caſum vnum ponere alterius loco,& videmus Petrum hîc confuſè multas res ſimul coacerua- Gal.3.23

re:nec verò aliter aptus ſenſus elici poterat.non dubitaui ita reſoluere orationem implicitam: quo intelligerent lectores alios vocari incredulos, quàm quibus prædicatum fuiſſe Euangelium dixit. Poſtquam ergo dixit *Chriſtum* ſe mortuis manifeſtaſſe,mox addit,*Quum increduli fuiſſent olim.*quo ſignificat nihil no cuiſſe ſanctis Patribus quòd impiorum multitudine pene obruti fuerint.Nam (meo iudicio) dubitationi occurrit,quæ fideles eius tẽporis angere poterat.Videbant totũ ferè mundum occupari ab incredulis, illos potiri rerum, penes illos eſſe vitã. Hæc tentatio omnem fiduciam iis excutere poterat qui veluti ſub morte concluſi erant.eos itaque admonet Petrus,non aliam fuiſſe Patrum conditionem: & tamen quum tunc impiorum multitudo totam terram operiret,illorum vitam Dei virtute ſaluam fuiſſe. Hóc modo ſolatur pios,ne propter ſuam paucitatem fracto ſint vel abiecto animo. Exemplum verò ex tota vetuſtate præ aliis illuſtre deligit: nempe quum diluuio ſubmerſus fuit mundus. nam tunc in communi generis humani interitu ſola Noe familia euaſit. Ac modum deſignat, ſpeciem Baptiſmi fuiſſe dicens: quare in hac etiam parte nihil eſt abſurdi.Summa eſt,mundum ſemper fuiſſe plenum incredulis,ideo ingenti eorum numero non debere terreri pios.Quemadmodũ Noe,tametſi vndique obſidebatur ab impiis,&tam paucos ſecum habebat:non tamen abreptus fuit à recto fidei ſuæ curſu.

20 *Quum ſemel expectabatur.*)Hoc ad impios referri debet, quos Dei patientia ſegniores reddebat. nam ſi vltionem ſuam differt Deus,nec ſtatim exequitur,minas omnes ſecurè eludunt impij: contrà verò Noe oraculo monitus, diluuium multo antè habebat præ oculis. Hinc ſedulitas in conſtruenda arca, quòd Dei iudicio tremefactus,torporem omnem excuſſerat.

21 *Cuius figuræ.*)Omnino relatiuum in datiuo caſu legendum arbitror: ac errore factum eſſe vt ο in locum ω ſubierit.Senſus tamen minimè ambiguus eſt,quòd Noe per aquam ſeruatus, quandam Baptiſmi ſpeciem habuerit.Et hoc commemorat Apoſtolus, vt melius conſtet inter il'um & nos ſimilitudo. Iam dictum eſt huc ſpectare membrum iſtud, ne prauis exemplis abducti à timore Domini & recta ſalutis via,nos cum mundo miſceamus.Hoc in Baptiſmo aliquando patet,vbi Chriſto conſepelimur,vt mundo & carni mortui,Deo viuamus.Hac ratione Baptiſmum noſtrum ἀντίτυπον eſſe dicit Baptiſmo Noe: non quòd Baptiſmus Noe primarium fuerit exẽplar,noſter verò inferior ſit figura:qualiter hoc nomen vſurpat Apoſtolus in Epiſtola ad Hebræos,quũ Legis ceremonias ἀντίτυπα vocat rerum cæleſtium. Similiter Græci ſcriptores id ſacramentis attribuũt: vt quum dicunt myſticum ſacræ Cœnæ panem, eſſe corporis Chriſti ἀντίτυπον.Sed hîc non fit maioris aut minoris cõparatio.tantùm ſignificat Apoſtolus mutuam ſimilitudinem eſſe, ac (vt vulgò loquuntur) correſpondentiam. Forſam magis propriè loquutus ſoret ἀντίστροφον vocando:qualiter Ariſtoteles Dialecticam facit ἀντίστροφον Rhetoricæ.Sed de verbis non eſt laborandum vbi de re conuenit.Ergo ſicuti Noe vitam adeptus eſt per mortem,quum in arca non ſecus atque in ſepulchro incluſus fuit, & toto mundo pereunte,ſeruatus fuit cum exigua familia: ſic hodie mortificatio quæ in Baptiſmo figuratur,nobis ingreſſus eſt in vitam:nec ſalus ſperanda eſt, niſi à mundo ſimus ſegregati. *Non abiectio ſordium.* Hoc ideo additum eſt,quoniam fieri interdum poteſt vt maior pars hominum Chriſti nomen profiteatur:ac eodem nobiſcum Baptiſmo initiati ſunt ferè omnes in Eccleſiæ ſocietatem.Hoc modo non conueniret quod prius dixit,paucos hodie ſeruari per Baptiſmum: ſicuti octo ſolùm animas Deus per arcam liberauit. Hanc obiectionem Petrus occupat, quum teſtatur ſe non loqui de nudo ſigno,ſed ſimul coniungere effectum.acſi diceret,ſemper futurum quod ſeculo Noe contigit, vt humanum genus in ſuum exitium ruat:puſillum verò gregem mirabiliter eripiat Dominus. Videmus nunc quid ſibi velit hæc correctio.Poterat enim quiſpiam obiicere, Baptiſmo Noe noſtrum eſſe longè diſſimilem,quia pleroſque hodie baptizari contingat.Reſpondet autem,non ſufficere externum ſymbolum,niſi verè & efficaciter Baptiſmum ſuſcipiant.Atqui eius veritas in paucis reperietur. Vnde ſequitur non debere nos circunſpicere quid agat vulgus hominum, vt ab exemplis pendeamus, nec debere nos metuere, ſi pauci ſimus numero. Cæterùm,hoc teſtimonium perperam detorquent fanatici homines (vt Schuenckfeldius) dum Sacramentis omnem vim & effectum detrahere volunt.Neque enim hîc docere voluit Petrus inane & inefficax eſſe Chriſti inſtitutum,ſed tantùm excludere hypocritas à ſpe ſalutis,qui Baptiſmum, quantum in ſe eſt, deprauant ac corrumpunt. Porrò quum de Sacramentis agitur, duo ſunt conſideranda,ſignum & res. Vt in Baptiſmo ſignum eſt aqua:res autem,ablutio animæ per ſanguinem Chriſti,& carnis mortificatio. Horum vtrumque ſub ſe complectitur Chriſti inſtitutum.Quòd autem ſæpe inefficax & abſque fructu ſignum apparet,id fit hominum abuſu, qui Sacramenti naturam non tollit.Diſcamus ergo rem ſignatam à ſigno non diuellere. Quanquam ſimul à diuerſo vitio cauendum eſt,quale inter Papiſtas regnat.Quia enim inter rem & ſignum non diſtinguunt,vt oportet, conſiſtunt in externo elemento,& illic locant ſalutis fiduciam.Itaque aquæ conſpectus,eorum mentes à Chriſti ſanguine & gratia Spiritus abſtrahit.Chriſtum non cogitant bonorum omnium,quæ illic offeruntur, vnicum eſſe authorem,gloriam mortis eius ad aquam transferunt,arcanam Spiritus virtutem alligant viſibili ſigno.Quid ergo agendum eſt?Ne ſeparemus quæ à Domino coniuncta ſunt. Debemus in Baptiſmo agnoſcere ſpirituale lauacrum:debemus illic teſtimonium remiſſionis peccatorum, & renouationis noſtræ pignus amplecti: ſic tamen relinquere & Chriſto & Spiritui ſancto ſuum honorem,vt nulla pars ſalutis ad ſignum transferatur.Certè quum Petrus facta Baptiſmi mentione,mox excipit,non eſſe depoſitionem ſordium carnis,ſatis oſtendit:Baptiſmum aliquibus eſſe duntaxat literalem:ideóque externum ſignum per ſe nihil valere.*Sed bonæ conſcientiæ.*Primùm *Interrogatio* hîc vice reſponſionis vel teſtimonij capitur.Breuiter autem vim vſúmque Baptiſmi definit Petrus quum ad conſcientiam reuocat,& nominatim fiduciam requirit quæ ſuſtineat Dei conſpectum,& apud eius tribunal conſiſtat. Nam his verbis docet Baptiſmum præcipua ſui parte ſpiritualem eſſe.deinde peccatorum remiſſionem & reformationem veteris hominis in ſe complecti.Quomodo enim bona & pura eſſe conſcientia poterit,donec correctus fuerit vetus homo noſter, & in iuſtitiam Dei renouati ſimus? Et quomodo reſpondebimus coram Deo,niſi gratuita peccatorum venia freti ac ſuffulti?In ſumma,Baptiſmi effectum indicare voluit

Heb.9.4.

Petrus

Petrus,nequis nudo & emortuo ſigno glorietur, quemadmodum hypocritæ ſolent. Sed notandum eſt
quod dixit,*Per reſurrectionem Chriſti.* Quibus verbis docet non eſſe in elemento aquæ hærendum : ſed à
Chriſto ſolo fluere,& ab eo petendum eſſe quicquid illic figuratur. Porrò quum reſurrectionem nomi-
nat,reſpicit ad ſuperiorem doctrinam quam tradidit, Chriſtum Spiritu viuificatum eſſe. nam reſurre-
ctio, mortis fuit victoria, & ſalutis noſtræ complementum. Vnde colligimus, mortem Chriſti non
excludi, ſed potius contineri ſub reſurrectione.Ergo non aliter in Baptiſmo proficimus, quàm ſi ſenſus
noſtri omnes in Chriſti morte ac reſurrectione conſiſtant.

22 *Qui eſt in dextera.* Chriſti in cælos aſcenſum nobis commendat, ne eum oculi noſtri in mundo
quærant:idque fidei maximè intereſt.Seſſionem in dextera Patris commendat, ne dubitemus ſatis in eo
potentiæ eſſe & præſidii ad nos ſeruandos.Porrò quid loquutio iſta valeat, *Sedere* ad Patris dexteram, a-
libi expoſuimus:quòd ſcilicet Chriſtus vbique ſummum imperium,tanquam Dei legatus, exerceat. Ad
cuius rei explicationem faciunt quæ mox ſequuntur,*Subiectis ſibi Angelis*, &c. Quòd *Virtutes* & *poteſta-
tes* addit,tantum ad amplificationem ſpectat.nam vſitatum eſt Angelos his nominibus deſignari. Magni-
tudinem ergo imperii quod obtinet Chriſtus,his elogiis ornare Petrus voluit.

CAPVT IIII.

*CHriſto igitur paſſo pro nobis carne,vos quoque eadem cogitatione armamini: quòd ſcili-
cet qui paſſus eſt in carne,deſtitit à peccato:*

2 *Ne amplius hominum concupiſcentiis,ſed voluntati Dei, quod reſiduum eſt tem-
poris in carne,viuat.*

3 *Satis enim nobis eſt quòd anteacto vitæ tempore voluntatem Gentium patrauerimus,quum am-
bularemus in laſciuiis,concupiſcentiis,vinolentiis,comeſſationibus, potationibus, & nefariis idolola-
triis.*

4 *Quod illis videtur inſolens,quòd non concurratis in eandem luxus profuſionem, ideóque malè
loquuntur.*

5 *Qui redditurі ſunt rationem ei qui paratus eſt iudicare viuos & mortuos.*

1 *(Chriſto igitur*,&c.) Quum nuper Chriſtum proponeret, tantum de crucis tolerantia diſſerebat:nam
interdum crux mortificatio vocatur,quia afflictionum exercitiis córrumpitur homo exterior,caro etiam
noſtra domatur.Nunc autem altius conſcendit:tractat enim de totius hominis reformatione. Duplicem
hanc mortis Chriſti ſimilitudinem Scriptura nobis commendat: nempe vt illi configuremur in probris Phil.3. 10.
& ærumnis:deinde vt nobis mortui,& extincto veteri homine,renouemur in ſpiritualem vitam.Tametſi Rom.6.4.
non ſimpliciter conſiderandus eſt nobis Chriſtus tanquam exemplum,vbi de carnis mortificatione agi-
tur:ſed Spiritu eius verè inſerimur in eius mortem, vt ipſa in nobis ſit efficax ad crucifigendam carnem
noſtram.In ſumma,ſicuti Petrus in fine proximi capitis,nos Chriſti exemplo hortatus eſt ad patientiam,
qùia mors illi tranſitus ad vitam fuerit:ita nunc ex eadem morte ducit altiorem doctrinam,quòd ſcilicet
carni & mundo nos mori oporteat. ſicuti ad Romanos cap. 6. vbi fuſius hoc argumentum proſequitur
Paulus.Ideo dicit *Armamini*,ſignificans,verè & efficaciter nos inuictis armis inſtrui ad ſubigendam car-
nem,ſi vim mortis Chriſti percipimus vt decet. *Quid ſcilicet qui paſſus*.Particulā ὅτι non puto hîc notare
cauſam,ſed potius expoſitiuè capi.Declarat enim Petrus quænam ſit illa cogitatio qua mors Chriſti nos
armat:nempe quòd abolitum peccati regnum in nobis eſſe debeat, vt Deus in vita noſtra regnet. Malè
Eraſmus,meo iudicio:qui vertit Patiebatur,ad Chriſtum referens.Nam indefinita oratio, quæ generali-
ter ad omnes pios extenditur:atque omnino eundem habent ſenſum hæc verba, quem illa Pauli ad Ro-
manos cap.67.Qui mortuus eſt,iuſtificatus eſt,vel abſoluitur à peccato.Vterque enim Apoſtolus ſignifi-
cat,ex quo mortui ſumus in carne, nihil eſſe nobis amplius cum peccato negotij, vt vigeat in nobis, ac
ſuam vim in vita noſtra exerceat.Obiici tamen poterit,impropriè hîc loqui Petrum,dum nos in eo con-
formes Chriſto facit,quòd in carne patimur.certum enim eſt,nihil fuiſſe in Chriſto vitioſum quod cor-
rigi debuerit. Verum facilis eſt ſolutio, quòd neceſſe non ſit hanc ſimilitudinem per omnia congruere:
ſufficit ergo quòd aliquatenus configuramur morti Chriſti.Quo ſenſu etiam non ineptè exponitur illud Rom.6.5.
Pauli,nos inſeri in ſimilitudinem mortis eius: quia non eadem prorſus ſit ratio,ſed quia mors eius, ty-
pus ſit modò ac exemplar mortificationis noſtræ.Proinde notandum eſt,*Carnis* nomen hîc diuerſo ſen-
ſu bis eſſe poſitū.Nam quum paſſum carne Chriſtū dicit,naturam humanā quam à nobis ſumpſerat Chri
ſtus,morti ſubiectam fuiſſe docet:hoc eſt,Chriſtum quatenus homo erat, naturaliter fuiſſe mortuum. In
ſecundo autem membro quum de nobis ſermo eſt,caro eſt naturæ noſtræ corruptio ac vitioſitas.Ita paſ-
ſio in carne ſignificat noſtri abnegationem.Nunc videmus quid inter Chriſtum & nos ſimile,quid diuer
ſum ſit:nempe quòd ſicut paſſus eſt in carne à nobis ſumpta, ſic totam carnem noſtrā crucifigi oporteat.

2 *Ne amplius.*)Hîc modum exprimit deſiſtendi à peccato:vt ſcilicet renuntiantes hominum concu-
piſcentiis, vitam noſtram ſtudeamus ad Dei voluntatem componere. Itaque duas renouationis noſtræ
partes hîc comprehendit,carnis interitum,& viuificationem ſpiritus. Ab illo itaque inchoandus eſt bene
viuendi curſus:ad hanc verò pergendum.Porrò hîc definit Petrus quæ ſit bene viuendi regula:quum ſci-
licet à Dei voluntate pendet homo.vnde ſequitur,nihil in vita eſſe rectum nec compoſitum, ſimulac in-
de aberrat.Præterea notanda eſt antitheſis inter *Dei voluntatem* & *hominum concupiſcentias.* Vnde intel-
ligimus,quanta ſit noſtra prauitas,& quantopere luctandum ſit, vt Deo reddamur obſequentes. Quum
dicit, *Reliquum temporis in carne*,caro pro vita præſenti accipitur,ſicuti ad Hebræos capite 5.7.

3 *Satis enim nobis.*) Non intelligit Petrus, tædio nos voluptatum affici debere, quemadmodum ſolent qui ad ſacietatem illis ſunt expleti:ſed potius vitæ præteritæ memoria ad pœnitentiam eos ſtimulat. Et certè hic acerrimus nobis ſtimulus eſſe debet ad bene currendum, dum reputamus nos magna parte vitæ extra viam erraſſe. Admonet autem Petrus, abſurdum fore, ſi à Chriſto illuminati, vitam in melius non mutent. Nam hîc inter ignorantiæ & fidei tempora diſcernit: acſi diceret æquum eſſe vt nouos & alios ſe homines præbeant, ex quo Chriſtus eos vocauit. Cæterùm pro hominũ cõcupiſcentiis, nunc ponit *Gentium voluntatem*: in quo Iudęis exprobrat quòd Gentibus in omni pollutionis genere permiſſi eſſent, quum eos Dominus ſegregaſſet. In poſterum verò docet exuenda eſſe vitia quæ cæcitatem ac Dei ignorantiam in hominibus arguunt. Pondus etiam habet hæc particula *Quod reſiduum eſt vitæ*. Significat Rom. 6. 6. enim ad finem vſque perſeuerandum: ſicuti quum dicit Paulus Chriſtum à mortuis excitatum, iã amplius non mori. Nam ideo redempti ſumus à Domino, vt illi ſeruiamus omnibus diebus vitæ noſtræ. *In laſciuiis*: Non recenſet integrum catalogum: ſed tantùm quaſdam ſpecies attingit, ex quibus ſummatim colligere liceat, quidnam appetãt, & quorſum propenſi ſint homines Spiritu Dei non regeniti. Craſſiora autem vitia nominat, vt fieri in proferendis exemplis ſolet. In verborum interpretatione non immorabor, quia nihil habent difficultatis. Sed hîc exoritur quæſtio: quia videtur multis iniuriam facere Petrus, quũ omnes laſciuiæ, diſſolutionis, libidinum, ebrietatis, & comeſſationum reos facit. Certum eſt enim non fuiſſe omnes his vitiis implicitos: imò in Gentibus quoſdam ſcimus honeſtè & citra infamiæ notam vixiſſe. Reſpondeo, Petrum non ſic tribuere Gentibus hæc vitia, quaſi omnium damnet ſingulos homines, ſed quia ſic ad malum natura procliues ſumus: neque id modò, ſed etiam prauitati addicti, vt neceſſariò iſti fructus quos enumerat, ex mala radice prodeant. Nemo quidem eſt qui non incluſum in ſe habeat vitiorum omnium ſemen: ſed non omnia in ſingulis germinant atque emergunt. Sic tamen per totum humanum genus ſparſa eſt ac diffuſa contagio, vt appareat totum corpus innumeris malis refertum eſſe: nullum verò membrum à communi corruptela eſſe immune vel purum. Poſtremum quoque membrum aliam quæſtionem gignere poteſt. Iudæos enim alloquitur Petrus: & tamen in nefariis idololatriis verſatos eſſe dicit. Atqui Iudæi vbicunque terrarum agerent, ſolicitè ſibi cauebant ab idolis. Duplex ſolutio afferri poteſt: vel quòd per ſynecdochen communiter de omnibus pronuntiet quod tantùm ad paucos ſpectabat (neque enim dubium eſt quin ex Iudæis promiſcuè ac Gentibus compoſitæ fuerint Eccleſię ad quas ſcribebat) vel quòd idololatrias appellet quaſuis ſuperſtitiones quarum tunc pleni erant Iudæi. Quanquam enim ſe Deum Iſrael colere profitebantur, ſcimus tamen nullam Diuini cultus partem apud eos ſynceram fuiſſe. Et quanta in regionibus barbaris ac in turmis diſſipatis confuſio eſſe poterat, quum ipſa Ieroſolyma ex cuius radiis lucem ſuam mutuabãtur, ad extremum impietatis prolapſa eſſet? Scimus enim illic omne genus deliria impunè graſſata eſſe, vt ſummum quoque Sacerdotium & præcipuum Eccleſiæ regimen penes Sadducæos eſſet.

4 *Quod illis videtur.*) Ad verbum ſic Petrus habet, In quo peregrinantur, non concurrentibus vobis in eandem luxus profuſionem, blaſphemãtes. Sed *Peregrinari* capitur pro Morari vt in re noua & inſolita. Qua loquutione & Latini interdum vtuntur, vt quum Cicero dicit, ſe hoſpitem eſſe in vrbe, quia quæ illic aguntur non cognoſcat. Cæterùm hoc loco munit Petrus fideles, ne peruerſis impiorũ iudiciis vel ſermonibus turbari ſe vel corrumpi ſinant. Eſt enim hęc non leuis tentatio, quum ij inter quos verſamur, vitam noſtram inſimulant quaſi à communi humanitate abhorrentem. Iſtis, inquiunt, fabricandus eſſet nouus mundus, quoniam ita ab humano genere diſſident. Ita filios Dei accuſant, quaſi orbis diuortium moliantur. Præuenit ergo Apoſtolus, ac fideles vetat talibus probris vel calumniis frangi. Fulturam autem illis proponit, Dei iudicium. Hoc enim eſt quod nos contra omnes inſultus ſuſtinet, quum diem illum patienter expectamus, quo vindicabit Chriſtus eos omnes qui nunc temerè nos damnant. ſibíque nos ac cauſam noſtram probari oſtendet. Dicit autem nominatim *viuos ac mortuos*: nequid putemus nos damni pati, ſi morientibus nobis, maneant illi ſuperſtites: quia non propterea manum Dei effugient. Porrò quo ſenſu viuos & mortuos dicat, diſcere licebit ex 15. prioris ad Corinthios capite.

6 *In hoc enim & mortuis* “*euangelizatus fuit, vt iudicentur quidem ſecundum homines carne, viuant autem ſecundum Deum ſpiritu.*

“Vel, prædicatum fuit Euangelium.

7 *Porrò omnium finis propinquus eſt: ſobrij itaque eſtote, & vigilantes ad precandum.*

8 *Ante omnia verò charitatem inter vos intentam habentes: quia charitas operiet multitudinem peccatorum.*

9 *Inuicem hoſpitales ſine murmurationibus.*

10 *Vt quiſque accepit donum, miniſtrantes illud inter vos, tanquam boni diſpenſatores multiplicis gratiæ Dei.*

11 *Siquis loquitur, loquatur tanquam eloquia Dei: ſiquis miniſtrat, tanquam ex virtute quam ſuppeditat Deus: vt in omnibus glorificetur Deus per Ieſum Chriſtum: cui eſt gloria & imperium in ſecula ſeculorum. Amen.*

6 *Mortuis euangelizatus.*) Videmus in quem ſenſum accommodet ſuperiorem ſententiam, quam cap. 3. habuimus: nẽpe mortem nihil obſtare quin Chriſtus ſemper nihilominus ſit vindex noſter. Inſignis itaque eſt piorum conſolatio, quòd eorum ſaluti mors nihil affert iacturæ. ergo vtcunque in hac vita non appareat Chriſtus liberator, non tamen inanis eſt aut irrita eius redemptio: quia ad mortuos vſque extenditur eius virtus. Cæterùm quòd Græca vox ambigua eſt, tam in maſculino genere quàm in neutro verti poteſt, ſed eodem ferè ſenſu. nempe quòd Chriſtus mortuis patefactus fuerit redemptor: vel quòd

illis ſalus per Euangelium patefacta fuerit. Quòd ſi gratia Chriſti ſemel penetrauit ad mortuos, non dubium eſt quin eam à morte quoque ſenſuri ſimus. Itaque nimis anguſtos limites illi ſtatuimus, ſi reſtringimus ad præſentem vitam. *Vt iudicentur.* Aliorum expoſitiones omitto, quia mihi videntur à mente Apoſtoli procul remotæ. Hoc enim (meo iudicio) per anticipationem dictum eſt: quia obiici poterat, nullum extare Euangelij erga mortuos profectum, quos minimè reſtituit in vitam. Partem huius obiectionis concedit Petrus: ſic tamen, vt ſalute à Chriſto parta non priuentur. in priore itaque membro quũ dicit, vt iudicentur carne ſecundum homines, conceſſio eſt: ac Iudicari hîc pro damnari capitur, vt ſæpe aliàs: Caro autem pro externo homine: vt ſit ſenſus, Quamuis ſecundum rationem mundi, interitum patiantur mortui in carne ſua: & damnati, quo ad externũ hominem, abeantur: viuere tamen apud Deum non deſinunt, idque ſpiritu: quia Chriſtus eos Spiritu ſuo viuificat. Nunc addendum quod Paulus ad Rom. cap. 8. 10. docet, Spiritum eſſe vitam, ac proinde futurum vt mortis reliquias, quæ adhuc hærent in nobis, tandem abſorbeat. Summa eſt, vtcunque deterior ſit mortuorum conditio in carne ſecundum homines: ſufficere tamen quòd eos Spiritus Chriſti viuificat, qui aliquando eos ad perfectionem vitæ adducet.

7 *Porrò omnium finis.)* Tametſi audiunt fideles, alibi quàm in mundo ſuam fœlicitatem eſſe: quia tamen diu ſe victuros putant, hæc praua imaginatio pigros, imò ſocordes reddit, ne ſtudia ſua applicent ad regnum Dei. Quamobrem Apoſtolus vt eos excitet à ſopore carnis, admonet, propinquum eſſe rerum omnium finem. Quo ſignificat non deſidendum eſſe in hoc mundo, vnde paulo pòſt migrare nos oporteat. Quanquam non de priuato tantùm cuiuſque fine loquitur, ſed de vniuerſa mundi reparatione: acſi diceret, venturum breui Chriſtum qui finem omnibus imponet. Non mirum igitur ſi nos obruant mundi curæ, ſopitóſque teneant: ſi oculos perſtringat præſentium rerum aſpectus: quia omnes ferè nobis æternitatem in mundo promittimus: ſaltem nunquam finis venit in mentem. Quòd ſi auribus noſtris inſonaret Chriſti tuba, ſenſus omnes noſtros acriter percelleret, neque ita torpere pateretur. Cæterùm obiici poſſet, longam ætatum ſeriem fluxiſſe ex quo hoc ſcripſit Petrus, necdum tamen finem conſpici. Reſpondeo, nobis ideo longum videri tempus: quia longitudinem metimur caducæ huiuſce vitæ ſpatiis: verum ſi in perpetuitatem futuræ vitæ reſpicere poſſemus, multa ſecula nobis inſtar momenti fore: quemadmodum & proxima epiſtola dicet. Præterea tenendum eſt illud principium, ex quo ſemel apparuit Chriſtus, nihil fidelibus relictum eſſe, niſi vt ſuſpenſis animis ſemper ad ſecundum eius aduentum intenti eſſent. Vigilantia & ſobrietas, ad quas eos hortatur, mentis ſunt potius quàm corporis, meo iudicio. Congruũt enim hæc verba cum illis Chriſti, Vigilate, quia neſcitis diem neque horam. Nam ſicuti crapulæ & ſomni indulgentia grauatur corpus ne ſit ad officia ſua expeditum: ita vanæ huius mundi curæ aut deliciæ mẽtem inebriant, reddũtque ſomnolentam. Quum addit *ad precandum*, vel ad preces, maximè neceſſarium exercitium deſignat, in quo fideles præſertim occupari decet, quum tota eorum fortitudo à Domino pendeat: acſi diceret, Quando nimium à vobis infirmi eſtis, petite à Domino vt vos confirmet. Interea viciſſim admonet, ſeriò non perfunctoriè precandum eſſe. Mat. 25. 13

8 *Ante omnia.)* Charitatem in primis commendat, quia vinculum ſit perfectionis. *Et intentam* eſſe iubet, aut vehementem, quod idem eſt: quia quiſque amore ſui vltra modum feruens, alios frigidè amat. Commendat autem eam à fructu: quia innumera peccata ſepeliat: quo nihil eſt optabilius. Eſt autem ex Solomone hæc ſumpta ſententia, cuius verba ſunt Prouerbiorum 10. 12. Odium conuitia detegit: charitas autem operit multitudinem peccatorum. Quid velit Solomon ſatis clarum eſt. membra enim antitheſeos inter ſe reſpondent. Quum itaque priore membro dicat odium in cauſa eſſe vt mutuò ſe traducant ac infament homines, & quicquid probri eſt ac dedecoris, in medium proferant, ſequitur tribui charitati contrarium effectum: nempe quòd dum inter ſe amant homines, benignè & humaniter multa inuicem condonant: vnde fit vt ſepultis vltrò citróque vitiis, alter alterius honorem ſaluum eſſe cupiat. Hac ratione ſuam exhortationem confirmat Petrus, quòd nihil ipſis vtilius ſit, quàm fouere mutuam charitatem. Quis enim non multis vitiis laborat? Proinde venia opus habent omnes, & nemo eſt qui non ſibi parci cupiat. Hoc ſingulare bonum nobis affert charitas, dũ inter nos viget, vt innumera mala obliuione contegantur. Contrà, vbi frænum odio laxatur, neceſſe eſt vt homines inuicem mordendo, & lacerando, ſe conſumant: quemadmodum Paulus dicit. Et notandum eſt quòd non pauca tantùm peccata obtegi tradit Solomon, ſed multitudinem, iuxta Chriſti ſententiam, qua iubet ignoſcere fratribus ſeptuagies ſepties. Cæterùm quo pluribus peccatis medetur charitas, eò latius patet eius vtilitas ad conſeruationem humani generis. Hic ſimplex eſt verborum ſenſus. Vnde apparet quàm ridiculi ſint Papiſtæ, qui ſuas ſatisfactiones elicere hinc volunt: quaſi eleemoſynæ & alia charitatis officia, compenſationis loco ſint apud Deum in delendis peccatis. Craſſam eorum inſcitiam obiter notaſſe ſufficiat: quia in re perſpicua pluribus diſputare ſuperuacuum foret. Gal. 5. 15. Mat. 8. 22.

9 *Inuicem hoſpitales.)* Poſtquam in genere adhortatus eſt ad charitatem, vnum eius officium ſpecialiter commemorat. Erat illo tempore in vſu communi hoſpitalitas, & ſacra quodammodo ſpecies humanitatis fuit habita, vt alibi diximus. Iubet ergo vt eam mutuò exerceant: nequis ab aliis plus requirat, quàm ipſe præſtare ſit paratus. Addit, *ſine murmurationibus.* Quia rarum eſt exemplum vt quis proximo ſe ac ſua impendat, quin malignè obtrectet. Vult ergo Apoſtolus, libenter & hilari animo beneficentiam à nobis coli.

10 *Vt quiſque accepit.)* Admonet quid nobis ſit conſiderandum, quum benefacimus proximis. Nihil enim ad corrigendas murmurationes aptius, quàm dũ reputamus non largiri nos de proprio, ſed tantùm diſpenſare quod à Domino commiſſum eſt. Quum ergo dicit, Adminiſtrantes quod quiſque accepit donũ, ſignificat hac lege ſingulis diſtributũ quod habẽt facultatis, vt in iuuãdis fratribus Dei ſint miniſtri. Itaque ſecundum membrũ prioris eſt expoſitio: nam loco miniſterij ponit œconomiam. pro eo quòd dixerat, Vt quiſque donum accepit, commemorat multiplices gratias quas variè diſtribuit nobis Deus,

vt in commune ſinguli portiones ſuas conferant. Proinde ſi qua pollemus facultate ſupra alios, meminerimus nos eatenus œconomos eſſe Dei, vt comiter impartiamus proximis, prout eorum neceſſitas vel vſus poſtulat. Ita fiet vt ad communicationem propenſi ſimus ac faciles. Sed hæc quoque conſideratio multum valet, quòd ſic Dominus multiplices gratias inter homines diuiſit, vt nemo ſe vno & ſuis facultatibus ſit contentus, ſed quiſque fratris ſui ope auxilióque indigeat. Hoc inquam vinculum retinendæ inter homines ſocietatis ſtatuit Deus, quòd ſine mutuo auxilio viuere nequeant. Ita fit vt qui fratrum opem multis in rebus implorat, libentius quod accepit, cum illis communicet. Hoc fouendæ vnitatis vinculum à profanis hominibus animaduerſum fuit: ſed Petrus hîc docet Deum hoc conſulto feciſſe, vt alios aliis obligaret.

11 *Si quis loquitur.)* Quia de recto puróque donorum vſu loquutus erat, ſpecies duas, exempli cauſa, recitat: & eas quidem elegit in quibus plus eſt præſtantiæ, vel quæ ſunt præ aliis illuſtres. Docendi munus in Eccleſia, eſt eximiæ gratiæ Dei diſtributio: præcipit ergo nominatim, vt qui ad illud vocati ſunt, fideliter ſe gerant. Quanquam hîc non tantùm quid debeamus hominibus, tradit: ſed quid etiam Deo, ne ſcilicet eum fraudemus ſua gloria. Qui loquitur ergo, hoc eſt, qui publica authoritate rite ordinatus eſt, *Loquatur vt eloquia Dei.* hoc eſt, reuerenter in timore Dei ſinceróque affectu defungi iniuncta ſibi cura ſtudeat, reputans ſe in gerendis Dei negotiis verſari: & verbum Dei eſſe, non ſuum, quod miniſtrat. Adhuc enim inſiſtit in illa doctrina, quum aliquid conferimus in fratres noſtros, Dei mandato nos illis miniſtrare quod in eum finem apud nos depoſuit. Et ſanè ſi hoc vnum expenderent quicunque ſe doctores Eccleſiæ profitentur, maior in illis fides ac religio eſſet. Quantum enim hoc eſt, quòd in tractandis Dei eloquiis, Chriſti perſonam ſubſtinent? Inde igitur tanta ſecuritas & licentia, quòd paucis in mentem venit ſacroſancta verbi Dei maieſtas: ideóque tanquam in profana villicatione ſibi indulgent. Interea colligimus ex Petri verbis, non aliud licere iis qui ad docendum præſunt, niſi vt fideliter acceptam à Deo doctrinam aliis per manus tradant. Vetat enim quenquam in medium prodire, niſi qui Dei ſermone inſtructus, tanquam ex eius ore certa oracula proferat. Itaque nullum humanis commentis locum relinquit. Genus enim doctrinæ quod Eccleſiæ tradendum eſt, breuiter definit. Nec verò particula ſimilitudinis, minuendi cauſa hîc poſita eſt, quaſi profiteri ſufficiat, verbum eſſe Dei quod traditur. Nam hoc olim pſeudoprophetis tritum fuit: & hodie videmus quàm arroganter Papa cum ſuis hoc titulo prætexat impias omnes ſuas traditiones. At Petrus non voluit ad hypocriſim Paſtores inſtituere, vt tantùm à Deo ſe habere prætenderent quancunque ipſis libuerit proferre doctrinam: ſed ex re ipſa argumentum ſumit, vt eos ad ſobriam modeſtiam, ad Dei timorem, attentúmque agendi ſtudium hortetur. *Si quis miniſtrat.* Hęc ſecunda ſpecies latius patet, imò ſub ſe continet docendi officium. Sed quoniam ſingula miniſteria recenſere nimis longum fuiſſet, ſummatim de omnibus ſimul pronuntiare maluit: acſi dixiſſet, Quãcunque oneris partem ſuſtineas in Eccleſia, ſcias te nihil præſtare poſſe niſi quod à Domino datum eſt: nec te aliud eſſe quàm Dei organum. caue igitur ne Dei gratia ad te efferendum abutaris: caue ne Dei virtutem ſupprimas, quæ ſe exerit ac profert in tuo miniſterio ad fratrum ſalutem. Miniſtret ergo *tanquam ex Dei virtute,* hoc eſt, nihil ſibi proprium eſſe reputans, humiliter Deo eiúſque Eccleſiæ ſuum obſequium impendat, *Vt in omnibus glorificetur.* Quum dicit In omnibus tam maſculinum genus quàm neutrum eſſe poteſt. atque ita vel ad dona, vel ad homines referri, perinde vtrumque conuenit. Senſus eſt, Deum non ideo nos ornare ſuis donis, vt ſeipſum ſpoliet, ſéque velut inane idolum faciat, ſuam in nos gloriam transferendo: ſed potius vt ſua gloria vbique reluceat. Proinde ſacrilegam eſſe donorum Dei pollutionem, quum aliud ſibi homines proponunt, quàm vt Deum glorificent. Dicit *Per Chriſtum,* quia quicquid habemus ad miniſtrandum virtutis, ſolus ipſe nobis ſuggerit. Eſt enim caput, ex quo totum corpus per iuncturas & nexus compactum, creſcit Domino, prout ſingulis membris vim inſpirat. *Cui gloria.* Nonnulli ad Chriſtum referunt: verùm circunſtantia loci poſtulat vt ad Deum potius referatur. Confirmat enim proximam exhortationem, quòd Deus iure ſuo omnem gloriam ſibi vindicet: ideóque illi ſcelerate eripiant homines quod ſuum eſt, dum eius gloriam vlla in re aut parte obſcurant.

12 *Dilecti, ne miremini quum exploramini per ignem ad probationem veſtri. perinde acſi nouum aliquid vobis obtingat.*

13 *Sed quatenus conſortes eſtis paſſionum Chriſti gaudete: vt in reuelatione quoque gloriæ eius gaudeatis exultantes.*

14 *Si probris afficimini in nomine Chriſti, beati eſtis: quoniam Spiritus gloriæ & Dei ſuper vos requieſcit. ſecundum ipſos quidem contumelia afficitur: ſecundum vos autem glorificatur.*

15 *Ne quis enim veſtrùm patiatur vt homicida, aut fur, aut maleficus, aut cupidè rebus alienis inhians.*

16 *Si autem vt Chriſtianus, ne pudefiat, imò glorificet Deum in hac parte.*

17 *Quandoquidem & tempus eſt vt iudicium incipiat à domo Dei.*

12 *Dilecti, ne miremini.)* Frequens in hac Epiſtola afflictionum fit mentio: cauſam alibi expoſuimus. ſed obſeruandum eſt diſcrimen, quòd interdum vbi ad patientiam hortari vult fideles, de communibus vitæ humanæ ærumnis in genere loquitur: hoc autem loco ſermonem habet de iniuriis quas ſuſtinent fideles propter Chriſti nomen. Ac primùm quidem admonet, non debere ipſos tanquam in re ſubita vel inopinata mirari. quo ſignificat, eos prius longa meditatione ad ferendam crucẽ debere eſſe comparatos. Quiſquis enim hoc ſibi propoſuit, militandum ſub Chriſto eſſe, ſi qua perſequutio inciderit, non conſternabitur: ſed tanquam aſſuefactus, patienter eam feret. Ergo vt præſenti ſimus animo, quum excipiẽdi ſunt per-

perſequutionũ fluctus, maturè aſſueſieri nos oportet ad meditationem aſſiduam crucis. Porrò duobus argumentis vtile nobis eſſe crucis exercitium probat, quòd ſcilicet hoc modo fidei noſtræ experimentum Deus capit: deinde quòd ſumus Chriſti conſortes. Primo itaque loco hoc nobis in mentem veniat, examẽ hoc quo probatur fides noſtra, eſſe pluſquam neceſſarium. itaque libenter obtemperandum eſſe Deo, dũ ſaluti noſtræ cõſulit. præcipua tamen conſolatio ex Chriſti ſocietate petenda eſt. Ideo non tantùm mirari vetat Petrus, quum eam nobis proponit: ſed gaudere etiam iubet. Eſt quidem & illa gaudij materia, quòd Deus ad fidei noſtræ probationem, perſequutionibus nos exercet: ſed hæc altera gaudij ſpecies longe exuperat, quòd in ſuum ordinem nos aggregat Filius Dei, vt in beatam cæleſtis gloriæ ſocietatem nos ſecum adducat. Tenendum eſt enim Axioma illud, nos mortificationem Chriſti in carne noſtra ferre, vt vita eius manifeſtetur in nobis. Plurimas quidem afflictiones etiam reprobi ſuſtinent: ſed quia ſeparati ſunt à Chriſto, nihil præter iram Dei & maledictionem concipiunt. ita fit vt eos triſtitia & horror penitus abſorbeat. Hinc igitur tota piorum conſolatio, quòd cum Chriſto communicant, ídque in eum finem, vt aliquãdo gloriæ ſint conſortes. Semper enim conſiderandus eſt tranſitus ille à cruce ad reſurrectionem. Sed quia hic mundus labyrintho ſimilis eſt, in quo nullus malorum exitus iis apparet: Petrus futuram gloriæ Chriſti reuelationem commemorat: acſi diceret, non ideo ſpernendam eſſe, quia ſit nunc abſcondita: ſed expectandum eſſe reuelationis diem. Duplex autem gaudium ponit: alterum, quo iam fruimur in ſpe: alterum, cuius plenam fruitionem nobis adferet Chriſti aduentus, quia prius illud cum dolore & triſtitia mixtum eſt, ſecundum cum exultatione coniungit. Neque enim gaudium in mediis afflictionibus imaginari conuenit, quod nos omnis moleſtiæ expertes reddat: ſed malorum ſenſum temperant Dei conſolationes, vt ſimul tamen gaudeamus.

14 *Si probris afficimini.*) Probrorum meminit, quoniam plus ſæpe acerbitatis in ſe habent, quàm bonorum iactura, vel etiam tormenta & cruciatus corporis: itaque nihil eſt quod ingenuos animos magis frangat. Videmus enim multos ad ferendam inopiam fortes, animoſos in tormentis, imò ad mortem quoque oppetendam intrepidos, ignominiæ ſuccumbere. Huic malo vt occurrat Petrus, beatos iuxta Chriſti Mar.8.35.
ſententiam pronuntiat, qui probris afficiuntur ob Euangelium. Quod à communi hominum ſenſu abhorret: ſed cauſam reddit: Quia Spiritus Dei, qui idem eſt gloriæ Spiritus, ſuper eos quieſcit. Quidam disiunctim legunt, *Id quod gloriæ eſt*: acſi dictũ eſſet, Gloria & ſpiritus Dei. ſed illa prior lectio ad ſenſum aptior eſt, & quo ad linguę proprietatem, ſimplicior. Oſtendit ergo Petrus hoc nihil obeſſe piorum fœlicitati, ſiquid ignominiæ propter Chriſti nomen ſuſtineant: quia integram nihilominus gloriæ poſſeſſionem retinent coram Deo, dum in illis habitat Spiritus, qui gloriam ſecum perpetuò coniunctam habet. Ita quod carni videtur paradoxum, Spiritus Dei certo ſenſu in eorum animis comprobat. *Secundum ipſos quidem.* Proximæ ſententiæ confirmatio. ſignificat enim debere hoc piis ſufficere, quòd Spiritus Dei illis teſtatur beata & plena gloriæ eſſe probra quę Euangelij cauſa ſuſtinent: vtcunque reprobi longè aliud moliantur: acſi diceret, Poteſtis ſecure impiorum contemnere proteruiam, quia intus fixum manet apud vos gloriæ teſtimonium, quod vobis reddit Dei Spiritus. Dicit autem *Spiritum* Dei probris affici, quia ludibrio habent infideles quicquid nobis ad conſolationem ſuggerit ac dictat. Atque hoc κατὰ πρόληψιν: nam vtcunque mundus pro ſua cęcitate nihil in probris Chriſti niſi probroſum cernat, non vult piorum oculos falſa hac opinione perſtringi: quia potius in Deum reſpicere debeant. Ita non diſſimulat quid vulgò ſentiunt homines: ſed arcanum fidei ſenſum, quo pręditi ſunt filij Dei in ſuis conſcientiis illorum temeritati opponit. In hunc modũ iactat Paulus ſe ferre Chriſti ſtigmata, & catenis ſuis gloriatur: quum tamen ſatis Gal.6.17.
compertum haberet quale de illis eſſet mundi iudicium. Interea ſubindicat perperam ſentire, & cum mundo eſſe excæcatos, quibus ignominia carnis glorioſa non eſt.

15 *Ne quis enim veſtrum.*) Hic quoque obiectionem præuenit. hortatus erat fideles ad tolerantiam, ſi contingeret ipſos ob Chriſti cauſam affligi: nunc ſubiicit cur tantùm loquutus ſit de illo afflictionum genere: quia ſcilicet abſtinere ab omni maleficio debeant. Itaque hìc incluſa eſt altera exhortatio, ne cõmittant vt meritò videantur plecti. Itaque particula cauſalis hìc ſuperuacua nõ eſt, quum velit Apoſtolus cauſam reddere, cur tantum ad ſocietatem paſſionum Chriſti hortatus ſit fideles: & ſimul per occaſionẽ eos monere vt iuſtè & innoxiè viuant, ne iuſtas ſibi pœnas accerſant propria culpa: acſi diceret, Chriſtianorũ eſſe de omnibus bene mereri, & interea malè ac inhumaniter tractari à mundo. Si quis obiiciat, neminem adeò inſontem poſſe inueniri, quin tamen ob multa delicta flagellis Dei dignus ſit: reſpondeo, Petrum hìc de ſceleribus loqui, à quibus nos prorſus alienos eſſe decet, vt ſunt furta, & homicidia: deinde reſpondeo, Chriſtianis Apoſtolum præcipere quales eſſe debeant: Non mirum eſt igitur, ſi diſcrimen inter eos & huius mundi filios ſtatuit, qui Dei Spiritu deſtituti, ad omne flagitij genus ſe proſtituunt. Filios Dei in eadem eſſe cauſa non vult, vt iniuſtè viuendo iuſtas legum pœnas in ſe prouocent. Porrò alibi iam diximus, vtcunque ſemper in electis multa ſint peccata, quæ Deus punire iure poſſit, ipſum tamen pro paterna ſua indulgentia filiis ſuis parcere, ne pœnas quas meriti ſunt, exigat: interea verò, honoris cauſa, ſuis & Chriſti ſui inſignibus, eos ornare, dum affligi ob Euangelij teſtimoniũ patitur. Nomẽ ἀλλοτριοεπίσκοπος videtur mihi alieni cupidos deſignare. Nã qui ad rapinas vel fraudes inhiãt, limis oculis (vt inquit Horatius) in res alienas inquirũt. Pecunię aũt contẽptor (vt idẽ alibi loquitur) auri ingẽtes oculo irretorto ſpectat aceruos.

16 *Si autem vt Chriſtianus.*) Poſtquam ab omni læſione & iniuria Chriſtianos prohibuit, ne pariter cum incredulis ob ſua maleficia mundo ſint exoſi: nunc Deo iubet gratias agere ſi perſequutiones propter Chriſti nomen ſuſtineant. Et ſanè hoc non vulgare eſt Dei beneficium, quòd nos communibus peccatorum pœnis ſolutos & exemptos, ad honorificam militiam vocat, vt pro Euangelij ſui teſtimonio, vel exilia, vel carceres, vel probra, vel mortem ipſam ſubeamus. Ergo ingratos Deo eſſe ſignificat, qui in perſequutionibus fremunt vel murmurant, quaſi indignè tractentur: quũ potius hoc in lucro reputare, & Dei gratiã agnoſcere debeant. Cęterùm quũ dicit, Vt Chriſtianus, nõ tam nomen quàm cauſam reſpicit. Certum eſt, nihil omittere Chriſti aduerſarios vt Euangelium infament: ergo quaſcunque probroſas voces

comminiſcantur,ſufficiat fidelibus quòd non niſi pro Euangelij defenſione laborant.*In hac parte.* Nam quum omnes afflictiones originem trahant à peccato ; hęc cogitatio in mentem venire piis debet, Ego quidem dignus eram cui Dominus & has & maiores pœnas irrogaret pro peccatis: nunc autem vult me pati ob iuſtitiam,acſi eſſem innocens.Vtcũque enim ſuam culpam agnoſcant ſancti,quia tamen in perſequutionibus diuerſum finem conſiderant quem illis Dominus proponit , reatum ſuum deletum, coram Deo & abolitum eſſe ſentiunt.In hac parte cauſam habent glorificandi Dei.

17 *Quandoquidem & tempus.*) Conſolationem illam amplificat,quam nobis affert cauſæ,pro qua patimur,bonitas,dum affligimur pro Chriſti nomine.Nam hæc,inquit,neceſſitas totam Dei Eccleſiam manet,vt non tantùm communibus hominum miſeriis ſubiaceat,ſed peculiariter & præcipuè Dei manu caſtigetur:tanto igitur æquiore animo ferendæ ſunt pro Chriſto perſecutiones.Niſi enim expungi è numero fidelium velimus,Dei ferulis nos tergum aptare conuenit. Suaue autem iſtud condimentum eſt, quòd non vt in alios paſſim Deus ſua in nos iudicia exercet,ſed Filij ſui perſonam nobis imponit,vt non niſi eius cauſa & nomine laboremus.Porrò hanc ſententiam ex trita & perpetua Scripturæ doctrina ſumpſit Petrus:ídque mihi probabilius eſt,quàm quod alij putant,certum aliquem locum notari.Hoc Domino iam
Ieſa.10.12. olim fuiſſe vſitatum,teſtes ſunt omnes Prophetæ, vt prima caſtigationum exempla in populo ſuo æderet: quemadmodum paterfamiliàs in ſuos potius quàm in alienos animaduertit. Quanquam enim totius mundi iudex eſt Deus,ſpecialiter tamen in regenda ſua Eccleſia prouidentiam ſuam vult cognoſci.Itaque quũ ſurrecturum ſe totius mundi iudicem denuntiat,hoc fore ſubiicit poſtquam totum opus ſuum compleuerit in monte Sion.Promiſcuè quidem in ſuos & alienos exerit manum ſuam:vtroſque enim videmus communiter rebus aduerſis ſubiici : verùm ſi fiat comparatio,videtur quodammodo reprobis parcere, præut
Iob.21.13. Pſal.73.3. in electos ſeuerus eſt. Vnde illæ piorum querelæ, quòd reprobi vitam in continuis deliciis tranſigunt: quòd vino & cithara ſe oblectant, & tandem momento abſque dolore deſcendunt in ſepulchrum : quòd pinguedo tegit oculos eorum:quòd moleſtiis exempti, ſecurè & ſuauiter,alijs contemptis,beata vita fruũtur,ita vt in cælum os ſuum efferre non dubitent.Denique ſic Deus iudicia ſua in hoc ſeculo temperat, vt reprobos ſaginet vſque ad diem mactationis.multa igitur eorum ſcelera præterit,quaſi conniueat. Interim filios ſuos,quorum curam habet,ſimul atque lapſi ſunt,correctionibus in viam reuocat.ſecundũ hanc rationem dicit Petrus iudicium incipere à domo Dei Nam iudicij nomine pœnas omnes complectitur quas Dominus infligit hominum peccatis,& quicquid ad mundi reformationem ſpectat.Cur autem nunc dicit tempus eſſe?Significat(meo iudicio)quod de ſuo ſeculo Prophetæ affirmant,in regnum Chriſti ma-
1.Cor.15.19. ximè competere,vt initium correctionis ab Eccleſia fiat.Ideo dicit Paulus, Chriſtianos ſublata fide reſurrectionis,omnium hominum miſerrimos fore.& meritò:quia dum alij abſque metu ſibi indulgent, aſſiduè ingemiſcunt fideles:dum aliorum peccata diſſimulat Deus & alios torpere ſinit,ſuos ſub crucis diſciplina multo rigidiùs exercet.

ſi autem primùm à nobis:quis finis eorum qui non obediunt Euangelio Dei?

18 *Et ſi iuſtus vix ſeruatur,impius & peccator vbi apparebunt?*

19 *Itaque qui patiuntur ſecundùm Dei voluntatem,tanquàm fideli poſſeſſori commendent animas ſuas benefaciendo.*

Quum fideles malis bene eſſe vident,fieri non poteſt quin æmulatione tangantur: atque hæc valde periculoſa tentatio eſt. omnibus enim cordi eſt præſens fœlicitas. Itaque in hoc ſedulò incumbit Spiritus Dei,cùm multis in locis,tum Pſalmo trigeſimo ſeptimo,ne fideles proſperis rebus impiorum inuideant. Idem nunc agit Petrus: docet enim afflictiones filiis Dei moderatè ferendas eſſe , ſi aliorum ſortem cum ſua conferant.Sumit autem illud pro confeſſo,Deum eſſe mundi iudicem:ideóque neminem poſſe impunè effugere ex eius manu.Hinc colligit,horrendam vltionem iis inſtare quorum nunc potior videtur cõditio.Summa(quemadmodum dixi)huc ſpectat,ne filij Dei præſentium malorum acerbitate offenſi,deficiant:quin potius afflictiones ad exiguum tempus placidè ferant,quarum ſalutaris eſt exitus:quum proſperitatem fluxam & caducam impij redimat æterno interitu. Porrò argumentum eſt à minori ad maius: quia ſi filiis ſuis quos diligit,& quos ſibi obſequentes habet, non parcit Deus:aduerſus inimicos & rebelles pluſquam formidabilis erit eius ſeueritas.Nihil ergo melius quàm obedire Euangelio,vt nos Deus clementer in ſalutem paterna manu corrigat.

18 *Et ſi iuſtus.*)Putarunt hanc ſententiam ex Prouer.cap.11.13.ſumptam eſſe.Atque ita Græci verterũt quod dicit Solomon,Si iuſtus in terra plectitur,quanto magis impius? Siue autem locum illum adducere voluerit Petrus,ſiue tritam ac prouerbialem ſententiam (quod mihi probabilius eſt) citauerit, ſenſus eſt, formidabile Dei fore iudicium aduerſus impios,quum tam ſpinoſa & difficilis ſit electis via ad ſalutem. Hoc autem ideo dictum eſt,ne ſecurè deliciemur,ſed in peragendo curſu noſtro ſimus ſoliciti: deinde ne molle ac delicatum iter appetamus,cuius finis erit horrendum præcipitium. Porrò quum dicit *iuſtum vix ſeruari*,hoc ad præſentis vitæ difficultates referri debet.nam curſus noſter in mundo, tanquam periculoſa nauigatio eſt inter multos ſcopulos,multíſque procellis ac tempeſtatibus infeſta.Nemo itaque ad portum peruenit,niſi qui effugerit ex mille mortibus. Interea certum eſt nos regi Dei manu,nec eſſe nobis periculum à naufragio, quandiu illum habemus gubernatorem. Quare abſurdi fuerunt interpretes,qui putarunt nos ægrè ac difficulter ſeruandos eſſe,vbi ad Dei iudicium ventum fuerit.Præſens enim tempus,non futurum Petrus deſignat:nec Dei rigorem prædicat, ſed docet quot & quàm ardua diſcrimina ſuperanda ſint homini Chriſtiano,priuſquam ad metam pertingat.*Peccator* hîc pro ſcelerato capitur:quemadmodum iuſtos nominat,non qui penitus abſoluti ſint in iuſtitia,ſed qui rectè viuere ſtudent.

19 *Itaque qui patiuntur.*) Concludit , æquò animo ferendas eſſe perſequutiones , quia in illis felicior multo eſt piorum conditio,quàm infidelium,quum proſperis rebus ad votum fruuntur. Reducit tamen in

men in memoriam,nihil niſi Dei permiſſu nos pati:quod multum ad conſolationem valet. Quum dicit, *Animas ſuas* Deo *commendent*, perinde eſt acſi dixiſſet,Scipſos ac vitam ſuam tradant in fidem Dei. Porrò cum vocat *fidum poſſeſſorem*,quia fideliter ſeruat ac tuetur quicquid in tutelam ſuam vel dominium recepit.Alij conditorem vertunt:& κτίςης vtrunque Græcis ſignificat. ſed prior ſenſus mihi magis placet: quia dum vitam noſtram deponi iubet apud Deum,ipſum eius cuſtodem facit.addit,*in benefaciendo*,ne fideles illatas ſibi iniurias retalient,ſed potius benefaciendo certent cum improbis à quibus læduntur.

CAPVT V.

PResbyteros qui inter vos ſunt, hortor ego qui ſimul ſum presbyter, & teſtis paſsionum Chriſti,& gloriæ quæ reuelabitur, particeps:

2 *Paſcite,quantum in vobis eſt,gregem* " *Dei:epiſcopatu fungentes non coactè, ſed voluntariè:neque turpis lucri cauſa,ſed liberaliter:* " Vel, Chriſti, vel, Domini.

3 *Nec tanquam dominium exercentes aduerſus cleros,ſed vt ſitis exemplaria gregis.*

4 *Et quum apparuerit princeps paſtorum,reportabitis immarceſcibilem gloriæ coronam.*

Dum paſtores ad officium hortari vult,tria potiſſimùm vitia notat quę plurimum obeſſe ſolent:pigritiam ſcilicet,lucri captandi cupiditatem,& licentiam dominandi.Primo vitio opponit alacritatem aut voluntarium ſtudium,ſecundo liberalem affectum,tertio moderationem ac modeſtiam, qua ſeipſos in ordinem cogant.Dicit ergo paſtores non debere ſolicitos eſſe de grege Domini, quantum neceſſitas cogit dũtaxat.nam qui non plus præſtare ſtudent quàm neceſſe eſt,defunctoriè & negligenter ad opus ſe applicãt. Vult ergo quod agunt, ſponte ipſos agere, vt ſedulò ad munus ſuum intenti ſint. Vt auaritiam corrigat,iubet ipſos propenſo affectu facere officium. quiſquis enim hunc finem non habuerit propoſitum, vt ſe & operam ſuam ingenuè & libenter Eccleſiæ impendat,non Chriſti miniſter erit, ſed ventris aut crumenæ mancipium.Tertium vitium quod taxat,eſt dominandi libido.Sed quęritur quale dominationis genus intelligat.verum hoc mihi ex oppoſito membro poſſe colligi videtur,vbi iubet ipſos eſſe formam gregis vel exemplar.Perinde enim eſt acſi diceret,eos pręeſſe in hunc finem,vt ſanctitate emineant:quod fieri non poteſt,niſi ſe ac ſuam vitam modeſtè ſubiiciant communi regulę. Huic virtuti opponitur tyrannica ſuperbia,dum paſtor ſeipſum omni ſubiectione eximens,Eccleſiam ſeruitute opprimit. Hoc pſeudo- Ezech. 34. 4. Matth. 13. 4.
prophetis Ezechiel exprobrat,quòd auſterè dominentur & cum imperio.Chriſtus etiam Phariſæis,quòd onera importabilia populi humeris imponant,quæ ne digito quidem volunt attingere. Ergo non aliter corrigi poteſt imperioſus ille rigor quem mali paſtores in Eccleſiam exercent,niſi quum huc reſtringitur, eorum authoritas,vt pręſint honeſto vitæ exemplo.

1 *Presbyteros.)* Hoc nomine paſtores deſignat,& quicunque ad Eccleſiæ regimen conſtituti erant. Vocarunt autem Presbyteros vel Seniores honoris cauſa, non quòd ætate omnes eſſent ſenes:ſed quia ex ſenibus pręcipuè eligebantur. Senectus enim vt plurimum & prudentię & grauitatis & experientię plus habet.Cęterùm quia interdum(vt Gręco prouerbio fertur)non eſt canities ſapientia,& reperiuntur iuuenes magis idonei,qualis fuit Timotheus:hos quoque vocari Presbyteros, poſtquam ſunt in ordinem cooptati,vſu receptum eſt.Quum Petrus ſe *Presbyterum* ſimiliter nominat,hinc apparet commune fuiſſe nomen:quod etiam ex compluribus locis clarius patet.Porrò hoc titulo authoritatem ſibi conciliat: acſi diceret ſe iure ſuo monere paſtores,quia vnus ſit ex ipſis:debet enim mutua hęc libertas inter collegas eſſe. Quòd ſi ius primatus habuiſſet,poterat illud obtendere.idque ad præſentem cauſam aptius fuiſſet. Verũ quanuis Apoſtolus eſſet,ſciebat tamen minimè delatum ſibi eſſe imperium in collegas: ſed potius ſocietate officij ſe reliquis eſſe coniunctum.*Teſtis paſsionum.* Poteſt hoc de doctrina exponi,malo tamen ad vitam referre:quanquam vtrunque probabile eſt,ſed poſterius hoc ideo magis amplector, quia melius inter ſe cohærent hęc duo membra, Quòd Chriſti paſſiones in carne ſua repræſentet Petrus, & futurus ſit etiam glorię conſors.Conuenit enim hæc ſententia cum illa Pauli,Si compatimur,etiam conregnabimus. Deinde hoc ad faciendam verbis fidem non parum valet, quòd per crucis tolerantiam, fidei ſuæ experimentum dedit.Nam hinc conſtat ſeriò eum loqui.& Dominus quum ſuos hoc modo probat, quaſi obſignat eorum miniſterium,vt plus dignitatis & reuerentię habeat apud homines.Huc ſiquidem ſpectat Petri conſilium,vt audiatur tanquam fidus Chriſti miniſter:cuius rei documentum proponit in perſequutionibus quas paſſus erat,& in ſpe futurę vitę.Obſeruandum autem quòd Petrus intrepidè ſe conſortem glorię pręedicat,quę nondum reuelata eſt.Hęc enim eſt fidei natura,acquieſcere in bonis abſconditis.

2 *Paſcite,quantum in vobis eſt.)*Hinc colligimus quid valeat nomen Presbyteri:nempe quòd in ſe contineat paſcendi munus. Longè in alium finem ſuos Presbyteros creat Papa, vt ſcilicet quotidie Chriſtum immolent:in eorum ordinatione nulla paſcendi mentio.Proinde meminerimus Chriſti ordinem à Papæ confuſione diſcernere,tanquam lucem à tenebris. Tenenda eſt quoque verbi definitio: quia paſci grex Chriſti non poteſt,niſi pura doctrina,quę ſola ſpirituale eſt pabulum. Quare paſtores non ſunt vel mutæ laruæ,vel qui ſua figmenta quaſi mortifera venena,ad necandas animas ſpargunt. Particula *Quantum in vobis eſt*,tantundem valet acſi dixiſſet,Huc intendite omnes neruos, & quicquid facultatis vobis contulit Deus impendite.Vetus interpres reddiderat,Qui in vobis eſt.atque hic poteſt eſſe verborum ſenſus: verior tamen eſt Eraſmi interpretatio,quam ſequutus ſum,etſi alteram illam non refello, neque improbo. *Gregem Dei*,an Domini,an Chriſti legas,parum refert.nam hęc tria leguntur in diuerſis codicibus. *Epiſcopatu fungentes.* Eraſmus reddidit, Curam illius agentes: ſed quum ſit Græcè ἐπισκοποῦντες, non dubito quin Petrus ipſum Epiſcopatus officium & nomen exprimere voluerit. Colligi etiam poteſt ex aliis Scripturæ locis,hæc duo eſſe ſynonyma, Epiſcopum & Præsbyterum. Præcipit ergo quomodo munus

paſtorale rectè exerceant. quanquam verbum ἐπισκοπεῖν aliâs generaliter ſignificat præeſſe, vel inſpectionem habere. Vbi poſui, *Non coactè*. ad verbum eſt, Non neceſſariò: quia dum agimus ad neceſſitatis præſcriptum, lentè & frigidè, tanquam coacti, in opere progredimur.

3 *Dominium exercentes*.) Quia Græcis Prępoſitio κατὰ ferè in malam partem capitur, taxat hîc Petrus pręposteram dominationem: qualis eſt eorum qui ſe miniſtros eſſe Chriſti & Eccleſię non reputantes, plus aliquid appetunt. *Cleros* autem appellat particulares Eccleſias. Nam quum vniuerſum Eccleſiæ corpus hęreditas ſit Domini, vt per oppida & pagos diſtributę ſunt Eccleſię, totidem ſunt veluti prędia, quorum culturam ſingulis Presbyteris aſſignat. Nimis imperitè quidam de Clericis (quos vocant) hoc dictum putant. Vetuſtus quidem fuit ille loquendi modus, vt totum ordinem miniſtrorum, Clerum vocarent: ſed vtinam patribus nunquam veniſſet in mentem ita loqui: quia quod toti Eccleſię Scriptura communiter tribuit, minimè conſentaneum fuit ad paucos homines reſtringere. Et hic loquendi modus adulterinus fuit, vel ſaltem à recto Apoſtolorum vſu degener. Nominatim verò Petrus Eccleſias hoc titulo commendat, vt ſciamus Domino eripi quicquid ad ſe homines trahunt: ſicuti multis locis peculium ſuum & virgam hęreditatis ſuę Eccleſiam nominat, cùm integrum ſibi dominium vult aſſerere. Neque enim regnum paſtoribus tradit, ſed curam iniungit duntaxat, vt ius illi ſuum interea ſaluum maneat.

4 *Quum apparuerit*.) Niſi in hunc finem intenti ſint paſtores, fieri nullo modo poteſt vt gnauiter in curſu vocationis ſuæ pergant: quin potius ſubinde deficerent. Nam innumera ſunt offendicula quæ exanimare poſſent etiam optimè cordatos. Sæpe cum ingratis hominibus negotium eſt, à quibus rependitur indigna merces: longi & immenſi labores ſępe irriti. Satan peruerſis ſuis machinationibus interdum pręualet: ergo ne frangatur pius Chriſti ſeruus, vnicum hoc remedium habet, vt in Chriſti aduentum oculos conuertat. Ita fiet vt ſuum laborem, qui carere profectu videtur apud homines, gnauiter quiſque obeat, cui tanta merces apud Dominum ſit repoſita. Porrò ne longior expectatio languorem gignat, ſimul prædicat amplitudinem mercedis, quæ ad moram compenſandam valere debet. Vos, inquit, *Immarceſcibilis gloriæ corona* manet. Notandum etiam quòd Chriſtum vocat *Paſtorem* principem: quia non niſi ſub ipſo eiúſque nomine Eccleſiam regimus, vt ſit nihilominus ipſe in ſolidum Paſtor. Itaque *Princeps* hîc non pręcipuum modò ſignificat, ſed eum cuius poteſtati reliquos omnes ſubeſſe oportet: ſicuti non niſi eius mandato & nomine perſonam hanc ſuſtinent.

5 *Similiter iuniores ſubiecti eſtote ſenioribus: ſic & omnes alij alijs ſubijciamini. Humilitatem animi induite: propterea quòd Deus ſuperbis reſiſtit, humilibus verò dat gratiam.*

6 *Humiliamini ergo ſub potenti manu Dei, vt vos extollat quum erit opportunum:*

7 *Omni cura veſtra in eum coniecta: quoniam illi cura eſt veſtri.*

5 *Iuniores*.) Seniores alio ſenſu hîc ponit quàm prius. neceſſe enim eſt, quum antitheſis ſit inter eos & iuniores, vt membra inter ſe reſpondeant. Ergo ætate ſenes vocat, cùm prius de officio loquutus ſit: átque ita à ſpecie conſcendit ad genus. Iubet autem in ſumma, vnumquenque, vt eſt ætate inferior, parere maiorum conſiliis, ſéque docilem & modeſtum prębere. Eſt enim iuuenum pręſertim lubrica ętas, quę fręno opus habet. Deinde non poterunt officium facere paſtores, niſi vigeat ac colatur hęc reuerentia, vt minores patiantur ſe gubernari. Nam ſi nulla eſt ſubiectio, euerſa eſt politia. Vbi eorum qui vel iure vel naturę ordine pręeſſe debent, nulla eſt authoritas, ſtatim proteruè omnes laſciuiunt. *Et omnes*. Finem oſtendit cur iuuenes ſenibus obtemperare debeant. vt ſcilicet inter omnes conſtet ęquabilitas & temperatura. Neque enim ſenibus defertur authoritas, ius vel licentia illis datur excutiendi fręni: ſed ipſi quoque in ordinem coguntur, vt mutua ſit ſubiectio. Sic maritus caput eſt vxoris: ſed tamen illi aliquo modo viciſſim ſubiectus eſt. Sic pater imperium habet in filios: nec tamen omni ſubiectione eximitur, quin ipſis aliquid debeat. Idem & de reliquis ſentiendum. Denique omnes gradus politici ad tuendum vniuerſi corporis ſtatum pertinent: quòd fieri non poteſt, niſi membra omnia mutuo ſubiectionis nexu inter ſe cohęreant. Nihil humano ingenio magis aduerſum eſt, quàm ſubiectio. Verè enim illud olim dictum eſt, Regis animum, quenque intra ſe habere. Donec ergo ſubacti fuerint alti illi ſpiritus, quibus turget hominum natura, nemo alteri cedere volet: quin potius ſinguli, alijs contemptis, omnia ſibi arrogabunt. Quare prudenter Apoſtolus, vt modeſtia inter nos locum habeat, faſtum & ſuperbiam corrigit. Elegans autem eſt metaphora qua vtitur, acſi diceret, Omni ex parte amplectimini humilitatem, ſicuti veſtis totum corpus tegit. Interea ſignificat nullum pulchriorem eſſe ornatum aut decentiorem, quàm vbi nos ſubmittimus. *Propterea quod*. Eſt grauiſſima comminatio, quòd quicunque ſe efferre cupient hoſtem habituri ſint Deum, qui eos proſternet: contrà verò humiles, propitiũ & fauentem. Fingendę ſunt nobis duę manus Dei: altera quę ſurſum, veluti malleus, deiiciat ac cõterat qui ſe attollunt. altera quę humiles, qui ſponte ſe demittunt, excipiat, veluti ſtabilis fultura ad eos ſuſtinẽdos. Hoc ſi verè perſuaſum & animis noſtris infixum eſſet, quis ſuperbiendo auderet bellũ cum Deo ſuſcipere? Nunc ſpes impunitatis facit vt in cęlum vſque cornu attollere nõ horreamus. ſit igitur hęc Petri ſententia, quaſi cęleſte fulmen ad humiliãdos homines. Cęterũ *Humiles* vocat qui omni proprię virtutis, ſapientię, & iuſtitię fiducia exinaniti, quicquid boni eſt in ſolo Deo quęrũt. Si nõ niſi hac via ad Deũ peruenitur, quis non proprię glorię oblitus, libẽter ſubmittere ſe debet?

6 *Humiliamini ergo*.) Semper tenendum eſt in quem finem nos coram Deo humiles eſſe iubeat: vt ſcilicet faciles atque humani fratribus ſimus, nec recuſemus nos illis ſubiicere quantùm poſtulat charitatis ratio. Ergo qui faſtuoſi ſunt vel præfracti erga homines, eos dicit aduerſus Deum proteruire. Proinde hortatur omnes pios, vt Dei potentiæ ſe ſubiiciant. & *manum Dei potentem* vocat, quò plus incutiat terroris. Tametſi enim perpetuum eſt manus Dei epithetum: hîc tamen ad præſentis cauſæ circunſtantiam accommodatur. Cæterùm quia timere vulgò ſolemus, ne damno ſit nobis noſtra humilitas, & alij hac occaſione magis inſoleſcant: occurrit Petrus, ac eminentiam promittit omnibus qui ſe ſubmiſerint.

Sed

Sed addit *In tempore*, vt nimiæ feſtinationi ſimul obuiam eat. Significat ergo opus eſſe vt humilitatem ad tempus diſcamus. Dominum verò ſatis tenere quando nos attolli expediat. ita eius conſilio permittere nos decet.

7 *Omni cura veſtra.*) Expreſſius adhuc nobis commendat Dei prouidentiam. vnde enim hæc prouerbia, Vlulandum eſſe inter lupos: item, Stultos eſſe qui ouibus ſunt ſimiles, quia lupis ſe vorandos exponunt: niſi quia putamus noſtra modeſtia frænum laxari impiorum audaciæ, vt petulantius nobis inſultent? porrò hic metus ex Diuinæ prouidentiæ ignorantia naſcitur. Contrà autem ſimulatque hoc conſtitutum fuerit, curam noſtri eſſe Deo, facilè ad patientiam & manſuetudinem compoſiti erunt animi. Ergo ne hominum improbitas ad ferociam nos ſolicitet, hoc remedium præſcribit Apoſtolus, ſicut & Dauid Pſalmo trigeſimo ſeptimo, vt cura noſtra in Deum reiecta, interim quieſcamus. Nam qui in Dei prouidentiam non recumbunt, eos omnes aſſiduè ſecum tumultuari neceſſe eſt, & violento impetu aduerſus alios ruere. Quò magis in hanc meditationem incumbere nos oportet, Deum habere curam noſtri: primùm vt pax nobis internè conſtet: deinde vt erga homines modeſti manſuetíque ſimus. Cæterùm non ita iubemur coniicere omnem in Deum curam, quaſi nos lapideis cordibus præditos, omníque ſenſu priuatos eſſe Deus velit: ſed ne trepidatio vel anxietas nimia ad impatientiam nos impellat. Similiter Diuinæ prouidentiæ cognitio non ita omni cura liberat, vt ſecurè ſibi homines indulgeant: neque enim carnis torporem, ſed quietem fidei nobis afferre debet.

8 *Sobrij eſtote, vigilate, quia aduerſarius veſter diabolus, tanquam leo rugiens, circuit, quærens" quem deuoret.* "Vel, quempiam deuorare.

9 *Cui reſiſtite firmi fide, ſcientes eaſdem paßiones, veſtræ quæ in mundo eſt fraternitati adimpleri.*

10 *Deus autem omnis gratiæ, qui nos vocauit in æternam ſuam gloriam per Chriſtum Ieſum, pauliſper afflictos ipſe vos perficiat, confirmet, corroboret, ſtabiliat.*

11 *Ei gloria & imperium in ſecula ſeculorum. Amen.*

8 *Sobrij eſtote.*) Hæc exhortatio latius patet. nempe quia illis bellum eſt cum hoſte acerrimo & potentiſſimo, vt ad reſiſtendum intenti ſint. Duplici autem metaphora vtitur: vt ſobrij ſint, & excubias agant. Ignauiam & ſomnum crapula generat: ita etiam qui ſe terrenis curis aut voluptatibus ingurgitant, ſpirituali veterno oppreſſi nihil cogitant. Nunc tenemus Apoſtoli mentem. Nobis in hoc mundo militandum eſſe dicit. ac negotium eſſe admonet cum hoſte non vulgari, ſed qui inſtar leonis huc illuc curſitet, paratus ad vorandum. Hinc ſedulò excubandum eſſe colligit. Eodem argumento ſtudium noſtrum acuit Paulus, ſexto ad Epheſios capite, quum dicit non eſſe nobis certamen cum carne & ſanguine, ſed cum ſpiritualibus nequitijs, &c. Pace enim vt plurimum ad deſidiam abutimur: atque hinc fit vt nos deinde hoſtis circumueniat & opprimat: quia tanquam extra periculum conſtituti, pro carnis libitu deliciamur. Leoni diabolum comparat, ac ſi diceret truculentam eſſe belluam. *Circuire* dicit ad deuorandum, vt nos ad cauendi ſtudium excitet. *Aduerſarium* piorum nominat, vt ſciant hac lege ſe Deum colere, & Chriſti fidem profiteri, vt cum diabolo continuum bellum habeant. Neque enim membris parcet, qui cum capite præliatur.

9 *Cui reſiſtite.*) Sicuti hoſtis potentia nos acuere, & magis ſolicitos reddere debet: ita periculum eſſet ne occupati immodico terrore animi conciderent, niſi ſpes victoriæ oſtenderetur. Id ergo nunc agit Apoſtolus, vt ſciamus proſperum fore belli euentum, ſi quidem militemus ſub Chriſti vexillo. Quiſquis enim fide inſtructus in certamen deſcendet, eum fore certò victorem pronunciat. *Reſiſtite*, inquit, Si quis obiiciat, Quomodo? Reſpondet, in fide ſatis eſſe firmitudinis. Paulus eo quem nuper citaui loco, ſingulas armaturæ partes recenſet. Idem tamen eſt ſenſus: quia teſte Iohanne, vna fides victoria noſtra eſt aduerſus mundum. *Scientes eaſdem paßiones.* Altera conſolatio, quòd nobis cum omnibus filiis Dei commune eſt certamen. nam periculosè nos tentat Satan, quum à Chriſti corpore nos ſeparat. Audiuimus qualiter animum Iob percellere conatus ſit, Reſpice ad ſanctos, an vllus eorum tale aliquid paſſus ſit. E conuerſo hîc Apoſtolus nos monet, nihil nobis accidere, quod non in reliquis Eccleſiæ membris cernamus. Porrò minimè recuſanda nobis eſt cum ſanctis omnibus ſocietas, vel ſimilis conditio. Quum dicit *Adimpleri eaſdem paßiones*, ſignificat, quod dicit Paulus ad Coloſſ. 1. 24. Perfici quotidie in fidelibus quæ deſunt paſſionibus Chriſti. Particula, *Quæ in mundo eſt*, bifariam poteſt exponi: vel quòd promiſcuè vbique gentium Deus fideles ſuos exerceat: vel quòd militandi neceſſitas, quandiu in mundo ſumus, nos maneat. Notandum autem quod quum prius dixiſſet nos à Satana oppugnari, ſtatim omne genus afflictionum comprehendit. Vnde colligimus, ſemper cum ſpirituali hoſte nobis eſſe negotium, vndecunque prodeant res aduerſæ: ſiue nos premant morbi, ſiue agrorum ſterilitas famem minetur, ſiue nobis moleſti ſint homines.

Eph. 6. 13.

Iob. 5. 1.

10 *Deus autem omnis gratiæ.*) Poſtquam ſatis incubuit in monitiones, nunc ſe ad precationem conuertit. Nam fruſtra in aerem fundetur doctrina, niſi Deus per Spiritum ſuum operetur. Atque hoc exemplum ſe qui debent omnes Dei miniſtri, vt ſucceſſum det ipſe eorum laboribus: quando aliâs plantando aut rigando nihil proficiunt. Nonnulli codices habent futurum tempus, ac ſi eſſet promiſſio, ſed altera lectio magis recepta eſt. Quanquam Apoſtolus Deum precando, ſimul eos confirmat quibus ſcribit. Nam quum Deum *Omnis gratiæ* authorem nuncupat, & illis reuocat in memoriam quòd in gloriam æternam vocati ſint: huc procul dubio intendit, ne dubitent, opus ſalutis ſuæ ab eo qui cœpit perfectum iri. *Deus omnis gratiæ*, ab effectu, more Hebraico. & *Omnem gratiam* nominatim exprimit: primum vt diſcant quicquid eſt bonorum referre acceptũ Deo: deinde alias cũ aliis gratias cõiungere, vt earũ quæ ſibi adhuc deſunt, acceſſionẽ in futurum ſperent. *Qui vocauit nos.* Hoc (vt dixi) ad augẽdã fiduciã valet: quia Deus non bonitate modò ſua, ſed beneficiis etiam prouocatur ad nos magis ac magis iuuandos. Nec ſimpliciter

vocationis meminit,ſed docet quorſum vocati ſint:nempe ad æternam gloriam.Præterea vocationis fundamentum ſtatuit in Chriſto.Vtrunque ad perpetuitatis fiduciam valet. nam ſi vocatio noſtra in Chriſto fundata eſt,& pertingit ad cæleſte Dei regnum & beatam immortalitatem:hinc ſequitur,non fluxam eſſe nec caducam.Obiter etiam obſeruare conuenit,quum dicit *In Chriſto* nos vocatos eſſe, primùm ſtabiliri vocationem,quia probè fundata ſit:deinde omnem noſtræ dignitatis ac meriti reſpectum excludi. Nam quòd Deus per Euangelii prædicationem nos ad ſe inuitat, id iam eſt gratuitum : maioris etiam gratiæ, quòd efficaciter corda noſtra afficit,vt voci ſuæ obediamus. Fideles autem peculiariter alloquitur Petrus. ideo cum externa doctrina Spiritus efficaciam coniungit.Pro tribus verbis quæ ſequuntur, alii codices habent tria nomina ablatiui caſus,quæ poſſunt in Gerundia reſolui, Fulciendo, Roborando,Stabiliendo. In eo tamen parum eſt momenti,quod ad ſenſum attinet. Cæterùm quòd pluribus verbis rem vnam deſignat Petrus,nempe fidelium conformationem,hoc ideo facit vt ſciamus raræ eſſe difficultatis curſum noſtrum perſequi, & proinde ſingulari Dei gratia opus eſſe. Particula *Paulisper afflictos*, quæ hîc inſerta eſt, ſignificat breue eſſe afflictionum tempus.Atque hæc quoque non leuis eſt conſolationis materia.

11 *Et gloria.*) Quò plus fiduciæ piis addat,ſtatim prorumpit in gratiarum actionem. quanquam hoc tam Indicatiuo,quàm Optandi modo legi poteſt:eodem tamen ferè ſenſu.

12 *Per Siluanum vobis fidum fratrem(vt arbitror)paucis ſcripſi, exhortans & teſtificans hanc eſſe veram gratiam in qua ſtatis.*

13 *Salutat vos quæ in Babylone eſt Eccleſia ſimul vobiſcum electa,& Marcus filius meus.*

14 *Salutate vos inuicem in oſculo charitatis.Gratia vobis omnibus,qui eſtis in Chriſto Ieſu.*

12 *Per Siluanum.*)Hac Epiſtolæ clauſula eos ad fidei conſtantiam hortatur: imò hoc ſcribendi conſilium ſibi fuiſſe aſſerit,vt eos in doctrinæ,quam amplexi erant,obedientia retineret. Sed primò epiſtolam à breuitate commendat,ne illis moleſta ſit lectio:deinde addit breuem nuntii commendationem, vt viua etiam vox ad ſcriptum accedat.huc enim ſpectat teſtimonium quod reddit eius fidei. Cæterùm exceptio hæc *Vt arbitror* vel modeſtiæ cauſa addita eſt,vel vt certò ſciant eum ex animi ſui ſenſu loqui.Erat autem abſurdum ipſos tanti Apoſtoli iudicio non ſubſcribere.*Exhortans & teſtificans.*Quàm difficile ſit in ſuſcepta fide perſtare,teſtes ſunt quotidianæ multorum defectiones : nec verò id mirum eſt in tanta hominum leuitate & inconſtantia,deinde in tanta ad vanitatem propenſione. Porrò quia firmas & perpetuas habere radices nulla doctrina poteſt in hominum cordibus,ſi qua dubitatione ſit implicita , certam Dei veritatem eſſe teſtatur,in qua edocti ſunt.Et certè niſi animis noſtris conſtet hæc certitudo, neceſſe erit ſubinde vacillare,& flexibiles eſſe ad quemuis nouæ doctrinæ ventum. Per Dei *Gratiam*,fidem cum ſuis effectis & fructibus intelligit.

13 *Quæ in Babylone.*) Multi ex veteribus Romam ænigmaticè putarunt notari. hoc commentum Papiſtæ libenter arripiunt,vt videatur Petrus Romanæ Eccleſiæ præfuiſſe. Neque deterret eos nominis infamia,modò ſedis Apoſtolicæ titulum prætexere ipſis liceat:nec Chriſtum magnopere curant,modò Petrus ipſis relinquatur.Quinetiam modò retineant cathedræ Petri nomen, ſuam Romam in profundis inferis collocare non recuſabunt.Atqui vetus illud commentum nihil habet coloris:nec video cur Euſebio & aliis placuerit.niſi quia illo errore iam occupati erant, Petrum Romæ fuiſſe.adde quòd ſecum ipſi pugnant. Marcum octauo Neronis anno Alexandriæ mortuum eſſe tradunt:Petrum verò ſex annis poſtea fingunt Romæ à Nerone fuiſſe occiſum.Si Alexandrinam Eccleſiam Marcus(vt volunt)conſtituit,diùque illic epiſcopatu functus eſt,nunquam potuit Romæ eſſe cum Petro. Nam quòd Euſebius & Hieronymus Romanam Petri ſeſſionem in vigintiquinque annos extendunt,id facilè refellitur ex primo & ſecundo ad Galat.cap. Quum itaque Marcum tunc ſecum Petrus comitem habuerit, quum ſcripſit hanc Epiſtolam: Babylone fuiſſe probabilius eſt.Atque id quoque eius vocationi fuit conſentaneum. Scimus enim peculiariter datum fuiſſe Apoſtolum Iudæis:quare eas præcipuè regiones luſtrabat, in quibus maior erat gentis ſuæ frequentia.Quòd Eccleſiam illic eſſe dicit eiuſdem electionis participem, huc ſpectat, vt inde alij magis ac magis in fide ſe confirment.Erat enim hoc magnum,Iudæos ex tam remotis mundi plagis in vnam Eccleſiam colligi. *Filius meus.*Sic Marcum appellat honoris cauſa.ratio tamen eſt,quòd eum in fide genuerat,ſicut Timotheum Paulus. De oſculo alibi dictum eſt.vult autem hoc oſculum eſſe charitatis,vt animi ſinceritas externæ cæremoniæ reſpondeat.

FINIS.

2dam Epiſtolam vi pag: 103.

IOAN-

IOHANNIS APOSTOLI EPISTOLA, CVM IOHANNIS CALV. COMMENTARIIS.

ARGVMENTVM.

Hæc epiſtola prorſus digna eſt eius diſcipuli ſpiritu, qui præ aliis ideo dilectus à Chriſto fuit, vt ipſum nobis familiarem redderet. Porrò doctrinam exhortationibus miſtam continet. Differit enim de æterna Chriſti deitate, ſimul & incomparabili, quam mundo patefactus ſecum attulit, gratia: tum de omnibus in genere beneficiis: ac præſertim inæſtimabilem Diuinæ adoptionis gratiam commendat atque extollit. Inde ſumit exhortandi materiam: & nunc quidem in genere piè & ſanctè viuendum admonet: nunc de charitate nominatim præcipit. Verùm nihil horum continua ſerie facit. nam ſparſim docendo & exhortando varius eſt: præſertim verò multus eſt in vrgenda fraterna dilectione. Alia quoque breuiter attingit: vt de cauendis impoſtoribus, & ſimilia. Verùm ſingula obſeruari ſuis locis poterunt.

CAPVT I.

QVOD erat ab initio, quod audiuimus, quod vidimus oculis noſtris, quod intuiti ſumus,
quod manus noſtræ contrectauerunt de Sermone vitæ:
2 *Et vita manifeſtata eſt, & vidimus, & teſtamur, & annuntiamus vobis vitam æ-*
ternam, quæ erat apud Patrem, & manifeſtata eſt nobis.

Initiò proponit exhibitam nobis fuiſſe in Chriſto vitam: quod vt eſt bonum incomparabile, ita ſenſus omnes noſtros miro ſui deſiderio & amore rapere & inflammare debet. Paucis quidem & ſimplicibus verbis hoc dictum eſt, vitam eſſe manifeſtatam: verùm ſi reputamus quàm miſera & horrenda ſit mortis conditio: rurſum quid Dei regnum & immortalis eius gloria valeant: aliquid hîc magnificentius ſentiemus, quàm vllis verbis exprimi queat. Ergo hoc conſilium eſt Apoſtoli, propoſito ingenti bono, imò ſumma & vnica beatitudine, quam nobis in Filio ſuo Deus contulit, animos noſtros ſurſum attollere: ſed quia rei magnitudo poſtulabat vt certa eſſet ac comprobata veritas, hac in parte multùm inſiſtit. Nam iſta omnia, *Quod vidimus, quod audiuimus, quod ſumus intuiti*, &c. ad ſanciendam Euangelij fidem valent. Nec verò tantùm aſſeuerandi ſtudium fruſtra adhibet, quum in Euangelio ſalus noſtra conſiſtat, res pluſquàm neceſſaria eſt certitudo. nos verò quàm ſimus ad credendum difficiles, propria experientia plus nimio quiſque noſtrûm agnoſcit. Credere appello, non leuiter opinari, aut aſſentiendo tantùm probare quod dicunt: ſed firma indubiáque perſuaſione amplecti, vt audeamus tanquam compertæ veritati ſubſcribere. Hac ratione tam multa in Euangelij confirmationem hîc Apoſtolus congerit.

1 *Quod erat ab initio.*) Quoniam abrupta eſt & confuſa oratio, vt ſenſus reddatur clarior, ita verba reſoluere oportet, Nos verbum vitæ, quod erat ab initio, & nobis verè modis omnibus teſtatum fuit, vobis annuntiamus, vt vita in eo manifeſtata fuerit. Vel ſi aliter mauis, Quicquid de verbo vitæ annuntiamus vobis ab initio erat, & nobis palàm oſtenſum fuit: quia vita in eo manifeſtata eſt. Cæterùm particula hæc, *Quod erat ab initio*, ad Chriſti Diuinitatem proculdubio refertur. Neque enim ab initio erat Deus in carne manifeſtatus: ſed is qui ſemper vita fuit, & æternus Dei Sermo, in plenitudine temporum homo apparuit. Rurſum quæ ſequūtur de intuitu & palpatione manuum, magis ad humanam naturam ſpectant. Verùm quia duæ naturæ perſonam vnam conſtituunt, & vnus eſt Chriſtus, qui à Patre prodiit vt carnem noſtram indueret, meritò Apoſtolus eundem & ſemper fuiſſe inuiſibilem, & poſtea viſum eſſe, communiter prædicat. Quo refellitur putidum Serueti cauillum, vnam eſſe Deitatis naturam & eſſentiam cum carne: adeóque Verbum in carnem transformatum, quia ille ſermo viuificus in carne viſus fuerit. Meminerimus ergo hanc aſſeri Euangelij doctrinam, quòd is qui in carne verè ſe Filium Dei eſſe probauit, ac pro Filio Dei agnitus, ſemper inuiſibilis fuerit Dei ſermo. neque enim mundi initium hîc deſignat: ſed altius conſcendit. *Quod audiuimus, quod vidimus*, Non rumoris fuit hic auditus, cui parum fidei haberi ſolet: ſed intelligit Iohannes, ſe de iis quæ docuit, prius fuiſſe à Magiſtro probè edoctum, vt nihil temerè in medium protulerit. Et certè nemo erit in Eccleſia idoneus doctor, qui non Filij Dei antè fuerit diſcipulus, ac rectè inſtitutus in eius ſchola: quando ſola eius authoritas valere debet. Quod dicit ſe *Oculis vidiſſe*, non eſt pleonaſmus, ſed maior expreſſio amplificationis cauſa. Imò non contentus ſimplici aſpectu, addit, *Contemplati ſumus*, & manus noſtræ palparunt. Quibus verbis teſtatur nihil ſe docuiſſe quod non ſolidè perſpectum habuerit. Videtur tamen ad præſentem cauſam parum valere ſenſuum approbatio. neque enim vel oculis vel manibus comprehendi potuit virtus Chriſti. Reſpondeo, hîc idem dici quod pri-

mo Euangelij capite, Vidimus gloriam eius, gloriam vnigenito Dei Filio dignam. Neque enim ab externa corporis figura agnitus fuit Dei Filius: ſed ex eo quòd illuſtria Diuinæ ſuæ potentiæ documenta edidit: ita vt in eo, tanquam viua & expreſſa imagine, refulſerit Patris maieſtas. Quum verba ſint pluralis numeri, & res Apoſtolis omnibus peræquè conueniat, libenter de illis interpretor: præſertim quia de teſtimonij authoritate agitur. Cæterùm non minùs friuola (vt nuper attigi) quàm pudenda eſt Serueti improbitas, qui hæc verba vrget, quo probet Sermonem Dei fuiſſe viſibilem ac palpabilem. Impiè duplicem in Chriſto naturam vel deſtruit, vel miſcet. figmentum itaque neſcio quod comminiſcitur, Chriſti humanitatem ſic deificans, vt veritatem naturæ humanæ prorſus illi adimat, negans interea alia ratione Chriſtum eſſe Dei Filium, niſi quia ex matre conceptus eſt Spiritus ſancti virtute, & propriam illi ſubſiſtentiam in Deo auferens. Vnde ſequitur, neque Deum eſſe, neque hominem: licet videatur confuſam ex vtroque maſſam conflare. Verùm quoniam nobis indubia eſt mens Apoſtoli, canem illum omittamus. *De ſermone vitæ.* Genitiuus loco epitheti capitur pro Viuifico: quia, (vt primo Euangelij capite docet) In ipſo vita erat. Quanquam titulus hic in Filium Dei duplici iure competit: & quòd vitam effuderit in omnes creaturas, & quòd nunc vitam in nobis reparet, quæ per Adæ peccatum extincta perierat. Quinetiã ipſum quoque Sermonis nomen bifariam poteſt exponi: vel de Chriſto, vel de Euangelij doctrina: nam & per hanc ſalus nobis affertur. Cæterùm quia eius ſubſtantia eſt Chriſtus: neque aliud continet, quàm hominibus tandem fuiſſe patefactum, qui ſemper fuerat apud Patrem: mihi ſimplicior & magis genuina videtur prior expoſitio. Porrò Sermonem vocari ſapientiam in Deo reſidentem, melius ex Euangelio conſtat.

2 *Et vita manifeſtata eſt.*) Copula explicationis vice hîc ponitur, acſi diceret, Nos de Sermone viuifico teſtimonium reddimus, quemadmodum manifeſtata fuerit vita. Quanquam poteſt adhuc duplex eſſe ſenſus: vel quòd exhibitus fuerit Chriſtus, qui vita eſt ac fons vitæ: vel quod vita nobis in Chriſto fuerit palàm oblata. Hoc quidem poſterius neceſſariò ſequitur ex priore. Quantum tamen ad verborum ſignificationem, differunt inter ſe hæc duo: vt cauſa & effectus. Vbi ſecundò repetit, *Annuntiamus vitam æternam*, non dubito quin de effectu loquatur. nempe quòd annuntiet, beneficio Chriſti partam nobis eſſe vitam. Vnde colligimus, non poſſe Chriſtum nobis prædicari, quin aperiatur nobis regnum cæleſte, vt à morte excitati, viuamus Dei vitam. *Quæ erat apud patrem.* Hoc verum eſt, non tantùm ex quo conditus fuit mundus: ſed etiam ab vltima æternitate. ſemper enim Deus, vitæ fons fuit. Vis autem & facultas viuificandi penes æternam eius ſapientiam fuit. ſed eam actu non exerebat ante mundi creationem. ex quo autem Deus Sermonem proferre cœpit, vis illa quæ prius abſcondita latebat, ſeſe in creaturas diffudit. Iam hæc aliqua fuit manifeſtatio. ſed Apoſt. aliò reſpicit, nempe quòd tunc demùm manifeſtata fuerit vita in Chriſto, quum ipſe carne noſtra indutus, partes redemptionis impleuit. Tametſi enim eiuſdem vitę Patres, etiam ſub Lege, ſocij ac conſortes fuerunt: ſcimus tamen ſub ſpe, quæ reuelanda erat, fuiſſe concluſos. Neceſſe illis erat, vitam à morte & reſurrectione Chriſti petere: atqui res erat non ſolùm procul remota ab oculis, ſed mentibus etiam abſcondita: pendebant igitur à ſpe reuelationis, quæ ſuo demũ tempore ſubſequuta eſt. Non poterant quidem vitam obtinere, niſi ſibi aliquo modo manifeſtatam: ſed inter nos & illos magnum eſt diſcrimen: quia quem ipſi obſcurè ſibi promiſſum in figuris quærebant. nos iam exhibitum quaſi manibus tenemus. Cæterùm conſilium Apoſtoli eſt, tollere opinionem nouitatis, quæ minuere Euangelij dignitatem poterat. qua ratione dicit, non cœpiſſe nunc demùm vitam, vtcunque nuper apparuerit. quia perpetuò fuit apud Patrem.

3 *Quod vidimus & audiuimus, annuntiamus vobis: vt & vos ſocietatem habeatis nobiſcum, & ſocietas noſtra ſit cum patre & cum Filio eius Ieſu Chriſto.*

4 *Et hæc ſcribimus vobis, vt gaudium veſtrum ſit completum.*

5 *Et hæc eſt promiſſio quam annuntiamus vobis, quòd Deus lux eſt, & tenebræ in eo non ſunt vllæ.*

6 *Si dixerimus quòd ſocietatem habemus cum eo, & in tenebris ambulamus, mentimur, & veritatem non facimus.*

7 *Si autem in luce ambulamus, ſicut ipſe in luce eſt, ſocietatem habemus inter nos mutuam: & ſanguis Ieſu Chriſti Filij eius, emundat nos ab omni peccato.*

3 *Quod vidimus.*) Iam tertiò repetit illud ſuum Vidiſſe & audiſſe, ne quid deſit ad ſolidam ſuæ doctrinæ certitudinem. Atque id diligenter notandum eſt, delectos eſſe à Chriſto Euangelij præcones, qui idonei ac fidi eorum omnium quæ dicturi erant, teſtes eſſe poſſent. Simul etiam de animi ſui affectu teſtatur: quia non alia ratione moueri ſe dicit ad ſcribendum, niſi vt eos quibus ſcribit, ad ſocietatem inæſtimabilis boni inuitet. vnde patet quantam habeat ſalutis ipſorum curam. Quod ad conciliandam fidem non parum valet: nimis enim ingrati ſumus, ſi eum recuſamus audire, qui fœlicitatis, quam adeptus eſt, partem communicare nobiſcum optat. Fructum deinde exprimit qui ex Euangelio percipitur: nempe vt coniuncti ſimus Deo & Filio eius Chriſto: in quo ſummum bonum conſiſtit. Hoc ſecundum membrum addi oportuit, non modò vt pretioſam & amabilem redderet Euangelij doctrinam, ſed etiam vt oſtenderet, non in alium finem eos ſibi cupere ſocios, niſi vt Deo adduceret, atque ita omnes in ipſo vnum eſſent. Nam habent improbi quoque mutuam inter ſe coniunctionem, ſed extra Deum: imò vt ſe à Deo magis ac magis alienent: quod malorum omnium extremum eſt. Hæc verò (ſicuti iam dictum eſt) vnica noſtra eſt beatitudo, à Deo recipi in gratiam, vt verè illi in Chriſto vniti ſimus: de qua Ioan. 17. capit. In ſumma, pronuntiat Ioannes, quemadmodum adoptati ſunt à Chriſto Apoſtoli in fratres, vt collecti in vnum corpus, Deo ſimul adhæreant: ita ſe hoc cum reliquis collegis agere, vt ſacræ huius ac beatæ vnitatis multi ſint conſortes.

4 *Vt gaudium veſtrum.*) Nomine Pleni gaudij melius integram & perfectam beatitudinem exprimit,quam ex Euangelio conſequimur.ſimul admonet fideles vbinam defixos habere debeant omnes ſuos Matt.6.21.
affectus. Verum eſt prouerbium illud, Vbi eſt theſaurus noſter,ibi eſſe cor noſtrum. Quiſquis ergo verè percipit quid valeat illa cum Deo ſocietas,hac vna abundè contentus eſt,nec amplius variis deſideriis æſtuat.Dominus calix meus (inquit Dauid) & hæreditas mea. Funes mihi ceciderunt in præclaram ſortem. Pſal.16.5.
Eodem modo Paulus ſibi omnia pro ſtercoribus eſſe prædicat,vt poſſideat vnum Chriſtum.Quare is de- Philip.3.8.
mum in Euangelio profecit, qui ſe Dei communicatione beatum exiſtimans,in ea ſola acquieſcit: ſicque eam præfert toti mundo,vt eius cauſa omnia relinquere ſit paratus.

5 *Et hæc eſt promiſſio.*) Non minus probo quod reddidit vetus interpres, Hæc eſt annuntiatio. quanuis enim ἐπαγγελία Græcis promiſſionem ſæpius ſignificet: quia tamen generaliter hic loquitur Ioannes de teſtimonio cuius paulò antè meminit, videtur contextus potius exigere alterum illum ſenſum, niſi fortè ſic reſoluas,Promiſſio quam vobis afferimus,hoc ſecum trahit,vel hanc conditionem habet annexã. Hoc modo nobis conſtabit mens Apoſtoli. Neque enim hîc vult complecti totam Euangelij doctrinam: ſed oſtendit hoc requiri,ſi Chriſto & eius bonis frui volumus, vt Deo ſimus in iuſtitia & ſanctitate conformes. Quemadmodum & Paulus dicit ſecundo ad Titum capite, Apparuit gratia Dei ſalutiſera omnibus, vt abnegata impietate,& mundanis deſideriis, ſobriè & iuſtè & ſanctè viuamus in hoc ſeculo. Niſi quòd hîc metaphoricè in luce ambulandum eſſe docet,quia Deus lux eſt. Porrò quum Deum nunc vocet *lucē*, nunc dicat *eſſe in luce*, non ſunt nimis vrgendæ voces. Cur Satan vocetur Princeps tenebrarum, ſatis notum eſt:ergo quum Deus ex aduerſo Pater lucis & Lux vocatur primùm intelligamus, nihil in eo eſſe niſi liquidum,purum,& ſincerum:deinde qui ſuo fulgore ſic omnia illuſtrat,vt nihil vitioſum aut contortum, nullas maculas vel ſordes,nullam hypocriſim vel fraudem latere patiatur.Proinde hæc ſumma eſt, Quum nulla ſit conſenſio inter lucem & tenebras,quandiu in tenebris ambulamus,nobis cum Deo eſſe diſſidiũ: illam ergo,cuius meminit,ſocietatem aliter non conſtare, quàm ſi nos quoque puri & lucidi ſimus. *Tenebræ in eo non ſunt.* Hæc loquendi forma valde eſt Ioanni familiaris, vt quod affirmauit, contraria negatione amplificet.Ergo ſenſus eſt, Deum eiuſmodi lucem eſſe, vt nullas tenebras admittat. vnde ſequitur, eum odiſſe malam conſcientiam,pollutos ac peruerſos mores,& quicquid tenebras ſapit.

6 *Si dixerimus.*) Eſt quidem argumentum à repugnantibus,dum alienos à Deo eſſe colligit qui in tenebris ambulant.pendet tamen hæc ſola doctrina ex altiore principio:nempe quòd Deus ſuos ſanctificet. Neque enim nudum eſt præceptum quo ſanctam à nobis vitam exigat: ſed potius oſtendit,ad hoc quoque valere Chriſti gratiam,vt diſcuſſis tenebris,lucem Dei in nobis accendat,acſi diceret,Quòd Deus ſe nobis communicat,non eſt inane figmentum:ſed neceſſe eſt vt vis & effectus huius ſocietatis in vita reluceat:alioqui mendax erit Euangelij profeſſio.Quod addit, *nõ facimus veritatem*, perinde valet acſi dixiſſet, Non agimus veraciter:Non colimus verum & rectum.Eſt autem phraſis illa,quam prius annotaui eſſe illi in frequenti vſu.

7 *Si autem in luce ambulamus.*) Nunc dicit certum hoc eſſe ſymbolum noſtræ cum Deo coniunctionis,ſi illi ſimus conformes.non quod vitæ puritas Deum nobis conciliet tanquam prior cauſa: ſed intelligit Apoſtolus,ab effectu conſtare nos Deo eſſe vnitos,ſi eius puritas in nobis luceat. Et ſanè ita ſe res habet,quocunque accedit Deus, ſic eius ſanctitate omnia perfundi, vt ſordes omnes abſtergat: extra eum verò nihil præter immunditiem & tenebras nos habere. Hinc patet, neminem rectè viuere,quin ſimul Deo adhæreat.Quòd dicit, *ſocietatem eſſe nobis mutuam*, non ſimpliciter ad homines refertur, ſed Deum in vna parte,nos autem in altera ſtatuit. Quæri tamen poteſt quiſnam hominum lucem Dei ſic exprimere poſſit in ſua vita,vt extet iſta ſimilitudo quam requirit Ioannes. nam hoc modo neceſſe foret tenebris omnino purum eſſe ac vacuum. Reſpondeo, huius generis loquutiones ad captum hominum attemperandas eſſe.itaque ſimilis Deo eſſe dicitur,qui ad eius ſimilitudinem aſpirat,vtcunque longè ab ea adhuc abſit.Non aliunde petendum eſt exemplum,quàm ex præſenti loco. In tenebris ambulat, quiſquis non regitur timore Dei,nec pura conſcientia hunc finem ſpectat, vt ſe Deo totum addicens, eius gloriã promouere ſtudeat.Ergo ex aduerſo,qui ſincero cordis affectu vitã ſuã omnéſque eius partes exigens ad Dei timorem & obſequium,purè illum colit, etiamſi in multis delinquat, gemátque ſub carnis onere,in luce ambulare cenſetur,quia rectam viam tenet. Sola igitur eſt conſcientiæ integritas, quæ lucem à tenebris diſcernit. *Et ſanguis Ieſu Chriſti.* Poſtquàm docuit qualе ſit noſtræ cum Deo vnitatis vinculum, fructum quoque inde manantem demonſtrat: nempe quòd tunc gratuitò nobis remittuntur peccata. Hæc autem eſt illa beatitudo,quam Dauid Pſalmo trigeſimo ſecundo deſcribit: vt ſciamus nos eſſe miſerrimos, donec Spiritu Dei regeniti,puro corde illi ſeruiamus. Quid enim miſerius homine fingi poteſt, quem Deus odio & abominationi habet,cuius capiti ſimul cum ira Dei incumbit mors æterna?Inſignis eſt hic locus, ex quo primùm diſcimus,tunc ad nos propriè pertinere expiationem Chriſti morte partam, quum iuſtitiam recto cordis affectu colimus.Neque enim redemptor eſt Chriſtus,niſi iis qui ab iniquitate conuerſi, nouam vitam inſtituunt. Quare ſi Deum cupimus habere propitium, vt peccatis ignoſcat, non debemus ipſi nobis ignoſcere. Denique à pœnitentia non poteſt auelli peccatorum remiſſio, nec pax cum Deo poteſt eſſe conſcientiis,vbi non regnat Dei timor. Docet ſecundò hic locus, gratuitam peccatorum veniam non ſemel tantùm nobis dari,ſed hoc beneficium perpetuò in Eccleſia reſidere, & quotidie offerri fidelibus. Nam Apoſtolus hîc alloquitur fideles: vt certè nemo vnquam fuit,nec futurus eſt, qui poſſit aliter placere Deo, quum omnes ſint reatus obſtricti apud Deum. Qualecunque enim in nobis ſit rectè agendi ſtudium,ſemper claudicando ad Deum tendimus. Porrò quicquid dimidium eſt, laudem apud Deũ non meretur.Interea nouis ſubinde peccatis,quantum in nobis eſt,abdicamus nos à Dei gratia:ita fit vt quotidiana peccatorum remiſſione opus habeant ſancti omnes,quia hæc ſola in Dei familia nos retinet. Quũ dicit *ab omni peccato*, ſignificat multis nominibus coram Deo nos eſſe reos:vt certè nemo eſt qui non pluribus vitiis laboret. cæterùm piis ac Deum timentibus nulla peccata obſtare docet quominus Deo placeant. Modum etiam impetrandæ veniæ, & purgationis cauſam demonſtrat: nempe quia peccata noſtra

Chriſtus ſanguine ſuo expiauit.ſed pios omnes indubiè huius purgationis fore participes affirmat. Hæc tota pars doctrinæ impiè corrupta fuit à ſophiſtis: gratuitam enim peccatorum veniam nobis tantùm in Baptiſmo dari fingunt.Illic ſolum Chriſti ſanguinem valere fatentur: ſed à Baptiſmo non aliter nos Deo reconciliari tradunt,quàm per ſatisfactiones. Relinquunt & hîc quidem ſanguini Chriſti partem aliquã. ſed quum operibus vel ex minima parte laudem aſſignant, munus expiandi peccata Deúmque placandi prorſus euertunt,quod hîc dicit Iohannes.Nunquã enim hęc inter ſe cõuenient,mũdari nos Chriſti ſanguine,& opera eſſe ablutiones:quia Iohannes non dimidium hîc,ſed totum Chriſti ſanguini aſſignat.Hęc igitur ſumma eſt, vt certò ſtatuant fideles ſe acceptos eſſe Deo, quia ſacrificio mortis Chriſti illis placatus eſt.Sacrificium verò,purgationem,& ſatisfactionem ſub ſe continet: quare horum omnium vis & effectus in ſolum Chriſti ſanguinem competit. Quo refellitur ſacrilegum Papiſtarum commentum de indulgentiis.nam quaſi non ſufficiat Chriſti ſanguis,Martyrum quoque ſanguinem & merita in ſubſidium aduocant. Quanquam hæc blaſphemia apud eos longius patet. nam quum ſuas claues,quibus remiſſionẽ peccatorum incluſam tenent, partim ex Martyrum ſanguine & meritis, partim ex ſupererogationis operibus,quibus ſe quiſquę peccator redimit,conflatas eſſe dicant:nulla illis manet peccatorum remiſſio quę non ſanguini Chriſti deroget. Nam ſi locum habeat eorum doctrina, non purgabit nos Chriſti ſanguis, ſed tanquam adminiculum partiale concurret.Hoc etiam modo pendebunt conſcientiæ, quas hîc in ſola fiducia conſiſtere Apoſtolus iubet.

8 *Si dixerimus quòd peccatum non habemus, nos ipſos decipimus, & veritas non eſt in nobis.*
9 *Si confitemur peccata noſtra,fidelis eſt & iuſtus, vt nobis peccata remittat: & purget nos ab omni iniuſtitia.*
10 *Si dixerimus quòd non peccauimus, mendacem facimus eum, & ſermo eius non eſt in nobis.*

8 *Si dixerimus.)* Iam à neceſſitate commendat gratiam illam. quia enim à peccato nemo eſt immunis,nos omnes perditos eſſe ac deſperatos ſignificat, niſi Dominus nobis ſuccurrat veniæ remedio. Hæc ratiò eſt cur tantopere vrgeat,neminem eſſe innoxium, quo melius ſciant omnes, indigere ſe miſericordia, quæ ipſos ab exilio liberet: atque ita magis ad obtinendum hoc tam neceſſarium bonum incitentur. Nomine *peccati* non tantùm praua & vitioſa inclinatio hîc notatur: ſed culpa quæ verè nos efficit reos coram Deo.Porrò quum ſi vniuerſalis ſententia,ſequitur,neminem Sanctorum qui ſunt, fuerunt,vel futuri ſunt, eximi ab hoc numero. Quare appoſitè Auguſtinus hoc teſtimonio Pelagianorum cauillum refellit: prudenter etiam expendit non exigi reatus confuſionem humilitatis cauſa, ſed ne mentiendo nos fallamus. Quum addit, *veritas non eſt in nobis*, ſuo more priorem ſententiam iterando confirmat.quanquam non eſt ſimplex iteratio(vt alibi)ſed eos falli dicit,qui in mendacio glorientur.

9 *Si confitemur.)* Iterum fidelibus promittit propitium illis Deum fore, modò ſe peccatores agnoſcant. Magni intereſt,vt certò perſuaſi ſimus, promptam paratámque nobis eſſe cum Deo reconciliationem,vbi peccauimus:alioqui ſemper infernum in nobis incluſum ferimus.Pauci hoc quidem expendunt, quàm miſera & infœlix ſit conſcientiæ vacillatio:ſed ita res habet,infernum regnare vbi non eſt pax cum Deo.Quo magis amplecti toto animo hanc promiſſionem decet, quæ certam omnibus peccata ſua cõfitentibus veniam offert.Porrò hanc in Dei fide & iuſtitia fundatam eſſe decet:quia Deus qui promiſit,verax eſt ac rectus. Nam qui *iuſtum* vocari putant quia nos gratis iuſtificet, nimium argutè (meo iudicio) philoſophantur.Iuſtitia enim hæc è fide pendet,vtraque verò promiſſioni annexa eſt.Poſſet enim alioqui iuſtus eſſe Deus, & tamen ſummo iure nobiſcũ agere, ſed quia ſe verbo ſuo nobis conſtrinxit,iuſtus cenſeri non vult, niſi ignoſcat. Cæterùm confeſſio hæc quum ad Deum referatur, ſincerum cordis affectum requirit,cor autem loqui Deo non poteſt abſque vitæ nouitate. ergo veram in ſe pœnitentiam continet. Gratuitò quidem remittit Deus, ſed ita, vt miſericordiæ facilitas non ſit illecebra peccandi. *Purget nos.* Purgandi verbum videtur alio ſenſu capere quàm prius. Nam Chriſti ſanguine purgari nos dicebat, quia eius beneficio peccata non imputantur, nunc verò poſtquàm de venia loquutus eſt, addit etiam, Deum nos purgare ab iniuſtitia:vt hoc ſecundum membrum diuerſum ſit à priore. Ita duplicem ex confeſſione fructum ad nos redire ſignificat:quòd Deus Chriſti ſacrificio placatus, nobis ignoſcit,& quod nos corrigit ac reformat. Si quis obiiciat, nunquam, dum in mundo peregrinamur,ab omni iniuſtitia nos purgari: quantum ad reformationem ſpectat,verum id quidem eſt: ſed Iohannes non docet quid Deus nunc perficiat in nobis. Fidelis eſt, inquit,vt nos mundet:non hodie ſcilicet,nec cras. nam quandiu carne circundati ſumus, nos in continuo profectu eſſe oportet:ſed quod ſemel cœpit, quotidie pergit facere, donec tandem abſoluat.Sic Paulus dicit,nos electos eſſe,vt irreprehenſibiles appareamus coram Deo. Et alibi, Mundatam eſſe Eccleſiam,vt ſit abſque omni ruga & macula. Quanquam ſiquis præſentem locum ſecus interpretari malit,quaſi idem bis dicat,liberum id relinquo.

Col.1.22. Eph.5.27.

10 *Mendacem facimus.)* Vltrà progreditur,quòd Deum blaſphement qui ſibi puritatem arrogant.Videmus enim vt paſſim totum genus humanum peccati damnet: quare bellum cum Deo ſuſcipit quiſquis effugere tentat hanc damnationem: ipſúmque arguit mendacij, quaſi immeritos premat. Confirmationis cauſa addit, *ſermonem Dei non eſſe in nobis*, acſi diceret nos tantam eius doctrinam reiicere, quæ ſub reatu omnes includit. Vnde colligimus, nos tunc demum ritè profeciſſe in verbo Domini, dum verè humiliati ſumus: vt gementes ſub vitiorum onere, confugere diſcamus ad Dei miſericordiam: nec alibi quàm in paterna Dei indulgentia acquieſcamus.

CAPVT

CAPVT II.

Filioli mei, hæc ſcribo vobis vt non peccetis: quòd ſi quis peccauerit, aduocatum habemus apud Patrem, Ieſum Chriſtum, iuſtum.

2 *Et ipſe eſt propitiatio pro peccatis noſtris, non pro noſtris autem ſolum, ſed etiam pro totius mundi.*

1 *Filioli mei.)* Eſt hæc non modò ἀνακεφαλαίωσις ſuperioris doctrinæ, ſed totius ferè Euangelij ſumma, vt abſtineamus à peccatis: & tamen quia ſemper obnoxij ſumus Dei iudicio, certi ſumus Chriſtum cum ſacrificio mortis ſuæ intercedere, vt Patrem nobis propitiet. Interea occupatione etiam vtitur, nequis putet eum peccandi licentiam dare, quum de miſericordia Dei concionatur, & eam docet nobis omnibus eſſe expoſitam. Duas ergo Euangelij partes ſimul coniungit, quas ſeparando, præpoſteri homines illud lacerant ac mutilant. Præterea ſemper doctrina gratiæ, obnoxia fuit improborum calumniis. Quum proponitur in Chriſto peccatorum expiatio, peccandi licentiam concedi iactant. His malis vt occurrat Apoſtolus, primò teſtatur hunc eſſe doctrinæ ſuæ finem, vt homines peccare deſinant. Nam quum dicit, *vt nõ peccetis*, hoc tantùm vult, vt pro humanę infirmitatis modo abſtineant à peccatis. Atque huc ſpectat quod iam tractaui de ſocietate cum Deo, vt conformes illi ſimus. Interea tamen de gratuita peccatorum remiſſione non tacet: quia etiamſi cælum ruere, & omnia miſceri debeant, hæc pars doctrinæ nunquam omittenda: quin potiùs clarè & diſertè prædicãdum eſt Chriſti officium. Sic etiam hodie nos agere decet. quia procliuis eſt caro ad laſciuiam, ſedulò monendi ſunt homines, iuſtitiam & ſalutem morte Chriſti ideo partam eſſe, vt ſimus ſacrum Dei peculium. Vtcunque tamen multos Dei miſericordia proteruè abuti contingat, multi etiam canes calumnioſè nos traducant, quaſi vitiis fræna laxemus: fortiter in aſſerenda Chriſti gratia pergendum eſt, in qua maximè Dei gloria refulget, totáque hominum ſalus conſiſtit. Spernendi ſunt, inquam, iſti impiorum latratus, quibus impetitos videmus fuiſſe Apoſtolos. Hac de cauſa ſecundum membrum mox ſubiicit, *aduocatum* nobis eſſe, vbi peccauimus. Quibus verbis confirmat quod iam prius habuimus, quia longè abſumus à perfecta iuſtitia, imò quotidie reatum nobis accerſimus: eſſe ſimul in promptu remedium Deo placando, ſi ad Chriſtum confugimus. Atque hoc ſolum eſt, in quo acquieſcere poſſunt conſcientiæ, in quo continetur hominum iuſtitia, in quo fundata eſt ſpes ſalutis. Conditionalis particula *ſi quis*, debet in cauſalem reſolui: nam fieri non poteſt quin peccemus. Denique ſignificat Iohannes, non modò nos reuocari à peccatis per Euangelium, quia illic nos ad ſe Deus inuitat, & Spiritum regenerationis offert: ſed etiam conſuli miſeris peccatoribus, vt Deum ſemper propitium habeant: nec peccata, quibus obſtricti tenentur, obſtare quominus iuſti ſint, quia mediatorem habent qui ipſos Deo reconciliet. Porrò dum oſtendere vult quomodo redeamus cum Deo in gratiam, dicit Chriſtum eſſe nobis *aduocatum*. nam in hoc apparet coram facie Dei, vt ſacrificij ſui vim & efficaciã erga nos exerat. Quò melius hoc poſſit intelligi, craſſius loquar. Interceſſio Chriſti, continua eſt mortis eius applicatio in ſalutem noſtram. quòd ergo Deus peccata nobis non imputat, hoc fit quia Chriſtum deprecatorem reſpicit. Cæterùm duo tituli, quibus poſtea Chriſtum inſignit, propriè ad circunſtantiam huius loci ſpectat. Vocat *iuſtum & propitiationem*. vtroque præditum eſſe oportet, vt munus perſonámque Aduocati ſuſtineat. Quis enim peccator nobis Dei gratiam cõciliet? Nam ideo arcemur omnes ab acceſſu, quia nemo purus eſt ac vacuus à peccato: nemo itaque idoneus pontifex, niſi innocens & à peccatoribus ſegregatus: quemadmodum etiam habetur ad Hebræos 7.26. Additur *propitiatio*, quia nemo abſque ſacrificio idoneus eſt pontifex. Itaque ſub Lege, nunquam ſanctuarium ingrediebatur ſacerdos, niſi præeunte ſanguine: & victima in precibus, quaſi ſolenne ſigillum, ſolebat ex Dei inſtituto adhiberi. Quo ſymbolo teſtatum eſſe Deus voluit, vt quis gratiam nobis impetret, oportere inſtructum eſſe ſacrificio. Nam vbi offenſus eſt Deus, ad ipſum placandum ſatisfactionis pretium exigitur. Hinc ſequitur, opus habere aduocato Sanctos omnes qui fuerunt ac futuri ſunt: neminem verò præter Chriſtum huic muneri obeundo parem eſſe. Et certè nominatim duo hæc epitheta adſcribit Iohannes Chriſto, vt vnicum eſſe aduocatum oſtenderet. Sicuti autem eximia inde conſolatio ad nos redit, quum audimus Chriſtum non ſemel modò eſſe mortuum, vt nobis Patrem placaret: ſed aſſiduè intercedere pro nobis, vt aditus nobis in eius nomine ad Deum pateat, vt preces noſtræ exaudiantur: ita ſummoperè cauendum ne honor, qui illi proprius eſt, aliò transferatur. Atqui ſcimus in Papatu promiſcuè Sanctis attributum fuiſſe hoc munus. Nunc ſunt anni triginta, quum hoc tam inſigne fidei noſtræ caput ferè ſepultum erat, Chriſtum eſſe aduocatum. Hodie fatentur vnum quidem eſſe ex multis, ſed non ſolum. Qui inter Papiſtas paulò plus habent verecundiæ, non negant Chriſtum eminere: ſed poſtea ingentem comitum turbam illi aſſociant. Atqui verba clarè ſonant, non poſſe aduocatum eſſe qui non ſit idem ſacerdos. ſacerdotium porrò nonniſi in Chriſtum ſolum competit. Interea non tollimus mutuas Sanctorum interceſſiones, quibus inter ſe charitatem exercent: ſed hoc nihil ad mortuos qui ex hominum contubernio migrarunt: nihil etiam ad ea patrocinia quę ſibi confingunt, ne ſint vnius Chriſti clientes. Nam etſi fratres orant pro fratribus, vnum tamen patronum omnes ſine exceptione reſpiciunt. Dubium itaque non eſt quin totidem Chriſto idola opponant Papiſtę, quot ſibi patronos comminiſcuntur. Obiter verò notandum eſt, nimis craſſè errare eos qui Patris genibus Chriſtum aduoluunt, vt pro nobis oret. Tollendæ ſunt eiuſmodi imaginationes, quæ cæleſti Chriſti gloriæ derogant: ac retinenda ſimplex doctrina, fructum mortis eius recentem ac perpetuum nobis conſtare, quòd ſua interceſſione Deum nobis propitiet, precéſque noſtras tam ſacrificij ſui odore ſanctificet, quàm patrocinij fauore adiuuet.

2 *Non pro noſtris ſolum.)* Amplificationis cauſa hoc addidit, vt certò perſuaſi ſint fideles, expiationem à Chriſto partam, ad omnes extendi qui Euangelium fide amplexi fuerint. Sed hîc mouetur quæſtio, quo modo mundi totius peccata expientur. Omitto phreneticorum deliria, qui hoc prætextu reprobos omnes, adeóque Satanam ipſum in ſalutem admittunt. tale portentum refutatione indignum eſt. Qui hanc

abſurditatem volebant effugere, dixerunt, ſufficienter pro toto mundo paſſum eſſe Chriſtum:ſed pro electis tantum efficaciter.Vulgò hæc ſolutio in ſcholis obtinuit. Ergo quanquam verum eſſe illud dictum fateor: nego tamen præſenti loco quadrare.neque enim aliud fuit conſilium Iohannis, quàm toti Eccleſiæ commune facere hoc bonum. Ergo ſub omnibus, reprobos non comprehendit: ſed eos deſignat qui ſimul credituri erant,& qui per varias mundi plagas diſperſi erant. Tunc enim verè,vt par eſt,illuſtratur Chriſti gratia,quum vnica eſſe mundi ſalus prædicatur.

3 *Atque in hoc cognoſcimus quòd cognouimus eum,ſi præcepta eius ſeruamus.*

4 *Qui dicit,Noui eum,& præcepta eius non ſeruat,mendax eſt,& in eo veritas non eſt.*

5 *Qui verò ſeruat eius ſermonem, verè in ipſo charitas Dei perfecta eſt.In hoc cognoſcimus quòd*
in ipſo ſumus.

6 *Qui dicit ſe in eo manere,debet,ſicuti ille ambulauit,ita & ipſe ambulare.*

3 *Atque in hoc.)* Poſtquam doctrinam illam de gratuita peccatorum remiſſione tractauit, iterum ad exhortationes redit illi annexas, & quæ ab ea dependent. Ac primò quidem admonet, non otioſam eſſe Dei notitiam,quæ ex Euangelio concipitur:ſed parere ex ſe obedientiam.Poſtea oſtendit quid maximè à nobis Deus flagitet,quid ſit in vita præcipuum: nempe vt Deum amemus. Quod de viua Dei cognitione hîc legimus,non temerè Scriptura paſſim repetit. Mundo enim nihil magis tritum eſt, quàm pietatis doctrinam trahere ad frigidas ſpeculationes. In hunc modum à Sorbonicis Sophiſtis adulterata fuit theologia,vt ex tota eorum ſcientia ne minima quidem ſcintilla pietatis emicare queat.Et paſſim curioſi homines tantùm diſcunt ex verbo Dei,quòd garriant oſtentationis cauſa.Denique nimis vulgare hoc fuit ſeculis omnibus malum,nomen Dei fruſtra iactare.Sumit ergo Iohannes hoc principium,quòd Dei cognitio ſit efficax.Vnde colligit,minimè Deum cognoſcere,qui præcepta eius non ſeruant.Plato licet in tenebris palpitans, ſuum tamen illud Pulchrum, quod imaginatur,cognoſci poſſe negat, quin hominem rapiat in admirationem ſui:in Phædro,& aliis locis. Deum ergo quî fieri poteſt vt cognoſcas,& nullo affectu tangaris?Nec verò hoc tantum ex Dei natura manat,vt cognitum ſtatim amemus:ſed idem Spiritus qui mẽtes noſtras illuminat,inſpirat etiam cordibus conformem ſcientiæ affectum. Quanquam hoc ſecum fert Dei cognitio,vt eum timeamus & amemus. neque enim Dominum & Patrem, vt ſe oſtendit, poſſumus agnoſcere,quin præbeamus nos illi viciſſim morigeros filios, & ſeruos obſequentes. Breuiter Euangelij doctrina viuum eſt ſpeculum,in quo Dei effigiem contemplantes,in eam transfiguramur: quemadmodũ Paulus docet 2.ad Corinth.3.18.Quare vbi non eſt pura conſcientia,non niſi inane ſcientiæ ſpectrum eſſe poteſt.Notandus eſt hic ordo,quum dicit, *Nos cognoſcere quod nouerimus*: ſignificat enim,Dei obedientiã ſic coniunctam eſſe ſcientiæ,vt tamen hæc ordine ſit prior: ſicuti neceſſe eſt cauſam effectu ſuo eſſe ſuperiorem.*Si præcepta eius.* Atqui nemo eſt qui omni ex parte ſeruet: ita nulla eſſet Dei cognitio in mundo. Reſpondeo,Apoſtolum minimè ſecum pugnare.quum ergo nuper omnes reos ſtatuerit coram Deo,non intelligit ſeruare mandata,qui Legi penitus ſatisfaciant(quod exemplum nuſquam inueniri poteſt in mũdo)ſed qui pro humanæ infirmitatis captu,vitam ſuam formare ſtudent ad Dei obſequium. Nam quoties de fidelium iuſtitia Scriptura loquitur,adeò peccatorum remiſſionem non excludit, vt potius ab ea faciat exordium.Nec verò inde colligendum eſt, fidem in opera recumbere. tametſi enim ſuæ quiſque fidei teſtimonium habet ab operibus:non tamen ſequitur illic fundatam eſſe, quum poſterior hæc probatio inſtar ſigni accedat.Certitudo itaque fidei in ſola Chriſti gratia reſidet:ſed pietas & ſanctitas vitæ veram fi-
Coloſſ.3.9. dem à ficta & mortua Dei notitia diſcernit: quia hæc veritas eſt in Chriſto (vt ait Paulus) exuiſſe veterem hominem,&c.

4 *Qui dicit,noui eum.*) Vnde probat mentiri, qui fidem iactant abſque pietate ? nempe à contrario: quia iã illud poſuit, quòd Dei cognitio res ſit efficax. Neque enim nuda imaginatione cognoſcitur Deus: quum ſe intus cordibus noſtris per Spiritum patefacit. Cæterùm quia multi hypocritæ fidei titulo fruſtra ſuperbiunt,tales mendacij damnat Apoſtolus.nam quod dicit ſuperuacuum foret,niſi per multorum ora volitaret falſa & inanis Chriſtianiſmi profeſſio.

5 *Qui verò ſeruat.)* Nunc definit quænam vera ſit Legis Dei obſeruatio, nempe Deum amare. Locus hic perperam(meo iudicio)ab iis exponitur,qui intelligunt,vero Deo placere qui ſermonem eius ſeruãt. Potiùs ſic reſolue , Dilige ſincero cordis affectu Deum, eſt mandata eius ſeruare. Breuiter enim(vt iam admonui) indicare voluit quid à nobis Deus exigat:& in quo poſita ſit fidelium ſanctitas. Idem Moſes quoque dicebat,quum Legis ſummam colligeret, Nunc Iſrael,quid petit abs te Dominus , niſi vt timeas ipſum,& diligas,ambuléſque in præceptis eius?Deuteron.cap.10.12.Item capite 30.19.Elige vitam,nempe vt diligas Dominum Deum tuum,ſeruias illi,& adhæreas,&c.Neque enim Lex,quæ ſpiritualis eſt,de externis tantùm operibus præcipit:ſed hoc præcipuè nobis commendat,vt Deum ex toto corde diligamus. Quòd nulla hîc ſit hominum mentio , pro abſurdo haberi non debet: continuò enim ex Dei amore fluit fraterna charitas,vt poſtea videbimus. Quiſquis itaque vitam ſuam Deo probare cupit, ad hunc ſcopum omnes eius partes dirigat.Siquis obiiciat, Neminem vnquam fuiſſe repertum qui Deum ita perfectè diligeret: reſpondeo, ſufficere modò quiſquis pro gratiæ ſibi datæ menſura, ad hanc perfectionem aſpiret. Interim conſtat definitio,quòd perfectus Dei amor,ſit legitima ſermonis eius obſeruatio. In ea nós progredi,ſicut in notitia proficere decet.*Cognoſcimus quod in ipſo.* Redit ad illum Euangelij fructũ, cuius meminerat, nempe ſocietatem cum Deo & Filio eius : atque ita confirmat ſuperiorem ſententiam à conſequentibus.Nam ſi Euangelij finis eſt vt Deo communicemus: communicatio autem nulla eſſe poteſt abſque amore:nemo ritè in fide profecit niſi qui Deo ex corde adhæret.

6 *Qui dicit ſe in eo manere.)* Quemadmodum prius lucem Dei nobis in exemplar propoſuit: nũc quoque ad Chriſtum nos vocat,vt eius ſimus imitatores. Quanquam non ſimpliciter hortatur ad imitationẽ Chriſti:ſed ab vnitate quam habemus cum eo,arguit nos illi eſſe debere ſimiles. Vitæ, inquit,& operum ſimili-

ſimilitudo probabit nos in Chriſto manere. Porrò iis verbis ad proximum membrum, quod mox de amandis fratribus ſubiiciet, tranſitum ſibi facit.

7 *Fratres, non mandatum nouum ſcribo vobis: ſed mandatum vetus, quod habuiſtis ab initio. Mandatum vetus eſt ſermo quem audiſtis ab initio.*

8 *Rurſum mandatum nouum ſcribo vobis: quæ eſt veritas in ipſo & in vobis: quia tenebræ tranſeunt, & lumen verum iam lucet.*

9 *Qui dicit ſe in luce eſſe, & fratrem ſuum odit, in tenebris eſt adhuc.*

10 *Qui diligit fratrem ſuum, in luce manet, & offendiculum in eo non eſt.*

11 *Qui verò fratrem ſuum odit, in tenebris ambulat, nec ſcit quò vadat: quia tenebræ excæcarunt oculos eius.*

7 *Fratres, non mandatum,* &c.) Explicatio ſuperioris doctrinæ, quòd ſcilicet amare Deum, ſit ſeruare eius mandata. Non temerè autem pluribus verbis in hoc inſiſtit. Primùm ſcimus vt ſemper odioſa ſit vel ſuſpecta nouitas. deinde non facilè inſuetum iugum ſuſcipimus: adhæc, vbi certum aliquod doctrinæ genus ſumus amplexi, quicquam in ea mutari vel nouari, nobis moleſtum eſt. His de cauſis admonet Iohannes, nihil ſe docere de charitate, niſi quod iam ab initio auditum fidelibus, vſu ipſo inueterauerit. Alij Vetuſtatem ſecus exponunt: quòd ſcilicet non aliam nunc in Euangelio viuendi regulam præſcribat Chriſtus, quàm Deus olim ſub Lege. Idque veriſſimum eſt. Nec repugno quin hoc ſenſu paulò pòſt Euangelij ſermonem appellet *vetus mandatum.* Verùm hoc tantùm nunc velle arbitror, Hæc prima eſſe Euangelij rudimenta, ſic ipſos à principio fuiſſe inſtitutos: non eſſe cur refugiant quaſi inſolitum, quo pridem imbutos oportebat. Nam relatiuum, cauſæ loco poni apparet: *vetus* ergo nominat, non quod ante multa ſecula traditum fuerit Patribus: ſed in quo edocti fuerant ſtatim à primo religionis ingreſſu. Id autem plurimum ad fidem aſſerendam valet: quia ſtatuere debent lectores, ab eodem Chriſto profectum eſſe, à quo Euangelium habent. *Mandatum vetus eſt.* Vetuſtatis nomen hoc loco longius extendi probabile eſt. plenior enim eſt oratio, quum dicit, *ſermo quem audiſtis ab initio, eſt vetus mandatum.* Ac (meo quidem iudicio) ſignificat non debere accipi Euangelium, quaſi doctrinam nuper natam: ſed quę à Deo prodierit, ſitque æterna eius veritas. acſi diceret, Non debetis Euangelij antiquitatem metiri temporis ſpatio, quę vobis allatum eſt: ſiquidem illic patefacta vobis fuit æterna Dei voluntas. non ſolùm ergo hanc piè viuendi regulam vobis tradidit Deus, quum vocati primùm eſtis ad Chriſti fidem: ſed eadem ſemper illi fixa probatáque fuit. Et ſanè hæc demùm antiquitas cenſeri debet, fidémque & reuerentiam meretur, quæ originem habet à Deo. Nam hominum figmenta, quantumuis longa annorum præſcriptione, non tantùm autoritatis acquirent, vt obruant Dei veritatem.

8 *Rurſum mandatum nouum.*) Non videntur mihi interpretes, Apoſtoli mentem aſſequuti eſſe. *Nouum* enim dicit, quod Deus quotidie ſuggerendo veluti renouat, vt ſe in eo tota vita exerceāt fideles: quia nullum ſit illis præſtantius expetendum. Nam quæ pueri diſcunt rudimenta, poſtea locum cedunt altiori & ſolidiori doctrinæ. Contrà Iohannes negat eiuſmodi eſſe doctrinā de fratribus diligendis, quę temporeobſoleſcat: ſed perpetuò vigere, vt non minus ſit vltima perfectio, quàm tyrocinium. Porrò hoc neceſſe fuit addi: quia, vt curioſi plus iuſto ſunt homines, bona pars ſemper noui aliquid cupidè appetit. Hinc ſimplicis doctrinæ faſtidium, quòd innumera errorum portenta gignit: dum quiſque nouis ſubinde arcanis inhiat. Vbi autem hoc conſtitutum eſt, Dominum in eodem pergere tenore, vt in eo quod didicimus, tota vita nos retineat: iniectum eſt huiuſmodi cupiditatibus frænum. Ergo qui ad ſapientiæ metam pertingere cupit, quòd ad vitam rectè inſtituēdam attinet, ille in charitate proficiat. *Quæ eſt veritas.* Probat ratione quod dixit: quia hoc vno charitatis mandato, quòd ad inſtitutionem vitæ ſpectat, conſtat tota Chriſti veritas. Quæ porrò expectanda eſt alia maior reuelatio? nam Chriſtus certè omnium finis eſt ac complementum: proinde Veritatis nomen huc ſpectat, vt ſubſiſtant quaſi in meta nam pro complemento vel abſoluto ſtatu accipitur. Chriſtum illis coniungit, vt membris caput: acſi diceret, corpus Eccleſiæ non aliam habere perfectionem: vel tunc ſolidè Chriſto vnitos fore, ſi ſanctus amor inter ipſos mutuò vigeat. Alij ſecus exponūt, Quod eſt veritas in Chriſto, etiam in vobis eſt. ſed non video quorſum id ſpectet. *Quia tenebræ tranſeunt.* Præſens tempus loco præteriti. ſignificat enim, ſimul ac Chriſtus illuxit, nos habere plenum intelligentiæ fulgorem. Non quòd ſapiat quiſque fidelium primo die quantum oportet (nam & Paulus ſe eniti teſtatur vt apprehendat quod nondùm aſſequutus eſt) ſed quia Chriſti notitia ad diſcutiendas tenebras ſola ſufficit. Ergo neceſſarij ſunt quotidiani progreſſus: & prius ſuam aurorā habet cuiuſque fides, quàm ad meridiem perueniat. Sed quia eiuſdem doctrinæ tenorem continuat Deus, in qua proficere nos iubet, meritò Euangelij cognitio verum lumen dicitur, vbi Chriſtus ſol iuſtitiæ affulget. Ita via præcluditur hominū audaciæ, qui Euangelij puritatem corrūpere ſuis figmentis tentant, ac tutò vniuerſam Papæ theologiam anathemate damnare licet, quæ hoc verum lumen prorſus obſcurat. Phil.3.12.

9 *Qui dicit ſe in luce.*) Proſequitur ſuam metaphoram. dixit charitatem vnicam eſſe regulam ad quam exigenda ſit vita: dixit hanc legem nobis in Euangelio præſcribi: dixit poſtremò illic eſſe quaſi meridianam lucem, quæ oculos noſtros intuitu ſui retinere debet. Nunc ex aduerſo colligit, cæcutire omnes ac in tenebris errare qui à charitate alieni ſunt. Quòd autem prius amorem Dei poſuit, nunc fratrū, nihilo plus eſt repugnantiæ, quàm inter effectum & cauſam: deinde ita inter ſe connexi ſunt, vt diuelli nequeant. Dicet poſtea Iohannes capite tertio, falsò nos iactare dilectionem Dei, niſi proximos diligimus: atque id veriſſimum eſt. Nunc verò charitatem erga proximos, tanquam teſtimonium ſumit, quo probamus Deum à nobis diligi. In ſumma, quum charitas ſic Deum reſpiciat, vt in Deo complectatur homines: nihil in eo

abſurdi, quòd de charitate diſputans Apoſtolus, promiſcuè nunc ad Deum, nunc ad fratres refert. atque
Rom. 13. 8. hic familiaris eſt Scripturæ vſus. Sæpe tota vitæ perfectio ſtatuitur in amore Dei: rurſum Paulus docet to-
Matth. 23.13. tam Legem implere, qui proximum diligit: & Chriſtus pronuntiat hæc eſſe Legis præcipua, iuſtitiam, iudicium, & veritatem. Vtrunque verum eſt, ac optimè conuenit: quia & amor Dei nos ad homines diligendos inſtituit: & re ipſa teſtamur noſtram in Deum pietatem, homines ex iuſſu eius amando. Quicquid ſit, fixum hoc ſemper maneat, charitatem eſſe dirigendæ vitæ ſcopum. Quod eò diligentius notandum, quia quiduis potius omnes ferè eligunt, quàm vnicum hoc Dei mandatum. Eodem pertinet quod ſequitur, *non eſſe offendiculum*, vbi eſt ſtudium charitatis. nam qui vitam ſuam ita format, nunquam impinget.

11 *Fratrem ſuum odit.*) Rurſum admonet, quamlibet præclaram virtutis ſpeciem oſtentes, nihil tamē eſſe non vitioſum vbi abeſt charitas. Conferatur hic locus cum 13. capite prioris ad Corinthios: & longa expoſitione non indigebit. Verùm ideò obſcura eſt mundo hæc doctrina, quòd bona pars in laruis neſcio quibus obſtupeſcit. Ita ficta ſanctitas omnibus ferè oculos perſtringit: interim neglecta charitas iacet, aut ſaltem in poſtremum angulum reiicitur.

12 *Scribo vobis, filioli: quoniam remittuntur vobis peccata veſtra propter nomen eius.*

13 *Scribo vobis, patres: quoniam nouiſtis eum qui eſt ab initio. Scribo vobis, adoleſcentes: quoniam viciſtis malum illum.*

14 *Scribo vobis, pueri: quoniam nouiſtis patrem. Scripſi vobis, patres: quoniam nouiſtis eum qui eſt ab initio. Scripſi vobis, adoleſcentes: quia fortes eſtis, & verbum Dei manet in vobis, & viciſtis malum illum.*

12 *Filioli.*) Hæc adhuc generalis eſt ſententia. neque enim teneram modò ætatem compellat, ſed cōmuniter *filiolos* intelligit omnium ætatum homines: quemadmodum primo capite, & hoc ipſo paulò pòſt. Hoc ideo dico, quòd interpretes perperam reſtringunt ad pueros. Atqui Iohannes quum de pueris loquetur, παιδία vocabit, quod nomen ætati congruet: hìc autem tanquam ſpiritualis pater, non ſenes minus quàm pueros τεκνία appellat. Mox quidem ſpeciales ſententias accommodabit ſingulis ætatibus. falluntur tamen qui hinc faciunt initium. Quin potius ne ſuperior exhortatio gratuitæ peccatorum remiſſioni obſcuritatem induceret, doctrinam hanc, quæ fidei propria eſt, iterum inculcat: vt certè hoc fundamentum ſemper retinendum eſt, in ſola Chriſti gratia nobis ſalutem eſſe repoſitam. Vrgenda quidem vitæ ſanctitas, ſedulò præcipiendum de timore Dei, acriter ſtimulandi ad pœnitentiam homines, commendanda vitæ nouitas cum ſuis fructibus: ſemper tamen cauendum ne ſuffocetur fidei doctrina, quæ Chriſtum vnicum ſalutis bonorúmque omnium authorem ſtatuit: quin potius ſeruanda eſt hæc moderatio, vt primas ſemper fides obtineat. Hanc legem nobis præſcribit Iohannes, quum de bonis operibus ſedulò concionatus, ne tamen plus illis dare videatur quàm oportet, ideò ſolicitè nos ad Chriſti gratiam reuocat. *Remittuntur vobis peccata.* Sine hac fiducia non niſi fluxa & vmbratilis erit pietatis ſpecies. Imò qui gratuita peccatorum remiſſione poſthabita, inſiſtunt in aliis partibus, ſine fundamento ædificant. Interea Iohannes ſignificat, nihil ſtimulandis ad timorem Dei hominibus aptius eſſe, quàm dum ritè edocti ſunt quid illis bonorum attulerit Chriſtus: quemadmodum Paulus obſecrat per viſcera miſericordiæ Dei. Vnde ap-
Philip. 1.8. paret quàm improba ſit Papiſtarum calumnia, qui frigere bene agendi ſtudium cauſantur, dum ea extollitur quæ ſola obſequentes Deo filios reddit. Nam inde ſumit hortandi materiam, quòd tam beneuolum nobis Deum eſſe nouimus, vt peccata non imputet. *Propter nomen eius.* Cauſa materialis adſcribitur, ne quæramus alia media quæ nos Deo reconcilient. Neque enim ſatis fuerit tenere, Deum nobis ignoſcere peccata, niſi rectà veniamus ad Chriſtum, & pretium illud quod in cruce nobis perſoluit. Idque eò magis obſeruandum, quòd videmus Satanæ aſtu & prauis hominum figmentis hanc viam obſtructam eſſe: dum variis ſatisfactionibus placare Deum conantur ſtulti homines, & innumera expiationum genera excogitant ad ſe redimendos. Nam quot promerendæ veniæ media Deo ingerimus, tot obſtaculis arcemur ab eius acceſſu. Proinde Iohannes non contentus hac ſimplici doctrina, quòd nobis peccata Deus remittat, nominatim addit propitiū nobis eſſe Chriſti reſpectu, vt alias omnes rationes excludat. Nos quoq. vt hoc beneficio fruamur, omnia alia nomina omittere & obliuiſci neceſſe eſt, ſolúmq. Chriſti nomē amplecti.

13 *Scribo vobis patres.*) Iam ad ætatum enumerationem deſcendit, vt oſtendat ſingulis conuenire quod docet. Nam generalis ſermo interdum minus afficit: imò, quæ noſtra eſt malignitas, pauci ſunt qui putent ad ſe pertinere quod ſimul ad omnes dirigitur. Senes ſe vt plurimùm ſubducunt, quaſi exceſſerint diſcendi ætatem: pueri, quaſi nondum maturuerint, recuſant audire: mediæ ætatis homines, quoniam aliis ſtudiis occupantur, non adiiciunt huc animum. ergo nequi ſe eximant. Euangelium ad ſingulorum vſus accommodat. Deſignat autē tres ætates, quæ magis recepta eſt humanæ vitæ partitio. Vnde & celebris ille Lacedæmoniorum chorus tres ordines habebat, quorum primus canebat, Quod eſtis, erimus: poſtremus, Quod eſtis, fuimus: medius verò, Sumus quod alteri fuerunt, & alteri futuri ſunt. In hos tres gradus Iohannes humanę vitæ curriculū diſtribuit, ac incipit quidē à ſenibus, & illis congruere dicit Euangeliū, quia inde æternū Dei filiū diſcāt. Nota eſt ſenū moroſitas, præſertim verò quia annorū multitudine metiuntur ſapientiam, redduntur indociles. Præterea hoc vitij meritò in illis notauit Horatius in Arte poetica, quòd tēpus pueritiæ ſuæ laudantes, reſpuunt quicquid fit aut dicitur. Huic vitio prudenter medetur Iohannes, quū in Euangelio non antiquā modò ſcientiā cōtineri admonet, ſed quæ nos deducit vſque ad ipſam Dei æternitatem. vnde ſequitur, nihil hìc eſſe quod faſtidiāt. Quòd dicit Chriſtū fuiſſe *ab initio*, tā ad diuinam eius præſentiā, in qua coæternus eſt Patri, quàm ad virtutem refero, de qua Apoſtolus loqui-
Heb. 13. 8. tur ad Hebræos, quum dicit fuiſſe heri, ſicuti eſt hodie. acſi diceret, Si placet vetuſtas, habetis Chriſtum, qui eſt omni vetuſtate ſuperior: quare ne pudeat eius eſſe diſcipulos qui in ſe omnia ſecula cōprehendit.

Interea notandum quænam ſit verè antiqua religio, nempe quæ in Chriſto fundata eſt. nam alioqui parum valebit quantumuis longa annorum ſeries, ſi originem ab errore ducat. *Scribo vobis adoleſcentes.* Tametſi diminutiuo vtitur, νεανίσκοι: non tamen dubium eſt quin ſermonem ad omnes dirigat qui ſunt in ætatis flore & ſtatu. Scimus porro ætatem illam ſic addictam eſſe inanibus mundi curis, vt de regno Dei parum cogitet. nam ingenij vigor & corporis robur illos quodammodo inebriant. Proinde Apoſtolus eos admonet vbi ſitum ſit verum robur: ne amplius pro more ſuo in carne exultet. Vos, inquit, *fortes eſtis, quia viciſtis ſatanam.* Copula enim cauſalem particulam valet, & ſanè ea eſt fortitudo quam appetere decet: nempe ſpiritualis. Et ſimul non aliunde haberi indicat, quàm à Chriſto. bona enim quæ ex Euangelio percipimus, commemorat. Viciſſe dicit qui adhuc ſunt in actu ipſo bellandi: ſed noſtra conditio longè alia eſt, quàm eorum qui ſub hominum vexillis militant. Mars enim illis dubius, & euentus belli anceps: nos, priuſquam congrediamur cum hoſte, iam ſumus victores: quia nobis caput noſtrum Chriſtus, totum ſemel mundum vicit.

14 *Scribo vobis pueri.)* Indigent alieno regimine: itaque pueris optimè quadrare Euangelium, Apoſtolus colligit, quia illic inueniant Patrem. Nunc videmus quàm diabolica ſit tyrannis Papæ, quæ minaciter ab Euangelij doctrina omnes ætates arcet, quas Spiritus Dei tam ſtudioſè prouocat. Cæterùm hæc quæ in ſpecies Apoſtolus diſtribuit, etiam generalia ſunt. nam toti in vanitatem defluimus, niſi nitatur noſtra infirmitas æterna Dei veritate. Nihil nobis magis fragile & caducũ, niſi virtus Chriſti in nobis habitet: pupilli ſumus omnes, donec in gratiã adoptionis per Euangeliũ venimus. quę ergo de iuuenibus prędicat, etiam ſenibus ſunt communia: ſed tamen voluit ſingulis aptare quod illis maximè neceſſarium eſt, vt ſine exceptione omnes indigere Euangelij doctrina oſtendat. Particula ὅτι bifariam exponi poteſt: ſed hic ſenſus quem poſui, multo melior eſt: atque ita contextus melius cohæret. *Scripſi vobis.* Has repetitiones iudico eſſe ſuperuacuas. & probabile eſt, quum falsò putarent imperiti lectores bis de pueris loquutũ eſſe, temerè alia duo membra ſuppoſuiſſe. Quanquam fieri poteſt vt Iohannes ipſe ſententiam de adoleſcentibus, augendi cauſa, ſecundò inſeruerit: (illic enim addit, fortes eſſe, quod prius non dixerat) librarij autem temerè numerum implere voluerint.

15 *Ne diligatis mundum, neque ea quæ in mundo ſunt. Siquis diligit mundum, non eſt charitas Patris in eo.*

16 *Quia quicquid eſt in mundo (nempe concupiſcentia carnis, concupiſcentia oculorum, & ſuperbia vitæ) non eſt ex Patre, ſed ex mundo eſt.*

17 *Atqui mundus tranſit, & concupiſcentia eius: qui autem facit voluntatem Dei, manet in æternum.*

15 *Ne diligatis, &c.)* Antea dixerat hanc vnicam piè viuendi regulam, Deum amare: ſed quia vano mundi amore occupati, ſenſus omnes noſtros aliò auertimus, vanitatem iſtam prius ex nobis reuelli oportet, vt in nobis regnet Dei amor. Donec mentes purgatæ fuerint, centies nullo profectu iterari poſſet ſuperior illa concio: non ſecus ac ſi aquam ſupra globum effundens, ne vnam quidem guttam colliges, quia nihil eſt illic vacuum quo aqua retineatur. *Mundi* nomine intellige, quicquid ad præſentem vitam ſpectat, vbi ſeparatur à regno Dei & ſpe vitæ æternæ. ita in ſe comprehendit omne genus corruptelas, & malorum omnium abyſſum. In mundo ſunt voluptates, deliciæ, & illecebræ omnes quibus homo capitur, vt ſe à Deo ſubducat. Porrò tam ſeuerè damnatur mundi amor: quia vbi nihil quàm terram reſpicimus, neceſſe eſt Deum & nos ipſos obliuiſci. Vbi verò peruerſa eiuſmodi cupiditas dominatur, & hominem ita implicitum tenet vt non cogitet de cæleſti vita, illic eſt beluinus ſtupor. *Si quis diligit mundum.* Argumento à contrariis probat quàm neceſſe ſit mundi amorem abiicere, ſi velimus placere Deo. ídque poſtea cõfirmat argumento à repugnantibus: quia quæ propria ſunt mundi, cum Deo prorſus diſſideant. Tenẽdum eſt quod iam dixi, hìc notari profanum vitæ inſtitutum, quod nihil habet cum regno Dei commune: vbi ſic degenerant homines, vt præſenti vita contenti, nihilo plus de immortali vita cogitent, quàm brutæ pecudes. Ergo quiſquis ita ſe terrenis cupiditatibus mancipat, non poteſt Dei eſſe.

16 *Nempe concupiſcentia carnis.)* Vetus interpres aliter: nam ex vna ſententia duas facit. Melius Græci, qui vno contextu legunt, Non eſſe ex Deo quicquid eſt mundi: & tres concupiſcentiæ ſpecies interſerunt, oratione non abrupta. Nã explicationis vice interpoſuit Iohannes hæc quaſi tria exẽpla, vt ſummatim oſtenderet qualia ſunt ſtudia, & quales eorũ meditationes qui mũdo viuunt. Porrò an plena ſit & integra partitio, non magnopere refert. Quanquam non reperies hominẽ mundanũ, in quo non regnẽt iſtæ cupiditates, vel ſaltem vna earũ. Reſtat vt videamus quid per vnamquãque intelligat. Primũ membrũ generaliter de vitioſis omnibus concupiſcentiis exponi ſolet: quia caro totam hominis corruptã naturã ſignificat. Ego, tametſi nolim contendere, diſſimulare tamen nolo, diuerſum ſenſum mihi probari. Quum vetat Paulus Ro. 13. 14. carnis curam haberi ad concupiſcentias, mihi videtur optimus eſſe huius loci interpres. Quid eſt illic Caro? Nempe corpus & eius acceſſiones. Quid ergo eſt carnis cupiditas, niſi quum homines terreni molliter & delicatè viuere appetentes, ſuis tantùm commodis intenti ſunt? Nota eſt ex Cicerone & aliis, trimembris Epicuri partitio, qua inter cupiditates diſcernit: quum alias facit naturales, & neceſſarias: & alias naturales, non tamen neceſſarias: alias nec naturales, nec neceſſarias. Verùm Iohannes, cui nota erat cordis humani ἀταξία, ſecurè damnat cupiditatem carnis, quia ſemper intemperanter diffluat, nec mediocritatem ſeruet. poſtea gradatim conſcendit ad craſſiora vitia. *Cupiditas oculorum* (meo iudicio) tam libidinoſos aſpectus comprehendit, quàm vanitatem quæ in pompis & inani ſplendore vagatur. Sequitur poſtremo loco *faſtus* aut ſuperbia, cui coniuncta eſt ambitio, iactantia, aliorum contemptus, cæcus amor ſui, præceps confidentia. Summa eſt, ſimulac mundus ſe offert, appetitus

noſtros, vt cor noſtrum peruerſum eſt, quaſi effrænes beluas, illuc rapi:ita dominari varias concupiſcentias,quæ omnes Deo ſunt aduerſæ.Pro *vita*,Græcè eſt βίος,hoc eſt,viuendi genus & ratio.

17 *Atqui mundus tranſit.)* Quia in mundo nihil eſt niſi caducum & quaſi momentaneum,ex eo colligit quàm male & miſerè ſibi conſulant qui hîc ſibi fœlicitatem conſtituunt:præſertim quum ad beatam æternæ vitæ gloriam nos Deus vocet:acſi diceret,Vera fœlicitas quam Deus filiis ſuis offert: æterna eſt: indignum eſt igitur,nos mundo implicari,qui mox cum bonis ſuis omnibus euaneſcet. *Concupiſcentiam* hîc interpretor metonymicè,quicquid concupiſcitur,& hominum deſideria ad ſe rapit. Senſus eſt, quicquid in mundo pretioſiſſimum & maximè optabile ducitur,nihil quàm vmbratile eſſe ſpectrum. Quum dicit,*perpetuò* manere qui faciunt Dei voluntatem:ſignificat perpetuo fore beatos qui ad Deum aſpirant. Siquis obiiciat,neminem facere quod Deus præcipit:reſponſio in promptu eſt,non de abſoluta Legis obſeruatione hîc agi,ſed de fidei obedientia,quæ vtcunque perfecta non ſit,Deo nihilominus probatur.Voluntas Dei primum in Lege nobis monſtratur: ſed quia Legi nemo ſatisfacit, nulla illinc fœlicitas ſperari poteſt. Verùm deſperatis occurrit Chriſtus cum nouo ſubſidio, qui non tantùm Spiritu nos ſuo regenerat vt obediamus Deo:ſed facit etiam vt qualiſcunque noſter conatus plenæ iuſtitiæ laudem obtineat.

18 *Filioli,nouiſſima hora eſt:& ſicut audiſtis quòd Antichriſtus venturus ſit,etiam nunc Antichriſti multi cœperunt eſſe.vnde ſcimus eſſe nouiſſimam horam.*

19 *Ex nobis egreſſi ſunt,ſed non erant ex nobis.nam ſi fuiſſent ex nobis,permanſiſſent vtique nobiſcum, ſed vt manifeſti fierent quòd non erant omnes ex nobis.*

18 *Nouiſſima hora.)* Confirmat fideles aduerſus offendicula quibus poterant turbari. Iam exortæ erãt variæ ſectæ,quæ & fidei vnitatem ſcindebant,& diſſipabant Eccleſias. Apoſtolus autem non tantùm fideles munit,ne titubent:ſed in contrarium finem hoc totum vertit. Admonet enim eos,iam adeſſe tempus extremum ideóque eos ad maiorem vigilantiam hortatur: acſi diceret, Dum emergunt errores diuerſi,potius expergefieri vos decet quàm obrui. Inde enim colligendum eſt,non procul abeſſe Chriſtũ: ergo intenti ſimus in eius expectationem,ne ſubitò nos deprehendat. Eodem modo hodie quoque nos erigi decet,& propinquum Chriſti aduentum fide apprehendere,dum omnia miſcet Satan,turbandę Eccleſiæ cauſa.hæc enim ſunt vltimi temporis ſigna. Verùm tot ſecula quæ à morte Iohannis fluxerunt, videntur hoc vaticinium falſi coarguere.Reſpondeo, Apoſtolum vulgari Scripturæ more denuntiare fidelibus,nihil iam amplius reſtare,niſi vt Chriſtus in mundi redemptionem appareat.Quia verò nullũ tempus præfigit, neque ætatis ſuæ homines lactauit ſpe inani, neque in poſterum voluit abſcindere Eccleſiæ curſum, & multas annorum ſucceſſiones quibus huc vſque durauit Eccleſia in mundo. Et certè ſi regni Dei æternitas nobis ante oculos verſatur,nulla erit tam longa diuturnitas, quæ non ſit inſtar momenti. Tenendum Apoſtoli conſilium eſt, quòd vltimum tempus vocet, in quo ſic complentur omnia,vt nihil ſuperſit,præter vltimam Chriſti reuelationem.*Audiſtis quod Antichriſtus.* Loquitur tanquam de re nota:vnde colligere promptum eſt, edoctos & admonitos ab initio fuiſſe fideles de futura Eccleſiæ diſſipatione:tum vt ſolicitè ipſi ſe continerent in fide ſuſcepta,tum vt poſteros inſtruerent ad cauendum.Sic enim tentari Deus voluit Eccleſiam,nequis niſi ſciens ac volens falleretur,nec vlla eſſet ignorantiæ excuſatio. Atqui videmus totum ferè orbem miſerè fuiſſe deceptum,acſi verbum nunquam de Antichriſto factum eſſet.Quinetiam in Papatu nihil magis celebre ac tritum eſt,quàm futurus Antichriſti aduentus:interea tam ſunt ſtupidi,vt eius tyrannidem ceruicibus ſuis impoſitam non ſentiant. Idem ſcilicet omnino illis cõtingit quod Iudæis: nam quum ij promiſſiones de Meſſia teneant,longius tamen abſunt à Chriſto, quàm ſi nunquam illis auditum eſſet nomen.nam imaginarius Meſſias,quem ſibi finxerunt,eos à filio Dei prorſus auertit.Et ſiquis ex Lege & Prophetis Chriſtum illis oſtendere ſtudeat,nihil quàm ludet operam. Papiſtæ Antichriſtum imaginati ſunt, qui per tres annos & dimidium vexaturus ſit Eccleſiam. Omnes notæ,quibus Antichriſtũ deſignat Spiritus Dei,in Papa clarè apparent:ſed ille triẽnalis Antichriſtus ſtultos Papiſtas tenet occupatos,ne videndo videant.Meminerimus itaque, nõ modò indicatum fuiſſe à Spiritu Dei Antichriſtum, ſed adſcriptas ſimul fuiſſe notas quibus diſcerni queat. *Et iam nunc multi.* Videri poſſet hoc correctionis vice additum, quaſi falsò exiſtiment vnum fore aliquod regnum: ſed non ita eſt. 2.Theſſ.2.3. Qui vnum tantùm hominem putant fore, delirant illi quidem:ſed Paulus quum venturæ defectionis meminit,apertè teſtatur certum fore corpus & regnum. Initiò prædicit defectionem quæ per totam Eccleſiam graſſabitur,vt ſit quaſi malum vniuerſale:deinde apoſtaſiæ caput conſtituit aduerſarium Chriſti, qui in templo Dei ſedebit, numen & diuinos honores ſibi vſurpans. Niſi velimus ſponte errare,ex iſta Pauli deſcriptione Antichriſtum agnoſcere diſcamus: quam ſuo loco expoſui,nunc obiter attigiſſe ſufficit. Sed quomodo hoc conueniet cum verbis Iohannis,qui iam multos eſſe pronuntiat? Reſpondeo, Iohannem nihil velle aliud,quàm ſpeciales iam ſectas emergere,quæ ſint futuræ diſſipationis præludia. Cerinthus enim Baſilides,Marcion,Valentinus,Ebion,Arrius,& reliqui,eius regni membra erant,quod diabolus poſtea aduerſus Chriſtum erexit.Propriè loquendo,nondum Antichriſtus extabat: ſed arcanum ſuæ impietatis clàm moliebatur. Verùm Iohannes vtitur hoc nomine, vt piorum ſtudium & ſolicitudinem ad repellendas fraudes magis acuat. Quòd ſi iam tunc in excubiis ſtare fideles iubebat Dei Spiritus, quum ſigna duntaxat venturi hoſtis procul cernerent: multò minus nunc dormiendi tempus eſt, quando Eccleſiam ſæua tyrannide oppreſſam tenet,ac palàm Chriſto inſultat.

19 *Ex nobis egreſſi ſunt.)* Alteram obiectionem præuertit, quòd peſtes illas videbatur genuiſſe Eccleſia,& in ſinu ſuo ad tempus fouiſſe.nam certè hoc ad turbandos infirmos plus valet,ſi vnus quiſpiã nobiſcum veram fidem profeſſus,deficiat,quàm ſi mille extranei in nos conſpirent.Sic ergo fatetur eos prodiiſſe ex Eccleſiæ gremio, vt tamen neget fuiſſe vnquam ex Eccleſia. Porrò diluendæ obiectionis ratio eſt,quòd ſemper huic malo obnoxia ſit Eccleſia, vt multos ferre cogatur hypocritas qui verè Chriſtum

non habent,vtcunque eius nomen ore profiteantur ad tempus. Quum dicit,*egreſſos eſſe à nobis*, ſignificat locum in Eccleſia prius occupaſſe,& habitos eſſe in piorum numero. Negat tamen fuiſſe ex nobis, quia falsò nomen obtenderint fidelium : ſicuti paleæ, licet tritico in eadem area permiſtæ ſint, non tamen in tritico cenſentur.*Si fuiſſent ex nobis.* Apertè pronuntiat, nunquam fuiſſe Eccleſiæ membra qui deficiunt. 2. Tim.2.19.
At certè ſigillum Dei,ſub quo ſuos cuſtodit, firmum manet:vt inquit Paulus. Sed hîc oritur difficultas. multos enim,qui videbantur Chriſtum amplexi,ſæpe excidere contingit. Reſpondeo,tres eorum eſſe gradus qui Euangelium profitentur. Sunt enim qui pietatem ſimulant, quum tamen mala conſcientia intus eos arguat.Aliorum magis fraudulenta hypocriſis:qui non modò fucum hominibus facere tentant,ſed oculos ſibi perſtringunt,vt ſibi videantur rectè Deum colere. Tertij viuam habent fidei radicem,ac ſuę adoptionis teſtimonium penitus fixum cordibus gerunt. Priores duo ordines nihil ſtabilitatis habent : de poſtremis loquitur Iohannes,quum impoſſibile eſſe dicit ab Eccleſia alienari.Neque enim ſigillum,quod Deus Spiritu ſuo inſculpſit eorum conſcientiis, deleri poteſt. Semen incorruptibile quod radicem egit, non poteſt euelli,neque aboleri.neque enim hîc de hominum,ſed Dei conſtantia agitur, cuius electionẽ ratam eſſe oportet. Quare non immeritò dicit,vbi efficax eſt Dei vocatio, illic certam perſeuerantiam fore.In ſumma,nunquam penitus imbutos fuiſſe Chriſti notitia intelligit, qui deficiunt : ſed leuem duntaxat & euanidum habuiſſe guſtum.*Vt manifeſti fierent.* Vtile ac neceſſarium eſſe Eccleſiæ examen docet: vnde ex aduerſo ſequitur,non eſſe iuſtam perturbationis cauſam. Quum ſit areæ ſimilis Eccleſia,ventilari paleam oportet,vt triticum purum maneat:hoc facit Deus,quum emittit hypocritas ex Eccleſia : eam enim quiſquiliis & ſordibus purgat.

20 *Et vos vnctionem habetis à Sancto:& nouiſtis omnia.*

21 *Non ſcripſi vobis, quia non noueritis veritatem:ſed quia nouiſtis eam, & quia omne mendacium ex veritate non eſt.*

22 *Quis eſt mendax, niſi qui negat Ieſum eſſe Chriſtum? Hic eſt Antichriſtus, qui negat Patrem & Filium.*

23 *Omnis qui negat Filium,neque patrem habet.*

20 *Et vos vnctionem.)* Modeſtè excuſat Apoſtolus, quòd eos tam ſolicitè admonet: ne putent obliquè ſe perſtringi, quaſi rudes ignaróſque eorum quæ probè tenere debuerant. Sic Paulus Romanis concedit prudentiam,vt aliis etiam monendis ſint pares & idonei : ſimul tamen oſtendit, non poſſe aliter ſe munere ſibi iniuncto defungi, quin eos commonefaciat.Neque tamen adulatoriè ſic loquuntur Apoſtoli: ſed hoc modo prudenter cauent ne ab vllo hominum genere reſpuatur ſua doctrina : quum non modò rudibus, ſed in ſchola Domini eruditis congruere & vtilem eſſe denuntiant. Vſus ipſe docet quàm faſtidioſæ ſint hominum aures. Tale quidem à piis debet abeſſe faſtidium : boni tamen ac prudentis doctoris eſt nihil omittere,quo ſibi audientiam apud omnes faciat.Certum eſt autem,nos minori attentione& reuerentia excipere quod dicitur, ſi putamus eum qui loquitur, intelligentiam, quæ à Domino data eſt nobis,detrahere. Simul hac laude acuit Apoſtolus lectores, quia minus excuſationis habent qui dono intelligentiæ ſunt præditi,niſi alios profectu antecedant.Summa eſt,quòd Apoſtolus eos non docet tanquam rudes & elementarios,ſed res iam cognitas in memoriam illis reducit : deinde quòd ad excitandas Spiritus ſcintillas eos hortatur,vt plenus in illis fulgor luceat.Ac ſeipſum exponit proximis verbis,ſe ideò ſcripſiſſe negans quòd veritatem ignorent, ſed quòd in ea probè ſint edocti. Nam ſi rudes prorſus fuiſſent ac nouitij,capere non potuiſſent hanc doctrinam. Quòd autem *omnia* dicit nouiſſe, non vniuerſaliter capi, ſed ad præſentis loci circunſtantiam reſtringi debet. Cæterùm quum dicit eos *habere vnctionem à ſancto,* non dubito quin ad veteres figuras alludat. Nam è ſanctuario petebatur oleum ad vngendos Sacerdotes. Daniel autem aduentum Chriſti, tempus proprium eſſe definit vngendo Sancto ſanctorum. Nam ideò vnctus à Patre fuit,vt multiplices copias ex ſua in nos plenitudine diffundat. Hinc ſequitur,non acumine proprij ſenſus rectè ſapere homines, ſed illuminatione Spiritus : deinde non aliter quàm per Chriſtum nos fieri Spiritus participes,qui verum eſt ſanctuarium,& vnicus noſter Sacerdos.

Rom.1.14. Dan.9.24.

21 *Et quia omne mendacium.)*Concedit illis iudicium,quo verum à falſo diſcernant.Neque enim dialectica eſt iſta propoſitio, Mendacium differre à veritate (qualiter in ſcholis generales regulæ traduntur) ſed ad praxin & vſum accommodatus ſermo: acſi diceret, Non tantùm eos tenere quid verum ſit:ſed etiã aduerſus impiorum fallacias & impoſturas munitos eſſe, vt prudenter ſibi caueant. Porrò non de vna aut altera mendacij ſpecie loquitur : ſed quicquid fraudis intentet Satan aut quacunque parte eos adoriatur, lucis & tenebrarum diſcretionem fore in promptu dicit,quia ducem habeant Spiritum.

22 *Quis eſt mendax.)*Non aſſerit ſolos eſſe eos mendaces qui negant apparuiſſe in carne Dei Filium, nequis in ſoluendo hoc nodo vltra modum ſe torqueat : ſed alios omnes ſuperare: quaſi diceret, niſi hoc cenſeatur mendacium, aliud nullum haberi poſſe. Quemadmodum vulgò ſolemus loqui, Si perfidia in Deum & homines crimen non eſt,quod amplius crimen vocabimus? Quod autem de pſeudoprophetis in genere attigerat,nunc accommodat ad rationem ſui temporis. digito enim oſtendit eos qui Eccleſiã turbabant.Quòd Cerinthum & Carpocratem notari veteres exiſtimant,facilè recipio.CæterùmChriſti negatio latè patet.neque enim ſatis eſt vno verbo fateri Ieſum eſſe Chriſtum,niſi talis agnoſcitur,qualẽ eum Pater in Euangelio nobis offert.Duo iſti quos nominaui,Chriſti titulum dabant Filio Dei : ſed purũ fingebant hominem.Secuti ſunt alij,vt Arrius,qui Dei nomine illum ornantes, æterna diuinitate ſpoliabãt. Marcion,ſpectrum hominis fuiſſe ſomniabat. Sabellius nihil à Patre differre commentus eſt. Illi omnes Dei Filium negarunt: quia nemo eorum integrum Chriſtum ſyncerè agnouit : ſed eius veritatem, quantum in ſe erat,adulterantes, idolum ſibi pro Chriſto fabricarunt. Erupit deinde Pelagius, qui certamen

quidem non mouebat de Chriſti eſſentia, quin verum hominem & Deum eſſe concederet: ſed totum ferè eius honorem in nos transferebat. Hoc verò eſt Chriſtum in nihilum redigere, quum eius gratia & vis abolitur. Sic Papiſtæ hodie Liberum arbitrium Spiritus ſancti gratiæ opponentes, partem iuſtitiæ & ſalutis locantes in operum meritis, innumeros ſibi patronos imaginantes, per quos Deum propitium habeant, factitium neſcio quem Chriſtum habent: at viuam genuinámque Dei imaginem, quæ lucere in Chriſto debebat, prauis ſuis commentis deformant, virtutem eneruant, officium obruunt & peruertunt. Nunc videmus negari Chriſtum, quoties quæ habet propria, illi detrahuntur. Quemadmodũ autem Chriſtus Legis & Euangelij finis eſt, ac incluſos in ſe theſauros omnes habet ſapientiæ & intelligentiæ, ita ſcopus eſt, in quem collimant hæretici omnes, vt ſagittas illuc ſuas dirigant. Quare non immeritò Apoſtolus impoſtorum facit principes, qui Chriſtum oppugnant: quando plena in eo veritas nobis eſt exhibita. *Hic eſt Antichriſtus.* Non loquitur de illo defectionis principe qui Dei ſedem occupaturus erat: ſed quicunque Chriſtum euertere conantur, eos in ſcelerata illa cohorte ponit. Atque vt eorum crimen amplificet, non minùs Patrem ab illis quàm Filium negari aſſerit: acſi diceret, nullam amplius eos habere religionem, quia Deum penitus abiecerint. quod ratione mox addita confirmat: quia nequeat Pater à Filio ſeparari. Eſt autem hæc inſignis ſententia, & quæ inter prima religionis noſtræ axiomata cenſeri debet. Imò poſtquàm confeſſi ſumus vnum eſſe Deum, hoc ſecundum caput neceſſariò connecti debet: non alium eſſe niſi qui in Chriſto cognoſcitur. Neque hîc argutè diſputat Apoſtolus de eſſentiæ vnitate. certũ quidem eſt non poſſe diuelli Filium à Patre, quia ſit ὁμοούσιος, ſed aliud nunc agitur: quòd ſcilicet Pater, qui alioqui inuiſibilis eſt, ſe in Filio tantùm patefecerit. Vnde & imago Patris vocatur, quia nobis repræſentat & exhibere quicquid de Patre cognitu vtile eſt. Nuda enim Dei maieſtas ſemper immenſo ſuo fulgore oculos noſtros perſtringet: ergo neceſſe eſt in Chriſtum reſpicere. Hic acceſſus eſt ad lucem, quę alioqui meritò inacceſſa dicitur. Iterum dico, non hîc agitari ſubtilem diſputationem de æterna Chriſti eſſentia quam vnam cum Patre habet. Abundè quidem ad eam probandam ſufficit hic locus: ſed Iohannes ad fidei praxin nos vocat: nempe quia Deus ſe totum nobis in Chriſto fruendum dedit, fruſtra alibi quæri: vel (ſiquis malit clarius) quoniam in Chriſto habitat tota plenitudo Diuinitatis, extra eum nihil eſſe Dei. Vnde ſequitur, Turcas, Iudæos, & ſimiles, Dei loco merum habere idolum. Nam quibuſcunque inſigniant titulis Deum quem adorant: quia tamen eum reiiciunt ſine quo ad Deum nõ peruenitur, & in quo nobis ſe Deus in ſolidum manifeſtat: quid habent præter ſuam creaturam, vel ſuum figmentum? Blandiãtur ſibi vt volent in ſuis ſpeculationibus, qui extra Chriſtum philoſophantur de rebus Diuinis: certum tamen eſt nihil quàm deſipere, quia non tenent caput, vt Paulus dicit. vnde colligere promptum eſt quàm neceſſaria ſit Chriſti cognitio. Multi codices habent oppoſitam ſententiam, Qui confitetur Filium, &c. ſed quia puto annotatam ab aliquo lectore, obrepſiſſe in contextum, omittere non dubitaui. Quòd ſi placeat ipſam inſeri, ſenſus erit, non aliam eſſe legitimam Dei confeſſionem, quàm dum in Filio agnoſcitur Pater. Si obiiciat quiſpiam, multos ex veteribus rectè ſenſiſſe de Deo, quibus tamen ignotus erat Chriſtus: fateor non ita ſemper explicatam fuiſſe Chriſti notitiam: illud tamen ſemper fuiſſe verum contendo: quemadmodum Solis lumen radiis ad nos vſque diffunditur, ita Dei notitiam nonniſi per Chriſtum communicatam.

Heb.1.3. — *Col.2.19.*

24 *Ergo quod audiſtis ab initio, in vobis maneat. Si in vobis manſerit quod ab initio audiſtis, & vos in Patre & Filio manebitis.*

25 *Atque hæc eſt promiſsio "quam ipſe nobis promiſit, nempe vita æterna.*

26 *Hæc ſcripſi vobis de iis qui ſeducunt vos.*

27 *Et vnctio quam accepiſtis ab eo, in vobis manet, neque opus habetis vt quis vos doceat: ſed quemadmodum vnctio docet vos de omnibus, & veritas eſt, & non eſt mendacium. Et quemadmodum docuit vos, manete "in eo.*

" Vel quæ nobis pollicitus eſt vitã æternam.

" vel, in ea.

28 *Et nunc filioli, manete in eo: vt quum apparuerit, habeamus fiduciam, neque pudefiamus ab eius præſentia.*

29 *Si noſtis quòd iuſtus ſit, cognoſcite quod quiſquis facit iuſtitiam, ex eo genitus eſt.*

24 *Ergo quod,* &c.) Superiori doctrinæ exhortationẽ attexit: & quo plus efficaciæ habeat exhortatio, fructum demonſtrat quem ex obedientia percipient. Ergo ad fidei conſtantiam eos hortatur, vt fixum in cordibus retineant quod didicerunt. Porrò quum dicit *ab initio*, ſola antiquitas minimè ad probandam quamlibet doctrinam ſufficeret: ſed quia iam oſtendit, ritè in puro Chriſti Euangelio fuiſſe inſtitutos: iure in eo permanendum eſſe infert. Ac diligenter notandus eſt hic ordo. nã ſi ab eo doctrinæ genere, quod ſemel erimus amplexi, nolimus diſcedere, qualecunque illud ſit: non conſtantia, ſed peruerſa erit obſtinatio. Quare delectus eſt habendus, vt nobis fidei noſtræ ratio conſtet ex Dei verbo, tum ſequatur inflexibilis conſtantia. Papiſtæ initium iactant, quia ſuperſtitiones ſuas à pueritia imbiberint. Hoc prætextu apertam veritatem cõtumaciter repudiare ſibi permittunt. Talis pertinacia nobis documento eſt, ſemper faciendum eſſe exordium à doctrinæ certitudine. *Si in vobis manſerit.* Hic perſeuerantiæ fructus eſt, quòd in quibus manet Dei veritas, illi in Deo manent. Vnde colligimus quid in tota pietatis doctrina ſit quærendum. Quare is demùm optimè profecit, qui huc vſque progreſſus eſt, vt Deo penitus adhereat. In quo autem non habitat Pater per Filium, is totus eſt vanus & inanis, quicquid ſciẽtiæ teneat. Porrò hæc eximia laus ſanæ doctrinæ, quòd nos Deo coniungit, ac in ea reperitur quicquid ad veram Dei fruitionem pertinet. Poſtremo loco admonet hanc eſſe ſolidã fœlicitatem, ſi Deus in nobis habitet. Loquutio qua vtitur, ambigua eſt: vel quòd hæc ſit promiſſio qua nobis promiſit vitã æternam: vel appoſitiuè, quòd hęc ſit promiſſio quam nobis dedit, nempe vita æterna. Quia tamen vtrouis modo accipias, idem manet ſenſus, libera ſit electio. Summa eſt, non aliter nos victuros, quàm ſi vitæ ſemen, in animis noſtris conceptum, vſque

vſque ad finem alamus. Multus eſt Iohannes in hoc capite tradendo, in cognitione Chriſti non modò beatæ vitæ principium eſſe ſitum, ſed etiam perfectionem. Verùm nulla eius repetitio nimia eſſe poteſt: quando hanc ſemper hominibus cauſam fuiſſe exitij notum eſt, quòd Chriſto non contenti, extra ſimplicem Euangelij doctrinam euagari geſtierunt.

26 *Hæc ſcripſi vobis*) Iterum excuſat Apoſtolus, quòd eos admoneat qui intelligentia & iudicio alioqui præditi erant. Hoc autem ideo facit, vt iudicium Spiritus adhibeant, ne inutilis ſit admonitio. Acſi dixiſſet, Ego quidem meas ago partes: ſed interea neceſſe eſt vt vos Dei Spiritus in omnibus dirigat. nam fruſtra vocis meæ ſonitu aures, vel potius aerem verberabo, niſi ille intus loquatur. Quum audimus eum de ſeductoribus ſcripſiſſe, ſemper obſeruemus, bono & ſedulo Paſtori non modò curam incumbere vt oues aggreget, ſed etiam vt lupos abigat. Quid enim profuerit puram Euangelij vocem in medium afferre, ſi ad manifeſtas Satanæ impoſturas conniuemus? Nemo itaque fideliter Eccleſiam docere poterit, niſi qui profligandis erroribus, ſi quos ſpargi à ſeductoribus videt, erit intentus. Quod dicit, *vnctio, quam ab eo accepiſtis*, ego ad Chriſtum refero.

27 *Neque opus habetis.*) Ridiculus eſſet Iohannes, quemadmodum ſuprà dixi, ſi inutilem doctrinam profunderet. Non igitur tantum illis tribuit ſapientiæ, vt Chriſti diſcipulos eſſe neget. Tantùm ſignificat illos minimè eſſe rudes, vt docendi ſint tanquam de rebus ignotis: nec ſe quicquam proponere quod non vltro illis ſuggerat Dei Spiritus. Perperam itaque fanatici homines hoc teſtimonium arripiunt, vt ab Eccleſia vſum externi miniſterij excludant. Dicit fideles, Spiritus magiſterio edoctos, iam tenere quæ tradit: vt non opus habeant, quaſi ignota diſcere. Hoc dicit quò plus authoritatis ſuæ doctrinæ conciliet: dum eius ſubſcriptionem quiſque in corde ſuo reperit digito Dei inſculptam. Cęterùm quum pro fidei menſura quiſque intelligat: fides autem in aliis exigua ſit, in aliis mediocris, in nemine abſoluta: hinc ſequitur, neminem tantum ſcire quin profectui adhuc ſit locus. Deinde hæc altera eſt doctrinæ vtilitas, quòd vbi probè tenent homines quod expedit: commonefacimus tamen eos & excitamus, vt maior inde confirmatio illis accedat. Nam quòd de omnibus eos à Spiritu doceri pronuntiat Iohannes, non tam generaliter accipi debet, ſed ad loci præſentis circunſtantiam reſtringi. In ſumma, non aliò ſpectat quàm ad ſtabiliendam eorum fidem, dum eos ad Spiritus examen reuocat qui ſolus eſt idoneus doctrinæ cenſor & approbator: dũ eam cordibus noſtris obſignat, vt certò ſciamus Deum loqui. Nam quum in Deum reſpicere debeat fides, ſolus ipſe ſibi teſtis eſſe poteſt, vt cordibus noſtris perſuadeat, à ſe profectum eſſe quod aures noſtræ percipiunt. Atque id ſibi volunt hęc verba, *quemadmodum vos docet, veritas eſt*: Spiritum ſcilicet inſtar ſigilli eſſe, quo nobis teſtata fiat Dei veritas. Quum addit, *non eſſe mendacium*, hac particula alterum Spiritus officium deſignat: nempe iudicio & diſcretione nos regere, ne mendacio fallamur, ne hæreamus ſuſpenſi & perplexi: ne velut dubiis in rebus vacillemus. *Quemadmodum docuit, manete.* Dixerat in illis manere Spiritum: nunc vt in eius reuelatione maneant, hortatur. & ſpeciem ipſam reuelationis deſignat, Manete, inquit, in Chriſto, quemadmodum vos Spiritus docuit. Scio aliter vulgò exponi, Manete in ea, vt vnctionẽ referat. Sed quum repetitio quæ mox ſequitur, non niſi Chriſto conueniat, mihi non dubium eſt quin de Chriſto hîc quoque loquatur: & cõtextus hoc poſtulat. Nam in eo capite inſiſtit Apoſtolus, vt puram Chriſti notitiam retineant fideles, vtque non alia via ad Deum contendant. Interea clarè oſtendit, non alium in finem Dei filios illuminari à Spiritu, niſi vt Chriſtum cognoſcant. Quòd ſi inde non deflexerint, perſeuerantiæ fructum proponit: nempe quòd fiduciam habituri ſint, ne pudefiant ab eius conſpectu. Non enim fides, nuda eſt ac frigida Chriſti apprehenſio, ſed viuus & efficax potentiæ eius ſenſus, qui fiduciam generat. Nec verò aliter ſtaret fides, dum tot quotidie fluctibus impetitur, niſi & in Chriſti aduentum reſpiceret, & eius virtute ſuffulta, tranquillum afferret ſtatum conſcientiis. Porrò optimè fiducię natura exprimitur, quum intrepidè ſuſtineri dicit Chriſti pręſentiam. Nam qui ſecurè in vitiis ſibi indulgent, obuertunt tergum Deo: neque alibi quàm in Dei obliuione pacem inueniunt. Hæc eſt carnis ſecuritas, quæ homines obſtupefacit: vt à Deo auerſi, neque peccatum horreant, neque mortem metuant: interea refugiant Chriſti tribunal: pia autem fiducia in ſolum Dei intuitum recumbit. Vnde fit vt placidè Chriſtum expectent pij, neque eius conſpectum reformident.

29 *Si noſtis quòd iuſtus ſit.*) Iterum ad exhortationes tranſit: vt eas doctrinæ ſubinde in tota Epiſtola permiſceat. Multis autem argumentis probat fidem neceſſariò cum ſancta & pura vita coniunctam eſſe. Primum eſt, quòd ſpiritualiter gignimur in Chriſti ſimilitudinem. vnde ſequitur, neminem ex Chriſto genitum, niſi qui iuſtè viuit. Quanquam incertum eſt, Chriſtúmne an Deum intelligat, quum dicit ex eo eſſe genitos qui faciunt iuſtitiam. Illa certè vſitata eſt loquendi ratio in Scripturis, Nos ex Deo gigni in Chriſto. Sed in hac quoque altera nihil abſurdi eſt, Ex Chriſto gigni qui eius Spiritu renouantur.

CAPVT III.

VIdete “ *qualem charitatem dedit nobis Pater, vt filij Dei nominemur. Propterea mundus non nouit nos, quia non nouit ipſum.* “Vel, videtis.

2 *Dilecti, nunc filij Dei ſumus, & nondum apparuit quid erimus. Scimus autem quòd ſi apparuerit, ſimiles ei erimus: quia videbimus eum ſicuti eſt.*

3 *Et omnis qui habet hanc ſpem in eo, purificat ſeipſum: quemadmodum ille purus eſt.*

1 *Videte*, &c.) Secundum argumentum, à vocationis noſtræ dignitate & præſtantia. Non vulgari honore, inquit, nos dignatus eſt cæleſtis Pater quum in filios adoptauit. Hæc tanta gratia, puritatis ſtudium accendere in nobis debet, vt ſimus illi conformes: nec verò fieri poteſt quin ſe purificet qui ſe vnum ex Dei filiis agnoſcit. Et quò plus vehementiæ habeat exhortatio, Dei gratiam amplificat. nam quod dicit

datam eſſe charitatem,ſignificat hoc meræ eſſe liberalitatis,quòd nos Deus pro filijs habet. Vnde enim tanta nobis dignitas,niſi ex Dei amore? Amor porrò hîc gratuitus prædicatur.Eſt quidem impropria loquutio.ſed maluit impropriè loqui Apoſtolus,quàm non exprimere quod neceſſe cognitu erat.In ſumma, ſi-
Rom.12.1. gnificat,quo amplior effuſa eſt in nos Dei bonitas,illi nos eo magis obſtrictos eſſe. Quemadmodum Paulus per eius miſericordias Romanos obſecrat vt ſe illi puras hoſtias offerant. Interea docemur, gratuitam (vt dixi)eſſe piorum omnium adoptionem,nec ab vllo operum reſpectu pendere.Nam quod Sophiſtæ dicunt,adoptari quos fore dignos præuidet Deus,apertè his verbis refellitur. neque enim hoc modo gratuitum eſſet donum.Hoc doctrinæ caput tenere in primis operæpretium eſt.nam quum vnica ſalutis noſtræ cauſa ſit adoptio,& eam ex mero ſolóque Dei amore fluere teſtetur Apoſtolus, nihil hîc noſtræ dignitati vel operum meritis ſit reliquum.Cur enim ſumus filij? quia ſcilicet nos cœpit gratis amare Deus: quum odio potius digni ſimus quàm amore. Quum autem Spiritus, adoptionis noſtræ pignus ſit:hinc ſequitur, ſiquid eſt in nobis boni,Dei gratiæ adeò opponi non debere,vt potius ei referendum ſit acceptum. *Nomen* de quo loquitur,inanis eſſe titulus non poteſt.Nam Deus eſt qui nos ore ſuo filios pronuntiat:quemadmodum Abrahę nomen impoſuit ex re ipſa.*Propterea mundus.* Hæc tentatio grauiter fidem oppugnat, adeò non reputari nos in Filiis Dei,vel vllam tantæ præſtantiæ notam in nobis conſpici,vt potius nos totus ferè mundus ludibrio habeat.Ergo ex præſenti ſtatu vix colligi poteſt, Deum eſſe nobis Patrem:ſicuti diabolus omnia machinatur,vt hoc beneficium obſcuret. Huic ſcandalo medetur quum dicit,nos hodie quales ſumus nondum agnoſci,quia mundus Deum non cognoſcit: itaque non eſſe mirum, ſi eius filios contemnat. Cuius rei illuſtre ſpeculum extitit in Iſaac & Iacob. nam quum vterque à Deo electus eſſet, illum Iſmael riſu & ſannis,hunc Eſau minis & gladio perſequebatur. Ergo vtcunque videamur oppreſſi in mundo,ſtat nihilominus ſalus noſtra recta & incolumis.

2 *Nunc filij Dei ſumus.)* Nunc ad proprium cuiuſque ſenſum deſcendit. nã quanuis impij nos ad ſpẽ ſubiiciendã nunc ſolicitent, præſens tamen noſtra conditio à gloria filiorum Dei multũ abeſt. nã quantũ ad corpus ſpectat,puluis & vmbra ſumus:mors ſemper ante oculos verſatur:interea mille ærumnis ſumus obnoxij:anima verò innumeris malis ſubiecta:ita in nobis infernum ſemper reperiemus. Quo magis neceſſe eſt ſenſus omnes noſtros abſtrahi à pręſenti rerum aſpectu,ne miſeriæ quibus vndique circundati ſumus & propè obruti,eius fœlicitatis,quę adhuc latet,fiduciam nobis excutiant.Hoc enim Apoſtoli conſilium eſt,perperam nos eſſe facturos,ſi ex præſenti ſtatu æſtimemus quid nobis Deus contulerit: ſed indubia fide tenendum eſſe quod nondum apparet.*Scimus autem quod ſi apparuerit.* Hæc conditio reſolui debet in aduerbium temporis Vbi,vel Quum.Porrò verbum hoc *apparuerit*, diuerſo ſenſu quàm prius accipitur. Dicebat nuper Apoſtolus, nondum apparuiſſe quid ſimus futuri, quòd abſconditus ſit adoptionis noſtrę fructus: quia in cælo eſt noſtra fœlicitas, nos autem procul inde in terra peregrinamur: quia hęc caduca vita,& centum aſſiduè mortibus ſubiecta, longè diſſimilis eſt æternæ, quę Dei filios decet: quia carnis ergaſtulo ſeruilem in modum incluſi, longè à libero cæli terræque dominio diſtamus. Nunc verò ad Chriſtum refert particulam iſtam,*quum apparuerit.*Idem enim docet quod Paulus ad Coloſſenſes cap. 3.vbi dicit,Vita veſtra cum Chriſto abſcondita eſt:vbi verò Chriſtus apparuerit vita veſtra, tunc & vos cum ip ſo apparebitis in gloria. Neque enim aliter ſtare fides noſtra poteſt, quàm dum in Chriſti aduentũ reſpicit.Nam hęc cauſa eſt cur Deus,glorię noſtrę manifeſtationem differat,quia nondum manifeſtatus ſit Chriſtus cum potentia regni ſui. Hęc,inquam,vna eſt ſuſtinendę fidei noſtræ ratio,vt patienter vitam nobis promiſſam expectemus.Simulac paululum à Chriſto quiſpiam deflexerit,neceſſe erit eum deficere. *Sciendi* verbo,fidei certitudinem deſignat,vt eam diſcernat ab opinione. Nec ſimplex aut vniuerſalis ſciẽtia hîc notatur:ſed quam ſibi priuatim quiſque aptare debet,vt certò ſtatuat ſe Chriſto aliquando fore ſimilem. Ergo vtcunque pendeat gloriæ noſtrę exhibitio vſque in Chriſti aduentum, eius tamen cognitio optimè fundata eſt.*Similes.*Non intelligit pares fore.capitis enim & membrorum diſcrimen eſſe aliquod oportet:ſed ſimiles ei erimus,quia corpus noſtrum humile,conforme reddet corpori ſuo glorioſo:vt Paulus quoque docet,ad Philippenſes capite tertio,verſu vigeſimo primo. Nam breuiter oſtendere Apoſtolus voluit,hunc vltimum eſſe adoptionis noſtrę finem,vt quod ordine in Chriſto pręceſſit,tandem in nobis compleatur.Videtur tamen infirma eſſe quę ſubiicitur ratio.nam ſi Chriſti aſpectus nos Chriſto ſimiles facit,communis nobiſcum erit impiis gloria qui eum ſimiliter viſuri ſunt. Reſpondeo,hunc eſſe familiarem aſpectum,quem impij ferre nequeunt quin expaueſcant:imò pręterquam quòd fugient Dei conſpectum & horrebunt,eius gloria illis oculos perſtringet,ita vt confuſi ſtupeant. Videmus enim vt Adam ſibi malè conſcius,Dei pręſentiam reformidet. Et illud generaliter Deus de hominibus pronuntiat apud
Exo.33.20. Moſem,Nemo me videbit,& viuet.Quia fieri aliter non poteſt quin Dei maieſtas tanquam ignis conſumens,non ſecus ac ſtipulam nos conſumat:quę ſcilicet eſt carnis noſtrę imbecillitas.Quatenus autem renouatur in nobis Dei imago,oculos habemus ad Dei aſpectum comparatos. Et nunc quidem Deus imaginem ſuam inſtaurare in nobis incipit:ſed quantula ex parte? Ergo,niſi omni carnis noſtræ corruptione exuti,Deum facie ad faciem aſpicere non poterimus. Quod etiam exprimitur particula iſta, *ſicuti nobis eſt.*
1.Cor.13.12. Neque enim omnem Dei aſpectum nunc adimit:ſed quemadmodum dicit Paulus, Nunc tantum per ſpe-
Exod.33.13. culum cernimus in ænigmate. Hunc autem viuendi modum ab oculari intuitu alibi diſcernit. In ſumma, Deus nunc ſe nobis conſpiciendum offert, non qualis eſt, ſed qualem modulus noſter eum capit. Ita impletur illud quod habetur apud Moſen, nos eum velut à tergo duntaxat videre: quia in eius facie nimius eſt fulgor. Notandum prætereà eſt, rationem hanc, quam adducit Apoſtolus, ab effectu ſumptam eſſe,non à cauſa. Neque enim docet, ſimiles ideo nos fore,quia fruemur aſpectu: ſed inde probat nos Diuinę gloriæ fore participes,quia niſi ſpiritualis, & cæleſti beatáque immortalitate pręditа eſſet natura,ad Deum nunquam tam propè accederet. nec tamen tanta gloriæ erit perfectio in nobis,vt totum Deũ aſpectus noſter comprehendat.Longa enim tunc quoque erit inter nos & ipſum proportionis diſtantia.Sed quum dicit Apoſtolus nos eum qualis eſt, viſuros,nouum & ineffabilem videndi modũ deſignat, cuius

cuius nunc ſu mus expert es. Quandiu enim per fidem ambulamus, Paulus nos ab eo peregrinari docet. Et quoties ſe viſen dum Patribus præbuit, non in ſua eſſentia, ſed ſub ſymbolis ſemper viſus eſt. Ergo tunc demum in ſe videbitur quę nunc latet Dei maieſtas, vbi ablatum fuerit mortalis huius & corruptibilis naturæ velum. Ab aliis argutis diſputationibus ſuperſedeo. Videmus enim quantopere ſe in illis Auguſtinus torqueat, nec tamen ſe expedit, cùm in Epiſtolis ad Paulinam & Fortunatianum, tum libro de Ciuitate Dei, 22. & aliis locis. Quod tamen illic dicit, obſeruatu dignum eſt, plus valere in hac inquiſitione, viuendi quàm loquendi modum, & cauendum eſſe, ne dum altercando quærimus quomodo poſſit Deus videri, pacem & ſanctificatio nem perdamus, ſine qua nemo eum videbit.

3 *Omnis qui hanc ſpem habet.*) Nunc concludit, non ideo debere ſanctitatis ſtudium frigere in nobis, quia nondum appareat noſtra fœlicitas: ſpem enim ſufficere. porrò ſcimus ſperari quæ ſunt abſcondita. Senſus ergo eſt, vtcunque Chriſtum nondum habeamus oculis præſentem, ſi tamen in ipſo ſperamus, fieri non poſſe quin ſpes iſta nos ad ſectandam puritatem excitet ac ſtimulet: quia ad Chriſtum rectà nos dirigit, quem ſcimus abſolutum eſſe puritatis exemplar.

4 *Quicunque facit peccatum, etiam iniquitatem facit: & peccatum eſt iniquitas.*
5 *Porrò noſtis quòd ille apparuit vt peccata noſtra tolleret: & peccatum in eo non eſt.*
6 *Quiſquis in eo manet, non peccat: quiſquis peccat, non vidit eum.*

4 *Quicunque facit.*) Iam ſuprà oſtendit Apoſtolus quàm ingrati ſimus Deo, ſi paruifacimus adoptionis honorem, quo nos vltro præuenit: ac non ſaltem mutuum illi amorem rependimus. Simul admonitionem illam interpoſuit, non debere affectum noſtrum diminui, quia differtur promiſſa beatitudo. Nunc autem quia homines in malis plus æquo ſibi blandiri ſolent, hanc peruerſam indulgentiam corrigit, pronuntians iniquos eſſe, ac Legis tranſgreſſores quicunque peccant. Credibile enim eſt tunc fuiſſe qui blanditiis iſtis extenuarent ſua vitia, Non mirum ſi peccemus, quia ſumus homines: ſed magnum eſt peccati & iniquitatis diſcrimen. Friuolam hanc excuſationem illis excutit Apoſtolus, quum peccatum definit eſſe Diuinæ Legis tranſgreſſionem. Nam illi propoſitum eſt peccati odium & horrorem inducere. Nomen ipſum Peccati leue quibuſdam videtur: iniquitas autem vel Legis tranſgreſſio non tam facilè ignoſci poteſt. Cæterùm non facit Apoſtolus ęqualia peccata, quum iniquitatis damnat omnes qui peccant: ſed ſimpliciter docere vult, ex contemptu Dei naſci peccatum, & peccando violari Legis iuſtitiam. Quare nihil commune habet cum deliro Stoicorum paradoxo hæc Iohannis doctrina. Deinde hîc *Peccare*, non ſignificat in aliquo opere delinquere: nec *Peccati* nomen pro ſingulis delictis capitur: ſed Peccatum vocat, vbi homines toto cordis affectu ad malũ ruunt. Nec alios peccare intelligit, niſi qui addicti ſunt peccato. Neque.n. fideles, qui adhuc carnis concupiſcentiis laborant, iniqui cenſentur, quanuis à peccato non ſint puri nec immunes. ſed quia non regnat in ipſis peccatum, Iohannes dicit eos non peccare: vt mox fuſius exponam. Summa huius ſententię eſt, Peruerſam eorum vitam qui peccandi licentiam ſibi indulgent, exoſam eſſe Deo, nec poſſe ab eo ferri, quum ipſius Legi ſit aduerſa. Hinc non ſequitur, neque poteſt colligi, fideles iniquos eſſe: quia ſubeſſe Deo cupiunt, ſibíque in ſuis vitiis diſplicent, idque in ſingulis delictis. deinde vitam quantum in ſe eſt, componunt ad Legis obſequium. Verùm vbi deliberata eſt peccandi voluntas vel continuus tenor, illic eſt Legis tranſgreſſio.

5 *Porro noſtis quod ille apparuit.*) Alio argumento demonſtrat quantum inter ſe diſſideant peccatum & fides. Chriſti enim officium eſt peccata tollere, & in hunc finem à Patre miſſus eſt. fide autem percipimus Chriſti virtutem: ergo qui in Chriſtum credit, neceſſe eſt à peccatis purgari. Cæterùm quum alibi dicatur Chriſtus peccata tollere, quoniam mortis ſuę ſacrificio ea expiauit, ne coram Deo nobis imputentur: hoc loco intelligit Iohannes verè & ipſo actu (vt loquuntur) Chriſtum tollere peccata, quia per ipſum crucifigitur vetus homo noſter, & per pœnitentiam, carnem noſtram cum prauis concupiſcentiis Spiritus eius mortificat. Neque enim patitur contextus, de remiſſione exponi. Sic enim (vt dixi) ratiocinatur, eos qui peccare non deſinunt, irritum facere Chriſti beneficium: quum ideo venerit, vt aboleret regnum peccati. Id autem ad Spiritus ſanctificationem refertur. *Peccatum in eo non eſt.* Non de Chriſti perſona hîc agit, ſed de toto corde. Quocunque vim ſuam diffundit Chriſtus, negat amplius locum eſſe peccato. Proinde ſtatim colligit, non peccare qui in Chriſto manent. nam ſi per fidem in nobis habitat, opus illud ſuum peragit, vt nos à peccatis purget. Vnde apparet quid ſit *peccare.* Neque enim ſuo nos Spiritu perfectè vno die vel momento Chriſtus renouat, ſed renouationem ex parte cœptam continuat tota vita. Fieri ergo non poteſt quin peccato obnoxij ſint fideles, quandiu in mundo agunt. ſed quatenus viget in ipſis Chriſti regnum, peccatum abolitum eſt. Interea cenſentur à pręcipua parte: hoc eſt, iuſti eſſe & iuſtè viuere dicuntur, quia ſincero cordis affectu ad iuſtitiam aſpirant. Dicuntur *non peccare:* quia etſi carnis infirmitate labuntur, peccato tamen non conſentiunt: quin potius gemendo luctantur, vt verè teſtari cum Paulo queãt ſe malum facere quod nolunt. *Manere* in Chriſto fideles dicit, quia fide in eum inſerimur, & vnum efficimur cum ipſo. Iohan. 1. 29.

6 *Quiſquis peccat, non vidit eum.*) Oppoſitum membrum ſuo more addidit, vt ſciamus, falsò pr ętexi Chriſti fidem & notitiam abſque vitę nouitate. Nuſquam enim otioſus eſt Chriſtus, vbi regnat: ſed Spiritus ſui virtutem exerit. Proprium autem eius eſſe dictum eſt, peccatum fugare, non ſecus atque ſol fulgore ſuo tenebras diſpellit. Atque iterum hoc loco docemur quàm viua res ſit & efficax, Chriſti cognitio: nempe quæ nos in eius imaginem transformat. Ita per *Aſpectum* & *notitiam*, nihil aliud intelligitur quàm fides.

7 *Filioli, nemo vos decipiat: qui facit iuſtitiam iuſtus eſt, quemadmodum ille iuſtus eſt.*
Qui facit peccatum, ex diabolo eſt: quia ab initio diabolus peccat. In hoc manifeſtatus eſt Filius Dei, vt ſoluat opera diaboli.

9 *Quiſquis natus eſt ex Deo,peccatum non facit, quoniam ſemen eius in ipſo manet. & non poteſt peccare,quia ex Deo genitus eſt.*

10 *In hoc manifeſti ſunt filij Dei,& filij diaboli.*

7 *Qui facit iuſtitiam.*)Docet hîc Apoſtolus teſtandam eſſe bonis operibus vitæ nouitatem:nec conſtare illam,de qua loquutus eſt,Chriſti cum ſuis membris ſimilitudinem,niſi fructus ſuos proferat: acſi diceret,Quum nos eſſe Chriſto conformes deceat,huius rei veritas & teſtimonium in vita noſtra extet. Eadem eſt hæc exhortatio cum illa Pauli,ad Gal.cap.5.25.Si ſpiritu viuitis, ſpiritu & ambulate. Multi enim libenter perſuaderent ſe habere ſepultam in cordibus iuſtitiam, dum pedes,& manus, & linguam,& oculos palàm occupat iniquitas.

8 *Qui facit peccatum.*)Hoc quoque *Facere*,ad externa opera refertur,vt ſit ſenſus,nullam eſſe Dei & Chriſti vitam,vbi peruersè & ſcelerate ſe homines gerunt:ſed tales,diaboli potius eſſe mancipia Qua loquutione melius exprimit quantopere à Chriſto diſſideant. Quemadmodum enim Chriſtum prius tanquam omnis iuſtitiæ fontem poſuit:ita nũc diabolum ex oppoſito ſtatuit caput peccati.Negauit quẽquam eſſe Chriſti,niſi qui iuſtus ſit,talémque operibus ſe præſtet: nunc alios omnes in diaboli ſocietatem ablegat,eiúſque imperio ſubiicit:vt ſciamus nihil eſſe medium quin tyrannidem Satan occupet,vbi primatum non obtinet Chriſti iuſtitia.Neque tamen duo aduerſa principia,cum Manichæis,fingenda ſunt.Diabolũ enim ſcimus non natura nec creationis origine,ſed defectionis ſuæ vitio malum eſſe. Scimus pręterea nõ Deo æqualem,vt pari iure cum eo contendat.ſed inuitum conſtringi,nequid niſi Creatoris ſui nutu & arbitrio poſſit. Poſtremò Iohannes quum alios ex Deo genitos,& alios ex diabolo eſſe dicit, nullam fingit traducem,qualem Manichæi ſomniabant:ſed priores Chriſti Spiritu gubernari ſignificat:alteros autem à Satana abripi:ſicut hoc illi poteſtatis aduerſus incredulos Deus concedit.*Quia ab initio diabolus peccat* Sicuti prius non de ſola Chriſti perſona loquebatur,quum dicebat eſſe iuſtum, ſed illum ſtatuebat fontem & cauſam iuſtitiæ:ita nunc quum diabolum peccare dicit,comprehendit totum eius corpus, hoc eſt, reprobos omnes. Acſi diceret,hoc diabolo proprium eſſe,vt ad peccandum impellat. Vnde ſequitur,eius eſſe membra,& ab eo regi quicunque peccato addicti ſunt. Porrò initium hoc cuius Apoſtolus meminit, non eſt æternitatis: quemadmodum vbi docet Sermonem initio fuiſſe. Eſt enim longè diuerſa ratio in Deo & creaturis.Initium in Deo,tempus non habet.Quare quum ſemper apud Deum Sermo fuerit,non reperies aliquod temporis punctum,quo eſſe cœperit:ſed neceſſe eſt ad ipſam æternitatem venias.Hîc autem nihil aliud vult Iohannes,quàm diabolum ſtatim à creatione mundi fuiſſe apoſtatam, & inde nullum ſpargendi in homines ſui veneni finem feciſſe.*In hoc manifeſtatus eſt filius Dei*.Idẽ aliis verbis repetit quod prius dixerat,Veniſſe Chriſtum vt tolleret peccata.Hinc duo colligenda ſunt:non poſſe cenſeri in Chriſti membris,nec ad eius corpus vllo modo pertinere: in quibus regnat peccatum. nam vbicunque vim ſuam exerit Chriſtus,diabolum vnà cum peccato profligat.Quod etiam mox ſubiicit Iohannes.Proxima enim ſententia,vbi dicit,Non peccare qui ex Deo geniti ſunt,eſt concluſio ſuperiorum.Argumentum ductum eſt à repugnantibus,vt iam dixi:quia Chriſti regnum, quod iuſtitiam neceſſariò ſecum affert, ſtare cum peccato nequeat.Cæterùm iam ſuprà attigi quid hîc ſignificet *Non peccare.* Neque enim immunes prorſus ab omni vitio facit Dei filios ſed negat hoc titulo verè gloriari, niſi qui ex animo vitam ſuam in Dei obſequium componere ſtudent.Pelagiani quidem & Cathari hoc teſtimonio olim abuſi ſunt:quum fideles Angelica puritate fingerent in hoc mundo eſſe præditos. & hoc ſeculo quidam ex Anabaptiſtis deliriũ illud renouarunt.Sed quicunque eiuſmodi perfectionem ſomniant, ſatis produnt quàm ſtupidam habeãt conſcientiam. Atque hæc Apoſtoli verba adeò nihil ſuffragantur eorum errori,vt ad eius refutationem ſufficiant.Dicit *non peccare* qui ex Deo ſunt geniti.Nunc videndum eſt an Deus momento vno nos regenerationem,vt ad mortem vſque,veteris hominis reliquiæ maneant. Quòd ſi nondum plena eſt ac ſolida regeneratio,nonniſi pro modo ſuo à peccati ſeruitute non eximit. Hinc apparet fieri non poſſe quin vitiis laborent filij Dei, & quotidie peccent.quatenus ſcilicet reſiduum adhuc aliquid habent veteris naturæ:& manet tamen illud fixum quod Apoſtolus contendit, hunc eſſe regenerationis finem, vt peccatum aboleatur: ideóque iuſtè & piè viuere quicunque ex Deo geniti ſint, quia Spiritus Dei peccandi libidinem corrigat. Idque intelligit Apoſtolus per *ſemen* Dei.Sic enim format Dei Spiritus piorum corda ad rectos affectus,vt non pręualeat caro cum ſuis concupiſcentiis:ſed domita quaſi ſub iugo cohibeatur. In ſumma,ſuperiores partes Apoſtolus in electis Spiritui tribuit,qui virtute ſua peccatum reprimat, neque ſinat vigere.

9 *Et non poteſt peccare.*)Hîc iam altius conſcendit Apoſtolus.nam clarè pronuntiat,efficaciter piorum corda gubernari à Dei Spiritu,vt inflexibili affectu ſequantur eius ductum.Hoc verò à Papiſtica doctrina longè remotum eſt. Fatentur quidem Sorbonici,voluntatem hominis, niſi adiutam à Dei Spiritu, non poſſe quod rectum eſt appetere:ſed talem Spiritus motum eſſe fingunt, qui liberam nobis relinquat boni & mali optionem. Hinc merita eliciunt:quia Spiritus gratiæ ſponte obſequimur, quam in poteſtate noſtra erat reiicere. Denique hanc ſolam Spiritus gratiam eſſe definiunt,vt poſſimus bene velle,ſi libuerit. Iohannes hîc longè aliter.Neque enim tantùm docet poſſe nos non peccare:ſed tam efficacem eſſe Spiritus motum:vt neceſſariò nos in conſtanti iuſtitiæ obedientia retineat. Neque hic ſolus eſt Scripturę locus,qui doceat ſic formari voluntatem,vt non niſi recta eſſe poſſit. Teſtatur enim Deus ſe cor nouum dare filiis ſuis,& facturum promittit vt in præceptis ſuis ambulent. Adde quòd Iohannes non ſolùm docet quàm efficaciter agat ſemel Deus in homine:ſed clarè affirmat, Spiritum ſuam gratiam in nobis ad extremum vſque proſequi,vt ad vitæ nouitatem inflexibilis perſeuerantia accedat.Quare ne imaginemur cum Sophiſtis medium aliquem motum, quem homini liberum ſit vel ſequi, vel reſpuere: ſed ſciamus corda noſtra regi à Dei Spiritu,vt iuſtitię conſtanter adhęreant. Porrò abſurdum quod obiiciunt Sophiſtę,facilè refellitur.Dicunt hoc modo voluntatem tolli ab homine:ſed falsò. Voluntas enim à natura eſt:ſed quia

naturæ

naturę corruptio prauos tantùm affectus generat, ideo neceſſe eſt vt eam Spiritus Dei reformet, quò bona eſſe incipiat. Deinde quia ſtatim exciderent homines à bono, neceſſe eſt vt idem Spiritus, quod cœpit, ad finem vſque perducat. De merito facilis eſt reſponſio. Neque enim pro abſurdo habendum eſt, ſi nihil homines mereantur: & tamen bona opera cenſeri non deſinunt, quæ manant ex gratia Spiritus, quia voluntaria ſunt. Habent etiam mercedem, quia gratuitò accepta hominibus feruntur, perinde acſi ipſorum eſſent. Sed hîc exoritur quæſtio, An ſimulac regenitus eſt quiſpiam Dei Spiritu, nunquam poſſit in eo extingui timor Dei & pietas. Hoc enim videntur ſonare Apoſtoli verba. Qui aliter ſentiunt, citant Dauidis exemplum, qui ad tempus ſic oppreſſus eſt beluino ſtupore, vt nulla ſcintilla in eo appareat. Quinetiam Pſalmo 51. eum ſibi reſtitui petit. Vnde ſequitur, fuiſſe priuatum. Ego tamen non dubito quin ſemen illud, quo electos ſuos regenerat Deus, vt eſt incorruptibile, ita perpetuam vim retineat. Fieri quidem poſſe concedo vt interdum ſuffocetur, quemadmodum in Dauide: ſed tamen quo tempore videbatur extincta eſſe omnis in eo pietas, carbo viuus ſub cineribus latebat. Conatur quidem Satan euellere quicquid Dei eſt in electis: ſed vbi plurimum illi permittitur, manet ſemper occulta radix, quę deinde pullulat. Cęterùm Iohannes non de vno actu (vt vocant) hîc loquitur: ſed de continuo vitę tenore. Fanatici quidam ęternum neſcio quod ſemen in electis ſomniant, quod ſemper afferant ex matris vtero: ſed huc pluſquam importunè torquent Iohannis verba. neque enim de æterna electione diſputat, ſed initium à regeneratione facit. Sunt etiam alij bis furioſi, qui hoc prętextu fidelibus quiduis licere volunt, quia Iohannes poſſe eos peccare negat. Volunt ergo vt ſine diſcrimine ſequamur quocunque nos affectus tulerit: ita ſcortandi, furandi & occidendi licentiam faciunt, quia peccatum eſſe nequeat vbi regnat Dei Spiritus. Sed longè alia eſt mens Apoſtoli. peccare enim ideo negat fideles, quia eorum cordibus Legem ſuam Deus inſculpſit, quemadmodum habetur apud Prophetam. Ier. 31. 33.

10 *In hoc manifeſti ſunt.*) Paucis verbis concludit, fruſtra ſibi locum & nomen arrogare inter Dei filios qui non ſe tales probant pia & ſancta vita: quandoquidem hac nota differant à filiis diaboli. Porrò non ita manifeſtatos intelligit, vt palàm dignoſci à toto mundo queant: ſed hoc tantùm vult, fructum & effectum Diuinæ adoptionis ſemper extare in vita.

Quiſquis non facit iuſtitiam, non eſt ex Deo: & qui non diligit fratrem ſuum.

11 *Quia hæc eſt prædicatio quam audiſtis ab initio, vt mutuò nos diligamus:*

12 *Non ſicut Cain qui ex maligno erat, & occidit fratrem ſuum. Et qua de cauſa eum occidit? Quia opera eius mala erant, fratris autem iuſta.*

13 *Ne miremini, fratres mei, ſi vos mundus odit.*

Qui facit iuſtitiam.) Facere iuſtitiam, & facere peccatum, ſunt hîc inter ſe oppoſita. Itaque facere iuſtitiam nihil aliud eſt quàm ex animo Deum timere, & ambulare in eius pręceptis, quantum fert humana fragilitas. Quanquam enim iuſtitia, ſi exactè æſtimetur, non alia eſt quàm plena Legis obſeruatio, à qua multum ſemper abſunt fideles: quia tamen delicta & lapſus illis Deus non imputat, iuſtitia vocatur dimidium hoc obſequium quod Deo præſtant. Pronuntiat autem Iohannes, non eſſe ex Deo quicunque non iuſtè viuunt: quia quoſcunque vocat Deus, eos Spiritu ſuo regenerat. Ergo vitæ nouitas, perpetuum eſt Diuinæ adoptionis teſtimonium. *Et qui non diligit fratrem.* Generalem doctrinam ad ſuum inſtitutum accommodat. Hactenus enim ad fraternam charitatem hortatus eſt fideles: nunc eòdem refert ſummam veræ iuſtitiæ. Quare hoc membrum vice expoſitionis additum eſt. Cęterùm, iam prius dixi qua ratione comprehendatur ſub fraterna charitate tota iuſtitia. Priores quidem partes obtinet amor Dei: ſed quia ex eo pendet fraterna inter homines charitas, ſępe per Synecdochen, ille ſub hac includitur, & viciſſim hęc ſub illo. Ergo vt quiſque beneficentię & humanitati deditus eſt, ita iuſtum eſſe & cenſeri pronuntiat: quia charitas eſt Legis complementum. Confirmat hanc ſententiam quum dicit, *ita edoctos* fuiſſe ab initio fideles. nam his verbis ſignificat non debere illis nouam videri definitionem quam ponit.

12 *Non ſicut Cain.*) Altera confirmatio ex contrario ſumpta. quia in reprobis & filiis diaboli regnet odium, & quaſi principatum in eorum vita teneat: cuius rei ſpeculum proponit Cain. Interea hoc ad eorum conſolationem valet: quemadmodum tandem concludit, *Ne miremini ſi vos odit mundus.* Hæc Exegeſis diligenter notanda eſt: ſemper enim in vitę ratione hallucinantur homines: quia ſanctitatem conſtituunt in fictitiis operibus: ac dum ſe macerant in nugis, putant ſe Deo bis gratos eſſe. Sicuti monachi ſuum viuendi genus, perfectionis ſtatum ſuperbè nominant. nec alius in Papatu cenſetur cultus Dei, quàm ſuperſtitionum colluuies. Atqui Apoſtolus hanc demum iuſtitiam teſtatur probari Deo, ſi nos mutuò diligimus: rurſus diabolum regnare, vbi odium, ſimultas, inuidia, & inimicitię graſſantur. Simul tamen memoria tenendum eſt quod nuper attigi, fraternam charitatem, quia ex Dei amore naſcitur tanquam effectus ex cauſa, ideo non diſiungi: quin potius hoc nomine laudari ab Iohanne, quòd ſit noſtræ in Deum pietatis approbatio. Quum dicit, *Cain* ad fratris cædem hac cauſa fuiſſe impulſum, quoniam opera eius mala erant: ſignificat quod iam monui, vbi regnat impietas, odium omnes vitę partes occupare. *Iuſta* Abelis opera commemorat, quo patienter ferre diſcamus ſi mundus nos gratis, nulláque iniuria prouocatus, odio habet.

14 *Nos ſcimus quòd tranſierimus à morte in vitam, quia diligimus fratres. qui non diligit fratrem, manet in morte.*

15 *Omnis qui odit fratrem ſuum, homicida eſt: & noſtis quòd omnis homicida. non habet vitam æternam in ſe manentem.*

16 *In hoc cognoſcimus charitatem, quòd ille pro nobis animam ſuam poſuit: & nos debemus pro fratribus animas ponere.*

17 *Si quis habeat victum mundi, & videat fratrem ſuum egentem, & claudat viſcera ſua ab eo, quomodo charitas Dei in ipſo manet?*

18 *Filioli mei,ne diligamus ſermone,neque lingua,ſed opere & veritate.*

14 *Nos ſcimus*)Inſigni elogio charitatem nobis commendat,quia teſtimonium ſit noſtri à morte in vitam tranſitus.vnde ſequitur,ſi fratres diligamus,nos eſſe fœlices: miſeros autem,ſi odimus. Nemo eſt qui non à morte liberari & exire cupiat.Ergo pluſquam ſtupidos eſſe oportet,qui odium fouendo,ſponte morti ſuæ indulgent.Porrò quum dicit Apoſtolus,ex dilectione cognoſci quòd tranſierimus in vitam: non ſignificat hominem ſuum eſſe liberatorem,quaſi fratres diligendo , à morte ſe eripiat, ſibíque vitam comparet.Neque enim hîc de ſalutis cauſa diſputat,ſed quum charitas præcipuus ſit fructus Spiritus, certum quoque eſt regenerationis ſymbolum. Proinde à ſigno ratiocinatur Apoſtolus, non autem à cauſa. Nam quia nemo ſyncerè fratres diligit,niſi qui Spiritu Dei regenitus eſt:hinc rite colligitur , Spiritũ Dei, qui vita eſt,in omnibus habitare qui fratres diligunt.Sed pręposterè inde quiſquam inferret, charitate vitam acquiri,quum ſit charitas ordine poſterior.Plus coloris haberet hoc argumentum,ſi vitæ noſtræ certiores facit nos charitas,ſalutis igitur fiduciam in opera recumbere.ſed eius quoque non difficilis eſt ſolutio.Etſi enim omnibus Dei gratiis,tanquam adminiculis,confirmatur fides, non tamen ſuum in vna Dei miſericordia fundamentum habere deſinit.Exempli gratia,quum luce fruimur , certi ſumus Solem lucere:ſi locum in quo ſumus Sol irradiat,habemus clariorem quendam aſpectum: ſed tamen vt non pertingant ad nos viſibiles radij,hoc ipſo contenti ſumus,quòd Sol ſplendoris ſui vſum ad nos diffundit.ita poſtquam in Chriſto fundata eſt fides,poſſunt quædam accidere quæ illam iuuent: in ſola tamen Chriſti gratia interim acquieſcit.

15 *Homicida eſt.*) Quò nos melius ad charitatem ſtimulet,oſtendit quàm deteſtabilis coram Deo res ſit,odium.Nemo eſt qui non homicidium horreat:imò nomen ipſum execramur omnes. Apoſtolus autẽ homicidas eſſe pronuntiat quicunque fratrem odio habent.Nihil dici atrocius potuit : nec tamen hoc eſt hyperbolicum.nam quem odimus,vellemus periſſe.Nec refert ſi quis manus ſuas à noxa abſtineat: ipſa enim nocendi cupiditas,non aliter ac conatus,damnatur coram Deo. Imò etiam vbi nocere non appetimus,ſi tamen aliunde cupimus malum fratri noſtro accidere,tunc quoque homicidæ ſumus.Ergo Apoſtolus rem,vt eſt,ſimpliciter definit,quum *homicidij* nomen tribuit odio. Vnde conuincitur hominum ſtultitia,quòd quum nomen abominentur,crimen ipſum propè nihili faciunt. Vnde id?Quia ſcilicet externa rerum facies ſenſus omnes noſtros occupat:coram Deo interior affectus in rationem venit.Quare nequis ampliùs tam graue malum extenuet,diſcamus noſtra iudicia ad Dei tribunal reuocare.

16 *In hoc cognouimus.*)Nunc quęnã ſit vera charitas oſtendit.neque.n.eam laudare ſatis eſſet,niſi vis eius teneatur.Perfectam autẽ charitatis regulam proponit in Chriſti exemplo : quia proprię vitę non parcendo,teſtatum fecit quantopere nos diligeret.ad hunc ergo ſcopum tendere iubet. Summa eſt,in eo probari noſtrã charitatẽ,ſi amorem noſtri in fratres transferimus, ita vt ſui quiſque quodãmodo oblitus,aliis conſulat.Certum quidem eſt,nos Chriſto eſſe longè impares:ſed Apoſtolus imitationem nobis commendat,quia etſi ipſum non aſſequimur, procul tamen eius veſtigia ſequi conuenit.Sanè quum Apoſtoli cõſilium ſit,inanẽ hypocritis iactantiã excutere,qui fidẽ Chriſti,ſine fraterno amore,ſe habere gloriantur:niſi in animis noſtris vigeat hoc ſtudium,nihil eſſe nobis cum Chriſto cõmune,his verbis ſignificat. Neque tamen(vt dixi)Chriſti dilectionem nobis ita proponit,vt ęqualem à nobis exigat.Quid.n.hoc foret,quàm ad vnum omnes ad deſperationẽ cogere?Sed ita vult cõpoſitos eſſe noſtros affectus,vt vitã ſimul & mortẽ cupiamus primùm Deo,tum etiam proximis impendere.Eſt alterum inter nos & Chriſtum diſcrimen, quòd non eadem mortis noſtrę virtus eſſe poteſt.Neque enim ſanguine noſtro placatur ira Dei, nec morte vita acquiritur,nec debita aliis pœna perſoluitur.Sed Apoſtolus in hac comparatione, qualis fuerit vel finis,vel effectus mortis Chriſti,non ſpectauit:ſed tantùm vitam noſtram formari voluit ad eius exemplũ.

17 *Si quis habeat victum.*) Nunc concionatur de communibus charitatis officiis, quę ex ſummo illo fonte manant:vbi ſcilicet nos ad mortem vſque proximis impendere parati ſumus. Quanquam videtur à maiori ad minus argumentari.nam qui facultatibus ſuis,ſalua & incolumi vita, fratris inopiam leuare abnuit,multo minus vitam ſuam exponeret. Ergo charitatem in nobis eſſe negat, ſi proximos ope noſtra fraudemus.Cęterum externam beneficentiam ſic commendat,vt ſimul optimè exprimat quęnam vera ſit benefaciendi ratio,& qualis eam regere debeat affectus.Sit igitur hęc prima propoſitio,neminem verè amare fratres quin hoc reipſa teſtetur,quoties vſus poſtulat.Altera,quantum quiſque facultatis habet,eatenus obſtringi ad fratres iuuandos:quia Dominus hoc modo nobis ſuppeditat exercendæ charitatis materiam.Tertia,ſpectandã eſſe cuiuſque neceſſitatem:quia vt quiſque cibo & potu indiget,aut aliis rebus quarum nobis ſuppetit copia,ita officium noſtrum implorat. Quarta,nullam beneficentiam,niſi τῇ συμπαθείᾳ coniuncta,Deo placere. Multi in ſpeciem ſunt liberales,qui tamen fratrum miſeriis minimè tanguntur.Verùm Apoſtolus pręcipit aperienda eſt viſcera : quod fit dum induimus ferè eundem ſenſum , vt aliorum malis non ſecus condoleſcamus ac noſtris.*Charitas Dei.* Hîc de fratribus diligendis agitur. quorſum ergo amorem Dei nominat?nempe tenendum eſt illud principium , fieri non poſſe quin Dei charitas,fratrum amorem in nobis generet.Atque hoc modo noſtri erga ſe amoris experimentum capit Deus, dum ſui reſpectu homines diligi iubet:quemadmodum Pſal.16.2.habetur, Benignitas mea ad te non pertingit:ſed erga ſanctos qui in terra ſunt,voluntas mea & ſtudium meum.

18 *Ne diligamus ſermone.*)Conceſſio eſt in hoc priore membro.Neque enim lingua tantùm diligere poſſumus:ſed quia falsò hoc multi iactant,eorum ſimulationi,rei nomen concedit Apoſtolus,vt ſæpe fieri ſolet.Quanquam altero membro eorum vanitatem coarguit,quum veritatem eſſe negat,niſi in opere.Sic enim reſolui debent verba.Non profiteamur lingua nos amare,ſed opere id probemus:quia hæc demum vera eſt amoris ratio.

19 *Et in hoc cognoſcimus quòd ex veritate ſumus,& coram ipſo perſuadebimus corda noſtra.*
20 *Quòd ſi accuſet nos cor noſtrum, certè maior eſt Deus corde noſtro,& nouit omnia.*
21 *Dilecti, ſi cor noſtrum nos non accuſet, fiduciam habemus erga Deum.*
22 *Et ſiquid petierimus, accipimus ab eo: quia præcepta eius ſeruamus,& quæ coram eo placent, facimus.*

19 *Et in hoc cogn.*)Nomen *veritatis* diuerſo nunc ſenſu accipit:ſed elegans proſonomaſia,Si verè proximos diligimus,hinc nos habere teſtimonium quòd ſimus ex Deo geniti,qui veritas eſt:vel quòd Dei veritas locum in nobis habeat.Semper autem meminerimus,non habere nos ex charitate notitiam quam dicit Apoſtolus.quaſi inde petenda ſit ſalutis certitudo. Et certè non aliunde cognoſcimus nos eſſe Dei filios,niſi quia gratuitam ſuam adoptionem cordibus noſtris per Spiritum ſuum obſignat:& nos certum eius pignus in Chriſto oblatum,fide amplectimur.Eſt igitur charitas acceſſio vel adminiculum inferius,ad fidei fulturam:non fundamentum quo nititur. Cur ergo dicit Apoſtolus, *Perſuadebimus coram Deo corda noſtra?* Nempe his verbis admonet,non conſiſtere fidem ſine bona conſcientia.non quòd inde oriatur perſuaſio,aut pendeat:ſed quia tunc demum verè, non fallaciter, de noſtra cum Deo coniunctione perſuaſi ſumus,dum Spiritus ſancti efficacia in charitate noſtra ſe profert. Semper enim quid agat Apoſtolus,expendere conuenit.Quia enim fictam & fallacem fidei profeſſionem damnat, non aliter coram Deo ſolidam perſuaſionem nobis conſtare dicit, quàm ſi eius Spiritus fructum charitatis in nobis proferat. Tametſi autem diſiungi à fide non poteſt bona conſcientia, nemo tamen rite inde colligeret reſpiciendum ad opera noſtra eſſe,vt nobis firma ſit perſuaſio.

20 *Quòd ſi accuſet.*)Probat ex contrario,fruſtra nomen & ſpeciem habere Chriſtianorum,quos bonæ conſcientiæ teſtimonium deficit. Nam ſi quis malè ſibi conſcius eſt,& proprio animi ſui ſenſu damnatur, multò minus effugiet Dei iudicium:ſequitur ergo,malę conſcientię inquietudine ſubuerti fidem. *Deum corde noſtro maiorem* vocat,reſpectu iudicij:quia ſcilicet multò acutius videat quàm nos,& acrius inquirat, & ſeuerius iudicet. Qua ratione dicit Paulus,etiam ſi nullius rei ſibi conſcius ſit,non tamen propterea iuſtificari. Agnoſcit enim,quantumuis ſolicitè ad officium intentus ſit, in multis tamen ſe errare, & ſibi ignoſcere errata per incogitantiam,quę Deus animaduertit. Hoc ergo vult Apoſtolus, fieri non poſſe vt Dei iudicium effugiat quem vrget ac conſtringit ſua ipſius conſcientia. Eòdem pertinet quod mox ſubiicit,Deum omnia videre.Quomodo enim laterent quę nos videre cogimur,qui prę illo ſumus hebetes,adeóque cæci?Sic ergo reſolue.Deus quum omnia videat,longè ſuperior eſt corde noſtro.Copulam enim vice cauſalis particulę accipi nouum non eſt:Nunc ſenſus clarus eſt:nempe quum altius penetret Dei cognitio quàm conſcientię noſtrę ſenſus,neminem coram ipſo poſſe conſiſtere,niſi quem ſuſtinet conſcientię integritas.Sed hîc obiicitur quęſtio, Certum eſt eo ſtuporis interdum reprobos demergi à Satana,vt mala ſua amplius non ſentiant,ac ſine dolore & metu(quemadmodum dicit Paulus) ſecurè ruant in ſuum interitum.Certum etiam eſt,hypocritas ſolere ſibi blandiri, ac ſuperbè contemnere Dei iudicium: quia falſa iuſtitię opinione ebrij,peccatis ſuis non tanguntur. Reſponſio facilis eſt,ideo falli hypocritas,quia lucem fugitant:ideo nihil ſentire reprobos,quia à Deo recedunt.imò nulla eſt niſi in latebris,malæ conſcientię ſecuritas.Sed Apoſtolus hîc de conſcientiis loquitur quas Deus in lucem extractas, ad tribunal ſuum cogit,& iudicij ſui ſenſu exercet.Quanquam hoc quoque generaliter verum eſt, nunquam nobis tranquillam conſtare pacem,niſi quam Spiritus Dei purgatis cordibus pręſtat. Nam quos ſtupere diximus,illi tamen cæcas punctiones ſubinde ſentiunt,& in ſuo veterno torquentur. 1.Cor.4.4.

21 *Si cor noſtrum nos non accuſet.*)Iam expoſui,neque ad hypocriſin,neque ad craſſum Dei contemptũ hoc pertinere. Nam vtcunque reprobis vitę ſuę placeant,Dominus tamen ponderat corda, inquit Solomon. Prou.16.2. Hæc Dei trutina ſuo examine efficit ne quis gloriari queat ſe mundum habere cor. Hunc ergo ſenſum habent Apoſtoli verba,tunc nos demum tranquilla fiducia venire in conſpectum Dei, quum nobis bene conſcij,recti & probi cordis teſtimonium nobiſcum afferimus.Eſt quidem verum illud Pauli,Fide, Ephes.3.12. quæ Chriſti gratia nititur,nobis aditum ad Deum cum fiducia patefieri.Item,Fide nobis pacem conferri, vt tranquillæ coram Deo ſtent noſtræ conſcientiæ. Sed inter iſtas ſententias nihil eſt diſſidij. Nam Paulus cauſam fiduciæ oſtendit:Iohannes verò tantùm accidens inſeparabile commemorat,quod neceſſariò cohæret,quanuis cauſa non ſit. Hîc tamen oritur maior difficultas, quòd nihil videtur relinquere fiduciæ in toto mundo.quis enim reperietur,quem nulla in re cor ſuum arguat?Reſpondeo,pios ita coargui vt ſe pariter abſoluant:nam ſuis quidem eos peccatis intus ſeriò pungi neceſſe eſt,vt terror ad humilitatem, ſuique diſplicentiam erudiat:ſed mox ad Chriſti ſacrificium confugiunt,vbi certam pacem habent. Quanquam Apoſtolus alio ſenſu eos non accuſari dicit.quia vtcunque ſe in multis deficere agnoſcant,ſubleuantur tamen hoc conſcientiæ teſtimonio,quòd verè & ex animo Deum timeant, ſéque ſubiicere cupiant eius iuſtitiæ.Quicunque hoc pio affectu ſunt præditi,& interea ſciunt ſua ſtudia, quantumuis à perfectione diſtent,Deo tamen placere:meritò cor ſedatum vel pacatum habere dicuntur:quia nulla eſt interior punctio quę placidam eorum hilaritatem turbet.

22 *Et ſi quid petierimus.*)Quia res ſunt inter ſe connexæ,fiducia & Dei inuocatio:quemadmodũ prius malam conſcientiam docuit repugnare fiduciæ,ita nunc non poſſe inuocari Deum pronuntiat, niſi ab iis qui eum puro corde timent,& rite colunt.Hoc poſterius ex priore ſequitur. Eſt illud generale Scripturæ axioma,Non exaudiri à Deo impios:quin potius ſacrificia eorum & preces abominationi eſſe. Ergo ianua hîc clauditur hypocritis,ne in Dei conſpectum cum eius contemptu prorumpant.Interea,non ſignificat afferendam eſſe bonam conſcientiam,quaſi precibus noſtris gratiam conciliet. væ nobis ſi ad opera reſpicimus,quę nihil quàm trepidationis materiã in ſe habent.Non aliter igitur quàm Chriſto mediatore freti,ad Dei tribunal aſpirant fideles. Sed quia cũ fide ſemper coniunctus eſt amor Dei, quò magis hypo-

critas perſtringat Apoſtolus,hoc ſingulari priuilegio quo Deus ſuos filios dignatur,eos priuat: ne ſcilicet putent aditum eſſe ad Deum ſuis precibus. Quum dicit, *Quia ſeruamus eius præcepta*, non intelligit fundatam eſſe in operibus noſtris orandi fiduciam:ſed in hoc tantùm inſiſtit,non poſſe à fide diſiungi pietatem & ſincerum Dei cultum.Nec abſurdum videri debet quòd particulam cauſalem vſurpet, vtcunque de cauſa non diſputet.nam accidens inſeparabile,interdum cauſæ loco poni ſolet. Quemadmodum ſiquis dicat, Quia Sol meridie ſupra nos lucet,plus tunc eſſe caloris.Neque enim ſequitur,ex luce oriri calorem.

23 *Et hoc eſt præceptum eius, vt credamus nomini Filij eius Ieſu Chriſti: & nos diligamus inuicem, ſicuti præceptum dedit nobis.*

24 *Qui ſeruat præcepta eius,in ipſo manet, & ipſe in eo:atque in hoc cognoſcimus quòd manet in nobis,ex Spiritu quem nobis dedit.*

23 *Et hoc eſt præceptum.*)Rurſus generalem ſententiam ad ſuum propoſitum accommodat.Summa eſt, nobis tale eſſe cum Deo diſſidium, vt ab eius acceſſu arceamur, niſi fraterno inter nos amore ſimus coniuncti.quanquam non ſolam hîc charitatem,vt priùs,commendat:ſed fidei comitem & quaſi pediſequam adiungit.Hęc verba Sophiſtę ſuis commentis deprauant:quaſi partim fide,partim operibus nobis comparetur orandi libertas. Quum Iohannes ad legitimam precandi rationem hoc requirat, vt ſeruemus Dei mandata:& poſtea doceat fide & charitate hanc obſeruationem conſtare: colligunt illi, ex his duobus orandi fiduciam concipi debere. Ego autem iam aliquoties monui,hîc minime tractari vnde vel quibus modis ſibi hoc comparent homines,vt Deum inuocare audeant.hîc enim de cauſa vel dignitate non agitur:tantùm oſtendit Iohannes,Deum colloqui ſui honore & priuilegio nonniſi filios, & quidem Spiritu ſuo regenitos,dignari.Proinde hic eſt orationis contextus,Vbi non regnat timor Dei & reuerentia, fieri non poteſt vt Deus nos exaudiat. Quòd ſi nobis propoſitum eſt eius mandatis obedire, videndũ eſt quid præcipiat. Atqui fidem à charitate non ſeparat:ſed vtranque vno velut complexu à nobis exigit. Atque hæc ratio eſt cur nomen *Mandati*,ſingulari numero poſuerit. Cæterùm hic locus inſignis eſt:quia tam perſpicuè,quàm breuiter definit in quo conſiſtat tota ſanctæ vitæ perfectio. Non eſt ergo quòd difficultatem cauſemur,quando nos Deus minimè per longas ambages circumagit:ſed ſimpliciter & vno verbo nobis exponit quid rectum ſit,& quid ſibi placeat.Adde quòd nulla in hac breuitate eſt obſcuritas: quia nobis rectè viuendi principium & finem clarè demonſtrat. Quòd autem hîc tantùm fraternę charitatis fit mentio,pręterito Dei amore,ratio eſt (vt alibi diximus) quòd fraterna charitas, ſicuti ex ſolo amore Dei manat,ita certa ſit & vera eius approbatio. *Nomini filij eius.* Nomen ad prędicationem reſpicit: atque hęc relatio notanda eſt,quia pauci quid ſit in Chriſtum credere intelligunt.Ex hac autem loquutione colligere promptum eſt,hanc eſſe demum rectam fidem quę Chriſtum,qualis prędicatur in Euangelio, amplectitur.Vnde etiam conficitur,nullam eſſe abſque doctrina fidem.quemadmodum & Paulus docet Ro. 10.14.Simul & hoc notandum,quòd fidem Apoſtolus in Chriſti cognitione includit. Eſt enim viua Patris imago,& in eo abſconditi ſunt omnes theſauri ſapientię & ſcientię. Quare ſimulatque ab eo deflexi-mus,nihil poſſumus quàm in errore vagari.

24 *Qui ſeruat præcepta.*)Confirmat quod iam prius dixit,ita patefieri quam habemus cum Deo coniunctionem,ſi nos mutuò diligimus. Non quòd inde incipiat coniunctio, ſed quia otioſa eſſe nequeat & abſque effectu,vbicunque eſſe cœpit.Atque id probat addita ratione:quia non maneat Deus in nobis,niſi Spiritus eius in nobis habitet.Atqui Spiritus eius vbicunque ſit,neceſſe eſt vt vim & efficaciam ſuam exerat.Vnde colligere promptum eſt,non alios manere in Deo, ac illi vnitos eſſe, niſi qui eius mandata ſeruant. Quum ergo dicit, *Et in hoc cognoſcimus:* copula *Et*, quia pro cauſæ redditione ponitur, tantum valet atque Nam aut Quia.Cæterùm expendi debet pręſentis cauſę circunſtantia. Tametſi enim hęc ſententia verbis conuenit cum illa Pauli, vbi Spiritum dicit teſtari cordibus noſtris nos eſſe Dei filios, & nos per eum clamare ad Deum,Abba Pater: in ſenſu tamen eſt aliquid diſcriminis. Nam Paulus de gratuitę adoptionis certitudine loquitur, quam Spiritus Dei cordibus noſtris obſignat: Iohannes autem hîc effectus reſpicit quos profert Spiritus in nobis habitans. Quemadmodum & Paulus ipſe,quum dicit eos eſſe Dei filios,qui Spiritu Dei aguntur.Nam illic quoque de mortificatione carnis,& vitę nouitate differit. Hæc ſumma eſt,inde conſtare an filij Dei ſimus,ſi vitam noſtram Spiritus eius moderatur & gubernat.Interea docet Iohannes,quicquid eſt in nobis bonorum operum,prouenire ex gratia Spiritus: & hunc Spiritum non acquiri noſtra iuſtitia,ſed gratuitò nobis donari.

CAPVT IIII.

DIlecti,ne omni ſpiritui credatis,ſed probate ſpiritus an ex Deo ſint: quia multi pſeudoprophetæ exierunt in mundum.

2 *In hoc cognoſcite Spiritum Dei: Omnis ſpiritus qui confitetur Ieſum Chriſtum in carne veniſſe,ex Deo eſt:*

3 *Et omnis ſpiritus qui non confitetur Ieſum Chriſtum in carne veniſſe, ex Deo non eſt.& hic eſt Antichriſtus,de quo audiiſtis quòd venturus ſit,& nunc iam in mundo eſt.*

Redit ad ſuperiorem doctrinam,quam attigerat capite ſecundo. Plerique enim(vt in rebus nouis fieri ſolet)Chriſti nomine abutebantur ad ferendos ſuos errores. Alij dimidia ex parte profitebantur Chriſtum,interea quum locum haberent inter domeſticos,plus valebant ad nocendum.Præſertim in Chriſto ipſo turbandę Eccleſiæ materiam captabat Satan.nam hic eſt lapis offenſionis,ad quem impingere neceſ-

ſe eſt

ſę eſt omnes qui planam viam,vt à Deo nobis monſtratur,non tenent.Porrò tribus membris conſtat tota hæc Apoſtoli ratio.Nam primò malum oſtendit vnde periculum fidelibus inſtabat:atque hac ratione eos ad cauendum hortatur. Cauendi modum pręſcribit, vt diiudicent inter ſpiritus atque hoc eſt ſecundum membrum. Tandem ſpeciem vnam deſignat,à qua maximum erat illis periculum.vetat igitur eos audire, qui Filium Dei in carne manifeſtatum eſſe negant.Nunc ſingula ordine tractemus.Tametſi autem in contextu ratio iſta ſubiicitur, quòd multi pſeudoprophetæ in mundum exierint:tamen inde initium facere conuenit.Continet autem hęc ſententia vtilem admonitionem,quia ſi iam tunc multos impulerat Satan, qui ſub Chriſti nomine ſuas impoſturas ſpargerent: hodie ſimile exemplum conſternare nos non debet. Hęc enim perpetua eſt Euangelij conditio,vt eius puritatem variis erroribus inficere ac corrumpere moliatur Satan.Hoc noſtrum ſeculum horrenda quędam ſectarum portenta protulit:qua occaſione multi attoniti hęrent,& quorſum ſe vertere debeant neſcientes,omnem pietatis curam abiiciunt.neque enim melius inueniunt compendium ſeſe extricandi ab errorum periculo. Stultè id omnino: lucem enim veritatis fugiendo,ſeſe vltrò in errorum tenebras coniiciunt.Quare hoc in animis noſtris fixum hæreat,ex quo publicari cœpit Euangelium,ſtatim extitiſſe pſeudoprophetas. Muniet etiam nos hęc doctrina contra illud offendiculum.Pleroſque errorum vetuſtas quaſi vinctos retinet,ne inde emergere audeant.atqui Iohãnes inteſtinum Eccleſię malum hîc deſignat.Quòd ſi iã tum Apoſtolis aliiſque fidis Doctoribus permiſti fuerunt impoſtores,quid mirum,ſi ìampridẽ oppreſſa Euangelij doctrina, multę corruptelę in mundo graſſatę ſunt,Non eſt igitur quòd nos impediat antiquitas,quo minus liberè veritatẽ à mendacio diſcernamus.

1 *Ne omni ſpiritui credatis.)* Multi(vt dictum eſt) quum Eccleſia diſſidiis & contentionibus vexatur, expauefacti,ab Euangelio diſcedunt. Spiritus autem longè diuerſum remedium præſcribit:ne temerè ſcilicet & abſque delectu quamlibet doctrinam recipiant fideles. Cauendum igitur ne opinionum varietate offenſi,doctores vnà cum verbo Dei valere iubeamus. Sed hoc temperamentum ſufficiat, non eſſe promiſcuè omnes audiendos.Nomen *Spiritus*,metonymicè accipio,pro eo qui Spiritus dono ſe pręditum eſſe iactat ad obeundum Propretæ munus.Nam quum nemini permiſſum ſit priuato ſuo nomine loqui,nec fides loquentibus habenda ſit, niſi quatenus Spiritus ſancti ſunt organa: quò plus authoritatis haberent Prophetæ,hoc elogio Deus ipſos ornauit,acſi eos eximeret ex communi hominum numero.Spiritus ergo vocabantur: qui linguam tantùm prębentes oraculis Spiritus ſancti, miniſtram eius perſonam quodammodo ſuſtinebant:nihil proferebant ex proprio ſenſu,nec priuato ſuo nomine prodibant in medium.Huc autem ſpectabat tam honorificus titulus,nequid ob miniſtri contemptum, verbi Dei reuerentię decederet.Nam Deus ſemper verbum ſuum ex hominum ore non ſecus excipi voluit,quàm ſi palàm ipſe è cælo apparuiſſet.Hîc ſe medium iniecit Satan: & quum falſos doctores ſupponeret ad verbum Dei adulterandum, nomen quoque illis impoſuit, ſub quo melius fallerent. Ita pſeudoprophetę ſuperciliosè & plenis buccis ſemper ſibi arrogare ſoliti ſunt quicquid Deus in ſeruos ſuos honoris contulerat. Videtur autem conſultò Apoſtolus hoc nomine vſus eſſe, ne ſuis laruis nos decipiant qui falsò Dei nomen prętendunt: quemadmodum videmus hodie permultos nudo Eccleſiæ titulo obſtupefieri,vt ſe in ęternum interitum Papę addicere malint,quàm illi quicquam vel minimum authoritatis abrogare. Notanda eſt igitur iſta Conceſſio.Poterat.n.dicere Apoſtolus,non eſſe quibuſuis hominibus credendum:ſed quoniam falſi doctores Spiritus titulum mentiebantur,cum ſic ipſis relinquit,vt ſimul admoneat friuolum ac nugatorium eſſe,niſi re ipſa exhibeant quod profitentur:ſtultos verò eſſe qui ad ſolum honorifici tituli ſtrepitum attoniti,de re inquirere nõ audeãt.*Probate Spiritus.*Quia nõ omnes verę ſunt Prophetię,Apoſtolus hîc pronũtiat reuocandas eſſe ad examen. Alloquitur autem non modò totum Eccleſię corpus: ſed etiam ſingulos fideles.Sed quæritur vnde nobis iſta diſcretio. Qui reſpondent,verbum Dei regulam eſſe ad quam exigi oporteat quicquid in medium proferunt homines,neque illi nihil dicunt,neque totum.Concedo probandas eſſe verbo Dei doctrinas: verùm niſi adſit Spiritus prudentię,nihil aut parum proderit verbum Dei habere ad manum,cuius interpretatio nobis non conſtabit. Quemadmodum,exempli gratia,aurum igne aut Lydio lapide probatur:ſed ab iis qui artem tenent.Nam imperitis,nec lapis Lydius, neque ignis vſui eſſe poterit.Ergo vt ſimus idonei iudices,neceſſe eſt nos diſcretionis Spiritu donari & dirigi.Quia autem fruſtra hoc nobis pręciperet Apoſtolus,niſi iudicandi facultas ſuppeteret,certò ſtatuendum eſt,pios nunquam deſtitutum iri Spiritu prudentię, quoad expediet,modò eum à Domino poſtulent. Sed ita demum ad veram diſcretionem nos Spiritus diriget,ſi omnes noſtros ſenſus verbo ſubiicimus.Eſt enim (vt dictũ eſt)inſtar Lydij lapidis:imò longè pluris eſſe nobis debet: quoniam ea demum legitima eſt doctrina, quæ inde ſumpta eſt.Sed hîc naſcitur difficilis quęſtio:quia ſi penes ſingulos ius & arbitrium erit iudicandi,nihil vnquam certi conſtitui poterit:quin potius vacillabit tota religio.Reſpondeo,duplex eſſe doctrinę examen:priuatum,& publicum. Priuatum,quo vnuſquiſque fidem ſuam ſtabilit,vt tutò acquieſcat in ea doctrina quam à Deo nouit profectam eſſe.neque enim alibi quàm in Deo,tutam & tranquillam ſtationem inuenient conſcientiæ.Publicum examen ad communem Eccleſię conſenſum & πολιτείαν ſpectat. Nam quia periculum eſt ne inſurgant fanatici homines,qui ſe temerè iactent Spiritu Dei eſſe pręditos: neceſſarium eſt hoc remedium,vt ſimul conueniant fideles,& rationem pij puríque conſenſus quęrant.Cęterũ quum vetus illud prouerbium nimis verum ſit,Quot ſunt capita,tot eſſe ſenſus:certum eſt hoc eſſe ſingulare Dei opus,vt domita omni peruicacia,nos vnum ſentire, atque in puram fidei vnitatem coaleſcere faciat.Quòd autem hoc prętextu quęcunque vnquam in Conciliis decreta ſunt, pro certis oraculis Papiſtæ volunt haberi,quia Eccleſia ſemel probauit ex Deo eſſe:id nimis eſt friuolum.Nam vtcunque illa ſit ordinaria conſenſus quęrendi ratio,pium ſanctúmque Concilium cogere,vbi controuerſię ex Dei verbo definiantur:nunquam tamen Deus cuiuſlibet Concilij decretis nos alligauit.Nec verò ſimulac in vnum aliquem locum coierunt Epiſcopi centum vel plures, protinus ſequitur eos ritè inuocaſſe Deum, & ex ore eius ſciſcitatos quidnam verum eſſet. Imò nihil clarius eſt, quàm à ſincero Dei verbo ſępe eos receſſiſſe. Ergo hîc quoque valere debet examen quod pręſcribit Apoſtolus,vt ſpiritus probentur.

2 *In hoc cognoſcite.*) Specialem notam apponit, qua melius diſcernere veros Prophetas à falſis liceat. Quanquam hîc tantùm repetit quod prius habuimus,Chriſtum ſcilicet,ſicuti ſcopus eſt ad quem recta fides collimat,ita ſcopulum eſſe ad quem impingunt omnes hæretici. Quandiu itaque in Chriſto manemus,ſalua res eſt:vbi autem ab eo diſceditur,periit fides,& exinanita eſt omnis veritas.Cęterum meminerimus quid hęc confeſſio contineat. Nam quum dicit Apoſtolus *Chriſtum* veniſſe,hinc colligimus prius fuiſſe apud Patrem:quò oſtenditur ęterna eius Diuinitas. Quum dicit *Veniſſe in carne*,ſignificat carnem induendo verum hominem eſſe factum,eiuſdem nobiſcum naturę,vt frater noſter fieret:niſi quòd ab omni vitio & corruptela fuit immunis.Poſtremò quum dicit Veniſſe,notanda eſt aduentus eius cauſa:neque enim fruſtra à Patre miſſus eſt.Hinc pendet officium Chriſti ac virtus. Ergo quemadmodum hęretici veteres ab hac fide exciderunt,partim Diuinam Chriſti naturam,partim humanam negando,ita hodie Papiſtę,licet Chriſtum fateantur Deum & hominem,minimè tamen confeſſionem hanc retinent quam requirit Apoſtolus,quia Chriſtum virtute ſua ſpoliant. Nam vbi liberum ſuum arbitrium, operum merita,fictitios cultus,ſatisfactiones,ſanctorum patrocinia ſtatuerunt,quantulum Chriſto reſiduum manet? Hoc ergo ſentit Apoſtolus,quando ſummam doctrinę pietatis in ſe complectitur Chriſti notitia,ſemper illuc coniiciendos & figendos eſſe oculos,ne fallamur. Et certè Chriſtus Legis & Prophetarum finis eſt,nec aliud ex Euangelio diſcimus,quàm eius vim & gratiam.

3 *Et hic eſt Antichriſtus.*)Hoc addidit Apoſtolus,quo magis deteſtabiles redderet impoſturas quę nos à Chriſto abducunt.Diximus enim celebrem ac tritam fuiſſe doctrinam de regno Antichriſti:vt de futura Eccleſię diſſipatione admoniti fideles,ſolicitè ſibi cauerent. Meritò igitur tanquam infame & ominoſum horrebant iſtud nomen. Nunc dicit Apoſtolus,membra eſſe huius regni, quicunque Chriſto detrahunt.Dicit autem ſpiritum Antichriſti *Venturum* & *iam eſſe* in mundo,diuerſo ſenſu. Tunc enim iam in mundo fuiſſe intelligit:quia moliebatur iniquitatis ſuę arcanum. Quia tamen nondum oppreſſa erat Dei veritas falſis & adulterinis dogmatibus,nondum corrupto Dei cultu inualuerat ſuperſtitio,nondum mundus ſcelerata perfidia à Chriſto defecerat,nondum ſe palàm extulerat tyrannis,Chriſti regno oppoſita: ideo venturum dicit.

4 *Vos ex Deo eſtis filioli,& viciſtis eos:quia maior eſt qui eſt in vobis,quàm qui in mundo.*

5 *Ipſi ex mundo ſunt:propterea ex mundo loquuntur,& mundus eos audit.*

6 *Nos ex Deo ſumus.Qui nouit Deum,audit nos:qui non eſt ex Deo,non audit nos. In hoc cognoſcimus Spiritum veritatis,& ſpiritum erroris.*

4 *Vos ex Deo.*)De vno Antichriſto loquutus erat:nunc plures commemorat. Sed pluralis numerus ad pſeudoprophetas refertur,qui iam tunc emerſerant,priuſquam caput extaret. Porrò Apoſtoli conſiliũ eſt,fidelibus addere animos,vt fortiter & intrepidè impoſtoribus reſiſtant.multum enim alacritatis decedit,quum dubio euentu pugnatur.Porrò formidinem bonis incutere poterat,quòd vixdum exorto Chriſti regno,iam in acie ſtare videbant hoſtes ad illud opprimendum.Ergo vtcunque certandum ſit,dicit tamen eos viciſſe:quia fœlicem habituri ſint exitum. Acſi diceret,in media pugna iam extra periculum eos eſſe,quia futuri ſint ſuperiores.Atque hęc doctrina longius extendi debet. quicquid enim certaminum ſuſtinemus aduerſus mundum & carnem,coniunctum eſt cum certa victoria. Nos quidem duri & acres conflictus manent,& alij ſubinde aliis ſuccedunt : ſed quia Chriſti virtute pugnamus, & inſtructi ſumus Dei armis,pugnando & laborando ſumus victores. Quantum ad circunſtantiam huius loci pertinet,inſignis eſt conſolatio,quòd quibuſcunque dolis nos adoriatur Satan, tamen in Dei veritate ſtabimus. Sed notanda eſt quę mox ſubiicitur ratio:quia *maior*, hoc eſt,fortior, ſit qui in nobis eſt,quàm qui in mundo. Nam ea eſt noſtra infirmitas,vt antequam manus conſeramus cum hoſte,ſuccumbere oporteat.Sumus.n. impliciti ignorantia,ideóque expoſiti ad omnes fallacias:Satan autem mirus ad fallendum artifex.Si ſuſtinuerimus ad diem vnum, obrepet tamen animis noſtris dubitatio quid cras futurum ſit:ita perpetuo erimus anxij.Admonet ergo Apoſtolus non propria nos,ſed Dei virtute eſſe fortes. Vnde colligit,nõ magis nos vinci poſſe,quàm Deũ ipſum,qui nos ſua virtute ad finẽ vſque mundi inſtruxit.Atque in tota ſpirituali noſtra militia inſidere cordibus debet hęc cogitatio,actum protinus fore de nobis,ſi noſtris viribus pugnandum eſſet.Cęterùm quia nobis quieſcentibus Deus hoſtes repellit,indubiam eſſe victoriam.

5 *Ipſi ex mundo ſunt.*)Hęc non parua eſt conſolatio,quòd qui Deum in nobis aggredi audent,tantùm mundi prę ſidiis ſunt inſtructi.Porrò mundum intelligit Apoſtolus,quatenus Satan eſt eius princeps. Simul additur altera conſolatio,quum dicit mundum amplecti in pſeudoprophetis quod ſuum agnoſcit. Videmus quanta ſit ad vanitatem hominum propenſio. Falſę igitur doctrinæ facilè ſtatim penetrant,& longè lateque graſſantur. Negat Apoſtolus eſſe cur propterea turbari nos deceat : quia nihil nouum ſit aut inſolens,ſi mundus,qui totus eſt mendax,libenter mendacium audit.

6 *Nos ex Deo ſumus.*)Quanquam hoc verè in omnes pios competit:propriè tamen ad fideles Euangelij miniſtros ſpectat. Nam Apoſtolus ex Spiritus fiducia hîc gloriatur , ſe ac ſuos collegas ſincerè Deo ſeruire,& ab eo ſumpſiſſe quicquid tradunt.Idem pſeudoapoſtolos iactare continget , vt mos illis eſt ſub Dei larua decipere:ſed ab aliis multùm diſcrepant fidi doctores,qui nihil de ſe verbis prędicant,quod nõ exhibeant re ipſa. Semper tamen memoria tenendum eſt quam cauſam hîc tractet. Exiguus erat piorum numerus , incredulitas autem omnia ferè occupabat : pauci Euangelio verè adhærebant , maior pars ad errores procliuis erat. Hinc ſcandali occaſio. cui vt occurrat Iohannes , contentos eſſe nos iubet iſta fidelium paucitate,quia omnes Dei filij honorem illi deferant,ac ſe eius doctrinæ ſubiiciant. Nam contrarium membrum continuo pòſt opponit,*Qui ex Deo non ſunt*,puram Euangelij doctrinã non audire.Quibus verbis ſignificat,ingentem illam turbam cui non ſapit Euangelium,ideo non audire probos ac legitimos Dei ſeruos , quia à Deo ipſo aliena ſit : nihil ergo ex Euangelij authoritate minui , dum à multis reſpuitur.

reſpuitur.Sed huic doctrinę annexa eſt vtilis admonitio, vt fidei obedientia nos eſſe ex Deo probemus. Nihil facilius eſt quàm iactare nos eſſe Dei: ideóque nihil inter homines magis vulgare. quemadmodum hodie Papiſtę ſuperbè ſe venditant pro Dei cultoribus:interea non minus ſuperbè verbum Dei repudiãt. Nam quamuis ſe Dei verbo credere ſimulent:vbi tamen ad rem venitur,aures habet clauſas.atqui hoc vnicum eſt timoris Dei teſtimonium, eius verbum reuereri.Nec locum hîc habet quę à multis obtendi ſolet excuſatio,ſe ideo fugere Euangelij doctrinam, quum illis proponitur, quia non ſint ad iudicandum idonei.Fieri.n.non poteſt quin Deum agnoſcat in Verbo ſuo quiſquis ex animo eum timet,& illi obſequitur.Siquis obiiciat,multos ex electis non ſtatim accedere ad fidem,imò proterue initio calcitrare: reſpondeo,eo tempore non habendos eſſe(noſtro quidem iudicio)in Dei filiis. Cæterùm hoc reprobi hominis ſignum eſt,quum pertinaciter ab eo reiicitur veritas.Obiter etiam notandum eſt, illud *Audire*,cuius meminit Apoſtolus,de interiore & ſerio cordis auditu,qui fide conſtat,intelligi. *In hoc cognoſcimus.* Relatiuũ *In hoc*,duo ſuperiora membra complectitur: acſi diceret,inde veritatem à mendacio diſcerni, quia alij ex Deo,alij ex mundo loquuntur.Quòd autem per *Spiritum veritatis* & *erroris*,quidam, auditores notari putant:acſi diceret,eos qui ſe impoſtoribus fallendos tradunt, eſſe natos ad errorem, & in ſe habere ſemen mendacij:eos autem qui verbo Dei conſentiunt,hoc ſpecimine monſtrari veraces:non recipio.Nã quum Apoſtolus *μετωνυμικῶς Spiritus* hîc accipiat pro Doctoribus vel Prophetis,nihil aliud velle eum exiſtimo quàm doctrinę examen eſſe ad iſta duo reuocandum ex Deóne,an ex mundo ſit. Videtur tamen ita loquendo nihil dicere.nam omnibus excipere promptum erit,ſe non niſi ex Deo loqui. Sic hodie Papiſtæ ſua omnia commenta,Spiritus oracula eſſe,magiſtrali ſupercilio iactant.Nec Mahometus aliunde ſe hauſiſſe prædicat ſua deliria,quàm è cælo. Quinetiam Ægyptij ſibi olim Diuinitus reuelatas eſſe mentiebantur putidas illas ineptias,quibus ſe & alios infatuabant Sed reſpondeo nos verbum Domini habere, quod in primis conſulendum eſt. Ergo quum Dei nomen obtendunt ſpiritus fallaces, ex Scripturis inquirere conuenit,an res ita habeat. Modò pium à nobis ſtudium adhibeatur cum humilitate & modeſtia, aderit Spiritus diſcretionis,qui ſeipſum in Scripturis loquentem,tanquam fidus interpres, exponat.

7 *Dilecti,diligamus nos mutuò,quia dilectio ex Deo eſt:& omnis qui diligit,ex Deo genitus eſt, & cognoſcit Deum.*

8 *Qui non diligit,non nouit Deum:quia Deus dilectio eſt.*

9 *In hoc apparuit dilectio Dei in nobis,quòd Filium ſuum vnigenitum miſit Deus in mundum,*

10 *In hoc eſt dilectio,non quòd nos dilexerimus Deum,ſed quòd nos ipſe dilexit, & miſit Filium propitiationem pro peccatis noſtris.*

7 *Dilecti*,&c.)Redit ad illam exhortationem quam tota ferè Epiſtola proſequitur.Diximus enim miſtam eſſe fidei doctina & exhortatione ad charitatem.In duobus capitibus ita inſiſtit,vt ab vno ad alterũ ſubinde tranſeat.Quum *Mutuum* amorem commendat,non intelligit nos officio defunctos eſſe,ſi amicos noſtros viciſſim diligimus,quia nos diligunt. Sed quia fideles in commune alloquitur,aliter non debuit loqui quàm vt ſe mutuò diligant. Confirmat hanc ſententiam ratione iam aliquoties adducta : quia ſcilicet nemo ſe filium Dei probabit,niſi qui proximos diligit: & quia vera Dei cognitio,amorem Dei neceſſariò in nobis generat.Opponit etiam contrarium membrum, ſuo more, quòd nulla ſit Dei cognitio vbi non viget charitas Sumit autem generale principium quòd Deus ſit charitas: hoc eſt,quòd eius natura ſit homines diligere. Scio multos argutius philoſophari, ac pręſertim veteres hoc loco abuſos eſſe, vt Spiritus diuinitatem probarent.Verùm ſimplex eſt Apoſtoli ſenſus,quia Deus ſit fons charitatis,hunc effectum ab eo fluere & diffundi, quocunque peruenit eius notitia. quemadmodum prius lucem vocauit, quia nihil ſit in eo tenebroſum.ſed potius omnia ſuo fulgore illuſtret.Hîc ergo de eſſentia Dei non loquitur:ſed tantùm docet qualis à nobis ſentiatur.Cęterùm duo notanda ſunt in verbis Apoſtoli,hanc eſſe veram Dei notitiam quę nos regenerat & refingit,vt ſimus nouæ creaturę : deinde fieri non poſſe quin ipſa nos Deo conformet.Faceſſat igitur ſtultum illud commentum de fide informi:quia ſiquis fidem à charitate ſeparat,perinde facit acſi calorem à ſole auferre conetur.

9 *In hoc apparuit.*)Aliis etiam plurimis documentis teſtatum habemus Dei erga nos amorem. Nam ſi quęritur, cur creatus ſit mundus, cur ſimus in eo collocati ad obtinendum terrę dominium, cur ſeruemur in hac vita vt fruamur bonis innumeris, cur ſimus in ſpem melioris vitę conditi, cur luce & intelligentia prediti ſimus:non alia omnium cauſa adduci poterit, quàm gratuitus erga nos Dei amor: ſed præcipuum ſpecimen hîc deligit Apoſtolus,& quod reliquis omnibus longè pręcellit.Hic enim non immenſus tantùm fuit Dei amor, quòd proprio Filio non pepercit, vt eius morte nos in vitam reſtitueret: ſed pluſquam mirifica bonitas,quę mentes noſtras in ſtuporem rapere debet. Ergo Chriſtus tam illuſtre eſt ac ſingulare Diuini erga nos amoris documentum,vt quoties ipſum intuemur,hanc doctrinam planè nobis cõfirmet, quòd Deus ſit dilectio.Quòd *Vnigenitum* appellat,ad auxeſin valet.In eo enim clarius oſtendit quàm vnicè nos amaret,quòd vnicum Filium expoſuit noſtra cauſa in mortem. Interea qui vnus eſt natura Filius,gratia & adoptione multos facit:quoſcunque ſcilicet fide inſerit in corpus ſuum. Finem exprimit,cur miſſus à Patre fuerit Chriſtus,*Vt* per eum viuamus.nam extra ipſum ſumus omnes mortui.aduentu autem ſuo,vitam nobis attulit:& niſi obſtet noſtra incredulitas, hunc gratiæ eius effectum in nobis ſentimus.

10 *In hoc eſt dilectio.*)Amplificat alia ratione Dei amorem,quòd ſcilicet Filium ſuum nobis dederit, quo tempore eramus inimici:quemadmodum etiam Paulus docet ad Romanos cap. 5. 8. ſed aliis verbis vtitur,quòd Deus nullo hominum amore prouocatus eos vltrò dilexerit. Quibus verbis docere voluit, gratuitum erga nos fuiſſe amorem Dei. Tametſi autem Apoſtoli conſilium eſt Deũ nobis imitandũ pro-

potuere:non tamen negligenda eſt fidei doctrina quam ſimul admiſcet.Gratis nos Deus amauit.cur?quia antequam nati eſſemus. deinde quia in iſta naturæ prauitate cor habemus ab eo auerſum, & ad rectos pióſque affectus minimè flexibile.Si locum haberet Papiſtarum argutia,vnumquēque electum eſſe à Deo prout amore dignum prę uidit,non ſtaret hęc doctrina,priorem nos dilexiſſe. Tunc enim amor erga Deũ noſter,priores ordine teneret,etiamſi tempore eſſet poſterior. Sed Apoſtolus confeſſum Scripturę axioma ſumit,quod profani iſti Sophiſtæ ignorant:nos ita corruptos & prauos naſci,vt nobis quaſi ingenitum ſit Dei odium,vt nihil appetamus niſi quod illi diſplicet, vt ſinguli carnis noſtræ affectus aſſiduum cum eius iuſtitia bellum gerant. *Et miſit filium.* Ergo ex mera Dei bonitate,tanquam ex fonte,fluxit nobis Chriſtus cum ſuis omnibus bonis. Quemadmodum autem hoc cognitu neceſſarium eſt, nos ideo ſalutem habere in Chriſto, quia ſponte nos dilexit cæleſtis Pater: ita vbi quærenda eſt ſolida & plena Diuini in nos amoris certitudo,non aliò quàm in Chriſtum reſpicere conuenit. Quare in ſuum exitium inſaniunt quicunque omiſſo Chriſto, quidnam de ſe in arcano Dei conſilio conſtitutum ſit,inquirunt. Porrò iterum cauſam aduentus Chriſti,eiúſque officium oſtendit,quum ideo miſſum commemorat,vt eſſet propitiatio pro peccatis.Ac primùm quidem his verbis docemur,nos omnes per peccatum fuiſſe alienatos à Deo, & manere hoc diſſidium,donec interueniat Chriſtus,qui nos reconciliet. Docemur ſecundò,hoc eſſe vitæ noſtræ initium,quòd Deus morte Filij ſui placatus,nos in gratiam recipit. Nam quòd *Propitiatio* dicitur, hoc propriè ad mortis ſacrificium pertinet. Habemus ergo,hoc honoris competere in ſolum Chriſtum, vt mundi peccata expiet,atque ita inimicitias tollat inter nos & Deum. Sed hîc emergit quædam repugnantiæ ſpecies:nam ſi prius amabat Deus,quàm ſe Chriſtus pro nobis in mortem offerret, quid noua reconciliatione opus fuit?ita ſuperuacua videri Chriſti mors poſſet.Reſpondeo,quum dicitur Chriſtus placaſſe nobis Patrem,hoc ad ſenſum noſtrum referri.Nam vt ſumus malè nobis conſcij,Deum non niſi iratum & infeſtum concipere poſſumus,donec à reatu Chriſtus nos abſoluat.Deus enim,vbicunque apparet peccatum,iram ſuam & æternæ mortis iudicium vult ſentiri. Hinc ſequitur, nihil quàm præſenti mortis aſpectu terreri nos poſſe, donec peccatum Chriſtus morte ſua aboleat, donec ſanguinis ſui pretio nos à morte liberet.Rurſum Dei amor iuſtitiam requirit:ergo vt perſuaſi ſimus nos amari, ad Chriſtum venire neceſſe eſt,in quo ſolo nobis conſtat iuſtitia.Nunc videmus loquendi varietatem,quæ in Scriptura occurrit,ſecundum diuerſos reſpectus,aptiſſimam & fidei apprimè vtilem eſſe. Ideo Filium ſuum interpoſuit Deus,ad ſe nobis reconciliandum,quia nos amabat:ſed occultus erat amor ille,quia interea nos Deo eramus hoſtes,iram eius aſſiduè prouocando. Deinde malæ conſcientiæ formido & terror omnem vitæ guſtum nobis adimebant. Ergo quo ad fidei noſtræ ſenſum, Deus nos in Chriſto amare incipit. Quanquam autem hîc Apoſtolus de prima reconciliatione tractat,ſciamus tamen hoc perpetuum eſſe Chriſti beneficium,vt peccata expiando,Deum nobis propitiet.Hoc Papiſtæ quoque aliqua ex parte concedunt: ſed poſtea extenuant hanc gratiam ac ferè in nihilum redigunt, fictas ſatisfactiones ingerendo. Atqui ſi homines ſe redimunt operum pretio, non erit Chriſtus vnica propitiatio, quemadmodum hîc vocatur.

11 *Dilecti,ſi ita Deus nos dilexit, nos quoque debemus inuicem diligere.*

12 *Deum nemo vidit vnquam.Si diligimus nos inuicem,Deus in nobis manet: & dilectio eius perfecta eſt in nobis.*

13 *In hoc cognoſcimus quòd in ipſo manemus,& ipſe in nobis:quia ex Spiritu ſuo dedit nobis.*

14 *Et nos vidimus,& teſtamur quòd Pater miſit Filium ſeruatorem mundi.*

15 *Qui confeſſus fuerit quòd Ieſus eſt Filius Dei,Deus in eo manet,& ipſe in Deo.*

16 *Et nos cognouimus & credimus dilectionem quam habet Deus in nobis. Deus charitas eſt: & qui manet in charitate,in Deo manet,& Deus in eo.*

11 *Dilecti,*&c.)Nunc Apoſtolus,quę nuper docuit de gratuito Dei amore,ad ſuum inſtitutum accommodat:nempe vt nos Dei exemplo hortetur ad fraternum amorem. Sicut etiam Paulus Chriſtum nobis proponit,qui ſe hoſtiam bonę fragrantię obtulit Patri,vt ſe quiſque noſtrum proximis impendat. Admonet autem Iohannes amorem noſtrum non debere mercenarium eſſe,quum proximos diligere iubet,ſicuti nos Deus dilexit. Nam illud repetendum eſt, Gratis nos fuiſſe dilectos. Et certè vbi commodum noſtrum reſpicimus,vel referimus amicis pares vices,philautia eſt,non charitas.

Ephes.5.2.

12 *Deum nemo vidit.*)Eadem verba habentur primo Euangelij capite:ſed Iohannes Baptiſta non eundem omnino finem illic reſpicit:tantùm enim ſignificat non poſſe aliter cognoſci Deum,niſi quatenus ſe in Chriſto patefecit.Eandem doctrinam Apoſtolus hîc longius extendit,Dei virtutem fide ac dilectione à nobis comprehendi,vt ſciamus nos eſſe eius filios,& eum in nobis habitare. Prius tamen de charitate loquitur,quum dicit,*In nobis manere Deum,* ſi nos diligimus mutuò: quia perfecta eſt, hoc eſt,verè comprobata in nobis eius dilectio:acſi diceret,Deum ſe quaſi præſentem exhibere, dum Spiritu ſuo corda noſtra in fraternum amorem format.Eodem ſenſu repetit quod iam ſemel dixerat, Nos ex Spiritu quem dedit nobis,cognoſcere quòd in nobis habitet.Eſt enim confirmatio proximę ſententiæ: quia charitas effectus eſt Spiritus. Itaque hęc ſumma eſt, Quum charitas ſit ex Dei Spiritu,non poſſumus verè & ſincero corde fratres diligere,quin Spiritus vim ſuam exerat.Hoc modo ſe in nobis habitare teſtatur.Porrò Deus per Spiritum ſuum in nobis habitat:ergo charitate probamus Deum nos habere in nobis manentem.Rurſum,quiſquis ſe Deum habere iactat,nec fratres diligit:hoc vno refellitur eius vanitas,quia Deum à ſeipſo diuellit. Quum dicit,*Et charitas eius perfecta eſt,* copulam accipit cauſalis particulę loco. Et *Charitas* Dei hîc bifariam exponi poteſt: vel qua illum proſequimur, vel quam nobis inſpirat. Deum nobis Spiritum

ſuum

ſuum dediſſe, & dediſſe ex Spiritu ſuo, idem prorſus valent. ſcimus enim Spiritum ſingulis diſtribui ad menſuram.

14 *Et nos vidimus.*)Nunc alteram notitiæ Dei partem,quam attigimus,exponit: quòd ſcilicet in Filio ſe nobis communicat,ac fruendum offert: vnde ſequitur, fide à nobis percipi. Nam huc tendit Apoſtoli conſilium,nos fide & charitate ſic Deo vniri,vt in nobis verè habitet, & virtutis ſuæ effectu quodãmodo viſibilem ſe præbeat, qui alioqui videri non poteſt. Quum dicit,*Vidimus & teſtamur*,ſe & reliquos Apoſtolos deſignat.Et aſpectum non quemlibet intelligit,ſed fidei adiunctum,quo agnouerint in Chriſto Dei gloriam:quemadmodum & ſequitur, *Miſſum eſſe* vt ſit *Seruator mundi.* Quæ notitia ex Spiritus illuminatione manat.

15 *Qui confeſſus fuerit.*)Repetit illud axioma,nos Deo vniri per Chriſtum,nec poſſe Chriſto eſſe coniunctos,quin Deus in nobis maneat.Promiſcuè autem *Fides* & *confeſſio* ponuntur eodem ſenſu.Nã quamuis hypocritæ mendaciter fidem iactent, Apoſtolus tamen nullos hîc in ordine confitentium agnoſcit, niſi qui verè & ex animo credunt.Præterea quum dicit,*Quod Ieſus eſt Filius Dei*,paucis iſtis verbis totam fidei ſummam perſtringit. Nihil enim eſt ad ſalutem neceſſarium, quod non in Chriſto inueniat fides. Cæterùm poſtquàm in genere dixit, ſic in fide inſeri homines in Chriſtum, vt Chriſtus eos Deo coniungat,ſubiicit hypotheſin, Quod viderint ipſi: vt generalem ſententiam accommodet iis ad quos ſcribit. Tandem ſequitur exhortatio, Vt alios diligant,quemadmodum à Deo dilecti ſunt. Quare hæc ſeries eſt, & hic contextus ſermonis,Fides Chriſti facit vt Deus in hominibus maneat: atqui nos ſumus huius gratiæ conſortes. Porrò quum Deus ſit charitas, nullus in eo manere poteſt,quin diligat fratres ſuos. Ergo charitatem in nobis regnare decet,quando ſe Deus nobis coniunxit.

16 *Cognouimus & credimus.*) Perinde eſt acſi diceret, Cognouimus credendo.talis enim notitia non niſi fide percipitur.Sed hinc colligimus quantum à fide abſit ſuſpenſa vel dubia opinio. Porrò quum velit hîc proximam ſententiam accommodare ad lectores, quemadmodum iam dixi: ipſam tamen fidei ſubſtantiam variè definit Prius dixerat,Qui credit Ieſum eſſe Filium Dei: nunc autem dicit, Fide cognoſcimus amorem Dei erga nos.Vnde apparet,in Chriſto apprehendi paternum Dei amorem,nec certi quicquam de Chriſto tenere, niſi qui ſe eius gratia Dei filios agnoſcunt. Ideò enim filium ſuum Pater quotidie nobis proponit,vt in eo nos adoptet.*Deus charitas eſt.*Eſt veluti minor propoſitio in ſyllogiſmo:quia à fide ad charitatem ratiocinatur,hoc modo,Fide in nobis habitat Deus: atqui Deus eſt charitas: ergo vbicunque manet Deus:charitatem ſimul vigere oportet. Hinc ſequitur, charitatem neceſſario fidei connexam eſſe.

17 *In hoc perfecta eſt charitas nobiſcum, vt fiduciam habeamus in die iudicij: quòd ſicut ille eſt, nos quoque ſumus in hoc mundo.*

18 *Timor non eſt in charitate: ſed perfecta charitas foras pellit timorem, quia timor tormentum habet: qui autem timet,non eſt perfectus in charitate.*

17 *In hoc perfecta.*)Duo enim huius orationis ſunt membra:nos Diuinę adoptionis tunc eſſe compotes,quum Deum referimus, vt filij patrem: deinde hanc fiduciam incomparabile eſſe bonum, quia ſine ea ſimus miſerrimi.Priore itaque loco oſtendit qua lege nos Deus complexus ſit in amorem:& quomodo hac demum gratia fruamur quam nobis in Chriſto exhibuit:ergo hîc *Charitas* Dei erga nos intelligẽda eſt. *Perfectam* eſſe dicit, quia plena copia effuſa eſt,ac in ſolidum præſtita,vt veluti numeris omnibus conſtet.Cæterùm non alios eſſe huius boni participes affirmat,quàm qui Deo conformes eius ſe filios eſſe probant.Eſt igitur argumentum à coniunctis.

Vt fiduciam habeamus.)Iam fructum Diuini erga nos amoris oſtendere incipit: quanquam poſtea clarius à contrario oſtendet. Sed tamen hæc inæſtimabilis eſt fœlicitas, quòd nos audemus intrepidè coram Deo ſiſtere.Natura enim horremus Dei conſpectum,& meritò: nam quum ipſe iudex ſit mundi,nos autem peccata noſtra reatu conſtrictos teneant, mortem & inferos vnà cum Deo nobis in mentem venire neceſſe eſt. hinc illa,quam dixi,formido, vt Deum homines,quantum in ſe eſt,fugiant. Iohannes autem fideles negat expaueſcere, quum illis iudicij extremi ſit mentio: ſed potius ſecuros & alacres ad Dei tribunal accedere: quia de paterno eius amore certò perſuaſi ſunt. Tantùm ergo quiſque in fide profecit, quàm bene animo compoſitus eſt ad expectandum iudicij diem. *Sicut ille eſt.*His verbis (vt iam dictũ eſt) viciſſim hoc à nobis requiri ſignificat,vt imaginem Dei referamus. Qualis ergo Deus in cælo eſt, tales nos in hoc mundo eſſe iubet, vt cenſeamur eius filij.nam imago Dei, quum in nobis apparet, veluti adoptionis eius eſt ſigillum:ſed ita videtur partem fiduciæ ſtatuere in operibus.Itaque criſtas hîc erigunt Papiſtæ,quaſi neget Iohannes nos ſola Dei gratia fretos,habere certam ſalutis fiduciam,niſi ſimul adiuuent opera:ſed in eo falluntur, quòd non expendunt Apoſtolum hîc à cauſa minimè argumentum ducere, ſed locum eſſe à coniunctis. Nos autem libenter fatemur neminem reconciliari Deo per Chriſtum, quin ſimul reformetur ad Dei imaginem: nec poſſe alterum ab altero diſiungi. Rectè ergo Apoſtolus, qui omnes à fiducia gratiæ repellit in quibus nulla conſpicitur Dei ſimilitudo.tales enim certum eſt à Dei Spiritu & Chriſto eſſe prorſus alienos.Neque etiam negamus,vitæ nouitatem, quia Diuinæ adoptionis eſt effectus,valere ad confirmandam fiduciam:ſed tanquam ſecundarium (vt ita loquar) adminiculum:ſed interea nos in ſola gratia fundatos eſſe oportet. Nec ſanè aliter ſibi conſtaret Iohannis doctrina:nam experientia demonſtrat, & fateri etiam Papiſtæ coguntur, ſemper in operũ reſpectu eſſe trepidandi materiã. Quare nullus ad Dei tribunal tranquillo animo vnquã accedet,niſi qui ſtatuet gratuitò ſe amari.Sed horum nihil guſtare Papiſtas, non eſt quod quiſpiam miretur, quando nullam miſeri fidem nouerunt, niſi dubitatione implicitam. Adde quòd hypocriſis tenebras illis obducit, ne ſeriò reputent quàm formidabile ſit Dei iudicium,vbi non adeſt Chriſtus mediator. Reſurrectionem alij quaſi fabuloſam negligunt:

nos autem vt læti & alacres obuiam Chriſto prodeamus, in ſola eius gratia fidem noſtram eſſe defixam oportet.

18 *Timor non eſt.)* Iam à contrariis commendat eius boni præſtantiam: nos enim aſſiduè torqueri dicit, donec amoris in nos ſui remedio, à miſero illo cruciatu Deus liberet. Summa eſt, quum nihil ſit miſerius quàm continua inquietudine vexari, hoc nos conſequi agnita Dei erga nos charitate, vt placidè extra metum quieſcamus. Vnde apparet quàm ſingulare ſit Dei beneficium, nos amore ſuo dignari. Porrò ex hac doctrina mox exhortationem ducet: ſed priuſquam nos ad officium hortetur, donum iſtud Dei nobis commendat, quod metum nobis fide eximit. Scio totum hunc locum à multis ſecus exponi: ſed ego, quid voluerit Apoſtolus, non quid alij ſentiant, reſpicio. Dicunt illi metum nõ eſſe in charitate. quia vbi ſponte Deum amamus, non cogimur vi & metu ad eius obſequium. Ergo ſecundùm eos ſeruilis timor hîc voluntariæ reuerentiæ opponitur: vnde etiam inter ſeruilem & filialem timorem nata eſt diſtinctio. Ego quidem verum eſſe illud fateor, quum liberaliter Deum amamus vt patrem, non cogi nos amplius timore pœnæ: ſed doctrina illa nihil cum præſenti loco commune habet. tantùm enim docet Apoſtolus, vbi perſpectus eſt nobis, & fide cognitus Dei amor, conſcientiis noſtris pacem conferri ne amplius tumultuentur. Poteſt tamen quæri, quando timorem pellat perfecta charitas: quia aliquo tãtùm diuini erga nos amoris guſtu præditi, nunquam in ſolidum metu liberamur. Reſpondeo, tametſi non planè excutitur timor: vbi tamen ad Deum confugimus, tanquam ad tranquillum portum, & ab omni naufragij ac tempeſtatum periculo tutum & immunem, metum verè pelli, quia fidei locum cedit. Ergo non ita pellitur timor, quin animos noſtros ſolicitet: ſed ita pellitur, vt non turbet, neque impediat pacem noſtram quã fide obtinemus. *Timor tormentum habet.* Hic quoque Apoſtolus gratiæ, de qua loquitur, magnitudinem amplificat. Nam quum miſerrima ſit conditio, aſſiduos pati cruciatus, nihil magis optabile eſt, quàm ſedata conſcientia & animo compoſito ſeſe in Dei conſpectum offerre. Quod alij dicunt, timere ſeruos, quia pœnam & flagella ſibi ante oculos proponunt, nec obire ſuum officium niſi coactos: nihil ad mentem Apoſtoli, vt dictum eſt. Ita in proximo membro, quum exponunt, non eſſe perfectum in charitate, qui timet: quia non vltrò ſe ſubiicit Deo, quin potius libenter ſe emanciparet: contextui minimè cõuenit. Potius enim admonet Apoſtolus, hoc eſſe infidelitatis vitium, quum aliquis timet, hoc eſt, inquietum habet animum: quia amor Dei probè cognitus, animos tranquillat.

19 *Nos diligimus eum, quia prior dilexit nos.*

20 *Siquis dicit, Deum diligo: & proximum ſuum odio habeat, mendax eſt. Qui enim non diligit fratrem ſuum quem videt: Deum quem non vidit, quomodo poteſt diligere?*

21 *Et hoc præceptum habemus ab ipſo, vt qui Deum diligit, diligat & fratrem ſuum.*

19 *Nos diligimus.)* Verbum ἀγαπῶμεν tam indicatiuo, quàm hortandi modo legi poteſt: prior tamen ſenſus longè melius quadrat. Repetit enim (meo iudicio) Apoſtolus ſuperiorem ſententiam, quia Deus nos gratuito amore anteuertit, reddere nos illi debitas vices: vt mox ſubſumat, ipſum in hominibus eſſe diligendum, vel teſtandum erga homines quem illi amorem deferimus. Sicui tamen placet hortandi modus, eòdem tendet oratio, Quia nos gratis Deus amauit, mutuò nunc eum amemus. Atqui amor ille ſtare nequit, quin fraternum inter nos amorem generet: ideò mentiri eos dicit, qui Deum ſe amare iactant, quum proximos oderint. Sed videtur parum firma eſſe ratio quam ſubiicit: eſt enim comparatio minoris & maioris. Si proximos, inquit, quibuſcum verſamur, non diligimus: multò minus Deum poterimus diligere, qui eſt inuiſibilis. Duplex autem exceptio in promptu eſt. nam & amor quo Deum proſequimur, ex fide, non ex aſpectu manat: quemadmodum habetur 1. Petri 1.8. Deinde longè diuerſa eſt Dei quàm hominum ratio: quia quum in amorem ſui nos Deus pro immenſa ſua bonitate rapiat, ſæpe odio digni ſunt homines. Reſpondeo, Apoſtolum, quod proculdubio inter nos conſtare debet, pro confeſſo hîc ſumere, Deum ſe nobis in hominibus offerre, qui inſculptam gerunt eius imaginem: & officia, quibus ipſe non indiget, vt illis præſtemus exigere: quemadmodum Pſalmo 16.2. legimus, Beneficentia mea ad te non peruenit, Domine. Erga ſanctos qui in terra ſunt, affectus meus. Et certè eiuſdem naturæ ſocietas, tot rerum vſus, mutua communicatio, niſi valde ferrei eſſemus, ad amorem nos allicerent: ſed Iohannes nihil aliud voluit, quàm fallacem eſſe iactantiam, ſiquis Deum ſe amare dicat, & eius imaginem, quæ ante oculos eſt, negligat.

21 *Et hoc præceptum.)* Firmius argumentum, ab authoritate & doctrina Chriſti. Nam ipſe non de nudo Dei amore præcipit: ſed fratres etiam diligere iubet. Quare ſic incipiendum eſt à Deo, vt ſimul fiat tranſitus ad homine.

CAPVT V.

OMnis qui credit quòd Ieſus eſt Chriſtus, ex Deo genitus eſt: & omnis qui diligit eum qui genuit, diligit etiam eum qui genitus eſt ab eo.

2 *In hoc cognoſcimus quòd diligimus filios Dei, ſi Deum diligimus, & præcepta eius ſeruamus.*

3 *Hæc eſt dilectio Dei, vt præcepta eius ſeruemus, & præcepta eius grauia non ſunt.*

4 *Quoniam omne quod ex Deo genitum eſt, vincit mundum. & hæc eſt victoria quæ vincit mundum, fides veſtra.*

5 *Quis eſt qui vincit mundum, niſi qui credit quòd Ieſus eſt Filius Dei?*

1 *Omnis qui credit.)* Alia ratione confirmat res eſſe coniunctas, fidem & fraternum amorem. Nam quum

quum fide nos Deus regeneret, neceſſe eſt amari à nobis patrem: atqui amor ille complectitur omnes eius filios: non poteſt igitur fides à charitate diſiungi. Prima ſententia eſt, ex Deo genitos eſſe quicunque credunt quòd Ieſus ſit Chriſtus. Vbi iterum vides, vnum Chriſtum, fidei ſcopum proponi: quemadmodum in eo iuſtitiam, vitam, quicquid optari poteſt bonorum, & totum Deum inuenit. Quare hæc vera eſt credendi ratio, quũ in ipſum mẽtes noſtras dirigimus. Cæterùm credere quòd ſit Chriſtus, eſt ab eo ſperare quæcũque de Meſſia promiſſa ſunt. Neque enim inanis ei Chriſti titulus hìc tribuitur: ſed potius munus quod à Patre illi iniunctũ eſt. Quemadmodũ autem in Lege plena rerũ omniũ inſtauratio, iuſtitia & felicitas per Meſſiam promiſſa eſt: ita hodie hoc totum in Euangelio clarius exprimitur. Ergo Ieſus pro Chriſto recipi non poteſt, quin ab eo petatur ſalus, quando in hunc finem miſſus eſt à Patre, & quotidie nobis offertur. Vnde meritò Apoſtolus omnes ex Deo genitos eſſe pronuntiat, qui verè credunt. Eſt enim fides longè ſupra humani ingenij captum poſita: vt nos trahi à Patre cæleſti ad Chriſtum oporteat: quia nunquam proprio marte quiſquam noſtrûm conſcenderet. Atque hoc eſt, quod idem Apoſtolus Euangelij ſui cap. 1. 13 docet, Non ex ſanguinibus, neque ex carne eſſe genitos qui credunt in nomen Vnigeniti. & Paulus, Non ſpiritu huius mundi, ſed Spiritu qui ex Deo eſt, eos eſſe præditos, vt ſciamus quæ 1. Cor. 2. 12. ab eo nobis donata ſunt. Quia neque oculus vidit, nec auris audiuit, nec ſenſus percepit, quæ diligentibus Deum repoſita ſit merces: ſed ſolus Spiritus ad arcanum illud peruenit. Deinde quum datus ſit nobis Chriſtus in ſanctificationem, & Spiritum regenerationis ſecum ſimul afferat: denique quum nos inſerat in corpus ſuum: hæc quoque altera ratio eſt, cur fidem habere nemo poſſit, quin ſit ex Deo genitus. *Diligit eum qui genitus eſt.* Auguſtinus & alij quidam veterum ad Chriſtum hoc traxerunt: ſed falsò. Nam ſub numero ſinguli omnes fideles Apoſtolus deſignat: & contextus apertè oſtendit, non aliud eſſe illi conſilium, niſi vt mutuum in fratres amorem ex fide, tanquam ex fonte, deriuet. Eſt autem argumentum ex communi naturæ ordine ſumptum: ſed quod in hominibus cernitur, ad Deum transfert. Notandum autem eſt, Apoſtolum non ideo de ſolis fidelibus ſermonem habere, præteritis extraneis, quòd illi ſoli amandi ſint, horum autem nulla habenda ſit cura vel ratio: ſed nos hoc velut tyrocinio ad omnes ſine exceptione amandos inſtituit, quum initium facere à piis iubet.

2 *In hoc cognoſcimus.*) His verbis breuiter oſtendit quænam vera ſit charitas, nempe quæ ad Deum refertur. Hactenus docuit nuſquam eſſe verum Dei amorem, niſi quum proximi etiam amantur, quia hic perpetuus ſit effectus: nunc autem docet, rectè & ordine amari homines, quum Deus priores obtinet. Atque hæc definitio neceſſaria eſt: nam ſæpe fit vt homines amemus extra Deum: vt profanæ & carnales amicitiæ non aliò quàm ad priuatum commodum, vel ad alios euanidos reſpectus tendunt. Ergo ſicuti prius effectum vrgebat, ita nunc cauſam vrget: vult enim ſic mutuam coli inter nos charitatem, vt Deus præferatur. Amori Dei coniungit Legis obſeruationem, & meritò: nam quum Deum amemus vt Patrem & Dominum, fieri non poteſt quin coniuncta ſit reuerentia cum amore. Deinde nõ poteſt à ſeipſo Deus auelli: quum itaque fons ſit omnis iuſtitiæ & rectitudinis, qui eum amat, neceſſe eſt vt compoſitos habeat ſuos affectus in obedientiam iuſtitiæ. non eſt igitur otioſa res, amor Dei. Verùm ex hoc loco ſimul colligimus, quænam vera ſit Legis obſeruatio: nam ſi metu tantùm coacti, Deo obſequimur in ſeruandis eius mandatis, longè diſtamus à vera obedientia. Ergo hoc primùm eſt vt corda ſe Deo addicant in liberalem reuerentiam: deinde vita ad Legis regulam formetur. Hoc ſibi vult Moſes, quum in colligenda Legis ſum Deut. 10. 12. ma dicit, Iſrael, quid petit abs te Dominus Deus tuus, niſi vt ipſum diligas, & ei obedias?

3 *Præcepta grauia non ſunt.*) Hoc additum eſt, ne difficultas (vt fieri ſolet) ſtudium noſtrum frangat vel minuat. Nam qui alacri animo magnóque feruore piam ſanctámque vitam aggrediuntur, poſtea vires ſuas impares experti, pigreſcunt: ergo Iohannes, vt conatus noſtros incitet, mandata Dei grauia eſſe negat. Verùm obiici contrà poteſt, nos longè aliud experiri: & Scriptura etiam teſtatur iugum Legis eſſe im Act. 15. 2. portabile. Ratio quoque manifeſta eſt: nam quum noſtri abnegatio ſit quaſi ſeruandæ Legis præludium, an facile homini eſſe dicemus ſeipſum negare? Imò quum Lex ſpiritualis ſit (quemadmodum Paulus do- Ro. 7. 14. cet) nos autem nihil quàm caro, ingens inter nos & Dei Legem diſſidium eſſe oportet. Reſpondeo, difficultatem hanc minimè eſſe ex natura Legis, ſed ex carnis noſtræ vitio. Quod etiam Paulus diſertè exprimit: quia poſtquam dixit, impoſſibile fuiſſe Legi, conferre nobis iuſtitiam: mox culpam in carnem reiicit. Hæc ſolutio, Pauli & Dauidis ſententias, quæ in ſpeciem videntur multum pugnare, optimè conciliat. 1. Cor. 3. 7. Paulus Legem facit mortis miniſtram, nihil quàm iram Dei operari pronuntiat, datam eſſe vt peccatum Rom. 4. 15. augeret: viuere vt nos occidat. Dauid contrà, Suauem præ melle, & præ auro deſiderabilem ſibi eſſe Pſal. 19. 11. prædicat. Inter alia eius elogia, hæc ponit, Quòd exhilaret corda, ad Dominum conuertat, & viuificet. Sed Paulus Legem cum vitioſa hominis natura confert: inde hoſtilis ille conflictus. Dauid autem, qualiter affecti ſint, quos Deus Spiritu ſuo regenuit, docet. Hinc ſuauitas illa & oblectatio, cuius nullum guſtũ caro percipit. Nec verò Iohannes diſtinctionem hanc omiſit: nequis enim generaliter hoc acciperet, *præcepta Dei non eſſe grauia*, reſtringit ad filios Dei: quo ſignificat, fieri hoc Spiritus virtute, vt Deo obſequi non ſit nobis graue nec moleſtum. Nondum tamen videtur prorſus ſoluta quæſtio. nam fideles vtcũque Spiritu Dei regantur, durum tamen cum carne ſua certamen ſuſtinent: & quantumuis ſudent, vix tamen dimidia ex parte ad officium ſe comparant: imò quaſi inter ſacrum (vt aiunt) & ſaxum conſtituti, ferè ſub onere deficiunt. Videmus vt Paulus ſe captiuum teneri gemat, & infœlicem exclamet, quia nõ poteſt liberè Deo ſeruire. Reſpondeo, facilem vocari Legẽ, quatenus cæleſti virtute præditi, ſuperamus carnis concupiſcentias. Nam vtcunque recalcitret caro: ſentiunt tamen fideles, nulla ſe alia re tam oblectari, quàm vt Deum ſequantur. Præterea notandum eſt, Iohannem non loqui de nuda Lege, quæ nihil præter mandata continet: ſed paternam Dei indulgentiam coniungere, qua mitigatur Legis rigor. Ergo quũ nobis clemẽter ignoſci à Domino ſcimus, ſi opera noſtra Legi non ſatisfaciant, id longè nos reddit ad obſequium promptiores: quemadmodum in Pſalm. 130. 4. habetur, Apud te eſt propitiatio, vt timearis. Hinc ergo facilitas Legis ſeruandæ, quòd fideles venia ſubleuati, ſicubi deficiunt, animos non deſpondent. In-

terea admonet Apoſtolus, pugnandum eſſe vt ſeruiamus Domino. totus enim mundus nobis obſiſtit,ne pergamus quò Deus vocat. Ergo ille demùm Legem ſeruabit,qui mundo fortiter reſiſtet.

4 *Hæc eſt victoria.)* Quia dixerat,omnes qui ex Deo geniti ſunt, mundi victores eſſe.vincendi quoque modum exprimit. Poterat enim adhuc quæri,vnde victoria: ergo in fide conſtituit victoriam totius mundi. Inſignis locus: quia tametſi duros & horribiles inſultus aſſiduè ingerit Satan:Spiritus Dei extra periculum nos eſſe pronuntians,exempto metu nos ad fortiter pugnandum animat. Et plus valet præteritum tempus,quàm præſens vel futurum. *Viciſſe*,enim dicit,vt perinde certi ſimus,acſi iam profligatus eſſet hoſtis. Verum quidem eſt tota vita durare noſtram militiam,quotidianos eſſe conflictus:imò ſingulis momentis noua & diuerſa prælia hinc inde ab hoſte nobis moueri:ſed quia non armat nos Deus tantùm in vnum diem, & fides etiam vnius diei non eſt,ſed perpetuum Spiritus ſancti opus: non aliter iam victoriæ ſumus compotes,quàm ſi eſſet debellatum. Neque tamen fiducia hæc torporem inducit, quin ſolicitè ſemper ad pugnam ſimus intenti.Sic enim certos eſſe Dominus ſuos iubet, vt tamen ſecuros eſſe nolit: quin potiùs ideo viciſſe ipſos pronuntiat, quò animoſius & magis ſtrenuè pugnent. *Mundi* nomen hîc latè patet: comprehendit enim quicquid aduerſum eſt Dei Spiritui: ita naturæ noſtræ prauitas,pars mundi eſt,omnes concupiſcentiæ,omnes Satanæ aſtus,quicquid denique nos à Deo abſtrahit. In tam multiplici hominum copia,grauis belli moles in nos incumbit: ac iam ante congreſſum eſſemus victi,ac centies quotidie vincendi,niſi Deus victoriam nobis promitteret. Sed Deus hac lege ad pugnandum nos hortatur,vt prius victoriam promittat. Cæterùm vt hæc promiſſio nos inuicta Dei virtute in perpetuum munit, ita ex aduerſo in nihilum redigit hominum vires. Neque enim hic Apoſtolus Deum ſuppetias tantùm nobis ferre docet, vt eius ſubſidio adiuti, pares ſimus ad reſiſtendum: ſed victoriam in ſola fide locat:fides autem aliunde quo vincat, accipit. Quare Deo eripiunt quod ſuum eſt, qui propriæ virtuti triumphum canunt.

5 *Quis eſt qui vincit mundum?)* Ratio ſuperioris ſententiæ: ideo ſcilicet nos fide vincere,quia robur à Phil.4.13. Chriſto mutuamur:quemadmodum & Paulus dicit, Omnia poſſum in eo qui me confirmat. Is ergo demum Satana & mundo ſuperior erit,nec carni ſuæ ſuccumbet,qui ſibi diffidens,recumbet in ſolam Chriſti virtutem. Nam *fidei* nomine,viuam Chriſti apprehenſionem intelligit, quæ vim eius & officium ad nos accommodat.

6 *Hic eſt qui venit per aquam & ſanguinem, Ieſus Chriſtus : non in aqua ſolùm,ſed in aqua & ſanguine,& Spiritus eſt qui teſtificatur: quandoquidem Spiritus eſt veritas.*
7 *Nam tres ſunt qui teſtificantur in cælo, Pater, Sermo, & Spiritus ſanctus : & hi tres vnum ſunt.*
8 *Et tres ſunt qui teſtificantur in terra,Spiritus,aqua,& ſanguis:& hi tres in vnum conueniunt.*
9 *Si teſtimonium hominum recipimus,teſtimonium Dei maius eſt: quoniam hoc eſt teſtimonium Dei,quod teſtificatus eſt de Filio ſuo.*

6 *Hic eſt qui,*&c.) Vt tutò fides noſtra in Chriſto quieſcat,ſolidam vmbrarum Legis ſubſtantiam in eo conſtare dicit. Neque enim dubito quin ad veteres Legis ritus alludat in vocibus Aquæ & Sanguinis. Huc porrò tendit comparatio: non tantùm vt Legem Moſis abolitam eſſe ſciamus Chriſti aduentu, ſed vt in ipſo quæramus eorum complementum,quæ olim figurabant cæremoniæ. Tametſi verò plures erât ſpecies,tamen ſub his duabus totam ſanctitatis & iuſtitiæ perfectionem Apoſtolus deſignat. Aqua enim abluebantur omnes ſordes, vt homines nonniſi puri & mundi ad Deum accederent. In ſanguine erat expiatio, & plenæ cum Deo reconciliationis pignus: ſed Lex externis tantùm ſymbolis adumbrauit quod ſolidè ac re ipſa à Meſſia præſtandum erat.Aptè igitur probat Iohannes Ieſum eſſe Chriſtum Domini,olim promiſſum,quia ſecum attulit quo nos omni ex parte ſanctificet. Ac de ſanguine quidem quo Chriſtus Deum placauit, nulla eſt dubitatio,ſed quomodo per aquam venerit, quæri poteſt. nam hoc ad Baptiſmum referri non eſt probabile. Ego certè exiſtimo Iohannem hîc fructum & effectum exprimere eius rei quam in hiſtoria Euangelica narrat. Nam quod illic dicit, ex Chriſti latere fluxiſſe aquam & ſanguinem,haud dubiè pro miraculo habendum eſt.Scio tale quiddam mortuis naturaliter accidere:verùm certo Dei conſilio factũ eſt vt Chriſti latus ſanguinis & aquæ fons eſſet:vt ſcirẽt fideles verã munditiẽ(cuius figuræ erât veteres Baptiſmi)in eo ſibi cõſtare:vt ſcirẽt etiã completũ,quod omnes ſanguinis aſperſiones olim promiſerât. Quare hæc breuis partitio plurimũ habet gratiæ, quia ſummatim oſtẽdit quorſum præcipuè tenderẽt cæremoniæ veteres:nẽpe vt homines ab inquinamẽtis purgati, & ſoluti omnibus piaculis,Deũ haberẽt propitiũ:& illi conſecrarentur:deinde veritatẽ in Chriſto fuiſſe exhibitã,quia Lex præter viſibiles figuras nihil habebat.Qua de re plura 9.& 10.ad Hebræos capite diximus.*Spiritus eſt qui teſtificatur.* Hoc mẽbro docet quomodo vim illam Chriſti ſentiant fideles:quia ſcilicet Dei Spiritus eos certiores reddat, & ne vacillet eorum fides, addit plenam & ſolidã firmitudinem conſtare Spiritus teſtimonio. Vocatur enim Spiritus,veritas: quia indubia ſit authoritas ipſius,nobíſque abundè ſufficere debeat.

8 *Tres ſunt in cælo.)* Hoc totum à quibuſdam omiſſum fuit. Hieronymus exiſtimat malitia potiùs quàm errore id fuiſſe factum:& quidem à Latinis duntaxat. Sed quum ne Græci quidem codices inter ſe conſentiant,vix quicquam aſſerere audeo. Quia tamen optimè fluit contextus ſi hoc mẽbrum addatur,& video in optimis ac probatiſſimæ fidei codicibus haberi, ego quoque libenter amplector. Senſus autem erit,quòd Deus,quò vberiùs noſtram in Chriſto fidem confirmet,triplici modo teſtatur in eo acquieſcẽdum eſſe. Nã ſicuti fides noſtra in vna Dei eſſentia tres perſonas agnoſcit, ita totidẽ modis ad Chriſtum vocatur,vt ſe in eo ſiſtat. Quod dicit, *tres* eſſe vnũ,ad eſſentiam non refertur, ſed ad conſenſum potiùs.

Acſi

Acſi diceret Patrem, & æternum Sermonem eius ac Spiritum, ſymphonia quadam Chriſtum pariter approbare. Itaque nonnulli codices habent εἰς ἕν. Verùm etiamſi legas ἕν εἰσιν, vt eſt in aliis exemplaribus: non tamen dubium eſt quin Pater, Sermo, & Spiritus eodem ſenſu dicantur vnum eſſe, quo poſtea ſanguis, & aqua, & Spiritus. Sed quum Spiritus, qui vnus eſt teſtis, bis citetur: videtur eſſe abſurda repetitio. Reſpondeo: quum variè de Chriſto teſtetur, aptè duplicem illi attribui teſtandi locum. Nam e cælis Pater cum æterna ſua Sapientia & Spiritu tanquam pro imperio pronuntiat Ieſum eſſe Chriſtum: ergo illic ſola Diuinitatis maieſtas nobis conſideranda eſt. Quoniam verò Spiritus in cordibus noſtris habitans, arrha, pignus, & ſigillum eſt ad obſignandum illud decretum: hoc modo iterum in terra per gratiam ſuam loquitur. Cæterùm quia non omnes fortè lectionem hanc recipient, quæ ſequuntur, perinde exponam acſi Apoſtolus in terra hos ſolos nominaſſet teſtes.

8 *Tres ſunt.*) Sententiam illam de aqua & ſanguine ad ſuum inſtitutum accommodat, quòd ſcilicet nihil excuſationis habeant qui Chriſtum reſpuunt: quum ſatis firmis ac luculentis teſtimoniis ſe illum eſſe probauerit, qui promiſſus olim fuerat: nam ſanguis & aqua, quum pignora ſint & effectus ſalutis per eum allatæ, verè teſtantur à Deo miſſum eſſe. Accedit deinde tertius teſtis Spiritus ſanctus: qui tamē primas tenet partes, quia alioqui aqua & ſanguis ſine vllo profectu diffluerent. Ipſe enim eſt qui cordibus noſtris aquæ & ſanguinis teſtimonium obſignat: hic eſt qui efficit ſua virtute vt fructus mortis Chriſti ad nos vſque perueniat: imò vt ſanguis in redemptionem noſtram fuſus, penetret vſque in animas noſtras: vel (vt vno verbo omnia dicam) efficit vt Chriſtus cum omnibus ſuis bonis ſit noſter. Ita Paulus ad Romanos 1.4. poſtquam dixit Chriſtum reſurrectionis ſuæ potentia oſtenſum eſſe Filium Dei, continuò pòſt addit, Per ſanctificationem Spiritus. Quia quæcunque in Chriſto refulgent Diuinæ gloriæ ſigna: nihilominus obſcura nobis eſſent, & effugerent conſpectum noſtrum, niſi fidei oculos nobis aperiret Spiritus. Nunc intelligunt Lectores cur Spiritum cum aqua & ſanguine Iohannes teſtem adduxerit: quia ſcilicet proprium Spiritus officium eſt, Chriſti ſanguine mundare conſcientias noſtras: facere vt allata ab ipſo purgatio in nobis ſit efficax. Qua de re aliquid dictum eſt initio proximæ Epiſtolæ, vbi Petrus eandem fere loquutionem vſurpat: nempe quòd Spiritus ſanctus animas noſtras ſanguinis Chriſti aſperſione purget. Cæterùm ex his verbis colligere licet, fidem non apprehendere nudum vel inanem Chriſtum: ſed viuificam ſimul eius virtutem. Quorſum enim prodeſſet miſſum in terram Chriſtum fuiſſe, niſi Deum mortis ſuæ ſacrificio placaſſet? niſi abluendi munus à Patre illi eſſet iniunctum? Obiici tamen poterit, ſuperuacuam eſſe diſtinctionem quæ hìc ponitur, quia Chriſtus peccata expiando, nos mundauerit: ergo rem vnam Apoſtolus bis nominat. Fateor quidem in expiatione ſimul ablutionem includi: itaque non ſtatui aquæ & ſanguinis diſcrimen, quaſi res ſint diſiunctæ: verùm ſi quiſque noſtrûm infirmitatem ſuam reputet, facilè agnoſcet non fruſtra nec temerè ſanguinem ab aqua diſcerni. Deinde (vt iam dictum eſt) Apoſtolus ad Legis ritus alludit. Atqui Deus humanæ infirmitatis cauſa non ſacrificia tantùm, ſed ablutiones quoque olim inſtituerat. Vtriuſque partis veritatem in Chriſto fuiſſe exhibitam, diſtinctè exprimere Apoſtolus voluit. Qua ratione paulò antè dixerat, Non in aqua ſolùm. Significat enim non modò partem aliquam ſalutis noſtræ in Chriſto inueniri, ſed omnes numeros (vt ita dicam) completos: ita vt nihil alibi ſit ampliùs quærendum.

9 *Si teſtimonium hominum.*) A minori ad maius ratiocinatur quàm ingrati ſint homines, ſi Chriſtum diuinitus (ita vt retulit) approbatum repudient. Nam ſi in negotiis humanis, hominum dictis ſtamus, qui mentiri & fallere poſſunt: quàm abſurdum erit, Deum minus fidei in ſuo foro (vt ita loquar) vbi ſummus eſt iudex, apud nos obtinere? Sola igitur nobis prauitas obſtat ne Chriſtum recipiamus, quando ſuæ virtuti fidem legitima probatione facit. Porrò Dei teſtimonium vocat non modò quòd Spiritus cordibus noſtris reddit, ſed quod etiam habemus ab aqua & ſanguine. Vis enim illa purgandi & expiandi, non terrena, ſed cæleſtis fuit. Quare non vulgari hominum more æſtimandus eſt Chriſti ſanguis: ſed conſilium Dei potius reſpicere conuenit, quo fuit ordinatus ad delenda peccata, & vim illā diuinam quæ inde fluxit.

Porrò hoc eſt teſtimonium Dei, quod teſtificatus eſt de Filio ſuo.

10 *Qui credit in Filium Dei, habet teſtimonium in ſeipſo. qui non credit Deo, mendacem facit eum: quia non credidit in teſtimonium quod teſtificatus eſt Deus de Filio ſuo.*

11 *Et hoc eſt teſtimonium, quòd vitam æternam dedit nobis Deus: & hæc vita in Filio eius eſt.*

12 *Qui habet Filium, habet vitam: qui non habet Filium Dei, vitam non habet.*

Hoc eſt teſtimonium.) Particula ὅτι, cauſam hìc non notat, ſed tantùm exegeticè capitur. Poſtquam enim admonuit Apoſtolus Deum multò plus fidei mereri quàm homines: nunc ſubiicit, nullam haberi poſſe fidem Deo, niſi credendo in Chriſtum: quia Deus hunc ſolum nobis proponit, & in eo nos ſiſtit. Hinc colligit, nos tutò & tranquillis animis in Chriſtum credere, quoniam authoritate ſua Deus fidem noſtram aſſerat. Nec dicit Deum extrà loqui, ſed vnumquenque piorum intus in ſeipſo eum ſentire fidei ſuæ authorem. vnde apparet quantum à fide differat fluxa opinio, quæ aliunde pendet.

10 *Qui non credit.*) Sicut hoc boni habent fideles, quòd ſe extra errandi periculum eſſe norunt, quia in Deo ſunt fundati: ita impios extremæ blaſphemiæ reos facit, quia Deum mendacij arguant. Certè nihil Deo pretioſius eſt quàm ſua veritas: quare nulla illi atrocior iniuria fieri poteſt, quàm dum hoc honore ſpoliatur. Ergo vt nos ad credendum incitet, argumentum à contrario ſumit. Nam ſi Deum facere mendacem, horribilis eſt & execranda impietas: quia tunc, quod illi maximè proprium eſt, eripitur: quis non horreat fidem Euangelio derogare, in quo Deus vnicè verax & fidelis vult haberi? Hoc diligenter notandum eſt. Mirantur aliqui cur tantoperè Deus fidem commendet, cur tam ſeuerè damnetur incredulitas:

atqui hîc vertitur ſumma Dei gloria. Nam quum præcipuum veritatis ſuæ ſpecimen in Euangelio ædere voluerit, nihil illi faciunt reliquum quicunque oblatum illic Chriſtũ reſpuunt. Quare vt quempiã in reliquis vitæ partibus demus Angelo eſſe parẽ: diabolica tamen eſt eius ſanctitas, quandiu Chriſtũ reiicit. Sicuti quoſdam in Papatu vidẽmus neſcio qua ſanctimoniæ larua multum ſibi placere: quum tamen obſtinatiſſimè Euangelio reſiſtant. Ergo teneamus hoc pietatis initium eſſe, doctrinam illam obedienter amplecti, quam ad eò ſanctè pro teſtimonio aſſeruit.

11 *Quod vitam æternam dedit.*) Nunc propoſito fructu, ad credendum nos inuitat. Hæc quidem Deo reuerentia debetur, vt quicquid nobis affirmat, protinus ſit extra controuerſiam. Sed vbi gratuitò vitam nobis offert, ingratitudo minimè ferenda eſt, niſi prompta fide tam amabilem ſuauẽmque doctrinam excipimus. Et certè in hunc finem tendunt Apoſtoli verba, non modò reuerenter obediendum eſſe Euangelio, ne Deo ſimus iniurij: ſed amandum etiam illud eſſe, quia vitam æternam nobis afferat. Vnde etiam colligimus quid maximè in Euangelio quærendum ſit: nempe gratuitum ſalutis donum. nam quòd illic Deus ad pœnitentiam & timorem nos hortatur, non debet à Chriſti gratia ſeparari. Atque vt nos prorſus in Chriſto retineat Apoſtolus, iterum repetit contineri in ipſo vitã: acſi diceret, non aliud adipiſcẽdæ vitæ medium nobis à Deo Patre ſtatui. Ac tria quidem ſummatim hîc complexus eſt Apoſtolus: nos ſcilicet omnes morti addictos eſſe, donec Deus gratuita ſua bonitate nos in vitam reſtituat. Apertè enim pronuntiat vitam à Deo donari: vnde & ipſa nos deſtitui ſequitur, nec meritis poſſe acquiri. Deinde hanc vitam nobis per Euangelium conferri docet, quia illic patefit Dei bonitas & paternus erga nos amor. Poſtremò non aliter eius vitæ nos fieri compotes dicit, quàm dum fide in Chriſtum inſerimur.

12 *Qui non habet.*) Eſt proximæ ſententiæ confirmatio. Sufficere quidem illud debebat, Deum non alibi quàm in Chriſto vitam locaſſe vt inde petatur: verùm ne quis aliò deflectat, à ſpe vitæ excludit omnes qui eam in Chriſto non quærunt. Scimus quid ſit habere Chriſtum: nam fide poſſidetur: vita ergo priuat omnes qui alieni ſunt à Chriſti corpore. Sed videtur hoc rationi minimè cõſentaneum: nam ſummos viros extitiſſe, & heroicis virtutibus præditos hiſtoriæ narrant: qui tamen à Chriſto prorſus erant extranei. Abſurdum autem videtur, tantæ præſtantiæ nihil habere honoris. Reſpondeo, longè nos falli, ſi
Luc. 16.5. putamus probari Deo quicquid in oculis noſtris excellit (vt eſt apud Lucam) quod altum eſt hominibus, abominatio eſt apud Deum. Quia enim abſcondita eſt nobis cordis immũdities, externa ſpecie contenti ſumus: atqui Deus ſub hac latentes fœdiſſimas ſordes videt. Itaque non mirum ſi illi fœteant ſpecioſę virtutes, quæ & ab impuro corde manant, neque in rectum finem tendunt. Porrò vnde cordis puritas, vnde rectum pietatis ſtudium, niſi à Spiritu Chriſti? Nihil ergo laude dignum, niſi in Chriſto. Quanquam alia eſt ratio, quæ omnem dubitationem eximit. Hominum enim iuſtitia in remiſſione peccatorum ſita eſt. Hanc ſi tollas, certa Dei maledictio, & mors æterna nos omnes manet. Solus autem Chriſtus eſt qui patrem nobis conciliat, ſicuti cum ſemel mortis ſuæ ſacrificio placauit. Vnde ſequitur, nemini propitium eſ-
Act. 10.3. ſe Deum, niſi in Chriſto: nullam quoque niſi in ipſo iuſtitiam eſſe. Siquis Cornelium obiiciat, quem Lucas acceptum Deo teſtatur, priuſquàm vocatus eſſet ad fidem Euangelij: reſpondeo breuiter, ſic interdũ agere Deum in nobis, vt ſemen fidei in primo ſtatim die emergat. Non habuit Cornelius claram & dilucidam Chriſti notitiam: ſed quum aliquo miſericordiæ Dei ſenſu fuerit præditus, eum ſimul de Mediatore aliquid tenere oportuit. Verùm quia occultas & mirificas agendi rationes habet Deus, omiſſis quæ nihil proſunt ſpeculationibus, tantùm planam viam ſalutis, quam nobis oſtendit, teneamus.

13 *Hæc ſcripſi vobis credentibus in nomen Filij Dei, vt ſciatis quòd vitam habetis æternam: & vt credatis in nomen Filij Dei.*

14 *Atque hæc eſt fiducia quam habemus erga eum, quòd ſiquid petierimus ſecundum voluntatem eius, audit nos.*

15 *Si autem nouimus quòd audit nos, quum quid petierimus: nouimus quòd habemus petitiones quas poſtulauimus ab eo.*

13 *Hæc ſcripſi vobis.*) Quia quotidiani nos fidei profectus eſſe oportet: ideo ſe iis qui iam crediderunt, ſcribere dicit, vt firmius ac certius credant: atque ita plena vitæ æternæ fiducia fruantur. Hic ergo doctrinæ vſus eſt, non tantùm vt rudes initiet in Chriſto, ſed vt qui iam eruditi ſunt, magis ac magis confirmet. Ideò nos aſſiduè incumbere oportet in ſtudium diſcendi, vt fides noſtra toto vitæ curſu augeſcat. Nam & multæ adhuc infidelitatis reliquiæ in nobis ſuperſunt, & adeò imbecilla eſt noſtra fides, vt hoc ipſum quod credimus, nondum ſit ſolidè credere, niſi amplior cõfirmatio accedat. Porrò operæpretium eſt notare quænam vera ſit confirmandæ fidei ratio: nempe dum officium & virtus Chriſti explicatur. Dicit enim Apoſtolus ſe hæc ſcripſiſſe: nempe quòd non alibi quàm in Chriſto quærenda ſit vita æterna: vt qui iam fideles ſunt, credant, hoc eſt, proficiant credendo. Quare pij doctoris officium eſt, vt in fide diſcipulos confirmet, extollere quantum poteſt Chriſti gratiam: vt ea contenti, nihil amplius appetamus. Hanc quum obſcurent modis omnibus ac extenuent Papiſtæ: ſatis hoc vno produnt ſe nihil minus curæ quàm rectam fidei doctrinam. Imò hac cauſa magis fugiendæ ſunt eorum ſcholæ, quàm omnes Scyllę vel Charybdes: quia vix ingredi quiſpiam eas poſſit ſine certo fidei naufragio. Docet præterea hoc loco Apoſtolus, Chriſtum eſſe proprium fidei ſcopum: & fidei, quam habemus in eius nomen, annexam eſſe ſalutis fiduciam. Hic enim credendi finis, vt Dei filij ſimus ac hæredes.

14 *Hæc eſt fiducia.*) Fidem cuius meminit, à fructu commendat: vel oſtẽdit in quo præcipuè ſita ſit fiducia: nempe quòd pij intrepido animo Deũ inuocare audent: ſicuti & Paulus loquitur ad Epheſios cap. 3.12 Quòd fide acceſſus nobis ad Deum patet cũ fiducia. Et ad Romanos 8.15. Quòd Spiritus os nobis reſerat, vt clamare non dubitemus, Abba, Pater. Et ſanè ſi arcemur à Dei acceſſu, nihil nobis miſerius. Rurſum, modò hoc nobis aſylum pateat, in malis omnibus nihilominus erimus beati. Imò hoc vnum fœlices

redditt

reddit noſtras ærumnas, quòd certò ſtatuimus Deum fore liberatorem, & paterno eius erga nos amore freti, ad ipſum confugimus. Teneamus ergo hanc Apoſtoli ſententiã: Inuocationem Dei, ſummum fidei noſtræ examen eſſe: Deum autem non rite, neque ex fide inuocari, niſi quum certò perſuaſi non irritas fore noſtras preces. Nam qui ſuſpenſi hæſitant, eos fiducia præditos eſſe negat Apoſtolus. Vnde apparet ſepultam ac propè extinctam eſſe fidei doctrinam in Papatu, vbi certitudo omnis tollitur. Multas quidem illic preces murmurant, & de inuocando Deo multum garriunt. ſed dubiis ac fluctuantibus animis orant, ac orare iubent: imò damnant hanc fiduciam, quam Apoſtolus neceſſariò exigit. *Secundum voluntatem.* Hac particula obiter monere voluit quænam vera ſit precandi regula: nempe vbi vota ſua Deo homines ſubiiciunt. Neque enim quum pollicitus eſt Dominus facturum ſe quicquid ſui petierint, effrænem illis licentiam permiſit petendi quicquid in mentem ſubierit: ſed ſimul legem illis præſcripſit rite orandi. Et ſanè hoc fræno nihil nobis vtilius. quia ſi vnicuique noſtrûm petere liceat quicquid libet, & Deus votis noſtris indulgeat, peſſimè nobis conſultum erit. Nam quid expediat, neſcimus: imò æſtuamus prauis ac noxiis deſideriis. Duplex autem remedium adhibet Deus, ne aliter oremus quàm ad voluntatis ſuæ præſcriptum: quia & ex verbo ſuo nos docet, quidnam petere nos velit: & Spiritum ſuum ducem ac moderatorem nobis præficit, qui cohibeat affectus noſtros, ne vagari extra metas ſinat. Nam quid & qualiter oporteat orare, neſcimus (inquit Paulus) ſed Spiritus infirmitatibus noſtris opem ferens, excitat in nobis gemitus Rom. 8. 26
inenarrabiles. Interea os quoque Domini interrogandum eſt, vt preces noſtras dirigat. Nam Deus in ſuis promiſſionibus legitimam orandi rationem (vt dictum eſt) nobis ſtatuit.

15 *Si autem nouimus.*) Non eſt (vt in ſpeciem videtur) ſuperflua repetitio. nam quod in genere de orationum ſucceſſu pronuntiauit Apoſtolus, nunc ſpecialiter affirmat: nihil pios optare vel poſcere à Deo, quod non impetrent. Quum autem omnia fidelium vota exaudiri dicit, de ſanis modeſtíſque votis loquitur, & quæ ad obedientię regulam ſunt compoſita. Neque enim laxis habenis ruunt fideles, aut quid uis ſibi indulgent: ſed quid mandet Deus, ſemper in ſuis precibus reſpiciunt. Eſt igitur hæc generalis doctrinæ applicatio ad ſpecialem & priuatum cuiuſque vſum, ne dubitent fideles Deum ſe in omnibus ac ſingulis votis propitium habere, vt ſedatis animis expectent dum præſtet Dominus quæ precati ſunt: atque ita omni moleſtia & anxietate leuati, curas ſuas in Deum exonerent. Neque tamen hæc quies & ſecuritas, precandi ardorẽ reſtinguere in nobis debet: vt qui certus eſt de fœlici euentu, ab inuocando Deo abſtineat. Fidei enim certitudo ſocordiam minimè generat, vel pigritiam. Sed tantùm vult Apoſtolus in ſuis quenque neceſſitatibus tranquillum eſſe, vbi ſuos gemitus in Dei ſinum depoſuit.

16 *Siquis viderit fratrem ſuum peccantem peccato non ad mortem, petet, & dabit illi vitam. Peccanti dico non ad mortem. eſt peccatum ad mortem: non pro illo dico vt quis roget.*

17 *Omnis iniuſtitia peccatum eſt. & eſt peccatum non ad mortem.*

18 *Nouimus quòd quiſquis ex Deo genitus eſt, non peccat: ſed qui genitus eſt ex Deo, ſeruat ſe ipſum, & malignus non tangit eum.*

16 *Siquis*, &c.) Fructum fidei, cuius meminit Apoſtolus, iam longiùs extendit: vt pro fratribus etiam valeant preces noſtræ. Magnum illud erat, quòd ſimul ac premimur, benignè nos Deus ad ſe inuitat, nobíſque opem ferre paratus eſt: ſed quòd pro aliis quoque rogantes audire ſuſtinet, non parua inde confirmatio fidei noſtræ accedit: vt certo perſuaſi ſimus nos in propria cauſa repulſam minimè vnquam paſſuros. Interea hortatur Apoſtolus, vt ſimus alii de aliorum ſalute mutuò ſoliciti, deinde vult fratrum lapſus nobis eſſe ad orandum incitamenta. Et certè ferrea eſſet iſta durities, nullo miſericordiæ ſenſu tangi, quum animas Chriſti ſanguine redemptas videmus in exitium ire. Oſtendit autem in manu eſſe remedium, quo fratres fratribus ſuccurrant. Vitam, inquit, pereunti reſtituet, qui pro eo orabit. Quanquam verbum Dabit, referri ad Deum poteſt: acſi dictum eſſet, Fratris vitam Deus concedet precibus noſtris. Verùm idem ſemper erit ſenſus, eò vſque valere fidelium preces, vt fratrem à morte eripiant. Si de homine intelligas, quòd det fratri vitam, hyperbolica erit loquutio: nihil tamen continebit abſurdi. Nam quod gratuita Dei bonitate nobis conceſſum eſt: imò quòd in gratiam noſtram aliis conceditur, dicimur aliis dare. Tanta vtilitas non parum nos ſtimulare debet, vt peccata fratribus noſtris remitti petamus. Quum autem συμπάθειαν nobis commendat Apoſtolus, ſimul admonet quantopere in fratribus damnandis cauenda ſit crudelitas, aut in deſperanda eorum ſalute nimius rigor. *Peccato non ad mortem.* Ne protinus ſpem abiiciamus de eorum ſalute qui peccant, Deum oſtendit non tam grauiter vlciſci ſuorum lapſus vt propterea eos abdicet. Vnde ſequitur, nobis pro fratribus habendos, quando ipſos Dominus in filiorum numero retinet. Peccata verò ad mortem eſſe negat, non modò in quibus quotidie ſancti delinquunt: ſed etiam ſiquando grauiter iram Dei ab ipſis prouocari contingat. Quandiu enim venię relinquitur locus, mors prorſus imperium nondum occupat. Neque tamen hîc inter Veniale & Mortale peccatum diſtinguit Apoſtolus, ſicuti poſtea vulgò factum eſt. Prorſus enim inſulſa eſt illa diſtinctio, quæ in Papatu obtinuit. Nullum ferè Sorbonici mortale peccatum agnoſcunt, niſi in quibus tam craſſa extat turpitudo, vt manibus palpari queat. Ita in peccatis venialibus cenſent teterrimas fœditates, quæ in animis latẽt. Omnes denique peccati originalis fructus modò non erumpant in externum actum, leui aſperſione aquæ benedictæ elui putant. Et quid mirum, quum ne blaſphemia quidem de gratia Dei dubitationes, & quicquid eſt libidinum ac cupiditatum, modò conſenſus non accedat, peccata eſſe cenſeant? Si animus hominis infidelitate percellitur, ſi cum ſolicitat impatientia vt aduerſus Deum fremat, quantumuis prodigioſæ cupiditates eum titillent: hoc totum leuius eſt Papiſtis, quàm vt in peccato deputetur, ſaltem poſt Baptiſmum. Non mirum igitur ſi ex magnis ſceleribus venialia delicta faciunt: ſua enim, non Dei trutina appendunt. Atqui inter fideles indubium hoc axioma eſſe debet, quicquid cum Lege Dei pugnat, peccatum eſſe, & quidem mortale ſua natura. Vbi enim Legis tranſgreſſio, illic & peccatum & mors.

Quis ergo verborum Apoſtoli ſenſus erit? Peccata negat mortiſera eſſe, quæ etſi morte digna ſunt, non tamen tam atrociter à Deo puniuntur. Ideo peccata in ſe non æſtimat: ſed iudicium de illis ex paterna Dei indulgentia facit, quæ reatum condonat, vbi tamen culpa erat. Denique morti non addicit quos Deus eri gendo reſtituit in vitam, quanuis per eos non ſteterit quominus à vita alienati eſſent. *Eſt peccatū ad mortem.* Iam dixi ita vocari peccatum, cui nulla ſpes veniæ reliqua eſt. ſed quæritur quale hoc ſit. Valde enim atrox eſſe oportet, quod Deus tam ſeuerè vlciſcitur. Ex contextu colligi poteſt, non eſſe partialem (vt vocant) lapſum, nec præcepti vnius tranſgreſſionem: ſed apoſtaſiam, qua penitus homines à Deo ſe alienāt. Nam poſtea ſubiicit Apoſtolus, filios Dei non peccare: vt ſcilicet relicto Deo, Satanæ ſe in totum addicant ac mancipent. Talis defectio, non mirum eſt ſi mortalis ſit lapſus. Neque enim ſuos Deus vnquam ita priuat Spiritus gratia, quin aliquam pietatis ſcintillam retineant. Reprobos ergo & exitio deuotos eſſe oportet, qui ſic deficiunt vt timorem Dei abiiciant. Siquis quærat an eorum pœnitentiæ præcluſa ſit ſalutis ianua: in promptu eſt reſponſio, quum in reprobum ſenſum traditi ſint, & Spiritu ſancto deſtituti, non aliud eos poſſe quàm obſtinatis animis ſemper ruere in deterius, & peccata addere peccatis. Porrò quum Peccatum aut blaſphemia in Spiritum, eiuſmodi defectionem perpetuò ſecum trahat, non dubium eſt quin hîc notetur. Sed quæritur iterum, quibuſnam indiciis cognoſcere poſſimus lethalem eſſe hominis caſum. Niſi enim certa eius rei eſſet cognitio, fruſtra exciperet Apoſtolus, non eſſe pro hoc peccati genere orandum. Licebit ergo interdum ſtatuere, ſitne deploratus qui cecidit, an adhuc locus ſit remedio. Id quidem verum eſſe fateor: & ex præſenti loco ſine controuerſia euincitur. ſed quia rariſſimè hoc accidit, & Deus immenſas gratiæ ſuæ diuitias cōmendans, nos ſuo exemplo miſericordes eſſe iubet: non temere in quenquam ferendum eſt mortis æternæ iudicium: potius nos charitas ad bene ſperandum flectat. Quòd ſi deſperata quorundam impietas non ſecus nobis appareat, acſi Dominus eam digito monſtraret, non eſt quòd certemus cum iuſto Dei iudicio, vel clementiores eo eſſe appetamus.

17 *Omnis iniuſtitia.)* Variè poteſt hic locus exponi. nam ſi in aduerſatiuam reſoluas, non malè conſtabit ſenſus hoc modo, Tametſi omnis iniuſtitia peccatum eſt, aliquod tamen eſt peccatum non ad mortem. Æquè etiam congrueret diuerſus ſenſus, Quia peccatum eſt omnis iniuſtitia, inde ſequitur aliquod eſſe peccatum non ad mortem. Alii *omnem iniuſtitiam* accipiunt pro Tota: acſi diceret Apoſtolus, peccatum, de quo agit, eſſe iniuſtitiæ cumulum. Ego tamen primam vel ſecundam expoſitionem libentius amplector: & quia eòdem recidunt, liberum relinquo lectoribus iudicium, vtra ſit aptior.

18 *Nouimus quod quiſquis ex Deo.)* Si filios Dei puros omnino & immunes à peccato eſſe intelligas, ſicut fanatici contendunt, ſecum pugnabit Apoſtolus. nam hoc modo mutuum inter fratres precandi ſtudium tolleret. Ergo *non peccare* dicit qui non prorſus à gratia Dei excidunt. Hinc autem inferre voluit, orandum pro omnibus Dei filiis eſſe: quia ad mortem non peccant. Additur probatio, Quòd quiſquis ex Deo genitus eſt, ſeipſum ſeruat: hoc eſt, continet ſe in Dei timore: nec ſe ita abripi patitur, vt extincto pietatis ſenſu, diabolo & carni totum ſe permittat. Nam quum dicit *non tangi eum à maligno*, ad lethale vulnus referendum eſt. Neque enim à Satanæ vulneribus intacti manent filii Dei. ſed ita fidei clypeo propulſant eius ictus, vt minimè ad cor ipſum penetrent. Quare nunquam in ipſis extinguitur ſpiritualis vita. Hoc iſtud eſt *non peccare*, quum labuntur quidem fideles infirmitate carnis: ſed ſub onere peccati gemunt, ſibi diſplicent, Deum timere non deſinunt. *Seruat ſeipſum.* Quod Dei proprium eſt ad nos transfert. Nam ſi quiſque noſtrûm ſalutis ſuæ ſit cuſtos, miſerum erit præſidium. Itaque Patrem rogat Chriſtus vt nos ſeruet, hoc opis noſtræ non eſſe ſignificans. Patroni liberi arbitrii, vocem iſtam arripiūt. vt inde probent partim Dei gratia, partim verò propria virtute nos ſeruari à peccato. Atqui non animad uertunt non habere à ſeipſis fideles cuſtodiam de qua loquitur Apoſtolus. Nec ſanè hîc eorum virtutem
Ioh. 17.11. prædicat, quaſi proprio marte ſe cuſtodiant: ſed tantùm docet, eos Satanæ reſiſtere, vt eius telis nunquam lethaliter vulnerentur. ſcimus autem non aliis quàm Dei armis inſtructos pugnare. Seruant ergo ſe à pec cato fideles, quatenus à Deo ſeruantur.

19 *Nouimus quòd ex Deo ſumus: & mundus totus in maligno poſitus eſt.*

20 *Nouimus autem quòd Filius Dei venit, & dedit nobis intelligentiam, vt cognoſcamus illum verum: & ſumus in ipſo vero, in Filio eius Ieſu Chriſto. Hic eſt verus Deus & vita æterna.*

21 *Filioli, cuſtodite vos ab idolis. Amen.*

19 *Ex Deo ſumus.)* Ex ſuperiore doctrina ſumit exhortandi materiam. nam quod in commune pronuntiauit de omnibus Dei filiis, nunc ad eos quibus ſcribit, accommodat: idque vt eos ſtimulet ad cauendum peccatum, & ad repellendos Satanæ inſultus animet. Obſeruent lectores hanc demum eſſe ve ram fidem, quæ Dei gratiam, nobis (vt ita dicā) applicat. Neque enim alios fideles agnoſcit Apoſtolus, niſi qui ſe in ordinem filiorum Dei aggregant. Nec verò probabilem coniecturam (vt loquuntur Sophiſtæ) pro fiducia ingerit. Dicit enim *nos ſcire.* Summa huc tendit, quum ex Deo geniti ſimus, dandam eſſe operam vt à mundo ſegregati, probemus vitæ ſanctitate, non fruſtra ad tantum honorem nos fuiſſe vocatos. Hæc autem admonitio valde piis omnibus neceſſaria eſt. Quocunque enim vertant oculos, Satan paratas habet illecebras, quibus eos à Deo abducat. Difficile igitur illis foret rectum gradum tenere, niſi pluris ſua illis eſſet vocatio, quàm omnia mundi obſtacula. Ergo vt probè ad certandum muniti ſimus, duo hæc tenenda ſunt: mundum peruerſum eſſe, & à Deo eſſe noſtram vocationem. Sub *mundi* nomine, non dubium eſt quin totum humanum genus Apoſtolus comprehendat. Quum *in maligno poſitum eſſe* dicit, ſub Satanæ principatu eum locat. Non ergo eſt cur mundum fugere dubitemus, qui contempto Deo, Satanæ in ſeruitutem ſe tradit: non eſt cur metuamus eius diſſidium, quia à Deo alienus eſt. Denique, quando totam naturam occupat corruptio, abnegationi ſui ſtudere debēt fideles quādo in mundo nihil præter malitiam & prauitatē cernitur, carni & ſanguini valedicant neceſſe eſt, vt Deū ſequātur.

Simul

Simul tamen addendum eſt alterum illud, Deum eſſe qui ipſos vocauit,vt eius præſidium omnibus mundi & Satanæ machinis opponant.

20 *Nouimus autem quòd Filius Dei venit.)* Quia vndique impetuntur filii Dei,hac (vt diximus) ratione eos ad reſiſtendi conſtantiam animat atque hortatur, quòd ſub Dei auſpiciis militāt,ac certò tenēt eius Spiritu ſe regi:nunc autem vnde notitia illa maximè petēda ſit,admonet. Dicit igitur Deum in Chriſto nobis ita eſſe patefactum,vt iam nulla ſit hæſitandi ratio. Non temerè in hanc partem incumbit Apoſtolus:niſi enim ſolidè in Deo fundata ſit fides,nunquam firmi in pugna ſtabimus. Hoc conſilio docet Apoſtolus nos Chriſti beneficio conſequutos eſſe certam veri Dei notitiam, vt non fluctuemus incerti. *Verum* Deum intelligit non veracem,ſed eum qui re vera Deus eſt:vt eum ab idolis omnibus diſcernat. Ita Verus fictitio opponitur .eſt enim ἀληθινός, non ἀληθής. Quemadmodum Iohan.17.3.Hæc eſt vita æterna,vt te cognoſcant verum Deum , & quem miſiſti Ieſum Chriſtum. Chriſto autem has partes iure tribuit,vt mentes noſtras in Dei notitiam illuſtret.Nam quum vnica ſit inuiſibilis Dei imago,quum vnicus Patris interpres,quum vnus ſit vitæ director,imò vita , lux mundi , & veritas : ſimulátque ab eo diſceſſimus, nos in figmētis noſtris euaneſcere neceſſe eſt. Dicitur autē Chriſtus nobis *intelligentiam dediſſe* , non modò quia in Euangelii doctrina oſtēdit quiſnā ſit verus Deus,& Spiritu quoque ſuo nos illuminat : ſed quia in Chriſto ipſo Deum habemus in carne manifeſtatum,vt inquit Paulus,Quandoquidem in eo habitat omnis plenitudo Deitatis,& abſconditi ſunt omnes ſcientiæ & intelligentiæ theſauri. Ita fit vt conſpicua quodammodo Dei facies nobis in Chriſto reluceat : non quòd nulla fuerit ante Chriſti aduentum, vel dubia Dei cognitio:ſed quia nunc ſe plenius & quaſi ad liquidum patefacit. Atque hoc eſt quod dicit Paulus 2.ad Cor.4.6.Deum qui iuſſit olim ex tenebris lucem ſplendeſcere in creatione mundi, nunc illuxiſſe cordibus noſtris per fulgorem cognitionis gloriæ ſuæ, in facie Chriſti. Ac notandum eſt, ſolis electis peculiare eſſe hoc donum.Omnibus quidem promiſcuè Euangelii ſui facem Chriſtus accendit:ſed non omnibus oculatæ ſunt mentes ad vidēdum,quin potius velum cæcitatis multis obducit Satan. Lucem ergo Apoſtolus intelligit,quam intus accendit Chriſtus in cordibus ſuorum, & quæ ſemel accenſa, nunquam extinguitur, etiamſi in quibuſdam ad tempus ſuffocari interdum cōtingat.*Sumus in vero.* Hoc verbo admonet quàm efficax ſit cognitio illa,cuius meminit : quia ſcilicet per eam inſerimur in Chriſtum,& vnum efficimur cū Deo.Viuam .n. radicem habet,ac cordibus penitus infixam:qua fit vt viuat in nobis Deus,& nos in ipſo.Quoniam ſine copula dicit,*nos in vero eſſe,in Filio eius*,videtur modum exprimere noſtræ cum Deo vnitatis.acſi diceret, nos in Deo eſſe per Chriſtum. *Hic eſt verus Deus.* Tametſi hunc locum eludere Arriani conati ſunt , & illis hodie ſubſcribunt quidam : hîc tamen inſigne habemus Diuinitatis Chriſti elogium. Arriani transferunt hoc ad Patrem : quaſi Apoſtolus eum rurſus prædicet eſſe verum Deum.Atqui nimis frigida eſſet repetitio.Bis iam teſtatus erat verum eſſe Deum , qui nobis in Chriſto innotuit : quorſum mox ſubiiceret , *hic eſt verus Deus?* In Chriſtum verò appoſitè competit. Poſtquam enim Chriſtum docuit eſſe ducem,cuius manu ad Deum dirigimur : nunc amplificandi cauſa Chriſtum eſſe Deum illum affirmat,ne procul quærendum putemus:ídque confirmat epithetum *vitæ æternæ*.De vno certè ac eodem vtrunque prædicat,quòd verus ſit Deus,ac vita æterna. Omitto quòd relatiuum οὗτος ad proximam perſonam reſtringi ſolet.Hoc dico,Chriſtum propriè vitam æternam vocari : & hunc loquendi morem Iohanni eſſe perpetuum,negari non poteſt.Summa eſt , vbi Chriſtum habemus, nos vero & æterno Deo frui, quia non alibi quærendus ſit : deinde nos ita vitæ æternæ fieri participes: quia in Patre abſcondita,nobis in Chriſto offertur. Vitæ quidem origo eſt Pater: ſed fons ex quo haurire licet,Chriſtus eſt.

Coloſſ.2.9

21 *Cuſtodite vos ab idolis.)* Tametſi diſtincta eſt ſententia,eſt tamen velut appendix ſuperioris doctrinæ.Nam viuifica lux Euangelii non tenebras modò,ſed nebulas quoque omnes diſcutere & fugare ex piorum mentibus debet.Nec idololatriā modò damnat Apoſtolus,ſed præcipit vt à ſimulachris ipſis caueant.quo ſignificat non poſſe integrum ac ſincerum Dei cultum retineri , ſimulac ſimulachra appetere homines incipiunt.Sic enim nobis ingenita eſt ſuperſtitio , vt minima quæque occaſio nos contagione ſua inficiat.Non tā facilè ardebit lignū aridum carbone ſubiecto, quàm citò idololatria hominū mentes corripit&occupat,dū illis materia obiicitur.Quis autē ſimulachra nō videt ſcintillas eſſe?Quid ſcintillas dico?Imò potius faces quæ ad totius mūdi incendiū ſufficiant. Quanquā Apoſtolus nō de ſtatuis modò loquitur:ſed aras etiā & quæuis ſuperſtitionum inſtrumenta comprehendit.Ridiculi porrò ſunt Papiſtæ, qui hoc ad ſtatuas Iouis & Mercurii & ſimilium detorquent:quaſi verò non generaliter doceat Apoſtolus,pietatis eſſe corruptelam,vbi corporea Deo figura affingitur , vel vbi eriguntur ad cultum ſtatuæ & picturæ.Meminerimus ergo in ſpirituali Dei cultu ita ſolicitè manendum eſſe, vt quicquid nos ad craſſas & carnales ſuperſtitiones flectere poteſt,procul à nobis arceamus.

IACOBI APOSTOLI EPISTOLA, CVM IOHANNIS CALV. COMMENTARIIS.

ARGVMENTVM.

Hanc Epiſtolam non ſine certamine olim receptam à multis Eccleſiis fuiſſe.ex Hieronymi Euſebiiq́ue teſtimonio notum eſt.Sunt etiam hodie nonnulli qui eam authoritate dignam non cenſeant.Ego tamen, quia nullam eius repudiandæ ſatis iuſtam cauſam video,libenter eam ſine controuerſia amplector. Nam quòd videtur capite ſecundo gratuitæ iuſtificationis doctrina conuelli,facilè hoc ſuo loco diluemus. Quòd autem parcior in prædicanda Chriſti gratia videtur,quàm Apoſtolo conueniat,certè non eſt ab omnibus exigendum, vt idem argumentum tractent. Multum à ſtylo Dauidis diſtant Solomonis ſcripta. nam quum hic poſterior formando externo homini, & tradendis politicæ vitæ præceptis magis ſit intentus:illum aßiduè de ſpirituali tum Dei cultu,tum conſcientiæ pace, Deiq́ miſericordia,& gratuita ſalutis promißione concionari,notum eſt.atqui non facit hæc diuerſitas vt alterum probando,alterum damnemus.Quinetiam inter ipſos Euangeliſtas tantum eſt diſcriminis in illuſtranda Chriſti virtute,vt reliqui tres cum Iohanne comparati, vix ſcintillas habeant pleni fulgoris qui in ipſo tam conſpicuus apparet.& tamen omnes peræquè exoſculamur.Quare mihi ad Epiſtolam hanc recipiendam ſatis eſt, quòd nihil continet Chriſti Apoſtolo indignum : multiplici verò doctrina ſcatet, cuius vtilitas ad omnes Chriſtianæ vitæ partes latè patet.Sunt enim hîc inſignes ſententiæ,de patientia,de inuocatione Dei,de cæleſtis doctrinæ præſtantia & fructu,de humilitate,de ſanctis exercitijs,de linguæ continentia,de colenda pace,de reprimendis cupiditatibus,de præſentis vitæ contemptu:& ſimiles,quas ſigillatim ſuis locis excutiemus.Porrò de authore maior aliquanto eſt dubitandi ratio. Certum quidem eſt,non eſſe Zebedæi filium , quem Herodes paulò poſt Domini reſurrectionem occidit.Veteres ferè conſentiunt,fuiſſe vnum ex diſcipulis,cognomine Obliam,& Chriſti conſanguineum , qui Eccleſiæ Hieroſolymitanæ præfuerit.Et eundem eſſe arbitrantur, quem Paulus in Epiſtola ad Galatas,Petro & Iohanni annumerat,quos dicit pro columnis habitos.Atqui inter tres columnas numerari vnum ex Galat.2.9. *diſcipulis,& ſupra decem Apoſtolos efferri,mihi non eſt probabile.Potius itaque in hanc coniecturam inclino,illum,de quo loquitur Paulus,fuiſſe Alphæi filium. Quanquam non nego alium fuiſſe Eccleſiæ Hieroſolymitanæ præfectum:& quidem ex diſcipulorum collegio. Nam Apoſtolos non oportuit certo loco alligari. Vter autem ex duobus huius Epiſtolæ ſcriptor fuerit,aſſerere meum non eſt. Fuiſſe certè Obliam illum maximæ apud Iudæos authoritatis,vel inde patet,quòd quum à factione impij Pontificis crudeliter necatus eſſet : Ioſephus vrbis excidium aliqua ex parte eius morti imputare non dubitat.*

CAPVT I.

IACOBVS,Dei ac Domini Ieſu Chriſti ſeruus, duodecim tribubus quæ in diſperſione ſunt,ſalutem.
2 Omne gaudium exiſtimate,fratres mei,quum in tentationes varias incideritis.
3 Scientes quòd probatio fidei veſtræ,patientiam operatur.
4 Patientia verò opus perfectum habeat,vt ſitis perfecti & integri,in nullo deficientes.

1 *Duodecim tribubus.)* Quum abductæ ſunt decem tribus, captiuos Aſſyrius in diuerſis ſedibus collocauit. Poſtea vt in regnorum mutationibus (quales tunc acciderunt) fieri ſolet:veriſimile eſt, huc & illuc eos ſeorſum migraſſe.Iudæi verò in omnes ferè mundi regiones diſſipati erant.Hos igitur omnes quos alloqui coràm non poterat, quia procul diſſiti erant,ſcripto hortatur.Quòd autem de Chriſti gratia & fide in ipſum non diſſerit,hæc videtur eſſe ratio,quòd orationem ad eos dirigebat,qui iam ab aliis rectè inſtituti erant:vt non tam doctrina,quàm exhortationum ſtimulis opus haberent.

2 *Omne gaudium.)* Prima exhortatio:vt hilari animo tentationes excipiant, quibus probatur eorum fides.Fuit autem in primis neceſſarium ſubleuari eo tempore Iudæos,tot ærumnis penè oppreſſos.Sic enim erat infame gentis nomen,vt odio & contemptui eſſent omnibus populis,quocũque venerant.Chriſtianorum verò miſerior adhuc conditio erat,quòd ſuos gentiles habebant hoſtes ſibi infeſtiſſimos.Quãquam non ita vni tempori hæc conſolatio propria fuit,quin ſemper vtilis ſit fidelibus , quorum vita aſſidua eſt militia ſuper terrã.Cæterùm vt melius ſciamus quid velit,*tẽtationes* pro rebus aduerſis accipi nõ dubiũ eſt:quia ſũt nõſtræ erga Deũ obediẽtiæ experimẽta.His dũ exercẽtur fideles,eos gaudere iubet.neque id dum in vnam duntaxat tentationem incidunt,ſed in plures:neque vnius tantùm generis,ſed multiplices ac varias.Et certè quũ ad mortificandam carnem noſtram valeant,ſicuti in nobis continẽter pullulãt carnis vitia:ita illas ſubinde repeti neceſſe eſt.Deinde ſicuti morbis laboramus : ſic diuerſa remedia adhiberi illis curãdis nõ mirũ eſt.Variè ergo nos Dominus affligit:quia nõ eodẽ curari poſſẽt pharmaco, ambitio,auaritia,æmulatio,gulæ intẽperies,nimius mũdi amor,& innumeræ libidines quibus ſcatemus. Quum iubet *exiſtimare omne gaudium* , perinde eſt acſi diceret , ita in lucro deputandas eſſe , vt nonniſi gaudendi ſit materia.Denique nihil eſſe in afflictionibus ſignificat,quod gaudium noſtrum obturbet.

Atque hoc modo,non tantùm præcipit, placidè & æquo animo ferre res aduerſas: ſed cauſam eſſe docet cur gaudeant fideles,dum illis premuntur.Certum quidem eſt,ita comparatos eſſe omnes naturæ noſtræ ſenſus,vt nos dolore & triſtitia afficiat quæuis tentatio. Neque verò poteſt quiſquam noſtrum naturam eatenus exuere,vt non doleat ac triſtetur ſimulac ſentit aliquid mali:ſed hoc non obſtat quin aſſurgant filij Dei,directione Spiritus,ſupra carnis dolorē.Hinc fit vt vel in media triſtitia nō deſinant tamen lætari.

3 *Scientes quòd probatio.)* Nunc videmus cur *tentationes* vocauerit res aduerſas:nempe quia fidei noſtræ examinandæ ſeruiunt. Eſt autem hîc cauſæ redditio, ad confirmandam proximam ſententiam. Poterat enim obiici ex aduerſo,Qui fieri poteſt, vt quod amarum eſt ſenſu,dulce iudicemus? Ab effectu ergo oſtendit,in afflictionibus gaudendum eſſe,quia fructum pariant magni æſtimandum:nempe patientiam. Ergo ſi Deus ſaluti noſtræ conſulit, gaudendi materiam nobis præbet. Eodem vtitur argumento Petrus,circa initium prioris Epiſtolæ, Vt probatio fidei veſtræ auro pretioſior ſit in laudem, &c. Nam certè ideo & morbos,& inopiam,& exilium,& carcerem,& ignominiam,& mortem horremus,quia putamus mala eſſe:quum autem intelligimus,Dei beneficio verti in ſalutis adiumenta, ingratitudinis eſſet obmurmurare,ac non ſponte nos offerre,illi adeò paternè tractandos. Paulus ad Rom. cap. 5.3. gloriari dicit,pro eo quod Iacobus hîc *gaudere*.Gloriamur,inquit,in tribulationibus, ſciētes quòd tribulatio patientiam efficit. Quanquam videtur quod mox ſubiicit, Iacobi verbis eſſe contrarium. Probationem enim tertio loco ponit,quaſi patientiæ effectum, quæ hîc prior ordine ſtatuitur, tanquam cauſa. Verùm prōpta eſt ſolutio:quia illic actiua eſt verbi ſignificatio,quæ hîc paſſiua eſt.Iacobo dicitur probatio efficere patientiam:quia niſi nos Dominus examinaret,ſed relinqueret otioſos, nulla eſſet patientia, quæ nihil eſt aliud quàm animi fortitudo in malis perferendis.Paulus verò intelligit,dum patiendo mala vincimus,nos experiri quid Dei auxilium in neceſſitate valeat. nam tunc quaſi in re præſenti, nobis oſtenditur Dei veritas.Ita fit vt plus ſpei in poſterum concipere audeamus: veritas enim Dei, vſu cognita, plus apud nos fidei obtinet.Ideo Paulus docet ex tali probatione,id eſt,Diuinæ gratię experimento, ſpem naſci:non quòd tunc demum ſpes incipiat,ſed quia augeſcit & confirmatur.Vterque verò ſignificat tribulationem eſſe patientiæ materiam.Cæterùm non ita naturaliter compoſiti ſunt hominum animi,vt illis patientiam ſecum afferat afflictio.Sed Paulus & Iacobus non tam in hominum naturam,quàm in Dei prouidentiam reſpiciunt:qua fit vt fideles patientiam ex ærumnis diſcant:tametſi impij magis inde ac magis ad inſaniam prouocentur:quemadmodum Pharaonis exemplum oſtendit.

4 *Patientia verò opus perfectum.)* Quoniam ſæpe in nobis ſe efferunt generoſi ſpiritus,ac ſtatim concidunt:ideo conſtantiam requirit.Hæc,inquit,vera erit patientia, quę in finem vſque durabit. Nam *opus* hic pro effectu capitur.nec tantùm vt ſimus in vno certamine ſuperiores, ſed vt perſtemus tota vita. Poſſet etiam perfectio iſta ad ſincerum animi affectum referri,vt ſponte ſe homines ac non ſimulatè Deo ſubiiciant: ſed quia nomen *Operis* additur: malo de conſtantia exponere. Nam multi (vt diximus) qui heroicam initio magnitudinem præ ſe ferunt,paulò pòſt fatigantur.Quare ad extremum perſeuerare iubet,qui perfecti eſſe volunt ac integri.His autem duobus nominibus ſignificat,quod ſtatim exponit,hoc eſt,qui non deficiunt vel fatiſcunt.Nam qui victi impatientia,franguntur,eos paulatim minui,& tandem prorſus deficere neceſſe eſt.

5 *Porrò ſiquis veſtrûm deſtituitur ſapientia,poſtulet à Deo,qui dat omnibus ſimpliciter,nec exprobrat:& dabitur ei.*

6 *Poſtulet autem in fide,nihil hæſitans.nam qui hæſitat,ſimilis eſt fluctui maris qui vento agitur & circunfertur.*

7 *Non ergo exiſtimet homo ille quod ſit quicquam accepturus à Domino.*

8 *Vir duplici animo,inſtabilis eſt in omnibus viis ſuis.*

5 *Siquis deſtituitur.)* Quoniam ab eo ratio noſtra,adeóque ſenſus omnes abhorrent,vt nos credamus beatos eſſe in malis: ideo petendum eſſe à Domino præcipit,vt hæc ſapientia nos imbuat. Nam *Sapientiæ* nomen,ad circumſtantiam præſentis loci reſtringo: acſi diceret,Si hæc doctrina ingenij veſtri captu altior eſt,petite à Domino vt vos ſpiritu ſuo illuminet,nam vt ſola illa conſideratio ad mitigandam quālibet malorum acerbitatem ſufficit,ſalutare eſſe nobis quod carni moleſtum eſt:ita niſi hoc ſolatij genere ſuſtinemur, neceſſe eſt impatientia vinci.Sic videmus Dominum non ita à nobis exigere quę ſunt ſuprà vires,quin paratus ſit opitulari,modò petamus:quare ſimulatque aliquid præcipit,diſcamus ab eo petere præſtandi facultatem.Quanquam autem hoc loco Sapere,eſt ſubiicere ſe Deo ad mala toleranda, vbi rite expendimus,ſic eum omnia moderari,vt in ſalutem noſtrā cedant:poteſt tāmen hæc ſententia generaliter aptari ad omnes rectę intelligentiæ partes.Verùm cur dicit *ſiquis*, quaſi non omnes indigeant? Reſpondeo, deſtitui quidem omnes naturaliter:ſed alios Spiritu prudentiæ donatos eſſe,quo alij carent. Quoniam itaque non omnes eò progreſſi ſunt, vt ſibi in afflictione gratulentur, ſed pauci quibus hoc datum eſt:ideo occurrit Iacobus,ac eos admonet,quibus nondum perſuaſum eſt, cruce ſalutem noſtram à Domino promoueri,vt ſe hac ſapientia donari poſtulent. Et tamen non dubium eſt quin omnes admoneat neceſſitas,idem petere.Qui enim aliquò vſque profecit,longè adhuc abeſt à meta. Sed aliud eſt,augmentum petere,quàm initium:quum iubet *à domino petere*,ſignificat eum eſſe vnum qui morbis noſtris poteſt mederi,& inopiæ ſubuenire. *Qui dat omnibus ſimpliciter.* Omnes intelligit qui petunt:nam qui remedia non quærunt ſuæ egeſtati,digni ſunt qui in ea tabeſcant.Magnam tamen vim habet vniuerſalis oratio,qua ſine exceptione vnumquenque noſtrûm inuitat:quare nemo ſe priuare debet tanto bono.Huc accedit promiſſio quę mox annectitur.nam ſicuti hoc mandato demōſtrat quale ſit cuiuſque officium: ita non fruſtra facturos quod præcipit,affirmat:ſecundum illud Chriſti,Pulſate, & aperietur. Particula Matt.7.7.
Simpliciter,dandi promptitudinem denotat.Sic ad Rom.cap.12.8.Paulus à Diaconis ſimplicitatē requirit. Luc.11.9.

Et ſecundæ ad Corinthios octauo & nono, quum de Eleemoſynis diſputat, aliquoties reperit eandem vocem. Senſus ergo eſt, Deum ita ad dandum eſſe propenſum ac facilem, vt neminem repudiet vel faſtidiosè differat: nec ſimilem parcis ac tenacibus, qui vel malignè, quaſi ſemicluſa manu, tenuiter erogant: vel aliquid ex eo quod erant daturi, reſcindunt: vel diu ſecum intus alternant, daturi ſint néc ne. *Nec exprobrat* Hoc additum eſt, nequis Deum ſæpius adire metuat. Qui ex hominibus maximè ſunt liberales, tametſi identidem quiſpiam iuuari ſe poſtulet, priora beneficia commemorant: atque ita excuſant in poſterum: quare hominem mortalem quantumuis largum nos fatigare pudet ſæpius petendo. Iacobus autem nihil in Deo ſimile eſſe admonet: quoniam priora beneficia ſine fine ac modo nouis ſubinde cumulare paratus ſit.

6 *Poſtulet autem in fide.*) Primùm hîc docet quæ legitima ſit orandi ratio. nam ſicuti orare, niſi præeunte verbo, non poſſumus: ita antequam oremus, credere nos oportet. Precando enim teſtamur, gratiam quam Deus promiſit, nos ab eo ſperare: ita quiſquis fidem non habet promiſſionibus, ſimulatè orat. Hinc quoque diſcimus quæ ſit vera fides: nam ſimulac præcepit Iacobus cum fide petere, addit explicationem, *nihil hæſitando.* Ergo fides eſt quæ Dei promiſſionibus freta, nos impetrandi quod petimus, certos reddit: vnde ſequitur, cum fiducia & certitudine Diuini in nos amoris eſſe coniunctam. Verbum διακρίνεσθαι quo vtitur, propriè in vtranque partem, diſceptantium more, inquirere ſignificat. Vult ergo ſic nobis perſuaſum eſſe quod ſemel Deus promiſit, vt in dubitationem non vocemus, exaudiendi ſimus néc ne. *Qui hæſitat.* Eleganter hac ſimilitudine exprimit qualiter Deus eorum infidelitatem puniat, qui de promiſſis ſuis dubitant. Sua enim ipſi inquietudine intus ſeipſos excruciant: quoniam nulla vſquã eſt animis noſtris tranquillitas, niſi dum recumbunt in Dei veritatem. Tandem concludit indignos eſſe tales qui à Deo quicquam impetrent. Inſignis eſt hic locus ad refellendum impiùm illud dogma quod in toto Papatu pro oraculo habetur: nempe dubitanter & incerta ſucceſſus opinione eſſe orandum. Quare principium hoc teneamus, non aliter exaudiri preces noſtras à Domino, niſi quum adeſt impetrandi fiducia. Fieri quidem non poteſt in hac carnis infirmitate quin variis tentationibus agitemur, quæ ſunt veluti machinæ ad labefactandam noſtram fiduciam: ita nemo reperietur qui non ſenſu carnis ſuæ vacillet ac trepidet: ſed oportet eiuſmodi tentationes fide tandem ſuperari. Quemadmodum arbor quæ firmas radices iecit, quatitur quidem venti impulſu, ſed non reuellitur: quin potius ſuo loco ſtabilis manet.

8 *Vir duplici animo.*) Poteſt hæc ſententia ſeorſum legi, vt generaliter de hypocritis loquatur: mihi tamen magis videtur ſuperioris doctrinæ eſſe clauſula: atque ita erit tacita antitheſis inter Dei ſimplicitatem, cuius meminit prius, & duplicem hominis animum. Sicuti enim exporrecta manu nobis Deus largitur: ita viciſſim ſinum cordis noſtri expanſum eſſe decet. Incredulos ergo, qui flexuoſos receſſus habent, dicit eſſe *inſtabiles*, quia nunquam vnum & idem conſtitutum habẽt: ſed nunc turgent carnis confidentia, nunc deſperatione in profundum merguntur.

9 *Porrò glorietur frater humilis in ſublimitate ſua.*

10 *Diues autem in humilitate ſua, quia tanquam flos herbæ præteribit.*

11 *Nam Sol exortus eſt cum æſtu, & exareſcit herba, & flos eius cecidit, & decor aſpectus eius periit: ſic & diues in ſuis* ſ *viis marceſcet.*

ſ Vel, copiis

1.Cor.7.22. 9 *Frater humilis.*) Quemadmodum Paulus quum ſeruos hortatur ad tolerandam æquo animo ſortem ſuam, hanc illis conſolationem proponit, quòd liberti ſint Dei, manumiſſi eius gratia è miſerrimo Satanæ ſeruitio: ingenuos autem admonet vt ſe Dei ſeruos eſſe meminerint: ita hic noſter eodem ſenſu iubet humiles in eo gloriari, quòd à Domino adoptati fuerint in filios: diuites autem, quod oſtẽſa mundi vanitate, in ordinem coacti fuerint. Ita priores vult eſſe contentos humili & abiecta ſua conditione: ſecundos autem ſuperbire vetat. Quum hæc ſumma & incomparabilis ſit dignatio, quòd in ſocietatem Angelorum allecti ſimus, imò Chriſti conſortes facti: qui tãtum Dei beneficium ſuo pretio æſtimat, reliqua omnia ſuſque déq. faciet. Ergo nec paupertas, nec contẽptus, nec nuditas, nec fames, nec ſitis, eius animum ita anxium habebunt, quin ſe hac conſolatione ſuſtentet, Quando mihi quod præcipuũ erat, Dominus contulit, aliis minoribus carere æquo animo decet. En quomodo frater abiectus gloriari debeat in ſua ſublimitate: quia ſi gratus eſt Deo, in ſola adoptione ſua ſatis plenam habet conſolationis materiam, ne minus proſpero vitæ ſtatu vltra modum angatur.

10 *Diues in humilitate.*) Speciem pro genere poſuit. pertinet enim hæc admonitio ad omnes qui vel honore, vel nobilitate, vel aliis rebus externis excellunt. Eos in humilitate, vel paruitate ſua gloriari iubet: vt comprimat altos illos ſpiritus, qui ex rebus proſperis inflari ſolent. Porrò, *humilitatem* appellat, quia regnum Dei patefactum, nos in contemptum mundi adducere debet, vt ſciamus omnia quæ prius in magna admiratione erant, vel nihili, vel admodum exilia eſſe. Chriſtus enim, qui non niſi paruulorum magiſter eſt, omnem carnis faſtum ſua doctrina retundit. Ergo ne diuites abripiat inane mundi gaudium, aſſueſcant in ſuæ carnalis excellentiæ deiectione gloriari. *Tanquam flos herbæ.* Si quis ad verba Ieſaiæ alludere Iacobum putet, non valde repugno: ſed non concedam teſtimonium Prophetæ ab eo citari, qui nõ de bonis fortunæ tantùm & euanida mundi figura loquitur, ſed de toto homine: nec de corpore magis quàm anima. hîc autem de opum vel bonorum pompa agitur. Summa autem eſt, ſtultam eſſe & præpoſteram gloriationem in diuitiis, quæ momento effluunt. Idem docent Philoſophi: verùm ſurdis canitur fabula, donec apertæ ſint aures à Domino, ad audiendam cæleſtis regni æternitatem. Ideo dicit *frater*, ſignificans non antè locum eſſe huic doctrinæ, quàm dum aſciti in ordinem filiorum Dei ſumus. Tametſi recepta eſt lectio ἐν ταῖς πορείαις: tamen Eraſmo aſſentior, potius legendum eſſe πορίαις abſque diphthongo, In opibus, vel cum opibus: quod poſterius mihi magis placet.

12 Bea-

12 *Beatus vir qui ſuffert tentationem: quoniam quum probatus fuerit, accipiet coronam vitæ, quam promiſit Deus diligentibus ipſum.*

13 *Nemo quum tentatur, dicat, A Deo tentor. Deus enim nec tentari malis poteſt, nec quenquã tentat.*

14 *Sed vnuſquiſque tentatur, dum à ſua concupiſcentia abſtrahitur & ineſcatur.*

15 *Poſtquam autem concupiſcentia concepit, parit peccatum: peccatum verò perfectum, generat mortem.*

12 *Beatus vir.*) Poſtquam adhibita conſolatione, temperauit eorum dolorem qui duriter tractantur in hoc mundo, & rurſum humiliauit magnorum ſupercilia: nunc concludit beatos eſſe qui ærumnas & alias tentationes magno animo perferunt, ita vt ſuperiores emergant. Poſſet quidem nomen *tentationis* aliter accipi, nempe pro cupiditatum aculeis qui intus animum pungunt. ſed exiſtimo fortitudinem in perferendis rebus aduerſis hîc laudari. Vt ſit paradoxum, non eſſe beatos, vt vulgò putantur, quibus ex voto omnia proueniunt: ſed qui in malis non vincuntur. *Quoniam quum probatus.* Rationem reddit ſuperioris ſententiæ: nam corona ſequitur certamen. Ergo ſi ſumma beatitudo eſt, in regno Dei coronari: ſequitur, certamina quibus nos Dominus exercet, adiumenta eſſe noſtræ fœlicitatis. Ita argumentum eſt à fine, vel ab effectu: vnde colligimus, ideo tot malis vexari fideles, vt manifeſta fiat eorum pietas & obedientia: ſícque demum ad recipiendam vitæ coronam præparari. Cæterùm perperam ratiocinantur qui inde inferunt, nos coronam pugnando mereri. nam quum eam gratuitò nobis Deus deſtinauerit, tantùm ad eam recipiendam nos aptat. Nam quòd ſubiicit, *promiſſam eſſe* iis qui Deum diligunt: ita loquendo, non aſſerit dilectionem hominis eſſe cauſam (præuenit enim nos Deus ſuo erga nos amore) ſed tantùm ſignificat, eos demum approbari Dei electos, qui ipſum diligunt. Interea admonet, victores omnium tentationum fore qui Deum amant: nec alia de cauſa nos animo defici quum tentamur, niſi quia præualet mundi amor in nobis.

13 *Nemo quum tentatur.*) Hîc verò non dubium eſt quin de alio tentationis genere diſſerat. Plus ſatis notum eſt, tentationes externas, quarum hactenus facta eſt mentio, nobis à Deo immitti. Hoc ſenſu tentauit Deus Abraham, & quotidie nos tentat: hoc eſt, experitur quales ſimus obiecta patefaciendi Gen. 22.1. animi noſtri occaſione. Sed longè aliud eſt, extrà elicere quod in animis latebat, quàm animos intus ſolicitare prauis cupiditatibus. De tentationibus ergo internis hîc tractat, quæ nihil aliud ſunt quàm inordinati appetitus qui nos ad peccandum incitant. Illorum authorem meritò Deum eſſe negat: quoniam ex carnis noſtræ corruptione manant. Hæc admonitio valde neceſſaria eſt, quia nihil hominibus eſt magis vſitatum quàm malorum, quæ quiſque perpetrat, culpam aliò tranſcribere: tunc autem maximè videntur ſibi liberari, ſi eam in Deum ipſum deriuent. Hoc tergiuerſandi artificium à primo homine traditum ſedulò imitamur. Hac de cauſa Iacobus nos ad proprii reatus confeſſionem vocat, ne Deum ſubſtituamus noſtro loco, acſi nos ipſe ad peccandum impelleret. Verùm huic ſententiæ videtur reclamare tota Scripturæ doctrina, quæ homines tradit excæcari à Deo, coniici in ſenſum reprobum, proſtitui in cupiditates fœdas & illicitas. Reſpondeo, hac quoque ratione fortaſſis indictum fuiſſe Iacobum vt negaret à Deo nos tentari, quia impij ad captandum colorem, Scripturæ teſtimoniis ſe armant. Verum duo ſunt hic notanda. nam quum Scriptura excæcationem vel obdurationem cordis tribuit Deo, neque illi initium aſſignat, neque facit mali authorem, vt culpam ſuſtinere debeat. In his autem duobus ſolùm Iacobus inſiſtit. Scriptura reprobos à Domino coniici aſſerit in prauas cupiditates. an quia Dominus cor eorum deprauet vel corrumpat? Minimè: ideo enim ſubiicitur prauis deſideriis, quia iam corruptum & vitioſum erat. An verò quum excæcat vel indurat Deus, peccati author eſt vel miniſter? Imò hoc modo Rom.1.26 peccata vlciſcitur, iuſtámque mercedem impiis rependit, qui Spiritu ſuo regi abnuerunt. Sequitur ergo, neque peccati originem eſſe in Deo, neque illi culpam imputari poſſe quaſi ex malis voluptatem capiat. Summa eſt, fruſtra tergiuerſari hominem qui vitiorum ſuorum culpam reiicere in Deum conatur: quia Ge. 9. 12. non ex alio fonte proueniat quicquid eſt malorum, quàm ex peruerſa hominis concupiſcentia. Atque ita ſanè res habet, non aliunde nos impelli: ſed cuique prauum ſuum affectum eſſe ducem ac impulſorem. Deum verò, neminem tentare, inde probat quia *malis non tentatur.* Nam ideo nos ad peccandum diabolus ſolicitat, quia inſana peccandi cupiditate totus ardet. Deus autem malum non appetit: ergo neque malè agendi nobis author eſt.

14 *Dum à ſua concupiſcentia.*) Quum interior ſit ad malum motus & incitatio, fruſtra ab externo impulſu excuſationis prætextum quæret peccator. Quanquam notandi ſunt hi duo concupiſcentiæ effectus, quòd nos illecebris ineſcat, & quòd nos abſtrahit: quorum ſinguli ad reatum ſufficiunt.

15 *Poſtquam concepit.*) Principiò *concupiſcentiam* hîc appellat, non quemuis appetitum, ſed appetituum omnium fontem. Ab eo docet concipi vitioſos fœtus, qui tandem emerguut in peccata. Videtur tamen impropriè, & nequaquam ex Scripturæ vſu, ad externa opera reſtringere *peccāti* vocem: quaſi verò non eſſet ipſa concupiſcentia per ſe peccatum: quaſi etiam peruerſa deſideria, quæ intus clauſa & ſuppreſſa manent, non totidem eſſent peccata. Verùm quum multiplex ſit verbi vſus, nihil eſt abſurdi ſi pro actuali peccato hîc ſumitur, quemadmodum & aliis pluribus locis. Ac imperitè hoc teſtimonium arripiunt Papiſtæ, dum ex eo probare volunt, non eſſe peccata, vitioſas, imò fœdas, ſceleratas, & pluſquam nefandas cupiditates, modò ne accedat conſenſus, neque enim diſputat Iacobus, quando incipiat naſci peccatum, ita vt peccatum ſit, ac reputetur coram Deo: ſed quando emergat. Sic enim gradatim procedit, mortis æternæ cauſam eſſe conſummationem peccati: peccatum autem oriri ex illicitis deſideriis: iam illicita deſideria radicem habere in concupiſcentia. vnde ſequitur, homines in æterno interitu fructum colligere, quem ipſi protulerunt. Perfectum itaque peccatum non intelligo vnum aliquod opus perpetratum,

ſed curſum peccandi completum:tametſi enim vnicuique peccato mors debetur, dicitur tamen ſtipendium eſſe impiæ & ſceleratæ vitæ. Ita refellitur eorum delirium qui ex his verbis colligunt, non eſſe mortale peccatum, donec in exteriorem (vt vocant) actum proruperit. Neque enim hoc tractat Iacobus: ſed tantùm in hoc verſatur, vt radicem noſtri exitij in nobis eſſe doceat.

16 *Ne erretis fratres mei dilecti.*

17 *Omnis donatio bona, & omne donum perfectum deſurſum eſt, deſcendens à Patre luminum: apud quem non eſt tranſmutatio, aut conuerſionis obumbratio.*

18 *Is ſua voluntate genuit nos ſermone veritatis, vt eſſemus primitiæ quædam ſuarum creaturarum.*

16 *Ne erretis.*) Argumentum eſt à repugnantibus. nam quum Deus omnis boni author ſit, abſurdum eſt cenſeri malorum authorem. Proprium, inquam, & naturale illi eſt benefacere, à quo bona omnia nobis proueniunt: ergo quicquam mali agere, in eius naturam non cadit. Sed quia interdum accidit, vt qui præclarè aliâs ſe gerit tota vita, ſimul labatur aliqua in parte: huic dubitationi occurrit, dum negat Deum inſtar hominum eſſe mutabilem. Quòd ſi in omnibus & ſemper ſui ſimilis eſt, ex hac conſtantia ſequitur, perpetuum in eo benefaciendi tenorem eſſe. Hæc ratiocinatio longè alia eſt quàm Platonis, qui contendit nullas hominibus calamitates à Deo immitti, quia bonus eſt. nam quia æquum eſt puniri à Deo hominum ſcelera, eius reſpectu, in malis deputare non conuenit quas iuſtè pœnas irrigat. Plato quidem imperitè: at Iacobus puniendi ius & officium Deo relinquens, tantùm culpam ab eo auertit. Hic locus docet, ita innumeris Dei beneficiis, quæ ex eius manu quotidie percipimus, affici nos debere, vt nihil cogitemus niſi in eius gloriam: quæcunque verò aut in mentem nobis veniunt, aut ab aliis ingeruntur, minus conſentanea cum eius laude, toto pectore exhorreamus. *Pater luminum* vocatur Deus, quaſi omnis & præſtantiæ & bene compoſiti ordinis. Et quum mox ſubiicit nullam eſſe *conuerſionis obumbrationem*, perſeuerat in Metaphora, ne Dei ſplendorem metiamur Solis irradiatione quæ nobis apparet.

18 *Is ſua voluntate, &c.*) Eius quam prædicauit Diuinæ bonitatis præcipuum nunc ſpecimen in medium adducit: nempe quòd nos regenerauit in vitam æternam. Hoc inæſtimabile beneficium vnuſquiſque fidelium in ſe ſentit: ergo bonitas DEI omnibus experimento comperta, tollere debet contrariam opinionem. Quum Deum volentem, aut ſponte ſua *nos genuiſſe* dicit, ſignificat nulla cauſa fuiſſe inductum quemadmodum ſæpe voluntas & conſilium DEI hominum meritis opponi ſolent. Quid enim magni eſſet, ſi negaret Deum ad id fuiſſe coactum? Plus ergo quiddam exprimit, quòd Deus pro ſuo beneplacito nos genuerit, atque ita ſibi fuerit cauſa. vnde ſequitur, naturale eſſe DEO, benefacere. Cæterùm hic locus docet, quemadmodum gratuita fuit noſtra electio ante mundum conditum, ita nos mera DEI gratia illu-
Eph.1.4.5 minari in notitiam veritatis: vt vocatio electioni reſpondeat. DOcet Scriptura nos gratis adoptatos fuiſſe à DEO, antequam naſceremur: Iacobus autem hîc plus quiddam exprimit, Nos ius adoptionis conſequi, quoniam gratis quoque nos vocat DEUS. Præterea hinc diſcimus proprium eſſe DEI officium, ſpiritualiter nos gignere. nam quòd idem adſcribi interdum videtur Euangelii Miniſtris, nõ aliter valet niſi quia per illos agit DEUS: & fit quidem per illos, vt ſolus nihilominus agat. *Geniture* nomen ſignificat nos fieri nouos homines, vt priorem naturam exuamus quum efficaciter vocamur à DEO. Addit quomodo nos regeneret DEUS, nempe per ſermonem veritatis: vt ſciamus non alia ianua poſſe nos ingredi in regnum DEI. *Vt eſſemus primitiæ quædam.* τινά aut Quædam, ſimilitudinis eſt nota, acſi dixiſſet, nos quodammodo eſſe primitias. Porrò id ad paucos fidelium reſtringi non debet. ſed pertinet ad omnes communiter. Nam quum homo inter omnes creaturas excellat: Dominus fideles ſuos ex aliorum grege eligit ac ſegregat ſibi in ſanctam oblationem. Hæc non vulgaris eſt nobilitas, in quam filios ſuos Deus extollit. Quare meritò dicuntur eximi tanquam primitiæ, dum in illis inſtauratur Dei imago.

19 *Itaque, fratres mei dilecti, ſit omnis homo celer ad audiendum, tardus autem ad loquendum, tardus ad iram.*

20 *Ira enim hominis iuſtitiam Dei non operatur.*

21 *Quapropter depoſita omni immunditie, & redundantia malitiæ, cum manſuetudine ſuſcipite inſitum ſermonem qui poteſt ſeruare animas veſtras.*

19 *Sit omnis homo.*) Si hæc ſit generalis ſententia, longè petita erit illatio: ſed quia de ſermone illo veritatis ſententiam proximæ congruentem mox annectit, non dubito quin hanc exhortationem peculiariter inſtituto accommodet. Ergo propoſita Dei bonitate, oſtendit qualiter ad recipiendum incomparabile iſtud beneficium quo nos afficit, comparatos eſſe deceat. quæ doctrina perquã vtilis eſt. Neque enim vnius momenti opus eſt ſpiritualis generatio: quando ſemper manent quædam veteris reliquiæ, aſſiduè nos refingi neceſſe eſt, donec aboleatur caro. Noſtra autem vel ferocia, vel arrogantia, vel ſocordia, magnum eſt impedimentum Deo ne ſuum in nobis opus perficiat. Quare dum Iacobus nos celeres ad audiendum eſſe vult, promptitudinem commendat: acſi diceret, Quando ſe ita liberaliter vobis offert Deus, vos quoque illi dociles præbete: ne illi moram afferat veſtra tarditas. Quoniam autem dum nimium ſapere nobis videmur, non ſuſtinemus placidè loquentem audire Deum, ſed noſtra feſtinatia quodammodo abrumpimus eius ſermonem: ſilentium Apoſtolus nobis imperat. Et certè nemo vnquam bonus erit Dei diſcipulus, niſi qui ſilendo eum audiet. Non imperat tamen Pythagoricæ ſcholæ ſilentium, ne ſit fas inquirere quoties diſcere cupimus quod eſt vtile cognitu: ſed tantùm vult proteruiam noſtram corripere, ne, ſicuti fieri ſolet, intempeſtiuè obſtrepamus Deo: & quandiu ſacrum os habet apertum, illi animos auréſque noſtras aperiamus, non autem occupemus ipſi loqui. *Tardus ad iram.* Iram quoque damnari puto, quatenus audientiam, quam ſibi Deus fieri poſtulat, quaſi tumultuan-

do perturbat vel impedit.neque enim Deus niſi ſedato animo, audiri poteſt.Ideo addit,quandiu ira regnum habet,non eſſe locum Dei iuſtitiæ. Denique,niſi faceſſat contentionis feruor,nunquam Deo præſtabimus illam ſilentii moderationem,de qua nuper loquutus eſt.

21 *Quapropter depoſita.)* Concludit iam qualiter recipiendus ſit ſermo vitæ.Ac primùm quidem rite ſuſcipi negat niſi inſeratur, vel radices agat in nobis.Nam hæc loquutio *ſuſcipere inſitum ſermonem*, in hanc aut ſimilem reſolui debet,Ita ſuſcipite vt verè inſeratur. Alludit enim ad ſemen quod ſæpe in arida loca cadit,nec humido terræ ſinu excipitur: vel ad ſurculos qui in terram proiecti, aut ligno mortuo ſuperiecti,marceſcunt.Præcipit igitur,vt viua fiat inſitio,qua veluti cum corde noſtro coaleſcat.Simul modum huius receptionis oſtendit,nempe:*In manſuetudine,* Quo verbo ſignificat modeſtiam & facilitatem mentis ad diſcendum compoſitæ:qualem Ieſaias deſcribit: quum dicit, Super quem requieſcit Spiritus meus,niſi ſuper humilem & quietum? Hinc fit vt tàm pauci in Dei ſchola proficiant: quia vix centeſimus quiſque ſpiritus ſui ferociam deponit, vt ſe Deo comiter ſubiiciat: ſed omnes ferè elati & refractarii accedunt. Nos verò, ſi cupimus eſſe viua Dei plantatio, ſubigendis in humilitatem noſtris ingeniis, demus operam, vrt tanquam agni, nos à Paſtore noſtro regi ſinamus. Sed quia nunquam ita cicurantur homines, vt pacato mitique ſint animo, niſi antè prauis ſuis affectibus repurgati fuerint:ideo iubet immunditiem & malitiæ redundantiam deponere. Et quoniam ab agricultura ſimilitudinem mutuatur Iacobus, hic ordo tenendus fuit, vt ab herbis vitioſis extirpandis inciperet. Quum autem omnes alloquatur,hinc colligendum eſt,ingenita naturæ noſtræ eſſe hæc mala, & hærere in nobis omnibus.Imò quum apud fideles verba faciat,nunquam in hac vita nos penitus his mundari oſtendit,verum ſubinde repullulare:ideóque aſſiduam eradicandi curam requirit. Primò quoniam ſacra res eſt Dei ſermo:vt ad eum recipiendum aptemur,exuere ſordes quibus inquinati ſumus, conuenit.Sub nomine κακίας,tam hypocriſin & contumaciam,quàm peruerſas omnes cupiditates comprehendit. Nec contentus ſedem malitiæ aſſignare in hominis anima:adeò copioſam illic malitiam reſidere docet, vt exundet,vel quaſi in cumulum aſſurgat.Et certè quiſquis ſe bene excuſſerit,immenſum in ſe reperiet malorum chaos.*Qui poteſt ſeruare.*Magnificum cæleſtis doctrinæ encomium,quòd certam ex ea ſalutem conſequimur.Eſt autem additum,vt ſermonem illum inſtar theſauri incomparabilis, & expetere, & amare, & magnificare diſcamus. Eſt ergo acris ad caſtigandam noſtram ignauiam ſtimulus, ſermonem cui ſolemus tam negligenter aures præbere, ſalutis noſtræ eſſe cauſam.Tametſi non in hunc finem,ſeruandi vis ſermoni adſcribitur,quaſi aut ſalus in externo vocis ſonitu incluſa foret, aut ſeruandi munus Deo ablatum,aliò transferretur.nam de ſermone tractat Iacobus qui fide in corda hominum penetrauit:& tantùm indicat,Deum ſalutis authorem,Euangelio ſuo eam peragere.

Iſa. 57. 15.

22 *Eſtote factores ſermonis,& non auditores ſolùm,fallentés vos ipſos.*

23 *Nam ſiquis auditor eſt ſermonis,& non factor:hic ſimilis eſt homini conſideranti faciem natiuitatis ſuæ in ſpeculo.*

24 *Conſiderauit enim ſeipſum,& abijt,& protinus oblitus eſt qualis ſit.*

25 *Qui verò intuitus fuerit in Legem perfectam,quæ eſt libertatis,& permanſerit, hic non auditor obliuioſus,ſed factor operis,beatus in opere ſuo erit.*

26 *Siquis videtur religioſus eſſe inter vos,nec refrænat linguam ſuam,ſed decipit cor ſuum: huius inanis eſt religio.*

27 *Religio pura & impolluta coram Deo & Patre,hæc eſt:viſitare pupillos & viduas in afflictione ipſorum,immaculatum ſeruare ſe à mundo.*

22 *Eſtote factores.)* Factor hîc,non quemadmodum ad Romanos cap.2. 13, eum ſignificat, qui Legi Dei ſatisfaciat,omníque ex parte eam implet:ſed qui ſermonem Dei ex animo amplectitur,vitáque teſtatur,ſeriò ſe crediſſe,iuxta hanc Chriſti ſententiam, Beati qui audiunt ſermonem Dei, & cuſtodiunt eum. Nam hîc à fructibus declarat quænam ſit illa inſitio cuius meminit. Obſeruandum prætereà eſt, fidem ſimul cum aliis operibus à Iacobo comprehendi, imò eam in primis: ſicuti præcipuum opus eſt quod à nobis Deus exigit.Summa eſt,Dandam eſſe operam, vt radices agat in nobis verbum Domini, quò poſtea fructificet. Luc. 11. 28.

23 *Similis eſt homini.)*Eſt quidem cæleſtis doctrina, ſpeculum in quo ſe Deus conſpiciendum nobis offert.ſed ita,vt in eius imaginem transfiguremur,ſicut ait Paulus 2.Corinthiorum 3.18.Hîc autem de externo oculorum coniectu agitur,non de viua & efficaci contemplatione quæ in cor ipſum penetrat.Elegans ſimilitudo, qua breuiter ſignificat,nihil prodeſſe quæ auditu modò,non autem interiore cordis affectu percipitur doctrina:quia mox euaneſcit.

25 *In legem perfectam.)* Poſtquam de inani ſpeculatione loquutus eſt, nunc ad penetrabilem illum intuitum deſcendit qui nos in Dei ſimilitudinem transformat.Quia autem negotium habet cum Iudæis, nomen *Legis* familiariter illis notum,pro vniuerſa Dei doctrina vſurpat. Porrò cur *Legem perfectam* vocet,ac *libertatis*,non aſſequuti ſunt interpretes:quia antitheſim hîc notari non animaduertebant, quæ ex aliis Scripturæ locis colligitur. Quandiu externa hominis voce prædicatur Lex, non autem digito aut Spiritu Dei inſcribitur in corda,mortua litera eſt,ac velut corpus exanime.mutilam ergo Legem cenſeri, donec corde recipiatur, mirum non eſt. Eadem & ſeruitutis ratio. Nam (quemadmodum ad Galatas cap.4.24.docet Paulus)à Chriſto ſeparata,in ſeruitutem generat:& quemadmodum idem ad Rom. 8.15. tradit,nihil quàm diffidētia & metu deiicere nos poteſt.Spiritus verò regenerationis,qui eam viſceribus noſtris inſculpit,adoptionis gratiā ſimiliter affert. Perinde ergo hoc valet acſi dixiſſet Iacobus, Ne amplius ſeruilis ſit Legis inſtitutio,ſed vos potius in libertatē aſſerat:ne amplius ſit pædagogus tātùm,ſed ad perfectionē adducat:eam ſincero cordis affectu à vobis recipi oportet,vt piè ſāctéque viuatis.Porrò quū hoc eſſe Noui Teſtamenti beneficium,vt Lex Dei nos reformet,ex Ieremiæ teſtimonio & compluribus Iere. 31.33.

aliis pateat:ſequitur id non poſſe obtineri donec ad Chriſtum ventum fuerit Et certè ſolus ipſe eſt Legis finis ac perfectio. Ideo *Libertatem* addit Iacobus, velut indiuiduam comitem: quia nunquam regenerat nos Chriſti Spiritus, quin Diuinæ adoptionis pariter ſit teſtis atque arrhabo, vt metu & trepidatione corda noſtra liberet. *Permanſerit.* Hoc eſt, fixus perſtiterit in illa Dei cognitione. Et quum addit, *beatus erit in opere ſuo,* ſignificat in ipſa actione ſitam eſſe beatitudinem, non in auditione frigida.

26 *Videtur religioſus.*) Nunc in iis etiam qui ſe Legis factores eſſe præ ſe ferunt, vitium quo laborant communiter hypocritæ, reprehēdit: nempe linguæ proteruiam ad detrahendum. Antehac de linguæ continentia aliquid attigit: ſed alio fine. nam tunc iubebat ſilentium nos præſtare Deo, quo eſſemus ad diſcendum melius compoſiti. Iam aliud tractat, Ne maledicendo, linguam exerceant fideles. Porrò hoc vitium nominatim oportuit taxari, quum de Legis obſeruatione ſermo eſſet. nam qui craſſiora vitia exuerunt, huic morbo ſunt vt plurimum obnoxij. Qui neque adulter erit, neque fur, neque ebrioſus, quin potius externa ſanctimoniæ ſpecie fulgebit, aliorum famam lacerando, ſe iactabit: zeli quidem prætextu, ſed obtrectandi libidine. Proinde hîc veros Dei cultores diſcernere voluit ab hypocritis, qui Phariſaico ſupercilio ita turgent, vt laudem captent ex aliorum omnium ſugillatione. *Si quis videtur,* inquit, hoc eſt, alioqui ſpeciem habet ſanctimoniæ: interea autem maledicendo ſe oblectat, hinc conuincitur non verè Deum colere. nam quum dicit, Religionem eius vanam eſſe: non modò ſignificat reliquas virtutes maledicentiæ labe corrumpi, ſed colligi non ſincerum eſſe pietatis ſtudium quod apparet, *Sed cor ſuum decipit.* Mihi non placet Eraſmi verſio, Sinit aberrare. Fontem enim petulantiæ, cui addicti ſunt hypocritæ, deſignat, quo immodico ſui amore cæci, longè ſe meliores eſſe quàm ſunt, ſibi perſuadeant. Et certè hinc obtrectandi morbus, quia non conſpicitur pendens à tergo mantica, vt eſt in Æſopi apologo. Bene ergo Iacobus qui effectum corrigere volens, hoc eſt, maledicendi libidinem, cauſam attexuit, quòd ſcilicet hypocritæ plus æquo ſibi indulgent. Propenſi enim ad condonandum eſſent, ſi viciſſim agnoſcerent ſe indigere aliorum venia. Blanditiæ ergo quibus ſe fallunt, vitiis ſuis parcendo, tam ſuperalioſos faciunt aliorum cenſores.

27 *Religio pura.*) Quum ea quæ maximi in religione ſunt momenti, prætereat: non definit in vniuerſum quid ſit religio: ſed admonet religionem ſine his minimè conſtare. Quemadmodum ſi quis vino & crapulæ deditus, temperantem eſſe iactet: alter verò contrà excipiat, temperantem eſſe qui vino & epulis ſe non ingurgitat: huius conſilium non erit, totam temperantiæ naturam exprimere, ſed partem dūtaxat vnam aſſumet, quæ præſenti cauſæ ſit accommoda. Illi enim κατηγορηκοι, de quibus diſputat, vt plurimum otioſi ſunt oſtentatores. Ideo Iacobus aliunde æſtimandam eſſe religionem, quàm ex cæremoniarum pompa docet. eſſe enim ſeria exercitia in quibus occupare ſe debeant Dei cultores. *Viſitare* in neceſſitate, eſt porrigere manum ad eos alleuandos qui premuntur. Quum autem ſint alij quoque complures quibus Dominus ſuccurrere iubet: Synecdochicè de viduis & pupillis meminit. Quare non dubiū eſt quin ſub vna iſta ſpecie, totam charitatem nobis commendet: acſi diceret, Qui vult haberi religioſus, talem ſe probet ſui abnegatione, & miſericordia in proximos ac beneficentia. Dicit autem, *Apud Deum,* vt ſignificet aliter quidem videri hominibus, qui externis laruis ducuntur: ſed quærendum eſſe quid placeat. *Deum & patrem,* ſic reſolue, Deum qui pater eſt.

CAPVT II.

“ Vel, gloria.

FRatres mei, ne in acceptionibus perſonarum fidem habeatis Domini Ieſu Chriſti “ ex opinione.

2 *Si enim ingreſſus fuerit in cœtum veſtrum vir aureos anulos geſtans, veſte indutus ſplendida: ingreſſus autem fuerit & pauper in ſordida veſte:*

3 *Et reſpexeritis in eum qui veſtem fert ſplendidam, ac ei dixeritis, Tu ſede hîc honeſtè: & pauperi dixeritis, Tu ſta illic: vel, Sede hîc ſub ſcabello pedum meorum:*

4 *An non diiudicati eſtis in vobiſipſis, & facti iudices malarum cogitationum?*

Videtur primo aſpectu reprehenſio hæc dura & abſurda. Eſt enim hoc vnum inter officia humanitatis non negligendum, Honore afficere eos qui in mundo excellunt. Deinde ſi acceptio perſonarum vitioſa eſt, eximendi erunt ſerui ab omni ſubiectione. quia Libertas & Seruitus inter Perſonas à Paulo deputantur. idem & de Magiſtratibus ſentiendum erit. Sed harum quæſtionum facilis erit ſolutio, ſi non ſeparentur quæ Iacobus coniungit. Neque enim ſimpliciter improbat quòd honore proſequantur diuites: ſed quòd id faciant cum pauperum contumelia: idque melius patebit ex ſequentibus, quū omnia reuocabit ad charitatis regulam. Quare meminerimus, eam damnari acceptionem perſonarum, qua ſic extollitur diues vt iniuria fiat pauperi. Quod etiam verborum contextu clarè oſtendit. Et ſanè ambitioſus eſt honos plenúſque vanitatis, qui diuiti exhibetur paupere contempto. Nec dubium eſt quin regnet ambitio & vanitas, vbi ſolæ huius mundi laruæ ſunt in pretio. Tenendum eſt illud axioma, Cenſeri inter regni Dei hæredes, qui reprobos contemnit, honorat autem timentes Dominum. Hîc ergo contrarium vitium damnatur, quum ſcilicet ſolo diuitiarum reſpectu, etiam malos honore proſequitur quiſpiam, cum bonorum cōtumelia, vt dictum eſt. Quare ſi ſeorſim legas, Peccat, qui diuiti aſſurgit: abſurda erit ſententia. Si autem coniunctim, Peccat qui ſolos diuites honore dignatur, quum pauperes deſpicit, imò probroſè tractet: pia & vera doctrina erit.

Eph.5.8.9. Col.3.25.

Pſal.15.4.

1 *Ne fidem in acceptionibus.*) Significat perſonarum acceptiones ſic diſcrepare à fide Chriſti, vt ſimul iungi nequeant: idque meritò. Fide enim coaleſcimus in vnum corpus, in quo Chriſtus primas tenet. Ergo quum ſupereminent mundi pompæ, vt quod Chriſti eſt obruant, fidem parum vigere apparet. Quod poſui, *Ex opinione,* Eraſmum in eo ſequutus ſum. Quanquam reprehendi non poteſt Vetus interpres

qui

qui gloriam tranſtulit. δόξα enim Græcis vtrunque ſignificat : & aptè ad Chriſtum referri poteſt : ídque pro loci circunſtantia. Tantus enim eſt Chriſti ſplendor, vt omnes mundi glorias facilè extinguat, ſi quidem oculos noſtros irradiet. vnde ſequitur, Chriſtum à nobis paruifieri quum nos tenet mundanæ gloriæ admiratio. Verùm altera quoque expoſitio optimè conuenit. Nam dum opum vel honorum opinio noſtros oculos perſtringit, veritas ſupprimitur: quæ ſola valere debebat, *Sedere honeſtè* dixit, pro Seſſione honorifica.

4 *An non diiudicati eſtis.)* Poteſt tam affirmatiuè quàm interrogatiuè legi: ſed eodem propè ſenſu. Culpam enim ex eo amplificat, quòd ſibi placeant, vel indulgeant in tanta prauitate. Si interrogatiuè legas, hic erit ſenſus, An non propria conſcientia vos tenet conuictos, vt alio iudice non ſit opus? Si affirmationem malis, perinde valebit acſi dixiſſet, Hoc quoque mali accidit, quòd non ſentitis vos peccare, nec veſtras cogitationes prauas eſſe vt ſunt, agnoſcitis.

5 *Audite, fratres mei dilecti: nónne Deus elegit pauperes mundi huius, diuites in fide, & hæredes regni, quod promiſit iis qui diligunt eum?*

6 *Vos autem contemptui habuiſtis pauperem. nónne diuites tyrannidem in vos exercent, & iidem trahunt vos ad tribunalia?*

7 *Et iidem contumelia afficiunt bonum nomen quod inuocatum eſt ſuper vos?*

5 *Audite fratres.)* Nunc duplici argumento probat, facere eos præpoſterè quum in diuitum gratiam pauperes contemnunt. Prius eſt, indignum eſt deiicere quos Deus extollit, & quos honore dignatur, probroſè tractare: atqui Deus pauperes honorat: ergo peruertit Dei ordinem quiſquis eos reiicit. Alterum ſumptum eſt ab experientia communi. nam quum vtplurimum moleſti ſint bonis & obnoxiis diuites, valde abſurdum eſt, eorum iniuriis tale præmium rependere, vt nobis ſint magis commendati quàm pauperes, qui nos iuuant magis quàm lædunt. Quouſque verò vtrunque procedat, diſtinctè videbimus. *Elegit pauperes.* Non ſolos quidem: ſed ab illis exordium facere voluit, vt diuitum ſuperbiam retuderet. Hoc eſt quod dicit Paulus, Non multi nobiles, non multi potentes è ſeculo: ſed quæ infirma erant, Deus elegit, vt fortia pudefaceret. In ſumma, quum Deus gratiam ſuam in diuites communiter & pauperes effuderit: hos tamen illis voluit præferre, vt diſcerent magni non ſibi placere: ignobiles verò & obſcuri, totũ quod eſſent tribuerent miſericordiæ Dei: vtrique ad modeſtiam & humilitatem erudirentur: Vocat autẽ *Diuites in fide*, non qui fidei magnitudine abundant, ſed quos Deus variis Spiritus ſui donis locupletauit: quæ fide percipimus. nam certè quum Dominus ſe liberaliter omnibus offert, vnuſquiſque pro ſuæ fidei menſura compos fit donorum eius. Quare ſi vacui ſumus aut inopes, id fidei noſtræ defectum arguit. Nam ſi modò fidei ſinum extendamus, ſemper paratus eſt Deus implere. *Promiſſum* regnum iis dicit qui Deum diligunt: non quòd à dilectione pendeat promiſſio: ſed vt admoneat vocari nos à Deo in ſpem vitæ æternæ, hac conditione & in hunc finem, vt vocat, ipſum diligamus : Ergo finis, non initium hîc notatur. 1. Cor. 1. 25.

6 *Nonne diuites.)* Videtur inſtigare ad vindictam, dum in medium adducit iniuſtam dominationem diuitum. vt qui ab illis iniquè tractantur, par pari referant. atqui vbique iubemur, inimicis qui nobis infeſti ſunt, benefacere. Verùm aliud eſt Iacobi conſilium. Nam tantùm oſtendere vult, ratione carere & iudicio qui ſuos carnifices ambitioſè honorant: ac interea iniurii ſunt hominibus ſibi amicis, vel ſaltem à quibus nunquam læſi ſunt. Nam hinc melius apparet vanitas, quòd nullis beneficiis prouocati, ideo tantùm mirantur diuites, quia diuites ſunt: imò quos ſuo damno iniuſtos, & crudeles ſentiunt, iis ſeruiliter blandiuntur. Sunt quidem ex diuitibus nonnulli æqui & modeſti, & ab omni iniuſtitia abhorrentes: ſed pauci tales reperiuntur. Quod ergo vt plurimum accidere ſolet, & quaſi quotidiano vſu compertum eſt, refert Iacobus. Quia enim homines ferè vires ſuas experiuntur nocendo: inde fit vt quo plus quiſque poteſt, eo ſit deterior, & in proximos iniquior. Quo intentius ſibi diuites cauere debent, ne quid ex hac contagione, quæ paſſim graſſatur in eorum ordine, contrahant.

7 *Bonum nomen.)* Non dubito quin Dei & Chriſti nomen intelligat. *Inuocari* autem dicit ſuper fideles, non in precibus, vt aliquando Scriptura loqui ſolet, ſed ratione profeſſionis. Quemadmodum Patris nomen ſuper ſobolem inuocari dicitur, Gen. 48. 16. Et Mariti nomen ſuper vxorem, Eſaiæ 4. 1. Idẽ ergo eſt acſi dixiſſet, Bonum nomen quo gloriamini, vel cenſeri vultis, honoris cauſa. Quòd ſi illi Dei gloriam ſuperbè infamant, quàm indigni ſunt quibus honorem impendant Chriſtiani?

8 *Si legem quidem regiam perficitis, iuxta Scripturam, "Diliges proximum tuum ſicut teipſum. bene facitis.* Leu 19. 18. Mat. 22 35. Mar 12. 38. Rom. 13. 9.

9 *"Sin perſonam reſpicitis, peccatum committitis, & redarguimini à Lege, veluti tranſgreſſores:* Gal. 5. 14. Leu. 19. 15.

10 *Quiſquis enim totam Legem ſeruauerit, offenderit autem in vno, factus eſt omnium reus.* Deu. 1. 17, & 16. 19.

11 *Nam qui dixit, Ne mœcheris, dixit etiam, Ne occidas. quòd ſi non fueris mœchatus, occideris tamen, factus es tranſgreſſor Legis.*

Sequitur nunc plenior declaratio. Cauſam enim proximæ reprehenſionis apertè deſignat, quia non ex charitatè in diuites officioſi eſſent, ſed potius inani captandæ gratiæ ſtudio. Eſt autem Prolepſis, in qua aduerſæ partis excuſationem occupat. Poterant enim excipere, non eſſe culpandum qui ſe humiliter etiam indignis ſubmittit. Concedit quidem Iacobus id verum eſſe: ſed ab illis falſò prætexi docet: quia tale obſequium non proximis, ſed perſonis exhibeant. Priore inquam membro, recta & laude digna eſſe agnoſcit quæcunque charitatis officia in proximos conferimus. Altero negat ambitioſam perſonarum acceptionem in eo genere debere cenſeri: quia à Legis regulà multum abſit. Huius autem reſponſionis

cardo in nominib. *Proximi & perſonæ* vertitur: acſi diceret, Si obtenditis facto veſtro charitatis ſpeciē, faci lè id diluetur. Deus enim proximos iubet diligere, non eligere perſonas. Porrò hæc vox *Proximi*, totum hominum genus comprehendit. Qui igitur pauculos ſuo arbitrio, aliis prǽteritis, colendos ſibi proponit, non Dei Legem ſeruat, ſed prauo animi ſui ſtudio obſequitur. Nominatim Deus & alienos, & inimicos, & quicunque alioqui eſſent contemptibiles, nobis commendat. Huic doctrinæ prorſus contraria eſt per ſonarum acceptio. quare meritò Iacobus cum charitate pugnare προσωποληψίαν affirmat.

8 *Legem regiam perficitis.)* Legem pro regula in principio ſententiæ ſimpliciter accipio. *Perficere* autem, pro ſincera animi integritate & rotundè (vt aiunt) ſeruare. opponit autem partiali quorundam obſeruantiæ. *Regia lex* dicitur quidem vt via Regia: plana ſcilicet, recta & æquabilis: quæ ſinuoſis diuerti culis vel ambagibus tacitè opponitur. Alluſio tamen notāda, meo iudicio, eſt ad ſeruile obſequium quod præſtabant diuitibus, quum poſſent ingenuè proximis ſeruiendo non liberi tantùm, ſed quaſi reges eſſe. Secundo loco, quum eos dicit *Redargui à lege* qui perſonas accipiunt, Lex in propria ſignificatione capi tur. Nam quum Dei mandato iubeamur vniuerſos mortales amplecti: quiſquis paucis exceptis, alios om nes reiicit, & interim melioribus præfert maximè indignos, quum Dei vinculum abrumpat: non minus quàm ordinem inuertat: meritò vocandus eſt Legis tranſgreſſor.

10 *Quiſquis enim totam Legem.)* Hoc tantùm ſibi vult, Deum nolle cum exceptione coli, neque ita partiri nobiſcum, vt nobis liceat, ſiquid minus allubeſcit, ex eius Lege reſecare. Dura primo aſpectu hæc ſententia videtur quibuſdam: quaſi Stoicorum paradoxo, peccata omnia æqualia facienti, ſubſcriberet. ac peræquè puniendum eſſe aſſereret, qui vna tantùm in re deliquit, acſi tota vita nequam & ſceleratus fuiſ ſet. Sed nihil tale Apoſtolo in mentem veniſſe, ex contextu liquet. Semper enim cur quidque dicatur, no tandum eſt. Proximos negat diligi, quum pars tantùm aliqua ambitioſè eligitur, aliis neglectis. Hoc pro bat, quia non ſit erga Deum obedientia, vbi non eſt æquabile obſequendi ſtudium quod Dei mandato reſpondeat. Ergo ſicuti ſimplex ac integra eſt Dei regula: ita nos integritatem afferre conuenit, nequis noſtrûm, quæ coniungit ille, perperam ſeparet. Adſit ergo æquabilitas, ſi velimus rite obedire Deo. Exempli gratia, Siquis Iudex decem furta puniat, vnum relinquat impunitum: hinc prodit obliquam ani mi ſui prauitatem, quòd hominibus magis quàm ſceleribus infenſus fuerit. nam quod in altero damnat, in altero abſoluit. Tenemus nunc Iacobi conſilium: nempe, ſi ex Lege Dei reſcindimus quod nobis mi nus erit commodum: etiamſi in aliis partibus nos prǽbeamus obſequentes, nos fieri omnium reos, quia totam legem violamus in vno capite. Quanquam autem hoc dictum ad præſentis cauſæ circunſtantiam accommodat: ſumptum eſt tamen ex generali principio, quòd Deus regulam viuendi nobis præſcripſe rit, quam à nobis lacerari fas non eſt. Neque enim de aliqua Legis parte hoc dicitur, Hæc eſt via: ambu late in ea: nec mercedem Lex, niſi vniuerſali obedientiæ promittit. Stultè itaque Scholaſtici, qui partialem (vt vocant) iuſtitiam pro meritoria reputant. atqui tam hic locus quàm alij complures, clarè demon ſtrant nullam eſſe iuſtitiam niſi in perfecta Legis obſeruatione.

11 *Nam qui dixit.)* Probatio ſuperioris ſententiæ: quia conſiderandus ſit potius Legiſlator, quàm ſingula ſeorſum præcepta. Iuſtitia Dei quaſi in diuiduum corpus. Lege continetur. Quiſquis ergo caput vnum Legis trāſgreditur, Dei iuſtitiam, quantum in ſe eſt, labefactat. Deinde vt in vna parte, ita in ſingu lis obedientiam noſtram experiri vult Deus. Quare trāſgreſſor eſt Legis quiſquis in vllo mandato offen Deut. 27. 26. dit: ſecundum illud, Maledictus qui non impleuerit omnia. Videmus porrò, vt tranſgreſſor eſt Legis, & Omnium reus, idem Iacobo ſignificent.

12 *Sic loquimini, & ſic facite, vt per Legem libertatis iudicandi.*
13 *Iudicium enim ſine miſericordia ei qui non præſtiterit miſericordiam: & gloriatur miſericordia aduerſus iudicium.*

12 *Sic loquimini.)* Quidam ſic exponunt, quia nimium ſibi blandiebantur, reuocari eos ad legitimū tribunal. nam ideo ſe abſoluunt homines ſua opinione, quia ſe Diuinæ Legis iudicio ſubtrahunt. admo nebit igitur hoc modo illuc facta omnia & dicta exigenda eſſe, quia Deus ex Lege ſua iudicaturus ſit mū dum. Quia tamen immodicum terrorem incutere poterat talis denuntiatio, corrigi vel mitigari putant Gal. 3. 10. duritiem quum addit, *Legem libertatis.* Audimus enim quid dicat Paulus, Quicunque ſcilicet ſub Lege ſunt, maledictioni eſſe obnoxios. quare iudicium Legis per ſe reatus erit mortis æternæ. Verùm ſecun dum eos, nomine *Libertatis*, à Legis rigore nos liberari ſignificat. Hic ſenſus non omnino male quadrat. quanquam ſiquis propius expendat quod mox ſequitur, videbit Iacobum aliud quiddam velle: acſi dixiſ ſet. Nihil Legis rigorem ſubire vultis, ne ſitis in proximos nimis rigidi. Lex enim libertatis tantundem valet atque Dei clementia, quæ nos à Legis maledictione liberat. Atque ita vno contextu hæc legenda e runt cum ſequentibus, vbi de tolerandis infirmitatibus diſſeret. Et ſanè contextus hic optimè fluit: Quan do nemo noſtrûm ſubſiſteret coram Deo niſi ſolutus & liber à ſummo rigore Legis. ſic agendum eſſe ne ſeueritate nimia excludamus Dei indulgentiam, qua opus habent omnes ad vltimum.

13 *Iudicium enim.)* Applicatio eſt proximæ ſententiæ ad præſens inſtitutum, quæ ſecundam, quam attuli, expoſitionem prorſus confirmat. Docet enim, quoniam ſola Dei miſericordia ſtamus, eam debere nos præſtare eis quos Dominus ipſe nobis commendat. Hæc verò ſingularis eſt humanitatis & benefi centiæ commendatio, quòd Deum nobis fore miſericordem pollicetur ſi fratribus tales fuerimus. Non quòd Dei miſericordiam promereatur hæc noſtra qualiſcunque qua proſequimur homines: ſed quos Deus adoptauit, vt illis ſit indulgēs ac facilis pater, eos vult imaginem ſuam in terra geſtare ac referre: iuxta il Matt. 5. 7. lud Chriſti, Eſtote miſericordes, ſicut Pater veſter cæleſtis, &c. Notandum ex aduerſo, quòd nihil durius aut magis horrendum Dei iudicio poteſt denuntiare. Vnde ſequitur pluſquam miſeros eſſe ac perditos quicunque ad veniæ aſylum non confugiunt. *Et gloriatur.* Acſi diceret, Sola eſt Dei miſericordia quæ nos

nos à iudicij formidine liberat. *Gloriari* enim accipit,pro victricẽ aut ſuperiorẽ eſſe. Iudicium enim damnationis toti mũdo incũbit, niſi miſericordia ſubueniat. Dura & coacta eſt expoſitio eorum qui perſonã ſub rei nomine deſignari volunt. neque enim propriè gloriatur homo aduerſus Dei iudicium, ſed ipſa Dei miſericordia quodammodo triumphum agit, & ſola regnum obtinet, quum ceſſat iudicij ſeueritas. Quanquam non inficior inde naſci gloriandi fiduciam, dum fideles agnoſcunt iram Dei quodammodo cedere miſericordiæ,vt hac ſubleuati,ab illa non opprimantur.

14 *Quid prodeſt, fratres mei,ſi fidem dicat aliquis ſe habere, opera autem non habeat? nunquid poteſt fides ſaluum facere ipſum?*
15 *Quòd ſi frater aut ſoror nudi fuerint,& egentes quotidiano victu.*
16 *Dicat autem aliquis veſtrùm illis, Abite cum pace,caleſcite & ſaturamini:non tamen dederitis illis quæ ſunt neceſſaria corpori:quæ vtilitas?*
17 *Sic & fides,ſi opera non habuerit,mortua eſt per ſe.*

14 *Quid prodeſt.)* Pergit in commendanda miſericordia. Quoniam autem Deum fore nobis ſeuerũ & ſimul formidabilem iudicem minatus fuerat,niſi humani & miſericordes ſimus erga proximos:contrà verò excipiebant hypocritæ,Sufficere nobis fidem, in qua ſita eſt hominum ſalus: nunc in illam inanem iactantiam inuehitur. Summa igitur eſt,Fidem ſine charitate nihil conducere,adeóque penitus eſſe mortuam.Sed hîc oritur quæſtio,An ſeparari à charitate poſſit fides. Et ſanè peruerſa huius loci expoſitio, tritam illam apud Sophiſtas diſtinctionem peperit Fidei informis & formatæ.atqui nihil tale Iacobus cogitauit:nam ipſum de falſa profeſſione loqui,ex primis verbis conſtat. neque enim ſic incipit,Si fidem quis habeat:ſed,Si quis ſe habere dicat.quo certè innuit iactare hypocritas inane Fidei nomen,quod reipſa minimè in eos competit.Ergo quòd ipſe quoque *Fidem* appellat,Conceſſio eſt,vt Rhetores vocant.nam vbi in rem duntaxat inſiſtimus, nihil nocet, imò expedit interdum cauſæ, aduerſario verbum concedere quod poſtulat:quia ſtatim re cognita,verbum quoque facilè illi excutitur. Iacobus ergo, quia ſatis habebat, falſum illum prætextum quo ſe tegebant hypocritæ, refellere, de verbo controuerſiam mouere noluit. Meminerimus tamen eum non ex proprio animi ſenſu loqui quoties hîc fidem nominat: ſed potiùs aduerſus eos diſputare qui fidem,qua prorſus carent,falsò prætendunt.*Nunquid poteſt fides.* Hoc tantundem valet acſi dixiſſet, Nos frigida & nuda Dei notitia ſalutem minimè conſequi. quod veriſſimum eſſe omnes fatentur. Ideò enim nobis ſalus ex fide,quia nos Deo coniungit. Hoc autem non aliter fit,quàm dum inſerimur in corpus Chriſti,vt eius Spiritu viuentes,ab eo quoque gubernemur.Nihil tale eſt in hoc mortuo fidei ſimulachro:quare non mirum eſt ſi ſalutis effectum Iacobus illi adimit.

15 *Quòd ſi frater.)* Exemplum è re præſenti ſumit. hortatur enim, vt dictum eſt, ad charitatis officia. Siquis contrà glorietur,fide ſe abſque operibus contentum eſſe:vmbratilem hanc fidem orationi comparat quæ hominem famelicum ſaturari iubet,nec tamen cibum quo deſtituitur, ſuppeditat. Quemadmodum ergo pauperem ludibrio habet qui verbis illum amandat,nec quicquam affert opis: ita Deo illudunt qui vitam ſibi fingunt operibus & quouis pietatis officio vacuam.

16 *Mortua eſt per ſe.)* Fidem per ſe mortuam dicit, quæ bonis operibus vacua eſt. vnde colligimus ne fidem quidem eſſe:quia vbi mortua eſt, propriè nomen non retinet. Voculam hanc vrgent Sophiſtæ, quòd fides ergo per ſe aliqua reperiatur:ſed nullo negotio refellitur tam friuola cauillatio, quum ſatis liqueat Apoſtolum ab impoſſibili ratiocinari: ſicuti Paulus Angelum vocat Anathema, qui Euangelium Galat.1.8.
ſubuertere tentabat.

18 *Quin dicet quiſpiam,Tu fidem habes,& ego opera habeo:oſtende mihi fidem tuam* “ *ſine operibus tuis,& ego tibi ex operibus meis oſtendam fidem meam.* “ Alias ex operibus.
19 *Tu credis quòd Deus vnus eſt.bene facis:& dæmones credunt,ac contremiſcunt.*

18 *Quin dicet,*&c.) Quòd Eraſmus duos hîc colloquentes inducit: quorum alter fidem operibus carentem iactet, alter opera abſque fide:ac tandem ambos medio Apoſtoli reſponſo refelli putat: mihi videtur eſſe nimis coactum. Abſurdum eſſe putat,hoc dici in perſona Iacobi, *Tu fidem habes*: qui nullam ſine operibus fidem agnoſcit.Sed multùm in eo fallitur,quòd ipſe εἰρωνείαν in his verbis non agnoſcit. Proinde ἀλλὰ accipio pro Quin potiùs:& τὶς, pro Quolibet: vt refellatur ſtulta eorum gloriatio qui fidem ſe habere imaginantur,quũ infideles ſe vita prodant. nam Iacobus dicit promptum fore piis omnibus ſanctè viuentibus,excutere hypocritis talem iactantiam qua inflati ſunt.*Oſtende mihi.* Tametſi magis recepta apud Græcos lectio eſt,Ex operibus:melius tamen vetus Latina conuenit, quæ in nonnullis Græcis exemplaribus legitur.itaque eam præferre non dubitaui. Ergo quòd fidem ſine operibus oſtendere iubet,ab impoſſibili argumentatur,vt nullam eſſe probet. Ita loquutio eſt εἰρωνική. Quòd ſi quis tamen diuerſam lectionem ſequi malit,eòdem recidet,Oſtende mihi ex operibus fidem.Quia quum res otioſa non ſit,operibus cõprobati neceſſe eſt.Senſus ergo eſt,Niſi fructus proferas tuæ fidei,nego te vllam habere. Verùm quæri poteſt,an externa vitæ probitas,certa ſit fidei demonſtratio. dicit enim Iacobus, *Oſtendam tibi ex operibus.* Reſpondeo, infideles quoque interdum excellere ſpecioſis virtutibus,vel honeſtam vitam procul omni crimine degere:ideóque opera in ſpeciem præclara à fide poſſe ſeparari. Neque verò Iacobus contendit, quiſquis probus appareat, fidem protinus habere. Hoc tantùm vult, Fidem ſine bonorum operum teſtimonio fruſtra prædicari,quia ex viua radice bonæ arboris ſemper prodeant fructus.

19 *Credis quod Deus eſt.)* Ex hoc vno verbo abundè conſtat,totam hanc diſputationem de fide nõ ha-

beri,ſed de vulgari Dei notitia, quæ hominem Deo nihilo plus coniungit, quàm ſolis aſpectus euehit in cælum.fide autem nos Deo appropinquare certum eſt.Præterea ridiculum erit,ſiquis diabolos habere fidem dicat.atqui eos hac in parte Iacobus hypocritis præfert. *Contremiſcit* diabolus,inquit,ad Dei mentionem:quia iudicem ſuum quum agnoſcat,timore eius afficitur. Ergo qui Deum agnitum contemnit,aliquanto deterior eſt. *Bene facis* hîc poſitum eſt,extenuandi cauſa:acſi dixiſſet, Hoc ſcilicet magnum eſt, infra diabolos ſubſidere.

20 *Vis autem ſcire,ô homo inanis,quòd fides abſque operibus mortua ſit?*

21 *Abraham pater noſter nónne ex operibus iuſtificatus eſt, quum obtulit filium ſuum Iſaac ſuper altare?*

22 *Vides quòd fides cooperata fuerit eius operibus,& ex operibus fides perfecta fuerit?*

23 *Atque impleta fuit Scriptura,quæ dicit,Credidit Abraham Deo,& imputatum illi fuit in iuſtitiam,& amicus Dei vocatus eſt?*

24 *Videtis igitur quòd ex operibus iuſtificatur homo,& non ex fide ſolùm.*

25 *Similiter & Rahab meretrix, nónne ex operibus iuſtificata eſt, quum excepit nuntios, & alia via eiecit?*

26 *Quemadmodum enim corpus ſine anima mortuum eſt , ita & fides ſine operibus mortua eſt.*

20 *Vis autem ſcire.)* Tenendus eſt hîc quæſtionis ſtatus. neque enim hîc diſceptatio eſt de iuſtificationis cauſa:ſed tantùm quid valeat,& quo loco habenda ſit fidei profeſſio ſine operibus. Perperam igitur faciunt qui hoc teſtimonio probare contendunt,operibus iuſtificari hominem : quia nihil tale voluit Iacobus. nam probationes quas ſubiicit,ad hanc ſententiam referendæ ſunt , Quòd nulla ſit , vel ſaltem mortua,abſque operibus fides. nemo vnquam intelliget quid dicatur, nec prudenter de verbis iudicabit, niſi qui perſpectum habebit ſcriptoris conſilium.

21 *Nónne Abraham.)* Arripiunt Sophiſtæ vocem iuſtificandi:deinde quaſi victores clamitant,Partem iuſtitiæ in operibus eſſe poſitam : atqui ſana interpretatio ex circumſtantia præſentis loci petenda erat. Diximus autem Iacobum hîc non tractare vnde aut quomodo iuſtitiam homines conſequantur: & hoc cuiuis planum eſt:ſed hoc tantùm intendere,bona opera cum fide perpetuò eſſe coniuncta.Ideóque quum pronuntiat *Abraham fide iuſtificatum,* de approbatione iuſtitiæ loquitur. Ergo quum Sophiſtæ Iacobum Paulo opponunt, hallucinantur in ambigua ſignificatione nominis : quia Paulus cum fide iuſtificari nos tradit,nihil aliud ſignificat, quàm nos obtinere vt iuſti coram Deo cenſeamur. Iacobus autem longè aliò ſpectat,nempe vt qui fidelem ſe profitetur, fidei ſuæ veritatem operibus demonſtret. Certè Iacobus hîc docere non voluit vbi quieſcere debeat ſalutis fiducia: in quo vno inſiſtit Paulus. Ergo ne in paralogiſmum incidamus,qui Sophiſtas fefellit,notanda eſt hæc amphibologia:Iuſtificandi verbum,Paulo eſſe gratuitã iuſtitiæ imputationẽ apud Dei tribunal.Iacobo autẽ eſſe demonſtrationẽ iuſtitiæ ab effectis:idque apud homines:quemadmodũ ex ſuperioribus verbis colligere licet,Oſtende mihi fidẽ tuã,&c. Hoc ſenſu fatemur ſine cõtrouerſia iuſtificari hóminẽ operibus. Quemadmodũ ſiquis hominẽ magni & pretioſi fundi emptione ditatum eſſe dicat, quia eius diuitiæ, quæ priùs occultæ in arca clauſa latebant, innotuerint. *Quum Fidem* dicit *Cooperatam fuiſſe operibus,* & ex illis perfectam : iterùm oſtendit, non eſſe hîc quæſtionem de ſalutis noſtræ cauſa,ſed vtrùm opera neceſſariò fidem comitentur.nam hoc ſenſu dicitur cooperata fuiſſe operibus,quia otioſa non fuit. Dicitur ex operibus fuiſſe perfecta, non quòd inde ſuam perfectionem accipiat,ſed quòd vera eſſe inde comprobetur. Nam quod ex his verbis Sophiſtæ putidam ſuam diſtinctionem Fidei formatæ & informis eliciunt,longa refutatione non indiget. Formata enim adeóque expolita erat Abrahæ fides ante filij immolationem.Opus autem illud non fuit quaſi extrema manus:quoniam multa deinde ſequuta ſunt quibus fidei ſuæ incrementa monſtrauit Abraham. Quare neque fuit illa fidei eius perfectio,neque tunc primum formam induit. Nihil itaque aliud intelligit Iacobus,quam eius integritatem inde conſtitiſſe quòd præclarum illum obedientiæ fructum edidit.

23 *Impleta fuit ſcriptura.)* Qui opera Abrahæ in iuſtitiam fuiſſe imputata Iacobi teſtimonio probare volunt,Scripturam ab eo malè torqueri fateantur neceſſe eſt. nam quocunque ſe vertant, nunquam efficient vt prior ſit effectus ſua cauſa. Citatur locus Moſis ex Geneſeos cap.15.6. Imputatio iuſtitiæ , cuius Moſes illic meminit,plus triginta annis præceſſit opus illud quo Abraham iuſtificatum eſſe volunt. Certè quum annis quindecim ante natum Iſaac,fides imputata eſſet Abrahæ in iuſtitiam, non potuit hoc fieri per illius immolationem.Nodo inſolubili conſtrictos teneo,quicunque iuſtitiã Abrahæ corã Deo imputatã fingunt, quia immolauit filium Iſaac, qui nondũ natus erat quum Spiritus ſanctus pronuntiat iuſtum fuiſſe Abraham.Itaque neceſſariò reſtat vt aliquid poſterius notari dicamus.Quomodo igitur Iacobus id fuiſſe impletũ dicit?Nempe oſtendere vult qualis illa fuerit fides quæ iuſtificauit Abraham : non otioſa ſcilicet aut euanida,ſed quæ illum Deo reddidit obſequentem:ſicuti etiam ad Hebræos ca.11.8.habetur.Concluſio quæ mox additur,quia inde pendet,non alium habet ſenſum.Non iuſtificatur homo ſola fide,hoc eſt,nuda & inani cognitione Dei. Iuſtificatur operibus,hoc eſt, ex fructibus cognoſcitur & approbatur eius iuſtitia.

25 *Similiter & Rahab.)* Videtur abſurdè facere qui tam diſpares ſimul copulat. Cur non ex magno potiùs inſignium Patrum numero aliquos elegit quos Abrahæ adiungeret ? Cur illis omnibus prætulit meretricem?Conſultò duas perſonas tam diuerſas inter ſe commiſit,quo euidentius monſtraret, nullum vnquam cuiuſcũque eſſet vel conditionis,vel gentis,vel ordinis, fuiſſe abſque bonis operibus inter iuſtos ac fideles habitum. Patriarcham nominauit longè omnium excellentiſſimum : nunc ſub meretricis perſona

ſona comprehendit omnes, qui quum alieni eſſent ab Eccleſia, inſeruntur. Quiſquis ergo iuſtus cenſeri cupit, etiam vt inter infimos locum aliquem habeat, bonis operibus ſe talem oſtendat. Quòd Iacobus (ſuo more) Rahab operibus fuiſſe iuſtificatam prædicat, inde colligunt Sophiſtę, nos operum meritis iuſtitiam conſequi. Nos autem negamus, hic de modo conſequendæ iuſtitiæ eſſe certamen. Fatemur quidem requiri ad iuſtitiam bona opera: tantùm illis vim conferendæ iuſtitiæ detrahimus: quia ſtare coram Dei tribunali nequeunt.

CAPVT III.

Nolite plures magiſtri fieri, fratres mei: ſcientes quòd maius iudicium ſumpturi ſimus.
2 *In multis enim labimur omnes. Si quis in ſermone non labitur, hic perfectus eſt vir, vt qui poßit fræno moderari totum etiam corpus.*
3 *Ecce equis fræna in ora inijcimus, vt obediant nobis: & totum illorum corpus circumagimus.*
4 *Ecce etiam naues cùm ingentes ſint, & à ſæuis ventis pulſentur, circumaguntur à minimo gubernaculo, quocunque affectus dirigentis voluerit.*
5 *Ita & lingua puſillum membrum eſt, & magna iactat.*

1 *Plures magiſtri.*) Communis & ferè recepta huius loci interpretatio eſt, quòd deterreat à munere docendi appetendo: idque ea ratione quia periculoſum ſit, & graui Dei iudicio obnoxium, ſi quis in eo delinquat. Putant autem dixiſſe, *Ne multi* vel *plures ſitis*: quia aliquos eſſe oportet. Ego verò *Magistros* intelligo, non qui publico munere funguntur in Eccleſia: ſed qui ius ſibi cenſorū in alios vſurpăt. tales enim reprehenſores, quaſi magiſtri morum haberi volunt. Atque hæc loquutio tam Græcis quàm Latinis eſt vſitata, Magiſtros vocare qui ſuperciliosè in alios animaduertunt. Quòd autem multos fieri vetat, ideo eſt, quia ſe paſſim multi ingerunt. eſt .n. hìc quaſi ingenitus humano ingenio morbus, ex aliorum reprehenſione famam captare. Duplex autem hac in parte vitium regnat, quòd quum pauci dexteritate polleant: omnes promiſcuè in magiſterium irrumpunt. Deinde pauci recto ſtudio ducuntur: potiùs enim hypocriſis & ambitio eos, quàm cura fraternæ ſalutis incitat. Notandum eſt enim Iacobum hìc non dehortari à fraternis monitionibus quas Spiritus toties & tantoperè nobis commendat: ſed immodicam illam cupiditatem damnare quæ ex ambitione naſcitur ac ſuperbia, dum ſe quiſque aduerſus proximos effert, dum obloquitur, carpit, mordet, & malignè inquirit quod in ſiniſtram partem rapiat. fieri enim ſolet vt importuni eiuſmodi cenſores, inſectandis aliorum vitiis ſe inſolenter iactent. Ab hac intemperie & arrogantia Iacobus nos reuocat. Addit rationem, Quia grauius iudicium ſubituri ſint qui in alios ita ſunt ſeueri. Duram enim ſibi legem imponit qui omnium dicta & facta ad ſummum rigorem exigit nec veniam meretur qui nemini parcere ſuſtinet. Sententia diligenter notanda, Dei ſeueritatem in ſe prouocare qui in fratres nimium ſunt rigidi.

2 *In multis enim labimur.*) Poteſt hoc accipi per Conceſſionem dictum: acſi ita dixiſſet, Eſto, tu in fratribus inuenis quod culpes: nemo enim immunis eſt à vitiis: imò ſingulis pluribus vitiis laborant. Sed putáſne te perfectum eſſe cum maledica & virulenta lingua? Mihi tamen potius videtur Iacobus hoc argumento nos hortari ad manſuetudinem: quia ſimus ipſi quoque multis infirmitatibus circundati. Iniquè enim facit qui veniam qua opus habet, aliis negat. Sic etiam Paulus, quum lapſos corrigi iubet clementer & in Spiritu lenitatis, ſtatim addit, Conſiderans teipſum, ne & tu tenteris. Nihil enim eſt quod magis ad temperandum nimium rigorem valeat, quàm infirmitatis noſtræ agnitio. *Si quis in ſermone.* Poſtquam neminem eſſe dixit qui non variis modis peccet: iam oſtendit morbum obloquendi præ aliis peccatis odioſum eſſe. Nam quod dicit *Perfectum eſſe* qui lingua non labitur: ſignificat continentiam linguæ, virtutem eſſe eximiam, vnámque ex præcipuis. Quare nimis peruersè faciunt qui minima quæque vitia curiosè excutientes, in tam craſſo ſibi indulgent. Proinde eleganter hic perſtringit cenſorum hypocriſin: quia in ſuo examine, quod præcipuum erat, maximique momenti, omittunt, maledicentiam ſcilicet. nam qui alios caſtigant, zelum præ ſe ferunt perfectæ ſanctitatis. atqui à lingua incipere debebant, ſi vellent perfecti eſſe. Quum autem nullam frænandæ linguæ rationem habeant, quin potiùs alios mordendo & lacerando venditent fictam ſanctimoniam: hinc patet maximè omnium eſſe reprehenſibiles quia primam virtutem negligant. Hæc connexio mentem Apoſtoli nobis planam reddit. Galat. 6.

3 *Ecce equis.*) Duobus iſtis ſimilibus probat magnum veræ perfectionis momentum eſſe in lingua: eámque (vt nuper dixit) in tota vita regnum obtinere. Primùm linguam fræno comparat: deinde nauis gubernaculo. Si equus tam ferox animal, ad ſeſſoris arbitrium circumagitur, quia frænatus eſt, non minùs in homine regendo poterit lingua. Ita & de nauis gubernaculo habendum eſt, quod totam eius molem vnà cum ventorum impetu ſuperat. Lingua igitur, tametſi puſillum ſit membrum, plurimùm tamen in vita hominis moderanda pollet. μεγαλαυχεῖν Græcis iactare ſe ac venditare ſignificat: ſed Iacobus hoc loco non tam oſtentationem taxare voluit quàm dicere, linguam eſſe magnarum rerum effectricem. Poſtremum enim hoc membrum priores ſimilitudines accommodat præſenti inſtituto. Fræno autem & gubernaculo non conueniret inanis iactantia. Significat ergo linguam magna vi pollere. *Affectum dirigentis* verti, vbi Eraſmus Impetum tranſtulit: quia ὁρμὴ appetitum ſignificat. Fateor quidem hac voce notari apud Gręcos cupiditates, quæ rationi non obtemperant: ſed hìc Iacobus ſimpliciter de arbitrio naucleri agit.

ecce exiguus ignis quantam ſyluam incendit.
6 *Et lingua ignis eſt, & mundus iniquitatis. Sic inquam lingua conſtituta eſt in mẽbris noſtris, in-*

inquinans totum corpus, & inflammans rotam natiuitatis, & inflammatur à gehenna.

Nunc exponit incommoda quæ ex linguæ intemperantia proueniunt: vt ſciamus linguam multùm in vtranque partem valere. Ideo ſi modeſta ſit ac bene compoſita, eſſe totius vitæ frænum: ſi verò petulans & improba, quaſi vno incendio omnia corripere. *Exiguum ignem* ponit, vt ſignificet non obſtare linguæ ſuam paruitatem quominus vis eius longè latéque pateat ad nocendum. Quum addit *Mundum* eſſe *iniquitatis*, perinde eſt acſi vocaret mare vel abyſſum. Et eleganter linguæ paruitatem cum immenſa mundi magnitudine coniungit, hoc ſenſu, Exilis caruncalæ portio, totum iniquitatis mundum in ſe continet.

6 *Sic inquam lingua.*) Exponit quid ſibi voluerit per *Mundi* nomen: quia ſcilicet in omnes vitæ partes diffunditur illius contagio. Vel potius oſtendit quid per incendij Metaphoram intellexerit: nēpe quòd inquinet totum hominem. Mox tamen redit ad illud incendium, quum dicit, *Accendi à lingua rotam natiuitatis noſtræ:* Ac humanæ quidem vitæ curſum *rotæ* comparat. γένεσιν, quemadmodum prius, pro Natura accipit. Senſus autem eſt, Quum alia vitia vel ætate vel temporis ſucceſſu corrigantur, vel ſaltem non occupent totum hominem, vitium linguæ ſpargi ac graſſari per omnes vitæ partes. Niſi fortè *Inflammationem* pro violento impulſu accipere quis malit: quia Feruidum vocamus, quod rapitur cum violentia. Et ſic de rotis loquutus eſt Horatius: feruidas enim in certamine curuli appellat ob rapidam celeritatem. Ita ſenſus eſſet, Linguam ſimilem eſſe equis indomitis: quia hominem, ſicuti illi currum, præcipitem ſua proteruia rapiat. Quum *A gehenna* dicit *inflammari*, perinde eſt acſi diceret, linguæ intemperantiam eſſe flammam ignis inferni. Quemadmodum enim profani Poetæ fingunt ſceleratos afflari Furiarum facibus: ita verum eſt, Satanam tentationum flabellis, malorum omnium ignem in mundo accendere: ſed Iacobus ſignificat ignem à Satana immiſſum, à lingua facillimè concipi, vt protinus ardeat. Breuiter, idoneam eſſe recipiendo, fouendo, & augendo gehennæ igni materiam.

7 *Omnis enim natura ferarum & volucrum & ſerpentum & marinorum, à natura humana domatur, & domita eſt:*
8 *Linguam verò nullus hominum domare poteſt, incoercibile malum, plena veneno mortifero.*
9 *Per ipſam benedicimus Deum & Patrem: & per ipſam execramur homines ad ſimilitudinem eius factos.*
10 *Ex eoden ore procedit benedictio & maledictio. Non conuenit, fratres mei, hæc ita fieri.*
11 *An fons ex eodem foramine eijcit dulce & amarum?*
12 *Non poteſt, fratres mei, ficus oleas proferre, aut vitis ficus: ſic nullus fons ſalſam & dulcem gignere aquam.*

7 *Omnis enim.*) Confirmatio eſt proximi membri. Nam in lingua Satanam mira quadam efficacia regnare ex eo probat, quòd nullis modis in ordinem cogi poteſt: ídque adductis comparationibus amplificat. Nullum enim tam ſæuum aut violentum animal eſſe dicit, quod non dometur hominum induſtria. Piſces qui alium quodammodo orbem incolunt: aues, quæ tam mobiles ſunt ac vagæ: adeóque ſerpentes generis humani inimicos, interdum cicurari. Ergo quum lingua cohiberi nequeat, arcanum quēdam gehennæ ignem illic ſubeſſe ac latere oportet. Quod de feris beluis, ſerpentibus, aliiſque tradit, non eſt de omnibus intelligendum: ſatis eſt quòd ex ferociſſimis beſtiis quaſdam hominum ars ſubegit in obſequium: ſimiliter quòd ſerpentes interdum cicurantur. Ideò vtroque tempore vſus eſt, præſenti & præterito. Præſens quidem potentiam ſignificat & facultatem: præteritum verò, vſum vel experientiam. meritò hinc concludit, plenam eſſe linguam mortifero veneno. Etſi autem hæc omnia primo loco ad circūſtantiam præſentis loci referre conuenit, quòd nimis præpoſterè in alios magiſterium ſibi vſurpent qui laborant deterrimo vitio: tenenda tamen eſt ſimul doctrina vniuerſalis. Si vitam rectè componere volumus, corrigendæ linguæ ſummam operam eſſe dandam: quia nulla pars hominis eſt nocentior.

9 *Per ipſam benedicimus.*) Hoc mortiferi veneni luculentum eſt ſpecimen, quod prodigioſa leuitate ſe ita transfigurat. Nam quum ſimulet Deo ſe benedicere, protinus illum in imagine ſua execratur. nempe dum homines maledicit. nam ſi benedicendus eſt Deus in vniuerſis operibus ſuis, id præſertim valere in hominibus debet, in quibus peculiariter relucet imago eius & gloria. Hypocriſis igitur non ferenda eſt, quum eandem linguam vertit homo in Dei laudem & execrationem hominum. Proinde nulla poteſt eſſe Dei inuocatio, & laudes eius ceſſare neceſſe eſt, vbi regnat maledicentia. Hæc enim impia eſt nominis Dei profanatio, quum lingua in fratres virulenta, ipſum ſub laudis ſpecie vſurpat. Quare vt ritè illū laudemus, corrigendum eſt in primis maledicentiæ aduerſus proximos vitium. Interim tenenda quoque eſt particularis doctrina, Virulentiam ſuam detegere auſteros iſtos cenſores, qui poſtquam ſuauiter Deum laudarunt, ſubitò euomunt aduerſus fratres quicquid fingi poteſt maledictionum. Siquis obiiciat, deletam Adæ peccato fuiſſe Dei imaginem in humana natura: fatendum quidem eſt fuiſſe miſerè deformatam, ſed ita vt lineamenta adhuc quædam appareant. Iuſtitia & rectitudo, boníque appetendi libertas ſublata eſt: ſed manent præclaræ multæ dotes, quibus beſtias præcellimus. Ergo qui Deum verè colit atque honorat, in hominem contumelioſus eſſe verebitur.

11 *An fons.*) Similitudines iſtas adducit, vt oſtendat linguam maledicam portentum quoddam eſſe, alienum à tota natura, & quod ordinem à Deo vbique poſitum euertit. Nam quæ contraria ſunt, Deus ſic diſtinxit, vt res inanimatæ nos à confuſa permiſtione, qualis eſt in lingua duplici, abſterrere debeant.

13 *Quis ſapiens & intelligens inter vos? oſtendat ex honeſta conuerſatione opera ſua in man-*

ſuetudi-

ſuetudine ſapientiæ.

14 *Si verò æmulationem amaram habetis, & contentionem in corde veſtro, ne gloriemini, & mentiamini aduerſus veritatem.*

15 *Non eſt hæc ſapientia de ſurſum veniens: ſed terreſtris, animalis, dæmoniaca.*

16 *Vbi enim æmulatio & contentio, ibi perturbatio, & omne prauum opus:*

17 *Quæ autem è ſurſum eſt ſapientia, primùm pura eſt, deinde pacata, æqua, comis, plena miſericordiæ & bonorum operum, ſine diſquiſitione, ſine ſimulatione.*

18 *Fructus autem iuſtitiæ in pace ſeminatur facientibus pacem.*

13 *Quis ſapiens.*) Quoniam maledicendi libido ex ſuperbia ferè naſcitur: ſuperbiam autem vt plurimùm generat falſa perſuaſio ſapientiæ: ideò de ſapientia hîc loquitur. Solenne eſt hypocritis efferre ſe ac iactare, omnes criminando. Qualiter multi olim ex Philoſophis gloriam ex amarulenta omnium ordinũ inſectatione captabant. Talem faſtum, quo turgent & excæcati ſunt maledici homines, retundit Iacobus, quum ſapientiæ opinionem qua ſibi placent, quicquam Diuinum habere negat: ſed potius eſſe ex diabolo contendit. Senſus eſt igitur, Superciliosi iſti cenſores, qui ſibi largè indulgent, præterea nemini parcunt, videntur ſibi præ aliis ſapere: ſed multùm falluntur. Nam aliter prorſus ſuos inſtituit Dominus: nempe vt manſueti ſint & humani erga alios. Soli igitur verè coram Deo ſapiunt, qui hanc manſuetudinem coniungunt cum honeſta conuerſatione: nam qui truces ſunt ac inexorabiles, etiamſi aliàs multis virtutibus polleant, non tenent iuſtam ſapiendi rationem.

14 *Si æmulationem amaram.*) Notat fructus qui ex nimia auſteritate naſcuntur, quæ manſuetudini eſt contraria. Neceſſe eſt enim vt immodicus rigor prauas æmulationes gignat, quæ in contentionem mox erumpunt. Impropriè quidem loquitur, dum in corde contentiones locet: ſed hoc ſenſum nihil aut parũ refert. nam fontem iſtorum malorum indicare voluit, prauum cordis affectum. *Æmulationem* dixit *amaram*, quia non regnat, niſi dum animi veneno malignitatis infecti ſunt, vt omnia in amarulentiam conuertant. Ergo vt verè gloriemur nos eſſe Dei filios, iubet nos placidè & modeſtè agere cum fratribus: alioqui mentiri nos pronuntiat: dum Chriſtianum nomen iactamus. Cęterùm non abs re ęmulationi ſociam addidit *Contentionem*, quia ex malignitate & inuidia, certamina & rixæ ſemper ebulliunt.

15 *Non eſt hæc ſapientia.*) Quia difficulter cedunt hypocritæ, faſtum eorum acriter retundit, negans veram eſſe Sapientiam qua turgent, dum in excutiendis aliorum vitiis nimis ſunt moroſi. Nomen tamen *Sapientiæ* illis concedens, epithetis demonſtrat qualis ſit, nempe terreſtris, animalis, dæmoniaca: quum veram oporteat eſſe cæleſtem, ſpiritualem, Diuinam: quæ tria illis prioribus directè ſunt oppoſita. Sumit enim pro confeſſo Iacobus, non aliter nos ſapere, quàm ſi cælitus à Deo per Spiritum ſumus illuminati. Ergo quaquauerſum ſe extendat mens hominis, tota eius perſpicacia erit vanitas: neque id modò, ſed tandem Satanæ præſtigiis implicata, peſſimè delirabit. *Anima* hîc Spiritui opponitur, ſicut primæ ad Corinthios cap. 2. 14. quum dicit Paulus, Animalem hominem non capere quæ ſunt Dei. Nec magis deiici poterat hominis ſuperbia, quàm dum ita damnatur quicquid ſapientiæ habet ex ſua ipſius anima, ſine Dei Spiritu: imò dum ab eius anima fit tranſitus ad dæmonem. Perinde enim hoc valet acſi diceretur, Homines, dum ſequuntur proprium ſenſum, mox delabi ad Satanæ impoſturas.

16 *Vbi enim æmulatio.*) Argumentum eſt à repugnantibus: nam æmulatio qua incitantur hypocritæ, contrarios ſapientiæ effectus parit. Sapientia enim requirit ſtatum mentis bene compoſitum: æmulatio autem eum perturbat, vt ſecum ipſa quodammodo tumultuetur, & ſine modo in alios efferueat. Alij ἀκαταστασίαν vertunt Inconſtantiam: & interdum hoc ſignificat. Sed quum ſit etiam Seditio & tumultus, nomen Perturbationis aptiùs præſenti loco viſum eſt. Grauius enim quiddam exprimere Iacobus voluit quàm Leuitatem: nempe quòd malignus & obtrectator, quaſi extra ſeipſum eſſet, confuſè & perperam agit omnia. ideò addit *Omne opus prauum.*

17 *Quæ autem è ſurſum eſt.*) Nunc effectus cæleſtis Sapientiæ prioribus contrarios enumerat. Primò dicit eſſe *Puram*: quo epitheto excluditur hypocriſis & ambitio. Secundò vocat *Pacatam*: vt ſignificet alienam eſſe à contentionibus. Tertiò vocat *æquam*, vel humanam: vt ſciamus procul diſtare ab immodica auſteritate, quæ nihil in fratribus tolerat. Vocat *Comem* ac tractabilem: quo ſignificat abhorrere à ſuperbia & malignitate. Poſtremò *Plenam* eſſe miſericordia docet, quum hypocritæ inhumani ſint & inexorabiles. Per *Fructus bonos* generaliter omnia officia deſignat, quæ beneuoli homines fratribus impendunt: acſi vno verbo dixiſſet, Plenam beneficentiæ. hinc ſequitur mentiri eos qui tetrica auſteritate gloriantur. Tametſi autem quum *Puram* vel ſinceram dixerat ſatis damnauerat hypocriſin: clarius tamen iterum in fine repetit. Vnde admonemur, non alia de cauſa eſſe nos vltra modum moroſos, niſi quia nimiũ nobis parcimus, & conniuemus ad propria vitia. Sed hoc abſurdum videri poſſet, quòd vult eſſe *Sine dijudicatione.* Neque enim Spiritus Dei, boni & mali tollit diſcrimen: neque ita nos reddit ſocordes, vt iudicio deſtituti, vitium pro virtute laudemus. Reſpondeo, Iacobum hîc *Diiudicationis* verbo nimis anxiam ac ſcrupuloſam inquiſitionem notare, qualem ferè in hypocritis cernere licet, qui, dum nimis exactè inquirunt in fratrum dicta & facta, nihil non in ſiniſtram partem rapiunt.

18 *Fructus autem iuſtitiæ.*) Duplex eſſe ſenſus poteſt, Vel quòd pacificis ſeminatur fructus, quem poſtea colligant: vel quòd ipſi, etiamſi multa in proximis modeſtè tolerent, non tamen deſinunt iuſtitiam ſerere. Eſt autem anticipatio. Nam qui obtrectandi libidine ad maledicendum feruntur, habent ſemper hunc prætextũ, Quid? ergóne malũ noſtra facilitate ſubmouebimus? Dicit itaq. Iacobus, Qui verè ex Deo ſapiunt, ita eſſe æquos, modeſtos, placidos, miſericordes, vt nõ tamẽ diſſimulent vitia, neque illis faueant:

ſed potiùs corrigere ſtudeant, modò in pace,hoc eſt tali moderatione adhibita, vt vnitas ſalua maneat. Atque hoc modo teſtatur, minimè huc ſpectare quæ hactenus dixit, vt è medio tollantur placidæ reprehenſiones:ſed ne carnifices ſint qui vitiorum medici haberi volunt.Proinde,*Facientibus pacem*,eſt ſeptimus caſus,vt vocant Grammatici:ac ſic reſolui debet oratio, Qui pacis ſtudioſi ſunt, curam nihilominus habent ſerendæ iuſtitiæ: neque in promouendis & vrgendis bonis operibus ignaui ſunt aut inutiles, ſed zelum ſuum temperant pacis condimento: quum hypocritæ cæco & rabioſo impetu omnia perturbent.

CAPVT IIII.

VNde bella & pugnæ inter vos? nónne hinc, ex voluptatibus veſtris quæ militant in membris veſtris?

2 *Concupiſcitis, & non habetis: inuidetis,& æmulamini, & non poteſtis obtinere: pugnatis & belligeramini.Non habetis,propterea quòd non petitis.*

3 *Petitis & non accipitis:quia malè petitis,vt in voluptates veſtras inſumatis.*

1 *Vnde bella*, &c.) Quia de pace tractauerat, & monuerat ſic exterminanda eſſe vitia vt pax foueatur: hac occaſione deſcendit ad contentiones,quibus ſe mutuò vexabant:ac oſtendit,eas ex inordinatis potius cupiditatibus emergere,quàm ex ſtudio recti. Nam ſi modum ſibi quiſque imponeret, non incitarent alij alios.Ergo ex eo quòd impunè graſſantur libidines,efferuent conflictus.Vnde apparet,maiorem inter nos pacem futuram,ſi ab iniuria ſinguli abſtinerent. Sed vitia quæ in nobis regnant, ſunt quaſi armati ſatellites,ad pugnas concitandas.*Membra* vocat omnes noſtri partes. *Voluptates* accipit pro illicitis & libidinoſis deſideriis, quæ niſi cum aliorum iniuria ſatiari nequeunt.

2 *Concupiſcitis & non habetis.)* Videtur ſignificare,inexplebilem eſſe hominis animum,vbi improbis cupiditatibus indulget,ac ſanè ita eſt:nam qui ſuos appetitus licenter graſſari ſinit,nullum vnquam habebit concupiſcendi modum.Quinetiam ſi mundus illi daretur,cuperet nouos ſibi creari mundos.Ita fit,vt homines tormenta accerſant quæ ſuperent omnium carnificum ſæuitiam.Nam illud verè ab Horatio dictum eſt,Inuidia Siculi non inuenere tyranni Maius tormentum.Vbi quidam codices habent φονεύετε, non dubito quin legendum ſit φθονεῖτε, quemadmodum tranſtuli. Occidendi enim verbum nullo modo aptari poteſt ad contextum. *Pugnatis*. Non intelligit bella & pugnas, quibus inter ſe exertis gladiis confligunt homines:ſed quamlibet certaminũ contentionem,dũ quiſque aliis oppreſſis emergere ſtudet.Quòd nihil eiuſmodi certaminibus proficiunt, in eo prauitatis ſuæ pœnas dare affirmat. meritò enim fruſtratur eos Deus,quem non agnoſcunt bonorum authorem. nam dum ita illicitis modis contendunt, potiùs Satanæ auſpiciis ditari appetunt, quàm Dei beneficio. Hic fraude,ille violentia, alius calumniis,omnis malis & ſceleratis artibus ad fœlicitatem nituntur.fœlices ergo eſſe appetunt:ſed non ex Deo.Quare non mirum, ſi retrò aguntur in ſuis ſtudiis,quando non niſi à ſola Dei benedictione expectandi ſunt proſperi ſucceſſus

3 *Petitis,& non accipitis.)* Vltrà progreditur,etiamſi petant,repulſa tamen eſſe dignos:quia Deum cuperent ſuarum libidinum miniſtrum facere. Neque enim votis ſuis,quale præcipit ille, temperamentum ſtatuunt: ſed effræni licentia ſe proiiciunt ad ea poſtulanda quorum maximè puderet hominem vllũ conſcium habere.Ridet alicubi Plinius hanc impudentiam,& meritò:quòd homines Dei auribus tam improbè abutantur.Quo minùs toleranda eſt in Chriſtianis, quibus à cæleſti Magiſtro tradita eſt orandi regula.Et certè nullam apud nos Dei reuerentiam,nullum timorem, nullam denique exiſtimationem eſſe cõſtat,quum ab eo petere audemus quæ nobis vel conſcientia noſtra negaret. In ſumma, hoc vult Iacobus, frænandas eſſe noſtras cupiditates. Hic porrò eſt frænandi modus,ſi Deo ſubiectæ ſint. Deinde quæ moderatè cupimus,à Deo ipſo petenda eſſe docet.Quod ſi fiet,à prauis contentionibus,à fraude, à violentia, omnique iniuria inter nos abſtinebimus.

4 *Adulteri & adulteræ,an neſcitis quòd amicitia mundi,inimicitia Dei eſt? qui ergo voluerit amicus eſſe mundi,inimicus Dei conſtituitur.*

5 *An putatis quòd fruſtra dicat Scriptura? an ad inuidiam concupiſcit Spiritus qui habitat in vobis?*

6 *Quin maiorem dat gratiam.*

4 *Adulteri.)* Hanc ſententiam coniungo cum ſuperioribus.*Adulteros* enim(meo iudicio)metaphoricè appellat,qui huius mundi vanitatibus corrupti, à Deo ſe alienant:acſi degeneres vocaret,aut alio nomine.Scimus quàm frequens ſit in Scriptura ſacri coniugij mentio, quod nobiſcum Deus contraxit. Nos
1. Cor.11.2, itaque vult ſimiles eſſe caſtæ virgini,quemadmodum Paulus dicit. Hanc caſtitatem violant ac corrumpũt impuri omnes mundi affectus.Quare non ſine cauſa Iacobus adulterio comparat amorem mundi. Qui ſine tranſlatione eius verba accipiunt,non ſatis obſeruant contextum. Pergit enim adhuc inuehi in hominum libidines,quæ eos mundo implicitos à Deo abducunt,quemadmodum ſequitur.*Amicitia mundi*. Amicitiam mundi nominat quum ſe homines mundi corruptelis addicunt & mancipant. Tale enim tantúmque eſt mundi cum Deo diſſidium,vt quantum quiſque in mundum inclinat, tantundem à Deo alienetur.ideò toties Scriptura renuntiare iubet mundo,ſi velimus Deo ſeruire.

5 *An putatis.)* Videtur proximè ſequentem ſententiam, tanquam ex Scriptura adducere. Multùm itaque ſe torquent Interpretes: quia nuſquam inuenitur in Scriptura tale, aut ſaltem affine teſtimonium. Verùm nihil obſtat quominus ad id referatur quod iam dictum eſt. Mundi ſcilicet amicitiam aduerſari

Deo.

Deo.Porrò iam dictum eſt,doctrinam eſſe quæ paſſim occurrit in Scripturis. Quòd autem pronomen omiſit, quod orationē magis perſpicuam reddere poterat, nihil mirum:eſt enim vbique valde conciſus, vt apparet.*An Spiritus.*Quidam de hominis anima iſtud dici putant:ideo affirmatiuè legunt in hunc ſenſum, Quòd hominis ſpiritus, vt malignus eſt, ita infectus ſit inuidia, ſuóſque affectus ſemper inuidiæ permiſceat.Rectius tamen ſentiunt qui referunt ad Dei Spiritum. ille enim eſt qui nobis datus eſt vt habitet in nobis.Ego & de Spiritu Dei accipio, & interrogatiuè lego hanc ſententiam.Probare.n.vult ex quo inuident,non regi eos Dei Spiritu: quoniam ipſe aliter fideles inſtituat: ídque confirmat proximo membro, quum addit,*Maiorem potius dare gratiam.*eſt enim argumentum à contrariis.Inuidia, malignitatis ſignum eſt:Spiritus autem Dei,donorum affluentia ſe liberalem eſſe oſtendit.Ergo nihil magis repugnat eius naturæ,quàm inuidia.In ſumma,negat Iacobus regnare Dei Spiritum vbi vigent prauæ cupiditates quæ nos ad mutuam contentionem irritent:quia proprium Spiritus eſt magis ac magis homines nouis ſubinde donis locupletare.Aliis interpretationibus refutandis non immoror. Exponunt quidam, Spiritum aduerſus inuidiam concupiſcere.Id nimis durum eſt & coactum. Exponunt *Dare maiorem gratiam* qua domentur concupiſcentiæ,& cogantur in ordinem. Verùm ſenſus, quem adduxi,magis genuinus eſt, quòd ſcilicet ſua beneficentia nos à maligna æmulatione reuocet.Continuatiua particula,δὲ,aduerſatiuam valet ἀλλὰ, vel ἀλλὰ δὲ.Itaque verti Quin.

7 *Subiecti igitur eſtote Deo.Reſiſtite diabolo, & fugiet à vobis.*
8 *Appropinquate Deo,& appropinquabit vobis. Mundate manus peccatores : purificate corda duplici animo.*
9 *Affligimini,lugete,& plorate:riſus veſter in luctum vertatur,& gaudium in mœrorem.*
10 *Humiliamini coram Deo,& eriget vos.*

7 *Subiecti igitur.*)Subiectio iſta,quam commendat,humilitatis eſt. Neque enim generaliter hortatur vt pareamus Deo,ſed requirit ſubmiſſionem : quia Spiritus Domini ſuper humiles & quietos requieſcit. Eſa.57.15. ideo vtitur illatiua particula.Nam quia Dei Spiritum in gratiis augendis liberalem prædicauerat.ex eo colligit,debere igitur nos æmulatione poſita ſubiici Deo. Multi codices interpoſitam hanc ſententiam habent.Quapropter dicit,Deus ſuperbis reſiſtit,humilibus verò dat gratiam. Sed cum in aliis non legatur: ſuſpicatur Eraſmus,à ſtudioſo quopiam annotatam in margine,poſtea in contextum obrepſiſſe.atqui fieri poteſt.quanquam non malè quadraret orationis contextui. Nam quod abſurdum eſſe quidam putant, citari tanquam ex Scriptura,quod non niſi apud Petrum extat,facilè diluitur.Quin potius coniicio,ex cōmuni Scripturę doctrina,hanc quaſi prouerbialem ſententiam tunc fuiſſe tritam inter Iudęos. Et ſanè nihil continet,niſi quod Pſalmo 18.28.habetur,Populum humilem ſeruabis Domine,& oculos ſuperborum deiicies:& aliis compluribus locis.*Reſiſtite diabolo.* Oſtendit quorſum conferre deceat noſtram conten- Epheſ.6.12. tionem:quemadmodum Paulus certamen nobis cum carne & ſanguine eſſe negat, ſed nos ad ſpiritualem pugnam acuit. Ergo vbi modeſtiam erga homines, erga Deum ſubmiſſionem docuit,Satanam proponit hoſtem, in quem inſurgere deceat. Promiſſio tamen quam addit de fuga Satanę, videtur quotidiana experientia refutari. Certum enim eſt, quo quiſque fortius repugnat, eo acrius vrgeri. Ludit enim quodammodo Satan vbi non repellitur ſerio conflictu : ſed aduerſus retinentes, quicquid habet roboris explicat. Deinde pugnando nunquam fatigatur: ſed vno prælio victus, aliud ſubinde renouat. Reſpondeo,*Fugam* loco profligationis accipi.Et ſanè,quanuis continuos inſultus repetat,ſemper tamen excluſus diſcedit.

8 *Appropinquate Deo.*)Iterum admonet,non defuturum nobis Dei auxilium, modò locum illi demus.Nam quum *Appropinquare* Deo iubet,vt illum propinquum ſentiamus,ſignificat nos eius gratia deſtitui,quia nos ſubducimus.Deo autem à partibus noſtris ſtante,non eſt cur ſuccumbere metuamus.Cęterùm ſiquis ex hoc loco inferat priores in nobis partes ſitas eſſe,Dei gratiam poſtea ſubſequi:nihil tale voluit Apoſtolus.Neque enim ſi hoc facere debemus,protinus ſequitur etiam nos poſſe.Et Spiritus Dei quū nos ad officium hortatur,ſibi aut ſuę virtuti nihil derogat quin hoc ipſum quod iubet,impleat idem quoque in nobis.In ſumma,nihil aliud voluit Iacobus hoc loco,quàm nobis Deum nūquam deeſſe, niſi quia nos ab ipſo alienamus:quemadmodum ſiquis famelicos ad mēſam,& ad fontem ſitientes abduceret.Hoc inter eſt,quòd greſſus noſtros à Domino & regi & ſuſtineri oportet:quia nos pedes deficiūt.Porrò quòd cauillantur,ſecundariam & quaſi pediſequam eſſe Dei gratiam noſtrę pręparationi,quia Deum appropinquare poſteriore loco Iacobus dicat,friuolum eſt. Scimus enim non eſſe nouum, vt priores ſuas gratias nouis augeat:hócque modo locupletet magis ac magis,quibus iam multum dederat. *Mundate manus.* Compellat hîc omnes à Deo alienatos. Neque verò duo hominum genera deſignat : ſed eoſdem vocat *Peccatores*,& *duplices animo.* Neque quoſuis peccatores intelligit: ſed ſceleratos, & vitæ corruptioris. Luc 7.36. Mar.3.16. Quemadmodum Iohan.cap.9.3.Deus peccatores non exaudit.Quo ſenſu mulier peccatrix à Luca dicitur: ab eodem & reliquis Euangeliſtis,Hic cum peccatoribus edit ac bibit. Quare non omnes promiſcuè ad pœnitentiæ ſpeciem,cuius hîc fit mentio,inuitat:ſed qui corde ſunt prauo & corrupto,vita autem turpi& flagitioſa,vel certè ſcelerata,ab his exigit cordis puritatem & munditiem operum. Vnde colligimus,quæ vera ſit pœnitentiæ ratio ac natura:vbi ſcilicet non tantùm corrigitur vita exterior, ſed initium fit ab animi repurgatione : ſicuti è conuerſo neceſſe eſt vt interioris reſipiſcentiæ fructus in operum integritate appareant.

9 *Affligimini,lugete.*)Mœrorem Chriſtus denuntiat iis qui rident,pro maledictione. Et Iacobus pau- Luc.6.25. lo pòſt in eandem ſententiam diuitibus luctum minabitur. Verùm hîc agit de ſalutari triſtitia quæ nos ad pœnitentiam adducit. Eos alloquitur qui mente inebriati, Dei iudicium non ſentiunt:ita fit vt ſibi in vitiis placeant.Mortiferum hunc torporem vt illis excutiat,admonet vt lugere diſcant, conſcientiæ ſcilicet

dolore tacti:ac ſibi adulari & plaudere in propinquo exitio deſinant. *Riſus* ergo pro deliciis capitur,quas ſibi faciunt impij,dum infatuati ſcelerum dulcedine,Dei iudicium obliuiſcuntur.

10 *Humiliamini.*)Concluſio eſt ſuperiorum,Tunc expoſitam nobis fore Dei gratiam ad nos erigendos,vbi altos illos ſpiritus depoſuiſſe nos viderit. Ideo æmulamur & inuidemus,quia cupimus eminere. Hęc prępoſtera eſt ratio. Dei enim proprium eſt erigere abiectos,ac pręſertim qui ſponte ſe deiiciunt, Quiſquis ergo firmam altitudinem appetit,proprię infirmitatis ſenſu deiectus,nihil de ſe humile cogitet. Bene alicubi Auguſtinus, Sicuti arborem,vt ſurſum creſcat, profundas ſubtus radices agere oportet:ita quiſquis in humilitatis radice fixum animum non habet,in ruinam ſuam extollitur.

11 *Ne detrahatis inuicem fratres:qui detrahit fratri,aut iudicat fratrem ſuum, detrahit Legi,& iudicat Legem, ſi autem iudicas Legem,non es factor Legis, ſed iudex.*

12 *Vnus eſt legiſlator,qui poteſt ſeruare & perdere.tu quis es qui iudicas alterum?*

11 *Ne detrahatis.*)Videmus quantum operæ inſumat Iacobus in corrigenda obloquendi libidine.Semper.n.ſuperba eſt hypocriſis atque à natura ſumus hypocritę,non ſine aliorum contumelia cupidè nos efferentes.Alter etiam humano ingenio ingenitus eſt morbus, vt velit quiſque ſuo arbitrio alios omnes viuere. Hanc temeritatem propriè caſtigat Iacobus hoc loco, quòd viuendi legem fratribus noſtris audemus imponere.*Detractionem* ergo accipit pro calumniis omnibus,ſiniſtríſque ſermonibus qui ex maligno & peruerſo iudicio manant.Latè patet obloquendi malum. Sed hîc in vna illa ſpecie, quam dixi, propriè inſiſtit:nempe dum ſuperciliosè ſtatuimus de aliorum factis ac dictis, acſi noſtra moroſitas illis pro lege eſſet:dum ſecurè damnamus quicquid nobis non arridet. Talem confidentiam hîc perſtringi,ex ratione mox addita patet.*Qui detrahit fratri.* Significat tantundem derogari Legi,quantum ſibi quiſque in fratres vſurpat.Detractio igitur aduerſus Legem,reuerentiæ opponitur quam illi deferri à nobis decebat. Idem ferè argumentum tractat Paulus ad Romanos ca.14.tametſi alia occaſione inductus. Nam quum ſuperſtitio in ciborum delectu quoſdam teneret:quod ſibi non putabant eſſe licitum,in aliis quoque damnabant. Illic ergo admonet,vnum eſſe Dominum,cuius arbitrio ſtamus ac cadimus omnes,& ad cuius tribunal ſumus omnes ſiſtendi. Vnde concludit,eum qui fratres iudicat ex ſuo ſenſu,quod Dei proprium eſt, ſibi arrogare.Iacobus autem reprehendit eos qui damnandis fratribus famam ſanctitatis captant.Ideóque ſuam moroſitatem ſtatuunt Diuinę Legis loco. Eadem tamen ratione pugnat qua Paulus, nempe temere nos facere,ſi nobis imperium in fratrum vitam arripimus,quum Lex Dei nos omnes ſine exceptione in eundem cogat ordinem.Docemur ergo,non eſſe niſi ex Lege Dei iudicandum.

Non es factor legis, ſed iudex.)Sic reſolui debet oratio,Quum cenſoriam tibi poteſtatem vendices ſupra Legem Dei,iam eximis te à Legis ſubiectione. Ergo qui fratrem temere iudicat,excutit Dei iugum: quia communi viuendi regulę ſe non ſubmittit. Eſt igitur argumentum à contrariis: quia Legis obſeruatio multum ab hac arrogantia diſſideat,quum homines ſtultę ſuę opinioni Legis vim ac authoritatē tribuūt. Vnde ſequitur,tunc nos Legem obſeruare,quum toti à ſola eius doctrina pendemus, nec aliunde diſcernimus inter bonum & malum,ſicuti etiam omnia hominum facta & dicta exigi debent. Siquis obiiciat, Sanctos tamen fore mundi iudices:facilis eſt reſponſio, Non competere in eos eiuſmodi honorem proprio iure,ſed quatenus ſunt Chriſti membra.quòd autem nunc iudicant ſecundum Legem,in eo non ſunt exiſtimandi iudices:quia Deo tantùm ſuo & omnium iudici obedienter ſubſcribunt. Quantum ad Deum ſpectat,Legis factor cenſeri non debet:quoniam eius iuſtitia Lege eſt ſuperior. Fluit enim Lex ex æterna immenſáque Dei iuſtitia,tanquam ex fonte riuulus.

1.Cor.6.1.

12 *Vnus legislator.*)Quum ſeruandi perdendíque poteſtatem cum Legiſlatoris officio coniungit, ſignificat,totam Dei maieſtatem ad ſe rapere eos qui ſibi ius ferendę Legis vendicant. atqui tales ſunt qui ſuum nutum aliis ingerunt pro lege. Meminerimus autem non de externa politia hîc agi, in qua locum habent Magiſtratuum edicta aut leges,ſed de ſpirituali animæ regimine,in quo ſolum Dei verbum dominari conuenit.Vnus ergo Deus eſt qui ſuis legibus conſcientias iure ſubiectas habet: quemadmodum ſolus animæ ſalutem vel interitum habet in manu ſua.Hinc conſtat quid de humanis pręceptis ſentiendum ſit,quę conſcientiis laqueum neceſſitatis iniiciunt. Modeſtiam in nobis quidam deſiderant quum Papam vocamus Antichriſtum,qui tyrannidem in animas exercet,ſe Legiſlatorem faciens Deo æqualē. Atqui ex hoc loco longè plus colligimus:Antichriſti ſcilicet membra eſſe qui tales laqueos ſponte induunt:& Chriſto eatenus renuntiare dum illi non hominem tantùm mortalem, ſed qui ſe aduerſus eum extollit, aſſociant.eſt,inquam,pręuaricatrix obedientia,& quę diabolo exhibetur,dum alium admittimus ad regendas animas Legiſlatorem,quàm Deum.*Tu quis es.*Putant quidam admoneri hîc ſuorum vitiorum reprehenſores, vt inchoent à ſeipſis examen:ac dum reputant ſe nihilo eſſe aliis puriores, tam ſeueri eſſe deſinant. Ego ſimpliciter ſuam hominibus conditionem obiici puto, vt cogitent quantum abſint ab eo gradu in quem ſe euehunt.Quemadmodum etiam Paulus loquitur,Tu quis es qui alienum ſeruum iudicas?

Rom.14.4.

13 *Age nunc,qui dicitis,Hodie & cras eamus in ciuitatem,& tranſigamus illic annum vnum, & mercemur,& lucremur.*

14 *Qui neſcitis quid cras futurum ſit. quæ enim eſt vita veſtra? vapor eſt ſcilicet ad exiguum tempus apparens,deinde euaneſcens.*

15 *Quum dicere debeatis,Si Dominus voluerit,& vixerimus,faciemus hoc vel illud.*

16 *Nunc autem gloriamini in ſuperbijs veſtris:omnis gloriatio talis,mala eſt.*

17 *Qui ergo nouit facere bonum,nec facit,peccati reus eſt.*

13 *Age nunc,*&c.)Aliud ſuperbiæ genus hîc damnat: nempe quòd plerique,quum pendere ex Dei prouidentia deberent,confidenter ſtatuunt quid facturi ſint: ſuáque conſilia in longum tempus diſponunt: acſi multam annorum ſeriem in manu haberent,quum ne de vno quidem momento certi ſint. Stolidam eiuſmodi iactantiam Solomo quoque lepidè ridet,quum dicit, Homines conſtituere animo vias ſuas:interea Dominum gubernare linguam. Eſt autem valdè inſanum, quod ne lingua quidem effari poſſumus, exequendum nobis ſumere. Non inuehitur Iacobus in loquendi formam,ſed in ſocordiam animi potius, quòd homines propriæ infirmitatis obliti,ſic inſoleſcunt. Nam fieri interdum poteſt vt pij qui de ſe modeſtè ſentiunt,& greſſus ſuos Dei nutu regi agnoſcunt, ſe tamen hoc vel illud facturos dicant ſine exceptione. Eſt quidem rectum & vtile,quum in futurum tempus aliquid promittimus, aſſueſcere ad has formulas,Si Domino viſum fuerit:aut,Si Dominus permittet. Verùm non iniicienda eſt religio,quaſi omittere ſit nefas. Nam paſſim in Scripturis legimus ſanctos Dei ſeruos abſque conditione loquutos eſſe de rebus futuris:quum tamen fixum in memoria haberent nihil ſe poſſe niſi Dei permiſſu. Ergo quod ad hanc loquendi conſuetudinem ſpectat,Si Dominus volet,aut dabit:ſedulò ab omnibus piis colenda eſt. Sed Iacobus eorum ſtuporem excitat,qui poſthabito Diuinæ prouidentię reſpectu,totum anni curſum ſibi ſubiiciunt,quum momentum in poteſtate non habeant:lucrum quod procul abeſt,ſibi promittunt,quum minimè teneant quod ante pedes eſt. Prou.16.1.

14 *Quæ eſt enim vita veſtra?*)Aliis multis rationibus frænare poterat ſtultam hanc deliberandi licentiam. Nam videmus vt Dominus quotidie ſuperbos iſtos fruſtretur,qui magnificè quiduis ſe facturos promittunt. Hoc tamen vno argumento contentus fuit,Quis tibi in craſtinum vitam pollicitus eſt? Faciéſne mortuus,quod tam ſecurè ſtatuis? Nam cui vitę breuitas in mentem venit, eius facilè comprimetur audacia,ne ſuas deliberationes nimis in longum protendat. Imò non alia ratione tantopere ſibi indulgent profani homines,niſi quia ſe homines eſſe obliuiſcuntur. Similitudine *Vaporis*,eleganter indicat pluſquam euanida eſſe conſilia,quę in ſola vitę vmbra ſubſiſtunt.

15 *Si Dominus voluerit.*) Duplex ponitur conditio,Si tandiu erimus ſuperſtites. deinde, Si Dominus concedet:quoniam multa interuenire poſſunt quę euertunt quicquid apud nos ſtatutum erat. Cæci enim nobis ſunt futuri temporis euentus. *Voluntatem* intelligit non quę in Lege exprimitur, ſed conſilium quo moderatur omnia.

16 *Nunc autem gloriamini.*)Ex his verbis colligere licet,Iacobum plus quiddam reprehendere,quàm lubricum ſermonem. *Gloriamini*,inquit,in veſtris iactantiis: nempe quòd quum abrogarent Deo ſuum imperium,ſibi nihilominus placebant. Non quòd ſe palàm Deo pręferant qui vel maximè inflati ſunt ſui fiducia:ſed quia inebriati ſenſus ſui vanitate,nihil minus quàm Deum reſpiciunt. Et quia eiuſmodi monitiones à profanis hominibus contemptim ſolent excipi: imò ſtatim auditur reſponſum illud, Sibi notius eſſe quicquid affertur,quàm vt moneri opus habeant: cognitionem, qua gloriari poterant, in eos retorquet,eo grauius peccare eos pronuntians,quòd ignorantia non peccant,ſed contemptu.

CAPVT V.

AGedum nunc diuites plorate,vlulantes ſuper miſerijs veſtris quæ aduenient vobis.

2 *Diuitiæ veſtræ putrefactæ ſunt,veſtimenta veſtra à tineis exeſa ſunt.*

3 *Aurum & argentum veſtrum ærugine corruptum eſt: & ærugo eorum in teſtimonium vobis erit,& exedet carnes veſtras ſicut ignis: theſaurum congeſſiſtis in extremis diebus.*

4 *Ecce merces operariorum,qui meſſuerunt regiones veſtras, quæ fraude auerſa eſt à vobis, clamat:& clamores eorum qui meſſuerunt,in aures Domini Sabaoth introierunt.*

5 *In delicijs vixiſtis ſuper terram: laſciuiiſtis, enutriſtis corda veſtra, ſicut in die mactationis.*

6 *Condemnaſtis & occidiſtis iuſtum,& non reſiſtit vobis.*

1 *Agedum nunc.*)Falluntur (meo iudicio) qui Iacobum hîc exhortari ad pœnitentiam diuites putant. Mihi ſimplex magis denuntiatio iudicij Dei videtur, qua eos terrere voluit abſque ſpe veniæ: nam quæcunque dicit,nonniſi ad deſperationem ſpectant. Quare non ipſos alloquitur vt ad reſipiſcentiam inuitet: ſed fideles potius reſpicit,vt audientes infœlicem exitum diuitum,non inuideant eorum fortunæ. Deinde vt iniuriarum,quas perferunt,Deum ſcientes fore vltorem,ęquo & placido animo eas tolerent. Diuites autem non quoſuis compellat, ſed qui deliciis immerſi, & inflati ſuperbia, nihil niſi mundum cogitant: qui,tanquam inexhauſti gurgites,deuorant omnia:quia tyrannicè alios vexant: quemadmodum ex contextu patebit. *Plorate vlulantes.* Eſt quidem & ſuus pœnitentię luctus:ſed qui miſtus conſolatione,non ad vlulatum vſque procedit. Significat ergo Iacobus,tam horrendam ac diram fore maledictionis Diuinę grauitatem in diuites,vt erumpere in vlulatum cogantur:acſi vno verbo diceret,Væ vobis. Sed & Prophetica eſt loquendi forma,dum impij, propoſitis in medium pœnis quæ eos manent, quaſi in rem præſentem iam trahuntur. Quum ergo nunc ſibi blandiantur,ac fortunam,in qua ſe beatos putant, ſibi polliceantur æternam fore,pronuntiat inſtare illis grauiſſimas ærumnas.

2 *Diuitiæ veſtræ.*)Poteſt eſſe duplex ſenſus: vel vt ſtultam eorum fiduciam rideat, quia diuitię in quibus fœlicitatem ſuam reponunt,ſint pluſquam caducæ,imò quod vno Dei flatu in nihilum redigēdę ſint: vel vt inexplebilem eorum auaritiam reprehendat, quia in hoc tantùm opes congerant, vt pereant ſine aliquo vſu. hic poſterior ſenſus melius congruit. Eſt quidem illud verum,inſanos eſſe diuites qui in rebus tam euanidis,vt ſunt veſtes,aurum,& argentum,& ſimilia,glorian tur: quandoquidem hoc nihil aliud eſt

quàm ſuam gloriam ærugini ac tineis ſubiicere. Deinde notum eſt illud, Malè parta, malè ſtatim dilabi: quia Dei maledictio omnia abſumit, neque enim æquum eſt, improbos vel eorum hęredes opibus frui, quas violenter quaſi è manu Dei rapuerunt. Sed quia Iacobus hîc vitia enumerat, quibus diuites calamitatem, de qua meminit, ſibi accerſunt: contextus hoc poſtulat (meo iudicio) vt dicamus hîc immenſam diuitum rapacitatem perſtringi: dum ſupprimunt quicquid vndecunque poſſunt ad ſe trahere, vt inutiliter in arca computreſcat. Ita enim fit vt quę Deus creauerat in hominum vſus, ipſi perdant, quaſi humanæ naturę hoſtes. Notandum autem eſt: quę hîc recenſet vitia, non competere in ſingulos. Nam alij diuitum lautè ſibi indulgent: alij in pompas & oſtentationem multa dilapidant: alij genium fraudantes, miſerè in ſuis ſordibus victitant. Sciamus ergo alia aliis vitia hîc exprobrari: generaliter tamen damnantur omnes qui vel iniuſtè ſibi diuitias accumulant, vel illis perperam abutuntur. Cæterùm quod nunc Iacobus dicit, non ſolùm extremæ tenacitatis diuitibus conuenit (qualis eſt Plautinus Euclio) ſed quibuſdam etiam alioqui ſplendidis & lautis, qui malunt apud ſe corrumpi opum aceruos, quàm in neceſſarios vſus erogare. Tanta eſt enim quorundam malignitas, vt communem aliis ſolem & aerem eſſe ægrè ferant.

3 *In teſtimonium vobis erit.*) Hoc expoſitionem, quam prius attuli, confirmat. Neque enim Deus aurum deſtinauit ærugini, neque veſtes tineis: quin potius hæc voluit eſſe humanæ vitæ ſubſidia. Quare ipſa ſine vſu conſumptio, teſtis ipſorum inhumanitatis erit. Auri & argenti putredo, quaſi materia erit inflammandæ iræ Domini, vt inſtar ignis eos conſumat. *Theſaurum congeſsiſtis.* Poteſt hæc quoque particula bifariam exponi: vel quòd diuites, quaſi ſemper victuri eſſent, nunquam ſatiantur, ſed congerere ſatagunt quod vſque ad finem mundi ſatis ſit: vel quòd iram ac maledictionem Dei coaceruant in extremum diem. hoc ſecundum magis amplector.

4 *Ecce merces.*) Iam in crudelitatem inuehitur, quę indiuidua eſt āuaritiæ comes. Speciem verò vnam attingit, quę meritò præ aliis odioſa eſſe debet. Nam ſi vir humanus & æquus curam habet iumenti ſui (vt Prou.12.10. inquit Solomon) hæc prodigioſa ſæuitia eſt, quum homo erga hominem, cuius ſudores in ſuum commo- Deu.24.15. dum exugit, nulla miſericordia tangitur. Ideo Dominus ſeuerè in Lege vetat ne apud nos dormiat merces operarij. Adde quòd Iacobus non quoſuis operarios nominat: ſed amplificandi cauſa, agricolas & meſſores. Quid enim eſt indignius, quàm eos, qui panem ex ſuo labore nobis ſuppeditant, inedia & fame conficere? & tamen vulgare eſt hoc portentum. Sunt enim permulti ingenio tyrannico, qui ſibi ſolis humanū genus putant viuere Dicit autem *mercedem clamare*, quia quicquid alienum, fraude vel per iniuriam apud ſe retinent homines, vindictam quaſi alto clamore expoſcit. Notandum eſt quod ſubiicit, *clamores* inopū peruenire ad aures Dei: vt ſciamus non impunitas fore iniurias. Quare æquo animo ſuſtineant qui ab iniquis premuntur, quia Deum habituri ſint vindicem. Abſtineant quibus eſt poteſtas nocendi, ab iniuria, ne Deum in ſe prouocent, qui pauperum tutor eſt ac patronus. Qua ratione etiam Dominum *ſabaoth* vocat, potentiam ac vires eius notans, quò magis formidabile reddat eius iudicium.

5 *In delicijs.*) Deſcendit nunc ad aliud vitium, nempe luxum & delicias. Nam qui vltra mediocritatem abundant, rarò ſibi temperant quin ſua abundantia ad immodicas lautitias abutantur. Sunt quidem (vt dixi) nonnulli diuites qui in ſua copia eſuriunt. Neque enim ſine cauſa Tantalum finxerunt Poëtæ in menſa bene referta famelicum. Semper tales fuerunt in mundo Tantali: ſed Iacobus (vt dictum eſt) non de ſingulis loquitur. Satis eſt quòd vitium hoc videmus communiter regnare inter diuites, quòd ſint in gulæ ſuæ delicias nimium ſumptuoſi ac ſuperflui. Tametſi autem illis Dominus permittit liberaliter de ſuo viuere ſemper tamen cauenda eſt profuſio, & colenda frugalitas. Neque. n. fruſtra tam aſperè exagitat Dominus per Prophetas, eos qui dormiunt in lectis eburneis, qui pretioſo vnguento ſunt delibuti, qui ſuauiter potando ſe oblectant ad cantum citharę, qui ſunt veluti vaccæ pingues in vberibus paſcuis. Hæc enim omnia eò dicuntur, vt ſciamus modum in deliciis tenendum eſſe, ac diſplicere Deo intemperantiam. *Enutrire corda*, ſignificat ſibi indulgere, non modò ad naturæ ſatietatem, ſed quantum fert cupiditas. Addit ſimilitudinem, *ſicut in die mactationis*, quia ſolebant in ſacrificiis ſolennibus liberalius veſci quàm pro quotidiano more. Dicit ergo diuites tota vita continuare diem feſtum: quia in continuis voluptatibus ſint demerſi.

9 *Condemnaſtis.*) Sequitur alia inhumanitatis ſpecies: quòd diuites ſua potentia opprimunt atque euertunt infirmos. Metaphoricè dicit, iuſtos ab illis occidi & damnari: nam vtcunque manu ſua non iugulent, nec fungantur iudicum munere: dum tamen authoritatem, qua pollent, cōuertunt ad nocendum, dum corrumpunt iudicia, dum varias artes excogitant ad perdendos innocentes, hoc eſt verè occidere ac damnare. Quum addit, *iuſtum non reſiſtere*, ſignificat creſcere diuitibus audaciam: quia omni præſidio deſtituantur quos peruertunt. Interea tamen admonet eo magis paratam promptámque fore vindictam Dei, quum nulla eſt pauperi ab hominibus defenſio. Tametſi autem ideo non reſiſtit iuſtus, quia patienter ferre debet iniurias: ego tamen ſimul imbecillitatem notari puto: quòd ſcilicet non reſiſtat, quia inermis eſt ac deſertus hominum auxilio.

7 *Patienter ergo agite, fratres, vſque in aduentum Domini. Ecce agricola expectat pretioſum fructum terræ, patienter ſe gerens erga eum, donec recipiat pluuiam matutinam & veſpertinam.*

8 *Patienter ergo agite & vos: confirmate corda veſtra, quoniam aduentus Domini propinquus eſt.*

9 *Ne ingemiſcatis alij in alios, fratres, ne condemnemini. ecce iudex ſtat pro foribus.*

7 *Patienter ergo.*) Ex hac illatione conſtat, quæ hactenus dicta ſunt in diuites, pertinere ad eorum conſolationem, qui ad tempus impune videntur eorum iniuriis expoſiti. Poſtquam enim calamitatum, quæ diuitibus imminent, cauſas recenſuit, & vnam hanc poſuit inter alias, quòd ſuperbè & crudeliter dominati ſint in pauperes, protinus ſubiicit, nos qui iniuſtè affligimur, habere patientiæ materiam, quia Deus futurus

turus ſit iudex. Hoc enim ſibi vult, quum dicit, *vſque in aduentum Domini*: non fore ſcilicet perpetuam rerum confuſionem quę hodie in mundo cernitur, quia Dominus aduentu ſuo mundum in ordinem reuocaturus ſit: ideóque animos in bonam ſpem colligendos. Neque enim abs re nobis promittitur illo die rerum omnium inſtauratio. Tametſi autem paſſim in Scripturis dies Domini, vocatur quælibet iudicij & gratiæ eius manifeſtatio, quum ſuis ſuccurrit, & impios caſtigat: hunc tamen locum de poſtrema liberatione interpretari malo. *Ecce agricola.* Eandem ſimilitudinem breuiter attingit Paulus in ſecunda ad Timotheum cap. 2. 6. quum dicit, Laborare agricolam oportere, priuſquam fructus colligat: ſed expreſſior eſt Iacobi oratio. Diuturnam enim agricolę patientiam commemorat: qui poſtquam ſemen terræ mandauit, ſecurè vel ſaltem patienter expectat, dum adueniat tempus meſſis: nec moleſtè fert quòd non ſtatim terra maturum fructum reddat. vnde colligit, non debere nos vltra modum anxios eſſe, ſi nunc laborandum ſit ac ferendum, donec appareat tanquam meſſis, dies Domini. *Fructum pretioſum* vocari interpretor, quoniam alimonia eſt, ac vitę ſuſtinendę ratio. Significat autem Iacobus, quum agricola vitam ſuam, quæ illi tam pretioſa eſt, in terræ gremio depoſitam latere diu ſinat, votúmque fructus colligendi placidè ſuſpendat: nos eſſe nimis præcipites ac importunos, niſi æquis animis redemptionis noſtrę diem expectemus. Alias ſimilitudinis partes non opus eſt ſigillatim perſequi. *Pluuiam matutinam.* Duobus iſtis epithetis duo tempora notantur: prius, quod paulò poſt ſementem ſequitur: alterum, dum matureſcunt ſegetes. Sic loquuntur Prophetę, cùm pluuię opportunitatem exprimere volunt, quam promiſit Moſes Deut. 28. 12. Ioel. 2. 23. & Oſee 6. 3. Vtranque autem commemorat, vt melius exprimat, non frangi longi temporis tędio agricolas, quin ſuſtineant moram.

8 *Confirmate corda veſtra.*) Nequis obiiceret, nimium differri liberationis tempus, occurrit, dicens propè inſtare Dominum, vel (quod idem eſt) eius aduentum appropinquaſſe. Interea iubet corrigere animi mollitiem, quæ nos debilitat ne ſperando perſeueremus. Et certè longum ideo apparet tempus, quia nos teneri nimis ac delicati ſumus. Ergo colligendum eſt robur ad durandum: colligi autem melius non poteſt, quàm ex ſpe & quaſi intuitu propinqui aduentus Domini.

9 *Ne ingemiſcatis.*) Quia audiuntur multorum querimoniæ, ſe durius tractari quàm alios, locus hic à quibuſdam ita exponitur, quaſi iubeat Iacobus vnumquemque ſorte ſua contentum, non inuidere aliis, neque indignè ferre, ſi tolerabilior ſit aliorum conditio. Sed ego aliter interpretor. Poſtquam enim de infauſto eorum exitu diſſeruit qui bonis & quietis hominibus moleſti ſunt ſua tyrannide: iam fideles hortatur vt inter ſe æqui ſint, & in condonandis offenſis faciles. Hunc eſſe genuinum ſenſum, ex ratione addita colligi poteſt. Nolite, inquit, *alij in alios* queruli eſſe, *ne omnes condemnemini.* Ingemiſcere quidem licet, quoties aliquid nos mali angit: ſed gemitum accuſatorium intelligit, vbi alij de aliis apud Dominum expoſtulant. Futurum autem hoc modo denuntiat vt damnentur omnes: quia nemo eſt qui non fratres ſuos offendat, & materiam præbeat ingemiſcendi. Iam ſi conquerantur ſinguli, omnes ſe mutuò accuſabunt: nemo enim tam innocens, qui non aliquos læſerit. Deus communis erit omnium iudex. Quid ergo futurum eſt, niſi vt quod quiſque iudicium in alios ferri cupit, in ſeipſum admittat: atque ita exaudiantur omnes in mutuam perniciem? Nemo itaque vindictam de aliis expoſcat, niſi qui in caput ſuum volet accerſere. Ac ne temerè ad eiuſmodi querelas proſiliant, iudicē denūtiat ſtare pro foribus. Nam, quę noſtra eſt propenſio ad profanandum Dei nomen, in leuiſſimis quibuſque offenſis prouocamus ad eius iudiciū. Nullum aptius frænum eſt cohibendæ noſtræ temeritati, quàm ſi reputemus non in aerem euaneſcere noſtras imprecationes, quia Dei iudicium propinquum ſit.

10 *Exemplum accipite afflictionis, fratres mei, & tolerantiæ, Prophetas qui loquuti ſunt nomine Domini.*

11 *Ecce beatos eſſe ducimus eos qui ſuſtinent. Patientiam Iob audiſtis, & finem Domini vidiſtis, quòd multum ſit miſericors & commiſerans.*

10 *Exemplum accipite*) Solatiū quod affert, non illud eſt quod vulgari prouerbio dicunt, Miſeros expetere vt qualeſcunque habeant malorum ſocios. Sed eos proponit ſocios, quorum numero aggregari optabile ſit: & quibuſcum ſi communis ſit nobis conditio, non poteſt miſera eſſe. Nam ſicuti neceſſe eſt extremo mœrore nos affici, ſiquid nobis mali accidat, quod nunquam experti ſint filij Dei: ita hæc ſingularis eſt conſolatio, quum ſcimus nos nihil pati ab illis diuerſum: imò ad idem iugum cum ipſis ſuſtinendum nos aptari cognoſcimus. Quum audiret Iob à ſuis amicis, Conuertere ad ſanctos: an aliquem reperies qui tibi ſit ſimilis? erat hęc vox Satanę, quia pręcipitare in deſperationem ipſum volebat. Ex aduerſo dum Spiritus per os Iacobi nos vult in bonam ſpem erigere, ſanctos omnes pręeuntes nobis oſtendit, qui nobis veluti manum porrigant, ſuóque exemplo nos inuitent ad ſubeundas & vincendas afflictiones. Promiſcuè quidem ærumnis & rebus aduerſis ſubiecta eſt hominum vita: ſed Iacobus non quoſuis adducit in exemplum, quia nihil iuuaret cum multitudine perire: verùm Prophetas eligit, quorum fœlix eſt ſocietas. Nihil eſt aliud quod nos frangat ac exanimet, quàm miſeriæ ſenſus. Proinde hęc vera conſolatio eſt, quæ mala vulgò putantur, ſentire nobis eſſe ſalutis adiumenta. Hoc quidem ab intelligentia carnis valde eſt alienū: ſic tamen ſtatuere debent fideles, ſe beatos eſſe quum variis ęrumnis probantur à Domino. Hoc vt perſuadeat Iacobus, finem afflictionum in Prophetis conſiderandum eſſe admonet: nam quia in propriis malis, dolore, triſtitia, aut quouis alio immoderato affectu pręoccupati, iudicio caremus, & quaſi tempeſtate iactati, ſub turbido cælo & inter medias procellas nihil cernimus: ideo neceſſe aliò coniicere oculos, vbi cælum quodammodo ſerenum & liquidum eſt. Quum nobis ſanctorum narrantur afflictiones, nemo eſt qui miſeros, ac non potius beatos fuiſſe fateatur. Rectè ergo Iacobus, qui exemplar illud ponit ante oculos, vt eò nos referre diſcamus, quoties tentamur impatientia aut deſperatione. Sumit autem principium illud, beatos cenſeri in ſuis afflictionibus Prophetas, quia conſtanter eas ſuſtineant. Quum ita ſit, idem fieri iudicium debere colligit, dum nos affligimur. Dicit autem, *Prophetas qui loquuti ſunt nomine Domini*,

Iob. 5. 1.

quo ſignificat illos Deo gratos& probatos fuiſſe.Ergo ſi vtile illis fuiſſet eximi à miſeriis,proculdubio pr**ę**ſtitiſſet ipſos Deus immunes. Atqui non fecit:ſequitur ergo ſalutares eſſe afflictiones fidelibus. Hoc ſenſu iubet illos aſſumi exemplar afflictionum:ſed oportet patientiam ſimul accedere, quę verum eſt obedientiæ noſtræ teſtimonium:ideo vtranque coniunxit.

11 *Patientiam Iob.*)De prophetis generaliter loquutus eſt.nunc inſigne præ aliis exemplum eligit.Nemo enim(quantum ex hiſtoriis colligi poteſt)tam duris ac tam variis ærumnis vnquam fuit obrutus: emer ſit tamen ex tam profunda abyſſo. Quiſquis ergo imitabitur eius patientiam,non dubium eſt quin manū Dei ſimiliter ſenſurus ſit,quę tandem eum liberet. Videmus in quem finem ſcriptæ ſint hiſtoriæ. Deus ſeruum ſuum Iob,quia patienter afflictiones ſuas ſuſtinuit,non paſſus eſt opprimi:ergo nullius patientiam fruſtrabitur.Quæritur tamen cur patientiam Iob tantopere commendet Apoſtolus, quum tamen cæco impetu abreptus,multa impatientiæ ſigna edat.Reſpondeo:etiamſi vel interdum carnis infirmitate labaſcat,vel ſecum tumultuetur: ſemper tamen huc redire vt ſe totum Deo permittat, ſéque ipſi frænandum ac regendum offerat.Quare vtcunque deſit aliquid eius patientiæ,non immeritò tamen laudatur. *Finem domini.* Hoc verbo ſignificat,à fine ſemper æſtimandas eſſe afflictiones.Initiò enim videtur procul abeſſe Deus:interea licentioſè graſſatur Satan in hac perturbatione:ſuggerit nobis caro,nos deſertos à Deo eſſe ac proditos:longius ergo extendere intuitum noſtrum oportet,quia propè nihil lucis apparet. Porrò Finem Domini dixerit:quia eius eſt,proſperum ſucceſſum rebus aduerſis dare:ſi nos officium noſtrum pręſtemus obedienter ſuſtinendo,ipſe partibus ſuis viciſſim minimè deerit. Tantùm nos in finem ſpes dirigat,Deus ipſe ſe viciſſim pluſquam miſericordem illic oſtendet, quantumuis rigidus & auſterus videatur quandiu affligit.

12 *Ante omnia verò, fratres mei,ne iuretis neque per cælum, neque per terram, neque aliud quoduis iuſiurandum: ſit autem veſtrum,Eſt,eſt:non, non:ne in " iudicium incidatis.*

" *Vel, ſimulationem.*

13 *Affligitur quis inter vos? oret. hilari eſt animo? pſallat.*

12 *Ante omnia,*&c.)Fuit hoc commune vitium omnibus ferè ſeculis, leuiter & inconſideratè iurare: nam quę noſtra eſt malignitas,non reputamus quàm atrox ſit crimen,abuti Dei nomine.Verùm quia Dominus interim ſeuerè nominis ſui reuerentiam nobis commendat:varia ſubterfugia excogitant homines, vt iurare impunè liceat.Fingunt igitur nihil mali eſſe,modò non palàm interpoſitum ſit Dei nomen: atque hoc vetus commentum fuit.Ita Iudæi quum per cælum & terram iurarent,non putabant ſe Dei nomine abuti quod ſubticebant.Atqui dum ingenioſi eſſe homines volunt vt fucum faciant Deo,nihil quàm friuolis cauillationibus ſeipſos deludunt. In eiuſmodi vanitatē inuectus fuerat Chriſtus,vt habetur Matt. 5.34. Nunc Iacobus Magiſtri ſui decreto ſubſcribens,ab obliquis iſtis formulis abſtinere præcipit:quia Dei nomine abutitur quiſquis fruſtra & ob rem nihili iurat,qualemcunque colorem obtendat ſuis verbis.Summa ergo eſt,nihilo magis eſſe licitum,per cælum aut terram iurare,quàm palàm per Dei nomen. Ratio à Chriſto exprimitur:quia vbique inſculpta ſit Dei gloria, & vbique refulgeat.Imò non alio ſenſu vel conſilio Cæli aut terræ voces in iuramentis homines vſurpant, quàm ſi Deum ipſum nominarent: quia ſic loquendo,tantum opificem deſignant à ſuis operibus.Dicit autem *ante omnia:* quia non leue delictum eſt, nominis Dei profanatio.Quòd Anabaptiſtæ huius loci prætextu iuramenta omnia damnant, imperitè faciunt.Neque enim Iacobus in vniuerſum de iuramentis diſputat: quemadmodum nec Chriſtus eo quem citaui loco:ſed vterque cauillationem illam refellit quæ in fraudem Legis inuenta fuerat, dum captant homines iurandi licentiam,non expreſſo Dei nomine.Licentiam dico quæ Legis prohibitioni repugnat. Atque hoc clarè ſonant verba,*neque per cælum,neque per terram*:nam ſi de ſubſtantia eſſet quęſtio, quorſum attinebat formulas iſtas notare? Conſtat itaque tam à Chriſto quàm à Iacobo puerilem eorum aſtutiam reprehendi qui impunè iurare ſe putabant,modò circumirent per ambages.Ergo vt teneamus Iacobi mētem,primo loco tenendum eſt Legis pręceptum, Non accipies nomen Dei tui fruſtra: vnde conſtat iuſtā ac legitimam eſſe aliquam nominis Dei vſurpationem.Nunc Iacobus eos damnat qui directè quidem non audent Dei nomine abuti:ſed verborum circuitu effugere conantur abuſum quem Lex damnat.*Sit autem veſtrum, eſt.* Optimum vitio,quod reprehendit,corrigendo remedium affert: vt veritati & conſtantiæ in omnibus ſuis dictis aſſueſcant. Vnde enim prauus mos iurandi, niſi quia tanta eſt hominum vanitas, vt ſimpliciter loquentibus non credatur? Nam ſi fidem in verbis ſuis,vt decet, colerent, non opus eſſet tot ſuperfluis iuramentis. Quia igitur hominum perfidia vel leuitas,fons eſt vnde iurandi corruptela oritur: vt poſterius vitium tollat Iacobus,tollendum eſſe prius docet. Nam ſanandi ratio à cauſa incipere debet. Nonnulli codices habent,Sit ſermo veſter,Eſt,eſt:non,non. Genuina tamen lectio eſt ea quam reddidi, atque etiam magis recepta.Quid autem ſignificet,iam expoſui:vt ſcilicet veraces ſimus, firmíque in omnibus dictis. Eodem ſenſu teſtatur Paulus 2.ad Cor.1.18.non fuiſſe deprehenſum in prædicatione ſua Eſt & non:ſed eodem tenore ſe proſequutum eſſe quo cœperat. *Ne in iudicium.* Varia eſt lectio propter vocum affinitatem, ἀπόκρισιν καὶ ὑπόκρισιν. Si legas, In Iudicium,vel in condemnationem,ſenſus erit clarus, Dei ſcilicet nomen non impunè ſumptum iri fruſtra:ſed non malè quadrabit,In ſimulationem:quia(ſicuti iam dictum eſt)vbi ſimplicitas inter nos viget,pręciſa eſt anſa ſuperuacuis iuramentis.Ergo ſi dictis noſtris omnibus conſtet fides,ſublata erit ſimulatio quæ nos ad temere iurandum prouocat.

13 *Affligitur quis.*)Significat nullum eſſe tempus quo non ad ſe Deus nos inuitet. Nam afflictiones ad precandum ſtimulare nos debent:res proſpere laudandi Dei materiam ſuppeditant. Atqui ea eſt hominū prauitas,vt lætari nequeant quin Dei obliuiſcantur: afflicti verò deiiciant animos & deſperatione opprimantur.Tenenda igitur hæc moderatio, vt lætitia quę Dei obliuionem inducere ſolet,nos ad prędicandā Dei bonitatem incitet:triſtitia autem nos ad precandum erudiat. Nam *pſallendi* verbum profano vel effręni gaudio oppoſuit,quo exultant qui rebus proſperis ad Deum,vt par erat, non ducuntur.

14 *In-*

14 *Infirmatur quis inter vos? aduocet Presbyteros Eccleſiæ, & orent ſuper eum, vngentes eum o-
leo in nomine Domini:*

15 *Et oratio fidei ſeruabit ægrotum, & excitabit eum Dominus: & ſi peccata admiſerit, remitten-
tur illi.*

14 *Infirmatur quis.*) Quoniam tunc adhuc vigebat donum ſanationis, præcipit vt ægroti confugiant ad hoc remedium. Certum quidem eſt, non omnes fuiſſe ſanatos, ſed Dominum huic gratię locum dediſſe, quoties & quatenus expedire nouerat: nec veriſimile eſt promiſcuè adhibitum fuiſſe oleum, ſed tantũ vbi certa ſpes erat profectus. Vnà enim cum virtute dabatur etiam Miniſtris diſcretio, ne ſymbolum abuſu profanarent. Non aliud Iacobi conſilium fuit, quàm Dei gratiam, qua tunc frui poterant fideles cõdẽnare, ne contemptu aut negligentia periret eius vtilitas. In hunc finem iubet accerſi Presbyteros. Vnctionis verò vſus ad effectum Spiritus ſancti reſtringi debet. Hunc locum magnificè iactant Papiſtæ, dum extremam ſuam Vnctionem venditare volunt. Quantum autem diſtet eorum corruptela à veteri inſtituto cuius meminit Iacobus, in præſentia exponere ſuperſedeo. Hanc partem lectores ex Inſtitutione diſcant. Hoc tantùm dico, malè & inſcitè torqueri hunc locum, vt Extrema vnctio ſit & vocetur Sacramentum, cuius in Eccleſia perpetuò vſus manere debeat. Fateor equidem pro Sacramento vſurpatam fuiſſe à Chriſti Diſcipulis (neque enim in illis aſſentior qui medicamentum fuiſſe putant) ſed quemadmodum veritas huius ſigni nonniſi ad tempus durauit, ſymbolum dico ſimiliter fuiſſe temporale. Atque hoc planum eſt: nihil abſurdius quàm Sacramentum vocare quod inane ſit, nec rem ſignatam verè nobis offerat. Donum ſanationis fuiſſe temporale, fateri omnes coguntur, & res ipſa demonſtrat: ergo ſignum eius perpetuum eſſe non oportuit. Vnde ſequitur non veros eſſe imitatores, ſed ſimias eſſe Apoſtolorum, qui vnctionem inter Sacramenta hodie reponunt: niſi effectum ſimul reſtituant, quem ante annos mille & quadringentos Deus mundo abſtulit. Ita nobis certamen non eſt, an vnctio fuerit aliquando Sacramentum: ſed an nobis data fuerit vt hodie quoque apud nos ſit in vſu. Hoc poſterius negamus, quia conſtat rem ſignatam pridem deſiiſſe. *Presbyteros eccleſiæ.* Ego generaliter omnes comprehendo qui regendæ Eccleſiæ præerãt. Neque enim ſoli paſtores Presbyteri vocabantur, ſed qui deligebantur ex plebe quaſi cenſores ad tuendã diſciplinam. Vnaquæque enim Eccleſia ſuum quaſi Senatum habebat, ex grauibus & probatæ integritatis viris delectum. Quoniam autem eos potiſſimum eligere moris erat qui prędití erant excellentioribus donis: ideo accerſere Presbyteros iubet, vtpote in quibus maximè vis & gratia Spiritus ſancti ſe exerebat. *Orent ſuper eum.* Huc ſpectat ritus orandi ſuper aliquem, vt veluti coram Deo ſiſtatur: quia vbi in rem præſentem ventum eſt, maiore affectu concipimus preces: ſicuti non modò Eliſæus & Paulus, ſed Chriſtus ipſe hac cæremonia, precandi ardorem excitarunt, & commendarunt Dei gratiam. Notandum verò quòd promiſſionem orationi annectit, ne fide vacua ſit. Nam qui hæſitat, ſicuti rite non inuocat Deum, ita indignus eſt qui impetret: vt habuimus capite primo. Quiſquis ergo exaudiri volet, certò apud ſe ſtatuat non fruſtra ſe orare. Sicuti Iacobus donum illud ſpeciale in medium profert, cuius acceſſio tantùm erat externus ritus. Vnde colligimus, ne olei quidem legitimum eſſe vſum abſque fide. Atqui quum Papiſtis adeò nulla conſtet certitudo ſuæ Vnctionis, vt palàm ſit dono eos carere, illam adulterinam eſſe patet.

2.Reg.4.33. Act.20.10. Ioh.11.41.

15 *Et ſi peccata,* &c.) Non eſt hoc additum duntaxat augendi cauſa, acſi dixiſſet, maius aliquid Deum ægroto daturum quàm corporis ſanitatem: verùm quia morbi ſæpiſſimè irrogantur ob peccata, de horũ remiſſione loquens, cauſam mali ſublatum iri ſignificat. Et ſanè videmus vt Dauid morbo afflictus, dum leuationem optat, totus ſit in petenda peccatorum venia. Quorſum hoc, niſi quia dum culpæ ſuę effectum agnoſcit in pœnis, non aliud remedium eſſe iudicat, quàm ſi Dominus peccata imputare deſinat? Pleni ſunt hac doctrina Prophetæ, malis leuari homines, quum ab iniquitatum reatu ſoluuntur. Ergo hanc demum & morbis noſtris, & aliis calamitatibus ſciamus aptam eſſe medicinam, ſi de placando Deo & obtinenda peccatorum venia ſoliciti, nos diligenter examinemus.

16 *Confitemini inuicem peccata veſtra, & orate inuicem alij pro alijs, vt ſaluemini. Multum valet Precatio iuſti efficax.*

17 *Elias homo erat paſſionibus ſimiliter obnoxius vt nos, & precatione precatus eſt ne plueret: & non pluit ſuper terram annos tres & ſex menſes.*

18 *Et rurſum orauit, & cælum dedit pluuiam, & terra protulit fructum ſuum.*

16 (*Confitemini inuicem.*) In nonnullis codicibus inſeritur illatiua particula: neque malè quadrat. nam vt non exprimatur, ſubaudienda tamen eſt. Dixerat peccata remitti ægrotis ſuper quos orarent presbyteri: nunc admonet quàm vtiliter peccata noſtra fratribus retegamus: quia ſcilicet eorum interceſſione poterimus veniam conſequi. Scio locum hunc à multis exponi de reconciliandis offenſis: nam qui redire in gratiam volunt, eos culpam ſuam agnoſcere prius & fateri neceſſe eſt. Inde enim fit, vt radices agant inimicitiæ, imò augeantur, ac fiant irreconciliabiles: quia vnuſquiſque cauſam ſuam pertinaciter defendit. Putant ergo multi Iacobum hanc oſtendere viam fraternæ reconciliationis, ſi mutuò agnoſcant peccata ſua: ſed aliò reſpexit, quemadmodum dictum eſt. Mutuam enim precationem cum mutua confeſſione coniungit: quo ſignificat in hoc prodeſſe confeſſionem, vt fratrum precibus iuuemur apud Deum. Nam qui neceſſitatis noſtrę cõſcij ſunt, ad orandũ incitantur, vt nobis ſubueniant: quos verò latent morbi noſtri, ij ad opẽ nobis ferendã ſunt ſegniores. Mira verò Papiſtarum vel ſtultitia, vel improbitas, qui ſuſurratoriam ſuã Cõfeſſionẽ, hoc teſtimonio aſtruere conantur. Nam ex verbis Iacobi inferre promptum eſſet, ſolos ſacrificos debere confiteri. Quando.n. mutua hîc vel reciproca (vt craſſius loquar) confeſſio exigitur, non alij certè

iubentur confiteri peccata ſua,quàm qui viciſſim ad audiendam alterius confeſſionem ſunt idonei : atqui hoc ſoli ſacrifici ſibi vindicant:ergo ad eos ſolos ablegaDa eſt confeſſio. Sed quum indignæ ſint eorum ineptiæ quibus refutandis occupemur,ſufficiat nobis vera & germana expoſitio quam attuli. Clarè.n.ſonant verba,non alio fine confeſſionem nobis præcipi,niſi vt qui mala noſtra nouerint, ad opem ferendã magis ſint ſoliciti. *Multum valet.* Ne quis putet hoc fieri ſine fructu,dum alij pro nobis orant,vtilitatem & effectum orationis prędicat. Nominatim verò dicit *precationem iuſti:* quia impios Deus non exaudit, nec ad Deum acceſſus patet,niſi per bonam conſcientiam. Non quòd in propria dignitate fundatæ ſint noſtrę preces,ſed quia fide purgatum cor habere oportet,vt nos in conſpectum Dei offeramus. Teſtatur ergo Iacobus,iuſtos aut fideles vtiliter,nec ſine effectu pro nobis precari. Sed quid ſibi vult quòd addit *efficax?* videtur enim hoc eſſe ſuperfluum:nam ſi multum prodeſt oratio,proculdubio eſt efficax. Quòd Vetus interpres tranſtulit aſſiduam:nimis eſt coactum. Iacobus enim Gręco participio vtitur ἐνεργουμένη, quod tantundem valet atque Operans. Poſſet autem ſic reſolui oratio, Multum prodeſt,quia eſt efficax:vt ſit argumentum ductum ab illo principio,quod Deus non vult irritas vel otioſas eſſe fidelium preces. inde non immeritò colligit,multum valere. Sed ego potius ad præſentem circunſtantiam reſtringo: propriè enim preces noſtræ ἐνεργούμεναι dici poſſunt,dum nobis neceſſitas aliqua obiicitur,quæ ſerium orandi affectum excitet. Quotidie oramus pro tota Eccleſia,vt peccata illi Deus remittat:ſed tunc verè in actu eſt oratio,quum ſuccurrere contendimus iis qui laborant. Talis porrò efficacia in fratrum precibus eſſe non poteſt,niſi nos laborare ſciant. Ideo hęc cauſę redditio non eſt generalis: ſed ad priorem ſententiam ſpecialiter aptari debet.

17 *Elias homo erat.*)Innumera huius rei,quam probare vult,exempla extant in Scripturis:ſed vnum elegit prę aliis illuſtre. Magnum enim hoc fuit,quòd Deus precibus Eliæ cælum quodammodo ſubiecit,vt eius votis obſequeretur. Cælum Elias duobus annis & ſeſqui clauſum ſuis precibus tenuit: rurſum aperuit,vt largam pluuiam ſubitò funderet:hinc ergo mirifica patet orationis virtus. Nota eſt celebris hiſtoria quæ legitur 1.Regum 17.& 18. Tametſi autem diſertè illic non traditur Eliam oraſſe: ſiccitatem tamen & pluuiam eius precibus datam eſſe colligi facilè poteſt. Cæterùm notanda eſt exempli applicatio. Non dicit Iacobus petendam eſſe ſiccitatem à Domino,quia hanc impetrauerit Elias:poſſemus enim inconſiderato zelo temere ac ſtultè ęmulari Prophetam. Ergo tenenda eſt orandi regula,vt ex fide. In hoc ergo accommodat exemplum,quòd ſi exauditus fuit Elias,nos quoque rite precando exaudiemur. Nam quum ſit commune orandi pręceptum & communis promiſſio:ſequitur effectum quoque fore communem. Ne quis autem obiiceret,longè nos diſtare à gradu Elię, cum collocat in noſtro ordine, quum dicit *hominem* fuiſſe mortalem & iiſdem nobiſcum *paſſionibus obnoxium.* Nam ideo minus proficimus ex ſanctorum exemplis,quia ipſos fingimus ſemideos vel heroas,quibus peculiare fuerit cum Deo commercium:ita ex eo quòd exauditi ſunt,nihil fiducię concipimus. Vt hanc Ethnicam & profanam ſuperſtitionem Iacobus excutiat,ſanctos in carnis infirmitate conſiderandos eſſe admonet:vt diſcamus non eorum meritis, ſed orationis efficaciæ tribuere quòd omnia à Deo impetrarunt. Hinc apparet quàm pueriliter nugentur Papiſtę,qui ad ſanctorum patrocinium confugere docent,quia exauditi fuerint à Domino. Sic enim colligunt, Quia ille obtinuit quod petebat, quandiu vixit in mundo, nunc optimus erit poſt mortem nobis patronus. Hęc argutia Spiritui ſancto incognita fuit. Nam ex aduerſo ratiocinatur Iacobus, quia tantum valuerunt eorum preces,debere nos ſimiliter eorum exemplo hodie orare:idque nos non fruſtra facturos.

19 *Fratres mei,ſi quis inter vos errauerit à veritate,& conuerterit quiſpiam eum:*

20 *Cognoſcat quòd qui conuerterit peccatorem ab errore viæ ſuæ, ſeruabit animam à morte, & multitudinem operiet peccatorum.*

20 *Cognoſcat.*)Dubito annon potius ſcriptum fuerit γινώσκετε:Ita legendum eſſet,Cognoſcite. Vtroque tamen modo ſtabit idem ſenſus. commendat enim nobis Iacobus fratrum correctionem ab effectu, vt maiore ſtudio in eam intenti ſimus. Nihil pręſtantius aut magis optabile,quàm animã eripere ex morte æterna:hoc autem facit qui fratrem errantem reducit in viam:ergo tam pręclarum opus minimè negligendum eſt. Cibum dare eſurienti,& ſitienti potum,videmus quanti Chriſtus æſtimet : atqui multo pretioſior eſt illi animæ ſalus,quàm corporis vita. Cauendum ergo ne noſtra ignauia pereant redẽptę à Chriſto animę,quarum ſalutem quodammodo in manu noſtra ponit Deus. Non quòd ſalutem conferamus ipſi:ſed quòd Deus miniſterio noſtro liberat ac ſeruat quod alioqui videbatur exitio propinquum. Aliqui
Pro.10.12 codices habent,*animam eius*,quod de ſenſu nihil mutat. Ego tamen diuerſam lectionem ſequi malo, quia plus energię habet. *Operiet multitudinem peccatorum.* Alludit potius ad dictum Solomonis,quàm pro teſtimonio citet. Solomon dicit,Charitatem tegere peccata,quemadmodum odium ea profert. Nam qui oderunt,libidine ſeſe mutuò infamandi ardent : qui amant, libenter inter ſe condonant multa. charitas ergo peccata ſepelit apud homines. Iacobus hîc altius quiddam docet,nempe quod deleantur coram Deo, acſi diceret,Solomon hunc charitatis fructum prædicat:quòd tegat peccata:atqui nulla melior aut magis ſalutaris tegendi ratio,quàm vbi in totum coram Deo abolentur. Hoc autem fit quum peccator noſtra admonitione reducitur in viam:ergo huc pręcipuè & magis ſedulò incumbendum eſt.

PETRI APOSTOLI EPISTOLA II. CVM IOHANNIS CALV. COMMENTARIIS.

ARGVMENTVM.

De hac Epiſtola, quòd olim fuiſſe dubitatum refert Euſebius, ab eius lectione nos auertere non debet. Nam ſi nudæ hominum authoritati ſtetur, quandoquidem à quibus mota ſit hæc quæſtio, ſubticet, non plus illis deferre neceſſe eſſet, quàm hominibus ignotis. Et poſtea ſubijcit, paßim ſine controuerſia fuiſſe receptam. Magis aliquanto me mouet quod ſcribit Hieronymus, quoſdam ſtyli diuerſitate adductos, Petrum authorem non putaſſe. Nam quamuis aliqua notari poßit affinitas: fateor tamen manifeſtum eſſe diſcrimen quod diuerſos ſcriptores arguat. Sunt & aliæ probabiles coniecturæ ex quibus colligere liceat, alterius eſſe potius quàm Petri. Interim omnium conſenſu, adeò nihil habet Petro indignum vt vim Spiritus Apoſtolici & gratiam vbique exprimat. Quòd ſi pro Canonica recipitur, Petrum eius authorem fateri oportet: quando non tantùm nomen eius inſcriptum habet, ſed ipſe etiam teſtatur cum Chriſto ſe vixiſſe. Hæc autem fictio indigna eſſet miniſtro Chriſti, obtendere alienam perſonam. Sic igitur conſtituo, ſi digna fide cenſetur Epiſtola, à Petro fuiſſe profectam: non quòd eam ſcripſerit ipſe, ſed quòd vnus aliquis ex diſcipulis, ipſius mandato complexus fuerit quæ temporum neceßitas exigebat. Nam tunc eum extrema fuiſſe ſenectute, veriſimile eſt: morti enim ſe vicinum eſſe dicit. Et fieri poteſt vt piorum rogatu, hoc ſenſus ſui teſtimonium ſub mortem conſignari paſſus fuerit, quod eo mortuo bonis fulciendis & impiis reprimendis nonnihil valeret. Certè quum in omnibus Epiſtolæ partibus Spiritus Chriſti maieſtas ſe exerat, eam prorſus repudiare mihi religio eſt, vtcunque genuinam Petri phraſin hîc non agnoſcam. Cæterùm quia de authore non conſtat, nunc Petri, nunc Apoſtoli nomine promiſcuè vti mihi permittam. Iam venio ad argumentum, quod breuiter tantùm indicare ſufficiet. Hic ſcopus eſt, vt qui ſemel rectam Chriſti fidem profeßi ſunt, vocationi ſuæ ad extremum reſpondeant. Poſtquam ergo Dei gratiam magnificè extulit, ſanctitatem vitæ illis commendat, quoniam Deus plerunque fallacem nominis ſui prætextum horrenda excæcatione in hypocritis punire ſolet: contrà autem dona ſua auget iis qui pietatis doctrinam verè & ex animo amplexi ſunt. Hortatur ergo vt ſuam vocationem piè viuendo approbēt. Et quo plus habeat ponderis hæc admonitio, ſe iam morti vicinum indicat: & ſimul excuſat, ſe eadem ideo ſæpius repetere, vt qui ſe mortuo ſuperſtites in terra manebunt, altius animis infixa habeant quæ viuus ſcripſerit. Quoniam autem totius pietatis fundamentum eſt Euangelij certitudo, quàm indubia ſit eius veritas, primùm ex eo demonſtrat, quod ipſe omnium, quæ illic habentur, oculatus fuerit teſtis: ac præſertim quòd Chriſtum audierit è cælo pronuntiari Dei Filium: deinde quòd Prophetarum oraculis Deus illam teſtatam ac comprobatam eſſe voluerit. Simul tamen tam à falſis doctoribus qui impia figmenta ſpargant, quàm à Dei contemptoribus qui totam religionem ſubſannent, periculum inſtare prædicit: quò fideles ad cauendum inſtructi ſint ac muniti. Videtur autem hoc conſultò dicere, ne ſibi tranquillum & æquabilem, atque ab omni certamine remotum doctrinæ curſum ſub regno Chriſti promittant. Poſtea, quaſi in tabula, ingenium moréſque eorum depingit, qui ſuis corruptelis Chriſtianiſmum inquinaturi erant. Porrò deſcriptio quā proſequitur, in noſtrā ætatem maximè competit: ſicuti melius patebit ex comparatione. Stylum enim præcipuè ſtringit in Lucianicos homines, qui ad omnem nequitiam proiecti, profanam licentiam ad Dei contemptum inducunt: imò ſpem futuræ vitæ penitus ludibrio habent: quia hominum colluuie mundum videmus paßim hodie refertum. Fideles porrò hortatur non modò vt ſuſpenſis erectiſque animis Chriſti aduentum ſemper expectent: ſed etiam vt diem illum quaſi præſentem ſibi ante oculos ſtatuant: interea verò ſe Domino impollutos cuſtodiant. In qua doctrina Paulum ſibi facit ſocium ac ſuffragatorem: atque vt eius ſcripta ab impiorum calumnijs vindicet, omnes qui aliò ipſa detorquent, ſeuerè damnat.

CAPVT I.

SIMEON Petrus & ſeruus & Apoſtolus Ieſu Chriſti, ijs qui æquè pretioſam nobiſcum
ſortiti ſunt fidem, per Iuſtitiam Dei noſtri & Seruatoris Ieſu Chriſti,
2 *Gratia vobis & pax multiplicetur " per cognitionem Dei & Ieſu Domini* "*Vel, cum agnitione.*
noſtri.
3 *Quemadmodum Diuina eius potentia omnia nobis quæ ſpectant ad vitam &*
pietatem dedit per cognitionem eius qui vocauit nos " propria gloria & virtute:
4 *Quibus & maximæ & pretioſæ promißiones nobis donatæ ſunt, vt per hæc fieretis Diuinæ con* "*Vel, per gloriam & virtutem.*
ſortes naturæ, vbi fugeritis corruptionem quæ in mundo eſt in concupiſcentia.

1 *Simeon Petrus.*) In hoc Epiſtolæ exordio precatio primum locum obtinet: deinde ſequitur gratiarum actio qua Iudæos incitat ad gratitudinem, ne obliuiſcantur quæ & quanta beneficia iam ex manu

Dei acceperint. Cur ſe *Ieſu Chriſti ſeruum & Apoſtolum* inſcribat, alibi diximus: quia ſcilicet nemo in Eccleſia audiendus, niſi tanquam ex ore Chriſti loquatur. Porrò Serui nomen magis generale eſt, quia omnes Chriſti miniſtros complectitur, qui publicum aliquod munus in Eccleſia ſuſtinent. In Apoſtolatu altior eſt honoris gradus: ſignificat ergo ſe non quemuis eſſe ex grege miniſtrorum, ſed à Domino conſtitutum eſſe in ordine Apoſtolico, qui inter reliquos eminebat. *Iis qui æquè pretioſam.* Hoc ad commendationem gratię valet, qua Deus omnes ſuos electos promiſcuè dignatus erat. Neque enim hoc vulgare erat donum, quòd in vnam & eandem fidem omnes vocati fuerant: quum fides præcipuum ſit ac ſummum hominis bonum. Porrò *æquè pretioſam* vocat, non quòd in omnibus ſit ęqualis: ſed quia eundem omnes Chriſtum cum eius iuſtitia, & eandem ſalutem fide poſſident. Tametſi ergo diſpar eſt fidei menſura, id non impedit quin omnibus communis ſit Dei cognitio & fructus qui inde prouenit: ita nobis cum Petro & Apoſtolis vera eſt fidei ſocietas. Addit, *per iuſtitiam Dei*, vt ſciant ſe non propria induſtria aut virtute fidem eſſe adeptos, ſed habere ex mero Dei dono. Sunt enim res inter ſe oppoſitę iuſtitia Dei (quo ſenſu hîc capitur) & hominis meritum. Nam ideo effectrix fidei cauſa vocatur iuſtitia Dei, quòd nemo ad eam ſibi conferendam eſt idoneus. Ita iuſtitia intelligi debet, non quæ incluſa in Deo maneat, ſed quę in homines ſe diffundit: ſicuti Roma. cap. 3 22. Pręterea hanc iuſtitiam communiter Deo & Chriſto attribuit, quia ex Deo manat: per Chriſtum autem ad nos vſque defluit.

2 *Gratia vobis & pax.*) Gratiæ nomine paternum erga nos Dei fauorem notari certum eſt. Semel quidem reconciliati ſumus Deo per Chriſti mortem, & fide in huius tanti boni poſſeſſionem venimus: ſed quia pro fidei noſtrę modo percipimus Dei gratiam, dicitur augeri quo ad ſenſum noſtrum, dum nobis familiarius innoteſcit. Additur *Pax*, quia ſicuti hoc noſtræ beatitudinis initium eſt, vt nos Deus in gratiam recipiat: ita quo magis ſuum in cordibus noſtris amorem confirmat, eo locupletius ſua nos benedictione proſequitur, vt nobis bene ſit in omnibus ac proſperè. *Per agnitionem.* Ad verbum eſt, in agnitione: ſed particula ἐν, valet Per vel Cum. Tametſi vterque ſenſus contextui quadrare poteſt: ego tamen priorem libentius amplector. Nam quo quiſque magis in Dei cognitione proficit, in eo perinde vnà cum Diuini amoris ſenſu augeſcit omne bonorum genus. Ergo quiſquis ad plenam beatę vitę fruitionem aſpirat, hanc, quæ pręſcribitur à Petro, viam tenere meminerit. Dei & Chriſti agnitionem ſimul connectit: quia rite non poteſt, niſi in Chriſto, Deus cognoſci: iuxta illud, Nemo Patrem nouit, niſi Filius: & cui voluerit Filius reuelare.

Matt. 11. 17.

3 *Quemadmodum diuina.*) Immenſam Dei bonitatem, quam experti iam erant, commemorat: quò plus in poſterum fiducię concipiant. Hoc enim perpetuum eſt, vt beneficentię ſuę curſum ad finem vſque proſequatur: niſi dum ipſi noſtra infidelitate eum abrumpimus. Nam & illi facultas eſt inexhauſta, & par benefaciendi voluntas. Proinde meritò Apoſtolus ex ſuperioribus Dei beneficiis, fideles ad bene ſperandum animat. Eòdem pertinet verborum amplificatio. Poterat enim ſimplicius loqui, Quemadmodum omnia nobis largitus eſt: ſed Diuinę potentię nomen exprimendo, altius conſurgit: quòd ſcilicet copiosè explicuerit Deus immenſas virtutis ſuæ opes. Cęterùm hoc poſterius membrum tam ad Chriſtum quàm ad Patrem referri poteſt: atque vtrumque conuenit. In Chriſtum tamen aptius competit: acſi dixiſſet Gratiam, quę ab eo ipſo in nos diffuſa eſt, ſpecimen eſſe Deitatis, quia humanitus id fieri non potuit. *Quæ ad vitam & pietatem.* Nonnulli hîc vitam pręſentem notari putant, vt pietas ſequatur tanquam excellentius donum. acſi duobus iſtis teſtimoniis probare vellet Petrus quàm beneficus ſit Deus ac liberalis erga fideles, quòd ipſos in lucem edidit, quòd illis omnia abunde ſuppeditat quę ad conſeruationem terrenę vitæ pertinent: deinde quòd illos regenuit in ſpiritualem vitam, dum ipſos pietate ornauit. Verùm hęc diſtinctio à Petri mente aliena eſt: quia ſimulac vitę mentionem fecit, mox pietatem adiungit quę eſt veluti eius anima. Tunc enim nos verè Deus viuificat, quum nos reformat in obedientiam ſuæ iuſtitię. Ita Petrus hîc non de naturalibus Dei donis loquitur, ſed tantùm ea pędicat quę electis ſuis peculiariter ſupra communem naturę ordinem confert. Quòd nati ſumus homines, quòd ſenſu & intelligentia pręditi, quòd vita noſtra neceſſariis ſubſidiis iuuatur, hoc quidem, totum ex Deo eſt: quia tamen homines, vt maligni ſunt & ingrati, promiſcua hæc (quę vocant) naturę bona in Dei beneficiis non reputant: ideo hîc vulgaris humanę vitę conditio non attingitur, ſed proprias nouę & ſpiritualis vitę dotes eligit, quę originem ſuã ducunt ex regno Chriſti. Quòd ſi in ſupernaturalibus Dei donis cenſetur quicquid ad pietatem facit & ſalutem: diſcant homines nihil ſibi arrogare, ſed humiliter petere à Deo quicquid ſibi deeſſe vident: & quicquid rurſus boni habent, acceptum illi referre. Nam Petrus hîc totam pietatis ſummam, omniáque ſalutis adiumenta, Diuinę Chriſti potentię vendicans, communi hominum naturę adimit: vt ne minimam quidem vllius virtutis guttam nobis relinquat. *Per cognitionem eius.* Nunc modum deſcribit quo nos tantorum bonorum Deus facit compotes: nempe quum ſe nobis patefacit per Euangelium. Dei enim cognitio principium eſt vitę, & primus in pietatem ingreſſus. Denique nullus ſpiritualium donorum vſus in ſalutem eſſe poteſt, donec Euangelij doctrina illuminati, Deum cognoſcimus. Cęterùm huius cognitionis authorem Deum facit: quia nunquam ad eum accedimus, niſi vocati: ergo non ingenij noſtri perſpicacia, ſed Dei vocatio effectrix fidei cauſa eſt. Loquitur autem non de externa tantùm vocatione, quę per ſe eſt inefficax: ſed de interiori, quę arcana Spiritus virtute conſtat: quum Deus non tantùm hominis voce in auribus perſonat, ſed intus per Spiritum ſuum corda ad ſe trahit. *Propria gloria & virtute.* Receptior quidem lectio eſt Per gloriam: ſed quia quidam codices habent ἰδίᾳ δόξῃ, hoc eſt, propria gloria: atque ita reddidit Vetus interpres, hanc lectionem amplecti malui: quia ſic melius videtur fluere ſententia. Nam Petri conſilium eſt, diſertè adſcribere vni Deo totam ſalutis noſtrę laudem: vt ſciamus nos illi omnia debere. Id autem clarius exprimitur his verbis, Quòd nos vocauerit propria gloria & virtute. Altera tamen lectio, licet obſcurior, in eundem finem ſpectat. Docet enim nos ignominia eſſe opertos & penitus vitioſos, donec nos gloria veſtiat Deus, & virtute ornet. Porrò hunc vocationis effectum in electis eſſe ſignificat, vt reparetur in ipſis glorioſa Dei imago, & reformentur in ſanctitatem & iuſtitiam.

4 Qui-

4 *Quibus maxima.*)Dubium eſt an gloriam & virtutem tantùm,an verò ſuperiora etiam referat.Tota difficultas inde oritur,quòd gloriæ & virtuti,quas nobis Deus confert,hoc non conuenit. Quòd ſi legamus,Propria gloria & virtute,nihil erit ambiguum nec perplexum. Quæcunque enim nobis à Deo promiſſa ſunt,propriè & meritò virtutis eius & gloriæ effectus cenſeri debent. Quanquam hîc quoque variant codices.Nam aliqui habent δι' ὧν propter quem:vt ad Chriſtum referatur. Vtramuis lectionem eligas,hic tamen ſenſus manebit,Dei promiſſiones primùm maximi æſtimandas: deinde gratuitas eſſe,quia nobis dono ſint oblatæ.Excellentiam verò promiſſionum inde oſtendit,quòd nos tandem efficiant naturæ Diuinæ conſortes:quo nihil præſtantius cogitari poteſt. Cogitandum enim eſt vnde nos Deus in tantum honoris culmen euehat.Scimus quàm abiecta ſit naturæ noſtrę conditio : quòd ergo Deus ita ſe noſtrum facit vt ſua omnia quodammodo noſtra ſint,huius gratię amplitudo ſatis percipi animis nõ poteſt. Quare hæc vna meditatio abunde ſufficere nobis debet,vt mundo renuntiantes, toti in cælum feramur. Notemus ergo hunc eſſe Euangelij finem,vt aliquando conformes Deo reddamur:id verò eſt quaſi deificari,vt ita loquamur.Cæterum *naturæ* nomen hîc non ſubſtantiam,ſed qualitatem deſignat. Manichæi olim nos ex traduce Dei ortos ſomniabant, & tandem decurſo vitæ ſtadio ad originem noſtram reuerti. Sunt & hodie fanatici homines qui ſic in Dei naturam tranſire nos imaginantur,vt ipſa naturam noſtram 1.Cor.15.28. abſorbeat.Sic exponunt quod Paulus dicit,Deum futurum omnia in omnibus. Eòdem quoque locum pręſentem trahunt.Atqui nunquam eiuſmodi delirium ſanctis Apoſtolis in mentem venit:tantùm dicere voluerunt, nos omnibus carnis vitiis exutos,ſed Diuinę immortalitatis beatæque gloriæ fore participes, vt ſimus velut vnum cum Deo,quantum modulus noſter feret.Hæc doctrina non prorſus ignota fuit Platoni,qui paſſim hoc ſummum hominis bonum eſſe definit,Deo fieri penitus conformem. verùm vt errorum nebulis obuolutus erat,poſtea ad ſua commenta delabitur. Nos verò ſuperuacuis ſpeculationibus omiſſis,hoc vno contenti ſimus,ea lege reparari in nobis Dei imaginem in ſanctitate & innocentia, vt ſimus tandem æternæ vitæ & gloriæ ſocij,quantum ad plenam beatitudinem neceſſe eſt. *Vbi fugeris.*Iam expoſuimus hoc eſſe Apoſtoli conſilium,vt propoſita cæleſtis gloriæ,ad quam nos Deus inuitat, dignitate,nos abſtrahat à vanitate huius ſeculi. Porrò naturæ Diuinæ mundi corruptionem opponit. Sed hanc non in elementis quę nos circunſtant, ſed in corde noſtro eſſe oſtendit:quia illic regnant vitioſi & praui affectus,quorum fontem vel radicem voce *concupiſcentiæ* notat.Ergo ita locatur in mundo corruptio, vt ſciamus in nobis eſſe mundum.

5 *Atque in hoc ipſum omne ſtudium applicantes, ſubminiſtrate in fide veſtra virtutem,in virtute autem ſcientiam.*

6 *In ſcientia verò temperantiam , in temperantia autem patientiam, in patientia verò pietatem.*

7 *In pietate autem fraternum amorem, in fraterno verò amore charitatem.*

8 *Hæc enim ſi vobis adſint,& abunde ſuppetant,non otioſos neque infructuoſos conſtituent vos in cognitione Domini noſtri Ieſu Chriſti.*

9 *Cui enim hæc non adſunt,cæcus eſt,manu palpans,purgationis oblitus veterum delictorum.*

5 *Atque in hoc.*)Quoniam arduum ac immenſę molis opus eſt, corruptionem quæ in nobis eſt exuere:ad eam rem contendere & eniti iubet.Quo ſignificat,non eſſe hîc ignauiæ locum,nec lentè vel oſcitanter obſequendum eſſe vocanti Deo:ſed alacri ſtudio opus eſſe:acſi diceret, Exerite omnem conatum, ac in medium proferte.Id enim valet participium quo vtitur.*Subminiſtrate in fide.* Oſtendit quorſum fideles eniti deceat,nempe vt fidem habeant honeſtis moribus,prudentia,toleranria,&charitate ornatam.Fidem ergo ſignificat non debere nudã eſſe vel inanem,ſed has eſſe indiuiduas eius comites.Subminiſtrare in fide,eſt fidei adiungere.Non tamen hîc propriè eſt gradatio,quantum ad ſenſum attinet, vtcunque verbis appareat.Neque enim tolerantiam ordine ſequitur charitas,vel ex ea procedit. Quare ita ſimpliciter reſolui poteſt oratio,Date operam vt ad fidem veſtram accedant virtus, prudentia, temperantia, & quæ ſequuntur.*Virtutem* pro honeſta & bene compoſita vita accipio:neque enim hîc eſt ἐνέργεια,ſed ἀρετή.*Scientiam*,pro ratione prudenter agendi. Poſtquam enim generale nomen poſuit, præcipuas quaſdam hominis Chriſtiani dotes enumerat.φιλαδελφία mutuus eſt inter filios Dei amor.*Charitas* latius patet, quia totum humanum genus complectitur.Poteſt tamen hîc quæri,quum Petrus ſubminiſtrandæ virtutis partes nobis aſſignet,an eatenus extollat vim liberi arbitrij & facultatem. Qui liberum arbitrium ſtatuere volunt in homine,Deo quidem concedunt priorem locum,vt agere in nobis incipiat:ſed fingunt nos ſimul cooperari,atque ita hoc noſtrum eſſe,quod non irriti ſunt & inefficaces Dei motus. Atqui perpetua Scripturæ doctrina huic delirio reclamat. Palàm enim teſtatur,rectos affectus formari in nobis à Deo,atque ad effectum perduci:teſtatur etiam profectus omnes noſtros ac perſeuerantiam à ſolo Deo eſſe: præterea nominatim prudentiam,charitatem,patientiam, Dei & Spiritus dona eſſe prædicat. Quare dum hæc requirit Apoſtolus,minimè aſſerit nos poſſe: ſed tantùm quid debeamus oſtendit, & quid fieri oporteat. Piis autem hominibus,vbi infirmitatis propriæ conſcij,deficere ſe in officio vident, nihil aliud reſtat,niſi vt ad Dei confugiant auxilium.

8 *Hæc enim ſi vobis adſint.*) Tunc,inquit,demum Chriſtum à vobis verè fuiſſe cognitum probabitis, ſi virtute,& temperantia,& reliquis dotibus eritis præditi.Eſt enim res efficax, Chriſti cognitio, & viua radix quæ in fructus emergit.Nam quum dicit,*hæc vos conſtituent non otioſos neque infructuoſos*, falsò & inaniter Chriſti notitia gloriari ſignificat quicunque eam ſine charitate, patientia , & ſimilibus donis iactat: quemadmodum & Paulus loquitur ad Epheſ.cap.4.20.Non ita didiciſtis Chriſtum,ſi quidem eum audiſtis,& in eo edocti eſtis,quemadmodum eſt veritas in Chriſto,deponere veterem hominem qui corrumpitur,&c.Eos.n. qui Chriſtũ profitentur abſque vitæ nouitate, nunquam in eius doctrina rite fuiſſe inſti-

tutos ſignificat.Nec verò fideles tantùm inſtructos vult eſſe patientia,pietate,temperantia , charitate:ſed continuos horum donorum profectus augmentáque requirit:atque id meritò. Longè enim adhuc diſtamus à meta:quare ſemper vltrà progrediendum,vt in nobis creſcant Dei dona.

9 (*Cui enim hæc adſunt.*) Iam clarius exprimit,alienos prorſus eſſe à vera intelligentia qui nudam fidem obtendunt.Dicit ergo tanquam cæcos in tenebris errare:quia viam non tenent quę nobis Euangelii luce monſtratur Hoc quoque addita ratione confirmat:quia tales Chriſti beneficio à peccato ſe fuiſſe purgatos obliti ſunt.Atqui,hoc Chriſtianiſmi noſtri principium eſt:ſequitur ergo,ne prima quidem fidei rudimenta tenere quibus nullum purę & ſanctę vitę ſtudium eſt.Sumit autem hoc pro confeſſo Petrus,*purgationis* ſuę *oblitos* eſſe,qui adhuc in carnis ſordibus ſe volutant. Neque enim in hunc finem ſanguis Chriſti nobis lauacrum factus eſt,vt ſordibus noſtris inquinetur. Ideo *vetera delicta* nominat, quo intelligit,vitā aliter inſtituendam eſſe,ex quo à peccatis mundati ſumus. Non quòd purus eſſe quiſquam poſſit ab omni vitio,quandiu in mundo agit:vel quòd mundities,quam conſequimur per Chriſtum, vnica tantùm venia conſtet:ſed quòd ab infidelibus differre nos oporteat ex quo Deus nos ſibi ſegregauit.Tametſi ergo quotidie peccamus,& quotidie nobis Deus ignoſcit,& Chriſti ſanguis nos à peccatis mundat: non tamen peccatum in nobis regnare debet,quin pręualeat ſanctificatio Spiritus.Ita enim Paulus 1.Corint.cap. 6.11.Et hęc quidam fuiſtis,ſed abluti eſtis,&c.

10 *Quamobrem magis,fratres,ſtudete firmam veſtram vocationem & electionem facere: hæc enim ſi feceritis,non cadetis vnquam.*

11 *Sic enim abunde ſubminiſtrabitur vobis ingreſſus in regnum æternum Domini noſtri & Seruatoris Ieſu Chriſti.*

12 *Itaque non negligam vos ſemper de iis commonefacere,etiamſi noueritis,& confirmati ſitis in præſenti veritate.*

13 *Iuſtum autem arbitror,quandiu ſum in hoc tabernaculo,excitare vos admonitione:*

14 *Quum ſciam breui me depoſiturum hoc tabernaculum: quemadmodum & Dominus Ieſus manifeſtauit mihi.*

15 *Dabo autem operam,vt etiam ſemper poſt meum diſceſſum poſſitis horum habere memoriam.*

10 (*Magis,fratres,ſtudete.*) Concludit hanc eſſe vnam rationem qua nos à Domino verè electos & non fruſtra vocatos probemus, ſi bona conſcientia & vitæ integritas fidei profeſſioni reſpondeat. Infert autem plus adhibendum eſſe ſtudij ac diligentiæ,quia prius dixerat,fidem non debere eſſe ſterilem. Nōnulli codices habent Bonis operibus:ſed hoc de ſenſu nihil mutat,quia ſubaudiendum eſt,etiamſi non exprimatur.*Vocationem* priore loco nominat,quę tamen ordine eſt poſterior.Ratio eſt,quia electio plus habet momenti.Eſt autem hęc recta orationis diſpoſitio,vt ſubiiciatur quod pręponderat. Senſus ergo eſt, Studete vt re ipſa teſtatum fiat,vos non fruſtra vocatos eſſe,imò electos.Quanquam hîc de vocatione loquitur,vt eſt effectus ac teſtimonium electionis.Siquis pro eodem ſumere malit, non repugno: quia Scriptura interdum diſcrimen,quod eſt inter duas iſtas voces, confundit. Ego tamen quod magis probabile mihi viſum eſt,adduxi. Nunc exoritur quęſtio, An vocationis noſtrę & electionis ſtabilitas bonis operibus nitatur.nam ſi ita eſt, ſequetur à nobis pendere. Atqui tota Scriptura docet,primùm in æterno Dei propoſito fundatam eſſe Dei electionem: deinde vocationem gratuita eius bonitate inchoari & perfici. Sophiſtæ,vt ad nos quod proprium eſt Dei gratię transferant,hoc teſtimonio abuti ſolent. Sed nullo negotio refellitur eorum cauillum : nam ſiquis intelligat firmam apud homines reddi vocationem, nihil in eo erit abſurdi:longius tamen extendere licet,vt ſe quiſque in vocatione ſua piè ac ſanctè viuendo confirmet.Sed hinc perperam colligi dico quod Sophiſtæ contendunt:eſt enim hęc probatio non ex cauſa ſumpta,ſed potius ex ſigno vel effectu.Porrò hoc non obſtat quominus gratuita ſit electio:nec facit vt in manu noſtra vel arbitrio ſit,ratam facere electionem. Sic enim res habet : Deus efficaciter vocat quos ante mundum conditum arcano ſuo conſilio præordinauit ad vitam.idem perpetuum vocationis tenorem mera gratia proſequitur.Sed quia in hunc finem nos eligit & vocat vt puri ſimus & immaculati in conſpectu ſuo:vitę puritas non immeritò electionis ſpecimen ac documentum vocatur, quò fideles non modò aliis teſtantur ſe Dei filios,ſed ſe quoque in hac fide confirmant: ſic tamen vt alibi ſtatuant ſolidum fundamentum.Quanquam firmitas iſta,cuius meminit Petrus,ad conſcientiam(meo iudicio)referenda non eſt:quaſi ſe fideles coram Deo agnoſcant electos & vocatos: verùm ſimpliciter de re ipſa accipio, quòd vocatio ea vitę ſanctitate firma appareat.Poſſet etiam legi,Studete vt firma fiat veſtra vocatio : verbum enim ποιεῖσθαι mediū eſt:vtrumuis tamen legas,non admodum diuerſus erit ſenſus. Summa eſt, diſcerni hac nota filios Dei à reprobis,dum piè & ſanctè viuunt:quia hic Diuinę electionis ſcopus eſt. Vnde palàm fit quā indignè Deo oblatrent impuri quidam canes,dū gratuitam eius electionē prętextum faciunt omnis licentię:quaſi verò impunè ideo peccare fas ſit,quia ad iuſtitiā & ſanctitatē prędeſtinati ſumus.*Hæc enim ſi feceritis.*Iterum videtur Petrus operum meritis tribuere,quòd Deus ſalutis noſtrę curſum promouet, atque etiā quòd conſtanter perſtamus in eius gratia.Sed facilis eſt ſolutio:quia tantùm docere voluit, in hypocritis nihil eſſe ſolidi:contrà autē qui vocationē ſuā bonis operibus firmam eſſe cōprobant, immunes eſſe à periculo cadendi.quia ſtabilis eſt Dei gratia qua fulciuntur.Hoc modo ſalutis noſtrę ſtabilitas minimè in nobis locatur.vt certè cauſa eius extra nos eſt.Verū qui Spiritus efficaciā in ſe ſentiunt,eos Petrus bono in poſterum animo eſſe iubet:quia Dominus ſolidum in ipſis verę & certę vocationis fundamētum iecerit. Modum perſeuerantię exponit,quum dicit, *ſubminiſtrabitur vobis ingreſſus.* Cuius loquutionis ſenſus eſt, Deus nouas identidē gratias largè ſuggerendo,ad regnum vſque ſuum vos perducet. Hoc autē ideo additum eſt,quia tametſi iam à morte in vitam tranſierimus, ſpei tamen eſt ille tranſitus: quantum verò ſpectat ad vitę fruitionem,longū iter adhuc nobis reſtat. Interea multis neceſſariis adminiculis deſtituimur.

Quare

Quare dubitationi occurrit Petrus,his verbis,Dominus inopiæ veſtræ ſatis ſupérque ſuccurret, donec in æternum eius regnum ingreſſi fueritis. Regnum Chriſti appellat,quia non niſi eo duce & auſpice, in cœlum contendimus.

12 *Itaque non negligam.*)Quia eorum memoriæ vel ſtudio diffidere videmur quos ſæpe commonefacimus de re aliqua, modeſtè excuſat Apoſtolus, quòd fidelibus rem notam & penitus eorum animis infixam,inculcare tamen non deſinat: nempe quia hoc poſtulet rei grauitas & magnitudo. Vos quidem,inquit, probè tenetis quęnam ſit Euangelij veritas: neque vos quaſi fluctuantes confirmo, ſed in re tanta monitiones nunquam ſunt ſuperuacuæ:quare nunquam moleſtæ eſſe debent. Simili etiam excuſatione vtitur Paulus ad Rom.cap.15.14. Perſuaſus ſum,inquit, de vobis,fratres, quòd referti ſitis intelligentia,vt poſſitis alij alios monere.Sed confidentius ſcripſi vobis,quaſi in memoriam reducens. *Præſentem veritatem* nominat,in cuius poſſeſſionem certa fide iam ingreſſi erant. Fidem ergo ipſorum commendat, quò conſtantius in ea infixi maneant.

13 *Iuſtum autem arbitror.*) Hîc clarius exprimit quàm vtilis adeóque neceſſarius ſit monitionum vſus: quia fideles incitare conuenit:alioqui enim obrepit à carne torpor. Vtcunque igitur doctrina non indigeant,vtiles tamen monitionum ſtimulos eſſe dicit:ne ſecuritas & indulgentia (vt fieri ſolet) quod rectè didicerunt obruat,& tandem extinguat.Addit alteram cauſam cur magis ad hoc ſit intentus: quia breue ſibi tempus reſtare nouerit.Strenuè,inquit,tempore vtendum eſt:Dominus enim mihi manifeſtauit non diuturnam mihi fore vitam in hoc mundo. Hinc colligimus,ſic temperandas eſſe monitiones, ne populus,cui volumus prodeſſe, ſibi iniuriam fieri putet: ſic rurſus cauendas eſſe offenſiones, vt tamen doctrina liberum curſum habeat, & exhortationes non ceſſent. Hæc autem moderatio apud eos locum habet quibus acrior obiurgatio non conuenit:ſed qui blandè potius iuuandi ſunt, quum ad officium ſpōte ſint propenſi.Docemur etiam Petri exemplo,quo breuius nobis ſupereſt vitæ ſpacium,diligentius ad munus noſtrum exequendum incumbere.Vulgò quidem nobis non datur finem noſtrum præſcire:ſed qui vel ætate ſunt prouecta,vel minus firma valetudine, talibus indiciis de vitæ ſuæ breuitate admoniti, magis ſedulò inſtare ſibi debent,vt maturè peragant quod Dominus iniunxit.Imò qui robuſtiſſimi ſunt,& adhuc in medio ætatis flore,quia tamen non tam diuturnum obſequium præſtare Deo poſſunt, quàm optandū eſſet:mortis propinquæ memoria acuere ſe ad eandem ſolicitudinem debent: ne bene agendi occaſio pigrè & ſegniter ad opus accedentibus effluat. Interea non dubito,quin plus authoritatis & ponderis doctrinæ ſuæ acquirere voluit Petrus, quum ſibi curę futurum dicit vt poſt mortem ſuam, quæ tunc inſtabat,harum rerum ſint memores.Nam ſi quis paulò pòſt ex hac vita migraturus,nos alloquitur,eius voces quodammodo vim teſtamenti habent,maioréque reuerentia ſolent à nobis excipi.

14 *Depoſiturum hoc tabernaculum.*)Ad verbum eſt,Breuis tabernaculi huius depoſitio.Hac loquutione,& poſtea Diſceſſus nomine,mortem deſignat.quod notare operęprętium eſt:nam hinc docemur quàtùm ab interitu mors differat.Porrò hinc nimius mortis horror nos conſternat:quia nec ſatis reputamus quàm fluida ſit & euanida hæc vita,nec perpetuum nobis vitæ futuræ ſtatum proponimus. Quid autem Petrus?mortem pronuntiat exitum eſſe è mundo,vt aliò migremus,nempe ad Dominum:formidoloſa igitur eſſe nobis non debet,acſi pereundum nobis eſſet quum morimur.Pronuntiat,depoſitionem eſſe tabernaculi,quo duntaxat obtegimur ad breue tempus. Non ergo eſt cur ægrè feramus, inde nos abduci. Subeſt autem tacita antitheſis inter caducum tabernaculum,& perpetuum domicilium: quam Paulus explicat 2.Cor.5.cap.1. Quòd dicit,reuelatum ſibi eſſe à Chriſto, hoc non ad genus mortis, ſed ad tempus pertinet. Quomodo autem, ſi Babylone oraculum accepit de propinqua morte, Romæ crucifixus eſt? Certè niſi maria & terras momento tranſuolauerit,procul ab Italia mortuum eſſe conſtat.Nam quòd Papiſtę,vt ſibi Petri cadauer vindicent,Babylonios ſe faciunt,& Romam dicunt à Petro vocari Babylonem, id ſuo loco refutabitur. Quòd de memoria harum rerum poſt mortem ſuam habenda dicit,huc pertinet, vt poſteri à mortuo etiam diſcant.Neque enim ætatis modò ſuæ rationem habuerunt Apoſtoli,ſed nobis etiam prodeſſe voluerunt.Quare vtcunque mortui ſint,viuit ac viget eorum doctrina. Et noſtrum eſt ex eorum ſcriptis proficere,perinde acſi palàm eſſent ipſi nobis ante oculos.

16 *Neque enim fabulas "ſubtiliter excogitatas ſequuti, notam vobis fecimus Domini noſtri Ieſu Chriſti potentiam & aduentum:ſed ſpectatores facti eius magnificentiæ.* " Vel arte compoſitas.

17 *Accepit enim à Deo Patre honorem & gloriam,allata illi à magnifica gloria huiuſmodi voce, Hoc eſt Filius meus dilectus,in quo mihi complacui.* Matth.5.

18 *Et hanc vocem nos audiuimus,dum eſſemus in monte ſancto cum illo.*

16 *Neque enim fabulas.*) Plurimùm animi hoc nobis addit, quum ſcimus nos in re certa laborare.Itaque ne fideles aerem ſe verberare putent in ſuis laboribus, ad prædicandam Euangelij certitudinem iā deſcendit:ac quicquam à ſe proditum negat,niſi optimè compertum ac indubiæ fidei.Hinc quoque animantur ad conſtantiam,dum certiores de proſpero vocationis ſucceſſu reddūtur.Ac primò quidem ſe oculatum eſſe teſtem aſſerit Petrus: quia gloriam Chriſti, quam annuntiat, ipſe oculis ſpectauerit. Hanc notitiam captioſis fabulis opponit,quales comminiſci aſtuti homines ſolent illaqueandis ſimpliciū mentibus.Vetus interpres Fictas vertit: Eraſmus, Arte compoſitas. Mihi videtur ſubtile ad fallendum artificium notari.Nam interdum Græcis id eſt verbum σοφίζεσθαι.Scimus autem quantum ſtudij impendant homines friuolis argutiis,tantùm quia aliquid delectationis habent. Quare non minùs ſeriò applicādæ ſunt mentes ad veritatem minimè fallacem & doctrinam minimè nugatoriam,ſed quæ gloriam Filij Dei nobis cum ſalute noſtra patefacit. *Chriſti potentiam & aduentum.* Non dubium quin his vocibus, Euangelij ſummam comprehendere voluerit: vt certè nihil præter Chriſtum continet, in quo abſconditi ſunt om-

nes ſapientiæ theſauri. Duas autem partes diſtinctè ponit: nempe quòd exhibitus in carne fuerit Chriſtus. deinde qualis ſit virtus eius & efficacia. Sic enim integrum habemus Euangelium, vbi eum qui promiſſus olim fuerat Redemptor, ſcimus è cœlo veniſſe, induiſſe carnem noſtrã, verſatũ eſſe in mundo, morte eſſe defunctũ, & tandẽ reſurrexiſſe. Secundò, vbi finem horũ omniũ & fructũ percipimus: nempe vt eſſet Deus nobiſcũ: vt certũ adoptionis noſtrę pignus in ſe exhiberet: vt Spiritus ſui gratia perfuſos à carnis inquinamẽtis purgaret, ac conſecraret Deo in templa: vt ab inferis emerſos, in cœlũ attolleret: vt ſacrificio mortis ſuę expiaret peccata mũdi: vt nos Patri cõciliaret: vt iuſtitiæ ac vitæ nobis eſſet author. Hæc qui tenet, ritè in Euangelio profecit. *Spectatores facti.* Hinc colligimus nequaquam ſeruire Chriſto, aut ſimiles eſſe Apoſtolis, qui temerè in ſuggeſtum proſiliunt, vt de ſpeculationibus ſibi ignotis garriant. Hic enim demùm legitimus eſt Dei Miniſter, cui teſtata eſt doctrinæ, quam tradit, veritas. Non quòd omnibus conſtet eadem certitudinis ratio: nam quòd Petrus ſe præſentem fuiſſe dicit, quum cæleſti oraculo pronuntiatus fuit Chriſtus Filius Dei, tres ſolùm tunc aderant: illi nihilominus idonei fuerunt teſtes: nempe quia tot miraculis intuiti erant Chriſti gloriam, & illuſtre Diuinitatis eius ſpecimen in reſurrectione habuerant. Nos vero aliter certi quatenus expedit: licet enim non reſurrexerit ante oculos noſtros Chriſtus, ſcimus tamen à quibus de manu iñ manum prodita nobis fuerit eius reſurrectio. Et accedit interius conſcientiæ teſtimonium: illa, inquam, Spiritus obſignatio, quæ omnes ſenſuum probationes longe ſuperat. Verùm meminerimus, Euangelium initiò ex vagis rumoribus non fuiſſe conflatum: ſed Apoſtolos, eorum quæ viderant, authenticos fuiſſe præcones.

17 *Accepit enim à Deo Patre.*) Exemplum vnum præ aliis eligit memorabile, in quo Chriſtus cæleſti gloria ornatus, conſpicuam Diuinæ magnificentiæ ſpeciem, tribus diſcipulis præbuit. Tametſi autem nõ omnes hiſtoriæ circunſtantias recenſet Petrus, vno tamen verbo eas deſignat, quum dicit *allatam eſſe vocem à magnifica gloria.* Hic enim ſenſus eſt, quòd nihil illic terrenum conſpiciebatur: ſed cæleſtis vndique maieſtas refulgebat. Proinde colligenda ſunt magnificentiæ ſigna quæ narrant Euangeliſtæ. Atque ita fieri oportuit, quò ſanctior eſſet vocis, quæ allata eſt, authoritas: quemadmodum videmus non ſemel à Domino fuiſſe factum. Neque enim quum patribus loquutus eſt, nudas tantùm voces perſonare in aere voluit: ſed additis præſentiæ ſuæ ſymbolis, ſua eſſe oracula teſtatus eſt. *Hic eſt Filius meus.* Perinde hanc vocem adducit Petrus, acſi ſola ad plenam Euangelij approbationem ſufficeret, ídque iure. Nam vbi agnoſcitur Chriſtus qualem eum nobis affert Pater, hæc vltima eſt ſapientiæ noſtrę meta. Duo ſunt huius ſententiæ membra. Quod enim dicitur Hic eſt, magnam habet emphaſin: nempe hunc eſſe illum Meſſiam qui toties promiſſus fuerat. Quicquid ergo de Meſſia in Lege & Prophetis habetur, hac demonſtratione Pater in eius perſonam confert, quem iſto elogio commendat. Altero membro pronuntiat Chriſtum eſſe filium ſuum, in quo totus amor ſuus reſidet ac conſiſtit. Vnde ſequitur, non aliter nos diligi quàm in ipſo: nec alibi quærendum eſſe Dei amorem. Hæc obiter nunc attingere mihi ſatis eſt.

18 *In monte ſancto.*) Montem ſanctum appellat, qua ratione terra ſancta dicitur, in qua Moſi Deus apparuit. Quocunque enim accedit Dominus, vt eſt fons omnis ſanctitatis, præſentiæ ſuæ odore omnia ſanctificat. Atque hac loquutione docemur, non modò reuerenter Deum excipere vbicunque ſe oſtendit, ſed etiam nos ad ſanctitatem comparare, ſimulac nobis appropinquat: quemadmodum etiam populo mandatum fuit, quum Lex promulganda eſſet in monte Sinai. Et illa eſt generalis doctrina, Sancti eſtote, quia ego ſanctus, qui in medio veſtri habito. Leuit. 11. 44. 19. 2.

19 *Et habemus firmiorem Propheticum ſermonem, cui bene facitis attendentes, tanquam lucernæ apparenti in caliginoſo loco, donec illuceat dies, & Lucifer oriatur in cordibus veſtris.*

20 *Hoc primùm cognito, quòd omnis prophetia Scripturæ, "priuatæ interpretationis non eſt.* " Vel proprij motus.

21 *Neque enim voluntate hominis allata eſt quondam Prophetia: ſed à Spiritu ſancto impulſi, loquuti ſunt ſancti Dei homines.*

19 *Et habemus.* &c.) Iam in Prophetarum quoque oraculis fundatam eſſe docet Euangelij certitudinem, ne dubitent qui illud amplexi ſunt, totos ſe Chriſto addicere. Nam qui ambigunt, fieri non poteſt quin remiſſiore ſint animo. Cæterùm quum dicit, Habemus, hoc tam ad ipſum & reliquos Doctores, quàm ad diſcipulos poteſt referri. Habebant Apoſtoli Prophetas tanquam patronos doctrinæ ſuæ: fideles quoque inde petebant Euangelij confirmationem. Ego in hanc partem libentius inclino, quòd de tota Eccleſia loquatur, ſéque vnum inter alios conſtituat. Quanquam Iudæos propriè deſignat, quibus familiaris erat Prophetarum doctrina. Ideóque vocat eam *firmiorem*, meo ſaltem iudicio. Nam qui poſitiui loco comparatiuum accipiunt, non ſatis expendunt totum contextum. Coactus eſt etiam ſenſus ille, Firmiorem eſſe *Propheticum ſermonem*, ex quo re ipſa cõpleuit Deus quæ illic de Filio ſuo promiſerat. Nam hîc ſimpliciter duplici teſtimonio probatur Euangelij veritas: quòd Chriſtus magnificè ſolenni Dei elogio probatus fuerit: deinde quòd omnia Prophetarum vaticinia in eundem finem ſpectent. Sed hoc abſurdum prima ſpecie videtur, quòd firmior dicitur ſermo Prophetarum quàm vox ſacro ipſo Dei ore pronuntiata. Primùm, eadem eſt quæ ab initio fuit, verbi Dei autoritas: deinde Chriſti aduentu magis quàm prius ſancita fuit: quemadmodum in epiſtola ad Hebręos fuſiùs dictũ fuit. Verùm non difficilis eſt huius nodi ſolutio: quia hîc reſpectum habet gentis ſuæ Apoſtolus, quæ Prophetis aſſueuerat, vt eorum doctrina prorſus extra controuerſiam eſſet. Quum ergo apud Iudæos indubium eſſet, à Domino profectum quicquid Prophetæ docuerant, non mirum eſt ſi dicat Petrus firmiorem eſſe eorum ſermonem. Iã vetuſtas quoque ipſa ſemper aliquid reuerentiæ ſecum trahit. Præterea notandæ ſunt aliæ circunſtantiæ, quòd in vaticiniis, quibus tantò ante prædictum erat Chriſti regnum, nulla ſubeſſe poterat ſuſpicio. Non ergo hîc quæſtio eſt, an plus fidei mereantur Prophetæ quàm Euangelium: ſed tantùm reſpicit Petrus, quantùm illis deferrent Iudæi qui Prophetas pro legitimis Dei miniſtris indubiè habebant: & in eorum

ſchola

ſchola fuerãt à pueritia educati. *Cui benefacitis*, &c. Hic verò locus aliquáto plus habet difficultatis: quęritur enim quiſnam ſit iſte *Dies*, cuius meminit Petrus. Quibuſdam videtur eſſe dilucida Chriſti cognitio, dum planè in Euangelio acquieſcunt homines. *Caliginem* verò exponunt, dum ſuſpenſi adhuc hæſitant, necdum Euangelij doctrina tanquam αὐτόπιστος recipitur. Acſi Petrus Iudæos laudaret, qui in Lege & Prophetis Chriſtum inueſtigant: & hac quaſi præeunte lucerna, ad ſolem iuſtitiæ Chriſtum contendunt. Quẽadmodum laudantur apud Lucam, qui auditis Pauli concionibus, inquirunt ex Scriptura, an ita ſit. Verùm Act.17.11.
in hoc ſenſu primùm ineſt abſurditas, quòd videri poſſit vſum prophetiarum ad exiguum tempus reſtringere, acſi perſpecta Euangelij luce iam ſuperuacuæ forent. Si quis excipiat, non ſequi hoc neceſſariò, quòd particula *Donec* non ſemper finem denotet: dico, in præceptionibus non aliter poſſe accipi. Ambula, donec viam abſolueris. Pugna, donec viceris. In his certè loquutionibus videmus aliquod præſcribi temporis ſpatium. At vt concedam non prorſus hoc modo reiici propheticam lectionem: nemo tamen non videt quàm frigida ſit iſta cõmmendatio, vtiles eſſe Prophetas, donec patefactus ſit nobis Chriſtus: quũ eorum doctrina ad finem vſque vitæ perinde ſit neceſſaria. Deinde memoria tenendum eſt quoſnam alloquatur Petrus. Neque enim rudes ac nouitios inſtituit, qui in primis elementis adhuc ſubſiſtant: ſed quos priùs teſtatus eſt eiuſdem pretij fidem adeptos eſſe, & in præſenti veritate confirmatos. Atqui craſſa hæc ignorantiæ caligo in tales non competeret. Scio quid nonnulli obtendant, non fuiſſe pares omnium progreſſus: hîc ergo ſpecialiter tyrones moneri qui adhuc Chriſtum quærebant. Atqui quũ ex contextu palàm ſit ad eoſdem verba fieri, neceſſe eſt vt hic locus fidelibus aptetur qui iam Chriſto nomen dederunt, & qui facti ſunt veræ lucis participes. Ego itaque hanc caliginem, cuius Petrus meminit, ad totũ vitæ ſtadiũ extendo: ac *Diem* tunc demùm nobis *illucere* interpretor, quũ facie ad faciẽ videbimus quod nũc cernimus per ſpeculũ & in ænigmate. Refulget quidem in Euangelio Sol iuſtitiæ Chriſtus: ſed ita vt mentes noſtras ſemper ex parte occupent mortis tenebræ, donec è carnis ergaſtulo educti, in cœlũ transferamur. Ille ergo erit diei fulgor, quũ nullæ ignorantiæ nubes aut nebulæ liquidũ ſolis conſpectũ impediẽt. Et certè tantundem abſumus à pleno die, quantũ à perfectione fides noſtra abeſt. Quare non mirum ſi præſentis vitæ conditio, caligo vocetur: quandoquidem ab ea notitia diſtamus, ad quam nos Euangelium inuitat. In ſumma admonet Petrus, quandiu peregrinamur in mundo, egere nos Prophetarum doctrina, tanquam lucerna directrice: qua extincta, nihil quàm in tenebris errare poſſumus. Neque enim Prophetias ab Euangelio diſiungit, quũ illas nobis lucere tradit, vt viam monſtrent. Tantùm docere vult, totũ vitæ noſtræ curſum debere regi Dei verbo, quia alioqui nos vndique obuoluti ſimus ignorantię tenebris, & Dominus non aliter nobis luceat, quàm dum in eius verbum intuemur quaſi lucernam. Nec verò lucernæ ſimilitudine vtitur, vt tenuem & reſtrictam lucem ſignificet: ſed vt hæc duo membra inter ſe reſpondeant, Nos propria luce deſtitui, nec viam tenere magis poſſe, quàm qui denſa nocte oppreſſus errat: Dominum tamen huic malo remedium afferre, dum facem accendit quæ in media caligine nos dirigat. Huic tamen expoſitioni videtur eſſe minus conſentaneum quod de Lucifero mox annectit. Neque enim ſolida cognitio, ad quam tota vita tendimus, diei principium vocari poteſt. Reſpondeo, non inter ſe conferri diei partes: ſed totũ diem cũ ſuis partibus caligini opponi, quæ omnes ſenſus noſtros penitùs obrueret, niſi nobis Dominus ſubueniret verbi ſui luce. Inſignis eſt hic locus, vnde diſcimus quomodo nos Deus gubernet. Papiſtæ identidem in ore habent, Eccleſiam non poſſe errare. Interea præterito verbo, illam regi à Spiritu fingunt. Petrus autem contrà, in tenebris demerſos eſſe omnes pronuntiat qui nõ intenti ſunt ad verbi lucernam. Ergo niſi ſponte in labyrinthum coniicere te velis, cauendũ ſummoperè ne à verbi directione vel tantillum declines. Imò Eccleſia non aliter ducem poteſt Deum ſequi, niſi hunc regiminis modum obſeruet. Hac quoque ſententia totam hominum ſapientiam damnat Petrus, vt aliunde quàm ex proprio ſenſu petere humiliter diſcamus veram intelligendi regulam. Nam extra verbum, nihil hominibus præter tenebras reliquum facit. Præterea notatu dignum eſt quod de Scripturæ claritate pronuntiat. Falſum enim eſſet encomium iſtud, niſi ad monſtrandam certò nobis viam Scriptura idonea & par eſſet. Ergo quiſquis oculos fidei obedientia aperiet, ipſo experimento agnoſcet non fruſtra Scripturæ impoſitum fuiſſe Lucernæ nomen. Incredulis quidem obſcura eſt, ſed qui exitio deuoti, ſponte cæcutiunt. Quare execrabilis eſt Papiſtarum blaſphemia, qui Scripturæ luce nihil quàm oculos perſtringi fingunt, vt ab eius lectione ſimplices abſterreant. Sed nihil mirum eſt ſuperbos homines & peruerſę confidentiæ vento inflatos, eam lucem non videre qua Dominus ſolos paruulos & humiles dignatur. Eodem elogio Dauid Legem Dei commendat, Pſalmo 19. & 119. Matth.11.25.

20 *Hoc primùm cognito.*) Hîc incipit docere Petrus qualiter nos comparatos animis eſſe deceat, ſi ritè volumus in Scriptura proficere. Quanquam poteſt eſſe duplex verborum ſenſus. ſi ἐπηλύσεως legas, vt quidam, quod eſt impetus: Tantùm tamen legi ἐπιλύσεως, quod interpretationem ſignificat: atque ita ferè omnes accipiunt, quòd non debeamus ad Scripturam legendam temerè irrumpere, proprio ſenſu confiſi. Confirmationem huius dicti ſequi putant. quia Spiritus, qui per Prophetas loquutus eſt, ſit idem vnicus ſui interpres. Hæc expoſitio veram & piam & vberem doctrinam continet, tunc demùm cum fructu legi prophetias, vbi abdicato carnis ſenſu, Spiritus ſancti magiſterio nos ſubiicimus: impiam verò eſſe eius profanationem, vbi arroganter acumen noſtrum ingerimus ad ipſam intelligendam, quum myſteria Dei contineat carni noſtræ abſcondita, ac ſublimes vitæ theſauros modulum noſtrum longè ſuperantes. Atque id eſt quod diximus, lucem quæ in ea refulget, ad ſolos humiles peruenire. Porrò bis inſulſi ſunt Papiſtæ, dum hinc colligunt, nullam priuati hominis interpretationem debere authenticam cenſeri. Nam hoc Petri teſtimonio abutuntur, vt ſuis Conciliis ſummum ius interpretandæ Scripturæ arrogent. In quo ſanè pueriliter ineptiunt. Nam Petrus *interpretationem* vocat *priuatam*, non vniuſcuiuſque hominis, vt ſingulos ab ipſa prohibeat: ſed profanum eſſe docet quicquid de ſuo afferunt homines. Ergo vt totus mũdus in vnum conſpiret, cunctáque hominum ingenia ſimul coaleſcant, quicquid tamen inde prodibit, priuatum erit vel proprium: quia nomen hoc diuinæ reuelationi opponitur, dum Spiritu ſancto intus illuminati fideles, quidnam verbo ſuo velit Deus, agnoſcunt. Mihi tamen ſimplicior videtur alter ſenſus, vt

Scripturam Petrus non humanitus, vel humano impulſu proditam fuiſſe dicat. Nunquam enim ad eam legendã bene præparatus accedes, niſi reuerentiã, obſequium, ac docilitatem afferas. Porrò iuſta reuerentia inde naſcitur, quum ſtatuimus Deum nobiſcum loqui, non homines mortales. In primis ergo iubet Petrus, fidem prophetiis haberi, tanquam indubiis Dei oraculis: quia non fluxerint ex proprio hominum motu. Eôdem ſpectat quod mox ſubiicit, quòd *ſancti Dei homines Spiritu impulſi, loquuti ſint*: non autem ſponte vel ſuo arbitrio effutierint ſua commenta. Summa eſt, hoc eſſe rectæ intelligentiæ initium, dum fidem quæ Deo debetur, tribuimus ſanctis eius Prophetis, Sanctos Dei homines appellat, qui iniunctum ſibi munus fideliter exequentes, Diuinam in ſuo miniſterio perſonam ſuſtinuerint. Impulſos fuiſſe dicit, non quòd mente alienati fuerint (qualem in ſuis prophetis ἐνθουσιασμὸν fingunt Gentiles) ſed quia nihil à ſeipſis auſi fuerint: tantùm obedienter ſequuti ſint Spiritum ducem, qui in ipſorum ore, tanquam in ſuo ſacrario, regnabat. *Prophetiam* Scripturæ intellige, quæ in Scripturis ſacris continetur.

CAPVT II.

FVerunt autem & falſi prophetæ in populo: ſicuti & inter vos erunt falſi doctores qui ſubinducent ſectas perditionis: etiam Dominum, qui eos redemit, abnegantes, accerſentes ſibi celerem interitum.
2 *Et multi ſequentur eorum exitia, per quos via veritatis blaſphemabitur.*
3 *Et in auaritia fictis ſermonibus de vobis negotiabuntur: quorũm iudicium pridem non ceſſat, & quorum perditio non dormitat.*

1 *Fuerunt autem*, &c.) Quoniam hoc grauiter & periculosè infirmas conſcientias concutere ſolet, dũ inſurgunt falſi doctores qui fidei doctrinam vel corrumpunt, vel lacerant: neceſſe fuit Apoſtolo, quum fideles hortari vellet ad conſtantiam, eiuſmodi ſcandalũ tollere. Porrò hoc argumento ſolatur eos quibus ſcribit, & confirmat quòd Deus ſemper hoc genere tentationis Eccleſiam ſuam exercuerit: ne fortè eorum corda nouitas percellat. Non alia, inquit, futura eſt ſub Euangelio Eccleſiæ conditio, quàm olim ſub Lege fuerit: pſeudoprophetæ veterem Eccleſiam turbarunt, idem & nobis expectandum eſt. Hoc oportuit diſerrè teſtatum eſſe, quia multi tranquillum ſub Chriſti regno Eccleſiæ ſtatum fingebant. Quia enim eius aduentu Prophetæ ſolidam pacem, ſummam cœleſtis ſapientiæ lucem, plenámque rerum omnium inſtaurationem promittunt, non putabant Eccleſiam amplius vllis certaminibus fore obnoxiam. Meminerimus ergo Spiritũ Dei hoc ſemel pronuntiaſſe, nũquam ab hoc inteſtino malo immunem fore Eccleſiam, ac nobis ſemper in mentem veniat iſta ſimilitudo, communem nobis eſſe fidei probationem cum Patribus, quia eadem ſit ratio, nẽpe vt hoc modo appareat an verè Deum amemus: quemadmodum Deuteronomij cap. 13. 3. ſcriptum eſt. Porrò hîc ſingula exempla referre neceſſe non eſt: ſatis ſit tenere in ſumma, quòd Patrũ exemplo nobis aduerſus impias doctrinas pugnandum ſit: quòd ob diſſidia & ſectas minimè labaſcere debeat fides noſtra: quia inter turbulentas agitationes, quibus Satan toties omnia euertere conatus eſt, firma nihilominus perſtiterit Dei veritas. Obſerua autem non vnum notari à Petro tempus, quum dicit, *erunt falſi doctores*, ſed omnes potiùs ætates comprehendi. Chriſtianos enim cum veteri populo hîc confert. Ideò hanc doctrinã ad tempus noſtrũ accõmodare decet, ne hæc tentatio nos frãgat, quum inſurgere videmus falſos doctores vt Dei veritatem oppugnent. Cæterùm nos admonet Spiritus Dei, vt intenti ſimus ad cauendum: atque huc ſpectat tota deſcriptio quam mox ſubiiciet. Quanquam ſingulas ſectas non pinget ſuis coloribus, ſed peculiariter ſermonẽ diriget in homines profanos qui Dei cõtemptum inducunt. Generalis quidem eſt ſententia, Cauendum eſſe à falſis doctoribus: ſed interea ſpeciem vnam elegit vnde plus inſtabat periculi. Quod ex Iudæ verbis melius patet, qui idem prorſus argumentum tractat. *Qui ſubinducent.* Hoc verbo, Satanæ aſtutiam notat, & impiorum omnium qui ſub eodem vexillo militant, quòd obliquis anfractibus, & quaſi per cuniculos ſubituri ſint. Quo magis aduigilare debent pij, vt clandeſtinas quoque eorum fraudes effugiant. Vtcunque enim ſe inſinuent, non tamen poterunt ſedulò attentos circumuenire. *Sectas* exitioſas dicit, vt quantam quiſque curam ſalutis ſuæ habet, ſectas iſtas, tanquam maximè noxias peſtes exhorreat. Quod pertinet ad ipſum Sectarum vel Hæreſeos nomen, non abs re ſemper infame & exoſum fuit inter Dei filios. Vinculum enim ſanctæ vnitatis, ſimplex eſt Dei veritas. ſimulatque ab ea diſceditur, nihil aliud reſtat quàm horrenda diſſipatio. *Etiam Dominum qui illos redemit*, Tametſi variis modis abnegatur Chriſtus, cum tamen hîc (meo iudicio) attingit Petrus, qui exprimitur apud Iudam: nempe dum gratia Dei in laſciuiam conuertitur. Redemit enim nos Chriſtus, vt populum haberet ſegregatum ab omnibus mundi inquinamentis, addictum ſanctitati & innocentiæ. Qui igitur excuſſo fræno in omnem licentiam ſe proiiciunt, non immeritò dicuntur Chriſtum abnegare à quo redempti ſunt. Proinde vt ſalua & integra Euangelij doctrina apud nos maneat, hoc animis noſtris infixum ſit, redemptos eſſe nos à Chriſto, vt vitæ ſimul & mortis noſtræ ſit Dominus: itaque nobis hunc finem eſſe propoſitum, vt illi viuamus ac moriamur. Iterum celerem illis interitum inſtare dicit, ne alij ſe aliis implicent.

2 *Et multi ſequentur.*) Hoc verò non leue eſt ſcandalum infirmis, quum vident communi mundi applauſu excipi falſas doctrinas, & ingentem hominum numerum abripi, ita vt pauci in pura Chriſti obediẽtia maneant. Sic hodie nihil eſt quod vehementius turbet pias mentes, quàm talis defectio. Vix enim decimus quiſque eorum qui Chriſto nomen dederunt, fidei puritatem ad extremum vſque retinet: omnes ferè ad corruptelas degenerant, atque à magiſtris licentiæ deluſi, profaneſcunt. Ne hoc fidem noſtram labefactet, occurrit Petrus, & maturè prædicit hoc ipſum fore, vt impij doctores multos trahant in exitiũ.

Porrò

Porrò hîc duplex eſt lectio,etiam apud Græcos. Alij enim Laſciuias,alij Exitia legum:ſequutus ſum tamē quod magis receptum erat. *Per quos via veritatis.* Hoc ideo dictum eſſe interpretor,quia ſicuti ornatur religio dum inſtituuntur homines ad timorem Dei, vitæ probitatem, caſtos mores ac honeſtos,vel ſaltem os improbis obſtruitur,ne Euangelio maledicant:ita quum fræna impunè laxantur ad omnem laſciuiam,exponitur Chriſti nomen & doctrina,impiorum contumeliis. Alij diuerſum ſenſum afferunt,quòd falſi iſti doctores, tanquam impuri canes,oblatraturi ſint ſanæ doctrinæ. Sed mihi hoc potiùs ſignificant Petri verba,dáturos occaſionem hoſtibus,vt Dei veritati proteruè inſultent. Vtcunque ergo non exagitent ipſis conuitiis Chriſtianam profeſſionem,alios tamen ad conuitiandum armant.

3 *Fictis ſermonibus.*)Modis omnibus ſtudet Petrus infenſos reddere fideles prauis doctoribus,vt eos acrius à ſe ac conſtantius repellant. Hoc maximè odioſum eſt, nos tanquā vilia mancipia venum exponi. Hoc autem fieri teſtatur,ſi quis nos à Chriſti liberatione ſubducit. Fictos ſermones vocat,arte compoſitos ad fallendum. Ergo niſi quis ita inſaniat, vt ſponte à falſis doctoribus pretio addici velit animæ ſuæ ſalutem, peruerſis eorum figmentis aditum omnem præcludat. Eodem quo prius conſilio iterum repetit non ceſſare eorum exitium,vt bonos à ſocietate eorum abſterreat. Quando enim propinquo exitio deuoti ſunt,quiſquis ſe illis commiſcet,nihil poteſt quàm miſerè perire.

4 *Si enim Angelis qui peccauerant, Deus non pepercit, ſed catenis caliginis in tartarum præcipitatos tradidit ſeruandos in iudicium.*

5 *Et priſco mundo non pepercit, ſed octauum iuſtitiæ præconem Noe ſeruauit, diluuio in mundum impiorum inducto:*

6 *Et ciuitates Sodomorum & Gomorrhæ in cinerem redactas, ſubuerſione damnauit, eáſque ſtatuit exemplum iis qui impiè acturi forent.*

7 *Et iuſtum Lot qui opprimebatur à nefariis per libidinoſam conuerſationem eripuit.*

8 *Nam oculis & auribus iuſtus ille, quum habitaret inter ipſos, quotidie animam iuſtam iniquis illorum operibus excruciabat.*

4 *Si enim*, &c.) Diximus quantoperè interſit hoc cognoſci, non poſſe impios,qui eccleſiam prauis dogmatibus corruperunt, Dei vindictam effugere. Hoc itaque tribus maximè inſignibus Diuini iudicij exemplis probat,Quod ne Angelis quidem ſuis pepercerit:quòd totum mundum ſemel abſumpſerit diluuio:quòd Sodomam & alias vicinas vrbes redegerit in cinerem. Sufficit autem pro cōfeſſo Petrus quod inter nos dubium eſſe debet, Deum ſcilicet eſſe totius mundi iudicem. Vnde ſequitur, quas de impiis & ſceleratis pœnas olim ſumpſit,nunc quoque de ſimilibus ſumpturum. Neque enim ſibi diſſimilis eſſe poteſt,nec perſonas accipit, vt idem ſcelus alteri ignoſcat quod vindicauit in vno: ſed peræquè iuſtitiam odit,vbicunque inuenta fuerit.Semper enim tenendum eſt inter Deum & homines diſcrimen, quòd homines quidem inæqualiter iudicant: Deus autem perpetuum iudicando tenorem ſeruat.Nam quòd delectis condonat,id fit,quòd ea per pœnitentiā & fidem abolet.Itaque non aliter reconciliat nos ſibi,quàm dum nos iuſtificat. Donec enim ſublatum fuerit peccatum, manet ſemper inter nos & illum diſſidij materia.Quod ad *Angelos* ſpectat,argumentum eſt à maiori ad minus. Nam quum longè præſtantiores eſſent,non tamen illos ſua dignitas eripuit è manu Dei: multò minùs ergo euadent homines mortales quicunque eorum impietatem ſequuti fuerint. Cæterùm quia de lapſu Angelorum breuiter hîc meminit Petrus:tempus verò & modum, aliáſque circunſtantias non enumerat: ſobriè in hac parte philoſophari conuenit. Sunt curioſi plerique homines qui nullum de his rebus ſciſcitandi finem faciunt: atqui quum Deus parcè duntaxat & quaſi obiter eas attigerit in Scriptura, hoc ipſo nos admonuit vt modica iſta notitia ſimus contenti. Et ſanè qui magis anxiè inquirunt, non ædificationi ſtudent, ſed vanis ſpeculationibus animos volunt paſcere.Quod nobis vtile erat,Deus patefecit,Diabolos initio creatos eſſe vt Deo parerent: fuiſſe verò propria culpa apoſtatas,quia Dei imperium non tulerint: itaque prauitatem quæ in illis hæret,accidentalem eſſe,non à natura vt Deo attribui queat.Hoc ſatis apertè pronuntiat Petrus,quum Angelos qui exciderunt,facit hominibus ſuperiores.Apertius etiam Iudas,quū ſcribit eos nō tenuiſſe ſuā originem,vel ſuum principatum.Quibus hæc teſtimonia non ſatisfaciunt,ij ſibi habeant Sorbonicā theologiam,quæ ſic ad ſatietatem illos de Angelis docebit,vt ſimul cum diabolis vſque ad inferos præcipitet. *Catenis caliginis.* Hæc metaphora ſignificat, tenebris conſtrictos teneri vſque ad diem vltimum. Sumpta eſt autem hæc ſimilitudo à maleficis,qui poſtquam damnati ſunt,carceris atrocitate dimidium pœnæ ſuſtinent,donec ad vltimum ſupplicium trahantur.Hinc colligere licet,non modo quam pœnam ſuſtineāt reprobi poſt mortem,ſed qualis ſit filiorum Dei conditio.Nam in ſpe certę beatitudinis placidè acquieſcunt, quanuis ea nondum fruantur: ſicuti priores horribile ex vindicta ſibi parata tormentum ſuſtinent.

5 *Priſco mundo.*)Ratio huius loquutionis eſt,quòd Deus poſt ſubmerſum humanum genus,quaſi nouum deintegro mundum condiderit. Eſt hoc quoque argumentum à maiori ad minus. Quomodo enim Diuinæ iræ diluuium euaderent ſcelerati,quo ſemel abſorptus fuit totus orbis?Nam quum dicit octo fuiſſe ſeruatos,ſignificat multitudinem non fore inſtar clypei coram Deo, vt malos protegat: ſed quotquot peccauerint, pœnas daturos, ſiue pauci ſint numero,ſiue multi. Quæritur autem cur vocet *Noe iuſtitiæ præconem.* Quidam intelligunt præconem iuſtitiæ Dei,qualiter Scriptura Dei iuſtitiam in eo commendat quòd ſuos tuetur, & à morte ereptos reſtituit in vitam. Ego autem potius præconem iuſtitiæ vocari interpretor,quia perditum mundum conatus ſit ad ſanam mentem reducere: neque id doctrina tantùm & ſanctis exhortationibus, ſed quum per continuos centum & viginti annos in extruenda arca anxiè ſuda-

ret.Hoc autem Apoſtoli conſilium eſt,iram Dei aduerſus reprobos ita nobis ſub oculis ponere, vt interea ad ſanctorum imitationem nos hortetur.

6 *Ciuitates Sodomorum.)*Hoc diuinæ vltionis adeò memorabile fuit exemplum,vt Scriptura,quoties de vniuerſali impiorum exitio loquitur,ad hunc typum ferè alludat. Ideò dicit Petrus, conſtitutas eſſe has vrbes in exemplum. Verè quidem hoc de aliis dici poteſt: ſed quiddam ſingulare notatPetrus,quia hæc præcipua ſit & viua imago. Imò quia Dominus iram ſuam aduerſus impios teſtatam eſſevoluerit ſeculis omnibus: ſicuti quum populum ſuum ex Ægypto redemit, in hac vna gratia perpetuam nobis depinxit Eccleſiæ ſalutem.Quod etiam expreſſit Iudas,pœnam ignis æterni vocans.

8 *Nam oculis & auribus.)*Vulgò exponunt, Lot oculis & auribus iuſtum fuiſſe,quia omnes eius ſenſus à ſceleribus Sodomæ abhorrerent.Poteſt tamen auditus & aſpectus aliò referri:vt ſit ſenſus,Quum iuſtus ille ageret inter Sodomitas, viſu & auditu excruciabat animam. Multa enim audire & videre coactū fuiſſe ſcimus,quæ eius animum miſerè torquerent. Summa huc redit, ſanctum hominem,quum eſſet vitiorum omnium prodigiis vndique obrutus,non tamen à recto curſu deflexiſſe. Plus autem exprimit Petrus quàm antea, nempe quòd voluntarios cruciatus iuſtus Lot ſubierit: ſicuti par eſt,non paruo dolore affici pios omnes, vbi mundum ruere vident in omne mali genus. Quo magis neceſſe eſt, nos propriis peccatis ingemiſcere.Atque hoc nominatim poſuit Apoſtolus,ne vbi paſſim graſſatur impietas, vitiorum illecebris capti & inebriati, vnà cum aliis nos perdamus: ſed hunc dolorem à Domino benedictum præferamus omnibus mundi deliciis.

9 *Nouit Dominus pios ex tentatione eripere, iniuſtos autem in diem iudicij puniendos ſeruare.*

10 *Præſertim verò eos qui poſt carnem in concupiſcentia pollutionis ambulant, dominationem deſpiciunt,audaces,præfracti,qui excellentias non verentur probro afficere.*

11 *Quum Angeli, qui ſunt robore & potentia maiores, non ferant aduerſus illas coram Domino contumelioſum iudicium.*

9 *Nouit Dominus.)*Hoc primùm offendit infirmos,quòd quum anxiè ſuſpirent fideles, præſenti Dei auxilio non ſtatim leuantur: quin potius interdum eos ſinit Dominus diuturno tædio & languore veluti contabeſcere: deinde tum impunè laſciuiunt mali: & interim ſilet Deus quaſi ad ipſorum ſcelera conniueret. Hoc duplex ſcandalum nunc auertit Petrus. Dominus enim ſcire teſtatur quando ex tentatione pios eripere expediat. Quibus verbis admonet, has illi partes relinquendas eſſe: itaque patienter durandum in tentationibus,nec deficiendum eſſe,ſi quando ſuam aduerſus impios vltionem differat.Hæc conſolatio nobis valdè neceſſaria eſt. Solet enim obrepere iſta cogitatio, Si Dominus ſuos habere vult integros, cur non omnes ſeorſum colligit in aliquem terræ angulum, vt ſe mutuò ad ſanctitatem incitent? Cur malis eos permiſcet à quibus inquinentur? Vbi autem Deus hoc ſibi munus vendicat iuuandi ſuos ac protegendi,ne in certamine deficiant,animos ad ſtrenuè certandum colligimus.Hæc ſumma eſt prioris membri,hanc piis omnibus legem præſcribi à Domino,vt variis tentationibus probentur:ſed de ſucceſſu bene ſperandum eſſe, quia eiuſdem auxilio nunquam deſtituendi ſint. *Iniuſtos autem.* Hoc membro oſtendit Deum ſic iudicia ſua moderari,vt malos ad tempus tolerando,non tamen inultos relinquat. Ita nimiam feſtinationem corrigit, qua præcipites ferri ſolemus: præſertim vbi ipſa ſcelerum atrocitas nos grauius vulnerat.Tunc enim vellemus eodem momento Deum fulminare: ſi ceſſat, non videtur amplius eſſe iudex mundi.Ergo ne temporalis iſta ſcelerum impunitas nos perturbet,in memoriā reducit Petrus, ſtatutum eſſe à Domino iudicij diem: ideò reprobos minime pœnam effugere, vtcunque non ſtatim exigatur. Emphaſis eſt in verbo *Seruandi* acſi diceret,non eſſe elapſos ex Dei manu, ſed teneri occultis vinculis conſtrictos,vt aliquando in iudicium trahantur. Participium κολαζομένους, quamuis ſit præſentis temporis,ſic tamen reſolui debet,Seruari puniendos: vel,vt puniantur. Nam ab vltimi iudicij expectatione pendere nos iubet,vt in ſpe & patientia vſque ad finem vitæ militemus.

10 *Præſertim verò eos,*&c.)Hîc ad hypotheſin deſcendit,generalem doctrinam ſuo inſtituto accommodans. Nam illi negotium erat cum proſtitutæ nequitiæ hominibus: docet ergo fieri non poſſe quin horribilis vindicta ipſos maneat.Quum enim de omnibus pœnas ſumpturus ſit Deus, quomodo iſti euaderent qui belluarum in morem ſe proiiciunt ad omne flagitium? *Ambulare poſt carnem,* eſt carni addictum eſſe:ſicuti bruta animalia ratione & iudicio non aguntur, ſed carnis ſuæ appetitum pro ſummo duce habent.Per *Concupiſcentiam pollutionis* intellige fœdas & effrænes libidines,vbi abiecto honeſti ſtudio, excuſſóque pudore,ad immunditiem feruntur homines.Hæc prima nota eſt quam eis inurit,quòd homines ſint impuri ac nequitiæ dediti. Sequuntur aliæ notæ,quod dominationem deſpiciant,nec vereantur contumelia & probris afficere homines quos Deus honorifico gradu dignatur.Nam duas iſtas loquutiones eôdem refero. Poſtquàm enim dixit,contemptui illis eſſe dominationem: huius mali fontem mox indicat,quòd *Audaces* ſint ac *præfracti.* Poſtremò quo magis exaggeret eorum ſuperbiam,dicit eos non tremere,quum aduerſus glorias probroſè inſurgunt. Eſt enim hoc prodigioſæ arrogantiæ,pro nihilo ducere gloriam quæ in ordinibus à Deo poſitis refulget. Porrò non dubium eſt quin hoc nomine Imperia & Magiſtratus deſignet. Tametſi enim nullum eſt legitimum vitæ genus quod non laude ſit dignum. ſcimus tamen præ aliis excellere Magiſtratuum functionem: quia Dei vices gerunt in gubernando humano genere. Verè igitur glorioſa eſt hæc poteſtas in qua Deus ipſe eminet. Tenemus nunc quid hoc ſecundo membro velit Apoſtolus: nempe iſtos de quibus loquitur, fuiſſe homines phreneticos, turbarúmque & confuſionis appetentes. Quia nemo poteſt ἀναρχίαν mundo inducere, quin ἀταξίαν inducat: iſti autem intrepidè probra euomebant in Magiſtratus, vt omnem publici iuris reuerentiam tollerent: hoc autem erat Deum palàm ſuis blaſphemiis impetere. Multi hodie quoque eiuſmodi turbulenti homines

mines extiterunt, qui poteſtatem gladij profanam & illicitam eſſe iactantes, omnem politiam furioſè euertere ſatagerent. Tales furias excitat Satan, quæ Euangelij curſum diſturbent. Sed præclarè egit nobiſcũ Dominus, qui non modò ab hoc exitiali veneno cauendum eſſe admonuit: ſed veteri etiam exemplo nos muniuit aduerſus ſcandalum. Itaque nimis improbè faciunt Papiſtæ, quum ſeditioſos homines noſtra doctrina armari criminantur. Quaſi verò non idem olim Apoſtolis exprobrari potuerit, qui tamen ab hac culpa longiſſimè aberant.

11 *Quum Angeli.*) Præcipitem eorum arrogantiam inde oſtendit, quòd plus ſibi licentiæ ſumere audent quàm Angeli ipſi. Sed mirum eſt cur Angelos contumelioſum de Magiſtratibus iudicium ferre neget. Quorſum enim ſancto ordini aduerſi eſſent, cuius authorem ſciunt eſſe Deum? Quorſum in poteſtates inſurgerent, quas norunt in eodem ſecum eſſe miniſterio? Hæc ratio quoſdam mouit vt de diabolis hoc putarent dictum: ſed hoc modo abſurditatem minimè effugiunt. Quomodo enim hominibus parcendo, tam ſobrius eſſet Satan, qui omnis in Deum blaſphemiæ author eſt? Deinde eorum opinio Iudæ verbis refellitur. De ſanctis porrò Angelis appoſitè ſic loquutus eſt, ſi reputamus temporis circunſtantiã. Erant enim tunc omnes Magiſtratus ferè impij & ſanguinarij Euangelij hoſtes. Quare fieri non poterat quin Angelis Eccleſiæ cuſtodibus exoſi eſſent. Sic tamen ab ipſis damnari dicit homines odio & execratione dignos, vt reuerentiam deferant poteſtati diuinitus ordinatæ. Hæc, inquit, in Angelis quum ſit moderatio, iſti intrepidè in diſſolutas & effrænes blaſphemias ruunt.

12 *Iſti autem tanquam bruta animalia, naturaliter genita in capturam & perniciem, in quibus nihil intelligunt maledicentes, in ſua corruptione peribunt:*

13 *Recipientes mercedem iniuſtitiæ: pro voluptate ducentes in diem frui deliciis, labes & maculæ deliciantes in erroribus ſuis, conuiuentes vobiſcum.*

14 *Oculos habentes plenos adulteræ, & inquietos ad peccandum, ineſcantes animas inſtabiles, cor habentes exercitatum cupiditatibus, execrabiles filij.*

15 *Qui relicta via aberrauerunt, ſequuti viam Balaam filij Bozor, qui mercedem iniuſtitiæ dilexit.*

14 *c Sed redargutus fuit de ſua iniquitate: animal ſubiugale mutum, humana voce loquens, prohibuit Prophetæ dementiam.* Num. 22. 16. 28.

12 *Iſti autem,* &c.) Proſequitur quod dicere cœperat de impiis & ſceleſtis illis corruptoribus. Primùm autem mores diſſolutos & obſcœnam totius vitæ nequitiam taxat: deinde ſic audaces & proteruos eſſe dicit, vt ſcurrili ſua garrulitate ſe inſinuent in multorum gratiam. Primùm comparat eos *Brutis animalibus*, quæ in hoc videntur nata vt ſe in plagas induant, & ad ſuum interitum proprio impetu ferantur: acſi diceret, nullis illecebris inductos, ſponte properare vt ſe in Satanæ & mortis laqueos proiiciant. Pro eo quod vertimus *Naturaliter genita*, Petrus ad verbum habet, Naturalia genita: ſed ad ſenſum parum refert, ſiue alterum ex his duobus ab alio quopiam ſuppoſitum fuerit, ſiue vtrunque ponendo, magis exprimere voluerit quod dicebat. Quod addit, *Maledicentes in quibus nihil intelligunt*, pertinet ad ſuperbiam cuius proximè meminit. Dicit igitur, ideò petulanter ab aliis contemni omnem excellentiam, quia prorſus obſtupuerint, vt nihil à pecudibus differant. Cæterùm vbi poſui, *In perniciem*, deinde *In corruptione*, vtroque loco eſt nomen φθορᾶς, ſed variè acceptum. nam quum perituros dicit in ſua corruptione, docet exitiales illis fore ſuas corruptelas.

13 *Pro voluptate ducentes.*) Acſi diceret, Fœlicitatem ſtatuunt in præſentibus deliciis. Scimus in hoc præcellere brutis animalibus homines, quòd animum longiùs circumagunt. Ergo iſtud indignum eſt homine, occupari in præſenti ſenſu. Quo admonet extricandas eſſe mentes à carnis deliciis, niſi velimus in pecudum ordinem redigi. Quod ſequitur, hunc habet ſenſum, Iſti vos ac cœtum veſtrum fœdis maculis aſpergunt: nam dum epulantur vobiſcum, ſimul luxuriantur in ſuis erroribus, amores meretricios & perditam incontinentiam oculis geſtúque exprimunt. Eraſmus ſic reddidit, Conuiuantes in erroribus ſuis, inſultant vobis. Sed illud nimis coactum eſt. Poſſet non ineptè ita exponi, Vobiſcum epulantes, vos petulanter ludibrio habent in ſuis erroribus. Ego tamen quod maximè probabile videbatur, reddidi. *Plenos adulteræ oculos* vocat libidinoſos, & qui intemperanter ad peccandum inquieto motu feruntur: ſicuti etiam mox exprimit.

14 *Ineſcantes animas.*) Metaphora ineſcandi, fideles admonet vt ſibi caueant ab occultis & fraudulẽtis eorum captionibus: nam eorum impoſturas hamis comparat qui poſſent incautos ad interitum rapere. Quum addit, *animas inſtabiles*, cauendi rationem demonſtrat, ſi firmas in fide & timore Domini radices egerimus: ac ſimul indicat, nulla excuſatione eſſe dignos qui ſe talibus blanditiis ineſcari ſinunt: quia hoc eorum leuitati ſit imputandum. Adſit ergo fidei ſtabilitas, & ab impiorum capturis tuti erimus. *Cor exercitatum cupiditatibus.* Eraſmus Rapinas vertit: & ambigua eſt Græcæ vocis ſignificatio. Ego Cupiditates malo: quia ſicuti prius incontinentiam damnauit in eorum oculis, ita nunc videtur quæ in corde latent vitia notare. Ad auaritiam porrò hoc reſtringi non debet. Quòd *Execrabiles filios* nominat, tam actiuè quàm paſſiuè poſſet exponi: hoc eſt, qui maledictionem, quocunque veniant, ſecum afferunt, vel qui digni ſunt execratione. Quoniam autem hactenus recenſuit quantum peruerſæ turpiſque vitæ exemplo noceant: iterum repetit, lethale impietatis venenum in doctrina eos ſpargere, quo ſimplices interimant. Comparat eos cum Balaam filio Bozor, qui linguam habuit venalem ad maledicendum populo Dei. Atque vt indignos longa refutatione eſſe oſtendat, dicit Balaam reprehenſum fuiſſe ab aſina, atque ita conuictam fuiſſe eius amentiam. Sed eadem ratione fideles ab omni eorũ ſocietate abſterret. Fuit enim horribile illud Dei iudicium, quòd aſinæ prius ſe manifeſtauit Angelus quàm Prophetæ: quòd aſina infenſum

Deum ſentiens, vltrà progredi auſa non eſt:quin potiùs pedes retulit, quum Propheta cæco auaritię ſuæ impulſu aduerſus certam Dei prohibitionem ſe ingereret. Nam quòd illi tandem reſponſum fuit vt iret: ſignum Diuinæ indignationis fuit magis quàm permiſſus. Poſtremò in ſummum eius dedecus os apertū aſinæ fuit,vt illam haberet magiſtram qui Dei imperio ſubducere ſe noluerat.Atque hoc prodigio oſtendere voluit Dominus quàm prodigioſa res ſit,veritatem in mendacium mutare. Quæritur nūc quo iure Balaam Prophetę titulo inſigniatur,quem conſtat multis prauis ſuperſtitionibus fuiſſe deditū.Reſpōdeo, vaticinandi donum ſic eſſe particulare,vt qui aliâs verum Deum colit,nec puram religionem tenet, poſſit tamen illo eſſe præditus. Porrò Deus in media idololatria Prophetiam ideò interdum extare voluit, quo minùs excuſationis haberent homines. Nunc ſiquis ſummam eorum quæ dixit Petrus,colligat,videbit non minùs noſtro ſeculo congruere hanc eius admonitionem. Nam paſſim graſſatur hæc peſtis.quòd homines ſcurrili dicacitate in Dei & Chriſti ludibrium abutuntur: imò facetiarum colore omnem religionem ſubſannant: & quum pecudum in morem carni ſuæ ſint addicti, fidelibus tamen ſe permiſcent: garriunt aliquid de Euangelio, ſed interea linguam proſtituunt in obſequium diaboli, vt totum mundi, quoad in ſe eſt,æterno exitio deuoueant:hac in parte peiores ipſo Balaam,quòd gratuitò maledictiones ſuas ſundunt,quum ille nonniſi mercede illectus,ad maledicendum proruperit.

17 *Ii ſunt fontes ſine aqua, nebulæ quæ à turbine aguntur, quibus caligo tenebrarum in æternum parata eſt.*

18 *Nam vbi pluſquàm faſtuoſa vanitatis verba ſonuerint,ineſcant per concupiſcentias carnis laſciuiis eos qui verè aufugerant ab iis qui in errore verſantur.*

19 *Dum libertatem illis promittunt; quum ipſi ſint ſerui corruptionis. A quo enim quis ſuperatus eſt, huic in ſeruitutem eſt addictus.*

17 *Fontes ſine aqua.*) Duabus iſtis metaphoris docet, eos nihil intus habere,quum magnam ſpeciem oſtentent. Fons aſpectu ſuo homines ad ſe inuitat, quia vſum aquæ promittit tam ad potum quàm alias vitæ commoditates:ſimulac apparent nebulæ,ſpem imminentis pluuiæ faciunt ad terram irrigandam.Dicit ergo iſtos fontibus eſſe ſimiles,quia pollent iactantia,acumen aliquod in ſententiis,in verbis leporem præ ſe ferunt: intus tamen aridos eſſe ac ſteriles:ideò fallacem eſſe fontis figuram. Dicit *nebulas eſſe quæ à vento diſcutiuntur ſine pluuia*,aut in calamitoſam procellam erumpunt. Quo denotat,nihil vtilitatis vnquam afferre,ſæpe autem eſſe valdè noxios. Poſtea illis iterum denuntiat horribile iudicium Dei, vt hic metus retineat fideles. Quanquā dū *Tenebrarum caliginē* nominat, alludit ad nebulas quæ aerē obſcurāt: acſi diceret,pro momentaneis tenebris quas nunc offundunt,illis multò denſiores ac ęternas paratas eſſe.

17 *Vbi pluſquàm faſtuoſa.*) Significat verborum ampullis perſtringere ſimplicium oculos, vt fraudem animaduertere nequeant. Neque enim talibus deliriis mentes capi facile eſſet, niſi prius eſſent aliquo artificio obſtupefactæ. Sonorum ergo & inflatum orationis genus illis eſſe dicit, quo in admirationem incautos rapiant.Deinde grandiloquentia illa,quam pulmo animæ prælargus anhelat(vt inquit Perſius)tegendis ambagibus valde eſt appoſita. Huiuſmodi aſtutiam in Valentino & ſimilibus olim fuiſſe, ex libris Irenæi colligere licet.Voces enim priùs inauditas excuderant,quarum inani crepitu perculſi imperiti,eorum deliciis irretiebantur.Nec ſecus hodie phrenetici quidam, qui plauſibili titulo ſe Libertinos vocant.Nam plenis buccis Spiritum & ſpiritualia crepantes,quaſi ſupra nubes tonarent, multos ſuis præſtigiis faſcinant:vt dicas Apoſtolum de his propriè vaticinatum eſſe.Ioco enim & ſannis omnia excipiūt: & quamuis maximè ſint inſulſi,quia tamen vitiis omnibus indulgent, gratiam in ſuis neſcio quibus facetiis inueniunt.Scopus eſt,vt ſublato boni & mali delectu,quiduis liceat:ab omni legum ſubiectione ſoluti homines,libidini ſuæ obſequantur. Quare hæc epiſtola non parum ætati noſtræ prodeſt. *Ineſcant per concupiſcentias.* Eleganter hamis comparat impiorum illecebras, dum quiduis licitum faciunt. Nam vt cupiditates hominum cæcæ ſunt ac famelicæ, ſimulac oblata eſt licentia, eam feruido impetu arripiunt. ſed paulò pòſt ſentitur hamus intus ſtrangulans. Cæterùm expendere operæpretium eſt totam Apoſtoli ſententiam. Dicit eos qui re ipſa ab errantium conſortio aufugerant, rurſus nouo erroris genere decipi: nempe dum illis ad omnem intemperantiam habenæ laxantur. Quo admonet quàm periculoſæ ſint iſtorum inſidiæ. Illud enim iam erat horribile exemplum, quòd cæcitas & denſæ tenebræ totum ferè humanum genus occupabant. Hoc itaque duplex quodammodo erat portentum, homines à communi mundi errore liberatos,poſt perceptam Dei lucem in belluinum ſtuporem reuolui.Hinc monemur quid maximè nobis cauendū ſit, poſtquàm ſemel illuminati ſumus:ne ſcilicet licentiæ prætextu nos alliciat Satan,vt pro carnis libidine laſciuiis nos dedamus.Porrò ab hoc periculo tuti erunt qui ſeriò incumbent in ſanctificationis ſtudium.

19 *Dum libertatem.*) A repugnantibus oſtendit, falsò eos promittere libertatē, quum ipſi peccato ſe in peſſimam ſeruitutem addixerint. Nemo enim dare poteſt quod non habet. Videtur tamen non ſatis firma eſſe ratio:quia accidit interdum vt de Chriſti beneficiis vtiliter concionentur homines nequam, & à Chriſto prorſus alieni.Sed notandum eſt,reprehendi vitioſam doctrinam quæ cum vitæ impuritate cōiuncta erat.Conſilium enim Apoſtoli eſt, occurrere fallaci illecebræ qua ſtultos ineſcabant. Dulce eſt libertatis nomen:eo itaque abutebantur,vt ſolutus auditor Diuinæ Legis metu, in effrænē licentiā ſe proiiceret. Atqui longè alia eſt libertas quam nobis peperit Chriſtus, & quam offert quotidie per Euangelium.Sic enim nos eximit à Legis iugo,quatenus nos maledictione obſtringit, vt ſimul à peccati tyrannide,quatenus ſuis concupiſcentiis nos conſtringit,liberet. Quare vbi dominantur libidines, adeóque vbi caro regnum occupat, minimè locum habet libertas Chriſti. Denuntiat ergo Apoſtolus omnibus piis ne aliā libertatem appetant,quàm quæ manumiſſos à peccato, in liberū iuſtitiæ obſequiū ipſos adducat.

Hinc

Hinc colligimus, ſemper fuiſſe impuros homines qui nomen Libertatis falsò obtenderent: atque hanc vetuſtam fuiſſe Satanæ fraudem: ne miremur hodie eandem à fanaticis hominibus Camarinam moueri. Quòd autem Papiſtæ hunc aduerſus nos locum torquent, in eo ridiculam ſuam impudentiam produnt. Primùm enim ſpurciſſimæ vitæ homines ex ſuis fœtidis popinis & lupanaribus hoc vitiũ eructant, quòd ſimus corruptionis ſerui, quorum in vita nullum probrum notare queunt. Deinde quum de libertate Chriſtiana nihil tradamus niſi à Chriſto & Apoſtolis ſumptum, & interea carnis mortificationem, veráque eius domandæ exercitia multò ſeuerius exigamus quàm illi ipſi qui nos infamant: ſua maledicta non tam in nos euomunt, quàm in Filium Dei quem habemus certum authorem. *A quo enim quis.* Sumpta eſt hæc ſententia ex iure militari: ſed tamen hoc profanis ſcriptoribus tritum eſt, nullam eſſe magis duram aut miſeram ſeruitutem, quàm vbi regnant libidines. Quid ergo nobis agendum eſt, quibus ideò Spiritum ſuum contulit Filius Dei, vt non modò emancipemur à peccati imperio, ſed carnis etiam & mundi ſimus victores?

20 *Nam ſi ij qui aufugerant ab inquinamentis mundi per cognitionem Domini & Seruatoris Ieſu Chriſti, rurſum iiſdem impliciti ſuperantur: facta ſunt illis poſtrema peiora prioribus.*
21 *Melius enim ipſis eſſet non cognouiſſe viam iuſtitiæ, quàm vbi cognouerunt, conuerti ab eo, quod illis traditum fuit, ſancto præcepto.*
22 *Sed accidit illis quod vero prouerbio dicitur, Canis reuerſus ad proprium vomitum: & Sus lota, ad volutabrum cœni.*

20 *Nam ſi ij.*) Iterùm oſtendit quàm pernicioſa ſit hæc ſecta quæ homines Deo conſecratos, ad priſtinam immunditiem & mundi corruptelas retrahit. Ac mali grauitatem comparatione exaggerat: quia non vulgare ſit crimen, defectio à ſancta Dei inſtitutione. Præſtaret, inquit, nunquam nouiſſe iuſtitiæ viã. nam etſi nulla eſt ignorantiæ excuſatio: ſeruus tamen qui ſciens ac volens contemnit Domini mandata, duplicem pœnam meretur. Huc accedit ingratitudo, quòd ſponte lucem Dei extinguũt, abiiciunt gratiam ſibi datam, excuſſo iugo contumaciter aduerſus Deum laſciuiunt: imò quantùm in ſe eſt, inuiolabile Dei fœdus, ac ſancitum Chriſti ſanguine, profanant & abrogant. Quo magis intentos eſſe nos decet vt reuerenter & ſolicitè in curſu vocationis noſtræ pergamus. Iam ſingulas partes propius expendere operæpretium eſt. Quum *Inquinamenta mundi* nominat, nos in ſordibus volutari, totóſque eſſe pollutos docet, donec mundo renuntiemus. Per *Cognitionem Chriſti*, non dubium eſt quin Euangelium intelligat. Vſum eius eſſe teſtatur, vt nos à mundi inquinamentis eruat, & procul abducat. Qua ratione paulò pòſt vocat *Viam iuſtitiæ.* Ille ergo demùm ritè in Euangelio profecit, qui probè Chriſtum didicit. Chriſtum autem verè tenet, qui in ipſo edoctus eſt exuere veterem hominem, & induere nouum: quemadmodum & Paulus admonet ad Epheſ. cap. 4. 22. Quum dicit, *Relicto quod illis traditum fuerat præcepto* reuolui ad ſuas pollutiones, primùm quàm ſint inexcuſabiles, innuit: deinde admonet, piè rectéque viuendi doctrinã, quanuis omnibus communis ſit, & promiſcuè ad omnes pertineat, peculiariter tamen iis tradi quos Deus Euangelij ſui luce dignatur. Porrò ab Euangelio deficere eos pronuntiat, qui mundi inquinamentis ſe denintegro mancipant. Peccant quidem & fideles: ſed quia dominium peccato non permittunt, non excidunt à Dei gratia: nec deſerunt quàm ſemel ſunt amplexi ſanæ doctrinæ profeſſionem. Neque enim victi cenſentur, quum ſtrenuè carni & eius concupiſcentiis repugnant.

22 *Sed accidit illis.*) Quia multos perturbat hoc exemplum, vbi homines qui ſe in Chriſti obedientiam ſubiecerant, ſine metu & pudore in flagitia proruunt: vt ſcandalum præuertat Apoſtolus, hoc ex eorum vitio prouenire dicit: quia porci ſint & canes. Vnde ſequitur, nullam culpæ partem Euangelio poſſe adſcribi. In hunc finem duas citat veteres parœmias, quarum prior habetur apud Solomonem, Prouer. 26. 11. Hoc autem ſummatim vult Petrus, Euangelium eſſe medicinam quæ nos ſalubri vomitu purgat: ſed multos eſſe canes qui in ſuam perniciem reſorbent quod vomuerant. Item Euangelium eſſe lauacrum quod immunditias omnes noſtras abſtergit: ſed multos eſſe porcos qui ſtatim à lotione in cœnũ ſe prouoluant. Interea monentur pij vt ſibi ab vtroque caueant, niſi velint in canũ & porcorũ ordine cẽſeri.

CAPVT III.

HAnc iam, dilecti, ſecundam vobis ſcribo Epiſtolam, in quibus excito per commonefactionem, veſtram puram mentem,
2 *Vt memores ſitis verborum quæ prædicta ſunt à ſanctis Prophetis, & præcepti noſtri, qui ſumus Apoſtoli Domini & Seruatoris.*
3 *Hoc primùm ſcientes, quòd venient in extremo dierum illuſores, ſecundum ſuas ipſorum concupiſcentias ambulantes,*
4 *Ac dicentes, Vbi eſt promiſſio aduentus eius? ex quo enim patres dormierunt, omnia ſic permanent ab initio creationis.*

Ne ſecundam Epiſtolam faſtidiant, quaſi prima ſufficeret, vtranque non fruſtra ſcriptam eſſe dicit, quia ſæpius excitandi ſint. Quod vt melius conſtet, oſtendit non fore extra periculum, niſi probè muniti ſint: quia certamẽ habituri ſint cum perditis hominibus, qui non modò fidei puritatẽ corrũpent falſis dogmatibus, ſed totam fidem, quantum in ſe erit, funditus euertent. Quum dicit, *Excito veſtram puram mentem,* perinde eſt acſi diceret, Volo ad ſinceritatem mentis vos expergefacere. Atque ita debent reſolui verba,

Mentem veſtram excito,vt pura ac liquida ſit. Senſus enim eſt,offuſcari piorum mentes, & quaſi rubiginem contrahere,vbi monitiones ceſſant.Porrò hinc ſimul colligimus,etiam homines doctrina prȩditos, niſi continuis monitionibus excitentur,ſopitos quodammodo iacere.Nunc apparet qualis ſit admonitionum vſus,& quantoperè nobis ſit neceſſarius. Doctrinam enim ſemel perceptam ſuffocat carnis ignauia, & otioſam reddit,niſi eam adiuuent monitionum ſtimuli. Non ergo ſatis eſt edoctos eſſe homines, vt teneant quod oportet:ſed pios doctores incumbere in hanc ſecundam partem decet, vt doctrinam auditorum memoriæ penitus infigant. Et quia natura vt plurimùm nouitatis cupidi ſunt homines,ideóque ad faſtidium propenſi,vtile nobis eſt tenere quod hîc dicit Petrus. vt non modò libenter ſinamus nos ab aliis moneri,ſed vt ſe quiſque exerceat,doctrinam aſſiduè memoria repetendo, vt mentes noſtræ pura & liquida eius intelligentia niteant.

2 *Vt memores ſitis.)*His verbis ſignificat,nos in Prophetarũ ſcriptis & Euãgelio ſatis habere quo excitemur,modò in his meditandis ſeduli ſimus quantũ decet:quòd ergo rubiginẽ interdũ contrahũt mentes noſtræ,vel caligine obducuntur,id noſtra ignauia fieri.Ergo vt nobis perpetuò Deus illuceat,huic ſtudio nos dedamus:interea fides noſtra in teſtibus adeò certis & idoneis acquieſcat. Nam ſi Prophetas & Apoſtolos habemus conſentientes nobiſcum,imò fidei noſtræ miniſtros, Deum vero authorem, & Angelos approbatores:non eſt quòd nos è gradu moueat impiorum conſpiratio, *Præceptum* Apoſtolorum vocat totam doctrinam qua pios inſtituerant.

3 *Hoc primùm ſcientes.)*Poſſet participium Scientes referri ad Apoſtoli perſonam,hoc ſenſu,Ideò laboro in vobis excitandis,quia ſcio quale & quantum vobis periculũ ab illuſoribus impendeat. Ego tamẽ malo aliter exponere,vt ſit participium loco verbi,acſi dixiſſet, Scitote hoc in primis. Prædici enim hoc illis oportuit: quia concuti poterant, ſi repentè eiuſmodi ludibriis ipſos adorti eſſent impij. Vult igitur eos ſcire,ac reddi certiores, vt parati ſint ad reſiſtendum. Porrò iterũ ad eam doctrinam reuocat fideles, quã cap.2.attigit. Nam per *Dies extremos* ſatis tritum eſt,regnum Chriſti deſignari, iuxta illud Pauli , Vt fines ſeculorũ in nos inciderint,1.Cor.10.11.Senſus autem eſt,Quo propiùs per Euangeliũ offert ſe Deus mundo,& ad regnũ ſuum homines inuitat, futurũ etiam contrà vt profani homines venenum impietatis ſuæ audacius euomant.*Illuſores* vocat communi Scripturæ more, qui Dei contemptu & ſacrilega ſuperbia ingenioſi videri appetunt.Hoc porrò malorum eſt extremũ,vbi homines tremendũ Dei numen ſannis eludere ſibi permittunt.Ita loquitur primus Pſalmus de cathedra deriſorũ. Sic Dauid Pſal.119.ver.51. conqueritur ſe fuiſſe à ſuperbis deriſum,quia Legi Dei ſtudebat. Sic Eſaias c.28.vbi eorũ facit mentionẽ, ſupinam eorũ ſecuritatem vnà cum ſtupore depingit.Proinde meminerimus nihil magis eſſe timendum, quàm hoc certamen ab illuſoribus : Qua de re aliquid diximus ad Galatas cap. 3. Quia tamen Spiritus ſanctus venturos prædixit, & ſimul clypeum in manus porrexit quo poſſimus eos refellere : nulla nobis excuſatio eſt quin ſtemus fortiter,quicquid illos machinari contingat.

4 *Vbi eſt promiſsio.)*Hæc eſt periculoſa illuſio,quũ dubitationem iniiciunt vltimæ reſurrectionis, qua ſublata nullũ ampliùs eſt Euangelium, exinanita eſt Chriſti virtus,periit tota religio.Ergo Eccleſiæ iugulum rectà petit Satan,dum fidem aduentus Chriſti conuellit. Quorſum enim mortuus eſt Chriſtus & reſurrexit,niſi vt ſecum aliquando nos à morte redemptos,in vitam æternam colligat? Funditus itaque diruitur pietas,niſi fixa manet reſurrectionis fides: ideò hac parte acrius nos oppugnat Satan. Notanda eſt autem cauilli forma, Continuum naturæ curſum,qualis ab initio fluere viſus eſt, promiſſioni Dei opponunt,acſi rès eſſent contrariæ, vel minus inter ſe congruentes. Quũ eadem fuerit Patrum fides,inquiunt, nihil mutatum fuit ab eorum morte: atqui multa inde ſecula præteriſſe notum eſt. Hinc fabuloſum eſſe colligunt,quod de mundi interitu dicitur:quia ex tam longa eius duratione perpetuum fore coniiciunt.

5 *Nam hoc neſciunt volentes , quòd cæli iam olim fuerint, & terra ex aqua & per aquam conſiſtens Dei ſermone.*

6 *Per quæ mundus qui tunc erat,aqua inundatus periit.*

7 *Qui autem nunc ſunt cæli & terra,eiuſdem ſermone repoſiti ſunt,& ſeruantur igni in diem iudicij & perditionis impiorum.*

8 *Porrò ne hoc vnum vos lateat,dilecti,quòd vnus dies apud Dominum perinde eſt vt mille anni, & mille anni vt dies vnus.*

5 *Nam hoc neſciunt.)* Vno tantùm argumento refellit illud impiorum cauillum : nempe quòd mundus ſemel aquarum diluuio perierit, quum tamen aquis conſtaret. Quoniam autem ſatis nota & celebris
Gen.1.2. hiſtoria,dicit eos *Volentes* errare, hoc eſt ſponte. Nam qui ex diuturno mundi ſtatu perpetuitatem eius colligunt,oculos malignè claudunt,ne tam dilucidum iudicium Dei cernant. Mundus certè ex aquis habet originem:chaos enim ex quo producta eſt terra,Moyſes vocat aquas.Deinde ab aquis ſuſtinebatur:aquis tamen ad eum perdendum vſus eſt Dominus. Vnde apparet vim naturæ adeò non ſufficere fouendo & conſeruando mundo,vt potius incluſa ſit illic interitus materia,quoties ita Domino viſum fuerit.Semper enim hoc reputandum eſt,mundum non alia virtute propriè conſiſtere, quàm verbi Dei : ac proinde inferiores cauſas inde vim ſuam mutuari: & prout aguntur,habere diuerſos effectus. Ita per aquam mundus conſtabat : ſed aqua nihil per ſe poterat, quin potiùs ſuberat Dei verbo , tanquam inferius organum. Ergo ſimulac Deo placuit terram perdere, eadem aqua ad mortiferam vndationem obſequium ſuũ præſtitit.Nunc videmus quantopere errent qui ſubſiſtunt in nudis elementis,quaſi in ipſis ſita eſſet perpetui-
Gen.7.17. tas,ac non potiùs ad Dei nutum flexibilis eſſet eorum natura. His paucis verbis abundè refutatur eorum
Gen.1.6. petulantia qui ad Deum oppugnandum phyſicis rationibus ſe armant. Hiſtoria enim diluuij locuples eſt teſtis, ſolo Dei imperio gubernari totum naturæ ordinem. Hoc tamen videtur abſurdum , quòd dicit

Mundum

Mundum periiſſe diluuio, quum prius meminiſſet cæli & terræ. Reſpondeo, cælum tunc quoque fuiſſe ſubmerſum, hoc eſt, regionem aeris quę inter duplices aquas vacua patet. Nam diſtinctio illa, cuius Moſes meminit, confuſa erat, & Cæli nomen hoc ſenſu ſæpe accipitur. Siquis plura deſideret, legat Auguſtinum libro de Ciuitate Dei 20.

7 *Qui autem nunc ſunt cæli.*) Hoc non infert tanquam conſequens. Neque enim aliud fuit ei propoſitũ quàm deriſoribus argutiam excutere de perpetuo naturæ ſtatu: quales hodie videmus permultos, qui leuiter aſperſi philoſophiæ rudimentis, quo ſe pro magnis Philoſophis venditent, tantum profanas ſpeculationes venantur. Atqui iam hoc planè ex ſuperioribus euictum eſt, nihil eſſe abſurdi quum Dominus cælum & terram olim igni abſumptum iri pronuntiat: quoniam ignis & aquę vna eſt ratio. Nam & apud veteres hoc tritum fuit, ex his duobus ſummis principiis nata eſſe omnia. Quoniam autem cum impiis habebat negotium, de ipſorum exitio nominatim loquitur.

8 *Porrò ne hoc vnum*, &c.) Nunc ſermonem ad pios conuertit, monétque, vbi de Chriſti aduentu agitur, vt oculos ſurſum tollant. ita enim fiet ne præpoſteris ſuis votis præſcriptum à Deo tempus ſubiiciant. Nam ideo nimis longa expectatio videtur, quia oculos habemus defixos in præſentis vitæ breuitatem: deinde ſupputando dies, horas, & momenta, tædium augemus. Verum vbi æternitas regni Dei nobis occurrit, multa ſecula inſtar momenti euaneſcunt. Huc ergo nos reuocat Apoſtolus, vt ſciamus non pendere diem reſurrectionis ex præſenti temporum fluxu, ſed ab æterno Dei conſilio: acſi diceret, Ideo homines Deum præuertere cupiunt, quia carnis ſuæ ſenſu tempus metiuntur: natura autem ad impatientiam ſunt procliues, vt celeritas quoque illis mora ſit: vos ergo mente in cælos conſcendite, ita nullum erit vobis longum aut breue tempus.

9 *Non tardat Dominus in promiſſione, ſicuti quidam tarditatem exiſtimant: ſed tolerantem ſe præbet erga nos, nolens vllos perire, ſed omnes ad pœnitentiam*“*recipere.*

“Aut, colligi, vel, aggregari.

10 *Veniet autem dies Domini tanquam fur in nocte: in qua cæli in modum procellæ tranſibunt, elementa autem ardore ſoluentur: & terra, quæque in ea ſunt opera audebunt.*

11 *Quum hæc igitur omnia ſoluantur, quales oportet nos eſſe in ſanctis conuerſationibus & pietatibus,*

12 *Expectantes properando aduentum diei Dei, propter quem cæli ſoluentur, & elementa ardore conſumentur?*

13 *Nouos autẽ cælos & terram nouam iuxta promiſſũ eius expectamus, in quibus habitat iuſtitia.*

9 *Non tardat Dominus.*) Alia ratione nimiam ac præpoſteram feſtinationem compeſcit: nempe quòd Dominus aduentum ſuum ideo differat vt totum humanũ genus ad pœnitẽtiam inuitet. Semper.n. nobis animi pruriũt, & ſubinde obrepit dubitatio, cur nõ citius venit. Sed vbi audimus Dominum ſaluti noſtræ conſulere vbi differt, & ideo differre quia noſtri curam habet: non eſt cur de tarditate amplius queramur. Tardus enim is dicitur, qui occaſionem pigritia effluere ſinit: in Deo nihil ſimile, qui temporum rationem ad ſalutem noſtram optimè attemperat. Atque omnino de totius mundi duratione idem quod de cuiuſque hominis vita, ſentiendum eſt. Deus enim tempus ſingulis prorogando, ſuſtinet eos quoad reſipiſcant. Similiter finem mundi ideo non accelerat, vt det omnibus reſipiſcendi ſpatium. Hæc valde vtilis admonitio eſt, vt tempore rectè vti diſcamus, iuſtam alioqui ignauiæ pœnam daturi. *Nolens vllos perire.* Mirus hic erga humanum genus amor, quòd omnes vult eſſe ſaluos, & vltrò pereuntes in ſalutem colligere paratus eſt. Notandus aũt hic ordo, quòd paratus eſt Deus omnes ad pœnitentiam recipere, nequis pereat. His enim verbis obtinendæ ſalutis modus indicatur: proinde quiſquis noſtrûm ad ſalutem aſpirat, diſcat hac via ingredi. Sed hîc quæri poteſt, Si neminem Deus perire velit, cur tam multi pereunt? Reſpondeo, non de arcano Dei conſilio hîc fieri mentionem, quo deſtinati ſunt reprobi in ſuum exitium: ſed tantum de voluntate quæ nobis in Euangelio patefit. Omnibus enim promiſcuè manum illic porrigit Deus, ſed eos tantum apprehendit vt ad ſe ducat quos ante conditum mundum elegit. Cæterùm quum verbum χωρῆσαι apud Græcos ſæpe etiam neutrum ſit: huic loco non minus aptè quadraret quod in margine poſui, quòd Deus velit ad pœnitẽtiã ſimul venire omnes qui prius vagi & diſſipati fuerãt.

10 *Veniet autem dies Domini.*) Hoc additum eſt vt ſemper in excubiis ſint fideles, nec craſtinum ſibi promittant. Duobus enim longè diuerſis vitiis laboramus ferè omnes, nimia feſtinatione & ignauia. Impatientia enim rapimur ad diem Chriſti nunc iam expectandum: interea ipſum ſecurè procul reiicimus. Quare ſicuti antehac Apoſtolus importunum feruorem correxit: ita nunc ſomnolentiam nobis excutit, vt omnibus horis ad Chriſtum expectandum ſimus intenti, ne diffluamus vt fieri ſolet. Vnde enim fit vt caro ſibi indulgeat, niſi quòd de propinquo Chriſti aduentu nulla ſubit cogitatio? Quod poſtea ſequitur de cæli & terræ incendio, non longa expoſitione indiget, ſi quidem eius conſilium expendamus. Neque enim hîc ſubtiliter de igni & procella, & aliis rebus diſputare voluit: ſed tantùm inde elicere exhortationem, quam mox attexit, nempe vt enitamur nos quoque ad vitæ nouitatem. Sic enim ratiocinatur, cælum & terram incendio purgatum iri, vt regno Chriſti reſpõdeant: renouationẽ itaque in hominibus lõgè eſſe magis neceſſariã. Mali ergo ſunt interpretes qui in argutis ſpeculationibus multũ conſumũt operæ: quum Apoſtolus totam hanc doctrinam ad pias exhortationes accommodet. Cælũ, inquit, & terra noſtra cauſa tranſibunt: an ergo nos in terra demerſos eſſe conuenit, ac nõ potius ſanctã ac piam vitã meditari? Corruptio cęli & terræ igne purgabitur, quum tamẽ puræ ſint Dei creaturæ: quid ergo nobis agendũ qui tot inquinamentis ſumus referti? In voce *Pietatum*, plurali numero abuſus eſt loco ſingularis: niſi pro exercitiis pietatis accipias. De mundi elementis hoc vnum dicam, abſumptum iri, tantùm vt nouam qualitatem induant, manente ſubſtantia: ſicuti ex octauo ad Rom. cap. 21. & aliis locis facilè colligi poteſt.

10 *Expectantes properando.*) Ita vertere placuit, tametſi duo ſunt participia. Nam quæ ſeorſum prius habuimus, nunc in vnam ſententiam colligit, quòd feſtinanter debeamus quieſcere. Hæc autem repugnãtiæ ſpecies non parum habet gratiæ: vt in prouerbio, Feſtina lentè. Quum dicit, Expectantes, hoc ad ſpei tolerantiã refertur, feſtinationem opponit torpori: vtrunque appoſitè. Nam vt ſpei propria ſunt ſilentium & quies, ita ſemper cauendum ne obrepat carnis ſecuritas: ideo in bonis operibus ſtrenuè laborandum, & in ſtadio vocationis noſtrę celeriter currendum eſt. Quem prius Diem Chriſti dixerat (vt etiam paſſim in Scriptura vocari ſolet) nunc Dei appellat, & meritò. Chriſtus enim tunc exurget vt reſtituat Patri regnum, quo ſit Deus omnia in omnibus.

14 *Quare, dilecti, quũ hæc expectetis, ſtudete incõtaminati & irreprehẽſibiles ab eo inueniri in pace*

15 *Et Domini noſtri tolerantiam ſalutem exiſtimate: quemadmodum & dilectus frater noſter Paulus, ſecundum datam ſibi ſapientiam ſcripſit vobis:*

16 *Sicuti in omnibus Epiſtolis, loquens de ijs, in quibus ſunt quædam difficilia intellectu, quæ indocti & inſtabiles inuertunt (vt & cæteras Scripturas) ad ſuam perniciem.*

17 *Vos igitur, dilecti, præmoniti cauete: vt ne ſimul nefariorum errore abacti, excidatis à veſtra firmitate.*

18 *Creſcite autem in gratia & notitia Domini noſtri & Seruatoris Ieſu Chriſti. ipſi gloria & nunc, & in diem æternitatis.*

14 *Quare*, &c.) Rectè à ſpe ad effectum vel ſtudium piè viuendi argumentatur. Spes enim viua eſt & efficax: ideo fieri non poteſt quin nos ad ſe rapiat. Ergo qui cælos nouos expectat, nouitatem à ſeipſo incipiet, húcque aſpirabit toto ſtudio: qui verò in ſordibus ſuis hærent, eos certum eſt nihil de regno Dei cogitare, ac nihil ſapere quàm mũdum corruptibilem. Notandum autem quod dicit, *inueniri* nos debere à Chriſto *Irreprehenſibiles*. Nam hoc verbo ſignificat, dum alios occupat ac detinet mundi reſpectus, cõiiciendos nobis eſſe oculos in Dominum: & ſimul quænam ſit vera integritas, oſtendit: nempe quæ probatur ipſius iudicio, non autem quæ apud homines laudem habet. Nomen *Pacis* accipi mihi videtur pro quieto conſcientiæ ſtatu qui in ſpe & tolerantia fundatus eſt, Quòd enim tam pauci ad Chriſti iudicium animos aduertunt, inde fit, quia dum præcipites feruntur importuna ſua cupiditate, ſimul ſunt tumultuoſi. Ergo pax iſta ſilentium eſt pacatæ animæ, quæ in Dei verbo acquieſcit. Quæritur quomodo inueniri quiſpiam poſſit à Chriſto irreprehenſibilis, quum tot vitiis laboremus omnes. ſed Petrus hîc ſcopum tantùm demonſtrat, ad quem tendere fideles oportet, vtcunque eò vſque non pertingant, donec carne ſua exuti, Chriſto penitus adhæreant.

15 *Domini noſtri tolerantiam.*) Sumit illud pro confeſſo, Chriſtum ideo diem aduentus ſui differre, quia ſalutis noſtræ rationem habeat: inde igitur animat fideles, quòd in longiore mora, ſalutis ſuæ ſignum habeant. Ita quod tædio frangere alios ſolet, prudenter retorquet in contrariam partem. *Quemadmodum & dilectus.* Facilè cùm ex multis locis, tum ex Epiſtola ad Galatas colligere licet, nebulones qui paſſim oberrabant ad turbandas Eccleſias, vt fidem Paulo detraherent, hoc prætextu abuſos eſſe, quòd illi minus bene cum reliquis Apoſtolis conueniret. Ergo probabile eſt, factam à Petro mentionem Pauli eſſe, ad teſtandum vtriuſque conſenſum. nam eiuſmodi calumniæ anſam præcidere pluſquam neceſſe fuit. Et tamen dum omnia propius expendo, mihi fit veriſimilius hanc Epiſtolam ex Petri ſenſu ab alio compoſitam, quàm ab eo ſcriptam eſſe. Nunquam enim ſic loquutus fuiſſet Petrus: ſed mihi ſufficit teſtem habere tum doctrinæ ipſius, tum voluntatis, qui nihil proferat diſſentaneum ab iis quæ dicturus erat ipſe.

16 *In quibus ſunt quædam.*) Hoc relatiuum *Epiſtolis* non conuenit: eſt enim neutrum apud Græcos. Senſus eſt, In his rebus quarum meminit, obſcuritatem interdum ſubeſſe, ex qua occaſionem indocti arripiant in ſuum exitium errandi. Quibus verbis monemur, ſobriè in his rebus tam altis & obſcuris philoſophandum eſſe: deinde aduerſus hoc genus ſcandali erigimur, ne ſtultæ vel abſurdæ quorundam ſpeculationes nos perturbent, quibus implicãt ac contorquent ſimplicem doctrinam quæ ædificationi ſeruire debuerat. Notemus autem non arceri nos à lectione Epiſtolarum Pauli, quòd nonnulla contineant ardua & intellectu difficilia: ſed potius nobis commendari, modò ſedatam mentem ac docilem afferamus. Leues enim ac volaticos homines damnat Petrus, qui præpoſterè in exitium ſuum detorquent quæ ſunt omnibus vtilia. Imò hoc generaliter in tota Scriptura fieri dicit: neque tamen inde colligit, abſtinendum ab ea eſſe, ſed tantùm corrigenda eſſe vitia docet quæ profectum impediunt: neque id modò, ſed etiam lethale nobis reddunt quod Deus in ſalutem noſtram deſtinauit. Quæritur tamen vnde iſta obſcuritas: nam Scriptura inſtar lampadis nobis refulget, certóque greſſus noſtros dirigit. Reſpondeo, nihil eſſe mirum ſi regni Chriſti myſteriis obſcuritatem Petrus attribuat: præſertim ſi reputemus quantum ſint à ſenſu carnis abſcondita: modum tamen docendi quem tenet Deus, ſic temperatum eſſe, vt conſpicuam illic lucẽ habeant quicunque Spiritũ ſanctum vitæ ducẽ ſequi non recuſant. Multi interea cæci ſunt qui impingunt in ipſo meridie. Alij ſuperbi qui per deuia vagantes, & quamlibet ardua tranſuolantes, ſe præcipitãt.

17 *Vos igitur dilecti.*) Poſtquam fidelibus oſtendit pericula à quibus cauendum erat, nũc concludit, vt moniti ſapiant. Sed vigilantia opus eſſe docet ne opprimantur. Et certè hoſtis noſtri vafrities, tot ac tam multiplices inſidiæ quibus nos adoritur, impiorum hominum captiones, nullum ſecuritati locum relinquunt: ergo agendæ ſunt excubiæ, ne ad nos circumueniendos præualeant Satanæ & impiorum fraudes. Videtur tamen in lubrico locare, & quaſi de filo ſuſpendere ſalutis noſtræ certitudinem, quum fidelibus cauendum denũtiat ne à ſua firmitate excidant. Quid autem nobis fiet, ſi cadendi periculo ſubiacemus? Reſpõdeo, hanc exhortationẽ & ſimiles minimè huc ſpectare, vt nobis fidei ſecuritatẽ excutiãt quæ in Deum recũbit, ſed vt carnis noſtræ deſidiã corrigãt. Qua de re ſiquis plura deſideret, petat ex decimo prioris ad Corinth. ca. Summa hęc eſt, quandiu carne ſumus circundati, vrgendam eſſe noſtram tarditatem:

idque aptè fieri quum & noſtra infirmitas, & diſcriminum, quæ nos circunſtant, varietas nobis ponuntur ante oculos: cæterum hinc minimè labefactari fiduciam quæ Dei promiſſionibus inſiſtit.

18 *Creſcite autem in gratia.*) Ad profectum etiam hortatur: quia hæc vnica eſt perſeuerandi ratio, ſi aſſiduè progredimur, nec reſides ſubſiſtimus in medio itinere: acſi diceret tutos fore qui in dies proficere ſtudent. Nomen Gratiæ generaliter pro ſpiritualibus donis accipio quæ per Chriſtum conſequimur. Sed quoniam pro fidei menſura bonorum Chriſti ſumus participes, gratiæ ſubiicitur cognitio, acſi dixiſſet, prout creſcet fides, ſequutura ſimul eſſe gratię augmenta. *Ipſi gloria*, &c. Inſigne elogium ad Diuinitatem Chriſti comprobandam: neque enim hoc niſi ſoli Deo conuenit. Huc pertinet aduerbium præſentis tēporis *Nunc*, ne Chriſtum, quandiu in mundi militia verſamur, fraudemus ſua gloria. Addit mox, *in diem æternitatis*, vt iā nunc animis concipiamus æternum eius regnum, quod plenā eius gloriā nobis patefaciet.

EPISTOLA IVDAE APOSTOLI, CVM IOHANNIS CALVINI COMMENTARIIS.

ARGVMENTVM.

Tametſi de hac quoque Epiſtola diuerſis ſententiis inter veteres certamen fuit: quia tamen vtilis eſt lectu, nec quicquam à doctrinæ Apoſtolicæ puritate alienum continet, iámque olim apud optimos quoſque authoritatem obtinuit, eam libenter aliis adnumero. Breuitas porrò ipſius longam argumenti tractationem non deſiderat: & tota ferè ſumma cum ſecundo proximæ Epiſtolæ capite conuenit. Quia enim ſub Chriſtianiſmi titulo obrepſerant impij nebulones, quibus ſumma voluptas erat, leues & infirmos inducere in profanum Dei contemptum primùm oſtendit Iudas, non debere eiuſmodi machinis percelli fideles, quibus ſemper impetita fuerit Eccleſia: & tamen vt ſibi ab eiuſmodi peſtibus ſedulò caueant, hortatur. Quò autem magis exoſos reddat ac deteſtabiles, ſeuerè propinquam Dei vindictam, qualem eorum meretur impietas, illis denuntiat. Iam ſi reputemus quid noſtra hac quoque ætate ab exordio renaſcentis Euangelij molitus ſit Satan, & quibus adhuc artibus fidem & Dei timorem ſubuertere ſatagat: quæ Iudæ tempori vtilis fuit admonitio, noſtro pluſquam neceſſaria eſt. Sed hoc totum ex Epiſtolæ lectione melius diſcetur.

I

IVDAS Ieſu Chriſti ſeruus, frater autem Iacobi, vocatis qui in Deo Patre ſanctificati ſunt, & in Ieſu Chriſto cuſtoditi,

2 *Miſericordia vobis, & pax, & dilectio augeatur.*

1 *Iudas Ieſu Chriſti*, &c.) Chriſti ſeruum ſe vocat, non qualiter promiſcuè nomen hoc in omnes pios competit, ſed Apoſtolatus ſui reſpectu. Peculiariter enim cenſentur Chriſti ſerui, quibus publicum aliquod munus iniunxit. Scimus autem quorſum hoc titulo ſe ornare Apoſtoli ſoleant. Ius ac poteſtatem docendi temere ſibi arrogat quiſquis vocatus non eſt: ergo Apoſtolis teſtimoniū eſt ſua vocatio, quòd non priuato ſe arbitrio ingerant. Quanquam hoc ſolum per ſe non ſufficeret, in officio eſſe conſtitutos, niſi fideliter in eo ſe gererent. Et certè vtrunque complectitur qui ſe Dei ſeruum eſſe prædicat: nempe & ſibi functionis, quam exercet, authorem eſſe Deum, & bona fide ſe exequi quod mandatū plerique mentiuntur, ac ſe falsò iactant eſſe, à quo longiſſimè abſunt, ſemper videndum an res ipſa profeſſioni reſpondeat. *Frater Iacobi*. Nomē adſcripſit quod Eccleſiis magis celebre ac notū erat. Etſi.n. à nemine mortalium pēdet doctrinæ fides & authoritas: magnū tamen hoc fidei ſubſidiū eſt, quū nobis comperta eſt hominis integritas qui doctoris partes ſuſcipit. Adde quod Iacobi authoritas non quaſi priuati cuiuſpiam hominis hîc obtenditur: ſed quia apud omnes Eccleſias vnus ex præcipuis Chriſti Apoſtolis habebatur. Erat autē hic Alphæi filius: quemadmodum alibi dixi. Imò locus hic mihi ſuffragatur contra Euſebiū & alios, qui tradunt diſcipulū neſcio quem Obliā cognomine, illū eſſe cuius meminit Lucas Act. 15.13, & 21.18, qui præ Apoſtolis in illa Eccleſia excelluerit. Atqui non dubiū eſt quin Iudas fratrem ſuum hîc nominet, quia inter Apoſtolos fama eminebat. Ergo eum fuiſſe probabile eſt cui præcipuum honorem à reliquis conceſſum narrat Lucas. *Vocatis qui in Deo*. Fideles omnes hoc nomine deſignat, quia Dominus ſibi eos ſegregauit: ſed quia vocatio nihil eſt quàm externæ electionis effectus, interdū pro ea capitur. In hoc loco parum refert vtrouis modo exponas. Gratiā enim Dei proculdubio commendat, qua ſibi eos in peculium cooptare dignatus eſt. Ac homines non præuenire Deum ſignificat, neque vnquā ad eum accedere, donec eos traxerit. Eoſdem dicit *ſanctificatos in Deo patre*, quod transferre licet, Per Deum Patrem. Ipſam tamen loquendi formam retinui, vt liberum eſſet iudicium lectoribus. Poteſt enim & hic eſſe ſenſus: Quòd in ſeipſis profani, in Deo ſanctitatem habeant. Porrò ſanctificādi modus eſt, quū Spiritu ſuo nos regenerat. Altera lectio, quā ſequutus eſt Vulgaris interpres, paulò durior, ἠγαπημένοις, hoc eſt, dilectis, in Deo Patre. Itaque corruptam eſſe iudico: & certè in paucis codicibus reperitur. Addit præterea *cuſtoditos eſſe in Chriſto*. Satanæ enim ſemper eſſemus in mortem expoſiti, adeóque ſingulis momentis nos centies quaſi obuiam prædam raperet, niſi tuti eſſemus Chriſti præſidio: quem ideo Pater cuſtodem nobis dedit, vt nihil eorum quæ recepit in fidem ac tutelam ſuam, pereat. Triplex ergo Dei beneficium in omnibus piis hîc prædicat Iudas: quòd eos ſua vocatione fecerit Euangelij participes: quòd Spiritu ſuo regenuerit eos in vitæ nouitatem & quòd per Chriſti manum eos cuſtodierit, ne à ſalute exciderent.

2 *Miſericordia vobis.)* Idem ferè valet Miſericordiæ nomen,quod Gratię in ſalutationibus Paulinis. Siquis diſcrimẽ ſubtilius habere velit,propriè gratia effectus eſt miſericordiæ : quia non alia cauſa Deus nos in amorẽ complectitur,niſi quia miſerias noſtras reſpicit. *Dilectio* tã Dei erga homines,quã hominũ inter ſe poteſt intelligi.Si ad Deũ referas,ſenſus erit,Vt in illis augeſcat, & magis in dies ſanciatur in eorum cordibus Diuini amoris fiducia.Illud tamen alterum non malè etiam quadrat,vt Deus accendat & confirmet in ipſis charitatem mutuam.

3 *Dilecti,quum omne ſtudium adhiberent ad ſcribendum vobis de communi ſalute ,neceſſe habui ſcribere vobis:ad vos hortandos vt certando adiuuetis eam,quæ ſemel tradita eſt ſanctis , fidem.*

4 *Subingreſſi enim ſunt quidam homines, olim præſcripti in hoc iudicium,impij,Dei noſtri gratiã transferentes in laſciuiã: & Deũ,qui ſolus eſt Herus , & Dominũ noſtrũ Ieſum Chriſtum negãtes.*

3 *Quum omne ſtudium.)* σπουδὴν ποιούμενος verti, *Adhibens ſtudium.* Ad verbum ſonat, Facere diligentiam.Porrò ſentẽtiam hanc multi interpretes ita reſoluunt,quòd vehemens ſtudium Iudam ad ſcribẽdum compulerit. Quemadmodum dicere ſolemus,eos qui ſerio aliquo affectu ardent,ſibi non poſſe temperare.Ergo neceſſitas ſecundum eos, in eo fuit,quòd deſiderium ſcribendi non patiebatur Iudam ſilere. Ego autem potius duo hîc membra diſtincta eſſe puto, quòd quum alioqui ſatis propenſus & ſedulò intentus ad ſcribendum eſſet,neceſſitas etiam eum coegerit.Significat ergo ſe libenter quidem & cupidè ad eos ſcribere:ſed tamen neceſſitate etiam vrgeri vt id faciat : quia ſcilicet (vt in contextu ſequitur) oppugnati ab improbis,ad pugnam inſtruendi erant.Ergo hoc priore loco teſtatur Iudas,ſibi tantæ curæ eſſe eorum ſalutem,vt ſcribere vltro optarit, & quidem ſtudioſè. Deinde vt illorum attentionem excitet, rem ſimul ita poſtulaſſe dicit. Acres enim ſtimulos admouet neceſſitas.Niſi prę moniti fuiſſent quantopere ſibi neceſſaria eſſet hæc cohortatio , poterant ad legendum eſſe pigri & reſides. Quum verò ex præſenti eorum neceſſitate ſe ſcribere præfatur,perinde eſt acſi claſſicũ caneret excutiendo torpori. *De communi ſalute.* Quidam codices addunt,Veſtra:ſed perperam,meo iudicio:nam communem illis ſecum ſalutem facit. Atque hoc doctrinæ quæ proferenda eſt,non parum addit ponderis,quum quis ex proprio ſenſu & experientia loquitur.Futilis enim erit ſermo,ſi de ſalute apud alios diſſeramus,cuius nullum ipſi habeamus guſtum. Practicum ergo (vt ita loquar) doctorem ſe profitetur Iudas , quum in eiuſdem ſalutis conſortium,piorum numero ſe aggregat. *Ad vos hortandos*,&c.Ad verbum eſt,Exhortans vos:ſed quum finem conſilii ſui notet,ita reſolui debet oratio. Quod tranſtuli, *Fidem certando adiuuare*,tantumdem valet atque In retinenda fide eniti,& contrarios Satanæ inſultus fortiter ſuſtinere. Monet enim , vt in fide perſtent,obeunda eſſe varia certamina,ac continuam illis militiam inſtare. Fidem dicit *ſemel traditam*,vt ipſam ſciant hac lege ſe eſſe adeptos,ne vnquam deficiant vel excidant.

4 *Subingreſſi.)* Tametſi piis ſemper infeſtus eſt Satan , eóſque ſubinde laceſſere non deſinit : eos tamen quibus ſcribit,de pręſenti neceſſitate admonet.Nunc,inquit,peculiariter vos aggreditur Satan & laceſſit:ſumenda igitur arma ſunt ad reſiſtendum. Hinc colligimus, prudenter diſpiciendum eſſe bono & fido Paſtori,quid pręſens Eccleſiæ vſus poſtulet,vt huc accommodet ſuã doctrinam. Verbum παρεισέδυσαν quo vtitur,obliquam & furtiuam inſinuationem notat , qua Satanæ miniſtri incautos decipiunt : noctu enim & dormientibus agricolis lolium ſuum ſpargit Satan,vt purum corrumpat Domini ſemen. Ac ſimul docet inteſtinum eſſe hoc malum. Nam hic quoque Satanæ aſtus eſt,ſuſcitare ad nocendum eos qui ex grege ſunt,quò facilius obrepant, *Olim præſcripti.* Iudicium vocat vel damnationem,vel reprobum ſẽſum quo feruntur vt pietatis doctrinam peruertant:neque enim id quiſquam facere poteſt,niſi ſuo exitio. Porrò hæc metaphora inde ſumpta eſt,quòd æternum Dei conſilium,quo ordinati ſunt fideles ad ſalutẽ,liber vocatur. Quum autem illos morti æternæ addictos audiunt fideles,cauere ſibi debent,ne eodẽ ſe inuoluant exitio. Quanquã ſimul occurrere periculo voluit Iudas,ne quos rei nouitas turbaret vel percelleret.Nam ſi illi iam olim deſcripti ſunt,ſequitur nonniſi certo Dei conſilio exerceri Eccleſiam. *Dei noſtri gratiam*,&c.Iam qualis fuerit peſtis illa clarius exprimit. Dicit enim gratia Domini abuſos eſſe , vt ad impuram & profanam peccandi licentiam ſe & alios proſtituerent.Atqui longè in alium finem apparuit Dei gratia:vt ſcilicet abnegata impietate & terrenis deſideriis,ſobriè & iuſtè & piè viuamus in hoc ſeculo.Sciamus ergo nihil eſſe peſtilentius hoc hominum genere,qui ex Chriſti gratia laſciuiendi prætextum captant. Quia gratuita Dei miſericordia nos ſalutem conſequi docemus , huius criminis nos inſimulant Papiſtæ.Sed quid verbis refellere eorum impudentiam attinet,quum nos pœnitentiam,timorem Dei,vitæ nouitatem vbique vrgeamus : ipſi autem non modò peſſimis exemplis totum mundum corrumpant, ſed etiam impia ſua doctrina veram ſanctitatem,& purum Dei cultum tollant è mundo? Quanquam eos de quibus loquitur Iudas , potius exiſtimo Libertinis noſtri temporis fuiſſe ſimiles , vt clarius patebit ex contextu, *Deum,qui ſolus eſt herus.* Vetuſti quidam codices habent,Chriſtum,qui ſolus eſt Deus ac herus. Et certè in ſecunda Petri Epiſtola,ſolius Chriſti fit mentio , & illic Herus vocatur. *Chriſtũ* verò *abnegari* intelligit,quum ii qui ſanguine illius redempti fuerant,diabolo ſe rurſus mancipantes , incomparabile illud pretium,quantum in ſe eſt,irritum faciunt.Ergo vt nos in ſuo peculio Chriſtus retineat,ideo pro nobis mortuum eſſe & reſurrexiſſe meminerimus,vt dominetur vitæ noſtræ ac morti.

5 *Commonefacere autem vos volo,quum iſtud ſemel noueritis,quòd Dominus poſtquam ex terra AEgypti populum ſeruauerat,poſtea non credentes perdidit.*

[c] *Vel, initiũ.*

6 *Angelos verò qui [c] principatum ſuum non ſeruauerant,ſed reliquerant ſuum domicilium, in iudicium magnæ diei vinculis æternis ſub caligine ſeruauit.*

7 *Quemadmodũ Sodoma & Gomorrha,& quæ circùm erant vrbes,quum ſimili modo ſcortatæ eſſent, & abiiſſent poſt carnem alienam , propoſitæ ſunt in exemplar,ignis æterni iudicium ſuſtinentes.*

5 *Commonefacere.*)Vel modeſtię cauſa excuſat,ne videatur tãquam rudes de rebus incognitis docere: vel certè(quod mihi magis placet)maioris vehementię cauſa, ſe nihil nouum aut illis inauditũ afferre profitetur:quò plus fidei & authoritatis obtineat quod dicturus eſt.Ego,inquit,tantùm in memoriam vobis reuoco quę iam ſemel didiciſtis.Quemadmodum verò ſcientiam illis tribuit, vt ad cauendum magis ſint attẽti:ita ne ſuperuacuum eſſe putent quem erga eos ſuſcipit laborem,illos monitionibus opus habere dicit.Neque.n.hic tantùm eſt verbi Dei vſus,vt diſcamus quę nunquam fuimus edocti,ſed etiam vt nos excitet ad ea quę iam tenemus,ſeriò meditandã,nec torpere nos in frigida notitia ſinat.Summa autẽ eſt, poſtquam à Deo vocati ſumus,non ſecurè eſſe gloriandũ eius gratia,ſed potius ſolicitè in eius timore ambulãdum.Quia ſiquis Deo in hunc modum illudat,nõ impunè ceſſurus ſit gratię eius contemptus.Hoc tribus exemplis demonſtrat.Primo.n.vltionem cõmemorat quam de incredulis ſumpſit Deus, quos virtute ſua redemptos in populum cooptauerat.Eadem ferè cõparatio eſt apud Paulum,prioris ad Cor.cap.10.Summa eſt,quos Deus ſummis beneficiis ornauerat, quos extulerat in eundem honoris gradum quo nos hodie dignatur:poſtea ſeuerè vltus eſt.Ergo fruſtra Dei gratia ſuperbiunt quicunque eius vocationi nõ reſpondent.Nomen *Populi* honorificè capitur pro Gẽte ſancta & electa:acſi diceret,nihil illis profuiſſe quòd ſingulari priuilegio in fœdus aſſumpti eſſent.Quum *incredulos* vocat,fontem deſignat malorum omnium. Inde.n.quęcunque eorum peccata Moſes commemorat,quòd ſe Dei verbo regi non ſuſtinebant.Nam vbi fidei ſubiectio,neceſſe eſt vt ſimul in omnibus vitę partibus conſtet erga Deum obedientia.

6 *Angelos verò*,&c.) Argumentum à maiori ad minus.Angelorũ.n.conditio pręſtantior fuit quàm noſtra:& tamen eorum defectionẽ horribili exemplo vltus eſt Deus.Non igitur perfidię noſtrę ignoſcit,ſi à gratia,in quam nos vocauit,deſciuerimus.Hęc certè pœna quę cęlorum incolis & tam excellentibus miniſtris Dei inflicta fuit,aſſiduè nobis ante oculos verſari debet: nequando in contẽptum gratię Dei efferamur,vnde pręcipites ruamus in exitũ. ἀρχὴν, hoc loco,tam pro origine quàm principatu aptè ſumi poteſt. Significat.n.Iudas,ideo pœnas dediſſe,quia ſpreta Dei bonitate,à prima vocatione exciderint. Et ſtatim ſequitur expoſitio,quum dicit,*reliquiſſe ſuum domicilium*.Nam non ſecus ac fieri ſolet à militibus transfugis,ſtatio in qua collocati erant,ab illis deſerta fuit.Notanda eſt etiam pœnę atrocitas quam exprimit Apoſtolus.Non modò liberi erant ſpiritus,ſed cæleſtes dominationes:nunc perpetuis vinculis conſtricti tenentur.Non modò fruebantur glorioſa Dei luce,ſed eius ſplendor in illis refulgebat:vt inde,quaſi per radios,ſe ad omnes mundi partes diffunderet:nunc ſub caligine demerſi ſunt. Porrò nobis fingendus non eſt locus quo incluſi ſint diaboli.Simpliciter.n.docere voluit Apoſtolus quàm miſera ſit eorum conditio, ex quo propter apoſtaſiam ſua dignitate priuati ſunt.Nam quocunque pergant, ſecum trahunt ſua vincula,& ſuis tenebris obuoluti manent.Interea in magnum diem,extremum eorum ſupplicium differtur.

7 *Quemadmodum* Sodoma *& Gomorrha.*)Hoc exemplum magis generale eſt:teſtatur enim Deum,nullo hominum genere excepto,promiſcuè pœnam ſumere de omnibus impiis.Et Iudas ipſe poſtea commemorat,incendium illud quo perierunt quinque vrbes,typum eſſe ignis ęterni. Ergo Deus tunc inſigne documentum ſtatuit,quod vſque in finem mundi in timore homines contineret. Vnde toties illius fit mentio in Scriptura.Imò quoties memorabile aliquod vel tremendum Dei iudicium notare volunt Prophetę ſub figura ignis ſulphurei illud pingentes,ad Sodomę & Gomorrhę interitum alludunt. Quare nõn ſine cauſa Iudas propoſito eiuſmodi ſpeculo,terrorem ſeculis omnibus incutit.Quum dicit *vicinas vrbes in ſimilem* cum illis *modum ſcortatas eſſe*,hoc non ad Iſraelitas & Angelos,ſed mutuò ad Sodomam & Gomorrham refero.Nec obſtat quòd pronomen τούτοις maſculinum eſt: nam ad incolas potius quàm ad loca Iudas reſpexit.*Abire poſt alienam carnem*,poſuit pro,Abripi ad prodigioſas libidines. Scimus.n.Sodomitas communi ſcortandi licentia non contentos,magis execranda & præpoſtera fœditate pollutos fuiſſe. Notandum eſt quòd eos ſubiicit igni æterno:nam hinc colligimus,formidabile illud ſpectaculum quod deſcribit Moſes,tantùm grauioris pœnę fuiſſe imaginem. Gen.19.24.

8 *Similiter iſti quoque ſomnijs deluſi,carnem quidem contaminant,dominationem verò reijciunt, & in glorias maledicta congerunt.*

9 *Atqui Michael Archangelus,quando iudicio diſceptans cum diabolo,diſputabat de corpore Moſis,non auſus fuit iudicium inferre contumeliæ: ſed dixit,Increpet te Dominus.*

10 *Iſti verò quæcunque non nouerunt,conuitiis inceſſunt: quæcunque verò naturaliter tanquam bruta animalia ſciunt,in ijs corrumpuntur.*

8 *Similiter iſti*,&c.)Similitudo iſta pręciſè vrgenda nõ eſt,acſi in omnibus eos,quorũ meminit,Sodomitis cõferret,vel Angelis apoſtatis, vel incredulo populo. Tantum indicat eſſe vaſa irę ad interitũ deſtinata,nec poſſe Dei manũ effugere quin aliquando in ipſis quoque tale documentũ ſtatuat. Conſilium.n. eius eſt,abſterrere pios quibus ſcribit,ne illorum cõſortio ſe inuoluant.Porrò hoc loco incipit illos impoſtores clarius deſcribere.Ac primùm dicit eos velut ſomniando polluere carnẽ ſuam. Quibus verbis ſtupidam impudentiam notat:acſi diceret proiectos eſſe ad omnẽ fœditatẽ,à qua nequiſſimi etiam abhorrent, niſi ſomnus pudorẽ adeóque ſenſum tollat.Eſt igitur metaphorica loquutio, qua ſignificat ipſos tam eſſe hebetes,vt ſine vlla verecundia ad omnem turpitudinẽ ſe proſtituant. Notanda autẽ eſt antitheſis,quum dicit eos *carnem contaminare*:hoc eſt,quòd minus pręſtantię habet, dehoneſtare: & tamen ſpernere quaſi probroſum,quod in genere humano maximè excellit.Ex hoc ſecundo mẽbro apparet, fuiſſe tumultuoſos homines qui anarchiam quęrerent,vt ſoluti legum metu,liberius peccarent. Atque hæc duo ſemper ferè coniuncta ſunt:vt qui proiecti ſunt ad nequitiam,ſimul omnem ordinem abolitum eſſe cupiant. Porrò tametſi hic erat eorum ſcopus,abſque iugo exultare:apparet tamen ex Iudæ verbis, proteruè eos & contumelioſè de Magiſtratibus loqui ſolitos.Quemadmodum hodie fanatici homines non tantùm fremunt ſe cohiberi Magiſttatuum imperio,ſed furioſè aduerſus omnẽ politiam declamitant:ius gladij profanum eſ-

ſe dicunt & pietati aduerſum: denique ex Eccleſia Dei Reges & omnes Magiſtratus ſuperciliosè abdicant. *Glorias* vocat ordines excellentia prędítos,& qui honore ſupereminent.

9 *Atqui Michael Archangelus.* Breuius hoc argumentum Petrus & in genere perſtringit,quòd Angeli,qui lõgè pręſtant hominibus,non tamen audeant contumelioſum iudicium inferre. Porrò quia hanc hiſtoriam ex libro apocrypho ſumptam putarunt,inde factũ eſt vt minus ponderis hab ret Epiſtola. Sed quum Iudęi tũ multa habuerint ex patrum traditionibus,nihil abſurdi eſſe video,ſi dicamus Iudã retuliſſe quod iam à multis ſeculis fuerat per manus traditum. Scio equidẽ multas ineptias hoc titulo receptas fuiſſe:quẽadmodum hodie Papiſtę quęlibet inſulſa monachorum deliria in hoc catalogo recenſent: ſed hoc non obſtat quin hiſtorias quaſdam habuerint ſcriptis non proditas. Hoc extra controuerſiam eſt, Moſem à Domino ſepultum eſſe,hoc eſt,certo Dei conſilio occultum fuiſſe eius ſepulchrum. Abſconditi autem ſepulchri cauſa nemini obſcura eſt,ne ſcilicet corpus eius in ſuperſtitionis materiam abducerent Iudæi. Quid ergo mirum ſi Prophetę corpus Diuinitus abſcõditum,Satan in medium proferre conatus eſt? Angeli autẽ contrà obſtiterunt,ſicuti eorum miniſterium ſemper Deo promptum eſt. Et certè videmus Satanã omnibus ferè ſeculis hunc lapidẽ mouiſſe,vt corpora ſeruorum Dei, totidẽ ſtultis hominibus idola eſſent. Quare ob hoc teſtimonium,quanuis in Scriptura non reperiatur, ſuſpecta nobis eſſe hęc Epiſtola non debet. Quòd Michael aduerſus Satanam diſceptans ſolus inducitur,nouum non eſt. Scimus Angelorum myriadas pręſtò ſemper eſſe ad Dei obſequium: ſed ipſe ad res gerendas hunc vel illum cum delectu
Zach.3,2. adhibet,prout placuit. Quod à Michaele dictum refert Iudas,apud Zachariam quoque habetur, Increpet te Deus:vel,Compeſcat Satan. Eſt autem cõparatio maioris & minoris,vt vocant, Non auſus eſt Michael atrocius maledicere Satanę(qui tamen reprobus eſt ac damnatus)quàm vt illum Deo cohibendum traderet:iſti autem poteſtates,quas ſingulari honore ornat Deus,extremis probris inceſſere non dubitant.

10 *Quæcunque non nouerunt.*)Significat eos nihil niſi craſſum & quaſi pecuarium ſapere, ideóque non percipere quid honore dignum ſit:tamen accedere hanc inſanam audaciam, vt damnare non vereantur quę captum eorum ſuperant. Item diuerſo vitio laborare,quod quum pecudum more ad ea ferantur quæ ſenſibus corporis ſe ingerunt,in illis nihil ſeruent modeſtię:ſed ſe penitus ingurgitent, nõ ſecus ac porcus in luti fœtorem ſe prouoluit. Aduerbium *Naturaliter,* rationi & iudicio opponitur. Solus.n.naturæ impetus in brutis animalibus regnat:ratio autem hominibus moderari debet,& eorum appetitus frænare.

Gen.4.12. Nu.22.21. Num.25.1.
11 *Væ illis,quoniam ‘ viam Cain ingreßi ſunt:& ‘ deceptione mercedis Balaam effuſi ſunt: & ‘ contradictione Core perierunt.*

“Vel, vobiſcum.
12 *Hi ſunt in fraternis veſtris conuiuijs maculæ, “ inter ſe conuiuantes, ſecurè paſcentes ſeipſos:nubes aqua carentes,quæ à ventis circum aguntur:arbores autumni emarcidæ, infrugiferæ, bis emortuæ,& eradicatæ:*

13 *Vndæ efferatæ maris,deſpumantes ſua ipſorum dedecora:ſtellæ erraticæ, quibus caligo tenebrarum in æternum ſeruata eſt.*

11 *Væ illis,*&c.)Mirum eſt cur eos tam durè inſectetur,quum ne aduerſus Satanam quidem contumelię iudicium Angelo permiſſum fuiſſe nuper dixerit. Sed noluit generalem regulam præfigere:tantùm Michaelis exemplo breuiter oſtendit quàm intolerabilis ſit iſtorum furor, dum petulanter conuitiis proſcindunt quod Deus honorat. Licebat certè Michaeli,vltimo anathemate fulminare in Satanam: & videmus quàm vehementer inſurgant interdum Prophetæ contra impios:ſed quum Michael ab extrema ſeueritate(alioqui licita)abſtineat,quàm furioſum eſt erga creaturas gloria excellentes nullum modum tenere? Cęterùm quum de illis pronũtiat,non tam illis malum imprecatur,quàm præmonet qualis illos exitus maneat. Idque facit nequem incautum ſecum in perniciem rapiant. Dicit eos imitatores eſſe *Cain*, qui Deo ingratus,cultum eius impio & ſcelerato corde peruertens,ius primogeniturę ſibi abdicauit. Dicit inſtar B*alaam* mercede fuiſſe deceptos,quia pietatis doctrinã turpis lucri gratia adulterant. Sed metaphora qua vtitur,aliquãto plus exprimit. Dicit.n. *effuſos eſſe:* quia ſcilicet inſtar aquę diffluẽtis proiecta ſit eorum intẽperies. Tertiò dicit eos imitari *contradictionem Core:* quia ſcilicet bene cõpoſitum Eccleſię ſtatũ perturbẽt.

12 *In fraternis conuiuiis maculæ.*)Qui legunt, Inter charitates veſtras,nõ ſatis germanũ ſenſum(meo iudicio)explicant. Nã ἀγάπας vocat cõuiuia quę inter ſe agitabãt fideles,fraternę vnitatis teſtandę cauſa. Tales epulas dehoneſtari dicit ab impuris hominibus,qui diſſolutè poſtea ſeipſos paſcũt. Erat.n.illic ſumma frugalitas & moderatio. Fas ergo nõ erat,gurgites illuc admitti,qui poſtea intẽperanter abdomẽ ſuũ alibi replerẽt. Nõnulli codices habẽt, Cõuiuantes vobiſcũ:quę lectio ſi magis placeat,ſenſus erit,illos nõ dedecori modò eſſe,ſed graues ac moleſtos,vt qui publicis Eccleſię ſumptibus ventrẽ ſuũ intrepidè ſarcirẽt. Paulò aliter Petrus,qui eos in erroribus deliciari ſcribit,& vnà cũ grege fideliũ veſci:acſi diceret,inconſideratè facere eos qui tã noxios ſerpẽtes alũt:& bis ſtultos,qui profuſę eorũ luxurię indulgẽt. Atque hodie vtinã plus iudicij in quibuſdã bonis viris foret,qui dũ erga improbos nimis benigni eſſe appetũt,magnũ toti Eccleſię dãnum afferunt. *Nubes aqua carentes.* Duas ſimilitudines quę habẽtur apud Petrũ,in vnã colligit,eodẽ tamen ſenſu. Vanã.n.oſtentationem vterque taxat:quia nebulones iſti quũ multa promittant,intus tamen aridi ſunt atque inanes. Quemadmodũ nubes procellis agitatę, ſpẽ pluuię faciũt,ſed ſtatim euaneſcunt in nihilum. Petrus addit ſicci & vacui fontis ſimilitudinẽ. Iudas autẽ plures metaphoras in eũdem finem congerit:quòd *arbores* ſint *emarcidæ,* quemadmodum autumno defluit arborum vigor. poſtea vocat arbores *infrugiferas,eradicatas & bis emortuas.* Acſi diceret,nihil intus eſſe ſucci, vtcũq. appareãt folia.

13 *Vndæ efferatæ maris.*) Quorſum hoc additum ſit melius ex Petri verbis colligere: nempe quòd inflati ſuperbia,magniloquo ſtylo verborum ampullas efflant,vel potius deſpumant. Interea adeò nihil afferunt ſpirituale,vt potius homines deiiciãt ad brutorũ animaliũ ſtuporem, Tales (vt prius dictũ eſt)hodie

ſunt

ſunt fanatici homines qui ſe Libertinos vocant. Dicas mera eos tonitrua ſonare: nam communi ſermone ſpreto, exoti cum neſcio quod idioma ſibi fingunt: poſtquam viſi ſunt ſuos diſcipulos ſupra cælum rapere, repente in beluinos errores procidunt. Fingunt. n. innocentię eſſe ſtatum, vbi nullum diſcrimen eſt turpis & honeſti: fingunt ſpiritualem eſſe vitam, dum extincto metu, ſecurè ſibi quiſque indulget: nos fieri deos, quia ſpiritus ex corporibus migrantes Deus abſorbeat. Quo maiore ſtudio ac reuerentia colenda eſt Scripturę ſimplicitas, ne argutius quã par eſt philoſophando, nõ cœlo appropinquemus, ſed potius in multiplices labyrinthos mergamur. Ideo *ſtellas erraticas* vocat, quia euanida lucis ſpecie oculos perſtringant.

14 *Prius autem etiam de iis vaticinatus eſt ſeptimus ab Adam Enoch, dicens, Ecce venit Dominus in ſanctis millibus ſuis,*

15 *Vt faciat iudicium aduerſus omnes, & redarguat ex eis omnes impios de factis omnibus impietatis quæ impiè patrarunt, déque omnibus duris quæ loquuti ſunt aduerſus Deum peccatores impij.*

16 *Hi ſunt murmuratores, queruli, iuxta concupiſcentias ſuas ambulantes, & os illorum loquitur tumida, admirantes perſonas, vtilitatis gratia.*

14 *Prius autem*, &c.) Vaticinium hoc potius ἄγραφον fuiſſe puto, quàm ex apocrypho libro adductum. Fieri. n. poteſt vt dictum hoc memorabile veteres commendarint poſteris. Siquis roget, quum paſſim occurrant in Scripturis nõ abſimiles ſẽtẽtię, cur nõ ex aliquo Propheta ſcriptum teſtimoniũ citauerit: ſolutio in prõptu eſt, voluiſſe ab vltima vetuſtate repetere quid Spiritus de illis pronuntiauerit. atque hoc verba ſonant. *Septimum*. n. ab Adam nominatim dicit, vt vaticinij antiquitatem cõmendet: quòd ſcilicet iam priore mundo extiterit. Quòd autẽ Prophetiam hanc dixi ex relatu notã fuiſſe Iudæis, ſiquis aliter ſentiat, non contẽdo: ſicut nec de Epiſtola quidẽ, ſitne Iudę, an alterius cuiuſpiam. tantùm in rebus dubiis quod probabile eſt, ſequor. *Ecce venit*. Preteritũ loco futuri, more Prophetico. Dicit vẽturum *in ſanctorum millibus*: ſub quibus verbis tã fideles quàm Angelos deſignat. Nam ornabunt vtrique Chriſti tribunal, quũ ad iudicandum orbẽ deſcendet. Millia dicit, queẽadmodum & Daniel Angelorũ myriadas pręd icat: ne impiorum multitudo, quaſi violentum mare, filios Dei abripiat, dũ ſore cogitant vt ſuos aliquando colligat Dominus: quorum pars in cælo habitans, nunc oculos noſtros fugit, pars ſub ingenti paleæ cumulo obruta latet. Quæ autẽ reprobis impendet vindicta, electos in metu & ſolicitudine continere debet. Loquitur de factis & dictis, quia iſti corruptores non tantùm ſcelerata vita, ſed impuro & peruerſo ſermone plurimum nocebant. *Duros* autem vocat ſermones, ob pręfractam audaciam, qua elati, ſe petulanter ingerunt. Dan. 7. 10.

16 *Hi ſunt murmuratores*.) Qui ſibi in prauis cupiditatibus indulgent, ſimul difficiles ſunt ac moroſi, vt illis nunquam ſatisfiat: hinc fit vt ſemper obmurmurent ac querantur, quantumuis ſe illis benignè probi homines impendant. Magniloquentiam taxat, quòd ſeipſos faſtuosè iactent: ſed interea oſtendit illiberali eſſe ingenio, quia ſeruiliter ſe demittant, lucri gratia. Ac vulgò hęc inęqualitas perſpicitur in eiuſmodi nebulonibus: vbi nemo eſt qui eorum inſolentiam reprimat, vel nullus eſt reſpectus qui obſtet, intolerabilis eorum eſt ſuperbia adeò imperiosè quiduis ſibi arrogant. Quos autem metuunt, vel à quibus ſperant aliquid commodi, iis ſordidè blandiuntur. *Perſonas* accipit pro externa magnitudine vel potentia.

17 *Vos autem dilecti, memores* "*eſtis verborum quæ prædicta ſunt ab Apoſtolis Domini noſtri Ieſu Chriſti: nempe* "Vel, eſtote.

18 *Quòd vobis dixerunt, vltimo tempore* "*futuros deriſores, qui ſecundum concupiſcentias ſuarum impietatum ambularent:* "Vel, venturos.

19 *Hi ſunt qui ſeipſos ſegregant, animales, Spiritum non habentes.*

17 *Vos autem*.) Vetuſtiſſimę Prophetię, nunc Apoſtolorum monitiones, quarum recens erat memoria ſubiicit. Verbum μνήσθητε, non multùm refert, Indicatiuo an hortandi modo legas: manet enim idem ſenſus, Prędictione quam citat, munitos, non debere percelli. *Tempus vltimum* intelligit, quo renouata Eccleſię conditio fixũ ſtatum accepit vſque in finem mundi. Cœpit autẽ à priore Chriſti aduentu. *Deriſores* vocat, more Scripturę, qui impio & profano Dei contemptu inebriati, in beluinum numinis contemptũ proſiliunt: ita vt nulla eos religio contineat amplius in officio: quia nullus hęret futuri iudicij metus in eorũ animis, nulla ſpes æternę vitę. Quemadmodum hodie paſſim Epicureis Dei contemptoribus mundus ſcatet, qui excuſſa prorſus omni reuerentia, furiosè totam pietatis doctrinam quaſi fabuloſam ſubſannant.

19 *Qui ſeipſos ſegregant*.) Nonnulli codices Græci participium abſolutum habent. Alij addunt ἑαυτούς: ſed eodem ferè ſenſu. Intelligit enim eos diſceſſionem facere ab Eccleſia, quoniam diſciplinę iugum ferre nequeant, vt qui carni addicti, à ſpirituali vita abhorreant. *Anima* hîc ſpiritui, hoc eſt, renouationis gratię opponitur: ideóque vitioſum ingenium ſignificat, quale eſt in hominibus nondum regenitis. Nam in hac degenere natura, quam ab Adam trahimus, nihil niſi craſſum eſt ac terrenum: vt nulla pars noſtri ad Deum aſpiret, donec renouati ſimus eius Spiritu.

20 *Vos autem dilecti, ſanctiſſimæ veſtræ fidei voſmet ſuperſtruentes, in Spiritu ſancto precantes:*

21 *Voſmet in charitate ſeruate, expectantes miſericordiam Domini noſtri Ieſu Chriſti in vitam æternam.*

22 *Et hos quidem miſeramini, diiudicantes:*

23 *Illos verò per timorem ſeruate, ex incendio rapientes, odio proſequentes etiam maculatam à carne tunicam.*

24 *Ei autem qui ſeruare poteſt* "*vos à peccato immunes, & ſtatuere in conſpectu gloriæ ſuæ irreprehenſibiles cum exultatione,* "Vel, eos.

25 *Soli ſapienti Deo, Seruatori noſtro, gloria & magnificentia, & imperium, & poteſtas, nunc, & in omnia ſecula. Amen.*

20 *Vos autem*, &c.) Modum oſtendit quo omnes Satanæ machinas diſiicere queant: nempe ſi charitatem habentes fidei annexam, quaſi in cuſtodia excubent vſque ad Chriſti aduentum. Verùm, vt creber ac denſus in metaphoris, ſuas hîc quoque loquendi formas habet, quæ breuiter notandæ ſunt. Iubet primo loco vt ſe *fidei ſuperſtruant*. quo ſignificat, retinendum eſſe fidei fundamentum: ſed primam inſtitutionem non ſufficere, niſi aſſiduè ad profectum contendant, qui in recta fide iam ſunt fundati. *Sanctiſſimam* appellat eorum *fidem*, vt ſolidè in eam recumbant, eiúſque firmitudini innixi, nunquam vacillēt. Sed quum tota hominis perfectio in fide conſiſtat, abſurdum eſſe videtur quod ſuperſtruere aliud ædificium iubet, quaſi fides tantùm inchoet hominem. Hanc quæſtionem ſoluit Apoſtolus quum ſtatim addit, Ædificari homines ſuper fidem, addita charitate. niſi forſan ita accipere quiſpiam malit, homines fidei ſuperſtrui, quoad in ea proficiunt. Et certè quotidiani fidei progreſſus efficiunt, vt ipſa in iuſtum ædificij modum aſſurgat. Hoc modo præciperet Apoſtolus, in fide creſcendum eſſe, inſtandum precibus, & charitate retinendam eſſe vocationem. *In Spiritu ſancto precantes.* Hæc perſeuerandi ratio, ſi Dei virtute inſtructi ſimus. Ergo quoties de fidei conſtantia agitur, ad preces confugiendum eſt. Quia autem perfunctoriè vulgò oramus, addit, In Spiritu: acſi diceret, Tantam eſſe pigritiam, tantúmque frigus carnis noſtræ, vt ritè orare nemo queat niſi Spiritu Dei excitatus: ſic ad diffidentiam & trepidationem nos eſſe procliues, vt nemo Deum vocare Patrem auſit, niſi illo eodem Spiritu dictante. nam hinc ſolicitudo, hinc ardor & vehementia, hinc alacritas, hinc fiducia obtinendi, hinc denique gemitus illi inenarrabiles quorum meminit Paulus Rom. 8.26. Ergo non abs re Iudas docet neminem poſſe orare vt oportet, niſi directore Spiritu.

21 *Voſmet in charitate ſeruate.*) Charitatem velut cuſtodem ac præſidem vitæ noſtræ ſtatuit: non vt eā opponat Dei gratiæ, ſed quia hic rectus vocationis noſtræ curſus eſt, ſi pergimus in charitate. Quoniā verò multa nos ad defectionem ſolicitant, vt difficile ſit nos ſeruare Deo vſque in finem integros, ad vltimum diem fideles reuocat. Sola enim eius expectatio ſuſtinere nos debet, ne vnquam animos deſpondeamus: alioqui ſingulis momentis deficere neceſſe erit. Notandum autem quòd vitam æternam non vult ſperari, niſi ex Chriſti miſericordia. Nam ita iudex noſter futurus eſt, vt gratuitum redemptionis à ſe partæ beneficium pro iudicandi regula habeat.

22 *Hos quidem miſeramini.*) Adiungit alteram exhortationem, qualiter ſe gerere debeant fideles in corrigendis fratribus, vt eos ad Dominum reducant. Variè autem tractandos eſſe admonet, vnūquemque ſcilicet pro ſuo ingenio. nam erga manſuetos & dociles clementia vtendum eſt. Aliorum maior eſt duritia: ergo terrore ſubigendi ſunt. Hæc eſt diiudicatio cuius meminit. Participium διακρινόμενοι, neſcio cur Eraſmus paſſiuè reddere maluerit, quum ſit ambiguum: actiua autem ſignificatio contextui longè melius quadret. Summa ergo eſt, Si volumus errantium ſaluti conſulere, conſiderandam eſſe cuiuſque naturam: vt qui mites ſunt ac tractabiles, placidè reuocentur in viam, tanquam digni miſericordia: ſi quis autē contumax eſt, ſeuerius corrigatur. Et quoniam odioſa ferè eſt aſperitas, eam neceſſitate excuſat, quòd aliter ſeruari nequeant qui non ſponte ſequuntur bona conſilia. Porrò, eleganti metaphora vtitur. Nam vbi eſt incendij periculum, violenter rapere non dubitamus, quem cupimus habere incolumem: neque enim ſufficeret innuere digito, vel blandè manum porrigere: ſic etiam curanda eſt eorum ſalus, quia ad Deum, niſi duriter tracti, non venirent. Longè differt Vetus interpretatio: quæ tamen lectio in multis codicibus Græcis inuenitur. Arguite diiudicatos, inquit Vetus interpres. Sed prior ille ſenſus melius congruit: & meo iudicio verus eſt ac genuinus. Seruandi verbum, ad homines transfertur: non quòd authores ſint ſalutis, ſed miniſtri.

23 *Odio proſequentes.*) Locus hic, qui obſcurus alioqui videtur, nihil habebit difficultatis, metaphora bene explicata. Vult fideles non tantùm cauere à vitiorum contactu: ſed nequa ad eos contagio pertingat, quicquid affine eſt ac vicinum, fugiendum eſſe admonet. Quemadmodum ſi de impudicitia ſermo habetur, dicemus tollenda eſſe omnia libidinum irritamenta. Id etiamnum clarius fiet ſi impleatur oratio: nempe vt oderimus non carnem modò, ſed tunicam, quæ eius contactu infecta ſit. nam particula καὶ ad amplificationem valet. Malum igitur adeò non permittit indulgentia foueri, vt omnes præparationes, omniáque acceſſoria (vt vocant) potiùs reſecari iubeat.

24 *Ei autem qui ſeruare.*) Claudit Epiſtolam, Dei laude: in qua oſtendit nihil poſſe exhortationes noſtras, nec ſtudia, niſi ex Dei virtute effectus proueniat. Quædam exemplaria habent Eos. Quam lectionē ſi recipimus, ſenſus erit, veſtrum quidem eſt conari vt ſalui fiant: ſed Dei ſolius eſt hoc præſtare. Mihi tamen altera lectio magis placet: in qua etiam eſt alluſio ad ſuperiorem ſententiam. Poſtquam enim fideles hortatus eſt ad ſeruandum quod periit, vt intelligant conatus omnes fore irritos, niſi Deus operetur: ne ipſos quidem aliter ſeruari poſſe teſtatur, niſi Dei virtute. Quanquam in hoc poſteriore membro, aliud eſt verbum, φυλάξαι ſcilicet, quòd cuſtodiam ſonat: ita ad remotius illud membrum reſpiceret, vbi dixit, Vos ſeruate, vel cuſtodite.

FINIS.

INDEX

INDEX RERVM ET LOCORVM INSIGNIVM QVÆ HOC OPERE CONTINENTVR.

PRIOR NVMERVS, PAGINAM: ALTER, capitis verſiculum indicat.

A

Ablutiones olim cur inſtitutæ 74.6
Abnegare Chriſtum qui dici poſſint 120.4
Abnegatio Chriſti multiplex 110.1
Abnegatione noſtri,nos in ſacrificiũ offerimus 21.5
Abrahæ filij genuini, qui in Chriſtũ credunt 24.9
abrahæ opera in iuſtitiam fuiſſe imputata, Iacobi teſtimonio quàm malè probari poſſit 90.21
Abrahę nomen ex re ipſa impoſitum 60.1
Ἀκαταστασία,quid 93.16
Accedere ad Deum qua conditione, & in quem finẽ nos oporteat 31.7
quocunque Accedit Deus, præſentiæ ſuæ odore omnia ſanctificat 108.18
Acceſſus ad Deum cum bonitatis eius guſtu coniungitur 19.20
Acceptio perſonarum quæ damnanda 86.ante 1.verſi.
Accingere ſe ad iter, loquutio vnde deducta 12.13
Acquieſcere in bonis abſconditis,fidei natura 43.1
Adire ſæpius Deum, non metuendũ 82.5
Admonitionum quis vſus, & quàm nobis neceſſarius 116.1
Adoleſcentiæ vitia 55.13
Adoptio piorum gratuita 60.1
adoptio, vnica ſalutis noſtræ cauſa ibidem
adoptionis ius cur fide conſequamur 84.18
Aduentus Chriſti quanta cum attentione fidelibus expectandus 117.10
aduentus Chriſti cauſa 68.2
aduentus Chriſti fidem dum conuellit Satan, Eccleſiæ iugulum rectà petit 116.4
aduentus Chriſti tempus proprium vngendo Sancto ſanctorum 57.20
aduentus Chriſti tempus cur nonnulli præuertere cupiant 117.8
aduentum ſuum cur Chriſtus differat ibidem 9.
aduentum Chriſti iam ſuo tempore inſtare,quo ſenſu Iohannes dixerit 56.18
Aduocatus noſter apud Patrem Chriſtus 51.1
aduocatus pro nobis apud Deum nemo eſſe poteſt, qui non ſit idem ſacerdos ibidem
aduocati muneri apud Deum obeundo,nemo præter Chriſtum par eſſe poteſt ibid.
aduocati munus Chriſto quomodo Papiſtæ concedant ibidem
aduocato Sancti omnes qui ſunt, erunt vel fuerunt,opus habent ibidem
Ædificij metaphora trita, quum de politico vel ſpirituali regimine agitur 23.7
Ægrotis quomodo remitttebãtur peccata,ſuper quos presbyteri orabant 101.14
Ægyptii ineptias ſuas ſibi Diuinitus reuelatas eſſe mentiebantur 69.6
Æmulandus in ſuis factis Chriſtus quomodo ſit 20.21
Æmulatio hypocritarum contrarios ſapientiæ effectus parit 93.16
æmulatio amara vbi & quando regnet ibid.
Æquabilitas in dilectione proximi ſeruanda 88.10
Æqui inter ſe fideles vt eſſe debeant 99.9
Ærumnæ,exercitia fidelibus vtilia in ſalutem 9.6
ærumnis multis premi Chriſtianos prius oportet, quàm gloria fruantur 11.11
ærumnis variis quum à Deo fideles probantur,beati 99.10
Ætatis non modo ſuæ,ſed & poſteritatis Apoſtoli rationem habuerunt 107.14
in ætates tres, vitæ humanæ partitio 54.13
Affectus carnis cum iudicio Dei quã non conſentiant 29.23
Afflictiones æquo animo ferendæ 83.12
afflictiones noſtræ in Chriſto conſiderandæ 11.11
afflictiones à fine æſtimandæ 100.11
afflictiones Chriſtianorum cur miſeræ dici non debeant ibidem
afflictiones vnde ſalutares fidelibus eſſe Iacobus colligat 99.10
afflictionum finis in Prophetis conſiderandus ibidem
in afflictionibus gloriam intueri volentes in Chriſtum coniiciant oculos neceſſe eſt 10.7
Ἀγάπαι,quid 122.12
Agricolæ ſimilitudo expectãtis fructum ſementis,quam terræ mandauit 99.7
Agrippa homo Lucianicus & impius 20.25
Ἀλλοτριοεπίσκοπος, quis dicatur 41.15
Amandum opere,non lingua 64.17, 18
amare Deum nemo poteſt, qui proximum oderit 72.19
Ambulare poſt carnem, quid 112.10
Amicitia mundi quæ dicatur 94.4
Amor cum reuerentia coniunctus eſſe debet 31.7
amor Dei mirus erga humanum genus 117.9
amor Dei erga nos non alibi quàm in Chriſto quęrendus 108.17
amor Dei,bonorum omniũ quibus fruimur,vnica cauſa 69.7
amor Dei iuſtitiam requirit 70.10
amor Dei perfectus, ſermonis eius legitima obſeruatio 52.5
amor Dei probè cognitus, animos tranquillat 72.18
amoris diuini erga nos fructus 71.17
amor mundi adulterio comparatur 94.4
amor mundi à nobis reiiciendus, vt in nobis regnet Dei amor 55.15
amor noſter erga proximos non mercenarius, ſed gratuitus eſſe debet 65.19
amor noſtri, ſimulatione plenus 19.22
Anabaptiſtarum delirium de fideliũ angelica puritate in hoc mundo 62.8
ἀναρχίαν mundo inducere nemo poteſt quin ἀταξίαν inducat 112.10
Angeli apoſtatæ è cælo præcipites acti,nunc perpetuis vinculis conſtricti tenentur 121.6
angelorum defectionem quàm horribili exemplo Deus vltus ſit ibid.
de angelorum lapſu ſobriè philoſophandum 111.4
angelos de magiſtratibus contumeliǫ ſum ferre iudicium cur Petrus neget 113.11
animę hoſtes ſponte admittimus, quum ſedulò à corporis hoſtibus caueamus 25.11
animam eripit ex morte æterna qui fratrem errantem reducit in viam 102.20
animarum Epiſcopus & Paſtor Chriſtus 30.25
animas piorum, poſtquàm è corporibus migrarant, in carcere cur

Petrus collocet 35.19
Antichriſtus an vnus tantùm homo futurus ſit 56. 18
antichriſtus ex Pauli deſcriptione agnoſcendus Ibidem
antichriſti aduentum quàm ſtolidè Papiſtæ expectent ibid.
antichriſti ſunt membra, qui Papalium legum laqueos ſponte induunt 96. 12
antichriſti notæ in Papa manifeſtæ 56. 18
de antichriſti regno trita olim ac celebris doctrina 68.3
antichriſtum qualem Papiſtæ imaginati ſint 56. 18
antichriſtum venturum, & iam eſſe in mundo, quo ſenſu Iohannes dixit 58.3
antichriſti quicunque Chriſtum euertere conantur 58.22
antichriſtos multos fore, quo ſenſu Ioannes dixerit 56.18
Antiquitas impedire nos non debet, quin liberè veritatem à mendacio diſcernamus 67. ante 1. verſ.
ἀντίτυπον corporis Chriſti, panem myſticum ſacræ Cœnæ Græci ſcriptores quomodo vocent 36.21
Apologiæ nomine quo ſenſu Petrus vſus ſit 34. ante 16. v.
Apoſtaſia, peccatum ad mortē 78.16
Apoſtata vnus plus turbarum quàm mille extranei, in Eccleſia excitat 57.19
Apoſtatæ an fuerint Eccleſiæ membra Ibidem
Apoſtoli quamuis mortui ſint, viuit tamen, ac viget eorum doctrina 107.14
per apoſtolos & Prophetas Deus nobis loquutus 20.25
Aqua & ſanguis in Lege quid deſignabant 74.6
Aquam & ſanguinem è latere Chriſti manaſſe, pro miraculo habendum Ibidem
aquis Deus vſus ad perdendum mundum 116.5
Arbitrio ſuo omnes alios viuere quiſque vult 96.11
in Arca conſtruenda, Noe ſedulitas 36.20
Architecti à Dauide dicuntur, quibus commiſſa eſt gubernandi cura & poteſtas 24.7
Arrius hęreticus 56.18
Aſpectus Chriſti aliter fidelibus, aliter infidelibus futurus 60.2
aſpectus Dei an in totum nobis hîc adimatur ibid.
aſperſionis veteris ritus 10.8
Audiendi omnes promiſcuè nō ſunt 67.1
Auguſtini diſputationes de forma qua ſe videndum Deus exhibiturus eſt 61.2
aurum bifariam probatur igni 9.7
auſteritas manſuetudini contraria, & qui ex ea fructus naſcantur 93.14.
auxilium Dei nobis non defuturum ſi locum illi demus 24.8

B

BAbylonis nomine Romā notari, quàm malè veteres arbitrati ſunt 46.13
babylone ſcripta Petri Epiſtola, non Romæ ibid.
Balaam ab aſina conuictus amentiæ 113.14
balaam quo iure, Prophetæ titulo inſigniatur ibid.
Baptiſmus noſter quo ſenſu Baptiſmo Noe ἀντίτυπος à Petro dicatur 36.21
baptiſmus, quibuſdam literalis tantum ibid.
baptiſmus, præcipua ſui parte ſpiritualis ibid.
baptiſmi vis ac rectus vſus Ibidem
in baptiſmi legitima adminiſtratione Papiſtarum abuſus Ibidem
in baptiſmo externum ſymbolum an ſufficiat Ibid.
in baptiſmo, quid ſignum, quid res ibid.
Baſilides hæreticus 56. 18
Beati qui dici poſſint 83.12
beatitudo filiorum Dei poſt mortem qualis 111. 4
Benedicit Deus alio modo quàm homines 32. 9
quum Benefacimus proximis, quid nobis conſiderandum 39.10, 64.17
benefacere, Deo naturale 84. 18
Beneficentia liberaliter & hilari animo colenda 39. 9
beneficentiæ externæ commendatio 64.17
Beneficium Dei triplex in omnibus piis 119. 1
beneficia omnia quibus Deus nos afficit, quò tendant 25.9
beneficiorum Dei agnitio, ad ſuſtinenda militiæ ſpiritualis certamina nos comparat 8.3
Bonitas Dei incomparabilis erga nos 24.9
Boni ſummi definitio Platonica 105. 4

C

CÆlum, pro ea regione aeris quę inter duplices aquas vacua 117.5
cælum quomodo aquis diluuii ſubmerſum ibid.
cælum & terrā incēdio purgatum iri quo ſenſu Petrus dixerit 117. 10
Cæremoniæ veteres quorſum præcipuè tenderent 74.6
Cæſar, rex à Petro dicitur 26.13, 27.17
Canes qui dici poſſint 115.22
Canis reuerſus ad proprium vomitum, Prouerbium ibid.
canities non eſt ſapientia 43. 1
Capillos arte criſpare, vel torquere, mulieres vetantur 30.3
Captiones impiorum & impoſturas effugiendi modus 113.14
in Carcere animas piorum, poſtquam à corporibus migrarant, cur Petrus collocet 35.19
caro pro externo homine 39.6 pro tota hominis natura corrupta 55. 16 pro vita præſenti ibid.
carnis nomen bis poſitum diuerſo ſenſu 37.1
carnis deſideria quid, & quomodo Sophiſtæ interpretentur 25.11
à carnis deliciis mentes extricandæ niſi velimus in pecudes degenerare 113.13
Carpocrates hæreticus 57.22
Caſtigationum prima exempla in populo ſuo ſemper Deus edidit 42.17
Cathedræ Petri nomen quàm ambitioſè Papiſtæ retineant 46.13
Cauillum eorum qui reſurrectionis fidem labefactare conantur 116.4
Cauſa noſtra non laborandum, vt de nobis homines bene ſentiant, ſed quærenda Dei gloria 26.12
cauſam ſuam Patri quomodo Chriſtus commendauerit 29.23
Cenſorum hypocriſis perſtringitur 91.2
Certamina fidelium aduerſus mundum & carnem 68.4
ad certandum aduerſus Satanam, duo tenenda 78.19
Charitas vera quæ ſit 73.2
charitas quomodo dicatur à Solomone tegere peccata 102. 20
charitas quomodo ſit fidei acceſſio tantum, vel adminiculum 65. 19
charitas ad totum humanum genus ſe extendit 27.17
charitas inter nos ita coli debet, vt Deus præferatur 73. 2
charitas, vnica regula ad quam exigenda eſt vita 53. 9
charitas præcipuus fructus Spiritus, & certum regenerationis ſymbolum 64.14, & 70.12
charitas Dei, fratrum amorem in nobis generat 64. 17
charitatis commendatio 39. 8, & 64. 14
charitatis fraternæ, præterito Dei amore, cur ſæpius fiat mentio 66.23
charitati Chriſti an æqualem à nobis Iohannes exigat 64.16
à charitate qui alieni ſunt, cæcutiunt, ac in tenebris errant 53.9
Cherinthus hæreticus 56. 18
cherinthus & Carpocrates Chriſti titu-

titulum dabant Filio Dei, ſed purum fingebant hominem 57.22
Chorus Lacedæmoniorum 54.13
Chriſtianiſmi noſtri principium 105.9
chriſtianorum nomen & ſpeciem fruſtra habent, quos bonæ conſcientiæ teſtimonium deficit 65.20
chriſtianorum nomine abutuntur qui de fide ſua nihil certi habent 34. ante v.16
Chriſtus à patre miſſus vt per eum viuamus 69.9
chriſtus, Patris imago cur dicatur 58.22
chriſtus cæleſti gloria ornatus, tribus diſcipulis in monte viſus 108.16
chriſtus fidei ſcopus eſſe probatur 73.1
chriſtus Legis & Prophetarum finis 68.2
chriſtus omnium finis ac complementum 53.8
chriſtus quibus ſit exitio 24.8
chriſtus quomodo agnitus Filius Dei 47.1
chriſtus quomodo ab initio fuiſſe dicatur ibid.
chriſtus ſemper inuiſibilis fuit Dei ſermo ibid.
chriſtus cur Dei inuiſibilis imago dicatur 19.20
chriſtus non minoris faciendus, quòd mundo contemptibilis ſit 22.3
chriſtus negatur, quoties quæ habet propria, illi detrahuntur 57.22
chriſtus propriè vita æterna vocatur 79.20
chriſtus vt plurimum ex peruerſo mundi iudicio æſtimatur 23.6
chriſti exhibitio, immenſi Dei amoris erga nos documentum 68.9
chriſti officium ac virtus 68.2
chriſti vtraque natura aſſeritur ibid.
chriſto viuendum ac moriendū 110.1
chriſto ſi nitamur, extra lapſus periculum ſumus 23.6
chriſtum verè tenere quis dici poſſit 115.20
inter Chriſtum & nos quid ſimile, quídque diuerſum 37.1
chriſtum qui non recipiunt, Dei aduerſarij ſunt, & eius verbo reluctantur 24.8
chriſtum qui profitentur abſque vitæ nouitate, nunquam in eius doctrina rite inſtituti fuerunt 105.8
Ciceronis locus 38.4
Clamores inopum ad aures Dei perueniunt 98.4
claues Papiſticæ quibus rebus conſtent 50.7
Clerus quid 44.3
cleri nomine Patres abuſi ibid.
Cogitatio omnis de Deo extra Chriſtum immenſa abyſſus 19.20
Cognitio Chriſti quàm viua res ſit & efficax 61.6
cognitio Dei, principium vitæ, & primus in pietatem ingreſſus 104.3
Cognitio Dei nulla, vbi non viget Dei charitas 69.7
Coli Deus cum exceptione non vult 88.10
Concilij legitimi vſus 67.1
conciliorum omnium decreta pro certis oraculis habenda, quo prætextu Papiſtæ vrgeant ibid.
concionari vtiliter de Chriſti beneficiis homines nequam & à Chriſto alieni an poſſint 114.19
Concupiſcendi nullus modus, vbi appetitus licenter graſſari ſinimus 94.2
concupiſcentia quid 83.14
concupiſcentiæ effectus duo ibidem
concupiſcentiæ tres ſpecies, quæ in homine quolibet mundano regnant 55.16
Conditio hominum antequam in regnum Dei transferantur, qualis 25.9
confeſſio peccatorum qualis à nobis exigatur, & quo fine nobis præcipiatur 102.16
ex confeſſione peccatorum duplex fructus ad nos redit 50.9
confeſſio ſuſurratoria Papiſtarū quo fundamento nitatur 101 16
Confitentibus peccata ſua, venia offertur 49.71
coniunctionis noſtræ cum Deo certum ſymbolum ibid. & 66.24
Conſcientia Dei quæ dicatur 28.19
conſcientia pura, doctrinæ Euangelij comes 52.3
conſcientiæ ſola integritas lucem à tenebris diſcernit 49.7
conſcientiæ malæ inquietudine fides ſubuertitur 63.20
in conſcientia bona ſatis præſidij eſt quicquid malorum accidat, & perferre neceſſe ſit 34.17
conſcientia ſedata in Dei conſpectū prodire poſſe, quàm optandum 72.18
conſcientias legibus ſuis ſubiicere ſolus Deus poteſt 96 12
in Conſilio Dei arcano quid de ſe conſtitutum ſit, omiſſo Chriſto, qui ſcrutantur, inſaniunt 70.10
conſilia pluſquam euanida, quæ in ſola vitæ vmbra ſubſiſtunt 97.14
Conſolationes piorum in afflictionibus quali gaudio permiſtæ eſſe debeant 41.12
Contemptus concordiæ aduerſus 27.17
Contentiones vnde oriantur 94.1
contentiones dum in corde Iacobus locat, impropriè loquitur 93.14
Conuiuiorum quæ inter ſe olim fideles agitabant, quanta frugalitas, 122.12
Cor Deo loqui non poteſt abſque vitæ nouitate 50.9
à Corde ſuo non accuſari, vel cor habere ſedatum & pacatum, qui dicantur 65.21
corda enutrire quid ſit 98.5
Corinthios à ſe ſpiritualiter genitos cur Paulus glorietur 20.25
Cornelius quomodo acceptus Deo antequàm vocatus eſſet ad finem Euangelij 76.12
Corpora ſeruorum Dei, aſtu diaboli numinis loco habita 112.9
Corpus à gloriæ ſocietate non excluditur, quatenus eſt animæ annexum 10.9
in Corrigendis fratribus quæ moderatio adhibenda 124.22
corruptorum ſecta quàm pernicioſa 114.18
Creatio ſecunda 8.3
credere quid ſit 47. ante 1.v.
credere in Chriſtum quid ſit, pauci norunt 66.23
credere quòd Ieſus ſit Chriſtus, quid ſit 73.1
Crucis exercitium cur fidelibus vtile 41.12
Crudelitas diuitum taxatur 98.3
κτίζειν & κτίσις quid 26.13
κτιστὴς quid 43.19
in Cultu corporis anxiè occupatos, animæ cultum negligere, Catonis dictum 16.4
in Cultu Dei ſpirituali quàm ſolicitè manendum 79.21
cultus Dei in Papatu, ſuperſtitionum colluuies 63.12
Cupiditas carnis quæ dicatur 55.16
cupiditas oculorum quæ dicatur. ibidem
cupiditates prauæ quæ nos ad contentionem mutuam irritant, vbi vigent, illic Dei ſpiritus non regnat 92.5
cupiditatibus terrenis qui ſe mancipat, non poteſt Dei eſſe 55.15
Curam noſtram in Deum coniicere quomodo iubeamur 45.7
Cuſtos nobis à Deo datus Chriſtus 119.1

D

DAmnationem peccati quiſquis effugere tentat, bellum cum Deo ſuſcipit 50.10
Dauid quomodo lapis reprobatus dictus ſit 23.7
dauid ad tempus abſque pietate & fide 63.9
defectio multorum à Chriſto, ſcandalum non leue eſt infirmis 110.2
defectionis culpa Euangelio non imputanda 115 22
Deliberandi in futurum ſtulta licentia taxatur 97.13
Deliciæ nimię diuitum taxantur 98.5
in deliciis quis modus tenendus ibidem
Deſideria carnis, quid & quomodo

Sophiſtæ interpretentur 25.11
Deus,Patris Chriſti titulo inſigniendus 8.3,& 19.20
deus, ſine Chriſto fruſtra quæritur 8.3
deus non alius agnoſcendus quàm qui in Chriſto agnoſcitur 57.22
deus nunquam in ſua eſſentia, ſed ſub ſymbolis Patribus viſus. 61.2
deus, quum Abrahæ Deum ſe vocat, hac nota à diis fictitiis diſcerni vult 8.3
dei maieſtatem extra Chriſtum qui mente concipiunt, idolum habent loco Dei ibid.
deum obiectum eſſe fidei,tritũ ſcholarum axioma 19.20
Diabolus ad Dei mentionem cur cõtremiſcat 90.19
diabolus nil niſi Dei creatoris ſui nutu & arbitrio poteſt 62.8
diabolus non natura, nec creationis origine, ſed defectionis ſuæ vitio malus ibidem
diabolus quomodo peccare dicatur ibid.
diabolus ſtatim à creatione mundi apoſtata ibidem
diaboli an credere dicantur, & an habeant fidem 90.19
diaboli an certo loco incluſi 121.6
diabolorum ſupplicium in die extremi iudicij differri quomodo dicatur ibid.
diabolis quæ inhæret prauitas, accidentalis eſt,non à natura 111.4
διακρίνεσθαι, quid 82.6
Dies Domini pro qualibet iudicij eius & gratiæ manifeſtatione, quum ſuis ſuccurrit, & impios caſtigat 99.7
dies iudicij cur vltimum tempus vocetur 9.5
dies mactationis, pro die quo ſacrificia fiebant 95.5
dies viſitationis quis dicatur 26.12
dies extremi, pro regno Chriſti 116.3
Dilectio proximi, res factu difficilis 19.22
dilectionis noſtræ erga Chriſtũ cauſa, fides 9.8
diligi à Deo aliter non poſſumus quàm in Chriſto 108.17
Diluuij hiſtoria, teſtis locuples, ſolo Dei imperio gubernari totũ naturę ordinem 117.5
Diſcẽdi ſobrietas quã neceſſaria 11,10
diſcerni veri Prophetæ à falſis qua nota poſſint 67.1
diſcretionis Spiritum quomodo fideles conſequantur ibid.
diſputationes contentioſæ vnde oriantur 34.16
Diuites œconomi Dei 40.10
diuites pauci æqui & modeſti 87.6
diuites qui ſine cauſa ſpretis pauperibus ambitioſe honorant, taxantur ibid.
diuites iudicij Dei denuntiatione torrentur 97.1
diuites omnes an Iacobus taxet ibid.
diuites quo plus poſſunt,eo deteriores 87.5
diuitibus an de ſuo liberaliter viuere concedatur 98.5
diuitibus an nullum honorem deferri Iacobus velit 86.ante 1.ver.
diuitum inhumanitas taxatur 98.4
diuitum vitia taxantur ibid. & in ſequentibus.
Docendi munus in Eccleſia, eximiæ gratiæ Dei diſtributio eſt 40.11
doctores falſi quàm fugiendi 111.2
doctrina gratiæ, obnoxia improborum calumniis 51.1
doctrina cæleſtis, ſpeculum in quo ſe Deus nobis conſpiciendum offert 85.23
doctrinæ cæleſtis encomium ibid.
doctrinæ examen duplex 67.1
doctrinæ fidei commendatio 54.12
doctrinæ ſanæ laus eximia 58.24
doctrinæ Prophetarum commendatio 11.11
doctrinæ vſus quis 76.13
à doctrinæ certitudine ſemper faciendum exordium 58.24
doctrinæ pars de gratuita peccatorum venia,tota à Papiſtis corrupta 50.7
doctrinam quam ſemel amplexi fuerimus,etſi malam, nolle deſerere, obſtinationis ſignum eſt 58.54
doctrinam Chriſti infideles à vita fidelium æſtimant 30.2
doctrinam pietatis ad vanas ſpeculationes mundus trahit 52.3
Dolore affici pios decet, vbi mundum ruere in omni mali genus vident 112.8
Dominandi libido in paſtoribus,quę 43.ante 1.verſ.
dominatio prępoſtera paſtorum Eccleſię taxatur ibid.
domum vnam quomodo ex vniuerſo fidelium numero Petrus conſtruat 10.ante verſ.10
Donec particula an in præceptionibus ſemper finem denotet 109.19
donorum Dei ſacrilega pollutio,quæ 40.11
ἀξία Græcis tam opinionem quàm gloriam ſignificat 87.1
Dyſcoli qui à Sorbonicis dicantur 28.18

E

EBion hæreticus 56.18
Eccleſia nunquam à Pſeudoprophetis immunis futura 110.1
eccleſiæ ædificium nullum ſine Chriſto 23.6
eccleſię vniuerſum corpus,hæreditas eſt Domini 44.3
eccleſiæ titulus in Papatu falsò vſurpatus, quàm multos obſtupefecerit 67.1
Electi qui habendi 7.1.2
electi quandiu fidei non obediũt,pro filiis Dei non habendi 69.9
electos nos eſſe, & non fruſtra vocatos, vnde probare poſſimus 106.10
in electos ſuos cur Deus ſeuerior 42.17
electio Dei, ſola Spiritus reuelatione cognoſci poteſt 7.1.2
electionis prima cauſa, Dei præcognitio ibid.
electionis diuinæ ſcopus, pia & ſancta vita 106.10
electionis effectus, ſanctificatio Spiritus 7.1.2
electionis in fidelibus ſignum quod ſit ibidem
electionis noſtræ certitudinem, omiſſa vocatione,in abſcondita Dei præſcientia quęrere quàm periculoſum ibid.
electionis & vocationis nomina Scriptura nonnunquam confundit 106.10
Elementa mundi abſumptũ iri, quomodo intelligi debeat 117.10
Eliæ precibus cælum quodammodo ſubiecit Deus, vt eius votis obſequeretur 102.17
Enoch Prophetia non ſcripta, ſed ex relatu tantùm nota Iudæis 123.14
Epicuri trimembris cupiditatum partitio,ex Cicerone 35.16
ἐπίλυσις,quid 109.20
ἐπισκοπεῖν,quid 43.2
Epiſcopus & Paſtor animarum,Chriſtus 30.25
Epiſtolæ prioris Petri ſtatus præcipuus 8.3
epiſtolam ſuam priorem cur propriè Iudæis Petrus deſtinet 7.1.2
epiſtola ſecunda quæ Petri nomine inſcribitur,an illius ſit 118.15
epiſtola Iacobi non ſine certamine à multis Eccleſiis recepta, & quis author ſit 80. in Argum. epiſtolæ primę Iohannis commendatio 47 in Argum.
epiſtola Iudæ cur à pleriſque recepta non fuerit 119.in Argum.
Eraſmus taxatur 19.22,& 31.4,& 37.1
Euangelium cur ad ſingulorum vſus accommodet 54.13
euangelium à nouitate vindicatur,& eius antiquitas aſſeritur 53.7
euangelium Spiritus auſpiciis promulgatum 12.12
euangelium profitentium tres gradus 57.19
euangelij certitudo quàm neceſſaria 47.ante 1.v.
euangelij certitudo in Prophetarum oraculis fundata 108.19

euangelij

euangelij doctrinæ, viuum ſpeculum in quo effigiem Dei contemplantes, in eam transfiguramur 52.3
euangelij doctrinam quàm malè qui dam refugiant 68.6
euangelij maximum encomium 12.12
euangelij finis, quis 52.5
euangelij gratiam qui repudiat, ſalutis ſuæ curam nullam habet 18.18
euangelij hiſtoria vnde & à quibus conflata 108.16
inter Euangelij prædicationem, & veterem doctrinam, diſcrimen 11.12
euangelij ſumma, in potentia & aduentu Chriſti ſita 107.16
euangelij ſubſtantia, Chriſtus 148
euangelij veritas duplici teſtimonio probatur 108.19
euangelij puritatem variis erroribus ſemper inficere conatur Satan 67. ante 1.v.
ab Euangelio ob contentiones & diſſidia multi diſceſſionem faciunt 22.3
ab Euangelio deficere qui dicantur 115.20
in Euangelio quid potiſſimum quærendum 75.10
in Euangelio quis rite profeciſſe dici poſſit 108.16, & 115.20
Euentus futuri temporis nobis cæci ſunt 97.15
Euſebius taxatur 46.13
Examen Eccleſiæ vtile & neceſſarium 57.19
exaudire Deus non poteſt, vbi non regnat eius timor & reuerentia 66.23
Excęcationem vel indurationem cordis quomodo Scriptura Deo tribuat 83.13
in Exemplum quid nobis Chriſtus propoſuerit, diſcernendum 28.21
Exhortationes noſtræ quàm nihil poſſint abſque Dei virtute 124.22
Expiatio à Chriſto parta quàm latè pateat 51.2

F

FAcere iuſtitiam, & facere peccatum inter ſe oppoſita, & quid ſignificent 63.11
factores ſermonis Iacobo qui dicantur 85.22
Faſtus & ſuperbia damnantur 55.16
Fœlicitas vera æterna eſt 56.17
Fœlicitatem ſuam qui in mundo conſtituunt, quàm malè ſibi conſulant ibid.
Feſtinanter quieſcendum eſſe quomodo fidelibus Petrus præcipiat 118.12
feſtinatione nimia, aut ignauia laboramus ferè omnes ibid.
Feruidum, quod rapitur cum violentia 92.6
ferulis Dei tergum fideles aptare debent 42.17
vt Fidamus verè Deo, quis ſcopus nobis proponendus 19.21
fides aſpectu non metienda 10.8 non frigida tantùm notitia ibid. merũ Dei donum 104.1 à charitate diſiungi nequit 73.1 operibus comprobari neceſſe habet 89.18 ſine bona conſcientia non conſiſtit 65. 19 abſque doctrina nulla 66.23
fides quomodo cooperata operibus fuiſſe dicatur 90.21
fides aliud quàm nudã Dei maieſtatem intuetur 19.21
fides in Deum cur nulla eſſe poſſit, niſi Chriſtus quaſi medius interueniat 19.20
fides recta in Chriſtum quæ ſit 66.23
fides non nudum Chriſtum apprehendit 75.8, & 9
fides noſtra, victoria ſola aduerſus mundum 45.9
fides auro comparatur 9.7
fides ſub operis nomine comprehenſa 18.17
fides & fraternus amor, res. inter ſe coniunctæ 72.1
fides noſtra vt ſtet, in Chriſti aduentum reſpicere debet 60.2
fides Papiſtarum dubitatione implicita 10.8, & 71.17
fidei certitudo in ſola Chriſti gratia reſidet 52.3
fidei certitudo ſocordiam aut pigritiam non generat 77.15
fidei indiuiduæ comites 105.5
fidei confeſſio in promptu nobis eſſe debet, vt eam proferamus quoties opus eſt 34. ante v.16
de Fidei conſtantia quoties agitur, ad preces confugiendum 124.20
fidei definitio 10.8
fidei fructus ibid.
fidei noſtræ ſtabilitas, à Dei virtute 8.5
fidei vera ſocietas quomodo ſit nobis cum Apoſtolis 104.1
fidei ſuæ quiſque teſtimonium habet ab operibus 52.3
fidei vocabulum hypocritis per conceſſionem Iacobus relinquit 89. 14
fidei confirmandæ quænam vera ratio 76.13
fidei aliud ædificium ſuperſtruere, quo ſenſu Iudas iubeat 124.20
fidei effectrix cauſa, Dei vocatio, nõ ingenij noſtri perſpicacia 104.3
fidei informis & formatæ Papiſtica definitio vnde orta 89.14, & 90.21
finem ſine operibus eſſe mortuam, quo ſenſu Iacobus dixerit 89.16
fidem nudam qui obtendunt, nudi à vera intelligentia 106.10
fidem qui ſibi fingunt operibus & quouis pietatis ſtudio vacuam, Deo illudunt 89.15
fidem ſe habere qui imaginantur, quum infideles ſe vita prodant, rc falluntur ibid.18
fides ſine bonorum operum teſtimonio, cur fruſtra prædicetur ibid.
fide ſola non iuſtificari hominem, quo ſenſu à Iacobo dictum ſit 90. 21
fide & charitate ſic Deo vnimur, vt in nobis verè habitet 70.12, & 71. 14
fide quæ nuda eſt tantùm Dei notitia, ſalutem non conſequimur 89. 14
fideles cur tot malis hîc vexentur 83.12
fideles annon caſtiget Deus, quoties alicunde affligi patitur 35.18
fideles quomodo iuſti dicantur, & non peccare 61.4
fideles quid ſolatij in ſuis miſeriis habeant 34.17
fideles qui gaudio exultant, quomodo triſtes eſſe dicantur 9.6
fiduciæ natura 59.27
Figura corporea Deo non affingenda 79.21
Filius ὁμοούσιος, à Patre diuelli nequit, 58.22
filij Dei cur ſimus 60.1
filij Dei cur à Spiritu illuminentur 59.27
filij Dei à mundo ludibrio habentur 60.1
filiorum Dei conditio poſt mortem, qualis 111.4
filiorum Dei fœlicitas ex præſenti ſtatu non æſtimanda 60.1
inter Filios Dei qui ſibi nomen arrogare volunt, quales eſſe debeant 63.10
filioli qui dicantur à Iohanne 54.12
Finem omnium rerum propinquum eſſe quomodo Petrus dixerit 39.7
Firmitate ſua ne decidant, fidelibus cauendum 118.17
Formulæ quibus vti nos decet, quum in futurum nobis aliquid promittimus 97.13
fortes ſunt pij, non propria, ſed Dei virtute 68.4
fortitudo ſpiritualis ſola optanda, quæ à Chriſto ſolo habetur 55.13
in Fratribus damnandis quantopere cauenda crudelitas 77.16
Futurum tempus pro imperatiuo ſæpe apud Hebræos capitur 23.6

G

ΓΕ'νεσις, pro natura 92.6
Genibus Patris qui Chriſtũ aduoluunt, vt pro nobis oret, quam abſurdi ſint 51.1
Genitos ex Deo alios, ex diabolo alios, quo ſenſu Iohannes dixerit 62.8
ex Gentibus cur ad vnum omnes laſciuiæ & diſſolutionis Petrus reos faciat 38.3

Gignere nos ſpiritualiter, proprium Dei officium 84.18
Gladij ius veluti profanum & illicitum nonnulli hodie ludibrio habent 113.10
Gloriæ fidelium manifeſtatio cur differatur 60.2
gloriæ, in plurali pro ordinibus excellentia præditis, & qui honore ſupereminent 122.8
gloriantes in iactantiis 97.16
Gradus politici ad tuendum vniuerſi corporis ſtatum pertinent 44.5
gratia Dei pro paterno eius fauore erga nos 104.2
gratia Dei in quem finem nobis apparuerit 120.4
gratiæ nomen pro laude 28.19
gratiam Dei in Chriſto cur tantopere Petrus extollat 8.3
gratia Dei fruſtra ſuperbiunt quicunque eius vocationi non reſpondent 121.5
ex Gratia Dei qui laſciuiendi prætextum captant, omnium hominum peſtilentiſſimi habendi 120.4
Gratuitò ita peccata Deus remittit, vt miſericordiæ facilitas non ſit illecebra peccandi 50.9

H

HÆredibus regni Dei annumerandus, qui reprobos contemnit, & timentes Dominum honorat 86.ante 1.verſ.
Hæreditas fidelium in cælo repoſita 8.4
hæretici dicendi, qui Chriſtum negauerunt 57.22
Hieronymus taxatur 46.13
Hiſtoriæ ſacræ in quem finem ſcriptæ ſint 100.11
Homicida, quicunque fratrem odio habet 64.15
homicidii nomen homines abominantur, crimen verò ipſum propè nihil faciunt ibid.
homo quomodo per Dei verbum æternus efficiatur 20.25
homo vetus abolendus, vt inſtauretur imago Dei in nobis 17.14
Honoris nomen Hebræis latè patens 27.17
Horatij locus 41.15,& 94. 2
Hoſpitalitas, Petri tempore in vſu communi erat 39.9
cum Hoſte ſpirituali ſemper eſt nobis negotium, vtcunque nobis moleſti ſint homines 45.9
Humiles qui verè dicantur 44.5
humiles in quem finem Petrus nos eſſe coram Deo iubeat ibid.
humilitas, ſola via qua ad Deum peruenitur ibid.
humilitatis commendatio 96.10
humilitate nullus pulchrior aut decentior ornatus 44.5
Hypocritæ cur ſibi blandiantur, & Dei iudicium contemnant 65.20
hypocritę piis permiſti ſemper in Eccleſia, vt paleę tritico in area 57.19
hypocritæ ſibi blandientes, Dei iudicium ſuperbè contemnunt 65.20

I

IAcobus Alphæi filius, vnus ex prę-cipuis Chriſti Apoſtolis apud omnes Eccleſias habitus 119.1
Ignauia & feſtinatione nimia laboramus ferè omnes 117.10
Ignominia carnis quibus glorioſa nō eſt, cum mundo excæcati ſunt 41.14
Ignorantia ſola peccari, Platonicum dogma, quod falſum eſſe arguitur 17.14
ignorantiæ tempus, quod ibid.
illuminamur mera Dei gratia in notitiam veritatis, quemadmodum gratuita fuit noſtra electio ante mundum conditum 84.18
illuminati in Dei notitiam cur ſimus 17.14
illuminati quàm ſedulò cauere debeant, ne licentiæ prætextu laſciuiis ſe dedant 114.18
illuſio periculoſiſſima 116.3
illuſores qui à Petro dicantur ibid.
illuſores quàm pertimeſcendi ibid.
Imago Dei in nobis, adoptionis noſtræ eſt ſigillum 71.17
imaginis Dei reliquiæ in nobis 97.9
Imitari in Chriſto quid nos deceat 28.21
Impedimenta tollenda, vt ſoluti ad Deum cōtendamus 12 ante verſ.13
impij à Deo non exaudiuntur 65.22
impoſtorum de quibus Iudas meminit ingluuies 122.12
impoſtorum principes, qui Chriſtum oppugnant 58.22
erga improbos qui nimium benigni ſunt, taxantur 122.12
impunitatis ſpes quàm nos ſuperbos reddat 44.5
Incendium, quo vrbes quinque à Deo deletæ ſunt, typus ignis æterni fuit 121.7
incolatus pro præſenti vita 18.17
increduli cur duplici animo eſſe dicantur 81.8
incredulis os obſtruere fideles iubentur 27.15
incredulos, Chriſti aduentu, poſt mortē ſuam à reatu liberatos eſſe, qui cōmenti ſunt, refutantur 35.19
incredulitas, malorum omnium fons 17.14,& 121.5
Infantia ſpiritualis, quæ 21. ante 1.v.
infernus regnat in conſcientiis quæ pacem cum Deo non habent 50.9
Infidelitatem eorum qualiter Deus puniat, qui de promiſſis eius dubitant 82.6
Inimicis noſtris bene precandū 32.9
Initium in creaturis, differt ab initio in Deo 62.8
initium quàm malè Papiſtę iactent, quia ſuperſtitiones à pueritia imbiberint 58.24
iniuriæ exemplo Chriſti, placidè ferendæ 29.23
iniuriæ æquo animo ferendæ, quum Deus ſit futurus vindex 98,& ſeq.7
iniurias non vlciſci, ſumma magnanimitas coram Deo 32.9
Innocentiæ ſumma perfectio in Chriſto 29.22
Inquilinos cur Petrus Iudæos vocet, ad quos ſcribit 7.1,2
Integritas vera quæ ſit 118.14
Intelligentiam nobis dediſſe quomodo Chriſtus dicatur 79.20
Intemperantiæ vitium Deo quàm exoſum 98.5
Intercedere pro nobis Chriſtū quomodo intelligi debeat 51.1
interceſſiones mutuæ ſanctorum approbandæ 51.1
interitus & mori quantum differant 107.14
interpretationem priuatam quid Petrus vocet 109.20
interpretum lapſus 23.6, & 28.18,& 35. 19, & 53.7,& 55.16,& 85.25
Inuidia malignitatis ſignum 95.5
Inuocare Deū Patrē qui dicātur 17.17
inuocari quomodo Deus ritè poſſit 77.14
inuocari Deus à quibus poſſit, & velit 65.22
inuocatio Dei, ſummum fidei noſtræ examen 77.14
Iob impatientiæ ſigna multa edidit 100.11
iob patientia fidelibus imitanda ibi.
iob præ cæteris omnibus, duris ac variis ærumnis oppreſſus ibid.
Irreprehenſibilis an quis à Chriſto inueniri poſſit 118.14
Iudæi in omnes ferè mundi regiones diſſipati 80.1
iudæi quàm ſtultè Meſſiam expectent 56.18
iudæi & Turcæ pro Deo merum idolum colunt 8.3,& 58.22
iudæi propter peruicaciam Gentibus odioſi 25.12
iudæi quomodo inexcuſabiles 24.8
iudæorum nomen apud cæteras nationes infame 80.2
iudæorum elogia 24.9
iudæos cur ignorantiæ & cæcitatis Paulus damnet 17.14
iudæos aduenas & peregrinos quo ſenſu Petrus vocet 25.11
iudæos in idololatriis verſatos quo ſenſu Petrus dixerit 38.3
Iudas, cur fratrem Iacobi ſe nominet 119.1
Iudex totius mundi, Deus 111.4
iudices idonei vt ſimus, diſcretionis Spiritu nos donari oportet 67.1
Iudicandū nōniſi ex Lege Dei 96.11
iudicare ex ſuo ſenſu fratres qui audent, taxantur ibid.
iudicari pro damnari 39.6

Iudi-

Iudicium Dei, quum à malis impetimur, placidè expectandum 29.23
ad iudicium Christi cur tam pauci animos aduertant 118.14
iudicium incipere à domo Dei quo ſenſu Petrus dixerit 42.17
iudicij Dei perpetuus tenor 111.4
ad Iudicij extremi mentionem non expaueſcunt fideles 71.17
à Iudicij formidine miſericordia Dei ſola nos liberat 89.13
iudicia noſtra ad Dei tribunal reuocanda 64.15
iuniorum officium 44.5
iuramentis ſuperuacuis quomodo anſa præcidatur 100.12
iurandi mos prauus vnde ibid.
iurantes per cælum & terram Iudæi non putabant ſe Dei nomine abuti ibid.
iurare vt impunè liceat, quàm varia ſubterfugia homines excogitent ibi.
iurare leuiter & inconſideratè, vitium omnibus ferè ſeculis commune ibi.
iurat quiſquis fruſtra & ob rem nihili, nomine Dei abutitur ibid.
à Iurgiis & contentionibus cur tantopere abſtinendum 32.7
iuſtè & piè quomodo viuant, quicunque ex Deo geniti ſunt 62.8
Iuſtificandi verbum, aliud Iacobo ſignificat, aliud Paulo 90.21
iuſtitia quid 63.ante verſ.12
iuſtitia fidei gratuita, à vitæ nouitate non ſeparanda 8.1.2
iuſtitia conſenſum & amicitiam: iniuſtitia verò ſeditiones & odia excitat 33.13
iuſtitia quænam probetur Deo 63.ante verſ.12
iuſtitia tota cur ſub fraterna charitate comprehendatur ibid.
iuſtitia Dei, & meritum hominis, res inter ſe oppoſitæ 104.1
iuſtitia hominum in remiſſione peccatorum ſita 76.12
inter Iuſtitiæ Chriſti primatum, & Satanę tyrannidem nullum eſt medium 62.8
Iuſtum vix ſeruari quo ſenſu dictum ſit 42.18
iuſti qui dicantur ibid.

L

LAc rationale quid 21.ante 1.verſ.
Lacedæmoniorum chorus 54.13
lætari homines vix poſſunt, quin Dei obliuiſcantur 100.13
lætitia ad prædicandam Dei bonitatem incitare nos debet ibid.
Lapis anguli quomodo Chriſtus eſſe dicatur 23.6
lapis Chriſtus, ab architectis, ſacerdotibus, presbyteris & doctoribus reiectus 24.7
à Lectione Epiſtolarum Pauli, an nos arcere Petrus voluerit 118.16
Lex quando mortua tantùm litera ſit 85.25
lex quatenus facilis à Iohanne dicatur 73.3
lex ex æterna immenſaque Dei iuſtitia fluit 96.ante verſ.12
lex libertatis quæ dicatur 88.12
lex regia quæ dicatur 88.8
legis finis ac perfectio, Chriſtus 86.25
legis lectio quid nobis proſit 18.19
legis Dei vera obſeruatio, quæ 52.5
legis & omnium quæ à nobis exigit Deus, ſumma 17.14
legis ferendæ ius qui ſibi vendicant, totam Dei maieſtatem ad ſe rapiũt 96.12
legem in vno qui violat, quomodo ſit omnium reus 88.10
legem obſeruare quomodo dicamur 96.ante verſ.12
legiſlatorem quàm Deum ad regendas animas quum admittimus, præuaricatrix eſt obedientia 96.12
Liber dicitur conſilium Dei, quo ordinati ſunt fideles ad ſalutem 120.4
libertas verè Chriſtiana, quæ 114.19 & ſeq.
libertas mutua inter Paſtores qualis eſſe debeat 43.1
libertas Chriſtianorum quantum ab effrǽni licentia differat, & eius finis 27.16
libertas & Seruitus inter perſonas à Paulo diſputantur 86.ante 1.verſ.
libertatis Euangelicæ abuſus 26.13
libertatis nomen dulce 114.19
libertatis nomen qui falsò obtenderent, ſemper extiterunt ibid.
libertatem cur Legi velut indiuiduam comitem Iacobus addat 86.25
de Libertate filiorum Dei, multa falsò obtendi ſolita 27.16
Libertini noſtri temporis, impiis de quibus Iudas loquitur, ſimiles 120.4
libertinorum noſtri ſeculi ſecta qualis 114.18, & 123.13
liberum arbitrium qui ſtatuere volunt in homine, in quo peccent 105.5
liberi arbitrij vim an extollat Petrus, quum ſubminiſtrandæ virtutis partes nobis aſſignat ibid.
Lingua magnarum rerũ effectrix 91.2
lingua mortifero veneno plena 92.7
lingua maledica, portentum alienum à tota natura ibid.
lingua in tota vita regnũ obtinet 91.2
linguæ continentia, vna ex præcipuis virtutibus ibid.
ex Linguæ intemperantia incommoda quæ proueniant ibid.
linguæ vitia quæ cauenda 32.10
in Lingua magnum veræ perfectionis momentum ſitum 91.2
lingua qui non delinquit, hic perfectus eſt 29.22
in Luce ambulare quis cenſeri poſſit 49.7
Lucernæ epitheto Scriptura Dei quàm bene inſigniatur 109.19
Lucianicorum quorũdam hominum, qui paſſim hodie regnant, impietas 20.25
Lucrifieri virum poſſe Domino abſque Sermone, quo ſenſu Petrus dixerit 30.1

M

MAgiſtratus, Petri ſeculo impij & ſanguinarij 26.13
in Magiſtratuum contemptores Petrus inuehitur 113.10, & 121.8
magiſtri, pro iisqui ſibi ius cẽſorum in alios vſurpant 91.1
Mahometus deliria ſua è cælo hauſiſſe mentitur 69.6
Malè parta malè dilabuntur 98.2
maledicendi occaſio incredulis præripienda 27.15
maledicendi libido ex ſuperbia naſcitur 93.13
maledicentia vbi regnat, quæ mala ſequi neceſſe ſit 92.9
maledicentiæ morbus vnde proueniat 86.26
maledicentiæ, ſtimuli nobis eſſe debent ad rectè viuendum 25.& ſeq 12
maledicentiæ infidelium cohibendæ modus 27.15
maledicentię communiter obnoxij hypocritæ 86.26
malitiæ ſedem in hominis anima Iacobus aſſignat 85.21
malorum quæ perpetramus, culpam aliò tranſcribere nobis vſitatum 83.13
malorum præſentium acerbitate offenſi, deficere pij non debent 42.ante v.18
Mandatum vetus & mandatum nouũ quid Iohannes vocet 53.7
mandata Dei quo ſenſu non eſſe grauia Iohannes dicat 73.3
per Mandata ſeruare, quid Iohannes intellexerit 52.3
Manichæi ex traduce Dei nos ortos eſſe ſomniabant 105.4
manifeſtatio Chriſti æterno Dei conſilio in mundi ſalutem ordinata 18.20
manifeſtatio Chriſti an ad omnes promiſcuè pertineat ibid.
manus Dei cur potens à Petro dicatur 44.6
manus Dei duæ ibidem
Marcion hæreticus 56.18
marcion Chriſtum ſpectrum hominis fuiſſe ſomniabat 57.22
Marcus octauo Neronis anno Alexandriæ mortuus 46.13
marcum cur filij nomine Petrus vocet ibid.
Mariti cur comiter vxores tractare debeant 31.7
maritis prudentia opus ſi officium ſuũ præſtare velint ibid.
maritis multæ vxorum ferendę ineptię multa deuoranda tædia ibid.
ματαιόθρησκοι, qui 86.27
Media quæ nos Deo reconcilient, non alia quærenda, quàm Chriſti nomen 54.12
mediæ res non ſunt, ambitio, ſuperbia & luxus affectatio 30.3
μεγαλαυχεῖν quid 91.3
Mendaces qui à Iohanne dicãtur 57.22
Merces operariis non neganda 98.4
meritum hominis, & iuſtitia Dei, res inter ſe oppoſitæ 104.1
merita cuiuſque à Deo præuideri Sophiſtæ fingunt 7.1.2
merita ſua vnde eliciant Papiſtæ ibid.
meritis noſtris Scriptura propoſitum Dei, in quo fundata eſt noſtra ſalus, opponit ibid.
meritis noſtris non fit vt in viam reducamur 18.18
Meſſias imaginarius Iudæorum 56.18
Michael aduerſus Satanam diſceptans cur ſolus inducatur 122.9
de Michaele Archangelo quæ Iudas dicit, vnde ſumpta ſint ibid.

Michaelis verba ad Satanã apud Zachariam quoque habentur ibid.
per Millia ſanctorum, tam Angeli quàm fideles deſignantur 123.14
militãdũ nobis eſt in hoc mũdo 45.8
militandũ continuè fidelibus 120.4
militia Chriſtiana quid à militia hominum differat 55.13
Miniſter Dei legitimus, quis 108.16
miniſtrorũ verbi Dei officium 40.11
miniſterii externi vſus & vtilitas 59.27
miniſterio hominum ad nos regenerandos Deus vtitur 21.25
Miſeriæ ſenſus quàm nos frangat atque exanimet 99.10
Miſericordiæ Dei cõmendatio 88.13
miſericordiæ Dei erga nos commendatio ibid.
miſericors futurus nobis Deus, ſi miſericordiam erga proximos exerceamus ibid.
Moſes à Domino ſepultus, & eius ſepulchri abſconditi cauſa 122.9
Monachorum quęlibet ſtulta deliria quo prætextu ab omnibus recipi Papiſtæ velint ibid.
Monitiones quomodo temperandæ 107.13
monitiones fraternas Iacobus non damnat, quum in cenſores impor tunos inuehitur 91.1
monitionũ vſus vtilis & neceſſarius 107.12.116.1
Mons Thabor cur ſanctus à Petro dictus 108.18
Morbi ſæpiſſimè ob peccata irrogantur 101.15
mors Chriſti, ſacrificium expiandis peccatis noſtris 29.24
mors Chriſti nõ excluditur, ſed potius continetur ſub reſurrectione 37.21
mortis Chriſti ſacrificio nos tãtùm à culpa poſt Baptiſmum liberari Sophiſtæ garriunt, pœnam verò ſatisfactionibus redimi 29.24
morti Chriſti ea vis ſubeſt, vt carnẽ noſtram mortificet ibid.
mortificatio quo ſenſu crux dicatur 37.1
mortificationẽ Chriſti in carne noſtra cur portare debeamus 41.12
mortuos quomodo Spiritus Chriſti viuificet 39.6
Mos antiquus quàm malè à Papiſtis prætexatur 18.18
Motus medius papiſtarum 62.9
Mulier imperioſa, importunum animal 31.4
mulieres cur ſuſpicioſæ ac timidæ ibid.6
mulieres capillos arte criſpare vel torquere vetantur 30.3
mulieribus cur tanta ſe ornandi cura 31.4
mulieribus impendi honorem debere, quòd infirmæ ſint, & quòd excellant, quomodo inter ſe conueniãt Ibid. 7
mulierũ ornatus ſpiritualis in quo cõſiſtat 30.4
mulierum cupiditati cohibendæ remedium Ibid.
mulierum proprię virtutes 31. 4.
Mũdati qui à Chriſto ſũt, an quãdiu viuunt, puri ſint à peccato 106.9
mundities quã cõſequimur per Chriſtum, an perpetua in nobis ibid.
Mundus ex aquis habet originẽ 116.5
mundi nomẽ latè patens 63.12, & 78.19
mundi amor damnatur 55.15
mundi interitum fabuloſum eſſe vnde quidam colligant 116. 4
mũdi finẽ cur Deus nõ accelerat 117.9
mũdi ſapiẽtia tota dãnatur, quæ ſe Chriſto regendam non ſubmittit 30.25
mundi totius peccata expiari, quo ſenſu Iohannes dixerit 51.2
mundi vincendi quis modus 74. 4
mundo renuntiandum, ſi Deo ſeruire velimus 94. 4
mundo qui fortiter reſiſtet, Legem ſeruabit 73.3
N
NEmo, quum tentatur, dicat, à Deo tentor 83. 13
Niti Chriſto qui dicantur 23.6
Noe cur Iuſtitiæ præco à Petro dicatur 111.5
Noe oraculo monitus, diluuium multo antè habebat præ oculis 36. 20
Noe familia à diluuii inundatione ſeruata, Baptiſmi ſpeciẽ geſſit ibid. 21
Nomen Dei qui falsò prætendunt, nõ audiendi 67.1
Nominis Dei iuſta aliqua ac legitima vſurpatio 100.12
Nominis Dei profanatio, quàm graue delictum ibid.
Nomen Chriſti inuocari ſuper fideles quomodo dicatur 87.7
Notitia Dei quæ ex Euangelio concipitur, non otioſa 52.3
Nouitas ſẽper odioſa vel ſuſpecta 18.20
Nouitas vitæ quatenus valeat ad confirmandam fiduciam 71.17
O
OBedientia ſcientiæ coniuncta eſſe debet 52.3
obedientia erga Magiſtratus, honeſtæ conuerſationis pars 26.13
obedientia cur omnibus qui præſunt, debeatur ibid. 13
obediẽtia non nos facit filios Dei, quũ gratuitum ſit adoptionis donũ 17.14
obedientiæ teſtimoniũ, patiẽtia 100.10
obedientia fidei nos eſſe ex Deo probandum 69.6
Oblatio noſtri generalis inter ſpiritua les hoſtias primum locũ obtinet 22.5
Oblias quis fuerit, & an author ſit epiſtolæ Iacobi nomine inſcriptæ 80. in Arg.
obloquendi morbus præ aliis peccatis odioſus 91. 2
obloquẽdi nimia libido taxatur 96.11
Obſcuritas Scripturarum vnde 118.16
Odiũ quãtopere deteſtetur Deus 64.14
odium in reprobis & filiis diaboli principatum obtinet 63.12
odio ſi nos mundus gratis habet, patienter ferendum Ibid.
odio habendam etiam tunicam à carne maculatam, quo ſenſu Iudas dixerit 124.23
Offendiculum non eſt, vbi eſt ſtudiũ charitatis 54.9
in offendiculum quomodo & quibus Chriſtus cedat 24.8
officia noſtra quomodo Deo commendentur 28.19
Oleum in curandis ægrotis quomodo olim à miniſtris adhibitum 101.14
Ope auxilióque proximorum, nemo eſt qui non indigeat 140.10
opera bona ad iuſtitiã neceſſaria 91.25
opera in ſpeciem præclara, à fide ſeparari poſſunt 89.18
opera noſtra bona cenſentur, quæ manant ex gratia Spiritus, quia voluntaria ſunt 63. 9
opera noſtra bona an mercedem habeant, & cur ibid.
opera noſtra quamuis mutila & imperfecta, in Chriſto accepta 22.5
in Operum reſpectu ſemper trepidandi materia 71.17
operibus quomodo iuſtificetur homo 90.23
operibus bonis vis conferendæ iuſtitiæ cur non inſit ibid.
Opinio fluxa quantum à fide differat 75. ante 10. v.
opinionum varietate fideles offendi non decere 67. 1
ὀφθαλμοδουλεία timori contraria 28.18
ora prophetarum & Apoſtolorum, os vnius Dei 20.25
orandi regula tenenda 76.14, & 102.17
orandi legitima ratio quæ ſit 81.5
orandi fiducia in operibus noſtris non fundata 66.22
orandi ſuper aliquem ritus quò ſpectet 101.14
in orando Deo quale temperamentũ adhibendum 94.3
orandum pro omnibus filiis Dei, qui ad mortem non peccant 78.18
oratio qua vti poterit, qui aduerſarios ſuos in viam reducere volet 29.23
orationes Papiſtarum fide & certitudine omni vacuæ 77. 14
orationis effectus & vtilitas 101.16
orationi fides coniungenda 101.14
in orationis contextu, quòd præponderat, ſubiici debet 106.10
ordo politicus commendatur 26.13
ordinem politicum cur reuerenter amplecti & colere deceat ibid.
ordinem omnem abolitum cupiunt qui ad nequitiam profecti ſunt 121.8
ὀρμὴ Græcis quid 91.3
oſculum charitatis 46.13
P
PApa Antichriſtus 56.18
papam antichriſtum à nobis vocari quidam moleſtè ferunt 96.12
papiſtæ nudum Chriſti nomen adorant 24.8
papiſtæ quomodo Chriſtum virtute ſua ſpolient 68.2
papiſtæ quomodo Chriſtum factitiũ habeant

habeant 58.22
papiſtæ pro Dei cultoribus ſe venditant, quum ſuperbè verbum Dei reiiciant 69.6
papiſtæ, fidei doctrinam quàm nihili faciant 77.14
papiſtæ, charitatem ſummum Chriſtianæ vitæ caput, poſtremo loco habent 19.22
papiſtæ commenta ſua, Spiritus oracula eſſe iactant 69.6
ad Paſſionum Chriſti ſocietatem cur Petrus fideles tantùm hortatus ſit 41.15
Paſtoris boni eſt non ſolùm oues aggregare, ſed & lupos abigere 59.26
paſtores veri qui 43.2
paſtores in quem finem intenti eſſe debeant ibid.
paſtorum officium 43.ante 1.v.
paſtoribus non regnum, ſed curam dũtaxat Chriſtus tradit 44.3
Pater lucis, & lux cur Deus vocetur 49.5
pater luminum Deus cur dicatur 84.16
patris Chriſti titulo Deus, vt verè cognoſcatur, veſtiendus 8.3
patres quomodo vitæ quæ in Chriſto reuelanda erat, participes 48.2
patrum authoritas quàm ſtultè à Papiſtis prætexatur 18.18
Pati præter meritum, carni indigniſſimum videtur 28.21
pati propter iuſtitiam quid ſit 33.13
pati pro iuſtæ cauſæ defenſione, quàm ob ſua flagitia, longè melius 34.17
patientia vera quæ ſit 9.6
patientia obedientiæ teſtimonium 100.10
patientiæ exemplum nobis Chriſtus morte ſua prodidit 29.ante v.24
patientiæ quantum ſit lucrum 32.9
patientiæ nullam laudem fore, ſi quis iuſtè plectatur, quo ſenſu Petrus dixerit 28.19
Patroni Papiſtarum, idola 51.1
Paucitate fidelium non abiiciendi animi 9.6
Pauli cur Petrus fecerit mentionem in ſua Epiſtola 118.15
Pauperes in eo gloriari debent, quòd adoptati ſunt in Dei filios 82.9
Pax, quid 118.14
pax tranquilla quando, & à quo nobis præſtetur 65.21
pacifici etiamſi multa in proximis moleſtè tolerent, non tamen deſinunt iuſtitiam ſerere 94.18
Peccantes fideles quomodo à Dei gratia non excidant 115.20
peccare quid ſit 61.5
peccare fideles quo ſenſu Iohannes neget 63.9
non Peccare quomodo filij Dei dicantur 78.18
peccatũ Diuinæ legis tranſgreſſio 61.4
peccatum & fideles quantùm inter ſe diſſideant ibid.5
peccatum ad mortem in homine quibus indiciis cognoſci queat 77.16
per Peccatum perfectum quid intelligi debeat 83.15
peccati nomine quid Iohannes intelligat 50.8
à peccato deſiſtendi modus 37.2
à peccato innoxius nemo 49.7
pro peccato ad mortem obnoxiis, non orandum 78.16
peccata mortalia quæ Sorbonici cenſeant 77.16
Peccata non ad mortem quæ ſint ibid.
peccata omnia ſua natura mortalia ibi.
peccata mundi expiare, ſolius Chriſti eſt 70.10
peccata noſtra quomodo Chriſtus tulerit 29.24
peccata noſtra quàm vtiliter fratribus retegamus & confiteamur 101.16
peccata ſanctorum ad mortem non eſſe 77.16
peccata cur Deus nobis non imputet 51.1
peccata electis quomodo condonet Deus 111.4
Pelagij hæreſis 57.22
Peregrinantur pij omnes in hoc mundo 18.17
peregrinari, pro morari, vt in re noua & inſolita 38.4
Perfectio fidelium in charitate ſita 19.22
Perfectionis ſtatus monachorum 63.12
Perire quum neminem Deus velit quęritur cur tam multi pereant 117.9
Perſequutiones fidelibus cur æquo animo ferendæ 35.18
perſequutiones Chriſti nomine qui ſufferunt, in eo Dei gratiam agnoſcere debent 41.16
perſequutionibus cur fideles Deus exerceat ibid.12
Perſeuerandi in vocatione, vnica ratio 119.19
perſeuerantia, ac profectus omnes noſtri à ſolo Deo 105.5
de perſeuerantia finali dubitandum eſſe, Papiſtica opinio 8.5
Perſona, pro externa magnitudine vel potentia 123.16
perſonarum nullam habendam rationem quomodo Iacobus præcipiat 86.ante 1.v.
perſonas qui accipiunt, Legis tranſgreſſores dicuntur 88.8
Perſpicientia qualis in fidelibus requiratur 21.2
Perſtare in fide ſuſcepta quàm difficile 46.12
Petitiones quorundam, quum Deum orant, quàm abſurdę 94.3
Petram ſcandali eſſe, Chriſto accidentale eſt 24.8
Petrus gloriæ Chriſti teſtis oculatus 107.16
petrum Romæ fuiſſe, qua coniectura adducti veteres aſſeruerint 46.13
petulantiæ virium taxatur 113.12
Pharao quomodo dicatur in hoc poſitus, vt Deo reſiſtat 24.8
Φιλαδελφία quid 105.5
Philoſophari de rebus diuinis extra Chriſtum qui volunt, deſipiunt 58.22
philoſophi noſtri ſeculi quales 117.7
philoſophi olim gloriam ex amarulenta omnium ordinum inſectatione captabant 93.13
Φυλακὴ pro ſpecula in qua aguntur vigiliæ 35.19
Pij rigidius quàm impij ſub crucis diſciplina exercentur 42.17
Platonis locus li.1.de Repub.33.13
platonis definitio ſummi boni 105.4
Plinij locus de hominum impudentia qui Dei auribus tam improbè abutuntur 94.3
Pœna reproborum poſt mortem qualis 111.4
pœnitentiæ vera ratio ac natura 95.8
Pontifex abſque ſacrificio nemo 51.1
Pontifex idoneus quis ibid.
Populus ex non populo factus 25.10
Porci qui verè dici poſſint 115.22
Præceptum de diligendis inimicis quã malè Sophiſtæ conſilium tantùm eſſe aſſerant 32.9
Præcones Euangelij à Chriſto delecti 48.3
præcognitio Dei in electis quæ dicatur 7.1.2
præcognitio Dei in electione ſubmouet omnem humanæ dignitatis reſpectum ibid.
Prædicationis externæ elogium 21.25
Præmia olim bonis conſtituta, vt improbis pœnæ 26.14
Precandi quænam vera regula 77.24
preces fidelium in propria dignitate non fundatæ 102.16
preces fidelium pro fratribus quantum valeant 77.16
preces noſtræ quomodo exaudiantur à Domino 82.6
preces Papiſtarum dubitationis plenæ 77.14, & 82.6
precibus nullus locus inter iurgia & lites 31.7
Preſbyteri nomen paſcendi munus in ſe continet 43.2
presbyteri olim in Eccleſia qui dicerentur 101.14
presbyterorum nomine qui vocentur 43.1
presbyteros ad vngendos ægrotos cur accerſi Iacobus præcipiat 101.14
presbyteri Papæ in quem finem creentur 43.2
Primatum qui ſibi in Eccleſia hodie arrogant, infeſtiſſimi Chriſti hoſtes 23.7
Principia duo Manichæorum 62.8
Probra quantum acerbitatis in ſe habeant 41.14
probra quæ Euangelij cauſa à piis ſuſtinentur, gloriæ plena ibid.
probris qui afficiuntur ob Euangeliũ, beati ibid.
Profeciſſe in verbo Domini quando dici poſſimus 50.10
in Profectu continuo fideles eſſe debent, quandiu carne circundati ſunt ibid.9
Progreſſus quotidiani in fide neceſſarij 53.8
Promiſſiones huius vitæ quàm longè extendantur 33.12
Promiſſum regnum iis qui Deum diligunt, quomodo ſit 87.5
Prophetæ Spiritus ſancti impulſu ſunt loquuti 109.20
prophetæ quomodo nobis potius quã ſibi miniſtrauerint 114.12
prophetarum doctrina Iudæis familiaris 108.19

prophetarum doctrina fidelibus in hoc mundo quàm neceſſaria ibid.
prophetarum doctrinam cur firmiorum Petrus vocet ibid.
in prophetarum & Apoſtolorum ſcriptis meditandis quam ſeduli eſſe debeamus 116.2
in prophetarum oraculis, Euangelij certitudo fundata 108.19
Prophetiam in media idololatria etiã extare cur Deus voluerit 114.14
prophetiæ quomodo cum fructu legi poſſint 124.20
prophetiæ inſtar ſpeculi ſunt, ad repręſentandam nobis in tribulationibus cæleſtis gloriæ imaginem 11.11
prophetiis cur fides habenda, 110.20
Propitius nobis Deus ſolo Chriſti reſpectu 54.12
Propitius nulli Deus, niſi in Chriſto 76.12
προσωποληψία charitati contraria 88. ante 8. verſi.
Prouidentiæ Dei commendatio 45.7
in prouidentia Dei quomodo recumbendum ibid.
Proximi vocabulo totum hominum genus comprehenditur 88. ante verſicul. 8
proximos non diligit, qui partem tantum vnam eligit, aliis neglectis ibid.
Pſeudoprophetæ in Eccleſia ab initio 110.1
pſeudoprophetæ & falſi doctores, iudicium Dei quàm non effugere poſſint, exemplis probatur 111.4
pſeudoprophetæ quàm non frangere fidelium animos debeant 110.1
Pudefieri pro trepidare 23.6
Pueris Euangelium cur optimè quadret 55.14
ad pugnandum ita fideles hortatur Deus, vt prius victoriam promittat 74.4
Pulchrum ſuum Plato cognoſci poſſe negat, quin hominem in admirationem ſui rapiat 52.3
Purgationis per Chriſtum factæ immemores, qui ſe adhuc in ſordibus volutant 106.9
Puritas animæ noſtræ in quo ſita ſit 19.22
puritatem qui ſibi arrogant, Deum blaſphemant 50.10

Q

QVæſtiones & earum ſolutio. Vnde compertum Petro fuerit, eos electos eſſe ad quos ſcribebat 7.1.2
Quomodo nobis nota & aperta quædam eſſe poſſint, quæ Angelos lateant 12.12
Quum iactet Paulus ſe pura conſcientia Deum colere vſque à proauis, & Timotheo ad imitationem commendet pietatem auiæ Loidos & matris Eunices, quomodo Petrus dixerit Iudæos ſui temporis ex Patrum inſtitutione præter meram vanitatem nihil didiciſſe 18.18
Quum ante mundi creationem nondum lapſus eſſet Adam, quomodo deſtinatus fuerit Chriſtus redẽptor ibid.
An ſimpliciter vſum auri in ornatu corporis Petrus damnet 30.3
Reconciliatione noua quî opus fuerit, ſi prius nos Deus amabat, quàm ſe pro nobis Chriſtus in mortem offerret 70.10
Quæſtiones quælibet quæ nobis obiiciuntur, an ſoluere neceſſe ſit 34. ante verſ 16
Querelæ piorum de proſpero reproborum ſtatu 42.17

R

RAhab meretrix, operibus quomodo iuſtificata 91.25
Redemptionis noſtræ dies placidè expectandus 99.7
Redempti à Chriſto in quem finem ſimus 110.1
Redemptor quibuſnam Chriſtus ſit 49.7
Regeneratio ſic in fidelibus inchoatur, vt ad mortem vſque veteris hominis reliquiæ maneant 62.8
regenerationis finis vt peccatum aboleatur ibid.
Regiminis genus nullum tam deforme, quin melius ſit ἀναρχία 27.14
Regis animum intra ſe quiſque habet 44.5
Regia lex quæ dicatur 88.8
Regnum Chriſti cur cælum vocetur 107.10
regni Chriſti æternitas 119.18
ſub regno Chriſti multi tranquillum Eccleſiæ ſtatum ſibi pollicebantur 110.1
Religio verè antiqua quæ 55.12
Remiſſione peccatorum quotidiana ſancti omnes opus habent 49.7
Reprobi quam pœnam poſt mortem ſuſtineant 111.4
reprobi hominis ſignum 69.6
ad reproborum ſcelera cur Deus conniuere videatur 42.17
Repetitiones duæ in Iohannis Epiſtola ſuperuacuæ 55.14
Reprehenſores fratrum damnantur 91.1
Res ſignata à ſigno in Sacramentis non diuellenda 36.21
Reſpicere in homines vt communem eorum vitam ſequamur, nobis nimium procliue 17.16
reſpiciuntur à Domino fideles, vt iis in tempore opem ferat 33.12
Reſurrectionis fides, niſi fixa manet, pietas funditus diruitur 116.4
reſurrectionis fide ſublata, Chriſtiani omnium miſerrimi 42.17
reſurrectionis vltimæ dubitationem illuſores quidam iniicere ſolent 116.4
Rigor nimius taxatur 91.1
Romani malis artibus potiùs quàm legitima cauſa, Aſiæ potiti 26.13
de Romana Petri ſeſſione, veterum opiniones refutantur 46.13

S

SAbellius Chriſtum nihil à Patre differre commentus eſt 57.22
Sacerdotium in ſolum Chriſtum competit 51.1
ſacerdotium ſummum penes Sadducæos 38.3
in Sacramentis duo conſideranda 36.21
in Sacrificium quomodo nos Deo offeramus 22.5
Salus noſtra quomodo differatur 8.5, & 12.13
ſalus Patribus & nobis communis & eadem 10.10
ſalutis obtinendæ modus 117.9
ſalutis per Euangelium nobis promiſſæ quanta ſit gloria 10. ante verſ. 10
ſalutis noſtræ partes omnes in Chriſto ſolo ſitæ 23.6
ſalutem quomodo Prophetæ tantoperè exquiſierint 10. ante ver. 10.
ad ſalutem nihil neceſſarium, quod nõ in Chriſto fides inueniat 71.15
Sanationis donum Apoſtolorum tempore vigebat, ſed temporale erat 101.14
Sancti omnes aduocato opus habent 51.1
ſancti in carnis infirmitate conſiderandi 102.17
ſanctorum mortuorum interceſſiones damnantur 51.1
ſanctorum nemo, à culpa quæ nos efficit reos coram Deo, immunis 50.7
ſancti quomodo futuri mundi iudices 96. ante verſ. 12
ſanctis mortuis munus pro nobis apud Deum intercedendi à Papiſtis impiè attributum 51.1
Sanctificare Deum quid 33.14
ſanctificare nos quomodo dicatur Deus 7.1.2
Sanctificatio Spiritus, electionis effectus ibidem.
Sanctimonia Papiſtica 76.10
Sanctitas cuiuſuis diabolica, quandiu Chriſtum reiicit ibidem.
ſanctitatis ſtudium frigere in nobis nõ ideo debet, quia nondum apparet noſtra fœlicitas 61.3
Sanguis & aqua in Lege quid deſignabant 74.6
ſanguis Chriſti non modò ſalutis noſtræ pignus eſt, ſed vocationis etiam noſtræ cauſa 18.18
ſanguinem Chriſti profanare horrendum ſacrilegium ibidem.
Sapere verè coram Deo qui dici poſſint 93.13
ſapimus rectè non acumine proprij ſenſus, ſed illuminatione Spiritus 57.20
Sapiendum in ſolo Deo 27.15
Sapiẽtiam ſine diiudicatione eſſe quomodo Iacobus velit 93.17
ſapientiæ & ſcientię falſa perſuaſio, ſuperbiæ mater 93.13
ſapientiæ cæleſtis effectus 93.17
ſapientiæ nomen hypocritis quomodo Iacobus concedat ibid.
Sara fidelium omnium mater 31.5
ſara ad quid maritum vocaret dominum ibid.
Satanæ machinas quomodo fideles diſiicere queant 124.20
à Satanæ vulneribus an filij Dei intacti maneant 78.18
Scelerum impunitas temporalis, ab officio

officio pios auocare non debet 112.9
in Schola Dei cur tam pauci proficiāt 85.21
ſcholæ Papiſtarũ quàm fugiendæ 76.13
Scholaſticorum vanæ de abſcondita Dei maieſtate diſputationes 19.20
Schuencfeldius hæreticus 36.21
Scientia pro ratione prudenter agendi 105.5
Scopum quem proponere ſibi Chriſtiani in tota vita debeant 17.14
ad Scripturam legendam qua præparatione opus ſit 109.20
ſcripturæ ſacræ qua ſimplicitate colendæ 123.12
ſcripturæ luce oculos hominum perſtringi quàm impiè Papiſtæ fingant 109.19
ſcripturæ, lucernæ nomine cur appellentur ibidem
à ſcripturarum lectione quo prætextu Papiſtæ abſterreant ſimplices ibi.
ſcripturarum obſcuritas vnde 118.16
Sectæ & ſcandala an nos à pietate & Euangelij doctrina auertere debeāt 67.1
ſectæ Apoſtolorum tempore exortæ 56.18
ſectarum vel hæreſeos nomen ſemper perexoſum fuit inter Dei filios 110.1
Securitas carnis 59.26
Seditioſos homines doctrinæ Euangelij armari quàm malè Papiſtæ criminentur 113.10
Semen quo electos ſuos regenerat Deus, an in electis aliquando prorſus extinguatur 63.9
ſemen neſcio quod æternum fanatici quidam in electis ſomniant quod ſemper afferant ex matris vtero ibi.
Senum vitia 54.13
Senibus Euangelium congruere cur dicat Iohannes ibid.
Senſus ſuos omnes quorſum fideles dirigere debeant 10.9
Sententia quæ ab aliquo lectore annotata, in contextum obrepſit 58.22
Sentire rectè de Deo an ex veteribus quidam potuerint, quibus tamen ignotus eſſet Chriſtus ibid.
ſentire idem cur omnes debemus 32.8
Sermo vitæ cur Chriſtus dicatur 47.1
ſermonis nomen bifariam accipitur ibid.
ſermo vitæ qualiter recipiendus 85.21
per ſermonem veritatis ſolùm à Deo regeneramur ibid.
pro ſermone Domini quid agnoſcere debeamus 20.25
Seruare ſe à peccato quomodo fideles dicantur 78.18
Serueti mira improbitas 47.1
Serui titulo cur Apoſtoli ornare ſe ſoleant 119.1
ſeruorum conditio olim quàm dura 28.19
ſeruorum officium ibidem.
ſeruorum ſubiectio erga dominos quā latè pateat ibid.
ſeruis impoſita à Deo conditio, vt dominis ſeruiant licet indignis ibidem
Seruitus nulla miſerior, quàm vbi libidines regnant 115.19
Seſſio Chriſti ad Patris dextram quomodo intelligenda 37. 22, cur eam commendet Petrus ibid.
Si Domino viſum fuerit, Si Dominus permittet, formulæ addendæ quum de rebus futuris loquimur, & an eas omittere ſit nefas 97.13
Signum à re ſignata in Sacramentis, Papiſtæ non diſtinguunt 36.21
ſignum nudum inefficax & abſque fructu in Sacramentis cur nonnunquā appareat ibid.
Silentium quale fidelibus Iacobus imperet 84.19
Similis Deo eſſe quis dici poſſit 49.7
ſimiles Chriſto quomodo fideles futuri 60.2
Simplicitas qualis in fidelibus requiratur 21.2
Simulatio nos ad temerè iurandũ prouocat 100.12
à Simulachris cauendum 80.21
Sobrietas ſpiritualis quæ 12.13
Sodomæ excidium, Diuinæ vltionis memorabile exemplum 112.6
Sodomitarum prodigioſæ libidines 121.7
Sodomitas igni æterno Iudas ſubiicit ibid.
Solem & aerem nonnulli proximis etiam inuident 98.2
στηρίζεσθαι, quid 107.16
Sorbonicorum turpis inſcitia 28.18
Speculatio inanis damnatur 85.23
Spes eſt rerum abſconditarum 61.3
ſpes quomodo non abiicienda de eorum ſalute qui peccant 77.16
Spiritus prudentiæ à Deo petendus 67.1
ſpiritus, pro animis à corporibus ſeparatis 35.19
Spiritus nomen pro eo qui Spiritus dono præditum ſe iactat ad obeundum Prophetæ munus 67.1
ſpiritus doctrinæ ſolus idoneus cenſor & approbator 59.27
ſpiritu orandum 124.20
ſpiritu Dei ſimulac quiſpiam regenitus eſt, an in eo nunquam poſſit extingui Dei timor & pietas 63.9
ſpiritus metonymicè pro doctoribus vel Prophetis 69.6
ſpiritus & Prophetiæ probandæ 67.1
Stultos eſſe qui ouibus ſunt ſimiles, quia lupis ſe vorandos exponunt, Prouerbium 45.7
Subiectio quæ nobis commendetur 95.7
Succeſſus proſperi à ſola Dei benedictione expectandi 94.2
Superbia ex falſa ſcientiæ perſuaſione naſcitur 93.13
ſuperbia eorum taxatur, qui confidenter ſtatuunt quid facturi ſint, nec in Dei prouidentiam reſpiciunt 97.13
Superſtitio nobis quàm ſit ingenita 79.21
Sus lota reuerſa ad volutabrum cœni, Prouerbium 115.22
συμπάθεια in fidelibus quæ requiratur 32.8

T

Tantalum in menſa bene referta famelicũ cur Poetæ finxerũt 98.5
ταπεινόφρονας cur nos Petrus eſſe iubeat 32.8
Tarditas noſtra vrgenda 118.17
Tardus quis dici debear 17.9
Tempus nullum, quo non ad ſe Deus nos inuitet 100.13
per tempus vltimum quid Iudas intellexerit 123.17
temporis vltimi ſigna 56.18
temporum notationem in vaticiniis quærere ſuperuacuum 11.10
in Tenebris ambulare quis dicatur 49.7
Tentat periculosè Satan quũ à Chriſti corpore nos ſeparat 45.9
tentari neminem à Deo, vnde Iacobus probet 83.13
ex tentatione pios eripere Deus quando & quomodo dicatur 112.9
tentationes internæ & externæ 83.13
tentationum internarum an Deus author ſit ibid.
tentationes & ærumnæ æquo animo ferendæ 80.2, & 82.12
tentationes pro rebus aduerſis 80. 2. quare eo nomine vocet Iacobus res aduerſas ibid.
tentationes quæ nos à certa in Deum fiducia auocant, fide ſuperandæ 82.6
tentationibus cur ſuccumbamus, aut quomodo earum victores euadamus 83.12
Theologia Papiſtica anathemate damnanda 53.8
theologia Sorbonica de Angelorum ordine & principatu 111.4
Timor, qui ſecuritati opponitur 18.17
timor quando à perfecta charitate pellatur 72.18
Tranſgreſſor Legis & omnium reus, idem ſignificat 88.11
Triſtitia piorum & impiorum qualis 9.6
triſtitia ad precandum erudire nos debet 100.13
triſtitia ſalutaris quæ ad nos pœnitentiam adducit 95.9
Turcæ idolum pro Deo habent 8.3
turcæ, Iudæi & Papiſtæ ſub Dei titulo ſomnia ſua adorant 19.20
turcæ, & Iudæi pro Deo merum idolum habent 58.22
tyrannis etiam qui imperium obtinēt, honor habendus 27.14
Tyrannis nulla tam effrænis, in qua non appareat aliqua æquitatis ſpecies ibid.

V

Valentinus hæreticus 56.18
Vaſis nomine quoduis organum in Scriptura deſignatur 31.7
Vanitatis & luxus morbus in mulieribus taxatur 30.3
ad vanitatem quanta hominum propenſio 68.5
Vaticinandi dono impij etiam præditi eſſe poſſunt 114.14
vaticinium quod Iudas ab Enoch ſe ſumpſiſſe dicit, ἄγραφον potius quàm ex apocrypho libro ductum 123.14
Veniam, qua opus habet, qui aliis negat, iniquè facit 91.2
Venialia delicta ex magnis ſceleri-

bus Papiſtæ faciant 77.16
Verbum Domini eſſe ſolidum & æternum nobis confert 20.25
verbum Dei vbi quærendum ibid.
extra verbum Dei nihilominus præter tenebras reliquum 109.19
verbi Dei vſus 121.5
verbo fideles regeniti 20.25
Veritas Dei ſimplex, vnicum eſt vnitatis vinculum 110.1
veritatem in mendaciũ mutare, quàm prodigioſa res ſit, exemplo Balaam docemur 114 14
veritate ſua, Deo nihil pretioſius 75.10
Veſtire ſe hoc vel illo modo an ſit res indifferens 30.3
in Veſtitu duo ſpectanda ibid.
Via regia quæ dicatur 88.8
ad Vigilantiam fideles Petrus hortatur 118.17
Vindex iniuriarum, Deus 98.4
vindicta omnis prohibetur 32.9
vindicta exemplo Chriſti non appetenda 29.23
vindicta quæ reprobis impendet, electos in metu & ſolicitudine continere debet 123.14
à vindicta abſtinere an ſufficiat 32.9
Virtus pro honeſta & bene compoſita vita 105.5
virtuti propriæ qui aliquid tribuunt, Deo quod ſuum eſt eripiunt 74.4
virtutes & præclaræ dotes in hominibus qui à Chriſto extranei ſunt, meræ ſordes ſunt 76.12
Viſcera ſua proximo aperire quid ſit 64.17
Viſitare fratres in neceſſitate, quid 86.27
Vita pro viuendi genere & ratione 55.16
vita fidelium hîc abſcondita Chriſto 9.7
vita æterna ex ſola Chriſti miſericordia ſperanda 124.21
vita in Chriſto nobis exhibita 47. ante 1. v.
vita hominis qualis antequam ad Chriſtum conuerſus ſit 18.18
vita hominis nauigationi periculoſæ perſimilis 42.18
vita ſpiritualis in filiis Dei nunquam extinguitur 78.18
vitæ nouitas perpetuum Diuinæ adoptionis teſtimonium 63. ante 12. verſ.
vitæ origo, Pater: ſed fons ex quo haurire eam decet, Chriſtus 79.20
vitæ puritas an Deum nobis conciliet tanquam prior cauſa 49.7
vitæ ſpatium quo breuius, eo diligentius ad munus nobis à Deo demandatum exequendum incumbere debemus 107.13
in vitæ ratione ſemper hallucinantur homines 63.12
in vita noſtra quid à nobis præcipuè exigat Deus 19.22
Vitiorum ſemen incluſum in ſe nemo eſt qui non habeat 38.3
vitiorum noſtrorum culpa non alibi quàm in nobis ipſis quærenda 83.13
Viuendi bene regula 37.2
Viuificare nos verè quando Deus dicatur 104.3
viuificandi vim ante mundi creationem cur Deus non exeruit 48.2
Viuit nemo rectè, quin ſimul Deo adhæreat 49.7
Vlulandum eſſe inter lupos, Prouerbiũ 45.7
Vnctio an nobis data fuerit vt hodie quoque apud nos ſit in vſu 101.14
vnctio ægrotorum an pro Sacramento à diſcipulis Chriſti vſurpata fuerit, & an medicamentum eſſet ibid.
vnctio extrema Papiſtarum quantum diſtet à veteri Eccleſiæ inſtituto vngendi ægrotos ibid.
vnctionis ægrorum vſus ibid.
vnctionem dum inter Sacramenta Papiſtæ reponunt, Apoſtolorum ſimiæ ſunt potius quàm imitatores ibid.
Vnitatis vinculum, ſimplex Dei veritas 110.1
vnitatis inter homines fouendæ vinculum, ſtatuit Deus 40.10
Vocari à Deo neceſſe eſt, priuſquam ad eum accedamus 119.1
Vocati à Deo, non ſecurè in eius gratia gloriari, ſed ſolicitè in eius timore ambulare debent 121.5
Vocatio vbi efficax, illic certa perſeuerantia 57.19
vocationis & electionis vocabula in Scripturis nonnunquam confunduntur 116.10, & 119.1
vocationis noſtræ rectus curſus eſt, ſi pergimus in charitate 124.21
vocationis noſtræ finis 7.1.2, & 25.9
vocationis noſtræ fundamentum in Chriſto ſitum 46.10
vocationis & electionis noſtræ ſtabilitas an bonis operibus nitatur 106.10
In vocationis ſuæ curſu quàm ſolicitè pergendum 115.20
Voluntas fidelium ſic à Dei Spiritu formatur, vt non niſi recta eſſe poſſit 62.9
voluntatem Dei an quis faciat, & quis facere dicatur 56.17
Vota omnia fidelium quomodo Iohannes exaudiri à Deo dicat 77.15
Vxores viris ſuis ſubeſſe debent 30.1

FINIS.